"నహి జ్ఞానేన సదృశం పవిత్ర మిహ విద్యతే"

ఆంధ్ర విజ్ఞానసర్వస్వము

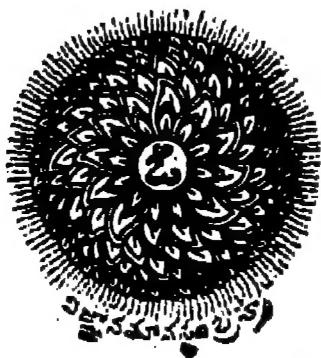
ద్వితీయ సంపుటము

పునర్ముద్రణము

'అన్' నుండి 'అశ్విని' వఱకు

ముఖ్యసంపాదకుఁడు:

కొమఱ్ఱాజు వేంకట లక్ష్మణరావు, ఎమ్. ఏ.

ప్రకాశకులు :

కా. నాగేశ్వరరావు,

ఆంధ్ర విజ్ఞాన సర్వస్వ కార్యాలయము

ముద్రితము :

ఆంధ్రపత్త్రికా ముద్రాలయము,

నెం. 2 రు, తంబుసెట్టివీథి, చెన్నపురి.

౧౯౩౮

ద్వితీయసంపుటమునకు విలేఖకులు

శ్రీ ఆచంట లక్ష్మీపతిగారు, బి. ఏ., ఎమ్. బి. అండ్ సి. ఎమ్., భిషగ్రత్న.	...	...అపస్మారము
శ్రీ కనుపర్తి మార్కండేయశర్మగారు	...	...అశ్వమేధము
శ్రీ కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారు	...	...అనాహతము అనుభవసారము అపరోక్షానుభూతి అల్లమప్రభువు
శ్రీ కొంపెల్ల జనార్దనరావుగారు	...	...అప్పారావు, గురజాడ అప్పారావు, బసవరాజు
శ్రీ రాజా కొచ్చెర్లకోట రామచంద్ర వేంకట కృష్ణరావుగారు, బి. ఏ.	...	...అమరకము
శ్రీ కొమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణరావుగారు, ఎమ్. ఏ.	...	...అనంతామాత్యుఁడు అనపోతారెడ్డి అనవేమారెడ్డి అనాగరకసంఘము అనుమానము అనేకవర్ణసమీకరణము అన్నయ్య, తెనాలి అప్పకవి అబ్బయామాత్యుఁడు అభావము అభిజ్ఞానశాకుంతలము అభినయము అర్థశాస్త్రములు అలంకారములు అల్లోపనిషత్తు అవతారములు అవధానము అశోకవర్ధనుఁడు
శ్రీ గం. దూర్వాసశాస్త్రిగారు	...	...అన్నభేది అపస్మారము అభ్రకము అమ్లపిత్తము అయస్కాంతము
శ్రీ గొబ్బూరి వేంకటానందరాఘవ రావుగారు, బి. ఏ.	...	...అనూరాధ అపభరణి అర్జునీనక్షత్రములు

శ్రీ గోటేటి జోగిరాజుగారు, ...అనాస
అసిస్టెంట్ డైరెక్టర్ ఆఫ్ అగ్రికల్చర్. అనుము
అరంటి
అరంటికుటుంబము

శ్రీ చివుకుల వేంకటరమణశాస్త్రిగారు ... ...అయనము

శ్రీ టి. ఆర్. చింతామణిగారు, ...అప్పయ్యదీక్షితులు
ఎమ్. ఏ., పిహెచ్. డి.,
సంస్కృతభాషా ప్రధానోపన్యాసకులు,
మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయము.

శ్రీ టి. యన్. రామచంద్రన్‌గారు, ...అమరావతీస్తూపము
ఎమ్. ఏ. అయ్యనార్
ఆర్కియలాజికల్ అసిస్టెంట్,
గవర్నమెంటు మ్యూజియము, మద్రాసు.

శ్రీ బులుసు వేంకటరమణయ్యగారు ... ...అభిధేయము
అభిషేకనాటకము

శ్రీ భావరాజు వేంకటకృష్ణరావుగారు, ...అమ్మరాజవిజయాదిత్యుడు
బి. ఏ., బి. ఎల్. అమ్మరాజవిష్ణువర్ధనుడు

శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు, ఎమ్. ఏ. ... ...అభినయము

శ్రీ మామిడిపూడి వేంకటరంగయ్యగారు, ...అరాజకత
ఎమ్. ఏ. అర్థశాస్త్రము
రీడర్, డిపార్ట్‌మెంట్ ఆఫ్ హిస్టరీ,
పొలిటిక్స్ అండ్ ఎకనమిక్స్.

మహోపాధ్యాయ, ఆంధ్రకళాప్రపూర్ణ,
శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు ... ...అనిరుద్ధచరిత్రము

శ్రీ కల్యాణానందభారతీస్వామివారు ... ...అనుభూతిప్రకాశిక

విన్నపము

విజ్ఞాన మానందము. విజ్ఞానము పురుషార్థము. విజ్ఞానము పరమార్థము. విజ్ఞానము పరబ్రహ్మము. విజ్ఞాన తరంగములు విశ్వవిలాసములు. శాస్త్రజ్ఞులు, కవులు, గాయకులు, శిల్పులు, మంత్రులు, యోధులు, మతాధిపతులు, త్యాగులు, కార్మికులు మొదలగు విజ్ఞానోపాసకులు దేశకాలపాత్రావరణాతీతమైన విజ్ఞానారాధనమును మానవధర్మాభ్యుదయమునకుఁ జేయుచున్న విధమును విజ్ఞానోదంత మనంతముఖములను విశదము చేయుచున్నది.

ఆంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వమును నీ మహాకార్యమును యథాశక్తిని నిర్వహించుట కుపక్రమించిన విధము మొదటిసంపుటమునందలి ప్రస్తావనయందు విశదీకరింపఁబడినది. రెండవసంపుటమునం దీచర్విత చర్వణ మనవసరము. రెండవ సంపుటమును ప్రకటించుటయందుఁ గలిగిన కాలవిలంబనము వర్తమాన దేశ పరిస్థితులం దనివార్యము. బహుజన సాహాయ్యమునను, విశేష సాధనసంపద వలనను సాధ్యమైన ప్రచురణమునందు కాలవిలంబనము సహజము. రెండవ సంపుటమునకు వ్యాసములను వ్రాసి ప్రచురణమును సాధ్యము చేసిన వ్యాస లేఖకులకు వందనములు. మాకుఁ గావలసిన ఛాయాచిత్రములనొసంగి ద్వితీయ సంపుటమునందు ముద్రించుట కనుమతించిన మద్రాసు గవర్నమెంటు మ్యూజియము, సూపరింటెండెంటుగారికిని, కోటగిరి ఆర్కియొలాజికల్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియా, సదర్న్ సర్కిల్ సూపరింటెండెంటుగారికిని, కలకత్తా ఇండియన్ మ్యూజియము సూపరింటెండెంటు (ఆర్కియొలాజికల్ సెక్షను) గారికిని, హైదరాబాదు హెచ్. ఇ. హెచ్. ది నైజామ్స్ గవర్నమెంటు ఆర్కియొలాజికల్ డిపార్టుమెంటు డైరెక్టరుగారికిని సంపాదకులు కృతజ్ఞులు. పునర్ముద్రణము నందు నూతనాంశములు చేర్చఁబడి ద్వితీయసంపుటము అన్-అశ్విని వఱకును పర్యాప్తమగుచున్నది. భగవంతుఁడును, ఆంధ్ర మహాజనులును నీప్రయత్నము సార్థకమగుట కనుగ్రహింతురుగాత!

భావ సం. మాఘశుద్ధ ౧౮, శనివారము

కా. నాగేశ్వరరావు.

We have great pleasure in expressing our grateful thanks to the following, who so kindly acceeded to our request and granted us permission to reproduce some of their photos in this volume:

i. The superintendent, Government Museum, Madras;

ii. The director of the Archaeological department of H. E. H. the Nizam's dominions, Hyderabad;

iii. The Superintendent, Archaeological survey of indial Southern Circle, Kotagiri;

iv. The Superintendent, Indian Museum (Archaeologica, section), Calcutta.

అన్ — అన్ అనునది దక్షిణబర్మాయందలి క్యాక్ ఫ్యూ జిల్లాయందలి యొకపట్టణప్రాంతమునకు పేరు. దీనివైశాల్యము ౨,౮౬౧ చతురపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౨౭,౮౬౩. అడవిభాగము విశేషము, వ్యవసాయము తక్కువ. రాబడి రూ. ౩౧,౦౦౦ లు. ముఖ్యపట్టణము అన్ అనునది. అక్కడ ౮౨౬ గురు జనులు గలరు.

అనంగ — భారతవర్షీయనది (భార, భీష్మ, అ. ౯).

అనంగజీవన — ఇది యొకభాణము. వాసంతికా వసంత శేఖరుల యన్యోన్యానురాగమును, వారిసమావేశము నిందు వర్ణింపఁబడినవి. ఆత్రేయసగోత్రజుఁడగు వరదగురువు అనునతఁడు దీనిని రచించెను. విశ్వగుణాదర్శమును వ్రాసిన వేంకటాచార్యుని కితఁడు పినతండ్రి. ఇతని యితరగ్రంథములు: కారికాదర్పణము, కృష్ణాభ్యుదయము.

అనంగదేవుఁడు — చేదిదేశపు రాజు. హైహాయ వంశమునందు జననమందెను. తండ్రి పేరు అర్జునుఁడు. రాష్ట్రకూట నృపాలుఁడు ఇంద్రుఁడీ యనంగదేవుని కూఁతును బెండ్లియాడెను.

అనంగపాలుఁడు — ఢిల్లీరాజు. తువర వంశమునందుఁ జివరివాఁడు. ఈతనికాలముననే యీతనిరాజధానికి 'ఢిల్లీ' యని పేరు గలిగెను. ఇతనికి పుత్త్రసంతానము లేదు. ఇద్దఱు కొమార్తె లుండిరి. అందు కమలాదేవి యనునామెను అజమీరురాజయిన సోమేశ్వరున కిచ్చెను. ఈమెకుమారుఁడే తరువాత ఢిల్లీశ్వరుఁడైన పృథ్వీరాజు. రెండవ కొమార్తె యగువిమలాదేవిని కనోజ్‌రాజైన విజయపాలున కిచ్చిరి. ఈమెయే జయచంద్రునితల్లి. అనంగపాలుఁడు ముసలివాఁడై బదరికాశ్రమమునకుఁ బోవునపుడు తన ఢిల్లీ రాజ్యమును దౌహిత్త్రుఁడగు పృథ్వీరాజున కిచ్చెను.

అనంగబ్రహ్మవిద్యావిలాసము — ఇది యొక భాణము. శృంగారరసప్రధాన మయినది. రచయిత వాధూల వరదాచార్యుఁడు.

అనంగభాగి — ఒక బ్రహ్మర్షి.

అనంగవిజయము — శృంగారరసప్రధాన మగు నొకనాటకము. దీనిని రచియించినవాఁడు శివరామకృష్ణుఁ డను నతఁడు. నారాయణుఁ డనునతఁ డీశివరామకృష్ణునితండ్రి.

అనంగాధరి — ఉభయవక్రసంపూర్ణరాగము. ౩౯-వ మేళకర్తయగు ఝాలవరాళిరాగజన్యము. ఆరోహణము: స రి గ రి మ ప ని ధ ని స; అవరోహణము: స ని ప ధ మ గ మ రి స యని సంచారముకలది.

అనంగుఁడు — ౧. శివునిచే భస్మముచేయఁబడిన తరువాత మన్మథునకు వచ్చినపేరు (చూడుఁడు: మన్మథుఁడు).

౨. రామసేనయందలి యొకవానరుఁడు.

అనంత — ౧. ఈపేరుగల సంస్కృతకవు లెందఱో కలరు. వారిలో నీక్రిందివారు ముఖ్యులు: (౧) ఉదయభాను కావ్యకర్త; (౨) కారకచక్ర రచయిత; (౩) చిదంబరాష్టకకారుఁడు; (౪) యోగామృతార్థచంద్రిక యను పాతంజలయోగసూత్రభాష్యమును రచియించినవాఁడు; (౫) వాక్యమంజరీరచయిత; (౬) విధ్యపరాధ ప్రాయశ్చిత్తప్రయోగరచయిత; (౭) వాజసనేయసంహితకు 'శుక్లదశభాష్యము'ను వ్రాసినవాఁడు; (౮) సాహిత్యకల్పవల్లి యను నలంకారగ్రంథమును గూర్చినవాఁడు; (౯) భీముని కుమారుఁడు, నైగేయార్చికానుక్రమమును వ్రాసినవాఁడు; (౧౦) మంత్రిమండల కుమారుఁడు; ౧౪౫౮-వ సంవత్సరమున కామసమూహమహాప్రబంధము అను కామశాస్త్రమును రచియించినవాఁడు.

౨. వక్రషాడవ - ఔడవరాగము. పదునేడవ మేళకర్తరాగమగు సూర్యకాంతరాగజన్యము. ఆరోహణావరోహణములందు - రి స మ ప ధ ని స; స ప మ గ రి స యని సంచారము కలది.

అనంతకవి (చిత్రకవి) — ఇతఁడు పెమ్మసాని చినతిమ్మానాయని కాశ్రితుఁడు. పదునేడవ శతాబ్ది మొదటియర్ధమున నున్నవాఁడు. ఆఱువేలనియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. చిత్రకవి పెద్దనార్యుని పుత్త్రుఁడు. భారద్వాజసగోత్రుఁడు. ఇందుమతీపరిణయ మను ప్రబంధమును రచించెను. హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునకును, విష్ణుచిత్తీయమునకును టీక వ్రాసినవాఁడు. ఆంజనేయోపాసకుఁడు.

అనంతగిరి — ౧. తూర్పుగోదావరి ఏజెన్సీజిల్లా, యెల్లవరంతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౦౦ (౧౯౩౧).

౨. గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడి తాలూకాలోని జమీందారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౩౧ (౧౯౩౧).

౩. గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడి తాలూకా జమీందారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౦ (౧౯౩౧).

౪. గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడి తాలూకా జమీందారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౪౩ (౧౯౩౧).

౫. గంజాంజిల్లా టెక్కలితాలూకాలోని ఈనాంగ్రామము. ఇచ్చటి జనసంఖ్య ౫౩౫ (౧౯౩౧).

అనంతచ్ఛందస్సు — (చూడుఁడు: అనంతామాత్యుఁడు).

అనంతజిత్తు — ఇరువదినలుగురు జినులలోఁ బదునాలుగవవాఁడు. ఇతఁడు వర్తమానావసర్పిణినుండి యావిర్భవించెను. ఇతని

తండ్రి సింహసేనుఁడు. తల్లి సుయశ. ఇతని 'చవణతిథి' (? గర్భ ప్రవేశతిథి) శ్రావణకృష్ణసప్తమి. జన్మతిథి వైశాఖ కృష్ణత్రయోదశి. ఇంచుమించుగ ఎనిమిదినెలలకు పైఁగ గర్భమునం దుండెను. కృత్తికా నక్షత్రముననుండి మీనరాశి నిర్గత మగుసమయమున నితఁడు అయోధ్యానగరమున జనియించెను. ఇతని శరీరప్రమాన మేఁబదిధనువులు. ఆయుర్మానము ముప్పదిలక్షలవర్షములు. దేహవర్ణము బంగారమువలె మెఱయుచుండెను. ఇతనికి రాజా అను ఉపాధి ఒసంగఁబడినది. ఇతనికి వివాహ మైనది. కాంపిల్యనగరమున నితనితోపాటు వెయ్యిమంది సాధువులకు దీక్ష దొరకినది. మాఘశుక్ల చతుర్దశినాఁడితనికి దీక్ష ఇయ్యఁబడినది. ఇతనిది ఇక్ష్వాకుకులము. ఇతని గణధరులేఁబదిమంది. ౬౬ వేలమంది సాధువులు. కేవలులు ౫ వేలు. శ్రావకులు ౨ లక్షల ౬. వేలు. శ్రావికలు ౪ లక్షల ౧౩ వేలు. వైశాఖ కృష్ణ చతుర్దశి ఇతని జ్ఞానతిథి. కాంపిల్య మితని జ్ఞాననగరము. ఇతని దీక్షావృక్షము అశోకము. ఇతఁడు కాయోత్సర్గమోక్షాసనస్థుఁడై చైత్ర శుక్లపంచమీదినమున ముక్తుఁ డయ్యెను. ఇతని మోక్షస్థానము సమేత శిఖరము. ప్రథమగణధరుఁడు-యశుఁడు. ప్రథమభార్య పద్మ.

అనంత దీక్షితుఁడు — విశ్వనాథదీక్షితుని కుమారుఁడు: వేదవిదుఁడు. ఇతఁ డాశ్వలాయనమతానుసారముగ సంస్కృతమున ప్రయోగరత్నము (స్మార్తానుష్ఠానపద్ధతి), మహారుద్రప్రయోగపద్ధతి యను గ్రంథములను రచించెను.

అనంతదేవుఁడు — ౧. ఇతని కనంతపాలుఁడనియుఁ పేరు కలదు. కొంకణదేశపాలకుఁడు. ఆఱవవిక్రమాదిత్యుని సామంత ప్రభువులలో నొకఁడు. ఇతనిజనకుని పేరు నాగార్జునుఁడు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౦౯౫-వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెను. ఇతనికిఁ బశ్చిమసముద్రాధిపుఁ డను బిరుద ముండెను. స్థానకము, నాగపురము (నాగామ్), సూర్పరకము (సోపారము), చమూలీ (చోల్) మొదలగు కొంకణమందలి రేవుపట్టణములకు వచ్చు బండ్లమీఁదిపన్ను ఇతని సమయమునఁ దీసివేయఁబడెను. దురదృష్టవశమున, బంధువర్గముల వైర కారణమున జనించి శక్తిమంతమై కొంకణభూమిని నాశనము గావించి దేవబ్రాహ్మణుల నిడుమలకుఁ బాలుచేసిన ఘోరపాపసమూహము నితఁడు తన ఖడ్గధారా సముద్రమున ముంచి రూపుమాపె నని యితని శాసనములం దితఁడు కీర్తింపఁబడినాఁడు. ఇందువలన అనంతదేవునికి పూర్వము వీరివంశములో నంతఃకలహము జనింప దానిని సందు చేసికొని గోపకపట్టణము(గోవా)పాలకులు కాదంబులు కొంకణములోని కొంతభాగమును జయించినట్లును, దరువాత నితఁడు ప్రబలుఁడై శత్రువులఁ బాఱఁదోలి, కోలుపోయిన భూమిని గొంతవఱకుఁ దనవశము చేసికొనినట్లును ఊహింపఁదగియున్నది.

౨. సుప్రసిద్ధుఁడగు భాస్కరాచార్యునితమ్ముని పౌత్రుఁడు. ఇతఁడు చాలిస్‌గ్రామమునందు భవానీదేవి పేర నొకదేవాలయమును గట్టించెను. ఇతని తండ్రి పేరు గణపతి. తాత శ్రీపతి భాస్కరాచార్యుని తమ్ముఁడు. ఇతఁడు, ౧౧౩౨-వ శకమున సింహాసన మెక్కిన దేవగిరియాదవరాజులలో నొకఁడగ సింహణుని సంస్థానపుజ్యోతిష్కుఁడుగ నుండెను.

౩. ఇతఁడు సంస్కృతమునందు 'సిద్ధాంతతత్త్వము', 'స్మృతికౌస్తుభము', 'సంస్కారకౌస్తుభము' మొదలయిన గ్రంథములను రచించెను. సిద్ధాంతతత్త్వ మనునది వేదాంతగ్రంథము. ఇతఁడు కూర్మాచలదేశాధిపతి యైన బాజబహదర్ బందునొద్ద నాశ్రితుఁడుగ నుండెను. ఈరాజు ౧౬౩౮ మొదలు ౧౬౬౮ వఱ కుండెను. ఈగ్రంథకర్తతండ్రి ఆపదేవుఁడు; ఆపదేవి (న్యాయప్రకాశః) అను పూర్వమీమాంససంబంధియైన యుద్గ్రంథమునకుఁ గర్త.

౪. ఇతఁడు బ్రహ్మగుప్తుని సిద్ధాంతమండలచ్ఛందశ్చిత్యుత్తర మనునధ్యాయముమీఁదను, బృహజ్జాతకముమీఁదను టీక వ్రాసినవాఁడు.

౫. కాశ్మీరదేశపురాజు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౦౨౮ మొదలు ౧౦౬౩ వఱకును ముప్పదయిదు సంవత్సరములు రాజ్య మేలెను. ఇతఁడు సంగ్రామరాజు (౧౦౦౩ - ౧౦౨౮ చిన్నకుమారుఁడు. ఇతనియన్న హరిహరరాజు ౨౨ దినములు రాజ్యము చేసి గతించినతోడనే ఇతనితల్లి దుర్మార్గవృత్తిగల శ్రీలేఖ రాజ్యము నాక్రమించుటకుఁ బ్రయత్నించెను. కాని రాజభటులీతనినే సింహాసనముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టిరి. ఇతని పినతండ్రి కుమారుఁడగు విగ్రహరా జీతనిమీఁదికి దండెత్తి వచ్చెను గాని గతప్రాణుఁ డయ్యెను. ఇతని రాజ్యప్రారంభదశయందు శాహివంశజలయిన రుద్రపాల, దిడ్డపాలుఁ డనువారు రాజునకుఁ బ్రియులై మిక్కిలి బలవంతులైరి. రుద్రపాలుఁడు ఇందుచంద్రుఁ డను జాలంధరరాజయొక్క పెద్దబిడ్డను బెండ్లిచేసికొనెను. అనంతదేవుఁ డా ఇందచంద్రునియొక్క చిన్నకూఁతురగు సూర్యమతిని బరిణయమాడెను.

ఊవరు లనువారు రాజుపైఁ దిరుగఁబడిరి. కంపనాధిపతి యగు త్రిభువనుఁడు వారికి నాయకుఁడుగ నుండెను. అనంతుఁడు యుద్ధమునకుఁ బోయి శౌర్యమును జూపి స్వయముగ త్రిభువనుని జంపెను. అట్లే అచలమంగలుఁ డనురాజు ఏడుగురు మ్లేచ్ఛభూపాలురతో గలసి ఎత్తిరాఁగా రుద్రపాలునిసాహాయ్యంబున అనంతుఁడు వానినోడించెను. రుద్రపాల దిడ్డపాలురు మరణము నొందినపిదప ననంతుఁడు తనభార్యయైన సూర్యమతిసాహాయ్యమున రాజ్యము చేయుచుండెను. ఈమె మిక్కిలి ధర్మాత్మురాలు. పెక్కు దేవాలయములు గట్టించి దానములు చేసెను.

రాజుమాత్రము గుఱ్ఱములు మొదలయినవానియం దెక్కువయాసక్తిగలవాఁడై ధన మెక్కువగాఁ గొల్లవెట్టుటవలన అప్పులపాలాయెను. డల్లకుఁ డనునర్మసచివుఁడు రాజానుగ్రహమును సంపాదించి ప్రజలఁ

దోఁచుకొనుచుండెను. పద్మరా జను పరదేశీయుఁడు, తమలపాకు లమ్మువాఁడు రాజున కెంతయో అప్పు పెట్టి అతనిసింహాసనమును గుదువ యుంచుకొనెను. అపుడు సూర్యమతి తనయొద్ద నున్నధనము నొసంగి రాజును ఋణవిముక్తుని జేసెను. అప్పటినుండియు రాజ్య భార మంతయు సూర్యమతియే వహించెను. అనంతదేవుఁడు పేరు నకుమాత్రము రాజుగా నుండెను. ఆమె ప్రభుత్వమున 'హలధరుఁ' డనువాఁడు ముఖ్యమంత్రిగ నుండెను. ఇతఁడు మిక్కిలి జాగరూక తతో రాజ్యభారమును నడపెను. ఆకాలమున అనంతదేవుఁడు శాల, కంపాదిదేశముల జయించెను. ఉరశ, వల్లాపుర దేశాధిపతులపై దండువెడలఁబోయెను గాని పరాజితుఁడై తిరిగివచ్చెను. అనంత దేవుఁడు మనఃస్థైర్యము లేనివాఁ డగుటచే సూర్యమతి యనుమతి నాతఁడు ౧౦౬౩ లో రాజ్యమును తనకుమారుఁడైన కలశున కిచ్చి వైచెను. కాని కలశునకును, అనంతదేవునకును పడనందున రాజు మరల రాజ్యభారము వహించుటకు ప్రయత్నించెను. తుద కితఁడు క్రీ. శ. ౧౦౮౧ లో కుటుంబకలహమునకు విసివి ఆత్మహత్య గావించుకొనెను.

అనంతదైవజ్ఞుఁడు — జ్యోతిషశాస్త్రవేత్త. మహారాష్ట్రుఁడు. విఖ్యాతుఁడైన గణేశదైవజ్ఞునితమ్ముఁడు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౪౫౬ జయనామసంవత్సరమున వరాహమిహిరకృత 'లఘుజాతకము' పై టీక వ్రాసెను. అది ఉత్పలకృతమైన వ్యాఖ్యకంటె లఘుతర మైన దనియు, సులభ మైన దనియు నీతనియభిప్రాయము.

అనంతనహళ్లి — బళ్లారిజిల్లా, హర్పణహళ్లి తాలూకా యందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౨౪ (౧౯౩౧).

అనంతనారాయణుఁడు — ౧. సుప్రసిద్ధుఁడగు దక్షిణదేశపు సంస్కృతకవి; ఆనందవల్లీస్తోత్రము, శరభోజచరిత్రము అను గ్రంథములు రచించెను.

౨. సుప్రసిద్ధుఁడగు తార్కికపండితుడు. కారికావళీతర్కసంగ్రహములకు టీక వ్రాసెను.

అనంతనార్యుఁడు రేవూరి — ఆంధ్రకవులచరిత్రయం దితనియింటిపేరు తాళవవా రని యున్నది. ఇతఁడు వైదిక బ్రాహ్మణుఁడు. కౌండిన్యసగోత్రుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. కాళహస్తికవి యితనితాత. లింగకవి యితనితండ్రి. ౧౮-వ శతాబ్ది పూర్వభాగమునందలివాఁడు. ఇతఁడు రచించినగ్రంథములు రెండు: గాధేయోపాఖ్యానము, వృద్ధాచల మాహాత్మ్యము. ఇందు మొదటిది బదిర కృష్ణభూపాలునకును, రెండవది పంట లింగాజీరెడ్డికి నంకితము. గాధేయోపాఖ్యానము అయిదాశ్వాసముల గ్రంథము. విశ్వామిత్రుని రాచఱికము మొదలుకొని వసిష్ఠునిచే బ్రహ్మర్షి యనిపించుకొనుటవఱకుఁ గల కథ యిం దతిప్రౌఢముగ సరళశైలిని వర్ణింపఁబడినది. వృద్ధాచల మాహాత్మ్యము క్షేత్రమహత్త్వమును దెల్పు నైదాశ్వాసముల సరసమైన గ్రంథము.

అనంతపండితుఁడు — భానుదత్తుని 'రసమంజరి'కి వ్యాఖ్య వ్రాసినవాఁడు; త్ర్యంబకపండితుని కుమారుఁడు; బాలో పండితుని పౌత్రుఁడు; నీలకంఠపండితుని ప్రపౌత్రుఁడు. ఈవంశము వారి నివాసస్థలము గౌతమీనదీతీరమునఁగల పుణ్యస్తంభము. దేశభాష యందు దానికి పుంటాంబేమ్ అని పేరు: అహమద్‌నగరజిల్లాయం దున్నది. అనంతపండితుఁడు రసమంజరీవ్యాఖ్యను శకవర్షము ౧౬౯౨ లో ఆప్పుడు కాశీనగరమును పాలించుచుండిన చంద్రభానుభూపతి యాజ్ఞ ననుసరించి కాశియందు రచియించెను.

అనంతపంథీ — సంయుక్తరాష్ట్రములయందలి రాయ బరేలీ, సీతాపూర్ జిల్లాలయందలి వైష్ణవులలో పునఃసంస్కారముఁ జెందిన వైష్ణవులసంప్రదాయము. వీరిసంఖ్య చాలఁ దక్కువ. పరమేశ్వరుఁ డొక్కఁడే యని నమ్మి యాతనిని అనంతదేవుఁ డనుపేర నారాధింతురు. ముండ్వాలోని సాధుమున్నాదాస్ అను సువర్ణకారుఁడు ఏతన్మతకర్త. కఱవుకాలమున నితఁ డెందఱనో కడుపుమంటనుండి కాపాడెనఁట. ఖేరీ, సీతాపూర్, బహరాయచ్ జిల్లాలయందలివా రెందఱో యితనికి శిష్యు లయిరఁట. మున్నాదాసు ఉపదేశించిన వైష్ణవమునకును, సాధారణ వైష్ణవమునకును ఎక్కువభేద మేమియు కన్పింపదు.

అనంతపద్మనాభపురం — ౧. చిత్తూరుజిల్లా కాళహస్తితాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౯.

౨. దీనికి గురమపేట గదబపాలెమను పేరును గలదు. విశాఖపట్టణముజిల్లా గోల్గొండతాలూకా లోని ఈనాంగ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౨౬ (౧౯౩౧).

అనంతపల్లి — పశ్చిమగోదావరిజిల్లా తాడేపల్లిగూడెం తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౩,౮౪౪ (౧౯౩౧).

అనంతపాలుఁడు — కల్యాణము రాజధానిగఁ బాలించిన పశ్చిమచాళుక్యవంశజుఁడగు త్రిభువనమల్ల ఆఱవవిక్రమాదిత్యుని ప్రధానదండనాయకుఁడు: మహేశదండనాయకుని నలువురు తనయులలోఁ బ్రసిద్ధుఁడు. విక్రమాదిత్యసామంతుఁడుగ బెళ్వోళ 300 లు, పులిగెరె 300 ల రాజ్యములను పాలించెను. వేంగిరాజ్యమును చాళుక్యచోళసామంతులు పాలించుచుండిన కాలమున నితఁ డా రాజ్యముపయి నెత్తివచ్చి వారి నోడించి విక్రమాదిత్యుని పక్షమునఁ గొన్నివత్సరములు తద్రాజ్యమును పాలించెను. ఈతని శాసనములు కృష్ణా, గుంటూరుమండలములందును, గోదావరిమండలమునను గానవచ్చుచున్నవి. ఈతఁ డీరాజ్యము నేలుచు బెజవాడయందుండినకాలమున శ్రీపతిపండితుఁ డీతనికి గురుఁ డయి యుండెను (చూడుఁడు:

శ్రీపతిపండితుఁడు). అనంతపాలదండనాథుని శాసనములు క్రీ. శ. ౧౧౦౦ మొదలుకొని ౧౧౨౩ సంవత్సరములవఱకుఁ గాన్పించుచున్నవి.

అనంతపురము — ౧. మైసూరురాజ్యమునందలి యొకపల్లె. షిమోగాజిల్లాలోని సాగర్ తాలూకాలోనిది. షిమోగాకు ౫౯ మైళ్లమీఁద నుండును. అంధాసురుఁ డన్న రాజుచే నెనిమిదవ శతాబ్దియం దీగ్రామము కట్టింపఁబడియె. పదునొకండవశతాబ్దియం దిది చాళుక్యుల యధీనమునం దుండెను. ఇది 'సహస్రవిషయము'(మండలము)లోనిది. ౧౦౪౨ లో నిది ౧౨౦౦ బ్రాహ్మణుల కగ్రహారముగ నీయఁబడెను. ౧౦౬౯ లో నిది రాజధానిగఁ జెప్పఁబడెను. పదునేడవ శతాబ్దియందు, కేలడిరా జయిన వేంకటప్పనాయకుఁ డీగ్రామమునందు శివాచారమతమును స్థాపించెను. చంపకసరసు అనుచెఱువు త్రవ్వించెను. గ్రామముపేరు 'అనందపుర' మని మార్చెను. అదియే తరువాత ననంతపురముగ మాఱెను. హైదరు, టిప్పూలు ఈగ్రామముపై పెక్కుసార్లు దాడివెడలిరి. ౧౮౩౦లోని తిరుగఁబాటుకాలమున నీ గ్రామము దోపిడికి లోనయ్యెను.

౨. అనంతపురము జిల్లాకు ముఖ్యపట్టణము. ఇది చెన్నపట్టణమునకు వాయవ్యమూలగ ౨౧౬ మైళ్లమీఁద నున్నది. ఇది చెన్నపురి దక్షిణమహారాష్ట్రపు ఇనుపదారి యొక్క గుంతకల్లు - బెంగుళూరుశాఖమీఁద నొకస్టేషన్.

ఈ గ్రామమును చిక్కప్పఒడయర్ అనునతఁడు కట్టించె నని చెప్పుదురు. ఈతఁడు విజయనగరరా జయిన ప్రథమబుక్కరాయలకు మంత్రిగ నుండెను. ఈ యొడయర్ ఒక పెద్దచెఱువు కట్టించి, దానికి రెండు అలుగులనుండి ఎక్కువైననీరు పోవుటకు రెండు కత్వాలును, వానికి సమీపమున రెండు గ్రామములును కట్టించెను. అం దొక గ్రామమునకు రాజుపేరిట బుక్కరాయసముద్రము అని పేరు పెట్టి, రెండవదానికిఁ దనభార్య యైన అనంతమ్మపేరిట అనంతసాగర మని పేరు పెట్టెను. ఆపేరే అనంతపుర మని మాఱెను.

౧౮౦౦ లో దత్తమండలములు కంపెనీవారి క్రిందికి రాఁగా, ఆ ప్రదేశమునంతకును మన్రో అనువానిని కలెక్టరుగా నియమించిరి. అతఁడు అనంతపురమునందే తనకచ్చేరి యేర్పఱుచుకొనెను. ౧౮౨౨ లో కలెక్టరుకచ్చేరీ బళ్లారికిఁ దీసికొనిపోయిరి. ౧౮౨౩ లో మరల ఆ కచ్చేరి అనంతపురమునకు వచ్చెను. ౧౮౪౦ లో కలెక్టరు కచ్చేరిని బళ్లారికి మార్చి, అనంతపురములో సబ్‌కలెక్టరు ఉండఁజొచ్చెను. ౧౮౫౯ లో ఈకచ్చేరికూడ గుత్తికిఁ బోయెను. ౧౮౮౨ లో అనంతపురము స్వతంత్రముగ జిల్లా ఆయెను. అప్పు డిచ్చటికి మరల కలెక్టరు కచ్చేరి వచ్చెను.

ఇచ్చట జిల్లాకలెక్టరు, పోలీసు సూపరింటెండెంటు, ఫారెస్టు ఆఫీసరు, లోకల్ ఫండ్ ఇంజినీరు, అనంతపురం డివిజనును పాలించు హెడ్‌క్వార్టరు డిప్యూటీకలెక్టరు, అనంతపురంతాలూకా తహసీలుదారువారల కార్యస్థానము లుండును. ఇచ్చట డి. పి. డబ్ల్యు అసిస్టెంటు ఇంజనీరు, సాల్టు - అబ్కారీ - కస్టము ఇన్‌స్పెక్టరు, సబ్‌రిజిస్ట్రారు, ఎష్యూరెన్సుల జిల్లా రిజిస్ట్రారు విద్యాధికారి, ఇంకమ్‌టాక్సు ఆఫీసరు, జిల్లా ఆరోగ్యాధికారి (ఆఫీసరు), పోలీసు డిప్యూటీసూపరింటెండెంటు, సహకార సంఘముల (కో ఆపరేటివ్ సొసయిటీలు) అసిస్టెంటు రిజి కూడ నుందురు. జిల్లాకోర్టు, సెషన్సుకోర్టుకూడఁ గలవు యన్నియు కాక గవర్నమెంటు ఫస్టుగ్రేడు కళాశాల, రిఫ్రాయిట్లస్కూలు - వీనితో దీనికి ప్రాముఖ్యము మఱియు నది. జనసంఖ్య ౧౫,౦౯౯. ఈగ్రామమున చెప్పఁదగిన వి 'రాబర్ట్‌సన్ స్క్వే' రను చౌకము. అనంతపురమున కలెక్టరు ౧౮౩౭ న అచ్చటనే మరణమునొందిన రాబర్ట్‌సన్ అనువా ఈ చౌకము నిర్మిత మయినది. రాబర్ట్‌సన్ బ్రతికియున్నప్పు చౌకము నేర్పఱిచి, నడుమ నున్న కోట, కందకము పూ నడుమ మండపమును గట్టించి, చుట్టు తనచేతితో చెట్లు నా వీనిలో దాదాపుగ అన్నియు నశించిపోయినవి. గుడి కెదురుగ విశాలమైన పెద్దచౌక మిప్పుడు దానిచుట్టుపట్లఁ గల పాఠశా విద్యార్థులకు క్రీడారంగముగ నుపయోగపడుచున్నది. 'రాబ స్క్వేరు' చుట్టు నున్న కట్టడములలో గవర్నమెంటు ఆ ఉపాధ్యాయులకు ఉపాధ్యాయినులకు బోధనాభ్యసన కళా (Training Schools), బాలబాలికలకు ఉన్నతపాఠశాలలు దగినవి. ఈచౌకమున కుత్తరమున ప్రాఁతకోట యుండెను బురుజుల విశేషములును, కందకపు పల్లములును ఇప్పటికిని వచ్చును. ప్రాఁతకోట యున్న ప్రదేశమున నిప్పుడు 'జూబిలీ పా అను పార్కోద్యాన మున్నది. వారమువారము జరుగుసంత జరగును. అనంతపురము పరిశుద్ధముగను, చక్కఁగను ఉండును

౩. అనంతపురంజిల్లా తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౪౧౩ (౧౯౩౧

౪. అనంతపురంజిల్లా శిరతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౪౯౩ (౧౯౩౧)

౫. చిత్తూరుజిల్లా మ తాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౦ (౧౯౩

౬. కడపజిల్లా జమ్మల తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౫౩౫ (౧౯౩౧).

౭. కడపజిల్లా ప్రొ తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౯౫ (౧౯౩౧

— (రాళ్ల) అనంతపు కల్యాణదుర్గంతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౧౭ (౧౯

— (లక్కిరెడ్డిపల్లి జిల్లా రాయచోటితాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య (౧౯౩౧). ఫిబ్రవరిమాసమున జరగు గంగజాతరకు జను వచ్చెదరు.

అనంతపురము జిల్లా — ఇది చెన్నరాజధానియందలి యొకతెలుఁగుజిల్లా. ఇప్పుడు రాయలసీమ (పూర్వపుదత్తమండలములు) అనఁబడు జిల్లాలలో నిది దక్షిణపుది. పూర్వము బళ్లారిజిల్లాలోనే అనంతపురముకూడ కలసియుండెను. బళ్లారినుండి దీనిని ౧౮౮౨ లో వేఱుచేసిరి. దీని కుత్తరమున బళ్లారి, కర్నూలుజిల్లాలును, తూర్పున కడపజిల్లాయును, దక్షిణమున మైసూరురాజ్యమును చిత్తూరుజిల్లాలును, పడుమట మైసూరురాజ్యమును బళ్లారిజిల్లాయును గలవు. ఇందు పూర్వము అనంతపురము, ధర్మవరము, గుత్తి, హిందూపురము, కల్యాణదుర్గము, మడకశిర, పెనుకొండ, తాడిపత్రి అను నెనిమిదితాలూకాలే యుండెను కాని ౧౯౧౦-వ సంవత్సరమున నూతనముగ చిత్తూరుజిల్లా యేర్పడినప్పుడు కదిరితాలూకా నిందుఁ గలుపుటవలన నిప్పుడు తొమ్మిదితాలూకా లయినవి.

భూస్వభావము

అనంతపురముజిల్లా సమప్రదేశముకలది కాదు; ఉన్నతప్రదేశము. ఇది మైసూరుపీఠభూమి చివరిభాగము. దక్షిణమువైపు ఉన్నతముగను, పోనుపోను ఉత్తరమువైపు పల్లముగను నుండును. దక్షిణపువైపుప్రదేశము ౨,౨౦౦ ల అడుగులయెత్తున నున్నది. బళ్లారికిని గుత్తికిని నడుమ నున్న రేఁగటినేల యెత్తు ౧,౧౮౨ అడుగులు; తూర్పుభాగమున తాడిపత్రియొద్ద ౯౦౦ అడుగులు.

భూస్వభావమునుబట్టి యీజిల్లాను ఉత్తర, దక్షిణ మధ్యవిభాగము లని మూఁడు విభాగములు చేయవచ్చును. గుత్తి, తాడిపత్రి తాలూకాలు కలసినది ఉత్తరవిభాగము. ఇందు ప్రత్తిపంట కనువయిన రేఁగటిభూమి చాల ఎక్కువ. అనంతపురము, కల్యాణదుర్గము, ధర్మవరము, పెనుకొండతాలూకాలు మధ్యవిభాగములోనివి. కదిరికూడ ఇందే చేరును. ఇందలిది గొడ్డుభూమి: ఱాతియెఱ్ఱనేల. చెట్టుచేమ పెరుఁగదు. కదిరియం దంతట చెట్టుచేమ పెరుఁగనిగుట్టలు కలవు. హిందూపురము మడకశిరతాలూకాలు కలసి దక్షిణవిభాగ మనవచ్చును. ఇది మధ్యవిభాగమంత పాడుది కాదు. ఇందలి యెఱ్ఱనేల నడిమివిభాగమునందలిదానికంటె మంచిది. హిందూపురము, మడకశిరతాలూకాలలో నీటివసతి యెక్కువ. ఇందు కొబ్బరి, పోఁక తోఁటలు కలవు. ఈతోఁటలవలన మడకశిర ఈజిల్లా కంతకు ఆరామ మన్న పేరు గడించినది కాని చాలసంవత్సరములనీటివఱపువలన పోఁక, కొబ్బరితోఁటలు చెడి దాని కాపేరు పోవుచున్నది.

కొండలు : కనుమలు

ఈజిల్లాలో మిక్కిలి ఎత్తయినకొండలు లేవు. ఉన్న వెల్ల గుట్టలు. ఈజిల్లాయందు మిక్కిలి యెత్తయినవి – మల్లప్పకొండ. ఇది పెనుకొండతాలూకా బుక్కపట్టణమున కుత్తరముగ నాలుగుమైళ్ల దూరమున నున్నది. దీనియెత్తు ౩,౦౯౨ అడుగులు; పెనుకొండకొండ - దీనియెత్తు ౩,౦౯౧ అడుగులు. కుందుర్పిదుర్గము: ఎత్తు ౨,౯౯౬ అడుగులు. మడకశిరకొండ ౨,౯౩౪ అడుగులయెత్తు, కదిరితాలూకాయందలి ఈశ్వరమలయ: ఎత్తు, ౩,౧౬౯ అడుగులు. ఇవి సముద్రపుమట్టమునకంటె ౧,౫౦౦ లు మొదలు ౨,౦౦౦ ల అడుగులయెత్తున నున్నప్రదేశమున నున్నవి. జిల్లాయందలి యైదు స్థలములందుమాత్ర మీగుట్టలు పంక్తులు తీర్చియున్నవి. ఈయైదును ఉత్తరదక్షిణములఁ బోవును. వీనిలో ముచ్చుకోటకొండ లనునవి తాడిపత్రితాలూకాకును గుత్తి అనంతపురముతాలూకాలకును మధ్యగ వ్యాపించినవి. వీనిపొడవు ౩౫ మైళ్లు: చాలచోట్ల వీనివెడల్పు ఏడు మైళ్లు. నాగసముద్రముకొండ లనునవి గుత్తితాలూకాను మధ్యగఁ బోవును. వీనిపొడవు ౫౦ మైళ్లు: కాని యీవరుస చాలచోట్ల తెగిపోయినది. పైని చెప్పిన అయిదింటిలో ముఖ్యమైనది మల్లప్ప కొండలచాలు. ఇది పెనుకొండతాలూకా తూర్పుభాగము నాక్రమించినది. ఇది ధర్మవరమునొద్ద నారంభ మయి జిల్లా దాఁటి మైసూరురాజ్యములోనికిని, కడపజిల్లాలోనికినిగూడ వ్యాపించినది. పెనుకొండతాలూకాయందలి మఱియొకకొండలచాలు పెనుకొండకొండలు. ఇది ధర్మవరమునకు దక్షిణమున ఆరంభమయి పెనుకొండ, హిందూపురంతాలూకాలగుండ మైసూరురాజ్యములోనికి దక్షిణముగ ౪౦ మైళ్లదూరము వ్యాపించియున్నవి. పెనుకొండకొండదగ్గఱ ఒక్కచోటమాత్ర మీవరుస తెగిపోయినది. మడకశిరకొండలు ఆతాలుకాయందు తూర్పుపడమరలుగ వ్యాపించి దానిని ఉత్తరదక్షిణవిభాగములుగ వేఱుచేయుచున్నవి. తాడిపత్రితాలూకాతూర్పుభాగమున కర్నూలు - ఎఱ్ఱకొండలు వ్యాపించినవి. ఇవికాక విడివిడికొండలు పెక్కులు కలవు. ఇట్టివానిలో గుత్తికొండ, అనంతపురంగుత్తి తాలూకాలనడుమనున్న గంపమల్లకొండ పేర్కొనఁదగినవి. కల్యాణదుర్గము, ధర్మవరముతాలూకాలలోఁ జిన్నకనుమ లయిదాఱు కలవు. కదిరితాలూకాయందలి దోర్నాలకనుమ, బొంతలపల్లికనుమ, తుమ్మలమల మున్నగు భయంకరములయిన కనుమలు కలవు.

నదులు

ఈజిల్లాలోఁ బ్రవహించునదులలో పెన్న ముఖ్యమయినది. ఇది మైసూరురాజ్యమునందుఁ బుట్టి, హిందూపురం తాలూకా దక్షిణమున ఈజిల్లాయందుఁ బ్రవేశించును. అచ్చటనుండి నూటిగ నుత్తరము దిక్కు ౮౦ మైళ్లు ప్రవహించి, ఉడిపి (పెన్నహోబలము) యొద్ద, చక్రన తూర్పునకుఁ దిరిగి రమారమి ౫౦ మైళ్లు ప్రవహించి వంగనూరుగ్రామమునకు నుత్తరమున నొకమైలుదూరమున కడపజిల్లాలోఁ బ్రవేశించును. ఈజిల్లాయందలి తొమ్మిదితాలూకాలలో నిది యేడు తాలూకాలగుండ ౧౩౦-౧౪౦ మైళ్లప్రదేశమునఁ బ్రవహించును. పామిడిగ్రామమునకు దక్షిణముగాఁ బాఱెడు ఈనదికి నడుమ నొక శివాలయము – గోపురశోభితముగఁ గట్టఁబడినది.

చిత్రావతి – ఇది పెన్నకు నుపనది. మైసూరురాజ్యమునఁ బుట్టి ఆగ్నేయదిక్కున ఈజిల్లాలోఁ బ్రవేశించి, హిందూపురము, పెను

కొండ, ధర్మవరము, తాడిపత్రి తాలూకాలలోనుండి ౯౨ మైళ్లు ప్రవహించి కడపజిల్లాలోఁ బ్రవేశించును.

పై నుడివినవి కాక పెన్నేటి కుపనదులయిన జయమంగలీ, కుశీవతులు, హగ్గరిలోఁ గలయుస్వర్ణముఖి, కదిరితాలూకాయందలి మద్దలేఱు, పాపఘ్ని అను చిన్నయేళ్లు కలవు. వ్యవసాయమున కుపకరించు జలాధారములుగ నివి యంత యుపయోగకరము లైనవి కావు. సంవత్సరమంతటిలో చిత్రావతి, పెన్న నదులలో పరిమిత దినములుమాత్రమే నీ రుండును. ఈకారణమున సంవత్సరమునఁ జాలభాగము పైరు లుండవు.

గనులు

గుత్తితాలూకా వజ్రకరూరుగ్రామసమీపమున భూమిపై భాగముననే యెప్పుడైనను వజ్రములు దొరకుచుండును. అవి యెచ్చటి నుండి పుట్టునో తెలియలేదు. ధర్మవరముతాలూకా రామగిరిగ్రామము దగ్గఱ నున్న కొండలలో బంగారుగని యొకటి తొమ్మిదేండ్లక్రిందట మారిసన్ అను పాశ్చాత్యుఁడు కనిపట్టినాఁడు కాని యది లాభప్రద మయినదికాదు. 'నార్త్ అనంతపూర్ గోల్డ్ మైన్స్ కంపెనీ' అను పేర నొకసంఘము ౧౯౦౭ లో నేర్పడి ౧౯౨౫ వఱకు గుత్తి తాలూకా, రామపురముగ్రామప్రాంతమున బంగారుకొఱకు పనిచేసినది. కాని ౧౯౨౭ లో ఆకంపెనీ దివాలా తీసినది.

ఇండ్ల కుపయోగపడురాళ్లు అచ్చటచ్చట దొరకును. తాడిపత్రి తాలూకాయందలి రాయలచెఱువునొద్ద బలపపురాయి దొరకును. వానితో పాత్రలు చేయుదురు.

అడవి

౧౯౨౯ - వ సంవత్సరము, జనవరి మొదటితేదినాఁటి కనంతపురంజిల్లాయందుఁగల యడవివిస్తీర్ణము 'తాలూకావారి'గా నీక్రిందఁ జూపఁబడినది:

తాలూకా	చ. మైళ్ల యడవి	మొత్తమువిస్తీర్ణమున నూటికి
గుత్తి	౫౯	౭ - వ వంతు
తాడిపత్రి	౭౫	౧౨ ,, ,,
అనంతపురం	౭౪	౮ ,, ,,
ధర్మవరం	౪౨	౬ ,, ,,
కల్యాణదుర్గం	౪౫	౬ ,, ,,
పెనుకొండ	౧౨౦	౧౮ ,, ,,
హిందూపురం	౪౦	౯ ,, ,,
మడకశిర	౩౪	౮ ,, ,,
కదిరి	౨౧౬	౧౯ ,, ,,
జిల్లామొత్తము	౭౦౫	౧౨ ,, ,,

బళ్లారి, కడపజిల్లాలయందలి పడుమటితాలూకాలలోవలెనే యిచ్చటి యరణ్యములలోఁగూడ పెద్దచెట్లు పెరుఁగవు. జిల్లాయందలి యుత్తర, మధ్యమవిభాగములందు దక్షిణవిభాగమునందు కంటె అడవి తక్కువ. దక్షిణవిభాగము మైసూరుపీఠభూమి కొన యగుటవలన దేశము ఎత్తు ఎక్కువ. అదియునుగాక అచ్చటి కొండనేల జిల్లాయందలి యితరభాగములం దున్నదానికంటె సారవంత మయినది. అనంతపురం, తాడిపత్రి తాలూకాలనడుమ నున్న ముచ్చుకోటకొండలలో యేపిచెట్లు విశేషముగ పెరుఁగును. ఈయడవియందుఁ బెరుఁగుయేపి హిందూదేశమునం దంతట దొరకు కలపలో మిక్కిలి గట్టిది; మిక్కిలి బరువయినది. జిల్లాయంతటిలో వేలువేలురకములచెట్లు, పెరుఁగుదల విశేషముగఁ గల యడవి దక్షిణ విభాగమున, అందు ముఖ్యముగ కొత్తకోట, అమగొండపాళెయం ప్రాంతములఁ గలదు. ఈ కొత్తకోట, అమగొండపాళెయం రిజర్వు అడవులు జిల్లాయంతటిలో బాగుగ వృద్ధిలోనికి రాఁగలవు. మంచిగంధపుచెట్లను ౧౯౦౪ లో ఈజిల్లాకుఁ దీసికొనివచ్చినాఁటిరి. ఇవి క్రమముగ వృద్ధిపొందుచున్నవి. యేపి (ముఖ్యముగా నిది కొత్తకోటరిజర్వు అడవిలోను), టేఁకు, బిల్లుమ్రాను విశేషముగఁ గలదు: ఈ మండలమునందలి టేకు అంత యెత్తుగఁ బెరుఁగదు. గిడసబాఱి యుండును. ఇవికాక కొండలమీఁద చాలచోట్ల వెదురు పెరుఁగును.

అడవులను రక్షింపవలసిన ప్రాముఖ్యమును రైతులు గుర్తించిరని తెలిసికొన్నపిదప గవర్నమెంటువారు ౧౯౧౪ న కొన్నికొన్ని జిల్లాలలో సామాన్యరక మయినయడవిని ఎట్లు చక్కఁబెట్టెదరో చూత మని పంచాయతులవశము కావించిరి. ఒక్కొక్కగ్రామము నకో, మొత్తముమీఁద కొన్నికొన్ని గ్రామములకు కలిపియో పంచాయతు లేర్పాటు చేసిరి. చాలపంచాయతు లటవీవ్యవహారములను సరిగా చక్కఁబెట్టుచున్న వని గవర్నమెంటువారికి సంతృప్తి కలిగినది. గవర్నమెంటువా రీపంచాయతీపద్ధతిని ౧౯౨౬ న ఈజిల్లాకు వర్తింపఁజేసినారు. ఈజిల్లాయందలి చాలరిజర్వు అడవులు పంచాయతులవశమునకు వచ్చినవి. ౧౯౨౮ - వ సంవత్సరమున పంచాయతులవశమున నుండినవి, అటవీశాఖవారియధికారమున నుండినవి ఈక్రిందిరీతిని గలవు:

తాలూకా	అడవి విస్తీర్ణము చ. మైళ్లు	పంచాయతుల వశముననున్న అడవి చ. మైళ్లు	అటవీశాఖ వారియధికారమున నున్న యడవి చ. మైళ్లు
గుత్తి	౫౭	౫౭	,,
తాడిపత్రి	౭౪	౭౪	,,
అనంతపురం	౭౪	౭౪	,,
ధర్మవరం	౪౪	౨౯	౧౫
కల్యాణదుర్గం	౪౫	౪౫	,,
పెనుకొండ	౧౨౦	౪౬	౭౪
హిందూపురం	౪౦	౨౮	౧౨
మడకశిర	౩౪	౩౪	,,
కదిరి	౨౧౬	౫౮	౧౫౮
మొత్తము	౭౦౪	౪౪౫	౨౫౯

పుల్లరివలనను, అడవిఫలసాయమువలనను కడచిన అయిదేండ్లలో నెంతటిరాబడి వచ్చినదో సగటున లెక్కవేసి దానినిబట్టి యేఁటేఁట నింతశిస్తు చెల్లింపవలె ననునిర్ణయముతో గవర్నమెంటువారడవిని పంచాయతుల కొప్పగించిరి. ఇంకను మఱికొన్ని షరతులు కలవు; అవి యేవన, ఎడపఁదడప పశువుల 'సొంతదారు'లను సమావేశపఱచి సభలు చేయుచుండవలెను. అట్టిసభలలో వారియామోదమునిమిత్తము పంచాయతీలెక్కలను బ్రవేశపెట్టవలెను. ఖర్చులుపోను మిగిలినలాభమును ముందుగా గ్రామమునందలి యడవిని పెంపొందించుట కుపయోగింపవలెను. అటుతరువాత నింకను సొమ్మున్నచో పంచాయతీగ్రామములలో ప్రజోపయోగకరము లైన కార్యము లేవైన నున్న వానికి వెచ్చింపవలెను. అగ్నిచేతనఁగాని మఱియేయితరకార్యములవలనఁగాని అడవిపెంపునకు భంగము కలుగకుండ నిరోధింపవలెను. అడవిసరిహద్దుచిహ్నములు సరిగా కాపాడవలెను. తొలకరివానలు పడినరెండుమాసములవఱకు అడవులలో పశువులను మేఁతకు వదలఁగూడదు. ఎన్నిపశువులను మేఁతకు వదలవచ్చునో, ఎన్నిచెట్లను గొట్టవచ్చునో ఈమొదలయినవి గవర్నమెంటువారిచట్టముల ననుసరించి పంచాయతివారు నిర్ణయించుదురు.

పైని చూపినపట్టిక ననుసరించి ౧౯౨౭ న ౧౧౨ అటవీపంచాయతులక్రింద ౪౪౫ చ. మైళ్ల యడవి యుండెను. ఈయడవికి పంచాయతులనుండి గవర్నమెంటువారికి మొత్తముమీఁద రు. ౧౧,౭౮౯ ల శిస్తు చెల్లినది. ఈపంచాయతులు సరిగ పని చేయుచున్నది లేనిది మొదట ఫారెస్టుపంచాయతీఆఫీసరు కనుఁగొనుచుండెను; కాని ౧౯౨౭-వ జనవరి ౧-వ తేదీ లగాయతు ఈయధికారము జిల్లారివిన్యూవర్గమువారికి వశపఱుపఁబడినది. ఈ పంచాయతులపనిని కనుఁగొనుట కిరువురు డిప్యూటీతహసీలుదారులు నియమితులైరి. ఒకరు అనంతపురమునను మఱియొకరు పెనుకొండయందు నుందురు.

వర్షపాతము : శీతోష్ణస్థితి

జిల్లాయందలి పంటపైరులు ప్రధానముగ వర్షాధారములు. ఒక్క బళ్లారిజిల్లాను మినహాయించినయెడల చెన్నరాజధానియందలి యేయితరజిల్లాయందుకంటెను వర్షపాత మీజిల్లాయందుఁ జాల తక్కువ. అనంతపురము జూన్, జూలై, ఆగష్టు, సెప్టెంబరు మాసములలో తొలకరివానలు, అక్టోబరు, నవంబరు, డిశెంబరుమాసములయందలి తూర్పువానలు కురియుప్రదేశమున నున్నది కాని ఏవానలును చక్కఁగఁ గురియవు. సాధారణముగ ఈజిల్లాయందు ఆగష్టు, సెప్టెంబరు, అక్టోబరుమాసములలో వాన లెక్కువగఁ గురియును. కడచిననలువదియేండ్లకాలమున ఈజిల్లాయందుఁ గురిసినవాన లెక్కవేసి చూడఁగా సగటున సంవత్సరమునకు ౨౨ అంగుళములపై చిలుకు కురిసినట్లు తేలినది. జిల్లాతాలూకాలలో పెనుకొండతాలూకాయందు వర్ష మధికము; కదిరితాలూకాయం దల్పము. హిందూపురము, అనంతపురము, ధర్మవరము, తాడిపత్రి, గుత్తి, మడకశిరతాలూకాలయందు జిల్లామొత్తముమీఁద సగటునఁబడినవర్షమునకన్న నెక్కువ; కల్యాణదుర్గము, కదిరితాలూకాలయందు జిల్లాసగటునఁ దేలినలెక్కకంటెఁ దక్కువవర్షము కురిసినది. అది యటుండ నీవర్షపాతము జిల్లాయం దంతట సమముగ నుండక యొకచోట నెక్కువగాను, ఒకచోట తక్కువగాను ఉండును. వర్షములు సరిగాఁ గురియక కఱవు కాటకములు తఱచు సంభవించుచుండును.

ఆర్ద్రతయందును, తాపపరిమాణమునను ఈజిల్లా బళ్లారివలె నుండును. మార్చి, ఏప్రిల్, మే మాసములు మంచి యెండకాలము. చెన్నరాజధానియందలి యితరజిల్లాలయందుకంటె నిచ్చట ఎండ లధికము. మృగశిరప్రవేశముతో జూన్‌మాసమునుండి ఎండలు తగ్గును. అప్పు డిచ్చటికాలమానస్థితి యితరజిల్లాలలోకంటె ఎక్కువ బాగుగ నుండును. జిల్లాయందలి యుత్తరపువైపుభాగమునకంటె దక్షిణపువైపుభాగ మెక్కువ చల్లఁగ నుండును.

చెఱువులు

ఈజిల్లాలో ౧౬౨ చెఱువులు కలవు. వానిలో బుక్కపట్టణముచెఱువు, ధర్మవరముచెఱువు, సింగనమలచెఱువు అనునవి ముఖ్యమయినవి. మొదటిరెండును చిత్రావతీనదికి నడ్డకట్టవేసి నిర్మింపఁబడుటచేత వానికి నీటివసతి విశేషముగ నుండును. మిగిలినచెఱువు లన్నియు వర్షములు బాగుగ నున్న నిండును; లేనిచో లేదు. సగటున కొన్నిసంవత్సరములకు లెక్కవేసి చూడఁగా ఉన్నచెఱువు లన్నిటిలో ఎనిమిదివంతులలో నొకవంతు నిండునని, రెండువంతుల చెఱువులలో నీరే యుండ దని, అయిదువంతులు అసంపూర్తిగ నిండు నని తేలినది. ఈచెఱువులక్రింద జరగువ్యవసాయము చాలవఱకు మెట్ట.

రు ౫,౦౦౦ ల శిస్తుకు పైన వచ్చు ఆయకట్టుపరిమితిగల చెఱువు లీక్రిందిపట్టికయందుఁ జూపఁబడినవి.

చెఱువు	ఆయకట్టు	శిస్తు
అనంతపురముతాలూకా		
అనంతపురం చెఱువు	౨,౧౭౯	౧౩,౬౦౩
సింగనమలచెఱువు	౨,౪౪౨	౧౪,౭౮౧
ధర్మవరముతాలూకా		
ధర్మవరము చెఱువు	౧,౭౪౭	౧౫,౩౬౮
గుత్తితాలూకా		
గుత్తిచెఱువు	౬౫౮	౭,౫౩౦
యెఱతిమ్మరాజుచెఱువు	౮౯౦	౬,౩౦౧
హిందూపురంతాలూకా		
పరిగిచెఱువు	౨,౬౪౩	౧౪,౯౩
కల్యాణదుర్గంతాలూకా		
కంబాడు చెఱువు	౯౦౭	౫,౪౬౮

అనంతపురముజిల్లా

మడకశిరతాలూకా		
మొరుబాగలు చెఱువు	౧,౧౩౩	౬,౧౮౩
అమరాపురం చెఱువు	౯౩౧	౬,౭౯౦
అగళి చెఱువు	౮౮౪	౫,౯౮౧
పెనుకొండతాలూకా		
బుక్కపట్టణం చెఱువు	౩,౩౯౪	౭౩,౬౮౩

వృత్తులు : పరిశ్రమలు

రాయలసీమయందలి యితరజిల్లాలలోవలెనే ఈ జిల్లాయందు కూడ ప్రజలకు ప్రధానజీవనాధారము వ్యవసాయము. ఈవృత్తికి తోడు పశువులమందలను గొఱ్ఱెలమందలను పెంచుటకూడఁ గలదు. కుమ్మరము, కమ్మరము, వడ్రంగము మొదలయిన చేతిపను లటుండ ప్రధానమయిన పరిశ్రమ నేఁత. వేసవికాలమున వ్యవసాయపుఁ బని యేదియు నుండనిదినములలో ముఖ్యముగ గుత్తి, తాడిపత్రి తాలూకాల యందలి కాఁపులు, మహమ్మదీయులు, దూదేకులవాండ్రు, మాల, మాదిగలు నేఁత నేయుదురు. దాదాపుగ ప్రతిగ్రామమునను రాట్నములు కలవు. కాని వ్యవసాయపు పనితొందరలు లేనికాలముననే వానికి పని కలుగును. దుప్పటులు, సాధారణముగ రైతులు కట్టుకొను ముతక బట్టలు, స్త్రీలు కట్టుకొను రంగుచీరలు ఎక్కువగ ఈజిల్లాయందు నేయుదురు. రవికలకు తలపాగలకు పనికివచ్చు బట్టకూడ కొంత తయారగును. ఉరవకొండ, తాడిపత్రి, ధర్మవరములు ఈ నేఁత పరిశ్రమసాగు ప్రధానస్థలములు. ప్రధానముగ దేవాంగులు, తొగటవారు, సాలీలు నేఁత నేయుదురు. అచ్చటచ్చట మహమ్మదీయులును, మాలవాండ్రునుకూడ నేఁతనేయుట కలదు. నేఁత కుపయోగించు దారము కొంచె మించుమించుగ నంతయు యంత్రముమీఁద తయారయినదే. పట్టుబట్టలు, చీరలు ముఖ్యముగ ధర్మవరమున నేయుదురు. నేఁతపరిశ్రమ ఉరవకొండయందు పూర్వముకంటె చాల తగ్గినది. ఇచ్చట తయారగు నీలిరంగుబట్టలు కాఫీతోఁటలలోఁ బనిచేయు కూలీలకు మలనాటి కెగుమతి యగును. పామిడి చౌలూరుగ్రామము లందును, కొంతవఱకు పెనుకొండ, గుట్టూరుగ్రామములందును చేతితో బట్టల కద్దకము వేయుదురు. లంబాడీస్త్రీల కుపయోగపడు చీటీబట్టలును, బర్మా, పినాంగు, సింగపూరు, దక్షిణహిందూదేశము, బొంబాయి బజారులలో చెల్లుబడియగు చీటీబట్టలునుమాత్రమే యిచ్చట తయారగుచున్నవి. కలంకారియద్దకము నశించినది. ముఖ్యముగ కల్యాణదుర్గము తాలూకాయందును, గుత్తి అనంతపురము తాలూకాల లోని కొన్ని భాగములయందును కంబళ్లు నేయుదురు. ఈజిల్లాయంతలో తనగల్లు, బెళుగుప్పగ్రామములయందు తయారగు కంబళ్లు ప్రశస్తమైనవి. ఇక్కడ తయారగుకంబళ్లు బళ్లారి కెగుమతి యగును. ఈజిల్లాయం దింకను గాజులు తయారుచేయుగ్రామము పెనుకొండ కెనిమిదిమైళ్ల దూరమున నున్నగుట్టూరు. క్షారమయ మయిన మట్టితో నీగాజులు చేయుదురు. ఈకారణమున దీనికి గాజులగుట్టూ రని పేరుండెడిది. ఒకప్పు డిచ్చట గాజులు తయారుచేయువా రేడువందల వఱకు నుండిరి. ఇప్పు డీపరిశ్రమ క్షీణించినది. ధర్మవరమునకు పదునైదుమైళ్లదూరమున నున్న న్యామద్దలగ్రామమున నొకప్పుడు ముతక కాగితము తయారు చేయువారు. ఇప్పు డీపరిశ్రమయు క్షీణించినది. హిందూపురముతాలూకా చిలుమత్తూరుగ్రామమున నూలుతోను, పట్టుతోను పటకాలును, కొడికొండగ్రామమున కట్టుదువ్వెనలును తయారగుచున్నవి. తిమ్మనచెర్ల, గుంతకల్లు, తాడిపత్రిగ్రామము లందు ప్రత్తియేకి మూటలు కట్టుప్రత్తిఫ్యాక్టరీలు చాలకాలమునుండి యున్నవి. వీనిలో ఆవిరితో పనిచేయఁబడును.

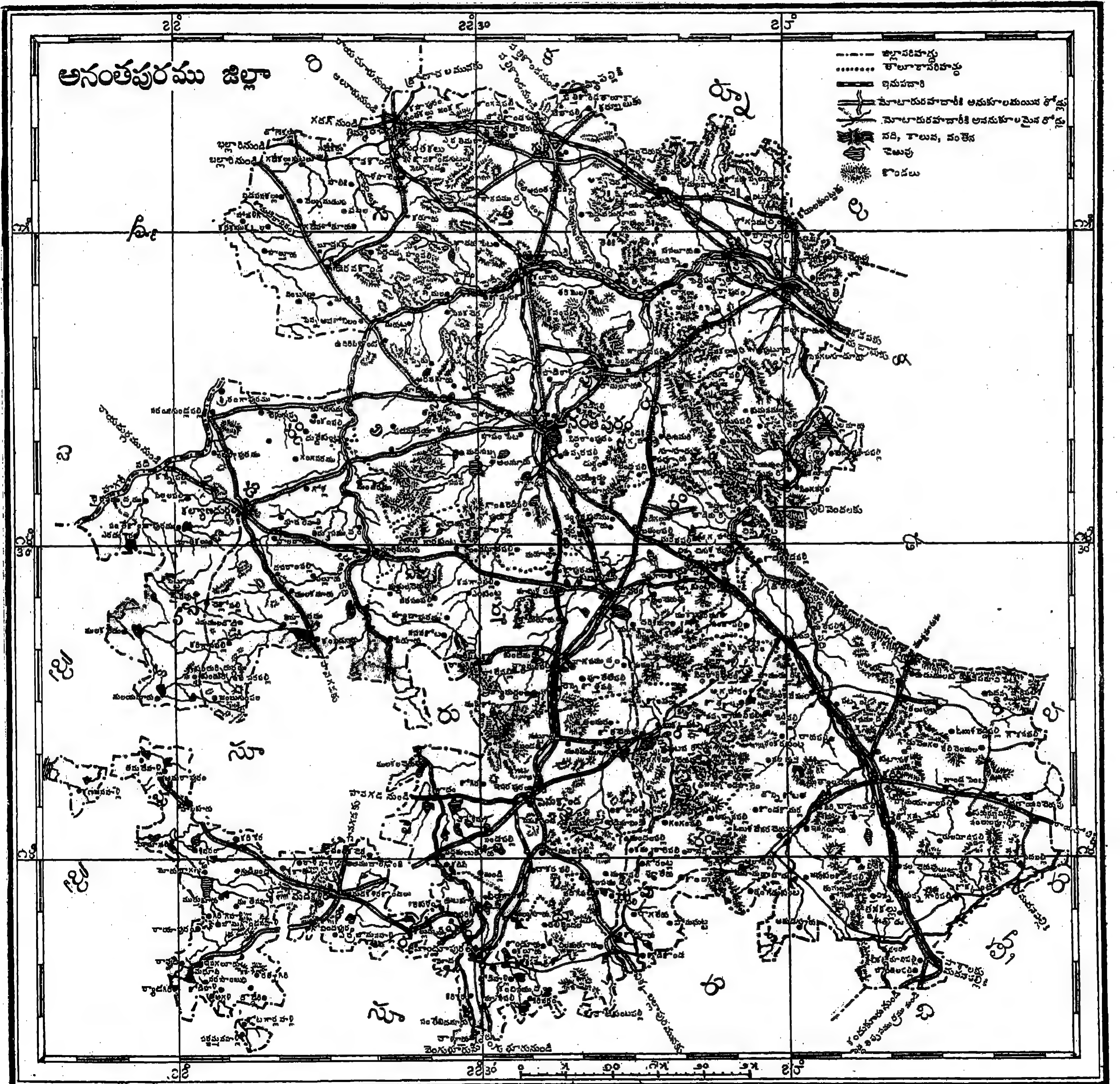
వర్తకము : ఎగుమతి, దిగుమతులు

ప్రత్తి, ఉలవలు, ఆహారపదార్థములు, దుప్పటులు, చీరలు, తంగేటిచెక్క ఇచ్చటి ముఖ్యమయిన యెగుమతులు. ఉప్పు, కిరసనాయిలు, పరదేశపునూలు, పరదేశపుబట్టలు, పశువులు ముఖ్యమయిన దిగుమతులు. ఈజిల్లాయం దుత్తరమునకు తాడిపత్రియు, దక్షిణమునకు హిందూపురమును ప్రధానవర్తకస్థానములు. ఎగుమతి చేయుటకును, జిల్లాయందు దొరకుసరకు ప్రోగుచేయుటకును, దిగుమతి యయినసరకును స్థానికముగ పంచుటకును వారము వారము జరుగు సంతలు తోడ్పడును. ఈసంతలు లోకలుబోర్డువారియధీనమునం దుండును. ఇట్టివానిలో ముఖ్యమయినవి తాడిపత్రి, యాడికి, ఉరవకొండ, పెనుకొండలందు జరగును.

బాటలు

ఈజిల్లాయందు బండిబాటలు, రోడ్లు చాల కలవు. రోడ్లు వెనుకటికంటె చాల చక్కఁబడినవి. ౬,౪౮౧ చదరపుమైళ్ల వైశాల్యము కల యీజిల్లాయందు ౧,౦౮౦ మైళ్ల రోడ్డు కలదు. ఈజిల్లాయందలిరోడ్లను నాలుగుతరగతులుగ విభాగించిరి. ట్రంకురోడ్లు; రెండవతరగతిరోడ్లు; మూఁడవతరగతిరోడ్లు, జిల్లాబోర్డురోడ్లు కాక ఇతరములయినరోడ్లు. ట్రంకురోడ్డులు రెండు కలవు. అం దొకటి చెన్నపురినుండి బొంబాయికిని, రెండవది కర్నూలునుండి బెంగుళూరికిని పోవుచున్నది. ఈరెంటిని సరియైనస్థితియం దుంచుట కగు వ్యయము నంతయు గవర్నమెంటువారు భరింతురు. ఇవి మోటారు బండ్లు పోవుటకు తగినస్థితియం దున్నవి. రెండవతరగతిరోడ్లుకూడ ప్రయాణార్హమయినవే. వీనిని సరియైనస్థితియం దుంచుట కగు వ్యయమున సగము గవర్నమెంటువారును, సగము జిల్లాబోర్డువారును భరింతురు. మూఁడవతరగతిరోడ్లను జిల్లాబోర్డువారును, నాలుగవతరగతిరోడ్లను తాలూకాబోర్డువారును సుస్థితియం దుంచి కాపాడెదరు. వీనిని మరమ్మతుచేసి చక్కనిస్థితియం దుంచుటకు తగినంతధనము లేక పోవుటచేత ఈమూఁడు, నాలుగుతరగతులరోడ్లు అంత బాగుగ లేవు. కాని వీనిలో అనంతపురము — కల్యాణదుర్గమువంటి రోడ్లు కొన్ని ఇప్పుడు మోటారుబండ్లు పోవుటకుకూడ తగినస్థితియం దున్నవి.

అనంతపురముజిల్లా

అనంతపురము జిల్లా
జిల్లాసరిహద్దు
తాలూకాసరిహద్దు
ఇనుపదారి
మోటారురహదారికి అనుకూలమయిన రోడ్లు
మోటారురహదారికి అననుకూలమైన రోడ్లు
నది, కాలువ, వంతెన
చెరువు
కొండలు
అనంతపురం

అనంతపురముజిల్లా

రైలుమార్గములు

అనంతపురముజిల్లాపశ్చిమభాగమున ఒకచోటనుండి మఱియొక చోటికి పోవుటకు రోడ్లే యాధారము; కాని జిల్లాయుత్తర, మధ్యమ భాగములందు రైలుసౌకర్యముకూడ కలదు. ఈజిల్లాయందు మూఁడు రైలుమార్గములు కలవు. ఈరెండును జిల్లావాయవ్యదిశయం దున్న గుంతకల్లునొద్ద సంధించును. గుంతకల్లునుండి బళ్లారికిని, బొంబాయి రాజధానిదక్షిణభాగమునకును, నిజామురాష్ట్రమునకును, బొంబాయికిని, బెజవాడకును బోవునితరమార్గములు కలవు. ఈజిల్లాయుత్తర భాగముగుండ పోవురైలుమార్గము చెన్నపట్టణమునుండి 'వాడి'కిఁ బోవు చెన్నపురియినుపదారి. ఇది చెన్నపట్టణమునుండి వచ్చి ఈశాన్యపు దిక్కుగా నీజిల్లాలోఁ బ్రవేశించి తాడిపత్రి, గుత్తిగ్రామముల మీఁదుగ గుంతకల్లుజంక్షను చేరును. ఈజిల్లామధ్యభాగమునుండి పోవురైలుమార్గము దక్షిణమహారాష్ట్రపు ఇనుపదారిశాఖ. ఇది గుంతకల్లునుండి దక్షిణముగ పామిడి, అనంతపురము, ధర్మవరము, పెనుకొండ, హిందూపురములమీఁదుగ మైసూరుసంస్థానమునందలి బెంగుళూరికి పోవును. ఈరైలుమార్గమును చెన్నపురి, దక్షిణమహారాష్ట్రపు- ఇనుపదారియొకశాఖ ఈజిల్లాయం దాగ్నేయదిశగఁ బ్రవేశించి తనకల్లు, కదిరిగ్రామములమీఁదుగ వచ్చి ధర్మవరమునొద్దఁ గలియును. ఈజిల్లాయందుఁ బోవు పైనుడివిన మూఁడురైలుమార్గములును చెన్నపురి, దక్షిణమహారాష్ట్రపురైల్వేకంపెనీవారివి.

పరిపాలనము

ఈజిల్లాయందు మొదట నేడుతాలూకా లుండెడివి. ధర్మవరముతాలూకాను రెండువిభాగములు చేయుటవలనను, ౧౯౧౦ లో కడపజిల్లాయందలి కదిరితాలూకాను క్రొత్తగా నిందు చేర్చుటవలనను ఇప్పు డిందు తొమ్మిదితాలూకాలు కలవు. ఇవి నాలుగు సబ్‌డివిజనులుగా నేర్పఱుపఁబడినవి; ఎట్లన గుత్తి, తాడిపత్రితాలూకాలు గుత్తి సబ్‌డివిజను; అనంతపురము, కల్యాణదుర్గముతాలూకాలు అనంతపురముసబ్‌డివిజను; ధర్మవరము, కదిరితాలూకాలు ధర్మవరము సబ్‌డివిజను; పెనుకొండ, హిందూపురము, మడకశిరతాలూకాలు పెనుకొండసబ్‌డివిజను.

కలెక్టరు జిల్లాయధికారి. అనంతపురము ముఖ్యపట్టణము. ఈడివిజను 'ఇండియన్‌సివిల్‌సర్వీసు' ఉద్యోగిది. పెనుకొండకు సబ్‌కలెక్టరు అధికారి. మిగిలిన డివిజనులకు డిప్యూటీకలెక్టరు లుందురు.

౧౯౨౦-వ సంవత్సరమువఱకు సివిలువ్యాజ్యములు పరిష్కరించుటకయి గుత్తిలోను, పెనుకొండలోను మునసబుకోర్టు లుండెడివి. ఈజిల్లాకు వేఱుగ జిల్లాకోర్టు ఉండెడిదికాదు. గుత్తిమునసబుకోర్టుమీఁద కర్నూలుజిల్లాకోర్టునకును, పెనుకొండమునసబుకోర్టుమీఁద బళ్లారి జిల్లాకోర్టునకును అప్పీళ్లు ఉండెడివి. 'సెషన్సుకేసులు' బళ్లారి 'సెషన్సుకోర్టు' ఎదుట విచారింపఁబడెడివి. ౧౯౨౦-వ సంవత్సరమున అనంతపురమునందు 'జిల్లాకోర్టు' ను, 'సెషన్సుకోర్టు' ను కూడ పెట్టినారు. ఈకారణమున ఇపుడు సివిలువ్యాజ్యముల విషయమునను, సెషన్సుకేసులవిషయమునను ఈజిల్లా యితరజిల్లాలమీఁద నాధారపడవలసినయావశ్యకము తప్పినది.

ఇతరజిల్లాలలోకంటె ఈజిల్లాలో వ్యాజ్యములు చాల తక్కువ. అనంతపురముసెషన్సుకోర్టులో జిల్లామొత్తముమీఁద వచ్చిన 'సెషన్సుకేసు' లన్నియు విచారణ యగును. ఈకేసులవిషయమున రాజధానిలెక్కలను పరిశీలించినయెడల రాయలసీమయందలి జిల్లాలన్నిటిలోకంటె నిచ్చట నివి యెక్కువ యని తెలుచున్నది. గ్రామమేజస్ట్రీటుకోర్టులు, గ్రామపంచాయతీకోర్టులు, అనంతపురము ధర్మవరము హిందూపురము తాడిపత్రి గుత్తి గుంతకల్లు కదిరి - బెంచి మేజస్ట్రీటుకోర్టులు, ఉరవకొండ, తనకల్లు, యాడికి డిప్యూటీతహసీలుదారు - మేజస్ట్రీటుకోర్టులు — వీనియందు క్రిమినలుకేసులు విచారణ యగుచుండును. 'డివిజనలు ఆఫీసరు'లకు, 'జిల్లామేజస్ట్రీటు'కు పూరా అధికారములు కలవు.

దొంగఒడ్డెలు, వాయల్పాడు లేక నవాబుపేటకొరచలు, దొంగదాసరులు, దొంగ - ఎఱుకలు, దొంగ - ఊరుకొరచలు, సుకాలీలు, మడకశిరతాలూకాయందలి దొమ్మరులు, పెద్దబోయలు — వీ రందఱు నేరములు చేయుజాతులవారికి వర్తించుచట్ట మనువర్తింపఁబడెను. ఈకారణమున, జిల్లాలెక్కలను జూచినచో నేరములు తగ్గినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. నేరములు చేయుజాతులవారిలో కొరచలు మిగుల నపాయకారులు. తరువాత వచ్చువారు సుకాలీలు. వీరిపిదప చెప్పవలసినవారు పెద్దబోయలు. ఈజిల్లాయందు విశేషముగ నున్నకక్షుల(పార్టీల)వలన ఇటీవలఁ గలిగిన చాలహత్యలకు వీరే బాధ్యులు. ఉరవకొండఫిర్కాలో వీ రెక్కువ. తాడిపత్రి, గుత్తితాలూకాలలో సామాన్యముగ హత్య లెక్కువ. పెనుకొండ గుత్తితాలూకాలయందు బందిపోటులు, దోపిడులు విశేషము.

పోలీసుజిల్లాసూపరింటెండెంటు అనంతపురమునం దుండును. గుత్తితాలూకాసహితమయిన గుత్తిసర్కిలు ప్రత్యేక మీతనిపెత్తనముక్రింద నుండును. ఇతనిక్రింది - ఇద్దఱు 'అసిస్టెంటు'లలో నొకఁడు పెనుకొండయం దుండి ధర్మవరముతాలూకాతోఁగూడ నీజిల్లాదక్షిణార్ధభాగమును, వేఱొకఁడు అనంతపురమునం దుండి గుత్తిమినహాగా ఉత్తరార్ధభాగమును కనిపెట్టుచుండును. స్థానికముగ నున్న పోలీసువారికి తోడు, బందిపోటుదొంగలు తఱచు వచ్చుచుండుకనుమలదగ్గఱ తలారుల నేర్పాటు చేసిరి. ఈనడుమ వీరిని చాలమందిని తగ్గించిరి. పోలీసుకార్యస్థానమును, పోలీసు 'మూలబలము' (Reserve) ను అనంతపురమునఁ గలవు. 'సెంట్రల్ పోలీసు రిక్రూయిట్‌స్కూలు' అనుపేర పోలీసుపనికి క్రొత్తగఁ జేరవచ్చువారిని తరిబీతు చేయుట కొకపాఠశాలను అనంతపురమున ౧౯౧౩-వ సంవత్సరమున నేర్పాటు చేసినారు. జిల్లాసూపరింటెండెంటునకు

తాబేదారుగ నుండి అసిస్టెంటు లేక డిప్యూటీసూపరింటెండెంటు దానిని నడపుచుండును. రాయలసీమజిల్లాలనుండియు, ఉత్తర సర్కారులనుండియు పోలీసుపనిలో క్రొత్తగ చేరఁదలఁచినవారిక్కడిపాఠశాలకు వత్తురు.

ఈ జిల్లాకు జిల్లాజైలు లేదు. జిల్లా మొత్తముమీఁద ౩౪ పోలీసుస్టేషనులును, ౧౧ 'ఔట్‌పోస్టు' లును కలవు. జిల్లా సంరక్షణమునకయి తొమ్మండ్రు ఇన్‌స్పెక్టరులును, ౧౯ గురు సబ్ ఇన్‌స్పెక్టరులును, ఇరువురు సార్జెంటులును, ౪౯౬ గురు కాన్‌స్టేబిలులును (హెడ్ కాన్‌స్టేబిలులతోఁ గూడ), ౨౬ గురు తలారులును నియమింపఁబడినారు. ౧౨ సబ్‌జైళ్లు కలవు. మాసమునకు పైని శిక్ష విధింపఁబడినవారిని బళ్లారిజైలునకు పంపెదరు. అన్ని సబ్ జైళ్లలోఁ గలసి ౨౩౬ గురు ఖైదీలు పట్టెదరు. పెనుకొండ, హిందూపురం, మడకశిర, ధర్మవరము, అనంతపురము, కల్యాణదుర్గముతాలూకాల కొక్కొక్క సబ్‌జైలును, కదిరి, గుత్తి, తాడిపత్రితాలూకాలకు రెండేసి సబ్‌జైళ్లును కలవు.

ఇదివఱకు రిజిస్ట్రేషన్‌విషయమున ఈజిల్లా బళ్లారిజిల్లాలోనిదిగనే యెంచఁబడుచుండెడిది. కాని ౧౯౧౯-వ సెప్టెంబరు మొదటితేదీ నుండి ఈవిషయమున ఈజిల్లాను బళ్లారిజిల్లానుండి విడఁదీసి అనంతపురముజిల్లాకు జిల్లారిజిస్ట్రారును నియమించి, జిల్లారిజిస్ట్రారుకార్యస్థానముకూడ అనంతపురముననే ఏర్పాటు చేసిరి. జిల్లారిజిస్ట్రారు క్రింద జాయంటుసబురిజిస్ట్రారు ఉండును. వీరుకాక ఈజిల్లాయందు పదునొకండుగురు సబురిజిస్ట్రారులు కలరు. వీరిలో ఎనమండ్రు తాలూకాప్రధాననగరములం దుందురు. తక్కినవారిలో గుత్తి తాలూకాయందలి గుంతకల్లున నొకరును, ఉరవకొండయం దొకరును, పెనుకొండతాలూకాయందలి బుక్కపట్టణమున నొకరును ఉందురు. సాలీన రిజిష్టరగు స్థిరాస్తిమొత్తమువిలువ ౧౯౨౭ తో అంతమగు కడచిన యెనిమిదివత్సరములలో ౫౭ లక్షలనుండి ౫౬ లక్షలకు తగ్గినను, జిల్లారిజిస్ట్రారు ఏర్పడి యీమార్పులు జరగినప్పటినుండి రిజిస్ట్రేషను పని వృద్ధి యగుచున్నది.

ఆబ్కారిపరిపాలనమునిమిత్తము మొదట నెనిమిదితాలూకాలు కలిపి జిల్లానంతను ఒక్కసర్కిలుగా నేర్పాటు చేసిరి. ౧౮౯౪ - న చెట్లకు పన్ను కట్టుపద్ధతి వచ్చినతరువాతఁ అప్పుడు ఒక యిన్‌స్పెక్టరునకు పని యెక్కువయినది. అందువలన పెనుకొండ సర్కిలు ఏర్పాటయినది. కదిరి, ధర్మవరము, పెనుకొండ, హిందూపురము, మడకశిర తాలూకాలు అయిదును పెనుకొండసర్కిలులో చేర్చిరి. మిగిలిన నాలుగు తాలూకాలును అనంతపురముసర్కిలులో చేర్పఁబడినవి.

సహకారోద్యమము

సహకారోద్యమలాభమును బడసిన మొదటిజిల్లాలలో ఈయనంతపుర మొకటి. ఇది తఱచుగ తీవ్రమయిన కఱవుకాటకముల కెఱయగుటవలన వ్యవసాయమువలన జీవించుజనమున కీయుద్యమమువలన గొప్పప్రయోజనము కలిగినది. ఈజిల్లాయందు మొదటి సహకారపరపతిసంఘము ౧౯౦౫-వ సంవత్సరమున బుక్కపట్టణమున స్థాపితమయినది. ౧౯౨౭-వ సంవత్సరమున, అనఁగా నిరువదిమూఁడు సంవత్సరములకుఁ బిదప, ౫౧౨ సహకారపరపతిసంఘము లుండెను. ఈసంఘములలో నూటికి తొంబది కర్షకులకు ఋణము లిచ్చుసంఘములు (Agricultural Credit Societies). ఈ సంఘము లన్నిటఁ గలసి ౩౦,౦౦౦ ల సభ్యులు కలరు. నిర్వాహకమునకుఁ దిరుగుపెట్టుబడిమొత్తము (Working Capital) ౮౫ లక్షలు. ఈసంఘములు వ్యవసాయకుల కావశ్యకత కలిగినప్పుడు బదుళ్లు పుట్టుటలోఁగల కష్టములను దొలఁగించుటకే కాక ఋణప్రదాతలు విధించువడ్డీ ఎక్కువ 'వరవడి' ని (High rate) తగ్గించుటకును దోడ్పడినవి. జిల్లా 'సహకారపరపతిబ్యాంకి' ౧౯౧౯-వ సంవత్సరమున నేర్పడినది. ఇది ప్రజలవలననుండి నిలువచేయుటకు సొమ్ము (Deposits) తీసికొనును; చట్టముప్రకారము రిజిస్టరయినసంఘములకు సుకరమయిన పద్ధతులమీఁద బదుళ్లిచ్చును. ఈజిల్లాయందలి సహకారసంఘములలోఁ గొన్ని ప్రత్యేక మొక్కనిమ్నజాతులకే తోడ్పడునవియుఁ గలవు. అట్టివి ముప్పదిసంఘము లున్నవి. వీనిలో ౪౦౪ గురు సభ్యులున్నారు. నిర్వాహకమునకుఁ దిరుగుపెట్టుబడిమొత్తము రు. ౨౫,౦౦౦ లు. పట్టామీఁద భూములు సంపాదించి సేద్యమునకొఱకు వానిని సంఘసభ్యుల కొసఁగుట ఈముప్పదింటిలో అయిదుసంఘముల ప్రధానోద్దేశము. జిల్లాయందలి యీసంఘము లన్నిటిమీఁద నధికారి అనంతపురమునం దుండు అసిస్టెంటురిజిస్ట్రారు. ఈయసిస్టెంటు రిజిస్ట్రారుక్రింద, సంఘములపనిని తణిఖీ చేయుటకును, లెక్కలను సాలీన సరిచూచుటకును, మంచి చెడ్డలను తెలియఁజెప్పుటకును పదుముగ్గురు ఇన్‌స్పెక్టరులు కలరు.

జనులు: మతము

ఈజిల్లాయందు ౧౮౯౧-వ సంవత్సరపుజనాభాలెక్క ననుసరించి ౭,౬౨,౬౮౦ మందియు, ౧౯౦౧-వ సంవత్సరపుజనాభాలెక్క ననుసరించి ౯,౩౩,౪౫౪ మందియు, ౧౯౧౧-వ సంవత్సరపు జనాభాలెక్క ననుసరించి ౯,౬౩,౨౨౮ గ్గురును, ౧౯౨౧-వ సంవత్సరపు జనాభాలెక్క ననుసరించి ౯,౫౫,౯౧౪ గురును జనులుండిరి. ఇటీవల ౧౯౩౧-వ సంవత్సరమున జరగినజనులగణితి ననుసరించి ఈజిల్లాయందలి మొత్తముజనసంఖ్య ౧౦,౫౦,౮౧౧ వఱకు పెరిగినది. ఇందు ౫,౩౯,౫౩౮ గురు పురుషులు; ౫,౧౦,౭౪౪ గురు స్త్రీలు. ౧౯౩౧-వ సంవత్సరపు జనాభాలెక్కల ననుసరించి 'తాలూకా వారి'గ విస్తీర్ణము, గ్రామములసంఖ్య, జనసంఖ్య మొదలైనవి ప్రక్కపుటలోని పట్టికయందుఁ జూపఁబడినవి.

తాలూకాపేరు	విస్తీర్ణము చ. మైళ్లు	పట్టణముల సంఖ్య	గ్రామముల సంఖ్య	ఇండ్లసంఖ్య	జనాభా – ౧౯౩౧ మొత్తము	పురుషులు	స్త్రీలు	చ. మైలుకు జనసంఖ్య ౧౯౩౧
అనంతపురము డివిజన్								
అనంతపురము	౯౨౬	౧	౧౧౪	౨౩,౬౬౮	౧,౧౬,౯౫౮	౬౧,౦౪౯	౫౫,౯౦౯	౧౨౬
కల్యాణదుర్గము	౮౨౧	౧	౭౪	౧౭,౫౯౦	౮౭,౪౪౭	౪౫,౨౩౬	౪౨,౨౧౧	౧౦[illegible]
ధర్మవరము డివిజన్								
ధర్మవరము	౭౩౬	౧	౬౩	౧౮,౮౮౮	౯౦,౦౨౪	౪౬,౪౯౬	౪౩,౫౨౮	౧౨౨
కదిరి	౧,౧౬౨	౧	౧౪౧	౩౫,౮౬౭	౧,౭౩,౨౫౪	౮౯,౬౦౦	౮౩,౬౫౪	౧౪౯
గుత్తి డివిజన్								
గుత్తి	౮౯౬	౪	౧౩౨	౩౧,౫౬౯	౧,౫౯,౬౪౦	౮౧,౪౭౬	౭౮,౧౬౪	౧౭౮
తాడిపత్రి	౬౪౧	౧	౯౭	౨౩,౮౩౯	౧,౧౭,౩౧౫	౫౯,౩౭౩	౫౭,౯౪౨	౧౮౩
పెనుకొండ డివిజన్								
హిందూపురము	౪౩౧	౧	౭౭	౨౩,౫౦౭	౧,౧౦,౧౯౪	౫౬,౭౮౫	౫౩,౪౦౯	౨౫౬
మడకశిర	౪౪౬	౧	౫౭	౧౯,౧౬౦	౯౭,౦౮౧	౪౯,౨౭౩	౪౭,౮౦౮	౨౧౮
పెనుకొండ	౬౮౨	౧	౯౮	౨౧,౩౯౯	౯౮,౪౯౮	౫౦,౨౪౬	౪౮,౨౫౨	౧౪౪
మొత్తము	౬,౭౪౧	౧౨	౮౫౩	౨,౧౫,౪౮౭	౧౦,౫౦,౪౧౧	౫,౩౯,౫౩౪	౫,౧౦,౮౭౭	౧౫౬

ఈజిల్లాయందలిజనులలో నూటికి దాదాపు తొంబదిమంది హిందువులును, తొమ్మండ్రకుపైగా మహమ్మదీయులును గలరు. ముఖ్య మతముల ననుసరించి ఈ జిల్లాయందలి జనసంఖ్య యీ క్రింద 'తాలూకావారి'గా నీయఁబడినది.

తాలూకా	హిందువులు	మహమ్మదీయులు	క్రైస్తవులు
అనంతపురము	౧,౦౬,౬౪౮	౯,౫౮౭	౬౭౬
ధర్మవరము	౮౪,౮౯౫	౪,౭౬౨	౩౪౯
గుత్తి	౧,౩౬,౮౨౬	౨౦,౪౫౦	౨,౨౯౩
హిందూపురము	౯౮,౩౪౫	౧౧,౪౭౦	౩౦౯
పెనుకొండ	౮౯,౬౬౩	౮,౫౯౮	౨౨౭
కదిరి	౧,౫౦,౨౫౯	౨౨,౩౩౮	౬౫౫
కల్యాణదుర్గము	౮౩,౮౫౦	౩,౫౦౩	౮౩
మడకశిర	౯౨,౬౯౮	౩,౪౮౯	౪౬
తాడిపత్రి	౧,౦౦,౫౮౪	౧౪,౭౬౧	౧,౯౦౮
మొత్తము	౯,౪౩,౭౬౮	౯౮,౯౫౪	౬,౫౪౬

జైనులీజిల్లాయందు వేయిమందికిపైని కలరు. అందు ౮౪౮ గురు మడకశిరతాలూకాయం దున్నారు.

వ్యవసాయము

జిల్లాయుత్తరభాగమునందుఁ దక్క మిగిలినభాగమునం దంతటను భూమి మిక్కిలి బీదది; ఫలవంతము కాదు. ఉత్తరపుతాలూకాల లోని రేగడిభూమియు నంత శ్రేష్ఠ మయినది కాదు. ఈజిల్లాలో పెద్ద ఆనకట్టలు కాని, ఏటికాల్వలు కాని లేవు. అందుచేత చెఱువుల యాధారమునను, బావులయాధారమునను మాగాణిపైరులు, తోఁట పైరులు చేయుదురు. ఈజిల్లాయం దిరువదివేలవఱకు బావులు కలవు. మిక్కిలి బెట్టకాలములో బావు లంతగ నుపయోగపడవు. మెరక పైరులలో కఱ్ఱజొన్న, రాగి ముఖ్యమయినవి. కొద్దిభూమి చేసి ఎక్కువపైరును, వెలగలపైరును పండించుటకు బదులుగా రైతులు ఎక్కువభూమిని దున్ని కొద్దిపైరులను బీదపైరులను పండించెదరు. ౧౩౪౦-వ ఫసలీ, అనఁగా ౧౯౩౦-౩౧-వ సంవత్సరమున 'రైతాధీన'మం దున్నభూమి ౧౮,౧౧,౭౦౯ యెకరములు. దీనివలన వచ్చుశిస్తుమొత్తము రు. ౧౩,౩౯,౦౩౩ లు. ఈ 'భూమి పరిమితము'న ౧౬,౯౦,౦౦౮ యెకరములనేల మెట్టవ్యవసాయము; ౧,౨౧,౭౦౧ యెకరములనేల పల్లపువ్యవసాయము (నీరుపాఱించి చేయునది). ఇప్పటికిని బీడుభూము లేఁటేఁటను సాగగుచున్నవి.

ఈమండలమున పచ్చికబయళ్లు మెండుగా లేకపోవుటచేత ఇచ్చట పుట్టు పశువు లంత శ్రేష్ఠ మయినవి కాకయున్నవి. అందువలన నెల్లూరిప్రాంతపు బలిష్ఠములయిన కోడెలను మంచివెలకుఁ గొని తీసికొనివచ్చుచుందురు. ఉన్ని కొఱకీమండలమునందు గొఱ్ఱెలను మేఁకలను ఎక్కువగాఁ బెంచెదరు. ఈయున్నితో చాలగ్రామము లందు రత్నకంబళ్లు నేయుదురు.

కఱవులు

ఈజిల్లాయందు వర్షపాతము చాల తక్కువ యగుటవలన పైరుపంటలకు తగినంత నీరు దొరకక తఱచుగ కఱవు సంభవించుచుండును; ఒకొక్కప్పు డతివృష్టి కలిగి పంటలు చెడి కఱవు సంభవించుటయు కలదు. కడచినశతాబ్దియందు ౧౮౦౩, ౧౮౨౪, ౧౮౩౩,

౧౮౩౩, ౧౮౫౪, ౧౮౬౬, ౧౮౭౬-౭౮, ౧౮౯౨, ౧౮౯౬ సంవత్సరములలో ఈజిల్లాయందు క్షామము సంభవించినది. గవర్నమెంటువారిట్టికఱవుకాలమున నేవేవో పనులు తలపెట్టి క్షామబాధితులకు పనులు కల్పించి కొంతవఱకు క్షామబాధ నివారణ చేయుచున్నారు. ౧౯౨౧-౨, ౧౯౨౪ సంవత్సరములందు జిల్లాయంతటను గాకపోయిన కొన్నితాలూకాలయం దయినను క్షామము సంభవించినది. ౧౯౨౧-౨-వ సంవత్సరపుకఱవు ముఖ్యముగ గుత్తికిఁ దగిలినది. ౧౯౨౪-వ సంవత్సరపుకఱవు జిల్లాయందు సగభాగమునకు పైఁగ తగిలిన దని చెప్పవచ్చును.

భూమితరములు

విజయనగరాధీశులు పరిపాలించుచుండినకాలమున ఈజిల్లాయందలి వ్యవసాయపుభూములకు నెట్టితరము లుండెనో, భూములెట్లు అమరక మగుచుండెనో తెలిసికొనుట కాధారములు లేవు. అప్పుడు, పండినపంటలో రైతులు సంగోరుపాలు శిస్తుక్రింద చెల్లించుచుండిరని చెప్పుదురు. గోలకొండనవాబులప్రభుత్వమున 'కామిలు' పద్ధతి ననుసరించి భూమిశిస్తు వసూలు చేయుచుండిరి. ఈపద్ధతి ననుసరించికూడ సంగోరుపాలుధాన్యము ప్రభుత్వమువారికి పోవును. ఇది జమీన్దారుల, పాళెగాండ్రద్వారమున వసూలగుచుండెను. మహారాష్ట్రులవశమున నుండినభాగమునందలిభూముల కేపద్ధతి ననుసరించి శిస్తు కట్టుచుండిరో తెలియదు. హైదరల్లీ శిస్తులు శాశ్వతముగ నిర్ణయము చేసెను; ఈనాములు మొదలయినవి జప్తు చేసి శిస్తు హెచ్చింపఁ బ్రయత్నించెను. కాని శిస్తులు క్రమముగ వసూలు చేసికొనఁగలిగినవాఁడు కాఁడు. ౧౭౯౨ లో నీప్రాంతము నైజామునకు వశపడినప్పుడు ౧౭౯౨-౯౩ సంవత్సరమున గొప్పకఱవు వచ్చి భూమివలని రాబడి తగ్గి శిస్తులును తగ్గిపోయినవి.

ఈ జిల్లా కంపెనీవారికి స్వాధీనపడినతరువాత భూములు అమరకము చేయుపద్ధతి మాఱినది. జమీన్దారులద్వారా శిస్తులు వసూలు చేయుటకు మాఱుగా, రైతులతో స్వయముగా దొరతనమువారు కౌళ్లు కుదుర్చుకొని, శిస్తు తామే వసూలు చేయఁజొచ్చిరి. ఈ అమరకపుపద్ధతిని 'రైతువారిపద్ధతి' యనియెదరు. ఇది మేజర్ మన్రో చేసిన యేర్పాటు. గ్రామునసబుకరణములకు నిందువలనఁ బూర్వ మున్న లాభము తగ్గినందున వారివలన శిస్తువసూలుకుఁ గొంతభంగము మొదటఁ గలిగెను. కాని తరువాత వారును క్రమముగఁ బని చేయఁదొడఁగిరి. ౧౮౦౨-౧౮౦౬ సంవత్సరములలో భూములను కొల్పించి, భూములను 'దర్జావారి'గ విభజించి, మన్రో తరముల నిర్ణయించెను. తరువాత ఇండియాగవర్నమెంటువారు రైతువారిపద్ధతిని తీసివేసి, మొదట మూఁడేండ్లకు, తరువాత పదేండ్లకు గ్రామాదులు ఇజారాపద్ధతిమీఁద నిచ్చిరి. ఇందువలన లాభము కలిగినదికాదు. కావున ఇజారాపద్ధతి మానివేసి ౧౮౧౮ లో మరల రైతువారిపద్ధతిని ప్రారంభించిరి.

మన్రోచే నిర్ణయింపఁబడినరేట్లు ఎక్కువ యనియు, వానిని తగ్గింపవలసిన దనియు ౧౮౨౦ లో దొరతనమువారికి తోఁచెను. కాని ౧౮౨౧ వఱకు ఆరేట్లు తగ్గింపఁబడినవికావు. అట్లు తగ్గింపఁబడిన రేట్లుకూడ ఎక్కువ యని ౧౮౫౯ లో వాని నింకను తగ్గించిరి. ఇట్లు రేట్లు తగ్గినతరువాత జిల్లా కొంచెము బాగుపడఁజొచ్చెను. కాని ౧౮౭౬-౭౮ సంవత్సరముల కఱవు వచ్చి జిల్లానంతను మాడ్చి రైతులను బీదవారిని చేసెను. మరల ౧౮౭౮ లో సర్వే ప్రారంభమై ౧౮౯౭ లోఁ బూర్తి యైనపిదప అమరకము ౧౮౯౦ లో ప్రారంభమై ౧౮౯౭ లో ముగిసెను. కడపనుండి విడఁదీసి క్రొత్తగా ఈజిల్లాయందుఁ గలిపిన కదిరితాలూకాకుఁ ౧౩౨౩-వ ఫసలీ (౧౯౧౩-౧౪) లోను, గుత్తి, తాడిపత్రితాలూకాలకు ౧౩౩౩-వ ఫసలీ (౧౯౨౩-౨౪) లోను, కల్యాణదుర్గము తాలూకాయందలి ౨౧ గ్రామములకు ౧౩౩౪-వ ఫసలీ (౧౯౨౪-౨౫) లోను, మిగిలినగ్రామములకును, అనంతపురము, ధర్మవరము, పెనుకొండ, హిందూపురము, మడకశిరతాలూకాలకును ౧౯౨౬-౨౭ సంవత్సరములలోను క్రొత్త అమరకము (Resettlement) జరగినది. ఈక్రొత్త అమరకము ననుసరించి కదిరితాలూకాపల్లపుభూమిరేటు ఎక్కువ రు. ౯ లు; తక్కువ రు. ౨ లు; మెట్టభూమి ఎక్కువరేటు రు. ౨ లు, తక్కువ నాలుగణాలు; గుత్తి, తాడిపత్రి, కల్యాణదుర్గము ఇరువదియొక్కగ్రామములకు పల్లపుభూమి ఎక్కువరేటు రు. ౧౦-౨-౦ లు, తక్కువరేటు రు. ౧-౨-౦ లు; మెరక ఎక్కువరేటు రు ౨-౮-౦ లు, తక్కువరేటు రెండణాలు; ౧౯౨౬-౨౭ న జరగిన అమరకము ననుసరించి జిల్లాయందు శేషించినభాగమున పల్లపుభూమి ఎక్కువరేటు రు. ౯-౯-౦ లు; తక్కువరేటు రు. ౧-౨-౦ లు. మెరక ఎక్కువరేటు రు. ౨ లు; తక్కువ రెండణాలు. ఈజిల్లాయందు జమీన్దారీలు లేవు. ఈనాంగ్రామములు ౧౦౮ కలవు. ఈజిల్లామొత్తముమీఁద వచ్చుభూమిశిస్తు ౧౩౪౦-వ ఫసలీకి రు. ౧౮,౦౫,౦౬౭ లు.

స్థానిక స్వపరిపాలనము

ఈజిల్లాయందలి అనంతపురము, తాడిపత్రి, హిందూపురములు మునిసిపాలిటీలు. ఈజిల్లాకు జిల్లాబోర్డును, డివిజను కొక్కటిచొప్పున అనంతపురము, గుత్తి, ధర్మవరము, పెనుకొండలకు నాలుగింటికి నాలుగు తాలూకాబోర్డులును గలవు. పదునూఁడు యూనియను లున్నవి. స్థానిక స్వపరిపాలనము వీనివశమున నున్నది.

చరిత్ర

ఈజిల్లాలో మిక్కిలి పురాతనకాలమునాఁటి వని చెప్పఁదగు జాతితో చుట్టునమర్పఁబడిన దిబ్బలు విశేషముగ కలవు. కల్యాణదుర్గము తాలూకాయందలి ముదిగల్లు, దేవతులశెట్టు, అనంతపురము తాలూకాయందలి మాల్యవంతము, హిందూపురము తాలూకాయందలి కొండాపురము, పూలేరు గ్రామములయొద్ద నిట్టివి పెక్కులు కలవు.

గుహలలోఁ గాఁపురముండెడు మిక్కిలి పురాతనకాలపువారిచేత గట్టఁబడిన తావులుకూడ గుత్తితాలూకాయం దనేకములు కలవు. కొండలలో మొదట లోయలుచేసి ప్రక్కభాగములను నునుపు

చేయవలయు నన్న యుద్దేశముతో గుంపులుగుంపులుగ జనము కూర్చుండి వాని నలుగఁదీయుచుండి రని యూహించుటకుఁ దగిన నిదర్శనము లున్నవి. ఇవన్నియుఁ జరిత్రకాలమునకుఁ బూర్వపు సంగతులు. అప్పటి జను లెవరో కనుఁగొనుటకు సాధనములు లేవు. వీరి యాయుధము లన్నియు శిలామయములు. వీరు శిలాయుగము వా రని చెప్పఁదగును.

ఈకాలమునకుఁ దరువాత చరిత్రకాలమువఱకు నీ ప్రదేశమును గుఱించిన చరిత్ర మేమియుఁ దెలియదు. క్రీస్తునకు పూర్వము మూఁడవశతాబ్ది నీప్రాంత మంతయు అశోకవర్ధనసామ్రాజ్యమునఁ జేరి యుండె ననుటకు గుత్తి కేడెనిమిదిమైళ్ల దూరమునఁ గల యెఱ్ఱగుడి గ్రామమున నిటీవలఁ గనుఁగొనఁబడిన అశోకుని 'శిలాలిపులే' తార్కాణము. అశోకునికాలమునాఁటినుండియు గుత్తి కీకారణమున ప్రాధాన్యము కల దని యూహింపనగును.

మౌర్యచక్రవర్తి యగు అశోకునియనంతర మాఱువందల సంవత్సరములవఱకు నీమండలచారిత్ర మజ్ఞాతయుగముగ నున్నది.

ఈకాలమున పశ్చిమగాంగులు, నలులు, బాదామిచాళుక్యులు, తెలుఁగుచోళులు ఈమండలము నంతను గాకున్న నందలి వేఱువేఱు ప్రాంతములను బరిపాలించిన ట్లూహింప నవకాశము కలదు. వీరిలో చాళుక్యులయొక్కయు, చోళులయొక్కయు శిలాశాసనములు గొన్ని యీ మండలమునఁ గానవచ్చినవి. ఈచాళుక్యులకు సామంతులుగ బాణవంశజులు ప్రాచీనకాలమున తురమరవిషయ మనుపేరఁ బరఁగిన గుత్తి తాలూకాను పాలించిరి. హిందూపురముతాలూకా వీరి ప్రథమావాసస్థలముగ నుండియుండు ననుటకు తరువాతిబాణవంశజులు తమ శాసనములందు తాము 'పరివిపురాధీశ్వరుల' మని చెప్పుకొనుటయే తార్కాణము. పరివిపుర మనునది హిందూపురము తాలూకాయందలి యిప్పటి పరిగిగ్రామముగ గుర్తించియున్నారు. తరువాతికాలమున గుడిమల్లము, కాళహస్తి, చిత్తూరుప్రాంతములను బాలించిన బాణులకును, బాదామిచాళుక్యసామంతులయిన బాణులకును ఎట్టి సంబంధము కలదియు నింతవఱకుఁ దెలియరాదు.

బాదామిచాళుక్యరాజ్య మంతరించినపిదప మరల హిందూపురప్రాంతము పశ్చిమగాంగుల వశమయినది. వీరికి నొలంబులను పల్లవవంశజులు మొదట సామంతులుగ నుండి పిదప స్వాతంత్ర్యమును సంపాదించి క్రీస్తుశక మెనిమిది, తొమ్మిది శతాబ్దులందు కల్యాణదుర్గము, మడకశిర, హిందూపురప్రాంతముల నేలిరి. నొలంబవాడి యనఁ బ్రసిద్ధమయిన నొలంబరాజ్యమునఁ గల ముఖ్యపట్టణములలో మడకశిరతాలూకాయందలి హేమావతి యొకటి. తరువాత మరల పశ్చిమగాంగులు విజృంభించి నొలంబులను జయించి తమ యధికారము నీ మండలముపయి వర్తింపఁజేసినను శీఘ్రకాలముననే వారు మాన్యఖేటపు రాష్ట్రకూటులకు సామంతు లయిరి.

పిదప రాష్ట్రకూటరాజ్యసౌధమును గూలఁద్రోసి చాళుక్యసామ్రాజ్యమును నిర్మించిన పశ్చిమచాళుక్యులకును, కాంచీపురపల్లవరాజ్యమును జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసికొనుచుండిన చోళులకును పెక్కు సంగ్రామములు జరగి యీమండల మొకప్పుడు చోళులకును, మఱియొకప్పుడు పశ్చిమచాళుక్యులకును వశమగుచువచ్చినది. పశ్చిమచాళుక్యాధికార మీ మండలముపయి రమారమి క్రీస్తుశకము పదునొకండవశతాబ్ది కడవఱకు సాగిన దనవచ్చును.

ఈకాలమున ఉత్తరమున దేవగిరియాదవులును, దక్షిణమున, మొదట పశ్చిమచాళుక్యులకు సామంతులయి, వారి యధికారము క్షీణించుచుండినకాలమున ప్రాముఖ్యము వహించి స్వతంత్రు లయి రాజ్యమును పెంపొందించుకొనుచుండిన ద్వారసముద్రపు హొయిసలులును ప్రబలులయి యీ మండలము నొకప్పు డొకరును, మఱియొకప్పు డొకరు నధీనపఱచుకొని పాలించిరి. క్రీస్తుశకము పదునాలుగవశతాబ్ది యారంభమున దక్కనుదేశముపయి మహమ్మదీయులు జరపిన దండయాత్రలవలన దేవగిరియాదవరాజ్యము మఱఁగిపోయినవెనుకఁగూడ, క్రీస్తుశకము ౧౩౪౦ వఱకు నీ మండలముదక్షిణభాగము, అనఁగా హిందూపురము మడకశిరప్రాంతములు హొయిసలబల్లాళుల పరిపాలనముక్రిందనే యుండెను.

పదునాలుగవశతాబ్ది మధ్యముననుండి యీ మండలము విజయనగరసామ్రాజ్యమున నంతర్భాగ మయ్యెను. పెనుకొండ, గుత్తిదుర్గములు విజయనగరాధీశులకాలమున శత్రుదుస్సాధము లన్న ఖ్యాతిఁబడసినవి. క్రీ. శ. ౧౫౬౫ న జరగిన 'రక్కసతగిడి' యుద్ధమున విజయనగరచక్రవర్తియయిన సదాశివరాయల ప్రతినిధి అళియరామరాయలు వధింపఁబడి, విజయనగరసైన్యములు పరాజయము నొందిన పిదప అళియరామరాయల సోదరుఁడయిన తిరుమలరాయలు విజయనగరమును విడిచిపెట్టి సదాశివరాయలను వెంటనిడికొని పెనుకొండ కరిగి దానిని రాజధానిఁ గావించెను. ఇచ్చట నెన్నియోమాఱులు విజయనగరాధిపతులు పెనుకొండపయి నెత్తివచ్చిన తురుష్కుల నోడించిరి. బలహీనులయిన విజయనగరమురాజులు తరువాతఁ గొంతకాలమునకుఁ దమరాజధానిని పెనుగొండనుండి చంద్రగిరికి మార్చిరి. గుత్తియుఁ గాలక్రమమున తురుష్కుల యధీన మయ్యెను. వారియొద్దనుండి మురారిరావను మహారాష్ట్రవీరుఁడు గుత్తిని వశపఱచుకొనెను. ఈ కాలమునందు దేశమంతయుఁ నరాజకమై, యొక్కరాజు లేక, యెవరి కెంతభాగము చిక్కిన వా రంతభాగమునకు నధిపతు లగుచు, పెక్కు పాళెగాండ్రు దేశము నేలుచుండిరి. ఏలుచుండి రనుటకంటె దోఁచుకొనుచుండి రనుట మేలు. ఇట్టివారిలో అనంతపురము హండేవారు ప్రముఖులుగ నుండిరి. ఈ పాళెగాండ్రు వీ రయినప్పుడు స్వతంత్రులయి వీలు కానప్పుడు పైవారికి లోఁబడి మెలఁగుచుండిరి. హైదరల్లీ ప్రబలుఁడైనపుడు ఈ భాగమును సులభముగ స్వాధీనపఱచుకొనెను. ఒక్క గుత్తిదుర్గము మాత్రము చాలకాలము వశముకాలేదు. అది చివరకు కోటలోఁ ద్రాగుటకు నీరు లేనందున ౧౭౭౫లో వశమయ్యెను.

మహారాష్ట్రులు, నైజాము, ఇంగ్లీషువారు కలసి ౧౭౯౨ లో టిప్పూ సుల్తాను నోడించినపుడు, ఇప్పటి అనంతపురముజిల్లా యొక్క ఈశాన్యభాగమైన యప్పటి తాడిపత్రి, తాడిమఱ్ఱి తాలూకాలు నైజామున కీయఁబడెను. టిప్పూ చనిపోయిన తరువాత ౧౭౯౯ లో ఆతని రాజ్యమును ఇంగ్లీషు, నైజాము మొదలగువారు పంచుకొనునపుడు ఈజిల్లాయొక్క మిగిలినభాగ మంతయు నైజామునకుఁ బోయెను. ఈ రెండు తహనామాల (treaties) ననుసరించి నైజామునకు వచ్చిన రాజ్య మంతయు, నతఁడు ౧౮౦౦ లో నింగ్లీషువారికి దత్తము చేసెను. అవియే దత్తమండలములు (Ceded Districts). దత్తమండలప్రదేశమున కిప్పుడు రాయలసీమ యని పేరు. నైజాముసంరక్షణ నిమిత్తమై యింగ్లీషువా రుంచవలసిన సైన్యముకర్చుక్రింద. ఈమండలములు శాశ్వతముగ నింగ్లీషువారి కీయఁబడెను. అప్పు డనంతపురముగూడ బ్రిటిషుప్రభుత్వమునఁ జేరెను.

మొదట దత్తమండలముల కన్నిటికి నొక్కఁడె కలెక్టరుండెను. మొదటికలెక్టరు మేజర్ మన్రో (ఇతఁడే తరువాత సర్ పదవిని బొందెను). తరువాత దత్తమండలములు రెండుజిల్లాలుగ విభజింపఁబడెను. అందు బళ్లారిజిల్లాలో నిప్పటి యనంతపుర ముండెను. బళ్లారిజిల్లా పెద్దది అయినందున ౧౮౮౨ లో దానిని రెండు జిల్లాలుగ విభజించి, ఒకదానికి బళ్లారి అనియు, రెండవదానికి అనంతపుర మనియు పేర్లు పెట్టిరి. కదిరితాలూకా యిటీవల - కడపజిల్లాలోనిది - ఇందుఁ జేర్పఁబడినది.

ఈజిల్లాలో చరిత్రప్రసిద్ధములయిన పురాతనదుర్గములు గుత్తి, పెనుకొండ కోటలు. తాడిపత్రిలో పెన్నయొడ్డున నున్న దేవాలయము, లేపాక్షి, హేమావతిదేవాలయములు రమణీయశిల్పశోభితములు.

నిడుగల్లుకూడ చరిత్రప్రసిద్ధమయిన స్థలము. ఈ నిడుగల్లు రాజ్యమును పదునొకండు, పండ్రెండు, పదుమూఁడు శతాబ్దులందు చోళవంశజులు పాలించిరి. వారి రాజధాని యిప్పటి హేమావతిగ గుర్తింపఁబడిన పెంజేఱు: హెంజే ఱనియు దీనికి నామాంతరము కలదు. వీ రీమండలమును వశపఱుచుకొన్న ప్రధానరాజవంశముల కొకప్పుడు సామంతులుగను, వారి యధికారము క్షీణించుచుండినకాలమున స్వతంత్రులుగను రాజ్య మేలుచువచ్చిరి. పదునేడవశతాబ్దియం దీరాజ్యము విజయనగరపు ఆరవీటివారికి సామంతులుగ హారతినాయకులు పాలించిరి. టిప్పుసుల్తా నీప్రాంతమును జయించి తనరాజ్యమునఁ గలుపుకొనువఱకు వీ రధికారము నెఱపుచునే యుండిరి.

క్రీస్తుశక మేడవశతాబ్దినాఁటి తెలుఁగుశాసనములు కొన్ని యీ మండలమునందలి, గుత్తితాలూకాయందుఁ గానవచ్చినవి. తెలుఁగుభాష నున్న మొదటిశాసనములలో నివి కొన్ని. వీనిలో మొట్టమొదటఁ జెప్పఁదగినది బాదామి చాళుక్యప్రభువయిన మొదటి విక్రమాదిత్యుని ఇరువదియేడవ పరిపాలనవర్షము (క్రీ. శ. ౬౮౨) నాఁటిది.

అనంతపురము తాలూకా — అనంతపురముజిల్లాయందలి యొక తాలూకా. ఉత్తరమున గుత్తితాలూకాయును, తూర్పున తాడిపత్రితాలూకాయును, దక్షిణమున ధర్మవరముతాలూకాయును, పడుమట కల్యాణదుర్గముతాలూకాయును నడుమ నున్నది. దీని విస్తీర్ణము ౯౨౬ చ. మైళ్లు. జనసంఖ్య ౧,౧౬,౯౫౮ (౧౯౩౧). ఈ తాలూకాయందు ౧౧౪ గ్రామములు కలవు. అనంతపుర మొక్కటే ఈతాలూకాయందలి పట్టణము. ఇందలి మెట్ట, పల్లము కలసి ౧౩౩౫-వ ఫసలీ (౧౯౨౫-౧౯౨౬) లో ౨,౦౦,౦౬౫ యెకరములు: మొత్తము శిస్తు రు ౧,౧౫,౮౭౪ లు.

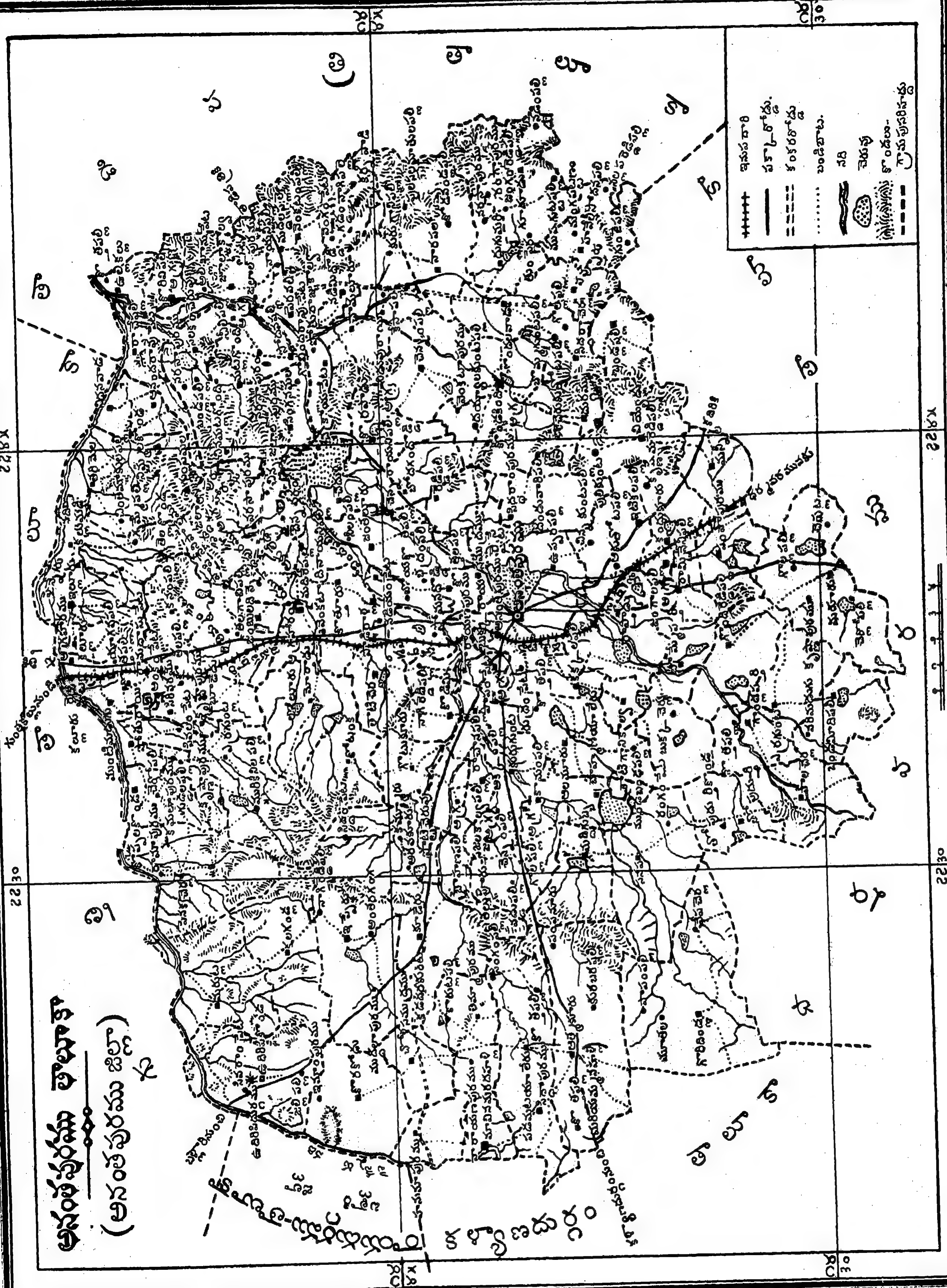
ఈ తాలూకా మిట్టపల్లములు గల ప్రదేశము. భూమి బీడ దయినందున ఫలవంతము కాదు. అందుచేత పచ్చని చెట్లు తక్కువగఁ గానవచ్చును. ఉత్తరమున నచ్చటచ్చట నల్లరేగడభూమి కొద్దిగఁ గలదు. ఈ తాలూకా కుత్తరమున పెన్నయు, తూర్పున చిత్రావతియుఁ గలవు. కాని వీనివలన తాలూకా కేమియు ప్రయోజనము లేదు. పల్లపువ్యవసాయమున కంతకును వర్షమే ప్రధానాధారము.

మొదట విజయనగరాధీశులక్రిందఁ బాళెగాండ్రుగ నుండిన హండేవంశజులు ఈప్రాంతమునఁ బ్రసిద్ధు లయిన నాయకులు. విజయనగరరాజులప్రభ తగ్గినపిదప హండే మలకప్పనాయఁడు గోలకొండ నవాబునకు సామంతుఁ డయి అనంతపురమునకుఁ జుట్టుపట్టుల నుండు ప్రాంతమును జాగీరుగ సంపాదించెను. ౧౮౦౦ లలో నింగ్లీషువారికి వశపడువఱకు అనంతపురమును ముఖ్యపట్టణముగ చేసికొని యీ వంశమువారే యెవరికో యొకరికి లోఁబడి ఈ ప్రాంతము నేలుచుండిరి. ఈకారణమున అనంతపురముతాలూకాకు ముఖ్యపట్టణ మయిన అనంతపురమునకు 'హండే అనంతపుర' మని ప్రసిద్ధి కలిగినది (చూడుఁడు: హండేవంశము).

అనంతపురసమీపమున నున్న చెఱువును క్రీ. శ. ౧౩౬౪-న విజయనగరరాజుల మంత్రియయిన చిక్కప్పఒడయ రనునతఁడు కట్టించెను.

అనంతఫందీ — ఒకమహారాష్ట్రకవి. ఇతఁడు శా. శ. ౧౬౬౬ లో జన్మించి ౧౭౪౧ లోఁ గీర్తిశేషుఁ డయ్యెను. నగరప్రాంతమునందలి సంగమనేర్ గ్రామనివాసి. మొదట నితఁడు శృంగారాతిరేకముగల 'లావిణీ' లనఁబడు వృత్తములలోఁ బద్యములఁ జెప్పుచు మగపిల్లలను వెంటఁ దీసికొని వారి నాడించుచు జీవనము చేయుచుండెను. కాని యొకసారి అహల్యాబాయి సంగమనేరునకు వెళ్లినప్పు డామె యీతనిని బిలిపించి బ్రాహ్మణున కిది తగదని చెప్పఁగా నామార్గము విడిచి యితఁడు భక్తిపరమైన కవిత్వముఁ జెప్పుచు హరికథలు చెప్పఁదొడఁగెను. ఇతనిచే రచింపఁబడినచాటువులు పెక్కులు గలవు. కావ్యములలో మాత్రము మాధవగ్రంథ మనునది యొక్కటి యున్నది. ఇందు రెండవమాధవరావుపేష్వా మేడమీఁదనుండి దూఁకినప్పటనుండి రెండవబాజీరావు రాజ్యాభిషేకము

అనంతపురము తాలూకా

జరగుపఱకను వర్ణింపఁబడినది. కవికి జరగిన యథార్థస్థితి, ఉత్తరములు వ్రాసి, తెలిపి రెండవబాజీరావు ఈచరిత్ర వ్రాయించెను. ఇతనికి శ్రీపత్ ఫందీ యను నామాంతరముగల సవాయిఫందీ యను కుమారుఁ డుండెను. అతఁడును కవియే.

అనంతభట్లఖండ్రిక — నెల్లూరిజిల్లా కోవూరు తాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౫ (౧౯౩౧).

అనంతభట్టు — ఇతఁడు శివాజీగురు వైన రామదాసస్వామికి సమకాలికుఁడు. సాధుపురుషుఁడు. రామదాసస్వామియొక్క పంచాయతనములో నొక్కఁడు.

అనంతభూపాలుఁడు తుపాకుల — ౧. ఇతనితండ్రి కృష్ణభూపాలుఁడు; తల్లి భాగమాంబ. 'వచనరచనా వైచక్షణ్యుఁ' డితఁడు. భగవద్గీతలు, విష్ణుపురాణము, రామాయణము, భారతము వచనముగ వ్రాసినాఁడు. రామాయణమున సుందరకాండ మొక్కటి మాత్రమే (౫ ఆశ్వాసములు) లభించినది. భారతమున సభా, భీష్మపర్వములుమాత్రము లభించినవి.

మట్ల — ౨. విజయనగరసామ్రాజ్యపువైభవము తఱిఁగినపిదప పదునాఱవశతాబ్దియంతమున నామమాత్రు లయినరాయలయొక్క భూములయందు సర్వస్వతంత్రముగనో, కొంత స్వతంత్రముగనో అచ్చటచ్చట రాజ్యభారము నిర్వహించినవానిలో నీమట్లవంశ మొక్కటియై కన్పించుచున్నది. మట్లి కడపజిల్లా రాయచోటితాలూకాలో నున్నది. మట్లప్రభువులు విజయనగరాధీశులకు సామంతు లయిన స్వల్పసంస్థానాధిపతులు. మట్లవారిలో నొక్కఁడగు వరదరాజు శ్రీ కృష్ణదేవరాయలయల్లుఁడు. మట్లవంశమువా రాంధ్రచోడులుగఁ గన్పట్టుచున్నారు. వీరు సూర్యవంశజులు. వీరి మూలపురుషుఁడు తిమ్మప్రభుఁడు. చాటుపద్యములను బట్టియు, కకుత్స్థవిజయ-అభిషిక్తరాఘవములనుబట్టియు మాడ మట్లవంశోద్భవులు విద్యాప్రియులును, రణప్రియులు నయి కన్పట్టుచున్నారు. అందు అనంతభూపాలుఁడు పెనుకొండకడ మల్కాబలముల సాధించినట్లును, గుత్తుముకొండను స్వాధీనపఱచుకొనినట్లును, సిద్ధవటదుర్గము నాక్రమించుకొనినట్లును, రాయలచే 'సురమాయి' బిరుద మందినట్లును తెలియవచ్చుచున్నది. యుద్ధవీరుఁడుగను, కావ్యకర్తగను ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన ఈ యనంతభూపాలుఁడు ఎల్లధరారమణునకును, రంగమాంబకును బుత్త్రుఁడు; తిరుమలతోళప్పాచార్యుల శిష్యుఁడు. పదునాఱవశతాబ్ది యుత్తరార్ధమునను, పదునేడవశతాబ్ది యాదిని నుండినవాఁడు. ఇతఁడు కకుత్స్థవిజయ మను గ్రంథమును రచించెను.

అనంతమడుగు — నెల్లూరుజిల్లా రాపూరుతాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౮౫ (౧౯౩౧).

అనంతయ — 'విష్ణుమాయానాటకప్రబంధము' అను ఐదాశ్వాసముల గ్రంథమును రచించినకవి. భారద్వాజసగోత్రుఁడు, అయ్యలామాత్యుఁ డితనితండ్రి.

అనంతయజ్వ, రేవూరి — ఇతఁ డొక తెలుఁగు కవి. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. కౌండిన్యసగోత్రుఁడు. వైదిక బ్రాహ్మణుఁడు. బాలకవి బిరుదాంకితుఁడు. మహాపండితుఁ డగు బాలకవి అనంతార్యునకు పౌత్రుఁడు. కాళహస్తికవి యితని తండ్రి. అనంతయజ్వ ౧౭-వ శతాబ్ది తుదిభాగపువాఁ డని తెలియుచున్నది. తిరుచనాపల్లికి సమీపమున నున్న 'తురైయూరు' ఇతని నివాసస్థాన మని కొందఱ యూహ. ఇతఁడు రచించిన గ్రంథములు రెండు. శ్రీముష్ణ మాహాత్మ్యము, శివరహస్యఖండము. ఇందు మొదటిదానిలో నైదాశ్వాసములును, రెండవదానిలో ౭ ఆశ్వాసములును గలవు. శ్రీముష్ణ మాహాత్మ్యము వెంగళమ కృష్ణభూపాలునకును, రెండవది తీర్థపుర (తురైయూరు) నందీశ్వరునకును అంకితమొనర్పఁబడినవి. కవిత్వము ప్రౌఢము, మనోహరము.

అనంతయ్యగారిపల్లి — కడపజిల్లా రాజంపేట తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౦౬౯ (౧౯౩౧).

అనంతరాజపురం — ౧. చిత్తూరుజిల్లా తిరుత్తని తాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౦౦ (౧౯౩౧).

౨. కడపజిల్లా బద్వేలు తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౮౫౫ (౧౯౩౧).

అనంతరాజుపేట — కడపజిల్లా రాజంపేటతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౪,౩౨౬ (౧౯౩౧).

అనంతరామకవి — ఒక సంస్కృతకవి. 'స్వానుభూతి' యను పేర నొక నాటకము రచించెను.

అనంతవరం — ౧. గుంటూరుజిల్లా తెనాలి తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౬౯౩ (౧౯౩౧).

౨. గుంటూరుజిల్లా బాపట్లతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౪౬౨ (౧౯౩౧).

౩. నెల్లూరిజిల్లాకోవూరుతాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౪౭౬ (౧౯౩౧).

౪. గుంటూరుజిల్లా నర్సారావుపేట తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౮౮౦ (౧౯౩౧).

౫. గుంటూరుజిల్లా ఒంగోలు తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౧౭౧ (౧౯౩౧).

౬. గుంటూరుజిల్లా సత్తెనపల్లి తాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౯౦౮ (౧౯౩౧)

౭. నెల్లూరుజిల్లా దర్శితాలూకాయందలి జమీన్దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౨౬౯ (౧౯౩౧).

౮. విశాఖపట్టణముజిల్లా భీమునిపట్టణముతాలూకాయందలి జమీన్దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౯౫౦ (౧౯౩౧).

అనంతవరప్పాడు — గుంటూరుజిల్లా గుంటూరు తాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౨౪౬ (౧౯౩౧).

అనంతవర్మ — ఇది కళింగము నేలిన గాంగవంశనృపాలుర పెక్కుమందికిఁ గలనామము. తమశాసనములందు గాంగేయశక వత్సరముల నొసంగిన పూర్వగాంగభూపతులలోఁ బెక్కుమంది కనంతవర్మనామము కలదు. గాంగశకము ౨౦౪-వ వత్సరమున క్రోష్టుకవర్తనియందలి తాలథ్తెరె గ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దాన మొసంగినవాఁడు దేవేంద్రవర్మకుమారుఁ డనంతవర్మ. రాజేంద్రవర్మకుమారుఁ డనంతవర్మ గాంగశకము ౩౦౪-వ సంవత్సరమునాఁటివాఁ డొకఁడు కలఁడు. ఇట్లే పూర్వ గాంగనృపాలురశాసనములవలన అనంతవర్మనామధారుల కుమారులను పెక్కురు తెలియవచ్చెదరు. గాంగశకము ౫౧ నాఁటి దేవేంద్రవర్మ, గాంగశకము ౨౨౧ నాఁటినందవర్మ, గాంగశకము ౨౫౪ నాఁటి దేవేంద్రవర్మ, గాంగశకము ౩౪౨ నాఁటి రాజేంద్రవర్మ, గాంగశకము ౫౨౦ నాఁటి దేవేంద్రవర్మ, గాంగశకము ౫౨౬ నాఁటి మధుకామార్ణవుఁడు — శాసనములందు వీ రందఱు తాము అనంతవర్మ తనయుల మని చెప్పుకొన్నవారే. పూర్వగాంగవంశజుల వంశావతారక్రమము కాని, అనుస్యూతచారిత్రము కాని, గాంగశకారంభవత్సరము కాని ఇంకను అజ్ఞాతవిషయములుగ నున్నందున ఈయనంతవర్మనామధేయుల పరస్పరసంబంధమును, చరిత్రమును ఇంకను నిగూఢముగనే యున్నవి.

పూర్వగాంగులను విడిచి 'పరగాంగులు' (Later Gangas), అనఁగా మొదటిరాజరాజుతండ్రి యైన వజ్రహస్తదేవునినాఁటనుండి కళింగమును పాలించినవారిశాసనములను బరిశీలించినచో అనంతవర్మ యనునది యారాజుల ద్వితీయనామముగఁ గన్పట్టును. రాజరాజు తండ్రి యయిన వజ్రహస్తదేవుఁడు శాసనములయం దనంతవర్మ వజ్రహస్తదేవుఁ డని పేర్కొనఁబడినాఁడు. ఇట్లే ఈతని పౌత్రుఁడును, మొదటి రాజరాజుకుమారుఁడునగు చోడగంగదేవునికి అనంతవర్మచోడగంగదేవుఁ డని శాసనప్రసిద్ధి. చోడగంగదేవుని కుమారుఁడయిన కామార్ణవదేవునిదగ్గఱనుండి మూఁడవ నరసింహదేవునివఱకుఁ గల కళింగ గాంగధరణీధవు లెల్లరును అనంతవర్మనామాంచితులే. వీరిలోఁ గొందఱు తమశాసనములందు కేవల మొక్క యనంతవర్మనామముననే పేర్కొనఁబడిరి.

అనంతవిజయము — ధర్మరాజు శంఖము.

అనంతవ్రతము — ఒకవ్రతము. భాద్రపదశుద్ధచతుర్దశినాఁడు వచ్చును. అనంతపద్మనాభుఁ డనుపేర విష్ణువు ఉపాసింపఁబడును.

అనంతశయనగుడి — బళ్లారిజిల్లా, హాస్పేటతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౪౩౪ (౧౯౩౧).

అనంతశయనము — ఇది తిరువాన్కూరు సంస్థానమునకు ముఖ్యపట్టణము. దీనినే తిరు-అనంతపుర (తిరువనంతపుర) మనియెదరు. ప్రస్తుతవ్యవహారనామము 'త్రివేంద్రము'. ఈపట్టణపు వైశాల్యము రమారమి పదిచతురపుమైళ్లు.

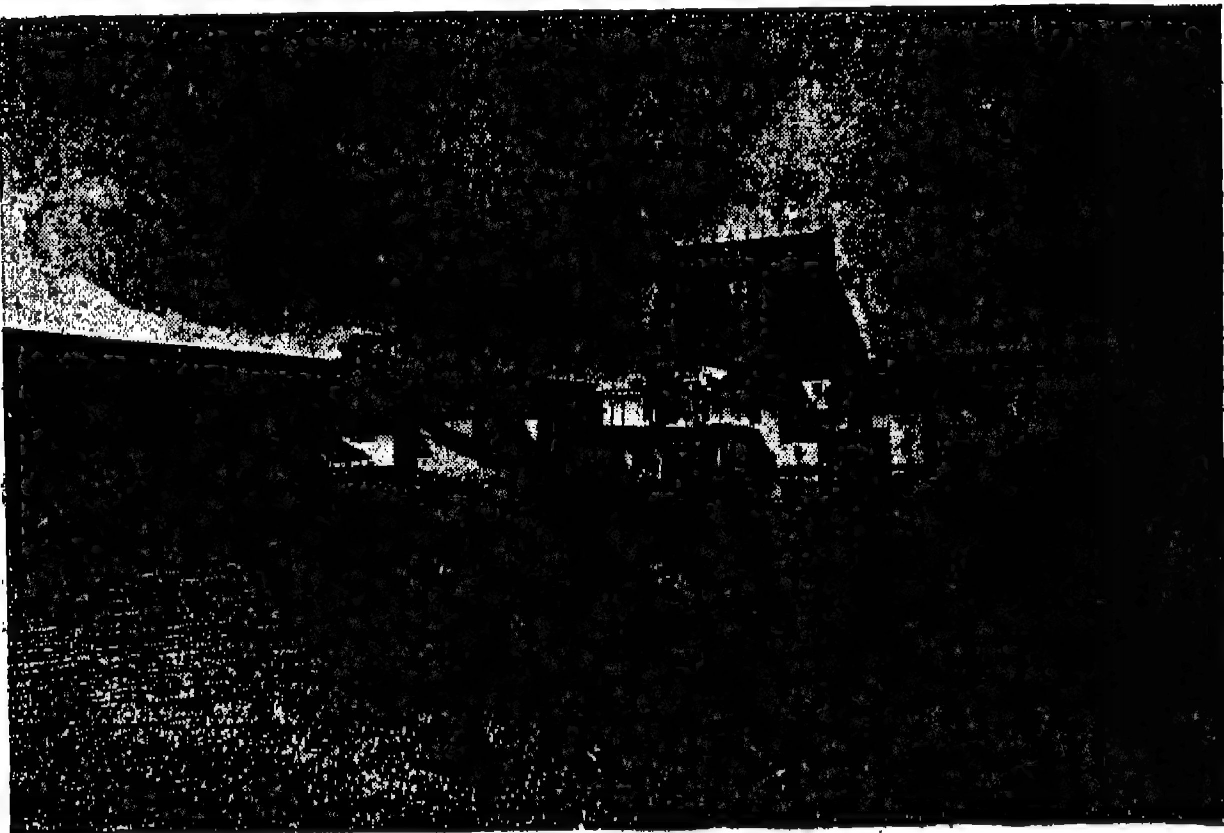
జనసంఖ్య ౯౬,౦౧౬ (౧౯౩౧). వీరిలో పురుషులు ౪౯,౩౯౨; స్త్రీలు ౪౬,౬౨౪. జనసంఖ్యయంతలో చదువనేర్చినవారు ౩౭,౨౯౬ గురు. వీరిలో ౨౫,౦౬౯ గురు పురుషులు; ౧౨,౨౨౭ గురు స్త్రీలు. ఇంగ్లీషువచ్చినవారీపురమున ౧౨,౩౬౯ గురు కలరు. వీరిలో ౨,౭౬౯ గురు స్త్రీలు; మిగిలినవారు పురుషులు.

ఇచ్చట మహారాజులుంగారును, బ్రిటిషురెసిడెంటును ఉందురు. పట్టణము సముద్రమునొద్దనుండి రెండుమైళ్లదూరమున నుండును. ఇందు భవ్యమైన యొకదుర్గము గలదు. దానిచుట్టు నుండుప్రాకారము వేయిగజముల పొడువును (తూర్పు, పడమరలు), ఎనిమిదివందల గజముల వెడల్పును (ఉత్తర, దక్షిణములు) ఉండును. పట్టణము కోటకు లోపల వెలుపల నున్నను కోటలోని భాగమే ముఖ్యమైనది. అందు రాజభవనము, రాణుల మందిరములు, అనంతపద్మనాభునివిఖ్యాత దేవాలయమును గలవు.

అనంతపద్మనాభునిదేవాలయమువలననే ఈపట్టణమునకు విశేషఖ్యాతి కలిగినది. హిందువులచే నిది యొకమహత్తరక్షేత్రముగా పరిగణింపఁబడుచున్నది. భరతఖండమునందలి యన్నిదేశములనుండియు యాత్రికు లెల్లపుడును గుంపులుగుంపులుగా వచ్చుచుందురు. ఇచ్చట శ్రీమహావిష్ణువు 'అనంతుఁ' డనునాగముపై పవ్వళించియుండును. ఈ క్షేత్రము మిక్కిలి పురాతన మని చెప్పెదరు. దీనియుత్పత్తిని గుఱించి పెక్కుగాథలు కలవు. అందీక్రిందిది యొకటి:—

'విల్వమంగళమ్ స్వామియార్' అను నొకస్వామి మలబారుదేశమందు పెక్కుదేవాలయములను కట్టించెనఁట. అతఁడు కనులు మూసికొని ధ్యానము చేయునపు డొక చిన్నబాలుఁడు వచ్చి, అతని సాలగ్రామమును తీసివేసి, పూల నెగఁజల్లి ఇతరపూజాద్రవ్యములను చెల్లాచెదరు చేసి, పెక్కువిధముల నతనిని చికాకుపఱుచుచుండెను. అతఁడు కనులు తెఱచినతోడనే మాయాశిశు వదృశ్యుఁ డగుచుండెను. ఒకదినమున నాస్వామి మిక్కిలి కోపము వచ్చి కన్నులు మూసికొనియుండియే తనచేతితో నాపిల్లవానిని త్రోసివేసెను. అంత నాతఁ డదృశ్యుఁడై 'నీ వెవ్వని త్రోసివేసితివో వాఁడు నీ యిష్టదేవత. ఇఁక నీ కతఁడు 'అనంతన్ కడ్' అనుస్థలమునందుమాత్రము

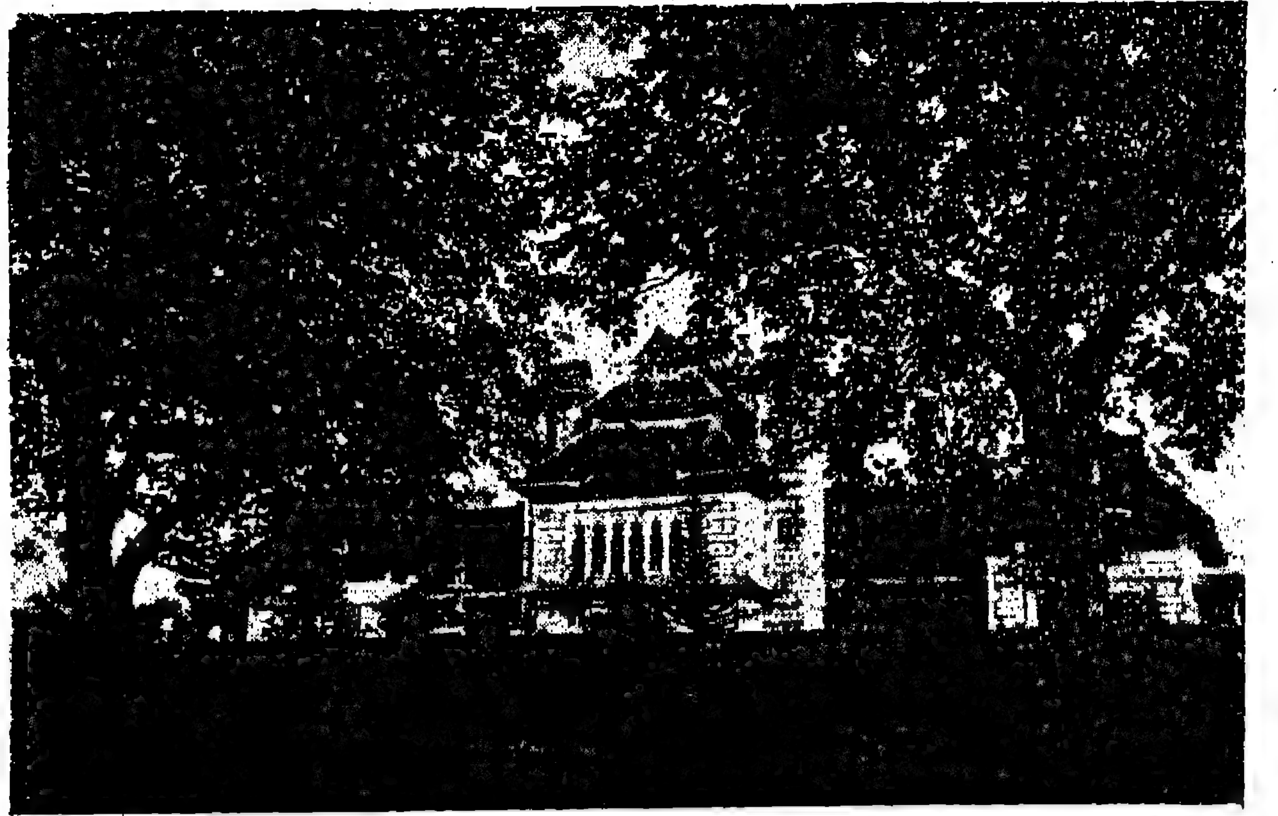
కానవచ్చును' అని చెప్పెను. అంత స్వామి కన్నులు తెఱచి, తానా పిల్లవాని నిజస్వరూపమును దెలిసికొనఁజాలనందులకు చింతిల్లెను. అతఁడు 'అనంతన్ కడ్' స్థలము నెన్నఁడును వినియుండలేదు. అతఁడాస్థలమును గనుఁగొనుటకై పోఁగాఁ బోఁగా నొక్కచోట నేడ్చుచున్న తనకుమారుని భయపెట్టుటకై "నీవి ట్లేడ్చినయెడల నిన్ను 'అనంతన్ కడ్' లో వేసెదను" అనుమాట వినవచ్చెను. అంత నాతఁడు ప్రాణము లేచివచ్చిన ట్లయి, ఆస్త్రీని బ్రార్థించి, ఆ స్థలమును తెలిసికొని అచ్చటికి వెళ్లఁగా ఆదిశేషునిపైఁ బవ్వళించియున్న విష్ణుమూర్తి అతనికిఁ గానుపించెను. ఆమూర్తి 'తిరువల్లం' మొదలు 'తిరుప్పపూర్' వఱకు వ్యాపించి యుండెను. తిరు-అనంతపురములో దానినడిమిభాగ ముండెను. ఇంతపెద్దమూర్తికి పూజ చేయుట గాని, గుడి కట్టుట గాని భక్తులకు సాధ్యము గానందున 'చిన్నవాఁడవు' గమ్మని యా స్వామి ప్రార్థించెను. అంత నా మూర్తి చిన్నవాఁడయ్యెను. ఆదేశపురాజు దానికి గుడి కట్టించెను.

అనంతపద్మనాభస్వామి దేవాలయము, పద్మతీర్థము

ప్రస్తుత మున్న దేవాలయము మిక్కిలి పురాతనమైనది కాదు! దేవాలయములోని కొన్నిచక్కనిభాగములును, ఎదుటనుండు గోపురములును మార్తాండవర్మ (క్రీ. శ. ౧౭౨౯ — ౧౭౫౮) అను రాజుకాలమునఁ గట్టఁబడినవి.

ఈదేవాలయమునకు భూములమీఁద సంవత్సరమునకు రు. ౭౫,౦౦౦ లు రాబడి వచ్చును. ఈదేవాలయముయొక్క వ్యవహారములను జూచుటకై 'ఎట్టరయోగము' అనుసంఘము గలదు. ఎట్టరయోగ మనఁగా ఎనిమిదిన్నరమందికూడిక. ఎనమండ్రు బ్రాహ్మణులును, మహారాజుగారును గలసి ఈసంఘ మగును. మహారాజుగారికి సగము 'ఓటు' మాత్రమే కలదు. దేవాలయమునకు సంబంధించి 'అగ్రశాల' అనునొక గొప్పసత్రము గలదు. అందు బ్రాహ్మణులకెడతెగకుండ సంతర్పణములు జరగుచుండును. ఈదేవున కుత్సవములు విశేషముగా జరగుచుండును.

మ్యూజియము, పౌరోద్యానవనము

కోట కుత్తరమున నొకమైలుదూరమున రాజమార్గము ప్రక్కను 'హుజూరు కచ్చేరి' యనఁబడుమందిరములు గలవు. అందు దివాన్ కచ్చేరియు, హైకోర్టును, మిగతకచ్చేరీలును గలవు. అవి మిక్కిలి చక్కనికట్టడములు. వీని కుత్తరమున బాలికాబాలకులకై విడివిడిగా నిర్మింపఁబడిన ఉన్నతపాఠశాలలును, 'విక్టోరియా జూబిలీహాలు', 'ఇండస్ట్రియల్ స్కూల్ ఆఫ్ ఆర్ట్స్', సార్వజనికపుస్తకభాండాగారమును, 'సైన్యనివేశము'ను (Military Cantonment) గలవు. ఇంక నుత్తరమునకుఁ బోయిన 'నేపియరుమ్యూజియము' (చిత్రవస్తుప్రదర్శనాలయము) కలదు. అది పౌరోద్యానమునందు నెలకొల్పఁబడినది. మలయాళవాస్తుశాస్త్రసిద్ధాంతముల ననుసరించి మనోహరముగ కట్టఁబడినది. దీనికి సమీపమునందే నక్షత్రశాల (Observatory) గలదు. అది సముద్రపుమట్టమునకుపైన నూటతొంబది-అడుగుల యెత్తున నున్నది. దక్షిణదిక్కునందుఁ దప్ప తక్కినదిశలయం దెల్లను ఏఁబదిమొదలు రెండువందలఅడుగులయెత్తుగలగుట్టలమీఁద నుండుగృహములును, ఎల్లకాలమును నవనవలాడుచు పచ్చిగను, సుందరముగను నుండు పొలములును ప్రకృతిశోభను వెదచల్లుచుండును.

పౌరభవనములు

అనంతశయనము వర్తకమునకు ప్రఖ్యాతి చెందినది కాదు. అది చిన్న రేవుస్థలము. అచ్చటికి వచ్చెడిపడవలు స్వల్పము. అఖియైనను తీరసమీపమునకు రాఁజాలవు. సముద్రమున దూరముగా నిల్వవలయును.

అనంతసముద్రం — కడపజిల్లా రాజంపేటతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౩౬౮ (౧౯౩౧).

అనంతసముద్రం చిన్నమాంబాపురం — కడపజిల్లా రాజంపేటతాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౦౦ (౧౯౩౧).

అనంతసాగరము — ౧. నెల్లూరుజిల్లా ఆత్మకూరుతాలూకాయందలి యొకగ్రామము. ఇక్కడఁగల ఒకమసీదును, గొప్ప తటాకమును దర్శనీయములు. ఈ చెఱువునకు అనంతసాగర మని పేరు. దీనింబట్టియే గ్రామనామము. దీనిపై నుండుశిలాశాసనమునుబట్టి దీనిని శ్రీకృష్ణదేవమహారాయలకాలమున క్రీ. శ. ౧౫౨౨ లో 'రాయసం కొండమరసు' అనునతఁడు తనతలిదండ్రులయిన తిమ్మరసు, సాయమ్మల జ్ఞాపకార్థ మీ చెఱువును త్రవ్వించినట్లు తెలియుచున్నది. జనసంఖ్య ౩,౨౪౮ (౧౯౩౧).

౨. నెల్లూరుజిల్లా కంసుకూరుతాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౭౨ (౧౯౩౧).

అనంతసుత (విట్ఠల్) — ౧. ఈకవి సుమారు డెబ్బదినాలుగు సంవత్సరములకు పూర్వ ముండినవాఁడు. ఈతని పూర్వుఁడు (? తండ్రి) హంగానదియొడ్డునఁ గల పింపళగ్రామమున నుండెడివాఁడు. ఆకారణమున నీతనికి పింపళగ్రామమునకైరా మూఁడు గ్రామములకు పౌరోహిత్యము, కరిణీకముకూడ గలవు. ఈతనితల్లి పేరు రాధాబాయి. ఈమెమరణానంతర మనంతుఁడు సన్న్యసించెను. ఈతని 'దత్తప్రబోధ' యనుగ్రంథ మొక్కటియే సుప్రసిద్ధముగ నున్నది. ఇందలి ముప్పదియేడధ్యాయములు శివ, నారద, పద్మపురాణముల నాధారముగాఁ గొని దత్తాత్రేయునికథను వర్ణించును. మిగిలిన యిరువదినాలుగధ్యాయములందును దత్తాత్రేయసంప్రదాయము విపులముగను, మనోహరముగను వర్ణింపఁబడినది.

౨. సంతకవికావ్యసూచీకారుఁ డొకయనంతవిట్ఠలుని సూచించినాఁడు ఆతఁడు (౧) వస్త్రహరణము (౨) గజగౌరీవ్రతము (౩) సుధన్వాఖ్యానము (?) (౪) తాటకావధ (౫) గరుడహనుమాన్ భేటీ అనుగ్రంథములను రచియించెను.

అనంతాచార్యుఁడు — ౧. ప్రసిద్ధుఁడగు భాష్యకారుఁడు. లక్ష్మీధరుని కుమారుఁడు. వేదార్థదీపిక యనుపేరను యజుర్వేదభాష్యమును, వేదార్థచంద్ర మనుపేరను మీమాంసా గ్రంథమును రచించెను.

౨. సువిఖ్యాతుఁ డగు నొక దార్శనికుఁడు. సంస్కృతభాషలో నితఁడు రచించిన యీ క్రింది గ్రంథములు దొరకినవి. అభిన్ననిమిత్తవాద, ఆకాశాధికరణవాద, ఓంకారవాద, జ్ఞానార్థవాద, శరీరవాద, శాస్త్రీయమతసమర్థన, సమాసవాదాదులు చిన్నచిన్న గ్రంథములు; న్యాయభాస్కరము, విధిసుధాకరము, సిద్ధాంతసిద్ధాంజనములు వేదాంత గ్రంథములు.

౩. వైదికనిఘంటువుటీక, జటాపటలము, శతకోటి ఖండనము, స్వరూపసంబంధరూపము అను న్యాయగ్రంథములు వ్రాసినవాఁడు.

అనంతానందగిర్యాచార్యుఁడు — ఇతఁడు శంకరవిజయ మను సంస్కృత గ్రంథమును రచించిన కవి. ఇందు శ్రీ శంకరాచార్యుఁ డవతరించుట మొదలుగా బ్రహ్మైక్యముఁ జెందుట వఱకుఁ గల యాతని చరిత్ర ౪౨ చిన్నచిన్న ప్రకరణములుగ రచింపఁబడినది. నడుమనడుమ సందర్భానుసారముగాఁ గొన్ని శ్లోకములును కలవు. కాని గ్రంథము మొత్తముమీఁద గద్యాత్మకము.

అనంతానందుఁడు — వైష్ణవమతమును స్థాపించిన రామానందుని పండ్రెండుగురు శిష్యులలో నొకఁడు.

అనంతాపురము — ౧. చిత్తూరుజిల్లా చిత్తూరుతాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౮౦౭ (౧౯౩౧).

౨. చిత్తూరుజిల్లా కాళహస్తితాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౫౩ (౧౯౩౧). రాచెఱు వని దీనికి నామాంతరము.

౩. నెల్లూరుజిల్లా కావలితాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౪౦౭ (౧౯౩౧).

అనంతామాత్యుఁడు — అనంతచ్ఛందస్సని తెలుఁగునఁ బేరుగన్న ఛందోగ్రంథమునకుఁ గర్త. ఈగ్రంథముగాక యీతఁడు భోజరాజీయ మనుకావ్యమును, రసార్ణవ మనఁబడు సాహిత్యశాస్త్రమును రచించెను.

ఈ కవి తనవంశమును భోజరాజీయమునందు సవిస్తరముగ వర్ణించినాఁడు.

ఈకవి యార్వేలసంతతివాఁడు. ఈతనిముత్తాతయగు బయ్యన్న తిక్కనసోమయాజితో సామకాలికుఁడు. సోమయాజి యీతనిని మెచ్చి 'భవ్యభారతి' యన్న బిరు దిచ్చెను. వైష్ణవులు వీరికి గురువులుగ నుండిరి. ఈ కవికి గోవిందచక్రవర్తి గురువు. కవితల్లి యైన మల్లమాంబిక గొప్పవారియింటి యాఁడుఁబడుచువలెఁ గానవచ్చెడిని. ఆమెతండ్రి యొకదండనాయకుఁ డని కవియే వ్రాసినాఁడు. కవి తండ్రి తిక్కన భూవసతియు, నుద్యోగమును గలిగి సుఖజీవనము

చేయుచుండెను. వీరిది కౌండిన్యసగోత్రము. వీ రార్గురన్నదమ్ములై నందునఁ గవి చమత్కారముగ నీక్రిందిపద్యమున నిట్లు చెప్పెను.:—

క. ఈయార్వుర నొక్కొక్కఁడు
వేయిండ్లకు మొదలు గాఁగ వెలయుదు రని కా
దే యాఱువేల పే రిడి
రీయన్వయమునకు నేప్ప మెఱిఁగినపెద్దల్. [౧. ౪౫.]

ఆఱువేలనియోగులను గుఱించిన యుల్లేఖము గల వాక్య మిదియే ఆంధ్రవాఙ్మయమునందు మొదటిది. తెలుఁగు బ్రాహ్మణులలో ఆఱువేల శాఖ రమారమి తిక్కనకాలమునాఁటికే యేర్పడియుండె నని యిందు వలనఁ దెలియుచున్నది. పై సంగతులన్నియు భోజరాజీయమందలి అవతారిక ననుసరించి వ్రాయఁబడినవి.

ఇఁక నీతనినివాసస్థాన మెద్ది యని మనము విచారింపవలసి యున్నది. ఇందునుగుఱించి భోజరాజీయమందలి యీక్రిందిపద్యము మన కాధారము:—

సీ. విలసితంబగు కృష్ణవేణ మలాపహా
రిణి భీమరథి నా ధరిత్రియందుఁ
దనరు నదీత్రయాంతర్వేది యగుపావ
నక్షేత్రమున శోభనముల కెల్ల
ధర నివాసం బగు పెరుమగూరిపురంబు
నందు విద్వజ్జనానంద మైన
జీవనస్థితిచేతఁ జెన్నొందు వంశక
ర్తృత్వసంపత్తిఁ బ్రభుత్వ మొంది
నెమ్మి బ్రత్యక్షపరమపద మ్మనంగ
నొప్పు శ్రీకాకుళంబున కొడయఁ డైన
యంధ్రవల్లభహరిసేవ[1] నలరుచుండుఁ
బెక్కుభంగుల మమ్మడి తిక్కవిభుఁడు!

ఈ పద్యమునుబట్టి చూడ నీకవియొక్కతండ్రి కృష్ణవేణ, భీమరథి, మలాపహ యనఁబడునదులు కలసినయంతర్వేదిలో నుండె నని-అట్టిస్థల మాతని స్వస్థాన మని-తెలియుచున్నది. అట్టిస్థల మెద్ది? కృష్ణవేణ యనఁగ కృష్ణ, భీమరథి యనఁగ భీమ, మలాపహ యనఁగ మలప్రభ అనునదు లనుట స్పష్టము. కృష్ణానదియు, మలప్రభానదియు నైజాము రాజ్యమునకుఁ బశ్చిమపుసరిహద్దునొద్ద బొంబాయి రాజధానిలోఁ గలసినవి. ఇది యిప్పుడు కన్నడదేశము. కృష్ణయు భీమయు నైజాము రాష్ట్రమునందు రాయచూర్ పట్టణమునకుఁ బశ్చిమమునఁ బదాఱుమైళ్లమీఁదఁ గలసినవి. ఇది తెలుఁగుదేశ మని చెప్పవచ్చును. కావున నీకవినివాసస్థలము నైజాము రాజ్యమునం దుండె నని మన మూహింపవచ్చును. శ్రీకాకుళపు-ఆంధ్ర విష్ణువు (దేవుఁడు) వీరికిఁ గులదైవము కావచ్చును.

ఈకవి 'రసార్ణవము'నందుఁ దనకాల మిట్లు వ్రాసికొన్నాఁడు:
శా. జా నొందన్ శకవర్షముల్ బుతుశరజ్యాలేందు లై యొప్పు న
య్యానందాబ్దమునందు మాఘమునఁ గృష్ణైకాదశీ భౌమ యు
క్తానామామృతవేళ నీకృతి యనంతాఖ్యుండు సమ్యగ్రస
శ్రీ నిండన్ ధ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చెన్ భక్తిపూర్వంబుగన్.

శా. శ. ౧౩౫౬ ఆనందనామసంవత్సర మాఘ బహుళ ౧౧ మంగళవార మనఁగా క్రీ. శ. ౧౪౩౫ జనవరి ౨౫-వ తేదీ యగును. కావున నీకవి పదునైదవశతాబ్దిమధ్యమునం దున్నవాఁ డని నిశ్చయింపవచ్చును.

ఈ కవిచే రచింపఁబడిన మూఁడుగ్రంథములును దేవాంకితములు గనుక నింతకంటె విశేషము లేవియు మన మీకవినిగుఱించి తెలిసికొనుటకు వీలు లేదు. ఇఁక నేతద్రచితగ్రంథమునుగుఱించి విచారింతము.

భోజరాజీయము రచించినతరువాత ఛందస్సు రచించినట్లు ఛందస్సుయొక్క నాల్గవయాశ్వాసమునందుఁ గవి భోజరాజీయమును బేర్కొనుటవలనఁ దెలియుచున్నది. భోజరాజీయ మేడాశ్వాసములు గల మంచి ప్రబంధము. అహోబిలనృసింహస్వామి కంకితము. ఇందు భోజరాజునుగుఱించిన వింతయైన కథలు పెక్కు కలవు. ఈకావ్యమును ౧౯౦౪-లో శ్రీ వీరేశలింగముగారు ముద్రించినారు. వారు దాని పీఠికలో నీప్రబంధమునుగుఱించి యిట్లు వ్రాసినారు:—

'ఈతనికవిత్వము సలక్షణ మయి యనర్గళధార గలదియై మనోహరముగ నుండును. కవిత్వమాత్రమే కాక భోజరాజీయము నందలి కథలును మిక్కిలి యింపుగా నుండును. కవిత్రయమువారి ప్రయోగములకంటె భిన్నము లైనప్రయోగము లీభోజరాజీయము నందుఁ గొన్ని కానవచ్చుచున్నను మొత్తముమీఁద నిందలికవిత్వము నిర్దుష్ట మయి శ్లాఘ్యముగ నున్నది.'

ఈ కవికిఁ దిక్కనసోమయాజిని అనుకరింపవలె నన్నయభిలాష మెండుగ నున్నట్టు కావ్యమువలనఁ గానవచ్చుచున్నది. ఒక్క యుదాహరణ మిచ్చెదము. నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందుఁ దిక్కన తాను కావ్యము వ్రాయుట కిట్లు కారణము వ్రాసెను.

1. 'ఆంధ్రవల్లభహరిసేవ నలరుచుండు' ననఁగా నీతఁ డాంధ్రరాయనియొద్ద నుద్యోగిగా నుండెనని కొందఱు అర్థముచేసికొనిరి. కాని యది పొరపాటు. 'ఆంధ్రవల్లభహరి' యనఁగా నాంధ్రవిష్ణువు; శ్రీకాకుళములోని దేవుఁడు. అతని సేవచేయుట యనఁగా నతనిని భక్తితో భజించుట. ఏగ్రామమునం దేదేవుఁ డుండునో ఆదేవుని తద్గ్రామాధిపతిగాఁ జెప్పుట భక్తులయాచారముగా నున్నది. ఇట్లే యీకవియొక్క 'రసార్ణవ'మందలి 'శ్రీనిండన్ ధ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చెన్ భక్తిపూర్వంబుగన్' అన్న చరణముఁ జూచి కొందఱీ గ్రంథమును ధ్రువపట్టణపురాజున కిచ్చె నని భ్రమపడుచున్నారు. అచ్చటను ధ్రువపట్టణాధిపుఁ డనఁగా ధ్రువపట్టణపుదేవుఁ డని యర్థము. ఈకవి తనగ్రంథ మేదియు నరాంకితము చేయలేదు.

సీ. సకలలోకప్రదీపకుఁ డగు పద్మినీ
మిత్రవంశమున జన్మించె ననియుఁ
జూచిన మగలైనఁ జొక్కెడునట్టి సౌం
దర్యసంపద సొంపు దాల్చె ననియు
జనహృదయానంద జనక మై నెగడిన
చతురతకల్మి నప్రతిముఁ డనియు
మెఱసి యొండొంటికి మిగులుశౌర్యత్యాగ
విఖ్యాతకీర్తుల వెలసె ననియు
తే. వివిధవిద్యాపరిశ్రమవేది యనియు
సరసబహుమానవిరచనాశాలి యనియు
మత్కృతీశ్వరుఁ డగుచున్న మనుమనృపతి
సుభగుఁ గావించుటకు సముత్సుకుఁడ నైతి.

ఈ పైపద్యమును జూచి యీయనంతకవి తాను కావ్యము వ్రాయుటకుఁ గారణములు చెప్పఁదలఁచి యిట్లు వ్రాసెను:—

సీ. నూతనం బయ్యుఁ బురాతనకృతులట్ల
సంతతశ్రావ్యమై జరగు ననియు
నాదిరాజసమానుఁ డగు భోజనరపతి
చరిత మీ కవితాప్రసంగ మనియు
నిందుఁ జెప్పెడికథ లన్నియు నోలిఁ బ్ర
శస్త ధర్మోపదేశంబు లనియు
నఖిలజగన్నాథుఁ డగు నహోబిలనాథుఁ
డీపుణ్యకృతికి నధీశుఁ డనియుఁ
గీ. బృథివి నెల్లజనులు ప్రియభక్తియుక్తిఁ బా
టింతు రనియు నూఱడిల్లి యేను
బరమసౌఖ్య మైన భవదాభిముఖ్యంబు
నెమ్మిఁ బడసి యధికనిష్ఠతోడ. [౧. ౬౮]

రసార్ణవ మనునది నాలుగాశ్వాసముల యలంకారగ్రంథము. మొదటియాశ్వాసమునందు నవరసస్థాయిభావాదులును, రెండవయాశ్వాసమునందు రతిగుణవిభావానుభావాదులును, మూఁడవయాశ్వాసమునందు శృంగారరసప్రకరణమును, నాల్గవయాశ్వాసమునందు నాయికానాయక ప్రకరణమును వర్ణింపఁబడినవి. మాకు దొరకినప్రతిలోఁ గృత్యాది పద్యములు లేవు. ఈకృతియు విష్ణుమూర్తి కర్పింపఁబడినది.

అనంతుఁడు గొప్పలాక్షణికుఁడు. అనంతునిఛందస్సు తెలుఁగుబాసయందు బహుకాలముననుండియుఁ బేరుగన్నగ్రంథము. లక్షణవేత్త లందఱును దానిని గౌరవముగఁ బేర్కొని, యం దుండి యెన్నియో లక్ష్యములను లక్షణములను ఉదాహరించియున్నారు. కాని యిప్పు డీగ్రంథము సంపూర్ణముగ దొరకుట లేదు. దీనిని పూర్తిగ సంపాదించి యచ్చొత్తించినవారు లేరు. రెండాశ్వాసముల గ్రంథము ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమునం దున్నది. రెండవ, మూఁడవ, నాల్గవ ఆశ్వాసముల యసంపూర్తిప్రతి యొక్కటి మ-రా-శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారివలన మాకు దొరకినది.

భీమనకృత మనఁబడు కవిజనాశ్రయమును విడిచినయెడల, తెలుఁగున నిదియే మిక్కిలి పురాతనచ్ఛందోగ్రంథ మని చెప్పవలెను.

ఇందలి ప్రథమాశ్వాసములో 'గద్యపద్యాదికావ్యలక్షణంబును, గురులఘు నిర్ణయంబును గణనిరూపణంబును, ప్రాసయతివిశేషంబులును, పరిగణసంజ్ఞయుం' గలవు. రెండవదానిలో 'నుభయభాషా నిరూపణంబును, గద్యవచనంబులవిధంబును, షడ్వింశతిచ్ఛందోనామంబులును, తదుద్భవంబులగు సమవృత్తంబులును, వృత్తవిశ్రమంబు లగు నర్ధసమవృత్తంబులును, ఛందః ప్రోక్తంబగు మాలావృత్తంబులును, దదుద్భవంబు లగు దండకంబులును' నిరూపింపఁబడినవి. మూఁడవదానిలో 'జాతిలక్షణలక్షితంబులును, జాటుకావ్యపరిమాణంబులును, ఉదాహరణంబులును, షట్ప్రత్యయంబులును, సప్తమప్రత్యయం బైన సమవృత్తంబుల వెరసుల నెఱుఁగు తెఱఁగును' కలవు. నాల్గవదానిలో 'వర్జ్యంబు లగు దశదోషంబుల నేర్పఱుచుటయును, నందు దోషరహితంబులై యాదరణీయంబు లగుపట్లఁ జేర్చుటయును, సంధిసమాసంబులును' కలవు. ఇట్లీ గ్రంథమునందుఁ గొంత వ్యాకరణవిషయముకూడఁ గలదు.

ఈ గ్రంథమునకు మేము చూచినప్రతులలో 'ఛందోవర్ణ' మన్న పేరున్నది. అది లేఖకప్రమాదమేమో, 'ఛందోఽర్ణవ' మన్నది నిజమైన నామమేమో యని సంశయము కలుగుచున్నది.

అనంతాయి — గంజాంజిల్లా బరహంపురంతాలూకాయందలి గ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౧,౦౬౮. (౧౯౩౧).

అనంతారం — తూర్పుగోదావరిజిల్లా పెద్దాపురం తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨౦ (౧౯౩౧).

అనంతి — శతరూపకు నామాంతరము.

అనంతుఁడు — ౧. కామధేను వను జ్యోతిషగ్రంథముపై టీక వ్రాసినవాఁడు. 'జాతక పద్ధతి' యను నొక గ్రంథ మీతనిది గలదు. ఇతఁడు గార్గ్యసగోత్రుఁడు. గోదావరీతీరమున నున్న ధర్మపురి యితని వాసస్థలము. కావున, ఆంధ్రుఁడు. తండ్రి పేరు చింతామణి. కుమారులు శ్రీకంఠుఁడు, రాముఁడు. వీరును జ్యోతిషశాస్త్రమునఁ బేరొందినవారు, గ్రంథకర్తలు.

౨. అంతములేనివాఁడు, పరమాత్మ.

౩. కశ్యప కద్రూసంతతియైన నాగులలో నొక్కఁడు.

౪. శేషునకు ఈపేరు గలదు.

౫. జైనుల ఇరువది నలుగురు తీర్థంకరులలో పదునాల్గవవాఁడు.

అనందతాలూకా — ఈ తాలూకా బొంబాయి రాజధానిలోని కైరాజిల్లా మధ్యఁ గలదు. వైశాల్యము ౬౪౪ చతురపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౧,౪౩,౩౦౫. రాబడి ఐదులక్షలు. జలవసతి తక్కువ.

అనందపట్టణము — ఇది అనందతాలూకాకు ముఖ్య పట్టణము. జనసంఖ్య ౧౦,౦౧౦. ఇక్కడ క్రైస్తవ మత సంఘములు కలవు.

అనందపాలుఁడు — లాహోరు రాజ్యపు రాజు. గజినీ మహమ్మూదుతో హోరాహోరిగఁ బోరాడిన వీరాగ్రేసరుఁడు. ఇతఁడు బ్రాహ్మణవంశజుఁ డని ఫెరిస్తా వ్రాసియున్నాఁడు కాని 'పాల్' అను ఉపపదమువలన ఇతఁడు రాజపుత్రుఁ డని తోఁచుచున్నది. ఇతనితండ్రిపేరు జయపాలుఁడు. జయపాలుఁడు మహమ్మూదుతోఁ బోరి యోడిపోయి క్రీ. శ. ౧౦౦౨ లో నగ్నిఁ బ్రవేశించెను. అంత అనందపాలుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. మహమ్మూదు ౧౦౦౫ లో ముల్తానుమీఁదికి దాడి వెడలినప్పుడు, అనందపాలుఁ డాతనిసైన్యమును తనరాజ్యములోనుండి పోనియ్యక అడ్డగించినందున పెషావరుగుట్టలలో వారికి ఘోరమైన పోరు జరగి అనందపాలుఁ డోడి కాశ్మీరమునకు పాఱిపోయెను. ౧౦౦౮-వ సంవత్సరమునందు మహమ్మూద్ అయిదవసారి హిందూదేశముమీఁదికి దండువెడలి వచ్చెను. ముల్తానుదండయాత్రాసమయమున అనందపాలుఁడు తన్ను మిక్కిలి యగౌరవపఱిచినందున వానిని శిక్షించుటకై మహమ్మూదు నిశ్చయించెను. ఈసమాచారము తెలిసికొని తురకల నీదేశమునుండి వెడలఁగొట్టుటకు గట్టిప్రయత్నముచేయ నిశ్చయించి, అనందపాలుఁడు హిందూరాజుల కందఱకు మతాభిమానముగలవా రందఱు యుద్ధమునకు వచ్చునట్లు చేయుటకై తనమాతల నంపెను. ఉజ్జయిని, గ్వాలియర్, కళింజర్, కనోజ, ఢిల్లీ, అజమీరు రాజ్యాధిపతులు తమతమ సైన్యములతో వచ్చి అనందపాలునిఁ గలసికొనిరి. హిందువుల సైన్యము మిక్కిలి గొప్పదిగ నుండెను. అనందపాలుఁడే వీని కంతకు సైన్యాధిపతి యయ్యెను. హిందూసైనికులు, 'గక్కరీ' లనఁబడు అసమానశౌర్యముగల క్షత్రియులు దినదినము వచ్చి హిందూసైన్యమునఁ జేరుచుండిరి. స్వమతధ్వంసకు లగు తురుష్కుల నెదిరించుటకై హిందూస్త్రీలు దూరదేశములనుండి యసంఖ్యధనమును బంపి యెంతో సాహాయ్యము చేసిరి. బీదస్త్రీలుఁగూడ, దూదిని ఏకియు మఱి యన్యవిధమైన కూలిని జేసియు గడించి సొమ్మును బంపుచుండిరి.

ఈతడవ హిందువులు మిక్కిలి పట్టుదలతో నున్నవా రని తెలిసికొని మహమ్మూదు తన శిబిరముచుట్టును కందకములఁ ద్రవ్వించి, హిందువు లకస్మాత్తుగఁ దనమీఁదఁ బడకుండ నేర్పాటు చేసి, ఆఱువేలధనుర్ధరులను కందకమునొద్దకు రప్పించి హిందువులపై బాణములఁ గురిపించి యుద్ధము ప్రారంభించెను. కందకములను లక్ష్యము చేయక ముప్పదివేల గక్కరీహిందూవీరులు రెండువైపులనుండి మహమ్మూదు సైన్యములోఁ బ్రవేశించి, తమ బల్లెములతోను, ఇతరాయుధములతోను, శత్రువులయశ్వసైన్యమును చెండాడిరి. కొన్ని నిముసములలో మూఁడునాలుగువేల తురుష్కసైనికులను వారిగుఱ్ఱములతో యమపురి కంపిరి. వారిశౌర్యోద్రేకమును జూచి భయపడి, మహమ్మూదు నాఁటికి యుద్ధమును జాలింపఁదలంచెను. కాని ఇంతలో అనందపాలుఁ డెక్కినయేనుఁగు బెదరి తిరిగి పాఱిపోఁజొచ్చెను. అది తమపరాభవముగాఁ దలంచి హిందూసైనికు లందఱును చెల్లాచెదరై పాఱిపోయిరి. మహమ్మదీయు లంత వారివెంటఁ దగిలి ౮,౦౦౦ వేలమందిని జంపిరి. అనందపాలుఁడు ౧౦౧౨ లో మృతుఁడైనట్లు కానవచ్చుచున్నది. పైని వ్రాసిన వర్ణన మంతయు ఫెరిస్తా యనుతురుష్కచరిత్రకారుని గ్రంథము ననుసరించి వ్రాయఁబడినది. దీనినిబట్టి చూడ నెల్లప్పుడొక్క మహమ్మూదు గెలిచినట్లును, అనందపాలుఁ డోడినట్లును గానవచ్చుచున్నది. కాని యి ట్లనుకొనుటకు వీలు లేదు. ఎందు కన, మహమ్మూదుయొక్క ఆస్థానపండితుఁ డైన 'అబూర్ హాన్ అల్ బిరూనీ' అనువాఁడు 'తారీఖ్-ఈ-హింద్' అనుచరిత్రగ్రంథమునం దనందపాలునివంశచరిత్ర వ్రాయుచు ని ట్లనియున్నాఁడు:—

'ఈ రాజులు మిక్కిలి రాజ్యము గలవా రయ్యును, ఉత్తమ గుణభూషితులుగను, ఆడి తప్పనివారుగను, తమకంటెఁ దక్కువవారియెడ ననుగ్రహము గలవారుగను నుండిరి. అమీర్ మహమ్మూదునకు విరోధకాలమునం దనందపాలుఁడు వ్రాసిన యీ యుత్తర మెంతయుఁ గొనియాడఁదగియున్నది:

'నీ రాజ్యముమీఁదికి తురకలు (Turks) దండెత్తి వచ్చిరనియు, ఖురాసాన్ ప్రదేశమం దంతటను నిండి రనియు విన్నాఁడను. వలయునెడ ౫౦౦ల గుఱ్ఱములతోను, ౧,౧౦౦ సైనికులతోను, ౧౦౦ ఏనుఁగులతోను నీకు సాయము చేయుటకు వచ్చెదను. లేదా నీకిష్టమున్నయెడల పైనిఁ జెప్పినదానికంటె రెట్టింపుసైన్యముల నిచ్చి నాకుమారుని బంపెదను. నీ యనుగ్రహమునకై నే నిట్లు వ్రాయలేదు. నేను నిన్నుఁ బూర్తిగఁ బరాభవించినను, అట్టిగౌరవము నాకుఁ దప్ప నితరులకుఁ గలుగఁగూడ దని నాయుద్దేశము '[1]

ఈ యుత్తర మనందపాలునిపక్షమువారిచేఁ బ్రకటింపఁబడినది కాదు. శత్రుపక్షమువారిచేఁ బ్రకటింపఁబడినది. అందువలన నిజ మనుటకు సందేహము లేదు. అనందపాలుఁడు మహమ్మూదును పరాభవింపక యెల్లప్పుడును, అతనిచేతనే పరాజితుఁ డగుట సంభవించెనేని 'నేను నిన్ను పూర్తిగ గెలిచితి' నని అతఁడు మహమ్మూదునకు వ్రాయుట యెట్లు తటస్థించును? కావున అనందపాలుని[2] సత్య చరిత్రను చరిత్రకారు లింకను శోధింపవలసియున్నది.

1. Elliot's History of India, as told by its own historians, Vol. 11, pp. 12; 14.

2. కొందఱు చరిత్రకారు లీతనిని 'అనంగపా' లని వాడియున్నారు. అది పొరపాటు. మూలశబ్దము ఆనందపా లయినప్పటికిని చరిత్రకారు లందఱును 'అనందపాల్' అనియే వ్రాసినందున మే మీయుచ్చారణయే గ్రహించినారము.

అనందపూర్ (ఒరిస్సా) — ఇది ఒరిస్సాదేశమునందలి సంస్థానములలో నొకటియగు కియోంఝూరులోనున్న యొక గ్రామము. వైతరిణీనదియొడ్డునఁ గలదు. జనసంఖ్య ౨,౯౪౫.

అనందపూర్ (సంస్థానము) — ఇది బొంబాయి రాజధానియందలి కఠెవాడపరగణాలలోని యొక చిన్న సంస్థానము.

అనకర్లపూఁడి — నెల్లూరుజిల్లా కంగుకూరుతాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౧౧౮ (౧౯౩౧).

అనకవోలు — చిత్తూరుజిల్లా కాళహస్తి తాలూకా యందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౯౬ (౧౯౩౧).

అనకాపల్లి గ్రామము — ఇది అనకాపల్లి తాలూకా యొక్క ముఖ్యపట్టణము. ఇది విశాఖపట్టణమునకు ౨౦ మైళ్లదూరమున శారదానదిమీఁద నున్నది. ఇచ్చటికి చుట్టుపట్టుపల్లెలనుండి వరి, చెఱకుగడలు మొదలగునస్తువులు హెచ్చుగా వచ్చుచుండుటచేత మంచి వర్తకస్థానముగా నున్నది. ఇచ్చటినుండి బెల్లము వరిధాన్యము ఎక్కువగా ఎగుమతి చేయఁబడుచున్నవి. ఈపట్టణము ౧౮౭౭-వ సంవత్సరమున స్థాపింపఁబడిన ఒక మ్యునిసిపలుసంఘముచే పాలింపఁబడుచున్నది. ఈపట్టణముయొక్క ఆదాయమును ఖర్చులును రమారమి ౨౫,౦౦౦ రూపాయలు. రాజకీయోద్యోగస్థు లందఱును ఇచ్చటనే వాసము చేయుచుందురు. తూర్పుతీరపు ఇనుపదారి ఈ పట్టణము మీఁదుగఁ బోవుచున్నది. జనసంఖ్య ౨౩,౩౪౬.

అనకాపల్లి తాలూకా — ఈతాలూకా చెన్నపురి రాజధానిలో నున్న విశాఖపట్టణము జిల్లాకు ఆగ్నేయదిక్కున ఉ. ౧౭° ౨౦′, ౧౭° ౫౫′ కును, తూ. ౮౨° ౫౭′, ౮౩° ౧౫′ కును మధ్య నున్నది. దీనివిస్తీర్ణము ౨౯౭ చదరపుమైళ్లు. ఇందలి జనసంఖ్య ౧,౮౨,౫౬౪. ఈతాలూకాలో ౧౪౫ గ్రామము లున్నవి. గవర్నమెంటువారికి ఈతాలూకావలననుండి రమారమి ౧,౨౨,౦౦౦ రూపాయలశిస్తు చెల్లుచున్నది. ఈతాలూకాయొక్క ఉత్తరభాగము మంచి నీటివసతి గలదియును, సారవంతమైనదియు నగుటచేత వరి, చెఱకుగడ, మొదలగుపంట లచ్చట పండును. సముద్రతీరమున నున్నభూమి ఇసుకనేలయైనందున మంచిపైరు లచ్చట పండవు. ఇది ఒక జమీన్దారీ తాలూకా. ఈ జమీన్దారీ కొన్నిభాగములుగ విభజింపఁబడియున్నది. ఇవి గోడేవారికిని, కాశింకోటవారికిని, విజయనగరము చీపురుపల్లి ఎస్టేటుదార్లకును చెందియున్నవి. పూర్వము కాశింకోట శ్రీకాకుళముసర్కారుయొక్క సేనానివేశము (Military Contonment) అయియుండెను.

అనకూటాద్రి — హిందువులపురాణములలో తఱచుగ నుదాహరింపఁబడిన ఒక కొండ. గిరిరాజమని దీనికి మఱియొక పేరు. ఇది మధురజిల్లాలో (సంయుక్తప్రాంతములలో) మధుర తాలూకాలో నున్నది. నిజమున కిది యొక గుట్టయే కాని కొండ కాదు. ౧౦౦ అడుగులకన్న నెక్కువ యెత్తుచ్చటను లేదు. పొడువుమాత్రము ౫ మైళ్లుండును. దీనిమీఁద చెట్టు చేమ కూడ విశేషముగ లేవు.

అనక్రియన్ — గ్రీకుకవి. క్రీ. పూ. ౫౬౦ ప్రాంతమున ఆశియామైనరులో జన్మించెను. విఖ్యాతుఁడగు సైరస్ ౫౪౫ లో ఆసియాలో గ్రీకువారిక్రింద నున్న పట్టణములను ముట్టడించినపుడు, అచ్చటినుండి 'త్రేసు' పట్టణమునకుఁ బాఱిపోయెను. అచ్చటినుండి శామాస్‌నకుఁ బోయి 'పాలిక్రేటస్' అను రాజుచే గౌరవింపఁబడి యాతని యాస్థానకవిగా నుండెను. ఆరాజు కాలము చేసినతరువాత ఏథెన్సుపట్టణమున నధికారిగా నుండి 'హిప్పార్కస్' అనువాని యాశ్రయమున నుండెను. వాఁడును చనిపోయినతరువాత నీతఁడు తన జన్మభూమియైన టియాసునకు తిరిగివచ్చెను. ఇతఁడు ౮౫ సంవత్సరములు బ్రతికియుండెనని చెప్పెదరు.

ఇతఁడు కొన్ని దేవతాస్తుతులను రచించెను. పచ్చి శృంగారము గల భావగీతములు కొన్ని యీతనిపేరను గలవు. కాని కొందఱు పండితు లవి యాతనివి కావని తలంచెదరు.

అనగార్లపల్లి — చిత్తూరుజిల్లా కుప్పంతాలూకాయందలి జమీన్దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౯౪ (౧౯౩౧).

అనఘ — శాకద్వీపమునందలినది.

అనఘుఁడు — ౧. ఒక గంధర్వుఁడు.

౨. ఒక రాజర్షి.

అనచార్సిస్ — సిరియన్ తత్త్వవేత్త. క్రీ. పూ. ౬౦౦ ప్రాంతమున నున్నవాఁడు. గ్రీసురాజధానియైన ఏథెన్సునకు వెళ్లి సోలన్‌వలన గ్రీకుజ్ఞాన మంతయు నేర్చుకొనెను. ఆ దేశమునందు సప్తర్షులుగా నెంచఁబడినవారిలో నొక్కఁడు. తనదేశమునకుఁ దిరిగి వచ్చి తాను నేర్చినవిద్య లన్నియుఁ దన దేశస్థులకు నేర్పెను. ఇతఁడు యజ్ఞము చేయుచుండఁగా నితనితోఁడఁబుట్టినవాఁ డీతనిని చంపెను.

అనధ్యాయము — అధ్యయనము చేయఁదగనికాలము. బడిపిల్లలకు నాటవిడుపు. పూర్వకాలపు వీథిబడులలోఁ బౌర్ణమాసికిని, అమావాస్యకును సెలవు ఇచ్చుచుండిరి. అట్టిదినములనే స్మృతికారులు అనధ్యాయము లనిరి. ఎప్పుడెప్పుడు పాఠశాలలకు సెలవు లీయవలసిన దన్నవిషయమున స్మృతికారులు మిక్కిలి సూక్ష్మములయిన నియమములను జేసిరి. అధ్యయన మనఁగా మొదట వేదాధ్యయన మనియే యర్థము. వేదము నెప్పుడు పఠింపవలయును, ఎప్పుడు పఠింపఁగూడదు అన్న చర్చలో నీ నియమము లన్నియుఁ బుట్టినవి. అవియే యితరవిషయములను బోధించుపాఠశాలలకుఁ గూడ నుపయోగించినవి.

అనధ్యాయములు రెండు విధములు—నిత్యములు, నైమిత్తికములు. నిశ్చితములై యెల్లప్పుడును ఆయాకాలములందుఁ దప్పక వచ్చునవి నిత్యములు; అమావాస్య, పౌర్ణమాసి, చతుర్దశి మొదలైనవి. 'అమావాస్యా గురుం హన్తి శిష్యం హన్తి చతుర్దశీ' (అమావాస్యరోజున అధ్యయనము చేసినయెడల గురువు చచ్చును. చతుర్దశి దినమున అధ్యయనము చేసినయెడల శిష్యుఁడు చచ్చును) అన్న వాక్యము సుప్రసిద్ధము. నైమిత్తిక మనఁగా తప్పక వచ్చునది కాదు; ఏదో కారణముచే నొకప్పుడు వచ్చును, ఒకప్పుడు రాదు. ఉఱుములు మెఱపులతో గొప్పవర్షము పడ్డనాఁడు అనధ్యాయము, పాఠశాలకు నెవరైన పెద్దలు వచ్చినప్పుడు అనధ్యాయము. 'శిష్టాగమనా దనధ్యాయః' (పెద్దలు వచ్చినందున నాటవిడుపు) అన్న వాక్యము సంస్కృతపండితు లెఱింగినదియే.

ఏవి యనధ్యాయదినము లన్న సంగతిని గుఱించి వేఱువేఱు స్మృతికారులు వేఱువేఱువిధముగ వ్రాసియున్నారు. వాని నన్నిటిని అనధ్యాయములుగా నెంచినయెడల నధ్యయనదినములకంటె ననధ్యాయదినములే యెక్కువ యగును. మనుస్మృతిని అనుసరించి యీ క్రింద ననధ్యాయదినముల పట్టిక నిచ్చుచున్నాము :—

వర్షాకాలమునందు పగలు గాలి దుమారము వచ్చినయెడలను, రాత్రి గాలి వీచినయెడలను (౧౦౨); ఉఱుము, మెఱపు కలసిన వర్షము వచ్చినప్పుడు, ఎక్కువగ నుల్కాపాతము జరగినప్పుడు, మరల మఱుదినము అకాలమువఱకు (౧౦౩); అకాలముగ మేఘములు వచ్చినప్పుడు (౧౦౪); అంతరిక్షమున ధ్వని కలిగినప్పుడు, భూకంపము కల్గినప్పుడు, ఆకాశమందలి గ్రహాదులకు పరివేషము కలిగినప్పుడు మఱునాఁడు మరల నాకాలమువఱకు (౧౦౫); మంచు పట్టినప్పుడు, రెండు సంధ్యాసమయములు, అమావాస్య, చతుర్దశి, పౌర్ణమాసి, అష్టమి (౧౧౩); అమావాస్య గురువును చంపును, చతుర్దశి శిష్యునిఁ జంపును, అష్టమీపౌర్ణమాసులు విద్యను నాశముఁ జేయును; కావున ఆ దినములలోఁ జదువుట మానివేయవలయును (౧౧౪); దుమ్ముతోఁ గలసి వర్షము కురిసిననాఁడును, ఆకాశ మెఱ్ఱగా నున్ననాఁడును, నక్కలు కుక్కలు కూయునప్పుడును, గాడిద లఱచునప్పుడును, (౧౧౫); గ్రామములోనికి దొంగలు వచ్చినప్పుడును, గ్రామమునకు అగ్నిభయము కల్గినప్పుడును (౧౧౮); ఉపాకర్మసమయమందును, ఉత్సర్గసమయమందును మూఁడుదినములు, అష్టకములకును, ఋతువుల అంతమునందును మూఁడుపూఁటలు అనధ్యాయము (౧౧౯); చుట్టము వచ్చినప్పుడు ఆతని సెలవు పుచ్చుకొని అధ్యయనము చెప్పవలెను (౧౨౨); గురుశిష్యులనడుమనుండి పశువు, కప్ప, పిల్లి, కుక్క, పాము, ముంగిస, ఎలుక పోయినయెడల నొకపగలు రాత్రి అనధ్యాయము [మనుస్మృతి, ౪-వ అధ్యాయము].

అనన్యదాసుఁడు — హిందీకవి. అక్బరు సమకాలికుఁడు. బికానీరుసంస్థాన వాస్తవ్యుఁడు. కాయస్థ కులీనుఁడు. భగవద్భక్తుఁడు. ఇతనికాలమునందు బికానీరురాజ్యమును రాయసింహుఁడను రాజు పాలించుచుండెను. అతని తమ్ముఁడగు పృథ్వీరాజు ఒకసారి వైరాగ్యవశుఁడై ప్రపంచమును విడిచెద ననఁగా నీ కవి యతనికి సంసారమునం దుండియే పరమార్థము సాధింపవలె నని బోధించెను.

అనపతెట్టు — రాజులఖండ్రిక అనియు దీనికి నామాంతరము. ఇది చిత్తూరుజిల్లా కాళహస్తితాలూకాయందలి జమీన్‌దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౭౦౬ (౧౯౩౧).

అనపర్తి — తూర్పుగోదావరిజిల్లా రామచంద్రపురము తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౫,౬౭౩ (౧౯౩౧).

అనపోతనాయఁడు — వేంకటగిరి సంస్థానాధీశ్వరుల పూర్వులలో నొక్కఁడు. సింగమనాయని పెద్దకుమారుఁడు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౩ మొదలు ౧౩౪౦ వఱకు బ్రతికియున్నట్టు కానవచ్చుచున్నది. ఇతనిరాజధాని రాచకొండ. ఇది నైజామురాజ్యమందలి నల్లగొండజిల్లాలో హైద్రాబాదునకుఁ దూర్పుగ ౩౨ మైళ్లమీఁద నున్నది. ఈతఁడు జల్లిపల్లెకోటను ముట్టడించి యందున్న చళుక్యవంశపురాజులను, వారికి సాయముగ వచ్చిన పెక్కురు రెడ్డివీరులను గెలిచె ననియు, ఇనుకుర్తికోటను ముట్టడించి యందలి రాచవారిని గెలిచె ననియు 'వెలుగోటివారిచరిత్ర' మను గ్రంథమువలనఁ దెలియుచున్నది.

ఈ యనపోతనాయఁడు ఓరుఁగల్లు, గోలకొండ, భువనగిరి మొదలయిన దుర్గములను గెలిచె ననియు, ఇప్పటి నైజామురాజ్యములో నున్న తెలుఁగు జిల్లాలన్నియు నాతనియధీనమం దుండె ననియు, ఆతఁడు స్వతంత్రుఁడై రాజ్యపరిపాలనము చేసె ననియు, ధరణికోట సమీపమున అనపోతరెడ్డి, అనవేమారెడ్డి అను రెడ్డిరాజులతో ననేక యుద్ధములు జరపుచు వచ్చె ననియు, ఈతఁడును ఈతనితమ్ముఁడును ధరణికోటలో రెడ్డివారితో యుద్ధము చేయుచుండఁగా, తురుష్కులు తమరాజధానిపై దండెత్తి వచ్చి రని విని వెడలిపోయి రనియు, అనపోతనాయఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తికడకు రాయబారులఁ బంపి బహమనీ రాజ్యముమీఁదికి దండెత్తి రమ్మని కోరె ననియు, ఆ సంగతి తెలిసి బహమనీసుల్తానయిన మహమ్మదుషా వీరిమీఁదికి దండెత్తివచ్చె ననియు, అనపోతనాయఁడు వారికి గోలకొండ యిచ్చి సంధి చేసికొనె ననియు ఆంధ్రులచరిత్రమునఁ (౩-వ భాగమునందు, పుట ౨౪-౫౩) జెప్పఁబడినది. కానియిందుల కచ్చట నేమియు నాధారములు చూపఁబడనందున నివి యింకను శోధింపవలసిన విషయములు.

అనపోతారెడ్డి — గుంటూరుమండలమునందలి కొండవీటిలో రాజ్యము చేసిన రెడ్డిరాజులలో రెండవవాఁడు. కవిత్రయములో నొక్కఁడైన యెఱ్ఱాప్రెగడరచితమైన హరివంశమును కృతి నొందిన ప్రోలయవేమారెడ్డి యాతని తండ్రి. తండ్రితరువాత నీతఁడు

రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈతనితరువాత రాజ్యమేలిన అనవేమారెడ్డి ఈతనితమ్ముఁడు; కొమరగిరిరెడ్డి ఈతని కుమారుఁడు. రాజమహేంద్రవరమునఁ బ్రభుత్వము చేసిన కాటయవేమారెడ్డి యీతనికి నల్లుఁడు, మేనల్లుఁడు. శాసనములనుబట్టి చూడఁగా ఈతఁడు ౧౩౫౦ మొదలు ౧౩౬౧ వఱకుఁ బన్నెండుసంవత్సరములు రాజ్యము చేసినట్లు కానవచ్చుచున్నది1.

ప్రోలయవేమన హరివంశమును కృతినొందువఱకు నీతఁడు పెద్దవాఁడై సైన్యాధిపతిగఁ దండ్రికిఁ దోడగుచుండె నని హరివంశమందలి యీక్రిందిపద్యమువలనఁ గానవచ్చుచున్నది:—

శా. వేమక్ష్మాధిపుసూర్మిపుత్త్రుఁడు దయావిభ్రాజి యవ్యాజతే
జోమార్తాండుఁడు కీర్తనీయసుగుణస్తోమంబులం దేమియుక్
రామస్ఫూర్తికి లొచ్చుగాక సరియై రాజిల్లె రాజార్చితుం
డాముష్యాయణుఁ డెందుఁ బోతియచమూపాగ్రేసరుం డిమ్మహిన్.

ఈ యనపోతారెడ్డి కృష్ణానదియొడ్డున అమరావతిసమీపమునందు 'కేసరా'జనువానితోఁ బోరాడి యాతనిని ఓడించినట్లును, ఆతని యాస్థానమందు వెన్నెలగంటివారను కవు లుండినట్లును, వారిచే నతఁడు కృతు లందినట్లును వెన్నెలకంటి సూరన్నచే రచింపఁబడిన విష్ణుపురాణమునందలి యీ క్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది:—

ఉ. ఈ నిఖిలంబు మెచ్చ నమరేశ్వరదేవుఁడు చూడఁ గృష్ణవే
ణీనది సాక్షిగా ననికి నిల్చిన రావుతుఁ గేసభూవిభుం
గానకుఁ దోలి వెన్నడిచి కాచిన వేమయయన్నపోతభూ
జానికి సత్ప్రబంధము లొసంగిన వెన్నెలగంటివారిలోన్.

ఈతనియొద్ద వేమన అనువాఁడు మంత్రిగ నున్నట్టు అమరావతిలోని యొకశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ మంత్రితండ్రిపేరు మల్లినాథుఁడు. ఈతఁడు ధాన్యవాటి (ధరణికోట, అమరావతి) లోని అమరేశ్వరుని మరలఁ బ్రతిష్ఠించెను. ఇది ౧౩౬౧ లోనిశాసనము2.

ఈతనిరాజ్యకాలమందు దేశాంతరములనుండియు, ద్వీపాంతరములనుండియు వర్తకు లీతనిరాజ్యమునకు వచ్చుచున్నట్లును, ఎగుమతి దిగుమతివ్యాపార మెక్కువగ జరగుచున్నట్లును కానవచ్చుచున్నది. బాపట్లతాలూకాలో మోటుపల్లి యను రేవుగ్రామము కలదు. అది కాకతీయులకాలమునుండియు సముద్రవర్తకమునకుఁ బేరొందినరేవు.3 అచ్చట వీరభద్రస్వామిదేవాలయపు మండపమందలి యొకస్తంభముమీఁద అనపోతారెడ్డిశాసన మొకటి శా. శ. ౧౨౭౦ (క్రీ. శ. ౧౩౪౮) లో వేయించినది కలదు4. అది సంస్కృతము, తెలుఁగు, అఱవము అను మూఁడు భాషలలో నున్నది. అఱవవర్తకులు పెక్కుమంది అఱవదేశమునుండియు, సింహళమునుండియు వచ్చుచున్నందున శాసనము అఱవభాషయందుఁగూడ వ్రాయఁబడిన దని తోఁచుచున్నది. అంతకుఁ బూర్వము వర్తకులకుఁ గల యిబ్బందులను ఈ రాజు తొలఁగించి వర్తకము అప్రతిబద్ధముగ జరగునట్లు చేసెను, మోటుపల్లిలోఁ గాఁపురముండు పరదేశీయులగు వర్తకులు దూరదూరపుదేశములతోను, ద్వీపములతోను వర్తకముచేయువారు అనేకు లుండిరి. ఈరాజునకుఁ బూర్వము ఇట్టివర్తకులకు నిష్టము వచ్చినప్పుడు మోటుపల్లికి వచ్చుటకును, ఇష్టము వచ్చినప్పుడు అచ్చటినుండి వెడలుటకును వీలు లేకయుండెను. అధికారులసెలవు పుచ్చుకొని గాని ఆగ్రామమునకు వారు వచ్చుటకు, అచ్చటినుండి వెడలుటకు వీలు లేదు. ఈ వర్తకులు అపుత్త్రికదండ మనుపన్ను చెల్లింపవలసియుండెను. ఈ యిబ్బందులను తీసివేసి అనపోతారెడ్డి యీ ద్వీపాంతరవ్యాపారులకు స్వేచ్ఛావిహార మేర్పఱిచెను. క్రొత్తగఁ గాఁపురము వచ్చువారికి నుండుటకు నివేశనస్థలమును, వ్యవసాయమునకు భూమియు నిచ్చుచుండిరి. ఈశాసనానుసారముగ వర్తకుఁడు తనవీలు ననుసరించి రావచ్చును, పోవచ్చును. తనకు నిష్ట మున్నవారికి నిష్టమున్నంతధరకు సరకుల నమ్మవచ్చును. సరకులు మఱియొకద్వీపమునకుఁ గొంపోవచ్చును. ఎవరిసరకులను దొరతనమువారయుద్యోగస్థులు పడవేసిపెట్టఁగూడదు. ఇట్లు ఈరాజు పదునాల్గవశతాబ్దియందు నొకవిధమైన అప్రతిబద్ధవ్యాపారతత్త్వమును (Principle of Free-trade) స్థాపించె నని చెప్పవచ్చును. అధికారులు వర్తకులను బాధపెట్టి సుంకము లెక్కువ తీసికొనకుండ సుంకము తీసికొనవలసిన రీతి యేర్పఱిచెను. ఇంతకంటె నెక్కుడు తీసికొనఁగూడదనియు శాసింపఁబడియున్నది. ఇట్లు ఆకాలమందు తెలుఁగుదేశమువారు ద్వీపాంతరములతో నవ్యాహతముగ వర్తకము చేయుచుండిరనియు, నితరదేశములనుండి వచ్చు వర్తకులకుఁగూడ నన్యాయము జరగఁగూడ దని తగిన నియమములను అప్పటిరాజులు చేయుచుండిరనియు స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది. ఈశాసనము రాజునాజ్ఞచే నాతని అమాత్యుఁడైన సోమమంత్రీశ్వరునిచే వేయఁబడెను.

1. కొండవీటిరెడ్ల ప్రభుత్వకాల మింకను నిశ్చయముగ నిర్ణయము కాలేదు; రెండుమూఁడు సంవత్సరములు హెచ్చుతగ్గుగ తేలిన దనవచ్చును. ఇంకను క్రొత్తక్రొత్తశాసనములు వెలువడినకొలఁదిలో ఈ హెచ్చుతగ్గులు సరికాఁగలవు.

2. L. R., Vol. 38. p. 28 and Ep. Coll., no. 258 of 1897.

3. Ep. Coll., no. 600 of 1909.

4. Ep. Coll., nos. 601 and 602 of 1909.

ఇందు ౬౦౧ అఱవశాసనము, ౬౦౨ తెలుఁగుశాసనము. తెలుఁగు శాసనమునకంటె నఱవశాసనమునందు సుంకముల వివర మధికముఁ గలదు. మోటుపల్లిలోని అఱవశాసనము, తెలుఁగుశాసనముల నకళ్లు పంపినందులకు దొరతనమువారిశాసనశోధనశాఖకు నధ్యక్షు లగు బ్రహ్మశ్రీ రావుసాహెబు హెచ్. కృష్ణశాస్త్రిగారికి కృతజ్ఞుఁడను.—సు. సం.

అనపోతారెడ్డికి దొడ్డాంబిక యను తోఁబుట్టు వుండెను. ఆమెను కాటయరెడ్డి కిచ్చిరి. వా రిరువురికిఁ బుట్టినవాఁడు కాటయ వేమన. ఈతనికే అనపోతారెడ్డి తనకూఁతురైన మల్లాంబిక నిచ్చెను[1]. ఇతనికిఁ గుమారగిరిరెడ్డి యను కుమారుఁ డుండెను.

‘అనపోతానాయని తమ్ముఁడైన మాదానాయఁడు దన్నాల కోటయొద్ద ననవేమారెడ్డి బంధువైన యనపోతారెడ్డితో యుద్ధము చేసి యాతనిఁ దఱిమి జయమును బొందెను’ అని వెలుగోటివారిచరిత్రలో నున్నది కాని దీనికి నచ్చట నేమియు నాధారము చూపఁబడలేదు.

సంస్కృతశాసనములందును, తెలుఁగుశాసనములందును ఈతని పేరు అనవోత, అన్నవోత, అంనవోత అని వచ్చునే కాని ‘అనపోత’ అని ఉండదు.

(కొ. వేం. ల.)

అనబాప్టిస్టులు — క్రైస్తవులతెగలలో అనబాప్టిస్టు లనువా రొకరు. చిన్నతనముననే పరిశుద్ధస్నానము (Baptism) నిచ్చుపద్ధతిని వీ రొప్పుకొనరు. అందుచేత తమసిద్ధాంతముల నంగీకరించి తమలో చేరఁదలఁచువారికి చిన్నతనమున పరిశుద్ధస్నానము నొందిన క్రైస్తవులకైనను సరే, మరల సంస్కారము గావించుచుండిరి. ఈసిద్ధాంతమును మొదట ప్రచారములోనికిఁ దెచ్చినవాఁడు నికొలస్ స్టార్చ్ అనునతఁడు. తరువాత క్రైస్తవులకును, వీరికిని ఎన్నియో వాదోపవాదములు, పోరాటములు జరగినవి. నేఁడు అనబాప్టిస్టు లను పేరే యెచటను వినరాదు. బాప్టిస్టు లనఁబడువా రిప్పటికిని కలరు. కాని వీరికి అనబాప్టిస్టులతో నెట్టిసంబంధమును లేదు. రెండవసారి సంస్కారము చేయుపద్ధతిని వీ రొప్పుకొనరు.

అనమనపూఁడి — కృష్ణాజిల్లా గుడివాడతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౭౨౧ (౧౯౩౧).

అనమనమూరు — గుంటూరుజిల్లా ఒంగోలుతాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౦౮౯ (౧౯౩౧).

అనమసముద్రము — నెల్లూరుజిల్లా ఆత్మకూరుతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౩౯౯ (౧౯౩౧).

అనమసముద్రముపేఁట — నెల్లూరుజిల్లా ఆత్మకూరుతాలూకాలోని యొకపల్లె. జనసంఖ్య ౧,౦౨౦ (౧౯౩౧). ఇచ్చట ఖాజా రహీముతుల్లా సాహెబ్ అనువానిచే ౧౬౦ సంవత్సరములకు మున్ను కట్టింపఁబడిన సుప్రసిద్ధమగు మసీదు కలదు. ఈమసీదునకు రా గ్రామముల ఈనాము కలదు. ఇచ్చట జూలైమాసమున పెద్ద ఊరుసు (ఉత్సవము) జరుగును.

అనమిత్రుఁడు — ౧. (సూ. వం.) నిఘ్నునిపుత్రుఁడు.

౨. (చం. వం.) యదుకులోత్పన్నుఁడైన వృష్ణియొక్క యిద్దఱుపుత్రులలో రెండవవాఁడు. నిమ్ని, శిని, వృష్ణి యనువా రతనిపుత్రులు.

అనరణ్యుఁడు — ౧. (సూ. వం.) ఇక్ష్వాకువంశజుఁడగు పురుకుత్సునిమనుమఁడు. త్రసదస్యుని రెండవకుమారుఁడు. ఇతనికి హర్యశ్వుఁడు, బృహదశ్వుఁడు అను ఇద్దఱు పుత్రులు కలరు. ఇతఁడు అయోధ్యలో రాజ్యము చేయుచుండఁగా లంకాధిపతియైన రావణుఁడు దిగ్విజయార్థమై వచ్చి యీతనిని ఓడించెను. యుద్ధమునందుఁ గూలి యీతఁడు ప్రాణములు విడుచుచు ‘నావంశమునందు జన్మించినవాని చేతనే నీవును, నీవంశమును నాశముఁ జెందుదురుగాత’ మని శాప మొసఁగెను (వా. రా., ఉత్తర., స. ౧౯).

౨. (సూ. వం.) ఇక్ష్వాకుకులోత్పన్నుఁడైన ఋతుపర్ణునిపౌత్రుఁడగు సర్వకాముని (సర్వకర్మని) యిద్దఱుపుత్రులలోఁ బెద్దవాఁడు. ఇతని కొడుకు నిఘ్నుఁడు.

అనర్కచతుర్దశి — కార్తికశుద్ధచతుర్దశి అనర్కచతుర్దశి యనఁబడును. ఈనాఁడు హనుమంతుని జన్మదినము. రామభక్తులెందఱో యీనాఁడు మహోత్సవము లొనర్తురు.

అనర్ఘరాఘవము — మురారి యను కవిచే రచింపఁబడిన సంస్కృతనాటకము. సంస్కృతవాఙ్మయమునందు కాళిదాస, భవభూతులకుఁ గల గౌరవము ఈకవికి లేకపోయినను, ఈతఁడు రెండవతరగతికవులలో నొకఁడుగఁ బరిగణింపఁబడు నని చెప్పవచ్చును. ఇతనిది మౌద్గల్యగోత్రము. భట్టశ్రీవర్ధమానుఁ డనుమహాకవి యీతనితండ్రి, తంతుమతి ఈయనతల్లి. ఈసంగతు లీతని నాటకమునందలి ప్రస్తావనలోఁ జెప్పఁబడియున్నవి[2]. ఈతనిది ఏదేశమో తెలియదు. కాని కావ్యమాలలో నీ నాటకమును అచ్చువేసినవారు ‘దీనికి కాశ్మీరమునందు నెక్కుడు ప్రచారము కల’ దని వ్రాసినారు. అందుచే నీకవి యాదేశమువాఁడేమో యని కొంద ఱనుకొనిరి. కాని నాకుఁ జూడ నీకవి యాంధ్రదేశమువాఁడేమో యని సంశయము తోఁచుచున్నది. ఎందు కనఁగా, ఈనాటకమునందు ఏడవయంకములో, శ్రీరామాదులు రావణసంహారానంతరము పుష్పకవిమాన మెక్కి అయోధ్యకు వెళ్లుచుండఁగాఁ గ్రిందఁగానవచ్చిన కొన్ని దేశములను, పట్టణములను, క్షేత్రములను వర్ణించునట్టిసందర్భమునఁ గవి ఆంధ్రదేశమందలి భీమేశ్వరుని నిట్లు వర్ణించి యున్నాఁడు :—

1. Epigraphia Indica, Vol. IV, p. 328.

2. ‘అస్తి మౌద్గల్యగోత్రసంభవస్య మహాకవేర్భట్ట శ్రీ వర్ధమానతనూజన్మన స్తన్తుమతీనన్దనస్య మురారేః కృతి రభినవ మనర్ఘరాఘవం నామ నాటకమ్.’

విభీషణః :— (దక్షిణతో దర్శయన్) దేవ, ప్రణమ్యతా మయా మన్ధ్రవిషయలక్ష్మ్యాః సప్తగోదావరీహారకలాపైకనాయకో భగవాన్భీమేశ్వరః.

[అర్థము : విభీషణుఁడు :— (దక్షిణమువైపు చూపి) దేవా! ఆంధ్రదేశలక్ష్మికిఁ గల యేడుగోదావరు లనుహారసమూహములకు నొక్క నాయకమణి యగు ఈభగవంతుం డైన భీమేశ్వరునకుఁ బ్రణామము చేయుఁడి].

దీనితరువాత, నీవిభీషణునినోట నొకపద్యమును, శ్రీరాముని నోట రెండుపద్యములును భీమేశ్వరునిస్తుతిపరములు కలవు. వానితో మనకుఁ బనిలేదు. కాని పైని ఈయఁబడిన 'అన్ధ్రవిషయము', 'సప్తగోదావరి', 'భీమేశ్వరుఁడు' అనుపదములును, హిందూదేశమునందు విశేషఖ్యాతిలేని భీమేశ్వరక్షేత్రమును (దాక్షారామము) వర్ణించుటయుఁ జూడ నీకవి యాంధ్రుఁ డనియు, ఆదేశమందలి యభిమానముచేత బుద్ధిపూర్వకముగా భీమేశ్వరునకు శ్రీరామునిచే దండము పెట్టించె ననియు నూహింపవలసియున్నది.

కాని కవి ఈప్రకరణమునందే భీమేశ్వరునకుఁ బూర్వము మహారాష్ట్రాంతర్గత మైన విదర్భలోనికుండినపురమును, తరువాత ద్రవిడదేశమందలి కాంచీనగరమును వర్ణించియున్నాఁడు. కావున 'ఈకవి ఆయాదేశములవాఁ డనికూడఁ జెప్పవలసియుండును' అని కొంద ఱాక్షేపింపవచ్చును. కాని అట్లనుట సరికాదు. కుండినపురము, కాంచీనగరము భరతఖండఖ్యాతిగల పట్టణములు. కవి యెచ్చటివాఁ డైనను ఆపట్టణనామములను ఎఱిఁగియుండును. దాక్షారామము అట్టి భరతఖండఖ్యాతిగల క్షేత్రము కాదు. దానికి తెలుఁగుదేశమందుమాత్రము ఖ్యాతి గలదు. ఆఖ్యాతికిని రెండుమూఁడు జిల్లాలకంటె నెక్కుడు వ్యాప్తి లేదు. తెలుఁగువాఁ డైనఁ గాని సాధారణముగ నీ క్షేత్రమును ఎఱిఁగియుండఁడు. ఒకవేళ నెవరివలననైన విన్నను, కాంచీపట్టణమందలి మీనకేతనునితో సమానముగ నీభీమేశ్వరుని నాటకమునందుఁ జేర్పఁ గావలయు నని యాతని కేల బుద్ధి పుట్టును?

ఈ కవికాలము నిశ్చయముగఁ దెలియదు. కొంద ఱీతఁడు తొమ్మిదవశతాబ్దికిఁ బూర్వుఁ డనిరి[1]. కొంద ఱీతఁడు అర్వాచీనుఁ డని తలంచుచున్నారు.

'అనర్ఘరాఘవ' మనునాటకమునందు రామాయణీయకథ సంక్షేపముగఁ గలదు. అనర్ఘ మనఁగా అమూల్యము, పూజ్యము, దుర్లభము. పూజ్యుఁ డైన రాఘవునికథ కలది గమక అనర్ఘరాఘవ మయ్యె. విశ్వామిత్రుఁడు వచ్చి రామునిఁ దీసికొనిపోవు కథాప్రసంగము మొదలు శ్రీరామునిపట్టాభిషేకమువఱకుఁ గల శ్రీరామకథ యేడంకములలో ఈనాటకమునందు వర్ణింపఁబడినది. కథ పెద్దదియు, నాటకము చిన్నదియు నగుటచే, పెక్కు కథావిశేషములు రంగముమీఁదఁ జూపుటకు వీలులేక, విష్కంభకాదులలోఁ బాత్రలచేఁ జెప్పింపఁబడినవి. ప్రథమాంకమునందు విశ్వామిత్రుఁడు దశరథుని యొద్దకు వచ్చుట, రామలక్ష్మణులను గొనిపోవుట, ద్వితీయాంకమునందు రామలక్ష్మణులు విశ్వామిత్రయజ్ఞమును రక్షించి రాక్షసులను శిక్షించుట, తృతీయాంకమునందు రాముఁడు శివధనుస్సును ద్రుంచుట, చతుర్థాంకమునందు పరశురామునిసత్త్వము హరించుట, పంచమాంకమునందు వాలివధ, సుగ్రీవాభిషేకము, షష్ఠాంకమునందు రావణునివధ, సప్తమాంకమునందు శ్రీరామాదులు పుష్పకవిమానము నెక్కి అయోధ్యకు వెళ్లుచు క్రిందఁ గానవచ్చు పట్టణాదుల వర్ణించుట, పట్టాభిషేకమును వర్ణింపఁబడినవి. ఇందు రామవనవాసాదులు, సీతాహరణము మొదలయిన రామాయణీయముఖ్యప్రసంగములసంవిధానకము ఈప్రకారము కూర్పఁబడినది:—

సీరధ్వజజనకునియింటఁ బెరుఁగుచున్న అయోనిజయగు సీతను తన కిమ్మని యడుగుటకు రావణుఁడు తనపురోహితుఁ డైన శౌష్కలుని జనకునియొద్దకుఁ బంపును. ఆతఁడు విఫలమనోరథుఁ డగును. అంత సీతను హరించుట యెట్లన్న యాలోచన రావణునిమాతామహుఁడును, మంత్రియు నగు మాల్యవంతునకుఁ గలిగి, రాముని మిథిలలోఁ గాని, అయోధ్యలోఁ గాని ఓడించి సీతను దెచ్చుట యసంభవము గాన సీతారాము లరణ్యమునకు వచ్చినప్పుడు అచ్చట రాముని మోసపుచ్చి సీతను అపహరింపవచ్చు నని యతఁడు నిశ్చయించెను.

ఇంతకుఁ బూర్వమే సుగ్రీవునిసాహాయ్యార్థము శ్రీరాముని నరణ్యమునకు రప్పించుటకుఁ గాను సంపాతి శబరిని పంపె నని యాతఁడు వినియుండెను. శబరి వెళ్లి కైకదాసి యగు మందరశరీరమునఁ బ్రవేశించి దానిచే కైకేయికి దుర్బోధ చేయించెను. అందుమీఁద రాము నరణ్యమున కంపుఁ డనియు, భరతునికి రాజ్యము గట్టుఁ డనియు కైక దశరథుని వరము లడిగెను. ఇట్లు సీతారామలక్ష్మణు లరణ్యమునకు వెళ్లుట సంభవించినది.

ఈనాటకమున ప్రథమాంకమునందలి దశరథ,విశ్వామిత్రసంభాషణంబును, చతుర్థాంకమునందలి శ్రీరామ, పరశురామ సంవాదంబును, సప్తమాంకమందలి నానాదేశాదివర్ణనలును రమ్యముగ నున్నవి. ఈ నాటకమును కీర్తిశేషులయిన ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులుగా రాంధ్రీకరించియున్నారు.

అనర్వుఁడు — వృత్రాసురునిసేవకులలో నొక్కఁడు.

అనల — ౧. రోహిణియొక్క యిద్దఱు కన్యలలో రెండవది. ఈమెకు శుకి యను కన్య కలదు.

౨. మాల్యవంతుఁడను రాక్షసునకు సుందరియను భార్యయందుఁ బుట్టిన కన్నియ. విశ్వావసురాక్షసునిభార్య. కూఁతురు కుంభీనసి (వా. రా., ఉత్తర., స. ౬౧).

1. కావ్యమాల, అనర్ఘరాఘవమ్, ౧-వ పుటక్రింది టిప్పణి చూడుఁడు.

అనలుఁడు — ౧. ఒకవసువు. ఇతనికిఁ గుమాళ్లు కుమార, శాఖ, విశాఖ, నైగమేయు లని నలుగురు. ఈ మన్వంతరమునం దితఁడు ఆగ్నేయదిక్కునకు నధిపతి.

౨. రాక్షసుఁడు. మాలి కొడుకు. విభీషణుని నలుగురుమంత్రులలో నొక్కఁడు.

3. కుశుని వంశజుఁ డగు నిషధునికొడుకు కొడుకు.

అనలులు — దేవతాభేదము. వీరు నలువదితొమ్మండ్రుగురు. వారిలో మొదటివాఁడు అభిమానుఁడు. వీనికి పావక, పవమాన, శుచు లను ముగ్గురు కొడుకులు. వారి కొడుకులు నలువదియైదుగురు.

అనవద్య — కశ్యపునకును, ప్రాధకును బుట్టినయప్సరస లలో నొక్కతె.

అనవలోభనము — ద్విజులకు విధింపఁబడిన షోడశ కర్మలలో నిది యొకటి. గర్భిణిగా నున్న స్త్రీ పొందవలసినసంస్కార మిది. గర్భముఁ దాల్చినతరువాత మూఁడవనెలలో నీసంస్కారము జరపఁబడును (న అవలుప్యతే గర్భః అనేన). ఈసంస్కారమునకు ముఖ్యాంగము: అశ్వగంధ అనునొకమూలికరసమును గర్భిణి యగు స్త్రీభర్త యామెయెడమముక్కులోఁ బోయుట. ఈరససేచనమువలన గర్భపాతము మున్నగునాపద లేవియు జరగ వని మనవారినమ్మకము.

అనవేమారెడ్డి — కొండవీటిలోఁ బ్రభుత్వము చేసిన రెడ్డిరాజులలో మూఁడవవాఁడు. ప్రోలయరెడ్డియొక్క రెండవ కుమారుఁడు; అనపోతారెడ్డికిఁ దమ్ముఁడు. ఈతనికి అనవేమ, అన్న వేమ అను రెండు పేళ్లును కలవు. శాసనములనుబట్టి చూడఁగా నీతఁడు అనపోతారెడ్డితరువాత రాజ్యమునకు వచ్చి క్రీ. శ. ౧౩౬౨ మొదలు ౧౩౮౧ వఱకును రాజ్యము చేసినట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఈతఁడే రాజధానిని కొండవీటికి మార్చినట్లు కనఁబడుచున్నది. ఈతనితండ్రి యైన ప్రోలయవేమనకు 'అన్నమవేముఁ' డన్న పే రున్నందునను, ఈవంశమునందుఁ బెక్కురు 'వేమన' లున్నందునను పెక్కురు చరిత్రకారులు ఈతండ్రికుమారులలో విభేదము చేయలేకయు, నితర 'వేమన' లకును వీరికిని భేదము చేయలేకయు నొకరిని మఱియొకరినిగాఁ దలఁచి కాల, పురుషవిపర్యాసములఁ జేసిరి.

మొట్టమొదట కొండవీటిలో రాజ్యము చేసిన రెడ్డి అన్నమప్రోలయకుఁ గుమారుఁ డైన వేమారెడ్డి. ఇతఁ డన్నమకుమారుఁ డైనందున హరివంశము మొదటిపద్యమునందే యీతనిని ఎఱ్ఱాప్రెగడ 'అన్నమవేముఁ' డనియెను. ఇంతేకాని యీతఁడు అనవేముఁడు కాఁడు. ఇతనిని గుర్తుకొఱకు సాధారణముగ ప్రోలయవేముఁ డందురు. అనపోత, అనవేము లని ఈతని కిద్దఱు కుమారులు. వీరు క్రమముగ కొండవీటిరాజ్యమును పాలించిరి.

ఎఱ్ఱాప్రెగడ హరివంశము వ్రాసి ప్రోలయవేమారెడ్డి కంకితము చేసినకాలమందు అనవేమారెడ్డి పుట్టినట్టు కనఁబడదు; లేదా మిక్కిలి పసివాఁడుగ నైనను ఉండవలెను. ఎందు కన, నెఱ్ఱాప్రెగడ ప్రోలయవేముని పెద్దకుమారుఁ డైన అనపోతని వర్ణించి, అనవేముని పేర్కొనక, యీతనిపెత్తండ్రి కుమారుఁ డైన కోమటిని వర్ణించి యున్నాఁడు.

ఆంధ్రనైషధమును కృతి నొందిన మామిడి సింగన్నకుఁ దండ్రి యైన మామిడిపెద్దన్న అనవేమారెడ్డికి మంత్రిగ నున్నట్టు ఆంధ్రనైషధమునందలి ఈక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

మ. అనతారాతివసుంధరారమణసప్తాంగాపహారక్రియా
ఘనసంరంభవిజృంభమాణపటుదోఃఖర్జూద్వితీయార్జునుం
డనవేమాధిపరాజ్యభారభరణవ్యాపారదక్షుండు పె
ద్దనమంత్రీశుఁడు మామిడన్న సుతుఁ డేతత్స్వామ్యుఁడే చెప్పఁగాన్.

అనవేమారెడ్డిపేరు తెలుఁగుదేశమునందు విశేషముగ, నితర రెడ్డిరాజులకంటె నెక్కుడుగఁ గీర్తింపఁబడును. ఈతనిరాజ్యము ఉత్తరమున సింహాచలమువఱకును, దక్షిణమున కంచివఱకును, తూర్పున సముద్రమువఱకును, పశ్చిమమున శ్రీశైలమువఱకును వ్యాపించినట్లు కానవచ్చును. గోదావరిజిల్లాయందలి కోనసీమలోనినడుపూరులో నీతనిశాసన మొకటి కలదు1. అది శా. శ. ౧౨౯౬ (క్రీ. శ. ౧౩౭౪) లోనిది. తనచెల్లె లైన వేమసానియొక్క పుణ్యార్థమై యీతఁడు బ్రాహ్మణునకు నగ్రహార మిచ్చెను. గోదావరిజిల్లా అమలాపురంతాలూకాలోని వానపల్లిలో అనవేమునిమఱియొకశాసనము దొరకినది 2. అది శా. శ. ౧౩౦౦ (క్రీ. శ. ౧౩౭౮ - ౭౯) లోనిది. అనవేముఁడిమ్మడీంద్రుఁ డను మంత్రివరునకు నగ్రహార మిచ్చెను. ఈయిమ్మడీంద్రుఁ డప్పటికాలమున రాజకీయవ్యవహారములలో నారితేరినవాఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. 'రాజులకు హితోపదేశము చేయుటయందు మిత్త్రుఁడు' అని యీతఁడు పొగడ్తఁగనియె. శ్రీశైలముమీఁద అనవేముని శిలాశాసన మొకటి కలదు3. దానినిబట్టి చూడ నతఁడు శ్రీశైలమునందు 'వీరశిరోమండపము' తన పినతండ్రియైన అన్నయరెడ్డి గౌరవమునకై కట్టించినట్టును, రాజమహేంద్రాదిస్థలదుర్గముల ననేకములఁ బట్టుకొన్నట్టును, ఈతనిది వెల్లిచేరి గోత్ర మైనట్టును తెలియుచున్నది. ఈశాసనము శా. శ. ౧౨౯౯ (క్రీ. శ. ౧౩౭౭ - ౭౮) లోనిది. ఈశాసనము వ్రాసినవాఁడు బాల

1. Epigraphia Indica, Vol. III, p. 286.
2. Ibid, Vol. III, p. 59. ఇది ౧౩౮౦ లోని శాసన మని శంకర బాలకృష్ణ దీక్షితులవారి యభిప్రాయము.
3. Epigraphical Reports, 1914—15, p. 115.

సరస్వతి. ఈతఁడు తూర్పుసముద్రమున కంతకును ప్రభు వైనట్టు కూడ నిందు వ్రాయఁబడినది. ఇందువలన నితనికాలమందు సముద్ర వర్తకము మెండుగ నుండె నని మన మూహింపవచ్చును. ఈతని శాసనములలో 'వసంతరాయ', 'క్షురికాసహాయ', 'జగనొబ్బగండ' మొదలయిన బిరుదులు ఈతని కున్నట్లు వ్రాయఁబడినది.

ఏ శాసనమువలనఁ గాని, ఏ గ్రంథమువలనఁ గాని యీతనికిఁ బుత్రుఁ డున్నట్టు కానరాదు. కాని శ్రీనాథుఁ డీతనికి నొకపౌత్రి (పుత్రునికూఁతురు) ఉన్నట్టును, ఆమెను అల్లాడరెడ్డి (కాశీఖండమును కృతి నొందిన వీరభద్రారెడ్డియొక్క తండ్రి) పెండ్లాడినట్టును కాశీఖండమందలి యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

మ. అనవేమక్షితిపాలపౌత్రి యగు వేమాంబామహాదేవికిన్
ఘనుఁ డయ్యల్లడభూమిపాలునకు సంగ్రామస్థలీగాండివుల్
తనయుల్ వేమవిభుండు వీరవసుధాధ్యక్షుండు దొడ్డప్రభుం
డును నన్నయ్యయు బాహువిక్రమకళాటోపప్రతాపోద్ధతుల్.

దీనినిబట్టి చూడ అనవేమారెడ్డికి నొకకుమారుఁ డుండె ననియు, ఆ కుమారున కొకబిడ్డ యుండె ననియు మన మూహింపవలెను. కాని యీపద్యమునందలి 'పౌత్రి 'పదము 'పొరపాటు, దౌహిత్రుఁ డని కవితాత్పర్యము' అని చెప్పుచు నందులకు శ్రీచిలుకూరి వీరభద్రరావుగా రిట్లు వ్రాసియున్నారు: 'ఈ పై పద్యమునందలి పౌత్రి యనుశబ్దమునకు దౌహిత్రి (పుత్ర్యాః పుత్రి) యని యర్థము గ్రహింపవలయును. అల్లాడ దొడ్డభూపాలున కంకితము గావింపఁబడిన శివలీలావిలాసమునఁ గొమ్మనామాత్యకవి యల్లాడరెడ్డి నిట్లు వర్ణించెను.

మ. భరితశ్రీనిధి యమ్మహీరమణుఁ డొప్పన్ జోళభక్తిక్షితీ
శ్వరసూనుం డగు భీమలింగమనుజేశశ్రేష్ఠుసత్పుత్రి భా
స్వరకారుణ్యదశాజనావనవిధాసంధాత్రి వేమాంబికన్
వరియించెం బతిభక్తి గౌరవదృఢవ్యాపారనిత్యాంబికన్.

'మఱియుం గోరుమిల్లిశాసనమున (౧౪౩౪)
శచీవ శక్రస్య శివేవ శంభోః
పద్మేవ సా పద్మవిలోచనస్య,
వేమాంబికా చోళకులేందుభీమ
భూపాత్మజాభూన్మహిశాస్య జాయా.[1]

'అని భక్తిశ్వరచోళనృపాలుపుత్త్రుండు భీమపాలునిపుత్త్రి యగు వేమాంబికను వివాహముఁ జేసికొనియె నని చెప్పఁబడియుండుట చేత భీమరాజు అనవేమక్షితినాథునియల్లుఁ డని యర్థము చేసికొనక తప్పదు'[2].

అనవేమారెడ్డికాలములో శ్రీనాథుఁ డున్నట్లును, ఒకసారి యాతనిసభకుఁ బోయి యీక్రిందిపద్యముతో నాతనిఁ బొగడినట్లును పరంపరాగత మైనవదంతి కలదు.

అనవేమమహీపాల! స్వస్త్యస్తు తవ బాహవే,
ఆహవే రిపుదోర్దండచంద్రమండలరాహవే.

[అర్థము:—— ఓ అనవేమభూపా! యుద్ధమునందు శత్రువుల దోర్దండములనెడు చంద్రమండలమునకు రాహు వైనట్టి నీబాహువునకు శుభముగుఁగాక].

శ్రీనాథుఁడు కుమారగిరికాలమునందు నున్నట్టు హరవిలాసము వలన స్పష్టము. అనవేమారెడ్డితరువాతనే కుమారగిరి రాజ్యమునకు వచ్చినందున శ్రీనాథుఁడు అనవేముని కాలమునందు నుండినను నుండవచ్చును. కాని యున్నట్టు నిదర్శనము లేవియు లేవు[3]. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ యీతనితండ్రికాలమందు నున్నవాఁడు; శ్రీనాథుఁ డీతని కుమారుని (అన్నకుమారుని) కాలమువాఁడు. కావున ఈకవివరుల నిద్దఱిని ఈతఁడు చూచి గౌరవించిన గౌరవించియుండవచ్చును. అయినను హరివంశము వ్రాయుకాలమువఱకు నితఁడు పుట్టనేలేదు గనుక నాతనిప్రభుత్వకాలమువఱకు నెఱ్ఱన బ్రతికి యుండకపోవచ్చును; శ్రీనాథుఁడు చిన్నవాఁడుగ నుండవచ్చును. కావున నెఱ్ఱన శ్రీనాథుఁడు పుట్టిన గిట్టిన సంవత్సరములు స్పష్టముగఁ దెలియువఱకు నిదమిత్థ మని చెప్పనేరము.

ఈతనితరువాత నెంతయో కాలమునకుఁ బుట్టిన వెన్నెలకంటి సూరనకవి విష్ణుపురాణమున నీతనిగుఱించి యీక్రిందిపద్యము వ్రాయుట చూడఁ దెనుఁగుదేశమందు నితనిఖ్యాతి కొన్ని వందలయేండ్లవఱకు నెక్కుడుగా నున్నట్లు మన మూహింపవలసియున్నది.

1. పై శ్లోకము అల్లాడ దొడ్డారెడ్డి శాసనమందుఁగూడ నున్నది (Epigraphia Indica, Vol. V, p. 53).

2. ఆంధ్రులచరిత్రము, 3-వ భాగము, ౨౬౩-వ పుట. శివలీలావిలాస మింకను అచ్చుపడలేదు. దాని జీర్ణమైనప్రతి యొకటి శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారియొద్ద వీరభద్రరావుగారు చూచినారఁట. కోరుమిల్లిశాసన మెచ్చటను ప్రకటింపఁబడలేదు. ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమునందు ౧౫-౬-౨౬ గుర్తుగల సంపుటమునందు ౩౧౫-వ పుటలో నున్నది. దీనినే 'Elliot's collection' అని అందురు. దీనినే దొరతనమువారిశాసనాధ్యక్షులు వేమవరముశాసనము (Vemavaram Plates) అని వ్రాసియున్నారు—Epigraphical Reports, 1900. paras 63 & 64.

3. ఆంధ్ర నైషధము నంకితమందిన మామిడి సింగన్న అనవేమారెడ్డిమంత్రి యని శ్రీయుత జయంతి రామయ్యగారు వ్రాసియున్నారు. (Epi. Indica, Vol. XI, p. 315, foot-note). కాని యిది పొరపాటు. నైషధము చివరనున్న వచనమునుబట్టి మామిడిసింగన్న పెదకోమటివేమునియొక్క మంత్రి యనుట స్పష్టము.

క. తన బ్రదుకు భూమిసురులకుఁ
దనబిరుదులు పంటపంశధరణీశులకున్
దనవనయము భూమిప్రజలకు
వనవేమన యిచ్చెఁ గీర్తినధిపుం డగుచున్. (౧-వ ఆ).

(కొ. వేం. ల.)

అనసభద్ర — విశాఖపట్టణముజిల్లా పాలకొండతాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౨౮ (౧౯౩౧).

అనసూయ — కర్దమఋషికి దేవహూతియందుఁ బుట్టిన తొమ్మిదిమందికన్యలలో నొక్కతె. అత్రిఋషికిఁ బత్ని. ఈమె విఖ్యాతపతివ్రత, మహాతపస్విని. ఒకసారి దశవర్షాత్మకమైన యనావృష్టి కల్గి కఠినమైన కఱవు రాఁగా నీమె తనతపోబలంబుచే కందమూలఫలంబులను, ఉదకంబును నిర్మించి పెక్కుప్రాణులను రక్షించెను. మాండవ్యఋషిని శూలముమీఁద నెక్కింప నొక పతివ్రత చీఁకటిలో నాశూలముఁ దాఁకి నాఋషి బాధను సహింపక 'తెల్లవాఱఁగనే నీవు విధవ వగుదు' వని శపించెను. అట్లయిన నెప్పటికిని దెల్లవాఱకయే యుండుఁగాక యని యాపతివ్రత ప్రతిశాపంబిచ్చె. ఇట్లు సూర్యోదయములేమిచేఁ జరాచరసృష్టికిఁ గీడు మూఁడ దేవత లందఱు నాపతివ్రతాతిలకముయొక్క స్నేహితురాలగు అనసూయయొద్దకుఁ బోయి శరణ నన నామె తనసామర్థ్యంబుచే సూర్యుఁ డుదయించునట్లును, తనస్నేహితురాలికి వైధవ్యంబు రాకుండఁగను జేసెను. ఈశబ్దమునకు 'అనుసూయ' అను రూపాంతరముగూడఁ గలదు (వా. రా. అ, స. ౧౧౭).

వనవాసకాలమున సీతారామలక్ష్మణులు అత్రిమహర్షి యాశ్రమమునకుఁ బోయిరి. అపుడు అనసూయ సీతను మిక్కిలి ప్రేమతో నాదరించి, స్త్రీధర్మము లనేకముల నుపదేశించి, సౌమాంగల్యమునకు లోపము రాకుండునట్లు అంగరాగమాల్యవస్త్రాభరణముల నిచ్చెను.

అనసూయుఁడు — ఒక బ్రహ్మర్షి.

అనస్టేషియస్ — ౧. (క్రీ. శ. ౪౩౦-౫౧౮) ఒక రోమనుచక్రవర్తి. ఇతఁడు మొదట 'జీనో' రాజ్యము చేయునపుడాతనికొలువులో నొకయుద్యోగిగ నుండెను. అతఁడు మరణించిన పిదప నాతనిభార్య యగు అరియడినుసాహాయ్యమున అనస్టేషియసు చక్రవర్తి యయ్యెను. పిదప అరియడిను ఆతనిఁ బెండ్లిచేసికొనియె.

ఇతఁడు ప్రజానురంజకుఁడై పాలనముచేసెను. కాని, పారసీకులతోడియుద్ధములవలనను, హూణులు స్లావులు అనువారివలనను దేశక్షేమమున కప్పుడప్పుడు భంగము కలుగుచువచ్చెను. ఈరాజు క్రీ. శ. ౫౧౮ లో మరణించెను.

౨. ఇతఁ డొక రోమనుచక్రవర్తి. మొదట నాతఁడు 'ఫిలిప్పికస్' అనుచక్రవర్తికిఁ బ్రధానిగ నుండెను కాని, ప్రజలే క్రీ. శ. ౭౧౩ లో ఫిలిప్పికసును రాజ్యభ్రష్టునిగాఁ జేసి అనస్టేషియసును చక్రవర్తిగ నెన్నుకొనిరి. ఇతఁడు సేనల నిర్మించి, ఎక్కువ కట్టుఁబాటులలో నుంచెను. ఆపీసికియారాష్ట్ర నావికు లీతని నిబంధనలు సైఁపలేక తిరుగఁబడి 'తియడోసియస్, (౭౧౬) అనువానిని చక్రవర్తిగ నెన్నుకొనిరి. రాజధానియైన కాన్‌స్టాంటినోపిలును తియడోసియసు ముట్టడించి అనస్టేషియసును రాజ్యమునుండి తఱిమివేసెను. క్రీ. శ. ౭౧౮లో 'థెసలొనికా'కుఁ బోయి సన్న్యాసి యయ్యె. కాని ౭౨౧ లో, తియడోసియసుతరువాత రాజ్యమునకు వచ్చిన 'లియొ'పై తిరుగఁబడెను. కాని తుద కాతనిచే హతుఁ డయ్యెను.

౩. ఈపేరుగలవారు నలుగురు రోముపట్టణమున 'పోపు' అధికారమును వహించిరి. 'పోపు' అనఁగా క్రైస్తవుల జగద్గురువు. మొదటివాఁడు క్రీ. శ. ౩౯౯ మొదలు ౪౦౧ వఱకును, రెండవవాఁడు ౪౯౬ మొదలు ౪౯౮ వఱకును, మూఁడవవాఁడు ౯౧౧ మొదలు ౯౧౩ వఱకును, నాల్గవవాఁడు ౧౧౫౩ మొదలు ౧౧౫౪ వఱకును 'పోపు' సింహాసనమును అధిష్ఠించిరి.

అనాంబట్టు — చిత్తూరుజిల్లా పుత్తూరుతాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౮౫ (౧౯౩౧).

అనాకోడేరు — పశ్చిమగోదావరిజిల్లా భీమవరము తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౮౮౬ (౧౯౩౧).

అనాగతవంశము — మైత్రేయుఁడను భవిష్యద్బుద్ధునిగుఱించి తెలుపు ౧౪౨ పద్యములపాలీకావ్యము. గంధవంశము ననుసరించి చూడఁగా నీ కావ్యమును రచియించినయతఁడు కశ్యపుఁడనియు, 'శాసనవంశదీపము' ననుసరించి, యతఁడు చోళదేశీయుఁ డగు కవి యనియు తెలియుచున్నది. అతఁ డెప్పు డున్నది కాని, అతఁడు రచియించిన గ్రంథము లేవైన నున్నది లేనిది కాని మనకుఁ దెలియదు. 'ఉపతిస్స' నామాంకితుఁ డొకఁడు దీనికి వ్యాఖ్య వ్రాసెను.

అనాగరకసంఘము — మానవజాతి యీ భూమిపైఁ బుట్టి యెన్నియుగము లయినదో యెవ్వరును జెప్పలేరు. ఇప్పుడు కొన్నికొన్ని దేశములలోని జనులు నాగరకతఁ జెందినవారై పట్టణములు, మేడలు, విద్యలు, కళలు, గ్రంథములు కలవారై శోభించుచున్నారు. కాని యీ నాగరకత యంతయు మానవజాతికిఁ గ్రమక్రమముగ లభించినదే కాని యొక్కసారి వచ్చినది కాదు. మొదట మానవసంఘమునకును, ఇతర పశుసంఘమునకును అంతగ భేదముండియుండదు. ఆదిమ మానవులు నగ్నులుగను, గుహలలోఁ గాని, పొదలలోఁ గాని వసించువారుగను, పచ్చికందమూలాదులను పచ్చిమాంసమును తినువారుగను ఉండియుందురు. అట్టివారు క్రమక్రమముగ నిప్పుడు మన మున్న నాగరకస్థితికి వచ్చుటకు నెన్నిలక్షలసంవత్సరములు పట్టినవో, ఏయేమెట్లెట్లు ఎక్కుచు వా రింతవఱకు వచ్చిరో నిశ్చయ

ముగఁ జెప్పఁజాలము గాని, యిప్పు డీభూమిమీఁద నింకను అనాగరకులుగా నున్న ఆరణ్యకజాతులయొక్క యాచారవ్యవహారములనుబట్టి కొంతవఱకు మనము నాగరకజనుల పూర్వవృత్తాంతమును ఊహింపవచ్చును.

అనాగరకజాతు లిప్పుడు ప్రపంచమునందుఁ బెక్కులు కలవు. వారిలోఁ గొందఱు ఇచ్చటఁ బేర్కొనఁబడుచున్నారు:— మనయాంధ్రదేశమందు కోయలు, చెంచులు, ఎఱుకలవాండ్రు, దాసరులు, లంబాడీలు, హిందూదేశమందలి యితర ప్రాంతములలోని యరణ్యములందును పర్వతములందును సంచరించు గోండు, ఖోండు (కోదు), సవర, జాంగు, నాగ మొదలైనవారు, అండమానునందలి యాదిమనివాసులు, సింహళమందలివెడ్డలు, ఆఫ్రికాఖండమందలి సహా నివాసులు, ఆక్క లనఁబడువారు, ఉత్తర-అమెరికాయందలి కొలొరెడోలు, దక్షిణ-అమెరికాలోని బ్రజిల్‌వాసులు, గ్రీన్‌లాండులోని ఎస్కిమోలు అనువారు, బోర్నియాలోని డైకులు, ఆస్ట్రేలియాఖండమందలి యాదిమనివాసులు. వీరు గాక యచ్చటచ్చట విడిద్వీపములలోను, ఖండాంతరమునందలి యరణ్యాదికములలోను పెక్కుమంది అనాగరకజనులు గలరు. వీ రందఱును ఒక్కతరగతివారు కారు. ఒకరు తోళ్లుకట్టుకొనువారుగ నున్న మఱియొక రాకులు కట్టుకొనువారుగను, మూఁడవవారు బట్ట విడిచి తిరుగువారుగను ఉందురు. ఒక్కొకరియందు నాగరకతాభావ మొక్కొకవిధముగఁ గానవచ్చుచుండును. నాగరకతగల సంఘమువారికిని, అనాగరకజనుల సంఘమునకును గల ముఖ్యభేదము లెవ్వియో వానిలోఁ గొన్నింటి నిచ్చట సంగ్రహముగ వ్రాయుదుము.

ఆహారము:— మానవునకు దినమును తప్పక కావలయునది యాహారము. ఇందునుగుఱించి యొకానొకసంఘముయొక్క యాచారమును మన మెఱింగితిమేని యా సంఘ మెంత నాగరకస్థితిలో నున్నది మనము చెప్పఁగలము. మొట్టమొదట మానవుఁడు పశువులవలెనే, అరణ్యమందుఁ దమంతటఁ బుట్టుశాకాదులను భక్షించియుండవలెను. గడ్డి మొదలైనవానికంటె పండ్లు, కందమూలములు మానవశరీరమునకు నెక్కువ పోషకములు గనుక వానిని చెట్లమీఁదినుండి కోసికొనియు, భూమిలోనుండి త్రవ్వియుఁ దీసికొనియుండును. దీనికి 'పశుదశ' యని పేరు పెట్టవచ్చును. ఈదశలోనే యదృచ్ఛగా దొరకిన పశువులమాంసమును తినుచుండవచ్చును. మిక్కిలి నికృష్టమైన యీదశకంటెఁ గొంచెము పైకి వచ్చినవారు వేఁటాడి మృగములఁ జంపి భక్షింతురు. దీనిని మనము 'మృగయాదశ' యందము. పూర్వపుదశకంటె నిందుఁ గొంచెము నాగరకత కావలయును. వేఁటాడుటకు విల్లు, అంబు మొదలైన సాధనము లుండవలయును. ఈ సాధనములఁ జేయుట నేర్చుకొనినపిదపఁ గాని మానవునకు 'మృగయాదశ' రానేరదు. కందమూలాదు లేమి, మాంస మేమి మొదట పచ్చిగనే భక్షింపఁబడును. ఎందు కనఁగా మానవజాతికి నిప్పు శైశవావస్థయందు లభించినదికాదు. కొంచెము నాగరకత హెచ్చినతరువాతఁగాని నిప్పును బుట్టించునుపాయములు వారు కనుఁగొనలేకపోయిరి. నిప్పు వశమైన తరువాతఁగూడ భక్ష్యపదార్థములను అందుఁ గాల్చి తినుచువచ్చిరి. వంటకములఁ జేయుపద్ధతి కొంచెము హెచ్చుతగ్గుగ అనాగరకస్థితి వదలినతరువాతనే మానవునకుఁ దెలిసిన దని చెప్పవచ్చును. కందమూలముల నేమి, మాంసము నేమి కొంచెము హెచ్చుతగ్గుగ ననాగరకు లందఱును పచ్చిగనో, కొంచెము కాల్చియో భక్షింతురు. పక్వము చేయువిద్య వా రంతగ నెఱుంగ రని చెప్పినఁ జెప్పవచ్చును. ఈ 'దశ' తరువాతఁ గొంతకాలమునకు 'గోపాలదశ' మానవజాతికిఁ బ్రాప్తించును. కందమూలఫలములు గాని, వేఁటవలన వచ్చెడి మాంసము గాని తమకు వలయునంతయు వలసినప్పుడు దొరకకపోవచ్చును. వానిని ఎక్కువగ సంగ్రహముచేసి యుంచుటకు వీలులేదు. కావున మానవుఁ డరణ్యమునందలి కొన్నిపశువులను, అనఁగా మేఁకలు, ఆవులు, గేదెలు మొదలైనవానిని వశపఱుచుకొని పెంపఁ బ్రారంభించెను. ఇందువలన నాతనికిఁ గావలయునెడఁ గావలసినంత మాంసాహారము దొరకుటయే కాక, వానిపాలు పెరుఁగు మొదలైన రుచికర పదార్థములుఁగూడ తినుటకు దొరకును. ఇట్లు గోపాలదశకు వచ్చినవారు కొంత నాగరకు లని చెప్పవలెను. ఇట్టిస్థితికి రానిజాతు లిప్పటికిని ఈభూమిమీఁదఁ బెక్కులు కలవు. మనదేశమందలి కోయ, చెంచుజాతులవా రింకను గోపాలకదశను వహింపలే దనియే చెప్పవలెను. అస్సాముదేశమునకుఁ దూర్పున పర్వతప్రాంతమందు మష్మిజాతివారు కలరు. వారు ఆవులు, ఎడ్లు మొదలైనవాని నెక్కువగాఁ బెంచెదరు. అవి అరణ్యములో స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగుచుండును. వీరు వీనితో వ్యవసాయము చేయరు. పండుగదినమున నొకదానిఁ జంపి తిందురు. భార్యలను కొనుటకై వీనిని ధనముగ నుపయోగించెదరు. గోపాలకదశను పొంది దానివలన మిక్కిలి లాభము సంపాదించినవారు లంబాడీలు. వీరు ఎడ్లు మొదలైనపశువులను విశేషముగఁ బెంచి వాహనములుగ నుపయోగింతురు; భక్ష్యమునకు నుపయోగింపరు. గోపాలదశకుఁ దరువాతిది 'కృషకదశ', అనఁగా వ్యవసాయము చేసి ధాన్యము పండించునట్టిస్థితి. భూమిలో నొకవిత్తు వేసి నూఱువిత్తులు పుట్టించునట్టివిద్య మానవుఁడు సాధించినవిద్యలలో గొప్పది. ఆదిమదశలో మానవుఁడు తాను తిరుగుచుండుస్థలములలో స్వాభావికముగఁ బెరుఁగు గడ్డిధాన్యములే కోసికొని తినుచుండవలెను. తరువాతఁ గొన్నివిత్తులు నేలమీఁదఁ బడి వర్షాకాల మవి చెట్లయి ఫలించుటఁ జూచి, మానవుఁడు మొదట భూమిమీఁద విత్తులు చల్లి వచ్చినపంటను అనుభవించుచుండెను. భూమి దున్నుట గాని, పాటు చేయుట గాని యెఱుఁగఁడు. కోయలు మొదలైనయరణ్యజాతులవారు భూమిని ఎక్కువగా దున్నకయే విత్తనములు చల్లి వచ్చినపంటను అనుభవింతురు. క్రమముగఁ బశువులచే దున్నించుట మొదలైన వ్యవసాయపద్ధతులను నేర్చి నాగరకతాభివృద్ధిఁ జేసికొనిరి.

నరమాంసభక్షణము:— కొంద అనాగరకజాతులవారు నరమాంసమును తినియెదరు. ఇట్లు మనుష్యమాంసమును తినుమానవజాతులు మిక్కిలి తక్కువయైనను పూర్వ ముండెను, ఇప్పుడును ఉన్నవి.

నరమాంసాశనులైన రాక్షసులు మనపురాణాదికములలో వర్ణింపఁబడియున్నారు. ఆవ్రాఁత యిట్టియారణ్యక, అనాగరకజనులనుగుఱించియే వ్రాయఁబడియుండును. అట్టిజాతు లిప్పుడు నశించియుండును. మిక్కిలి పురాతనకాలమందు ఫ్రాన్సుదేశమందును నిట్టిజను లుండిరనుటకు నిదర్శనము లున్నవి. కాస్పియన్ సముద్రమునకు నీశాన్యమున దీవులలోఁ దిరుగుచున్న సిథియన్, మాసగేటియను జను లిట్టివారని హిరోడోటస్ మొదలయిన పురాతనలేఖకుల వ్రాఁతలవలనఁ దెలియుచున్నది. ప్రస్తుతకాలమందును ఆఫ్రికాఖండముయొక్క పశ్చిమ, మధ్యమభాగములందును, న్యూగినీ, ఫిజీ, ఆస్ట్రేలియా, న్యూజీలండు, పాలినీషియన్ దీవులు, సుమత్రా, దక్షిణ-అమెరికా మొదలయిన దేశములందును మాంసభక్షకజాతులు చాలఁ గలవు. వీరిలోఁ గొందఱు క్రమక్రమముగ నీ రాక్షసాచారమును విడుచుచున్నారు. కాని సుమత్రాలోని బట్టా లనువారును, ఈస్టుఇండియన్ దీవులలోని వారును, దక్షిణ-అమెరికాలోని పూర్వనివాసులును ఈ పురాతనాచారమును విడువలేదు. ఈ మాంసభక్షకులు సాధారణముగ శత్రువులను జంపి భక్షింతురు; తమసంఘమువారిని తినరు. హిందూదేశమునందు మనుష్యభక్షకులైన యనాగరకు లున్నట్టు కానరారు. అఘోరపంథమువారు పీనుఁగులను భక్షించుచుండిరి. కాని యది మతసిద్ధాంతమునుబట్టి వచ్చినభక్షణ కాని యనాగరకతవలన వచ్చినది కాదు.

దుస్తులు:— సిగ్గువలనఁ గాపాడుకొనుటకు శరీరమునకు దుస్తులు కావలెను. కాని 'సిగ్గు' అను మనోవికారము మానవజాతికిఁ గొంత నాగరకత వచ్చినతరువాత నుద్భవించినది. మొదట శరీరమును చలి వలనఁ గాపాడుకొనుటకు దానిని దేనితోనైనఁ గప్పవలసివచ్చెను. అందుచే నెండ లధికముగ నుండుచోట నారణ్యకజనులు నగ్నులుగ నుండుటయు, చలి యెక్కువగ నున్నచోట వారు దుస్తులను ధరించుటయు తటస్థించును. కేవలము నగ్నావస్థయం దుండుజాతులుకూడఁ గలవా యని నూఱురూపాయలను మించినదుస్తుల ధరించుమన మనుకొనవచ్చును. కాని వస్త్రవిహీనులుగ నుండు అనాగరకులు భూమిమీఁద నిప్పుడును పెక్కురు కలరు. అరణ్యమధ్యమున నుండు కోయవాండ్రు నగ్నులుగ నుండుదురు. ఎవరినైనఁ జూడవచ్చునప్పుడు ఆకులు చుట్టుకొని వత్తురు. ఫ్యూజీదేశజులు, ఆస్ట్రేలియాదేశజులు సాధారణముగ నేమియుఁ గట్టుకొనకయే తిరుగుచుందురు. చలిపుట్టినప్పుడుమాత్ర మేమైనను చుట్టుకొందురు. ఇప్పుడు నాగరకజనుల సంపర్కమువలనఁ గొన్నిజాతులవారు వస్త్రధారణము నేర్చినను బట్టవిడిచి తిరుగునాచారము వారిలోఁ బూర్తిగఁ బోలేదు. ఆఫ్రికాఖండములో భూమధ్యరేఖాప్రాంతమునం(Equatorial Africa) దున్న అషిర(Ashiras) లను జనులలోను, అమెరికాయొక్క మధ్యభాగమునందున్న చయ్మలు (Chaymas) అనువారిలోను వివాహితలైనస్త్రీలు వస్త్రధారణము చేసినను, అవివాహితలగు కన్యలు చీరకట్టఁగూడ దన్ననియమము కలదు! చలి యెక్కువగ నుండి దుస్తులు ధరించువారు పశువులచర్మములను వస్త్రములుగ ధరించెదరు. ఇంగ్లండుదేశమునం దుండినయాదిమవాసులు మృగములతోళ్లే కట్టుకొనుచుండిరి. మనపూర్వపురుషులుకూడ (అనాగరకులు గాకపోయినను) మృగాజినములు ధరించుచుండినట్లు మనము చదువుచున్నాము. చెట్లబరడులుగూడ కట్టుకొను అనాగరకులు కలరు. నూలువస్త్రములు నాగరకతాదశలో వెలసినవి గాని అనాగరకదశలోనివి కావు. బట్టల నేత వచ్చుటకుఁ బూర్వము వ్యవసాయము, ప్రత్తి నేకుట, దారము వడుకుట మొదలయినకళ లన్నియు వచ్చియుండవలెను.

అలంకరణము:— మోటుజాతులయొక్క మోటుతనమును, నాగరకజాతులయొక్క నాగరకతయు అలంకారములవలనఁ గొంత తెలియును. నగ్నస్థితిలో నున్నప్పుడు శరీరమునకు రంగు వేసికొని దాని చక్కఁదనమును హెచ్చింపవలయు నన్నకోర్కి పుట్టుట సహజము. కావున పెక్కురనాగరకజనులు శరీరమునకు రంగు వేసికొనియెదరు. ఆఫ్రికా, అమెరికాఖండములందలి ఆదిమనివాసులైన ఆరణ్యకజాతులవారు తమశరీరమును వేలువేలుచిత్తరువులతో నలంకరించుకొనియెదరు. కొందఱు శరీరముయొక్క యొక భాగమందును, మఱియొకరు ఇంకొకభాగమందును, ఇంకొకజాతివారు శరీర మంతయు నెఱ్ఱని, పచ్చని రంగులచిత్తరువుల రాచుకొందురు. ఈచిత్తరువులు చెట్లు, తీగలు, చెక్కడములు, గళ్లు, మృగములు మొదలైనవిగ నుండును. ఇది చిత్రవిద్యయొక్క ప్రథమావస్థ యని చెప్పవచ్చును. కొన్నిదేశములలో శరీరమున పచ్చలు పొడిపించుకొని సింగారించుకొనియెదరు. మనదేశమునందును పచ్చలు పొడిపించుకొనునాచారము కలదు. ఈపని సాధారణముగ ఎఱుకలవాండ్రు చేయుదురు. మెలనేషియా, పాలినీషియా, న్యూజీలండు మొదలయినదేశాంతరములందలి మోటువారు చేతులనిండను, కాళ్లనిండను, ముఖమంతయు, శరీరమంతయుఁ బచ్చలు పొడిపించుకొందురు! బట్టలు కట్టునాచారము హెచ్చినకొలఁదియు శరీరమునకు రంగు వేసికొనుట, పచ్చలు పొడిపించుకొనుట యన్నయాచారము తగ్గును.

శరీరమున కలంకారము తగిలించుకొనుటకు శరీరమునందుఁ జిల్లులు చేయుట అనాగరకజనులయొక్క పెద్దవిశేషము. చెవులకు, ముక్కునకు చిల్లులు చేయుట సహజమేకదా! కొందఱు క్రిందిపెదవికిఁ జిల్లిచేసి, దానిని క్రమముగఁ బెంచి, నోటితో సమానమైనంతది చేసి దానికి నగలు పెట్టుదురు. బ్రజిల్, దక్షిణ-అమెరికా, మధ్య-ఆఫ్రికాలందలి మోటుజాతులలో నీయాచార మున్నది. అచ్చట పిల్లలకు తల్లులు, మనము మనపిల్లలకు చెవులు కుట్టించినట్లు, పెదవి కుట్టించి క్రమముగఁ బెంచెదరు! కొందఱు బుగ్గలోఁ జిల్లిచేసికొని నగ ధరించెదరఁట!!

వీరినగలును మిక్కిలి మోటుగ నుండును. కొందఱు చక్కఁదనమునకై యీఁకెలు ధరించెదరు. ఆఁడువాండ్రు ధరించునగలు ఎముకలతోను, సముద్రమునందలి ప్రాణులకవచములతోను చేయఁబడి

యుండును. మనదేశమునందు లంబాడీస్త్రీలు ధరించునట్టినగలు మనము చూచుచున్నాము. ఇంకను అనాగరకజనులలో నింతకంటె నగలు మోటుగ నుండు నని తెలిసికొనవలయును.

వివాహము:— మానవులు పశుదశయం దున్నకాలమునఁ గొంత వఱకు స్త్రీ పురుషసంబంధములుఁ గూడ పశువులవలెనే యే నియమమును లేక స్వేచ్ఛగా జరగియుండును. కాని యంత పశుదశయం దున్న జాతు లిప్పుడు కానరావు. కొంతకాలమునకుఁ గొన్ని నియమము లేర్పడినవి. మొదటినుండియు స్త్రీలను పురుషులు బానిసలుగ, తమ యుపయోగమునకై పుట్టినసొత్తువలె చూచుచున్నందున, కొందఱు పురుషులకుఁ గొందఱు స్త్రీలకు నియతసంబంధము కలిగెను. ఇదియే వివాహవిధి. ఇది అనేకవిధములుగ నున్నది. ఒకస్త్రీకి నొకపురుషుఁ డన్న నియమము మొదటినుండియు నున్నది కాదు. ఒక్కపురుషునకుఁ బెక్కుస్త్రీలును, ఒక్కస్త్రీకిఁ బెక్కురు మగలును, ఉండునాచారములు అనేకానాగరకజనులలో నున్నవి. బహుపతిత్వము (Polyandry) నాగరకజాతులవారమైన మనకు నెంత యసహ్యాకరముగ నున్నను భూలోకమునం దీయాచార మనాదిసిద్ధముగ నున్న జాతులు కలవు. సింహళమునందును, టిబెత్తునందును, నీలగిరిపర్వతమునందును ఈయాచారముగల జాతు లున్నవి. ఇట్టియాచార మున్నచోట సాధారణముగ నొక్కస్త్రీకి నున్న పెక్కురుమగ లన్నదమ్ములుగ నుండుదురు, అనఁగా పంచపాండవులవలె నన్నదమ్ము లందఱును ఒక్కస్త్రీకి పెనిమిట్లుగ నుందురు. నీలగిరిపర్వతముమీఁద 'తోడా' లను మోటుజాతివా రున్నారు. అన్నదమ్ములలో నొక్కఁడు వివాహమాడినస్త్రీ యందఱితోడఁబుట్టినవారికిని పెండ్లా మగును. ఒక పెండ్లాముగలవా రందఱును సాధారణముగ అన్నదమ్ము లైనను ఒకప్పుడు వా రొక్కకుటుంబములోనివారుగను, అరుదుగ భిన్నకుటుంబములోనివారుగనుగూడ నుందురు. ఇట్టిస్త్రీకిఁ బుట్టినపిల్లలకుఁ దండ్రి యెవఁ డని నిశ్చయముగఁ దెలియుటకై యాస్త్రీ గర్భముతో నున్నప్పుడు ఏడవనెలలో నొకయుత్సవము చేసెదరు. అప్పుడు దానిమగలలో నొక్కఁడు దానిచేతికి నొకచిన్నవిల్లును, అంబును ఇచ్చును. అట్లిచ్చినవాఁ డప్పుడు పుట్టుశిశువునకుఁ దండ్రి. మగలందఱు నన్నదమ్ము లైనప్పుడు పెద్దన్నయే సాధారణముగ విల్లు నంబు నిచ్చును.

ఎఱుకలవాండ్రలోఁ గూడ నొకవిధమైన బహుపతిత్వము కలదు. ఎఱుకలసానిమగఁడు దొంగతనము చేసి కైదునకుఁ బోయిన యెడల నాకాలమం దది మఱియొకనితోఁ గాఁపుర ముండవచ్చును. తిరిగి మగఁడు రాఁగానే యది వానిఁ జేరును.

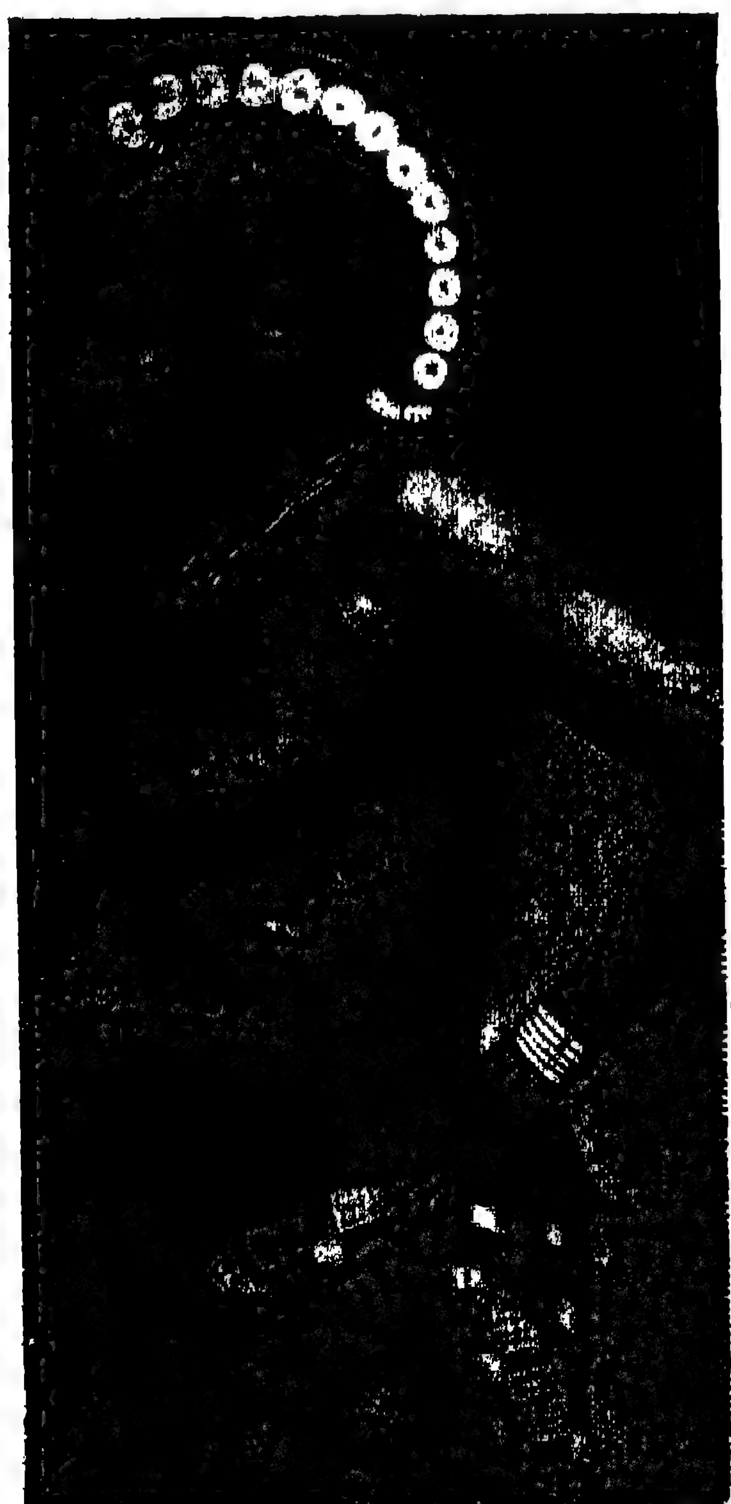
కొన్నిజాతులలో వివాహము చేసికొనినస్త్రీ పెనిమిటి సెలవు లేక యన్యపురుషునిం బొందుట తప్పుగా నెంచినను, భర్తయనుజ్ఞ వడసి యట్లు చేయుట గాని, అవివాహితస్త్రీలు తమ కిచ్చవచ్చినట్లు ప్రవర్తించుట గాని తప్పుగా నెంచరు. న్యూజీలండులోను, ఉత్తర-ఆరాకానులోను, ఉత్తర-అమెరికా, మధ్య-అమెరికాల యం దుండు మోటుజాతులవారు కన్య స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగుట తప్పుగా నెంచరు. అట్లు అవివాహిత యైనకన్య యెవరితోను సంబంధము లేకుండ నుండెనేని యది రూపసి కా దని బ్రజిల్ దేశజు లనుకొనియెదరు. మెలనేషియాదేశమందలిజనులు తమయింటికి వచ్చినచుట్టముల యొద్దకుఁ దమభార్యలఁ బంపుదురు.

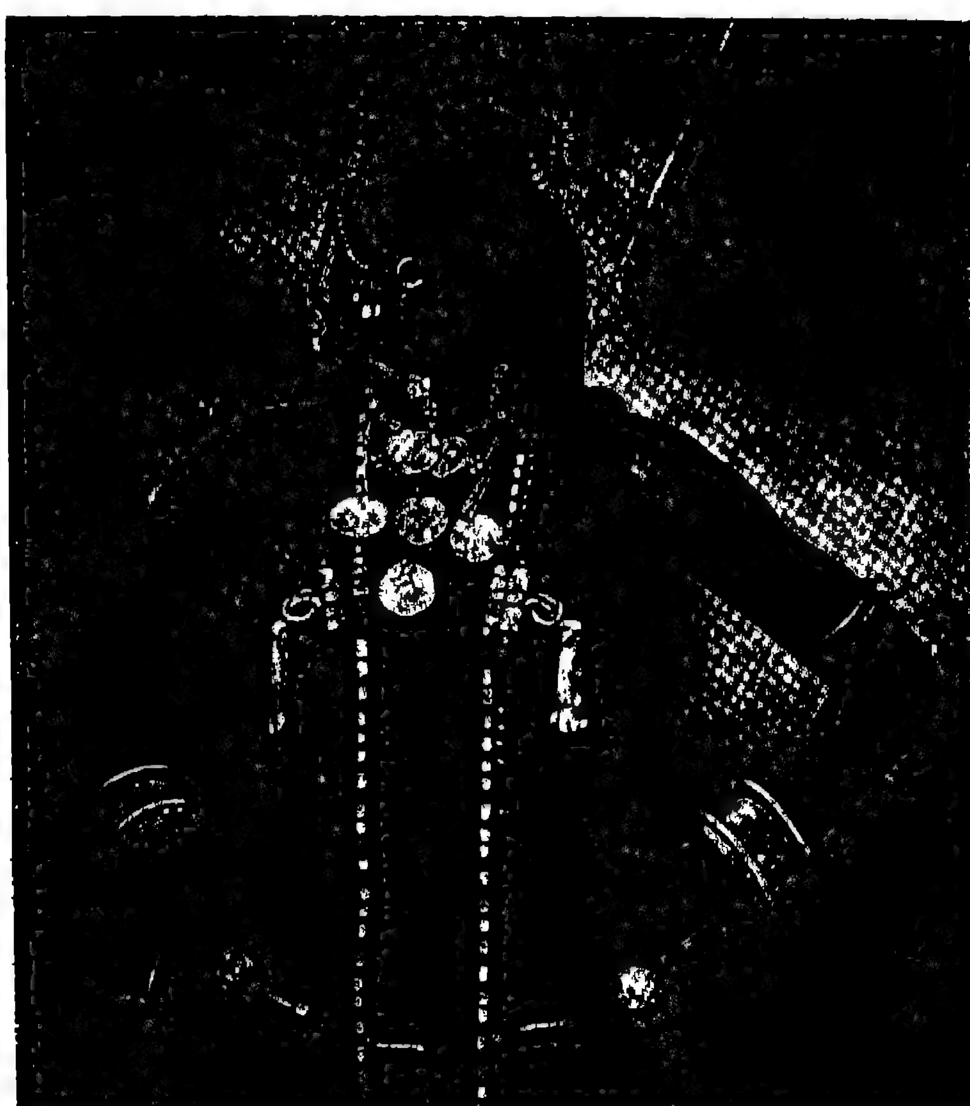
మోటుజాతులలోఁ గొందఱు తమతెగవారిని వివాహ మాడుదురు. కొందఱు వేఱుతెగవారిని గాని వివాహ మాడరు. మొదట వేఱుతెగలనుండి యాఁడువారిని ఎత్తుకొనివచ్చి బలవంతముగ వివాహమాడుచుండిరి. దీనినే మనవారు రాక్షసవివాహ మనిరి. ఇట్టియాచార మింకను అనాగరకజనులలోఁ బెక్కుచోట్ల నున్నది. ఈ తెగవారు ఆ తెగవారితోనే సంబంధబాంధవ్యము చేసికొనవచ్చు నని యున్నచోట నీతెగలోని యీతరముపురుషు లందఱికి ఆతెగలోని యీ తరమునందలిస్త్రీ లందఱును పెండ్లాలుగ నుందురు; అనఁగా ఈ తెగలోని యిష్టము వచ్చినమగవాఁడు ఆ తెగలోని యిష్టము వచ్చినంతమందిస్త్రీలను పెండ్లి చేసికొనవచ్చును. ఇట్టియాచార మాస్ట్రేలియాజనులలో నున్నది. సుమత్రాద్వీపమునందుఁ గొంతకాలముక్రిందట జగర్, అంబెల్ అనక్, సెమనడో అను మూఁడువిధములయిన వివాహము లుండెను. మొదటిదానిలో పురుషుఁడు స్త్రీని కొనును, రెండవదానిలో స్త్రీ పురుషుని గొనును, మూఁడవదానిలో స్త్రీపురుషు లిద్దఱును సమానమైనహక్కు కలవారై యుందురు. మొదటి వివాహపద్ధతి మనదేశమునందును కలదు గాన దానిని వర్ణింపనక్కఱ లేదు. రెండవదానిలో పిల్లతండ్రి అల్లుని కొనితెచ్చును. వాఁ డప్పటి నుండియు భార్యకుటుంబమువాఁడె యగును. వానిసంపాదన యంతయు వానిమామగారికే చెందును. వాఁడు మామగారికుటుంబమువాఁ డగును. ఇది యొకవిధమైన యిల్లంటము. భార్యాభర్తల కిద్దఱికిని సమాన మైనహక్కుగల వివాహమందు ఇద్దఱిసంపాదనయు, అప్పులును ఇద్దఱికి సమానముగ వచ్చును. భార్యాభర్త లిద్దఱును విడిపోవలయు నన్న సొత్తును సమానముగఁ బంచుకొందురు. ఇట్లు అనాగరకజాతులలో వివాహపద్ధతులు పెక్కులు గలవు. ఇ వన్నియు, శరీరసౌఖ్యముకొఱకుఁ జేసికొన్న వివాహములే కాని యిందు సాత్త్వికప్రేమ యనునది కానరాదు. స్త్రీని సాధారణముగ దాసిగ, పనికత్తెగ, భోగస్త్రీగఁ జూచెదరు. కావున నాగరకవివాహములకును, అనాగరకవివాహములకును సాత్త్వికప్రేమ యనునదియే భేదము.

నివాసస్థలములు:— చెట్టునీడ, పొదలచాటు మొదట నారణ్యకునకు నివాసస్థానములు. గుహలే వానికిఁ బెద్దగృహములు. మొదట మానవుఁడు గృహనిర్మాణ మెఱుఁగఁడు. రెండుమండలు పెట్టుకొని పొదలచాటునను, గుహలలోను కాఁపురముండు మిక్కిలి నికృష్టజాతులవా రిప్పటికిని బెక్కురు కలరు. ఈ స్థితినుండి లంబాడీగుడిసెలవఱకు వచ్చుటకు మానవజాతి కెన్నియో యుగములు పట్టియుండును. వడ్రంగమువిద్య సాధ్య మగువఱకు మానవు లారణ్యక

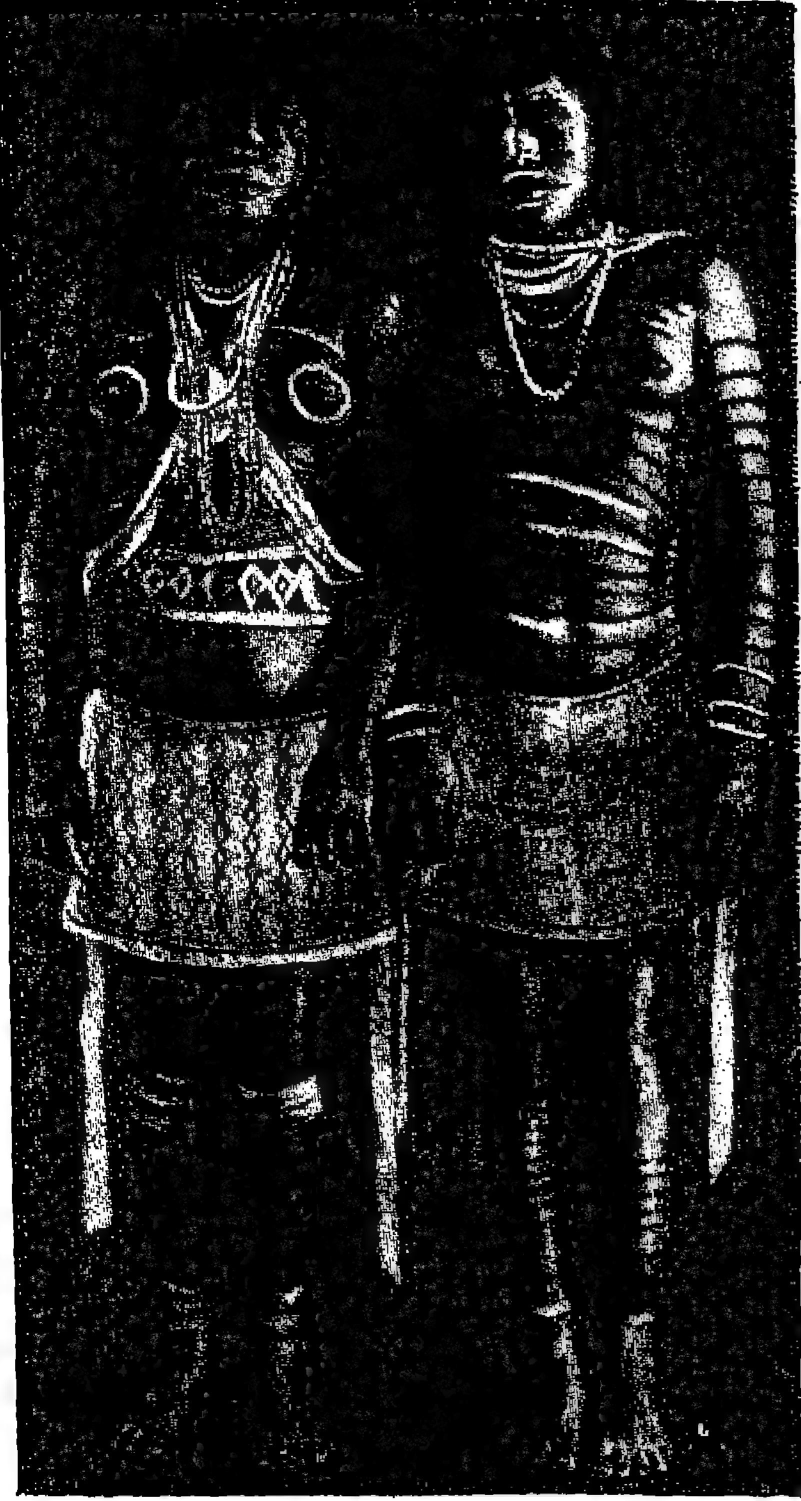

ఆఫ్రికాదేశమందలి అనాగరకజాతులవారు

అనాగరకసంఘము

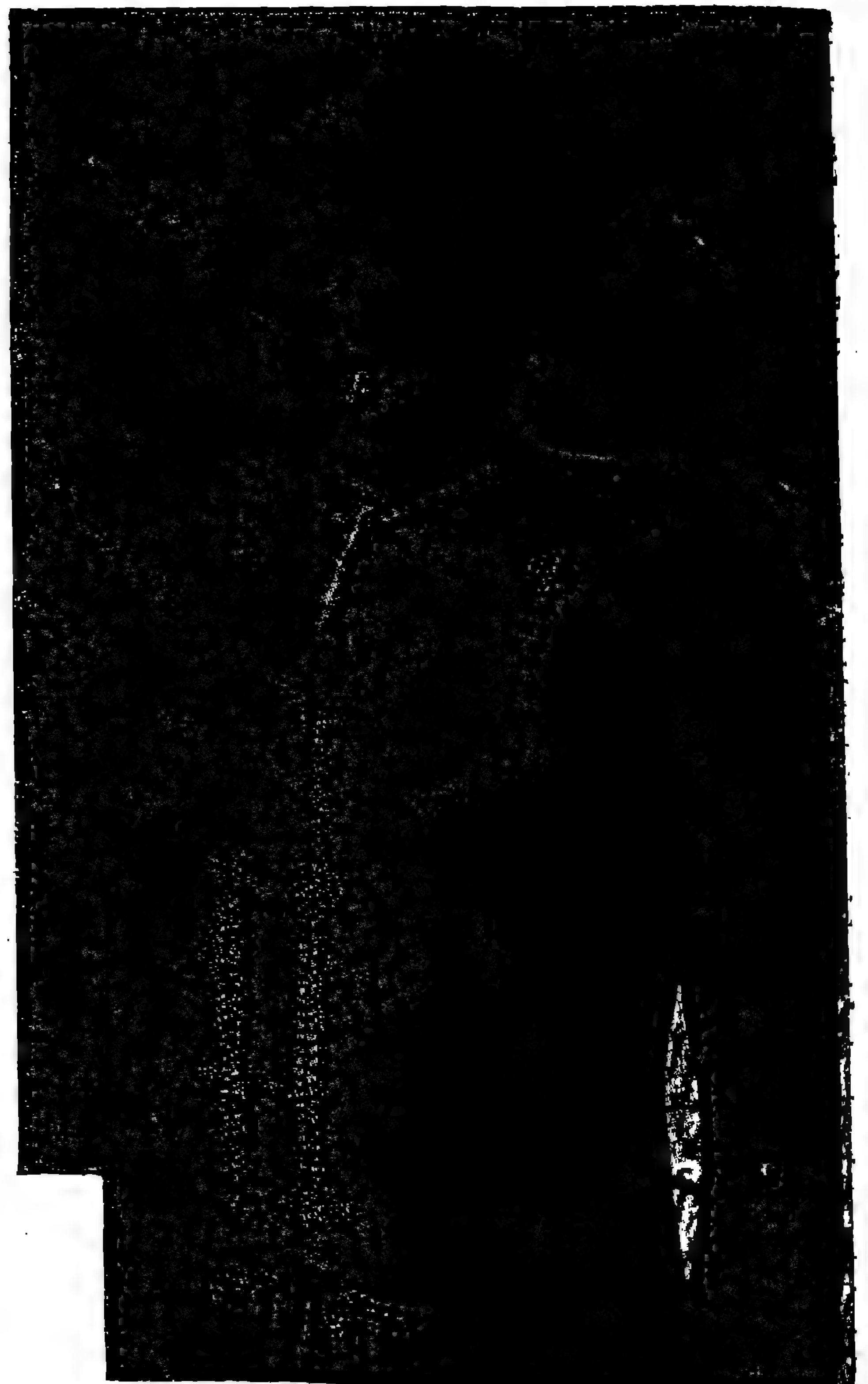
౧

౨

౩

౪

దక్షిణ అమెరికాయందలి అనాగరకజాతులవారు (పటములు ౧, ౨, ౩) ఆఫ్రికాదేశపు అనాగరకజాతిస్త్రీ (పటము ౪)

స్థితిలోనుండి యీవలికి వచ్చిరి. ఇండ్లు అనుటకు వీలు లేనట్టి మిక్కిలి చిన్నవియైన కప్పులను నిర్మించుకొని కొంపురముండు మోటు జాతులవారు మనదేశమునం దింకను ఉన్నారు. ఎఱుకలవాండ్ర, తోడా జాతివాండ్ర గుడిసెలను జూచినంగాని వారి దారిద్ర్యావస్థ బోధపడదు. ఇండ్లే కట్టుకొనుటకు చేతం గానప్పుడు పట్టణాదు లనాగరకజాతివారి కుండనేర వని వేఱుగం జెప్ప నక్కఱలేదు. మిక్కిలి యనాగరకావస్థలో నున్న యారణ్యకు లొక్కచోటను పట్టుమని పదియేండ్లుండరు. ఎచ్చట వారికి భోజనపదార్థములు దొరకుచుండునో యచ్చటికిం బోయి కొన్నిదినము లుండి మఱియొకచోటికిం బోవుచుందురు. కావున శాశ్వత మైనపల్లె నిర్మించుకొనవలసినయావశ్యకము వాండ్రకు లేదు. దొమ్మరిగూడెములు, ఎఱుకలగూడెములు తెలుంగుదేశమువారికిం దెలిసినవియే. ఈ గూడెము లొకప్పు డొకగ్రామపువెలుపలను, మఱియొకప్పు డింకొకగ్రామపువెలుపలను, గానవచ్చుచుండును.

అడవిజాతులవారు

మతము :— మతముగూడం గ్రమముగ నభివృద్ధి యైనదియే. అనాగరకజనులకును, నాగరకజనులకును దుస్తులను గుఱించి యెంత భేదముండునో మతమును గుఱించియు నంత భేదముండును. మిక్కిలి పశుదశలో నున్న కొన్ని జాతులవారికి మతకల్పనలే లే వని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. కాని యందును గుఱించి గ్రంథకారులు భిన్నాభిప్రాయు లైయున్నారు. పశుదశను విడిచి కొంచెము పైకి వచ్చినవారిలో, రూపము లేని కొన్నిక్షుద్రదేవతలు తమకుం గీడు చేయు ననియు, వానిని సంతోషపెట్టి యాకీడును తప్పించుకొనవలయు ననియు, చచ్చిపోయిన తమపూర్వులు దయ్యము లై తిరుగుచుండెద రనియుం గల్పనలు కల వని మనకుం గానవచ్చుచున్నది. తనకు సంభవించెడియాపద లన్నియు స్వాభావికముగ వచ్చుట లే దనియు, ఏదో దేవతయొక్క ప్రభావమువలన వచ్చుచున్న వనియు ఆరణ్యకుం డనుకొనును. అందులకై జ్వరమున కొకదేవత, దగ్గున కొకదేవత యున్న దని కల్పించుకొనును. అట్లే వృక్షమున కొకదేవత, గుట్ట కొకదేవత, వాన కొకదేవత, ఉఱుమున కొకదేవత కల దని తలంచును. ఇట్లు చెడ్డగాం గానవచ్చువానికిని, గొప్పగం గానవచ్చువానికిని ప్రతిగ నొక్కొకదేవత పుట్టును. మానవుండు తనయం దున్నగుణము లన్నియు ఈ దేవతలం దారోపించును. ఆదేవతలను సంతోషపెట్టవలెను, వానికి మాంసము పెట్టవలెను, కల్లు పోయవలెను. పోంగాంబోంగా నివియే ముత్తేలమ్మ పోలేరమ్మలుగాను, జాతరలుగను మాఱినవి. ఇట్లు మొదట చెడుదేవతలు పుట్టెదరు. తరువాత మంచిదేవతలు పుట్టెదరు. వీరు వారు కలసి యధిక మైనతోడనే వీ రందఱు నుండుటకు నొకతావు కావలసివచ్చును. అదియే తరువాత స్వర్గ మగును. ఈలాగు మిక్కిలి స్వల్పమునుండి మతకల్పనలు ప్రవృద్ధ మగుచుండును. ఏకేశ్వరకల్పన యెన్నియోయుగముల తరువాతం గాని పుట్టదు. అనాగరకసంఘమువారు సాధారణముగ దేవత లని గుట్టలను చెట్లను మృగములను పూజించుచుందురు. ప్రయోగములు మొదలయినవానిని నమ్ముదురు. మానవులు పులులుగను, వేఱు మృగములుగను మంత్రబలమువలన మాఱుదు రని తలంతురు.

బుద్ధి వికాసము :— ఇప్పుడు భూమిమీంద నున్న యనాగరక జాతులు కొన్నిబుద్ధివిషయమై మిక్కిలి నీచావస్థలో నున్న వని చెప్పవలసియున్నది. వీరి బుద్ధివైభవము వీరిభాషవలననే తెలియంగలదు. కంటికిం గానవచ్చెడి పెక్కుపదార్థములకుం బేళ్లున్నను, కనులకుం గానరాని జాతివాచక, భావవాచకపదములకుం గొందఱి భాషల యందుం బేళ్లే లేవు. మలేభాషలో ఎఱ్ఱ, నల్ల మొదలయిన రంగులకుం బదము లున్నవి కాని 'రంగు'నకుం బదము లేదు. టాస్మేనియన్‌భాషలో వేఱువేఱుచెట్లకుం బేళ్లు గలవు గాని 'చెట్టు'నకుం బేరు లేదు. 'మృదుత్వము, కాఠిన్యము, వేండిమి, చల్లందనము' మొదలయినయర్థములపదములు లేవు. ఏ జాతివా రెన్నియంకెలవఱకు లెక్కపెట్టంగలరో తెలిసికొన్న వారియనాగరకతయొక్క మానము మనకుం దెలియంగలదు. ఎస్కిమోలు అనువారు పదికంటె నెక్కువగ లెక్కపెట్టలేరు. క్రాఫర్డు అనుశోధకుండు ఆస్ట్రేలియాదేశమందలి ముప్పదిమోటుజాతులవారిభాషలను శోధించి, అం దెవరికిని 'నాలుగు' కంటె నెక్కువ లెక్కపెట్టుట చేతంగా దని చెప్పినాండు.

కేప్ యార్కర్ అనువారు రెంటికంటె నెక్కుడులెక్కల నెఱుఁగరు. మూఁడు అనవలసివచ్చినప్పుడు 'రెండునొకటి', నాలుగు అనవలసి వచ్చినప్పుడు 'రెండు రెండు' అని యందురు! కావున నిట్టివారిబుద్ధి యింకను వికాసముఁ జెందక బాల్యావస్థయం దున్న దని చెప్పవలెను.

మాటలాడు భాషయొక్కయు, లెక్కించునంకెలయొక్కయు స్థితి యిట్లుండ, నిఁక నీజాతులవారిలో వ్రాఁత లే దనియు, గ్రంథములు లే వనియును వేఱుగఁ జెప్పవలెనా? వ్రాఁత లేకపోయినను, కొంచెము అధికులగు అనాగరకజాతులవారు తమయుద్దేశమును చిత్రములద్వారమునఁ గొంతవఱకుఁ దెల్పెదరు.

కుటుంబము:— స్త్రీపురుషసాంగత్యమువలనఁ గుటుంబ మేర్పడును. పూర్వము కుటుంబములు స్త్రీప్రధానములు. పిదప క్రమముగఁ బురుషప్రధానము లయ్యెను. స్త్రీప్రధానకుటుంబము లనఁగా నాకుటుంబములో నిజను లొకానొకస్త్రీకిని, దమకును గల బంధుత్వము వలనఁ గలసియుందురు. వారసత్వము మొదలైన వన్నియు స్త్రీ ననుసరించి వచ్చును. మానవులయాదిమదశలోను, వివాహబంధనములు దృఢము కానప్పుడును సంతానముయొక్కతండ్రి యెవఁ డయినది నిశ్చయముగాఁ దెలియదు. తల్లిమాత్రము తెలియును. కావునఁ బిల్లలను పోషించుభారము తల్లిమీఁదను, ఆమెబంధువులమీఁదను పడును. మలె ఆర్చిపెలగోదేశమందలివారు మిక్కిలి కనిష్ఠావస్థలో నున్నారు. ఒకపురుషుఁడు, ఒకస్త్రీ యరణ్యమునకుఁ బోయి పొదలలోఁ గాఁపుర ముందురు. పిల్లలు పుట్టినతరువాత పిల్లలు కొంచెము పెద్దవా రగువఱకును వారు కలసి యొకచెట్టుక్రింద నుందురు. చెట్టునకు ఒకవిధమైన ఉయ్యెల వ్రేలాడఁగట్టి పిల్లలను దానిలో నుంచెదరు. రాత్రి పులులు మొదలైనవి రాకుండ నిప్పు ముట్టించి యుంచెదరు. పిల్లలు కొంచెము పెద్దవారైనతరువాతను తండ్రి యిష్టమువచ్చినచోటికిఁ బోవును. తల్లి పిల్లలను పెంచును. అండమాను, ఆస్ట్రేలియాదీవులలోను ఇట్లే పిల్లలను తల్లి, మేనమామ పెంచుదురు. ఉత్తర-అమెరికాయందును ఇట్టియాచారమే కలదు. హిందూదేశమందలి నాయరుజాతివారిలోను స్త్రీప్రధానమైన కుటుంబపద్ధతియే అమలులో నున్నది. అచ్చటికుమారునకు తండ్రి యింటిపేరు రాదు. తండ్రి సొత్తు రాదు. మేనమామయింటిపేరు వచ్చును. మేనమామసొత్తు వచ్చును. ఇట్టికుటుంబమును తార్వడ్ అందురు.

వివాహబంధనములు దృఢమై జాతులలో పురుషప్రధానకుటుంబము లేర్పడినవి. వీనిలోఁ బురుషునిబట్టి కుటుంబ మేర్పడును, దాయభాగము వచ్చును. ఇట్టివియే మనకుటుంబములు.

సంఘము:— సంఘ మనఁగాఁ గొన్ని కుటుంబములు స్వసంరక్షణార్థమై కలసియుండుట. మిక్కిలి ప్రారంభావస్థయందు నేకుటుంబమునకు నాకుటుంబమే విడివిడిగా నుండి స్వేచ్ఛాచారముం జేయును. సింహళమునందలివెడ్డా లనంబడుజాతివా రెవరికి వారు వేఱువేఱుగ నుందురు. అమెరికాఖండమందలి 'టాస్మేనియనులు' అనుజాతివారిలోని వేఱువేఱుకుటుంబములు యుద్ధసమయమునఁ గలసి యొకనాయకుని నేర్పఱుచుకొని వానియాజ్ఞలో నున్నను, ఆపని యైనతోడనే యేకుటుంబమున కా కుటుంబము స్వతంత్రమైపోవును. కాని మఱి యొకజాతివారు ప్రక్కను జేరి శత్రువులుగా నున్నప్పుడు స్వసంరక్షణార్థమై యీచిన్నకుటుంబము లన్నియుఁ జేరి యొక సంఘము కావలసివచ్చును. ఇట్లు కూడి యొక్కని నధిపతిగ నేర్పఱుచుకొని వాని యాజ్ఞలో మెలఁగుదురు. ఇట్లు సంఘముగా నేర్పడువారు సాధారణముగ నొక్కతెగవారై యుందురు. ఇట్టిసంఘములోఁ బెద్దపెద్దకుటుంబము లుండును. ఆ కుటుంబముల కధిపతి తండ్రి. అతని కుమారులు, మనుమలు మొదలయినవా రందఱును అతనియాజ్ఞలో నుండవలయును. ఆ కుటుంబమునకు నాతఁ డొకవిధమైన రాజు.

అనాగరకస్థితిలో నుండువారుగూడ తమస్వాతంత్ర్యమును కాపాడుకొని పరులస్వాతంత్ర్యమునకు భంగము రాకుండఁ బ్రవర్తింపఁగల రనుటకు ఖురాసానులోని దేశాటనజీవులైన కొన్ని మోటుజాతులు నిదర్శనము. వీరిలో నిప్పటికిని ఒకరాజు గాని, ప్రభుత్వము గాని గానరాదు. అందఱును సమానులుగనే యుందురు. వీరిసంఘములు చిన్నచిన్నవి. కొన్ని ముప్పదికుటుంబములకంటె నెక్కువ యుండవు. ఒక్కొకసంఘమున కొక్కముసలివాఁడు నేతగా నుండును. అతఁడు సలహా చెప్పువాఁడుగను, తగాదాలు వచ్చినప్పుడు తీర్చువాఁడుగను ఉండునేకాని యధికారిగ నుండఁడు. ఇతనికిఁ గొంత జీత మిచ్చెదరు. ఇతఁడు పూర్వాచారము నుల్లంఘింపఁడు. 'మా కధికారులు లేరు. మా కధికారులతోఁ బని లేదు' అని ఖురాసాను లందురు. పరులను బాధపెట్టి వారిమీఁద నధికారము చేయవలయు నన్న ప్రవృత్తి వీరికి లేదు. ఇతరులస్వాతంత్ర్యమునకు వీ రెన్నఁడును భంగము కలిగింపరు. ఆరణ్యకావస్థ తగ్గినకొలఁదియు మానవజాతికిఁ దమకంటెఁ దక్కువజాతులవారిని వశపఱుచుకొని, తమ బానిసలుగ నుంచుకొని, వారిని కష్టపెట్టి తాము సుఖపడవలయు నన్న యిచ్ఛ పుట్టును.

ఈసంఘములు మొదట నొక్కచోట స్థిరముగ నుండునవి కావు. తమ కాహారము, పశువులకు మేఁత యెచ్చట దొరకునో యచ్చటికిఁ బోవుచుండెను. మనదేశమందలి లంబాడీలును, అప్పుడప్పుడు గుఱ్ఱము లెక్కి తిరుగుచు, చిన్నకత్తులు మొదలైన వమ్ముచుఁ దెనుఁగుదేశమునకు వచ్చుచుండెడి లంబాడీలవంటి మూఁకలును ఇటువంటివే. కొంతకాలము గడచినతరువాత నిట్టి జాతులు సంచారమును మాని యొకానొకప్రదేశమున శాశ్వతముగ వసతిచేయును. అప్పు డాదేశమునకు నాజనులపేరు వచ్చును. కాళింగులు, ఆంధ్రులు, ద్రావిడులు మొదలయినజనులు మొదట పుట్టిరి. వారు సంచారము చేయుచుఁ జేయుచు నిలిచిపోయినదేశములకు కళింగదేశము, అంధ్రదేశము, ద్రవిడదేశము అని పేళ్లు వచ్చెను. సంస్కృతమునందు దేశములకు జనులనామములే వాడెదరు. ఆభాషలో మద్రకులు అనఁగా మద్రదేశము, కళింగులు అనఁగా కళింగదేశము,

ఆంధ్రులు అనఁగా ఆంధ్రదేశము అని యర్థము. ఈవిధముగ నరణ్యమునందుఁ దిరుగువారిలోనుండి గొప్పసంఘములును, గ్రామములును, పట్టణములును, దేశములును పుట్టుచున్నవి.

[కొ. వేం. ల.]

అనాగ్జగోరస్ — (క్రీ. పూ. ౫౦౦-౪౨౮) గ్రీకు తత్త్వవేత్త. ఇతఁడు ఆసియామైనరులోని క్లజోమేనెయనుపట్టణమునందు క్రీ. పూ. ౫౦౦ సంవత్సరప్రాంతమున జన్మించెను. ౪౬౪-౪౬౨ ప్రాంతమున నితఁడు గ్రీసుదేశపురాజధాని యగు ఏథెన్సుపట్టణమునకుఁ బోయి, ముప్పదిసంవత్సరములవఱకును అచ్చటనే యుండి తన విద్యామహిమచే మిక్కిలి కీర్తి వడసెను. పెరికల్స్, యురిపైడ్స్ అనుపండితు లితనిశిష్యులు. సాక్రటీస్ కూడ నితనిశిష్యుఁడని కొందఱయభిప్రాయము. జ్యోతిషశాస్త్రమందును, గణితశాస్త్రమందును ఇతఁడు మిక్కిలి విఖ్యాతిచెందుటయే కాక తత్త్వవిచారశీలుఁ డనియు, సదాచారసంపన్నుఁ డనియు మిగులఁ బూజ్యత వడసెను. వాడుకలో నున్న మతముల నపహసించె నన్న యపరాధము మోపి యీతనిపై నొకయభియోగము తెచ్చిరి. కాని యితని శిష్యుఁడైన పెరికల్సుయొక్క వక్తృత్వమహిమచే నితఁడు నిర్దోషుఁ డని విడువఁబడెను. ఏథెన్సులో నుండుట మంచిది కా దని యీతఁడు క్రీ. పూ. ౪౩౪-౪౩౩ ప్రాంతమున ల్యాంప్సాకసునకుఁ బోయెను. అచ్చటనే యితఁడు క్రీ. పూ. ౪౨౮ ప్రాంతమునఁ గీర్తిశేషుఁ డయ్యెను.

ఇతనిసిద్ధాంతానుసారముగాఁ బ్రపంచమందలి భూతసంఖ్య నాలుగు గాని, అయిదుగాని కాదు. అది యసంఖ్యము. నాలుగైదుభూతములలోనుండి యసంఖ్యవస్తుజాల ముత్పన్న మైన దనుట యసంగతము. ఇ వన్నియు ననాదు లనవచ్చును. మొదట నివన్నియు నొకదానితో నొకటి కలసి వేఱువేఱుగ గుర్తించుటకు వీలులేకుండఁగ నుండెను. కాని గతి(Motion)రూపమైన చైతన్యమందుఁ బ్రవేశించి, వీని నన్నిటిని విడఁదీసి సృష్టియొక్క యభివృద్ధికిఁ గారణ మయ్యెను. ఏ వస్తువును నశింపదు. 'చావు' అనఁగా ఒకచోట నంతవఱకుఁ గూడియున్న వస్తువులు వే ఱగుట. పుట్టుక యనఁగా నంతవఱకు వేఱుగ నున్నవస్తువులు కలయుట.

అనాగ్జిమండర్ — గ్రీకుతత్త్వవేత్తలలో నితఁడు రెండవవాఁడు. క్రీ. పూ. ౬౧౧ సంవత్సర ప్రాంతమున నితఁడు పుట్టెను. క్రీ. పూ. ౫౪౭ ప్రాంతమునఁ జనిపోయెను. ఇతని మతమునకు 'అయోనియక్ తత్త్వజ్ఞానపంథ' యని పేరు. సువిఖ్యాతతత్త్వవేత్త యగు క్రోనీ థేలిస్ అభిప్రాయముల నితఁడు కొంతవఱ కనుసరించెను. కాని యతనిసిద్ధాంతములకు నితనిసిద్ధాంతములకు చాల భేదము కలదు.

థేలిస్ సిద్ధాంతముల ననుసరించి జల మొక్కటియే యీసృష్టి కంతకును మూలతత్త్వము.

అనాగ్జిమండర్ దీని కొప్పికొనఁడు. పృథివి, అగ్ని, జలముఈ మూఁటిలో నేదియు మూలతత్త్వము కాఁజాల దనియు, నీ మూఁటికి నతీతమైయున్న సర్వవ్యాపి యగు 'అనంతము' అనునదియే యా మూలతత్త్వ మనియు నీతని సిద్ధాంతము. 'పృథివి, జలము, అగ్ని - ఇవి యన్నియు నశ్వరము లగు పదార్థములే. మూలతత్త్వము నాశనరహితము. ఆదిరహితము. అట్లగుట నీమూఁటిలో నేదియు మూలతత్త్వ మైయుండుట కవకాశము లేదు. ఏది నాశరహితమో, ఏది యగమ్యమో, ఏది స్వయంభూతమో యది అనంతము. ఆయనంతమే మూలతత్త్వము. దాని మూలముననే, ఆ యనంతమునకుఁ గల చాలకశక్తి(Directive Power)వలననే యీ సృష్టికార్యమంతయు జరుగుచుండును' అని యతనివాదము.

ఐరోపాఖండమున వ్యాప్తమయియున్న ఈశ్వరవిషయక మగు సిద్ధాంతమునకు అనాగ్జిమండర్ సిద్ధాంతమే యాధార మని కొందఱ యభిప్రాయము.

జగదుత్పత్తివిషయమున మొదట నక్షత్రములు, తరువాత పృథివి, పిమ్మట సముద్రము, అటుపైని తక్కిన ప్రాణికోటియు సృజింపఁబడిన దని యితని యభిప్రాయము. ప్రాణికోటిలో ముందు మానవులు తరువాత మిగిలినవియు నఁట !

భూమి గుండ్రముగా నున్న దనియే యితని యభిప్రాయము.

అనాతవరం — తూర్పుగోదావరిజిల్లా అమలాపురము తాలూకాయందలి జమీందారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౩,౦౮౭ (౧౯౩౧).

అనాథపిండదుఁడు — శాక్యబుద్ధునికి సమకాలికుఁడైన యొకకోమటి. శ్రావస్తిపట్టణ మితనినివాసస్థానము. ఇతనిఅసలు పేరు సుదత్తుఁడు. సుదత్తుఁడు మిగుల ధనవంతుఁడు, ఉదారుఁడు. నిరుపేదలైనవారికి, దిక్కుమాలినవారికి నితఁడు చూపినయౌదార్యమును బట్టి అనాథపిండదుఁ డనుపేరు వచ్చినది. బుద్ధదేవుఁడు రాజగృహమున నుండినకాలముననే యతనిని శ్రావస్తికి గొనిరావలయు నని సుదత్తుఁడు ఎక్కువగఁ బ్రయత్నించెను. ఆకాలమున శ్రావస్తినగరమున సన్న్యాసు లుండుటకనుకూలమగు ప్రశాంతమైన చో టేదియు లేకుండెను. బుద్ధుని యాజ్ఞపై సుదత్తుఁ డీలోటుఁ దీర్చివేయవలయు నని ప్రయత్నించెను. కాని యప్పటి శ్రావస్తిరాజగు ప్రసేనజిత్తు అనాథపిండదుఁడు నిర్మింపఁ బోవు నుద్యానవనమునకు వలయుస్థలమును సులభముగ నిచ్చుట కంగీకరింపలేదు. ఎంతస్థలము కావలయునో యంతను గప్పఁగల బంగారము తన కీయవలయు నని యతఁడు కోరెను. సుదత్తుఁడు దానికి వెనుదీయలేదు. తుదకు రాజు అనాథపిండదునికి బుద్ధునిపైఁ గల భక్తి కచ్చెరువంది స్థలము నుచితముగ నొసంగివైచెను. తరువాత నందు దివ్యమగు తోఁట సిద్ధమయ్యెను. ఇతనిగృహమునఁ బ్రతిదినము ౫౦౦ మంది భ్రాతలు భోజనము చేయుచుండిరి. ప్రసేనజిత్తు

యేర్పఱిచిన మఱియొకక్షేత్ర ముండెను. ఆక్షేత్రమునందుఁగూడ నట్టి యేర్పాటులే యుండెను. రాజక్షేత్రమునం దియ్యఁబడునట్టి యాహారము విలువగలదిగను, నుత్కృష్ట మైనదిగను నుండినను భ్రాతలాహారమునుమాత్రము గైకొని దాని నారగించుట కనాథపిండదుని గృహమునకుఁ గాని, విశాఖునియింటికిఁ గాని పోవుచుండిరి. ఈసమాచారము మొదట కోసలునకుఁ దెలియదు. ఒకదినమున రాజు భోజనకాలమున నుపాహారద్రవ్యము నొకదానిం గొనివచ్చి సేవకున కొసంగి దానిని భోజనశాలలోని భ్రాతల కిచ్చి రమ్మని యంపఁగా నతఁడు పోయి వెంటనే మరలి వచ్చి భోజనశాలలో నెవ్వరును లే రని వచించెను. రాజు వారలంగూర్చి ప్రశ్నింప వారిమిత్రులగృహములకుఁ బోయి రని దగ్గఱ నున్నవారు వచించిరి. అంత ప్రసేనజిత్తు భోజనానంతరమున దేశికునికడ కేఁగి యన్నిటిని మించినయాహార మే దని యడుగఁగా మిత్రరూపియాహారమే సర్వశ్రేష్ఠ మనియు, నట్టిమిత్రుఁ డెట్టి యాహార మిచ్చినను నది దివ్యభోజనమే యనియుఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

అనాధృష్యుఁడు — ధృతరాష్ట్రుని నూర్గురు పుత్రులలో నొకఁడు.

అనామిక — చిటికెన వ్రేలికి ప్రక్క నున్న వ్రేలు. ఒకప్పుడు శివుడు ఈ వ్రేలితోనే బ్రహ్మదేవుని శిరస్సు ఖండించెను. అందుచే నిది యపవిత్రమైపోయెను. కావుననే యజ్ఞాదికార్యములలో దీనిని బవిత్ర మొనర్చుటకై దర్భలపవిత్రమును దీనికిఁ జుట్టుదురు. ఈవ్రేలిపేరైన నెత్తరాదు. అందులకే యనామిక యని దీనికి పేరు.

అనాయువు — మాఱుపేరు అనుగ. తండ్రి దక్షప్రజాపతి. మగఁడు కశ్యపుఁడు.

అనార్కలి — ఒక యువతి. అనార్కలి యనుపేరెన్నియో కథలలో నుదాహరింపఁబడుచుండును. జహంగీరు అనురాగమునకుఁ బాత్రమైన యొకకాంత యని కొందఱి యభిప్రాయము. అనార్కలి యనుపేరుగల యొకయందకత్తె రంజిత్ సింగున కుంపుడుకత్తెగ నుండిన దనియు, నామెపైఁగల యనురాగమునకు స్థిరచిహ్నముగ నతఁడు లాహోరునగరమున ఆమెపేర నొకవీథిఁ గట్టించె ననియు మఱియొకకథ ప్రచారమున నున్నది. అనార్కలి యనుపేరుగల వీథి మాత్రము నేటికిని లాహోరునగరమునఁ గలదు.

అనార్యులు — ఆర్యులు కానివారు. హిమాలయమునకును, వింధ్యపర్వతమునకును నడుమ నున్నప్రదేశ మార్యావర్త మనియు, నం దుండువా రార్యు లనియు, తదితరు లనార్యు లనియుఁ జెప్పఁబడుచుండిరి. హిందూదేశమునందు నార్యులరాకకు పూర్వముండు మూలనివాసులను ఆర్యులు అనార్యు లనుచుండిరి. ఇటీవల పారసీక, పాశ్చాత్యు లనేకులును ఆర్యశాఖవారే యనియు సిద్ధాంతీకరింపఁబడినది. కనుక, ఈ యార్యశాఖలోఁ జేరనివారిని ఇప్పటి పాశ్చాత్యులు అనార్యు లనియెదరు.

అనావల్ — ఇది గుజరాతుదేశమున నివసించు బ్రాహ్మణులతెగలలో నొకదానికి పేరు. వీరికి దేసాయీ లనియు, మస్తాను లనియు మఱిరెండుపేర్లు కలవు. దక్షిణగుజరాతుదేశపు టాదిమ నివాసులు వీరు. బరోడారాజ్యమునందలి నవసరీజిల్లాయందుఁ గల అనావల్ అనుగ్రామముపేరునుబట్టి వీరి కీపేరు వచ్చినది.

ఈ యనావలులనుగూర్చి యొకచిన్నకథ కలదు: రావణవధ యైపోయినతరువాత శ్రీరాముఁ డయోధ్యకు మరలి వచ్చుచు దారిలో అగస్త్యాశ్రమమునకుఁ బోవలయు నని వింధ్యపర్వతప్రాంతమున దిగెను. ఆయన అచ్చట రావణవధచేఁ గలిగినపాపమును బోఁగొట్టుకొనుటకై ప్రాయశ్చిత్త మొనరించుకొనఁదలఁచెను. కాని యచ్చట బ్రాహ్మణు లెవ్వరును లేరు. అందఱు భిల్లులే. అందుచే హిమాలయప్రాంతము ననుండి బ్రాహ్మణులను రప్పించెను. వారు రాముఁ డిచ్చిన దక్షిణ గొనకపోవుటచే వైశ్యధర్మ మనుష్ఠించుచు నుందురుగాక యని వారి నతఁడు శపించెను. ఆబ్రాహ్మణులసంతతివారే యీయనావలులు.

ఇది మఱియొకచిన్నమార్పుతోఁగూడ ఒక్కొక్కచో వ్యాప్తిలో నున్నది: వింధ్యపర్వతప్రాంతమున బ్రాహ్మణు లెవ్వరును లేకుంటచే శ్రీరాముఁ డచ్చటిభిల్లులనే విప్రులఁగఁ జేసె ననియు, అయినను వారికి సంపూర్ణమగు బ్రాహ్మణత్వ మబ్బకపోయిన దనియు నీమార్పు.

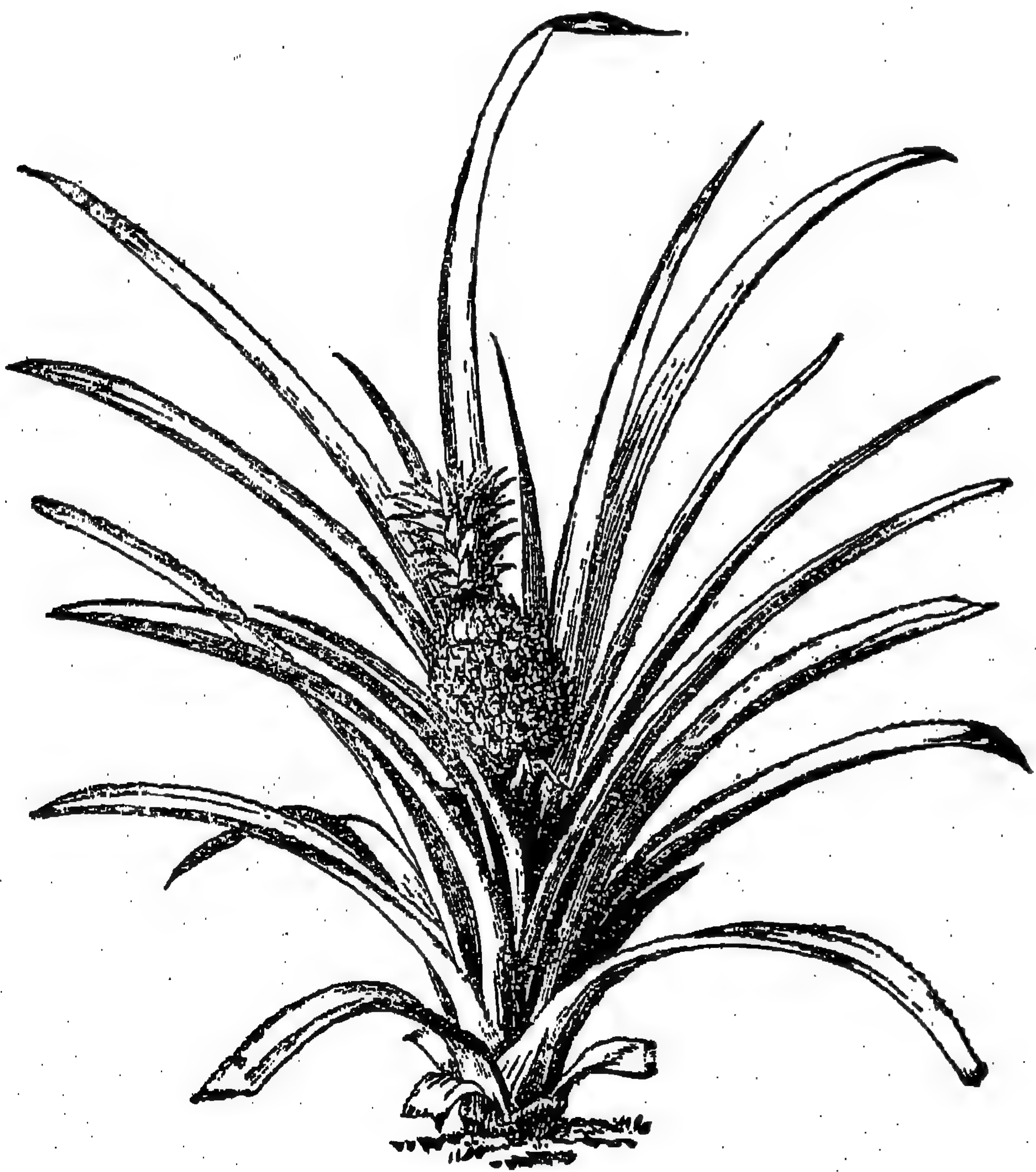
బరోడాలోని నవసరీప్రాంతమున వీరు విశేషముగఁ గలరు. మొత్తముమీఁద బరోడాలో వీరిజనసంఖ్య ౯,౫౧౬. వీరిలో దేసాయీలు, భథేలులు అనురెండుతెగలవా రున్నారు. దేసాయీలు ఉత్తములు. ఈ రెండుతెగలవారికిని చుట్టఱికము కలియదు.

అనాస (Pine apple — Ananas sativa) — ఇది యేకదళబీజకములలోఁ జేరిన యొకఫలజాతి. 'బ్రొమిలియేస' కుటుంబమునందలిది.

అనాస మొక్క కుఱుచప్రకాండము గలిగి సుమారు ౨-౪ అడుగుల యెత్తెదుగును. కాయ పుట్టినవెనుక నీప్రకాండము నిడివిగ నెదిగి యాకాయను ఆకులమధ్యనుండి పైకిఁ దేల్చును. మొక్క మొదటినుండియు, ప్రకాండమునందునుగూడ పిల్లలు బయలుదేరును. అనాసమొక్కవేళ్లు సామాన్యముగ ౬-౮ అం. కంటె లోఁతునకుఁ గాని ౧-౧½ అడుగుకంటె దూరముగఁ గాని వ్యాపింపవు. ఆకులు ౧½-౨ అం. వెడల్పు గలిగి ౨-౫ అడుగులపొడువుండును. నారగలిగి కొంచెము దళముగ నుండును. వానియంచులను వాఁడియైన ముండ్లుండును. కొనగూడ ముల్లుదేరి యుండును. ఆకు లించుక పసిమితోఁ గాని, ఎఱుపుతోఁ గాని చేరినయాకుపచ్చవర్ణము గలిగియుండును. పూవులు చిన్నవి. అవి గుండ్రముగఁగాని, సమగోళాకృతిగఁ గాని యుండు నొక కృత్రిమఫలమునకు పైభాగమున నుండు 'కండ్ల'లో నమరి యుండును. కండ్లపై రెప్పలవంటి దళము లుండును. పుష్పములు మిథునములు; పుష్పకోశము త్రిదళవలయము. ఆకర్షకవలయమున

నైదు పత్రము లుండును. ఇవి యొకవిధమగు నీలవర్ణము గలిగి యుండును. కింజల్కములు ఆఱు. అండాశయముపై కీలము మూఁడుగఁ జీలి యుండును. గింజలు చిన్నవిగను, బల్లపఱుపుగను నుండును గాని తఱచు తప్పలుగ నుండును. కృత్రిమఫలము బాగుగ నెదిగినపుడు ౬-౧౨ అం. నిడివియు, ౪-౬ అంగుళములలావును గలిగియుండును. పండినపిమ్మట పసుపురంగు గలిగియుండును. దీనిపైని పిల్కవంటి తల యొకటి యుండును. తఱచు దీనిచుట్టును, కాయనెత్తిపైనను, కాయ దిగువనుకూడ అనేకములగు చిన్నచిన్నపిల్కలు బయలుదేరును.

అనాసకు అమెరికాఖండపు ఉష్ణభాగములు (బహుశః బ్రెజిల్ దేశము) ఆదిస్థాన మయియుండు నని యెంచఁబడుచున్నది. అమెరికాఖండము కనుఁగొనఁబడినపిమ్మటనే యీమనోహరమగు ఫలజాతి యితరఖండవాసులకు లభ్య మయ్యెను. ౧౫౧౩-వ సంవత్సరమున గాన్‌కేటి హర్నాండెజ్ (Goncate Hernandej) అనునాతఁడు ప్రప్రథమమున నీమొక్కల నైరోపాఖండమునకును, పిమ్మట నచట నుండి ౧౫౯౪-వ సంవత్సరమున పోర్చుగీసువారు హిందూదేశమున కును దెచ్చి రని తెలియుచున్నది. హిందూదేశమునుండి యిది చీనా మొదలగు ప్రాచ్యదేశములకు వ్యాపించెను.

అనాస మొక్క

ఇపు డిది అనేకోష్ణదేశములందు సాగు చేయఁబడుచున్నది. హావాయిదీవులందును, మలయాద్వీపకల్పమునను విస్తారముగఁ బెంపఁబడి యచటనుండి తాజాపండ్లును, నిల్వచేసిన మురబ్బాయును మిగతచోట్ల కెగుమతి యగుచున్నవి. హిందూదేశమునం దీపండ్లు వంగదేశమునను, బర్మాలోను, అస్సామునందును విరివిగ పైరుచేయఁబడుచున్నవి. చెన్నపురిరాజధానిలో వీనిపంట పడుమటిసముద్రతీరమున హెచ్చు. ఆంధ్రదేశమున సింహాచలముపైనను, పాలకొల్లుప్రాంతములందును కొంతవఱకు పండింపఁబడుచున్నవి.

తెలుఁగుజిల్లాలలో విస్తారముగఁ బెంపఁబడుచున్న 'దేశవాళీ' రకము ఆకులందు విస్తారము ముండ్లు గలిగి చిన్నకాయలను గాచును; కాని మోటయినదియు, బాగుగఁ గాచునదియు నై యున్నది. ఇది గాక సిలన్, థక్కా, స్లిమ్మట్‌రకము లాయాప్రాంతములందు ప్రసిద్ధి వహిసియున్నవి. ఇటీవల క్వీన్, కెయన్ని, కూ్యా మొదలగురకము లితర దేశములనుండి తేఁబడి అచ్చటచ్చట సాగుచేయఁబడుచున్నవి. కడపటి రెండురకములును ఆకులం దంతగా ముండ్లు లేక పెద్దకాయలను గాచును. సింహళమున నొకప్పు డొకక్యూరకపు కాయ ౨౪ పౌనులు తూఁగెనఁట. కాని యీరకములు దేశవాళీరకములంత మోటయినవి గావు. నాఁటినచోటనుండి ౩, ౪ సంవత్సరముల కొకసారి తీసి క్రొత్తచోట నాఁటు చుండవలెను; లేనిచో క్షీణించును.

అనాస ఉష్ణమండలవాసియయినను కించిన్న్యూనోష్ణదేశము లందుఁగూడ పైరగును. ఇది సగటుఉష్ణత 'ఫారిన్‌హీటు' ౬౨°లు మొదలు 'ఫా' ౯౦°లవఱకుఁ గలప్రదేశములందు జయప్రదముగ సాగుచేయఁబడుచున్నది. ౧౦౦౦ - ౨౦౦౦ అడుగులఉన్నతముగల ప్రదేశములు దీని కనుకూలములు. కాని సముద్రపుమట్టమునుండి ౫౦౦౦ అడుగులవఱకు ఉన్నతముగల ప్రదేశములందుసైతము ఇది పెంపఁబడుచున్నది. వర్షపాతమునఁగూడ నిది చాల హెచ్చుతగ్గుల నోర్చును. ౨౫ అం. మొదలు ౧౦౦ అం. వఱకును గురియుప్రదేశ ములం దిది పైరగుచున్నది.

అనాసతోఁటలను నాఁటుటకు ఆగస్టు, సెప్టెంబరునెల లనుకూల ములు. అప్పటికి కాపు ముగియును గావున నపుడే తోఁటలలో నవవ సరములగు పిల్కలను దీసి మరల నాఁట వీలగును. పిల్కలు ముందు లభించుచో జూన్, జూలై నెలలలోఁగూడ నాఁటవచ్చును.

అనాస పలువిధములగు నేలలలో పైరగును. నీరు సులభముగ వడియుటయే అనాసకుఁ దగిననేలలముఖ్యలక్షణము. కావున నిందుకు ఇసుకగరువులును, గరుములును తఱచు ఎన్నఁబడుచుండును. సేంద్రి యపదార్థము హెచ్చుగ నుండుటచే క్రొత్తగ నడవి నఱకి సాగునకుఁ దెచ్చిననేల లీతోఁటలకుఁ బ్రశస్తములు. జిగురునేలలో కాయలు పెద్ద విగ ఎదిగినను రుచిమంతములుగ నుండవు. ఏమాత్రము చౌటికొడినేల యైనను దీనికి పనికిరాదు.

అనాసతోఁటలను ఎండలు తీవ్రముగ లేనిచోట్ల ప్రత్యేకముగ నాఁటుట మంచిది. ఎండలు మిక్కటముగ నుండుచోట్ల నీతోఁటలలో నచ్చటచ్చటను, చుట్టును అరఁటిమొక్కలను నాఁటుట మంచిది. సింహాచలమున నీతోఁటలలో పనస, మామిడి, జీడిమామిడి మొదలగువాని నాఁటి, యవి కాచునప్పటికి అనఁగా ౧౦ సంవత్సరములయినపిమ్మట అనాసతోఁటను దీసివేయుదురు. సమప్రదేశములందుఁగూడ సపోటా, మామిడి మొదలగు తోఁటలను బెంపఁదలఁచుప్రదేశములలో వానితోపా

టనాస మొక్కలనుగూడ నాటి యవి కాపు పట్టుసరికి అనఁగా ౫-౬ సంవత్సరములలో అనాసమొక్కలను దీసివేయవచ్చును. అనాస మొక్కలు కొంత నీడ నోర్చుటచే వీనిని ముదిమామిడిచెట్లచుట్టును, బత్తాయి, నారింజ వగైరా తోటలలోను నాటుటగూడఁ గలదు. కాని యిట్లు నీడను పెరిఁగినకాయ లంతరుచిగా నుండవు.

సింహాచలమున నడవిని నఱికి, కంపను కాల్చి, నేలను త్రవ్వి, మోళ్లను రాళ్లను దీసి, యారాళ్లను ౧-౧½ గజములదూరమున వరుసలుగఁ జేర్చుటచే నేల నంతరములుగ నేర్పఱచి, వానిపై పిల్కలను నాటుదురు. సమప్రదేశములందు నేలను బాగుగ దున్ని సత్తువ చేసి ౮ అడుగుల కొకకాల్వను (౧-౧½ అడుగు వెడల్పు, ౯-౧౨ అం. లోఁతు) త్రవ్వి వానిమధ్యస్థలములపై నామంటిని పఱచి యాపెడలపై నాలుగడుగులదూరముగల వరుసలలో ౧½-౨ అడుగుల కొక్కొక పిల్కను నాటవలయును.

అనాసపిల్కలు నాలుగువిధములు:—

౧. నేలపిల్కలు:— ఇవి మొక్కలమొదట నేలలోనుండి పుట్టును. సన్నని నిడివియాకులు గలిగియుండును. వయసును బట్టియు పోషణమును బట్టియు నాటినసంవత్సరమే కాని, మఱుసటిసంవత్సరమునఁ గాని కాచును.

౨. కాఁడపిల్కలు:— ఇవి కాయలను గాచినకాఁడలపై నాకు పంగలలో బయలుదేరును. వీనియాకులు కుఱుచగను, కొంచెము వెడల్పుగను నుండును. ఇవిగూడ పైవానివలెనే నాటిన తొలిసంవత్సరమునఁ గాని, మఱుసటిసంవత్సరమునఁ గాని కాచును.

3. తలలు:— ఇవి కాయనెత్తిమీఁద బయలుదేరును. ఇవి సామాన్యముగ నాటినపిమ్మట రెండవ సంవత్సరమునఁ గాని, మూఁడవ సంవత్సరమునఁగాని కాచవు.

౪. కాయపిల్కలు:— ఇవి కాయనెత్తిమీఁద నుండుతలను గాని, కాయకు క్రిందఁ గాని చుట్టును అనేకముగ బయలుదేరు చిన్న పిల్కలు. ఇవి నాఁటినవెనుక కాచుట కధమము 3 సంవత్సరములు పట్టును.

నాటుటకు కాఁడపిల్కలు ప్రశస్తముగ నెంచఁబడుచున్నవి. కాని యవి తోఁటలలో కాపునకు వదలఁబడుటచే దొరకుట కష్టము. కావున సామాన్యముగ నేలపిల్కలే నాటవలసియుండును. తలలను, కాయపిల్కలను మొదట నొకనారుమడిలో నాటి యొకటి రెండు సంవత్సరములు పెరిఁగినపిమ్మట నాటఁదగును.

పిల్కలను నాఁటునపుడు వానియడుగునుండు కొన్నియాకులను దీసివేసి సుమారొకయంగుళముపొడువున ప్రకాండమును బయలుపఱుపవలెను. ఈప్రకాండమునకు మన్ను అంటినవే కాని వేళ్లు పుట్టవు. నేలపిల్కలనుండి ప్రాఁతవేళ్లను దీసివేయుట మంచిది. పిల్కలను ౨-3 అంగుళములకంటె హెచ్చులోఁతున నాటఁగూడదు. సింహాచలమున సామాన్యముగ నెకరమునకు సుమారు ౮౦౦౦ పిల్కలను నాటుదురు. సమప్రదేశములందు ౪ అడుగులదూరముగల వరుసలలో ౧½ అడుగుదూరమున నాటుచో సుమారు ౭ వేల పిల్కలును, ౨ అడుగులదూరమున నాటుచో ౫౦౦౦ పిల్కలును పట్టును.

అనాస పొద

అనాసతోఁటలు వర్షాకాలమున నాటఁబడుటచే నాటినపు డొకసారి నీరు పోసినఁ జాలును. సింహాచలమున నదియు చేయఁబడుటలేదు. తోఁటలలో నాటినవెనుక నొకసారి కలుపు తీయుట తప్ప నాసంవత్సరమున మఱియేపనియుఁ జేయఁబడుటలేదు. తరువాతి సంవత్సరములం దేఁటేట కాయలకోఁత ముగిసినపిమ్మట నేల నొకసారి త్రవ్వి తుప్పలను దీసివేయుదురు. వర్షమువలన నెచటనైన నంతరములు చెడినచో నవి బాగుచేయఁబడును. 3 సంవత్సరము లయినపిమ్మట పిల్కలు హెచ్చుగ బయలుదేఱుచో వానిని దీసివేయుదురు. సమప్రదేశములందు పిల్కలను నాటినవెనుక తోఁటలలో నవసరమైనపుడెల్ల (అధమము రెండుసార్లయినను) గొప్పు త్రవ్వి కలుపు తీయవలెను. తోఁట కాపునకు దిగినపిమ్మట పదును తగినంత లేనిచో నీరు కట్ట నారంభింపవలెను. వేసవిలో నిట్లు ౪-౮ తడు లవసరము కావచ్చును. ఎండ తీవ్రముగఁ గాసి,కాయలు డాగుపడు నని తోఁచినచో వానికి అరఁటిచొప్పగు చుట్టి కాపాడవలెను. మఱుసటిసంవత్సరమునుండి ప్రతియేఁడును, కాయలకోఁత పూర్తి యయినపిమ్మట తోఁటలో పైపైని పారలతో త్రవ్వి కలుపుతీసి యెరువు వేయవలెను. వేసవిలో పైని చెప్పినట్లు నీరు కట్టవలెను.

అనాసతోఁటలకు బూడిదతోఁగూడిన పశువులపెంట అనుకూలము. ఎకరమునకు ఏఁటేట 3౦-౫౦ బండ్లు వేయవలెను. దానికిఁ దోడు కొంత తైలపిష్టముగాని, అమ్మోనియాగంధకితముగాని వేయుట చాలచోట్ల లాభకరముగ నుండును. మొక్క ౧-కి ౨-3 ఔన్సుల తైలపిష్టము (వేరుసెనగ లేక ఆముదపుపిండి) గాని ½-౧ ఔన్సు అమ్మోనియాగంధకితము గాని వేయవచ్చును. దీనిని పశువులపెంటతో

పాటుగాని, వర్షాకాలము ముగియులోపల రెండవసారి గొప్పు త్రవ్వుటకు ముందుగాని వేయఁదగును. అనాసమొక్కలవేళ్లు దూరముగ వ్యాపింపకపోవుటచే సెరువును మొక్కలచుట్టును ఒక అడుగునూరమువఱకు పఱిచి పైపైని గొప్పుత్రవ్వవలెను. ఈవిషయమున హవాయిద్వీపమునందుఁ గలిగిన యనుభవమును బట్టి ప్రతివేయిమొక్కలకును ౧౧ పౌనుల నత్రజనియు, ౨౨ పౌనుల పొటాషును, ౯ పౌనుల స్ఫురత్పంచామ్లజనిదమును ఎరువులమూలమున వేయుట యుక్తమని తేలెను.1

అనాసకాయలు బాగుగ ముదిరి పసిమిరంగు వచ్చినపిమ్మట కోయఁదగును. తోఁటలోనే బాగుగ పండఁబాఱినకాయలు రుచిమంతముగ నుండును. కాయ కోసినవెనుక ౨-౩ రోజులలో మెత్తఁబడి పరిమళము రావలెను. కాని యిట్టిస్థితిలోఁ గోసినకాయలు ఎగుమతికిఁ గాని, వ్యాపారమునకుఁ గాని పనికిరావు. సామాన్యముగ కాయలు కోసినవెనుక ౮-౧౦ దినములవఱకు నిల్వ యుండుపరువున కోయఁబడుచుండును. ఇంతకంటెను ముందుగఁ గోసినకాయలు బొత్తిగా రుచిహీనములుగ నుండును.

సింహాచలపుతోఁటలలో సామాన్యముగ తొలిసంవత్సరమున 3 వేల కాయలును, తరువాతి ౫ సంవత్సరములలో నేఁటేఁట ౬౦౦౦ కాయలును, పిమ్మట నాల్గుసంవత్సరములకు సంవత్సరమునకు సగటున 3 వేలకాయలచొప్పునను మొత్తముమీఁద ౧౦ సంవత్సరములకు ౪౫ వేల కాయలు దిగుబడి యగు నని అంచనా వేయఁబడెను. వీనివలన ధర ౧౦౦-కి రు. ౬ల చొప్పున సుమారు రు. ౨౭౦౦ లు వచ్చును. నేలను సిద్ధముచేసి నాఁటుటకు సుమారు రు. ౪౦౦ లును, పిమ్మట ౧౦ సంవత్సరములలోఁ జేయవలసిన పనులకు మఱి రు. 3౦౦ లును వ్యయ మగును. నికరములాభము సుమారు రు. ౨౦౦౦ అనఁగా సంవత్సరమునకు రు. ౨౦౦ లుండును.

అనాసతోఁటల కీదేశమున చీడలవలనఁ గాని, తెగుళ్లవలనఁగాని బాధ తక్కువ. కాని పండ్లను నక్కలు, పందులు మొదలగు జంతువులు కొట్టకుండఁ జూడవలసియుండును.

అనాసపండు ఇంచుక పులుపుతోఁగూడిన తీపి గలిగి ఆకర్షకవంతమగు పరిమళము గలిగియుండును. ఇం దితరఫలజాతులలోకంటె హెచ్చుఖనిజద్రవ్యము లుండును. ఏ. బి. విటమినులు తక్కువ. విటమినుపరిమాణము మధ్యమము. అనాసపండురసము రక్తమును శుభ్రపఱుచును. తాజాపండ్లరసము పంచదారతో కలిపి పుచ్చుకొనుచో నిస్త్రాణను బోఁగొట్టును. విస్తారముగఁ బుచ్చుకొనుచో నతిమూత్రవ్యాధికిఁ గారణ మగునందురు.

తాజాపండ్లే కాక పంచదారపాకమున డబ్బాలలో నిల్వచేసిన పండ్లుకూడ చాల విరివిగ నుపయోగింపఁబడుచున్నవి. అనాసమురబ్బాడబ్బాలు సామాన్యముగ నీదేశమునఁగూడ ఫలాహారశాలలలో విక్రయింపఁబడుచుండును. అనాసపండ్లరసముగూడ నిల్వచేసి విక్రయింపఁబడుచున్నది. ఈపండ్లనుండి లేహ్యము (Jam), హల్వా (Jelly) మొదలగునవిగూడ తయారుచేయఁబడుచున్నవి.

అనాస – ఆకులనుండి నారను దీయవచ్చును. నూటికి ౨-౨½ వంతున దిగుబడియగును. ఈనార మృదువుగను, గట్టిగను నుండును. ఇందు నిగనిగలాడుచు నునుపుగ నుండు కొంతభాగముమ నూలుతోను, పట్టుతోను కలిపి బట్టలనేత కుపయోగింపవచ్చును. తక్కినది త్రాళ్లు మొదలగుపనుల కుపయోగించును. తడిసినను త్వరలోఁ జీకిపోకుండుటచే దీనిని గొంజఱు పల్లెవాండ్రు గాలపుత్రాళ్ల కుపయోగింతురు. ఒకప్పుడీనార వంగదేశమునుండియు, పడుమటితీరమునుండియు నెగుమతి యగుచుండెనఁట. కాని నూలువస్త్రముల పోటీచే నీవ్యాపార మిపుడంతరించెను.

[గో. జో.]

అనాహడ్గడతహసీల్ (లేక బర్నాలా) — ఇది పాటియాలసంస్థానమునందలి అనాహడ్గడనిజామతులోని ఒక తాలూకా. ఈ తాలూకావైశాల్యము ౩౪౬ చదరపుమైళ్లు. ఇందలి జనసంఖ్య ౧,౦౫,౯౮౯. ఇందు అనాహడ్గడము (జనసంఖ్య ౬,౯౦౫) హాడియాయా (౫,౪౧౪), ధానరు (౭,౭౧౦) అను గ్రామములును, ౯౬ పల్లెలును గలవు. ఈతాలూకా ౧,౮౦,౦౦౦ రూపాయలు చెల్లుచున్నది.

అనాహడ్గడనిజామత్ — పంజాబునం దున్న పాటియాలసంస్థానమునందలి ఒకజిల్లా. దీనివైశాల్యము ౧,౮౩౬ చదరపుమైళ్లు. ఇందలిజనసంఖ్య ౩,౭౭,౩౬౭. ఇందు గోవిందగడము, ధానరు, బర్నాలా, హాడియాయా అను నాలుగుగ్రామములును, ౪౫౪ పల్లెలు నున్నవి. ఈ జిల్లాకు బర్నాలా, లేక అనాహడ్గడ మను నది ముఖ్యపట్టణము. ఈజిల్లా ౭,౨౦,౦౦౦ రూపాయలు చెల్లుచున్నది.

అనాహతము — ఆకాశము సకలబ్రహ్మాండములకును నాధారము. శబ్ద మాకాశమునకు వ్యక్తగుణము. విశ్వమునకు ఆకాశము వలెను, శబ్దమును విశ్వమున కాధారము. శబ్దము అనాహతము, ఆహతము అని ద్వివిధము.

‘అనాహతం తు యచ్ఛబ్దం తస్య శబ్దస్య యత్పరమ్,
తత్పరం విందతే యస్తు స యోగీ ఛిన్నసంశయః’

—ధ్యానబిందూపనిషత్తు.

అనాహతశబ్దమునకంటె పరమగు (శ్రేష్ఠమగు) నాదబ్రహ్మమును బొందినయతడే సంశయరహితుఁ డైన యోగి.

1, Hawaii Pineapple Colonial Station Bulletion No. 2 of 1925,

'అనాహత మతిక్రమ్య విశుద్ధే ప్రాణా న్నిరుధ్యాజ్ఞామనుయా యన్ బ్రహ్మరంధ్రం ధ్యాయన్ త్రిమాత్రో ఒహ మిత్యేవం సర్వదా ధ్యాయన్ పశ్యత్యనాకారశ్చ భవతి'

—హంసోపనిషత్తు.

అనాహతచక్రమును నతిక్రమించి విశుద్ధచక్రమునందు ప్రాణముల నిరోధించి ఆజ్ఞాచక్రము ద్వారా బ్రహ్మరంధ్రమునుజేర్చి జ్ఞానపరుఁడై ఓంకారము నేనని సర్వదా ధ్యానించు పురుషుఁడు పరమును వీక్షించి యనాకారుఁ డగును.

విశ్వమయమైన మూలనాదము ఆహత మగునపుడు శబ్దబిందువుల యొక్క, లేక శబ్దపరమాణువులయొక్క సంయోగమువలనను ధ్వనులును, వర్ణములును గలుగుచున్నవి. బిందువులసంయోగము ఆకాశతత్త్వమునందు శబ్దస్వరూపమునను, అగ్నితత్త్వమునందు రేఖామండలరూపమునను, వాయుతత్త్వమునందు స్పర్శరూపమునను, జలతత్త్వమునందు రసరూపమునను, పృథ్వీతత్త్వమునందు గంధరూపమునను గ్రాహ్యము లగుచున్నవి.

శ్లో. శబ్దో ధ్వనిశ్చ వర్ణాశ్చ మృదంగాదిభవో ధ్వనిః,
కంఠసంయోగజన్మానో వర్ణాస్తే కాదయో మతాః.

మృదంగాదులు గలుగఁజేసెడి శబ్దములు ధ్వనులు. కంఠాదిసంయోగములవలనను గలిగెడి శబ్దములు వర్ణములు. వైదికమతపరిణామమునందు పురుషసూక్తమువలె శ్రీసూక్తమును పురుషార్థమునకు సాధనముగను సనాతనహిందూవిజ్ఞానము నిర్ణయించుచున్నది. వేదములందు ఆదికాలమునందు దేవారాధనము సామాన్యముగ పురుషపరముగ నున్నవిధమును ఋక్కులు, మంత్రములును విశదము చేయుచున్నవి.

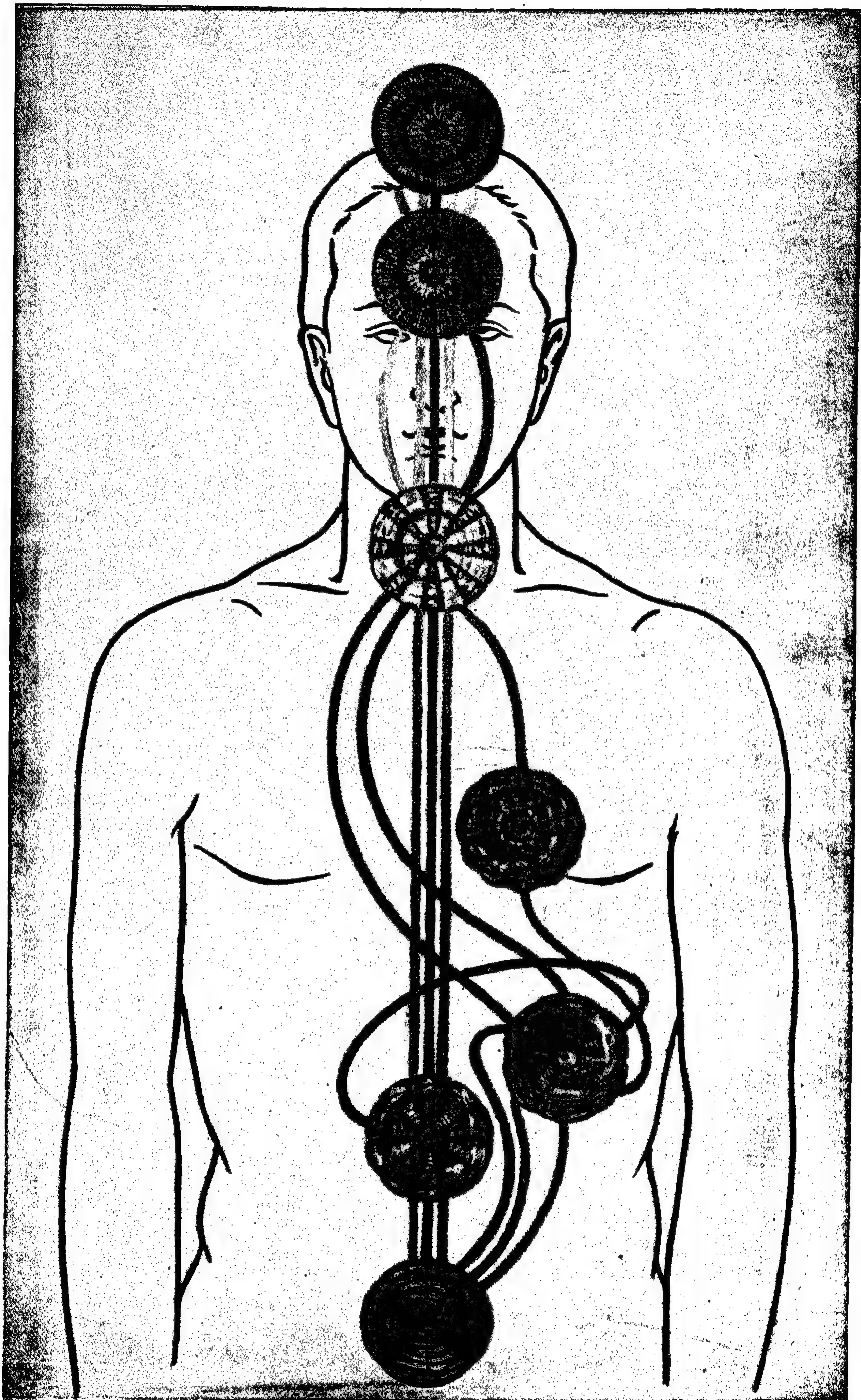
'దేవో వరుణః ప్రజాపతిః'
'జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాపైః'
'యో దేవో అగ్నౌ, యో దేవో అప్సు.........
తస్మై దేవాయ నమోనమః'
'విశ్వ మాదౌ స దేవః'
"బ్రహ్మా దేవానాం ప్రథమః సంబభూవ'
'భర్గో దేవస్య ధీమహి'

ఇత్యాదిఋక్కులు, బ్రహ్మసూత్రములు, ఉపనిషత్తులు, భగవద్గీతాదులును సామాన్యముగ జగత్కారణమును విశ్వేశ్వరుఁడైన దేవునిగ నిరూపించుచున్నవి. మహానారాయణము, శ్రీబిందు, నాదబిందు, యోగశిఖ, హంస మొదలగు నుపనిషత్తులు జగత్కారణమును విశ్వేశ్వరియైన దేవినిగ నిరూపించుచున్నవి. ఇతరార్యజాతుల మతములును జగత్కారణమును పురుషునిగ నిరూపించుచున్న విధమును వారిమతసిద్ధాంతములు, దేవారాధనవిధానములు, సంప్రదాయాచారములు సువ్యక్తము చేయుచున్నవి. సెమెటిక్జాతుల మతములును జగత్కారణమును పురుషునిగ నిరూపించుచున్నవి. పింగళజాతులమతమును జగత్కారణమును పురుషునిగ నిరూపించుచున్నది. యూధ, క్రైస్తవ, మహమ్మదీయమతములు దేవుఁడు, తండ్రి, అల్లా మొదలగు పురుషనామములను జగత్కారణముగ సంబోధించుచున్నవి. వేదాంతము జగత్కారణమును నిర్గుణమైన పరబ్రహ్మముగ నిరూపించుచున్నది.

వైదికమతవికాసమునందు కాలక్రమమున జగత్తునకు పురుషుఁడును, శక్తియును కారణములుగ నిరూపింపఁబడినవి. దేవభాగవతమువలె దేవీభాగవతమును, పురుషసూక్తమువలె శ్రీసూక్తమును, వైదికమతసంప్రదాయారాధనాచారములందు పరిపాటి యైనవి. ఆదికాలమునందు మతానుష్ఠానమునకు వేదములు ప్రమాణము లైనటులు కాలక్రమమునను ఆగమములును వైదికమతాచారములందు ప్రమాణములైనవి. శివకేశవాదులపూజలవలె కాళీ, లక్ష్మీ, సరస్వతీ, గౌరీత్యాది దేవీపూజలును వైదికమతమునకు పరిపాటియైనవి. దేవీపూజలందు శక్తిపూజ ప్రధానస్థానమును హిందూపూజాకల్పవిధానమునం దాక్రమించినవిధము జిజ్ఞాసువులకు పరిశోధనార్హముగ నున్నది. శాక్తేయము ఆర్యేతరమతసంప్రదాయ మని సాధించుటకు సనాతనవైదికమతపరిశోధనము నిదర్శనములను సమకూర్చుచున్నది. శక్తిపరమైన ఆగమములును, లలితాసహస్రనామాదిస్తోత్రములును నీవిషయమును పరిస్ఫుటము చేయుచున్నవి.

యజుర్వేదీయపురుషసూక్తమునందు 'సహస్రశీర్షా పురుషస్సహస్రాక్షః సహస్రపాత్, స భూమిం విశ్వతో వృత్వా అత్యతిష్ఠద్దశాంగులమ్. పురుష ఏవేదగ్ం సర్వమ్, యద్భూతం యచ్చ భవ్యమ్' అనియును, నారాయణసూక్తమునందు 'సహస్రశీర్షం దేవం, విశ్వాక్షం, విశ్వశంభువం, విశ్వం నారాయణం దేవ మక్షరం పరమం పదమ్.........స బ్రహ్మా స శివస్సహరి స్సేంద్ర స్సో ఒక్షరః పరమస్స్వరాట్' అని వర్ణింపఁబడిన జగత్కారణము శ్రీసూక్తమునందు 'ఈశ్వరీగ్ం సర్వభూతానాం త్వా మిహోపహ్వయే శ్రియమ్' అని దేవీపరముగ వర్ణింపఁబడినది. శ్రీవిద్యాపరమైన ఆగమములందును, స్తోత్రములందును దేవీవర్ణనలు ఆర్యేతరసంప్రదాయములను స్ఫురింపఁజేయుచున్నవి. లలితాసహస్రనామావళియందుఁ గల మలయాచలనివాసిని, వింధ్యాచలనివాసిని, మాతంగకన్య మొదలగు నామముల భావార్థములు శాక్తేయమునకు ఆర్యేతరసంప్రదాయమును నిరూపించుచున్నవి. వర్తమానకాలమునను దేవీపూజాపరమైన ఆగమముల వ్యాపనాభ్యాసములును, దేవీపూజయును విశేషముగ వంగదేశమునందును, మళయాల ద్రవిడాంధ్రదేశములందును వ్యాపకము గలిగియుండుట ఆర్యేతరసంప్రదాయమునకు నిదర్శనము. ఆర్యసంప్రదాయాగతమైన పురుషదైవారాధనము ఆర్యేతరసంప్రదాయాగతమైన దేవీదేవతారాధనముతో సమ్మేళనమును పొందినవిధమును హిందూమతపరిణామము విశదము చేయుచున్నది. హిందూమతోద్ధరణము జేసిన ఆదిశంకరస్వాములకృతమైన శివానందలహరివలె సౌందర్యలహరీస్తోత్రము హిందూమతవ్యాపనమునందు కాలక్రమమున నిగమాగమములకు కలిగినసంయోగమును విశదము చేయుచున్నది.

అ నా హ త ము

ప్రాణప్రవాహములు

ఆదికాలమునందు బాహ్యదేవతారాధనములతో నారంభమైన వైదికమంత్రములు కాలక్రమమున ఆత్మారాధనమునందు సమన్వయము పొందినవిధమును వేదాంతశాస్త్రము విశదము చేయుచున్నది. సృష్టివికాసమునకు సాధనభూతమైన బాహ్యశక్తిని ఆత్మగతము చేసికొనుటకు ఆగమాంగములైన మంత్ర, యంత్ర, తంత్ర శాస్త్రములు శ్రీవిద్యారూపమున వికాసమును పొందినవి. బ్రహ్మాండభరితమైన చిచ్ఛక్తి పరమాణువునందును, పరబ్రహ్మమునందును వ్యాపించియున్నవిధమును సాధనరూపమున సాధ్యము చేయుటకు శ్రీవిద్యోపాసనము హిందూమతవికాసమునందు వ్యాప్తి గాంచినది. సర్వవ్యాపకమైన చిచ్ఛక్తి బ్రహ్మాండమునందువలె పిండాండమునందును గలదు. మహాశక్తి విక్షేపావరణరూపములందు జగత్తుగ పరిణమించుచున్నది. చిద్రూపిణీ, మాయాశక్తిరూపిణి యైన శివశక్తి ఇచ్ఛాజ్ఞానక్రియాశక్తులమూలమున శక్తిత్రయరూపమైన జగద్రూపమునను వెలయుచున్నది. బ్రహ్మాండమునందు మాయాశక్తివలె పిండాండమునందు మనస్సు త్రిగుణాత్మకమై విక్షేపావరణములందు జగత్తును కల్పించుచున్నది. ఆహతశబ్దరూపమైన జగత్తు అనాహతశబ్దరూపమైన శక్తిమూలమున వశ మగుట ఆగమశాస్త్రములకు ప్రయోజనము. చిచ్ఛక్తి త్రిగుణాశ్రయయై నాదబిందుకళారూపమున కారణసూక్ష్మస్థూలరూపప్రపంచముగ పరిణమించుచున్నది. సచ్చిదానందపరమైన శివతత్త్వమువలన శక్తితత్త్వము గలుగుచున్నది. శక్తితత్త్వమునుండి సదాఖ్యతత్త్వమైన నాదమును, నాదమునుండి ఈశ్వరతత్త్వమైన బిందువును కలుగుచున్నవి. ఈ పరాబిందువునుండి మహాశక్తియును, మహాశక్తినుండి త్రిపుటీస్వరూపమైన విశ్వమును గలుగుచున్నవి. త్రిబిందుస్వరూపమైన ప్రపంచము పరా, సూక్ష్మ, స్థూల, రూపముల గోచరం బగుచున్నది. శివశక్తుల సంయోగము నాదరూపమున మహాయోగమై సృష్టి గలుగుచున్నది. కారణబిందువు మూలప్రకృతిరూపమున నిర్గుణముగను, సగుణప్రకృతిస్వరూపమునందు త్రిగుణాత్మకముగను గోచరమగుచున్నది. ఇచ్ఛాక్రియాజ్ఞానశక్తులు, సత్త్వరజస్తమోగుణములు మూలశక్తిగుణవిభాగములు. జ్ఞానేచ్ఛాక్రియాశక్తులు, సూర్యచంద్రాగ్నులు, రుద్రబ్రహ్మవిష్ణులు, రౌద్రజ్యేష్ఠావామదేవీమూర్తులు బిందునాదకళాశక్తుల పరిణామములు.

బిందువులయుత్పత్తి :— సర్వవ్యాపకమైన చిచ్ఛక్తి విస్ఫూర్తిరూపమున బిందురూపమును దాల్చుచున్నది. శివశక్తి విస్ఫూర్తిప్రకాశము బిందువునకు నాదరూపపరిణామమును గలిగించుచున్నది. శివశక్తిస్వరూపమైన బిందువు శక్తిశివసంజాతమైన నాదము మహాయోగరూపమున కళాసంభవ మగుచున్నది. బిందునాదకళారూపమైన మూలప్రకృతి కామకళారూపమున, ప్రపంచరూపమున పరిణమించుచున్నది. పంచవింశతితత్త్వమయమైన ప్రపంచము శక్తిమయమై శక్తియోగసాధనమున పురుషార్థసిద్ధికి సాధనభూతముగ నున్నది. మహత్తు, మనోబుద్ధిచిత్తాహంకారములు, పంచభూతములు (పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశములు), పంచతన్మాత్రలు, కర్మేంద్రియములు (వాక్పాదపాణిపాయూపస్థములు), జ్ఞానేంద్రియములు (శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణేంద్రియములు) — ౨౫ తత్త్వములు.

శక్తి-శబ్దము :— అవ్యక్తమైన శక్తికి ప్రథమవ్యక్తరూపము నాదము. నాదము శబ్దస్వరూపమున బ్రహ్మాండావృతమై బ్రహ్మాండమును శబ్దాధారమునను గ్రాహ్యము చేయుచున్నది. విశ్వాకారగణమును గ్రహించుటకు శబ్దము మూలాధారము. వేదములందు శబ్దబ్రహ్మము విశ్వమునకు మూలాధారముగ ప్రతిపాదింపఁబడినది. ఋగ్వేదమునందు శబ్దబ్రహ్మమంత్రమునందు "చత్వారి శృంగాః త్రయోఽస్య పాదాః........." అను మంత్రార్థము శక్తిసంజాతమైన శబ్దప్రభావమును విశదము చేయుచున్నది. పరబ్రహ్మవాచ్యమును, ఉపనిషత్సారమును, సకలమంత్రార్థప్రదమును నైన ఓంకారప్రణవమును, నాదము శబ్దార్థభావరూపములను ప్రపంచపరిణామమును పొందిన విధమును వ్యక్తము చేయుచున్నది. శబ్దము ప్రథమావస్థయందు భావదశయందు (౧) పరారూపమునను, భావము సూక్ష్మదశయందు (౨) పశ్యంతీరూపమునను, భావము శబ్దరూపమున (౩) మధ్యమారూపమును వాగ్రూపమును, (౪) వైఖరీరూపమును దాల్చుచున్నది. భావము ఇచ్ఛాశక్తి, క్రియాశక్తి, జ్ఞానశక్తులసంయోగమువలన శబ్దార్థమయమైన ప్రపంచార్థమును గ్రాహ్యము చేయుచున్నది. సకల శబ్దార్థములకును స్థూలరూపమున మూలాధారమైన అక్షరామ్నాయము ప్రపంచార్థమును గ్రహించుటకును, పురుషార్థమును సాధించుటకును సాధనభూతముగ నున్నది. సకలశాస్త్రములు, సకలతంత్రములు, సకలమంత్రములు, సకలకళలు, సకలయోగములు, సకలవేదములు, భావశబ్దార్థపరిణామమైన పురుషార్థసాధనమునకు వినియోగపడుచున్నవి. వైదికవిజ్ఞానపరిణామమునందు మంత్రతంత్రయోగశాస్త్రములు పురుషార్థసిద్ధికి వినియోగపడినవిధము జిజ్ఞాసువులకు విచారయోగ్యముగ నున్నది.

శబ్దము :— శబ్దము అర్థముగను, అర్థము ప్రత్యయముగను, ప్రత్యయము స్పందనముగను ప్రపంచపరిణామమును పొందుచున్నది. సమష్టియం దేకమైన దశాభేదములు వ్యష్టియందు భిన్నములుగాఁ గనుపడినను నేకముగ నున్నవి. అవ్యక్తనాదము సువ్యక్తనాదరూపమును దాల్చఁగల విధమును అక్షరామ్నాయము తెలుపుచున్నది. అక్షరామ్నాయము సకలశబ్దార్థములను సువ్యక్తము చేయఁగలవిధమునకు సంస్కృతాక్షరామ్నాయము నిదర్శనముగ నున్నది. సంస్కృతభాషయం దక్షరామ్నాయము అకారముతో నారంభమై హకారముతో నంత మొందుచున్నది. అకారమునుండి హకారమువఱకును గల అక్షరములు శబ్దములను, పదములను, ప్రత్యయములను, పదార్థములను సమకూర్చుచున్నవి. అహమ్ శబ్దము ఆద్యంత వర్ణమాలాంతర్గతమైన సకల ప్రపంచమును నిరూపించుటకు సాధనముగ నున్నది. ఆదివర్ణమైన అకారమునకును, అంత్యవర్ణమైన హకారమునకును నడుమఁ గల వర్ణసముదాయము విద్యలకును, మంత్రములకును కళలకును మూలాధారమై సకల పదార్థములకు చిహ్నముగ నున్నది.

అహమ్ శబ్దము పరా పశ్యంతీ మధ్యమా వైఖరీరూపమైన సకల ప్రపంచమును వ్యక్తము చేయునట్లు హిందూవిజ్ఞానము మంత్రతంత్ర శాస్త్రరూపమున నిరూపించుచున్నది.

అకారము శివస్వరూపము, నిర్గుణము; హకారము శక్తిస్వరూపము, సగుణము. నిర్గుణ సగుణస్వరూపమును శివశక్తిస్వరూపమును నైన అహమ్కారము కామకళాస్వరూపమున జగద్రూపముగ పరిణమించుచున్నది. మహత్తత్త్వము, చంద్రసూర్యవహ్ని బిందురూపమై వెలయుచున్నది. త్రిగుణాత్మకము లైన చంద్రసూర్యవహ్ని బీజములు ప్రకాశ విమర్శ మిశ్రబిందువులై పురుషప్రకృతి సంయోగరూపమైన హంసఃరూపమును దాల్చుచున్నవి. హంసః వర్ణములు కామకళాత్మకమైన త్రికోణరూపమునందు వ్యక్తము లగుచున్నవి. కామకళారూపమైన త్రికోణశీర్షమునందు హకారమును, పీఠకోణములందు సకారవిసర్గలును ప్రతిపాదితములు. శబ్దబ్రహ్మము త్రిగుణాత్మకమై వ్యత్యస్త యోనిపీఠాకృతిని ఇచ్ఛాక్రియా జ్ఞాన శక్తులను వ్యక్తము చేయుచున్నది.

బిందుసంజాతమైన త్రికోణరేఖలు (అ, క, థ) వర్ణరూపమున వ్యక్తమైన (౪౮) నలువదియెనిమిదివర్ణములచే నిర్మితమగుచున్నవి. అకారము మొదలు పదునారు వర్ణములు (అచ్చులు) ఒకరేఖయును, కకారము మొదలుకొని తకారమువఱకు నొకరేఖయును, థకారమునుండి హకారమువఱకు మూడవరేఖయును త్రికోణరేఖలు. పరాశక్తియైన బిందువు నాదబిందుకళారూపమునను, సూర్యచంద్రాగ్ని రూపమునను హంసఃయోగమున పురుషప్రకృతిసంయోగమున ప్రపంచరూపమున వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. బ్రహ్మాండభాసురమైన అక్షరామ్నాయము పిండాండమునందును శక్తిరూపమున జీవపరిణామమునందు వినియోగపడుచున్నది. బ్రహ్మాండావృతములైన సప్తలోకములు, సప్తస్వరములును, సప్తచ్ఛాయలు పిండాండమునందు సప్తకమలరూపమున జీవయాత్రకు వినియోగపడుచున్నవి.

చరాచరప్రపంచ మంతయును చైతన్యశక్తిమూలమున జీవయాత్ర చేయుచున్నది. జీవజాలములు శక్తిని స్వాధీనముచేసికొనుటకు చేయుచున్న ప్రయత్నములను ప్రపంచపరిణామము విశదము చేయుచున్నది. వర్తమానకాలమునందు ప్రకృతిశాస్త్రజ్ఞులు వ్యక్తముచేసిన సిద్ధాంతములును, నిర్మాణములును నీపరిణామములనే నిర్ణయించుచున్నవి. జీవశాస్త్రము, భౌతికశాస్త్రము, రసాయనశాస్త్రము, జ్యోతిశ్శాస్త్రము, గణితశాస్త్రము, వేదాంతశాస్త్రము, యంత్రశాస్త్రము మొదలగు శాస్త్రములు చేసిననిర్ధారణలు ప్రాచీనవైదికవిజ్ఞాననిర్ణయములను సమర్థించుచున్నవి. వర్తమానభౌతికశాస్త్రసిద్ధాంతములు, నిర్మాణవిమర్శనములు ప్రాచీనాధ్యాత్మికసిద్ధాంతమార్గములను సమర్థింపఁగలవిధమును పరిశోధనలు విశదము చేయుచున్నవి. ఆదికాలమున భయభ్రాంతులకు మూలములైన ప్రకృతిశక్తులు కాలక్రమమున వశవర్తినులై మానవధర్మాభ్యుదయమునకు వినియోగపడుచున్నవి.

అఖండమైనశక్తి ఖండరూపములందు సూక్ష్మాతిసూక్ష్మరూపమునను, బాహ్యాభ్యంతరములం దేకశ్రుతిబద్ధమైనపుడు ప్రపంచస్థితికిని, అపశ్రుతిబద్ధ మగునపుడు విలయమునకును సాధనభూతముగ నున్నది. నాదబిందువులు రేఖాకారమునను సూక్ష్మరూపమునను ప్రపంచీకరణమును జేయుచున్న విధమును చిచ్ఛక్తి విశదము చేయుచున్నది. శ్రీచక్రమును షట్చక్రనిరూపణమును నాదము రూపరేఖావిలాసమున వ్యక్తముగాఁగల విధమును నిరూపించుచున్నవి. చిచ్ఛక్తినుండి ఆకాశము, ఆకాశమునుండి వాయువు, వాయువునుండి అగ్ని, అగ్నినుండి జలము, జలమునుండి పృథ్వి, పృథ్వినుండి చరాచరప్రపంచము కలుగుచున్నది. చిచ్ఛక్తి పృథ్వీతత్త్వమునందు ఆకాశతత్త్వమునందువలె వ్యక్తమగుచున్నను జీవజాలములకు పృథ్వీతత్త్వముగోచరించినట్లు ఆకాశతత్త్వము గోచరము గాకున్నది. సర్వవ్యాపకమైన చిచ్ఛక్తిని అనుభవవేద్యము చేయుటయే సకలయోగములకును సకలశాస్త్రములకును, మంత్రములకును తంత్రములకును, కావ్యములకును కళలకును ప్రయోజనము.

శ్లో. శ్రుతివిప్రతిపన్నా తే యదా స్థాస్యతి నిశ్చలా,
సమాధా వచలా బుద్ధి స్తదా యోగ మవాప్స్యసి.

అవ్యక్తమైన చిచ్ఛక్తిని సువ్యక్తమైన ఉపాధిమూలమున గ్రహించుట పురుషార్థమునకు ప్రయోజనము. అవ్యక్తమైన చిచ్ఛక్తి నాదరూపమున సుశ్రుతోపేతముగ విశ్వస్థితికి ఆధారభూతము. విశ్వవ్యాప్తమైన నాదము కళారూపమున విశ్వస్థితికి వినియోగపడుచున్న విధము 'రేడియో' శక్తి విశదము చేయుచున్నది. కళారూపమైన 'రేడియో' శక్తి శబ్దరూపమునను, శబ్దము అక్షరరూపమునను, అక్షరము పదరూపమునను, పదము అర్థరూపమునను పరిణామమును బొందినవిధము బ్రహ్మాండమునందువలె పిండాండమునందును గ్రాహ్యమగుచున్నది. హిందూవిజ్ఞానప్రతిపాదితమైన మంత్ర తంత్ర యోగశాస్త్రములు పిండాండమునందు శ్రీవిద్యారూపమున నీపరమార్థమును సాధించుటకు వినియోగపడుచున్నవి.

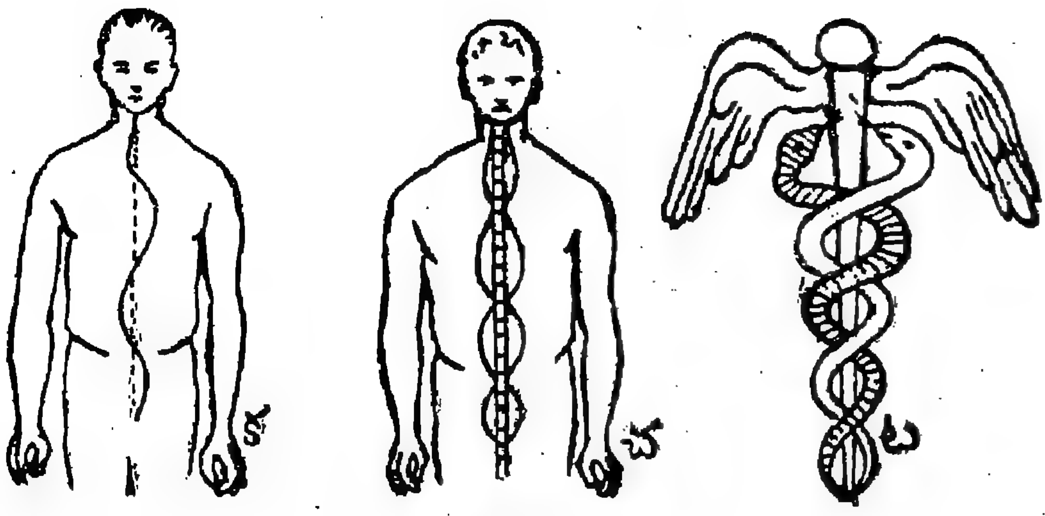
ప్రపంచపరిణామమునందు మానవదేహము బ్రహ్మాండాంతర్గతమైన పిండాండమునకు లక్ష్యముగ నున్నది. విశ్వవ్యాప్తమైన రేడియోశక్తిని యంత్రసాధనమున శబ్దరూపమున ప్రత్యక్షము చేయఁగలవిధమున బ్రహ్మాండవ్యాప్తమైన చైతన్యశక్తిని మంత్రరూపమున దేహమునందు ప్రత్యక్షము చేయుట మంత్రశాస్త్రమునకు ప్రయోజనము. మంత్రశాస్త్రము బీజాక్షరరూపమున చైతన్యశక్తి నావాహనము చేయుచున్నది. అక్షరమునందు మంత్రబీజాక్షరములు ప్రపంచసాధనములైన ఇచ్ఛాజ్ఞానక్రియాశక్తులకు సంచలనము గలుగఁజేయుచు సాధకులసంకల్పముల కావరణవిక్షేపశక్తులఁ గలుగఁజేయుచున్నవి. మంత్రబీజాక్షరములు బీజ, శక్తి, కీలక రూపమున సంకల్పితదేవతావాహనమును సాధకునిదేహమునందుఁ జేయుచు బ్రహ్మాండశక్తులను పిండాండమునందు ప్రజ్వలింపఁజేయుచున్నవి. మంత్రశాస్త్రమునందు పురుషవిద్య, శ్రీవిద్య, కామవిద్య,

ఘోరవిద్యాదుల ఉపాసన సాధ్యము. పురుషార్థమునందు ప్రధానమైన మోక్షమునకు సాధనభూతము కాని మంత్రోపాసనము ఇతర యోగవిద్యాభ్యాసమువలెనే పరిత్యాజ్యము. పురుషార్థమునకు సాధనములైన అర్థకామములును ధర్మావిరుద్ధములు గాకుండుట మంత్రోపాసనమునకును యోగవిద్యాభ్యాసమునకువలెనే పరమార్థము. మంత్రశాస్త్రమందు ధర్మయుక్తమైన అర్థకామసిద్ధికి కామేశ్వరీ రాజరాజేశ్వరీ త్రిపురసుందరీ దేవీపరమైన శ్రీవిద్యోపాసన సాధనముగ నిగమాగమములు నిరూపించుచున్నవి. శ్రీవిద్యోపాసనాంతర్గతమైన కుండలినీ యోగము మంత్రసిద్ధికిని అష్టసిద్ధులకును మోక్షమునకును సాధనము గాఁగలవిధమును షట్చక్రనిరూపణము విశదము చేయుచున్నది.

కుండలినీయోగము:— 'పరా వాఙ్మూలచక్రస్థః పశ్యంతీ నాభిసంస్థితా, హృదిస్థా మధ్యమా జ్ఞేయా వైఖరీ కంఠదేశగా'. చైతన్యశక్తి బ్రహ్మాండాంతర్గతమైన పిండాండమునకు ఆవాహన గాఁగలవిధమును కుండలినీయోగము విశదము చేయుచున్నది. చైతన్యశక్తి హంసః రూపమున ఉచ్ఛ్వాస, నిశ్వాసములను గలుగఁజేయుచు పిండాండములందు శివశక్తుల సంయోగమును గలుగఁజేయుచున్నది. బ్రహ్మాండమునందు మాయాశక్తినివలె పిండాండమునందు మనశ్శక్తిని స్వాధీనము చేయఁగలవిధమును కుండలినీయోగము విశదము చేయుచున్నది. బ్రహ్మాండమునందు నాద బిందు కళా పరిణామములైన వర్ణమాలాక్షరములు దేహమునందును వర్ణమాలాక్షరశక్తులరూపమున నంతర్వ్యాప్తము లై యున్నవి. బ్రహ్మాండాంతర్గతములైన భూలోకము, భువర్లోకము, సువర్లోకము, మహర్లోకము, జనలోకము, తపోలోకము, సత్యలోకము పరమైన శక్తులు పిండాండమునందు దేహమునందును అక్షరరూపమున నంతర్గతములై సప్తకములరూపమున ప్రతిష్ఠితము లైయున్నవి. రేడియోశక్తి తంత్రిముఖమున పరిస్ఫుట మగువిధమున, కుండలినీశక్తి కుండలినీప్రబోధమున పరిస్ఫుట మగువిధమును కుండలినీయోగము బోధించుచున్నది.

మానవుఁడు దేహము కాకను దేహాధిష్ఠితమైన దేహి. మానవశరీరము విచిత్రనిర్మాణము. జీవశాస్త్రము, జంతుశాస్త్రము, శారీరకశాస్త్రము, భౌతికశాస్త్రము, రసాయనశాస్త్రము, జీవవికాసమునకు దేహాంగవికాసము వినియోగపడిన విధమును విశదము చేయుచున్నవి. చైతన్యశక్తి భౌతికస్వరూపములందు స్వయంప్రకాశమును, స్వయంవ్యక్తిత్వమును బడయఁగల విధమునకు మానవదేహాంగములు ప్రమాణములు. స్థూల సూక్ష్మ కారణదేహములందు స్థాపితమైన చిచ్ఛక్తి స్వయంప్రకాశమాన మైనను త్రిపురావరణబద్ధమై అప్రత్యక్షముగ నున్నది. మానవ దేహములందును, సకల పిండాండములందును బ్రహ్మాండమునందువలె చిచ్ఛక్తి పూర్ణవ్యాపకమును గలిగియున్నది. పిండాండములందు పూర్ణవ్యాపకమును గలిగినను అప్రత్యక్షముగ నున్న చిచ్ఛక్తిని స్వాధీనము చేసికొనుట శ్రీవిద్యకును, తదంగమైన కుండలినీయోగమునకును ప్రయోజనము.

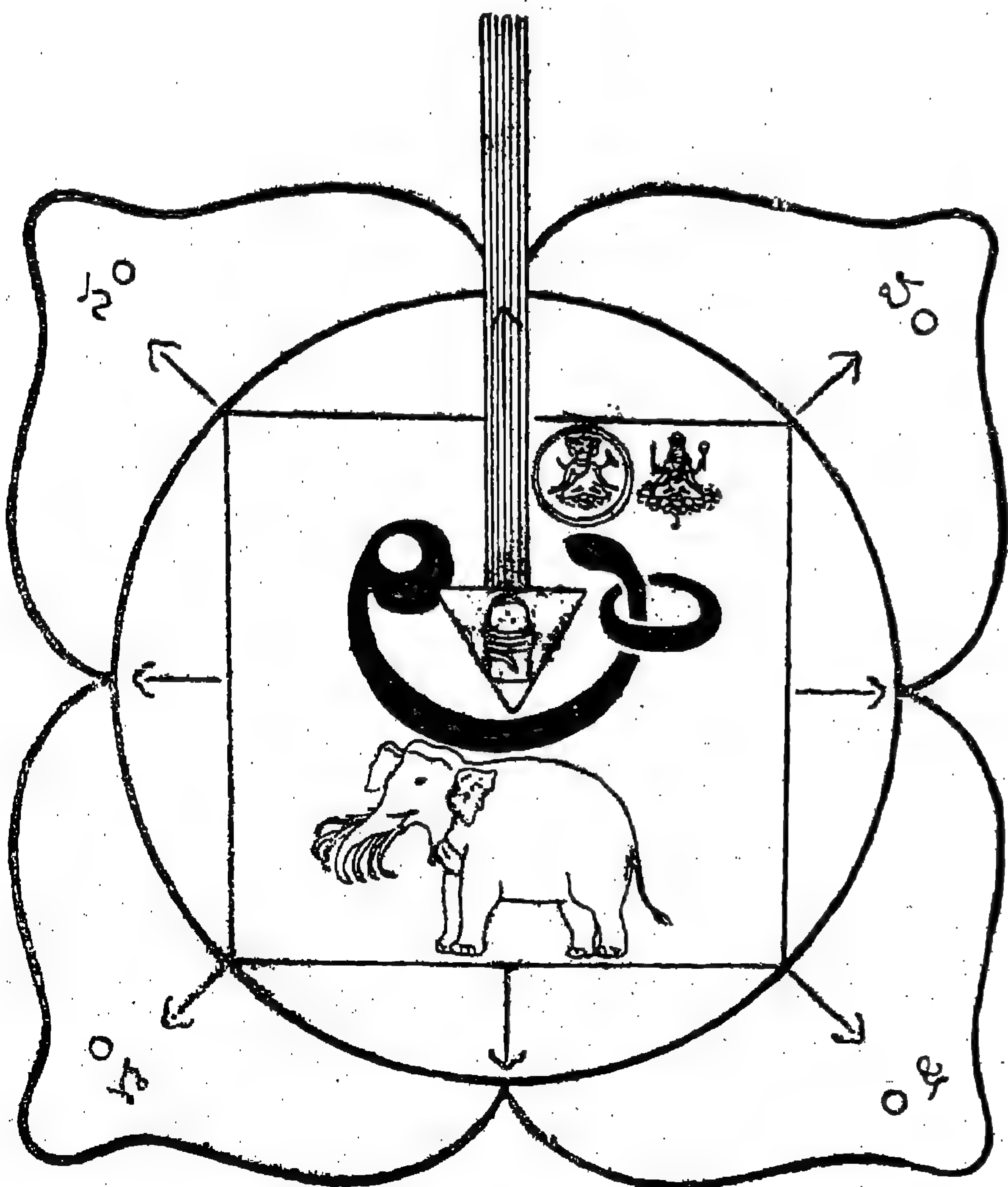
కుండలినీశక్తి:— బ్రహ్మదండి దేహమునందు బ్రహ్మరంధ్రము మొదలు ముడ్డిపూస (Coccyx) వఱకును వ్యాపించియున్నది. సుషుమ్నా నాడి బ్రహ్మదండినడుమగ బిసతంతురూపమున వ్యాపించియున్నది. ఇడాపింగళా నాడులు, చంద్రసూర్యనాడులు మూలాధారస్థానమునుండి వెడలుచు భ్రూమధ్యస్థానమునందు సుషుమ్నా నాడితో సంయోగమును పొందుచున్నవి. సుషుమ్నా నాడి శుద్ధచిచ్ఛక్తికిని, ఇడాపింగళలు చంద్రసూర్యశక్తులకును చిహ్నములు. ఇడ సుషుమ్నకు ఎడమభాగమునందును పింగళ కుడిభాగమునందును మూలాధారస్థానమునుండి బయలుదేఱి చక్రస్థానములందు సుషుమ్నను కలసికొనుచు ఆజ్ఞాస్థానమునందు సుషుమ్నతో సంయోగమును పొందుచున్నవి. ఇడాపింగళానాడులు సుషుమ్నానాడికి ఎడమ కుడి వైపులనుండి ప్రదక్షిణము చేయుచు చక్రస్థానములందు కలసికొనుచున్నవి. ఈకూటస్థానములు, చక్రస్థానములు గ్రంథిస్థానములు. స్థూలదేహమునందు గ్రంథిస్థానములందు దేహమునందు వ్యాపకమై యున్న ఇడాపింగళల సంయోగస్థానములు శక్తిస్థానములై బ్రహ్మాండమునందలి శక్తుల నాకర్షించుచున్నవి. బాహ్యాభ్యంతరశక్తులు చక్రస్థానములందు యోగయుక్తములై పంచప్రాణవాహినులను దేహమునందు ప్రసరింపఁజేయుచు జీవయాత్రకు వినియోగపడుచున్నవి. ఇడాపింగళానాడులు మూలాధారమునుండి ఆజ్ఞాస్థానమువఱకును చక్రభ్రమణమువిధమునను (Spiral) సుషుమ్నకు ప్రదక్షిణము చేయుచు చక్రస్థానములందు కలసికొనుచు నాగావరోహణావరోహణములను చేయుచు ప్రాణప్రవాహమును క్షేత్రమునందు ప్రవహింపఁజేయుచున్నవి. నాగబంధమువిధమున ఇడా, పింగళా, సుషుమ్నా నాడులు సామాన్యముగ ప్రకృతిసిద్ధముగను స్వతంత్రముగను ప్రాణప్రవాహమును ప్రవహింపఁజేయుచున్నను, యోగధారణను ప్రాణప్రవాహమును స్వాధీనము చేసికొని దేహద్వారములందును, గ్రంథులందును ౭౨,౦౦౦ నాడులందును ప్రాణశక్తులను సంకల్పానురూపముగ ప్రవహింపఁజేయుచున్నది. సకలపదార్థములందును ప్రాణచైతన్యశక్తి ముఖమున వ్యాపకమైయున్నను భూతపంచీకరణమునందు స్థూలస్వరూపములం దాకాశతత్త్వము క్షీణించుటయును, పృథ్వీతత్త్వము ప్రబలుటయును సంభవించుచున్నది. పంచభూతములును అనులోమ విలోమమార్గమున ప్రపంచీకరణమును బడయుచున్నవిధమును భూతములయుత్పత్తిస్థితిలయములును పంచీకరణమార్గమును తెలుపుచున్నవి. సృష్టిపరిణామమునం దాకాశపరమాణువు పృథ్వీపరమాణువుగ పరిణమించుచు క్షేత్రజ్ఞున కనంతములైన క్షేత్రములు కల్పింపఁబడుచున్నవి. ఆకాశపరమాణువునందు పరిపూర్ణముగ వ్యాప్తమైయున్న చైతన్యశక్తి పృథ్వీపరమాణువునందు విక్షేపావరణములందు స్తంభించి ప్రక్షిప్త మగుచున్నది. పృథ్వీజలతేజోవాయుతత్త్వములం దంతర్గతమై యున్న చైతన్యశక్తిని ప్రజ్వలింపఁజేసి పరమార్థమును బడయుటయే ఇతరయోగములకువలె కుండలినీయోగమునకును పరమార్థము. చంద్రసూర్యనాడులు చక్రభ్రమణవిధమున గ్రంథిస్థానములందు

చిత్రము ౧

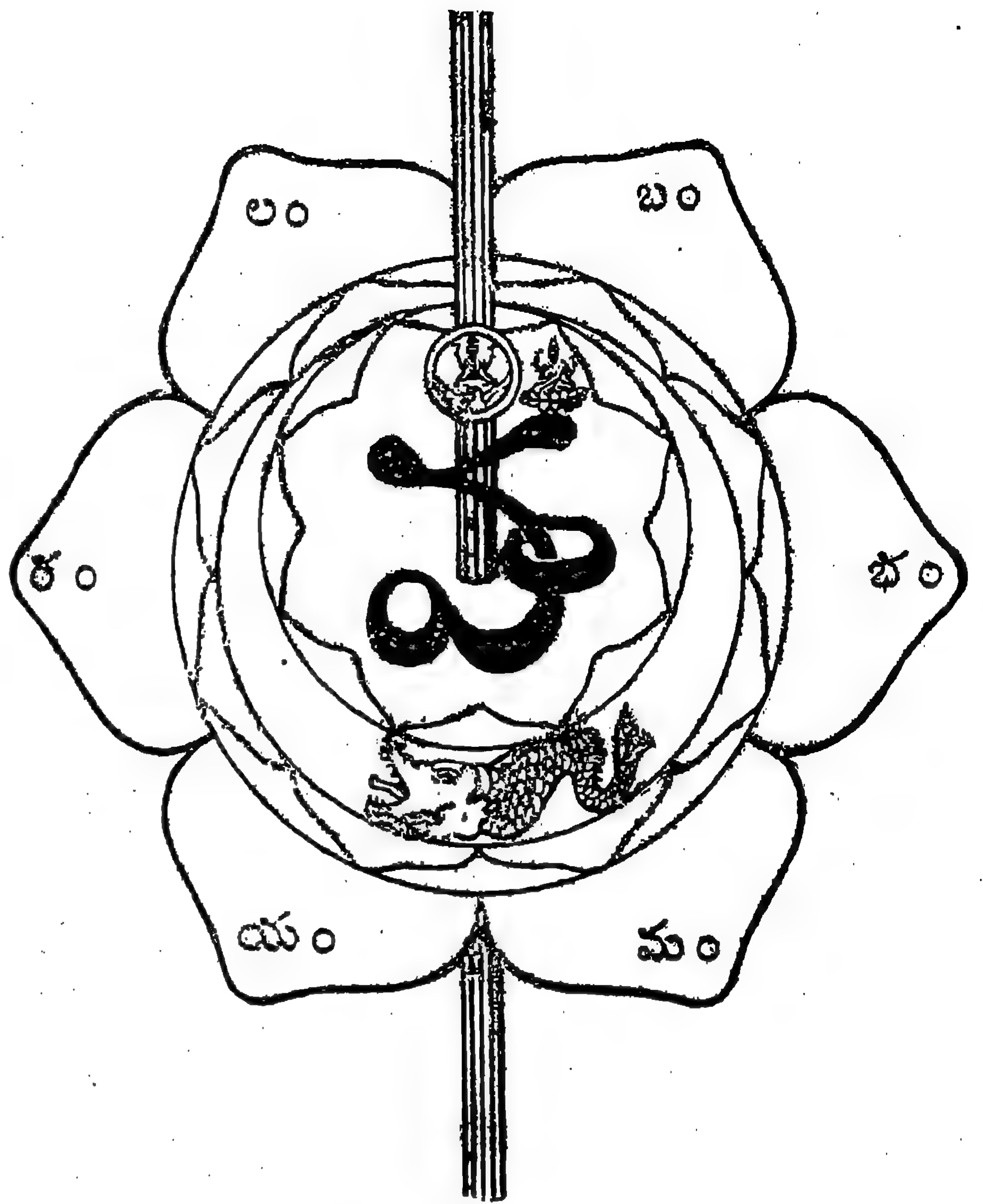
కలసికొనుచున్న విధమును ౧-వ చిత్రపటమునందలి మూడుచిత్రములు తెలుపుచున్నవి. విషయధ్యానము బాహ్యసాధనములమీఁద నాత్మశక్తులను లగ్నము చేయుచు నాత్మవికాసమును దుర్లభము చేయుచున్నది.

కుండలినీశక్తి – సప్తకమలములు:— ౧. మూలాధారము. ౨. స్వాధిష్ఠానము, 3. మణిపూరకము, ౪. అనాహతము, ౫. విశుద్ధము, ౬. ఆజ్ఞాస్థానము, ౭. సహస్రారము – సప్తకమలములు. ఆగమశాస్త్రము లీసప్తకమలములను విశేషముగ వర్ణించుచున్నవి. సనకుఁడు, సనందనుఁడు, సనత్కుమారుఁడు, వసిష్ఠుఁడు, శంకరుఁడు, అప్పయదీక్షితులు మొదలగు నాగమశాస్త్రజ్ఞులు కుండలినీయోగమును వర్ణించిరి. ఆగమములకు సన్నిహితసంబంధముగల మంత్రయంత్రతంత్రశాస్త్రములును నీయోగమునకు ప్రాముఖ్యము నొసంగుచున్నవి. ఆగమశాస్త్రములకు ప్రధానమైన శ్రీవిద్యకు కుండలినీయోగము హృదయముగ నున్నది.

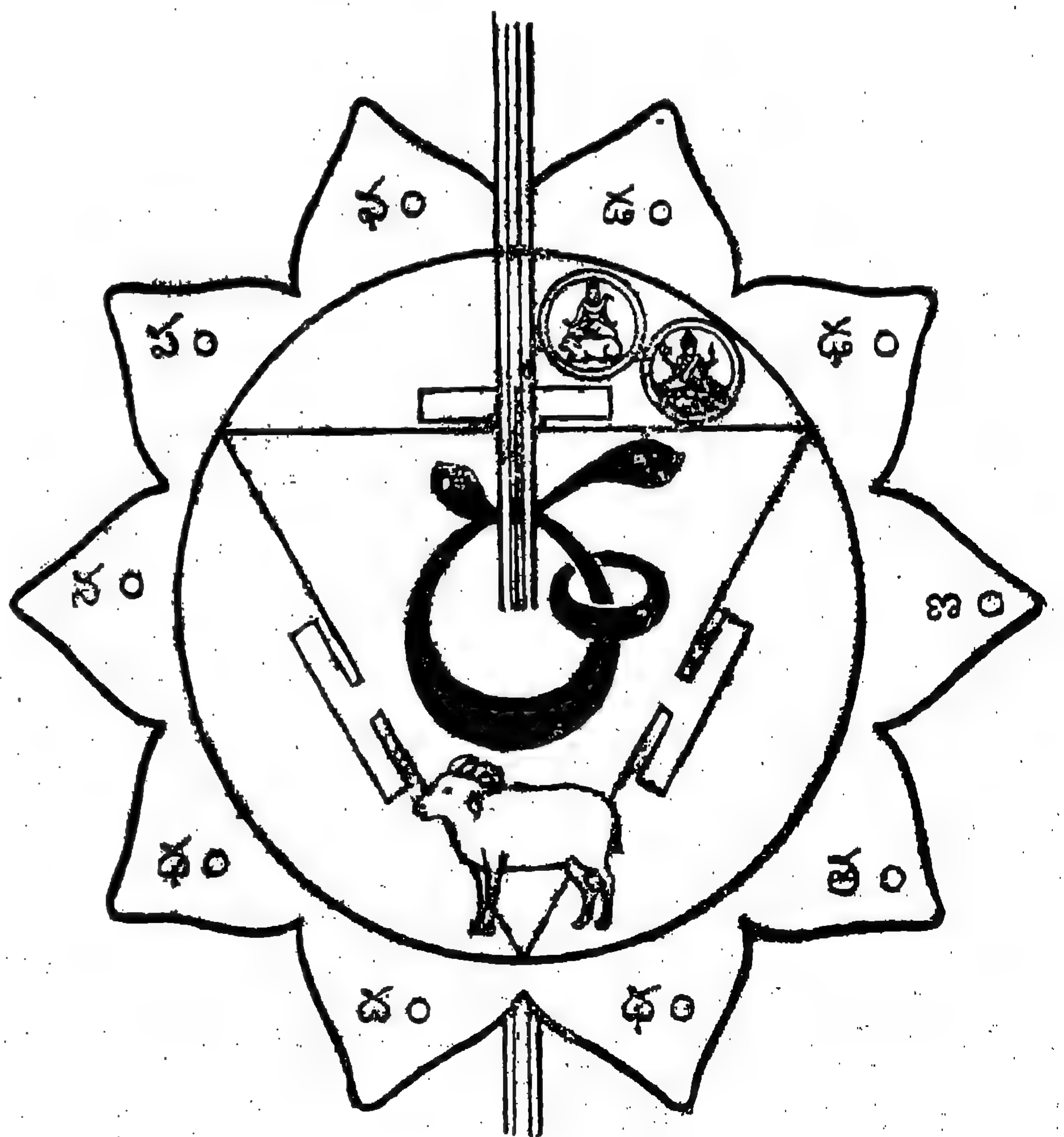
చిత్రము, ౨ : మూలాధారము

గుదస్థానము : పృథ్వీతత్త్వము

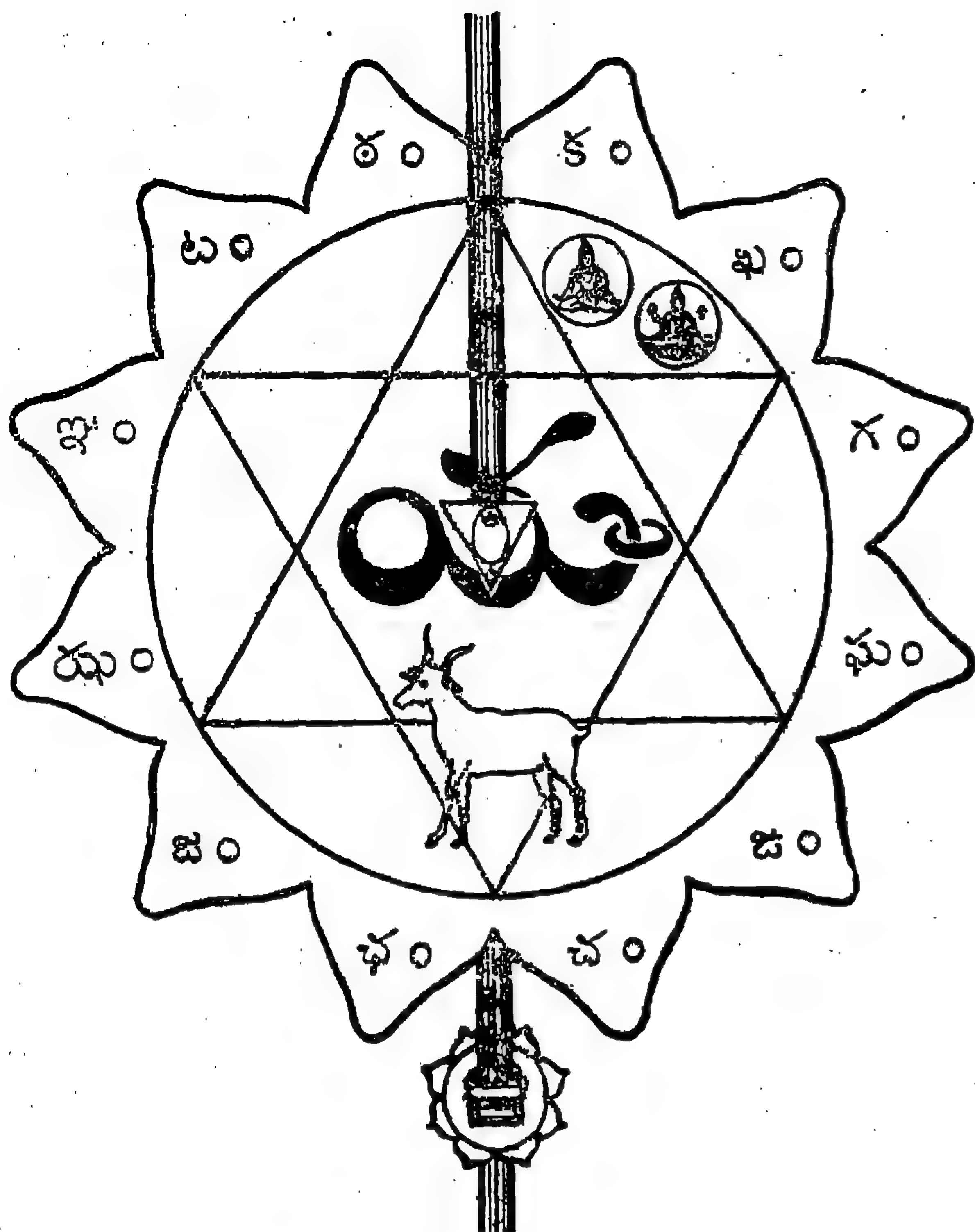
చిత్రము, 3 : స్వాధిష్ఠానము

లింగస్థానము : అప్తత్త్వము

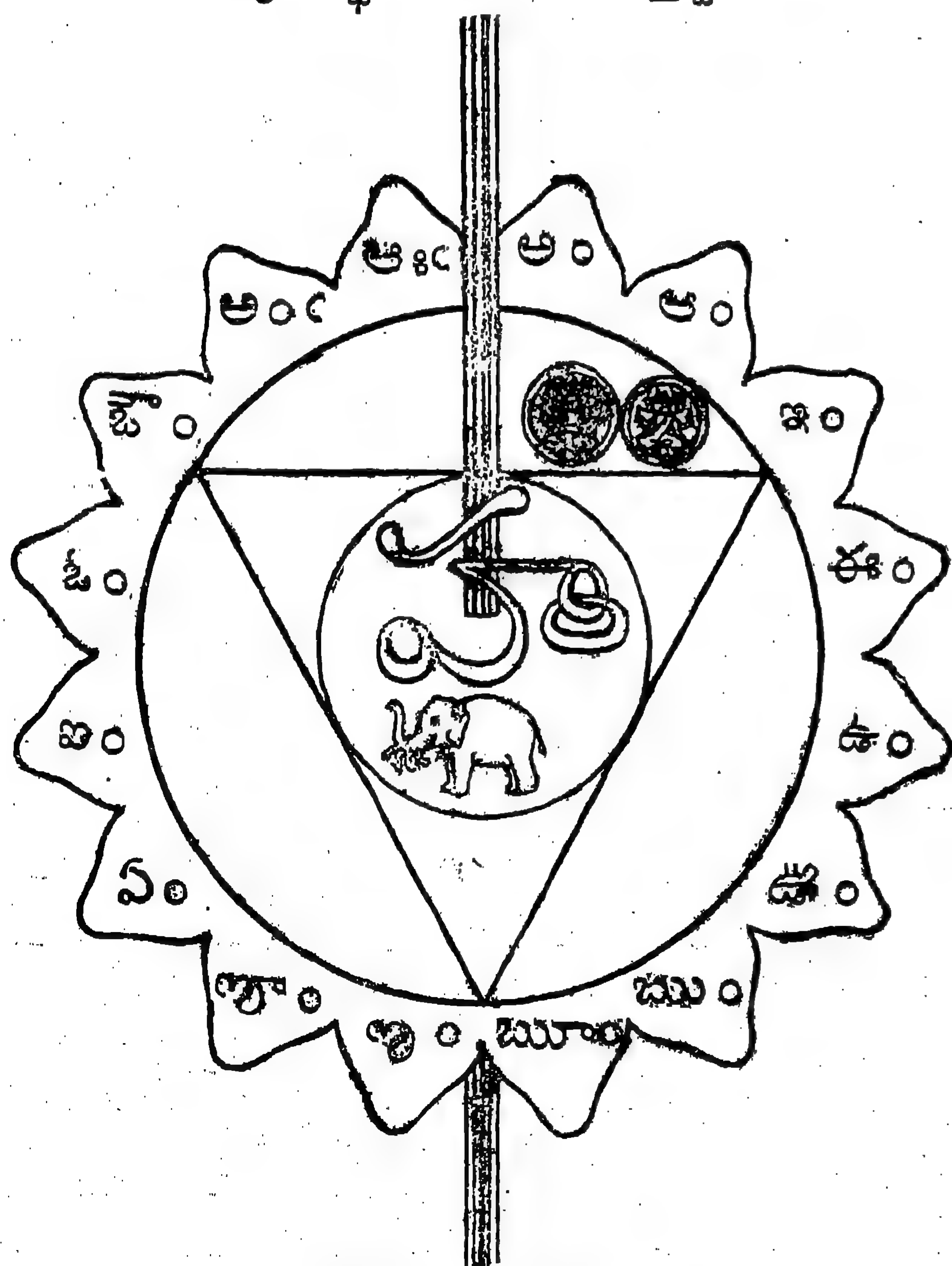
చిత్రము, ౪ : మణిపూరకము

నాభిస్థానము : తేజస్తత్త్వము

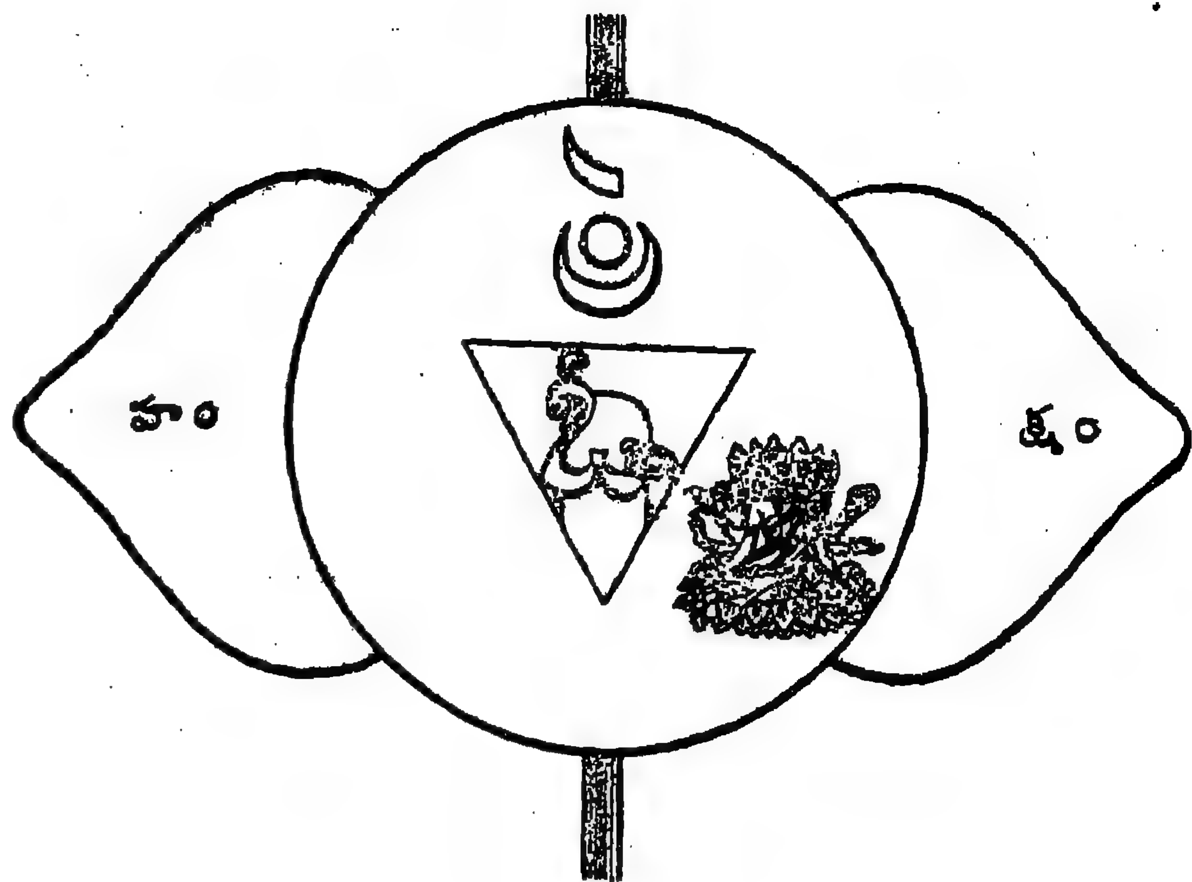
౪ చిత్రము, ౫: అనాహతము 5

హృదయస్థానము: వాయుతత్త్వము

౫ చిత్రము, ౬: విశుద్ధము 6

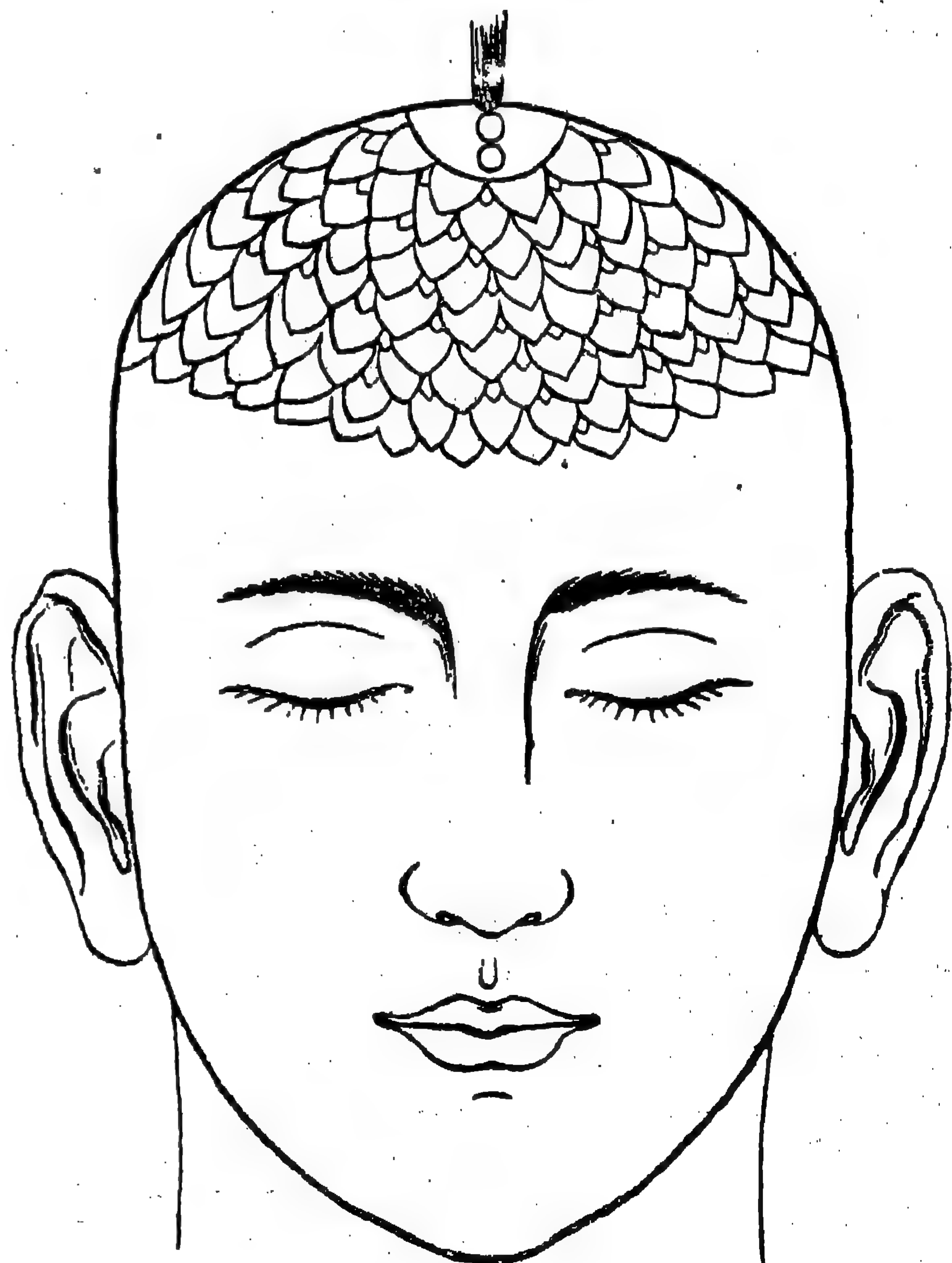
కంఠస్థానము: ఆకాశతత్త్వము

౬ 7

చిత్రము, ౭: ఆజ్ఞాచక్రము

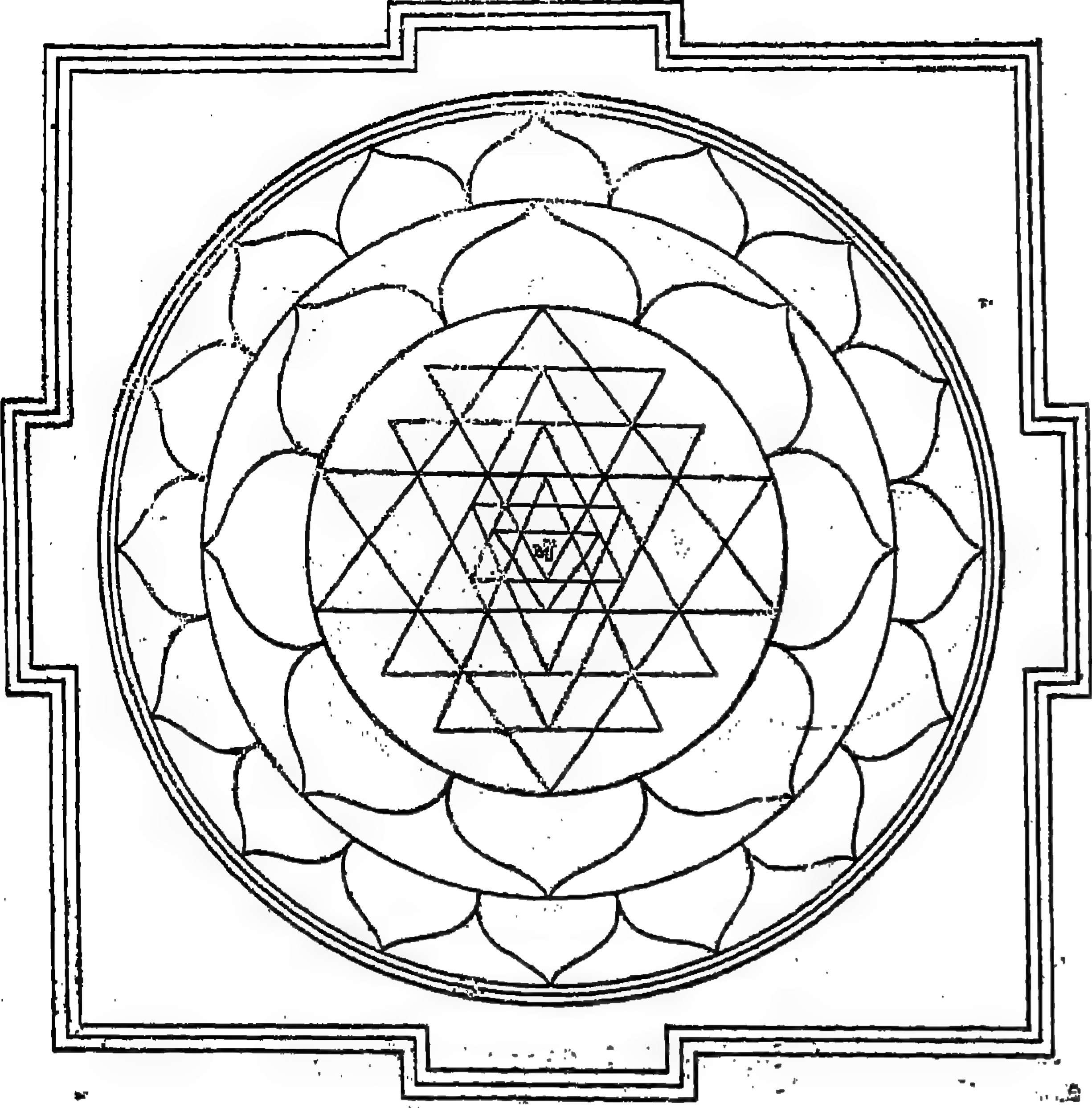
భ్రూమధ్యస్థానము: మనస్తత్త్వము

౭ 8

చిత్రము, ౮: సహస్రారము

శిరస్సు: ఆత్మస్థానము

శ్రీ చక్రము

శ్లో. చతుర్భి శ్శ్రీకణ్ఠై శ్శివయువతిభిః పఞ్చభి రపి
ప్రభిన్నాభి శ్శంభో ర్నవభిరపి మూలప్రకృతిభిః,
చతుశ్చత్వారింశ ద్వసుదళకళా శ్ర త్రివలయ
త్రిరేఖాభిస్సార్ధం తవ శరణకోణాః పరిణతాః.

—సౌందర్యలహరి.

తా. తల్లీ! నలువురు రుద్రులచేతను, శివునికంటె వేఱయిన యేవురు శివశక్తులచేతను, తొమ్మిది మూలప్రకృతులచేతను, అష్టదళ, షోడశదళ, త్రివలయరేఖలచేతను నీకు నిలయ మయిన శ్రీచక్రము నలువదినాలు గంచులు గలది. శ్రీచక్రము త్రికోణాష్టకోణ దశకోణద్వయ చతుర్దశకోణము లనియెడు నయిదు శక్తిచక్రముల చేతను, బిందువు, అష్టదళము, షోడశదళము, చతురశ్రము అను నాలుగు శివచక్రములతోడను గూడి నవచక్రాత్మక మయి శివశక్త్యుభయరూపముగా వెలయుచుండును.

శ్లో. సమున్మీలత్సంవిత్కమలమకరన్దైకరసికం
భజే హంసద్వన్ద్వం కిమపి మహతాం మానసచరమ్,
యదాలాపా దష్టాదశ గుణితవిద్యా పరిణతి
ర్యదాదత్తే దోషా ద్గుణ మఖిలమద్భ్యః పయ ఇవ.

—సౌందర్యలహరి.

తా. తల్లీ! ఏమిథునము పలికినపలుకు లన్నియు నష్టాదశ విద్యలుగా మాఱుచున్నవో, ఏజంట దోషములనుండి గుణమును నీటినుండి పాలనువలె గ్రహించునో, వికసించినజ్ఞాన మనెడి కమల మందలి మకరందమును గ్రోలి మైమఱచి యున్న యోగుల హృదయ మను మానససరస్సున నున్న యనిర్వాచ్యమహిమగల శివశివాత్మక మనెడు హంసమిథునమును నే సేవింతును.

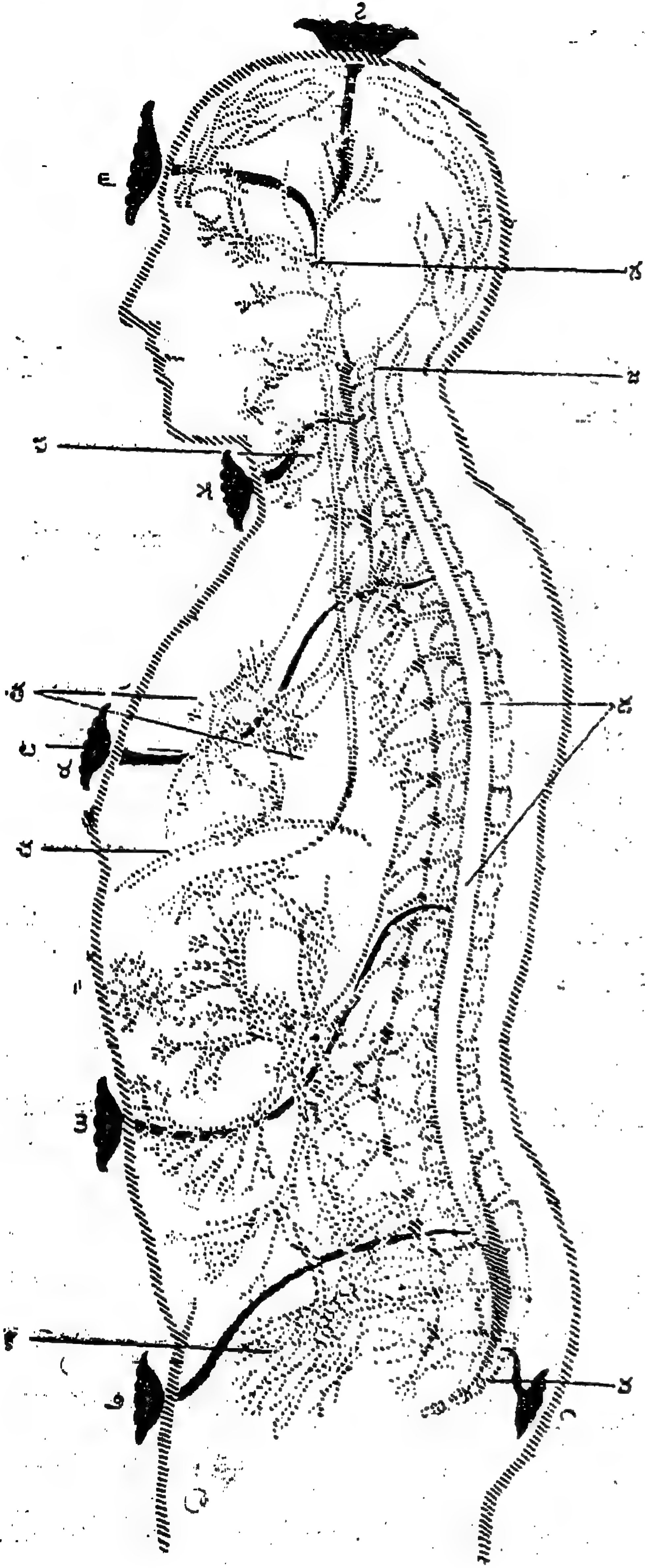
మానవ శరీరమునం దూర్ధ్వకాయము ప్రాణ ప్రవాహమున కాధారభూతముగ నున్నది. బ్రహ్మదండియందలి సుషుమ్నానాడి ప్రాణరక్షణమునకును ప్రాణపోషణమునకును మూలాధారముగనున్నది. శరీరమునందలి గ్రంథి మర్మస్థానములందు ప్రాణప్రవాహము యథోచితముగ జరుగునపు డాయురారోగ్యములు సహజమార్గమున నడచుచుండును. నరములశక్తియును నాడులశక్తియును ప్రాణప్రవాహము మీఁద నాధారపడియున్నది. ప్రాణప్రవాహమున కభ్యంతరము గలుగునపు డభ్యంతరములనుతొలఁగించుటకు యోగము సాధనముగా నున్నది. పై పటమునందలి కమలస్థానములును, మర్మస్థానములును సాధకులకు ప్రాణప్రవాహమును జేయుట కభ్యాసముచేయుట కుపకరింపఁగలవు.

బ్రహ్మాండమునందు పరిపూర్ణమును నేకమునునైన చిచ్ఛక్తి క్షేత్రమునందు (పిండాండమునందు) ఖండమును భిన్నమునునైన చిచ్ఛక్తి పూర్ణప్రయోజనములను సమకూర్చుటకు పూర్ణత్వమును బొందవలసియున్నది. మహాశక్తి ఉపాసకులకు వారి సంకల్పమునకును, నుపాసనమునకును ననురూపమైన ఫలమును గలుగఁజేయుచున్నది. భగవద్గీతయును నీయర్థమునే బోధించుచున్నది.

శ్లో. యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాం స్తథైవ భజామ్యహమ్,
మమ వర్త్మానువర్తంతే మనుష్యాః పార్థ! సర్వశః.

పురుషార్థము :— హిందూమత ధర్మసిద్ధాంతములకు ధర్మార్థ కామ మోక్షరూపములైన చతుర్విధ పురుషార్థములందును మోక్షము పరమార్థము. ఇతర యోగములవలె కుండలినీయోగపరమైన లయ యోగమును నీ పరమార్థమునకు వినియోగపడుచున్నది. సృష్టి పరిణామమునందు చిచ్ఛక్తి ఆకాశతత్త్వమునుండి వాయుతత్త్వమునందును, వాయుతత్త్వమునుండి అగ్నితత్త్వమునందును, అగ్నితత్త్వమునుండి అప్తత్త్వమునందును, అప్తత్త్వమునుండి పృథ్వీతత్త్వమునందును నధోమార్గమునను వైఖరీరూపమునను వికారమును పొందుచున్నది. అధోగతిని సవికారముగ నున్న చిచ్ఛక్తికి ఊర్ధ్వగతిని నిర్వికారత్వమును సమకూర్చుట యోగము. లయయోగము పృథివ్యప్తేజోవాయుతత్త్వములను క్రమముగ ఆకాశతత్త్వమునందు లయము చేయుచు చిచ్ఛక్తిని ప్రజ్వలింపఁజేయుచున్నది. పృథ్వీతత్త్వమునందు పరిమితమై ప్రక్షిప్తముగ నున్న చిచ్ఛక్తి ఆకాశతత్త్వయోగమువలన నపరిమిత మగుచున్నది. చిచ్ఛక్తి ఊర్ధ్వగమనమునందు మూఁతపడియున్న ద్వారములను తెఱచుచు శక్తిప్రవాహమున కాటంకములను తొలఁగించుచున్నది. తేజస్సు కట్టెలమంటయందును, మట్టినూనెదీపమునందును, విద్యుత్తునందును, రేడియమునందును ప్రకాశమానమైయున్నను జడపదార్థములందుకంటె నిర్మల స్వచ్ఛ పదార్థములందు (Transparent) విశుద్ధముగను, వ్యాప్తముగను,

ప్రబలముగను, సుందరముగను గోచరమగుచున్నది. ఊదాకిరణములు, రేడియముకిరణములు కాంతిప్రభావమును విశదము చేయుచున్నవి. రేడియోయంత్రములు విశ్వవ్యాపకమైన నాదప్రభావ

౭. బ్రహ్మరంధ్రస్థానము. ౬. ఆజ్ఞాచక్రస్థానము. ౫. విశుద్ధచక్రస్థానము. ౪. అనాహతచక్రస్థానము. ౩. మణిపూరక చక్రస్థానము. ౨. స్వాధిష్ఠాన చక్రస్థానము. ౧. మూలాధార చక్రస్థానము. క. వస్తిగ్రంథి. ద. బ్రహ్మదండి చివరభాగము. చ. మహాప్రాచీర. ట. హృదయగ్రంథి. త. శ్వాసకోశ గ్రంథి. ప. కంఠగ్రంథి. గ. భ్రూమధ్యస్థానము. జ. సుషుమ్న. డ. బ్రహ్మదండి.

మును తెలుపుచున్నవి. దూరశ్రవణ, దూరదర్శనయంత్రములు నాదకాంతుల సర్వవ్యాపకత్వమును వెల్లడిచేయుచున్నవి. మానవ దేహాంతస్థములైన సప్తకమలస్థానములును విశ్వవ్యాప్తములైన శక్తి స్థానములుగ నున్నవి. ఆస్థానములందు సహస్రారస్థానము — సకల ప్రపంచమునకును నాలయము—వర్ణనాతీతము. సహస్రారప్రభావము శబ్దగ్రహణ, రూపగ్రహణ, దూరదర్శన, దూరశ్రవణ, నాదశ్రవణ దర్శన యంత్రాదుల కతీతమైన సూక్ష్మాతిసూక్ష్మమైన శక్త్యాలయము. ఆత్మనాదానుసంధానము వైఖరీ, మధ్యమా, పశ్యన్తీశక్తులకు మూలమైన పరాశక్తిని సహస్రారమునందు సాక్షాత్కారము చేయుచు బ్రహ్మానందమును గలుగఁజేయుచున్నది.

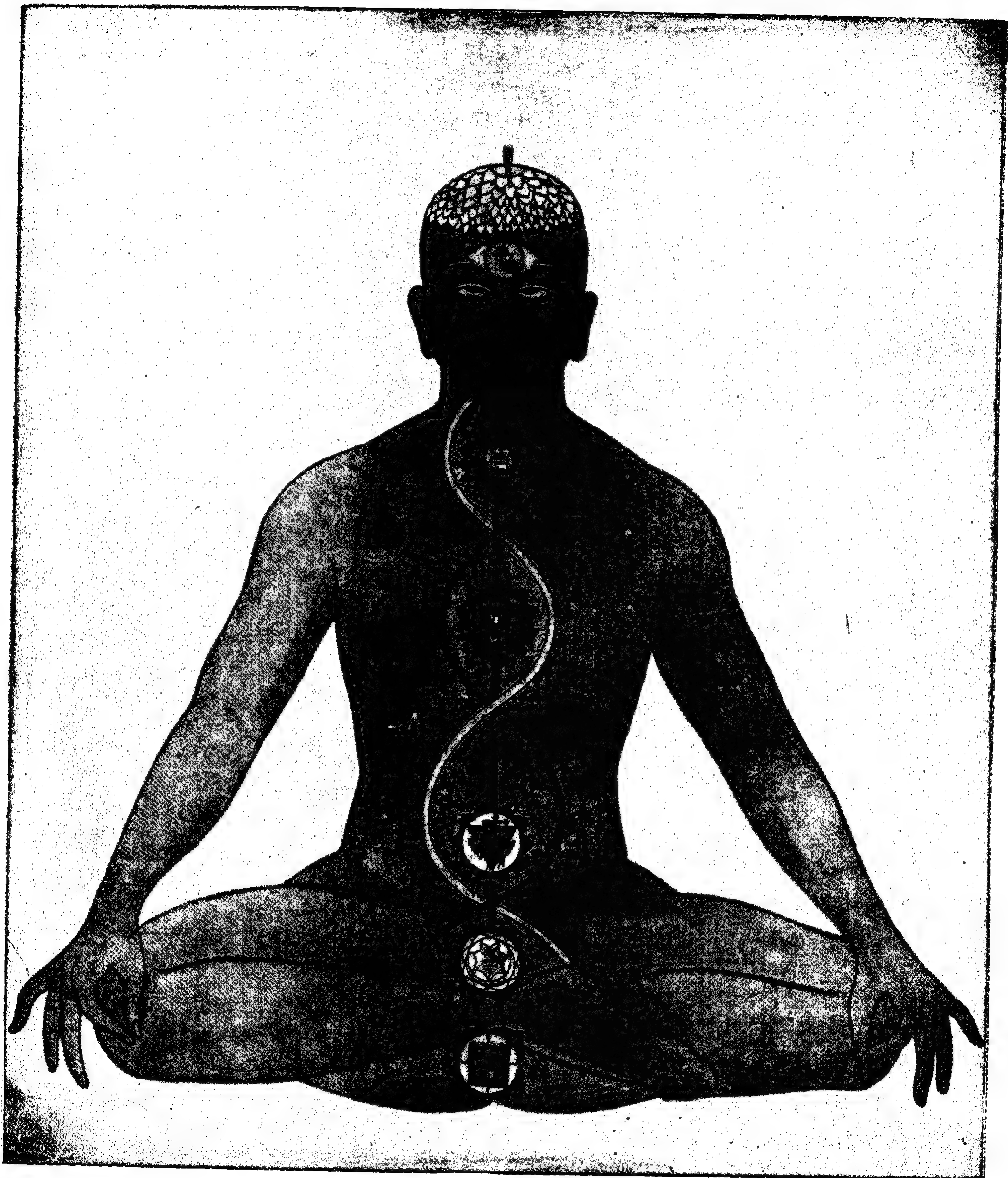
విద్యుచ్ఛక్తియంత్రాలయము శక్తిభరితమైయున్న నుతంతులతో నియతరీతిని ననుసంధానము గలుగునపుడే విద్యుచ్ఛక్తి వ్యాపించి నియతకార్యములు నిర్వర్తింపఁబడుచున్నవి. విశ్వవ్యాపకమైన చిచ్ఛక్తి నాత్మానుసంధానము చేయుటవలన సర్వత్ర వ్యాపించి పురుషార్థము సిద్ధించుచున్నది. బ్రాహ్మీస్థితి బ్రహ్మరంధ్రముఖమున చిచ్ఛక్తి నాత్మానుసంధానము చేయుచున్నది. పురుషార్థసిద్ధి కర్థకామములు సామాన్యముగ ప్రతిబంధకములుగ నున్నవి. పురుషార్థమునం దర్థకామారాధనము సాధకుని లక్ష్యము నాత్మేతరమునందు లగ్నముచేయుచు పతనమునకు మూల మగుచున్నది. ధర్మావిరుద్ధమైన యర్థకామారాధనము ప్రకృతిసిద్ధమై పురుషార్థసిద్ధికి ప్రతిబంధము గాదు. ధర్మవిరుద్ధమైన యర్థకామారాధనము ప్రకృతివిరుద్ధమై పురుషార్థసిద్ధికి ప్రతిబంధకముగ నున్నది. మానవులకు పురుషార్థసిద్ధి కఖండమైన యభ్యంతరసాధనము సిద్ధముగ నున్నను వారిలక్ష్యము ఖండములైన బాహ్యసాధనములందు లగ్నమగుచు ధర్మానుసంధానము దుర్లభ మగుచున్నది. కుండలినీయోగమును బాహ్యాచారసాధనములందు లగ్న మైనపుడు వామాచారములు సంభవించుచున్నవి. సమయాచారులైన కుండలినీయోగోపాసకులు త్రిపురసుందరి నాత్మానుసంధానము చేయుచు మూలాధారమునందు కుమారిని, అనాహతమునందు యోషిని, సహస్రారమునందు పతివ్రతను నావాహనము చేయుచు శుద్ధ సచ్చిద్యోగసంజాతమైన బ్రహ్మానందమును బొందుచున్నారు. కౌలాచారులైన శాక్తేయులు, కాపాలికులు వామాచారులై రూపానుసంధానమునందు స్థూలప్రపంచమునందజ్ఞానసంజాతమైన విషయానందము ననుభవించుచు కుండలినీయోగమునకు ఫలములైన కౌమారీ బైందవశక్తుల కపార్థములను గల్పించి రాక్షసకర్మముల నాచరించుచున్నారు. సహస్రారచక్రమునందు శివతత్త్వముగ విలసిల్లుచున్న బైందవశక్తికిని, మద్యమునకును సంబంధమును గల్పించుట రహస్యసాధనలు గలుగఁజేసెడి పరమానర్థములకు నిదర్శనము. కన్యాపూజయును, నితరవామాచారములును ఆచారపిశాచముల దుష్పరిపాకములు. సప్తకమలముల సామాన్యవివరములను నీవ్యాసమునందుఁగల పటములు కొంతవరకు తెలుపుచున్నవి.

నామము	స్థానము	తత్త్వము	తత్త్వ కాంతులు	దళములు	వర్ణములు	జ్ఞానేంద్రియములు	రంగు	మండలాకారము
౭. సహస్రారము	శిరస్సు	ఆత్మ	అనంతము	౧౦౦౦	౧౦౦౦			
౬. ఆజ్ఞాచక్రము	భ్రూమధ్యము	మనస్సు	౬౪	౨	హం, క్షం	చిత్తము మనస్సు		బిందువు
౫. విశుద్ధము	కంఠము	ఆకాశము	౭౨	౧౬	అచ్చులు (౧౬)	వికసనము శ్రవణము శ్రోత్రము	తెలుపు	చక్రము
౪. అనాహతము	హృదయము	వాయువు	౫౪	౧౨	క, ఖ, గ, ఘ, ఙ, చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ, ట, ఠ	సంచలనము స్పర్శము త్వక్కు	ధూమ్రము	షట్కోణము
౩. మణిపూరము	నాభి	అగ్ని	౫౨	౧౦	డ, ఢ, ణ, త, థ, ద, ధ, న, ప, ఫ	వ్యాపనము రూపము చక్షువు	ఎరుపు	త్రికోణము
౨. స్వాధిష్ఠానము	లింగస్థానము	అప్పు	౬౨	౬	బ, భ, మ, య, ర, ల	సంకోచనము రుచి జిహ్వ	తెలుపు	అర్ధచంద్రము
౧. మూలాధారము	గుదస్థానము	భూమి	౫౬	౪	వ, శ, ష, స	సంయోగము గంధము ఘ్రాణేంద్రియము	పసుపు	చతుష్కోణము

మూలాధారాది కమలములకు సంబంధించిన విశేషాంశము లాయావిషయశీర్షికలందు ప్రచురింపఁబడును. సామాన్య విషయ గ్రహణము గలుగుటకై సప్తకమలముల చిత్రములును నిందు ప్రచురింపఁబడినవి. అనాహతచక్రస్వరూప స్వభావములు నిచట సవిస్తరముగఁ దెలుపఁబడినవి. కుండలినీయోగచిత్రపటమును (౯-వ చిత్రము), అనాహతచక్రపటమును (౧౦-వ చిత్రము) సప్తకమలములను ఆగమశాస్త్రానుసారముగ వివరించుచున్నవి.

అనాహతము :— హృదయస్థానము. బన్ధూకపుష్పకాంతివలె ప్రకాశమానము; క, ఖ, గ, ఘ, ఙ; చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ; ట, ఠ అనెడి ద్వాదశవర్ణయుక్తమైన ద్వాదశదళయుక్తము; షట్కోణాకారము, వాయుమండలము, ధూమాభముగల కర్ణికాయుతము; కర్ణికోపరిభాగమున సూర్యమండలయుతము; కర్ణికామధ్యమున విద్యుత్కోటినిభ భాసమాన త్రికోణము. దాని కూర్ధ్వమున కృష్ణసారాధిరూఢమును, ధూమధూసరాభమును, చతుర్భుజమును, అంకుశహస్తమును నైన వాయుబీజము; దాని(క్రోడమున)సమీపమున ద్విభుజుఁడును, వరాభయకరుఁడును, త్రినేత్రుఁడును, హంసవర్ణుఁడైన ఈశ్వరుఁడు. ఈకర్ణికయందు రక్తపద్మముమీఁదను పీతవర్ణయును, చతుర్భుజయును, పాశకపాలవరాభయకరయును, పీతవస్త్రయును, సర్వాలంకరణాన్విత యును, సుధార్ద్రహృదయయును, కఙ్కాలమాలాధరయును నైన కాకినీ శక్తియు; మధ్యత్రికోణమునందు అర్ధచంద్రబిందురూపమస్తకుఁడును, స్వర్ణవర్ణుఁడును, కామోద్గమోల్లసితుఁడును నైన బాణలింగశివుఁడు; దానిక్రిందను స్థిరతరదీపకలికాకార హంసరూపియైన జీవాత్మయు, ఈకర్ణికక్రిందను రక్తవర్ణమును, ఊర్ధ్వముఖమును గల అష్టదళపద్మమును; ఇయ్యది కల్పవృక్షరత్నవేదీచన్ద్రాతపపతాకాద్యలంకృతమైన మానసపూజాస్థానము. కమలస్థానములందు అకుమాలాధారమునను పరమాత్మస్వరూపమును పొందఁగల విధమును అనాహతపూజావిధాన ముదాహరింపఁబడినది.

అనాహతము

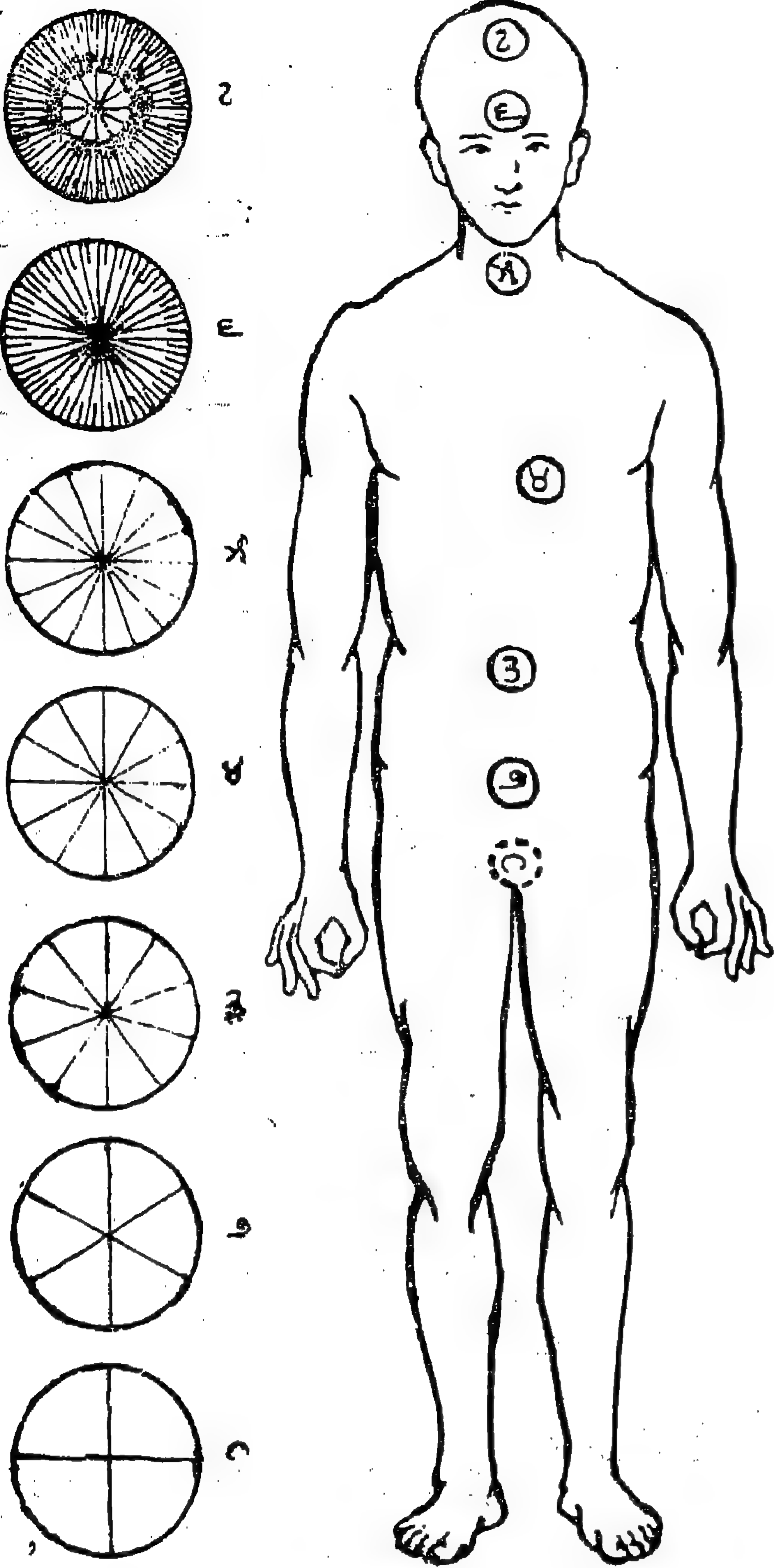
షట్చక్రములు

అనాహతము

బీజము వాహనము	దేవత వాహనము	ధాతు శక్తి	లింగ యోని	ఇతర తత్త్వ సంయోగము	గ్రంథులు	లోకములు	గుణము	అధిష్ఠాన శక్తి
						సత్యలోకము	సత్త్వము	చంద్రుఁడు
ఓమ్	శంభువు	హాకిని	ఇతర త్రికోణము	మహత్తు సూక్ష్మప్రకృతి హిరణ్యగర్భుఁడు	రుద్రగ్రంథి	తపోలోకము	సత్త్వము	చంద్రుఁడు
హం; శ్వేతగజము	సదాశివుఁడు	శాకిని	త్రికోణము	శబ్దతన్మాత్ర శ్రోత్రేంద్రియము వాగింద్రియము		జనలోకము	రజస్సు	రవి
యం; కృష్ణమృగము	ఈశుఁడు	కాకిని	బాణ త్రికోణము	స్పర్శతన్మాత్ర త్వగింద్రియము గుహ్యాకర్మేంద్రియము	విష్ణుగ్రంథి	మహర్లోకము	రజస్సు	రవి
రం; మేషము	వృషభవాహన రుద్రుఁడు	లాకిని	త్రికోణము	రూపతన్మాత్ర చక్షురింద్రియము గుదకర్మేంద్రియము		స్వర్లోకము	తమస్సు	అగ్ని
వం; మకరము	గరుడవాహన విష్ణువు	రాకిణి	లింగ త్రికోణము	రసతన్మాత్ర జిహ్వేంద్రియము హస్తకర్మేంద్రియము	బ్రహ్మగ్రంథి	భువర్లోకము	తమస్సు	అగ్ని
లం; ఐరావతము	హంసవాహన బ్రహ్మ	డాకిని	స్వయంభువు త్రికోణము	గంధతన్మాత్ర ఘ్రాణేంద్రియము పాదకర్మేంద్రియము		భూలోకము	తమస్సు	అగ్ని

సుషుమ్నానాడీమార్గేణ అనాహతచక్రస్థిత పార్వతీసహిత శివాయై నమః. అనాహతస్య శబ్దస్య తస్య శబ్దస్య యో ధ్వనిః, ధ్వనే రంతర్గతం జ్యోతి ర్జ్యోతిరంతర్గతం మనః, తన్మనో విలయం యాతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్. కం నమః- హంసశ్శివస్సోహం హంసః. ఖం నమః- హంసశ్శివస్సోహం హంసః. గం నమః- హంసశ్శివస్సోహం హంసః. ఘం నమః- హంసశ్శివస్సోహం హంసః. ఙం నమః- హంసశ్శివస్సోహం హంసః. చం నమః- హంసశ్శివ స్సోహం హంసః. ఛం నమః - హంసశ్శివస్సోహం హంసః. జం నమః- హంసశ్శివస్సోహం హంసః. ఝం నమః - హంసశ్శివస్సోహం హంసః. ఞం నమః - హంసశ్శివస్సోహం హంసః. టం నమః-హంసశ్శివస్సోహం హంసః. ఠం నమః- హంసశ్శివస్సోహం హంసః. ద్వాదశదళసహిత అనాహత చక్రస్థిత పార్వతీసహిత శివాయై నమః.

అనాహతచక్రము సప్తకమలములందును మస్తకస్థానమునం దుండుటవలన కుండలినీశక్తి ప్రబోధమునకు విశేషోపయోగముగ నున్నది. అనాహతమునకు క్రిందను మూలాధార, స్వాధిష్ఠాన, మణిపూరక చక్రములును, పైని విశుద్ధ, ఆజ్ఞా, సహస్రారచక్రములును గలవు. హృదయస్థానము జీవాత్మస్థానము. జీవాత్మ ప్రాణశక్తులను భూలోకవిషయవాసనలకు వినియోగించునదియును, సత్యలోకారోహణమునకు వినియోగించునదియును అనాహతశక్తి నిర్ణయింపఁగలదు. అనాహతమునకువలె నితరచక్రములకును దళములు వర్ణములు గల్పింపఁబడినవి. పటము ౯ యందు కోష్ఠమునందు వివరములు చూడనగును.

దళములు :— దళములు చక్రస్థానములందు వ్యక్తములయ్యెడి శక్తులకు నిదర్శనము లైయుండును. మూలాధారము ౪ దళములను, సహస్రారము ౧,౦౦౦ దళములను గలిగియున్నవి. అనాహతమునకు దళములు ౧౨.

వర్ణములు :— సృష్టియందు నాదము శబ్దముగను, శబ్దము రూపముగను పరిణామమును బొందుచున్నది. అవ్యక్తమైన నాదము వ్యక్తమై ధ్వనిశబ్దరూపములను దాల్చునపుడు వర్ణోచ్చారణ మంగములందు సంచలనమును గలుగఁజేయుచున్నది. మూలాధారము వ శ ష స వర్ణములను, అనాహతము క నుండి ఠ వఱకుఁగల వర్ణములను గలిగియున్నవి. సహస్రారము ౨౦ × ౫౦ = ౧,౦౦౦ వర్ణములను గలిగియున్నది. వర్ణోచ్చారణము సంచలింపఁజేయఁగలశక్తులను వర్ణములు నిర్ణయించుచుండును. అక్షమాలను అంనుండి క్షంవఱకును అనులోమవిలోమమార్గమున నుచ్చరించుట చిత్తవృత్తినిరోధమునకు సాధనముగ నుండును. అక్షమాలాజప మజపాక్షరానుభవమునకు సాధనముగ నున్నది.

మండలములు :— రూపకల్పనయందు రేఖలు ప్రముఖములు. రేఖావికాసవిన్యాసములు రూపవికాసపరిణామములకు ప్రమాణములు. కమలమండలములు పంచభూతశక్తిస్వరూపములను మండలకోణాకృతులకు నవగతము చేయుచున్నవి. పృథ్వీతత్త్వము చతుష్కోణము; అప్తత్త్వము బాలచంద్రాకారము; తేజస్తత్త్వము త్రికోణము; వాయుతత్త్వము రెండు త్రికోణములు కలసిన షట్కోణము; ఆకాశతత్త్వము మండలాకారము; అనాహతము షట్కోణమును వాయుబీజమును గలిగియున్నది. యంత్రములు రేఖావిన్యాసమున బీజాక్షరములను గలిగి శక్తివశీకరణసాధనమును తెలుపుచున్నవి.

వాహనములు :— మూలాధారమునకు ఐరావతము, స్వాధిష్ఠానమునకు మకరము, మణిపూరమునకు మేషము, అనాహతమునకు కృష్ణసారము, విశుద్ధమునకు శ్వేతగజము, ఆజ్ఞాచక్రమునకు ఓఙ్కారము వాహనములు. కమలస్థానముల గుణస్వభావములకు వాహనములు చిహ్నములు. వాయుబీజస్థానమైన అనాహతమునకు కృష్ణసారము చిహ్నము.

అధిదేవతలు :— మంత్రశాస్త్రమునందు మహర్షులు మంత్రద్రష్టలు; అధిదేవతలు వరదాతలు. మంత్రములు కామితార్థఫలసాధనములు, మోక్షసాధనములు. మంత్రదేవతలు ఫలానురూపముగను ధ్యానజపావాహనము చేయఁబడుదురు. సూర్యనమస్కారములందు అగ్నిబీజమైన 'రం' వర్ణ ముచ్చరింపఁబడుచున్నది. హ్రామ్, హ్రీమ్, హ్రూమ్, హ్రైమ్ మొదలగు బీజాక్షరములు పిండాండబ్రహ్మాండములందుఁగల తేజశ్శక్తుల కావాహన విసర్జనములను గలుగఁజేయుచున్నవి. అంగన్యాస, కరన్యాసములం దుపయోగించెడి బీజాక్షరములు మంత్రార్థమున కనురూపముగ నుండును. అంగన్యాస, కరన్యాసములు అం, ఈం, ఊం, ఐం, ఔం, అః బీజాక్షరములతోను; రాం, రీం, రూం, రైం, రౌం, రః బీజాక్షరములతోను, హ్రాం, హ్రీం, హ్రూం, హ్రైం, హ్రౌం, హ్రః బీజాక్షరములతోను నీవిధముగ నితరబీజాక్షరములతోను మంత్రశక్తి కనురూపముగఁ జేయఁబడుచున్నవి. బీజాక్షరసంయోగము సూక్ష్మస్థూలశక్తుల నావాహనము చేయుటకు సాధనములుగ నున్నవి.

ధ్యానశ్లోకము దేవతాస్వరూపఫలములను వర్ణించుచున్నది. మంత్రద్రష్ట లాదికాలమునుండియును క్షుద్రమంత్రములను నిరసించి సౌమ్యమంత్రముల నుపాసించినవిధమును మంత్రశాస్త్రము తెలుపుచున్నది. సకలమంత్రముల బీజాక్షరములును మంత్రములకు శీర్షమైన ఓఙ్కారమునందు లయమును పొందుచున్నవి. శ్రీవిద్యకును పురుషవిద్యకును ప్రణవము ప్రధానము. ఆకాశమునందు సమస్తభూతములును లీనమైనటులు ప్రణవమునందు సకలమంత్రాక్షరములును లీనము లగుచున్నవి. నిత్యకర్మానుష్ఠానమునందు నియతకర్మముగ నిర్ణయింపఁబడిన గాయత్రీమంత్రము భూతశుద్ధికిని, సాయుజ్య

వ్యవహారమునకు వినియోగపడుచున్నది. ప్రణవబీజసాధనమున ఓం భూః, ఓంభువః, ఓగ్ం సువః, ఓమ్ మహః, ఓంజనః, ఓంతపః, ఓగ్ం సత్యం అని సప్తకమలాంతర్భూతమైన కుండలినీశక్తి స్వాధీన మగుటకు గాయత్రీమంత్రము సులభసాధనముగ నున్నది. నిగమాగమములకు, కళాశాస్త్రములకు, మంత్రతంత్రములకు, సాంఖ్యయోగములకు, పురుషశ్రీవిద్యలకు ప్రయోజనము పురుషార్థము. పురుషార్థమున కాత్మజ్ఞానము సాధనము గాని బాహ్యవిషయోపభోగము సాధనము గాదు. హిందూమతశాస్త్రకళావిజ్ఞానమునందు 'ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ, ఓమిత్యేకాక్షరం శక్తిః' పరమార్థములు.

కుండలినీయోగము సగుణములైన దళములు, వర్ణములు, యంత్రములు, వాహనములు, దేవతలు, బీజాక్షరములు మొదలగు సాధనములద్వారా నిర్గుణమైన పరాశక్తి నారాధింపఁగల విధమును సప్తకమలముల పరిజ్ఞానము సుగమము చేయుచున్నది.

శ్లో. శివశక్తి ర్యదా వాసం కురుతే దేవి! సర్వదా,
రోగాదీంశ్చ హరే త్తస్య స్వదేహేనచ సిద్ధ్యతి.
—ఆనందలహరి.

తా. ఓదేవీ! శివశక్తి యెప్పుడు ఎచ్చట వాసము చేయుచున్నదో, అప్పు డాశక్తి వానిరోగాదులను హరించును. అప్పు డా జీవునికి స్వదేహముచేతనే సిద్ధిగలుగును.

శ్లో. అత్రాస్తే శిశుసూర్యసోదరకలా చంద్రస్య యా షోడశీ
శుద్ధా నీరజసూక్ష్మతంతుశతధాభాగైకరూపా పరా,
విద్యుత్కోటిసమానకోమలతనూ ర్విద్యోతితాఽధోముఖీ
పూర్ణానన్దపరమ్పరాతివిగళత్పీయూషధారాధరా.
—షట్చక్రనిరూపణము.

తా. ఈసహస్రదళపద్మమునందు 'అమ' అను చంద్రుని పదునాఱవకళ యున్నది. ఆకళ బాలసూర్యునితో సమానముగా ప్రకాశించునది; ఏవికారము లేనిది గనుక నిర్మలమైనది. పద్మనాళమునందలి సూక్ష్మమైన దారమును నూఱుభాగములు చేయఁగా నందలి యొకభాగమువలె సూక్ష్మమైనది. శ్రేష్ఠమైనది లేక, పశ్యన్తీమధ్యమావైఖరీసమష్టిరూప. కోట్లకొలఁది మెఱుపుతీగలవలె కోమలమయిన యాకృతి గలది. నిత్య ప్రకాశమానమైనది. అధోముఖము గలది. పూర్ణానందపరంపరనుండి యధికముగ స్రవించుచుండెడి యమృతధారను ధరించుచున్నది.

శ్లో. ఏతస్యా మధ్యదేశే విలసతి పరమాపూర్వనిర్వాణశక్తిః
కోట్యాదిత్యప్రకాశా త్రిభువనజననీ కోటిభాగైకరూపా,
కేశాగ్రస్యాతిసూక్ష్మా నిరవధి విగళ త్ప్రేమధారాధరా సా
సర్వేషాం జీవభూతా మునిమనసి ముదా తత్త్వబోధం వహన్తీ.

తా. ఈ నిర్వాణకళయొక్క మధ్యప్రదేశమందు శ్రేష్ఠమైనదియు, సృష్టికి ముందే ఆవిర్భవించుటవలనఁ దనకంటె ముందుగ నేమియు లేనిదియు నగు నిర్వాణశక్తి ప్రకాశించుచున్నది. అది కోటిసూర్యులప్రకాశమువంటి ప్రకాశముగలది. మూఁడులోకములకును తల్లి. ఒక తలవెండ్రుకకొన కోటిభాగములు చేయఁగా నం దొక భాగమునంత ప్రమాణము గలది. మిగుల సూక్ష్మ మయినది. పరిమితి లేకుండ స్రవించుచుండెడి ప్రేమధారను ధరించునది; మఱియు నది యెల్లరకు జీవభూత యగుచు మునుల మనస్సులందు సంతోషము చేతను తత్త్వజ్ఞానమును కలిగించుచుండును.

శ్లో. తస్యా మధ్యాన్తరాళే శివపద మమలం శాశ్వతం యోగిగమ్యం
నిత్యానందాభిధానం సకలసుఖమయం శుద్ధబోధస్వరూపమ్,
కేచిద్బ్రహ్మాభిధానం పదమితి సుధియో వైష్ణవం తల్లపన్తి
కేచిద్ధం సాఖ్యమేత త్కిమపి సుకృతినో మోక్షమాత్మప్రబోధమ్.

తా. ఆ నిర్వాణశక్తియొక్క మధ్యనున్న శూన్యమందు నిర్మలము, శాశ్వతము, యోగులకు జ్ఞానమాత్రగమ్యము నగు శివపద మున్నదని తత్త్వజ్ఞులు చెప్పుదురు. అది నిత్యానంద మను పేరు గలది. శుద్ధమయిన జ్ఞానమే స్వరూపముగాఁ గలది. ఆ పదమును కొందఱు విద్వాంసులు బ్రహ్మపదమునుగాను, కొందఱుబుద్ధిమంతులు వైష్ణవపదమునుగాను, మఱికొందఱు హంసమను పేరుగల మోక్షస్వరూపమునుగాను, కొందఱు అనిర్వచనీయమయిన ఆత్మసాక్షాత్కారస్థానమునుగాను చెప్పుదురు.

శ్లో. యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ,
యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేః.
—గీత. అ, ౨.

ఏకమును, పరిపూర్ణమును, జ్యోతిర్మయమును, నిర్గుణమును, సర్వవ్యాపకమునునైన చిచ్ఛక్తి సృష్టిపరిణామమునందు ఖండమును, పరిమితమును, జ్యోతిర్విహీనమును, సగుణమును, కూటస్థమును నగుచు సదాత్మకమున కసత్కల్పనను గలుగఁజేయుచున్నది. అఖండమైనశక్తి నవావరణములందు విక్షేపావరణకల్పితములైన ఖండరూపములను గనుపడుచున్నది. చరాచరాత్మకప్రపంచము అవ్యక్తము, పురుషుఁడు, చంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు, ఆకాశము, వాయువు, తేజస్సు, జలము, పృథివ్యాది నవావరణములందు భాసిల్లుచున్నది. శ్రీవిద్య నవావరణములందును సూక్ష్మాతిసూక్ష్మమైన పరాశక్తి స్థూలస్వరూపములందు పరిణామము నొందుచున్న విధమును స్ఫుటము చేయుచున్నది. శ్రీచక్ర మీభావమును రేఖాబీజాక్షరరూపమునను వ్యక్తము చేయుచున్నది. అవ్యక్తమైన శక్తికి నాద మాదిమవ్యక్తస్వరూపము. బ్రహ్మాండమయమైన నాదశక్తి రేఖాబీజాక్షరరూపములను పిండాండములందు గోచర మగుచున్న విధమును శాస్త్రములు విశదము చేయుచున్నవి. ఆకాశతత్త్వమునం దపరిమితముగ నున్న నాదశక్తి పృథ్వీతత్త్వమునందు పరిమిత మగుచున్నది. పరిమితమైనశక్తి ఆత్మసాక్షాత్కారమును దుర్లభము చేయుచున్నది. పరిమితమైన శక్తి నపరిమితము చేసి సర్వాత్మత్వమును పరిస్ఫుటముచేయుట సకలయోగముల

కను పరమార్థము. సకలసాధనములును నీపరమార్థమునకు వినియోగపడుచున్నవి. శక్తి సృష్టిపరిణామమునందు క్షేత్రధర్మముల కనురూపముగ పరిమితవికాసములను బొందుచున్నది. ఆకాశతత్త్వమునం దనంతకాంతులను గలిగియున్న పరాశక్తి సహస్రారమునందుసహస్రరేఖాకాంతులను, పృథ్వీతత్త్వమునందు పరిమితములైన రేఖాకాంతులను గలిగి పరిమితమైన శక్తిని గలిగియున్నది. పరిమితమైన శక్తిని స్వతస్సిద్ధముగను ప్రశస్తముగ నున్న యపరిమితమైన శక్తినిగ పరిణమింపఁజేయుట సకలయోగసాధనములకును ప్రయోజనము. ఊర్ధ్వముఖములై వికసితములైనశక్తులు సృష్టిపరిణామమునం దధోముఖములై ముకుళితము లగుచున్న విధమును కుండలినీశక్తి విశదము చేయుచున్నది. అధోముఖములును ముకుళితములును నైన శక్తికమలస్థానము లూర్ధ్వముఖములును వికసితములును నగునపు డనంతమైన శక్తికి సర్వవ్యాపకత్వము గలిగి సకలాభీష్టములును సిద్ధించుచున్నవి. పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశతన్మాత్ర లంతర్లయమును బొందునపు డఖండమైన కుండలినీశక్తి ఆకాశతత్త్వస్థానమైన సహస్రారమునందువలె పృథ్వీతత్త్వస్థానమైన మూలాధారస్థానమునందు సమముగను ప్రజ్వలనమును గలిగియుండి, పృథ్వీబీజమైన లంకార మాకాశబీజమైన ఓంకారమునందు లయమును బొందును. హృదయస్థమైన జీవాత్మ విషయేంద్రియపరమైన అధోగమనమును విడిచి ఆత్మజ్ఞానపరమైన ఊర్ధ్వగమనమును చేయుచున్నది. సూక్ష్మమైన ఆకాశతన్మాత్ర సర్వగతమై యితరభూతములను లయము చేయఁగల విధమున కూటావృతములైన స్థూలభూత తన్మాత్రలు సర్వగతమైన ఆకాశతన్మాత్రను లయము చేయఁజాలవు. నాదస్వరూపమైన ఓఙ్కారము సప్తకమలసంస్థితమైన చిచ్ఛక్తిని విశ్వవ్యాప్తమైన చిచ్ఛక్తిని నేకశ్రుతియందు మేళగించి ఆత్మజ్ఞానమును సమకూర్చుచున్నది. సకలమంత్రములకును, తంత్రములకును, శాస్త్రములకును, యోగములకును మూలమైన ఓఙ్కారము కుండలినీయోగసిద్ధికి సాధనభూతముగ నున్నది.

శ్లో. యదా భూతపృథగ్భావ మేకస్థ మనుపశ్యతి,
తత ఏవచ విస్తారం బ్రహ్మ సంపద్యతే తదా.

పృథగ్భావమున బాహ్యాభ్యంతరములందు వ్యాప్తమైయున్న పరాశక్తిని నేకరూపమునఁ గనుఁగొనినపుడు బ్రహ్మసంపద ప్రాప్తమగుచున్నది. సకలయోగములకును పరమార్థ మాత్మజ్ఞానము. ఆత్మజ్ఞానమునకు సకలజనులకును ప్రత్యేకయోగములు సాధనములుగ నున్నను సకలజనులకును సులభసాధ్యమైన రాజయోగము సమాదరణీయముగ నున్నది. సమస్త విజ్ఞానమునందును నఖండ పాండిత్యానుభవములను గలిగిన శ్రీ శంకరాచార్యు లపరోక్షానుభూతియందు తెలిపిన ఆత్మజ్ఞానానుభవభావము ప్రాజ్ఞులకు సమాదరణీయము.

ఒక కాలమునందు వ్యాస, శంకరాదుల యాదరణమును బడసిన కుండలినీయోగము వర్తమానకాలమునం బహార్థములకును, దుర్ణయములకును పాలైనది. ధీమంతు లీ యోగ రహస్యములను, గుణదోషములను వర్తమానపరిస్థితుల కనురూపముగ పరిశీలించి నిర్ణయించుట విజ్ఞానసంరక్షణవ్యాపనములకు ప్రయోజనకరము.

ప్రమాణగ్రంథములు :— వ్యాసరచనయందు శ్రీవిద్య, ఆర్థరు ఆవిలనుగారి కుండలినీశక్తి, లెడ్ బీటరుగారి చక్రములు, కాళీచరణవ్యాఖ్యానసహిత షట్చక్రనిరూపణము, సౌందర్యలహరి, ఆనందలహరి మొదలగుగ్రంథములును నందలి పటములును వారి యాదరమున నుపయోగింపఁబడినవి.

(కా. నా.)

అనింగ్యము — ఇది నూఱుశ్లోకముల చిన్నపుస్తకము. తైత్తిరీయసంహితలోఁ గొన్ని వైదికపదములు 'పదపాఠము' నందు విడిపోవునవిగఁ గన్పట్టును. అట్లు కాన్పించుటయేకాని నిజముగ నట్లు విడఁదీయుటకు వీలు లేని వవి. అట్టిపదము లన్నియు నీ 'అనింగ్యము' నం దుదాహరింపఁబడియున్నవి. ఈగ్రంథము వ్రాసినయతఁడు దేవమనీషి కుమారుఁడు శ్రీవత్సాంకుఁడు.

అనికేపల్లి — ౧. నెల్లూరు జిల్లా, నెల్లూరు తాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౫౭౬ (౧౯౩౧).

౨. నెల్లూరుజిల్లా, కనిగిరితాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౭౩౬ (౧౯౩౧).

అనిగండ్లపాడు — కృష్ణజిల్లా, నందిగామతాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౬౫౭ (౧౯౩౧).

అనిగానిదొడ్డి — అనంతపురముజిల్లా, గుత్తితాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౭౫౪ (౧౯౩౧).

అనిగేరు — తూర్పుగోదావరి, ఏజన్సీజిల్లా, యెల్లవరం తాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౯౭ (౧౯౩౧). రు. ౫౦ లు క్విట్రెంటు చెల్లించునట్టి ఆఱుగ్రామములముఠాకు నిది ముఖ్యస్థలము. ఈ ముఠాదారు పూర్వపు జగదంగీమన్సబుదారు వంశజుఁడు. ౧౫౭౬ లో జగదంగీమన్సబుదారు తిరుగఁబడి మన్సబును పోఁగొట్టుకొనెను. అతనికుమారుఁడు రంపపితూరీసమయమున తనయావచ్ఛక్తిని బ్రిటీషుగవర్నమెంటువారికి సాయము చేయుటయందు వినియోగించినందున అతని రాజభక్తికి మెచ్చి ప్రభుత్వమువారీ ముఠాను దచ్చుత్తరివారినుండి తీసి ఈతని కిచ్చిరి.

అనిజిగేరి — బళ్లారిజిల్లా, హర్పణహళ్లితాలూకాయందలిగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౬౦౭ (౧౯౩౧).

అనితల్లి — కాటయవేమారెడ్డికిఁ గూఁతురు. కాశీఖండమును కృతినందిన వీరభద్రారెడ్డికి భార్య. ఈమెతల్లి పేరు దొడ్డాంబిక. ఈమెతండ్రి యైన కాటయవేమారెడ్డి కొండవీటి యనపోతారెడ్డికి (౧౩౫౯ - ౧౩౬౨) అల్లుఁడు, మేనల్లుఁడును. కుమారగిరిరెడ్డికిఁ (౧౩౮౦ - ౧౪౦౦) జెల్లెలి పెనిమిటి, మంత్రి. కుమారగిరి కాటయ

వేమునకు రాజమహేంద్రవరము రాజ్య మిచ్చెను. కాటయవేముని తరువాత నాతనిపుత్రుఁ డైన కుమారగిరి రాజమహేంద్రవరమునకు రా జయ్యెను. ఆతనితరువాత నాతనిచెల్లెలైన అనితల్లిని, ఆమె మామగా రైన అల్లాడరెడ్డి శత్రురాజులను ఓడించి రాజ్యముపైఁ గూర్చుండఁ బెట్టెను. ఈమె మామగా రైన అల్లాడరెడ్డియు, బావగా రైన వేమారెడ్డియు, భర్త యైన వీరభద్రారెడ్డియు ఈమెకుఁగాను రాజమహేంద్రవరరాజ్యము చేయుచున్నట్టు గానవచ్చుచున్నది. ఈమె శా. శ. ౧౩౪౫ (క్రీ. శ. ౧౪౨౩)నం దొకబ్రాహ్మణునకుఁ గలువచేఱు గ్రామము దాన మిచ్చుచు నొకతామ్రశాసనము వ్రాయించెను. దానివలనఁ బైసంగతులు వెల్లడి యగుచున్నవి. దానము తీసికొనిన బ్రాహ్మణుఁడు కాశీనాథభట్టుకుమారుఁడైన పరహితాచార్యుఁడు. ఇతఁడు వైద్యశాస్త్రమునందు మిక్కిలి ప్రవీణుఁడు. ఈమె ఆసంవత్సరముననే దేవబ్రాహ్మణుల యగ్రహారములమీఁది పన్ను తీసివేసిన దని యీ శాసనమునందే వ్రాయఁబడియున్నది. శ్రీనాథుఁడు కాశీఖండమునందు ఈ అనితల్లిని ఇట్లు వర్ణించియున్నాఁడు :—

మ. మనుతుల్యుం డగు కాటభూవరునివేమక్ష్మాతలాధీశునం
దనఁ బాణిగ్రహణంబు చేసి ప్రియ మొందన్ వీరభద్రేశ్వరుం
డనితల్లి న్వనితామతల్లి నుదయాస్త్రాద్రీంద్రసీమావనీ
ఘన సామ్రాజ్య సమర్థ సుప్రథిత సాక్షాదిందిరాదేవతన్.

ఈపేరునకు 'అనతల్లి', 'అన్నతల్లి' యనుమాఱురూపములు కలవు.

అనిపినకట్టె — బళ్లారిజిల్లా, హాస్పేటతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౩౩౩ (౧౯౩౧).

అనిమల — కడపజిల్లా, కమలాపురంతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౩,౧౬౩ (౧౯౩౧).

అనిమిగానిపల్లి — చిత్తూరుజిల్లా, కుప్పంతాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౪౨౧ (౧౯౩౧)

అనియంకభీమదేవుఁడు — ౧. కళింగమును బాలించిన గంగవంశపు రాజు. ఇతఁడు కామార్ణవుని కుమారుఁడు; గుండమదేవుని తండ్రి. ఈపేరు వహించిన గంగరాజులలో నితఁడు మొదటివాఁడు. ఇతనిని గుఱించి మన కేమియుఁ దెలియదు.

౨. ఇతఁడు కళింగదేశాధిపతియు, గంగవంశజుఁడు నయిన అనంతవర్మచోడగంగదేవునికి చంద్రలేఖవలనఁ గలిగిన యిరువురు తనయులలో రెండవవాఁడు. ఈపేరు ధరించిన గంగవంశజులలో నితఁడు రెండవవాఁడు. అన్న యగు రెండవ రాజరాజుననంతర మితఁడు సింహాసన మెక్కెను. భువనేశ్వరమునందలి కృత్తివాస ఆలయము శాసనముల ననుసరించి యీతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౯౦ యందు రాజ్యమునకు వచ్చియుండు నని మన్‌మోహన్‌చక్రవర్తిగారు నిర్ధారణచేసిరి. ఇతని సోదరుఁడగు రెండవరాజరాజుశాసనములు క్రీ. శ. ౧౧౯౨ వఱకుఁగూడఁ గానవచ్చుచుండుటవలన ఇతఁడు తనయన్నతోపాటు రాజ్యమును రెండేండ్లు కలసి పాలించిన ట్లూహింపవలసియున్నది. ఇతఁడు త్రికళింగేశ్వరబిరుదాంచితుఁడు. శాసనములం దీతనికి అనంగభీమదేవుఁ డనియు నామాంతరము కలదు. ఈతఁడు పరిపాలించుచుండినకాలమున రెండవరాజరాజదేవునిబావమఱఁది స్వప్నేశ్వరదేవుఁడు భువనేశ్వరమున రమ్యమయిన మేఘేశ్వరాలయమును గట్టించెను. అనియంకభీమదేవుప్రధాని గోవిందుఁడు. ఇతఁడు కాలాంతరమున చాటేశ్వరమున నొకయాలయమును గట్టించెను. మన్‌మోహన్‌చక్రవర్తిగారి పరిగణనము ననుసరించి యితఁడు క్రీ.శ.౧౧౯౮ వఱకు రాజ్యమేలెను.

౩. కళింగమును బరిపాలించిన గంగవంశపురాజులలో నొకఁడు. రెండవ అనియంకభీముని పౌత్రుఁడు; మూఁడవ రాజరాజునకును మంకుణదేవికిని జనియించినవాఁడు. ఇతఁడు ముప్పదినాలుగుసంవత్సరములు రాజ్య మేలినట్లు గాంగశాసనములు తెలుపుచున్నవి. వీని నంకవర్షములుగ పరిగణించి మన్‌మోహన్ చక్రవర్తిగా రీరాజు శకవర్షము ౧౧౩౩ నుండి ౧౧౬౦ వఱకు పరిపాలించినట్లు నిర్ణయించిరి. ఈతని తండ్రియగు మూఁడవ రాజరాజుకాలముననుండియే కళింగోత్కలములపయి మహమ్మదీయుల దండయాత్ర లారంభమయినవి. ఈతనికాలమున నుత్కలముపయి దండెత్తివచ్చినవాఁడు బంగాళము నేలుచుండిన నాలుగవ సుల్తాను ఘియాజుద్దీన్ ఇవాజ్. ఈదండయాత్రయందు మహమ్మదీయులు జయించి రనియు, హిందువులు పరాజయము నొంది రనియు మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసిరి కాని యది విశ్వసనీయముగఁ గన్పట్టదు. ఏల యన అనంగభీమదేవుని శాసనములవలన అతని ప్రధాని యయిన విష్ణు వనునతఁడు యవనుల నోడించినట్లు తెలియుచున్నది. మన పూర్వులు మహమ్మదీయులను యవను లనియుఁ బేర్కొనుచు వచ్చినందున వీరు బంగాళదేశపు మహమ్మదీయు లయి యుందు రని చరిత్రకారులు నిర్ధారణ చేసియున్నారు.

అనియంకభీమదేవుఁ డుత్తరమున మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడుచుండినకాలమున ఓరుఁగంటి కాకతీయులు కాకతి గణపతిదేవుని నాయకత్వమునఁ దమరాజ్యమును ప్రాక్సముద్రతీరమువఱకును విస్తరింపఁజేసికొనుచుండిన సందర్భమున, వేంగీమండలమును జయించి, గోదావరి నుత్తరించి, కళింగముపయి దాడి వెడలిరి. కాకతిరాజ్యసమర్థుఁ డని బిరుదందిన రేచర్ల రుద్రరడ్డి సామంతుఁడు రాజనాయకుఁడు కళింగదండయాత్రను నడపిన శూరాగ్రేసరుఁడు. కాకతి గణపతిదేవుని శాసనములు సయితము మాతఁడు కళింగమును జయించినట్లు వాకొనుచున్నవి. కాని కేవల మిది తాత్కాలిక సైనికవిజయముగనే కాన్పించును; ఏల యన, అనతికాలముననే అనియంకభీముని దండాగ్రేసరవల్లభుఁడును, ఖడ్గసింహుని అగ్రపుత్రుఁడును అగు 'శ్రీమజ్జైస్రాజకుఁడు' వేంగీమండలమును జయించినట్లు దాక్షారామ శాసనములు తెలుపుచున్నవి.

అనియంకభీమునిరాజ్యము దక్షిణమున గోదావరివఱకును వ్యాపించినది. బంగాళము మహమ్మదీయుల లక్ష్మణావతిరాజ్య ముత్తరపుసరిహద్దు. కడపటి గాంగభూపతులలో నితఁడు మిగులఁ బరాక్రమవంతుఁడు. అనంతవర్మచోడగంగు నిర్మింప నారంభించిన జగన్నాథాలయము నితఁడు పూర్తిచేయించె నని, భూములను గొలిపించె నని 'మాదలాపంజి' వలనఁ దెలియుచున్నది.

అనిరుద్ధచరిత్రము — అయిదాశ్వాసముల స్వతంత్ర కావ్యము; ౪-వ తరగతిలోనిది. కవి: కనుపర్తి అబ్బయామాత్యుఁడు. కౌండిన్యసగోత్రుఁడు, ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. తండ్రి రాయనమంత్రి, తల్లి నరసమాంబ, అన్న యోగానందుఁడు. కృతిపతి: మంగళగిరి లక్ష్మీనృసింహస్వామి.

కథాలేశము: కుండినపురాధీశ్వరుఁడైన భీష్మకుని పౌత్రుఁడు రుక్మి అనువాఁడు తనకూఁతును రుక్మలోచనను అనిరుద్ధున కిచ్చును. శోణపురాధీశ్వరుఁడు బాణాసురుఁడు శంకరుని నృత్యమున మురజము వాయించి మెప్పించి పార్వతీపరమేశ్వరులు తనతలవాకిట కావలి యుండునట్లు పరమశివుని వరముఁ బడసెను. బాణునికొమార్తె ఉష స్వప్నములో అనిరుద్ధుని కలయును. ఆమె చెలి, మంత్రికుంభాండుని కూఁతురు చిత్రరేఖ యనుకన్య, తన చిత్రకళానైపుణ్యమున యౌవనవంతులైన యందగాండ్ర నెల్ల చిత్తరువులందు వ్రాసి, అందు ఉష గుర్తించినవానిని అనిరుద్ధుని తన దివ్యశక్తులచేఁ బోయి తెచ్చి ఉషకు సంఘటించును. ఉష గర్భము దాల్చును. అనిరుద్ధుఁడు ఉషాంతఃపురమున నున్న ట్లెఱింగి బాణుఁడు వాని నాకట్టె. ఈవార్త విని కృష్ణుఁడు వచ్చెను. బాణునితోడను శివునితోడను కృష్ణుఁడు సమర మొనర్చెను. బాణుని శరణాగతి. ఉషానిరుద్ధుల కల్యాణము. ఇందలి ప్రధానరసము శృంగారము.

కవనప్రశంస: కవనము మధురము. చమత్కారమైన పద్యములు గలవు. హిందూస్థానీపదప్రయోగ మీకవికి ప్రియము. లక్షణము మధ్యమము.

ఉదాహరణములు కొన్ని:—

అఖండయతి	౧.౪౫, ౧౦౬
'నిలింపదంపతీ, సలలితపంచబాణరస సంజనితోరు పరిశ్రమంబులై'	౭౧
కోసము (కొఱకు అనుటకు)	౧౧౧
ధథ ప్రాస - మనుచరిత్రములోని 'సహసానకుంపచ' అనుపద్యమునకు అనుకరణము—'అధిక ప్రయత్న...'	౧౧౫
కొద్ది (కొలఁది అనుటకు)	౨.౨౧, ౩.౧౬

అలంకారశాస్త్రమందు అప్రయుక్త మని చెప్పఁబడిన 'గల్ల' శబ్ద మిందు ప్రయుక్తము. ప్రాచీనకవులు భవభూత్యాదులు నీశబ్దమును ప్రయోగించినారు:—

గల్ల	౨౩, ౬౩, ౬౪
ఇంపుగాగమము	౩౦
ఈఁగంగల	౧౩౭
ర, ఱ ప్రాస	౧౪౨

ఈపద్యమునఁ బెక్కులు హిందూస్థానీ శబ్దములు:—

జతనంబుతోఁ దేటి	౨.౧౯
నాస్తి - యతి	౩.౨౯
సన్మాన (న్మా)	౩౭
ఇంచుకను పత్యమురామి	౭౧
ఇంపుగాగమము	౯.౨

ఈక్రిందివి అందమైనపద్యములు:—

'విచికిలగంధియుగ్...'	౧.౯౯
'కళలు వెలుంగుమోములు....'	౨.౯౭

అల్పసంతోషిరంజకములు:—

'ఘనసారమును సారఘనమును'	౨.౨౬

(వే. వేం. శా.)

అనిరుద్ధుఁడు — ౧. కల్పాదియందు బ్రహ్మను పుట్టించుటకై నారాయణుఁ డెత్తిన యవతారము.

౨. (చం. వం.) యాదవకులజుఁడు. శ్రీకృష్ణుని కుమారుఁడైన ప్రద్యుమ్నునకును, రుక్మికూఁతురైన రుక్మవతికిని కుమారుఁడు. ఇతఁడు నాగాయుతబలుఁడు, మహారథుఁడు. రుక్మిరాజుపౌత్రియైన రోచన యీతనిభార్య. ఈ వివాహకాలమందు ఘోరమైన పోరు జరగెను. ఈమెవలన నితనికి వజ్రుఁ డను పుత్రుఁడు పుట్టెను (భాగ, ౧౦. ౯౦). బాణాసురునికన్య ఉష యనునామె యీతని ద్వితీయభార్య. ఈమెనుగుఱించి యాదవులకును బాణాసురునకును పోరు జరగెను.

అనిర్దేశ్యము — యజ్ఞసంబంధియైన యొక అగ్ని పేరు.

అనిలమధ్య — ఔడవ సంపూర్ణరాగము. ౫౩-వ మేళకర్తయగు గమనశ్రమరాగజన్యము. ఆరోహణము: స రి మ ప ధ స; అవరోహణము: స ని ధ ప మ గ రి స యని సంచారము కలది.

అనిలుఁడు — ౧. అష్టవసువులలో నొక్కఁడు. ఈ మన్వంతరమునందు వాయవ్యదిక్కునకు నధిపతి. ఈ శబ్దమునకు అనీలుఁ డను రూపముగూడఁ గలదు.

౨. శ్రీకృష్ణునకు మిత్రవిందవలనఁ గలిగిన పుత్రులలో నొక్కఁడు.

అనివారితాచార్యుఁడు — ఇతనికి గుణదుఁ డనియుఁ బేరు కలదు. ఇతఁడు బాదామిని పాలించిన పశ్చిమచాళుక్యరాజులలో నొకఁ డగు ద్వితీయవిక్రమాదిత్యునికాలమున నుండిన విఖ్యాతుఁ డగు శిల్పి. ఇతఁడు విజాపురముజిల్లాలోని పట్టదకల్లులో లోకేశ్వర విరూపాక్షదేవాలయమును నిర్మించెను. ఈదేవాలయనిర్మాణమునఁ జూపినపనితనమునకుఁ బ్రసన్నుఁడై విక్రమాదిత్యుఁ డితనికి సమ్మానపట్టమును, త్రిభువనాచార్యుఁ డనుబిరుదము నొసంగి సత్కరించెను.

అనీకుఁడు — (చం. వం) యాదవుఁడు, వసుదేవుని తమ్ముఁడు.

అనీకెర — చిత్తూరుజిల్లా, కుప్పంతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౪౧ (౧౯౩౧).

అనీహుఁడు — (సూ. వం) శ్రీరామునివంశమునందుఁ బుట్టిన దేవానీకునిపుత్త్రుఁడు. నామాంతరము అహీనకుఁడు. పుత్త్రులు పారియాత్త్రుఁడు, సహస్రాశ్వుఁడు.

అనుంపల్లి — అనంతపురంజిల్లా, గుత్తితాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౮౭౨ (౧౯౩౧).

అనుకంపనుఁడు — ఒక రాక్షసుఁడు. ఖరదూషణాదుల వధయు, శూర్పణఖ యవమానమును రావణునకుఁ దెలిపి సీతాపహరణమునకుఁ బ్రేరేపించినవాఁ డితఁడు.

అనుకరణము — ఒకరిని చూచి నేర్చుకొనుట యనుకరణ మనఁబడును. అనుకరణము ముఖ్యముగ రెండువిధములు. శబ్దానుకరణము, వ్యాపారానుకరణము. శబ్దానుకరణ మనఁగా నొకరు పలికినట్లు పలుకుట. వ్యాపారానుకరణ మనిన నొకరు చేసినట్లు చేయుట. అనుకరణము మరల స్వాభావిక మనియు, బుద్ధిపూర్వక మనియు రెండువిధములు. పిల్లవాఁడు తల్లిదండ్రులమాటలను మరలఁ జెప్పఁబోవుట స్వాభావికానుకరణము. ఇట్టిది చిలుక గోరింకలవంటి పక్షులకుఁగూడఁ గొంతవఱకుఁ గలదు. సంగీతమునందు గురువులవారి ధ్వనివలె ధ్వని చేయ యత్నించుట బుద్ధిపూర్వకము. శబ్దానుకరణమునందును, వ్యాపారానుకరణమునందును మానవజాతికి స్వాభావిక ప్రవృత్తి కలదు. నాలుగవనెలనుండి శిశువునకు అనుకరణప్రవృత్తి కలుగు నని డార్విన్ అను శాస్త్రజ్ఞుఁడు వ్రాసినాఁడు. ఈ స్వాభావికప్రవృత్తియే మానవునకు సకలవిద్యలు నేర్చుకొనుటకు మొదట పురికొల్పునది. పిల్లవానికిఁ జదువుచెప్పువారీ స్వాభావికమైన అనుకరణ ప్రవృత్తిని చక్కఁగ నెఱిఁగి, దానిని క్రమముగ నుపయోగించినయెడల పిల్లవానికి శీఘ్రముగను, పరిశుద్ధముగను భాషయు విద్యలును పట్టుపడును. పరిశుద్ధమైన యుచ్చారణ చేయలేనిగురువుల యొద్ద నేర్చుకొనినపిల్లలయుచ్చారణములు మరల పరిశుద్ధములుగఁ జేయుట యెంతకష్టమో యందఱకును విదితమే. సంగీతవిద్యయందును, వక్తృత్వకళయందును శబ్దానుకరణప్రవృత్తి యెక్కువగ నుపయోగపడును. కొందఱితరపురుషులమాటలను, పశుపక్ష్యాదికములధ్వనులను కూడ ననుకరించెదరు. వ్యాపారానుకరణప్రవృత్తి భరతశాస్త్రాభ్యాసమునకు మూలాధారము. నాటకమునందు రసపోషణ చేయుటకై రెండువిధములయిన అనుకరణములును గావలయును. పాత్రోచితమైన భాషయు, నటనయు నుండవలయును. గ్రంథాదులందు వచ్చు జాతీయము లన్నియు ననుకరణములే. వ్యాపారప్రవృత్తియే మానవునిస్వభావమును, ఆచరణను నిశ్చయపఱుచును. మంచి సహవాసము గలవారు మంచివా రగుటయు, చెడ్డసహవాసము గలవారు చెడ్డవా రగుటయు సర్వసాధారణము. పైని రెండువిధము లయిన యనుకరణములు చెప్పినప్పటికి నన్యవిధములు లేకపోలేదు. స్వరూపానుకరణమే చిత్రవిద్య. ఆకుపటమును జూచి నిజమైన ఆ కనియు, మానవునిపటముఁ జూచి నిజమైన మానవుఁ డనియు భ్రమ గలుగునట్లు చేయుటయే చిత్రకారుని యుద్దేశము.

అనుకరణప్రియత మానవులయందే కాక పక్ష్యాదులకుఁ గూడ నుండును. చిలుక మొదలైనవి మనము చెప్పినమాటలు మరలఁ జెప్పును. కోఁతులు మానవకృతుల ననుకరించును. కొన్నిపురుగులు శత్త్రువులనుండి తప్పించుకొనుటకై, తా ముండుగడ్డియొక్క రంగును గాని, మఱి బలవంతములైనపురుగులరూపమును గాని అనుకరించును.

అనుకులపాలెం — తూర్పుగోదావరిజిల్లా, యెల్లవరంతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౦౬ (౧౯౩౧).

అనుకూరు — విశాఖపట్టణముజిల్లా, వీరవల్లితాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౯౩.

అనుక్రమణికలు — అనఁగా విషయసూచికలు. ముఖ్యముగ పదములయొక్క విషయసూచికలకు అనుక్రమణికానామము చెల్లుచున్నది. సంస్కృతభాషలో అనుక్రమణిక లనఁగా వేదానుక్రమణిక లనియే యర్థము. సంహితాభాగములందు క్రొత్త మంత్రములు చేరకుండఁగను, ఉండినవి లోపింపకుండఁగను ఉండు నిమిత్తము అనుక్రమణిక లేర్పడినవి. వానిలో మంత్రమండలిప్రథమ శబ్దము ఋషి దేవత ఛందస్సు మొదలగువానిపేళ్లు, మంత్రసంఖ్య చెప్పఁబడును.

వేదములయొక్క వేఱువేఱుశాఖలకు వేఱువేఱు అనుక్రమణిక లేర్పఱుపఁబడినవి. సాయణాచార్యునికాలమునందుఁ బెక్కు అనుక్రమణిక లున్నట్లు కానవచ్చుచున్నది. అప్పు డున్నయనుక్రమణిక లిప్పుడు లోపించినవి. ఋగ్వేదమునకు ౭ అనుక్రమణికలు గలవు. అందు నైదు శౌనకప్రణీతములు, ఒకటి కాత్యాయనరచితము. మిగిలినదానికిఁ గర్త యెవఁడో తెలియదు.

బృహద్దేవతానుక్రమణి అనునది శౌనకరచితము. అందు యాస్కుఁడు పేర్కొనఁబడినందున నది యాస్కునితరువాత వ్రాయఁబడె నని యూహింపవచ్చును. యజుర్వేదమునకు మూఁడు అనుక్రమణులు కలవు: ఆత్రేయశాఖ కొకటి, మాధ్యందినశాఖ కొకటి.

ఆత్రేయానుక్రమణిలోఁ జూడ మొదట దానిని వైశంపాయనుఁడు యాస్కునకును, యాస్కుఁడు తిత్తిరిఋషికిని, తిత్తిరి ఉఖునకును చెప్పిన ట్లున్నది. సామవేదమునకు రెండు అనుక్రమణికలు గలవు. మొదటిది నైగేయానామృక్సర్వస్వము, రెండవది నైగేయానామృక్సుదైవతము. శేషోక్తమైన యనుక్రమణి యొకటి గలదు. అది మిక్కిలి పురాతన మైనది గా దని పండితులయభిప్రాయము. అథర్వవేదమునకుఁ గేవల మొక్కయనుక్రమణి గలదు. దానికి బృహత్సర్వానుక్రమణి యని పేరు.

అనుగీత — వేదాంతవిషయక మైనగ్రంథము. భారతమునందు నశ్వమేధపర్వమున నున్నది. ఇందు ౩౬ అధ్యాయములు కలవు. అర్జునుఁడు భగవద్గీతలోని బోధ మఱచితిని, మరలఁ జెప్పుమని కోరఁగా శ్రీకృష్ణుఁడు చెప్పెను. బ్రహ్మగీతయు నిందే యిమిడియున్నది.

అనుగులంక — కృష్ణజిల్లా, తిరువూరుతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౭౬౮ (౧౯౩౧).

అనుగొండ — కర్నూలుజిల్లా, కర్నూలుతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౦౫౭ (౧౯౩౧).

అనుఘంట — వక్రషాడవసంపూర్ణరాగము. ౪౭ - వ మేళకర్తయగు సువర్ణాంగిరాగజన్యము. ఆరోహణము: స రి మ గ రి ధ ని స; అవరోహణము: స ని ధ ప మ గ రి స యని సంచారము కలది.

అనుఁడు — ౧. (చం.వం) నహుషపుత్రుఁడైన యయాతి రాజునకు శర్మిష్ఠవలనఁ బుట్టిన ముగ్గురుపుత్రులలోఁ బెద్దవాఁడు. యదువువలెనే యితఁడును తండ్రియొక్క ముసలితనముఁ దీసికొనుటకు నొప్పుకొననందున ముఖ్యరాజ్యాధికారముఁ బోఁగొట్టుకొని యుత్తరదిక్కున నుండు మ్లేచ్ఛులకు నధిపతి యయ్యెను (మత్స్య. అ. ౩౪). పుత్రులు సభానర, చక్షు, పరోక్షులు.

౨. (చం. వం) యదుపుత్రక్రోష్టుయొక్క జ్యామఘవంశాంతర్గత మైన క్రథకులమందలి కురువంశరాజు పుత్రుడు. కుమారుఁడు పురుహోత్రుఁడు.

౩. (చం. వం) యాదవుల క్రథవంశాంతర్గతమైన అంధకకులమునందలి కపోతరోమఁ డనురాజునకుఁ బుత్రుడు. ఈతని పుత్రుఁడు అంధకుఁడు.

అనుతంగి — విశాఖపట్టణముజిల్లా, జయపురముతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౬౩౬.

అనుపదేవుఁడు — ౧. (చం. వం) యాదవుఁడు, దేవకునికొడుకు.

౨. (చం. వం) యాదవుఁడు; అక్రూరుని రెండవకొడుకు.

అనుపల్లవి — కర్ణాటకగానమున కీర్తనాదులయందు ద్వితీయభాగము. పల్లవి ననుసరించి యుండి దానికి సమప్రాసము గల్గినదిగ నుండును.

అనుపల్లి — ౧. చిత్తూరుజిల్లా, చిత్తూరుతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౫౭ (౧౯౩౧).

౨. చిత్తూరుజిల్లా, పుత్తూరుతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౮౮౮ (౧౯౩౧)

అనుపల్లిపాడు — నెల్లూరుజిల్లా, నెల్లూరుతాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౯ (౧౯౩౧).

అనుపాతకము — బ్రహ్మహత్యాదులకు సమానమైన వేదనిందాదిజన్యపాపవిశేషము. యజ్ఞ మొనరించుపురుషుఁడు క్షత్రియుఁడు, వైశ్యుఁడు, రజస్వల, గర్భిణి, అత్రిగోత్రీకుఁడు, అవిజ్ఞాతుఁడు, శరణాగతుఁడు మున్నగువారిని జంపుట, గర్భపాతము గావించుట మొదలగునవి బ్రహ్మహత్యాసమానము లని విష్ణువు వక్కాణించియున్నాఁడు. ఇది ముప్పదియైదుప్రకారములు. ఔన్నత్యమునందు మిథ్యాకథనము:- ఇది రెండువిధములు; ఒకటి తనకే చెందునది; రెండవ దితరులకు చెందునది. రాజుయొక్క పైశున్యము. తండ్రి మిథ్యాదిదోషకథనము ఈమూఁడు బ్రహ్మహత్యాసమానదోషములు. వేదత్యాగము—అనఁగాఁ జదివినవేదమును మఱచుట, వేదనింద. కూటసాక్ష్యము—ఇది రెండువిధములు— తెలిసినదానిని దెలియ దని చెప్పుట, తెలియనిదానిని తెలియునని చెప్పుట. మిత్రవధ—అనఁగా బ్రాహ్మణాతిరిక్తమిత్రవధ, తెలిసియుఁ జండాలాదులగర్హితాన్నమును భక్షించుట, జ్ఞానపూర్వకముగ ఛత్రకాదులభక్షణము. ఈ ఆఱుప్రకారములగు పాపములు సురాపానతుల్యములు.

నిక్షేపహరణము, నరహరణము, అశ్వహరణము, రజతహరణము, భూమిహరణము, వజ్రహరణము, మణిహరణము నీయేడు సువర్ణస్తేయసమానములు.

సపిండస్త్రీగమనము, కుమారీగమనము, అంత్యజాగమనము, మిత్రస్త్రీగమనము, ఔరసేతరపుత్రస్త్రీగమనము, పుత్రునియసవర్ణస్త్రీగమనము నీయాఱు విమాతృకాగమనతుల్యములు. మాతృష్వస్రుగమనము, పితృష్వస్రుగమనము, శ్వశ్రూగమనము, మాతులానీగమ

నము, శిష్యస్త్రీగమనము, భగినీగమనము, ఆచార్యభార్యాగమనము, శరణాగతాగమనము, రాజ్ఞీగమనము, ప్రవ్రజితాగమనము, ధాత్రీగమనము, సాధ్వీగమనము, ఉత్తమవర్ణాంగనాగమనము - ఈ పదుమూఁడు గురుస్త్రీగమనసమానములు. ఈ ముప్పదియైదు ప్రకారములగు పాపములు నుపర్యుక్తమగు ననుపాతకము లనబడును.

అనుపావృత్తము — భారతవర్షీయదేశము (భార., భీష్మ. అ, ౯).

అనుపూరు — కర్నూలుజిల్లా, నంద్యాల తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౧౩ (౧౯౩౧).

అనుబ్రాహ్మణములు — బ్రాహ్మణసదృశగ్రంథములు. సామవేదపరిశిష్టములకును, యాజ్ఞవల్క్యాదిమునిరచిత బ్రాహ్మణసదృశ గ్రంథములకును అనుబ్రాహ్మణము లని పేరు.

అనుభవసారము — పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁడు కృతికర్త; గోడగి త్రిపురారి కృతిపతి; ౨౩౮ పద్యములు గల పద్యకావ్యము. సోమనాథుఁడు కాకతీయ రాజ్యమునందలి పాలకురికి యందు జననము నొంది కర్ణాటకదేశమునందలి కలికె యను గ్రామమున సిద్ధిని బొందినటులు నిర్ణయింపఁబడుచున్నది. పాలకురికియందు సోమనాథలింగమును, దేవాలయము నేఁటికిని కలవు. సమాధులపైని లింగప్రతిష్ఠాపనము చేసి, యారాధించెడి ఆచారము నేఁటికిని హిందూమతమునందే కాక ఇతరమతములందును గలదు. సోమనాథుఁడారాధ్యబ్రాహ్మణుఁడు. అతనితల్లి శ్రియాదేవి, తండ్రి విష్ణుకామదేవుఁడు, విద్యాగురువు కట్టకూరి పోతదేవుఁడు, కవితాగురువు కరస్థలి విశ్వేశుఁడు అని బసవపురాణమునందును, తండ్రి బసవేశుఁడు, గురువు లింగార్యుఁడు అని పండితారాధ్య చరిత్రయందును, సోమనాథుఁడు వ్రాసెను. అనుభవసారమునందు ఇట్లు గలదు:—

"క. భృంగిరిటిగోత్రుఁడను గురు
లింగతనూజుండ శివకులీనుఁడ దుర్వ్యా
సంగవివర్జితచరితుఁడ,
జంగమలింగ ప్రసాదసత్పాత్రుండన్."

దీనివలన కొందఱు సోమనాథుఁడు జంగమకులజుఁ డని నిర్ణయించిరి. కాని, అనుభవసారమందు 'వేదోక్త నిరూఢిని పురాణరహస్య నియుక్తిని' అనియును, పండితారాధ్యచరిత్రయందు 'చతుర్వేదపారగుఁడను' అనియును వ్రాయుటయును, సోమనాథభాష్యమందు గాయత్రీమంత్రప్రకరణమును చేర్చుటయును, చతుర్వేదసారసూక్తులను వ్రాయుటయును, సంబంధబాంధవ్యములును బ్రాహ్మణకులసంభవమును సూచించుచున్నవి. 'పాలకురికి పతితుఁడు' అను ధూర్త విప్రనిందయే బ్రాహ్మణకులజననమునకు నిదర్శనము. సోమనాథుఁ డారాధ్యబ్రాహ్మణకులమున పుట్టినను, కాలక్రమమున బసవేశ్వరభక్తుఁడై కులగోత్రాభిమానమును వదలి, బసవకులమును బసవగోత్రమును స్వీకరించి ప్రమథగణపరమైన భృంగిరిటి గోత్రమును స్వీకరించియుండును. సోమనాథుఁడు ౧౧౬౦ నుండి ౧౨౩౦ వఱకును జీవించియుండును.

సోమనాథ విరచితములైన కృతు లనేకములు గలవు. బసవపురాణము, పండితారాధ్యచరిత్రము, అనుభవసారము, చతుర్వేద సారసూక్తులు, చెన్నమల్లు సీసములు, వృషాధిపశతకము తెలుఁగు గ్రంథములు; సోమనాథభాష్యము, బసవపంచగద్య, శ్రీరుద్రభాష్యము, నమస్కారగద్యము, అక్షరాంకగద్యము, ప్రపంచకప్రకారగద్యము, అష్టకము, పంచకము, ఉదాహరణయుగ్మము సంస్కృతగ్రంథములు; బసవరగడ, గంగోత్పత్తిరగడ, శ్రీ బసవాఖ్యరగడ, శ్రీసద్గురురగడ కన్నడగ్రంథములు.

సోమనాథుఁడు సంస్కృతాంధ్రకర్ణాటకభాషలందును వేదవేదాంగములందును మతసంప్రదాయాచారములందును మహాపండితుఁడు. ఆంధ్రకావ్యరచనమందును ప్రజాసామాన్యమునకు మతరహస్యములను వెల్లడిచేయుటయందును గల యభీష్టమును బసవేశ్వర పండితారాధ్య చరిత్రలును అనుభవసారమును వెల్లడి చేయుచున్నవి. సోమనాథుని కవిత్వము జాను తెనుఁగున ద్విపదపద్యములందు విరచితమై జనసామాన్యమున కుపయోగపడఁగలవిధమును బసవపురాణము, పండితారాధ్యచరిత్రము, అనుభవసారము మొదలగునవి తెలుపుచున్నవి. నన్నయకును, తిక్కనకును నడుమకాలమందు వర్ధిల్లిన సోమనాథుఁడాంధ్రవాఙ్మయమునకును, విజ్ఞానమునకును, మతసాంఘికాచార సంస్కరణ సంరక్షణములకును చేసిన మహోపకారము నతని గ్రంథములు విశదము చేయుచున్నవి.

శ్రీ శంకరాచార్యవిరచితమైన అపరోక్షానుభూతి ఆచార్యస్వాములవారి అద్వైతానుభవమును వివరించుచున్నట్లు, సోమనాథవిరచితమైన అనుభవసారము వీరశైవమతసారమును వివరించుచున్నది. శ్రీ శంకరాచార్యులు జైనబౌద్ధమతములను ఖండించి వైదికమతోద్ధరణ మొనర్చినను ప్రజాసామాన్యమునందు వర్ణాశ్రమధర్మకర్మపరమైన వైదికమతవ్యాపనము దుస్తరమైనది. బసవేశ్వరుఁడు ప్రజాసామాన్యమునందు మానవధర్మపరమైన దైవభక్తిని వ్యాపింపఁజేయుటకై శైవదీక్షాపరమైన వీరశైవమతవ్యాపనమునకు పూనుకొనెను; వైదికమతానుష్ఠానమునకు దురారాధ్యమైన కర్మమార్గమునకు బదులు సులభమైన భక్తిమార్గము నవలంబించెను. బసవేశ్వరుఁడు స్వయముగ బ్రాహ్మణకర్మములను విడిచి శివదీక్షను స్వీకరించెను. బసవేశ్వరుఁ డవలంబించిన మార్గమును సోమనాథుఁడు విస్తరింపఁజేసినవిధమును అతని గ్రంథములు విశదముచేయుచున్నవి. అనుభవసారమందలి యీ పద్యములు అతని సంకల్పమును తెలుపుచున్నవి.

క. అనుభవసారం బనఁగా
మనసిజహరు శుద్ధభక్తిమార్గము వేదో

క్షే[illegible]
సత్వ[illegible] విశ్వసించు [illegible] ట్లనివన్.

క. అ[illegible]ర్థము వ్యవసాయము
అర్థము జంగమహితార్థ మదియును సద్భ
క్త శ్రద్ధము సద్భక్తియు ము
క్త శ్రద్ధం బటు గాన వలయు వ్యవసాయ మిలన్.

క. చేయఁదగు భక్తిపరులకు
నాశ్రయాస్పద మైనయట్టి యరకానికి న
నాశ్రయాస్పద మగు మనలు
నేయము [illegible] భక్తివిధిఁ ద్రిపురారీ.

క. ఆసమయాదులింగ జంగము
ప్రసాదభక్తస్థలములఁ బరిఘార్గం బై
యొసఁగు లసత్కావ్యము నీ
కసలార నభీష్టదాయి యగుఁ ద్రిపురారీ.

జైన బౌద్ధమతములు శిథిలము చేసిన వైదికమతాచారములను శ్రీ శంకరస్వాము లుద్ధరించినను ప్రజాహృదయమునందు వైదిక కర్మానుష్ఠానము వ్యాపకమును గాంచుట దుర్లభమైనది. వైదికమతపరిణామమైన దైవభక్తిని జనసామాన్యమునం దుద్ధరింపఁజేయుటకు భక్తిమార్గము శరణమైనది. బసవేశ్వరుఁడు, రామానుజులు శైవవైష్ణవ మతముల మూలమున భక్తిమార్గమును వ్యాపింపఁజేసి హిందూ మతమును పదకొండు పండ్రెండు శతాబ్దములందు దక్షిణదేశమునం దుద్ధరించిరి. అనుభవసారమునందు బసవేశ్వరభక్తుఁడైన సోమనాథుఁడు వీరశైవ సిద్ధాంతములను సుగమము చేసెను. అనుభవ మనఁగా శివానుభవము.

ఆదియుగమునందు కర్మపరమైన వైదికమతము తదనంతరము జ్ఞానపరమును భక్తిపరమునునై పరివర్తనమును పొందినది. భక్తిపరమైన వైదికమతపరిణామమునకు శైవమతపరిణామము లక్ష్యముగ నున్నది.

శైవము:— వైదికమంత్రోపస్థితుఁడైన రుద్రుఁడు వేదాంతమునందు శివస్వరూపపరిణామమును బొందుచు సర్వవ్యాపకుఁడై 'శివోఽహం' తత్త్వమును వ్యక్తము చేయుచున్నాఁడు. శివుఁడు యజ్ఞపురుషుఁడు. శివుఁడు సగుణనిర్గుణపరబ్రహ్మము. శివుఁడు హిమాచలమునందు గౌరీశంకరుఁడు, రామేశ్వరమునందు రామలింగేశ్వరుఁడు, కాశ్మీరమునందు మహాదేవుఁడు, మధురయందు సుందరేశ్వరుఁడు, చిదంబరమునందు నటరాజేశ్వరుఁడు, సౌరాష్ట్రమునందు సోమనాథుఁడు, శ్రీశైలమునందు మల్లికార్జునుఁడు, కాశియందు విశ్వేశ్వరుఁడు. దేశావృతములైన శివాలయములు శైవమతవ్యాపనమును తెలుపుచున్నవి. శైవులు లింగరూపమున శివలింగమును పూజించుచు శివోత్కర్షను జేయుచున్నారు. అథర్వశిఖయందలి 'ఈశ్వర శ్శివ ఏవ చ...శివ ఏకో ధ్యేయః శివఙ్కరః', స్కందోపనిషత్తునందలి 'జీవ శ్శివ శ్శివో జీవ స్స జీవః కేవల శ్శివః' మొదలగు వాక్యములు శివోత్కర్షను దెలుపుచున్నవి. శైవులు శివాలయములందును, పీఠములందును, స్వీయాంగములందును లింగములను ప్రతిష్ఠించి పూజింతురు. అద్వైతమతస్థాపకులు శ్రీశంకరస్వాములు పీఠమునందు లింగార్చనను చేయుట కుపక్రమించిరి.

శివలింగము:— అవ్యక్తము నిర్గుణము, నిరాకారము, నిరహంకారము, నిరవద్యము. అవ్యక్తమును అనంతములైన నామరూపభావములను విశ్వమంతయును సంభావించుచు ప్రసవించుచు వ్యక్తము చేయుచున్నది. అవ్యక్తము లింగసూక్ష్మస్థూలరూపములను విశ్వవ్యాప్తమై వెలయుచున్నది. ఆకాశలింగము, వాయులింగము, తేజోలింగము అబ్లింగము, పృథ్వీలింగము, అవ్యక్తమునకు వ్యక్తస్వరూపములు. వ్యక్తమైన లింగస్వరూపములందు పార్థివలింగము, సగుణనిర్గుణరూపములను గలిగి పూజాపాత్రమైనది. లింగము మహత్తునకు బీజచిహ్నము. శైవాగమములు షడక్షరీమంత్రరూపపరముగ నిరూపించుచున్న లింగమాకాశాదిపంచభూతములందును గోచరం బగుచున్నది.

లింగధారణము:— శివలింగమును వర్ణవివక్ష లేక సకలవర్ణములవారును పూజించుచున్నారు. బ్రాహ్మణులు దేవతార్చనలందును, సకలవర్ణములవారును దేవాలయములందును శివలింగమును బూజించుచున్నారు. లింగధారులు లింగమును స్వీయాంగములందు ధరించుచు లింగధారిబ్రాహ్మణులు జంగములు వీరశైవులు మొదలగువారగుచున్నారు. లింగధారణము బాహ్యార్థమును అంతరార్థమును గలిగి వీరశైవమున కపూర్వమైన ప్రతిష్ఠను గలుగఁజేసినది.

సీ. లింగార్చనక్రియాసంగతి శృంగారరసమును నద్భుతరసము దోఁప
ననయంబు జంగమార్చనఁజేయుచోఁ శాంతరసముభయానకరసముదోఁప
సంసారసంపదల్ చర్చించుచో హాస్యరసమును బీభత్సరసము దోఁప
దుష్టేంద్రియంబులఁదూలించుచో రౌద్రరసమునునతివీరరసముదోఁప
నెల్లజీవరాశియెడలను గారుణ్య
రసము దోఁప భక్తి రమణఁ బరఁగు
నవరసైకరసికుఁ డవివేకదూరుండు
భక్తుఁ డొక్కరుండె ప్రస్తుతింప.

వీరశైవము :— వీరశైవము కర్మపరమైన వైదికమతమును, జైన బౌద్ధమతములను ప్రతిఘటించుట కేర్పడిన వైదికమతము. వీరశైవమునకు ప్రధానదీక్ష లింగధారణము. లింగధారణమునకుఁ గక్షము, కరము, ఫాలము, కంఠము, శిరస్సు, వక్షఃస్థలము ముఖ్యస్థానములు. లింగధారు లందఱును జాతిమతకులభేదములు లేని శివభక్తులు. బ్రాహ్మణులు, క్షత్రియులు, వైశ్యులు, శూద్రులు, పంచములు మొదలగు నన్నివర్ణములవారును వీరశైవులై కులభేదములను నిరసించినవిధమును వీరశైవమతచరిత్రమును, సిద్ధాంతములును విశదము చేయుచున్నవి. కర్మమార్గమును నిరసించుచున్నవిధమును వీరశైవ

సిద్ధాంతములు విశదముచేయుచున్నవి. అనుభవసార మీవిషయము సంగ్రహముగఁ దెలుపుచున్నది.

చ. అవిరళలింగపూజయు నిరంతరసద్గురుభక్తియు త్తియుఁ
సవినయజంగమార్చనయు సత్యము శౌచము సచ్చరిత్రయుఁ
దవిలి ప్రసాదసేవయును దా నొడఁగూర్పక పట్టిమాటలం
దవునె యుదాత్తభక్తి సుగుణాకర శ్రీకర దోషభీకరా.

క. భూతియు రుద్రాక్షలు న
త్యాతతబహువేషరచన లవి తొడవులె సం
ప్రీతిగ భక్తునకును బ్ర
ఖ్యాతిగ సద్భక్తి తొడవు గాక మహాత్మా.

వీరశైవమునకు బాహ్యమునందువలెను అంతరంగమునందును లింగధారణము బీజముగ నున్నది. వైదికమతమునందలి దేవతార్చనము, వేదాంతమునందలి తత్త్వార్థము, జైనబౌద్ధమతములందలి సంఘారాధనము, వివిధమతములందలి కర్త్రారాధనము వీరశైవభక్తియందు సంయోగమును బొందినవి. వీరశైవులు జాతికులగోత్రభేదములు లేక జంగమలింగములకు శరణాగతు లగుదురు.

క. ఈకుల మాకుల మనక ని
రాకులమతి వారికొఱఁత లరయక భక్తా
నీకము శివుఁ డని కొలిచినఁ
జేకొనఁడే వాంఛితార్థసిద్ధి మహాత్మా.

క. శివగర్భులు శివజన్ములు
శివగోత్రులు శివకులజులు శివవిజ్ఞానుల్
శివశాసనధరులట యెం
గు వేఱెకులములును వెదకుదురె త్రిపురారీ.

లింగస్వరూపుఁడైన సాధకుఁడు శివలింగస్వరూపులైన జంగమభక్తుల తీర్థప్రసాదములను గైకొని శ్రీగురుకటాక్షమునకుఁ బాత్రుఁడై ప్రకృతి మమకారాహంకారకల్పితములైన భేదావరణములను విడిచి గురులింగైక్యమును బొందుచున్నాఁడు. సకలమతములకును లక్ష్యము జంగమసేవ. జంగములైన ప్రాణులకు సుఖమును గలుగఁజేయుటయే ఈశ్వరపూజాఫలమని మతము లన్నియును బోధించుచున్నవి. లింగధారులైన జంగమభక్తులను జాతిమతభేదములను విసర్జించి పూజించి మానవసోదరత్వమును స్థాపింపఁగలవిధమును అనుభవసారము బోధించుచున్నది.

సీ. సహజసజ్జనశివాచారనిర్లోభనియుక్తి జంగమభక్తి భక్తిపదము
అంగసుశేతరలింగైకనిష్ఠాపరత్వంబు మాహేశ్వరస్థలంబు
సతతబాహ్యాంతరార్పితలింగవికచనాస్వాదనసుఖముప్రసాదినెళవు
స్వప్రాణలింగ లింగప్రాణమగన (?) లీనాంతరము ప్రాణలింగిలీల
అసుఖలింగ పరవశానోన్యగర్భవి
స్ఫురణనిత్యసత్య శరణపదము
తా ననంగలేని తత్త్వంబు లింగైక్య
మివియ షట్స్థలంబు లీశ్వరాంశ.

ఉ. జంగమభక్తి లింగపరిచర్యల మీఱుట యుత్తమంబు త
జ్జంగమలింగపూజ లవి సామ్యము సల్పుట మధ్యమంబు మఱ
జంగమలింగపూజ యెడ సల్పక లింగముఁ గొల్చుచున్కి యె
న్నంగఁ గనిష్ఠ మాట శరణప్రణిపత్తియె ముఖ్య మెమ్మెయిన్.

జీవయాత్ర :— జీవక్షేత్రమందు వ్యక్తావ్యక్తములకు ధర్మప్రతిష్ఠ సమకూర్చుటకు భగవద్భక్తి పరమసాధనముగ నున్నది. జీవయాత్రను దేవయాత్రగఁ జేయఁగలవిధమును వైదికమతధర్మము లనంతముఖముల నిర్దేశించుచున్నవి. దేహధారుల కవ్యక్తమును గ్రహించుట దుర్లభము. అవ్యక్తము వ్యక్తముద్వారా గ్రాహ్యమగుచున్నది. జీవయాత్రను విషయయాత్రగఁ జేయక శివయాత్రగఁ జేయుటకు జ్ఞానేంద్రియకర్మేంద్రియములు మనోబుద్ధిచిత్తాహంకారములు గురులింగజంగమార్చనలందు భక్తిపరవశములు కావలయును. జీవయాత్రను దేహయాత్రార్థము గాక శివయాత్రార్థము చేయవలసినవిధమును అనుభవసారము తెలుపుచున్నది. జీవయాత్రను కైవల్యయాత్రను జేయుటకు బాహ్యలింగధారణమును, అంతర్లింగధారణమును ఉపయోగపడఁగలవిధమును వీరశైవాగమములు బోధించుచున్నవి. ఈపరమార్థమునే అనుభవసారమునందు సోమనాథుఁడు విశదముచేసెను.

సీ. పుట్టియుఁబుట్టక పుట్టు మహత్త్వంబు కలిగియుఁగలుగక కలుగుసుఖము
పాసియుఁ బాయక పాయువివేకంబు చేసియుఁ జేయక చేయుచెడఁగు
ముట్టియుముట్టక ముట్టించుఁజతురత పొందియుఁబొందక పొందుసుఖము
తలఁచియుఁదలఁచక తలఁచుఁడుతత్త్వంబుమఱచియుమఱవకమఱవుఁ
అజ్జలేనినీడ అలలేనిశబ్దంబు [బసము
రెండులేనిమొదలు నిండియున్న
అరయుఁబొరయులేని యానందనీరధి
తలుచు శరణు నెళవు తరమె పొగడ.

క. తెలియుటయె యెఱుక కోర్కులు
పొలియుటయే సుఖము సుకృతబుద్ధియె గతి చా
వలచుటయె పరముఁ బాయక
తలఁచుటయె సమాధి పరమతత్త్వం బనఘా.

క. నిర్భయులకు నిష్ప్రియులకు
దౌర్భాగ్యద్వైతులకు వృథావాదులకుఁ
దుర్భావకులకు దాసపు
నర్భవ సుఖరాశి గలదె నారయపుత్రా.

సాధనసాధ్యము:— జీవుఁడు జీవయాత్రయందు శివస్వరూపమును బొందుటయే జీవయాత్రాప్రయోజనము. 'అహం బ్రహ్మాస్మి', 'తత్త్వమసి', 'శివోఽహమ్', 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ' ఇత్యాది మహావాక్యార్థములను వీరశైవము జీవయాత్రయందు సార్థకము చేయుచున్నది. లింగధారణము జంగములందు ద్వైతభావమును

పోఁగొట్టి అద్వైతభావమును వ్యక్తముచేయుచున్నది. విశ్వ మంత యును శివుఁడు జీవము ప్రకృతి, ఆత్మ జీవము దేహము, గురువు లింగము జంగము, భావలింగము ప్రాణలింగము ఇష్టలింగము, లింగశరీరము సూక్ష్మశరీరము స్థూలశరీరము, నాదము బిందువు కళ మొదలగు త్రిపుటీరూపమున గోచర మగుచున్నది. సాధకుఁడు చిన్మయదీక్షితుఁడై లింగధారణను బొంది పంచభూతములను దశేంద్రియములను అంతఃకరణచతుష్టయమును వేధించి సాధ్యమును జేరుటకు వీరశైవ ప్రతిపాదితములైన సాధనములను అనుభవసారము విశదముచేయుచున్నది. వీరశైవము షడక్షరి 'నమశ్శివాయ ఓమ్' మూలమునను మూలాధార స్వాధిష్ఠాన మణిపూరక అనాహత విశుద్ధ ఆజ్ఞాచక్ర స్థానములందు భక్తమాహేశ్వర ప్రసాది ప్రాణశరణ ఐక్యస్థలములందు, ఆచారగురుశివచరసత్య ప్రసాద మహాలింగములను సాక్షాత్కారము చేసి సదాశివైక్యమయమయిన సాయుజ్యమును గలుగఁజేయఁగలవిధమును విశదము చేయుచున్నది. ఆసాధనమును సోమనాథుఁ డనుభవ సారమునందు సంక్షేపముగ విశదముచేసినవిధము గ్రంథావలోకనము వెల్లడిచేయుచున్నది.

(కా. నా.)

అనుభూతిప్రకాశిక — ఈగ్రంథము సకలామ్నాయకోవిదుఁడగు విద్యారణ్యమునీశ్వరునిచే విరచితము. బ్రహ్మజిజ్ఞాసువులకు నుపనిషదర్థజ్ఞానము నిస్సందేహముగ నలవడుటకై యీ గ్రంథ ముపదేశింపఁబడియె.

వేదచతుష్టయశిరోవతంసంబు లగు నైతరేయ తైత్తిరీయ చ్ఛాందోగ్య ముండకోపనిషత్తాత్పర్యంబుల నధ్యాయసప్తకంబుచేఁ బ్రథమంబున నిరూపించి పిమ్మటఁ బదునూఁ డధ్యాయంబులచే వేద చతుష్టయాంతర్గతంబగు నుపనిషద్ద్వాదశైకాదశతాత్పర్యంబును వ్యక్తీకరించె. ఈ విషయము విద్యారణ్యులచే ననుభూతిప్రకాశికయొక్క యెనిమిదవ యధ్యాయమునందలి మొదటి రెండు శ్లోకములచే వివరింపఁబడియున్నది:

"ఐతరేయే తైత్తిరీయే ఛాందోగ్యే ఒథర్వణేచ యత్,
తత్త్వం చతుర్వేదవిద్యాప్రకాశే తత్సమీరితమ్.

అనుభూతిప్రకాశేఽథ కౌషీతక్యాదినామసు,
చతుర్వేదాంగశాఖాసు యత్తత్త్వం త దుదీర్యతే."

ఇట్టు లీగ్రంథ మిరువది యధ్యాయంబులం గల్గి మృదుమధుర శైలితో నొప్పు రెండువేల యెనిమిదివందలయై దనుష్టుపు శ్లోకములతో నతిశయిల్లుచున్నయది. ఇరువది యధ్యాయంబులచేఁ జతుర్వేదాంతర్గతం బగు నిరువది ప్రకరణంబుల తాత్పర్యము వివరింపఁబడుచున్నను బ్రతియధ్యాయమును సంక్షేపంబుగనో విపులంబుగనో యద్వైతతత్త్వమునే ప్రతిపాదింపుచున్నయది. ప్రకరణవైచిత్ర్యమును శిష్యవైచిత్ర్యము ననుసరించి యున్నది గాని తత్త్వ వైచిత్ర్యమువలన నెంతమాత్రమును గలుగలేదు. నాలుగవవేద మందలి యిరువది ప్రకరణంబులు నత్యంతభిన్నంబులుగా నుండినను బర్యవసానము నద్వైతతత్త్వమునే ప్రతిపాదింపుచుండుటచే నిరువది యధ్యాయంబులును పర్యవసానంబున నొకటేయంశం బగు నద్వైతతత్త్వమును బ్రకటింపుచు సర్వోపనిషత్సామరస్యంబును, సకలవేద సామరస్యంబును వేయివిధంబుల సిద్ధాంతీకరింపుచున్నయవి.

మొదటి యధ్యాయంబున నైతరేయ ద్వితీయారణ్యకంబును, రెండవయధ్యాయంబునఁ దైత్తిరీయాంతర్గతం బగు బ్రహ్మవల్లియు, మూఁడు నాలు గైదవ యధ్యాయంబులచేఁ గ్రమంబుగ ఛాందోగ్యంబునందలి యుద్దాలక సనత్కుమార ప్రజాపతియుపదేశంబులును, ఆఱవ యధ్యాయంబులచే ముండకమునందలి యాంగిరపిప్పలాదోపదేశంబులును, ఎనిమిది తొమ్మిదవయధ్యాయంబులచే ఋగ్వేద కౌషీతకి శాఖయందలి యింద్రాజాతశత్రూపదేశంబులును, పదియవయధ్యాయంబున మైత్రాయణ్యుపనిషత్తునందలి శాకాయనోపదేశంబును, పదునొకండవయధ్యాయంబున కఠవల్లియందలి యమోపదేశంబును, పండ్రెండవ యధ్యాయంబున శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తును, పదుమూఁడవ యధ్యాయము మొదలు పదునెనిమిదవ యధ్యాయమువఱకునుంగల యాఅధ్యాయంబులయందును గ్రమంబుగ బృహదారణ్యకాంతర్గతంబులగు మూఁడవ యధ్యాయ నాల్గవబ్రాహ్మణంబు, నాలవయధ్యాయమునందలి యజాతశత్రుబాలాకి సంవాదము, యాజ్ఞవల్క్యమైత్రేయసంవాదము, ఆథర్వణోపదేశంబగు మధువిద్యలును, ఐదవయధ్యాయంబునందలి యాజ్ఞవల్క్యశ్వేలాదులవాదకథయు, నాఱవ యధ్యాయమందలి యాజ్ఞవల్క్యజనకసంవాదంబును, బందొమ్మిదవయధ్యాయంబున సామవేద తలవకారశాఖయును, ఇరువదియవయధ్యాయంబున నాథర్వణోత్తరతాపినియును బూర్ణముగా వివరింపఁబడి యవ్వానితాత్పర్యము సుస్పష్టముగను విపులముగను, నిస్సంశయంబుగను నిరంకుశంబుగను సిద్ధాంతీకరింపఁబడినది.

(శ్రీ. క. భా.)

అనుభూతిస్వరూపాచార్యుఁడు — సారస్వత వ్యాకరణమును రచించినయతఁ డని వాడుక. ఇతనినిగూర్చిన యొక కథ గలదు. రాజసభ మధ్యమున నీతఁ డొకనాఁడు అపశబ్దప్రయోగము చేయ దానికి నాధారము చూపు మన నింటికిఁబోయి సరస్వతి నారాధించెను. ఆమె ప్రసన్నురాలై యొకవ్యాకరణము నిచ్చెను.

ఈతఁడు సారస్వతవ్యాకరణము వ్రాయలే దనియు, దాని మీఁద 'ప్రక్రియ' మాత్రము వ్రాసె ననియు, నీతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౫౦ కిఁ దరువాతను, ౧౪౫౦కిఁ బూర్వమునను ఉండె ననియుఁ దజ్జ్ఞుల యభిప్రాయము.

అనుమంచిపల్లి — కృష్ణజిల్లా, నందిగామతాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨౧౫ (౧౯౩౧).

అనుమతి — ౧. అంగిరస ఋషికిని, కర్దమకన్య శ్రద్ధకును బుట్టిన నల్గురు కన్యలలోఁ జిన్నది.

౨. ద్వాదశాదిత్యులలో ధాత యనువాని భార్య.

3. శాల్మలీద్వీపమునందలి యొకమహానది.

౪. ఒక బ్రహ్మర్షి.

అనుమనపల్లి — కర్నూలుజిల్లా, కంభంతాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౦౦౫ (౧౯౩౧).

అనుమర్లపూండి — గుంటూరుజిల్లా, గుంటూరుతాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౬౮౧ (౧౯౩౧).

అనుమర్తి — తూర్పుగోదావరిజిల్లా, పెద్దాపురంతాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౭ (౧౯౩౧).

అనుమానము — మన నైయాయికులచే నంగీకరింపఁబడిన నాలుగు ప్రమాణములలో నిది రెండవది. ప్రత్యక్షము, అనుమానము, ఉపమానము, శబ్దము అనునవి నాలుగు ప్రమాణములు. ప్రమ యనఁగా యథార్థానుభవము, నిజమైన జ్ఞానము. ప్రమకుఁ గారణము ప్రమాణము; అనఁగా నేసాధనంబులవలన మనకు యథార్థజ్ఞానము కలుగునో, వానికిఁ బ్రమాణములని పేరు. అనుమాన మనునది సాధనము. అందువలనఁ గలుగుజ్ఞానము 'అనుమితి' యందురు.

హిందూ తర్కశాస్త్రము ననుసరించి

అనుమానస్వభావము :— మనము దూరమం దున్న యొకానొక పర్వతముమీఁద పొగ లేవఁగాఁ జూచి యా పర్వతమునందు నగ్ని కల దని యూహించుచున్నాము. ఇట్టి జ్ఞానమునకు 'అనుమితి' యని పేరు. ఇందుఁ బర్వతమునకుఁ 'పక్ష' మనియు, ధూమమునకు 'హేతువు' లేక 'లింగ' మనియు, అగ్నికి 'సాధ్య' మనియు సంజ్ఞలు. ఇందుఁ బ్రత్యక్షమైన ధూమముచే నప్రత్యక్షమైన యగ్ని సాధింపఁబడినది. కావుననే వాత్స్యాయనుఁడు 'ప్రత్యక్షముచే నప్రత్యక్షవస్తువుయొక్క సంబంధమును సాధించుట అనుమానము' అని తన వార్త్తికములోఁ జెప్పియున్నాఁడు[1].

ఇచ్చటియనుమానమునకు 'హేతువు' (లేక లింగము) అనఁబడు ధూమము కారణమైనను, ధూమమునకును అగ్నికిని గల సంబంధముయొక్క జ్ఞానమే ముఖ్యకారణ మని చెప్పవలసియున్నది. ఎచ్చెచ్చట ధూమ ముండునో యచ్చటచ్చట నగ్ని యుండు నన్న జ్ఞాన మేది గలదో యది యనుమానమునకు హేతువు. ఈజ్ఞానమునకే వ్యాప్తిజ్ఞాన మని పేరు. ధూమమునకును, అగ్నికిని గల సంబంధమునకు వ్యాప్తి యని పేరు.

వ్యాప్తి :— పైని చెప్పినదానిని చూడఁగా 'వ్యాప్తి' యనునది అనుమాన ప్రకరణమునందు ముఖ్యమైన విషయ మని చదువరులకుఁ దోఁచియుండును. కావున అందునుగుఱించి కొంచెము విశదముగ వివరింతము.

ధూమ మున్నచోట నెల్ల నగ్ని యుండునా యుండదా యని యెవనికి సంశయము కలదో వానికి ధూమజ్ఞానముచేత నగ్నిజ్ఞానము కలుగనేరదు. అట్లు సంశయము లేక ధూమాగ్నులకుఁ గల సంబంధము నిశ్చయముగాఁ దెలిసినవానికి ధూమజ్ఞానముచే నగ్నిజ్ఞానము తప్పక కలుగును. అందువలన వ్యాప్తినిశ్చయమే యనుమితికిఁ గారణ మని మనము చెప్పవచ్చును. ఈ వ్యాప్తిజ్ఞానము సాహచర్యజ్ఞానముచేఁ గలుగుచున్నది. కావుననే 'నియతసాహచర్యమే వ్యాప్తి' యని చెప్పఁబడినది. వంటయింటిలోను, ఇతరస్థలములందును మరల మరల ధూమాగ్నుల సాహచర్యముం జూచుటచేతఁ ధూమము వ్యాప్య మనియు, అగ్ని వ్యాపక మనియు జ్ఞానము కలుగుచున్నది; అనఁగా వ్యాపక మెప్పుడును వ్యాప్యమునకంటె నెక్కుడు ప్రదేశ మాక్రమించుకొని యుండును. ధూమ మున్నచోట నెల్ల నగ్ని యుండును, కాని అగ్ని యున్నచోట నెల్ల ధూమ ముండదు. అందువలన నగ్నియున్న ప్రదేశము లెక్కువ; ధూమ మున్న ప్రదేశములు తక్కువ. కావున ధూమము వ్యాప్యము, అగ్ని వ్యాపకము. ఇదియే మఱియొకవిధముగఁ జెప్పవచ్చును. వ్యాప్తిసహితమైనది వ్యాప్య మనఁబడును. వ్యాప్తి నిరూపకము వ్యాపక మనఁబడును. అగ్ని లేనిది ధూమ ముండదు. కాని ధూమము లేనిది అగ్నియుండును. ఎఱ్ఱగాఁ గాలిన యినుపకడ్డీయందు నగ్ని కలదు. కాని ధూమము లేదు. కావున ధూమము (వ్యాప్యము) నందు, అగ్ని (వ్యాపకము) యొక్క వ్యాప్తియున్నది. కాని అగ్నియందు ధూమముయొక్క వ్యాప్తి లేదు. ఒకప్పుడు వ్యాప్యవ్యాపకములకు సమానవ్యాప్తి యుండవచ్చును. అగ్నికిమాఱుగా 'పచ్చికట్టెలయగ్ని' అనునది వ్యాపక మనుకొందము. అప్పుడు 'పచ్చికట్టెలయగ్ని' యున్నచోట నెల్లధూమ ముండుటయు, ధూమ మున్నచోట నెల్లఁ బచ్చికట్టెల నిప్పుండుటయుం దటస్థించినందున, ఈ రెండును ఒకదాని కొకటి వ్యాపకము, వ్యాప్యము అని చెప్పవచ్చును.

అవినాభావరూపసంబంధము వ్యాప్తి యని మఱియొకలక్షణము కలదు. ఏది లేక యేది యుండదో దానికి రెండవదానితో అవినాభావసంబంధ ముండు నని చెప్పెదరు. అగ్ని లేక ధూమ ముండదు. కావున అగ్నియొక్కయవినాభావసంబంధము ధూమమునం దున్నది. అగ్నియందు ధూమముయొక్క యవినాభావసంబంధము లేదు. అగ్ని లేని ధూమ ముండదు గాని ధూమము లేని యగ్ని యుండవచ్చును. ధూమ ముండినఁగాని యగ్ని యుండ దన్న నియమము లేదు. కావున అగ్ని వ్యాపక మనియు, ధూమము వ్యాప్య మనియుఁ దెలిసికొనవలెను.

---

1. 'ప్రత్యక్షేణాప్రత్యక్షస్య సంబంధస్య ప్రతిపత్తిః' (చూడుఁడు : గౌతమసూత్రము ౧,౧,3 మీఁది వాత్స్యాయనవృత్తి).

అనుమానము

వ్యాప్తిజ్ఞాన మెట్లు కలిగినది:— అగ్నికిని, ధూమమునకును గల యీవ్యాప్తిజ్ఞానము జనులకు నెట్లు కలుగును? పైని ఒకచోట సూచించినట్లు నిత్యానుభవమే దీనికి ముఖ్యకారణము. వంటయింటిలో, యజ్ఞశాలలో, మఱియితరస్థలములలోను పొగ యున్నచోట నెల్ల నగ్నిని చూచినందున ఈ జ్ఞానము కల్గును. కాని తొంబదితొమ్మిది సారులు చూచినను నూఱవసారి అట్లే జరుగు నని యెట్లు? అందుకు అవ్యభిచారజ్ఞానము ఉండవలయును. నియమమునకు భంగము కలుగుట వ్యభిచార మనిపించుకొనును. ౯౯ సారులు ధూమమున్నచోట్ల నగ్ని కనిపించియు నొక్కచోట నగ్ని లేనియెడల నది వ్యభిచార మగును. కావున నట్టి వ్యభిచారాభావము వ్యాప్తినిశ్చయమునకు సహకారి యగును. ఇట్లు వ్యాప్తిజ్ఞానమునకు సాహచర్యజ్ఞానము, వ్యభిచారజ్ఞానరాహిత్యము ఆవశ్యకములు.

ఉపాధి:— వ్యాప్తియొక్క వైశాల్యమును సంకుచితము చేయు దానిని ఉపాధి యందురు. అగ్ని యున్నచోట్లనెల్ల ధూమ ముండును అన్నవాక్యము నిజమైనది కాదు. అందలి 'యగ్ని' యనుపదమునకు ఆర్ద్రేంధనసంయోగము (పచ్చికట్టెలకూడిక) అన్నమాట తగిలించినయెడల నది సరియగును. ఈ 'ఆర్ద్రేంధనసంయోగి' మనునది 'ఉపాధి'యనఁబడు. 'ఉప సమీపవర్తిని ఆదధాతి సంక్రామయతి స్వీయం ధర్మ మిత్యుపాధిః'అని ఉదయనాచార్యులు చెప్పియున్నారు. తనయొద్ద నున్నవస్తువునకుఁ దనవర్ణ మిచ్చునది యుపాధి. ఎఱ్ఱపువ్వుము తనసమీపమం దున్నస్ఫటికమునకుఁ దనవర్ణ మిచ్చును. అట్లే యాకారవిహీన మైనయాకాశమునకు ఘట మను ఉపాధి తన యాకారము నొసఁగుచున్నది. ఇట్లే యగ్నివలన ధూమమును పుట్టించు నుపాధి 'ఆర్ద్రేంధనసంయోగము' అనఁగాఁ బచ్చికట్టెలు నిప్పును తగిలియుండుట. కావున నడుమ నుపాధి యుండుటచే నెచ్చటెచ్చట నగ్ని యుండునో యచ్చటచ్చట ధూమ ముండు నన్న వ్యాప్తికి వ్యభిచారము సంభవించినది. పొడికట్టెలు గల యగ్ని యున్నపుడు పొగ యుండదు. కాలినయినుపగుండులో నున్న యగ్నికిఁగూడ ధూమ ముండదు. కావున నగ్నికి ధూమమునకు నవినాభావసంబంధము కలుగవలె నన్న 'అగ్ని' యనుపదమునకు 'తడికట్టెలుగల' యన్న విశేషణము చేర్పవలెను. ఇదియే యుపాధి. ఈ ఆర్ద్రేంధనసంయోగము అగ్నికి వ్యాపకము కాదు. ధూమమునకు వ్యాపకము; అనఁగా నుపాధి ధూమముకంటె నెక్కువ వ్యాప్తి కలదియు, అగ్నికంటెఁ దక్కువవ్యాప్తి కలదియు నయియున్నది. ధూమవ్యాప్తికిని, అగ్ని వ్యాప్తికిని గల భేదమును ఉపాధి సూచించును. 'పర్వతమువిూఁద ధూమ మున్నది, అగ్ని యుండుటచే' నన్నసిద్ధాంతము చెప్పిన తోడనే 'ఆర్ద్రేంధనసంయోగ'మను ఉపాధి యడ్డము వచ్చి యా సిద్ధాంత మపసిద్ధాంత మని చెప్పును.

అనుమానవిభాగములు:— గౌతమాచార్యులవా రనుమానము మూఁడువిధము లని చెప్పియున్నారు (న్యాయసూత్రము ౧.౧.౫):— (౧) పూర్వవత్, (౨) శేషవత్, (౩) సామాన్యతోదృష్టములు. 'పూర్వవ దనుమాన' మనఁగా కారణముఁ జూచి కార్యను నూహించుట. దీనినే 'కారణలింగక' మనవచ్చును. కారణమే లింగముగాఁ (హేతువుగా) గలది యని యర్థము. ఇందుల కుదాహరణము మేఘములఁ జూచి వర్షము కురియు నని యూహించుట. 'శేషవదనుమాన' మనఁగా కార్యమును జూచి కారణమును ఊహించుట. ఇది కార్యలింగకము. ఇందుఁ గార్యమే లింగము (హేతువు). ఏటికి వఱద వచ్చుట చూచి వర్షము కురిసె నని యూహించుట యిందులకు నుదాహరణము. పై రెండువిధముల యనుమానములు గానియనుమానమునకు 'సామాన్యతో దృష్టానుమాన' మని పేరు; అనఁగాఁ గారణమునుబట్టి కార్యము గాని, కార్యమును బట్టి కారణము గాని యేయనుమానములందు నూహింపఁబడదో యా యనుమానము లన్నియు సామాన్యతో దృష్టము లని చెప్పవలసియున్నది. రెండువస్తువులకు నియతసాహచర్య ముండుట యెఱిఁగినందున, నొక వస్తువును జూచి రెండవదానిని ఊహించుట సామాన్యతో దృష్ట మని కొందఱ యభిప్రాయము. పృథ్వీత్వమును జూచి గంధవత్త్వమును ఊహించుట, తోఁకను జూచి ఆ వని ఊహ చేయుట ఇందుల కుదాహరణములు.

అనుమానము స్వార్థానుమాన మనియు, పరార్థానుమాన మనియు రెండువిధములుగా మరల విభజింపఁబడినది. స్వార్థానుమానమువలన మానవుఁడు తనమనస్సునందలిసంశయమును బాపుకొనును. అది జ్ఞానాత్మకము. పరార్థానుమానమువలన మానవుఁడు పరుల సంశయమును పోఁగొట్టును. ఇది శబ్దాత్మకము. కావున స్వార్థానుమానము మొదటిది. పరార్థానుమానము రెండవది. తనమనసునకు సంశయనివృత్తికలిగినఁగాని యితరులకు సమాధానము చెప్పుట యెట్లు?

స్వార్థానుమానక్రమ మెట్లనిన, నొకానొకఁడు పర్వతము మీఁద ధూమమును చూచును. తరువాత నెచ్చట ధూమ ముండునో యచ్చట నగ్ని యుండు నన్న వ్యాప్తిని స్మరించును. పిదప ఈవ్యాప్తి స్మరణమును తనకుఁ బ్రత్యక్షముగఁ దెలిసిన పక్షధర్మతాజ్ఞానముతోఁ (అనఁగాఁ బర్వతము ధూమవంత మన్నజ్ఞానముతోఁ) గలుపఁగా, పర్వతము అగ్నివ్యాప్యముగాఁ గల ధూమమును గలది యను జ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఈ జ్ఞానమునకే ఈశాస్త్రమునందు పరామర్శ మనియుఁ, లింగపరామర్శ మనియుఁ బేళ్లు. దీనినే తృతీయ లింగపరామర్శ మందురు. ఎందు కనఁగా ఈ లింగ (హేతు-ధూమ) జ్ఞానము మూఁడుసారు లయినఁగాని పరామర్శము పూర్తి కాదు, మొదట మహానసాదులయందు ధూమాగ్నుల సాహచర్యముఁ జూచుట, రెండవసారి పర్వతమువిూఁద ధూమమును జూచుట, మూఁడవసారి వ్యాప్తిజ్ఞానస్మరణము ననుసరించి యీధూమ మగ్నివ్యాప్య మన్న జ్ఞానము గలుగుట. ఇట్లు లింగ(హేతు)జ్ఞానము మూఁడువిధములఁ గలిగినఁ గాని పరామర్శము కలుగదు. ఈ పరామర్శమే స్వార్థానుమితి యని కొందఱుయభిప్రాయము. కొందఱమతమున హేతుజ్ఞానమునకే అనుమాన మని పేరు. వ్యాప్తియొక్క స్మృతియే యనుమా

మని కొందఱిమతము. కొందఱు పరామర్శమును కరణ మందురు. కొందఱు వ్యాపార మందురు. ఇట్లు నైయాయికులు భిన్నాభిప్రాయులైనను, అందఱును పరామర్శమును ఒప్పుకొనియున్నారు. పరామర్శము లేక యనుమితి కలుగనేర దని యందఱి మతము.

పరార్థానుమాన మితరుల సంశయములఁ బాపుటకు నుపయోగపడును. ఇది పంచావయవాత్మకము.

పంచావయవములు :— పంచావయవాత్మక మైన పరార్థానుమానమునకు 'న్యాయ' మని పేరు. దీనినిబట్టియే యీ శాస్త్రమునకంతకును న్యాయశాస్త్ర మని పేరు వచ్చెను. స్వార్థానుమానమందు నెవనిమనసులో వానికి గలుగునట్టి పక్షధర్మతాజ్ఞానము (పర్వత మగ్నిమంత మన్నజ్ఞానము) కొన్నివాక్యములచేఁ బరుల మనమునందుఁ బుట్టునట్లు చేయుట 'న్యాయ' మనిపించుకొనును. పర్వతము అగ్నిమంత మని పరులను ఒప్పించుటకు ఈ క్రింది యైదువాక్యములను ఉపయోగించెదరు :—

౧. పర్వతము అగ్నిమంతము (ప్రతిజ్ఞ)
౨. ధూమవత్త్వముచే (హేతువు)
3. ఏదియేది ధూమవంతమో
యదియది అగ్నిమంతము,
వంటయింటిలోనువలె (ఉదాహరణము)
౪. అట్లే యిది (ఉపనయము)
౫. కావున పర్వత మగ్నిమంతము (నిగమనము)

ఇందు మొదటిది 'ప్రతిజ్ఞ'. ఇందు దీ విషయము ప్రతిపాదింపఁబడు నని యిది తెల్పును. వక్త తాను స్థాపింపఁబోయెడి సిద్ధాంతమును ఇందుమూలకముగా ముందు చెప్పును. మొదటిదియైన ప్రతిజ్ఞతో చివరది యగు 'నిగమనము' సరిపోవలెను. అట్లు కాని యెడల నది ప్రతిజ్ఞాభంగ మనిపించుకొనును. రెండవది 'హేతువు.' ఈ వాక్యమునందు లింగము చెప్పఁబడును. లింగము హేతువు అనునవి సమానార్థకము లయినను వానియందుఁ గొంచె మర్థభేదము కలదు. లింగ మనఁగా గుర్తు. ఇచ్చట హేతువు అనుపదమును సాధారణముగా లింగప్రతిపాదకవాక్య మన్న యర్థమునందు నుపయోగించెదరు. మూఁడవది యుదాహరణము. ఇందు లింగమునకును (ధూమమునకును), సాధ్యమునకును (అగ్నికిని) గల సంబంధము (వ్యాప్యవ్యాపకభావము) తెల్పి వ్యాప్తిజ్ఞానము కలుగఁజేయును. ఇంతియకాక వ్యాప్తిజ్ఞానమునకుఁ గారణమైన యనేకోదాహరణములలోనుండి యొక్కదానిఁ జెప్పి వ్యాప్తిజ్ఞానమును దృఢపఱుచును. నాల్గవది 'ఉపనయము.' మూఁడవవాక్యమందలి వ్యాప్తి యిచ్చటఁగూడఁ జెల్లు నని యిది తెల్పును. అయిదవది నిగమనము. పై నాలుగువాక్యముల నొక్కచోటఁ జేర్చి తీసిన సారాంశ మీ నిగమనవాక్యము. ఈ పంచావయవాత్మక మైన అనుమానమునకు నిది ఫలితము.

చక్కఁగ విచారించి చూడఁగా నీ యైదువాక్యములలో మూఁడే ముఖ్యమైనవి యని తెలియఁగలదు. 'ప్రతిజ్ఞ', 'నిగమనము' లొక్కటియే కావున నాలుగు వాక్యములే మిగిలినవి. వానిలోను 'ఉపనయ' మను నాల్గవ వాక్యము విశేషోపయోగకరము కాదు కావున మిగిలినవి మూఁడువాక్యములే.

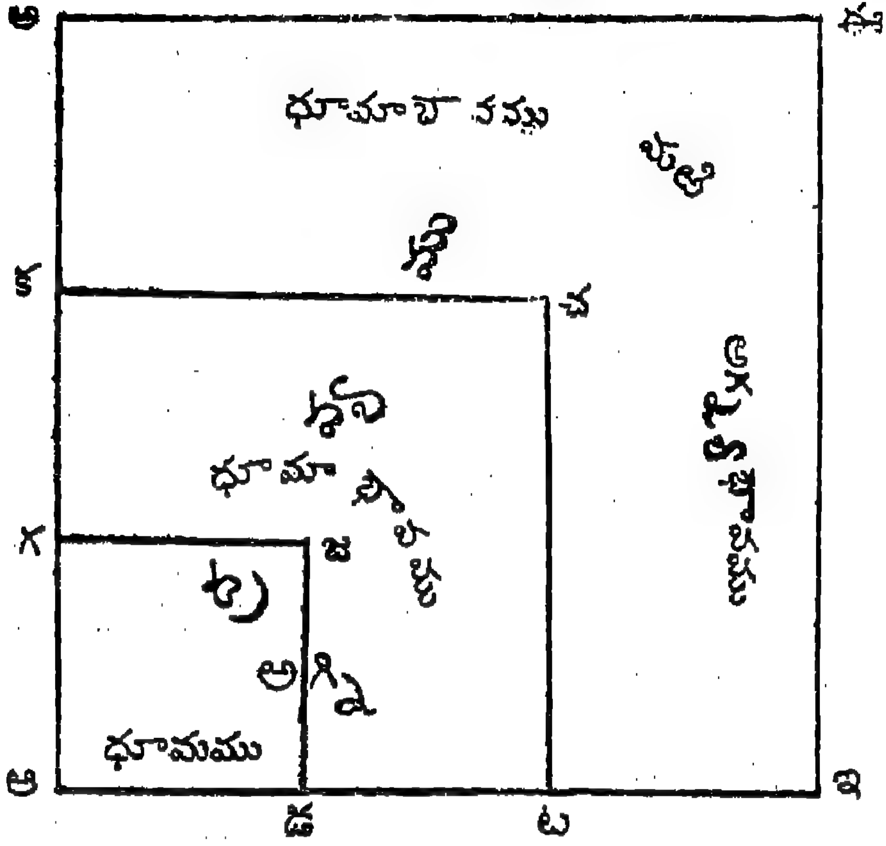
నైయాయికులు పంచావయవములను అంగీకరించినను మీమాంసకులు ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణము లను మూఁడు అవయవములనే యొప్పుకొనిరి. వేదాంతులు మొదటి మూఁడవయవములు గాని, చివర మూఁడవయవములు గాని చాలు ననిరి[1]. బౌద్ధులు ఉదాహరణోపనయముల నంగీకరించిరి. పాశ్చాత్యన్యాయశాస్త్రమునందును న్యాయమునకు నవయవములు మూఁడే.

లింగము :— అనుమానమునకు ముఖ్యాధార మైనలింగమును గుఱించి చెప్పవలసియున్నది. లింగమునే హేతు వనియెద రని యిది వఱకే చెప్పఁబడినది. లింగము మూఁడువిధము లైనది: (౧) అన్వయవ్యతిరేకి, (౨) కేవలాన్వయి, (3) కేవల వ్యతిరేకి. అన్వయవ్యాప్తియు, వ్యతిరేకవ్యాప్తియుఁ గలది అన్వయవ్యతిరేకి. హేతువునకు(ధూమమునకు)ను, సాధ్యమునకును (అగ్నికిని) గల వ్యాప్తి అన్వయవ్యాప్తి. వాని అభావములకుఁ గలవ్యాప్తి వ్యతిరేకవ్యాప్తి. ధూమ మున్నచోట నెల్ల నగ్నియుండును, వంటయింటిలోవలె ననునది అన్వయవ్యాప్తికిని, ఎచ్చట నగ్నిలేదో యచ్చట ధూమము లేదు, కొలనువలె నన్నది వ్యతిరేకవ్యాప్తికిని ఉదాహరణములు. ఇందలి రెండవయుదాహరణములో అగ్న్యభావమునకును, ధూమాభావమునకును వ్యాప్తి కలదు. అన్వయవ్యాప్తియందలి వ్యాప్యవ్యాపకములు వ్యతిరేకవ్యాప్తియందు మాఱి వ్యాపకవ్యాప్యము లగును. అన్వయవ్యాప్తిలో ధూమము వ్యాప్యము, అగ్ని వ్యాపకము, వ్యతిరేకవ్యాప్తిలో అగ్న్యభావము వ్యాప్యము, ధూమాభావము వ్యాపకము. ఇది ప్రక్కపుటయందలి పటమువలన స్పష్టపడఁగలదు.

ఆపటమున అ ఆ ఇ ఈ యను పెద్ద చతుష్కోణము అగ్నికంటె నధికవ్యాప్తిగల ద్రవ్య మనుకొనుఁడు. అంతకంటెఁ జిన్నది ఆ క చ ట యను చతుష్కోణము అగ్నిని సూచించుప్రదేశ మనుకొనుఁడు. అన్నిటికంటెఁ జిన్నది యగు ఆ గ జ డ యను చతుష్కోణము ధూమవ్యాప్తిని సూచించును. మహానస యజ్ఞశాలాదు లందులోనివి. ధూమ మున్నచోట నెల్ల నగ్ని యుండుటచే ఈ చతుష్కోణమునందుఁ గూడ అగ్నివ్యాప్తి యున్న దనియే యెంచవలెను. కావున ఆ క చ ట యను చతుష్కోణమునుండి ఆ గ జ డ చతుష్కోణ

1. 'అవయవాశ్చ త్రయ ఏవ ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణరూపా ఉదాహరణోపనయనిగమనరూపా వా నతు పంచ, అవయవత్రయేణైవ వ్యాప్తిపక్షధర్మయో రుపదర్శనసంభవే నాధికావయవద్వయస్య వ్యర్థత్వాత్.' (వేదాంతపరిభాష, కలకత్తాకూర్పు, పుట, ౧౪)

మును తీయఁగా మిగిలిన క జ ట యను గోముఖప్రదేశము (Gnomon) ధూమము లేనట్టియు, అగ్ని యున్నట్టియు, తప్తాయః పిండాదులను జూపును. అగ్నియున్నచోట నెల్ల ధూమ ముండు నన్న వ్యాప్తిని చెఱుచునట్టి ఆర్ద్రేంధనసంయోగ మను ఉపాధి యీ క జ ట యను ప్రదేశమువలననే సూచిత మగును. అ చ ఇ అను గోముఖప్రదేశము ధూమాభావము అగ్న్యభావము కలసియుండు స్థలమును సూచించును. ఇది విపక్షదృష్టాంతప్రదేశము; ఎచ్చట

అగ్న్యభావమో అచ్చట ధూమాభావము అన్న వ్యతిరేకవ్యాప్తిని బోధించును. పై పటమునందు, నగ్ని ప్రదేశ మగు చతుష్కోణము (ఆ క చ ట) ధూమప్రదేశ మగు చతుష్కోణము (ఆ గ జ డ) కంటె పెద్దది గాన అగ్ని వ్యాపక మనియు, ధూమము వ్యాప్య మనియు, ధూమాభావ సూచక మైన అ జ ఇ అను ప్రదేశము 'అగ్న్యభావ' సూచక మైన అ చ ఇ అను ప్రదేశముకంటె పెద్దది గనుక ధూమాభావము వ్యాపక మనియు, అగ్న్యభావము వ్యాప్య మనియు స్పష్టపడఁగలదు. కావున నెచ్చటెచ్చట నగ్న్యభావమో అచ్చటచ్చట ధూమాభావము కొలనువలె, నన్నది వ్యతిరేకవ్యాప్తికి నుదాహరణము. ఇట్లు ధూమ మున్నచోట నగ్ని యుండును. ఇందుల కుదాహరణము మహానసము. అగ్న్యభావ మున్నచోట ధూమాభావ ముండును అని అన్వయ వ్యతిరేకములచేఁ జెప్పునది 'అన్వయవ్యతిరేకి లింగము' (హేతువు). కేవలాన్వయి లింగమునందు భావరూపోదాహరణమే యుండును గాని వ్యతిరేకోదాహరణ ముండదు. ఉదాహరణము: ఘటము అభిధేయము (పేరొకొనఁదగినది) ప్రమేయత్వ మున్నందున, పటమువలె. ఇందు లింగము (హేతువు) ప్రమేయత్వము. ప్రమేయత్వ మెచ్చటెచ్చట నుండునో అచ్చటచ్చట నభిధేయత్వ ముండును. ఇందుకు దృష్టాంతము పటము. ఇందు ప్రమేయత్వ మున్నది, అభిధేయత్వ మున్నది. కాని దీనికి వ్యతిరేకోదాహరణ ముండదు. ఎందుల కన నట్టి వ్యతిరేకవాక్యము 'ఎచ్చటెచ్చట అభిధేయత్వ ముండదో యచ్చటచ్చట ప్రమేయత్వ ముండదు' అనునది కావలెను. కాని యన్ని పదార్థములకును అభిధేయత్వమును, ప్రమేయత్వమును సామాన్య మై నందున నిట్టివాక్యమున కర్థము లేదు. ఇందలి సాధ్యమైన 'యభిధేయత్వము' సర్వపదార్థసామాన్య మైయున్నది. దానికి అత్యంతాభావము లేదు. 'కేవలవ్యతిరేకి లింగము' నందు వ్యతిరేక దృష్టాంతమే యుండును గాని అన్వయదృష్టాంత ముండదు. ఎట్లన, పృథివి యితర ద్రవ్యములకంటె వేఱు, గంధవత్త్వ ముండుటచే; ఇతర ద్రవ్యములకంటె నేది వేఱు కాదో యది గంధవంతము కాదు, జలమువలె; ఇది (యనఁగా భూమి) యిట్టిది (గంధవంతము కానిది) కాదు. కావునఁ బృథ్వి యితర ద్రవ్యములకంటె వేఱు. ఇచ్చట నేది గంధవంతమో యది యితర ద్రవ్యములకంటె వేఱైనది యని యన్వయోదాహరణము చెప్పుటకు వీలు లేదు. ఎందు కనఁగా గంధవత్త్వము పృథివియందుఁ దప్ప నితరత్ర లేదు. ఇందు పక్షమునకు (పృథ్వికి), సాధ్యమునకు (ఇతర ద్రవ్యములకంటె వే ఱగుటకు) భేదము లేదు; అనఁగా సమానవ్యాప్తి కలదు. వ్యతిరేకదృష్టాంతములు పెక్కులు గలవు.

పైని వర్ణింపఁబడిన మూఁడులింగములలో 'అన్వయవ్యతిరేకి' యనఁబడు లింగమే ముఖ్య మైన దనియు, నిత్యవ్యవహారమునందు నుపయోగపడునది యనియు 'కేవలాన్వయి', 'కేవల వ్యతిరేకి' యనునవి యంతగా వాడుకలోనివి కా వనియు చదువరులు తెలిసికొనఁగలరు. మీమాంసకులును, వేదాంతులును వ్యతిరేకానుమానమును ఒప్పుకొనరు. వారు 'అర్థాపత్తి' యను అయిదవ ప్రమాణమును ఒప్పుకొని వ్యతిరేకానుమానమును పాటింపరైరి.

పక్షము, సపక్షము, విపక్షము:— పర్వతము అగ్నిమంత మన్నవాక్యమందు అగ్ని 'సాధ్య' మనియు, పర్వతము 'పక్ష' మనియుఁ జదువరు లెఱుంగుదురు. దేనియందు సాధ్య మున్నది లేనిది సంశయముగా నుండి చర్చింపఁబడు చున్నదో యది 'పక్ష' మనఁబడును. సాధ్యము (సాధింపవలసిన అగ్ని) ఇదివఱకే దేనియందు న్నదని నిశ్చయముగఁ దెలియునో యది 'సపక్షము'. మహానసము (వంటయిల్లు) ఇందుకు దృష్టాంతము. దేనియందు 'సాధ్యము' లేదని మనకు నిశ్చయముగాఁ దెలియునో యది విపక్షము. కొలను ఇందుల కుదాహరణము. ఇందు సాధ్యమైన అగ్ని లే దని మన మెఱుఁగుదుము.

సద్ధేతువు:— హేతువు వాదమునం దుపయోగపడవలయునన్న, నది యీక్రింది యైదునియమములకును లోఁబడి యుండవలయును. అప్పు డది సద్ధేతు వనిపించుకొనును. లేనియెడల హేత్వాభాసములకుఁ గారణ మగును. హేతువు (లింగము) (౧) పక్షమునందు నుండవలెను. (౨) సపక్షమం దుండవలెను. (౩) విపక్షమునం దుండఁగూడదు. (౪) అబాధిత విషయముగ నుండవలయును; అనఁగా దీనినిమించిన హేతువుచే నిది ఖండితము కాఁగూడదు. (౫) అసత్ప్రతిపక్షముగ నుండవలెను; అనఁగా సాధ్యాభావమును స్థాపించెడు సమానబలముగల హేతువు ఉండఁగూడదు.

అన్వయవ్యతిరేకి లింగమునందు నీయైదు నియమములును పాటింపఁబడును. కేవలాన్వయి, కేవలవ్యతిరేకములయందు వాని స్వభావ

మునుభట్టి యొక్క కనియమము తగ్గును. న్యాయబిందు వను గ్రంథము నందు మొదటి మూఁడు నియమములే యంగీకరింపఁబడినవి.

హేత్వాభాసములు :— హేత్వాభాసము లనఁగా దుష్ట హేతువు లని యర్థము. వాగవివాదములు చేయునప్పుడు వాది ప్రతి వాదు లొకరి నొకరు మోసపుచ్చుటకై యసత్యము లైన హేతువు లను గల్పించి నిజ మైనహేతువులవలెనే యుపయోగించెదరు. అట్టి హేతుదోషములను ఎఱిఁగియున్నఁ గాని ప్రతివాదియొక్క వాద దౌర్బల్యమును కనుఁగొనుటకు వీలు లేదు. మన వాదమందును ఇట్టి దోషములు రాకుండుటకు హేత్వాభాసజ్ఞాన మావశ్యకము. హేత్వాభాసము లైదు : ౧. సవ్యభిచారము, ౨. విరుద్ధము, ౩. సత్ ప్రతిపక్షము, ౪. అసిద్ధము, ౫. బాధితము.

సవ్యభిచారము :— దీనినే ముక్తావలీకారుఁడు అనైకాంతిక మన్నాఁడు. ఈ హేత్వాభాసము మూఁడు విధములు : సాధారణము, అసాధారణము, అనుపసంహారి. సాధారణ సవ్యభిచార మనఁబడు హేత్వాభాసమందు హేతువు సపక్షదృష్టాంతమందును, విపక్ష దృష్టాంతమందును కానుపించును. సక్షమం దుండుట క్రమమే కాని విపక్షమందును ఉండుటవలన ఈ దోషము సంభవించినది; అనఁగా హేతువు సాధ్యమందును, సాధ్యాభావమందును ఉండును. ఇందుకు నుదాహరణము : పర్వతము ధూమవంతము అగ్నివలన, అనెడి అను మానము హేత్వాభాసము. ఎందుకు ? ఇందలి హేతువు (లింగము) అగ్ని. ఇది మహానసాదులవంటి ధూమ మున్నచోట్లను, అయో గోలకము వంటి ధూమాభావ మున్నచోట్లను కానుపించును; అనఁగా ధూమ మున్నచోటను అగ్ని యుండును, ధూమము లేనిచోటను అగ్ని యుండును. కావున నిది తప్పు. అసాధారణ మనుదోషము నందు హేతువు సపక్షమునందును కానరాదు, విపక్షమునందును గాన రాదు. విపక్షమునందుఁ గానరాకపోవుట క్రమమే కాని సపక్ష మందును లేకపోవుటవలన ఈ దోషము సంభవించును. ఉదాహర ణము : శబ్దము నిత్యము, శబ్దత్వమువలన. ఇందు 'శబ్దత్వ'ము హేతువు. 'శబ్దత్వ'ము శబ్దమాత్రవృత్తి యైనందున నిత్యములందు లేదు, అనిత్యములయందు లేదు, కావున ఈ అనుమానము తప్పు; సాధ్య ముండుచోట నుండనట్టిహేతువు అసాధారణ మని దీని లక్షణము. ఇతఁడు నిత్యుఁడు, మనుష్యత్వమువలన. ఇది తప్పు; నిత్యత్వ ముండు చోట మనుష్యత్వ ముండదు గనుక. అనుపసంహారిదోషమునందు అన్వయ దృష్టాంత ముండదు. వ్యతిరేకదృష్టాంత ముండదు. ఇందుచే నిట అన్వయవ్యాప్తిజ్ఞాన ముండదు, వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞాన ముండదు. ఉదాహరణము : సర్వము అనిత్యము, ప్రమేయత్వమువలన. ఇందలి పక్షము 'సర్వము' అనునది. అందు జ్ఞానవిషయమైన సమస్తప్రపంచ మిమిడియున్నందున సపక్షముగఁ గాని, విపక్షముగఁ గాని మఱియొక దృష్టాంతము కల్పించుటయెట్లు ? ఇందు సాధ్యముయొక్క యత్యంతా భావము అప్రసిద్ధము.

విరుద్ధము :— సాధ్యాభావవ్యాప్త మైన హేతువునకు విరుద్ధ మని పేరు. ఉదాహరణము : శబ్దము నిత్యము, కృతకత్వమువలన. ఇందు కృతకత్వము (చేయఁబడుట) హేతువు. కాని యిది నిత్యత్వ ముయొక్క యభావమైన అనిత్యత్వముచే వ్యాప్తము. కృతకత్వము అనిత్యత్వమునకు హేతువు గాని నిత్యత్వమునకుఁ గాదు. ఇట్లిది ప్రతిజ్ఞకంటె విరుద్ధమైనది గాన దీనికి విరుద్ధ మని పేరు వచ్చెను. చెఱువు నిప్పు గలది జలమువలన, అనునది యిందు కింకొక యుదాహరణము.

సత్ ప్రతిపక్షము :— సాధ్యాభావమును సాధించునట్టి వేఱు హేతు వెం దుండునో దానికి సత్ ప్రతిపక్ష మని పేరు. ఉదాహరణము: శబ్దము నిత్యము శ్రావణత్వమువలన (వినఁబడుగుణ ముండుటవలన), శబ్దత్వమువలె. శబ్దము అనిత్యము కార్యత్వమువలన, ఘటమువలె. ఇందు సాధ్యము నిత్యత్వము. దాని యభావ మనిత్యత్వము. నిత్యత్వ మును సాధించుట కొకహేతువును, తదభావమును (అనిత్యత్వమును) సాధించుటకు మఱియొకహేతువును చెప్పఁబడియుండుటచేత నిది సత్ ప్రతిపక్ష మనఁబడు హేత్వాభాసము.

అసిద్ధము :— ఇది నాల్గవహేత్వాభాసము. ఇది మూఁడు విధములు : ఆశ్రయాసిద్ధము, స్వరూపాసిద్ధము, వ్యాప్యత్వాసిద్ధము. ఉదాహరణము : గగనారవిందము సువాసన గలది, అరవిందత్వము వలన, సరోజారవిందమువలె, అనునది ఆశ్రయాసిద్ధమునకు నుదాహర ణము. ఇందు గగనారవిందము (ఆకాశకమలము) ఆశ్రయము (పక్షము). ఇది యెచ్చటను లేదు. ఇచ్చట పక్షతావచ్ఛేదకధర్మము గగనీయత్వముగాని అరవిందత్వము గాదు. ఇట్లసంభవమైన వస్తువును పక్షముగాఁ గైకొన్నందున ఈ యనుమానము తప్పు. కాంచనమయ పర్వతము అగ్నిమంతము, ధూమమువలన అన్నదియు నిందుకు నింకొకయుదాహరణము. పక్షతావచ్ఛేదకధర్మము (ఇచ్చట కాంచన మయత్వము) పక్షమునందు లేకపోవుటయే యీ దోషలక్షణము. స్వరూపాసిద్ధ మను హేత్వాభాసమునందు హేతువు పక్షమునం దుండదు. ఉదాహరణము : కొలను అగ్నిమంతము, ధూమమువలన. ఇందు ధూమము హేతువు. కొలను పక్షము. కొలనిలోధూమ ముండదు. కావున హేతువు తప్పు. కుందేలు ఆవు, కొమ్ము లున్నందున, ఘటము పృథ్వి, పటత్వమువలన అనునట్టి యుదాహరణము లిట్టివియే. ఉపాధి సహిత మైన హేతువును ఉపాధి లేకుండఁగఁ జెప్పుట వ్యాప్యత్వా సిద్ధదోషము. ఉదాహరణము : పర్వతము ధూమవంతము, అగ్నిమంత మగుటచే నన్నచోట 'ఆర్ద్రేంధనసంయోగాగ్ని'మంత మగుటచే నని యుండవలెను. అట్లు ఆర్ద్రేంధనసంయోగమును చెప్పినవాఁడు కాఁడు కావున దోషము. ఇంకొకయుదాహరణము. పర్వతము అగ్నిమంతము, కాంచనమయధూమమువలన. ఇది హేత్వాభాసము. ఎందు కన హేతువు ఉపాధిసహితము. ధూమము అగ్నివ్యాప్యమే; కాని కాంచనమయధూమము మాత్రము అగ్నివ్యాప్యము కాదు. 'కాంచన మయత్వ' మను నుపాధిచే నది వేఱయ్యె. ఈ హేత్వాభాసములో సాధ్యాప్రసిద్ధి, సాధనాప్రసిద్ధి - ఇత్యాదిభేదము లనేకములు కలవు.

బాధితము :— ఏ హేతువుయొక్క సాధ్యాభావము వేఱు బలవత్తర మైన ప్రమాణముచే నిశ్చిత మైనదో యది బాధితహేత్వాభాసము. అగ్ని చల్లగ నుండును, ద్రవత్వమువలన అనుచో అనుష్ణత్వము (చల్లఁదనము) సాధ్యము. దాని యభావము ఉష్ణత్వము; దానిని స్పర్శముచేఁ బ్రత్యక్షముగ మన మెఱుఁగుదుము. కావున నగ్ని చల్లనిది యన్నమాటకు బాధ కలిగెను. పక్షమునందు నుండవలసినసాధ్యముయొక్క యభావము మొదలయినవి బాధిత మనఁబడు నని ముక్తావలీకారునిమతము.

ప్రకరణసమము :— పైని హేత్వాభాసములు నవీనమతానుసారముగ న్యాయసిద్ధాంత ముక్తావలీకారుని ననుసరించి యీయఁబడినవి. గౌతమసూత్రానుసారము హేత్వాభాసములు నిగ్రహస్థానములలోనివియే యని వర్ణింపఁబడినవి. అచ్చట హేత్వాభాసములు అయిదు చెప్పఁబడినవి: (౧) సవ్యభిచార, (౨) విరుద్ధ, (౩) ప్రకరణసమ, (౪) సాధ్యసమ, (౫) అతీతకాలము లనఁబడునవి. సవ్యభిచార విరుద్ధములనుగుఱించి యిదివఱకుఁ జెప్పియున్నాము. ఏ సిద్ధాంతమును సాధింపవలయునో దానినే హేతువుగఁ దీసికొనుట ప్రకరణసమదోషము.

శబ్దము అనిత్యము (ప్రతిజ్ఞ)
నిత్యత్వము లేదు గనుక (హేతువు)

'అనిత్య' మనఁగా 'నిత్యత్వము లేనిది'; కావున నిందు నొక్కమాటయే భిన్నరూపముగఁ జెప్పఁబడియున్నది. దీనినే పాశ్చాత్యనైయాయికులు 'పెటిషియొ ప్రిన్సిపిఅయ్' (Petitio principii) అందురు.

సాధ్యసమము :— సాధ్యమునకునై యీయఁబడిన హేతువు గూడ సంశయాస్పదముగా (ఋజువు కావలసినదిగా) నున్న యెడల సాధ్యసమదోషము వచ్చును.

నీడ యొక ద్రవ్యము (ప్రతిజ్ఞ)
దానికి చలన మున్నది గనుక (హేతువు)

ఇచ్చట నీడ యొకద్రవ్య మన్నమాట యెట్లు సిద్ధాంతము కావలయునో యట్లే మొదట నీడకు చలన మున్న దనియు సిద్ధాంతము కావలెను. నీడకు చలన మున్న దన్నమాట అందఱును ఒప్పుకొనునది కాదు. నీడ యనఁగా ప్రకాశాభావము. ఏద్రవ్యము అడ్డము వచ్చి ప్రకాశమును అడ్డగించునో యా ద్రవ్యముయొక్క చలనమే నీడయొక్క చలనముగ కొందఱిచే భ్రమింపఁబడును.

కాలాతీతము :— కాలమును లెక్కలోనికిఁ దీసికొనక చెప్పఁబడుహేతువు కాలాతీతహేత్వాభాస మనఁబడును.

శబ్దము నిత్యము (ప్రతిజ్ఞ)
సంయోగజము గనుక రంగువలె (హేతువు)

ఇందు నీయఁబడినహేతువు కాలాతీతము. ఘటదీపసంయోగము వలన ఘటముయొక్క రంగు మనకుఁ గానవచ్చుచున్నది. కాని, ఆరంగు అంతకుఁ (ఘటదీపసంయోగమునకుఁ) బూర్వ ముండెను. తర్వాతఁగూడ నుండును. అట్లే ఢక్కకు (నగారాకు) దండమునకు సంయోగము గలిగినప్పుడు ధ్వని పుట్టుచున్నది. కావున నది పై యుదాహరణము ననుసరించి అంతకుఁబూర్వ ముండె ననియు, తర్వాత నుండు ననియు, కావున నిత్య మనియుఁ జెప్పవలెను అని వాదియొక్క తాత్పర్యము. కాని యిది కాలాతీతహేత్వాభాసము. ఎందు కన, ఈ రెండుసంయోగములును వేఱువేఱు. దీపఘటసంయోగకాలముననే రంగుజ్ఞానము జనించును. కాని ఢక్కాదండసంయోగకాలముననే శబ్దము పుట్టదు. సంయోగమైన రెండవ క్షణమునం బుట్టును. కావున రంగునకు, శబ్దమునకు సంయోగజననమందుఁ బోలిక లేదు.

దీనితరువాత ఛల మనుదోషమును చెప్పినాఁడు. అ దెట్లనిన:

ఛలము :— అర్థాంతరము కల్పించుకొని వాదమును అడ్డగించుట ఛల మనిపించుకొనును. ఇది మూఁడు విధములు. ఒక పదమునకు రెండర్థము లున్నప్పుడు వక్తయొక్క యుద్దేశమునకు భిన్నమైన యర్థమును గ్రహించుట వాక్ఛలము. 'ఈ పిల్లవాఁడు నవకంబళుఁడు' అన్నవాక్యమునందు 'నవకంబళుఁడు' అనఁగా క్రొత్తకంబళి కలవాఁ డని వక్తయొక్క యుద్దేశము. ప్రతివాది ఆ పదమునకు తొమ్మిదికంబళ్లు కలవాఁ డని యపార్థము చేసిన నది వాక్ఛలమగును. విశేషవ్యక్తినిగుఱించి చెప్పఁబడినయర్థమును జాతినిగుఱించి చెప్పినట్టుగా భావించి యపార్థము చేయుట సామాన్యచ్ఛలము. 'ఈ బ్రాహ్మణుఁడు విద్వాంసుఁడు' అని యొక బ్రాహ్మణుని గుఱించి చెప్పఁగా, బ్రాహ్మణత్వముయొక్కయవచ్ఛేదకధర్మము విద్వత్త యని చెప్పినట్లుగ నర్థము గ్రహించి, విద్వాంసులు కాని బ్రాహ్మణులు లేరా? విద్వాంసులైన అబ్రాహ్మణులు లేరా? యని వాదించుట సామాన్యచ్ఛలమునకు నుదాహరణము. పదమునకు శక్యార్థము గ్రహింపక లక్ష్యార్థము వివక్షిత మైనపుడు దానివాచ్యార్థమును గాని, వాచ్యార్థము వివక్షిత మైనప్పుడు లక్ష్యార్థమునుగాని గ్రహించుట ఉపచారచ్ఛల మనఁబడును. 'మంచము లఱచుచున్నవి', అనఁగా మంచములమీఁదిజను లఱచుచున్నారు అని, 'పాగాలు పోవుచున్నవి', అనఁగా పాగా పెట్టుకొన్నవారు పోవుచున్నారని యర్థము. ఇట్లర్థము చేయక మంచములే అఱచుచున్న వనియు, పాగాలే నడచుచున్న వనియు నర్థము చేసినయెడల నీదోషము పట్టును.

నిగ్రహస్థానములు ౨౨ :— వాదవివాదమునందు మన నైయాయికులు నిగ్రహస్థానములను కొన్నిటిని చెప్పియున్నారు. నిగ్రహస్థానము లనఁగా ప్రతివాదివాదమునందు నక్రమము చేయఁ బ్రారంభించి నప్పుడు, దానిని జూపి వానికి నగౌరవము కలుగఁజేసి వాదములో నాతఁ డోడె నని వాదమును నిల్పివేయుట. ఇట్టి నిగ్రహస్థానము లిరువదిరెండు చెప్పఁబడియున్నవి. అవి కొద్దికొద్దిగా వర్ణింపఁబడును.

౧. ప్రతిజ్ఞాహాని:— సాధింపవలసిన సిద్ధాంతము ప్రతిజ్ఞ. దానిని సాధింపలేక ప్రతివాదియొక్క సిద్ధాంతమును అంగీకరించుట ప్రతిజ్ఞాహాని. ఒకఁడు మొదట ఈక్రిందివిధముగ తర్కించును.

శబ్దము అనిత్యము

అది ఇంద్రియగోచరము గనుక, ఏది ఇంద్రియగోచరమో యది అనిత్యము, ఘటమువలె

శబ్దము ఇంద్రియగోచరము

కావున శబ్దము అనిత్యము

ప్రతివాది వచ్చి ఘటత్వాది 'జాతి' ఇంద్రియగోచర మైనను నిత్యము. అట్లే శబ్దము ఇంద్రియగోచర మైనను నిత్య మేల కాఁగూడదు అని ఖండింపఁగా బదులు చెప్పలేక యిట్లనును.

ఏది ఇంద్రియగోచరమో యది నిత్యము ఘటమువలె

శబ్ద మింద్రియగోచరము

కావున శబ్దము నిత్యము

ఇట్లు తన స్వదృష్టాంతమైన ఘటమునందు అన్యదృష్టాంత మైన ఘటత్వముయొక్క లక్షణ మొప్పుకొని స్వసిద్ధాంతమును వదలు కొన్నందున నిది ప్రతిజ్ఞాహాని.

ఇట్లు పక్షము, హేతువు, సాధ్యము - ఈ మూఁటిలో దేనిని వదలినను ప్రతిజ్ఞాహాని కావచ్చును.

శబ్దము అనిత్యము

కృతకత్వము (చేయఁబడుట)వలన

అనినతోడనే, ప్రతిపక్షి, శబ్దమునందు కృతకత్వము లే దని యాక్షేపింపఁగా "పోనిండు. 'ఘట'మే పక్ష మనుకొనుఁడు" అన్నచో నీదోషము ప్రాప్తించును. ఇట్లే హేతుసాధ్యములను విడుచుటనుగుఱించి యెఱుఁగునది.

౨. ప్రతిజ్ఞాంతరము:— తాను సాధింపవలసిన సిద్ధాంతము నకు నడ్డు రాఁగా అందు మార్పుచేయుట ప్రతిజ్ఞాంతరము.

పర్వతము అగ్ని గలది

సువాసనగల నల్లని ధూమ ముండుటచే

ఇందు హేతువు (ధూమము) యొక్క (సువాసన గల నల్లని యను) విశేషణము వ్యర్థ మని ఆక్షేపింపఁగా

పర్వతము కృష్ణచందనయుత మైన యగ్ని కలది

సువాసన గల నల్లని ధూమ ముండుటచే

అని చెప్పఁగా నీదోషము వచ్చెను. మొదట ప్రతిజ్ఞ 'పర్వత మగ్ని గలది' అనునది, ఇప్పుడు బుజువు చేసినది 'పర్వతము కృష్ణ చందనయుత మైన అగ్ని కలది' యని. ఇట్లు ప్రతిజ్ఞ మాఱుటచే నిది ప్రతిజ్ఞాంతరము.

౩. ప్రతిజ్ఞావిరోధము:— ప్రతిజ్ఞకును, హేతువునకును విరోధ మున్నప్పుడు ప్రతిజ్ఞావిరోధ మగును. ఉదాహరణము:

ద్రవ్యము గుణముకంటె వేఱుపదార్థము,

రూపాదికంటె వేఱు కాదు గాన

ఈ యుదాహరణమునందు, రూపాదికములు గుణములే కావున, వానికంటె ద్రవ్యము వేఱుకాదని చెప్పుట ప్రతిజ్ఞకు సాధకము కాదు.

౪. ప్రతిజ్ఞాసన్న్యాసము:— తనప్రతిజ్ఞకు నడ్డు రాఁగా నది తనప్రతిజ్ఞ కా దనుట. శబ్దము అనిత్య మని బుజువు చేయలేకపోయి నపుడు 'ఎవఁ డన్నాఁడయా శబ్ద మనిత్య మని?' అని తప్పించు కొనుట ప్రతిజ్ఞాసన్న్యాసము.

౫. హేత్వంతరము:— అవిశేష హేతువునకు నడ్డు కలుగఁగా విశేష హేతువును ప్రతిపాదించుట.

శబ్ద మనిత్యము

ఇంద్రియగోచరము గనుక

ఇందుమీఁద "కేవలము ఇంద్రియగోచరత్వమువలననే యే పదార్థమును అనిత్యము కాఁజాలదు. 'సామాన్య' మనుపదార్థ మింద్రియగోచర మైనను నిత్యమే." అని యాక్షేపము రాఁగా, 'ఇంద్రియగోచరము గనుక' అను హేతువునకు 'సామాన్యత్వముగల ఇంద్రియగోచరత్వము' అని అర్థము చెప్పిన ఈదోషము సిద్ధించును.

౬. అర్థాంతరము:— మూలవిషయమును విడిచి యన్యవిషయ ప్రసంగముఁ దెచ్చుట యర్థాంతరము.

శబ్దము నిత్యము

అస్పర్శత్వమువలన

అని చెప్పఁగా దీనికిఁ బూర్వపక్షము వచ్చి హేతువు సరియైనది కా దని యాక్షేపింపఁగా, దానికి సమాధానము చెప్పుటకు మాఱుగా "హేతుపదము 'హిని' ధాతువునకు 'తుని' ప్రత్యయము తగిలి యైనకృదంతపదము, పద మనఁగా సుప్తిఙంతము" అని సంబంధము లేనిమాటలు చెప్పఁదొడఁగుట.

౭. నిరర్థకము:— అర్థము లేనివర్ణక్రమమును వాదమునందు నుపయోగించిన ఈ దోష మగును.

శబ్దము నిత్యము

కచటతపత్వమువలన

౮. అవిజ్ఞాతార్థము:— అర్థముకాని వాక్యమును వాదము నందు నుపయోగించుట. వాదములో గెలువలేక కొందఱు అర్థము లేనిపదమును, భిన్నార్థపదములను, అర్థము కానట్లు త్వరగాఁ గాని, మెల్లఁగాఁ గాని యుచ్చరించెదరు. అట్టి సమయమున, ఆమాటలు మూఁడుసారులు ఉచ్చరించినను, సభవారికిని ప్రతివాదికిని అర్థము కానియెడల నవి నిగ్రహస్థానము లగును.

౯. అపార్థకములు:— అన్వయదోషమువలన ఒకశబ్దమునకును మఱియొకశబ్దమునకును సంబంధము లేకుండ నుచ్చరింపఁబడువాక్య మిట్టిది. వాదములో జయింపలేక యొకానొకఁడిట్లు హేతువును చెప్పును:—

'పది దానిమ్మపండ్లు, ఆఱు అప్పచ్చులు, భిక్షాపాత్ర' ఇత్యాది అసంబంధవాక్యము.

౧౦. అప్రాప్తకాలము:— అవయవవిపర్యాసమువలనఁ గలిగెడివచనము అప్రాప్తకాలము. న్యాయమునకు నైదు అవయవము లున్నవని చెప్పియున్నాము. వానిక్రమము ప్రతిజ్ఞ, హేతువు, ఉదాహరణము, ఉపనయము, నిగమనము. ఈ క్రమము తప్పి మొదటఁ జెప్పవలసినది తరువాత, తరువాతఁ జెప్పవలసినది మొదటఁ జెప్పుటవలన ఈదోషము కలుగును.

౧౧. న్యూనము:— న్యాయముయొక్క అయిదు అవయవములలోఁ గొన్ని లోపించెనేని ఈదోషము పట్టును.

౧౨. అధికము:— పెక్కు హేతువులు గాని, పెక్కు ఉదాహరణములు గాని ఉన్నయెడల ఈదోష మగును. ఉదాహరణము:

పర్వతము అగ్నిమంతము
ధూమ మున్నది గనుక
వెలుతు రున్నది గనుక
కొలిమివలె

౧౩. పునరుక్తము:— చెప్పినది మరలఁ జెప్పుట.

౧౪. అననుభాషణము:— వాది సభవారు వినుచుండఁగఁ దనప్రశ్న మూఁడుసారులు చెప్పినను ప్రతివాది బదులు చెప్పని యెడల నది అననుభాషణనిగ్రహస్థాన మనఁబడును.

౧౫. అజ్ఞానము:— మనము చెప్పినదానిని ప్రతివాది అర్థము చేసికొనలేకపోయిన నది యజ్ఞాన మనెడు నిగ్రహస్థాన మగును. సభవారియెదుట మూఁడుసారులు చెప్పఁగాఁగూడ ప్రతివాది యర్థము చేసికొనఁడేని యాతఁ డోడిపోయినటులే యెంచవలెను.

౧౬. అప్రతిభ:— బదులు చెప్పలేకపోవుట.

౧౭. విక్షేపము:— వేఱుకార్య మున్నది, మరల వచ్చెదనని తప్పించుకొని పోవుట విక్షేపము.

౧౮. అనుజ్ఞ:— తనవాదమందు నొకదోష మున్న దని యొప్పుకొనుచుఁ బ్రతివాదివాదమందుఁగూడ నాదోషమును ఆరోపించుట అనుజ్ఞ యనిపించుకొనును. 'నీవు దొంగవు' అని ప్రతివాది ఆక్షేపించినయెడల, 'నేను దొంగను కాను' అని ఋజువుచేసికొనుటకు మాఱుగ, 'నీవుకూడ దొంగవే' యనుట యీదోషమున కుదాహరణము.

౧౯. పర్యనుయోజ్యోపేక్షణము:— నిగ్రహింపఁదగిన ప్రసంగము వచ్చినప్పుడు వాదమునందు నిగ్రహింపక యూరకుండుట యీదోషము.

౨౦. నిరనుయోజ్యానుయోగము:— నిగ్రహస్థానము కాని దానిని నిగ్రహించుట నిరనుయోజ్యానుయోగము.

౨౧. అపసిద్ధాంతము:— మొదట నొకసిద్ధాంతమును అంగీకరించి నడుమ దానిని వదలి మార్చుకొనుట. ఒక ప్రతివాది సాంఖ్యుఁడుగా వాదించినఁ జివరవఱకును సాంఖ్యుఁడుగనే వాదింపవలెను; నడుమ బౌద్ధుఁడుగ మాఱిపోవుటకు వీలు లేదు.

౨౨. హేత్వాభాసములు:— ఇదివఱకే వర్ణింపఁబడినవి.

జాతులు:— నిగ్రహస్థానములు గాక గౌతమాచార్యుఁడు 'జాతులు' అని కొన్ని చెప్పియున్నాఁడు[1]. జాతి యనఁగా సిద్ధాంతమును పడఁగొట్టుటకై ప్రతివాది చేయునట్టిపూర్వపక్షము. ఇది దృష్టాంతముయొక్క, సాధర్మ్య, వైధర్మ్యములనుబట్టి యుండును. ఇట్టి జాతు లిరువదినాలుగు చెప్పఁబడినవి. వాని నన్నిటిని గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిచ్చట వివరించుటలేదు. ఉదాహరణార్థమై యొకటిరెంటినిఁ జూపుదును.

సాధర్మ్య సమజాతి:— ఉదాహరణముయొక్క సాధర్మ్యమునుబట్టి సిద్ధాంతము చెప్పఁబడినప్పుడు, మఱియొక యుదాహరణముయొక్క సాధర్మ్యమునుబట్టి పూర్వపక్షము చేయుట 'సాధర్మ్యసమము' అనిపించుకొనును. ఎట్లన:

శబ్దము అనిత్యము
కృతకత్వమువలన (చేయఁబడినందున)
ఘటమువలె

అనుసిద్ధాంతమునకుఁ బూర్వపక్షి మీఁక్రిందివిధమునఁ జేసిన యెడల నది సాధర్మ్యసమజాతి.

శబ్దము నిత్యము
రూపము లేనందున
ఆకాశమువలె

ఘటమునకును శబ్దమునకునుగల కృతకత్వము (చేయఁబడుట) అను సమానధర్మము ననుసరించి సిద్ధాంతము చేయఁబడినది. ఆకాశమునకు శబ్దమునకుఁగల 'రూపములేమి' యను సమానధర్మము ననుసరించి పూర్వపక్షము చేయఁబడినది. సిద్ధాంతపూర్వపక్షములు సమానము లని సిద్ధాంతమును ఖండించుటయే యీపూర్వపక్షముయొక్క యుద్దేశము. కాని రెండవయుదాహరణమునందలి సాధర్మ్యము సరియైనది కాదు. ఇందు 'రూపములేమి' నిత్యత్వమునకు హేతువుగ నీయఁబడినది. కాని రూపములేనిపదార్థము లన్నియు నిత్యములు కావు. బుద్ధిచిత్తా

[1] చూఁడు, గౌతమసూత్రములు, ౫-వ అధ్యాయము, ౧-వ ఆహ్నికము.

హంకారాదికములు రూపరహితము లయినను నిత్యములు కావు. కావున ఈ ఉదాహరణము తప్పు.

వైధర్మ్యసమజాతి:— ఉదాహరణముయొక్క వైధర్మ్యమునుబట్టి సిద్ధాంతము చెప్పఁబడినప్పుడు, మఱియొక యుదాహరణముయొక్క వైధర్మ్యమునుబట్టి పూర్వపక్షము చేయుట వైధర్మ్యసమ మనిపించుకొనును. ఉదాహరణము :

శబ్దము అనిత్యము
కృతకత్వమువలన
అనిత్యము కాని దెల్లను కృతకము కాదు
ఆకాశమువలె

అను సిద్ధాంతమునకుఁ బూర్వపక్షము :—

శబ్దము నిత్యము
రూపములేమిచే
నిత్యము కాని వేవియు రూపము లేనివి కావు
ఘటమువలె

పూర్వపక్షసిద్ధాంతములు రెండును ఇట్లు ఉదాహరణమునకును, సాధ్యమునకును గల వైధర్మ్యమును అనుసరించి యున్నవి గాన నిది వైధర్మ్యసమము. ఇట్లే యితరజాతుల నెఱుఁగవలసినది.

(కొ. వేం. ల.)

పాశ్చాత్యులు అనుమానమును ఇన్‌ఫరన్స్ (Inference) లేక రీజనింగ్ (Reasoning) అనియెదరు. అనుమానమే పాశ్చాత్య తర్కశాస్త్రమునందలి ప్రధాన విషయము. ప్రత్యక్షాదిప్రమాణము లందు వివరింపఁబడవు. అవి యితరశాస్త్రములవిషయము లని వారి తాత్పర్యము.

పాశ్చాత్య తర్కశాస్త్రము ననుసరించి

పాశ్చాత్యనైయాయికుల యభిప్రాయప్రకారము అనుమానము రెండువిధములు : (౧) వ్యాప్తిసాధకానుమానము (Deductive Reasoning), (౨) వ్యాప్తిసాధ్యానుమానము (Inductive Reasoning). వ్యాప్తిసాధకానుమానమునందు వ్యాప్తి సాధకముగా నుండి సిద్ధాంతమును సాధించును. సిద్ధాంతసాధనకు వ్యాప్తియే సాధకము, హేతువు.

ఎచ్చటెచ్చట ధూమము కలదో అచ్చటచ్చట అగ్నియుండును
ఈ పర్వతమున ధూమ మున్నది
కావున ఈ పర్వతమున అగ్నియున్నది

పైని ఉదాహరింపఁబడినది వ్యాప్తిసాధకానుమానము. మొదటి వాక్యమునందలి వ్యాప్తియే యీ అనుమానమునకు సాధకము, ముఖ్య హేతువు. ఇందు నధికవ్యాప్తిగల వాక్యమునుండి యల్పవ్యాప్తిగల సిద్ధాంతము సాధింపఁబడినది. ఇందుకు మఱియొక యుదాహరణము :

మానవు లందఱు మరణ మొందెదరు
దేవదత్తుఁడు మానవుఁడు
కావున దేవదత్తుఁడు మరణ మొందును

ఇందు మొదటిదైన వ్యాప్తివాక్యముయొక్క వైశాల్యము మిక్కిలి పెద్దది. అందు మానవు లందఱినిగుఱించియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. మూఁడవదియైన సిద్ధాంతవాక్యముయొక్క వైశాల్యము చిన్నది. అందు నొక దేవదత్తునిగుఱించియే చెప్పఁబడియున్నది. దేవదత్తుఁడు 'మానవు లందఱి'లో నిమిడియున్నాఁడు. కావున నిట్టి యనుమానమునం దెప్పుడును సిద్ధాంతవాక్యము ముఖ్యహేతువాక్యముకంటెఁ దక్కువ వ్యాప్తి కలదిగ నుండును.

వ్యాప్తిసాధ్యానుమానము (Inductive Reasoning) నందు వ్యాప్తియే సాధ్యముగ, ననఁగా సాధింపవలసిన విషయముగ నుండును. వంటయింటిలో ధూమ మున్నప్పు డెల్లను అగ్ని యుండుట మనము చూచుచున్నాము. అట్లే నీళ్లప్రొయ్యియొద్దను, కమ్మరిదుకాణమందును, కమసలిదుకాణమునందును ధూమ మున్నప్పు డెల్లను అగ్ని యుండుట కానవచ్చుచున్నది. ఇట్లు అనేకస్థలములందును ధూమమునకును అగ్నికిని గలసంబంధమును చూచినందున, ఎచ్చటెచ్చట ధూమము కలదో అచ్చటచ్చట నగ్ని యుండును అనువ్యాప్తిజ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఇదియే వ్యాప్తిసాధ్యానుమానము. ఇందు సాధింపఁబడిన సిద్ధాంతముయొక్క వ్యాప్తి, హేతువాక్యములవ్యాప్తికంటెను మించినదిగా నుండును. హేతువాక్యము లన్నియు సిద్ధాంతవాక్యములలో నిమిడి యుండును.

ఇట్లు వ్యాప్తిసాధకానుమానమునందు నధికవ్యాప్తిగల హేతువునుబట్టి యల్పవ్యాప్తిగల సిద్ధాంతములను సాధించెదము. వ్యాప్తిసాధ్యానుమానమునందు నల్పవ్యాప్తిగల హేతువులనుబట్టి యధికవ్యాప్తి గల్గినట్టియు, నాహేతువుల కన్నింటికిని సామాన్య మైనట్టియు సిద్ధాంతమును సాధించెదము. ఇదియే యీ రెంటికిని గల భేదము.

వ్యాప్తిసాధకానుమానము (Deductive reasoning):— ఈ యనుమానము మననైయాయికుల యనుమానమువంటిదే. మన యనుమానమందలి సిద్ధాంతమునకు 'నిగమనము' అని పేరు. కావునఁ గొందఱు దీనికి 'నిగమనానుమాన' మని పేరు పెట్టిరి.

ఈ యనుమానము త్రివాక్యాత్మక మైయుండును. పదములు కలసి వాక్యము లగును. కావున అనుమానమును వివరించుటకుఁ బూర్వము పాశ్చాత్యతర్కశాస్త్రసిద్ధాంతానుసారముగా పదములను గుఱించి, వాక్యములనుగుఱించి కొంత చెప్పవలసియుండును.

పదములు (Terms):— ఈ శాస్త్రమునందు మనకు నామపదముల (విశేష్యముల) తోడనే పని యుండును. ఇతర పదములతో నంతగాఁ బనియుండదు. నామపదములతో సంబంధముగల యితరపదములను నామపదాంతర్గతములుగ నెంచి వాడుదురు. పదములను నైయాయికులు పెక్కుతెఱంగుల విభజించిరి.

కాని వాని యన్నింటితో మనకుఁ బ్రయోజనంబు లేదు. రూపమును బట్టి పదములు భావపదము లనియు (Positive Terms), అభావ పదము (Negative Terms) లనియు రెండు తెగలుగా విభజింపఁ బడినవి. భావపదము ఒకానొకగుణము (ధర్మము) కల దని సూచించును. అభావపదము ఒకానొకగుణము (ధర్మము) లే దని తెల్పును. సజీవము, మానవము, మర్యాద, సద్గుణము, సౌందర్యము మొదలగు నవి భావపదములు అజీవము, అమానవము, అమర్యాద, అసద్గుణము, అసౌందర్యము అనునవి అభావపదములు. ప్రతి భావపదమునకును ముందు 'అ' కారము నుంచిన నది అభావపద మగును. 'జలము' భావపదము, 'అజలము' అభావ పదము. 'అజలము' అనఁగా జలము కాని దంతయు నని యర్థము. 'స్త్రీలింగము' భావపదము, 'అస్త్రీలింగము' అభావపదము. 'అస్త్రీలింగ' మనఁగా పుల్లింగము, నపుంసకలింగము నని యర్థము.

ఈ యభావపదముయొక్క విశేషము ఒకటి కలదు. ఒకపదమును, దాని యభావపదమును కలిపినయెడల నీపదము లేజాతికి సంబంధించినవియో యా జాతి యంతయు నీ రెండుపదములలోనే యిమిడియుండును. ఈరెంటిలో నిముడక మిగిలిపోయిన వేవియు నాజాతియం దుండవు. మనము సృష్టివిషయమున మాటాడుకొనుచు 'జలము' అని యొక పదార్థమును విడఁదీసినయెడల, 'అజలము' అనుపదముచే జలము తప్ప సృష్టియందుఁగల పదార్థము లన్నియు సూచింపఁబడును. ఆహారపదార్థములనుగుఱించి మాటాడుకొనుచు 'జలము'ను విడఁదీసినయెడల 'అజల'పదము నీళ్లు తప్ప మిగిలిన యాహారపదార్థముల నన్నిటిని బోధించును. పంచభూతములను గుఱించి చర్చించునెడ అజలము లనఁగా పృథ్వి, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము అని యర్థ మగును. కావున పదము, దానియభావము కలసి వాదవిషయక్షేత్రము నంతను వ్యాపించును.

జాతివాచకపదములవిషయమున నొక విశేషము జ్ఞాపక ముంచుకొనవలయును. మనుష్యుఁడు, చెట్టు, గుట్ట, గోవు మొదలయినవి జాతివాచకశబ్దములు. ఈ పదముల నుచ్చరించునప్పుడు రెండువిధములయిన యర్థములు స్ఫురించును. ఒకటి సంఖ్యార్థబోధకము (Denotative), మఱియొకటి ధర్మార్థ (గుణార్థ) బోధకము (Connotative). మానవుఁడు అనినతోడనే లోకమందలిమానవు లందఱు నని యర్థమగును. గోవు, పశువు అనినతోడనే లోకమునందుఁ గల గోవు లన్నియుఁ, పశువు లన్నియు నని యర్థ మగుచున్నది. ఇదియే సంఖ్యాబోధకార్థము. అట్లే 'మానవుఁడు' అనినతోడనే మానవునిగుణధర్మములు, ఏగుణధర్మములవలన మనము మనుష్యుని ఇతరపదార్థములనుండి వేఱుచేసి గుర్తింపఁగలమో యవన్నియు స్ఫురించును. గోవు అనినతోడనే చతుష్పదత్వము, ద్విశృంగత్వము మొదలయిన ధర్మములు జ్ఞాపకమునకు వచ్చును. ఇది ధర్మార్థబోధకము. దీనినే మనవారు అవచ్ఛేదక మనియెదరు.

ఇట్లు జాతివాచక శబ్దములకు సంఖ్యార్థము, ధర్మార్థము అని రెండర్థములు కలవు. ఈ రెంటికిని గల సంబంధ మెట్టిది? సంఖ్య హెచ్చిన ధర్మము తగ్గును. ధర్మము హెచ్చిన సంఖ్య తగ్గును. మనుష్యుఁడు, స్త్రీ, హిందూస్త్రీ అను మూఁడుపదములు తీసికొందము. స్త్రీపదముచే మనుష్యత్వస్త్రీత్వము లను రెండుధర్మములు సూచింపఁబడుచున్నవి; కొంతసంఖ్యయు సూచింపఁబడుచున్నది. ఇందలి ధర్మములకు హిందూత్వ మను ధర్మమును కల్పుఁడు. మనుష్యత్వ, స్త్రీత్వ, హిందూత్వము లను ధర్మములు కలసిన 'హిందూస్త్రీ' యను జాతివాచకపద మగును. ఇట్లు స్త్రీపదముకంటె 'హిందూస్త్రీ' పదమునందు నొకధర్మము హెచ్చినది. కాని సంఖ్య తగ్గినది. స్త్రీల సంఖ్యకంటె హిందూస్త్రీలసంఖ్య తక్కువ గదా? అట్లే స్త్రీపదమునందుఁ గల స్త్రీత్వ, మనుష్యత్వధర్మములలోనుండి స్త్రీత్వధర్మమును తగ్గించుదము. మనుష్యత్వధర్మము మిగులును. ఆ ధర్మము గలవారు మనుష్యులు. ఇట్లు ధర్మము తగ్గినది. కాని సంఖ్య హెచ్చినది. స్త్రీలకంటె మనుష్యుల (స్త్రీలును పురుషులును గలసిన మానవకోటి) సంఖ్య హెచ్చును గదా.

మూఁడు సూత్రములు:— తర్కశాస్త్ర సంబంధమైన యీ క్రింది మూఁడు సూత్రములును పరంపరగా వచ్చుచున్నవి. తర్కశాస్త్రము నభ్యసించువారు ఈ సూత్రములను చక్కఁగ నెఱుఁగవలయును. అవి యెవ్వి యనఁగా:—

(౧) రాముఁడు రాముఁడే (A is A). ఈ సూత్రమునకు ఏకార్థకసూత్ర మని పేరు (Law of Identity). ఇది యెట్టి సూత్ర మని చదువరులు వింతపడనక్కఱలేదు. వాదములో నుపయోగింపఁబడిన పదము అంతటను ఏకార్థమునందే యుపయోగింపవలెను. ఒకచోట పదమును ఒకయర్థమునందును, మఱియొకచోట వేఱర్థమునందును వాడఁగూడదు. పదమునకు నిశ్చిత మైనయర్థ ముండవలయును. వాదిసౌకర్యార్థము అర్థమును మార్చుచుండఁగూడదు. వాదము ప్రారంభ మగునపుడు రాముఁ డనఁగా దాశరథిరాముఁ డన్న యర్థమేని, వాదమునం దంతటను ఆ యర్థమే యుండవలయును గాని, ఒకప్పుడు దాశరథిరాముఁ డనియు, మఱియొకప్పుడు పరశురాముఁ డనియు వేఱొకప్పుడు బలరాముఁ డనియు నర్థమును త్రిప్పఁగూడదు. అట్లు చేసినయెడల హేత్వాభాసమునకుఁ గారణ మగును.

తర్కశాస్త్రముయొక్క ప్రథమసూత్రమును చక్కఁగ గమనింపకపోవుటచేతనే లోకమునందు నెన్ని మతములును మతవాదములును ఉద్భవించినవి. విష్ణువు సకలదేవతలకంటె శ్రేష్ఠుఁడు అని వాదమునకుఁ బ్రారంభించునపుడు 'విష్ణు' శబ్దమునకు గరుడవాహనుఁడు, నాలుగుచేతులు గలవాఁడు, శంఖచక్రములు గలవాఁడు అని యర్థము చెప్పెదరు. కాని పోఁగాఁబోఁగా 'విష్ణు' శబ్దముయొక్క యీయర్థము మాఱి దానికి నిరాకారసర్వవ్యాపి యగు సృష్టికి నాదికారణ మన్న యర్థము కల్పింపఁబడును. ఇట్లు వాదిప్రతివాదులు వాదాంతర్గతమైన

శబ్దముల యర్థమును మార్చుచుండుటవలన నెన్నఁడును తెగనట్టి వాదములు కలుగుచున్నవి.

(౨) రాముఁడు మానవుఁడు, రాముఁడు మానవుఁడు కాఁడు, అన్నవి పరస్పర విరుద్ధసిద్ధాంతములు. ఈ రెండును సత్యములు కాఁజాలవు. ఒకటి సత్యమేని రెండవది అసత్యమైయుండవలయును. రాముఁడు మానవుఁడు అన్నమాట సత్యమేని రాముఁడు మానవుఁడు కాఁడు అన్నమాట అసత్యము. అట్లే రాముఁడు మానవుఁడు కాఁడు అన్నమాట సత్యమేని రాముఁడు మానవుఁడు అన్నమాట అసత్యము. ఈ సూత్రమునకు పరస్పరవైరుద్ధ్యవిషయకసూత్రము (Law of Contradiction) అని పేరు.

(3) పైని జూపఁబడిన పరస్పర విరుద్ధవాక్యములు రెండును అసత్యములు కాఁజాలవు; అనఁగా ఈ రెండును అసత్యములై మూఁడవ మాట సత్యమగుటకు వీలు లేదు. ఈ రెంటిలో నొకటి సత్యమై తీఱవలయును. రెండవది యసత్యమైతీఱవలయును. ఈసూత్రమునకు తృతీయపక్షాభావము (Law of excluded middle) అని పేరు.

వాక్యములు : వాక్యభేదములు (Propositions and their kinds):— ఒకక్రియతో నన్వయించు పదసముదాయమునకు వ్యాకరణశాస్త్రమునందు వాక్య మని పేరు. న్యాయశాస్త్రమునందును వాక్యమన కీలక్షణమే చెల్లును. కాని వ్యాకరణశాస్త్రమునందలి యన్నివాక్యములతో నిచ్చటఁ బని యుండదు. ప్రార్థనార్థకముల తోడను, ఆశీరాద్యర్థకములతోడను ఈ శాస్త్రమునకుఁ బని లేదు. స్వార్థకములుమాత్ర మీ శాస్త్రవిషయములు. వానియందైనను వర్తమానార్థకములే యుపయోగింపఁబడును. ఇతరవాక్యములను స్వార్థక వర్తమానార్థకములుగా మార్చి యీ శాస్త్రమునందు నుపయోగించుకొనవచ్చును.

ఈ శాస్త్రమునందు నుపయోగింపఁబడు వాక్యములు మూఁడువిధములు: నిశ్చయాత్మకములు (Categorical), సాపేక్షకములు (Hypothetical), వైకల్పికములు (Disjunctive or Alternative). మానవు లందఱును చచ్చువారు, కొన్నిపుస్తకములు మంచివి కావు, చింతకాయ పుల్లనిది - అనునవి నిశ్చయాత్మకవాక్యములు. వీనియందు కర్తనుగుఱించి చెప్పఁబడువిషయములు అగును కాదు అని నిశ్చయముగను, స్పష్టముగను, ఖచితముగను చెప్పఁబడియుండును. వర్షము రానియెడల నాటక మాడఁబడును, పథ్యము చేసినయెడల మందు గుణ మిచ్చును అనునవి సాపేక్షవాక్యములు. ఇందు కర్తనుగుఱించి చెప్పఁబడినయంశము, మఱియొకవిషయమును ఆశ్రయించియుండును. నాటక మెప్పు డాడఁబడును? వర్షము రానియెడల. కావున వర్షము రాకయుండుట నాటక మాడఁబడుటకుఁ బూర్వావస్థ (condition prior). అతఁడు తోఁటలోనైన నుండును, లేక యింటనైన నుండును అనునది వైకల్పికవాక్యము. ఇందు నిదమిత్థ మని యుండదు. అనేకపక్షములకు వీలుండును. ఈ వాక్యములన్నియు న్యాయశాస్త్రమునందు వాడఁబడినను, ఈ శాస్త్రసిద్ధాంతములు బోధచేయుటకు నిశ్చయవాక్యములే చాల వీలుగ నుండును. కావున నిశ్చయవాక్యములనుగుఱించియే శాస్త్రసిద్ధాంతములఁ జెప్పనఁజాలును. ఆసిద్ధాంతములనే యితరవాక్యములకును అన్వయింపఁ చేయవచ్చును.

నిశ్చయవాక్యవిభజన (Analysis of the Categorical Propositions):— సాధారణముగా వాక్యములందు రెండు నామపదములును (విశేష్యములును), క్రియాపదమును ఉండును. నామపదములు రెంటిలో నొకదానికి కర్తృపద మనియు (Subject), రెండవదానికి విధేయపద మనియు (Predicate), ఈ రెంటిని కలుపునది గనుక క్రియాపదమునకు 'సంయోజకపదము' (Copula) అనియుఁ బేళ్లు. సంయోజకపద మెప్పుడును అగుధాతువుయొక్క వేఱువేఱురూపములుగా నుండును. 'దేవదత్తుడు విద్యార్థి యగును' అనువాక్యమునందు 'దేవదత్తుఁడు' కర్తృపదము, 'విద్యార్థి' విధేయపదము; 'అగును' సంయోజకపదము. 'మనుష్యులు మరణశీలురు అగుదురు' అనువాక్యమునందు, 'మనుష్యులు' కర్తృపదము, 'మరణశీలురు' విధేయపదము, 'అగుదురు' సంయోజకపదము. 'మామిడిపండు పథ్యకారి కాదు' అను వాక్యమునందు 'మామిడిపండు' కర్తృపదము, 'పథ్యకారి' విధేయపదము, 'కాదు' సంయోజకపదము. కర్తృపదమునకును, విధేయపదమునకును గల సంబంధమును సంయోజకపదము తెలుపును. ఈ సంబంధము భావరూపముగ నుండవచ్చును, అభావరూపముగ నుండవచ్చును. అగునన్నపుడు భావరూపము. కాదు అన్నపుడు అభావరూపము. తెలుఁగుభాషలో సాధారణముగ భావరూపమైన సంయోజక పదము (క్రియాపదము) అధ్యాహృతముగ నుండును; అనఁగా లోపించియుండును. 'దేవదత్తుఁడు విద్యార్థి' యని యందుమే కాని, 'దేవదత్తుడు విద్యార్థి అగును' అని చెప్పము. 'మనుష్యులు మరణశీలురు' అని అందుమే కాని, 'మరణశీలురు అగుదురు' లేక 'అయియున్నారు' అని యనుట లేదు. కావున నిట్టియెడల సంయోజకపదము లే దని భ్రమపడరాదు. అధ్యాహృతముగ నున్న దనియే యెంచవలెను.

ఇట్లు తర్కశాస్త్రమం దుపయోగింపఁబడవలసినవాక్యము త్రిపదాత్మకముగ నుండు ననియు, ఆ మూఁడుపదములలో రెండు నామపదములుగను, ఒకటి క్రియాపదరూపక మైన సంయోజకపదముగను, నామపదములు రెంటిలో నొకటి కర్తృపదముగను, రెండవది విధేయపదముగను ఉండవలయు ననియు చదువరులు చక్కఁగ గ్రహించియుందురు. మనము సామాన్యముగా వాడుకొనువాక్యములన్నియు నిట్టిరూపమును కలిగియుండవు. అయిన మన మట్టివాక్యములను ఈరూపములకు సుకరముగ మార్చుకొనవచ్చును. 'సూర్యుఁడు ప్రకాశించును' అను సామాన్యవాక్యమును 'సూర్యుఁడు ప్రకాశవంతుఁడు' లేక, 'సూర్యుఁడు ప్రకాశించువాఁడు' లేక, 'సూర్యుఁడు

ప్రకాశమానద్రవ్యము' అని మార్చినయెడల, అర్థభేదము లేకుండ కర్తృవిధేయసంయోజకపదములు గల నైయాయికవాక్యము సిద్ధించుచున్నది. 'రాముఁడు రావణునిఁ జంపెను' అనువాక్యమును, 'రాముఁడు రావణసంహర్త' అని మార్చవచ్చును; లేదా 'రాముఁడు రావణుని జంపినవాఁడు' అని యనవచ్చును. ఇందు 'రాముఁడు' కర్తృపదము, 'రావణుని జంపినవాఁడు' విధేయపదసమూహము. అధ్యాహృత మైన 'అగును' అనుక్రియ సంయోజకపదము. ఇట్లే యితరవాక్యములను బుద్ధికుశలతచేతను మార్చుకొనవలయును.

వాక్యములవ్యాప్తి[1] (The quantity of propositions):— పాశ్చాత్యనైయాయికులు వాక్యములను పలుతెఱంగుల విభజించియున్నారు. అందు మన ప్రస్తుతప్రయోజనమునకు రెండు విధములైన విభాగములుమాత్ర మావశ్యకములు.

కర్తృపదముయొక్క వ్యాప్తినిబట్టి వాక్యములు సర్వదేశీయములు (Universal) అనియు, ఏకదేశీయములు (Particular) అనియు ద్వివిధములు. ఏవాక్యమునందు కర్తృపదమునకు సంపూర్ణ వ్యాప్తి కలిగియుండునో, అనఁగా కర్తృపదముచే సూచింపఁబడిన ప్రతిపదార్థమునకును విధేయపదముతో సంబంధము కలిగియుండునో యావాక్యమును సర్వదేశీయవాక్య మందురు. కర్తృపదమునకును, విధేయపదమునకును గలసంబంధము భావరూపముగ నుండవచ్చును; అభావరూపముగ నుండవచ్చును.

ఎచ్చటెచ్చట ధూమ ముండునో అచ్చటచ్చట నగ్ని యుండును, మానవు లందఱును మరణశీలురు, 'యద్దృశ్యం తన్నశ్యం' (కనఁబడునది యంతయు నాశవంతము), ఏకీటకమును సస్తనము కాదు, ఎచ్చటెచ్చట జల ముండునో యచ్చటచ్చట నగ్ని యుండదు — అనినవాక్యములన్నియు సార్వదేశికములు. ఇందలి ప్రతి వాక్యమునందును కర్తృపద మంతయు వ్యాప్తిఁ జెందియున్నది. కర్తృపదముచే సూచితమైన ప్రతిపదార్థమును, విధేయపదార్థముతో సంబంధము కలిగియున్నది. చివర రెండువాక్యములందు కర్తృవిధేయ పదములకుఁ గల సంబంధము అభావరూపమైనది. కావున, నావాక్యములందలి కర్తృపదమునకుఁ గలవ్యాప్తి అభావరూప మయినది. మిగిలిన వాక్యములోని వ్యాప్తి భావరూపము గలది.

కర్తృపదమునకు అన్ని, అందఱు మొదలైన సర్వనామములను జేర్చినందువలన సర్వదేశీయత్వము ప్రాప్తించుచున్న దని చదువరు లూహించియేయుందురు. ప్రతి మొదలైన యితరపదములును ఉపయోగింపవచ్చును. 'అందఱు' అనుపదము కొన్నియెడల విపరీతార్థము నీయవచ్చును.

అందఱు మనుష్యులు పండితులు గారు అనువాక్యము సర్వదేశీయము గాదు. ఈవాక్యమునకు మనుష్యు లందఱును అపండితులని యర్థము కాదు; కొందఱు మనుష్యులు అపండితు లని యర్థము. కావున 'అందఱు' పదముఁ జూచినంతమాత్రమున భ్రమపడి సర్వదేశీయ వాక్య మని తలంపరాదు. వాక్యముయొక్క తాత్పర్యమును గమనించి చూడవలయును. కొన్నియెడల అందఱు, ప్రతి మొదలైన పదములు లేకయే సర్వదేశీయవాక్యము సిద్ధింపవచ్చును. శరీరములు నాశవంతములు, లేక, శరీరము నాశవంతము అన్నచో శరీరములన్నియు నాశవంతము లనియు, పక్షికి ఱెక్క లున్న వన్నచో, నన్నిపక్షులకును ఱెక్క లున్న వనియు నర్థము.

కర్తృపదముయొక్క ఏకదేశమునకు, ననఁగా కొంతభాగమునకుమాత్రము విధేయపదముతో సంబంధము కలిగియున్నట్లు ఏ వాక్యమునందు వర్ణింపఁబడియుండునో యా వాక్యమునకు ఏకదేశీయ వాక్యము (Particular proposition) అని పేరు. ఇందు కర్తృ పదమునకుఁ బూర్ణవ్యాప్తి లేదు, ఏకదేశవ్యాప్తిమాత్రము గలదు. అగ్నియున్న కొన్నిచోట్ల ధూమ ముండును, కొందఱు మానవులు ప్రుడ్డివారు, కొన్నివృక్షములకు పువ్వు లుండును, కొందఱు స్త్రీలు గ్రంథములను వ్రాసిరి, అగ్ని యున్న కొన్నిచోట్ల పొగ యుండదు— అనునవి ఏకదేశీయవాక్యములు. కొందఱు అనుపదముచే నీవాక్యములకు ఏకదేశీయత్వము ప్రాప్తించినది. చాల, ఎక్కువ, తక్కువ, మిక్కిలి మొదలైన పదములచేతఁగూడ నీయర్థమే సిద్ధించును. పెక్కు జనులు విద్య నెఱుఁగరు అను వాక్యముకూడ నేకదేశీయవాక్యమే. అనిశ్చయమే ఏకదేశీయత్వమునకుఁ గారణము. కర్తృపదాంతర్గతములైన పదార్థములలో నెన్నిటికి విధేయపదముతో సంబంధము కలదో ఈ వాక్యమువలన స్పష్టముగ తెలియదు. కర్తృపదమునందు నూఱు పదార్థము లిమిడియున్న వనుకొనుఁడు. వానిలో నొక ద్రవ్యమునకు మాత్రము విధేయపదముతో సంబంధము కలిగియుండి తొంబది తొమ్మిదిపదార్థములతో సంబంధము లేకున్నను, లేక, తొంబది తొమ్మిది పదార్థములతో సంబంధము కలిగియుండి ఒక ద్రవ్యముతో మాత్రము సంబంధము లేకున్నను నది ఏకదేశీయసంబంధమే యనఁబడును. ఇంకొకవిశేషము గలదు. ఇట్టి యనిశ్చయస్థితిలో ఒకప్పుడు నూఱుపదార్థములుకూడ విధేయాంతర్గతంబు లై యుండనోపు. కాని యది యనిశ్చితమైనందున మనకుఁ దెలియదు. నూటికి నూఱు పదార్థములు విధేయపదాంతర్గతంబు లై యున్న వని నిశ్చయజ్ఞానము కలిగినపుడా వాక్యము సర్వదేశీయమే యగును. అట్టి నిశ్చయ జ్ఞానము లేక, నూటికి నూ ఱుండిన నుండవచ్చును, లేకపోయిన

1. 'వ్యాప్తి' పదము మన న్యాయశాస్త్రమునందు వాడినయర్థమునందే యిచ్చట వాడినను, ఆశాస్త్రమందలి యర్థమునకును, ఈ శాస్త్రమందలి యర్థమునకును కొంచెము ఛాయాభేదము (Shades of meaning) కలదు. ఇచ్చటను, అచ్చటను వ్యాప్య మనఁగా వ్యాప్తి కలదియే కాని మన శాస్త్రమునందు వ్యాపకముయొక్క వ్యాప్తి వ్యాప్యమునం దున్న దని చెప్పుదురు. పాశ్చాత్యన్యాయశాస్త్రమునందు వ్యాప్యమునకు పూర్తిగ వ్యాప్తి గల దనియు, వ్యాపకమునకుఁ బూర్తిగ వ్యాప్తి లే దనియుఁ జెప్పెదరు.

లేకపోవచ్చును అన్న అనిశ్చయజ్ఞాన మున్నంతవఱకు నావాక్య మేక దేశీయమే యగును.

వాక్యములస్వరూపము (The Quality of propositions) :- వాక్యముయొక్క రూపమునుబట్టి మరల వాక్యములను భావరూపములు (Affirmative) అనియు, అభావరూపములు (Negative) అనియు రెండువిధములుగా నైయాయికులు విభజించిరి. భావరూప వాక్యమునందు విధేయపద సంబంధమైన గుణధర్మములు కర్తృపదమునకు నారోపింపఁబడును. ఇందుమూలకముగ కర్తృ, విధేయపదములు కలుపఁబడి వానికి నైక్యభావము (అనఁగా సామానాధికరణ్యము) సాధింపఁబడును. అభావరూపవాక్యమునందు విధేయపదసంబంధమైన గుణధర్మములు కర్తృపదమునకు నిషేధింపఁబడును. ఇందుమూలకముగా విధేయపదమును కర్తృపదమును విడఁదీయఁబడును. మానవులందఱును మరణశీలురు, ఎక్కడెక్కడ ధూమమో యక్కడక్కడ నగ్ని ఉండును అనునవి భావవాక్యములు. ఇందలి మొదటి వాక్యమునందు మరణశీలురకుఁ గల మరణ మనుధర్మము మానవులకు విధింపఁబడినది. మరణశీలురవర్గము మానవవర్గముకంటె పెద్దది. వృక్షములు, క్రిములు, కీటకములు మొదలైన వన్నియు మరణశీలములు. వాని సామాన్యధర్మము మరణము. అట్టిధర్మము మానవజాతికి ఈ వాక్యమునందు విధింపఁబడినది. కొందఱు జనులు కోపముగలవారు- అనునది భావవాక్యము. ఇందు విధేయపద మైన 'కోపముగలవారి' యొక్క ధర్మము కోపము ; కర్తృపద మైన కొందఱుజనులకు ఈ కోపము ఈ వాక్యమునందు విధింపఁబడినది.

'మనుజులు దేవతలు కారు' అనునది అభావవాక్యము. ఇందు విధేయపదము దేవతలు. వారిధర్మము దేవత్వము. ఈ వాక్యమునందట్టి దేవత్వము కర్తృపద మైన మనుష్యులకు నిషేధింపఁబడినది. 'కొన్ని జంతువులు జలచరములు కావు' అనువాక్యమునందు, జలచరత్వధర్మము కొన్ని జంతువులకు నిషేధింపఁబడినది. కావున నది అభావవాక్యము. అభావవాక్యము సాధారణముగా తెలుఁగునందు అగుధాతువుయొక్క వ్యతిరేకరూపములచే సూచింపఁబడును.

వాక్యములకు నామకరణము :— ఇట్లు నైయాయికులచే వాక్యములు కర్తృపదవ్యాప్తి ననుసరించి సర్వదేశీయము, ఏకదేశీయము అని రెండువిధములుగను, వాక్యరూపమును బట్టి భావాభావము లని రెండు విధములుగను మొత్తముమీఁద నాల్గువిధములుగ విభజింపఁబడినవి. ఈ నాల్గును, వానియుదాహరణములును, వానికిఁ బాశ్చాత్యులు పెట్టినగుర్తులును, తెలుఁగుగుర్తులును ఈక్రిందఁ జూపఁబడినవి.

పేరు	ఉదాహరణము	ఇంగ్లీషు గుర్తు	తెలుఁగు గుర్తు
౧. సర్వదేశీయభావ వాక్యము	౧. అన్ని శరీరములు నాశవంతములు	A	య
౨. సర్వదేశీయ అభావ వాక్యము	౨. శరీరము లెవ్వియు శాశ్వతములు కావు	E	ర
3. ఏకదేశీయభావ వాక్యము	3. కొన్ని శరీరములు స్థూలములు	I	ల
౪. ఏకదేశీయఅభావ వాక్యము	౪. కొన్ని శరీరములు స్థూలములుకావు[1]	O	వ

తర్కశాస్త్ర మంతయు నీ నాలుగువాక్యములచర్చతో నిండియుండును. కనుక, తర్కశాస్త్రము నభ్యసించువారు మొదట నీ వాక్యముల పేళ్లను, ఉదాహరణములును, ఈ వాక్యములస్వభావములును చక్కఁగ నెఱుఁగవలయును. అటు లెఱింగినఁగాని తర్కశాస్త్రము చక్కఁగ బోధపడఁజాలదు. ఈ నాలుగువాక్యముల పొడుగు పేళ్లు తేపతేప నుచ్చరించుట కష్టము గనుక పాశ్చాత్యులు వీనికి క్రమముగ ఏ (A), ఈ (E), ఐ (I), ఓ (O) వాక్యము లని పేళ్లు పెట్టిరి. మేము వీనికి య, ర, ల, వ వాక్యము లని నామకరణము చేసితిమి. య వాక్య మనిన సర్వదేశీయభావవాక్య మనియు, ర వాక్య మనిన సర్వదేశీయ అభావవాక్య మనియు, ల వాక్య మనిన ఏకదేశీయభావవాక్య మనియు, వ వాక్య మనిన ఏకదేశీయ అభావ వాక్య మనియు నెఱుంగవలెను. ఇఁకముందు, సాధారణముగా నీ గుర్తులే యుపయోగింపఁబడును. కావున చదువరు లీ గుర్తులను జ్ఞాపక ముంచుకొనవలెను.

ప్రతివాక్యమందును కర్తృపదమును విధేయపదమును ఉండును గనుక, వానికి గుర్తుగా క్రమముగ 'కా' 'వీ'[2] యనునక్షరములు

1. మనదేశపు నైయాయికుల సంప్రదాయానుసారముగా నీవాక్యములకు నుదాహరణము లీయవలయు నన్న ఈ క్రిందిరీతిగ నీయవచ్చును : (౧) ఎక్కడెక్కడ ధూమ ముండునో అక్కడక్కడ నగ్ని యుండును. ఇది య (A) వాక్యము. (౨) ఎక్కడెక్కడ జల ముండునో అక్కడక్కడ నగ్ని యుండదు. ఇది ర (E) వాక్యము. (3) అగ్నియున్న కొన్నిచోట్ల ధూమ ముండును. ఇది ల (I) వాక్యము. (౪) అగ్నియున్న కొన్నిచోట్ల ధూమ ముండదు. ఇది వ (O) వాక్యము.

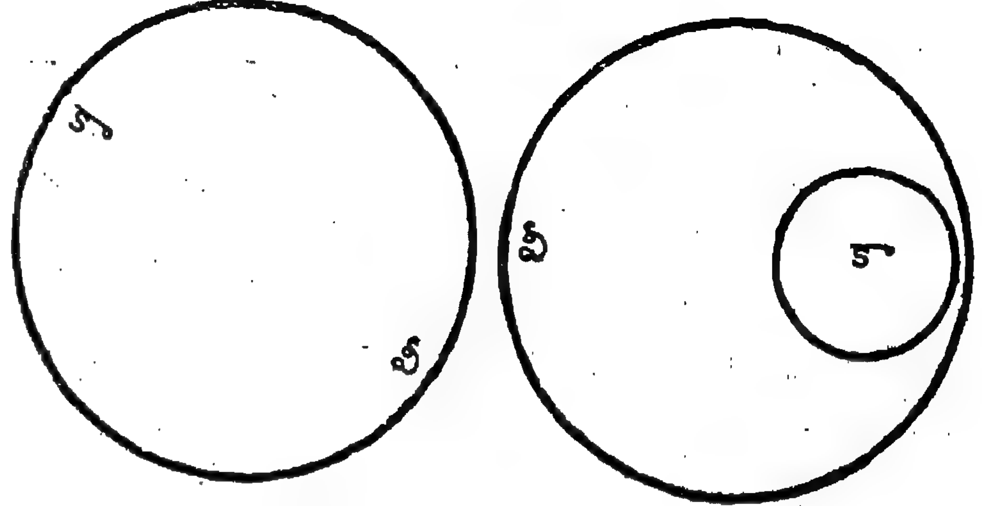
2. కర్తృపదమునకు 'క' అనియు, విధేయపమునకు 'వి' అనియు హ్రస్వములుగ పేళ్లు పెట్టుటకు మాఱుగా 'కా', 'వీ' అని దీర్ఘములుగ గుర్తులు పెట్టుటకుఁ గారణము దీర్ఘాక్షరములకు ప్రత్యయాదులు పెట్టి యుచ్చరించుటకు వీలుగ నుండుటయే. 'క' కు అనుట కంటె 'కా' కు అనుట సుకరము.

పెట్టుకొనినయెడల ఈ నాలుగు వాక్యములకును ఈ క్రింది నాలుగు ఉదాహరణము లేర్పడుచున్నవి.

వాక్యము	ఉదాహరణము
య	అన్ని 'కా' లు 'వీ'
ర	ఏ 'కా' యు 'వీ' కాదు
ల	కొన్ని 'కా' లు 'వీ'
వ	కొన్ని 'కా' లు 'వీ' కావు

వాక్యమునందు పదములకుఁ గల వ్యాప్తి (The distribution of terms in a proposition):— పైని నాలుగువిధములగు వాక్యములు వర్ణింపఁబడినవి. ప్రతివాక్యమునందును కర్తృపదమును, విధేయపదమును ఉండు ననియుఁ జెప్పఁబడినది. ఈ పదములలో నేయేపదములకు నేయేవాక్యమునందు వ్యాప్తి కలదో, యేయేవాక్యమునందు వ్యాప్తి లేదో మనము చక్కఁగఁ గనుఁగొనవలెను. ఎందుకనఁగా, అనుమానవ్యాపారమంతము (The process of inference) ఈ వ్యాప్తి ననుసరించియేయుండును. ఒకానొకపదముచే సూచింపఁబడుజాతియందు (వర్గమునందు, in A class) నిమిడియున్న పదార్థముల నన్నింటినిగుఱించియు నా వాక్యమునందుఁ జెప్పఁబడియుండినచో నా పదమునకు వ్యాప్తి గల దందురు. ఒకానొకపదముచే బోధింపఁబడు జాతియందుఁ గల కొన్ని పదార్థములను గుఱించిమాత్రము వాక్యమునందుఁ జెప్పఁబడియున్నయెడలను, లేక అన్ని పదార్థములనుగుఱించి స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడకయుండినయెడలను ఆపదమునకు వ్యాప్తి లే దందురు; వ్యాప్తి భావరూపముగ నుండవచ్చును; అభావరూపముగ నుండవచ్చును. వ్యాప్తిశబ్దము యొక్క ఈ యర్థమును మనసునందుఁ జక్కఁగ నుంచుకొని మన మిఁక నాలుగువిధములైన వాక్యములను వేఱువేఱుగఁ బరీక్షింతము.

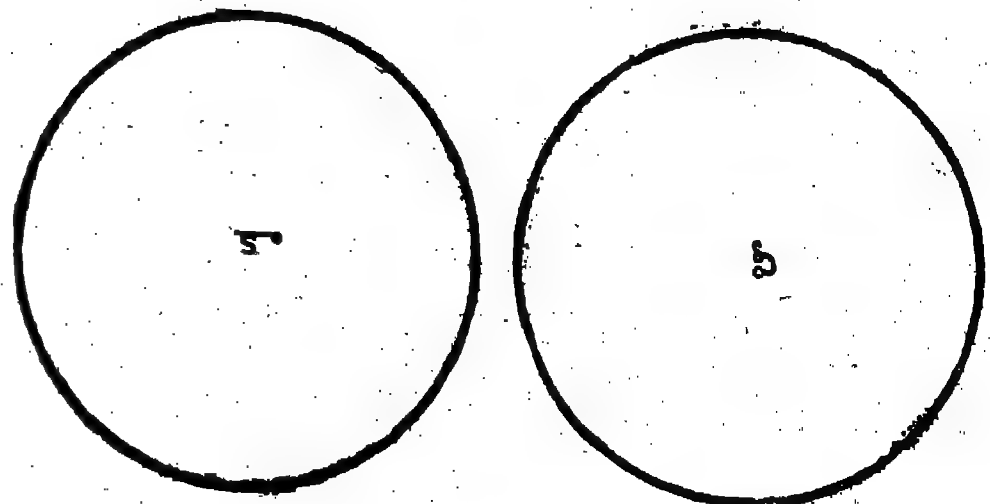
'య' వాక్యమందు, ననఁగా సర్వదేశీయ భావవాక్యమునందు కర్తృపదమునకుమాత్రము వ్యాప్తి గలదు; విధేయపదమునకు వ్యాప్తి లేదు. 'అన్ని 'కా'లు 'వీ' యన్న వాక్యము వలన 'కా' లన్నియు 'వీ' లలో నిమిడియున్న వని యర్థము స్పష్టపడుచున్నది. కాని 'వీ' లన్నిటినిగుఱించి మనకు నేమియు స్పష్టముగ బోధపడుటలేదు. కొన్ని 'వీ' లు మాత్రము 'కా' లలో నిమిడియున్నట్టు మన మూహింపవచ్చును. కాని మిగిలిన 'వీ' లు 'కా' లలో నిమిడియున్నచో, మఱి వేనిలో నిమిడియున్నవో చెప్పఁజాలము. ఒకప్పుడు 'వీ' లన్నియు 'కా' లలో నిమిడియుండవచ్చును; ఒకప్పు డిమిడియుండక పోవచ్చును. 'ధూమ మున్నచోట నెల్ల నగ్ని యుండును' అనునది 'య' వాక్యము. ఇందు ధూమమునకు వ్యాప్తి గలదు; అగ్నికి వ్యాప్తి లేదు. ధూమ మున్నచోట నెల్ల అగ్ని యుండునేకాని, అగ్ని యున్నచోట నెల్ల ధూమ ముండదు. ఇట్లు కర్తృపదమునకు వ్యాప్తి గలదు; విధేయపదమునకు లేదు. ధూమ మున్నచోట నెల్ల పచ్చికట్టెల ని ప్పుండును అనునది 'య' వాక్యమే. ఇందు ధూమము కర్తృపదము. పచ్చికట్టెలనిప్పు విధేయపదము. ఈ వాక్యమునందు రెండుపదములకును వ్యాప్తి గలదు. ఇట్లు 'య' వాక్యమునందు విధేయపదమునకు ఒకప్పుడు వ్యాప్తి యుండును; ఒకప్పుడు వ్యాప్తి యుండదు; కర్తృపదమునకుమాత్ర మెల్లప్పుడును వ్యాప్తి గలదు. ఈ సంగతియే ఈక్రింది వృత్తములచే బోధింపవచ్చును.

౧-వ వృత్తము　　౨-వ వృత్తము

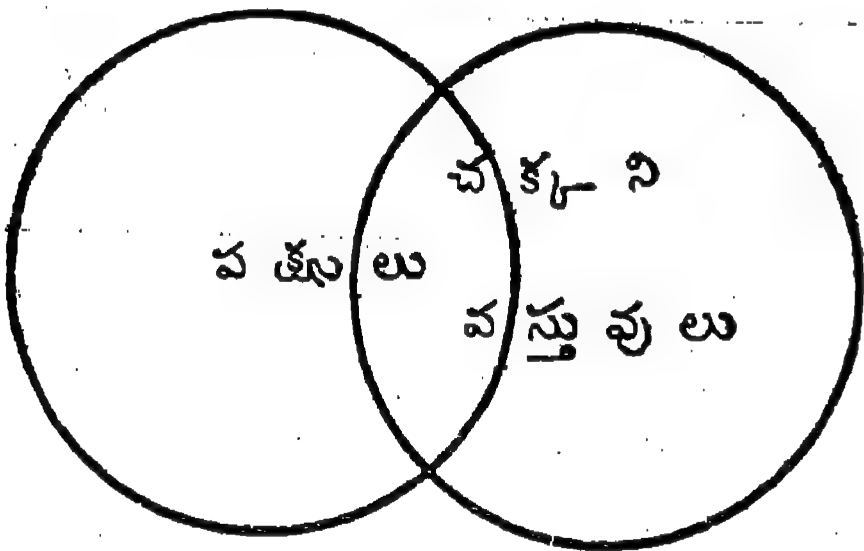
ఒకటవవృత్తమునందు 'కా', 'వీ' లు పూర్తిగ నేకీభవించియున్నవి. ఇది 'ధూమ మున్నచోట నెల్ల పచ్చికట్టెల నిప్పుండును' అన్నవాక్యమునకు నుదాహరణము. రెండవవృత్తమునందు 'కా' యంతయు 'వీ' లో నొక భాగముగా నిమిడియున్నది. మిగిలిన 'వీ' యంతయు 'కా' కు వెలుపల నున్నది. ఆ వెలుపలనున్న 'వీ' ని గుఱించి మన మేమియు నెఱుఁగము. ఇది 'ధూమ మున్నచోట నెల్ల నగ్ని యుండును' అన్నవాక్యమునకు నుదాహరణము.

'ర' వాక్యమునందు, అనఁగా సర్వదేశీయ అభావవాక్యమునందు కర్తృపదమునకును, విధేయపదమునకును వ్యాప్తి గలదు. 'ఏ 'కా' యును 'వీ' కాదు' అను వాక్యమునందు 'కా' లన్నియు 'వీ' లనుండి వేఱుచేయుటలో 'వీ' లన్నియు 'కా'లనుండి వేఱుచేయఁబడినవి. ఇట్లు రెంటికిని అభావరూపవ్యాప్తి సిద్ధించెను. 'పక్షులు సస్తనములు కావు' అన్నవాక్యమునందు, ఏపక్షియు సస్తనము కాదని స్ఫురించుటయేకాక, ఏసస్తనప్రాణియు పక్షి కా దన్నయర్థముకూడ స్ఫురించుచున్నది. అట్లుగాక, కొన్ని సస్తనప్రాణులు పక్షు లయిన యెడల నేపక్షియు సస్తనము కాకుండుట సంభవింపనేరదు. 'మనుష్యు లెవ్వరును దేవతలు కారు' అనఁగానే దేవత లెవ్వరును మనుష్యులు కా రని యర్థము స్ఫురించును. కావున, పై వాక్యమునందు 'మనుష్య' (కర్తృ) పదమునకును, 'దేవత' (విధేయ) పదమునకును వ్యాప్తి కల దని యర్థము. ఈ యర్థమునే ఈ క్రింది రెండు వృత్తములవలనఁ జూపవచ్చును.

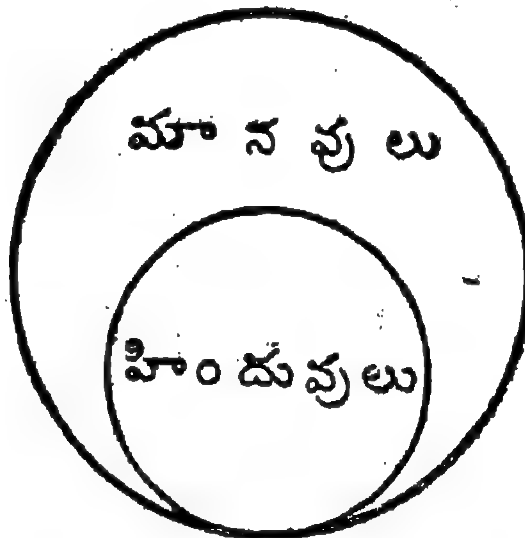

వేఱువేఱుగ నున్న యీరెండువృత్తములవలన 'కా' యంతయు 'పీ'కి వెలుపల నున్న దనియు, 'పీ' యంతయు 'కా'కు వెలుపల నున్న దనియు అర్థము స్ఫురించుచున్నది.

'ల' వాక్యమునందు, అనఁగా ఏకదేశీయభావవాక్యమునందు కర్తృపదమునకుఁ గాని, విధేయపదమునకుఁ గాని వ్యాప్తి లేదు. 'కొన్ని 'కా'లు 'పీ' యను వాక్యమునందు 'కా'కు వ్యాప్తి లేదనుట స్పష్టము. 'పీ' లన్నియు కొన్ని 'కా' లలో నిమిడియున్నట్టు గాని, కొన్ని 'పీ'లే కొన్ని 'కా'లలో నిమిడియున్నట్టుగాని యర్థము స్పష్టముగా లేనందున 'పీ'కిఁ గూడ వ్యాప్తి లేదనుట స్పష్టము. 'కొన్ని పక్షులు చక్కనివి' అనువాక్యము ఈ క్రింది యొకటవ వృత్తమునందు వివరింపఁబడినది. 'కొందఱు మానవులు హిందువులు' అను వాక్యము రెండవవృత్తమునందు వివరింపఁబడినది.

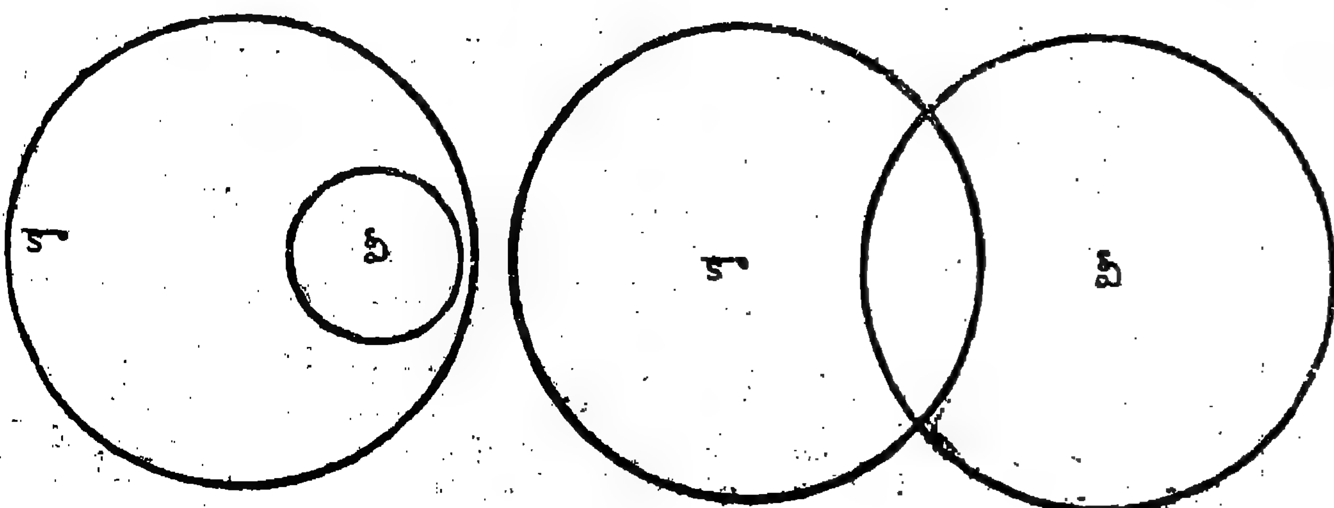

౧-వ వృత్తము

౨-వ వృత్తము

'వ' వాక్యమునందు, అనఁగా ఏకదేశీయ అభావవాక్యమునందు కర్తృపదమునకు వ్యాప్తి లేదు; విధేయపదమునకు వ్యాప్తి కలదు. 'కొన్ని 'కా' లు 'పీ' కావు'. ఇచ్చట 'కా' కు వ్యాప్తిలేకపోవుట స్పష్టము. 'పీ'లన్నియు చెప్పఁబడిన కొన్ని 'కా'లకు వెలుపలనున్నవని యీవాక్యమున కర్థము చేయవలయును. అట్లు చేయక కొన్ని 'పీ' లు మాత్రము కొన్ని 'కా' లకు వెలుపల నున్న వనియు, మఱికొన్ని 'పీ'లు కొన్ని 'కా' లతో నేకీభవించిన వనియు నర్థము చేసినయెడల, మూల వాక్యముయొక్క తాత్పర్యము మాఱిపోవును. 'కొందఱు మానవులు తెలివిగలవారు కారు', అనఁగా 'తెలివిగలవారు' అను వర్గ మంతయు వాక్యమందుఁ జెప్పఁబడిన కొందఱు మానవులకు వెలిగా నున్న దని యర్థ మగును. కావున ఈ వాక్యమునందు కర్తృపదమునకు వ్యాప్తి లేదు; విధేయపదమునకు వ్యాప్తి కలదు. ఈ యర్థము ఈ క్రింది వృత్తములవలన స్పష్టపడఁగలదు.

ఇట్లు తేలినతాత్పర్య మేమన: సర్వదేశీయవాక్యములందు కర్తృపదమునకు వ్యాప్తి గలదు; ఏకదేశీయవాక్యమునందు కర్తృపదమునకు వ్యాప్తి లేదు; భావవాక్యమునందు విధేయపదమునకు వ్యాప్తి లేదు; అభావవాక్యమునందు విధేయపదమునకు వ్యాప్తికలదు.

వాక్యములకుఁ గల విరోధము (Opposition of propositions):— సమానకర్తృపదమును, సమానవిధేయపదమును గల య, ర, ల, వ లను నాలుగు వాక్యములకును గల పరస్పరసంబంధమునకుఁ బాశ్చాత్యతార్కికులు వాక్యవిరోధ మని పేరు పెట్టిరి. వాక్యములకుఁ గల యీ సంబంధమును తెలిసికొనుటవలన, ఒక వాక్యము (య) సత్య మగునేని, లేక యసత్య మగునేని, ఆ కర్తృపదమును, ఆవిధేయపదమును గల యితర (ర, ల, వ) వాక్యములు సత్యములగునా లేక అసత్యము లగునా యన్న జ్ఞానము కలుగును.

మానవు లందఱును మరణాధీనులు (య)
మానవు లెవ్వరును మరణాధీనులు కారు (ర)
కొందఱు మానవులు మరణాధీనులు (ల)
కొందఱు మానవులు మరణాధీనులు కారు (వ)

ఇవి నాలుగును, ఏకకర్తృపదమును, ఏకవిధేయ పదమును గల వాక్యములు. వీనిలో నన్నియు సత్యములుగఁ గాని, అన్నియు అసత్యములుగఁ గాని ఉండుటకు వీలు లేదుగదా! 'మానవు లందఱును మరణాధీనులు' (య) అను వాక్యము సత్యమేని, 'మానవు లెవ్వరును మరణాధీనులు కారు' (ర) అనువాక్యమును, 'కొందఱు మానవులు మరణాధీనులు కారు' (వ) అను వాక్యమును అసత్యము లై తీఱవలయును.

వాక్యములకు నాలుగువిధము లయిన వైరము కల దని తార్కికులయభిప్రాయము. అవి యెవ్వి యనిన :—

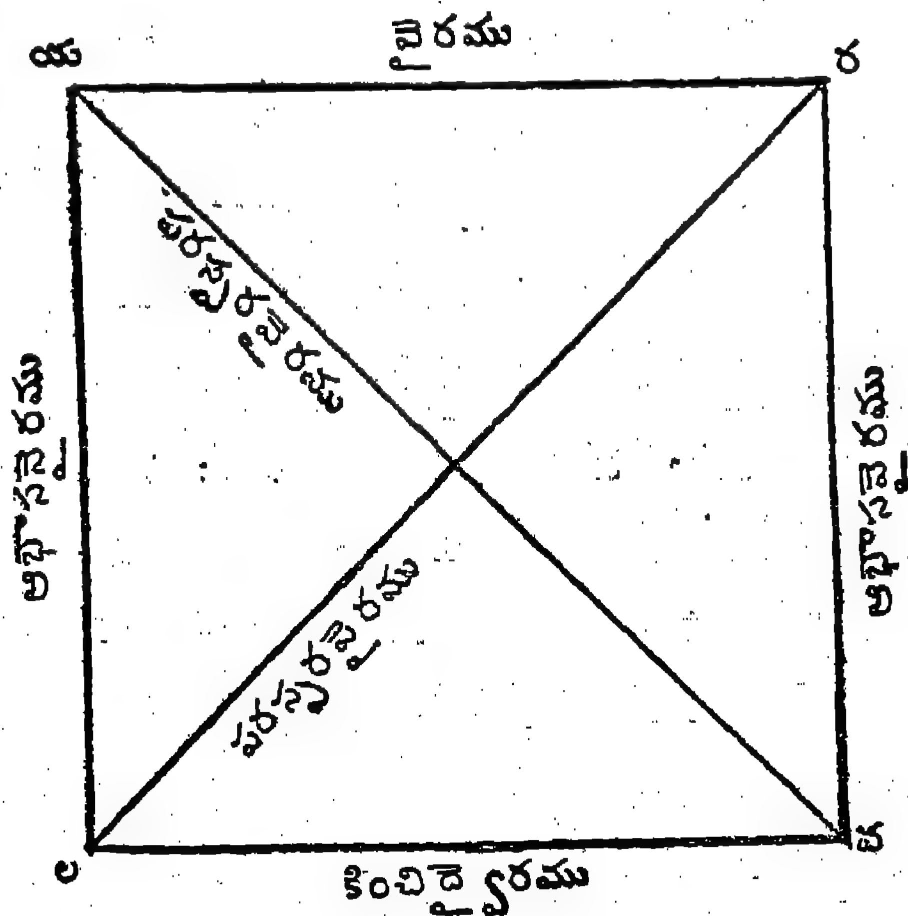
౧. పరస్పరవైరము (Contradiction):— వాక్యవైరములలో నిది ప్రబల మైనది. దీనిని ప్రబల వైర మనవచ్చును. ఇట్టి పరస్పర వైరము య, వ వాక్యములకును, ర, ల వాక్యములకును గలదు; అనఁగా య సత్యమేని, వ అసత్యము. య అసత్యమేని వ సత్యము. ఇట్లే వ సత్యమేని య అసత్యము. వ అసత్యమేని య సత్యము. ఇట్లె ర, ల వాక్యములనుగుఱించి యెఱుంగునది; అనఁగా పరస్పరవైరముగల రెండువాక్యములును సత్యములు కానేరవు. అట్లే రెండును అసత్యములు కానేరవు. ఒకటి సత్యము, రెండవది అసత్యము అయితీఱవలయును.

౨. వైరము (Contrariety):— ఇది సాధారణ వైరము. య, ర వాక్యముల కిట్టి వైరము కలదు. య వాక్యము సత్యమేని, ర వాక్యము అసత్యము. ర సత్యమేని య అసత్యము; అనఁగా రెండును సత్యములు కాఁజాలవు. కాని రెండును అసత్యములు కావచ్చును. మానవు లందఱును

పండితులు (య); మానవు లెవ్వరును పండితులు కారు (ర) అను నీ రెండువాక్యములును అసత్యములే. వీనిలో నొకటి సత్యమేని రెండవది యసత్యమై తీఱవలయును. కాని యొకటి యసత్యమేని రెండవది సత్యమైతీఱవలయును అన్న నియమము లేదు.

3. కించిద్వైరము (Sub-Contrariety) :— ల, వ వాక్యములకుఁ గల వైరమునకీ పేరు పెట్టఁబడినది. కించిద్వైరము గల వాక్యములు రెండును సత్యములు కావచ్చును. కాని రెండును అసత్యములు కాఁజాలవు. ఒకటి అసత్యమేని రెండవది సత్యమై తీఱవలయును. 'కొందఱు మానవులు పండితులు' (ల), 'కొందఱు మానవులు పండితులు కారు' (వ) అను రెండు వాక్యములును సత్యములు కావచ్చును. కాని యిందు నొకటి యసత్య మయినయెడల, రెండవది సత్య మయితీఱవలయును. రెండును అసత్యము లగుటకు వీలు లేదు.

ఆభాసవైరము (Sub - alternation) :— ఇది పేరునకు మాత్రము వైరము; నిజమయిన వైరము కాదు. య, ల లకును, ర, వ లకును ఇట్టి సంబంధము కలదు. య సత్యమేని ల సత్యము; కాని ల సత్యమేని య సత్యమో కాదో చెప్పుటకు వీలు లేదు. ఇట్లే ర, వ లనుగుఱించియు నెఱుంగునది. య, ర, ల, వ వాక్యములకుఁ గల పైని చూపఁబడిన నాలుగువిధములయిన వైరము లీ క్రింది చతుర్భుజవలన స్పష్టపడఁగలవు.

పైని వివరింపఁబడినవైరములస్వభావమును చక్కఁగాఁ బరిశీలించితిమేని, ఒకవాక్యముయొక్క సత్యత్వాసత్యత్వములఁబట్టి యితర వాక్యములయొక్క సత్యత్వాసత్యత్వములు ప్రక్క నీయఁబడిన పట్టికయందలిరీతిగా నూహింపవచ్చు నని తేటపడఁగలదు.

సత్యము	య	ర	ల	వ
య సత్యమగునేని	సత్యము	అసత్యము	సత్యము	అసత్యము
ర సత్యమగునేని	అసత్యము	సత్యము	అసత్యము	సత్యము
ల సత్యమగునేని	సంశయాస్పదము	అసత్యము	సత్యము	సంశయాస్పదము
వ సత్యమగునేని	అసత్యము	సంశయాస్పదము	సంశయాస్పదము	సత్యము

అసత్యము	య	ర	ల	వ
య అసత్యమేని	అసత్యము	సంశయాస్పదము	సంశయాస్పదము	సత్యము
ర అసత్యమేని	సంశయాస్పదము	అసత్యము	సత్యము	సంశయాస్పదము
ల అసత్యమేని	అసత్యము	సత్యము	అసత్యము	సత్యము
వ అసత్యమేని	సత్యము	అసత్యము	సత్యము	అసత్యము

వాక్యవిపర్యయము: సాక్షాదనుమానము (Immediate Inference) :— మూలార్థము చెడకుండ నొకవిధమైన వాక్యమును మఱియొకవిధమయిన వాక్యముగా మార్చుట వాక్యవిపర్యయ మనఁబడును. దీనినే ప్రాచీననైయాయికులు సాక్షాదనుమాన మనిరి. కాని నిజముగాఁ జూచినయెడల నిది యనుమానము కానేకాదు. ఇందువలన పూర్వము తెలిసినదానికంటె నూతనజ్ఞాన మేమియుఁ గలుగదని అర్వాచీన నైయాయికులయభిప్రాయము. వాక్యములను మూలార్థము చెడకుండ మార్చు ముఖ్యపద్ధతులు రెండు: ౧. పదపరివర్తనము, ౨. రూపపరివర్తనము.

౧. పదపరివర్తనము (Conversion) :— మూలవాక్యమునందలికర్తృపదమును విధేయపదముగను, విధేయపదమును కర్తృపదముగను మార్చి మూలవాక్యమునందలి యర్థమును చెడఁగొట్టకుండ నూతనవాక్యమును సాధించుట పదపరివర్తన మనఁబడును. 'మానవు లెవ్వరును దేవతలు కారు' అను (ర)వాక్యములోని కర్తృపదమును విధేయపదముగను, విధేయపదమును కర్తృపదముగను మార్చి, 'దేవత

లెవ్వరును మానవులు కారు' (ర) అను క్రొత్తవాక్యమును సాధింపవచ్చును. కాని వాక్యము లన్నియు నింతసులభముగా పదపరివర్తనమును బొందవు. 'మానవు లందఱును సచేతనప్రాణులు' (ర) అన్నవాక్యమునందలి పదములను పరివర్తించినయెడల 'సచేతనప్రాణు లందఱును మానవులు' అను విపరీతార్థము నిచ్చువాక్యము సిద్ధించుచున్నది. ఇందులకుఁ గారణ మేమి? మొదటివాక్యమునందు విధేయపదమునకు వ్యాప్తి లేదు; నూతనవాక్యమునం దా పదము కర్తృపదమై వ్యాప్తిఁ జెందినది. కావున నిట్టివిపరీతార్థము నిచ్చెను. పదపరివర్తనమును జేయునెడ నీ క్రిందిసూత్రములను గమనింపవలయును.

౧. మూలవాక్యముయొక్కయు, సాధితవాక్యముయొక్కయు రూప మొకటిగా నుండవలెను. మూలవాక్యము భావరూప మగునేని సాధితవాక్యము గూడ భావరూపముగనే యుండవలయును. మూలవాక్య మభావరూపముగ నుండునేని సాధితవాక్యము గూడ నభావరూపముగనే యుండవలయును.

౨. మూలవాక్యమునందు వ్యాప్తిని జెందనిపదము సాధితవాక్యమునందు వ్యాప్తిని జెందఁగూడదు.

ఈ సూత్రముల ననుసరించి పదపరివర్తనము చేసితిమేని,
య వాక్యమునుండి ల వాక్యమును,
ర వాక్యమునుండి ర వాక్యమును,
ల వాక్యమునుండి ల వాక్యమును

సాధింపఁగలము. వ వాక్యమునుండి యే వాక్యమును సాధించుటకు వీలు లేదు.

౨. రూపపరివర్తనము (Obversion):— మూలవాక్యము భావరూపమేని దానిని అభావరూపముగ మార్చుటయు, అభావరూపమేని భావరూపముగ మార్చుటయు రూపపరివర్తన మనిపించుకొనును. ఈమార్పులు చేయునప్పుడు మూలవాక్యముయొక్క యర్థము చెడకుండ నుండవలయును. 'రాముఁడు సత్యసంధుఁడు' అను వాక్యమునకు రూపపరివర్తనము కల్పింపవలయును. ఈ వాక్యమునందు 'అగును' అను భావరూపకసంయోజకపద మొకటి (Copula) ఆధ్యాహృతముగ నున్న దని చదువరు లెఱిఁగియేయున్నారు. ఈ భావరూపక సంయోజకపదమును అభావరూపముగ మార్చవలెను. అట్లే విధేయపద మైన 'సత్యసంధుఁడు' అనుదానిని 'అసత్యసంధుఁ' డన్న యభావరూపముగ మార్చవలయును. ఇట్లు 'రాముఁడు సత్యసంధుఁడు' అనుభావరూపవాక్యమునకు సమానార్థకముగా రూపపరివర్తనమువలన 'రాముఁడు అసత్యసంధుఁడు కాఁడు' అను అభావరూపవాక్యము సిద్ధించుచున్నది. రూపపరివర్తనము చేయునప్పుడు ఈ క్రిందిసూత్రములను గమనింపవలయును.

౧. సంయోజకపదమును భావరూపముగా నున్నయెడల అభావరూపముగను, అభావరూపముగా నున్నయెడల భావరూపముగను మార్చవలెను.

౨. విధేయపదమును భావరూపముగా నున్నయెడల అభావరూపముగను, అభావరూపముగ నున్నయెడల భావరూపముగాను మార్చవలయును.

౩. ఈ మార్పు చేయునప్పుడు పదపరివర్తనము చేయనక్కఱ లేదు. మూలవాక్యములోని కర్త సాధితవాక్యములోని కర్తగనే యుండును. అట్లే విధేయపదముగూడ విధేయపదముగ నుండును.

పై సూత్రముల ననుసరించి వాక్యముల రూపపరివర్తనము కల్పించినయెడల సాధింపఁబడువాక్యము లీ క్రిందఁ జూపఁబడినవి.

మూలవాక్యము

(య) మనుష్యు లందఱును మరణశీలురు
(ర) మనుష్యు లెవ్వరును సర్వజ్ఞులు కారు
(ల) కొందఱు మనుష్యులు పండితులు
(వ) కొందఱు మనుష్యులు నమ్మఁదగినవారు కారు

సాధితవాక్యము

(ర) మనుష్యు లెవ్వరును అమరణశీలురు కారు
(య) మనుష్యు లందఱును అసర్వజ్ఞులు
(వ) కొందఱు మనుష్యులు అపండితులు కారు
(ల) కొందఱు మనుష్యులు నమ్మఁదగినవారు అగుదురు

వాక్యవిపర్యయముయొక్క పైని వివరింపఁబడిన రెండుమార్గములను నైయాయికు లనేకవిధముల కలిపి పదరూపపరివర్తనము (Obversion of the Converse), అనఁగా మొదట నొక వాక్యమునకు పదపరివర్తనముఁ గావించి, పిదప నాసాధితవాక్యమునకు రూపపరివర్తనము కావించుట, రూపపదపరివర్తనము (Contraposition or conversion of the obverse) మొదలయిన వాక్యవిపర్యయపద్ధతు లనేకములు నిర్మించుకొనిరి. అవన్నియు గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిచ్చట సవిస్తరముగా వర్ణింపఁబడవు.

న్యాయము (త్రిపాది) Syllogism:— మన న్యాయశాస్త్రమునందలి న్యాయమునకు నైదు అవయవములు కల వని చదువరులు చూచియున్నారు. పాశ్చాత్యానుమానము త్ర్యవయవాత్మకము.

మానవు లందఱును మరణశీలురు
దేవదత్తుఁడు మానవుఁడు
కావున దేవదత్తుఁడు మరణశీలుఁడు

పాశ్చాత్యానుమాన మిట్లు మూఁడుపాదములుగా సాధింపఁబడును. కావున, ఈ న్యాయమునకు త్రిపాది (Syllogism)

యని పేరు పెట్టుదము. ప్రతిత్రిపాదియందును మూఁడువాక్యము లుండును. అందు మొదటిరెంటికిని స్వీకృత (Premises) వాక్యము లని పేరు. మన నైయాయికుల సంప్రదాయానుసారము వీనిని హేతువాక్యము లనవచ్చును[1]. మూఁడవ వాక్యమునకు సిద్ధాంతవాక్య మని పేరు. మన న్యాయశాస్త్రమునందు దీనిని 'నిగమన' మనియెదరు. చివరదానికి మొదటిరెండును హేతువాక్యములు. సిద్ధాంతమున కవి హేతువులు. మూఁడవది ఆ రెండువాక్యముల కలిమిడిచే వచ్చినసిద్ధాంతవాక్యము. మొదటిరెండు స్వీకృతవాక్యములు : అనఁగా హేతువాక్యములు, సత్యములా అసత్యములా యన్న విషయముతో న్యాయశాస్త్రమునకుఁ బని లేదు. మొదటిరెండు వాక్యములును సత్యము లయినయెడల మూఁడవవాక్యము తప్పక సత్యమనిమాత్రము న్యాయశాస్త్రము చెప్పును.

త్రిపాదిలోనిపదములు :— త్రిపాదియందు మూఁడువాక్యము లుండును. ప్రతివాక్యమునందును రెండుపదము లుండును. కావున, మొత్తముమీఁద నాఱుపదము లుండవలెను. పైని చూపఁబడిన త్రిపాదియొక్క యుదాహరణమున, ఒకటవ వాక్యమునందు 'మానవులు', 'మరణశీలురు' అనునవియు, రెండవవాక్యమునందు 'దేవదత్తుఁడు', 'మానవుఁడు' అనునవియు, మూఁడవవాక్యమునందు 'దేవదత్తుఁడు', 'మరణశీలుఁడు' అనునవియుఁ గలసి యాఱుపదము లయ్యెను. కాని వీనిలో నొక్కొక్కపదము రెండుసారులు వచ్చినది. కావున త్రిపాదియందలిపదములు మూఁడే. మన న్యాయశాస్త్రమునందు చెప్పఁబడు ధూమాగ్ని సంబంధమయిన యుదాహరణముఁ దీసికొందము.

ధూమవంతము లన్నియు నగ్నిమంతములు
పర్వతము ధూమవంతము
కావున పర్వతము అగ్నిమంతము

ఇందు మూఁడుపదములు కలవు. ధూమవంతము, అగ్నిమంతము, పర్వతము. పై మూఁడువాక్యములలో మొదటిరెండును హేతువులు (హేతువాక్యములు), మూఁడవది సిద్ధాంతము (సిద్ధాంత వాక్యము). సిద్ధాంతవాక్యమందలి కర్తృపదమైన పర్వతమునకు గౌణపదము (Minor term - పక్షము) అనియు, విధేయపదమైన 'అగ్నిమంతము' అనుదానికి ముఖ్యపదము (Major term - సాధ్యము) అనియు పేర్లు. హేతువాక్యములు రెండింటిలోను కానవచ్చెడి 'ధూమవంత' మను పద మొకటి కలదు. దానిని మధ్యవర్తిపదము (Middle term - లింగము) అనియెదరు. ఏ హేతువాక్యమునందు ముఖ్యపదము (సాధ్యము) ఉండునో అది ముఖ్యహేతువాక్యము (Major premise - ఉదాహరణము); ఏ హేతువాక్యమునందు గౌణపదము (పక్షము) ఉండునో అది గౌణహేతువాక్యము (Minor premise - హేతువాక్యము).

రెండు హేతువాక్యములవలన నొక సిద్ధాంతవాక్యము (నిగమనము లేక ప్రతిజ్ఞ) సాధించుట త్రిపాదియొక్కపని యైయున్నది. య, ర, ల, వ లని వాక్యములు నాలుగుదెఱఁగులు; వానిలో ఏ రెండువాక్యములను హేతువాక్యములుగాఁ దీసికొన్నను సిద్ధాంతవాక్యము వచ్చునా ? రాజాలదు. చూడుఁడు.

అన్ని 'క్రా'లు 'ప్లీ' (య)
ఏ 'చా'యు 'మా' కాదు (ర)

ఈ హేతువాక్యమువలన, ఎట్టిసత్యసిద్ధాంతమును సాధింపనలవికాదు. కావున సత్యసిద్ధాంతమును సాధించుటకు త్రిపాదియందలి వాక్యములును పదములును ఎన్ని యుండవలయునో, ఎట్లుండవలయునో, వానిలో వానికి నుండవలసినసంబంధ మెట్టిదో తెలియఁజేయుసూత్రములు కొన్ని కలవు. వాని నీక్రింద నుదాహరించి చర్చించెదము.

సూత్రములు :— ౧. ప్రతిత్రిపాదిలోను మూఁడేపదము లుండవలెను. మూఁటికంటె నెక్కువ గాని తక్కువ గాని పదము లుండఁగూడదు. ఇందలియొక్కొక్కపదమును ఒక్కొక్కయర్థమునందే వాడవలయును. ఈ మూఁడుపదములకును ముఖ్యపద మనియు, గౌణపద మనియు, మధ్యవర్తిపద మనియు పేర్లు. ఒక్కొకపద మొక్కొకయర్థమునందే వాడక, ఒకసారి యొకయర్థమునందును, మఱియొకసారి మఱియొకయర్థమునందును వాడినయెడల పదముల సంఖ్య మూఁటికంటె మించిపోవును. అనుమాన మనఁగా రెండు పదములను మూఁడవపదముతోఁ బోల్చి చూచి యా రెండు పదములసంబంధమును నిశ్చయించుట; గనుక త్రిపాదియందు మూఁడే పదము లుండవలయును.

౨. ప్రతి త్రిపాదియందును మూఁడేవాక్యము లుండవలయును. మూఁటికంటె నెక్కువగాని తక్కువగాని వాక్యము లుండఁగూడదు. ఈ వాక్యములకు ముఖ్యహేతు వనియు, గౌణహేతు వనియు, సిద్ధాంత మనియు నామములు.

3. మధ్యవర్తి(హేతు)పదము రెండు హేతువాక్యములందును ఉండి ఒకహేతువాక్యమం దయినను వ్యాప్తిఁ జెందియుండవలయును.

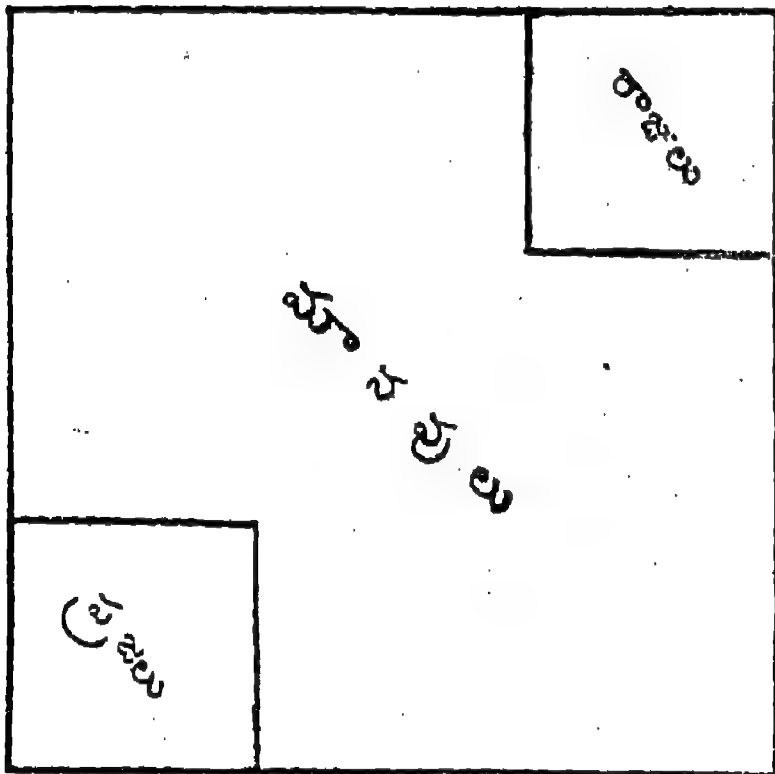
ఇది ముఖ్యమయినసూత్రము. మధ్యవర్తిపదము (లింగము) ఒకహేతువాక్యమం దయినను వ్యాప్తిఁ జెందనియెడల దానితో ముఖ్య, గౌణపదములను పోల్చుటకు వీలులేదు. మధ్యవర్తిపదముయొక్కయొకభాగమునకు ముఖ్యపదముతో సంబంధ ముండవచ్చుము; మధ్యవర్తిపదముయొక్క రెండవభాగముతో గౌణపదమునకు సంబంధ ముండవచ్చును. ఇట్లు ముఖ్యపదమునందు ఏకదేశాంతర్వర్తియు, గౌణపదమునం దన్యదేశాంతర్వర్తియు నగు మధ్యవర్తి

1. హిందూన్యాయశాస్త్రానుసారము మొదటివాక్యము ఉదాహరణవాక్యము, రెండవది హేతువాక్యము అగును.

పదము ముఖ్య, గౌణపదములకు సంబంధము కూర్పనేరదు. ఇది యీయుదాహరణమువలన స్పష్టమగును.

రాజు లందఱును మానవులు (ముఖ్యహేతువు)[1]
ప్రజ లందఱును మానవులు (గౌణహేతువు)
కావున ప్రజ లందఱును రాజులు (సిద్ధాంతము)

ఈ త్రిపాదియందలిసిద్ధాంత మపసిద్ధాంతము; సరియయినది కాదు. ఈ పొరపాటునకుఁ గారణ మేమి? 'మానవులు' అను మధ్యవర్తిపదమునకు వ్యాప్తి లేకపోవుటయే దీనికి హేతువు. ఈ పదము రెండు హేతువాక్యములందును య వాక్యమందలి విధేయ పద మయినందున దీనికి వ్యాప్తి లేకపోయెను. ఈ క్రింది చతుష్కోణముం జూడుఁడు.

పెద్దచతుష్కోణము 'మానవులు' అనుకొనుఁడు. అందులోని యొక చిన్న చతుష్కోణము రాజులు. మఱియొక చిన్న చతుష్కోణము ప్రజలు; ఈ చిన్నచతుష్కోణములు పెద్ద చతుష్కోణము యొక్క ఏకదేశాంతర్గతము లయినను ఒకదానితో మఱియొకదానికి సంబంధము లేక విడివిడిగా నున్నవి.

౪. ఒక్క హేతువాక్యమం దయినను వ్యాప్తి లేనిపదము సిద్ధాంతమునందు వ్యాప్తిఁ జెందఁగూడదు.

మంచిప్రజ లందఱును రాజభక్తులు (ముఖ్యహేతువు)
మంచిప్రజ లందఱును తెలివిగలవారు (గౌణహేతువు)
కావున తెలివిగలవా రందఱును రాజభక్తులు (సిద్ధాంతము)

ఇది అపసిద్ధాంతము. ఏల? గౌణహేతువాక్యమునందలి 'తెలివిగలవారు' అను పదమునకు (య) వాక్యమందలి విధేయపద మగుటచే) వ్యాప్తి లేదు. సిద్ధాంతమునందు నది య వాక్యముయొక్క కర్తృపద మగుటచే దానికి వ్యాప్తి గలిగినది. కావున నిది యపసిద్ధాంత మయినది. పై హేతువులనుబట్టి 'కొందఱు తెలివిగల వారు రాజభక్తులు' అని సిద్ధాంతము చేసిన నది సరియైనసిద్ధాంత మగును.

౫. రెండు హేతువాక్యములును అభావరూపము లయినయెడల వానినుండి ఏ సిద్ధాంతమును సాధింప నలవికాదు.

పక్షులు చేపలు కావు
చేపలు పురుగులు కావు

ఈ హేతువాక్యముల ననుసరించి మనము పక్షులనుగుఱించి కాని, పురుగులనుగుఱించి కాని యెట్టి సిద్ధాంతమును సాధించుటకును వీలు లేదు.

౬. ఒక హేతువాక్యము అభావరూప మయ్యెనేని సిద్ధాంతముకూడ అభావరూపముగ నుండును.

౭. హేతువాక్యములు రెండును ఏకదేశీయము లయినయెడల నే సిద్ధాంతమును సాధింపనలవిగాదు; అనఁగా హేతువాక్యములలో నొక్కటియైనను సర్వదేశీయముగా నుండవలయును.

౮. హేతువాక్యములలో నొక్కటి ఏకదేశీయముగ నుండెనేని సిద్ధాంతముకూడ నేకదేశీయవాక్యముగ నుండును.

పై సూత్రములనుబట్టి ఎట్టిత్రిపాదులు సుసిద్ధాంతముల నిచ్చునో, యెట్టివి యీయవో మనము నిశ్చయింపవచ్చును. య, ర, ల, వ అను నాలుగువాక్యములలోనుండి రెండురెండువాక్యములు విడఁదీసి హేతుద్వయముగ నమర్చి, ఏయేహేతుద్వయము సుసిద్ధాంతముల నీయఁగలదో, యేదియేది యీయలేదో కనుఁగొందము. య, ర, ల, వ వాక్యములను రెండురెండుగా నమర్చిన యెడల పదునాఱుసంపు లగుచున్నవి.

య య	ర య	ల య	వ య
య ర	ర ర	ల ర	వ ర
య ల	ర ల	ల ల	వ ల
య వ	త వ	ల వ	వ వ

పైని ఈయఁబడిన యైదవసూత్రము ననుసరించి రెండు హేతువాక్యములును అభావరూపములే యైనయెడల సుసిద్ధాంతము నీయఁజాలవు. కావున పైజతలలోనుండి, ర ర, ర వ, వ ర, వ వ అను నాలుగుజతలు మనకు అనుపయోగములు. అట్లే హేతువాక్యములు రెండును, ఏకదేశీయము లైనయెడల సిద్ధాంతము నీయఁజాల వన్న యేడవసూత్రము ననుసరించి ల ల, ల వ, వ ల అను

1. ముఖ్యహేతువునకు ఉదాహరణవాక్యము లేక వ్యాప్తివాక్య మనియు, గౌణహేతువునకు హేతువాక్య మనియు, లేక ఉపనయ వాక్య మనియు, సిద్ధాంతమునకు నిగమనవాక్య మనియు, లేక ప్రతిజ్ఞ యనియు పేరు పెట్టిన యెడల మన నైయాయికులకు బాగుగ నర్థ మయ్యెడి నని తోఁచుచున్నది.

మూఁడు జతలుకూడ మనకు పనికిరావు. నాలుగవసూత్రము ననుసరించి ల ర జతయు పనికిమాలినదే. ఇట్లెనిమిదిజతలు పోఁగా ఎనిమిది జతలు మిగిలినవి.

(౧) య య (౫) ర య (౬) ల య (౮) వ య
(౨) య ర ... ...
(౩) య ల (౭) ర ల ... ...
(౪) య వ ... ...

ఇఁక నీ యెనిమిదిజతలనుగుఱించి విచారింపవలయును.

శ్రేణులు (Figures) :— హేతువాక్యములలోని మధ్యపదముయొక్క స్థలమునుబట్టి త్రిపాదులు నాలుగుశ్రేణులుగా విభజింపఁబడినవి. మధ్యవర్తిపదము (లింగము) ముఖ్యహేతువాక్యమునందు కర్తృపదముగను, గౌణహేతువాక్యమునందు విధేయపదముగను ఉండిన నది ప్రథమశ్రేణి.

మానవు లందఱును మరణ మొందువారు (ముఖ్యహేతువు)
దేవదత్తుఁడు మానవుఁడు (గౌణహేతువు)

పై హేతుద్వయమునందు, మానవపదము మధ్యవర్తిపదము (లింగము). ఇది ముఖ్యహేతువునందు కర్తగను, గౌణహేతువునందు విధేయముగను ఉన్నది.

ద్వితీయశ్రేణి :— మధ్యవర్తిపదము (లింగము) హేతుద్వయమునందును విధేయపదముగానే యుండెనేని అది ద్వితీయశ్రేణి యగును.

సత్కార్యము లన్నియుభూషణాస్పదములు (ముఖ్యహేతువు)
కొన్నికార్యములు భూషణాస్పదములు కావు (గౌణహేతువు)

ఇందు 'భూషణాస్పదములు' మధ్యవర్తిపదము; హేతుద్వయమునందును విధేయపదముగ నున్నది.

తృతీయశ్రేణి :— మధ్యవర్తిపదము (లింగము) హేతుద్వయమునందును కర్తృపదముగ నుండెనేని అది తృతీయశ్రేణి యగును.

తిమింగిలము లన్నియు సస్తనములు (ముఖ్యహేతువు)
తిమింగిలము లన్నియు జలచరములు (గౌణహేతువు)

చతుర్థశ్రేణి :— మధ్యవర్తిపదము (లింగము) ముఖ్యహేతువునందు విధేయపదముగను, గౌణహేతువునందు కర్తృపదముగను ఉండెనేని చతుర్థశ్రేణి యనఁబడును.

తిమింగిలము లన్నియు సస్తనములు (ముఖ్యహేతువు)
సస్తనము లన్నియు వంశాస్తిమంతములు (గౌణహేతువు)

ముఖ్యపదమునకు వీ యనియు, గౌణపదమునకు కా యనియు, మధ్యవర్తిపదమునకు మా యనియు గుర్తులు పెట్టితిమేని ఈ నాలుగుశ్రేణుల నిట్లు చూపవచ్చును.

వాక్యము	ప్రథమ శ్రేణి	ద్వితీయ శ్రేణి	తృతీయ శ్రేణి	చతుర్థ శ్రేణి
ముఖ్యహేతువు	మా — వీ	వీ — మా	మా — వీ	వీ — మా
గౌణహేతువు	కా — మా	కా — మా	మా — కా	మా — కా
సిద్ధాంతము	కా — వీ	కా — వీ	కా — వీ	కా — వీ

అనుమానమునకుఁ బనికివచ్చు నని మనము పైని ఏర్పెట్టియున్న ఎనిమిదిజతలను ఈ నాల్గుశ్రేణులలోను బెట్టి, ఏదియేది యక్కడకు వచ్చునో చూతము.

ప్రథమశ్రేణి ౧. ఒకటవజత—' య య '

య — అన్ని మా లు వీ (ముఖ్యహేతువు)
య — అన్ని కా లు మా (గౌణహేతువు)

ఈ రెండువాక్యములవ్యాప్తిని జూచిన నీ క్రింది రెండుసిద్ధాంతము లేర్పడుచున్నవి.

అన్ని కా లు వీ
కొన్ని కా లు వీ

రెండవ సిద్ధాంతము అనఁగా 'కొన్ని 'కా' లు 'వీ' అనుదానిని బలహీనసిద్ధాంత మందురు. అది మొదటి సిద్ధాంతములోననఁగా 'అన్ని ' కా ' లు ' వీ ' యన్నదానిలో నిమిడియున్నవి. కావున 'అన్ని ' కా ' లు ' వీ ' యన్న సిద్ధాంతమే మనకు ముఖ్యము. ఎక్కువ బలము గల సిద్ధాంతమును సాధించుటకు వీలున్నప్పుడు తక్కువ బలము గల సిద్ధాంతముతో సంతృప్తిఁ జెంది యూరకుండఁగూడదు. ఇట్లు ' య య య ' అన్న త్రిపాది సిద్ధించినది. ' య య య ' త్రిపాది యనఁగా నే త్రిపాదియందు ముఖ్యహేతువు 'య' వాక్యముగను, గౌణహేతువు 'య' వాక్యముగను, సిద్ధాంతము 'య' వాక్యముగను ఉండునో అట్టిది యని యర్థము.

౨. రెండవజత—' య ర '

య — అన్ని 'మా' లు 'వీ' (ముఖ్యహేతువు)
ర — ఏ 'కా' యు 'మా' కాదు (గౌణహేతువు)

ఈ హేతుద్వయమువలన నెట్టి సుసిద్ధాంతమును సాధించుటకును వీలు లేదు. ఎందు కనఁగా ఒక్కహేతువు అభావరూపముగనుక సిద్ధాంతమును అభావరూపముగనే యుండవలయును గదా. అట్టి వాక్యములు రెండు.

ఏ 'కా' యు 'వీ' కాదు

కొన్ని 'కా' లు 'వీ' కావు

ఈ రెండింటిలోను 'వీ' విధేయపదం బగుటచే దానికి వ్యాప్తి గలదు. ముఖ్యహేతువాక్యమునందు ఈపదమునకు వ్యాప్తి లేదు. కావున సిద్ధాంతము లపసిద్ధాంతము లని యర్థము.

3 — మూఁడవజత 'య ల'

య - అన్ని 'మా' లు 'వీ' (ముఖ్యహేతువు)

ల - కొన్ని 'కా' లు 'మా' (గౌణహేతువు)

కావున కొన్ని 'కా' లు 'వీ'. ఇది క్రమమయిన సిద్ధాంతము నిచ్చును. కావున 'య ల ల' అనునది మన కక్కఱకు వచ్చు త్రిపాది.

౪ — నాలుగవజత 'య వ'

య - అన్ని 'మా' లు 'వీ' (ముఖ్యహేతువు)

వ - కొన్ని 'కా' లు 'మా' కావు (గౌణహేతువు)

రెండవజతవలెనే యీ జతవలనఁగూడ సుసిద్ధాంతప్రాప్తి కాఁజాలదు. రెండవజతవిషయ మయిన కారణము లిచ్చటను వర్తించును.

౫ — అయిదవజత 'ర య'

ర - ఏ 'మా' యు 'వీ' కాదు (ముఖ్యహేతువు)

య - అన్ని 'కా' లు 'మా' (ముఖ్యహేతువు)

ర - కావున ఏ 'కా' యు 'వీ' కాదు (సిద్ధాంతము)

వ - లేక కొన్ని 'కా' లు 'వీ' కావు (సిద్ధాంతము)

రెండవసిద్ధాంతము బలహీనసిద్ధాంతము. ఈ సిద్ధాంతము మొదటి సిద్ధాంతమునం దిమిడియున్నది. కావున మొదటి సిద్ధాంతమువే గ్రహింపవలయును. ఇట్టి శ్రేణిలోఁ బనికివచ్చెడి మూఁడవ త్రిపాది 'ర య ర'

౬ — ఆఱవ జత 'ర ల'

ర - ఏ 'మా' యు 'వీ' కాదు (ముఖ్యహేతువు)

ల - కొన్ని 'కా' లు 'మా' (గౌణహేతువు)

వ - కొన్ని 'కా' లు 'వీ' కావు (సిద్ధాంతము)

ఇది యీ శ్రేణిలోఁ బనికివచ్చెడి నాలుగవత్రిపాది 'ర ల వ'

౭ — ఏడవజత 'ల య'

ల - కొన్ని 'మా' లు 'వీ' (ముఖ్యహేతువు)

య - అన్ని 'కా' లు 'మా' (గౌణహేతువు)

ఇందలి మధ్యవర్తిపదమునకు వ్యాప్తి లేమిచే నిం దుండి సుసిద్ధాంత మేమియు వెడలనేరదు.

౮ — ఎనిమిదవజత 'వ య'

వ - కొన్ని 'మా' లు 'వీ' కావు (ముఖ్యహేతువు)

య - అన్ని 'కా' లు 'మా' (గౌణహేతువు)

పైకారణముచేతనే యిందుండి సుసిద్ధాంతము వెడలనేరదు.

ఇట్లు మొదటిశ్రేణిలోఁ బనికివచ్చెడి త్రిపాదులు నాలుగు. పనికివచ్చెడి త్రిపాదులకు నైయాయికులు సుతర్కములు (సున్యాయములు - Valid moods) అని పేరు పెట్టిరి.

ప్రథమశ్రేణిలోని సుతర్కములు

యయయ, రయర, యలల, రలవ.

మిగిలిన మూఁడు శ్రేణులలోను బెట్టి ఈ యెనిమిదిజతలను పైవిధమున విమర్శించి చూడఁగా, నీ క్రింది సుతర్కములు తేలుచున్నవి:—

రెండవశ్రేణి

రయర, యరర, రలవ, యవవ.

మూఁడవశ్రేణి

యయల,లయల,యలల,రయవ,వయవ,రలవ.

నాలుగవశ్రేణి

యయల, యరర, లయల, రయవ, రలవ.

పైని వర్ణింపఁబడిన నాలుగుశ్రేణులలో మొదటిశ్రేణి సత్యనిర్ణయమునకు నుత్తమ మైన దని దానికి పరిపూర్ణశ్రేణి యన్న పేరు వచ్చెను. ఇతరశ్రేణులలోనితర్కములను (న్యాయములను) తార్కికులు వాక్యవిపర్యయము ననుసరించి మొదటిశ్రేణిలోని తర్కముగా మార్చి వాని యోగ్యతను కనుఁగొనియెదరు.

మొదటిశ్రేణిలోని 'య య య' అను తర్కము నిత్యవ్యవహారమునందును, శాస్త్రశోధనయందును మిక్కిలి యుపయోగకరము. వ్యాకరణనియమములఁబట్టి యొకానొకపదము తప్పో యొప్పో యని కనుఁగొనునప్పుడును, వైద్యులు ఒకానొకరోగమును దాని లక్షణమునుబట్టి నిర్ణయించునప్పుడును, న్యాయసభలలో వాదవిషయము చట్టమునకు లోఁబడినదా కాదా యని వాదించునపుడును, రేఖాగణితమునం దొకసిద్ధాంతమునుబట్టి మఱియొక సిద్ధాంతమును సాధించునపుడును జను లీతర్కమునే యుపయోగించుకొందురు.

హేత్వాభాసములు :— తర్కములోఁ దాను పొరపాటుపడకుండుటయు, నెదుటివాఁడు చేయు పొరపాటులను కనుఁగొనుటయు న్యాయశాస్త్రము నేర్చుకొనినందులకుఁ బరమప్రయోజనము. కావున

మన న్యాయశాస్త్రమునందువలెనె పాశ్చాత్యన్యాయశాస్త్రమునందును హేత్వాభాసములను వివరించెదరు. హేత్వాభాస మనఁగా తప్పువాద మన్నమాట. పాశ్చాత్యశాస్త్రానుసారము హేత్వాభాసములు (Fallacies) రెండువిధములు: తర్కహేత్వాభాసములు (Logical fallacies), వస్తుహేత్వాభాసములు (Material fallacies). తర్కహేత్వాభాసములను చర్చించునప్పుడు అందలి వాక్యముల స్వరూపజ్ఞానము చాలును. అందుఁ జర్చింపఁబడిన విషయముయొక్క జ్ఞానముతోఁ బనిలేదు. వస్తుహేత్వాభాసములఁ గనుఁగొనుటకు విషయజ్ఞాన మావశ్యకము. తర్కహేత్వాభాసములు మరల రెండువిధములు: కేవల తర్కహేత్వాభాసములు (Purely logical), అర్థతర్కహేత్వాభాసములు (Semi logical). కేవల తర్కహేత్వాభాసములు నాలుగు.

౧. పదచతుష్టయ హేత్వాభాసము (Fallacy of four terms):— త్రిపాది (Syllogism) యందు నాలుగుపదములున్న నీ హేత్వాభాస మగును. త్రిపాదియందు పక్ష (Minor), సాధ్య (Major), లింగము (Middle)లను మూఁడుపదములే (Terms) ఉండవలెను. అంతకంటె నెక్కు డుండఁగూడ దను నియమ మిది వఱకుఁ జెప్పఁబడినది. దానికి భంగము కలిగినందున ఈ హేత్వాభాసము తటస్థించును. ఉదాహరణము:

ధూమ మున్నచోట అగ్ని యుండును
పర్వతముమీఁద నరణ్య మున్నది
కావున, పర్వతముమీఁద నగ్ని గలదు

అనునది హేత్వాభాసము. ఏల? ఇందు నాలుగుపదములు వచ్చినవి. 'ధూమము', 'అగ్ని', 'పర్వతము', 'అరణ్యము' గనుక.

౨. అవ్యాప్యహేత్వాభాసము (Fallacy of undistributed middle):— త్రిపాదియందలి హేతుపదము (Middle term) నకు పూర్తియైనవ్యాప్తి ఒక్కవాక్యమునం దైనను ఉండవలె నని చెప్పియున్నాము. అట్లు వ్యాప్తిలేని హేతువును తర్కమునందు నుపయోగించినయెడల ఈ హేత్వాభాస మగును. ఉదాహరణము:

వైష్ణవు లందఱును హిందువులు
శైవు లందఱును హిందులు
కావున, వైష్ణవు లందఱును శైవులు

ఇది హేత్వాభాసము, ఎందులకు? ఇందలి హేతుపదము 'హిందువులు'. అది మొదటి రెండు హేతువాక్యములలోను సర్వదేశీయవాక్యముల విధేయముగ నుండుటచే దానికి వ్యాప్తి లేదు. ఇట్లు వ్యాప్తి లేని మధ్యపదము (హేతుపదము) ఉపయోగింపఁబడుటచే తర్కము తప్పినది. వాదవివాదములందు ఈ హేత్వాభాసము విశేషముగ వచ్చుచుండును.

3. అక్రమవ్యాప్తి హేత్వాభాసము (Fallacy Illicit process of the major or minor term):— 'పక్షము' (Minor term)నకుఁ గాని, సాధ్యము (Major term)నకుఁ గాని, హేతువాక్యములలో వ్యాప్తి లేనప్పుడు సిద్ధాంతవాక్యమునందు వ్యాప్తి కల్పించుటవలన ఈ దోషము సంభవించును. ఉదాహరణము:

రాజు లందఱును మానవులు (ముఖ్యహేతువు)
ప్రజలు రాజులు కారు (గౌణహేతువు)
కావున ప్రజలు మానవులు కారు (సిద్ధాంతము)

ఈ త్రిపాదియందు 'మానవులు' అనునది సాధ్యము. సిద్ధాంతవాక్యమునందు దీనికి వ్యాప్తి యున్నది. కాని ముఖ్యహేతువాక్యమునందు దీనికి వ్యాప్తి లేదు. కావున నిది తప్పుసిద్ధాంతము. మానవవర్గము మిక్కిలి పెద్దది. అందు నొకవైపు రాజువర్గమును, మఱియొకవైపు ప్రజావర్గమును ఒకరిని ఒకరు తగులక యుండవచ్చును. కావున నిద్దఱును మానవులే.

౪. అభావహేత్వాభాసము (Fallacy of negative premises):— హేతువులలో నొక్క యభావవాక్య ముండిన సిద్ధాంతముకూడ నభావవాక్యముగనే యుండును. రెండుహేతువాక్యములును అభావరూపముగ నున్న సిద్ధాంత మేదియు తేలనేరదు అని యిదివఱకుఁ జెప్పియున్నాము. ఈ నియమములను ఉల్లంఘించిన యెడల ఈదోషము వచ్చును. ఉదాహరణము:

హిందువులు క్రైస్తవులు కారు
మహమ్మదీయులు క్రైస్తవులు కారు
కావున హిందువులు మహమ్మదీయులు

ఇందలి హేత్వాభాసము స్పష్టము. రెండుహేతువాక్యములు అభావరూపము లయినందున దానివలన హిందువులకును మహమ్మదీయులకును గల సంబంధము బోధపడనేరదు.

అర్థతర్కహేత్వాభాసములు ఆఱువిధములు:—

౧. పదార్థసంశయహేత్వాభాసము (Fallacy of equivocation):— ఒకపదము నానార్థములందు నుపయోగించినందున ఈ దోషము సంభవించును. ఒకపదము రెండర్థములందుఁ దర్కమునఁ గానవచ్చిన నది రెండుపదము లనియే యర్థము. ఇట్లిది పదచతుష్టయ హేత్వాభాసముయొక్క రూపాంతరము. ఉదాహరణము:

మనుష్యుని జంపినవాఁడు దండనార్హుఁడు
ఉరిశిక్షవిధించిన న్యాయాధీశుఁడు మనుష్యుని జంపినవాఁడు
కావున, ఉరిశిక్షవిధించిన న్యాయాధీశుఁడు దండనార్హుఁడు

ఈతర్కమునందు 'మనుష్యుని జంపినవాఁడు' అనుపదము మొదటివాక్యమునందు నొకయర్థమందును, రెండవవాక్యమునందు మఱియొకయర్థమునందును వాడఁబడినది. మొదటివాక్యమునందు దానికి 'అన్యాయముగను అధికారము లేకుండగను మనుష్యుని జంపినవాఁడు'

అని యర్థము. రెండవ వాక్యమునందు నట్టియర్థము లేదు. ఇట్లు రెండర్థములు హేతువునకుఁ గలుగవచ్చును. సాధ్యమునకుఁ గలుగవచ్చును. సాధారణముగ ఈ హేత్వాభాసము మతసంబంధమైన చర్చలలోను, కోర్టు తగాదాలలోను వచ్చుచుండును.

౨. వాక్యార్థసంశయ హేత్వాభాసము (Fallacy of amphibology):— అన్వయమునందు సంశయము గలవాక్యము త్రిపాదియందు నుండెనేని యీదోషము సంభవించును. ఒకానొక వాక్యమునందు కర్తృపద మెద్ది, విధాయకపద మెద్ది యని సంశయము కలుగునట్టుగ వాక్య ముండఁగూడదు.

3. సంయోగహేత్వాభాసము (Fallacy of composition):— పదాంతర్గతములైన యొక్కొక్క వ్యక్తినిగుఱించి మొదటఁ జెప్పి, మరల నాసిద్ధాంత మా వ్యక్తుల కన్నిటికిని గలిపిచెప్పుటవలన ఈ దోషము ప్రాప్తించును. 'ఈ యింటివాసము లన్నియుఁ బదియడుగులపొడవుగలవి' యన్న వాక్యమునకు సాధారణముగ, 'ఈ యింటిలోని ప్రతివాసము పదియడుగుల పొడువుగలది' యని యర్థము. మొదట నీయర్థమునందు వాక్య ముచ్చరించి, పిదప 'ఈ యింటిలోని వాసము లన్నియుఁ గలిసి పదియడుగులపొడువు' యని యర్థము చేసిన యెడలఁ దప్పక సిద్ధాంతము తప్పిపోవును.

౪. విభాగహేత్వాభాసము (Fallacy of Division):— సంయోగహేత్వాభాసమునకు నిది తలక్రిందు. మొదట నొకానొక పదమునకు నందలి యన్నివ్యక్తులసమూహ మని యర్థము చెప్పి పిదప నాపద మొక్కొకవ్యక్తికి సంబంధించిన దని యర్థము చేయుటవలన నీదోషము సంభవించును.

౫. కాకుహేత్వాభాసము (Fallcy of accent):— మాటలాడువారి యుచ్చారణభేదమునుబట్టి వాక్యమునకు అర్థము ప్రాప్తించును. అట్లొకప్పు డొకయర్థము, మఱియొకప్పుడు మఱియొక యర్థము చేసినయెడల ఈ దోషము సంభవించును. 'పెద్దలతోడ నబద్ధ మాడఁగూడదు' అన్న వాక్యమునందలి 'పెద్దలతోడ' అనుపదమును ఒత్తి యుచ్చరించినయెడల దానికి 'పెద్దలు కానివారితో నబద్ధ మాడవచ్చు' నని తాత్పర్యము కావచ్చును.

౬. ఆలంకారిక హేత్వాభాసములు (Fallacies of figure of speech):— కావ్యాదులయందు నతిశయోక్త్యాదులకుఁ జెప్పఁబడు హేతువులలో ననేకములు హేత్వాభాసములు.

వస్తుహేత్వాభాసములు (Material fallacies) ఏడు విధములు:—

(౧) ఉపాధిసహిత హేత్వాభాసము (The fallacy of accident).

(౨) ఉపాధిరహిత హేత్వాభాసము (The Converse fallacy of accident).

ఈ రెండు హేత్వాభాసములును సంబంధము కలవిగాన కలిపి చెప్పఁబడును. మొదటిదానిలో సామాన్య నియమమునుండి విశేష నియమము సంబంధము లేనియుపాధితోఁగూడ సాధింపఁబడును. రెండవదానిలో దానికి వ్యతిరేకముగ వ్యాపారము జరగును.

ఉదాహరణము:

నిన్న దెచ్చిన వస్తువు లన్నియు నేడు తిన్నావు
నిన్న పచ్చికూరలు తెచ్చినావు
కావున నేడు పచ్చికూరలు తిన్నావు

ఈ యుదాహరణమునందు 'పచ్చి' యను నుపాధి నిమిత్తమాత్రము. దానితో తర్కమునకు సంబంధము లేదు. హేతువాక్యములోని 'తెచ్చినవస్తువు లన్నియు' అనుటలో 'పచ్చివి' యన్న యర్థము లేదు.

ప్రతిమానవుఁడును తనమతమును అభివృద్ధి చేయవలెను
మాజిస్ట్రేటు మానవుఁడు
కావున మాజిస్ట్రేటు తన యధికారము నుపయోగపఱచి తన మతమును అభివృద్ధి చేయవలెను

అనునది హేత్వాభాసము. మాజిస్ట్రేటు మనుష్యుఁడైనను న్యాయము చేయుటకు నొకయధికారము ఉపాధిగాఁ గలవాఁడు. ఆ యుపాధిసహితుని ఉపాధిరహితునిగా నెంచఁగూడదు.

అన్యుని కత్తితోఁ గోసినవానిని శిక్షింపవలెను
డాక్టరు అన్యుని కత్తితోఁ గోయును
కావున డాక్టరును శిక్షింపవలెను

అనునదియు నిట్టి హేత్వాభాసమే.

3. అసంబద్ధహేత్వాభాసము (Irrelevent conclusion):— ప్రతిజ్ఞతో (తాను బుజువు చేయఁబోవుదానితో) సంబంధము లేని హేతువులను చెప్పుటవలన నీ దోషము సంభవించును. ఇట్టి దోషము పెద్దపెద్ద వాదవివాదములలో, వాదిప్రతివాదులు దీర్ఘకాలము వాదించి, తుదకు తాము దేనినిగుఱించి వాదించుచున్నారో దానిని మఱచియో, తప్పించియో, మఱియొకదానిని ప్రతిపాదించునపుడు సంభవించును. బలములేని దావాలో వాదించుప్లీడర్లకు నిది యాధారము. 'మంచికేసు కానియెడల నెదుటిప్లీడరును తిట్టు' అని యింగ్లీషులో సామెత కలదు. అది దీని కుదాహరణము. వాదములో గెలువలేక ప్రతిపక్షుని, వానితండ్రిని తిట్టుట యీ హేత్వాభాసముయొక్క యుదాహరణమే.

౪. అన్యోన్యాశ్రయ హేత్వాభాసము (Petitio Principiii):— బుజువు చేయవలసినసిద్ధాంతమునే హేతువుగా గ్రహించుట. మొదటిదానికి రెండవది హేతువుగఁ జెప్పి, మరల రెండవదానికి మొదటిది హేతువుగఁ జెప్పినను ఈదోష మగును. 'ఆత్మ శాశ్వతము, వినాశము లేని దగుటచే' అన్నది యిందుల కుదారణము.

వినాశము చెందకపోవుటయు, శాశ్వతముగ నుండుటయును సమానార్థకములు. కావున తాను ఋజువు చేయవలసినమాటయే మొదట గ్రహించినాడు. ఇట్లు పర్యాయపదములను ప్రయోగించి సిద్ధాంతములను స్థాపింపజూచువా రందఱును ఈ దోషమునకుఁ బాత్రులు. 'ఈపని నేను చేయఁగూడదు. ఎందులకు? అది తప్పు గనుక. అది తప్పని నీ కెట్లు తెలియును? అది చేయఁగూడ దని నే నెఱుంగుదును గనుక అది తప్పు'; 'శ్రీమహావిష్ణువు అందఱు దేవతలకంటె గొప్పవాఁడు. ఎందులకు? విష్ణుపురాణమునందుఁ జెప్పబడినది గనుక; అందు న ట్లేల చెప్పఁబడియున్నది? శ్రీమహావిష్ణువు గొప్పవాఁడు గనుక' అన్నవాదములు పరస్పరాశ్రయదోషదూషితములు. ఈ దోషమునకు సిద్ధసాధనము అనియుఁ బేరు పెట్టవచ్చును.

౫. అసిద్ధహేత్వాభాసము (Tee Fallacy of the consequent):— హేతువాక్యములకును, సిద్ధాంతవాక్యములకును ఏవిధమైన సంబంధమును లేనప్పుడు ఈ దోషము సిద్ధించును.

ఆంధ్రదేశము గొప్పది
చంద్రగుప్తుఁడు గొప్ప చక్రవర్తి
కావున చంద్రగుప్తుఁడు ఆంధ్రుఁడు

ఈ దోషము పైరూపముగ నున్న త్వరగాఁ గనుఁగొనవచ్చును కాని క్రిందిరూపమున నున్న కనుఁగొనుట కష్టము.

ప్రతివాఁదును సుఖమును గోరును
సజ్జనులు సుఖులుగ నుందురు
కావున ప్రతివాఁడును సజ్జనుఁడు

౬. హేతువిపర్యాసహేత్వాభాసము (The Fallacy of the false cause):— తగిన హేతువులు లేనిదే యొకకార్యమునకు నొకవస్తువు గాని, వ్యాపారము గాని హేతు వని యెంచుట. తోఁకచుక్కలు భూమిమీఁద శుభాశుభములకుఁ గారణ మనుకొనుటయు, తుమ్ములు కార్యవిఘ్నసూచకము లనుకొనుటయు దీనికి నుదాహరణములు.

౭. అనేకప్రశ్నహేత్వాభాసములు (Fallacy of many questions):— కొన్ని ప్రశ్నలు కలిపి యొక్కప్రశ్నగా నడిగినఁ గొన్నిసమయములయందుఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చుటకు వీలుగ నుండదు. 'నీవు నీ తల్లిని కొట్టుట మానితివా?' అను ప్రశ్నకు 'అవును' అని జవాబు చెప్పినను, 'లేదు' అని చెప్పినను విపరీతార్థము నిచ్చును. 'అవును' అనఁగా నిదివఱకు కొట్టుచుంటి నని యర్థము. 'లేదు' అనిన ఇదివఱకు కొట్టుచుంటిని, ఇంకను కొట్టుచున్నా నని యర్థము. తెలివిగలవాఁ డయినఁగాని ఈ మర్మమును కనుఁగొని, 'నేను ఎన్నఁడును మాయమ్మను కొట్టలేదు' అని జవాబు చెప్పఁజాలఁడు. సాక్షులను 'క్రాస్ ఎగ్జామిన్' చేయునప్పుడు వకీళ్లు ఇట్టి ప్రశ్నలు వేయుచు, 'అవును, లేదు' అని జవాబు చెప్పు మని బెదరించుచుందురు.

ఇంతవఱకు వ్యాప్తిసాధకానుమానమును (Deductive reasoning) గుఱించి చెప్పితిమి. వ్యాప్తిసాధ్యానుమానమును (Inductive reasoning) గుఱించియుఁ, బాశ్చాత్య న్యాయశాస్త్రమందలి యితరవిశేషములను గుఱించియు 'తర్కము', 'న్యాయము' అను శబ్దములయొద్ద వ్రాయఁబడును. (కొ. వేం. ల.)

పారిభాషికపదములు

వ్యాప్తిసాధకానుమానమునుగుఱించిన పారిభాషికపదముల నీ క్రింద నిచ్చెదము. ఈపట్టిక తర్కశాస్త్రసంబంధమైన పాశ్చాత్య, పౌరస్త్యగ్రంథములను పెక్కింటిని చూచి సమకూర్పఁబడినది. నాగరీప్రచారిణీసభవారి శాస్త్రీయపదపారిజాతమును, (Glossory of Scientific Terms), ప్రొఫెసర్ రానడేగారి ఇరువదవశతాబ్దాంగ్లమహారాష్ట్రకోశమును (Pro. Ranade's Twentieth Century English - Marathi Dictionary) కూడ నుపయోగించినాము. కొన్ని యింగ్లీషుపదములకు రెండు మూఁడు పర్యాయపదము లీయఁబడినవి. అట్టియెడ నీయనుమాన వ్యాసమునందు నుపయోగింపఁబడిన పర్యాయపదము మొదటను, మిగిలిన పర్యాయపదములు తరువాతను వ్రాయఁబడినవి.

Affirmative—భావ, విధాయక, అస్తిత్వబోధక
" proposition—భావవాక్యము
Between the horns of the dilemma—వికల్పజాలబంధమునందు, ఉభయసంకటములో, ఉభయతః పాశా రజ్జువు
Casuist—ధర్మశాస్త్రి, తర్కప్రవణుఁడు
Categorical proposition—నిశ్చయార్థక వాక్యము
Conclusion—సిద్ధాంతము, నిగమనము
Concomitance—సాహచర్యము, సహభావము
Concomitant absence—వ్యతిరేకవ్యాప్తి
" presence—అన్వయవ్యాప్తి
Connotation—ధర్మార్థము, గుణసూచకము, జాత్యర్థము, సామాన్యాభిధానము
Connotative—గుణబోధకము, జాతివిశిష్టవ్యక్తిబోధకము
Contradiction—పరస్పర వైరము
Contradictory—పరస్పరవిరోధి
Contraposition—రూపపదపరివర్తనము, నిషేధవ్యవస్థాపనము
Contrariety—వైరము, వైపరీత్యము
Contrary—వైర, విపరీత
Converse—పదపరివర్తన
Conversion—పదపరివర్తనము, ఉద్దేశ్యవిధేయపరివర్తనము
Copula—సంయోజకపదము, (ఉద్దేశ్యవిధేయ) సంయోజకము

Deceptive reasoning—ఛలము
Deduction—నిగమనానుమానము
Deductive Logic—వ్యాప్తిసాధకానుమానము, నిగమనవిద్య
Defective syllogism—దుష్టానుమానము
Denotation—సంఖ్యార్థము, వ్యక్త్యర్థము, విశేషాభిధానము
Destructive Dilemma—నిషేధాత్మకవికల్పము
Destructive Sorites—నిషేధాత్మకన్యాయశృంఖల
Dialectics—తర్కశాస్త్రము
Dictum de Omni et Nullo—యత్సర్గే తదేకస్మిన్
Differentia—వ్యావర్తకము
Dilemma—వికల్పజాలము
Disjunctive—వైకల్పికము
Distribution of terms—పదములను వ్యాప్తి
Exceptive proposition—అపవాదకప్రతిజ్ఞ
Exclusive proposition—నిరాసకప్రతిజ్ఞ
Extensive syllogism—విస్తారకానుమానము
Fallacious reasoning—తర్కాభాస, దుష్టతర్కము
Fallacies—హేత్వాభాసములు, నిగ్రహస్థానములు
Logical—తర్కహేతువు
Semi Logical—అర్థతర్క హేతువు; మిశ్రహేతువు
Material—వస్తుహేతువు, వాస్తవహేతువు, వ్యాప్త్యాభాసము
Amphiboly—వాక్యార్థసంశయహేతువు, సందిగ్ధార్థత, ద్వ్యర్థకత
Accent—కాకుహేతువు
Four terms—పదచతుష్టయహేతువు
Undistributed middle—అవ్యాప్యహేతువు
Illicit Major—అక్రమసాధ్యవ్యాప్తిహేతువు
Illicit Minor—అక్రమపక్షవ్యాప్తిహేతువు
Negative premises—అభావహేతువు
Equivocation—పదార్థసంశయహేతువు
Ambiguous terms—వాక్ఛలము
Composition—సంయోగహేతువు
Division—విభాగహేతువు
Figure of speech—అలంకారికహేతువు
Accident—ఉపాధిసహితహేతువు, సోపాధికహేతువు
Petitio Principii—అన్యోన్యాశ్రయహేతువు, సిద్ధసాధ్యము, ప్రకరణసమము
Complex Question—అనేక ప్రశ్నహేతువు
Irrelevant conclusion—అసంబద్ధహేతువు
Consequent—అసిద్ధహేతువు
False cause—హేతువిపర్యాసహేతువు
Figure—(త్రిపాది) శ్రేణులు, అనుమానవాక్యప్రకారము
Hypothetical proposition—సాపేక్షవాక్యము
Immediate inference—సాక్షాదనుమానము, అవ్యవహితానుమానము
Induction—వ్యాప్తిసాధ్యానుమానము, వ్యాప్తిగ్రహ, ఆగమన (అనుమానము)
Inductive Logic—వ్యాప్తివాదము, వ్యాప్తి సాధ్యానుమానము
Inference—తర్కము, అనుమానము
Law of inference—న్యాయము, సూత్రము
,, Identity—ఏకార్థకన్యాయము, తాదాత్మ్యన్యాయము
,, Contradiction—పరస్పరవైరుధ్యన్యాయము
,, Excluded middle — తృతీయపక్షాభావన్యాయము, మధ్యమనిరాసన్యాయము
Logic—తర్కశాస్త్రము, న్యాయశాస్త్రము, అన్వీక్షికి
Logician—తార్కికుఁడు, నైయాయికుఁడు
Major premise—ముఖ్యహేతువాక్యము, ఉదాహరణము, వ్యాప్తివాక్యము, అనుగమవాక్యము, వ్యాపకపూర్వావయవము
Major term—సాధ్యము, వ్యాపకపదము
Mediate inference—అనుమానము
Middle term—లింగము, హేతుపదము, మధ్యపదము
Minor premise—గౌణహేతువాక్యము, హేతువాక్యము, ఉపనయము, వ్యాప్యపూర్వావయవము
Minor term—పక్షము, వ్యాప్యపదము
Moods—తర్కములు
Negation—అభావము, నిషేధము, ప్రతిషేధము
Negative—అభావ (పదము, వాక్యము)
Obversion—రూపపరివర్తనము, ప్రతివర్తనము, వ్యాప్యవ్యాపకవిరుద్ధ ప్రతిషేధము
Opposite side—విపక్షము
Opposite term—విరోధిపదము
Opposition—వైరము, విరోధము, విపక్షత, ప్రతియోగము
Opposition of proposition—వాక్యవిరోధము
Particular proposition—ఏకదేశికవాక్యము
Predicate—విధేయము
Predication—విధానము
Premise—హేతువాక్యము, స్వీకృతవాక్యము
Proposition—వాక్యము
Quality of a proposition—వాక్యరూపము, స్వరూపము, గుణము
Quantity of a proposition—వాక్యవ్యాప్తి

Ratiocination—తర్కము, అనుమానము
Sorites—న్యాయావలి
Sub-altern—ఆభాసవైరి
Sub-alternation—ఆభాసవైరము
Sub-contrariety—కించిద్వైరము
Subject—కర్తృపదము
Syllogism—న్యాయము, త్రిపాది, తర్కము, అనుమానవాక్యము, త్ర్యవయవి
Term—పదము
Universal proposition—సార్వదేశిక, సర్వవ్యాపి, సర్వగత, సార్వలౌకిక (వాక్యము)

అనుము. (Dolichos Lablab) — చిక్కుడుకుటుంబములోఁ జేరిన యొకజాతిమొక్క; ఉలవగణములోనిది. మొదటఁ గొంతవఱకు గుబ్బగ నెదిగి పిమ్మట తీగగ సాగును. ఆకులు చిక్కుడాకులవలెనే 3 ఉపదళములు గలిగియుండును. కాయలును గొంచె మించుమించుగ చిక్కుడుకాయలనే పోలియుండును.

అనుము ఇండియాదేశమం దంతటను సాగు చేయఁబడుచున్నది. పెక్కుచోట్ల వన్యస్థితియందును గానవచ్చుచున్నది. హిమాలయములపై నేడువేలయడుగులు ఎత్తువఱకు నిది పెరుఁగుచున్నది. ఇండియాదేశమే యీ మొక్కకు ఆదిస్థానమని యూహింపఁబడుచున్నది. మూఁడువేల సంవత్సరములకుఁ బూర్వమే జనులు దీని నెఱిఁగి సాగు చేయుచుండినట్లు చరిత్రకారు లూహించుచున్నారు. ఇండియానుండియే యిది చీనా, ఈజిప్టు, పెర్షియా మొదలగుదేశములను వ్యాపించియుండును.

ఇండియాదేశమున దీనిసాగు మధ్యమ, పశ్చిమ, దక్షిణభాగములందు మెండు. ఉత్తరహిందూస్థానమునఁ దక్కువ. చెన్నపురి రాజధానిలో బళ్లారి, కడప, కోయంబత్తూరు, సేలము, దక్షిణార్కాడు, తంజావూరు జిల్లాలీ సస్యము సాగుచేయఁబడు ప్రదేశములలో ముఖ్యములు.

అనుములోఁ బెక్కురకములు గలవు. గింజలవర్ణమునుబట్టి వీనిని తెలుపు, ఎఱుపు, నలుపు తరగతులుగ విభాగింపవచ్చును. బొంబాయి రాజధానిలోను, కొన్ని యితర ప్రదేశములందును తోఁట పైరుగ సాగుచేయఁబడు రకములును, మెట్టసస్యముగ సాగుచేయఁబడు రకములును వేర్వేఱుగ పరిగణింపఁబడుచున్నవి.

అనుము తొలకరిలో చోడి, కంది, ఆముదములు మొదలగు సస్యములలోఁ గలిపి సాగు చేయుట వాడుక. సెప్టెంబరు, అక్టోబరు నెలలలో పునాసపంట కోఁతలకు పిమ్మట దీనిని సాగుచేయుటయుఁ గలదు. డిసెంబరు నెలలలో వరి కోసినపిమ్మట జనవరినెలలో దీనిని సాగు చేయుదురు.

అనుమునకు బంకగరుములును, గరుములును అనుకూలములు. సేలను 3, 4 చాళ్లు దున్ని నాఁగటిచాలులో విత్తులను అడుగున కొకటిచొప్పున వేసి కప్పవలెను. ప్రత్యేకముగఁ జల్లునెడల ఎకరమునకు ౧౬-౨౦ సేర్ల విత్తులు పట్టును. 5, ౬ నెలలలో పంట పూర్తి యగును. సామాన్యముగ ౪౦-౬౦ కుంచముల యనుములును అర బండి బొత్తును అగును.

అనుపచేని కొకవిధమగు పేను తఱచు పట్టునుండును. గొంగళి పురుగులును ఒక్కొక్కప్పుడు నష్టమును గలిగించుచుండును. ఇతర పయరసస్యములకు వలెనే దీనికిని పూఁతకాలమున మబ్బులును, తేమగాలియుఁ బ్రతికూలము. అనుములు మనుష్యులకును, పశువులకునుగూడ ఆహారముగ నుపయోగించును. సాతాళించిన యనుములు చాలచోట్ల అంగళ్ళలో విక్రయింపఁబడుచుండును. పచ్చికాయలలోని గింజలు కూరలలో నుపయోగింతురు. అనుపగుగ్గిళ్లు పశువులకు మంచిదాణా. అనుపబొత్తు పశువులకుఁ బ్రియము.

అనుముల యొక్కయు, అనుపబొత్తుయొక్కయు పృథక్కరణ మీ క్రింద వివరింపఁబడును.

	అనుములు	అనుపబొత్తు
తేమ	౯.౫౯	౯.౯౨
అల్బుమినములు	౨౧.35	౧3.3౭
కర్బనోజ్జనితములు	5౭.౨3	౪3.03
చమురు	౧.౨5	3.౭౨
నారపదార్థము	౬.5౭	౧౬.౧౭
బూడిద	౪.0౧	౧3.౭౮

అనుము పశువులమేఁతకొఱకుఁ బ్రత్యేకముగఁ బెంచఁదగిన సస్యములలో నొకటి. పచ్చియెరువునకును దీనిరొట్ట ప్రశస్తము. ఇందు నూటికి ౦.౮5 పాలు నత్రజనియు, ౦.౧౬ పాలు స్ఫురత్కామ్లజనిదమును, ౦.5౬ పాలు పొటాషును గలవని లెక్కవేయఁబడెను.

అనుములు నలుగఁగొట్టి నీటిలో నానవేసినయెడల నొక్కొక్కప్పుడు ఉదజనయనికామ్లము (Hydrocyanic acid) అను విషద్రవ్యము జనించునని డాక్టరు వెదరుగారు కనుఁగొనిరి.

(గో. జో.)

అనుమునిలంక — పశ్చిమగోదావరిజిల్లా, తాడేపల్లిగూడెంతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౪౦౯ (౧౯3౧).

అనుముకొండ — నెల్లూరుజిల్లా, కనిగిరితాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౦ (౧౯3౧).

అనుయసంగీతవిలాసము — భావభట్టకృతమగు సంగీతశాస్త్రగ్రంథము: సంస్కృతము.

అనుయాయి — ధృతరాష్ట్రుని నూర్గురు పుత్రులలో నొక్కఁడు.

అనురాజి (అనుజారీ) — లేబానన్ దేశము నందలి యనాగరకజాతి. వీ రించుమించుగ ౨౦,౦౦ మంది యున్నారు. వీరిలో నొకశాఖవారిని శంసీ లందురు. వీరు 'శంస్'ను (శంస్ అనఁగా సూర్యుఁడు) బూజింతురు. దీనినిబట్టి వీరు ఈరాన్ దేశము నందలి శియాధర్మమునుండి సూర్యోపాసనము గ్రహించి రని తెలియుచున్నది. ఉత్తరమున తరతోయావఱకు వ్యాపించియున్న సముద్రతీరమునమాత్రమే వీరు నివసించుచుందురు. దీనికి తూర్పువైపున అనుజారికొండ యున్నది. దీనినుండియే వీరి కనుజారీ లను పేరు వచ్చినది. 'అనురాజీ' యనుపదము 'అనుజారీ'కి అపభ్రంశమే యైయుండవచ్చును. ఖెల్‌వాయీ, శంసాయీ, మేఖిలాజాయీ యని వీరికి మఱిమూఁడుపేర్లు కలవు.

అనురాజీలకు రాజు లేఁడు. నేఁటివఱకు వీ రెవ్వరికిని లోఁబడి యుండలేదు. తమలో పరస్పరవిరోధములు వచ్చినఁ దామే వాటిని బరిష్కరించుకొందురు.

అనురుద్ధుఁడు — పాలీభాషలో గ్రంథములు రచియించిన బౌద్ధపండితుఁడు. ఇతఁడు కాంచీపురమున జన్మించి తనజీవితములో ప్రాథమికభాగమును బౌద్ధభిక్షువుగ అచ్చటనే కడపె నని 'సద్ధమ్మసంగహము', 'పరమత్థవినిచ్ఛయము' అను గ్రంథములవలనఁ దెలియుచున్నది. క్రమక్రమముగ అతఁడు 'సంఘ' నాయకుఁ డయ్యెను. అటుతరువాత బౌద్ధమతవ్యాపనమునకై తిరునెల్వేలి, తంజావూరులకు పోయి యచ్చటఁ గొంతకాల ముండెను. అటుపిమ్మట నతఁడు సింహళమునకుఁ బోయి అచ్చటి 'ఉత్తరమూల సంఘారామము' నందలి స్థవిరులలో నొక్కఁడుగఁ జేరెను. అనురుద్ధశతక మను గ్రంథము ఈతనిని 'ఉపస్థవిరు'నిగఁ బేర్కొనుచున్నది కాని 'సద్ధమ్మసంగహము' నందును, మఱియితరగ్రంథములందును ఇతఁడు 'థేరుఁ' ('స్థవిరుఁ') డనియే పేర్కొనఁబడియున్నాఁడు.

ఈతఁడు పాలీభాషలో 'అభిధమ్మత్థసంగహము', 'పరమత్థవినిచ్ఛయము', 'నామరూపపరిచ్ఛేదము' అను గ్రంథములను రచియించెను. బౌద్ధమతమునకు సంబంధించిన 'అనురుద్ధశతకము' అను సంస్కృతగ్రంథముకూడ ఈతఁడు రచియించినదే యని చెప్పుదురు. వీనిలో 'అభిధమ్మత్థసంగహము'ను లండను 'పాలీటెక్స్టు సొసయిటీ' వారును, శతకమును కలకత్తా 'బుద్ధిస్టిక్ టెక్స్టు సొసయిటీ' వారును ప్రకటించియున్నారు.

ఉత్తరమూలసంఘారామము క్రీస్తుశకము పదునొకండవ శతాబ్దికడపటిభాగమున నేర్పడిన దగుటచే ఆసంఘారామమునకు సంబంధించిన అనురుద్ధుఁడుకూడ క్రీస్తుశకము పదునొకండవ శతాబ్దితరువాత జీవించియుండు నని యూహింపఁదగును.

అనుల — ౧. సింహళదేశపు రాజైన మహానాగుని భార్య. మహానాగుఁ డశోకచక్రవర్తికి సమకాలీనుఁ డని చెప్పెదరు. సింహళమున బౌద్ధధర్మమును వ్యాపింపఁజేయుటకు నీమె పాటుపడెను. ఈమెకు బౌద్ధమతజ్ఞాన మధికముగ నుండెను. ఈమె ఆఁడుబిడ్డపేరు సంఘమిత్ర. ఈమెకు బౌద్ధమతమునందుఁ గల విశేషజ్ఞానమును బట్టి సంఘమిత్ర యీమెను 'ఆచార్య' యని పిలుచుచుండెను.

౨. సింహళపతియైన కొరాంగరాజు భార్య. దురాచరణము కలది. తన పతి యగు కొరాంగుని, పుత్రుఁ డగు తిష్యుని, నలుగురు ఉపపతులను విషము పెట్టి చంపెను. ఈమె రాజ్యము చేయుచుండఁగ నీమె మఱఁది కుమారుఁ డైన కాలకంతిష్యుఁ డనువాఁడు తిరుగఁబడి యీమెను చంపి రాజయ్యెను (క్రీ.పూ.౪౧).

అనులు — వేదకాలమందు పరుష్ణి నదీతటమున నున్న జనులకుఁ బేరు.

అనులోమము (అనులోమ వివాహము) — ఎక్కువజాతిపురుషులు తక్కువజాతిస్త్రీలను వివాహ మాడిన నది అనులోమవివాహ మనిపించుకొనును. బ్రాహ్మణుఁడు క్షత్రియ వైశ్య శూద్రస్త్రీలను, క్షత్రియుఁడు వైశ్య శూద్రస్త్రీలను, వైశ్యుఁడు శూద్రస్త్రీని వివాహ మాడిన 'అనులోమవివాహ' మగును. దీనికి విరోధశబ్దము 'ప్రతిలోమవివాహ' మనునది. తక్కువజాతిపురుషులు ఎక్కువజాతిస్త్రీలను పెండ్లి చేసికొనుట ప్రతిలోమము. హిందూధర్మశాస్త్రమతమున ప్రతిలోమవివాహములు ఎల్లప్పుడును గర్హితములు. అనులోమవివాహములు పూర్వయుగములయందుఁ జెల్లినవి. కాని కలియుగమునందు నవియు నిషిద్ధములే. ఇప్పుడమలులో నున్న ఆచారముప్రకారమును, కోర్టువారిచే నొప్పుకొనఁబడిన 'హిందూ లా' ప్రకారమును అనులోమ, ప్రతిలోమ వివాహము లన్నియు నిషిద్ధములే. ఆచారము ననుసరించి యేజాతివా రాజాతిలోనే వివాహము చేసికొనవలెను. అట్లు చేసికొనక మఱియొకజాతితో సంబంధము కలుగఁజేసికొన్నయెడల నా వివాహము చెల్లదు; అనఁగా వ్యవహారము కోర్టునకు వచ్చినప్పుడు, కోర్టువా రట్టివివాహితస్త్రీని దాసిగను, దానిసంతతిని దాసీపుత్రులుగను భావించెదరు.

ఇట్లు సామాన్యముగ అనులోమ, ప్రతిలోమవివాహము లిప్పుడు లేకపోయినను, ఒకవిధమైన యనులోమపద్ధతి యిప్పటికిని హిందూదేశమునం దున్నది. బంగాళదేశమునందు బ్రాహ్మణులలో కులీనులు, దేశీయులు మొదలయిన భేదములు కలవు. వారిలో కులీనులు అందఱికంటె నెక్కువవార మని చెప్పుకొనియెదరు. వీరు తమకంటెఁ దక్కువవా రగు బ్రాహ్మణులయింటి ఆఁడుపిల్లలను చేసికొందురు. తమ ఆఁడుపిల్లలను వారి కీయరు. అట్లే మనదేశమందు మధ్వులు, లింగధారు లయిన ఆరాధ్యులు, తా మితరబ్రాహ్మణులకంటె నెక్కువవార మని కాఁబోలు, స్మార్తబ్రాహ్మణులయింటి యాఁడుపడుచులను వివాహ మాడెదరు. కాని తమ యాఁడుపడుచులను స్మార్తుల కీయరు. కావున

నిది వారివారిస్వాతిశయభావమువలన నేర్పడిన యొకవిధమైన అనులోమవివాహవిధానము !

వేఱువేఱుజాతులవారిలో నిచ్చి పుచ్చుకొనుట నిషిద్ధమైనను, ఒక్కజాతిలోనే పెక్కుశాఖ లున్నచోట, సాధారణముగ నేశాఖవా రాశాఖలోనే సంబంధములు చేసికొన్నను, ఆవశ్యకతనుబట్టి యొక శాఖవారు మఱియొక శాఖవారితో సంబంధబాంధవ్యము చేసికొను నాచారము హిందూదేశమునందుఁ గలదు. బ్రాహ్మణులలో ఋగ్వేదులకు యజుర్వేదులకు సంబంధము లవిచ్ఛిన్నముగ దేశమం దంతటను (ఆంధ్రదేశమునందుఁగూడ) జరుగుచున్నవి. వెలనాటివారికి తెలగాణ్యులకుఁగూడ పెక్కుచోట్ల ఆక్షేపణము లేకుండ వివాహము లగుచున్నవి. మహారాష్ట్రబ్రాహ్మణులకును ఆంధ్రవైదిక బ్రాహ్మణులకును చాందా నాగపురమునైపున బంధుత్వము కలియుచున్నది. సప్తగోదావర్యంతర్గతమైన ముంగొండ అగ్రహారమునుండి వెడలిపోయిన వేఁగినాటి యాంధ్రబ్రాహ్మణుల పెక్కుకుటుంబములు కాశియందును, మధ్యపరగణాలో బ్రహ్మణి యనుగ్రామమందును నివసించియున్నారు. వీరందఱును మహారాష్ట్రులతో సంబంధము చేసికొనుచు, చాలభాగ మాంధ్రము మఱచి,మహారాష్ట్రవేషభాషలతో సంచరించుచున్నారు. కాశిలో విద్వత్సింహమని ఖ్యాతిఁగాంచి కొలఁదికాలముక్రిందనే కీర్తిశేషులైన మహామహోపాధ్యాయ గంగాధరశాస్త్రిగా రిట్టి యాంధ్రులే. మనదేశమునం దాఱువేలనియోగులకు, పాకనాటినియోగులకు, మధ్వులకు, గోలకొండవ్యాపారులకు, ఆరాధ్యులకు నచ్చటచ్చట, అప్పుడప్పుడు బాంధవ్యము కలియుచునేయున్నది. నియోగివైదికుల కంతగఁ గలియుట లేదు ; గాని, అట్టి సంబంధములును బొత్తిగా లే వని చెప్పుటకు వీలు లేదు. అట్లే రాజులు, వెలమలు, కమ్మలు, రెడ్లు, తెలగాలు మొదలయిన జాతులలోని యుపశాఖలలో నప్పుడప్పుడు వివాహములు జరుగుచునేయున్నవి. కావున నుపశాఖలలో వివాహములు జరగుటకు నాచారముయొక్క యభ్యంతర మేమియు లేదు ; ధర్మశాస్త్రముయొక్క యభ్యంతర మెన్నఁడును లేదు.1 ఆయా యుపశాఖలవారికిఁ గల స్వాతిశయభావమే యిందులకు విఘ్నకారి. ఒక కేసులో క్రైస్తవమతమునుండి హిందువుగా మాఱిన శూద్రస్త్రీని ఒక శూద్రుఁడు పెండ్లియాడఁగా నది క్రమమైన వివాహ మని కోర్టువారు తీర్మానించిరి2.

అనులోమజాతులు :

మన్వాది స్మృతికారులు వేఱువేఱు జాతుల స్త్రీపురుషుల కనులోమపద్ధతిప్రకారమును, ప్రతిలోమ పద్ధతిప్రకారమును కలిగిన సంతానము ఏజాతివా రగుదురో తెలియుటకై జాబితా లిచ్చినారు. కాని అందఱు జాబితా లొకవిధముగ లేవు. ముఖ్యముగ మనుస్మృతి ననుసరించి యొక అనులోమ, విలోమజాతులపట్టిక యీక్రింద నీయఁబడుచున్నది. ఇందునుగుఱించి యింకను తెలిసికొనఁగోరువారు మనుస్మృతి ౧౦-వ అధ్యాయము చూడనగును.

అనులోమజాతులు :

బ్రాహ్మణ	క్షత్రియ	మూర్ధాభిషిక్త
,,	వైశ్య	అంబష్ఠ
,,	శూద్ర	నిషాద (వీనిని పారశవుఁ డనికూడ నందురు)
క్షత్రియ	వైశ్య	మాహిష్య
క్షత్రియ	శూద్ర	ఉగ్ర
వైశ్య	శూద్ర	కరణ

ప్రతిలోమజాతులు :

క్షత్రియ	బ్రాహ్మణ	సూత
వైశ్య	బ్రాహ్మణ	వైదేహ
శూద్ర	బ్రాహ్మణ	చండాల
వైశ్య	క్షత్రియ	మాగధ
శూద్ర	క్షత్రియ	క్షత్రి
శూద్ర	వైశ్య	ఆయోగవ

మిశ్రజాతులు :

బ్రాహ్మణ	ఉగ్ర	ఆవృత
,,	ఆయోగవ	ధిగ్వన
నిషాద	శూద్ర	పుక్కస
శూద్ర	నిషాద	కుక్కుటక
క్షత్రి	ఉగ్ర	శ్వపాక
విదేహక	అంబష్ఠ	వేణ
దస్యు	ఆయోగవ	సైరంధ్ర
వైదేహ	,,	మైత్రేయక
నిషాద	ఆయోగవ	మార్గవ,దాస, కైవర్త
,,	వైదేహ	కారావర
వైదేహ	కారావర	అంధ్ర
వైదేహ	నిషాద	మేద
చండాల	వైదేహ	పాండుసోపాక
నిషాద	,,	అహిండిక
చండాల	పుక్కస	సోపాక
,,	నిషాద	అంత్యావసాయి

1. Pandaiya Telaver. v. Puli Telaver, 1. Mad. 478.
Ramamani Ammal, v. Kulanthai, 14. Moo. I. A. 349
2. Muthuswami Mudaliar, v. Masilamani, I. L. R. 33. Mad. 342.

అనులోమవివాహమువలనఁ గలిగిన సంతతికి నొక విశేషమైన హక్కు గలదు. బ్రాహ్మణునకును, శూద్రస్త్రీకిని పుట్టినవాఁడు ఏడు తరములలో బ్రాహ్మణుఁ డగును అని మనువు ౧౦-వ అధ్యాయమునందు చెప్పియున్నాఁడు[1]; అనఁగా బ్రాహ్మణునకు శూద్రకుఁ బుట్టిన స్త్రీ మరల బ్రాహ్మణునే వివాహ మాడి, కూఁతుఁ గనును. ఆకూఁతురు గూడ మరల బ్రాహ్మణునే పెండ్లియాడి సంతానము వడయును. ఇట్లేడుతరములవఱకును జరిగినయెడల నేడవతరమునందుఁ బుట్టువాఁడు బ్రాహ్మణుఁ డగును. ఇట్లే బ్రాహ్మణునకు వైశ్యస్త్రీయందుఁ బుట్టువాఁడు అంబష్ఠుడు. వీఁడు అయిదుతరములలో బ్రాహ్మణుఁ డగును. ఇట్లు శూద్రుఁడు బ్రాహ్మణుఁ డగును, బ్రాహ్మణుఁడు శూద్రత్వమును చెందును. ఇట్లే క్షత్రియునకు వైశ్యునకును బుట్టినవారిని గుఱించి యెఱుఁగునది[2].

అనువత్సరము — జ్యోతిశ్శాస్త్రమునుబట్టి యైదు వత్సరములతోఁ గూడిన యుగములో నాల్గవవత్సరము అనువత్సర మనఁబడును. సావన, సౌర, చాంద్ర, నక్షత్ర మానముల ననుసరించి వత్సరము లేర్పడును. ఈ సమన్వయముచే నైదువత్సరముల యుగ మొకటి యేర్పడుచున్నది. వీనిలో మొదటిది సంవత్సరము; రెండవది పరివత్సరము; మూఁడవది ఇద్వత్సరము; నాల్గవది అనువత్సరము; ఐదవది యుగవత్సరము. అనువత్సరమున ధాన్యదానము చేసిన గొప్ప పుణ్యము లభించునఁట!

అనువాదము — నైయాయికులు వేదవాక్యములను మూఁడువిధములుగ విభజించిరి. విధివాక్యము, అర్థవాదవాక్యము, అనువాద వాక్యములు ('విధ్యర్థవాదానువాద వచనవినియోగాత్'- గౌతమ, ౨. ౧. ౬౩). విధి యనఁగా విధాయక మని ('విధిర్విధాయకః' ౨. ౧. ౬౪) గౌతమాచార్యులవారు న్యాయసూత్రమునందుఁ జెప్పినారు. ఇట్లు చేయవలసినది యని యాజ్ఞాపించునది విధి. 'స్వారాజ్యకామో వాజపేయేన యజేత' (స్వర్గమును కోరువాఁడు వాజపేయయజ్ఞమును జేయవలసినది) అనునది విధివాక్యము. ఒకానొకకార్యమును స్తుతించి, లేక నిందించి, భయము కలిగించి, పూర్వచరిత వర్ణించి బోధించునట్టివాక్యము అర్థవాదవాక్య మనఁబడును[3]. 'పాపకారీ పాపో భవతి' (పాపము చేయువాఁడు పాపుఁడైపోవును) అనునది అర్థవాదము. ఇందు నాజ్ఞ స్పష్టముగా నుండదు. విధివాక్యముచేఁ జెప్పఁబడినదానిని మరలఁ జెప్పుట అనువాద మనఁబడును[4]. అనువాదము రెండువిధములు: శబ్దానువాదము, అర్థానువాదము. ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడినమాటల మరలఁ జెప్పుట శబ్దానువాదము. ఇదివఱకుఁ దెలిసినవిషయమునే మరల నన్యపదములతోఁ జెప్పుట అర్థానువాదము. 'అనువాదే చరణానామ్' (౨. ౪. ౩) అను పాణినీయసూత్రముమీఁద టీక వ్రాయుచుఁ గాశికాకారుఁడు 'ప్రమాణాంతరావగతస్యార్థస్య శబ్దేన సంకీర్తనమాత్ర మనువాదః' అని వ్రాసియున్నాఁడు. వేఱుప్రమాణముచే సిద్ధించినయర్థమును (సంగతిని) శబ్దముచేఁ జెప్పుటమాత్రము అనువాద మనఁబడును. 'అగ్నిర్హిమస్య భేషజమ్' (అగ్ని చలికి మందు) అనునది యనువాదము. ఏల? ప్రత్యక్షప్రమాణముచే నీసంగతి మన మెఱుఁగుదుము. ఆజ్ఞానమును ఈవాక్య మనువదించినది.

అనువాదము మరల మూఁడువిధములు. భూతార్థానువాదము, స్తుత్యర్థానువాదము, గుణానువాదము. 'స దేవ సౌమ్యేద మగ్ర ఆసీత్' (ఓ సౌమ్య ! మొదట సత్తే ఉండెను) అనునది మొదటిదానికుదాహరణము. 'వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా' (వాయువు క్షేపిష్ఠయైన దేవతసుమా) యన్నది స్తుత్యర్థానువాదము. 'దధ్నా జుహోతి', (పెరుఁగుతో హోమము చేయుచున్నాఁడు) అనునది గుణానువాదము.

వేదమును నమ్మని బౌద్ధాదిపూర్వపక్షులు వేదమునందు నుండు అనువాదవాక్యములు పిష్టపేషణన్యాయమునఁ బునరుక్తములు గనుక వేదమునకు గౌరవహాని కలుగుచున్నది యని యాక్షేపించిరి. అందులకు గౌతమాచార్యులవారు "అనువాదములు పునరుక్తములు కావు. అవే శబ్దములు మరల వచ్చినను వానికి నర్థభేద ముండును. వ్యవహారమునందు మొదట 'గచ్ఛ' (పో) అని మరల 'గచ్ఛ, గచ్ఛ' (పో, పో) అని దానినే అనువదించినప్పటికిని రెండవతడవ నుచ్చరించిన 'గచ్ఛ గచ్ఛ' పదములకు శీఘ్రముగా పొమ్మని యర్థ మగుచున్నది. అట్లే వైదికము లగు అనువాదములకును విధివాక్యముల కంటె భిన్నార్థ ముండును. కావున నవి పునరుక్తములు కావు" అని గౌతముఁడు చెప్పియున్నాఁడు[5].

---

1. శూద్రాయాం బ్రాహ్మణా జ్జాతః శ్రేయసా చేత్ ప్రజాయతే, అశ్రేయాన్ శ్రేయసీం జాతిం గచ్ఛత్యా సప్తమా ద్యుగాత్. ౬౪.
శూద్రో బ్రాహ్మణతా మేతి బ్రాహ్మణశ్చైతి శూద్రతామ్, క్షత్రియా జ్జాత మేవం తు విద్యా ద్వైశ్యా త్తథైవచ. ౬౫.
అర్థము: శూద్రస్త్రీకి బ్రాహ్మణునివలనఁ బుట్టిన స్త్రీ బ్రాహ్మణునకే మరల సంతతి కన్నయెడల నేడవతరమున నాసంతతి శ్రేష్ఠమైన జాతిని బొందును (౬౪).

2. ఇంకను విశద మగుటకునై చూడుఁడు, మాండలికసంపాదిత యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి, పుట. ౧౬౩.

3. 'స్తుతి ర్నిందా పరకృతిః పురాకల్ప' ఇతి (అర్థవాదః)—గౌతమ, ౨. ౧. ౬౫.

4. 'విధివిహితస్యానువచన మనువాదః'- గౌత, ౨. ౧. ౬౬.

5. 'శీఘ్రతరగమనోపదేశవదభ్యాసా న్నావిశేషః'— గౌ. ౨. ౧. ౬౭.

దీనిమీఁద వాత్స్యాయనుఁ డిట్లు భాష్యము వ్రాసినాఁడు. "విహితమైన యర్థమును మరల నేల చెప్పవలె నన్న అధికారార్థము (చెప్పఁబోవు విషయ మిది యని తెలియుటకు), విహిత మైనదానిని నిందించుటకుఁగాని, స్తుతించుటకుఁగాని, విధి శేషముగఁ గాని చెప్పఁబడును. విహితార్థమునకుఁ దరువాత వచ్చినదికూడ ననువాద మగును...లోకమునందును అనువాదము కలదు. 'వండు వండు' అని చెప్పుట కలదు. అందులకుఁ త్వరగ వండు మని కాని, దయచేసి వండు మని కాని (అధ్యేషణ), తప్పక వండు మని కాని (అవధారణ) అర్థ మగుచున్నది[1]".

పైని వర్ణింపఁబడిన మూఁడువిధము లైన వాక్యములలో విధి వాక్యములే ప్రమాణములు గాని మిగిలిన రెండువిధము లైన వాక్యములును ప్రమాణములు కా వని కొందఱు పూర్వపక్షము చేసెదరు.

అనువిందుఁడు — ౧. విందుని తమ్ముఁడు. వసుదేవుని తోఁబుట్టు వగు రాజాధిదేవికిని, ఆమె పెనిమిటి యవంతిరాజు జయసేనునకును పుట్టినవాఁడు. శ్రీకృష్ణునకు మేనత్తకుమారుఁడు. భారత యుద్ధమునందు దుర్యోధనపక్షమునఁ బోరాడి అర్జునునిచేఁ జచ్చెను.

౨. కేకయరాజుయొక్క ఇద్దఱు పుత్త్రులలో నొక్కఁడు. వీని అన్న విందుఁడు. భారతయుద్ధము నందుఁ బాండవపక్షపాతియై యుండె.

౩. ధృతరాష్ట్రుని నూర్గురు పుత్త్రులలో నొక్కఁడు.

అనువు — ౧. యయాతికుమారుఁడు, శర్మిష్ఠకు జన్మించినవాఁడు. తండ్రి ముసలితనము గైకొనుటకు అనువు ఒప్పుకొనలేదు. ఈకారణమున నతనికి రాజ్యాధికారము పోయెను. తరువాత నతఁడు మ్లేచ్ఛరాజ్యమున కధిపతి యయ్యెను. ఇతనికుమారులు చక్షు, పరోక్షు, సభానరులు.

౨. క్రోష్టువంశమునకుఁ జెందిన కపోతరోముని కుమారుఁడు. అనువుకుమారుఁడు అంధకుఁడు.

అనువైణేయము — అయోధ్యాప్రాంతమునందలి యొక పురాతనప్రదేశము. దీనిలో మనేయ మను పట్టణ మొకటి యుండెను. బుద్ధదేవుఁ డిచటనే అనోమానదిని దాఁటి తనవెంట వచ్చిన సేవకుల వీడ్కొనె ననియు, నిచ్చటనే యాయన సన్న్యాసము గైకొనె ననియుఁ గొందఱియభిప్రాయము. ఈప్రదేశము వైణేయ నదికి దగ్గఱ నుండుటచే ననువైణేయ మనుపేరు వచ్చిన దని కొందఱును, వేణువులతో (వెదుళ్లతో) నిండియుండున దగుటచే ననువైణేయ మనుపే రొందిన దని కొందఱును దలఁచుచున్నారు.

అనుసాల్వుఁడు — సౌభపతి యైన సాల్వుని తమ్ముఁడు. సాల్వునిఁ గృష్ణుఁడు చంపఁగా నీతఁడు కృష్ణుని నెట్లయినను జంప నిశ్చయించెను. ధర్మజుఁ డశ్వమేధముఁ జేయుసమయమునఁ గృష్ణుఁడు కుటుంబసహితముగ హస్తినాపురమునకు రాఁగా నీతఁడు సేనాసమేతుఁడై వచ్చి హస్తినాపురపార్శ్వమున దాఁగియుండెను. ఒకనాఁడు కృష్ణుఁడును, పాండవులును అశ్వమును పరీక్షించుచున్న వా రని విని యాతఁ డచ్చటికి నెవ్వరికిని దెలియకుండ వచ్చి క్షణములో నశ్వమును తీసికొని పాఱిపోయెను. భీముఁడు సైన్యముతో వానిని దఱిమికొని చనియె. ప్రద్యుమ్నుఁడు, వృషకేతుఁడును వానిని బట్టి తెచ్చెద మని ప్రతిజ్ఞఁ జేసి పోయిరి. ప్రద్యుమ్నుఁ డోడెను. వృషకేతుఁ డనుసాల్వుని నోడించి, బంధించి కృష్ణునొద్దకుఁ దెచ్చెను. వాఁడు కృష్ణునకు శరణు చొచ్చి, అశ్వమేధమునకు సాయము చేయుటకు నంగీకరించి స్వనగరమునకుఁ బోయెను (జైమినీయాశ్వమేధము., అ. ౧౩-౧౪).

అనుష్ణ — భారతవర్షీయ నది (భార, భీష్మ, అ. ౯).

అనుహ్లాదుఁడు — హిరణ్యకశిపునకు కయాధూ యను భార్యయందుఁ బుట్టిన నల్గురుపుత్త్రులలో నొక్కఁడు. ఇతని భార్య సూర్మి. బాష్కలుఁడు, మహిషుఁడు అనువారు పుత్త్రులు.

అనూదయుఁడు — ధృతరాష్ట్రుని నూర్గురు పుత్త్రులలో నొక్కఁడు.

అనూపగడము — రాజపుతానాలోని బికానీరుసంస్థానమండలి యొకపట్టణము. ఇందు సంస్థానాధీశ్వరుఁ డగు అనూపసింగుపేర ౧౬౮౪-వ సంవత్సరములోఁ గట్టఁబడినకోట గలదు. ఇది బికానీరు పట్టణమునకు ౪౨ మైళ్లదూరములో నున్నది. డెబ్బదయిదు గ్రామముల కిది ముఖ్యపట్టణము. ఇందలి జనసంఖ్య ౧,౦౧౮. అచ్చటిజనులు ముఖ్యముగా 'రాట్' జాతివారు. ఈ ప్రాంతమున నీరు తక్కువగా నున్నను కోఁతగడ్డి చక్కఁగ పెరుఁగును. సోడా ఉప్పు తయారు చేయుటకు కావలసిన 'సజ్జ, లానా' అనుచెట్లిచ్చట విశేషముగాఁ బెరుఁగును.

అనూపదేశము — భారతవర్షీయదేశము. దీనిరాజధాని మాహిష్మతి. ఇచ్చట సహస్రకరార్జునుఁడు రాజ్యము చేయుచుండెను. పాండవులకాలమున నిచ్చట నీలరాజు రాజ్యము చేయుచుండెను. ఇతఁడు భారతయుద్ధమునందు పాండవులకై పోరాడి చచ్చెను.

అనూపసింగు — ౧. (౧౬౪౦-౧౬౬౦) అమరసింగు కుమారుఁడు. ఇతఁడు సింహాసన మెక్కునప్పటికి ౬ ఏండ్ల వయసువాఁడు. ౧౬౫౦-వ సంవత్సరమున ఓర్ఛారాజగు పహాడ్ సింగు ఇతనిని

1. "కిమర్థం పునర్విహిత మనూద్యతే? అధికారార్థమ్. విహిత మధికృత్య స్తుతిర్బోధ్యతే, నిందా వా, విధిశేషో వాఽభిధీయతే, విహితానంతరార్థోఽపి చానువాదో భవతి...లోకేఽపి చానువాదః, పచతు పచతు భవా నిత్యభ్యాసః, క్షిప్రం పచ్యతా మితి వా, అంగ! పచ్యతా మిత్యధ్యేషణార్థమ్, పచ్యతా మేవేతి వాఽవధారణార్థమ్"

రాజ్యమునుండి పాఱఁద్రోలెను. అటుపై నితఁడు అడవులలో నందందు దాఁగికొనుచు, ౧౬౫౬-వ సంవత్సరమున షాజహానుచక్రవర్తి నాశ్రయించెను. చక్రవర్తి యితనిని మూఁడువేలగుఱ్ఱపుదళమున కధికారిగ నియమించి గౌరవించెను.

౨. మధ్యఇండియాలోని ఝబువా (Jhabua) సంస్థానమునకు రాజగు కుషాల్‌సింగుకుమారుఁడు. చిన్నతనముననే రాజ్యమును రక్షించుటలో నితఁడు తండ్రికి విశేషముగఁ దోడుపడి తనరోలుఁబడికి ముందే పేరొందెను. ౧౮౨౩ – ౧౮౨౮ సంవత్సరములలో ఇతఁడు రాజ్య మేలెను. ౧౮౨౮-వ సంవత్సరమున నితనిని ఎవరో తుపాకితోఁ గాల్చి చంపివైచిరి. శైలానారాజు ఈపనిఁ జేయించె నని చెప్పుకొందురు.

అనూపషహర్ తాలూకా — యునైటెడ్‌ప్రావిన్సెస్సులోని 'బులంద్‌షహర్' అను జిల్లాలో గంగయొడ్డున నున్న యొకతాలూకా. ఇందు 'అనూపషహర్, అహార్, దిబాయి' అను మూఁడుపరగణాలు గలవు. దీనివిస్తీర్ణము ౪౪౪ చదరపుమైళ్లు. ఈ తాలూకాలో ౩౭౦ పల్లెలును, ౪ పట్టణములును గలవు దీనిమధ్య నుండి ఉత్తరదక్షిణముగ 'ఛోయానది' పాఱుచున్నది.

ఈ తాలూకాలో జహంగీరాబాద్, దిబాయి, అనూపషహర్ అనునవి పెద్దపట్టణములు. రెవెన్యూఆదాయము రు. ౪,౯౯,౦౦౦ లు. సెస్సులు రు. ౪౦,౦౦౦ లు.

అనూపషహర్ (పట్టణము) — ఈ అనూపషహర్ తాలూకాకు ముఖ్యపట్టణము. బులంద్‌షహర్‌పట్టణమున కిరువదిమైళ్ల దూరమున నున్నది. జనసంఖ్య ౪,౬౦౧. ఇది చరిత్రసంబంధమున ప్రాముఖ్యము చెందిన పట్టణము. జహాఁగీరుప్రభుత్వకాలమున బర్గూజర్ రాజయిన 'అనూప్‌రాయి' అనునతఁడు తనపేరిట నీపట్టణమును నిర్మించెను. ఢిల్లీనుండి రోహిల్‌ఖండు వెళ్లువారిచ్చటనే గంగానదిని దాఁటవలయును. కావున నట్టిరేవును స్వాధీనమునం దుంచుకొనవలయునన్న ప్రభుత్వమువారికి పదునెనిమిదవ శతాబ్ది నీపట్టణము ముఖ్యమైయుండెను.

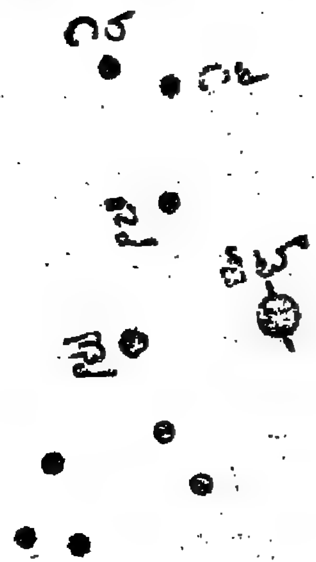
మహారాష్ట్రులకు పరమశత్రు వయిన అహమ్మద్‌షా దురాణి యనువాఁడు ౧౭౫౭-వ సంవత్సరమునం దీ పట్టణమును స్కంధావారము (Contonment) గా నేర్పఱిచెను. తురుష్కులందఱు నేకమై పానిపట్టుక్షేత్రమున ౧౭౬౧ లో మహారాష్ట్రుల నోడించిరి. ఆ యుద్ధప్రయత్నము లెల్ల నీపట్టణముననే చేయఁబడెను. మహారాష్ట్రులు రోహిల్‌ఖండుమీఁదికి దాడి వెడలఁగా వారిని నెదిరించు నిమిత్తమై ఔద్‌వజీరుతోఁ గూడి బ్రిటిష్‌వారు ౧౭౭౩-వ సంవత్సరమున నీ పట్టణమును దమసైన్యములకు నివాసస్థానముగా నేర్పఱిచిరి. అప్పటినుండి ౧౮౦౬ వఱకును బ్రిటీషుసైన్యము లచ్చటనే యుండెను. అవల నవి మీరటునకు మార్చఁబడినవి. ౧౮౫౭-వ సంవత్సరపు సిపాయీల తిరుగఁబాటుకాలమునందు రోహిల్‌ఖండునందలి విప్లవకారు లీరేవును దాఁటకుండ 'జాటు'వా రడ్డపడిరి. పూర్వము గంగానదిమీఁద జరగు వ్యాపారమునకు నీపట్టణము ఉత్తరపరిమితిగా నుండెను. ఈస్టుఇండియాకంపెనీవారిచ్చట నొకగిడ్డంగిని స్థాపించియుండిరి. ఇపుడు వర్తక మంతగా సాగుటలేదు. శర్కర, కలప, వెదురు వ్యాపారము మాత్రము విరివిగా సాగుచున్నది. స్వల్పముగా చుట్టుపట్ల గ్రామములకుఁ గావలసిన బట్టలు, సాలువలు, జోళ్లు మొదలగునవి ఇచ్చట తయారుచేయఁబడుచున్నవి.

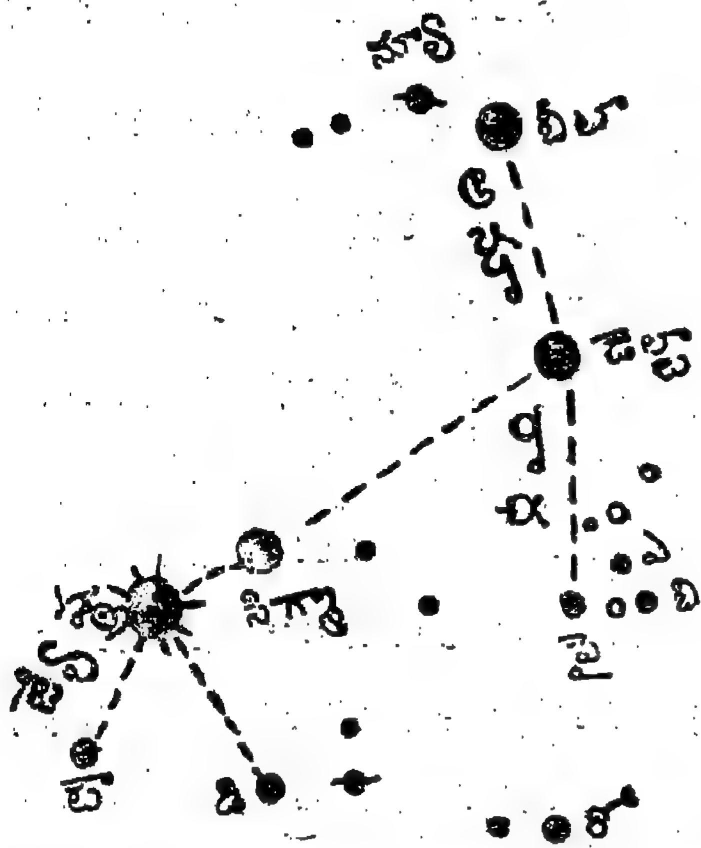
అనూబిస్ (Anubis) — పూర్వకాలపు ఈజిప్తుదేశీయుల దేవతలలో నొకఁడు. ఆదేశపు శిల్పములనుబట్టి యీదేవత గుంటనక్కయాకారము గలిగియుండునట్లు తెలియుచున్నది. ఈలోకమున మరణించినవారి పాపపుణ్యములు నిర్ణయించుటయు, వారి యాత్మలను పైలోకమునకుఁ గొంపోవుటయు నితనిపనియఁట!

అనూరాధ — మన యిరువదియేడు నక్షత్రములలో నొక నక్షత్రము. విశాఖ తరువాతిది. విశాఖవఱకు నక్షత్రములుత్తరాకాశమున నగపడును. విశాఖనుండి దక్షిణాకాశమునకు మరలును. ఇక్కడ నీ నక్షత్రవీథి శాఖాంతరములఁబట్టి దక్షిణమునకు మరలి, అటుపై యామ్యదిశనే వ్యాపించుటచేత నీ నక్షత్ర మాశాఖాభేదసూచకముగా వి-శాఖ యయ్యె నని బెంట్లీ (Bentley) దొరగా రూహించిరి. వేదకాలములో విశాఖకు రాధ యను పేరుండెను. 'రాధో విశాఖే' అని అథర్వవేదము (౧౯. ౭) లో స్పష్టముగా కలదు. రాధ తరువాతినక్షత్రము అనూరాధ. అనూరాధ నక్షత్రములోని చుక్కలు :— వృశ్చికరాశిలోని బీటా, డెల్టా, పై, రో గుర్తులు గల వని పాశ్చాత్యులు. ఛత్త్రాకారనక్షత్రము లని వరరుచి ప్రముఖులు; అనగా గొడుగువంటి యాకారము గల చుక్కలని వర్ణించినారు. ఈ చుక్కలు వృశ్చికరాశిలో పైభాగమందు, అనఁగా తేలునకు మీఁదిడెక్కలని చెప్పఁదగినచోట నున్నవి.

అనూరాధకు అధిదేవత మిత్రుఁడు. దీని తరువాత జ్యేష్ఠకు అధిదేవత ఇంద్రుఁడు. ఋగ్వేదకాలమునాఁటి ఆర్యులకు వర్షాధిదేవతయైన ఇంద్రుఁడు చాల ముఖ్యమైన దైవము. సూర్యాస్తమయము కాఁగానే ఇంద్రదర్శనము — అనఁగా జ్యేష్ఠనక్షత్రము ఉదయించుటయు, ఇంద్రునకు ప్రతిస్పర్ధియైన మృగశిరరూపి వృత్రుఁడు చచ్చుట — అనఁగా అస్తమించుటయు వర్షాగమనసూచకములు. ఈ శుభస్థితి చేకూరుటకు ముందుగా అనూరాధ ఉదయించుటయు, ఆ పిమ్మట జ్యేష్ఠ ఉదయించుటయు జరగును; కావున అనూరాధ ఉదయమైనవెంటనే వర్షలాభము కలుగు ననుసూచన. శుభకారకుఁ డగు స్నేహితుని రాకవలె అనూరాధయుదయము సంతోషదాయకము. కావుననే అనూరాధకు మిత్రుఁడు అధిదేవత యని వేదము తెల్పుచున్నది. ఈ మిత్రునకు వృషభరాశి ప్రతిస్పర్ధి, అనఁగా మిత్రుఁ డుదయించుసరికి వృషభరాశి అస్తమించును; అనఁగా చచ్చును. కాఁబట్టి మిత్రుఁడు వృషభమును సంహరించు

యున్నాఁడని చెప్పఁబడినది. విషువద్బిందువు (Equinox) వృషభములో నున్నప్పుడు సంవత్సరము వృషభముతో నారంభ మయ్యెడిది,

ఇందు వృశ్చికరాశిలోని అనూరాధ, జ్యేష్ఠ నక్షత్రములును, సమీపనక్షత్రములును పాశ్చాత్యసిద్ధాంతుల గుఱుతులతో చూపఁబడినవి.

అనూరాధ - ఛత్త్రాకారత్రయమ్ — గొడుగువంటిఆకారముగల మూఁడు చుక్కలని మనవారు చెప్పుదురు. ఇందు బీటా, డెల్టా, పై గుర్తుగల మూఁడుచుక్కలును అనూరాధ యగును. డెల్టా, సిగ్మాల మధ్యరేఖ గొడుగుకామ యగును.

జ్యేష్ఠగూడ గొడుగు ఆకారముగల మూఁడుచుక్కలందురు. టౌ, సిగ్మా, మధ్య పెద్ద నక్షత్రము-మూఁడును కలసి జ్యేష్ఠ యగును. ఆక్రింద డి గుర్తుగల చుక్క గొడుగుకామ యగును.

ఇందు బీటా గుర్తుగల చుక్క గౌతముఁ డనియు, సిగ్మా గుర్తు గల చుక్క జైమిని యనియు కేతక్కరుపండితుఁడు తన జ్యోతిర్గణితము నందలి నక్షత్రపటమునఁ జూపెను.

అవఁగా సంవత్సరారంభమున వృషభము అస్తమించెడిది. ఈ ఖగోళసత్యము ననుసరించి, ఆకాలములో సంవత్సరారంభమునాఁడు దేవాలయములో గొప్ప యుత్సవము జరుగుచుండెను. ఒక యోధవీరుఁడు మిత్రదేవునివేషమును దాల్చి ఆయుత్సవములో నొక గొప్ప వృషభమును ఈఁటెతో పొడిచి చంపెడివాఁడు. ఈ యాచారము బహుశతాబ్దులకాలము ఈజిప్టు, గ్రీసు, రోము, అస్సీరియా, బాబిలోనియా మొదలగు దేశములలో వ్యాపించియుండెను. ఇట్టి వృషభవధను సూచించుచిత్రములు, నాణెములు మొదలగునవి వందలకొలఁది దొరకినవి. ఇంకను దొరకుచున్నవి. ఆ కాలపువారనేకులు మిత్రదేవునినామమును ధరించెడివారు.

(గో. వేం. రా.)

అనూరాధపురము — సింహళద్వీపమందలి యొక పురాతనపట్టణము, బౌద్ధక్షేత్రము. పూర్వ మిది మహావైభవ మనుభవించిన పట్టణ మైనను ప్రస్తుతము విధ్వంసమై జీర్ణస్థితియం దున్నది. మొత్తముమీఁద ౧,౪౦౦ సంవత్సరములవఱకును సింహళమునకు ముఖ్యపట్టణముగ నుండెను.

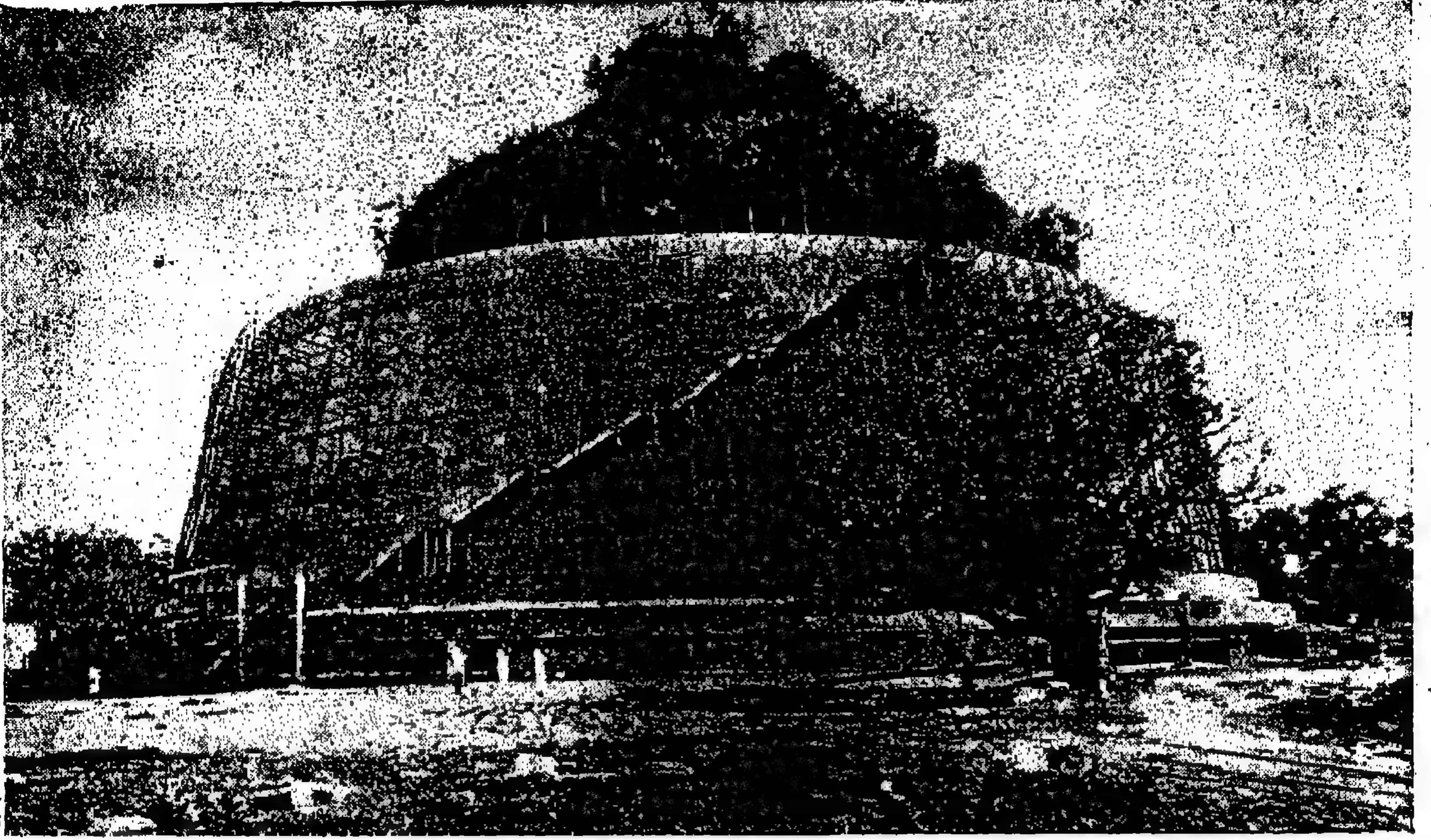
'గౌతమబుద్ధుఁడు నిర్వాణము నందిన సంవత్సరముననే విజయసేనుఁ డనునతఁ డార్యావర్తమునుండి బయలుదేఱి సింహళమునకు వెళ్లి యచ్చట రాజయ్యెను' అని సింహళచరిత్రమును దెలుపు మహావంశమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈతఁడే యా దేశమునందు బౌద్ధమతమును వ్యాపింపఁజేసెను.

ఇతని కనూరాధుఁ డను తమ్ముఁడు గలఁడు. అతఁడు క్రీ. పూ. ౬-వ శతాబ్దిని 'అనూరాధపురమును' ప్రతిష్ఠించెను. ఇది మొదట నొక చిన్నపల్లె. క్రీ. పూ. ౪౩౭ ప్రాంతమున పాండుకాభయుఁ డనురాజు సింహళము నేలుచుండెను. అతఁ డనూరాధపట్టణమును బెంచి పెక్కుమేడలను, ఉద్యానవనములను నిర్మించి, మహాపట్టణముగ మార్చి, తనరాజధానిం జేసికొనియెను గావున నిది అధమపక్షమున రెండువేల నాలుగువందల సంవత్సరముల పురాతనపట్టణము. దీని చుట్టుకొలత ముప్పదిరెండు క్రోశములు.

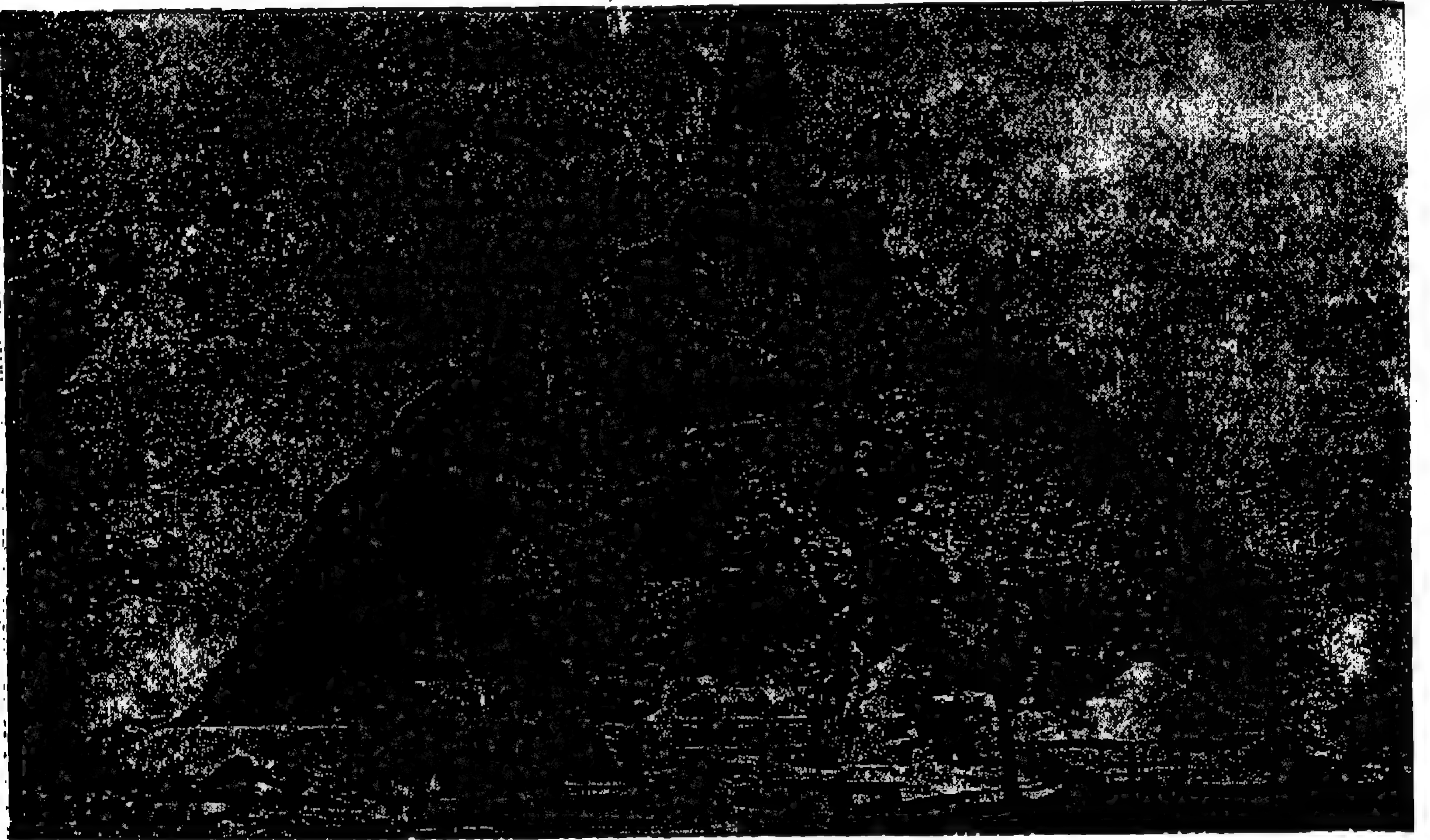
ఈ రాజు జయవాపి యను గొప్పతటాకమును నిర్మించెను. దానినే రాజుపేర అభయవాపి యనియుఁ జెప్పుచుండిరి. ఈ తటాకమిప్పటికిని గొంతవఱకుఁ గానవచ్చును. ఇప్పుడు గానవచ్చుదాని కొలత రెండుమైళ్లు. దీనియొద్దుననే రాజు నూతనపట్టణమును గట్టించెను. దీనికి నాలుగుసివార్లును, సమాధిస్థలమును, వేఁటవాండ్రు మొదలగువారికి వేఱుపల్లెయు, దేవాలయములును, జైనులు, ఆజీవికులు మొదలగు మతమతాంతరులకునై మఠములును వేఱువేఱుగ నిర్మించెను. పట్టణమున కుత్తరమునఁ గామినీతటాకము ద్రవ్వించెను. ఇప్పుడును దానిని విలాక్షతటాక మందురు.

ఈ పట్టణముయొక్క వైభవమును, శోభను, కీర్తిని పెంపుచేసినయతఁడు తిస్సరాజు. ఈతఁడు క్రీ. పూ. 3-వ శతాబ్దిమధ్యమున నుండెను. కావున నితఁ డశోకమహారాజుతో సమకాలికుఁడు. ఈ

అనూరాధపురము

రువన్ వెలిసయ దగోబా

జేతవనారామ డగోబా

ఇసురుమునియ దేవళము

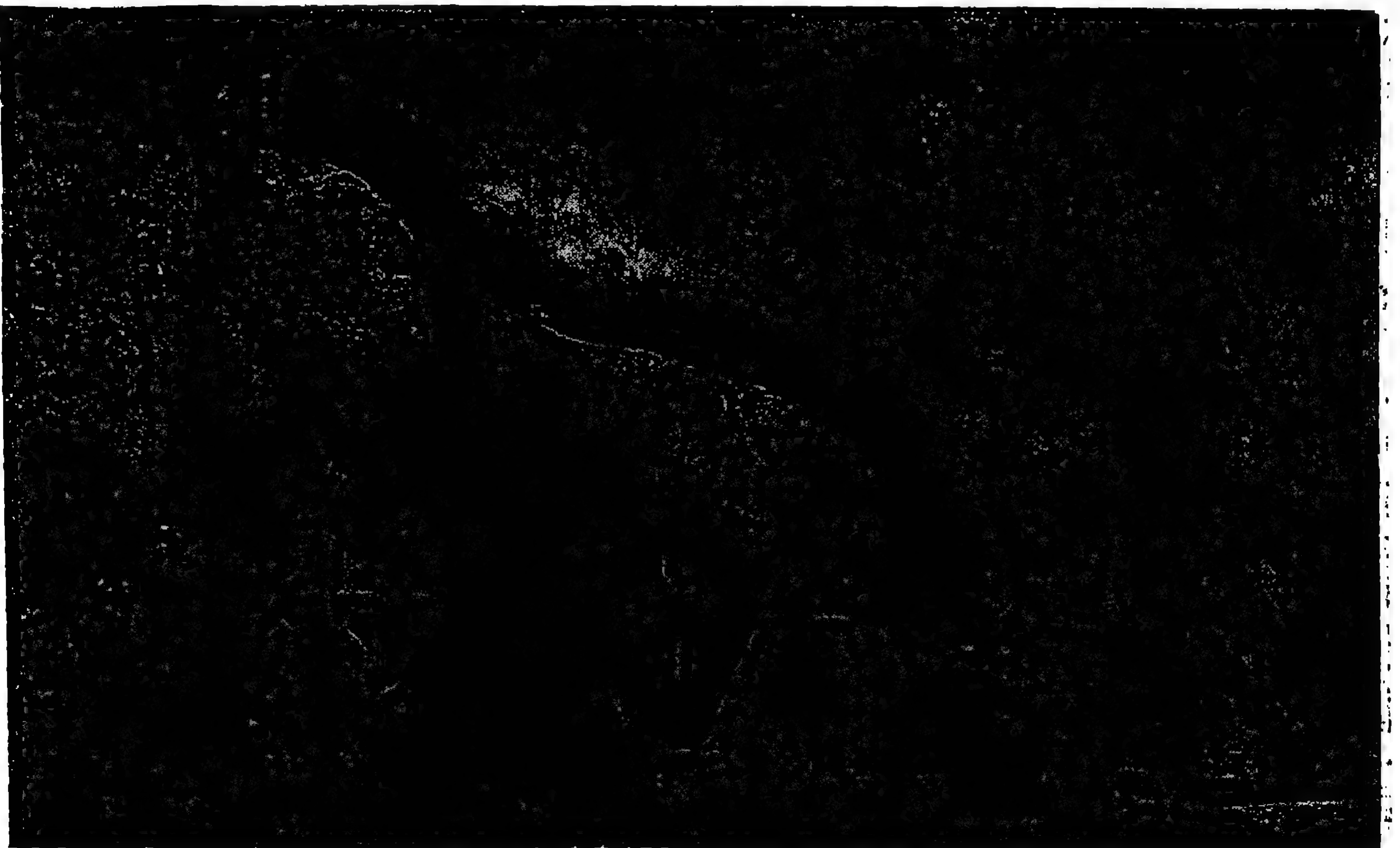
అనూరాధపురము

తిస్సవేవ జలాశయము

పవిత్రమయిన లోవమహాపయపునాది

అనూరాధపురము, బోధివృక్షము

యిద్దఱు రాజు లొకరి నొకరెన్నఁడును జూచుకొనకపోయినను, మిక్కిలి స్నేహముగలవారై బౌద్ధమతాభివృద్ధిఁ జేసిరి. తిష్యుఁడు బౌద్ధమతము నవలంబించి బౌద్ధులకు వంద్య మగు బోధివృక్షమును ఈ గ్రామమునందుఁ బాతించి దానిచుట్టును మహావిహారమును నిర్మించెను. గయయందలి వటవృక్షముయొక్క కొమ్మ నొకదానిని అశోకుఁడు తిష్యునకుఁ బంపెనఁట. దానినే యాతఁడు బోధివృక్షముగఁ బాతించెను. ఇట్లు రమారమి ౨,౨౦౦ వత్సరములక్రిందటఁ బాతఁబడిన వృక్ష మిప్పటికిని జీవించియున్నది. ఈ వృక్ష మిచ్చటఁ బాతఁబడినప్పటినుండియు నా స్థలము బౌద్ధులకు పుణ్యక్షేత్ర మయ్యెను.

ఈ బోధివృక్షముయొక్క పీఠస్థానమునకు మహావిహార మని పేరు. ఈవిహారమునందు రెండు మహాభవనములు కలవు. అవి మిక్కిలి మనోహరములుగ కట్టఁబడినవి. ఈ వృక్షమును జూచుటకై దూరదేశములనుండి బౌద్ధులు వచ్చుచుండిరి. క్రీ. శ. 3౯౯ లో 'ఫాహియాన్' అను చీనాపరివ్రాజకుఁ డీవృక్షమును సందర్శించెను. ఈ వృక్షముక్రింద నైదుగురు బుద్ధులు సిద్ధించి రని యాదేశపువారు చెప్పెదరు.

ఈ మహావిహారమునకుఁ గొంతదూరమున స్తూపాకార మైన యొకచైత్యము గలదు. ఇందు బుద్ధదేవునియస్థులు సమాధిఁ గావింపఁబడిన వని చెప్పెదరు. ఈ చైత్యమును క్రీ. పూ. 3౦౭-వ సంవత్సరమున దేవప్రియతిష్యుఁ డనురాజు నిర్మించెను. ఈరాజుపై బుద్ధదేవునకు నెక్కుడు కృప యుండుటచే బుద్ధదేవుని కుడివైపు అస్థి వచ్చి ఈ రాజుమకుటముపై నిల్చెనఁట! అతఁడు దానిని భక్తిపూర్వకముగ స్వీకరించి దానిపై నీచైత్యమును నిర్మించెనఁట! ఇట్లే ఇచ్చట మఱికొన్ని పురాతననిర్మాణములు గలవు.

ఈ రా జీపట్టణమునందుఁ బది క్రొత్తమందిరములను బౌద్ధమతాభివృద్ధికై కట్టించి పట్టణముశోభను హెచ్చించెను. ఇ వన్నియు నిప్పుడు జీర్ణము లైపోయినను, ఆ మందిరమునందలి కొన్ని శిలాభాగములుమాత్రమే తమ పూర్వవైభవమును వెల్లడిచేయుచున్నవి. బౌద్ధకాలపుశిల్పకళాకౌశలమును జూపునట్టి ముఖ్యస్థలములలో నిది యొకటి. ఇచ్చట థూపారామము, మునివిహారము అను కట్టడము లింకను గానవచ్చును. రాజకీయోద్యోగమునుండి సన్న్యసించినవారుండుటకై మునివిహారము నిర్మింపఁబడియె.

తిస్సరాజుమరణానంతరమున కొలఁదికాలమునకే తమిళులు (అఱవవారు) ఈ పట్టణమును స్వాధీనపఱుచుకొనిరి. కాని యొక శతాబ్దియనంతరము, వారియొద్దనుండి దుష్టగామిని అభయుఁ డనునతఁ డీ పట్టణమును స్వాధీనపఱుచుకొనెను. ఇతఁడే పట్టణమున నూతన మందిరముల నిర్మించెను. అందు కంచురాజమందిర మన్నది మిక్కిలి విఖ్యాతి వడసెను. ఇయ్యది సమచతుష్కోణాకార మైన యరుఁగు మీఁద వేయిరాతిస్తంభములు నిలిపి వానిపైఁ గట్టఁబడినది. ఈ చతుష్కోణముయొక్క యొక్కొక్కభుజము ౧౫౦ అడుగులు పొడువుండెను. ఈ స్తంభముల నిప్పటికిని చూడవచ్చును. ఈ స్తంభముల మీఁద చతుష్కోణాకారముగఁ గ్రిందిదానికంటెఁ బైది చిన్నదిగ నుండునట్లు తొమ్మిది యంతస్తుల మేడ గట్టఁబడియె! ఈ మేడ క్రిందనుండి పైవఱకు ౧౫౦ అడుగు లెత్తుండెను. ఈ భవనమంతయుఁ గొయ్యతోఁ జేయఁబడియె. చివరయంతస్తుమీఁదను గంచుతోఁ జేయఁబడినపెంకులు కప్పఁబడియుండెను. దీని కంతకును ముప్పదికోట్లు రూపాయలు వ్యయ మయ్యె నని మహావంశమునందుఁ జెప్పఁబడినది (౨౭)!

ఈ రాజే వేయికోట్లరూపాయలు వెచ్చించి 'హేమావతి' (బంగారముతోఁ జేయఁబడిన) 'దాగోబ'(స్తూపము)ను, మందిరమును నిర్మించెనఁట. కాని యిది యా రాజుకాలమునఁ బూర్తి కాలేదు. ఈ బంగారు 'దాగోబ', దానిరచన, శోభ మొదలయినవానిని విపులముగ మహావంశ మను కావ్యమునందు నైదు సర్గములలో (౨౮-3౨) వర్ణించియున్నాఁడు.

క్రీ. పూ. ౧౦౯ లో తమిళులు మరల నీ పట్టణమును పట్టుకొనిరి. క్రీ. పూ. ౮౯-వ సంవత్సరమునందు సింహళదేశజుఁ డైన 'వత్తగామిని' అనునతఁడు ఈపట్టణమును తమిళులయొద్దనుండి తీసికొనెను. ఈతఁడు స్వవిజయసూచకముగ 'అభయగిరిదాగోబ'ను కట్టించెను.

తరువాతికాలమునను రాజులును, మంత్రులును, ఇతర శ్రీమంతులుఁను ఈపట్టణమునందు గొప్పగొప్ప మందిరములను కట్టించిరి. క్రీ. శ. ౪-వ శతాబ్దియందుఁ గట్టబడిన జేతవనాశ్రమము అనునది యింకను కొంత మంచిస్థితియం దున్నది.

విద్యాపీఠము:— అయిదవ శతాబ్ది ప్రారంభమునందు ఫాహియాను అను చీనాపరివ్రాజకుఁ డిచ్చట విద్యాభ్యాసమునకై రెండు సంవత్సరములు (౪౧౧-౪౧౨) ఉండెను. అతనికాలమం దిచ్చట గొప్పవిద్యాపీఠ మొకటి కలదు. ఉత్తరదేశమందు 'నాలంద' విద్యాపీఠమునకు నెట్టి ఖ్యాతి కలదో యట్టిఖ్యాతియే దక్షిణమున 'అనూరాధపుర' విద్యాపీఠమున కుండెను. సామాన్యజనులకై ధర్మశాస్త్రము, జ్యోతిషము, నీటిపాఱుదల (చెఱువులు నిర్మించుట, కాలువలు త్రవ్వుట మొదలైన విద్య), కవిత్వము, సాహిత్యము అను విషయములు నేర్పుచుండిరి. భిక్షువులకు (సన్న్యాసులు) పాలీభాషలోని బౌద్ధవేదములును, వానిమీఁది దేశభాషాభాష్యములును గురుశిష్యపరంపరగ బోధింపఁబడుచుండెను. పాలీభాషయు, వ్యాకరణమును వారి మతసంబంధియైన యోగశాస్త్రము, నీతిశాస్త్రము, తత్త్వశాస్త్రము, మీమాంసాశాస్త్రము భిక్షువులు నేర్చుకొనువిషయములలో ముఖ్యమైనవి.

ఇట్లు ఘనతఁ జెందిన విద్యాపీఠమునకు నానాదేశములనుండి విద్యార్థులు వచ్చుచుండిరి. గయనుండి బుద్ధఘోషుఁ డనునతఁడు వెళ్లి మతసంబంధమైన తత్త్వములను నేర్చుకొని వచ్చెను.

అనూరు – అనేకవర్ణసమీకరణము

నీటియేర్పాటు: — బుద్ధఘోషుఁ డిచ్చట నుండినకాలమున, ఈపట్టణమునకు నీటియిబ్బంది లేకుండఁజేయుటకై ధాతుసేనుఁ డను రాజు క్రీ. శ. ౪౫౦ లో పట్టణమునకు నేఁబదిమైళ్లమీఁద 'కాలవాపి' యను నొక గొప్ప తటాకమును నిర్మించెను. ౧౪ మైళ్లు పొడువు గల దానికట్ట యిప్పటికిని ఆ యరణ్యప్రాంతమునఁ గానవచ్చును. అప్పుడు దాని చుట్టుకొలత ౫౦ మైళ్ళఁట! అందుండి పట్టణమునకు వచ్చిన కాల్వ లిప్పటికిని కొన్ని మంచిస్థితియందున్నవి. మానవులచే నిర్మింపఁ బడిన తటాకములలో నాకాలమందు నింతకంటెఁ బెద్దది లే దని చెప్ప వచ్చును. ఇదియే అనూరాధపురమున జరిగిన గొప్ప వైభవకార్యము. ఇఁకమీఁద నీపట్టణవైభవము తగ్గఁజొచ్చెను.

అటుతరువాత రాజ్యమునకై పెక్కువంశములవారు పోరాడుచు, నొకప్పుడు వీరును, మఱియొకప్పుడు వారును విజయు లగుచు వచ్చిరి. ఓడినవారు తమిళులసాయముఁ దీసికొనుచుండినందునఁ గ్రమముగఁ దమిళు లా దేశమునఁ బ్రవేశించి దానిని దోచుకొనఁజొచ్చిరి. క్రీ. శ. ౨౧౦ లో నీ పట్టణము విడిచి, పులస్తిపుర మనుదానిని సింహళమునకు రాజధానిని జేసిరి. ౧౧-వ శతాబ్దియందు దీనిని రాజధానిఁ జేయఁ బ్రయత్నము జరగెను గాని అది సఫలమైనది కాదు. క్రీ. శ. ౧,౩౦౦ ల ప్రాంతమున నిది బొత్తిగఁ బాడుపడి పోయినట్టు కానవచ్చుచున్నది. చుట్టుపట్టుల ౫౦ మైళ్లవఱకు నరణ్యము పెరిఁగినది. ఇప్పుడు బోధివృక్షముచుట్టు నున్న బౌద్ధభిక్షువుల రెండు మూఁడు గుడిసెలు తప్ప మఱేయిల్లును లేదు.

ఇటీవల నీప్రాంతములనుండి రోడ్లు, రైలు పడినందున నిచ్చటఁ గొందఱు దొరతనమువారి యుద్యోగులు బంగళాలు కట్టుకొని వాసముచేయుచున్నారు. శిథిలమైన కట్టడములను దొరతనమువారు ఇంకను చెడిపోకుండ రక్షణ చేయుచున్నారు.

అనూరు — తూర్పుగోదావరిజిల్లా, పెద్దాపురంతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౬౭౪ (౧౯౩౧).

అనూరుఁడు — సూర్యునిసారథి. తొడలు లేనివాఁడగుటచే నితని కీపేరు వచ్చినది (చూడుఁడు, అరుణుఁడు)

అనేకవర్ణసమీకరణము

అనేకవర్ణసమీకరణము — భాస్కరాచార్యులవారు బీజగణితమునందు దేనికి అనేకవర్ణ సమీకరణ మని పేరు పెట్టిరో దానిని పాశ్చాత్యబీజగణితశాస్త్రమునందు 'సైమల్ టేనియస్ ఈక్వేషన్' (Simultaneous equation) అందురు. దీనికి సమకాలిక-సమీకరణ మని యర్థము. ఏకవర్ణసమీకరణమునందుఁ దెలియనివర్ణ మొక్కటియే యుండును. అనేకవర్ణసమీకరణమునందుఁ దెలియనివర్ణములు పెక్కు లుండును. వాని వెలలు మనము కనుఁగొనవలయును.

౧-వ ఉదాహరణము :—

రెండుసంఖ్యలు కలవు. వానిలోఁ జిన్నసంఖ్యను పెద్ద సంఖ్యలోఁ గలిపిన ౫౪ వచ్చును; చిన్నసంఖ్యను పెద్దదానిలోనుండి తీసివేసిన ౧౨ వచ్చును. ఆ సంఖ్య లెవ్వి ?

న్యాసము :— తెలిసికొనవలసిన సంఖ్యలలో పెద్దది క అనియు, చిన్నది చ అనియు అనుకొందము. కావున ఈ క్రిందిసమీకరణము[1] లేర్పడుచున్నవి:—

$$\text{క} + \text{చ} = ౫౪ \qquad (౧)$$

$$\text{క} - \text{చ} = ౧౨ \qquad (౨)$$

ఈ రెండుసమీకరణములను కలిపినయెడల ఈ క్రిందిరీతిగా క యొక్క వెల తెలియుచున్నది:—

$$౨\text{క} = ౬౬ \qquad (౩)$$

$$\therefore \text{క} = ౩౩$$

ఇట్లు మనకు క యొక్క వెల, యనఁగాఁ బెద్దసంఖ్యవెల తెలిసినది. ఈవెల క కు బదులుగా ౧-వ సమీకరణమునందుఁ గాని, రెండవసమీకరణమందుఁ గాని ఉంచిన చ యొక్కవెల తేలఁగలదు.

$$\text{క} + \text{చ} = ౫౪ \ (\text{క} = ౩౩)$$

$$\therefore ౩౩ + \text{చ} = ౫౪$$

$$\therefore \text{చ} = ౫౪ - ౩౩ = ౨౧$$

ఇది మిక్కిలి సుకరమైన సమీకరణము. అన్నిసమీకరణములు నింతసుకరముగ విప్పుడుపడవు. ఈ క్రిందిసమీకరణముఁ జూడుఁడు.

౨-వ ఉదాహరణము :—

$$౫\text{చ} = ౨౩ - ౨\text{క}$$

$$\therefore \text{చ} = \frac{౨౩ - ౨\text{క}}{౫} \qquad (౧)$$

ఈసమీకరణమందు క యొక్క వెల మాఱినకొలఁదియు చ వెల మాఱుచుండును. క = ౧ అయినయెడల

$$\text{చ} = \frac{౨౩ - ౨}{౫} = \frac{౨౧}{౫}$$

క = – ౨ అయినయెడల

$$\text{చ} = \frac{౨౩ + ౪}{౫} = \frac{౨౭}{౫}$$

ఇట్లే క వెల మాఱినకొలఁదియు చ వెల మాఱును. కాని యీ క్రింది సజాతీయ మైన యింకొకసమీకరణము,

$$౩\text{క} + ౪\text{చ} = ౨౪$$

మనకుఁ జిక్కినేని దానినిబట్టి మన మీ క్రిందిసమీకరణము నేర్పాటు చేసికొనవచ్చును.

1. ఈసమీకరణములను చదువువిధము : ౧-వ సమీకరణము : క, అధికము, చ - సమానము ౫౪; ౨-వ సమీకరణము : క, హీనము, చ - సమానము ౧౨.

$$చ = \frac{౨౪ - ౩ క}{౪} \qquad (౨)$$

౧-వ సమీకరణమునకును, ఈ ౨-వ సమీకరణమునకును సరిపోవునట్టి వెలలు క, చ లకు మనము తెలిసికొనవలెను. ౧-వ సమీకరణమందుఁ జూపఁబడిన చ యొక్క వెలయు, ౨-వ సమీకరణమందుఁ జూపఁబడిన చ యొక్క వెలయు నొకదానితో నొకటి సమానము లైయుండవలెను.

$$\therefore \frac{౨౩ - ౨ క}{౫} = \frac{౨౪ - ౩ క}{౪}$$

గుణించుటచే, $౯౨ - ౮ క = ౧౨౦ - ౧౫ క$

$\therefore ౭ క = ౨౮$

$\therefore క = ౪$

క యొక్క యీవెల ౧-వ సమీకరణమునందు ఉంచఁగా నిట్లు వచ్చును:—

$$చ = \frac{౨౩ - ౨ క}{౫} = \frac{౨౩ - ౮}{౫} = \frac{౧౫}{౫} = ౩$$

$\therefore క = ౪$

$చ = ౩$

క కు ౪, చ కు ౩ వెల యున్న యెడలనే పై రెండుసమీకరణములును నిజ మగును. లేనియెడల కావు.

అనేకవర్ణ సమీకరణములను విచ్చునప్పుడు, కొన్ని యుక్తులచే నితరవర్ణములను తొలఁగఁదీసి (Eliminate) ఒక్కవర్ణముమాత్రము నిలుచునట్లు చేసికొనవలెను. అప్పు డది యేకవర్ణసమీకరణ మగును. దానిచే నొక్కవర్ణముయొక్క వెల కనుఁగొనవచ్చును. పిదప నితర వర్ణమువెల తెలియుట సులభము.

౩-వ ఉదాహరణము :—

ఈ క్రింది సమీకరణములను విచ్చుఁడు :—

$$౩ క + ౭ చ = ౨౭ \qquad (౧)$$

$$౫ క + ౨ చ = ౧౬ \qquad (౨)$$

ఈ సమీకరణములలోనుండి క అను వర్ణమును తొలఁగింప యత్నించెదము. అది యెట్లు? ౧-వ సమీకరణమును ౫ తోను, ౨-వ సమీకరణమును ౩ తోను హెచ్చించినచో నీక్రిందిసమీకరణములు వచ్చును :—

$$౧౫ క + ౩౫ చ = ౧౩౫ \qquad (౩)$$

$$౧౫ క + ౬ చ = ౪౮ \qquad (౪)$$

ఈ రెండుసమీకరణములందును క వర్ణములు సమానము (౧౫ క) అయినవి. కావున ౪-వ సమీకరణమును ౩-వ సమీకరణమునుండి తీసివేసినచో నిట్లు వచ్చును :—

$౨౯ చ = ౮౭$

$$\therefore చ = \frac{౮౭}{౨౯} = ౩$$

ఈ వచ్చిన చ యొక్క వెల ౧-వ సమీకరణమునందు భర్తీ చేసినచో క వెల రాఁగలదు :—

$౩ క + ౭ చ = ౨౭$

$\therefore ౩ క + ౨౧ = ౨౭$

$\therefore ౩ క = ౬$

$\therefore క = ౨$

ఇట్లు ఈలెక్కయొక్క యుత్తరము క = ౨, చ = ౩.

రెండు అజ్ఞాతవర్ణములలో నొకదానివెల తెలిసినతరువాత, రెండవదానివెల కనుఁగొనుటకై రెండుసమీకరణములలో దేనిని తీసికొని అందు తెలిసిన వర్ణమువెల భర్తీ చేసినను రెండవ వర్ణమువెల తెలియును. ఒకానొకసమీకరణమునే తీసికొనవలె నని లేదు. పై లెక్కలో మనము ౧-వ సమీకరణమును దీసికొని దానిలో చ వెల భర్తీ చేసితిమి. అట్లు చేయక ౨-వ సమీకరణమును దీసికొని యందు చ వెల భర్తీ చేసినను క వెల వచ్చియుండును :—

$౫ క + ౨ చ = ౧౬$

$\therefore ౫ క + ౬ = ౧౬$

$\therefore ౫ క = ౧౦$

$\therefore క = ౨$

౪-వ ఉదాహరణము :—

ఈ క్రిందిసమీకరణములను విచ్చుఁడు :—

$$౭ క + ౨ చ = ౪౭ \qquad (౧)$$

$$౫ క - ౪ చ = ౧ \qquad (౨)$$

ఈ లెక్కలో చ ను తొలఁగించుట సుకరము. ౧-వ సమీకరణమును ౨ చే హెచ్చించిన ఈక్రిందిసమీకరణ మేర్పడును :—

$$౧౪ క + ౪ చ = ౯౪ \qquad (౩)$$

ఇందులో ౨-వ సమీకరణమును కలిపిన చ యెగిరిపోయి, యీ క్రిందివిధమున క వెల వచ్చును :—

$౧౯ క = ౯౫$

$$\therefore క = \frac{౯౫}{౧౯} = ౫$$

ఇచ్చట ౨-వ సమీకరణమందలి-౪ చ ఋణము (— ఋణ చిహ్నాంకితము); ౩-వ సమీకరణమందలి ౪ చ ధనము (Positive) కావున ఈ రెంటిని కలుపు మంటిమి. ఈ రెంటిని కలిపిన సంకలనము సున్నయై చ వర్ణ మెగిరిపోవును. ఈ రెండుసమీకరణములలోను '౪ చ' అను వర్ణము ధనముగఁ గాని, ఋణముగఁ గాని

న్యాసము :— మొదటివానియొద్ద క సంఖ్యరూపాయలును, రెండవవానియొద్ద చ సంఖ్యరూపాయలును మొదట ఉన్న వని కొందము. ఇక రెండవవాఁడు మొదటివానికి ౧౦౦ రూపాయ లిచ్చివేసినచో మొదటివానియొద్ద (క + ౧౦౦) రూపాయలును, రెండవవానియొద్ద (చ - ౧౦౦) రూపాయలును ఉండును. కావున లెక్కయొక్క మొదటిభాగము ననుసరించి, అనఁగా మొదటివాఁడు చెప్పినమాట ననుసరించి యీ క్రిందిసమీకరణ మేర్పడుచున్నది.

క + ౧౦౦ = ౨ (చ - ౧౦౦) = ౨ చ - ౨౦౦ (౧)

మొదటివాఁడు రెండవవానికి పదిరూపాయ లిచ్చినయెడల మొదటివానియొద్ద (క - ౧౦) రూపాయ లుండును. రెండవవాని యొద్ద (చ + ౧౦) రూపాయ లుండును. కావున రెండవవాఁడు చెప్పినమాట ననుసరించి యీక్రిందిసమీకరణ మేర్పడుచున్నది:—

చ + ౧౦ = ౬ (క - ౧౦) = ౬ క - ౬౦ (౨)

(౧), (౨) సమీకరణములయొక్క రెండుపక్షములను (Sides) అనుకూలముగా మార్చఁగా నీక్రింది రెండుసమీకరణము లేర్పడుచున్నవి.

౨ చ - క = ౩౦౦ (౩)

౬ క - చ = ౭౦ (౪)

ఇందు (౪) ను ౨ తో హెచ్చవేయఁగా :—

౧౨ క - ౨ చ = ౧౪౦ (౫)

(౩), (౫) సమీకరణములను కలుపఁగా

౧౧ క = ౪౪౦

∴ క = ౪౦ రూపాయలు

క యొక్కవెల (౩) లో భర్తీ చేయఁగా చ వెల వచ్చును:—

౨ చ - ౪౦ = ౩౦౦

∴ ౨ చ = ౩౪౦

∴ చ = ౧౭౦ రూపాయలు

ఉత్తరము :- మొదటివానియొద్ద రు. ౪౦-౦-౦ లును, రెండవ వానియొద్ద రు. ౧౭౦-౦-౦ లును ఉండెను.

(కో. వేం. ల.)

అనేనుఁడు — ౧. ఇక్ష్వాకురాజు ప్రపౌత్త్రుఁడు. వికుక్షిరాజుపౌత్త్రుఁడు. కకుత్థ్సరాజుపుత్త్రుఁడు. వీనికి సుయోధనుఁడు, కాకుత్థ్సుఁడు అను నామాంతరములు గలవు. వీనికొమార్తెపేరు ప్రథావు.

౨. సోమవంశము. పురూరవుని పౌత్త్రుఁడు. ఆయూరాజుయొక్క అయిదుగురుకొడుకులలో కనిష్ఠుఁడు. ఇని మాఱుపేరు శుద్ధుఁడు.

అనోంగోపురో — గంజాంజిల్లా, బురంపురము తాలూకా బొడొకిమిడీ జమీందారీలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౫౦౪ (౧౯౩౧).

అనోమా — ఒక చిన్ననది. ఇది కపిలవస్తునగరమునకు తూర్పువైపున బయలుదేఱి గోరఖ్పురమునకు దగ్గఱ రాప్తీనదిలోఁ గలసినది. నేఁడిది చాలభాగము నిర్జలముగ నున్నది. అనోమానదిగట్టు ననే బోధిసత్త్వుఁడు సన్న్యాసము గ్రహించెనఁట! ఈకారణమున దీనికిఁ బ్రసిద్ధి కలిగినది.

అనౌపమ్య — బాణాసురునిభార్య.

అన్నంగి — గుంటూరుజిల్లా, ఒంగోలుతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౧౭౮ (౧౯౩౧).

అన్నంపల్లి — ౧. నెల్లూరుజిల్లా, ఉదయగిరితాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౭౨ (౧౯౩౧).

౨. తూర్పుగోదావరిజిల్లా, అమలాపురం తాలూకాయందలి జమీందారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౬౦౫ (౧౯౩౧).

అన్నంపాలెం — తూర్పుగోదావరి, ఏజెన్సీ జిల్లా, యెల్లవరంతాలూకాయందలి జమీందారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౩ (౧౯౩౧).

అన్నంపేఁట — విశాఖపట్టణముజిల్లా, పాలకొండ తాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౨౮ (౧౯౩౧).

అన్నంబాక — నెల్లూరుజిల్లా, గూడూరుతాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౪౩ (౧౯౩౧).

అన్నంభట్టు — సుప్రసిద్ధుఁడైన యాంధ్రనైయాయికుఁడు. హిందూదేశమునందు నంతటను న్యాయశాస్త్ర మభ్యసింపఁగోరువా రీతనితర్కసంగ్రహమును మొదట నభ్యసించెదరు. ఇతఁడు న్యాయ మీమాంసా వేదాంత వ్యాకరణము లనువిషయముల పైని గ్రంథములను వ్రాసెను:—

(౧) న్యాయగ్రంథములు :—

౧. తర్కసంగ్రహః, ౨. తర్కసంగ్రహదీపికా, ౩. తర్కభాషాతత్త్వబోధినీ, ౪. ఆలోకసిద్ధాంజనమ్ (ఇది జయదేవుని 'ఆలోక' మను తత్త్వచింతామణిటీకకుఁ డీక), ౫. సుబుద్ధిమనోహరమ్ (ఇది రఘునాథశిరోమణియొక్క దీధితిమీఁది టీక).

(౨) మీమాంసాగ్రంథములు:—

౧. రాణకోజ్జీవనీ (సుధాసారః; సోమనాథునిరాణకముపై టీక), ౨. తంత్రవార్తికటీకా.

(౩) వేదాంతగ్రంథములు :—

౧. మితాక్షరా. (బ్రహ్మసూత్రములపై వృత్తి), ౨. తత్త్వ వివేచనమ్.

(౪) వ్యాకరణగ్రంథములు :—

౧. వ్యాకరణమితాక్షరా, ౨. భాష్యప్రదీపోద్ద్యోతనమ్ (కైయటుని ప్రదీపముమీఁదిటీక).

పైగ్రంథములపట్టికవలననే యీతనికిఁ గల సకలవిద్యాపాండిత్యాతిశయము వెల్లడి కాఁగలదు. ఇదివఱకు నీతనితర్కసంగ్రహ, దీపికలుమాత్రము సకలజనవిదితములు. కొన్నిసంవత్సరములకుఁ గ్రిందట వ్యాకరణమితాక్షరను కాశీ సంస్కృతగ్రంథమాల (Benares Sanskrit series) లో శ్రీభట్టనాథస్వామివా రచ్చువేయించినారు. మిగిలినగ్రంథములయొక్క వ్రాఁతప్రతు లిటీవల సంపాదించి చెన్నపురిదొరతనమువారు తమ ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమునం దుంచినారు.

ఈతనిగ్రంథములలోని యుపోద్ఘాతములును, పరంపరాగత లోకవార్తలును చూడఁగా నీతనిది గొప్పపండితవంశ మని తోఁచుచున్నది. ఈతనిముత్తాత లోకనాథభట్టు, ద్వాదశాహయాజి యన్న బిరుదము గలవాఁడు, మంత్రభాష్యమును, కృష్ణాభ్యుదయ మను కావ్యమును రచించెను. తాత మల్లుభట్టు; అగ్నిహోత్రభట్టన్న బిరుదాంకితము కలవాఁడు; ఆలోకస్ఫూర్తి యన్న న్యాయగ్రంథమును, తత్త్వవివేచన మన్న వేదాంతగ్రంథమును, మహాభాష్యటీక యను వ్యాకరణగ్రంథమును రచించెను. తండ్రి తిరుమలభట్టు, సర్వతోముఖయాజిబిరుదాంకితుఁడు. సంధ్యావందనభాష్యమును రచించెను. వీరికి మూలపురుషుఁడు రాఘవసోమయాజి. అన్నంభట్టునకు మహామహోపాధ్యాయబిరుదును, అద్వైతవిద్యాచార్యుఁ డన్నబిరుదును ఉండెను. ఈతనికి అన్న యుండె నని 'అగ్రజచరణాః' అన్న ఆలోకసిద్ధాంజనవాక్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

అన్నంభట్టు గుంటూరుమండలమందలి గరికపాడునివాసి యనియు, కొండవీటిలోని పాఠశాలలోఁ బండ్రెండేండ్లు చదువుకొనె ననియు, తరువాత తాను ఒకపాఠశాల స్థాపించి విద్యార్థులకుఁ దర్కశాస్త్రము నేర్పుచుండె ననియు, తన కున్నదానితో సంతుష్టిఁ జెంది యున్నఁడును, ఎచ్చటికిని వెల్లి యేరాజును ఆశ్రయింపలే దనియు, ౫౫ సంవత్సరములు వయస్సు వచ్చినతరువాత శ్రీశైలమునకుఁ బోయె ననియు, తర్కమునందు మొదట సంగ్రహము, తరువాత దీపిక, పిదప ముక్తావలి, చివర గదాధరి చెప్పు సంప్రదాయము నీతఁడే యేర్పఱిచె ననియు, ఈతఁడు శా. శ. ౧౫౭౪ శతాబ్దిలో నున్నవాఁ డనియు అర్వాచీనకోశకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. ఇందుల కాతఁ డేమియు నాధార మీయకపోయినను అన్నంభట్టు క్రీ. శ. ౧౫౦౦ – ౧౬౦౦ లకు నడుమకాలముననే యున్నవాఁ డని మనము సాధారణముగ నూహింపవచ్చును. ఇతఁడు శ్రీక్రియాకాముదీకారునకుఁ దరువాతివాఁడు, సిద్ధాంతకౌముదీకారునకుఁ బూర్వపువాఁడు.

'కాశీగమనమాత్రేణ నాన్నంభట్టాయతే ద్విజః'-కాశికిఁ బోయినంతమాత్రమున బ్రాహ్మణుఁడు అన్నంభట్టు కాఁడు అన్న వచనమును ఉదాహరించి కొంద ఱీతఁడు కాశికిఁ బోయి యచ్చటఁ బండితుల గెలిచి బిరుదావళులఁ బొందె నని చెప్పుదురు.

అన్నంరాజుపేట — విశాఖపట్టణముజిల్లా, శృంగవరపుకోట తాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౫౪౮ (౧౯౩౧).

అన్నంరాజువలస — విశాఖపట్టణముజిల్లా, సాలూరు తాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౧౨.

అన్నదానపట్టి — ఇది సేలంజిల్లా, సేలంతాలూకాలోని యొకచిన్నజమీన్దారీ, దొరతనమువారికిఁ జెల్లింపవలసిన పేష్కషు రు. ౩,౪౮౦ లు. ఈ ముఠాముఖ్యస్థలము అన్నదానపట్టి యనుపల్లె. ఇది సేలమునకు పశ్చిమమున క్రోసెఁడుదూరమున నుండును. ఇందు ౭౩ ఇండ్లును, ౩౦౭ గురు జనులును కలరు.

అన్నదేవచోళుఁడు — భక్తీశ్వరుఁ డను సామాంతరము గల కామరాజుయొక్క కుమారుఁడు. ఈతనితల్లి అన్నమాంబ. అన్నదేవునిభార్య యిరుగాంబిక. ఈమె సూర్యవంశజ యైన పిన్నండి అనువానికిఁ దోఁబుట్టినది. వీ రిద్దఱికిని వీరభద్రుఁడు కొడుకు. అన్నదేవుఁడు మహమ్మదీయులతోఁ గలసి కర్ణాటరాజసైన్యములను ఓడించెను. జగ్గవాగు మొదలైన స్థలముల నాక్రమించెను. ఈతఁడు అత్తిలియొద్ద దక్షిణదేశపురాజులతో యుద్ధము చేసి, తన్ను శరణు చొచ్చిన పదివేలమందిని గాపాడెను. తనస్నేహితుని రక్షింప నీతఁడు గోదావరీతీరమున కాకరపర్తియొద్ద తనబావమఱఁది యైన పిన్నండిసాయమున కన్నడరాజును సైన్యములను చంపెను. తన్ను శరణు చొచ్చిన కాటయవేమునికుటుంబమును యుద్ధరామఁడై రక్షించెను. ముమ్మిడిప్రోలవర మీతనిరాజధాని. ఇతఁడు బ్రాహ్మణులకు బంగారుపుకొమ్ములతో వేలకొలఁదిగోవులను దానముచేసెను. క్రీ. శ. ౧౪౦౮న దాక్షారామభీమేశుని గుడిమీఁద సువర్ణకలశమును చేసి వృషభములును, సువర్ణకలశమును బెట్టించెను. ౧౦౧౫ (గోదావరి) యొద్దున పిన్నసానిసంగమునొద్దనున్న ఉత్తమగండ చోళాన్నదేవవర మను గ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానముచేసెను. ఈతని శాసనములు దాక్షారామము, క్షీరారామము, త్రిపురాంతకము, పోలవరములందుఁ గానవచ్చుచున్నవి. వీని ననుసరించి యితఁడు రాజమహేంద్రవర ప్రాంతమును క్రీ. శ. ౧౩౯౫ మొదలు ౧౪౧౩ వఱకును పాలించినట్లు నిశ్చయ మగుచున్నది.

అన్నపూర్ణ — పార్వతీదేవియొక్క యొకరూపము. ప్రపంచమునకు నాహార మొసంగునది. అన్నపూర్ణాదేవియొక్క యాలయము కాశిలోఁ గలదు. ఈమె కాశీ కధిపతియైన విశ్వేశ్వరుని భార్య. అతిథిసత్కారైకనిష్ఠయై యీమె యీ రూపమును ధరించె నందురు. అన్నపూర్ణవిగ్రహమునకు నొకచేతిలో పళ్లెమును గరిటెయు నుండును. ఈమె వర్ణము రక్తము (ఎఱుపు). చైత్రశుద్ధ అష్టమి యీమె పూజాదినము. పూర్వపుఫోనీషియనులకు 'అన్నా పెరెనా' యను నొకదేవత యుండెను. అది యన్నమిచ్చు దేవత. ఆమె పూజయు చైత్రమాసమునఁ జేయుదురు (విశ్వకోశము).

అన్నపశాస్త్రిపల్లి — కడపజిల్లా, ప్రొద్దుటూరు తాలూకాయందలి యొక గ్రామము. జనసంఖ్య ౩౯౩ (౧౯౩౧).

అన్నప్రాశనము — బాలుని కాఱవ నెలలోఁగాని, బాలికకు ఐదవ, యేడవ నెలలోఁ గాని కావింపఁబడు ప్రశస్తమైన షోడశసంస్కారము. తండ్రి ముందుగ్నముఁ సుస్నాతుఁడై కృతస్వస్తివాచనాంతరము శుచియగు నగ్నిని స్థాపించి విరూపాక్షజపాంతము శుచి యను పేరుగల అగ్నిసంస్కార కార్యము నాచరింపవలయును. అంత ప్రకృతకర్మారంభమున ప్రాదేశ ప్రమాణములైన నేతిలో ముంచినసమిధలను వహ్నియందు హోమముం జేసి నిర్వర్తిత మహావ్యాహృతిహవనుఁడై మంత్రోచ్చారణ పూర్వకముగ నేతితో పంచాహుతిహోమముం జేసి పిమ్మట నంత ప్రాణహోమము, మహావ్యాహృతిహోమముల సలిపి ప్రాదేశప్రమాణములై ఘృతాక్తములగు సమిధలను మరల వహ్నిలో హవన మొనరించి ప్రకృతకర్మమును సమాప్తము చేయవలయును. అటుతరువాత మఱియొకమైన శాట్యాయనహోమము మొదలుకొని వామదేవ్యగానాంతముగాఁగల కర్మ మొనరించి మంత్రపూర్వకముగఁ గుమారుని నోటిలో నన్నము నిడవలయును. పిదపఁ బురోహితునకు దక్షిణ నొసంగవలయును. ఈకార్యము బాలుని కాఱవ నెలలోనే చేయుట యుచితము. శాస్త్రవిధులు మొదలైనవానిని బట్టి శుక్లపక్షతిథియందు దీ సంస్కారముం జేయవలయు నని మార్కండేయమునందు లిఖింపఁబడి యున్నది. తండ్రి శుభాసీనుఁడగు పుత్రుని యొడిలోఁ గూర్చుండఁబెట్టికొని దేవతాసమక్షమున కాంచనపాత్రములో నన్నము దినిపించి యనంతరము తేనె, నెయ్యి, బంగారము కలిపిన పాయసము నారగింపఁజేయవలయును. ఈప్రకార మన్నప్రాశనముం జేసిన పిదపఁ గుమారకుని దక్షిణముఖముగఁ గూర్చుండఁబెట్టి దేవతాసాన్నిధ్యమున నెదురుగ సకలశిల్పోపకరణపదార్థములు, శస్త్రశాస్త్రములు నుంచి వానిమధ్య బాలుని వదలవలయును. శిశువు స్వేచ్ఛగ నేపదార్థమును గ్రహించునో తత్సంబంధ వృత్తియే యతనివృత్తి యగు నందురు.

అన్నభేది — 'ఫెర్రస్ సల్ఫేటు' (Ferrous sulphate) అని రాసాయనికశాస్త్రీయనామము. 'గ్రీన్ విట్రియల్', 'కాపిరాస్' (Green vitriol, copperas) అనునవి ఆంగ్లమున అన్నభేదికి వ్యావహారిక నామములు.

రాసాయనికశాస్త్ర విషయములు

ఇనుము, గంధకము, ప్రాణవాయువు — వీనికూడికవలన అన్నభేది యేర్పడుచున్నది. పరమాణుసంయోగసిద్ధాంతము ననుసరించి అన్నభేదిలో ఒకపరమాణువు ఇనుము, ఒకపరమాణువు గంధకము, నాలుగు పరమాణువులు ప్రాణవాయువును గలవు. క్రొత్తగా తయారుచేసిన అన్నభేది జలమిశ్రితమగుటచేత లేతపచ్చరంగు గలిగి సున్నని పలకలుగల స్ఫటికములవలె నిగనిగలాడుచుండును. గాలిలో ఆరఁబెట్టినప్పుడు కొంతజలము విడిపోయి తెల్లఁబడి క్రమముగా గోధుమవర్ణమునకు మారును.

తయారుచేయువిధము:— ఇనుపతీగను గంధకద్రావకములో (Sulphuric acid) కరఁగించినప్పు డన్నభేది యేర్పడును. ఒక తులము ఇనుపతీగ, ఒకతులము గంధకద్రావకము, ఎనిమిదితులములు వాననీరు కలిపి వెచ్చఁబెట్టినప్పుడు ఇనుము కరఁగిపోవును. దీనిని దిగఁ గాచి మూఁతపెట్టి చల్లార్చినయెడల అన్నభేది నిగనిగలాడెడి పలకలతో అడుగునకు దిగును. వర్తకసరళిలో అన్నభేదిని రెండుమూఁడు విధముల తయారుచేయుదురు. పనికిరాని యినుపముక్కలను (ఇనుము రద్దు) గంధకద్రావకములో కరఁగించి వడఁబోసి మఱిగఁబెట్టి చల్లారవిచ్చినయెడల అన్నభేదిముక్కలు క్రిందికి దిగును. పటిక (Alum), మయూరతుత్థము (Copper sulphate) వర్తకసరళిలో తయారుచేయుటలో అన్నభేది యొక 'ఉపపదార్థము' గ (By-product) నేర్పడును. పటిక తయారుచేసెడిరాళ్లలో 'పైరైట్' (Pyrite) అను ఇనుము, గంధకముగల పదార్థము మిశ్రితమైయుండును. దీని నుండి అన్నభేది తయారగును. ఇట్లే మయూరతుత్థమును చేయునప్పుడు కొంత యన్నభేదికూడ తయారగుచున్నది.

పైరైటురాళ్లను మాఁడిచినప్పుడు వాటిలోనున్న గంధకము చాలవఱకు ఎగిరిపోవును. అట్లు మాడ్చి రాళ్లను తడిపి గాలిలో నుంచినయెడల క్రమముగ కొంత అన్నభేది యేర్పడును. అప్పుడు దానిని నీటిలో కరఁగించి వడఁబోసి మఱిగఁబెట్టినయెడల అన్నభేది పలుకులక్రిందికి దిగును.

గుణములు:— అన్నభేది యించుక నీలిరంగుతో మిశ్రితమైన ఆకుపచ్చనివర్ణము గలపదార్థము. ౧౦౦ పాళ్లు అన్నభేదితో సుమారు ౨౧ పాళ్లు ఇనుము, ౧౧ పాళ్లు గంధకము, ౨౩ పాళ్లు ప్రాణవాయువు, ౪౫ పాళ్లు నీరు మిళితమైయుండును. దీనికి ప్రాణవాయువుపై నత్యంతప్రేమ. అందుచేత గాలిపాఁటినప్పుడు ప్రాణవాయువుతో సంయోగమును పొంది రంగు మాఱును. అన్నభేది నీటిలో సులభముగ కరఁగుచున్నది. నీటిలో కరఁగిన అన్నభేదిని

గాలిలో నుంచినయెడల కొంతసేపటికి గాలిలోనున్న ప్రాణవాయువుతోఁ గలసి కొంచెము పసుపువర్ణముగల పదార్థము అడుగున తేట్టు తేరును. నీటిలో కరఁగియున్న బంగారపుద్రవ్యములనుండి స్వచ్ఛమైన బంగారమును విడఁదీయుశక్తి అన్నభేదికిఁ గలదు.

అన్నభేదిని మాడ్చినప్పుడు మొట్టమొదట దానిలో నిమిడియున్న నీరు ఎగిరిపోయి తెల్లఁబడును. తరువాత గంధకపుసంబంధమైన ఘాటగుపొగలు వెడలివచ్చును. ఎఱ్ఱనిపొడి నిలిచియుండును. దీనిని లోహభస్మ మనవచ్చును (Ferric Oxide). దీనినే స్వర్ణకారులు మెఱుఁగుపెట్టుట కుపయోగించెదరు.

ఉపయోగములు :— అన్నభేది యనేకపరిశ్రమలలోను, వైద్యమునందును ఉపయోగించెడివస్తువు. కొన్ని జాతులమొక్కల యొక్క వేళ్లు ఊరుటకుఁగాను నీటిలో కొంచెము అన్నభేది కలుపుదురు.

పరిశ్రమలు :— పరిశ్రమలలో ముఖ్యముగ బట్టలయద్దకము నందు విశేషించి నీలిరంగువేయుటకును, కలంకారీ అద్దకములోను (Calico-printing) అన్నభేది విశేషముగ వాడెదరు. కరకకాయనీటితోఁ గలిపి సిరాచేయుదురు. తోళ్లను శుభ్రపఱుచుటకును నల్లరంగులు, గంధకద్రావకము, మెఱుఁగుపొడి (Rouge) తయారుచేయుటకును అన్నభేది ముఖ్యపదార్థము.

వైద్యవిషయములు :

౧. పాశ్చాత్యశాస్త్రము ననుసరించి :— గుణములు : వైద్యులు ఇనుమును ఏయేవ్యాధుల చికిత్సల కుపయోగింతురో ఆవ్యాధుల యందు అన్నభేదిని సాధారణముగ నుపయోగింపవచ్చును. రక్తపుష్టి లేనివారికి రక్తస్రావమును నిలుపుటకును ఇది సహకారి యగును. కాని యినుముతో మిశ్రమమై తయారగుకొన్నిపదార్థములు సులభముగ జీర్ణ మగునవిగను, మఱికొన్ని యట్లు గాక జీర్ణకోశమునకు సానాఁటికి శ్రమ కలిగించునవిగను ఉన్నవి. కాఁబట్టి, వైద్యుఁడు రోగియొక్క బలమునుబట్టియు, వ్యాధిబలమునుబట్టియు అన్నభేదిని గాని, ఇనుముతో మిశ్రమ మైన ఇతరపదార్థములను గాని ఉపయోగింపవచ్చును. ఇనుముగల మందును సేవించునప్పుడు మలబద్ధక మధికమై మలము నల్లనగును. కొందఱకు తలనొప్పి, కడుపునొప్పి, అజీర్ణము మొదలగు గుణము లినుమును సేవించుటచే కలుగును. అన్నభేది మోతాదు :— ౧ మొదలు ౫ గురివిందగింజలవఱకు, గ్రుక్కెఁడు నీళ్లతో చేర్చి ఇయ్యవచ్చును. కాల్చి పొడిచేసి మాత్ర గట్టికూడ నియ్యవచ్చును. తక్కినవివరములకు ‘ఇనుము’ అను శీర్షిక క్రిందఁ జూడనగును.

౨. దుర్మాంసము పెరిఁగి వచ్చుపుండ్లపై అన్నభేది రాచిన యెడల కోఁతగుణము గలదు. నీళ్లలోఁ గలిపి పుండును గడిగినయెడల కోఁతగుణ మంతగా నుండదు. మొండిపుండ్లు శీఘ్రముగ మానును.

౩. అన్నభేదియందు సూక్ష్మజీవులను నశింపఁజేయుగుణము గలదు. ఒకపాలు అన్నభేదిని ఆఱుపాళ్లు నీళ్లతోఁ జేర్చి జలదారలను, పాయిఖానాలను కడుగవచ్చును. ఒకమానవుఁడు విసర్జించుమలమును శుద్ధి చేయుటకు రమారమి రెండుతులముల అన్నభేది పట్టును. కలరా మొదలగు వ్యాధులు గలదినములలో ఇతరపదార్థములు లేనిచో అన్నభేదిని సూక్ష్మజీవులనాశనార్థమై ఉపయోగింపవచ్చును.

౪. పసువులకుఁగూడ రక్తపుష్టికొఱకును, నెత్తురువిరేచనములకును, రక్తప్రవాహమును ఆఁపుటకును ఇయ్యవచ్చును. పసువుల పుండ్లకు మంచిమందు; కాని అధికముగ నుపయోగించినచో కోఁతకోయును. కొబ్బరినూనెతో చేర్చి వాడవచ్చును. గుఱ్ఱమునకు ౩౦ మొదలు ౬౧ గురివిందగింజలమోతాదును, పసువులకు సగమును, మేఁకలకు గొఱ్ఱెలకు నాల్గవవంతును, కుక్కలకు ౧ మొదలు ౧౦ గురివిందగింజల యెత్తువఱకును లోపలికి వాడవచ్చును.

ఇతరోపయోగములు :— ౧. కరకకాయనీళ్లతో చేర్చి సిరా చేయుటకు అన్నభేది ఉపయోగించును.

౨. నెరసినవెండ్రుకలకు రంగు వేసికొనుటకు మఱికొన్ని పదార్థములతో దీనిని గలిపి ఉపయోగింతురు.

౩. కప్పు మొదలగు పండ్లపొడులలో వాడుదురు. చిగుళ్లలో నెత్తురు తగ్గించును కాని నల్లనిరంగు నిచ్చును.

౪. రంగులు వేయుటలో అన్నభేది ఉపయోగింతురు.

౨. (ఆయుర్వేదము ననుసరించి) :— ఉపరసము, ఖనిజము : దీనిని సంస్కృతభాషలో కాసీస మందురు. రసరత్నసముచ్చయమునందును, తదితరము లగు రసతంత్రములయందును నీ యన్నభేదిని ఉపరసములలో చేర్చుటచేతను రసవార్తికాచార్యులందఱును దీనిని ఖనిజముగా వ్యవహరించినటులు దెలియుచున్నది. అయినను పూర్వులీయన్నభేదిని ఇనుముతోఁగూడిన మిశ్రద్రవ్యము (Compound)గా పరిగణించి రనుట కాధారము లేవియు లే వని ఉదయచంద్రదత్తుగారు తమ ‘హిందూ మెటీరియా మెడికా’ యను గ్రంథమందు వక్కాణించియున్నారు. ఖనిజముగా పరిగణించిన ఈకాసీసమును కొందఱు గ్రంథకర్తలు తమతమ గ్రంథములయందు వాలుకాకాసీస మనియు, పుష్పకాసీస మనియు రెండువిధములు గలదానినిగా పేర్కొనిరి. మఱికొందఱు ధాతుకాసీస మనియు, పుష్పకాసీస మనియు విభజించిరి. రసతంత్రములయందెచ్చటఁ జూచినను రెండువిధము లగు కాసీసములనే చెప్పియుండుటచే నిందు వాలుకాకాసీసమునకు ధాతుకాసీస మను నామాంతర ముండియుండవచ్చు నని తోఁచుచున్నది. వైద్యవిశారదు లందఱును దీనినే అన్నభేది యనుపేరున వ్యవహరించి చికిత్సలయందు తఱుచుగ నుపయోగించుచున్నారు. దరదము (ఇంగిలీకము), సస్యకము (మైలతుత్తము) మొదలగునవి ఇప్పుడు రసాయనసమ్మేళనముచే తయారు చేయఁబడి, ఇంగ్లండు, హాలెండు మొదలగుదేశములనుండి మన కెగు

మణి చేయఁబడుద్రవ్యములనుసరించి ప్రాచీనరసతంత్రజ్ఞులు వాని యుత్పత్తివిధానమును, అవి దొరకుప్రదేశములను చక్కఁగ నిర్దేశించుటచేతను, మట్టి యిసుక మొదలగు మలినపదార్థములతోఁ గూడి యుండును వగుటచే శుద్ధిచేయక యుపయోగింపరా దని విధించుటచేతను తాంత్రికమహాయుగమునం దీయన్నభేదిగూడ గనులయందు దొరకుచుండెడి దేమో యని యూహింపనగును.

కాసీసస్వరూపము:—ఉదయచంద్రదత్తుగారు తమ 'హిందూ మెటీరియా మెడికా' యందు ధాతుకాసీసము ఆకుపచ్చనిరంగు గలదిగను, పుష్పకాసీసము కొంచెము పసుపురంగు గలదిగను ఉండు నని చెప్పియున్నారు. ఇందులకు నిదర్శనముగ,

శ్లో. 'కాసీసం ధాతుకాసీసం పాంసుకాసీస మిత్యపి,
తదేవ కించి త్పీతంతు పుష్పకాసీస ముచ్యతే"

అను శ్లోకమువలన ఆయుర్వేదప్రకాశ మను గ్రంథములో శ్రీమదుపాధ్యాయమాధవులు పుష్పకాసీసము కొంచెము పచ్చనివర్ణముతోఁ గూడియుండు నని నిరూపించియున్నారు. ఇప్పు డీకాలమందుఁగూడ ఈరెండువిధము లయినవర్ణములు గల అన్నభేదిని జూచుచున్నాము. ఈరెంటిలో పుష్పకాసీసము మిగుల శ్రేష్ఠ మయిన దని, వాగ్భటాచార్యులు మొదలగు నాయుర్వేద శాస్త్రజ్ఞులు 'పుష్పాదికాసీస మతి ప్రశస్తం' ఇత్యాదివాక్యములచే సూచించియున్నవారు. ఇందు వాలుకాకాసీసము క్షారవిశిష్ట మనియు, ఆమ్లరసవిశిష్ట మనియు, పుష్పకాసీసము కషాయామ్లరసవిశిష్ట మనియు, వీర్యమునందు రెండును ఉష్ణవీర్యవిశిష్టములే యనియుఁగూడ వర్ణించిరి. మఱియు అన్నభేది శ్విత్రము (బొల్లి), నేత్రరోగము, శ్లేష్మరోగము, వాతరోగము, అజీర్ణము, అర్శోరోగము, క్షయరోగము, పాండువు, ప్లీహరోగము, గుల్మరోగము, మూత్రకృచ్ఛ్రము - వీనిని బోకడమును. వ్రణమును శుద్ధి పఱిచి మాన్పును. 'విషఘ్నమ్' అని చెప్పుటచే కృత్రిమవిషమునకు విఱుగుడుగా నుపయోగించు నని తోఁచుచున్నది. 'ముఖకేశరంజనకరమ్', 'పటరంజనకం పరమ్' అని రసప్రకాశసుధాకరమందు అన్నభేదియొక్క గుణకథనము గానఁబడుచుండుటచే దీనిలేపనక్రియచే ముఖమునకు కాంతియు, కేశములకు కృష్ణవర్ణమును గలుగు నని తోఁచుచున్నది. ఇది వస్త్రములకు రంగు వేయుట కుపయోగపడునట్లుగూడ తోఁచుచున్నది. అయితే దీని స్వతంత్రోపయోగ మెచ్చటను జెప్పియుండినట్లు తోఁచదు. ఇతరద్రవ్యములతో సమ్మేళనముం జేసి యుపయోగింపనగును.

శుద్ధి:— దీనిని శుద్ధిచేయక యుపయోగింపరాదు. అట్లుపయోగించిన ఛర్ది పుట్టుటఁ జూచుచునేయున్నారము. శోధనావిధానము లనేకు లనేకరీతులుగాఁ జెప్పియున్నను సర్వసాధారణముగా 'శ్లో. భృంగరాజరసే స్విన్నం నిర్మలం హి ప్రజాయతే' అను శాస్త్రమర్యాద నతిక్రమింపక దీనిని వైద్యావతంసు లందఱును శుద్ధిచేసియే వాడుచున్నారు; అనఁగా గుంటగలగరయొక్క పసరుతో దీనిని డోలాయంత్రమున వండినచో (స్వేదనచేసినచో) శుద్ధియగును. మఱికొందఱు గుంటగలగరరసముతో ౪-౫ పర్యాయములు ఖల్వమున నూరి యుపయోగించుటయుఁ గలదు. దీనికి మారణవిధాన మెచ్చటను గ్రంథస్థము కానరాదు. కాని వ్యవహారమునందు లఘుపుటంబు లిడి దీనిని సిందూరింపఁజేసి వాడుట కలదు. ఇట్లు లఘుపుటములచే తయారుచేయఁబడిన అన్నభేదిసిందూరము శుద్ధిచేయఁబడిన అన్నభేదికంటె దోషరహితమును, గుణాధిక్యముగలదిగను నగుచున్నది. శుద్ధిచేసినయన్నభేదిని నిమ్మకాయరసము, వేపచెక్కరసము, కుక్కపొగాకురసము - వీనిలో దేనిచే నయినను చక్కఁగ నూరి బిళ్లలుగాఁ జేసి, నీడలో నెండించి ఆబిళ్లలను మూఁకుటిలోఁ బోసి పైని మఱియొకమూఁకుడు మూసి సంధిబంధనము చేసి ద్రవ్యపరిమాణము ననుసరించి ౫౦ మొదలు ౧౦౦ వఱకు పిడుకలతో పుటం బిడ వలయును.

కాసీససిందూరము:— అనంతరము సాంగశీతలమునఁ దీసి చూచినచో నందలియన్నభేది ఎఱ్ఱగ సిందూరించి కుంకుమవలె నగును. అద్దానిని సర్వరోగములయందు నుపయోగింపనగును. ఆంధ్రదేశీయులగు వైద్యవరు లంద ఱీరీతిగనే కాసీససిందూరమును తయారుచేయుచుందురు. మఱియు దాక్షిణాత్యవైద్యులు కొందఱు కాసీసమునకు సమముగ సురాక్షారమును (Nitre) కలిపి పైని జెప్పిన రసములలో నేదయిన నొకదానితో నూరి పుట మిడుటయుఁ గలదు. ఈవిధముగా తయారుచేసినసిందూరము ఎక్కువ గుణవంత మని వారియాశయము. కాసీససిందూరము గాని, శుద్ధకాసీసము గాని ప్రధానముగాఁ ల యోగములు కొన్నిమాత్ర మిం దుదాహరింపఁబడును.

౧. శ్లో. కాసీసం భస్మ కాంతస్య చోభయం సమభాగికమ్,
వరావిడంగసంయుక్తం ఘృతక్షౌద్రప్లుతం ప్రగే.
భక్షితం హంతి వేగేన పాండు యక్ష్మాణ మేవచ,
ప్లీహం గుల్మం గుదే శూలం మూత్రకృచ్ఛ్రాణ్య శేషతః.
—ఇతి రసప్రకాశసుధాకరే.

అర్థము. అన్నభేది, కాంతభస్మము, సైంధవలవణము, వాయువిడంగములు — వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణించి నేయి తేనె — వీనియందుఁ గలిపి సేవించినచో, పాండువు, క్షయ, ప్లీహము, గుల్మము మొదలగు రోగములు శాంతించును. అగ్నిదీప్తి కలుగును.

౨. కాసీసం రోచనాతుల్యం హరితాలం రసాంజనమ్,
అమ్లపిష్టః ప్రలేపోఽయం వృషకచ్ఛ్వహిపూతయోః.
—ఇతిచక్రదత్తః.

అర్థము. అన్నభేది, గోరోచనము, తాళకము, రసాంజనము— వీనిని కాంజికముతో నూరి లేపనము చేసినచో వృషకచ్ఛువు, అహిపూతము మొదలగు చర్మరోగములు శాంతించును.

3. సువర్ణపుష్పకాసీసం విడంగాని మనశ్శిలా,
రోచనా సైంధవం చైవ లేపనా చ్ఛ్విత్రనాశనమ్.
—ఇతి శార్ జ్గధరసంహితాయామ్.

అర్థము. పసపుజాజి, అన్నభేది, వాయువిడంగములు, మణిశిల, గోరోచనము, సైంధవలవణము — వీనిని సమానముగ గ్రహించి నూతి లేపనముం జేసినచో శ్విత్ర మనుకుష్ఠువు నశించును.

౪. కాసీసం దధినామచ హిక్కాఘ్నామధు సంయుతాః.

—ఇతి చక్రదత్తః.

అర్థము. అన్నభేదిని వెలగగుజ్జును సమముగ కలిపి తేనెతో సేవించినచో ఎక్కిళ్లు శాంతించును.

ఇట్లు కాసీసము ప్రధానముగాఁగల యోగము లనేకములు గ్రంథస్థములు గానఁబడుచున్నవి.

(గం. దూ.)

అన్నమదేవుఁడు — ఓరుఁగంటి రెండవ ప్రతాపరుద్రునితమ్ముఁడు. ప్రతాపరుద్రునితండ్రిపేరు మహాదేవుఁడు, తల్లిపేరు ఉమ్మక్క. కావున నితనితల్లిదండ్రులును వారే యని మన మెంచవలసియుండును. ఉమ్మక్క రుద్రమదేవికూఁతురు. ప్రతాపరుద్రుఁడు దిగ్విజయయాత్ర వెడలి పండ్రెండుసంవత్సరములు తిరుగుచుండె ననియు, ఆకాలమున నితఁడు ఓరుఁగంటిలోఁ బరిపాలనము చేసె ననియు, తురుష్కులు రాజ్యముమీఁదికి దండెత్తి వచ్చినప్పు డీతఁడు సైన్యాధీశుఁడుగ నుండి వారి ననేకపర్యాయము లోడించె ననియు, చివరకుఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు పట్టువడినకాలమున నితఁడే రాజ్యము చేసె ననియు, ప్రతాపరుద్రుఁడు చెఱనుండి వెడలివచ్చిన తరువాత తాను రాజ్యము చేయనొల్లక యీతనికిఁ బట్టము గట్టె ననియు, ప్రతాపరుద్రుఁడు పరలోకగతుఁ డైనతరువాత నితఁడు ఈశాన్యభాగంబునకై వింధ్యప్రాంతమువైపు వెడలిపోయె ననియు 'ఏకశిలానగరవృత్తాంతము'[1] నందు వ్రాయఁబడినది. ప్రతాపరుద్రుఁడు చెఱలో నుండుకాలమున నీతఁడు ప్రభుత్వము చేయుచుండఁగా విద్యానాథకవికృత ప్రతాపరుద్రీయము పూర్తి అయిన దఁట! అప్పుడు కవి ప్రతాపరుద్రునియొద్దకుఁ బోఁగా నాతఁడు తనయుంగర మిచ్చి యాతనిని తనతమ్మునియొద్దకుఁ బంపెనఁట! అన్నమదేవుఁ డాతనికి గొప్పబహుమాన మిచ్చుటయేకాక ఓరుఁగంటిలో గొప్పపాఠశాలఁ బెట్టించి విద్యానాథుని దానికి నాచార్యునిఁ జేసెనఁట! ఈసమాచారము 'కవిచరిత్ర' మను మహారాష్ట్ర గ్రంథమునందుఁ గల దని అర్వాచీనకోశకారుఁడు వ్రాసినాఁడు.[2] ఈఅన్నమదేవుఁడు ఓరుఁగంటినుండి వెడలిపోయి బస్తరురాజ్యమును స్థాపించెను. బస్తరుసంస్థానము నైజామువంటి స్వతంత్రప్రభుత్వము. ఇది మధ్యపరగణాలలో నున్నది. దీనికి తూర్పున మనరాజధానిలోని జయపురముజమీన్‌దారీయు, దక్షిణమున గోదావరిజిల్లాలోనిభద్రాచలముతాలూకాయును అంటుకొనియున్నవి. అచ్చటిరాజు లీయన్నమదేవుని తమమూలపురుషునిగాఁ జెప్పుకొనియెదరు.[3] అన్నమదేవుఁడు ఓరుఁగంటినుండి బయలుదేఱినప్పు డాతనికులదేవత యైనమాణిక్యదేవి యాతని కొకఖడ్గ మిచ్చెనఁట! అది యిప్పటివఱకును ఆరాజులయొద్ద నున్నదఁట.[4] ఇతఁడు వచ్చునప్పు డాతనివెంట నొకబంటు నీళ్లు తెచ్చువాఁడు వచ్చెనఁట. వానివంశజు లిప్పుడు బస్తరుసంస్థానమున ఫుట్‌కేల్ జమీన్‌దారీకి నధిపతులుగ నున్నారు.[5] బస్తరుసంస్థానమందు కోసాయీ లను జాతివారు కలరు. వారిపూర్వులు ఓరుఁగంటినుండి యన్నమదేవునితో వచ్చినారఁట.[6] అన్నమదేవుఁడు విక్రమసంవత్ ౧౪౧౫-వ సంవత్సరమున, ననఁగా క్రీ. శ. ౧౩౬౦ లోఁ గాలముచేసెనఁట. బస్తరు ఓరుఁగంటికి మిక్కిలిదూరముగా లేదు. ఈశాన్యమునందు రమారమి రెండువందలమైళ్లదూరమున నుండును.

ఇప్పటిబస్తరురాజులు ప్రతాపరుద్రునితమ్ముఁ డైన అన్నమదేవునిసంతతివా రని చూపుటకు నాసంస్థానమందలి దంతేశ్వరిదేవాలయములో నొకశాసనము కలదు. అది బస్తరురాజులపూర్వుఁ డైన దిక్పాలదేవునిచే వ్రాయింపఁబడినది. అందలిసంవత్సరము విక్రమశకము ౧౭౬౦, అనఁగా క్రీ. శ. ౧౭౦౩. దిక్పాలదేవుఁ డన్నమదేవునుండి పదియవపురుషుఁడు. అన్నమదేవునికుమారుఁడు హమీరదేవుఁడు.[8] కాని శాసనమును ప్రకటించిన శ్రీయుత హీరాలాలుగారిందు రెండు అసందర్భములఁ జూపినారు. ఒకదానికే వారే సమాధానము చెప్పినారు. రెండవదానికిఁ జెప్పలేదు. మొదటి యసందర్భము: ఈశాసనమునందు అన్నమదేవుఁడు చంద్రవంశజుఁ

1. ఇది వ్రాతప్రతి. ఇటీవలివారిచే (బహుశః మెకంజీ గుమాస్తాచే) వ్రాయఁబడినది. చెన్నపురి, ఓరియంటల్ మ్యాన్యుస్క్రిప్ట్స్ లైబ్రరీలో నున్నది.

2. 'అర్వాచీనకోశ' మనునది చరిత్రాత్మకకోశము. మరాటీభాషలో నున్నది. కర్త రఘునాథభాస్కరగోడ్‌బోలె. ఇందున్నయంశము లన్నియు కావలి వెంకటరామస్వామిగారు ౧౮౨౯ లో కలకత్తాలోఁ బ్రకటించిన 'Dekkan Poets' అను గ్రంథమునందుఁ గూడఁ గలవు.

3. Imperial Gazetteer of India, Bastur.

4. Central Provinces Gazetteers. Chhattisgarh Feudatory States, p. 36

5. Ibid, p. 51.

6. Chhattisgarh, Feudatory States, 46.

7. Ibid, 87.

8. Epi. Indica., vol. IX, p. 165.

డుగాఁ జెప్పఁబడినాఁడు. కాని గణపతిదేవుని ఏకామ్రనాథశాసనమునందు[1] కాకతీయులు సూర్యవంశజు లని చెప్పియున్నది. కాని యిది యొకయసందర్భము కాదు. ప్రతాపరుద్రుఁడు మొదట కాకతీయవంశజుఁడు కాఁడు. దత్తతవలన కాకతీయుఁ డయ్యెను. మొదట ప్రతాపరుద్రుఁడును, అన్నమదేవుఁడును చంద్రవంశమునందుఁ బుట్టియుందురు. దత్తత పోయినందున ప్రతాపరుద్రుఁడు సూర్యవంశ్యుం డై యుండవచ్చును. అదియుఁగాక చంద్రసూర్యవంశములు మూలమునం దెట్లు పుట్టినను, ఇటీవలిరాజులనుగుఱించి యవి కవికల్పనలే యని చెప్పవలెను. ఎవరికి నిష్టము వచ్చినట్లు వారు తమవంశము సూర్యవంశ మనియు, చంద్రవంశ మనియు వ్రాయుచువచ్చిరి.

రెండవయసందర్భము: అన్నమదేవుఁడు ౧౩౨౩ లో నున్నవాఁడు. ఇది ప్రతాపరుద్రునిఁ జెఱపట్టుకొనిపోయినకాలము. అన్నమదేవునివంశమందలి పదియవపురుషుఁడు పైశాసనము వేయించినవాఁడు ౧౭౦౩ లో నుండెను; అనఁగా ౩౮౦ సంవత్సరములలో ౧౦ తరములు గడచిన వని అనుకొనవలెను. తరమొకటింటికి రమారమి ౩౮ సంవత్సరములు పడినవి. కాని సాధారణముగ తరమొకటింటికి ౩౦ ఏండ్లకంటె నెక్కువకాలము లెక్కవేయుటకు వీలు లేదు. కావున ప్రతాపరుద్రునితరువాత రమారమి నూఱేండ్లకు మఱియొకప్రతాపరుద్రుఁడు ఉండవచ్చు ననియు, ఆతఁడు యుద్ధమునందుఁ దురుష్కులచేఁ జచ్చియుండవచ్చు ననియు శ్రీయుత హీరాలాలుగారు వ్రాసిరి. కాని తరమునకు నలువది సంవత్సరము లంతగా నెక్కువకాలము కాదని మా తాత్పర్యము.

అన్నమయ్య, యథావాక్కుల — ఈతఁ డొకయాంధ్రకవి; వీరశైవుఁడు, ఆత్రేయసగోత్రుఁడు. యజుశ్శాఖాధ్యాయి. గోదావరీతీరవాసి. ఒకప్పు డీకవి శ్రీశైలయాత్రకు వెడలి తిరిగివచ్చుచు పల్నాడుతాలూకా జెట్టిపాలెముదగ్గఱ కృష్ణాతీరమునందలి విశ్వామిత్రాశ్రమ మనఁబడు సత్రశాల యను పుణ్యస్థలమున శ్రీమల్లికేశ్వరస్వామిని సేవించుచుఁ గొంతకాల ముండి అచ్చటనె సర్వేశ్వరశతక మనుపేర భక్తిరసప్రధాన మయిన యొకశతకమును రచించెను. ఈకవి తా నీశతకమును శాకాబ్దములు ౧౧౬౪ న రచియించినట్టు లందే చెప్పుకొనియుండుటచేత నీతఁడు క్రీస్తుశకము పదుమూఁడవ శతాబ్ది నడిమిభాగమున నుండె నని నిశ్చయ మగుచున్నది.

ఈతని సంతతివా రితనికిఁ గొంతకాలమునకుఁ బిదప పల్నాటిసీమకు వచ్చి యచ్చటనే కరిణీకములు సంపాదించి పల్నాటిసీమవాస్తవ్యు లయిరి. ఈకవిసంతతివారిలో నొకఁడు సోమరాజనామము వహించి ప్రఖ్యాతి చెందుటచేత, యథావాక్కులవా రను పేరు పోయి, అతనిపేర నీవంశమునకు సోమరాజువా రను పేరు కలిగినది (చూడుఁడు: సర్వేశ్వరశతకము, పీఠిక).

అన్నము — చూడుఁడు, ఆహారము.

అన్నమేడు — నెల్లూరుజిల్లా, పోలూరుతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౮౮౦ (౧౯౩౧).

అన్నయరెడ్డి — ఓరుఁగంటి రెండవప్రతాపరుద్రుని కాలమునందు సామంతరాజుగ నిప్పటి కృష్ణామండలములోని మునగాలజమీన్దారీప్రదేశమును పాలించుచున్న రెడ్డిరాజు. మునగాల జమీన్దార్ల పూర్వుఁ డైయుండును. మునగాలజమీన్దారీలోని తాడువాయగ్రామమందు శిథిలమైన మల్లిఖార్జునదేవాలయములో నీరాజుచే వేయింపఁబడిన శిలాశాసనములు రెండు కలవు. ఒకటి క్రీ. శ. ౧౩౦౦ లోనిది; రెండవది క్రీ. శ. ౧౩౦౬ లోనిది.[2] ప్రతాపరుద్రుఁడు రాజ్యము చేయుచుండఁగనే — కాకతీయరాజ్యవైభవము పట్టపగలింటినూర్యునిపగిది వెలుఁగుచుండఁగనే — రెడ్లు రాజ్యము లేలుచున్నట్టు చెప్పెడి పురాతనశాసన మిదియే. రెడ్ల ప్రభుత్వమును సూచించునట్టిశాసన మింతకంటెఁ బూర్వపుది లేదు.

అన్నయ్య (తెనాలి) — ఈ కవి సుదక్షిణాపరిణయ మను నాంధ్రకావ్యమును రచించెను. ఈకవియింటిపేరు తెనాలివా రనియు, నీతనితండ్రిపేరు రామయ యనియు నీతనికావ్యమందలి కృత్యాదిపద్యములవలనఁ దేటపడుచున్నది.

కవివంశము:— విఖ్యాతిఁ జెందినవాఁడును, పాండురంగమాహాత్మ్యమును రచించినవాఁడు నగు తెనాలిరామకృష్ణునకు నీతఁడు తమ్ముఁడు. ఈసంగతి యీతనియన్నమనుమఁ డగు తెనాలిరామభద్రకవిచే రచింపఁబడిన ఇందుమతీకల్యాణ[3] మనెడుకావ్యమందలి యీ క్రిందిపద్యములవలన స్పష్టపడఁగలదు:—

ఉ. మామకనవ్యకావ్యము సమంచితమాధురి సాధురీతిగా
యామకృతప్రబంధరచనాయతపాకచతుర్విధైకవా
గ్రామహిమోజ్జ్వలాఢ్యకవితాఘనతామహ మత్పితామహుల్
రామయరామకృష్ణకవిరాజుఁ దలంచి నుతించి మ్రొక్కెదన్.

గీ. తదనుసంభవమణిని సుదక్షిణాప
రిణయముఖకావ్యరచనాధురీణు నంధ్ర
కవికదంబములోనఁ బ్రఖ్యాతిఁ గన్న
యన్నపకవీంద్రు ధీసాంద్రు నభినుతింతు.

1. Indian Antiquary; vol. XXI, p. 200.

2. Sewell's Antiquities; Vol. I, p. 46. Kistna District Manual.

3. ఈకావ్య మచ్చుపడలేదు. శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారియొద్ద నున్నది. వీరు వ్రాయించినప్రతి యొకటి మా కిచ్చినారు. కృతజ్ఞులము. కావ్య మంతగా నెక్కువ యోగ్యతకలది కాదు.

కవిస్తుతిలో నిట్లు వ్రాసి, కృతిపతి తన్నుఁగూర్చి యిట్లు చెప్పినట్టు లీ కవి వ్రాసియున్నాఁడు :—

సీ. ప్రౌఢి మీ పెదతాత పాండురంగాది స
త్కృతులు నేసెను రామకృష్ణసుకవి
అనుఁజుఁ డన్నప్ప మీపినతాత రచియించెఁ
బరఁగ సుదక్షిణాపరిణయంబు
మీతాత శ్రీగిరి చాతురీవిఖ్యాతి
శ్రీశైలమాహాత్మ్యకృతి యొనర్చెఁ
గడిమి మీతండ్రి యిమ్మడిరామకృష్ణాఖ్యుఁ
డవఁ గీర్తిఁ గనె సంస్కృతాంధ్రములను
దొరు లనిపించె మీయన్న వీరరాఘ
వాఖ్యకవి సర్వకవితామహత్త్వమునను
నిన్ను నూచానసంతాను సెన్నఁ దరమె
ప్రాజ్ఞహృదయాబ్జరవి రామభద్రసుకవి!

పై పద్యములనుబట్టి చూడ తెనాలిరామపండితునకు రామకృష్ణుఁడు, శ్రీగిరి, అన్నప్ప (అన్నయ) అను ముగ్గురు పుత్రులుండి రనియు, వారు ముగ్గురును కవు లనియు, వారిలో మొదటివాఁడు పాండురంగమాహాత్మ్యాదికృతులును, రెండవవాఁడు శ్రీశైలమాహాత్మ్యమును, మూఁడవవాఁడు సుదక్షిణాపరిణయమును రచించె ననియును తెలియుచున్నది. రామకృష్ణునితండ్రి పేరు 'రామయ' యైనట్టు పాండురంగమాహాత్మ్యములోని 'రామయరామకృష్ణ' యను ప్రయోగమువలన స్పష్టము.

తెనాలి రామకృష్ణుఁడు ప్రథమశాఖానియోగి, యనఁగా శుక్లయజుర్వేదీయయాజ్ఞవల్క్యశాఖవాఁ డనియు, కౌండిన్యగోత్రుఁ డనియు 'లక్ష్మమ్మ' కుమారుఁ డనియుఁ, బాండురంగమాహాత్మ్య మందలికృత్యాదిపద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది. కావున నాతని తమ్ముఁ డైన అన్నయ్యకుఁగూడ నావిశేషణములు చెల్లు నని మన మెంచుకొనవచ్చును. కాని యిద్దఱుగురువులును (ముద్రాగురువులు) వేఱువేఱు. రామకృష్ణుఁడు తనగురువు నిట్లు వర్ణించినాఁడు :—

క. వాక్కాంతాశ్రయభట్టరు
చిక్కాచార్యుల మహాత్ము శ్రీగురుమూర్తిన్
నిక్కపుభక్తి భజించెద
నిక్కావ్యకళాకలాప మీడేరుటకున్. —పాండు. ౧.

అన్నయ్య తనగురువునుగుఱించి యిట్లు చెప్పియున్నాఁడు:—

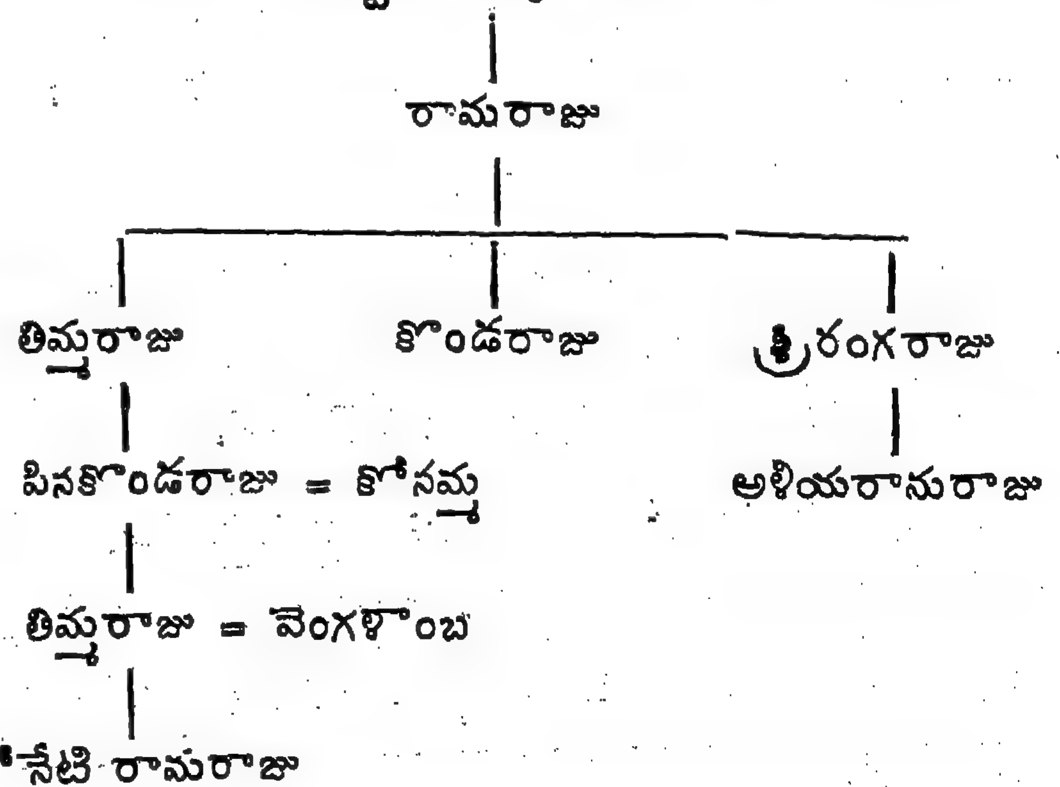
క. కందాళభావనార్యుల
నందను శ్రీరంగగురుని నతబుధరక్షా
మందారంబు మతింతును
మందారమరందబిందుమధురారభటిన్. [౧. ౮.

ఇ ట్లీకవికి మతసంబంధ మైన గురువు వైష్ణవుఁ డయినను, తన్ను గుఱించి యీతఁడు 'హరపదాంభోజసౌముఖ్యుఁడ' ననియు (౧. ౧౪), ఆశ్వాసాంతగద్యమునందు 'సహజశైవాచారసంపన్న ధీమదన్నయనామధేయ' యనియు వ్రాసికొనుటయు వింతగ నున్నది. ఈతనికి మతవిషయమై శ్రీరంగాచార్యుఁడు గురువుగ నున్నను విద్యావిషయమై పాలగుమి భీముఁ డనునతఁడు గురువుగ నున్నట్టు మన మీక్రిందిపద్యమువలన నూహింపవచ్చును.

గీ. నన్నపార్యాదులను బుద్ధి సన్నుతించి
పాలగుమి భీమగురుని సద్భక్తిఁ గొలుతు. [౧. ౯.

కవికాలనిర్ణయము :— ఈ కవి రామకృష్ణుతమ్ముఁ డగుటచే నాతనికాలమే యీతనికాలము. కాని రామకృష్ణునికాలము నిశ్చయముగ నింకను తేలలేదు. కనుక నీతనికాలము స్వతంత్రముగ నిర్ణయింపఁ బ్రయత్నించెదము. ఈ ప్రయత్నము రామకృష్ణకవికాలనిర్ణయమునకుఁ గూడ సహకారి కావచ్చును.

ఈ కావ్యము (సుదక్షిణాపరిణయము) పులిజాలసోమామాత్యునకు నంకితము చేయఁబడినది. ఈ యమాత్యశేఖరుఁడు కోనేటిరామరాజు అనురాజునొద్ద మంత్రిగా నుండెను. ఈరామరాజును, కృష్ణదేవరాయలయల్లుఁ డైన అళియరామరాజును నేకవంశమువారు. ఆర్వీటి బుక్కరాజుకుమారుఁ డైన రామరా జిద్దఱకును మూలపురుషుఁడు. కోనేటిరామరాజు అళియరామరాజునకు వరుసకు మనుమఁడు. వీ రిద్దఱకును గల సంబంధ మీక్రిందివంశవృక్షమువలనఁ దెలియఁగలదు[1].

ఈతఁడు వరుసకు మనుమఁ డైనను అళియరామరాజుయొక్క చివర దశయం దున్నట్టు కానవచ్చుచున్నది. అళియరామరాజు మిక్కిలి

1. ఈవంశవృక్షము వసుచరిత్రమును, సుదక్షిణాపరిణయమును అనుసరించి వ్రాయఁబడినది. మొదటిదానియందు శ్రీరంగరాజు వంశము వర్ణింపఁబడినది; రెండవదానియందు తిమ్మరాజువంశము వర్ణింపఁబడినది. ఈవంశవృక్షమునందు మనకు వలసినంతవఱకే పే ర్లీయఁబడినవి. తక్కినవి విడిచిపెట్టఁబడినవి. శ్రీరంగరాజునకు నైదుగురు కొడుకులు గలరు. వారిలోఁ బ్రస్తుతవిషయమునకు నావశ్యకమని యొక్క అళియరామరాజుపేరు నుదాహరించి మిగిలినపేళ్లు విడిచిపెట్టితిమి.

కృష్ణుఁడైన వాఁడైనందున నాతనికి మనుమలు పుట్టియుండుట యసాధ్యము కాదు. మనుమఁడైన యీ కోనేటి రామరాజు అళియరామరాజునొద్దనుండి కొంతరాజ్యమును బడసినట్లు సుదక్షిణా పరిణయమందలి యీ క్రిందిపద్యమువలనఁ గాన్పించుచున్నది:—

మ. ప్రకటస్వక్రమధాముఁ డాయళియరామక్ష్మావరోత్తంసుచే
గురుసామ్రాజ్యధురంధరత్వమునుఁ డాకోనేటి రామాధిప
స్థిరసైన్యాధిపుఁ డబ్బమంత్రి వరియించెన్ యజ్ఞమాంబన్ మనో
హరశ్లాఘ్యన్నతిఁ గంకిపాటిపురవేదామాత్యపుత్రీమణిన్.
[౧-౪౭.

రామరాజు ౧౫౬౫ లో తాళికోటయుద్ధమునందు వీరమరణము నొందుట సుప్రసిద్ధమే. కావున నాతనిచే రాజ్యమును బొందిన కోనేటిరామరాజప్పటికిఁ జిన్నవాఁ డని యనుకొనినను అతనిమంత్రికి నంకిత మిచ్చినకావ్యము ౧౫౭౦ కంటెఁ దరువాతికాలమున వ్రాయఁ బడియుండు నని తలంచుటకు వీలు లేదు. మేము చూపినపైప్రమాణముఁ జూపకపోయినను, ఉభయరామరాజులసంబంధమునుబట్టియు, మఱి కొన్ని ప్రమాణములనుబట్టియు శ్రీవీరేశలింగముగారు[1] ఈ కవికాలము ౧౫౭౦-వ ప్రాంత మనియు, శ్రీరామకృష్ణకవిగారు[2] ౧౫౬౫ అనియు వ్రాసియున్నారు. కావున నీకవియేమి, యితనియన్న యైన రామకృష్ణుఁడేమి క్రీ. శ. పదునాఱవశతాబ్దియొక్క మూఁడవ నాల్గవపాదములలోనివా రనుట స్పష్టము. నిశ్చయముగ నేయేఁటనే పుట్టి యేయేఁటఁ గీర్తిశేషులైరని చెప్పుటకు వీలు లేదు.

సుదక్షిణాపరిణయము ౧౫౬౩-వ సంవత్సరముతరువాతను, ౧౫౭౭-వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము రచింపఁబడె ననుటకు నొకనిదర్శన మిందుఁ గానవచ్చుచున్నది. ద్వితీయాశ్వాసమునందు శివుఁడు తపస్సుచేయుచున్న రాజుకడకు, మాయాబ్రాహ్మణవేషము వేసికొని వచ్చి తననివాసస్థలము చెప్పుటలో నిట్లు చెప్పెను:—

క. పెనుగొండ నిలుకడ దనరుచుఁ
దన పెనపి ధనాఢ్యుఁ డొకఁడు మమ్ముఁ గూడుక రాఁ
జనవున సకలజనంబులుఁ
బని పేయఁగఁ గొదవ లేనిబలఁగముతోడన్.
[౨-౨౯.

ఈ పద్యమునందు 'పెనుగొండ' శబ్దముపై శ్లేష గల దనుట స్పష్టమే. పెద్దకొండమీఁద నని యొకయర్థము, పెనుగొండపట్టణమున నని రెండవయర్థము. కవి యిట్లు పెనుగొండశబ్దమును ఉపయోగించుటకు నప్పుడు పెనుగొండ గొప్పపట్టణముగను, రాజధానిగను ఉండవలెను, లేనిచో శ్లేషసారస్యము కానుపించదు. పెనుగొండకు తిరుమలరాయలు ౧౫౬౭ లో తనరాజధానిని మార్చెను. అచ్చట ౧౫౮౫ వఱకు నుండి యచ్చటినుండి యాయేఁట చంద్రగిరికి రాజధానిని మార్చెను.[3]

కావున ఈ కాలములోనే యీ కావ్యమును కవి రచించియుండవచ్చు నని మన మూహించుటకు వీలు కలదు. పై పద్యమునందలి 'ధనాఢ్యుఁడు' అనుపదము శ్లేషచేఁ గుబేరునకును, తిరుమలరాయలకును చెల్లు ననికూడఁ దోఁచెడిని.

కృతిపతి:— ఈ కృతి నంకితము పొందినవాఁడు పులిజాల రామయామాత్యకుమారుఁడైన పులిజాల సోమయామాత్యుఁడు (౧. ౧). కవి యీతనివంశమును, ఈతనియేలిక యైన కోనేటి రామరాజువంశమును సవిస్తరముగ వర్ణించియున్నాఁడు. కృతిపతియు, నాతనితమ్ముఁ డగు అబ్బన్నయుఁ దప్ప నీవంశమునం దితరు లెవరును రాజులయొద్ద గొప్పయుద్యోగములలో నున్నట్లు కానరాదు. వీరిది కాశ్యపగోత్రము. సోమయ్యకు నేడవపురుషుఁడు మల్లయ్య. ఆతని నాల్గవకొడుకు పోచన్న, ఆతనిపెద్దకొడుకు నాగన్న, ఆతనికడసారి మూఁడవకొడుకు పోచన్న, ఆతనిపెద్దకుమారుఁడు దుగ్గయ్య. దుగ్గయ్యకిద్దఱు కొడుకులు; రామయ్య, వీరయ్య. రామయ్యభార్య తిమ్మాంబ. ఈదంపతులకుఁ బెద్దకుమారుఁడు సుదక్షిణాపరిణయకృతిపతి యైన సోమయామాత్యుఁడు. ఆతనికి ఎల్లయ, అబ్బన, కోటయ, దుగ్గయ లను తమ్ము లుండిరి. వీరిలో అబ్బన యనునతఁడు కోనేటి రామరాజునొద్ద సైన్యాధిపుఁడుగ నుండెను. సోమయామాత్యునిభార్య వైకుంఠమ్మ. కొడుకు వెంకటయ్య. ఇంతకంటె వీరినిగుఱించి మనకు నధిక మేమియుఁ దెలియదు.

నివాసస్థలము:— గ్రంథకర్తనివాసస్థలము గాని, కృతిపతి నివాసస్థలము గాని నిశ్చయముగఁ దెలియుటలేదు. గ్రంథకర్త కృతిపతినిగుఱించి వ్రాయుచు 'మహాహట్టబాదాలిపట్టణశ్రీకిరీటం బగు కొలువుకూటంబునఁ'[4] గూర్చుండి తన్ను పిలిపించినట్లు వ్రాసియున్నాఁడు (౧. ౧౨); కాని యీబాదాలి యెక్కడ నున్నదో తెలియదు. 'బాగాలి' యను గ్రామ మొకటి బళ్లారిజిల్లా హరపనహళ్లి తాలుకాలోఁ గలదు. కోనేటిరామరాజు మొదలయినవారు దత్తమండలములలోనే చిన్నజమీన్దారులుగ నుండి రని తోఁచుచున్నది. అయినను ఇది యింకను శోధింపవలసినవిషయము.

1. ఆంధ్రకవులచరిత్రము, ౨-వ భాగము.
2. తెనాలి అన్నయ్య. ఆంధ్రపత్రిక - సంవత్సరాదిసంచిక ౧౯౧౪, ౯౯ పుట.
3. Brigg's Ferishta ; vol. 3, p. 141.
4. రాజమహేంద్రవరమునందు చింతామణిముద్రాక్షరశాలాధికారులచే ౧౯౦౬ లోఁ బ్రకటింపఁబడిన సుదక్షిణాపరిణయముయొక్క రెండవకూర్పు మేము ఉపయోగించినాము. మాకుఁ బ్రత్యంతరము దొరకలేదు, కావున 'బాధాలి' యనుపాఠము సరియైనది కాదని నిశ్చయముగఁ జెప్పుటకు వీలు లేదు.

సుదక్షిణాపరిణయకావ్యము :— సుదక్షిణాపరిణయ మయిదాశ్వాసములకావ్యము. ఇందు రమారమి తొమ్మిదివందలపద్యములు కలవు. ఇందు సూర్యవంశపురా జయిన దిలీపునిగుఱించిన కథ కలదు. కాళిదాసుఁడుకూడ తన రఘువంశకావ్యమును ఈరాజుచరిత్రముతోడనే ప్రారంభించెను. కాని యితఁడు సుదక్షిణను వివాహ మాడి కొంతకాలము ప్రభుత్వము చేసినతరువాత జరగినవృత్తాంతము రఘువంశమునందుఁ జెప్పఁబడెను. ఈకావ్యమునందు వివాహమునకుఁ బూర్వము జరగినవృత్తాంతము వర్ణింపఁబడినది. దిలీపునకు నిందుమతికిని జరిగినవివాహముతో నీకావ్యము ముగియును. ఈ కావ్యమందలి కథ సంగ్రహముగ నీక్రింద నిచ్చుచున్నారము :—

అంశుమంతుఁ డనురా జొకఁ డయోధ్యాపురంబు నేలుచుండెను. అతఁడు మాళవరాజుకూఁతు రగు భానుమతిని పరిణయమాడెను. వారి కెన్నాళ్లకును సంతానము కలుగదయ్యెను. అంత నంశుమంతుఁడు రాజ్యమును మంత్రి కొప్పగించి, భార్యను వెంటఁగొని, మేరుపర్వతమున కేఁగి శివునిగూర్చి ఘోరతప మాచరింప సాగెను. అతఁడు చేయుతపమున కింద్రాదులు వెఱచి శివునికడ కేఁగి, అతఁడు కోరినవరము లొసఁగు మని వేఁడుకొనిరి. శివుఁడును వల్లె యని వారి నంపి ‘అర్థార్థికల్పశాఖి’ యగు నిజభక్తుని జూడర మ్మని పార్వతిని బిల్చెను. ‘రాజులు దుష్టచిత్తులు. వారికి భావశుద్ధి యుండ’ దని యామె పలుక ‘నీ సందేహమును దీర్చెదను, నాతో ర’ మ్మని శివుఁ డామెను దోడ్కొనిపోయెను. అట నంశుమంతుఁడు భోజనముం జేయఁదలఁచి అతిథికొఱ కెదురు చూచుచుండెను. ఇంతలో నచ్చటికి ముసలిబ్రాహ్మణదంపతులవేషములతో పార్వతీపరమేశ్వరులు వచ్చి, తమకు సంతానము లేనందున వగచుచుండ నొకసిద్ధుఁడు దమ్ము కనికరించి మేరుప్రాంతమునఁ దప మొనరించుచున్న అంశుమంతుని భార్యాసహితముగా కాళికాదేవికి బలి యిచ్చిన నామె ప్రసాదించు నని చెప్పె ననియు, వా రున్ననెలవును జూప వేఁడెద మనియుఁ బల్కిరి. అప్పు డా రాజదంపతులు తమ్ముఁ దెల్పుకొని బ్రహ్మార్పణ తత్పరులై కపటవేషధారులను వెంబడింప సమకట్టిరి. అది చూచి శివుఁడు సాక్షాత్కరించి, నిజభక్తునికి పుత్త్రవర మొసంగి, పాశుపతాస్త్రమును సమంత్రకముగ ననుగ్రహించి చనియె. కొన్నాళ్లకు భానుమతీదేవి యొకశుభలగ్నమున నొకసుతునిం గాంచెను. అప్పు డాకాశవాణి వానికి దిలీపుఁ డని నామకరణముం జేసెను. దిలీపుఁడు దినదినప్రవర్ధమానుఁడై యౌవనవంతుఁడు కాఁగా, అంశుమంతుఁ డతనికిఁ బట్టము గట్టి తపముఁ జేయ వనమున కరిగెను.

వనధర విద్యున్మాలిక లను విద్యాధరదంపతులకు గంధగజుఁ డను పుత్త్రుఁడు జనించెను. ఒకనాఁ డతఁడు కొందఱప్సరసల వెంటనిడుకొని విశ్వామిత్త్రునితపోవనమునం బ్రవేశించి, అందు స్వేచ్ఛమై విహరించి సీధుపానముం జేయుచుండెను. అది చూచి విశ్వామిత్త్రుఁడు మహోగ్రుఁడై రాక్షసుఁడవు గమ్మని యావిద్యాధరునికి శాప మొసంగెను. అంతట నతఁడు రాక్షసాకృతి వహించి మాయావతి యనుపురమును నిర్మించి రత్నచూడాభిధానుఁడై పరఁగుచు, నన్నిలోకములను జయించి యింద్రునిరాజధాని యైన అమరావతిపై దండువెడలెను. మొదట నతఁ డింద్రు నోడించి జయలక్ష్మీకరగ్రహణ మొనర్పనెంచెను గాని, జయంతుఁడు విజృంభించినందున నప్పటికి ముట్టడిఁ జాలించి, నిజపురమున కేఁగక బ్రహ్మనుగూర్చి జలధరాశ్రమమునఁ దపముఁ జేయఁబోయెను.

దిలీపుఁడు వైభవముతో రాజ్యము నేలుచుండెను. ఒకనాఁ డతఁడు కొలువు దీర్చి యుండ ధూమకుఁ డను బోయవేటకాఁడు వచ్చి సింహ మొకటి దేశము నంతయుఁ బాడుచేయుచున్న దనియు, దాని నెట్లయిన సంహరింపవలయు ననియు వేఁడుకొనెను. దిలీపుఁ డంత వేఁటవెడలి, సింహమును వేఁటాడి బాణ మేయ నది యదృశ్యమై స్త్రీరూపముం జెంది యిట్లని తనకథను దెల్పెను: “నేను హరిణి యను అచ్చరను. ఒకనాఁ డింద్రుఁడు నన్నుఁ బిలిచి వీతహవ్యముని తపముఁ జెఱుపఁబంచెను. నేనును వల్లె యని యెంత ప్రయత్నించినను, ఆముని నిశ్చలుఁడైయుండె. అంత నే నాతనికంఠము గీరి ‘సింహము గీరె నిదిగో చూడు’ మని పల్క నతఁడు కోపించి నన్ను సింహమూర్తివై సంచరింపు మని శపించెను. నేఁ నతనిని వేఁడుకొన నతఁడు కరుణించి ‘దిలీపునివలన నీకు ముక్తి కలుగఁగల’దని చెప్పెను. అంతకుముం దొకనాఁడు నారదుఁ డింద్రునికడకు వచ్చి ‘రత్నచూడుఁ డనురాక్షసుఁడు బ్రహ్మవలనఁ దా నెవ్వరిచే మృతి నొందునో, వానితల వేయివ్రక్క లగునట్లు వరముంబొందె’ నని చెప్పెను. అప్పు డింద్రుఁడు బ్రహ్మను ప్రశ్నింప నతఁ డొకానొకకన్యను పరిణయమాడు దిలీపుఁ డతనిని సంహరింపఁ గలఁ డని పల్కెను. ఆలతాంగి ఎవ్వనిపుత్త్రికయో వినఁబడరాదయ్యె.” ఇట్లు చెప్పి యాయప్సరస యదృశ్యమయ్యెను.

అప్పుడు దిలీపుని వెదకికొనుచు నిజసైన్యములు వచ్చిచేరెను. దిలీపుఁడు జరిగినసంగతి తనమంత్రి యగుసుదర్శనునికిఁ దెల్పి యాకన్యనుగూర్చి యెఱుఁగుదువే యని యడుగ నతఁ డిట్లు చెప్పసాగెను: “నే నొకనాఁ డుద్యానవనమున విహరించుచుండ నొకడేగచేఁ దఱుమఁబడుచున్న చక్రవాకి వచ్చి నాశరణు వేఁడెను. అంతట నేను చక్రవాకి కభయహస్త మిచ్చి, డేగను భస్మ మొనర్చితిని. డేగ రాక్షసాకారమునఁ బడెను. చక్రవాకియు స్త్రీ యయ్యె. అప్పు డాశ్చర్యచకితుఁడనై తద్వృత్తాంత మడుగ నాస్త్రీ యిట్లని చెప్పెను: ‘నేను సాధ్యలోకాధిపతి యగు చంద్రపాలునికూఁతురను. నాతండ్రికిని, మగధరా జగు సురథునికిని జాల స్నేహము. ఇట్లుండ రత్నచూడుఁడు మగధరాజుపై దండెత్తి చంపకావతిని ముట్టడింప, నతఁ డా రాక్షసుని ప్రతాపాగ్నికి తాళలేక తొలఁగిచని, శాండిల్యముని యొద్ద కరిగి రత్నచూడుని సంహరింపఁజాలు పుత్త్రు నిమ్మని వేఁడెను. అంత నమ్మునియుపదేశానుసారమున సురథుఁడు గంగాతీరమున

యజ్ఞముఁ జేయ అగ్ని ప్రత్యక్షుఁడై యొకకన్యను ప్రసాదించి, సుదక్షిణ యని నామకరణముం జేసి యదృశ్యుఁడయ్యె. కొన్నివత్సరముల కాబాలికకు యౌవనము ప్రాప్తించె. ఈసంగతిని కలహభోజనుఁ డగు నారదుఁడు రత్నచూడునకుఁ దెల్ప నతఁడు చంపకావతిపై మరల దండెత్తి 'నీభామార్తె నిచ్చు టొండె, నీరాజధాని దహన మగు టొండె' నని సందేశ మంపెను. అంతటఁ నతఁడు చేయున దేమియును లేక విష్ణుదేవుని బ్రార్థింప నతఁ డా పురమును చీమ చిటుకు మనకుండ బ్రహ్మనివసించుశైలమునకుఁ జేర్చెను. రాక్షసుఁ డీమోసము గ్రహించి నిజపురంబున కేఁగి సురథునినెలవు కనుఁగొన చారులఁ బంచె. నే నొకనాఁడు సురథునిసౌధమున కేఁగుచుండ రశ్మికేతనుఁ డనురాక్షసుఁడు నన్ను బలిమిమైఁ బట్టరా నేను చక్రినైతిని, అంత నతఁడును శ్యేన మయ్యె'. ఇట్లు చెప్పి యాస్త్రీ సాధ్యలోకమున కరిగె." ఇవ్విధమున సుదక్షిణనుగూర్చి తెలిసికొని దిలీపుఁడు మన్మథానలతప్తుఁ డయ్యెను. అప్పుడు రౌద్రవదనుఁ డను రాక్షసమంత్రి వినువీథి నేఁగుచు 'హా! సుదక్షిణా!' యని విరహార్తిం గుందుచున్న రాజును గాంచి 'అతఁడే సుదక్షిణను వరించుదిలీపుగా గ్రహించి, వానిని, సుదర్శనుని తనవిమానమున నిడుకొని యేఁగుచుండెను. ఈసన్నఁదెలిసి దిలీపుఁడు రాక్షసుని వధించి పుష్పకము నెక్కి కొంతద వ్వేఁగ నచ్చట నొకయుద్యానవనము గాన్పింప దిగిరి. అప్పుడు వనదేవత వారికి ప్రత్యక్షమై, సుదక్షిణ యచ్చటనే విరహబాధ నొందుచున్న దని తెలుపఁగా వారు సఖీజనపరివృతయైనసుదక్షిణను డాసిరి. అట్లు సుదక్షిణాదిలీపు లన్యోన్య సందర్శన భాగ్య మనుభవించుచుండ నొకపులి లేడిపిల్లను దఱుముకొని వచ్చి నందున స్త్రీ లందఱును తలయొకదారిని పాఱిరి.

సుదక్షిణాకరగ్రహణ మొనరింపకపూర్వము రత్నచూడుని దునుమ నెంచి, దిలీపుఁడు నిజపురమున కేఁగి సైన్యముల సమకూర్చుకొని మందరశైలముమీఁదికి దాడివెడలి, మాయావతిని ముట్టడించెను. అంతఁ దుములయుద్ధము ప్రారంభమయ్యెను. అందు దిలీపుఁడు రత్నచూడుని పాశుపతాస్త్రమున సంహరించి, అతనితనువును బడబాగ్ని మధ్యమున వైచెను. తరువాత నొకశుభలగ్నమున సుదక్షిణాదిలీపులకు మహావైభవముతో వివాహమహోత్సవము జరగెను.

కావ్యవిశేషములు :— ఈ కావ్యముపేరు సుదక్షిణాపరిణయము, అయినను సుదక్షిణకథ చివర రెండాశ్వాసములలోమాత్రము వచ్చును. మొదటి మూఁడాశ్వాసములందును దిలీపునికథయే వర్ణింపఁబడినది. ఈకావ్యము రసముగలకావ్యములలో నొక్కటి యని చెప్పవచ్చును. మహాకావ్య మని కాని, లోకోత్తర మైన దని కాని చెప్పుటకు వీలు లేకపోయినను ఇందలి 'కవిత్వము సలక్షణమై మధురమై కర్ణరసాయనముగా నున్నది' యని శ్రీవీరేశలింగముగారి యభిప్రాయముతో నేకీభవించుచున్నాము. పాశ్చాత్యసాహిత్యవిమర్శనశాస్త్రానుసారము చూచితిమేని, ఇందు నేపాత్రయొక్కయు స్వభావోన్మేలనము కానరాదు. నాయకుఁడు దిలీపుఁడు, నాయిక సుదక్షిణ, ప్రతినాయకుఁడు రత్నచూడాసురుఁడు. వీరితరువాతఁ జెప్పఁదగినవారు దిలీపునితండ్రి అంశుమంతుఁడు, సుదక్షిణతండ్రి సురథుఁడు. వీరిలో నాయిక మనకు విరహవేదనకాలమందు నొక్కసారి, మఱియు వివాహసమయమున నొక్కసారిమాత్రము కొలఁదికాలము కానవచ్చును (౫-వ ఆశ్వాసము). అప్పుడైనను ఒక్కమాటకూడ మాటలాడదు. కావున నామె దిలీపునికొఱకు విరహతాపము పడునట్టియొక చక్కనిస్త్రీ యన్నమాట తప్ప నామెనుగుఱించి మన మామెమాటలవలనఁ గాని, చర్యలవలనఁ గాని యేమియు నెఱుఁగఁజాలము. ఇఁక నాయకుఁడుమాత్రము మనకుఁ బెక్కుసారులు కానవచ్చును. ఎన్నిసారులు కానిపించినను యుద్ధము చేయఁగలవాఁడు, వేఁటాడఁగలవాఁడు, స్త్రీని మోహింపఁగలవాఁడుగఁ గానవచ్చును. మొట్టమొదట నింద్రుఁడు పరాజితుఁడై తనయొద్దకు రాఁగా నాతనిసాయమునకుఁ బోవ యత్నించుటయు, సింహముబాధ పల్లెవారికిఁ దొలఁగించుటకు వేఁటకుఁ బోవుటయు నాయకునియొక్క పరోపకారచింతను గొంత వఱకు సూచించుచున్నవి. కాని యిది శృంగారప్రబంధ మని కాఁబోలు కవి యీ మనోభావమును పూర్తిగఁ జిత్రించుటకు యత్నము చేయలేదు. ప్రతివీరుఁడైన రత్నచూడునిచర్యలు నాయకునిచర్యకంటె బాగుగ వర్ణింపఁబడినవి. ఇతఁ డింద్రునిపట్టణముమీఁదికి, సురథునిచంపకావతిమీఁదికి దండెత్తి పోయినప్రకరణములు చక్కఁగానే వర్ణింపఁబడినవి కాని భారత, భాగవతములలో హిరణ్యకశిపుఁడు మొదలయిన దానవు లమరావతిమీఁదికిఁ బోయినప్పుడు చేయఁబడినవర్ణనములకు సరిరావు. నాయకునితలిదండ్రు లయిన భానుమత్యంశుమంతులస్వభావోన్మేలనము చక్కఁగఁ జేయఁబడినది. వారు కపటవేషధారులైన శివపార్వతులకై తమదేహములను సమర్పించుటకు సిద్ధపడినప్రసంగవర్ణనముఁ జూచిన వారిసచ్చారిత్రమంతయు నొక్కసారి వెల్లడి కాఁగలదు. పాత్రయొక్కస్వభావావిష్కారమునకు నొక్కచిన్నప్రసంగము చాలును. పెక్కుపద్యము లక్కఱలేదు. అంశుమంతుఁడు దిలీపునకు రాజ్యము గట్టి యరణ్యమునకుఁ బోవునప్పుడు కుమారునకుఁ బ్రజలను చక్కఁగఁ జూడు మని చేసినబోధవలన ఆతనిస్వభావము వెల్లడి యగుచున్నది. ఇట్లీకావ్యమునందుఁ దమగుణములచేఁ జదువరులగౌరవమునకుఁ బాత్రమై 'ఆహా! మంచివాం' డ్రనిపించుకొనుపాత్రలు అంశుమంతుఁడు, భానుమతియు నను వా రిద్దఱే. చదువరులకు నితరులయెడ నగౌరవము కలుగు నని కాదు; ఇతరుల విషయమై యౌదాసీన్యభావము కలుఁగును.

ఈకవి జాతీయములగు సామెతలను అచ్చటచ్చటఁ బద్యములఁ దమిడ్చి కావ్యమునకు శోభ తెచ్చెను. అందులకుఁ గొన్నియుదాహరణములు:—

'పేదతెవు లింక నంగడిఁ బెట్టకున్నఁ దీఱదు' (౨-౫౧)
'చూడంబోయెడుతీవ కాళ్లఁ దవిలెన్' (౨-౬౮)
'ఆడంబోయెడుపుణ్యతీర్థ మెదురైనట్లు' (౨-౬౮)

'మృదునకు మ్రొక్కఁగఁ బోయిన గుడి మీఁదఁ బడినయట్లు'
(౨ - ౭౦)
'కావఁ గాచినవెన్నల గాదె బ్రతుకు' (౨ - ౭౪)
'కతకుఁ గాల్లు ముంతకుఁ జెవులు గల్పించినట్లు' (౪ - ౨౫)
'పంచేటికోఁడమకుఁ గొమ్ము చూపునట్లు' (౪ - ౨౫)

అచ్చటచ్చటఁ గొన్ని విడివర్ణనలు ఔచిత్యముఁ గల్గియున్నవి. ద్వితీయాశ్వాసమందలి మాయాబ్రాహ్మణ - బ్రాహ్మణీ (శివ, పార్వతుల) చర్యలు, తృతీయాశ్వాసమునందలి బోయవేటగానివర్ణనయు, మాటలును పఠనీయములు.

ఈకవి తనకంటెఁ బూర్వకవులయొక్కయు, తనకాలమువారియొక్కయు కావ్యములను జూచి వారికావ్యములలోని సీసపద్యముల మాదిరి, కొన్ని సీసపద్యములను రచించినట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఈక్రిందికొన్ని యుదాహరణములను జూడుఁడు :—

సీ. ఆర్యసన్నుతమహోదైర్యనిర్జితపంచ
బాణుచే రక్షితబాణుచేత [౧-౨.

సీ. అపరంజి బలుగట్టు యతిమనంబులగుట్టు
విల్లుగా నిల్లుగా వెలయునతని [౨-౧౧౬.

సీ. పైశున్యరసవసాభ్యర్ణవుల్ కర్ణముల్
మాననివాసంబు మానసంబు. [౨-౭.

సీ. వైడూర్యరుచి మించువన్నెలు కన్నులు
తపనీయవిస్ఫూర్తిఁ దొలుఁ జెవులు [౩-౧౫౬.

సీ. అది సుధాకరబింబ మానొకో కాదొకో
కాదు చక్కనినెమ్మొగంబు గాని [౪-౧౧౩.

(కొ. వేం. ల.)

అన్నలూరు — కడపజిల్లా, ప్రొద్దుటూరుతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౩౧౦ (౧౯౩౧).

అన్నవరం — ౧. గుంటూరుజిల్లా, తెనాలితాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౮౩౬ (౧౯౩౧).

౨. పశ్చిమగోదావరిజిల్లా, భీమవరముతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౬౭ (౧౯౩౧).

౩. కృష్ణజిల్లా, దివితాలూకాయందలి జమీన్‌దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౩౬౬ (౧౯౩౧).

౪. గుంటూరుజిల్లా, బాపట్లతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౪౬౨ (౧౯౩౧).

౫. నెల్లూరుజిల్లా, పొదిలితాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౨౩ (౧౯౩౧).

౬. కర్నూలుజిల్లా, కోయిలకుంట్లతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౪౩౨ (౧౯౩౧).

౭. గుంటూరుజిల్లా, నర్సారావుపేటతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౦౦౯ (౧౯౩౧).

౮. నెల్లూరుజిల్లా, కావలితాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౭౪౯ (౧౯౩౧).

౯. నెల్లూరుజిల్లా, దర్శితాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౯౮ (౧౯౩౧).

౧౦. కృష్ణజిల్లా, నందిగామ తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౫౨౯ (౧౯౩౧).

౧౧. కృష్ణజిల్లా, నూజవీడుతాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౦౦౯ (౧౯౩౧).

౧౨. తూర్పుగోదావరిజిల్లా, పెద్దాపురంతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౮౪౨ (౧౯౩౧).

౧౩. తూర్పుగోదావరి, ఏజెన్సీ జిల్లా, భద్రాచలంతాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౮౦ (౧౯౩౧).

౧౪. విశాఖపట్టణముజిల్లా, భీమునిపట్టణముతాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౧౬౨ (౧౯౩౧).

౧౫. విశాఖపట్టణముజిల్లా, గొల్గొండతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౯౭౪ (౧౯౩౧).

౧౬. విశాఖపట్టణముజిల్లా, పాల్కొండతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౪౫౦ (౧౯౩౧).

౧౭. విశాఖపట్టణముజిల్లా, వీరవల్లితాలూకాయందలి జమీన్‌దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౩౩౦.

అన్నవరప్పాడు — గుంటూరుజిల్లా, నర్సారావుపేటతాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౫౨౩ (౧౯౩౧).

అన్నవరము అగ్రహారము — విశాఖపట్టణముజిల్లా, బొబ్బిలితాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౬౨ (౧౯౩౧).

అన్నసముద్రం — కర్నూలుజిల్లా, మార్కాపురంతాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౪౧౧ (౧౯౩౧).

అన్నా — ఆసియాఖండమందలి తుర్కీదేశములోని యొకపట్టణము. ఇది బాగ్దాద్ సరిహద్దులో 'యూఫ్రెటీస్' నదియొడ్డుననున్నది. దీనియెదుట ఫలవంతములైన సుక్షేత్రములుగల చిన్నచిన్న

ద్వీపములు కలవు. ఇది యెడారినడుమ నున్న పట్టణ మగుటచే బాట సారులు విరమించుటకై మిక్కిలి యుపయోగకరముగ నుండును. పూర్వకాల ముండిన నాల్గుదుర్గములగుర్తు లిచటఁ గలవు.

అన్నా ఐవనోవ్నా — (౧౬౯౩ - ౧౭౪౦) రష్యా దేశమునకుఁ జక్రవర్తిని, ఐదవ ఐవన్ అను రాజునకుఁ గూఁతురు, పీటర్ ది గ్రేట్ అనువానికి సవతిచెల్లెలు. ౧౭౩౦ లో రెండవ పీటర్ చనిపోఁగా నీమె రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈమె స్వేచ్ఛగ నిరంకుశముగ ప్రభుత్వము చేసెను. బిరన్ అనువాఁ డీమెకృపకుఁ బాత్రుఁ డయ్యెను. వాని కీమె మంత్రిత్వ మొసంగినందున వాఁడు ప్రజలను మిక్కిలి పీడించెను.

అన్నాకోమ్నేనా — (౧౦౮౩ - ౧౧౪౮) బైజంటయిన్ దేశపురాజపుత్రి. ఈమె విదుషీచరిత్రగ్రంథమును వ్రాసెను. పండితులకు నాశ్రయ మిచ్చెను. ప్రథమ అలెగ్సియస్ (Alexius I) అను రాజునకుఁ గూఁతురు. ఈమెభర్తపేరు నిసెఫోరస్ బ్రయన్నియస్ (Nicephorus Bryennius). తండ్రిమరణసమయమునందు నీమె యాతనిరాజ్యము తనభర్త కిమ్మని వేఁడెను. కాని యాతఁ డందుల కొప్పుకొనలేదు. తరువాత నీమె తమ్ముఁడు రా జయ్యెను. ఆతనిని జంప నీమె కుట్ర పన్నెను. కుట్ర వెల్లడియైనందున నీమెయు, నీమెభర్తయు గ్రీసుదేశమునకుఁ బాఱిపోయిరి. తరువాత నీమె తన కాల మంతయు విద్యావ్యాసంగమునందే కడపెను. ఈమె ' అలెగ్జియాడ్ ' అను కావ్యమును రచించెను. అందు తనతండ్రిచరిత్రమును వర్ణించెను.

అన్నాజీదత్తు — శివాజీయొక్క విశ్వాసపాత్రులగు సేనానాయకులలో నొకఁడు. ఇతఁడు మిగుల శౌర్యశాలియై యనేక యుద్ధములందు శివాజీకిఁ దోడుపడియుండెను. క్రీ. శ. ౧౬౭౦-వ సంవత్సరమున పేష్వా, నీలోపంతుసోనదేవులకు సహాయుఁడై యితఁడు మొగలాయీలను మహారాష్ట్రమునుండి వెడలనడఁచెను. అఫ్జుల్ ఖానుమరణానంతరము మహారాష్ట్రులు విజాపురరాజ్యప్రదేశముల ననేకముల వశము గావించుకొనసాగిరి. వానిలో కోల్హాపుర సమీపమందలి పన్హాలాదుర్గము నన్నాజీయే వశము చేసికొనెను. మఱియొకసమయమున నితఁడు హుబ్లీనగరమును జయించి యచటి వస్త్రాగారముల స్వాధీనము గావించికొనెను. శివాజీ దక్షిణదండయాత్రలకుఁ బోవునపు డతనిచే నియోజితుఁడై యన్నాజీ సరిహద్దుదేశములఁ బాలించియుండెను. ఔరంగజేబువలన నిమంత్రితుఁడై ఢిల్లీకిఁ బోవునవసరమున శివాజీ యన్నాజీయాధిపత్యముగల యొక సంఘమునకుఁ దనరాజ్యము నొప్పగించిపోయెను. ఇతఁడు శివాజీ రాజ్యాభిషేకసమయమున ఛత్త్రధారణ మొనరించెను. శివాజీమరణానంతర మితఁడు సంభాజీకి విరుద్ధముగఁ బనిచేసియుండుటవలన నతఁడు జయించి సింహాసన మెక్కినతోడనే యన్నాజీని చంపించెను.

అన్నాపురము — గంజాంజిల్లా, తెక్కలి తాలూకాలోని జమీన్దారీగ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౧౮౭ (౧౯౩౧).

అన్నారెడ్డిపాలెం — నెల్లూరుజిల్లా, కోవూరుతాలూకాయందలి గ్రామము జనసంఖ్య ౧,౪౯౩ (౧౯౩౧).

అన్నిగిరి — బొంబాయి కోస్తాలోని ధార్వాడ్ జిల్లాలో నున్న నవల్గుంద్లోని యొక గ్రామము. ధార్వాడ్నుండి గదగ్ మీఁదుగా బళ్లారికి వెళ్లురస్తామీఁద నున్నది. ఈగ్రామమునకు దక్షిణమహారాష్ట్ర-యినుపదారియొక్క స్టేషను కలదు. ఇచ్చట కాయధాన్యము, ప్రత్తియొక్క వ్యాపారము విశేషముగా కలదు. ఇక్కడ ప్రతివారమును సంత జరగును. ఈగ్రామముయొక్క విశేష మేమనఁగా, ఇచ్చట నమృతేశ్వరునిదేవాలయ మొకటి గలదు. దీనిని జఖనాచార్యులు కట్టించె నందురు. ఇది ౭౬ స్తంభములమీఁద నిలిచియున్నది. ౧౧౫౭ మొదలు ౧౨౦౮ సంవత్సరముల నడుమ లిఖించిన శాసనములు దేవాలయమున నున్నవి. ౧౧౬౧-వ సంవత్సరమున బిజ్జలుఁ డను కలచురియోధుఁడు పడమటిచాళుక్యుల నోడించి, అన్నిగిరిని ముఖ్యపట్టణముగా చేసికొనెను. ఆంగ్లేయప్రభుత్వముయొక్క ఆదియందు నీపట్టణము నిపానిప్రభువుజాగీరులో నొకటిగా నుండెను. అటుపిమ్మట ౧౮౩౯-వ సంవత్సరమున బ్రిటీషువారి క్రిందికి వచ్చెను. ఈ పట్టణమందు నాలుగుపాఠశాలలు గలవు. అందులో నొకటి బాలికలకుఁగాను నియమింపబడినది.

అన్నుపురము — ౧. గంజాంజిల్లా, పర్లాకిమిడి తహశీల్లోని జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౯౭ (౧౯౩౧).

౨. గంజాంజిల్లా, పర్లాకిమిడి తాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౧౯ (౧౯౩౧).

అన్నూరు — చిత్తూరుజిల్లా, పుత్తూరుతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౫౧౨ (౧౯౩౧).

అన్నూరుకస్బా — చిత్తూరుజిల్లా, పుత్తూరుతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౯౩ (౧౯౩౧).

అన్నెబోయినిపల్లి — నెల్లూరుజిల్లా, కందుకూరుతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౫౦౭ (౧౯౩౧).

అన్నెరావుపేఁట — కృష్ణజిల్లా, నూజవీడుతాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౭౬ (౧౯౩౧).

అన్యతఃప్లక్షము — కురుక్షేత్రమునందలి యొక సరోవరము (శతపథబ్రాహ్మణము., ౧౧. ౫. ౧. ౪).

అన్యథానుపపత్తి — మీమాంసకులమతమున నొక ప్రమాణము. ఇది అర్థాపత్త్యంతర్గతము. బలిసినభద్రయ్య పగలు

భుజింపఁడు. అట్లనినతోడనే రాత్రి భోజనము చేయు నని యూహించుట అన్యథానుపపత్తి. బలియుటకు వేఱుకారణము లేనందున రాత్రి భోజనము చేయు నని యూహింపవలసియున్నది. ఈ బలుపు మఱొకవిధముగా సాధించుటకు వీలు లేదు. కావున దీనిని అన్యథానుపపత్తి యందురు కాని నైయాయికులు దీనిని స్వతంత్ర ప్రమాణముగ నొప్పుకొనరు. ఇదియు నర్థాపత్తియు ననుమానప్రమాణాంతర్గతములే యని వారిభావము.

అన్యథాసిద్ధము — ఇది న్యాయశాస్త్రవిషయక పదము. కారణము కాని దానిని, దానికి నిజమైనకారణముతోఁ గల సంబంధమునుబట్టి, కారణముగ నెంచినయెడల నది యన్యథాసిద్ధ మనఁబడును. కార్యమునకు నియతపూర్వ మయ్యును కారణము కానిదానిని అన్యథాసిద్ధ మందురు. 'కార్యకారణములకు సంబంధ మెట్టిది? కారణ మెల్లపుడును కార్యమునకు నియతపూర్వవర్తిగ నుండవలయును' అనునియమమునకు సరియైన యర్థము తెలియక కొందఱు నియతపూర్వవర్తు లయిన యన్నిపదార్థములను కారణములుగ నెంచెదరు. అవి అన్యథాసిద్ధములే కాని కారణములు కావు. ఘటమునకు కుమ్మరివాఁడు కారణము. ఎందులకు? నియతపూర్వవర్తి గనుక. అట్లే కుమ్మరివానితండ్రిగూడ నియతపూర్వవర్తియే. కావున వానితండ్రి, వానితండ్రితండ్రి — యి ట్లందఱును ఘటమునకు కారణము లని చెప్పఁగూడదు. మన్ను లేనిది కుండ కానేరదు గనుక మన్ను కుండకుఁ గారణము. కాని గాడిద లేనిది కుమ్మరి యామన్నును వామునొద్దకుఁ దేజాలఁడు కనుక వానిగాడిదయుఁ గుమ్మరి కుండకుఁ గారణ మని చెప్పవచ్చునా? కూడదు. గాడిద అన్యథాసిద్ధము. ఇట్లు కారణలక్షణము చెప్పునపుడు నియతపూర్వవర్తిత్వ మనఁగా లఘు నియతపూర్వవర్తిత్వ మని యర్థము చేసికొనవలయును; అనఁగాఁ దక్కువలోఁ దక్కువ యెంత యుండిన కార్యము సిద్ధించునో యంతియే కారణమని యనవలయును. నియతపూర్వవర్తియొక్కలఘుత్వము మూఁడు విధములు; శరీరకృతము, ఉపస్థితికృతము, సంబంధకృతము.

అన్యథాసిద్ధము లైదువిధములు :—

౧. కారణవృత్తి, లేక కారణతావచ్ఛేదకరూపధర్మము: కుమ్మరివానిదండము ఘటమునకుఁ గారణమే కాని తద్ధర్మమైన దండత్వము కారణము కాదు, అన్యథాసిద్ధము.

౨. కారణగుణము: దండము కారణమే కాని దండముయొక్క రూపము రంగు మొదలగునితరగుణములు కారణములు కావు. కావున కారణగుణము లన్యథాసిద్ధములు.

3. వేఱుకార్యమునకుఁ బూర్వవర్తి (కారణము) అని తెలిసినదానిని, ప్రస్తుతకార్యమునకుఁ బూర్వవర్తిగాఁ జెప్పినయెడల నది అన్యథాసిద్ధ మగును. ఆకాశము శబ్దమునకుఁ గారణ మని తెలిసియు నాకాశమును ఘటమునకుఁ బూర్వవర్తిగ నెంచినయెడల నాకాశము అన్యథాసిద్ధ మగునేకాని కారణము కానేరదు.

౪. కారణముయొక్క కారణత్వము నపేక్షించుట. కుండకు కుమ్మరి కారణము; కుమ్మరివానికి వానితండ్రి కారణము. కావున కుమ్మరివానియొక్కతండ్రి కారణముయొక్కకారణము. అందుచే నన్యథాసిద్ధము.

౫. ఘటమునకు కుమ్మరివానిగాడిద కారణము కాదు. అన్యథాసిద్ధము.

ఇందును గుఱించి 'కారణము' అను శబ్దముక్రింద వివరముగాఁ జర్చింపఁబడును.

అన్యాక్రాంతము — ఇది ఆస్తిని ప్రత్యేకించుటకుఁ గాని, విడఁదీయుటకుఁ గాని పేరు. వ్యవహారమున ఆస్తిని బుద్ధిపూర్వకముగ నితరులకు విక్రయించినను, తనఖాపెట్టినను అన్యాక్రాంతము చేయుట యందురు. ఆస్తి వారసత్వమురూపమునఁ జెందునపు డది యన్యాక్రాంతము కానేరదు.

అన్లోరోబాటియా — గంజాంజిల్లా, బరహంపురము తాలూకాకు చెందిన గ్రామము. జనసంఖ్య ౫౩౯ (౧౯౩౧).

అన్వరి — ఒకగొప్ప పారసీకకవి. ఖురాసాన్ దేశజుఁడు. సుల్తాన్ సంజర్ సల్జూకి అనురాజునాస్థానకవి. ఇతఁడు జ్యోతిషమునుగూడ బాగుగ నెఱిఁగియుండెను. ఇతఁడు బాల్ఖ్‌లో క్రీ. శ. ౧౨౦౦-ల సంవత్సరమున మృతుఁ డయ్యెను. ఇతని పద్యము లన్నియు 'దీవాన్ అన్వరి' యను గ్రంథమునందు సంగ్రహింపఁబడినవి.

అన్వరుద్దీనుఖాను — కర్ణాటకనవాబు లనఁబడువారికి మూలపురుషుఁడు. ఇతఁడు ఔరంగజేబు కొలువునుండి ప్రసిద్ధివహించిన అన్వరుఖాన్ అనునతని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు. ఇతఁడు మొదట ఢిల్లీచక్రవర్తివలన కోరాజహానాబాద్ ప్రాంతమునకు సుబేదారుగా నేర్పఱుపఁబడెను. కాని యచ్చటఁ దిన్నగా బని చేయలేక యితఁడు చెప్పకుండ అహమదాబాదునకుఁ బాఱిపోయెను. నైజామ్ ఉల్‌ముల్క (ఇప్పటి నిజామువూలపురుషుని) యొక్క తండ్రియైన గాజీ ఉద్దీన్‌ఖాన్ ఈతనికి నూరతులో గొప్ప యుద్యోగ మిచ్చెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౭౨౫ న దక్కనునందు నవాబు ఆసఫ్జా నైజాముల్‌ముల్కను గలసికొనెను. నైజాము హైదరాబాదుప్రాంతదేశమున రేఁగిన అల్లరుల నణఁచి రాజ్యమును క్రమపద్ధతిని బెట్టుచుండినకాల మది. ఈతరుణమున ఏలూరు, రాజమహేంద్రవరముసర్కారులయందలి జమీన్దారులు ప్రభుత్వమున కెదురుతిరిగి విప్లవము గలిగించుచుండుటచేత ఆసర్కారులయం దల్లరుల నణఁచి శాంతి నెలకొల్పుటకు నైజాము అన్వరుద్దీనుఖానును ఆసర్కారులకు ప్రభువుగ నియమించెను. ఇతఁడు ౧౭౨౫

మొదలు ౧౭౪౧ వఱకు నీసర్కారులను పాలించెను. ఈసర్కారుల యందలి విప్లవము నణఁచుటలో నితనికి ౧౭౩౨-౧౭౩౯ సంవత్సరములందు రాజమహేంద్రవరమునకు ప్రభువుగనుండి, యిప్పటికిని స్థానికగాథలందు హాజీహుస్సేను అనునామమునఁ బరఁగు రుస్తుంఖాను సహాయుఁడుగ నుండెను. అన్వరుద్దీన్ ఖానుపరిపాలనము తీవ్రతకును, కాఠిన్యమునకును పేరుకెక్కినది. రుస్తుంఖానుకుమారుఁడగు నూరుద్దీను తనతండ్రిని జంపి, రాజమహేంద్రవరముసర్కారునకుఁ దానే యధికారియై నిజాముప్రభుత్వమును ధిక్కరించినపుడు అన్వరుద్దీన్ అతనిని సంహరించి యాసర్కారును దనయధీనమునకుఁ దెచ్చుకొనెను. ఆసఫ్‌జా తిరుగఁబాటుల నణఁచి శాంతిని నెలకొల్పుటకు ౧౭౪౩-౧౭౪౪న కర్ణాటకముపయి దండెత్తి వెళ్లినపుడు అతఁడు అన్వరుద్దీన్ ఖానుశక్తిసామర్థ్యములను, రాజభక్తిని గుర్తించి హైదరాబాదుసుబా నాతని కొప్పగించి తద్వ్యవహారభారము నాతనిపయి మోపెను. ఆకాలమున నవాబు అన్వరుద్దీన్ వ్యవసాయాభివృద్ధికిఁ జాలఁ బనిచేసెను.

కర్ణాటకమునందలి యల్లరుల నణఁచి ఆసఫ్‌జా ఆర్కాటు సుబాకు ఖోజా అబ్దుల్లాఖానును నవాబుగ నియమించెను; కాని నియామకము జరగిన కొలఁదికాలమునకే అతఁడు చనిపోవుటచేత ఆపదవికి ౧౭౪౪లో అన్వరుద్దీనుఖాను నియమితుఁడయ్యెను. క్రీ. శ. ౧౭౪౮లో ఆసఫ్‌జా కాలధర్మము నొందినపిదప సింహాసనమునకయి ముజఫరుజంగు పితూరీ రేఁపెను. అతఁడు చందాసాహేబు ప్రోత్సాహమున అన్వరుద్దీనుఖానుపయి దండెత్తివచ్చెను. ఉభయ బలములకు ఆంబూరునొద్ద క్రీ. శ. ౧౭౪౯లో యుద్ధము జరగెను. ఆయుద్ధమున నితఁడు డెబ్బదియేఁడుసంవత్సరములవయసున వీరమరణము నొందెను. మొదట నీతనిశరీరమును ఆర్కాటుజుమామసీదులో సమాధిచేసిరి; కాని యటుపిదప దానిని హైదరాబాదునకుఁ గొనిపోయి ముర్షిద్ షా వలీఉల్లా మసీదుప్రక్క స్థాపితముచేసిరి. ఈతనిపరిపాలనము కడు జనకంటక మయిన దని పేరువడినది. ఈ యన్వరుద్దీనుఖానుకుటుంబమునకు సంబంధించిన చరిత్రమును 'అన్వరు-నామా' యనుపేర మీర్ ఇస్మాయిల్ ఖాన్ అబ్జది యను కవి పారసీ భాషలో రచించెను.

అన్వష్టకము — అష్టకముయొక్క తరువాతితిథి అన్వష్టకము. అది గౌణచాంద్ర పౌష మాఘ ఫాల్గున ఆశ్వినమాసములయందలి కృష్ణపక్షనవమి యగును. ఆదినమున నాహితాగ్నులు మాతృకశ్రాద్ధమును జేయవలయును. పితృ, పితామహ, ప్రపితామహులభార్యలగు ముగ్వురుమాతలనిమిత్తము ద్విజుల భుజింపఁజేయవలయు ననియు, అది కేవలము మాతలకొఱకే కావున మాతృశ్రాద్ధమను పేరఁ బరఁగుననియు దీనిని సాగ్నికుఁడే కావింపవలయు ననియు శంఖస్మృతి వచింపుచున్నది. అష్టకములందువలె నన్వష్టకములందుఁ గూడ నగ్నియందు హవనముం జేసి పూర్వమువలెనే మాతృపితామహీప్రపితామహ్యాదులనిమిత్తము బ్రాహ్మణులభోజనముం జేయింపవలయు నని విష్ణుస్మృతియందు లిఖింపఁబడియున్నది. ఇచ్చట హోమము చేయవలయు ననిమాత్రమే వ్రాసినచో నగ్నియందుఁ జేయవలె ననునర్థము రానేవచ్చును. ఇటు లుండ నగ్నియందు హోమము గావింపవలయు నని వ్రాయఁబడియుండుటవలన నగ్నియందే చేయవలయును గాని విధానేతరప్రాప్త మగు విప్రునిహస్తమునందుఁ జేయ వలనుపడదు. ప్రకృతిభూత మైన శ్రాద్ధమందలి యాధారాంతరమునకు వికృతిభూతశ్రాద్ధమందలి విశేషవిహితాధారమువలన బాధ కలుగును. శరమయబర్హి వలన కుశమయబర్హి బాధింపఁబడుచున్నది. లౌకికాగ్నిలోఁగూడ హోమముం జేయుట గూడదు. పితృసంబంధిహోమమునకు లౌకికాగ్నియందు విధానము లే దని మనువచనము. ఇటులే శ్రాద్ధచింతామణిలోఁగూడ వ్రాయఁబడియున్నది.

అన్వాధి — ఒకఁడొకవస్తువును వేఱొకనిదగ్గఱఁ గుదువబెట్టినచో నారెండవాఁడు మఱియొకనికడ కేఁగి యతనితో నీ వీవస్తువును ఫలానివానికి సమర్పింపు మని చెప్పుచు నతనికిఁ గుదువ యిచ్చిన యెడల నది అన్వాధి యనఁబడు నని వివాదార్ణవసేతువునందు లిఖింపఁబడియున్నది. వచనమూలకముగ నీ వీవస్తువు నముకమనుజునకియ్యవలసిన దని మడువుచుఁ గుదువ యుంచినచో నది అన్వాధి యని హలాయుధుఁడు.

అన్వాధేయము — స్త్రీధనము; వివాహానంతరము బంధువులవలనఁగాని భర్తకులమువారివలనఁగాని స్త్రీకి లభించుధనము.

"వివాహా త్పరతో యత్తు లబ్ధం భర్తృకులాత్ స్త్రియాః,
అన్వాధేయం త దుక్తం తు లబ్ధం బంధుకులా త్తథా.
అని కాత్యాయనుఁడు వచించియున్నాఁడు.

అన్‌హాల్ట్ — జర్మనీదేశమునందలి ఒకచిన్నస్వతంత్రరాజ్యము. ౧౯౧౮-వ సంవత్సరమునకు పూర్వము ఇది జర్మనీసామ్రాజ్యములో నొకభాగముగ నుండినది. కాని ఆయేఁటనే జర్మనీదేశమున సంఘటించిన విప్లవమునకు తరువాత అన్‌హాల్ట్‌ప్రభుత్వము ప్రజాస్వామికముగ (Republican Government) మాఱినది. దీనివైశాల్యము ౮౮౮ చ. మైళ్లు; జనసంఖ్య ౩,౩౧,౨౫౮. పరిశ్రమలు కొన్ని అభివృద్ధిలో నున్నను ఇందలిప్రజలకు వ్యవసాయమే ముఖ్యవృత్తి.

అన్హిల్వాడ — ఈ రాజ్యము ప్రస్తుతము బొంబాయి రాజధానిసరిహద్దులోఁ జేరిన గుజరాత్ రాష్ట్రమునం దుండెను. క్రీ. శ. ౭౪౬-౬౫ సంవత్సరప్రాంతమున చావదరాజపుత్రులలో నొకఁడగు వనరాజు దీనిని స్థాపించెను. ఆతఁడు ౬౦ం వత్సరము పాలించి చనిపోయెను. అతనిపిమ్మట అతనివంశమువారలు ఎనమండ్రు పాలించిరి. ఆఖరు అతఁడు ౯౬౧లో చనిపోయెను. పిమ్మట చాళుక్యవంశజుఁడగు మూలరాజు (౯౪౧-౯౯౬) అను నీతఁడీరాజ్యమునకు ప్రభువై, రాజ్యమును కాఠేవాడ్, కచ్, దక్షిణగుజరాత్ దేశములలోనికి వ్యాపింపఁజేసి ప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. ఈతనిచే

స్థాపితమైన వంశమునకు 'సోలంకి' వంశ మని పేరు. ఈతనిసంతతి వార లిక్కడ రెండుశతాబ్దులవఱకును పాలించిరి. వీరు శైవమతస్థులగుటచే సోమనాథపట్టణమందలి సోమనాథునియాలయమునుగూర్చి చాల శ్రద్ధ తీసికొనియెడివారలు. అప్పటిప్రభు వగు మొదటిభీముని ఓడించి ౧౦౨౪ లో మహమ్మూదుగజనీ దేవాలయమును పడఁగొట్టి ద్రవ్యమును కొల్లగొనెను. గజనీ వెళ్లినతరువాత ఈతఁడి భీమునిచే మరలఁ గట్టఁబడెను. ఈతనిసంతతివారు ౧౧౪౩ వఱకు నీదేశమును పాలించిరి. అటుతర్వాత మూలరాజుయొక్క జ్ఞాతు లీదేశమునకు ప్రభువులై ఒకశతాబ్దివఱకును పాలించిరి. వీరు కాఠేవాడ్, మాళ్వాలకు కూడ నధికారులై యుండుటయేకాక ౧౧౬౦ లో కొంకణదేశముపై దండయాత్ర నడపిరి. ౧౨౪౨ న ఈ మూలరాజువంశ మంతరించినపిమ్మట ధోల్కాదేశస్థు లగు 'వాఘేలులు' అను నొకతెగవారీ ప్రాంతము నేలిరి. వీరిని ౧౨౯౭ లో అల్లాఉద్దీను ఖిల్జీ తఱిమివైచెను.

అపభరణి — భరణినక్షత్రమునకు అపభరణి యని నామాంతర మున్నట్లు కనఁబడుచున్నది. తైత్తిరీయసంహితలో భరణి యను పేరే కనఁబడుచున్నను, తైత్తిరీయబ్రాహ్మణములో 'యమస్యాపభరణీః అపకర్షంతిః' అని యున్నది. కృత్తికతో సంవత్సరారంభ మైనపుడు భరణి ఆఖరు నక్షత్రము అయియుండెడిది. ఆఖరునక్షత్ర మగుటచేత భరణికి యముఁ డధిదేవత యని చెప్పఁబడినది. వివరములకు తిలకు లోకమాన్యుని (Orion) గ్రంథమునందలి ౭౨-౭౩ పుటలు చూడనగును.

(గో. వేం. రా.)

అపరతంగణము — తంగణదేశమును అంటియున్న భారతవర్షీయదేశము (భార., భీష్మ, అ. ౯).

అపరతాలము — తాలదేశము నంటియున్న భారతవర్షీయదేశము. కేకయదేశమునుండి అయోధ్యకుఁ బోయినయెడల మొదట నీదేశము తగులును (వా. రా., అయో., స. ౬౮).

అపరదక్షిణకుంతిరాష్ట్రము — ఇంద్రప్రస్థమునకు దక్షిణమునం దున్న కుంతిరాష్ట్రమును తగిలియున్న దేశము (భార., భీష్మ, అ. ౯).

అపరదక్షిణనిషాదము — ఇంద్రప్రస్థమునకు దక్షిణమునం దున్న మ్లేచ్ఛరాజులదేశమునకు దక్షిణమునందును, పురుపాదు లను లోకులదేశమున కుత్తరమునందును ఈ దేశ ముండెను (భార., సభా, అ. ౩౧).

అపరదక్షిణపాండ్యదేశము — పాండ్యదేశమును తగిలియున్న దేశము. పాండవులకాలమున నిది ద్రవిడదేశమునకు దక్షిణమునం దుండెను (భార., సభా, అ. ౩౧).

అపరదక్షిణమత్స్యము — ఇంద్రప్రస్థమునకు దక్షిణమున మత్స్యదేశమును తగిలియున్న దేశము (భార., సభా, అ. ౩౧).

అపరదక్షిణసేకము — ఇంద్రప్రస్థమునకు దక్షిణంబున నున్న యొకదేశము (భార., సభా, అ. ౩౧).

అపరనంద — హిమాలయముమీఁది యొకతీర్థము.

అపరపూర్వవిదేహము — ఇంద్రప్రస్థమునకుఁ దూర్పున నున్న రెండువిదేహదేశములలో నొక్కటి. గండకదేశమునకుఁ దూర్పున నున్నది యొకవిదేహము. ఇది రెండవది. ఈరాజ్యమునసే జనకవంశజులు రాజ్యము చేయుచుండి రని కొందఱియభిప్రాయమైయున్నది. అట్లయిన శ్రీరామునికాలమున సీతాదేవితండ్రియైన జనకుఁడును, పాండవులకాలమున బహులాశ్వుఁ డను జనకుఁడును రాజ్యము చేయుచుండి రని చెప్పవలసియున్నది (భా. ప్రా. కో.).

అపరపూర్వసుహ్మము — భారతవర్షీయ దేశవిశేషము (భార., భీష్మ, అ. ౯).

అపరబల్లవదేశము — భారతవర్షీయ దేశవిశేషము (భార., భీష్మ, అ. ౯).

అపరాంతదేశము — భారతవర్షీయ మైన యొకదేశము (భార., భీష్మ, అ. ౯).

అపరాజిత — శాకద్వీపములోని యొకనది.

అపరాజితపృచ్ఛ — భువనదేవవిరచిత మయిన యొకశిల్పశాస్త్రము. హేమాద్రి తన 'దానచింతామణి' యందు 'పరిశేషఖండము'న దీని నుదాహరించినాఁడు.

అపరాజితవాస్తుశాస్త్రము — విశ్వకర్మకృతమని చెప్పఁబడు నొకశిల్పశాస్త్రము.

అపరాజితుఁడు — ౧. ఏకాదశరుద్రులలో నొక్కఁడు.

౨. శ్రీకృష్ణునకును లక్షణకును పుట్టినకుమారుఁడు.

౩. ధృతరాష్ట్రుని నూర్గురుపుత్రులలో నొక్కఁడు.

అపరార్కుఁడు — విజ్ఞానేశ్వరునికాలముననో, దానికిఁ గొంచెము తరువాతనో శిలాహారరాజు-అపరార్కుఁడు (అపరాదిత్యుఁడు) అనునతఁడు ౧౧౩౪-౧౧౫౦ సంవత్సరములనడిమి కాలమున యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి కొక పెద్దభాష్యము రచించెను.

అతఁడు కొంకణదేశమందలి 'పురి' యనుచోట రాజ్య మేలుచుండు వాఁడు. ఈభాష్యము మితాక్షరివలె నంతగఁ బేరెక్కినది కాకపోయి నను స్మృతిచంద్రిక, చతుర్వర్గచింతామణి, మదనపారిజాతము మున్నగు ప్రధానస్మృతిగ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడియున్నది. భాష్యగ్రంథ మైనను ఇది 'యాజ్ఞవల్క్యధర్మశాస్త్రనిబంధము' అని ప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. అపరార్కుఁడు తనగ్రంథమున నెందును విజ్ఞానేశ్వరునిమితాక్షరి నుదాహరింపలేదు. అంతియకాక రెంటియందును వ్రాయఁబడినవాక్యములు కొన్ని సమానములుగ నుండుటనుబట్టి, యీ యిరువురును ఏదియో యొకప్రాచీనగ్రంథమునుండి సాహాయ్యమును బొందియుందు రని యూహింపవలసియున్నది. శిలాహారరాజ-అపరార్కుఁడు జీమూతవాహనునివంశమువాఁడ నని చెప్పుకొన్నాఁడు. కొందఱు పైజీమూతవాహనుఁడును, దాయభాగరచయిత యగుజీమూతవాహనుఁడును ఒక్కఁడే యని తలంచుచున్నారు. కాని నిజముగ వా రిద్దఱును పూర్తిగ భిన్నవ్యక్తులు: భిన్నజాతీయులు, భిన్నదేశీయులు, భిన్నకాలములవారు. శిలాహారరాజవంశపుపూర్వపురుషులు క్షత్రియులు. కొంకణదేశమువారు. దాయభాగరచయిత యైనజీమూతవాహనుఁడు గౌడదేశవాసి యగు రాఢీయబ్రాహ్మణుఁడు. పారిభద్ర (పారియాల) గ్రామవాసి.

అపరోక్షానుభూతి — ఇది శ్రీ శంకరాచార్యవిరచిత మైన ౧౪౪ శ్లోకముల వేదాంతగ్రంథము. శంకరుల జన్మస్థానము కేరళమునందుఁ గల కాలటి. శంకరుఁడు నంబూద్రిబ్రాహ్మణవంశజుఁడు; తండ్రి శివగురువు; తల్లి ఆర్యాంబ. శంకరుని కాలనిర్ణయమునందు క్రీ. పూ. ౫౦౯ నుండి క్రీస్తు ౭౮౮ వఱకును నున్నటులు ప్రాచ్య, పాశ్చాత్యపండితులందు భేదాభిప్రాయములు గలవు. బౌద్ధమతవిధ్వంసకుఁడును, వర్ణాశ్రమధర్మోద్ధారకుఁడును నైన శంకరుఁడు బౌద్ధమతవ్యాపకులైన అశోక, బుద్ధఘోష, నాగార్జునాదుల కనంతరమునందు నివసించినటులు విశ్వసింపఁదగియున్నది. క్రీస్తుశకానంతరము కొన్నిశతాబ్దముల యనంతరము నివసించియుండును. శంకరులు ౩౨ ఏండ్లుమాత్రము జీవించినటులు ప్రతీతిగలదు.

అద్వైతమతస్థాపనాచార్యులైన శంకరాచార్యుల నపరశంకరులుగను స్మార్త హిందూ బ్రాహ్మణులు పూజింతురు. శంకరస్వాములు హిందూమతోద్ధరణముచేసిన మహానుభావుఁడు. ప్రపంచమునం దవతరించిన మతాచార్యులలో, బుద్ధివైభవమునందును, పాండిత్యమునందును, హేతువాదమునందును శంకరాచార్యుల ప్రతిభ నిరుపమానము. ప్రస్థానత్రయమునకు వ్రాసిన భాష్యములు, వేదవేదాంగశాస్త్రపురాణేతిహాసములందు, శంకరుల పాండిత్యమును విశదము చేయుచున్నవి.

[illegible] — ఈశాది దశోపనిషద్భాష్యములు, శ్వేతాశ్వతరోపనిషద్భాష్యము, నృసింహపూర్వోత్తరతాపిన్యుపనిషద్భాష్యము, బ్రహ్మసూత్ర శారీరకమీమాంసాభాష్యము, భగవద్గీతాభాష్యము, సనత్సుజాతీయభాష్యము, లలితాత్రిశతిభాష్యము, ఆపస్తంబీయాధ్యాత్మపటలభాష్యము, విష్ణుసహస్రనామభాష్యము, వివేకచూడామణి, సర్వవేదాంత సిద్ధాంత సారసంగ్రహము, ఉపదేశసాహస్రి, దక్షిణామూర్తిస్తోత్రము, పంచీకరణము, మనీషాపంచకము, భజగోవిందము, స్వాత్మనిరూపణము, ఆనందలహరి, సౌందర్యలహరి, శివానందలహరి, శివ భుజంగస్తోత్రము, అపరోక్షానుభూతి, ప్రపంచసారము, మహావాక్యదర్పణము, శతశ్లోకి, ప్రబోధసుధాకరము, వేదాంతసారము, వేదాంతడిండిమము, వాక్యవృత్తి, ఆత్మబోధము, ఆత్మానాత్మ వివేకము, హరిమీడేస్తుతి, విజ్ఞాననౌక, జీవన్ముక్తానందలహరి, ప్రశ్నోత్తరరత్నమాల, పంచీకరణము, పంచదశీవ్యాఖ్యానము, (బ్రహ్మవిద్యావిలాసము), సిద్ధాంతబిందువు (దశశ్లోకి), గాయత్రీభాష్యము, అద్వైతానుభూతి, కౌపీనపంచకము, సాధనపంచకము, నిర్గుణమానసపూజ, భగవన్మానసపూజ, శివాపరాధ క్షమాపణస్తోత్రము, త్రిపురసుందరీస్తోత్రము, ఆత్మపూజ, ఆర్తత్రాణ నారాయణాష్టాదశకస్తోత్రము మొదలయిన శంకరాచార్యకృత గ్రంథము లించుమించుగాఁ బెద్దవి, చిన్నవి నూటయేఁబదివఱకును గలవు. భజగోవింద శివానందలహరీ మనీషాపంచకాది శ్లోకము లాచార్యస్వాముల ప్రతిభకును, అద్వైతసిద్ధికిని నిదర్శనములు.

శ్రీ శంకరాచార్యులు కాంచీపురమునందు "ఓమ్ తత్సత్" నిర్దేశమైన ఐంద్రసరస్వత్యాచార్యనామమున యోగలింగమును, కామకోటిపీఠమును, శృంగేరియందు "అహం బ్రహ్మాస్మి" నిర్దేశమైన భారతీనామాచార్యనామమున భోగలింగమును, శారదాపీఠమును, బదరికాశ్రమమునందు "అయమాత్మా బ్రహ్మ" నిర్దేశమైన గిరిస్వామినామమున ముక్తిలింగమును, పూర్ణగిరిపీఠమును, ద్వారకయందు "తత్త్వమసి" నిర్దేశమైన ఆశ్రమిస్వామినామమునను కలికపీఠమును, జగన్నాథమునందు "ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ" నిర్దేశమైన అరణ్యస్వామినామమున విమలపీఠమును స్థాపించి మహావాక్యార్థములను నామరూపములను సువ్యక్తము చేసినటులు ప్రతీతి కలదు. శంకరాచార్యులు దేశవ్యాప్తమైన నిగమాగమోక్తాచారపరమైన పూర్వమీమాంసను ఉత్తరమీమాంసా రూపమునను జ్ఞానపరముచేసి వేదాంతమున కపూర్వమైన పురుషార్థమును సమకూర్చినవిధమును శంకరాచార్యుల సిద్ధాంతములు బోధించుచున్నవి.

అపరోక్షానుభూతియందు శంకరప్రతిపాదితమైన అధ్యాససాధ్యమైన వేదాంతసారము గలదు. పరమార్థపరిజ్ఞానమునకు జిజ్ఞాస పరమసాధనముగ నున్నది. నే నెవఁడను? ప్రపంచ మెటులు కలిగినది? దానికి కర్త యెవరు? ఉపాదానకారణ మేది? అను ప్రశ్నలు విచారమనఁబడును.

కోఽహం కథ మిదం జాతం కోవా కర్తాఽస్య విద్యతే,
ఉపాదానం కిమ స్తీహ విచారః సోఽయ మీదృశః. ౧౨

'అహం' దేహేంద్రియాదులు, భూతాదులు కావను బుద్ధిజ్ఞానమువలనఁ గలుగుచున్నది. తదనంతరము 'అహం' నిత్యమైన

యాత్మయని నిశ్చయింపఁబడుచున్నది. 'నేను' ఏకమును, సూక్ష్మమును, జ్ఞాతయును, సాక్షియును, సత్తయును, అవ్యయమునునైన ఆత్మకాని దేహము కాదు.

అహ మేకోఽపి సూక్ష్మం చ జ్ఞాతా సాక్షీ సదాఽవ్యయః,
త దహం నాత్ర సన్దేహో విచారః సోఽయ మీదృశః. ౧౬

ఈయధ్యాసమువలనను 'అహం' నిత్యమైన బ్రహ్మపదార్థముగ నేర్పడుచున్నది.

"నేను" శమమును, శాంతమును, సచ్చిదానందలక్షణమును గలది. నేను నిర్మలుఁడను, నిశ్చలుఁడను, అనంతుఁడను, శుద్ధుఁడను, అజరుఁడను, అమరుఁడనునైన బ్రహ్మమును. అసద్రూపమైన దేహము నేను కాదు. బుధులు దీనినే జ్ఞాన మందురు.

బ్రహ్మైవాహం శమ శ్శాన్తః సచ్చిదానన్దలక్షణః,
నాహం దేహో హ్యసద్రూపో జ్ఞాన మిత్యుచ్యతే బుధైః. ౨౪

నిర్మలో నిశ్చలోఽనన్తః శుద్ధోఽహ మజరోఽమరః,
నాహం దేహో హ్యసద్రూపో జ్ఞాన మిత్యుచ్యతే బుధైః. ౨౫

స్థావరజంగమాత్మకమైన ప్రపంచమున కంతకును ఆత్మధ్యాస గలిగినపుడు దేహాధ్యాస పోయి బ్రహ్మాధ్యాస గలుగుచున్నది.

స్వర్ణవికారములైన వస్తువులందు నామరూపము లనిత్యములును స్వర్ణత్వము నిత్యమును నైనట్లులు, బ్రహ్మత్వమునుండి కలిగినవాటికి బ్రహ్మత్వము నిత్యము.

సువర్ణా జ్జాయమానస్య సువర్ణత్వం చ శాశ్వతమ్,
బ్రహ్మణో జాయమానస్య బ్రహ్మత్వం చ తథా భవేత్. ౫౧

బాహ్యసాధనములయిన సకలవృత్తులను విడిచి బ్రహ్మత్వమును పొందుటకు పూర్ణయోగాభ్యాస మవసరము.

భావవృత్తి భావములను, అభావవృత్తి అభావములను కలుగఁజేయునట్లులు బ్రహ్మవృత్తి పూర్ణయోగపరమైన బ్రహ్మత్వమునకు సాధనము.

భావవృత్త్యా హి భావత్వం శూన్యవృత్త్యా హి శూన్యతా,
బ్రహ్మవృత్త్యా హి పూర్ణత్వం తథా పూర్ణత్వ మభ్యసేత్. ౧౨౯

నిద్రనుండి మేలుకొనిన తరువాతను కలలు లేనట్లులు, బ్రహ్మజ్ఞానము కలిగినతరువాత నీ దేహేంద్రియాదు లసత్తగుటవలన ప్రారబ్ధము లేదు.

తత్త్వజ్ఞానోదయా దూర్ధ్వం ప్రారబ్ధం నైవ విద్యతే,
దేహాదీనా మసత్త్వాత్తు యథా స్వప్నో విబోధతః. ౯౧

దీనియందు ౯౧ నుండి ౧౪౨ శ్లోకములందు ౧. యమము, ౨. నియమము, ౩. త్యాగము, ౪. మౌనము, ౫. దేశము, ౬. కాలము, ౭. ఆసనము, ౮. మూలబంధము, ౯. దేహసమత్వము, ౧౦. దృష్టిస్థితి, ౧౧. ప్రాణాయామము, ౧౨. ప్రత్యాహారము, ౧౩. ధారణము, ౧౪. ఆత్మధ్యానము, ౧౫. సమాధి అని ౧౫ యోగాంగములును బాహ్యాంగములు గాక అభ్యంతరసాధనములు గావలసిన విధము వ్యక్తము చేయఁబడినది. త్యాగలక్షణము పరమార్థమును తెలుపుచున్నది.

త్యాగః ప్రపఞ్చరూపస్య చిదాత్మత్వావలోకనాత్,
త్యాగో హి మహతాంపూజ్యః సద్యో మోక్షమయో యతః. ౧౦౬

ప్రపంచరూపమును విడిచి సర్వత్ర ఆత్మావలోకనము త్యాగము. అనుసంధానకాలమునందే మోక్షమయ మగుటచే త్యాగము మోక్షమున కుత్తమసాధనము.

ఈ యంగములతోఁగూడిన రాజయోగము పూర్ణయోగము, మోక్షసాధనము. కర్మపరమును బాహ్యసాధనమునైన హఠయోగాభ్యాసము ప్రారబ్ధమునకు మూలము.

ఏభి రఙ్గైః సమాయుక్తో రాజయోగ ఉదాహృతః,
కిఞ్చిత్పక్వకషాయాణాం హఠయోగేన సంయుతః. ౧౪౩

బౌద్ధమతవ్యాపనము సంకుచితమైన కర్మకాండను శిథిలము చేసినది. విశ్వావృతమైన కర్మము ధర్మస్వరూపమును దాల్చినది. కర్మము, ధర్మము బుద్ధియోగమునందు శరణుపొందినవి. పరిమితమును సాపేక్షమును నైన బుద్ధియోగము, బుద్ధధర్మమును నిరపేక్షమైన ఆత్మధర్మాభ్యుదయమునకు నిరర్థకము చేసినది. మతములు, సంఘారామములు, విహారములు, ధర్మమును బాహ్యసాధనములందు లగ్నముచేసినవి. శంకరాచార్యులు సాపేక్షములైన కర్మయోగమును, సన్న్యాసయోగమును, బుద్ధియోగమును నిరపేక్షమైన ఆత్మయోగమునందు వేదాంతరూపమునను సమన్వయముచేసి సనాతనమైన వైదికమతము సుద్ధరించి ఆచార్యపదము నధిష్ఠించెను.

అపరోక్షానుభూతి శంకరప్రతిపాదితమైన అద్వైత వేదాంతసారము నధ్యాససాధనమునను, తర్కవితర్కములతోను నిమిత్తము లేకుండ సుగమము చేయుచున్నది.

అపరోత్తరకులిందము — ఉత్తరదేశమునందు రెండు కులిందదేశములు కలవు. అం దిది రెండవది. ఇది కాలకూట, సుమండలదేశములకు నడుమ నుండెను (భార., సభా, అ. ౨౬).

అపరోత్తరోలూకము — మోదాపురమున కుత్తరదిక్కున నున్న భారతవర్షీయదేశము. ఇంద్రప్రస్థమున కుత్తరమున ఉలూకదేశములు రెండు కలవు. అం దిది రెండవది (భార., సభా అ. ౨౭).

అపర్ణ — సతీదేవి దక్షయజ్ఞమున దగ్ధయై హిమాలయుని యింటఁ బుట్టి శివునికొఱకుఁ గొన్నిదినంబులు పర్ణంబులు భక్షించి తపస్సు చేసి పిదప నాపర్ణంబులం దినుటకూడ విడిచి తపం బొనర్చి

సఫలమనోరథ యయ్యెను. పర్ణభక్షణకూడ విడిచినందున నా పెను నీపేరు వచ్చెను.

అపర్ణి — ఒక బ్రహ్మర్షి.

అపలేచియన్ పర్వతములు — ఉత్తర-అమెరికాదేశమందలి పర్వతమాలిక. ఇది యాదేశమునకుఁ దూర్పున నుండును. ఇది ౧,౩౦౦ మైళ్లు పొడువుగ నున్నది. ఎత్తుశిఖరములు రమారమి ౨,౦౦౦ అడుగులయెత్తున నుండు. దీని కనేక శాఖలును, శిఖరములును కలవు. ఈ పర్వతములందు నేలబొగ్గు, మట్టినూనె విశేషముగ దొరకును.

అపవుఁడు — ఒకముని. కార్తవీర్యార్జునుఁ డితని యాశ్రమవనమును సూర్యుని కాహుతిగా నొసంగెను. ఈకోపమున నపవుఁడు కార్తవీర్యుని వేయిచేతులును బరశురామునిచే ఖండింపఁబడునట్లు శపించెను.

అపస్మారము — దీనిని వాడుకలో కొందఱు 'కాకిచన్ము' లని చెప్పెదరు. అపస్మారములో ననేకవిధములు గలవు. కొందఱ కిది చాలతీవ్రముగా వచ్చును. హఠాత్తుగ స్మృతి తప్పి కాళ్లుచేతులు విలవిల కొట్టుకొని నోటివెంట చొంగపడును. మఱికొందఱు స్మృతి తప్పీ తప్పనిస్థితిలో కొన్ని నిముసములుండి కాళ్లుచేతులు కొట్టుకొనకయే తెలివితెచ్చుకొందురు. ఒకానొకఁడు తాను చేయుపని క్షణమాత్రము నిలిపి ప్రపంచజ్ఞానమంతయు మఱచి, అంతలోనే తనపనిని తాను చూచుకొనును. జ్వరాది ఇతర వ్యాధులతో సంబంధము లేక ఇతరవిధముల నారోగ్యముగ నున్నమానవున కకస్మాత్తుగ క్షణమాత్రమో, అధిక కాలమో స్మృతి తప్పి ప్రపంచజ్ఞానము బొత్తిగ లేకుండఁజేయు వ్యాధికి అపస్మార మని పేరు. కాళ్లుచేతులు కొట్టుకొనినను లేకపోయినను సరే.

వ్యాప్తి :— ఈవ్యాధి ప్రజలలో నెంతమంది కున్నదో సరిగా లెక్కించి చెప్పుట కింతవఱ కాధారము లేవియు లేవు గాని సామాన్యముగా నన్ని దేశములందును కూడ జనసంఖ్యలో వేయింటికి ఒకనికీ వ్యాధి యున్నదని చెప్పవచ్చును. కొన్ని దేశములలో నింతకంటె హెచ్చుగ నుండవచ్చును. వంశపారంపర్యముగ కుటుంబములో లేనిదే ఈవ్యాధి సంతతికి వ్యాపింపదని చెప్పుటకు నిదర్శనములు లేవు. కాని ఉన్మాదము త్రాగుడు గల కుటుంబములలో నీవ్యాధి గలవారలు ఎక్కువగా నున్నారని చెప్పవచ్చును. చిన్నతనములో బిడ్డలకు వచ్చు మూర్ఛ (చంటిబిడ్డ గుణము)కును, అపస్మారమునకును కొంత సంబంధము కానవచ్చుచున్నది. అపస్మారపు తల్లుల బిడ్డలను ౫౮ మందిని గుఱించి శోధనచేయఁగా నందు ౩౭గురికి చిన్నతనములో చంటిబిడ్డ గుణము చూపి చనిపోయి రనియు, మిగిలిన ౨౧ మందిలో ౭ గురికి అపస్మారవ్యాధి యేర్పడిన దనియు తెలియుచున్నది.

వయస్సునుబట్టి చూడఁగా అపస్మారము ౧౦ మొదలు ౨౦ సంవత్సరములలోపు వయస్సులలో హెచ్చుగాఁ గానవచ్చుచున్నది. అందు ౧౩ మొదలు ౧౭ ఏఁడు మిక్కిలి తఱచుగ నీవ్యాధి అంకురించుచున్నట్లు నిదర్శనములు కలవు. ఒకకుటుంబములో ఈవ్యాధి వంశపారంపర్యముగ నున్నకొలఁది చిన్నవయస్సునందు అంకురించు నని కొందఱయభిప్రాయము. కొందఱకు చిన్నతనమునందు చంటిబిడ్డవ్యాధి అప్పుడప్పుడు వచ్చుచు కొంతకాలమునకు అదే అపస్మారముగ పరిణమించును.

ఆంగ్లేయ వైద్యశాస్త్రమును ననుసరించి

కారణము :— అపస్మారమునకు మనోవ్యాకులత, భయము మొదలగునవి కారణము లని యనేకులు సంబంధము కల్పించుటకు ప్రయత్నించిరి. కాని యిట్టి సంబంధము నూటికి ౩౦ మందిలో కంటె నెక్కువవారిలో కనఁబడదు. నెత్తిమీఁద తగిలిన దెబ్బవలన పుఱ్ఱెఎముక లోపలికి వంగి దాని ఒత్తుడువలన అపస్మారము వచ్చునని కొందఱ యభిప్రాయము కాని యొకానొకచో నట్లున్నను సాధారణ వ్యాప్తి కిది కారణము కా దని చెప్పవచ్చును. అట్టివారికి శరీరమందేదో యొకభాగమందే ఈడ్పు సాధారణముగాఁ గన్పట్టును. ముష్టి మైథున (Masturbation) మను దురాచారమువలన అపస్మారము జనించు నని కొందఱును, అపస్మారపురోగుల కిది యొకలక్షణమే కాని అపస్మారమునకు కారణము కా దని కొందఱును చెప్పుచున్నారు.

త్రాగుఁబోతులలో వయస్సు చెల్లినపిమ్మట అపస్మారము హెచ్చుగ కానవచ్చుచున్నది. కాని యపస్మారమునకు త్రాగుడు కారణ మని నిర్ణయించుటకు వీలులేదు. పైని చెప్పినట్లు త్రాగుడునకును, ఉన్మాదమునకును, అపస్మారమునకును నరములసంబంధ మేదో కలదు.

లక్షణములనుబట్టి అపస్మారమును మూఁడుతరగతులుగ విభజింపనగును: ౧. ఈడ్పుతోఁగూడిన పెద్దమూర్ఛ; ౨. ఈడ్పులేని చిన్నమూర్ఛ; ౩. ఈడ్పుతోఁగూడిన చిన్నమూర్ఛ.

లక్షణములు :— అపస్మారలక్షణములలో కొన్ని వ్యాధి పైకి కనఁబడకపూర్వము కొన్ని గంటలలో లేక దినములలో రోగియందు కన్పట్టును. మఱికొన్నిలక్షణములు వ్యాధి బయటికిఁ దెలియకపూర్వము కొద్దినిముసములలో క్షణములలో ముందుగ కన్పట్టును. ఇట్టి లక్షణములను వ్యాధియొక్క పూర్వరూప మని చెప్పనగును.

అపస్మారపు రోగితో నివసించువారలు రోగికి ఎప్పుడు మూర్ఛ వచ్చునో సాధారణముగా చెప్పఁగలరు. కొందఱు వ్యాధి బయల్పడకపూర్వము కొంతకాలము రుసరుస లాడుచు చీటికిమాటికి కోపపడుచుందురు. కొందఱు విచారగ్రస్తులుగ నుండి పనితోఁచక ఇటునటు తిరుగుచుందురు. మఱికొందఱు ఎన్నఁడునులేని చుఱుకుతనము గలిగియుందురు. కొందఱు విచిత్రమైన త్వవిభ్రమములు చెందుదురు. కొందఱకు మూర్ఛ రాకపూర్వము ఆఁకలి తగ్గును. తలనొప్పి, తలతిరుగుట మొదలగు గుణములు కన్పట్టును.

పైని చెప్పినవి గాక మూర్ఛ రాకముందు ఒకానొకరోగికి ఒక్కొక్క రీతిని సూచనలు గన్పించును. ఒకఁడు ముందునకు పరుగెత్తిపడును. ఒకఁడు వెనుక వెనుకనే పరుగెత్తి పడును. మఱియొకఁడు గుండ్రముగ చుట్టుచుట్టు తిరిగి పడును. మూర్ఛ రాకపూర్వ మొకానొక రోగి యేదో పని యున్నట్టుగా మంచమునుండి క్రిందకు వంగి చూచి గభీలున పడిపోవుచుండె నని యొక వైద్యుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. కొందఱకు ఒకచెయ్యి లాగినట్లును, తిమ్మిర పట్టినట్లును మూర్ఛ రాకముందు సూచన గాన్పించును. కొందఱకు కడుపునొప్పి యెత్తును, లేదా తల త్రిప్పును. ఇట్లే ఒక్కొక్క రోగికి ఒక్కొక్క విధమైన సూచన యుండును. కొంద ఱేవిధమైన సూచనయు లేకయే అకస్మాత్తుగ పడిపోవుదురు.

మూర్ఛ :— నిజమైన మూర్ఛలో మూఁడవస్థలను వైద్యులు వర్ణించియున్నారు: ౧. మూర్ఛ. ఇందు శరీరమునందలి కండ లన్నియును ఒక్కపెట్టున బిగఁబట్టి స్మృతి తప్పి రోగి పడిపోవును. ఈయీడ్పు ఒకప్రక్కను రెండవప్రక్క కంటె బలముగ నుండ వచ్చును. అప్పుడు తల కన్నులు ఒకప్రక్కకు తిరిగిపోవును. శరీర మంతయు కొయ్యవలె నయి నడుము విల్లువంపుగా వంగియు మొగ్గ వేసిన ట్లగును. ఎదురుఱొమ్ము కండ లన్నియు బిగిసికొనిపోవుటచే విచిత్రముగ మూలిగినట్లు రోగి ఒక పెద్దకేక వేయును. మొదట ముఖము తెల్లఁబడి వెంటనే యెఱుపెక్కి అంతలో నల్లఁబాఱి కంటిలోని పాపలు పెద్ద వగును. నాడి సన్నగిల్లును. ఈ పైని చెప్పిన మొదటి యవస్థ యంతయు నరనిమసములో ముగియును. పిమ్మట రెండవయవస్థ వెంటనే ప్రారంభ మగును. ఇపుడు కండ లన్నియుఁ దీవ్రముగా గిజగిజ కొట్టుకొనును. నాలుక పండ్లమధ్యనుండి బయలు పడును. ఒకానొకప్పుడు నాలుక తెగి రక్తమువచ్చును. మలమూత్రముల విసర్జన మగును. కనుగ్రుడ్లు గిరగిర తిరుగును. ఊపిరి క్రమము దప్పి ఆడును. ముఖము నల్లఁబాఱును. మెడయందలి నెత్తుటికాలువ లుబ్బిపోవును. తీవ్రమైన మూర్ఛలో రోగి ఊపిరాడక చనిపోవునేమో యని భయము కలుగును. కాని అంతలోనే ఈయవస్థ మాఱి మూఁడవ యవస్థ ప్రారంభ మగును. రోగి కొంచెము తెలివి వచ్చునట్లు కాలో చేయియో త్రిప్పుకొనును. నిట్టూర్పు విడుచును. ఒకానొకఁడు తిరిగి వెంటనే నిద్రపోవును. మఱియొకఁడు పిచ్చిపట్టినట్లు కేకవేయును. ఇంకొకఁడు ప్రక్కనున్న వారితో జగడమాడును, కొట్టును, పరుగెత్తిపోవును. కాని కొంత సేపటికి నిద్రపోవును.

౧. మొదటియవస్థ అరనిమసము లోపుగను, రెండవయవస్థ ఒకటి రెండు నిమసములును, మూఁడవయవస్థ అయిదు మొదలు పదిదినములవఱకునుగూడ సామాన్యముగ నుండవచ్చును. మూర్ఛ విడిచినతరువాత పట్టు నిద్ర ఒకటి రెండుగంట లుండును. ఒకానొకప్పుడు రోగి దినమంతయు నిద్రమత్తులో పడియుండును. మొదటి యవస్థయందు సన్నగిలిన నాడి రెండవయవస్థయందు దృఢమై వేగముగలది యగును. కొందఱకు మూర్ఛ విడిచినపిమ్మట తీవ్రమైన తలనొప్పి వచ్చును. మూర్ఛలో నుండఁగా శరీరమువేఁడిమి ఒకటి రెండు డిగ్రీలు హెచ్చవచ్చును. వెంటవెంటనే మూర్ఛ విడిచివిడిచి వచ్చుచున్న యెడల అధికజ్వరము రావచ్చును. కొందఱకు ప్రతిసారియు వాంతి కావచ్చును. అట్టివారలకు గొంతుకలో నేదైన పదార్థము లడ్డుపడి ప్రాణాపాయము గలుగవచ్చును.

౨. ఈడ్పులేని చిన్నమూర్ఛ. ఇది ఒకక్షణముమొదల యిరువది క్షణములవఱకు నుండు నని చెప్పవచ్చును. ఇది వచ్చినపుడు రోగి ముఖము ఇతరులకు విచిత్రముగ కన్పింపవచ్చును. రోగి తా నేదియో మఱచిపోయినట్లు మాటాడుచున్నవాఁ డట్లే అకస్మాత్తుగ నిలుపును. ముఖము తెల్లఁబాఱును, కంటిపాపలు పెద్ద వగును. క్షణములో నంతయు మాఱి యథాస్థితికి వచ్చును. రోగి నడచుచున్నయెడల కాళ్లు కొంచెము తడఁబడును; లేదా ఒకప్రక్కకు వంగును. కాని క్రింద పడఁడు. చేతిలోని వస్తువును జాఱవిడువఁడు. ఈచిన్నమూర్ఛ రాకపూర్వము రోగి కేమియు సూచనలు తెలియవు. తరువాతఁగూడ బుద్ధిమాంద్య ముండదు.

౩. ఈడ్పుతోఁ గూడిన చిన్నమూర్ఛ. ఇందు శరీరమునం దేదో భాగము బిఱ్ఱుగ బిగిసికొనును; లేదా పట్టుకొనును. క్షణమాత్రము స్మృతి తప్పును. క్షణమాత్రము కనుగ్రుడ్లు తల యొక ప్రక్కకుఁ దిరుగును. ఈమూర్ఛ వచ్చినపుడు ఒక్కొక్కసారి క్షణమాత్రమున్నను ఒకదినములో ననేకపర్యాయములుగా వచ్చును. నిద్రలో వచ్చినపుడు బిడ్డలు పడక తడుపుదురు.

నిదానము :— అపస్మారమును గుర్తించుట సాధారణముగా కష్టము కాదు. కాని రోగిని చూడక ఇతరులు చెప్పువర్ణనను బట్టి వ్యాధి తెలిసికొనవలె ననిన కొంచెము కష్టమే. ఈక్రింది మూఁడు ప్రశ్నలకును జవాబు తెలిసికొనినయెడల కొంతవఱకు సహకారి యగును.

౧. రోగి అకస్మాత్తుగ స్మృతి తెలియక పడెనా ?

౨. రోగి నాలుక కఱచుకొనెనా ?

౩. మూత్రము పడకలో తెలియకుండ పోసికొనెనా ?

ఈమూఁటికి 'అవు' నని జవాబు చెప్పినయెడల అపస్మారమని నిదానము చెప్పవచ్చును. కాని 'లేదు' అని జవాబు చెప్పినయెడల వ్యాధి అపస్మారము కాదని నిశ్చయింప వీలులేదు. ఏల యన చిన్నమూర్ఛలలో పైనిచెప్పిన మూఁడుప్రశ్నలకును వ్యతిరేకపు జవాబు వచ్చినను ఒకానొకప్పుడు రావచ్చును. కాని వ్యాధి యపస్మారము కావచ్చును కాఁబట్టి అట్టిచో నితరవిషయములను గమనించి అపస్మార నిదానమును గ్రహింపవలెను. అపస్మారమునందును, హిస్టీరియా అను మూర్ఛ (దయ్యము) యందును ఈక్రిందివిషయములను గమనింపనగును.

అపస్మారము

౧. రోగి తననాలుక కఱచుకొనును.

౨. రోగియొక్క కాళ్లుచేతులు తమంతట అవి వెనుకకు ముందునకు ఈడ్పుచేత కొట్టుకొనును.

౩. అపస్మారమునందు ఈడ్పు కొన్ని నిమిషములకంటె నెక్కువకాల ముండదు.

౪. అపస్మారపురోగి మూర్ఛ తీరినతరువాత సామాన్యముగా నిద్రపోవును.

హిస్టీరియా

౧. రోగి తననాలుక కఱచుకొనఁడు. పట్టుకొని నిర్బంధించు వారిని రోగి కఱచి విడిపించుకొనఁ బ్రయత్నింపవచ్చును. నాలుక గాక తన శరీరమునం దితరభాగములను తాను కఱచుకొనవచ్చును.

౨. రోగి తన ఇచ్చవచ్చినట్లు కాళ్లుచేతులు విదలించికొట్టుచు ప్రక్కనున్నవారలను తన్ని కొట్టి జగడమాడఁ బ్రయత్నించును.

౩. కొద్దినిమిషములు మొదలు చాలసేపటివఱకు హిస్టీరియా సంబంధమైనమూర్ఛ యుండవచ్చును.

౪. హిస్టీరియారోగికి నిద్ర సామాన్యముగా పట్టక మనస్సు చెదరిపోయి యుండును.

సాధ్యాసాధ్య లక్షణములు :— మూర్ఛవలన మరణము మిక్కిలి అరుదు. ఊపిరాడక ప్రాణము పోవునట్లు కనుపింపవచ్చును కాని సామాన్యముగా అంతలోనే వ్యాధి తగ్గి రోగికి తెలివివచ్చును. నిప్పులోఁగాని నీటిలోఁగాని పడుటవలన రోగికి ప్రాణభయము కలుగ వచ్చును. రాతిమీఁదపడి పుఱ్ఱెఎముక పగిలి అపాయము కలుగ వచ్చును. ఒకరోగికి నిద్రపోవునపుడు మూర్ఛ వచ్చి తలక్రిందుగాఁ దిరిగి గుడ్డలలోనికి ముక్కు అణఁచుకొనిపోయినయెడల ఊపి రాడక రోగి ప్రాణములను విడువవచ్చును. కాని వ్యాధివల్లనే ప్రాణములు పోఁగొట్టికొనినవా రరుదు.

అపస్మారము కుదురునా? :— చాలకాలమువఱకును మూర్ఛరా కుండఁగను, వచ్చినప్పుడు తక్కువగ వచ్చునట్లును, ఒక్కొక్క మూర్ఛకు మధ్య చాలకాలము పట్టునట్లును చేయవచ్చును గాని ఇంతటితో వ్యాధి కుదిరినదని చెప్పుటకు వీలులేదు. స్థలము మార్చుటవలనను, వృత్తి మార్చుటవలనను గుణము గలుగవచ్చును. సంపూర్ణముగ కుదిరిన రోగులును గలరు. అపస్మారపురోగులకు కొందఱకు కొంతకాలమునకు బుద్ధిబలము తగ్గిపోవును. కొందఱకు పిచ్చియెత్తును. పగటియందు వచ్చుమూర్ఛ నిద్రలో వచ్చు మూర్ఛకంటె చికిత్సలకు సులభముగ లొంగును. చిన్నమూర్ఛకంటె పెద్దమూర్ఛ చికిత్సకు లొంగును.

చికిత్స:— పొటాసియము బ్రోమైడ్ అనునం దీవ్యాధికి చాల నుపయోగకరము. పదిమొద లిరువది గ్రెయినులవఱకు దినమునకు మూఁడుసారులు భోజనమైనతరువాత నొకగంటకు నీళ్లతో నీయవచ్చును. నలువది మొదలు అఱువది గ్రెయినుల మోతాదు నిద్రలో మూత్రము విసర్జించువారల కిచ్చిన గుణము కావచ్చును. సోడియం, పొటాషియం, అమోనియం — ఈమూఁడు బ్రోమైడులను సమభాగములుగఁ గలిపి యిచ్చినను ఇయ్యవచ్చును. మూర్ఛ ఫలానిసమయమున నిశ్చయముగా వచ్చునని తెలిసినప్పుడు ఒకమోతాదు బ్రోమైడు ఇచ్చినయెడల మూర్ఛ నిలిచిపోవచ్చును. అధికముగ బ్రోమైడు నిచ్చినయెడల బుద్ధిమాంద్యము గలిగి కాళ్లుచేతులు చల్లఁబడి చొంగ నోటివెంటఁ గారవచ్చును. మాట నెమ్మదిగ వచ్చును. తల్లులకు బ్రోమైడు ఇచ్చుటవలన పాలు త్రాగుబిడ్డలకు అపాయము కావచ్చును. మిక్కిలి గుణము కనిపించు రోగులకుఁగూడ బ్రోమైడును ఆఖరు మూర్ఛతరువాత రెండు సంవత్సరములవఱకును నిలుపఁగూడదు. అటు పిమ్మటఁగూడ వారమున కొకటి రెండుమోతాదుల నిచ్చుచు క్రమముగ నిలుపవలయును. గుండెలలో వ్యాధి గలవారలకు బ్రోమైడును తోడుగ డిజిటాలిస్ (Digitalis)ను, నెత్తురులేనివారికి ఇనుమును, బలహీనులకు కాడ్ లివరాయిలును చేర్చి యియ్యవచ్చును. వెలిగారము ౧౦ మొదలు ౨౦ గ్రెయినులమోతాదు బ్రోమైడుతో చేర్చి కాని ప్రత్యేకముగఁ గాని దినమునకు మూఁడుసార్లు ఇచ్చిన గుణము కలదని ఒకానొకరు వ్రాయుచున్నారు. ఇవి గాక వందలకొలఁది మందులను ఇచ్చి చూచియున్నారు కాని నిజమైన గుణము కానరాలేదు. ల్యూమినాల్, సల్ఫోనాల్ మొదలగు నిద్రాకరము లగు ఔషధముల నుపయోగించుచున్నారు కాని తాత్కాలికగుణమేకాని ముత్తముమీఁద నుపయోగము లేదని తోఁచుచున్నది. వీని యుపయోగమువలన బుద్ధిమాంద్య మధికమయి కొందఱు బ్రదికియుండియు నిష్ప్రయోజకు లగుచున్నారు.

ఆయుర్వేద శాస్త్రము ననుసరించి

సంప్రాప్తి:— స్మృతి నశించునుగాన అపస్మార మనఁబడును. చింత, శోకము, భయము మొదలగువానిచే శారీర మానస దోషములు ప్రకోపించి హృదయమును సంజ్ఞా వాహిస్రోతస్సులను జెంది స్మృతిని నశింపఁజేయును.

సామాన్య లక్షణములు :— ఇది జనించినతోడనే రోగికి చీఁకటిలో ప్రవేశించినటు లుండును, నేత్రములయందు వైవర్ణ్యము, హస్తపాదములను విదలించుట — ఇవి గలిగి మోహమును జెంది జ్ఞానశూన్యుఁడై పండ్లను కటకట కొఱుకుచు నురుగునుగ్రక్కుచు భూమిం బడును. దోషవేగము శమించినతోడనే పూర్వమువలె స్వభావమును జెందును. కొంతకాలము గడచినపిదప మరల నిటులే మూర్ఛావికారములను జెందును.

పూర్వ రూపములు :— హృదయమునందు కంపము, హృదయము శూన్యముగ నుండునటులు దోఁచుట, చెమట, చింతనొందుట, చిత్తభ్రమ, ఇంద్రియమోహము, నిద్రానాశము — ఇవి అపస్మారరోగములకు పూర్వరూపంబులు.

చతుర్విధాపస్మారములు, తల్లక్షణములు :— అపస్మారము వాతజము, పిత్తజము, శ్లేష్మజము, సన్నిపాతజము అని నాలుగు విధములు

లుగ నుండును. అంగము వణఁకుట, పండ్లుకొఱుకుట, నోటియందు నురుగు కారుట, నిట్టూర్పులు విడుచుట, క్రూరముగ నల్లగ అరుణముగ నుండు రూపములు కంటికి కగపడుట — ఈ లక్షణములు వాతజాపస్మారమునందు జనించును. నురుగు, అంగములు, ముఖము, నేత్రములు — ఇవి పసుపువర్ణముగ నుండుట, పచ్చగ ఎఱ్ఱగ నుండు రూపములు కంటికి కగపడుట, మిక్కిలి దప్పి గలుగుట, ప్రపంచము అగ్నిజ్వాలలచే వ్యాప్తమగునట్లు గాంచుట — ఇవి పిత్తజాపస్మారమునందు జనించును. నురుగు, శరీరము, ముఖము, నేత్రములు — ఇవి తెల్లగనుండుట, శరీరము చల్లగ నుండుట, వెండ్రుకలు నిక్కఁబొడిచి యుండుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, తెలుపు వర్ణముతోఁ గూడిన రూపములు కంటికి కగపడుట — ఈ లక్షణములు కఫజాపస్మారమునందుఁ గలుగును. ఇందు శ్లైష్మికముయొక్క వేగము చిరకాలమునకు నివర్తించును. సన్నిపాతజమునందు వాతజాద్యపస్మారములకుఁ జెప్పియుండులక్షణము లన్నియు కలిగియుండును.

సాధ్యాసాధ్యములు :— సన్నిపాతజాపస్మారము, క్షీణబలము గలవానికి జనించిన ఏకదోషజాపస్మారము, చిరకాలమునుండి బాధించుచుండిన యపస్మారము — ఇవి అసాధ్యములు; చికిత్సలయందు వర్జింపఁదగినవి.

వ్యాధిప్రకోపకాలములు :— వ్యాధికి కారణములగు ప్రకుపిత దోషములు సర్వదా శరీరము ననుసరించియే యుండినను వ్యాధివేగములను (Epileptic fits) అప్పు డప్పుడు చూపుచుండును; అనఁగా వాతికము ౧౨ రోజులకును, పైత్తికము ౧౫ రోజులకును, శ్లైష్మికము మాసమునకును కనఁబడుచుండును. ఇది సామాన్యవిధి. దోషతారతమ్యము ననుసరించి యొకప్పు డీనియమితకాలమునకు లోపలను రావచ్చును, అతిక్రమించియు రావచ్చును (మాధవనిదానము, అపస్మార ప్రకరణము).

అపస్మారచికిత్సావిధానము:— ౧. పైని చెప్పిన చొప్పున నపస్మారరోగస్వరూపములను గుర్తెఱిఁగి దోషములచే నావరింపఁబడి యుండు బుద్ధి హృదయము మనస్సు స్రోతస్సులు — వీనిని తీక్ష్ణములుగ నుండు వమనవిరేచ నాదికర్మములచే శుద్ధపఱుపవలయును. వాతజాపస్మారము వస్తికర్మములచేతను, పిత్తజాపస్మారము విరేచనములచేతను, శ్లేష్మజాపస్మారము వమనంబులచేతను చికిత్సింపవలయును. అనంతరము పేయాదిగంజులను భుజింపఁజేసి అపస్మారరోగము శమించుటకై యీదిగువ మదాహరించు ఘృతపానాదుల నొసంగవలయును.

౨. పంచగవ్యఘృతము : ఆవుపేఁడ రసము, పాలు, పెరుఁగు, మూత్రము, నెయ్యి - వీనిని సమభాగములుగఁ జేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయవలయును. దీని సేవనమువలన అపస్మారము, జ్వరము, ఉన్మాదము, కామిల హరించును.

3. బ్రాహ్మీఘృతము : సరస్వతి ఆకు రసమునకు సమముగ ప్రాఁతనేతిని కలిపి వస, చెంగల్వకోష్టు, శంఖపుష్పి - వీనిచూర్ణమును జేర్చి పాకముచేసి సేవించినచో అపస్మారము తప్పక శాంతించును (౧-౨-౩, చరక., చి. స్థా., అ. ౧౫).

౪. క్షీరము : కాశగడ్డి, నేలగుమ్ముడు, చెఱకు, కుశగడ్డి — వీనిని సమభాగములుగఁ జేర్చి పాదావశేషముగ కషాయము కాఁచి వడియఁగట్టి అందు నావుపాలను జేర్చి చక్కఁగ కాఁచి పానముచేయించిన అపస్మారము హరించును.

౫. కూష్మాండఘృతము : కూష్మాండఘృతము ౮ ప్రస్థములు ఆవునెయ్యి ౧ ప్రస్థము చేర్చి యష్టిమధుకకల్కమును కలిపి విధిప్రకారము పక్వముఁ జేసి యిప్పించిన అపస్మారము శీఘ్రముగ హరించును. ప్రశస్తమయిన బుద్ధి, వాక్కు, స్వరము కలుగును.

౬. నస్యము : కపిలవర్ణముగల ఆవుయొక్క పిత్తముచే నస్యము చేయించిన రోగికి మిగుల హితము కలుగును. కుక్క, నక్క, పిల్లి, సింహము, ఉడుము, ముంగిస, సర్పము, ఎద్దు, ఆవు, ఎలుగుబంటి — వీని పిత్తములను నస్యములకుఁగాని, నువ్వులనూనెలో వేసి కాఁచి అభ్యంగమునకుఁ గాని ఉపయోగింపనగును.

౭. నువ్వులనూనె వెల్లుల్లి గాని, ఆవుపాలతోడ పిల్లిపీచరను గాని, తేనెతో మండూకబ్రహ్మీరసమును గాని, చెంగల్వకోష్టు రసమును గాని, వసను గాని ప్రతిదినము నపస్మారరోగి కిప్పించవలయును (౪, ౫, ౬, ౭, అష్టాంగహృదయము, ఉత్తరస్థానము, అ. ౭).

౮. శ్లో. నిర్గుండీ భవ వన్దాక చూర్ణనస్యోపయోగతః,
ఉపైతి సహసా నాశ మపస్మారో నసంశయః.

—యోగతరంగిణి.

బదనికయోగము : వావిలచెట్టుమీఁద బయలుదేఱిన బదనికను దెచ్చి చూర్ణముచేసి నస్యకర్మమం దుపయోగించిన అపస్మారము నిస్సంశయముగ శాంతించును.

౯. గొఱ్ఱెమూత్రము, గోమూత్రము, గోమయరసము — వీనిని ఆవనూనెకు నాలుగురెట్లు చేర్చి తైలము కాఁచి అభ్యంజనము చేసినచో అపస్మారము నివర్తించును (బృందమాధవము).

౧౦. కల్యాణకరచూర్ణము : పంచకోలములు, మిరియాలు, త్రిఫలములు, బిడాలవణము, సైంధవలవణము, పిప్పళ్లు, వాయువిడంగములు, ఓమము, దనియాలు, జీరకము - వీనిని చూర్ణముచేసి వేఁడినీటితో పుచ్చుకొనిన అపస్మారము తప్పక శాంతించును (యోగరత్నాకరము).

మఱియు చరకాదులలో చెప్పఁబడిన మహాపంచగవ్యఘృతము గూడ అపస్మారమును నాశనముచేయుట స్వానుభవము.

రోగి రక్షణావశ్యకము :— అపస్మారరోగము గలవానిని నిప్పు నీళ్లు మొదలగు వానివలన ముప్పు కలుగనియ్యక జాగరూకతతోడ సదా రక్షింపుచుండ వలయును. పైని వివరించిన చికిత్సలచే రోగము శమించి మనోవికారరహితుఁడుగ నుండురోగితోడ ‘ నీవు

పూర్వము నిందనీయకృత్యంబులను జేసినా ' వని చెప్పక ప్రియమును, మనోహరములును అగు విషయంబులం జెప్పి వాని మనస్సున నుత్సాహము కలుగ జేయవలెను.

(గం. దూ.)

గత పదిసంవత్సరముల యీలోపల అపస్మారముయొక్క నిదానమునందుఁ గాని, చికిత్సయందుఁ గాని విస్తారము జ్ఞానాభివృద్ధి కలుగలేదు. ఇది యెంతయు శోచనీయము. చరక, సుశ్రుతాదులదిన ములలో నెట్లో అదేప్రకారము ఈకాలమునఁగూడ ఈవ్యాధికి ఇది మిత్థ మని చెప్పఁదగిన చికిత్సను నిశ్చయింపఁజాలకున్నాము. కాని సామాన్యముగ అనేకులకు జీర్ణసంబంధమయిన దోషములు లేకుండఁ జేయుటచేత అపస్మారము దూర మగుచున్నది. మా యనుభవమున భృంగామలకాది తైలములచేత స్నానములు, నస్యములు ఉపయోగకరములుగా నున్నవి. లోపలి కిచ్చుమందులలో మొదటిరకము చెంగల్వకోష్టు వచాచూర్ణములు గుణము నిచ్చుచున్నవి. ఒక్కొకటి పది గుంజలయెత్తు మోతాదు చేర్చికాని, విడివిడిగాఁ గాని, పదిగుంజలయెత్తు అతిమధురముచూర్ణముతోఁ గాని యిచ్చుటచేత కొంతకాలమునకు మూర్ఛలక్షణములు తగ్గుచున్నవి. అనుపానముగా కూష్మాండస్వరసము గాని, ఆవునేయి చక్కెరగాని ఉపయోగింపవచ్చును. పై నుదాహరించిన పదియోగములను, నస్య, అభ్యంగములకు పిత్తముప్రయోగములను గూర్చి హెచ్చుగ శోధన చేయఁదగియున్నది. ఇవి యన్నియు ఒక్కొకరోగికి చిరకాలము వాడి చూడఁదగినవి. మొత్తముమీఁద ఆంగ్లేయౌషధములకంటె దేశీయౌషధములును, దేశీయపద్ధతుల ననుసరించి పిత్తశమన మగు పథ్యములును ఎక్కువ యుపయోగకరము లని చెప్పవచ్చును.

'శతశ్లోకి' యను గ్రంథమునందు అపస్మారమున కీ క్రింది యోగములు చెప్పఁబడినవి.

ఆవుపాలుక్ గుజ్జి మేనుఁగు ముంగిస
　　పిల్లి యుడుము నక్క చేదుచేత
నస్యఁబు చేయించి నయమైన వెల్లుల్లి
　　త్రికటు కానుగవిత్తు త్రిఫలమునను
నస్యంబు చేయించి నయస్నాన మొనరించి
　　వల్లొరయాకును చల్లగడ్డ
గోపాంగనా తెల్ల గెందనపూచారు
　　పంచగవ్యము సుమడిపండుతోడ
పానంబు చేయించి పక్షిఱెక్కలు తెచ్చి
　　అగ్నిచేతను ధూప మమరఁజేసి
ఇన్నివిధములు చేయ నెక్కడౌనా యప
　　స్మార రోగ ముడిగి చను రమేశ!*

(ఆ. ల.)

అపస్యూషుఁడు — ఒక బ్రహ్మర్షి.

అపాండువు — ఒక బ్రహ్మర్షి.

అపాంతరతముఁడు — ఒక బ్రహ్మర్షి.

అపాంప్రదము — భారతవర్షీయ తీర్థము.

అపామియా — ౧. పడమటి ఆసియాయందలి ఓరాంటెస్ నదియొడ్డునఁ గల పట్టణము. సెల్యూకస్ నికేటర్ భార్య యగు అపామా పేర నీనగరమున కీపేరు వచ్చెను. తరువాత క్రీ. శ. ౭-వ శతాబ్దిలో నిది శత్రువులచేతఁబడి నాశనము గావింపఁబడెను. అటుపై నరబ్బులు దీనిని మరల నిర్మించి ఫామియా యని పేరిడిరి. 'క్రూసేడ్' యుద్ధములవఱకు నీనగరము ఔన్నత్యము వహించియుండెను.

౨. ఆసియామైనరునందలి ఫ్రిజీలో నిది యొకపురాతననగరము. దీనిని గట్టించినవాఁడు అంటియోకస్ సోటర్. అతనితల్లి పేరు అపామా యగుటచే నాతఁడామెపేర నీనగరమునకు అపామియా యని పేరిడెను. క్రీస్తుశకము 3-వ శతాబ్ది నుండియు నీనగరము చాల ప్రసిద్ధి గాంచి చాలకాలము ఆసియామైనరునందలి గొప్పపట్టణములలో నొకటి యైయుండెను.

అపినైన్ పర్వతములు — ఇటలీదేశమునందు నుత్తరమునుండి దక్షిణమువఱకును, అచ్చటనుండి దక్షిణమున సిసిలీవఱకును గొలుసువలె పొడుగుగఁ బ్రసరించియున్న యొకపర్వతపంక్తి. ఇది యూరోపుదేశమందలి గొప్పపర్వతములలో నొక్కటి. దీనిపొడువు రమారమి ౭౫౦ మైళ్లు. ఇటలీలో నున్న యీపర్వత భాగముయొక్కయెత్తు శిఖరము 'మాంటెకోర్నో' అనునది ౧౦,౦౦౦ అడుగులయెత్తున నున్నది. సిసిలీలో ఎట్నా (Etna) అను శిఖరము గలదు. అది ౧౧,౦౦౦ అడుగులయెత్తున నున్నది. ఇదియు, నేపిల్సునొద్దనున్న వెసూవియస్ అనునదియు గొప్ప యగ్నిపర్వతములు. మిక్కిలి యెత్తుమీఁద నీపర్వతము వృక్షవిహీనముగను, గరుసుగను ఉండును. కొంచె మెత్తుతక్కువ ప్రదేశము వనములతో నిండియుండును. ఈపర్వతములమీఁద ఖనిజము లంతగ లేవు. కాని గృహములకుఁ బనికివచ్చు చలువరాళ్లు మాత్రము విశేషముగ నున్నవి.

అపిశలి — ప్రాచీనసంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రకారుఁడు, మిగులఁ బ్రసిద్ధుఁడు, పాణినికిఁ బూర్వుఁడు.

అపిశలిశిక్ష — వైదికశబ్దోచ్చారణములను గూర్చి తెలుపు గ్రంథము. ఇందు అచ్చు లేవో, హల్లు లేవో, అవి యె ట్లేర్పడినవో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నిర్దేశింపఁబడినవి. అపిశలిపండితుని యభిప్రాయము ననుసరించి వానివ్యుత్పత్తులును వివరింపఁబడియున్నవి.

* పద్యమంతయు తప్పులతడికగ నున్నది. ఉన్నదున్నయట్లు ప్రకటించినాము.

అపూరిమక్ — పెరూదేశమునందలి యొక ప్రదేశము. అచ్చటి ఆండీస్‌పర్వతములయందు పుట్టిన అపూరిమక్ అనునదినిబట్టి దాని కీపేరు వచ్చినది. వైశాల్యము ౭,౩౭౬ చ. మైళ్లు. జనసంఖ్య ౧,౭౭,౮౮౭.

అపూలియా — ఇటలీదేశములో నొక ప్రదేశము. దీని వైశాల్యము ౭,౩౭౬ చ. మైళ్లు. జనసంఖ్య ౨౨,౩౭,౭౯౧.

అపెల్లిస్ — సుప్రసిద్ధుఁడగు నొక గ్రీసుదేశపు చిత్రకారుఁడు. ఇతఁడు క్రీ. పూ. నాల్గవశతాబ్దిలోనివాఁడు. అపెల్లిస్ మేసిడోనియాకు వెళ్లినప్పుడు అలెగ్జాండరుచక్రవర్తితో బాగుగ పరిచయము సంపాదించుకొనెను. వీనస్ (రతీదేవి) తడిసి ముద్దయైన తనశిరోజములనుండి నీటిని పిండివేయుచు సముద్రములోనుండి బయటికి వచ్చుచున్నట్లుగ రచించినచిత్రము ఇతనిచిత్రములలో నెల్ల శ్రేష్ఠమైనది. క్రీ. పూ. నాల్గవశతాబ్దితుదిదినములలోనే అపెల్లిస్ మరణించెను.

అపోలో — ఇతఁడు గ్రీకుదేవత. ఒలింపియన్ దేవగణములందు ప్రధానస్థానము నాక్రమించినవారిలో నితఁడు నొకఁడు. రాజకీయ, సాంఘిక, నైతిక, ధార్మికము లగు గుణధర్మములఁ బెక్కింటి నితఁడు గలిగియుండెను. అందువలన వానియధిష్ఠానదేవతాపదములును, అనేకనామధేయములును లభించెను. ఊపెనర్ నామక పండితుఁడు గ్రీకుభాషయందలి తఱిమివేయుట యనునర్థముగల ధాతువునుండి అపోలోశబ్దము పుట్టియుండవచ్చు నని యూహించెను. రాస్చె రను వేఱొకవిద్వాంసుఁడు సూర్యపర మగు నర్థమును దీసెను. ఈయర్థము సర్వసమ్మత మగు నంగీకారమును బడసియుండలేదు. కాని యనేకపురాణములలో నితఁడు సూర్యదేవతయొక్క సంబంధమును దెలుపు ‘ఫోబస్ అపోలో’ యనుపేరను వ్యవహరింపఁబడియుండెను.

ఇతఁడు స్వర్గాధిపతి యగు జ్యూస్‌కు లేటోయందు జన్మించిన కుమారుఁడు. జ్యూస్‌సోదరియు, నతనిపట్టపురాణియు నగు జూనో (హీరో) కామెపై నసూయ జనింప ఆమె యిటు నటు పరిభ్రమించుచు తొమ్మిది దినములపర్యంత మత్యంతకష్టము ననుభవించి తుదకు తోఁడేలురూపమును దాల్చి మఱికొన్ని తోఁడేళ్లసాయముతో డెలోస్ అనుద్వీపమును జేరి యచట సింథస్‌శిఖరమునకు దిగువగ నున్న యొకతాటితోఁపులో నిరువురు కవలపిల్లలను గనెను. ఈయిద్దఱు బిడ్డలను నించుక వ్యవధానముతో వేఱువేఱు ప్రదేశములందు ప్రసవించె నని కొందఱయభిప్రాయము. ఆయిద్దఱిలో నొకశిశువుపేరు అపోలో, రెండవది ఆర్టిమిస్ నామక డియానాకన్య. ఈమె పాతివ్రత్యాధిదేవత. అపోలో జన్మానంతరమునఁగూడ లేటోకు జూనోబాధ తప్పినది కాదు. అందువలన నితఁడు థెమిస్ అను వేఱొకదేవతవలనఁ బోషింపఁబడెను. థెమిస్‌కూడ జ్యూస్‌యొక్క భార్యలలో నొకతె; న్యాయధర్మముల కధిదేవతయైయుండెను. మొట్టమొదట నీథెమిస్‌యొక్క యధీనమందే డెల్ఫీలోనిదేవవాణి యుండె ననియు, దాని నామెయే తరువాత అపోలోకు ప్రసాదించె ననియు కొన్నిగాథలు వక్కాణించుచున్నవి. థెమిస్‌యొక్క పరిపోషణ మందుచు అపోలో అమృతము నోటికిఁ దగిలినవెంటనే శైశవమునుండి యొక్కపెట్టున యౌవనావస్థను బొందెను. అపోలోజన్మమునకుఁ బూర్వము డెలోస్ ద్వీప మస్థిరమై, సస్యవిహీనమై, ఊషరక్షేత్రసంయుతమై, జనవాసాయోగ్యమైన స్థానముగ నుండి యతఁడు పుట్టినతోడనే సుస్థిరమును, జనవాసార్హమును, సస్యపరిపూర్ణమును నైనదిగ మాఱెను. మాసమునందలి సప్తమదినమున నితఁ డవతరించెను. దీనిని బురస్కరించుకొని యాసప్తమదినమునందును, మాసమునందలి ఇరువదవనాఁడును, పూర్ణిమ, అమావాస్యలందును ఇతనిపేర నుత్సవములు జరుపఁబడుచుండును. మఱియు కర్నియా, డఫ్నెఫోరియా, డెలియా, హైసింథియా, ప్యానెప్సియా, పిథియా, థర్గేలియా మొదలగు పండుగలుకూడ నితనిపేరను గావింపఁబడుచున్నవి.

అపోలో

ఇతఁడు దేవవాణి, వ్యాధిపీడానివారణము, యుద్ధము, ప్రకృతి, వనస్పతులు, చరాచరములు, సంగీతగానకళాదులు, కృషి మున్నగువాని కధిదేవత. ఇన్నిభిన్నవిషయముల కధిదేవత యగుటవలననే ఇతని కనేకనామధేయములును గలిగినవి.

హోమరు గ్రంథమునం దితనికి ఆపాదింపఁబడినధర్మములలో దేవవాణి యధిపతిత్వ మొకటి. ఇతఁడు జన్మించిన యైదవనాఁడె పైథన్ నామకసర్పమును వధించి భవిష్యద్వాణి కధిపతి యయ్యెను. కాని వీరిగాథల ననుసరించి యీసర్పము భూతపిశాచాదులలోఁ జేరినది కాదు. తనతల్లి యగు లేటోను హింసించె ననియో లేక భవిష్యద్వాణిని పైథక్ స్వయముగఁ బ్రకటించుచుండె ననియో ఇతఁడు దానిని దెగటార్చి దానిభవిష్యత్కథనాధిపత్యమును తాను స్వయముగ గ్రహించెను. ఇందువలన నితనికి పాపము కలుగఁ దన్నివారణార్థము పరిభ్రమణము సలిపి టెంపె యను లోయయందు లారెల్ వృక్షములతోఁటలోఁ గూరుచుండి ౯ సంవత్సరముల పర్యంతము తపస్సును గావించి యాపాపమునుండి విముక్తుఁడయ్యెను. ఈ ప్రకారము తపము నొనరించి పాపవిముక్తుఁ డగుటవలన నితరులను గూడ పాపదూరులను జేయుశక్తి లభించెను. దేవవాణుల నితఁడు స్వయముగఁ గాక జ్యూస్ పేరను బ్రకటించుచుండెను. కాని యితని భావములను సాధారణముగ నందఱును గ్రహింపఁజాలకుండిరి. వాగ్రూపముననే భవిష్యత్తులను జెప్పుచుండెడివాఁడు కాని పక్షులు పాటిపోవుట, నివేదితపదార్థములు మండుట, బల్యన్నము, దేవధనుస్సు, కలలు మున్నగువానివలనఁ గలుగుసంకేతములనుండియు దేవతాభిప్రాయము కనుఁగొనఁబడుచుండెడిది. కాలాంతరమున నితఁడు తన కభీష్టులైన కస్సాండ్రా, హెలెనస్, మెలంపస్, ఎపిమెనిడెస్ లోనగు మర్త్యులకును భవిష్యద్వాణిని వచింపఁగలుగుశక్తిని ప్రసాదించెను. మహామారి (ప్లేగ్) మొదలగు రోగముల వినాశము గావించువాఁ డగుటంజేసి యితనికి స్మింథియన్ అనుపేరు గలిగెను. స్మింథియన్ అనఁగా మూషకధ్వంసి. ఇదికాక మఱికొన్నిరోగముల నివారించువాఁ డగుటవలన అయిట్రోమెంటిస్, జౌలియోస్ అనుపేరులు గూడ నితనికి లభించెను.

యుద్ధాధిదేవత యగుకారణమున ఎలేలియస్ (యుద్ధఘోషణకర్త), అర్గురోటోక్సోస్ (రజతధనుర్ధారి), హెకటెబోలోస్ (దూరమునుండి గుఱికొట్టునతఁడు), క్రైసావ్రోస్ (స్వర్ణఖడ్గధారి), బొడ్రొమియోస్ (సహాయకుఁడు) లోనగు బిరుదములు ప్రాప్తమయ్యెను. పాషాణములమీఁదను జెక్కఁబడిన ఇతనివిగ్రహములు కొన్ని సమస్తయుద్ధోపకరణములతో సుసజ్జితమై యున్నట్లు నిర్మింపఁబడియున్నవి. ఇందువలన కొంద ఱితనిని సంహారదేవత యనియుఁ దలఁచిరి.

ప్రకృతివనస్పతుల యధిదేవత యగుటచే మహారణ్యములు, వనములు, ఆరామములు, పర్వతగుహలు, లోయలు నీతనినిరీక్షణమందే యుండెను. వృక్షములలో ముఖ్యముగ లారెల్, బేనామకవృక్షము లితని కత్యంతపవిత్రములు. బేచెట్టుయొక్క ఆకులు బలిపూజావిధాములందును ఒలింపియక్ వ్యాయామప్రపంచములందు కిరీటముగఁ ...టకును నుపయోగపడుచుండును. లారెల్ వృక్షపత్రములును నిందులకే యుపయోగించును. తాటిచెట్టుక్రింద నితఁడు జన్మించినందున నదియు నితనికి పవిత్ర మయ్యెను.

పశ్వాదులసంరక్షణ మితనికర్తవ్యములలో నొకటి. స్వయముగను నితఁడు పశువుల మేపియుండెను. పశు, పక్షి, సరీసృపాదులలో సింహము, తోఁడేలు, హంసము, డేగ, కాకి, గృధ్రము, సర్పము మొదలగునవి ఇతనికి పవిత్రములు.

మానవపాలకుఁ డగుటవలన నితఁడు కౌరోట్రోఫోస్ (బాలకపోషకుఁడు) అను బిరుదమును గాంచెను.

సంగీతగానకళాదివిద్యాపరిపోషకుఁడై దేవతలు గావించుకొను నుత్సవములందు లైర్ నామకవీణావిశేషమును వాయించుచుండెడివాఁడు. క్లియో (ఇతిహాసము), యూటెర్పె (శృంగారకావ్యము), థాలియా (సుఖాంతనాటకము), మెల్పోమెన్ (దుఃఖాంతనాటకము), టెరెప్సికోర్ (నృత్యగానములు), ఎరాటో (ప్రేమగీతము), పాలిమ్నియా (ఉన్నతమంత్రము), ఉరానియా (జ్యోతిషము), కల్లియోప్ (ఐతిహాసికకావ్యము) అనుపేరులం బరఁగు తొమ్మండ్రు కళామూర్తు లితనికి ఊడిగము నేయువారుగ నుండిరి. వీ రందఱితోఁ గూడి ఇతఁడు హెలికన్ పర్వత శిఖరములందును, పెర్నాసస్ మహీధరాగ్రములందును విహారము గావించుచు, కాస్టేలియన్ నామకనిర్ఝరిణీజలములఁ గ్రోలుచు సకలకలారసధారాసంపాతములచే లోకుల నానందింపఁజేయుచుండును.

కృషి సస్యాదుల కధిదేవత యగుటవలన అపోలో సిటాల్కస్ (ధాన్యరక్షకుఁడు), ఎరిథిబియస్ (ఈతిపరిహర్త), పస్పరియన్ (అన్నదేవత), హెర్సోస్ (తుషారదాత), నోమియోస్ (సమతలదేవత) మొదలగు బిరుదములను గాంచియుండెను. మఱియుఁ గృషికర్త యగునప్పు డితఁడు సంవత్సరాయనగమనాగమనములతోడను, ఋతువులతోడను సంబంధము కలిగి కాలనియామకుఁడై యొప్పారుచుండును. ఇందువలన నితనికి హోరోమెడన్ (ఋతుపాలకుఁడు) అను పేరు కలిగెను.

క్రేటన్ లోని తనయుపాసకుల నితఁడు డెల్ఫిక్ తీరములకుఁ గొంపోయెను. ఆకారణమున నితనికి సాముద్రికదేవత్వముగూడ లభించినది. ఇపిబెటారియస్ (నౌకారోహి), ఎపాబెటారియస్ (నౌకావరోహి), నసియోటాస్ (ద్వీపవాసి), యూర్యాలిస్ (విశాలసాగరదేవత) మొదలగు పేరు లితనికి సముద్రదేవత యైనందుననే కలిగినవి. లోకపాలకుఁడై గ్రామాదుల సృజించుటవలన పాట్రూస్ అనుపేరును, రాజమార్గములకు, వీథులకు నధిదేవత యగుహేతువున అగూయియోస్, ప్రాస్టేటేరియోస్ అనునామధేయములును గలిగెను. ఇతని శిలావిగ్రహములు, స్తంభములు గృహముల కెదుట స్థాపింపఁబడియుండుటను జూడవచ్చును. అట్లు చేయుటవలన కీడును, అనిష్టమును బాఱఁదోలి మంచిమాత్రమే లోపలఁ బ్రవేశింపఁజేయు నని గృహయజమానులవిశ్వాసము.

ఇతనియుత్సవావసరములయందు వ్యాయామసంబంధము లైన పోటీలు జరగుచుండును. అపోలో స్వయముగ వ్యాయామకుశలుఁడు. ఇతఁడు ఒలింపియన్ పందెములలోఁ బాల్గొని పరుగెత్తుటయందు హెర్మెస్‌ను జయించినట్లును, కుస్తీయందు ఏరెసును గెలిచినట్లును గాథలు కలవు.

ఇన్ని ప్రకారము లగు గుణధర్మములు గలిగి, యిన్ని విషయములకు అధిదేవత్వమును బొందియుండినప్పటికి నితఁ డొనరించిన కొన్ని క్రూరకార్యములు అదైవికములే కాదు, అమానుషికములకంటెను నీచాతినీచము లై యున్న వని చెప్పవచ్చును. గానమునందుఁ దనతోఁ బోటీ వెట్టుకొనె ననుకారణమున మార్‌స్యాస్‌చర్మమును బ్రతికియుండఁగనే ఒలిపించివైచెను. మఱియు నియోబే యనుస్త్రీకి ౭ గురు కొడుకులును, ౭ గురు కూఁతులు నుండిరి. ఒకసందర్భమున నీమె తన కున్నంత సంతానము లేటోకు లే దని పరిహాసము సల్పెనఁట! అందుమీఁద నితఁడు మహోగ్రుఁడై తనచెల్లెలగు ఆర్టిమిస్‌ను చేఁదోడుగఁ గైకొని నియోబేయొక్క ౧౪ గురు బాలికాబాలకులను నొక్కపెట్టునఁ దుదముట్టించెను. ఇందులకు భిన్నముగ ననుగ్రహమును జూపినతావులును గలవు. హసింథస్‌నామకబాలకునిపై నితని కత్యంత మగు ప్రేమ యుండెను. వీ రిద్దఱు నొకదినమున నాడుకొనుచుండ ఘటనావశమున నాబాలకుఁ డితనిచే మృతి నొందెను. అంత నితఁ డతనిస్మరణార్థము అతనిరక్తమునుండి నీలపుష్పముల సృజించెను. ఈ పుష్పము లిప్పటికిని నతనిపేరను హసింథస్‌పూవు లని పిలువఁబడుచున్నవి.

వెండియు నితఁడు తాను ప్రేమించిన డాఫ్నె నామకకన్యను లారెల్‌వృక్షముగ మార్చి నిరంతరము పచ్చగ నుండులాగునఁ జేసె ననియు, కొరోనిస్ తనప్రియురాలిపై నబద్ధము చెప్పినకాకిని శ్వేతవర్ణమునుండి నల్లనివర్ణమునకు మార్చె ననియు గాథలు కలవు.

అపోలోయొక్క యుపాసనమును రోమనులు గ్రీకువారినుండి కైకొనిరి. టార్క్విినియస్‌సూపర్‌బస్‌కాలమున డెల్ఫియన్‌దేవవాణిని సంప్రతించినట్లు కొన్ని యాధారములు గలవు. క్రీ. పూ. ౪౩౦ సంవత్సరప్రాంతములందు కఱవుకాటకము లుత్పన్నము కాఁగా నచట అపోలోనిమిత్త మొకదేవాలయము నిర్మింపఁబడెను. క్రీ. పూ. ౨౧౨-వ సంవత్సరమున రెండవప్యూనిక్ యుద్ధావసరమునాఁటివి అపోలోనుగుఱించిన వృత్తాంతములు గొన్ని కలవు. ఆగస్టస్‌రాజ్యకాలమున నితనియుపాసనము రోమునందు సుస్థిరముగ నెలకొనిపోవ నితఁ డచటి దేవతాప్రముఖులలో నొకఁ డయ్యెను. ఆక్టియంయుద్ధానంతరము ఆగస్టస్ అపోలోమందిరమును దిరుగఁ గట్టించి యుద్ధవిజయమున దొరకినద్రవ్యములోఁ గొంతభాగమును వినియోగించి అపోలోనిమిత్తము పాంచవార్షికోత్సవముల నేర్పాటు చేసెను.

పాశ్చాత్యదేశములందు ప్రాచీనకాలపు కళాప్రపంచమునఁ దక్కిన దేవత లందఱికంటె నెక్కువగఁ గన్పించునది ఈయపోలోదేవతయే. యూరోపుఖండమున ఫ్రాన్సు మున్నగు కొన్నిస్థలములం దితనివిగ్రహములు కలవు. రోడ్స్‌ద్వీపము అపోలో కత్యంతపవిత్రమైనది. కారణ మే మనఁగా దేవత లందఱు భూమిని దమలోఁ దామ పంచుకొనుచుండ అపోలో అచట లేకుండుట సంభవించెను. అందువలన నితనివంతున కేమియు దొరకినదికాదు. రోడ్స్‌ద్వీప మప్పుడు సముద్రమున మునిఁగియుండెను. ఆద్వీపము ముందు నీటిపైకి వచ్చునని తెలిసియున్నవాఁ డగుటచే నితఁడు దానిని దన కొసఁగు మని జ్యూస్‌ను బ్రార్థింప నతఁడు మంచి దని సమ్మతించెను. అది మొదలుకొని రోడ్స్‌ద్వీప మితనికిఁ బవిత్రావాస మయ్యెను. ఈద్వీపము జ్వాలాముఖీపర్వతముల కాకరము. బృహదాకృతి నొప్పు అపోలోవిగ్రహ మొకటి ఇచట నుండెను. పరిమాణమం దిది నూఱడుగుల ఎత్తు గలిగి ప్రపంచమందలి ఏడు అద్భుతములలో నిదియు నొకటియైయుండెను. కాని యీబ్రహ్మాండమైన విగ్రహము భూకంపమువలన ధ్వంసముకాఁగా నామమాత్రావశిష్ట మైపోయెను. ప్రస్తుతము దొరకువానిలో రోమునగరమందలి వెటికన్ మ్యూజియములోని అపోలోబెల్వీడర్‌విగ్రహము మిగులఁ బ్రశస్త మైనది. క్రీ. శ. ౧౪౮౫-వ సంవత్సరమున ఆంటియమ్‌శిథిలావశేషములలో దొరకిన ఈవిగ్రహమును వెటికన్‌చిత్రవస్తుప్రదర్శనశాలాసంస్థాపకుఁ డగు పోపు రెండవజూలియా గొనియుండెను. ఇది క్రీ. పూ. 3-వ శతాబ్దియందలి యొకవిగ్రహపునక లనియు, ప్రాయశః నీరోకాలము నాఁటి దై యుండవచ్చు ననియు నూహింపఁబడినది.

అపోలోనియస్ —(పెర్గస్) ౧. ఇతఁడు క్రీ. పూ. మూఁడవ శతాబ్దియం దున్న గొప్ప రేఖాగణితశాస్త్రవేత్త ('The Great geometer'). నాల్గవ, అయిదవ టాలెమీరాజుల రాజ్యకాలమున నీతఁడు అలెగ్జాండ్రియా పట్టణమునందు యూక్లిడ్ శిష్యులపాఠశాలలో మొదట శిష్యుఁడుగను, తరువాత గురువుగను ఉండెను. ఇతఁడు వ్రాసిన గ్రంథములలో మ్యాగ్నమ్ ఆపస్ (Magnum Opus) అనునది ముఖ్య మైనది. ఇందు దీర్ఘవృత్తములను (Conic Sections) గుఱించిన ౪౦౦ ల సిద్ధాంతములు కలవు. ఇందుఁ బెక్కు లాతఁడు క్రొత్తగఁ గనిపట్టినవి యున్నవి.

అపోలోనియస్ —(ర్హోడి అస్) ౨. గొప్పకవి, పండితుఁడు. అర్గొనాటికా (Argonautica) యను మహాకావ్యమునకుఁ గర్త. ఇది మన మహాభారతమువలె క్షాత్రవీర్యమును వర్ణించునట్టిది. దీనిభావ, వర్ణనాకౌశలము మిక్కిలి యుచ్చతరమైనవి. వర్జిల్ మొదలయినమహాకవులకుఁ గూడ నిది మార్గదర్శకమైన దందురు. ఈతఁడు మొదట ర్హోడ్సులో సాహిత్యాచార్యుఁడు (Rhetorician) గా నుండి తరువాత అలెగ్జాండ్రియాలో పుస్తకభాండాగారాధ్యక్షుఁడు (Librarian) గా నుండెను. ఇతనికాలము రమారమి క్రీ. పూ. ౨౮౦ మొదలు ౧౫౦ వఱకు, అనఁగా నితఁ డిప్పటికి రెండువేల నూటయేబది సంవత్సరముల క్రిందట నుండెను.

అపొలోనియస్ — (మొలన్) ౩. గ్రీకు (యవన) సాహిత్యవేత్త (Rhetorician). క్రీ. పూ. ౧-వ శతాబ్దియందు ఉన్నవాఁడు. సిసిరోకు సాహిత్యము నేర్పెను (క్రీ. పూ. ౭౭).

అపొలోనియస్ — (ట్యానిఅస్) ౪. పైథాగొరస్ సంప్రదాయమునందలి తత్త్వవేత్త. ఇతనికాలము రమారమి క్రీ. పూ. ౪-వ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౯౭-వ సంవత్సరమువఱకు. ఈతఁడు ఆసియామైనరు, పార్థియా, హిందూదేశము మొదలయిన దూరదూరదేశములు తిరిగి వచ్చెను. హిందూదేశమునందు బ్రాహ్మణులతో తత్త్వమునుగుఱించి సంభాషించె నని క్రీ. శ. ౨౦౦ లో నితనిచరిత్రము వ్రాసిన ఫిలాస్ట్రేటస్ (Philostratus) వ్రాసియున్నాఁడు. ఇతఁడు పెక్కు దైవిక చిత్రంబులును, అమానుష కృత్యంబులును చేసి చూపెనఁట.

అపోస్తలచర్చి — అపోస్తలులసమయమం దుండిన ప్రార్థనాలయము. వారియొక్క ఇచ్ఛానుసారముగ నిది నిర్మింపఁబడియుండెను. మఱియు రోమునగరము, అలెగ్జాండ్రియా, జెరూసెలం, ఆంటియోక్ పట్టణములం దున్న చర్చిలకును నిదే నామధేయము ప్రఖ్యాత మయ్యెను. అపోస్తలచర్చి తమ దని రోమనుకాథలిక్కులును, తమ దని ఎపిస్కోపలులును తగవు లాడుచుందురు.

అపోస్తలపారంపర్యము — బిషప్పులు, పురోహితులు, డీకనులు అనునీ మువ్వురు గలసినది యపోస్తలసంస్థ యనఁబడును. విధ్యుక్తసంస్కారములతో వీర లేర్పాటు చేయఁబడుచుందురు. ప్రథమమందలి అపోస్తలులు మొదలుకొని నేఁటివఱకును వీరలసంస్థ అవిచ్ఛిన్నముగ వచ్చుచున్నది. దీనికే అపోస్తలపారంపర్యమని పేరు. ఎపిస్కోపల్ చర్చివారి కిట్టి సంస్కారములవిషయమై యంతగ పట్టింపు లేకపోయినను, కాథలిక్కులును, కొందఱు ఇంగ్లీషుచర్చివారును వీనివిషయమున గట్టిశ్రద్ధను బూనుచుందురు.

అపోస్తలపితరులు — అపోస్తలులతో సమకాలికులైన లేఖకులు. క్లెమెంట్, బర్నబస్, హెర్మస్, ఇగ్నేషియస్, పోలీకార్ప్ అనువార లయిదుగురు అపోస్తలపితరు లని పేరువడసిరి.

అపోస్తలభ్రాతలు — మధ్యయుగమునందు పోపులమితద్రవ్యవంతులై రాజాధిరాజభోగము లనుభవించుచుండ వారియందుఁ బ్రవేశించిన దురాచారములను రూపుమాపి సంఘమును, గురువులను మంచిమార్గములోనికిఁ గొనిరావలయు నని కొందఱు ప్రయత్నముల సలిపియుండిరి. వారే యపోస్తలభ్రాతలు. ఆదిమ-అపోస్తలుల-ఆచారవ్యవహారముల నవలంబించుటచే వీరల కీపేరు గలిగెను. వీరిలోఁ గట్టకడపటిదియు, మిగులఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచినదియు నగు సంప్రదాయము క్రీ. శ. ౧౨౬౦-వ సంవత్సరమున పర్మానివాసి యగు జెర్హార్డ్ సెగరల్లీ యనువానిచే స్థాపింపఁబడెను. వీరు రిక్తపాదములతో, భిక్షాటనమున నుదరపోషణముం జేసికొనుచు, ధార్మికగీతములఁ బాడుకొనుచు ఇటలీ, స్విట్జర్లాండ్ ఫ్రాన్స్ దేశములలోఁ బర్యటనముం జేసి యుపదేశింపసాగిరి. ఆబాలగోపాలము సౌఖ్య మనుభవింపఁగల స్వర్గతుల్యమగు రాజ్యము రానున్న దనియు, దివ్యమైన కాలము సమీపించుచున్న దనియు లోకులకు బోధించుచు, పోపుపదవిని, అందలిదురాచారములను, కేవలము భోగవిలాసములకు స్థానములుగ మాఱినచర్చిలను జాల కఠినముగ నిందింప మొదలిడిరి. ధనధాన్యసంపత్తుల సమకూర్చుట మాని అనికేతనులు, అవివాహితులునై సాంసారికపదార్థవిదూరులైన విరాగులభంగి వీరు జీవనము గడపుచుండిరి. కాని పోపునకును, వారియనుయాయులకును వీరిబోధనములు కంటకము లయ్యెను. క్రీ. శ. ౧౨౮౬-వ సంవత్సరమున పోప్ నాల్గవ హోనోరియస్ ఈప్రచారము నాఁపివేయుటకు ఉత్తరువు నొసంగెను. ౧౩౦౦ ల సంవత్సరమున పోపుసంప్రదాయము లీసెగరల్లీని బట్టికొని మతద్రోహి యనుదోష మారోపించి యతనిని గాల్చివైచిరి. ఇతని మరణానంతరము ఈసంప్రదాయులకు మిలన్ నగర నివాసియు, గొప్ప విద్వాంసుఁడు నగు డోల్సినో యనునతఁడు నాయకుఁ డయ్యెను. అది మొదలుకొని యీసంప్రదాయులు స్వరక్షణార్థము దుర్గములందు నివసింప మొదలిడిరి. క్రీ. శ. ౧౩౦౭-వ సంవత్సరమున రేనేరియస్ అను బిషప్ యొక్క సేనలు మిలన్ చుట్టుప్రక్కల నున్న దేశమును ధ్వంసము చేసి వెర్సెల్లీయందలి జెజిల్లీదుర్గమును ముట్టడించి, యపోస్తలసోదరుల నందఱను బట్టికొని, వారినాయకుఁడగు డోల్సినోను గాల్చివైచిరి. అనంతర మీసంప్రదాయము క్రమముగా క్షీణించిపోయినట్లు తోఁచుచున్నది.

అపోస్తలమతము — క్రైస్తవమతమునకుఁ జెందిన యొకసిద్ధాంతము. ఆదిమ-అపోస్తలులు దీనిని గావించి రని పూర్వకాలమున నందఱును నమ్ముచువచ్చిరి. కాని యిటీవల నీసిద్ధాంతము నాలుగవశతాబ్దియం దేర్పడియుండె నని నిశ్చయింపఁబడినది.

అపోస్తలరాజులు — పోపువలన హంగేరీదేశపు రాజునకు ఒసఁగఁబడినబిరుదము. క్రీ. శ. ౧౦౦౧-వ సంవత్సరమున పోపు రెండవసిల్వెస్టర్ హంగేరియారాజగు సెంట్ స్టీఫెన్కు ఈబిరుదము నొసఁగెను. ఇతఁడు తనరాజ్యములోని అన్యధర్మములవారి నందఱను క్రైస్తవమతమునఁ గలుపుటకుఁగాను ప్రబలప్రయత్నములను గావించియుండెను. అటుతరువాత క్రీ. శ. ౧౭౫౮-వ సంవత్సరమున పోప్ ౧౩-వ క్లెమెంట్ మేరియాథెరిస్సాచక్రవర్తినికిని, ఆమె వంశీకులకును నీబిరుదమును బ్రసాదించెను. క్రీ. శ. ౧౯౧౮ వఱకును హంగేరియారాజులు దీనిని ధరించుచునేవచ్చిరి.

అపోస్తలసంస్థలు (నియమములు) — క్రైస్తవధర్మవిషయమున లిఖింపఁబడిన విధివివరణములు. ఇవి ౮ భాగములుగ విభజింపఁబడియున్నవి. అంతిమభాగము అపోస్తలుల ౮౫ నియమములతోఁ బూర్తి యగును. ఇవి యపోస్తలులచే రచింపఁబడినపిదప క్లెమెంటుచే చర్చికి నొసంగఁబడిన వని పూర్వు లందఱును విశ్వసించి

యుండిరి. కాని మొదటినుండియు నీయెనిమిదిభాగములు వేర్వే అనియే తలంపఁబడుచువచ్చెను. వీనిలో ౨౫ నియమము లెక్కుడు ప్రమాణ భూతములు. విస్టన్ అనునతఁడు వీనిని క్రైస్తవధర్మమునకు ప్రమాణము లనియు, బైబిల్ తరువాత వీనిని మించిన ప్రామాణికగ్రంథ మేదియు లే దనియు వక్కాణించియుండెను. కాని యివి అపోస్తలులు రచించినవి కాక తరువాత వచ్చినవారు వ్రాసిన వనియు ననేకులు దలంచియుండిరి. అట్లు వ్రాసినవారిలో ఆర్చిబిషప్ ఊషనర్ అనునతఁడు ముఖ్యుఁడు. ఇతఁడు వీనిని ఆధునిక విమర్శకునిభంగి పరిశీలించి యందలివిషయములను వ్రాతయందలిశైలిని సరిపోల్చి చూచి యవి యపోస్తలరచితములు కా వనియు, ఇగ్నేషియస్ లేఖలను బోలియున్న వనియు తీర్మానము జేసెను. అటుతరువాత సిరియా వాస్తవ్యుఁ డొకఁడు వీనిని క్రీ. శ. నాల్గవశతాబ్దియంతమున రచించియుండవచ్చు నని నిశ్చయింపఁబడెను. చర్చికిఁ జెందిన ఆర్చిబిషప్పులు, బిషప్పులు, ప్రెస్బిటరులు, డీకనులు మున్నగువారు గమనించి యవలంబింపవలసినవిధులు, నీతులు, నియమము లిందు వ్రాయఁబడి యున్నవి. మఱియు చర్చియందు జరుపవలసిన సంస్కారములు, మర్యాదలు మున్నగువానింగూర్చియు నిందు నియమములు కలవు.

అపోస్తలాధికారము — రోమునందలి పోపులకును, బిషప్పులకును ఉండెడి అధికారము. దీనిని సెంటుపీటరునుండి నేటివఱకు వచ్చుచుండిన పోపు లందఱును గలిగియుండిరి.

అపోస్తలులు — ఆరంభకాలమునఁ దన నూతనధర్మమును దేశదేశాంతరములందు ప్రచారము సేయునిమిత్తము ఏసుక్రీస్తు ౧౨ గురు మనుష్యుల నేర్పఱిచికొనియుండెను. పంపఁబడినవారని అపోస్తలశబ్దార్థము. కావున మతప్రచారార్థము పంపఁబడిన ఈ ౧౨ గురకు అపోస్తలు లనుపేరు కలిగెను. అసలు అపోస్తలులు ఈ ౧౨ గురే. మొదట తాను గావించు నుపదేశముల నాలకించి యనంతరము వానిని జనులకు బోధించుటకుఁగాను క్రీస్తు వీరల నేర్పఱిచికొనెను. సైమన్‌పేటర్, అతనిసోదరుఁడు ఆండ్రూ, జెబిడీ యొక్క కుమారు లగు జేమ్సు జాన్ లనువారు, ఫిలిప్, బర్తొలోమ్యూ, థామస్, మాథ్యూఅల్ఫెయస్ పుత్రుఁ డగు జేమ్సు, అతని సోదరుఁడు లెబ్బియస్ — వీరిద్దఱు జూడాస్, జూడె యనియుఁ బిలువఁబడుచుండిరి — సైమన్ కెనానైట్, జూడాస్ ఇస్కారియట్ అని మొత్తము ౧౨ గురు ఆదిమ అపోస్తలులు. తరువాత వీరికిఁ దోడుగ మఱికొందఱు నియమింపఁబడిరి. జూడాస్ ఇస్కారియట్‌కు బదులుగ మథియాస్ అనునతఁడు చేర్పఁబడెను. అనంతరము సెంట్‌పాల్ అనునతఁడు నియమితుఁ డయ్యెను. పాల్ వెనువెంటఁ బోయిన బర్నబాస్ అనునతనికిని అపోస్తలబిరుదము లభించెను. ఇందువలన ఆరంభకాలమునందును, తరువాతను క్రీస్తుమతప్రచారార్థము వెడలినవా రందఱు నిదేపేరను బిలువఁబడుచువచ్చి రని తెలియుచున్నది. గాల్ దేశమునఁ బ్రచారము సల్పిన సెంట్ డెన్నిస్ అచటి అపోస్తలుఁ డయ్యెను. ఇదేవిధమున సెంట్ బోనీఫేస్ జర్మనీదేశపు అపోస్తలుఁడు. సెంట్ అగస్టైన్ ఇంగ్లాండుదేశపు అపోస్తలుఁడు. ఫ్రాన్సిస్ జేవియర్ 'ఇండీసు'లయపోస్తలుఁడు. అడాల్బర్ట్ ప్రషియాదేశపు అపోస్తలుఁడు. ఏసుక్రీస్తు జీవించియున్నతరుణమందే వీ రతని యుపదేశములందు విశ్వాసము గోలుపోవుచువచ్చిరి. అవి యన్నియు నటు లుండ క్రీస్తు సిలువమీఁద దారుణమైన యాతన లందుసమయమున వీ రతనియెడల సహానుభూతి నైనఁ గనుపఱుప సాహసింపకపోయిరి. క్రీస్తుమరణానంతర మతని దివ్యాత్మ పెంటికోస్ట్ అనునుత్సవదినమున జనుల కందఱకును దర్శన మిచ్చెను. అప్పుడీ యపోస్తలులు క్రీస్తుయొక్క ఆత్మసందర్శనముచేత నైనను తాము గోల్పోయిన ధైర్యమును బడసి, యతనినియోగముల నుచితరీతి నిర్వర్తింపఁగలుగుదు మను గొప్పయాసతో నాయాత్మను దర్శించిరి. ఏసుక్రీస్తు సెంట్ పీటరును మొదటి అపోస్తలునిగ నేర్పఱిచియుండెను. అతనినుండి నేటివఱకును పోపు మతగురుపారంపర్యము అవిచ్ఛిన్నముగ వచ్చుచున్నది. ఈహేతువున ధార్మికవిషయములందుఁ దనకు మించిన యధికార మితరుల కుండరాదని పోపు వాదించుచుండును.

అపోహాయుఁడు — ఒకబ్రహ్మర్షి.

అప్పకవి — ప్రసిద్ధుఁ డగు నాంధ్రలక్షణవేత్త. అప్పకవీయ మను లక్షణగ్రంథమునకుఁ గర్త. ఆంధ్రపండితులలో నప్పకవీయమున కసమానగౌరవము కలదు. ఇందుండి ప్రమాణము చూపినయెడల నిప్పటి తెలుఁగుపండితులలో నూటికిఁ దొంబదిమంది మాఱాడక శిరసావహించెదరు. ఆంధ్రమునందుఁ గవిత్వము చెప్పువారికిఁ గావలసిన విషయము లన్నియు నిందు సవిస్తరముగఁ జెప్పఁబడియున్నందున నింతకుఁబూర్వ మున్న ఛందశ్శాస్త్రము లన్నియు వెనుకఁబడి దీని కింత యాధిక్యము కలిగినది. ఈకవి తనగ్రంథమును గుఱించి యీ క్రిందివిధముగఁ జెప్పినమాటలు చాలభాగము నిజమనియే యొప్పుకొనవలసియున్నది:—

వ......లక్షణగ్రంథములు లక్షోపలక్షలు గల వందు,

క. ఒకదానికంటె మఱి వే
ఱొకటి విశేషంబుఁ జెప్పుచుండుకతమునన్
సకలగ్రంథములును జదు
వక తెలియదు లక్షణప్రపంచం బెల్లన్. [౧. ౧౧౧

క. ఇది చదివినపిమ్మట మఱి
యొదియేనియుఁ జదువ బుద్ధి యేలా పొడమున్ ?
బదపడిగ్రంథము లన్నియు
వెదకివెదకి సార మెల్ల వివరింపంగన్. [౧. ౧౧౨

కాలము :—తమకాలమును నివాసస్థానమును స్పష్టముగ వ్రాసికొనినతెలుఁగుకవులు తక్కువ. అట్లు స్పష్టముగ వ్రాసినవారిలో అప్పకవి యొకఁడు. శా. శ. ౧౫౪౭ మన్మథనామసంవత్సర శ్రావణ బహుళ ౮ (క్రీ. శ. ౧౬౫౬ ఆగస్టు 3) దినమున దేవుఁడు కలలోనికి

వచ్చి గ్రంథము వ్రాయు మని చెప్పెను [అ, ౧. ౩౩]. జయమీ గురువారమునాఁడు (ఆగస్టు, ౪) కవి గ్రంథము వ్రాయ ప్రారంభించెను (౧ ౯౬). ఇట్లప్పకవీయము వ్రాయఁబడి యిప్పటికి ౨౬౬సంవత్సరము లయినది.

నివాసస్థలము :— ఈతఁడు తనగ్రంథమును కామెపల్లి గోపాలస్వామివారి కంకితము చేసినాఁడు. కవియు నా గ్రామమునందె నివాసముగ నుండినట్లు కానవచ్చుచున్నది (౧.౩౪, ౩౫). కామెపల్లి యిప్పుడు గుంటూరుజిల్లాయందలి పల్నాడు తాలూకాలో నున్నది. అప్పకవికాలమున నది తంగెడుసీమలోనిది. ఇప్పుడు తంగెడు అను గ్రామము కామెపల్లికిఁ బశ్చిమమున పల్నాడుతాలూకాలో నున్నది. ఈ కామెపల్లి అనునది అప్పు డగ్రహారము. వట్టెము పెద్దనార్యునకు సాయప వేంకటపతి యిచ్చెను (౧. ౯౯,౧౦౦).

వంశము :— ఈకవిది భారద్వాజసగోత్రము, ఆపస్తంబ సూత్రము. ఈతఁడు వైదికుఁడు. ఇంటిపేరు కాకునూరివారు. ఈ వంశమువారిది మొదట కాకునూరు-అగ్రహారము. అది సరికొండసీమలో నుండెను. వీరి మూలపురుషుఁడు సోమయ్య (౧. ౩౧). ఈతఁ డప్పకవితాతకుఁ దాత. ఈతఁడు చిన్నతనముననే కాశికిఁ బోయి బ్రహ్మేంద్రులయొద్ద శాస్త్రములు చదివి గొప్పపండితుఁడై (౧. ౬౩), మధురాపట్టణమునకుఁ బోయి యచ్చటిపండితులను వాదములలో గెలిచి (౧. ౬౨), కాకునూరు-అగ్రహారమును, నిడుదపల్లి, బొద్దినేపల్లి, వివరళపురి అను గ్రామములలో మాన్యక్షేత్రములను సంపాదించెను. ఈతఁడు 'అభినవమాతసద్గ్రామము'లోఁ గాఁపురముండెను (౧. ౬౩). అభినవమాతసద్గ్రామ మనఁగాఁ గ్రొత్తమామిడిపల్లె. మామిళ్లపల్లె యొకటి బాపట్లతాలూకాలో నున్నది. మామిళ్లపల్లి(అగ్రహారము) యొకటి నూజవీడు తాలూకాలో నున్నది. కాకునూ రీతఁడు సంపాదించినాఁ డని యప్పకవి వ్రాసినను ఈతని తండ్రిపేరు చెప్పుటలో 'కాకునూరి తమ్మన' యని చెప్పుట వలన (౧. ౬౩) వీరికి సోమయ్యకుఁ బూర్వమే కాకునూరివా రన్న గృహనామ ముండినట్లు గానవచ్చుచున్నది. ఈసోమయ్యకు గంగమాంబయం దమరేశ్వరుఁడు, కొండలయ్య, రంగప్ప, లక్ష్మణుఁడు అను నల్వురు కుమారులు పుట్టిరి. వీరిలో రంగప్ప మనకవియొక్క ముత్తాత. ఈయనభార్య కన్నమ్మ. వీ రిద్దఱకును తిరుమలభట్టు, గంగన్న, పెద్దసోమయ్య, చిన్నసోమయ్య అను పుత్రులు పుట్టిరి. పెదసోమయ్య మనకవికిఁ దాత (౧. ౬౬). ఇతఁడు క్రతువులు చేసెను. రొంపిచెర్లలో పెద్దనూయి త్రవ్వించెను. రొంపిచెర్ల నరసారావుపేటదరి నున్నది. గుడిపాటిలో వినుకొండమార్గమందు గొప్పతోఁట వేయించెను. సత్తెనపల్లితాలూకాలో గుడిపూఁడి యనుపల్లె యున్నది. అదియే యిది కాఁబోలు. వట్టెము పోతనార్యునికొమార్తె యైన కృష్ణమ్మ యీయనభార్య. పెద్దిభట్టు వీనిపుత్రుఁడు. వట్టెమువారు కామెపల్లి అగ్రహారీకులు. ఇట్లు వీ రప్పకవి తండ్రికి మాతామహులు. అప్పకవి స్పష్టముగఁ జెప్పకపోయినను అప్పకవికిని వీరు మాతామహు లయినట్టు కానవచ్చుచున్నది. ఈయనకు వెంగన్న, కన్నభట్టు, గందయ్య అను కుమారులును, తిమ్మక్క, రంగమ్మ, లింగమ్మ, గోపమ్మ యను కూఁతులును కలిగిరి (౧. ౭౦). వారిలోఁ బెద్దవాఁ డయిన వెంగన్న మనకవికిఁ దండ్రి. పల్నాటిలో నీతఁడు గొప్పపండితుఁ డని ఖ్యాతిం జెందెను.

తే. పల్లెనాటను నూటతొంబదియు నాల్గు
గ్రామముల నీడు గానక కాకునూరి
వెంగనార్యుఁడు వేదవేదాంగములను
బ్రస్తుతికి నెక్కె మాఱటబ్రహ్మ యనఁగ. [౧. ౭౨.

ఈ వెంగనార్యునకు శేషమ్మవలన అప్పకవి, సోమనార్యుఁడు వేంకటపతి, కృష్ణభట్టు, లక్ష్మణుఁడు అను నైదుగురు పుత్రులు పుట్టిరి.

విద్యాదికములు :— కాకునూరివారిది మొదట కాకునూరును, పిదప క్రొత్తమామిళ్లపల్లెయు నయినను అప్పకవి కామెపల్లికి వచ్చి నివసించుట యెట్లు తటస్థించెను? కామెపల్లి యీతనిమేనమామల స్థలముగఁ గానవచ్చుచున్నది. తన తల్లివైపువారు ప్రబంధకర్త లనియు, తనకుఁ గల వచ్చినసమాచారము తాను వారికి మఱునాఁడు చెప్పఁగా వారు కావ్యము చేయు మని ప్రోత్సాహపఱచి రనియు కవియే చెప్పియున్నాఁడు.

'మదీయస్వప్నవిధం బంతయుఁ జేటపడ నెఱింగించిన నాకర్ణించి సకలజనంబులు నానందంబుఁ బొంది తండ్రుఁ గొండ్రును మాతృసంబంధు లగు మదీయ బంధువులుగూడఁ 'గులసింధుసౌగంధికబంధులును, గృతప్రబంధులును, నీతియుగంధరులును, గావున వా రిట్లనిరి' [౧. ౬౪].

అప్పకవి మేనమామలయింటిలోనే పెరిఁగి విద్యావంతుఁడయ్యెననికూడ లోకవార్త వినవచ్చుచున్నది. కావున నీతనికుటుంబము మేనమామలఁబట్టియే కామెపల్లికి వచ్చె నని మనము నిశ్చయింపవచ్చును.

అప్పకవికి స్వరయుక్తముగ యజుర్వేదము నేర్పినవాఁడు మూర్తి సర్వన్న, శబ్దశాస్త్రము చెప్పినవాఁడు కాండూరి గిరిదేశికుఁడు, సిద్ధాంతములు తెలిపినవాఁడు సూరభట్టు, లక్షణవేత్తను చేసినవాఁడు మంచికంటి యోబనకవీంద్రుఁడు, స్మార్తకర్మ మెఱిఁగించినవాఁడు కొలచల మల్లసింగనార్యుఁడు, ఆగమములు నుపదేశించినవాఁడు రాజయోగి; వీరు విద్యాగురువులు (౧. ౩౧). వీ రన్యథా తెలుఁగువాఙ్మయమునందుఁ బ్రసిద్ధి చెందినవారు కానందున మనకు వీరినిగుఱించి విశేష మేమియుఁ దెలియదు. అప్పకవికి లక్షణము నేర్పిన మంచికంటి యోబనకవి యీగురువులలో మనకు ముఖ్యుఁడు. ఆతనిబోధఫలమే యప్పకవీయము. విద్యాభ్యాస మైనతరువాత నీతఁడు కొంతకాలమువఱకును శ్రీశైలముమీఁద నున్నట్టు లీక్రింది పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

క. శ్రీగిరిని నిలిచి నీవును
భోగివిభూషణునిపట్టపుఁగవీంద్రుఁడ వై [౧. ౮౪.

ఈతనిచే రచింపఁబడిన గ్రంథములు :— ఆపస్తంబషట్కర్మనిబంధనము, కాలబాలార్ణవసంహిత యను గ్రంథమునకు శ్లోకరూపమైన సంగ్రహము అను రెండుగ్రంథము లప్పకవి సంస్కృతమున రచించినట్టు కానవచ్చుచున్నది. అప్పకవీయము గాక తెలుఁగున అనంతవ్రతకథ, శ్రీశైలమల్లికార్జునునిమీఁద శ్లేషనిందాస్తుతిగర్భితసీసపద్యశతకము, కవికల్పక మనులక్షణగ్రంథము, స్త్రీలకు ధర్మద్విపద, అంబికావాద మను యక్షగానము అనుగ్రంథము లీకవి రచించినట్లు అప్పకవీయములోన కవి చెప్పుకొనియున్నాఁడు (౧. ౮౫). ఇం దొక్కటియు నిప్పుడు కానరాదు. సూర్యునియెదుట నక్షత్రములవలె అప్పకవీయముముందర నవి యన్నియు లోపించియుండును. ఇట్లే నన్నయ తిక్కనకృతములయిన చిన్నపొత్తంబులు లోపించినవి. ఇఁక మిగిలినది అప్పకవీయము.

అప్పకవీయము :— ఇప్పుడు దొరకునంతవఱ కప్పకవీయమైదాశ్వాసముల గ్రంథము. ఎనిమిదాశ్వాసముల గ్రంథము రచింపవలెనని కవి మొదట సంకల్పించెను (౧. ౯౬). ఏకారణముచేతనో అయిదాశ్వాసములుమాత్రము వ్రాసెను. ఇది పేరునకు నన్నయభట్టీయ మనఁబడు ఆంధ్రశబ్దచింతామణికి టీక యైనను, నిజముగ స్వతంత్రగ్రంథ మనియే చెప్పవలసియున్నది. అప్పకవి ఛందోవ్యాకరణములనుగుఱించి ఆంధ్రమున గొప్పగ్రంథము వ్రాయఁదలఁచి, గౌరవార్థమును, లోకులు ప్రమాణముగ నంగీకరించుటకును దీనిని నన్నయభట్టీయమునకు టీకగ వ్రాసెను. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి యంతకుఁబూర్వము అప్పకవి కన్నదియు విన్నదియుఁ గాదు (౧. ౯౦). 'తెలుఁగున ఘనకావ్యం బొకటి' చేయవలయు నని సంకల్పము చేసి కవి యొకనాఁడు (శా. శ. ౧౫౭౮, శ్రావణ బ. ౮ నాఁడు) నిద్రపోఁగా (౧. ౩౪) కలలో శ్రీమహావిష్ణువు కాన్పించి (౧. ౩౬) 'నన్నయభట్టుచే రచింపఁబడిన వ్యాకరణ మొకటి యున్నది. అందు నెనుబదిరెం డార్యలు కలవు (౧. ౫౨). దానిని అసూయచే భీమకవి గోదావరిలోఁ గలిపెను (౧. ౪౪). రాజనరేంద్రునికుమారుఁ డైన సారంగధరుఁడు దానిని పాఠము చేసియుండెను. అతఁడు సిద్ధుఁడై యిన్నాళ్లు జీవించియుండి మొన్నటి కీలకనామసంవత్సరమున (క్రీ. శ. ౧౬౬౮) ఆగ్రంథమును బాలసరస్వతుల కిచ్చెను. అతఁడు దానికి తెలుఁగుటీక వ్రాసెను. అది నీకు దొరకఁగలదు, నీవు దానికిఁ దెనుఁగు చేయుము' (౧. ౪౦) అని చెప్పెను. అప్పకవి పేలొక్కని యాశ్చర్యమును బొందుచుండఁగ, మతంగపర్వతప్రాంతపు విప్రుఁ డొకఁడు నవమినాఁడు వచ్చి, ఆంధ్రశబ్దచింతామణిగ్రంథమును, బాలసరస్వతిటీకను ఆతని కిచ్చెను (౧. ౬౫). అంత నప్పకవి దశమీ గురువారమునాఁడు గ్రంథము వ్రాయుటకుఁ బ్రారంభించెను! (౧. ౯౭).

పైని చెప్పినకథలను మనము నమ్మినను నమ్మకపోయినను, ఆంధ్రశబ్దచింతామణి యంతకుఁబూర్వ మెన్నఁడును అప్పకవి విని కని యుండనిది యనియు, పూర్వలక్షణగ్రంథము లెన్నియో శోధించిన యప్పకవియే దీనిని అంతకుఁబూర్వ మెఱుంగనందున నిది నూతనమే యైయుండవచ్చు ననియు నూహింపవచ్చును.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణి యనుగ్రంథము భారతము రచించిన నన్నయ్యచే రచింపఁబడినదా లేదా యన్నవిషయము శ్రీయుత వీరేశలింగముగా రాంధ్రకవులచరిత్రములో విపులముగఁ జర్చించినారు.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణియొక్క నిజ మైనకర్త యెవ్వఁ డైనను, అప్పకవి యది నన్నయభట్టారకరచిత మని నమ్మి, దాని నాధారముగఁ బెట్టుకొని అప్పకవీయమును రచించెను. బ్రహ్మసూత్రాదులమీఁద భాష్యములు వ్రాయునప్పుడు శ్రీ శంకర, రామానుజాదు లైన యాచార్యులు, పదియక్షరములు గల సూత్రముపై నూఱుపుటలు భాష్యము వ్రాసినట్టు ఆంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రమును పేరునకు నాధారముగ గ్రహించి అప్పకవి తన కిష్టమువచ్చినట్లు వ్రాయుచుఁ బోయెను. అప్పకవిచేఁ దెనిఁగింపఁబడిన మూలగ్రంథమందలి ఆర్యావృత్తము లేఁబది. వానివివరము :—

ఆశ్వాసము	ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలోని ఆర్యావృత్తములసంఖ్య	అప్పకవీయములోని తెలుఁగుపద్యములసంఖ్య
౧	౬	౨౩౭
౨	౨౦	౪౩౭
౩	౧	౩౯౮
౪	౫	౪౪౦
౫	౧౮	౧౯౩
	౫౦	౧౭౦౫

ఇట్లు ౫౦ ఆర్యావృత్తములకు ౧,౭౦౫ పద్యము లైనవి. ఆర్యావృత్తము చిన్నది. మన కందమునంతది. అందు నొకభేదమే కందము. కావున ౫౦ ఆర్య లనఁగా ౫౦ కందములతో సమాన మని మన మనుకొనవచ్చును. ఇఁక తెలుఁగుభాగమున శార్దూలాదివృత్తములును, సీసము మొదలగు విశాలాంధ్రపద్యములును, పుటలకొలంది నిండియున్నగద్యములును కలవు. కావున మూలమునకును, భాషాంతరమునకును ఏవిధమైన పోలికయు లేదు. మూఁడవయాశ్వాసములోని

'ఆద్యో వలి ర్ద్వితీయో వర్ణః ప్రాసోఽత్ర పాదపాదేషు,
స్వస్వచరణేషు పూర్వః ప్రాస స్సర్వేషు చైక ఏవ స్యాత్'.1

1. ప్రతిపాదమునందును మొదటియక్షరము వళి, రెండవయక్షరము ప్రాసము, యతి చరణచరణమునకును వేఱువేఱు, ప్రాసాక్షరము నాలుగుచరణములకును ఒక్కటియే.

అప్పకవి

ఈ యొక్క యార్యను ఆధారము చేసికొని యతిప్రాసములకు సంబంధించిన నియమము లన్నియుఁ జెప్పుచు ౩౯౫ పద్యములు వ్రాసియున్నాఁడు. కావున అప్పకవీయ మాంధ్రశబ్దచింతామణికి భాషాంతర మని కాని రూపాంతర మని కాని తలఁపఁగూడదు. స్వతంత్రగ్రంథ మనియే చెప్పవలసియున్నది.

అప్పకవీయము స్వతంత్రగ్రంథ మని తెలిసికొని దానిని జూడ మొదలుపెట్టిన సెట్టివారికిని దానివిషయమై గౌరవము కలుగక మానదు. ఈ గ్రంథమునందు లక్ష్యలక్షణములను సంగ్రహించుటకు గ్రంథకర్త మిక్కిలి పాటుపడినాఁ డని తప్పక చెప్పవలసియున్నది. కవి చెప్పుకొనినట్లు 'వెతకివెతకి సార మెల్ల వివరించినాఁ' డనుటకు సందేహము లేదు. ఈతనికాలమునకుఁ బూర్వము పుట్టినలక్షణ గ్రంథము లన్నియు నీతఁడు శోధించెను. లక్ష్యములకై పెక్కుకావ్యములను గాలించెను. ఇతఁ డిచ్చినలక్ష్యము లన్నియుఁ గ్రొత్తవి కావనియుఁ, బూర్వలాక్షణికు లిచ్చిన పెక్కులక్ష్యముల నాయాగ్రంథములలోనుండి యుదాహరించె ననుటయు స్పష్టమే యైనను, అట్టి యప్పు తీసికొనినలక్ష్యములు గాక స్వతంత్రముగఁ దాను శోధించిన లక్ష్యములుగూడఁ బెక్కు లిచ్చియున్నాఁడు. ఆంధ్రలక్ష్యలక్షణ గ్రంథములు గాక సంస్కృతఛందశ్శాస్త్రగ్రంథములను, కొంతవఱకు సంస్కృతప్రాకృతవ్యాకరణగ్రంథములను శోధించి వానిలోఁ గావలసినవిషయముల నీగ్రంథమునందుఁ జేర్చియున్నాఁడు. గణితశాస్త్రమందలి కఠినమైన అంకయోగవ్యవహారములనుగూడ (Permutations and Combinations) ఛందశ్శాస్త్రమునకు సంబంధించినంతవఱకు సంగ్రహించియున్నాఁడు. విశేషముగఁ జతుర్థాశ్వాసమును జూడుఁడు.

అప్పకవీయ మైదాశ్వాసములు కలది యని యిదివఱకే చెప్పియున్నాము. ప్రథమాశ్వాసమునకు భాషాపరిచ్ఛేద మనియు, ద్వితీయాశ్వాసంబునకు వర్ణపరిచ్ఛేద మనియు, తృతీయాశ్వాసంబునకు వళిప్రాసపరిచ్ఛేద మనియు, చతుర్థాశ్వాసమునకు పద్యపరిచ్ఛేద మనియు, పంచమాశ్వాసమునకు సంధిపరిచ్ఛేద మనియు నామాంతరములు. తత్సమ, దేశ్య, క్రియాపరిచ్ఛేదంబు లనఁబడు మూఁడుపరిచ్ఛేదంబు లింకను వ్రాసెద నని కవి మొదట (౧. ౬౯) ప్రతిజ్ఞ చేసినగాని యేకారణముచేతనో యవి యెచ్చటను కానరావు. వానిని వ్రాయకమునుపే కవికి నవసానకాలము ప్రాప్తించె నని తలఁపవలసియున్నది. తత్సమ, దేశ్య ప్రకరణము లప్పకవి వ్రాసియుండినయెడల నవి యాంధ్రభాషాచరిత్రమునకు మిక్కిలి యుపయోగకరము లై యుండు ననుటకు సందేహము లేదు. ఇఁక నొక్కొక్క యాశ్వాసమునందలి కొన్నికొన్ని విశేషములఁ జూపెదము.

ప్రథమాశ్వాసము:— ప్రథమాశ్వాసమునందుఁ గవి సంస్కృతాద్యష్టభాషలనుగుఱించియు, కావ్యభేదంబులనుగుఱించియు, రసభావ నాయికానాయకులనుగుఱించియు, ఆంధ్రభాషాభేదములను గుఱించియు విపులముగ వ్రాసియున్నాఁడు. ఇందలి శబ్దార్థలక్షణాలంకారసీసమాలిక, శబ్దార్థదోషసీసమాలిక, భావసీసమాలిక, శృంగారరససీసమాలిక, అష్టరససీసమాలిక, నాయకనిర్ణయసీసమాలిక లనునట్టి మాలికలు కవియొక్క యసామాన్యసాహిత్యజ్ఞానమును వెల్లడి చేయుచున్నవి. నూతనముగా నీవిషయము నభ్యసించువారికి పాఠము చేయుటకు వీలుగ నుండుటకై యివి సీసమాలికలుగ వ్రాయఁబడినవి. ఇదివఱకు షడ్భాష లనియే వాడుక. వీనికి సంస్కృతము, ఆంధ్రము కలిపి యప్పకవి అష్టభాష లని యనెను. ఈ విభాగములో నప్పకవి, తనకాలమునందు వాడుకలో నున్న యట్టి హిందీ, బంగాళీ, కన్నడము, అఱవము మొదలయిన అన్యదేశభాషలకు తా విచ్చినవాఁడు కాఁడు. కన్నడవ్యాకరణము వ్రాయువారు అష్టభాషలలోనుండి ఆంధ్రమును తొలఁగించి, దానిస్థానమందు కన్నడమును ఉంచుకొనవలయుననియు, అఱవమువా రఱవము నుంచుకొనవలయు ననియు అప్పకవితాత్పర్యము కాఁబోలును. నాటకములలో నేయే భాష యెవరెవరికి నుపయోగింపవలసినది చూపుటకు నప్పకవి యీ క్రిందిపద్యము వ్రాసియున్నాఁడు.

సీ. క్షపణ జైనాదిక కర్మహీనులకును
        భామాజనులకును బ్రాకృతంబు
    క్షితి వైశ్య శూద్ర ప్రభృతి మధ్యమాధమ
        జాతుల కెల్లను శౌరసేని
    ధీవర లుబ్ధకాది వినీచజాతుల
        మానవులకు నెల్ల మగధభాష
    మొగిఁ బిశాచాసుర ముఖ్యుల కెల్లఁ బై-
        శాచికానామభాషాద్వయంబు
గీ. పతిత చండాల యవనాది పరమనీచ
    జాతినరుల కపభ్రంశ, మీ తెలుంగు
    సీమవారికి నాంధ్రంబుఁ జెప్పవలయుఁ
    గావ్యనాటకముల గోపికాభుజంగ! [౧.౧౯౬.

ఈ పద్యమునుగూర్చి కొంత ఆలోచింపవలసియున్నది. సంస్కృతనాటకములలో భిన్నభిన్నపాత్రలకు భిన్నభిన్నభాషలు వాడుచుండెదరు. రాజు మాటలాడుభాష యొకటి, రాణి మాటలాడునది మఱియొకటి, రాజున్నేహితుఁ డగు విదూషకుఁడు మాటలాడునది యింకొకటి. ఆ నియమముల ననుసరించి యప్పకవి యీపద్యమును వ్రాసెను. తెలుఁగువాఁ డగుటచే అందు 'ఆంధ్ర' మొకటి యెక్కువగాఁ గలిపెను. కాని యిందలినియమము లాంధ్రకావ్యములకుఁ గాని, ఆంధ్రనాటకములకుఁ గాని యెట్లు పనికివచ్చును? తెలుఁగులో నాటకములు వ్రాయుచు నాయకునకు సంస్కృతము, నాయికకుఁ బ్రాకృతము, వైశ్యునకు శౌరసేని, తెలుఁగువానికిఁ దెలుఁగు భాష వాడుట పొసఁగునా? పొసఁగదు. అప్పకవికాలమునందు, వీథినాటకములు తప్ప నాంధ్రమునందు కావ్యము లనఁదగు నాటకములు లేవు. వీథినాటకములభాష గ్రామ్యము. తెలుఁగులో నాటకములు వ్రాయునప్పుడు వేఱువేఱుజాతులకును, వేఱువేఱువృత్తు లవలం

బించువారికిని ఏయేభాష యుపయోగింపవలయునో యది స్పష్టముగ వ్రాయక, సంస్కృతనాటకములకుఁ గాని, తెలుఁగునాటకములకుఁ గాని ఉపయోగము లేని యీపద్యమును వ్రాయుట వింతగ నున్నది.

నాటకాదులలోనిభాషలనుగుఱించి స్పష్టముగఁ జెప్పకపోయినను, మ్లేచ్ఛభాషాపదములను, అన్యదేశభాషాపదములను జాతీయములను వలయునప్పుడు కావ్యములలో నుపయోగింపవచ్చు నని చెప్పి యప్పకవి పెద్దన తిమ్మన ధూర్జటికవులపద్యముల నుదాహరించినాఁడు :—

దేశభాషాగ్రంథములు సంస్కృతగ్రంథములవలెనే నాలుగు పురుషార్థముల నిచ్చు నని యీ కవి వ్రాసిన యీ క్రిందిపద్యము భాషాభిమానులు గమనింపఁ దగినది :

'క. ఆయా దేశమువారికి
నాయా దేశంబుభాష నమరినకావ్యం
బాయతపురుషార్థంబులఁ
బాయక సమకూర్చు దేవభాషయపోలెన్.' [౧. ౧౬౭.

ఈకవికి శూద్రకవులయం దనూయ యుండెను. ఈతనియభిప్రాయప్రకారము బ్రాహ్మణులు తప్ప నితరులు పద్యములు చెప్పఁగూడదు !

అప్పకవీయమువంటి లక్షణగ్రంథమునకు వసుచరిత్రము, హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానములవంటి కావ్యరత్నములలోనుండి యసంఖ్యము లైనలక్ష్యములు దొరకియుండును. కాని యప్పకవి కీ శూద్రకవులయెడనుండు ననూయయే యీ కావ్యములనుండి యాతని లక్ష్యము లీయకుండఁజేసినది.[1] ఇంత పెద్దలక్షణగ్రంథమునందు రామరాజభూషణునికావ్యములనుండి లక్ష్యములు లేకపోవుట యొకగొప్పవింతయే. ఇంతియకాదు. కవి మొదట కవిస్తుతిచేయునప్పుడు రామరాజభూషణుని స్తుతింపకపోఁగా నతనిమస్తకమును తన్నినాఁ డన్న అయ్యలరాజు రామభద్రకవిని,

'రామరాజవిభూషణరత్నఖచిత
చారుమస్తకలాపాదిహారివాక్య
గౌరవము పెక్కుభంగుల గణనచేసి.' [౧. ౨౭.

అనుపదములతో స్తుతించి రామరాజభూషణుని నగౌరవపఱిచినాఁడు.

విష్ణుచిత్తీయ మనుకావ్యము కృష్ణదేవరాయలచే వ్రాయఁబడలేదనియు, దానిని పెద్దనయే వ్రాసె ననియుఁ దనభావమును అప్పకవి యీ క్రిందిగద్యపద్యములచేఁ జూపినాఁడు :—

'వ. అది యెట్లనినఁ గనియె ననవలసినభూతార్థక్రియాపదైకవచనంబునందు వర్ణలోపము చేసి కనెనట యని గ్రామ్యపదముగా వాగనుశాసనులు ప్రయోగించిరి గాన నది సాధకము చేసికొని యాంధ్రకవితాపితామహుఁడు కొనియె ననుటకుఁ గొనె నని చెప్పె నవి యెవ్వి యనిన—

ఆదిపర్వమున[2],
'క. వనకన్యకయఁట ! నేనఁట !
వనమున గాంధర్వమున వివాహంబఁట ! నం
దనుఁ గనెనఁట ! మఱచితినఁట !
వినఁగూడునె యిట్టిభంగివిపరీతోక్తుల్'.

విష్ణుచిత్తీయమునందు,
'ఉ. పూని ముకుందునాజ్ఞఁ గను
బొమ్మనె కాంచి యజాండభాండముల్
వానమ మీఁదఁ బోవ నదు
వం గొనెఁ ద న్నన నగ్రనిశ్చల
త్వానచలత్వనిష్ఠ లె స
మస్తజగంబుల జాడ్యచేతనల్
గా నుతి కెక్కుసైన్యపతి
కాంచనవేత్రము నాశ్రయించెదన్'.

ద్వితీయాశ్వాసము :— రెండవయాశ్వాసమునం దక్షరముల యుచ్చారణమునుగుఱించియు, స్వరూపమును గుఱించియు విపులముగ వ్రాయఁబడినది. లసదుచ్చారణమును, శుద్ధలేఖనమునకును గావలసిన నియమము లిందు శ్రద్ధతో నీయఁబడినవి. ఆంధ్రలేఖకులు తఱుచుగాఁ జేయునట్టి ప్రమాదముల నన్నిటిని శ్రద్ధతోఁ గనిపట్టి వాని నన్నింటిని దిద్దియున్నాఁడు. సాధారణలేఖకులు వత్రువలు వ్రాయవలసినచోట కొమ్ము క్రావడులును, కొమ్ము క్రావడులు వ్రాయవలసినచోట వత్రువసుడులును వ్రాయుచుండుటఁ గని యప్పకవి యివి వత్రువలు, ఇవి కొమ్ముక్రారలు అని తెలుపుటకు రెండుసీసములను ఇచ్చినాఁడు. ఇట్లే పెక్కుతప్పులను సవరించినాఁడు. 'శుద్ధాంధ్రలిపులు, వీనికి లేఖనక్రమము' అనుశీర్షిక క్రింద అచ్చులరూపములను,

---

1. తృతీయాశ్వాసమునం దొకపద్యము (౨౭౭) వసుచరిత్రమునందుండి యీయఁబడినది. కాని యది అప్పకవి స్వయముగ నుదాహరించినది కాదు. 'లక్షణవిలాసమువారు తెలియక కొన్ని యుదాహరణంబులు వ్రాసినారు. అవియును వివరించెద' నని యుపోద్ఘాతము వ్రాసి లక్షణవిలాసమువారు పడ్డతప్పును దిద్దియున్నాఁడు. కావున నప్పకవి రామరాజభూషణునిగ్రంథమునుండి లక్ష్యము లీయలే దనియే చెప్పవలసియున్నది.

2. ఈపద్య మిప్పటిభారతమునం దాదిపర్వమునఁ గానరాదు. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రరచిత మైన 'శకుంతలాపరిణయము' అనఁబడు కావ్యమునందు నాల్గవయాశ్వాసమున నున్నది.

హల్లులరూపంబులను, స్వరగుణితములను విడివిడిగా వ్రాసి చూపినాఁడు. కాని లేఖకుల కప్పకవి వ్రాసినయక్షరములయాకారములు తెలియ నందున ఈరూపము లొక్కొక్కప్రతిలో నొక్కొక్కవిధముగ నున్నవి. అప్పకవి యెట్లు వ్రాసెనో కనుఁగొనుట కప్పకవినాఁటిప్రతి గాని, తరువాతఁ గొలఁదిదినములకు వ్రాయఁబడిన ప్రతి గాని దొరక వలెను. అప్పుడు గాని అప్పకవియిచ్చినలిపి యిట్టిది యని తెలియరాదు. ఈ ప్రకరణమునందు రేఫఱకారసంబంధ మైన సీసమాలికలును, పట్టిక లును మిక్కిలి పెద్దవి. అవి కవియొక్క శోధనకును పరిశ్రమమునకును గొప్పసూచకములు. ఈతనికిఁ బూర్వులైన తాళ్లపాక చిన్నయ్య మొదలయినవారు రేఫఱకారములజాబితా లిచ్చినను నింకను శోధించి ఇతఁడు క్రొత్తవి చేర్చెను.

అప్పకవి రేఫఱకారములనుగుఱించి మిక్కిలి పట్టుదలగల వాఁడు. యతిస్థానమందుఁ గాని, ప్రాసస్థానమందుఁ గాని మఱచి యైనను రేఫ ఱకారములకు మైత్రి చేయఁగూడ దని యీతని యభి ప్రాయము (౨. ౨౨౯-౨౩౯). రేఫ ఱకారములపట్టిక యేర్పఱుచు టలో నప్పకవి యేమార్గము నవలంబించెనో స్పష్టముగ వ్రాయలేదు. కాని యొకానొక తెలుఁగుశబ్దమందలి 'ర' అను అక్షరము రేఫమా ఱకారమా యని సంశయము వచ్చినప్పు డది రేఫ మని కాని ఱకార మని కాని నిశ్చయించుటకు నిచ్చినలక్ష్యములవలన మనము కొంత వఱకు నూహింపవచ్చును. తాను ప్రమాణముగఁ దీసికొనఁదలఁచు కొన్న గ్రంథములలో సంస్కృతపదములందలిరేఫముతోఁ బ్రాస యందుఁ గాని, యతియందుఁ గాని మైత్రిం జెందిన 'ర' అను అక్ష రము రేఫము అని మొదట రేఫముల నేఱుకొనెను. మిగిలినవానిని ఱకారము లనెను. సంస్కృతపదాంతర్గత మైన 'ర' కారముతో నెన్నఁడును (తాను శోధించిన) గ్రంథములలో మైత్రిఁ జెందని వన్నియు ఱకారము లనెను. ఒకప్పుడు రేఫముతోను, మఱియొకప్పుడు ఱకారముతోను (పైని చెప్పినరీతిని విడఁదీసిన రేఫఱకారములతో నని యర్థము) మైత్రిఁ జెందినవానికి నుభయరూపము లున్న వనెను. ఇట్లు రేఫ ఱకారనిర్ణయము చేసి మరల రేఫ ఱకారములకుఁ బూర్వ కవులు మైత్రి యొప్పరే దని చెప్పుట అన్యోన్యాశ్రయహేత్వా భాసము కాదా? అది య ట్లుండె. ఈరెండువర్ణములకును పూర్వ మొకప్పుడు భిన్నోచ్చారణ ముండినను లేకపోయినను అప్పకవి కాలమునాఁటికే యది లోపించి యీరెండువర్ణములకును ఒక్కటియే యుచ్చారణ ముండె ననుట స్పష్టము. అప్పకవి వీనిని విభజించుటకు నింతకష్టపడుటయే యిందులకు సాక్ష్యము. సమానోచ్చారణముగల యీయక్షరములకు మైత్రి యుండవచ్చును; అనఁగా ప్రాసస్థలము లలో నిది రేఫ మని కాని, ఇది ఱకార మని కాని ఆలోచింప నక్కఱలే దని కవిజనాశ్రయాదిగ్రంథకారులయభిప్రాయ మైనం దున దానిని ఖండించుట కప్పకవి కింత పరిశ్రమ చేయవలసివచ్చినది!

అక్షరస్వరూపనిర్ణయ మైనతరువాత నీయాశ్వాసమందు నాగ మాదుల ననుసరించి, అక్షరబీజములు, వానిలింగములు, వానిని బూజ చేయువిధము మొద లయినవిషయములు చెప్పఁబడినవి. చివర సారస్వ తౌషధము లని రెండు మూఁడు మందులు చెప్పఁబడినవి. అందులో నొకమందు తినిన 'సూక్తులు ఘటించు', రెండవమందు తినిన 'గడియ కొకపద్యశతకంబు నుడువు'సామర్థ్యము కలుగును. మూఁడవ మందు తినిన 'వానినాలుకను గాఁపురం బుండు నలువచెలువ' (౪౨౯-౩౧)

తృతీయాశ్వాసము:— మూఁడవయాశ్వాసము యతిప్రాసము లకు సంబంధించినది. ఈప్రకరణమునందును అప్పకవి పూర్వలక్ష్యము లను ఎక్కువగఁ బరిశోధించి, పూర్వలక్షణవేత్తలకంటె నెక్కుడుపని చేసియున్నాఁడు. భీమకవి పదియతులు చెప్పినాఁడు. అనంతా మాత్యుఁ డిరువది చెప్పెను. అటుమీఁదఁ గొందఱు కవులు యతుల నిరువదియేడువిభాగములుగఁ జేసిరి. అప్పకవి నలువదియొక్క విధము లైనయతులను చెప్పెను (౭, ౮)! ఇట్లు యతులసంఖ్య పెరిఁగిన దనఁగాఁ గ్రొత్తయతులు తెచ్చిపెట్టఁబడిన వని కాదు. పూర్వకవులచేఁ జేయఁబడినపెద్దవిభాగములలోఁ బరకవు లింకను సూక్ష్మము లైనవిభేద ములను కనిపట్టి రని యర్థము. సంస్కృతసాహిత్యవాఙ్మయమునందు నిట్లే యలంకారములసంఖ్య దినదినప్రవర్ధమాన మైనది. అప్పకవిచేఁ జెప్పఁబడిన ౪౧ యతులలో స్వరయతులు ౭, వ్యంజనయతులు ౨౧, ఉభయయతులు ౧౨, ప్రాసయతి ౧ అప్పకవి చెప్పినప్రాసములు పదునేడువిధంబులు.

చతుర్థాశ్వాసము:— నాలుగవ యాశ్వాసమునందు ఛందం బులలక్షణములు వివరింపఁబడినవి. చిత్రబంధగర్భకవిత్వమునుగుఱిం చియుఁ గొంత యిందుఁ జెప్పఁబడియున్నది. పద్యముల నల్లువా రీభాగమును చక్కఁగ వల్లించుచుందురు. ఈ యాశ్వాసమునందు గద్యమునుగుఱించి యొకవిశేషము కలదు. అప్పకవి యిందు రెండు విధము లయిన గద్యములను (వచనములను) వ్రాసియున్నాఁడు. ఒకటి సాధారణ మైనగద్యము, మనగ్రంథాదులలో వాడఁబడునది. రెండవది వ్యవహారభాషలో వ్రాయఁబడినగద్యము. కవి మొదటిరకము గద్యమున కీ క్రిందియుదాహరణ మిచ్చినాఁడు:—

"శ్రీవిలాసినీవక్షోరుహద్వయగిరిదుర్గసర్వాధ్యక్ష, పద్మజాండా నేకభరణదక్ష, దక్షజామాతృధాతృప్రథమవిశాలనేతృప్రముఖనిఖిల బర్హిర్ముఖప్రస్తూయమానశుభశీల, * * * * వాసవరత్నాభ, వారిజనాభ, నాగారిస్యందన, నందగోపనందన, కరుణాలవాల, కాంచనచేల, భుజగేంద్రశయన, ఆర్తరక్షణపరాయణ, గోవింద, ముకుంద నమస్తే నమస్తే నమస్తే."

ఇఁక రెండవవిధ మైన గద్యమున కీ క్రింది యుదాహరణము నిచ్చెను.

"టీ. వృత్తసంఖ్యాప్రత్యయ మనఁగాను ఇన్నవఛందమునందు యెన్ని సమవృత్తములు పుట్టినవి అని అడిగితేను సరి జెప్పెడివిధము, వారు యెన్నవఛందమున కడిగితేను అన్నిగురువులు అడ్డవరుసగాను

వ్రాసి వాటిక్రిందను ఒకటి మొదలుగాను యినుమడించుచు లెక్కలు వరుసవెంబడిన్ని కడకు వెడలాను వ్రాసి తుదలెక్కలు యినుమడించి తేను యెన్ని ఆయెను అన్ని సమవృత్తములు ఆఛందమునందు బుట్టినవి అని చెప్పెటిది.1" [౧౩౫.

ఈరెండవవిధమైన గద్యము లేఖకప్రమాదమున నిట్లు వ్రాయఁబడిన దనుకొనుటకు వీలు లేదు. ఎందుల కనఁగా నిట్టిటీక లన్నియు నొక్కవిధముగ నుండుటయు, నితరవచనము లన్నియు సలక్షణముగ నుండుటయు నొక్కప్రతిలోనే కానవచ్చుచున్నది. లేఖకప్రమాదమైనచో నన్నివచనములయందు నొక్కదోషమే కానిపింపవలయును గదా! అట్లు కానిపింపదు కావున నిది ప్రమాదజనితము కాదనియు, బుద్ధిపూర్వకమే యనియుఁ దోఁచుచున్నది.

పంచమాశ్వాసము:— అయిదవయాశ్వాసమునందు సంధివిషయమీయఁబడినది. కవి చతుర్థాశ్వాసముతో ఛందోవిషయమును పూర్తిచేసి పంచమాశ్వాసముననుండి వ్యాకరణవిషయమును ప్రారంభించినాఁడు. ఇందుఁ గళలను ద్రుతప్రకృతికములను కనుఁగొనుటకై యీయఁబడిన పద్యములు విద్యార్థులకు నెంతయు నుపయోగకరములు.

సంస్కృతమునందు 'శకంధ్వాది' గణమునకుఁ బరరూపను చెప్పఁబడినది. అదియే తెలుఁగులోనిసంధికి మూల మని యప్పకవి యొక్క యభిప్రాయముగఁ గానవచ్చుచున్నది. ఆతఁ డిట్లు వ్రాసి యున్నాఁడు:—

'క. అరయ శకంధ్వాదిషు టేః
పరరూపము వాచ్య మనుచుఁ బ్రక్రియలోనన్
వరరుచివాక్యముకలిమిని
పరరూపమె వికృతిఁ గానఁబడు స్వరసంధిన్.' [౫. ౩౭.

ఇతరవ్యాకరణములమతమున ప్రథమపురుషేకారసంధి వైకల్పికమైనను, ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలోని 'నిత్య మనుత్తమపురుషక్రియా స్వితః' అనుసూత్రమునుబట్టి, ప్రథమమధ్యమపురుషముల యికారమునకుఁగూడ సంధి నిత్య మని చెప్పుచు నప్పకవి శ్రీనాథుని యంతటిప్రామాణికకవినిగూడ నిట్లాక్షేపించియున్నాఁడు:—

'క. విరచించెను శ్రీనాథుఁడు2
ధరణిని శృంగారనైషధంబునఁ 'గూర్చుం
డిరి యొండొరు' నని కానక
పరపురుషక్రియలఁ బ్రకృతిభావము కలదే?' [౫. ౬౮.

సంధిపరిచ్ఛేదమునం దాంధ్రశబ్దచింతామణిలో నప్పకవిపాఠానుసారము 'నమ్యోతో హ ల్యథర్వణాచార్యమతాత్' అను సూత్రము కలదు. కాని అహోబలునిపాఠమునందును, ఇటీవల నచ్చుపడిన బాలసరస్వతులపాఠమునందును ఈపాఠము కానరాదు.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణియందు 'సర్వత్రాజ్వత్ కార్యం జ్ఞేయం యస్య ద్రుతప్రకృతికేభ్యః' అని యొకసూత్రము కలదు. 'ద్రుతమునకుఁ బరముగ వచ్చినయకారమునకు నంతటను అచ్చువలెఁ గార్యమని యెఱుఁగునది'

అని దీని కర్థము. దీనినిబట్టి చూడఁగా నీసూత్రకారునిమతమున తెలుఁగుమాటలకు మొదట యకార మున్న దనియు, అది ద్రుతప్రకృతికములకుఁ బరముగా వచ్చినప్పుడు సంధికార్యములో దానిని అచ్చుగ (అనఁగా 'య' వచ్చిన 'అ' గ, 'యి' వచ్చిన 'ఇ' గ ఇత్యాది) నెంచవలయు ననియు స్పష్టముగఁ దెలుచున్నది. కాని యీమత మప్పకవికి నిష్టము లేనందున నాతఁ డీసూత్రము నిట్లు తెనిఁగించియున్నాఁడు:—

ఉ. 'ఆరయ వైకృతోక్తులఁ బదాదులయందు యకార ముండ దా
తీరునఁ బల్కువ్రాయి గణుతింపఁగ నచ్చగు దానిడాపలన్
నీరజనాథ! నాంతములు నిల్చిన నచ్చటఁ బ్రాణసంధి చె
న్నారు నితండు చైద్యవసుధాధిపు నేపడఁగించె నేఁ డనన్.'
[౫. ౪౦.

(కొ. వేం. ల.)

అప్పనపల్లి — ౧. తూర్పుగోదావరిజిల్లా, రాజోలు తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౭౭౧ (౧౯౩౧).

౨. చిత్తూరుజిల్లా, పుంగనూరుతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౯౫౩ (౧౯౩౧).

---

1. ఇది ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారమునందలి ౧౩-౩-౨ అన్నసర్తుగల గ్రంథమునుండి యున్నది యున్నట్టు ఎత్తి వ్రాయఁబడినది. ఇటీవల అప్పకవీయము అచ్చువేసినవారు పై వచనమును సలక్షణముగ దిద్దియే యచ్చువేసినారు. కావున ఈవచనము యొక్క మూలస్వరూపము చూడవలయు నన్న మిక్కిలి పురాతనములైన లిఖితప్రతులు, తాటాకుగ్రంథములును చూడవలయును. తాటాకు ప్రతు లన్నింటిలోను ఈటీక లన్నియు గ్రామ్యభాషలోనే వ్రాయఁబడినట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారి సంగ్రహమందలి తాటాకుగ్రంథ మొకటియు, మ. రా. శ్రీ గిడుగు రామమూర్తిగారియొద్ద నున్నది యొకటియుఁ జూచితిని. దానిలో 'టీక' అనఁబడిన వచనము లన్నియు గ్రామ్యములుగను, ఇతరవచనములు సలక్షణములుగను నున్నవి. తా మింకను పెక్కుప్రతులను జూచితి మనియు, నన్నిటిలో నిట్లే యున్న దనియు శ్రీ రామమూర్తిగారు చెప్పినారు.

2. బలభిద్వహ్నిపశేతరాజవరుణుల్ పర్యుత్సుకత్వంబు సం, ధిలఁ గూర్చుండిరి యొండొరుం గదిసి యర్థిం దత్ప్రదేశంబున
న్నల నాళీకమృణాళనాళలతికానవ్యప్రణాళీమిళ, ల్లలనాలాపకథాసుధానుభవలీలాలోలచేతస్కులై. [నైషధము, 3. ౨౭

అప్పనరామునిలంక — తూర్పుగోదావరిజిల్లా, రాజోలుతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య, ౧,౭౪౪ (౧౯౩౧).

అప్పన్నదొరపాలెం — విశాఖపట్టణముజిల్లా, గొల్లకొండతాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౭౫ (౧౯౩౧).

అప్పన్నదొరవలస — విశాఖపట్టణముజిల్లా, పార్వతీపురముతాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౬౫౮ (౧౯౩౧).

అప్పన్నవలస — విశాఖపట్టణముజిల్లా, చీపురుపల్లి తాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౯౬.

అప్పమాంబాపురం — నెల్లూరుజిల్లా, కనిగిరితాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౬౬.

అప్పమ్మపాలెం — విశాఖపట్టణముజిల్లా, వీరవల్లి తాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౭౦ (౧౯౩౧).

అప్పయదీక్షితులు — దక్షిణదేశమున నిటీవలికాలమున వెలసిన సంస్కృతపండితుల కెల్ల శిరోవతంసము. సుప్రసిద్ధకవియు, భాషాపోషకుఁడు నగు శ్రీకృష్ణదేవరాయల యాస్థానమునందలి పేరున కెక్కిన యెనమండ్రు పండితులలో నొకఁడయిన వక్షుస్థ్సలాచార్యునితనూభవుఁడగు రంగరాజాధ్వరికుమారుఁడు; ఉత్తరార్కాటుజిల్లాయందలి అడయపలమునివాసి. వక్షుస్థ్సలాచార్యునికి ఆచార్యదీక్షితుఁడని నామాంతరము కలదు. ఈయాచార్యదీక్షితులు రాయలగౌరవాదరములను చూఱగొన్నవాఁడు. ప్రతీతి ననుసరించి, రంగరాజాధ్వరికి చాలకాలమువఱకును సంతానభాగ్యము లేకపోయెను. తుదకతనికి శివునివరప్రసాదమున నొకశిశువు కలిగెను. ఈతఁడే అచిరకాలమున పేరుప్రఖ్యాతులు గాంచిన అప్పయదీక్షితులు. అప్పయదీక్షితుల బాల్యకాలపుగాథ లనేకములు కలవు. వీనిలో చాలభాగము శ్రీకంచి కామకోటిపీఠాధిపతుల ప్రాపున ప్రచురింపఁబడు 'ఆర్యధర్మ' మను పత్రికయందు ప్రకటింపఁబడినవి.

కాలనిర్ణయము :— అప్పయదీక్షితుల జననకాలము మనకు స్పష్టముగఁ దెలియదు. కాని యాతఁడున్నకాలమును కొంచెమించుమించుగ సరిగనే నిర్ణయింపవచ్చును. ఇటీవల కొన్నిసంవత్సరముల క్రిందట అప్పయదీక్షితవంశజుఁడగు శివానందయోగి స్వవంశమునఁ బరంపరాగతముగ వచ్చుగాథలను సంకలితము చేసి వానిసాయమున రచియించిన 'దీక్షితచారిత్రము'న అప్పయదీక్షితులకాలమును నిర్ణయించియున్నాఁడు. ఆయన కయినను అప్పయదీక్షితుల సరియైన జన్మకాలము లభింపలేదు. అందువలన నష్టజాతకపద్ధతి నాధారము చేసికొని ఆయన అప్పయదీక్షితులజాతకము వేసెను; తద్విధమున ఆయన క్రీ. శ. ౧౫౫౩ అప్పయదీక్షితుల జననకాలముగ నిర్ణయించెను. ఇట చూపినది ఆయనవేసిన ప్రకారము అప్పయదీక్షితులజాతకమే. ఇంతవఱకిదియే దీక్షితుల సరియైన జన్మకాలమని పండితుల భావన.

చ		శ, రా	కు
	రాశి		
మాంది			
	గు, కే	శు	ల ర, బు

అప్పయదీక్షితుల సోదరపౌత్రుఁడయిన నీలకంఠదీక్షితులు తన 'శివలీలార్ణవము'నందు 'ద్వాసప్తతిం ప్రాప్య సమాః' అనుశ్లోకమునం దప్పయదీక్షితులు డెబ్బదిరెండుసంవత్సరములు జీవించినట్లు తెలిపియున్నాఁడు. చిదంబరమున నున్నకాలమున తానింకఁ గొంతకాలమునకు మరణించు ననఁగ అప్పయదీక్షితులే 'వయాంసి మమ సప్తతే రుపరి నైవ భోగే స్పృహా' అని చెప్పినట్లు ప్రతీతి. పూర్వోక్తవిషయముల యాధారమున దీక్షితులు క్రీ. శ. ౧౫౫౪ - ౧౬౨౬ లకు నడుమ నుండినట్లు పండితులు విశ్వసించుచున్నారు. కాని యిది సరియైనది కాదని తోఁచుచున్నది.

అప్పయదీక్షితులు తాను రచియించిన 'యాదవాభ్యుదయవ్యాఖ్యానము' నవతారికయందు చినతిమ్మనృపతి తన కాశ్రయుఁడుగ తెలిపినాఁడు. ఈచినతిమ్మభూపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౫౪౨ - ౧౫౫౦ ల నడుమ దక్షిణదేశమునకు ప్రతినిధిపాలకుఁడుగ నుండెను. వేలూరి చినబొమ్మనాయకుఁడు దీక్షితుల నాదరించిన మఱియొక ప్రభువు. ఈతని ప్రోత్సాహముననే దీక్షితులు 'శివార్కమణిదీపిక'ను రచియించెను. క్రీ. శ. ౧౫౮౦ ప్రాంతమున చినబొమ్మనాయకుఁడు వేలూరునందు ప్రముఖుఁడుగ నుండెను. క్రీ. శ. ౧౫౮౫ న రాజ్యమునకు వచ్చిన వేంకటపతిదేవరాయల ప్రాపకమున దీక్షితులు 'విధిరసాయన', 'కువలయానందము'లను రచియించెను. 'కల్పతరుపరిమళము'ను దీక్షితులు రచియించినకాలమున ఆయనకోరికమీఁద, ఆయనకు పుణ్యముగ చినబొమ్మనాయకుఁడు అడయపలమునందు కాలకంఠేశ్వరాలయమును గట్టించెను. అప్పయదీక్షితులవివాహమునకు పాండ్యరాజగు మధుర చంద్రశేఖరుఁడు (౧౫౪౨ ప్రాంతము) కారకుఁడనియు ప్రతీతి. అదికాక, పరిమళమును రచియించుటకు తంజావూరినాయకప్రభువుల సుప్రసిద్ధప్రధాని యయిన గోవిందదీక్షితులు కారకుఁడని చెప్పుదురు. పరిమళము అప్పయదీక్షితుల కడపటి గ్రంథము. ౧౬౦౫ నకుఁ బిదప గోవిందదీక్షితులు జీవించియుండలేదు. అడయపలముశాసనమున నుదాహరింపఁబడినరీతిని, అప్పయదీక్షితులు ౧౫౮౨ నకుఁ బూర్వమా గ్రంథమును రచియించెను. మఱియొక్కవిషయము. రసగంగాధరకర్తయయిన జగన్నాథపండితుఁడు షాజహానుపాదుషా (క్రీ. శ. ౧౬౨౮ - ౧౬౫౮) కాశ్రితుఁడు. జగన్నాథపండితునితండ్రి పేరుభట్టు ఖండదేవుల యొద్ద మీమాంసాశాస్త్రము నభ్యసించెను. ఖండదేవుఁడు తన 'కౌస్తుభము'న అప్పయదీక్షితులు శ్రేష్ఠులయిన మీమాంసకులలో నొకఁడని వచించినాఁడు. ఈవిషయముల నన్నిటిని గమనించి చూచినచో

దీక్షితుల జీవితకాల మని చెప్పఁబడు ౧౫౫౪-౧౬౨౬ సరియయినది కా దని సిద్ధాంత మగుచున్నది. ఒకచాటుశ్లోకమునందలి 'విక్రమే భూతలం ప్రాప్య విజయే స్వర్గ మాయయౌ' అనుదానియర్థమును పూర్వోక్తవిషయములతో సమన్వయించి చూచినయెడల, అప్పయ దీక్షితులు క్రీ. శ. ౧౫౨౦ (విక్రమ)లో పుట్టియుండునని, ౧౫౯౩ (విజయ)లో గతించియుండు నని యూహింపఁదగియున్నది.

జీవితము :— అప్పయదీక్షితుల చిన్ననాఁటి వృత్తాంతములు విశ్వాసపాత్రము లయినవి తెలియరావు. ఇంకను చిన్నవాఁడుగ నుండఁగనే దీక్షితుల పేరు ప్రతిష్ఠ లెల్లకడల వ్యాపించినవి. ఈ కారణమున మహాపండితుఁడు సత్యమంగలము రత్నఖేట శ్రీనివాసదీక్షితులు అప్పయదీక్షితులకుఁ దన కూఁతురు మంగళనాయకి నిచ్చి వివాహము చేసెను. దీక్షితుల కామెయందు తనయు లనేకులు కలిగిరి; కాని కొడుకులలో నొక్కఁడును తండ్రియంతటివాఁడు కాలే దని ప్రతీతి. అంతియకాక వారిలో వా రెల్లప్పుడు నేదోవిషయమునఁ గలహించువారు. అప్పయదీక్షితులు తనకడపటిదశలో తనయాస్తిలోఁ గొంత భాగమును సోదరపౌత్రుఁ డయిన నీలకంఠదీక్షితుల కియ్యఁదలఁచినపుడు కొడుకు లంగీకరింపరై రని, అందుమీఁద దీక్షితులు కుపితుఁడై కొడుకుల నందఱను మూర్ఖులు కావలె నని శపించె నని చెప్పుదురు. దీక్షితులయాస్తి ఆయనకొడుకులకే చెందినను, ఆయన యాశీస్సులు మాత్రము నీలకంఠునకే చెందినట్లు కన్పట్టును. తనజీవితావసానకాలమును అప్పయదీక్షితులు చిదంబరమునఁ గడపి తుద కచ్చటనే కాలధర్మము నొందెను. ఆయన అచ్చటనుండిన తన కడపటి దినములలో నీక్రిందిశ్లోకమును జెప్పె నని వాడుక :

'చిదంబర మిదం పురం ప్రథితమేవ పుణ్యస్థలం,
వయాంసి మమ సప్తతే రుపరి నైవ భోగే స్పృహా.'

దీక్షితకృతగ్రంథములు :— అప్పయదీక్షితులు శతాధికగ్రంథకర్త యని, సంస్కృతసాహిత్యమున న్యాయ, మత, వాఙ్మయములకు సంబంధించిన గ్రంథము లతఁడు రచియించిన వన్నియుఁ గలసి ౧౦౪ కల వని చెప్పుదురు. తత్కృతగ్రంథము లేవన :—

అద్వైతవేదాంతము :— ౧. పరిమళము. అమలానందుని కల్పతరువు మీఁది వ్యాఖ్యానము; ౨. సిద్ధాంతలేశసంగ్రహము — స్వతంత్రగ్రంథము; ౩. న్యాయరక్షామణి — శంకరభాష్యము నాధారపఱుచుకొని రచియించిన స్వతంత్రగ్రంథము; మొదటిపరిచ్ఛేదమునకుమాత్రమే దొరకినది;

శైవవేదాంతము :— ౪. శివార్కమణిదీపిక. శ్రీకంఠభాష్యము మీఁది వ్యాఖ్యానము; ౫. శిఖరిణీమాల; ౬. శిఖరిణీమాలావ్యాఖ్య; ౭. ఆనందలహరి; ౮. ఆనందలహరీవ్యాఖ్య; ౯. శివాద్వైతనిర్ణయము;

శైవగ్రంథములు :— ౧౦. భస్మవాదావలి; ౧౧. శివార్చనాచంద్రిక; ౧౨. శివార్చనాచంద్రికావ్యాఖ్య; ౧౩. శివధ్యానపద్ధతి; ౧౪. శివపూజావిధి; ౧౫. వీరశైవము;

విశిష్టాద్వైతము :— ౧౬. న్యాయమంజరి; ౧౭. నయమయూఖమాలిక;

ద్వైతము :— ౧౮. న్యాయముక్తావలి; ౧౯. న్యాయముక్తావలీవ్యాఖ్య;

విశిష్టాద్వైతఖండనము :— ౨౦. రామానుజ శృంగభంగము;

ద్వైతమత ఖండనము :— ౨౧. మధ్వతంత్రముఖమర్దనము; ౨౨. మధ్వతంత్రముఖమర్దనవ్యాఖ్య;

మీమాంస :— ౨౩. విధిరసాయనము; ౨౪. విధిరసాయనవ్యాఖ్య; ౨౫. ఉపక్రమ పరాక్రమము; ౨౬. నక్షత్రవాదావలి; ౨౭. చిత్రపటము; ౨౮. మయూఖావలి; ౨౯. అధికరణ కంచిక;

అలంకారము :— ౩౦. కువలయానందము; ౩౧. లక్షణావలి; ౩౨. చిత్రమీమాంస; ౩౩. వృత్తివార్తికము; ౩౪. వృత్తివార్తికవ్యాఖ్య;

వ్యాకరణము :— ౩౫. నక్షత్రవాదావలి;

నిఘంటువు :— ౩౬. నామమాల; ౩౭. నామమాలావ్యాఖ్య; ౩౮. శబ్దప్రకాశము;

కావ్యము :— ౩౯. యాదవాభ్యుదయవ్యాఖ్య; ౪౦. పాదుకాసహస్రవ్యాఖ్య; ౪౧. రామాయణ తాత్పర్యసంగ్రహము; ౪౨. రామాయణతాత్పర్య సంగ్రహవ్యాఖ్య; ౪౩. భారతతాత్పర్యసంగ్రహము; ౪౪. భారతతాత్పర్య సంగ్రహవ్యాఖ్య; ౪౫. హరివంశసారచరితవ్యాఖ్య; ౪౬. దశకుమారచరితసంగ్రహము; ౪౭. హంససందేశవ్యాఖ్య;

స్తోత్రములు :— ౪౮. బ్రహ్మతర్కస్తవము; ౪౯. బ్రహ్మతర్కస్తవవ్యాఖ్య; ౫౦. వరదరాజస్తవము; ౫౧. వరదరాజస్తవవ్యాఖ్య; ౫౨. పంచరత్నస్తవము; ౫౩. పంచరత్నస్తవవ్యాఖ్య; ౫౪. ఆదిత్యస్తవరత్నము; ౫౫. ఆదిత్యస్తవరత్నవ్యాఖ్య; ౫౬. చంద్రకలాస్తుతి; ౫౭. చంద్రకలాస్తుతివ్యాఖ్య; ౫౮. గంగాధరాష్టకము; ౫౯. భక్తిశతకము; ౬౦. హరిహరస్తుతి; ౬౧. కృష్ణధ్యానపద్ధతి; ౬౨. అపీతకుచాంబాస్తవము; ౬౩. శివమహిమకారిక; ౬౪. నిగ్రహాష్టకము; ౬౫. ఆత్మార్పణస్తుతి; ౬౬. మానసోల్లాసము; ౬౭. శివకర్ణామృతము; ౬౮. శివకర్ణామృతవ్యాఖ్య;

ఇతరగ్రంథములు :— ౬౯. రత్నత్రయపరీక్ష; ౭౦. రత్నత్రయపరీక్షావ్యాఖ్య; ౭౧. ఈశవిలాసము; ౭౨. వాసుదేవతత్త్వము.

దీక్షితవిరచితము లగు నితరగ్రంథములనామములు మనకుఁ దెలియవు.

పూర్వోదాహృతము లయిన గ్రంథముల ననుసరించి చూడఁగా హిందూతత్త్వశాస్త్రమునందును, సంస్కృతవాఙ్మయమునందును అప్పయదీక్షితు లెట్టిస్థానము నలంకరించినది మనము నిశ్చయింప వీలగుచున్నది. శివోత్కర్ష సేయుచు, శైవధర్మము నుగ్గడించుచు అప్పయదీక్షితు లనేకగ్రంథములు రచియించియున్నను, అతఁడు సమర్థించిన తత్త్వమును, అతని తత్త్వలక్ష్యమును శ్రీశంకర భగవత్పాదులచేతఁ బ్రతిపాదితమైన శుద్ధాద్వైతమే. ఇతఁడు రచియించిన గ్రంథములలోని కెల్లఁ గడు శ్రేష్ఠ మయినది పరిమళము. శ్రీశాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమునకు వాచస్పతిమిశ్రుఁడు రచియించిన వ్యాఖ్యానము భామతిమీఁదను అమలానందుఁడు వ్రాసిన కల్పతరు వను వ్యాఖ్యకు ఈపరిమళము టీక. సంస్కృతమునందలి పెక్కు టీకా, వ్యాఖ్యాన గ్రంథములవలెనే పరిమళమును స్వతంత్రగ్రంథము. ఇందు వాచస్పతి ప్రతిపాదించి విపులీకరించిన శంకరాద్వైతమునే అప్పయదీక్షితులు తన యావచ్ఛక్తిని వినియోగించి సమర్థించెను. పదునేనిమిదవ శతాబ్దిని విలసిల్లిన గౌడవేదాంతులలో నొకఁ డగు బ్రహ్మానందసరస్వతి ఇటీవలికాలమున వెలసిన యద్వైతులలో నగ్రగణ్యుఁడు. ఇతఁడే అద్వైతవేదాంతమునకు మూలస్తంభాయమాను లయిన యైదుగురలో అప్పయదీక్షితుఁ డొకఁ డని తన సిద్ధాంతబిందుటీకయందు పేర్కొనినాఁడు.

వేదాంతశాస్త్రమునఁ దనకుఁ గల యసమాన పాండితీవిశేషమును స్పష్టీకరించుటకయి అప్పయదీక్షితులు ద్వైత, విశిష్టాద్వైతములనుగూర్చికూడ గ్రంథములు వ్రాసెను. ఈ రెండుసంప్రదాయములమీఁద నతని కెంతమాత్రము నాదర, గౌరవములు లే వనుటకు వానిని ఖండించుచు వ్రాసిన మధ్వతంత్రముఖమర్దన, రామానుజశృంగభంగనామక గ్రంథములే నిదర్శనము. ద్వైత, విశిష్టాద్వైతములమీఁద నీతఁడు రచియించిన గ్రంథములను ద్వైతులును, విశిష్టాద్వైతులునుగూడ ప్రమాణగ్రంథములుగ నంగీకరింతురు. అట్లే తన్మతములమీఁది ఖండనములుకూడ ఇంతవఱకు అద్వైతదృష్టితోఁ జేయఁబడిన విమర్శనములలో నుత్తమ మయినవి. అప్పయదీక్షితుల మతము కడుస్పష్టమే. అతనిది భామతిప్రస్థానమునందు వివరింపఁబడిన శంకరాద్వైతము. మొత్తముమీఁద నితనికి శివునియెడలఁ గొంత పక్షపాతముండినప్పటికిని శ్రీశంకరభగవత్పాదులకువలెనే యితనికిని శివ, కేశవులయెడల సమానభక్తిగౌరవప్రపత్తులు కలవు. ఇతఁడు మతమునందు శైవుఁ డయినప్పటికిని తన దేవుని భూషించి యితరుని దూషించు మతస్థులతెగలోఁ జేరినవాఁడు కాఁడు. ‘శైవా వయం నఖలు తత్ర విచారణీయమ్’ అని స్పష్టముగఁ జెప్పుచువచ్చినను అతఁడు శివ, కేశవులు పరమాత్మభిన్నరూపములే కాని వేఱు కా దని నిస్సంశయముగ భావించియున్నాఁడు. వరదరాజస్తవ మతని విష్ణుభక్తికిని, హరిహరస్తుతి శివ, కేశవులయెడల నతనికిఁ గల సమాన భక్తిగౌరవప్రపత్తులకును తార్కాణములు. కాని యతఁడు శివపారమ్యమునుగుఱించివలె విష్ణుపారమ్యమునుగుఱించి గ్రంథ మేదియు రచింపలే దనిమాత్రము గమనింపఁదగినది.

రామానుజభాష్యమునకువలెనే శ్రీకంఠభాష్యమునకుఁగూడ సమానగౌరవస్థానము కల్పింపవలె నను తలంపుతో అప్పయదీక్షితులం శివార్కమణిదీపికారచనమునకుఁ బూనుకొనె నని ప్రతీతి. రామానుజభాష్యమునకు సుదర్శనమిశ్రుని శ్రుతప్రకాశిక ముఖ్యభాష్యమన్న గౌరవము గడించినది కాని యప్పయదీక్షితులకాలమువఱకును పండితబృందమున శ్రీకంఠభాష్యమునకు రామానుజభాష్యమున కున్న గౌరవము లేదు. ఈకొఱఁత పోఁగొట్టుటకయి యతఁడు శివార్కమణిదీపిక రచియించె నని చెప్పుదురు. అప్పయదీక్షితులు శివార్కమణిదీపికయందు శివుఁడే ప్రధానదైవముగ, శ్రీకంఠుని అద్వైతసిద్ధాంతమును బ్రపంచించెను. ఈగ్రంథమున మత, వేదాంతములు రెంటికిని చక్కనిమేళనము కుదిరినది ; మతతత్త్వ మిందు చక్కఁగ పరిణతమయినది.

సంస్కృతసాహిత్య చారిత్రమునందు అప్పయదీక్షితులతో సరిపోల్పఁదగినవారు చాల కొలఁదిమంది కలరు. మహాకవియు, భావితాత్ముఁడు నగు అప్పయదీక్షితులు కాలమురాటుపోటుల కాఁగి నిలువఁగల భక్తిగీతము లనేకములు రచియించెను. వరదరాజస్తుతి, శివకర్ణామృతము, భక్తిరసప్రధానము లయిన యితరశ్లోకములు చాల ప్రశస్తము లయిన రచనలు. ఆతఁడు మహాకావ్య మేదియు రచియింపలేదు ; కాని యాదవాభ్యుదయ, హరివంశసారచరితములవంటి కొన్ని ముఖ్యము లయిన మహాకావ్యములకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసెను. ఇంతవఱకు ప్రకటితముకాని నిఘంటువు నామమాలనే కాక, ఇతఁ డమరకోశముమీఁద నొకవ్యాఖ్యానమునుకూడ రచియించినట్లు చెప్పుదురు. సాహిత్యవిమర్శగ్రంథము లయిన కువలయానంద, వృత్తివార్తిక, చిత్రమీమాంసా, లక్షణావళుల ననుసరించి యాతఁ డొక గొప్పసాహిత్య విమర్శకుఁ డని చెప్పఁదగును. అతఁడు సాహిత్యకర్తగనే కాక, సాహిత్యవిమర్శకుఁడుగకూడ పేరున కెక్కినవాఁడు.

(టి. ఆర్. చిం.)

అప్పయ్యరాజుపేట — కడపజిల్లా, రాజంపేట తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౪౭౯ (౧౯౩౧).

అప్పరాజుచెఱువు — అనంతపురంజిల్లా, ధర్మవరం తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౧౩౩ (౧౯౩౧).

అప్పరాజుపల్లి — కడపజిల్లా, కడపతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨౪౪ (౧౯౩౧).

అప్పరు — ౭-వ శతాబ్దియందు సుప్రసిద్ధుఁడగు అఱవకవి. జన్మమున బ్రాహ్మణుఁడు. ఇతని అసలుపేరు మరుల్ నీకియర్. చిన్నతనముననే యితని తల్లిదండ్రులు మరణించిరి. నాఁటనుండియు

నితఁడు తనయక్కగారగు థిలధవడియార్ సంరక్షణమునఁ బెరుఁగుచుఁ బెద్దవాఁ డయ్యెను. పెద్దయైనతరువాత నతఁడు ఏకారణముననో జైన మతము నవలంబించి జైనగురువై యుత్తరహిందూస్థానమునకుఁ బోయి పాటలీపుత్రనగరమున నివసించుచు, తనకుటుంబమునుగూర్చిన యాలోచనయే లేక కొంతకాలము గడపెనఁట! జైనమతము నవలంబించిన పిదప నితనిపేరు ధర్మసేనుఁడు. అటుపై నొకసారి ఎన్నిమందులకును లొంగని కడుపునొప్పిచే బాధపడి జైనమంత్రములవలన విముక్తిఁ గానక తనసోదరి జ్ఞప్తికి రాఁగా నామెకై వర్తమానమంపెను. కాని యామె జైనునిమొగముం జూడ ననియు, జైనునియింట నడుగు పెట్టననియు సమాధాన మంపెను. వెంటనే మరుల్ నీకియరు తనజైనవేషమును దీసివైచి పోయి సోదరిపాదములపైని వ్రాలెను. శైవమంత్రములను జపించిన వెంటనే యతనిరోగ మంతరించిపోయినది. నాఁటనుండియు నతఁడు పరమశైవుఁడై నిరంతరముగ శైవమతప్రచారమనే తన జీవితము గడపుచుండెను.

ఇట్లు దేశాటన మొనరించుచు నొకపరి పాండ్యరాజ్యమునకు రాజధాని యగు మధురకుఁ బోయి యచ్చటి జైనపక్షపాతి యగు పాండ్యరాజును తనవాదబలమున శైవునిఁగఁ జేసెను. ఆసందర్భముననే యతనికి 'అప్పరు' అను బిరుదనామము వచ్చినది (అప్పరు అనఁగా అఱవమున తండ్రి యని యర్థము). నాఁటనుండియు అప్పరునామమే ప్రసిద్ధమైపోయినది. ఇతఁడు శివభక్తులలో నొక్కఁడయి వాగీశనైనా రనియు, తిరునావుకరశు అనియుఁ బ్రసిద్ధుఁ డయ్యెను.

అప్పరు ఏయేక్షేత్రములను దర్శింప నేఁగెనో యం దెల్ల నాయాదేవతలపైని చక్కనిస్తోత్రములను రచించుచుఁ బోవుచుండువాఁడు. ఇతనికృతులు అఱవదేశమునఁ బూర్తిగ వ్యాపించిపోయినవి. ఆనాఁటి దక్షిణదేశమునందలి యాస్తిక్యవాదమునఁగల సార మంతయు నితనికృతులలో నిమిడియున్నది.

అప్పలఅగ్రహారం — విశాఖపట్టణముజిల్లా, పాలకొండతాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౪౭౭ (౧౯౩౧).

అప్పలనాయఁడుపేఁట — గంజాముజిల్లా, పర్లాకిమిడితాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౦౦ (౧౯౩౧).

అప్పలపట్నాయకునిపేఁట — విశాఖపట్టణము జిల్లా, పాలకొండతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౪౧౫ (౧౯౩౧).

అప్పలమ్మపేఁట — విశాఖపట్టణముజిల్లా, బొబ్బిలి తాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౩౦ (౧౯౩౧).

అప్పలరపిపురం — విశాఖపట్టణముజిల్లా, వీరవల్లి తాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౫౪౭ (౧౯౩౧).

అప్పలరాజుగూడెం — పశ్చిమగోదావరిజిల్లా, చింతలపూఁడితాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౪౨౫ (౧౯౩౧).

అప్పలరాజుపేఁట — తూర్పుగోదావరి (ఏజెన్సీ) జిల్లా, యెల్లవరంతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౩.

అప్పలాచార్యుఁడు శేషభట్టరు — ఒకకవి. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. కౌండిన్యసగోత్రుఁడు; తండ్రి నృసింహార్యుఁడు. ఈకవి రామకృష్ణవిలాసము అను నైదాశ్వాసముల గ్రంథము రచించెను. ఇది భద్రాద్రిరామునికంకితము. శైలి మంచిది.

అప్పలాపురం — కర్నూలుజిల్లా, బంగనపల్లిసంస్థానమునందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౭౨౭ (౧౯౩౧).

అప్పసముద్రం — నెల్లూరుజిల్లా, ఉదయగిరితాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౭౪౩ (౧౯౩౧).

అప్పాజీపేఁట — అనంతపురంజిల్లా, గుత్తితాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౯౭ (౧౯౩౧).

అప్పాదేశాయినిపణకర్ — మహారాష్ట్రప్రభువులలో నొకఁడు. నిపాణియొక్క పాలకుఁడు.

అప్పాధ్వరి — క్రీస్తుశకము పదునేడవశతాబ్దియందుండిన గొప్ప పండితుఁడు: కవి. ఇతఁడు తంజావూరుజిల్లాయందలి మాయవరముగ్రామముదగ్గఱ నున్న కిళ్లియూరునివాసి; శ్రీవత్సగోత్రుఁడు. ఉదయమూర్తి యీతని యాచార్యుఁడు; ఆలత్తూరు గ్రామవాసి యయిన పిళ్లశాస్త్రి యితని ప్రాచార్యుఁడు. ఇతఁడు రచియించిన 'ఆచారనవనీతము' నందలి శ్లోకము ననుసరించి తంజావూరు మహారాష్ట్రప్రభు వయిన షాహజీ యితని నాదరించినట్లు తెలియుచున్నది. కుంభఘోణముదగ్గఱ స్వామిమలయందు క్రీ. శ. ౧౬౯౬-న షాహజీ ప్రధానియయిన త్ర్యంబకరాయమఖి యొనరించిన మహామఖమునకు అప్పాధ్వరి విచ్చేసినపుడు షాహజీ చాల సంతోషించి యీతనిని రాజసభాభవనమున మహాభారతము పారాయణము చేయుటకు తంజావూరియందు మూఁడుమాసములు నిలిపివేసెను. అప్పాధ్వరి రచియించిన గ్రంథములలోఁ బేరెన్నికఁ గన్నది ధర్మశాస్త్రగ్రంథమయిన ఆచారనవనీతము. ఇతఁడు తనకుమారునితోడ్పాటుతో నెనిమిదేండ్లు కష్టపడి మిక్కిలి పరిశ్రమ చేసి దానిని రచియించెను. అది ౧౫,౦౦౦ల గ్రంథముల యుద్గ్రంథము. షాహజీ కోరిక ననుసరించి యితఁడు తాను వ్రాసినట్లు ఆ గ్రంథముననే తెలిపినాఁడు. మదనభూషణభాణము, గౌరీమాయూరమాహాత్మ్యచంపువు అనునవి యీతఁడు రచియించిన యితర గ్రంథములు. ఇవి చంపూభాణ వాఙ్మయములందు పేరుపడ్డగ్రంథములతోఁ బోలఁదగినవి.

అప్పాపురం — ౧. గుంటూరుజిల్లా, బాపట్లతాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧, ౩౧౨ (౧౯౩౧).

౨ కృష్ణాజిల్లా, కైకలూరుతాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨౨౪ (౧౯౩౧).

౩. విశాఖపట్టణముజిల్లా, చీపురుపల్లి తాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౫౮౬ (౧౯౩౧).

౪. విశాఖపట్టణముజిల్లా, పాలకొండ తాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౪౬౫ (౧౯౩౧).

అప్పాబలవంత్ — మహారాష్ట్రసేనానాయకులలో నొకఁడు. మొదట మాధవరావు మైసూరునందలి హైదరాలీ నెదిరించుటకు మహారాష్ట్రరాజ్యమువారిచే నియోగింపఁబడెను. కాని మాధవరావునకు దేహారోగ్యము తప్పినందున నప్పాబలవంతు తత్కార్యార్థము పంపఁబడెను. త్ర్యంబకరావుపేశే యితనికి సహాయకుఁడుగ నుండెను. బాజీరావు కారణమున నితని కొకపర్యాయము నానాఫడ్నవీసుతో పాటు కారాగారమునకుఁ బోవలసివచ్చినది. ఇతఁడు పేష్వాద్వితీయ మాధవరావునకుమాత్రము విశ్వాసపాత్రుఁడుగ నుండెను.

అప్పారావు గురజాడ (క్రీ. శ. ౧౮౫౫ - ౧౯౧౫) — తెలుఁగు 'నవ్యకవుల'లో మొట్టమొదటివాఁడు. క్రీ. శ. ౧౮౫౫-వ

గురజాడ అప్పారావు

సంవత్సరమున విశాఖపట్నముజిల్లా, ఎలమంచిలితాలూకాయందలి రాయవరము గ్రామమున జన్మించెను. ఈతనితండ్రి పేరు వేంకటరామదాసు. తల్లి గొడవర్తివారి యాఁడుపడుచు; పేరు కౌసల్య. వీరు నియోగిబ్రాహ్మణులు. అప్పారావు కొంతవఱకు చీపురుపల్లియందు విద్యాభ్యాసము గావించి పిదప విజయనగరకళాశాలయందు పట్టభద్రుఁడై విజయనగరప్రభువగు ఆనందగజపతిమహారాజుకొలువున ప్రాచీన లిపిపాఠకుఁడుగ ప్రవేశించి భారతదేశభాషల ఆనుషంగికపరిశీలనము చేయుచు ముఖ్యముగ తెలుఁగుభాషను బాగుగ తరిచెను.

క్రీ. శ. ౧౮౮౭ సంవత్సరము ప్రాంతముల మహారాజు విశాఖపట్నముజిల్లాయందు ఆమూఁడు సంవత్సరములలో జరగినకన్యాశుల్కవివాహముల లెక్కలు తీయింపఁగా, ఒకవేయి ముప్పదినాలుగు తేలెను. అది ప్రేరణగా, సంఘసంస్కార ప్రియుఁడగు అప్పారావు 'కన్యాశుల్కము' అను సాంఘికనాటకమును వాడుకభాషయందు రచించెను. వాడుకభాషకు సాహిత్యప్రతిష్ఠ అర్హ మను భావోజ్జృంభణమునకు అప్పారావు తొలుతగ సాహిత్యప్రయోగనిర్వహణమీనాటకమునఁ గావించె ననుటకు పాత్రోచితగ్రామ్యభాషాప్రయోగమత మడ్డుపడి ఈనాటకమును తానే స్వీకరింపఁ జూచును కాని, యీతని ఆశయము లంతమాత్రమున లొంగుటలేదు. సామాజికులకు గ్రాంథికభాషకంటె వాడుకభాష సులభార్థ మనుమాటయేఁ గాక, అసలు తెలుఁగున నాటకోచిత మైనది వాడుకభాషయే యనియు, అది గ్రంథరచనకు వినియోగించుట రీవి కా దనుకొనుట— భాషాశాస్త్రము వచ్చి భాషారూపముల ప్రయోజ్యతయు, విలువయు నిరూపించుటకు వేఱుగ మంచిప్రమాణములునిలిపిన యీకాలమున,— శుష్కవైయాకరణుల ఆతిథ్యమునకు వదలవలయు ననియు, గ్రంథప్రయోజ్య మగుభాషను వ్యవహారమం దుండు భాషకు సాధ్యమయినంత దగ్గఱకు తెచ్చుట సభ్యతావహ మనియు మంచి అభినివేశముతో కవి ఇందు వాడుకభాష ప్రయోగించి సంఘసంస్కారముతోపాటు భాషాసంస్కారముగూడ గుఱిచూచినాఁడు. సంఘవృత్తమును చాల మనోజ్ఞముగను, మర్మజ్ఞముగను నిరూపించునదై దురాచారముల నపహాస్యతకు తెచ్చుచు రచనాచమత్కారమున మిగుల సంపన్నమైన దగుటచే ఈనాటకము దేశమున నెంతయు ప్రశంసకును, ఆదరమునకును పాత్రమై ౧౮౯౭-వ సంవత్సరమున ముద్రణప్రకాశనము కాంచినది. దీనిప్రకటనమునకు పూర్వమే కందుకూరి వీరేశలింగముపంతుల 'బ్రాహ్మవివాహ' మను రూపకము ప్రకటిత మై యుండెను కాని, అది కేవలము ప్రహసనప్రాయ మగుటచేతను, 'కన్యాశుల్కము'న అల్లికపడ్డవస్తువు, హాస్యరసపోషణము, పాత్రపరిణతి మున్నగు ఘనతరాంశములు ప్రవర్తిల్లి దీనికి నాటకత్వము చేకూర్చియుండుటచేతనుఁ గాని, రచనమున 'బ్రాహ్మవివాహము'న కంటె నిది పూర్వతరమై, రంగము చవిచూచియుండిన దగుటచేఁ గాని 'కన్యాశుల్కము' తెలుఁగున మొదటిసాంఘికనాటకముగా నెన్నికఁ గన్నది. ఇది మొదటి ముద్రణమునకంటెను తరువాతి ముద్రణములందు పెక్కుమార్పులు పొందుచు వచ్చి సుమారు రెండింతలకు పెరిఁగినది. మొదటి గ్రంథమునకంటె నిశ్చయముగ తరువాతిసంస్కరణము సంపన్నతర మైనది.

గిరీశము, మధురవాణి మున్నగు పాత్రము లీసంస్కరణము పడయకుండిన, నింతటి అమరత్వమును, ప్రత్యక్షత్వమును బడసియుండవు; నాటకమును నాటకరచనానైపుణికిఁ గాని, హాస్యరససంసిద్ధికిఁ గాని నేఁటి యున్నతప్రశంసను కట్టుకొని యుండదు. కాని వస్తువించుక యిమిడిక తప్పిన దనుట వాస్తవము.

పిదప అప్పారావు రాగతాళబద్ధములగు గేయములు కొన్ని చక్కని వాడుక తెలుఁగు శైలిని రచించి 'నీలగిరిపాట' లను పేరుతో సంపుటముగా ప్రకటించెను. ౧౯౧౦, ౧౯౧౧ సంవత్సరముల ఆంధ్రపత్రిక మొదటి రెండు సంవత్సరాదిసంచికలయందు 'బిల్హణీయ' మను రూపకము రెం డంకములు ప్రకటించెను. రాజసభావృత్తస్వరూపమును పృథక్పాత్రవిస్ఫోటన మాలంబముగ ఆస్వాద్యపఱుచుచు, ఇట్టి కథావస్తువునుసహా హాస్యరసముద్వారా పరామర్శించుట యీతనియెడ విశిష్టతను చాటును. పత్రికలందు 'మాట - మంతి' అను శీర్షికతో హాస్యమయము లగు వ్యాసములు కూడ అప్పారావు రచించుచుండెడివాఁడు.

అప్పారావు ఆంగ్లమునఁగూడ కవన మల్లువాఁడు. ఒకసారి అతఁడు కొన్ని ఆంగ్లపద్యములు తనవి ఒకపత్రికకు పంపఁగా తత్సంపాదకుఁడు అప్పారావుమ మాతృభాషయందు కవనము సెప్ప ప్రోత్సహించుచు వ్రాసెను. 'నాభాష యనఁగా నేది' యను ప్రశ్నకు వ్యాకరణకృతక మైనది కాక 'నేను మాటాడుభాష నాభాష' యనియే అతని కంతరాత్మవలన లభించినయుత్తరము గద్యముననే కాక దేశిఛందమునఁగూడ వాడుకభాష, నుడికారము మెఱయునది, ప్రయోగించుట ఆతనికి సమ్మతమై తోఁచెను.

ఒకసారి మనోహరమగు స్త్రీలప్రాఁతపాట ఒకటి ఆతనిచెవిని బడి మనసున క్రొత్తసంగీతములు తిరుగఁగా, తెలుఁగున నొకక్రొత్త ఛందము నడపింపవలె నని ఆతనికి సంకల్ప ముదయించెను. క్రీ. శ. ౧౯౧౦-వ సంవత్సరమున బరంపురమున నానావర్ణ సహపఙ్క్తి భోజనము జరగినది; ఇందు అప్పారావును బాల్గొనెను. ఆసంవత్సరమే తోఁకచుక్క (Hally's Comet) పొడిచినది. ఒకవిచిత్రమైన భావమథనమున అప్పారావురసికచిత్తమునమండి ఒక క్రొత్తకవితావేశము రూపుకట్టినది:

'గుత్తునా ముత్యాలసరములు,
కూర్చుకొని తేటైనమాటల,
కొత్తపాతల మేలుకలయిక
క్రొమ్మెఱుంగులు చిమ్మఁగా'

అని మొట్టమొదటి ముత్యాలసరముకావ్యము ఆతని ఆశయములు నిరూపించుచు నడచినది.

'మెచ్చ నంటా వీవు; నీ విక,
మెచ్చకుంటే మించిపాయెను:
కొయ్యబొమ్మలె మెచ్చుకళ్లకు
కోమలులసొ రెక్కడా?'

అన్న రెండవపద్యము ఆ 'జీవద్భాష' ప్రతిష్ఠను వ్యాఖ్యానించినది. ఆతనిమొదటికావ్యము సంస్కారపఙ్క్తిభోజనము, ధూమకేతుదర్శనము మున్నగు సంఘటనములు హృద్యమగు గృహ్యాకథయందు సంస్కారాశయములకు భిత్తిక పట్టి క్రొత్త, ప్రాఁతభావముల అన్యోన్యప్రవృత్తి పదను చూపినది. ఈతఁడు ముత్యాలసరమున 'లవణరాజుకల', 'కన్యక' మున్నగు మనోహరములగు కథనకావ్యములును, ఒకటిరెండు 'వ్యక్తి' కావ్యములును రచించెను. వేఱు గేయచ్ఛందములుగూడ పట్టి 'పూర్ణమ్మ' అను ఆఁడుపిల్లలపాట మున్నగునవి కడుమంజులముగ రచించెను. వీరేశలింగముపంతులు వీలగుచోట నెల్ల ఒకధర్మవిధిగా సంఘసంస్కారభావములు పాత్రములనోట యత్నతః పలికింపఁగా, ఈతనికావ్యముల పాత్రములు ఒక సహజభావోద్రేకముతో, ఈతనివలెనే, కావ్యౌచిత్యము కుంటువడక మెఱుఁగుదేఱునట్లు సంస్కారాశయములు వెలిపుచ్చును.

క్రీ. శ. ౧౯౧౩-వ సంవత్సరమున అప్పారావు విజయనగర సంస్థానపు టుద్యోగమునుండి విరతి పొందెను. ఆయేఁడే ప్రభుత్వమువా రాతనిని మద్రాసువిశ్వవిద్యాలయము సెనేటునందు శాశ్వత సభ్యునిఁగా నియమించిరి. ఇంటర్మీడియేటు ఆంధ్రవ్యాసరచనా సంఘమువారు వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిని, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావును, అప్పారావును కలిపి తెలుఁగున ప్రాచీనార్వాచీనప్రయోగముల వేఱుపఱిచి చూపుటకై ఒక ఉపసంఘముగా నేర్పఱిచిరి. అందు వేంకటరాయశాస్త్రియు, లక్ష్మణరావును సమ్మతపడి సిద్ధపఱిచిన పట్టికపై అప్పారావు తాను జోడించిన అసమ్మతివిజ్ఞప్తియందు నాఁటికే రావుసాహెబు గిడుగు రామమూర్తిపంతుల అమేయమగు దీక్షావ్యవసాయముల ఫలముగ దేశమున ఉద్యమము కట్టుచున్న 'వాడుకభాష'కు చాల సమర్థమగు సమర్థన మిచ్చెను. తుదిదినముల నీతఁడు 'కొండుభట్టీయ' మని యొక సాంఘికనాటకము రచించెను. అది నేఁటికిని ప్రకటితము కాలేదు. ఈతనివి రెండు చిన్నకథలుకూడ కలవు. అవియు ఆతనిసంఘసంస్కారప్రియతను హాస్యరసముత్రోవలనే కళామయముగ వెల్లడించుచున్నవి. అప్పారావు ౧౯౧౫-వ సంవత్సరమున విజయనగరమున కాలధర్మము నొందెను.

అప్పారావు నడవడికను చాల రసికతకు, ఔదార్యమునకు పేరుపడినవాఁడు. సమాజమున తనప్రతిభచేతను, మంచితనముచేతను, చమత్కారకలితమగు సంభాషణముచేతను చాల చిత్తాకర్షణము చేయువాఁడు. ఎంత హాస్యప్రియుఁడో అంత గంభీరుఁడు; ధీరుఁడు. తనకష్టస్థితులుసహా మిత్రులకైన తెలుపువాఁడు కాఁడు. ప్రభువునెడనైన ఇచ్చకము లాడునలవాటు లేక గౌరవముగ మెలఁగువాఁడు. జీవితము నున్నతలక్ష్యముగఁ బట్టుచు సంఘదురాచారములను ఖండించి తన అమితమగు భావస్వాతంత్ర్యము ప్రకటించుకొనియు,

తనవిశాలమైనయాకాంక్షల కెంతో వెనుకఁబడియుండు సంఘవృత్తమును సహనముతో చూచెడివాఁడు. కనుకనే సంఘవృత్త మీతనిచే సాహిత్యమున కెత్తఁబడ్డపుడు హాస్యరస మంతహృద్యముగ వెలసినది. ఈతని హాస్యరచన మైనను ప్రహసనోచితముగ నొక్కలక్ష్యభావమునకు పరాధీనమై నడవక, నాటకోచితముగ నడచును. పెక్కులగు పాత్రముల స్వాధీనములగు వ్యక్తివృత్తులసాగుదలయందు ఇతివృత్తము వ్యంజన కాంచుచుండును. సంభావణమందలి చమత్కారమును, వస్తువునందలి చాకచక్యమును చూపునత్కృష్టతకు తోడు, ఈతని హాస్యము మాధ్యముమీఁదను గాక చాతుర్యముమీఁదను ఒత్తిడి చూపును. పాత్రముల వ్యక్తిత్వములు పట్టఁగల యీతని అనతిక్రాంతమగు 'నాటకీయభావన' యీతని నాటకములందేమి, కథలయందేమి, కావ్యములందేమి నిరంతరముగ ఎఱిఁగి ప్రయుక్తమైనది. కవితావీథిని చూచిన, అప్పారావుప్రతిభ భావనాజగత్తున జైత్రయాత్రలు సలిపినది లేదు కాని, మనోజ్ఞమై రసము చిందు హృదయోద్గతమైనది యీతనికవిత. పురాణములు చెప్పుటకై కాక, యీతఁడు కావ్యమును, పాశ్చాత్త్యుల 'లిరిక్' ఫక్కి చేకొని, జీవితవాణిగా పలికించినాఁడు. తనజీవితాశయములు నెత్తిపై దేవతలవలె మోసుకవచ్చి కావ్యవీథిని దింపక, కావ్యసంకల్పమువేఁడిని కరఁగఁబోయ వచ్చినమట్టునకు కరఁగఁబోసినాఁడు. మఱి యీతని గ్రంథములు చాలకొలఁదిగ నున్నవి కాని, యీతనిసాహిత్యప్రవృత్తి యంతయు విశిష్టమై, ప్రతిభాసంపన్నమై, నవ్యతరమై ప్రాముఖ్యగర్భమయినది. ఈతని నవ్యత యేర్పడిన చరిత్రము తడవునెడ ప్రత్యక్షసంస్కారము పాశ్చాత్త్యభావసంపర్కమున సిద్ధమయినట్టి దని యీతనికావ్యములే తెల్ల మొనర్చును. కాని అది తనదేశకాలముల స్థితిగతుల కుచితమయి అత్తెడి 'కొత్తపాతలమేలుకలయిక' చూచిన ఈతని ప్రతిభా, సంకల్పములు ఈతని ప్రాముఖ్యమును నిర్వహించుచు నేటి ఆంధ్రకవితా నవయుగమునకు ఈతనిని సమ్మతముగ శకకర్తను చేసినవి.

(కొం. జ.)

అప్పారావు బసవరాజు (క్రీ. ౧౮౯౪-౧౯౩౩) — తెలుఁగుకవి, విమర్శకుఁడు; క్రీ. శ. ౧౮౯౪-వ సంవత్సరమున జన్మించెను; ఆఱువేలనియోగి బ్రాహ్మణుఁడు; పిచ్చయ్యగారి కుమారుఁడు. వీరిది కృష్ణామండలము. చిన్నతనమున బెజవాడయందు ఆంగ్లవిద్యాభ్యాసము కావించునపుడే సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్యముల నధ్యయనము సేయుచు కవనోత్సుకత చూపుచుండెడివాఁడు. పిదప చెన్నపురి రాజధానీకలాశాలయందు ప్రవేశించినవెనుక నాతఁడు ఆంగ్ల కవిత్వము నెంతయు మెచ్చుచు నట్టికవిత తెలుఁగున వికసింపవలె నని మనసుపడుచుండ, గురజాడ అప్పారావునవ్యకవిత ప్రకటితమై యీతని నాకర్షించెను. గురజాడ అప్పారావున కితఁడు మొట్టమొదటి అనుయాయులలోనివాఁడై తన క్రొత్తరచనములు 'సెలయేటిగాన' మను పేర సంపుటముగ ప్రకటించెను (౧౯౧౫). కావ్యసత్త్వ మంతగా లేకయిది గురజాడ అప్పారావు ననుసరించిన క్రొత్తఁదనముమాత్రమే తన విశిష్టలక్షణముగా చూపుకొనఁగలది. దేశమునందలి అనేక పత్రికల కాతఁడు కావ్యములు, విమర్శములు వ్రాయుచు ప్రసిద్ధివడసెను. తన చక్కనిసంగీతజ్ఞానమున కనువుగ నీతఁ డనేకగేయములు రచించి తెలుఁగున గేయరచనము ప్రచలితము చేసెను. అందు కొన్ని చాల రంజకత యొప్పినవి. అమితమగు నితని స్వాతంత్ర్యప్రియత సాహిత్యమునను సువ్యక్తమై కావ్యమాధుర్యనియతులు దాఁటిన వట్టి ఉద్రేకప్రకటనముగకూడ నవతరించెను. కవిత్వమునందుకంటె విమర్శమున నీతఁ డెక్కువ వన్నె మెఱసెను. కాని, కవిగా కావలెనని యీతఁడు సాకికొనిన చిత్తోద్వేగ పక్షపాతాదులు ఈతనియందు విమర్శకుని తాటస్థ్యమును కుంటువఱచినస్థితి 'యెంకిపాటల గాలిదుమారము' వంటి యుత్కృష్టవిమర్శములే వెల్లడిచేసినవి. కొంతకాల మీతఁడు కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుపంతుల దినపత్రిక యగు 'ఆంధ్రపత్రిక' యందును, మాసపత్రికయగు 'భారతి' యందును సంపాదకవర్గముల కార్యనిర్వహణము కావించెను. నాగేశ్వరరావుపంతుల నియోగమున నాతఁడు 'అరేబియన్ నైట్స్' అను గ్రంథము కొంత వఱకు (గద్యముగ) తెలిఁగించెను; అది అప్రకటితము. కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుతో 'కళ సృష్టియా, అనుకరణమా?' అను విషయమున నీతఁడు పత్రికాముఖమునఁ గావించిన వాదమును, ఈతని తుదిదినముల ప్రకటితమైన 'ఆంధ్రకవిత్వచరిత్రము' అను కావ్యమీమాంసా గ్రంథమును, తక్కినవిమర్శములతోపాటు, ఈతని సాహిత్యతత్త్వజ్ఞతను తెలుపును. ఇందు తుదిగ్రంథము అతఁ డెన్నఁడో రచించి ప్రకాశకులకు అమ్మియుండినట్టిది, సంస్కృతసాహిత్యపరామర్శాదికము చాలమిచే దొరలిన దోషములతో, ఆతని వ్యుత్పన్నతరదశయందు ప్రకటితమై ఆతనిమనస్సును కలఁచినది.

జీవితమున అనేకకష్టముల కగ్గమై సహజముగు హృదయమార్దవమునను, ఉద్వేగశీలమునను కలఁతపడి పిచ్చియెక్కి, అప్పారావు కేవల మనస్సంతాపముచే మరణించెను (జూను, ౧౯౩౩).

(కొం. జ.)

అప్పారావుపల్లి — కడపజిల్లా, కమలాపురంతాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౭౯౭ (౧౯౩౧).

అప్పారావుపేట — పశ్చిమగోదావరిజిల్లా, తాడేపల్లిగూడెంతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౯౬౩ (౧౯౩౧).

అప్పావాజపేయి — నీతికుసుమావలిగ్రంథమును రచించిన యతడు.

అప్పాశాస్త్రి — ఒక ప్రసిద్ధ పండితుడు. ఇతడు సంస్కృతభాషయందు అప్పాశాస్త్రివాదార్థ మను పేరుగల న్యాయ గ్రంథమును రచించెను. మఱియు నితనిచే రచింపఁబడినవి లవలీపరిణయము, సారస్వతాదర్శము అను రెండునాటకములుగూడ కలవు.

అప్పాసాహెబ్ భోఁస్లా (నాగపూరు) — నాగపూరురాజు. రెండవ రఘూజీరాజునకు వెంకాజీ యను పినతండ్రి కలఁడు. ఆతనికి సేనాధురంధరుఁ డన్న బిరుదును, చాందా, ఛత్తీస్‌గఢ ప్రాంతముల జాగీరును ఉండెను. ఆతనికుమారుఁడే అప్పాసాహెబు.[1] ఇతనికి ముధోజీ యన్న పేరుండెను. కాని వ్యవహారమందుమాత్రము అప్పాసాహె బన్నపేరే కలదు. ఇతఁడు చాందాలోఁ బుట్టి కొన్ని సంవత్సరములవఱకు నచ్చటనే పెరిఁగినట్టు కానవచ్చుచున్నది. ౧౮౧౧ లో నీతనితండ్రి చనిపోఁగా నితనికి సేనాధురంధరత్వమును జాగీరును ప్రాప్తించెను. రెండవ రఘూజీ ౧౮౧౬ లో మరణము నొందెను. ఆతనికుమారుఁ డైన పర్‌సోజీ రా జయ్యెను. కాని యాతఁడు పిచ్చివాఁ డగుటచే రాజప్రతినిధి (Regent) కావలసివచ్చెను. రాజుతల్లి యైన బాకాబాయికిని, రాజ్యమున కనంతరవారసత్వము గల అప్పాసాహెబునకును ఈ ప్రతినిధిత్వమునుగుఱించి పేచీపడెను. తుదకు రాజ్యమందలిసరదారులయనుమతివలనను, ఇంగ్లీషురెసిడెంటు సాయమువలనను అప్పాసాహెబే రాజప్రతినిధి యయ్యెను. ఈతఁడు ప్రతినిధిగా నున్నకాలమం దింగ్లీషువారికిని ఈతనికిని సంధి జరగెను. 'ఇంగ్లీషువారు పర్‌సోజీకి సాయము చేయుటకై ఆఱు కాల్బలముల పటాలములును, కొంత గుఱ్ఱపుసైన్యమును, తోపుఖానాయును ఉంచునట్లును, దానికి బదులుగ పర్‌సోజీ ఇంగ్లీషువారికి నేడులక్షల యేఁబదివేలరూపాయలు ప్రతియేఁట నిచ్చుటయేకాక ౨,౦౦౦ కాల్బలమును, ౨,౦౦౦ అశ్వసైన్యమును ఉంచవలెను.' ౧౮౧౬ లో అప్పాసాహెబు తన జాగీ రైన చాందాకుఁ బోయెను. ఆతఁడు వెళ్లిన కొలఁది దినములకే పర్‌సోజీ చచ్చెను. అప్పాసాహెబే పర్‌సోజీని చంపించె నని కొంద ఱింగ్లీషుచరిత్రకారులు వ్రాసిరి. కాని యందుల కాధారమేమియు లేదు. పర్‌సోజీ తరువాత నప్పాసాహెబు రా జయ్యెను.

ఈతఁడు రాజ్యారూఢుఁ డైనప్పటినుండియు నీతనికి నింగ్లీషువారియెడఁ గల గౌరవము తగ్గఁజొచ్చెను. ఇంగ్లీషువారికిఁ బ్రతికూలురగు పూనాపేష్వాతోడను, గ్వాలియర్ సింధియాతోడను రహస్యముగఁ గలసి యింగ్లీషువారిమీఁదికి యుద్ధప్రయత్నములు చేయసాగెను. మహారాష్ట్రసైన్యముల కన్నిటికి నప్పాసాహెబును సేనాధిపతిఁ జేసి పూనాపేష్వా బాజీరావు సన్నదులను, దుస్తులను నాగపురమునకుఁ బంపెను. అంతకుఁబూర్వమే యింగ్లీషువారికిని బాజీరావునకును యుద్ధము ప్రారంభమైనందున, నాసన్నదును దుస్తులును గ్రహింపవలదని బ్రిటిషురెసిడెంటు ఎంతచెప్పినను వినక అప్పాసాహెబు ౨౫-వ నవంబరు ౧౮౧౭-వ దినమునఁ బెద్ద సభ చేసి పూనానుండి వచ్చిన యధికారమును వహించెను. ౨౬-వ తేదీని రెసిడెన్సీలోని యింగ్లీషువారిసైన్యమునకును, అప్పాసాహెబు సైన్యమునకును యుద్ధము ప్రారంభమాయెను.

రెసిడెన్సీ యనఁగా నింగ్లీషురెసిడెంటు ఉండుస్థలము. ఇది నాగపూరుపట్టణమునకుఁ బశ్చిమమున మూఁడుమైళ్లమీఁద నున్నది. దానికిఁ గొన్ని గజములు తూర్పున సీతాబర్డి[2] గుట్ట కలదు. ఇందు రెండు శిఖరములు కలవు. ఒకటి యెత్తుగను, మఱియొకటి దానికంటెఁ దక్కువ యెత్తుగను, ఈరెండు శిఖరములకును నడిమిభాగము ఈరెంటికంటెను ఎత్తు తక్కువదిగను నుండును. ఈ గుట్ట మొదట నెవ్వరి యధీనమందును లేదు. 'ఈగుట్టను స్వాధీనము చేసికొని, దానిమీఁద నుండి రెసిడెన్సీకి గుఱిపెట్టవలయు' నని అప్పాసాహె బాలోచించెను. కాని యీ సంగతి మొదటనే తెలిసికొని యప్పటి రెసిడెంటగు జంకిన్సు గుట్టను స్వాధీనపఱుచుకొనెను. పైగుట్టమీఁద ౨౦౦ భటులును, క్రిందిగుట్టమీఁద ౩౦౦ భటులును ఒక ఫిరంగియు నుంచఁబడెను. రెసిడెన్సీ కాపుదలకు గుఱ్ఱపుదళము లుండెను. ఇంగ్లీషువారు గుట్టను పట్టుకొనుట కొంచె మాలస్యమైయున్నయెడల నప్పాసాహెబుసైనికులగు నరబ్బీవా రాగుట్టను స్వాధీనపఱుచుకొని యుందురు. గుట్టకు కొంచెముదూరమున వారు యజమానునియాజ్ఞకై యెదురుచూచుచుండిరి.

౨౬-వ తేదీ సాయంకాలము ౬ గంటల కరబ్బీసైనికులు సీతాబర్డిగుట్టను పట్టుకొనవలయు నని దానిమీఁదికి వచ్చిరి. తెల్లవాఱుజామున రెండుగంటలవఱకు నెన్నియోపర్యాయము లరబ్బీవా రింగ్లీషువారిమీఁదికి నొత్తుకొనివచ్చిరి. ౨౭-వ తేదీ యుదయమువఱకును గొండక్రింద ౧౮,౦౦౦ సైన్యమును, ౩౬ ఫిరంగులును వచ్చిచేరెను. గుట్టమీఁదివారు తమరక్షణనిమిత్తము చుట్టును ధాన్యపుబస్తాలు పేర్చి చిన్నయడ్డగోడను నిర్మించుకొనిరి. తొమ్మిదిగంట లగుసరికి నరబ్బీసైనికులు చిన్నగుట్టను స్వాధీనపఱుచుకొని యందున్న ఫిరంగితో పైగుట్టమీఁదికిఁ గాల్పఁజొచ్చిరి. ఇంగ్లీషుసైనికులు పెక్కుమంది హతులైరి. కాని మధ్యాహ్నమువఱకు నాగుట్ట మరల నింగ్లీషువారి యధీనమాయెను. అరబ్బీసైన్యమును ఫిరంగులును గుట్టయొద్దనుండి వెడలిపోయెను.

ఇట్లు పరాభూతుఁ డైన యప్పాసాహెబు తనయాజ్ఞ లేకయే స్వతంత్రించి యరబ్బీవారు పోరాడిరని రెసిడెంటునకు కబురంపెను. వీరికిని వారికిని రాయబారములు జరగుచుఁ గొంతకాలము గడచెను. డిసెంబరు ౧౬-వ తేదీని అప్పాసాహె బింగ్లీషువారియధీనుఁ డయ్యెను. కాని యాతనిసైనికులుమాత్రము వశు లయినవారు కారు. ఆసైనికులతో నాగనదికిని వక్కర్‌దరాచెఱువునకును నడుమ నింగ్లీషువారికి యుద్ధము తటస్థమాయెను. అందు మరాటీవారు పరాజితులైరి.

1. ఈ శబ్దమునకు మరాటీలో 'అప్పా', 'ఆపా' అని రెండురూపములును గలవు. ఈ శబ్దము తెలుఁగు కన్నడములలోని 'అప్ప' (అయ్య) శబ్దమే కాని వేఱు కాదు.

2. దీనినే యింగ్లీషులో సిశాబల్డి (Sitabaldi) అని వ్రాయుదురు.

కాని అప్పాసాహెబుసేనలో నున్న అరబ్బీసైనికులును, హిందూస్థానీ సైనికులును అప్పాసాహెబు చెప్పినను 'నాగపురపట్టణము నింగ్లీషు వారి యధీనము చేయ' మని డిసెంబరు ౩౦-వ తేదీవఱకు నాపట్టణ మును వశమం దుంచుకొనిరి. చివరకు వారికి ముట్టవలసిన జీతమంతయుఁ దీసికొని యింకను గొంత బహుమతి వడసి, సురక్షితముగఁ దమ శస్త్రాస్త్రములతోఁ బోవుట కధికారమును బొంది వారు నాగపూరు పట్టణమును విడిచి వెళ్లిరి. అచ్చటినుండి హైదరాబాదునవాబు నొద్దకుఁ బోయి యాతనికొలువులోఁ జేరిరి.

ఇచ్చట నప్పాసాహెబును జనేవరి ౯-వ తేదీవఱకును రెసిడెన్సీలో నుంచి యాతనిచే నీక్రిందిప్రకార మొప్పందలలు చేయించుకొని యింటికిఁ బోనిచ్చిరి.—

'నర్మదానదికి నుత్తరమం దున్న రాజ్య మంతయు, దక్షిణ మందలి కొన్ని ప్రదేశములును వర్హాడ్ (దీనినే యింగ్లీషులో బీరార్ అందురు), గావిల్‌గఢము, శిర్‌గుజా, జష్‌పురము అను సంస్థానముల పైఁ దనకుఁ గల హక్కును అప్పాసాహెబు ఇంగ్లీషువారి కీయవలయును. ఇంగ్లీషువా రాతనినిమిత్తమై యుంచునట్టి 'సబ్‌సిడీ' సైన్యమునకును కంటింజెంటుసైన్యమునకునై యీపైని జెప్పిన ప్రాంతములు ప్రతిఫలముగ నీయవలెను. రెసిడెంటుసలహా ననుసరించియు, బ్రిటిష్ గవర్నమెంటువారినమ్మకమునకుఁ బాత్రు లయిన మంత్రుల యనుమతి ననుసరించియు అప్పాసాహెబు రాజ్యము చేయవలయును. ఈతఁడు నాగపురరాజభవనమునం దింగ్లీషు సైనికుల సంరక్షణములో నుండవలయును. పైని చెప్పఁబడిన ప్రాంతము లన్నియు నింగ్లీషువారి యధీన మగువఱకును వారికి 'సబ్‌సిడీ' క్రింద రావలసిన మామూలు పైకము ముట్టుచుండవలెను. ఇంగ్లీషువా రాతనిరాజ్యమందలి యే కోటను కోరినను వెంటనే యది వారి యధీనము చేయవలయును. ఆజ్ఞ వినవట్టి పురుషుని నింగ్లీషువారికి వెంటనే పట్టియీయవలయును. సీతా బర్డీ రెండు గుట్టలును, బాజార్లును, దానికి సమీపమునందలి భూమి వలయునంతయును బ్రిటిషుగవర్నమెంటువారి కిచ్చివేయవలయును. వారి కావశ్యక మని తోఁచిన పనులు, యుద్ధమున కక్కఱకువచ్చునవి వా రాగుట్టమీఁదఁ జేయుటకు వారికి (ఇంగ్లీషువారికి) స్వాతంత్ర్యము కలదు.'[1]

అప్పాసాహెబిట్లు మరల రాజ్యమును పొందియు నింగ్లీషు వారిమీఁది వైరమును మానఁడయ్యెను. ఇంగ్లీషువారి కిచ్చెద నన్న ప్రదేశములు వారికి స్వాధీనము గాకుండ యత్నించెను. బాజీరావును చాందామీఁదికి సైత్తిరమ్మని చెప్పి తానుగూడ నచ్చటికిఁ బోవఁ దలంచెను. అందుచే రెసిడెంటు ఆతనిని పట్టుకొని, తగిన సిబ్బంది నిచ్చి ప్రయాగకోటలో నుంచుటకై పంపెను. కాని త్రోవలో నతఁడు తప్పించుకొని మహాదేవపర్వతములమీఁదికిఁ బోయెను. పెండారీ నాయకుఁ డగు చిత్తూతోఁ గొన్ని దినములు కలసియుండెను. అచ్చట నుండి ఆషిర్‌గఢమునకుఁ బోయెను. మరల నచ్చటినుండి పంజాబు దేశమునకుఁ బోయి రణజిత్‌సింగునొద్ద నుండి యచ్చటనే మరణము నొందెను.

అప్పాసాహెబ్ భోంసలా (సతారా)— సతారా రాజులలోఁ జివరవాఁడు. ఇతనికి శహాజీ యన్న పేరు కలదు. అప్పాసాహెబ్ · అనునది గౌరవనామము, వ్యవహార నామము. శివాజీ పెద్దకుమారుఁ డైన సంభాజీయొక్కసంతతివారు సతారాలో రాజ్యము చేయుచుండిరి. క్రీ. శ. ౧౮౩౯ లో 'ప్రతాపసింగ్ నారాయణ' యనురాజును సింహాసనభ్రష్టునిఁ జేసి, యాతని మూఁడవ తమ్ముఁడైన అప్పాసాహెబును ఇంగ్లీషువారు రాజ్యముమీఁదఁ గూర్చుండఁబెట్టిరి. ఈతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చిన తోడనే స్త్రీలు సహగమనము చేయుట ఆఁపివేసెను. రెండులక్షల రూపాయలు వెచ్చించి సతారాకు నీటివసతి నేర్పఱచెను. రెండు లక్షలు పెట్టి వేణా కృష్ణానదులకు వంతెనలు కట్టించెను. నూతనరాజ భవన మొకటి నిర్మించెను. అది యిప్పుడు న్యాయస్థానముగ నుపయోగింపఁబడుచున్నది. ఇతఁ డింగ్లీషువారియెడ మిక్కిలి విశ్వాసముతోఁ బ్రవర్తించెను. ఈతఁడు ౧౮౪౮-వ సంవత్సరము, ఏప్రిల్ నెల ౫-వ తేదీని మృతినొందెను. మరణమునకుఁ బూర్వము బలవంతరావు భోంసలా యను నొక బాలునిం బెంచుకొనెను. వానికి వెంకాజీ యని పేరు పెట్టెను. కాని యింగ్లీషువా రాదత్తతను ఒప్పుకొనక సతారా రాజ్యము తమ యధీనము చేసికొనిరి.

అప్పాశాస్త్రి — ఒకకవి. లవలీపరిణయము, సారస్వతాదర్శము అను రెండునాటకములను రచించెను. ఈనాటకములే కాక యితఁడు రచించినవి 'అప్పాశాస్త్రివాదార్థః', 'చిల్లరవాదాః' అను మఱిరెండు గ్రంథములుకూడ నున్నట్లు తెలియుచున్నది.

అప్పికట్ల — ౧. గుంటూరుజిల్లా, బాపట్లతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౬౩౨ (౧౯౩౧).

౨. కృష్ణజిల్లా, గుడివాడతాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౭౯౪ (౧౯౩౧).

అప్పికొండ — విశాఖపట్టణముజిల్లా, విశాఖపట్టణము తాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౯౬౬ (౧౯౩౧).

అప్పిలేపల్లి — అనంతపురముజిల్లా, కల్యాణదుర్గము తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౧౨౦ (౧౯౩౧).

అప్పకొండయ్యఖండ్రిక — చిత్తూరుజిల్లా, తిరుత్తనితాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౫౬.

1. Atchinson's Treaties, Vol. ii, pp. 109-110.

అప్పేచెర్ల — అనంతపురముజిల్లా, గుత్తితాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౧౬౬ (౧౯౩౧).

అప్రతిరథుఁడు — ౧. ఋగ్వేదమునందలి యొక సూక్తమును (౧౦. ౧౦౩) రచించిన ఋషి (ఐతరేయబ్రాహ్మణము, ౮. ౧౦).

౨. (సూ. వం.) ఇక్ష్వాకులలో త్పన్నుఁడైన కువలయాశ్వరాజునకు నామాంతరము (భా., వన, అ. ౨౧౪).

౩. (చం. వం.) యయాతి పుత్రుఁడైన పురురాజు వంశజుఁడగు అంతిభారుని ముగ్గురుపుత్రులలోఁ జిన్నవాఁడు. పుత్త్రుఁడు కణ్వుఁడు.

అప్సరసలు — స్వర్గమందలి భోగస్త్రీలు. నాట్య కర్మము వీరివృత్తి. అగ్నిపురాణమందు వీరు ముఖ్యముగఁ బండ్రెండుగు రని చెప్పఁబడినది; ఊర్వశి, మేనక, రంభ, మిత్రకేశి, అలంబుష, విశ్వాచి, ఘృతాచి, పంచచూడ, తిలోత్తమ, భానుమతి, అబల, రమ్య (గణభేదాధ్యాయము). మహాభారతమునందు వేఱుజాబితా యీయఁబడినది: అలంబుష, మిత్రకేశి, విద్యుత్పర్ణ, తిలోత్తమ, అరుణ, రక్షిత, రంభ, మనోరమ, కేశిని, సుబాహు, సురత, సురస, సుప్రియ, అతిబాహు (మహా భా., ఆది). వీరందఱును దేవదానవుల వలెనే కశ్యపప్రజాపతిసంతతివా రనియుఁ జెప్పఁబడినది. అప్సరసలు పదునాలుగుకులములనాం డ్రనియు, అందొకటి బ్రహ్మదేవునిమనస్సు ననుండియు, రెండవది వేదములనుండియు, మూఁడవది అగ్నినుండియు, నాల్గవది గాలినుండియు, అయిదవది అమృతముననుండియు, ఆఱవది జలముననుండియు, ఏడవది సూర్యకిరణములనుండియు, ఎనిమిదవది చంద్రకిరణములనుండియు, తొమ్మిదవది మేరువుననుండియు, పదవది మెఱుపుననుండియు, పదునొకండవది మృత్యువునుండియు, పండ్రెండవది మన్మథునినుండియు, పదుమూఁడవ పదునాలుగవ కులములు దక్షప్రజాపతి కూఁతు లయిన ముని, అరిష్ట యనువారికి గంధర్వులవలన నుండియు పుట్టెను అని కాదంబరిలోఁ జెప్పఁబడియున్నది (వాచస్పత్యము).

అప్సరోయుగము — భారతవర్షీయ తీర్థము.

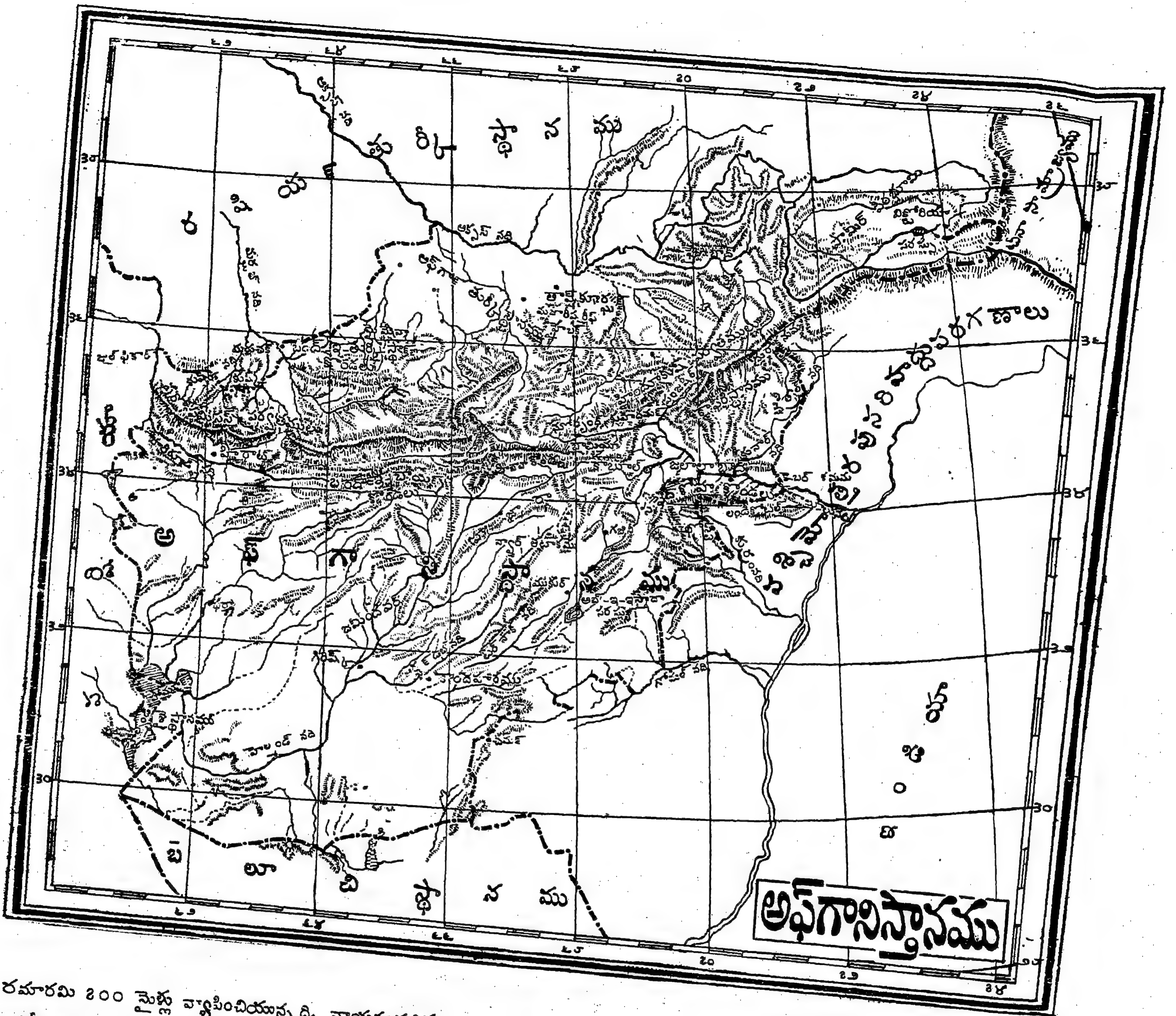
అఫ్గాన్‌తుర్కిస్తానము — ఇది అఫ్గానిస్తానపు అమీరు నధీనమునందున్న తుర్కిస్తానములోనిభాగము. అఫ్గాన్ తుర్కిస్తాన మన్నపేరు ఇంగ్లీషువారు వాడునదే కాని యాదేశము నందు వాడుకలో లేదు. ఆదేశమువారు తమదేశమును తుర్కిస్తానమే అనియెదరు. ఇది అఫ్గానిస్తానమునకు మిక్కిలి ఉత్తరమునను మధ్య ఆసియా కంటుకొనియు నున్నది. దీని కుత్తరమున రష్యారాజ్యము గలదు. పూర్వము బదక్‌షాన్, వాఖాన్, కటఘాన్ అనునవి యిందులోనివిగానే యుండెను. కాని యిటీవల నా మూఁటిని ప్రత్యేకముగా విడఁదీసి ఒకపరగణా నిర్మింపఁబడినది. ఇందలి కొంత భాగము పర్వతమయముగను, మిగిలినది మైదానములు కలదిగను నున్నది. దీనివిస్తీర్ణము ౫౪,౦౦౦ వేలచదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౪,౫౦,౦౦౦. ఇందలి 'బాల్క్' అను ప్రదేశమును పూర్వము బాక్ట్రియానా యని యనుచుండిరి. జరత్కృష్ణుఁడు (Zoraster) తన మతమును మొదట నచ్చటనే బోధించె నని చెప్పుదురు. ఈ బాక్ట్రియానా మిక్కిలి పురాతనకాలమందు 'అకిమెనియన్' సామ్రాజ్యములో (Achaemenian Empire) నిమిడియుండెను. క్రీ.పూ. ౨౫౦లో థియోడోటస్ అనువాడు, అచ్చట 'సెల్యూసుడే' రాజునకు ప్రతినిధిగా నుండి స్వతంత్రుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు గ్రీకో-బాక్ట్రియన్‌వంశమునకు మూలపురుషుఁ డని చెప్పవచ్చును. తరువాత క్రీ. పూ. ౧౨౬ ప్రాంతమున పార్థియనులు, శ్వేతహూణులు, కుషాణులు మొదలయినవారిచే నీవంశ మంతరించెను. తరువాత బౌద్ధయుగము వచ్చెను. ఇచ్చట బౌద్ధమతప్రచారము విశేషముగా నుండినట్లు ఇప్పటికిని గనుపడువిగ్రహాదులవలన స్పష్టపడుచున్నది. అప్పు డుండిన నవవిహార మనుపేరుగలది ఇప్పటికిని అచ్చట నొకటి గలదు.

ఛంగీస్‌ఖానునిదాడికి లోఁబడి పాడై యీప్రదేశము మిక్కిలి దీనావస్థం జెందెను. ఇది కొంతకాలము ఢిల్లీశ్వరులయధీనమం దుండి తరువాత యుజ్‌బేగ్ వంశీయులచే నాక్రమింపఁబడియెను. ౧౭-వ శతాబ్దియం దిది అహమ్మద్‌ఖాను రాజ్యములోఁ జేరియుండెను. తరువాత నాతనికుమారుఁడైన తైమూరుకాలమున విడిపోయెను. ౧౯-వ శతాబ్ది ప్రారంభమున నిది బొఖారారాజ్యమునకుఁ జేరియుండెను. దోస్తుమహమ్మద్ కాలమున అఫ్గానులు ౧౮౫౦ లో బాల్క్ తస్కురన్ అను ప్రాంతములను, ౧౮౫౫ లో, అక్‌చా మొదలయిన అయిదు పశ్చిమప్రాంతములను, ౧౮౫౯ లో కుండుస్ ప్రాంతములను స్వాధీనపఱచుకొనిరి. ఇందులోఁ గొంతభాగమునుగుఱించి తగాదా లుండెను. కాని ౧౮౮౩-లో ఇంగ్లీషువారును, రష్యావారును గలసి ఒక పంచాయతీ నేర్పఱచిరి. ఆ పంచాయితీదారు లాప్రాంతములను అఫ్గానుల కొసంగిరి. అబ్దుర్‌రహిమాన్‌ఖాను కాలమున నీప్రాంత మఫ్గాన్‌వారికి పూర్తిగ లోఁబడెను.

అఫ్గానిస్తానము — భూమండలముయొక్క పూర్వార్ధగోళమందలి యాసియాఖండదేశములలో నొకటి. ఇది హిందూదేశమునకు వాయవ్యదిశయం దున్నది. బదక్షాణము, కాఫిర్‌స్థానములనుగూడఁ గలిపినచో మొత్త మీ దేశముయొక్క వైశాల్యము ౨,౪౦,౦౦౦ చదరపుమైళ్లు. ఇందలిజనసంఖ్య ఎనుబదిలక్షలు.

సరిహద్దులు - భౌతికలక్షణములు :— ఈదేశమున కుత్తరమున రషియన్‌తుర్కిస్తానమును, తూర్పున కాశ్మీరము, పెషావరు ఇలాకాలును, దక్షిణమున బలూచిస్తానమును, పడమట పర్షియాదేశమును గలవు. ఈదేశ మీశాన్యకోణముననుండి నైరృతిదిశకు అండాకృతిని

అఫ్గానిస్తానము

రమారమి ౭౦౦ మైళ్లు వ్యాపించియున్నది. వాయవ్యపుదిక్కునుండి ఆగ్నేయమునకు దీనివెడల్పు సుమారు ౩౫౦ మైళ్లు.

క్రీ. శ. ౧౯౨౧-వ సంవత్సరమున జరగిన అఫ్గాని - బ్రిటిష్ సంధి ననుసరించి ప్రస్తుత మీదేశపుసీమారేఖ పరిగణింపఁబడుచున్నది. తదనుసారముగ దీని యుత్తరసీమారేఖ పడమట జుల్ఫకీర్ నామకపట్టణమునుండి యారంభమై పూర్వాభిముఖముగ పరోపమిసస్ పర్వతమాలికలకు సమానాంతరముగ కుష్కనదివఱకును బోయి దానిని దాఁటినపిదప పూర్వోత్తరాభిముఖమై మరుచక్ అను పేరుగల అఫ్గాన్ దుర్గసమీపమున ముర్ఘబ్ నది నుత్తరించి చూల్ ప్రాంతపు కొండలగుండ అశేలీ - టర్కోమన్ ఎడారిమధ్యముగా ఆక్సస్ నదిని జేరును. ఇచటనుండి పామీరుపీఠభూములయందలి విక్టోరియాసరస్సు పర్యంతము ఆక్సస్‌నదియే యీదేశము నుత్తరసీమారేఖ. అనంతర మీరేఖ మఱికొంతదూర ముత్తరముగఁ బోయి చీనా సామ్రాజ్యపు సరిహద్దును దాఁకి యచటనుండి నైరృతిముఖమై కాశ్మీరమునకుఁ బ్రక్కగ హిందూకుశపర్వతములమీఁదుగ కాఫిరిస్థానమునఁ బ్రవేశించును. అచటి దురా కనుమగుండ, చత్రాల్ నది వెంటవెంట వచ్చి కునార్ నదికిని ఖైబరుకనుమకును బశ్చిమముగ వజీరుస్థానముగుండ దక్షిణాభిముఖమై దోమండీ యనుచోట నీ రేఖ గోమల్ నదిని దాఁటును. ఇచటనుండి యిది పరిషియాసరిహద్దువఱకును బలూచిస్తానపు టెల్లగఁ బరఁగును. గోమల్ నదిని దాఁటిన తరువాత నిది నైరృతి దిక్కుగ

కోజాక్ పర్వతములగుండ చమను నగరముమీఁదుగ నుష్కి-ప్రాంతము నుండి హెల్మండ్ ఎడారిని దాఁటి సైస్థానమునకు దక్షిణమునఁ బర్షియాదేశపు సరిహద్దుతోఁ గలయును. అచటనుండి ఇది ఉత్తరాభిముఖమై పర్షియారాజ్యపు తూరుపుటెల్లగ హరిరూడ్ అను నదివఱకు నవ్యవస్థితమార్గమునఁ బోవును. అక్కడనుండి జుల్ఫకీర్ వఱకును హరిరూడ్ నదియే అఫ్గాని-పర్షియన్ సీమారేఖ.

పర్వతములు, నదులు :— ఈదేశ మంతయు నొక విశాలపీఠభూమి. పర్వతమయము. సముద్రపు నీటిమట్టమునకంటె నిది ౨,౦౦౦ లు మొదలు ౪,౦౦౦ల యడుగుల ఎత్తువఱకును గలదు. ఏడువేల యడుగుల ఉన్నతప్రదేశములును గలవు; అనఁగా బందరు, కాకినాడ మున్నగు రేవుపట్టణములం దుండువారికంటె నొక మైలు ఎత్తుగలప్రదేశములందు నిచటిజను లుందురు. ఇచటి పర్వతశిఖరములు ౨౪,౦౦౦ ల యడుగులయెత్తువఱకు నున్నవి. హిందూకుశపర్వతములును, వాని శాఖోపశాఖలును దేశమం దంతటను వ్యాపించియున్నవి. ఈ పర్వతశాఖ లన్నియు హిమాలయోన్నతభూముల వాయవ్యభాగములే కావచ్చును. ఈశాఖ లన్నియు దక్షిణ, వాయవ్యాభిముఖములుగ తాలవృంతాకృతిని బ్రసరించి క్రమముగఁ దగ్గిపోవుచ తుదకు పర్షియాసరిహద్దులం దున్న ఎడారులందును, హామూనులందును లోపించి పోవును. ఈ దేశపు నైరృతికోణమున అఫ్గాని - పర్షియన్ సరిహద్దులదగ్గఱ సముద్రతటమునకు ౧,౬౦౦ అడుగుల యెత్తున విశాలమగు పల్లపుప్రదేశము కలదు. సముద్రగాములు కానినదు లన్నియు నీ పల్లమునకే చేరుచుండును. ఇట్టిపల్లములే హామూను లని పిలువఁబడుచున్నవి. కోహిబాబాకొండలు హిందూకుశములకు పశ్చిమముగ వ్యాపించి యక్వలంగ్ అనుచోట మూఁడుపాయలుగఁ జీలిపోయినవి. వీనికిఁ బడమట హరిరూడ్ నదికి దక్షిణముగ సఫేద్ కోహకొండలును, వాని కుత్తరమున బండిబాబాకొండలును, వాని కించుక ఈశాన్యముగ బంద్-ఇ-తుర్కిస్తాన్ కొండలును గలవు. పామీరు పీఠభూమియందలి కొంతభాగ మీదేశమునకుఁ జెందినది కలదు. జలాలాబాదున కాగ్నేయముగ నున్నకొండలును సఫేద్ కోహ లనియే పిలువఁబడుచున్నవి. ఇతిహాసప్రసిద్ధ మగు కైబర్ కనుమ ఈ కొండలలోనిదే.

దేశమందలి ఈ నానాపర్వతశ్రేణులవలన నేర్పడిన లోయ లన్నియు నదులు, వాఁగులుగఁ బరిణమించియున్నవి. కాని వాని యన్నింటిలో ముఖ్యమైనవి నాలుగైదుమాత్రమే. పామీరు పీఠభూమిలోఁ బుట్టిన ఆక్సస్ నదియు, దాని యుపనదులును ఈదేశపు ఉత్తరభాగమును జాలవఱకుఁ దడుపుచున్నవి. ముర్ఘబ్, హరిరూడ్ నదులు కొంతదూరము ప్రవహించి యిసుకలో మాయమైపోవును. కాని నిజమున కివి ఆక్సస్ యొక్క ఉపనదులే. గడ్డమంచుచే నిండుకొనియుండు పర్వతకందరములనుండియు, హిమానీనదముల(Glaciers)నుండియు, కరఁగిన మంచునీరు ఆక్సస్ నదిని జేరుచుండును. ఇది బొఖారాదేశముగుండఁ బ్రవహించి ఏరల్ సముద్రమునఁగలయును. హెల్మండ్ నదియు, దానియుపనదులును, దానిశాఖలును నైరృతిభాగమున వ్యాపించియున్నవి. కాబూలునది అదేపేరు గల రాజధానీపట్టణమునకుఁ బశ్చిమముగ ౪౦ మైళ్లదూరమునఁ బుట్టి తూర్పుగఁ బ్రవహించుచు పోయి అటక్-కైరాబాదులదగ్గఱ సింధునదములోఁ గలయును. వేదప్రసిద్ధ మగు కుభానది ఇదియే. గోమల్ నదియు, దాని యుపనదులును ఈదేశపు ఆగ్నేయభాగమును నీటివసతి కలదానినిగఁ జేయును. ఇదియు సింధునదముయొక్క ఉపనదియే.

తటాకములు :— ప్రాకృతికసరోవరము లీదేశమునఁ జాలఁ గలవు. కాని ముఖ్యమైనవి రెండుమూఁడే. గజినీనగరమున కఱువది మైళ్లదూరమున అబ్-ఇ-ఇస్తాదానామక సరస్సు కలదు. దీని పొడవు ౧౭ మైళ్లు, వెడల్పు ౧౫ మైళ్లు, కాని లోఁతు ౧౨ అడుగులకు మించి లేదు. గజినీపట్టణమునకు దగ్గఱగనే ఒక సరోవరము కలదు. దీనిపేరు అన్వార్ సరస్సు. మూఁడవది మీఁద వచించిన విక్టోరియా సరస్సు. అచటివారు దీని నేమందురో తెలియదు. కాని, ఆంగ్లేయులు దీని కీ పేరు పెట్టిరి. ఇది సముద్రతటమునకు ౧౩,౯౦౦ ల యడుగుల యెత్తున నున్నది. దీని పొడువు పదిమైళ్లు, వెడల్పు మైలున్నరమాత్రమే.

పురాతత్త్వము :— కాబూల్ నది ప్రవహించు లోయ లన్నియు బౌద్ధకాలమునాఁటి వస్తుజాలముల కునికిపట్లు. కాబూలున కుత్తరముగ నున్న బామియానామకనగరమున రాతివిగ్రహము లనేకములు గలవు. ఉత్తరమందలి తాష్కూర్ఘన్ పట్టణమునుండి కాబూలునకు వచ్చు మార్గమున నున్న హైబక్ అను నగరమునందుఁ బురాతన బౌద్ధావశేషము లనేకములు గన్పట్టుచున్నవి. కోహిదమన్ అనుప్రదేశమందు వినష్టప్రాచీనస్థానములను సూచించు మంటిదిబ్బ లపరిమితముగఁ గలవు. వీనిలో బైగ్రాం అనునది యొక పెద్ద తిన్నె. ఈదిబ్బలను ద్రవ్వించుటవలన ఆకాలపు నాణెము లమితముగ దొరకుచున్నవి. జలాలాబాదు సమీపమందును, కాబూలుదగ్గఱను, చుట్టుప్రక్కల నున్నకొండలమీఁదను స్తూపములు గన్పించుచున్నవి. టర్నాక్ నది ప్రవహించులోయయందు మట్టిలో కూరుకొనిపోయిన నగరచిహ్నములు గానవచ్చుచున్నవి. ఇదేచోట ప్రాచీనకాలపు అరోకసియా యుండియుండవచ్చు నని పురాతత్త్వవిదు లనుమానించియున్నారు. హెల్మండ్ నదీతీరమందలి గిరిష్కనగరమునఁ బూర్వకాలపుభవనముల గుర్తులు కలవు. ఇవన్నియుఁ బురాతనపు దాంగ్రియానాకుఁ జెందినవని యూహించిరి. కంధహారము(గాంధారము)నందలి యొకమసీదులో పాషాణభిక్షాపాత్ర మొకటి కలదు. ౫-వ శతాబ్దియందు పెషావరులో నుండిన శాక్యమునియొక్క భిక్షాపాత్ర మిదియే యని నిశ్చయింపఁబడెను. ఇట్లు గ్రీకు - బాక్ట్రియాపరిపాలనావశేషములు, బౌద్ధుల ప్రాచీనకాలపువసతులుమాత్రమే కాదు-లెక్కకు మిగిలియున్నవి. ఈ రెండు యుగములకును బూర్వ మిచట హిందువు లుండి రని యూహించుటకుఁ దగిన చిహ్నములు, మతములు లోనగునవిగూడ నీదేశమునఁ గలవు. లండీకోటల్ సమీపమందున్న పర్వతపులోయలలో భగ్నావశిష్టము లైన మహాదుర్గములు కలవు. ఇవి యేకాలము

అఫ్‌గానిస్తానము

నాఁటివో తెలియదు. ప్రస్తుత మివియన్నియు కాఫిర్ కోటలని పిలువఁబడుచున్నవి. కాని మహమ్మదీయయుగమునాఁటి కట్టడము లంతగఁ గానరావు. గజినీ మిక్కిలి పురాతననగరము. అనేక సంవత్సరముల పర్యంత మిది మహమ్మదునకును, నతని సంతతివారికిని రాజధానిగ నుండెను. కాని ఇచటఁ జెప్పఁదగిన కట్టడ మేదియు లేదు. ప్రాచీనకాలపు నాణెములు దేశమం దన్నిదిక్కులఁ గలవు. వీనిని త్రవ్వి తీయుటనధికారమును ఫ్రాన్సుదేశీయులు పడసియున్నారు.

ఖనిజములు:—ఖనిజసంపదయందుఁ జేరెన్నికగన్న దేశములలో నిదియు నొకటియని చెప్పవచ్చును. కంథహారమునకు మూఁడుమైళ్లదూరమునను, మారుఫ్‌న కుత్తరముగనున్న కొండలయందును, ఇస్తలిఫ్‌సందును, లాసుమన్ దగ్గఱివాఁగులందును బంగారము కలదు. హజారాజత్, పంజషీర్ లోయలందు వెండిగను లున్నవి. కుర్రం,గోమల్ నామకనదుల మధ్యనున్న పెర్మాలీ ఇలాకాయందును, జబల్-అస్-సిరాజ్, పంజషీర్, హిందూకుశములందును ఇనుము దొరకును. బామియాఁకుఁ బోవు కనుమలన్నియు లోహమయములే. మఱియు నిదేప్రాంతమున కొన్ని మైళ్ల పొడువున ముడి ఇనుము గలకొండల పంక్తి యొకటి వ్యాపించియున్నది. కుర్ద్-కాబూల్ సమీపమునను, కర్కచాపర్వతములందును, సైఘన్‌ఘూరీలమధ్య నున్న సురఖబ్ లోయలందును, ఆ నదియొక్క ఎడమవైపున నున్న ఇష్పిష్టాయందును, కుందుజ్ నకు ౫౦ మైళ్లుదక్షిణమున నరీన్‌నందును, అఫ్‌గాన్ తుర్కిస్తానమందలి కరాకోహ పర్వతములకుత్తరముగ నున్న ఛహిల్ నందును, దానికిఁ బడమరగ నున్న పివలంగ్ నందును, ఘూర్బంద్ లోయలందును రాతిబొగ్గు కావలసినంత దొరకును. కాబూలునగరమునకు ౫ మైళ్లు దక్షిణముగను, ౨౪ మైళ్లు నైరృతిదిశ నున్న ఖనేఖోనారునందును తామ్రపుగనులు కలవు. ఇవి కాక దేశమం దింకను పలుతావుల రాగి లభించును. దానివిషయమై ఇంతవఱ కెట్టి ప్రయత్నములు కాని సలుపఁబడుటలేదు. కుర్రంజిల్లా ఉత్తరబంగాష్‌నందును, షిన్వారీలదేశమందును, సఫేద్‌కోహ్‌పర్వతములందును, కకరదేశమునందును, హజారాజాత్, ఘరింజాల్, ఘూర్బంద్ కనుమలలోని లోలింజ్ మున్నగు స్థానములందును సీసము విస్తారముగఁ గలదు. హీరాత్‌నందలి సీసపుగనులు త్రవ్వఁబడుటయే లేదు. కాబూలునగరమునకు ౩౨ మైళ్లు, వాయవ్యముగ నున్న అఖ్బన్‌డబ్ ప్రాంతమున అంజనమిశ్రిత మైన సీసపుగనులు కలవు. కాని, ప్రస్తుత ముపయోగింపఁబడు సీస మంతయు హజారాజాత్ నుండి కొనిరాఁబడుచున్నది. అచట నిది భూమిని ద్రవ్వవలసిన యవసరము లేకయే లభించును. ఘరింజాలునందలి గని అతి ప్రాచీనకాలముననుండియుఁ బనిచేయఁబడుచున్నది. కంథహారమునకు ౩౦ మైళ్ల దూరమున షాహమక్సూద్ నామక పర్వతశ్రేణియందు అంజనము లభించును. బదఖ్షానమునందును, ఫైజాబాద్, జలాలాబాద్ మార్గమధ్యమున ఫిర్‌గామ్ ప్రదేశమునకు దక్షిణమునను కెంపులు దొరకును. కంథహారము, హీరాత్, అఫ్‌గాన్ తుర్కిస్తానములందును, కామ్రద్ లోని దస్త్-ఇ-సఫేద్ సమీపమునందును నొకవిధమగు సుద్దసున్నపురాయి దొరకును. గంధకపుగనులు హీరాత్ ప్రాంతమున నున్నవి. కాని ప్రస్తుత ముపయోగమునిమిత్త మీపదార్థము హజారాజత్ దేశమునుండియు, షైస్థానములోని ఫిర్కి శ్రీనామక ప్రదేశమునుండియుఁ గొనిరాఁబడుచున్నది. సూరేకార మెక్కడఁబట్టిన నక్కడ దొరకును. దేశమం దన్నిదిక్కులను పాలరాయి కలదు. కట్‌ఘనమునందును, కుందుజ్ సమీపమునను రాతియుప్పు లభించును. అఫ్‌గాని తుర్కిస్తానమంతయుఁ బలకరాతిమయము. కెంపులు మున్నగు విలువగల రాలు ఉత్తరమార్గమున రషియాకుఁ బోవుచుండును.

కాలమానము:— ఈదేశపుపీఠభూములందు వేసవికాలమునం దెండ లతితీవ్రముగను, శీతకాలమునందుఁ జలి యపరిమితముగను నుండును. కాబూల్, గజినీప్రాంతములందు శీతకాలమున మూఁడు నెలలపర్యంతము మంచు గురియుచుండును. ఆసమయములం దెవరికిని బాజారులలోఁ దిరుగుటకు వీ లుండదు. కేయుంబవళ్లు జనులు నిప్పులతో నింపిన కుంపట్లను దగ్గఱఁ బెట్టుకొని దినములు గడపుచుందురు.

చలికాలమున కంతకును సరిపోవు ఆహారసామగ్రులు ముందుగనే నేకరింపఁబడియుండును. కావున వీరికి తఱచుగ వెలుపలికిఁ బోవలసినయవసర ముండదు. ఇంటికప్పులు, బాజారులు, బయళ్లు, బీళ్లు, పొలములు మొదలగున వన్నియు స్వచ్ఛస్ఫటికమువంటి హిమముతో నిండి సూర్యకాంతులవలనఁ దలతల లీనుచుఁ గనుల కానందమొనగూర్చుచుండును. వృక్షము లన్నియు నీ హిమపాతము మూలమునఁ బర్ణవిహీనములై యెండిపోయినవానివలెఁ గన్పించును. అగ్నిస్పర్శము లేక ఒక్కొక్కసమయమున చేతివ్రేళ్లుసైత మాడవు. ఆ సమయమున తాపమాపకము (Thermometer) నందలి పాదరసము సున్నకుఁ ' క్రింద ౧౫ ' అంశములు దిగియుండును. గజినీనగరమనేకపర్యాయములు మంచు తుపానులచే ధ్వంస మైపోయినట్లు గాథలు కలవు. ఇఁక నెండకాలమున నెండలును పెద్దలఁ దలపించుచుండును. అందును కంథహార ప్రాంతమునందలి వేఁడిమి భరింప నలవి కానిది. సుడిగాడ్పులు, గాలిదుమారములు విజృంభించి మట్టమధ్యాహ్నమునసైనఁ జీఁకట్లు క్రమ్మునట్లు చేయును. కంథహారు-ఇలాకాయందుఁ జలికాలమున మంచు మిక్కుటముగ పడదు. హీరాత్ ప్రాంతములందును ఒకవిధమగు గాలి వీచుచుండుటచేత వేసవిని ఎండ లంతయెక్కువగ నుండవు; చలికాలమున మంచును ఎక్కువ పడదు. ఈదేశమందలి వాతావరణము శుష్కము. ఆంధ్రదేశమున నెండకాలమునఁ దొలకరివానలు గురియునట్లు ఈదేశమునఁ గురియవు. మేఘాక్రాంతము గాని నిర్మలాకాశము, ప్రకాశవంత మగు సూర్యకాంతి, స్వచ్ఛచంద్రికాపూర్ణము లైన నిశాసమయములు ఈ దేశమున ఆనంద మొనగూర్చుచుండును. కాబూలునందు సగటున సంవత్సరమునకు ౧౧ అంగుళములవాన కురియును. మొత్తముమీఁద సంవత్సరమునందు ౯ నెలలు బాగుగ నెండ కాయుచుండును.

జనులు - జాతులు, మతములు - భావలు:— ఈ దేశమందలి జనులలో ననేకజాతులు కలవు. వానిలో అఫ్‌గన్‌జాతి ప్రధాన

మైనది. ఈజాతివలననే దేశమునకు అఫ్గానిస్తానమను పేరు కలిగినది. అబ్దాలీలు లేక దురానీలు, గిల్జాయీలు, పఠానులు నను మూఁడు జాతులవారును అఫ్గాను లనియే పిలువఁబడుచుందురు. లోడీలు, సులేమాన్ ఖేలులు, కైరోతీలు, నాజిరులు, పోవిందా తెగలు, గండాపూరులు, బబరులు, చౌఢ్వనులు మొదలగువా రందఱును గిల్జాయీలకుఁ జెందినవారు. రుహ్ అనఁగా పర్వతము. కావున పర్వతములందు నివసించువారు రోహిలా లనఁబరఁగిరి. మోహమందులు, వజీరులు, షిన్వారీలు లోనగు తెగలవా రందఱును రోహిలాలే యగుదురు. మొత్తమున వీ రందఱును పఠాను లనియు పిలువఁబడుచుందురు. మీఁద వచించిన అఫ్గాన్ జాతులు గాక వారితో సంబంధము లేనివి మఱియుననేకజాతులు కలవు. హజారాలు, ఛర్ ఐమకులు, యూజ్ బేగులు, తాజికులు, కాఫిరులు, ఖూగియానులు, మాలికులు, టొక్కిలు, మంగోలులు, జార్డనులు, అంధేవీలు, తర్కానిలు, బటకులు అను పేరుల పెక్కు తెగలు కలవు. వీరును విదేశీయులచే అఫ్గాను లనియే వ్యవహరింపఁబడుచుందురు. కాని పర్షియను భాషను మాటలాడు పర్షియా ప్రాంతపు అఫ్గానులకును, హిందూస్థానపు సరిహద్దుల సమీపమున నుండు పఠాన్ - అఫ్గానులకును చాల భేదము కలదు. దురానీలు తాము బెనీ ఇస్రాయేల్ సంతతివారమని చెప్పికొందురు. కాని పష్టుభాషను మాటలాడు పఖ్తన్ (పఠాన్)ల నుండి వీరు తమ్ము వేఱుగ భావించుకొనరు. ఈ పలు తెగలవారి నందఱి నేకీభవింపఁజేయునది భాషయే. వీ రందఱును పఖ్తన్వలీ యను గ్రంథమును బ్రమాణముగ గ్రహింతురు. ఇది హీబ్రూ ధర్మగ్రంథమును బోలియుండును. అది యటు లుండ పఖ్తన్వలీగ్రంథము మహమ్మదీయనీతినియమానుసారము పరిష్కృతమయ్యు, నిందు వివరింపఁబడిన యాచార, వ్యవహారాదులు రాజపుత్రుల రీతులం బోలియున్నవి.

మొత్తమున అఫ్గానుల నందఱను దేశసంచారు (N●mads) లనియు, స్థిరవాసు లనియు రెండువిధములుగ విభాగింపవచ్చును. సంచారులు పశుపరివారముల వెంటఁబెట్టుకొని ఎల్లప్పుడును దేశాటనము సలుపుచు జీవయాత్ర గడపుచుందురు. సంచారవ్యాపారమునకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవారు గిల్జాయీలు. ఒక్కొక్కతఱి వీరు ఆస్ట్రేలియాఖండమునకు సైతముఁ బోయి ఒంటెలవ్యాపారము చేయుచుందురు. స్థిరవాసులు (Settlers) పల్లెలఁ బట్టణములందు వసించి కృష్యాదివృత్తులద్వారా జీవించుచుందురు. తాజికులు పర్షియాదేశీయులు. వీ రీ దేశమున తొమ్మిదిలక్షులవఱకును గలరు. కృషి వీరి ప్రధానవృత్తి. సేనయందును వీ రెక్కువగఁ గలరు. హజారాలు మొగల్ వంశీకులు. ఛర్ అయిమకులు హీరాత్ పరిసరములందు నివసించుచుందురు. వీరు లక్షయేనుబదివేలవఱకుఁ గలరు. యూజ్ బేగులు సుమారు మూఁడులక్షులవఱకుఁ గలరు. సాధారణముగ వీరు ఉత్తరమందలి అఫ్గాన్ తుర్కిస్తానమున వసించుచుందురు. నాదిర్ షాహ కాలమున నీ దేశమున కేతెంచి యతనిమరణానంతర మిచటనే నిలిచిపోయినవారేబదివేలవఱకుఁ గలరు. వీరు కిజిల్ బాషు లను పేరఁ బరఁగుచుందురు. వైద్యక, లేఖక, వర్తకవృత్తుల నవలంబించి వీరు జీవనము సేయుచుందురు. ౩,౫౦౦ ల హిందువులును ఈదేశమునఁ గలరు ఇతరులకెవరికి నియ్యనవసరము లేని తలపన్ను హిందువులనుండి వసూలు చేయఁబడుచుండును. హిందువులు పరతంత్రు లగుటయే దీనికి హేతువు. కాఫిరస్థానమందలి జను లందఱు నిటీవలనే ముసల్మాన్ మతమును గైకొని రని తెలియుచున్నది.

అఫ్గానులు మంచి బలముకలవారు. శరీరము పుష్టమై యుక్కువలె దృఢముగ నుండును. హిందూదేశమున వీరింబోలినవారు ఒక్క పంజాబువాసులే. తెలుఁగుదేశమునందలి ముప్పురతో నొక్క పఠానుసరి కాఁగలఁడు. ఆకృతియందును వీరు మంచి సుందరులు. దేహవర్ణ మెఱుపు పసుపు గలసిన ట్లుండును. వర్ణవిషయమున వీరికి సరివచ్చువారు కాశ్మీరవాసులు. కపాలపరిమాణమందు పఠానులకును దక్కిన అఫ్గానులకును భేదము కలదు. అఫ్గానుల కపాలపరిమాణము రాజపుత్రులవానిం బోలియుండును. స్త్రీలును సకలవిధములఁ బురుషులకుఁ దగినవారు ; సౌందర్యవతులు.

ఈ దేశవాసు లందఱును మహమ్మదీయులు. క్రీ. శ. ౭-వ శతాబ్దియందు వీరు ముసల్మాన్ దీక్షను గ్రహించిరి. వీరిలో సున్నీ తెగకుఁ జెందినవా రెక్కువ. హజారా లోనగు కొన్ని తెగలవారు షియాసంప్రదాయులు. ముల్లాలు వీ రందఱకును ధర్మగురువులు. కంధహారపు ఇలాకాయందు ధర్మాంధు లగు దురానీ - అఫ్గానులు కొందఱు కలరు. వీరికి ఘాజీ లని పేరు ; అనఁగా వీరు ముసల్మాన్ మతమును దప్ప తక్కిన ధర్మముల నన్నింటిని ధ్వంసముగావింపఁ బ్రతినపట్టినవారు.

ఈదేశపుభాష పష్టు. అఫ్గానులు కానివా రందఱును పారసీభాషను మాటాడుదురు. మహమ్మదీయుల కీ భాషయెడల నభిమానమెక్కువ. అందువలన దేశభాష కాకపోయినను దీని కెక్కువ ప్రచారము కలదు. రాజకీయవ్యవహారము లన్నియు నీభాషయందే జరగుచుండును. హిందూకుశపర్వతముల కెగువను తుర్కిభాష వాడుకయం దున్నది. బదక్షాణమునందు పారసీభవ మగు వేఱొక భాషను వాడుచుందురు. వాఙ్మయ మెక్కువ పారసీభాషయందు కలదు. ధార్మిక, వైద్యక, నైతిక గ్రంథము లనేకము లిందుఁ గానవచ్చుచున్నవి. యూసఫ్జాయీల నాయకుఁ డగు షేక్ మాలీ యను నతఁడు తాను గావించిన స్వాత్ దేశవిజయమును గ్రంథరూపముగా లిఖించెను. ఇది ఇచటి వాఙ్మయమున మిక్కిలి ప్రాచీన గ్రంథము. క్రీ. శ. ౧౪౯౪-వ సంవత్సరమున కాజూఖాన్ అనునతఁడు పష్టుభాషయందు వేఱొక దేశవిజయమును గ్రంథరూపమున లిఖించెను. బయజిద్ అన్సరీ యనునతనిచే, అక్బరు రాజ్యము సేయు కాలమునఁ గొన్ని గ్రంథములు లిఖింపఁబడియుండెను. ఇతఁ డొక ధార్మికసంస్కర్త. ఇతనికి పీరీ రోషన్ (Saint of Light) అను బిరుదముగూడ నుండియుండెను. అబ్దుల్ రహీంఖాన్ అనునతఁడు

౧౭-వ శతాబ్దియందు ప్రఖ్యాతి కెక్కియుండెను. ఔరంగజేబు కాలమున కుషాల్ ఖాఁ అను మఱియొకలేఖకుఁ డుండెను. ఇతఁడు యుద్ధములందుఁగూడఁ బాల్గొనుచుండెడివాఁడు. ఇతనివంశమున మఱికొందఱు కవులు జనించియుండిరి. అహమద్ షాహాయు మంచి పేరందిన కవి. అఫ్గాని - వాఙ్మయమునందు వీరకథాగానములు పెక్కులు కలవు.

కళా కౌశలములు, కృషి, వాణిజ్యాదులు :— పట్టునకు, పట్టు వస్త్రములకు నీదేశము మిగులఁ బ్రసిద్ధి కెక్కినది. అఫ్గానితుర్కిస్తానమునందును, ఆక్ససనదీప్రాంతములందును పట్టు విస్తారముగ నుత్పన్నమగును. కాబూల్, హీరాత్ కంధహారములందును బట్టునకుఁ గొదవలేదు. నూలుగుడ్డలు, రంగుదినుసులు, ఇనుపసామానులు విదేశములనుండి - ముఖ్యముగ హిందూదేశమునుండి - ఇచటికి వచ్చుచుండును. కలప, ఎండినపండ్లు, ఆహారపదార్థములు, ఇంగువ, మదారు, పచారీదినుసులు, ఉన్ని, పట్టు, తోళ్లు, పసువులు — ఈ దేశమునుండి హిందూస్థానమునకుఁ బోవుచుండును. హీరాత్ ప్రాంతముల మంచి తివాచీలు తయారగును. గొఱ్ఱెతోళ్లను పదునుచేసి మెత్తఁబఱచి తయారుచేయు 'పోస్తీను' లను అంగీలకీ దేశము పేరెక్కినది. ఒంటెలు, గొఱ్ఱెలు, కొండమేఁకలు మున్నగువాని రోమములతో నేయఁబడు మృదువులగు వస్త్రము లీదేశమునందలి ముఖ్యవిశేషము. ఈ వస్త్రములు చాల విలువ గలిగియుండును. కంధహారమున నెఱ్ఱని తళుకురాలపూసలతో హారములు నిర్మింపఁబడుచుండును. ఉత్తరమార్గములద్వారా రషియాదేశమున కిచటనుండి యాహారపదార్థములు, పసువులు పోవుటయు, నచటనుండి ఉన్నిప్రత్తి ఈ దేశమునకు వచ్చుటయుఁ గలదు.

పర్వతమయ దేశమైనప్పటికిని అఫ్గానులు పరిశ్రమపూర్వకముగ సంవత్సరమునకు రెండుపంటలఁ బండింతురు. మిక్కిలి యెత్తయిన నేలలందుమాత్రము పంట ఒక్కపర్యాయమే పండును. గోదుమలు, యవలు, కాయధాన్యములు, వడ్లు, జొన్న, మొక్కజొన్న, పొగాకు, ముల్లంగి, ఆముదాలు మొదలయిన వన్నియు నుత్తమరీతిని ఫలించును. గోదుమ లిచటి ముఖ్యాహారము. కుంకుమపువ్వును బండించి ఇచటివారు విదేశముల కెగుమతి చేయుచుందురు. రుచికరములు, పుష్టికరములు నగు ననేకజాతుల ఫలముల కీ దేశము జన్మభూమి. యూరోపు, హిందూస్థానములందుఁ బండు ఉత్తమజాతి ఫలము లన్నియు నిచటఁ బండును. ద్రాక్షు లపరిమితము. నలువది వేర్వేఱురకముల ద్రాక్షలిచటఁ గలవు. కంధహారమునకుఁ జుట్టుప్రక్కల నున్న పల్లెలందీ ద్రాక్షతోఁటలు లెక్కకు మిక్కిలిగఁ గలవు. మఱియు కిస్మిస్, అంజూరములు మిక్కుటముగ ఫలించును. ఆడూ, ఖుర్మానియా, ప్లమ్, ఆలుబుఖారా, కర్బూజా, తర్బూజా, నాశ్పాతీ, సేవ్, బగ్గు, గోషా మొదలగు పేర్లతో నుత్తరభారతమున వ్యవహరింపఁబడు ఫలములు పుష్కలముగఁ బండును. అఫ్గాను లనేకులు ఈఫలములను, వీని రసముతోఁజేసిన రొట్టెలను దిని యుందురు. ఎక్కువగ నీరు కావలసిన పైరులకు కాలువలద్వారా నీటిని గట్టుదురు. ఇందులకుఁగాను భూమ్యుపరిభాగమునుండియు, నేల యడుగునుండియు, కాలువలు నిర్మింపఁబడియున్నవి. భూమియందు దూరునట్టిజలము కాలువలద్వారా కలిపి యంతకంటెఁ బల్లపుప్రదేశములకుఁ బ్రవహించులాగునఁ జేయఁబడుచుండును. ఈ నేలయడుగుకాలువల నిచటివారు 'కరేజు' లని పిలుచుచుందురు.

పర్వతమయ మగుటచే మార్గము లీదేశమున నంత యెక్కువగ లేవు. వ్యాపారాదుల కనుకూలించు మంచిరోడ్లు కొలఁదిమాత్రముగనే యున్నవి. హిందూదేశమునకు మూఁడు, పారసీకమున కొకటి, దేశమధ్యమందే రాకపోకలనిమిత్తము నిర్మింపఁబడినవి మూఁడు — మొత్తమున వ్యాపారమునకుఁ బనికివచ్చునవి ఏడురోడ్లుమాత్రమే. హిందూస్థానమున కేతెంచు మార్గములలో నొకటి కాబూలునుండి యారంభమై జలాలాబాదుమీఁదుగ పెషావరు దగ్గఱకు వచ్చును. రెండవది గజినీనుండి బయలుదేఱి కంధహారముమీఁదుగ క్వెట్టాపట్టణముం జేరును; ఆచోటనుండి హిందూదేశమునకు వచ్చును. కంధహారమునుండియు గజినీనగరమునుండియు వెడలి రెండు భిన్నమార్గము లొకచోటఁ గలసి యొకరోడ్డుగఁ బరిణమించి యది గోమల్ కనుమగుండా హిందూస్థానమునఁ బ్రవేశించును. వీనియన్నింటిలో పెషావర్, క్వెట్టామార్గము లత్యుత్తమమైనవి. క్వెట్టామార్గమున బండ్లు నిరుపద్రవముగఁ బ్రయాణము సేయవచ్చును. సరకులను సాధారణముగ గుఱ్ఱపుతట్లమీఁదను, ఒంటెలమీఁదను మోయించికొని పోవుచుందురు.

వెండియు నీ దేశమున నెల్లప్పుడును సంచారము నేయుచు వ్యాపార మొనరించువారు కలరు. వీరు 'పొవిందా' లని పిలువఁబడుచుందురు. వీరు వందలకొలఁదిగ గుమి కూడి గుఱ్ఱములమీఁదను, ఒంటెలమీఁదను సరకుల నైచికొని దొంగల యుపద్రవమునుండి కాపాడుకొనునిమిత్త మాయుధపాణులై హిందూస్థానము, బొఖారా, ఖురాసాఁ లోనగు దేశములకుఁ బోయి వ్యాపారములఁ గావింపుచుందురు. శీతకాల మారంభమగుటతోడనే వీరు గోమల్ కనుమదారిని హిందూస్థానమున కేతెంచి పంజాబునందలి మైదానములలో కుటుంబములను, బసువులను దిగఁబెట్టి దగ్గఱ నున్న ఆయుధములను బ్రిటిష్‌వారి పరమున నుంచి తమ సరకులను రైలుద్వారా ఏబొంబయి, కలకత్తాలకో లేక, ఏకరాచీ నాగపూరులకో కొనిపోవుదురు. ఆప్రదేశములందు వీరు తమ వస్తువుల విక్రయించి యచటఁ దమ దేశమున నవసరములగు సామానులఁ గొని వసంతర్తువు వచ్చుసరికి స్వదేశమునఁ జేరుదురు. ఉత్తరదేశీయులు వీరిని రోహిలా లనియు, అఫ్గాను లనియుఁ బిలుచుచుందురు. మిక్కిలి దూర మనుతలంపున వీరు దక్షిణప్రాంతములకు పూర్వము వచ్చెడివారు కాదు. కాని రైళ్ల సౌకర్యముల మూలమున నిప్పుడిప్పుడు మద్రాసుప్రాంతములకును వచ్చుచున్నట్లు తోఁచుచున్నది.

రాజ్యపరిపాలనము, రక్షణవ్యవస్థ :— ప్రాచీనకాలమం దిచట నిరంకుశపరిపాలన ముండెను. కాని ప్రస్తుత మిచటి పరిపాలనా

ప్రణాలియం దనేకపరివర్తనములు జరగినవి, జరగుచున్నవి. ఈ మార్పుల కన్నింటికిని ముఖ్యకారణము వెనుక రాజుగ నుండిన అమానుల్లాఖానుయొక్క ఉదారహృదయము. ఇతఁడు తన నిరంకుశాధికారమును వదలుకొని దానిని జాలవఱ కఫ్గాన్ జాతీయసంఘముపరము గావించెను. రాజ్యాధిపత్యమున నొక 'క్యాబినెట్టు' సభయు, రాజ్యపు 'ఎసెంబ్లీ'యుఁ గలవు. ౧౯౨౬-వ సంవత్సరమునం దితఁడు, అదివఱకుండిన అమీర్ అను పేరును మార్చుకొని రాజశబ్దమును ధరించెను. విదేశవ్యవహారములు, అభ్యంతరవ్యవహారములు, విద్య, వాణిజ్యము, న్యాయము, సుంకము, యుద్ధము మున్నగువానికి ఒక్కొక్క రాజ్యాంగశాఖ నేర్పఱిచి, దాని నొక్కొక్క యధికారియధీనమున నుంచెను. ఈశాఖ లన్నింటిమీఁదను రాజు వాని పాలకుఁడై కార్యముల స్వయముగఁ జేయుచుండును.

ప్రస్తుతకాలమున నీదేశ మంతయు ౬ పెద్ద ఇలాకాలుగను, ౪ చిన్న ప్రాంతములుగను విభజింపఁబడియున్నది. కాబూల్, కంధహార్, హీరాత్, మజారీశరీఫ్, కటఘన్, బదఖ్షాన్ అనునవి పెద్ద ఇలాకాలు. జలాలాబాద్, ఖోస్ట్, ఫరా, మైమెనా లనునవి చిన్న ప్రాంతములు. ఇవన్నియు మీఁద వచించిన రాజ్యవిభాగములకు లోనై, ప్రాంతాధికారుల(Governors)చేఁ బాలింపఁబడుచుండును. ఖురాన్ధర్మనియమానుసారముగా న్యాయాన్యాయములవిషయమున తీర్పులు చెప్పఁబడుచుండును. అందునిమిత్తము సామాన్య-ఉన్నత న్యాయస్థానములు ప్రతిజిల్లాయందును, అత్యున్నతన్యాయస్థానము రాజధానీనగరమందును గలవు.

సైనికశిక్షణ మిచట అనివార్యము. ఇతర జాతీయసమూహములు పెక్కులు కలవు. కాని ఇవన్నియు సైనికవర్గముక్రిందనే గణింపఁబడుచుండును. యుద్ధపుసామానుల, సాధనముల నిర్మించుట కొఱకు కాబూలునం దనేక కర్మాగారము లున్నవి. అందు ప్రధాన కర్మాగారమున దినమునకు ౨౦,౦౦౦ ల తోటాలును, ౧౫ తుపాకులును, వారమునకు రెండు ఫిరంగులును తయారు చేయఁబడుచుండును. పడమట హీరాత్నగరమందును, ఉత్తరమున బలఖ్సమీపమందున్న దెహాదాలీయొద్దను ఉత్తమసేనాప్రబంధముగల దుర్గములు కలవు. ఈ కడపటి దుర్గపు నిర్మాణమునకు ౧౨ సంవత్సరములు పట్టెను. ఇది ఆక్సస్నదిద్వారా అఫ్గాన్తుర్కిస్తానమున కేఁగు మార్గము లన్నింటిని గాచును. దీని బురుజులపై క్రుఫ్హచ్కిస్, నార్డన్ఫెల్డ్, మాక్సిమమ్ అనుపేరుల నొప్పు శీఘ్రశతఘ్ను లుంపఁబడియున్నవి. సైన్య విషయమునఁ బూర్వము పటాలము లుంచుపద్ధతి కాక, మన్సబ్దారీ పద్ధతి యుండెడిది. యుద్ధము తటస్థించినయెడల నియమానుసారమిందఱు సైనికుల సమకూర్చి యొప్పగింపవలయు నను షరతుమీఁద రాజ్యమందలి ప్రధానపురుషు లందఱకును వారివారి యోగ్యతలనుబట్టి భూములును, సంస్థానములు నొసఁగఁబడుచుండెను. ఆసర్దారులు నటులే చేయుచుండిరి. కాని ఇట్టి విధానమువలన సైనికులపై అసలు అఫ్గాన్ప్రభువునకు తగిన స్వాతంత్ర్యాధికారము లుండెడివి కావు.

అనేకపర్యాయములు యుద్ధకాలమున సైనికులు తాము నిరంతరము సంబంధమును గలిగియుండు సర్దారుల యాజ్ఞలకు లోనై సాహాయ్యపడ వచ్చినవానిని వదలి యతని శత్రుపక్షమునఁ జోయి కలయుచువచ్చిరి. ఈకారణమున అమీర్ దోస్తమహమ్మద్ ౧౮౫౮-వ సంవత్సరమున వేతనము లొసంగుపద్ధతిమీఁదను సైనికుల నొనగూర్చి పటాలముల నేర్పాటు కావించెను. మొదటను ౧౬ కాల్బలపుఁ బటాలములును, ౩ అశ్వదళములును, ౭౦ ఫిరంగులును ఏర్పడెను. ఒక్కొక్క పటాలమునందు ౮౦౦ ల సైనికు లుండిరి. షేక్ అలీఖాన్ అను పాలకుఁడు బ్రిటిష్వారింబోలె తన సైనికులకు కవాతు మొదలగువానిని నేర్పి ౧౮౬౯-వ ప్రాంతమున సేన నభివృద్ధిసేయఁ బ్రయత్నించెను. అనంతరము అఫ్గాన్దేశము నేలిన అబ్దుర్రహిమాన్ఖాను సంపూర్ణముగ నింగ్లీషుపద్ధతి నవలంబించి తన సేనను యూరోపియన్ పటాలముల యోగ్యతకుఁ గొనివచ్చెను. ప్రస్తుతము అమలునం దున్న సైనికవిధానము లన్నియు అబ్దుర్రహిమానుసమయమందే యావిర్భవించె నని చెప్పవచ్చును. క్రీ. శ. ౧౮౯౬-వ సంవత్సరమునఁ గావింపఁబడిన నియమముల ననుసరించి ౧౬ మొదలుకొని ౫౦ సంవత్సరముల ఈడువఱకును గల పురుషు లందఱు నెనిమిదింట నొకని చొప్పున సైనికశిక్షణ మందవలసియుండెను. ౧౯౧౪ నందు మఱి కొన్ని సైనికనియమములు కావింపఁబడినవి. తదనుసారము సేనయందుఁ జేరునతఁడు బ్రతికి యున్నంతవఱకును పని సేయవలయును. కాని మూఁడు సంవత్సరములు కడచినతరువాత సైనికుఁడు తనకు బదులుగ వేఱొకని నుంచి తాను వీడిపోవచ్చును. సేన కంతకును రాజు నిరంకుశాధికారి, అతనితరువాత ప్రధానసేనాపతి. కాబూల్, జలాలాబాద్, ఖోస్ట్, గజినీ, ముకుర్, కంధహార్, ఫరక్, హీరాత్, మైమెనా, మజారీషరీఫ్, ఫైజాబాద్ నామకనగరములందు సైనిక కేంద్రములు కలవు. మొత్తపు సైనికసంఖ్య సుమారు ౧౨,౦౦,౦౦౦ లుండవచ్చును. కాబూలు, హీరాతులందు సైనికపరిషత్తు (Military academy) లున్నవి. కాబూల్, అస్టలిఫ్, జలాలాబాదులందు సైనికకళాశాలలు కలవు. ప్రస్తుతము వాయుయానములను సేకరించుటకుఁగూడఁ బ్రయత్నములు జరగుచున్నవి.

దేశ మంతయు పర్వతమయ మగుటచే విమానముల యభివృద్ధి వలన సామాన్యపు రాకపోకలకును సౌకర్యములు కలుగవచ్చును. విమానములనిమిత్తము రషియావారితో నుత్తరప్రత్యుత్తరములు జరగుచున్నటులు దెలియుచున్నది.

దేశచరిత్రము :— ఇప్పుడు అఫ్గానిస్థాన మనఁబడు దేశము పూర్వకాలమున నొక్క దేశముగ లేదు. వేఱువేఱుభాగములకు వేఱువేఱుపేళ్లు కలవు. అవి వేఱువేఱురాజులక్రింద నుండుటయు సంభవించెను. మిక్కిలి పూర్వకాలమున ననఁగా ౨,౨౦౦ యేండ్లకుఁ బూర్వమిప్పుడు కాబూల్ అనఁబడుదేశమునకు పరొపనిసదె (Paropanisadae) అనియు, హీరాత్ ప్రాంతమునకు ఏరియా (Aria - హరిరూడ్) అనియు, కంధహార్ ప్రాంతమునకు అరోకోసియా

(Archosia) అనియుఁ బే ర్లుండెను. మక్రాన్ అనుప్రాంతమునకు గెడ్రోషియా (Gedrosia) అనియు, బాల్క్ అనుదానికి బ్యాక్ట్రియా (Bactria) అనియుఁ బే ర్లుండెను. ఈభాగము లన్నియు పారసీకరాజులక్రింద నుండెను. క్రీ. పూ. ౩౨౯ - ౨౭ లో నీదేశముల నన్నిటిని మహావీరుఁ డైన అలెగ్జాండరు[1] జయించెను. ఇతఁడు క్రీ. పూ. ౩౨౩ లో మృతుఁడు కాఁగా నాతని రాజ్యములోని తూర్పుభాగ మాతనిసేనాని యైన సెల్యూకస్ నికేటర్ అనువానికిఁ జెందెను. ఆతనిరాజ్యములోనే అఫ్‌గానిస్థానమందలి పైరాజ్యములు కలవు. క్రీ. పూ. ౩౦౩ లో నీతనిని ఓడించి (బాల్క్ రాజ్యము తప్ప) యీ రాజ్యము లన్నియు మగధదేశపు మౌర్యచక్రవర్తి యైన చంద్రగుప్తుఁడు స్వాధీనపఱచుకొనెను.[2] కొన్ని దినములకు నీరాజ్యములు మగధరాజులచేతినుండి జాఱిపోయెను.

ఈ దేశములో పార్థియను లనువారు కొంతభాగమును, శకవంశమువారు కొంతభాగమును క్రీ. పూ. ౧౩౦ ప్రాంతమున ఆక్రమించిరి. గ్రీకువారిప్రభుత్వము బ్యాక్ట్రియాలోఁ గొంతవఱకుండెను. రెండు శతాబ్దులతరువాత యూచీ అనువారు మధ్య ఆసియానుండి వచ్చి గ్రీకువారిని పార్థియనులను వెడలఁగొట్టిరి. వీరినే కుషాణవంశమువా రని చెప్పుదురు. వీరిలో కనిష్కుఁ డనువాఁడు మిక్కిలి గొప్పరాజు (౭౮ - ౧౨౩). ఈతనిరాజ్యము హిందూదేశమందు గంగవఱకును, కాశ్మీరము, పెషావర్, కాబూల్, ఆక్సస్‌నదీప్రాంతము మొదలయినప్రదేశము లన్నియు వ్యాపించియుండెను. ఈతఁడు బౌద్ధమతాభిమాని. ఈ వంశమువారు ౫-వ శతాబ్దివఱకు నీదేశముపై రాజ్యము చేసిరి. ఆ శతాబ్దియందు వారు తెల్లనివా రైన హూణులచే నోడింపఁబడిరి. కాని వీరిప్రభ పూర్తిగ నేడవశతాబ్దివఱకును బోలేదు. వీరినే షాహిరాజు లందురు. వీరికాలములో నీదేశమున బౌద్ధమతము వ్యాపించియుండెను. ఇప్పటికిని బౌద్ధమతచిహ్నము లాదేశమునందుఁ గానవచ్చును. ఈ షాహివంశము చివరపురుషుఁడు తోరమానుఁ డనువాఁడు దుర్మార్గుఁ డైనందున నాతనిని చంపి యాతని మంత్రి యగు కలారుఁ డనువాఁడు క్రీ. శ. ౮౫౦-వ సంవత్సర ప్రాంతమున రా జయ్యెను. వీఁడు బ్రాహ్మణుఁ డని కొందఱు తురకలు వ్రాసినారు. కాని క్షత్రియుఁ డైయుండు నని యితరుల యూహ. ఈవంశమువారు క్రీ. శ. ౧,౦౦౦ వఱకును గాబూలులో రాజ్యము చేసినట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఈ వంశమువారు 'మిక్కిలి రాజ్యవిస్తారము గలవా రయ్యును ఉత్తమసద్గుణమండితులుగను, ఆడిన మాట తప్పనివారుగను, తమకంటెఁ దక్కువవారిని దయతోఁ జూచువారుగను నుండిరి' అని యొకమహమ్మదీయచరిత్రకారుఁడే వ్రాసి యున్నాఁడు.[3]

కాబూలును జయింపవలె నని మహమ్మదీయులు చేసినప్రథమ ప్రయత్నములు సిద్ధింపవయ్యెను. అరబ్బీవారు ౭-వ శతాబ్దియంతము వఱకును పశ్చిమమువైపు అఫ్‌గానిస్థానమును జయించి మహమ్మదీయ మతమును స్థాపించిరి. హీరాత్ మహమ్మదీయమతసంబంధ మైన యొక ముఖ్యపట్టణ మయ్యెను. తొమ్మిదవశతాబ్దియందుఁ గొంత కాలమువఱకును హీరాతులోను, బాల్కులోను పారసీకు లయిన సఫావిదులు రాజ్యము చేసిరి. వారితరువాత సామానీదు లనువారు వచ్చిరి. వారిని పాఱఁదోలి గజ్నిలోని తుర్కీవంశమువారు రాజు లయిరి. వీరిలో గొప్పవాఁడు హిందూదేశముమీఁదికిఁ బదునేడు సారులు దండెత్తివచ్చిన మహమూద్ అనుమూర్తిభంజకుఁడు (౯౯౭ - ౧౦౩౦). ఈతఁడు గజినీలో గొప్పవిద్యాపీఠమును స్థాపించెను. గొప్పగొప్ప పండితులకు నాశ్రయ మిచ్చెను. తనరాజధానిని బహుసౌధములతో నలంకరించెను. ఈవంశమువారిని వెడలఁగొట్టి అఫ్‌గానురాజ్యమును ఆక్రమించుకొనినది ఘోర్‌వంశము. ఈవంశమునందుఁ బేరొందినవాఁడు షహాబుద్దీన్ ఘోరీ (౧౧౭౩ - ౧౨౦౬). ఈతఁడు ఢిల్లీశ్వరుఁ డైన పృథ్వీరాజును ఓడించి హిందూదేశమందు తురుష్కులసామ్రాజ్యమును స్థాపించెను. ఇతనిప్రతినిధులే స్వతంత్రులై బానిసవంశజు లనఁబడు ఢిల్లీశ్వరు లైరి. వీరు అఫ్‌గానిస్థానముతో సంబంధము లేకుండ స్వతంత్రు లైరి. కొంతకాల మీ అఫ్‌గాన్ రాజ్యము ఖ్వారిజ మన్న పేరుతో కొలఁదికాలము విలసిల్లినసామ్రాజ్యమునఁ జేరెను. తరువాత చంగీజుఖానునిబందిపోటుమూఁక లీదేశము నాక్రమించుకొనెను. ఇందలిచాలభాగము మఱియొక బందిపోటు నాయకుఁడగు తైమూరు వచ్చి యాక్రమించుకొనువఱకును (౧౩౯౮) వారియధీనమందే యుండెను. ఇతనితరువాత నీతనిగొప్పరాజ్యము తునకలుతునక లైపోయెను. కాని హీరాత్, బాల్క్, గజినీ, కాబూల్, కంథహార్ ప్రదేశములలో నీతనివంశజులే రాజ్యము చేయుచుండిరి. ఇతనివంశజుఁడే బాబరు. ఈతఁడు బదక్షాణము (బదక్‌షాన్), కాబూల్, కంథహారుప్రాంతములకుఁ బ్రభువుగ నుండెను. అతఁడు ౧౫౨౬ లో ఢిల్లీలో రాజ్యము చేయుచున్న ఇబ్రాహిం లోడీ సుల్తానును ఓడించి హిందూదేశములో మొగలసామ్రాజ్యమును స్థాపించెను. ఈమొగలులకు హిందూరాజ్యము వచ్చినతరువాత చిన్నదియగు అఫ్‌గానురాజ్యము పులగముమీఁదిపప్పువలె నయ్యెను. అక్బరుప్రభుత్వకాలమునందు తిరుగఁబడిన అఫ్‌గానుదేశజులను గెలుచుటకునై అక్బరు తనసేనానులగు రాజా వీర్‌బల్, రాజా తోడర్‌మల్, రాజా మానసింగ్ అను హిందూసరదారులను వానిమీఁదికిం బంపెను. రాజా వీర్‌బల్ యుద్ధమునందు మడిసెను. ఔరంగజేబుకాలమందు మార్వాడదేశపురాజగు యశవంతసింహుఁడు రాజకార్యమునిమిత్తమై కాబూలున కంపఁబడెను. అతఁ డచ్చటనే మరణము నందెను. కొన్ని

1. ఈశబ్దమునకు పారసీభాషలో సికందర్ అనియు, సంస్కృతభాషలో అలకసుందరుఁ డనియు రూపాంతరములు కానవచ్చుచున్నవి.
2. V. A. Smith's Early History of India, 3rd edition, p. 119.
3. Elliot's History of India, as told by its own historians, Vol. II, pp. 12 and 40.

సంవత్సరములతరువాత బదక్షాణమును ఉజ్బెక్కు లాక్రమించుకొనిరి. కంధహారును పారసీకరాజు లయిన సఫావిదులు తీసికొనిరి. గజినీ, కాబూలులుమాత్రము మోగలులకు దక్కినవి. ౧౭౩౮ లో నాదిర్‌శాహ యనువాఁడు అఫ్గానిస్తానములోని రాజ్యముల నన్నిటిని నాక్రమించి ౧౭౩౯ లో ఢిల్లీని దోచుకొనెను. ఇట్లెన్నియో శతాబ్దులు పారతంత్ర్యము ననుభవించి యీదేశము నాదిర్‌శాహ మృతినందఁగనే (౧౭౪౭ న) స్వతంత్ర మయ్యెను. దీనికి స్వాతంత్ర్యమును, జాతీయతను ఇచ్చినవాఁడు అహమద్‌శాహ అబ్దాలీ.

నాదిర్‌శాహ తనసైన్యములో అఫ్గానులను కొందఱను చేర్చుకొనెను. అట్లు చేరినవారిలో అహమద్‌శాహ అబ్దాలీ యొకఁడు. నాదిర్‌శాహ మరణ మందఁగనే ౧౭౪౭ లో కంధహార్‌పట్టణమందు అఫ్గాన్‌నాయకు లందఱును గలసి యాతనిని రాజుగ నెన్నుకొనిరి. అతఁడు 'దుర్-ఇ-దురాన్' (ఈయుగమునకు ముత్యము) అను బిరుదమును ధరించెను. తనజాతివారికి (అబ్దాలీల కందఱికి) దురానీ లన్న బిరుదు నొసంగెను. ఈదురానీవంశమే ఇప్పటివఱకును రాజ్యము చేయుచున్నది. అబ్దాలీ ప్రభుత్వమునకు వచ్చినప్పటినుండియే అఫ్గానిస్తానమునకు స్వతంత్రరాజ్య మన్న పేరుప్రతిష్ఠలు వచ్చినవి. అంతకుఁ బూర్వ మిది యీదేశమువారికి నాదేశమువారికిని లోఁబడి స్వతంత్రనామము లేకయుండెను. పానిపట్టుయుద్ధరంగముమీఁద మరాటావారిని నోడించినవాఁ డీయహమ్మదుశాహ అబ్దాలీయే. ఇతఁడు మిక్కిలి శూరుఁడై తనరాజ్యమును చాలవఱకు వ్యాపింపఁజేసెను. ఈతనిమరణకాలమువఱకు అఫ్గానిస్తాన మంతయు నతనియధీన మగుటయేకాక, ఉత్తరమున తుర్కిస్తానము, దక్షిణమున సింధు బలూచిస్తానములు, తూర్పున కాశ్మీరము, పశ్చిమమున ఖురాసాన్‌దేశపురాజులు ఈతనిసార్వభౌమత్వము నొప్పుకొనిరి. ఇతఁడు ౧౭౭౩ లోఁ గాలధర్మము నొందెను.

ఈతనికుమారుఁ డగు తైమూరు రాజధానిని కంధహారునుండి కాబూలునకు మార్చెను. ఈతఁ డిరువదియేండ్లు రాజ్యముచేసి ౧౭౯౩ లోఁ జచ్చిపోయెను. ఈతనిప్రభుత్వకాలములో సింధుదేశము వీరియధీనమునుండి తప్పెను. బాల్క్, అఫ్గాన్‌తుర్కిస్తానముయొక్క యితరభాగములు చాలవఱకు స్వతంత్రము లయ్యెను. ఖురాసాన్, కాశ్మీరములలో తిరుగఁబాటునకు బీజారోపణము చేయఁబడెను. తైమూరునకు నిరువదిమంది పుత్రు లుండిరి. ఆరాజ్యమునుగుఱించి వారిలో వారికిఁ బెక్కుతగాదాలు కలిగెను. జమాన్ అనువాఁడు అమీ రయ్యెను (౧౭౯౩). ఈతనికాలములో పంజాబు వీరిచేతి నుండి జాఱిపోయెను. ౧౭౯౯ లో నీతనిసహోదరుఁడైన మహమూదు అనువాఁడు రాజ్యము నాక్రమించుకొనెను. ౧౮౦౩ లోఁ గొన్ని కుట్రలు జరగి రాజ్య మీతనిసోదరుఁడైన శాహషుజా ఉల్‌ముల్క్ అన్నవానియధీన మయ్యెను. మహమూదు రాజ్యభ్రష్టుఁ డయ్యెను. నెపోలియన్ పారసీకదేశపురాజుతోఁ జేయుచున్న స్నేహమువలన బ్రిటిషురాజ్యమునకు నష్టము రాకుండ జాగ్రత్తపడుటకై ౧౮౦౯ లో ఇండియాదొరతనమువారు మౌంటు స్టు ఆర్ట్ ఎలిఫిన్‌స్టన్ అనువానిని శాహషుజాయొద్దకు దూతగాఁ బంపిరి. కాని యింతలో రాజ్యభ్రష్టుఁడైన మహమూదు శాహషుజాను ఓడించి మరల రాజయినందున (౧౮౦౯) ఈదూత వెళ్లినప్రయోజనము సఫలము కాలేదు. మరల రాజయినమహమూదు తొమ్మిదిసంవత్సరములు రాజ్యము చేసెను. ఈతనికాలమందు నీతనిమంత్రియైన ఫతేఖాన్ అనువాఁడు (బకర్‌జాయ్‌వంశజుఁడు) సర్వాధికారిగ నుండెను. కాని మహమూదు ౧౮౧౭ లో నీమంత్రికనులు దీయించెను. అందువలన మంత్రియొక్క తమ్ముఁడైన మహమ్మద్‌ఆజీమ్ అనువాఁడును, అతని సవతితమ్ముఁ డైన దోస్తుమహమ్మద్ అనువాఁడును రాజుపైఁ దిరుగఁబడి ౧౮౧౮ లో నాతని రాజ్యభ్రష్టునిఁ జేసిరి.

తరువాతఁ గొంతకాలమువఱకు నిశ్చితుఁడైనరాజేర్పడలేదు. మహమ్మద్ ఆజీమ్ కాబూలును స్వాధీనపఱుచుకొనెను. కాని యితరప్రాంతములగవర్నరు లాతనియాజ్ఞకు లోఁబడరయిరి. హీరాత్ స్వతంత్ర మాయెను. అఫ్గాన్‌తుర్కిస్తానమును, బదక్షాణమును చీలిపోయినవి. పంజాబుసింహమైన రణజిత్‌సింగు కాశ్మీరము, ముల్తాన్, డేరాగాజిఖాన్, అటక్ అనుదేశములను, ప్రాంతములను స్వాధీనపఱుచుకొనెను. నౌషహరయొద్ద ౧౮౨౩ లో అఫ్గానులను పూర్తిగఁ బరిభవించి పెషావరుగూడ లాగుకొనెను. మహమ్మదుఖాన్ ౧౮౨౩ లో మృతుఁ డయ్యెను. అంత వారి (బారక్‌జాయ్) యన్నదమ్ములలో రాజ్యమునకై కలహములు ముదిరి ౧౮౨౬ లో దోస్తుమహమ్మద్ కాబూల్, గజనీప్రదేశములను స్వాధీనపఱుచుకొనెను. జలాలాబాదు కూడ త్వరలోనే యతనికి వశమయ్యెను. ౧౮౩౪లో శాహషుజా మరల రాజ్యము సంపాదించుటకు యత్నము చేయఁగా నాతనిని ఓడించి దోస్తుమహమ్మద్ 'అమీర్' అన్న పదవిని ధరించెను. శాహషుజా యింగ్లీషువారియొద్దకు వచ్చి హిందూదేశమునందు దాఁగియుండెను.

మొదటి అఫ్గాన్‌యుద్ధము (౧౮౩౮-౪౨):—౧౮౩౭ లో పారసీకరాజు హీరాతును ముట్టడించెను. రష్యావారికి, నమీరునకును స్నేహ మధికము గాఁజొచ్చెను. ఈ కారణములచేత నిండియాదొరతనమువారి కాందోళనము గలిగి వారు అఫ్గానిస్తానమునకు బర్న్స్ అనురాయబారిని పంపిరి. కాని అమీర్ వీరికి ననుకూలముగఁ జెప్పక పోవుటయేకాక యప్పుడు వీరికి స్నేహితుఁడుగా నున్న రణజితుసింగు మీఁదికిఁ దాను యుద్ధమునకుఁ బోయెద ననియుఁ, దనకు సాయము చేయవలసిన దనియుఁ గోరెను. అంత నిండియాగవర్నమెంటువారు అఫ్గానిస్తానముమీఁదికి దండువెడలి దోస్తుమహమ్మదును రాజ్యభ్రష్టునిఁ జేసి తమయాశ్రయమునం దున్నశాహషుజాను రాజ్యముపైఁ గూర్చుండఁబెట్ట నిశ్చయించిరి. రణజితుసింగుకూడ సాయము చేయ నొప్పుకొనెను. కాని యంతగా సాయము చేసినవాఁడు కాఁడు.

ఉత్తరసింధుదేశమునందు ౧౮౩౮ లో అఫ్గాన్‌దండయాత్ర నిమిత్తము ౨౧,౦౦౦ సైన్యము సిద్ధము చేయఁబడెను. సర్ జాన్ కీన్

అనువాఁడు వారికి సేనాధిపతిగ నుండెను. ఈసైన్యము బోలన్‌కను మలోనుండి వెళ్లి ౧౮౩౯-వ సంవత్సరమునందలి ఏప్రిల్ నెలలో కంధహారు నాక్రమించి, యచ్చట శాహషుజాకు పట్టము కట్టెను. జూలైలో గజినీ వశమయ్యెను. దోస్తుమహమ్మదు పాఱిపోఁగా ౭-వ ఆగష్టుదినమున శాహషుజా రాజధానిలోఁ బ్రవేశించెను. ౧౮౪౦-వ సంవత్సరమున దోస్తుమహమ్మ దింగ్లీషువారియధీనుఁ డయ్యెను. ఆతనిని ఇండియాకుఁ బంపిరి. అందఱును యుద్ధము సంపూర్ణ దిగ్విజయముతోఁ బూర్తియైన దని సంతసించిరి. శాహషుజాకు సాయముగ కాబూలులో ౮,౦౦౦ ఇంగ్లీషుసైన్యమును మ్యాక్‌నాటన్ అనువానియాధిపత్యముక్రింద నునిచి, బర్‌నిస్ అనువానిని ఇంగ్లీషువారితరఫున రాయబారిగ నియమించి సర్ జాన్ కీన్ వెడలిపోయెను. కాని మొదటి నుండియు కాబూల్ ప్రజ లీక్రొత్తప్రభుత్వముమీఁదఁ గోపము గలవారుగనే యుండిరి. ౧౮౪౧-వ నవంబరులో ప్రజలు తిరుగఁబడి కాబూలులో బర్‌నిసును, ఇతరాంగ్లేయాధికారులను నఱకివైచిరి. దోస్తుమహమ్మదు కుమారుఁడైన అక్బరుఖాను తిరుగఁబాటువారందఱి కును నాయకుఁడు. సంధివిషయమున మాటలాడుటకుఁ బోయినప్పు డాతఁడు తనచేతితో సర్ విలియం మ్యాగ్‌నాటనును పొడిచివైచెను. ఇట్లే ఇంగ్లీషుసైన్యమునకు నచ్చటఁ బెక్కు ఆపదలు సంభవించెను. ౮,౦౦౦ లలో ౩,౧౦౦మంది యిట్లు హతులైరి. ౪,౧౦౦ మందిమాత్రము మిగిలిరి. వీరును శత్రుమధ్యమున నుండుట యసంభవ మయ్యెను. ౧౮౪౨-వ సంవత్సరము జనవరి ౬-వ తేదీని ఇంగ్లీషుసైన్యమంతయు కాబూలును విడిచి వెళ్లునట్లును, త్రోవలో వారికి కాబూలువా రేవిధమైన యిబ్బందియు కలుగఁజేయకుండునట్లును ఖరారు నామా వ్రాసికొని, ఇంగ్లీషుసైన్యము కాబూలునుండి బయలుదేఱెను. ఇట్లీసైన్యము హిందూదేశమునకు వచ్చుటకు బయలుదేఱినప్పుడు ౪,౧౦౦ సైనికు లుండుటయేకాక, ౧౨,౦౦౦ మంది సేవకులుగూడ నుండిరి. చలి విస్తారముగ నుండెను. అఫ్‌గానులు వీరికి త్రోవలో మిక్కిలి బాధ కలిగించిరి. వారిచేత నేమి, చలిచేత నేమి యీసైనికు లందఱును మడిసిరి. కొందఱు చెఱఁబెట్టఁబడిరి. డాక్టరు బ్రైడన్ అనువాఁ డొక్కఁడుమాత్రము మిక్కిలి దైన్యస్థితితో ఇంగ్లీషువారి పటాల మున్న జలాలాబాదునకుఁ జేరెను. గజినీలో నున్న సైన్యముకూడఁ గాబూలువారివశ మయ్యెను. కంధహార్, జలాలాబాద్ - ఈరెండుమాత్ర మింగ్లీషువారి యధీనమునం దుండెను.

ఇట్లు బ్రిటిషుసైన్యమునకు అఫ్‌గానిస్థానమునందుఁ గల్గిన ఘోరమైన యాపత్తునకు బదులు తీర్చుకొనవలయు నని, ౧౮౪౨-వ సంవత్సరపు ఏప్రిల్ నెలలో నిండియానుండి జనరల్ పొలాక్ యొక్క యాధిపత్యముక్రింద ఖైబర్ కనుమగుండ గొప్పసైన్యము పంపఁబడెను. ఆతఁడు సెప్టంబరులో కాబూలు నాక్రమించి అచ్చటి దుర్గమును నడిమిబాజారును పడఁగొట్టి, ఖైదీలుగ నున్న కొందఱు బ్రిటిషుసైనికులను వశపఱుచుకొని డిసెంబరునెలలో హిందూదేశమునకుఁ దిరిగివచ్చెను. ఇతరులచేఁ దీసికొనిరాఁబడి, బలవంతముగఁ దమకు రాజుగఁ జేయఁబడిన శాహషుజాను అఫ్‌గాను లెన్నఁడును ప్రేమింపలేదు. ౧౮౪౨-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెలలో నాతఁడు చంపఁబడెను. హిందూదేశమునం దున్న దోస్తుమహమ్మదును విడిచివైచిరి. అతఁడు మరల కాబూలునకు రా జయ్యెను.

సిక్కువారికిని, ఇంగ్లీషువారికిని జరగిన రెండవయుద్ధపుకాలమునందు నీతఁడు సిక్కువారిలోఁ గలసి అటక్ తీసికొనెను. ఇంగ్లీషువారీతని సైన్యములను ౧౮౪౯ ఫిబ్రేవరిలో గుజరాత్ యుద్ధములో సిక్కువారితోఁగూడ నోడించిరి. దోస్తుమహమ్మను ౧౮౫౦ లో బాల్క్ ప్రాంతమును స్వాధీనపఱుచుకొనెను. ౧౮౫౫ లో కంధహారును గెలిచెను. ఆసంవత్సరమునందే యతనికిని, ఇంగ్లీషువారికిని స్నేహము కుదిరెను. ౧౮౫౬ లో హీరాత్‌ను పారసీకులు తీసికొనిరి. ౧౮౫౭ లో పంజాబుదేశపుచీఫ్‌కమీషనరును, దోస్తుమహమ్మదును పెషావరులోఁ గలసికొని సంధి చేసికొనిరి. ఇంగ్లీషువా రమీరునకుఁ బారసీకము నెదురించుటకై కొంత సైన్యధనమును (Subsidy), ఆయుధములను ఈయ నొప్పుకొనిరి. తరువాత హిందూదేశచరిత్రమునందుఁ బ్రఖ్యాతిమైనసిపాయీల తిరుగఁబాటు హిందూదేశమందు సంభవించినది. ఆకాలమం దమీ రింగ్లీషువారికి స్నేహితుఁడుగనే యుండెను ౧౮౬౩ లో దోస్తుమహమ్మదు హీరాత్‌ను ముట్టడించి పట్టుకొనెను. అచ్చటనే యాతఁడు ౧౩ దినములకు మృతుఁడయ్యెను.

ఈతనికుమారుఁడు షేర్ అలీఖాను రా జయ్యెను. ఈతఁడు రాజ్యముకొఱకుఁ బెక్కుజనులతోఁ బోరాడవలసినవాఁడాయెను. కాని ౧౮౬౮ లో కాబూలురాజ్యముమీఁద స్థిరుఁ డయ్యెను. ఇతఁ డింగ్లీషువారితో స్నేహము కలిగియుండెను. ఇంగ్లీషువా రాతనికి బాకీయున్న ధనము పండ్రెండులక్షలరూపాయలును, ఫిరంగులును, ఆయుధములును బహుమతిచేసిరి. అప్పుడప్పుడు ధనసాహాయ్యమునుగూడఁ జేయుచుండిరి.

రెండవ అఫ్‌గాన్ యుద్ధము (౧౮౭౮-౮౦):— ఇట్లుండఁ గొన్నిదినముల కాతఁడు రషియావారి కనుకూలుఁడుగను, ఇంగ్లీషువారికిఁ బ్రతికూలుఁడుగను మాఱెను. క్రీ. శ. ౧౮౭౮ లో నాతఁడు రష్యావారిరాయబారులు కాబూలునకు రాఁగా వారిని గౌరవించెను. ఈసమాచారము తెలిసి ఇంగ్లీషుప్రభుత్వమువారు తమరాయబారిని పంపెద మనఁగా నొప్పుకొనలేదు. అందుమీఁద నిండియాదొరతనమువారు అఫ్‌గానిస్తాన్ అమీరుతో యుద్ధమునకుఁ గడంగిరి. దీనికే రెండవ అఫ్‌గాన్ యుద్ధ మని పేరు.

ఇంగ్లీషుసైన్యములు ఖైబరుత్రోవను, కుఱ్ఱంకనుమ నాక్రమించెను. ౧౮౭౯ జనేవరిలో కంధహారు నాక్రమించిరి. అమీరు కాబూలునుండి పాఱిపోయి ఫిబ్రవరినెలలోఁ జచ్చెను. తరువాత నాలునెలలవఱకును, అఫ్‌గానుమూఁకలతోఁ జిల్లరయుద్ధములు జరగుచుండెను. ఇంకను పైకిఁ బోయినయెడలఁ దిరిగి వచ్చుట కష్టమేమో యని తమకు ననుకూలుఁడైన అమీరును రాజ్యముమీఁదఁ గూర్చుండఁ

శెట్టి తిరిగివచ్చుటకు నెదురు చూచుచుండిరి. ఇంతలో షేర్ అల్లీ కుమారుఁడైన యాకూబ్ ఖాను తాను అమీరు నైతి ననియు, సంధి చేసికొనియెద ననియు నింగ్లీవారికి వర్తమాన మంపెను. ౧౮౭౯ మే నెలలో గండమక్ నొద్ద నిద్దఱకును సంధి జరగెను. ఈ సంధి ప్రకారము సరిహద్దుమీఁద నున్న కొందఱు గుంపులపై నధికారమును, కుఱ్ఱం, పిషీన్, సిబీ తావులును, కైబర్ మిచ్నీ కనుమలమీఁది స్వత్వమును ఇండియా ప్రభుత్వమువారి కీయఁబడెను. బ్రిటిషు రెసిడెంటు కాబూలులో నుండుటకు నొప్పుకొనెను. ఇంగ్లీషువారి సలహా లేనిది యితర రాజులతో రాజకీయవ్యవహారములు నడుప నని సమ్మతించెను. ఇందుకు బదులుగ నింగ్లీషువారు అమీర్ మీఁదికిఁ బరరాజులు రాకుండఁ గాపాడెద మని యొప్పుకొనిరి (౧౮౭౯-మే). మేజర్ సర్ లూయి కవగ్నరీ యనువానిని కాబూలులో రెసిడెంటుగా నేర్పఱిచిరి. కాబూలునుండి సైన్యము వెడలిపోయెను. అంతయు మనకు ననుకూలముగ జరగె నని సంతసించిరి. కాని అఫ్గానులు మోసము చేసి సెప్టెంబరు నెలలో రెసిడెంటును అతని సిబ్బందిని చంపివైచిరి.

ఈ సమాచారము తెలియఁగనే హిందూదేశమునుండి జనరల్ (తరువాత లార్డు) రాబర్ట్సును పెద్దసైన్యముతోఁ బంపిరి. అతఁడు అఫ్గాన్ సైన్యమును ఓడించి ౧౮౭౯ అక్టోబరులో కాబూలును స్వాధీనపఱుచుకొనెను. యాకూబ్ ఖాను ప్రభుత్వము వదలుకొని, యింగ్లీషువారి యధీనుఁడై హిందూదేశమునందు వారివలన నుపకారవేతనమును పొందుచు నుండసాగెను. ౧౮౭౯-౮౦ సంవత్సర పుఁజలికాలమునందు కాబూలుదేశమందున్న యింగ్లీషు సైన్యమునకు మరల విపత్తు సంభవించునేమో యన్న భయము కలిగెను. అఫ్గాను సరదారులు తిరుగఁబడిరి. ఎట్టకేలకు వారి నింగ్లీషు సైన్యము లోడించెను.

కాబూలు, కంధహారు ప్రాంతములను విడఁదీసి యింగ్లీషువారు కాబూలునకు అబ్దుర్‌రహిమాన్‌ఖాన్ అనువానిని, కంధహారునకు షేర్ అల్లీఖాన్ అనువానిని ప్రభువులుగా నొప్పుకొనిరి (౧౮౮౦, జూలై, మే). అబ్దుర్‌రహిమాను దోస్తుమహమ్మదునకు మనుమఁడు, షేర్ అలీకి తమ్ముని కుమారుఁడు. కంధహారురాజయిన షేర్ అల్లీ చేతఁగాక రాజ్యము వదలుకొని హిందూదేశమునందు ప్రభుత్వమువారిచ్చు పెన్షను పుచ్చుకొనుచుండెను. ౧౮౮౧ లో నింగ్లీషు సైన్యములు అఫ్గానిస్థానమును విడిచి హిందూదేశమునకుఁ బోయెను.

అబ్దుర్ రహిమాన్‌ఖాను (౧౮౮౦-౧౯౦౧) :— ఈతఁడిరువదియొక్క సంవత్సరములు రాజ్యము చేసెను. ఇండియా ప్రభుత్వమువారితో మైత్రి కలిగియుండెను. ఈతని ప్రభుత్వకాలములో అఫ్గానిస్థానమునకు నంతకును బూర్వ మెన్నఁడును లేని యేకచ్ఛత్రాధిపత్యము, శాశ్వత సైన్యము (Standing Army), ఇతరరాజ్యములతో సమానముగ నుండు రాజ్య మన్న గౌరవము కలిగినది. ఇంతకుఁబూర్వము సరదారులును, ప్రాంతాధీశులును తమయిష్టము వచ్చినయెడల అమీర్ ఆజ్ఞ వినుటయు, లేనియెడల వినకపోవుటయు సంభవించుచుండెను. ఈతఁడు తనప్రచండవిక్రమముచే నాపద్ధతు లన్నియు మాన్పి వారందఱును తనయాజ్ఞలో మెలఁగునట్లు చేసెను. ఈతని కాలములోనే రషియాకు అఫ్గానిస్థానమునకుఁ గల పొలిమేరలును, పారసీకదేశమునకు నీదేశమునకుఁ గల పొలిమేరలును గొలవఁబడి సిసలు చేయఁబడినవి. ఈతనికి నిండియాగవర్న్మెంటువారు సరిహద్దుసంరక్షణనిమిత్తము మొదట పండ్రెండులక్షలరూపాయ లిచ్చుచుండిరి. ౧౮౯౩ లో నీమొత్తము పదునెనిమిదిలక్షలు చేయఁబడినది. ౧౮౯౬ లో కాఫిరిస్తాన్ అనుదేశముపై అమీరుయొక్క సార్వభౌమత్వము స్థిరపడెను. ఈతఁడన్నివ్యవహారములలోను తనస్వాతంత్ర్యమునకు భంగము రాకుండ మిగుల జాగ్రత్తతోఁ గాపాడుచుండెను. ఏసలహాలు వినినను తనరాజ్యములో పరదేశీయులు రైళ్లు టెలిగ్రాములు వేయుద మన్న వినినవాఁడు కాఁడు.

హబీబుల్లా (౧౯౦౧-౧౯౧౯) :— అబ్దుర్ రహిమాన్‌ఖాను మృతినొందఁగా నాతని కుమారుఁడు హబీబుల్లాఖాను అమీ రయ్యెను. ఈతఁడు కొంతవఱకు తండ్రిమార్గమునే యవలంబించెను. ఈతఁడు ప్రభుత్వమునకు వచ్చినతరువాత క్రొత్తషరతులతో రాజీ చేసికొనవలయు నని యిండియాగవర్న్మెంటువారు ౧౯౦౫ లో మిస్టర్ (ఇప్పుడు సర్) లూయీడేను పంపిరి. కాని హబీబుల్లా క్రొత్తషరతు లొప్పలేదు. అదివఱకు నాతనితండ్రికాలమున నున్న షరతులనే యొప్పుకొనుచు సంధి చేసెను. ఈప్రసంగముననే యీతనికి 'హిజ్ మెజెస్టి' అన్న బిరుద మీయఁబడినది. ౧౯౦౭ లో నీతఁడు హిందూదేశమును చూచుటకు వచ్చెను. అప్పు డీతఁడు ఇండియాదొరతనమువారిచే మిక్కిలి గౌరవింపఁబడెను.

ఇతఁడు తన పూర్వపరిపాలకులకాలమున లేనినవనాగరకతాచిహ్నములను జాలవఱకుఁ దనదేశమునఁ బ్రవేశపెట్టెను. మోటార్లు, టెలిఫోనులు, వార్తాపత్రికలు, జలవిద్యుద్యంత్రములు మున్నగువానిని రాజ్యమం దంతట నెలకొల్ప పూర్వాచారపరాయణు లందఱును వీనియెడల నసమ్మతినే ప్రకటించుచువచ్చిరి. కాలాంతరమున అమానుల్లాసమయమున నతిభయంకరముగఁ జెలరేఁగిన విద్రోహమునకిది యారంభ మని చెప్పవచ్చును.

యూరోపునందు జర్మనీయుద్ధ మారంభమైనవెంటనే హబీబుల్లాఖా నెవరిపక్షము గాని వహింపక తాటస్థ్య మూనియుండెను. తుర్కీదేశము యుద్ధమునఁ బ్రవేశించినవెంటనే ఆంగ్లేయులయెడల ద్వేష మూనియున్న అఫ్గాను లందఱును తుర్కీఖలీఫా ననుసరింపవలసిన దని ఇతనిని బ్రోత్సహించియుండిరి. కాని ఇతఁడు వారిమాటలను పాటింపక యుద్ధమునుండి దూరముగనే యుండెను. తమపక్ష మూనియుండినందున బ్రిటిష్‌వారును నితనిని యథోచితరీతిని సత్కరింపవలె నని యభిప్రాయము గలిగియుండిరి. కాని క్రీ. శ. ౧౯౧౯-వ సంవత్సరమున నితఁ డాకస్మికముగ హత్య గావింపఁబడెను. ఇతనిమరణానంతర మితని సోదరుఁడగు నాజరుల్లాఖాన్ అమీరు

పదమును దాల్చి సింహాసన మెక్కి యాఱుదినములుమాత్రము రాజ్యము చేయఁగలిగెను. అంతలో హబీబుల్లాయొక్క మూఁడవ కుమారుఁ డగు అమానుల్లాఖాను పినతండ్రిని దొలఁగించి రాజ్య కోశములను దనవశము చేసికొనెను.

అమానుల్లాఖాను (౧౯౧౯ - ౧౯౨౯):— రాజ్యమందలి ప్రధానులు, అమీరులు, సామంత ప్రభువులు ఇతనిని స్వీకరించిరి. ఇతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చినవెంటనే ఆంగ్లేయులతో విరోధ మూనియున్నవా రందఱు నితనిని యుద్ధమునకుఁ బ్రోత్సాహ మొనర్ప స్వపరబలాబలముల నితఁడు బాగుగ గుర్తెఱిఁగి యుండియు లోకుల సంతృప్తికొఱకు ౧౯౧౯-వ సంవత్సరమున ఆంగ్లేయులతో యుద్ధఘోషణము సలిపెను. కాని ఆంగ్లేయులు జర్మనీయుద్ధమువలనఁ గలిగిన ఆయాసమునుండి ఇంకను కోలుకొనకపూర్వమే ఇతఁ డీ ఘోషణము సలుపుట చూడ దొరకిన యవకాశమును పోఁగొట్టుకొనక సాధ్య మగునంతవఱకు దానిని వినియోగించుకొనుటకొఱకే ఇట్లు చేసె నని తలంపవచ్చును. ఈ సమాచారము దెలిసినవెంటనే ఇండియావాయవ్యపు సరిహద్దులలోని బ్రిటిష్ సేనలు సంసిద్ధములై యదను వేచియుండి అఫ్గానులు వారిసీమను దాఁటి వచ్చినతోడనే వారిమీఁదఁ బడి యోడించి అఫ్గానులసీమ యందుఁ బ్రవేశించి డక్కానామకస్థానమును వశపఱుచుకొనెను. కాబూలునగరముమీఁదికి వాయువిమానములు సైత మంపఁబడినవి. కాని యుద్ధ మింకను దారుణావస్థను బ్రాపింపకపూర్వమే రెండు పక్షములవారును సంధి గావించుకొనిరి. తదనుసారము ఇండియా దొరతనమువారినుండి ముట్టుచున్న ౧౮ లక్షలరూపాయల సహాయకభృతి అఫ్గానిస్థానమునకు లోపించిపోయెను. కాని ఆంగ్లేయుల దాస్యమునుండి విడివడి యాదేశము సంపూర్ణస్వాతంత్ర్యదేశములం దొకటి యగుట కవకాశము లభించెను. అదివఱ కాంగ్లేయుల యనుమతి లేకుండ విదేశములతో రాయబారముల నడపుకొనుట కధికారము అమీరునకు లేకుండెడిది. ౧౯౨౧-వ సంవత్సరమున జరిగిన సంధిషరతుల ప్రకారము ఎవరిరాజ్యకార్యముల వారు ఇతరులజోక్యము లేకుండ చేసికొనుట కవకాశములు లభించెను. అఫ్గానులు వారికిఁ గావలసిన యుద్ధసామగ్రుల నన్నిటిని పన్ను చెల్లింపవలసిన యవసరము లేకయే హిందూస్థానమార్గమునఁ దెప్పించుకొనుట కధికారములను బొందిరి. మఱియు అఫ్గాన్ దేశమునుండి హిందూదేశమునకు వచ్చు సరకుల మీఁదఁ గల ప్రతిబంధకము లన్నియుఁ దొలఁగింపఁబడినవి.

అమానుల్లాఖాను దేశహితైషి, స్వాతంత్ర్యాభిలాషి, చాలవఱకు సమయానుకూలప్రవర్తనుఁడు. సాధ్య మగునంత శీఘ్రకాలమున స్వదేశమును పాశ్చాత్యసభ్యదేశములలో నొకదానిగఁ జేయవలయు నని యితని హార్దికాభిమతము. అట్టియుద్దేశముతో నితఁడు రాజ్యభారమును వహించినది మొదలుకొని ముఖ్యముగ యుద్ధానంతరమున జరగిన ఆంగ్లో-అఫ్గాన్ సంధికాలము మొదలుకొని స్వదేశమునందు వివిధప్రకారము లగు సంస్కారములను గావింప మొదలిడెను.

ఈ దేశమునందు మతగురువు లగు ముల్లాలు కురాను గ్రంథ నియమముల ననుసరించి బాలురచే విద్యాభ్యాసము చేయించుచు వచ్చిరి. పాశ్చాత్యదేశములం దవలంబింపఁబడుచున్న ఆధునికవిద్యా శిక్షణపద్ధతు లెవ్వియు నిచట లేకుండెను. అమానుల్లాఖా నొక్కపెట్టున పురాతనరీతు లన్నింటిని దొలఁగించి సర్వసామాన్యముగ నందఱకును విద్య లభించులాగున పాశ్చాత్య విశ్వవిద్యాలయ పద్ధతుల ప్రకారము పాఠశాలలను, కళాశాలలను స్థాపింపఁజేసెను. యోగ్యు లగు ఫ్రెంచిశాస్త్రవేత్త లీ విద్యాలయముల నుత్తమరీతి నడపుచువచ్చిరి. ఈ విద్యాలయములయం దారితేఱిన అఫ్గాన్ యువకులు ఉన్నతవిద్యానుభవములకై విదేశముల కేఁగునిమిత్తము ఇతఁడు సకలసౌకర్యము లొనగూడులాగునఁ జేసెను. ఈ విద్యావిషయకపరివర్తనములవలన పూర్వకాలపుముల్లాలకు స్వవృత్తిభంగము వాటిల్లుటవలన నపరిమిత మగు క్రోధము జనింప వీ రందఱు నమానుల్లాఖానునకుఁ బ్రతిపక్షులైరి. విద్యావిషయమున నట్లుండ నితఁడు (అమానుల్లాఖాను) కృషిసంబంధు లగు సంస్కారముల మూలమున వ్యవసాయదారుల స్థితిగతులను జక్కనగునట్లు గావించెను. మఱియు కాబూలునగరమును బునర్నిర్మాణము చేయించి దానికిఁ దగిలియుండులాగుననే వేఱొకపట్టణమును గట్టించి దానిని నిజావాసముగ నేర్పఱుచుకొనెను. సైనికశిక్షణ మనివార్య మొనర్చి తత్ప్రబంధమునకుఁగాను గొప్పగొప్ప సైనికకళాశాలల (Military Colleges) స్థాపించెను. నేర్పరు లగు తుర్కీదేశపు సర్దారులు (Officers) యుద్ధశిక్షణమొసంగుటకు నియోగింపఁబడిరి. సైనికశిక్షణము జర్మనీ, తుర్కీపద్ధతుల ననుసరించి నడపులాగున నియమింపఁబడెను. విదేశవ్యాపారము నభివృద్ధి నొందెంచునిమిత్తము వ్యాపారిక సంఘముల నేర్పాటు చేయించెను. దేశమున నాలుగుదిక్కులందును రైలుబాటల నిర్మించుటకై గుత్తదీసికొనుటకు విదేశీయులు కొంద ఱభిలషించియుండిరి కాని దానివలన కలుగులాభము పరదేశములవారికిఁబోకుండులాగున నితఁ డట్టి కంట్రాక్టుల నెవరికిఁ గాని యొసఁగియుండలేదు. స్వదేశీయు లగు ఇంజనీరులద్వారా ఈ కార్యమును జేయింపవలయు నని ఇతనికోరిక యైయుండెను. ఇదేవిధమున దేశమందలి గనుల పనులనుగూడఁ దీసికొనవలయు నని విదేశీయులు ప్రయత్నించియుండిరి కాని ఇతఁ డందులకును సమ్మతింపఁడయ్యెను.

నేఁటివఱకు నందిన యభివృద్ధులతోపాటు టెలిగ్రాఫ్, రేడియో, సినీమా మున్నగువాని నితఁడు స్వదేశమున నెలకొల్పెను. కాబూలునందు వితంత్రీకార్యాలయమును బెట్టించెను. దీనికిని పెషావరునందలి వితంత్రీస్థానమునకును సంబంధము కలదు. ప్రతిసంవత్సరమును మీఁద వచించిన సహాయకపుఁ బన్నును ఇండియా దొరతనము వారినుండి కైకొనుచుండిన కారణమున స్వతంత్రించి ఇతఁ డే కార్యమును చేయుటకును సమర్థుఁడు కాకయుండెను. అందుచే సమయమును గనిపట్టి ఆంగ్లదాసత్వమునుండి ఇతఁడు విముక్తిని బొందెను. అఫ్గానిస్తానపు స్వాతంత్ర్యదినమహోత్సవము నితఁడు ప్రతిసంవ

త్సరము నతివైభవముతో నెఱవేర్చుచుండుటయేకాక అదేదినమున నీ యుత్సవములను జరిగించునట్లు లండన్, మాస్కో, పారిస్, బెర్లిన్, రోమ్, అంగోరా, టెహరిన్ మొదలగు రాజధానీనగరములం దుండు అఫ్గానిమంత్రులకును ఉత్తరువులను బంపుచుండెడివాఁడు. ఆదినమున నితఁడు మహావైభవముతో సేనాసమేతముగ నగరవీథులందు ఊరేగి, యనంతర మచటి ప్రఖ్యాత మగు మసీదునందలి వేది నధిరోహించి జనులకు హితోపదేశములను గావింపుచుండెను. ప్రపంచమందలి ముఖ్యజాతులపక్షమున నియుక్తులై వచ్చిన రాయబారుల కార్యాలయము లన్నియు నిచటఁ గలవు. వారిలో రష్యనురాయబారియెడల నితని కెక్కుడు పక్షపాత మని చెప్పుదురు. నూతనముగ విమానముల యభివృద్ధినిమిత్త మొక శాఖను స్థాపించి దాని నితఁడు రష్యనుల యధికారమునం దుంచెను. తక్కిన మహమ్మదీయ రాజ్యములందువలె ఈ దేశమందును స్త్రీలు అంతఃపురములనుండి వెలుపలి కేతెంచుటకు వలనులేక అసూర్యంపశ్యలై యుండ నితఁడు వారికి స్వేచ్ఛాదాన మొసంగెను. పురుషులవలె నిష్టమువచ్చిన ట్లెల్లఁ దిరుగుటకును, మేలిముసుఁగుల వీడి మనసునకు వచ్చిన దుస్తుల ధరించుటకును స్త్రీలవిషయమున నుత్తరువు లిచ్చుటయేకాక బాలురకుఁ బోలె బాలికలకుఁగూడ ఉన్నతవిద్యాలయముల నేర్పాటు చేయించెను. ఇతని తండ్రి యగు హబీబుల్లాయొక్క యంతఃపురమున నతనిభార్యలు, ఉంపుడుఁకత్తె లెందఱో జవ్వను లగు సౌందర్యవతు లుండిరి. అమానుల్లాఖాను వారి నందఱను వదలిపెట్టించి ఇష్టమువచ్చినచోఁ బునర్వివాహముం జేసికొన నాజ్ఞ నొసంగెను. ఒక పురుషుఁడు ఒకభార్యకంటె నెక్కువ గట్టుకొనినచో నట్టివాఁడు రాజకీయోద్యోగమున కనర్హుఁడుగఁ దలంపఁబడు నని శాసించెను.

ఈప్రకార మితఁడు గావింపఁగడఁగిన సంస్కారములమూలమున కేవలము పదిసంవత్సరములలోపలనే దేశ మంతయు నున్నతస్థితి నొంది ఆసియాఖండమున కంతకును మార్గదర్శక మైయుండెడిది కాని ఈ ఖండమువారి దౌర్భాగ్యమే యనవచ్చును, పరిస్థితులు వేఱొండు మార్గము నవలంబించినవి.

అమానుల్లాఖాను, ఇతరులకుమాత్ర మున్నతమార్గములను గల్పించి తా నూరకుండలేదు. తన విద్యానుభవములనుగూడ పెంపొందించుకొనుటకుఁగాను ఇటీవల, ననఁగా ౧౯౨౭-వ సంవత్సరముచివరను స్వదేశమును వీడి భార్యాద్వితీయుఁడై విదేశపర్యటనమునకు బయలుదేఱెను. ఈజిప్ట్, ఇటలీ, ఫ్రాన్స్, ఇంగ్లండ్, జర్మనీ, పోలెండ్, రష్యా, తుర్కీ, పర్షియాదేశములను గ్రమముగ సందర్శించి తన విజ్ఞానము నభివృద్ధి నొందించికొనెను. ఇట్టివిధ మగు విదేశభ్రమణ మింతపర్యంత మాసియాఖండమునందలి యే స్వతంత్రపరిపాలకుఁడును గావించియుండలేదు. ఇతఁడు పోయినచోటునం దంతయు నితనికిఁ గల్పనాతీతము లగు సన్మానములు జరగినవి. అందు ఫ్రాన్స్, బ్రిటన్ దేశములు రెండును ఒకదాని నొకటి మించులాగున సన్మానింపవలె నని ప్రయత్నించియుండెను.

యూరోపియా భ్రమణమువలన నితని కమిత మగు లాభము కలిగె ననుటయందు సందియము లేదు. తుర్కీ మొదలగు రాజ్యములందలి ఉత్తమ పరిపాలనాప్రణాళులఁ గాంచుటవలన స్వదేశమునుగూడ నవి త్వరితకాలమున నున్నతస్థితికిఁ దీసికొనిరావలయు నను ఇతని యుత్కటాభిలాష మితి మీఱిపోయెను.

కావున ౯, ౧౦ నెలలకాలము విదేశపర్యటన మొనరించి ౧౯౨౮-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో స్వదేశమునకు మరలి వచ్చినతోడనే ఇతఁడు తాను పూర్వ మారంభించిన సంస్కారముల నన్నింటిని వెనుకటికంటెఁ బదిమడుంగు లెక్కువ తీవ్రముగ సలుప సాగెను. పురుషు లందఱును యూరోపియనులవలె దుస్తుల ధరింపవలయు ననియు, స్త్రీ లెంతమాత్రము ఘోషాపద్ధతులఁ బూనఁగూడ దనియు శాసించెను. తగినంత విద్యాప్రచారము లేకపోవుటచే నాగరకతయం దెంతయో వెనుకఁజిక్కిపడియుండిన దేశవాసు లనేకు లిందులకు విరోధు లగుట సంభవింప నితని యుత్కృష్టప్రయత్నము లన్నియు విషమునం బడిన పాలవలె విషముగనే పరిణమించినవి. అందువలన దేశమునం దంతటను విద్రోహాగ్ని చెలరేఁగి జాజ్వల్యమానముగ వెలిఁగెను. ఈ తిరుగఁబాటు ౧౯౨౮-వ సంవత్సరమున షిన్వారీల విద్రోహముతో నారంభమై క్రమముగ దేశమంతట నల్లికొని ౧౯౨౯-వ సంవత్సరము, అక్టోబరుమాసమున శాంతి నొందెను.

అఫ్గాన్దేశమందలి జనసమూహము నంతను మూఁడుభాగములు చేయవచ్చును: ౧. ముల్లాలు లేక పీరులు. వీరు మతగురువులు. ధార్మికవిషయములందు వీరికి పలుకుబడి యెక్కువ. ౨. సేనావిభాగమునకుఁ జెందినప్రజావర్గము. ౩. మిగిలిన నానావిధజన సముదాయము. ఒక్కపర్యాయముగ నీ మూఁడు తరగతుల జనులకును అసంతుష్టిని కలిగించు విషయములు ఘటిల్లుటచేతనే ఈ తిరుగఁబాటు సంభవించె నని చెప్పవచ్చును.

విద్యావిధానములందు మార్పులను జేయుటవలన ముల్లాలజీవనోపాయముల కపాయము గలిగె నని మీఁద వ్రాయఁబడినది. అదికాక నవీనశిక్షితు లందఱును మతగురువు లగు ముల్లాల ధార్మికోపదేశములను చెడచెవినిఁ బెట్టసాఁగిరి. హబీబుల్లాకాలముననుండియు నీముల్లాల కందఱకు నొకవిధ మగు పెన్షను ముట్టుచుండెను. అమానుల్లాఖాను వాని నన్నింటిని రద్దు చేయించెను. బోల్షివిక్ ప్రచారమువలన రష్యన్తుర్కిస్తానములోని ముల్లాలు స్వవృత్తులఁ బోఁగొట్టుకొని అఫ్గానిస్తానమునఁ బ్రవేశించి జీవనోపాధులఁ గల్పించుకొనుచువచ్చిరి. అమానుల్లాఖాను యూరోపుభ్రమణముననుండి తిరిగివచ్చినతోడనే రష్యన్తుర్కీనుండి వచ్చిన ముల్లాల కాశ్రయ మియ్యరా దని యుత్తరువు చేయించెను. ఉపర్యుక్తహేతువులవలన ముల్లాలును, వారియెడల సహానుభూతి కల పూర్వాచారపరాయణులును మిక్కిలి కుపితులై సమయము దొరకినయెడల పగ దీర్చికొన వేచియుండిరి. సైనికశిక్షణము నిర్బంధము గావింపఁబడె నని మీఁద వ్రాయఁబడినది. సైనికు లెప్పుడైన ముల్లాలయొక్కయు, పీరులయొక్కయు

ఆజ్ఞల నిర్వహింపవలసివచ్చునెడల సర్కారువారి యనుమతిని పొందవలసియుండెను. ఇదియు ముల్లాలకు కోపకారణమే యయ్యెను. సైనికులను తరిఫీతుచేయునిమిత్తము తుర్కీదేశముననుండి ఆఫీసరులను బిలిపించి వారిని సేనయందలి ప్రధానోద్యోగములందు నిలిపి దేశీయులను వారిక్రిందఁ బనిసేయులాగునఁ గావించెను. ఈ కారణములవలన సేనాసంబంధు లగు వారిలో నసంతృప్తియు, నలజడియు జనించినవి. ఆర్థికవిషయములం దించుక శైథిల్యమేర్పడ నూతనము లగు పన్నులు కొన్ని కల్పింపఁబడినవి. పరిపాలనకార్యమందలి ముదుసలు లగు వారి కందఱకును విశ్రాంతి నొసఁగి వారి స్థానములం దితఁడు యూరోపుఖున్నగు విదేశములలో విద్య నభ్యసించి వచ్చిన యువకుల నేర్పాటు గావించెను. పైని వచించిన వేర్వేఱుకారణములవలనను, స్త్రీలకు యూరోపువనితలకుం బోలె స్వేచ్ఛాస్వాతంత్ర్యములను బ్రసాదించుటవలనను విద్యాగంధము లేని అఫ్ గాన్ ప్రజాసామాన్యమంతయు సంక్షుభిత మైయుండెను. దీనికిఁ దోడుగ దేశమందలి వివిధజాతుల వారును పరస్పరవైమనస్యములనుఁ బూనియుండిరి. ఇదికాక సున్నీ, షియా పంథల ముసల్మానులు కలహమునకుఁ గాలు దువ్వుకొనుచుండిరి. దేశ మంతయు లోలోపల నిట్లు సంచలితావస్థయం దుండుటచేత నే దేశహితమున కని యమానుల్లాఖాను సలుపఁదొడఁగిన సంస్కారము లన్నియు విపరీతములుగఁ బరిణమించి తుద కితనిని రాజ్యభ్రష్టునిఁ గావించినవి.

ఉన్నటు లుండి ౧౯౨౮-వ సంవత్సరమున నవంబరునెలలో జలాలాబాదు ప్రాంతమందలి షిన్వారీ తెగవారు తిరుగఁబడి సర్కారు కార్యాలయములు లోనగువానిం దసులఁబెట్టిరి. అమానుల్లాఖాను ప్రభుత్వమును, సైనికులును చేయఁగడఁగిన ప్రయత్నముల మూలమున నీ విద్రోహ మొకప్పుడు శాంతించుచు, మరల మరలఁ జెలరేఁగుచు డిసెంబరు ౧౭-వ తారీఖువఱకును జారీ యైయుండెను. ఇదేసమయమున నీ విద్రోహవాయువులు పూర్వవర్ణితము లైన యసంతుష్టిప్రదేశములందు ప్రసరించి పని చేయసాగినవి. మీఁద వచించిన కారణములవలన విముఖత్వ మూనియుండిన జాతులవా రందఱును కాబూలునగరమునకుఁ దూర్పునను, దక్షిణమునను జెలరేఁగి యమానుల్లాఖాను ప్రభుత్వముపైఁ దిరుగఁబాటు గావింప ప్రోత్సహించుకొనువారును, పరస్పరము కలహించుకొనువారునై దేశ మంతయు కల్లోలము గావింపసాగిరి. చక్కెర, కాగితముల కర్మాగారముల నిమిత్తము విదేశములనుండి బృహదాకారముగల యంత్రము లీ దేశమునకు వచ్చెను. ద్వేషపూరితు లగు మతగురువులు, పీరులు గలసి షరాఅ షరీఫ్ ఆజ్ఞానుసారము శవములను భూమియందుఁ బాతిపేయుట మాని యాయంత్రములందుఁ బడవైచి తగులఁబెట్టించెద రని అమాయికులు, మూఢులు, విద్యావిహీనులు నగు జనులకు బోధించి వారి నందఱి నమానుల్లాపైఁ గత్తిగట్టఁ బ్రోత్సహించిరి.

ఇట్లు దేశ మంతయు సంక్షుభిత మగుచున్న తరుణమున బచ్చాసాకో యను పేరుగల బందిపోటుదొంగలనాయకుఁ డొకఁడు రాజద్రోహులై ప్రభుత్వమున కెదురుదిరుగ సువ్విళులూరుచుండిన అఫ్ గానుల నందఱను ప్రోవుచేసికొని యమానుల్లాఖానునకు ప్రతినాయకత్వమును వహించెను. ఇతఁ డుత్తరసీమలయందలి కల్కాన్ ఇలాకాయందలి ధక్కునామక గ్రామవాసి యగు నొక గొఱ్ఱెలకాపరి కొడుకనియు, మొదటినుండియు నీచవృత్తుల కలవాటుపడి, తుదకు దొంగలకు సర్దా రయ్యె ననియు ననేకుల యభిప్రాయము. ఇతఁడు ఘనమును, పవిత్రవంతము నగునొక సయ్యదువంశ సంజాతుఁ డని మఱి కొందఱు దలపోసియుండిరి. కాని యనంతరకాలమున నితఁ డగపఱిచిన క్షుద్రవర్తన మితఁ డట్టి సద్వంశజాతుఁ డగుటకు సందియము కలుగఁజేయుచున్నది. మహమ్మదీయమతమును నాశనము చేయఁ బుట్టిన కాఫిర్ అని అమానుల్లాఖానును నిందించుచు, తా నా ధర్మమును బునరుద్ధరింప జనించిన పైగంబరను అని డంబములను గొట్టుకొనుచు ముల్లాల నందఱను దన పక్షమున కాకర్షింపఁ గలిగెను. ఇతఁడు విప్లవకారుల నందఱను వేనవేలుగఁ గూర్చుకొని కాబూలును జయింపవలె నని తిన్నగఁ దన్నగరాభిముఖుఁడై నడవసాగెను. నిజమున కితఁడు నిరక్షరకుక్షి, మూర్ఖుఁడు, అవినీతిపరుఁడు అని ఇతఁడు కాబూలుపట్టణమునఁ జేసిన యత్యాచారములు, హింసలు ప్రబల సాక్ష్యములు. కాని విపరీతవర్తనాన్విత యగు రాజ్యలక్ష్మి ఒక్క సంవత్సర మంతయు నితనినే వరించియుండెను. దేశమందలి యిట్టి పరిస్థితులను గమనించి యమానుల్లాఖాను తాను గావించిన సంస్కారములను గొన్నింటిని రద్దు చేయించెను. కాని యప్పటికే పరిస్థితులు మితిమీఱిపోయినందున నతని ప్రయత్నము లేమియు సాగకయ్యెను. అంతట ౧౯౨౯-వ సంవత్సరము జనవరి మాసమున రాజ్యసింహాసనమును తనసోదరుఁ డగు ఇనాయతుల్లాఖానుపరము చేసి అమానుల్లాఖాను కంధహారమునకు వెడలిపోయెను. గాంధారప్రాంతీయు లితనిపక్షమును వహించి బచ్చాతో యుద్ధ మొనరింప సంసిద్ధు లైరి. మూఁడుదినములకే ఇనాయతుల్లాఖానుసైతము కాబూలును విడనాడి కంధహారముఁ జేరవలసినవాఁ డయ్యెను. ఇంతలో బచ్చాసాకో తనమూఁకలతో కాబూలుపట్టణమును జయింపఁగల్గెను. రాజధాని తనవశ మైనది మొదలుకొని హబీబుల్లా ఖాను అను పేరు పెట్టుకొని బచ్చా రాజ్యపాలనము గావింప మొదలిడెను. ఇతని ప్రభుత్వమునుగూర్చి వేఱుగ వర్ణించు టనవసరము. అమానుల్లా ప్రభుత్వప్రణాళిని దిన్నగఁ దలక్రిందులు గావించె నని చెప్పినఁ జాలును. అట కంధహారమునం దమానుల్లాఖాను కొంత సేనను సమకూర్చుకొని బచ్చాను వెడలఁగొట్టుటకుఁగాను గజినీపట్టణమునకుఁ బోయి యచట మకాము గావించియుండెను. ఇదేసమయమునఁ బూర్వము అమానుల్లా క్రింద సర్వసేనాధిపతిగఁ బనిచేసి, కొంతకాలము ఫ్రాన్సులో అఫ్ గాన్ మంత్రిగ నుండి యనంతరము దేహారోగ్యము తప్పుటచే నప్పటికి పారిస్ నగరమున విశ్రాంతిని గైకొనుచుండిన నాదిర్ ఖాన్ అనునతఁడు తనదేశమునందలి విద్రోహమును గూర్చి వినినతోడనే తన ముగ్గురు సోదరులతో హిందూదేశమునకు వచ్చి హైందవ శుభేచ్ఛా సమ్మానపూర్వకముగ

స్వదేశము నుద్ధరింప సమకట్టెను. ఇతఁడు పెషావరుమీఁదుగ ఖోస్ట్ ప్రాంతముఁ జేరి సేనాసన్నాహముల ముందు గావింప దొరఁకొనెను. తక్కిన ముగ్గురు సోదరులును వేఱువేఱుదిక్కులకుఁ బోయి సేనల సమకూర్పు మొదలిడిరి. అనేకస్థానములందు వీరి కపజయములును, అవమానములును గల్గెను. కాని ధైర్యోత్సాహముల వీడక నాదిర్ ఖాను తూర్పుదిక్కునుండి రాజధానికి నభిముఖుఁడై ముందునకే సాగిపోవుచుండెను. ఇక్కడిసమాచారము లిట్లుండ నట గజినీయొద్ద నున్న అమానుల్లాఖానుసేనలం దంతఃకలహములు జనించెను. వేర్వేఱు తెగలవారు పరస్పరము పోరాడసాగిరి. అమానుల్లాఖానునకు వీరిని సమాధానపఱుచుటయే దుర్ఘటమయ్యెను. ఇట్టిసేనతో శత్రువులపై జయము గాంచుట అసంభవ మనియో లేక తనయునికియే ఈ కలహముల కన్నింటికిని గారణ మని తలంచియో ఇతఁ డాకస్మికముగ రణరంగమును విడనాడి, కంధహారమును తన బావమఱఁది యగు అలీ అహ్మద్ ఖాన్ అనుననిపరము చేసి స్వపరివారసమేతముగ మే నెలలో చమనుస్టేషనునొద్ద రైలు నందికొని క్వెట్టా, ఢిల్లీ నగరముల మీఁదుగా బొంబయి చేరి యచటనుండి ఇటలీకి వెడలిపోయెను. ఇనాయతుల్లాఖాన్ మున్నగు మఱికొందఱు పర్షియాదేశమునకు వెడలిపోయిరి.

నాదిర్ ఖాను (౧౯౨౯) — ఇట నాదిర్ ఖాను దేశమున రక్తపాతము లేకుండ బచ్చాసాకోను రాజ్యమునమండి తొలఁగింపఁ బ్రయత్నము లొనరించెను. కాని ఇతని మనోరథము సిద్ధింపదయ్యెను. నాదిర్ ఖాను శాంతికిని, సమాధానమునకును బ్రయత్నించుచుండ, బచ్చాసాకో ఇతని తలను ఖండింపఁబనిచి దానిని దెచ్చినవానికి మంచి బహుమాన మియ్యఁబడు నని ఘోషణము గావించెను. అంత యుద్ధము దక్క వేఱొంటుమార్గము లేనందున నాదిర్ ఖానును, అతని సోదరులును దాము ప్రోవుచేయఁ గలిగినన్ని సేనలను గూర్చికొని కాబూలుమీఁదికి తల కొకమార్గమునఁ బోఁదొడఁగిరి. ఇదే తరుణమునందు మాస్కో నగరమున అఫ్గాన్ మంత్రిగ నుండిన గులాం నబీఖాన్ అనునతఁడు తనకు దగ్గఱగ నున్న అఫ్గాన్తుర్కిస్తానముం జేరి యచట రాజపక్షావలంబులగు హజారాజాతివారిని సమకూర్చుకొని యుత్తరమునుండి కాబూలును ముట్టడించుటకు రాఁదొడఁగెను.

ఈప్రకారము నాలుగుప్రక్కలనుండియు ఆక్రమణప్రయత్నములు జరుగుచుండినను ఒకరివార్త మఱియొకరికిఁ దెలియకుండెను. నాలుగువైపులనుండియు నుపక్రమించి బచ్చాను బట్టికొనవలయు ననియే నాదిర్ ఖానుయొక్క అభిప్రాయము. బచ్చాపక్షము నవలంబించినవారు క్రమక్రమముగ నాదిర్ ఖాను ప్రక్కకు మరలిరాసాగిరి. చిన్న చిన్న పోరాటములు సలిపియు, నుపదేశముల నొసంగియు, సభల నొనరించియు నితఁ డనేకజాతులను మరలఁ దనపక్షమునకు రాఁబట్టుకొనెను. ఇటులే నాదిర్ ఖానుసోదరులును ప్రయాణముల సలుపుచు కాబూలును సమీపించిరి. చివరకు అక్టోబరు ౬-వ తారీఖున నాదిర్ ఖానుసోదరులలో నొకఁడగు షావలీఖాను కాబూలును ముట్టడించి లోఁబఱచికొనెను. అంత బచ్చాసాకో కొన్నిదినములపర్యంతము కాబూలునందలి ఆర్క్ నామకదుర్గమున బందీకృతునివలె నుండి తుదకు ఆకోటకుఁ గన్నము వైచి దానిద్వారా పాఱిపోవుటకై ప్రయత్నించెను. కాని విఫలుఁడై శత్రువులచేతఁ జిక్కువడెను. నాదిర్ ఖాను కితనిని జంపించు నుద్దేశ మున్నదో లేదో తెలియదు. బచ్చా యనుచరసమేతముగఁ బట్టువడి నాదిర్ ఖానునధీనమున నుండ నొకనాఁ డొకవిందు జరగెను. అందు బచ్చాసైతము ఆహ్వానింపఁబడి నాదిర్ ఖానుచే సన్మానితుఁ డయ్యెను. ఆతరుణమున బచ్చా సలిపియుండిన క్రూరాత్యాచారముల మూలమున నత్యంతరోషావేశులై సమయమునకు వేచియుండిన అఫ్గాన్ వజీరులతనిని, అతని యనుచరులను బంధించి కొనిపోయి ఆర్కుదుర్గముయొక్క అగడ్తలో కొన్నిదినములక్రిందటనే అలీమహమ్మద్ జాను ఏప్రదేశమున బచ్చా-ఆజ్ఞల ప్రకారము వధింపఁబడెనో అదే ప్రదేశమున బచ్చాప్రభృతులను బడవైచి తుపాకులతోఁ గాల్చి చంపి యావల నాకళేబరములను కాబూలు నగరవీథులందు వ్రేలాడఁగట్టించిరి. ఈప్రకార మీ నడుమంత్రపుసిరి నందిన బచ్చా ఎంతత్వరితముగ విజృంభణ మందెనో యంతత్వరితముగ పతనమును బొందెను. నాదిర్ ఖాను మొట్టమొదటనుండియు జనులయొన్నిక ననుసరించి అఫ్గాన్ దేశపు పాలకుని నియమింపవలయు నని అభిప్రాయము గలిగియున్నందున నట్టి సమావేశమునకై ప్రయత్నింపసాగెను.

అనంతరము అఫ్గాన్ జాతీయసమితి (National Assembly)వారును, వివిధజాతుల ప్రతినిధులును సమావేశమై నాదిర్ ఖానునే సింహాసన మధిష్ఠింప వేఁడుకొనిరి. ఇతఁ డిందుల కిష్టము లేకపోయినను, ప్రజలకోర్కెను దిరస్కరింపఁజాలక రాజ్యభారమును వహించెను. తరువాత నితఁడు నిండుదర్బారునందు ప్రజల కుపదేశము నొసంగుచు ప్రసంగవశమున అమానుల్లారాజ్యకాలము అఫ్గాని-ఇతిహాసమున స్వర్ణాక్షరములతో లిఖింపఁబడు ననియు, అతఁడు గావించిన నీతి నియమాదులను, రాజ్యప్రణాళిని అనుసరించియే ముందును రాజ్యము గావింపఁబడు ననియు వాగ్దానము సలిపెను. అటుపిమ్మట కోహిడమన్ మున్నగు కొన్ని ఇలాకాలనుండి విద్రోహ వార్తలు రాసాగినవి. కాని నాదిర్ ఖాను వాని నన్నింటిని జయపూర్వకముగ నణఁచివైచెను. అంతట యూరోపులోని ప్రభుత్వములును, ఇండియాదొరతనమువారును నాదిర్ఖానును అంగీకరించి తమతమ రాయబారులను అఫ్గాన్ దర్బారునకుఁ బంపిరి. నాదిర్ ఖాను అప్రమత్తుఁడై స్వదేశముయొక్క భాగ్యోదయమునకై సకల విధములఁ బ్రయత్నముల సలుపుచున్నట్లు వార్తాపత్రికలవలనఁ దెలియుచున్నది.

అఫ్జలుద్దీన్ మీర్ — సూరతునవాబులలో నొకఁడు. క్రీ. ౧౯-వ శతాబ్దియం దితఁడు ఇరువదియొక్కయేండ్లు రాజ్యమేలెను.

అఫ్జలుద్దౌలానవాబు — హైదరాబాదు నిజాములలో నొకఁడు. నసీరుద్దౌలా కుమారుఁడు. క్రీ. శ. ౧౮౫౭-వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెను. క్రీ. శ. ౧౮౬౯-వ సంవత్సరమున నితఁడు మరణించెను.

అఫ్జుల్‌ఖాన్ — ౧. అక్బరుచక్రవర్తికిఁ బ్రాణప్రియమంత్రి యైన అబుల్ ఫజల్ అనువానికుమారుఁడు. జహాంగీరు రాజ్యకాలమున క్రీ. శ. ౧౬౧౦ లో నీతఁడు బీహారుదేశమునకు సుబేదారుగ, ననఁగా గవర్నరుగ నుండెను. క్రీ. శ. ౧౬౧౩ లో ఆగ్రాపట్టణమున మృతుఁ డయ్యెను.

౨. షీరాజ్ దేశజుఁడు. మొదట నితనిపేరు ముల్లాషుక్ర్ ఉల్లా. తండ్రిపేరు అబ్దుల్ హక్. జహాంగీరు చక్రవర్తి యీతనికి అమీర్ పదవి నిచ్చెను. ౧౬౨౪ లో నీతనికి విజారత్ ఇకుల్ అనునధికార మీయఁబడెను. ౧౬౩౪ లో ౭,౦౦౦ల పదాతులకును, ౪,౦౦౦ ల గుఱ్ఱములకును మన్సబుదా రాయెను. డెబ్బదియేండ్లు బ్రతికి ౧౬౩౯ లో ఆగ్రాపట్టణమున మరణము నొందెను. ఈతఁడు కవిత్వము చెప్పువాఁడు. అల్లామి యన్నది కవిత్వసంబంధమైన యీతనినామము.

౩. విజాపురపు నవాబులయొద్ద నుండిన యొకసరదారు. ఇతఁడు మహమ్మదు ఆదిల్‌శాహాయొక్క దాసీపుత్రుఁ డని కొందఱు వ్రాసియున్నారు.[1] వాఈ యనుప్రాంతమునకు నితఁడు సుబేదారుగ ౧౬౪౪ మొదలు ౧౬౫౯ వఱకు నుండెను. శివాజీతండ్రియైన శహాజీకిని వీనికిని వైరము కలదు. శహాజీ పెద్దకుమారుఁడును శివాజీకి నన్నయు నగు సంభాజీ కర్ణాటకయుద్ధములో కనకగిరిని పట్టుకొనుటకై పోరాడుచున్నప్పుడు అఫ్జుల్‌ఖానునిమోసమువలన నాతఁడు చంపఁబడెను. ఈతఁడు విజాపురపు నవాబునొద్ద శివాజీని బట్టి తెచ్చెద నని ప్రతిజ్ఞ చేసి ౧౬౫౯ సెప్టెంబరునెలలో బయలుదేఱెను. అప్పుడు శివాజీ రాయగడముమీఁద నుండెను. అఫ్జుల్‌ఖాను పూనామీఁదికి రాకుండఁ దగినయేర్పాట్లు చేసి యాతఁడు ప్రతాపగడదుర్గముమీఁదికిఁ బోయెను. శివాజీ ప్రతాపగడముమీఁద నున్నాఁ డని విని అటు వెళ్లవలె నని అఫ్జుల్‌ఖాను పంఢరపురము, తుళజాపురము, మాణకేశ్వరము, కరకముబోనే, శంభుమహాదేవము, మలవడి, రహిమతపురము అను గ్రామములమీఁదుగ వాఈపట్టణముం జేరెను. పంఢరపురములోనివిఠలదేవుని, తుళజాపురమున భవానీదేవిని విధ్వంసము చేసెను. ఇందుచే హిందువులకు నాతనిపై మిక్కిలి కోపము వచ్చెను. వాయీకిఁ జేరి యాతఁ డాగ్రామమునకుఁ గులకరణి (కరణము) అయిన కృష్ణాజీభాస్కరుఁ డనువానిఁ శివాజీయొద్దకుఁ బంపెను. శివాజీయుఁ దనగుమాస్తాయైన పంథాజీగోపీనాథుని ఖానునియొద్దకుఁ బంపెను. తాను భయపడితి ననియు, విజాపురపునవాబునొద్దకు వచ్చెద ననియు శివాజీ ఖానునకు వర్తమానం మంపెను. ప్రతాపగడముక్రిందను అఫ్జుల్‌ఖానును, శివాజీయు మొదటను గలసికొనునట్లు ఏర్పాటు జరగెను. అందుకై యొకమండపము కట్టఁబడెను. శివాజీ ఆనఖశిఖము కవచమును దొడుగుకొని తానాజీని వెంటఁ దీసికొని వచ్చెను. ఖానును ఒక్కబంటుతోడనే పల్లకి నెక్కి వచ్చెను. ఇద్దఱును మొట్టమొదట కౌఁగిలించికొనినప్పుడు ఖాను శివాజీని తనయెడమచంకలో నొత్తిపట్టి కత్తిపోటు వేయఁబోఁగా శివాజీ తనచేతనున్న పులిగోళ్లతో ఖానుపొట్టలో గ్రుచ్చెను. అంత మోసము మోస మని ఖాను అఱచి శివాజీనెత్తిమీఁదఁ గత్తిదెబ్బ వేసెను. కాని శిరస్త్రాణ మున్నందున నాదెబ్బ వ్యర్థమయ్యెను. ఇంతలో శివాజీ తనకత్తితో ఖానునిభుజముపై దెబ్బతీసి పొట్టవఱకుఁ జీల్చెను. అంత ఖాను గతప్రాణుఁడై నేలఁ బడియె. ఖానుని పీనుఁగును పల్లకిలో వేసికొని బోయీలు తీసికొనిపోవఁజొచ్చిరి. కాని శివాజీసైనికులు బోయీలను జంపి ఖానుతల ద్రుంచి కోటమీఁదికిఁ దీసికొనిపోయిరి.

౪. ఒకపారసీకకవి. ఇతని పూర్తియైననామము మీర్ మహమ్మద్ అఫ్జుల్. ఈతఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తియైన మహమ్మద్‌షాహాకాలమం దుండెను. క్రీ. శ. ౧౭౩౪ లో మృతుఁ డయ్యెను.

అఫ్జుల్‌గడము — యునైటెడ్ ప్రావిన్సెస్ (ప్రయాగరాజధానిలోని) బిజ్నూనుజిల్లా, నాగీనాథాలూకాలోని యొకగ్రామము. జనసంఖ్య ౬,౪౭౪. ఇచ్చట నొకకోటను పదునెనిమిదవశతాబ్దిమధ్యకాలమున అఫ్జుల్‌ఖాను అనువాఁడు కట్టించెను. ౧౮౫౭ లో తిరుగఁబాటుకాలమున ఈకోట పడఁగొట్టఁబడెను. ఇచ్చట మంచి నేఁతబట్టలు దొరకును.

అఫ్సర్ — బీహారులోని గయజిల్లా, నవడడివిజన్ లోనియొకపల్లె. దీనిజనసంఖ్య ౧,౦౨౨. ఇది చిన్నపల్లె యైనను పూర్వచరిత్రనుగుఱించి దీనికి ఖ్యాతి వచ్చెను. ఇచ్చట గుప్తరాజులు రాజ్యము చేసిననాఁటి వరాహవిగ్రహ మొకటి దొరకెను. దీనిమీఁద నద్భుతమైన పనితనము చూపఁబడినది. చూచుటకు చాల సొగసుగ నున్నది. ఉత్తరగుప్తరాజులవంశమును వర్ణించు శాసన మొకటి యిచ్చట దొరకినది. ఇచ్చటఁ బాడిపోయిన పూర్వకాలపు దేవాలయ మొకటి కలదు. దీనియొక్క చెక్కడముపని బీహారుదేశమునందలి యితరదేవాలయములమీఁదిపనికంటె నెంతయో దర్శనీయముగ నున్నది.

1. మరాఠీ రియాసత్, (మరాటిభాష), రెండవకూర్పు ౩౪౨ పుట.
2. Inscriptions of the Early Gupta Kings and their successors by J. F. Fleet.

అఫ్రీదీలు — పఠానులందలి ఒకశాఖీయులు. మిగుల బలశాలులు. కోహట్, జెవోయాకీలోయలును, తిరాపీఠభూములును గల సఫేద్‌కోహపర్వతములయొక్క తూర్పువైపునందలి శాఖలన్నియు వీరినివాసభూములు. వీరిప్రదేశములకు ఉత్తరముగ కైబర్ కనుమ వ్యాపించియున్నది. తిరాపీఠభూమి సముద్రతలముననుండి సుమారు ౬, ౭ వేల అడుగుల ఎత్తు కలిగియుండును. దీనివైశాల్యము ౬ లేక ౭ వందల చదరపుమైళ్లు. ఇందు మైదాన్, రజ్‌గుల్ వరన్, బరా, మస్తురా అనుపేరులుకలవి జననివాసయోగ్యములైనవి అయిదు లోయలు కలవు. వీనిలో మైదాన్, మస్తురానామకకందరములు ౬,౦౦౦ల అడుగులకంటె నెత్తయి మిగుల మనోజ్ఞములై యుండును. ఇంత ఎత్తును, దుర్గమమును, అరణ్యమయమును నగుపీఠభూమి యయిన కారణముననే ఇతరులదండయాత్రలకు లోనుగాకుండెను. అఫ్రీదీ ప్రాంతములకు నాలుగుప్రక్కలను పెషావరుజిల్లా వ్యాపించియున్నది. ఉత్తరమున మోహమందులు; పడమట షిన్వారీలు, దక్షిణమందలి బరా, బజర్‌కనుమలందు ఓరక్‌జాయిలు, బంగషు లను జాతులు వాసము చేయుచున్నవి.

అఫ్రీదీ

అఫ్రీదీలయుత్పత్తినిగురించి నిజమైన విషయము లేవియును తెలియవు. ఇస్రాయేల్ వంశజుల మని వీరు చెప్పుకొనుచుందురు. వీరి రూపరేఖలు సెమిటిక్‌జాతికిఁ జెందిన యూదులనుబోలి యుండును. హెరోడోటస్ వీరిని అపరితయి (Aparytai) లని పేర్కొని యుండెను. ౨,౦౦౦ ల కిటీవల వీరినిగురించిన వృత్తాంతవిశేషము లేమియు దొరకవు. కాని ౧౫-వ శతాబ్దిప్రాంతమున వీరు తిరాప్రదేశము నాక్రమించుకొనిరి. కొంతకాలమున కాచుట్టుప్రక్కల నుండు మఱికొన్నిజాతులవారు వీరి నోడించి యాప్రాంతమునందలి కొన్నిభాగములను వశపఱుచుకొనిరి. జహాంగీరుకాలమున ఓరక్‌జాయిల జయించి వారినుండి తమప్రాంతము లన్నింటిని బడయఁగల్గిరి. అక్బరుకాలమున వీరు నింద్యమగు రోషానియానామక మతము నవలంబింప నది అడఁచివేయఁబడెను.

కూకీఖేల్, మలిక్‌దీన్‌ఖేల్, కంబర్‌ఖేల్, కమర్‌ఖేల్, జక్కాఖేల్, సిపహ్, అకాఖేల్, ఆదంఖేల్ అని అఫ్రీదీలలో నెనిమిది అంతర్భాగములు కలవు. ఆదంఖేలులు కోహట్‌లోయయందును దానిచుట్టుప్రక్కలను నివసించుచుందురు. సాధారణముగా వీరు స్వస్థానములను వదలరు. తక్కిన తెగలవారు కైబర్‌కనుమయందును, పెషావరుచుట్టుప్రక్కలను నివసించుచు నెండకాలమున తిరాపీఠభూమియందలి శీతలప్రదేశములకు వెడలిపోవుచుందురు. వీరు మిగుల స్వాతంత్ర్య స్వభావమును గలిగియుందురు. ఒకరియధీనమున నుండుటకు సమ్మతింపరు. వీరికి నామమాత్రమున కొకసర్దారు ఉండును గాని రాజకీయ విషయము లేమైన వచ్చినచో ఎవరిమతము వారిదే. వీరియందేదైన వివాదము సంభవించినయెడల దానిని దీర్చుటకు సర్దారునకును శక్యము గాదు. ఈకారణమున దోపిడిగాండ్రను వీరినుండి పట్టుకొనుటకే వలనుకాదు. వీరిచేత నియమముల నవలంబింపఁజేయుటకు వీలు లేదు. దేహఘటనమునందు వీరు మంచి ఒడ్డుపొడుగును గలిగియుందురు. దృఢగాత్రులు; విశాలముఖులు, ఉన్నతనాసులు, విశుద్ధమగు శరీరచ్ఛాయను గలిగియుందురు. స్వదేశపుపర్వతములందు యుద్ధ మొనరింప నిపుణులు. కాని అన్యప్రాంతముల కేఁగినచో సాధారణముగా రోగముపాలగుచుందురు. కపటమునకు స్వార్థమునకుఁ బుట్టినిండ్లు - ఒకరిని విశ్వసింపరు. క్రూరులు. కాని నమ్మకమిచ్చినయెడల నొకరిని రక్షించుటకు స్వకీయప్రాణములనైన వదలుదురు. బ్రిటిష్‌సేనలందు నౌకరులుగఁ గుదిరి వారిని మెప్పించినవారనేకులు కలరు. హిందూస్తానపుసీమలనుండి వీరు నివసించు ఇలాకాకు సుమారు ౪౦ మైళ్లుండును. అత్యున్నతములు, దురారోహములునైన హేతువున ఘిరంగులు మున్నగువానితో వీరిస్థానములకుఁ బోయి పోరాడుట కష్టము. ఈకారణమున నితరులవలనిభయము లేశమైనను లేక నిరంకుశులై వర్తింపుచు ఉండియుండి బ్రిటిష్ఇలాకామీఁదఁబడి దోచుకొనుచుందురు. ధనాఢ్యులగు ప్రజలను దొంగతనముగఁ దమప్రదేశములకుఁ గొంపోయి చంపెద మని బెదరించి వారినుండి పుష్కలమగు ద్రవ్యమును లాగి విడిచిపుచ్చుచుందురు. ఒకొక్కపర్యాయము సింధునదిలోని నౌకలమీఁదఁ బడి దోచికొనిపోవుచుందురు. లోయ లన్నియు వీరియధీనమం దుండుటచే వానిమార్గమున నెట్టియపాయము కాని కలుగకుండ

ప్రయాణములను గావించుకొనునిమిత్తము ప్రాచీనకాలమునుండి ఈ ప్రాంతముల నేలినరాజులు వీరికి కొంత సహాయకవేతనముల నిచ్చి తమ వశమున నుంచికొనుచువచ్చిరి. గజనీరాజులు, మొగలులు, దురానీలు, సిక్కులు మొదలగు ప్రభుత్వము చేసినవారందఱును సహాయకవేతనము లొసంగుచువచ్చిరి. కాని సభ్యత, సౌజన్యము లనునవి వీరియందు నితాంత మభావము లగుటచే వీ రెవరితోడను సద్భావమున వర్తించి యుండలేరు. వీరిలో చురూత్ ఖాన్ అనునతఁడు మిగుల ప్రసిద్ధి కెక్కియుండెను. శాహషూజా ఇతనికొమార్తెలయం దొకతెను పెండ్లాడియుండినందున నతఁడు భారతవర్షమునుండి పరుగిడిపోయి నపుడు, చురూత్ ఖాన్ గృహమందు దాఁగియుండెను.

అక్బరురాజ్యకాలమున వీ రందఱును మహమ్మదీయవ్యతిరిక్తమైన మతము నవలంబించియుండిరి కాని కాలక్రమమున నది యడఁచివేయఁ బడినది. పిదప వీ రందఱును మొగల్ సేనలోఁ జేరినందున సహాయక వేతనముతోపాటు కైబరుకనుమయొక్క రక్షణార్థము వినియోగింపఁ బడిరి. కాని నాదిర్‌షా దండెత్తివచ్చినప్పు డతని నెదిరింపఁజాలక పోయిరి. అహమద్‌షా అబ్దాలీ, సిక్కులు రాజ్య మొనరించుకాలమున వా లోయలనుండ రాకపోకల సలుపువారిపదార్థములమీఁదను పన్నులను గట్టి వచ్చినమట్టునకు ద్రవ్యమును రాఁబట్టుకొనుచువచ్చిరి. ఇంగ్లీషువా రాయిలాకాను లోఁబఱుచుకొన్నతరుణమున అఫ్రీదీలు తమ తిరాప్రదేశమునుగూడ ఆంగ్లేయరాజ్యములోఁ గలిపికొనుఁ డని వారిని వేఁడుకొనిరఁట! కాని వీరు వారిస్వాతంత్ర్యమును గౌరవింపవలెనను నుద్దేశముతో నాప్రదేశమును గైకొనరైరి. మఱియు పూర్వపరిపాలకులపద్ధతి ననుసరించి కైబరులోయను గాపాడుటకొఱకు ఆంగ్లేయులు వీరికి సహాయకభృతి నేర్పాటు చేసిరి. కాని వీరి యంతఃకలహములమూలమున నాప్రదేశ మెప్పుడును ఉపద్రవకరమే యైయుండెను.

అఫ్రీదీలయందలి వివిధశాఖలవారితో వేఱువేఱుసమయము లందు బ్రిటిష్‌వారికిఁ బోరాడవలసినయవసరము కలుగుచున్నది. ఎట్లనఁగా:—

౧. కోహటులోయయందలి అఫ్రీదీలమీఁదను క్రీ. శ. ౧౮౫౦-వ సంవత్సరమున సర్ కాలిన్ కాంప్‌బెల్ ఒకదండయాత్ర గావించెను. పెషావర్, కోహటుజిల్లాలను బ్రిటిష్‌వారు వశము చేసికొన్నసమయమున వీరికిని ఆదంఖేలులకును సంబంధము కలిగెను. అంతకుఁబూర్వ మాయిలాకాలను పాలించిన ప్రభువులరీతి ననుసరించి బ్రిటిష్‌వారును ఆదంఖేలులకు వారిలోయను కాపాడునిమిత్తము ద్రవ్యసాహాయ్యము చేయుటకు ఒప్పుకొనిరి. అట్లే జరుగుచువచ్చెను. కాని ౧౮౫౦-వ సంవత్సరమున వేయిమంది అఫ్రీదీలు గుమికూడి రోడ్లు వేయువారిమీఁదఁ బడి ౧౨ గురినిజంపి ఆర్గురను గాయపఱిచిరి. రోడ్లద్వారా బ్రిటిష్‌సేనలు మొదలగునవి వారినివాసస్థానములకు శీఘ్రముగను, సులభముగను చేరుటకు సదుపాయము లేర్పడును కావున వీనిని వేయుట వారి కభిమతము కాకుండెను. అప్పుడు కాంప్‌బెల్ ౩,౨౦౦ మందిసైనికులతోఁ బోయి వారినందఱను శిక్షించి యాతగవు దీర్చెను.

౨. బోరీగ్రామాదులందు నివసించుచున్న జవాకీ-అఫ్రీదీలమీఁద క్రీ. శ. ౧౮౫౩-వ సంవత్సరమున నొకదండయాత్ర జరిగెను. వెనుక కోహాట్‌లోయయందలి అఫ్రీదీలు తిరుగఁబడినసమయమున జవాకీలు తమమార్గమును వాడుకొనుటకిచ్చిరి. కాని తుదకు వీరు వారి కంటె దుష్టులుగఁ బరిణమించిరి. అందుచే క్రీ. శ. ౧౮౫౩-వ సంవత్సరమున ౧౮౦౦ల మందిసైనికులు గల యొకబ్రిటిషుసేన వీరిమీఁద దండెత్తి వీరికేంద్రస్థాన మగు బోరీని నాశనము గావించెను. జవాకీలు ఆదంఖేలులలోనియొకశాఖకుఁ జెందినవారు. వీరు కోహాట్‌లోయకును సింధునదికిని మధ్యఁగల దేశమున నివసించుచుందురు.

౩. క్రీ. శ. ౧౮౫౫-వ సంవత్సరమున కల్నల్ క్రెయిగ్ నాయకత్వమున ఆకాఖేల్ - అఫ్రీదీలపై మూఁడవదండయాత్ర జరిగెను. కోహాట్‌లోయయందలి అఫ్రీదీలకు దొరకినరీతిని తమకును అలవెన్సులు దొరకుటలే దని ౧౮౫౪-వ సంవత్సరము మొదలుకొని పెషావరుసరిహద్దులపైఁ బడి కొల్లగొనుచు బ్రిటిష్‌సేనానివేశము నొకదానిని ముట్టడించిరి. ౧౫౦౦ల మందిసైనికులు గల బ్రిటిష్‌సైన్యము వీరి ఇలాకామీఁదఁ బడి ధ్వంసము చేసి మహాఘోరముగ శిక్షించెను. దానితో వీరు లోఁబడి జరిమానానుకూడఁ జెల్లించిరి.

౪. క్రీ. శ. ౧౮౭౭-వ సంవత్సరమున కల్నల్ మోకట్ట యొక్క యాజమాన్యమున జవాకీలమీఁద రెండవపర్యాయము దండయాత్ర జరిగెను. కోహాటులోయయొక్క కాపుదలకుఁగాను వారి కొసఁగఁబడుచుండిన మాసికమును దగ్గించవలసినదిగా నాసంవత్సరమున నిండియాప్రభుత్వమువారు ప్రతిపాదనము గావించిరి. ఆకారణమున వీరు కోపావిష్టులై టెలిగ్రాఫ్‌తీగల నన్నింటిని ద్రెంపి పాఱవైచి బ్రిటిష్ ఇలాకాలోనికి దండెత్తివచ్చిరి. ౧౫౦౦ల మందిగల బ్రిటిష్‌సైన్య మొకటి మీఁద వచించిన కల్నల్ క్రింద మూఁడుభాగములై మూఁడుప్రక్కలనుండి వీరిదేశముమీఁదఁ బడి దండనరూపమున వీరి కమితమగు నష్టమును గలిగించెను.

౫. ౧౮౭౭ - ౧౮౭౮ లందు జవాకిఖేలులపై మూఁడవదండయాత్ర జరిగెను. బ్రిగేడియర్‌జనరల్ కెయిస్ అనునతఁడు ఈదండయాత్రను నడపించెను. వెనుకటిదండయాత్రవలనఁ గలిగిన శిక్షణము తగినంత కఠినముగ నుండనికారణమున జవాకీలపరిస్థితులందు ఏమియు మార్పులు కలుగకపోవుటచే వారు వెనుకటిమాదిరిగనే బ్రిటిష్‌ఇలాకాపైఁ బడి దోపిడుల సలుపసాగిరి. అందుచేత వెనుకటికంటె బలమైన ౭,౮౦౦ల సైనికులుగల గొప్పసైన్యము మూఁడుభాగములై వీరిగ్రామములమీఁదను బడి ముఖ్యమైనవాని నన్నింటిని నేలపాలు గావించి కొంతకాలము, అనఁగా వీరు సర్కారువారిమరతుల నంగీక

రించువఱకు నచటనే యుండెను. అటుపిమ్మట నేటివఱకును కోహాటు లోయయందు మరల నెప్పుడుగాని యల్లరులు జరగియుండలేదు.

౬. క్రీ. శ. ౧౮౭౮-వ సంవత్సరమున బజర్‌లోయయందలి అఫ్రీదీలమీఁద బ్రిగేడియర్‌జనరల్ టైట్లర్ అనునతఁ డొకదండ యాత్రను గావించెను. రెండవ అఫ్‌గాన్‌యుద్ధసమయమున జక్కా ఖేలులు బ్రిటిష్‌వారి నడ్డగించి వీరిబాహ్యనివేశనములను ముట్టడించిరి. ౨,౫౦౦ ల మందిసైనికులతో టైట్లర్ వీరి ఇలాకాయందుఁ బ్రవేశింప నందఱును లోఁబడిపోయిరి.

౭. ౧౮౭౯-వ సంవత్సరమున బజర్‌లోయలోని జక్కా ఖేలులపై రెండవదండయాత్ర జరగెను. లెఫ్ట్‌నెంట్ జనరల్ మాడ్ అనునతఁడు దీనినాయకుఁడు. మొదటిదండయాత్ర ముగిసినపిదప అఫ్‌గాన్‌యుద్ధ మింకను జరగుచుండఁగనే కైబర్‌లోయలోని జక్కాఖేలులు బ్రిటిష్‌వారి పురోగమనము నాటంకపఱుపసాగిరి. అందుచే ౩,౭౫౦ మందిగల బ్రిటిష్‌సేన వీరిదేశముమీఁదఁ బడి కొంత నష్టము కలిగించినపిదప వీరు లోఁబడిరి. అది మొదలుకొని కోహాట్ లోయయందువలె కైబరులోయయందును ౧౮౯౭-వ సంవత్సరమున జరగిన తిరుగఁబాటువఱకును శాంతముగనే యుండెను.

౮. క్రీ. శ. ౧౮౯౭-౯౮ లందు తిరాయుద్ధము జరగి యుండెను. పశ్చిమోత్తరసీమాంతప్రాంతములందు ఆంగ్లేయులు స్థిర పడుచున్న కొలఁదియు వందలకొలఁది అఫ్రీదీలు బ్రిటిష్‌సైన్యమందుఁ జేరఁగా వారిని కైబర్‌మున్నగులోయలందు సేనానివేశనముల నేర్పఱిచి యుంచిరి. ఈవిధానమున అఫ్రీదీసైనికోపేతములైన సేనాస్థానము లనేకము లేర్పడెను. వివాదము జక్కాఖేలులతో నారంభమై క్రమ ముగ నన్నిజాతులలోను వ్యాపించెను. ఓరక్‌జాయిలుగూడఁ గలసిరి. తిరాయందలి లోయలలోనివా రందఱును సుమారు ౪౦,౦౦౦ల మందిని ప్రోవుచేయుటకు సమర్థులైయుండిరి. వీరు ఆకస్మికముగ కైబరులోని సేనాస్థానములపైఁ బడి పెషావరుసమీపమందలి సమన పర్వతాగ్రముమీఁది దుర్గములను ముట్టడించిరి. అంతట సర్ విలియమ్ లాక్‌హార్ట్ సేనానాయకత్వమున బ్రిటిష్, దేశీయసైనికులు సుమారు ౩౪,౦౦౦ల మందిగల సైన్యము అనేకసంఘములుగఁ జీలి ఈప్రదేశపు లోయలలో నానాముఖములఁ బ్రవేశించి పెక్కుచోట్ల నఫ్రీదీల నోడించి వశవర్తులగునట్లు గావించెను. ఈయుద్ధమున హిందూదేశము నందలి దేశీయరాజులును బ్రిటిష్‌వారికిఁ దోడ్పడి తమకుఁగల రాజ భక్తిని వెల్లడించియుండిరి.

౯. జక్కాఖేలులు మఱియొకపర్యాయము తిరుగఁబడుటచే ౧౯౦౮-వ సంవత్సరమున సర్ జేమ్స్ విల్‌కాక్స్ ఆధిపత్యమున మఱియొకదండయాత్ర అవసరమయ్యెను. ఇది శీఘ్రముగనే సమాప్త మయ్యెను కాని వెంటనే మోహమందుజాతివారి విద్రోహము జనింప వేఱొకపోరాట మవసర మయ్యెను (దీనివిషయమున అఫ్‌గానిస్తాన మనువ్యాసమును జూడుఁడు).

అఫ్రొడైట్ — గ్రీకు పురాణములందు ప్రేమ సౌందర్య ముల కధిష్ఠానపదము వహించిన దేవత. రోమనులం దీమె వీనస్ అనుపేరు గలిగియుండెను. హిందూపురాణములందలి లక్ష్మి ఈమెతో సరిపోల్చుటకు కొంతవఱకుఁ దగియున్నది. ఎట్లనఁగా, మన్మథుని లక్షణములు గల 'క్యూపిడ్' ఈమె కుమారుఁడు. లక్ష్మికి జన్మస్థాన మైన సముద్రము అఫ్రొడైటునకుఁగూడ జన్మస్థానము. లక్ష్మీచంద్రులకు బాంధవ్య మున్నట్లు అఫ్రొడైటు చంద్రులకు బంధుత్వమే కాక వీ రిరువురు నభిన్నులుగఁ దలంపఁబడిరి.

అఫ్రొడైట్

ఈ దేవత పూర్వదేశములనుండి కొనిరాఁబడిన దనియు, అసలు సెమిటిక్‌జాతులవారే యీమెను కల్పించి రనియు పాశ్చాత్యుల యభిప్రాయము. సెమిటిక్కులలోని భిన్నభిన్న సంప్రదాయముల వారు పూజించు దేవతాలక్షణము లీమెయందును గలవు. ఒక్క హీబ్రూలు తప్ప తక్కిన సెమిటిక్ జాతులవా రందఱును ఒక ఉత్కృష్టస్త్రీదేవతను భిన్నభిన్ననామధేయములతోఁ బూజిం చుచువచ్చిరి. అస్సీరియనులు ఇష్టర్ నామక దేవతను, ఫొయినీషియనులు అష్టోరెత్ లేక అష్టర్తె యనుదేవతను, సిరియనులు అటర్‌గాటిస్ డెర్కెటో యనుదేవతను, బాబిలోనియనులు బెలేలికట్

మిలిట్టా దేవతను, అరబ్బులు ఇలాత్ లేక అల్ ఇలాత్ నామకదేవతను ఆరాధించుచుండిరి. చంద్రునివలన ప్రకృతియందును, తద్గత ప్రాణికోటియందును కొన్ని భౌతిక పరివర్తనములు గలుగుచుండును. అట్టిమార్పు లీ దేవతల మాహాత్మ్యమువలన కలుగు నని వారివారి యను యాయులనమ్మక మగుటంజేసి వీరందఱును చంద్రదేవత లనియే భావింపఁబడిరి. కాని సెమిటిక్కులలో చంద్రుఁడు పురుషదేవత. వీరు స్త్రీదేవత లగుటంజేసి ఈ పోలిక తగి యుండలేదు. కాని అష్టర్తె చంద్రులు అభిన్నులుగఁ దలంపఁబడినట్లు కొన్ని యాధారములుకలవు.

అఫ్రొడైటు పూర్వదేశీయ సంపర్కమున వచ్చిన దయ్యు గ్రీకుదేశమునఁ బ్రవేశించిన స్వల్పకాలమునకే యచటి ఒలింపియన్ దేవగణములతో సమానమగు స్థానము నాక్రమించెను.

చరాచరములను ఫలవంతములనుగఁ జేయుట ఈ దేవతయొక్క ముఖ్యధర్మము. కావుననే స్త్రీదేవతగ గణింపఁబడినది. కాని కాలక్రమమున ఫొయినీషియనుల సంబంధము గల స్థానములందు — ముఖ్యముగా కారింథ్ నగరమందును, ఎరిక్సుపర్వతశిఖరమందును — ఈమె పూజనము ఘృణాస్పదము లగు దురాచారములక్రిందను బరిణమించెను. సృష్టియందలి క్రియాక్రియాత్మకము లగు గుణధర్మముల సమ్మేళనమును సూచించు స్త్రీపురుషమిశ్రితమైన దేవతావిశేష మొకటి కల్పింపఁబడినది. సైప్రస్‌లోని గడ్డముగల అఫ్రొడైట్ విగ్రహ మిట్టిదే.

ప్రాచీనకాలమున నీ దేవతాపూజనము ఫొయినీషియనులద్వారా సైప్రెస్, సైథేరా, క్రేట్‌ద్వీపములందుఁ బ్రవేశించి యచటనుండి క్రమముగా సమగ్ర గ్రీసుదేశమందును, ఇటలీ, సిసిలీ ప్రాంతములందును వ్యాపించెను. ఈమెకు సైప్రెన్, సైథేరియా, పఫియా, అమథుసియా, ఇడలియా యని మఱికొన్ని పేరులు గలవు. వీనిలో కడపటి మూఁడు పేరులును సైప్రెస్‌లోని కొన్నిస్థలములద్వారా వచ్చినవి. కారింథ్‌పట్టణమున నీమెకుఁ గావింపఁబడుపూజనములన్నియు పూర్వదేశములనుండియే గ్రహింపఁబడెను. ఎరిక్సుపర్వతాగ్రమున సలుపఁబడుపూజనము క్రమముగా కార్తేజ్, రోమ్, లాటియమ్‌లందు వ్యాపించిపోయెను.

చరాచరాత్మకమైన సృష్టియందు అఫ్రొడైట్ ఫలప్రదాయిని యగుదేవత యని యిచటకే వ్రాయఁబడినది. భూచర, జలచర, వాయుచరములమీఁదనే కాక దేవతలమీఁదసైతము ఈమె యధికారమూనియుండెను.

ఆగామదేవతారూపమున నీమె సస్యసంవర్ధకములైన మైదానములందును, వసంతవానరములందును బూజింపఁబడుచుండెడిది. ఇట్టివే యగు గుణధర్మములతో క్రేటునందు పుష్పదేవత యను పేరను పిలువఁబడుచుండెను. ఏథెన్స్, సామోస్ లోనగు ప్రదేశములందును ఈమెకు యథోచితసత్కారములు దొరకుచుండెను. అదోనిస్, అట్టిస్ లనువారితోపాటు నిర్వర్తింపఁబడు క్రియాకలాపములం దీమె వనస్పతిదేవతాస్థానమును గైకొనుచుండెను. జంతుకోటియం దీమె కామోద్రేకమును పుట్టించుదేవత. మానవుల విషయమున జన్మ, వివాహ, గార్హస్థ్యములకుఁ జెందినదేవత. అట్టి తరుణమున నీమెకు జెనిటెల్లిస్ (జన్మదాత్రి), నింఫియా (వివాహదేవత), కారోట్రొఫొస్ (బాలవర్ధని) మున్నగు బిరుదములు లభించును. గ్రీకుల మతానుసారము స్త్రీపురుషులపవిత్రసంబంధమును గాపాడు దేవత. కాని యొక్కొక్కతఱి దుర్మోహాధిదేవతయై స్త్రీపురుషులందు ప్రబలమైన సంగమవాంఛను జనింపఁజేయుచుండును. తనకుఁ బ్రియులైనవారి కీమె అత్యంతసౌందర్యము నొసంగఁగలదు. ఇట్టి వరదానము స్త్రీలకు హానికరముగఁగూడఁ బరిణమించెను.

మఱియొకసమయమునందు ప్రియాప్రియులను కూర్చు మధ్యవర్తినిధర్మమును దాల్చుచుండును. ఇందువలన నీమె సౌందర్యాధిదేవత యయ్యెను. సౌందర్యమునకు ప్రమాణభూత మగు నీమెవిగ్రహము స్పార్టాయొద్దఁ గలదు. కాని వేశ్యాధిదేవతగ నీమెకుఁ గావింపఁబడు పూజనము కడునిందనీయముగ నుండును. అశ్లీలమైన యీ యారాధనమును వలసవచ్చిన ఫొయినీషియనులే ప్రవేశపెట్టిరని పాశ్చాత్యులవిశ్వాసము. ఒక్క కారింథ్‌పట్టణమునం దేతల్లక్షణాన్విత యగుదేవత కర్పింపఁబడినదేవదాసీజనము వెయ్యిమందికంటె నెక్కువగ నుండిరి. ధనాఢ్యు లగు కారింథియనులు తమ యధీనమున నుండు దాసీనికరములలో నందఱికంటెను మించిన సౌందర్యవతులను దైవకైంకర్యార్థ మర్పణముచేయుట గౌరవమని భావింపుచు వచ్చిరి.

ఈమె యురేనస్‌యొక్క విచ్ఛిన్నావయవముచుట్టును జేరిన ఫేనమువలననుండి జనించె నని హెసోడ్ వ్రాసియుండెను. ఇదియే ఈమెకు సముద్రముతోఁ గల సంబంధము. ఇదికాక ఈమెకు సాగరసంబంధమును తెలియఁజేయు మఱికొన్ని బిరుదములు గలవు. మఱియు నావికాగణము లీమెను గౌరవదృష్టితోఁ జూచుచుందురు. సముద్రతీరమున నిర్మింపఁబడిన అరియాడిన్ - అఫ్రొడైట్‌సమాధియు, అదోనిస్‌గాథయు నీమెకుఁ గల సముద్రసంబంధమును బలపఱుచుచున్నవి.

అస్సీరియనుల - ఇష్టదేవతకుం బోలె అఫ్రొడైటునకు పాతాళలోకసంబంధమును గలదు. ఎట్లనఁగా, అదోనిస్ అనునతఁ డీమె ప్రేమించినవారిలో నొకఁడు. ఇతఁ డత్యంతసుందరుఁ డగుటంజేసి ఈమె స్వర్గమును సైతము విడనాడి ఇతని వెనువెంటనే భూలోకారణ్యములందు సంచరింపసాగెను. అడవులం దుపద్రవకరములైన హింస్రకజంతువులను వేటాడుటవలన నతని కెక్కడ ముప్పు కలుగునో యను భయమున నీమె యట్టి కార్యములనుండి యతనిని దూరముగ నుంచుచుండెను. కాని యతఁ డీ ప్రేమపాశముల కనభిజ్ఞుఁ డగుటచే నీమెనుండి తప్పించికొనిపోయి వేటాడఁగడఁగి ఘటనావశమున నొక భల్లూకముతోఁ దలపడి దానిచే హతుఁ డయ్యెను. అంత నీమె కావించిన విలాపమువలన మనసు కరఁగి పాతాళాధిపతి యీమె నోదార్చి ఆఱునెలలు అదోనిస్ భూమిపై నుండులాగునను, మఱియాఱు

నెలలు పాతాళమున నుండునట్లును వర మిచ్చిపోయెను. ఇది యిట్లుండ అదోనిస్ పెర్సెఫోన్ దగ్గఱ నాలుగునెలలును, అఫ్రోడైటు నొద్ద నాలుగునెలలును, అతని యిచ్ఛానుసారము నాలుగునెలలును ఉండునట్లు వరము బడసెనని వేఱొకగాథ కలదు. ప్రతిసంవత్సరము ఋతువుల గమనాగమనములవలన పృథివిపైఁ గలుగు మార్పులిట్లు అలంకారయుక్తమైన భావములో వ్రాయఁబడినవని తోఁచుచున్నది. పాతాళసంబంధమును సూచించునట్టి ఈమెవిగ్రహ మొకటి డెల్ఫీయందు కలదు. మృతులైనవారి నుద్దేశించి ఒసంగఁబడు పదార్థములను గ్రహించునిమిత్తము వారీ దేవత సమ్ముఖమునందే యావాహింపఁబడుచువచ్చిరి.

అత్యంతప్రాచీనకాలమున గ్రీకు లీమెను యుద్ధదేవతగఁగూడఁ బూజించియుండిరి. ఇది కేవలము పూర్వదేశముల నంటికొనియున్న గ్రీసుయొక్క సీమాప్రాంతములందుమాత్రమే కాదు; పూర్వదేశములకు దూరముగ నుండు స్పార్టా మున్నగు ప్రదేశములందుఁగూడ నిట్టిపూజనములు జరగుచుండెను. ఇట్టి యుద్ధవిషయకగుణధర్మముల వలన నీమెకు ఏరియా యను నామధేయముకూడఁ గలిగెను. ఈమె శిరస్త్రాణ భాలములను దాల్చి యుండినట్లు కొన్ని యాధారములు గలవు. యుద్ధదైవ మగు ఎరెస్ ఈమెప్రియులలో నొకఁడు. అస్త్రశస్త్రసజ్జితమైన ఈమెవిగ్రహముగూడ నొకటి థీబ్సునందుండెను. ఈమెయందలి గుణధర్మములకుఁ బ్రత్యామ్నాయముగ పావురములు, చింబోతు, బాతు, హంసము, తాఁబేలు మొదలగు పశుపక్షులును, గులాబీ, నిమ్మ మొదలగు వృక్షములును పటములందు చిత్రింపఁబడియున్నవి.

అఫ్రోడైట్ సౌందర్యాధిదేవతయై తన కెవ్వరుగాని సాటి లేరని తలఁచుచుండిన సమయమున సైచె (Psyche) నామకకన్య ఈమెకంటె సుందరి యని వదంతి పుట్టెను. జనులందఱు నీమెతీర్థములకు వచ్చుట మాని సైచెయొద్దకుఁ బోవఁగడఁగిరి. అంత నీమె కుపితయై సైచెమీఁద పుష్పబాణములఁ గురిపించి యామె నేనీచునైనను వరించులాగునఁ జేయుమని తన కుమారుఁ డగు 'క్యూపిడు'న కాజ్ఞనిచ్చెను. అతఁడును తల్లిపంతము నెఱవేర్పవలయు నను పట్టుదలతోడనే పోయెను. కాని యాకన్యను జూచుటతోడనే తన్నుఁదానే మఱచి, యామెను నీచుని వరించునట్లు చేయుటకు మాఱుగఁ దానే యామెను ప్రేమించి యామెతో దినములు గడపసాగెను. ఈవార్త అఫ్రోడైటుకోపాగ్నికి శుష్కేంధన మయ్యెను. అంత నామె వారిద్దఱను విడఁదీసి సైచెను నానాబాధలు పెట్టుచు అమానుషము లగు కార్యముల నామెచే చేయింపసాగెను. అట్టి సమయమున క్యూపిడ్ జ్యూస్‌యొద్దకుఁ బరువెత్తుకొనిపోయి తనసమాచారము నంతయు వినిపించి మొఱపెట్టుకొనఁగా నతఁడును గనికరించి వీరి ముగ్గురకును గూడ సమాధానము చేసి పంపెను.

మిక్కిలి పురాతనము లగు చిత్రములందు అఫ్రోడైటు వస్త్రాన్వితయై యొక్కొక్కపర్యాయము గూర్చుండియున్నటులును, వేఱొకపర్యాయము నిలువఁబడియున్నట్లును చిత్రింపఁబడియుండెను. తరువాత దిగంబరముగా సముద్రమునుండి లేచుచున్నట్లును, స్నానాంతరావస్థయం దున్నట్లును ఈమెమూర్తి చిత్రింపఁబడినది. అటుతరువాత దేవతాభావ మంతయుఁ బోవ, చిత్రకారు లీమెను కోలమొగముతో ఆకర్షణీయసౌందర్యముతో, తరళనేత్రములతో, నవ్వుమోముతో మంచి చక్కని యందగత్తెగఁ బ్రకటించిరి. ఈమెయొక్క ప్రాచీనకాలపుచిత్రములందు ప్రాక్జిటేల్స్ అనునతఁడు వ్రాసినది ప్రశస్తమైనది. ఇది స్నిడస్‌యొద్దనుండెను. ప్రస్తుతము గనుపించువానిలో లావ్రెభవనమందలి మెలోస్‌యొక్క అఫ్రోడైటు విగ్రహము గణింపఁదగినది. ఆద్వీపముమీఁద నిది ౧౮౨౦-వ సంవత్సరమున నొకనాటకశాలాసంబంధమైన శిథిలావశేషములలో దొరకెను. రోమ్, ఫ్లారెన్సులందును ఈమెవిగ్రహములు కలవు. వెటికన్, నేపిల్సులలోని ఈమెవిగ్రహములు మహామోహోద్రేకకరములు.

అబటు — అయిరోపాఖండమునందలి ఒకరకపు మతగురువులకు 'అబట్' అని పేరు. ఈ అబట్‌యొక్క అధికారమున నొకమఠము ఉండును. ఇది మొట్టమొదట సిరియాదేశములో ప్రచారమున నుండి తరువాత నైరోపాఖండమం దంతట వ్యాపించినది. ఈ అబట్‌ను నియమించు నధికారము రాజునకును ప్రధానమతగురు వగు 'పోపు'నకును గలదు. పూర్వకాలమున నీపదవికి మంచిగౌరవ ముండెడిది. కాని యీకాలమున నది సాధారణ మయిపోయినది. ఈపదవిని స్వీకరించువాని కొకయధికారదండముగూడ నొసంగఁబడెడిది.

అబట్, లీమన్ — అమెరికాదేశమునందలి ఒక ధర్మోపదేశకుఁడు (మతప్రచారకుఁడు). ౧౮౩౫-వ సంవత్సరమున నితఁడు జన్మించెను. న్యాయశాస్త్రమునందు మంచిపండితుఁడైయుండెడివాఁడు. లీమన్ గొప్పలేఖకుఁడుగూడ. ది క్రిస్టియన్ యూనియన్, ది ఔట్‌లుక్ మొదలగు నెన్నియో పత్రికల కితఁడు సంపాదకుఁడుగ నుండెను.

ఇతనివ్రాఁత లన్నిటిలోను తత్త్వపరిశీలనము ప్రధానస్థానమాక్రమించుకొనియుండెడిది. ఇతఁడు వ్రాసినగ్రంథములలో ముఖ్యమయినవి రెండు: ౧౮౯౬-వ సంవత్సరమున రచించిన 'క్రైస్తవమతము', 'సాంఘికసమస్యలు' (Christianity and Social Problems); ౧౯౦౧ సంవత్సరములో రచించిన 'మానవుని హక్కులు' (The Rights of man).

అబర్‌క్రోంబి, సర్ జాన్ (౧౭౭౨ - ౧౮౧౭) — ఈతఁడు సర్ రాల్ఫ్ క్రోంబి యనునతనితనయుఁడు. ౧౭౭౨ లో జన్మించి ౧౭౮౬ లో సైనికోద్యోగములో చేరెను. కొంతకాలమీతఁడు ఫ్లాండర్సులోను, పశ్చిమ ఇండియాదీవులలోను పని చేసి తన తండ్రికి ఈజిప్టుదేశములో నున్నపుడు మిలిటరీసెక్రటరీగ నుండెను. ౧౮౦౩ లో నెపోలియను ఈతనిని చెఱసాలలో నుంచి ౧౮౧౪ లో

విడుదలచేసెను. ౧౮౦౯ లో బొంబాయి చేరి అక్కడ ముఖ్య సైన్యాధిపతి ఆయెను. ఆమఱుసటిసంవత్సరము మారిషస్ ద్వీపములను స్వాధీనపఱుచుకొనుటకు వెడలినదండయాత్ర కీతఁడు నాయకుఁడు. తరువాత నీతఁడు చెన్నపురికి వచ్చి యచ్చట సైన్యాధిపతి యగుట తటస్థించెను. ౧౮౧౩-౧౮౧౪ సంవత్సరములనడుమ నీరాజధానికి గవర్నరుపని ఖాళీ వచ్చుటచే గవర్నమెంటువా రీతనిని ఆపనిని జూచుటకు నియోగించిరి. ఈతనికి ౧౮౧౨ లో లెఫ్టినెంటు జనరలు, ౧౮౧౪ లో కె. సి. బి., ౧౮౧౫ లో జి. సి. బి. యను బిరుదు లీయఁబడెను. ౧౮౧౭ లో నీతఁడు మరణించెను.

అబర్‌క్రోంబి, సర్ రాబర్ట్ (౧౭౪౦-౧౮౨౭) —

ఈతఁడు సర్ రాల్ఫ్ క్రోంబి యనువతనితమ్ముఁడు. ఈతఁడు ౧౭౫౮ లో సైన్యమున ప్రవేశించి అమెరికాదేశములో ౧౭౬౩ వఱకును సైనికుఁడుగ నుండెను. తిరిగి ౧౭౭౬ మొదలు ౧౭౮౩ వఱకును యార్కుటవ్ను అనునగరమును స్వాధీనపఱుచుకొనుపర్యంతము అక్కడ యుద్ధము చేయుచుండెడివాఁడు.

తరువాత నీతఁడు ౧౭౮౮ లో ఇండియాకు వచ్చి ఆమఱుసటిసంవత్సరమే బొంబాయిరాజధానికి గవర్నరుగను ముఖ్యసైన్యాధిపతిగను నియమింపఁబడెను. ౧౭౯౦ లో మేజరుజనరలు అయ్యెను. మలబారుప్రాంతములందు కొన్నికార్యముల నెఱవేర్చి ౧౭౯౨ లో శ్రీరంగపట్టణమువొద్ద టిప్పుసుల్తాను నోడించుటకై చేయఁబడిన ప్రయత్నములో కారన్వాలీసున కీతఁడు చాల సాయ మొనర్చెను.

౧౭౯౩ లో కారన్వాలీసు హిందూదేశమునుండి వెడలిపోవుటచే నీతఁ డీదేశమునకు ముఖ్యసైన్యాధికారి అయ్యెను. ఆకాలముననే ౧౭౯౭ పర్యంతము సుప్రీముకౌన్సిలులో సభ్యుఁడుగాఁగూడ నుండెను. ౧౭౯౪ లో రోహిల్ ఖండునందలి భాటినా యనుచోట రోహిలాల నోడించెను.

అబర్డీన్ — ఉత్తర స్కాట్లండుదేశమునందలి ముఖ్యమగు రేవుపట్టణము. అబర్డీన్‌షైరునకు రాజధాని. జనసంఖ్య ౧,౫౮,౯౬౩ (౧౯౨౧). జనసంఖ్యనుబట్టియు, పరిశ్రమలను బట్టియు, భాగ్యమునుబట్టియు చూచినచో స్కాట్లండుదేశమునందలి పట్టణములలో నిది నాలుగవదిగ పరిగణింపఁబడుచున్నది. ఇది ఉత్తరసముద్రపు అఖాతముమీఁద నున్నది; ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకు వ్యాపించియున్నది. ఇది గొప్ప నౌకాశ్రయస్థానము. చేపలవ్యాపారమునకు ప్రధానస్థానము. ఈనగరము వైశాల్యము ౬,౩౧౯ యెకరములు.

ఇది పండ్రెండవ శతాబ్దియందుండి క్రమక్రమముగ వృద్ధినందినది. ఉత్తమహర్మ్యము లన్నియు తెల్ల చలువరాతితో నిర్మింపఁబడియుండుటచేత నీ పట్టణమునకు 'చలువరాతి ప్రోల'ను అర్థమునిచ్చు నామ మొకటి కలదు. వాన వెలిసినపిమ్మట స్వచ్ఛధవళిమచే నీ పురవరము మెఱయుటంబట్టి సముద్రమునుండి చూచిన నిది రజతపురంబై యుండుననియు వర్ణింపఁబడియున్నది. ఇచ్చటనుండి పనితనంపుచలువరాతి వస్తువులు నానాదేశముల కెగుమతి యగుచున్నవి.

ఇచట నొక గొప్ప విశ్వవిద్యాలయము కలదు. ఇందు ౧౯౧౩-వ సంవత్సరమున 'రోవెట్ ఇన్‌స్టిట్యూట్' అనుపేర జంతుపుష్టికరాహారమునుగూర్చి పరిశోధన సలుపుట కొకసంస్థ యేర్పాటుచేయఁబడినది. 'కార్నజీ ట్రస్టు'వా రిందునిమిత్తము భవననిర్మాణమున కౌదార్యముతో ధనసాహాయ్యము చేసియున్నారు. అబర్డీన్, సెంట్ ఆండ్రూస్, ఎడింబరో, గ్లాస్గోవిశ్వవిద్యాలయములు నాలుగును గలసి పార్లమెంటుసభకు ముగ్గురు సభ్యులను బంపుచుండును.

ఇచట కట్టడములు మొదలగువానినిమిత్తము ఱాతిని త్రవ్వి తీయుదురు. ఇది యిచ్చట చాలకాలమునుండి వర్ధిలుచున్న పరిశ్రమ. ఈరాయి నానాదేశములకు నెగుమతియగుచున్నది. ఇదికాక, ఉన్ని, నార, ప్రత్తి, కాగితము, రసాయనపదార్థములు, సబ్బు, క్రొవ్వువత్తులు, దువ్వెనలు, లేహ్యములు మొదలయినవి ఇచటి యితరపరిశ్రమలు.

అబర్డీన్, జార్జిహ్యామిల్టన్‌గార్డన్ (౧౭౮౪-౧౮౬౦) —

ఈ పేరుగల అర్లనుసరదారులలో నీతఁడు నాల్గవవాఁడు. స్కాట్‌లాండురాజధాని యగు ఎడింబరోపట్టణమున జన్మించెను. రాజకార్యనిపుణుఁడు. ౧౮౧౩లో ఆస్ట్రియాలో నింగ్లండుతరపున రాయబారిగా నుండెను. టోప్లిడ్జుసంధిపత్రముమీఁద నింగ్లీషువారితరపున సంతకము చేసెను. వెల్లింగ్‌టన్ ముఖ్యమంత్రిగా నుండినపుడు ౧౮౨౮-౩౦ వఱకు నీతఁడు విదేశాంగమంత్రిగ (Foreign Secretary) నుండెను; ౧౮౩౪-౩౫ లో ఉపనివేశయుద్ధకార్యదర్శిగ (Colonial and war Secretary) నుండెను. పీల్ ముఖ్యమంత్రిగ నున్నపుడుగూడ నితఁడు పెక్కు రాజకీయోద్యోగములను నిర్వహించెను. ౧౮౫౨ లో ముఖ్యమంత్రియయ్యెను. ఈతనికాలములో క్రిమియన్‌యుద్ధము జరగెను. ఇది రష్యావారికిని, తుర్కీవారికిని జరిగిన యుద్ధము. ఇందు బ్రిటీషువారును, ఫ్రెంచివారును తుర్కీవారికి మిక్కిలి సాయము చేసిరి. ఈ యుద్ధమునందు క్రమముగా వ్యవహారములు జరుపలే దని ఈతని ప్రతిపక్షు లొకప్రతిపాదనమును తెచ్చి 'బహుమతము'ను బొందినందువలన నీతఁడు ముఖ్యమంత్రిత్వమును వదలుకొనెను (౧౮౫౫). ఇతఁడు గ్రంథకర్త. గ్రీకువారిశిల్పకళలోని 'సౌందర్యతత్త్వము' అను గ్రంథమును రచించెను.

అబలాసచ్చరిత్రరత్నమాల — చూడుఁడు, అచ్చమాంబ.

అబాఖాన్ — పారసీకదేశపురాజు, మొగల్ లేక తార్తర్ శాఖవాఁడు. చంగిజ్ ఖాన్ వంశజుఁడు. ఇతనితండ్రి ఖులా

భూఖాను. తండ్రితరువాత నీతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౬౫ లో రాజ్యమునకు వచ్చెను. శుక్రవారము జూన్ ౧౯ని రాజ్యాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు ధైర్యశాలి, తెలివిగలవాఁడు, ప్రజలయెడ దయగలవాఁడు, వ్యాయశీలుఁడు. జెరూసలేములో నుండు క్రైస్తవుల కితనివలన కొంతబాధ కలిగెను. మైకల్ పేలియోలోగస్ అను కాన్‌స్టాంటినోపిల్‌చక్రవర్తియొక్క కూఁతు నితఁడు వివాహమాడెను. ఈమెను మొదట నీతనితండ్రి వివాహమాడ నిశ్చయించి పిలిపించెను. కాని యీమె వచ్చులోపల నాతఁడు మృతినొందినందున అబాఖాను వివాహమాడెను. ఇతఁడు పదునేడు సంవత్సరములు రాజ్యము చేసి క్రీ. శ. ౧౨౮౨ ఏప్రిలు ౧-వ తేదీని మరణము నందెను.

అబాజిత్, ఫర్మిన్ (౧౬౭౯ - ౧౭౬౭) — ఇతఁడు ఫ్రాన్సుదేశమునందలి యొక ప్రసిద్ధకవి. ఇతని తండ్రి అరబ్బీజాతీయుఁడైనను తల్లిదండ్రులు ప్రొటస్టాంటుమతస్థులు. రెండేండ్లవయస్సుననే తండ్రి చనిపోయినందున నధికారు లీతనికి రోమన్‌కాథలిక్కుమతమును బోధించు నేర్పాటు చేయుటచే తల్లి యీతని జెనీవానగరమునకు పాఱిపోవునట్లు చేసెను. ఇతఁడును, ఇతనితమ్ముఁడును కెవినీసుపర్వతముల మీఁద రెండుసంవత్సరములు దాఁగియుండిరి. ఈమెయు నంతకాలము చెఱసాలయందే యుండి తప్పించుకొనివచ్చి కొమాళ్లను గలసికొనియెను. ఇతఁడు చక్కఁగాఁ జదువుకొని అనేకభాషలయందును పదార్థవిజ్ఞానశాస్త్రమునందును, మతగ్రంథములయందును ప్రావీణ్యమును సంపాదించి న్యూటన్, వాల్టెయిర్, రోస్సో మొదలగు విద్యాధికుల మెప్పును గాంచెను. ఇతఁడు విశేషముగ దేశసంచారమును గావించి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను. బైబిలులోని నవమనిబంధనమును ఫ్రెంచిభాషలోనికి తర్జుమా చేసెను. మఱియు ననేకగ్రంథములను విరచించెను.

అబానో, పిట్రోడీ (౧౨౫౦ - ౧౩౧౬) — ఇటలీదేశములోని పాడ్వాపట్టణమున జనించి ప్రసిద్ధిగాంచిన యొకవైద్యుఁడును, తత్త్వశాస్త్రవేత్తయు నైయుండెను. ఈతఁడు గ్రీకుభాష నేర్చుకొనుటకై పారిసునగరమునకుఁ బోయి విద్యాభ్యాసము చేసి వైద్యశాస్త్రమునందును తత్త్వశాస్త్రమునందును డాక్టరుపట్టమును బొందెను. ఇతఁడు స్వస్థానమును చేరినతరువాత గొప్పవైద్యుఁ డని ప్రఖ్యాతి కలుగుటచేత చికిత్స చేయించుకొనుటకై యనేకరోగులు రాఁదొడఁగిరి. అందుచేత నధికధనము నార్జింపఁగోరి యెక్కువధనమీయఁగల రోగులనే చేరఁదీయుచువచ్చెను. ఇదియునుగాక జోస్యమునందును జోక్యము కలిగించుకొన్నాఁ డను కారణముచేత కాఁబోలు నితఁడు స్పర్శవేదిమణి కలిగియున్నాఁ డనియు, మంత్రవిద్యాప్రభావముచేత తా నితరుల కిదివఱకు చెల్లించియుండినసొమ్ము నంతయు మరల రాఁబట్టుకొని ధనాగారము నించుచున్నాఁ డనియు నభియోగములు తేఁబడినవి. మతనియమభంగములను గూర్చి కాథలిక్ మతగురువులు చేయు విమర్శనసభకు రెండుమాఱులు రప్పింపఁబడియెను. మొదటిసారి నిర్దోషుఁ డని విడిచిపెట్టఁబడియెను, గాని రెండవసారి విచారణ ముగింపునకు రాకపూర్వమే మృతినొందెను. అటుపిమ్మట మతగురువులు దోషి యని తీరుమానించి పాతిపెట్టఁబడిన వాని శవమును పైకిఁ దీసి తగులఁబెట్టవలసిన దని యుత్తరువు చేసిరి గాని యింతలో నతనిమిత్రుఁ డొకఁడు దానిని రహస్యముగా తొలఁగించివైచెను. అయినను మతగురుసభవారు దండోరా మూలమున వాని మరణశిక్షను బ్రకటించి అబానోవంటియాకారము గల బొమ్మను జేయించి దాని నగ్నిదేవున కర్పణము చేసిరి. ఇతఁడు వైద్యశాస్త్రమునందును, తత్త్వశాస్త్రమునందును అనేకగ్రంథములను రచియించెను.

అబాన్‌కోర్టు, చార్లెస్ గ్జేవియర్ జోసెఫ్ (౧౭౫౮ - ౧౭౯౨)—ఇతఁడు ఫ్రాన్సుదేశపు రాజయిన పదునాఱవ లూయీకి సహాయుఁడుగ నుండెను. ఫ్రెంచివారు రాజుపైని తిరుగఁబడి దేశమును కల్లోలపఱిచినపుడు ౧౭౯౨-వ సంవత్సరమున యుద్ధమంత్రిగ నియమింపఁబడియెను. వార్సెల్లీసునగరమున జనసమూహముచేఁ జంపఁబడియెను.

అబాబక్ర్ — తైమూరు వంశమున, క్రీస్తుశకము పదునైదవశతాబ్దియంతమున జన్మించినవీరుఁడు. ఇతఁడు కపటముననేమి బలాత్కారముననేమి మొదట యార్ఖండము, ఖోటాను ప్రదేశములను స్వాధీనము చేసికొని యనంతరము కాష్ఘరునుండి యూనుసుఖానుని వెడలఁగొట్టి యాదేశమునుగూడ హరించెను. ఇతఁ డత్యంత క్రూరుఁడగు నిరంకుశాధికారి. ఈహేతువుచేత శౌర్యపరాక్రమములమూలాన నింతదేశమునుజయించియు దానిని చాలకాల మనుభవింపక త్వరలోనే కోలుపోయెను. యుద్ధమునందు దొరకినఖైదీలకు మృత్యువు, అంగవిచ్ఛేదము, యాతన లోనగుశిక్షలే కాని వేఱొకమార్గము లేకుండెను. క్రూరత్వము, సందేహమునకు లోనై యవర్ణనీయము లగు దౌర్జన్యముల నొనరించుచు మీఁదుమిక్కిలి యట్టికార్యములు న్యాయానుసారము లని ప్రగల్భములు గొట్టుచుండును. క్రమక్రమముగఁ దన యొద్దనుండు ముఖ్యమంత్రుల నందఱ నణఁకించెను. తుదకు సయ్యద్‌ఖానను సర్దా రొకఁడు నిలువఁబడి యీజనకంటకుని కాష్ఘరునుండి పాఱఁదోల నితఁడు ఖోటానునకుఁ బోయెను. మరల నక్కడనుండి వెడలఁగొట్టఁబడి టిబెట్టునకుఁ బోయెను. కాని యచటఁగూడ నుండఁజాలక చివరకు సయ్యద్‌ఖానున కధీనుఁడై యొకచోట నిదురించుచుండ నితనిపూర్వపరిచారకు లీతనిని దీర్ఘనిద్రంబుచ్చిరి.

అబిచ్, విల్‌హెల్మ్ హెర్మాన్ (౧౮౦౬ - ౧౮౮౬)—భూగర్భ శాస్త్రజ్ఞుఁడు. జర్మనీదేశమునకు రాజధాని యగు బెర్లిన్‌నగరమున జనించెను. డోర్పట్ అను ప్రదేశమున ఖనిజశాస్త్రమునందు పండితోపాధ్యాయుఁడుగ నుండెను (౧౮౪౨). కాకసస్, రష్యారాష్ట్రములోని ఆర్మీనియా, ఉత్తరపారసీకము, దాఘేస్థానము మొదలగు దేశములకుఁ బోయి భూములను త్రవ్వించి భూగర్భశాస్త్రమునుగూర్చి గ్రంథములను రచియించెను.

అబిపోనులు — దక్షిణ-అమెరికాలో నివసించు ఇండియనులలో ఒకతెగవారు. ఇది యొకమోటుజాతి. ౧౮-వ శతాబ్దిలో వీరిజనసంఖ్య యించుమించుగ నైదువేలవఱ కుండెడిదట! కాని యిప్పు డది తగ్గిపోయినదట! అబిపోను లనుపేరుమాత్రమే నిలిచి యున్నదట. మార్టిన్‌డోబ్రిఝోఫర్ అనునాయన చాలకాలము వీరినడుమ జీవితము గడపినవాఁడు, వీరియాచారవ్యవహారములనుగూర్చి వ్రాసియున్నాఁడు.

ప్రపంచమునఁగల తక్కినయనాగరకజాతులవా రందఱివలె వీరును అమాయికులు, దృఢశరీరులు. వేఁటయే వీరిముఖ్యవృత్తి. మద్య మాంసములు వీరియాహారము. అడవులలో దొరకుపూవులు మున్నగు వానితో దేహమును విశేషముగ నలంకరించుకొందురు.

వీరిలో బాల్యవివాహము లుండెడివికావు. పురుషులకు ౩౦ యేండ్లు వచ్చినతరువాతను, స్త్రీకి ౨౦ యేండ్లు పైఁబడినతరువాతను పెండ్లి చేయుట వీరియాచారము. ఎక్కువసంతానము గలిగియుండుట వీరి కిష్టము కాదు. అందుచే ఒక్కొక్కయాఁడుది ఇరువురుబిడ్డలను మాత్రము మిగుల్చుకొని తక్కినవారిని జంపివేయును. మఱియు, ఆఁడుబిడ్డ యైనచో, వివాహకాలమున ద్రవ్యలాభ ముండు నన్నయాశతో ఆఁడుశిశువులనే యెక్కువగ మిగుల్చుకొందురట!.

చనిపోయినవారిగుండెకాయను పైకిఁ దీసి దానిని కుక్కలకు వేయుట అబిపోనులలో నాచారము. 'అహారైగిచీ' అనునొక క్షుద్రదేవతను వీ రారాధింతురు. తోఁకచుక్కయన్నను, గ్రహణ మన్నను వీరికి మిక్కిలి భయము.

అబిమెలెచ్ — (౧) ఇతఁడు గెరారుదేశపురాజు. అబ్రహాము పారపుచ్చినందున 'సారా' అను నామెను దెచ్చి యంతఃపురమునం దుంచెను. కాని స్వప్నములో దేవుఁడు ప్రత్యక్షమై హెచ్చరిక చేసినందున సారాను మరల నామెభర్తవశము చేసె నను కథ కలదు. ఇట్టి కథయే ఇసాక్, రెబెకాలనుగూర్చికూడ వినంబడుచున్నది (జెనెసిస్., ౨౬). శచిమైట్ జాతిస్త్రీ యొక్కతెయు, గిడియోన్‌యొక్కకుమారుఁడును 'అబిమెలెచ్'ను రాజుగాఁ గైకొనుఁ డని ప్రోద్బలము చేయఁగా నితఁడు జోతమ్ అనువానిని దక్క తన సవతిసోదరుల డెబ్బదిమందిని చంపించెను. తుదకు శచిమైట్లు వానిపైని తిరుగఁబడిరి. 'తీబెజ్'ను తార్కొనునప్పు డొకస్త్రీవలన తిరుగటిరాయిచే తల బ్రద్దలుగొట్టఁబడియెను. కాని స్త్రీచేత చంపఁబడియె నన్న యవమానమునకుఁ బాల్పడకుండఁ దన కవచమును మోయుచున్న వానిని 'తన్నుఁ జంపు' మని యాజ్ఞచేసెను.

అబిల్ క్లార్కు (౧౭౮౦-౧౮౨౬)— మెకార్ట్నను ప్రభువు చైనాదేశమునకు వెడలినపుడు డీ అబిల్ క్లార్కునుకూడ తన వెంటఁ దీసికొనిపోయెను. ఈతఁడు గొప్పవైద్యుఁడు. మెకార్ట్నే తరువాత అంహరస్టుప్రభువునకు కూడ నీతఁడు వైద్యుఁడుగ నుండెను. ఈతఁడు ౧౮౨౬ లో చనిపోయెను.

అబిషాయ్ — దేవిడ్డురాజునకు మేనయల్లుఁడు. ఇతఁడు ధైర్యసాహసములు గలిగి రాజునెడల విశ్వాసమును చూపుచు నాతని వెంబడించినవాఁడు. సాలుస్కంధావారముపై నర్ధరాత్రమున నడపించిన దండయాత్రలో రాజునకు తోడ్పడియెను. దేవిడ్డు సింహాసన మెక్కినతరువాత ననేకయుద్ధములలో ప్రవేశము గొనుటయేకాక ముఖ్యసేనాధిపతులలో నొక్కఁ డయ్యెను.

అబిసీనియా — ఆఫ్రికాఖండమున ఈశాన్యమందలి యొక స్వతంత్రరాజ్యము. హబషా అని దీని యాదిమనామము. ఎథియోపియా యని గ్రీకులు పిలుచుచుండిరి. ౫-౧౫ ఉ. రేఖాంశములు, ౩౫-౪౨ పూర్వ-అక్షాంశములం దీదేశము వ్యాపించియున్నది. ఉత్తరమున ఎరిత్రియా, తూర్పున ఫ్రెంచ్, ఇటాలియన్, బ్రిటిష్ జాతులకుఁ జెందిన సోమాలీలాండ్, దక్షిణమున ఉగాండా, కెన్యాదేశములును, పడమట ఆంగ్లో-ఈజిప్షన్ సూడానులు దీని సరిహద్దులు. సముద్రతీర మంతయు సభ్యజాతులయధీనమం దుండుటచే అబిసీనియనులు సాగరికోద్యమములనుండి వంచితు లైయున్నా రని చెప్పవచ్చును. ఉత్తరమున నీదేశపువెడల్పు ౨౫౦ మైళ్లుమాత్రమే కాని ౯-వ యక్షాంశమువెంట దీనివెడల్పు ౯౦౦ ల మైళ్లు. దీని వైశాల్యము ౩,౫౦,౦౦౦ ల చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య సుమారు ౮౦,౦౦,౦౦౦ లు. రాజధాని అడ్డిస్ అబాబా.

భౌతికలక్షణములు, పర్వతములు, నదులు, సరస్సులు:— అబిసీనియాదేశము సమతలము లగు గొప్ప మైదానములు కలది కాదు. మిక్కిలి మిట్టపల్లములు కలది. ఇట్టియాకృతి కలుగుటకుఁ గారణము భూగర్భమున ననేకయుగము లాదిగఁ బనిచేయుచుండు అగ్నియొక్క ప్రభావ మనియే చెప్పుదురు. సముద్రపుమట్టమునకు ౮,౦౦౦లు మొదలు ౧౦,౦౦౦ ల అడుగులవఱకు నెత్తుగల పర్వతములు, పీఠభూములు నీదేశము నాక్రమించియున్నవి. వీనికిఁదోడు అగాధములగు లోయలును గలవు. ౧,౫౦౦౦ ల అడుగులయెత్తు గలిగి ఆల్పైన్ శృంగముల కెనవచ్చు కూటము లీపర్వతముల నలంకరించుచున్నవి. ఈపర్వతపంక్తు లన్నియు నేదియో యొకక్రమము ననుసరించి కాక, ప్రకృతి వైపరీత్యమును బ్రకటించుచు వంకరటింకరలై యడ్డదిడ్డముగ దేశమంతట వ్యాపించియున్నవి. అందు 'తనా' సరోవరమున కుత్తరమున సెమెన్ పర్వతపంక్తి వ్యాపించియున్నది. దాజన్ అనునది యీపర్వతశ్రేణియందలి యున్నతశిఖరము. దీనియెత్తు, ౧౫,౧౬౦ అడుగులు. గొజ్జాం ప్రాంతమున తకాబీ, అబాయీనదులమధ్య చోకె నామకపర్వతములు కలవు. వీనియందు ౧౩ వేలయడుగుల యెత్తయిన శిఖరము లున్నవి. హవాస్‌నదికి దక్షిణదిగ్భాగమున చిల్లాలో, గుగా పర్వతములును, వీనికిఁ దూర్పుగ అహమార్ కొండలును బ్రసరించియున్నవి. ఈశ్రేణులపూర్వభాగము హురార్ కొండ లనియుఁ బిలువఁ

జడుచుండును. చిల్లాలో పర్వతములకు దక్షిణముగ గల్లా ప్రాంతమున ఉర్గోమాకొండలు, గిల్లెట్ కొండలును గలవు.

ఇట్టిపర్వతమయ ప్రదేశముగుటవలనను, నపరిమితముగ వర్షములు కురియుటవలనను నిందు నదులకు కొదవలేదు. మారెబ్ నది ఈదేశమున నత్యంతము నుత్తరభాగమందుపడమటగఁ బ్రవహించి అట్ బరానదిలోఁ గలయును. ఈ అత్బరానదియొక్క అబిసీనియాలోనిభాగము తకాజే యనుపేరను బరఁగుచున్నది. అబై లేక నీలనైల్ నదియు, దానియుపనదులును పశ్చిమోత్తరముగఁ బాటి నైల్ నదిలోఁ గలయుచున్నవి. తూర్పుగఁ బ్రవహించువానిలోఁ బెద్దది హవాష్నది. ఇది ౫౦౦ల మైళ్లదూరము పాటి తరువాత నిసుకయెడారియం దంతర్ధాన మైపోవును. వెబీ, షిబేలీ, జుబా యనునవి సోమాలీలాండులోని ముఖ్యనదులు. ఇవి కాక ఉన్నతభూములనుండి లోయలలోనికి దుముకు సెలయేళ్లపరిమితముగ నున్నవి. ఇవి వర్షాకాలమున మాత్రము ప్రవహించుచు బురదనేలలందును, నెడారులందును గను పడకుండఁబోవును. షోవాప్రాంతపుదక్షిణమున నారంభమై యబిసీనియాయొక్క దక్షిణ-పశ్చిమపుకోణమున సరిహద్దుమీఁద నున్న రడల్ఫతటాకముపర్యంతము కొన్నిసరోవరములు వ్యాపించియున్నవి. వీనిలోఁ గొన్ని మంచినీళ్లసరస్సులు కలవు. కాలువలద్వారా కొన్ని కలసియు, మఱికొన్ని వేఱువేఱుగను నున్నవి. వీనిలో మొట్టమొదటిది జ్వాయిసరస్సు. దీనికి దక్షిణముగ హోరా, అబ్బట, లంగానా లను సరోవరములు కలవు. అబ్బటసరోవరము కాలువద్వారా జ్వాయితోఁ గలసియున్నది. అబ్బట, లంగానాలకును సంబంధము గలదు. ఈ

మూఁడుసరస్సులు గల్లాప్రాంతమందలి అరుసినామక భాగమున నున్నవి. వీనికి దక్షిణముగా షాలా, అవుసా లనఁబడు తటాకములును, వీని యడుగున అబయ, చమో లను జలాశయములును, అంతమున స్టీఫెన్ సరసియు, సరిహద్దుమీఁద రడల్ఫ్ సరోవరమును గలవు. ఉత్తరమున అమ్హారాప్రాంతమున టనానామకతటాక మున్నది.

కాలమానము :— మిట్టపల్లములుకల పర్వతమయ దేశ మగుటం జేసి యిచ్చట శీతోష్ణమానస్థితియు ననేకవిధములుగఁ గన్పట్టుచున్నది. సోమాలీలాండ్, దనకిల్ ప్రాంతములందలి పల్లపుప్రదేశములు మిక్కిలి వేఁడిమి కలిగి చాలవఱకు ఎడారులంబోలి యుండును. సోబత్ నదియొక్క అధోభాగము జలప్రాయమై ఉష్ణాధిక్యమున మన్యజ్వరముల నుత్పాదించుచుండును. ఇట్టిభాగములను వదలినచోఁ దక్కిన అబిసీనియాదేశమం దంతటను, గల్లాప్రాంతపుపర్వతప్రదేశములందును కాలమాన మారోగ్యకరముగ నుండును. ఈదేశము భూమధ్యరేఖకు సమీపముగ నుండినప్పటికిని పర్వతశిఖరములతో నిండియుండుటవలన నిచటికాలమానము సౌఖ్యదాయక మైయున్నది. సామాన్యముగ నాలుగువేలయడుగులక్రిందిభాగ మంతయు వేఁడిమితోఁ గూడి, మలేరియాజ్వరముల కాటపట్టయి యుండును. ఇచటి మధ్యమతాపపరిమాణము ౬౦-౮౦ అంశములు. ఇచట బగా, కరంత్ అను ఋతువులు రెండే. ఇందు మొదటిది అక్టోబరు మొదలు జూన్ మాసమువఱకును, రెండవది జూన్ మొదలు సెప్టెంబర్ ఆఖరువఱకును నుండును. మార్చిమాసమున నించుక వర్షము కురియును. అబిసీనియాయందలివర్షము లాఫ్రికాఖండమున నత్యంతము ముఖ్య మైనవి; ఎట్లనఁగా నైలునదీప్రాంతముల నివసించువారి యైశ్వర్యమున కీవర్షములే కారణము.

వనస్పతులు, పశువులు :— నిమ్నోన్నతపర్వతమయప్రదేశ మగుటంజేసి యిచటి వనస్పతులందును నానావిధభేదము లగపడుచున్నవి. శీతోష్ణముల హెచ్చుతగ్గుల ననుసరించి సమతలము లగు పల్లములు మొదలుకొని కొండశిఖరములవఱకును పెరుఁగునట్టివృక్షజాతులనేకము లిచటఁ గలవు. ఈదేశపు-ఉత్తర ప్రాంతములందు లోయలు, నిమ్నప్రదేశములు గాఢము లగు నరణ్యములతో నిండి యుండ, ఉచ్చభూభాగము లక్కడక్కడ దుబ్బులు, పొదలు తప్ప సామాన్యముగ వృక్షశూన్యము లైయుండును. లోయలనడుమ నుండుగుట్టలు, తిప్పలు మొదలగునవి వృక్షములతోను, లతాగుల్మములతోను దట్టముగ నిండియుండును. కాని బయళ్లయందలి కొండలు వృక్షవిహీనములుగనే యుండును. దక్షిణప్రాంతములం దిట్టి స్థితి కానరాదు. ఇచటి లోయలు, నిమ్నప్రదేశములు, ఉన్నతస్థానములు, కొండలు లోనగున వన్నియు ఘనములైన యరణ్యములతో నిండియున్నవి. మఱియు దక్షిణారణ్యములు మిగుల వెలగల ప్రశస్తమైన కలపకు ఆకరములు. కాఫాప్రాంతపుకాఫీ అత్యుత్తమ మైనది. ఈగింజలకిదియే జన్మస్థానము. ఇక్కడనుండియే యివి ప్రపంచమం దంతటఁ దెలరేఁగి విశ్వవ్యాపకత్వమును బొందినవి. అది ఈకాఫాదేశమున జన్మించుటంజేసియే కాఫీ యను అన్వర్థకనామమును బడసినది. పర్వతప్రదేశములలోని యనేకభాగములందు కెస్సోనామకవృక్షము లనేకములు గలవు. ఇవి ౩౦, ౪౦ అడుగులయెత్తు గలిగి నిలువున వ్రేలాడుచుండు ఎఱ్ఱనిపూలతో మహాసుందరముగ నుండును. సాధారణముగా దేశమం దన్ని భాగములందు ముఖ్యముగ షోవాప్రాంతమున 'కురారినా' నామకఫలవృక్షములు కలవు. వీనిగింజలు సుగంధద్రవ్యముగఁ బనికివచ్చును. సమస్తవిధము లైన ధాన్యములు, కాయగూరలు మిక్కుటముగఁ బండును. కర్జూరము, అత్తపత్తి, ఆలివ్, రావి, రేఁగు, పొన్నచెట్లు చాలఁగ నున్నవి. జిగురు నిచ్చు చెట్లు పలురకములు కలవు. దేవదారు, అంజూరము, నారింజ, నిమ్మ, దానిమ్మ, పీచ్, అక్రోట్, అనాస, యింకను ననేకప్రకారము లగు ఫలములు గలవు. ద్రాక్షలు, కలివెపండ్లుకూడ మిక్కుటము. ప్రత్తి, నీలి, చెఱకు అమితముగఁ బైరగును. ఉన్నతభూములందు గోధుమలు, అరఁటి, పొగాకు, టెంకాయ, బార్లీ, ఓట్లు పుష్కలముగ ఫలించును. వెదురును, ఉష్ణప్రదేశములందు చింతలు, తుమ్మలు పర్యాప్తరీతిని వృద్ధిఁ బొందును.

పల్లపుమైదానములుగల భూభాగములందు ముఖ్యముగ సోబత్ నది ప్రవహించుకొండలోయలు ఏనుఁగులకును, ఖడ్గమృగములకును ఉనికిపట్లు. నదులు చాలవఱకు మొసళ్లతోడను, నీటియేనుఁగులతోడను నిండియున్నవి. పెద్దవగు ఒత్తరు లను జలచరము లెక్కువగఁ గలవు. చిఱుతపులులు రెండుప్రకారములు: మచ్చలుగలవి, నల్లనివి. సింహములనివాసస్థానము సొమాలీలాండ్ వనభూమి. ఈదేశపుసివంగు లతిభయంకరములు. తోడేళ్లు, అడవికుక్కలు, నక్కలు అపరిమితము. ఎలుఁగు లంతగఁ గానరావు. పశ్చిమప్రాంతములందు జిరాఫీ లెక్కువ. ఉత్తరమందలి రాతికొండలు, పీఠభూములు జీబ్రాలకును, అడవిగాడిదలకు నాకరములు. లేళ్లు దుప్పులు అగణితములు. వీనిలో అయిదాఱువేఱువేఱు విధములగునవి కన్పడుచున్నవి. 'న్యలా' యను పేరనొప్పు మిక్కిలియపరూపమైన మృగ మొకటి కలదు. పునుఁగుపిల్లులు పలుచోట్ల దృగ్గోచరము లగుచుండును, కాని వీనిముఖ్యనివాసము గల్లాప్రాంతము. ఉడుతలు, కుందేళ్లు, కోఁతులు అతివిస్తారము. కోఁతులలో ననేకజాతులఁ గాననగును. మైదానములనుండి ౧౦,౦౦౦ అడుగలయెత్తువఱకును గల ప్రదేశములం దీకోఁతులు వాసముం జేయుచుండును.

పక్షులలో మిగుల సుందరమైనది నిప్పుకోడి. ఇవికాక ఈఁకలకుఁ బనికివచ్చుపక్షులు, చిలుక, కొంగ, నల్లపక్షి మున్నగునవియుఁ గలవు. డేగలు, గ్రద్దలు, గరుడుఁ డాదిగాఁగల మాంసాహారిపక్షులును, కౌఁజులు, తిత్తిరులు, అడవిబాతులు, అడవికోళ్లు, పావురాలు నత్యంతముగఁ గలవు. పాము లంత యెక్కువగ లేవు కాని యున్నవిమాత్రము విషసంయుతములు. తేనె యిచటినివాసుల ముఖ్యాహారములలో నొకటి. మిడుతలు తండోపతండములుగఁ గలవు. సీతాకోకచిలుకలలో నొకవెయ్యి భేదములు కలవు.

కృషి, వ్యాపారముమార్గములు :— ఈదేశమందలి నేల మిక్కిలి సారవంత మైనది. వ్యవసాయము విస్తారముగఁ జేయఁబడుచుండును. కొన్ని ప్రాంతములందు రెండుకార్లును, మఱికొన్నిచోట్ల సంవత్సరమునకు మూఁడుకార్లును బండుచుండును. మొక్కజొన్నలు, బార్లీ, రై, టేఫ్ (ధాన్యవిశేషము), బటానీలు, ప్రత్తి, చెఱకు ఎక్కువగఁ బండింపఁబడుచుండును. 'ఎకుస్సా' యను వేఱొకవిధమగు ధాన్యము కలదు. దీనితో నల్లనిరొట్టెలు తయారగుచుండును. పలురకములనూనెగింజలు, వేరుసెనగలు బాగుగ ఫలించును. హరర్ ప్రాంతమున కత్ అనునొకమూలిక దొరకును. ౧౦,౦౦౦ అడుగులయెత్తుగల ప్రదేశములందుఁగూడ బార్లీ, ఓట్, బీనులును అక్కడక్కడ గోధుమలుసైతము పైరగును.

ఉన్నతభూములయందు మేనెలలోపలను, నిమ్నభూములందు జూన్‌మాసమునందును సాగుచేసి విత్తనము వేయుచుందురు. గడ్డి యపరిమితము. కావున పశుపాలనమున కిది మిక్కిలి యుపయుక్తమైన ప్రదేశము. కోట్లకొలఁది యాలమంద లిచటఁ గలవు. మేఁకలు, గొఱ్ఱెలు అసంఖ్యాకములు. ఇచట ఉన్ని నిచ్చుగొఱ్ఱెలు చాల తక్కువ. గుఱ్ఱములు మంచి బలముకలవి. కొండ లెక్కుటయందు చుఱుకైనవి కంచరగాడిదలు. ఇవి ౧౫౦ మొదలు ౨౦౦ ల పౌనుల వఱకుఁగల బరువును మోయుచుండును.

గల్లా ప్రాంతవాసులు వ్యవసాయమునకుఁ దోడు బంగారము దీయు వ్యాపారముగూడ సలుపుచుందురు. వాలెగాజిల్లాయందు ప్లాటినమ్‌ధాతువు దొరకును. ఇనుము, నల్లబొగ్గు, పెట్లుప్పు, గంధకము, రాగి, వెండి, రాతియుప్పు లోనగుపదార్థము లెక్కువగఁ గలవు.

ప్రతిసంవత్సర మిచట ౨౫,౦౦,౦౦౦ ల పౌనులవ్యాపారము జరగుచుండును. వ్యాపారమున కావశ్యకము లగు మంచిమార్గము లిచట లేవు. ఫ్రెంచ్‌సోమాలీలాండ్‌నందలి జిబూటీపట్టణమునుండి రాజధాని యగు అడ్డిస్‌అబాబావఱకు ౭౮౦ మైళ్లదూరముగల రైలుమార్గ మొకటి తప్ప వేఱొండుమార్గ మేదియు వ్యాపారమున కనువైనది లేదు. గుఱ్ఱములు, ఒంటెలు, కంచరగాడిదలద్వారా దేశమునఁ దక్కినచోట్ల వ్యాపారము జరగుచుండును. రాజధానినుండి తక్కిన పెద్దపెద్దపట్టణములకు టెలిగ్రాఫ్‌సంబంధము కలదు. టెలిఫోన్‌సంబంధముగూడఁ గలదు కాని నగరమువెలుపల సుచితప్రబంధము లేకుండుటచే వార్తలు సరియగువిధమున నడచుట లేదు. గల్లబట్, గొజైర్స్, గంబేలాపట్టణములదారిని ఆంగ్లో - ఈజిప్షన్ - సూడాన్ దేశముతో వ్యాపారము జరగుచుండును. వేఱొకవ్యాపారమార్గము ఎరిత్రియాగుండ మస్సావానగరమువఱకును బోవును. మఱియొకదారి హరార్ మీఁదుగ బ్రిటిష్‌సోమాలీలాండ్‌లోని బెర్బెరాపట్టణమువఱకును బోవును. కాఫీ, తోళ్లు ముఖ్యమైన యెగుమతులు. ఇవి గాక బంగారము, పునుగు, దంతము, మైనము, జిగురు మొదలగునవియు నెగుమతి యగుచుండును. ఉప్పు, ఇనుపసామానులు, నానావిధవస్త్రములు దిగుమతి యగుచుండును. రాజ్యాదాయము 'కప్పము'లద్వారాను, భూమిపన్నులమూలమునను బ్రోవగుచుండును. రాష్ట్రాధికారు లగు గవర్నరులు అవైతనికులు. అందువలన నిచటియాదాయము నిలుకడగ నుండదు. ఉత్పత్తియగు సమస్తపదార్థములమీఁదను పన్ను విధింపఁబడి యున్నది.

జనులు, మతములు :— అబిసీనియాయం దనేకజాతులు గలవు. అన్నింటిలో దక్షిణ-అరేబియానుండి వచ్చిన సెమిటిక్కులు ప్రముఖులు. రెండుభాషల నిచటివారు వాడుచుందురు. అందు అమ్హరిక్ రాజకీయభాష. ఎథియోపియన్ అనునామాంతరముగల గీజ్‌భాషకూడ ఎక్కువప్రచారమం దున్నది. ఇందలిరాజమతము క్రైస్తవమతము. నాల్గవశతాబ్దియందు ఈజిప్టుదేశమునుండి కులపతి యగు అథ్నాసియస్‌వలనఁ బంపఁబడిన ఫ్రూమెంటస్ అనునతఁడు మొట్టమొదట నీదేశమువారికి క్రైస్తవమతదీక్ష నొసంగెను. కాని యిప్పటిది యొకవిచిత్రమగు క్రైస్తవమతముగఁ బరిణమించినది. ప్రస్తుతము వీరు రోమనుకాథలిక్కులు గారు; ప్రొటెస్టెంట్ తెగలోఁ జేరరు. కాప్ట్‌చర్చికిఁ జెందినవారుగ నుందురు. మఱియు వీరిమతమును 'మానోఫైసైట్' మత మందురు. తరువాత యూదులును నిచట నెక్కువగఁ గలరు. అఫార్, సోమాలీలాండ్, గల్లాప్రాంతములలో ముసల్మాను లెక్కువ. ఇచటి క్రైస్తవులు, సాధువులు; స్వర్గదేవతలను నెక్కువగఁ బూజించుచుందురు. కాని విగ్రహారాధన మచట లేనే లేదు.

వీరిలో నుపవాసములు చేయునాచారము కలదు. ఆయుపవాసము లతికఠినములు, అత్యంతదీర్ఘములు నైయుండును. జెరూసలేం నగరమునకు యాత్రపోవుటవలన పాపనాశనమగుననియు పాపస్వీకరణమున ముక్తి గలుగు ననియు వీరిదృఢవిశ్వాసము. ఇందుమూలమున వీరిలోఁ బురోహితులపని బాగుగ నున్నది.

దేశవిభాగము :— చక్రవర్తిచే స్వయముగఁ బాలింపఁబడు భాగము గాక షోవా, కాఫా, గల్లా, మధ్యసోమాలీ యను సామంతరాజ్యములును గలవు. పరిపాలనార్థ మిది పూర్వము టైగ్రె, అమ్హారా, గోజాం, షోవా లని నాలుగుమహామండలములుగ విభజింపఁబడియుండెను. కాని యిప్పటివిభజనము వేఱు. ఇప్పుడు పెద్దవి, చిన్నవి కలసి ౨౦ ప్రాంతములు. వానిలో గోజాం, ఉత్తరటైగ్రె, దక్షిణటైగ్రె, బజెండిర్, హరర్, సలలే, వాగ్, జిమ్మా, లస్టా అనుపేరుగలవి ప్రధానమైనవి.

దేశచరిత్రము :— అనాదిగ నీదేశము నిరంకుశులగు రాజులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచువచ్చెను. ప్రాచీనకాలమున దీనికిని, ఈజిప్టుదేశమునకును నెక్కువసంబంధ ముండెను. కావున నీరెండురాజ్యములు సభ్యతావిషయమునఁ బరస్పరపోషకములుగ నుండెను. టాలెమీలకాలమునందు గ్రీకులయధినివేశము లీదేశమున నెలకొల్పఁబడియుండెను. క్రైస్తవమత మీదేశమునఁ బ్రవేశించినయారంభకాలమునందు క్రైస్తవాచార్యులపలుకుబడి రాజునొద్ద చెల్లుచుండెను. కాలెబ్ అనురాజు

తనమతస్థులగు క్రైస్తవులను పీడించుచుండిన ఈమెన్ దేశపురాజుపై దండువెడలి యరేబియాయందుఁ బ్రవేశించి యతనిని పరాజితుని గావించి యాదేశభాగము నాక్రమించుకొనెను. ఇదియే అరేబియా దేశమున నుత్తమకాలము. ఎథియోపియనులు అరేబియాలోని సారవంతమగు భాగమును వశపఱుచుకొని విస్తారమైన వ్యాపారము నడపుచు హిందూదేశము, సింహళమువఱకుఁగూడఁ బ్రయాణముల సలుపుచుండిరి. మహమ్మదీయు లేడవశతాబ్దియందు విజృంభించుటచే అబిసీనియాబల మడఁగిపోయెను. తమమతమునకు శత్రువులైన తురుష్కులయొత్తిడివలన అబిసీనియాంతర్భాగమునఁ జేరి వీరు ౧౫-వ శతాబ్ది-అంతమువఱకును శిష్టప్రపంచమున కగోచరులై యుండిరి.

ఆఫ్రికాఖండముయొక్క ఈశాన్యభాగమున నేదో యొక క్రైస్తవజాతి కల దని బహుకాలముగ గాలికబురుగ వినుచుండిన పోర్చుగీసుమతాచార్యులు ౧౪౯౦-వ సంవత్సరమున అబిసీనియాను గనుఁగొనిరి. వీరికి నిగీస్టునిగస్ (ఇది అబిసీనియా రాజబిరుదము; రాజరాజని యర్థము) నకును స్నేహము కుదిరెను. క్రీ. శ. ౧౫౨౭ మొదలుకొని ౧౫౪౦వఱకును మహమ్మద్‌గ్రాన్ అను పేరుగల తురుష్కమహాయోధునకును, అబిసీనియాచక్రవర్తికిని జరిగినపోరాటమందు పోర్చుగీసులు నిగసునకుఁ దోడుపడిరి. హిందూదేశమునుండి కూడ సేనలు వచ్చియుండెను.

మహమ్మద్‌గ్రాన్ గుండుదెబ్బచే మరణించుటవలన నిగసునకు సంపూర్ణజయము గలిగెను. తరువాత నితనికిని, పోర్చుగీసుల బిషప్ అగు బర్ముడాసునకును వాదవివాదము లుప్పతిల్ల తత్కారణమున క్రైస్తవాచార్యుఁ డాదేశమును వదలిపోయెను. క్రీ. శ. ౧౬౩౨-వ సంవత్సరమువఱకును గొందఱు యూరోపియనులు అబిసీనియాకుఁ బోయి రాజును కలసికొనుచువచ్చిరి కాని యటుపిమ్మట నొకశతాబ్ది పర్యంత మచటి కెవరును బోయియుండలేదు.

క్రీ. శ. ౧౬-వ శతాబ్దిమధ్యకాలమునుండి యాదేశమునకు దక్షిణముగ వసించుచుండిన గాలా లనుజాతివారు మెల్లఁగ లోపలఁ బ్రవేశించి దేశము నాక్రమించుకొనిరి. ౧౮-వ శతాబ్ది-అంతమునఁ జక్రవర్తి వారిచేతులలోఁ జిక్కెను. తరువాతను చక్రవర్తిబలము క్రమముగ తగ్గుచుఁబోయి తుదకు సంపూర్ణముగ నష్టమయ్యెను. అదే కాలమున నొక సామంతుఁడు బలవంతుఁడై యతనిమంత్రి యనుపేరు పెట్టికొని రాజ్య మేలియుండెను. ఈప్రకారము ౧౮౫౫-వ సంవత్సరమువఱకు ననేకులు రాజులైరి. ఆసమయమున లిజ్ కాసా యనునతఁడు మూఁడవ థియోడర్ అనుబిరుదముతోఁ జక్రవర్తిపదమును బొందెను.

ఇతఁడు అబిసీనియాయొక్క పడమటిభాగమందలి కారామండలమున ౧౮౧౮-వ సంవత్సరమున జన్మించెను. ఇతనిపినతండ్రి యగు డంబియాకారా, షెల్గానామకమండలములకు గవర్నరుగ నుండెను. అతనిమరణానంతరము లిజ్ కాసా కారామండలమునకు మాత్రము పాలకుఁడుగ నియమింపఁబడెను. దీనితోఁ దృప్తి నొందక ఇతఁ డనేకప్రయత్నముల సలిపి తుదకు ౧౮౫౫ లో చక్రవర్తిపదము నందెను. అపరిమితమగు రాజ్యకాంక్షచే నితఁడు తననాశనమార్గమును దానే నిర్మించుకొనెను. మొట్టమొదట నితనికిని, ఆంగ్లేయులకును మైత్రి యుండెడిది. కాని ౧౮౬౩-వ సంవత్సరమున నితఁడు బ్రిటిష్‌చక్రవర్తినికి వ్రాసి యంపినయుత్తరమునకు జవాబే రానందున సహజకోపుఁ డగునితఁడు బద్ధవైర మూనెను. ఎన్నిప్రయత్నము లొనరించినను ఈవైరము పోయినదికాదు. ౧౮౬౭-వ సంవత్సరమున నితనికిని బ్రిటిషువారికిని పోరాటము లారంభమయ్యెను. థియోడర్ చాలకాలము ప్రతిఘటించి పోరి విఫలమనోరథుఁడై తుదకుఁ బాఱిపోవ యత్నించియుఁ గార్యము గానక ఆత్మహత్య చేసికొనెను. ఇతనిరాజధాని యగు మాగ్డలానగర మాంగ్లేయులవశ మయ్యెను. ఈయుద్ధమునఁ దమకు సాయ మొనరించిన టిగ్రీపాలకుఁడగు కాస్సె యనునతనిని వీరు జోహన్నస్‌రా జనుపేర నాదేశమునకుఁ జక్రవర్తిగ నొనరించిరి. అటుపిమ్మట ఆంగిలేయు లీదేశమును వీడిపోయిరి. జోహన్నస్ ౧౮౮౯-వ సంవత్సరమున నొకయుద్ధమున మరణించెను. యూరోపునందలి సభ్యులును, శక్తిమంతులు నగు ఫ్రెంచ్, జర్మన్, ఇటాలియన్, పోర్చుగీస్, బ్రిటిష్‌జాతులవారు ఆఫ్రికా ఖండమున వ్యాపారమున కని కొంతభాగమును జయించి కొంతభాగమును తమతమయధీనము గావించికొనిరి. అందు అబిసీనియా ఇటాలియనులపాలఁ బడెను. వారిసాయమున షోవారాస్ (ప్రభువు) అగు మెనెలిక్కు అనునతఁడు అబిసీనియాచక్రవర్తి యయ్యెను. ఈ దేశము ఇటాలియనులకు లోఁబడిన దనుపేరే కాని నిజమున కెప్పుడును వారికి చెందియుండలేదు. ౧౮౯౬-వ సంవత్సరమున ఇటాలియనులఁ గూడ నెదిరించి మెనెలిక్కు సర్వస్వాతంత్ర్యము వడసెను. ఇతఁడు ౧౮౯౭-వ సంవత్సరమున నాంగ్లేయులతో మైత్రి కలిగియుండునట్లు సంధి గావించుకొనెను. ౧౯౦౭, ౧౯౦౮ సంవత్సరములలో అబిసీనియా, ఎరిత్రియా, సూడాను దేశములసరిహద్దులను బరిష్కరించుకొనుసంధులు జరగెను.

ఈదేశపుప్రభుత్వము నిరంకుశము. అయినను ౧౯౦౭ లో నవంబరుమాసమున చక్రవర్తి అబిసీనియా కొకవిధమగు సాంఘిక ప్రభుత్వము నొసంగెను. చక్రవర్తి యందఱిపై నధికారి. అతనికి సాయము చేయుటకు ఒకసభ యుండును. సామంతరాజ్యములలోని రాజులును, మహామండలములలోనిపాలకులును నిందు సభాసదులుగ నుందురు. యూరోపునందలి మంత్రిమండలములవంటి మండలముల నైతము నితఁడు స్థాపనము గావించెను. ఇతనియొద్ద నెల్లపుడును ౧,౫౦,౦౦౦ ల సేన నిలువ యుండెడిది. అందలిసైనికు లందఱును యూరోపియన్ సైనికులపద్ధతిని యుద్ధవ్యూహముల రచింప సమర్థులై ఆధునికశస్త్రాస్త్రములం గలిగియుండిరి. ౧౯౦౭-వ సంవత్సరమునఁ బురుషు లందఱును దప్పక విద్య నభ్యసింపవలయు నని యొకచట్ట మేర్పడెను. ఈదేశ మిదివఱలో నాగరకతయందు వెనుకఁజిక్కి

యున్నను ప్రస్తుతము జాతీయభావ ముదయించుటవలన త్వరితముగ నభివృద్ధిఁ బొందు ననుటకు సందియము లేదు.

వేఱువేఱుగ నున్నసామంతరాజుల నందఱ నేకీభవింపఁజేసి యెట్లో రాజ్యము నడపుచువచ్చిన మెనెలిక్‌చక్రవర్తి ౧౯౧౩-వ సంవత్సరమున మరణమందెను. ఇతఁడు మరణించినవెంటనే దేశమం దెల్లకడల నుత్పాతము లుప్పతిల్లెను. ఇతఁడు బ్రదికియుండినకాలమున ౧౯౦౯-వ సంవత్సరమునందే తనపౌత్రుఁడగు లేజుయాసును ఉత్తరాధికారిగను, రాస్ తెసమ్మా యనునతనిని రీజంటుగను నియమించెను. కాని రీజంటునకును, ప్రజలలోఁ గొందఱు నాయకులకును, చక్రవర్తినికిని మధ్య మనోమాలిన్య ముండుటచే వీరు రాజ్య మొనరించుట పొసఁగియే యుండలేదు. ఇటు లుండ ౧౯౧౦-వ సంవత్సరమున చక్రవర్తిని ఏకాంతవాసమున కేఁగెను. ఆమఱుసటిసంవత్సరమున తెసమ్మా మరణించెను. అంత లేజుయాసు ప్రభుత్వాధికారమును దన చేతిలోనికిఁ దీసికొనెను గాని యితనిపట్టాభిషేకమమాత్రము జరగి యుండలేదు. ఇతనిరాజ్యగ్రహణానంతరము దేశమున కల్లోలము లధికముకాఁగా మఱింత దుఃస్థితికి వచ్చెను. క్రౌర్యపూరితమైన యితని నిరంకుశపరిపాలనమును, ఇతని దుష్ప్రవర్తనమును, వీనియన్నింటిని మించిన యితనిమహమ్మదీయమతపక్షపాతమును దేశవాసులను మిక్కిలి రోషపూరితులను జేసెను. చిట్టచివరకు సోమాలీలాండునందలి మదమల్లా యనువానిపక్షమూని మహమ్మదీయరాష్ట్రములగణరాజ్యము నొకదానిని కల్పింపవలయు నని యితఁడు ప్రయత్నింపఁబూన, చుట్టుప్రక్కల నున్న యూరోపియన్‌జాతులకుఁగూడ నసహ్యము జనించెను. అంత ౧౯౧౬-వ సంవత్సరమున అబిసీనియాచర్చికి ముఖ్యగురువగు అబూనా ఇతనిని జాతినుండి బహిష్కరించెను. అంతట రాజ్యమందలి ప్రముఖులును, గొప్పప్రాంతములరాసులును ఇతని సింహాసనభ్రష్టుని గావించి మెనెలిక్‌చక్రవర్తికూఁతు రగు జౌదియాను చక్రవర్తినిగను, రాస్‌టఫారీని సామ్రాజ్యమునకు రీజంటుగను నేర్పాటు చేసిరి. మఱియు నీటఫారీ రాసుల కందఱకు రాసుగను, రాజ్యసింహాసనమునకు హక్కుదారుగను బ్రకటింపఁబడెను. ఇందులకుఁ గారణ మితఁడు రాజకుటుంబమునకుఁ జెందినవాఁ డగుటయే కాక ఇతని భార్యయు నీరాజవంశములోనిదే. ఇట్లు లేజుయాసును పదభ్రష్టుని గావించి నూతనరాజ్యప్రబంధకర్తల నేర్పఱుచుటవలన దేశమం దనేకోపద్రవము లుప్పతిల్ల వానిపరిణామముగ భయంకరయుద్ధములు జరగెను. లేజుయాసుయొక్కతండ్రి రాస్ మైకేల్ అనునతఁడు గల్లాప్రాంతమున నొకగొప్పసైన్యమును సమకూర్చి కుమారునకుఁ దోడ్పడ యత్నించెను. కాని ౧౯౧౬ నందు సాగల్లెయొద్ద జరగినయుద్ధమందు వేలకొలఁది సైనికులు హతులు కాఁగా నితఁడు సంపూర్ణపరాజయము నందుటయే కాక తుదకు శత్రువులచే ఖైదిగఁ బట్టువడెను. లేజుయాసు పాఱిపోయి మొట్టమొదట కొన్నాళ్లు దనకలిప్రాంతమునఁ దిరిగి పిమ్మట టైగ్రెయిలాకాయందుఁ బరిభ్రమించుచు కుట్రలఁ బన్నుటచే ౧౯౨౧-వ సంవత్సరమునఁ బట్టుకొనఁబడెను. నవీనపాలకులకు ౧౯౧౭ నందు రాజ్యపట్టాభిషేకోత్సవములు జరగినవి కాని వీరిపదవులు సదా అపాయకరములై యుండెను. గొప్పగొప్పరాసు లందఱును సగము స్వాతంత్ర్యమును బొందిరి. లేజుయాసు పట్టుకొనఁబడునంతపర్యంతము అతనిపక్షమువా రందఱును నూతనప్రభుత్వమువారి నెదిరించుచునే యుండిరి. కాని రీజంటు టఫారీ కష్టముల సహించి తనబుద్ధికుశలతవలన దేశము నంతను నొకకేంద్రప్రభుత్వముక్రిందికిఁ దీనికొనిరాఁగలిగెను. స్వదేశమున స్తిమితము నెలకొనినపిదప లండన్, పారిస్, రోమునగరములకు రాయబారుల నంపెను. ఈరాజ్యవిప్లవకాలమున నిజమునకు రాస్‌టఫారీకిఁ దోడ్పడినది జిబూటీనుండి రాజధానివఱకు నిర్మింపఁబడినరైలుమార్గ మనియే చెప్పవచ్చును. ఈమార్గనిర్మాణము వలన బయటిసమాచార మితనికిఁ దెలియుటకును, ఇతనివృత్తాంతము బయటివారలకుఁ దెలియుటకును మంచిసౌకర్యములు గలిగెను.

టఫారీయొక్కభార్య రాస్‌మైకేలుయొక్కపౌత్రి. ఈమెయం దితని కిద్దఱుకుమారులుఁ, ముగ్గురు కుమారికలు జనించిరి. కావున నితనియనంతరము రాజ్యపుహక్కుదారులకై పోరాటములు కలుగవలసినయవసరము లేకపోయెను.

అనంతరము టఫారియొక్కస్థితి బాగుగ పాదుకొనిపోయెను. ౧౯౨౨-వ సంవత్సరమున ఏడెన్‌నగరమును జూచునిమిత్త మితనికిఁ గొలఁదికాలమువఱకు రాజధానిని వదలియుండవలసివచ్చెను. ౧౯౨౪-వ సంవత్సరమున నితఁడు ౨౦ మంది యితరరాసులతోఁగూడి ౫ నెలలవఱకుఁ బర్యటన మొనరించి, యూరోపునందలి ముఖ్యనగరముల సందర్శించివచ్చెను. ఈరెండుసందర్భములందుఁగూడ రాజధానీనగరమునఁ గాని, రాజ్యమున మఱియేప్రాంతమందైనఁగాని యుపద్రవము లేమియు సంభవించియుండకపోవుటవలన నితనిస్థానము స్థిర మయ్యె నని తలఁపవచ్చును. యూరోపుదర్శనానంతరము టఫారీ తనదేశమున ఉన్నతికరములగు మార్గములఁ బెక్కింటిని ప్రవేశపెట్టఁగలిగెను. రాజధానియం దొక విశ్వవిద్యాలయమును స్థాపించి యూరోపియన్‌శిక్షకుల నందు నియోగించెను. ఈపాశ్చాత్యసంపర్కమువలన దేశము క్రమక్రమముగా నభివృద్ధిలోనికి వచ్చుచున్నది.

ఈయబిసీనియాదేశమును చుట్టుముట్టి ఇటలీ, ఫ్రాన్స్, గ్రేట్‌బ్రిటన్‌వారలు రాజ్యముల స్థాపించుకొనియున్నారు. వీరుముగ్గురలో బ్రిటిష్‌వారికి నీదేశముతో నెక్కుడుసంబంధము ; ఎందుచేత ననఁగా బ్రిటిష్‌రాజ్యపుసరిహద్దు రెండువేలమైళ్లదూరముగల యబిసీనియాదేశమును చుట్టియున్నది. అందువలన నీరెండుజాతులవారిమధ్య నెక్కువ సంధులు జరగియున్నవి. ౧౮౮౪-వ సంవత్సరమున అబిసీనియా, ఈజిప్టులకుఁగల తగవుల పరిష్కారమునిమిత్తము, అబిసీనియాయందు బానిసవ్యాపారము దొలఁగించువిషయమునను సంధి జరగెను. ఇటులే వ్యాపారము మరల సరిహద్దులపరిష్కరణము, ఆయుధములఁ దెప్పించుకొనువిషయముల ౧౯౦౭ నందును, నీలనైల్, టనాసరోవరముల నీరు వాడుకొనుటనుగూర్చి ౧౯౦౨-వ సంవత్సరమునందును, మరల

సరిహద్దులవిషయమున ౧౯౦౭ నందును, మరల దిగుమతులమీఁద సుంకము మున్నగువానివిషయమున ౧౯౦౯-వ సంవత్సరమునను సంధులు జరగియుండెను. ౧౯౦౪ న అమెరికాతో వ్యాపారవిషయకసంధి జరగెను. ౧౯౦౬ న ఇటలీ, ఫ్రాన్సుదేశములు తూర్పు దిక్కున సరిహద్దులవిషయమున సంధి చేసికొనెను. ౧౯౨౬, ౧౯౨౭ లందు హాలెండ్, జాపాను దేశములు క్రమముగా వ్యాపారిక, మైత్రి సంధులఁ జేసికొనెను.

టఫారీయొక్క ప్రయత్నమువలన నిపుడీదేశము 'లీగ్ ఆఫ్ నేషన్స్'నందు స్థానము వడసియున్నది. ౧౯౨౬-వ సంవత్సరమున రీజంటునకును, చక్రవర్తిని యగు జౌదియారాణికిని మనస్స్పర్ధలు కలిగెను. అంత రాజ్యములోని ప్రముఖులయాదేశానుసారము టఫారీ తన్నే రాజుగఁ బ్రకటించుకొనెను.

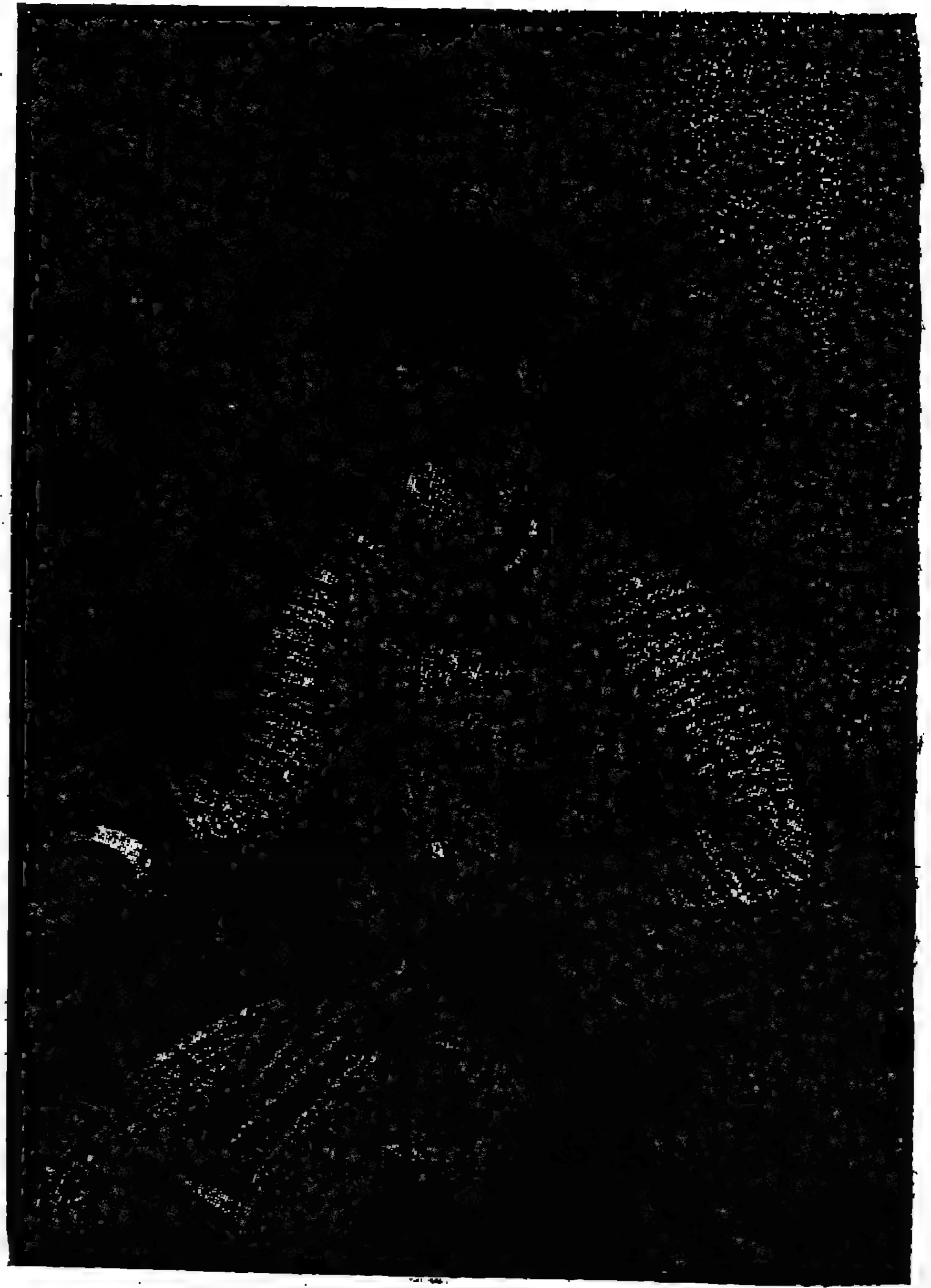
అబుతాలిబ్ కలిం — ప్రసిద్ధుఁడగు నొక ఈరాన్ దేశపుకవి. మొదట జహాంగీరుచక్రవర్తి కాలములో నితఁడు హిందూదేశమునకు వచ్చెను. తరువాత తనదేశమునకు మరలిపోయి షాజహానుపాదుషాకాలమున మరల ఢిల్లీకి వచ్చెను. షాజహా నితనికి గొప్పబిరుద మొసఁగి ధనాదికముతో విశేషముగ సమ్మానించెను. 'ఝఫర్‌నామా-ఇ-షాజహాన్' అనుపేర నితఁ డొకగ్రంథమును రచించెను.

అబుల్ ఆలా ఉల్ మా ఆరీ (౯౭౩-౧౦౫౭) — సిరియాదేశమున జన్మించిన ఒకగొప్ప అరబ్బీకవి. ఇతఁడు పసితనముననే తండ్రిని గోల్పోయెను. ఇది యైననాలుగేండ్లకే గ్రుడ్డితనము గూడ సంభవించినది. అయినను మిగుల పట్టుదలతో నితఁడు అలెప్పో, అంటియోక్, ట్రిపోలీ మున్నగు పట్టణములకుఁ బోయి యచ్చటిపండితులకడ చదువుకొని గొప్పపాండిత్యము గడించెను. అటుపై బాగ్దాదు పట్టణమునకు పోయి యచటఁ దనపాండిత్యమువలన గొప్పపేరు సంపాదించెను.

అబుల్ కాసిమ్ — కామ్రాన్ మీర్జాకుమారుఁడు, హుమాయూన్‌చక్రవర్తితమ్ముఁడు. క్రీ. శ. ౧౫౫౭-వ సంవత్సరమున అక్బరుచక్రవర్తి యితవిని గ్వాలియరుకోటలో ఖైదుచేసెను. తుదకు చంపించివైచెను.

అబుల్ ఘాజీబహదర్ (౧౬౦౫-౧౬౬౩) — ఇతఁడు ఖైవాప్రభుత్వమును కుమారునకు నొప్పగించి చెంగిస్‌ఖాను యొక్క వంశచరిత్రమును వ్రాసెను. అయ్యది జర్మన్, ఫ్రెంచి భాషలలోనికి తరువాత తర్జుమా చేయఁబడినది.

అబుల్ ఫజల్, షేక్ — అక్బరుచక్రవర్తికిఁ బ్రాణస్నేహితుఁడు, మంత్రి, చరిత్రలేఖకుఁడు. ఇతఁడు 'షేక్ ముబారక్' అను సంఘసంస్కర్తయొక్క కుమారుఁడు. ఈతఁడు ౧౫౫౧-వ సంవత్సరము, జనవరి ౧౪-వ తారీఖున ఆగ్రా పట్టణమందు జన్మించెను. అప్పుడు 'ఇస్లాంషా' రాజ్యము చేయుచుండెను. అబుల్ ఫైజీ అను కవి యీతని యన్న. ముబారక్ మహమ్మదీయమతమునందు పిచ్చినమ్మకము గలవాఁడు కాఁడు. అందుచే నితరమహమ్మదీయులవలన నాతని కపాయము కల్గునట్లుండినందున నాతఁడు తన పుత్రులను ఆగ్రాలోనే విడిచి పాఱిపోయెను. అన్నదమ్ములయిన అబుల్ ఫైజీ, ఫజల్ ఇద్దఱును తండ్రిమతానుసారముగనే పారసీక-అరబ్బీభాషల నభ్యసించిరి. పదునైదుసంవత్సరములు వచ్చువఱకే యీతఁ డెన్ని విద్యలనో సాధించి గొప్పపండితుఁ డనిపించుకొనెను. ఆతనిగుఱించి యాకాలమునం దొక కథ కలదు. 'ఇస్ఫహాని' అను నొక పూర్వకవిచే రచింపఁబడిన గ్రంథ మాతనికి దొరకెనఁట! అందలిపుట లన్నియు చినిఁగియుండెను. అతఁ డా సగభాగమును దనప్రజ్ఞచేఁ బూరించెను. తరువాత సంపూర్తిప్రతి యొకటి దొరకెను. దీనికి దానికిని శబ్దభేదము కొంత యున్నను మొత్తముమీఁద గ్రంథములోని భావము పోకుండ అబుల్ ఫజల్ దానిని పూరించె నని స్పష్టపడెను.

అబుల్ ఫజల్

ఈతఁడు మొదట నేకాంతవాసమునం దుండి కొందఱు శిష్యులకుఁ దన విద్య నేర్పుచుండెను. కాని ౧౫౭౪ లో నీతనికి ఈతని యన్నవలన అక్బరుచక్రవర్తితో స్నేహము గలిగి దినదినాభివృద్ధిని చెందెను. అప్పటికే యీతఁడు మహమ్మదీయులమతగ్రంథమైన 'కురాన్' మీఁద వ్యాఖ్య వ్రాసియుండెను. ఈతఁ డితరమహమ్మదీయులవలెఁ గాక అన్ని మతములయందును సమభావము గలవాఁడు, అన్ని మతములందును సత్య మున్న దనియు, ఒకమతముకంటె నింకొకమత మెక్కు డని చెప్పుటకు వీలు లే దనియు నీతని యభి

ప్రాయము. ఇతఁ డేకేశ్వరమతవాది; ఆకాలమందలి 'రామమోహన రాయ్' అనియే చెప్పవలెను. ఇతఁడు తన యభిప్రాయముల నన్నింటిని అక్బరునకు నేర్పి యాతనిని తనప్రజలలో నన్ని మతములవారిని సమత్వముతోఁ జూచునట్లు చేసెను. అక్బరు అన్ని మతములవారిని బిలిపించి మతసభలను జరపె నని మన మెఱుఁగుదుము. ఆసభల కీతఁడే కారకుఁడు. అందుచే నీతనిని మతావేశు లగు మహమ్మదీయులు హిందు వనియు, నాస్తికుఁ డనియు నిందించిరి. ౧౫౯౨ లో ఈతనికి రెండువేల మన్సబ్‌దారీ యియ్యఁబడెను. ఈతఁ డెల్లప్పుడును అక్బరుతోఁగూడఁ దిరుగుచుండెను. ఈతనితండ్రి యైన షేక్ ముబారక్ ౧౫౯౩ లోను, అన్నయైన ఫైజీ ౧౫౯౫ లోను కీర్తిశేషులయిరి. ౧౫౯౮ లో నీతఁడు సైన్యాధిపతిగ దక్షిణమున కంపఁబడెను. అచ్చట రాజపుత్త్రుఁ డైన మురాద్, సైన్యాధిపతి యైన ఖాన్‌ఖానన్ ఉండిరి. వారి యజాగ్రత్తవలనఁ గలిగిన లోపముల నన్నింటిని సవరించి గోదావరీనదియొడ్డున శిబిరము నిలిపి నాసిక తప్ప మిగిలిన పట్టణము లన్నియు సాధించి తన బంధువైన ఖాన్‌దేశపు రా జగు బహదూర్‌ఖాను పంపినలంచములను ద్రిప్పఁగొట్టి చాంద్‌బీబీతో ననుకూల మైన సంధి చేసికొని యక్బరును ఖార్‌గామునొద్దఁ గలసికొనెను. అంత నక్బ రాతని నాలుగువేలమన్సబ్‌దారు గావించెను. అసీరుగఢముయుద్ధములోను నీతఁడు తనపౌరుషముఁ జూపెను (౧౬౦౨). దక్షిణదేశమునందలి వ్యవహారములను జక్కఁబెట్టుటకై చక్రవర్తి ఫజలును మరలఁ బంపెను. అతఁ డచ్చట మిక్కిలి పౌరుషముఁ జూపి జాల్‌నాపురమును స్వాధీనపఱుచుకొని 'మన్నా' యనువానిని బాఱఁదోలెను. అతఁడు తిరిగి ఢిల్లీకి వచ్చుచుండఁగా రాజపుత్త్రుఁ డయిన సలీము (తరువాత జహాంగీరు చక్రవర్తి) ప్రేరణవలన బుందేలుఖండములోని 'అర్చా' రా జయిన బర్‌సింగుదేవుఁడు మోసముచే నీతనిఁ ద్రోవలోఁ జంపెను (౧౨ ఆగష్టు ౧౬౦౨). అతని తల అలహాబాదులో నున్న రాజపుత్త్రునికిఁ బంపెను. ఈ సమాచారము దెలిసి అక్బరు మిగుల దుఃఖించి రెండుదినములవఱకును పిల్లవానివలె నేడ్చుచు నిద్రాహారములు లేకయుండెను.

అబుల్‌ఫజల్ ఆకాలమునాఁటి గొప్ప సర్దారైనను అతనికీర్తి హిందూదేశమునం దాచంద్రార్కముండుట కాతని యున్నతోద్యోగము కారణము గాదు. అతనిచే రచియింపఁబడిన 'అక్బరునామా', 'అయినీ అక్బరీ' అను చరిత్రగ్రంథరాజములే యిందులకుఁ గారణములు. మొదటదానిలో అక్బరుచక్రవర్తియొక్క చరిత్రము సవిస్తరముగను, సుమనోహరముగను రాజ్యాభిషేక మైనతరువాత నలుబదియేడుసంవత్సరములవఱకు, అనఁగా అబుల్‌ఫజల్ మరణించినసంవత్సరమువఱకును వ్రాయఁబడియున్నది. రెండవదానిలో, అప్పటిరాజ్యవిధానమును, రాజ్యవిస్తారవివరమును, దేశమందలి యితర విశేషము లన్నియును వివరముగా వర్ణింపఁబడినవి. ఆకాలమందలి దేశచరిత్రమున కితనిగ్రంథములే ముఖ్యాధారములు. ఇతఁడు పంచతంత్రగ్రంథమునుగూడ పారసీకములోనికి భాషాంతరీకరించెను.

'మక్తుబాతి అల్లామి' అను నొక గ్రంథ మీతనిది గలదు. ఇందు నతనిచే గొప్పగొప్పవారికి వ్రాయఁబడిన యుత్తరములు సంగ్రహింపఁబడినవి.

మొత్తముమీఁద నితఁ డొక యద్వితీయపురుషుఁడు. సత్యసంధుఁడు, సర్వసముఁడు. అక్బరుయొక్క ఉత్తమోత్తమపరిపాలనమునకుఁ బ్రేరకుఁడు, కారకుఁడు.

అబుల్‌ఫరాజ్, మార్ గ్రిగరీజాన్ అబుల్ ఫరాజ్ (౧౨౨౬-౮౬) — ఈతఁడు హీబ్రూకుమారుఁ డని యర్థమిచ్చు 'ఎభ్రయా' యని సిరియనువారిచేఁ బిలువఁబడుచుండెను. కాని సామాన్యముగా సర్వత్ర ల్యాటిన్ నామమైన 'బార్ హీబ్రియస్' అనియే వ్యవహరింపఁబడుచుండెను. ఇతఁడు ఆర్మీనియాలోని మలాటియాపట్టణమున జనించెను. గ్రీకు, అరబ్బీ, సిరియాభాషల నభ్యసించినతరువాతఁ దత్త్వశాస్త్రము, వైద్యశాస్త్రము, దైవవిషయకశాస్త్రము నేర్చుకొనుటయందుఁ గృషి చేసెను. ఆంటియోక్ అను ప్రదేశమున విద్యాభ్యాసమును జేయుట ముగించి అచ్చటిమఠములోనే వైరాగ్యజీవనమును బ్రారంభించెను. ఇతఁ డనేకస్థలములయందు మతగురువు(బిషప్పు)గ నుండెను. సిరియాదేశమునందు జనించిన పండితప్రముఖులలోను, కవివరులలోను నితఁ డొకఁడు. ఇతని గ్రంథములలోఁ బ్రపంచచరిత్ర మనియెడిగ్రంథము ప్రధాన మైనది.

అబుల్ ఫేడా (౧౨౭౩-౧౩౩౧) — డెమాస్కస్ పట్టణమునందు జనించెను. మతమునకై దండయాత్ర చేసిన క్రైస్తవవీరులతోను, మంగోలియావారితోను జరిగినయుద్ధములయందు బాహుశక్తి చూపియు, కలముశక్తి చూపియు పేరు తెచ్చికొనియెను. ఇతఁడు హామాదేశమునకు సుల్తానుగ నుండెను గాని యీజిప్టుమామెలూక్‌సుల్తానునకు సామంతుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు చరిత్రమును, భూగోళమునుగూర్చి గ్రంథములను వ్రాసెను.

అబుల్ ఫైజీ (౧౫౪౭-౧౫౯౫) — ఈతనితండ్రి పేరు షేక్‌ముబారక్. అక్బరుచక్రవర్తియొక్క ముఖ్యమంత్రి యగు అబుల్‌ఫజల్ అనునతఁడు ఈఫైజీయొక్క తమ్ముఁడు. వీ రిద్దఱను అక్బరు చాల గౌరవించి గొప్పపదవులందు నియమించెను. చక్రవర్తియాస్థానపండితుఁ డగు ఘిజాలీ చనిపోయినపుడు (౧౫౭౨) ఆపదవి ఫైజీకి లభించుటయే కాక యాతనికి 'కవిచక్రవర్తి' యనుబిరుదు కూడ నొసంగఁబడెను.

అబుల్‌ఫైజీ అసాధారణప్రజ్ఞ గలవాఁడు. చరిత్ర, తత్త్వశాస్త్రము, వైద్యము, వ్యాసరచన, ఉత్తరములు వ్రాయుట — ఈవిషయములయం దీతనికి సమాను లెవ్వరును లేరు. 'నిజామీ' యనుగొప్ప పండితుఁడు రచించిన 'కంసా' అనుకావ్యమువలె నుండువానిని వ్రాయుటకై ప్రయత్నించి ఐదు గొప్పపద్యకావ్యముల నీతఁడును రచించి ప్రసిద్ధి కెక్కెను. అక్బరుకోరికపై రామాయణమును, మహా

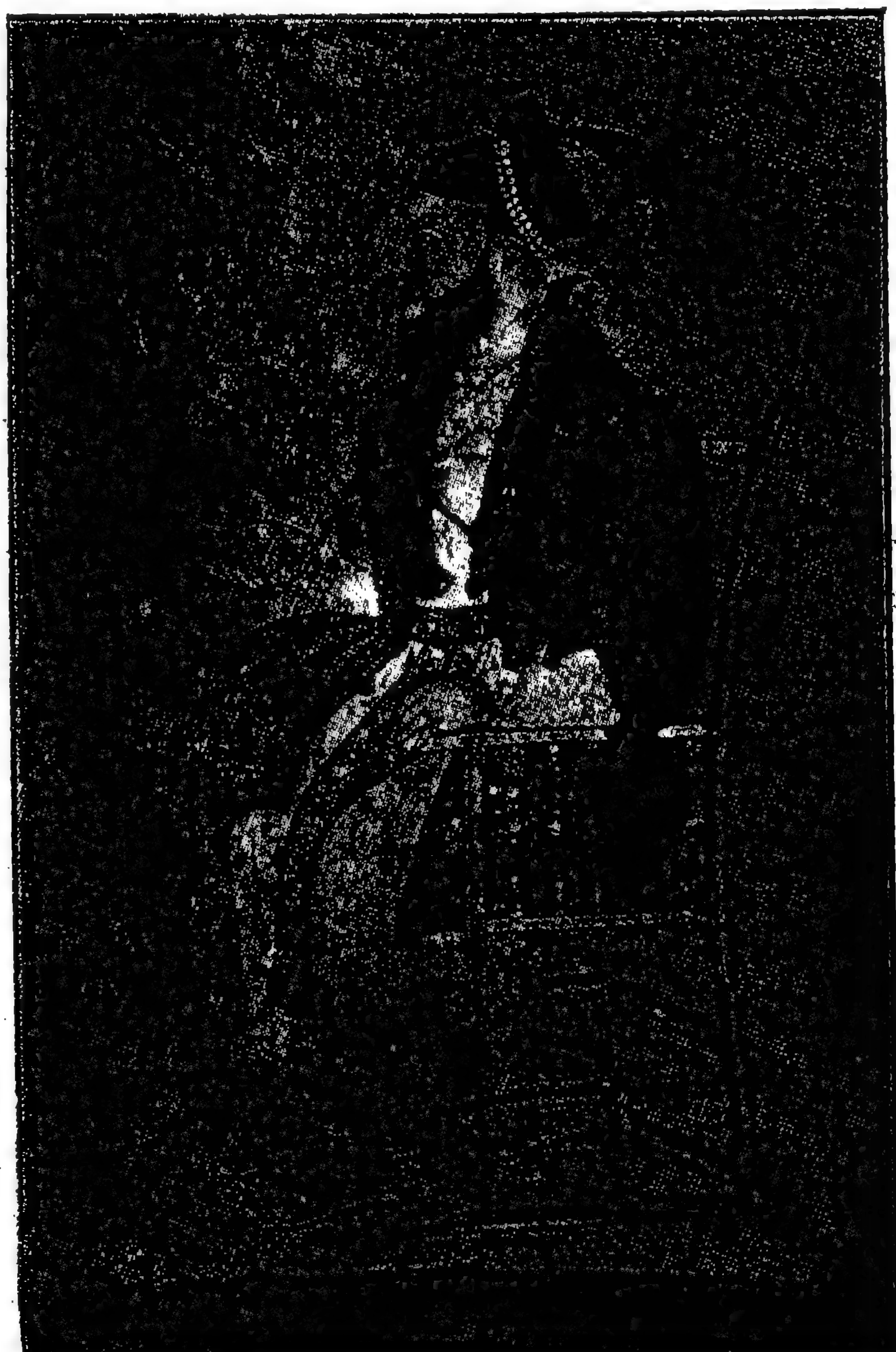
భారతములోని రెండుపర్వములను, పారసీక భాషలోనికి తర్జుమా చేసెను. నలదమయంతులకథ వ్రాసి దానికి 'నల్ దమన్' అనునామ మిడెను. సంస్కృతవాఙ్మయమును, హిందూజ్ఞానశాస్త్రములను జాల కృషి చేసి చదువఁ బ్రయత్నించినమహమ్మదీయులలో మొదటివాఁ డీ ఫైజీయె. ఈతఁడు భాస్కరాచార్యవిరచితము లగు బీజగణితమును, లీలావతీగణితమును, పారసీకభాష కనువదించెను. ఈతఁడు పారసీక భాషలోనికి సంస్కృతకావ్యములను, వేదాంతశాస్త్రములను పరివర్తనము సేయుటయే కాక తనంతట తాను కొన్నిపుస్తకములను వ్రాసెను. అబుల్ ఫైజీ వ్రాసినగ్రంథములలో మిగుల గొప్పది కురాను అను మహమ్మదీయమతగ్రంథముపై వ్రాసినవ్యాఖ్యానము. దీనిని రచించుట కీతఁడు చాల శ్రమపడెను. తనభాషలో ఇరువదియెనిమిది యక్షరము లుండఁగ చుక్కలు లేని పదుమూఁడక్షరములనుమాత్రమే ప్రయోగించి పుస్తకమును బూర్తి గావించెను. ఇట్టిగ్రంథమునే మఱియొకదాని నితఁడు రచించెను. ఈతఁ డరబ్బీభాషలోఁగూడ గొప్ప విద్వాంసుఁడు. ఈతఁడు సుమారు ౧౦౧ పుస్తకములను రచించెను. కొంతకాల మీతఁడు రాజతనయుల కుపాధ్యాయుఁడుగ నుండుటయే కాక రాజకీయవిషయములలోఁ జాల జోక్యము కలిగియున్నటులు కానవచ్చుచున్నది. ఈతఁడు కొంతకాలము రాయబారిగ నుండి అక్బరుమన్ననకుఁ బాత్రుఁ డయ్యెను. ఈసంగతి నీతఁడు 'బదౌనీ' యను చరిత్రకారునికి వ్రాసినలేఖలవలనఁ గనఁబడుచున్నది. ఈతఁడు బాల్యముననుండియు నుబ్బసమునకు లోనై దానివలననే మృతి నొందెను.

అబుల్ మాలీషా — ఈతఁడు అక్బరునొద్ద నొకప్పు డుద్యోగము చేసి, ఆతనితోఁ గలహించి, కాబూలుదేశమునకుఁ బాఱిపోయెను. అక్కడ 'మీర్జా మహమ్మదు హాకిము' అను అక్బరుసోదరుఁడే ఈతనిని కరుణించి తనయొద్ద గొప్ప ఉద్యోగమున నియమించెను. అంతియె కాక తనసోదరి యగు మెహరున్నిసాబేగమ్ అను నామె నీతని కిచ్చి పెండ్లిచేసెను. కాని ఈతఁడు అక్కడఁగూడ తన దుర్వృత్తి మానలేదు. ఏలాగుననైనను కాబూలురాజ్యము తాను సంపాదించుటకై ౧౫౮౫ లో హాకీముతల్లియు, తనయత్తగారును నగు నామెను చంపించెను. ఆమెభర్త పేరునకుమాత్రమె రాజు గాని ఈమెయే సర్వకార్యములను జూచుచుండెడిది. అట్టియసాధారణప్రజ్ఞ గలిగినయామెను జంపి, బాలుఁ డగు నామెతనయునకు తాను రక్షకుఁడ నని ప్రవర్తింపఁజొచ్చెను. అప్పటికిని ఆతనియుద్దేశ మాబాలుని వధించి వారసులు లేకుండఁ జేయుటయే. అప్పుడు తాను తప్పక రాజు కాఁగల ననుకొనెను గాని ఈతఁడు తలఁచినటులు జరగలేదు. ౧౫౮౫ లోనే బదక్షాన్‌దేశమునకు యువరా జగు మిర్జా సులైమాన్ అనునతఁ డీతని యుద్ధమున నోడించి, వధించి, ఆరాజ్యమును తనదేశమునకుఁ జేర్చుకొనెను. కాని ఆతఁడును కాబూలును రెండుసంవత్సరములుమాత్రమే పాలించెను.

ఈతనికి షబదీ యను కవిత్వసంబంధమైన బిరుదుపేరు కలదు. ఈతఁడు ప్రసిద్ధి వడసినవిద్వాంసుఁడు.

అబుల్ హాసన్ — ఈతఁడు జహాంగీరుచక్రవర్తికి ప్రధానమంత్రి. రాణి యగు నూర్జహాను ఈతనిసోదరి. ఈతనికి ముగ్గురు కొమార్తెలును, నలుగురు తనయులును కలిగిరి. మొదటి కూఁతు రగు ముమ్‌తాజ్ మహల్ జహాంగీరుకుమారుఁ డగు షాజహానున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడెను. ఈతనికుమారులు కడు ప్రసిద్ధిగొన్నవారలు. ఆలంగీరుచక్రవర్తికి ఈ హాసన్ మతవిషయక గురువుగా నుండెడివాఁడు. ఈతఁడు ౧౬౪౧-సంవత్సరమున లాహోరులోఁ జనిపోయెను.

ఆబుల్ హాసన్ కుతుబ్ షాహ (౧౬౭౨ - ౧౬౮౭) — ఇతఁడు గోలకొండలోఁ బ్రభుత్వముచేసిన కుతుబ్ షాహి వంశములోని చివరనవాబు. అబ్దుల్లా కుతుబ్ షాహ అను ఆఱవ నవాబున కీతఁడు మేనల్లుఁడు. ఆతనికూఁతునుగూడ వివాహ మాడి యాతనితరువాత గోలకొండరాజ్యమునకు నవా బయ్యెను. ఇతని కవిత్వసంబంధమైననామము తానాశాహ. ఇతనినే మనవారు తానీషా

సుల్తాన్ అబుల్ హాసన్ తానీషా

యందురు. ఇతనియొద్దను అక్కన్న మాదన్న లను వారలు మంత్రులుగ నుండిరి. శివాజీ దక్షిణమున జయింపఁబోవుసమయమున హాసన్‌తో సంధిచేసికొనిపోయెను, అందువలన వైరముని విజాపురము

నవా బగు అబ్దుల్‌కరీం జిలేర్‌ఖానుతో గలసి గోలకొండపై దండెత్తెను. కాని మంత్రులసాహాయ్యముచే తానీషా శత్రువుల జయింపఁ గలిగెను. అందుచే నీమంత్రుల నెటులయిన నాశనము నొందింపవలెనని పట్టుపట్టిన వైరులతోడ్పాటుతో ఔరంగజేబు గోలకొండకు ఏడు నెలలు ముట్టడివేసి ౧౬౮౭లో ఈరాజ్యమును జయించి తానీషాను చెఱఁబట్టి (౨౨-వ సెప్టంబరు) దౌవులతాబాదుదుర్గమున చెఱసాలలో నుంచెను. ఇతఁడాదుర్గమునీఁదనే ౧౭౦౪-వ ప్రాంతమున మృతుఁడయ్యెను. ఇతఁడు దక్షిణదేశపుహిందూస్తానీభాషలో రసవంతమైన కావ్యములను జెప్పెను.

అబూ అబ్దిల్లాహ అహమద్ ఇబ్న హంబాల్ — ఇతఁడు సున్నీముసల్మానులలోని నాలుగవ సనాతన సంప్రదాయముయొక్క స్థాపనాచార్యుఁడు. క్రీ. శ. ౭౮౦-వ సంవత్సరమున బాగ్దాదునగరమందు జన్మించెను. ఇతఁడు యాజీద్ ఇబ్న హారూన్, యాహ్యా ఇబ్న సౌదు లనువారియొద్ద విద్యాభ్యాస మొనరించెను. క్రీ. శ. ౮౧౧-వ సంవత్సరమున అశాఫీ యను విద్వాంసుఁడొకఁడేతెంచి బాగ్దాదునం దుపదేశము లొసంగుచుండ నితఁడాయనవ్యాఖ్యానముల నాలకించుచుఁ గాలక్రమమున లౌకిక పారమార్థికవిద్యలం దత్యంతనైపుణ్యమును గాంచెను. మహమ్మదుయొక్క నీతివాక్యములు లక్షకంటె నెక్కుడుగ నితనికిఁ గంఠస్థములై యుండెను. ఇంతలో కురాను అనాది యని కొందఱును, సాదియని కొందఱును వాదింప నితఁడనాది యనువారిలోనివాఁడగుటచేతను, దత్కాలపుఖలీఫా రెండవపక్షమువాఁడగుటచేతను నితనిం జెఱసాలయందుఁ బెట్టించెను. కాని యీఖలీఫాయనంతరము సింహాసన మెక్కిన ఖలీఫా యుదారస్వభావుఁడగుటవలనఁ బరమతసహన మను నీతి నుపదేశించి తనతండ్రి కారాగారమునఁ బెట్టించినవారి నందఱను విడిపించెను. అప్పుడీహంబాలునిగూడ విడుదల చేయుటయే కాక ఖలీఫా తనదర్బారులోనికిఁ బిలిపించి మిగుల సమ్మానపూర్వకముగ వెయ్యిమొహిరీలను గానుకగ నర్పింప నితఁడు వాని నంగీకరింపఁడయ్యెను. పిదప నితఁడు ఇమాముపదము నొంది సంసారముననుండి విరక్తుఁడై యేకాంతమునఁ గాలము గడపుచు ౭౫ సంవత్సరముల ప్రాయమున కాలధర్మ మందెను. ఇతనియంతిమసంస్కారావసరమున ౮ లక్షలపురుషులు, ౬౦ వేలస్త్రీలును నితనివిమానము వెంటఁ బోయిరి. ఇతనిమరణమును గాంచి తత్ప్రభావమున ౨౦ వేలమంది యూదులు, క్రైస్తవులు మహమ్మదీయమతము నవలంబించినట్లు చెప్పుదురు. ఇతని తరువాత నితనియనుయాయులు నూఱుసంవత్సరములపర్యంతము బలశాలులై యుండిరి కాని పిదపఁ గ్రమక్రమముగ క్షీణించిపోయిరి. ఇప్పుడు వీరలు అరాబియాదేశములో నచటనచటఁ గానవచ్చుచున్నారు. ఇతనిగ్రంథములలో ముఖ్యమైనది మసనద్ అనునది యొకటి. ౭,౫౦,౦౦౦ సంప్రదాయములలోనుండి యేర్పఱిచి వ్రాసిన ౩౦,౦౦౦ సంప్రదాయములవిషయము లిందుఁ గలవు. ఇంద్రియములలోఁబఱచికొనువిషయమునఁగూడ నితఁడొకగ్రంథమును వ్రాసియున్నాఁడు. ఇస్మాయిల్ అల్‌బుఖారీ, మజ్లీం ఇబ్న దావూద్, అనువార లితనిశిష్యులే. ప్రస్తుతము వాహిబీ లనువారు హంబాలుని యుపదేశములను గొంతవఱకనుకరింతు రని చెప్పుదురు.

అబూ అబ్దిల్లాహ మలిక్ ఇబ్న అనాస్ — సున్నీమహమ్మదీయులలో వేఱొక సంప్రదాయమునకు జన్మదాత. క్రీ. శ. ౭౧౬-వ సంవత్సరమునం దితఁడు మదీనానగరమున జన్మించి మహమ్మదుయొక్క ప్రత్యక్షానుయాయి యగు సాహాల్ ఇబ్న సద్ చేయునుపదేశములను గ్రహించెను. ఇతఁడును బ్రఖ్యాతి నొందిన విద్వాంసుఁడు. కొన్నికొన్ని విషయములలో మతభేదము లుండినప్పటికి నితఁడిమాం అబూ హనీఫాతో మైత్రిగలిగి యతనితోఁ బ్రసంగములను జేయుచుండెడివాఁడు. ఖలీఫా హారూన్-అల్-రశీదు మదీనాదర్శనార్థ మేఁగినసమయమున నీయననుగూడ సందర్శించి తనకును, దన కుమారులకు నుపదేశ మొనరింపుఁడని వేఁడుకొన నితఁడు వారిదగ్గఱకుఁ బోనొల్లనందున ఖలీఫా తనకొడుకుల నీయనకడ కంపెను. సంప్రదాయపుతగాదాలలో నితనితీర్మానమున కెదురాడువారు లేరు. అంతిమదినములలో నితఁడు వారమునకు మూఁడుదినములుమాత్రమే భోజనమును చేయుచు మతగ్రంథావలోకనముతోడను, ఈశ్వర ధ్యానముతోడను కాలము గడపియుండెను. ౮౯ సంవత్సరముల ప్రాయమున నితఁడు దేహము విడనాడెను. ఉత్తరాఫ్రికా, బార్బరీ యిలాకాలలో నితనివాక్యములు ప్రమాణములుగ గ్రహింపఁబడుచున్నవి. ఇతనితరువాత సున్నీలలో మఱియొకతెగను స్థాపించిన అస్‌శఫీ యితనిశిష్యుఁడే. ఇతఁడు రచించిన ముఖ్యగ్రంథము మువత్తా. ఇదియే యీయనయనుయాయులకుఁ బ్రమాణగ్రంథము.

అబూ అలీకలందర్ — ఒక గొప్పముసల్మానుసాధువు. ఇతఁ డెన్నియో యద్భుతములఁ జేసి చూపుచుండువాఁడు. ఈరాక్ దేశ మితనిజన్మస్థానము. కాని హిందూదేశమునందలి పానిపట్టునగరమున నెల్లప్పుడును నివసించుచుండెను. క్రీ. శ. ౧౩౨౪-వ సంవత్సరమున పానిపట్టునగరముననే తుద కితఁడు మరణించెను. అబూఅలీకలందర్ సమాధి చాలఁ బవిత్రముగ భావించి నేఁటికిని ఎందఱో ముసల్మానులు దానిని బూజింపఁబోవుచుందురు.

అబూకిర్ — ఈజిప్టుదేశముయొక్క ఉత్తరతటమున అలెగ్జాండ్రియానగరమునకు నీశాన్యముగ ౧౮౮ మైళ్లమీఁదఁగల యొకరేవుపల్లె. దీని నానుకొని ఈజిప్షను - రోమక - గ్రీకు - పురాతన శిథిలస్థానము లనేకములు గలవు. ఈపల్లియప్రక్కనుండు అఖాతముచే నిది సుప్రసిద్ధము. అందు ఫ్రాన్సుదేశమునందలి విప్లవవిగ్రహకాలమున ఫ్రెంచివారి నావికాసైన్యములకును, నాయకరత్నములలో నొక్కఁడగు నెల్సనుచే నడుపఁబడిన ఆంగ్లేయనావికాసైన్యములకును బోరయ్యె. ఆంగ్లేయులు విజయు లయిరి. ఆయుద్ధమును నైలుయుద్ధ

మని వ్యవహరించుట కలదు. అబూకిర్ ప్రాంతముల నాసమయమున మఱి రెండుయుద్ధములు జరగెను.

అబూతలిబ్ — మహమ్మదుయొక్క పితృవ్యుఁడు. ఇతఁడు మహమ్మన్ యొక్క సంరక్షకుఁడుగఁ గొంతకాల ముండెను. ఇతఁ డలీజనకుఁడు. ముసల్మానుమతము నితఁడు స్వీకరించియుండ లేదు. కాని ౪౦ సంవత్సరములపర్యంతము మహమ్మదునకు విశ్వాస పాత్రుఁడుగ నుండి యతనిఁ గాపాడెను. మహమ్మదీయశక మారంభించుటకు మూఁడుసంవత్సరములు ముందుగనే యితఁడు కాలధర్మము నందెను.

అబూతలిబ్ ఖాన్, మిర్జా — ఈతఁడు తురుష్క వాఁడు. ౧౭౫౨ లో లక్నోనగరమున జన్మించెను. నవాబ్ అసఫుద్దౌలా యనునతనియొద్ద ౧౭౭౫ లో ఉద్యోగమునకు ప్రవేశించెను. కొంతకాలముతరువాత నాపనిని వదలుకొని గోరఖ్ పురపుకలెక్టరు నొద్దను కొలువునకుఁ జేరెను. తరువాత నీతఁడు కొంతకాలము లక్నో నగరమునకు రెసిడెంటుగ నున్న మిడిల్ టన్ అను ఆంగ్లేయునియొద్దను ప్రవేశించెను. అప్పు డీతఁడు రాజా బల్బదారుసింగు అనునతని జయించుటలో, ఇంగ్లీషువారికి చాల సాయము చేసెను.

ఈతనికి కొన్ని ఇక్కట్టులు తటస్థించుటచే ౧౭౯౯ లో ఇంగ్లండునకు ప్రయాణ మయ్యెను. లండనునగరమున, ఈతఁడు 'పారసీకయువరాజు' అనుబిరుదముతో సంచరించి చాలగౌరవింపఁ బడెను. ఆతఁ డక్కడ నున్నకాలములోను, ఐరోపాలో సంచారము గావించిన ఇతరప్రదేశములలోను తాను చూచి గమనించి తెలిసికొనినవిషయములను ఒకపుస్తకమున వ్రాసి యుంచుకొని, తిరిగి ఇండియాకు వచ్చినతరువాత ౧౮౦౩ లో క్షప్తపఱిచి ప్రకటించెను. వానిని లండనునగరవాస్తవ్యుఁ డగు చార్లెసు స్టీవార్టు ౧౮౧౪ లో ఇంగ్లీషుభాషలోనికి భాషాంతరీకరించెను. ఈతఁడు ౧౮౦౬ ప్రాంతమున చనిపోయెను.

అబూదావూద్ — ఇతనియసలుపేరు సులైమాన్ ఇబ్న అల్ అశాస్ అల్ సిజిస్తానీ. క్రీ. శ. ౮౨౪-వ సంవత్సరములో బసరానగరమున జన్మించెను. సున్నిసంప్రదాయములవిషయమున నితఁ డాఱు మంచిగ్రంథముల సంగ్రహించియున్నాఁడు. వానిలో నైదులక్షులసంప్రదాయములనుండి యేఱిన ౪,౦౦౮ సంప్రదాయములంగూర్చిన వివరములు కలవు. ఇతనిమరణకాలము క్రీ. శ. ౮౯౭.

అబూబకర్ (౫౭౩-౬౩౪) — ఇతఁడు గజసంవత్సరానంతరము రెండున్నరయేండ్లకు, అనఁగా క్రీ. శ. ౫౭౩ లో మక్కానగరమునందు కొరైషుజాతికిఁ జెందిన 'బానితాయమ్' వంశమందు జననమందెను. అబూబకర్ తండ్రిపేరు ఓథ్మన్; కాని యాతఁడు అబూ కుహాఫా యని ప్రఖ్యాతి కెక్కియుండెను. ఇతయసలుపేరు అబ్దుల్లా. అబూబకర్ (ఒంటెపిల్లలతండ్రి) అను పేరు ఏకారణమున నితనికి వచ్చినదియుఁ దెలియదు. క్రీ. శ. ౫౭౦-వ సంవత్సరములో ఈమెను ఇలాకాయొక్క అబిసీనియన్ గవర్నరగు అబ్రాహ్ ఏనుఁగులదండుతో మక్కాను ముట్టడించియుండుటవలన నావర్షమునకు గజసంవత్సర మని పేరు వచ్చినది. పైగంబరునోట నుండి వెలువడిన ప్రతివాక్యమును సత్య మని బుజువు చేయుచుండినందున నితనికి అస్ సిద్ధిక్ అను పేరు గలిగినది. మహమ్మదు పెండ్లియాడినవారిలో నితనికూఁతురైన అయేషాయొక్కతయె కన్య గావున నితనికి కన్నెతండ్రి యనుపేరు కలిగెను. మఱియుఁ నితనికి 'అటిక్' (ముక్తుఁడు) అను బిరుద ముండెను. నరకాగ్నినుండి ముక్తుఁడైనందుననో, లేక సుందరాకృతి గలిగియుండుటనో యితని కీముక్తుఁ డనుబిరుదము వచ్చిన దని యనుమానింపఁబడినది. ఆకాలమున మక్కాను బరిపాలించునధికారము పదివంశములవారికి ఉండియుండెను. వానిలో అబూబకర్ వంశ మొకటి. మృత్యుదండనమువంటి గొప్పగొప్ప (నేరములలో) శిక్షల విధించుట కధికారము వీరివంశమునకే యుండెడిది. ఇతనికాలమం దితఁడే యట్టిదండనముల విధించుచుండెడివాఁడు.

మహమ్మదీయమతము నవలంబించుటకుఁ బూర్వ మితనిసమాచార మంతగఁ దెలియదు. కాని యప్పటి కొన్నిఘటనములవలన నితఁడు విగ్రహములను బూజించువిషయమున విముఖుఁడుగ నుండినట్లె తెలియుచున్నది. ఒకనాఁ డితనితండ్రి ఇతని నేదో విగ్రహము చెంతకుఁ గొంపోయి దానికి నమస్కారము గావింపు మనియు, నది పూజార్హమైన దనియు వచింప నితఁడు వెనుకాడక తండ్రియాజ్ఞను బాలించెను. కొంతవడి కితనిజనకుఁడు కనుమఱుఁగైపోవుటచే నితఁ డావిగ్రహమును సమీపించి తన కాఁకలిగ నుండినందున నాహార మొసఁగు మనియు, ధరించుటకు వస్త్రముల నిమ్మనియు వేఁడి ప్రతివచనము గానక కినిసి రాతిని చేతఁ బూని పూజార్హమగు పదార్థమ వగుదువేని కాచుకొమ్మని నుడువ నందులకును ప్రతివిధాన మేమియు నగపడనందునఁ జేతిలోనిరాతిని దానిమొగముపైఁ గొట్టనది నేలఁ గూలెనఁట. ఇట్టియభిప్రాయములు గలిగియుండినవాఁ డగుటవలననే మహమ్మదు నూతనమతావిష్కారమును జేయ నితఁడు వెంటనే యతనియనుయాయియై తనసర్వస్వమును నాధర్మమునకై ధారపోసెను.

ఇతఁడు పొడుగుపాటి పలుచని శరీరమును, స్నిగ్ధములైన నేత్రములును, నెత్తయిన నుదురును గలిగి సుందరరూపమున నొప్పుచుండెడివాఁడు. మొట్టమొదట నితఁడు వస్త్రములవ్యాపారమును జేయుచు నందువలన నమితమైన దానధర్మము లొనరించుచుఁ బేరుప్రతిష్ఠలను గాంచెను. ఇస్లాము నవలంబించినపిదప నెందఱినో దాసుల - ముసల్మానుమతమును స్వీకరించుటచే నన్యమతస్థులక్రింద బాధపడుచున్న వారల - దాసత్వమునుండి ముక్తులఁ గావించెను. ఒకపుడు వైరులవలనిభయ మెక్కుడుకాఁగా 'థర్' అనుపేరుగల గుహలో దాఁగికొనియుండ నితనికిని, నితనిగురు వగు మహమ్మదునకును పాలను

సమకూర్చిన 'అమీర్ బిన్ ఫోహేయరా' అనునతఁడట్లు విడిపింపఁబడినదాసులలో నొకఁడు. నూతనమతావలంబనముతరువాతఁ దన సంపత్తిని జాలమట్టునకా ధర్మప్రచారమునిమిత్తమే వినియోగించియుండుటంజేసి ప్రథమమున నలువదివేలవర్హములు గలిగియుండిన యితనిదగ్గఱ మక్కానుండి మదీనాకుఁ బాఱిపోవుసమయమునఁ గేవలము ౫,౦౦౦ ల దర్హములుమాత్ర ముండెనట! ఇతనివితరణమునుగుఱించి మఱియొక ప్రసిద్ధమైనగాథ కలదు. దాన మొనరించుటలో నితనిని మించవలయు నని ఓమ రెల్లప్పుడును దలఁచుచుండెడివాఁడు. ఒకసమయమున ధర్మకార్యముకొఱకు యథాశక్తి ద్రవ్యము నొసంగుఁడని మహమ్మదు తనవారి నందఱ నడుగఁ గలిగినవారు తోఁచినలాగున ధనము నిచ్చిరి. ఓమరు తనయావదాస్తిలో సగము పైగంబరువశము గావించి యీతడవఁ దప్పకుండ అబూబకరును మించెద నని సంతసించుచుండెను. అనంతరము జరగిన ఇష్టాగోష్ఠియందు, అందఱితోపాటు అబూబకరునుగూడ సొంతమున కేమి నిలువ చేసికొంటి వని పైగంబ రడిగెను. ఇతఁ డల్లాను, పైగంబరును దనవారికై నిలువచేసికొంటి నని వచింప నది విని ఓమరు లజ్జాక్రాంతుఁ డయ్యెనఁట.

అస్‌సిద్దికుయొక్క దయాధర్మనిష్ఠ లత్యంత ప్రశంసనీయములైనవి. మహమ్మ దొకనాఁడు దనసభ్యుల నవలోకించి,

'మీలో నెవరైన నీదినమున నుపవాసవ్రత మాచరించితిరా?'

'మీలో నెవరైన నీదినమున బీదల కన్న మిడితిరా?'

'మీలో నెవరైన నీదినమున రోగులను సేవించితిరా?'

అని మమ్మా అడుగ మూఁడుపర్యాయములును 'నే' నని అబూబకరే ప్రత్యుత్తర మొసంగ పైగంబ రానందభరితుఁడై యతనికిఁ దప్పకుండ స్వర్గము లభించు నని నుడివెనఁట!.

ఇతని నిరాడంబరత్వము, దరిద్రరోగిపరిచర్యనుగూర్చినగాథలు మఱికొన్ని గలవు. మదీనావీథులనడుమ నొక మాఱుమూలప్రదేశమందుఁ గన్నులు లేని బీదముదుసలిస్త్రీ యొకతె నివసించుచుండెను. ఆదినములలో అబూబకరు ఖలీఫాగా నుండి ముసల్మానుప్రజలను బాలించుచుండెను. ఓమరున కాముదుసలివార్త తెలియ నతఁడు స్వయముగఁ బోయి యామెకుఁ గావలసినయవసరముల సమకూర్చి వచ్చుచుండెడివాఁడు. కొన్నిదినము లైనతరువాతను దనకంటె ముందుగ నెవరో వచ్చి యామెను విచారించి పోవుచుండినటు లతనికిఁ బొడకట్టినది. అంత మఱునాఁడు ఓమ రావార్తను దెలిసికొనవలె నను నభిప్రాయముతోఁ బ్రతిదినమునకంటెను ముందుగ నచటి కేఁగ నచటి కప్పటికే ఖలీఫా వచ్చియుండెను. అప్పు డతనికిఁ గలిగిన విస్మయమునకు మేర లేకుండెను.

సిరియాదేశముపై దండెత్తి పోవుసమయమున సేనానాయకుఁడగు ఓసామా గుఱ్ఱము నెక్కి నడచుచుండ నతనితో నాయుద్ధసంబంధమైన విషయముల ముచ్చటించుచు ఖలీఫా పాదచారియై యతని ప్రక్కను నడచిపోవుచుండెను. అప్పుడు సేనానాయకునకు సిగ్గయి గుఱ్ఱమునుండి దిగఁబోవ ఖలీఫా యతనిని వారించి తాను భగవంతుని మార్గముపై నడచుచుండినందునఁ దప్పేమియు లే దని యతనిని సమాధానపఱిచెను. ఇంత యెందుకు? బాలికలు మేఁకలపాలు దీయునపుడు ఖలీఫా సామాన్యమానవునివలె వారికిఁ దోడుపడుచుండెడివాఁడు.

ఇతఁడు మంచివిద్వాంసుఁడు. తనకాలములోఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన వక్తలలో నొకఁడు. కురా నంతయు నితనికిఁ గంఠస్థముగ వచ్చియుండుటచే మహమ్మ దనేకపర్యాయములు అబూబకరును ఇమాంగావింపవలయు నని ప్రయత్నము చేసెను.

అదిగాక ఆకాలమున నరేబియాదేశములో నివసించుచువచ్చిన జాతులయొక్కయు, వంశములయొక్కయు నితివృత్తములను అబూబకరు బాగుగ నెఱిఁగియుండెను. స్వప్నములోఁ గనుపడినవిషయములను విశదీకరించుటయం దితనితోఁ దులఁదూఁగువారు మహమ్మదు తక్క వేఱొకరు లేకుండిరి. ఒకనాఁ డితనికూఁతు రగు అయేషాకు ముగ్గురు చంద్రులు తనయింటిలో దిగినట్లు స్వప్నము రాఁగా నామె దానిని దండ్రి కెఱిఁగించెను. అతఁ డది విని యామెయింటిలో ముగ్గురు ప్రఖ్యాతపురుషులు పాతిపెట్టఁబడుదు రని వచించెను. ఇతఁడు చెప్పినది కాలాంతరమున నిజముగనే తేలినది. ఎట్లనఁగా మహమ్మద్, అబూబకరు, ఓమరు - వీరు ముగ్గురు నామెయింటియందే భూస్థాపనము గావింపఁబడిరి.

కొంతకాలమునకు మహమ్మదుసాహబున కొకస్వప్నము కలిగెను. అందులోఁ దాను, అబూబకరు ఇరువురు నొకనిచ్చెనమీఁదుగ నొకరికంటె నొకరు ముందుగఁ బై కేఁగవలయు నని ప్రయత్నించి తుదకుఁ దానే ౨౫ అడుగులవ్యత్యాసముతో మొదట పై కేఁగెను. ఈవార్త నతని కెఱిఁగింపఁగా నతఁ డొ నని తనకంటె ౨౫ సంవత్సరములు ముందుగఁ బైగంబరు పరలోకమున కేఁగు నని వక్కాణించెనఁట! తరువాత నటులే జరగినది.

తాను నమ్మిన ధర్మప్రచారమునిమిత్త మితఁడు తనసర్వస్వమును వెచ్చించి దారిద్ర్యమును స్వీకరించెను. ఖలీఫాపదము నందియు నితఁడు ముతకపిండిని దినుచు, ముతకవస్త్రముల ధరించుచుఁ దన కాలము నంతయుఁ గడపెను. పైగంబరుమరణానంతరము ముసల్మానుల కందఱకు నాయకుఁడుగ నెన్నుకొనఁబడినతరువాత మఱుసటిదినమున నితఁడు తనయింటికిఁ గావలసినవస్తువులను దెచ్చికొనుటకై యథాపూర్వము మార్కెట్టునకుఁ బోవుచుండ మార్గమధ్యమున ఓమరు తటస్థపడి యితనిని వెనుకకు మరల్చి కోశాధ్యక్షునియొద్దకుఁ గొనిపోయి యతనికి, నతనికుటుంబమునకును గావలసినవానివిషయమునఁ గట్టుదిట్టములను జేయించెను. బ్రతికి యున్నంతకాల మిట్లు సామాన్యజీవనము గడపి యవసానకాలమునఁ దనయొద్ద మిగిలియుండువస్తువుల నన్నింటిని ఓమరునకుఁ బంపవలసినదిగఁ దనకూఁతున కాజ్ఞాపించెను.

దయాధర్మములయెడల నింత భయము గలిగి యింతటి శాంతచిత్తుఁడై యుండియు నితఁడు ధైర్యసాహసములందుఁ గొఱఁతపడి యుండలేదు. మతప్రచారము సేయఁగడఁగిన మొదటిరోజులలో పైగంబరున కనేకులు ప్రబలశత్రువు లుండిరి. అబూబకరు తనప్రాణములకు తెగించియు నతని రక్షించుచుండెడివాఁడు.

బద్రుయుద్ధములో నితఁడు మహమ్మదునకు ఛాయగ నుండి ఖొరైషులయాక్రమణమునుండి కాపాడెను. మక్కాయందు రాజవిద్రోహ మెక్కుడుగ నుండ మదీనాసైతము తగినస్థితిలో లేనిసమయమున విదేశ మగు సిరియాపై దండయాత్రకుఁ బంపెను. మహమ్మదు మరణానంతరము మక్కావాసు లించుక ధర్మవిముఖు లగునట్లు గన్పింప వారితో సంధి గావించుకొందమని ఓమరుసలహా నీయ నితఁ డందులకు సమ్మతింపక ధైర్య మవలంబించియే తనకార్యమును సాధించుకొని విముఖులైనవారి నందఱను మరల మార్గములోనికిఁ దెచ్చెను. ఇంకను నితనిధైర్యసాహసముల వెలిఁబఱుచుటకితనికాలమున జరగిన యనేకజయసమేతములైన యుద్ధములే కారణము.

మహమ్మదుమతము నవలంబింపకపూర్వమే యితని కిద్దఱు భార్య లుండిరి. వారిలో నొకతె కాతిలా. ఈమెజనకునిపేరు అబ్దుల్ ఉజ్జా. ఈమెవలన నితనికి అబ్దుల్లా యనుకొడుకును, ఆసమా యను కూఁతురును గలిగిరి. రెండవభార్య అమీరుయొక్క కూఁతురు రుమాన్. ఈమెవలన అబ్దుల్ రహమాన్ అనుకొడుకును, అయేషా యనుకూఁతురును జనించిరి. ఇస్లాముమతమును స్వీకరించినతరువాత మదీనాలో మఱియిద్దఱు భార్యలను బెండ్లాడెను. ఖారిజా అన్సారికూఁతు రగు హబీబా. ఈమెవలన 'ఉమ్మకుల్తుమ్' అనుకుమారుఁడు పుట్టెను. ఆమీనుకూఁతు రగు ఆసామా యితనినాల్గవభార్య. ఈమెయం దితనికి మహమ్మ దనుకుమారుఁడు గలిగెను. కాతిలా తప్పఁ దక్కినవా రందఱు నితనిమరణానంతరమునఁగూడ జీవించియుండిరి.

అబూబకర్ తుఘ్లక్ — తుఘులక్ వంశీయుఁడైన ఫిరోజ్ షాచక్రవర్తిమనుమఁడు. జఫరుఖాను అనునతనికుమారుఁడు. క్రీ. శ. ౧౩౮౯-వ సంవత్సరములో ఘియాసుద్దీన్ తుఘులక్ వధింపఁబడినతరువాత నితఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తి యయ్యెను. పదునెనిమిదినెలలకాలమే యితనిపరిపాలనము సాగినది. అటుపై నితనిపినతండ్రి యైన మహమ్మదు తాను చక్రవర్తి యైనట్లు చాటించి కాంగ్డాలోని నాగర్కోటనుండి సైన్యమును దీసికొని ఢిల్లీ దెసకుఁ బయనమయ్యెను. తుదకు మహమ్మదే జయించెను. అబూబకర్ మేవాడదేశమునకుఁ బాఱిపోయెను. కాని పట్టువడి మీరటులో ఖైదీగా నుంపఁబడెను. తుద కాయవస్థలోనే మరణించెను.

అబూలహాబ్ — అబూముత్తలిబ్ యొక్క కుమారులలో నొకఁడు. మహమ్మదుయొక్క పితృవ్యుఁడు. ఇతఁడు మహమ్మదునకు బద్ధవైరి. ఇతఁ డతని నవీనమతము స్థాపితముకాకుండుటకై తనయావచ్ఛక్తిని వినియోగించెను. ఇతనియసలుపేరు అబ్దుల్ ఉజ్జా. కాని యగ్నిజనకుఁ డనునర్థ మిచ్చునీపేరు నితనికి మహమ్మదే ప్రదానము చేసియుండెను. పైగంబ రొకపర్యాయము తనదైవసందేశమును వినిపించుటకై బంధుగుల నందఱను బిలిపించి వారల కుపదేశముం జేయుచుండ నబూలహాబ్ మహమ్మదుని దిట్టి రాతితోఁ గొట్టఁబోయెనఁట. దానిపై నితనిని శపించుచు నుడివినమహమ్మదువాక్యములు ఖురానులో నుదాహరింపఁబడియున్నవి. బద్రునందు జరిగినయుద్ధములోఁ దనవారికిఁ గలిగినయపజయమువలన ఖిన్నుఁడై లహాబ్ మరణించెను. ఖురానునందుఁ బేర్కొనఁబడిన మహమ్మదుదేహసంబంధులలో నితఁ డొకఁడు.

అబూసింబేర్ — ఆఫ్రికాదేశమునందలి నైలునదీతీరమున న్యూబియాదేశమునందుఁగల ఒకదేవాలయము. ఇందుఁగల సూర్యునివిగ్రహము ౬౫ అడుగులయెత్తు గలిగియుండును.

అబూహనీఫా — సుప్రసిద్ధుఁడైన సున్నీ ఇమాము. వారిలో హనీఫాసంప్రదాయమున కాదికర్త. ఇతని తండ్రిపేరు సాబీతు. జన్మస్థానము కూఫానగరము. ఇతఁ డానగరమునఁ బట్టువ్యాపారముం జేయుచుండెడివాఁడు. ఇతనిపితామహుఁడు కాబూలు నివాసి యని వాడుక. హనీఫా సున్నీముసల్మానులకుఁ బ్రమాణభూతుఁడైన భవిష్యద్వక్త. తురుష్కస్తానము, తార్తారము, హిందూస్తానములోనగు దేశములలో నితనిసిద్ధాంతములు ప్రమాణములుగఁ దీసికొనఁబడుచున్నవి. ఇమాం అబూయూసఫ్, ఇమాం మహమ్మద్ అనువారలితనిశిష్యులు. తర్కమం దితనికి నెక్కుడగు సామర్థ్య ముండెను. దారుస్తంభమును సువర్ణస్తంభ మని దాని నటులే ఋజువు చేయువాఁడఁట!.

అబెల్ — ఖురాను, బైబిలుసిద్ధాంతముల ననుసరించి సృష్టియందలి ప్రథమపూరుషుఁడైన ఆదాముయొక్క పెద్దకుమారుఁడు. ఆదాముయొక్క రెండవకొడుకు కైను. వీరిద్దఱు నొక్కొక్క చెల్లెలితోపాటు కవలపిల్లలుగ జన్మించిరి. ఈడు వచ్చినతరువాత కైనుచెల్లెలితోడ నబెలును, అబెల్ చెల్లెలితోడఁ గైనును వివాహమాడులాగున నాదాము సంబంధముల నేర్పాటు గావించెను. కాని యీయేర్పాటు కైనునకు రుచింపకపోయెను. తనచెల్లె లెక్కుడు సుందరి యగుటవలన నామెను దానె పెండ్లి యాడఁదలఁచెను. ఆదాము వీరితగవు దీర్చునిమిత్తము దేవునకు బలి యియ్యవలె ననియు, నెవరిబలిని దేవుఁడు స్వీకరించిన వాఁడు కైనుచెల్లెలిని బెండ్లియాడవలయు ననియు నిర్ధారణము చేయ నిరువురును దేవునకు బలి నొసంగ నియ్యకొనిరి. అబెలు బలసినగొఱ్ఱెపోతు నొకదాని నిచ్చెను. కైను ధాన్యపురాశి నొసంగెను. దేవుఁ డగ్నిరూపమున సాక్షాత్కరించి గొఱ్ఱెపోతును గ్రహించెను. కాని ధాన్యము నంటఁడయ్యెను. ఈలాగున కైను విఫలమనోరథుఁడై యబెలుమీఁద ద్వేషము వహించెను. కాని తండ్రిసముఖమున నతని కేవిధమైన యపకారము చేయుటకు నితనికి నవకాశము దొరకదయ్యెను. అనంతరము ఆదాము తీర్థ

యాత్రికై చనియుండ నితఁ డన్నను దుపమట్టించి యాకళేబరము నేమిచేయుటకును దోఁచక విచారించుచుండెను. ఇంతలో దైవప్రేరితముగ నొకకాకి మఱియొక చచ్చినకాకిని ముక్కునఁ గఱచికొని వచ్చి కైను చూచుచుండఁ దనచంచువుతో భూమిని త్రవ్వి యందాచచ్చినదానిని వైచి మంటితోఁ గప్పెను. దానిని గ్రహించి కైను గూడ నేలను త్రవ్వి యన్నశవము నందు వైచి మంటితోఁ గప్పి వైచెను.

అబెలార్డు, పేరె (౧౦౭౯ - ౧౧౪౨) — ఇతఁడు వేదాంతి, తత్త్వశాస్త్రజ్ఞానము గలవాఁడు. నాంటేసునగరమునకు సమీపమునం దున్న పాలేట్ గ్రామంబున జన్మించినందున డాక్టరు పలాటినస్ అను బిరుదమును గాంచెను. తత్త్వశాస్త్రీయమైన నామవాదమునకును (Nominolism), వాస్తవికవాదమునకును (Realism) చర్చ ముమ్మరముగా జరగినకాలమునం దితఁడు జీవించియుండెను. ఇతఁడు రోసలిన్కడను, అతనికి ప్రతిపక్షవాదియు, చాంపోనగరవాసియు నైన ఉల్లియమ్‌కడను తత్త్వశాస్త్రము నభ్యసించెను. ఇతనికి ముప్పదియాఱుసంవత్సరములు వయస్సు వచ్చునప్పటికి యూరోపుఖండమున నొక మహాబోధకుఁ డని విశేషప్రఖ్యాతి వహించెను. అందువలన 'నోటర్ డేమ్' (Notre Dame) అను ప్రదేశమున నతనిచే స్థాపింపఁబడిన పాఠశాలకు నానాదేశములనుండి విద్యార్థులు వచ్చి విద్యాభ్యాసము చేయుచుండిరి. ఇతఁ డన్నివిధములయిన చర్చలను విడిచిపెట్టి సర్వసామాన్యముగా నంతటను వ్యాపించియున్న పిడివాదపద్ధతిని (Dogmatism) తిరస్కరించి గుణాగుణములను దెలుపునట్టి విమర్శనీయమైన పద్ధతిని (Critical) తనబోధయందు నవలంబించెను. ఇతనినిగూర్చి యొక చిత్రమైనకథ లోకములో వ్యాపించియున్నది. అయ్యది హెలాయిసి యనునామె అబెలార్డును మోహించుటనుగూర్చినది.

ఈమె 'నోటర్‌డేము'లో మఠాచార్యుఁడుగ నున్న ఫుల్‌బర్టుయొక్క మేనగోడలు. ఈమఠాచార్యుఁడు తనసంరక్షణలో నున్న మేనకోడలిని అబెలార్డు మోసపుచ్చె నని నమ్మి ఆయనమీఁద మాననష్టమును గల్పించునట్టి దోషము నారోపించెను. తరువాత అబెలార్డు సెయింట్ డెనిస్ అనుప్రదేశమున సన్న్యాసిగ నుండెను. అర్గంటూయిల్ అను ప్రదేశమున హెలాయిసీ సన్న్యాసినిగ నుండెను. ఇతఁడు భ్రష్టమతమును (పాషండమతమును) బోధించుచున్నాఁడను కారణముచేత సాయిస్సోన్సులో (Soissons) నుండు న్యాయసభవా రితనికి కారావాసశిక్ష విధించిరి. ఆశిక్ష ననుభవించినపిమ్మట నాతఁడు విశ్రాంతి గోరి పరాక్లీటు(బుష్యాశ్రమము)నకుఁ బోయెను. అక్కడ కనేకవిద్యార్థులు పోయి వానిచుట్టును జేరియుండిరి. ఇతఁడు బ్రిటానిలో నొక మఠమునకు నధిపతి యయ్యెను. చివర కతనిని పాషండమతమువాఁ డని దూషించిరి. ౧౧౪౨ లో నాతఁడు మృతుఁ డయ్యెను. క్రైస్తవమతమును గుఱించి యాతఁ డనేక గ్రంథములు వ్రాసెను.

అబే — యూరపుఖండమునందలి మఠాధ్యక్షురాలికి అబే యని పేరు. ఇట్టిమఠములలో స్త్రీలుమాత్రమే యుందురు. ఈపదవికి నియమింపఁబడువారు ౪౦ యేండ్లవయసుగలవారైన నైయుండవలయును. లేకున్న నేమఠముపై నీయధికార మొసగఁబడుచున్నదో దానిలో ౮ సంవత్సరముల సంబంధము గలిగినవారైన నైయుండవలయును. మొత్తముమీఁద మఠములో నుండువారికే యొకరి కీపదవి యొసంగఁబడుచుండును. దానిలోనివా రెల్ల నామెయాజ్ఞల ననుసరింపవలసినదే. జర్మనీదేశములో నీపదవి కెక్కువగౌరవము కలదు. రాజకన్యలుగూడ నప్పుడప్పుడు మఠాధ్యక్షు లగుచుండుట కలదు.

అబోరుకొండలు — అస్సాముక నుత్తరపుసరిహద్దులలో నున్న యొకకొండలవరుస. హిమాలయపర్వతముల కొకశాఖయే యిది. ఈకొండలలో నివసించుప్రజలు అనాగరకులు. వీరికి అబోరులని పేరు.

అబోరులు — అస్సాముదేశమునకు నుత్తరపు సరిహద్దుమీఁద హిమాలయముయొక్క యొకభాగమునకు అబోరుగుట్టలని పేరు. ఈ గుట్టలకుఁ దూర్పున దిబాంగ్ నదియు, పశ్చిమమున సిమోంనదియుఁ గలవు. ఈ గుట్టలమీఁదను అబోరు[1] లను అడవిజాతివారు కాఁపుర ముందురు. అబోరు లనఁగా 'అజితు' లని యర్థము, అనఁగా వీరు స్వతంత్రులు, ఒకరికి లోఁబడువారు కారు. ఎటులును, ఇతరులకు నలవి కాని పర్వతారణ్యప్రదేశమునం దుండుటచే నితరరాజుల కెవరికిని వశులు గాక స్వతంత్రముగ నుందురు. కావున వీరి కీపేరు వచ్చెను. అస్సామీలచే వీరి కీ పేరు పెట్టఁబడినది. వీరు తిబెత్తు, బర్మాదేశములవారిలోనుండి పుట్టినట్లు తోఁచుచున్నది. వీరిలోఁ జాలవఱకు బ్రిటిషు సరిహద్దునకు వెలుపల తిబెత్తుసరిహద్దులోనే యున్నారు. అబోరులలోఁ గొన్నిశాఖలు గలవు. దిబంగ్ నదియొడ్డున నున్నవారు తాము 'పాదము' వార మని చెప్పుకొనియెదరు. 'మెంబు' అనునది వీరిపల్లెలలోఁ బెద్దది. వీరిలో గ్రామమున కొకపెద్దనాయకుఁ డున్నను, జను లందఱును గూడి గ్రామవ్యవహారములను జేసికొనియెదరు. ప్రతిగ్రామ మొక చిన్న ప్రజాప్రభుత్వమనియె చెప్పవలెను. గ్రామములోనిజను లందఱును సమానులు. చిన్నవ్యవహారము గాని, పెద్దవ్యవహారము గాని అందఱును కలసి విచారించి చేయవలెను. ఇట్లందఱు ననుదినము కలయుటకు నొకయిల్లు కట్టఁబడును. దీనిని మొరాంగ్ అనియెదరు. ఇది రమారమి రెండువందలయడుగులు పొడు గుండును. తప్పు చేసినవారికి శిక్షలు వీరే విధించెదరు. గ్రామమందలి బ్రహ్మచారు లందఱును, బాలిసలును రాత్రి పురమందిరమునందుఁ బండుకొందురు. గ్రామమునకు నగ్నిభయము గాని, మఱియేభయము గాని సంభవింపఁగానే వీరు మొదటఁ బరుగెత్తి

1. అబోరు లనఁగా తెలియనివారు. ఎవరినిగుఱించి మనకు నెక్కువగాఁ దెలియదో యట్టివా రని మఱియొక యర్థము గలదు.

సాయము చేయుదురు. విడియిండ్లు చిన్నవిగ, గుడిసెలుగ నుండును. ఒక కుటుంబ ముండుటకుఁ జాలును. బ్రహ్మచారులు, బ్రహ్మచారిణులు వివాహము కాఁగానే వేఱు ఇల్లు కట్టుకొని కాఁపురము చేయుదురు.

అబోరులు పొట్టివారుగను భీకరులుగను ఉందురు. వీరు దోపిడికిఁ బ్రఖ్యాతిఁ జెందినవా రగుటచే వీరి చుట్టుపట్టుల మఱి యే జాతివారును చేరరు. వీరు, ఇంగ్లీషుప్రభుత్వములోని ప్రజలకు బాధ కలిగించుచున్నందున నప్పుడప్పుడు ప్రభుత్వమువారికి వారిమీఁదికి దండు పంపవలసివచ్చెను. ఇట్టి దండులు ౧౮౫౮ లోను, ౧౮౫౯ లోను బంపిరి. ౧౮౬౧ లో అబోరులు బ్రిటిషుప్రజలను జంపఁగా బ్రహ్మపుత్రానదియుత్తరపుటొడ్డున నచ్చటచ్చట ఠాణాల నేర్పఱుచుటకుఁ బ్రయత్నములు జరగెను. అంతట వా రింగ్లీషువారితో రాజీపడిరి. వారికి ఇంగ్లీషుప్రభుత్వమువారు ప్రతిసంవత్సరమును కొన్ని యినుపపారలు, ఉప్పు, నల్లమందు, మఱియు నితరవస్తువు లిచ్చునట్లును, వా రింగ్లీషురాజ్యమువారిజోలికి రాకుండునట్లును నొడంబడికలు జరగెను. ఈ యేర్పాటు కొంతవఱకు జరగెను కాని ౧౮౮౯ లోను, ౧౮౯౩ లోను వీరు బ్రిటిషుప్రజలను జంపినందున వారిని శిక్షించుటకు నొకసైన్యమును బంపవలసివచ్చెను. వారిని ఈవైపునకు రాకుండఁ జేయుటకును గొంత సైన్యము ౧౯౦౦ వఱకు నుంచఁబడెను. ఇప్పుడు వారు బ్రిటిషురాజ్యమునకు బాధ కలిగించుట లేదు.

అబౌట్, ఎడ్మండ్ ఫ్రాంకోయిస్ వలెంటిన్ (౧౮౨౮ - ౧౮౮౫) — ఫ్రాన్సుదేశమునందు జన్మించిన యొకకవి. నాటకములను వ్రాసి ప్రసిద్ధిగాంచెను. కల్పనాకథలు వ్రాయుటయందును, పత్త్రికావిలేఖనమునందును కాలమును వినియోగించెను. ఫ్రెంచివారికి జర్మనీవారికిని యుద్ధము జరగినప్పుడు మేక్మహోన్సైన్యముతో సాయిర్ (Soir) పత్త్రికాప్రతినిధిగఁ బోయియుండెను. ౧౮౭౫-వ సంవత్సరమునుండి సిక్లీ (Siecle) పత్త్రికకు సంపాదకుఁడుగ నుండెను. అకాడెమీలో సభ్యుఁడుగా నెన్నికొనఁబడెను. కాని స్వాగత మిచ్చుటకుఁ బూర్వమె పారిసునగరమున స్వర్గస్థుఁడయ్యెను. ఇతనిచే రచింపఁబడిననవల లనేకము లింగ్లీషునకు భాషాంతరీకరింపఁబడినవి.

అబ్జద్ — కర్ణాటకదేశపు నవాబగు ఉమ్దత్-ఉల్-ఉమ్రా కాలపుకవి. మీర్ మహమ్మద్ ఇస్మాయిల్ ఖాన్ అను మఱియొకపేరితనికిఁ గలదు. ఉమ్రాతండ్రి యగు అన్వర్ఖాన్చరిత్ర వ్రాసి, యితఁడు నవాబుచే విశేషముగ సన్మానింపఁబడెను. అన్వర్నామా యని యీగ్రంథము పేరు.

తరువాత నితఁడు హిందూదేశమునం దాంగ్లేయులకును, ఫ్రెంచివారికిని జరగినయుద్ధములనుగూర్చి మఱియొకగ్రంథము వ్రాసెను దీనిపేరు 'మలిక్-ఉల్-షూ అరా'.

అబ్దల్ — ఒకబిచ్చగాండ్రతెగ. పంజాబులోని కాంగ్రా, హోశియార్పూరు, బిలాసపూరు, చంబా, మండీ, సుకేత్ అనుప్రదేశములలో వీరు తిరుగుచుందురు. పాటలు పాడుచు బిచ్చ మెత్తుకొని జీవించుటయే వీరిముఖ్యమయినవృత్తి. రాజపుత్రులయిండ్లలో శుభకార్యములు జరగునప్పుడును, అంత్యక్రియలు జరగుసమయములయందును అబ్దలులు పోయి పాటలు పాడుదురు. ఈపేరుగల ముసల్మానుఫకీరులతెగయు నొకటి కలదు. ఐనను వారికిని, వీరికిని సంబంధమేమియు లేదు. హిందూస్థానమున నీయబ్దులుల జనసంఖ్య ౫,౪౮౯.

అబ్దాలులు — ౧. మహమ్మదీయుల సిద్ధాంతానుసార మదృశ్యులై సర్వత్ర భ్రమణ మొనరించుచుండు నొకవిధమగు వ్యక్తులు. దేవుఁడు వీరిమూలముననే సృష్టికార్యము నడపుచుండును. వీరు ౭౦ మంది పురుషులు. వారిలో ౪౦ మంది సిరియాదేశమందును, ౩౦ మంది తక్కినప్రదేశములందును దిరుగుచుందురు. ఒకఁడు మరణించిన మఱియొకఁ డాస్థలమును బూరించుచుండును. అబ్దాలులు సిరియా నుండి వెడలివచ్చునాఁడే వారియంతిమదిన (ప్రళయదిన) మని ముసల్మానులనమ్మకము. వీరి నెవ్వరును గుర్తింపఁజాలరు. వీర లెక్కడ నుండునదియు, వీర లెవ్వ రైనదియు దేవునకుఁ దక్క నితరుల కెవ్వరికిని దెలియదు.

౨. వంగదేశమున నివసించు మహమ్మదీయులలో నొకతెగవారు. సంతలలో పొగాకుపొడి, చిలుముగొట్టములు అమ్ముకొనుటయే వీరివృత్తి. వీరివివాహపద్ధతి విలక్షణ మయినది. కన్యకు బాగుగ వయసు వచ్చినతరువాతనే పెండ్లి చేయుదురు. వధువు ఇంటిలోపలను, వరుఁడు బయటను గూరుచుండియుందురు. పెండ్లికూఁతుసోదరుఁడు వచ్చి యిరువురతోడను 'నీకు పెండ్లియైనది' అని చెప్పును. అంతటితో పెండ్లితంత్రము ముగియును. ముల్లాలను బిలుచుట కాని, మఱియేయితరమతవిధుల ననుష్ఠించుట కాని యుండదు.

అబ్దుర్ రజాక్ — ౧. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౪౪౨-వ సంవత్సరములో సమరఖండము, పర్షియాదేశములనుండి దక్షిణహిందూస్థానమున కేతెంచిన రాయబారి. పర్షియాసముద్రతీరమందలి అర్మజున నుండి బయలుదేఱి అరేబియాలోని మస్కాటులోఁ గొన్నిదినములు నిలిచి యనంతరము కాలికట్టు చేరి యక్కడనుండి విజయనగరమున కేతెంచెను. ఇతడు వ్రాసిన వృత్తాంతముంబట్టి విజయనగరసామ్రాజ్య మాదినములలో నెంతటి యౌన్నత్యమునం దుండెనో మన మూహింపవచ్చును. దాని ననుసరించి కృష్ణానది మొదలుకొని కన్యాకుమారి పర్యంతము విజయనగరరాజ్యము వ్యాపించియుండినట్లు తెలియుచున్నది. కాలికట్టు జామొరిను స్వతంత్రుఁడయ్యు విజయనగరరాజులకు వెఱచుచుండువాఁడు. ఇతని గణనానుసార మప్పు డాసామ్రాజ్యమున పదునొకండులక్షల సైన్య ముండెను. విజయనగరమునుగూర్చి

దాని నితఁ డదృష్టపూర్వమైన నగర మనియు, నచటిజనులు సువర్ణాలంకారములతో నిండియుండి రనియు వ్రాసియున్నాఁడు.

౨. ఇతఁడు గోలకొండ నేలిన అబుల్ హసన్ కుతుబ్ షా కొలువున నుండిన యోధవతంసము. ఔరంగజేబు గోలకొండరాజ్యమును నాశనము గావింప నేతెంచి యనేకదినముల పర్యంతము దుర్గమును ముట్టడించియుండెను. బయటనుండి యాహార పదార్థము లేవియు లోనికి రా వలను గలుగకపోవుటచేత లోపలి వారును, కటువుకాటకములవలన బయటివారును నానాప్రకారము లగు బాధలకు లోనైరి. దుర్గమును లోఁబఱుచుకొనుట కౌరంగజేబు సలిపినప్రయత్నము లన్నియు వ్యర్థము లైనవి. అంత నితఁడు భేదోపాయంబున శత్రువులను జయింప నిశ్చయించి లంచము లొసంగి గొప్పగొప్పసామంతులను దనపక్షమునకు లాగికొనెను. ప్రముఖు లందఱును విశ్వాసహీనులై కష్టసమయమునఁ దమనాయకుని విడనాడి ఔరంగజేబునొద్దఁ జేరిరి. కాని వారిలో నొకఁ డగు అబ్దుర్ రజాకు తనస్వామిని వదలియుండలేదు. దుర్గద్వారములు తెఱవఁబడినతోడనే యీవీరకేసరి యాపాదమస్తకము శరీరమున గాయములై నెత్తురు గారుచుండినను వెనుదీయక పోరాడుచుఁ దుదకు విధిలేక శత్రువులవశమునఁ జిక్కెను. కాలాంతరమున నితనిగాయము లన్నియు నయమైనవి. ఔరంగజేబు రజాకుయొక్కస్వామిభక్తికి నతనిధైర్యమునకును బ్రసన్నుఁడై తనకొలువులో నుండు మని కోరెను. ఇతఁ డందుల కియ్యకొనక మక్కాయాత్రకుఁ బోవ నిశ్చయించుకొనెను. ఇందుల కౌరంగజేబు మొదట కాక పోయినను చివరకైన సమ్మతించెను. తరువాత రజాకు మక్కాయందే కాలముగడపెను.

అబ్దుర్ రహీమ్ మీర్జా — ఇతఁడు బైరాముఖానుని కుమారుఁడు. అక్బరునకు మిగుల విశ్వాసపాత్రుఁడై యతని సేనానాయకులలో నొకఁడై ప్రఖ్యాతి నొందెను. అక్బరు గుజరాతును జయించి యచటఁ దనసుబేదారును నియోగించి యాగ్రాకు వెడలిపోయెను. అక్బరు వెడలినతోడనే మహమ్మద్ హుసేన్ మిర్జా, శాహమిర్జా లను వారలు తమసైన్యములతో గుజరాతుపై దండెత్తి యచటిసుబేదారును బాఱఁదోలిరి. ఈమిర్జాలు తామర్లేనువంశీకులు. హుమాయూను దాను గోలుపోయిన ఢిల్లీరాజ్యమును జయించుకొన మరల హిందూస్తానమునకు వచ్చినపుడు వీ రతనితో వచ్చి యితనికి సాహాయ్య మొనరించియుండిరి. ఇందువలన వీరికి రాజసభలో మిగుల సమ్మానము జరగుచుండెడిది. వీరి కంతమాత్రమున సంతుష్టి కలుగలేదు. తరువాత ఢిల్లీ వదలి రోహిలఖండమునఁ బ్రవేశించి యక్కడనుండి యక్బరును సాధింపసాగిరి. కొంతకాలమునకు రోహిలఖండమునఁగూడఁ దమ కోరిక చేకూరనందున నాదేశమును వదలి గుజరాతు చేరిరి. అక్బరు వీరిని బాఱఁదోలి గుజరాతులోఁ దనసుబేదారును నియోగించి పోయెను. కాని యక్బరు వెడలిపోయినతోడనే వీరు మరల సైన్యములను గూర్చికొని గుజరాతుపైఁ బడిరి. అక్బరు వెంటనే రహీంమిర్జాయాధిపత్యమున సైన్యమును బంపఁగా నతఁ డేతెంచి రాజద్రోహులను మొదలంట నాశనముచేసి గుజరాతుననుండి మరల నేవిధ మైనభయము లేకుండఁజేసెను.

అబ్దుల్ అజీజ్ — ౧. ఒకముసల్మానుకవి. భామినీసుల్తానగు రెండవ అహమ్మద్ షాకాలమువాఁడు. గుల్బర్గాయందలి 'మద్రుద్దీన్ మహమ్మద్ హుసైనీగేసూ' అనునతనిచరిత్రమును 'తారిఖ్-ఇ-హుసైనీ' అనునొక గ్రంథముగ రచించి దానిని సుల్తానున కంకిత మొనర్చెను.

౨. ఔరంగజేబు సేనాపతులలో, జాగీరుదారులలో నొకఁడు. కవికూడను. 'సకీనాం' అనుగ్రంథము నొకదానిని రచించెను.

౩. ఇతఁడు (౧౮౮౦ - ౧౯౦౮) మొరాకోదేశపుసుల్తాను. యూరోపియనుల ఆచారవ్యవహారములందును, వారి రాజ్యపాలనపద్ధతులయందును ఇతని కెక్కువనమ్మకము. అందుచే యూరోపియను ఉద్యోగులను నియమించి రాజ్యమును బాగుపఱుపవలయు నని నిశ్చయించుకొని దానికై చాల ధనము వ్యయపఱిచెను. కాని యేమియు ఫలితము లేకపోయినది. తనప్రజల నందఱును యూరోపియనులజీవితపద్ధతుల నవలంబింపుఁడని నిర్బంధింపఁజొచ్చెను. తుదకు ప్రజలు విసిగి యతనిని సింహాసనభ్రష్టు నొనర్చి యతని తమ్ముని రాజుగాఁ జేసికొనిరి (౧౯౦౭). తరువాత మరల రాజ్యము సంపాదింపవలయు నని అబ్దుల్ అజీజు కొంతవఱకు ప్రయత్నించెను. కాని లాభము లేకపోయినది. అటుపై మరణించుదనుక, పెన్షను దీసికొనుచు టాంజీరునగరముననే యుండి యతఁడు జీవితమును వెడలఁబుచ్చెను.

౪. ౧౯-వ శతాబ్దినాఁటి ఒకమహమ్మదీయపండితుఁడు. ఢిల్లీ యితనినివాసస్థానము. చాలగ్రంథముల రచించెను. కురానునకు పార్సీభాషలో టీక వ్రాసెను. ౧౮౭౪వ సంవత్సరమున నితఁడు మరణించెను.

౫. అక్బరుచక్రవర్తికాలమునాఁటి ఒకపండితుఁడు.

౬. ఇతఁడు (౧౮౩౦ - ౧౮౭౬) ౧౮౬౧-వ సంవత్సరములో తన సోదరుఁడైన అబ్దుల్ మజీదునకుపిమ్మట తుర్కీకి సుల్తానయ్యెను. ౧౮౬౫-వ సంవత్సరములో కాన్స్టాంటినోపిల్ నగరమున కలరా మున్నగు వ్యాధులు వ్యాపించుటచేతను, క్రీటు, హెర్జిగోవినా మొదలగు ప్రదేశములందు అల్లరులు రేఁగుటచేతను ౧౮౭౬-వ సంవత్సరములో బల్గేరియనులు ఘోరహత్యలను గావించుటచేతను ఈయనప్రభుత్వము శోభింపదయ్యెను. ౧౮౭౬-వ సంవత్సరము మేనెలలో సింహాసనముననుండి తొలఁగింపఁబడి మఱి వారముదినములలో ఆత్మహత్యవలననో, ఇతరులు చంపించుటచేతనో ఇతఁడు మరణము నొందెను.

అబ్దుల్ అజీజు, ఇబ్న సౌద్ — అరాబియాదేశమునందలి నెజ్డ్ ప్రాంతపుసుల్తాను; అబ్దుల్ రహిమాన్ పుత్రుఁడు. క్రీ. శ. ౧౮౮౦ లో నితఁడు రియాదానగరమున జననమందెను. ఇతనిపితామహునిమరణానంతరమున రాజ్యమున నంతఃకలహములు జనింప బహ్రేయి, కువైటు లనుస్థానములలో నితనికిఁ గొంతకాలము కైదీగ నుండవలసివచ్చెను. కాని కువైటు పాలించుచుండిన షేక్ ముబారక్ ఇబ్న సుబాహ యీరాచకైదీలయెడల ననుగ్రహము వహించి వీరల కెట్టికష్టములును గలుగకుండునట్లు సమ్మానించుటయే కాక ఇబ్న సౌదునకు రాజనీతివిషయమున మంచియుపదేశముల నొసంగి యితని నందు నిపుణుని గావించెను. ఈమధ్యకాలములో 'ఇబ్న రషీదు' అను మఱియొకవీరుఁడు నెజ్డ్ ప్రాంతమును నైకొన సౌదు నతనితోఁ గలహింపవలసివచ్చినది. ఇదిగాక తురుష్కులతోఁగూడ నితనికి నిరంతరము పోరాడవలసివచ్చెను. ఈకారణములవలన నితఁ డింగ్లీషువారిని మంచిచేసికొనియే యుండెను. అంతఁ గొంచె మనుకూల మగుసమయము దొరకినతోడనె క్రీ. శ. ౧౯౦౦ లో నితఁడు ౨౦౦ మంది యోధులను వెంటఁగొని తాను గోలుపోయిన యిలాకా నాక్రమింప యత్నించెను. కేవలము ౧౫ మంది యోధులనే వెంట నిడికొని రాత్రికాలమున నాకస్మికముగ రియాదాను ముట్టడింప నెదిరించువారలు లేనందున నానగరము సులభముగ నితనియధీన మయ్యెను. నెజ్డ్ స్వాధీన మైనతరువాత నితఁడు తనస్థితిని జక్కఁజేసికొనుటకుఁ గొంతకాలము గడపెను. ఇతనియిలాకాలోని వాహిబీ లందఱు నాకాలమున స్థిరముగ నివాస మొనరింప నగరములు గాని గృహములు గాని లేక దేశద్రిమ్మరులుగ నుండిరి. పెద్దపెద్దగుంపులుగ దేశమం దన్నికడలఁ గ్రుమ్మరుటయే వీరలజీవనోపాయము. ఈదేశద్రిమ్మరుల నందఱ నాయాప్రదేశములలో నిలిపి స్థిరజీవనులను గావించి వారిలో జాతిభావము నాటుటయే యితనిముఖ్యసంకల్పము. తదర్థము ముందుగ వీరలకు ద్రవ్య మొసంగియు, ననేకప్రదేశములలో మసీదులను గట్టించియుఁ గ్రమముగ వీరిసంచారస్వభావమును మాన్పెను. సౌదుయొక్క యీజాతినిర్మాణప్రయత్నములవలన ౫౦ కేంద్రము లేర్పడినవి. వాహిబీ లించుక యోగ్యత సంపాదించినతోడనే వారలకు శస్త్రాస్త్రము లొసంగి సైన్యములోఁ జేర్చి వారిని యోధులను గావించెను. ఈప్రకారముగఁ దయారైన సైన్యమును వెంటఁగొని యితఁ డాకస్మికముగ పర్షియాసముద్రతీరమందలి హాసా ప్రాంతమును ముట్టడించి హుఫూఫ్, కతీఫ్, ఓకేరు లను నగరములను స్వాధీనము చేసికొనెను. ఈకాలమున నరేబియాలోని యనేకప్రాంతములు తుర్కీకిఁ జెంది యుండెను. కాని తుర్కీవారు మహాసంగ్రామమున మునిఁగియుండుటచే వారిస్థానము లన్నియు నితరులపా లయినవి. ముఖ్యముగ ఇబ్న సౌదు దొరకినయవకాశమును జేతనుండి పోనియ్యలేదు. అనంతర మితఁడు జాబాల్ షామా రను ఉత్తర ప్రాంతమును జయింపఁ బలుమాఱు యత్నించెను గాని కోరిక సఫలము కాలేదు. క్రీ. శ. ౧౯౧౬-వ సంవత్సరమున నితఁడు మరల నాంగ్లేయులతో సంధి గావించుకొనెను. ఇదేసమయమున హెజాజ్ ప్రాంతపాలకుఁ డగు హుసేన్ ఇబ్న అలీయను వేఱొక వీరుఁడుగూడ నింగ్లీషువారితో మంచిగ నుండి తనస్థితిని కట్టుదిట్టపఱుచుకొనుచుండ నితని కది సరిపడలేదు. ఏకనాయకత్వమే అరాబియాకు లాభకారి. బహునాయకత్వము కాదు. ఆంగిలేయులుమాత్రము బహునాయకత్వ మపేక్షించిరి. అందువలన వారికి లాభము. ఖుర్మానగరప్రాంతములోని జనులు హెజాజ్ పాలకుని తిరస్కరించి శరీఫ్ ఖాలిద్ ఇబ్న లువాయి యను నతనిని దమకు నాయకునిగ నేర్పఱుచుకొని ఇబ్న సౌదును దోడ్పడ నడిగిరి. ఇతనిసాహాయ్యమువలన హుసేను తిరుగఁబాటు చేసినవారి నోడింపఁజాలక ఆంగిలేయులతో మొఱపెట్టుకొనెను. భేదోపాయము నభిలషించునట్టి యాంగ్లేయులు మధ్యస్థులై హుసేనున కనుకూలమైనట్లు దీర్పుచెప్పి ఖుర్మానగర ప్రాంతము నతని కొసఁగు మనియు, నితనికి విరుద్ధముగ నేమియు నాచరింపవల దనియుఁ, గా దని యట్లు చేసినఁ దమ కసంతృప్తి గలుగు ననియు నించుక బెదరించిరి. కాని సౌదుమాత్ర మీనియమములను లక్ష్యముచేసినట్లు కాన్పింపదు. ఖుర్మాప్రజలు మరలఁ దిరుగఁబాటు చేయ వారి నడఁచుటకై హుసేన్ తనరెండవకుమారుఁడు అబ్దుల్లానాయకత్వమునఁ గొంతసైన్య మిచ్చి పంప ఇబ్న సౌదు ఆంగ్లేయులహెచ్చరికను గణింపక తనసేనను బంపి వైరిదళమును తురాబాపట్టణమునొద్ద నోడించి మక్కానగరసమీపమందలి టెయిఫ్‌పట్టణమునుగూడ భయకంపితము చేసెను. కాని యటనుండి మీఁదికిఁ బోవక, లోనిముఖ్యోద్దేశము జాబాల్ షామారును జయింపవలె నని యనుటచే నితఁడు టెయిఫ్‌పట్టణముతో సంతృప్తుఁడై మరల షామారుపై దండెత్తిపోయెను. ఈపర్యాయమును ద్వరగ స్వాధీనము కాలేదు. కాని నిరంతరప్రయత్నము లొనరించి తుద కాదేశమును జయించెను. అక్కడిప్రముఖులు ఇబ్న మితాబ్, మహమ్మద్ ఇబ్న తలాబ్ లు సౌదుయొక్క యాధిపత్యము నొప్పికొనిరి. తరువాత క్రీ. శ. ౧౯౨౪-వ సంవత్సరమున హెజాజ్ మీఁద దండెత్తి హడ్డాయుద్ధమున హెజాజ్ సేనాని నోడించి మక్కామీఁది కేఁగి క్రీ. శ. ౧౯౨౫ న దానినిగూడ హరించెను. క్రీ. శ. ౧౯౨౬-వ సంవత్సరమున నితఁ డరాబియాపాలకుఁ డైనట్లు ముఖ్యరాజ్యములచే స్వీకరింపఁబడెను. ఇతఁ డత్యంతస్త్రీలోలుపుఁడు. ఇతనికి ౧౨౫ మంది భార్యలు.

అబ్దుల్ కరీమ్ (౧౭౮౭-౧౮౩౦) — ౧. మధ్యఆసియా బొఖారానగరమున నుండిన చరిత్రకారుఁడు. ఇతఁడు అఫ్‌గాన్‌స్తానము, తుర్కిస్తానముల దేశచరిత్రములను వ్రాసెను. వీనికి భాషాంతరీకరణములుగూడఁ గలవు.

౨. సింధుదేశనివాసి. ౧౫-వ శతాబ్దియందలివాఁడు; 'తారీఖ్-ఇ-మహమూద్ షాహీ' అనుపేరను భామినీసుల్తా నగు ఠెండవమహమ్మద్ యొక్క చరిత్రము వ్రాసెను.

౩. ౧౮-వ శతాబ్దియందలి ఒక మహమ్మదీయపండితుఁడు. 'తారీఖ్-ఇ-అహమ్మద్', 'ముహారబ్-ఇ-కాబు-ఓ-కంధహార్', 'తారీఖ్-ఇ-పంజాబ్-తుహోపతుల్ లిల్ అహ్‌బాబ్' (ఈ మూఁడవది సిక్కుయుద్ధమునకు సంబంధించిన గ్రంథము) అనునవి యితఁడు రచించిన గ్రంథములలోఁ బ్రధానమయినవి.

౪. నాదిర్‌షా ఆస్థానమున నుండిన యొకపండితుఁడు. 'బయాన్-ఇ-వాకీ' యనుపేర నితఁడు నాదిర్‌షా చరిత్రమును రచించెను.

౫. అఫ్గాన్‌దేశనివాసి. ఖాజహాన్ లోడీయనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడై కాలము గడపుచు నతఁడు చనిపోయినపిమ్మట విజాపురరాజ్యమునఁ జేరి తత్కాలమునఁ బాలకుఁడైన ఆదిల్‌షాహచేత మిరాజ్, దక్షిణమహారాష్ట్రదేశము, కొంకణము మున్నగు ప్రాంతములకు రాజప్రతినిధిగ నేర్పఱుపఁబడెను. అంతకుఁబూర్వము పశ్చిమభాగమునకు రాజప్రతినిధిగ నుండినకాలమున పన్హాలామీఁద దండెత్తిపోవ విజాపురపుదొరతనము వారితని కాజ్ఞ నొసఁగిరి. తదనుసార మితఁడు పన్హాలాను ముట్టడించెను. ఆ సమయమున శివాజీచే నితని నెదిరింపఁబంపఁబడిన ప్రతాపరావుగూజరు పన్హాలాచుట్టుప్రక్కల నున్న యిలాకాను ధ్వంసము గావింప కరీము వివశుఁడై మఱికొంతసైన్యముసంగ్రహణార్థము విజాపురమునకుఁ బోయెను. అబ్దుల్‌కరీమును జంపకుండ వదలినందులకు శివాజీ ప్రతాపరావుమీఁద నత్యంతకుపితుఁడు కాఁగా నితఁడును మిగుల రోషమూని దొరకినమట్టునకు సైన్యమును వెంటఁగొని ఔరంగాబాదు ఇలాకాలను నాశనము చేయుచు బీరారు సరిహద్దులపర్యంత మేఁగి యా చుట్టుప్రక్కలనుగూడ విధ్వంసముఁ జేసెను. ఇంతలో అబ్దుల్‌కరీము విజాపురమునుండి సైన్యమును బ్రోగుచేసికొని పన్హాలా ప్రవేశించునప్పటికిఁ బ్రతాపరావుగూడ మరలివచ్చెను. ఇతఁడు మొదట శివాజీవలన మాట పడియుండినందున ముందువెనుక లరయక మహమ్మదీయులమధ్యఁ బ్రవేశించి భీకరముగఁ బోరి యుద్ధరంగమందే వీరగతిని బొందెను. ఈ సంగతి తెలిసినతోడనే మహారాష్ట్రులు పరుగిడఁజొచ్చిరి. కాని యింతలో హసాజీమోహితె టను వేఱొక మహారాష్ట్రవీరుఁడు ౫,౦౦౦ ల సైన్యముతో వచ్చి పరుగిడుచున్న తనవారలను బురికొల్పి యుద్ధ మొనరింప అబ్దుల్‌కరీము మరల విజాపురమున కేఁగవలసినవాఁ డయ్యెను. ఆదిల్‌శాహమరణానంతరమే యితఁడు మిరాజ్, కొంకణము మొదలగు దేశములకు రాజప్రతినిధి యయ్యెను. ఖావజ్‌ఖాన్ అనుపేరుగల అబిసీనియానివాసి రాజపోషకుఁడుగ నియమింపఁబడియెను. ఖావజ్‌ఖాను తనస్థానము దృఢపఱుచుకొన నెంచి దక్షిణమందలి మొగలాయి రాజప్రతినిధి యగు బహదూరుఖానుతో రాయబారములు సలిపి యతని రెండవ కుమారునకుఁ దనకూఁతు నిచ్చి పెండ్లిచేయుటయే కాక గతించిన ఆదిల్‌షాహకూఁతురు పాదుషాబీబీని చక్రవర్తికొడుకులలో నొకని కిచ్చి వివాహ మొనరించెద నని వాగ్దానముఁ జేసెను. ఈలాగున వీరిరువురకును సంబంధబాంధవ్యములు దృఢము లగుటఁ బరికించి కరీము ద్వేషగ్రస్తుఁ డయ్యెను. ఈర్ష్యాగ్రస్తుఁ డగు కరీ మొకదినమున విశ్వాస మొసఁగి ఖావజ్‌ఖానుని రావించి మాటలాడుచు నాకస్మికముగ నతనిని గడతేర్చెను. ఈసమాచారము బహదూరుఖానునకుఁ దెలిసినవెంటనే యతఁడును మిగుల రోషమూని కరీముపై నెత్తివచ్చెను గాని దిలేర్‌ఖాను మాధ్యస్థ్యము వహించి యతఁడును అఫ్గానుదేశవాసి యగుటవలనఁ గరీమున కేమియు నష్టము రాకుండులాగున వా రిద్దఱకును సంధి గావించెను. అనంతరము కొంతకాలమునకు బహదూరుఖాను, శివాజీ, గోలకొండనాయకుఁడు అబుల్‌హసేను వీరు మువ్వురు నేకీభవింప దిలేర్‌ఖాను, కరీము - వీ రిద్దఱును గలసి గోలకొండను ముట్టడించిరి. కాని లాభము కలుగ దయ్యెను. ఈ సమయమందే కరీము రోగగ్రస్తుఁడై క్రమముగ వృద్ధికాఁగా నెన్ని ప్రయత్నము లొనరించినను విఫలము లగుటవలన మరణించెను.

అబ్దుల్ కాఫ్‌ఖాన్. — సావనూరురాజవంశీకుఁడు. క్రీ. శ. ౧౬౮౬-వ సంవత్సరమున విజాపురము క్షీణించినతరువాత నంతవఱకును వారికొలువులో నున్న యితఁడు మొగలాయిచక్రవర్తి కొలువులోఁ బ్రవేశించెను. ఇతనికి దిలేర్‌ఖాన్ బహదూర్, దిలేర్‌జంగను బిరుదములు లభించుటయ కాక బాంకీపురము, అజమునగరము, తోరగల్లులోని ౨౨ మహలులయిలాకా దొరకినవి. మొట్టమొదట నితఁడు బాంకీపురమును రాజధానిగఁ జేసికొనెను. కాని జన్మరనహల్లీ యనుగ్రామమునొద్దఁ బ్రాకృతికదృశ్య మతిమనోహరముగ నుండుట యవలోకించి యక్కడ నొకనగరమును గట్టించెను. ఆనగరము శ్రావణమాసమున స్థాపింపఁబడుటవలన శ్రావణూ రని పేరు గాంచి క్రమముగ సావనూరుగ మాఱెను.

అబ్దుల్ ఖాదర్, అమీరు (౧౮౦౭-౧౮౮౩)— ౧. అల్జీరియా దేశములోని యొక దేశభక్తుఁడు. ఇతఁడు ఫ్రెంచివారితో మతయుద్ధమును జేయుటకై తన దేశీయులను బురికొల్పుచు ౧౮౩౨-వ సంవత్సరములో ఓరాన్‌వద్ద యుద్ధము మొదలుపెట్టెను. ఇతఁడు ఫ్రెంచివారితో సంధి చేసికొన్నతరువాత అమీరుగ నొప్పుకొనఁబడియెను (౧౮౩౪); కాని వెంటనే మరల యుద్ధము ప్రారంభము కాఁగా అబ్దుల్‌ఖాదరు మొరాకోదేశమునకుఁ బాఱిపోయెను (౧౮౪౩). ఇతఁడు ౧౮౪౭-లో డీ లా మొరిసీరె యను ఫ్రెంచిసేనానాయకునకు వశుఁడై టూలోనునకు పంపఁబడియెను. ౧౮౫౨-వ సంవత్సరమున లూయీ నెపోలియనుచే విడిచిపెట్టఁబడుటయె కాక ౧౮౬౨-వ సంవత్సరమున లక్షఫ్రాంకుల నుపకారవేతనముగఁ బడసి తుట్టతుదకు డెమాస్కసు పట్టణమున నివసించుచుండి తత్త్వశా[illegible]మునుగూర్చి కొన్నిగ్రంథములను విరచించెను.

౨. అబ్దుల్‌ఖాదర్.

యితని పూర్ణ మైనపేరు (౧౦౭౮-౧౧౬౬).

దేశములో గిలాన్‌పరగణాలో జన్మించిన యొక మహమ్మదీయసాధువు. ఇతఁడు బాగ్దాద్ పట్టణమున మరణము నొందెను. ఇతఁడు మహమ్మదీయ న్యాయశాస్త్రమునుగూర్చియు, గూఢ మైన భగవద్ధర్మమునుగూర్చియు గ్రంథములను వ్రాసెను.

గిలానీ ప్రత్యేకముగ నొకమతమును స్థాపించెను. దీనికి 'ఖాదిరీయ' మత మని పేరు. ట్రిపోలీ, అల్జీరియా, మొరాకో ప్రాంతముల నీమతమువారు పెక్కు రున్నారు. దీనిలో మరల నెన్నియో యంతశ్శాఖలు కలవు. ఖాదిరీయమతము నవలంబించు వారు, ఎన్నియోశాఖలవారు హిందూదేశమునఁగూడ నున్నారు. ఈఖాదిరీయమతముననుండి పుట్టి పెరిఁగినవానిలో అక్బరీయమత మొకటి. మనదేశమునఁగల ఖాదిరీయులలో నీయక్బరీయు లొకరు.

౩. గుజరాతులోని ఘియాజుద్దీన్ నవాబుకుమారుఁడు. ఘియాజుద్దీను సింహాసన మెక్కిననాఁడు అబ్దుల్ ఖాదరునకు యౌవరాజ్యము నొసంగి నసీరుద్దీన్ అను బిరుదము నిచ్చెను. అబ్దుల్ ఖాదరు దుర్మార్గుఁడై తండ్రికి విస మిచ్చి చంపి క్రీ. శ. ౧౫౦౦ సంవత్సరమున 'మాండూ' లో సింహాసన మెక్కెను. అటుపైని త్రాగుడు, వ్యభిచారము మున్నగు వ్యసనములలో మునిఁగి యితఁడు తన జీవితము నంతను వానికే యర్పించుకొనెను. భోగవిలాసములయం దితనికిఁ గలయాసక్తిచే సుందరము లగు భవనములను గట్టించుటయం దితనికి మక్కువ యుండెడిది. ఈ కారణమున నందందుఁ గొన్ని యందము గల భవనముల నితఁడు కట్టించెను.

౪. లక్నోనివాసి యగు నొక ముసల్మానుపండితుఁడు. ౧౮-వ శతాబ్దివాఁడు. రషీదుద్దీను రచించిన 'జమి-ఉత్-తవారిఖ్' అను గ్రంథమునందలి 'పతంజలి' యనఁబడుభాగమును పర్షియన్ భాషలోనికి భాషాంతరీకరించెను. ఉత్తర [illegible]ందూస్తానమునందలి గొప్పగొప్ప గ్రంథములలో నిది యొకటి. [illegible]త్యేకముగ ప్రాచీనరాజుల చరిత్రలును, శాక్యమునిచరిత్రయు [illegible]ఁ గలవు. అబ్దుల్ ఖాదరునకుఁ బలుశాస్త్రములఁ బాండిత్యము [illegible]

అబ్దుల్ ఖాదర్ బదౌని, షేక్ — ఇతఁడు అక్బరు [illegible]నాఁటి అరబ్బీపారసీపండితుఁడు; సంస్కృతమునుగూడఁ [illegible]నెఱిఁగియుండెను; తండ్రి ములుక్ షా. ఇతఁడు సంస్కృతమున [illegible] రామాయణమును, మహాభారతములో రెండు పర్వములను పార్సీభాషలోనికి భాషాంతరీకరించెను. అరబ్బీభాషలోని పెక్కు గ్రంథములను పారసీలోనికి భాషాంతరీకరించెను. కాశ్మీరదేశచరిత్రము [illegible] సంగ్రహముగ వ్రాసెను, ఇతఁడు 'బదా' అన్న గ్రామమున [illegible] ఖ్యాతి నందెను. ఇతని కవిత్వసంబంధమైనపేరు 'ఖాదిరి.'

[illegible] ఖేర్ ఖాన్ (షేర్ ఖాన్) — సావనూరు నవా[illegible] హకీంఖానునిదత్తపుత్రుఁడు. హకీంఖాను టిప్పునకు వెఱచి తనరాజధానిని వదలి మహారాష్ట్రులరాజధానిలో జీవనము చేయసాగెను. ఇతని కిద్దఱు ఔరసపుత్రులు. వారిలో జ్యేష్ఠకుమారుఁడు శ్రీరంగపట్టణమున కేఁగి మరల రాలేదు. అందువలన హకీం ఖాను తనరెండవకుమారుని హుసేన్‌మియాను పునహాయందలి తన పెన్షనునకు హక్కుదారుఁగఁ జేసి దత్తపుత్రుని షేర్ ఖానుని సావనూరికిఁ బంపెను. శ్రీరంగపట్టణమును స్వాధీనము చేసికొని జనరల్ వెలస్లీ యామార్గమున వచ్చుచు సావనూరను షేర్ ఖానునికుటుంబము మిగుల దీనదశలోనుండుట యవలోకించి సంవత్సరమునకు ౪౮,౦౦౦ల రూప్యము లాదాయము రాఁగల ౨౮ గ్రామముల నితనియధీనము గావించెను. ఇతనిసంతతివార లిప్పటికి నీయిలాకాల ననుభవించు చున్నారు.

అబ్దుల్ జలిల్ — ౧౭, ౧౮ శతాబ్దులనాఁటి ఒక గొప్పమహమ్మదీయపండితుఁడు, కవి, రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడు. అయోధ్య రాష్ట్రములోని బిల్‌గ్రాం ఇతనియూరు. ౧౬౯౯-వ సంవత్సరమున నితఁడు ఔరంగజేబుకొలువులోఁ జేరెను. అతనియాస్థానమునఁ గొంతకాలము పనిచేసి, తరువాత ఫాదుషాయాజ్ఞ ననుసరించి సింధుదేశమునకుఁ బోయెను. తరువాత మరల నావశ్యకములైన రాజ్యవ్యవహారములఁ జక్కఁబఱుచుటకై యతఁడు ఢిల్లీకి రప్పింపఁబడెను. ఢిల్లీలో వ్యవహార మంతయు ముగిసినతరువాత అబ్దుల్ జలిలు కార్యనిర్వహణమునఁ జూపినసామర్థ్యమునకై ఫాదుషా చాల సంతసించి, యతనిని గొప్పసమ్మాన మొనర్చి సింధుదేశమునకు రాజప్రతినిధిగ నియమించెను.

అబ్దుల్ మజీద్ (౧౮౨౩ - ౧౮౬౧) — ౧. ఇతఁడు తురీకసుల్తాను. తనతండ్రి యైన రెండవ మహమ్మదునకు పిమ్మట సింహాసన మెక్కెను (౧౮౩౯). ౧౮౪౧ లో ఈజిప్టు మహమ్మద్ అలీతో సంధి చేసికొనియెను. ఇతఁడు ౧౮౩౯-వ సంవత్సరములో తన తండ్రివలెనే మతభేదము లేకుండ తన ప్రభుత్వములోఁ జేరిన యెల్ల ప్రజలయొక్క సొత్తును మనుష్యునియొక్క హక్కులను కాపాడు నట్టిసంస్కరణములను గావించెను. ౧౮౫౩-వ సంవత్సరములో రష్యావారు కొన్ని హక్కుల నుల్లంఘించెను. అందువలన క్రిమియాయుద్ధము జరగుట సంభవించెను. ఇతఁడు తన రాజ్యములోఁ బెక్కువిధములయిన సంస్కారములను జేసెను.

౨. షాజహానుకాలమునాఁటి పారసీకపండితుఁడు. 'షాజహాన్-నామా' యనుపేర నాచక్రవర్తి చరిత్రమును వ్రాసెను.

అబ్దుల్ మలిక్ — ఒమ్మియాద్ ఖలీఫాలలో నొకఁడు. గొప్పరాజనీతికుశలుఁడు. ఖలీఫాయధీనమం దున్నను భిన్నభిన్న దేశములలో భిన్నభిన్నముగ నుండిన మహమ్మదీయరాజ్యాంగము నొక్క ప్రకార మైనదానిగ నొనరించి దృఢముచేసెను. ఇతనికి హాదీతులని పిలువఁబడు ముసల్మానుల సంప్రదాయములవిషయములలో మంచి

జ్ఞానము గలదు. హజ్జా యనువేఱొక రాజనీతిజ్ఞుని సాహాయ్యముగూడ నితనికి దొరకినది. అతనితోడ్పాటువలన ముసల్మానురాజ్యము నితఁడమితబలిష్ఠ మైనదానిగఁ జేసెను. వేర్వేఱు దేశములలో వివిధభాషలతో భిన్నులగు రాజ్యాధికారులమూలమున జరపఁబడుచువచ్చిన రాజకార్యముల నన్నింటి నరబ్బియధికారులయధీనము చేసి యరబ్బిభాషనే రాజభాష గావించెను. మఱియు నాణెములలోఁ బరివర్తనము సలిపియుఁ, బత్త్రప్రేషణాలయములనిర్మాణముం జేసియు ననేకవిధముల లోకోపకార మొనరించెను. ఇతనికాలమున మహమ్మదీయ స్త్రీలదశ యిప్పటివలెఁ గాక మంచిస్థితిలో నుండియుండెను. స్త్రీలు స్వేచ్ఛగలిగి తమ కపరాధ మొనరించుభర్తల వినీతులఁ జేయునధికారము గలిగియుండిరి.

అబ్దుల్ మాలిక్ — అండలూషియారాజధాని యగు సేవ్హాలునగరమున జన్మించిన విఖ్యాతుఁ డగు నొకవైద్యుఁడు. ఇతని తాతతండ్రు లిరువురును గొప్పవైద్యులు. ౧౧-వశతాబ్ది తుదిరోజులలో నితఁడు పుట్టెను. అబ్దుల్ మాలిక్ ౧౩౫ ఏండ్లకాలము జీవించెనని చెప్పుదురు. యూరోపియను లితనిని అవ్హెంఝూర్ అని పిలుతురు. ఇతఁ డెన్నియో వైద్యగ్రంథములను వ్రాసెను. వానిలో నెల్ల ముఖ్య మయినది 'తయస్సూర్ ఫిల్ ముదావాత్ వత్ తద్బీర్' అనునది. ఇది హిబ్రూ, ల్యాటిన్ భాషలలోని కనువదింపఁబడినది. ల్యాటిన్ అనువాద మిప్పటికి చాల ముద్రణములఁ బొందినది.

అబ్దుల్ మోమిన్ — కాస్పియన్ సముద్రమునకుఁ దూర్పుగ నున్న తుర్కిస్తానమందు నివాసము చేయు 'ఉజ్ బేగు'లను సున్నీ ముసల్మానులనాయకుఁడు.

అబ్దుల్ రషీద్ మిర్ — ఢిల్లీచక్రవర్తి యగు షాజహానుకాలమందలి పారసీకపండితుఁడు. ఇతఁడు పారసీకకోశమును, అరబ్బికోశమును వ్రాసెను. 'ఫర్ హంగ్-ఇ-రషీది' అను పారసీకకోశమును బంగాళమునందలి ఏషియాటిక్ సొసైటీవా రచ్చొత్తించిరి.

అబ్దుల్ రహిమాన్ — ౧. అరేబియా దేశములోని యొక సరదారు. ఇతఁడు టూలౌజుఅను ప్రదేశమున యుద్ధము చేసెను. (౭౨౧). ఇతఁడు ౭౩౨-వ సంవత్సరమున అక్విటెయినిమీఁదికి దండయాత్ర వెడలి బోర్డోనగరమును కొల్లగొట్టి బర్గండివఱకును దేశమును ధ్వంసము చేయుచుఁ బోయెను. ౭౩౨-వ సంవత్సరమున ఫ్రెంచివారిసేనాపతియైన చార్లెసు మార్టెల్ అనువానితో నేడురోజులు యుద్ధము చేసి మరణము నొందెను.

౨. కార్డోవా పరిపాలనము చేసిన ఒమ్మియాద్ వంశస్థాపకుఁ డైన యితఁడు (౭౩౧-౭౮౮) డెమాస్కసునగరమున జన్మించెను. ఇతఁడు టిరినీసువఱకును ఐబీరి యనుద్వీపకల్పమును జయించుచు నిరంతరము యుద్ధము చేయుటయుండే జీవితమును గడపెను.

౩. ఇతఁడు (౭౮౨-౮౫౨) కార్డోవాను పరిపాలించిన ఒమ్మియాద్ వంశస్థులలో నాలుగవవాఁడు. మొదటి అల్ హాకీముయొక్క కుమారుఁడును, అతనికి పిమ్మట సింహాసన మెక్కినవాఁడు నై యుండెను (౮౨౨). ఇతని ప్రభుత్వము రాజ్యములో జరగినయల్లరులవలనను, ఫ్రెంచివారితోను, బాగ్దాదునగరపు ఖలీఫాతోను జరగినయుద్ధములవలనను సంక్షోభమును బొందెను.

౪. స్పెయినుదేశమును బరిపాలించిన ఒమ్మియాద్ వంశస్థులలో నితఁడు (౯౧౨-౯౬౧) ఎనిమిదవవాఁడు. ఇతఁడు ౯౧౮-వ సంవత్సరములో క్రైస్తవ రాజకుమారులు నలియోన్, నవారె ప్రభువులును నగు మూఁడవ అల్ఫాంజో సాంచోలతో యుద్ధము చేసి వారల నోడించెను. ౯౩౯-వ సంవత్సరమున లియోన్ప్రభు వైన రెండవ రామిరోతో యుద్ధము చేసి యోడిపోయెను. కాని రామిరో మరణానంతరము సింహాసనభ్రష్టుఁ డైన మొదటి సాంచో ప్రభువును సింహాసన మెక్కించుటకై సాహాయ్యము చేసెను. స్పెయినుదేశములో మహమ్మదీయులకు నైకమత్యమును గలిగించుటకై విశేషముగాఁ బ్రయత్నము చేసెను. ఒమ్మియాద్ వంశమునందు నీతఁడు మిక్కిలి గొప్పవాఁడు.

౫. పెషావరు నగరవాసి యగునొకకవి. ఇతనికీర్తి లోకవిఖ్యాతము. మిగుల సరసము, నుత్సాహపూరితము నగు నితనికవిత్వము రసపక్షపాతులగు పండితులకును, రణరంగమున విహరించుయోధులకును సమానాదరపాత్ర మై యొప్పుచుండును. పెషావరుదగ్గఱ నితనిజన్మస్థాన మగు హజార్ ఖాన్ గ్రామమునకుఁ బోవుదారిలో నితనిసమాధి నిర్మింపఁబడియున్నది.

అబ్దుల్ రహిమాన్ ఖాన్ (౧౮౩౦-౧౯౦౧) — ఇతఁడు అఫ్గానిస్తానమునకు అమీరుగ నుండెను. తన ప్రభుత్వమును బలపఱుచుటకును సరిహద్దులను స్థిరపఱుచుటకును, జనులసాంఘికస్థితుల నభివృద్ధిపఱచుటకును అనల్పమైన కృషిచేసెను. ఇతనితరువాత నితని కుమారుఁడు హబీబుల్లాఖాను అమీ రయ్యెను (చూడుఁడు, అఫ్గానిస్తానము).

అబ్దుల్ లతీఫ్ అల్ బాగ్దాది (౧౧౬౨-౧౨౩౧) — ఇతఁడు బాగ్దాదునగరమున జన్మించిన యొకమహమ్మదీయ పండితుఁడు. ఇతఁడు తత్త్వశాస్త్రమును, వైద్యశాస్త్రమును పఠించి కైరో, డెమాస్కసు నగరములలో బోధించెను. ఇతఁడు ఈజిప్టుదేశచరిత్రమును రచింపఁగా నయ్యది లాటిన్, ఫ్రెంచ్, యింగ్లీషు భాషలలోనికి భాషాంతరీకరింపఁబడియెను.

అబ్దుల్ సమద్ఖాన్ — ఇతనితండ్రి సమర్కండ్ దేశస్థుఁడు. ఇతఁడు ఆగ్రాలోఁ బుట్టెను. ఔరంగజేబుకాలమందు, ఈతనికి ౬౦౦ మన్సబ్ దారీయు, తరువాత ౧,౫౦౦ మన్సబ్ దారీయు,

ఖాఁ అనుపదవియుఁ బ్రాప్తించెను. జహాంగీర్ కాలమం దితఁడు ౨,౦౦౦ మన్‌సబ్‌దారయ్యెను. ఆలీజంగ్ అను పదవిని బడసెను. ఫరుక్‌సియార్ కాలమున నీతఁడు లాహోరునకు గవర్నరయ్యెను. సిక్కుల నోడించి వారిగురువైన బాందా అనువానిని చెఱఁబెట్టెను. మహమ్మద్‌షా కాలమున నితఁడు ముల్తానునకు రాజయ్యెను. 'సంసాం-ఉ-ద్దౌలా' అను బిరుదమును వహించెను. ఇతఁడు ౧౭౩౯ లో నాదర్‌షాహ దాడికాలములో మృతుఁడయ్యెను. ఇతని కుమారుఁడు జరిఖేయా ఖాను లాహోరునకు సుబేదారుగా నుండెను. ఇతని తండ్రి పేరు ఖ్వాజా అబ్దుల్ కరీమ్.

అబ్దుహక్, షేక్ (౧౫౫౧-౧౬౪౨) — గొప్ప మహమ్మదీయవిద్వాంసుఁడు. చరిత్రము, మతము, సూఫీ సిద్ధాంతములు, యాత్రలు మొదలైన విషయములపై నూఱుకంటె నెక్కుడు గ్రంథములు వ్రాసినవాఁడు. ఇతనిగోరీ ఢిల్లీపట్టణమందుఁ గలదు. ఇతనిని భగవద్భక్తునిగాఁ బూజించెదరు. తండ్రిపేరు సైఫీ ఉద్దీన్ షేఖ్ నూరు ఉల్లల్.

అబ్దుల్‌హకీంఖాన్, — ఇతఁడు సావనూరునవాబు. ఇతనిజనకునిపేరు మజీద్‌ఖాను. మజీద్‌ఖానుయొక్క పూర్వు లందఱును నిజామునకు లోఁబడియుండి శాంతిపూర్వకముగ రాజ్య మేలుచు వచ్చిరి. కాని మజీద్‌ఖాను నిజాముఫర్మానా పొందకయే సింహాసన మెక్కినకారణమున వా రిద్దఱకును విరోధము గలిగెను. తనదేశమునఁ గొంతభాగ మిచ్చి మహారాష్ట్రులతో మైత్రి చేసికొని యితఁడు నిజాము నెదిరించెను. ఈవైరమే యితనికొడుకగు హకీంఖానునకుఁ గూడ సంక్రమించెను. హకీంఖాను రాజ్యమున కేతెంచినతోడనే యితని కన్నివైపుల శత్రువులతోఁ బోరాడవలసివచ్చెను. నిజాము నెదిరించునిమిత్తము తనదేశమందలి కొంతభాగమును మహారాష్ట్రుల కిచ్చి వారితో సంధి గావించుకొనెను. మహారాష్ట్రులసాయముననే యితఁడు హైదరాలీనిగూడ నొకపర్యాయ మెదిరించి పాఱఁదోలెను. యుద్ధానంతరము మహారాష్ట్రులు వెడలిపోయినతోడనే హైదరు మరల నితనిదేశముమీఁద దండెత్తి దక్షిణప్రాంతముల జయించెను. కాని యాసందర్భమున వీ రిద్దఱకును పరస్పరసంబంధబాంధవ్యములు చేకూర మైత్రి కలిగినది. ఈమైత్రి హైదరు జీవించియుండినంత కాలము స్థిరముగనే యుండెను కాని యతనిమరణానంతరము టిప్పుతో మరల యథాపూర్వ మయ్యెను. అంత నితఁడు సావనూరు వదలి పునహానగరమునకుఁ జేరి మహారాష్ట్రులొసంగు ౧౦,౦౦౦ ల మాసికవృత్తివలన జీవనము గడపుచు క్రీ. శ. ౧౭౯౫-వ సంవత్సరములోఁ గాలధర్మము నందెను.

అబ్దుల్‌హమీద్ — ౧. ఇతఁడు (౧౭౨౫-[illegible]) తుర్కీసుల్తాను ; మూఁడవ అహమ్మదు కుమారుఁడు. నాల్గవ అహమ్మదు అను పేరుతో తన సోదరుఁడైన ముస్తఫాకు పిమ్మట తుర్కీసింహాసన మలంకరించి సుల్తానయ్యెను. ఇతని ప్రభుత్వకాలములో రష్యనులకును తురుష్కులకును యుద్ధములు జరగి రష్యనులకు జయము లభించెను.

౨. ఇతఁడు (౧౮౪౨-౧౯౦౯) అబ్దుల్‌మజీదునకు పుత్త్రుఁడు. తన సోదరుఁడును, పెద్దవాఁడును నగు మురాదునకు పిమ్మట తుర్కీసింహాసన మధిష్ఠించి సుల్తానై ౧౯౦౯-వ సంవత్సరములో సింహాసనమునుండి తొలఁగింపఁబడియెను. ఈతని ప్రభుత్వకాలములో జరగిన ముఖ్యవిషయములు : సర్వియాతో యుద్ధము (౧౮౭౬), రష్యాతో యుద్ధము (౧౮౭౭-౭౮), ఆర్మీనియాలో ఘోరకృత్యములు జరగుట, గ్లాడ్‌స్టన్‌ప్రభువుచే ఘాతుకు లని దూషింపఁబడుట, క్రీటులో అల్లరులు, గ్రీసుతో యుద్ధము (౧౮౯౭), ౧౯౦౮-వ సంవత్సరములో తురుష్కరాష్ట్రములో రాజకీయసంస్కారములకై తరుణతురుష్కులు ప్రభుత్వము నెదుర్కొనుట, ౧౯౦౯-వ సంవత్సరములో దేశీయమహాజనసభ యేర్పడి సుల్తాను దుష్పరిపాలనము చేయుచున్నందున ఖలీఫాపదవిని వహించుటకుఁ దగిన హక్కును గోల్పోయెనని చెప్పి యతనిని సింహాసనమునుండి తొలఁగించి యీతని సోదరుని ఐదవమహమ్మదను పేరుతో సుల్తానుగా చాటుటయును సంభవించెను.

అబ్దుల్లా — మతప్రవర్తకుఁడైన మహమ్మదుయొక్క తండ్రి. అబ్దుల్‌ముతాలబ్ అనువానికుమారుఁడు. ఇతఁడు మిక్కిలి చక్కనివాఁడు. ఇతఁడు ఒంటెలకాపరి. ఇతనిభార్య పేరమీనా. ఈదంపతులకు చిరకాలమునకు మహమ్మదు కలిగెను. మహమ్మదు శిశువుగ నుండఁగనే ఇతఁడు మరణించెను. ఇతని మరణకాలము క్రీ. శ. ౫౭౧ ప్రాంతము.

అబ్దుల్లా కుతుబ్ శాహ (౧౬౨౬-౧౬౭౨) — గోలకొండలోఁ బ్రభుత్వము చేసిన కుతుబ్‌శాహ వంశములోని ఆఱవ నవాబు; ఇతఁడు మహమ్మద్‌కుతుబ్‌శాహకు తరువాత రాజ్యమునకు వచ్చెను. మీర్‌జుమ్లా అనువానినిగుఱించి యీతనికిని, ఢిల్లీశ్వరుఁడైన షాజహానునకును వైరము వచ్చెను. అంత ఢిల్లీశ్వరుని కుమారుఁడైన ఔరంగజేబు గోలకొండమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోయి దానిని వశపఱుచుకొనెను. అపుడు కుతుబ్‌శాహ కోటిరూపాయ లిచ్చి సంధి చేసికొనెను. ఈతఁడు ౧౬౭౨ లో మృతి నొందెను. ఇతనికి పుత్రసంతానము లేదు. ముగ్గురు కూఁతులు. వారిలో రెండవకొమార్తెను ఔరంగజేబుపెద్దకొడుకున కిచ్చి వివాహము చేసి తన మరణానంతరము గోలకొండరాజ్య మతనికే ఇచ్చులాగున నియమము చేసికొనెను. కాని అబ్దుల్లా మరణించుటకు పూర్వమే అల్లుఁడు పరలోకగతుఁడయ్యెను. కొడుకు చనిపోయినను ఈమరతును ఆధారముగా చేసి

కాని ఔరంగజేబు అబ్దుల్లాతరువాతను సింహాసన మెక్కిన యతని మూఁడవ యల్లుఁడగు అబుల్ హాసనుమీఁద దండెత్తివచ్చి యతని నాశ

అబ్దుల్లా కుతుబ్ శాహ

నము గావించెను. అబ్దుల్లాయొక్క సమాధిదగ్గఱ నిప్పటికిని ప్రతి సంవత్సర మొకపర్యాయము బీదలకు అన్నము పెట్టెదరు.

అబ్దుల్లాఖాన్ — ఛంగిస్‌ఖానునివంశజుఁ డైన సికందర్ ఖానునికుమారుఁడు. ఇతఁడు 'ఉజ్ బేగ్' లనువారికి నాయకుఁడు. తండ్రితోఁ బోరాడెను. తండ్రి చనిపోయినతరువాత ౧౫౮౩-లో సమర్‌కండ్, బొఖారా రాజ్యములకు నధిపతి యయ్యెను. ౧౫౮౮-లో ఖురాసాన్ మీఁదికి దండెత్తిపోయి హీరాత్ పట్టణమునకు తొమ్మిది నెలలు ముట్టడి వేసి దానిని వశపఱుచుకొనెను. అచ్చట నధికారిగా నున్న ఆలీ కులీఖానుని ఇతరులతోఁగూడ నఱకి వైచెను. ఇతఁడు పారసీకపురాజగు శాహ అబ్బాస్‌తోడను, ఢిల్లీచక్రవర్తి యైన అక్బరుతోడను సమకాలికుఁడు. ఇతఁడు ౧౫ సంవత్సరములు రాజ్యము చేసి ౧౫౯౭-లో మరణము నొందెను.

అబ్దుల్ ఖాన్ ఉజ్ బేగ్ — ఈతఁడు అక్బరుకాలములో ప్రఖ్యాతి గాంచిన ఉద్యోగి. చక్రవర్తి ఈతనిని మాల్వా దేశమునకు పాలకునిగ నొనర్చెను (౧౫౬౭). ఈతఁడు అక్బరు పై తిరుగఁబాటు చేయుటచేత ఓడింపఁబడి దేశమును విడిచి పరారి ఆయెను.

అబ్దుల్లాఖాన్ సయ్యద్ — ఇతనికి కుతబ్-ఉల్-ముల్క అను పదవి కలదు. ఇతఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తి అయిన బహదూర్ షా కాలమున (౧౭౦౭ - ౧౭౧౨) అలహాబాదునకు గవర్నరుగ నియమింపఁబడెను. ఇతనితమ్ముఁ డైన సయ్యద్ హుసేన్ అల్లీఖాను బీహారునకు గవర్నరుగ నుండెను. ఈ సోదరులు మతకర్త యైన 'మహమ్మదు' వంశమువారఁట! ఫరుక్ సియర్ (౧౭౧౩ - ౧౭౧౯) అను ఢిల్లీచక్రవర్తి వీరి సాహాయ్యముననే సింహాసనాసీనుఁ డయ్యెను. అబ్దుల్లాఖా నాతనికి ముఖ్యమంత్రి యయ్యెను. ఆతని తమ్ముఁడు 'అమీర్ - ఉల్ - ఉమ్రా' అను గొప్పపదవిని (సేనాధిపత్యమును) బొందెను. 'అందుచే నీ సయ్యదుసోదరు లిద్దఱును సర్వాధికారము కలవారై ఫాదుషానుగూడ లక్ష్యము చేయరైరి. వారిని నాశము చేయవలె నని ఫాదుషా యత్నించెను కాని అతనియుపాయము లన్నియు నాతనికే చెడుపు చేసెను......వారిబాధ తప్పించుకొనుటకై వారిలో నొక్కఁడగు హుసేన్ అల్లీ యనువానిని దక్షిణదేశమునకు సుబేదారుగాఁ బంపెను. కాని వాఁ డచ్చట మహరాటావారితో స్నేహము చేసి వారిసైన్యములను, బాలాజీవిశ్వనాథుఁడను పేష్వాను వెంటఁ దీసికొని ఢిల్లీపట్టణముమీఁదికిఁ బోయి తనయధికారమును మరల స్థాపించెను (౧౭౧౭). ఇట్లు మరలఁ బూర్ణాధికారము కలవారై యీయన్నదమ్ములు ౧౭౧౯ లో ఫరుక్ సియరును జంపించి యాఱునెలలలో నిద్దఱు రాజపుత్రుల సింహాసనస్థులఁ జేసిరి. కాని వా రేకారణము వలననో మృతులయిరి. తుదకు వీరు 'మహమ్మద్‌షా' అనువానిని ఫాదుషాను చేసిరి. కావున నీ సయ్యదుసోదరులకు 'రాజనిర్మాతలు' (King makers) అని పేరు వచ్చెను.'[1]

మహమ్మదుషా రాజయినతరువాత నతని ప్రేరణవలన ౧౭౨౦ లో హుసేన్ అల్లీ ఖాను చంపఁబడెను. అబ్దుల్లాఖాను తిరుగఁబడఁగా నాతని నోడించి చెఱఁబెట్టిరి. అతఁ డచ్చటనే ౧౭౨౩-లో మృతుఁడయ్యెను

అబ్దుల్లా ఎల్ తెయషియస్ సయ్యద్ (౧౮౩౦-౯౯) — ఇతనిని ఖలీఫా యందురు. మహమ్మదు అహమ్మదునకు పిమ్మట మహదీపదవి నహించెను (౧౮౮౫). ఇతఁడు బగ్గరతెగలోనివాఁడు. ౧౮౮౯-వ సంవత్సరమున అబిసీనియా చక్రవర్తి యగు జాను నోడించెను గాని ౧౮౯౩-వ సంవత్సరమున అగరుడోట్ అను ప్రదేశమున ఇటాలియనులచే తఱుమఁబడియెను. ౧౮౯౮-వ సంవత్సరమున కిచనరుప్రభువుచేతను, తరువాత ఓమ్ డెబ్రికాట్ అను ప్రదేశమున సర్ ఆర్ విన్‌గేటుచేతను ఓడింపఁబడి యాయుద్ధములోనే మరణము నొందెను.

అబ్బయామాత్యుఁడు — ఈతఁడు తెనుఁగున అనిరుద్ధచరిత్రము, కవిరాజమనోరంజనము అను రెండుకావ్యములను

1. మహమ్మదీయ మహాయుగము, రెండవభాగము, ౧౯౧.

రచించెను1. ఈరెండవకావ్యమునకుఁ బురూరవశ్చరిత్రము అని నామాంతరము కలదు. ఈ రెండుకావ్యములందును కవి తన వంశమును వర్ణించియున్నాఁడు. ఈతనిది కౌండిన్యసగోత్రము, ఆపస్తంబసూత్రము. వీ రార్వేలనియోగులు. కవికి నాలవతరము పూర్వుఁడు బసవనమంత్రి. ఈతఁడు కొండవీటిరాజులయొద్ద మంత్రిగనుండెను2. ఈతని పెద్దకుమారుఁ డైన ముమ్మనమంత్రిసంతతివాఁడు మనకవి. ముమ్మనకుమారుఁడు నిమ్మయ్య, మనుమఁ డబ్బయ్య. ఈతఁడు కొండవీటినాయకులచే మన్నన వడసెను3. ఈతఁడు మనకవికి తాత. అబ్బయ్యకుమారుఁడు రాయన్న. ఈతనిధర్మపత్ని నరసమ్మ. వీ రిద్దఱకును యోగానందుఁడును, మనకవి యైన అబ్బయామాత్యుఁడును పుట్టిరి.

దేశము :— ఈకవి గుంటూరుమండలనివాసిగాఁ గాన్పించుచున్నాఁడు. వీరు కనుపర్తి గ్రామనివాసు లగుటచే వీరికిఁ గనుపర్తివా రన్న యింటిపేరు వచ్చెను. కనుపర్తి, బుక్కపురి గ్రామముల కరణీకము వీరిది యైనట్లు ఈక్రిందిపద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది.

క. ఆమంత్రిమణి ప్రకాశన
భూమణి కనుపర్తి, బుక్కపురి ముఖ్యబహు
గ్రామసావ్యస్థ్యానుభవ
గ్రామణి బుధనుతుల సుతులఁ గాంచె నలువురన్.
[క., ౧, ౨౯.

మంగళగిరి నృసింహస్వామి కవికి నిష్టదేవత. కనుపర్తి గ్రామము ఒంగోలు తాలూకాలోను, బుక్కపురి ఆత్మకూరుతాలూకా (నెల్లూరుజిల్లా) లోను, మంగళగిరి గుంటూరుతాలూకాలోను ఉన్నవి. కావునఁ గవి పూర్వపు నెల్లూరుజిల్లాలోను, ఇప్పటి నెల్లూరుజిల్లాలోను నివసించియుండె నని చెప్పవచ్చును. నర్సారావుపేటతాలూకాలో కనుపఱ్ఱు గ్రామ మున్నది. దానికిఁ గరణములు కనుపర్తివారు. వీ రీ కవియొక్క వంశజు లని తెలియుచున్నది.

కాలము :— ఈకవికాలమునుగుఱించి శ్రీవీరేశలింగముగా రిట్లు వ్రాసియున్నారు: 'అబ్బయామాత్యుఁడు పదునెనిమిదవశతాబ్దిమధ్యమున నుండినవాఁడు. ఇతఁడు ౧౭౮౦-వ సంవత్సరము ప్రాంతము వఱకును జీవించియుండవచ్చును.' ఇది యూహ. ఈయూహకు వారు హేతువుల నిచ్చియుండలేదు. ఈతనిగ్రంథములు రెండును దేవునకు నంకితములు చేయఁబడినందున నీ కవికాలమును నిశ్చయించుటకు నా కావ్యములలో దృఢమైనయాధారము లేవియుఁ గానరావు. అయినను ఉన్నవానినిబట్టి కొంత యత్నింతము.

ఈకవిచే వ్రాయఁబడిన కవిరాజమనోరంజనము (పురూరవశ్చరిత్రము) వసుచరిత్రము ననుసరించి వ్రాయఁబడినది. అందలి పద్యములకుఁ బ్రతిబింబము లనఁదగు వీలు గల పెక్కుపద్యము లిందుఁ గలవు. దీనికి మనవారు పిల్లవసుచరిత్ర మని పేరు పెట్టియున్నారు. కావున అబ్బయామాత్యుఁడు వసుచరిత్రకారునికి తరువాతివాఁడు, అనఁగాఁ బదునాఱవశతాబ్దికిఁ దరువాతివాఁ డని మనము నిశ్చయింపవచ్చును.

అనిరుద్ధ చరిత్రమునందు, ఈ క్రింది సీసపద్యపాదము కాన్పించుచున్నది:—

పెంపుమీఱువసంత పేషువాహుజురున
నుండి చెలావణి పఠానరు దెలుప

ఇందలి 'పేషువా' పదము కాలనిర్ణయమునకుఁ గొంత [౩-౧౯] సహకారి. 'పేషువా' శబ్దమునకుఁ బ్రధానుఁ డని సామాన్యార్థ మున్నను, పూనా పేషువాలకు నది విశేషబిరుదము. మూఁడవ పేషువాయైన బాలాజీబాజీరావుకాలమువఱకును పూనాపేషువాల ఖ్యాతి దక్షిణదేశమునందుఁ బ్రసరించిన దని చెప్పుటకు వీలు లేదు. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౭౪౦ లో పేషువాయై, ౧౭౬౧ లో మృతుఁడయ్యెను. కావున నీకవి పదునెనిమిదవ శతాబ్దిమధ్యమునం దుండె నని వీరేశలింగముగారు చేసిన యూహ సరియైనదిగాఁ గాన్పించుచున్నది.

అనిరుద్ధచరిత్రము :— ఈతనిచే రచింపఁబడిన గ్రంథములలో అనిరుద్ధచరిత్రము మొదట వ్రాయఁబడినది. ఇం దైదాశ్వాసములు కలవు. పద్యసంఖ్య ౬౯౯. శ్రీకృష్ణుని మనుమఁ డైన యనిరుద్ధునకును, బాణాసురుని కూఁతు రైన ఉషాకన్యకును జరగిన వివాహకథ ముఖ్యముగ నిందు వర్ణింపఁబడినది. ఉషాకల్యాణముకథ సంస్కృత భాగవతమునందును (౧౦-వ స్కంధము), హరివంశమునందును (అ. ౧౧౬-౧౨౭) గలదు. ఈ రెండుకథలును మొత్తముమీఁద నొక్కటియైనను వీనికిఁ గొంచెము భేద మున్నది. సంస్కృత భాగవతము ననుసరించి బమ్మెర పోతరాజు ఆంధ్రభాగవతముయొక్క దశమస్కంధములో నీకథ వ్రాసెను; హరివంశము ననుసరించి ఎఱ్ఱాప్రగడ తనచే రచింపఁబడిన హరివంశమునందలి యుత్తరభాగమున సప్తమాష్టమాశ్వాసములందును, నాచనసోముఁడు తన యుత్తరహరివంశమునఁ బంచమాశ్వాసమునందును వ్రాసియున్నారు. కైపమాయన యనుకవి ఉషాకల్యాణ మను కావ్య మొకటి యైదాశ్వాసములు కలది రచించినాఁడు.

1. అనిరుద్ధచరిత్రము చెన్నపట్టణమునందు వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండు సన్సువారిచేతను (౧౯౧౧), కవిరాజమనోరంజనము రాజమహేంద్రవరమునందు శ్రీ చింతామణి ముద్రాక్షరశాలాధికారులచేతను (౧౯౧౩) ప్రకటింపఁబడినవి. ఇవి మే ముపయోగించిన ప్రతులు.
2. కవిరాజమనోరంజనము., ౧. ౨౯.
3. అనిరుద్ధచరిత్రము., ౧. ౧౯.

కథాసంగ్రహము:— అబ్బయామాత్యుఁడు శ్రీమద్భాగవత మందలి కథ ననుసరించి యీ యనిరుద్ధచరిత్రము వ్రాసెను. వర్ణనములు మొదలైనవి తప్ప మూలకథలో నేమాత్రము మార్పులను ఈకవి చేసియుండలేదు. అనిరుద్ధచరిత్ర మని పేరు పెట్టినందునఁ గవి మొదటియాశ్వాసమునందు, అనిరుద్ధునకును రుక్మియొక్క పౌత్రియైన రుక్మలోచనకును జరగిన వివాహమును వర్ణించినాఁడు. రెండవ యాశ్వాసమునందు బాణాసురుఁడు శివునివలన వరంబును బడయుటయు, ఉష స్వప్నమునఁ గాంచుటయు, చిత్రరేఖ యఖిలరాజవరుల పటముల వ్రాసి యుషకుఁ జూప నామె అనిరుద్ధుని గుర్తించుటయు ననుకథాభాగము కలదు. ఉషయొక్క విరహతాపమును, చిత్రరేఖ వెళ్లి యెవరికిని తెలియకుండ ద్వారకనుండి యనిరుద్ధునిఁ దీసికొని వచ్చుటయు, ఉషానిరుద్ధుల సమాగమంబును, బాణుఁ డనిరుద్ధునిఁ జెఱఁబెట్టుటయు తృతీయాశ్వాసమున వర్ణితములు. చతుర్థాశ్వాసమునందు యాదవులకును బాణునకును జరగినయుద్ధము వర్ణింపఁబడినది. అయిదవయాశ్వాసమునందు బాణుఁ డోడుటయు కృష్ణుఁడు వానిని గరుణించుటయు, ఉషానిరుద్ధుల వివాహమును, దంపతులతో యాదవులు ద్వారకకుఁ బోవుటయు, అనిరుద్ధునకు వజ్రుఁ డను పుత్త్రుఁడు పుట్టుటయు, నాతఁడు రాజసూయాదియజ్ఞములను జేయుటయు, ప్రజారంజకంబుగ రాజ్యంబు నేలుటయు నను కథ కలదు.

కవిజనమనోరంజనము, తత్కావ్యమునకు నాధారము:— ఇది అబ్బయామాత్యునిచే రచింపఁబడిన రెండవకావ్యము. ఇందైదాశ్వాసములును, ౧౧౮౦ పద్యములును కలవు. చంద్రుఁడు బృహస్పతి యొద్దఁ జదువుకొని తారను లేవఁదీసినదిమొదలు, పురూరవుఁడు ఉర్వశినిగూడి సంతానము వడయువఱకును గల కథ ఇందు వర్ణితము.

ఉర్వశీపురూరవులకథ మొదట ఋగ్వేదమునందుఁ గలదు (౧౦-౯౫). బృహద్దేవతయందును (౭.౧౪౭-౧౫౨), శతపథ బ్రాహ్మణమునందును (౫.౧-౨), విష్ణుపురాణమునందును (౪-౬), దేవీభాగవతమందును (౧-౧౩), హరివంశమునందును (౧౦-౨౬), మత్స్యపురాణమునందును (౨౪), కథాసరిత్సాగరమునందును (3. ౪-3౦) ఈకథ కలదు.

ఈ కథ యంతయు శ్రీమద్భాగవతమునందుఁ జక్కఁగ వర్ణింపఁబడినది. సంస్కృతభాగవతమున నవమస్కంధమందలి ౧-వ అధ్యాయమునందు నిలాకన్యచరిత్రమును, ౧౪-వ అధ్యాయమునందు చంద్రతారలచరిత్రయు, ఉర్వశీపురూరవులచరిత్రయుఁ గలవు. ఇవియుఁ గాక బ్రహ్మపురాణము, పద్మపురాణము, స్కన్దపురాణము (కాశీఖండము) మొదలయిన పురాణములలోఁ జంద్రవంశవర్ణనము వచ్చినచోట నెల్ల సంగ్రహముగనో, విస్తరముగనో యీకథ వర్ణింపఁబడినది. విక్రమోర్వశీయ మను నాటకమునందుఁ గాళిదాసుఁ డీ కథాభాగమునే మిగుల మనోహరముగఁ జిత్రించియున్నాఁడు. పురూరవునకే విక్రముఁ డని నామాంతరము. తెనుఁగున బమ్మెరపోతరాజు భాగవతమునందు ౯-వ స్కంధమున ఈకథాభాగ మంతయుఁ జక్కఁగ భాషాంతరీకరించియున్నాఁడు. ఈస్కంధమునందు రెండు తావులఁ గల యీ కథను తీసికొని యబ్బయామాత్యుఁడు పురూరవశ్చరిత్రమును రచించినట్లు కానవచ్చుచున్నది. కాళిదాసునినాటకమును ఈకవి చూచినట్టు లేదు. భాగవతములోని కథను ఈకవి మార్పలేదు. ఉర్వశిపటమును వ్రాయించి పురూరవునియొద్దకుఁ బంపుట యనునది (ఆ. ౫, ౧౯-3౪) కవి క్రొత్తగఁ గల్పించినది. కావ్యము వర్ణనలతోఁ బెంపఁబడినది.

కథాభాగము:— ప్రతిష్ఠానపురమునందుఁ బురూరవసుఁడు రాజ్యము చేయుచుండఁగా నొకదినమున నారదుఁడు వచ్చి, రాజధర్మములును, వేదాంతమును రాజునకు బోధించి యింద్రలోకమునకుఁ బోయెను. అచ్చట నింద్రుఁ డడుగఁగాఁ బురూరవుని చరిత్ర చెప్పఁ దొడఁగెను (ఆ. ౧). చంద్రుఁడు బృహస్పతియింట విద్యాభ్యాసము చేసి గురుభార్యయైన తారను లేవఁదీసి బుధుఁ డను కుమారునిఁ గాంచెను.1 వైవస్వతమనువు పుత్త్రునకై యజ్ఞము చేసెను. కాని యాతని భార్య పుత్త్రిక కావలయు నని కోరినందున ఇల యనుకన్యక పుట్టెను. తండ్రికిఁ గన్యయందు నిష్టము లేనందున గురు వగు వసిష్ఠుఁడు నారాయణుని వేఁడి ఇలాకన్యను సుద్యుమ్నుఁ డన్న పురుషునిఁగ మార్పించెను. సుద్యుమ్నుఁ డొకనాఁడు వేటకుఁబోయి కుమారవనముఁ బ్రవేశింప మరల నిలాకన్యగ మాఱి బుధునితోఁ బొందుచేసి పురూరవునిఁ గనియె. అంత శివుని యనుగ్రహంబున ఇల యొక నెల పురుషుఁడుగను, ఒకనెల స్త్రీగను ఉండువట్లు వరము వడసి పుత్త్రునితో తన రాజధానికిఁ బోయి (అ. ౨.) కొన్నాళ్లు రాజ్యము చేసి, పురూరవునకుఁ బట్టము కట్టి యరణ్యమునకుఁ బోయెను. పురూరవుఁడు దిగ్విజయయాత్ర వెడలి యన్ని దేశముల జయించెను. నారదుఁ డిట్లు పురూరవుని వర్ణింపఁగా విని ఉర్వశి యను నప్సర యాతని యందు బద్ధానురాగ యయ్యెను. విరహతాప మధిక మయ్యెను (ఆ. 3.). అప్పుడే మిత్రావరుణఋషుల ఘోరమైన తపస్సును భంగము చేయుటకై యింద్రుఁ డుర్వశిని భూలోకమునకుఁ బంపెను. ఆమె వారితపస్సునకు విఘ్నము కావింపఁగా 'నీవు భూలోకమందు నుండెదవు. స్వర్గమునకుఁ బో' వని శాప మిచ్చిరి. పురూరవుఁడు గంగకు వెళ్లి మాఘస్నానము చేసెను. విష్ణువు ప్రత్యక్షమై దివ్యస్త్రీలాభము కలుగు నని వర మిచ్చెను(ఆ. ౪). ఇట వింధ్యపర్వతమునందు పురూరవునిసమాగమం బెట్లు గలుగు నని యోజించి యూర్వశి తనపటమును వ్రాయించి రాజునకు నందునట్లు చేసెను. ఆ పటమును జూచి రాజు ఉర్వశియెడల ననురాగము గలవాఁ డగును.

1. చంద్రతారలప్రేమతో సంబంధించినకథ శ్రీనాథుని కాశీఖండము (౪-వ ఆశ్వాసము)నందును, శేషము వేంకటపతి శశాంకవిజయమునందును వర్ణింపఁబడినది.

ఇంతలో చారులు వచ్చి వింధ్య ప్రాంతమున నెవ్వరో స్త్రీ లున్నా రని చెప్పుదురు. పురూరవుఁడు వారివెంటఁ బోయి యూర్వశిం గలసికొని, రాజధానికిఁ దీసికొనివచ్చును. తాను పెంచిన పొట్టేళ్లను పిల్లలవలె రక్షింపవలె ననియుఁ, దనకు నెన్నఁడును వివస్త్రుఁడుగఁ గాన్పింపఁ గూడ దనియు నూర్వశి పురూరవసుని నొప్పించును. వారు పెక్కు దినంబులు కేళీవిలాసములఁ గడపుచుండిరి. ఒక్కనాఁ డింద్రుఁడు ఊర్వశిని నెట్లయినను దెమ్మని గంధర్వులను బంపెను. వారు వచ్చి ఊర్వశి పురూరవులు సురతశ్రమతోఁ బరున్న సమయమున పొట్టేళ్లను బాధించిరి. అవి యఱవఁగా నూర్వశి తొందరచేయ పురూరవుఁడు తొందరపాటుతో వస్త్రము లేకుండఁగనే లేచి గంధర్వుల నిర్జించి పొట్టేళ్లను రక్షించెను. కాని నగ్నుఁడుగాఁ గాన్పించినందునఁ బ్రతిజ్ఞాభంగ మని యూర్వశి వెడలిపోయెను. అంత రాజు మిగుల శోకింప ఊర్వశి మరలఁ గానిపించి గర్భవతినై, మరల వచ్చెద నని వెళ్లి ఆయు వను కుమారునిఁ గనియె, సంవత్సరమునకు వచ్చి రాజునకుఁ గాన్పించి 'గంధర్వుల యాజ్ఞ లేనిది నేను నీకడ నుండరాదు' అని చెప్పఁగా నాతఁడు గంధర్వులను వేఁడెను. వారు ఊర్వశిని బోలియున్న యగ్నిస్థాలి యనుస్త్రీ నిచ్చి వెళ్లిరి. ఆమెయే యూర్వశి యని కొన్నినాళ్లు గడపి పిదప మోసమును దెలిసికొని యామెను విడిచి రాజధానికిఁ బోయెను. చివరకు త్రేతాయుగమునందు నా యగ్నిస్థాలితో త్రేతాగ్నులను వ్రేల్చి, అనేకయాగములను చేయఁగా నింద్రాదు లతనికిఁ బ్రసన్నులై యూర్వశి నిచ్చిరి. వారు సుఖంబున నుండి పెక్కుపుత్త్రులఁ గని చంద్రవంశాభివృద్ధిం జేసిరి (ఆ. ౫).

కావ్యముల యోగ్యత :— అబ్బయామాత్యుఁడు ప్రౌఢకవి. పద్యములు సాధారణముగ శబ్దాలంకారభూయిష్ఠములుగను, సంస్కృత పద సమాసజటిలములుగను ఉండును. వసుచరిత్రకారుని ననుసరింప వలయు నని పాటుపడినవారిలో నితఁడు ప్రముఖుఁ డని చెప్పవలెను. అనిరుద్ధచరిత్రమునందేమి, కవిరాజమనోరంజనమునందేమి వసుచరిత్రలోని పద్యములవంటిపద్యములు పెక్కులు సృష్టించినాఁడు. మొదట వ్రాసిన యనిరుద్ధచరిత్రమునకంటె దరువాత వ్రాసిన కవిరాజమనోరంజన మెక్కుడు ప్రౌఢముగ నుండును. కావున దీనికి మన వారు 'పిల్లవసుచరిత్ర' మని పేరు పెట్టిరి. ముఖ్యముగ నిందలి వర్ణనాత్మకములైన సీసపద్యము లెన్నియో శైలియందును అర్థమునందును వసుచరిత్రమునందలి సీసపద్యములను బోలియున్నవి. అనిరుద్ధచరిత్రమునందును ఇట్టి సీసపద్యములు కొన్ని కలవు. కాని వసుచరిత్రముయొక్కయోగ్యత యీ గ్రంథముల కెన్నఁటికిని రాఁజాలదు. మూలమందలిపద్యములకును ఇందలియనుసృతులకును పురుషునకు, నాతని పటమునకును గల భేద మున్న దని చెప్పవచ్చును. మూలము మూలమే, యనుసృతి యనుసృతియే. ఉదాహరణమునకై ఒకటి అనిరుద్ధచరిత్రమునుండియు, రెండవది పురూరవశ్చరిత్రమునుండియు, నిట్లు రెండుపద్యముల నిచ్చుచున్నాము :—

సీ. కొమ్మవాతెరతోడ గుణముఁ గైకొన వచ్చి
కఠినవిద్రుమము చేకట్లఁబడియెఁ
గోమలియధరంబుతో మెన ల్పచరించి
యరుచిబింబఫలమ్ము లవిసిపడియె
మృగనేత్ర పెదవితో సొగసుఁ బూనఁ గడంగి
కెంపు నీరసముఁ జెక్కించుకొనియె
సతిమోవితో రసస్థితులు చూపి సుగంధ
వికలబంధూక మూరకయె విరిసె
తే. డాయుపగడంబునకుఁ బగడంబు బింబ
మునకు బింబంబు మెఱుఁగుకెంపునకుఁ గెంపు
బంధుజీవంబునకుఁ దాన బంధుజీవ
మౌర! యాకుందరదనరదాంశుకంబు! [వసు., ౨-౮౫.

సీ. కట్టడివగను జేకట్లకు లోనయ్యె
విరసభావంబులై విద్రుమములు
ప్రత్యహంబును గళాభంగ మయ్యెను దామ
సప్రకాశతమ నక్షత్రగణము
పగలు మించుట విదేశగతంబు లయ్యె రా
జావమానమున రథాంగకులము
కాక దెప్పుక తుది లోఁకువై పలుమాఱుఁ
బ్రహరణంబులఁ జెందెఁ బసిఁడికమ్మి
రమణియధర నఖ స్తనాంగములతోడి
ప్రాతిపక్షికమున నివి భంగపడియె
వట్టియార్వేరమున బలవంతుతోడి
సాటికిఁ బెనఁగు టెల్ల నిష్ఫలము గాదె. [అని., ౧-౯౯.

సీ. తరుణార్కకబళనోద్ధతిఁ జూపె నెవ్వాఁడు
రుచులచే ఫలమోహరుచులచేత
నకలంకరామముద్రికఁ బూనె నెవ్వాఁడు
శయముచే హృత్కుశేశయముచేత
మున్నీరు పల్వలంబుగ దాఁటె నెవ్వాఁడు
జవముచే గుణగణార్ణవముచేత
నక్షశిక్షా ప్రౌఢి నలరారె నెవ్వాఁడు
రణముచే నియమధారణముచేత
తే. ధరణి నెవ్వాఁడు దానవద్విరదదళన
విహృతిఁ దనకేసరికిశోరవృత్తిఁ దెలిపె
నతని మత్కావ్యభవ్యవాగమృతఘటన
మంజులస్వాంతు హనుమంతు మదిఁ దలంతు. [వసు., ౧-౮.

సీ. వాసుదేవఖ్యాతి వర్తిల్లె నెవ్వాఁడు
భవముచే మూర్తినై భవముచేత
నఘవిఖండనలీల నమరారె నెవ్వాఁడు
శక్తిచే జరణాంబుశక్తిచేతఁ

గాళింది గదిసి వేడ్కలు సల్పె నెవ్వాఁడు
రతులచే వనకేళిరతులచేత
గీతామృతవ్యాప్తిఁ గీల్కొల్పె నెవ్వాఁడు
నయముచేఁ దత్త్వనిర్ణయముచేతఁ
దెలిపె నెవ్వాఁడు కంసమాంసలమతంగ
భూహననధాటిచేఁ దనపురుషసింహ
మూర్తివిస్ఫూర్తి యసమానకీర్తి యతఁడు
సంహృతార్త్యార్తి యాభీరచక్రవర్తి. [కవి., ౧-౪౨.

మూలముతోఁ బోల్చక విడిగఁ జూచినయెడల నితనిరెండు కావ్యములును కొంత యోగ్యత కలవి యని చెప్పవలెను. పూర్వకవులలో లేని క్రొత్తకల్పన లేమియు లేకపోయినను వర్ణనములు వచ్చినచోటఁ గవి విస్తరముగను కొంత సరసముగను వర్ణించును. అనిరుద్ధచరిత్రయందు ద్వారకాపురమును ఇరువదిరెండు పద్యములతోను (ఆ. ౧, ౫౩-౭౩), పురూరవశ్చరిత్రమునందు ప్రతిష్ఠానపురమును ముప్పదిమూఁడు పద్యములతోను (ఆ. ౧, ౫౩-౮౫) వర్ణించియున్నాఁడు. చిత్రలేఖ యందఱపటములను వ్రాసి వానిని వర్ణించుటలోఁ గవి ముప్పదిపద్యములు వ్రాసియున్నాఁడు (అని, ఆ. ౨, ౧౦౦-౧౩౦). అప్సరస్త్రీల యుద్యానవిహారము వర్ణించుటకు నలువదిపద్యములు పట్టినవి (కవి., ఆ. ౪, ౬౬-౧౦౫). ఇట్లే వేఱువేఱు ఋతువులును, ప్రసంగములును వివరముగ వర్ణింపఁబడినవి.

ఎఱ్ఱాప్రెగడచే వ్రాయఁబడినహరివంశమందలి యుషాకథతోడఁ గాని, నాచనసోముని ఇందుధరోపాఖ్యానముతోడఁ గాని ఈ కవి యొక్క యనిరుద్ధచరిత్రమును పోల్చుటకు వీలు లేదు. ఎఱ్ఱాప్రెగడ కవిత్వము మిక్కిలి ప్రౌఢముగ లేకపోయినను సులభశైలిచేతను సహజశబ్దప్రవాహముచేతను, స్వాభావిక వర్ణనములచేతను హృదయాహ్లాదకరముగ నుండును. నాచనసోముని ప్రౌఢరచనాచమత్కారమును, అసమాన మగునర్థగౌరవ రసభావప్రదర్శనమును వేఱుగఁ జెప్పనక్కఱలేదు. బమ్మెరపోతరా జీకథనే భాగవతమున సంగ్రహముగ వ్రాసినాఁడు. వ్రాసినంతవఱకుఁ గథ రసము లొలుకుచున్నది. దానితోను అనిరుద్ధచరిత్రము సరిపోలదు. కావున నీ కథానకము మీఁదనే కవిత్వము చెప్పినమహాకవుల కావ్యముకంటె నీతనికవిత్వము తగ్గియుండునే కాని మించియుండదు. అంతమాత్రమున నీతనికవిత్వము మిక్కిలి నీరస మని చెప్పుటకు వీలులేదు. ముఖ్యముగ రసికజనమనోరంజనము మహాకావ్యములలోఁ జేర్పఁదగిన దనియే చెప్పవలెను. వర్ణనములలోఁ గవి పూర్వకవులశబ్దార్థానుకరణము చాలభాగము చేసినను తన సొంతకల్పనలుగూడ నచ్చటచ్చటఁ జేర్చినాఁడు.

సంస్కృతపాండిత్యము :— ఈకవి సంస్కృతమును జక్కఁగ నభ్యసించిన ట్లితనికావ్యములే చెప్పుచున్నవి. ఈతఁడు నైషధాదికావ్యములను జదివినట్లు మనము కొన్ని దృష్టాంతములవలన నూహింపవచ్చును. శ్రీహర్షకృతనైషధమునందు నీ క్రిందిపద్యము కలదు:—

అయం దరిద్రో భవితేతి వైధసీం
లిపిం లలాటేఽర్థిజనస్య జాగ్రతీమ్,
మృషాం న చక్రేఽల్పితకల్పపాదపో
విధాయ దారిద్ర్యదరిద్రతాం నళః.[1] [౧. ౧౫.

దీనిం జూచి యబ్బయామాత్యుఁడు కవిరాజమనోరంజనమునందు నీ క్రిందిపద్యము వ్రాసియున్నాఁడు:—

మ. అయ మర్థి జన యంచు యాచకలలాటాంతస్థలిన్ బ్రహ్మని
ర్ణయతన్ వ్రాయ వహించునట్టిలిపియర్థంబుల్ విశేషాన్వయ
క్రియగా నర్థ మవారిగా నొసఁగి యర్థిం జేయు వాగీశు వ్రాఁ
తయు నాత్మీయవితీర్ణియు న్నిజముగా ధాత్రీశు నే ర్పెట్టిదో ?
[౧. ౯౭.

ఈతనికావ్యమునందు సంస్కృతపదములే యెక్కుడైనను కవి యచ్చటచ్చట శుద్ధాంధ్రపదములతోఁ గవిత్వము చెప్పియున్నాఁడు. ఉదాహరణము.—

సీ. పంటముత్తయిదువు గంటలమొలనూలు
పడమటిదొర యేలు నిడుదప్రోలు
మీనైమెలంగుసామికిఁ జుట్టుకొల్లారు
రతనంపు సరకుతోరపు బిడారు
వేల్పుపాతరకత్తె బిడ్డనిచొరుబొక్క
కుండపుట్టుగుజోగి గొన్నకుక్క
రేటేనిసిరి కుబ్బరించుమ్రోఁతలప్రోవు
తపసిరోసపుమంట దాఁచుతావు
బల్లిదపుకేటియిల్లాండ్రయల్లిబిల్లి
మేర దప్పక నిలిచిన నీరువెల్లి
నిట్టనేరెడుదిబ్బకుఁ జుట్టువారు
తీరు చెన్నారు మున్నీరు తెలివఁ గాంచి.
[కవి., ౪. ౬౭.

ఈకవి ప్రసంగానుసారముగ హిందూస్థానీపదములను జమత్కారముగ నుపయోగించియున్నాఁడు.

సీ. జతనంబుతోఁ దేటి సంచిణీహసముభి
స్నీదుముదారుగా నిగిడి నడువఁ
గలువలదొరచల్లగాలి వజీరులు
పూని రాస్తాను చపాను గొలువఁ

1. చ. ఇతఁడు దరిద్రుఁడౌ ననుచు నేర్పడ నర్థిలలాటపట్టికన్, శతధృతి వ్రాసినట్టిలిపిజాల మనర్థము గానియట్లుగా
వితరణఖేలనావిభవ విభ్రమనిర్జితకల్పభూరుహుం, డతఁడు దరిద్రతాగుణమునందు దరిద్రుని జేయు నాతనిన్. [౧. ౫౭

చెంపు మీఱు వసంత పేషు వాహు జురున
నుండి చెలావణిహొనరు దెలుప
నెమ్మిఁ గోవెలనిశానీదారుగములు క
ర్మాచీడ మారము ల్మాదు నేయ
సరణికావాలురంగు ఝల్చ్ఛప్రుటములు
రహిగ నటియించుచిలుక హిరాకి నెక్కి
కెంజిగురుసైపు కేల నంకించుకొనుచు
మదనుపాదుశహా వండు గదలె నపుడు.

[అని., ఆ. ౩, ౧౯.

ఒక విశేషము :— తెలుఁగుకవులలో నీతఁడు ఆభ్యంతరరతిని విచ్చలవిడిగ వర్ణించియున్నాఁడు. ఆభ్యంతరరతి యనఁగా స్త్రీపురుషుల సంభోగవర్ణనము. పెద్దనాది ప్రబంధకవు లిట్టివర్ణనములు కావ్యములో నెక్కడనో యొకటిరెండుపద్యములతోఁ జెప్పి దాఁటించుకొనిపోయినారు. కాని యీకవి యిట్టివర్ణన మొక్కచోట నున్నఁ జాల దని కాఁబోలును తనకావ్యములోఁ బెక్కుచోట్లఁ జొప్పించినాఁడు. అనిరుద్ధచరిత్రమునందు నాలుగుసారులును, కవిరాజమనోరంజనమందు నైదుసారులును ఇట్టివర్ణనములు కలవు! రుక్మలోచన వివాహమప్పు డొకసారి, ఉషకు స్వప్నము పడ్డప్పు డొక్కసారి, ఆమె సఖులతోఁ జెప్పుకొనునప్పు డొక్కసారి, నిజముగాఁ బతిని కలసినప్పు డొక్కసారి — యిట్లు వీలయినచోట నెల్ల మన్మథరతిని వర్ణించినాఁడు. నాయికానాయకులయొకదినమురతి వర్ణించి, తృప్తి నొందక ‘మఱియొక్కనాఁడు’ (౩. ౯౯) అని ఉపోద్ఘాతము చెప్పి తిరిగి యాక్రియను పదిపద్యములతోఁ జెప్పెను. ఇట్లే కవిరాజమనోరంజనంబునందు బుధునకు నిలాకన్యకకును, పురూరవసునకు నూర్వశికిని జరగిన సమాగమంబు వన్నెచిన్నెలతోఁ బెక్కుచోట్లఁ జిత్రించెను! ఇంతియకాదు. ఒకచోట ‘సామాన్యరతి’యు (అని. ఆ. ౩, ౭౫-౮౩), ఒకచోట ‘సమరతి’యు (కవి., ఆ. ౨, ౧౭౨-౧౭౮), ఒకచోట ‘ఉపరిరతి’యు (కవి., ఆ. ౫, ౨౮౩-౨౮౮), ఒకచోట ‘గర్భిణీరతిజనిత సౌఖ్యము’ను (అని., ఆ. ౩, ౧౦౨), ఒకచోట ‘ప్రసవితానంతరద్వితీయసమాగమాధిక్యసుఖము’ను (కవి., ఆ. ౨, ౧౯౧), ఒకచోట ‘సురతనాట్యసుఖము’ను (కవి., ఆ. ౪, ౧౩౯) - ఇట్లు విచ్చలవిడిగ సురతవర్ణనములు గుప్పివేసినాఁడు!

ఇట్లీకవి రతివర్ణనము హెచ్చుగఁ జేసినను సంస్కృతభూయిష్ఠముగఁ జెప్పియున్నాఁడు. అందువలన సామాన్యజనుల కాపద్యములు సాధారణముగ నర్థము కావు. అర్థమైనను కాకపోయినను ఇట్టివర్ణనములను ఇంతవిశేషముగఁ జేయుట కావ్యముయొక్క మర్యాదకు లోపమనియే చెప్పవలెను. ఇచ్చట నీవర్ణనములు ‘నీతి నతిక్రమించుచున్నవా? చట్టములకు లోఁబడునా?’ యన్న ప్రశ్నములను మేము విచారించుటలేదు. పూర్వకవియుఁ, బహుగుంభనము కలవాఁడును అగుటచే నాభయము మనకవి కుండ దనుకొందము. కాని యిట్టివర్ణనములు కావ్యముయొక్క రసమాధుర్యమునకును, కల్పనాగాంభీర్యమునకును, భావసౌందర్యమునకును (Aesthetic beauty) తప్పక భంగము గలిగించు ననుటకు సందేహము లేదు. నాయికానాయకులను ఒక్కచోటికిఁ దెచ్చి యొక్కగదిలో విడిచినట్లు వర్ణించి యంతతో వర్ణనము చాలించి మిగిలినభాగము చదువరుల యూహకు వదలినఁ జాలదా? పచ్చిగఁ జెప్పినదానికంటె ధ్వనిమూలకముగఁ దోఁచునట్లు చేయుట ప్రతిభావిశేషము కాదా?

ఈకవి భగవద్భక్తుఁడుగాఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు. తన రెండు కావ్యములును నరాంకితము చేయక దేవాంకితము చేయుటయే కాక యిట్లు చెప్పుకొనియున్నాఁడు:

క. భగవంతుని సద్గుణములు
పొగడువివేకంబె తమ కపూర్వైశ్వర్యం
బగుట నరస్తుతి సేయరు
జగతిన్ సత్కవులు తుచ్ఛసంపదకొఱకై. [అని., ౧-౧౭.

క. ధాతలకు ధాత భువన
త్రాతలకున్ ద్రాత శౌరి రక్షకుఁడఁట యా
దాతలదాత న్విడిచి యి
లాతల నేతల నుతించులాఘువ మేలా? [కవి., ౧-౧౫.

ఇట్టి భగవద్భక్తుఁడుగూడ సురతవర్ణనములో నింత శ్రద్ధ వహించుట మిక్కిలి యాశ్చర్యముగ నున్నది!

(కో. వేం. ల.)

అబ్బాటి (౧౫౧౨ - ౭౧). — నికోలోడేల్ అబ్బాటి యని యితని పూర్ణమైనపేరు. ఇతఁడు ఇటలీదేశములోని మెదీనా నగరమున జన్మించి కోరెజ్జియోకడ విద్యాభ్యాసము చేసి ప్రసిద్ధికి వచ్చి చిత్రకారుఁ డయ్యెను. ఫాంటినీ బ్లోమందిరము నలంకరించుట యందు ప్రైమాటిస్సియో యనువానికిఁ దోడ్పడియెను. ఇతఁడు అపోస్తలు లయిన పీటరు, పాలు అనువారిచిత్తరువులను చిత్రించెను.

అబ్బాడీ — ౧. ఈతని పూర్ణమైన పేరు ఆంటోయనీ థామ్సన్ డి అబ్బాడీ (౧౮౧౦ - ౯౭). ఇతఁ డొక ఫ్రెంచిపండితుఁడును, పరిశోధకుఁడునై యుండెను. ఇతఁడు డబ్లిన్ నగరమున జన్మించినవాఁ డయినను ఫ్రాన్సుదేశమునందే విద్య నభ్యసించెను.

౧౮౩౫-వ సంవత్సరమున ప్రకృతిశాస్త్రపరిషత్సభవా రొక పనిమీఁద నితనిని బ్రెజీలునకుఁ బంపిరి. ౧౮౩౭ మొదలుకొని ౧౮౪౮ వఱకు నబిసీనియాదేశమును బరిశోధించుపనిలో నుండెను. ఇతఁడు తరువాత ప్రకృతిశాస్త్రపరిషత్సభలో సభ్యుఁడుగ నియమింపఁబడియె. ఇతఁడు కెల్విన్ ప్రభువుతోఁగూడ ఆరగో పతకమును బహుమానము నొందెను. సాలునకు ౮,౦౦౦ ల ఫ్రాంకు లాదాయము వచ్చెడి అబ్బాడీ యను జమీ, ఏఁబదిసంవత్సరములలో ౫,౦౦,౦౦౦ ల నక్షత్రములఁ జూచి వ్రాయు పద్ధతి నీయాఁడు, ప్రకృతిశాస్త్రపరిషత్తునకు

మరణశాసనముద్వారా వశపఱిచెను. ఇతఁడు ౧౮౫౦-వ సంవత్సరముఅవఱకును భూగోళ, ఖగోళశాస్త్రసంబంధము లయిన పెక్కుగ్రంథములను రచించెను.

౨. జేమ్సు అబ్బాడీ యని ఇతని పూర్ణమైన పేరు. ఇతఁడు ౧౬౫౪-వ సంవత్సరప్రాంతమున బేరాన్ మండలమున నేయను గ్రామంబున జన్మించి ప్రఖ్యాతిగాంచిన ప్రొటస్టాంటుమతస్థుఁడు. ఇతని తల్లిదండ్రులు మిక్కిలి బీదవా రగుటచేత స్నేహితుల ప్రాపునఁ జక్కనివిద్య నభ్యసించెను. సేడన్పట్టణమున విద్య నభ్యసించి పదునేడవయేఁటనే పరమార్థవిద్య (ఈశ్వరవిషయకవిద్య) యందు డాక్టరు పట్టము నొంది మిక్కిలి ఖ్యాతి గాంచెను. ఇతఁడు బర్లిన్నగరమున కొన్ని సంవత్సరములు గడపినతరువాత ఫ్రెంచిప్రొటస్టాంటు చర్చిలో ప్రధానమతబోధకుఁడుగ నుండి ౧౬౮౮-వ సంవత్సరములో మార్షల్ స్కాంబర్గుతోఁగూడ నింగ్లాండునకుఁ బోయి లండనులోని శావాయ్ ఫ్రెంచిచర్చిలో ప్రధానమతబోధకుఁ డయ్యెను. విలియమ్ రాజునెడ మిక్కిలి ప్రేమానురాగములు గలవాఁ డగుటచేత ౧౬౮౮-వ సంవత్సరమున సంభవించిన విప్లవచరిత్రమునుగూర్చి కావలసిన యుపకరణములు రాజకీయ మంత్రులవలన సమకూర్చె నని చెప్పుదురు. ఐర్లాండులోని కిల్లాలో గురుస్థానాధికారిగ రాజుచే నియమింపఁబడియెను. ఇతఁడు మహావక్తయు, శక్తియుక్తుఁడును, మహాబోధకుఁడునై యనేకమతగ్రంథములను విరచించి ౧౭౨౭-వ సంవత్సరమున లండనునగరములో మృతి నొందెను.

అబ్బాస్ — ౧. ఇతఁడు (౫౬౬-౬౫౨) మహమ్మదుయొక్క పినతండ్రి. బేదరుయుద్ధములో చెఱఁబట్టఁబడియెను. తరువాత మహమ్మదీయమతమునకు ముఖ్యసహాయుఁ డయ్యెను. ౭౫౦-వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౨౫౮-వ సంవత్సరములో మంగోలు (మొగలు)లచే జయింపఁబడువఱకును పరిపాలనము చేసిన బాగ్దాదు ఖలీఫా లగు అబ్బాసువంశమునకు మూలపురుషుఁడుగ నుండెను.

౨. పారసీక (పరిషియా) దేశపు రాజులలో ఈపేరుగలవారిలో ఇతఁడే (౧౫౮౫-౧౬౨౮) మొదటివాఁడు. ఇతఁడు ప్రసిద్ధుఁ డగుటవలన నీతనిని 'అబ్బాస్ ది గ్రేటు' 'ఘనుఁడైన అబ్బాస్' అందురు. ఇతఁడు ౧౫౮౫-వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెను. ౧౫౯౭-వ సంవత్సరములో హీరాత్ నగరమున ఉజ్బేగు లనువారి నోడించెను. ౧౬౦౧-౯ సంవత్సరములనడుమ ననేకపర్యాయములు తురుష్కుల నోడించెను. బ్రిటిషువారిసాహాయ్యముతో ౧౬౨౨-వ సంవత్సరములో ఆర్మజ్ నుండి పోర్చుగీసువారిని తఱిమివైచెను. ఇతనిరాష్ట్రము టైగ్రిసునది మొదలుకొని సింధునదిపర్యంతము వ్యాపించియుండెను. ఇస్పహానుపట్టణమును రాజధానిగఁ జేసికొని రాజ్యతంత్రమునందు ముఖ్యము లయిన సంస్కారములను బెక్కింటిని గావించెను.

౩. పారసీకదేశపు శాహ (చక్రవర్తి) (౧౬౪౨-౧౬౬౬). ౧౬౩౦ లో జన్మించెను. ప్రజలకు ననుకూలముగ రాజ్యము చేసెను. ఇతని రాజ్యకాలమున ప్రజలు ధనసంపన్నులయిరి. ఇతఁడు కంధహారును వశపఱుచుకొనెను. కాని మొగలులు తిరిగి తీసికొనిరి.

౪. పారసీకదేశపుశాహ (చక్రవర్తి) (౧౭౩౨-౧౭౩౬). ఇతఁ డెనిమిదినెలల బాలుఁడుగా నున్నపుడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఆదేశములమీఁద రాజ్యముచేసిన సాఫీవంశములోని చివరవాఁడు.

అబ్బాస్పాషా (౧౮౧౩-౧౮౫౪) — మహమ్మద్పాషాయొక్క మనుమఁడు. ౧౮౪౮-వ సంవత్సరములో ఈజిప్టునకు రాజప్రతినిధిగ ఇబ్రాహీమ్పాషాకు తరువాత నేర్పడియెను. ఇతని ప్రభుత్వము అభివృద్ధి లేనిదిగను, నష్టకరమైనదిగ నుండెను.

అబ్బాస్ బిన్ అలీషెర్వానీ — అక్బరుకాలమున నుండినచరిత్రకారుఁడు. ఇతఁడు షేర్షాచరిత్రమును వ్రాసెను. షేర్షా యనఁగా హుమాయూనును ౧౮౩౯ లో హిందూస్థానమునుండి వెడలఁగొట్టి ఢిల్లీరాజ్యము నాక్రమించినవాఁడు. ఈచరిత్రము అక్బరున కంకిత మీయఁబడినది.

అబ్బాస్మీర్జా (౧౭౮౩-౧౮౩౩) — ఇతఁడు పారసీకదేశపు 'షా' అయిన ఫత్ అలీయొక్క కుమారుఁడును యువరాజునునైయుండి ౧౮౧౧-౧౮౧౩ సంవత్సరములలోను ౧౮౨౬-వ సంవత్సరములోను జరిగిన రష్యనుల దండయాత్రలలో పారసీకసైన్యమున కధిపతిగా నుండి కకాసియారాష్ట్రములను గోలుపోయెను కాని ౧౮౨౮-వ సంవత్సరములో జరిగినయొడంబడికలో నీతఁడు 'షా' గా నుండుట కంగీకరింపఁబడియెను.

అబ్బాస్వంశము — ఈవంశజులు ఒమ్మియాదువంశమువారితరువాత నరేబియన్ (మహమ్మదీయ) సామ్రాజ్యమును క్రీ. శ. ౭౫౦ మొదలు ౧౨౫౮ వఱకును బరిపాలించిన 'ఖలీఫా' లనఁబడు మహమ్మదీయమతాచార్యులు. వీరివంశమునకు మూలపురుషుఁడు మహమ్మదీయమతసంస్థాపకుఁ డగు మహమ్మదునకుఁ బినతండ్రియు, సహకారియునైన అబ్బాసు. వీరికి పూర్వమా పీఠముమీఁద ఒమ్మియాదు లనువారు ౬౬౧ మొదలు ౭౫౦ వఱకును ఖలీఫాలుగా నుండిరి. వారిని వెడలఁగొట్టి మహమ్మదుయొక్క వంశములోనివారైన అబ్బాసులు పీఠము నాక్రమించుకొనవలయు నని యత్నము చేయుచుండిరి. అబ్బాసునొద్దనుండి నాల్గవతరమువాఁ డగు (మునిమనుమఁడు) అబుల్ అబ్బాసు అనునతఁడు అబు ముసిలిమ్మను సేనానాయకునిసాహాయ్యమున ఒమ్మియాదువంశజుఁ డగు రెండవ మెర్వాన్ అనువానిని జాబ్నదీప్రాంతమున నోడించి, రాజ్యమంతయు నాక్రమించుకొని ఖలీఫాపీఠము నెక్కెను. అప్పటినుండియు వాని

సంతతివారే మహమ్మదీయరాష్ట్రము నైదువందల సంవత్సరములకంటె నెక్కువకాలము పరిపాలించి మహోన్నతఖ్యాతిని బడసిరి.

వీరిలో నీవంశస్థాపకుఁ డగు అబుల్ అబ్బాసు నాలుగువత్సరములుమాత్రమే రాజ్య మొనర్చెను. ఈకొలఁదికాలములోనే అనేక క్రూరకృత్యముల నొనర్చి మహాక్రూరుఁ డని యపఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁ డొమ్మియాదువంశమును నిర్మూలముచేయఁ గంకణము కట్టుకొనినను అబ్దుల్ రహిమా ననునతఁ డొక్కఁడుమాత్రమే వీనిబారినుండి తప్పించుకొని పోయి స్పెయినుదేశము నాక్రమించుకొనెను. ఇట్లే ఆఫ్రికాదేశముకూడ నించుమించుగ స్వాతంత్ర్యము వహించి వలస పోయెను. ఇతనితరువాత నితనితమ్ముఁడు మన్సూ రనునతఁడు పట్టము గట్టుకొని యనేకయుద్ధములందు జయ మొంది విజయుఁ డను సార్థకబిరుదము గడించెను. ఇతఁడు ౭౬౨-వ సంవత్సరమున బాగ్దాదుపట్టణమును పట్టణరాజములలో నిరుపమానముగా నిర్మించి దానిని ముఖ్యపట్టణముగా నేర్పఱుచుకొనెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౭౭౫ లో మృతినొందఁగా నతనికుమారుఁడు మహదీ యనునతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చి పాశ్చాత్యరోమనుచక్రవర్తిని యగు ఐరినితో యుద్ధ మొనర్చి జయ మొంది ఆమె కప్పము గట్టునట్లు సంధిచేసికొనియెను. మఱియు మక్కా, మదీనా, జెరూసలేము మున్నగు పట్టణములలో నుండు మసీదుల బాగుపఱచి అనేకసత్రముల నితరసౌకర్యములను గుదిర్చి ఖ్యాతిని బడసెను. క్రీ. శ. ౭౮౫ లో నితనికుమారుఁడు హాదీ అనునతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చి ౧౫ నెలలలోపలనే చంపఁబడెను. అతని యనంతర మతని తమ్ముఁడగు హరూన్-అల్-రషీద్ అను మహాపురుషుఁడు సింహాసన మధిష్ఠించి ౨౩ వత్సరములు (౭౮౬ - ౮౦౯) మహావైభవముతో రాజ్యమును బాలించి తనవంశపుఖ్యాతిని దిగంతముల వ్యాపింపఁజేసెను.

ఇతఁడే ఆరేబియన్‌రాత్రు లను గ్రంథమునకు కథానాయకుఁడు. ఇతఁడు పండితులను, కవులను, గాయకులను, శాస్త్రజ్ఞులను సభకు రావించి వారి కుచితసత్కారము లొనర్చి బహూకరించి వారి పాలిటి కల్పవృక్షమై లోకమునకు హితకారి యయ్యెను. ఇతనికాలములో చక్కనిపట్టణంబులు పెక్కులు నిర్మింపఁబడెను. ఇతఁడు ప్రజలను బిడ్డలవలె పోషించి వారిచే నధికముగఁ బ్రేమింపఁబడుచుండెను. ౮౦౨-వ సంవత్సరమున పాశ్చాత్యరోమను చక్రవర్తి నిసిఫోరసు కప్పము గట్టుట మానినందున నతనిపై దండయాత్ర వెడలి జయశాలి యయ్యెను. ఇతనిపరిపాలనంబున మహమ్మదీయవిఖ్యాతి అత్యున్నతదశను జెందెను. అందువలన నితనికీర్తి వేనోళ్లఁ జాటఁబడుచుండును. కాని దానియందు కళంక మొకింత లేకపోలేదు. తనకును, తనపూర్వులకును రాజ్యపరిపాలనంబున సాహాయ్యభూతమైన బార్మెసైదులవంశము నిర్మూలనము అన్యథా స్వచ్ఛమైన యితనికీర్తిని కళంకితముగ నొనర్చుచున్నది. ఈతని కుమారులలో నంతఃకలహము లుప్పతిల్ల మమూ ననునతఁడు తనయగ్రజు నమీనుని ద్రుంచి ౮౧౩-వ సంవత్సరమున పట్టము గట్టుకొని ౨౧ సంవత్సరములు రాజ్య మేలెను. మొదట నితఁడు ఆలీవంశస్థులమూలమున ననేక కష్టములకు పాలై తుదకు విజయియై తనతండ్రివలె పండితాభిమాని యై ప్రఖ్యాతి గాంచెను. ఇతనికాలములో గ్రంథాలయములు పెక్కులు స్థాపింపఁబడినవి. జ్యోతిషము, గణితము, వేదాంతము, భౌతికశాస్త్రములు, వైద్యము మొదలయిన విషయములను గుఱించిన పెక్కు శాస్త్రములు వ్రాయఁబడినవి. మూఁడు గ్రంథములు సంస్కృతమున నుండి భాషాంతరీకరింపఁబడినవి. ఇతని యనంతరము రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై అంతరించుమార్గము పట్టెను.

ఇతనితరువాత నితని తమ్ముఁడు ముతాసిం అనునతఁడు రాజైస్వరక్షణమునకై తురుష్కసైన్యమును స్థాపించెను. ఈ సైన్యము రోమను ప్రిటోరియనుసేనవలె వృద్ధిఁ జెంది రాజ్యమున సర్వాధికారమును హరించి రాజులను నామమాత్రావశిష్టులుగఁ జేసెను. ఇతని కుమారుఁడు వాథిక్ అనునతఁడు ౫ వత్సరములు వైభవముతో రాజ్య మేలెను గాని తరువాతివా రందఱును తురుష్క సైనికులచేతులలో తోలుబొమ్మలగతి మెలఁగుచుండిరి. తుదకు కాహిర్ అనునతఁడు క్రీ. శ. ౯౩౨-లో అబ్దుల్ రజా కను తురుష్కసేనానికి అమిర్ ఉమ్రా అను నున్నతపదవి నొసంగి యతనికి సర్వాధికారము వదలి నామమాత్రావశిష్టుఁ డై యుండెను. అప్పటినుండియు నీ తురుష్కులు ప్రబలులై అబ్బాసైదువంశస్థులనుపేర రాజ్య మేలుచుండిరి. వీరి పాలనమున ఖురాసాను, సిరియా మొదలగురాష్ట్రములు స్వతంత్రత వహించి విడిపోయెను. తుదకు బాగ్దాదుపట్టణముమాత్రమే అబ్బాసైదులవశ మైయుండెను. ఇదియుఁగూడ ౧౨౫౮-వ సంవత్సరమున నంతరించెను. ఆ సంవత్సరమున హులా గను మంగోల్ రాజు బాగ్దాదుపట్టణమును ముట్టడించి కాల్చివైచి ముతసిమ్ అను ప్రభువును ద్రుంచివైచెను.

ఇంతటితో అబ్బాసైదుల రాజ్యము నశించినను ఈజిప్టునందు మాత్ర మీ వంశస్థులు ౩౦౦ల వత్సరములు పేరునకుమాత్రము రాజులైయుండిరి. వీరిలో కడపటివాఁ డగు మూఁడవ ముతవక్కిలు తురుష్కవంశస్థుఁ డగు సుల్తాను సలీముచే నోడింపఁబడి కాన్‌స్టాంటినోపిలునకు బందిగాఁ గొంపోవఁబడి తుదకు ౧౫౩౮-వ సంవత్సరమున కైరోపట్టణమున మృతి నొందెను.

బాగ్దాదుపట్టణమున రాజ్యము చేసిన యీ వంశపురాజులు మొత్తముమీఁద ౩౭ గురు. వారిపేళ్లు, రాజ్యకాలము నీ క్రింద నీయఁబడుచున్నవి. వీరిపేళ్లకు ముందు 'అల్' అను గౌరవార్థపదము నుంచెదరు.

౧. అబుల్ అబ్బాస్ అల్‌సఫా (౭౫౦ - ౭౫౪)
౨. మన్సూర్ (౭౫౪ - ౭౭౫)
౩. మహదీ (౭౭౫ - ౭౮౫)
౪. హాదీ (౭౮౫ - ౭౮౬)
౫. హరూన్ - అల్ - రషీద్ (౭౮౬ - ౮౦౯)

౬. అమీన్ (౮౦౯ - ౮౧౩)
౭. మమూన్ (౮౧౩ - ౮౩౩)
౮. ముతాసిం (౮౩౩ - ౮౪౨)
౯. వాథిక్ (౮౪౨ - ౮౪౬)
౧౦. ముతవక్కి - ల - లల్లా (౮౪౬ - ౮౬౧)
౧౧. మున్తసిర్ (౮౬౧ - ౮౬౨)
౧౨. ముస్తయీన్ బిల్లా (౮౬౨ - ౮౬౬)
౧౩. ముతజ్ (౮౬౬ - ౮౬౮)
౧౪. ముహ్తదీబిల్లా (౮౬౮ - ౮౭౦)
౧౫. ముతమిదలల్లా (౮౭౦ - ౮౯౨)
౧౬. ముతడిద్ (౮౯౨ - ౯౦౨)
౧౭. ముక్తఫీ (౯౦౨ - ౯౦౮)
౧౮. ముక్తదిర్ బిల్లా (౯౦౮ - ౯౩౨)
౧౯. కాహిర్ (౯౩౨ - ౯౩౪)
౨౦. రాడీబిల్లా (౯౩౪ - ౯౪౦)
౨౧. ముత్తకీబిల్లా (౯౪౦ - ౯౪౪.)
౨౨. ముస్తక్ఫీ బిల్లా (౯౪౫ - ౯౪౬)
౨౩. ముటీబిల్లా (౯౪౬ - ౯౭౪)
౨౪. టాయిలి అమ్రిల్లా (౯౭౪ - ౯౯౧)
౨౫. కాదిర్ బిల్లా (౯౯౧ - ౧౦౩౧)
౨౬. కాయిం - బి - అమ్రిల్లా (౧౦౩౧ - ౧౦౭౫)
౨౭. ముక్తదీ - బి - అమ్రిల్లా (౧౦౭౫ - ౧౦౯౪)
౨౮. ముస్తజ్హిర్ బిల్లా (౧౦౯౪ - ౧౧౧౮)
౨౯. ముస్తర్షిద్ బిల్లా (౧౧౧౮ - ౧౧౩౫)
౩౦. రాషిద్ బిల్లా (౧౧౩౫ - ౧౧౩౬)
౩౧. ముక్తఫీ - లి - అమ్రిల్లా (౧౧౩౬ - ౧౧౪౬)
౩౨. ముస్తన్జిద్ బిల్లా (౧౧౪౬ - ౧౧౭౦)
౩౩. ముస్తడీ - బి - అమ్రిల్లా (౧౧౭౦ - ౧౧౮౦)
౩౪. నాసిర్ - లి - దీనిల్లా (౧౧౮౦ - ౧౨౨౫)
౩౫. జాహిర్ - బి - అమ్రిల్లా (౧౨౨౫ - ౧౨౨౬)
౩౬. ముస్తన్సిర్ బిల్లా (౧౨౨౬ - ౧౨౪౨)
౩౭. ముతస్సింబిల్లా (౧౨౪౨ - ౧౨౫౮)

అబ్బాసీబందర్ — ఈరాన్ దేశమునందలి ఒకరేవు పట్టణము. మొదట దీనికి గోంబ్రున్ అని పేరు. ౧౬౧౪-వ సంవత్సరమున మొదటి అబ్బాసు ఆకాలమున నచట నుండిన పోర్చుగీసువారిని పాఱఁద్రోలి దీనిని వశపఱుచుకొనెను. అటుపై నతనిపేరను దానికి అబ్బాసీబందర్ అనుపేరు వచ్చినది. ఇంగ్లీషువారు, ఫ్రెంచివారు మున్నగు యూరోపియను లిచట వ్యాపారమునకై తగవు లాడుకొనుచుండువారు. ప్రస్తుతకాలమునఁగూడ ఇందు వ్యాపారము బాగుగా సాగుచున్నది. దీని జనసంఖ్య ౧౦,౦౦౦.

అబ్రహాము — 'దేవునిస్నేహితుఁ' డనియు, 'భక్తజనకుఁ' డనియు నాధిక్యబిరుదములతో యూదు (Jews) ప్రపంచమునను, క్రైస్తవసంఘమునను బ్రణుతుఁ డగు నబ్రహాము క్రీస్తునకుముందు ౧౯౯౬-వ సంవత్సరమునుండి ౧౮౨౨ వఱకు జీవించిన మహాసిద్ధపురుషుఁడు. ఈతఁడు హీబ్రూవంశస్థాపకుఁడును యేసుక్రీస్తు వంశావళిమూలకర్తయు నైయున్నాఁడు.

బైబిలునకుఁ జాలసంవత్సరములకు వెనుక వ్రాయఁబడిన ఖురానునందును నబ్రహాముచరిత్రము కనఁబడును. అయితే బైబిలులో మోసెస్ వ్రాసినచరిత్రాంశములే యాభక్తశిఖామణిచరిత్రమునకు ముఖ్యాధారములు.

అబ్రహాముతండ్రి తెరహు. ఇతఁడు షేముగోత్రీయుఁడు. ఈతఁడు యూఫ్రటీస్ నదీపరిసరమునందలి యుర్ గ్రామనివాసి యై విగ్రహారాధనాతత్పరుఁ డైయుండెను. కథానాయకుఁడు గాక యతనికి నాహోరు, హరన్ అను మఱియిద్దఱు కొమాళ్లుండిరి. ఆకాలమున నాదేశ మంతయు ప్రతిమార్చనమున మునిఁగియుండెను. ఒక్క అబ్రహాముమాత్ర మేకదైవారాధకుఁడై యీశ్వరునితో ననుసంధానము వెదకుచుండెను. తెరహు సకుటుంబపరివారముగా నుర్ విడచి మెసెపొటేమియాలోని హరన్ పురమునకుఁ జని యచ్చట నివాస ముండి వెనుకను పరమపద మందెను. అబ్రహాము సరై యను కన్యను వివాహ మాడియుండెను. హరన్ కుమారుఁడగు లాటు నతనితో నుండెను.

ఈస్థలమున నబ్రహాముయొక్క భక్తికళిక ప్రజ్వరిల్లినది. అప్పు డాయనకు భగవంతునితోఁ గల సంధానరహస్యమును విచారించినయెడల, నబ్రహాము సమాధి సాధించుచు నావేశపరవశుఁ డగుచుండె నని యనుభవజ్ఞులు గ్రహింపఁగలరు. ఏల యన బైబిలులోని ఆదికాండము (౧౨. ౫) లో దైవవాక్యము లబ్రహామునకు వినఁబడి 'యోయీ భక్తా! నీవు లేచి కెనయనుదేశమునకు వెళ్లుము; నిన్ను గొప్ప జనాంగసంస్థాపకునిఁ జేసెదను. నీవంశమూలకమున సర్వలోకకుటుంబము లాశీర్వాదపాత్రము లగు' నని చెప్పినట్లు వివరింపఁబడియున్నది. ఆ దేశాచారప్రకార మబ్రహా మప్పుడు డేరాలు వేసి నివసించుచుండెను. దాసదాసీజనంబులు, పశుగణములు విశేషముగ నుండెను. ఒకచో నివాస ముండినవెనుక నొక సంసారము లేవఁదీసికొని సంగతి సందర్భము తెలియఁగనివిదేశయాత్రను జేయ నెవ్వరికి సులభసాధ్య మగును? అయితే అబ్రహామునకుమాత్రము తానాస్థలము విడువవలె నని సమాధిలో దేవదర్శనమునఁ దెలియుటతోడనే దైవాజ్ఞను శిరసావహించుచు, వెంటనే తా నెఱుఁగనిదేశమునకుఁ బ్రయాణోన్ముఖుఁడై షెకీ మని యప్పు డెఱుఁగఁబడినస్థలమున డేరా వేసెను. తిరుగ భగవంతుఁ డాతనికిఁ బ్రత్యక్షమై, వానికి వాగ్దానము చేయఁబడినదేశ మదియే యని యెఱుఁగఁజేసెను.

కొన్నాళ్లయినవెనుక, నేకారణముననో అబ్రహాము బెథెల్, ఆయి యనుస్థలములమధ్య నివాస ముండ నొక గొప్పకాటక మాదేశమున వ్యాపించెను. అబ్రహా మప్పు డాఫ్రికాఖండమునకుఁ జనెను. అతనిభార్య రూపరేఖావిలాసములచేత వెలయుచున్నందున నల్లనిరూపముగల యాదేశస్థు లావనితారత్నముయొక్క సౌందర్యాతిశయములను ఫరవారాజునెదుటఁ బొగడిరి. అబ్రహా మామె హరింపఁబడి, తాను విగతప్రాణుఁడుగఁ జేయఁబడు ననుభయమున వార లుభయులకును గల యింకొకవరుసప్రకారము సరై యతనికి సోదరి యగు నని యామె ఫరవాతోఁ జెప్పవలె ననెను. రాజాజ్ఞఁ బూని యబ్రహాము సరైను ఫరవానగరికిఁ బంపవలసివచ్చెను. ఆనృపవరుఁడు వారివరుస విని, సోదరి యైనయెడల నతఁ డామెను వివాహ మాడ నిశ్చయించి యబ్రహామున కమూల్యము లగు వెండి బంగారులను దాస దాసీజనంబులను పశ్వాదుల నిచ్చెను. అయితే ఆమె యతనిప్రాణనాయకి యని రాజు గ్రహించినప్పుడు భయపడి తా నిచ్చినసొమ్ములను దీసికొనక యబ్రహామును, సరైను దారిఁబట్టించెను. కావున వారు ధనసమృద్ధితో స్వదేశమును జేరిరి.

అబ్రహామును లాటును నింతవఱకు సమష్టిగా నుండిరి; కాని వారిపరివారములు హెచ్చి సేవకజనంబులలో ద్వంద్వములు పుట్టినందున విభిక్తులు కావలసినవారైరి. లాటు దూరవిచారము సేయక దుర్మార్గులతో నిండియుండిన సొడోమ్, గొమొర్రా ప్రాంతముల నివాసముగ నేర్పఱచుకొని యాదుండగీండ్రమధ్య నివాస ముండెను. అబ్రహాము హెబ్రోనుమైదానమున నిలిచెను. కొన్నిదినములవెనుక ఏలము దేశపురాజగు కెదర్లామె రనునాతఁడు సొడోమ్‌పై దండెత్తి కొల్లధనముతో లాటును నతనికిఁగల యావదాస్తిని చెఱగాఁ గొంపోయెను. అబ్రహాముకడ నప్పుడు యుద్ధశిక్షలో నారితేరిన ౩౧౮ గురు సైనికు లుండిరి. వారితో నాతఁ డారాజుపైఁ బడి వాని నెదిరించి తమ్ముని విడిపించుకొని వచ్చెను. వెనుక సొడోమ్, గొమొర్రాపట్టణములు నాశము చేయఁబడెను. ఆసందర్భమున అబ్రహాము భగవంతునితో ముఖాముఖిగా సంభాషించెను. ఒకనాఁ డబ్రహాము తనకు సంతాన మనుగ్రహింపవలె నని దేవుని వేఁడుకొని యొకమతకర్మముద్వారా వాగ్దానము వడసెను. సమయోచితవరముల నిడుభగవంతుఁడు పదేండ్లవఱకును నావృద్ధదంపతులకు సంతానసౌఖ్య మనుగ్రహింపమి భార్యయొక్క బలవంతముచే నబ్రహాము హాగ రనుదాసీని బరిగ్రహించి యిష్మాయి లను కుమారునిఁ గాంచెను. అయితే యతఁడు ఈశ్వరవాగ్దత్తపుత్త్రుఁడు కాఁడు. దేవుఁ డింకొకపర్యాయ మబ్రహామునకు దర్శన మిచ్చి సరైద్వారా అతనికిఁ గులదీపకుఁ డగు నందనుఁడు జన్మించు నని వాగ్దానము ధృఢపఱుపఁగా దైవపరిమాణకాలమున ఈజా కనుసుతుఁడు వారికి జన్మించెను. ఈచిన్నవాఁడు కొంచెము పెద్దవాఁడు కాఁగానే వానిని బలిగా నియ్యవలె నని భగవంతుఁ డబ్రహామున కాజ్ఞాపించెను. ఆకుమారుని సమర్పించినను దేవుఁడు తన వాగ్దానమును నిలుపఁగలఁ డనువిశ్వాసముతో నాభక్తాగ్రేసరుఁ డాబుడుతని యజ్ఞవేదిపై బలియియ్యఁబోవుచుండఁగా నొకదూత యాతనికి నడ్డు వచ్చి బలి యియ్యకుండ నాఁపెను. దైవాజ్ఞను శిరసావహించిన యీయసిధారావ్రతచర్యయే యాభక్తునివిశ్వాసమును నాచంద్రార్కసౌరభముతో నింపుచున్నది. సరైమరణానంతరము, అబ్రహాము కెతురా యనుస్త్రీని వివాహ మాడి ౬ గురు పిల్లలను గనెను. ఈజాకు వివాహ మాడి యిద్దఱుకొమాళ్లను గనినంతవఱకు నబ్రహాము జీవించి ౧౭౫ సంవత్సరములప్రాంతమున బంధవిముక్తుఁడై తాను చిరకాల మపేక్షించియున్న శాశ్వతపరమపదవి నందెను. ఈయబ్రహాము వంశమునందే యేసుక్రీస్తు మూర్తీభవించుటచేఁ గ్రైస్తవప్రపంచ మంతయు నబ్రహామునకుఁ జేయఁబడిన వాగ్దానఫల మని నమ్మఁబడుచున్నది.

[జా. చా.]

అబ్సలన్ (లేక ఆక్సెల్) (౧౧౨౮-౧౨౦౧)—ఇతఁడు డెన్మార్కుదేశపు ఆర్చిబిషప్పు. ౧౧౨౮ ప్రాంతమున జన్మించెను. ౧౧౫౮-వ సంవత్సరము మొదలుకొని డెన్మార్కురాష్ట్రమును బలపఱుచుటకై వాల్డెమర్ రాజునకు మిక్కిలి సామర్థ్యముతోఁ దోడ్పడియెను. అన్యమతస్థు లయిన వెండులతోడి పోరాటములో నధికముగాఁ బ్రవేశము కలిగించుకొనియెను. తరువాత రాస్కిల్డెకు బిషప్పును, 'లండ్'నకు ఆర్చిబిషప్పును అయ్యెను. ౧౧౮౨న వాల్డెమర్ రాజు మరణమును జెందినతరువాత ౧౧౮౨న అబ్సలన్‌యొక్క అధికారము మిక్కిలి విజృంభించియుండుటచేత పడుచువాఁడైన కెన్యూట్ రాజునకు పొమెరేనియనునౌకాదళముతోడి పోరాటమునం దుపయోగకారిగ నుండెను (౧౧౮౪). డెన్మార్కుదేశమునందు జన్మించిన మతగురువులలోనేమి, రాజ్యతంత్రజ్ఞులలోనేమి అబ్సలను మిక్కిలి గొప్పవాఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు పండితుఁ డగుటవలన తనగొప్పచరిత్రమును వ్రాయుటకుఁ గావలసినయుపకరణములను తనవ్రాయసకాఁ డయిన సాగ్జొగ్రనొటికస్సునకు నొసంగెను.

అభయగిరి — సింహళమునం దనురాధపురమునొద్ద నుండిన బౌద్ధవిహారము. ఇది అభయుఁ డనురాజుచే బుద్ధునియస్థులపై మిక్కిలి యెత్తుగఁ గట్టఁబడియెను. ఈవిహారమం దుండెడి భిక్షువులకును, మహావిహార మని పేరొందినమఱియొక విహారమునం దుండెడి భిక్షువులకును అభిప్రాయభేదములు గలిగి బౌద్ధమతమునందుఁ గొన్ని సిద్ధాంతభేదము లేర్పడెను. ఈ విహార మిప్పుడు వినాశముఁ జెంది, చూడఁబోవువారికిఁ దనపూర్వవైభవమును సూచించుచుండును.

అభయదేవసూరి — శ్వేతాంబరులతెగకుఁ జెందిన గొప్పజైననైయాయికుఁడు; రాజగచ్ఛమునకుఁ జెందిన ప్రద్యుమ్నసూరిశిష్యుఁడు; అతనితరువాతను గురువయినవాఁడు. ఇతఁడు వాదమహార్ణవమను 'న్యాయ' గ్రంథమును, సమ్మతితర్కసూత్రమునకు 'తత్త్వార్థబోధవిధాయిని' యను వ్యాఖ్యానమును రచియించెను. ఇతనికిఁ బిదప ముంజరాజునకు సమకాలికుఁ డయిన జినేశ్వరసూరి గురు వయ్యెను.

అభయవర్షము — ప్లక్షద్వీపమందలి ఏడవవర్షము.

అభయసింగు — ౧౬, ౧౭ శతాబ్దులలో రాయగడ సంస్థానము నేలిన అమరసింగుకుమారుఁడు. జయపూరురాజగు జయసింహుఁడు తనదేశమును ముట్టడించినప్పు డమరసింగు అతనికి తొమ్మిది లక్షలరూపాయ లిచ్చుట కొప్పుకొనెను. అందు మూఁడులక్షలకు తన కొడుకగు నీయభయసింగును జామీనుపెట్టెను. తరువాత నీబాధ యెట్లో వదలిపోయినది కాని, కొలఁదిరోజులలోనే యభయసింగు సేవకుఁడే యొకఁడు తనయజమానుని జంపివైచెను.

అభయసింహుఁడు — ౧. ఉదయపురపురాజు (౧౫౯౭ - ౧౬౨౧). విఖ్యాతిఁ జెందిన ప్రతాపసింహుని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు. ఈతనికి ఉమరావ్ సింగ్, అమరసింగ్ అనునామాంతరములు గలవు. ఈతఁడు బాల్యమునఁ దండ్రితోఁ దిరుగుచు కష్టములనుభవించుట కలవడినను తండ్రిమరణానంతరము సోమరియై వినోదములతో కాలక్షేపము చేయుచుండెను. కాని కొలఁదికాలములోనే తనతండ్రిమిత్రుఁడును, వీరాగ్రేసరుఁడును అగు సాళుంబ్రాధిపతి యగు ఠాకుర్ చేసినయొకసాహసకృత్యమువలన తననడవడిని దిద్దుకొని ఢిల్లీశ్వరునిసైన్యములతో యుద్ధము చేయ నిశ్చయించెను. క్రీ. శ. ౧౬౦౭ లో ఠాకూర్ మొదలుగాఁ గల వీరులసమాజమును వెంటఁబెట్టుకొని దిసేర్ వఱకును బోయి విడిసెను. ఖానఖానన్ అను ఢిల్లీశ్వరుని మంత్రియొక్క తమ్ముఁ డయిన అబ్దుల్లా యనువానితో నక్కడ యుద్ధమును జేసి తురుష్కులను బూర్తిగ నోడించెను. అప్పుడు జహాంగీరుపాదుషాహ ఢిల్లీచక్రవర్తిగ నుండెను. ఈ యుద్ధములో నోడిపోయినందున పాదుషాహ రాణాతో కొన్ని దినములవఱకు నుండునట్టిసంధి చేసికొనెను. కాని పాదుషాహ యా సంధినిఁ బాటింపక అబ్దుల్లాఖానునిసైన్యాధిపత్యముక్రింద బ్రహ్మాండమైన సైన్యమును మేవాడమీఁదికిఁ బంపెను. ౧౬౧౦-వ సంవత్సరపు ఫాల్గునమాసములో రాణ్‌పుర్ వద్ద రాజపుత్రులకును, తురుష్కులకును ఘోరసంగ్రామము జరగెను. తురుష్కులే మరలఁ బరాభూతులయిరి. ఈ దిగ్విజయమువలన మేవాడకీర్తి హిందూదేశమందంతటను బ్రసరించెను.

చితోడ్‌గడమునుగుఱించినయభిమానమున రాజపుత్రులందఱును మేవాడరాజునకు సాయము చేయుచున్నారనియు, అందుమూలమునఁ దమ కెల్లెడల, పరాజయములు గల్గుచున్నవనియుఁ దలంచి తురుష్కులు చితోడ్‌సింహాసనముపైని తమ కనుకూలుఁ డగు సంగరాజితుఁ డను రాజపుత్రుని కూర్చుండఁబెట్టిరి. ఇట్లు చేసినను రాజపుత్రులు మేవాడరాణాకే సహాయులుగా నుండి తురుష్కులకు నంకితుఁ డగుటచే సంగరాజితుని అసూయతోఁ జూడసాగిరి. సంగరాజితుఁడు కొలఁదికాలములో బుద్ధి దెచ్చుకొని, తనపూర్వుల జయపరాక్రమములను, తురుష్కుల దుష్కృత్యములను దలంచి ఒకనాఁ డభయసింహుని బిలిపించి యాతనికి చితోడ్‌గడ మొసంగి వెడలిపోయెను.

ఇట్లు అభయసింహునకుఁ దనపూర్వుల రాజధాని యగు చితోడ్‌గడము సులభముగఁ బ్రాప్తమయ్యెను. అనంతరము కోట సురక్షితముగాఁ దనచేతిలో నుండుటకై కోటచుట్టు నున్న యెనుబది పట్టణములను, నలువది దుర్గములను గెలిచెను. ఇది చూచి సహింపఁ జాలక పాదుషాహ తనకుమారుఁ డగు పర్వజ్ అనువానికి సైన్యాధిపత్య మిచ్చి క్రీ. శ. ౧౬౧౧ లో గొప్పసైన్యమును మేవాడమీఁదికిఁ బంపెను. ఖామ్నోర్ వద్ద రాణాసైన్యములకును, మొగలుసైన్యములకును ఘోరసంగ్రామము జరగెను. అందును మొగలులే యోడి పాఱిపోయిరి. ఈప్రకారము రాజపుత్రులు మొగలులను పదునేడు పర్యాయములు ఓడించి తమ యద్వితీయశౌర్యమును గనఁబఱిచిరి. కాని పెక్కురుయోధాగ్రేసరులను, అసంఖ్యసైన్యమును గోలుపోవలసినవారైరి. ఇది కనిపట్టి జహాంగీర్ పాదుషాహ మరల గొప్పసైన్యముల నిచ్చి పరాక్రమవంతుఁ డయిన ఖుర్రమ్ అను తనకుమారుని రాణా మీఁదికిఁ బంపెను. కాని యీ తడవ తనమర్యాదకు లోపము లేని సంధి చేయుటయే మంచి దని అభయసింహుఁడు తలంచెను. కావున మేవాడరాజులు ఢిల్లీశ్వరుని సార్వభౌమునిగా నొప్పుకొనునట్లును, వారు ఢిల్లీకి నేగ నక్కఱలేకుండునట్లును, మేవాడరాజపుత్రునకు ఢిల్లీశ్వరుఁడు తనకుడివైపున నందఱు సరదారులకంటె నగ్రస్థాన మొసఁగునట్లును ఒప్పిదములతో క్రీ. శ. ౧౬౧౬ లో సంధి చేసికొనెను. ఢిల్లీశ్వరుఁడు ఉదయపురపురాజుమనసు నొవ్వకుండఁ జేయఁబ్రయత్నించుచుండెను. అయినను తనవంశపు శాశ్వతకీర్తికి సంధిచేఁ గలంకము వచ్చె నని తలఁచి తనకుమారుఁ డగు 'కర్ణుఁడు' అనువానికిఁ బట్టము కట్టి అభయసింహుఁడు వానప్రస్థాశ్రమము స్వీకరించి, ఉదయపురమును విడిచి పోయెను.

ఇతఁ డద్భుతపరాక్రమశాలియు, మిక్కిలి దీర్ఘకాయుఁడును, విశాలవక్షుఁడును అయియుండెను. ఈతఁడు సరదారులకును, ప్రజలకును అత్యంతప్రియుఁడు. ఇందుల కితని దయాళుత్వమును, న్యాయప్రియతయు ముఖ్యకారణములు. ఈతఁడు తనరాజ్యములోఁ బన్ను వసూలు చేయుటనుగుఱించి పెక్కుచట్టములు చేసి వానిని శాసనస్తంభములపైని జెక్కించెను. ఆశాసనము లిప్పటికిని గానవచ్చుచున్నవి. ఈతఁడు తనసరదారులకుఁ దగినట్లు జాగీరు లొసఁగి, వారు తనసభకు వచ్చునప్పుడు ధరింపవలసిన దుస్తులపద్ధతియు, వారు సభలోఁ గూర్చుండవలసినక్రమమును నిర్ణయించెను. ఈతనిచే నేర్పఱుపఁబడిన శిరోవేష్టనమును ఇప్పటికిని 'ఉమరావ్ శాహిపగ్డీ' అని యాప్రాంతమున ననియెదరు.

౨. యోధపురపురాజు. మహమ్మద్‌షా ఢిల్లీలో రాజ్యము చేయుచుండఁగ రమారమి క్రీ. శ. ౧౭౨౪-వ సంవత్సరమున తన తండ్రియైన రాజా అజిత్‌సింగ్ రాఠోడును జంపి రాజయ్యెను. ఈతఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తిక్రింద పని చేసెను. గుజరాత్ రాజ్యము నపహరించిన సర్ బులంద్‌ఖాన్ అనునాతని నోడించినందున క్రీ. శ. ౧౭౩౦ లో ఆ రాజధానికి సుబేదారుగా నియమింపఁ

బడెను. కాని యీతనిసోదరుఁ డైన బఖత్ సింగు జోధపురపురా జయ్యెను. క్రీ. శ. ౧౭౫౦ లో అభయసింహుఁడు విషము పెట్టఁబడి మృతి నొందెను. ఇతనితరువాత విజయసిం గను నీతనికుమారుఁడు తండ్రిస్థానము నలంకరించెను.

అభయుఁడు — ౧. స్వాయంభువ మన్వంతరమునం దుండిన ధర్ముఁ డనుఋషియొక్క కుమారుఁడు. తల్లి దయ.

౨. ప్రియవ్రతపుత్త్రుఁ డయిన ఇధ్మజిహ్వునియేడ్గురుకుమారులలోఁ గనిష్ఠుఁడు. ఇతఁడు ప్లక్షద్వీపమండలి యేడవవర్షమునకు నధిపతి. కావున ఆవర్షమున కితనిపేరు వచ్చెను.

౩. ఒక బ్రహ్మర్షి.

౪. ఒక బ్రహ్మర్షి.

౫. ధృతరాష్ట్రుని నూర్గురుపుత్త్రులలో నొకఁడు.

అభావము — వైశేషికులచే నంగీకరింపఁబడిన సప్తమపదార్థము. నైయాయికులు కూడ దీని నంగీకరించిరి. వైశేషికసూత్రములలో 'ద్రవ్య గుణ కర్మ సామాన్య విశేష సమవాయ 'ము లను నాఱు పదార్థములే చెప్పఁబడినవి. కాని తరువాతినైయాయికులు 'అభావ' మను నొకపదార్థము నంగీకరించిరి. ఆఱును భావపదార్థము లనియు, నిది యభావపదార్థ మనియు వారితాత్పర్యము. అట్లు అభావమును వేఱుపదార్థముగ నెంచనియెడల 'ఇచ్చట ఘటము లేదు. ఇచ్చట పటము లేదు' అన్నజ్ఞానము కలుగనేరదు. ప్రతివస్తువు తనయభావమునకు 'ప్రతియోగి' యనిపించుకొనును. ఘటము ఘటాభావమునకుఁ బ్రతియోగి. పటము పటాభావమునకుఁ బ్రతియోగి. అభావము రెండువిధములు: సంసర్గాభావము, అన్యోన్యాభావము. సంసర్గాభావము మూఁడువిధములు: ప్రాగభావము, ప్రధ్వంసాభావము, అత్యంతాభావము. పదార్థము పుట్టుటకుఁ బూర్వ ముండునట్టి దానియభావమును (లేమిని) ప్రాగభావ మనియెదరు. ఘటము పుట్టుటకుఁ బూర్వ మున్నదానియభావము ఘటప్రాగభావ మనిపించుకొనును. ముందు కల్క్యవతారము వచ్చు నందురు. కావున నిప్పుడు కల్కిప్రాగభావము. కుమారుఁడు పుట్టువఱకును కుమారప్రాగభావము. కపాలమునందు ఘటోత్పత్తికిఁ బూర్వము ఘటాభావ మున్నది. కూరగాయలయందు రక్తోత్పత్తికి ముందు రక్తాభావ మున్నది. ఇట్లు పదార్థోత్పత్తికిఁ బూర్వము ఆపదార్థముయొక్క ప్రాగభావ ముండును. పదార్థోత్పత్తితో వినాశమును జెందును. కావున ప్రాగభావ మనాది యనియు, సాంత మనియుఁ జెప్పెదరు; అనఁగా దానికి మొదలు లేదు గాని చివర యున్నది. పుట్టుక లేదు గాని చా వున్నది. ఘటము పుట్టుటకుఁబూర్వము ఘటప్రాగభావము అనాదికాలమున నుండి యున్న దని చెప్పవలెనుగదా? ఈప్రాగభావము ఘటోత్పత్తితోడనే వినాశమును జెందును. కల్కిప్రాగభావము కల్క్యవతారముతో నంత మొందును. పుత్త్రునిప్రాగభావము పుత్త్రోత్పత్తితో ముగియును. పదార్థము నాశనమును జెందినతరువాతను గలుగునట్టిదాని యభావము ప్రధ్వంసాభావ మనిపించుకొనును. కుండ పగిలిపోయిన తరువాత దానియభావము ఘటప్రధ్వంసాభావ మనిపించుకొనును. ఘటవిధ్వంసానంతరమున పగిలియుండు పెంకులలో నేఘటాభావ మున్నదో యది ప్రధ్వంసాభావము. ప్రధ్వంసాభావము సాది అనంతము; అనఁగా దీనికి నుత్పత్తి యున్నది గాని నాశము లేదు. దీనికి పుట్టుక యున్నది, చావు లేదు! ప్రతియోగిధ్వంసమే దానియుత్పత్తికాలము. ఇది పుట్టినతరువాత దీనిప్రతియోగికి (ఘటమునకు) మరల నస్తిత్వ ముండుట సంభవింపదు. కనుక ప్రధ్వంసాభావమునకు నాశము లేదు. అత్యంతాభావ మనఁగా నెప్పుడును లేకపోవుట. గొడ్రాలికొడుకు, కుందేటికొమ్ము ఇందుల కుదాహరణములు. ఈయభావ మనాది, యనంతము. ఇది యొకప్పుడు పుట్టలేదు; ఒకప్పుడు చచ్చిపోదు. సాధారణముగా సంసర్గాభావ మిట్లు మూఁడువిధములుగాఁ జెప్పఁబడినను కొందఱు సామయికాభావ మని యొక భేదమును జెప్పిరి. సమయవిశేషమునం దుండునభావము సామయికాభావము. ఇది సాది, సాంతము. దీనికి పుట్టుక యున్నది. చా వున్నది. అన్యోన్యాభావ మొక్కవిధమే. రెండుపదార్థములలో నొకటి మఱియొకదానియం దుండకపోవుట అన్యోన్యాభావ మనిపించుకొనును. ఘటమునందు పటాభావము కలదు, పటమునందు ఘటాభావము కలదు. ఇది అన్యోన్యాభావము. అభేదమును నిషేధించునట్టి యేయభావము కలదో యది యన్యోన్యాభావము. 'ఘటము పటము కాదు' అను వాక్యమునందు ఘట పటములకు నభేదము నిషేధింపఁబడుచున్నది. కావున ఘటమునందు పటముయొక్క యన్యోన్యాభావము కలదు.

లక్షణము:— అభావలక్షణము చెప్పుటకు నైయాయికులు పెక్కువిధముల యత్నించిరి. కాని సమాధానకరమైన లక్షణము మాత్రము వారికిఁ జిక్కదయ్యెను. మొదట భావము కానిది యభావ మనిరి. కాని యది భావలక్షణసాపేక్షము. భావమునకుమాత్రము చక్కనిలక్షణము చెప్పినవా రెవరు? కావున భావ మనఁగా అభావము కానిది, అభావ మనఁగా భావము కానిది యన్న అన్యోన్యాశ్రయదోషము పట్టెను. దీనిలక్షణము చెప్పుటకు వీలు లేనందున నవీననైయాయికులు దీనిని అఖండోపాధి యన్నారు. అఖండోపాధి యనఁగా లక్షణశూన్యజాతివిశేష మని యర్థము.

అభావస్వరూపము:— ప్రాచీననైయాయికులమతమున ప్రాక్ప్రధ్వంసాత్యంతాభావములు మూఁడును నఞ్ (లేదు) అనుశబ్దమువలనఁ బుట్టినప్రతీతికి (జ్ఞానమునకు) విషయములు; అనఁగా వీని యన్నిటివల్లను ఒకానొకపదార్థము లే దనుజ్ఞానము కలుగును. మఱియుఁ బ్రతియోగియొక్క యుపాదానకారణమునం దత్యంతాభావముతో ప్రాగభావము గాని, ప్రధ్వంసాభావము గాని కలసి

యుండనేరదు. నవీననైయాయికులమత మిందులకు విరుద్ధము. వారి మతమున ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావములు నఞ్‌శబ్దజన్యప్రతీతికి విషయములు కావు. అవి అత్యంతాభావముతోఁ గలసియుండ వచ్చును. ప్రతియోగియొక్క యుపాదానకారణమునందును అత్యంతాభావ మున్నది. దేనియభావమునుగుఱించి మనము మాటాడుచున్నామో యది యాయభావమునకుఁ బ్రతియోగి. ఘటాభావమునకు ఘటము ప్రతియోగి. ప్రతియోగియైన ఘటముయొక్క యుపాదానకారణము మృత్తిక లేక కపాలద్వయము[1]. నవీనమతము ననుసరించి అత్యంతాభావమునకు ప్రతియోగితో విరోధ మున్నది. అన్యముతో లేదు. ఎచ్చటెచ్చటఁ బ్రతియోగి యుండదో యచ్చటచ్చట నత్యంతాభావ ముండును. ఘటము లేనిచోటనెల్ల ఘటాత్యంతాభావ ముండును. కావున ఘటోత్పత్తికిఁ బూర్వమందును (ప్రాగభావకాలమందును), ఘటనాశకాలమునందును (ప్రధ్వంసాభావకాలమందును) ఘటముయొక్క (ప్రతియోగియొక్క) యత్యంతాభావ ముండుట వలన 'కపాలమునందు ఘటము లేదు' అన్నప్రతీతికి (అనుభవమునకు, జ్ఞానమునకు) విషయ మత్యంతాభావ మగుచున్నది.

ఈజ్ఞానము ప్రాగభావ, ప్రధ్వంసాభావజ్ఞానము కాదు. ఆ ప్రతీతి యెట్లు కలుగు ననఁగా 'కపాలమునందు ఘటము పుట్టఁగలదు' అన్న ప్రతీతి మనకుఁ ఘటోత్పత్తికిఁ బూర్వము కలుగును. ఇదియే ప్రాగభావజ్ఞానము. ఇట్లు ఘటోత్పత్తికిఁ బూర్వము మనకు రెండు జ్ఞానములు కలుగుచున్నవి. ఒకటి 'ఘటము లేదు' అనునది; రెండవది 'ఘటము పుట్టఁగలదు' అనునది. మొదటిది అత్యంతాభావమునకును, రెండవది ప్రాగభావమునకును విషయములు. ఇవి రెండును ఏకకాలమం దుండును. అట్లే ప్రధ్వంసాభావజ్ఞానమును, అత్యంతాభావజ్ఞానమును ఏకకాలమం దుండును. ఘటమును కఱ్ఱతోఁ బగులఁ గొట్టినతరువాత మనకు రెండువిధములైన ప్రతీతి కలుగును. 'ఘటము లేదు' అని ఒకటి, 'ఘటము పగిలినది' అని యొకటి. మొదటిది అత్యంతాభావవిషయము, రెండవది ప్రధ్వంసాభావవిషయము. ఇట్లు ప్రాగభావమందు 'ఘటము పుట్టఁగలదు' అన్న జ్ఞాన ముండునేకాని ఘటము లే దన్న జ్ఞాన ముండదు; ప్రధ్వంసాభావమునందు 'ఘటము పగిలినది' అన్నజ్ఞానమే ఉండును గాని ఘటము లే దన్నజ్ఞాన ముండదు. ఇందువలననే నవీనమతమునందు 'ప్రాగభావ, ప్రధ్వంసాభావములు నఞ్‌శబ్దజన్యప్రతీతికి విషయములు కావు' అని చెప్పఁబడును.

అభావమునకు అభావము :— భావపదార్థములకే కాక యభావములకుఁగూడ నైయాయికు లభావము నొప్పుకొనియున్నారు. భావముయొక్క యభావమును 'భావప్రతియోగికాభావ' మందురు. అభావముయొక్క యభావమును 'అభావప్రతియోగికాభావ' మందురు. ఘటముయొక్క యభావము ఘటాభావము. దీనికి ఘటము ప్రతియోగి. ఈ ఘటాభావముయొక్క యభావము మరల ఘటమే యగుచున్నది. ఇట్లు ఈ రెండవ అత్యంతాభావము మొదటియత్యంతాభావముయొక్క ప్రతియోగి యగు ఘటముతో సమనియతము; అనఁగా ఘటస్వరూపము అయియున్నది, దానికంటె భిన్నము కాదు. ఇట్లు రెండవయభావము ప్రతియోగిస్వరూప మని యొప్పుకొననిచో రెండవదానికి మూఁడవ యత్యంతాభావము, మూఁడవదానికి నాల్గవ యత్యంతాభావము. ఇట్లనంతధార కలిగి యనవస్థాదోషము ప్రాప్తించును. ఇది ప్రాచీనులమతము. నవీనులు[2] ఈమతము నంగీకరింపరు. వీరిమతమున ప్రతియోగి యగు ఘటము విధిముఖప్రతీతికి విషయమై యున్నది, అనఁగా భావరూపము. రెండవయభావము, అనఁగా ఘటాభావాభావము నిషేధముఖప్రతీతికి విషయము, అనఁగా అభావరూపము. కావున నది ఘటరూపముకాదు, ఘటముకంటె పృథక్కు. కావున ఘటాభావము, ఘటాభావాభావము అని రెండు అభావములను గ్రైకొనవలెను. ఆమీఁదను మూఁడవయభావము మొదటి యభావముతో సమనియత మగును. నాల్గవయభావము రెండవయభావముతో సమనియత మగును. ఇట్లు యుగ్మసంఖ్యాభావములు (సరిసంఖ్య గలవి) ద్వితీయాభావమునకును, విషమసంఖ్యాభావములు ప్రథమసంఖ్యాభావమునకును సమనియతము లయినందున అనవస్థ లేదు. ప్రాచీనమతమున నొక్క యభావమును, నవీనమతమున రెం డభావములును గ్రహింపవలెను. ఇట్లు ప్రాచీనమతమునకు లాఘవమును, నవీనమతమునకు గౌరవమును కలుగుచున్నను భావాభావము లేకము లన్న పురాతనులమత మంతగా నంగీకరించుటకు వీలులేదు కావున, ఈ నవీనమతమే నైయాయికులలో నెక్కుడు గ్రాహ్యముగా నెంచఁబడును.

(కో. వేం. ల.)

అభిచారము — ఒకతంత్రవిశేషము. ఇది ఆఱువిధములుగ నున్నది : మారణము, మోహనము, స్తంభనము, విద్వేషణము, ఉచ్చాటనము, వశీకరణము.

౧. మారణము :— హోమాదికర్మములచే నితరులను జంపుట. మొదట దీని కెన్నియో పద్ధతు లుండెడివఁట! ఇప్పటికి నీయాచార మక్కడక్కడ నున్నది. తాంత్రికు లిప్పటికిని మారణాద్యభిచారములను జేయుచునేయుందురు. మొదటమొదట నిట్టిమారణకర్మముల నొనర్చువారి నేలికలు దండించెడివారు.

1. కుమ్మరివాఁడు కుండను జేయుటకు మొదట మంటితో రెండు చిప్పలను చేయును. ఆ రెంటిని కలిపి కుండను జేయును, వానినే కపాలద్వయ మనియెదరు. ఈ రెండును కలయుట కపాలద్వయసంయోగము.

2. మన నైయాయికులలో 'పురాతనులు', 'నవీనులు' అని రెండు భేదములు కలవు.

౨. మోహనము :— మంత్రహోమాదులమూలమున ప్రజలను ముగ్ధులఁ గావించివైచుట.

౩. స్తంభనము :— పూర్వము తాంత్రికు లనేకవిధముల వాక్స్తంభనము, హస్తపాదాద్యవయవస్తంభనము, శత్రుసేనాస్తంభనము మున్నగునవి చేయుచుండువారు. ఇవి యన్నియు స్తంభనాభిచారమునకుఁ జెందినవే.

౪. విద్వేషణము :— ఒకరి కొకరికి విరోధములను గల్పించుటకై చేయుతంత్రవిశేషము.

౫. ఉచ్చాటనము :— ఇతరులకుఁ బిచ్చి యెత్తించుటకై చేయు తంత్రవిశేషము.

౬. వశీకరణము :— ఇతరులను వశపఱుచుకొనుటకై చేయఁబడునొకవిధమగు నభిచారము.

అభిజ్ఞానశాకుంతలము — మహాకవి కాళిదాసునిచే రచియింపఁబడిన సంస్కృతప్రాకృతనాటకము. సంస్కృతనాటకము లనఁబడునవి యన్నియు సంస్కృతప్రాకృత భూయిష్ఠముగ నుండుటచే వానిని కేవల సంస్కృతనాటకము లనుటకంటె సంస్కృతప్రాకృతనాటకము లనుటయే సమంజసము. ఈ నాటకమునందు రెండుపాళ్లు సంస్కృతమును, మూఁడుపాళ్లు ప్రాకృతమును ఉన్న వని చెప్పవచ్చును. ముఖ్యపాత్రలలో రాజు, ఋషులు తప్ప మిగిలినవా రందఱును ప్రాకృతమే మాటలాడెదరు. రాజుస్నేహితుఁడును, బ్రాహ్మణుఁడును అయిన విదూషకుఁడుగూడఁ బ్రాకృతమే మాటలాడును.

యోగ్యత :— ప్రపంచమందలి యుత్తమోత్తమనాటకరాజములలో నిది యొక్కటి యనియు, హిందూదేశమందలి నాటకములలో నుత్తమోత్తమ మనియు దీనికి ఖ్యాతి కలదు. 'కావ్యేషు నాటకం రమ్యం తత్ర రమ్యా శకుంతలా' యన్నశ్లోకమును పరంపరగ నీ దేశమునందుఁ బండితులు శిష్యులకుఁ జెప్పుచున్నారు. క్రీ. శ. ౧౭౮౯ లో సర్ విల్యం జోన్సు అనునాంగ్లపండితుఁడు కలకత్తాలో న్యాయాధీశుఁడుగ నున్నవాఁడు ఈనాటకమును ఇంగ్లీషులోనికి భాషాంతరీకరించెను. అప్పు డీనాటకముయొక్క ఖ్యాతి యూరోపుఖండమునం దంతటను బ్రసరించెను. ఆశతాబ్దిలో యూరోపుఖండమందు కవిశ్రేష్ఠుఁ డని ఖ్యాతి గాంచిన గటె (Goeth) అనుతత్త్వజ్ఞుఁ డీనాటకమును జదివి యానందమును పట్టలేక నృత్యము చేసె నని చెప్పెదరు. 'భూలోక స్వర్గలోకములలోని సౌందర్య మొక్కచోటను జూడవలయు నన్న నీశాకుంతలమే చాలును' అన్నయర్థము గల పద్యమునుగూడఁ జెప్పెను! అప్పటనుండియు నీనాటకమును పాశ్చాత్యులు విశేషశ్రద్ధతోఁ జదువుచున్నారు. యూరోపుఖండమందలి యన్నిభాషలలోనికి నిది భాషాంతరీకరింపఁబడుటయే కాక యిందునుగుఱించి చర్చాత్మకగ్రంథములుగూడఁ బెక్కులు పుట్టినవి[1]. ఇట్లు తనయప్రతిమసౌందర్యముచే శాకుంతలము పాశ్చాత్య పౌరస్త్యపండితులను మోహింపఁ జేసినది!

నాటకస్వరూపము, భిన్నపాఠములు :— ఇందు నేడంకములు కలవు. ఇవి గాక నాటకప్రారంభమునందు ప్రస్తావనయు, ద్వితీయతృతీయాంకములకు నడుమ నొకవిష్కంభకమును, తృతీయచతుర్థాంకములకు నడుమ నొకవిష్కంభకమును, పంచమషష్ఠాంకములకు నడుమ నొక ప్రవేశకమును గలవు. క్రమముగ నాడినయెడల నీ నాటక మాడుటకుఁ దక్కువలోఁ దక్కువకాలము తొమ్మిది గంటలు పట్టును. మొత్తముమీఁద నాడుట కిది కొంచెము పెద్దనాటకమనియే చెప్పవలెను. పూర్వకాలమం దాడునప్పుడు నటులు తమవీలు ననుసరించి కొంతభాగము తగ్గించి యాడుచుండిరేమో యని తలంపవలసియున్నది.

ఈ నాటకముయొక్క వేఱువేఱుప్రతులలో ననేకపాఠాంతరములు కలవు. చిన్నచిన్న పాఠాంతరముల నటుండనిచ్చినను, ఈనాటకముయొక్క మూఁడుభిన్నపాఠములు హిందూదేశమునందుఁ గానవచ్చుచున్నవి: (౧) గౌడీయపాఠము, (౨) దేవనాగరపాఠము, (౩) దాక్షిణాత్యపాఠము. మొదటిది బంగాళీఅక్షరములతో వ్రాయఁబడినది, బంగాళదేశమందు వాడుకలో నున్నది. రెండవది దేవనాగరాక్షరములతో వ్రాయఁబడినది. కాశీదేశమునందును, మహారాష్ట్రమునందును ప్రచారములో నున్నది. మూఁడవది యాంధ్రాక్షరములతోడను, గ్రంథాక్షరములతోడను వ్రాయఁబడినది. వీనిలో దేవనాగర, దాక్షిణాత్యపాఠములకు నంతగా విశేషభేదము లేదు. కాని గౌడీయపాఠమునకును, ఇతరపాఠములకును చాల భేద మున్నది. ఈ నాటకమును గౌడీయపాఠముప్రకారము పండిత ప్రేమచంద్రతర్కవాగీశుఁడు ౧౮౬౦ లోను, డాక్టరు పిస్‌చెల్ ౧౮౭౭ లోను ముద్రింపించి ప్రకటించిరి. దేవనాగరపాఠము ననుసరించి ఈశ్వరచంద్రవిద్యాసాగరులవారును, ప్రొఫెసర్ మోనియర్ విల్యమ్సుపండితుఁడును ముద్రింపించిరి. దాక్షిణాత్యపాఠము పాశ్చాత్యసాహిత్యశాస్త్రనియమములప్రకారము శోధించి అచ్చువేసినవా రెవరును లేరు. కొన్ని గుజిరీప్రతు లున్నవి. ఇవియుఁ గాక, దక్షిణదేశమునఁ

1. ఇంగ్లీషుభాషలో నీ నాటకమునకుఁ బండ్రెండుభాషాంతరములును, జర్మనుభాషలోఁ బదునెనిమిదియు, ఇటాలియనులో నాలుగును, రషియనులో మూఁడును, డ్యానిషులో రెండును, స్వీడిషులో రెండును, డచ్చిలో రెండును, స్పానిష్, పోలిష్, హంగేరియన్, బొహిమియన్, ఐస్‌ల్యాండిక్ భాషలలో నొక్కొక్కటియుఁ గలవు! హిందూదేశమందలి భాషాంతరములనుగుఱించి ముందు వ్రాయఁబడును.

గల యనేక ప్రతులలోని పాఠాంతరములను ఫోల్క్సు అనునతఁడు సంగ్రహించి యొకచోట నచ్చొత్తించినాఁడు. కాళిదాసుని యితర కావ్యములనుగుఱించియు నీతఁడు దాక్షిణాత్యపాఠాంతరములను సంగ్రహించినాఁడు[1]. ఈ మూఁడుపాఠములలోను గౌడీయపాఠము పెద్దది; అనఁగా నితరపాఠములలో లేనికథ కొంత యం దధికముగ నున్నది. ఇందులకొక చిన్నయుదాహరణ మిచ్చెదము. దేవనాగర దాక్షిణాత్యపాఠప్రకారము మూఁడవయంకమునందు, శకుంతలా దుష్యంతు లొక్కసారి కలసి కొలఁదికాలములోఁ జీలుదురు. గౌడీయ పాఠప్రకారము, శకుంతల వెడలిపోయినతరువాత చేతిపువ్వుకంకణము పోయిన దన్నమిష పెట్టుకొని రాజును జూచుటకు మరల వచ్చును. ఇద్దఱును కలసి లతామండపమందలి చంద్రశిలావేదికపైని గూర్చుండి ముచ్చటింతురు. ఈభాగ మంతయు నంకములో నాల్గవవంతు ఉండును. మొత్తముమీఁదఁ బండితులయభిప్రాయము చూడఁగా దేవనాగరపాఠము నిజమైనపాఠ మనియు, గౌడీయపాఠమునందలి యధికభాగ మంతయును బ్రక్షిప్త మనియుఁ దేలుచున్నది. అయినను గౌడీయపాఠాభిమానులు లేకపోలేదు. గౌడీయ పాఠమే నిజమైన మూలపాఠ మనియు, నది యాడుటకుఁ బెద్దదైనందున నాయాదేశములవారు ప్రయోగమున కనుకూలముగఁ గొన్ని భాగములను తగ్గించి, చిన్నపాఠములను నిర్మించిరనియు వారు చెప్పెదరు. దాక్షిణాత్యపాఠము మూఁడు పాఠములలోను బనికిరాని దని మోనియర్ విల్యమ్సు వ్రాసెను. కాని యాతనిమాట యంతగ నమ్మఁదగినది కాదు. ఏల యన వేఱువేఱుపాఠములను పోల్చిచూడఁ గొన్నియెడల దాక్షిణాత్యపాఠములే మూలానుసారముగ నున్న వని పాటణ్కర్ అనునాతఁడు చూపినాఁడు[2]. మొత్తముమీఁదఁ జూడఁగా మూఁడుపాఠములలోను నున్నభాగ మంతయు నిజమైన గ్రంథ మని గ్రహించి మిగిలినభాగములను వానివాని యోగ్యతను బట్టి గ్రహింపవలెను.

కథా సందర్భము :— ఇందలికథ సంస్కృతమహాభారతమున నుండి గ్రహింపఁబడినది. మహాభారతమునం దాదిపర్వములో ౬౮-వ అధ్యాయము మొదలుకొని ౭౪-వ అధ్యాయమువఱకును శకుంతలాఖ్యానము కలదు. కాళిదాసుఁడు ముఖ్యకథను మహాభారతమున నుండి తీసికొన్నను మూలకథలోఁ గొన్నిమార్పులు చేసి దానికి మెఱుఁగు పెట్టియున్నాఁడు. భారతకథకును శాకుంతలముకథకును గల భేదము తెలియుటకై యారెండుకథలును సంక్షేపముగ నిందు నిచ్చుచున్నారము :—

భారతకథాసంగ్రహము :— దుష్యంతమహారాజొకనాఁడు సైన్యసమేతుఁడై యరణ్యమునకు వేఁటకుఁ బోయి మృగముల సంహరించుచుఁ గడుదూరము గడచి చనిచని మాలినీతీరమునం దున్న కణ్వ మహర్షి యాశ్రమమును సమీపించెను. అమ్మహామహునిదర్శనము చేయఁదలఁచి తనపరివారము నాశ్రమద్వారమునందే నిల్పి తా నొక్కఁడు లోనఁ బ్రవేశించెను. ఆశ్రమ మనఁగా నొకమునిపల్లె యని యర్థము. అందు హోమములు చేయువారును, వేదముఁ బఠించు వారును, పూర్వపక్ష సిద్ధాంతములఁ బ్రసంగించువారును అగుఋషి పుంగవులు పెక్కురుండిరి. రాజు కణ్వమహర్షి యుండు కుటీరమునకుఁ బోయెను. అప్పు డాయాశ్రమమం దెవ్వరును గానరానందున రాజు ‘ఎవ రిచ్చట’ ననియెలుంగెత్తి పిలిచెను. అంత లోననుండి సౌందర్య వైభవ యగు శకుంతల వచ్చి ‘మాతండ్రిగారగు కణ్వులు వనమునకు ఫలంబులు తెచ్చుటకుఁ బోయిరి. ముహూర్తమాత్రంబున వచ్చెదరు కూర్చుండుఁడి’ యని చెప్పి యతిథిసత్కారము చేసెను; మహారాజలక్షణంబులచే నాతనిని దుష్యంతునిగ నెఱిఁగెను. దుష్యంతుఁడు తాపసీవేషముతోనున్న యాచక్కనిపడుచును మోహించి ‘నీ వెవ్వతవు? ఇచ్చటికేల వచ్చితివి? బ్రహ్మచారియైన కణ్వునికి నీవు కూఁతుర వగుట యెట్లు?’ అని యడుగఁగా నామె, తాను విశ్వామిత్రునితపోభంగము చేయుటకు బోయిన మేనకకుఁ బుట్టినదాన ననియు, మేనక విడిచిపోఁగా శకుంతములు (పక్షులు) పెంచుచుండఁగాఁ గణ్వమహర్షి తెచ్చి చిన్నప్పటి నుండియుఁ బెంచె ననియుఁ దనజన్మవృత్తాంత మంతయు సవిస్తరముగఁ జెప్పెను. అంత రాజు తన్ను గాంధర్వవిధిని వివాహ మాడు మని కోరఁగా నామె ‘నీవలన నాకుఁ గలిగెడిపుత్రుని యువరాజును జేసెద నని యొప్పితివేని నిన్ను వివాహ మగుదు’ నని చెప్పెను. రా జామాట యొప్పుకొని యామెను గాంధర్వమున వివాహ మాడి ‘నిన్ను నారాజధానికిఁ దోడ్కొనిపోవుటకు సిబ్బందిని త్వరలోనే పంపెద’ నని యామెతోఁ జెప్పి కణ్వుఁడు వచ్చినఁ గోపపడు నేమో యని తలంచి నిజనగరమునకుఁ బోయెను. శకుంతల గర్భముఁ దాల్చెను.

రాజు పోయినముహూర్తమునకు ఋషి వచ్చి దివ్యజ్ఞానమున నంతయుఁ దెలిసికొని, సిగ్గుతో నున్నకూఁతునకు ధైర్యము చెప్పి, యావివాహమునకు సమ్మతించెను. శకుంతల మూఁడుసంవత్సరముల వఱకును గర్భము ధరించి చక్రవర్తిచిహ్నములు గలపుత్రునిఁ గనెను. వాఁడు గజసింహాదులను బట్టి యాడుకొనుశక్తి కలవాఁ డగుటచే మునులు వానికి సర్వదమనుఁ డన్నపేరు పెట్టిరి. వాఁ డచ్చట నాఱేండ్లవాఁ డగు వఱకును ఉండెను. కాని దుష్యంతుఁ డింతవఱకును శకుంతలను దీసికొనిపోవుటకు మనుష్యులను పంపినవాఁడు కాఁడు. ఆఁడుపడుచులు పెక్కుదినములు పుట్టినింట నుండఁగూడ దని తలఁచి, కొందఱుశిష్యులను వెంట నిచ్చి కణ్వుఁడు శకుంతలను, ఆమెకుమారుని దుష్యంతుని యొద్దకు హస్తినాపురమునకుఁ బంపెను. శిష్యు లామె నచ్చట విడిచి వచ్చిరి. శకుంతల రాజును జూచి ‘నేను నీకు ధర్మపత్నిని. ఈ బాలుఁడు నీ ఔరసపుత్రుఁడు. నీవు కణ్వాశ్రమమునందు నొప్పు

1. Foulkes' Complete Collection of the various readings of the Madras Mss. of Kalidasa.

2. Patankar's Edition, Bombay.

కొన్నట్లు ఈబాలుని యువరాజును జేయుము' అని యనఁగా నాతఁడు తాను శకుంతలను వివాహ మాడుటయు, నామెకుఁ బుట్టిన కుమారునకు యౌవరాజ్యాభిషేకము జేసెద నని యొప్పుకొనుటయు నెఱింగియుండియు, లోకాపవాదభీతిచేత నెఱుంగనివానివలె నటించి, 'ఓతాపసీ! నీ వసత్య మాడుచున్నావు. నేను నిన్నెఱుఁగను. నిన్ను వివాహము చేసికొనలేదు; వీఁడు నాపుత్త్రుఁడు కాఁడు; వెడలి పొమ్ము' అని యామెను నిరాకరించెను. అందుమీఁద నామె యసత్య మాడుట దోష మనియు, భార్యాపుత్త్రులను పరిత్యజించుట తగ దనియు గంభీరవచనములతోఁ జెప్పెను. కాని రాజు వినఁడయ్యె; అంత నామె మిక్కిలి కోపమును కలదియై 'నీవు దగ్గఱఁ జేర్పకుండినను ఈ కుమారుఁడు తప్పక సకలపృథ్వీమండలంబుఁ బాలింపఁగలఁడు' అని చెప్పి వెడలిపోఁదొడఁగెను. అంత నాకాశవాణి 'శకుంతల చెప్పుమాట నిజము. ఈమె నీ భార్య; వీఁడు నీ కుమారుఁడు. వీరిని భరింపవలయు' నని పలికెను. అప్పుడు రాజు లోకాపవాదభీతిచేతఁ దా నట్లెఱుఁగనివానివలె నటించితి నని చెప్పి శకుంతలను, సర్వదమనుని సగౌరవముగ గ్రహించెను. సర్వదమనుఁడే భరతుఁడు1.

అభిజ్ఞానశాకుంతల కథాసారాంశము:— దుష్యంతమహారాజొకనాఁడు లేడివెంటఁ దగిలి రథముమీఁద మిక్కిలిదూరము పోయెను. లేడిపైని బాణము వేయఁబోవునపు డాశ్రమప్రాంతమందలిఋషికుమారులు 'రాజా! ఇది ఆశ్రమమృగము, చంపవల' దని చెప్పిరి. రాజు వారిమాటలు విని యెక్కువెట్టినబాణమును దీసి, రథము డిగ్గి కణ్వాశ్రమమును జూడఁబోయెను. ఆశ్రమమునందుఁ గణ్వమహర్షి లేఁ డనియు, కన్యయొక్క ప్రతికూలగ్రహముల నివారణనిమిత్తమెచ్చటికో వెళ్లెననియు, ఆయనకూఁతురు శకుంతల యాశ్రమమందున్న దనియు వినెను. ఆశ్రమమునందుఁ బ్రవేశించినతరువాతను చెట్లకు నీళ్లు పోయుచున్న ముగ్గురు తాపసకన్యకలు కనఁబడిరి. వారిలో నొకతె శకుంతల, మిగిలినవారు అనసూయయు, ప్రియంవదయు నను నామెచెలికత్తెలు. రాజు చెట్టుచాటున డాఁగియుండి వారిసంభాషణము వినెను. వారిలో శకుంతలయందు నాతని మనస్సు తగిలెను. కాని యామె బ్రాహ్మణకన్యక యేమో యన్న సంశయ మాతని బాధించుచుండెను. ఇంతలో శకుంతలముఖము చుట్టును పద్మభ్రాంతిచేత నొకతుమ్మెద తిరుగఁజొచ్చెను. ఆమె భయపడెను. తాను బయల్పడుటకు నదియె మంచిసమయము గదా యని తలంచి రాజా భ్రమరము నదల్పుటకై ముందునకుఁ బోయెను. ఆతనిఁ జూచి శకుంతలకు నాశ్రమవిరుద్ధమైన వికారము కలిగెను. ఆమె సిగ్గుచే మాటాడకుండెను గాని అనసూయాప్రియంవద లాతని గౌరవించి కూర్చుండఁబెట్టిరి. వారితో సంభాషించునెడ ననసూయవలన నాతనికి శకుంతలయొక్క పూర్వజన్మవృత్తాంతము తెలిసెను. ఆమెకు కణ్వుఁడు వివాహము చేయఁదలఁచినాఁ డనియుఁ దెలిసెను. ఇంతలో వెనుకఁబడ్డ సిబ్బంది వచ్చినందున నొకగజము బెదరి యాశ్రమప్రాంతమును ధ్వంసము చేయుచున్న దని విని యందఱును వెడలిపోయిరి. రాజు ఆశ్రమమునకు వెలుపలనున్న తనశిబిరమునకుఁ బోయెను. శకుంతలమీఁదివలపుచే రాజునకు వేఁటమీఁద మనసు పోదయ్యె. అందుచే వేఁటప్రయత్నము లన్నియు మానవలసిన దని యాతఁడు తనసేనాధిపతిని బిలిచి యాజ్ఞాపించెను. శకుంతలను జూచుటకు మరల నాశ్రమములోనికి నేమిమిష మీఁదఁ బోవచ్చు నని తన మిత్త్రుఁ డైన విదూషకునితో నాలోచించుచుండఁగా, నాశ్రమములోనుండి యిద్దఱు ఋషికుమారులు వచ్చి 'కణ్వమహర్షి యాశ్రమమందు లేనందున రాక్షసులు మాయిష్టికి విఘ్నముఁ గావించుచున్నారు. కావున మీరు మా యాశ్రమమునకు వచ్చి కొలఁదిదినములవఱకును మమ్ముఁ గాపాడవలయును' అని వేఁడిరి. అందునకు రాజొప్పుకొని పోవఁ బ్రయత్నింపఁగా రాజధానినుండి రాజమాతసెలవుప్రకారము 'నేఁటికి నాల్గవదినమున పుత్త్రపిండపరిపాలనమను ఉపవాసము కలదు. నాఁటిదినమునకు నీవు తప్పక రావలెను' అని వార్త వచ్చెను. ఇట ఋషులయాజ్ఞ; అట తల్లియాజ్ఞ. రెండును అనుల్లంఘనీయములు. విదూషకునిని రాజమాత తనకుమారునిగా నెంచుచున్నందున, పుత్త్రకృత్యమును దీర్చుటకు రాజధానికి విదూషకునిఁ బంపి రాజు తాను ఋషికార్యమునకై యాశ్రమమునకుఁ బోయెను. ఆశ్రమమునకు బాధ కలుగకుండఁ దనసైన్యమునుగూడ విదూషకునివెంట నగరమునకుఁ బంపివైచెను.

అట శకుంతల విరహవేదనతోఁ గృశింపఁజొచ్చెను. ఆమె సఖులీసంగతిఁ గనిపట్టిరి. ఒకదినమున సఖులు ముగ్గురును ఒక లతామండపమునందుఁ గూర్చుండియుండిరి. శకుంతలను పరుండఁబెట్టి

1. సంస్కృతభారతముయొక్క యచ్చుపడినప్రతు లిప్పుడు నాల్గు కానవచ్చుచున్నవి. ఒకటి కలకత్తాలో ప్రతాపచంద్ర రాయి గారిచే నచ్చొత్తింపఁబడినది. రెండవది బొంబాయిలో నాగరాక్షరములతో నచ్చొత్తింపఁబడినది. దీనినే గణపతికృష్ణాజీప్రతి యందురు. మూఁడవది చెన్నపట్టణమున ఆంధ్రాక్షరములతో నచ్చొత్తింపఁబడినది. నాలవది యిటీవల కుంభఘోణములోఁ గొందఱు మధ్వమతస్థులచే దాక్షిణాత్యపాఠానుసార మని నాగరాక్షరములతో నచ్చువేయఁబడినది. మొదటి మూఁడుకూర్పులును సాధారణముగ నొక్కవిధముగనే యుండును. ఈ మూఁడిటిలోను శకుంతలాఖ్యానము ౬౮-వ అధ్యాయము మొదలు ౭౪-వ అధ్యాయమువఱకును వర్ణింపఁబడియున్నది. కుంభఘోణముకూర్పులో మాత్రము ౯౪-వ అధ్యాయము మొదలు ౧౦౦-వ అధ్యాయమువఱకు నున్నది. ఆంధ్రమహాభారతమునందు శకుంతలాఖ్యాన మాదిపర్వము చతుర్థాశ్వాసమునందు వర్ణింపఁబడినది. సభలో శకుంతల దుష్యంతునితోఁ జెప్పినమాటలు, ముఖ్యముగ భార్యయొక్క యోగ్యత సంస్కృతాంధ్రభారతములలో మిక్కిలి చక్కఁగ వర్ణింపఁబడినది.

అనసూయాప్రియంవదలు శైత్యోపచారములు చేయుచుఁ దిన్నఁగా నామెమనసులోనిమాటఁ గనుంగొనిరి. వారు మువ్వురును ఆలోచించి శకుంతలచే రాజునకు నొకప్రణయపత్రిక వ్రాయించిరి. ఈలోపల రాజు కొంత విశ్రాంతి పుచ్చుకొనుటకు ఋషులవలన ననుజ్ఞాతుఁడై, మనసునందలివిరహవ్యథ మాన్పుకొనుటకు శకుంతల యెచ్చట నుండు నని యాలోచించి, సఖీత్రయ మున్నమండపమునకుఁ బోయి, చాటునఁ గూర్చుండి వారిమాట లన్నియు విని సంతసించి, శకుంతల తనచే రచింపఁబడినప్రణయపద్యమును చదివినసమయమందు వారికిఁ బ్రత్యక్ష మయ్యెను. అనసూయాప్రియంవదలు శకుంతలాదుష్యంతు లకు ననురాగము కలిపి, వారి నిద్దఱను నచ్చటనే విడిచి వెడలి పోయిరి. శకుంతల వెడలఁబోయెను. రాజు శకుంతలను చేయి పట్టుకొని మరలించెను. అంత నామె 'పౌరవ! మర్యాద కాపాడుము. నేను నీయెడఁ బ్రణయము కలదాన నైనను స్వతంత్రను కాను. నా తండ్రి నన్ను నీ కీయవలెను' అని యనెను. అంత రాజు 'నీవు భయపడవలదు. పూర్వరాజకన్యలు స్వతంత్రలై గాంధర్వ వివాహమునఁ దమ కిష్టమున్నవరులను బెండ్లియాడిరి. వారితండ్రు లందులకు వారి నభినందించిరి.' అని ప్రత్యుత్తర మిచ్చి యామెను ముద్దుపెట్టుకొనుటకు నామెముఖము పైకి నెత్తెను. ఆమె సిగ్గుచేఁ దల వంచుకొనెను. ఇంతలో నాశ్రమములోని వృద్ధతాపసి యైన గౌతమి శకుంతలయొక్క శరీరస్థితిని విచారించుటకును, ఆరోగ్యమునకై తీర్థ మిచ్చుటకును ఆ లతామండపమునకు వచ్చెను. ఆమె వచ్చుచున్న దని తెలిసి శకుంతల రాజును పొదచాటున దాఁచి తాను గౌతమి తెచ్చిన తీర్థము దీసికొని యామె రమ్మనఁగా నామెవెంట వెడలిపోయెను. అంత రాజు పొదచాటుననుండి వచ్చి శకుంతల వెళ్లినందునకుఁ జింతించి సవనరక్షణమునకై వెళ్లిపోయెను.

[శకుంతలా దుష్యంతులకు గాంధర్వవివాహము జరగెను. ఆమె గర్భవతి యయ్యెను. సవనకార్యము పూర్తి యైనందున ఋషుల యాజ్ఞను బొంది రాజు కణ్వమహర్షి తిరిగి రాకమునుపే, తన నగరమునకుఁ బోయెను. పోవునప్పుడు శకుంతలచేతికిఁ దనపేరుగలరత్నములయుంగరము నిచ్చి, యందలియక్షరములను దినమున కొక్కటి చొప్పున లెక్కపెట్టుచుండవలసిన దనియు, చివరయక్షరము లెక్కపెట్టువఱకు నామెను తీసికొనిపోవ రాజధానినుండి జనులు వచ్చెద రనియుఁ జెప్పి వెళ్లెను. ఈకథ యంతయు జరగుటకు రమారమి ఆఱు దినములు పట్టియుండును.][1]

రాజు హస్తినాపురమునకు వెడలిపోయిన దినమున శకుంతల వివశచిత్తయై కుటీరమునందుఁ బరుండియుండెను. అప్పుడు దుర్వాస ఋషి భిక్షకు వచ్చెను. కాని శకుంతలచిత్త మటు లేనందున నామె యాతనికి భిక్ష పెట్టదయ్యెను. అందుచే నాతనికిఁ గోపము వచ్చి, 'నీ వెవ్వనిని తలంచుచు నన్ను నగౌరవము చేసితివో యాతఁడు నిన్ను గుర్తింపకపోవునుగాక' యని శపించెను. ఈశాప మామెకు వినఁబడలేదు; కాని యామెచెలికత్తె లైన యనసూయా, ప్రియంవదలు వినిరి. వారిలోఁ బ్రియంవద వెళ్లి దుర్వాసఋషికోపమును దీర్చి 'ఏదైన నగ గుర్తు చూపినయెడల శాపము పోవును' అని యాతనివలన శాపశాంతి వరము వడసెను. వా రీసమాచారము శకుంతలకుఁ జెప్పలేదు.

తరువాతఁ గణ్వుఁడు వచ్చెను. అతని కగ్నిహోత్రశాలయందశరీరవాణివలన శకుంతలాదుష్యంతుల వివాహసమాచార మంతయు, నామె గర్భవతి యనియుఁ దెలిసెను. ఆఁడుపిల్లలు పుట్టింటఁ బెక్కుదినంబు లుండరా దని వెంటనే యాతఁడు, గౌతమిని శార్ఙ్గరవ శారద్వతు లనువారిని వెంటనిచ్చి శకుంతల నత్తవారియింటికిఁ బంపెను. వెళ్లునప్పు డనసూయాప్రియంవదలు 'నిన్ను నీభర్త గుర్తింపఁడేని యుంగరము చూపుము' అని శకుంతలకుఁ జెప్పిరి. [ఆమె మార్గమునందలి శక్రావతారమునందు శచీతీర్థమునకు వందన మాచరించునప్పు డామెకుఁ దెలియకుండ నాయుంగర మానీళ్లలోఁ బడిపోయెను].

ఋషిశిష్యులును, గౌతమియు శకుంతలను దీసికొనిపోయి రాజునకు 'నీభార్య ఈమెఁ గైకొనుము' అనిరి. రాజు శాపోపహతుఁ డగుటచే నామెను మఱచి, దీనిని వివాహ మాడినట్లు నే నెఱుఁగ నని యామెను నిరాకరించెను. శకుంతల తనచేతియుంగరముఁ జూపఁ బోయెను. కాని యది వ్రేల లేనందునఁ జిన్నవోయి, రాజునకుఁ దమ ప్రణయకాలమందలి కొన్నిగుర్తులఁ జెప్పెను. కాని యాతనికి స్మృతి రాదయ్యె. అంత ఋషిశిష్యులు 'ఈమె నీభార్య. ఉంచుకొనిన నుంచుకొనుము; వెడలఁగొట్టిన వెడలఁగొట్టుము' అని చెప్పి యామెను విడిచి వెళ్లఁదొడఁగిరి. రాజు తనపురోహితుని ధర్మసందేహ మడిగెను. అతఁ డిట్లు సమాధానము చెప్పెను: 'నీకు మొదటికొడుకు చక్రవర్తి లక్షణములుగలవాఁడు పుట్టు నని చెప్పఁబడియున్నది; కావున నీళ్లాడు వఱకు నీమెను నాయింట నుంచుకొనియెదను. పుట్టినపిల్లవాఁడు చక్రవర్తిలక్షణములు గలవాఁడేని యీమెను నీవు నీభార్యగా గ్రహింప వచ్చును'. [ఆమె యావలికి వెళ్లఁగా నామెతల్లి యగు మేనక వచ్చి యామె నాకాశమార్గమునఁ దీసికొనిపోయెను].

[శక్రతీర్థములోఁ బడిపోయినరాజముద్ర నొకచేఁప మ్రింగెను. ఒకబెస్తవాఁ డాచేఁపను బట్టి కోయఁగా నాయుంగరము వానికి దొరకెను. వాఁడు దాని నమ్ముచుండఁగా రాజభటులు వానిని బట్టుకొనిరి]. దొంగ యని తలంచి వానిని రాజభటులును, వారినాయకుఁడును శిక్షింపనెంచిరి. ఆయుంగరము రాజుగారికిఁ జూపుటకు నాయకుఁడు తీసికొనివెళ్లెను. ఆయుంగరమును జూచినతోడనే రాజునకు మేల్కొనినట్లు స్మృతి వచ్చి, శకుంతలవివాహవిషయ మైనయుదంత మంతయుఁ గనులఁ గట్టినట్టుండెను. బెస్తవానిని విడుదలచేసి వానికి

1. ఈవిషయములు రంగముపైఁ గానరావు. ప్రవేశకములవలనను, కథాసందర్భమువలనను ప్రేక్షకు లూహించుకొనవలెను.

బహుమతి చేసెను. అప్పటినుండియు రాజు విరహతాపముచేతను, పశ్చాత్తాపముచేతను పొగలఁజొచ్చెను. ఇంతలోఁ గాలనేము లను దైత్యులను జంపుటకు రావలసిన దని ఇంద్రుఁడు దుష్యంతునియొద్దకు రథ మిచ్చి మాతలినిఁ బంపఁగా నాతఁ డింద్రునియొద్దకు వచ్చెను.

[మేనక శకుంతలను దీసికొనిపోయి స్వర్గమునకును భూలోకమునకును నడుమ నున్న కింపురుషపర్వత మైన హేమకూటపర్వతము పై మారీచ (కశ్యప)ఋషియొక్క ఆశ్రమములో నుంచెను. అచ్చట నామె ప్రసవమై బాలునిఁ గనియె. అతనికి నాతని సత్త్వమును బట్టి యచ్చటివారు సర్వదమనుఁ డని పేరు పెట్టిరి].

దుష్యంతుఁడు కాలనేముల సంహరించి యింద్రుని వీడ్కొని తిరిగి భూలోకమునకు వచ్చునప్పుడు త్రోవలో నున్న మారీచాశ్రమమును దర్శింపఁబోయెను. అచ్చట దైవవశమునఁ దనభార్యాపుత్రులఁ గలసికొనెను[1].

రెండు కథలకును గల భేదము :— భారతములోని మూల కథయు నాటకసంవిధానమునకు ననుకూలమైనదిగనే యున్నను, కాళిదాసుఁ డందుఁ గొన్ని మార్పులు చేసి దానికి వన్నె తెచ్చె ననుటకు సందేహము లేదు. పైని యీయఁబడిన రెండు కథలను ముఖ్యముగ గమనించితిమేని వానిలో ముఖ్యమైన కథాభేదములు నాల్గుతావు లందుఁ గానవచ్చును.

౧. మొదటిమార్పు :నాయికానాయకులరాగోదయమునకు ననురాగాభివృద్ధికిని సంబంధించినది. మహాభారతమునందు దుష్యంతుఁడు శకుంతలను కుటీరములో నొంటిగాఁ జూచి మోహించి, నీకుఁ బుట్టినకుమారునకు రాజ్య మిచ్చెద నన్నలంచ మిచ్చి గాంధర్వమున వివాహమాడును. ఈవ్యాపార మంతయు నొకటిరెండుముహూర్తములలోఁ బూర్తి యగును. ఇందు రాజుయొక్క నిర్వ్యాజానురాగము కనుపడునే కాని శకుంతలకు రాజుపైఁగల ప్రేమ గానరాదు. కానవచ్చినంతవఱకు 'నాకుమారుని యావరాజ్యాభిషిక్తునిఁ జేసినఁగాని నిన్నుఁ బెండ్లాడ' నన్నందున సవ్యాజముగఁ గానవచ్చునే కాని నిర్వ్యాజప్రేమ లేదు. నాటకమునందు నీ ప్రేమ పరస్పర మైనట్టును, నిర్వ్యాజ మైనట్టును వర్ణింపఁబడుటయే కాక, దీని యుత్పత్తికిని నభివృద్ధికిని పరిపూర్ణతకును అయిదాఱుదినములకాలము పట్టినట్లు చూపి నాయికానాయకులమనంబులందలి భావోదయాదులు వేఱువేఱు రంగముల మూలమునను, ప్రసంగములమూలమునను ప్రదర్శింపఁబడినవి. భారతమునందు రాజు దొంగవలె భీతితోఁ బాఱిపోవును. నాటకమునందు నాతఁడు ఋషిపుత్రులప్రార్థనపై నాశ్రమములోఁ గొన్ని దినము లుండి వారివలన సెలవు పొంది వెళ్లును.

౨. రెండవమార్పు దుర్వాసఋషిశాపము. భారతకథానకమునందు కాళిదాసునిచేఁ జేయఁబడిన ముఖ్యమైన మార్పిదియే యని చెప్పవలసియున్నది. భారతకథయందు దుష్యంతుఁడు మొదటినుండియు నసత్యసంధుఁడుగను, మోసగాఁడుగను కాన్పించును. 'పట్టణమునకు వెళ్లినతోడనే నిన్నుఁ దెచ్చుటకు జనములను బంపెద' నని శకుంతలతో నాతఁడు చెప్పెను. ఇట్లు చెప్పునప్పుడే యాతనికి మనసునం దొక యుద్దేశము పైకి మఱియొకయుద్దేశము కలిగె ననుట స్పష్టము. శకుంతలను పట్టణమునకుఁ దీసికొనిపోవుటకు జనులు వలయు నన్న నాశ్రమమునకు వెలుపలనే యాతని సైన్య మంతయు నుండెను. కణ్వుఁ డాశ్రమమందు లేనందున శకుంతలను తీసికొనిపోవుటకు వీలు లే దనుకొనిన నాతఁడు వచ్చినతరువాత నాతని యాజ్ఞనొంది తీసికొని వచ్చుటకుఁ గొందఱ నచ్చట నుంచి వెళ్లఁగూడదా ? తరువాత రాజు తొమ్మిదిసంవత్సరములవఱకును, శకుంతల వివాహముసంగతి జ్ఞాపకముండియే యామె యేమియైనదియుఁ గనుఁగొనినవాఁడు కాఁడు. పిదప నామె పుత్రునితోఁగూడ వచ్చి వివాహవిషయమును గుఱించియు, యావరాజ్యవరమునుగుఱించియు జ్ఞాపకముచేయఁగాఁ దెలిసియు వారిని నిరాకరించెను. కావున శకుంతల చెప్పినట్లు అతఁ డసత్యసంధుఁడుగఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు. ఇదియుఁగాక అక్షణమునందు మనసును పట్టలేక శకుంతలను వరించెనేకాని యామెయందలి నిస్సీమప్రేమచేఁ గా దనియుఁ దోఁచును. 'ఇన్ని దోషములు గలవాఁడు నాయకుఁడుగఁ బనికిరాఁడు. అతనియందు నీదోషములు లేకుండఁజేయ వె!ట్లని తలంచి కాళిదాసుఁ డీమార్పు చేసెను. రాజు శకుంతలాసంబంధమును వెంటనే మఱచిపోవుటకు దుర్వాసశ్శాపమును కల్పించెను. రాజు తపోవనమునుండి వెడలిపోయినదినమే దుర్వాసశ్శాపసమాచారము జరగినది. అతఁ డా దినమునుండియే యంతయు మఱచి పోయెను. కావున నామాక్షరములసంఖ్య పూర్తియగువఱకు నాతఁడు శకుంతలను తీసికొనిపోవుటకు జనులను పంపకపోవుటయు, తరువాత శకుంతల యాతనియొద్దకుఁ బోయినప్పు డామెను గుర్తింపక నిరాకరించుటయు సుసంగతములే. దుర్వాసశ్శాపము రాజు స్మృతిపథమును

1. శకుంతలను గుఱించి ఈ నాటకమునం దున్న కథవంటి కథయే పద్మపురాణమునందు స్వర్గఖండమున ౧-౫ అధ్యాయములలోఁ గలదు. అది భారతకథవలె నుండక, ఉంగరముతో సంబంధించిన కథగలిగి అభిజ్ఞానశాకుంతలకథను పోలియున్నది. కావునఁ గొందఱు కాళిదాసుఁ డీకథయంతయు నీ పురాణమునుండియే గ్రహించె నని తలంపవచ్చును. కాని పద్మపురాణము కాళిదాసునకుఁ దరువాతిది యని చెప్పుటకుఁ దగిన కారణము లుండుటచేతను, ఈ కథ గల స్వర్గఖండము ఉత్తరదేశప్రతులలోమాత్ర ముండి, దక్షిణదేశప్రతులలో లేకుండుటచేతను (చూడుఁడు, పూనాలోఁ బ్రకటింపఁబడిన ఆనందాశ్రమముద్రణాలయములోని పద్మపురాణము) పద్మపురాణము వ్రాసినవాఁడే నాటకమునుండి కథను గ్రహించె ననుట స్పష్టము. ఇదియుఁగాక యొకప్రతిలోఁ గానిపించి యొకప్రతిలో లేనందున ప్రక్షిప్తమైన దనియుఁ జెప్పవచ్చును; అనఁగా వెనుకనుండి యెవరిచేతనో వ్రాయఁబడి యందుఁ జేర్చఁబడిన దని భావము.

బూర్తిగ నాక్రమించిన దని చూపుటకుఁ గవి పంచమాంక ప్రారంభ మున నొక చిన్న రంగమును ప్రదర్శించినాఁడు. అది యెంతయు భావగర్భితముగను, భావభరితముగను, సరసముగను ఉన్నది. రాజును, విదూషకుఁడును కలసియుండ సంగీతశాలవైపునుండి యీక్రింది పద్యము వినవచ్చినది.—

‘ అహిణవమహులోలువో తుమం
తహ పరిచుంబిఅ చూఅమంజరిం,
కమలవసఇమెత్తణివ్వుదో
మహుఅర విమ్హరిఓసి ణం కహం.1 ’

ఇఁకముందు నీయఁబడు భాషాంతరములు ప్రాయికముగ శ్రీవీరేశలింగకవిగారి శాకుంతలముననుండియే యీయఁబడినవి.

ఈపాట హంసపదిక యనునామె రాజును ఉద్దేశించి పాడెను. ‘ నాయం దొకప్పుడు ప్రేమకలవాఁడవై యిప్పు డన్యస్త్రీప్రేమచే నన్ను మఱచిపోతి ’ వని దీనిభావము. ఈభావము రాజు గ్రహిం చెను గాని హంసపదికచే నుద్దేశింపఁబడిన యన్యస్త్రీ తనరాణి యగు వసుమతీదేవి యని తలంచెనేకాని, శకుంతలనుగుఱించిన ప్రణయ మాత నికి నెంతమాత్రమును జ్ఞప్తికి వచ్చినదికాదు. శకుంతలావియోగము స్ఫురింపకపోయినను రాజునకుఁ జెప్పరానట్టి యొకవిధమైన మనో వ్యథమాత్రము కల్గెను. రా జిట్లనుకొనియె :—

రాజా - (ఆత్మగతమ్) కింను ఖలు గీత మేవంవిధార్థ మాక ర్ణ్యేష్టజనవిరహాదృతేఽపి బలవ దుత్కంఠితోఽస్మి, అథవా,

‘ రమ్యాణి వీక్ష్య మధురాంశ్చ నిశమ్య శబ్దా
న్పర్యుత్సుకీభవతి య త్సుఖితోఽపి జంతుః,
త చ్చేతసా స్మరతి నూన మబోధపూర్వం
భావస్థిరాణి జననాంతరసౌహృదాని. ’

[ఇతి పర్యాకుల స్తిష్ఠతి]2

ఇట్లు శకుంతలావివాహవిషయము రాజునకుఁ బూర్వజన్మవ్యాపారము వలెఁ బూర్తిగ మఱపునకు వచ్చినది. అకారణముగ మనసునకు వ్యాకులత కలిగినయెడల పూర్వజన్మమందలి సంస్కారము దానికిఁ గారణ మని సాధారణముగ ననుకొనియెదరు. అట్లే రాజు తనమనో వ్యాకులతకుఁ బ్రస్తుతజన్మసౌహార్దము కారణము గాక జన్మాంతర సౌహార్దము కారణ మని తలంచుచున్నాఁడు.

ఈలాగు శాపప్రభావముచే రాజు పూర్వవృత్తాంతము మఱచి నందున నాతనిని అసత్యదోష మంటదు. అతనిసచ్చారిత్రమునకు భంగము కలుగకుండెను. కాని వట్టిశాపముమట్టునకుఁ దెచ్చిపెట్టి యూరకుండినచో రాజునకు నెప్పటికిని శకుంతలావివాహవిషయము జ్ఞప్తికి రాఁజాలదు. కథాచమత్కారమునకు భంగము కలుగును. కావున అభిజ్ఞగ (గుర్తుగ) నుండు నుంగరము కనఁబఱచినప్పుడు రాజునకుఁ బూర్వసమాచార మంతయు స్మృతికి వచ్చు నన్న శాప విముక్తివిధానము చాతుర్యముతోఁ గల్పింపఁబడినది. ఆయుంగరము శక్రతీర్థమునఁ బడుటయు నొకబెస్తవానివలన రాజునకు మరల దొర కుటయుఁ గాళిదాసుని ప్రతిభావిలాసమువలననే. ఇంత యేల ? అభి జ్ఞానమైన యీ యంగుళీయకమే యీనాటకసంవిధాన చాతుర్య మున కంతకును మూలాధారము. అందుచేతనే యీ నాటకమున కభి జ్ఞానశాకుంతల3 మన్న పేరు వచ్చినది.

1. ద్విపద. క్రొత్తపూఁదేనియఁ గ్రోలంగ నీవు, చిత్తంబునను గోరి స్వేచ్ఛగా నపుడు
క్రొమ్మావివిరిదేనెఁ గోర్కె తీరంగ, నమ్మాడ్కి హాయిగ ననుభవించియును,
నిపు డీవు మధుపమా ! యింతలో నిచట, నపరూప మైన యీయంబుజవసతి
మఱిగి సుఖించెడుమాత్రన యెట్లు, మఱవఁగల్గితి తొంటిమావిమంజరిని. (వీరేశలింగకవి).

2. రాజు - [తనలో] అది యేమో కాని గీతార్థమును విని ప్రియజనవియోగము లేకయు నే నేమియుఁ దోఁచనివాఁడనుగా నున్నాఁ డను. అట్లు కాదు.

గీ. మున్నెఱుఁగకయు మది నంటు పూర్వజన్మ, భవ్యసఖ్యముల్ స్మరణకు వచ్చుఁ గాన
జనుఁడు సుఖితుఁ డయ్యు సురూపచయము గనియు, సుస్వరంబుల వినియు నుత్సుకతఁ గాంచు.
[అని యాకులపాటుతో నుండుచున్నాఁడు].

3. ఈ నాటకమునకుఁ గలకత్తాలో నచ్చువేసిననాగరీప్రతులలో నన్నింటిలోను ‘ అభిజ్ఞానశకుంతలమ్ ’ అనియు, బొంబాయి, చెన్నపట్టణములలోఁ బ్రకటింపఁబడినవానిలోను ‘ అభిజ్ఞానశాకుంతలమ్ ’ అనియుఁ బేర్లు కలవు. వాచస్పత్యమునందుఁగూడ నాటకముపేరు ‘ అభిజ్ఞానశకున్తలమ్ ’ అనియే యున్నది. దీనివివర మిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది : ‘ అభిజ్ఞానశకుంతలా - స్త్రీ. అభిజ్ఞాయతే కర్మణి ల్యుట్ తథాభూతాం శకుంతలా మధికృత్య కృతాఖ్యాయికా......లుబభావే అభిజ్ఞానశకుంతలమ్. న.’ ఈ నాటకముపై టీక వ్రాసినవారిలో నొకఁడైన వైఖానస శ్రీనివాసాచార్యుఁడు ‘ అభిజ్ఞానశాకుంతలమ్ ’ అనుపాఠమునే గ్రహించి యిట్లు విగ్రహము వ్రాసినాఁడు : ‘ శకుం తలా మధికృత్య కృతో గ్రంథ ఇతి శాకుంతలం - నాటకవిశేషణత్వాత్ నపుంసకం - అభిజ్ఞాన ప్రాధాన్యం ’ శకుంతల - శాకుంతలరూప మెట్లున్నను ‘ అభిజ్ఞానశాకుంతల ’ మను సమాసముయొక్క విగ్రహమునుగుఱించి పలువురు పలువిధముల వ్రాసియున్నారు. ‘ అభిజ్ఞాన స్మృతా శకుంతలా, అభిజ్ఞానశకుంతలా (శాకపార్థివాదివత్)’ అని కొందఱును, ‘ అభిజ్ఞానం చ శకుంతలా చ ’ (ద్వంద్వము) అనికొందఱును, ‘ అభిజ్ఞానేన స్మృతా శకుంతలా యస్మిన్ తత్ (మధ్యమపదలోపి)’ యని కొందఱును వ్రాసియున్నారు.

3. భారతకథలోఁ గాళిదాసునిచేఁ జేయఁబడిన మూఁడవ మార్పు కుమారసంబంధమైనది. కుమారుఁడు పుట్టినతరువాత నాతనితోఁగూడ శకుంతల రాజునొద్దకు వెళ్లినట్లు భారతమునం దున్నది. శకుంతల గర్భముతో నున్నప్పుడే, యనఁగా నింకను పిల్లవాఁడు పుట్టుటకుఁబూర్వమే రాజునొద్దకుఁ బోయె ననియు, నచ్చటనుండి యామె నిరాకరింపఁబడినతరువాత మారీచఋషియొక్క యాశ్రమములో నామె ప్రసవమై పుత్త్రునిఁ గనియె ననియు నాటకమునందుఁ గథ మార్పఁబడినది. ఇట్లు చేయుటకు రెండు మూఁడు కారణము లున్నవి. పిల్లవానితోఁగూడఁ దల్లి వచ్చియున్నయెడల, తల్లిని గుర్తింపకపోయినను చక్రవర్తిచిహ్నాంకితుఁడును, అమితసత్త్వుఁడును, దుష్యంతప్రతిముఁడును అగు సర్వదమనుని రాజు తనపుత్త్రునిగా గుర్తింపకయుండుట యసంభవము. గుర్తించినయెడల సంవిధానమునకు భంగము కలుగును. గుర్తించియో లేక గుర్తింపకయో రాజు కుమారునిఁగూడ వెడలఁగొట్టె నన్న యనౌచిత్యప్రసంగము సంభవించుటయే కాక సప్తమాంకమందలి సర్వదమనునిబాలలీలావినోదాదికభాగ మంతటికిని నాటకమునందుఁ బ్రసక్తి లేకపోవును.

౪. నాల్గవమార్పు శకుంతలాదుష్యంతులను హేమకూటము మీఁదఁ గశ్యపాశ్రమమందుఁ గలుపుట. రెండవ, మూఁడవ మార్పులను బట్టి యీ నాల్గవమార్పు చేయవలసివచ్చినది.

వేఱు మార్పులు :— పైని జెప్పఁబడినవి కథానకమందలి ముఖ్యమైనమార్పులు. ఈ మార్పులు చేసినంతమాత్రమున మూల కథలోనుండి చక్కనినాటకము వెలువడునా? వెలువడనేరదు. ప్రదర్శనీయమైన యప్రతిమనాటకరూపము వచ్చుటకు నింకనుగ్రొత్త కథలును, క్రొత్తరంగములును, క్రొత్తపాత్త్రములును కావలెను. ఈ నాటకమందలి ప్రథమ, పంచమాంకములకును, సప్తమాంకమందలి స్వల్పభాగమునకును మూలభారతమునందు నాధారము గలదు. ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ, షష్ఠాంకములు పూర్తిగను, కొంచెము తప్ప మిగిలిన సప్తమాంక మంతయును కాళిదాసునియొక్క నూతనసృష్టి యనియే చెప్పవలసియున్నది; అనఁగా నిందలికథయు, నాయికానాయకులు దప్ప నితరపాత్త్రలును, రంగములును, కల్పనలును నవీనముగఁ గవిచే నిర్మింపఁబడినవి. మొదటఁ జెప్పినయంకములందుఁగూడ నూతనపాత్త్రలు కలవు. కాని మొత్తముమీఁదను గవికి మూలమందు నాధార మున్నది. రెండవభాగమునకు నా యాధారమైనను లేదు.

నాటకమునకు వన్నె పెట్టుటకై కవిచే నిర్మింపఁబడిన నూతన కథాసందర్భములలో, ప్రథమాంకమందలి భ్రమరప్రకరణమును, శకుంతల వెడలిపోవునపుడు రాజును చూచుటకై కాలికి దర్భ గ్రుచ్చుకొనె ననియు, బట్ట చెట్టునకుఁ బట్టుకొనె ననియు మిషలు కల్పించుటయు, నాల్గవయంకమందలి శకుంతల యత్తవారియింటికి బోవునప్పుడు లేడి యడ్డగించుటయు, నైదవయంకమందలి హంసపదికాగానమును, ఆఱవయంకమందలి ధనమిత్త్రుని మరణవార్తయు, మాతలి వచ్చి విదూషకునిఁ బట్టుకొని పీడించుటయు, నేడవయంకమందలి సర్వదమనుని మెడలోనితాయెతుమాహాత్మ్యమును ముఖ్యముగఁ జేర్కొనవలసియున్నవి. ఈ చిన్నచిన్నవ్యాపారములవలనఁ గవి కథయొక్క పూర్వాపరసందర్భములను చక్కఁగఁ గల్పుటయేకాక మానవునకుఁ దెలియకుండ మానవాంతఃకరణములో నుండునట్టి యుదాత్తభావములను మనోహరముగ వ్యక్తపఱిచియున్నాఁడు. గొప్ప మార్పులకంటె నిట్టి కొలఁది మార్పులలోనే రసభావములను చిత్రించునట్టి కవి ప్రతిభయొక్క మనోహరాకృతి దృగ్గోచర మగును. ముఖ్యముగ దృశ్యకావ్యమునందు నూఱుపద్యములకంటె పదిరంగములకంటె నొక్కహావభావము, ఒక్కనయనకటాక్షము, ఒక్కచిఱునవ్వు, ఒక్కచిన్నమాట నూఱురెట్లు కథాసౌందర్యమును, సంవిధానకమాధుర్యమును హెచ్చించును.

శకునములమీఁద జనులకుఁగల నమ్మిక ననుసరించి, వానిని గథలోఁ జేర్చి యచ్చటచ్చటఁ గవి ముందు రాఁబోవుసంవిధానకమును ప్రేక్షకు లూహించునట్లు చేసియున్నాఁడు. రాజు తపోవనమునఁ బ్రవేశింపఁగనే యాతనిబాహువు స్ఫురింప నాతఁ డిట్లనును :

‘ శాంత మిద మాశ్రమపదం
స్ఫురతి చ బాహుః కుతః ఫల మిహాస్య,
అథవా భవితవ్యానాం
ద్వారాణి భవన్తి సర్వత్ర.[1] ’ [౧-వ అంకము.

రాజునకుఁ గలుగఁబోవు మేలు, స్త్రీలాభ మిందువలన స్పష్టముగ సూచింపఁబడెను.

నాల్గవయంకమందు శకుంతల యత్తవారియింటికిఁ బోవ నుద్యుక్తయై కదలినపు డొకచక్రవాకి తామరాకుచాటున నున్న తన ప్రియునిఁ గానక తల్లడిల్లుచున్నట్లు కానవచ్చును.

‘ హలా పేక్ఖ ! ణలిణీపత్తన్తరిదం బి సహఅరం అదేక్ఖన్తీ ఆదురా చక్కవాఈ ఆరడది[1] దుక్కరం అహం కరేమి.[2] ’

కొంతకాలమువఱకును శకుంతలకుఁ గలుగఁబోవు పతివిరహము ప్రేక్షకులకీ శకునము చెప్పకచెప్పును.

---

1. గీ. ఇది ప్రశాంత మా నాశ్రమపదము చూడ, నదరెడు భుజంబు ; ఫల మెట్టు లొదవు నిందు?
అట్లనఁగ నేల భాగ్యంబు లమర నున్న, కాలమందు, సర్వత్ర మార్గములు కలుగు.

2. సఖీ ! చూడు. తామరాకుచాటున దాఁగిన ప్రియవల్లభుని గానక యాతురయై చక్రవాకాంగన కూయుచున్నది. దుష్కరమును నేను చేసితిని.

ఇట్లే సప్తమాంకమునందు రాజు మారీచాశ్రమమునఁ బ్రవేశించినప్పుడు మగల దుష్యంతుని బాహువు అదరును.

[నిమిత్తం సూచయిత్వా]

'మనోరథాయ నాశంసే కిం బాహో! స్పన్దసే వృథా,
పూర్వావధీరితం శ్రేయో దుఃఖం హి పరివర్తతే.1'

నాయికానాయకసమాగమము త్వరలోనే కానున్న దని యీ పద్యము చదివిన లేక విన్న యే చదువరికిఁగాని ప్రేక్షకునకుఁగాని తోఁచదు?

ఔచిత్యప్రశంస :— ముఖ్యముగ నిది శృంగారకావ్య మైనను, నాయికానాయకులనుగుఱించిన సంభోగవిప్రలంభశృంగారరసమును వర్ణించుటయే కవియొక్క యుద్దేశ మైనను, వినయమునకును, అత్యుచ్చనీతికల్పనలకును, మర్యాదకును భంగము రాకుండ నాటకమందలి సంభాషణములును, వర్ణనములును రచింపఁబడినవి. ఔచితికి భంగము రాకుండుటకై కవిపుంగవుఁడు పడినజాగ్రత్త యధిక ప్రశంసనీయము. రంగముమీఁదను స్త్రీపురుషు లొకరి నొకరినిఁ దాఁకి కూర్చుండుట గాని, కౌఁగిలించుట గాని, ముద్దాడుట గాని యొచ్చటను గానరాదు. ఈ విషయమునందు నీతఁడు పాశ్చాత్యనాటకకారులచే ననుకరణీయుఁడని చెప్పవలెను. దుష్యంతుఁడును శకుంతలయు నేకాంతమునం దుండఁగా నామె వెళ్లఁబోవును. దుష్యంతుఁ డామె నాపఁజూచును, అప్పు డామె మర్యాదాభంగ మగు నని భయపడి,

'పోరవ! రక్ఖ విణఅం.'

'పౌరవ! వినయమును రక్షింపుము.' అనఁగా 'అవినయశీలుఁడవు గాకుము' అని యనును. పాపము, దుష్యంతుఁడు వినయమునకు భంగము చేయఁదలంచినను మాకవిమాత్రము ఊరకుండువాఁడు కాఁడని యామె యెఱుంగదు!

నాయికానాయకు లొకచోటఁ గొంతకాల మున్నప్పుడు, శృంగారచేష్టలకుఁ దావు కల్గుట స్వాభావికము; మొద్దులవలె యూరకుండుట యస్వాభావికము. కావునఁ గవి యట్టి సమయమున వినయభంగము కలుగు నేమో యని ప్రేక్షకులకు భీతి కలుగునంతవఱకును గథాప్రసంగము తెచ్చిపెట్టి, ఆకస్మికమును, చమత్కారకరమును అగు ప్రసంగ మొకటి కల్పించి యా వినయభంగప్రసంగమును తప్పించును.

ఏకాంతమునం దున్నప్పుడు దుష్యంతుఁడు శకుంతలను ముద్దుపెట్టుకొనఁ బోవును. ఆమె నాట్యముచేఁ దప్పించుకొనును. అప్పుడింకను కొంచెముకాలము గడచిన స్వాభావికముగ నేమి జరగవలెను? నాయకుఁడు నాయికను బలవంతముగ ముద్దు పెట్టుకొనవలెను. అట్లు జరగ లేదని చూపుట అస్వాభావికము. జరగిన దని చూపుట అశ్లీలము, అనౌచిత్యము. కావునఁ గవి గౌతమియొక్క రాక యను ఆకస్మిక ప్రసంగమును గల్పించి వారి యేకాంతమునకు భంగము కల్పించెను ఆభాగముయొక్క యాంధ్రీకరణమమాత్ర మిచ్చుచున్నాను. గ్రంథవిస్తరభీతిచేత మూల మిచ్చుట లేదు :—

శకుంతల — ఆర్యా! ఇప్పుడు నన్ను విడువుము. మరల సఖీజనములఁ గని యనుమతంబు వడసివచ్చెద.

రాజు — ఆలాగుననే విడిచెదను.

శకుంతల — ఎప్పుడు?

రాజు — గీ. లలన! యపరిక్షితము గోమలంబు నైన
క్రొత్తపూఁదేనె భృంగంబు గ్రోలినట్లు
నీయనుగ్రహమునఁజేసి నే నొకింత
తవిలి నీయధరసుధను ద్రావుపిదప.

[అని ఆమెముఖము నెత్తఁబోవుచున్నాఁడు].

శకుంతల — [నాట్యముచే మోము త్రిప్పుకొనుచున్నది].

[తెరమఱుఁగున]

ఓ చక్రవాకకాంతా! నీ సహచరుని వీడ్కొనుము. రాత్రి సమీపించుచున్నది.

శకుంతల — [ఆలకించి తొట్రుపాటుతో] ఓ పౌరవా! సందేహము లేదు. నా దేహస్థితిని దెలిసికొనుటకై పూజ్యురా లైన గౌతమి యిచ్చటికి వచ్చుచున్నది. ఆకొమ్మలచాటున దాఁగి యుండుము.

రాజు — ఆలాగుననే [అని దాఁగుకొనుచున్నాఁడు].

[అంత చేతను పాత్రమును బట్టుకొని గౌతమియును సఖులును బ్రవేశించుచున్నారు].

పైవాక్యములలో 'చక్రవాకకాంతా' యన్న యన్యోక్తిచే శకుంతలకు గౌతమిరాక తెలిపినవా రామెసఖులైన యనసూయాప్రియంవదలే యని చదువరు లూహించియుందురు. ఇట్లు ఔచితీపోషణకుఁ గల్పింపఁబడినయుక్తియు, దానికి ననుకూలముగఁ జెప్పఁబడిన యన్యోక్తియుఁ గవిసార్వభౌముని యద్భుతకల్పనాశక్తికి నిదర్శనములు.

శకుంతల మొదలగువారు వెడలిపోయినతరువాత రాజు ఈవలకు వచ్చి,

'ముహు రంగుళిసంవృతాధరోష్ఠం
ప్రతిషేధాక్షరవిక్లవాభిరామమ్,

1. గీ. కోరను మనోరథం బేను గొంచెమేని, వ్యర్థముగ నో భుజంబ! నీ వదరె దేల?
ముసు నిరాకరించిన మేలె పూని యిపుడు, దుఃఖముగ మాఱుచున్నది దుస్సహముగ.

ముఖ మంసవివర్తి పక్ష్మలాక్ష్యాః
కథమ ప్యున్నమితం న చుంబితం తు.1'

అని చింతించును. ముద్దు పెట్టుకొనలేకపోవుట, రాజా! నీ తప్పు కాదు. అది కవిసార్వభౌమునియాజ్ఞ. దానిని నీవుమాత్ర మె ట్లతిక్రమింపఁ గలవు?

శాకుంతలనాటకము దృశ్యకావ్యము. అందు ముద్దు పెట్టుకొనుట మొదలయినవ్యాపారములు కూడ వని నాట్యశాస్త్రనియమము లుండుటచేఁ గవి వానిని తప్పించెనే కాని యట్లు తప్పించుట బుద్ధిపూర్వకము కా దని కొందఱు వాదింపవచ్చును. కాని కాళిదాసాది మహాకవు లిట్లు పవిత్రమైన శృంగారమును ప్రదర్శించిరి కావుననే నాట్యశాస్త్రములయందు నట్టి నియమములు పుట్టుటకుఁ గారణ మైన దని చెప్పుట న్యాయ్యము; కాని నిరంకుశు లగుకవులు శాస్త్రనియమములను పాటించుట కిట్లు వ్రాసి రనుట న్యాయ్యము కా దని మా తాత్పర్యము.

ఇదియుఁ గాక నేఁడు మనదేశమునందేమి, పాశ్చాత్యదేశములందేమి యీ శాకుంతలనాటకమును శ్రవ్యకావ్యముగఁ జదివి పండితు లానందించుచున్నారేకాని దృశ్యకావ్యముగఁ గాదు. మన పురాతన పండితులు దానిని పొగడినను, గెటీవంటి పాశ్చాత్యకవిపుంగవులు దానిని తలఁదాల్చినను కావ్యము చదివి సంతసించినవారే కాని నాటక ప్రదర్శనమును జూచి యానందించినవారు కారు. కావుని దీనిని దృశ్యకావ్యములలోను, శ్రవ్యకావ్యములలోను శ్రేష్ఠ మనియే చెప్ప వలెను. మేము పైని చెప్పిన ఔచితి యనునది యీ కావ్యమునకు శ్రవ్యకావ్యముగఁగూడ ఘనతఁ దెచ్చుటకుఁ గారణ మని చెప్ప వచ్చును.

ఇంకొకవిశేషము. కనఁబడు కథాభాగమునందే కాక వినఁబడుకథాభాగమునందుఁ గూడ కవి శృంగారవర్ణనములందు నౌచితిని మిక్కిలి జాగరూకతతోఁ బోషించినాఁడు. మహాభారతమునందు శకుంతలాజన్మవృత్తాంత మంతయు దుష్యంతునకు శకుంతలయే చెప్పును. అంతియ కాదు. మేనక వెళ్లి విశ్వామిత్రుని మోహింపఁజేసి యాతనితపమునకు విఘ్నముకల్గించినవిధ మంతయు వన్నెచిన్నెలతో వర్ణించును. ఇది యంతయు నస్వాభావికము. నాయిక సిగ్గు విడిచి తనతల్లి యొక్క వ్యభిచారవృత్తాంత మంతయు నాయకునకు వివరముగఁ జెప్పుట విపరీతముగదా? కావున ఈ కథను మనకవి దుష్యంతునకు శకుంతల సఖి యైన అనసూయచేఁ జెప్పించెను. ఆ చెప్పించుటలోను మొదటిభాగము కొంచెము చెప్పించి మిగిలినభాగము వినయముచే ననసూయ చెప్పలేకపోయినట్లును, రా జూహించినట్లును చెప్పెను. ఆ భాగ మిం దుదాహరించుచున్నాము:—

రాజు — మహానుభావుఁ డగు కాశ్యపుఁలు శాశ్వతబ్రహ్మనిష్ఠుఁ డని ప్రసిద్ధి. అట్టివాని కెట్లు మీ నెచ్చెలి కూఁతు రయ్యెను?

అనసూయ — దేవా! యాకర్ణింపవలయును. కౌశికుఁ డని వంశ నామము గల మహాప్రభావసంపన్నుఁ డయిన రాజర్షి యొకఁడు కలఁడు.

రాజు — కలఁడు. వినియున్నాను. అనంతరము.

అన — అతఁడే మా చెలియను గన్నవాఁడు. కన్నవారిచే విడువఁబడినయామెను పెంచుటమొదలుగాఁగల పనులు నిర్వర్తించుటం జేసి పూజ్యు లగు కణ్వులును నీమెకు జనకు లయిరి.

రాజు — 'విడువఁబడిన' యను శబ్దశ్రవణముచేతనే వేడుక పొడముచున్నది. మొదటినుండియు వినఁగోరుచున్నాను.

అన — దేవర యవధరింపవలయును. పూర్వ మారాజర్షి యుగ్ర తపస్సు చేయుచుండఁగా, దేవతలు భయపడి యా నియమమునకు విఘ్న మాచరింప మేనక యనునచ్చరం బుచ్చిరి.

రాజు — దేవతల కీ పరతపోభయశీలత యెప్పుడు నున్నదియె. తర్వాత, తర్వాత.

అన — అంత నత్యంతరమణీయ మగు వసంతకాలమున నున్మాదమును బుట్టించు నామెరూపమును జూచి......

[అని సగము చెప్పి లజ్జచే నూరకున్నది]

రాజు—ఆపయిని తెలియనే తెలియుచున్నది. తప్పక యీపె యప్సరస్సంభవయే.

ఇచ్చటి 'అని సగము చెప్పి లజ్జచే నూరకున్నది' యన్న యొకవాక్యము వినయమునుగుఱించి కవియొక్క భావ మెంత పవిత్రమైనదియో తెలిసికొనుటకుఁ జాలును. ఇక్కడ మేనకకథ వర్ణనవిషయము గాని నర్తనవిషయము కాదు. నోటఁ జెప్పవలసినదే కాని చేసి చూపవలసినది కాదు. శ్రవ్యకావ్యవిషయమే కాని దృశ్యకావ్య విషయము కాదు. కావున నిష్టము వచ్చినట్లు శృంగారము వర్ణించుటకుఁ గవికి నిచ్చట నాట్యశాస్త్రనియమము లడ్డము రావు. రంగమందు ముద్దు పెట్టుకొనవలదన్నాఁడు, కౌఁగిలించుకొన వలదన్నాఁడు. కాని ముద్దుకౌఁగిలింతలు వర్ణింపవల దని చెప్పలేదు. అయినను సత్కవి ఔచితి విచారింపఁడా? ఇచ్చట వర్ణన చేయుచున్న దొకస్త్రీ. ఆమె యొకపురుషునకు మఱియొకస్త్రీపురుషులశృంగారచేష్టలను వర్ణించుట వినయమునకు భంగకరము. కావున నీకవిపుంగవుఁడు మిగిలినభాగ మంతయు రాజే యూహించుకొనునట్లు చేసెను.

స్వభావవర్ణనము:— నాటకము లోకవ్యవహారమునకుఁ బ్రతిబింబముగ నుండవలయును. నాటకమందలి ప్రసంగములు ప్రేక్షకుల

1. గీ. మాటి కధరంబు వ్రేళ్లతో మాటికొనుచు, నడ్డగింపుమాటలను విష్వాలతఁ జూపి
మూఁపువంకఁ ద్రిప్పిన కల్కి ముద్దుమోము, లేవనెత్తియు ముద్దిడలేకపోతి.

యనుభవమునకు సరిపోవుచుండవలయును. ఇదియే శ్రవ్యకావ్యము నందలివర్ణనావిషయ మైనయెడల దానిని స్వభావోక్తి యనియెదరు. శతాలంకారగ్రథితవర్ణనములకంటె నొక్క స్వభావోక్తిశోభిత మైన వర్ణనము సహృదయులహృదయమును త్వరగ నాకర్షించుకొనును. శ్రవ్యకావ్యములయందే స్వభావోక్తి కింత ప్రాధాన్య ముండ నీక స్వాభావికవర్ణనములును, స్వాభావికప్రదర్శనములును, ప్రసంగము లును దృశ్యకావ్యమునకుఁ బ్రాణముతో సమానము లని చెప్పవలెనా? ఇందునుగుఱించి చిత్రకారుఁడును, కవియు పెట్టుకొనవలసినగుఱి యొక్కటయే. సృష్టియందుఁ గానవచ్చెడువస్తువులు గాని, సంసారము నందు జరగునట్టిప్రసంగములు గాని ప్రత్యక్షముగఁ గనులకుఁ గాన వచ్చుచున్నవా యేమి యన్నట్లుభయులును వర్ణములతోఁ జిత్రింప వలయును. ఒకఁడు కజ్జలరూపవర్ణములతోడను, మఱియొకఁడు శబ్ద రూపవర్ణములతోడను వ్రాయవలె; నింతియ భేదము. పటమును జూచి పురుషుఁడే యన్నభ్రాంతి గలుగునట్టు చిత్రించినవాఁడు చిత్రకారుఁడు. వినుచున్న లేక చూచుచున్నప్రసంగము నిజ మైన దియే యన్నభ్రాంతి క్షణ మైనను కలుగునట్లు వర్ణించువాఁడు కవి. కవిని గుర్తింపవలసినగుర్తు లనేకము లున్నవి. వానిలో నిది యొకటి.

ఈ దృష్టితో శాకుంతలనాటకమును చూచితిమేని యందు ప్రత్యక్షముగఁ జూచుచున్నామా యన్నట్లు వర్ణనములును, హృద యతాదాత్మ్యమును కలుగఁజేయునట్టి ప్రసంగములును గల రంగము లును పెక్కులు కలవు. కొన్ని యుదాహరణములను మాత్ర మిచ్చట నిచ్చుచున్నాము.

కేవలవర్ణనములను జూడుఁడు :—

౧. రాజు వెంటఁదగిలినందునఁ బ్రాణభయముతోఁ బరుగెత్తు చున్నలేడియొక్క యీ క్రిందివర్ణనము స్వభావోక్తికి నుత్కృష్టో దాహరణ మని చెప్పవలెను.

‘ గ్రీవాభంగాభిరామం ముహు రనుపతతి స్యందనే దత్తదృష్టిః
పశ్చార్ధేన ప్రవిష్టః శరపతనభయా ద్భూయసా పూర్వకాయమ్,
దర్భై రర్ధావలీఢైః శ్రమవివృతముఖభ్రంశిభిః కీర్ణవర్త్మా
పశ్యోదగ్రప్లుతత్వాద్వియతి బహుతరం స్తోకముర్వ్యాం ప్రయాతి.[1] ’

ఇందు, లేడి తనవెంటఁ దగిలివచ్చుచున్న రథమును తేప తేపకు మెడ త్రిప్పి చూచుటయు, బాణ మెక్కడ వచ్చిపడునో యన్న భీతిచేత తనవెనుకశరీరమును ముందునకు లాగుకొనుటయు, తినుచున్న దర్భలను మార్గమం దంతటను వదలుటయు, భూమిని తాఁకీతాఁక నట్లుగ నెగురుచు వెళ్లుటయు కనులకుఁ గట్టినట్లుగ వర్ణింపఁబడినవి.

౨. ఇట్లే గుఱ్ఱములవేగమును స్వాభావికముగ వర్ణింపఁబడినది:—

‘ ముక్తేషు రశ్మిషు నిరాయతపూర్వకాయా
నిష్కంపచామరశిఖా నిభృతోర్ధ్వకర్ణాః,
ఆత్మోద్ధతై రపి రజోభి రలంఘనీయా
ధావ న్త్యమీ మృగజవాక్షమయేవ రథ్యాః[2] ’

పగ్గములు సళ్లు చేసినపుడు గుఱ్ఱములు మేను సాఁచి, చెవులు నిక్కఁబెట్టి మిక్కిలి వేగముతోఁ బరుగెత్తుట రథము లెక్కువారికి ననుభవవేద్యముగదా ?

3. ఇటు దుష్యంతుఁడు తన్ను భార్యగా నంగీకరింపక పోవుట, అటు గురుశిష్యులు తమవెంట రావల దని అదలించుట తట స్థించినప్పుడు శకుంతల రాజువైపు దీనదృష్టితోఁ జూచె నని యీ క్రింద వర్ణించినాడు. ఆదృష్టి యేరికి జాలి పుట్టింపకుండును ?

‘ ఇతః ప్రత్యాదేశాత్ స్వజన మనుగంతుం వ్యవసితా
స్థితా తిష్ఠేత్యుచ్చై ర్వదతి గురుశిష్యే గురుసమే,
పున ర్దృష్టిం బాష్పప్రసరకలుషా మర్పితవతీ
మయి క్రూరే యత్తత్ సవిషమివ శల్యం దహతి మామ్.[3] ’

౪. ఆఱవయంకమునందు, రాజు శకుంతలచిత్రపటము వ్రాసి అందు నింకను తాను పూరింపఁ దలఁచుకొన్నభాగముల నీక్రిందివిధ ముగ వర్ణించినాఁడు. ప్రకృతిని – సృష్టిని మిక్కిలి సూక్ష్మదృష్టితోఁ జూచుటకు నంతశ్శక్తువు కవిపుంగవునకుఁ గల దని చూపుటకు నింత కంటె మఱియేమి కావలయును ?

‘ కార్యా సైకతలీనహంసమిథునా స్రోతోవహా మాలినీ
పాదాస్తా మభితో నిషణ్ణహరిణా గౌరీగురోః పావనాః,
శాఖాలంబితవల్కలస్య చ తరో ర్నిర్మాతుమిచ్ఛా మ్యధః
శృంగే కృష్ణమృగస్య వామనయనం కండూయమానాం మృగీమ్.[4] ’

---

1. చ. వడిఁ బఱతెంచు తేరిదెసఁ బల్మఱు మార్మెడ వెట్టి చూచుచుం, గడు శరపాతభీతిఁ దన కాయము ముందుకుఁ గుంచి, యెంతయుం బడలిక నోటినిం దెఱచి మార్గమునిండ సగంబు తిన్న ద,ర్భలు పడ, మింటఁ బాఱెడు ధరం బద మూనక, పెద్దదాఁటులన్.

2. ఉ. పగ్గముల న్సడల్చుడును వాజులు మేనులు సాఁచి పాఱెడున్, నిగ్గగు చామరాగ్రములు నిశ్చలత న్వహియింపఁగాఁ జెవుల్ దిగ్గన నిక్కఁబెట్టి తమలేపినధూళికి నంటరానివై, బెగ్గిలి పాఱునామృగమువేగము సైఁపక కూడఁ బాఱు నాన్.

3. ఉ. ఏను నిరాకరింప నపుడే స్వజనంబులవెంటఁ బోవఁబోఁ,గా, నిలు మంచు గట్టిగను గర్వసమానుఁ డదల్ప శిష్యుఁ డా చాన నిగిడ్చె బాష్పకలుషం బగుదృష్టిని గూళ నైన నా,పై, నది నన్నుఁ బెన్విషపుబాణముకై వడి నిర్దహించెడున్.

4. చ. పులినములందు హంసయుగము ల్విహరించెడుమాలినీనదిన్, బలుహరిణంబు లున్నతదుపాంతపవిత్రహిమాద్రిపాదమున్ వలువలు గట్టుశాఖలను వ్రేలువృక్షముక్రింద నిల్చికొ,మ్ములఁ దనకన్ను గోఁకికొను ముగ్ధమృగిన్ లిఖియింపఁగోరెదన్.

౫. ఆకాశముమీఁదనుండి త్వరగా క్రిందికి దిగుచున్నవారికి భూమి యెట్లు గానవచ్చునో యీ క్రిందిపద్యమందు వర్ణించి యున్నాఁడు :—

రాజా—[అధోఽవలోక్య].

'మాతలే! వేగావతరణా దాశ్చర్యదర్శన స్సంలక్ష్యతే మనుష్య లోకః. తథాహి1

శైలానా మవరోహతీవ శిఖరా దున్మజ్జతాం మేదినీ
పర్ణాభ్యంతరలీనతాం విజహాతి స్కంధోదయాత్ పాదపాః,
సంతానా త్తనుభావనష్టసలిలా వ్యక్తిం భజం త్యాపగాః
కేనా ప్యుత్క్షిపతేవ పశ్య భువనం మత్పార్శ్వ మానీయతే.2'
[౭-వ యంకము.

౬. చిన్నబాలునిచేష్టలును, అందువలనఁ దండ్రికిఁ గలుగుసంతోషమును ఈ క్రిందిపద్యమునందు వర్ణింపఁబడినవి. చిన్నబిడ్డలను ముద్దులాడి యా యానందమునఁ బరవశతఁ జెందుభాగ్యము లభించిన తలిదండ్రులందఱకును నిందలిభావము స్వానుభవైకవేద్యము.

'ఆలక్ష్యద న్తముకులా ననిమి త్తహాసై
రవ్యక్తవర్ణరమణీయవచః ప్రవృ త్తీన్,
అంగా శ్రయప్రణయిన స్తనయాన్ వహన్తో
ధన్యా స్తదంగరజసా మలినీభవ న్తి.3'

ఈ శ్లోకతాత్పర్యమును చదివి గెటే యను జర్మన్‌కవి సార్వభౌముఁ డానందాతిరేకమునఁ దాండవ మాడెనఁట!

ఇవి విడివిడి శ్లోకములకు నుదాహరణములు. ఇఁకఁ బ్రసంగములయుదాహరణము లొకటిరెం డిచ్చి యీ ప్రకరణము ముగించెదము. ప్రథమాంకమునందు శకుంతలా ప్రియంవదానసూయలు చెట్లకు నీరుపోయుటయు, వారిసంభాషణమును నైసర్గికముగ నుండుటవలన రసము నెంతయుఁ బోషించుచున్నవి. ముగ్ధత్వయౌవనములకు నడుమనుండు ఈడుగల బాలిక లిట్లు మాటాడుకొనుట సహజముగదా!

నాల్గవయంక మిందువిషయమున విశేషముగఁ బేర్కొనఁబడఁదగి యున్నది. ఈనాటకమునందు నాల్గవయంకమును, అందు నాల్గు శ్లోకములును మిక్కిలి మనోహరము లని ప్రఖ్యాతి కలదు.

'కావ్యేషు నాటకం రమ్యం తత్ర రమ్యా శకుంతలా,
తత్రాపిచ చతుర్థోఽంక స్తత్ర శ్లోకచతుష్టయమ్.'

కావ్యములలో నాటకము రమ్యము, నాటకములలో శాకుంతలము, అందు నాల్గవయంకము, అందు నాల్గుశ్లోకములును మిక్కిలి రమ్యములు. ఈనాల్గవయంకమునకు నింత రమ్యత కల్గుటకుఁ గారణమేమి? ఎల్లప్పుడును మనకుటుంబములలో జరగుచున్న ఆఁడుపిల్లను అత్తవారియింటికిఁ బంపుట యనువ్యాపారమును కవి యీ యంకమునందు నున్నది యున్నట్టుగాఁ జిత్రించుటయే యీ యంకముయొక్క యోగ్యత హెచ్చుటకుఁ గారణము. ఈయంకము చదివి కాని చూచి కాని యే సహృదయుఁడు కంటఁ దడి పెట్టకుండును? జాలి పడకుండును? తాను తనకూఁతును అత్తవారియింటికిఁ బంపినప్రసంగము జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనకయుండును? అందఱకును దెలిసినట్టియు, నందఱ మనస్సులఁ గరఁగించునట్టియు నీకూఁతు నత్తవారియింటి కంపు ప్రసంగము కవిపుంగవునిచే నింత యాథార్థ్యముగ వర్ణించుటఁ జూచి యిచ్చటఁ గవి తన స్వానుభవమునే వర్ణించెనా యేమి యని మన మూహించినను ఊహింపవచ్చును. శ్లోకచతుష్టయములోనిది యగు 'యాస్యత్యద్య శకుంతలేతి' యన్న పద్య మెవ్వనిమనసు గరఁగింపకుండును?

ఇచ్చటఁ దండ్రి ఋషి యైనను, తల్లి లేకపోయినను, ఇల్లు తపోవన మైనను, ఇతరజనులు బ్రహ్మచారులును, బ్రహ్మచారిణులును అయినను, వారిపవిత్రత కెంతయు భంగము రాకుండఁగ, సామాన్య గృహస్థునియింట నంపకములు జరగుచున్నట్టుగనే కవి ఛాయాపటమును దింపియున్నాఁడు. ఇది విశేషములోని విశేషము.

పిల్లను పతియింటికిఁ బంపునప్పు డామెకు వస్త్రాభరణము లిచ్చుటయు, వడి నింపుటయు, వెంటఁ దగినబంధువుల స్త్రీపురుషుల నిచ్చి పంపుటయు, పిల్లకు దగినబుద్ధులు చెప్పుటయు, వెంటఁ జాల దూరమువఱకును బోవుటయు, ఆఁగవలసిన దని యితరులు చెప్పువఱకును బోవుచుండుటయు, పిల్ల బంధువులను కౌఁగిలించుకొని దుఃఖించుటయు, పోలేకపోలేక పోవుటయు, చివరకు 'అమ్మాయిని అత్తవారియింటికిఁ బంపితిని. నాభారము తీఱినది. మగఁడు పెండ్లాము సుఖముగ నున్నఁజాలు' అని తండ్రి యనుకొనుటయు నీయంకమునందు మనయింట జరగినట్లే చూపఁబడినవి. ఈసందర్భమున ఈ క్రిందిగద్యపద్యములు గమనింపఁదగియున్నవి.

శకుంతలా—

[బాష్పం విసృజతి]

ఉభే సఖ్యౌ - సహి ఉఇదం ణ దే మంగలకాలే రోఇదుం.

1. రాజు (క్రిందఁజూచి) — మాతలీ! వేగముగా దిగుచుండుటవలన మనుష్యలోక మాశ్చర్యదర్శన మయి కనఁబడుచున్నది.

2. చ. అదె మహి ప్రస్ఫుటాద్రిశిఖరావళినుండియు డిగ్గునట్టులౌ, మొదలులు తోఁపఁ జెట్టు డిగ మున్నటు లాకులలో నడంగుటల్ నదులు తొఱంగి డాయుట జలంబు కనంబడనట్టిరూపముల్, బదిగ నెవండొ భూమి నిటు ప్రక్కకుఁ ద్రోసెడురీతి తోఁచెడున్.

3. ఉ. హేతువు లేనినవ్వుల నొకించుక చూపుచు లేఁతదంతముల్, వాతెర చిందు నందముగఁ బల్కుచు స్పష్టము గానివాక్కులన్ భూతలధూళి దేహమునఁ బూయుచు మైల యొనర్చు పుత్రులం, బ్రీతిని ధన్యులెత్తి తొడమీఁదను జేర్చి సుఖింతు రెంతయున్.

శుభకాలమం దేశ్చుట తప్పని సమాధానము చెప్పుట యిప్ప టికిని గలదు.

కాశ్యపః :—

‘ సంకల్పితం ప్రథమమేవ మయా తవార్థే
భర్తార మాత్మసదృశం సుకృతైర్గతా త్వమ్,
చూతేన సంశ్రితవతీ నవమాలికేయ
మస్యా మహం త్వయి చ సంప్రతి వీతచింతః.1 ’

కూఁతునకుఁ దగిన సంబంధము దొరకఁగాఁ దండ్రికిఁ గలుగు సంతోష మిచ్చట నుపమానముతోఁ జెప్పఁబడినది.

కాశ్యపః :—

‘ అభిజనవతో భర్తుశ్లాఘ్యే స్థితా గృహిణీపదే
విభవగురుభిః కృత్యైస్తస్య ప్రతిక్షణ మాకులా,
తనయమచిరాత్ ప్రాచీవార్కం ప్రసూయచ పావనం
మమ విరహజాం న త్వం వత్సే! శుచం గణయిష్యసి.2 ’

గొప్పవారియింటి కిచ్చినయమ్మాయిని తలిదండ్రులు గాని, యన్నదమ్ములు గాని హాస్యమునకు ‘ మీయత్తవారియింటికి వెళ్లినతరు వాత నాయంతఃపురములలో, కంటెలు కాసులపేరులలో మేము జ్ఞాపక ముందుమా ?’ అని యనుచుందురు గదా !

అర్థో హి కన్యా పరకీయ ఏవ—

ఎన్నిదినము లున్నను ఆఁడుపిల్ల యొకనియింటికిఁ బోవలసినదే యని మనవారు చెప్పుమాటయేకదా యిది.

ఈ నాటకమునందలి ముఖ్యపాత్రములు : వాని స్వభావో న్మీలనము :— మహాభారతకథయందుఁ గల పాత్రములు నాలుగు : దుష్యంతుఁడు, శకుంతల, కణ్వుఁడు, సర్వదమనుఁడు. ఈనాలుగును నాటకమునందు ముఖ్యపాత్రములుగనే యుంచఁబడినవి. కొన్ని క్రొత్తపాత్రము లధికముగఁ జేర్పఁబడినవి. అట్లు చేర్పఁబడినవానిలో శకుంతలసఖు లగు అనసూయాప్రియంవదలు, గౌతమి, కణ్వ శిష్యు లైన శారద్వత శార్ఙ్గరవులు, విదూషకమాఢవ్యుఁడు అను వారు ముఖ్యులు. ‘ ఈ నాటకమునందలిముఖ్యపాత్రముల గుణావగు ణము లెట్టివి ? కవి వానిని ఏయుద్దేశముతో నిర్మించెను ? ఆయుద్దేశము ఫలించునట్లు వానిని నాతఁడు చిత్రించెనా లేదా, ఈపాత్రముల యేయేచర్యలచే మన మెట్టిస్వభావముల నూహింపవచ్చును ?’ అను చర్చను స్వభావోన్మీలన మనియెదరు. ఇయ్యది యింగ్లీషులోని క్యారె క్టరైజేషన్ (Charactarisation) అనుపదమునకు నూతనముగ నిర్మింపఁబడిన ప్రతిపదము. దీనిని మన ఆలంకారికులు సాధారణముగ పాత్రౌచిత్య మనియెదరు. ఈ నాటకములోని ముఖ్యపాత్రములను గురించి యిట్టిచర్చ కొంతవఱకు సంక్షేపముగఁ జేయుదము.

ఒకానొకమనుష్యుఁ డెట్టివాఁ డైనదియు నాతనిగురించి యిత రులు చేసిన వర్ణనములనుబట్టియు, నాతఁ డాడెడుమాటలనుబట్టియుఁ, జేయు పనులనుబట్టియుఁ దెలిసికొనవచ్చును. కవియుఁ దనపాత్రముల స్వభావము చదువరులకు నీరూపముననే తెల్పును. ఒరులు చేయు పొగడ్తలు స్వభావోన్మీలనమునకు నంతగఁ బోషకములు కావు. పాత్రముయొక్క ఆత్మగతసంభాషణలవలనను, ఏకాంతమందలి యాచరణవలనను స్వభావము చక్కఁగ వెల్లడి యగును ; అనఁగాఁ గవి యేయేపాత్రలగుణ మెట్టిది యని చూపఁదలఁచుకొనియెనో యా యా గుణమునకుఁ దగినట్లు వారిసంభాషణములును, నడతలును ఉండునట్లు వర్ణింపవలెను. కావున కావ్యమందలి నాయకాదుల చర్యలనుబట్టి వారిస్వభావమును ఆలంకారికులు నిర్ణయింతురు. ఈ మార్గమున మన మీనాటకమందలి ముఖ్యస్త్రీపురుషులస్వభావ మును పరీక్షింతము.

దుష్యంతుఁడు :— ఈ నాటకమున దుష్యంతుఁడు నాయ కుఁడు. ఇది శృంగారకావ్య మగుటచే శృంగారనాయకుఁడు ; అనగా నొకానొకస్త్రీపై ననురాగము కలిగి యామెను కోరువాఁడు. శృంగారప్రబంధ మైనందున నాయకుఁడు కాముకుఁడుగా నున్నను అతఁడు మాననీయసద్గుణశోభితుఁ డైన ధీరోదాత్తుఁడు. ధీరుఁడు, ఉదాత్త గుణోపేతుఁడు. ధీరోదాత్తనాయకుఁడు మహాసత్త్వుఁడు గను, అతిగంభీరుఁడుగను, కృపావంతుఁడుగను, అవికత్థనుఁడుగను, నిగూఢాహంకారుఁడుగను, దృఢవ్రతుఁడుగను ఉండవలయు నని ధనంజయునిదశరూపకమందుఁ జెప్పఁబడినది (౨. ౪)[3]. మహాసత్త్వుఁ డనఁగా, సత్త్వగుణప్రాధాన్యము కలవాఁడు లేక అసమానశక్తియుఁ బౌరుషమును కలవాఁడు. వికారము లున్నప్పటికిని జలింపనివాఁడు, గంభీరుఁడు. పరదుఃఖనివారణేచ్ఛగలవాఁడు, కృపావంతుఁడు (క్షమా వంతుఁ డని కొన్నిగ్రంథములు). ఆత్మస్తుతి నొల్లనివాఁడు, అవికత్థ నుఁడు — ఉద్దిష్టకార్యముననుండి చలింపనివాఁడు స్థిరుఁడు. ఇతనినే ధీరుఁ డందురు. తనసామర్థ్యాదికములయెడల నమ్మిక గలిగి ప్రవర్తిం చుచు గర్వమును పైకిఁ గానరానీయనివాఁడు, నిగూఢాహంకారుఁడు.

1. గీ. తొలుత నీనిమిత్తము నేను దలఁచినట్లు, పుణ్యమున నీకుఁ దగుభర్తఁ బొంది తీవు
మావిఁ జేపట్టె నెలమి నీమాధవియును, గాన మీకయి యిఁకఁ జింత మానియుందు.

2. చ. గరిమ మహాకులీనుఁ డగు కాంతునిపట్టపుదేవి వౌచు, దుర్భర ఘనకార్యవైభవము పైఁబడి యుండి ప్రతిక్షణంబు భా
స్కరు నలపూర్వదిక్కువలెఁ గాంచి పవిత్రునిఁ బుత్రు వేగ మద్విరహభవాతిదుఃఖమును బిడ్డ! గణింపవు నీవు లేశమున్.

3. ఈ దశరూపకలక్షణమును అనుసరించియే ప్రతాపరుద్రీయమునందు విద్యానాథుఁడు ధీరోదాత్తలక్షణ మిట్లు చెప్పియున్నాఁడు:—
మహాసత్త్వోఽతిగంభీరః కృపావా నవికత్థనః, ప్రతాపరుద్రవ ద్ధీరో ధీరోదాత్తస్స సమ్మతః. [౧. ౨౫.]

ఇప్పు డిట్టిగుణమును ఆత్మగౌరవ మందురు. తాను కర్తవ్య మనుకొన్న పనిని ఎన్నియాటంకములు వచ్చినను సాధించువాఁడు దృఢవ్రతుఁడు. పైలక్షణమునుబట్టి చూడ మన యాలంకారికుల మతమున ధీరోదాత్త నాయకుఁ డనన్యసామాన్యసద్గుణభూషితుఁ డై యుండవలెను.

మననాయకుఁడైన దుష్యంతుఁడు నాల్గవయంకమునందుఁ దప్ప మిగిలినయాఱంకములలోను వేఱు వే ఱవస్థలలో రంగముపైని గానిపించును. కావున నాతనియందుఁగల వేఱువేఱు గుణములను మనము సావకాశముగఁ జూడవచ్చును. మొదట నాటకము ప్రారంభ మైనతోడనే దుష్యంతుఁడు మనకు వేఁటకాఁడుగఁ గానిపించును.1

వాయువేగముతోఁ బరుగెత్తుచున్న లేడివెంటఁ దగిలి దానిని జంప వలెనని వచ్చుచున్నయాతని మృగయాప్రియత్వము స్పష్టపడును. వేఁట వ్యసన మని యున్నను రాజులకు నది యుద్ధమునకుఁ బూర్వప్రయత్నముగ నెంచఁబడినది. ఇందుమూలకముగ వారిపౌరుషమునకుఁ బదును పెట్టిన ట్లగును. కావున పైనిఁజెప్పఁబడిన సూచనప్రకారము రంగముమీఁదికి రాజు వచ్చినతోడనే యాతనిధనుర్విద్యాప్రతిభ వెల్లడియగును. ప్రవేశింపఁగనే సూతునివాక్యము చూడుఁడు :—

'కృష్ణసారే దద చ్చక్షు స్త్వయి చాధిజ్యకార్ముకే,
మృగానుసారిణం సాక్షాత్పశ్యామీవ పినాకినమ్.2'

ధనుర్ధరులలో పినాకపాణి (శివుఁడు) శ్రేష్ఠుఁడు. రాజు యొక్క ధనుర్ధరత్వము వెల్లడిచేయుటకై సూతునినోట నీసాదృశ్యము చెప్పింపఁబడినది. రాజుయొక్క యమితసత్త్వమును, గంభీరాకృతియు ద్వితీయాంకమునందు నీ క్రిందిశ్లోకమున సేనాపతిచేఁ జక్కఁగఁ జిత్రింపఁబడినవి :—

'అనవరతధనుర్జ్యాస్ఫాలనక్రూరపూర్వం
రవికిరణసహిష్ణు స్వేదలేశై రభిన్నమ్,
అపచితమపి గాత్రం వ్యాయతత్వా దలక్ష్యం
గిరిచర ఇవ నాగః ప్రాణసారం బిభర్తి.3'

దుష్యంతుఁడు రెండవ మూఁడవ యంకములందు విశేషముగఁ గాముకుఁడుగనే కానవచ్చును. ఆవిషయము మరలఁ జర్చించెదము. షష్ఠసప్తమాంకములయందు నింద్రుఁడు మాతలిని రథమును బంపి తన సాహాయ్యమునకు దుష్యంతునిఁ బిలిపించుకొనుటయు, ఇంద్రసభ యందు నతనికి జరగినగౌరవమును ప్రత్యక్షముగ రంగముపైఁ జూపక పోయినను సంభాషణలలో వర్ణించి, చదువరులు దుష్యంతుని నను పమశౌర్యాదికములుగల యద్వితీయవిభూతి యని తలఁచునట్లు కవి కల్పించెను. నాటకము పూర్తి యగుసమయమున దేవతలతండ్రి యైన మారీచఋషిచే దేవతలతల్లి యైన అదితికి నీరాజునుగుఱించి, ఈప్రకారము చెప్పించి ప్రేక్షకు లందఱును దుష్యంతునిగుఱించి యధికాదరముతో నిండ్లకు వెళ్లునట్లు చేసెను.

'మారీచః (రాజాన మవలోక్య) దాక్షాయణి,
పుత్రస్య తే రణశిరస్యయ మగ్రయాయీ
దుష్యంత ఇత్యభిహితో భువనస్య భర్తా,
చాపేన యస్య వినివర్తితకర్మ జాతం
త త్కోటిమత్కులిశ మాభరణం మఘోనః.'

అదితిః— సంభావణీఅణుభావా సే ఆకిదీ (సంభావనీయానుభావా అస్య ఆకృతిః)4

దుష్యంతుఁడు కేవలము చక్కనివాఁడు, గంభీరాకృతికలవాఁడు, గొప్పవిలుకాఁడు, ఇంద్రునియర్ధాసన మెక్కినవాఁడు మాత్రమే కాఁడు. ఇవి యన్నియు నాయకునియొక్కసామర్థ్యమును తెలుపునేకాని యందుమూలకముగ నాతనిసద్గుణములు, సచ్చారిత్రము బోధపడనేరవు. బీదల సాధువుల రక్షించుటయు, ఆర్తుల నుద్ధరించుటయు, తనసౌఖ్యము నైనఁ బోవిడిచి ప్రజలకు సౌఖ్యము కలుగఁజేయుటయు రాజుయొక్క ముఖ్యధర్మములు. ప్రకృతిరంజనమే, అనఁగాఁ బ్రజలకు సౌఖ్యము కలిగించుటయే, రాజుముఖ్యకర్తవ్య మని కాళిదాసుని సిద్ధాంతము. ఆ సిద్ధాంతమునకు ననుకూలముగ నాతఁ డీనాటకమునం దంతటను, దుష్యంతునిఁ జిత్రించినాఁడు. మొదటియంకమునుండి చివరయంకమువఱకును, పెక్కు ప్రసంగములు కల్పించి కవి నాయకునియనురాగాభివృద్ధిని నెట్లు కనఁబఱిచినాఁడో యట్లే యతనికర్తవ్యదక్షతనుగూడఁ గనఁబఱిచి యున్నాఁడు.

మొదటియంకమున మొదటిరంగముననే దుష్యంతునిదయాగుణము, కర్తవ్యదక్షతయు వెల్లడియగును. అతఁ డెట్లయిన లేడిని వేయ

1. 'తతః ప్రవిశతి మృగానుసారీ చాపహస్తో రాజా రథేన సూతశ్చ' (అంత మృగమును వెంటఁదఱుముచు రాజు రథముతోఁగూడ సారథిసహా ప్రవేశించుచున్నాఁడు).

2. గీ. ఆ మృగమును నధిజ్యశరాసనంబుఁ, గరమున ధరించుమిమ్మును గాంచ నాకు
యజ్ఞమృగమును వెన్నంటి యరుగునట్టి, యల పినాకపాణిని గన్న యట్ల యయ్యె.

3. చ. పొరిపొరి మౌర్వి లాగుటను బూర్వశరీరము గట్టివాఱ భాస్కరకిరణాళి కెంతయును సైఁచుచుఁ జెమ్మట లేశ మైనను
బొరయక చిక్కియుఁ దృఢతఁబొందుటఁ బల్చనిమేన విక్రమ, స్థిరుఁ డయి యీతఁ డొప్పెడును జెల్వుగ శైలచరద్విపంబనన్.

4. కశ్యపుఁడు – (రాజువంకఁ జూపి) ఓ దక్షపుత్రీ!
ఉ. ఎంతయు నీదుపుత్రునకు నీతఁడు తోడయి ముందు నిల్చి దుష్యంతధరాతలేశ్వరుఁడు సంగరరంగమునందు వింటిచే
సంతత మెల్లకార్యములఁ జక్కఁగ నిర్వహణం బొనర్ప, నిశ్చింతత భూషణంబె యగుఁ జేతికి వజ్రము గోత్రభేదికిన్.

వలయు నని పట్టుపట్టి రథమును శీఘ్రముగఁ దోలు మని సారథిని తొందరచేయుచు బాణమును ఎక్కుపెట్టినసమయమున, వైఖానస ఋషి శిష్యులతో వచ్చి,

'రాజన్! ఆశ్రమమృగోఽయం న హంతవ్యో న హంతవ్యః.

*　　*　　*　　*　　*

ఆర్తత్రాణాయ వ శ్శస్త్రం న ప్రహర్తు మనాగసి,'

అని చేతు లెత్తి చెప్పినతోడనే, విజితేంద్రియుఁడు గాన వేయఁబోయినబాణము నుపసంహరించెను! తరువాత నాఋషియే రాజును ఆశ్రమమునకు ర మ్మని పిలిచి,

'రమ్యా స్తపోధనానాం ప్రతిహతవిఘ్నాః క్రియా స్సమవలోక్య,
జ్ఞాస్యసి కియ ద్భుజో మే రక్షతి మౌర్వీకిణాంక ఇతి.1'

అని చెప్పెను. ఇందువలన, అరణ్యములో నుండువారినిగూడ దుష్యంతుఁ డెంత శ్రద్ధతో రక్షించుచుండెనో సూచింపఁబడినది. గండుఁదుమ్మెద శకుంతలముఖముమీఁదికి రాఁగా నామె 'కావుఁడు, కావుఁడు' అని సఖులను గోరఁగా వారు చిఱునవ్వుతో 'మే మెవ రము కాచుటకు? దుష్యంతుని బిలువుము. రాజుగదా తపోవనము లను రక్షించువాఁడు'2 అని ప్రత్యుత్తర మిచ్చిరి. రాజు వేఁటకు వచ్చినాఁ డనికాని, చాటుననుండి తమమాటలు వినుచున్నాఁ డనికాని యనసూయాప్రియంవద లెఱుఁగరు. నవ్వులకు వారు సహజముగ రాజును దుష్యంతుని బిలువు మనిరి. అందుచేతఁ దపోవనములను దుష్యంతుఁడు దప్పక కాచునన్న నమ్మిక వనమునందలియాఁడుపిల్లలకుఁ గూడ సహజముగఁ గలుగునంతజాగరూకతతో రాజు తనరాజ్యమును పాలించుచుండె నని కవిసార్వభౌముఁడు ప్రత్యక్షశబ్దములతోఁ గాక ధ్వనిచేఁ జెప్పి 'ధ్వనిప్రాధాన్య మైనది యుత్తమ కావ్య' మన్న నియమమునకు దృష్టాంతమును జూపెను! ఇదియుఁగాక చాటుగా నున్న దుష్యంతుఁడు వెలువడుటకు నీప్రసంగము మిక్కిలి యనుకూలముగ నిర్మింపఁబడినది. ఇట్లు కవికులగురుని ప్రతిభ ఒక్క ప్రసంగము వలన నెన్నియో ప్రయోజనములను సాధించినది!

ద్వితీయాంకమునందు, ఋషిపుత్రులు వచ్చి తమ సత్రమునకు విఘ్నము లేకుండఁ గాపాడుటకుఁ గొలఁదిదినము లాశ్రమమునం దుండవలసిన దని దుష్యంతునిఁ గోరునపుడు వా రాతనినిగురించి చెప్పిన యీక్రిందిపద్యములవలన ప్రజాపాలనము, ఆర్తరక్షణము అనునవియే యాతఁడు చేయు తపోయజ్ఞము లని సొగసుగఁ జెప్పఁబడినది.

ప్రథమః :—

'అహో దీప్తిమతోఽపి విశ్వసనీయతాస్య వపుషః. అథవా' ఉపపన్న మేత దస్మిన్ ఋషిభ్యో నాతిభిన్నే రాజని. కుతః :—

అధ్యాక్రాంతా వసతి రమునా ప్యాశ్రమే సర్వభోగ్యే
రక్షాయోగా దయమపి తపః ప్రత్యహం సంచినోతి,
అస్యాపి ద్యాం స్పృశతి వశిన శ్చారణద్వంద్వగీతః
పుణ్య శ్శబ్దో మునిరితి ముహుః కేవలం రాజపూర్వః. 3

*　　*　　*　　*　　*　　*

ఉభౌ (సహర్షమ్) :—

అనుకారిణి పూర్వేషాం యుక్తరూప మిదం త్వయి,
ఆపన్నాభయసత్రేషు దీక్షితాః ఖలు పౌరవాః.4'

పంచమాంకమునారంభమునందు దుష్యంతునిపరిపాలనదీక్ష విశేషముగఁ గానవచ్చునట్లు ప్రసంగము కల్పింపఁబడినది. రా జంతవఱకును ధర్మాసనముపైని గూర్చుండి యిప్పుడే లేచెను. అంతలోఁ గణ్వశిష్యులు శకుంతలతో వచ్చిరి. ఈవార్త రాజునకుఁ జెప్పుటకుఁ గంచుకి వచ్చును. అంతవఱకును గష్టపడియున్నరాజును మరలఁ గష్టపెట్ట మన సొప్పక కంచుకి తనలో ని ట్లనుకొనును :—

'ఓయీ! రాజునకు ధర్మకార్యము మిక్కిలి యనతిక్రమణీయము. అ ట్లయినను ఇప్పుడే ధర్మాసనముననుండి లేచినయీయనకు

---

1. గీ. పుణ్యాదములును నిర్విఘ్నములును నైన, యల తపోధనానుష్ఠానములను జూచి
'జ్యాకిణాంక మీభుజమెకా యరసి యింత, దవ్వు రక్షించునది' యని తెలియఁగలవు.

2. కా వఅం పరిత్తాదుం. దుస్సన్దం అక్కన్ద, రాఅరక్ఖిదవ్వాఇం తవోవణాఇం ణామ (కా వయం పరిత్రాతుమ్. దుష్యంత మాక్రంద. రాజరక్షితవ్యాని తపోవనాని నామ).

3. ప్రథ:— అహో! ఈయనమూర్తి తేజోవంత మయ్యును విశ్వసనీయముగా నున్నది. ఋషులకంటె నతిభిన్నుఁడు కాని రాజునం దిట్లుండుట యుక్తమే. ఎట్లనిన:—
చ. అరయఁగ సర్వభోగ్య మగునాశ్రమమం దితఁ డుండు నిత్యముక్, పరపరిపాలనంబునఁ దపఃఫల మాఱవపాలు గాంచు, నం
బరతల మంటు ఋష్యభిధ పావనరాజపదానుపూర్వ మై, సరసత మీఱఁ బాడుపటుచారణగీతములందు మాటికిన్.

*　　*　　*　　*　　*

4. ఇద్దఱు :— (హర్షముతో)
గీ. వినుము పూర్వులమార్గంబు ననుసరించు, నీకు నియ్యది యుక్తంబు నిక్కవముగ
నవని నాపన్నరక్షణయాగమందు, దీక్షితులు గారె? పౌరవుల్ ధీవిశాల!

మరల శ్రమ కలిగించుకణ్వశిష్యులరాకను దెలుపుటకు మనసు గొలుప కున్నది. అట్లు కాదు. ఈ లోకతంత్రాధికారమున కెన్నఁడును విశ్రాంతి లేదు. ఎట్లన:—

'గీ. అరుఁడొక్కమొగినె యశ్వంబులను గట్టు
రేయుఁ బగలుఁ దిరుగు వాయుదేవుఁ
డవనిభరముఁ దాల్చు ననయంబు శేషుండు
ధరణిపాలురకును ధర్మ మిదియ.

ఇఁకఁ గణ్వనియోగము నడపెదను. (అని నడచిచూచి) ఈ రాజు:—

గీ. నడపి గజయూథముల నెండఁ బడుచుఁ బగలు
శీతలస్థలి గజరాజు చేరునట్లు
ప్రజలఁ దనకన్నబిడ్డలవలెను నడపి
స్వస్థచిత్తుఁడై నిర్జనస్థలముఁ జేరె.'

విషయాసక్తులగువారికి రాజ్యమే మైన సౌఖ్యప్రదముగ నుండిన నుండుఁగాని తనకర్తవ్యము చేయఁదలఁచినరాజునకు రాజ్యము కేవలము సౌఖ్యప్రదము కాదు; దుఃఖప్రదముకూడ నన్నభావము దుష్యంతుని ఈక్రిందిపద్యమువలనఁ దేటపడి యాతఁడెంత కష్టమున కైనను ఓర్చి రాజకర్తవ్యముల నెట్లు నెఱవేర్చుచున్నది తెలియును:—

'రాజు (నడచి, అధికారదుఃఖమును కనఁబఱిచి) జను లందఱును గోరినవస్తువులను బొంది సుఖులగుచున్నారు. రాజులకో కార్యసాఫల్య మైనను దుఃఖమే.

గీ. అగపడగనీదు చింత రాజ్యప్రతిష్ఠ;
రాజ్యపాలన మెంతయు శ్రమకరంబు
దండమును జేతఁ దాల్చుఛత్రంబువోలె
రాజ్యమె శ్రమంబు నిచ్చును శ్రమము నడఁచు.'

కణ్వశిష్యు లేదో వార్త తెచ్చి రని విన్నతరువాత వారి యాశ్రమమునకు నేమిబాధ కలిగెనో యన్నభీతియే పైవిచారమునకుఁ గారణము. కణ్వాశ్రమమునకు నేమి యాపత్తు వాటిల్లెనో యని యిట్లు వితర్కించెను:—

చ. 'పరమతపోనిరూఢమునివర్యతపస్సులు విఘ్న మొందెనో?
యరయక యెవ్వరైన ఖలు లాశ్రమజంతుల కెగ్గ చేసిరో
విరుల మదీయదోషమున వృక్షలతావళు లియ్య మానెనో?
యరయఁగలేక సంశయము నాకులపాటు మనంబు చెందెడున్.'

వైతాళికులచేఁ బాడఁబడిన యాక్రిందిగీతములలో దుష్యంతునిస్వసుఖనిరభిలాషత్వమును, ప్రజాబంధుత్వమును కవి యద్దమందుఁ జూపినట్లు చూపినాఁడు:—

ప్రథముఁడు:—

గీ. 'స్వసుఖమును జూడ కలసెదు జగముకొఱకు;
ప్రతిదినంబును నీకు వ్యాపార మిదియె;
చెట్టు తీక్ష్ణాతపము దాల్చి శిరసుచేతఁ
దనదునీడచే నాశ్రితతాప మడఁచు.

ద్వితీయుఁడు:—

గీ. మరలిచెదు శిక్షచేసి దుర్మార్గచరులఁ;
గలహము లడంతు, వారసి కాతు వీవు;
బంధు లెంతటిరైయైశ్వర్యవంతు లున్న
బంధుకృత్యంబు నెఱపెదు ప్రజల కీవె.'

ఇచ్చట వైతాళికులచేత 'నాతఁ డింద్రుఁడు, చంద్రుఁడు, గొప్పరాజ్యము కలవాఁడు, చక్కనివాఁడు' అని చెప్పింపక ప్రజావాత్సల్యము, లోకకల్యాణేచ్ఛ, స్వసుఖనిరభిలాష అను నిటువంటిగుణములను గవి బుద్ధిపూర్వకముగఁ జెప్పించెనే కాని సహజముగఁ గాదు. కణ్వశిష్యులతో వచ్చిన శకుంతలను నాభార్య కా దని ధిక్కరించును; అసత్యము లాడుచున్న దని నిందించును. అట్టిపట్టున చదువరులకుఁ గాని ప్రేక్షకులకుఁగాని రాజు బుద్ధిపూర్వకముగ నసత్యము లాడుచున్నాఁ డని తోఁచవచ్చును; అతనియందు గౌరవము తగ్గవచ్చును; అట్లు గాకుండ నాతనిన్యాయైకబుద్ధియు, ఆత్మలాభమునందుఁ గలయౌదాసీన్యమును చదువరులమనసునందు మొదట బాగుగ నింపి యేది యెట్లయినను అతఁ డన్యాయము చేయువాఁడు కాఁ డన్నమాట వారిచే నమ్మించి, 'శాపమోహితుఁ డగుటచే నిట్లు పొరపడెను గాని, అన్యథా కాదు' అని ప్రేక్షకులకు సహజముగ శాపమాహాత్మ్యమును దోఁచునట్లు చేయుటయే కవియొక్కయుద్దేశము. ఈ ప్రకరణమున రాజు శకుంతలను, గౌతమిని, కణ్వశిష్యులను కొంచెము పరుషవాక్యము లాడును. గర్భవతిగ నున్న యొకపరస్త్రీనిఁ దీసికొని వచ్చి యిది నీభార్య యని మరలమరల సభలోఁ జెప్పినచో నెట్టిశాంతున కైనను కోపము వచ్చుట సహజము. అది సదాచరణమునందుఁ గల భక్తిచేఁ గల్గినకోపము (Righteous indignation). అంతమాత్రము కోపము రానియెడల నాతఁడు మానవుఁడు కాఁడు; ఒకశిలావిగ్రహము!

ఈ సంబంధమున దుష్యంతునకుఁ గల పరస్త్రీవిముఖత్వము దెల్పవలసియున్నది. పరస్త్రీ తల్లితో సమానము, ఆమెను కన్నెత్తియైనను చూడఁగూడ దని కాళిదాసునియభిప్రాయము. నాయకునిఁ గూడ నాతఁ డట్టివానిగనే చిత్రించినాఁడు! ముసుఁగు వేసికొని ఋషిశిష్యులతోఁ దనయొద్దకు వచ్చుచున్న శకుంతలను చూచి యామె యెవతయో యని వితర్కించి, యామె చక్కని దని ప్రతీహారి చెప్పఁగా,

'భవతు. అనిర్వర్ణనీయం పరకళత్రమ్.'

'అవుఁగాక. పరస్త్రీని దేటి చూడరాదు' అని చెప్పెను. రాజు పరస్త్రీపరాఙ్ముఖుఁ డని పదిపద్యములు వ్రాసినదానికంటె నాతనిభావమును జూపుటకు నొక్కచిన్నవాక్య మాతనినోటను జెప్పించినఁ జాలును. అట్లే శకుంతల తన్ను నధర్మాచరణము గలవాఁ డని నిందింపఁగా దుష్యంతుఁడు,

'ఆర్యే! ప్రథితం దుష్యంతస్య చరితమ్, ప్రజాస్వపీదం న దృశ్యతే.1'

అని అభిమానపూర్వకముగఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఈమాట చెప్పుటకు దుష్యంతునకుఁ దనపవిత్రాచరణమునందు నెంతదృఢవిశ్వాస ముండవలయును?

ఏడవయంకమందును నిట్టిప్రసంగమే యొకటి కలదు. సర్వదమనునితల్లి పే రేమో యడుగవలె ననుకొని వెంటనే దుష్యంతుఁడు 'అథవా అనార్యః పరదారవ్యవహారః' 'అట్లు కాదు, పరస్త్రీని గుఱించి ప్రసంగించుట అయోగ్యము.' అని యూరకుండెను. ఇట్టి చిన్నచిన్నమాటలే యంతఃకరణమందలి యతిరహస్యములను వెలిఁబుచ్చును.

ధనమిత్రుఁ డను సముద్రవర్తకుఁడు చనిపోవును. వానికి సంతతి లేనందున వానియాస్తి యంతయు రాజబొక్కసమునకుఁ జేరవలయు నని మంత్రి తీర్మానించి దుష్యంతునకుఁ దెల్పును. అంత నాతఁ డాధనమును దీసికొనుటకు నొప్పుకొనక మొదట నాతనిభార్యలలో నెవ రైన గర్భముతో నున్నదా యని విచారించి, యొక్కతె యున్న దని తెలిసినతోడనే ధన మాగర్భునిదే యనియు, తనది కా దనియుఁ దెల్పును. వెంటనే బంధువులు పోయినజనుల కందఱకును తానే బంధుఁడ నని చాటింపు మని పంపును. ఆచాటింపునకు జనులు సకాలవర్షమునకుబలె సంతసించిరి (౬-వ యంకము)! ఇంతకంటె నౌదార్యమును, ప్రజావాత్సల్యమును స్వాచరణముచే నెవ్వరు చూపఁగలరు?

ప్రజలమేలే రాజుకర్తవ్య మన్నమాట మహాకవి కాళిదాసుఁ డీనాటకమునందుఁ జివరవఱకును మఱవలేదు. నాటకముయొక్క యంతమందుఁ గూడ రాజుచేఁ జెప్పించెను. భరతవాక్యమునందు మొట్టమొదట రాజు కోరిన దేమి? 'ప్రవర్తతాం ప్రకృతిహితాయ పార్థివః'—'ప్రజలహితమునకై రాజు ప్రవర్తించునుగాత' అని భరతవాక్యము యొక్క మొదటిచరణము! ఇట్లు శృంగారనాయకునిచరితమువలనఁ గూడఁ బ్రజలహితము చేయుటయే రాజునకుఁ బరమార్థ మన్నరాజకీయమహాసిద్ధాంతమును లోకమునకు బోధించినవాఁడు కాళిదాసు తప్ప మఱియొకఁడు కానరాఁడు.

ఇఁక దుష్యంతునిప్రేమనుగుఱించి విచారింతము. ఇందు వర్ణింపఁబడినది సాత్త్వికప్రేమ. గంభీరులైన స్త్రీపురుషులయనురాగమునుగుఱించిన కాళిదాసునియూహ మిక్కిలి యుదాత్తమైనది; పవిత్రమైనది. పూర్వజన్మవాసనచేతనో, మానవుల కజ్ఞేయ మగు నన్యకారణముచేతనో, ఒకానొకపురుషునకును స్త్రీకిని పవిత్రమైన పరస్పరానురాగము ఒకరిని ఒకరు చూచుకొనుటవలననే కలుగును. అట్టియనురాగము సహజమైనది; నైసర్గికము; కేవలముగ నైహికకామవికారమునకు లోనైనది కాదు. సవ్యాజము కాదు. నిర్హేతుకము. అవికార మైహికము కాదు; స్వర్గీయము. ఇట్లు నిర్వ్యాజముగ నేర్పడుప్రేమ తనకుఁ దగినస్త్రీమీఁదనే పురుషునకు నేర్పడును; తగినపురుషునిమీఁదనే స్త్రీకి నేర్పడును. తనకుఁ దగనిస్త్రీలమీఁదఁ బురుషునకు మనసు పోనేపోదు; అనగాఁ బరస్త్రీమీఁద (నదివఱకు వివాహమైన స్త్రీమీఁద) తనకుఁ దగనికులము, వయసు గలస్త్రీమీఁదను గాని మనసు పోదు. ఇందులకు వారివారి యంతఃకరణప్రవృత్తియే సాక్షి.

దుష్యంతుఁడు తపోవనమునందు ముగ్గురు కన్యలను జూచును. వారు ముగ్గురును చక్కనివారే.2 అయినను శకుంతలమీఁదనే యాతనికిఁ బ్రేమ కలిగెను. శకుంతలను జూడఁగానే దుష్యంతునకును, దుష్యంతుని జూడఁగనే శకుంతలకును బ్రేమ కలిగెనేకాని, అనసూయాప్రియంవదలపైని దుష్యంతునకుఁగాని, దుష్యంతునిపై ననసూయాప్రియంవదలకుఁ గాని ప్రేమ కలిగినది కాదు! ఏ స్త్రీపురుషులకుఁ బ్రేమానుబంధము కలదో వారికే ప్రీతి యంకురించు నని కవితాత్పర్యము. ఇట్లంకురించుట వీ రెవరో వారికి, వా రెవరో వీరికిని దెలియకపూర్వమే. కావున ప్రేమ నిర్హేతుకము.

శకుంతల కణ్వునిబిడ్డ అయినట్లు ముగ్గురుపిల్లలసంభాషణవలనఁ దోఁచఁగా, నట్లయిన నామె బ్రాహ్మణకన్య యగునేని క్షత్రియుఁడైన తాను వివాహమాడుటకు వీ లుండదే. అట్లయినఁ దనమన సామెమీఁద నేల పోయియుండు నని యిట్లు వితర్కించును:—

'అపినామ కులపతే రియ మసవర్ణక్షేత్రసంభవా స్యాత్? అథవా కృతం సందేహేన.

'అసంశయం క్షత్రపరిగ్రహక్షమా
య దార్య మస్యా మభిలాషి మే మనః,
సతాం హి సందేహపదేషు వస్తుషు
ప్రమాణ మంతఃకరణప్రవృత్తయః.3'

విదూషకుఁడు మునికన్యను వలచితివా యని పరిహాసముచేయఁగా దుష్యంతుఁడు 'సఖే! న పరిహార్యే వస్తుని పౌరవాణాం మనః ప్రవర్తతే' [మిత్రమా! పరిహరింపఁదగినవస్తువులపైని పౌరవుల మనస్సు

1. ('కల్యాణీ! దుష్యంతునినడక యందఱకుఁ దెలిసినదే. నా ప్రజలలోఁ గూడ నిట్టినడత లేదే'),
2. (౧) అహో మధురమాసాం దర్శనమ్. (ఆహా! వీరిరూప మెంత మనోహరముగ నున్నది!)
   (౨) అహో సమవయోరూపరమణీయం భవతీనాం సౌహార్దమ్. (ఆహా! చెలిమి సమవయోరూపములం జేసి రమణీయముగ నున్నది.)
3. గీ. నృపపరిగ్రహయోగ్య యీ నెలఁత నిజము!, కాక, నామది నిర్దోష మీకె నెట్లు
   దవులు? నెందు సందేహవస్తువులయందు, నాత్మగతులె ప్రమాణంబు లార్యులకును.

పోదు] అని యభిమానపూర్వకముగఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను; అనఁగా వంశపరంపరాగతసదాచరణముచే దుష్యంతునిమనస్సు స్వాభావికముగ సన్మార్గగామియే యైయుండె, దుర్మార్గగామి కాదు. దాని నిచ్చ వచ్చినమార్గమునఁ బోనిచ్చిన నదియే సన్మార్గ మగును. మన నాయకుని మన స్సంత నైతికౌన్నత్యమును బొందియుండె నని భావము. ఇట్లు సంభోగ విప్రలంభశృంగారములను వర్ణించునపుడు కూడ దానిమూలమున సౌశీల్యోన్నతి గానవచ్చునట్లు మననాయకునిపటమును జిత్రించుట మనకవియొక్క యసాధారణప్రతిభ యనియే చెప్పవలసియున్నది.

మనకవిమతమున బహుపత్నీకత్వ మొక దోషము కాదు. అందువలన నాయికయెడ నాయకునికిఁ గలయనురాగమునకు లోపము రాదు. ధనవంతు లెక్కుడుభార్యలను చేసికొనుట యప్పటియాచారము.[1] కావున దుష్యంతుఁడు బహుపత్నీకుఁడుగ నున్నాఁడు. అప్పటినీతికల్పనల ననుసరించి యన్యునిభార్యను ప్రేమించుట తప్పే కాని యవివాహితకన్యను, వేశ్యను ప్రేమించుట తప్పుకాదు. ఈ నాటకమునందు శకుంతలను ప్రేమించుటకుఁ బూర్వము రాజునకు వసుమతి యనుభార్యయు (౬-వ అంకము), హంసపదిక యనుభోగస్త్రీయు (౫-వ అంకము) నున్నట్లు నాటకమునందుఁ గానవచ్చును. వీరిద్దఱిలోను రంగముమీఁదికి నెవ్వరును రాకపోయినను, రంగముమీఁద వారినిగుఱించి వచ్చినసంభాషణమునుబట్టి వారిస్వభావమును వారివిషయమున రాజునకుఁ గల భావమును సుస్పష్ట మగుచున్నవి.

శకుంతలపైని రాజునకుఁ గ్రొత్తగ మోహము గలిగినను, తన ప్రథమభార్య యైన వసుమతిమీఁద నాతనికి గౌరవభావము పోలేదు. ఆమె వచ్చుచున్న దని విని శకుంతలపటమును దాఁచ యత్నించును. ఆతఁడు కేవలము స్త్రీలోలుఁడు గాక పెక్కురుభార్య లున్నను, ఎవరికి నీయవలసినమర్యాద వారికిఁ గలుగఁజేయుచుండును. ఆమెయు రాజునెడఁ దనకుఁ గలచనవును సమయాసమయములఁ జూచి యుపయోగించును. రాజు రాజ్యకార్యముల నాలోచించుచున్నాఁ డని వినఁగనే యామె తిరిగి వెడలిపోవును.

మొదటియంకమునందుఁ గన్యలు చెట్లకు నీరు పోయునప్పుడును, రెండవ మూఁడవయంకములందు వారు లతాగృహములోఁ గూర్చుండియున్నప్పుడును రాజు చాటుననుండి వారిసంభాషణము వినును. రెండవయంకముచివర విదూషకుఁ డింటికి వెళ్లునపు డతఁ డంతఃపురములో శకుంతలసమాచారము చెప్పునేమో యని యతనితోతా నదివఱకు శకుంతలనుగుఱించి చెప్పిన ప్రేమకథ యంతయు నవ్వులకే కాని నిజము గా దని చెప్పును. కొందఱకు నివి దుష్యంతుని యందుఁ జిన్నదోషములుగఁ గాన్పింపవచ్చును. కాని యొకరికి నష్టము చేయనట్టి యిట్టివినోదము లైనయసత్యములు ప్రణయప్రసంగములలో దోషములుగ నేదేశమునారును ఎంచలేదు. నాయకుని యీ చర్యలవలన నితరులకెవరికిని నష్టము కలుగకపోవుటయేకాక యవి కథానకమునకు సహకారులుగ నుండును. శృంగారనాయకుఁ డుదాత్తుఁడుగ నుండచ్చునేకాని, నవ్వుల కైనను, వినోదమునకైనను, అసత్యము చెప్పని తత్త్వజ్ఞుడుగను, అసంసారిగను, ఋషిగను ఉండ నక్కఱలేదు. అట్లున్న నది తత్త్వజ్ఞానగ్రంథ మగును గాని నాటకము కానేరదు.

శకుంతలను జూచినదిమొదలు లతామండపములో నామెను ఏకాంతమునందుఁ గలసికొనువఱకును రాజు పడినయాందోళనము మొదలయినవియు, ఉంగరము దొరకినతరువాత నాతనికిఁ గలిగినవిరహతాపాదికములును, తరువాత మారీచాశ్రమములో నాతఁడు భార్యను కలసికొనినపిదప నామెకాళ్లమీఁదను బడుటయు మొదలయిన శృంగారచేష్ట లన్నియు, సర్వశృంగారనాయకులకును సామాన్యములే కనుక, వానినిగుఱించి వేఱుగా వ్రాయ నక్కఱలేదు.

ఆఱవయంకమునందుఁ గల శకుంతలాచిత్రపటమునుగుఱించిన రంగమువలన రాజుయొక్క చిత్రకలానైపుణి కానవచ్చుట సరేకదా మనకవికి నాలలితకళయందుఁ గల చక్కనిపరిచయము వెల్లడి యగుచున్నది.

శకుంతల :— కణ్వునకుంబలె నీనాటకమునకును శకుంతల జీవితసర్వస్వము. ఈమె ౨-వ, ౬-వ యంకములందుఁ దప్ప మిగిలిన యన్నియంకములందును రంగముమీఁదను గాన్పించును. ఆరెండంకములం దైనను ఆమె ప్రత్యక్షముగఁ గాన్పింపకపోయినను ఆమె యశఃప్రభచేతనే యవి నిండియున్నవి. నాయిక యైనశకుంతల యెదుట నితరపాత్ర లన్నియు దివిటీక్రిందిదీపములవలె వెలవెలఁబాఱును. ఆమెబహిశ్శరీర మెంత చక్కనిదో యంతశ్శరీరముగూడ నంతచక్కని దగుటచే నిన్నివందలసంవత్సరములనుండియుఁ బ్రపంచముయొక్క చిత్తము నాకర్షించుచున్నది. నాయిక చూచుటకు మిక్కిలి చక్కఁగ నున్న దని యేకవి యైనను వర్ణించును. అట్లే మనకవియు 'అధరః కిసలయరాగః' మొదలయినపద్యరాజములచే నామెసౌందర్యమును వర్ణించియున్నాఁడు. అందు విశేష మేమియు లేదు. శకుంతలభూమికను ధరించిననటి (లేక నటుని) యొక్క చక్కఁదనమునుబట్టి ప్రేక్షకు లామెసౌందర్యము నెంచుదురేకాని యీవర్ణనములవలనఁ గాదు. కాని యీభూమికను గ్రహించిననటి యెట్టి దైనను, ఆమెచేఁ గవి చెప్పించుమాటలవలనను, చేయించుపనులవలనను ఆమెయంతస్సౌందర్యము ప్రేక్షకులకు వ్యక్త మగును. ఆమె మొదట రంగముపై నేమాయ యెఱుంగనియారణ్యకకన్యగఁ గాన్పించి క్రమముగ నెన్నియో యవస్థాంతరములఁ జెంది చివరకుఁ బుత్రవతి యైనమహారాజ్ఞిగ మాఱును. కావున, చిన్ననాఁడు తండ్రియింటఁ

1. రాజా — ......వేత్రవతి, బహుధనత్వా ద్బహుపత్నీకేన తత్రభవతా భవితవ్యమ్......
(వేత్రవతీ! ఆతఁ డెక్కుడుధనముకలవాఁ డగుటచేత నాతనికిఁ బెక్కురుభార్య లుందురు) —[౬-వ అ.]

జెలులతో నాడుకొనునాటనుండియుఁ బెద్దది యగువఱకును ఈ యమ్మాయి మనకనులయెదుటనే పెరుఁగు నని చెప్పవచ్చును. ఈమె తండ్రియాశ్రమములో నున్నపుడును, అనురాగములోఁ జిక్కినప్పుడును, వివాహ మాడినప్పుడును, పతి వెడలిపోయినప్పుడును, పుట్టింట నుండి యత్తవారింటికిఁ బోవునపుడును, ఈమెను పతి నిరాకరించినపుడును, పతివిరహకాలమునను, ఏమేమి మాట లాడినదియు మనము వినుచుందుము. ఎట్లెట్లు ప్రవర్తించినది మనము చూచుచుందుము. ఆమెమనస్సులోనిరహస్యములుగూడఁ గవియనుగ్రహముచే మన మెఱుఁగుదుము. అందుచే నామెసద్గుణము లన్నియు మనకనులయెదుట మూర్తీభవించి నిలిచియున్నట్లుండును. ఆయాప్రసంగములయప్పుడామె చూపినట్టిసద్గుణములును, మనోధైర్యమును, శుద్ధాంతఃకరణమును దెల్పునవ్యాజానురాగమును మనయంతఃకరణమును గరఁగించి యామెయెడ సానుభూతిని, గౌరవమును బుట్టించును.

మొట్టమొదట నామె కల్ల కపట మెఱుఁగక, స్వాభావికపవిత్రాంతఃకరణము గలదిగ రంగముపైకి వచ్చును. ఋష్యాశ్రమమునందుఁ బెరిఁగిన దగుటచేతను జాణ గానందునను వివాహసంబంధమైన వికారములను అంతగ నెఱిఁగినదికాదు. దుష్యంతుని చూడఁగనే యామెకు సహజముగఁ గల్గిననూతనవికారము 'తపోవనవిరోధి' యని యామెకే తోఁచెను. కావున నంతకుఁబూర్వ మామె తపోవనవృక్షములతోడను, మృగాదులతోడను, సఖులతోడను ఆటపాటలయందును, ఋషులహోమక్రియాదులలోఁ బనిపాటులు చేయుటయందును గాలము గడపుచుండినముద్దరాలు. ఇందుచే నామె తెలివిలేనిది యని తలంపవలదు. ఆశ్రమసంబంధమైన వ్యవహారములలో నెఱజాణయే యైయుండెను. అట్లు లేనియెడలఁ గణ్వుఁడు తా నాశ్రమమునందు లేనప్పుడు తనకు మాఱుగా అతిథిసత్కారాదికార్యములయందీమెను నియోజించుట[1] యెట్లు తటస్థించును? తరువాత నామె దుష్యంతునకుఁ బ్రణయపత్రికను వ్రాయునిమిత్తము పద్యమును రచించును. కావున నామెసాహిత్యమునందుఁ బ్రజ్ఞగల ప్రతిభాశాలిని యని చూపుటయే కవియొక్క తాత్పర్యము. ప్రథమదర్శనకాలంబున నిట్లు శకుంతల ప్రతిభ, అమాయికత్వము అను విరుద్ధము లైనరెండుగుణములచే శోభించును. ఈరెండుగుణముల వైరుధ్యమే యాశోభ హెచ్చుటకుఁ గారణము.

శకుంతలయందు మనకు మొదటను గానవచ్చు లలితగుణ మామెకు సృష్టియందుఁగల నిసర్గభ్రాతృభావము; అనఁగా వృక్షములు, మృగములు మొదలయినవానియెడల మానవులకుఁ గల మనోభావముల నారోపించి వానిని స్వబంధువులవలెఁ బ్రేమించుట. శకుంతలకును, సఖులకును జరిగిన యాక్రిందిసంభాషణము లీసందర్భమునఁ జదువఁదగినవి :—

'అనసూయ :— సఖీ శకుంతలా! కాశ్యపులు నాయనగారికి నీకన్న నాశ్రమవృక్షమే ప్రియ మని నేఁ దలఁచెదనుసుమా; ఏల యనఁగా, విరజాజిపువ్వువంటి కోమలాంగిని నిన్నుఁగూడ వీనిపాదులకు నీళ్లు పోయ నియోగించిరి.

శకుంతల :— నాయనగారియాజ్ఞ యనిమాత్రమేనా? నాకుఁగూడ వీనిమీఁద సోదరప్రేమ కలదు.

* * * * *

శకుంతల :— [ఎదుటఁ జూచి] ఇదిగో! ఈ పొగడకున్న, తెమ్మెఱకుఁ గదలు చివురువ్రేళులతో నన్నుఁ ద్వరగా రమ్మని సంజ్ఞ చేయుచున్నది. దీనిని సంభావించెదను.

అనసూ :— సఖి శకుంతలా! ఇది బాలసహకారుని స్వయంవరవధూటి. దీనికి వనజ్యోత్స్న యని నీవు పేరు పెట్టుకొంటివి; దీనిని మఱచితివిగదా.

శకుంతల :— అట్లయిన నన్నే మఱతును. [లతయొద్దకుఁ బోయి చూచి] సఖి! రమణీయ మైన సమయములో నీ లతాపాదపమిథునమునకు వివాహ మైనది; ఎట్లన్న నవకుసుమయౌవన వనజ్యోత్స్న, బద్ధపల్లవతచే నుపభోగక్షముఁ డీ బాలసహకారుఁడు.[2]'

'పాతుం న ప్రథమం' అనుపద్యమునందుఁ జెప్పినట్లు శకుంతల మొదటఁ జెట్లకు నీరు పోసికాని తాను త్రాగునది కాదు. వానికి నొప్పి పుట్టు నని తనయాభరణములకుఁగూడ వానిచిగుళ్లఁ గోయదు, వృక్షములు క్రొత్తగఁ బుష్పించినప్పుడు గొప్పపండుగు చేసికొనుచుండెను. ఆమె యత్తవారియింటికిఁ బోవునపుడు తనలతాభగిని యైన వనజ్యోత్స్నను గౌఁగిలించుకొని పోయివచ్చెద నని చెప్పి దానిని తనసఖులచేతులలోఁ బెట్టి వెళ్లెను.

ఏమి యీసృష్టియెడ నామెకుఁ గల నిసర్గనిర్వ్యాజప్రేమ! ఇట్టిప్రేమకు నిర్మల మైనట్టిదియు, పవిత్ర మైనట్టిదియు, దయార్ద్ర మైనట్టిదియు నగుహృదయమే కారణము!

ఒకలేడి బిడ్డను గని మృతి నొందఁగా నా మగలేడిపిల్లను శకుంతల యెంతయుఁ గష్టపడి పెంచి పెద్దచేసెను. దర్భలు తినునప్పుడు దానిమూతి కవి గ్రుచ్చుకొని గాయమై కాఁగా నామె దానికి నూనె రాచి యుపచారములు చేసి మాన్పి, యాలేడిని గుమారునివలెఁ బెంచెను. అత్తవారియింటికిఁ బోవునప్పుడు దాని నెంతయుఁ బ్రేమతో మరలిపొమ్మని చెప్పెను. పర్ణశాలలో నొకయాఁడులేడి గర్భిణిగా నుండెను. తా నత్తవారియింటికిఁ బోవుచు శకుంతల ఆలేడి సుఖప్రసవ యైనతోడనే తప్పక తనకుఁ దెల్పు మని తనతండ్రికిఁ జెప్పును. ఏమి యీ సౌహార్దము! ఇట్టిచిన్నప్రసంగములే అంత

1. ఇదానీమేవ దుహితరం శకుంతలా మతిథిసత్కారాయ సందిశ్య దైవ మస్యాః ప్రతికూలం శమయితుం సోమతీర్థం గతః.

2. శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారి భాషాంతరీకరణమునుండి.

రాత్మ యొక్క యతౌకికోన్నతిని, స్వర్గీయమాధుర్యమును వెల్లడి చేయును.

వృక్షమృగాదులనుగుఱించియే యిట్టిప్రేమ కనఁబఱచినపుడు శకుంతలకుఁ దన తండ్రియందును, చెలికత్తెలయందును గల ప్రీతిని గుఱించి వేఱుగ వ్రాయ నక్కఱలేదు. అత్తవారియింటికిఁ బోవు నపుడు శకుంతల చివరకు తనదుఃఖము నంతను అఁపుకొని తండ్రి కార్శ్యమునకుఁ జింతించి, తండ్రి నాలింగనము చేసికొని యాతనితో 'నాయనా! తపశ్చరణముచేతఁ జిక్కిపోయిన యీ దేహమును నావిరహదుఃఖమునకై మిక్కిలి కృశింపనీకుము' అని చెప్పెను. ఈ యొక్కవాక్య మామెకుఁ దండ్రియెడఁ గలయకృత్రిమ, అవ్యాజ ప్రేమను వేయినోళ్లఁ జాటును. ఒకచిన్నివాక్యమువలనఁ గంపంత యర్థము స్ఫురింపఁజేయుట కాళిదాసునిచాతుర్యవిశేషములలో నొక్కటి. ఇట్లు చరాచరజంతుజాలముల నెల్ల సోదరభావముతోఁ జూచు నీసతీమణిని, కణ్వశిష్యులు దుష్యంతునకు నొప్పఁజెప్పునప్పుడు 'శకుంతలా మూర్తిమతీ చ సత్క్రియా' యని చెప్పినట్లు మనమును భూషింపవలసియున్నది.

ప్రసంగవిశేషములనుబట్టి భీరుత, లజ్జ యనునవి (మనకవుల మతమున) స్త్రీలమనశ్శరీరసౌందర్యముల నభివృద్ధిచేయునట్టిగుణములు. శృంగారనాయికకు నివి యత్యంతావశ్యకము లయినభూషణములు. కావున మనశకుంతల భీరువు. తుమ్మెదను మాచి బెదరును; ఈ చెట్టునుండి యాచెట్టునకుఁ బోవును; 'నన్ను రక్షింపుఁడి, నన్ను రక్షింపుఁడీ' యని యఱచును; దుష్యంతుఁడు కనఁబడి 'తపస్సు వర్ధిల్లుచున్నదా?' యని యడుగఁగా భయపడి, గడబిడపడి, మాటలాడక యూరకుండును. మొదట మాటలాడకుండుట భీతిచేనైనను, తరువాత మాటలాడకుండుట లజ్జచేత. దుష్యంతుని జూచినవెంటనే యామెకుఁ దపోవనమునకుఁ దగని వికార మనఁగా ననురాగము సహజముగ జనించెను. ఆతఁ డెవఁడో యామెకుఁ దెలియకపూర్వమే యామెకుఁ బ్రేమ యంకురించెను. అంత నామె లజ్జావశయై దుష్యంతునితో మాట లాడుటకు సిగ్గుపడెను. ఆరంగమునం దెల్లను రాజుతో ననసూయా ప్రియంవదలు మాటలాడుదురే కాని శకుంతల యాతనితో నొక్కమాట యైనను మాటలాడదు. ఇంతియ కాదు. సఖులు హాస్యము చేసినఁ గోపము వచ్చినదానివలె నటించును. కాని యామె చేష్టావిశేషములవలన నామె మనోవ్యాపారముల నూహించుటకు వీలు గలదు.

శకుంతల లజ్జచేతఁ దనయనురాగమునుగుఱించి సఖులతోనైనఁ జెప్పక కృశించును. వారే కనుఁగొని దుష్యంతునకుఁ బ్రణయపత్రిక వ్రాయు మనఁగా నాతఁ డగౌరవించునేమో యని సందేహించును. తనచక్కఁదనమును సద్గుణములను తా నెఱుఁగదు.[1] చివరకు నాయకుని గలసికొన్నసమయమునను లజ్జాభయాదులచేఁ బరివేష్టిత యై యుండును. వివాహానంతరము దుష్యంతుఁడు వెడలిపోఁగా, మిక్కిలి విచారముతో నుండును. వెలుపల నేమి జరగుచున్నదో యెఱుఁగదు. దుర్వాసఋషి వచ్చుట గాని, శాప మిచ్చుట గాని యెఱుఁగదు. ఆశ్రమమునుండి రాజునొద్దకుఁ బోవునపుడును, రాజసభలోను, తన్నాతఁడు గుర్తించునో లేదో యని శంకించుచు, భయపడుచునేయుండును. పతియాదరణకై యాతుర లయిన స్త్రీలస్వభావమును చక్కఁగ నెఱిఁగినకవివరా జీకథాభాగమును సరసముగఁ జిత్రించి శకుంతలయొక్క యంతరాత్మను బయల్పఱచి మనకుఁ జూపినాఁడు. కోమల మయినట్టిదియు, కల్లకపట మెఱుఁగనట్టిదియు, పవిత్రమైనట్టిదియు నగు నిట్టిహృదయమును జూచి, నాయికయెడ నెవరికి సహానుభూతి కలుగకయుండును?

ఇట్లమాయికృత్తి గలది యన్నమాత్రమునఁ దనగౌరవమునకు భంగము గలుగునపుడుకూడ సహించి యూరకుండు నని తలంపవలదు. అట్టియెడఁ దోఁక త్రొక్కినపామువలె బుస్సున లేచును; మనసు మృదుత్వమును విడిచి కాఠిన్యమును వహించును. స్వరూపము మాఱిపోవును. తన్ను రాజు నిరాకరించి స్వచ్ఛందచారిణి యని లోకు లనుకొనునట్లు సంభాషింపఁగా నంతవఱకును శాంతము వహించిన శకుంతల మిగుల రోషము వహించి, సభలో రాజును లక్ష్యము చేయక,

'పుత్త్రతుఁడా! నీ హృదయానుమానముచేత నితరులను నట్లే చూచుచున్నావు. పైకి ధర్మకవచమును దొడిగి గడ్డికప్పియున్ననూతివలె నున్న నిన్నెవ్వరు పోలఁగలరు!'

అని నిరాకరించును. అట్టియెడ మన ముద్యానవనమునఁ జూచిన శకుంతల యీ మెయేనా యన్నసంశయము మనకుఁ గల్గును. రాజు కూడ నామెకోపమును, మాటలను చూచి యి ట్లనుకొనును:—

'రాజు (తనలో) - నాకు మనస్సునందు సందేహము పుట్టించుచుఁ గపటము లేనియట్లే యీ మెకోపము కనఁబడుచున్నది. అట్లే కదా!

చ. స్మరణకు రాక క్రూరముగ
స్వాంతములోపలఁ దాప మొందుచుక్
గరము రహస్యపుం బ్రణయ
గాథ యెఱుంగఁగలేని నాపయిక్
దరుణి యపారకోపమునఁ
దద్దయు నేత్రము లెఱ్ఱఁజేసి వం
కర లగు కన్బొమల్ విఱుచుఁ
గా స్మరచాపవిఖండనక్రియన్.'

పతిప్రేమ:— ఇట్లు భర్తమీఁదను గోపముతోడను దుఃఖముతోడను వెడలిపోయినశకుంతల మనకు మరల నెట్టెస్థితిలోఁ గనఁ

[1] 'అయి ఆత్మగుణావమానిని'

బడును? మారీచాశ్రమమునందు దుష్యంతునకుఁ గాన్పించినప్పటి యామెస్థితి నాతఁడే యిట్లు వర్ణించెను.

‘గీ. మిగుల మాసినవస్త్రంబు మేనఁ దాల్చి
నియమకృశముఖి యేకవేణిని ధరించి
శుద్ధశీలయై యతిదయాశూన్యుఁడ నగు
నాదు చిరవిరహార్తి యీనాతి దాల్చె.’

పతి తన్ను నిరాకరించె నని యామె పతిప్రేమను త్రోసివైచి పాతివ్రత్యధర్మమును పాటింపకయుండెనా? లేదు. ‘భర్తుర్విప్రకృతాపి రోషణతయా మాస్మ ప్రతీపం గమః’ (వరుఁడలుకవహించినను భర్తృవిరుద్ధవు గాకు మీ సునకా) అన్న కణ్వునిబోధ యామె చక్కఁగ గ్రహించెను. సీతాదేవివలెనే యీసాధ్వికూడఁ దనకు నన్యాయ మొనర్చిన తనపతిచింతతోడనే కాలము గడపెను. తల యైనను ముడువదయ్యె, మంచి చీరె యైనను కట్టదయ్యె, ఆహార మైనను తిన్నగఁ దినదయ్యె! ఆర్య పతివ్రతాతిలకములకు నాదర్శము గదా!

అనసూయా ప్రియంవదలు :— వీరు శకుంతలచెలియం డ్రని చెప్పవలెను. ఆమెనువలెనే వీరినిఁగూడఁ గణ్వమహర్షి పెంచి పెద్దవారిని జేసెను. ముగ్గురును సమానరూపసౌహార్దము గలవారు. వీ రిద్దఱును కావ్యేతిహాసములను జదివియుండిరి.1 చిత్రకర్మమును అభ్యసించిరి.2 ఇందుఁ బ్రియంవద హాస్యోక్తులందును, కొంతవఱకు స్త్రీపురుషప్రణయవ్యవహారములందును నిపుణ. అనసూయ మనోధైర్యము కలది, దూరపుటాలోచన చేయునది, కార్యమును సాధించునుపాయము కలది. ప్రథమాంకమునందుఁ జెట్లకు నీరు పోయుప్రసంగమున శకుంతలను ‘అత్ర పయోధరవిస్తారయితృ ఆత్మనో యౌవన ముపాలభస్వ’, ‘యావత్ త్వయా ఉపగతయా లతాసనాథ ఇవ అయం కేసరవృక్షకః ప్రతిభాతి’ యనుచుఁ గేరడము లాడి యామెచే ‘అతః ఖలు ప్రియంవదాసి త్వమ్’ అన్న పొగడ్తను గాంచెను. తృతీయాంకమునందు దుష్యంతునకు మదనలేఖ వ్రాయు మనియు, పూలలోఁ బెట్టుకొని పోయి తాను రాజునకు నిచ్చి వచ్చెద ననియు నుపాయము చెప్పెను. మొదటియంకమునందు దుష్యంతుఁడు చెట్టుచాటునుండి రాఁగా కన్య లందఱును సంభ్రాంత లగుదురు. వారిలో అనసూయ వెంటనే ధైర్యముఁ దెచ్చుకొని రాజునకు బదులు చెప్పి అతిథిసత్కారమునకుఁ గడంగును. రాజుతో నెక్కువగా మాటలాడినది యామెయే. దుర్వాసశ్శాపము వినినతోడనే ప్రియంవద భ్రాంతి చెంది యూరకుండును. ఋషికోపము తీర్చుటకు ననసూయను పంపును. ఆమె వెళ్లి ముక్కోపి యైనదుర్వాసునికోపమును దీర్చి శాపశాంతి వరంబు వడసివచ్చును.

కణ్వుఁడు :— అభిజ్ఞానశాకుంతలమందలి కణ్వుని ఋషి యని చెప్పుటకంటెఁ బవిత్రుఁడును, సత్త్వగుణప్రధానుఁడును, తన కూఁతులయెడ నిరతిశయప్రేమగల గృహస్థుఁడును అనియే చెప్పవలెను. తాను నిత్యబ్రహ్మచారి యయ్యును తనకుఁగల భూతదయ పురికొల్పఁ దలిదండ్రులచే విడువఁబడిన ఆఁడుపిల్లలఁ దెచ్చి పెంచును. వారికి విద్యయు బుద్ధులును కఱపును. మిక్కిలి జాగరూకతతో వారి యోగక్షేమ మరయును. వారికి దైవము ప్రతికూల మైనపుడు తీర్థములకుఁ బోయి దానిని శాంతింపఁజేయును. మంచిసంబంధములు చూచి వారికి వివాహములు చేయఁ బ్రయత్నించును. శకుంతల గాంధర్వవివాహము చేసికొనఁగా నభినందించును. ఆమెకుఁ జీరె సారె మేరలు పెట్టి వెంట మనుష్యుల నిచ్చి యత్తవారియింటికిఁ బంపును. తద్వియోగమునకుఁ జింతపడును. శకుంతలకు నితఁడు చేసినబోధవలనను, రాజునకుఁ బంపినవార్తవలనను ఈతనికి వ్యవహారజ్ఞానము మెండుగాఁ గలదని తెలియును. ‘అస్మాన్ సాధు విచింత్య సంయమధనాన్’ అన్న సందేశమువలన నాతనియాత్మగౌరవము వెల్లడి యగును. మీకు రత్నాదికధన మున్నను మాకు దానిని మించినతపస్సనుధనము గలదు. కావున మేము మీకంటెను దక్కువవారము కాముసుమా! జ్ఞాపక ముంచుకొను మని భావము.

శార్ఙ్గరవుఁడు, శారద్వతుఁడు :— వీ రిద్దఱును శకుంతలను దుష్యంతునియొద్దకుఁ దీసికొనిపోయిన కణ్వశిష్యులు. వీ రిద్దఱును వేఱువేఱుస్వభావము కలవారు. శార్ఙ్గరవుఁడు కోపదారి, యితరుల మాటను ఎంతమాత్రమును సహించువాఁడు కాఁడు. ప్రసంగము వచ్చినప్పుడు చక్రవర్తినిగూడ లక్ష్యము చేయక యెంతమాటయైనను అనును. ఈతఁడు పెద్దశిష్యుఁడుగఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు. కణ్వుఁడితనితోడనే తాను రాజునకుఁ జెప్పవలసినవార్త చెప్పును. రాజుతోడను ఈతఁడె మొదట సంభాషించును. శారద్వతుఁడు శాంతుఁడు, తొందరపడువాఁడు కాఁడు. దుష్యంతునకు శార్ఙ్గరవునకును జరగుచున్నవాదము ముదురుచుండుట చూచి యాతఁడు రెండుపర్యాయములు తోడిశిష్యుని నిలిపి చివరకు రాజుతో ‘ఈమె నీ భార్య. ఏలిన నేలుకొమ్ము, వెడలఁగొట్టిన వెడలఁగొట్టుము’ అని చెప్పి శార్ఙ్గరవ గౌతములను మరలునట్లు చేయును. అరణ్యములో నుండుట యలవాటుపడ్డ యీ యిద్దఱు ఋషికుమారులును జనాకీర్ణ మయిన రాజధానిని చూచి కళవళ మంది ‘ఈయూరు నిప్పంటుకొన్నకొంప మాదిరి నున్న’ దనియు, మఱియొకఁడు, ‘ఇందలి జనులు మడ్డివారుగను, అపవిత్రులుగను, బద్ధులుగను, అప్రబుద్ధులుగను ఉన్నారు’

1. అనభ్యంతరాః ఖలు వయం మదనగతస్య వృత్తాంతస్య, కింతు యాదృశీ ఇతిహాసనిబంధేషు కామయమానానామవస్థా శ్రూయతే తాదృశీం తే ప్రేక్షే. —[౩-వ అంకము].

2. అనుపభుక్తభూషణోఽయం జనః, చిత్రకర్మపరిచయేన అంగేషు తే ఆభరణవినియోగం కుర్మః. —[౪-వ అంకము].

అనియుఁ జెప్పెను. ఈ దినములలోఁగూడ నేదోపనిమీఁదను బల్లెటూరివారు పట్టణములకు వచ్చి, యచ్చటిజనసంకీర్ణతయు, నవాచారంబును జూచి బెదరి కణ్వశిష్యులవలెనే పలుకుచుందురుగదా!

విదూషకుఁడు :— నాటకమందలి ముఖ్యరస మేది యైనను ప్రేక్షకులకు విసుగు పుట్టకుండ నుండుటకై నడుమనడుమను గొంత హాస్యరసమును బ్రదర్శించుట యావశ్యకము. ఇందులకై సంస్కృత నాటకములందు విదూషకుఁ డనుపాత్రమును కల్పించెదరు. విదూషకుఁడు సాధారణముగ బ్రాహ్మణుఁడుగను, నాయకుని స్నేహితుఁడుగను ఉండును. ఈ నాటకమునందు మాఢవ్యుఁ[1] డనువాఁడు విదూషకుఁడు. అతఁడు రెండవయంకమునందును, అయిదవ, ఆఱవయంకములందును గానిపించును. శకుంతలనుగుఱించి రాజు మనసులోఁ గల ప్రేమాతిశయము లన్నియు మిత్రునితోఁ జెప్పినట్లు చేసి ప్రేక్షకులకుఁ దెల్పవలె నన్నయుద్దేశముతోఁ గవి యీపాత్రమును నిర్మించినట్లు గానవచ్చుచున్నది. ఇంతియకాని యితనిసంభాషణమునందుఁ బ్రేక్షకుల నవ్వించునట్టి హాస్య మేమంతగఁ గానరాదు; నాటకమునందలి సంవిధానకమున (Plot) ఈ పాత్రమునకుఁ బనియు నంతగ లేదు. వీనికంటె విక్రమోర్వశీయమందలి విదూషకుఁ డెక్కువ హాస్యగాఁడు, సంవిధానమున కావశ్యకుఁడు. ఈ విదూషకుని ఏకాంతమందు రాజునొద్ద నుండనిచ్చి, పిదప రాజునొద్దనుండి తొలఁగనీయవలయు నని కవిప్రయత్నముగఁ గానవచ్చుచున్నది. అందుకే రెండవ యంకమునందు రా జాతనిని రాజధానికిఁ బంపివైచును. అయిదవ యంకమునందు హంసపదికయొద్దకుఁ బంపివేయును.

ఈ నాటకమందలిహాస్యమును జూడవలె నన్న మాఢవ్యుని మాటలు విన్నఁ బ్రయోజనము లేదు. పంచమషష్ఠాంకములకు నడుమ నున్న బెస్తవానిసంబంధమైన ప్రవేశమును జూడవలెను.

ఈ నాటకముమీఁది టీకాగ్రంథములు :— ఈ నాటకము యొక్క యోగ్యతనుబట్టి దీనిపైని బెక్కు టీకాగ్రంథములు వ్రాయఁబడినవి. మూలగ్రంథ మంత కఠినము కాదు గాన టీకాగ్రంథములతోఁ బండితులకు నంతగాఁ బ్రయోజనము లేకపోయినను, విద్యార్థులకు నివి కడు సహకారులు. ఇదియుఁగాక వేఱువేఱుపాఠములను గనుఁగొనుటకును, ఏయేదేశమందు నేయేకాలమందుఁ బాఠము లెట్లెట్లు మాఱినవి తెలిసికొనుటకును ఈ టీకాగ్రంథము లుపయోగకరములు. శాకుంతల టీకాకారులలో నీక్రిందివారు పేర్కొనఁదగినవారు :—

అభిరామభట్టు, కాటయవేముఁడు, కృష్ణనాథపంచాననుఁడు, చంద్రశేఖరుఁడు, డమరవల్లభుఁడు, నారాయణరాఘవుఁడు, రామభద్రుఁడు, శంకరుఁడు, శ్రీనివాసుఁడు, చంద్రశేఖరుఁడు, ప్రకృతాచార్యుఁడు, ఘనశ్యాముఁడు, ప్రేమచంద్రుఁడు.

వీరిలో అభిరామభట్టు, కాటయవేముఁడు, చంద్రశేఖరుఁడు, శంకరుఁడు అనువారు పురాతనులు. టీకాకారులలో కాటయవేముఁడు, శ్రీనివాసుఁడు ఆంధ్రులు.

కాటయవేమారెడ్డి, కొండవీటిరాజ్యము నేలిన ప్రోలయవేమారెడ్డికి (౧౩౨౪-౧౩౫౦) దౌహిత్రుఁడును, అనపోతారెడ్డికి (౧౩౫౦-౧౩౬౨) మేనల్లుఁడును, అల్లుఁడును, కుమారగిరిరెడ్డికి (౧౩౮౩-౧౪౦౦) బావయు, మంత్రియు నైయుండెను. కుమారగిరిరెడ్డివలన రాజమహేంద్రవరరాజ్యము వడసెను. ఈతఁడు క్రీ.శ. ౧౪౧౫వఱకును బ్రతికి యుండిన నుండవచ్చును. ఈతఁడు శూరాగ్రేసరుఁడుగ నుండుటయేకాక పండితుఁడై కాళిదాసరచితమైన శాకుంతల, విక్రమోర్వశీయ, మాళవికాగ్నిమిత్రము లను నాటకములమీఁదఁ జక్కని టీకలు వ్రాసెను. ఈ టీకలకు వసంతరాజీయ మని పేరు. ఈతని బావయు, యజమానుఁడును అగు కుమారగిరిరెడ్డికి వసంతరా జని మాఱుపేరు. అతఁడు వసంతరాజీయ మన్న పేరట ఒకనాట్యశాస్త్రమును రచించెను. ఆనాట్యశాస్త్రము ననుసరించి కాటయవేమారెడ్డి వసంతరాజీయ మను ఈ మూఁడుటీకలను వ్రాసెనఁట! ఆ టీకకుఁ బ్రారంభమం దున్న ఈశ్లోకముల నీక్రింద నిచ్చుచున్నారము.[2] కాటయవేమునివ్యాఖ్యానము పెక్కురుపండితులచేత మిక్కిలి కొనియాడఁబడినది. 'ఈ టీకాగ్రంథమువలన నీగ్రంథకర్త పూర్ణపండితుఁ డనియు, సమర్థుఁడైనవ్యాఖ్యాత యనియుఁ గానవచ్చును. ఈతఁడు శబ్దములయొక్క ధ్వన్యర్థమును కనుఁగొనుటలో సూక్ష్మదృష్టి కలవాఁడు. కావ్యసౌందర్యమును జక్కఁగఁ జూడఁగల్గు రసికుఁడు. నిస్సంశయముగ నీవ్యాఖ్యానము గొప్పయోగ్యత గలది. అయిన నిందు స్వల్పవిషయములు వివరింపఁబడనందునఁ దరుణవిద్యార్థుల కంతగ నుపయోగకరము కాదు' అని యొకపండితునియభిప్రాయము.[3] ఇట్టి యుత్తమవ్యాఖ్యాన మింకను అచ్చుపడలేదు!

---

1. మాఢవ్యుఁ డనుపాఠముకూడఁ గలదు.

2. మునీనాం భరతాదీనాం భోజాదీనాంచ భూభృతామ్, శాస్త్రాణి సమ్యగాలోచ్య నాట్యవేదార్థవేదినామ్. ౧
ప్రోక్తం వసంతరాజేన కుమారగిరిభూభుజా, నామ్నా వసంతరాజీయ నాట్యంశాస్త్రం య దుత్తమమ్. ౨
తత్రోక్తే నైవ మార్గేణ దర్శితాశేషలక్షణః, కవీనా మాశ్రయో మంత్రీ కాటభూపతనూభవః. ౩
సోఽయం వేమవిభుః కుమారగిరిణా రాజ్ఞా నియుక్తః కృతీ, నాట్యానాం త్రితయం కృతం కృతధియా శ్రీకాళిదాసేన యత్,
తస్యోదీర్ణరసార్ణవస్య రసిక శ్శాకుంతలాదేః స్వయం, వ్యాఖ్యానం కురుతే కుమారగిరిరాజీయాఖ్య మస్మైహితమ్. ౪

3. 'The Commentary indicates that the author was a sound scholar and able expositor. He penetrates into the suggested sense of the word and seems naturally able to appreciate beauty in poetry. The

ఆంధ్రుఁడైన మఱియొక టీకాకారుఁడు శ్రీనివాసుఁడు లేక శ్రీనివాసాచార్యుఁడు. ఈతఁడు ప్రతియంకమునకును జివర వ్రాసికొనిన 'ఇతి శ్రీరమణ వేంకటాచలేశ్వరపాదారవిందసమారాధక వైఖానసకులతిలక శ్రీ కౌశికగోత్ర శ్రీ తిరుమలాచార్య పుత్రేణ...శ్రీనివాసాచార్యేణ విరచితాయాం శాకుంతలవ్యాఖ్యాయాం...అంకః' అను గద్యమును చూడ నీతఁడు తిరుపతిలోని దేవర సన్నిధానమందున్న పూజారి యని తోఁచుచున్నది. ఈతనికాలమును నిర్ణయించుటకు నాధార మేమియు లేదు.

ఈ నాటకమునకుఁ దెనుఁగు భాషాంతరములు :— తెనుఁగునఁ బూర్వకవులు నాటకములు వ్రాయలేదు. నాటకమునందుఁ బాత్రల ననుసరించి గ్రామ్యభాషను వ్యవహరింపవలసివచ్చు నని కాఁబోలును వారు నాటకములను తెలిఁగింపవలసివచ్చినప్పుడు దృశ్యకావ్యములుగా మార్పక, శ్రవ్యప్రబంధములుగానే వ్రాయుచువచ్చిరి. మంచన కవి మొదట పదునాల్గవశతాబ్దిని విద్ధసాలభంజిక యనుసంస్కృత నాటకమును కేయూరబాహుచరిత్ర మను కావ్యముగఁ దెలిఁగించెను[1]. పదునైదవశతాబ్దివారగు నంది మల్లన, ఘంట సింగన యను కవులు కలసి ప్రబోధచంద్రోదయ మను సంస్కృతనాటకమును తెలుఁగుప్రబంధముగ మార్చిరి. ఇట్లే పదునాల్గవశతాబ్దియంతమువాఁడగు పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రకవి కాళిదాసునినాటకము ననుసరించి శృంగారశాకుంతల మనునామాంతరముగల శకుంతలాపరిణయమును రచించెను. అది మూఁడాశ్వాసముల గ్రంథము. ఇతఁడు గాక, కృష్ణకవి యొకశకుంతలాపరిణయమును, పిండిప్రోలి లక్ష్మణకవి మఱియొకదానిని, పెద్దాడ నాగయామాత్యుఁ డింకొకదానిని, రేవుణూరి వేంకటార్యుఁడు మఱియొకదానిని వ్రాసిరి. కృష్ణకవి నెల్లూరుమండలము వాఁడు. ఈ గ్రంథము చిఱుమామిళ్ల పాపయ్య యనుకమ్మనాయని ప్రేరణమువలన రచియింపఁబడినది. ఇందు శాకుంతలములోని పెక్కు పద్యములు చక్కఁగ భాషాంతరీకరింపఁబడినవి. పిండిప్రోలి లక్ష్మణకవి గోదావరీమండలమునఁ గుయ్యేటిగ్రామనివాసి. నాగరాజు గోదావరీమండలాన్తర్గత వీరవాసరవాస్తవ్యుఁడు. ఇందు భారతకథ యెక్కువగ ననుసరింపఁబడినది. ఈముగ్గురుకవులును ఇంచుమించుగా పదునెనిమిదవ శతాబ్దివారు. ౧౮౯౦-వ సంవత్సరమున నూజివీటివిద్వాంసులగు విద్వాన్ మాడభూషి వేంకటాచార్యులవారు 'భరతాభ్యుదయ' మను కావ్యమును రచించిరి. ఇయ్యది కాళిదాసునినాటకము ననుసరించి వ్రాయఁబడిన ప్రౌఢప్రబంధము. ఈకావ్యములు కాళిదాసుని నాటకమునకు భాషాంతరము లని చెప్పుటకు వీలు లేకపోయినను శాకుంతలకథ ననుసరించి యాంధ్రమున వ్రాయఁబడినకావ్యము లని చెప్పవచ్చును.

సంస్కృతనాటకములను తెనుఁగుబాసలోనికి నాటకములుగ భాషాంతరీకరించుపద్ధతి పందొమ్మిదవశతాబ్దియంతమునందుఁ బ్రారంభమైనది. శాకుంతలమునకుఁ దెనుఁగున నచ్చుపడినట్టి భాషాంతరములు పెక్కులు కలవు. వీనిలో కాలక్రమముగఁ జూచినచో మొదటిది శ్రీ వీరేశలింగముకవిగారిది.

(కొ. వేం. ల.)

అభిజిత్తి — ఒకనక్షత్రము. రోహిణిప్రక్క నుండునది. దక్షునికొమార్తె. చంద్రునిభార్య. ఈమె అందఱికన్నఁ దానె చంద్రున కెక్కుడు ప్రేమాస్పద కావలయు నని తప మొనరింప నరిగెను. ఈసమయమును గనిపట్టి కుమారస్వామి యగ్నిదైవత్య మగు నక్షత్రము నాస్థానమున నిలిపెను.

అభిధ — ఆలంకారికుల మతమున సంకేతితార్థమును బోధచేయునట్టిదియు, శబ్దమునం దుండునదియు నగు (శబ్దనిష్ఠ యగు) నొకశక్తి (వృత్తి). వీరిమతమున పదమునకు వాచ్య, లక్ష్య, వ్యంగ్యము లను మూఁ డర్థము లుండును. వానిలో ముఖ్య మైనదియు, సాక్షాత్ సంకేతిత మైనదియు నగునర్థము వాచ్య మనునది; అనఁగా సాధారణముగ లోకములో నేపద మేయర్థమందు వాడఁబడుచున్నదో యది యాపదమునకు వాచ్యార్థము (కావ్యప్రకాశము, ద్వితీయోల్లాసము). ఇట్టిముఖ్యార్థమును స్ఫురింపఁజేయునట్టివ్యాపారమున కభిధ యని పేరు. దీనిని కావ్యప్రకాశకారుఁడు వ్యాపార మనెను, సాహిత్యదర్పణకారుఁడు శక్తి యనెను, ప్రతాపరుద్రీయకారుఁడు వృత్తి యనెను. ఇతనిమతమున శబ్దవృత్తులు మూఁడు: అభిధా, లక్షణా, వ్యంజన లనునవి. సంకేతితార్థగోచర మైనశబ్దవ్యాపార మభిధ యనఁబడును. అది రెండువిధములు: రూఢిపూర్విక, యోగపూర్విక. భువనము అనునది మొదటిదానికిని, వసుమతి రత్నగర్భ యనునవి రెండవదానికిని ఉదాహరణములు (కావ్యప్రకరణము).

భాట్టమతమునం దభిధ యనఁగా ఫలమును పుట్టించునట్టివాచకశబ్దగత వ్యాపారము. దీనికే భావన యని పేరు. ఇది యొక వేఱు పదార్థ మని వారియభిప్రాయము. దానిజ్ఞానమునకే ప్రవర్తకశక్తి కలదు. దానియందే భావనాత్వరూపమున విధిశక్తి యుండును (వాచస్పత్యము).

పదార్థమే వాక్యార్థ మనుప్రాభాకరులమతమున నభిధావృత్తి వృత్త్యంతరముతో మిళిత మగును. భట్టనాయకుఁ డభిధలోఁ దాత్పర్యవ్యంజనాలక్షణముల నంతర్భవింపఁజేసి వృత్త్యేకత్వము రసస్వరూపమున కంగీకరించెను.

Commentary is undoubtedly of a high order, but dose not explain minor points and is not therefore fully serviceable to young students ' — Patankar's Abhijnana Sakuntalam.

1. ఈ గ్రంథము కాకినాడలోని సరస్వతీపత్రికయందుఁ బ్రకటింపఁబడినది.

అభిధమ్మము (అభిధర్మము) — త్రిపిటకము లనఁబరఁగు బౌద్ధులవేదములలో అభిధమ్మ మనునది మూఁడవ పిటకము. ఇయ్యది సప్తప్రకరణంబులుగా విభజింపఁబడినది. ఈ గ్రంథము క్రీ. పూ. ౪౦౦ మొదలు ౨౫౦ వఱకును జరగినకాలమునందు వ్రాయఁబడియె నని విద్వాంసులయభిప్రాయము. ఇందలి మొదటిప్రకరణము మొదట వ్రాయఁబడె ననియు, మూఁడవప్రకరణము చివర వ్రాయఁబడె ననియు నూహింపఁబడుచున్నది. ఈ గ్రంథమునందలి బోధ లన్నియు స్వయముగా బుద్ధునిచేఁ జెప్పఁబడియె నని బౌద్ధులయభిప్రాయము. బౌద్ధమతమునకు సంబంధించిన నైతిక తత్త్వము లన్నియు నిందు వివరముగఁ జర్చింపఁబడినవి. మొదటి ప్రకరణమునందు ధర్మములపట్టికయు (ధమ్మసంగని), రెండవప్రకరణమునందు ధర్మనిరూపణమును (విభంగ), మూఁడవప్రకరణమునందు మతములకు మూలాధారములును (కథావత్థు), నాల్గవప్రకరణమునందు వ్యక్తివిశేషములును (పుగ్గలపన్నత్తి), అయిదవ ప్రకరణమునందు చిన్నచిన్న నైతికప్రకృతులకుఁగల సంబంధమును (ధాతుకథ), ఆఱవప్రకరణమునందు నైతికయమకమును (యమక), ఏడవప్రకరణమునందు నైతికస్థితియొక్క యభివృద్ధియును (పత్థాన) వర్ణింపఁబడినవి. ఈ గ్రంథ మంతయు పాలీభాషలో వ్రాయఁబడియున్నది. సర్వాస్తివాదు లనువారు బౌద్ధులలో నొకతెగవారు. వారు తమసిద్ధాంతముల కనుకూలముగా మఱియొక అభిధమ్మమును నిర్మించుకొనిరి. హిందూదేశమునం దీభాగము నశించినది. కాని చీనాదేశమునందు దీనిభాషాంతరము కలదు.

అభిధర్మకోశవ్యాఖ్య — అభిధర్మకోశ మని వసుబంధునిచే రచింపఁబడిన సంస్కృతకోశ మొకటి యుండెను. అది యిప్పు డెచ్చటను కానరాదు. దానిపై వ్రాయఁబడినవ్యాఖ్యలు మాత్రము చీనా, టిబెట్ దేశములందు కానవచ్చుచున్నవి. దీనికి చైనీస్, టిబెట్ భాషాంతరీకరణము లిప్పటికిని గలవు. ఇందు బౌద్ధమతసంబంధము లయినవిషయము లన్నియుఁ జర్చింపఁబడెను.

అభిధానచింతామణి — హేమచంద్రరచిత మైనకోశము. ఇందు జైనసిద్ధాంతములు చక్కఁగ వివరింపఁబడినవి.

అభిధాననిఘంటువు — హేమచంద్రకృత మైన శబ్దకోశము.

అభిధానరత్నమాల — హలాయుధప్రణీత మగు సంస్కృతనిఘంటువు.

అభిధావృత్తిమాతృక — వృత్తిస్వరూప మెఱుకపఱుచు చిన్నగ్రంథము. ముకులభట్టప్రణీతము.

అభిధేయము — ఇది యొక యర్థవిశేషము. సామాన్యముగ నర్థములు మూఁడువిధములు; వాచ్యము, లక్ష్యము, వ్యంగ్యము. కొందఱమతమునఁ దాత్పర్య మను మఱియొకయర్థము కలదు. ఈయర్థములలో వాచ్యమునకే యభిధేయ మనునది నామాంతరము. ఒకశబ్ద మొకయర్థమును బోధించునపు డట్టియర్థమును బోధించుటలో నాశబ్దమునకు శక్తి యుండవలెను. ఏశబ్దమున కేయర్థమున నీశక్తి యుండునో ఆశబ్దమున కాయర్థ మభిధేయ మనఁబడుచుండును. రామశబ్దమునకు దశరథాపత్యరూపార్థమున శక్తి కలదు కావున, రామశబ్దమునకుఁ బ్రాగుక్తార్థ మభిధేయ మగుచున్నది. కావున నభిధచే వాచకశబ్దమువలనఁ గల్గునర్థము వాచ్యార్థము లేక అభిధేయార్థ మని చెప్పఁబడుచున్న దని సారాంశము. అభిధావ్యాపారమువలనఁ గల్గునర్థ మగుటచే నిది యభిధేయ మనఁబడుచున్నది.

అభిధేయార్థమునకు సంకేతితార్థ మని నామాంతరము కలదు. ఈయర్థము జాతి, గుణము, క్రియ, ద్రవ్యము నని నాల్గువిధములు. ద్రవ్యమునకు యదృచ్ఛ యని నామాంతరము కలదు. ప్రపంచములోని పదార్థజాత మంతయు నీమీఁది నాల్గుతరగతులలో నిమిడిపోవుచున్నది. అం దొక్కటికంటె నెక్కువగ నుండుపదార్థములు జాతియందలివిగాఁ జెప్పఁబడుచున్నవి.

ఆకారముచే గ్రహింపఁదగినది జాతి యగును. 'గోవు' అను పదము జాతివాచకము. ప్రపంచమున నొక్కటికంటె నధికముగ గోవు లున్నవి. మన మొకగోవును జూచితి మనుకొందము. తోఁక, చీలినడెక్కలు గల నాల్గుకాళ్లు, కోలముఖము, గంగడోలు మొదలగునవి కలది గోవు అని మనకు జ్ఞానము కలుగును. కాన నిదివఱకు మన మెఱిఁగినయాకారముకల మఱియొకగోవును జూచినపుడుకూడ మనకది గోవనుజ్ఞానము కలుగుచున్నది. కాన గోపదార్థము జాతి యగుచున్నది.

పదార్థమునందలి విశేషమును దెలుపునది గుణవాచక మగును. ఇది సామాన్యముగ విశేషణ మగుచుండును. 'తెల్లనిగుఱ్ఱము, ఎఱ్ఱని కాగితము, మంచి బాలుఁడు' అనుపదములలోఁ దెల్లని, ఎఱ్ఱని, మంచి అనుపదవిశేషణములు తద్వస్తువులవిశేషములను (గుణములను) దెలుపుచున్నవి. కావున నిందలి తెల్లఁదనము, ఎఱ్ఱఁదనము, మంచితనము గుణములు.

పనిని దెలుపునవి క్రియావాచకములు. 'వంటవాఁడు' అను పదము వంట చేయువాఁ డనునర్థమును బ్రతిపాదించుచున్నది, వంట చేయుట యొకపని యగుటచే మీఁదిపదము క్రియావాచకము.

ద్రవ్య మనఁగ నొక్కటే పదార్థము. సంజ్ఞావాచకము లన్నియు ద్రవ్యవాచకము లనవచ్చును. వెంకన్న, అచ్చెన్న, కాశీ, విజయనగరము మొదలగునవి కేవల మొక్కపదార్థమునే తెలుపును. కావున వెంకన్న మొదలగునవి ద్రవ్యములు.

కాని సిద్ధాంతమునందుమాత్ర మొక్కజాతియందే పదార్థము లన్నియు నంతర్భవించును. కాన గుణము, క్రియ, ద్రవ్యము వేఱే

అభినయము

౧. పతాకహస్తము: లక్షణము

అంగుళ్యః కుంచితాంగుష్ఠాః సంశ్లిష్టాః ప్రసృతా యది,
స పతాకకరః ప్రోక్తో నృత్యకర్మవిశారదైః.

౨. త్రిపతాకహస్తము: లక్షణము

స ఏవ త్రిపతాకస్స్యా ద్వక్రితానామికాంగుళిః.

3. అర్ధపతాకహస్తము: లక్షణము

త్రిపతాకే కనిష్ఠా చే ద్వక్రితార్ధపతాకకః.

౪. కర్తరీముఖహస్తము: లక్షణము

అస్యైవ చాపి హస్తస్య తర్జనీచ కనిష్ఠికా,
బహిః ప్రసారితే స్యే చేత్స కరః కర్తరీముఖః.

౫. మయూరహస్తము: లక్షణము

అస్మిన్ననామికాంగుష్ఠే శ్లిష్టే చాన్యే ప్రసారితే,
మయూరహస్తః కథితః కరటీకావిచక్షణైః.

౬. అర్ధచంద్రహస్తము: లక్షణము

అర్ధచంద్రకరస్సోఽయం పతాకేఽంగుష్ఠసారణాత్.

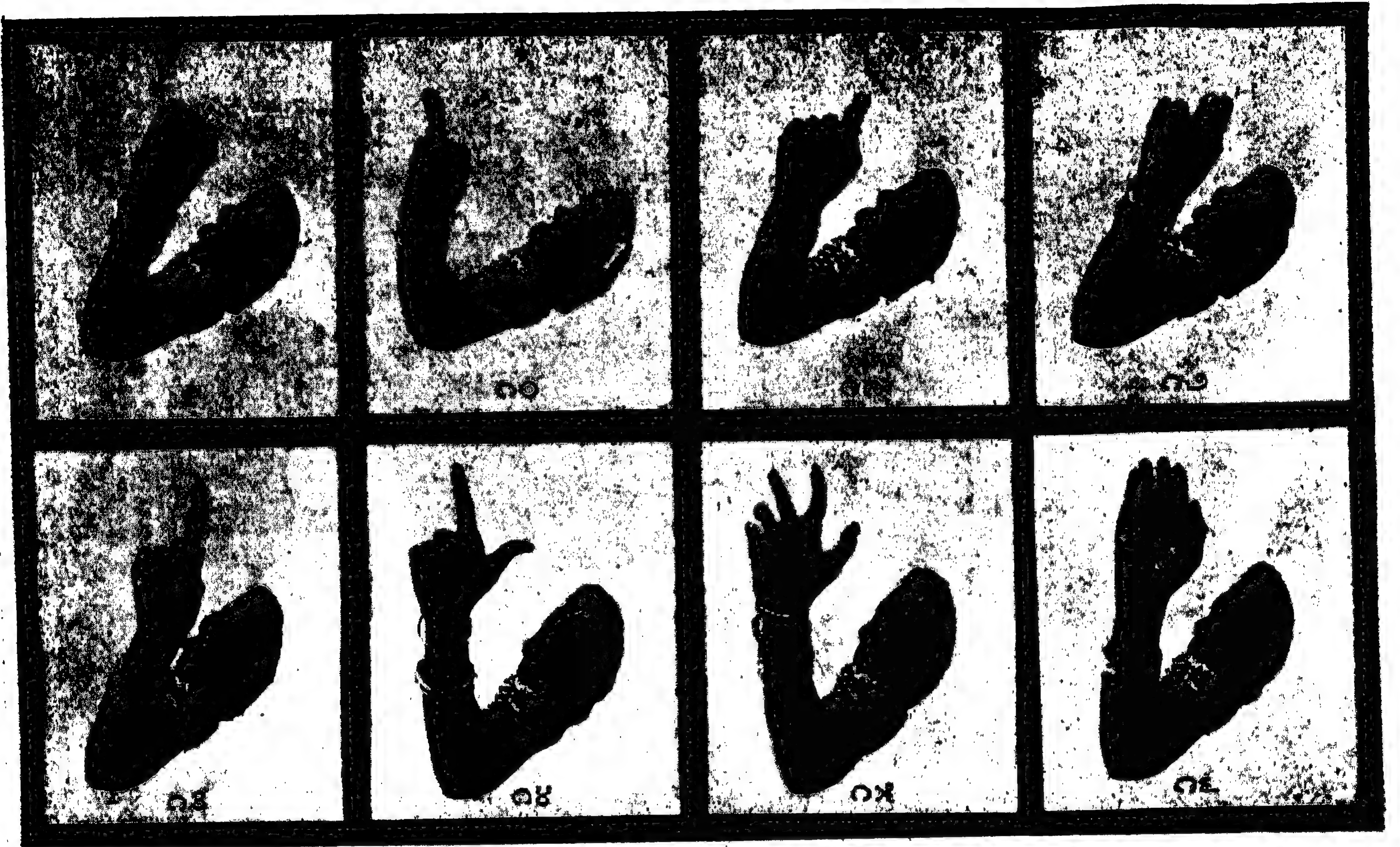
౭. అరాళహస్తము: లక్షణము

పతాకే తర్జనీ వక్రా నామ్నా సోఽయమరాళకః.

౮. శుకతుండహస్తము: లక్షణము

అస్మిన్ననామికా వక్రా శుకతుండకరో భవేత్.

అభినయము

౯. ముష్టిహస్తము : లక్షణము

కేశనా దంగులీనాంచ కుంచితానాం తలాంతరే,
అంగుష్ఠేనోపరియుతో ముష్టిహస్తోఽయ ముచ్యతే.

౧౦. శిఖరహస్తము : లక్షణము

చేన్ముష్టి రున్నతాంగుష్ఠ స్స ఏవ శిఖరః కరః.

౧౧. కపిత్థహస్తము : లక్షణము

అంగుష్ఠమూర్ధ్ని శిఖరే వక్రితా యది తర్జనీ,
కపిత్థాఖ్యకర స్సోఽయం......

౧౨. కటకాముఖహస్తము : లక్షణము

కపిత్థతర్జనీ చోర్ధ్వం మిశ్రితాంగుష్ఠమధ్యమా,
కటకాముఖహస్తోఽయం కీర్తితో భరతాదిభిః.

౧౩. సూచీహస్తము : లక్షణము

ఊర్ధ్వం ప్రసారితా యత్ర కటకాముఖతర్జనీ,
భవే త్సూచీకరస్సోఽయం కీర్తితో భరతాగమే.

౧౪. చంద్రకలాహస్తము : లక్షణము

సూచ్యా మంగుష్ఠమోక్షేషు భవే చ్చంద్రకలాకరః.

౧౫. పద్మకోశహస్తము : లక్షణము

అంగుళ్యో విరళాః కించి త్కుంచితా స్తలనిమ్నగాః,
పద్మకోశాభిధో హస్తః......

౧౬. సర్పశీర్షహస్తము : లక్షణము

పతాకతలనిమ్నత్వా త్సర్పశీర్షకరో భవేత్.

యంగీకరింప నక్కఱలేదు. వానియందు శక్తి నంగీకరింప నక్కఱలే దనియు, జాతియందే శక్తి నంగీకరించినఁ జాలు ననియు నభిప్రాయము. ఉపాధిభేదము ననుసరించి గుణములు వే ఱగుచుండును. కాని గుణమాత్ర మొక్కరీతిదే యగుచుండును. తెల్లనిగుఱ్ఱము, తెల్లనిపాలు, తెల్లనికాగితము అనుచోట్ల నన్నింటనుగల తెల్లదన మొక్కటియే యైనను, గుఱ్ఱము, పాలు, కాగితము ననుపదార్థములం బట్టి వేర్వే ఱనుజ్ఞానము భ్రమమూలకము కలుగుచున్నది. ఒక్కటే యగుముఖము నద్దమునఁ జూచుకొనిన నొకమాదిరిగను (ఉన్న దున్నట్లును), కత్తియొక్క కాంతియందుఁ జూచికొనినఁ గోలగను గన్పించును. అంతమాత్రమున నాముఖములు వేర్వే ఱని చెప్ప వీలగునా ? కాదు. కావున గుణము లన్నియు జాతియం దంతర్భవించుఁ గావున వేఱుగుణములయందు శక్తి యనవసరము.

ఇట్లే క్రియఁగూర్చియు గ్రహింపవలెను. గుడపాకము, తండులపాకము, లడ్డుకపాకము మొదలగు పాకములయందలి పాక మొక్కటియే. ఆశ్రయములగు బెల్లము, బియ్యము లడ్డువులు మొదలగు వానివలన పాకము వేర్వే ఱైనట్లు తోఁచును. కావునఁ గ్రియ జాతియం దంతర్భవించుటచే వేఱే క్రియయందు శక్తి యనవసరము.

ద్రవ్యముకూడ జాతియే యనవలెను. వెంకన్న, అచ్చెన్న మొదలగువా రొక్కొక్కరే యైనను వయోఽవస్థలచే వారు మాఱుచుందురు. అట్లే చిఱుతచేఁ బిలువఁబడిన వెంకన్న యొకఁడును, బిల్లవానిచేఁ బిలువఁబడినవాఁడు వేఱును, ముదుసలి పిలిచినవెంకన్న వేఱు నగుచున్నారు. ఇట్లు వయోవ్యక్తిగతభేదములంబట్టి పెక్కుమంది వెంకన్నలు ప్రసిద్ధు లగుటచే నీమొత్తమున వెంకన్నత్వజాతి యుండి తీఱును. కావున వ్యక్తియందు శక్తి నంగీకరింప నక్కఱలేదు. ఇట్లు పదార్థ మొక్కజాతిరూప మగుటచే నేకవిధమే యని తేలినది. గుణాదు లిందే యంతర్భవించును. కావున గుణాదులు పదార్థము లని భ్రమసి యర్థోపలబ్ధికై తద్వాచకపదములందు శక్తి నంగీకరింప నక్కఱలే దని తాత్పర్యము.

కొందఱు క్రియయే శబ్దార్థ మనియు, జాతిగుణద్రవ్యములు క్రియయందే యంతర్భవించు ననియు నిరూపించియున్నారు. ఇయ్యది క్రౌతిసిద్ధాంతము. ఆలంకారికాగ్రేసరుఁ డగు మహిమభట్టు వ్యక్తివివేకమున నీమతము నిరూపించియున్నాఁడు. ఘటమందు ఘటత్వసామాన్య మున్నను ఘటన మను (రెండిటిని (సం) ఘటించుట) క్రియ లేనిదే ఘటరూపార్థబోధ కలుగఁజాలదు. శుక్లాదికము గుణ మైనను శుక్లత్వరూప (తెల్లఁదనమును) బొందమిచే నది శుక్లము కాఁజాలదు. వంటవాఁడు వంటను జేయకుండఁగనే పాచకుఁడు కాఁజాలఁడు. కావునఁ గ్రియయే పదార్థ మని యతఁడు నిరూపించి యున్నాఁడు.

నైయాయికులు జాతివిశిష్టవ్యక్తియందు శక్తి నంగీకరింతురు. 'గోవు' అనునపు డాపదమందు గోత్వజాతియుఁ గల దనియు, నాజాతితోఁ గూడినగోవ్యక్తియే (గోద్రవ్యమే) యాశబ్దమున కర్థ మనియు వారిమతము. సౌగతులు తద్భిన్నభిన్న మనందే శబ్దమునకు శక్తి నంగీకరింతురు. దానికంటె వేఱగుదానికంటె వేఱగునది శబ్దార్థము. ఘటముకంటె వేఱగునది పటము. పటముకంటె వేఱగునది ఘటమే కాని వేఱొకటి కాదు. కాన ఘటశబ్దమునకు ఘటమే యర్థ మని తేలినది. ఇట్లే తత్తన్మతానుసారముగ శబ్దార్థము మాఱుచుండును. సిద్ధాంతమునమాత్రము జాతియే శబ్దార్థ మని తెలియవలెను. [బు. వేం. ర.]

అభినందుఁడు — కాశ్మీరరాజగు ముక్తాపీడునకు నూఱేండ్లపిదపనుండి న్యాయసూత్రములకు 'న్యాయమంజరి' యను వృత్తిరచించిన జయంతభట్టుకుమారుఁడు ; కాదంబరీకథాసార మను సుందరమైన లఘుకావ్యమును రచించెను. గౌడాభినందుఁడను మఱి యొకకవి వంగదేశపురాజగు యువరాజనకేంద్రుని యాస్థానభూషణమై రామచరితమను మహాకావ్యమును విరచించెను. ఈ యిరువు రభినందులును క్రీ. శ. ౮౫౦-౯౫౦ మధ్యకాలములో నుండిరి. వీరు కాక యర్వాచీనుఁ డగు నభినందుఁడు వాసిష్ఠరామాయణమునకు మంచి వ్యాఖ్యగూర్చెను.

అభినయము — నటుఁడు తన హృద్గతక్రోధాదిభావములను శరీరాదిచేష్టలవలన వ్యక్తీకరించుట అభినయము. రామయుధిష్ఠిరాదులయవస్థలను రంగాదిసాహాయ్యముచేఁ జూపుట యభినయము యొక్క ప్రయోజనము. అభినయమున కనుకరణ మావశ్యకము. లోకమునందుఁ దండ్రి తనకుమారుని ముద్దాడుట అభినయ మనిపించుకొనదు. పితాపుత్త్రులు కానివారు వారివేషములు వేసికొని, యందుఁ దండ్రివేషము వేసికొనినవాఁడు కొడుకువేషము వేసికొనిన వానిని ముద్దాడిన నది యభినయ మగును. భరతమునిప్రణీతనాట్యశాస్త్రమతమున అభినయము నాలుగువిధములు, ౧. ఆంగికము, ౨. వాచికము, ౩. ఆహార్యము, ౪. సాత్త్వికము (౧-౯). ఇఁక వీనినిగుఱించి కొంచెముకొంచెము విచారింతము.

ఆంగికము:— నేత్రముఖహస్తపాదాదికముల వ్యాపారమువలన మనోవ్యాపారములను దెలియఁజేయుట ఆంగికాభినయము. లోకమునందు జనులు కోపము వచ్చినప్పు డొకవిధముగను, ప్రేమ యధికమైనపు డొకవిధముగను, విషాదము కలిగినపు డొకవిధముగను ముఖవికాసమును, హస్తపాదవిక్షేపములను జేయుట మనము చూచుచున్నారము. ఒకనియొక్క బహిరింద్రియవ్యాపారమునుబట్టి యతని మనోవ్యాపారమును మనము కనుఁగొనఁగలము. లోకమందలి యీ శారీరవ్యాపారములను నటులు చక్కఁగ ననుకరణమును జేసినఁగాని ప్రేక్షకులకు రామాదితాదాత్మ్యబుద్ధిచే నానందము కలుగనేరదు. ఇంతియ కాదు, ఈయంగవ్యాపారములు లోకము ననుసరించి బాలురకు, తరుణులకు, వృద్ధులకు, గొప్పవారికి భృత్యులకును వేఱువేఱుగ నుండవలెను. గంభీరుఁ డైనవాయకుఁడు దుఃఖసమయమున బాలునివలె బావురుమని యేడ్చినచో బాగుగ

నుండునా? ఒకపురుషుఁడే యొక్క భావమునే భిన్నభిన్న వ్యక్తుల యెడఁ గనఁబఱుచునపుడు భిన్నాభినయములను జూపవలయును. ఒకానొకపురుషుఁడు ప్రేయసిని బ్రేమించునప్పుడును, సోదరినిఁ బ్రేమించునప్పుడును, పుత్రుని బ్రేమించునప్పుడును ఒక్కవిధమైన యభినయమే చూపుటకు వీలు లేదుగద!

నాటకమునం దాంగికాభినయప్రాధాన్యమును జూపుటకు రెండు ఉదాహరణములను జూపెదను. శాకుంతలనాటక ప్రథమాంకమందలి యీక్రిందిభాగమును చూడుఁడు:—

శకున్తలా:— (శృంగారలజ్జాం రూపయతి)

సఖ్యౌ:— (ఉభయో రాకారం విదిత్వా, జనాంతికమ్) హలా! శకుంతలే! యద్యత్రాద్య తాతః సన్నిహితో భవేత్.

శకుంతలా:— (సరోషమ్) తతః కిం భవేత్?

సఖ్యౌ:— ఇమం జీవితసర్వస్వేనాప్యతిథివిశేషం కృతార్థం కరిష్యతి.[1]

ఇచ్చట శకుంతల కూర్చుండియున్నది. మాట లాడుట లేదు. కాని యామె అనురాగవ్యంజకము లగు 'ఉర్వీలేఖన, చింతన, ముఖావనమన, నఖకర్తన, వస్త్రాంగులీయకస్పర్శాదికము' లయిన యంగచేష్టలవలన శృంగారలజ్జ నభినయించినందున సఖుల కామె భావము తెలిసెను. అట్లే నాయికానాయకులయాకార మనఁగా పరస్పరస్నిగ్ధావలోకనమువలన వారిభావమును సఖు లెఱింగిరి. కావున శకుంతలాదుష్యంత వేషములను వేసికొనినవారు, వారిభావము ప్రేక్షకులకుఁ దెలియున ట్లభినయింపవలెను. లేనియెడల నీభాగము ప్రేక్షకులకు రమ్యముగ నుండదు.

శాకుంతలమునందలి యింకొక ప్రసంగమును చూడుఁడు:—

శకుంతలా:— అనసూయే! అభినవకుశసూచ్యా పరిక్షతం మే చరణం, కురవకశాఖాపరిలగ్నం చ వల్కలం, తావత్పరిపాలయత మాం యావ దేనత్ మోచయామి[2] (రాజాన మవలోకయంతీ సవ్యాజం విలంబ్య సహ సఖీభ్యాం నిష్క్రాంతా).

ఇచ్చట శకుంతల, కాలికి దర్భాంకురము గ్రుచ్చుకొనియె ననియు, పయ్యెద చెట్టుకొమ్మకుఁ బట్టుకొనియె ననియు వ్యాజము కల్పించుకొని కొంత కాలయాపనము చేసి యితరులకుఁ దెలియనట్లుగ రాజును జూచును. పైని చూపినయభినయమునకంటె నిది యెక్కుడు కష్టము. ఇచ్చట కాలికి దర్భ గ్రుచ్చుకొనినట్లును, కొంగు చెట్టునకుఁ బట్టుకొనినట్లును అభినయము చేయుటయేకాక యాచేష్ట లన్నియు రాజును జూచుటకై కల్పింపఁబడినవ్యాజములు (సాకులు) అని ప్రేక్షకుల కభినయమువలననే బోధపడునట్లు నటింపవలెను. ఇది యభినయవిశేషము.

ఉత్తరరామచరితమందలియీక్రింది ప్రకరణమును చూడుఁడు:

సీతా:— ఏతే ఖలు తత్కాలకృతగోదానమంగళా శ్చత్వారో భ్రాతరః, వివాహదీక్షితా యూయమ్. అహో జానామి తస్మిన్నేవ ప్రదేశే తస్మిన్నేవ కాలే వర్తే.

*   *   *   *

లక్ష్మణః:— ఇయ మార్యా, ఇయ మప్యార్యా మాండవీ, ఇయం వధూః శ్రుతకీర్తిః.

సీతా:— వత్స, ఇయ మప్యపరా కా?

లక్ష్మణః:— (సలజ్జస్మితమ్, అపవార్య స్వగతమ్) అయే ఊర్మిళాం పృచ్ఛత్యార్యా. భవతు. అన్యతః సంచారయామి (ప్రకాశమ్) ఆర్యే దృశ్యతాం ద్రష్టవ్య మేతత్, అయం చ భగవాన్ భార్గవః[3].

1. చదువరులసౌకర్యార్థము ప్రాకృత మీయక, సంస్కృతచ్ఛాయయే యీయఁబడినది. అర్థము:—
శకుంతల:— (శృంగారలజ్జ నభినయించుచున్నది).
సఖులు:— (ఇరువురయాకారమునుం గని, జనాంతికము) సఖీ శకుంతలా, నాయన యిపుడిచట నుండినయెడల?
శకుంతల: — (రోషముతో) ఉండిన నేమి?
సఖులు:— జీవితసర్వస్వమేని యిచ్చి యీయతిథిని కృతార్థునిఁ జేయుదురు. — [వే. వేం. శాస్త్రిగారి భాషాంతరీకరణము]

2. కొన్ని దాక్షిణాత్యపాఠములలో నీవాక్యము లేదు. అర్థము:— శకుంతల - అనసూయా! సూదివంటి క్రొత్తదర్భపుడక నాపాదమున గ్రుచ్చుకొన్నది. నాచీర కురవకవృక్షముయొక్క కొమ్మం జిక్కుకొన్నది. దీనిం దీసికొనువఱకును నిలిచి నన్ను వెంటఁగొనిపొండు. (అని మిషపెట్టి రాజుం జూచుచు నాలస్యము చేసి సఖులతో వెడలిపోవుచున్నది). — [కం. వీ.]

3. సీత - నిజముగా వీ రప్పుడే గోదానమంగళకార్యమును నెఱవేర్చిన నలుగు రన్నదమ్ములు. మీరు వివాహదీక్షను గైకొనినవారు ఆహా! ఆప్రదేశమునందే యాకాలమునందే నే నిప్పు డున్న ట్లున్నది. *   *   *   *
లక్ష్మణుఁడు:— ఈమె వదినెగారు. ఈమె మాండవివదినెగారు. ఈమె మఱఁదలు శ్రుతకీర్తి.
సీత:— వత్సా! ఇదిగో నింకొకతె యున్నదే ఈమె యెవరు?
లక్ష్మణుఁడు:— (సిగ్గుపడి, నవ్వుచు, మొగము త్రిప్పి, తనలో) - ఆహా! మావదినెగారు నన్ను ఊర్మిళనుగుఱించి యడుగుచున్నారు. సరే. మంచిది. ఆమెను ఇంకొకవైపునకుఁ ద్రిప్పెదను. (ప్రకాశముగ) ఇదుగో మీరు చూడఁదగినది చూడుఁడు, ఇతఁడు భగవంతుం డగు భార్గవుఁడు.

అభినయము

౧౭. మృగశీర్షహస్తము : లక్షణము

అస్మిన్ కనిష్ఠికాంగుష్ఠే ప్రసృతే మృగశీర్షకః.

౧౮. సింహముఖహస్తము : లక్షణము

మధ్యమానామికాగ్రాభ్యా మంగుష్ఠో మిశ్రితో యది,
శేషౌ ప్రసారితౌ యత్ర స సింహముఖ ఈరితః.

౧౯. లాంగూలహస్తము : లక్షణము

పద్మకోశేఽనామికా చేన్నమ్రా లాంగూలకో భవేత్.

౨౦. సోలపద్మహస్తము : లక్షణము

కనిష్ఠాద్యా వర్తితాశ్చే ద్విరళా స్సోలపద్మకః.

౨౧. చతురహస్తము : లక్షణము

తర్జన్యాద్యాస్త్రయశ్శ్లిష్టాః కనిష్ఠా ప్రసృతా యది,
అంగుష్ఠేఽనామికామూలే తిర్యక్చే చ్చతురః కరః.

౨౨. భ్రమరహస్తము : లక్షణము

మధ్యమాంగుష్ఠసంస్పర్శే తర్జనీ వక్రితా యది,
శేషౌ ప్రసారితౌ యత్ర భ్రమరాభిధహస్తకః.

౨౩. హంసాస్యహస్తము : లక్షణము

మధ్యమాద్యాస్త్రయోఽంగుళ్యః ప్రసృతా విరళా యది,
తర్జన్యంగుష్ఠసంయోగే హంసాస్యకర ఈరితః.

౨౪. హంసపక్షహస్తము : లక్షణము

సర్పశీర్షకరే సమ్యక్కనిష్ఠా ప్రసృతా యది,
హంసపక్షకర స్సోఽయం......

అభినయము

౨౫. సందంశహస్తము : లక్షణము

పునఃపునః పద్మకోశే సంశ్లిష్టాః ప్రసృతా యది,
సందంశాభిధహస్తోఽయం కీర్తితో భరతాగమే.

౨౬. ముకుళహస్తము : లక్షణము

అంగులీపంచకం చైవ మిళిత్వాగ్రే ప్రదర్శనే,
ముకుళాభిధహస్తోఽయం కీర్తితో భరతాగమే.

౨౭. తామ్రచూడహస్తము : లక్షణము

ముకుళే తామ్రచూడస్స్యా త్తర్జనీ వక్రితా యది.

౨౮. త్రిశూలహస్తము : లక్షణము

నికుంచయిత్వాంగుష్ఠంతు కనిష్ఠాంచ త్రిశూలకః.

౨౯. అంజలిహస్తము : లక్షణము

పతాకతలయోర్యోగా దంజలిః కర ఈరితః.

౩౦. కపోతహస్తము : లక్షణము

కపోత స్స కరో జ్ఞేయ శ్లిష్టమూలాగ్రపార్శ్వతః.

౩౧. కర్కటహస్తము : లక్షణము

అన్యోన్యస్యాన్తరే యత్రాంగుళ్యో నిసృతహస్తయోః,
అంతర్బహిర్వా వర్తంతే కర్కట స్సోఽభిధీయతే.

ఇచ్చట లక్ష్మణుఁడు తమ నల్గు రన్నదమ్ములవివాహకాలపుఁ బటమును జూపుచు సీతా, మాండవీ, శ్రుతకీర్తులను బటమునఁ జూపి పేర్కొనెను. తనభార్య యైన ఊర్మిళపటమును సిగ్గుచేఁ జూపక యూరకుండెను. అంత సీత ఊర్మిళపటమును జూపి కేరడమునకు 'ఇదిగో నిచ్చట నింకొకయామె యున్నదే, ఈమె యెవరు?' అని యడిగెను. అంత లక్ష్మణుఁడు 'వదినెగారు ఊర్మిళనుగుఱించి యడుగుచున్నా' రని మనసులో ననుకొని ముసిముసినవ్వులు నవ్వి యామాటను తప్పించి వివాహకథలోనితరువాతిభాగమగు పరశురామ గర్వభంగప్రకరణమునకుఁ బోవును. ఇచ్చట కేరడ మాడినప్పటి సీతముఖవికాసమును, లక్ష్మణునిమనోభావమును దెల్పుముసిముసినగవులును నటులు చూపలేకపోయినయెడల నీకథాభాగమందలి స్వారస్య మంతయు వ్యర్థ మగు ననియు, నట్టియభినయము లేనినాటకప్రదర్శనము రసము లేనిపిప్పివంటి దనియుఁ జెప్పవలసియున్నది.

ఈ యాంగికాభినయమును నాట్యశాస్త్రకారు లనేకవిధములుగ విభజించియున్నారు. ఆంగికాభినయము మూఁడువిధములు: శారీరము, ముఖజము, చేష్టాకృతము. మొగము గాక శరీరముయొక్క యితరభాగములవలనఁ గానవచ్చునది శారీరము, ముఖరాగములవలనఁ గానవచ్చునది ముఖజము, క్రియారూపముగఁ గానవచ్చునది చేష్టాకృతము. ఇందు ముఖరాగాన్వితము శ్రేష్ఠ మైన దని చెప్పఁబడినది:-

'శాఖాంగోపాంగసంయుక్తః కృతోఽప్యభినయ శ్శుభః,
ముఖరాగవిహీనస్తు నైవ శోభాన్వితో భవేత్.

శారీరాభినయోఽల్పోఽపి ముఖరాగసమన్వితః,
దిగ్గుణాం లభతే శోభాం రాత్రా వివ నిశాకరః.

నయనాభినయోఽపి స్యా న్నానాభావరసస్ఫుటః,
ముఖరాగాన్వితో యస్మా న్నాట్య మత్ర ప్రతిష్ఠితమ్[1].'

మనస్సునందలి భావములు మాఱినకొలఁదియు ముఖముమీఁది వికారములు (రాగములు, రంగులు) మాఱుచుండవలెను. ముఖము హృదయప్రతిబింబమును జూపునట్టి యద్దము. హృద్గతభావములు ముఖముమీఁదను జూపఁగల్గిననటుఁ డతిశ్రేష్ఠుఁడు. మనస్సునందలి భావములు మాఱినకొలఁదియు ఒక్కక్షణములో ముఖరాగములు మార్పవలసియుండును. ఇందులకు మననాటకములలోనుండి రెండు ఉదాహరణములు తీసికొందము.

౧. శాకుంతలనాటకమునందలి పంచమాంకమున, శకుంతల రాజునొద్దకు వచ్చి నిరాకరింపఁబడినప్రకరణమునందు, ఆమెమనస్సులోఁ గ్రమముగ ఆతురత (రాజు తన్ను గౌరవించునో గౌరవింపఁడో యన్నశంక), నిరాశ, కోపము, దుఃఖము అను మనోవికారములు కథాసందర్భమునుబట్టి యుత్పన్న మగును. ఆమెముఖముమీఁదఁగూడ నీభావముల ప్రతిబింబములు ప్రేక్షకులకుఁ గానరావలయును. అట్లు చూపలేనినటుఁడు శకుంతలవేషము వేసికొనినయెడల నాటకముయొక్క మూఁడునంతులశోభ తగ్గు ననియే చెప్పవలెను.

౨. ఉత్తరరామచరితమందలి మూఁడవయంకమును విశేషముగ నిందునుగుఱించి గమనింపవలయును. అందు రామునకుఁ గానరాకుండ సీత యాతనియాలాపములను వినుచుండును. అతఁడు మూర్ఛపోయినపు డాతనిని, ఆతనికిఁ గానిపింపకుండ ముట్టుకొనును. ఈయొక్క రంగమం దామెమనస్సులో నెన్నియో భావము లుదయించును. ఈక్రిందిసందర్భమును జూడుఁడు:—

సీతా:— అహో! ఉద్భ్రాంతాస్మి,

* * * *

సీతా:— బహుమానితాస్మి పూర్వవిరహే నిరవధి రితి, హా హతాస్మి.

* * * *

సీతా:— (సోద్వేగం తమసా మాశ్లిష్య) హా భగవతి తమసే! గచ్ఛతీదానీ మార్యపుత్త్రః. కిం కరోమి.

* * * *

రామః:— అస్తి చేదానీ మశ్వమేధసహధర్మచారిణీ మే.

సీతా:— (సాక్షేపమ్) ఆర్యపుత్త్ర! కా?

వాసంతీ:— పరిణీత మపి కిమ్?

రామః:— నహి నహి హిరణ్మయీ సీతాప్రతికృతిః.

సీతా:— (సోచ్ఛ్వాసాస్రమ్) ఆర్యపుత్త్ర! ఇదానీ మసి త్వమ్. అహో ఉత్ఖాతిత మిదానీం మే పరిత్యాగశల్య మార్యపుత్త్రేణ.

* * * *

తమసా:—(సస్మితస్నేహార్ద్రం పరిష్వజ్య) అయి వత్సే! ఏవ మాత్మా స్తూయతే.

1. అంగోపాంగములతోఁ గూడుకొనియున్న శాఖా(ఆంగికా)భినయము చక్కఁగఁ బ్రదర్శింపఁబడినను ముఖరాగము లేనిది శోభింపదు. శారీరాభినయము కొలఁదిగా నున్నప్పటికిని ముఖరాగముచేఁ గనఁబడు ముఖజాభినయ మున్నయెడల, రాత్రిపూటఁ జంద్రునివలె రెట్టింపుశోభ కలుగును. నేత్రాభినయము ముఖరాగముతోఁ గూడుకొనినయెడల నన్నిభావములను, రసములను అది స్పష్టపఱుపఁగలదు. కావుననే నాట్యము దీనియందు నిల్పఁబడినది (నాట్యమునకు నిది మూలాధార మని భావము) [భరతాచార్యకృత నాట్యశాస్త్రమ్ - (బొంబాయి నిర్ణయసాగర ప్రతి) అ. ౮., శ్లో. ౧౪౯-౧౫౧].

సీతా :— (సలజ్జమ్) పరిహసితాస్మి భగవత్యా[1].

ఒకస్త్రీకి తనభర్త యింకొకస్త్రీని వివాహము చేసికొనెనేమో యన్న సంశయము కల్గినప్పు డామెముఖముమీఁద నుండువికారమును, ఇంకొకస్త్రీని చేసికొనలేదు, తనయందుఁగల ప్రేమచేఁ దనబంగారు ప్రతిమనే చూచి సంతోషించుచున్నాఁ డని విన్నతరువాత నామె ముఖముమీఁదను గనఁబడువికారమును అభినయింపలేనినటుఁడు నటుఁడే కాఁ డని చెప్పవలెను.

ముఖరాగము స్వాభావికము, ప్రసన్నము, రక్తము, శ్యామము అని నాలుగువిధములు (౮-౧౪౫). మధ్యస్థాదిభావనిరూపణమునకు స్వాభావికమును, అద్భుతహాస్యశృంగారములకు ప్రసన్నమును, వీర రౌద్రకరుణమదాదికములకు రక్తమును, భయానకబీభత్సములకు శ్యామమును అగు ముఖరాగము నుపయోగింపవలయు నని భరతా చార్యులయభిప్రాయము (౮-౧౪౬-౮).

ఆంగికాభినయము మరల రెండువిధములుగ విభజింపఁబడినది: షడంగాభినయము, ఉపాంగాభినయము. శిరస్సు, హస్తములు, ఉరము, పార్శ్వము (ప్రక్కలు), కటి (పిఱుఁదు), పాదములు అనునవి షడంగములు. నేత్రములు, భ్రూవు (కనుబొమ), నాస, అధరము (పెదవి), కపోలము (చెక్కిలి), చిబుకము (గడ్డము) అనునవి ఉపాంగములు. ప్రత్యంగము లని యాఱు కలవు: మూపు, బాహువు, వీపు, కడుపు, తొడ, పిక్క, కొందఱు మణికట్లు, మోఁకాళ్లు, మోఁచేతులుకూడ ప్రత్యంగము లని చెప్పెదరు.

ఈప్రకార మంగము లన్నియు విభజించి యొక్కొకయంగము యొక్క చలనభేదములను నాట్యగ్రంథకారులును, అభినయగ్రంథ కారులును విశేషముగ వర్ణించియున్నారు. అవి యసంఖ్యములు. హస్తభేదములు మూఁడువందలకు హెచ్చుగ నున్నవి. వాని నన్నిటిని నిచ్చట నుదాహరించుట యనావశ్యకము. దిక్ప్రదర్శనముగఁ గొన్నింటిని జెప్పెదము.

చేతివ్రేళ్లు నన్నిటిని చాఁచి అంగుష్ఠము మిగిలిననాల్గువ్రేళ్లను తాఁకునట్లు ఉంచినయెడల నది పతాకహస్త మనిపించుకొనును. పతాక హస్తమందలి యనామికను వంచిన త్రిపతాకహస్త మగును. పతాక హస్తమందలి యనామికాకనిష్ఠికలను వంచిన అర్ధపతాకహస్త మగును. కొన్ని హస్తముల ప్రతిమలు వేఱొకపుటయందుఁ జూపఁబడినవి. వానిని జూచిన వేర్వేఱు హస్తముల లక్షణములు తెలియఁగలవు. ఏయేహస్తము లేయే ప్రసంగములప్పు డుపయోగింపవలసినదియు నాట్యశాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడినది. ఆవాహనము, అవతరణము, విసర్జనము, ధారణము, ప్రవేశము, ఉన్నామనము, ప్రణామము మొదలయినప్రసంగము లందు త్రిపతాకహస్తము నుపయోగింపవలెను.

పతాకాదిహస్తములలో నొక్కొకటి నానావస్థలలో వినియో గింపఁబడునపుడు, ఊర్ధ్వగ పార్శ్వ గాధోముఖ పరాఙ్ముఖోత్తాన త్ర్యశ్ర చంచలాచంచలత్వాదిభేదములచే భావభేదములు సామాజి కుల హృదయమునకు గోచరింపఁజేయఁబడును. పతాకమునకు వినియో గము — ప్రహారపాతము, ప్రతాపనము, ప్రహర్షము, గర్వము మొదలగునవి. అందుఁ బ్రహారాభినయమునను పతాకము హృదయ లగ్నతలమై కొంచెము కంపించునట్లుంచవలయు. ప్రహర్షాభినయ మున రోమాంచసమ్ముఖముగా పైకెత్తవలయును. నేను నాదియను గర్వా ర్థమున పార్శ్వమునుండి పార్శ్వమునకుఁ దెచ్చుచు లలాటాభిముఖముగా పైభాగమునకుఁ దేవలయును. ఉభయహస్తముల పతాకము నగ్నివర్ష ధారాపుష్పవృష్ట్యాదికములఁ బ్రయోగింపనగును. ఉభయహస్తపతాక కరణముచే నగ్నిజ్వాలలో నూర్ధ్వగమనముగా, జలధారలలో నధోగ మనముగా, పుష్పవృష్టిలో నూర్ధ్వముఖహస్త ముంచుకొని యం గుళుల శిరోదేశమున క్రమముగా నధోముఖహస్తమై యంగుళుల యధోగమనము నడపవలయును. కావునఁ బతాకాదుల నూర్ధ్వాదిస్థితిభేద ములచే నవస్థాభేదముల నభినయింపఁదగును. నందికేశహాళాదులమతమున హస్తాద్యభినయము నాట్యమునకుఁ గేవల మంగరూపము గాక నృత్త

1. సీత :— అయ్యయో! పిచ్చిదాన నైతిని. * * * *

సీత :— పూర్వవిరహమున గౌరవింపఁబడితిని. ఇప్పటివిరహము నిరవధిక మనినతోడనే నాప్రాణము లెగిరిపోయెను.

* * * *

సీత :— (దిగులుతో గట్టిగ తమసను బట్టుకొని) ఓభగవతి తమసా! నాప్రాణేశ్వరులు పెండ్లిదరటమ్మా, ఏమి చేసెదను?

రాముఁడు :— అయినను, అశ్వమేధక్రతువులో నాకు సహధర్మచారిణి యున్నదిగదా.

సీత :— (ఉత్తలపాటుతో) ప్రాణేశ్వరా! ఆమె యెవరు?

వాసంతి :— వివాహముకూడఁ జేసికొంటిరా యేమి?

రాముఁడు :— లేదు లేదు. బంగారముతోఁ జేయఁబడిన సీతాప్రతిమ.

సీత :— (నిట్టూర్పు విడిచి, కన్నీటితో) ప్రాణేశ్వరా! మీ కిప్పుడు నామీఁదను దొల్లిటి యనురాగము పోలేదు గదా! నిశ్చయ ముగా నాహృదయములోనుండి మీయంతట మీరే పరిత్యాగశల్యమును బెకలించితిరి. * * *

తమస :— (స్నేహాశ్రువులు రాల నవ్వుచుఁ గౌగిలించుకొని) కుమారీ! ఇది యాత్మస్తుతి కాదే?

సీత :— (సిగ్గు దోపఁ గ్రిందు చూచుచు స్వగతముగా) భగవతి తమస నన్నుఁ బరిహాసము చేయుచున్నదిగదా! [వా. వా.]

అభినయము

3౨. స్వస్తికహస్తము : లక్షణము

పతాకయో స్సన్నియుక్తః కరయో ర్మణిబంధయోః,
సంయోగేన స్వస్తికాఖ్యః......

33. డోలాహస్తము : లక్షణము

పతాకేఽపూర్వారుదేశస్థే డోలాహస్తోఽయ ముచ్యతే.

3౪. పుష్పపుటహస్తము : లక్షణము

సంశ్లిష్టకరణే సర్పశీర్షే పుష్పపుటః కరః.

3౫. ఉత్సంగహస్తము : లక్షణము

అన్యోన్యబాహుమూలస్థౌ మృగశీర్షకరౌ యది,
ఉత్సంగనామా హస్తోఽయం కీర్తితో భరతాగమే.

3౬. శివలింగహస్తము : లక్షణము

వామేఽర్ధచంద్రే విన్యస్త శ్శిఖర శ్శివలింగకః.

3౭. కటకావర్ధనహస్తము : లక్షణము

కటకాముఖయోః పాణ్యోస్స్వస్తికా న్మణిబంధయోః,
కటకావర్ధనాఖ్యస్స్యా దితి నాట్యవిదో విదుః.

3౮. శకటహస్తము : లక్షణము

భ్రమరౌ మధ్యమాంగుష్ఠ ప్రసారా చ్ఛకటో భవేత్.

౩౯. శంఖహస్తము : లక్షణము

శిఖరాన్తర్గతాంగుష్ఠ ఇతరాంగుష్ఠసంగతః,
తర్జన్యాద్యాయతాః శ్లిష్టా శ్శంఖహస్తః ప్రకీర్తితః.

౪౦. చక్రహస్తము : లక్షణము

యత్రార్ధచంద్రౌ తిర్యఞ్చావన్యోన్యతలసంస్పృశౌ,
చక్రహస్త స్స విజ్ఞేయః..........

౪౧. కూర్మహస్తము : లక్షణము

కుంచితాగ్రాంగుళిశ్చక్రే త్యక్తాంగుష్ఠకనిష్ఠకః,
కూర్మహస్త స్స విజ్ఞేయః.........

౪౨. మత్స్యహస్తము : లక్షణము

కరపృష్ఠోపరి న్యస్తో యత్ర హస్త స్త్వధోముఖః,
కించిత్ ప్రసారితాంగుష్ఠకనిష్ఠో మత్స్యనామకః.

౪౩. గరుడహస్తము : లక్షణము

తిర్యక్తలస్థితా వర్ధచంద్రా వంగుష్ఠయోగతః,
గరుడః.........

౪౪. వరాహహస్తము : లక్షణము

మృగశీర్షే త్వన్యకరస్థే వళ్లిష్టస్థితో యది,
కనిష్ఠాంగుష్ఠయోర్యోగా ద్వరాహః కర ఈరితః..

౪౫. నాగబంధహస్తము : లక్షణము

సర్పశీర్షా స్వస్తికా చే న్నాగబంధ ఇతీరితః.

మునకుఁ బ్రధానభూతముగా గ్రహింపఁబడును. దిక్ప్రదర్శనముగా బృహస్పతిమతమునఁ బతాకహస్తవినియోగమును చెప్పుచున్నాము. దానిని పైనూచించిన భరతమతముతోఁ బోల్చిచూచిన నాట్యనృత్త భేదములచేఁ దత్తత్ప్రక్రియాభేద మేర్పడును. గురుమతమునఁ బతాక కర్మములు :—

"స్పర్శే దేహీతివచనే నిషంగస్య నిదర్శనే,
వీథ్యాం ప్రవేశభావేఽపి వికారే చాంగరాగిణే.
ఆత్మార్థే శపథే చాపి తూష్ణీంభావనిదర్శనే,
నృపశ్రేష్ఠస్య భావేచ గాఢాలింగనభావనే.
ప్రలాపే ఖడ్గరూపేఽపి పలాయనవిధిక్రమే,
మంచార్థే సలిలే సింధౌ క్షీరే చేద్దరకుంచితః.
తత్రతత్రేతివచనే తారక్ష్యే స్వకృతిక్రమే,
ఏవం పతాకహస్తస్య వినియోగః ప్రకల్పితః."

భరతమతమున రసభావపోషకముగా నాంగిక మగును. నంది గుర్వాదిమతమున నాంగికము లాస్యమున కుపరంజక మగును.

ఈలాగుననే నేత్రాదికములకును నియమములు గలవు. నటుఁ డీనియమముల నన్నిటిని నేర్చుకొనుట మంచిదియే కాని, రామాది తాదాత్మ్యమును జెందక మనఃప్రవృత్తిచేఁ గాక కేవల మిట్టి నియమములప్రకార మభినయము చేయఁబోయిన నది యెుకా నొకప్పుడు కృత్రిమాభినయ మగునే కాని స్వాభావికముగ నుండదు. నటునకుఁ బ్రపంచజ్ఞాన ముండి లోకవ్యవహారము ననుసరించి యభి నయము చేసినచో నది ప్రేక్షకమనోరంజనము చేయునేకాని కృత్రి మాభినయము చేయఁజాలదు. కావుననే భరతాచార్యులవా రభినయ విశేషములను చెప్పిచెప్పి చివరకు నిట్లు వ్రాసిరి:—

"యాని శాస్త్రాణి యే ధర్మా యాని శిల్పాని యాః క్రియాః,
లోకధర్మప్రవృత్తాని నాట్యమి త్యభిసంజ్ఞితమ్. ౧౨౮
న చ శక్యం హి లోకస్య స్థావరస్య చరస్య చ,
శాస్త్రేణ నియతం కర్తుం నానాచేష్టావిధిం ప్రతి. ౧౨౯
నానాశీలాః ప్రకృతయః శీలే నాట్యం ప్రతిష్ఠితమ్,
తస్మాల్లోకప్రమాణం హి జ్ఞేయం నాట్యం ప్రయోక్తృభిః.[1]"
(౨౫-వ అధ్యాయము)

రవివర్మాదిచిత్రకారులచేఁ జిత్రింపఁబడిన రాధామాధవాదిపట ములవల్లను, ఇటీవల వాడఁబడుచున్న బైస్కోపుపటములవల్లను అభి నయము కొంతవఱకు నేర్చుకొనవచ్చును. కాని నిజ మైనయభినయ మును నేర్చుకొనవలె నన్న లోకమందలి ప్రజలయాచరణమును చూచియే నేర్చుకొనవలెను. ప్రేమ హెచ్చుగ నున్నప్పుడు తల్లి తన చంటిబిడ్డ నెట్లు ముద్దాడునో, శోకవిషాదసంతాపసమయములలో ముఖవికాసము లెట్లు మాఱునో తెలిసికొనవలయు నన్న నట్టిసందర్భ ములు లోకమునందుఁ జూచితీఱవలయును. ఎన్నిపటములను జూచిన నేమి? కావున నాటకాభినయములో నటునకు, నేర్చినవిద్యకంటె లోకానుభవమే యెుక్కుడు ఉపయోగకారి యగును.

వాచికాభినయము :— నటుఁడు శరీరాభినయమువలనఁ దన భావములను తెల్పుట గాక వాక్కువలనను తెలుపును. ధ్వనిభేదము చేతను, కాకుభేదముచేతను, విరామభేదముచేతను ఒక్కవాక్యమునకే వేఱువేఱుతాత్పర్యము లేర్పడును. కావునఁ బాత్రమునకుఁ దగినట్లును, సందర్భమునకుఁ దగినట్లును మాట లాడవలయును. ఉపన్యాసములఁ జేయువక్తలకును ఈయభినయ మావశ్యకము. నాటకము లోకవ్యవ హారప్రతిబింబము గనుక పాత్రములనుబట్టి వారిభాషయు మాఱు చుండవలె నని సంస్కృతనాట్యశాస్త్రకారులమతము. కాని యిచ్చట నొకవిశేషము చెప్పవలసియున్నది. శౌరసేన్యాదిప్రాకృతభాషలు నాటకములలోఁ బాత్రోచితముగ వాడవచ్చు నని చెప్పి, బర్బరాంధ్ర ద్రవిడభాషలు నాటకమున నిషేధింపఁబడినను వైకల్పికముగా స్థానో చితముగా వాడవచ్చు నని భరతుఁడు చెప్పియున్నాఁడు :—

"న బర్బరకిరాతాంధ్రద్రవిడాద్యాసు జాతిషు
నాట్యయోగేతు కర్తవ్యం కావ్యం భాషాసమాశ్రయమ్.
జాతి ష్వేతాసు సర్వాసు శుద్ధాసు ద్విజసత్తమాః!,
శౌరసేనీం సమాశ్రిత్య భాషా కార్యా తు నాటకే,
అథవా ఛందతః కార్యా దేశభాషా ప్రయోక్తృభిః."[2]

శాకుంతలనాటకమునందు శార్‌ఙ్గరవ దుష్యంతసంభాషణ ములో మొదట శార్‌ఙ్గరవుఁడు శాంతముగ మాటలాడి పిదపఁ గోప ముతో మాటాడును. ఆ రెండుసమయములందలి యాతనిధ్వని వేఱు వేఱుగ మాఱవలెను. షేక్స్పియరుకృతమయిన జూలియస్‌సీజరునాట కమునందు జూలియస్‌సీజరు చనిపోయినతరువాత నాతనినిగుఱించి చెప్పుచు, అంటొని బ్రూటసు నధిక్షేపించుచుఁ జెప్పుచు ('Brutus is an honourable man') 'బ్రూటసు మర్యాదాయుక్తుఁడు' అని మూఁడుసారు లనును. ఈ మూఁడుసారులును ఈవాక్యమును

1. ఏశాస్త్రములు, ఏధర్మములు, ఏశిల్పములు, ఏక్రియలు లోకధర్మమును అనుసరించి యుండునో దానిని నాట్య మందురు (౧౨౮). స్థావరజంగమాత్మక మైన లోకముయెుక్క చేష్టావిధుల నన్నిటిని శాస్త్రముచే నరికట్టుట సాధ్యము కాదు (౧౨౯). ప్రకృతులు పెక్కుశీల ములు కలవి, శీలమునందే నాట్యము నిల్చియున్నది. కావున, నాట్యమునకు లోకమే ప్రమాణ మని నాటకములను బ్రదర్శించువారు తెలిసి కొనవలెను (౧౩౦).

2. నాట్యశా., అ. ౧౭., శ్లో. ౪౪-౪౫.

మూఁడువిధముల నుచ్చరింపవలయును. అట్లుచ్చరించినఁ గాని యందలి యర్థవిశేషము ప్రేక్షకులకు బోధపడ నేరదు.

ఆహార్యాభినయము :— ఆహార్య మనఁగా నేపథ్యవిధానము. కేవలము వేషముచేతనే పాత్రమనోభావముల సామాజికులహృదయమున కందఁజేయుట యాహార్యాభినయము ; అనఁగా నటులను వారి వారి భూమికలకుఁ దగినట్లుగ వస్త్రభూషాదులచే నలంకరింపఁ జేయుట. ఇందులకు తమకాలమందలి వస్త్రభూషాదులజ్ఞాన మావశ్యకమగుటయే కాక, పూర్వకాలమందలి ఋషి నృపకంచుక్యాదులవస్త్ర భూషాదులజ్ఞానమును గొంతవఱకుఁ గలిగియుండవలెను. మాలతీమాధవ నాటకమునందలి అఘోరఘంటుఁడు, కపాలకుండల మొదలయిన భూమికలకు వేషములు వేయుటకై తాంత్రికమతమువారు పూర్వము వేసికొనునట్టి వేషముల నెఱుంగవలయును. అట్లే ప్రబోధచంద్రోదయమునందలి పాత్రములను సింగారించుటకు నందు వర్ణింపఁబడిన మతములవా రెట్టిదుస్తులు మొదలయినవి ధరించుచుండిరో తెలిసి యుండవలెను. లేనియెడల వేషములు శోభింపనేరవు. రంగాలంకారము లన్నియు, రంగముమీఁదను జూపఁబడు వనజలపర్వతాదు లన్నియు నిప్పటివారిచేఁ బ్రదర్శింపఁబడు తెరలు మొదలగునవియు నాహార్యాభినయమునకు సంబంధించినవియే.

సాత్త్వికాభినయము :— సాత్త్విక మన మనస్సత్త్వముచే నిర్వర్తింపఁబడునది. సాత్త్వికాభినయ మనఁగా రసనిష్పత్తిని గలిగించు విభావ స్థాయి సంచారి సాత్త్వికభావములను అనుభావములచే సామాజికుల హృదయములకుఁ దత్తద్భావముల నుద్బోధింపఁజేయు ప్రక్రియ. కావున సాత్త్వికాభినయమున నాయికానాయకప్రవృత్తులును మనోవృత్తిరూపములగు రసవిశేషములలోని స్థిరభావము లగు రతి, శోకము, ఉత్సాహము, భయము, విస్మయము, క్రోధము, నగవు, జుగుప్సయును, నిర్వేదాదు లగు ముప్పదిమూఁడును, స్తంభప్రళయాదు లగు నెనిమిదియు ననుభావములచేఁ జూపఁబడును. అనుభావము లనఁగ క్రియలు. ఉదాహరణముగాఁ గ్రోధమున — వికృష్టనాసాపుటము, ఉద్వృత్తనయనము, సందష్టోష్ఠపుటము, గండస్ఫురణము మొదలగునవి యనుభావములు. వీనిచేఁ గ్రోధభావము నభినయింపఁదగు. ఇట్లే శంకకు — ముహుర్ముహురవలోకనము, అవకుంఠనము, ముఖశోషణము, జిహ్వోపరిలేహనము, ముఖవైవర్ణ్యము, స్వరభేదము, కంపము, శుష్కోష్ఠము, కంఠాయాసము — మొదలగునవి యనుభావములు. వీనిచే శంకావస్థ నభినయింపఁదగు.

సాత్త్వికభావములఁగూడ నిట్లే అభినయింపఁదగు. ఆలంకారికులమతమున సాత్త్వికభావము లెనిమిది: స్వేదము (చెమట), స్తంభము (మ్రానుపాటు), రోమాంచము (గగుర్పాటు), స్వరభేదము (మాట మాఱుట), వేపథువు (మాట తడఁబడుట), వైవర్ణ్యము (వెలవెలఁ బాఱుట), అశ్రువు (కన్నీరు), ప్రళయము (మూర్ఛ).

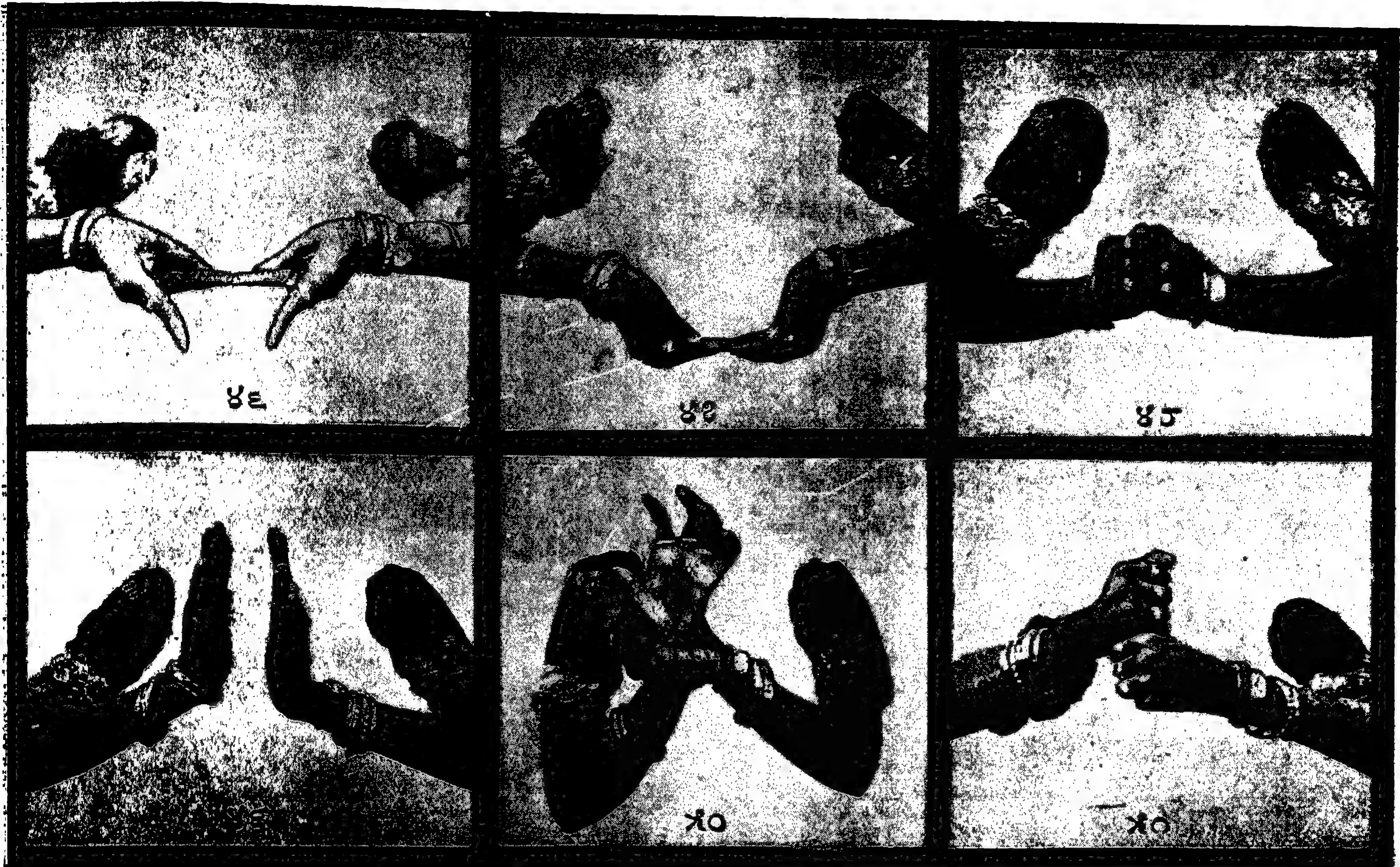
ఇతరులసుఖదుఃఖములను జూచి వానియెడ మనస్సునకు సానుభూతి గలిగినఁగాని యీభావము లుత్పన్నములు కావు గనుక వీనికి సాత్త్వికభావము లని పేరు వచ్చెను. సత్త్వము లనఁగా మనస్సులో నుండి పుట్టినవి; లోకధర్మమును అనుసరించుటచే నాట్యమునకు సత్త్వము కావలెను. ఏభావమును అభినయించునప్పు డాభావముగల పురుషునితో తాదాత్మ్యమును బొందవలెను. దుఃఖము రోదనాత్మకము. దానిని అదుఃఖితుఁ డెట్లు అభినయించును? సుఖము ప్రహర్షాత్మకము. దానిని దుఃఖితుఁ డెట్లు అభినయింపఁగలఁడు? కావున నటుఁడు తాను గైకొనినభూమికతోఁ గొంతవఱకైనను ఐక్యమును జెంది యీభావములను నటింపవలె నని భరతాచార్యులవారి యభిప్రాయము[1].

ఈ సాత్త్వికాభినయమున స్థాయిసంచారిభావాభినయమె కాక సాత్త్వికభావముల నభినయించుటయుఁ జైని సూచింపఁబడియె. సమస్త భావములకును బ్రయోజనస్థానములు కలవు. అంగులో సాత్త్వికభావముల నేయేపట్ల నభినయింపవలసినది యిట్లు చెప్పినాఁడు.

హర్ష భయ శోక విస్మయ విషాద రోగములను జూపుటకు స్తంభమును, క్రోధ భయ హర్ష లజ్జా దుఃఖ శ్రమ రోగ తాప వ్యాయామ శ్రమములపరిణామముగ స్వేదమును, శీత భయ హర్ష రోష స్పర్శ జరారోగములకుఁ గంపమును, స్పర్శ భయ శీత హర్ష క్రోధ రోగములవలన రోమాంచము, భయ హర్ష క్రోధ జరా రోగ మద జనితము స్వరభేదమును, సంతోషము, బెదరించుట, జ్వరము, కోపము మొదలయినవానిచే వేపథువును, శీత క్రోధ భయ శ్రమ రోగ శ్రమతాపజము వైవర్ణ్యమును, ఆనందము కోపము పొగ గాని కాటుక గాని కనులలోనికిఁ బోవుట, శోకము, ఱెప్ప వాల్పక చూచుట శీతము రోగములవలన అశ్రువులు, శ్రమ మూర్ఛా మద నిద్రాభిఘాత మోహాదులవలన ప్రళయము.

ఇట్లు వీనిప్రయోజనములు చెప్పుచు, అభినయమునందు వీనిని నెట్లు చూపవలయునో యీ క్రిందివిధముగఁ జెప్పినాఁడు :—

1. అత్రాహ – కిమన్యే భావాః సత్త్వేన నాభినీయంతే యే నైతే సాత్త్వికా ఉచ్యంతే. అత్రోచ్యతే – ఇహ హి సత్త్వం నామ మనః ప్రభవమ్. తచ్చ సమాహితమనస్త్వా దుచ్యతే. మనఃసమాధానాచ్చ సత్త్వనిర్వృత్తి రితి. తస్య యోఽసౌ స్వభావో రోమాంచాదికృతః స న శక్యతేఽన్యమనసా కర్తు మితి. లోకస్వభావానుకరణాచ్చ నాట్యస్య సత్త్వ మీప్సితమ్. కో దృష్టాంతః, ఇహ నాట్యధర్మప్రవృత్తాః సుఖదుఃఖకృతో భావా స్తథా సత్త్వవిశుద్ధాః కార్యా యథా సరూపా భవన్తి. దుఃఖం నామ రోదనాత్మకం తత్కథ మదుఃఖితేన, సుఖంచ ప్రహర్షాత్మకం తత్కథం దుఃఖితేనాభినేయమ్? ఏతదేవాస్య సత్త్వం య ద్దుఃఖితేన సుఖితేన వా అశ్రు రోమాంచౌ దర్శయితవ్యా వితి కృత్వా సాత్త్వికా భావా ఇత్యభివ్యాఖ్యాతాః (నాట్యశాస్త్రము, ౭-వ అధ్యాయము).

౪౬. ఖట్వాహస్తము : లక్షణము

చతురే చతురం న్యస్య తర్జన్యంగుష్ఠమోక్షితః,
ఖట్వాహస్తో భవేత్ ......

౪౭. లతాహస్తము : లక్షణము

పతాకా డోలికాకారా లతాఖ్యః......

౪౮. ముష్టిస్వస్తికహస్తము : లక్షణము

ముష్టిహస్తౌ స్వస్తికతాం కుక్షిస్థానే గతౌ యది,
ముష్టిస్వస్తికతాం స్యాతాం......

౪౯. కుశలహస్తము : లక్షణము

అన్యోన్యాభిముఖా వర్ధచంద్రౌ కుశలసంజ్ఞికః.

౫౦. నృసింహావతారహస్తము : లక్షణము

వామే సింహముఖం ధృత్వా దక్షిణే త్రిపతాకకః,
నరసింహావతారస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే.

౫౧. వామనావతారహస్తము : లక్షణము

ఊర్ధ్వాధోధృతముష్టిభ్యాం సవ్యాన్యాభ్యాం యది స్థితః,
స వామనావతారస్య హస్త ఇత్యభిదీయతే.

అభినయము

చి౨. రఘురామావతారహస్తము : లక్షణము

కపిత్థం దక్షిణే హస్తే వామేతు శిఖరః కరః,
అధరోత్తరభాగేతు రామచంద్రకరః స్మృతః.

చి౩. కృష్ణావతారహస్తము : లక్షణము

మృగశీర్షే తు హస్తాభ్యా మన్యోన్యాభిముఖీకృతే,
అంసోపకంఠే కృష్ణస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే.

చి౪. కల్క్యవతారహస్తము : లక్షణము

పతాకం దక్షిణే వామే త్రిపతాకకరో ధృతః,
కల్క్యవతారహస్తస్స్యా దితి నాట్యవిదో విదుః.

చి౫. విష్ణుహస్తము : లక్షణము

హస్తాభ్యాం త్రిపతాకాభ్యాం విష్ణుహస్తః ప్రకీర్తితః.

చి౬. సరస్వతీహస్తము : లక్షణము

సూచీకృతే దక్షిణేఽర్ధచంద్రే వామకరే తథా,
సరస్వత్యాః కరః ప్రోక్తో భరతాగమవేదిభిః.

చి౭. మన్మథహస్తము : లక్షణము

వామే కరేతు శిఖరం దక్షిణే కటకాముఖః,
మన్మథస్య కరః ప్రోక్తో నాట్యశాస్త్రవిశారదైః.

అంగము లన్నియు నిష్క్రియముగ నుండుటయే స్తంభము. చెమట తుడుచుకొనుట, విసనకఱ్ఱతో విసరుకొనుట, గాలిని కోరుట యనుక్రియలచేత స్వేదమును; శరీరమును చేత స్పృశించుటవలన (గాత్రసంస్పర్శముచే) రోమాంచమును; డగ్గుత్తిక (గద్గదము) మొదలైనవానిచే స్వరభేదమును; ధ్వనికంపమును, స్ఫురణము (అదరుట), శరీరకంపములవలన వేపథువును; ముఖముమీఁదికళను మార్చియు, ఇడా పింగళాదినాడులను బిగఁబట్టియు వైవర్ణ్యమును; కనులు తుడుచుకొనుట కన్నీరు గార్చుట మొదలయినవానివలన నశ్రువులను; నిశ్చేష్ట నిష్కంపశూన్య జడాకృతి దాల్చుటవలనను, భూమిపైఁ బడుటవలనను ప్రళయమును అభినయింపవలెను.

పై భావములు గనుపఱుపవలసినవిధము లిట్లు తెల్పఁబడినను, అభినయమునకు నటునియొక్క యనుకరణకౌశలమే మూలాధారము. ఈచాతుర్యము లేనివాఁడు నటుఁడుగఁ బనికిరాఁడు. అందఱు నటులకు నన్నిరసములను గాని, అన్నిభావములను గాని అనుకరణము చేయుకౌశల ముండదు. కొందఱకు హాస్య మభినయించుటయందును, కొందఱకు వీరరౌద్రాదులను జూపుటయందును, కొందఱకు శాంతాదికముల నటించుటయందునుమాత్రము ప్రజ్ఞ యుండును. వారివారి ప్రజ్ఞల ననుసరించి వారివారికి వేషములు వేయవలయును.

పైని అభినయముయొక్క భేదములు నాల్గు చెప్పఁబడినవి. వానిలో సాత్త్వికాభినయము రసభావోద్ద్యోతకము గావున సర్వోత్కృష్టము సిద్ధికారి. ఆంగికవాచికభేదములు ముఖ్యము లనియు, ఆహార్య మంగరూప మనియు నొకవిధముగఁ జెప్పవచ్చును. సాత్త్వికవాచికాహార్యాభినయములు సహిత మాంగికముననే పర్యవసించుచున్న వని కొందఱిమతము. సమావేశభేదముచే సాత్త్వికాద్యభినయములు భేదించుచున్నవి. నందికేశ్వరాదులు కేవల మాంగికముననే సాత్త్వికాదుల నంతర్భవింపఁజేసి నాట్యవిద్యను కృత్రిమప్రధానముగాఁ జేయుచున్నా రని భరతవ్యాఖ్యాతలమతము. నందికేశ్వరకోహళాదులు ప్రతిపాదించిన ఆంగికాభినయమే ప్రధానముగఁగల విద్యలలో మనదేశమందు బోగమువాండ్రయాటయు, పాశ్చాత్త్యదేశమునందు ప్యాంటోమైమ్ (Pantomime) అను నాట్యవిశేషము ముఖ్యములు. ఇటీవల వెలసినట్టిబయోస్కోపు అను ఆటలును ఇట్టివే. ఇందు శబ్ద మెంతమాత్రమును లేకుండ కేవల మభినయము వలననే కథాభాగ మంతయుఁ జూపఁబడును. ఆంగికాభినయము మనోభావము నెంత చక్కఁగ వెల్లడి చేయఁగలదో చూపుటకీబయోస్కోపు ఆటలు మంచిదృష్టాంతములు. డిడార్ సెట్ అను ఫ్రెంచివిద్వాంసుఁడు నాటకమును జూడఁబోయినప్పుడు చెవులు మూసికొని యుండువాఁడఁట! కేవ లాంగికాభినయమువలన నటు లెంత యర్థమును బోధింపఁగలరో చూచుట యాతని యుద్దేశము. వాచికాభినయము ప్రధానముగాఁ గలది యొకయర్థమునందు సంగీతము, మఱియొకయర్థమునందు వక్తృత్వము. అన్నియభినయములును కావలసినది నాటకము. ఇందును పెక్కుభేదములు గలవు. ఇందును గుఱించి యింకను అధికము తెలిసికొనఁగోరువారు 'నాటకము', 'నాట్యము', 'భరతము' అనుశబ్దములను జూడనగును.

(కో. వేం. ల.)

(మా. రా. క.)

అభినవకాళిదాసు — ౧. సంక్షేపశంకరవిజయము రచించిన మాధవాచార్యునిబిరుదము.

౨. కాశ్యపగోత్రమునందుఁ బుట్టిన యొకసంస్కృతకవి. ఇతఁడు రచించినగ్రంథము శృంగారకోశభాణము.

3. 'అభినవభారతచంపు', 'భాగవతచంపు' అనుగ్రంథములను రచించిన సంస్కృతకవి.

అభినవగుప్తాచార్యుఁడు — ౧. కాశ్మీరమందలి గొప్పపండితుఁడు, ఆలంకారికుఁడు, మహామహేశ్వరాచార్యబిరుదాంకితుఁడు. ఇతఁడు క్రీస్తాబ్దీయమైన పదవశతాబ్దియొక్క చివరకాలమందును, పదునొకండవశతాబ్దియారంభమందును ఉండెను. వరాహగుప్తుఁడు తాత, సుఖలుఁడు తండ్రి, మనోరథగుప్తుఁడు తమ్ముఁడు, లక్ష్మణగుప్తుఁడు, భట్టేందురాజు, భట్టతౌతు లనువారు విద్యాగురువులు, కర్ణక్షేమరాజాదులు శిష్యులు. ఈతనిచే రచింపఁబడినగ్రంథములు (౧) అనుత్తరాష్టికా (౨) కావ్యకౌతుకవివరణమ్, (3) క్రమస్తోత్రమ్ (౪) ఘటకర్పరకులక వివృతిః (౫) తంత్రవటధానికా (౬) తంత్రసారః (౭) తంత్రాలోకః (౮) దేహస్థదేవతాచక్రస్తోత్రమ్ (౯) ధ్వన్యాలోకలోచనమ్ (౧౦) నాట్యలోచనమ్ (౧౧) పరమార్థచర్చా (౧౨) పరమార్థద్వాదశికా (౧3) పరమార్థసారః (౧౪) పరాత్రింశికా వివరణమ్ (౧౫) ప్రకరణస్తోత్రమ్ (౧౬) ప్రత్యభిజ్ఞావిమర్శినీ బృహతీవృత్తిః (౧౭) ప్రత్యభిజ్ఞావిమర్శినీ లఘువృత్తిః (౧౮) ప్రబోధపంచదశికా (౧౯) భగవద్గీతాటీకా (౨౦) అభినవభారత్యాఖ్య భారతీయనాట్యశాస్త్రటీకా (౨౧) విజ్ఞానభైరవోద్ద్యోతటీకా (౨౨) మహోపదేశవింశతిః (౨3) మాలినీవిజయవార్తికమ్[1] (౨౪) భైరవస్తోత్రమ్ – మొదలగునవి.

౨. అస్సాము దేశమందలి మహాపండితుఁడు. శాక్తుఁడు. బ్రహ్మసూత్రములపై శాక్తభాష్యమును రచించెను. శంకరాచార్యులు దిగ్విజయార్థము బయలుదేఱి కామరూపదేశమునకుఁ బోయినప్పు డీతనితో వాదము సల్పి యాతనిని గెల్చెను. అంత నీతఁడు వెలుపలికి నాచార్యులశిష్యత్వము నంగీకరించెను. కాని మనస్సునందు ద్వేష ముంచుకొని మంత్రతంత్రము లెఱింగినవాఁడగుటచేఁ దన మంత్రబలముచే నాచార్యులవారికి భగందరరోగమును బుట్టించెనఁట! ఎంతగొప్పరాజవైద్యులు వచ్చి యుపచారము చేసినను

1. (కావ్యమాల, ౨౫, ధ్వన్యాలోకనమునకు సంపాదకులు వ్రాసినట్టియుపోద్ఘాతమును జూడుఁడు).

ఆరోగము కుదురలేదు. అందుమీఁద పద్మపాదాచార్యుఁడు ప్రతి ప్రయోగమును జేసి యాచార్యుని బాగుచేసెనఁట. అభినవగుప్తుఁ డా రోగముతోనే చచ్చెనఁట! (మాధవకృత శంకర దిగ్విజయము., ౧౬-వ సర్గము).

ఈ యభినవగుప్తుఁడు వాదించినది యాదిశంకరునితోఁ గాదనియు, ఆ పీఠముమీఁదను గూర్చుండినవిద్యాశంకరభారతి యను శంకరాచార్యునితో ననియు, ఈసమాచారము శా. శ. ౭౬౨ లో జరగె ననియు అర్వాచీనకోశకారుఁడు వ్రాసినాఁడు; కాని ప్రమాణ మేమియు నిచ్చినవాఁడు కాఁడు.

అభినవచంద్రుఁడు — ఇతఁడు కన్నడమున 'అశ్వవైద్యము' అను గ్రంథమును వ్రాసిన బ్రాహ్మణగ్రంథకర్త. ఈతఁడు క్రీ. శ. పదునాలుగువందల సంవత్సరప్రాంతమునం దుండియుండు నని కర్ణాటకకవిచరిత్రకారు లభిప్రాయపడియున్నారు.

అభినవబాణుఁడు (వామనభట్టబాణుఁడు) — కొండవీటిరాజగు వేమభూపాలునియాస్థానకవి. ఇతఁడు 'వీరనారాయణచరితము', 'పార్వతీ పరిణయము' అను రెండునాటకములను రచించెను. పార్వతీపరిణయములోనికథ కామదహనము, పార్వతీ వివాహము. ఈయభినవబాణుఁడు రచించినవి 'శృంగారభూషణ భాణము', 'శర్వచరితము' అను మఱిరెండుగ్రంథములు కలవు.

అభినవమంగరాజు — 'కవిమంగాభిధాన' మనఁబడు అభినవనిఘంటువును కన్నడమందు వ్రాసినవాఁడు. 'చింతామణిపతిపదము' అనుగ్రంథమునుగూడ నితఁడు వ్రాసె నని ప్రతీతి కలదు కాని ఆగ్రంథము దొరకినది కాదు. అభినవనిఘంటువు క్రీ. శ. ౧౩౯౮ లో రచింపఁబడుటచే నీకవి పదునాల్గవశతాబ్ది-అపరార్ధమున నుండినవాఁడు. ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు.

అభినవశ్రుతముని — ఇతఁడు మల్లిషేణరచిత మైన 'సజ్జనచిత్తవల్లభము'నకు కర్ణాటకవ్యాఖ్య వ్రాసినవాఁడు. శ్రవణబెళ్గొళయందలి యొకశాసనమునుబట్టి యీ కవి పదునాల్గవశతాబ్ది చివరకాలమున నున్నవాఁ డని యూహింపఁదగియున్నది.

అభిమతి — అష్టవసువులలోని యొకవసువుభార్య.

అభిమన్యుఁడు — ౧. ఆఱవ చతుర్మనువుయొక్క పుత్త్రులలో నొక్కఁడు.

౨. (చం. వం) పాండవమధ్యముం డగు అర్జునునకును, శ్రీకృష్ణునకుఁ జెల్లె లగు సుభద్రకును బుట్టినకుమారుఁడు. ఇతఁ డష్టవసువులలోని సోమనామకవసువు పుత్త్రుఁ డైన 'వర్చా' యనువానియంశమునఁ బుట్టెను (భార., ఆది. అ. ౬౭). ఈతఁడు జన్మకాలమునందు దీర్ఘబాహుఁడుగను, మహాక్రోధుఁడుగను కానవచ్చినందున ఇతని కభిమన్యుఁ డని నామకరణము సేసిరి. ఇతఁ డర్జునునియొద్ద దశవిధధనుర్వేదమును అభ్యసించి దివ్యాస్త్రములను సంపాదించెను. ధనుర్వేదమం దితనికిఁ గల యప్రతిమప్రావీణ్యమును జూచి బలరాముఁడు సంతసించి యీతనికి రౌద్రనామకశ్రేష్ఠధనుస్సు నొసంగెను. ఇతనిరథమునకు పింగళవర్ణముగల గుఱ్ఱములును, శార్ఙ్గపక్షి ధ్వజమును గలవు. సుమిత్రుఁ డనువాఁ డితనిసారథి. ఇతఁ డాకారమునందును, శౌర్యమునందును తనమేనమామ యైనకృష్ణుని పోలియుండెను. ఇతని కిద్దఱు భార్య లుండిరి. పెద్దది బలరామునికూఁతు రైన వత్సల (జైమిని - అశ్వ). రెండవది విరాటరాజుకూఁతు రయిన ఉత్తర. శౌర్యమునం దీతఁడు కృష్ణార్జునులకు సమానుఁడు. ఇతఁడు భారతయుద్ధమునందు పదుమూఁడవ నాఁడు, అనఁగా ద్రోణాచార్యులు సైన్యాధిపత్యమును వహించిన మూఁడవనాఁడు, కౌరవులచే నిర్మింపఁబడిన పద్మవ్యూహమును, ధర్మరాజుప్రేరణచే భేదించి, లోనికిఁ జొచ్చి, సైంధవుఁ డడ్డపడుటచే ధర్మరాజాదులు తనకు సాహాయ్యార్థము రాకపోయినను, ఒక్కఁడే, కౌరవసైన్య మంతటితోను భీకరముగఁ బోరాడి, గొప్పగొప్పవా రైనపెక్కురాజులను సంహరించి ద్రోణకర్ణశల్య దుర్యోధన దుశ్శాసనాదివీరుల ననేకపర్యాయము లోడించి పాఱఁదోలి తనయనన్యసామాన్యపరాక్రమంబును వెల్లడించెను. ఆనాఁ డితనిచేఁ జచ్చిన పదివేలరథులలో దుర్యోధనభ్రాత యైన వృకౌరకుఁడు, మగధరాజపుత్త్రు లయిన శ్వేతకేతువు, అశ్వకేతువు, కుంజరకేతువు, కోసలరాజైన బృహద్బలుఁడు, దుర్యోధనకుమారుఁ డయిన లక్ష్మణుఁడు, సత్యశ్రవుఁడు, శల్యనందనుం డైన రుక్మరథుఁడు, శల్యునిసోదరుఁడు, కర్ణునితమ్ముఁడు, కర్ణపుత్త్రుఁ డయిన వృషసేనుఁడు ముఖ్యులు. తుదకు కర్ణ ద్రోణాదులార్గురు మహావీరు లధర్మయుద్ధమునకుం జొరఁబడి, వెనుకనుండి కర్ణుఁడు విల్లు ద్రుంచి, ద్రోణుఁడు కవచమును భేదించి, అశ్వములను జంపి, కృతవర్మ సారథిని జక్రరక్షకులను గూల్చి అభిమన్యుని విరథుం జేసిరి. అంత నాతఁడు వాలుం బలకయుఁ దీసికొని కొంతవఱకుఁ బోరాడె. శత్రువులు వాలుం బలకయుఁ బగులఁగొట్టి, రథచక్రముతోడను, గదతోడను కొంతకాలము యుద్ధము చేసి పెక్కురుయోధుల సంహరించెను. తుదకు దుశ్శాసనకుమారుఁడు పోరుటకు రాఁగా వా రుభయులును ఘోరముగాఁ బోరుచుండ కౌరవసైనికు లందఱును చుట్టుముట్టి, తమబాణములచే నభిమన్యుం జంపిరి. ఇట్లు భారతమునందు వర్ణింపంబడిన అభిమన్యుని యుద్ధప్రకార మత్యద్భుతము. ఈతఁడు కీర్తిశేషుఁ డైనప్పు డీతని భార్య యైన ఉత్తర గర్భము దాల్చియుండి, తరువాతఁ బుత్త్రుని బడసెను. ఆతఁడే పరీక్షున్నరేంద్రుఁ డని విఖ్యాతిం బడసె (భార., ద్రోణ. అ ౩౫-౪౯).

౩. ఇతఁడు కాశ్మీరదేశపురాజు. కనిష్కునితరువాత రాజ్యమునకు వచ్చెను. క్రీ. శ. రెండవశతాబ్ది ప్రారంభమునం దున్నవాఁడు. అభిమన్యుపుర మనుపట్టణమును కట్టించి యచ్చట శివాలయమును బ్రతిష్ఠించెను. ఈతనికాలమువఱకు పతంజలి

కృతమహాభాష్యముయొక్క ప్రచారము కాశ్మీరమునందు లోపించి నందున, నీతఁడు దేశాంతరములనుండి చంద్రాచార్యాదులచే దానిని తెప్పించెను. చంద్రాచార్యాదులుకూడ వేఱువ్యాకరణములను క్రొత్తగా వ్రాసిరి. కాశ్మీరమునందు బౌద్ధులమహిమ హెచ్చినందున నాగదేవతలకుఁ గోపము వచ్చి శపింప కాశ్మీరమునందుఁ బ్రతిసంవత్సరమును మంచు అధికముగఁ గురిసి, జనక్షయము కలుగుచుండెనఁట! యజ్ఞయాగాదులు చేయునట్టి బ్రాహ్మణులకు అది బాధ చేయకుండెను; కాని బౌద్ధులుమాత్రము నాశమును జెందుచుండిరి! కాశ్యపగోత్రుఁడైన చంద్రదేవుఁ డను బ్రాహ్మణుఁడు నీలుఁడనునాగదేవుని తపస్సుచే మెప్పించెను. ఆతఁడు నీలపురాణము నిచ్చి కాశ్మీరమును మంచువలన నుండియు, బౌద్ధభిక్షువులవలననుండియు రక్షించెను (రాజతరంగిణి ౧-౧౭౪-౧౮౪).

౪. కాశ్మీరరాజు;

క్రీ. శ. ౯౫౮ మొదలు ౯౭౨ వఱకును రాజ్యము చేసెను. ఇతనితండ్రి క్షేమగుప్తుఁడు, తల్లి దిద్ద. ఇతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చినప్పుడు చిన్నవాఁడుగ నున్నందున నాతనితల్లి యాతనిపాలికగా రాజ్యముచేసెను. ఈమెపాలనకాలమందుఁ గొందఱు సరదారులు తిరుగఁబడిరి. కాని వారు చివరకు నోడిపోయిరి. రాజయక్ష్మచే అభిమన్యుఁడు ౯౭౨ లో మృతుఁ డయ్యె. ఆతనికుమారుఁడు నందిగుప్తుఁడు (రాజతరంగిణి ౬-౧౮౮-౨౯౨).

అభిమానిని — షాడవ-షాడవరాగము. అయిదవ మేళకర్త యగు మానవతీజన్యము. స రి గ మ ధ ని స — స ని ధ మ గ రి స యని ఆరోహణావరోహణములందు సంచారము.

అభిమానుఁడు — స్వాయంభువ మన్వంతరంబునం దుండిన ధర్మఋషియొక్క పుత్త్రుఁడు. ఈయనతల్లి పేరు ఉన్నతి.

అభిలషితార్థచింతామణి — ఇది రాజనీతికి సంబంధించిన గ్రంథము. రాజకవియు, పశ్చిమచాళుక్యవంశజుఁడునగు మూఁడవ సోమేశ్వరునిచే లిఖింపఁబడినది. ఇతనికి భూలోకమల్ల బిరుదముకలదు. ఈగ్రంథ మైదుభాగములు. మొదటిభాగములో రాజ్యాభిలాషి రాజ్య మేలాగున సంపాదింపవలసినదియు వ్రాయఁబడియున్నది. రెండవభాగములో సంపాదించినరాజ్యమును రక్షణము చేసికొనఁదగిన విధానములు వివరింపఁబడినవి. తనకును, దనరాజ్యమునకు నేవిధమైన హానియు రాకుండులాగున రాజైనవాఁ డనుభవింపఁదగిన విహారములు, ఆనందములు లోనగువానింగూర్చి మూఁడవ, నాలుగవ, యైదవభాగములలో వర్ణింపఁబడియున్నది. పై నుదాహరించినవిషయములగుఱించి వ్రాయుచు నితఁడు సందర్భానుసారముగ నాయాస్థలములందు రెండు ప్రకారములగు జ్యోతిషము, సాహిత్యము, కావ్యము, సంగీతము, చిత్రలేఖనము, శిల్పము, ఔషధము మున్నగువానిని వివరించి తన విశాలవిద్యానైపుణ్యమును వెల్లడిచేసియున్నాఁడు.

అభిషిక్తరాఘవము — దీనికి తిరువేంకటనాథచరిత్ర మనియుఁ బేరు. కవి నడిపింటి వేంకటకవి. ఇది మట్ల అనంతభూపాలునికుమారుఁ డయిన తిరువేంగళనాథుని ప్రేరేపణచే వ్రాయఁబడినగ్రంథము. గ్రంథాదిని మట్లసంతతివారి చరిత్ర కొంత గలదు. కాని గ్రంథము సమగ్రముగ లేనందున నితరవిశేషము లెవ్వియు నెఱుంగఁజాలము.

అభిషేకనాటకము — ఇది యొక సంస్కృత దృశ్యకావ్యము. కాళిదాసమహాకవికంటెఁ బ్రాచీనుఁడగు భాసమహాకవి రచించె నని ప్రసిద్ధిఁగన్న రామాయణనాటకము. మహామహోపాధ్యాయ, గణపతిశాస్త్రులవారు ప్రచురించిన పదుమూఁడు భాసనాటకములలో నిదియుఁ గలదు. ఇందుఁ గిష్కింధా, సుందర, యుద్ధకాండములకథ సంక్షేపముగ వర్ణింపఁబడినది.

భాసునిరామాయణనాటకములలోఁ బ్రతిమానాటకము చాల బాగుగ నుండు నని ప్రతీతి. ఈయభిషేకనాటకముకూడఁ బ్రతిమానాటకముతోఁ దులఁదూఁగఁగలదు. ఇం దొకవిశేషము కలదు. ప్రాచీనరూపకములఁ బరిశీలించినచోఁ బాత్రపోషణ మిందు చేయఁబడినట్లిం కెందును జేయఁబడలే దని తేలకమానదు. ఇందు రాముఁడు, రావణుఁడు మొదలగు ముఖ్యపాత్రముల సౌశీల్యము బాగుగఁ బోషింపఁబడినది. నిరపరాధుఁడ నగు నన్నేల చంపితి? వను వాలిప్రశ్నకు రామునియుత్తరమును, విభీషణుని లంకనుండి పొమ్మని రావణుఁడు పలుకుసందర్భమునఁగూడ నించుకంతేనియుఁ బాత్రలయందలిలోపము కన్పింపలేదు.

కాళిదాసుని శాకుంతలనాటకపుఁ బోలికలు కొన్ని భాసనాటకము లన్నింటియందును గన్పించుచుండుటచేఁ గాళిదాసు భాసునిశ్లోకముల నాదర్శముగఁ దీసికొనె నని నిశ్చయింప వీలగుచున్నది. ఇందలి 'యస్యాం న ప్రియమండనాపి మహిషీ దేవస్య మందోదరీ' అను నిందలిపద్యమే కాళిదాసుని 'తత్ర శ్లోకచతుష్టయ' మ్మనఁబడు నాల్గుశ్లోకములలో నొకటి యగు 'పాతుం న ప్రథమం వ్యవస్యతి జలమ్' అను శ్లోకమున కాధారమై యలరారెను. ఈవిషయమునుబట్టి దీనిప్రాశస్త్య మూహ్యము.

(ఋ. వేం. ర.)

అభిషేకము — ప్రజాపాలనాదికర్తవ్యభారము గల మహాకార్యములందు నియోగింపఁబడునారంభకాలమున నట్టిపురుషునకుఁ జేయు మంగళస్నానము ముఖ్యముగ నీపేరను బిలువఁబడుచున్నది. ఋగ్వేదసామవేదములలో నీశబ్దము కానవచ్చుట లేదు కాని అథర్వవేదమం దున్నది. శుక్లయజుర్వేదమునందు, కృష్ణయజుర్వేదముయొక్క మూఁడుసంహితలలోను బ్రాహ్మణములలోను, శ్రౌతసూత్రములందును రాజసూయసమారంభకాలమున నీయభిషేకము కావింపఁబడవలయు నని వ్రాయఁబడియున్నది. దోలాయాత్రాభిషేకము, దుర్గా

పూజాభిషేకము, దేవప్రతిష్ఠాభిషేకము, రాజాభిషేకము నని ఇది యనేకవిధములు. అందు రాజాభిషేకము పునరభిషేక మనియు, ఐంద్రమహాభిషేక మనియు రెండుప్రకారములు. ఇందులో మొదటిది రాజసూయయజ్ఞమునకుఁ జెందినది. ఐతరేయమం దీ యభిషేకమును గుఱించి విపులముగ లిఖింపఁబడియున్నది.

పవిత్రజలములతో నిట్లు స్నాన మొనరించు నాచారము క్రొత్తది కాదు. ఇది అత్యంతప్రాచీనకాలముననుండియు వచ్చు చున్నది. మఱియు నిది కేవలము హిందూస్తానమందే కాదు, తక్కిన దేశములలోఁగూడ సలుపఁబడుచువచ్చినది. ఇట్టియభిషేకమువలన స్నాతుఁ డగువాని కొకవిధ మగు సామర్థ్యము గలుగు నని ప్రాచీను లందఱును నమ్మకము కలిగియుండిరి. దీనివలన సార్వభౌమికస్వాతంత్ర్యము లభించు నని ఐతరేయబ్రాహ్మణము వక్కాణించుచున్నది. పూర్వకాలమున నీసంస్కారమును బొందిన కొందఱు మహారాజుల పేరులును బ్రాహ్మణములలోఁ గలవు. యుధిష్ఠిరుని - అభిషేకమును మఱికొన్ని యభిషేకములును మహాభారతములో సభా, శాంత్యాది పర్వములలో వర్ణింపఁబడియున్నవి. కాళిదాసునిరఘువంశమందును ఒకయభిషేకవిషయ మైనవర్ణనము గలదు. ప్రాచీనకాలమున నభిషిక్తులైనవారిలోఁ గొందఱినామములు బ్రాహ్మణములం దీవిధమున లిఖింపఁ బడియున్నవి.

అభిషిక్తమహారాజులు	అభిషేచనముం జేసినవారు
పరీక్షితునికొడుకు జనమేజయుఁడు	కవషసుతుఁడు తురుఁడు
మనుసుతుఁడు శర్యాతి	భృగుసుతుఁడు చ్యవనుఁడు
సత్రాజిత్సుతుఁడు శతానీకుఁడు	వాజరత్నసుతుఁడు సోమశుష్మ
ఆంబాష్ఠ్యుఁడు	పర్వతనారదులు
ఉగ్రసేనసుతుఁడు యుధాంశ్రౌష్టి	పర్వతనారదులు
భువనునికొడుకు విశ్వకర్మ	కశ్యపుఁడు
పిజవనునికొడుకు సుదాసుఁడు	వసిష్ఠుఁడు
అవిక్షిత్సుతుఁడు మరుత్తుఁడు	అంగిరస్సుతుఁడు సంవర్తుఁడు
అంగుఁడు	అత్రిసుతుఁడు ఉదమయుఁడు
దుష్యంతునికొడుకు భరతుఁడు	మమతాసుతుఁడు దీర్ఘతమసుఁడు

బృహదుక్థుని వలననుండి పాంచాలదుర్ముఖుఁడును, వసిష్ఠసాత్యహవ్యునివలననుండి జనంతపయసుతుఁడు అత్యరాతియు నీయభిషేక సంస్కారమును నేర్చుకొనినంతమాత్రముననే విజయులైరి.

క్రమముగ నీయభిషేకకార్యము కొంచెముగఁ గాని, గొప్పగఁ గాని స్వాతంత్ర్యముగల సకలవిధభూపాలురకును సలుపఁబడుచు వచ్చినది. ఐతరేయమువలన సామాన్యరాజులకుఁగూడ నీసంస్కార ముండినట్లు దెలియుచున్నది. రెండియు నథర్వవేదమునకుఁ జెందిన కౌశికసూత్రములలో సామాన్యభూపాలునకును రాజాధిరాజునకును జేయవలసినవానిలో భేద మున్న దని ప్రతిపాదింపఁబడియున్నది. ఏదేశపాలకుఁ డైనను పట్టభద్రుఁ డగుసమయమున నభిషేచనముం జేసికొనితీఱవలయును. హర్షశిలాదిత్యునితండ్రి యగుప్రతాపశీలుఁడు తనరాజ్యారంభకాలమున నభిషేచనముం జేసికొనియుండెను. ఇతఁడు సామాన్యపాలకుఁడే కాని సార్వభౌమకోటికిఁ జెందినవాఁడు కాఁడు. అథర్వవేదమందలి ఒకసూక్త మభిషేకమంత్రములతోడనే నింపఁబడి యున్నది. పైతృకసింహాసనమున కధికారముగల యువరాజునకును నొకవిధ మగు అభిషేకసంస్కారము గలదు. రామునిరాజ్యాభిషేకము రామాయణములో నయోధ్యాకాండమం దారంభమై యుద్ధకాండానంతరము పరిసమాప్త మైనది. ఇట్టిదానికి పుష్యాభిషేక మని పేరు. ఈవిధాన మథర్వవేదపరిశిష్టమందును, వరాహమిహిరునిబృహత్సంహితయందును, కాళికాపురాణమందును వివరింపఁబడియున్నది. దీని యందలివిశేష మే మనఁగా, నిది చంద్రపుష్యయోగకాలమునఁ గావింపఁబడినది. అదేతఱుణమున నింద్రుఁడు రాక్షసులను జయించి యుండెను. బృహత్సంహితాకాళికాపురాణములలో వ్రాసినదానిని బట్టి పుష్యాభిషేకములు కేవలము సార్వభౌమికము లని ఎంతమాత్ర మగపడదు.

ఈయభిషేకము రాజులకు, చక్రవర్తులకే కాదు. ప్రధాన మంత్రులకును జేయఁబడుచుండెడి దని 'మూర్ధాభిషిక్తామాత్యరాజానః' అని హర్షచరిత్రమందలివాక్యమువలన విదిత మగుచున్నది. మఱియు రాజ్యములోని ప్రధానపురోహితునకును బృహస్పతిసవ మనుప్రత్యేకసంస్కారమం దభిషేచనము గలుగుచున్నది. ఈసవ మప్రత్యక్షముగ వాజపేయముతోడ సంబంధము కలిగియుండినట్లు శతపథమువలన ననుమానింపవచ్చును. తరువాత సేనానాయకత్వము వహించు వీరపురుషు లభిషిక్తు లగుచుండుట మహాభారతములోని యుద్ధపంచకమువలనఁ దేటతెల్ల మగుచున్నది. ప్రతిష్ఠించునపుడు, ఉత్సవసమయములందు, నిత్యముగను, నైమిత్తికముగను విగ్రహముల నభిషేకించుట మనదేశమం దాచార మైయున్నది. పూజావిధానము లందును, ప్రతిష్ఠాసమయములందును దేవతావిగ్రహస్నానాదులం గూర్చి యనేకనియమములు గలవు. ఈసంస్కారములందు పాలు, వివిధమృత్తికాయుతము లైన జలములును ముఖ్యముగ నుపయోగింపఁ బడుచుండును.

ముక్తిమార్గము లని బౌద్ధులచేఁ గల్పింపఁబడిన పదివిధములగు దశలలో అభిషేకభూమికయు నొకటి యైయున్నది. ఇది యిటు లుండఁగా పుణ్యక్షేత్రములలో తీర్థములలో నెచట స్నానము గావించినను నవియు నభిషేకము లనియే పిలువఁబడుచున్నవి. మఱియు నుపనయనాదులందేమి, స్త్రీలవంధ్యాత్వదూరీకరణకార్యము లందేమి చేయింపఁబడుస్నానము లభిషేచనము లనియే వాడఁబడు చున్నవి.

ఈయభిషేకవిధాన మైతరేయబ్రాహ్మణకాలము మొదలుకొని నేఁటివఱకును పెక్కుమార్పులను జెందుచువచ్చినది. కావున వైదిక యుగమునఁ జేయఁబడుచుండిన విధానమునకును పౌరాణికయుగ మందుఁ గావింపఁబడినదానికిని చాల వ్యత్యాసము కలిగినది. ఇందులకు ముఖ్యకారణము శ్రౌతవిధానమును బరిత్యజించుటయే. రెండియు

క్షత్రియులు గాని ఇతరభూపాలకులనిమిత్తమును నీయభిషేకము లావశ్యకము లగుటంజేసి శాస్త్రకర్తలు తత్తత్కాలములకు, రాజులకును దగినట్లు మార్పులు గలుగఁజేసి వ్రాయుచువచ్చిరి.

అభిషేకము జరగుట కొకదినము ముందుగ రాజదంపతులు మంగళస్నాన మొనరించి దీక్షాగ్రహణ మొనరింతురు. మఱియు గణేశపూజనము, మాతృకాపూజనము, పుణ్యాహవాచనము, నాంది శ్రాద్ధము లోనగు పుణ్యాంగక్రియ లాదినమందే కావింపఁబడును. రాజదంపతు లానాఁ డుపవాసము చేయుదురు. రాజ్యమందలి సమస్తముఖ్యాధికారులు నంతకుఁబూర్వమే నియమింపఁబడియుందురు. మృగచర్మావగుంఠిత మైన సువర్ణభద్రాసనము, గంగాయమునాసంగమ జలము, సకలపుణ్యనదీజలము, పూర్వ పశ్చిమముఖనదీజలము, తిర్యఙ్నదీజలము, సకలసముద్రజలము, న్యగ్రోధ, ఉదుంబర, అశ్వత్థ, పాలాశ, ప్లక్ష (పాలాశమునకు బదులు శిరీషముగాని వేతసము గాని స్వీకరింపఁబడును) వృక్షముల పల్లవములు, పద్మోత్పలదళసమలంకృతము లైన సువర్ణజలపూర్ణకుంభములు, రుచకము, రోచనము, ఘృతము, తేనె, పాలు, పెరుఁగు, పుణ్యతీర్థజలము, పుణ్యతీర్థమృత్తిక, మంగళద్రవ్యములు, మణిదండమండిత శ్వేతచామరములు, మాల్యాలంకృత శ్వేతచ్ఛత్రము, శ్వేతవృషభము, శ్వేతాశ్వము, మహాగజము, శ్రేష్ఠాలంకారభూషిత లైన ఎనమండ్రు కన్యకలు, సకలవాద్యములు, సుభూషితుఁడగు వందిమొదలగు పరికరములు, ద్రవ్యములు, మనుజులు సిద్ధముగ నుంపఁబడుదురు. మఱునాఁ డమాత్యసామంతప్రభుసమేతముగ పురోహితుఁడు రాజదంపతులను మంగళస్నానము చేయించి తనవెంట నడపించికొనివచ్చి మణికాంచనపృథివీపుష్పములను వారిచే స్పర్శనముచేయించి నానావిధరత్నములతోను, చాందినీతోను నలంకరింపఁబడిన మండపాభ్యంతరమునఁ బూర్వోక్త వ్యాఘ్రచర్మావగుంఠిత మైన భద్రసింహాసనముపైని కూరుచుండఁజేయును. తక్కిన మంత్రులు లోనగువారు నుచితాసనములపై నాసీను లైయుందురు. ఇంద్రప్రార్థనముతో నభిషేకసంస్కార మారంభ మగును. అంత నతఁడు పూర్వోత్తర దిశలం దేర్పఱుపఁబడియున్న వేదులపై స్వకీయగృహ్యోక్తవిధి ననుసరించి వహ్నిస్థాపనము చేసి వేదమంత్రోచ్చారణపూర్వకముగ హోమము చేయును. ఔదుంబరస్రువముతో నంత మంత్రముల నుచ్చరించుచు ఘృతాహుతుల నొసంగవలయును. అనంతరము సర్వతోభద్రమండపమునందు స్థాపింపఁబడియున్న స్వర్ణరజతతామ్రమృణ్మయ కుంభములలోని సకలౌషధిపల్లవమిశ్రితంబును, నేలాలవంగాదిసుగంధద్రవ్యవాసనాసమేతంబును నగు పుణ్యనదీజలమును స్వర్ణశంఖములలో నింపుకొని పురోహితుఁడు ఋత్విక్సహితుఁడై తూర్యాదిఘోషములు మంగళవాద్యములు వెలయుచుండ రాజసూయవాజపేయమహాభిషేకోక్తమంత్రోచ్చారణపూర్వకముగ సస్త్రీకుఁ డైన రాజును బూర్వాభిముఖునిగ నాసీనుం జేసి యతని యుత్తమాంగముపైని కన్నెలచేత నభిషేకము చేయించును. అటుపిమ్మట నమాత్యులు, బ్రాహ్మణులు, బంధువులు, నగరవాసు లందఱును జలములఁ బ్రోక్షింతురు. అనంతరము, పురోహితమంత్రిసామంత ప్రకృతిపురుషు లందఱును గన్యకలతోపాటు సువస్త్రగంధమాల్యాలంకృతు లగు రాజదంపతుల లలాటసీమలందు కుంకుమాగరు కస్తూర్యాదిద్రవ్యమిళిత మైన తిలకమును బెట్టుదురు. అప్పుడు రాజదంపతులశిరసులపైని గిరీటములను బెట్టి ఛత్రచామరములు లోనగు రాజచిహ్నములను సమకూర్తురు. అంత దుందుభివాద్యము లోలయ స్వస్తివాచకములతోపాటు వేదమంత్రముల విప్రులు ఘోషించుచుండ స్వకీయకులక్రమాగత మగు నామధేయ మిడి 'నీవు రాజవు గమ్ము' అని ప్రభువుమీఁద శ్వేతపుష్పములను, లాజలను నందఱును జల్లుదురు. తరువాత వందిమాగధులస్తుతిపాఠములు, బ్రాహ్మణులయాశీర్వాదపూర్వకజయజయధ్వానములు మిన్ను ముట్టుచుండ సామంతు లందఱును గానుక లర్పించి వందనములు చేయుదురు. రాజును నందఱకును బహుమానము లొసఁగును. పురోహితులకు భూరిదక్షిణ లొసంగఁబడును. అటుపిమ్మట నశ్వము నధిరోహించి రాజు నగరప్రదక్షిణము గావించి వచ్చు నని అగ్నిపురాణమునందు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇట్టి సందర్భములలో నొక్కొక్కసమయమున రాజ్యములోని ఖైదీ లందఱును విడుదల చేయఁబడుచుండిరి. ఇది సర్వసాధారణముగాఁ జేయఁబడుచుండు నభిషేకవిధానము.

ఇది పునరభిషేక మనియు, నైంద్రమహాభిషేక మనియు రెండు ప్రకారము లని యిదివఱకే వ్రాయఁబడినది. దేవతాధిపత్యము వహించుకాలమున నింద్రుఁ డీ విధి నభిషిక్తుఁ డగుటవలన దీనికీ పేరు కలిగినది. సార్వభౌమత్వమును వాంఛించు రాజునకుఁ బురోహితుఁ డీ క్రిందివిధానమున క్రియాకలాపమును జరగింపవలయును.

"అహం సర్వా జితీ ర్జయేయ మహం సర్వాన్ లోకాన్ విందేయ మహం సర్వేషాం రాజ్ఞాం శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిష్ఠాం పరమతాం గచ్ఛేయం సామ్రాజ్యం భౌజ్యం స్వారాజ్యం వైరాజ్యం పారమేష్ఠ్యం రాజ్యం మహారాజ్య మాధిపత్య మహం సామంతపర్యాయీ స్యాం సార్వభౌమః సార్వాయుష ఆన్తాదాపరార్ధాత్ పృథివ్యై సముద్రపర్యంతాయా ఏకరాట్."

ఏతన్మంత్రపఠనపూర్వకముగ తంత్రము నడపఁబడును. న్యగ్రోధ, ఉదుంబర, అశ్వత్థప్లక్షముల పల్లవసహితముగ, రాజసూయయాగమున కవసరము లయిన పదార్థములనే ఇందు సేకరింపవలయును. రెండు ప్రకారము లైన వరిగడ్డి, ప్రియంగు, యవలను అభిషేకజలములలో నుంపవలయును. ఉదుంబరకాష్ఠనిర్మిత మైన సింహాసనము, కలశము, ఉదుంబరశాఖ మున్నగువానిఁగూడ సంసిద్ధము చేయవలయును. సింహాసనవిషయక మైన మంత్ర మొకదానిని బఠించినమీఁద రాజును దానిపైని గూర్చుండఁబెట్టి రాజకర్త లుద్ఘోషములఁ జేయుదురు. అంత పురోహితుఁడు వరుణమంత్రములఁ బఠించుచుఁ బరిపూరితము లైన యభిషేకజలములను నుదుంబరపల్లవములు, స్వర్ణపవిత్రముగుండఁ బడులాగున నృపునిశిరసుపై నభిషేకించును. అంత రాజుచే బహూకరింపఁబడి మరల నతఁడు సురాపాత్రము నృపున కొసంగును. పైని వచించిన రాజు లీవిధానమున నభిషిక్తు లైనవారే.

పునరభిషేకముగూడ మీఁద వచించినలాగే నెఱవేర్పఁబడును. కాని యందుఁ గొంత వ్యత్యయము గలదు. ఈ సంస్కారము నూతనముగ రాజు సింహాసనము నధిష్ఠించునపుడుగాక అభిషిక్తుఁడైనరాజాస్థానమునందు స్థిరముగ నుండునిమిత్తము రెండవపర్యాయమో లేక మూఁడవ నాల్గవ పర్యాయములందో చేయఁబడును. కావుననే ఇది పునరభిషేక మని పిలువఁబడుచున్నది. ఈ సంస్కారమువలన రాజుయొక్క సామర్థ్యము మఱింత తేజోవంత మగును. ఇం దుపయోగింపఁబడు నానావిధపదార్థములు రాజసూయయాగమును జేయుటవలన నతనినుండి వెలువడిపోయిన వివిధశక్తులను మరల నతనియందుఁ బ్రవేశింపఁజేయు నని విశ్వసింపఁబడియున్నది. ఈ యభిప్రాయము తోడనే ఇంద్రమహాభిషేక రాజసూయయాగములలో స్తుతింపఁబడిన సవితృదేవత యిచటఁగూడ స్తుతింపఁబడును. కార్యవిధానము చాల వఱకు ఐంద్రమహాభిషేకవిధానమునకు సమానముగనే యుండును. మీఁద వచించిన ద్రవ్యములతోపాటు ఎండలో కురిసిన వర్షజలము, తృణము, పల్లవములు, సుర, దూర్వలు, కుశలు మొదలగునవికూడ సంగ్రహింపఁబడును.

ఈ సంస్కారమునిమిత్తము కావలసిన వేది స్ఫ్యనామకకాష్ఠనిర్మితఖడ్గముతో గీయఁబడియుండును. సింహాసనము సగము వేది లోపలను, సగము బయట నుండులాగున నమర్పఁబడును. కుడిమోఁకాలు భూమిపై నానించి సింహాసనముప్రక్క నాసీనుఁడై రాజు స్వహస్తములతో దానిని బట్టుకొని దాని నధిరోహించుటకును రాజ్యసుస్థితికి, సార్వభౌమప్రాప్తికిని దేవతాస్తోత్రముల నొనరించి తరువాత దానిపై నెక్కి కూర్చుండును. అంత పురోహితుఁడు పరిపూతజలములను నుదుంబరశాఖాంతర్గతములై యతనిమీఁదను బడులాగునఁ బ్రోక్షించి సురాపాత్రమును రాజున కొసంగ నతఁడు దానిలోఁ గొంతభాగమును ద్రావి మిగిలినదానిని దనమిత్రున కిచ్చును. పిదప నా యుదుంబరశాఖలమీఁదఁ బాదముల నిడుచు రాజు క్రిందికి దిగివచ్చి పూర్వాభిముఖముగఁ దిరిగి ముమ్మాఱు 'నమో బ్రహ్మణే' అని యుచ్చారణము సేయును. అనంతర మతఁడు పురోహితునకు దానమొసఁగి యక్కడనుండి లేచి విజయాభిలాషియై యగ్నియం దాహుతిద్రవ్యముల వైచి మఱికొన్ని యాహుతిద్రవ్యేంధనములఁ జేత నిడుకొని పూర్వోత్తరదిశగా, ననఁగా నపరాజిత మను నింద్రప్రదేశమువైపుగ యోగక్షేమమునకొఱకు, విజయమునకొఱకు మూఁడడుగులు నడచిపోవును. చిట్టచివరకు గృహమున కేఁగి దానివెనుకటిభాగమునఁ గూరుచుండియుండఁగాఁ బురోహితుఁడు గవాశ్వప్రజాభ్యుదయమునకై ప్రార్థనముల సలుపుచు సురాపాత్రమునుండి యాహుతు లొసఁగును. తక్కిన విధి యంతయుఁ బూర్వోక్తరీతిగనే జరుగును.

అభిసారము — కాశ్మీరమునకు సమీపమునం దుండిన యొకదేశము (భార., సభా, అ. ౨౭).

అభిసారిక — స్వాధీనపతికాదు లగు అష్టవిధశృంగారనాయికలలో నిది యొకర్తుక. అభిసరించునది యభిసారిక, అనఁగాఁ బ్రియునిగూర్చి సంకేతస్థలమునకుఁ బోయెడుస్త్రీ. అట్లే యభిసరింపఁజేయు వనితకూడ నభిసారిక కావచ్చును. తా నొకసంకేతస్థానమున నుండి తా నున్నస్థానమునకు 'ప్రియుని రప్పించుకొను నాయిక, కాన అభిసరతీత్యభిసారికా, అభిసారయతీత్యభిసారికా' అని రెండువిధములుగ నర్థము చెప్పవచ్చును.

అభిసారిపురి — అభిసారదేశమునకు రాజధాని. ఇచ్చటిరాజు చిత్రసేనుఁడు (చూడుఁడు చిత్రసేనుఁడు).

అభూతరజస్సు — రైవతమన్వంతరంబునం దుండెడి దేవతావిశేషము.

అభ్రకము — ఇది శిలాపరివర్తనమందు ఖనిజములసముదాయము. ఇది యనేకప్రదేశములందు దొరకును. వీనిలోఁ గొన్ని వ్యాపారమునకు ముఖ్యమైనవి. మస్కోవైట్ (Muscovite), బయోటైట్ (Biotite), ఫ్లోగోపైట్ (Phlogopite), లెపిడోలైట్ (Lepidolite) నామకాభ్రకము లీసముదాయమునందు ప్రధానమైనవి. ఇది ఇంగ్లీషులో 'మైకా' యనియు, జర్మనీలోఁ దళు కర్థముగల 'గ్లిమ్మర్' అనియు పిలువఁబడును.

ఖనిజశాస్త్రీయలక్షణములు :— పొరలుపొరలుగ ఒకవైపుననే మిక్కిలి సులభముగఁ జీలుటయు, మిగుల పలుచనైన రేకులు గూడ గట్టితనము గలిగి యెటువైపు వంచిన నటువైపు వంగుటయు, నెటు వంచినను మరల పూర్వపురీతినే పొందుటయు ననునవి అభ్రకమునందలి విలక్షణములు. ఒకతేపఱపున నివి యన్నియు స్ఫటికములుగ ఘనీభవించుచుండును. కాని తఱచుగ చతుష్ఫలకములుగను, సమచతురస్రములుగను అచ్చుకట్టుటయుఁ గలదు. ఈ అచ్చులు సాధారణముగా షట్ఫలకములవలెఁ గాని, చతురస్రములమెట్లవలెఁ గాని, పలకలవలెఁగాని, త్రిపార్శ్వములవలెఁ గాని ఏర్పడి ౬౦-౧౨౦ అంశముల సరళకోణములు (Plane Angles) గలిగియుండును. అడుగుమట్టుపలకలు తప్పఁ దక్కినపార్శ్వములఁ స్నిగ్ధములై పరిష్కృతములైన యాకృతులు గలిగియుండవు. వివిధప్రకారములగు అభ్రకములును సమానాకారమును, అంతర్భాగమున సమానముఖకోణములును గలిగియుండును. అభ్రకస్ఫటికములు తఱచుగా కలసిమెలసి సమాంతరస్థితిలో పెంపొందుచుండును. సంపూర్ణమగు వికాసమును బొందినది వెసూవియస్‌నందలి బయోటైట్ అభ్రకము. అభ్రకపురేకుమీఁదను మొక్కపోయిన సూదితో పొడిచినయెడల 'ఘాతాకృతి' (Percussion Figure), అనఁగా, షట్కిరణనక్షత్రమువంటి పగు లేర్పడును. ఈకిరణములు సరాసరి ౬౦ అంశముల కోణములందు సంధించుచుండును. ఇందు బాగుగ వికసించినకిరణము లభ్రకస్ఫటికపుసరళ సమ్మితాకారమునకు సమాంతరముగ నుండును. అభ్రకపురేకుమీఁదను మొక్కపోయిన ఆరెను నొక్కుచు పోయినచో పైని వచించిన షట్కిరణమువంటి పగులు వెనుకటిదానికిరణముల నడిమికోణములను సంధించులాగున నేర్పడును.

దీనికి 'పీడనాకృతి' (Pressure Figure) యని పేరు. ఈ పగుళ్లు సులభముగ విడివచ్చు రేకులతోడఁగాని లేక అభ్రకస్ఫటికము నందు ప్రసరించు రేకులతోడఁగాని సరిపోవుచుండును. అభ్రకస్ఫటికములకు ముఖములు లేనప్పుడు రేకు లేప్రకార మేర్పడునదియు నిశ్చయించుకొనుటయందు ఈపగుళ్లు ముఖ్యముగఁ దోడ్పడుచుండును. భూమియందు కలుగుసంచలనములకు లోనై అభ్రకపు రేకులు తఱచుగ పగిలి ఈపగుళ్లచాలులకు సమాంతరము లైయుండు గనిమలుగ నేర్పడుచుండును. అప్పు డీరేకు లెందుకును పనికిరావు.

దృక్శాస్త్రీయలక్షణము (Optical Characters)లలో అభ్రకము లపరిమితములగు వ్యత్యాసములను వెల్లడించును. వక్రీభవన గుణకములు (Indices of Refraction) ఎక్కువకావు. మధ్యమ గుణకము (Mean Index) సుమారు ౧.౫౮, ౧.౬౦ గ నుండును. కాని ఋణాత్మకదర్శకాంక మైన (Negative in Sign) ద్విగుణ వక్రీభవనము (Double Refraction) మిగుల దృఢ మైనది. మస్కొవైటు, లెపిడోలైటు అభ్రకములందు దృగక్షముల (Optic Axes) నడిమికోణము ౬౦-౫౦ అంశములును, బయోటైట్, ఫ్లోగోపైటులందు ౧౦-౦ అంశములును ఉండును. బయోటైటు, ఫ్లోగోపైటులు తఱచుగా సమానాక్షములు. దృగక్షముల రెండుగ విభజించులఘురేఖ (Acute Bisectrix) ముఖ్యలంబమునుండి మట్టపు చతురమునకు ఒకటి రెండు అంశములకంటె నెక్కువదూరము తొలఁగనేరదు. అట్లగుటచే అభ్రకపురేకును ఏకరూపీకరణ అణుదర్శని (Polarizing Microscope) ఎదుట నుంచియెడల నది ఏకకేంద్రాభిముఖప్రకాశము (Converging Light) లోని దృగ్రూపము వలెఁ గనిపించును. దృగక్షములచదును (Plane of optical Axes) అభ్రకస్ఫటికముయొక్క సమ్మితాకారపుచదునునకు లంబము(Perpendicular)గఁ గాని, సమాంతరముగఁ గాని యుండవచ్చును. దీని ఈయునికినిబట్టి అభ్రకమునందలి భేదద్వయమును నిశ్చయించుకొనవచ్చును. దృగక్షపుచదును సమ్మితాకారపుచదునునకు లంబముగా నున్నయెడల నపు డది మస్కొవైట్, లెపిడోలైట్, పరగోనైట్, బయోటైటుయొక్క అపరూపపు విభేదమగు అనోమైటు నామకాభ్రకములలో నొకటి యని నిరూపించుకొనవచ్చును. ఇది యొకభేదము. దృగక్షపుచదును సమ్మితాకారపుచదునునకు సమాంతరముగ నుండినయెడల నప్పుడు పిన్నవ్ల్ డైట్, ఫ్లోగోపైట్, లెపిడోమెలేన్, బయోటైట్నామకాభ్రములకుఁ జెందిన దని నిశ్చయించుకొనవచ్చును. ఇది రెండవవిభేదము. కృష్ణవర్ణాభ్రకములు దిగనుకారివర్ణములు (Pleochroic), అనఁగా వేఱువేఱు దిక్కులనుండి చూచిన వేఱువేఱురంగుల నీనుచుండును.

బొత్తిగా రంగులేని పారదర్శక (Transparent)మైన మస్కొవైటు మొదలుకొని పసుపు, ఆకుపచ్చ, ఎఱుపు, గోదుమచాయల నొప్పి అపారదర్శక(Opaque)మైన లెపిడోమెలేన్ వఱకు ననేక విధములగు అభ్రకములు కలవు. మొదటి విధానపురేకులు ముత్యపుకాంతి గల్గియు, రెండవప్రకారపురేకులు హీనధాతుకాంతి గల్గియు నుండును. లోపలిపగుళ్ల ఉపరిభాగములమీఁద వెల్తురు పడుటవలన రేకులమీఁద రంగులు చుట్లుగను, బంధములుగను (Rings and Bands) ఏర్పడుచుండును. వేర్వేఱు అభ్రకముల విశిష్టగురుత్వాకర్షశక్తి (Specific Gravity) ౨.౭ మొదలు ౩.౧ వఱకును భిన్నభిన్నములుగ నుండును. గట్టితనము (Hardness) ౨-౩ అంశములు. మృదువైన రేకులమీఁదను గోటితో గీఁతలు గీయవచ్చును. అభ్రకములు ఉష్ణతావిద్యుద్వాహకములు గావు (Bad Conductors of heat and electricity). ఈ గుణధర్మము గలిగియుండుటచేతనే ఇది అనేకకళాకౌశలములప్రక్రియలందుపయోగింపఁబడుచున్నది. మఱియు వీనియం దితరఖనిజము లనేకములు మిళిత మైయుండుట కానవచ్చును. చజరపు గార్నెటుస్ఫటికములు, శిలాస్ఫటికపుసిల్లులు, టోర్మాలిన్ మొదలులు అభ్రకములందుఁ గలసియుండును. ఎఱుపు, నలుపు, గోదుమరంగులమచ్చలు, గీతలు పడుటవలన రేకులు తఱచుగా విరూపము లై ఎందులకును బనికిరాకుండఁబోవును. వీనియందలి లోహోష్మజనములు (Iron Oxides) రేకులమీఁద వనస్పతుల యాకారములతో పడియుండుటచేతను అభ్రకములు పాడగును. మఱికొన్నిటియందు, ముఖ్యముగా ఫ్లోగోపైటునందు ఘాతాకృతి కిరణములకు సమానాంతరములో నేర్పడియుండు రూటైలు (Rutile) యొక్క సూక్ష్మసూచ్యాకారరేఖలు నక్షత్రపుంజపుదృశ్యములను గలిగించును. ఇంతియ నట్టి యభ్రకము గుండ మైనవువత్తిజ్వాలను గాని, అన్యప్రకాశమును గాని చూచిన యెడల నది షట్కిరణనక్షత్రమువలెఁ గన్పించును.

రాసాయనికసంఘటనము:— అభ్రకములసంఘటనము మహా సంకీర్ణ మైనది, పరివర్తనశీల మైనదియు. ఇవన్నియు సైకతములు (Silicates). పొటాసియం, సోడియం లిథియం, హైడ్రియం క్షారములతోడను, భాస్మిక ఉదజనముతోడను మిళిత మైన అల్యూమినము అభ్రకములం దుండును. మఱికొన్నింటియందు మగ్నము (Magnesium) కొలఁదిమాత్రపులోహము, క్రోమియము, మాంగనము (Manganese), బారియము మొదలైనవి ఉండును. ప్లవ (Flourine) మొకటి దీనియందలి ముఖ్యభాగము. కొన్నివేళల టిటేనియముకూడ కలసియుండును.

అభ్రకముయొక్క వివిధసంఘటనముల నీక్రింది సాంకేతిక సూత్రములప్రకారము తెలిసికొనవచ్చును. కాని ఇవన్నియు అసమగ్రములు. సంఘటనములలోని ఈవిశేషముల విశదీకరించుట కనేక ప్రయత్నములు జరగినవి. అన్నిరకముల అభ్రకములను మరల క్షారాభ్రకము (Alkali micas) లనియు, లోహమగ్నాభ్రకము (Ferro-magnesium micas) లనియు రెండువిధములు. ఇంచుమించుగ నిదియే శ్వేతకృష్ణాభ్రకములతో సరిపోవును.

మస్కొవైట్[1] ఉ$_{౨}$ పొ స్ఫ$_{౩}$ (శై అ$_{౪}$)$_{౩}$
పరగోనైట్ ఉ$_{౨}$ సో స్ఫ$_{౩}$ (శై అ$_{౪}$)$_{౩}$
లెపిడోలైట్ పొ గ్రా [స్ఫ (అ ఉ, ప్ల)$_{౨}$] స్ఫ (శై అ$_{౩}$)$_{౩}$
జిన్వాల్డైట్ (పొ గ్రా)$_{౩}$ [స్ఫ(అ ఉ, ప్ల)$_{౨}$] లో స్ఫ$_{౨}$ శై$_{౫}$ అ$_{౧౬}$
బయోటైట్ (ఉ, పొ)$_{౨}$ (మ, లో)$_{౨}$ (స్ఫ, లో$_{౨}$ (శై అ$_{౪}$)$_{౩}$
ఫ్లోగోపైట్ [ఉ, పొ, (మ ప్ల)]$_{౩}$ మ$_{౩}$ స్ఫ (శై అ$_{౪}$)$_{౩}$

మస్కొవైటు నందు ౪ మొదలు ౬ పాళ్ల వఱకును, తక్కిన వానియం దింకను దక్కువగను, భస్మిక - ఉజ్జనరూపముననో లేక ప్లవమునకు (Fluorine) బదులు హైడ్రోక్సిల్ రూపముననో ఉండు నీరు ఉష్ణాధిక్యముద్వారా దూరము గావింపఁబడును.

రాస్కొలైట్ అనునది వేఱొకవిధ మగునభ్రకము. ఇందు అల్యూమినమునకు బదులు వనాడియమునామకధాతు వుండును. ఇది కాలిఫోర్నియా, కొలరేడో, పశ్చిమ - ఆస్ట్రేలియాలందు సువర్ణ తెల్లురిదము (Tellurides of Gold)లతో బాగుగఁ గలసి, గోదుమ ఆకు పచ్చరంగుల మెట్లపరుసలవలె నేర్పడియుండును.

ఉనికి (Occurrence) :— అగ్నిమంతములైన సకలవిధశిలలందును అభ్రకము ప్రధానాంగముగ నుండును. వాతాతపశోషణముల వలనను (Weathering), మేళనమువలనను (Contact), డైనమో రూపాంతరకారకవిధానములవలనను (Dynamo - metamorphic - Processes), అనేకఖనిజశైలితము (Mineral Silicates)లనుండి విడఁదీయుటచేతను నిది లభించును. కరుడురాల (Sedimentary Rocks)లో నిది చూర్ణరూపమున నుండును. శైలాత్మకపాషాణము (Silicious Rocks)లందు సాధారణముగా మస్కొవైటు, బయోటైటు అభ్రకములు లభించును. ‘సున్నపురాలయందు ప్రధానమైనది ఫ్లోగోపైటుఅభ్రకము.’ వెసూవియసులోని మాంటిసోమానుండి వెలువడు సున్నపురాలబండల రంధ్రములందు పేరుకొనియుండు తళుకులీను బయోటైట్ స్ఫటికములద్వారా అత్యుత్తమము లగు సకలవిధాభ్రకములను దీయవచ్చును. వ్యాపారోపయోగము లైన పెద్దపెద్ద మస్కొవైటురేకులు నల్ల రాతియందు వ్యాపించియుండు ముదురైన స్ఫాటికపు చాఱలనుండియే లభించును. మఱియు నీచాఱలందు ఫెల్స్పార్, శిలాస్ఫటికము (Quartz), అభ్రకము ఈమూఁడును టోర్మాలిన్, బెరిల్, గార్నెట్ మున్నగు ఇతరస్ఫటికభూతఖనిజములతోడ మిళితమైయుండును. ఇవి ఇండియాయందును, అమెరికాసంయుక్తరాజ్యములలోని దక్షిణడకోటా, కొలరేడో, అలబామారాజ్యములందును, బ్రజలుదేశములోని గొయాజు, బాహియా, మినాస్, జెరేస్ ప్రాంతములందును అభ్రకము దీయునిమిత్త ముపయోగింపఁబడు చున్నవి. కెనడా, సింహళదేశములలోని వ్యాపారోపయోగము లగు అభ్రకములు ఫ్లోగోపైటుజాతికి చెందినవి. వీనియునికి విలక్షణమైనది. బంగాళముదగ్గఱి హజారీబాగును, మద్రాసునందలి నెల్లూరును అభ్రకపుగనులకు ముఖ్యమైన జిల్లాలు. హజారీబాగుదగ్గఱి అభ్రకము కెంపురంగును, నెల్లూరిదగ్గఱిది ఆకుపచ్చనిరంగును గలిగి యుండును. నెల్లూరివద్దఱి ఇనుకుర్తిగనిలో ౧౦ అడుగుల యెత్తును, ౧౫ అడుగుల వెడల్పునుగల అభ్రకపుభొత్తులు (Books) దొరకినవి. మఱియు నచట పగుళ్లు గాని, మచ్చలు మరకలు గాని లేక 30 అం. పొడుగును, ౨౪ అం. వెడల్పునుగల సమచతురస్రములైన రేకులు తఱచుగ దొరకుచుండును.

ఉపయోగములు:— పారదర్శకత్వము గలిగియుండుటచేతను, అగ్నిని, తాపపరిమాణమందలి ఆకస్మికపరివర్తనములను నిరోధింపఁ గలుగుటచేతను అభ్రకము ‘స్టవు’లయొక్కయు, లాంతరులయొక్కయు కిటికీలకును, కొలుములమూపుడు రంధ్రములకును, లాంపుల ‘గాస్’ బర్నరుల చిమ్నీలకును విస్తారముగ నుపయోగింపఁబడుచుండును. ఒకకాలమం దిది ఇండ్లకిటికీలకును, రష్యాయుద్ధనౌకలగవాక్షములకును, మస్కోవీయద్దము (Muscovy Glass) అనుపేర నుపయోగింపఁబడియుండెను. అనేకప్రకారములగు అలంకరణకార్యములకభ్రకపు తళుకులు విస్తారముగ నుపయోగింపఁబడుచుండును. ప్రాచీనకాలమం దీఖనిజము వర్జిన్ మేరీవిగ్రహముల కలంకరించుటయం దుపయోగపడి యుండినందున గ్లాసీస్ మేరియే (Glacies-Mariae) యని పిలువఁబడుచుండెను. మాక్సిమస్ సర్కసు మీఁద ధవళకాంతిని కలుగఁజేయుటకై చల్లఁబడిన దని ప్లినీవ్రాసినలాపిస్ స్పెక్యులారిస్ నామకపదార్థ మీయభ్రకమే యైయుండవచ్చును. కుడ్యాలంకారపుకాగితముల నిర్మాణమందును, ఆటవస్తువులు, నాటకపుసీనులు మొదలగువానికి చక్కెరవంటి మంచుపొడి చల్లిన రూపము గలుగఁజేయుటయందును అభ్రకపుపొడి అపరిమితముగ వాడఁబడుచుండును. రంగులు, కాగితములు తయారు చేయునపుడు మెఱుఁగు దెప్పించుటకును, నైట్రోగ్లిసరైన్ లోనగువానిని హరించుటకును నిది యుపయోగింపఁబడును. చిత్రలేఖనమున కభ్రకపు రేకులు ముఖ్యముగ నిండియాలో వాడఁబడుచువచ్చినవి. మఱియు లాంతర్ల స్లేడులకును, ఫోటోగ్రాఫ్ఫిల్ముల నుంచుటకును, చిత్రములను చారిత్రకములైన దస్తావేజులను గాపాడునిమిత్తము చుట్టుచుట్టుట

1. సూత్రములందలి పొడియక్షరముల సంపూర్ణనామములు:—

ఉ = ఉదజనము లేక ఉజ్జనము (Hydrogen)
పొ = పొటాసియము (Potassium or Kalium)
స్ఫ = స్ఫటము (Aluminium)
శై = శైలము (Silicon)
అ = అమ్లజనము (Oxygen)
సో = సోడియము (Sodium or Natrium)
గ్రా = గ్రావము (Lithium)
ప్ల = ప్లవము (Fluorine)
లో = లోహము (Iron or Ferrum)
మ = మగ్నము (Magnesium)

కును, ద్రావకములో ముంచఁబడి మెత్తనై ముడుచుకొనిపోవు జంతువులనమూనాల నెక్కించుటకును, వాయువేగమాపకముల కెండాలకును, సున్నితములైన భౌతికశాస్త్రసాధనముల యద్దములకును, అనేకదృక్శాస్త్రీయకార్యములకును, ఇంకను పలురకముల పనులకును అభ్రకము లుపయోగపడుచుండును. ఉష్ణతావాహకము లగుటచే నివి స్టీముగొట్టములకును, బాయిలర్లకును చుట్టును గప్పుట కుపయోగపడును. అమ్లముల నిరోధింపఁగల వీనిసామర్థ్యముమీఁద మఱియు ననేకేతరోపయోగము లాధారపడియున్నవి.

ప్రస్తుత మిది విద్యుత్సంబంధములైన కార్యములం దత్యంతముగ నుపయోగింపఁబడుచున్నది. విద్యుద్వాహకము కానికారణమున విద్యున్నిరోధముల (Insulators) కిది మిక్కిలి ప్రశస్తమైనది. ఎటు వంచిన నటు వంగునట్టి మృదువైన దీనిరేకులు డైనమోల యొక్క లోహఖండ(Armatures)నిర్మాణమం దపరిమితముగ నుపయోగింపఁబడుచున్నవి. ఇటులే ఇది యనేకేతరవిద్యుద్యంత్రములకును ఉపయోగపడుచున్నది. షెల్లాకుతోఁ గాని మఱియేవిద్యున్నిరోధక మైన సీమెంటుతోఁగాని అభ్రకపుకునక్కలు కాగితముమీఁదనో లేక గుడ్డమీఁదనో అతికింపఁబడినయెడల నది మైకానైట్ లేక మైకానైట్గుడ్డ యని పిలువఁబడుచుండును. ఇట్టి ఈ మైకానైట్ అనేకకార్యములం దుపయోగింపఁబడును..

మస్కొవైట్, ఫ్లోగోపైట్ జాతి యభ్రకములే వ్యాపారమునం దుపయోగపడునవి. రంగులేని పారదర్శకపురేకులరూపమున ఫ్లోగోపైట్ అరుదుగ లభించుటచే చాలవఱ కది విద్యుత్కార్యములకొఱకే ముఖ్యముగ నుపయోగింపఁబడుచుండును. అభ్రకమువలన మఱియు ననేకోపయోగములు కలవు. పొటాసియము కలసియుండుటచే నిది ఎరువుక్రింద నుపయోగపడును. లిథియమ్, రుబిడియమ్ క్షారముల నుత్పన్నము సేయుటయందు లెపిడొలైట్ అభ్రకము విస్తారముగ నుపయోగపడును.

త్రవ్వి తీయుట (Mining), తయారుచేయుట (Preparation), విలువ (Value):— అభ్రకము త్రవ్వి తీయుట ముఖ్యముగ ఇండియాలో ప్రధానమైన పరిశ్రమ. కాని ఇచటిపద్ధతు లాదికాలము నాఁటివి, వ్యర్థవ్యయకారకములు. కప్పు లేనిక్వారీలందును, వంకరటింకరలైన రస్తాలందును తీయునపు డభ్రకము మిగుల పాడైపోవును. ఈ పాడైనపదార్థమును గనిలోనుండి మీఁదికిఁ జేర్చుటకే అమితముగ పరిశ్రమ వ్యర్థ మగును. ఈఖనిజ మొక నిసిర్దిష్టమైన చాలులయందే యుండుటంజేసి ఇంతకంటెను తృప్తికరములై స్వల్పవ్యయదాయకములైన పద్ధతులను, అనఁగా నిలువైన సలకలకడ్డీలతోడను, అడ్డకోఁతలతోడను, చాలులు పోయినమార్గమువెంట మట్టపుకడ్డీల దోపుటచేతను ధాతుగర్భితములైన గనులలో నవలంబింపఁబడువిధానముల నవలంబించినచో బాగుగ నుండును. అప్పు డభ్రకమును పైనుండియే తీసికొనుటకును, వ్యర్థపదార్థమును అక్కడక్కడనే అంతకుపూర్వము అభ్రకము తీయఁగా పడినగుంటలను బూడ్చుటకును వీలగును.

అభ్రకమును తయారు చేయుటకు బొత్తి (Book) నుండి పగులు ననుసరించి కావలసినంత మందపురేకులను విడఁదీసి వానిలో మచ్చలు మరకలు పడి పాడైనభాగముల వదలి పదునుగల కత్తితోఁ గాని, కత్తెరతోఁ గాని చతుష్కోణపురేకులను గోయుదురు. అనంతరము పరిమాణము, పారదర్శకత్వము, వర్ణము, మచ్చలు, డాగులు లేకుండుట మొదలగు లక్షణములఁబట్టి య వన్నియు వేర్వేఱుగ విభజింపఁబడును. చినిఁగినతునక్కలు చూర్ణముకొఱకో లేక మైకానైట్నిమిత్తమో ఉపయోగింపఁబడును.

ఉత్పత్తి:— ఎచటినుండియైనను త్రవ్వితీయఁబడు అభ్రకము నూటికి ౧౦ వంతులకంటె నెక్కువగ రేకులుగ మార్చఁబడుచుండును. పూర్వకాలమున అనవసరపదార్థ మంతయు చాలవఱకు వ్యర్థ మగుచుండెడిది. కాని ఇప్పుడీ తునుకలు చూర్ణమునిమిత్తము మిక్కిలి అవసరములుగ నున్నవి.

వెర్మైక్యులేట్ (Vermiculate) అనునది అభ్రకాత్మకములగు ఖనిజములసముదాయము. ఇవి వేఱొండువిధమగు అభ్రకమును బుట్టించును. కొన్నియేండ్లక్రిందటివఱకు నివి విచిత్రఖనిజము లని తలంపఁబడుచువచ్చినవి. ఇటీవల నివి కొలరేడో, మోంటానా రాజ్యములందు దొరకి, వ్యాపారోపయుక్తము లగుటచే మిగుల నాకర్షించినవి. వేఁడి చేయుటవలన పగులునకు నిలువుగ నొకటేప్రక్కను నిడుపై పెరిఁగిపోవును. ఇదియే వెర్మైక్యులేటు నందలి విశిష్టలక్షణము. ఈపెరుఁగుట అసలుకంటె ౧౬ రెట్లు ఎక్కువ. అట్లు పెరుఁగునపుడు ఉష్ణాధిక్యమునుబట్టియు, వాయుస్పర్శమునుబట్టియు దీనివర్ణపరివర్తనము కలుగును. అభ్రకములోని ఇనుమున కమ్లజనసంయోగము కలుగుటచే ఈపరివర్తన మగు నని తలఁపఁబడినది. కాఁబట్టి యిందలి అమ్లజనభాగముల ననుసరించి ఈఖనిజమందలి వివిధభేదములు గలుగుచుండును. ఉష్ణముచే పెంపొందుభాగము మంచి ఉష్ణతావాహకము, ధ్వనిమారకము నని కనుఁగొనఁబడెను. మఱియు దీనితో వర్ణములు (రంగులు) తయారగును.

౧౯౨౧ – ౧౯౨౫ లలో ప్రపంచమందలి
అభ్రకపు ఉత్పత్తి – మీటరుటన్నులు

దేశముపేరు	౧౯౨౧	౧౯౨౨	౧౯౨౩	౧౯౨౪	౧౯౨౫
ఉత్తర అమెరికా					
కెనడా	౬౩౭	౩౦౩౮	౩౧౯౭	౩౭౧౧	౩౬౪౭
సంయుక్తరాజ్యములు	౨౬౭౪	౬౫౧౪	౮౨౪౩	౪౯౩౪	౯౬౦౯
దక్షిణ అమెరికా					
అర్జెంటినా	౧౪౭	౬౪	౮౭	౧౨౦	౧౧౯
బ్రజిల్	౪౬	౬౭	౫౬	౭౯	౬౫
యూరోపు					
నార్వే	౨	౧	౧౦	౨౫	
రుమానియా			౬		

దేశముపేరు	౧౯౨౧	౧౯౨౨	౧౯౨౩	౧౯౨౪	౧౯౨౫
రషియా		౮			
స్పెయిను	౨		౩		
స్వీడెను		౮	౫	౪	
ఆసియా					
సిలోను	౫	౧	౧		
ఏర్చినది	౧౧	౯	౧౧	౨౩	౨౦
ఇండియా(బ్రిటిష్)	౧౬౫౦	౧౬౧౯	౧౭౨౦	౨౦౭౮	
జపాన్		౧౫	౪౩౦		
ఆఫ్రికా					
మెడగాస్కర్	౧౪౧	౯౨	౧౬౫	౨౮౬	౨౬౭
దక్షిణరోడీషియా	౭౭	౬౦	౮౩	౧౩౬	౧౩౨
టాంగనీకా ఇలాకా	౩	౧౧	౩౩	౫౭	
దక్షిణఆఫ్రికాయూని యను ట్రాన్స్వాల్	౧	౩	౧౫	౭౩౫	౧౪౯౦
ఓషియానియా: ఆస్ట్రేలియా					
ఉత్తర ఇలాకా	౧	౧	౩	౩	౩
క్వీన్స్లాండ్					౧
పడమటి ఆస్ట్రేలియా		౨			

ఆయుర్వేదశాస్త్రము ననుసరించి

అభ్రకము అధునాతనముగఁ గాక నాగార్జునాదితంత్రకారుల కాలముననుండియును ప్రచారమున నుండినఖనిజపదార్థము.

వృత్రాసురుని సంహరించుటకొఱ కింద్రుఁడు వజ్రమును పైకెత్తఁగా నావజ్రముననుండి యుదయించిన కాంతికణములు గగనమున కెగసి యందుండి పర్వతశిఖరములందు చెదరిపడి యభ్రకరూపంబుగా పరిణమించినవి. ఈ వజ్రకాంతికణంబులు క్రిందఁబడునపుడు ఉఱుమువోలె ధ్వనిచేయుచు పడుటచేత నీఖనిజపదార్థము 'అభ్రక' మనియు, ఆకాశంబుననుండి కాంతికణములు పడుటచే 'గగనం' బనియు, ఇంద్రవజ్రముననుండి జనించుటచే 'వజ్రాభ్రం' బనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది (ఆయుర్వేదప్రకాశము., అధ్యా, ౪).

జాతి, మతభేదములు:— ప్రాచీనులగు రసతంత్రకారులు నానావిధములగు ఖనిజపదార్థములను విభజించి సులభముగా తెలిసికొనుటకై కొన్నిటింజేర్చి పారిభాషికంబుగా 'మహారసములు', 'ఉపరసములు', 'లోహములు', 'సాధారణరసములు' ఇత్యాదినామంబుల నిడి యాయాపదార్థములను అట్టి పారిభాషికపదములచే వ్యవహరించుచువచ్చిరి. కాని ఇట్లు రానురాను కొందఱు గ్రంథకర్తలు అట్టి పారిభాషికనియమములను పాటింపక స్వాభిప్రాయానుసారముగా వ్రాయ మొదలిడిరి. ఒకరు మహారసములలోఁ జేర్చినపదార్థమును మఱియొకరు ఉపరసములలోఁ జేర్చుట, ఇంకొకరు సాధారణరసములలోఁ జేర్చుట, ఒకరు ఉపరసములలోఁ జేర్చిన దానిని కొందఱు మహారసములలోఁ జేర్చుట - ఇట్లు విధినియమాదులు లేక స్వతంత్రముగా నిచ్చవచ్చినట్లు వ్రాయుట తటస్థించినది. కొందఱు మహారసమునుగాఁ జేర్కొనినదానిని తదనంతరులు పరిశోధించి యయ్యది ఉపరస మని సిద్ధాంతముచేసి ఉపరసములలోఁ జేర్చిరని కాని, ఉపరస మని చెప్పఁబడినపదార్థమును పరిశోధనాదులచే మహారస మని సిద్ధాంతము చేసి మహారసములలోఁ జేర్చిరని కాని యను కొనుటకు మార్గంబు గానంబడదు. తొలుదొల్త నెట్టిగుణములను జెందిన యేయేపదార్థములకు మహారసనామంబును గాని, ఉపరసనామంబునుగాని ఇడిరో అట్టి వివరణము, ఆమహారస ఉపరసాది శబ్దనిర్వచనము రసతంత్రంబులందుఁ గానరాదు.

ఇట్టియభిప్రాయభేదం బభ్రకము విషయమునఁగూడ జనించినది. రసరత్నసముచ్చయము, రసేంద్రచింతామణి, రసప్రకాశసుధాకరము మున్నగుగ్రంథములం దభ్రకము మహారసములలోఁ జేర్పఁబడియున్నది. భావప్రకాశము, రసేంద్రసారసంగ్రహము, రసరత్నాకరము, ఆయుర్వేదప్రకాశము, రససారము మున్నగుగ్రంథములందు ఉపరస మని వ్యవహరింపఁబడియున్నది.

భేదములు, అవాంతరభేదములు:— తత్తద్దేశభేదంబులచే నుత్పన్నంబై యభ్రకము 'పినాకాభ్రకము', 'నాగాభ్రకము', 'మండూకాభ్రకము' అని నాలుగుభేదంబులుగా విభజింపఁబడియున్నది. అందు వజ్రాభ్రకమే కృష్ణాభ్రకం బనికూడ వ్యవహరింపఁబడును. ఇదియునుం గాక ఈ నాల్గింటిలో ప్రతియభ్రకము తెలుపు ఎఱుపు పసుపు నలుపు అను నాల్గురంగులు గలిగి నాల్గువిధంబులుగా నుండును; అనఁగా నభ్రకంబు పదునాఱువిధంబు లని తేలుచున్నది.

అభ్రకపరీక్ష:— పినాకాభ్రకమును కొలిమిలో వైచి యూఁదిన రేకులు విడిపోయి పొట్టుగా మాఱును. నాగాభ్రకంబును కొలిమిలోవైచి ఊఁదిన సర్పంబువోలె బుసలు కొట్టును. మండూకాభ్రకంబును కొలిమిలోవైచి యూఁదినచో కప్పవోలె గంతులు వైచును. వజ్రాభ్రకంబును కొలిమిలో నూఁదిన నందలి దోషంబు లన్నియు నశించి స్వచ్ఛంబై ప్రకాశముతో నుండును (రసరత్నసముచ్చయము).

అభ్రకశ్రేష్ఠత:— పైని జెప్పఁబడిన యభ్రకంబులలో వజ్రాభ్రకం బుత్తమమైయుండును. 'దానినే రాసాయనికక్రియలందును ఔషధనిర్మాణములందును ఉపయోగింపవచ్చును' అని గ్రంథకారులందఱు నేకగ్రీవముగా నుడివియున్నారు. ఇంతియకాక వజ్రాభ్రకంబుకంటె నితరంబులగు మూఁడు అభ్రకంబులలో పినాకాభ్రకంబును భుజించిన దుస్సాధంబగు కుష్ఠరోగము జనించును. నాగాభ్రకంబును భక్షించిన మండలకుష్ఠము జనించును. మండూకాభ్రకంబును సేవించిన కృచ్ఛ్రసాధ్యంబగు అశ్మరీరోగము జనించును. దానంజేసి పైమూఁడు అభ్రకంబులను సేవింపఁగూడదు. వజ్రాభ్రకంబునుమాత్ర ముపయోగింపవలెను.

వజ్రాభ్రకము, తద్గ్రహణనిర్ణయము:— వజ్రాభ్రకంబు కాటుకవలె నల్లనై కఠినముగానుండి బరువు గలిగియుండును. ఉత్తర

దేశపుపర్వతములయందు జనించువజ్రాభ్రక మధికముగా సత్త్వము గలిగియుండును, గుణాధికంబై యుండును. దక్షిణదేశపు పర్వతములయందు జనించు అభ్రకము అల్పసత్త్వంబై హీనగుణంబై యుండును. ఇట్టి వజ్రాభ్రకంబును ఒకమనుష్యుని ప్రమాణముగా గోయి త్రవ్వి యచ్చట నున్న యభ్రకమును తీసికొనవలెను. భూమి పైభాగమున నున్న యభ్రకము నిస్సత్త్వంబై యుండును గాన దానిని గ్రహింపఁజనదు. ఇందులకు కారణమును అనేకగ్రంథకర్తలు చెప్పియుండలేదు. కాని రసహృదయతంత్రకారులుమాత్ర మిట్లు వివరించియున్నారు. ఖనిజపదార్థము లన్నియు సూర్యకిరణసంతప్తంబు లైనచో నట్టివానియందు సత్త్వము స్వల్పముగా నుండును. అయ్యవి భూగర్భమునందుండి ఎండవేఁడిమిని బొందకుండెనేని బహుళసత్త్వంబులై యుండును.

అభ్రకశోధనము :— అభ్రకంబును కొలిమిలోఁ గాల్చి ఏడుమాఱులు పాలలోఁగాని, గోమూత్రములోఁగాని ముంచిన భూసంబంధమువలన జనించినదోషము హరించి శుద్ధం బగును (రసరత్నసముచ్చయము).

శతపుటాభ్రకము :— అభ్రకంబును కొలిమిలోఁ గాల్చి ఏడుమాఱులు త్రిఫలాక్వాథంబులోఁగాని, పులికడుగులోఁగాని ముంచిన శుద్ధం బగును (ఆయుర్వేదప్రకాశము).

అభ్రకంబును గాల్చి రేఁగుపట్టకషాయంబులో ముంచి ఎండిన పిమ్మట చేతులమధ్యను నలిపిన శుద్ధం బగును (రసమంజరి).

ధాన్యాభ్రకము :—ఒకభాగము ధాన్యము, నాలుగుభాగములు శుద్ధిచేసిన యభ్రకము — వీనిని ఒకవస్త్రములో మూటగాఁ గట్టి యామూటను మూఁడుదినములు పులికడుగులో నానవైచి నాల్గవనాఁడు ఆమూటను రెండుచేతులమధ్య నుంచుకొని నలిపినయెడల నాయభ్రకంబు ఇసుకరేణువులువోలె నాపులికడుగులోనికిఁ బడును. పిమ్మట నాపులికడుగును వంచివైచి యందలి యభ్రకంబును తీసియుంచుకొనవలెను. ఇయ్యది ధాన్యాభ్రకం బనఁబడును. ఇట్టి ధాన్యాభ్రకమును మొదట సిద్ధముచేసికొని దానినే భస్మము చేయవలెను.

అభ్రకభస్మము :— ఈ విషయంబున గ్రంథకారులు భిన్నభిన్నములుగా వివరించియున్నారు. అభ్రకభస్మ మనఁగా, అభ్రకమును ఔషధసముదాయముతో నూఱి పిడుకలయందు పుటమువైచి సిందూరముగా మార్చి యందలి పరమాణుసంయోగమును విడఁగొట్టి సేవనయోగ్యముగాఁ జేయుట. కొందఱు ఒకపుటముచేతనే సిందూరముగా పరిణమింపఁజేయు ప్రక్రియలను వివరించిరి. మఱికొందఱు పదిపుటములు, ఇంకొకరు నలువదిపుటములు, వేఱొకఱు నూఱుపుటములు, కొందఱు వేయిపుటములు — ఈరీతిగా ప్రక్రియలను బేర్కొనియుండిరి. ఎవ్వరేవిధంబుగా వివరించినను, అభ్రకమును సిందూరముగా మార్చి యందలి తళుకు పోవునట్లుగను, పరమాణ్వాకర్షణము నశించునట్లుగను జేసి సేవనయోగ్యంబుగాఁ జేయుట సర్వసమ్మత మగువిషయము. నూఱుపుటములువైచిన యభ్రకము, వేయిపుటములు వైచినయభ్రకము ఉత్తమంబు లని లోకప్రసిద్ధి గలదు. ఇట్లుండఁ బదిపుటములతోడను, ఒకపుటముతోడను అభ్రకము నిశ్చంద్రకంబై సిందూరరూపమును బొంది సేవనయోగ్యం బగునా యనెడుసందేహ మవసరము లేదు. అయ్యది అభ్రకముతోఁ జేర్చుపదార్థమునుబట్టి యుండును. ఆపదార్థము పైని జెప్పినశక్తి గలిగియుండినచో నొక్కపుటముచేతనే నిశ్చంద్రకంబగు సిందూరము గావచ్చును. కొన్ని అభ్రకభస్మయోగములు ఈ క్రింద వివరింపఁబడును.

ఏకపుటాభ్రకము :— ధాన్యాభ్రకము, టంకణము — వీనిని సమముగాఁ గలిపి మంటిపాత్రమునందు వైచి క్రింద మంటఁబెట్టుచు, పాత్రములోని అభ్రకమును ఇనుపబండతో నూఱుచుండిన కొంతకాలమున కది యంతయు మాఁగును. పిమ్మట దానిని ఆవుపాలతో నూఱినచో నందలి తళుకు నశించి నిశ్చంద్రక మగును (ఆయుర్వేదప్రకాశము).

దశపుటాభ్రకము :— ధాన్యాభ్రకంబును కసివిందరసముతోఁగాని, తుంగముస్తెలరసముతోఁగాని, చిత్రికూరరసముతోఁగాని నూఱి పదిపుటములు వైచిన నిశ్చంద్రకం బగు భస్మం బగును (రసరత్నసముచ్చయము).

నలువదిపుటముల యభ్రకము :— తుంగముస్తెల కషాయము, తెల్లగలిజేరురసము, కసివిందరసము, తమలపాకులరసము, జిల్లేడుపాలు, మఱ్ఱియూడలకషాయము, నేలతాడివేళ్లరసము, పెద్దపల్లేరుకషాయము, దూలగొండిరసము, అరఁటిగడ్డరసము, నీటిగొబ్బిరసము, లొద్దుగచెక్కరసము — వీనిలో నొక్కొక్కదానిచే మూఁడేసి పుటములను, పాలచే రెండుపుటములను, పెరుఁగు, నేయి, తేనె, చక్కెర వీనితో ప్రత్యేకముగా నొక్కొక్కపుటమువైచిన అభ్రకము నిశ్చంద్రకంబై సేవనయోగ్యం బగు భస్మమగును (ఆయుర్వేదప్రకాశము).

శతపుటాభ్రకము :— మఱ్ఱిపాలు, జెముడుపాలు, జిల్లేడుపాలు, తుంగముస్తెలకషాయము, నరమూత్రము, మఱ్ఱియూడలరసము, మేఁకనెత్తురు - వీనితో నూఱు పుటములువైచిన పద్మరాగంబువోలె నెఱ్ఱని సిందూర మగును (యోగరత్నాకరము).

ఇట్లే సహస్రపుటంబులు, వింశతిపుటంబులు, అఱువదిపుటంబులు గ్రంథాంతరములందు భిన్నముగా సిందూరపరిణామములు వివరింపఁబడియున్నవి.

అభ్రకసత్త్వపాతనము :— సత్త్వపాతనం బనఁగా ఖనిజంబులగు అభ్రకము, వైక్రాంతము, మాక్షికము, మయూరతుత్థ మున్నగు ద్రవ్యములనుండి వానియందు రసాయనసంయోగముచే నిమిడియున్న లోహము, రాగి మున్నగుధాతువులను రసాయన వైయోగికప్రక్రియలచే విడఁగొట్టుట. ఆయుర్వేదమునం దిట్టి సత్త్వపాతనప్రకారములు కొన్ని మహారసములవిషయమై వివరింపఁబడి యున్నవి. కొన్ని ఖనిజపదార్థములయందు ధాతువు లిమిడియున్న వనియు, వానిని ప్రక్రియా

విశేషంబులచే విడఁదీయ వచ్చుననియు ప్రాచీనరసతంత్రకారు లెఱింగినవిషయమే. అభ్రకమునందుసయితము లోహమువంటిపదార్థ మొకటి గలదనియు, అయ్యది రసగ్రాసకర్మమందు ప్రధానం బనియు, అట్టి సత్త్వము గ్రహించి దానిని భస్మము గావించి సేవించిన సర్వరోగములు నశించు ననియు వివరింపఁబడియున్నది. తదనుకూలంబుగా నధునాతన రసాయనతంత్రవేత్త లభ్రకమును పరిశోధించి యందు మగ్నశైలితము (Silicate of Magnesia), లోహము (Iron) విశేషముగాఁ గల వని సిద్ధాంతము చేసియున్నారు. ఆయుర్వేదమునందు వివరింపఁబడిన అభ్రకసత్త్వపాతనప్రకారము లీక్రిందఁ గొన్ని వివరింపఁబడును. ధాన్యాభ్రకంబును నీటిప్రబ్బలిరసముతో నయిదు మాఱులు భావనచేసి పిమ్మట నయిదుపుటంబు లిడిన భస్మంబగును. ఆభస్మంబును కొలిమిలోనుంచి యూఁదిన నిర్మలంబై కిట్టరహితమై లోహంబుతో సమంబుగానుండు సత్త్వ మందుండి వెలువడును (రసహృదయతంత్రము).

అభ్రకపురేకులను మెత్తగాఁ జూర్ణము గావించి యాచూర్ణమును గంజి, అడవికందరసము, అరఁటిగడ్డరసము—వీనితోఁ బ్రత్యేకముగ నొక్కొక్కదినము భావనచేసి యనంతరంబున నీయభ్రకపు చూర్ణంబులో నాలవపాలు టంకణము, చిఱుచేఁపలు — వీనిని గలిపి నూఱి పిమ్మట మహిషీపురీషమ(బఱ్ఱెపేఁడ)తోఁ గలిపి ఉండలుగాఁ జేసి ఎండఁబెట్టి పిమ్మట మూసయం దుంచి కొలిమిలో నూఁదిన లోహతుల్యంబగు సత్త్వంబు పూసలుపూసలుగా మూసయందు పడును. అట్టి పూసలను గ్రహించి మిత్రపంచకము (నేయి, తేనె, గుగ్గిలము, గురువెందవిత్తులు, టంకణము) తోఁ గలిపి మరల మూసయం దుంచి కొలిమిలో నూఁదిన నాపూస లన్నియు కంచువోలెఁ గరఁగి ఏకంబగును (ఆయుర్వేదప్రకాశము).

అభ్రకద్రుతి :— ద్రుతి యనఁగా ఖనిజపదార్థములు ప్రక్రియావిశేషంబులచే శాశ్వతంబుగ పారదమువోలె ద్రవీభావమును జెంది యుండుట. రసాయనతంత్రములలోఁ బ్రతిగ్రంథకారుఁడును ప్రతి ఖనిజపదార్థమునకును ద్రవీకరణప్రక్రియలను దెలిపియున్నాఁడు. ఇట్టి ద్రుతిని ప్రాచీనగ్రంథకర్తలు నిజముగాఁ జేయఁగలిగిరా యనుసందేహము బాధించుచున్నది. ఏలయనఁగా రసరత్నసముచ్చయకారుండగు వాగ్భటుఁడు ఇట్టిద్రుతిని జేయుటకై యనేకపరిశోధనలం జేసియు నందు కృతార్థుండు కానేరక ఇట్లు వచించియున్నాఁడు: 'ద్రుతిప్రక్రియలు శాస్త్రములం దనంతములుగ వివరింపఁబడియున్నవి. అయినను అట్టి ద్రవీకరణసామర్థ్యంబు పరమేశ్వరునియనుగ్రహంబు లేకున్న దుర్లభంబు'. అభ్రకద్రుతిప్రక్రియలలో నొకటి యీక్రింద వివరింపఁబడును.

ధాన్యాభ్రకమును అవిసియాకులరసముతో మర్దన చేసి, ఆ ముద్దను అడవికందగడ్డలో నుంచి పైని మన్నుతో లేపనముచేసి పశువులు వసించుస్థలమున బారెడులోఁతుగ గోయిత్రవ్వి యాగోతియందు, ఈపదార్థపుముద్ద నునిచి గోతిని పూడ్చి నెలదినము లుంచినపిమ్మట తీసిన నాయభ్రకంబు పాదరసమువలె శాశ్వతద్రవీభావమును జెంది యుండును (ఆయుర్వేదప్రకాశము).

అభ్రకగుణములు, యోగములు :— భస్మరూపంబుగఁ బరిణమింపఁజేసిన యభ్రకంబుగాని, యట్టి భస్మముచే నిర్మింపఁబడిన యౌషధంబుగాని నరములకు బలమును గలుగఁజేయును. వీర్యమును వృద్ధినొందించును. పాండురోగము, కామిల, మూత్రరోగములు, గ్రహణి, అతిసారము, ప్లీహోదరము, పురాణజ్వరములు, క్షయ — వీనిని తొలఁగించును. ఇయ్యది ప్రధానంబుగా ప్రమేహరోగంబున స్వతంత్రశక్తి గలిగియున్నది. ఇంతియకాక ఇతర ఖనిజపదార్థసమ్మిళితంబై యనేకరోగములఁ బాపును. అట్టి యోగంబులలోఁ గొన్ని క్రింద నుదాహరింపఁబడును.

జ్వరాశని రసము :— శుద్ధిచేసిన పాదరసము, శుద్ధగంధకము, సైంధవలవణము, శుద్ధిచేసిన వత్సనాభి — వీనిని సమముగ గ్రహించి యీమొత్తమునకు సమముగ లోహభస్మము, లోహభస్మమునకు సమముగ నభ్రకభస్మము గలిపి మొత్తముగ నీయౌషధమును ఖల్వములో వైచి వావిలియాకురసముతో బాగుగ మర్దన చేసి పిమ్మట నందు పాదరసమునకు సమముగ మిరియపుచూర్ణమును గలిపి రెండుయవల (2 Grains) ప్రమాణంబుగ తమలపాకులరసముతో నిచ్చిన సర్వజ్వరములు నశించును. ప్లీహోదరము శమించును (భైషజ్యరత్నావళి).

అర్జునాభ్రకము :— వేయిపుటంబులు వైచిన యభ్రకభస్మమును మద్దిపట్టకషాయములో నేడుదినములు భావనచేసి ఎండించి పిమ్మట రెండు యవల ప్రమాణముగ నుపయోగించినచో హృద్రోగమును శమింపఁజేయును. అతిసారము, రక్తపిత్తము, అగ్నిమాంద్యము మున్నగు రోగముల నణంచును (రసేంద్రసారసంగ్రహము).

గళితకుష్ఠారిరసము :— శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, లోహభస్మము, శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము, చిత్రమూలము, శిలాజిత్తు, శుద్ధిచేసిన విషముష్టివిత్తులు, త్రిఫలములు — ఇయ్యవి ఒక్కొకభాగము, అభ్రకభస్మము నాలుగుభాగములు, క్రానుగవిత్తులు నాలుగుభాగములు — ఇటులు వీనిని ఖల్వములో— వైచి తేనె, నేయి—వీనితో ప్రత్యేకముగ నూఱి ఒక నేతిపాత్రయం దుంచి కర్ష ప్రమాణముగ సేవించిన దారుణంబగు కుష్ఠరోగము శమించును. ఈయౌషధంబును సేవించునపుడు వరిబియ్యపు అన్నము, పాలు, తేనె, నెయ్యి, చక్కెర — వీనినిమాత్రము సేవింపవలెను. స్త్రీసంయోగమును వర్జింపవలయును (భావప్రకాశము).

అనుపానవివరణము :— మఱియు నభ్రకభస్మంబు అనుపానభేదంబులచే ననేకరోగములను నశింపఁజేయును. అభ్రకంబును పసుపు, పిప్పళ్లు, తేనె — వీనితో సేవించిన ప్రమేహంబులను, కరకకాయ, బెల్లము, ఏలకులు, చక్కెర — వీనితో సేవించిన రక్తపిత్తమును, ఏలకులు, పెద్దపల్లేరు, నేలయుసిరిక, చక్కెర, ఆవుపాలు — వీనితోఁ

గలిపి సేవించిన మూత్రకృచ్ఛ్రమును, పిప్పళ్లు, తేనె — వీనితో సేవించిన నజీర్ణంబును, ఆవుపాలు, నేలగుమ్మడి — వీనితో సేవించిన దౌర్బల్యమును, నల్లజీడివిత్తులతో సేవించిన మూలరోగంబును శమింపఁజేయును. ఇట్లు అనుపానభేదంబుచే ననేకరోగంబులను శమింపఁజేయుటయేకాక శరీరమందలి ముదిమిని తొలఁగించి దీర్ఘాయుస్సు నొసంగును[1] (యోగరత్నాకరము).

(గం. దూ.)

అభ్రము — ఇంద్రునివాహనమైన ఐరావత మనెడి యేనుఁగుభార్య.

అమటి — ఇటలీదేశమం దొకవిధమైన ఫిడీల్లు చేయుటకై పేరు వడసినకుటుంబము. ఆండ్రియా, నికాలో (౧౫౩౦-౧౬౧౧) అను సోదరు లిద్దఱు ఈ కుటుంబమునకు మూలపురుషులు. క్రొత్తవిధముగ ఫిడీల్లు చేసి మిగుల ఖ్యాతిఁ గాంచిరి. ఈ వంశమునందు వంశపరంపరగ నీవిద్య యభివృద్ధియయ్యెను. ఆండ్రియాకొడుకులు ఆంటోనియో (౧౫౫౦-౧౬౩౫), గిరోల్యామో (౧౫౫౬-౧౬౩౦) అనువారు తండ్రికంటె నెక్కువ రమ్యముగఁ జేయఁ దొడఁగిరి. వీరిచే నిర్మింపఁబడిన ఫిడీల్లకు నిప్పటికి రు ౩,౦౦౦ మొదలు రు. ౪,౫౦౦ లు వెల వచ్చును. గిరోల్యామోకుమారుఁడు నికోలో (౧౫౯౬-౧౬౮౪) అనువాఁ డీ కుటుంబములో మిక్కిలి ప్రఖ్యాతిని జెందినవాఁడు. ఇతఁడు 'గ్రాండ్ అమటి' అన్న పేరుతోఁ గ్రొత్తఫిడీలు నిర్మించెను. ఆకారసౌష్ఠవమందును, లావణ్యమునందును, పనితనపుఁబరిపూర్ణతయందును, మధుప్రతిధ్వను లీనుటయందును ఈజంత్రములను మించినవి లే వని చెప్పెదరు. వీని కిప్పుడు ౪,౫౦౦ మొదలు రు. ౬,౦౦౦ వఱకు వెల వచ్చును.

అమడియస్ — ౧. ఈ పేరుగల రాజులు తొమ్మండ్రు ఫ్రాన్సులోని సెవాయ్‌సంస్థానమున కధిపతు లయిరి. వారిలో ముఖ్యముగఁ బేరొందినవారు ముగ్గురు: (౧) ౫-వ అమడియస్ (౧౨౪౯-౧౩౨౩). ఇతనికి ఘనుఁడు (The Great) అని పేరు; ౧౨౮౫ లోఁ బ్రభుత్వమునకు వచ్చెను. యుద్ధములలోఁ జాల కాలము గడపెను. ర్హోడ్సునకు ముట్టడివేసిన తురుష్కుల నోడించి వారు లేచివెళ్లునట్లు చేసెను (౧౩౧౫); తన సంస్థానమును విస్తరింపఁజేసెను. (౨) ౬-వ అమడియస్ (౧౩౪౨-౧౩౮౩) ౧౩౫౪ లో ఫ్రెంచివారి నోడించెను. వారితో సంధి చేసికొని యదివఱకు సెవాయ్‌సంస్థానాధిపతులకు లే వని వియన్నారాజపుత్రులు పేచీలు పెట్టుచున్న యధికారము లన్నిటిని పేచీలు లేకుండునట్లు సంపాదించెను. ఇటలీదేశమందలి ఆల్ప్సుపర్వతములవైపు తనరాజ్యమును అభివృద్ధిచేసెను. ఆతఁడు చిన్నసంస్థానాధీశుఁ డైనను మిక్కిలి బలవంతుఁ డగుటచే యూరోపులోని గొప్పగొప్పరాజు లాతనిస్నేహమును సాయమును గోరుచుండిరి. ఆతఁ డొక్కఁడే తుర్కీదేశముమీఁదికి ధర్మయుద్ధమునకై దండెత్తిపోయివచ్చెను. పదభ్రష్టుఁ డైన గ్రీకురాజును సింహాసనాసీనుఁ జేసెను. ఇటలీదేశమందు నేరాజులకుఁ బోరాటము వచ్చినను ఈతనిని మధ్యస్థునిగఁ గోరుకొనుచుండిరి. ఏజియన్ సముద్రమందలి టెనెడాస్ అనుదీవినిగుఱించి వినీషియాజనులును, జినోవాజనులును చాలకాలమువఱకును బోరాడి తుదకు దానిని ఈతని కిచ్చిరి ఇతఁడు నేపిల్సునకుఁ బోయి కొన్నియుద్ధములలో గెల్చి ౧౩౮౨ లో నొకయింటవ్యాధి తగిలి చచ్చెను. (౩) ౮-వ అమడియస్ (౧౩౯౧-౧౪౫౧). ౧౪౧౬ లో స్వతంత్రుఁ డని ఆస్ట్రియాచక్రవర్తివలన నధికారము నొందెను ఇతఁడు డ్యూక్ అన్నబిరుదమును చక్రవర్తివలనఁ బడసెను. అంతకుఁబూర్వ మీ సంస్థానాధీశులకు 'కౌంటు' అన్న చిన్నబిరుదమే యుండెను. వర్సెలీప్రాంతమును గెల్చెను. జనెవాయిస్‌ప్రాంతమును గొనెను. మఱికొన్నియధికారములను సంపాదించెను. చుట్టుపట్టుల నున్న రాజ్యములయందలి ప్రజలు పరచక్రములవలన మిక్కిలి బాధపడుచుండఁగా నీతఁడు తనప్రజల కేవిధమైనబాధయు లేకుండ రక్షించెను. నలువదిమూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యము చేసి కుమారునకు రాజ్య మిచ్చి సన్న్యసించి రిపయిలె యనునాశ్రమమునందు నివాసము చేసెను. ౧౪౩౯ లో నీతనిని పోపుగ (క్రైస్తవ శంకరాచార్యునిగ) నెన్నుకొనిరి. ఫ్రాన్సు, ఇంగ్లండు, స్పెయిన్, జర్మనీ, లాంబార్డి దేశములవా రీతనిని ఆచార్యునిగ నొప్పుకొనిరి. ఇటలీలోఁ గొంతభాగము, వెనీషియాలోనివా రొప్పలేదు. తొమ్మిదిసంవత్సరములతరువాత నీతఁ డాయధికారమును వదలుకొని (౧౪౪౯) మరలఁ దనయాశ్రమమునకుఁ బోయెను. ౧౪౫౦ లో జినీవాలో మృతుఁడయ్యెను.

౨. (స్పెయినురాజు) ఇటలీదేశమునకు రాజయిన విక్టర్ ఇమాన్యుఅల్ అనువాని రెండవకుమారుఁడు. ౧౮౭౦ లో స్పెయినుదేశమునకు రాజుగ నెన్నఁబడెను. కాని యచ్చటిప్రజలు నాతనికిని బడనందున ౧౮౭౩ లో రాజ్యమును వదలుకొనవలసినవాఁ డాయెను. ౧౮౯౦ లో మృతుఁ డయ్యెను.

అమడియో, గియోవనీ ఆంటోనియో (౧౪౪౭-౧౫౨౨) — ఇటలీదేశజుఁడు. పేరొందిన శిల్పి, విగ్రహనిర్మాత ఇతనిపనులలో, వెనీసువాఁడును సేనాధిపతియు నగు బార్టొలోమియో కొల్లియోని యనువాని విగ్రహమును దానిక్రిందను పైని జేయఁబడిన చెక్కడపుఁబనియు నా కాలమందలి యతిశ్రేష్ఠపుఁబను

1. అభ్రకమును ఆంగ్లేయవైద్యులు ఉపయోగింపరు. పైని వర్ణింపఁబడినమందులలో ననేకములయందు అభ్రకముగాక ఇతరపదార్థములు చేరియుండుటచేత, ఆ మందులగుణము తక్కిన పదార్థముల గుణములేకాని అభ్రకముయొక్కగుణము కాదని ఆంగ్లేయవైద్యు లనేకు లభిప్రాయపడుచున్నారు. (కొ. వేం. ల.)

లలో నొక్కటి యనియెదరు. మిలన్ పట్టణమందలి దేవాలయములోఁ గూడ నితఁడు కొంతపని చేసెనఁట!

అమరకంటకము — సెంట్రల్ ఇండియాలో నున్న రీవాసంస్థానమునకు, మధ్యప్రాంతమందలి బిలాస్‌పూరుజిల్లాకును దగిలియున్న వైపున మైకలపర్వతముపై నున్న చిన్నపల్లె. ఇది నర్మదానది పుట్టినస్థలము. కావున క్షేత్రముగ నెంచఁబడును. ఇది 3000 అడుగులయెత్తున నున్నది. చుట్టుపట్టులఁబది క్షేత్రములు గలవు. వానిలో నర్మద పుట్టినచోటును, కపిలధార యనుజలపతనమును భీముని యడుగులును, సోన్‌ముండ యనునదియును చూడఁదగినవి. ఇచ్చట పురాతనదేవాలయములును గలవు. వానిలో నర్మదాదేవి గుడియుఁ గలదు.

అమరకము — 'అమరకము' అనుపదము అమరు ధాతువుమీఁదఁ బుట్టిన భావార్థకకృదంతము. అమరు అనఁగా కుదురు, పొందికపడు, ఒప్పు, సిద్ధపడు అని అర్థము. కావున అమరకము అను భావార్థకపదమునకు, కుదుర్చుట, పొందికపడుట, ఒప్పుదల, సిద్ధపడుట అని అర్థ మగుచున్నది. దీనింబట్టి అమరకము అను పదము భూస్వామికిని కర్షకునకును తత్ఫలవిషయమున చేసికొనఁబడు నేర్పాటునకు రూఢము చేయఁబడినప్పుడు భూస్వామికి కర్షకుఁడీయవలసిన ఫలభాగమునుగుఱించి యేర్పఱచుకొనఁబడిన ఒప్పుదల యనియు, కుదురుపాటనియు గ్రహింపవలసియున్నది. అయినను, అమరకపదము భూవిషయమునందే రూఢము గాని యితరవ్యవహారములయందలిపొందికను జెప్ప దని చెప్పుటకు వలనుపడదు. ఈ అమరకపదమునకు మాఱుగా నీయర్థమునందే పొందిక, కుదురు, అతుకుబడి అనుపదములుకూడ వాడుకలో నున్నవి. ఈపదములును అమరకపదమువలెనే భూవిషయక మగురూఢ్యర్థమునే చెప్పుచున్నవి. ఈపదములయర్థమందే లీజు, లెట్టింగు, రెంటింగు (Lease, letting, renting) అనునాంగ్లేయపదములును, ఇజారా, సర్ఖాత్, ఖిరాయ్, పట్టాదరీ మొదలగు హిందూస్తానీపదములును వాడుకలో నున్నవి. కాని అమరకము కుదురు, అతుకుబడిపదములవలె భూవిషయకమైన రూఢ్యర్థమునే యిచ్చుచుండ పైయూఁడిఁగ్లీషుపదములును గృహాదికములద్దె కిచ్చుట మొదలైనయర్థములయందుఁగూడ వాడఁబడుచున్నవి. ఈ యర్థమునందు వినియోగింపఁబడుచున్న హిందూస్తానీపదములు గూడ నిట్టి విశాలార్థము నిచ్చుటయేకాక భూవిషయమునం దుపయోగించినప్పుడవాంతరభేదములనుగూడఁ దెల్పుచుండును. మఱియు, అమరకము మొదలయినపదములు భూవిషయమునందు రూఢములై సాధారణముగా వ్యవహరింపఁబడుచున్నను చెట్లు, తోఁటలు, దుకాణములు, సంతలు, గ్రామములు, అడవులు మొదలగు వానియందుఁ గూడ వాడఁబడుచున్నవి. కాఁబట్టి, ఈపదము అర్థవిచారణ చేసినప్పుడు యజమానునకును, ఫలపఱుచుగుత్తదారునకును జరగు భూమ్యాదుల ఫలగ్రహణవిషయ మగునేర్పాటును దెల్పును.

కాఁబట్టి, అమరకమువిషయమున చర్చించునప్పుడు భూమ్యాదులకును, వానియందు హక్కుగల యజమానులకును గలసంబంధమును గుఱించియు, అట్టియజమానులకును, ఫలపఱుచుగుత్తదారులకును గల సంబంధమునుగుఱించియు, అట్టి ఫలపఱుచుగుత్తదారులకును, భూమ్యాదులకునుగల సంబంధమును గుఱించియు విమర్శింపవలసియున్నది. ప్రస్తుతము, అమరకమువిషయమున వ్రాయునప్పుడు ముందు భూమివిషయము చర్చింతము. భూస్వామి, భూస్వామివలన భూమిని అమరకము పొందువాఁడు, ఆభూమిని సేద్యము సేయువాడు అను ఈముగ్గురకును భూమితో సంబంధము గలదు. ఈముగ్గురకును భూమితోఁగల స్వామ్యము ముగ్గురయందుఁగాని, యిరువురయందుఁగాని, యొక్కనియందుఁగాని యుండవచ్చును; అనఁగా భూమియందు హక్కుగల భూస్వామియే ఇతరుల కాభూమి నమరకము సేయక స్వయముగాఁగాని, కూలిపనివాండ్ర నేర్పఱిచికాని సేద్యము చేసి ఫల మనుభవింపవచ్చును. లేదా, భూస్వామికిఁ గొంత ప్రతిఫల మిచ్చుపద్ధతిమీఁద భూమిని, అమరకము పొందినవాఁడే తాను స్వయముగాఁగాని కూలిపనివాండ్రను నియమించికాని సేద్యము చేసి భూస్వామి కీయఁగా మిగిలినఫల మంతయు ననుభవింపవచ్చును. అట్లు కానియెడల నట్లమరకము పొందినవాఁడు మరల కొంతలాభము తనకుఁ జెందుపద్ధతిమీఁద నింకొకని కమరకము సేయవచ్చును. ఇట్లీముగ్గురకును భూమివిషయమున జరగునేర్పాటు అమరకము. ఈ అమరకము పరస్పరము నమ్మకముమీఁద మూజువానీగాఁగాని, లిఖితరూపకముగాఁగాని జరగుచుండును. లిఖితరూపకముగా జరగినప్పుడు భూస్వామి తనభూమిని గుత్తదారున కిచ్చుపద్ధతు లన్నియు వ్రాయఁబడుపత్రమునకు కవులు, సనదు, పట్టా అనియు, గుత్తదారు పైపద్ధతులకుఁ దన యంగీకారమును సూచించుచు వ్రాసి యిచ్చుపత్రమునకు కదపా, కబోలియత్, ముచ్చిలిక యనియు పేరులు గలవు. ఈ పదములు హిందూస్తానీపదములు. ఈపదములరూఢ్యర్థము నిచ్చుసంస్కృతపదములు గాని, ఆంధ్రదేశ్యపదములు గాని లేవు. పత్ర మను సంస్కృతపదమును, కమ్మ యనుతెలుఁగుపదమును, లిఖితసామాన్యమును దెలుపుపదములు గాని కవులు మొదలయినవానివలె విశేషవాచకములు కావు. అట్టి రూఢ్యర్థమును దెలుపువిశేషవాచకపదములు కావలసినప్పుడు దీనిని సమాసములో తత్తద్వాచకపదములతోఁ గూర్చి విశేషార్థములయం దుపయోగించుకొనవలయును. భూమియొక్క హక్కు విషయమును జర్చించుటకు ముందు, భూమి ఎవరిది, ఎటువంటిది, ఎట్లు చెందఁబడినది అనువిషయములు చర్చింపవలయును.

భూస్వామ్యము

భూమియొక్క హక్కంతయు నాభూమిగల రాష్ట్రమును బరిపాలించురాజు దగునా కాదా అనువిషయము విమర్శనీయము. భూపతి యనుపదమువలన రాజునకుఁ దనరాష్ట్రమునందున్న భూమి కంతకును సంపూర్ణమైన హక్కు కల దని యోజింపఁదగుదిలు లేదు. నరపతి యనుపద మున్నను, ఆపదమువలన రాజునకుఁ బ్రజలయందు

సంపూర్ణ మైనహక్కు లేనివిధముననే భూపతి యనుపదమువలన రాజునకు భూమియందు సంపూర్ణ మైనహక్కు లే దని శాస్త్రజ్ఞుల యభిప్రాయము. రాజునకున్న నరపతిపదమువలన తనరాష్ట్రప్రజల యోగక్షేమములు కాపాడినందులకుఁ బ్రతిఫలముగా నితరవిధము లయినపన్నులు ప్రజలవలననుండి గ్రహించుట కధికారము వచ్చినట్లుగనే భూపతిపదమువలనఁ గర్షకులయోగక్షేమములు కాపాడినందులకుఁ బ్రతిఫలముగా భూమియొక్క ఫలసాయములోఁ గొంతభాగము పుచ్చుకొనుటకుమాత్రమే హక్కు గలదు. కాని భూమియందు సర్వస్వాతంత్ర్యములు గలహక్కు రాజున కున్నట్లు సిద్ధాంతము చేయుటకు వీలు లేదు. రాజునకు భూమియందుఁగాని, యితరవ్యవహారముల యందుఁ గాని పన్ను పుచ్చుకొనుటకుమాత్రము హక్కున్నట్లు కనిపించుచున్నది.

"శ్లో. పంచాశద్భాగ ఆదేయో రాజ్ఞా పశుహిరణ్యయోః,
ధాన్యానా మష్టమో భాగష్షష్ఠో ద్వాదశ ఏవవా.
ఆదదీతాథ షడ్భాగం ద్రుమాశ్మమధుసర్పిషామ్,
గంధౌషధిరసానాంచ పుష్పమూలఫలస్య చ.
పత్రశాకతృణానాం చ చర్మణాం వైదళస్యచ,
మృణ్మయానాం చ భాండానాం సర్వస్యాశ్మమయస్య చ."
—మనుస్మృతి.

అనఁగా రాజు ప్రజలయోగక్షేమముకొఱకు తాను పుచ్చుకొను శ్రమకుఁ బ్రతిఫలముగాఁ గ్రయవిక్రయాదులవలన వచ్చినలాభము వలననుండి పన్ను పుచ్చుకొనవలయు నని మనుస్మృతియందుఁ జెప్పంబడియున్నది. పశు హిరణ్యములవిషయమున నేఁబదియవవంతును, పండించిన ధాన్యాదికమునం దాఱవవంతు గాని, యెనిమిదివవంతు గాని, పండ్రెండవవంతు గాని పన్నును, చెట్లు, రాళ్లు, తేనె, నేయి, పరిమళద్రవ్యములు, ఓషధులు, రసములు — వీనిక్రయవిక్రయములవలన వచ్చినలాభములో నాఱవవంతు పన్నును, ఆకులు, గడ్డి, కూరలు, చర్మములు, దళములు, మట్టికుండలు, రాతివస్తువులు — వీని క్రయవిక్రయములవలన వచ్చినలాభములో నాఱవవంతుపన్నును రాజు గ్రహింపవలయు నని మనుస్మృతియందు నుడువఁబడియున్నది. మఱియు నితరవృత్తులవిషయమందుఁగూడ రాజు గ్రహింపఁదగిన పన్నువిషయమున స్మృతికారులు వ్రాసియున్నారు. కాని, అవి ప్రస్తుతాంశమున కనవసరము లగుటచే నిందు విస్తరింపలేదు. భూమివిషయమున కర్షకుఁడు పండించినపంటలో నాఱవవంతు గాని, యెనిమిదవవంతు గాని, పండ్రెండవవంతు గాని రాజు పుచ్చుకొనఁదగు నని మనువు (౮ - ౧౩౦) చెప్పియున్నాఁడు.

మఱియు భూమి నెక్కువగా క్రయవిక్రయ మాచరించినట్లు గాని, కర్షకుని పాఱఁదోలి రాజు పుచ్చుకొనినట్లు గాని పూర్వగ్రంథములయందుఁ గాన్పింపదు. కాని భూస్వామికి తనభూమి కుదువ పెట్టుకొనుటకును, నితరులకు దాన మిచ్చుటకు నధికారము కలిగి యున్నట్లు నిదర్శనములు లేకపోలేదు. సేద్యము సేసికొనుటకుఁ గావలసినంతభూమి యున్నందువలనను, భూమి కావలయు నని యాసించువారు లేకపోవుటచేతను, భూమికి విరళముగ క్రయవిక్రయాదిక మాచరించుట కవకాశము లేకపోయియుండవచ్చును. రాజు స్వయముగాఁ గాని, కూలివాండ్ర నేర్పఱిచి కాని, స్వలాభముకొఱకు భూమిని సేద్యము చేయువాఁడు కాకపోవుటవలనను, సేద్యము చేయఁబడినభూమియొక్క ఫలములోఁ గొంతభాగమును గ్రహించుటకు మాత్రమే యంగీకరించియుండుటచేతను, సేద్యగాండ్రను దొలఁగించి భూమిని రాజు స్వీకరించుట కవకాశము కలిగియుండలే దని చెప్పినను జెప్పవచ్చును. దీనింబట్టి చూడఁగా సేద్యము గావింపఁబడు భూమియందు రాజునకు సర్వస్వతంత్రాధికారము లేనట్లు తోఁచుచున్నది.

పూర్వమీమాంస

రాజునకు తనరాజ్యమందలిభూమిమీఁదఁ గొంతహక్కు కల దనుటకు సందేహము లేదు. కాని ఆహక్కు ఎటువంటిది? 'రైతును భూమియందుండి తొలఁగించునట్టిహక్కు గలదా? లేక రైతునొద్ద నుండి సిస్తుమాత్రము వసూలుచేయుహక్కు కలదా?' యన్నవిషయమునుగుఱించి పూర్వమీమాంసలో జైమిన్యాచార్యులవారు మీమాంసించియున్నారు. పూర్వమీమాంసయందు (అధ్యా. ౬, పాద. ౭, సూత్ర. ౩) 'భూమి ఒక్కరాజుసొత్తే కాదు, ప్రజ లందఱకును దానియందు హక్కు గలదు' అని చెప్పఁబడినది. మాధవాచార్యులవారు రాజు తనరాజ్యము నంతయు దానముగా నొసంగినను ప్రజలక్షేత్రములు, ఇండ్లు మొదలగునవి దానమునందు చేర వనియు, వానియందు రాజునకు స్వామ్యము లే దనియు మీమాంసించియున్నారు.

ఇదేవిషయమునుగుఱించి వ్యవహారమయూఖకారుఁ డైన నీలకంఠుఁ డిట్లు వ్రాసెను:—

"క్షత్రియులకు జయమువలన సొత్తు వచ్చు నని చెప్పఁబడినది. జయింపఁబడినరాజునకు నేయే గృహక్షేత్రద్రవ్యములయందు స్వత్వముండెనో యాయా గృహక్షేత్రద్రవ్యములయందు జయించినరాజునకు స్వత్వము గలుగును. జయింపఁబడినరాజునకు సిస్తు వసూలుచేయు నధికారమమాత్రమేభూములయందు నుండునో వానియందు జయించినవానికి నాహక్కే కలుగును. స్వత్వము కలుగదు." కావుననే సార్వభౌముఁడు సంపూర్ణపృథ్వియు, మాండలికుఁడు మండలమును నిచ్చుటకు వీలు లే దని పూర్వమీమాంసయొక్క షష్ఠాధ్యాయమునందుఁ జెప్పఁబడినది. భూమిమీఁది ఆయాగ్రామక్షేత్రములస్వత్వము, ఆయాభూములు దున్నువారిది. రాజునకు కరగ్రహణాధికారము మాత్రము గలదు. కావున నిటీవలి పారిభాషికక్షేత్రదానాదులయందు భూదానము సిద్ధింపదు. కేవలము వృత్తికల్పనముమాత్రము సిద్ధించును. భూమిని దున్నువారియొద్దనుండి కొన్న గృహక్షేత్రాదుల

యందు స్వత్వము తప్పక యుండును. కావున నచ్చట భూదానఫలము కూడఁ గలుగును. "[1]

ఇట్లు ప్రాచీనస్మృతికారులమతమున రాజునకు భూమియందు మేల్ వరం (సిస్తువసూలు చేసికొను) హక్కుమాత్ర మున్నట్లును, కుడివరం (జిరాయితి) హక్కు లేనట్లును స్పష్టము.

భూమియొక్క హక్కెవరిది? ఈ హక్కెట్లేర్పడినది? ఏ విధముగా రాజువలన నంగీకరింపఁబడినది? అనువిషయము లిఁకఁ జర్చింపవలెను.

మనుష్యు లనాగరకులై యడవులయందు సంచరించుచు, పండ్లు, దుంపలు, ఆకులు, తాము వేఁటాడి చంపినమృగములు మొదలగువానివలన జీవించుచుఁ గాలము గడపినంతవఱకు భూమిని సేద్యము చేయుట తటస్థింపలేదు. తరువాతఁ బసువులను, మేఁకలను పెంచుకొని వానివలన జీవనము చేయుచు నొకప్రదేశమునుండి యింకొకప్రదేశమునకుఁ బోవుచుఁ గాలము గడపుచున్నయవస్థ యందుఁ దమకుఁ దోఁచినస్థలమం దను వైనయెడల సేద్యము చేసి ధాన్యాదికమును బండించుకొని తమ కుటుంబపోషణము చేసికొనుచుఁ దమ కిష్టము వచ్చినప్పుడు మఱియొకప్రదేశమునకుఁ బోయి యచ్చట సేద్యము చేసి ధాన్యాదులను పండించుకొనుచు నిలుకడ లేక తిరుగుచున్నయవస్థయందు మనుష్యునకు భూమియందు హక్కేర్పఱుచుకొనుట యసంభవము. కనుక నట్టియవస్థయందు భూమియందు స్వామ్య ముండఁజాలదు. తరువాత నిలుకడ గలిగి మనుష్యకుటుంబములు కొన్నిగాఁ జేరికాని, ఒక్కొక్కటిగాఁగాని యొక్కప్రదేశమునందు స్థిరపడియుండఁగలిగినప్పుడు నిలుకడగాఁ దాము నివసించినదాని సమీపమునందు సేద్య మేర్పఱచుకొన్నప్పుడు మనుష్యునకు భూమియందు హక్కుగలుగుటయు, భూమి యాస్తి యగుటయు తటస్థించినది.

ఆయవస్థయందుఁ బ్రతికుటుంబమువారు నేఁటేఁట నొక్క ప్రదేశమే సేద్యము సేయుటయుఁ జిరకాలానుభవము గలిగియుండుటయు, దానింబట్టి స్వతంత్రాధికారము గలిగియుండుటయుఁ దటస్థించినది. ఆకాలమందు మనుష్యులకు సేద్యమే ముఖ్యజీవనాధారముగ నుండియుండుటంబట్టి వారికి భూమియం దత్యాదరణదృష్టియు, నాశయుఁ గలుగుట సంభవించినది. ఆర్యులు ప్రథమమున హిందూదేశమునకు వచ్చినప్పుడు సేద్యము చేయువారుగనే యుండిరి. ఋగ్వేదమందును, అథర్వవేదమందును భూమి నినుపకఱ్ఱుగల నాఁగలితో దున్ని విత్తులు చల్లి యవధాన్యమును బండించినట్లు చెప్పఁబడియున్నది. ఆకాలమునందుఁ జిన్న చిన్నపిల్లకాల్వలు త్రవ్వి భూమికి నీరెక్కించుకొనుసాధనము వారికిఁ దెలిసియున్నట్లే చెప్పఁబడియున్నది. మఱియు నారెండువేదములయందును వ్యవసాయమునకు సంబంధించిన వస్తువు లుపమానములుగా వాడుచుండుటచే వారికి సేద్యమం దధిక గౌరవము గలిగియున్నట్లు స్పష్ట మగుచున్నది. మఱియు నాసమయమం దన్నిజాతులవారును సేద్యము చేయుటయే గౌరవ మయిన వృత్తిగాఁ బరిగణించుచుండిరి. దక్షిణహిందూస్థానమం దార్యులు ప్రవేశించి తమ నాగరకతను ప్రచురపఱిచిరి. ఆర్యులు కృషివ్యాపారము ముఖ్యాధారముగా నున్నవా రని చెప్పుటకు సందేహములేదు. మనుస్మృతియందు సేద్యము చేయఁబడినభూమివలనఁ గలిగినఫలములోఁ గొంతభాగము తీసికొనుటకు రాజున కధికారము గల దని చెప్పఁబడిన వాక్యములను, అంతకుఁ బూర్వము వ్యవహారాచరణమం దున్న వని మనువే చెప్పియున్నమాటలంబట్టి మనము గ్రహించి, తదాచారమనాదిసిద్ధ మనియు, పురాణాధారములంబట్టి యోజింపఁగాఁ బృథు చక్రవర్తికాలమునుండి వచ్చిన దనియుఁ దలఁపవలయును. తరువాత గౌతముఁడు (గౌతమస్మృతి, ౧౦-౩౭), విజ్ఞానేశ్వరుఁడు (మితాక్షర, ౩-౧-౧౩), వీరమిత్రోదయుఁడు (౧-౧౩) మొదలగువారును, సరస్వతీవిలాసమందును (౮౬౬) కేవలసంగ్రహణమును ననుభవమునుమాత్రమే భూమియందును నీటియందును తృణాదులయందును వంటచెఱకు మొదలగునితరవస్తువులయందును మనుజున కధికారము కలుగుటకుఁ గారణము లని చెప్పిరి.

మహమ్మదీయులకాలము

ఇఁక మహమ్మదీయులకాలములో మహమ్మదీయశాస్త్రపద్ధతి ననుసరించి భూమియందు మనుష్యున కెట్టియధికార మున్నదో యోజింపవలసియున్నది. మతప్రవర్తకుఁడైన మహమ్మదు హిదాయాయనుగ్రంథమందు (౮-౮౫, ౧౨౭) బంజరుభూములను సేద్యము చేసినవాఁడు దానికి యజమానుఁ డగును అని చెప్పెను. కాని దీనిపై భాష్యము వ్రాసినయాతనిశిష్యుఁ డగు అబూహనీఫా అనువానిమతము ననుసరించి సేద్యగానికి భూమియందు సంపూర్ణాధికారము గలుగుటకు దేశాధికారిసమ్మత మవసర మని తెలియును. కాని అతనిశిష్యు లగు ఆబూయూసిఫ్, ఇమాంమహమ్మదు అనువారిమతములంబట్టి సేద్యము చేయఁబడక యనాదిగ బంజరుగాఁ గాని అటవీప్రదేశముగాఁ గాని యున్నప్రదేశములందుఁ బ్రథమమున సేద్యము చేసినవానికి హక్కు భుక్తమును గల వని కనిపించుచున్నది (౮-౮౫, ౧౨౯). వీని నన్నింటినిబట్టి యోజించి మునుముందు భూమిని సేద్యము చేసి ఫలప్రదాయినిగా నొనర్చినవానికే భూమియందు న్యాయ్యమైన హక్కు గల దని నిశ్చయింపవలసియున్నది. కాఁబట్టి రాజునకు సేద్యము చేయఁబడిన భూమివిషయమున దానిఫలసాయములోఁ గొంతభాగముమాత్రమే పుచ్చుకొనుట కధికారము గల దని స్పష్ట మగుచున్నది.

మన్వాదిస్మృతులు

మనుస్మృతియందు రాజున కాఱవభాగము గాని యెనిమిదవభాగముగాని పండ్రెండవభాగము గాని గ్రహించుట కధికారము గల దనియు (౭-౧౩౦), యుద్ధాదివిప్లవములు తటస్థించినపుడు నాలవభాగము పుచ్చుకొనవలయు ననియుఁ జెప్పఁబడియున్నది.

1. వ్యవహార మయూఖము, ఘార్ పురేహార్పు, బొంబాయి (౧౯౧౫), ౪౦-వ పుట.

(౧౦-౧౧౮). మఱియు యాజ్ఞవల్క్యుఁడు షష్ఠభాగమును (౧-౫-౩౩౪,౫,౭), ఆపస్తంబుఁ డర్ధభాగమును, గౌతముఁడు దశమభాగమును గాని, అష్టమభాగమును గాని, షష్ఠభాగమును గాని (౧౦-౫-౨౪), బోధాయన (౧-౧౦-౧౮-౧), నారద (౧౮-౫-౪౮), విష్ణువులు (౩-౫-౨౨) షష్ఠభాగమును పుచ్చుకొనుట కధికారము గల దని ధర్మశాస్త్రములయందు వ్రాసియుంచిరి. మఱియు మనుస్మృతియం దేయేస్థితియం దిట్లు రాజునకు భాగగ్రహణమం దధికారము గలదో, ఎట్టియవసరములయం దింతకంటె నెక్కువగాఁ బుచ్చుకొనుట కధికారము గలదో, ఎట్టిసమయములయం దేభాగమును బుచ్చుకొనక యూరకుండవలయునో, ఎట్టియెట్టికాలములయందు శిక్షావిధిగా పన్ను వసూలు చేయుటకు రాజున కధికారము గలదో సవిస్తరముగాఁ జెప్పఁబడివది (అ. ౭, ౮, ౧౦). భూమి పన్నువిషయమున నింత సవిస్తరముగాఁ జెప్పఁబడినను హిందూ ధర్మశాస్త్రములయం దెక్కడను సేద్యగానివలననుండి భూమిని తీసికొనుటకుఁ గాని, యట్టిభూమిని మఱియొకని కిచ్చుటకుఁ గాని రాజున కధికార మున్నట్లు చెప్పఁబడియుండలేదు. కాని మహమ్మదీయరాజులపరిపాలనకాలమందు పన్నీయని భూస్వాములయొద్దనుండి భూమిని దీసికొని మఱియొకని కిచ్చుస్వాతంత్ర్యపద్ధతి యేర్పడినది. మహమ్మదీయులపరిపాలనకాలములో భూమిపైని పన్నెక్కువ సేయఁబడినకారణమున భూస్వాములు భూములను వదలిపెట్టుటయు, నట్లు విడుదల చేయఁబడినభూములను దమపన్నుకొఱకు మహమ్మదీయరాజులితరులకు సేద్యమునిమిత్త మిచ్చుటయుఁ దటస్థించుచువచ్చినది. కాని, హిందూధర్మశాస్త్రముంబట్టి పన్నుకొఱకు రాజు భూమిని జప్తు చేసి యితరుల కమ్ముట గాని సిస్తున కమ్ముట గాని వాడుకలో నున్న ట్లెక్కడను గానరాదు.

ఇటీవలి ధర్మశాస్త్రటీకాకారులు

పయిని వ్రాసినవిషయముంబట్టి హిందూధర్మశాస్త్రములయం దెచ్చటను రాజునకు భూమియందు సంపూర్ణస్వతంత్రాధికార మెన్నఁడును గలిగియుండలే దనియు, నట్టియధికార మేరాజును చెలాయించియుండలే దనియు స్పష్ట మగుచున్నది. పైని తెల్పిన జైమినిమతము ననుసరించియు రాజునకు భూమియందు సర్వాధికారము లేనట్లే కన్పించుచున్నది. కాని జగన్నాథతర్కపంచాననుఁడుమాత్రము భిన్నాభిప్రాయము నిచ్చియున్నాఁడు. ౧౭౭౩-వ సంవత్సరమునందు సర్ విలియమ్ జోన్సు అను నాతఁ డతని నడుగఁగా రాజునకు సర్వస్వతంత్రాధికారము భూమియందుఁ గల దని యభిప్రాయ మొసఁగెను. ఇందులకు జగన్నాథతర్కపంచాననపండితుఁడు, పరశురాముఁడు క్షత్రియనిర్మూలనముం జేసి భూమి యంతయుఁ గశ్యపునకు ధారవోసినట్లును, అందువలనఁ గశ్యపుఁడు సర్వస్వతంత్రాధికారము గలిగి భూమి ననుభవించినట్లును, నాయధికారమంతయుఁ దరువాత రాజులకు సంక్రమించినట్లును, నందువలన రాజులే భూమియందు సర్వస్వతంత్రాధికారము గలవా రయినట్లును నరసింహపురాణముననుండి యొకయుక్తిని పన్నెను. కాని శ్రీకృష్ణతర్కాలంకారుఁ డిందులకు సమ్మతింపక భూమి జంతువులయాధారముకొఱకు సృజింపఁబడిన దగుటవలన భూమియం దన్నిజంతువులకును స్వాతంత్ర్యము గల దనియుఁ, బ్రజలను సంరక్షించినకారణముం బట్టి రాజునకుఁ గొంతపన్ను పుచ్చుకొనుటకుమాత్రమే అధికారము గల దనియు, నీయంశము భాగవతపురాణమునందును, మనుస్మృతి యందును జెప్పఁబడియున్న దనియుఁ జెప్పి జగన్నాథపండితుని సిద్ధాంతమును ఖండించెను. వీని నన్నింటినింబట్టి చూడఁగా హిందూ సిద్ధాంతముంబట్టి రాజునకు సేద్యములో నున్నభూమియందు సర్వస్వతంత్రాధికారము లే దనియు, హిందూరాజు లెన్నఁడు నట్టియధికారమును చెలాయించుకొనలే దనియుఁ గనిపించుచున్నది.

మహమ్మదీయుల సిద్ధాంతము

మహమ్మదీయశాస్త్రము ననుసరించి యీవిషయమున కొంతవఱకు భిన్నాభిప్రాయము లున్నట్లు పైనే వ్రాయఁబడినదిగదా.

హిందూదేశముపైకి మహమ్మదీయులు రెండుపర్యాయములు దాడి వచ్చినట్లును, ఉత్తరహిందూస్థానము నాక్రమించుకొన్న విధమునఁ గాకపోయినను, దక్షిణహిందూస్థానమునుగూడ జయించి స్వాధీనపఱుచుకొన్నట్లును చరిత్రలు తెలుపుచున్నవి. క్రీ.శ. ౧౩౦౦ సంవత్సరములో అల్లాఉద్దీను దక్షిణహిందూదేశమును సంపూర్ణముగా జయించెను. క్రీ. శ. ౧౩౪౭-వ సంవత్సరములో కృష్ణానదికుత్తరమును గల దేశము మహమ్మదీయులయధికారమునకు లోఁబడెను. రాజునకు భూమియందధికార మున్న దనుసిద్ధాంతము మహమ్మదీయులది గాని హిందువులది గాదు. బలవంతముగా జయింపఁబడినదేశమును ఇమామ్ సెలవుమీఁదఁ బంచిపెట్టుటకుఁ గాని, అంతకుఁబూర్వ మున్న భూస్వాముల యనుభవమునందే యుండనిచ్చుటకుఁ గాని రాజునకు స్వాతంత్ర్యముగల దని మహమ్మదీయులయభిప్రాయము. జిజియత్తు అను తలపన్నునుగాని, ఖిరాజ్ అను భూమిపన్నును గాని విధించి పూర్వపు భూస్వాములనే భూమి ననుభవింపనిచ్చుచుండిరి. ఊషర్ అనుపన్ను మాత్రము మహమ్మదీయులవలననే వసూలు చేయుచుండిరి. హిందూదేశమున, ఆబూహనీఫాసిద్ధాంత మిదియే. ఈసిద్ధాంతమునే మన దేశమునందు మహమ్మదీయు లనుసరించిరి. ఇతరమహమ్మదీయశాస్త్రసిద్ధాంతముంబట్టి జయింపఁబడినదేశమునందలి సేద్యమం దున్నభూము లన్నియు నాయాభూస్వాములయనుభవములో నుండనిచ్చినను వానియందలిసంపూర్ణాధికారముమాత్రము రాజుదే యని కనిపించుచున్నది; లేక జుగత్ అనుభూమిపన్ను అతిసులభ మైనది గనుక మతాభిమానముంబట్టి యిది మహమ్మదీయులకుమాత్రమే విధించిరి. ఖిరాజ్ అనుపన్ను బలువైనది. ఇది మహమ్మదీయేతరులకు విధించిరి. మహమ్మదీయులకుఁగూడఁ గొన్నిపట్ల ఖిరాజ్ అనుపన్ను విధించుట సంభవించినది. ఈఖిరాజ్ అనుపన్ను సేద్యము చేయఁబడినభూమి నంత

టను వసూలు చేయవలయు నని అల్లాఉద్దీను మొదలైన మహమ్మదీయ ప్రభువు లనేకపర్యాయములు ప్రయత్నించిరి. కాని అంతకుఁ బూర్వము హిందూరాజులకాలములో వాడుకలో నున్న విధముగా భూమియొక్క ఫలసాయములోఁ గొంతభాగముమాత్రమే వసూలు చేయఁగలుగుచుండిరి. తరువాత షేర్షా సలీమ్‌ఖాన్ అనువారు ఫలసాయములో భాగమునకు మాఱుగా రొక్కము పుచ్చుకొను పద్ధతి నెలకొలిపిరి.

పిమ్మట, అక్బరుపాదుషాకాలములో సేద్యము చేయఁబడు భూమియొక్క విస్తీర్ణమును, ఫలమును యోజించి న్యాయ్యమైన ఖిరాజ్ పన్ను వసూలు చేయుపద్ధతి యేర్పడెను. ఇట్లు మహమ్మదీయప్రభువులు ఖిరాజ్‌ను వసూలు చేయుచున్నను, దీని నిచ్చుచున్నంతవఱకు భూమిని లాగికొనుటకుఁగాని, అట్టిభూమిని మఱియొకరి కిచ్చుటకుఁగాని అధికారము కలిగి దానిని చెలాయించినట్లు కనుపడదు. అట్టిభూమి లితరుల కిచ్చినప్పుడు తమకు వచ్చుచున్న పన్నులు వసూలు చేసికొనుటకుమాత్రమే అధికారము పొందినట్లును, భూమియందు సర్వస్వతంత్రాధికారము పొందనట్లును కన్పించుచున్నది. ఈవిషయమంబట్టి యోజింపఁగా భూమిపైని స్వతంత్రాధికారవిషయమున హిందూమహమ్మదీయమతములకు భేదమంతగాఁ గానిపింపదు. కాని హిందూరాజులకాలమందువలెఁ గాక తురక రాజులప్రభుత్వమందు భూమిపన్ను మిక్కిలిగా హెచ్చింపఁబడుట చేత భూస్వాములు భరింపఁజాలకుండిరి. లుండీ, పలాన్ అనుపరగణాలు ఔరంగజేబును, అక్బరాబాద్, ఇలహాబాద్ అనుకోటలు కట్టుటకొఱకుఁ గొన్నిభూములు అక్బరుపాదుషాయును, షాజహానాబాద్‌కోట కట్టుటకుఁ గొన్నిభూములను షాజహానును, ఔరంగాబాద్ అనుకోటను గొన్నిమసీదులను గట్టుటకుఁ గావలసినభూములను ఆలంగీర్ పాదుషాయును భూస్వాములయొద్దనుండి కొనుట చూడఁగా మహమ్మదీయులకాలమందుఁగూడ రాజులకు భూమియందు సర్వస్వతంత్రాధికారము లేనట్లు గ్రహింపవలసియున్నది.

బ్రిటిషు అధికారులయభిప్రాయము

మహమ్మదీయులు హిందూదేశమును జయించినప్పటికిని అంతకుము న్నున్నపద్ధతులను, వ్యవహారాచారములను సంపూర్ణముగా మార్చివైచి క్రొత్తక్రొత్తవ్యవహారపద్ధతుల నేర్పఱుపలేదు. తరువాత నాంగ్లేయప్రభుత్వ మారంభ మైనపుడు మొదట నాంగ్లేయదేశవ్యవహారపద్ధతి ననుసరించి భూమియందలి సర్వస్వతంత్రాధికారము రాజులదే యని యుద్దేశించిరి. మహమ్మదీయప్రభువులకాలమందు భూమిపన్ను ఎక్కువ చేయఁబడుటవలన సేద్యము చేయుటయందు లాభము లేక కొందఱును, పేదవడి కొందఱును భూములను వదలుచుండుట తటస్థించినది. అట్టిభూములపై సిస్తు రాకపోవుటవలన సర్కారునకు నష్టము వచ్చు నని వాని నితరులకు నమర్చుట సంభవించుచువచ్చినది.

మఱియు జనసంఖ్య హెచ్చుటచేతను, సేద్యము చేయుటకుఁ గ్రొత్తభూములు కావలసివచ్చుటచేతను, ఎన్నఁడును కృషి లేక బంజరుగా నున్నభూములను పన్ను గట్టి కొందఱ కిచ్చుచుండుట సంభవించుచువచ్చినది. ఈ సందర్భమునుబట్టి ఆంగ్లేయులు మహమ్మదీయప్రభువులకు సర్వస్వతంత్రత భూమిపైని గల దనియు, వారు హిందూరాజులవ్యవహారపద్ధతులను సంపూర్ణముగా మార్చియుండక పోవుటవలన వారికిఁగూడ నట్టిస్వాతంత్ర్యమే యుండిన దనియు నభిప్రాయపడి యుండవచ్చును.

ఇంగ్లండునందలి పూర్వపుఁబద్ధతిప్రకారము రాజే భూమియంతకును బ్రభువు. కావున హిందూదేశమునందు నట్టిపద్ధతియే యున్న దనుకొని భ్రమపడి క్రీ. శ. ౧౮౭౬-వ సంవత్సరమునందు మద్రాసుప్రభుత్వమువా రట్టియభిప్రాయమును దెల్పిరి.[1] కాని రెవిన్యూ బోర్డువారు వెంటనే యాయభిప్రాయము సరియైనది కా దని తెలిపిరి.[2] హైందవు లయిన రైతులహక్కులనుగుఱించి మిక్కిలి వ్యతిరేకాభిప్రాయముగల సర్ థామస్ మన్రోవంటివాఁడు గూడ 'హిందూదేశమున భూమిఖామం దన్నబిరు దెవనికైనను జెల్లునెడ నది రైతునకే చెల్లును. అతఁడు భూమియందలి హక్కు లన్నియు దొరతనమువారితో సమానముగఁ బంచుకొనును. దొరతనమువారికి లేనిహక్కు లాతనికి భూమియందుఁ గల్గును. ఇష్టము వచ్చినప్పుడు గాని, కొన్నిసంవత్సరములకుఁ గాని వానిని వెడలఁగొట్టుటకు వీలు లేదు. ఇంకొకఁ డెక్కువసిస్తు ఇచ్చెద నన్న నాతనిని వెడలఁగొట్టుటకు వీలు లేదు' అని చెప్పియున్నాఁడు. ఇందును గుఱించి జేమ్సు స్టుఅర్టు మిల్ ఈ విధముగ వ్రాసియున్నాఁడు:— 'రైతునకు భూమియందు స్వత్వ మున్న దనుటకు సందేహము లేదు. కాని యాస్వత్వ ముపాధిసహితము (with a limitation). దొరతనము వారికి భూమియందు స్వత్వ మున్న దనుటకు సందేహము లేదు. కాని, యదియు నుపాధిసహితమే. రైతుస్వత్వమునకు దొరతనము వారి స్వత్వము ఉపాధి, దొరతనమువారిస్వత్వమునకు రైతు స్వత్వము ఉపాధి'[3].

భూమియొక్క స్వామ్య మెవరిది యన్నవిషయమునుగుఱించి భేదాభిప్రాయము లన్నియు నాలోచించి మద్రాసుగవర్నమెంటువారీక్రిందితీర్మానమును జేసిరి.

---

1. Mirasi papers, 26.
2. Mirasi papers, 33.
3. As quoted in Srinivasaraghava Iyengar's Forty year'sProgress of the Madras Presidency,. p, 57.

"(౧) అనాదికాలమునుండియు వచ్చుచున్న యాచారమునకు వ్యతిరేకముగ, దొరతనమువారికి బంజరు (Unoccupied) భూముల లోని లోహములపైని బూర్ణాధికార మున్న దని చెప్పుటకు వీలు లేదు. కాని భూమిలోఁ బండిన ధాన్యాదులలోనుండి పాలు తీసికొనుటకు దొరతనమువారి కెట్టిహక్కు కలదో యట్టి హక్కే ఇందును గలదు. (౨) భూమియందు రైతునకు నిరుపాధిక మైనట్టిదియు (absolute), పూర్ణ మైనట్టిదియు (Complete) నగు స్వత్వము (Proprietary right) గలదు. ప్రభుత్వ వ్యయములకై పంటలోఁ గొంతభాగ మాతఁడు ప్రభుత్వమువారి కీయవలయు నన్నవరతునకుమాత్ర మీహక్కు లోఁబడియుండును. (౩) రైతునకు తనభూమి తాకట్టు పెట్టుకొనుటకును, అమ్ముకొనుటకును, మరణశాసనముద్వారా ఎవరికైన నిచ్చివేయుటకును నధికారము కలదు. (౪) ఈసిద్ధాంతముల ననుసరించి భూమి, అనాదికాలమునుండియు నొకనియొద్దనుండి మఱియొకనికిఁ జెందుచున్నది. కావున శాస్త్రప్రకారము గాని, ఆచారప్రకారము గాని ఎన్నఁడును దొరతనమువారికి లేనట్టిదియు, దొరతనమువా రెన్నఁడును గోరనట్టిదియు నగునీహక్కు (భూమియందుఁ దమకు స్వత్వము గల దన్న క్రొత్తహక్కు) గల దని దొరతనమువారు నేఁ డందు రేని (ఆ ప్రదేశమునందుఁ బ్రజలలో దొరతనమువారియెడ) అపనమ్మకయుఁ, అసంతృప్తియుఁ గలుగును. వీనిని తొలఁగించుట కెంతయో దీర్ఘకాలము పట్టును. (౫) క్రొత్తగా భూమి రైతునకు నమరకము నేయునపుడు, ఆభూమిలోని లోహము లన్నిటిపైని దొరతనమువారికి సర్వస్వాతంత్ర్యము గల దన్నవరతు రైతు ఒప్పుకొనవలయు నని చెప్పుట దొరతనమువారిహక్కుల ననావశ్యకముగ సాగఁదీయుటయే. విశేషసమయములయందుఁ బ్రజలలాభమున కావశ్యక మేని యిట్టివరతు పెట్టినఁ బెట్టవచ్చును. (౬) ఇదివఱకు రైతునధీనమైన భూమిని గుఱించియు, ఇఁకముందు వ్యవసాయమునిమిత్తము రైతునధీనము కాఁబోవుభూమినిగుఱించియు నిట్టివరతు పెట్టుటవలన నేమియుఁ బ్రయోజన ముండదు. జనులమనస్సులో నపనమ్మిక పుట్టించి దానిని నెక్కువగ వ్యాపింపఁజేయుటకుమాత్ర ముపయోగపడఁగలదు."[1]

మధ్యవర్తులు

ఇట్లు భూమియందు స్వత్వము గలవాఁడు రైతు; అనఁగా వ్యవసాయము చేసి పండించువాఁడు. అందులో కొంతపాలు సిస్తుగఁ దీసికొనుహక్కు కలవాఁడు రాజు. కొందఱయభిప్రాయముప్రకారము భూవిషయమున రాజును, రైతును భాగస్థులు. రాజు నిద్రపోవు (Sleeping) భాగస్థుఁడు, లాభములోఁ దక్కువపాలును దీసికొనువాఁడు. రైతు వ్యవహారమును జేయుభాగస్థుఁడు. లాభములో నెక్కుడుభాగమును దీసికొనువాఁడు. కావున భూమినిగుఱించి రాజునకు రైతునకుమాత్రము హక్కుండును. మూఁడవవాని కెవ్వనికిని హక్కుండనేరదు. కాని రైతేప్రకారము తనహక్కు నితరుల కిచ్చివేయవచ్చునో యట్లే రాజుగూడఁ దనహక్కు నితరుల కీయవచ్చును. రాజుహక్కు అనఁగా సిస్తు వసూలు చేసికొనుహక్కు. రైతునొద్దనుండి తాను స్వయముగ రాజు సిస్తు వసూలు చేయక, మధ్యవర్తి నొకని నేర్పాటు చేసి వాఁడు రైతులయొద్దనుండి సిస్తు వసూలు చేసికొనునట్లును, అందుఁ గొంత ప్రతిఫలముక్రింద వాఁడు తీసికొనునట్లును, కొంత రాజున కిచ్చునట్లును ఏర్పాటు చేయవచ్చును. ఈ యేర్పాటు లనేకవిధములుగ నుండవచ్చును. వానివివర మంతయు ముందు చెప్పఁబడును. ఇచ్చటఁ జూడవలసిన దేమనఁగా, 'ఈమధ్యవర్తికి భూమియం దెట్టిహక్కు గలదు? ఆతనికి భూమియందు స్వత్వము గలదా?' యన్నయంశము. రాజునకే లేనిహక్కు వీని కెట్లు వచ్చును? రాఁజాలదు. కావున నితఁడుఁగూడ సిస్తు వసూలు చేసికొనుహక్కు కలిగియుండునే కాని భూమియందు స్వత్వము గలిగియుండఁడు. కాని, యీసంగతిని పాటింపక పెక్కురు జమీన్‌దారులు తమకు భూమియందు స్వత్వ మున్న దనియు, తమరైతులను తమయిష్టము వచ్చినప్పుడు భూమియందుండి తొలగించుటకుఁ దమ కధికార మున్న దనియుఁ జెప్పఁదొడఁగిరి. దొరతనమువారును దమకు భూమియందు స్వత్వ మున్న దని భ్రమపడి, భూమియొక్కస్వత్వము జమీన్‌దారుల కిచ్చితి మని ౧౮౦౨-వ సంవత్సరపు ౨౫-వ రెగ్యులేషనులోఁ జెప్పిరి. కాని, వారు తమపొరపాటును గొంతకాలమునకుఁ గనుఁగొని ౧౮౨౨-లో ౪-వ నెంబరు రెగ్యులేషన్ అమలులోనికిఁ దెచ్చిరి. రైతులకు భూమియందు నంతకుఁ బూర్వ మున్నహక్కులకు భంగము గలిగించుట ౧౮౦౨-వ సంవత్సరపు ౨౫-వ రెగ్యులేషన్‌యొక్క యుద్దేశము గా దని యిందుఁ జెప్పఁబడినది. ఇట్లు దొరతనమువారు చెప్పినను, జమీన్‌దారులుమాత్రము వీ లయినంతవఱకు రైతునకు భూమియందు స్వత్వము, అనఁగా జిరాయితీహక్కు లే దని యనుటయు, రైతులు జమీన్‌దారులు పోరాడి కోర్టుల కెక్కుటయు, కొన్నితీర్పు లిటు, కొన్నితీర్పు లటు నగుటయు, ౧౯౦౮-వ సంవత్సరమున 'ఎస్టేటులాండు ఆక్టు' (౧౮-వ చట్టము) నిర్మింపఁబడువఱకును జరగుచునేయుండెను. ఈచట్టము వచ్చినప్పటనుండియు జమీన్‌దారీరైతుల కందఱకును జిరాయితీహక్కు గల దన్నసిద్ధాంతము స్థిరపడిపోయినది. కాని అగ్రహారములలోనిరైతుల హక్కునుగుఱించియు, ఈనాములరైతుల హక్కునుగుఱించియు ఈచట్టము స్పష్టముగ నేమియుఁ జెప్పనందున, ఈనాముదారులకు వారిరైతులకు నింకను పెక్కువ్యవహారములు జరగుచునేయున్నవి. రైతువారీఅమరకపుభూములపట్టాలు గలవారు పెక్కుమంది ఎక్కువ భూము లుండుటవలనను, స్వయముగ వ్యవసాయము చేయుటకు నోపికయు, వీలును లేనందునను, తమభూము లెల్లప్పుడును రైతులకే అమరకము చేయుచుందురు. ఇట్టిరైతుల కాభూమియం దెట్టిహక్కు గల దన్నవిషయ మింకను విచారణీయము. సామాన్యముగ పట్టాదారు

1. G. O. No. 1008, dated 21 st, September, 1882.

క్రిందిరైతునకు భూమిలో నెట్టిహక్కును లే దనెడిసిద్ధాంతమే యిప్పటికిని సర్వత్ర అంగీకరింపఁబడుచున్నది.

రాజు భూస్వామితోఁ గాని, భూస్వామి సేద్యగానితోఁ గాని భూమిపన్నువిషయమునఁగాని, ఫలసాయములోనిభాగమువిషయమునఁ గాని, అట్టిభాగమునకు సరియైన ఖరీదుగల రొక్కమువిషయమునఁ గాని జరపుకొనుసేర్పాటే అమరకము. భూమిపన్ను వసూలుచేయు విషయములో ననేకవిధము లగు నేర్పాటు లున్నవి. భూమికిని భూస్వామికిని గాని, భూమికిని సేద్యగానికిని గాని కలసంబంధము లనేకవిధము లైనవి. ఇట్టిసంబంధభేదములంబట్టి క్షేత్రానుభవములు (Tenures) కూడ ననేకవిధము లైనవి. ఇందు, పన్నిచ్చుచు ననుభవించునవి కొన్నియు, పన్నీయనక్కఱ లేకుండ ననుభవించునవి మఱికొన్నియు నున్నవి.

గ్రామము, గ్రామస్థులు, వారిక్షేత్రములు

నిలుకడ గలిగి యొకప్రదేశము నాక్రమించి యందు గృహములు గట్టుకొని మనుష్యులు కాఁపురము చేయునునికిపట్టునకు 'గ్రామము' అని పేరు. ఇట్లు గ్రామమందు నివసించుగ్రామస్థులకును నాగ్రామమున కందుపాటుగా నుండుభూమికిని గల సంబంధమును, గ్రామస్థులం దొండొరులకుఁ గలసంబంధమును, గ్రామస్థులకుఁ దాము సేద్యము సేయుభూమియందుఁగల హక్కును మనము విమర్శించి నిశ్చయింపవలసియున్నది. రెవిన్యూవ్యవహారమునకు గ్రామము ముఖ్యమైనది కావున గ్రామముయొక్క విధములును, నవి యేర్పడుటయు నయేర్పాటులును జక్కఁగాఁ దెలిసికొనుట యవసరము. భూమిని బాగుపఱిచి సేద్యమున కర్హముగాఁ జేయుటకును, వన్యమృగముల వలనిబాధలను దప్పించుకొనుటకును, అన్యోన్యసాహాయ్యము చేసికొనుచు నొక్కగ్రామములోనివా రందఱును గలసి తమక్షేమలాభములకై పాటుపడుట అత్యావశ్యకముగా నేర్పడినది. అందువలన గ్రామస్థు లందఱకు నొకవిధమగు స్నేహబంధమును స్థలాభిమానమును గలుగుట తటస్థించినది. హిందూదేశమందలి గ్రామముల స్వభావములను బరిశీలించినయెడల రెండువిధములుగా గ్రామములు విభజింపఁబడఁదగియున్నవి.

ఇందు, గ్రామములలోఁ గృషి చేయఁబడుక్షేత్రములు వేఱువేఱుగా గ్రామస్థులలో నొక్కొక్కనిహక్కుగా నెంచఁబడుచుండునవి యొకవిధమైనవి. ఇట్టిగ్రామములు రైతువారీగ్రామములని చెప్పఁబడును. ఇట్టిగ్రామములలోని గ్రామస్థులు ప్రత్యేకక్షేత్రములు (వేఱువేఱుపొలములు) కృషి చేసికొని యొకరితో నొకరు సంబంధము లేనట్లున్నను దమక్షేమలాభములకొఱకుఁ దమలో బలవంతుఁ డగునొక్కని గ్రామాధికారిగా నెన్నుకొని యతనికి లోఁబడి గ్రామస్థులపనులు నెఱవేర్చుటకుఁ గొందఱను గ్రామసేవకుల నేర్పఱుచుకొని సుఖముగా నుందురు. ఈ గ్రామాధికారిని పటేలు, లంబార్దారు, రెడ్డి, పెత్తనదారు మొదలగుపేర్లతోఁ బిలుతురు. ఇట్టిరైతువారీగ్రామములు మదరాసు, బొంబాయి, బీరారు రాష్ట్రములయందును, మధ్యపరగణాలయందును విస్తారముగా నున్నవి. మధ్యపరగణాలలోనిగ్రామములస్వభావము తర్వాత మార్పఁబడినను బ్రథమమున నిట్టిదియే యని నిశ్చయింపవలెను. బంగాళరాజధానిలోనిగ్రామములుకూడ నిట్టివియే యైనను అనేకగ్రామములను గలిపి పరగణాలుగను, జమీన్దారీయెస్టేట్లుగను నేర్పఱిచి జమీన్దారీసెటిల్మెంటు చేసియున్నహేతువున నారాజధానియందలి గ్రామములస్వభావ మంత విచారణీయముగాఁ గనిపింపలేదు. ఇఁక రెండవతరగతిగ్రామములస్వభావము విచారింతము. ఒకఁడు గాని, యొకకుటుంబమువారు పలువురు గాని, పరస్పరసంబంధబాంధవ్యము గల యొక్కతెగవారు గాని యొక్కచో గ్రామమును నిర్మించుకొని యాగ్రామమునకు సంబంధించినభూమి యంతయు స్వాధీనభుక్తమైనదిగాఁ జేసికొని తరువాతను కుటుంబము వృద్ధియై జనసంఖ్య హెచ్చినప్పుడు పైభూమి యంతయు పిత్రార్జితమువలె భాగములుగాఁ బంచుకొని యనుభవించుచుండునవి రెండవతరగతిగ్రామములు. ఇట్టిగ్రామములలో గ్రామస్థు లందఱు నించుమించుగా సమానమైనహక్కు గలవారు. కనుక గ్రామాధికారి నొకనిని నియమించుకొని యతనికి లోఁబడియుండక వా రందఱును గలసి యొకపంచాయితీ నేర్పఱుచుకొని గ్రామవ్యవహారములు చక్కఁబెట్టుకొనుచుందురు. ఈ రెండవతరగతిగ్రామములు, 'ల్యాండులార్డువిలేజీలు' అని పిలువఁబడును. రైతువారీగ్రామములలో సేద్యములో నున్న భూమి యంతయు నన్యోన్యసంబంధము లేని వేఱువేఱుక్షేత్రములుగా వేఱువేఱుగ్రామస్థులభుక్తములో నుండును. ల్యాండులార్డువిలేజీలో సేద్యములో నున్నభూమి యంతయు గ్రామస్థులు తమతరతరములం బట్టి భాగములు గలిగి యనుభవించుచుందురు గాని యాభూమి యంతయు సంఘాధికారము గలదిగా నుండును. ఒకప్పుడు రైతువారీస్వభావముగల గ్రామము ల్యాండులార్డుగ్రామముగా మాఱుట గూడఁ గలదు. అది మరల రైతువారీగ్రామముగా నుండుట తటస్థించును.

ఇట్టిమార్పులు దక్షిణహిందూస్థానమునందలి గ్రామములలోఁ గలిగినవి. మదరాసురాజధానిలో చెంగల్పట్టు మొదలైన జిల్లాలలో నున్నగ్రామము లొకప్పుడు ల్యాండులార్డుగ్రామములస్థితియం దుండి మిరాశీగ్రామము లని పిలువంబడుచుఁ దరువాత రైతువారీగ్రామములైపోయినవి. ల్యాండులార్డుగ్రామములు పైని చెప్పినప్రకారముననే కాక యితరవిధములుగాఁగూడ నగుచున్నవి. ఇట్టిగ్రామములు పట్టీదారీగ్రామము లనియు, భాయిచారాగ్రామము లనియు రెండువిధములు. ఈరెండువిధములలో లక్షణములు సంపూర్ణముగాఁ బట్టనివి కూడఁ గలవు. ల్యాండులార్డుగ్రామములమీఁదిభూమిపన్ను న గ్రామస్థులకున్నభాగములనరుంబడినిబట్టి గ్రామము సిస్తంతయు వసూలు చేయఁబడుచుండెడుగ్రామములు నాలుగువిధములు.

౧. ఒకఁడే అధికారిగాఁ గలవి. వీనిని 'జమీన్‌దారీఖాలీస్' అందురు.

౨. అవిభక్తు లైన కొందఱభుక్తములో నున్నవి. వీనిని 'జమీన్‌దార్ ముస్తార్కా' అందురు.

3. కూటస్థానుసారభాగములు (Divided on ancestral shares) గలవి లేక పట్టీదారీగ్రామములు.

౪. సంపూర్ణలక్షణము లేని పట్టీదారీగ్రామములు.

గ్రామస్థులు తాము కేవలము భుక్తపఱచుకొనుచున్న క్షేత్రము మెట్టభూమిలో నెన్నవవంతో మెట్టగ్రామముసిస్తులో నన్నవవంతె సిస్తు నిచ్చుగ్రామములు. రెండవతరగతిల్యాండులార్డు విలేజీగ్రామములు. ఇవి రెండువిధములు:

౧. భాయిచారా.

౨. అసంపూర్ణభాయిచారా.

మదరాసురాజధాని కాక హిందూదేశమున నితరప్రదేశముల యందు గ్రామస్థులలో కొన్ని భేదము లున్నట్లు కనపడుచున్నది. అందు

(౧) 'ఖుద్‌ఖాస్త్'[1] అనువారు:— ఈరైతులు ప్రప్రథమమున గ్రామమును నిర్మించినవారి సంతతిలోనివారు. వీ రితరగ్రామస్థులకంటె నెక్కుడు స్వాతంత్ర్యము కలిగి యాస్వతంత్రతను అనుశ్రుతమగు నాచారమువలన ననుభవింపఁగలిగినవారు. వీరు భూమిపన్నిచ్చునంతవఱకు భూమియందుండి తొలఁగింపఁబడుటకు వీ లగువారు కారు. వీరికి తమభూముల నితరుల కిచ్చుటకుఁగాని యమ్ముటకుఁగాని యధికారము లే దని సర్ జాన్‌షోర్ (Sir john shore), హారింగ్టన్ (Harrington) అనువారి యభిప్రాయము.

(౨) పైఖాస్తు అనువారు:— వీ రితరగ్రామములనుండి వచ్చి గ్రామమునఁ గాఁపురమున్నవారు. వీరికి పై (ఖుద్‌ఖాస్తు) రైతుల కున్న స్వతంత్రత లన్నియు లేవు. వీరికి ఖుద్‌ఖాస్తురయితుల కున్న హక్కు లన్నియు లేకపోయినను శాశ్వతముగా వంశపారంపర్య మగు హక్కుమాత్రము లేకపోలేదు. కాని గ్రామమునందు మొదటితెగవారి కుండుగౌరవముమాత్రము లేదు.

(3) పాయికారీ అనువారు: — వీరు ప్రథమతరగతి రయితులభూములను సేద్యముచేసిపెట్టుటకు నితరగ్రామములనుండి వచ్చినవారు. వీరిని భూములనుండి యిచ్చవచ్చినట్లు తొలఁగింపవచ్చును. వీరికి భూములయం దేవిధ మగు హక్కుగాని, గౌరవము గాని లేదు. వీరు మొదటితరగతిరైతులకు సిస్తు చెల్లించుటలో 'పాయికార' రైతులు. అఱవదేశపుగ్రామములయందు భూములు 'వారపట్టు', 'తీరువాపట్టు', 'తరిసు', 'పొరంబోకి' అని నాలుగువిధములుగా విభజింపఁబడినట్లు కన్పించుచున్నది. వారపట్టు అనఁగా ఫలసాయములో భాగ మిచ్చి సేద్యము చేయునది. ఈవిధమైనవి సాధారణముగా పల్లపుసాగుబడికి అర్హమైనభూములు. తీరువాపట్టు అనఁగా ద్రవ్యరూపకముగాఁ బన్నీయఁబడినది. సేద్య మయిన బంజరు భూములు తోఁటలు నిట్టివి. 'తరిసు' అనఁగా గయాళుభూములు. ఇవి రెండువిధములు. షేకల్ కరంబో, అనఁగా సేద్యము చేయఁబడిన గయాళులును, అనాదికరంబో అనఁగా సేద్యము చేయఁబడని గయాళులును. 'పొరంబోకి' అనఁగా, సేద్యము చేయఁగూడనట్టి, సేద్యమునకుఁ బనికిరానిభూములు. ఇందుఁ గొండలు, రాజమార్గములు, నదీప్రవాహప్రదేశములు, చెఱువులు, జలాశయములు, రుద్రభూములు, మాలపల్లెలు మొదలైన ప్రదేశములు చేరును.

ఈనాములు, మాన్యములు వగైరా

తెలుఁగుదేశములోని గ్రామము లఱవదేశములోని గ్రామములవంటివే అయియున్నవి. ఇందుఁగూడ భూమి యంతయు సేద్యము చేయఁబడుచున్నభూమిగను, గయాళుభూమిగను విభజింపఁబడియున్నది. సేద్య మగుభూములు మాన్యములు, అనఁగా సర్కారున కీయఁబడుపన్ను గృహస్థులు వసూలు చేసికొనుటకు హక్కు గలిగినవియు, 'ఖండ్రిగలు', అనఁగా సర్కారునకుఁ జెందవలసిన పన్నులోఁ గొంతభాగముమట్టునకే గృహస్థులు వసూలు చేసికొని అనుభవించుటకు హక్కు గలిగినవియు నని రెండువిధములు. ఇందు మాగాణిభూము, లనఁగా పల్లపుపంట పండునవి. ఈభూములలోఁ బండుపంటలోని సర్కారుభాగమునకు 'కోరు' అని పేరు. రయితుభాగమునకు 'మేడిపా' లని పేరు. మెరకభూములపై అఱవభూముల వలెనే రొక్కపుసిస్తు వసూలు చేయఁబడుచున్నది. మధుర, తిరునెల్వేలిజిల్లాలలోనిగ్రామములకు 'కారె' అని పేరు. ఈగ్రామములు మిరాశీగ్రామములవంటివే. అయినను ఇందలిగ్రామస్థులహక్కులు కేవలము మిరాశీగ్రామస్థులహక్కులవంటివి కావు. మఱియు సముదాయము లేక 'ఘసంకరే' అనుగ్రామములుగూడ కలవు. ఇట్టిగ్రామములలో గ్రామస్థు లనుభవించు భూమిభుక్తము 'ఫలభాగ' మనియు, 'ఆచంద్రార్కము' లేక 'అరుండికరే' అనియుఁ బేళ్లు. గ్రామసముదాయమువారు భూమియొక్క మంచిచెడ్డలనుబట్టి కొన్ని సంవత్సరముల కొకపర్యాయము పంచుకొనక భూస్వభావములు తెలిసినతరువాత మరల మార్చుకొనకుండ తమభూములను శాశ్వతముగా నుంచుకొనినప్పుడు అవి పై పేళ్లఁ బరఁగును. ఇట్టిభూముల మీఁద సర్కారున కీయఁబడవలసిన సర్కారుభాగ మాయాభూము లనుభవించువారివియే అయియున్నవి. కావున నిట్టిగ్రామములు గ్రామసముదాయపుహక్కు గల గ్రామము లయినను రైతువారీగ్రామములస్వభావము గల గ్రామములలక్షణములే కలవి యైయున్నవి. తంజావూరుజిల్లాలో 'ఏకభోగము' లేక 'యజమాన్ గ్రామము' అను గ్రామములు గూడఁ గలవు. చెంగల్పట్టుజిల్లాలో నున్న మిరాశీగ్రామములమిరాశీదార్లు మిరాశీదార్లు కానిగ్రామస్థులకు దొరతనము

1. 'ఖుద్‌ఖాస్త్' అనఁగా స్వయముగ వ్యవసాయము చేయువా రని యర్థము.

వారు భూమి నిచ్చి వసూలు చేయుపన్నులుమీఁద 'తుండువరం', లేక 'స్వామిభోగం' అనునొకవిధ మయినరుసుము ననుభవించుటకు హక్కు గలిగియున్నారు. మఱియు నీమిరాశీదారులు 'కాని' లేక 'గ్రామ' అనుపూరుమాన్యము అనుకొంత సేద్యప్రదేశము పన్ను లేక స్వేచ్ఛగా ననుభవించుటకుఁగూడ హక్కు గలిగియున్నారు. ఈ మిరాశీదార్లకుఁగల హక్కులనుగుఱించి సవిస్తరముగ వ్రాయుటకు నిందు వీలు లేదు.

రైతువారీపద్ధతి

ఈ పద్ధతికి అమానీపద్ధతి యనికూడ నామాంతరము కలదు. ఇందు పట్టాదారగురయితువలన మధ్యస్థులయవసరము లేకయే దొరతనమువారు గ్రామోద్యోగస్థులద్వారా పన్ను వసూలు చేయుదురు. ఈపన్ను పంటలో భాగమురూపముగఁ గాని, రొక్కమురూపముగఁ గాని వసూలు చేయవచ్చును. ఫలములో భాగరూపముగా వసూలు చేయుపద్ధతి 'అసరా', 'వారం' అను పేళ్లు గలిగియుండును. కడప, కర్నూలు, బళ్లారిజిల్లాలలో 'అప్పనము' అనుపద్ధతి యొకటికూడ కలదు. ఈ పద్ధతియందు మంచితరగతిభూములకు నెక్కువగ సిస్తు కట్టి అందులకుఁ బ్రతిఫలముగఁ దక్కువతరగతిభూములను సులభములగు సిస్తుల కిచ్చుట కలదు. 'దిట్టము' అనునది వ్యవసాయసమయమునందు రైతు లంతకుఁ బూర్వము సేద్యము సేసినభూములలో నేయేభాగములు సేద్యముచేయ నిశ్చయించుకొని యేయేభాగములు వదలివేయఁదలఁచి కొనిరో నిశ్చయించుపద్ధతి. రైతులశక్తికి మించినభూములు వారిపైని బడవేయుటవలన వానిని సేద్యము చేయఁజాలక కొంతభాగమే సేద్యము చేయఁగలుగుటవలన సిస్తువసూలుకొఱకు నీపద్ధతి యేర్పాటు చేయఁబడినది. తిరునెల్వేలి, తంజావూరుజిల్లాలలో 'ఒలంగు', 'మోతాఫిసల్' అనుపద్ధతు లున్నవి. ఒలంగుపద్ధతిలోఁ బంటమొత్తమున కప్పటిధరల ప్రకారము ఖరీదు కట్టి సర్కారున కీయవలసినభాగము రొక్కమురూపముగాఁ బుచ్చుకొనుపద్ధతి. ఇది రైతునకు సమ్మతిలేనియెడల పంటమొత్తములో ధాన్యభాగమునే యియ్యవచ్చును. ఈపద్ధతిలో ధరలు నిర్ణయించుటలోఁ గొన్నినియమములు గలవు. మోతాఫిసల్ పద్ధతి ఒలంగుపద్ధతివంటిదే. అయినను ధరలు నిర్ణయించుపద్ధతిమాత్రము వేఱుగా నుండును. తంజావూరు హిందూరాజుల యేలుబడిలో నున్నప్పుడు 'పాట్‌హాల్' అనునొకపద్ధతి వాడుకలో నుండెను. ఈ పద్ధతిలో 'పాటహక్కుదారు' అను మధ్యవర్తితోఁ బ్రత్యేకగ్రామములయొక్కకాని, కొన్నిగ్రామములయొక్కకాని సిస్తు ఏర్పాటు చేసికొని వసూలు చేయుదురు. 'పట్టుకట్టు' పద్ధతి:— ఈపద్ధతి యందు రైతు సేద్యము చేసినభూమి యేదియు నెప్పుడును వదలిపెట్ట వలనుపడదు. 'తరంభర్తి' పద్ధతియందు రైతు స్వాధీనమందున్న ఎక్కువసిస్తుగల భూములను వదలిపెట్టి తక్కువసిస్తుగల భూములనే సేద్యము చేయవలె ననినచో తక్కువసిస్తుగల భూములతోపాటు వదలిపెట్టిన యెక్కువసిస్తుగల భూములమీఁదిపన్నుగూడ పుచ్చుకొనుపద్ధతి. ఈపద్ధతియందుఁగూడ పట్టుకట్టుపద్ధతివలెనే రయితులు భూములను వదలిపెట్టుట కవకాశము లేకుండుటకుఁ గారణ మగుచున్నది. 'వీసబడిపద్ధతి':— ఈపద్ధతి త్రిలింగదేశమునందుఁ గలదు. ఈపద్ధతియందు గ్రామములలోఁ గొందఱు పెద్దరయితులు చేరి గ్రామములోనిభూమి యంతయు గ్రామమురయితు లందఱును దమతమ శక్త్యనుసారముగ సాగుబడికిఁ బుచ్చుకొని యందుల కీయఁదగిన గ్రామముమొత్తపుపన్నునందు న్యాయ్యమయిన భాగమును నిచ్చుకొందురు. 'కుల్‌వాత్' పద్ధతి:— ఈపద్ధతి బారామహాల్‌దేశములోను, సేలముజిల్లాలోను ఉన్నది. ఈపద్ధతియందు మధ్యవర్తులతో నిమిత్తము లేకుండ రయితునొద్దనుండి సిస్తు గ్రామోద్యోగస్థులమూలమున వసూలు చేసి రహితులకుఁ దాము సేద్యము చేయుభూములయందు పూర్ణమయిన హక్కు గలిగియుండునట్లు చేయఁబడెను.

హిందూరాజులకాలమున భూములక్రయవిక్రయము చేయుపద్ధతి యంతగా లే దనియు, తనఖా పెట్టుటమాత్రము కొంతవఱకు కల దనియు పైని వ్రాయఁబడెనుకదా![1] ఈ తనఖాపెట్టునాచారముండుటవలన భూమియందు భూస్వాములకు హక్కు కల దని

1. పూర్వకాలమందు భూమిని అమ్మునట్టిపద్ధతి లేదని కొంద ఱిటీవలియింగ్లీషుగ్రంథకారులు భ్రమపడియున్నారు. ఇప్పు డున్నట్లు భూమి కప్పుడు వెల లేకపోయినందునను, భూమి యెక్కువగను రైతు తక్కువగను ఉన్నందునను భూమిసంబంధమైన క్రయవిక్రయము లెక్కువగా లేకపోవచ్చును. అంతమాత్రమున హిందూరాజులకాలమునందు రైతులకు తమభూమిని అమ్మునధికారము లేదనిచెప్పుటకు వీలు లేదు. భూమిని విక్రయించుచుండి రని చూపుటకుఁ బ్రబలప్రమాణము లున్నవి. చాణక్యరచితమైన అర్థశాస్త్రమునందు భూమిని విక్రయించు పద్ధతులు చెప్పఁబడియున్నవి. భూమిని అమ్మఁదలఁచినవాఁడు మొదట జ్ఞాతులకు, తరువాత సామంతులకు (ప్రక్కవారికి) తరువాత అప్పులవాండ్రకు నమ్మవలెను; అనఁగా వీరికి ఒకరితరువాత నొకరికి భూమియెడ నొకవిధమైన హంసాయిహక్కు (Pre-emption) కలదు. వీరెవరును కొననియెడల ఇతరుల కమ్మవచ్చును. అమ్మునెడ భూమితో సంబంధము లేనివారిని, నలువది యిరుగుపొరుగు ఇండ్లవారిని పిలిచి వారికి విక్రయముసంగతి తెలుపవలెను. తరువాత నమ్మఁబడునట్టిక్షేత్రము, తోఁట, కాలువ, తటాకము, ఆధారము ఇది యని సరిహద్దులతోఁ జెప్పి, 'యీ వెలకు నెవరు కొందురు?' అని మూఁడుసారు లడుగవలెను. ఆపైని ఆభూమి నిరాటంకముగఁ గొనువానిది యగును (కౌటిలీయమ్ అర్థశాస్త్రమ్., 3. అధి, ౯. అధ్యా, ౬౧. ప్రక); సిస్తు ఇచ్చువారు సిస్తు నిచ్చువారికే యమ్మవలెను. బ్రాహ్మణాగ్రహారములు బ్రాహ్మణులకే యమ్మవలెను (కౌటిలీయమ్ అర్థశాస్త్రమ్., 3. అధి, ౯. అధ్యా, ౬౨. ప్రక.) అని చెప్పఁబడియున్నందున క్రీ. పూ. ౪-వ శతాబ్దియందు, ననఁగా చంద్రగుప్తచక్రవర్తికాలమునందు భూమివిక్రయ ముండె ననుట స్పష్టము. బృహస్పతిస్మృతియందు స్థిరాస్తిని సంపాదించుమార్గము లేదు

చెప్పుటకు వీలు కలిగియున్నది. హిందూరాజులపరిపాలనకాలమందు సిస్తునియ్యనిరైతుయొక్కభూమిని అమ్మి వానిని దానినుండి తొలఁగించి మఱియొకరైతున కిచ్చి సిస్తు వసూలు చేయుపద్ధతి యున్నట్టు కనిపింపదు. రైతు సిస్తు నియ్యనియెడల వానిచరాస్తి అమ్మికాని, వానిని దండించి బాధపెట్టికాని వసూలు చేయునాచారము కలదు. మలయాళదేశమునందుఁ దక్కినప్రదేశములందుకంటె భూస్వాములకు భూములయందు సెక్కుడుహక్కును, స్వాతంత్ర్యమును కలదు. పూర్వకాలమునందు కూలివాండ్రను కొంచెము హెచ్చుతక్కువగా బానిసలుగా చూచుచుండినట్లు కనిపించుచున్నది. మలయాళ, కన్నడ దేశములయందు భూస్వాములయొక్క పని చేయుకూలివాండ్రను అమ్ముటకును తాకట్టు పెట్టుటకును గూడ భూస్వాములకు నొక విధమగు స్వతంత్రత యుండెను. వీండ్రను భూమితో సంబంధము లేక వేఱుగా చరాస్తివలె భావించి అమ్ముటకు భూస్వాముల కధికార ముండెను. అఱవదేశమునందుఁ గూలివాండ్రు భూమితో నమ్మఁబడువారుగను, భూమి యెవ్వరియధీనమం దున్న వారియధీనమునందుండి పని చేయువారుగను నుండిరి. కాని సర్కారున కియ్యవలసినపన్ను తేలికగ నున్నంతవఱకు భూస్వాములు కూలివాండ్రచే (పాలేళ్లచే) సేద్యము చేయింపఁగలుగుచుండిరి. మహమ్మదీయప్రభుత్వకాలమందు భూమి సిస్తు ఎక్కువగ చేయఁబడినందునఁ దామే స్వయముగ సేద్యము చేసినఁగాని లాభము లేకపోవుటవలన భూస్వాములకే స్వయముగ సేద్యము చేయవలసినయవసరము కలిగినది. ఆంగ్లేయప్రభుత్వారంభమున సర్కారుఖర్చులక్రింద వసూలు చేయఁబడుపన్ను భూమిపన్నొకటియే యగుటవలనను, ఇతరవిధములగు పన్నులు వాడుకలోనికి రాకపోవుటవలనను భూమిపై సిస్తే ప్రధానమైనపన్నుగ నిప్పటికిని పరిగణింపఁబడుచున్నది. హిందూరాజులకాలమునందు ఫలసాయములోఁ గొంతభాగము తీసికొనుచువచ్చుచున్నందున భూమియొక్క ఫలవత్తను బట్టియు, పండింపఁబడిన ధాన్యాదులవిలువనుబట్టియు సర్కారుపన్ను ఏర్పడుచువచ్చినది. ఆంగ్లేయులు అమానీపద్ధతి యారంభముచేసిన తరువాత ద్రవ్యరూపమున సిస్తు వసూలు చేయుచు భూములయొక్క పంటస్థితినిబట్టి రొక్కమురూపమున సిస్తులు వసూలు చేయుచు

చెప్పఁబడినవి. విద్య, క్రయము, తాకట్టు, శౌర్యము, భార్య (స్త్రీధనము), దాయము, వారసులు లేనిజ్ఞాతులసొత్తు (అనంతరవారసత్వము) [౯. ౨].

అస్మృతియందే 'ఆస్తి రెండువిధములు: స్థిరాస్తి, చరాస్తి. విక్రయము పూర్తియైనతోడనే యీరెండింటికిని 'పణ్యము' అన్నపేరు వచ్చును (౧౫. ౨)' అని యున్నది.

ఇట్లు పూర్వము రైతునకు భూమి విక్రయించునధికార మున్నట్టు స్పష్టము. కాని యేకాలమున నేగ్రామమునకు నాగ్రామము స్వతంత్రముగ నుండుటవలన వీలయినంతవఱకు గ్రామములోనిభూములు గ్రామములోనివారికే యమ్మవలయు నన్నయొకవిధమైన నిర్బంధము మొదట నున్నట్టు గానవచ్చుచున్నది. మితాక్షరాకారుఁడు 'స్వగ్రామజ్ఞాతిసామంతదాయాదానుమతేన చ, హిరణ్యోదకదానేన షడ్భిర్గచ్ఛతి మేదినీ' (తనగ్రామస్థుల, జ్ఞాతుల, హంసాయిదారుల, దాయాదుల సమ్మతివలనను, బంగారముతోడను, నీళ్లతోడి దానమువలనను - ఇట్లాఱువిధములచే భూమి యొకరినుండి మఱియొకరికిఁ బోవును) అనినపూర్వులశ్లోకమును ఒకదానిని తీసికొని, అవన్నియు వేఱువేఱు ఉద్దేశములతోఁ జెప్పఁబడెను కాని, విక్రయమునకు నివి యావశ్యకములు కావని వ్రాసెను. జరగినవిక్రయవ్యవహార మందఱకును దెలియవలె నని 'గ్రామానుమతి' కావలె నని చెప్పెనేకాని యది లేనిది వ్యవహారసిద్ధి లేదన్నయుద్దేశముతోఁ గాదు. సరిహద్దులతకరరు లేకుండ నుండుటకై హంసాయిదార్ల (సామంతుల) యనుజ్ఞవలయు నని చెప్పఁబడినది. జ్ఞాతిదాయాదుల యనుజ్ఞ యెందుల కనఁగా, కుటుంబము సమష్టి యైనయెడల మిగిలిన భాగస్థులసమ్మతి యావశ్యకము. వ్యష్టి యైనయెడల 'వారు సమష్టికుటుంబములోనివారా వ్యష్టికుటుంబములోనివారా?' యన్న సంశయము ముందు రాకుండ నుండుటకై కాని జ్ఞాతులసమ్మతి లేనిది విక్రయము చెల్ల దనుటకు కాదు. భూమిని దానముచేయుట పుణ్యప్రద మని చెప్పినాఁడు గనుక, విక్రయించినప్పటికిని, 'ఒకబంగారునాణెము పెట్టి నీళ్లు విడువవలసినది' అని యాజ్ఞవల్క్యస్మృతియొక్క వ్యవహారకాండము, ౧. అధ్యాయము, ౧-౩౧,౩౨ శ్లోకములపై వ్యాఖ్యానము వ్రాయునపుడు మితాక్షరాకారుఁడు వ్రాసి, సమష్టికుటుంబములోఁ జేరనివాఁడు తనభూమిని తనయిష్టము వచ్చినట్టు విక్రయింపవచ్చు నన్నభావమును తెలిపినాఁడు. భూమిని విక్రయించినయెడల కుటుంబమునకుఁగల శాశ్వతమైనజీవనాధారము పోవునేమో యని కొందఱు స్మృతికారులు నీతిబోధగ స్థిరాస్తిని అమ్మఁగూడ దని వ్రాసిరే కాని, ఆచారముమాత్రము పైని మితాక్షరాకారుఁడు వ్రాసినట్టే యుండె ననుటకు సందేహము లేదు. చోళపాండ్యరాజులప్రభుత్వకాలమునందు భూములవిక్రయము బాహాటముగా జరగుచుండె నని మూపుట కాకాలపుపెక్కుశాసనములు వెలువడినవి (Ep. Coll., for 1915-16, Nos. 29, 61, 64, 71, 74, 75, 81. etc.) గ్రామస్థులయొద్దనుండి భూములు కొని పుణ్యాత్ము లనేకులు దేవాలయములకు దానమిచ్చినట్లు పెక్కుశాసనములలోఁ జెప్పఁబడినది. సర్కారుసిస్తు చెల్లించుటకు శక్తి లేనందున వేళంగూడికాపురస్థులయిన మరవలు తమ భూమిని అమ్ముకొనినట్టు శా.శ. ౧౪౨౩ (క్రీ. శ. ౧౫౦౧) సంవత్సరపుశాసనమునఁ గలదు. ఇది విజయనగరమువారి ప్రభుత్వకాలములోనిది (Ep. Coll., No. 50 of 1916).

వచ్చిరి. దక్షిణహిందూస్తానమునం దొక్కొక్క భాగమున నొక్కొక్క యాచార ముండెను. కాని అంతట నొకటేవిధముగ భూమిభుక్తి ముండలే దని పైనివ్రాసిన యంశములనుబట్టియే తెలియఁగలదు. అఱవ దేశమున నొకవిధముగను, తెలుఁగుదేశమున మఱియొకవిధముగను మలయాళ, కన్నడదేశములం దింకొకవిధముగను నిట్లు ఒక్కొక్క ప్రదేశమున నొక్కొక్కవిధముగ భూమిభుక్తము వాడుకలో నున్నది.

మద్రాసురాజధాని యంతయు నేకకాలమున నొకటేవిధముగ నాంగ్లేయపరిపాలనలోనికి వచ్చియుండకపోవుటఁబట్టియు, నంతకు పూర్వమునం దున్నపద్ధతులనే సాధ్య మయినంతవఱకు ననుసరింపవలయు ననుతలంపుచేతను నొక్కొక్కభాగమున నొక్కొక్కవిధమగు అమరకపుఁబద్ధతు లేర్పఱుపఁబడినవి. ఉత్తరసర్కారు లను గంజాం, విశాఖపట్ణం, గోదావరి, కృష్ణ, గుంటూరు జిల్లాలయందు బంగాళదేశపు - అమరకపుపద్ధతి ననుసరించి 'శాశ్వత మగుజమీన్‌దారీ-అమరకపుఁబద్ధతి' యేర్పాటు చేయఁబడెను. మదరాసుపట్టణమునకు చుట్టుపట్ల నున్నదేశము ఆర్కాటునవాబువలన ౧౭౫౦, ౧౭౬౩ సంవత్సరములయందు దఖలుపడి యుండుటవలన ఆ ప్రదేశమునందలిజిల్లాలయందు అంతకుఁ బూర్వమునం దున్నపద్ధతి ననుసరించి 'జాగీరు' పద్ధతిని అమరకము చేయఁబడెను. ౧౭౯౩-వ సంవత్సరమున టిప్పూసుల్తాన్ ఓడిపోయినతరువాత బారామహాలును నేలముజిల్లాయు మలయాళమును ఆంగ్లేయులయధీన మైనవి. పిమ్మట టిప్పూసుల్తానుతో రెండవయుద్ధ మయినతరువాత కన్నడదేశమును కోయంబుత్తూరుజిల్లాయును వచ్చినవి. ౧౮౦౦-వ సంవత్సరమున హైదరాబాదునవాబుతో జరగినసంధి ననుసరించి తుంగభద్రాకృష్ణానదులకు దక్షిణమునం దున్నప్రదేశ మంతయు నాంగ్లేయులయధీన మయినది. ౧౮౦౧-వ సంవత్సరములో ఆర్కాటునవాబునకు కర్ణాటదేశమునం దున్నరాజ్య మంతయు నాంగ్లేయులయధీన మైనది. ఇట్లనేకపూర్వరాజులనుండి యనేకవిధములుగ నాంగ్లేయుల కధీనపడిన యీప్రదేశములయందు ననేకవిధములగు నమరకపుఁబద్ధతు లేర్పాటు చేయవలసివచ్చినవి.

పాలెగాండ్రు

ఉత్తరసర్కారు లని పిలువఁబడు ప్రదేశమునందు మహమ్మదీయప్రభువులవలనను, అంతకు పూర్వపుహిందూరాజులవలనను చెందఁబడిన భూములు గాని, అట్లు భూములు చెందినభూనాయకులవలనఁ జెందినభూములు గాని యనేకము లుండుటవలన వీనివిషయమున నాంగ్లేయప్రభుత్వమువారి కొకవిధమగు అమరకము చేయవలసిన యవసరము కలిగినది. భూనాయకులవలనఁ జెందఁబడిన భూములు కలవారిని 'పాలెగాండ్రు' అని పిలుతురు. వీరు మూఁడువిధములుగా నుండినవారు.

౧. పూర్వము రాజ్యము లేలినవిజయనగరము, కాంచీపురము, మధుర మొదలగుదేశాధీశులసంతతిలోనివారు కొందఱు.

౨. పూర్వపురాజులయొద్ద సేనాధిపతులుగా నుండి మహమ్మదీయులదండయాత్ర నడ్డగించుకొని స్వశక్తివలనఁ గొంతదేశమునకు నాయకులై తరువాత నాయాప్రదేశములకుఁ బ్రభువులుగా నంగీకరింపఁబడినవారు కొందఱు.

౩. జిల్లా కధికారులుగ నుండి కాలక్రమమున మహమ్మదీయుల యధికారమునకు లోఁబడక స్వతంత్రులై ఆయాజిల్లాలపైని ప్రాభవమును సంపాదించుకొన్నవారు కొందఱు.

మహమ్మదీయు లీభేద మించుకయుఁ గనఁబఱుపక యీ ముత్తెగలపాలెగాండ్రను నొకవిధముగానే చూచుచు పాలెగాండ్ర బలాబలములనుబట్టియుఁ, దాము చెలాయింపఁదగిన యధికారమునుబట్టియుఁ గప్పముఁ గొనుచుండిరి. కాని ఒకపద్ధతి ననుసరించి యమరకముఁ జేసి సిస్తు గాని, కప్పము గాని వసూలు చేయలేదు. ఈపాలెగాండ్రు తమ యిచ్చ వచ్చినట్లు తమక్రింద నున్నప్రజలను, గ్రామములను పరిపాలించుకొనుట కధికారము కలిగి మహమ్మదీయుల కంతగా లోఁబడక యుండిరి. వీరు సర్వదా ఒండొరులతోఁ బోరాడుచు మహమ్మదీయ ప్రభువులతోఁ బోరాడుచుఁ గాలముఁ గడపుచుండిరి. మహమ్మదీయులకుఁ గట్టవలసిన కప్పము బరువు అని తోఁచినప్పుడు సాధ్య మయినంతవఱకు సిస్తు చెల్లింపకుండ ప్రయత్నము చేయుచు, నట్లపహరించుటకు వీలు గానప్పుడు తా మీయవలసినసిస్తు చెల్లించి తమ యెస్టేట్లకుఁ బ్రాంతములయం దున్నసర్కారుగ్రామములను దోచికొని తాము సొమ్మువసూలు చేసికొనుచుండిరి. ఇట్లు దోచికొనఁబడుగ్రామములయం దున్నసర్కారురైతు లడుగడుగున కీబాధ పడలేక తమ్ము బాధింపకుండ విడిచిపెట్టినందులకు 'కావల్' అను పన్ను ఇచ్చుచుండిరి. తరువాత నాంగ్లేయప్రభుత్వదినములలో నీపాలెగాండ్ర దౌర్జన్యము లడఁచుట కనేకప్రయత్నములు జరగినవి కాని యీపాలెగాండ్రయెస్టేట్లమీఁద వీరి కున్న న్యాయ్యమైన హక్కువిషయమున మాత్రము నిశ్చయముగాఁ దెలిసికొనుట కవకాశము గలిగినదికాదు. అప్పుడు వారితో శాశ్వతమైన యమరకపుపద్ధతి నొకదానిని ఏర్పఱుచుకొని వారియెస్టేట్లమీఁద వారికి రాఁదగినమొత్తమున మూఁడవవంతు తమ కిచ్చుపద్ధతిని చిత్తూరు, కాళహస్తి, వెంకటగిరి, బొమ్మరాజుపాళెము మొదలగు ఎస్టేట్ల నమరకము గావించిరి. దక్షిణమునం దున్న అఱవదేశములో ౩౩ గురు పాలెగాండ్రుండిరి. వీరిసంఖ్య నానాఁటికి క్షీణించి యిప్పుడు కొందఱుమాత్రమే మిగిలియున్నారు. బారామహల్ ప్రదేశమునందు రైతువారీపద్ధతి నమరకముచేయఁబడినది.

మలయాళదేశమందలి అమరకపు విధములు

పశ్చిమతీరమునం దుత్తరమున గోకర్ణక్షేత్రము మొదలు దక్షిణమునఁ గన్యాకుమారివఱకును, కేరళము లేక మలయాళదేశ - మని వాడఁబడును. తిరువాన్కూరు కొచ్చిరాజ్యములు ప్రప్రథమమున నుండియు స్వదేశప్రభువులపాలనమునందే యుండెను. మలయాళము కూడ తొమ్మిదవశతాబ్దివఱకు, నీవిధముననే స్వదేశప్రభువులపాలన

మున నుండెను. కాని తరువాత కళ్ళికోటయందలి 'జామొరిన్' ప్రభుత్వముక్రిందికి వచ్చెను. ఈతఁడు మహమ్మదీయమత మవలంబించుటవలన ననేకులు మహమ్మదీయు లాదేశమునకు వచ్చుట కవకాశము కలిగినది. ఈతురకలను 'మోప్లా' లందురు. వీరు సాధారణముగ వర్తకము చేయుదురు. 'తుళువ' అను కన్నడదేశము ప్రత్యేక ప్రభుత్వముగా నుండెను. ఇది పండ్రెండవశతాబ్దిని పాండ్యరాజుల యధీనములోనికి వచ్చినతరువాత, అంతకు పూర్వము భూమి ననుభవించుచుండిన నాయర్లను తొలఁగించి భూమిపై పన్ను హెచ్చించి 'హల్ల' ర్లను కర్షకుల కీయఁబడినది. తరువాత నీదేశము విజయనగరరాజులగు నాంధ్రప్రభువులయధీనములోనికి వచ్చెను. అంతట నుండి తెలుఁగుదేశపు అమరకపుపద్ధతులు కొన్ని వాడుకలోనికి వచ్చినవి.

ఈదేశమునందలి భూమిభుక్తపద్ధతి విశేష మయిన దగుటచేత దానినిగుఱించి కొంత విస్తారముగఁ జెప్పవలసినయవసరము వచ్చినది. ఈదేశము ప్రప్రథమమున నంబూద్రి బ్రాహ్మణులయొక్కయు, శౌర్యవంతులగు నాయరులయొక్కయు భుక్తమునం దుండెను. వీరి యొక్క క్రిందను 'తీయరు' లను నొకజాతివారు సేద్యమువలననే జీవించుచుండిరి. వీరు ప్రప్రథమమున సింహళద్వీపమునుండి తీసికొనిరాఁబడినవారు. నాయరులు రాజునకు భూమిపన్నీయక తమతమసైనికులతో రాజులకు యుద్ధసమయమునమాత్రము సాహాయ్యపడుచుండిరి. నంబూద్రిబ్రాహ్మణులుకూడ భూమిపన్నీయక దేవాలయములను సంరక్షించి పోషించుబాధ్యతమాత్రము కలిగియుండిరి. మోప్లాలకు కూడ భూమిపన్ను నిచ్చుబాధ్యతలు లేవు.

మలయాళదేశమందలి అమరకపుపద్ధతి రాష్ట్రమందలియితర జిల్లాలలోకంటె కొంత విలక్షణముగా నున్నది. ఆదేశమందు రైతులు పెక్కురకములుగా నున్నారు. అందఱకంటె నగ్రస్థానము నలంకరించుభూస్వామికి 'జన్మి' అని పేరు. 'జన్మి' అనుపదము జన్మశబ్దమునుండి కలిగినది. 'జన్మి' కి తక్కిన ప్రాంతములందలి భూస్వాములకంటె భూమిలో నెక్కువస్వత్వము కలదు. ఈ హక్కునకు 'జన్మంహక్కు' (Janmam) అని పేరు. 'జన్మి' లకు భూమియం దట్టిహక్కుండుటచేత రాజునకు భూమియందు సంపూర్ణస్వామ్యము కల దనుసిద్ధాంతము మలయాళదేశమందు వర్తింపదు. 'జన్మంహక్కు' కల ఎంతచిన్నపరిమితిగలభూస్వామి యైనను 'జన్మి' యని పిలువఁబడును. అయినను 'జన్మి' యనుపదమునకు మలయాళదేశమం దాచారమున వే అర్థము కలదు. భూమిని సిస్తునకు కౌలునకు తీసికొని 'మిచ్చెవారం' అను పేరుతో సిస్తు చెల్లించురైతులకు 'కనోమ్‌దారు' లని పేరు. ఇట్టి కనోమ్‌దార్లకు భూమి నమరకపఱచి వారివలన 'మిచ్చెవారం' వసూలు చేసికొను పెద్దజమీన్‌దార్లనే 'జన్మి' లని వ్యవహరింతురు.

'జన్మి' లు చేయు అమరకము మూఁడువిధములు: (౧) రైతు అమరకము మొదటిది. ఈరైతులు 'వెరుంపట్టందారు', 'కనోమ్‌దారు', 'కుళికనోమ్‌దారు' అని మూఁడువిధములు, (౨) తనఖాపద్ధతి. 'ఒత్తి', 'పరివర్తం' అను తనఖాపద్ధతులపయినిభూమి నమరకమునకు తీసికొన్నవారు ఈరెండవపద్ధతిలోఁ జేరుచున్నారు. (3) శాశ్వతపుకౌళ్ల ద్వారా చేయఁబడు అమరకము మూఁడవది. ఇట్టి కౌళ్లకు శాశ్వతము లని పేరు. బ్రాహ్మణుల కీయఁబడు శాశ్వతపు కౌలునకు 'సంతతిబ్రహ్మస్వ' మని పేరు. భూస్వామితో సమానమయినట్టికాని, ఎక్కువయినట్టికాని కులస్థున కీయఁబడుశాశ్వతపు కౌలునకు 'అనుభవ' మని పేరు. తనకంటె తక్కువకులస్థున కీయఁబడినకౌలునకు 'అడిమ' యని పేరు.

(౧) రైతు అమరకము

'వెరుంపట్టం:— పల్లపుభూముల కేఁటేఁట నీయఁబడుకౌలునకు 'వెరుంపట్టం' అని పేరు. ఆకౌలుక్రింద సేద్యము చేయురైతునకు 'వెరుంపట్టందా' రని పేరు. కౌలువలనఁ గలుగఁజేయఁబడిన బాధ్యత తప్ప అతనికి భూమియం దెట్టిహక్కును లేదు.

కనోమ్:— 'కనోమ్', 'కుళికనోమ్' అనునవే మలయాళదేశమందు ముఖ్యముగా అమలులో నున్న అమరకపుపద్ధతులు. కనోమ్‌దార్లకు భూమియం దేమయిన హక్కు కలదా లేక వారు స్వాధీనపుకనఖాదారులవంటివారా అనువిషయము మిక్కిలి వివాదగ్రస్త మయియున్నది. మద్రాసుహైకోర్టువారు 'కనోమ్' అనునది యొకవిధమయిన తనఖా అనియు, మలయాళదేశపు ఆచారములకు లోఁబడి 'కనోమ్‌దారు'ను తనఖాదారుగా నెన్నవలె ననియు తీర్మానించిరి. 'కనోమ్‌దారు' 'జన్మి' కి అత్యంతస్వల్పపుమొత్తమును పెట్టుబడిగా నిచ్చి, సామాన్యముగా పండ్రెండుసంవత్సరములకు 'స్వాధీనకౌలు' తీసికొనుచున్నాఁడు. ఈకౌలుకాలములో స్వల్పముగా నేఁటేఁట సిస్తుమకూడ 'జన్మి' కి చెల్లించును. ఈసిస్తునకే 'నిత్యవార' మని పేరు. గడువుకాలమునకు తరువాత 'కనోమ్‌దారు' అప్పిచ్చిన పెట్టుబడిమొత్తమును మరల 'కనోమ్‌దారు'న కిచ్చివేసి 'జన్మి' భూమిని స్వాధీనము చేసికొనవచ్చును. ఈగడువుకాలములో 'కనోమ్‌దారు' సొంతసొమ్ము కర్చుపెట్టి భూమి నభివృద్ధి చేసినను అట్టివ్యయమునకు నెట్టిపరిహారము నియ్యకయే 'జన్మి' లు 'కనోమ్‌దార్ల'ను భూమియందుండి తొలఁగించునాచార మొకప్పు డుండెడిది. అట్టియన్యాయమును నివారించుటకే 'మలబారు టెనెంట్సు ఇంప్రూవ్మెంటు ఆక్టు' అని ఒకచట్ట మేర్పడినది.

'కనోమ్' పద్ధతిని అమరకపఱిచినభూములకు 'జన్మి' 'మేల్‌చార్తు' (Mel-charth) అను మఱియొకకౌలు అన్యున కీయవచ్చును. 'మేల్‌చార్తు' పొందిన ఆసామీ 'కనోమ్‌దారు'నకు 'జన్మి' యియ్యవలసినసొమ్ము నిచ్చి 'కనోమ్‌దారు'ను తొలఁగించి భూమిని స్వాధీనము చేసికొనవచ్చును. 'జన్మి' మఱియొకనికి భూదానపూర్వకముగా నుపకారము చేయఁదలఁచినప్పుడు కాని, లేక తనయొద్ద పైకము లేనప్పుడు కాని 'మేల్‌చార్తు' ఇచ్చుచుండును. రెండవసందర్భమందు 'జన్మి' 'మేల్‌చార్తుదారు'వలన కొంత

నజరానా పుచ్చుకొనును కాని యది దస్తావేజులో నుదాహరింపఁబడదు. ఆచారమందు 'జన్మి' లు దర్పాముమీఁద మొదటి 'కనోమ్‌దారు'నకును, అతనిసంతతివారికిని గడువుకాలమునకుఁ దరువాత మరల 'కనోమ్' ఇచ్చుచుందురు. అట్లు చేసినప్పు డెల్ల స్వల్పమయిన నజరానా (Renewal fee) తీసికొనుచుందురు.

'కుళికనోమ్':— 'కుళికనోమ్'యొక్క స్వభావము కొంచె మించుమించుగా 'కనోమ్' వంటిదే. అయితే బీడుభూములు (వీనిని 'పరంబా' అందురు) నూతనముగా సేద్యములోనికిఁ దీసికొనివచ్చుటకును, లేక చెట్లువేసి పెంచుటకును ఇయ్యఁబడుకౌలునకు 'కుళికనోమ్' అని పేరు. అట్టికౌలుదారునకు 'కుళికౌలుదా' రని పేరు. ఉత్తరమలబారుజిల్లాలో ఈపద్ధతి హెచ్చుగా నమలులోనున్నది. ఆజిల్లాలోఁ గల తోఁటలు, ముఖ్యముగా కొబ్బరితోఁటలు 'కుళికనోమ్' పద్ధతినే అమర్పఁబడియున్నవి.

(౨) తనఖాపద్ధతి

ఒత్తి:— ఇఁకను 'ఒత్తి', 'పరివర్తం' అను తనఖాపద్ధతులు వివరింపఁబడును. 'ఒత్తి' అనునది ఆంధ్రదేశమునం దమలునందున్న స్వాధీనపుతనఖాను పోలియున్నది. భూమిమీఁద పండినపంట యంతయు వడ్డీక్రింద 'ఒత్తిదారు'(అనఁగా స్వాధీనపుతనఖాదారు)నకు చెందుచుండును. 'జన్మి' అసలుబాకీ తీరుమానము చేసి తనఖా వదలించుకొనవచ్చును. 'కనోమ్' లోవలెఁ గాక 'ఒత్తి' లో భూమియొక్క సంపూర్ణమయిన విలువనే 'జన్మి' అప్పుగా పుచ్చుకొనును. 'కనోమ్'లోవలెనే పండ్రెండుసంవత్సరముల లోపల తనఖా తీర్చి భూమిని స్వాధీనము చేసికొన వీలులేదు. 'జన్మి' తనఖాలో నుంచినభూమి నమ్మఁదలఁచుకొనినప్పుడు 'ఒత్తిదారు'నకే మొదట అమ్మఁజూపవలయును. 'ఒత్తిదారు' కొనలేనప్పుడే ఇతరులకు దాని నమ్మవలయును. 'జన్మి'కి ఆభూమిమీఁదనే మఱికొంత అప్పు కావలసియున్నయెడల ముందుగ 'ఒత్తిదారు'నే యడుగవలయును. అతఁ డీయలేనప్పుడే యితరులయొద్దను పుచ్చుకొనవలెను.

'పరివర్తం':— 'పరివర్త' మనునది 'ఒత్తి' వలెనే భూమి విలువకు తనఖా అయియున్నది. అయితే 'జన్మి' తనఖా తీర్చి భూమిని స్వాధీనపఱుచుకొనునప్పటికి భూమివెల యెంత యుండునో అంత వెలయు 'పరివర్తందారు'న కీయవలెను, అనఁగా నీగడువు కాలములోపల భూమికి వెల పెరిఁగినచో ఆలాభమును పరివర్తందారు పొందుచున్నాఁడు.

(3) శాశ్వతపుకౌలు

శాశ్వతపుకౌలు:— ఇదివఱకు చెప్పినప్రకారము బ్రాహ్మణుల కీయఁబడు శాశ్వతపుకౌలునకు 'బ్రహ్మస్వ' మనియు, సమానజాతివారి కీయఁబడుకౌలునకు 'అనుభవ' మనియు, తక్కువజాతివాని కీయఁబడుకౌలునకు 'అడిమ' యనియు పేరు. ఈ శాశ్వతపుకౌలు రద్దుపఱుచుటకు వీలు లేదు. కౌలుదారునకు వారసులు లేనప్పుడు (బేవారసయినప్పుడు) భూమి మరల 'జన్మి' కుటుంబమునకు చేరుచున్నది. కౌలుదారు భూముల నన్యాక్రాంతము చేయఁగూడదు. అట్లు చేసినచో, 'జన్మి' భూములను స్వాధీనము చేసికొనవచ్చును. ఆవిధమున భూమి పొందినవానికి ఎట్టిహక్కు నుండదు. అయితే అన్యాక్రాంతము జరగినప్పుడు కౌలును రద్దుపఱిచి భూమిని స్వాధీనము చేసికొనుహక్కు హైకోర్టుతీర్పులవల్ల కొంతవఱకు తగ్గింపఁబడినది. అన్యాక్రాంతము జరగుటకు పూర్వము 'జన్మి' దాని నభ్యంతరపెట్టవచ్చును. అట్టియభ్యంతరమును పాటింపక శాశ్వతపుకౌలుదారు అన్యాక్రాంతము చేసినచో 'జన్మి' దానిని రద్దుపఱిచి భూమిని స్వాధీనము చేసికొనవచ్చును. ముందుగా 'జన్మి'వల్ల ఎట్టియభ్యంతరము లేక అన్యాక్రాంతము జరగిపోయినచో తరువాత 'జన్మి' తకరరు చేసినను అది చెల్ల దనియు, అన్యాక్రాంతము స్థిరపడు ననియు తీర్పులవల్ల నిర్ధారణ చేయఁబడినది.

మలబారు టెనెన్సీచట్టము

పైనిచెప్పినసంగతులనుబట్టి అమరకము పొందినవారికి మలయాళదేశమునందు భూమిలో హక్కులు తక్కువ యనియు, 'జన్మి' లకు తమయిష్టముప్రకారము వారిని తొలఁగించుటకు హక్కుండె ననియు తేలుచున్నది. 'వెరుంపట్టందార్ల'ను ఇష్టము వచ్చినట్లును, 'కుళికనోందార్ల'ను, 'ఒత్తి', 'పరివర్తం' దార్లను గడువుకాలమునకుఁ బిదప సొమ్ము చెల్లించియు భూములలోనుండి తొలఁగింపవచ్చుననియు తేలుచున్నది; అనఁగా, 'జన్మి'లు మనప్రాంతములందలి జమీన్‌దార్లవలెనే పెద్ద భూస్వాము లయినను వారిక్రింద రైతులెవ్వరికిని శాశ్వతపుజిరాయితీహక్కులు లే వని విశద మగుచున్నది. ఇది మిక్కిలి హీనమస్థితి. మలయాళదేశమందు కనోమ్‌దార్లును, కుళికనోమ్‌దార్లును ముఖ్యమయినరైతులు. వారు సంఘమందు పలుకుబడి కలవారును, ఆర్థికముగాఁగూడ ఉపపత్తి కలవారును అయియున్నారు. మఱియు వారిలో పెక్కండ్రు విద్యావంతులును, స్వాతంత్ర్యేచ్ఛకలవారు నయియున్నారు. అందుచేత వారు కొన్నిసంవత్సరములనుండి తమకు భూములలో శాశ్వతపుజిరాయితీహక్కు లుండవలెననియు, 'జన్మి' లు వారియిష్టానుసారము తమ్మును భూములలోనుండి తొలఁగించుట అన్యాయ్య మనియు, ఇందున కనుకూలమయిన చట్టమవసర మనియు తీవ్రమయిన యాందోళనము సల్పుచుండిరి. ఈయాందోళనముయొక్క ఫలిత మే 'మలబారుటెనెన్సీచట్టము (Malabar Tenancy Act, No. 14 of 1930).

ఈచట్టము 'కనోము'లు, 'కుళికనోము'లు, 'వెరుంపట్టము'లకును, కుడియిరుపు, అనఁగా నివేశనములకుమాత్రమే వర్తించును. తక్కిన రెండువిధములయిన అమరకములు, అనఁగా, 'ఒత్తి'; 'పరివర్తం' అను తనఖా అమరకములకును, శాశ్వతములకును వర్తింపదు.

చట్టమువలన భూమిని సొంతముగా సేద్యము చేయువెరుంపట్టందార్లకు ఒకవిధమయిన శాశ్వతపుజిరాయితీహక్కు కలిగినది. అతఁడు సిస్తుచెల్లింపకతప్పిపోయినప్పుడును, భూస్వామికి భూమియందుహక్కు లేదని వాదించినప్పుడును, భూస్వామికి నిజముగా తాను సొంతముగా వ్యవసాయము చేసికొనుటకు భూమి అవసరమయినప్పుడును తక్క 'వెరుంపట్టందారు' నిప్పుడు చట్టముప్రకారము భూమియందుండి తొలఁగించుటకు వీలు లేదు. ఒక్కసంవత్సరపుసిస్తునకు హామీ యియ్యవలయు నని భూస్వామి 'వెరుంపట్టందారు'ను కోరవచ్చును. 'వెరుంపట్టందారు' భూస్వామికి న్యాయ్యమయినసిస్తు చెల్లించుచుండవలెను. న్యాయ్యమయిన సిస్తును నిర్ధారణ చేయుపద్ధతులు చట్టమందు వివరముగాఁ దెలుపఁబడినవి. ఈనియమములకు లోఁబడి వెరుంపట్టందారు తనకౌలులో నున్నభూమి నిష్టప్రకారము ఇతరులకు దానవిక్రయాదికము చేయవచ్చును. చట్టమునందు ఈహక్కులు స్వయముగా వ్యవసాయము చేసికొను 'వెరుంపట్టందార్ల'కే కలుఁగఁజేయఁబడినవి. ఆచారమునుబట్టి తదితరులకు వెరుంపట్టందారులు కనోమ్‌దార్లతో తుల్యముగా నుందురు.

కనోమ్‌దార్లకుకూడ శాశ్వతపుజిరాయితీహక్కులు కలుగఁజేయఁబడినవి. కనోమ్‌దార్లను పూర్వమువలె తొలఁగించుటకుఁగాని, గడువుకాలమునకుఁ దరువాత 'కనోమ్' తీర్చి 'జన్మి'లు భూములను స్వాధీనము చేసికొనుటకుఁగాని వీలు లేదు. అయినను 'కనోమ్' సొమ్ము దక్షిణమలబారుజిల్లాలో భూమియొక్కవిలువలో నూటికి అఱువది భాగములకును, ఉత్తరమలబారుజిల్లాలో నలుబదిభాగములకును తక్కువకానియెడల అట్టి 'కనోము'లకు చట్టము వర్తింపదు. 'కనోమ్‌దారు' చట్టమునకు పూర్వమువలెనే 'మిచ్చెవారం', అనఁగా 'సాలీనసిస్తు'ను, నజరానాను (Renewal Fee) చెల్లించుచుండవలెను. 'మిచ్చెవారము'నకును, నజరానా (Renewal Fee) కును భూమి జవాబుదారీగా నుండును. ఒక్కగవర్నమెంటురెవిన్యూతప్ప భూమిమీఁది యితరబాధ్యతలన్నియు 'మిచ్చెవారం', 'నజరానా'లకు లోఁబడియుండును. 'కనోమ్‌దారు' ఈక్రింద నుదాహరించిన కారణములవల్ల తప్ప వేఱువిధముగా భూమియందుండి తొలఁగింపఁబడఁగూడదు :

౧. భూమిఖామందునకు భూమిమీఁద హక్కు లేదని వాదించుట.

౨. భూమిని వ్యవసాయమునకనుపయుక్తమగునట్లు చేయుట.

3. నజరానా యిచ్చి 'కనోము'ను మరల పుచ్చుకొనక పోవుట.

౪. భూమిఖామందుయొక్కహక్కునకు భంగకరముగా ఇతరులు భూమి నాక్రమించుకొనఁగా నుపేక్ష చేయుట.

౫. 'కనోమ్' గడువుకాలము ముగిసినపిదప 'జన్మి'కి సొంతవ్యవసాయమునకు భూమి యవసరమగుట.

బీడుభూములకనోములకు ఈచట్టము వర్తింపదు.

కుడియిరుపు:

'కుడియిరు' పనఁగా రైతు కాఁపురమందు నిల్లు, దానినంటియుండు నివేశనము, దానికి సంబంధించిన యితరస్థలములకు హక్కులు. ఈచట్టమువల్ల ఇట్టి 'కుడియిరుపు'లో రైతుగాని, అతని కుటుంబమువారు కాని పదేండ్లకు తక్కువ కాకుండ నివసించుచుండినయెడల దానిఖరీదును భూమిఖామందునకు చెల్లించి నిర్బంధముగాఁ గొనవచ్చును. అట్టిఖరీదును ఒక్కసారి యియ్యలేకపోయినచో పండ్రెండు సంవత్సరపువాయిదాలతో నూటికర్ధరూపాయవడ్డితో చెల్లింపవచ్చును.

ఈచట్టమువలన మలబారురైతులస్థితి పూర్వమునకంటె చాల వఱకు బాగుపడినది. ఇంకను ఎక్కువహక్కులు కావలెనని 'వెరుంపట్టందార్లు'ను, 'కనోమ్‌దార్లు'ను ఆందోళన సలుపుచునే యున్నారు.

దక్షిణకన్నడదేశమందలి భూమి యొకానొకప్పుడు మలయాళదేశస్థులగు నాయర్లయనుభవమునందుఁగూడ నున్నట్లగపడుచున్నది. కన్నడదేశమునందలిభూమియందు శాశ్వతపు హక్కు గల సేద్యగానికి 'ముజ్గని' అని పేరు. ఒక్కటేసిస్తునకు పూర్వమునుండియు వ్యవసాయమునం దుండినట్టిది కాని, క్రొత్తగా వ్యవసాయము చేయఁబడుచున్నట్టిదిగాని అగుభూమిని దున్నుటకు వంశపారంపర్యము 'వలతి' అని 'ముజ్గ' పదమున కర్థము. శాశ్వతపు కవులు కలిగి భూమినుండి తొలఁగింపఁబడకుండ కృషి చేయురయితు 'ముజ్గనిగారు' అని పిలువఁబడును. కొంతసొమ్ము పుచ్చుకొని వ్యవసాయదారునకు కవు లిచ్చుపద్ధతి 'అర్ధముజ్గ'ని యందురు. ధాన్యరూపముగాఁగాని, ద్రవ్యరూపముగాఁగాని భూమిపై సిస్తు వసూలు చేయుపద్ధతి దక్షిణకన్నడదేశమునం దున్నది. కాని ఫలసాయములో కొంతభాగము పుచ్చుకొనుపద్ధతి యెన్నఁడును నున్నట్టు తోఁచదు. ఈ'ముజ్గని'రైతు 'నాయర్‌ముజ్గని' యనియు, 'వడ్‌ముజ్గని' యనియు రెండువిధములు. 'నాయర్‌ముజ్గని' యనునది పురాతనపద్ధతి. 'వడ్‌ముజ్గని' యనునది భూమి కొనినతరువాత నేర్పడినపద్ధతి. కొన్ని సంవత్సరములకుమాత్రమే కవు లిచ్చుపద్ధతి 'వెయిద్గని' యందురు.

భూమికి వెల పుట్టుట, హెచ్చుట, తగ్గుట

రైతువారీఅమరకపుపద్ధతి చేయఁబడునప్పటివంతకుఁ బూర్వము హిందూరాజులకాలమందును, తరువాత మహమ్మదీయరాజులకాలమందును రైతులకును భూస్వాములకును పూర్వమునుండియు భుక్తములో నున్నహక్కుల నాంగ్లేయదొరతనమువారు సాధ్యమగునంత వఱకు గమనించియే భూమి నమర్చిరి. ప్రప్రథమమున హిందూరాజులప్రభుత్వకాలమందు కృషికిఁ దగినభూమి అమితముగా నుండుటవలనను, భూమి నంతయు సేద్యములోనికిఁ దీసికొనివచ్చుటకు చాలినంతమంది రైతులు లేకపోవుటచేతను, ప్రజోపయోగముకొఱకు

మాత్రమే కావలసినంత ధాన్యమును పండించుకొనునవసరము కలిగి యుండుటచేతను కృషికరులు తమశక్తికిఁ దగినట్లు తమకు వలను పడినంతప్రదేశమును మాత్రమే వ్యవసాయము చేయుచువచ్చిరి. ఆకాలమున భూమి నపేక్షించువారు గాని, భూరూప మైన ఆస్తిని సంపాదించుకొనవలయు నని యాసక్తిపడువారు గాని, భూములు కొనువారు గాని యుండుట తటస్థపడలేదు. అట్టిసమయమందు పంటలో రాజుభాగమునుమాత్రము రాజు వసూలు చేసికొనుచు కర్షకుఁ డిచ్చవచ్చినట్లు భూమిని స్వేచ్ఛగా ననుభవించునట్లు అవకాశ మొసఁగుచు వచ్చిరి. అందువలన భూమి సేద్యమైనకొలఁదియు రాజునకు ద్రవ్యము వచ్చుటయు, నేకారణముచేత నయినను భూమి సేద్యము కాఁబడని యప్పుడు రాజునకు ద్రవ్యము రాకపోవుటయు తటస్థించుచుండెను. గ్రామములు రెండువిధము లైన వనియు, గ్రామముయొక్క స్థితి ననుసరించి ఆగ్రామమునకు సంబంధించియున్న పంటభూమియందు గ్రామస్థులకు హక్కేర్పడిన దనియు నింతకుమున్నే వ్రాయఁబడెను. గ్రామస్థులావిధముగా భూమియందు హక్కు భుక్తములు కలిగి దేశాచారమును బట్టి సంచరించుచు తమతమ గ్రామవ్యవహారములను తామే నెఱవేర్చుకొనుచు రాజులకు లోఁబడియుండిరి. తరువాత మహమ్మదీయుల కాలములోఁగూడ పూర్వపుపద్ధతులను మార్చివేయక పంటభూముల మీఁద సిస్తు వసూలు చేయుటకు కొన్ని క్రొత్తపద్ధతులనుగూడ నమలులోనికిఁ దీసికొనివచ్చిరి. ఈకాలమున వ్యవసాయము చేయువారు వృద్ధి యగుటయు, భూమిపన్ను మిక్కిలిగా హెచ్చింపఁబడుటయు, కొంతమంది కయినను భూమి సంపాదింపవలయు నను నాసక్తి కలుగుటయు సంభవించినది. మహమ్మదీయులప్రభుత్వకాలములో భూమి లేనివానికన్న భూమి కలవాని కెక్కువపరపతియు గౌరవమును గలుగుట తటస్థపడెను. రొక్కరూప మైన ద్రవ్యమెంత యున్నను భూస్వాస్థ్యము గలవాని కెక్కువ గౌరవముండెను. ఈకారణములంబట్టి కొందఱకు భూమి సంపాదింపవలయు ననుకోరిక పుట్టుట కవకాశము కలిగినది. అయినను భూమిపన్ను మిక్కిలి హెచ్చింపఁబడుటచేత సేద్యము సేయుటవలన లాభము లేక భూములను వదలిపెట్టవలయు ననుతలంపు కలవార లనేకు లుండిరి. భూమి సేద్య మయినకొలఁదియు తమకు ద్రవ్య మెక్కువ వచ్చు నను నాశచే సాధ్య మగునంతవఱ కెక్కువభూమిని సాగుచేయించుట కమర్చవలె నని మహమ్మదీయప్రభువులయొద్ద నున్నయుద్యోగస్థు లనేకప్రయత్నములు చేయ నారంభించిరి. దేశ మభివృద్ధి చెందుటకును, ప్రజలు భాగ్యవంతు లగుటకును, రాజులకు విస్తారము ద్రవ్యము వచ్చుటకును భూమి హెచ్చుగ మంచిపద్ధతులమీఁద సేద్యము చేయఁబడుటయే ముఖ్యకారణము. ఈవిషయము మహమ్మదీయప్రభువులును వారి యుద్యోగస్థులును గ్రహింపకపోలేదు. అయినను నిప్పటివలె ధాన్యాదులకు ధరలు లేకపోవుటవలన నెంతప్రయత్నము చేసినను అభిరుచితో వ్యవసాయము చేయవలె ననునాశమాత్రము రైతులకు చాలకాలమువఱకును లేకపోయెను. సాధ్య మగునంతవఱకు భూమిని సాగుచేయునట్లు రైతులను ప్రోత్సాహపఱిచియు, నిర్బంధపఱిచియు భూములు వదలిపెట్టకుండ నభ్యంతరములు కలుగఁజేయు మహమ్మదీయప్రభువులక్రిందియుద్యోగస్థు లనేకసాధనములతోఁ బహువిధము లగుపద్ధతులమీఁద భూమి నమరకము చేయుచువచ్చిరి. మహమ్మదీయ ప్రభుత్వకాలమున సేద్యము చేయుట కిష్టము లేనప్పుడు గాని, సేద్యమువలన లాభము లే దని తోఁచినప్పుడు గాని రైతు భూమిని వదలిపెట్టినట్లును, అట్టివిడుదల మహమ్మదీయప్రభువు లంగీకరించినట్లును కనిపింపదు. హిందూరాజులపరిపాలనకాలమునఁగాని మహమ్మదీయప్రభుత్వకాలమునఁ గాని రైతు గాని భూస్వామి గాని భూమిపన్నియనప్పు డట్టిపన్ను అతనిచరాస్తి నమ్మించికాని అతనిని దండించి చెఱసాల నుంచి శిక్షించికాని బాధపెట్టి రని వినియుందుము గాని భూమి జప్తుచేసి సిస్తు వసూలుచేయుపద్ధతి యున్నట్లు వినము. కాని హిందూరాజులకాలములో భూమిని క్రయవిక్రయపఱుచువాడుక తక్కువగ నుండినను మహమ్మదీయరాజ్యసమయమునమాత్ర మక్కడక్కడ భూము లమ్ముకొనుపద్ధతి హెచ్చినది. సర్కారుభూమిని జప్తుచేసి అమ్మించుపద్ధతిమాత్ర మంతగాఁ గన్పింపదు.

రైతులను తొలఁగించుట

వారసులు లేక చనిపోయినవాని(ఫౌతి)యొక్క కాని, యూరు విడిచి పాఱిపోయినవాని(పరారి)యొక్క కాని భూములను దప్పఁ దక్కినవాండ్రభూములను సర్కారు తీసికొని యన్యాక్రాంతము చేయుపద్ధతికూడ మహమ్మదీయులకాలములో నైన నంతగాఁ గానిపింపదు. రాజద్రోహులు, గొప్పనేరమును జేసినయపరాధులు శిక్షింపఁబడుటయే కాక వారిభూములను మహమ్మదీయప్రభువులు తీసికొని యితరుల కుచితముగా నిచ్చుట గాని, సిస్తు కట్టి యిచ్చుట గాని వాడుక కలదు. దీనింబట్టి యోజింపఁగా రైతు భూమిపన్ను చెల్లించుచున్నంతవఱకుఁ దనభూమిని స్వేచ్ఛగా కృషి చేసికొని అనుభవించుటకు హక్కు కలిగియేయుండె నని చెప్పవలసియున్నది. మఱియు రైతులు సాధారణముగా ఫలవత్తర మైన మంచిభూముల నుంచుకొని తక్కిన నీరసభూములను బరిత్యజించువాడుకకూడ నుండియుండెను.

పెక్కు విధములయిన అమరకముపద్ధతులు : కారణము

లాభము లేనిపని చేయుట మనుష్యస్వభావము కాదు. కావున సేద్యము సేయుటవలన లాభ మున్నభూములను విశేషవ్యయప్రయాసము లక్కఱలేకుండ లాభమునకు వ్యవసాయము చేయఁదగినభూములనుమాత్రమే వ్యవసాయము చేయుటకు రైతు లిచ్ఛగించుచుఁ దక్కినభూములను నిరాకరించుచుండిరి. కాని మహమ్మదీయప్రభువులు భూమి నంతయు మంచిస్థితిలోనికిఁ దీసికొనివచ్చి అన్నివిధము లగు భూములను సేద్యపఱుచునట్లు ప్రోత్సాహము చేయుటవలన లాభమును గ్రహించి అందువిషయమునఁ దమయుద్దేశములు సఫలీకృతము లగుటకుఁ దగినయుపాయములను పన్ని ఆయుపాయములను నెఱవేర్చు

టకు తగినమరతులతో అనేకవిధములగు నమరకపుపద్ధతుల నేర్పఱిచి ఆయాపద్ధతులమీఁద నమరకము చేయుచువచ్చినహేతువునుబట్టి ఒక్క రైతువారీయమరకపుపద్ధతియందే యనేకవిధములగు నంతర్భేదము లుండుట కవకాశములు కలిగినవి. మఱియు దేశకాలపాత్రములనుబట్టియు నాయాదేశములయందు భూమిసిస్తు వసూలు చేయు మార్గభేదములను, మర్యాదాభేదములనుబట్టియు, సాధ్యమగునంత మట్టున కలజడి లేకుండ సిస్తు వసూలు చేసికొనుటకును హెచ్చుగా భూమి సేద్య మగుటకు ప్రోత్సాహపఱుచుటకును రైతులయొద్దనుండి స్వయముగా సిస్తు వసూలుచేసికొనుకష్టములు తగ్గించుకొనుటకును తాలూకాదారీ, గ్రామవారీ, జమీన్దారీ మొదలగు కొన్నిపద్ధతులను గూడ మహమ్మదీయు లవలంబించిరి.

అకాలమున అక్బరుచక్రవర్తి రాజ్యమునకు వచ్చునంతవఱకును భూమిని బరిశీలించి ఫలవత్తనుబట్టి సిస్తు నిర్ణయించి ఏవిధమగు 'సెటిల్ మెంటు'ను మహమ్మదీయరాజులు చేసి యుండకపోవుట వలన తత్కాలోపయుక్తమైన అనేకవిధములగు నేర్పాటులు చేయ వలసివచ్చినది. ఆసేతుహిమాచలపర్యంతమగు హిందూదేశ మంతయు నొక్కనియేలుబడియం దేకకాలమున నొక్కనియధీనములోనికి వచ్చియుండలేదు. దేశ మంతయు భిన్నభిన్నరాజ్యములుగను ననేకరాష్ట్రములుగను విభజింపఁబడి యుండుటచేతను, ఒక్కొక్క రాష్ట్రమం దొక్కొక్కరాజునేలుబడియం దొక్కొక్కపద్ధతి ననుసరించి ప్రజలకు భూమియందు హక్కును, ఆస్తియు నధికారమును నేర్పడియుండుటంబట్టియు, నొక్కటేరాజ్యమును, ఒక్కటే రాష్ట్రమును ననేకప్రభువులపాలనకు లోఁబడి యనేకవిసములగు వ్యావహారికభేదములను జెందియుండుటచేతను పూర్వపుపద్ధతు లెంతగా మార్పకుండఁ గాపాడఁబడుచువచ్చినను కొన్నిమార్పులుమాత్రము రాక తప్పవయ్యెను. అమరకపుపద్ధతులనుగూర్చి యోజించునప్పుడును, తద్విషయకవ్యవహారములను విమర్శించునప్పుడును, పలువిధములగు అమరకపుభేదములను విమర్శించునప్పుడును ఈ విషయమును మన మునం దుంచుకొనకతప్పదు. ఆంగ్లేయులు హిందూదేశము నంతయు జయించి స్వాధీనపఱిచికొని రని కాని బలాత్కారముగా నూడఁ దీసికొని రని కాని బహుమానపూర్వకముగాఁ బొంది రని కాని చెప్పుటకు వీలు లేదు. ఈదేశ మంతయు నొక్కపర్యాయముగా నాంగ్లేయు ప్రభుత్వమునకుఁ జిక్కలేదు. ఒక్కొక్క రాష్ట్ర మొక్కొక్కవిధముగా నొక్కొక్కసమయమునం దాంగ్లేయులయేలుబడిలోనికి వచ్చినది. అందువలన హిందూదేశమునందలి రాష్ట్రములయందు వాడుకయం దున్న అమరకపుపద్ధతు లన్నియుఁ బలువిధము లైనవి. మహమ్మదీయప్రభుత్వకాలమందు వాడుకలో నున్న అమరకపుపద్ధతు లన్నింటిని వీరు మార్చివేయలేదు. ఆంగ్లేయప్రభుత్వారంభదినములలో మహమ్మదీయులయమరకపుపద్ధతులనే యనుసరించుచు భూమివిషయమున భూస్వాములకుఁగల హక్కు తమస్వదేశ మగు నింగ్లాండుదేశములోని హక్కువంటిదే యని భ్రమపడి కొన్ని మార్పులను జేసిరి. వివిధము లగురాష్ట్రములయందు భూస్వాములకు భూమియందుఁ గలహక్కు సాధ్య మగునంతవఱకు పరిశీలించి వారి వారిహక్కులకు భంగము కలుగకుండ నాయారాష్ట్రములకుఁ దగిన విధమున గ్రామములస్వభావములుగూడ గమనించి అమరకపుపద్ధతుల నేర్పఱిచిరి.

గ్రామము

కాఁబట్టి యిప్పుడు మన మమరకమువిషయమున యోజించునప్పుడు హిందూదేశమునందలి యన్నిరాష్ట్రములయందును అన్ని ప్రదేశములయందును అన్నిజిల్లాలయందును వాడుకలో నున్నపలువిధము లయిన అమరకపుపద్ధతులను యోజించుచు గ్రామస్వభావములంబట్టి గ్రామములయందు మార్పు చెందిన అమరకపుభేదములం గూడ నిర్ణయింపవలసియున్నది. సిస్తు (రివిన్యూ) సంబంధమైన వ్యవహారమునకు గ్రామము ప్రధానాంశము. ఆ గ్రామమునకు సంబంధించి గ్రామస్థు లిండ్లు కట్టుకొని కాఁపుర ముండుప్రదేశము కొంతయు, నత్తం, గ్రామకంఠం మొదలయిన పేర్లతో వ్యవహరింపఁబడుప్రదేశము కొంతయు, చెఱువులు, నూతులు, మార్గములు, పుంతలు, పోరంబోకులు, శ్మశానభూములు, ధాన్యము నూర్చుకొనుట కేర్పడినప్రదేశములు, ధర్మారామములు మొదలగునవి యుండు ప్రదేశము కొంతయు, గ్రామస్థు లందఱియుపయోగార్థ ముమ్మడిగా ననుభవింపఁదగినస్థలములు కొన్నియు, గ్రామస్థులపశువులు మేయుటకును దిరుగుటకును నున్న ఉమ్మడిభూమి కొంతయు, సేద్యము చేయఁబడుచున్నభూమి కొంతయు, సేద్యమునకుఁ దగియున్నను సేద్యము కాకయున్నభూమి కొంతయుఁ గృష్యర్హతకుఁ దేఁదగినభూమి కొంతయు నడవి కొంతయు నుండుట సాధారణము. గ్రామము యొక్కవైశాల్యమునుబట్టియుఁ బ్రాముఖ్యమునుబట్టియు నడవిప్రదేశమునకు దూరమున నుండుట దాపున నుండుటంబట్టియు నీయా ప్రదేశములయొక్కవైశాల్యము లుండుట సంభవించును. ఇందు గ్రామస్థు లుమ్మడిగా ననుభవింపఁదగినట్టివియు సేద్యము చేయఁదగినట్టివియు నగుప్రదేశములు గాక (౧) సేద్యములో నున్నప్రదేశము, (౨) కృష్యర్హత గలిగి కృషి చేయనిప్రదేశము, (౩) కృష్యర్హతకుఁ దేఁదగినప్రదేశము, (౪) అడవి — ఈ నాల్గింటివిషయమున కొంచెము చెప్పవలసియున్నది.

(౧) వ్యవసాయములో నున్నప్రదేశము

రైతువారీపద్ధతిక్రింద నమరకములో నున్నగ్రామములలో వేర్వేఱురయితులకు ౩౦ సంవత్సరముల కొకపర్యాయము భూమి యొక్కవైశాల్యమునుబట్టియు ఫలవత్తనుబట్టియు సిస్తు నిర్ణయించి ఆసిస్తు ఇచ్చుచుండువఱకు నిరాటంకముగా ననుభవించుపద్ధతి నొక పట్టాతో నీయఁబడినభూమి. ౩౦ సంవత్సరములతరువాత మరల 'సెటిల్ మెంటు' సిస్తు ఏర్పాటుచేయునపుడు విధింపఁబడుపన్ను నంగీకరించినంతవఱకు రైతును తొలఁగించుట సంభవింపదు. భూమి

యక్క అలేనప్పుడు సకాలములో భూమిని విడుదల పెట్టుటకు రైతునకు హక్కు కలదు. రైతు భూమిపన్ను చెల్లింపనప్పుడు భూమి యంతయుఁగాని, అందుకొంత భాగముగాని వేలమువేసి అమ్మి సిస్తువసూలుచేసికొనుటకు సర్కారున కధికార మున్నది. ఈషరతులకు లోఁబడిచి పట్టాదారైన రైతునకు భూమి నమ్ముకొనుటకుఁగా దాన మిచ్చుటకుఁగాని తనఖా పెట్టుటకుఁగాని స్వాతంత్ర్యము కలదు. ఒక్కతిరునెల్వేలి జిల్లాలోఁ దప్ప తక్కినజిల్లాలలో నిట్టిపట్టాభూములలోని చెట్లయందుఁ గూడ రైతునకు స్వాతంత్ర్యము కలదు. భూమిలోనిఖనిజములకు మాత్రము సర్కారునకు హక్కు కలదు. వా రట్టివి త్రవ్వుకొనునప్పుడు ఖనిజములస్వభావమునుబట్టి 'రాయల్టీ' అనుపన్ను వసూలు చేయుదురు. ఇట్టిభూమియందు రైతు తన కిష్ట మైనసస్యమును వేసి పండించుకొనవచ్చును గాని సర్కారునీటివలన పల్లపుసాగుబడి చేసినప్పుడుమాత్రము వారు విధించిననీటిపన్ను అధికముగా నిచ్చుకొనవలయును.

ఇట్టిభూములు జిరాయితీభూము లనఁబడును. ఒక్కొక్క గ్రామములోని భూములను గొలచి కొంతకొంతభూమి కొక్కొక్క నెంబరుగా నేర్పఱుచుపద్ధతి సర్వే యందురు. పట్టాదారు లైన రైతులపట్టాలలో నొక్కపట్టాలో పెక్కునెంబర్లు కలసి యుండుట గాని ఒకపట్టాలో చేరినయొక నెంబరునం దనేకభుక్తదారులపేర్లు చేరియుండుట గాని తటస్థించుచుండును. పట్టాదా రయినరయితున కొక నెంబరుభూమిలో తనయిష్టము వచ్చినంత ప్రదేశము తన కిష్టము వచ్చినవారికి దానవిక్రయాధికారములతో నిచ్చివేయుట కధికారము కలిగియుండుటవలనను భూములు కుటుంబమువారు పంచుకొనుటవలనను ఒక్కనెంబరుభూమి అనేకులక్రింద భుక్తములో నున్నట్లు రిజిష్టరులో వ్రాయుచుండుట తటస్థించును. భుక్తమునుబట్టి భూమిహక్కు నిర్ణయింపఁబడుటచేత పట్టా అంత అత్యావశ్యక మైనది కాదు. ఇంతియే కాక రైతు ఇయ్యవలసిన సిస్తుమొత్తము తెలియఁబఱుచుటకుమాత్రమే పట్టా యుపయోగము గాని అందువలన రైతున కొకహక్కును గలుగఁజేయు పత్రమువంటిది కాదు. సేద్య మగు భూమిలో సిస్తు వసూలు చేయఁబడు ఈజిరాయితీభూమి గాక సిస్తు లేకుండ ననుభవింపఁబడుచుండునట్టిదియు, దేవాలయములు, మసీదులు, సత్రములు, గ్రామనౌకర్ల వేతనములు మొదలుగువానికొఱకు కీయఁబడినట్టివియు నగుభూములుకూడఁ గొన్ని యుండును. ఈభూములం గూర్చి ముందు చర్చింపఁబడును. జిరాయితీభూములమీఁద ౩౦ యేండ్ల కొకపర్యాయము సిస్తు నిర్ణయించుపద్ధతి 'సెటిల్ మెంటు' అనఁబడును. ౩౦ యేండ్లకు తక్కువకాలమునకుఁ జేయఁబడిన 'సెటిల్ మెంట్లు' గల గ్రామము లున్నవి గాని యెక్కువకాలమునకు చేయఁబడిన సెటిల్ మెంట్లు గలగ్రామములు లేవు.

జమీన్ దారీగ్రామములలోను తాలూకాదారీగ్రామములలోను జేరిన జిరాయితీపద్ధతులకును గవర్నమెంటు జిరాయితీపద్ధతులకును భేదము కలదు. వానివిషయ మాయాసందర్భములయందు చర్చింపఁబడును.

(౨) వ్యవసాయార్హమై వ్యవసాయములో లేని భూమి

ఇట్టిభూమి యొకప్పుడు సర్వే కాఁబడి నెంబరుగా విభజింపఁబడుటయు కలదు. ఇట్టిభూమి దరఖాస్తుమీఁదఁ గాని వేలము పాడి యెక్కువపాట పాడినరైతునకుఁ గాని రివిన్యూబోర్డువా రేర్పఱిచిన నిబంధనల ననుసరించి సిస్తు నిర్ణయించి అమరకము చేయఁబడుచుండును.

(౩) వ్యవసాయార్హతకుఁ దేఁదగినభూమి

ఇట్టిభూమి సాధారణముగా సర్వే కాఁబడియుండదు. కాని దరఖాస్తు చేయఁబడినతరువాత సర్వే చేయఁబడి సిస్తు నిర్ణయింపఁబడును. దరఖాస్తుదారునిపరపతిని యోజించి రివిన్యూబోర్డువా రేర్పఱిచిన నిబంధనలకు లోఁబడిచి అమరకము చేయఁబడును.

ఇట్లు రైతునధీనము చేయఁబడిన ౨-౩ తరగతులభూములు కూడ జిరాయితీభూములలక్షణముఁ జెందును.

సర్కారురైతువారీగ్రామములలో నున్న అనాదిబంజరు భూములయొక్కయు బంజరుభూములయొక్కయు హక్కు సంపూర్ణముగా సర్కారుదే. ఇట్టిభూమిని రయితునకు దరఖాస్తుమీఁద నిచ్చునప్పు డితరులకంటె నాగ్రామస్థులకు నిచ్చుట సర్కారు మతము.

జమీన్ దారీగ్రామములోని అనాదిబంజరుభూమియు జమీన్ యొక్క సంపూర్ణ మగుహక్కునకు లోఁబడియుండును. జమీన్ దారీ గ్రామములయందు రయితుచే విడుదల పెట్టఁబడినట్టివిగాని జమీన్ దారుచేఁ గొనఁబడినట్టివిగాని, మఱి యేవిధముగా నైనను జమీన్ దారువశ మైయున్నట్టివిగాని యగుభూములవిషయముంగూర్చియు అనాదిబంజరుభూములనుగూర్చియు నమరకము చేసికొనుటకు సర్వాధికారము జమీన్ దారుల కున్నను ౧౯౦౮-వ సంవత్సరమున జారీ చేయఁబడిన ఎష్టేటులాండు ఆక్టునందలి షరతులకుమాత్రము సంబంధించిన ట్లమరకము చేయఁబడవలెను. సర్కారుజిరాయితీగ్రామములయందలి జిరాయితీ, బంజరుభూములను రయితుల కిచ్చు నేర్పాటులన్నియు సర్కారురివిన్యూశాసనములలో విస్తరించి చెప్పఁబడియే యున్నవి. ఈశాసనములలో రయితున కున్నస్వాతంత్ర్యములును హక్కులును సర్కారున కున్నస్వాతంత్ర్యము నధికారమును విస్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నవి. అమరకపుపద్ధతు లన్నియు రివిన్యూబోర్డువారు జారీచేసిన 'స్టాండింగు ఆర్డరుల'నుబట్టియు, రివిన్యూఅధికారులు జారీజేయునధికారపత్రికలంబట్టియు వ్యవహరింపఁబడుచుండును. కాని రయితువారీ సెటిల్ మెంటుయొక్క ప్రధానలక్షణములుమాత్రము మార్పు చెందవు. అగ్రహారములు, శ్రోత్రియములు, ముఖాసాగ్రామములు మొదలగు శాశ్వతపు అమరకమును

జెందిన గ్రామములయందలి జిరాయితీభూములును బంజరు, అనాది బంజరుభూములును జమీన్దారీ గ్రామములయందలి యీభూముల లక్షణమే యించుమించుగాఁ గలిగియుండి వాని యమరకమువిషయమునఁగూడ 'ల్యాండుఆక్టు' వలననే వర్తింపఁజేయఁబడుచుండును. నీలగిరి, వైనాడ్ మొదలగు దేశములయందలి అమరకపుపద్ధతులు వేఱువిధము లైనవి. తేయాకు, కాఫీ, రబ్బరు, చింకోనా మొదలగు తోఁటలు వేయుట కర్హమైన భూముల-అమరకపుపద్ధతులుగూడ వేఱువిధము లైనవే. ఈసాధారణరైతువారీ అమరకముపద్ధతులు గాక సర్కారువారు శాశ్వతముగాఁ గాని తొంబదితొమ్మిదిసంవత్సరములకుఁగాని వారియిష్టము వచ్చిన కొన్ని సంవత్సరములకుఁ గాని యిండ్లు, కట్టడములు, ఫ్యాక్టోరీలు మొదలగునవి నిర్మించుటకుఁగాని యితరములయిన ఖారుఖానాపనులు చేసికొనుటకుఁ గాని గనులు త్రవ్వుకొనుటకుఁ గాని భూముల నమర్చుపద్ధతులు గలవు. ఇట్టివాని విషయమున వేఱువేఱుచట్టములును నిబంధనలు నేర్పడియున్నవి. ఆయాచట్టములను నిబంధనలను అనుసరించి అట్టివాని యమరకపువిశేషము లమలు జరగుచుండును. సర్కారురయితువారీభూములయమరకపుపద్ధతులు మొదలగువానివిషయమున బొంబాయిరాజధానియందు 'బొంబాయి రివిన్యూఆక్టు' అనునొకచట్టము నేర్పఱిచి ఆచట్టము నిబంధనల ననుసరించి వ్యవహారము జరపుకొనుచున్నారు. కాని మన రాష్ట్రమందుమాత్రము దొరతనమువా రట్టినిబంధనలు చేయక సందర్భానుసారముగాఁ దాము జారీచేయునిబంధనలనుబట్టియే రివిన్యూవ్యవహారము జరపుచుండుటచేత నీరాష్ట్రమందు రివిన్యూవ్యవహారము కేవలము దొరతనమువారిచిత్తవృత్తి ననుసరించియే జరపఁబడుచుండుట కవకాశము తటస్థించినది. ఇంతియేకాక జమీన్దారీ గ్రామములలోని జిరాయితీభూములసిస్తు పెంచఁబడుటకు కొన్ని నిబంధనలును కొన్ని మితులును 'ల్యాండుఆక్టు'నందు వివరించి విధించియుండిరి. కాని ౩౦ సంవత్సరములతరువాత సర్కారుభూములు మరల సెటిల్మెంటు చేయునపు డిట్టినిబంధనలను గాని మితులను గాని వివరించి విధించియుండలేదు. రయితువారీపద్ధతిలో 'ఊలుగు', 'మోతాఫిసల్', 'అమానీ' అనుభేదములు గలవు. ఊలుగుపద్ధతిలో రయితువారీపద్ధతియందువలె సెటిల్మెంటుసమయమునందలి ధరలను బట్టి కాక యెప్పటికప్పుడు ధాన్యమున కున్నధరలంబట్టి సిస్తు నిర్ణయింపఁబడుచుండును. గ్రామసముదాయోపయోగమునిమిత్తముగా నేర్పాటు చేయఁబడిన 'పోరంబోకులు', 'పుంతలు' మొదలగునవియు, చెఱువులు మున్నగునవియు, నవి నిర్ణయింపఁబడినకార్యముల కుపయోగింపనప్పుడును గ్రామోపయుక్తములు కానపుడును సర్కారు వేలంపాటుమీఁదఁ గాని, దరఖాస్తుమీఁదఁ గాని సిస్తు కట్టి రయితులవశము చేయుచుండు నాచారము గలదు.

౩౦ సంవత్సరముల కొకసారి రయితువారీభూమిపై సిస్తు నిర్ణయించునపుడు (సెటిల్మెంటు చేయునపుడు) భూమియొక్క ఫలవత్తనుబట్టి తరగతులు నిర్ణయించి, అట్టి తరగతినిబట్టియు జలాధారాదిసదుపాయములనుబట్టియు ఫలసాయ మమ్మఁబడు ప్రదేశమునకుఁ గల దూరమునుబట్టియు, పొలములోనుండి ఫలసాయ మావలికిఁ దీసికొనిపోవుట కున్నమార్గసదుపాయములంబట్టియు, కూలిపని చేయు కూలివాండ్రజీతములంబట్టియు, నంతకుమున్ను ౧౦ సంవత్సరములయం దున్నధాన్యపువెలలు దామాయిషీ చేసి దానింబట్టియుఁ గాలవైపరీత్యముంబట్టి సంభవింపఁబోవునష్టములను గుర్తించియు సేద్యము గావించుటకు రయితున కగునన్నివిధము లగుఖర్చులను, రయితులకుఁ గాలవైపరీత్యమువలన సాధారణముగా సంభవించునష్టములను, పంట మోఁతకూలి వగైరాఖర్చులును, భూమి బాగుచేసికొనుటకును ఎరువు పెట్టుటకుఁ గాఁదగినసొమ్ముమీఁదివడ్డీయును లెక్క చూచి అవి పోఁగా, మిగిలినదానిలో సగముభాగము భూమికి సిస్తు కట్టవలసిన దని సర్కారువారియేర్పాటు. భూమిసిస్తు నిర్ణయించుపద్ధతియు నట్లు నిర్ణయించు విధమును సవిస్తరముగా సెటిల్మెంటురూల్సులోఁ జెప్పఁబడుటయేకాక దేశకాలపాత్రములంబట్టి రివిన్యూబోర్డువారును సర్కారువారు నుత్తరువులు జారీచేయువాడుకగూడ కలదు. ఒకజిల్లా 'సెటిల్మెంటు' చేయునపుడు సెటిల్మెంటు ఆఫీసరు, ఆజిల్లాలోనిభూములను కొన్నింటిని తనిఖీచేసి, అంతకుపూర్వము చేసినసెటిల్మెంటునందలి సిస్తులను విమర్శించి భూములతరములు పరీక్షించి సెటిల్మెంటుమాన్యూలులో నున్ననిబంధనలంబట్టి పల్లపుభూములయు మెరకభూములయు సిస్తురేట్లను నిర్ణయించి సవిస్తరముగా నొకరిపోర్టు వ్రాసి దానిని రివిన్యూబోర్డువారికి కలెక్టరుద్వారా పంపును. ఆ రిపోర్టునే 'స్కీమురిపోర్టు' అందురు. ఆస్కీమురిపోర్టును పరిశీలించి తమ యభిప్రాయములతో రివిన్యూబోర్డువారు దానిం బ్రచురింతురు. అప్పుడు అంతకుపూర్వము సెటిల్మెంటు-ఆఫీసరు సిస్తురేట్లను నిర్ణయించునప్పుడు చేయువాకబుసమయమందును భూస్వాములును రయితులును దమతమ యాక్షేపణలను చెప్పుకోవచ్చును. తరువాత రివిన్యూబోర్డువారియభిప్రాయముతోఁ బంపఁబడిన 'స్కీమురిపోర్టు'ను గవర్నమెంటువారు పరిశీలించి దానిపైని తుట్టతుదియుత్తరువును జారీ చేయుదురు. ఆయుత్తరువు ననుసరించి సిస్తురేట్లు కట్టి సెటిల్మెంటు ఖాయము చేసి పట్టా లీయఁబడును. మొదట స్కీమురిపోర్టులో సెటిల్మెంటు-ఆఫీసరు కట్టినరేట్ల నామోదించుటకుఁగాని తగ్గించుటకుఁగాని హెచ్చించుటకుఁగాని రివిన్యూబోర్డువారి కధికారము గలదు. అందుపైని గవర్నమెంటువా రుత్తరవు జారీచేయునపుడు రేట్లను మార్చుటకు వారి కధికారము గలదు. ఈ యధికారములంబట్టి సాధారణముగా స్కీమురిపోర్టులో సెటిల్మెంటు ఆఫీసరు సిఫారసు చేసినరేట్లను బోర్డువారు హెచ్చించుటయు, నారేట్లను మరల దొరతనమువారు హెచ్చించుటయు సంభవించుచుండుటంబట్టి స్వయముగా భూమిని జూచి పంటలు పరిశీలించి సిస్తు నిర్ణయించినసెటిల్మెంటు ఆఫీసరుసిద్ధాంత మెందులకును బనికిరాకపోవుటయుఁ దటస్థించుచుండును.

(౮) అడవి

పూర్వము హిందూరాజులకాలమున నడవికి విలువ గాని హక్కు గాని యున్నట్లగపడదు. జనులకు తమయిష్టము వచ్చినట్లు అడవిలోఁ దిరుగుటకును ఇష్టము వచ్చిన ప్రదేశములయందు సాగుబడి చేసికొనుటకును కలప మొదలగు అడవిఫలసాయమును స్వేచ్ఛగా ననుభవించుటకును అధికార ముండెడిది. తరువాత మహమ్మదీయరాజుల కాలమందుఁగూడ మహారణ్యములలో నిట్టియధికారమే ప్రజల కున్నను గ్రామము లేర్పడినతరువాత నాయా గ్రామములకు సంబంధించి దాపుననున్న యడవుల నాయా గ్రామస్థులే అనుభవించువాడుక కలిగినది. దానింబట్టి గ్రామస్థులు తమ గ్రామములకు సంబంధించి దాపుననున్న యడవియందు వంటచెఱకు, కలప, ఆకులు, పండ్లు, కంప, గడ్డి మొదలగు నడవియందలి యుపయుక్తవస్తువు లన్నియు స్వేచ్ఛగా ననుభవించుచుఁ గాలము గడపుచుండిరి. ఇతర గ్రామస్థులు తమ గ్రామముతో సంబంధించిన యడవి ననుభవింపకుండునట్లు నివారింపకుండ నూరకుండుటయుఁ గలదు. అది గ్రామస్థులయిష్టమునుబట్టియు, గ్రామస్థులశక్తినిబట్టియు, నడవియొక్క వైశాల్యమునుబట్టియు, నడవియొక్క స్వభావమునుబట్టియు జరగుచుండెను. ఆకాలమందు కలప మొదలగునడవివస్తువులకు ఖరీదు లేదనియే చెప్పవచ్చును. అందువలన నవి అమ్ముకొనువాడుక లేదు. ఇండ్లు కట్టుకొనుటకు కలప, వ్యవసాయము చేసికొనుటకు కఱ్ఱలు కంప మొదలగునవియు, భూమి కెరువు కట్టుటకు పొరకుటాకులు మొదలగునవియు, గృహోపయోగము నిమిత్తము కట్టెపుల్లలును, ఆవులను ఎడ్లను గొఱ్ఱెలను మేఁకలను మేపుటకు గడ్డిగాదము మొదలగునవియు నవి తిరుగుటకుఁ గావలసినంత ప్రదేశమును వ్యవసాయదార్ల కత్యవసరము. గ్రామస్థులు వ్యవసాయదార్లగుటచేతను, వ్యవసాయమే ప్రధానవ్యాపారముగాఁ గలవారగుటచేతను వారి కడవి బహూపయుక్తముగాఁ గావలసినదైనది. వ్యవసాయదార్లగు గ్రామీణుల కడవియందలివస్తువులు వ్యవసాయమున కత్యవసరముగాఁ గావలసియుండుటంబట్టియు నట్టి వస్తువులు వారికి చేకూరనియెడల వ్యవసాయము జరగ దనుకారణమునుబట్టియు వ్యవసాయమున కెవిధ మగునాటంకమును గలుగకుండఁ జేయుటకై గ్రామస్థులు తమతమ గ్రామములకు సంబంధించిన యడవులను స్వేచ్ఛగా ననుభవించుటకు నెవిధ మగునాటంకమును మహమ్మదీయప్రభువులు కల్పింపలేదు. కాని, అడవులలో నున్న మంచి గందపువృక్షములు మొదలగు విలువగలచెట్లనుమాత్రము కొట్టకుండఁ గొంతవఱకుఁ గట్టుదిట్టము చేయుచుండిరి.

తరువాత నాంగ్లేయప్రభుత్వ మారంభమైనపిమ్మట నే గ్రామముతో సంబంధించినయడవి నా గ్రామస్థులు స్వేచ్ఛగా ననుభవించుటకుఁ బ్రతిబంధింపక యే గ్రామముతోడను సంబంధింపకుండిన పెద్ద యడవులవిషయమున నెవిధ మయినయేర్పాటును జేయకయుంచిరి. గ్రామస్థులు చాలకాలముననుండి వారివారి గ్రామములతో సంబంధించి యుండునడవుల ననుభవించుచుండుటవలన వానియందు వారి కొక విధమయిన భుక్తమువలన సంభవించినహక్కు కలిగెను. కాని గ్రామముతో సంబంధించిన యడవి యెంత యనువిషయమును గుఱించి యోజించి నిశ్చయింపవలసినయవసరము కలిగినది. ౧౮౬౫-వ సంవత్సరమువఱకు నడవులవిషయమున నెవిధమైనశాసనమును జేయుటకు దొరతనమువారు ప్రయత్నింపలేదు. కాని, అడవి పాడువడఁజేయకుండునట్లును గార్చిచ్చు మొదలగువానివలన దగ్ధము కాకుండునట్లును గొన్ని ప్రయత్నము లప్పుడప్పుడు చేయుచువచ్చిరి. ఇందువిషయమున నుచిత మగుపద్ధతులనుమాత్ర మేర్పఱుపలేదు. మనదేశముయొక్క శీతోష్ణస్థితినిబట్టియు మనదేశస్థులవృత్తివిశేషమునుబట్టియు నడవి మిక్కిలి ముఖ్యమైనది. అడవులస్థితినిబట్టి శీతోష్ణస్థితియు వాతావరణగతియు అతివృష్టి, అనావృష్టులును నేర్పడుచుండు ననుసిద్ధాంతమునుబట్టియు, మనదేశమునయందలి యడవులయందు సంభవ మగుచున్న మిక్కిలి విలువగల కలప మొదలగు వస్తువులయొక్క విశేషమునుబట్టియు నడవులు మనదేశమునకు ముఖ్యము లైనవియు నమూల్యము లైనవియు నని పరిగణింపఁబడవలసివచ్చినది. ఆంగ్లేయు లీవిషయమును గ్రహించి, అడవులను గాపాడుటవలన దేశమునకును బ్రజలకును క్షేమ మనియు లాభ మనియు దొరతనమువారికి విశేషద్రవ్యాదాయము వచ్చుటకు సాధన మనియు గ్రహించిరి. ఈయుద్దేశమునుబట్టి యడవులను కాపాడవలయు నని వారు నిశ్చయించికొని యాపనికై పూనుకొనిరి. అడవు లెవరివశమందు నుండని వగుటచే దొరతనమువారికి సర్వస్వతంత్రత గలవిగా పరిగణింపఁబడవలెను. కాని జమీన్దారీ యెస్టేట్లు, జాగీర్లు, అగ్రహారములు, శ్రోత్రియగ్రామములు, తాలూకాదారీయెస్టేట్లు మున్నగువానికిని స్వతంత్రరాజ్యములకును సంబంధించినయడవులహక్కు వారిదే కాని గవర్నమెంటు దెంతమాత్రము కానేరదు. కాఁబట్టి సర్కారు - అడవి యేదియో, యితరుల - అడవి యేదియో ముందు నిర్ణయించుట కవసరము కలుగుటచే దొరతనమువారానిర్ణయమును గావించి సరిహద్దు లేర్పఱిచిరి. దొరతనమువారియడవులయందు వారికి సర్వస్వతంత్రమైన హక్కు కలదు గాని పూర్వమునుండియు గ్రామస్థు లనుభవించుచున్నహక్కుభుక్తములు కేవలము పరిగణింపఁబడకుండుటకు వీలు లేకపోయినది. ౧౮౬౫-వ సంవత్సరముతరువాత నడవులను కేవలము నిరాకరించి విడిచిపెట్టుట కిష్టపడనక గ్రామస్థుల కడవియం దున్న హక్కుభుక్తములవిషయమున పరిశీలించుచు 'నేయే గ్రామముతో సంబంధించునది యెంతో' అనుసంగతి సిద్ధాంతీకరించు నేర్పాటులను చేయుసాధనములను యోజించుచు నడవులను ప్రస్తుత కిజారాల కిచ్చుపద్ధతి నమలులోనికిఁ దీసికొనివచ్చిరి. తరువాత గ్రామస్థులు తమతమ గ్రామములకు సంబంధించినట్టివియు, దమ కుపయుక్త మగునట్టివియు నగు నడవుల నిజారాకుఁ బుచ్చుకొనుపద్ధతి యేర్పడినది. ప్రస్తుత మమలులో నున్న 'ఫారెస్టులా' ౫ -వ నెంబరు శాసనముగా ౧౮౮౨ -వ సంవత్సరమున జారీచేయఁబడినది. తరువాత మద్రాసుదొరతనమువారిందువిషయమున ౧౮౮౩ -వ

సంవత్సరమునందు ౫-వ నెంబరు ఆక్టు జారీచేసిరి. ఈయాక్టు ౧౮౭౮-వ సంవత్సరమునందు చేయఁబడిన శాసనముకన్న విపుల మైనది. ఈరెండుశాసనముల ననుసరించియు దొరతనమువా రేర్పఱిచిన నిబంధనల ననుసరించియు నడవులవ్యవహార మిప్పుడు జరుగుచున్నది.

అడవులను గాపాడి పెంచవలయు ననునుద్దేశముతో కొన్నింటిని ఆకట్టి 'రిజర్వుఫారెస్టు' లనియుఁ దక్కినవానిని ఆఁకట్టక 'అన్‌రిజర్వుడు ఫారెస్టు' లనియు రెండువిధములుగా విభజించిరి. గ్రామస్థులకు వ్యవసాయగృహోపయోగములవిషయమునఁ దప్పక కావలసినంతయడవినిమాత్రము ఆఁకట్టక 'అన్‌రిజర్వుడుఫారెస్టు' గా నుంచి తక్కినదానిని ఆఁకట్టుపద్ధతి నములులోనికిఁ దెచ్చిరి. మొదటి యిజారాపద్ధతిమీఁద నడవుల నమరుచుమార్గమును వదలిపెట్టి, అడవులను 'అమానీ' చేసి, అడవివస్తువు లన్నిటికిని 'ఫీజు' నిర్ణయించి, అట్టివస్తువులు నిర్ణయింపఁబడినఫీజు చెల్లించి, అసంరక్షితారణ్యముల నుండి గ్రామస్థులు తెచ్చుకొనునేర్పాటు చేసిరి. పెద్ద-అడవులలో నున్నమ్రానికలప మొదలగువానికిఁ గూడ ఫీజురేట్ల నేర్పఱిచిరి. ఈపద్ధతు లన్నియు నాఁకట్టఁబడక సంపూర్ణముగాఁ జెరిఁగినయడవుల యందే అములు జరపఁబడుచున్నవి గాని ఆఁకట్టఁబడినయడవులయం దములు జరపుట లేదు. అట్టియడవులలోఁ బ్రవేశించినను ఏకలపగాని కొట్టినను శిక్షించువిధికూడ నేర్పఱుపఁబడినది. ఈపద్ధతుల ననుసరించి గ్రామస్థులు వ్యవసాయముకొఱకుఁగాని గృహోపయోగమునకైకాని కావలసిన యడవివస్తువు లన్నిటికిని పన్ను చెల్లించి తెచ్చుకొనవలసిన యవసరమును, దమమేఁకలు గొఱ్ఱెలు ఆవులు మొదలగువాని నడవిలో మేపుకొన్నందులకు పన్ను, అనఁగా పుల్లరి చెల్లింపవలసినయవసరమును గలిగినది. అడవిలోఁ బుట్టిన మైనము, తేనె, లక్క, జెరడు, ఆకులు, బంక మొదలగు సర్వపదార్థములును దెచ్చుకొనుటకుఁగూడ పన్నురేట్లు కట్టఁబడుటవలన నడవివస్తు వేదియు నెవ్వరును స్వేచ్ఛగాఁ దెచ్చుకొని వాడుకొనుటకు వీలు లేదు.

జమీన్‌దారీయెస్టేట్లు, శాశ్వతపు-అమరకపుపద్ధతిలో నున్న అగ్రహారములు, శ్రోత్రియములు, ముఖాసాలు, జాగీర్లు మొదలగువానిలోఁ జేరిన అడవు లాయాయధికారులహక్కుభుక్తములు కలిగి వారిసంపూర్ణాధికారమునకు లోఁబడి యుండుటచేత నాయా యడవులయమరకమువిషయమున వారియిష్టానుసారముగా వ్యవహరించుకొనుట కవకాశము గలిగియున్నది. ఇట్టి ప్రైవేటు అడవులపై వానిహక్కుదారులు చేసికొనునేర్పాటులయందు సర్కారువారి కేవిధమగుజోక్యమును లేదు. కాని సర్కారువారి యడవికి నష్టము వచ్చునట్లు వారు వ్యవహరించినయెడల దొరతనమువారు జోక్యము కలుగఁ జేసికొనుటకుమాత్రము 'ఫారెస్టులా' లో అవకాశము నేర్పఱుచుకొనిరి. ఇప్పటిదేశకాలస్థితులనుబట్టియు నడవివస్తువులధరలనుబట్టియు నడవులు మిక్కిలి లాభకరము లైనవియు ఖరీదు గలవియు నగుటయే కాక కొన్నిచోట్ల సేద్యము సేయుప్రదేశములకంటెఁగూడ ముఖ్యమైన వయినవి.

వేఱుపరగణాలలోని అమరకపు పద్ధతి

మదరాసురాజధానిలో రైతువారీ అమరకపుపద్ధతి ముఖ్యమైన దయినను జమీన్‌దారీ అమరకపుపద్ధతిగూడ కలదు. ఈరాజధానిలో ౫-వ వంతుప్రదేశము జమీన్‌దారీ అమరకపుపద్ధతిక్రింద నున్నది. బంగాళరాజధానియంతయు జమీన్‌దారీపద్ధతిమీఁదనే అమరకము చేయఁబడినది. సంయుక్తరాష్ట్రము, పంజాబు, మధ్యపరగణాలయందు గ్రామమును ముఖ్యముగా నెంచి గ్రామవారీసెటిలుమెంటు పద్ధతిని అమరకము చేయఁబడినది. అట్టి గ్రామవారీఅమరకపుపద్ధతిలో గ్రామమున కంతకును ఒకఁడే హక్కుదారుగాఁగాని, గ్రామసముదాయ మంతయుఁ గలసి హక్కుదారులుగాఁ గాని యుండినను సెటిలుమెంటురికార్డులో తక్సీళ్లన్నియు వ్రాయఁబడినను సిస్తువసూలుపద్ధతిమాత్రము రైతువారీని గాక గ్రామ మంతకును మొత్తముగా తత్తదధికారులవలన వసూలు చేయఁబడును. ఈ గ్రామవారీసెటిలుమెంటును రయితువారీ సెటిలుమెంటువలె 30 సంవత్సరములుమాత్రమే పరిమితిగలది. బొంబాయిరాజధానిలో నక్కడక్కడ నితరవిధము లైన అమరకపుమార్గము లున్నను సాధారణముగా మదరాసురాజధానియందువలెనే రైతువారీ అమరకపుపద్ధతియే వాడుకలో నున్నది. అయోధ్యలో ౧౮౫౭-వ సంవత్సరమున జరగిన పితూరీ తరువాత నక్కడ నున్నపెద్దపెద్దభూస్వాములను బలవంతులైననాయకులను సర్కారువారిక్రింద నున్నయెస్టేట్లకు తాలూకాదారు లన్ననామముతో సర్వాధికారులుగా నంగీకరించి బంగాళరాజధానియం దున్నజమీన్‌దారులకంటెఁ గూడ నెక్కువస్వాతంత్ర్యము కలిగియుండునట్లు అమరకపుమార్గ మేర్పఱుపఁబడినది. 'అస్సాము' దేశములోని అమరకము రయితువారీఅమరకమువంటిదే. అయినను ఇచ్చట నున్నన్నికట్టుఁబాట్లతో నిండియుండలేదు. బర్మాదేశములో వ్యవసాయము పూర్వపద్ధతినే జరపఁబడుచుండుటవలన నక్కడి యమరకపుపద్ధతులు సులభము లైనవియు భూమిపన్ను సులభ మైనదిగాను ఉన్నది. ఈ యమరకపుపద్ధతులనుగూర్చి వేఱువేఱుగా వివరింపఁబడుచున్నది.

జమీందారీ అమరకము

శాశ్వతపుహక్కుతో జమీన్‌దారీపద్ధతిని జేయఁబడిన యమరకము బంగాళరాజధానియం దంతటను మదరాసు రాజధానిలో ౫-వ వంతుప్రదేశమందును వాడుకలో నున్న దని యింతకుమున్నే వ్రాయఁబడినది. గవర్నరుజనరల్ అగు 'కార్నవాలీస్' ప్రభువు బంగాళరాష్ట్రము (బంగాళము, బేహారు, ఒరిస్సా) లో శాశ్వతపుహక్కుగల జమీన్‌దారీఅమరకపుపద్ధతిని (Permanent Settlement) ౧౭౯3-వ సంవత్సరములో అమరకము చేసెను.

'లార్డుకార్నవాలీసుప్రభువును', కంపెనీయుద్యోగి యగు 'సర్జాన్‌షోర్' గారును కొన్ని టెంపొరరీఅమరకపు పద్ధతులను అవలంబించి చూచిరి. అవి తృప్తికరములుగా నుండనందున జమీన్‌దారులు

రైతులయొద్దనుండి సిస్తు వసూలు చేయుటకు నొకవిధమైన అధికారమును, తమజమీన్దారీయెస్టేట్లయందలిభూములయందు హక్కు గలిగియుండనియెడల సిస్తు వసూలగుటయే దుర్ఘట మని యెంచి వారి కొకవిధమైన యధికారమును గౌరవప్రపత్తియు భూములయందు హక్కును గలుగఁజేయుట అత్యవసర మని యెంచి ౧౭౯౩-వ సంవత్సరమున జమీన్దారులకు వారివారి క్రింద నున్నయెస్టేట్లయందు వంశపారంపర్యముగా వచ్చు శాశ్వతపుహక్కును దానవిక్రయదము నాధికారములను కలుగఁజేసి వా రీయవలసినసిస్తు (పేష్కష్) మొత్తము చెల్లించుచున్నంతవఱకు వారు యథేచ్ఛముగా ననుభవించి తమతమయెస్టేట్లను బాగుపఱుచుకొనఁగలుగునట్లు గావించిరి. బెనారెస్ (కాశీ) పరగణాకూడ నీపద్ధతినే ౧౭౯౫-వ సంవత్సరమున అమరకము చేయఁబడినది.

నార్తర్న్‌సర్కారులుకూడ నీవిధముగానే జమీన్దారీఅమరకపు పద్ధతి నమరికము చేయవలసిన దని ౨౧-వ ఏప్రిల్ ౧౭౯౫-వ సంవత్సరమున 'కోర్టు ఆఫ్ డైరక్టర్సు' వారు మదరాసుదొరతనమువారికి ఆజ్ఞ పంపిరి. కాని, మదరాసుదొరతనమువారి కాపద్ధతి యీరాజధానిలో నవలంబించుట కంతగా నిష్టము లేకపోయినది. ౧౭౯౮-వ సంవత్సరమున జమీన్దారీపద్ధతి తప్పక అవలంబింపవలసిన దని కఠినమైనయుత్తరువును జారీచేయుటవలన నీజిల్లా లన్నియు జమీన్దారీయెస్టేట్లుగా నేర్పఱచి అప్పటి కున్నయెస్టేట్లను యథాస్థితిగా నుంచి వారు చెల్లింపఁదగిన 'పేష్కష్' మొత్తమును నిర్ణయించుటకు సమకట్టిరి. ఉత్తరసర్కారులు కంపెనీవారిస్వాధీనమునకు వచ్చినతరువాతఁ గొన్ని సంవత్సరము లమరకమువిషయమున గట్టిప్రయత్నము లేవియు జరపక యథాస్థితముగానే పోనిచ్చిరి. తరువాత ప్రతిజమీన్దారీయెస్టేటుయొక్క రాబడిని తెలిసికొనుటకు 'ఎస్టేట్లరిజష్టరు' (Estates' register) అనుపేర ౧౦ సంవత్సరముల లెక్కలు తయారుచేయించిరి. తరువాత జమీన్దారీగ్రామముల గుడికట్టు, ఖిర్దు, నాఖిరుదు వగైరాభూములనుగూర్చి ౧౨ సంవత్సరముల లెక్కలు తయారుచేయించిరి. ఈలెక్కలనే 'బారాఫసలీ' లెక్క లందురు. ఒకకమిటీని నిర్ణయించి ఆకమిటీ దేశ మంతయుఁ దిరిగి జమీన్దారీయెస్టేట్లస్థితిగతులును వానిమీఁద వచ్చు పన్ను మొత్తమును నిర్ణయించుట కొకయేర్పాటు చేసిరి. ఈకమిటీనే 'సర్క్యూటు కమిటీ' యందురు. వీరును కొన్ని లెక్కలు తయారుచేసిరి. తరువాత ౧౮౦౨-వ సంవత్సరములో జమీందారీయెస్టేట్లమీఁద విధింపఁబడిన 'పేష్కష్' మొత్తమును నిర్ణయించుట కేర్పాటు చేసి ఆసంవత్సరము జారీచేసిన ౨౫-వ నెంబరు 'రెగ్యులేషన్' ననుసరించి జమీన్దారీ అమరకపుపద్ధతి నుత్తరసర్కారులలో నమలునకుఁ దీసికొనివచ్చిరి. ఇట్లు జమీన్దారీపద్ధతి నమరకము చేయునప్పు డాయాజమీన్దారీయెస్టేట్లవలన వచ్చుసిస్తుమొత్తము లెక్కచూచి సేద్యములో లేని భూమికిఁగూడ కొంతసిస్తు కట్టి అట్టిమొత్తములో సాధారణముగా ౩ వంతులలో ౨ వంతులు పేష్కషుగా నిర్ణయించిరి. పర్వతప్రాంతములయం దున్నజమీన్దార్ల హక్కులకును వెల్లడిప్రదేశములయం దున్నజమీన్దారీహక్కులకును కించిత్తు భేదము చూపించిరి. పర్వతప్రదేశములయం దున్నజమీన్దారులను సంపూర్ణముగా స్వాధీనపఱచుకొనుటకును లొంగఁదీయుటకును వీలు గలుగకపోవుట వలన వారికిఁ గొన్ని యెక్కువస్వాతంత్ర్యము లీయవలసివచ్చినవి.

ఉత్తరసర్కారులలో నున్నజమీన్దారులు సాధారణముగా మూఁడువిధములుగా నున్నారు.

౧. పూర్వరాజుల సంతతిలోనివారు గాని, సామంతనాయకులు గాని, పూర్వరాజులకు భూమిపన్ను వసూలు చేసి చెల్లించుట కేర్పఱుపఁబడినవారు గాని యొక తెగవారు.

౨. మొగలాయీల ప్రభుత్వకాలమందు మొగలాయీ చక్రవర్తులక్రింద భూమిసిస్తు వసూలు చేయుట కేర్పఱుపఁబడిన పెద్ద యుద్యోగులసంతతివారు. వీరిని దేశముఖ దేశపాండ్యా లనుచుండిరి.

(౩) హవేలీభూములు కవులు పొందినవారు.

దత్తమండలమందును కన్నడదేశమందును ఈజమీన్దారీఅమరకముక్రింద నున్న 'పాలెగాండ్రు' నాలుగువిధములుగా నున్నారు.

౧. పూర్వరాజులసంతతిలోనివారు.

౨. బందిపోట్లు దారిదోపుడు మొదలయినపనులు చేయువారికి నాయకులుగా నుండి దేశమం దలజడి జరగకుండునట్లు ప్రజలను కాపాడు పోలీసుఉద్యోగము చేసినందులకు నియోగింపఁబడినవారియొక్క కాని, అట్టి యుద్యోగమును తమంతట తామే కల్పించుకొని నెఱవేర్చుచువచ్చినవారియొక్క కాని సంతతివారు.

౩. హిందూరాజులక్రింద గౌరవోద్యోగములు చేసి వారు చేసినయుపకారములకుఁ బారితోషికముగాఁ గాని అట్టిరాజులు కోరినప్పుడు కాల్బలమును గుఱ్ఱపుదండును సమకూర్చుపద్ధతిని ఆసేనలను భరించుటకుఁ గాని యీయఁబడినగ్రామములను పరగణాలు ననుభవించువారిసంతతివారు.

౪. జిల్లాలను ఇజారా పాడినవారియొక్క కాని గొప్ప రెవిన్యూయుద్యోగులయొక్క కాని తుదకుఁ బ్రబలు లైన గ్రామోద్యోగులయొక్క కాని సంతతివారు.

పూర్వము హైదరాబాదునవాబువారి స్వోపయోగముకొఱకును, సర్కారు ఉపయోగమునిమిత్తమును, నుత్తరసర్కారులలోఁ గొన్ని ప్రదేశములు 'హవేలీ' లేక 'సర్కారు' భూములక్రింద నుండెను. మఱియు సేలంజిల్లాలో సర్కారు లేక 'ఆయన్' భూము లనుపేర కొన్ని ఎస్టేట్లును ముఠాలు నుండియుండెను. అట్టివాని నన్నింటిని దొరతనమువారు వేలము పాడి యెక్కువసిస్తు కట్టుకొన్నవారికి జమీన్దారీయెస్టేట్లవలె ఆపద్ధతులమీఁదనే శాశ్వతపుకవులున కమరకము చేసిరి. ౧౮౦౨-వ సంవత్సరమున జారీచేయఁబడిన 'రెగ్యులేషన్'ను బట్టి జమీన్దారులకు వారియెస్టేట్ల

యెడ సర్వస్వతంత్రాధికార మున్నట్లగపడుచున్నది. కాని తరువాత ౧౮౨౨-వ సంవత్సరములో ౪-వ నెంబరు 'రిగ్యులేషన్' జారీ చేయఁబడినది. ఈచట్టములో స్పష్టముగ నేమి చెప్పఁబడియున్న దనఁగా ౧౮౦౨-వ సంవత్సరపు ౨౫-వ చట్టమువలన రైతున కదివఱ కున్నయేహక్కును తీసివేయఁబడలేదు, అనఁగా నాచట్టమువలన రైతుహక్కు తీసి జమీందారున కీయఁబడలేదు. ఇందునుగుఱించి కొన్నితీర్పులును బుట్టియున్నవి. ౧౮౦౨-వ సంవత్సరపు ౨౫-వ ఆక్టులోని ౨-వ సెక్షనులో వాడఁబడిన 'స్వామ్యస్వాధీనత' (Proprietary Possession) అనుపదమును పారిభాషిక (Technical) పదముగ నెంచి గవర్నమెంటునకు స్వయముగ సిస్తు చెల్లించుచున్నవాఁ డని అర్థము చేయవలెను. భూమియందు సర్వాధికారి యని అర్థము చేయఁగూడదు.[1] రైతుయొక్క హక్కులు దొరతనమువారికిఁ బూర్వమే (వారు ఈయకుండఁగనే) పుట్టినవి గనుక, గవర్నమెంటువారు తమకు భూమియెడఁగల హక్కును మాత్రమే యీయఁగలరు గాని రైతునకుఁగల స్వామ్యము నీయలేరు. దొరతనమువారికి, మేల్వారమ్, కుడివారమ్ అను రెండు హక్కులును కల గయాళుభూములవంటివానివిషయమున వారు, ఈరెండుహక్కుల నీయఁగలరేకాని, తక్కిన యన్నిభూములవిషయమున ఒక్క మేల్వారమ్ (సిస్తువసూలు చేసికొను) హక్కు మాత్ర మీయఁగలరు.[2]

ప్రివికౌన్సిలువారీమధ్యను చేసినతీర్పులలో పూర్వపురాజులకును, వారివల్ల నెలకొలుపఁబడిన జమీందార్లకును జమీందారీలలోని భూములయందు స్వామ్యము గల దనియు, వా రగ్రహారములు, ఈనాములు ఇతరులకు ఇచ్చినప్పుడు కేవలము మేల్వారము, అనఁగా సిస్తు వసూలు చేసికొనుహక్కుమాత్రమే అగ్రహారీకులకు ఈనాందార్లకు నిచ్చినట్లు ఎంచ వీలు లే దనియు, రయితులకు అట్టి అగ్రహారములలోను ఈనాములలోను జిరాయితీహక్కుగలదా లేదా అను విషయము ఏకేసులో వచ్చినసాక్ష్యమునుబట్టి ఆకేసులో తీర్మానించవలసియుండు ననియు తీర్మానించి యున్నారు. పూర్వపురాజులకు భూములలో స్వామ్యము గల దని ప్రివికౌన్సిలువారు చెప్పిన అభిప్రాయమునకు ఆధారములు అంతగా కానరావు.

ఈరెండు రిగ్యులేషనులబట్టియు జమీందారీఅమరకపుపద్ధతి యిప్పటికి వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఈ యమరకపుపద్ధతిని విధింపఁబడిన 'పేష్కష్' భూమిపన్ను శాశ్వత మైనది. రైతువారీఅమరకమునందువలె వీరి కేకారణమునఁగాని 'రిమిషన్' అనఁగా సిస్తు కొట్టివేయుట అమలు జరపఁబడదు. జమీందారులకు వారివారియెస్టేట్లనుగూర్చి "సనద్-ఇ-ముల్క్-ఇస్తిమిరార్" అను శాశ్వతపుపట్టా లీయఁబడి వారివలన 'కబోలీయత్' అను ముచ్చిలకాలు తీసికొనఁబడినవి. ఈ పట్టాలనుబట్టి ఉప్పుపన్ను సూరెకారము పన్ను శాయరురేట్లు, సముద్రముమీఁదనుండి కాని భూమిమీఁద నుండి కాని వచ్చుసరకులమీఁద పన్నులు, కల్లు, సారా మొదలగు మత్తుద్రవ్యములమీఁదిపన్నులు, నాఖిరుదుభూములమీఁది పన్నులు, అదివఱకు నాఖీనిమిత్త మీయఁబడినభూములమీఁది పన్నులు, మోతర్ఫాపన్నులు మొదలగునవిమాత్రము వసూలు చేయుటకు జమీందారుల కధికారము లీయక తోఁటలు, చెట్లు, పుల్లరిభూములు, చేఁపలు పట్టుప్రదేశములు, కార్ఖానాలక్రింద నుపయోగింపఁబడుభూములు, దుకాణము మొదలగు నితరకట్టడములు మొదలగువానినుండి పన్ను వసూలు చేయుట కధికార మీయఁబడినది. చెఱువులను సరియయినస్థితిలో నుంచినందుల కీనాందారుల వలన జమీందారుల కీయఁబడు 'ఘట్టుతూములు' అను పన్ను జమీందారు వసూలు చేసికొనవచ్చు నని తీర్మానింపఁ బడినది. ఈ విధముగా జమీందారుల కుండుస్వాతంత్ర్యము లన్నియు స్పష్టముగా నిశ్చయింపఁబడినవి. జమీందారు తనయిష్టము వచ్చినట్లు అంతయుఁ గాని కొంతమాత్రము గాని దానవిక్రయాదమనములు చేయుట కధికార మీయఁబడినది. అట్లు జమీందారులచే విక్రయింపఁబడినది, దత్తములు, అయినజమీందారీలలోని భాగము వేఱుజమీందారీలుగా విభజించి వానిమీఁద 'పేష్కష్' పంచికట్టి శాశ్వతపుహక్కు గలుగునట్లు చేయుటకు జిల్లాకలక్టరుల కధికార మీయఁబడినది.

ఇట్లు శాశ్వతపుహక్కుతో జమీందారీపద్ధతులమీఁద అమరకము చేయఁబడిన జమీందారీయెస్టేట్లలో చాలకాలమువఱకును రైతులయొద్దనుండి జమీందారులు పన్ను వసూలు చేసికొనుటకు తగినయేర్పాటులు చేయఁబడి యుండకపోవుటచేతను సిస్తులు చాల భాగము రైతువల్ల చెల్లక బకాయి పడిపోవుటవలనను, జమీందారులు తాము సర్కారునకు చెల్లింపవలసిన 'పేష్కష్' చెల్లింపలేకపోవుట తటస్థించుచువచ్చినది. అట్లు 'పేష్కష్' చెల్లింపలేని యెస్టేట్లను దొరతనమువారు వేలము వేసి బాకీమొత్త మిచ్చినవానికి మరల పూర్వపుషరతులతో శాశ్వతపుహక్కుతో పేష్కష్ నిర్ణయించి వేలంపాటమీఁద విక్రయించుచువచ్చిరి. తరువాత కొంతకాలమునకు, అనఁగా ౧౮౩౩-వ సంవత్సరమునకుఁ దర్వాత నట్లు పేష్కష్ చెల్లింపలేనియెస్టేట్లను విభజించి కాని యేకముగాఁ గాని పూర్వపుఅమరకపుపద్ధతికే అమర్పక రైతువారీపద్ధతి నమరకము చేయ నారంభించిరి. ౧౮౬౫-వ సంవత్సరమున 'రెంటు రికవరీ' ఆక్టు అనుచట్టము జారీచేయువఱకును జమీందారులకు తమతమరైతులయొద్దనుండి సిస్తు వసూలు చేయుటకుఁ దగినచట్టమే లేకపోయెను. ఇందువిషయమున కొన్ని రిగ్యులేషన్లు, నిబంధనలు ఉన్నను అవి అంతగాఁ బని చేయునవిగా నుండలేదు.

1. The Collector of Trichinopoly, V. Lakkamani I. 1. A. 282; 14 Ben. L. R. 115; 21 W. R. 358.
2. 1 Mad. 205 (212); 16 Mad. 271; 20 Mad. 299 (802); 26 Mad. 252.

మద్రాసు ఎస్టేటులాండ్ ఆక్టు

తరువాత ౧౯౦౮-వ సంవత్సరములో జమీందారీరయితుల కును జమీందారులకునుగల భూవిషయమునుగూర్చియు సిస్తువిషయమునుగూర్చియు సంబంధములును పద్ధతులును విపులముగా నిర్ణయించి యేర్పఱుపఁబడినవి. ఇట్టిజమీందారీయెస్టేట్లలోఁ గొన్ని అవిభక్తము లగుజమీందారీలుగా నెంచఁబడి ౧౯౦౪-వ సంవత్సరమున నొక చట్టము నిర్ణయింపఁబడినది. జమీందారీ గ్రామ సేవకులవిషయమున ౧౮౯౪-వ సంవత్సరములో నొకచట్టము జారీచేయఁబడినది. ఇది జారీచేయుటకుఁ బూర్వము ౧౮౦౨-వ సంవత్సరములో జారీ చేయఁబడిన ౨౫ - ౨౯ నెంబర్లు రిస్యులేషనులనుబట్టియే వ్యవహారము జరపఁబడుచువచ్చినది. జమీందారులకు తమయెస్టేట్లలో నున్న ఖనిజములు, లోహములు, రత్నములు మొదలగు నన్నివస్తువులును త్రవ్వుకొనుటకు సర్వాధికారము గలదు. వారు త్రవ్వించినచెఱువులు, నీటికాలువలు మొదలగువానివలన రైతుల కీయఁబడిననీటికి నీటిపన్ను వసూలు చేసికొనుటకుఁగూడ నధికార మున్నది. సర్కారునీటి నుపయోగించుకొనినయెడల నానీటిపన్ను సర్కారునకే చెల్లును. దీనివిషయమున ౧౮౬౫-వ సంవత్సరమున జారీకాఁబడి ౧౯౧౩-వ సంవత్సరమున సవరింపఁబడినచట్టమునుబట్టి అమలు జరపఁబడుచుండును.

జమీందారీయెస్టేట్లపైని పేష్కష్ నిర్ణయించునపుడు, ఆయాయెస్టేట్లరాబడిని పూర్వపులెక్కలను బట్టి నిర్ణయించి యేర్పఱుపఁబడినది. ఆకాలములో కంపెనీవారికి సరియైనలెక్కలు దొరకకపోవుటచేతను, ఆయాయెస్టేట్ల మంచిచెడ్డలు తెలిసికొనుట కవకాశము లేకపోవుటచేతను, అప్పటికి దొరకినలెక్కలనుబట్టి అమరకము చేయఁబడినది. పోరంబోకులు, గ్రామకంఠములు, గ్రామస్థు లుమ్మడిగా ననుభవించుట కేర్పఱుపఁబడినప్రదేశములు, చెఱువులు, నీటికాలువలు మొదలైనవి, ధర్మాదాయములు, అగ్రహారములు, శ్రోత్రియములు మొదలగు నీనాముభూములును ఎస్టేట్లమొత్తపు ఆదాయములో నుండి తగ్గింపఁబడి వానిపై పేష్కష్ చెల్లింపఁబడకపోవుటచే జమీందారులు తమయిష్టము వచ్చినట్లుపయోగపఱుచుకొనుటకును వీలు లేకపోయినది. అట్టిప్రదేశము లుపయోగపడినప్పుడు వానిమీఁద న్యాయ్యమైనసిస్తు కట్టి అది పేష్కష్లోఁ జేర్చి ఆభూములు జమీందారులకే యియ్యఁబడును. ఇట్టివిషయములనుగుఱించి బోర్డు స్టాండింగుఆర్డరులలో నున్ననిబంధనల ననుసరించి వ్యవహారము జరపఁబడుచుండును. జమీందారీయెస్టేట్లలో నున్న అనాదిబంజరుభూమియందును, బంజరుభూమియందును, సొంతసేరీభూములయందును జమీందారులకు స్వతంత్రమయి సంపూర్ణమయిన హక్కు గలదు. జమీందారీయెస్టేట్లయం దున్నయడవులమీఁద వారికి సంపూర్ణమైన హక్కు కలిగియుండుటవలన వానిని వారి కిష్టము వచ్చినట్లు వ్యవహరించుట కధికారము గలదు. రయితుల పట్టాభూములలో నున్నచెట్లహక్కు ౧౯౦౮-వ సంవత్సరపు ౧-వ నంబరు ఆక్టు అనఁగా మద్రాసు ఎస్టేటులాండు ఆక్టునకు పూర్వము జమీందారునకు రయితునకును మధ్యను జరగినయేర్పాట్లనుబట్టి, అనఁగా పట్టాముచ్చిలకాలలోని షరతులనుబట్టి నిర్ణయింపఁబడుచుండిన ఎస్టేటులాండుఆక్టులో జరగిన మార్పుప్రకారము ౧౯౦౮-వ సంవత్సరము జూలై ౧-వ తేదీకి పూర్వమం దున్నచెట్లహక్కు, ఆచారమువల్లఁగాని రైతులచే వ్రాయఁబడిన ఒప్పుదలప్రకారము గాని జమీందారున కున్నయెడల నాతనిదే, లేనియెడల నాహక్కు జిరాయితీరైతుదే. ఆతేదీతరువాతఁ బుట్టుచెట్లహక్కు రైతులదే (౧౨-వ సెక్షన్). చెఱువులు, ఆపలు, జలాశయములు, కొండకాల్వలు మొదలగువానియందు చేపలను పట్టుకొనువారిపైని పన్ను వేయుటకుఁగూడ వారికి సంపూర్ణమైన అధికారము కలదు. మహమ్మదీయప్రభుత్వకాలమందు కొన్నివిధము లయిన 'శాయరు' పన్నులు వసూలు చేయుటకు, యాత్రికులయొద్దనుండియు వివాహాదిశుభకార్యములు జరగినప్పుడును కొన్నిపన్నులు వసూలు చేయుటకు, తహస్సీలుపన్ను రోడ్డుపన్ను మొదలయిన కొన్నిపన్నులుగూడ వసూలు చేసికొనుటకు జమీందారుల కధికార ముండెను గాని ఆంగ్లేయులప్రభుత్వ మారంభమైనతరువాత నట్టిపన్నులలో కొన్ని అన్యాయ్యమని అసలే కొట్టివేసి తక్కినవానిని వసూలు చేసికొనుటకుఁగూడ వీరి కధికారము లేకుండఁ జేసిరి.

జమీందారీయెస్టేట్లలోఁ బ్రవహించు నదీగర్భములయొక్క హక్కు జమీందారులదే యని నిశ్చయింపఁబడెను. జమీందారుభూమిలో నట్టియేటిదరినుండి యేఱు తగ్గినప్పుడు బయలుపడినప్రదేశము జమీందారునిహక్కు కలది యగుటవలన నాజమీందారు దాని నిష్టము వచ్చినట్లనుభవింపవచ్చును. అప్పుడప్పుడు నీటిముంపుల కాసించుచు నదియొడ్డునఁ దేలినభూములు జమీందారునివే. అట్లు కాక పెద్దపెద్దనదులకు సంబంధించిన యిసుకనేలలో దర్భగడ్డి యేటివఱద వచ్చినప్పుడు వండుమన్నువలన పెంచఁబడినభూములు లంక లనఁబడును. ఈలంకప్రదేశములు కొన్నిజమీందారులకు సంపూర్ణమైన హక్కుకలవి. కొన్నిటిలో రయితులకు జిరాయితీహక్కు గలదు. గవర్నమెంటుగ్రామములలో నున్న లంకభూములు సెట్టిలుమెంటులంక లనియు పడుపైభూము లనియు నిజారాలంక లనియు మూఁడువిధములుగా సర్కారువారు విభజించిరి. పడుపైభూములు (సర్కారు సెటిలుమెంటులంకలు) ౩౦ సంవత్సరముల కొకసారి తక్కినజిరాయితీభూములవలెనే సెటిలుమెంటుకాలమందు సిస్తు ఏర్పఱుపఁబడి అమరకము చేయఁబడుచుండును. ఇజారాలంకలు కొన్నిసంవత్సరముల కొకసారి వేలముపాడి యెక్కువ సిస్తు పెట్టినవారికి కొన్నిసంవత్సరముల కమరకము చేయఁబడుచుండును. జమీందార్లు తమయెస్టేట్లలోనిగ్రామములను జిరాయతీరయితులకుఁగల హక్కులకు భంగములేకుండ భూములను కొన్నిసంవత్సరముల కిజారా కిచ్చుటకుఁగాని కొంతసిస్తు కట్టి, కట్టుబడిక్రిందను, నిమెబడిక్రిందను నిచ్చుటకుఁగాని నౌకరీనిమిత్తము గాని అనుగ్రహపూర్వక

ముగాఁ గాని దానపూర్వకముగాఁ గాని యిచ్చుటకును అధికారము కలదు. జమీాన్దారీ గ్రామములో నున్న జిరాయితీభూములయందలి ఫలసాయము రెండుభాగములుగా వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. అందులో జమీాన్దారునకు రావలసినభాగము మేల్వర మనియును (మేల్వార మనియును), రయితుభాగము కుడివార మనియుఁ జెప్పఁబడును. దీనిం బట్టి జమీాన్దారుయొక్కయు రయితుయొక్కయు హక్కు మేల్వారముహక్కనియు, కుడివారంహక్కు అనియు వరుసగాఁ జెప్పఁబడును. పర్మనెంటు సెటిలు మెంటుతరువాతను జమీాన్దారులచే నౌఖరీకి జీతముక్రింద నియ్యఁబడినయీానాంభూములు మొదలయినవి వారి కౌనౌఖరీ అవసరము లేనప్పుడును దయాపూర్వకముగా నిచ్చిన యీానాంభూము లీనాందార్ల సంతతి యంతరించినప్పుడును, అట్టి భూములు వారు సిస్తుకట్టి అమర్చుకొనుటకు హక్కు గలదు. కొన్ని గ్రామములను గొన్నిసంవత్సరములవరకున కిజారా కిచ్చుపద్ధతి సర్కారువా రొకప్పు డవలంబించినను నిప్పు డాపద్ధతి వదలిపెట్టిరి.

గోదావరిజిల్లాలో నున్న భద్రాచలము, నూగూరు, చేర్ల ఆల్బాకా అనుతాలుకాలలో నింకొకవిధమగు అమరకపుపద్ధతి కలదు. ఆజిల్లాలలో రైతువారీఅమరకపుపద్ధతితోఁగూడ నొకవిధ మగు ప్రొప్రైటరీజమీాన్దారీఅమరకపుపద్ధతికూడ నున్నది. ఆ యమరకపుపద్ధతి ననుసరించి ౩౦ సంవత్సరముల కొకసారి కొన్ని గ్రామములు ఎస్టేట్లుగా విభజించి ఒక్కొక్కనికిఁ గొంతమొత్తమున కమరకము చేయుపద్ధతి వాడుకలో నున్నది. ఇట్టి యమరకమును జెందువారు 'సుపీరియర్ ప్రొప్రైటర్సు' అనియు 'ఇన్ఫీరియర్ ప్రొప్రైటర్సు' అనియు రెండుతెగలవారుగా నేర్పఱుపఁబడి సర్కారుతో నీవిధమయిన అమరకపుపద్ధతిలో నున్నారు. ఈతాలూకాలు మధ్యపరగణాలలోఁ జేరిన వగుటచేత నక్కడ వాడుకలో నున్నపద్ధతినిబట్టి అట్టియమరకమే యీతాలూకాలలోఁ గావింపఁబడినది. ఇది మధ్యపరగణాలలో నున్న మాల్గుజారీపద్ధతివంటిది.

శాశ్వతపు సెటిలు మెంటునకు పూర్వము ౫౦ సంవత్సరముల నుండి పన్ను చెల్లించుచు ననుభవించుచున్న హేతువుంబట్టి శాశ్వతపు సెటిలు మెంటుకాలమున శాశ్వతపుపట్టాలు సర్కారీయ నిశ్చయించినప్పు డందుల కిష్టపడక శాశ్వతపుసన్నదులు చెందని పాళ్యములతరగతిలోఁ జేరినకొన్ని యెస్టేట్లుకూడఁ గలవు. అట్టి పాళ్యములను 'అన్ సెటిల్డుపాళ్యము' లందురు. ఇట్టి పాళ్యములకును శాశ్వతపుహక్కుతో నమరకము చేయఁబడినజమీాన్దారీయెస్టేట్లకును గలభేద మే మనఁగా, జమీాన్దారీయెస్టేట్లమీాఁది పేష్కషు హెచ్చించుటకు సర్కారువారి కెన్నఁటికిని స్వతంత్రత లే దనియు, 'అన్ సెటిల్డుపాళ్యముల' విషయమున నాయాపాళ్యములస్థితిగతులంబట్టి పేష్కషు హెచ్చించుటకును, తగ్గించుటకును సర్కారునకుఁగల హక్కును నిర్ణయింపవలసియుండు ననియు 'ప్రివికౌన్సిలు' వారు తీర్పు చేసిరి. ప్రస్తుతము శాశ్వతముగా నమరకము చేయఁబడినజమీాన్దారీతరగతిలోఁ జేరినపాళ్యము ఎస్టేట్లకును, అట్లు గాని అన్ సెటిల్డుపాళ్యము ఎస్టేట్లకును భేద మంతగాఁ గన్పింపదు. ఈ రెండువిధము లైన పాళ్యములును పేష్కషు నిశ్చయింపఁబడి ఒక్కటేవిధ మైన వంశపారంపర్యము గలహక్కు భుక్తములకులో నైయున్నవి. ఇట్టి అన్ సెటిల్డుపాళ్యము-ఎస్టేట్లపైని 'డిమేండు' మార్చఁబడునది కాకపోయినను భుక్తమువలన వచ్చినహక్కు తప్ప శాశ్వతపుహక్కును చెప్పుపట్టాలుమాత్రము లేవు.

జమీాన్దారీయెస్టేట్లలో భూము లమరకము సేయునప్పుడు 'వంతువారడి' అనునొకపద్ధతి కొన్నిచోట్ల వాడుకలో నుండెను. ఒకరయితు మఱియొకరయితుసేద్యములో నున్నభూమిపైని సదరు భూమి తన కిచ్చుపద్ధతిని ఆభూమిపై నంతకుమున్ను చెల్లఁబడుసిస్తు సక్రమమయిన రేటుకంటె తక్కువగా నున్నప్పుడు సరియైనరేటు కట్టుకొందు నని పోటీకి వచ్చినప్పు డాభూమి ఆయెక్కుడుసిస్తున కప్పుడు సేద్యము సేయుచున్నరైతు సేద్యముచేయుట కొప్పుకొనని యెడల వా రిరువురభూముల నొకరి దొకరికి మార్చివేయుపద్ధతి 'వంతువారడి' అనఁబడును. ఇది రయితులకు జిరాయితీహక్కులకు భంగము లేకుండ జరగుచుండిన యేర్పాటు. ఈవిధముగా భూములను మార్చుకొనుపద్ధతి యుండుటవలన భూములు మోయఁగలిగినంతసిస్తు వానిపైని బెరుఁగుటకును, జమీాన్దారులకు భూములపై నెక్కుడుసిస్తు వచ్చుటకును, భూములలోని తేడాలు వారికి స్పష్టముగఁ దెలియుటకును గారణ మగుటవలన నీపద్ధతి కొన్నిజమీాన్దారీయెస్టేట్లలో నవలంబింపఁబడ్డది. కాని ఈపద్ధతి సక్రమముగా అమలు జరపనిచోట్ల భూములు బాగుపఱుపవలయు ననునుత్సాహము రయితులకుఁ గలుగకపోవుటకును, అందువలనఁ దుదకు రయితులకును జమీాన్దారులకును గూడ నష్టము సంభవించుటకును గారణ మగుచుండెను.

మఱియు పూర్వము జిరాయితీభూము లమర్చునప్పుడు రయితులకు గ్రామములలో నున్న అన్నిరకములభూములును గొంచెము కొంచెముగా నమర్చఁబడుచుండుపద్ధతి వాడుకలో నుండెను. ఇట్టి వాడుక జమీాన్దారీయెస్టేట్లలోఁ దఱచుగ నుండెను. ఒకరయితునకుఁ బల్లము, మెరక, గరువు, శేవడి, లంక మొదలగు గ్రామములోని యన్నిరకములభూములు, అతనిమోతుబరినిబట్టి కొంతకొంత పరిమితిగా నమర్చఁబడుచుండెను. గ్రామములలో నున్న అన్నిరకముల భూములును సేద్యములోనికిఁ దేఁబడవలయు ననునుద్దేశముతోడను రయితు లొక్కరకముపంటనే పండించి యూరకుండక అన్నిరకములపంటలను బండింపఁగలుగుటకు వారికిఁ బ్రోత్సాహము గలిగింపవలయు ననియు నీపద్ధతి వాడుకలోనికిఁ దెచ్చినట్లు తోఁచుచున్నది. రయితు లన్నిరకములభూములు తీసికొనకతప్పదు. మంచిభూములనే తీసికొనవలయు నన్నచో నేభూమియు నతని కీయకుండఁ జేయుట గాని ఆతఁడు తీసికొనవలసిన భూములమీాఁదిమెట్టసిస్తు అంతయు నాతఁడు సేద్యము సేయఁ దలఁచుకొన్నభూములమీాఁదనే యిచ్చుకొనవలసినబాధ్యత గలిగియుండుట గాని అమలులో నుండెను. పంటలకు ధరలు లేని పూర్వకాలములో నిట్లు నిర్బంధములు కల్పించి

రయితులు పలువిధములగు భూములు సేద్యము చేసి యన్నిరకముల పంటలను పండింపఁగలిగినట్లు ప్రోత్సాహము కలిగించుటవలననే ప్రతిగ్రామమందు ననేకవిధములగు పంటలు పండించుటకును, అన్ని రకములభూములును సేద్యములోనికిఁ దేఁబడుటకును గారణ మైనది.[1]

1. నైజామురాజ్యమందలి పూర్వపు అమరకపుపద్ధతి:— ఇంగ్లీషు ప్రభుత్వము రాకపూర్వము ఉత్తరసర్కారులుకూడ నైజాము నధీనమునం దుండెను. ఆకాలమునందును, అంతకుఁబూర్వము గోలకొండనవాబులక్రిందను, బహమనీసుల్తానులక్రిందను, ఉత్తరసర్కారులలోను ఇందులకుఁ జుట్టుపట్టుల నైజామురాజ్యమందలిజిల్లాలలోను భూసంబంధమైన అమరక మీక్రింది విధముగ జరగుచున్నట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఏఁబదియో నూఱో గ్రామములు కలసి యొకపరగణా యనఁబడుచుండెను. పరగణానే తాలూకా యని అనుటయుఁ గలదు. ఒక్కొక్క గ్రామమున కొక్కొక్క కరణమును, పెద్దకాఁపును, దొరతనమువారిపక్షమున వంశపరంపరాగతములైన యధికారములతో నుండిరి. అట్లే యొకపరగణా కొక దేశముఖుఁడును, ఒకదేశపాండ్యాయు నుండిరి. దేశముఖుఁడు సాధారణముగ శూద్రుఁడు; దేశపాండ్యా సాధారణముగ బ్రాహ్మణుఁడు. దేశముఖుఁడు పరగణాలలోని పెద్దకాఁపుల కందఱకు నధికారి. దేశపాండ్యా కరణముల కందఱకు నధికారి. దేశముఖశబ్దము దేశముఖ్యశబ్దభవము, దేశపాండ్యాశబ్దము దేశపండితశబ్దభవము. పెత్తన మంతయు దేశముఖులది. లెక్కజవాబుదారీ యంతయు దేశపాండ్యాలది. అధికారమునందుఁ గొన్నివిషయములలో దేశముఖుల నిప్పటితహస్సీలుదారుతోడను, దేశపాండ్యాలను తాలూకాశిరస్తాదారుతోడను బోల్చవచ్చును. సర్కారుదర్బారులో వీరియిద్దఱకును సమానమైన మర్యాద లుండెను. వీరిలో వీరొకరి నొకరు చూడఁబోయినప్పుడు, కూర్చున్నవారు లేచి నిలువఁబడి గౌరవించుచుండిరి. దీనినే ‘ఖడీతాజిమ్’ అందురు. వీరికి సర్కారుదర్బారులలోఁ గూర్చుండుటకుఁ గుర్చీ యిచ్చుచుండిరి. కరణములకేమి దేశముఖపాండ్యాలకేమి, సిస్తు వసూలు చేయుట మొదలైన సర్కారుపనులు నెఱవేర్చినందులకు, ఈనాము భూములును, గ్రామము ఆదాయముమీఁదను, పరగణాఆదాయము మీఁదను నూటి కింత యని రుసుమును దొరకుచుండెను. కొందఱు దేశముఖులమీఁద సర్ దేశముఖులును, కొందఱు దేశపాండ్యాలమీఁద సర్ దేశపాండ్యాలు నుండిరి. కొన్నిపరగణాలు కలసి యొకసర్కారు (జిల్లా) అనఁబడుచుండెను.

ఇది యిట్లుండ, భూమి అమరకమునిమిత్తము, సాధారణముగాఁ బ్రతిసంవత్సరము, నొకప్పుడు మూఁడు, అయిదు ఏండ్లకును, పరగణాలవంతునను, ఒకప్పుడు విడివిడిగ్రామములును అమరకమునకై పాట పాడుచుండిరి. ఆపాటనిమిత్త మన్నిపరగణాలదేశముఖ,దేశపాండ్యాలును సర్కారులోనికి వెళ్లుచుండిరి, అనఁగా గోలకొండకో, హనుమకొండకో, ఖమ్మంమెట్టునకో, రాజమహేంద్రవరమునకో, బందరునకో పోవుచుండిరి. సాధారణముగ నేపరగణా దేశముఖుఁ డాపరగణాకుఁ బాట పాడి తనపేరిటనే కౌలు తీసికొనివచ్చుచుండెను. కర్జము చాలక మఱియొకఁడు పాటకు వచ్చి ఖత్తు వ్రాసెనో, ఆపరగణాయధికారు లగుటచే, దేశముఖదేశపాండ్యాలేకమై ఆక్రొత్తయిజారాదారునకు సిస్తు వసూలు కాకుండ ననేకవిధములఁ జిక్కులు పెట్టుచుండిరి. కావున సాధారణముగ నొకని తాలూకాపాటకు మఱియొకఁడు వచ్చువాఁడు కాఁడు. ఇట్లు దేశముఖులు సర్కారునకు ఖత్తు వ్రాసి వచ్చి రైతులకు భూములమరకపఱచుచుండిరి. తమఖత్తు మొత్తము ననుసరించి కొంచెము హెచ్చించియో కొంచెము తగ్గించియో పూర్వపురైతులకే మరల భూముల నిచ్చుచుండిరి. కాని పూర్వమువారిని వెడలఁగొట్టి క్రొత్తవారి కిచ్చుచుండెడివారు కారు. ఈప్రకారము పరగణా యంతయుఁ బాట పాడి ఖత్తు వ్రాసి వచ్చుపద్ధతిని ‘సర్ బస్తాలపద్ధతి’ యందురు.

ఇట్లు పరగణాయందు దేశముఖులకు రెండువిధములయభిమానముండెను. ఒకటి యది వారిదేశముఖాగిరిమిరాసి; రెండవది వారి యిజారా. కావున పరగణాను ఆబాదు చేయుటకు వారు తమశక్తి కొలఁదియుఁ బాటుపడిరి. క్రొత్తగ గ్రామముల నిర్మించి, దేశదేశములనుండి క్రొత్తరైతులను తీసికొనివచ్చి, వారికిఁ దగినసదుపాయములు కల్పించి భూమిని అమరకము చేయుచుండిరి. చెఱువులు కుంటలు వేయించిరి. అధికార మున్నను లేకున్నను ఇష్టము వచ్చినవారికి మాన్యములు, మళ్లు ఇచ్చుచుండిరి. ఇజారాదార్లును దేశముఖులును వీరే యైనందున వల దనువారు గాని, ఈనాముల నడ్డగించువారు గాని లేరైరి. సిస్తు లప్పుడప్పు డెక్కించుచున్నను భూమినుండి రైతులను తప్పించువారు కారు. అమరకమునిమిత్తము రైతులను లాలించుచు పాలించుచు నుండిరి. సంవత్సరాదిపండుగనాఁడు గ్రామములనుండి పెద్దరైతులను బిలిపించి, క్రొత్తరైతులను బిలిపించి, వారికి విందులు చేసి, గంధములు పూయించి తాంబూలము లిచ్చి, పంచాంగము చదివించి, ‘ఈయేఁట మంచివర్షములు కురియును, పంటలు సమృద్ధిగఁ బండును’ అని పురోహితునిచేతఁ జెప్పించి, ఖత్తులు వ్రాయించుచుండిరి! ఎప్పుడు రైతు ఖత్తు వ్రాయునా యని అప్పటిజమీన్దారులచింత. ఎప్పుడు రైతు భూమివిడుదల చేయునా యని యిప్పటికొందఱుజమీన్దారులచింత!! ఇది యంతయును కాలమహిమ!!!

అరాజకపుదినములలో దేశముఖులు కొందఱు దోపిడిపనులు చేసినను తమరైతులను దోచుకొనువారు కారు; పెఱదేశముఖులరైతులను దోచుకొనుచుండిరి.

ఇట్లు జరగుచుండఁగా నుత్తరసర్కారు లనఁబడు అయిదు సర్కారులలో (జిల్లాలలో) ముస్తఫానగర్ (కొండపల్లి), ఏలూరు, రాజమండ్రి, శ్రీకాకుళము సర్కారులు నైజాముతోఁ జేయఁబడిన యొడంబడికప్రకారము (౧౨-వ నవంబరు ౧౭౬౬) ఇంగ్లీషువారియధీన మయ్యెను. ముర్తజానగర్ (గుంటూరు)

గ్రామవారీ లేక మహాల్వారీపద్ధతి

ఈపద్ధతి ఆగ్రా మొదలగు పరగణాలలో వాడుకయం దున్నది. ఇది శాశ్వతమైన అమరకపుపద్ధతి కాదు. గ్రామసముదాయములకు హక్కుభుక్తములుగల యీయమరకపుపద్ధతి గ్రామము లున్న దేశములలో నవలంబింపవలసినయవసరము కలిగినది. గ్రామసముదాయమున కంతకును తన గ్రామభూములయందు హక్కుభుక్తములు కలిగియుండుటవలన భూమిపన్ను చెల్లింపవలసినభారము, ఆగ్రామసముదాయమం దుండుట తటస్థమైనది. మఱియు నొక గ్రామము పైఁగాని కొన్ని గ్రామములు కలసినపరగణా పైఁగాని హక్కుభుక్తములను బడసినభూస్వామికిఁ గూడ నిట్టియమరకపుపద్ధతియే సులభముగాఁ గన్పట్టినది. కాఁబట్టియే అయోధ్యయందలి తాలూకాదారీఅమరకము గూడ నీతరగతిక్రిందనే వచ్చు నని చెప్పుట కవకాశము కలిగినది. ఈ గ్రామవారీఅమరకపుపద్ధతి 'అజమీరు' రాజ్యము, పంజాబుదేశము, 'మధ్యపరగణాల' యందుఁ జేయఁబడినది.

౧౮౮౩ లో నింగ్లీషువారికి వచ్చెను. ౧౮౬౬ మొదలు ౧౮౬౯ వఱకు నీజిల్లాలు హాలుసేనల్లీ యనువానికి నిజారాగా నుండెను. ౧౮౮౦ మొదలు కొన్ని సంవత్సరములవఱకును కంపెనీవారు పూర్వపు దేశముఖులే భూమికి యజమాను లని యెంచి యేఁటేఁట వారికి కౌల్లు ఈయఁదొడఁగిరి. ఈదేశముఖులనే, బంగాళదేశమందలిజమీన్‌దారు లన్న పేరునుబట్టి యప్పటినుండియు, జమీన్‌దారు లని పిలువఁదొడంగిరి. ఇది ఉత్తరసర్కారులలో నింగ్లీషువారిచేఁ గ్రొత్తగఁ బెట్టఁబడినపేరు. ఈజమీన్‌దారులకుఁ గొన్నియేండ్లవఱకు నేఁటేఁటి కౌల్లును, పిదప మూఁడేండ్లకౌల్లును, పదేండ్లకౌల్లును నిచ్చిరి. పిదప ౧౯౦౩ లో వీరికి అప్పటియాయమునుబట్టి సులభమైన సిస్తునకు శాశ్వతమైనకౌల్లిచ్చిరి. దానివవర మిదివఱకే వ్రాయఁబడినది. ఇట్లు బ్రిటిషుప్రభుత్వముక్రిందికి వచ్చినదేశముఖులు సులభ మగుసిస్తు ఇచ్చుపద్ధతిమీఁద గొప్పగొప్ప సంస్థానములకు నధిపతు లైరి. దేశముఖీహోదాకు సంబంధించినయధికారము ౧౯౦౩ లోఁ బ్రభుత్వమువారు తీసివేసిరి. దేశపాండ్యాలకు సంబంధించినయధికార మిదివఱకే, శాశ్వతపట్టాలు వచ్చినతరువాత కొన్నిచోట్ల జమీన్‌దారులు తీసివేసిరి. కొన్నిచోట్ల సర్కారువారే తీసివేసిరి. ఈయధికారమును తీసివేయునపుడు కొందఱు దేశపాండ్యాలకుఁ గరిణీకము లిచ్చిరి, కొందఱకు దేశపాండ్యాగిరికి బదులు అగ్రహారము లిచ్చిరి. కొందఱు దేశపాండ్యాలకు జమీన్‌దారీలుకూడ నీయఁబడినవి.

ఇంక నైజాములో నున్నయాంధ్రదేశమునందలి దేశముఖుల స్థితి యేమైనదో చూతము. కొన్నిదినములు పోయినతరువాత నిజాము వా రాపద్ధతి మానివేసి గ్రామములను రైతులకే అమరకపఱిచి అమానీపద్ధతిని బ్రారంభించిరి. అంత దేశముఖులయధికారము తగ్గి, గ్రామము మీఁద వసూలైనపైకములోనుండి నూటి కింత యని రుసుము మాత్రము పూర్వమువలెనే వారికి ముట్టుచుండెను. సిస్తు వసూలు చేయుట మొదలయినయధికారము లుండెను. అంత నీపూర్వపద్ధతి మానివేసి, జిల్లాబందీ చేసిరి. జిల్లాబందీ యనఁగా బ్రిటీషుప్రభుత్వములో నున్నట్లు, జిల్లాలుగను తాలూకాలుఁగను దేశమును విభజించి, వానికి వేఱువేఱు అధికారులను నియమించి, ఆయధికారులకు వంశపరంపరహక్కు లేమియు లేకుండ నిక్కడివారి నక్కడకు నక్కడివారి నిక్కడకును మార్చుట. ఇట్లు జిల్లాబందీ అయినతరువాతఁ గూడఁ గొంతకాలము దేశముఖులు తమయధికారమును నిలుపుకొనిరి. తుదకు సర్ సాలార్‌జంగుమంత్రిత్వకాలమున దేశముఖాగిరిహోదాను తీసివేసి, అప్పటికి దేశముఖులుగ నున్నవారికి వారివారిపరగణాలమీఁద నప్పుడు చెల్లుచున్నసిస్తునుబట్టి నూటి కయిదురూపాయలచొప్పున, రుసుము-అనఁగా శాశ్వతమైన పెన్‌షను - నేర్పఱిచిరి. వారిభుక్తములో నదివఱకున్నసావరముభూములు సిస్తు లేకుండ నిచ్చిరి. కొందఱకు గ్రామపటేల్గిరీలు (మునసబుపనులు) ఇచ్చిరి. ఇట్లు నైజామురాజ్యమందలి దేశముఖు లంతరించిరి. వారిసంతతివా రిప్పటికిని అధికారవిరహితమైన దేశముఖపదవిని ధరించుచు వంద రెండువందలరుసుమును తెచ్చుకొనుచు జీవనము గడపుకొనుచున్నారు. ఇప్పటికిని వీరిని మీ రెవరని యడిగినయెడల మేము దేశముఖులము, మాకు నలువదిగ్రామములు గలవు, ఏఁబదిగ్రామములు కలవు అని చెప్పుదురు. నలువదిగ్రామము లున్నవి యనఁగా, పూర్వము నలువదిగ్రామములకు వారిపూర్వులు దేశముఖు లన్నయధికారులుగ నుండిరి. రుసు మేర్పఱిచినపుడు, గ్రామములమీఁది అప్పటియాదాయమునుబట్టి యేర్పఱిచి రని యర్థము. ఇప్పు డాగ్రామాదులలో వీరి కే విధమైన యధికారమును లేదు. జనులయజ్ఞానమునుబట్టి యింకను గొందఱు దేశముఖవంశమువారు తద్గ్రామాదులలో తామే దొరల మని యధికారము చెలాయించుకొనుచున్నారు. కాని యది వేఱుసంగతి. ఇట్లు పూర్వ మొక్కవిధమైన యధికారమునే కలిగియున్నదేశముఖులలో బ్రిటీషుప్రభుత్వముక్రిందికి వచ్చినవారు జమీన్‌దారులై తమతాలూకాలకు శాశ్వతప్రభువులై యనుభవించుచున్నారు. నైజాములోనే యున్నవారు మొదటి యిజారాలను బోఁగొట్టుకొని అధికారమునుగూడఁ గోలుపోయి, చిన్న మొత్తములను ఉపకారవేతనముగఁ బొందుచు నితరరైతులతోపాటు వ్యవసాయదారు లైరి! ప్రభుత్వభేదమువలన దేశముఖులస్థితిగతులలో నింత భేద మేర్పడినది! మునగాలజమీన్‌దారులపూర్వులు మునగాలపరగణాకును చింతకాణిపరగణాకును దేశముఖులుగ నుండిరి. ౧౮౬౬ విభజనలో మునగాల బ్రిటీషులోఁ బడ్డది. చింతకాణి నైజాములోఁ బడ్డది. అంతకుఁబూర్వము వీరు రెండుపరగణాలకును సమానమైనహక్కు గలవారే యైనను, రెండుతాలూకాలును వైశాల్యమునందును, ఆదాయమునందును సమానములైనను, ఆకుటుంబములో నొకశాఖవారికి మునగాల శాశ్వతపుజమీన్‌దారీగఁ దక్కినది. రెండవశాఖవారికి చింతకాణికి నైజామువారివలన సంవత్సరమున కైదువందల రుసుముమాత్రము ముట్టుచున్నది.

బేహారు మొదలగు దేశములు

బేహారుసరిహద్దు మొదలుకొని యమునానదివఱకు నున్నప్రదేశమందలి గ్రామములు సాధారణముగా 'ల్యాండులార్డు' గ్రామములు. కావున నవి 'పట్టాదరీ', 'భాయిచారీ' తరగతులక్రింద నుండుట తటస్థమైనది. బంగాళరాజధానియందువలెనే ఈదేశమునందుఁగూడ గ్రామాధికారులను భూస్వాములలో ౧౦-సంవత్సరములవరకునకు నొకవిధమగు అమరకము చేయఁబడినది. గ్రామాధికారిత్వము ఒకనికిఁ గాని అనేకభాగస్వాములకుఁగాని, గ్రామసముదాయమునకుఁగాని యుండవచ్చును. సంపూర్ణ, అసంపూర్ణ, పట్టాదరీ, భాయిచారీభేదములతో నున్నల్యాండులార్డు గ్రామలక్షణములనుబట్టి యిట్టియధికారమేర్పడును గాన ల్యాండులార్డుగ్రామలక్షణములను సవిస్తరముగా గ్రహింపవలసియుండును. ఈగ్రామముల నమరకము చేయుటలో పదిసంవత్సరములయమరకమయినపిమ్మట నాయమరకములయనుభవమునుబట్టి శాశ్వతముగాఁ జేయవలయు నని మొట్టమొదట నుద్దేశించిరి గాని అట్లు చేయుటవలన గ్రామములయందలి న్యాయ్యమైన హక్కుదారులహక్కులకు భంగము కలుగుట తటస్థించు ననియు, గ్రామసంఘములోఁ జేరినరయితులహక్కుభుక్తములను నిర్ణయించుట యత్యావశ్యక మనియుఁ దలఁచి శాశ్వతపుఅమరకపుపద్ధతిని వదలిపెట్టి ౧౮౨౨-వ సంవత్సరమున జారీచేయఁబడిన ౭-వ నెంబరు 'రిగ్యులేషను'ను బట్టి టెంపొరరీ గ్రామవారీఅమరకము చేసిరి. ఈవిధముగా నీరిగ్యులేషనునుబట్టియే ఓఢ్రదేశమందుఁగూడ నమరకము చేయఁబడినది. అందు నొక్కొక్కగ్రామమును దీసికొని ప్రతివ్యవసాయదారునియొక్కయు రైతుయొక్కయు భూస్వామియొక్కయు హక్కుభుక్తములను సవిస్తరముగాఁ బరిశీలించి ౧౮౩౩-వ సంవత్సరమున ౩౦-సంవత్సరముల వరకునకు గ్రామవారీఅమరకము చేయఁబడినది. తరువాత ౧౮౫౦-సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౯౦౦-సంవత్సరములోపున నీయమరకము మరలఁ బరీక్షింపఁబడి గ్రామవారీఅమరకము చేయఁబడినది. ఈగ్రామవారీఅమరకపుపద్ధతిలో సాధ్యమగునంతమట్టునకు పూర్వపురాజభాగమైన పంటలోని యాఱవవంతు పన్నుగాఁ బుచ్చుకొనుటయే ప్రధానోద్దేశము. ఈగ్రామవారీ సెటిలుమెంటు ఆగ్రా, అయోధ్య మధ్యపరగణాలలోఁ జేయఁబడినను ఆయాదేశములలోఁ గొంచెముకొంచెము భేదములు కలిగియున్నవి. ఈయమరకపుపద్ధతి ౧౮౩౩-వ సంవత్సరములోఁ గొన్ని మార్పులు చెందినది. గ్రామములయొక్క సరియైన రాబడిమొత్తమును నిర్ణయించుట ముఖ్యమయినందున నందువిషయమున ననేకములయిన యేర్పాటులు చేసి నిశ్చయింపవలసివచ్చినది. ఆమొత్తము నిశ్చయించినపిదప గ్రామమునందు హక్కుభుక్తములు గలవారిహక్కుభుక్తములసంగతి సరిగా నిర్ణయించినపిమ్మట నాయాగ్రామములపైఁ జెల్లవలసినసిస్తు నిర్ణయింపవలసివచ్చినది. ఇట్టియేర్పాటు లన్నియు సాధ్యమగునంతవఱకు జాగరూకతతోఁ జేసి గ్రామవారీసెటిలుమెంటు చేయఁబడినది. అయోధ్యయందు తాలూకాదారీసెటిలుమెంటు చేయునప్పుడు గ్రామవారీసిస్తుమొత్తము నీవిధముగానే నిశ్చయించి తాలూకాదారుభుక్తములో నున్నగ్రామము లన్నింటిసిస్తుమొత్తము తాలూకాదారువలన సర్కారువారు పుచ్చుకొనుచుండిరి. మధ్యపరగణాలలో నీగ్రామవారీఅమరకమే మఱికొన్నియేర్పాటులతోఁ జేయఁబడినది. పంజాబుదేశమందుఁగూడ నీగ్రామవారీయమరకమే యింకఁగొన్నియేర్పాటులతోఁ జేయఁబడినది. ఈపైనిఁ జెప్పినదేశములయందంతటను సాధారణముగా గ్రామవారీ అమరకపు పద్ధతినే అమరకము చేయఁబడినను సిస్తు నిర్ణయించుట మాత్రము వేఱువేఱువిధమగురీతి ననుసరించి చేయఁబడినది.

ఎడారులయందును పెద్దపెద్ద నదులవలన నప్పుడప్పుడు భంగముఁ జెందుచువచ్చు ప్రదేశములయందును, కొన్నిసంవత్సరములవరకునకు సిస్తు నిర్ణయించి అమరకము చేయుపద్ధతికి వీలు లేదు. కాఁబట్టి అట్టి భూములయందుఁ బ్రతివత్సరము సాగు చేయఁబడినప్రదేశమును నందలి పంటను నిశ్చయించి దానింబట్టి సిస్తు నిర్ణయించు నేర్పాటు జరగుచున్నది. ప్రస్తుత మిట్టియమరకపుపద్ధతి పంజాబు బర్మాదేశములలో నున్నది. పంజాబుదేశమున సాగుబడిలో నున్నప్రదేశములో ౮-వ వంతు ఇట్టియమరకములోనే యున్నది. ఉత్తరబర్మాదేశములో ననావృష్టిదోషము తఱచు గావున నచ్చటఁగూడ నీయమరకపుపద్ధతియే అవలంబింపఁబడినది. పంజాబులో 'కెనాల్ కాలనీస్' యందును బొంబాయి రాజధానిలో సింధునదీప్రాంతములయందును నీయమరకపుపద్ధతియే అవలంబింపఁబడినది. బీరారురాష్ట్రమందు బొంబాయి రాష్ట్రమునందలి రైతువారీపద్ధతినే అతిస్వల్పభేదములతో నమరకము చేయఁబడినది.

గ్రామవారీసెటిలుమెంటుపద్ధతిలో నొక్క భూస్వామిభుక్తాధికారములో ననేకగ్రామము లుండి వాని కన్నింటికి నతఁడే యజమానుఁడుగా నున్నపట్ల నాగ్రామము లన్నింటిమీఁద మొత్తముగా నొకసిస్తు నిర్ణయించి అట్లు సిస్తు నిర్ణయింపఁబడినగ్రామములుగల యేస్టేట్లలోనిగ్రామములను మరల లోపాయికారీసెటిలుమెంటు చేసి గ్రామవారీసిస్తు నిశ్చయించుటయుఁ గలదు. ఒక్క గ్రామము గాని, అనేకగ్రామములలో నున్న వేఱువేఱుభూములు గాని కలసి కొందఱు భూస్వాములయనుభవములో నుండుట తటస్థపడి యాజమాన్యమును బట్టియు సెటిలుమెంటు చేయఁబడినప్పు డట్టిగ్రామమునకుఁ గాని అట్టిభూముల సముదాయమునకుఁ గాని యేర్పఱుపఁబడినసిస్తుమొత్తమంతయు వానియందనుభూతభుక్తము గలవా రందఱును నీయవలసియుండును. ఆసిస్తును కందఱును కలసికాని ప్రత్యేకముగఁగాని చెల్లించుటకు బాధ్యత గలిగియున్నారు. ఎవరిభాగము వారు వేఱుగా విడఁదీసికొనువఱకు నీబాధ్యత తప్పదు. అయినను గ్రామములస్వభావమునుబట్టి భాగస్వాములయొక్క హక్కుబాధ్యతలను ప్రత్యేకముగా నిర్ణయించి లెక్కలలో వ్రాయఁబడుచున్నది. గ్రామమందలి భూములను అట్టిభూములు సేద్యముసేయువారిని, సిస్తు చెల్లింపవలసినబాధ్యత కలవారిని గ్రామములు సర్వేచేసి సెటిలుమెంటు చేయుకాలమున విశదముగా లెక్కలలో వ్రాసియుండుటవలన గ్రామవారీసిస్తు నిర్ణయించుట

ఈను సిస్తు చెల్లించుటకు బాధ్యత కలవారి సేర్పఱుచుటకును, గ్రామాధికారులయొక్కయేకాక రయితులయొక్కయు లోపాయికారీభూస్వాములయొక్కయు సేద్యగాండ్రయొక్కయు తదితరులయొక్కయు నా గ్రామభూములయందలి హక్కులు, ఫలసాయములోనిభాగములును నిశ్చయింపఁబడుచున్నవి.

అస్సాము

అస్సామురాష్ట్రములోని సిల్‌హెట్, గోల్పారా అను రెండు రాష్ట్రములను కారన్‌వాలీసుప్రభువుకాలమందు, అనఁగా పదునెనిమిదవ శతాబ్దియంతమున శాశ్వతపుసెటిల్‌మెంటుక్రిందికి తేఁబడినవి. ఆజిల్లాలమిరాసీదారులును, జమీన్‌దారులును అప్పు డేర్పడిన రివిన్యూరేట్లనే ఇప్పటికిని శాశ్వతముగా చెల్లించుచున్నారు. వారికి తాము సేద్యము చేయుభూమిలో సంపూర్ణమయిన స్వామ్యము కలదు. వంశపారంపర్యముగా అనుభవించుహక్కే కాక వారియిష్టానుసారము దానవిక్రయాదివినిమయములు చేసికోవచ్చును. రివిన్యూ బాకీకి తప్ప గవర్నమెంటువారికి దానిని విక్రయించుటకుఁ గాని, లేక మిరాసీదారులను, జమీన్‌దారులను తొలఁగించుటకుఁ గాని హక్కు లేదు. సిల్‌హెట్‌లో గవర్నమెంటునకు చెందు ల్యాండు రివిన్యూ మిక్కిలి స్వల్పము. 'టెంపొరరి సెటిల్‌మెంటు'లో నున్న భూములకు సర్వము మీఁద ఎకరమునకు రు ౧-౭-౦ చెల్లుచుండఁగా శాశ్వతపు సెటిల్‌మెంటునకు లోఁబడినభూములమీఁద ఎకరమునకు సుమారు రు ౦-౨-౬ లు చెల్లుచుండినట్లు నిర్ధారణచేయఁబడినది. సిల్‌హెట్‌లో ఇట్టిభూస్వాములక్రింద నున్నరైతులకు 'జోతిదారు' లనియు, 'జోతిదారుల' పట్టాలలోనిభూములకు 'జోతు' లనియు పేరు.

౧౯౧౪-వ సంవత్సరపు ౭-వ నెంబరుచట్టముప్రకారము జోతిదారులకు శాశ్వతపుజిరాయితీహక్కు కలిగింపఁబడినది. కాని, భూస్వామియనుమతి లేక 'జోతిదారు' తనపట్టాభూమిని విక్రయించుటకు వీలు లేదు. ఇందువల్ల రైతులకు, అనఁగా జోతిదారులకు తమపట్టాభూములను తనఖాపెట్టుకొనుటకును, విక్రయించుకొనుటకును చాల చిక్కులు కలుగుచున్నవి. భూస్వామియిష్టము లేకయే తనఖా గాని, క్రయము గాని జరిగినప్పుడు తనఖాదారులును, 'విక్రయదారు' లును భూస్వాములచేత భూమియందుండి తొలఁగింపఁబడి చిక్కుపడుచున్నారు.

గోల్పారాజిల్లాలో జోతిదారులకు తమభూముల నితరరైతుల కమరకము చేసికొని అనుభవించు నాచారము కలదు. ౧౯౨౯-వ సంవత్సరము 'గోల్పారా టెనెన్సీఆక్టు' ప్రకారము జోతిదారులకును భూమిలో శాశ్వతపుజిరాయితీహక్కు కలుగఁజేయఁబడినది. జోతిదారులక్రిందిరైతులకు వారొకటేగ్రామములో పండ్రెండుసంవత్సరములెడ తెగకుండ భూమిని సాగు చేసినయెడల వారికిఁగూడ భూమిలో జిరాయితీహక్కు ఏర్పడుచున్నది. కొన్నిపద్ధతులకు లోఁబడి జోతిదారులును, వారిరైతులును వారిజిరాయితీహక్కులను తనఖాపెట్టుకొనవచ్చును. తమజిరాయితీహక్కుల నితరులకు సంక్రమింపఁజేసినప్పుడు భూస్వామికి 'ట్రాన్స్‌ఫరుఫీజు' చెల్లింపవలసియుండును.

ఇట్టి శాశ్వతపుసెటిల్‌మెంటునకు లోఁబఱుపఁబడిన సిల్‌హెట్, గోల్‌పారాప్రాంతములు తప్పఁ దక్కిన అస్సామురాష్ట్రమునందలి భూమి యంతయు గవర్నమెంటువారిక్రిందనే యున్నది. గవర్నమెంటువారు భూమిని కొన్నివత్సరములకాలపరిమితితోఁ గాని, లేక ఏఁటేటఁ గాని కౌలున కిచ్చుచుందురు. నూతనముగా సాగులోనికి తీసికొనిరాఁబడిన భూముల కిట్టి 'సాలీనాకౌళ్లు' ఈయఁబడును. ఏఁటేట, కౌలుదారుని మార్చుటకు గవర్నమెంటున కధికార మున్నను సరిగా సిస్తు చెల్లించినంతకాలము ఒకరైతునకే కౌలు ప్రతిసంవత్సరము నియ్యఁబడుచుండును. ఈ 'సాలీనాకౌళ్లు' పొందు రైతులకు వారిపట్టాలోని భూమిని విక్రయించుటకు వారి కధికారము లేదు. అయినను, అట్లు వారు విక్రయించుకొనుటయు, గవర్నమెంటువా రెట్టియాక్షేపణయు చేయకుండుటయు జరుగుచున్నది. ఇట్టిభూమి సంపూర్ణముగా వ్యవసాయమునకు లాయకు చేయఁబడిన తరువాత ఈ 'సాలీనారైతు' లకు మరతుకౌళ్లు ఇయ్యఁబడుచున్నవి. మరతుకౌలు పొందురైతులకు వారిపట్టాభూమియందు సంపూర్ణమయిన జిరాయితీహక్కేర్పడుచున్నది. వంశపారంపర్యముగ అనుభవించుటకే కాక విక్రయాదికములు చేసికొనుటకుఁగూడ హక్కు కలదు. ౧౯౧౯-వ సంవత్సరమునకు తరువాత అస్సామువాలీ (లోయ)లో గవర్నమెంటువారికౌళ్లలో నొకక్రొత్తషరతును చేర్చుచున్నారు. అషర తేమనఁగా, కౌలుదారు తనపట్టాభూమిని మఱియొకవ్యవసాయదారునికి తప్ప అన్యునకు విక్రయింపఁగూడ దని. దీనియుద్దేశమే మనఁగా, భూమి పెట్టుబడిదారులయిన మార్వాడీలపరము గాకుండుటకే. ఈమరతుకౌళ్లు పొందినపట్టాదారులలో పాయకారీరైతులకు భూమియం దెట్టిహక్కును లేదు. భూమిని స్వయముగా సాగు చేయులోపాయకారీరైతులకు జిరాయితీహక్కులు కలుగఁజేయవలెనని గవర్నమెంటువారు పెక్కుసారులు ప్రయత్నించిరి. కాని ఈప్రయత్నము లింతవఱకును కార్యరూపమును దాల్చలేదు.

అస్సామువాలీ(లోయ)లో సంపూర్ణముగా సిస్తు లేనట్టియు, సగముసిస్తు చెల్లించునట్టియు భూములు కలవు. మొదటిరకముభూములకు 'లాఖిరాజ్' భూము లనియు, రెండవరకముభూములకు 'నిస్ఫఖిరాజ్' భూము లనియు పేరు. ఇవి పూర్వకాలమందు హిందూదేవస్థానములలో నౌకరీ చేయు అర్చకులు మొదలగువారి కియ్యఁబడిన ఈనాములవంటివి. ఇవి ముఖ్యముగా కామరూపము జిల్లాలో ఎక్కువగానున్నవి. ఇట్టి 'లాఖిరాజ్' దార్లకును 'నిస్ఫఖిరాజ్' దార్లకును వారిక్రిందిరైతులకును గలహక్కులను గుఱించినవిషయములు మిక్కిలి క్లిష్టముగాను, అస్పష్టముగాను ఉన్నవి. వీనిని నిర్ధారణ చేయుటకు గవర్నమెంటువారు ప్రయత్నించుచున్నారు.

బర్మాదేశము

౧౮౮౫-వ సంవత్సరములో బర్మారాజ్యము నింగ్లీషువా రాక్రమించుకొనుటకుఁ బూర్వము దక్షిణబర్మాదేశము బ్రిటిషుబర్మా యని పిలువఁబడుచుండెను. ఇపుడు బర్మాదేశము లోయరుబర్మా అనియు, అప్పరుబర్మా యనియు రెండుభాగములుగా వ్యవహరింపఁ బడుచున్నది. పూర్వము లోయరుబర్మాలోఁ జేరినపట్టణములు వేఱు వేఱుఖండములుగా విభజింపఁబడి ఆయాఖండములసిస్తు 'థుగీ' యను నుద్యోగస్థునిద్వారా వసూలు చేయఁబడుచుండెను. ఈ'థుగీ' భూమి పన్ను వసూలు చేయుటయేకాక క్రొత్తగా సేద్యము చేయఁబడిన భూమిని కొలచి ప్రతిసంవత్సరము సిస్తుమొత్తమును దెలియఁజేయు లెక్క తయారు చేయవలయును. ఇప్పు డాథుగీలను తొలఁగించి క్రమక్రమముగా గ్రామమున కొక్కొక్క పెద్ద నేర్పఱుచుచున్నారు. పూర్వము బర్మారాజ్యములో భూమిహక్కు, ముందు భూమిని వ్యవసాయమునకుఁ దీసికొనివచ్చినవాని దయియేయుండెను. ప్రప్రథమమున భూమి విస్తారముగా నుండి జనసంఖ్య తక్కువగా నుండుటవలన ఒకటి రెండుసంవత్సరము లొకప్రదేశమునందు వ్యవసాయము చేసి తరువాత రెండుమూఁడుసంవత్సరము లింకొకచోట వ్యవసాయము చేయుచు నిట్లిష్టము వచ్చినచోట వ్యవసాయము చేయుచువచ్చిరి. ఇట్లు వ్యవసాయము చేయఁబడినప్రదేశమును ప్రతి సంవత్సరమును కొలచి ప్రధానరెవిన్యూఅధికారి సిస్తు నిర్ణయించి యాప్రకారమే కొన్నిసంవత్సరములు వసూలు చేయుచువచ్చుచుండెను. బర్మాదేశములోనిభూమి మిక్కిలి ఫలవత్తర మైనది. ఈభూమిలో వరిపంట విస్తారముగా పండుభూమి గలదు. తక్కిన భూమిలోఁ గొబ్బరిచెట్లు మొదలయిన ఫలవృక్షారామములు వేయు చుందురు. తోఁటలలోఁ జెట్టున కింత యని పన్ను వేసి అమరకపు సిస్తు వసూలుచేయఁబడును.

ఇప్పుడిప్పుడు లోయరుబర్మాలో సరియయిన సెటిలుమెంటు చేయఁబడినది. ఆసెటిలుమెంటు రయితువారీ అమరకపుపద్ధతిని బోలి యున్నది. ప్రతిభూస్వామియు తనభుక్తములో నున్నభూమియొక్క వైశాల్యమునుబట్టి యేసంవత్సరమున కాసంవత్సరము విధింపఁబడు సిస్తును సెటిలుమెంటురేట్లప్రకారము ఇయ్యవలసియున్నది. అట్టి భూస్వామి, అక్కఱలేనప్పుడు తనసేద్యములోనిభూమిని అంతయుఁ గాని కొంతగాని వదలిపెట్టవచ్చును. మొదట పండినపంటలో ౫-వ వంతు పన్నుగా వసూలు చేయఁబడుచుండెను. తరువాత వ్యవసాయపుఖర్చులు పోఁగా మిగిలినదానిలో సగము వసూలు చేయుట కారంభించిరి. యోమాకొండలప్రదేశములో 'టాంమ్యా' అను పోడువ్యవసాయము చేయఁబడుచున్నది. ఈవ్యవసాయము అడవి ప్రాంతములయందలివారు చేయునది గావున వారికుటుంబములలో 'దా' అనుకత్తిని ధరించి దాని నుపయోగింపఁగలమనుష్యుల కందఱ కును గొంచెము రొక్కము పన్నుగా విధించి సంవత్సరమున కొక సారి వసూలు చేయఁబడుచున్నది.

థీబారాజు రాజుగా నుండినకాలమున, అప్పరుబర్మాలో భూములు రెండువిధములుగా విభజింపఁబడియుండెను:

౧. రాజులసొంతభూము లనియు,

౨. రాజుసొంతము కానిభూము లనియు.

ఇందు రాజుసొంతభూములలోఁ గొన్ని రాజుగారియుప యోగార్థము బానిసగాండ్రచే సేద్యము సేయఁబడుచుండుభూములును, లంకలును, మిక్కిలి ఫలవత్తర మైనభూములును, అశ్వసైనికులకును, రాజుగారియుద్యోగస్థులకునీయఁబడినభూములును రాజుసొంతభూములు. తక్కినవ్యవసాయ మగునట్టివియు కానట్టివియు నగుభూము లన్నియు నితరము లైనవి. ఈభూములమీఁదను పన్నింత నిశ్చయింపఁబడ లేదు. వ్యవసాయము చేయుచున్నభూములయొక్క హక్కుభుక్తము లాచారమునుబట్టి నిర్ణయింపఁబడుచుండెను. ప్రజ లందఱును భాగ్యవంతులును బీదలునుగూడ నొక్కటేవిధమై ఒక్కటేరేటుగల 'థాథమేడు' అను ఇంటిపన్ను నిచ్చుచుండిరి.

ఈథాథమేడుపన్నే భూమిపన్నుగా నింగ్లీషుదొరతనము వారు మార్చి భూమి నమరకము చేయుపద్ధతి నమలులోనికిఁ దీసి కొనివచ్చిరి. ౧౯౦౧-వ సంవత్సరమున జారీచేయఁబడిన రిగ్యు లేషనునుబట్టి భూములు అమరకపఱచి సిస్తులు వసూలు చేయఁ బడుచున్నవి. బర్మాదేశమందలిభూములయమరకపుస్థితి రైతువారీపద్ధతి ననుసరించి యున్నను నింకను సరియైనస్థితిలోనికి వచ్చియుండలేదు.

ప్రస్తుతము బర్మాదేశములో వ్యవసాయము చేయురయితులు తక్కువగా నున్నహేతువువలన బంజరుగా నున్నభూమి విస్తారము గలదు. ఈభూమి మిక్కిలి ఫలవంత మైన దయినను సేద్యము చేయుటకు రయితుమోపు లేక బంజరుగా నున్నది. ఇప్పుడు దొరతనమువారు దరఖాస్తుదార్లకు దరఖాస్తునిబంధనల ననుసరించి భూముల నిచ్చుచున్నారు. భూములు గావలసినవారు మంచి ఫలవంత మైనభూమిని బర్మాదేశములో జిరాయితీహక్కులతో దరఖాస్తులమీఁదఁ బొందుట కిప్పుడు మంచియవకాశము గలదు. రయితులను జేర్చి బర్మాదేశమందలి భూమిని మంచివ్యవసాయములోనికిఁ దీసికొనిరావలెనంచి దొరతనమువా రేయేర్పాటులను జేసిరి. రయితులు విస్తారముగా నక్కడఁ బ్రవేశించినకొలఁదియు నిప్పటిసదుపాయములను దొరతనమువారు కొంతకాలమునకుఁ దీసివేయవచ్చును.

లాఖిరాజ్ భూములు

భూమిపన్ను చెల్లింపఁబడనిభూము లన్నియు 'లాఖిరాజ్' భూము లని చెప్పఁబడును. ఇట్టిభూములు సిస్తు లేకుండ నితరుల కీయఁబడినవి. ఇందు భూస్వాములకు భూమియందు హక్కు కలుగున ట్లీయఁబడినవి 'మిల్కు' అని చెప్పఁబడును.

ఇట్టిభూములు భక్తులకును పండితులకును ప్రసిద్ధులగు దైవజ్ఞులకును పాఠశాలలు, మసీదులు, దేవాలయములు, దివ్యక్షేత్రములు,

గోరీలు మొదలగువానికి నీయఁబడినవి. భూమిమీఁదను చెల్లింపఁబడు చున్నసిస్తు కొట్టివేయఁబడినట్టివిగాని సిస్తు లేకుండఁగనే యియ్యఁబడి నట్టివిగాని అగుభూములు 'మ ఆఫీ' లేక యీనామ లనఁబడును. ఇట్లీయఁబడినభూములు గాక సర్కారునకు యుద్ధవిషయమునఁ గాని యితర వ్యవహారవిషయమునఁ గాని మేలు చేసినవారికి పెద్ద పెద్దప్రదేశములు సిస్తు లేకుండ 'జాగీర్లు' అను పేరుగల వీయఁబడి నవి. మొగలాయీచక్రవర్తులరాజ్యమున సర్కారు ఉద్యోగము చేసిన యుద్యోగస్థుల కందఱకును మనసబ్ హోదాలతోపాటు సిస్తు లేకుండ కొన్నికొన్ని ప్రదేశములు వారివారిప్రపత్తులంబట్టి యియ్యఁబడెను. వీని యన్నిటికిని జాగీర్లు అని పేరు.

నాఖరుదుగా నున్నబంజరుభూములు దేశమం దంతటను గలవు. బంగాళరాజధానిలో నిట్టిబంజరుభూములు శాశ్వతముగా నమరకము చేయఁబడినయెస్టేట్లకు సంబంధించినవి. ౧౮౮౯-వ సంవత్సరము వఱకు నాయాయెస్టేట్లజమీందార్లిష్టము వచ్చినట్లాక్రమించుటకు వీలు కలుగుచుండెను. తరువాత ౧౮౭౦-వ సంవత్సరమున జారీ చేయఁబడిన రిస్యులేషనునుబట్టి అట్టిబంజరుభూముల నాక్రమించు కొనక కొన్నింటిని పబ్లీకు అడవుల క్రిందను దక్కినవానిని వ్యవసాయదారులకు కవులుక్రిందను ఇచ్చుచువచ్చిరి. సంయుక్తపరగణాలు అయోధ్యయం దున్న అడవు లేగ్రామముతో సంబంధించినవి, ఆగ్రామముతో కలిపి అమర్చుచువచ్చిరి.

పర్వత ప్రాంతమందలిజిల్లాలలోని పెద్దబంజరుభూములును పెద్ద పెద్ద అడవులును దొరతనమువారివశమునందే యుంచుకొనిరి. అయోధ్యలో తాలూకాదారీయెస్టేట్లకు సంబంధించినబంజరుభూమి ౫౦౦ యెకరములవఱకు, ఆయాయెస్టేట్లకిచ్చి తక్కినవానిని దొరతనము వారే వశము చేసికొని సిస్తు నిర్ణయించిరి. మధ్యపరగణాలయందును పంజాబుదేశమందును ప్రతిగ్రామమునకును సేద్యము కాఁబడినభూమికి ౧౦౦-కి ౨౦౦ లుగా బంజరుభూమి గ్రామస్థులయుపయోగమునిమిత్తము వదలిపెట్టి తక్కినభూములకు సిస్తు కట్టిరి. రయితువారీ-అమరకములో నున్న బొంబాయి, మదరాసురాజధానులయం దున్న బంజరుభూమిలోఁ బ్రతిగ్రామమునకును బశువులమేతకు కావలసినంతభూమి విడిచిపెట్టి తక్కిన దంతయు సొంతహక్కుగల భూమిగా సెంచఁబడి సర్వేనెంబర్లుగా విభజింపఁబడి ఆయాభూముల స్థితినిబట్టి సిస్తు ఏర్పఱిచి అములులోనికి తీసికొనిరాఁబడెను. బంజరుభూములు సాధారణముగా నీక్రింద వివరింపఁబడినపద్ధతులనుబట్టి అమరకము చేయఁబడుచున్నవి :—

బంజరుభూముల-అమరకము

౧. పెద్దపెద్దచెట్లచే నిండియుండి అడవిగా నుపయోగింపఁ బడుటకు వీలైనవి అమరకము చేయఁబడవు. కాని చిట్టడవితో నిండియుండి సేద్యమునకుఁగాని తేయాకుతోఁటలు మొదలగునవి నాఁటుటకుఁ గాని వీలుపడుబంజరుభూము లమరకము చేయఁబడును. బంజరుభూములు ముందు తనిఖీచేసి అవి అడవిగా నుపయోగించుటకు పనికిరావని తోఁచినపుడు బంజరుభూమి అమరకమునుగుఱించి వ్రాయఁబడిననిబంధనల ననుసరించి అమరకము చేయఁబడును.

౨. ఇట్లమరకము చేయఁబడుభూమి కొన్నిసంవత్సరములకు వ్యవసాయమునకు లాయకుగా చేసికొనుట కవసర మైనకాలపరిమితి ననుసరించి సదుపాయ మైనసిస్తునకు కవులీయఁబడుచుండెను.

౩. ఇట్టిభూములను సర్వే చేసి రోడ్డులు రస్తాలు నదులు పంటకాల్వలు చేపలుపట్టుప్రదేశములు గనులు రాలు మొదలగువాని యందు హక్కు గలుగకుండ నీయఁబడుచుండును.

౪. ఇట్టికవులుదారు తనకవులులో నున్నభూమిని న్యాయముగా నుపయోగించి సరియైనస్థితిలోనికిఁ దీసికొనివచ్చినయెడల కొన్నిపద్ధతులమీఁద నాభూమియందు శాశ్వతపుహక్కు పొందనగును.

౫. ఇట్టిభూమికి కడమప్రొప్రైటరీయెస్టేట్లకువలెనే సెటిలుమెంటు చేసి సిస్తు నిర్ణయింపఁబడును. ఇట్టిభూములవిషయమున నొక్కొక్కరాజధానియం దొక్కొక్కవిధమగు నిబంధన లేర్పడి యున్నవి. విశేషధనము వెచ్చించి పెద్ద పెద్దవైశాల్యముగల భూముల యందు తేయాకు, కాఫీ, చింకోనా మొదలగుతోఁటలు వేయు భూముల కమరకము వేఱుగా నుండుటయు, ౧౦ యెకరములు మొదలుకొని ౨౦౦ యెకరములవఱకును సాధారణముగా వ్యవసాయము చేయుటకు కవులు పొందఁబడుభూములయొక్క అమరకపుపద్ధతులు వేఱువేఱుగా నుండుటయు నవసరమును న్యాయ్యమును గావున వానివిషయమున సందర్భానుసారముగా నమరకపుపద్ధతు లేర్పఱుపఁబడుచుండును. ఒకప్పుడు బంజరుభూములు దరఖాస్తుమీఁదనే యీయఁబడును. కాని విస్తారప్రదేశ మమరకము చేయునప్పు డట్టిప్రదేశము సర్వే చేయుటకు కావలసినఖర్చు లిచ్చుపద్ధతిని కొంత సొమ్ము హామీ పుచ్చుకొని ఆభూమికి తగినసిస్తు కట్టి అమరకము చేయఁబడును. ఈవిధముగా హిందూదేశమందలి రాజధానులయందు అనేకవిధములగు అమరకపుపద్ధతు లములులో నున్నవి. ఈ యమరకపుపద్ధతు లన్నియు కొంచెముగనో గొప్పగనో సర్కారునకు పన్ను చెల్లించునవి. ఇఁక సర్కారునకు పూర్ణమైన సిస్తు చెల్లింపఁబడకుండ భూస్వాములయనుభవభుక్తములో నున్నభూములనుగూర్చి వివరింపవలసియున్నది.

భూస్వాముల లబ్ధికొఱకుఁ జేయఁబడిన యమరకము

ఇట్టి యమరకముపద్ధతిలో నున్నభూములను మాన్యము లనియు ఈనామ లనియు వాడుదురు. సిస్తు లేకుండఁ గాని తక్కువ సిస్తునకుఁ గాని సైనికులజీతముక్రిందను ఉద్యోగస్థులవేతనముల క్రిందను దేవాలయములయొక్క సంరక్షణకొఱకును వానిసేవకుల యొక్క భుక్తికొఱకును సత్రములు మొదలగు ధర్మములనిమిత్తమును కవులు, శాస్త్రజ్ఞులు, పండితులు, దైవజ్ఞులు మొదలగువారిజీవనాధా

గముకొఱకును దొరతనమువారికిఁ గాని దొరతనమువారిమెప్పు వడయునట్లు చేసినప్రజాక్షేమమునకుఁ గాని చేసినగొప్పకార్యములకును బహుమతిగా భూములను గ్రామములను నిచ్చువాడుక చిరకాలమునుండి హిందూదేశమునఁ గలదు. హిందూరాజులకాలములో నిట్లు గ్రామములు భూములు నిచ్చునప్పుడు, అట్టియీవిని ప్రకటించుచు శాసనములమీఁద వ్రాయువాడుక కలదు. ఇవి రాజు గాని, సంధివిగ్రహాధికారి యని పిలువఁబడుమంత్రి గాని యిచ్చువాడుక కలదు. సైనికుల కిట్టిభూముల నిచ్చుపద్ధతి విజయనగరరాజ్యమందును, దక్షిణహిందూస్తానమును మహమ్మదీయులు జయించినప్పు డక్కడను గలిగియుండెను.

హిందూరాజులు

ఇట్లు హిందూరాజులచే వ్యవహరింపఁబడుపద్ధతిని మహమ్మదీయులుగూడ నవలంబించి జాగీర్లను మిల్లుభూములు నుచితముగా నిచ్చుచుండిరి. అట్టిభూముల నన్నింటిని 'ఈనాముభూములు' అను సామాన్యపదముచే వాడుచున్నారు. ఇట్టి యీనాములలో విజయనగరము నేలిన హిందూరాజులును, మధురరాజ్యమును బాలించిన పాండ్యులును, తంజావూరు మొదలగునవి యేలినమహారాష్ట్రప్రభువులును, ఓఢ్రదేశము నేలినగజపతులును నాయకులును, ఆయాదేశము లేలుచు విస్తారముగా ధర్మకార్యములనిమిత్త మిచ్చినభూములు నగ్రహారములు నాయాప్రదేశములందును నుత్తరసర్కారులయందును ఇట్టి యీనాములలో నెక్కువగాఁ గలవు. తరువాత హిందూరాజ్యములు క్షీణించి దేశ మరాజకస్థితిలోనికి వచ్చి పిమ్మట మహమ్మదీయులవశమైనతరువాతఁ జిన్నచిన్న దేశనాయకులును బ్రబలు లైనస్థలాధికారులును బలవంతు లైనసర్కారుద్యోగస్థులును స్వతంత్రించి ఇట్టిభూముల నిచ్చుచువచ్చిరి. ఉత్తరసర్కార్లలో నిట్టియీనాముభూములనేకము లప్పటిజమీందారులవలన, ఫౌజుదారులవలన, గ్రామములు పరగణాలు నిజారాపాడిన యిజారాదారులవలనఁగూడ నీయఁబడిన యిట్టిచిన్నచిన్నయీనాము లనేకములు కలవు. దత్తమండలములోను దక్షిణాదిజిల్లాలలోను నున్నపాళ్యగార్లుకూడ నంతకంటె నెక్కువగా నీనాము లిచ్చుచువచ్చిరి.

మహమ్మదీయరాజులు

శాశ్వతముగా సిస్తు లేకుండ భూములను గ్రామముల నిచ్చుపద్ధతి మహమ్మదీయరాజుల కంగీకారము కాకపోయినను బ్రాహ్మణుల యొక్క దేవాలయము మొదలగువానియొక్క అనుభవములో నున్న భూములభుక్తమునకుమాత్రము, అడ్డగించుట వారి కిష్టము లేకపోయెను. ఇంతియేకాక వారుగూడఁ గ్రొత్తగా నట్టివారి కట్టిభూముల నిచ్చిరి. తరువాత నింగ్లీషువారికిని ఫ్రెంచివారికిని జరగిన యుద్ధములలో దేశ మల్లకల్లోలముగా నున్నయవస్థయందు నేవిధమైనన్యాయ మైనయధికారము లేనివారుగూడ నిట్టిభూముల నిచ్చుచుండిరి.

ఇంగ్లీషుప్రభుత్వము

ఆంగ్లేయప్రభుత్వారంభదినములలోఁ బూర్వాచారము ననుసరించి శాశ్వతముగాఁ గాని కొన్నితరములవఱ కనుభవించునట్లు గాని కొన్నిజాగీర్ల నిచ్చుచుండిరి. తరువాత ౧౮౨౨-వ సంవత్సరమునందును, ౧౮౨౮-వ సంవత్సరమునందును, ఈస్టిండియాకంపెనీవారి యుద్యోగస్థుల కింగ్లాండుదేశమునుండి 'కోర్టాఫ్ డైరక్టర్సు' పంపించినయుత్తరువులనుబట్టి, పారితోషికముగా ఈనాముభూముల నొసఁగువాడుక మాని అట్టివారికి పెన్షను పూర్వకముగా రొక్కమే యిచ్చుపద్ధతి నవలంబించిరి. ఇట్టిభూములు ప్రథమమున నియమింపఁబడినపనులకంటె భిన్నమగుపనులక్రింద వినియోగపడుటకు వలనుపడ దని ౧౮౩౧-వ సంవత్సరమున నొకనిర్బంధ మేర్పఱిచి ౧౮౪౫-వ సంవత్సరము మొదలుకొని అట్టిభూముల నన్నింటిని సర్కారునకు దాఖలు చేసికొనుపద్ధతి నవలంబించిరి.

ఈనాం కమీషను

తరువాత ౧౮౫౮-వ సంవత్సరము నవంబరునెలలో 'ఈనాముకమీషన్' ఒకటి యేర్పఱుపఁబడి, ఈనాములసంగతి యంతయుఁ బరీక్షించి న్యాయ్య మగువానికి శాశ్వతపుపట్టా లీయ నారంభింపఁబడెను. ౫౦-సంవత్సరములభుక్తము ఋజువుపడినయీనాముభూములన్నింటికి నట్టిభూము లే నియమముతో పుట్టఁబడినను సిస్తు లేకుండ శాశ్వతముగా నీయఁబడినవి. అట్లు ౫౦-సంవత్సరములభుక్తము కనుపఱుపక చాలసంవత్సరములు కనఁబఱచినవారికిఁగూడ సిస్తు లేకుండ నీయఁబడినవి. ఉచితముగా నీయఁబడినయీనాములు దానవిక్రయాద్యధికారములు లేకుండ నిష్టము వచ్చినంతకాల మనుభవించుటకుఁ గాని, అట్టిదానవిక్రయాదిస్వతంత్రాధికారము పొందవలె నన్నచో సంవత్సరమునకు స్వల్పముగా 'క్విట్ రెంటు,' అను పన్ను నిచ్చుకొను పద్ధతిమీఁదఁగాని, ఒక్కపర్యాయమే క్విట్ రెంటుక్రింద కొంతసొమ్మిచ్చి స్వేచ్ఛగా పన్ను లేకుండ ననుభవించుపద్ధతిమీఁదఁ గాని యేర్పాటు గావించి పట్టా లొసంగిరి. ఇట్లు విధింపఁబడిన 'క్విట్ రెంటు' స్వల్ప మైనను నది యిచ్చుట కియ్యకొనక కొందఱు ఈనాముదారులు తమకుఁ గలుగఁజేసిన విక్రయాద్యవకాశమును బోఁగొట్టుకొనిరి. అట్టియీనాములు 'నట్ గ్రీటు' ఈనాము లని చెప్పఁబడును. అట్టియీనాము లిప్పటికిని గొన్ని గలవు. వానిని ఈనాముదారులు వంశపారంపర్యముగా ననుభవించుటకు హక్కున్నది గాని ఇతరులకుఁ జెందఁజేయుట కధికారము లేదు. అట్టిభూములు దానవిక్రయాదిమార్గమున నితరులకుఁ జెందినపుడు సర్కారుజిరాయితీభూమిగా నెంచఁబడి తగినజిరాయితీసిస్తు విధింపఁబడును. నౌకరీక్రింద నీఁబడినయీనాములలో నవసర మున్ననౌకరీలబాపతువాని నుంచి తక్కినవానికి క్విట్ రెంటు కట్టికాని కొన్ని సంవత్సరముల క్విట్ రెంటు పుచ్చుకొని పన్ను లేకుండఁ గాని యిచ్చిరి. ఇట్టినౌకరీయీనాములకుమాత్రము, ఈనాందారు లంగీకరించినను నంగీకరింపక పోయినను క్విట్ రెంటు బలవంతముగాఁ గట్టియిచ్చివేసిరి. దేవాలయ

ములు మసీదులు మొదలగువానిసంరక్షణకొఱకును, వానివిషయమున నేర్పఱుపఁబడిననౌకర్ల జీతముల క్రిందను ఇయ్యఁబడినభూములు, ఆయా కార్యములు చక్కఁగా జరగుచున్నంతవఱకును భూము లనుభవించుపద్ధతితో పట్టా లీఁబడెను. ఆకార్యములు జరగకపోయినప్పుడుమాత్రము దొరతనమువారు లాగికొని జిరాయితీపన్ను కట్టుటకు హక్కుంచుకొనిరి. ఈనాముదారులహక్కునుగూర్చియు, అట్టియీనాముభూములమీఁద నున్న దొరతనమువారి స్వాతంత్ర్యముంగూర్చియు సాధ్యమగునంతవఱకుఁ జక్కఁగాఁ బరిశీలించి మిక్కిలియుదారబుద్ధితో సాక్ష్యములు నిదర్శనములు పరీక్షించి హక్కుభుక్తములు నిర్ణయించి యీ 'కమీషన్'వారు పట్టా లొసంగిరి.

ఈనాము భేదములు

ఈనాములు 'సన్నద్ ఈనాములు', 'షగంజామ్ ఈనాములు', 'జాగీర్లు', 'వజీఫాలు', 'వాకఫ్లు', 'దేవస్థానములు' అని అనేకవిధములు గలవు. జమీన్దారులు శాశ్వతపుసెటిలుమెంటునకు దరిమిలా నిచ్చినయీనాములు దరిమిలాయీనాము లని వాడఁబడుచున్నవి. ఇట్టియీనాములు సిస్తు లేకున్నను, తక్కువసిస్తున కీయఁబడినను, జమీన్దారీ జిరాయితీభూములవంటివే యని గ్రహింపవలయును. కొన్నియీనాముభూములును గ్రామములును సిద్ధసాధ్యములగు తరు లతా గుల్మోదక పాషాణ నిధి నిక్షేపములతోఁగూడ నీయఁబడినవికూడఁ గలవు. దానపూర్వకముగాఁ బ్రతిగ్రహీతల క్షేమలాభముల కీయఁబడినయీనాములు ఒక గ్రామముగాఁగాని, గ్రామములోఁ గొన్ని భూములుగాఁ గాని యున్నవి. ఒక గ్రామ మంతయు దానమిచ్చినపుడు 'దేహకొత్తు' లేక 'మేజరు' ఈనాము లనఁబడును. ఒక గ్రామములో నీయఁబడినయీనాములు మైనరీనాములనఁబడును. మైనరీనాములకంటెఁ బెద్దదై గ్రామమనిపించుకొననియీనాము 'ఖండ్రిక' లేక 'పోహల్ శ్రోత్రియ' మనఁబడును. అదివఱకు సేద్యములో నున్న గ్రామమీనాముగా నీయఁబడినప్పుడు మౌంజే గ్రామయీనా మనఁబడును. ఒక పెద్దవైశాల్యముగల భూమిపై నొకపల్లె కట్టఁబడి, అది యీనాముగా నీయఁబడినచో నట్టిపల్లె గ్రామలెక్కలలోఁ బ్రత్యేకగ్రామముగా వ్రాయఁబడియుండనపుడు, అది గ్రామగర్భఖండ్రిక యనఁబడును. ఇట్టి యీనాములు రెండువిధము లయినవి. తారాపదీయీనాములు లేక మాన్యము లనియు, సనదు లేక దుంబాలాయీనాములనియు, గ్రామము ప్రప్రథమమునఁ గట్టఁబడినప్పుడు గ్రామోపయోగమునిమిత్త మీయఁబడిన గ్రామమాన్యములు, అనఁగా రివిన్యూ, పోలీసు, గ్రామనౌకర్లు, గ్రామదేవత, గ్రామదేవాలయములు, మొదలగువానిక్రింద నీయఁబడి చిరకాలభుక్తములో నున్నవి తారాపదీయీనాము లని చెప్పఁబడును. ఇవి రాజుచేతఁ గాని గ్రామసముదాయమువారిచేతఁ గాని యియ్యఁబడినయీనాములు. రాజుచేతఁ బ్రతిగ్రహీతలకును ధర్మకార్యములనిమిత్తమును మతసంబంధ మగువిషయములకు నియ్యఁబడినయీనాములు 'సనద్' లేక 'దుంబాలా' యీనాములనఁబడును. తంజావూరునందు రాజ్యము చేసినహిందూరాజులవలన నీయఁబడిన యీసనదీయీనాములుకూడ త్రివిధములు :—

౧. క్రమ మయినపట్టాలతో నీయఁబడినవి శికాసనదులు ఈశికాసనదులక్రింద భూమి యనుభవింపక దానిమీఁద రొక్కపు సిస్తురూపకముగా ననుభవింపఁబడునవి ఆయకట్టుమాన్యము లనఁబడును.

౨. రాజుయొక్కనగరునందలి ఖాసులెక్కలలో, ఈనాము భూమిదరఖాస్తువిషయమున వ్రాయఁబడి యందుపైని ఈనా మిచ్చినట్లు రాజుయొక్క అంగీకారము పొందినవి 'దత్తర్ రోఖాలు' అనఁబడును.

౩. ఈనా మిప్పించవలసిన దని కోరి యిచ్చుకొన్న అర్జీమీఁద, ఈనా మిచ్చినట్లు వ్రాయఁబడినవి 'అర్జీరోఖాలు' అనఁబడును. మిరాశీదార్లకు తమమిరాశీగ్రామమందలి బంజరుభూమిని దీసికొని దానిక్రింద నీయఁబడినయీనాములు గ్రామభాగయీనాములని తంజావూరుజిల్లాలోఁ బ్రచురింపఁబడియున్నది. ఒకప్పుడు జాగీరుగా నున్నచెంగల్పట్టునందు నొకవిధమయిన సనదు ఈనాములు గలవు. ఈసనదు ఈనాములు ప్రతిసంవత్సర మీయఁబడు పట్టాల ననుసరించి భుక్తములో నుండునవిగాఁ గన్పించుచున్నవి.

ఈనాములు, సిస్తు కొంచెమేని ఇచ్చుకో నక్కఱలేకుండఁగాని, సిస్తులోఁ గొంతభాగ మిచ్చుకొనుపద్ధతిమీఁదఁ గాని, కొంచెము సొమ్మిచ్చుపద్ధతిమీఁదఁ గాని యీయఁబడెను. ఇందు మొదటితరగతివి సర్వయీనాములు లేక 'సర్వమాన్యములు', 'సర్వదుంబాలాలు' అనఁబడును. ఇట్టియీనాములు సాధారణముగా ధర్మకార్యములకొఱకును, దైవజ్ఞులు పండితులు కవులు నగు బ్రాహ్మణులకొఱకును, పేదవడిన రాజకుటుంబములలోనివారికి నీయఁబడినవి. శ్రోత్రియములను ఈనాములు వేదములు చదువుకొన్నవారి కీయఁబడినవే యైనను కాలక్రమమున నితరబ్రాహ్మణుల కిచ్చునీనాములుకూడ శ్రోత్రియములనఁబడుచువచ్చెను.

రెండవతరగతియీనాములు. ఇవి సిస్తులోఁ గొంతభాగ మిచ్చుకొనుపద్ధతి నీయఁబడినవి :—

౧. అర్ధమాన్యములు :— సిస్తులో సగముసిస్తున కీఁబడినవి.

౨. చాతుర్భాగములు, లేక పాతికబడులు :— భూమిసిస్తులో నాల్గవవంతుమాత్రము సర్కారున కీయవలసినయీనాములు.

౩. ముప్పాతికబడి :— భూమిసిస్తులో ముప్పాతికవంతుమాత్రము సర్కారునకు పన్నీయవలసినయీనాములు.

౪. రాయయత్ ముఖాసాలు :— ప్రతిసంవత్సరమును జేయఁబడుచున్న సాగుబడినిబట్టి తక్కువసిస్తు కట్టి యీయఁబడినముఖాసాగ్రామములు.

౫. త్రిభాగములు:— భూమియందు పండినపంటమొత్తములో మూఁడవవంతుమాత్రము సర్కారున కిచ్చు నీనాములు.

ఇట్టి యీనాములలో, 'క్విట్‌రెంటు' లేక 'జోడీ', 'జేడిగ', 'పొరుపు', 'కట్టుబడి' అనుపన్నులు చెల్లించి యనుభవించు ఈనాములు చేరియున్నవి. ఇట్టియీనాములలో నొక్కపర్యాయమే నిర్ణయింపఁబడినసిస్తు ఏఁటేఁట చెల్లించునవి 'బిల్మక్తా' యీనాము లనియు, ప్రతిసంవత్సరమును పంటపంటనుబట్టి యాయావలసినసిస్తు నిర్ణయింపఁబడినవి 'హంగామీజోడీ' యీనాము లనియుఁ జెప్పఁబడును. పూరాసిస్తుకంటె తక్కువసిస్తు రొక్కరూపకముగాఁ జెల్లించునవి 'కట్టుకుట్టగై' భూము లనఁబడును. ఇట్టిభూములు యుద్ధములోఁ బనిచేసిన సైనికుల కీయఁబడినవి. ప్రతిసంవత్సరము నొకపర్యాయము నిర్ణయింపఁబడిన క్విట్‌రెంటుపన్ను నిచ్చు ఈనాము భూములు 'ఖాయమ్‌జోడీ' లేక 'హరసాల్‌మక్తా' లనఁబడును. 'జోడీ' కంటె నెక్కువగాను, న్యాయ్యమైన సర్కారుపన్నుకంటెఁ దక్కువగను సిస్తు చెల్లించుచు ఖాయమైన అమరకపుపద్ధతిలో నున్న గ్రామములు 'రొక్కకుట్టగై' గ్రామము లనఁబడును.

ధాన్యరూపముగా పన్నిచ్చి యనుభవింపఁబడుభూములు

౧. నేల్‌కుట్టగై :— పూరాసిస్తుకంటె తక్కువయినసిస్తు ధాన్యరూపముగాఁ గాని, అప్పటి కైన ధాన్యమూల్యముగాఁ గాని పన్నిచ్చునవి.

౨. పాతంభూములు - ధాన్యరూపముగా తక్కువసిస్తు చెల్లించుపల్లపుభూములు. స్థలనిర్ణయము లేకుండ భూములు పాయింపు చేయఁబడకుండ నీయఁబడినయీనాములు.

౧. గ్రామముపైఁ జెల్లు సర్కారుసిస్తుమీఁద రూపాయకుఁ గొన్ని అణాలవంతున అనుభవించుటకు హక్కు గలుగఁజేయఁబడినగ్రామము లన్నియు శ్రోత్రియము లనఁబడును.

౨. దిట్టము :— అనఁగా గ్రామములో నేఁటేఁట సాగుబడి చేయఁబడుభూమిలోఁ గొంతభాగము వేఱుపఱిచి, ఆభాగముమీఁది సిస్తు గ్రామలెక్కలలోఁ జేర్పకుండ ననుభవించు గ్రామములు.

3. ఈవుమాన్యము :— 'సర్కారునకుఁ జెల్లఁబడు భూమిసిస్తులోఁ గొంతభాగము' అని అనుభవించునది.

చక్‌బందీ యీనాములు

ఇట్లు గాక స్థలనిర్దేశ మేర్పడి సరిహద్దులు గలిగినయీనాములు 'చక్‌బందీ' ఈనాము లనఁబడును. ఈయీనాములు రెండువిధములు.

౧. రివిన్యూలెక్కలలో నమోజు కాఁబడినవి దాఖలా యీనాములు.

౨. అట్లు లెక్కలలో నమోజు కానివి గైర్‌దాఖలా యీనాములు.

మఱియును, ఈనాములు ప్రతిఫల మపేక్షింపక యీయఁబడినవనియు, నౌకరీ నపేక్షించి యీయఁబడినవనియు రెండువిధములు. ఇవి గాక దస్తర్‌తోఁట లనియు, తోఁపుఈనాము లనియు దక్షిణారాకాటుజిల్లాలో నొకతెగయీనాముభూములు గలవు. ఇవి తోఁటలు వేసి పెంచుటకుఁ బ్రోత్సాహము కలిగించునిమిత్తము తోఁటలు వేయువారి కీయఁబడినవి. అట్టియీనాముభూములలోనితోఁటలు చచ్చిపోయినప్పుడు భూములు సర్కారునకుఁ జెందును. వీనినే ధర్మారామ ఈనాము లందురు.

స్వకుటుంబపోషణార్థ మొకని కనుగ్రహపూర్వకముగా బహుమతిగా వంశపారంపర్యానుభవము గలహక్కుతో దానవిక్రయాద్యధికారములతో నీయఁబడినవి కొన్నియు, ప్రతిగ్రహీతవంశ మున్నంతవఱకు ననుభవింపఁబడునట్లు కొన్నియు, ప్రతిగ్రహీతయావజ్జీవము మాత్రమే యనుభవింపఁదగినట్లు కొన్నియు, నీయఁబడినయీనాములు గలవు. ఈనాముకమీషన్‌కాలమందు దానవిక్రయాద్యధికారము లేనియీనాములు దత్తపుత్రులవంశస్థులకు దానరూపముగాఁ గాని దయారూపముగాఁ గాని దఖలుపడినవానికిని దప్పఁ దక్కినయీనాము లన్నింటికిని క్విట్‌రెంటుపన్ను కట్టఁబడి పట్టా లీఁబడినవి. బ్రాహ్మణుల కీయఁబడిన యీనాములు బ్రహ్మదాయము లనఁబడును. ఇవి అధ్యయన, భారత, భట్టవృత్తి, పంచాంగ, పురాణ, వేదవృత్తు లను నానాభేదములు చెందియున్నవి. ఇట్లు గ్రామ మంతయు నీయఁబడినప్పుడు అగ్రహారము లని పిలువఁబడుచు నొక్కకుటుంబము వారికి నిచ్చినప్పు డాకుటుంబమువారును, ఒక్కకుటుంబముకంటె నెక్కువకుటుంబములవారి కిచ్చినప్పుడు, అన్నికుటుంబములు నన్నిభాగములుగా ననుభవించుటకును హక్కు గలిగియున్నారు. ఇట్టియగ్రహారములలోఁ గొంత క్విట్‌రెంటు కట్టి యీయఁబడినవి బిల్మక్తా అగ్రహారము లనియు, కొంతపన్ను కట్టి యీయఁబడినవి కట్టుబడి లేక జోడీ అగ్రహారము లనియు, అగ్రహారములోఁ బండినపంట మీఁద పుట్టి ౧-కి ఇంతసిస్తు అని నిర్ణయించి సిస్తు కట్టఁబడినవి పుట్లకట్టుబడియగ్రహారము లనియు, ఏపన్ను లేకుండ నీయఁబడినవి సర్వాగ్రహారము లనియు, పంటలో మూఁడవవంతు సిస్తుగా నిచ్చి యనుభవింపఁబడునగ్రహారములు త్రిష్వేకాగ్రహారము లనియుఁ జెప్పఁబడును. అగ్రహారములో నున్న బ్రాహ్మణకుటుంబములవా రందఱును తక్కువపన్ను చెల్లించుచు ననుభవించునగ్రహారములు ధర్మాసనాగ్రహారము లని పిలువఁబడును. శ్రోత్రియాగ్రహారములు వేదాధ్యయనసంపన్ను లగు బ్రాహ్మణుల కీయఁబడినవే కాక యితర బ్రాహ్మణుల కీయఁబడినవి కూడఁ గలవు. బ్రాహ్మణేతరులకు ధర్మార్థ మీయఁబడిన యీనాములు ఖైరాతీయీనాము లనఁబడును. తొల్లింటి హిందూరాజులచే శాసనములు వ్రాయఁబడి దఖలుపడినయీనాములు 'అల్తమఘా' యీనాము లని పిలువఁబడును. ఆయీనాందారులకు దానవిక్రయాద్యధికారములతో సర్వాధికారము గలిగి వంశపారంపర్యముగా శాశ్వతముగా నవి యనుభవింపఁబడుచున్నవి.

ఈయీనాములు కాక పారితోషికముగాఁ గాని, ప్రతిగ్రహీతలు చేసినకార్యములకు బహుమతిగాఁ గాని యీయఁబడినయీనాములు కొన్ని గలవు. అవి యే వనఁగా:—

అడైయోవిమాన్యము – అడవి కొట్టి భూమిని వ్యవసాయార్హముగాఁ జేసినందుల కీయఁబడినయీనాము.

అరసినాగె యీనాము – వివాహకాలమందు కట్నముగా నీయఁబడినయీనాము.

బాఘ్‌మారీ – పెద్దపులిని జంపినందుల కీయఁబడినయీనాము.

బురూజ్ లేక కొటాఖిడ్జి – గ్రామము కాపాడుకొఱకు నొక బురుజు కట్టినందులకై యీయఁబడినయీనాము.

దండుగ – రాజకార్యములనిమిత్తము విస్తారముసొమ్ముఁ దీసికొనఁబడుటవలన మిక్కిలి నష్టమును పొందినవారి కీయఁబడినయీనాము.

ఏరువాక – గ్రామములో భూమిని మొట్టమొదట కాఁడి కట్టి దున్నినవాని కీయఁబడినయీనాము.

గడ్డితీరువ – వ్యవసాయము చేయుటకు మిక్కిలి కష్టతరమైన మెరకభూములను సేద్యముచేసినందులకు తక్కువసిస్తు కట్టి యీయఁబడినయీనాము.

ఈడిగ – కల్లునిమిత్త మీఁతచెట్లు వేసినవాని కీయఁబడిన యీనాము.

ఇరుంబుకట్టి – రాళ్లనుండి యినుము తీసి కమ్మరిపని చేయుటకుఁ బ్రోత్సాహము కలిగించినందుల కీయఁబడినయీనాము.

జులాహట్కా – నేతగాండ్రు గ్రామములో నివసించి యుండుటకుఁ బ్రోత్సాహము కలిగించినందుల కీయఁబడినయీనాము.

మేటి – సేద్యగాండ్రను దీసికొనివచ్చి గ్రామములోఁ గాఁపురము పెట్టించిన పెద్దరైతున కీయఁబడినయీనాము.

నారివెట్టి – వేఁటలో నక్కలను జంపినందుల కీయఁబడిన యీనాము.

నెత్తురుకట్టు, నెత్తురువెట్టు, రక్తమాన్యము, ఉదరపట్టు, పలిక్కణీ, ధక్తకోడెగ అను పేర్లుగల ఈనాములు యుద్ధములోఁ జచ్చిపోయినవారికుటుంబపోషణార్థము గాని, పరోపకారార్థము శరీరమునందు గాయములు పొందినవానికిని వానికుటుంబమునకుఁ గాని ప్రతిఫలముగా నీయఁబడినయీనాములు.

నీర్ సరిహద్దు – ఇంకొక గ్రామము నుపయోగార్థము తమభూముల గుండ నీటికాలువ త్రవ్వుట కంగీకరించినందులకుఁ బ్రతిఫలముగా నీయఁబడినయీనాము.

పెల్లెట్టు – చెఱువు త్రవ్వునప్పుడు మొట్టమొదటఁ బెల్లు విఱిచి త్రవ్వుట మొదలిడినవాని కీయఁబడినయీనాము.

పల్లికట్టు – గ్రామము కట్టినవాని కీయఁబడినయీనాము.

పులికట్టు – మంత్రసామర్థ్యముచేత పులినోరు కట్టి దానివలని యపాయము తప్పించినందుల కీయఁబడినయీనాము.

పంగువాలీ లేక పట్టువాలీ – గ్రామమం దుమ్మడిహక్కు గల రైతులకు, ఆగ్రామకృషి వృద్ధిపఱిచినందుల కీయఁబడినయీనాము.

స్థలఈనాము – ఉత్తరార్కాడుజిల్లాలో పల్లికట్టు ఈనాములనే స్థల యీనాము లని పిల్తురు. తిరుచనాపల్లి మొదలగు కొన్ని దక్షిణాదిజిల్లాలలో గ్రామస్థు లందఱకును గావలసినపసులవిషయమై సేద్యము చేయఁబడుభూములలోనుండి రైతు లందఱుచేఁ గొంచెము కొంచెముగా నీయఁబడుమాన్యములు స్థలఈనాము లందురు.

భళేలోగ్ – రాజునాస్థానమునకుఁ దఱచుగా రానీయఁబడుచు నచట గౌరవమును జెందుట కర్హతగల పెద్దమనుష్యులపోషణము కొఱకును, వారు రాజగౌరవమును కాపాడుకొనుటకు నీయఁబడిన యీనాము.

ముడవ లేక సప్పణి – నడవలేనికుంటివాని కీయఁబడినయీనాము.

ముతలికన్ – ఒక గొప్పగౌరవస్థుని నాశ్రయించుకొన్నవారికిని సేవ చేయువారికి నీయఁబడినయీనాము.

నిర్వాణమాన్యము – దిగంబరుఁడై తిరుగుసన్న్యాసి కీయఁబడిన యీనాము.

రాజబంధువు – పాళ్యగార్లయొక్కయు, జమీన్‌దారులయొక్కయు బంధువులకుటుంబపోషణార్థ మీయఁబడినయీనాము.

వేదార్ – వేఁటలోఁ బ్రజ్ఞకలవాని కీయఁబడినయీనాము.

నౌకరీయీనాములు

భూస్వాములకుఁ గాని జమీన్‌దారులకుఁ గాని సొంతనౌకరీ నిమిత్త మీయఁబడినవియు, గ్రామసముదాయమునకుఁ గాని ప్రజాక్షేమముకొఱకుఁ గాని నౌకరీ చేయుట కేర్పఱుపఁబడిన వనియు నివి రెండువిధములు. ఇందు మొదటిరకముఈనాములు పాళ్యగార్లవలనఁ గాని, దేశాధిపతులవలనఁ గాని పోలీసు లేక మిలిటరీనౌకరీలు చేయఁబడినందుల కీయఁబడినభూములు. ఇవి 'అమరం' భూములనఁబడును. వీని ననుభవించువారి నమరందారు లని పిలుతురు. అట్టి యుద్యోగములను జేయుబంట్రౌతుల కీయఁబడినభూములు కట్టుబడులనఁబడును. గంజాముజిల్లాలో పర్లాకిమిడిజమీన్‌దారిలో చేరిన 'మలయ' లను కొండభూములయందు నొకవిధమగు మిలిటరీ నౌకరీయీనాముల భుక్తపద్ధతి కలదు. ఈప్రదేశమున నివసించు ప్రజలు సవర లనఁబడుదురు. వీరు తిరుగఁబాటు చేయుచు వెల్లడి ప్రదేశములయందలి ప్రజలను బాధించుచువచ్చుచుండిరి.

మలయ

సవరలు నివసించు మలయప్రదేశము లన్నియు ౧౧ ముఠాలుగా విభజించి అలజడి లేకుండ దేశమును గాపాడుటకును, మలయలనుండి వెల్లడిప్రదేశముల కేతెంచుమార్గములలో దోపిళ్లు దొంగతనములు లేకుండ దేశమును సంరక్షించినందులకును నీ ౧౧ ముఠాలకును ౧౧ గురు బిస్సోయీ లను నాయకులను నియమించిరి. ప్రతి బిస్సోయీయు నొకచిన్నకోట గట్టుకొని పాయక్ లను తమ క్రింది యుద్యోగస్థులతోఁ గాఁపుర ముండి తమయేలఁబడిముఠాలలో నున్న సవరజాతివారినిఁ గట్టుఁబాటులో నుంచుచుండిరి. ఇట్టిబిస్సోయీలు తమముఠాలను బైని జెప్పిననౌకరీ చేసినందుల కీనాములుగా ననుభవించుచున్నారు. వీరికిఁ గొంచెము కట్టుబడిపన్నుకూడ కట్టుట గలదు. ఈబిస్సోయీలు తమక్రిందిపాయక్ లను నుద్యోగస్థులకు భూరూపముగాఁ గాని రొక్కరూపముగాఁ గాని ధాన్యరూపముగాఁ గాని జీతము లిచ్చుచుండిరి. ఈబిస్సోయీలయేలుబడిలో నున్న సవరలు బిస్సోయీలసొంతభూములను సేద్యము చేయుటకు వెట్టి చేయుటవలనఁ గాని లేక వారు చేయు కుమురీ లేక పోడువ్యవసాయమునకు నింటి కొక్కరూపాయవంతున రొక్కమో, ఒకపుట్టెఁడు ధాన్యమువంతున ధాన్యమో యిచ్చుటవలనఁ గాని బిస్సోయీలకు సిస్తు కట్టుచుండిరి. ఇదిగాక సంవత్సరమున కాఱుపర్యాయములు పండ్లు కాయగూరలరూపముగా 'సంబోలో' అనుపన్నుగూడఁ జెల్లించుచుండిరి. ఇట్లు దేశోపయోగముకొఱ కేర్పఱుపఁబడినబిస్సోయీలు పాయక్కులు గాక సవరలవలన బాధ లేకుండ గ్రామములను గాపాడినందులకు దొర లని పిలువఁబడుచుండిరి. పర్లాకిమిడి జమీన్దారీలో ౨౩ గు రిట్టిదొరలు గలరు. వీరు చేయునౌకరీనిమిత్త మనుభవించుభూములు దొరతన మీనాము లందురు.

జీవితములు

మఱియు, మధురజిల్లా, రామనాథపురములో నిట్టియీనాములు గలవు. ఇవి యుత్తరసర్కార్లలోని 'ముఖాసా' లను బోలియుండును. ఇవి జమీన్దారులు తమకు చేసిననౌకరీకిఁ బారితోషికముగాఁ గాని, చేయవలసిననౌకరీనిమిత్తముగాఁ గాని కుటుంబపోషణార్థము తౌజీలుగాఁ గాని తమ్మాశ్రయించుకొన్నయాశ్రితులకును రాజబంధువులకును నీయఁబడినయీనాములు.

కట్టుబడి

ఆయుధములు ధరించిన తమ నౌకరులకుఁ దమకు నౌకరీ చేయుపద్ధతిని జమీన్దారులవలనఁ దక్కువసిస్తున కీఁబడినభూములు. ఈకట్టుబడిభూములు సంవత్సర మంతయు గ్రామనౌకరులుగా నుండి నౌకరీ చేయుట కీయఁబడినవి. గ్రామకట్టుబడులును అవసరము వచ్చినప్పుడుమాత్రము నౌకరీ చేయుట కీయఁబడినవి 'జంగీకట్టుబడు' లనియును జెప్పఁబడును. ఈకట్టుబడిభూములు నౌకరీ అక్కఱ లేనప్పుడు మరలఁ దీసికొనవచ్చును. మఱియును, తాలూకాయుద్యోగస్థులకు గ్రామములనుండి వస్తువులను దీసికొనిపోయి యిచ్చునౌకరీ భూములు 'అనకాలకట్టుబడు' లనియు, భూములకు నీరు పంచిపెట్టి మామూలుగాఁ జేయవలసినపనులకు రైతులను సమకూర్చినందుల కీయఁబడినభూములు 'అంగజాలకట్టుబడు' లనియు, కట్టుబడి బంట్రౌతులలోఁ బెద్దవాని కీయఁబడినది 'దండీయకట్టుబడి' యనియు, నౌకరీ యిట్టి దని నిర్ణయము లేక యేనౌకరీ చేయకుండఁగనే యీయఁబడినది 'జీతవృత్తి' లేక 'జితోత్తర' కట్టుబడి యనియు, బళ్లారిజిల్లాయందలి పడమటితాలూకాలయందు తాము సేద్యము చేయుభూములలోఁ గొంతసిస్తు మినహాయింపఁబడి, అనుభవింపఁబడుభూములు 'ఖండాచార' కట్టుబడు లనియు, గంజాముజిల్లాలో నాయుధము ధరించి జమీన్దారులకు నౌకరీ చేయువారి కిచ్చుభూములు 'కోల పాయకో' కట్టుబడు లనియు, బంట్రౌతు-ఉద్యోగము చేసినందులకు ముత్రాసుజాతివారి కీయఁబడినవి 'ముత్రాసు' కట్టుబడు లనియు, గంజాంజిల్లాలో మిలిటరీనౌకరీనిమిత్త మీయఁబడినభూములు 'పాయక్' కట్టుబడు లనియు, విశాఖపట్టణముజిల్లాలో దేశమునందు దొంగతనములు దోపిళ్లు మొదలగునలజడులు లేకుండఁ గాపాడినందులకు నాయుధములు ధరించిన బంట్రౌతులకు పర్వతప్రాంతమందలిజమీన్దారులచే నీయఁబడినభూములు 'తిరస్తు కట్టుబడు' లనియుఁ జెప్పఁబడును.

ముఖాసా

తక్కువసిస్తున కొకగ్రామము గాని కొన్నిగ్రామములు గాని నౌకరీనిమిత్త మీయఁబడినవి ముఖాసా లనఁబడును. ఇట్టిముఖాసా లనుభవించువారు చేయునౌకరీ సామాన్యముగా మిలిటరీపనియే. ఇట్టి ముఖాసాలలోఁ గొంచెము తక్కువక్విట్ రెంటు చెల్లించుచు ననుభవించునవి కట్టుబడిముఖాసా లనియు, ప్రతిసంవత్సరము పండుపంటలనుబట్టి నిర్ణయింపఁబడుచు తక్కువసిస్తున కనుభవించునవి రాయత్తుముఖాసా లనియు, ఏ నౌకరీయును చేయకుండ ననుభవించునవి సర్వముఖాసా లనియుఁ జెప్పఁబడుచుండును. తంజావూరుజిల్లాలో శరభోజీమహారాజు తనదేశమును సర్కారున కిచ్చినప్పుడు తనక్రింద నుంచుకొన్నట్టిదియు, లేటురాజా అనుభవభుక్తములలో నున్నట్టిదియు నగు ప్రైవేటుఎస్టేటు ముఖాసా అనుపేరఁ బిలువఁబడుచున్నది. ఈముఖాసా సర్కారునకు నీటివిషయమున చెల్లించునీటి తీరువయు లోకలుసెస్సు మొదలగు తక్కినపన్నులు గాక చెల్లింపవలసిన భూమిసిస్తేమియు లేదు.

ఈనౌకరీయీనాములు గాక అనేకవిధములగు చిల్లరనౌకరీయీనాములు పెక్కులు గలవు. అవి యీక్రింద వివరింపఁబడుచున్నవి.

౧. అత్తర్ - పాళ్యగారులకు పరిమళద్రవ్యముల నిచ్చునౌకరీనిమిత్త మీయఁబడినయీనాము.

౨. బారుత్ గోలా - పాళ్యగారులకు, తుపాకి మందుగుండ్లు సమకూర్చుట కీయఁబడినయీనామము.

౩. భట్రాజు లేక సంగీతము - జమీన్దారులయు, పాళ్య గారులయు ప్రాభవమును గయివారము సేయు భట్రాజులు మొదలైన స్తుతిపాఠకుల కీయఁబడినయీనామము.

౪. బోయీ లేక గదబా లేక గదబాలు లేక షెండీ - పాలకీలు సవారీలు మొదలగునవి మోయుబోయీల కీయఁబడిన యీనామము.

౫. దర్జీ లేక తయల్కార్ - జమీన్దారులకును పాళ్యగార్లకును కుట్టుపని చేసినందుల కీయఁబడినయీనామము.

౬. డేగ - డేగలను పట్టుకొని పక్షులను వేటాడు జమీన్దారీనాకరున కీయఁబడినయీనామము.

౭. దొమ్మెర - దొమ్మరిమాట లాడువారి కీయఁబడినయీనామము.

౮. ఎఱుకల - మందులనిమిత్త మడవిదుంపలు మొదలగు గ్రంథిలాదులు జమీన్దారులకుఁ దెచ్చియిచ్చునాకరీ కీయఁబడినయీనామము.

గొడమండ లేక గొల్ల లేక పాల్కాలయకుండు - జమీన్దారులకు, పాలు పెరుఁగు సమకూర్చినందులకును, గ్రామమునందలి భూములకు మంద కట్టుటకును గొల్లల కీయఁబడిన యీనామము.

గొడుగు - జమీన్దారులకు గొడుగు పట్టునాకరీ కీయఁబడిన యీనామము.

గుఱ్ఱపుఈనాం - జమీన్దారులగుఱ్ఱములను తనిఖీ చేయుచు వానికి నడక చెప్పి శిక్షించుటకును, గుఱ్ఱములను సంరక్షించుచుండుటకును నీయఁబడిన యీనామము.

జెట్టీ - పాళ్యగార్లయు జమీన్దారులయు సమీపమునందు కుస్తీ చేయువాని కీయఁబడిన యీనామము.

కడెయ్యన్ - జమీన్దారులకు చాపలు, వ్రాత కుపయోగించు తాటియాకులు సమకూర్చు నాకరీ కీయఁబడినయీనామము.

కవిరోయన్ లేక పులవన్ - జమీన్దార్లయు పాళ్యగార్లయు నాస్థానమం దున్నకవుల కీయఁబడినయీనామము. ఇట్టిభూమి బ్రాహ్మణకవులయధీనములో నున్నప్పుడు 'కవితాపట్టం' అనఁబడును.

ఖాసా - జమీన్దారుల యిండ్లలోని నాకర్ల కీయఁబడిన యీనామము.

కొమ్ము - తహస్సీల్దారుముందు కొమ్ము, బాకా యూదునాకరీ కీయఁబడినయీనామము.

కోన్ - జమీన్దారు గాని అతనియుద్యోగస్థులు నాకర్లు గాని గ్రామములో మకాము చేసినప్పుడు పాలు, పెరుఁగు, నెయ్యి మొదలైనవి సమకూర్చునిమిత్త మీయఁబడినయీనామము.

కుడుకుడుప్పై - శకునములు చెప్పినందులకు బుడుబుక్కల వాని కీయఁబడినయీనామము.

మటాపటీ - సర్కారుద్యోగస్థులకు పాలు తెచ్చియిచ్చినందులకును, గ్రామాధికారు లగురెడ్లు సర్కారుపనిమీఁద గ్రామము విడిచి పయికి వెళ్లినప్పుడు అన్నము వండిపెట్టినందులకును నీయఁబడిన యీనామము.

నగారా - నవాబులగుమ్మములదగ్గఱను మసీదులదగ్గఱను నగారా వాయించుట కీయఁబడినయీనామము.

పాలపట్టీ - గ్రామదేవతజాతర అయినప్పుడు ఊరిసరిహద్దులో పాలు పోయునాకరీ చేయువాని కీయఁబడిన యీనామము.

పెరియఅరమ్మణి - జమీన్దార్లగృహములకుఁ గావలి యున్నందుల కీయఁబడినయీనామము.

పెరుకులి - అప్పుడు రాజ్యము చేయుచున్న జమీన్దార్ల పేర్లు పిల్లలకు పెట్టుకొనినవారికిఁ గాని జమీన్దారుల పిల్లలకు నామకరణము చేయించినపురోహితునకుఁ గాని యిచ్చినయీనామము.

పుష్పాడి - జమీన్దారునకు పువ్వులు సమకూర్చినందుల కీయఁబడినయీనామము.

శైకల్గా - జమీన్దారులఆయుధములు బాగుచేసినందుల కీయఁబడినయీనామము.

శమ్మన్ - జమీన్దారులకు సున్నము సమకూర్చినందుల కీయఁబడినయీనామము.

శ్యాహీవాలా - ఉద్యోగస్థులకు సిరా చేసియిచ్చినందుల కీయఁబడినయీనామము.

తబేలా - జమీన్దారులగుఱ్ఱపులాయమును తనిఖీ చేయువాని కీయఁబడినయీనామము.

తములపాకులయీనాం - తములపాకుల నిచ్చువాని కీయఁబడిన యీనామము.

ఉస్తాద్ - జమీన్దారులకు కఱ్ఱ, కత్తి త్రిప్పుట మొదలగు సాము నేర్పినందుల కీయఁబడినయీనామము.

వలయన్ - జమీన్దారులకు వలలు వేసి చేఁపలు తెచ్చియిచ్చువాని కీయఁబడినయీనామము.

జింగార్ - జమీన్దారులకొఱకు గుఱ్ఱపుజీనులు తయారు చేయువాని కీయఁబడినయీనామము.

గోనెబరకాలు - గోనెసంచులు తయారుచేయుచు వాని నమ్ముకొనుచు గ్రామములో నివసించియుండి కొన్ని రుసుములు మామూళ్లు ననుభవించుటకు హక్కుగలిగి తాము కాఁపురమున్న యిండ్లయందు మాత్రము హక్కు లేనిరైతులు కసవర్గరైతు లనఁబడుదురు. ఈరయితులు సేద్యము సేయుభూమిలో వారికి హక్కు లేదు.

దశబంధము

గ్రామస్థులకు నౌకరీ చేయుటకొఱకు కీయఁబడిన యీనాము భూములు కొన్ని కలవు. ఇందు దశబంధము, లేక కట్టుకోడిగె అనునీ నామములు ముఖ్యము లైనవి. మెట్టపంటలో ౧౦- వంతు ఈనాముగా నీయఁబడుటచే నివి దశబంధయీనాము లని పేరు చెందినవి. చెఱువు గాని నూయి గాని నీటికాల్వ గాని త్రవ్వి దానిని మంచిస్థితియం దుంచుచున్నందులకు భూరూపముగాఁ గాని సిస్తురూపకముగాఁ గాని యీఁబడు నీనాములు దశబంధయీనాము లనఁబడును. భూరూపక ములకు 'ఖండదశబంధ' మనియు, సిస్తురూపకముగా నీయఁబడినప్పుడు 'వమీాలద్దశబంధ' మనియుఁ జెప్పఁబడును. ఇట్టీనాముగా నీయఁ బడినభూమికిమ్మత్తు గాని రొక్కపుమొత్తము గాని ఆపనికి వెచ్చింపఁ బడినసొమ్ముమొత్తమునుబట్టి యీయఁబడుచువచ్చెను. కడపజిల్లాలో సర్కారుభూములకు నీరు సమకూర్చుచెఱువులను మంచిస్థితియం దుంచుటకుఁ గాని, భూములను చదును చేసి కృష్యర్హముగాఁ జేసి నందులకుఁ గాని బంజరుభూమి సేద్యము చేయఁబడుస్థితికిఁ దెచ్చి నందులకుఁ గాని దశబంధ మనుపేరనే యీనాములు పుట్టఁబడినవి. ఉత్తరార్కాటుజిల్లాలో దశబంధ మీనాందారు ఆయకట్టుభూమి మీఁదినాలవవంతు, ఈనాముగాఁ బొందినప్పుడు 'చౌతాయిదశబంధం దారు' అనియు, ఆయకట్టుభూమి యంతయుఁ దక్కువసిస్తున కనుభ వించునప్పుడు 'వలవాడీదశబంధందారు' అనియుపిలువఁబడుచుండును. ఈదశబంధం ఈనాందారులు చెఱువులను మంచిస్థితిలో నుంచనప్పుడు వారి కీయఁబడినయీనాముభూములనుగాని చేసినసదుపాయములనుగాని తొలఁగింపవచ్చును. లెక్కదాఖలాభూములకన్న నెక్కువనేల దంప సాగుబడి అయినప్పు డట్లు అదనముగా సాగుబడి అయినభూములలో వచ్చిన లాభములోఁ గొంతభాగముకూడ వమీాలద్దశబంధమీనాందార్లు పుచ్చుకొనుటకు హక్కు కలిగియుండుట గలదు. క్రొత్తగా, పల్లపుసాగుబడి కాఁబడుభూములమీఁదను చెల్లఁబడు నీటిపన్నులో రు. ౧౦౦-కి రు. ౨౦ వంతున ఖండదశబంధందారు లనుభవించు టకు హక్కు కలిగియున్నారు. శాశ్వతపుజమీాన్దారీసెటిలు మెంటగునాఁటి కిట్టి దశబంధంఈనాములు భుక్తములో నుండి యున్నను జమీాన్దారీయెస్టేట్లలో నున్న అట్టియీనాములహక్కు సర్కారువారు సంపూర్ణముగా వదలివైచిరి.

ఇతర యీనాములు

అలొట్టి - మామూలుగాఁ జేయవలసినపనులకొఱకు రయితుల నందఱను సమకూర్చువాని కీయఁబడినయీనాము.

అంబిక లేక పల్లివాఁడి లేక తెప్పన్ - ఏఱు దాఁటించునౌకరీ కీయఁబడినయీనాము.

అన్కేకరమ్ - ఏటిగట్లు, ఆనకట్టలు మొదలగునవి పశువులు త్రొక్కి పాడు చేయకుండఁ గాపాడి వానిపై గడ్డి పెంచినందుల కీయఁబడిన యీనాము.

బండెలా - పశువులు చేలలోఁ బడి సస్యము పాడుచేయకుండఁ గాపాడినందుల కీయఁబడినయీనాము.

కశేమాన్యం లేక కలంవెట్టు లేక కమ్మాయివెట్టు - చెఱువులు బాగుచేయునిమిత్తము కూలివాండ్రను సమకూర్చినందుల కీయఁబడిన యీనాము.

ఖుల్గా లేక పటుఖా - ఇది చెఱువులకును కాలువలకును చిన్న చిన్న రిపేర్లు గావించి త్రవ్వుచున్నందుల కీయఁబడినయీనాము.

కులంకావల్ - రయితులు చెఱువులో నీరు వృథాగా కర్చు పెట్టకుండఁ గాపాడినందుల కీయఁబడిన యీనాము.

నానల్ -ఆనకట్టలమీఁదను, పంటకాల్వలగట్టుమీఁదను దుబ్బు గడ్డి పెంచునౌకరీ కీయఁబడిన యీనాము.

నీరుమునక - నీటిలో మునిఁగి చెఱువుతూములను తెఱచునౌకరీ కీయఁబడిన యీనాము.

పట్టి - పశువులు చేలలోఁ బడి మేయకుండఁ గాపాడునౌకరీ కీయఁబడిన యీనాము.

సాగుబడి - సర్కారుభూములను సాగుబడి చేయుటకుఁ బ్రోత్సాహపఱుచు చున్నందులకుఁ బెత్తనదారుల కీయఁబడిన యీనాము.

ఉప్పర లేక ఒడ్డె - చెఱువులు మరమ్మత్తు చేయునౌకరీ కీయఁ బడినయీనాము.

ఉరమి - గ్రామస్థులవాడుకనిమిత్తము మంచినీళ్ల చెఱువులను మంచిస్థితియం దుంచునౌకరీ కీయఁబడినయీనాము.

వాయిక్కాల్ - నీటికాల్వలు, పంటభూములయొక్క యితర జలాధారములు సరియయినస్థితియం దుంచినందుల కీయఁబడిన యీనాము.

కృషి యాధారముగను వృత్తిగను నొకగ్రామమందుఁ గాఁపుర మున్నగ్రామస్థులు తమవ్యవహారము లన్నియుఁ జక్కఁగా నెఱవేర్చు కొనుటకును, తమవృత్తులకు భంగము లేకుండ సుఖముగా జీవించుట కును ముఖ్యముగ నేర్పాటు లన్నియుఁ బ్రతిగ్రామమందును జేయఁ బడియున్నవి. గ్రామలెక్కలు వ్రాయుటకు కరణము లను నధికారు లుండిరి. వీరినే మహారాష్ట్రదేశమున కులకరణీ లనియు, ఉత్తర హిందూదేశమున పటవారీ లనియు, అఱవదేశమున కనకపిళ్లె లనియు నందురు. ఈవ్యవహారస్థులు ప్రతిగ్రామమునకు నొకరిద్దఱు ప్రప్రథ మముననుండియు నేర్పడియున్నారు. ఈయుద్యోగస్థులకును, గ్రామ స్థులసదుపాయమునిమిత్త మేర్పడినయితరగ్రామసేవకులకును వారు చేయుపనులకుఁ బ్రతిఫలముగఁ గొంతభూమి గాని కొంతసిస్తు గాని పంటలోఁ గొంతభాగము గాని మేరలు, రుసుములు, 'స్వతంత్రము' అనుపేర నీయఁబడుచున్నవి. ౧౮౦౨-వ సంవత్సరములో జారీకాఁ బడిన ౨౫-వ నెంబరు రెగ్యులేషనుల ననుసరించి శాశ్వతముగా

సెటిలుమెంటు కాఁబడిన జమీన్‌దారీయెస్టేట్లయందలి కరణము లను నియమించుట, శిక్షించుట మొదలగునధికారములు జమీన్ దారుల కీయఁబడినవి. ఈ కరణములయుద్యోగము వంశపారంపర్య ముగ వచ్చుహక్కు కలది. ఈరెగ్యులేషనులు కరణములవిషయ మునసే కాక తక్కినగ్రామనౌకర్లు, అనఁగా గ్రామవడ్రంగి, గ్రామ కుమ్మరి, గ్రామమంగలి, గ్రామచాకలి, గ్రామకమ్మరి, గ్రామజ్యోతి ష్కుఁడు, గ్రామపురోహితుఁడు నను నీ యేడుగురవిషయమునను సంపూర్ణమైన యేర్పాటులును నిబంధనలును గలిగియున్నవి. తరువాత ౧౮౯౪-వ సంవత్సరమున జారీచేయఁబడిన ౨-వ నెంబరు ఆక్టు అను మదరాసుప్రొప్రైటరీయెస్టేట్లవిలేజీసర్వీసుఆక్టు జారీకాఁబడి దానిని బట్టి జమీన్‌దారులకు కరణములమీఁదియధికారమునకుఁ గొన్ని మార్పులు కలుగఁజేసి అంతకుమున్ను కరణము లనుభవించుచున్న నౌకరీయీనాములకు సిస్తు కట్టి శాశ్వతపుహక్కుతోఁ బట్టాల నిచ్చి సర్కారుగ్రామములయొక్క సిస్తునుబట్టియు, కరణములు చేయఁదగు పనులనుబట్టియు నెలజీతము లేర్పఱిచిరి. తరువాత ౧౮౯౫-వ సంవ త్సరమున 3-వ నెంబరున జారీకాఁబడిన 'హెరిడిటరీ విలేజి ఆఫీ సర్సు' ఆక్టునుబట్టి గ్రామవడ్రంగి, మంగలి, చాకలి, కుమ్మరి, జ్యోతి ష్కుఁడు, పురోహితుఁడు తప్పఁ దక్కినగ్రామసేవకుల నేర్పఱచు విషయమున విపులముగా నిబంధన లేర్పఱుపఁబడినవి. గ్రామకరణము, గ్రామమునసబు, గ్రామతలారులను దప్పఁ దక్కినగ్రామనౌకర్లను గ్రామములోఁ గాఁపుర ముండకపోయినను దమతమనౌకరీలను జేయక పోయినను నుచితముగా ప్రవర్తింపకపోయినను దొలఁగించుటకుఁ గాని కొంతకాలము నిలుపుదల (సస్పెండు) చేయుటకుఁ గాని జమీన్‌దారుల కధికార మీయఁబడినది.

మతవిషయకముగ దేవాలయములు మొదలగువానినౌకరీ కీయఁ బడిన యీనాము లమ్ముకొనుటకుఁ గాని యితరుల కిచ్చుటకుఁ గాని యీనాందారుల కధికారము లేదు. దేవాలయాదికముతో సంబంధించిన నౌకర్ల కీయఁబడినయీనాములు వారివారికి నిర్ణయింపఁబడిన పనులు వారు యథోచితముగా చేయుచున్నంతవఱకు వారి కాయీనా ములపై నధికారము గలదు. అట్టినౌకరీలు వారు చేయనప్పుడు వారి స్థానమం దితరులను నియమించి వారి కాభూము లనుభవించు నధి కార మీయఁబడును. శాశ్వతపుసెటిలుమెంటునకుఁ బూర్వ మీయఁ బడినవియు, ఎస్టేట్లయొక్కజమమొత్తములోఁ (Assets) జేర్పఁ బడనిసిస్తుగలవియు నయినయీనాములను లాఖిరాజ్ భూములను వాని నియ్యఁబడినయుద్దేశము నెఱవేర్పఁబడనప్పుడు వానిని దీసికొనుటకు సర్కారువారికి హక్కు గలదు. శాశ్వతపుసెటిలుమెంటునకుఁ బూర్వము 'జోడీ' పన్ను చెల్లించుచున్నపుడును, అట్టిజోడీపన్ను ఎస్టేట్లజమమొత్తములోఁ జేర్పఁబడినపుడును జోడీపన్నుమాత్రము పుచ్చుకొనుటకు జమీన్‌దారులకు హక్కు గలదు కాని యీనా ములను దీసికొనుటకు హక్కు లేదు. సాధారణముగా సర్కారు ఈనామభూములకు పట్టాల నిచ్చునపు డట్టియీనాములు భుక్త ములో నున్నవారికే యిత్తురు. స్థలనిర్దేశము కాఁబడనియీనాములకు సిస్తు కట్టవలసివచ్చినపు డాభూమికి సిస్తు కట్టి దానికి పట్టా జమీన్ దారునకే యీయఁబడును. శాశ్వతపుసెటిలుమెంటునకు దరిమిలా నీయఁబడినయీనాములు తీసికొని జిరాయితీభూములకువలె పన్ను కట్టుట కధికార మున్నది. పైని వివరింపఁబడిన పలువిధము లగు ఈనాములహక్కుభుక్తములు న్యాయశాస్త్రములనుబట్టియు, నితర శాసనములనుబట్టియును, దేశాచారములనుబట్టియు, హిందూధర్మశాస్త్ర సమ్మతము లైనహక్కులనుబట్టియును వ్యవహరింపఁబడుచుండును.

ఇతరాస్తుల యమరకము

ఇట్లు సేద్యము సేయఁబడుభూమియే కాక యితరాస్తులు కూడ నమరకము చేయుపద్ధతి కలదు. ఇండ్లు, ఫ్యాక్టరీలు, ఇతర మయినకట్టడములు మొదలగునవి కట్టుటకు స్థలము కొన్నిసంవత్సర ములపరతున కమరకము చేయుట కలదు. తోఁటలు, దొడ్లు మొదలగునవి తదధికారియు రయితును నేర్పఱుచుకొనుషరతులఁమీఁద నమరకము చేయఁబడుచుండును. తోఁటలు కాపునుబట్టికాని అంతకుఁ బూర్వమే కాని వీలునుబట్టి కొంతమొత్తము సిస్తున కమరకము చేయఁబడుచుండును. కల్లు గీచుకొనునిమిత్తము తాటిచెట్లమీఁద గీఁతప న్నొకటి విధించి చెట్టునకు కొంతసొమ్ముచొప్పున వసూలు చేయుపద్ధతికూడ కలదు. ఇట్టిచెట్లు ఆబుకారీయుద్యోగస్థులు నెంబర్లు వేసి చెట్లను కల్లునిమిత్తము గీచుకొనువారియొద్ద నట్టిపన్నును వసూలు చేయుచుందురు. ఈపన్ను కొన్నిసంవత్సరములక్రింద లేదు. ఇప్పు డేజన్సీప్రదేశములయందుఁగూడ నీపన్ను వసూలు చేయఁబడుచున్నది.

సముద్రప్రాంతములయందలి చవిటినేలలు ఉప్పు పండించు కొనుటకును సురేకారము చేయుటకును అమరకము చేయఁబడు చుండును. ఈ యమరకముగూడ ఫలసాయమునుబట్టి రయితులు కొంత మొత్తము సిస్తున కమర్చుచుందురు. ఉప్పుపంట సర్కారు తప్ప నితరులు పండింపఁగూడనిది కావున నట్టిభూము లమర్చుకొనునధి కారము భూస్వామికి కలిగియుండినను, అందు పండినపంటమాత్ర మందువిషయమున నేర్పడిననిబంధనల ననుసరించి సర్కారువారికే అప్పవలయు ననునేర్పాటు గలదు. చెఱువులు జలాశయములు మొద లగువానిలో సర్కారుగ్రామములలో నున్నవానిని సర్కారును, ఇతరభూస్వాములగ్రామములో నున్నవానిని నితరభూస్వాములును చేఁపలు పట్టుకొనుటకును, నందలితామరాకులు మొదలగునవి యుప యోగించుకొనుటకును సిస్తున కమరకము చేయఁబడుచుండును. సముద్ర తీరములయందు సున్నపుగుల్ల మొదలయినవి తీసికొనుటకుఁగూడ నొకవిధ మయినయమరకము కలదు. ముత్యములు పగడములు మొద లగునవి దొరకుప్రదేశములోనిసముద్రప్రదేశములు విశేషపుమొత్తపు సిస్తున కమర్పఁబడుచున్నవి. మఱియు రేవు దాఁటునట్టియేటిప్రదేశ ములు, త్రోవలలోనిఘాటీలు, సంతలు, ఉత్సవదినములలోని టెంపా రరీదుకాణములు మొదలగునవికూడ నాయాప్రదేశముల కధికారు లగువారికి కొంతసిస్తుమొత్తమున కమర్పఁబడుచుండును. మఱియు

కల్లు, సారాయి, దుకాణములు, నల్లమందు, గంజాయి మొదలగు మత్తుద్రవ్యములదుకాణములు సర్కారువారి 'ఆబుకారీ' యుద్యోగస్థులవలన వేలంపాట పాడఁబడి యెక్కువసిస్తు కట్టుకొన్నవాని కమరకము చేయఁబడుచుండును. ఇట్టిదుకాణము లమరకము చేయఁబడుటయందు సిస్తు రాఁబట్టవలె ననునుద్దేశమే కాక అట్టిమత్తుద్రవ్యములయుపయోగము సాధ్యమైనంతమట్టునకు నిర్బంధించి కట్టిపెట్టింపవలయు ననియే దొరతనమువారియుద్దేశము. అడవులు, పుల్లరిభూములు, పాటిపెరళ్లు మొదలగునవికూడ వానియం దధికారము కలవారిచే నమర్పఁబడుచుండెను.

పురాతనకాలపు భూమికొలత

భూమికొలత యనఁగాఁ జదరపుఁగొలత. ఒకానొకక్షేత్రము యొక్క వైశాల్యమును దెలిసికొనుట. దీనిని మనగణితశాస్త్రములో క్షేత్రవ్యవహార మనియెదరు. క్షేత్రపరిమాణమును దెలిసికొనుట సులభ మైన పని కాదు. అందులకుఁ గొంత రేఖాగణితమును (Geometry), క్షేత్రగణితమును (Mensuration) తెలిసియుండవలెను. హిందువుల కీవిద్యలు మిక్కిలి పూర్వకాలమువనుండియుఁ దెలిసియుండె ననుటకు సందేహము లేదు. ప్రతివేదశాఖకును సంబంధించినట్టి కల్పసూత్రములలోఁ జివరను 'శుల్బసూత్రము' లుండును. ఇవి క్షేత్రపరిమితిని దెల్పురేఖాగణితమునకు సంబంధించిననియమములు. పురుష మన్నది యప్పటి యొకమానము. చేతు లెత్తి పురుషుఁడు నిల్చిన నెంతపొడుగగునో యంత (౧౨౦ అంగుళములు) పురుషమానము.[1] ఇట్టిపురుషప్రమాణము పొడుగును, పురుషప్రమాణము వెడల్పునుగల క్షేత్రము చతురస్రపురుషము, చదరపుపురుషము. చిన్న యజ్ఞకుండము ౭½ చదరపుపురుషము లుండవలెను. ఇది చతురస్రముగ నుండవలెను. ఇంతియె వైశాల్యముగల ముక్కోణపుకుండమును, చక్రాకారపుకుండమును గట్టవలెను. తరువాత నీవైశాల్యముకంటె నొక్కొక్క చదరపుపురుషము వైశాల్య మధికముగ నుండువానిని నిర్మింపవలెను. రెండుకుండముల వైశాల్యములు కలసి యెంత యగునో యంతదియు, ఒకదానిలోనుండి యొకటి తీసివేసిన నెంత యగునో యంతదియు నగువేఱుకుండములను నిర్మింపవలెను. వైశాల్యము హెచ్చింపక తగ్గింపక సమచతురస్రముగను, (Square) దీర్ఘచతురస్రముగను (Oblong), వృత్తముగను (Circle) మార్చవలెను. ఇట్టివాని కన్నిటికిని శుల్బసూత్రకారుఁడు సూక్ష్మనియమములను జెప్పియున్నాఁడు. కావున భూమిపై వైశాల్యమును గనుఁగొనువిద్య వారికిఁ దెలియు ననుట స్పష్టము. ఈసూత్రములు క్రీ. పూ. ౫-౬ శతాబ్దులనాఁటివి.

చంద్రగుప్తచక్రవర్తికాలమునందుఁ (క్రీ. పూ. ౩౨౧-౨౯౭) భూములు కొలచునాచార మున్నట్టు స్పష్టముగఁ గానవచ్చుచున్నది. కౌటిల్యార్థశాస్త్రమునందు భూమికొలత లీయఁబడినవి. దేశమానములలోఁ బొడుగుమానములును, చదరపుమానములును జెప్పఁబడినవి.[2]

౧౦ అంగుళములు ౧ గార్హపత్యధనుస్సు (గజముబద్ద). గృహపతి యనువాఁడు వడ్రంగి. దీనిని త్రోవలఁ గొలచుటకును, ప్రాకారములు కొలచుటకును, ఉపయోగించుచుండిరి. అగ్నిచితులు కట్టుటలోఁ బౌరుష మను మానము నుపయోగించుచుండిరి. ఆఱు కంసములు పొడుగు గల దండము బ్రాహ్మణుల కిచ్చిన భూములు కొలచుటలో నుపయోగింపఁబడెను. పదిదండము లైన నొక్కరజ్జువు, రెండు రజ్జువు లైన నొక్కపరిదేశము, త్రిరజ్జుక మైన నొకనివర్తనము. పరిదేశ, నివర్తనములు క్షేత్ర(చదరపు)మానము.

నీటిపాఱుదలకు సంబంధించిన యధికారులె భూములు కొలచుచుండి రని మెగస్థనీస్ వ్రాసియున్నాఁడు[3]. ౯-వ శతాబ్దివాఁడయిన మహావీరాచార్యుఁ డతనిసారసంగ్రహగణితములో దేశమానము లిచ్చుటయె కాక క్షేత్రవ్యవహార మని యొక్క అధ్యాయము వ్రాసియున్నాఁడు. అందు త్రిభుజ చతుర్భుజ వృత్తాదిక్షేత్రముల చదరపుకొలత కనుఁగొను స్థూల (Approximate), సూక్ష్మ (Exact) పద్ధతులు చెప్పియున్నాఁడు. పండ్రెండవశతాబ్దివాఁడగు భాస్కరాచార్యుఁడు లీలావతీగణితమునందు 'నివర్తన' మను చదరపుమాన మిచ్చి[4] క్షేత్రవ్యవహారాధ్యాయమునందు పొలములవిస్తీర్ణమును గనుఁగొనువిధములను వివరముగఁ దెల్పెను. ఈ 'నివర్తనము' అనునది రమారమి రెండు-ఎకరములగును. ఈమానము చంద్రగుప్తునికాలమున

---

1. 'అర్ధాష్టమపురుషాః ప్రథమోఽగ్నిః' అన్న ౨-వ అధ్యాయమందలి ౧-వ సూత్రమునీద నిట్లు వృత్తి వ్రాయఁబడియున్నది. 'పురుషశబ్దేన పంచారత్నినా వింశత్యధికశతాంగులేన వేణునా పరిమితం క్షేత్రముచ్యతే. తత్ర చతుర్దశసహస్రాణి చత్వారిశతాన్యంగులయః పురుషే సంతి' [కాశీవిద్యాసుధానిధి, ౧౮౭౫ ఆగస్టునెలసంచికలోని శుల్బసూత్రములు].

2. "గార్హపత్య మష్టశతాంగులం ధనుః పథిప్రాకారమానం, పౌరుషంచ అగ్నిచిత్యానామ్, షట్కంసో దండో బ్రహ్మదే యాతిథ్య మానమ్, దశదండో రజ్జుః, ద్విరజ్జుకః పరిదేశః త్రిరజ్జుకం నివర్తనం, ఏకతో ద్విదండాధికో బాహుః" [కౌటిలీయం అర్థశాస్త్రమ్, Bibliotheca Sanskrita, No. 37., Pages 106-107, Mahadeva Sastry's edition].

3. Vincent Smith's Early History of India, 3rd Edition, p. 132.

4. "తథా కరాణాం దశకేన వంశః, నివర్తనం వింశతివంశసంఖ్యాం క్షేత్రం చతుర్భిశ్చ భుజైర్నిబద్ధమ్. ౬." [౧-వ అధ్యాయము]. పదియెకరములకు (మూరకు) నొకవంశము (వెదురు), ఇరువదివంశములు పొడుగు, ఇరువది వంశముల వెడల్పుగల చదరము నివర్తనము. అది నాలుగుభుజలచే నాకమింపఁబడియుండును.

నుండియు వచ్చుచున్నట్టున్నది.[1] మితాక్షర[2] లోఁగూడ భూవివాదము వచ్చినప్పుడు 'ఒకఁడు నివర్తనముకంటెఁ బెద్దది యనును; ఒకఁడు నివర్తనముకంటెఁ జిన్నది యనును' అని చెప్పఁబడినది.

క్రీ. శ. ౯౬౨-లోనిది యగు పశ్చిమచాళుక్యరాజుయొక్క తామ్రశాసనములో రెండువందల నివర్తనములభూమి దాన మిచ్చినట్లు చెప్పఁబడియున్నది[3]. కావున, మహమ్మదీయులకాలములో 'బీగా' మానమును, ఇంగ్లీషు ప్రభుత్వకాలమున 'ఎకరము' అను మానమును బాహాటముగ వాడుకలో నున్నట్లు హిందూరాజుల ప్రభుత్వకాలమున మిక్కిలి పురాతనకాలమునుండియు 'నివర్తన' మను క్షేత్రమానము వాడుకలో నుండెనని స్పష్టమగుచున్నది.

పూర్వము సాధారణముగా భూములను వెదచల్లి పంట పడించు వాడుకయె యున్నట్లును, అదు పోసి యూడ్చువాచారము లేనట్లును గన్పించుచున్నది. దీనినిబట్టి యెన్ని విత్తనములు చల్లుటకు తగిన భూమియో ఆవిత్తనములకొలతనుబట్టి భూమికొలత యేర్పడినట్లు తోఁచుచున్నది. అనఁగా కుంచెఁడువిత్తులు వెదచల్లుటకుఁ జాలిన భూమి కుంచెఁ డనియు, తూమెఁడు విత్తులు విత్తుభూమి - తూమెఁ డనియు, ఏదుమ విత్తులు చల్లఁబడుభూమి యేదు మనియు, పందుము విత్తులు చల్లఁబడుభూమి పందు మనియు, పుట్టెఁడువిత్తులు చల్లఁబడుభూమి పుట్టెఁ డనియు పిలువఁబడెను. పుట్టి యనఁగా ౮౦ కుంచములు పరిమాణము గలదియే యిచట గ్రహింపవలెను. రాజు, పండినపంటలో భాగము పుచ్చుకొనుటయే కాని మొదట మొదట భూమిపరిమాణము ననుసరించి పన్ను పుచ్చుకొనువాడుక యున్నట్టు కానరాదు. మిక్కిలి పురాతనకాలమందు వెదచల్లువిత్తనములమానము పేరిటనే విత్తనములు చల్లుభూమినిగూడ వాడుచువచ్చిరి. పాణినీ యాష్టాధ్యాయి సూత్రములలో 'తస్య వాపః' (అ. ౫, పా. ౧, సూ. ౪౫) విత్తెడు విత్తనములనుబట్టి భూమికి పేరు వచ్చువిషయమే చెప్పఁబడియున్నది. ధాన్యపరిమాణవాచిపదములమీఁద 'ఠక్' అను తద్ధిత ప్రత్యయము వాపార్థమందు, అనఁగా వెదచల్లఁబడు ననునర్థమందు విధింపఁబడినది. దానిచే కాడవికీ, ప్రాస్థికీ, ద్రౌణికీ, ఖారికీ, అని క్షేత్రభక్తికిఁ (క్షేత్రపరిమాణమునకు) పేర్లేర్పడినవి. మఱియు నష్టాధ్యాయి 'తదస్మిన్ వృధ్యాయ శుల్కోపదా దీయతే' (అ. ౫, పా. ౧, సూ. ౪౭) అనుసూత్రముంబట్టి 'ఇంతరాజభాగ మీయఁబడు' ననునర్థమందుఁ బ్రత్యయము విధింపఁబడుచున్నది. దానింబట్టి పంచకీ, శతికీ అని పేర్లు భూమికి వచ్చినవి. కావునఁ బూర్వ మీయఁబడు రాజభాగముంబట్టియు, చల్లఁబడువిత్తనములంబట్టియు, భూమికి మానమేర్పడినట్లు కానవచ్చుచున్నది. మొదట ధాన్యమానము ననుసరించి భూమాన మేర్పడినను, భూమి బలము ననుసరించి యేకపరిమాణము గల వేఱువేఱుపొలములలో ధాన్యము హెచ్చుతగ్గుగ విత్తుట సంభవించుటచే నామాన మజ్ఞజనులలోఁ దప్ప నెక్కువవ్యాప్తిఁ జెందలేదు. వ్యవహారమునకుఁ జిక్కు వచ్చును. కావున నీధాన్యమానములు క్షేత్రమానములుగాఁ ద్వరలోనే మార్పఁబడును; అనఁగా నింత పొడుగు ఇంతవెడల్పుగల భూమి పుట్టెఁడు అని మాన మేర్పడును. క్రీ. శ. ౧౧-వ శతాబ్దియందుఁ దెనుఁగుదేశమునందు భూమికొలత బాగుగఁ దెలిసియుండె ననియు, 'పుట్టెఁడు', 'తూమెఁడు' భూమి అను మానములు క్షేత్రమానములు (Area measures) గా మార్పఁబడియుండె ననియు పావులూరి మల్లనచే రచింపఁబడిన సారసంగ్రహగణితమందలి యీక్రిందిపద్యములవలనఁ దెలుపఁగలము.

క. మానుగ నిడుపు వెడల్పున,
గా నొకకొల కుంట గదియఁగా నఁబుట్టెం
డేనూఱుకుంట, లిరువది,
యే నొకతూమెఁడు, తదర్ధ మిర సనఁ బరఁగున్.

క. కానులు మొదలుగఁ జిన్నము,
మానము కొల[4] యనను కుంటమానము, మఱి భూ
మానము ధాన్యముతోటి స,
మానముగా వ్యవహరింత్రు మహి నాంధ్రజనుల్. [౧-వ ఆశ్వా.]

మహమ్మదీయ కాలపుకొలతలు

మఱియు వ్యవసాయము చేయఁబడుభూములు ఇన్ని 'కత్తులు' అని వ్యవహరింపఁబడుట కలదు. పూర్వమం దడవిగా మన్నప్పుడొకకత్తితో పొదు కొట్టి యొకదినములో నొకమనుష్యుఁడు సేద్యమునకుఁ దీసికొని రాఁదగినంతభూమి యొకకత్తిపరిమాణము కలది యని ప్రమాణ మేర్పడినది. అక్బరుచక్రవర్తికాలమున భూమి యొక్కమాన మేది యనఁగా ౩౩ ఇంగ్లీషుచదరపు టంగుళములు ౧ గాసు, ౬౦ గాసులు ౧ పాజవానీ 'బిఘా', ౧ బిఘా = ౩౦౨౫ చతురపుగజము = ౫౭ ($\frac{5}{8}$) ఎకరము.

బంగాళరాజధానిలో వాడుకలో నున్న బిఘా - ౧౬౦౦ చతురపుగజములు |-| ($\frac{1}{4}$) ఎకరము.

బిఘా ౨౦ బిస్వాలక్రిందను, బిస్వా ౨౦ బిస్వాన్సీలక్రిందను విభజింపఁబడెను. బంగాళరాజధానిలో బిస్వా, బిస్వాన్సీలను కొట్టా లేక కర్టా లేక గండా అని వాడుదురు. పంజాబుదేశములో భూమికొలత 'ఘుమావూల' ను బట్టి వాడఁబడును. హిందూస్తానీలో

1. చూడుఁడు, అర్థశాస్త్రము, ఇదివఱకు నుదాహరింపఁబడినభాగము.
2. వ్యవహారకాండము, భూవాదప్రకరణము.
3. Epigraphical Report for 1915—1916, No. 7th in the List of Copper-plates examinedduring 1915—1916.
4. 'కొల' యనఁగా 'దండము'. నాలుగు 'హస్తములు' (మూరలు) అయిన నొక 'దండము' అని యీగ్రంథమునందు చెప్పఁబడియున్నది.

'ఘుమానా' అనఁగాఁ దిరుగునల యని యర్థము, అనఁగా నొక నాఁగలి తిరిగినప్రదేశము ఒక 'ఘుమావు' అనఁబడును. ఇట్టి ఘుమావు ౮ ఖనాలక్రిందను, ఖనాలు ౨౦ మార్లక్రిందను విభజింపఁబడును. ఈ ఘుమావు ఒక్కొక్కప్రదేశమున నొక్కొక్కపరిమాణము కలది. ఒకయెకరముప్రదేశ ముండు టరుదు. ఇది సాధారణముగా ౘ యెకర ముండును. ప్రస్తుతము ౨ ఎకరములు = ఒక ఏదుము, ౨ ఏదుములు పందుము, ౨ పందుములు ఒకపుట్టెఁడు అనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది.

మఱియు దక్షిణాదిజిల్లాలలో 'కాణీ' యనునొక భూపరిమాణము కలదు. 'కాన్' అనఁగా నఱవములో చూచుట అని యర్థము. కంటిచేఁ జూడఁబడి ఆనవాలు పట్టఁదగిన దని కాణీశబ్దమునకు వ్యుత్పత్త్యర్థము. ఈ పదము కన్నడ, ద్రవిడభాషలయం దున్నది.

౧౦౦ కూజీలు = ౧ కాణీ = ౫౭, ౬౦౦ చతురపు టడుగులు—౧.౩౨౨ ఎకరములు. సేద్యమగు భూమి కాణీ నూరుకూజీలక్రిందను ఇండ్లు కట్టుకొనుట కుపయోగించు నేల కాణీ ఇరువదినాల్గు మున్నీలు లేక ౬౦ X ౪౦ చతురపుటడుగులుగల స్థలములక్రింద వాడఁబడుచున్నది. మధుర తిరుచునాపల్లిజిల్లాలలోఁ గొన్నిభాగములలో కాణీ యిరువదొక్కచతురపుటడుగులుగల నూఱుకూజీలు లేక ౪౪,౧౦౦ చతురపుటడుగులు, లేక ౧.౦౧ ఎకరము పరిమితిగల నేలకు వాడఁబడుచున్నది. కొన్నిచోట్ల కాణీ ౫,౭౬౦ చతురపు అడ్డీలుగా నెంచఁబడుచున్నది.

అ ట్లెంచఁబడినప్పు డెకరముకంటెఁ దక్కువపరిమితిగల నేల యగును. ౧౮౦౨-వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వ మున్నభూమి కొలత.

౧ కోలు లేక కజ్జు = ౨౪ అడుగులు.

౧ చతురపుకోలు — ౧ కూజీ లేక గూంట = ౫౭౬ చతురపు టడుగులు.

౧౦౦ కూజీలు లేక గూంటలు=౧ కాణీ = ౫౭౬౦౦ చతురపుటడుగులు, లేక ౧.౩౨౨౩౧౪ ఎకరములు.

రివిన్యూలెక్కలలో కాణీ ౧౬ భాగములుగా (అణాల క్రింద) ను వ్యవహరింపఁబడుచుండెను.

౧ అణా = ౩౬౦౦ చతురపుటడుగులు.

౧ చిరా = ౨౫౦౦ చతురపుటడుగులు.

కాళహస్తిజమీన్దారీలో భూమిని గొఱ్ఱులక్రిందఁ గొలచి, ఆప్రమాణముతో వాడుచుండిరి.

౧ గొఱ్ఱు = ౩౫ గూంటలు.

౧ గూంట = ౮౪ దేశవాళీచతురపుటడుగులు.

సూరపూఁడి మొదలగు గ్రామములలో:—

౧ గొఱ్ఱు - ౪౦ గూంటలు.

౧ గూంట = ౭౨ దేశవాళీచతురపుటడుగులు.

పాతరవేడు మొదలయిన గ్రామములలో :—

౧ గొఱ్ఱు = ౫౬ గూంటలు.

౧ గూంట = ౬౪ దేశవాళీచతురపుటడుగులు.

సూరంపూఁడి మొదలగు గ్రామములలో :—

౧ గొఱ్ఱు = ౨౫ గూంటలు.

౧ గూంట = ౪౮ దేశవాళీచతురపుటడుగులు.

దేశవాళీ అడుగు, ఆయాప్రదేశములయందున్న యొకపొడుగుపాటి మనుష్యునిపాదప్రమాణమును బట్టి యేర్పఱుచుకోఁబడినందున దాని కిన్నిభేదములు తటస్థించినవి. ఇవి వరుసగా ౭౯.౹, ౬౬, ౬౦.౹, ౪౨ ఇంగ్లీషు అడుగులకు సరిపడి యుండును. దేశావాళీ అడుగు వరుసగా ౧౧ ౩౨, ౧౧, ౧౧.౧౪, ౧౦.౫ ఇంగ్లీషు అంగుళముల ప్రమాణము గలిగియున్నది. దీనినిబట్టి పైని జెప్పినప్రదేశములయందలి గొఱ్ఱులు వరుసగా ౫, ౪, ౪.౬౬, ౧.౦౧ ఎకరముల ప్రమాణము గలిగియుండును.

కార్వేటినగరము జమీన్దారీలో గూంట అనఁగా ౬౯ అడుగులుగల గొలుసుపొడుగును గొలుసువెడల్పునుగల మెరకనేల యనియు, ౫౬ దేశవాళీఅడుగులపొడుగుగల ౧ గొలుసు పొడుగును ౧ గొలుసు వెడల్పునుగల పల్లపునేల ౧ గుంట యనియు వ్యవహరింపఁబడుచుండెను. కాఁబట్టి చెంగల్పట్టునందువలె దేశవాళీఅడుగు ౧౦.౨౮౫౭ అంగుళము లని భావించినయెడల మెరకనేల గూంట .౦౬౦౭ ఎకరమును, పల్లపునేల గూంట .౫౩ ఎకరము పరిమితిగలిగి యుండును. కంగుంది జమీన్దారీలో వెదచల్లఁబడువిత్తనములంబట్టి భూమికొలత యేర్పడినందున ౬౩ మద్రాసుపళ్లధాన్యము చల్లఁబడుపల్లపునేల ౧ కాణీ యనియు ౧౫౻ మద్రాసుపళ్లధాన్యము చల్లఁబడు మెరకనేల 'కాణీ' యనియు వాడఁబడుచుండెను.

౫౺ మూరలు ౯౺ ఇంగ్లీషు అడుగులకు సరిపడి యుండును. దీనినిబట్టి ౧ మూర ౨౦.౭౨౭౩ అంగుళములు లేక ౧.౭౨౭౩ అడుగు లగును. ఈ అడుగు ప్రక్కపుటలో వ్రాయఁబడినఫారములోని నెం. ౧. యొక్కకొలత కుపయోగింపఁబడినది.

తోఁటభూమివిషయమున కొలతయందు ౪౺ మూరలు ౭ అడుగుల ౮ అంగుళములు లేక ౧ మూర - ౨౦.౪౪౪ అంగుళములు. ఈకొలత నెం. ౨. బాపతుకొలత.

బెజవాడలో ౪౻ మూరలు ౮ అడుగుల ౨ అంగుళములు లేక ౧ మూర - ౨౦.౬౨౧ అంగుళము లగును. ఇది నెం. ౩. బాపతు కొలత.

అమరకము

భూమికొలత కత్తులనుబట్టికూడ సాధారణముగా వ్యవహరింపఁబడుచుండును. కత్తి ఒకచోట ౩౨ కుంటలుగను, నింకొకచోట ౩౫ కుంటలుగను, మఱొకచోట ౩౦ కుంటలుగను వ్యవహరింపఁబడుటచే ప్రక్కను గనఁబడిచినపట్టికలో నీమూఁడుపరిమితులుగూడ నుపయోగింపఁబడినవి. మఱియు ౧ కుంట ౧౬ వీసములుగను, ౧ వీసము ౪ కట్టలపొడుగును ౪ కట్టలు వెడల్పును గలప్రదేశముగను వ్యవహరింపఁబడును. ఈకట్ట ౫౹, ౫, ౪౹౹, ౪౹ మూరలప్రమాణము కలదిగా నొక్కొక్కచోట వ్యవహరింపఁబడుచుండును. ఈనాలుగుకొలతలు గలకట్టలనుబట్టి క్రమముగా ౨౩౧౦౪, ౧౯౦౯౦, ౧౭౦౬౮, ౧౫౦౪౭ చదరపుటడుగులు ఒక్కొక్కకుంటప్రమాణ మని తేలుచున్నది.

ఇందుల కుదాహరణముగా :—

౪ కట్టలు = ౫ మూరలు = ౪ × ౮.౬౩౬ = ౩౪.౫ అడుగులు ౩ (౩౪.౫) = ౨.౧౯౦౯౦ చతురపుటడుగులనేల యగుచుండును.

రాజమహేంద్రవర ప్రాంతములలో ౧ కత్తి = ౩౨ కుంటలు. ౨ కుంట = ౮౦ మూరలపొడుగు, అంతే వెడల్పుకలది. మూర ౧౯.౮ అంగుళములు పొడుగుకలది. బందరులో మూర ౨౦.౭౨౭౩ అంగుళములపొడుగు గలది. కాఁబట్టి రాజమహేంద్రవర ప్రాంతముల యందు వాడఁబడుకత్తి ౧౨.౮ యెకరములు కలది. ఇది బందరుకత్తి.

కర్నూలుజిల్లా ౧౮౩౯-వ సంవత్సరమున నాంగ్లేయుల యధీనములోనికి రాకపూర్వ మాజిల్లాలో 'కూడు' అను ప్రమాణము భూమికొలతకు వాడుకలో నుండెను. ఒకకూడుధాన్యము విత్తనములుగాఁ జల్లఁబడునేల కూడుపరిమాణము కలదిగా వ్యవహరింపఁబడుచుండినది. ఈకూడు ౩ ఎకరములు మొదలు ౩౹ యెకరములవఱకు వైశాల్యము కలిగియుండెను. మఱియు పైని జెప్పఁబడిన గొఱ్ఱుకొలత గూడ నీ జిల్లాలో వాడుకగా నుండెను. ఉదయము మొదలు రాత్రి వఱకు నొకకాడియెడ్లచే లాగఁబడు నొకగొఱ్ఱుచే విత్తనములు నాటఁబడునేల యొకగొఱ్ఱుప్రమాణము కలది. తరువాత ౧౮౮౧-వ సంవత్సరములో సాగుబడిభూములు ౩౩ అంగుళములు పొడుగుగల గొలుసుచే గొలవఁబడి యెకరములుగను, గుంటలుగను నిర్ణయింపఁబడుచు వచ్చెను.

మధురజిల్లాలోని రామనాథపురము, శివగంగ మొదలగు జమీన్దారీలలో భూమిని బే (bhey)ల క్రింద, గూలీ (gooly) ల క్రిందను, తచ్చకాకొల(Tatchakola) ల క్రిందను, కురూకముల క్రిందను బౌహం (Bouham)ల క్రిందను, గూంట (Goonta) ల క్రిందను కొలతప్రమాణము నేర్పఱుచుకొని భూపరిమాణము తెలుపుకొనుచుండిరి. ఉత్తర మలయాళములో మెక్లియోడ్, యెడగలి యనుప్రమాణములు వాడుకలో నుండిరి. ఏఁబదియైదు మొదలు డెబ్బదిరెండు మెక్లియోడు యెడగలి ఒక యెకర మగును. కాని సగటున అఱువదియెడగలీలు ఒకయెకరముగ భావించిరి. దక్షిణ మలయాళమున 'పర్ర' అను భూమికొలత వాడుకలో నున్నది. ఎకరమునకు నిట్టిపర్రలు తొమ్మిదివంతున లెక్క చూడఁబడుచుండెను.

నెల్లూరుజిల్లాలోని భూమికొలత :— ౩౩ × ౩౩ అడుగులు = చదరపుగొలుసు. ౧ చదరపుగొలుసు = ౧౦౮౯ చదరపుటడుగులు లేక లేక గూంట. ౪౦ గూంటలు = ౪౩౫౬౦ చదరపుటడుగులు = ౧ ఎకరము.

పూర్వరాజులకాలమం దీ జిల్లాలో ౫౨౹ ఇంగ్లీషు అడుగులకు సమాన మైన ౩౨ మూరలకట్టతో తోఁటభూములు కొలవఁబడుచుండెను. దీనినిబట్టి మూర ౧౯.౬౭ అంగుళములపొడు గగును. ఇట్లు ఒకకట్టపొడుగును ఒకకట్టవెడల్పును = ౨౭౫౬౹ చదరపుటడుగులు = ఒకగూంట = .౦౬౩౩ ఎకరము; ౫౦ గూంటలు = ౧ గూర్తి = ౧౩౭౮౧౨౹ చదరపుటడుగులు = ౩.౧౬౩౭ ఎకరములు; గూర్తి ౨౹ తూములవిత్తనములు చల్లుటకు తగుప్రదేశ మని సాధారణముగా వాడఁబడుచుండును. తూము = ౫౬ పక్కా సేరులబియ్యము వచ్చు ధాన్యము. తోఁట లేక జరీబుభూములు ౨౧ గూర లేక ౩౪[illegible] ఇంగ్లీషు అడుగులపొడుగుగల కట్టతో కొలవఁబడుచుండెను. ఇట్లు ఒకకట్టపొడుగును ఒకకట్టవెడల్పును కలది = ౧౧౮౭ చదరపుటడుగులు = ౧ గూంట = .౦౨౭౨౫ ఎకరములు; ౧౧౬ గూంటలు = ౧ గూర్తి లేక ౧.౩౭౬౯౩ చదరపుటడుగులు, లేక ౩.౧౬౧ ఎకరములు. గుంటూరుసరిహద్దున నున్న వంగవోలుతాలూకాలో కూటచేల్ అనుపరిమాణ ముండెను. ౧ కూటచేలు = ౮ గూర్తులు లేక దాదాపు ౨౫ ఎకరములనేల. తంజావూరుజిల్లాలో మహాలు, వేలీలు, కానీలు, తిరునెల్వేలిజిల్లాలో పూండ్డీలు, మెరకాలు, కుషూచీలు అను పరిమాణములును, సేలముజిల్లాలో నొక్కొక్కప్రదేశమున నొక్కొక్కవిధముగ పైని జెప్పఁబడినభూమికొలతలును నుండెను. విశాఖపట్టణము జిల్లాలో నొక్కొక్కతాలూకాలో నొక్కొక్కభూమికొలత వాడుకలో నుండెను.

పాలకొండ గొలుగొండతాలూకాలలోను, జమీన్దారుల యెస్టేట్లలోను భూమికి ఉన్నకొలత :—

౮౮౩ చదరపుటడుగులు = ౧ కుంచము. ౨౦ కుంచములు = ౧ పుట్టి = ౧౭౬౮ చదరపుటడుగులు. ౩౦ పుట్లు = ౧ గరిసె = ౫౩౦౨౯ చదరపుటడుగులు = ౧.౨౧౭౩౮ ఎకరములు.

తక్కినప్రదేశములలో :— ౩౩౧౫ చదరపుటడుగులు = ౧ పర్ర = .౦౭౦౬౮ ఎకరములు. ౧౬ పర్రలు = ౧ వీసము లేక ౧ గరిసె. ౧౬ వీసములు = ౧ కత్తి అనఁగా ౧౯.౪౭౮౨ ఎకరములు. గరిసెడునేల అనఁగా గరిసెడుధాన్యము పండునది యని యర్థము.

విశాఖపట్టణముగరిసె ౧౮౦౦ ల సేర్లు కలది అయినను గంజాం జిల్లాలోనిగరిసెడునేలలో విశాఖపట్టణముజిల్లాలోని గరిసెడునేల

సగమే యుండును. ఇట్లు భూమికొలత యొక్కొక్కజిల్లాలో నొక్కొక్క ప్రదేశమున నొక్కొక్కవిధ మయినదిగా నుండెను. కాని యిప్పుడు సాధారణముగ ఎకరములపరిమితి వాడుకలోనికిఁ దేఁబడి అంతటను ఎకరములపరిమితియే వాడఁబడుచున్నది. ఎకరము=౪౮౪౦ చదరపుగజముల నేల.

రివిన్యూ వ్యవహార పద్ధతి:— రివిన్యూవ్యవహారవిషయమున గ్రామము ప్రధానాంశముగా గ్రహింపవలయు నని యిదివఱకే చెప్పఁబడియున్నది. గ్రామముయొక్క అమరకపుపద్ధతులు, భూమి విషయ మయినట్టివియు సిస్తువిషయ మైనట్టివియు నగు లెక్కలను తయారుచేయుటకును, గ్రామమువీఁద చెల్లవలసినసిస్తు వసూలు చేయఁబడుటకును, గ్రామకరణము, గ్రామమునసబు గ్రామమణేగారు లను గ్రామోద్యోగస్థులు కలరు. గ్రామమునసబునకుఁ గొంతవఱకు సివిల్ మేజస్ట్రీటు అధికారములుకూడ కలవు ఇట్టి గ్రామములను కొన్నింటిని జేర్చి ఫిర్కా లేక రివిన్యూరేంజిగాఁ జేయఁబడి అందలిగ్రామములయొక్క భూములయమరకము, విడుదలలు, దరఖాస్తులు, రిమిషన్దరఖాస్తులు మొదలగువానిని తనిఖీ చేయుటకు రివిన్యూయినస్పెక్టరను నుద్యోగస్థుఁడు నియమింపఁబడి యుండును. ఇట్టి ఫిర్కాలు రెండుమూఁడు కలసి ఒకతాలూకాగాఁ[1] జేయఁబడి దానిని తహస్సీల్దారు అను నుద్యోగస్థునిక్రింద నుంచెదరు. ఇట్టితాలూకాలు రెండుగాని మూఁడుగాని కలిపి యొక్కడివిజన్గాఁ జేయఁబడి దానిని నొక డివిజనల్ ఆఫీసర్ క్రింద నుంచుదురు. ఇట్టి డివిజనల్ ఆఫీసర్లుగల కొన్నిడివిజనులు కలిపి జిల్లాగాఁ జేయఁబడి దాని కధికారిగా నొకకలెక్టరు నియమింపఁబడును. ఇట్టిజిల్లాలు కొన్నింటిని జేర్చి యొకరాజధానిగాఁ జేసి జిల్లాకలెక్టర్లందఱిపైని కొందఱు మెంబర్లతోఁ గూడిన రివిన్యూబోర్డు అనుకార్యస్థాన ముండును. అది పెద్దప్రాంతములలో (మేజర్ ప్రావిన్సులలో) నాలోచనసంఘముతోఁ గూడిన గవర్నరుక్రిందను, చిన్నప్రాంతములలో (మైనరు ప్రావిన్సులలో) లెఫ్టినెంటుగవర్నరుక్రిందఁ గాని ఛీఫ్ కమీషనరు అనునధికారిక్రిందఁ గాని యుంచబడును. కొన్నిరాజధానులలో రివిన్యూబోర్డునకు మాఱుగ నాలుగైదుజిల్లాల కొకకమీషనరు నియమింపఁబడి, అతఁడాయాజిల్లాలరివిన్యూ మొదలగు సిస్తులవ్యవహారమును పరిశీలించును. భూములపై సిస్తు చెల్లింపఁబడుచున్నంతవఱకు జిరాయితీభూములను పట్టాదార్లు మొదలగు భూస్వాములయొద్దనుండికాని, ఈనాముభూములను ఆయాయీనాముదార్లయొద్దనుండికాని, సర్కారుపనులనిమిత్తము రైలురోడ్లు మొదలగు దేశోపయోగకరము లగుకార్యములకుఁ దీసికొనవలసివచ్చినప్పుడు ప్రభుత్వమువారు వానిని దీసికొని వానికి మఱియొకచోట వానికించుమించుగా సరియగు భూమి నిచ్చుచుండెడివారు. ఇప్పుడట్టి భూములను దీసికొని వానిఖరీదులు కట్టి సొమ్ము ఇచ్చుచున్నారు. ఇట్లు దొరతనమువారు భూములను భూస్వామిసమ్మతము లేకపోయినను దీసికొనుటకు 'ల్యాండు అక్విజిషన్ ఆక్టు' (Land Acquisition Act) వలన అధికారము గలిగించుకొనియున్నారు.

ఈయాక్టునుబట్టి భూములనే కాక అందుండు చెట్లు మొదలగువానిని, ఇండ్లు మొదలగుకట్టడములనుగూడ వానికి న్యాయ్యముగా నియ్యఁదగ్గసొమ్మిచ్చి తీసికొని యిష్టము వచ్చినట్లుపయోగపఱుచుకొనుటకు దొరతనమువారికి హక్కుకలదు. జమీన్దారీగ్రామములోనిభూములు ప్రజలయుపయోగమునకొఱకు చేయఁబడుపనులనిమిత్తము గావలసివచ్చినప్పుడట్టి జనోపయోగకరములగు పనులు చేయించువారు సర్కారువారైనను జమీన్దారైనను ఈయాక్టునుబట్టి భూములను సొమ్మిచ్చి తీసికొనుట కవకాశ మేర్పఱుపఁబడినది.

అనుబంధము

పయిని వివరింపఁబడిన అమరకపుపద్ధతులు గాక యీదేశమునం దింకను గొన్నివిధము లగునమరకపుపద్ధతులు గలవు. అవి ఈక్రింద వివరింపఁబడుచున్నవి.

అయిమా – బంజరుభూములు వ్యవసాయములోనికిఁ దేఁబడు నిమిత్తము ముందుగా సిస్తు లేకుండ నీయఁబడి, క్రమక్రమముగాఁ గొన్నిసంవత్సరములకుఁ బూర్తిసిస్తు కట్టి అమర్పఁబడుభూములు. బంగాళరాజధానిలో మిడ్నపూరుజిల్లాలోను, బలరామపురంజమీన్దారీలోను నీవిధ మగునమరకము వాడుకలో నుండెను. మిడ్నపూరుజిల్లాలో 'మండలీజాట్' అనునమరకపుపద్ధతియు నిట్టిదే!

అయినీ – భూమిలోఁ బండింపఁబడుఫలసాయముంబట్టి మహమ్మదీయులు వసూలు చేయుచువచ్చినసిస్తును మార్చి మహారాష్ట్రులు గ్రామమందలిభూము లన్నిటికిని దామాషాహిమీఁద నొకరేటుపన్ను నిర్ణయించి దానింబట్టి పూర్తిసిస్తు వసూలుచేయుటకు దక్కనులో నేర్పఱిచిన పద్ధతి.

ఖాల్సా – అజమీరు, మార్వాడ ప్రదేశములయందు స్థలాధికారి యగుమహారాజుయొక్కకాని దేశనాయకునియొక్కకాని యెస్టేటునందు నుయ్యిగాని, చెఱువుగాని, మఱియొకవిధ మయిననీటి సదుపాయము గాని యేర్పఱుచుకొని వ్యవసాయము చేయుపద్ధతిని శాశ్వతపుహక్కుతో నాజలాధారముచే సేద్యము కాఁబడినంతభూమి యమరకముఁ జెందుపద్ధతి. ఈదేశములో వర్షము మిక్కిలి యరుదుగాఁ గురియుటవలన నిట్టియమరకము చేయవలసివచ్చినది.

అనువాడా – రైతు సొమ్ము ఖర్చుపెట్టి శ్రమపడి బంజరుభూమి సేద్యములోనికిఁ దీసికొనిరావలసినయవసరము లేకుండ భూస్వామియే అట్టిపని చేయించి యితరబంజరుభూములకంటె నెక్కువసిస్తు కట్టి అమరకము చేయుపద్ధతి. ఇది పంజాబురాజధానిలో నున్నది.

బాబర్ – పంజాబురాజధానిలో 'బాబర్' అనుతెగవారు తమగ్రామములలోనిభూములను సమానముగాఁ బంచుకొని యెవరికిని

1. ఉత్తరదేశమునందు 'తాలూకా' ను 'తహసీల్' అందురు. దానికి నధికారి 'తహసీల్దారు'

లోఁబడక స్వతంత్రమైన యనుభవము కలిగి సిస్తు చెల్లించుచు సేద్యము సేయుపద్ధతి.

దిథారీ - అయోధ్యలో భూస్వామిభుక్తములో నున్నగ్రామము నతని యిష్టము లేకుండఁ దీసికొనునప్పుడు గాని, యితరగ్రామములతోఁ గలిపి తాలూకాదారీ అమరకము చేయఁబడునపుడు గాని, తక్కువసిస్తు కట్టికాని, సిస్తు లేకుండఁగాని అసలు హక్కుదారునకు గ్రామములో విడిచిపెట్టఁబడినభూమి. ఒకగ్రామముకంటె నెక్కువ గ్రామములు పోఁగొట్టుకొనువాని కొక్క గ్రామ మంతయు నీయమరకపుపద్ధతిమీఁద నిచ్చుటయుఁ గలదు.

సర్ - సొంత సేరీభూమి.

బిర్తు సంకల్ప - దర్భ గాని తులసి గాని ఆశీర్వదించి యిచ్చినందులకు బ్రాహ్మణుల కీయఁబడినభూమి అమరకము.

థీ - గ్రామము పాడుపడిపోయినపుడు గ్రామస్థులు విడిచిన గ్రామము మరల గ్రామముగా నేర్పడినపుడు పూర్వము గ్రామకంఠమునఁ జేరినదియు నిండ్లక్రింద నున్నదియు నగుభూమి వ్యవసాయము చేయఁబడుటకు నమరకము చేయుపద్ధతి.

దస్వంతు చెహరమ్ - బంజరుభూమిని చక్కఁజేసి వ్యవసాయస్థితిలోనికిఁ దీసికొనివచ్చినందులకు నట్లు బాగుపడినభూమిలో ౧౦-వ వంతు గాని ౮-వ వంతు గాని సిస్తు చెల్లింపకుండఁ జేయునమరకపుపద్ధతి.

పూర్వాబస్నా - గ్రామముల నిజారా కిచ్చినపుడా గ్రామము చుట్టు నుండు బంజరుభూమిని వ్యవసాయములోనికిఁ దీసికొనివచ్చినందుల కా గ్రామ మిజారా క్రింద నున్నంతవఱ కుచితముగా ననుభవింప నిచ్చి, ఆ గ్రామము తీసికొనినప్పు డతఁడు పడినశ్రమకుఁ గొంత సిస్తు కట్టికాని సిస్తు లేకుండఁ గాని కొంతభూమి నిచ్చువరతున కమరకము చేయుపద్ధతి.

మార్వత్ - రాజును కనిపట్టుకొనియుండి యతఁడు యుద్ధమునకు వెళ్లునపు డతనితోఁ గలసి యుద్ధమునకుఁ బోవుపద్ధతిని అమరకము చేయుభూమి.

బాయిపితాయత్తు - ఒక గ్రామములోనిభూమిని ఖండములుగా విభజించి యొక్కొక్కఖండమును అమ్మి అమరకము చేయుపద్ధతి.

బిస్వీ - భూస్వామి రయితుదగ్గఱఁ గొంతసొమ్ము బదులు పుచ్చుకొని, ఆఋణము తీఱువఱకును సిస్తులోఁ గొంతభాగము పుచ్చుకొని కాని సిస్తంతయు పుచ్చుకొనక కాని అమరకము చేయుపద్ధతి.

రఖౌనా - బంజరుభూమిలో పుల్లరినిమిత్త ముపయోగించుకొనుట కమరకము చేయుపద్ధతి.

బాఘట్ట్ - భూస్వామియనుమతి లేకుండఁగనే భూమిలోఁ జెట్లు వేసి పెంచుటవలన నాచెట్లు బ్రతికియున్నంతవఱకు వానిఫలసాయమునందు హక్కు గలిగియుండుపద్ధతి నమరకము చేయుట.

ఈ పదునొకండు అమరకపుపద్ధతులును అయోధ్యలో నున్నవి.

బన్కి - ఓఢ్రదేశములో సర్కారుక్రింద నున్నభూమి.

బన్నా - పంజాబుదేశములో నొకవిధ మగు నమరకము.

బర్గయిట్ - బీహారురాష్ట్రములో ధాన్యరూపముగా సిస్తు చెల్లించు లోపాయకారీ అమరకపు పద్ధతి.

బార్హా - సంయుక్తరాష్ట్రములలో గ్రామమునకు దూరముగా నుండుటవలన నెరువు మొదలగువానిచే బాగుపఱుచుకొనుట కలవి గాని భూములు.

బారీ - అస్సాముదేశములో పాయక్కుల కిండ్లు కట్టుకొనుటకును, ఆయింటి నంటి తోఁట వేసికొనుటకును సిస్తు లేకుండ విడిచిపెట్టఁబడిననేల. కొడగుదేశమునఁ బశువులమేఁతకొఱకు రయితుల కీయఁబడిననేలనుగూడ నీపదముననే వాడుదురు.

బారికే - కొడగుదేశమునఁ బశువులమేఁత కుపయోగించుపుల్లరి భూమి.

ఘుట్వాలీ - ఛోటానాగపూరు, మాంఘీర్, సంతాల్ పరగణాలు మొదలగుజిల్లాలలో మొదట దేశసంరక్షణకై ప్రబలులకుఁ బెట్టఁబడి తరువాత వారివలననే దేశమున కుపద్రవము వచ్చుటతటస్థమైనప్పుడు శాశ్వతపుసెటిలుమెంటుకాలమున శాశ్వతమైన హక్కుతో నమరకము చేయఁబడినభూములు.

బేత్ ఖేటా - ఛోటానాగపూరులో రాజుయొక్క సొంత సేరీభూములను వ్యవసాయముచేయుకొఱకు సిస్తు లేకుండ నీయఁబడిన కొంతభూమి.

బేవార్ - మధ్యపరగణాలలో నడవి కొట్టి కాలిచి, ఆబూడిద మీఁద విత్తనములు చల్లి పండించుపద్ధతి.

భోగ్ దానీ - అస్సాముదేశములోఁ బూర్వపురాజులవలన సిస్తు లేకుండ నమరకము చేయఁబడ్డభూమి.

భూమ్ - ఛోటానాగపూరులోఁ బ్రప్రథమమున గ్రామముల నేర్పఱిచి యిప్పటికిని శాశ్వతపుహక్కులతో గ్రామాధికారోద్యోగములు నేయుచున్నగ్రామాధికారులకుఁ గొన్ని విశేషము లైన హక్కులతో నమరకము చేయఁబడినభూమి.

భూమ్ - అజమీరు మార్వాడ దేశములలో దేశముల కలజడి లేకుండఁ గాపాడుటకును, దేశములలో జరగిన యక్రమములకు జవాబుదారులై యుండునిమిత్తమును శాశ్వతపుహక్కుతోఁ జేయఁబడిన అమరకము.

బీజువార్ - దక్షిణకర్ణాటకదేశమున భూమియందుఁ జల్లఁబడిన విత్తనములఁబట్టియు, నందులకు రాఁబడు ఫలసాయములంబట్టియు నిర్ణయింపఁబడినసిస్తున కమరకము చేయఁబడిననేల.

బిస్వాదరీ - అజమీరుదేశమున భూమిలో నూయి త్రవ్వుట వలన శాశ్వతపుహక్కును పొందఁబడిననేల.

బిస్వీ - అయోధ్యలో తనఖాపద్ధతివలనఁ జెందఁబడిన లోపాయకారీభూమి యనుభవము.

బొంబాయి రాజధానిలో దక్కనునందును రాజధానియందంతటను సామాన్యముగ వాడుకలోనున్న పద్ధతి రైతువారీ అమరకపుపద్ధతి పూర్వపుజాయింటుగ్రామముల పద్ధతులును సంపూర్తిగా పోక, కొన్ని అమరకమున వాడుకలో నున్నవి.

గుజరాతు దేశము :— కొన్నిగ్రామములలో నార్వా లేక భాగ్ దారీ అమరకపుపద్ధతులు కలవు.

కొన్నిగ్రామములలో తాలూకాదారీఅమరకపుపద్ధతులు, పట అమరకపుపద్ధతి, మేవాసి అమరకపుపద్ధతి, మాలికి అమరకపు పద్ధతి మొదలగునవి కలవు.

ఉత్తరకొంకణములో :— ఖోటీ, షిల్ హోత్రి, యిజాఫత్ అమరకపు పద్ధతులును, దక్షిణకొంకణములో దారెఖారీపద్ధతులును గలవు.

భాక్ - బంగాళరాజధానిలోని చిట్టిఅడవికొట్టి భూమిని బాగుపఱుచుపద్ధతిమీఁదఁ జేయఁబడిన అమరకము. సంయుక్తపరగణాలలో గ్రామములలో నున్న అన్నిరకములను, అన్నితరగతులను గలిపి కొంచెముకొంచెముగా నమరకము చేయుపద్ధతికే యీపేరు కలదు.

ఘాత్ సర్ దేశముఖీ - మహారాష్ట్రులు తాము జయించినదేశమందు సరియైన అమరకపుపద్ధతి నేర్పఱుచుదాఁక వసూలు చేయుచు వచ్చిన తాత్కాలిక (టెంపొరరీ) మగు అమరకపుపద్ధతి.

చిరాఘీ - మసీదులలోను గోరీలదగ్గఱను దీపము వెలిఁగించు పద్ధతి నీయఁబడినభూమి. 'చిటగాంగుజిల్లాలో' ఇజ్, హారీ, హవాలా, మిరాస్‌హవాలా, కైవ్‌సీహవాలా, కరారీహవాలా, రాయితీ హవాలా అను అమరకపద్ధతులు వాడుకలో నున్నవి. మఱియు నీజిల్లాలో కొంతప్రదేశములలో 'జమ్' అనునొక అమరకపుపద్ధతి గలదు. 'పంజాబు' దేశములో భూమియొక్క వైశాల్యమునుబట్టి మోహదృష్టిచేఁ గొంత సిస్తున కమరకము చేయుపద్ధతికి 'చకోటా' అని పేరు.

దాదాయిల్లాహీ - వంశపారంపర్యముగాఁ గాక కేవలభుక్తము నే యేర్పఱిచి హక్కు గలుగఁజేయు అమరకపుపద్ధతి.

దానాబాదీ - పంటను గొలచి కాని భూమిని గొలచి కాని లేక కేవలమోహదృష్టిచేఁ గాని సర్కారు సిస్తు నిర్ణయించి అమరకము చేయుపద్ధతి.

గైరు మారూశీ - ఇష్టము వచ్చినప్పుడు రయితును తొలఁగించుపద్ధతిని జేయఁబడునమరకము.

ఘాసావత్తు - గ్రామముయొక్క భూమి సిస్తంతయు గ్రామస్థులు తామనుభవించుభూమినిబట్టి యిచ్చుటకును, అటులె భాగస్వామి యైనవాఁడు తనభాగమునసిస్తు నీయనియెడల, ఆసిస్తు మఱియొకభాగస్వామి యిచ్చినచో నాభూమి నతఁడే యనుభవించుచుండునటులును చేయఁబడిన అమరకము. మఱియు, బంగాళరాజధానిలో రాయితీ, గంధీ, ముషాఖీ, ఖాక్ సినీ, చౌహద్దీ, ముక్వారారీ, కైవ్‌సీ, గుజస్తాజాట్, జిమ్మామిరాస్, గోయిబందీ, మజ్కూరీ, పంచక్, బందోబస్తీ, మాలిఖానా, బ్రహ్మోత్తర్, శివోత్తర్, దేవోత్తర్, పీరోత్తర్, హజరాత్, దగ్గా, ఘాత్రాస్, పట్నీ, ఇజారా, జారీఫేష్కీ, గాచ్చ్, కిస్మత్, మల్గుజారీ, హవాలా మొదలగు నమరకపుపద్ధతులు గలవు.

గిరానియా - ఇది భూమిసిస్తు విధిగా రయితు చెల్లించునట్లును, అట్లు చెల్లింపనియెడల భూస్వామికిఁ గాని సర్కారునకుఁ గాని నష్టము లేకుండునట్లును జాగ్రత్తపఱుచుకొనుటకుఁ జెల్లింపవలసినసిస్తునకుఁ జాలినంత కొంతభూమిని హామీ యిచ్చుపద్ధతిని జేయఁబడిన అమరకము.

గోవామట్టీ - అస్సాముదేశములో నిల్లు కట్టుకొనుటకును, కొంతతోఁట వేసికొనుటకును, వరి పండించుకొనుటకును 'పాయక్కు' లకుఁ జేయఁబడిన అమరకపుపద్ధతి.

గుజారా - పంజాబుదేశములో రయితులకు వారిపశువులమేఁత నిమిత్తమును, వంటచెఱకునిమిత్తమును అనుభవించుట కమరకము చేయఁబడినయడవిభూమి.

హాల్ హిసాలా - ప్రతిసంవత్సరము భూమిలోఁ బండింపఁబడు ధాన్యాదివిశేషములంబట్టి సిస్తు కట్టఁబడు నమరకపుపద్ధతి.

ఇంగ్లిస్ - బంగాళరాజధానిలో నౌకరీకిఁ బనికిరాకుండ గాయములు తగిలిన ఆంగ్లసిపాయీలకుఁ గుటుంబపోషణనిమిత్త మీయఁబడినభూమి.

జల్సాజా - ఛోటానాగపూరులో నొకవిధమగు పాయకారీ అమరకము.

జంగల్ బూరీ, జస్వోలు, బల్పబూరీ మొదలయిన అమరకపు పద్ధతులుకూడ బంగాళములోఁ గలవు.

కామ్‌మూరా - బంగాళరాజధానిలోనిభూమిని బాగుపఱుచు పద్ధతిని జేసిన అమరకము.

కానుమ్ - మలయాళములో, తనఖాపద్ధతిమీఁదఁ జేయఁబడిన అమరకము.

కక్కినా - బంగాళరాజధానిలో ఇజారాదారువలన నమరకము చేయఁబడుపద్ధతి.

ఖోల్కారీ - ఛోటా నాగపూరులో భూమియందలి చెట్లు మోళ్లను గొట్టి వ్యవసాయము చేయుపద్ధతి.

ఖోటీ - కొంకణదేశములోని యొకవిధమగు నమరకపద్ధతి.

ఖువాబడీ - సంయుక్తపరగణాలలోని యొకవిధ మగునమరకము.

ఖులావేష్ - పంజాబుదేశములోని హిందూదేశ సీమాప్రదేశములలోఁ గుటుంబములో నున్నమనుష్యులసంఖ్యనుబట్టి భూమి నిచ్చు నమరకపుపద్ధతి.

ఈవిధముగా నమరకపుపద్ధతులు సమానము లైనను గొంచెము భేదములతో నాయాదేశములయందు దేశభాషలలోనిపేర్లతో వ్యవహరింపఁబడునవి యనేకములు గలవు. ఒకదేశములో నున్నయమరకపుపద్ధతియే పలుదేశములలోఁ బహువిధములగు నామములతో వ్యవహరింపఁబడుచుండుటవలన నమరకపుఁబద్ధతులపేర్లు లెక్కకు మిక్కిలి యైనవి.

ప్రమాణగ్రంథములు.:

BADEN POWELL's Land Revenue in British India; Land systems in British India, 3 volumes; Indian Village Communities;

SIR HENRY S. MAYNE's Village Communities in the East and West;

TAGORE LAW Lectures on Land Tenures;

DR. MCLEAN's Manual of Administration., Vols 1, 2, and 3; Vyavahara Mayukha Yagnavalkya Smruti by Rao Saheb V. N. Mandalik;

TURNER's Minute on the Draft Bill relating to Land tenures of Malabar;

HUDDLE STONE's Collection of papers on Mirasi Rights;

Moore's Malabar Law and Custom;

Selections from the minutes of SIR THOMAS MUNRO;

SIR ALEXANDER ARBUTNUT;

Standing Orders of the Board of Revenue;

DEWAN BAHADUR S. SRINIVASA RAGHAVA AIYANGAR's Progress of the Madras Presidency during the last 40 years

LIEUTENANT COLONEL MARKS WILKS History of Mysore;

WILSON's Glossory;

BADEN POWELL's Forest Law;

Ain-i-Akbari;

Fifth Report of the Select Committee on the affairs of the East India Company, Vols. 1 and 2;

Harrington's Analysis;

Report of the Rent Law Commission of Bengal;

DISTRICT MANUALS;

SUNDARA RAJA AIYANGAR's Tenures in the Madras Presidency

Settlement Manual;

ELPHINSTONE's History of India;

SIR W. W. HUNTER's Imperial Gazetteer;

Manusmruti; Report of the Inam Commission; Forest Acts; Mining rules;

Circuit committee's reports and accounts.

SETON KARR's Cornwallis (RULERS OF INDIA SERIES)

Land Revenue Administration in the Central Provinces.

Land Revenue Policy published by the Government of India.

R. C. Dutt Economic History of India.

(కో. దా. వేం. కృ.)

అమరకోశము — అమరసింహునిచే రచియింపఁబడిన సంస్కృతశబ్దసంగ్రహము. దీనికి నామలింగానుశాసన మని పేరు. ఇందు నామములయొక్కయు, అనఁగా విశేష్యముల యొక్కయు, వానిలింగములయొక్కయు వివర ముండును. ఇంగ్లీషు కోశములకును తెనుఁగుకోశములకును లింగసంగ్రహముతోఁ బని లేదు. నామసంగ్రహముమాత్ర ముండినఁ జాలును. ఎందు కన, ఆయాభాషావ్యాకరణసంప్రదాయప్రకారము శబ్దములయర్థమునుబట్టి వానిలింగములను నిర్ణయించుకొనవచ్చును. పురుషుఁ డని యర్థ మిచ్చునది పుల్లింగము, స్త్రీ యని అర్థ మిచ్చునది స్త్రీలింగము, స్త్రీ పురుషభావము లేనిది నపుంసకలింగము. సంస్కృతమునం దట్లు కాదు. లింగ మర్థనిష్ఠము కాదు, శబ్దనిష్ఠము. కావున సంస్కృతకోశములందు ప్రతిశబ్దముయొక్కలింగమును తెల్పుట యత్యంతావశ్యకము. ఈకోశము మూఁడుకాండములుగ విభజింపఁబడినది. ప్రథమకాండమునందు, స్వర్గ, వ్యోమ, దిక్, కాల, ధీ, వాక్, శబ్దాది, నాట్య, పాతాళ, భోగి, నరక, వారి వర్గము లనఁబడు ౧౨ వర్గములు గలవు. ద్వితీయకాండమునందు, భూ, పుర, శైల, వనౌషధి, సింహాది, మనుష్య, బ్రహ్మ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్రవర్గము లన్న ౧౧ వర్గములు గలవు. తృతీయకాండమునందు విశేష్యనిఘ్న, సంకీర్ణ, నానార్థ, అవ్యయ, లింగాదిసంగ్రహవర్గము లనునవి ౬ వర్గములు కలవు. ప్రథమకాండమునందు ౨౭౬ శ్లోకములును, ద్వితీయకాండమునందు ౭౩౧ శ్లోకములును, తృతీయకాండమునందు ౪౮౩ శ్లోకములును మొత్తము మీఁద ౧,౪౯౩ శ్లోకము లీగ్రంథమునందుఁ గలవు. వర్గసంఖ్యయును శ్లోకసంఖ్యయుఁ గొన్నిప్రతులలోఁ గొంచెము వేఱువిధముగ నుండును. ఇందు ౧౧-వేల శబ్దములసంగ్రహము కలదు. దీనికి పూర్వము

కొన్ని కోశము లుండినను ఇది వాని నన్నింటిని వెనుకకుఁ ద్రొక్కి హిందూదేశమునం దంతటను సంస్కృత విద్యాభ్యాస క్రమమునందు విద్యార్థులకుఁ జెప్పఁబడు ప్రథమగ్రంథముగ నేర్పడినది. గ్రంథకర్త బౌద్ధుఁడైనను హిందువు లందఱును ఈ గ్రంథమునెడ నింతగౌరవమును జూపుట చూడ దీని యోగ్యత వేఱుగఁ జెప్పనక్కఱలేదు. ఈగ్రంథముమీఁదను మహేశ్వరుఁడు, క్షీరస్వామి, నీలకంఠుఁడు, వామముకుటుఁడు, భోజరాజు, రాజదేవుఁడు, భరతమల్లికుఁడు, రామతర్కవాగీశుఁడు, భానుజీదీక్షితుఁడు, రుద్రభట్టు, నారాయణ చక్రవర్తి, అచ్యుతోపాధ్యాయుఁడు, మథురేశపండితుఁడు, మహాదేవభట్టు వేదాంతి, లింగాభట్టు మొదలైన పెక్కురు పండితులు టీకలు వ్రాసియున్నారు. వీనిలో నుత్తరదేశమునందు భానుజీదీక్షితుని రామాశ్రమిటీకయు, ఆంధ్రదేశమునందు లింగాభట్టీయమును, ఎక్కువప్రచారము కలిగియున్నవి. తాళ్లపాక అన్నయ్యవంశజుఁడగు తిరువెంకటయ్య లింగాభట్టీయమునకుఁ దెనుఁగున గురుబాలప్రబోధిక యనుపేరు పెట్టి చక్కని టీక వ్రాసియున్నాఁడు. అది పెక్కుసారు లచ్చుకూడఁ బడినది (చూడుఁడు, అమరసింహుఁడు).

అమరగడతాలూకా — పంజాబుదేశమందలి, పటియాలాసంస్థానములోని అమరగడనిజామతునకు సంబంధించిన ఒక తాలూకా. విస్తీర్ణము ౩౩౭ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౧,౨౩,౪౬౯. గ్రామములసంఖ్య ౧౬౧. ధోరి అనునది ముఖ్యపట్టణము. చెల్లుబడి ౩,౪౦,౦౦౦.

అమరగడనిజామత్ — పంజాబు దేశమందలి పటియాలా సంస్థానమందలి ఒక నిజామత్. నిజామత్ అనఁగా జిల్లా. నిజామ్ అను ఒక యధికారిచే పాలింపఁబడు దేశభాగము. విస్తీర్ణము ౯౫౯ చదరపు మైళ్లు. జనసంఖ్య ౩,౬౫,౪౪౯. గ్రామములసంఖ్య ౬౦౫. ముఖ్యస్థాన మగు బాసి, పీద్, సర్‌హింద్ అనునవి ముఖ్యపట్టణములు. చెల్లుబడి రు. ౯,౧౦,౦౦౦. ఈ నిజామత్‌లో ౩ తాలూకాలు గలవు: ఏతేగడ్, సాహింబ్‌గడ్, అమరగడ్.

అమరచింతసంస్థానము — దీనినే ఆత్మకూరు సంస్థాన మనియెదరు. ఇయ్యది నైజామ్ హైదరాబాదురాజ్యమునందు రాయచూరుజిల్లాలో నున్నది. ఇందు ౬౯ గ్రామములు కలవు. విస్తీర్ణము ౧౯౦ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౩,౪౪౭. ఆదాయము రు. ౧,౪౦,౦౦౦. నైజామువారికి చెల్లింపవలసిన కప్పము రు. ౬,౨౬౩ లు. ఆత్మకూరు అనునది సంస్థానాధీశ్వరుం డుండుస్థలము. అచ్చట మంచికోట గలదు. కృష్ణానది ఈసంస్థానమునకు దక్షిణముగాఁ బ్రవహించును. ఆనదికి దక్షిణమున అమరచింతకు సరిహద్దున గద్వాల్ సంస్థానము గలదు. ఇచ్చట మిక్కిలి సన్నవి, సొగసైనవి మల్లువస్త్రములు, రుమాళ్లు, దోవతులు, తలగుడ్డలు నేయుదురు. వానికి పట్టంచును జరీయంచును ఉండును.

అమరదాసుఁడు — సిక్కుల మూఁడవ గురువు. తండ్రి అమృతసరమున నుండు ఖత్రికులజుఁడగు తేజభానుఁడు. తల్లి సులఖని. జన్మము క్రీ. శ. ౧౪౭౯. మరణము ౧౫౭౪. నూఱు సంవత్సరములు బ్రతికెను. ౧౫౪౦ లో అంగదజీయొక్క శిష్యుఁడాయెను. ౧౫౫౨ లో అంగదజీ పరధామమునకుఁ బోఁగా నీతఁడు సిక్కులకు గురు వాయెను. ఇతనికాలమున బాల్యాపంథ యనఁబడు సిక్కుమతము మిక్కిలి యభివృద్ధిఁ జెందెను. ఇతఁడు గొప్పభక్తుఁడు. రాత్రిందివమును భజనయు, ఈశ్వరోపాసనమును జేయుచుండెను. పర్వతప్రాంతమునందలి పెక్కురు రాజులకు తన మత మిప్పించెను. చక్రవర్తి అయిన అక్బరునకు నితనియందు గౌరవము. ఇతని తరువాత, ఈతని యల్లుఁడైన రాందాస్‌జీ అనునతఁ డితనిసింహాసన మెక్కెను. పంజాబులోని గోయందబాలముల్‌క్ అను గ్రామమందు నీతనివంశజులు పెక్కు రిప్పటికి నున్నారు (మదనకోశము).

అమరనాథము — బదరీనారాయణక్షేత్రమువలె నిదియు హిమాలయపర్వతమాలికలలో నొక పుణ్యక్షేత్రము; బదరీనారాయణము విష్ణుసంబంధియైనది. అమరనాథము శివసంబంధియైనది. కాశ్మీరదేశపు రాజధాని యగు శ్రీనగరమున కిది సుమారు ౯౦ మైళ్లు ఉత్తరముగ నున్నది. దీనికి నుత్తరమున టిబెట్టుదేశము ౧౫,౦౦౦ లు మొదలుకొని ౧౬,౦౦౦ ల యెత్తున నున్నది. భైరవఘాటి యను కోనలోనున్న హరముఖపర్వతమునందలి యొకగుహయే యక్కడి దేవాలయము. అందలి లింగము హిమమయము, పాషాణమయము కాదు. భాద్రపదమాస పౌర్ణమికి అక్కడ గొప్ప ఉత్సవము జరగును. ఆ యుత్సవదినములలో యాత్రికులందఱితోఁగూడి పోవుటకు వీలగును కాని యిష్టమువచ్చినపుడెల్లఁ బోవుటకు వీలులేదు. భాద్రపదమాసము ప్రారంభ మయినతోడనే శ్రీనగరమందలి రామబాగ్ అనుతోఁటలో పౌరతనమువా రొకపతాకము నెత్తించెదరు. ఈ జెండా ముందు నడచుచుండఁగా జనులు వెనుక నడచెదరు.

అమరనాథయాత్ర :— యాత్రకుఁ బోనెంచినవా రందఱును భాద్రపదపూర్ణిమకు ౨౦ రోజులు ముందుగ శ్రీనగరములోఁ బ్రోవగుదురు. మహారాజుయొక్క ఆజ్ఞానుసారము యాత్రికులకుఁ గావలసిన యాహారపదార్థముల వెంటఁగొని వర్తకులు యాత్రికమండలితో బయలుదేఱుదురు. మఱియుఁ గావలసిన యేర్పాటులఁ జేయునిమిత్తము రాజకీయోద్యోగస్థులు వెంటఁ జనుదెంచుచుందురు. యాత్రికు లందఱియొక్క సామానులు, మకాములలో దిగినపుడు గావలసిన చిన్నచిన్న గుడారములు లోనగువానిని మోయుటకు గుఱ్ఱము లుండును. శ్రీనగరమునుండి అమరనాథము మరల నక్కడనుండి శ్రీనగరమును జేర్చుట కీగుఱ్ఱ మొకటింటికి సుమారు రు. ౧౫ లేక ౨౦ అద్దె నియ్యవలసి వచ్చును. యాత్రికు లందఱును భాద్రపదశుక్ల పంచమినాఁడు శ్రీనగరమును వదలి మటన్, జనకమహల్, పహల్‌గాంవ్, చందన

వాడీ, శేషనాగము లను పేరులు గల మకాములలో బసచేయుచు చతుర్దశినాఁటి మధ్యాహ్నమునకు పంచతరణి యను ఆఖరుమకామును చేరుదురు. శ్రీనగరమునుండి యమరనాథమువఱకును గల మార్గముయొక్క ప్రాకృతిక సౌందర్యము వర్ణనాతీతము; కేవలము చూచి యానందింపఁ దగినదే. చందనవాడీనుండి ఘనీభవించియుండు మంచుగడ్డలమార్గము మీఁదుగ మధ్య నక్కడక్కడ నడవవలసి వచ్చును. శేషనాగ మను నది యొక గొప్పసరస్సు. ఈ సరోవరము నానుకొనియుండు పర్వతములు అడుగుననుండి శిఖరపర్యంతము మంచుగడ్డలతోనిండి కైలాసమును స్మరణమునకుఁ దెచ్చుచుండును. సరస్సులోని నీరు పాలవర్ణము. ఇందులకు కారణము చుట్టుప్రక్కల నీటియడుగునను ఘనీభవించిన హిమ ముండుటయే యై యున్నది. పంచతరణి యను నది యైదు పాయలుగాఁ బాఱుచుండునది. ఈ యైదు ప్రవాహములలో స్నానమొనరించినవారు జన్మము తరింతు రని చెప్పుదురు. యాత్రికు లందఱు పూర్ణిమనాఁడు ప్రాతఃకాల మైదుగంటలకే లేచి కేవలము పూజాద్రవ్యముల వెంటఁదీసికొని యమరనాథునిగుహకు బయలుదేఱుదురు. ఈగుహయందే అమరనాథుఁ డను పేర హిమలింగ ముండునది. కొన్నిచోట్ల నీగుహ ౧౫ మారలకంటె వెడల్పుండదు. లింగముమీఁద నెల్లప్పుడును పైనుండి తుషారము పడుచుండును. కావున దీనిని జలలింగ మనియు ననియెదరు. ఈ లింగముయొక్క కళలుకూడ చంద్రునితో హెచ్చుచుఁ దగ్గుచు నుండు నని చెప్పెదరు. పంచతరణినుండి గుహయొక్కదూర మయిదుమైళ్లు. అత్యంతకఠినమైన మార్గము. ఫర్లాంగుల కొలఁది ఘనీభవించిన హిమముమీఁద నడవవలసివచ్చును. గుహను చేరుటకు రెండు మూఁడు గంటలకాలము పట్టును. అక్కడ గుహమీఁదుగా నొకప్రవాహమును, గుహయొక్క యడుగుభాగమున నొకప్రవాహమును బాఱుచుండును. గుహమీఁదుగఁ బ్రవహించునది అమరగంగ. ఈగంగ గుహమీఁద ఉత్తర - దక్షిణముగఁ బాఱి గుహ దాఁటిపోయిన వెంటనే ప్రపాతరూపమున క్రిందఁబడి యడుగునఁ బ్రవహించు రెండవవాహినిలోఁ గలయును. యాత్రికు లందఱు నీ యమరగంగా ప్రపాతములో స్నాన మొనరించి గుహలోనికేఁగి యీశ్వరదర్శనము చేసి మరల వెలుపలికివచ్చి వేర్వేఱుప్రదేశములలో గుంపులుగుంపులుగఁ గూర్చుండి తాము వెంటఁదెచ్చికొనిన ఫలాహారముల నారగింతురు. ఇక్కడి వేఱొకచిత్ర మేమన హిందూయాత్రికులకు గుహలోని భస్మము నొసఁగువారు మహమ్మదీయులు. ఈపని తురకల జన్మహక్కు. ప్రాచీనకాలమున వీరును హిందువులే యై యుండురు. ఇప్పుడు వీరిమతము మాఱినది కాని వృత్తి మాఱలేదు. యాత్రికు లందఱును స్వల్పఫలాహారముల నారగించి విశ్రాంతినొందుచుండు సమయమున అమరేశ్వరుని గుహమీఁదుగ నున్న ఉన్నతశిఖరముమీఁదికి రెండు పావురములు వచ్చి విహరించుచుండును. ఆ చుట్టుప్రక్కల కొన్నిమైళ్లదూరముపర్యంతము పక్షి గన్పింపదు. ఈ పావురములను జూచి యాత్రికులు తమ పుణ్యము ఫలించిన దని తలఁతురు. ఈలాగున కొంతతడ వక్కడ ప్రకృతిసౌందర్యముల ననుభవించి మరల నందఱును పంచతరణి చేరి యక్కడ భోజనాదికములను గావించుకొందురు. సాయంకాలము మూఁడుగంటలు దాఁటినతరువాత సర్కారునౌకరు లక్కడ అమరనాథగుహదగ్గఱ నెవరిని నుండనీయరు. మఱునాఁడు పాడ్యమిరోజున తిరుగుప్రయాణ మారంభమగును.

అమరపురము — బర్మాదేశమునందలి ఒక గ్రామము. మాండలేపట్టణమునకు సమీపమం దుండును. ఒకప్పు డిది బర్మాదేశమునకు రాజధానిగ నుండెను. ౧౭౮౩-లో నిది నిర్మింపఁబడెను. క్రమముగ నభివృద్ధిఁ జెందెను. ౧౮౧౦ లో నిందు ౧,౭౦,౦౦౦ ప్రజ లుండిరి. ఆ సంవత్సరములోనే ఈ పట్టణము అగ్నిచే చాల భాగము నాశనము నొందెను. అప్పటినుండియు దినదినము హీనావస్థఁ జెందుచు నేఁ డచ్చట ౧౦,౦౦౦ జన మైనను నుండుట లేదు. ౧౮౬౦లో రాజధాని మాండలేకు మార్చిరి. ఇప్పు డచ్చట పూర్వ వైభవమును సూచించు జీర్ణమందిరము లనేకములు కలవు. ఇప్పుడు దీనిని బర్మాదేశమువారు మియోహాంగ్ అందురు. ఇచ్చట బౌద్ధదేవాలయములు చూచుటకు సొంపైనవి పెక్కులు గలవు.

అమరసింగ్ — ౧. గూర్ఖాజాతి మహావీరుఁడు; సేనాపతి. ౧౮౧౫ లో నేపాలముగూర్ఖావారికిని ఇంగ్లీషువారికిని యుద్ధము జరగినప్పుడు మిక్కిలి పౌరుషముతోను దేశభక్తితోను పోరాడెను. కాని చివరకు నోడిపోయెను. అతనికి అమిరసింగుటప్పా అనియు పేరు కలదు.

౨. ప్రతాపునికుమారుఁడు. ఇతనికి అభయసింహుఁ డని నామాంతరము (చూడుఁడు, అభయసింహుఁడు).

౩. పటియాలా రాజు. సరదార్ సింహుని కుమారుఁడు.

౪. రాజపుత్రవీరుఁడు; రాథోడ్ వంశజుఁడు. గజసింహుని కుమారుఁడు. సాహసుఁడు. ఈతఁడు ౧౬౪౪ లో షాహజహాన్‌చక్రవర్తియెదుట సలాబత్ ఖాన్ మీర్ బక్షి అనువానిని నఱికివైచెను. అంత చక్రవర్తియాజ్ఞను సైన్యములు వెంబడింప నాతఁ డాగ్రాద్వారమునొద్ద వారితో ఘోరముగ పోరాడి వీరస్వర్గము నొందెను.

౫. కాశీనివాసి కవి. ఇతనికి కవిత్వసంబంధమున కుమ్‌గో అన్న పేరు గలదు. ఇతఁడు కోబల్ జిల్లాలో దొరతనము వారి యుద్యోగమునం దుండెను. ఇతఁ డకబర్‌రాజమందిరమును తాజ్‌మహాలును వర్ణించుచు చరిత్ర వ్రాసెను. మఱియు దానిష్ అనుగ్రంథమును పద్యకావ్యముగ రచించెను.

అమరసింహుఁడు — సంస్కృతశబ్దశాసనుఁడు. ‘అమరము’ అని సామాన్యముగ వాడఁబడుసంస్కృతనామలింగానుశాసనమునకుఁ గర్త. ఇతని నిజమైనచరిత్ర మేమియు తెలిసికొనుటకు సాధనములు లేవు. పూర్వకాలమునుండి వచ్చుచున్న దంత

కథలే యాధారములు. అమరసింహుఁడు బౌద్ధుఁడఁట! విక్రమార్కుని సభలో నున్న నవరత్నములలో నొకఁడఁట. ఈ కథయే నిజమైన యెడల నితఁడును కాళిదాసుఁడును ఒకకాలమువారై యుందురు. కాళిదాసునికాల మింకను నిశ్చితముగఁ దేలలేదు. కొందఱతఁడు క్రీ. శ. ౪-వ శతాబ్దివాఁ డని యందురు. ఈతఁడే రాజుసభలో నుండెనో ఆరాజు హుయత్సాంగుచే వర్ణింపఁబడిన చందగుప్తవిక్రమాదిత్యుఁడే యని కొందఱందురు.

ఈతనికాలమును ఒకవిధముగ నిర్ణయించుటకు రెండు మూఁడు ప్రమాణములు కానవచ్చుచున్నవి. అమరకోశమును ఉజ్జయినీ నివాసి యగు గరారాతుఁ డనువాఁడు, ౬-వ శతాబ్దియందు చీనాభాషలోనికి భాషాంతరీకరించెను.[1] కావున నిది యంతకుపూర్వ ముండె ననుటకు సందేహములేదు. ప్రథమకాండమందలి కాలవర్గములోని ౧౩-వ శ్లోకమునందు 'ద్వౌ ద్వౌ మాఘాదిమాసౌ స్యా దృతుస్తై రయనం త్రిభిః', అనఁగా 'మాఘాదిమాసములు రెండురెండింటికి ఒకఋతువును, మూఁడుఋతువులు గలసి యొకఅయనమును' అగును అని చెప్పఁబడి యున్నది. దీనిమీఁద టీక వ్రాయుచు క్షీరస్వామి 'మాఘాద్యుపక్రమ స్తతోఽయనారంభాత్' అనఁగా మాఘమాసమునుండి ప్రారంభ మని చెప్పుటకు కారణ మప్పటినుండి అయనము ప్రారంభ మగుటయె అని చెప్పియున్నాఁడు. కావున అమరసింహుఁడు తనకోశము వ్రాయుకాలమున నుత్తరాయణము మాఘమాసప్రారంభమునందు వచ్చుచుండెను. లెక్కవేసి చూడఁగా నిట్లు ౧౫-౧౬ వందలసంవత్సరములకుఁ బూర్వము జరగుచుండె నని తెలియుచున్నది. కనుక అమరుఁడు క్రీ. శ. ౪-వ శతాబ్దియందో ౫-వ శతాబ్దియందో యుండె నని మన మూహింపవచ్చును.

ఈతఁడు బౌద్ధుఁ డని యనుకొనుట కీతనికోశమునం దొకటి రెండు ప్రమాణములు కానవచ్చుచున్నవి. గ్రంథాదిని దైవప్రార్థన చేయునపుడు హిందువులసంప్రదాయము ననుసరించి చేయక బౌద్ధుల సంప్రదాయమునుబట్టి చేసినట్లు కానవచ్చుచున్నది. అమరకోశమునకు మొదటి దైన 'యస్య జ్ఞానదయాసింధోః' అను శ్లోకముయొక్క అర్థము నిర్గుణపరబ్రహ్మపరముగఁ జేయుటకు వీ లున్నను ఈ ప్రార్థనాసంప్రదాయము కాళిదాసాదుల ప్రార్థనాసంప్రదాయమును బోలి యుండలేదు. దేవతాదులనామమును చెప్పునపు డమరకోశములో మొదట బుద్ధునియొక్క నామములను జెప్పుటయేకాక పర్యాయపదము లిచ్చునపు డాతనియుత్కర్షను తెలుపునట్టి పదములను మెండుగ నిచ్చెను. అమరమునందలి బుద్ధునిపర్యాయపదములలోఁ గొన్ని చూడుఁడి: సర్వజ్ఞుఁడు, సుగతుఁడు, ధర్మరాజు, తథాగతుఁడు, భగవంతుఁడు, మారజిత్తు, లోకజిత్తు, జినుఁడు, షడభిజ్ఞుఁడు, దశబలుఁడు, అద్వయవాది, మునీంద్రుఁడు, శ్రీఘనుఁడు, శాస్త, శాక్యసింహుఁడు, సర్వార్థసిద్ధుఁడు.

మండనమిశ్రునికాలములోను శంకరాచార్యునికాలములోను బౌద్ధజైనులగ్రంథము లన్నియు నాశనము చేయించి, ఈతనిగ్రంథము విద్యార్థులకు నత్యంతోపయుక్త మగుటచే దీనినిమాత్రము కాల్చివేయక యుంచి రని కథలు చెప్పెదరు (చూడుఁడు, అమరకోశము).

అమరప్రాదము — భారతవర్షీయతీర్థము.

అమరాపురము — బొంబాయిప్రాంతమందలి రీవాకాంతలోని మిక్కిలి చిన్నసంస్థానము.

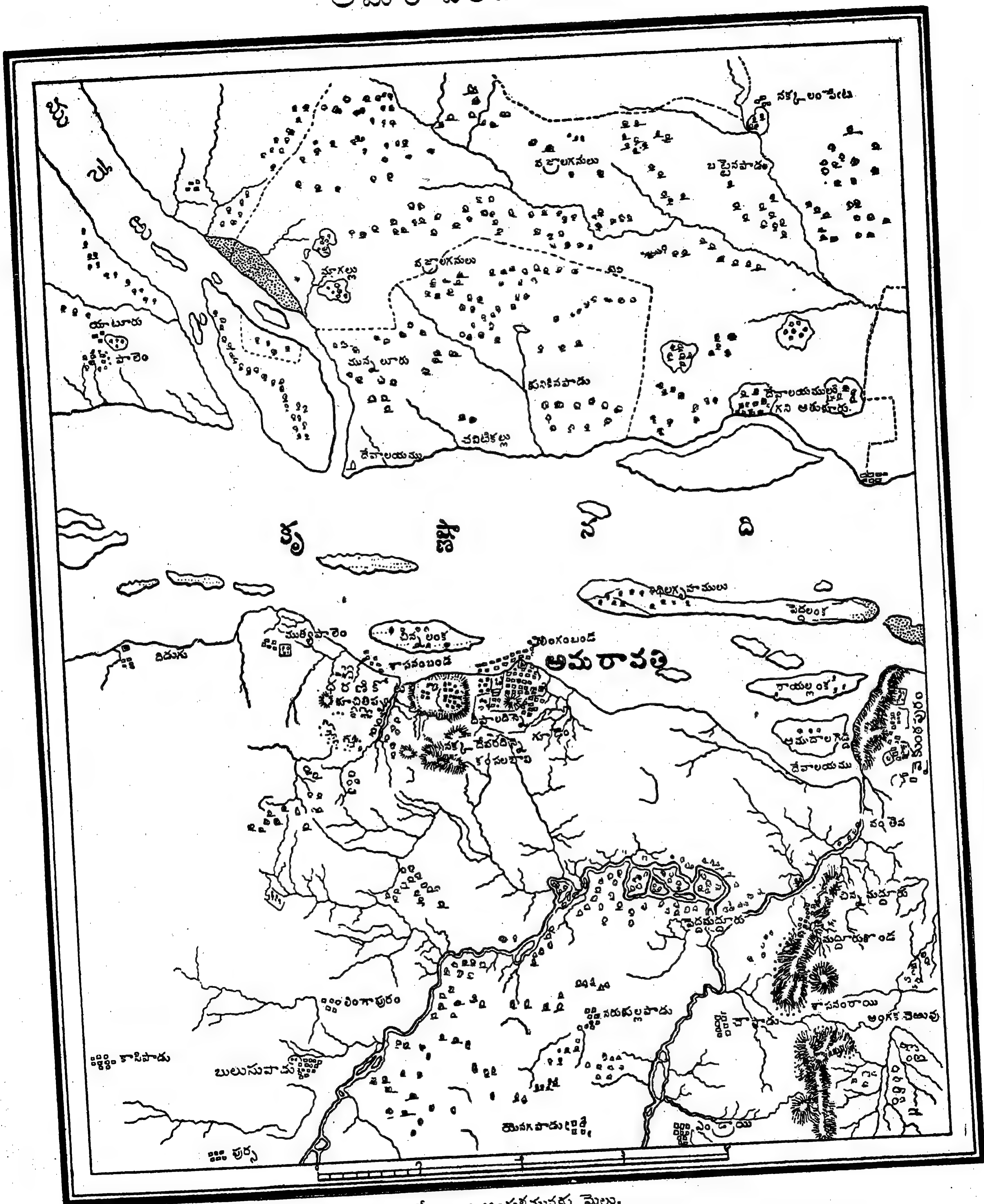
అమరావతి — ౧. దేవతలముఖ్యపట్టణము. ఇంద్రునిరాజధాని. దీనినే స్వర్గలోక మనియెదరు. ఇయ్యది మేరుపర్వతముమీఁద నున్నది. ఇందు దేవతలు, అప్సరసలు, కిన్నరులు, యజ్ఞయాగాదులు చేసినమానవులు నుందురు. ఇం దుండువారికి ఆఁకలి, దప్పి, నిద్ర, ముసలితనము, చావు లేదు. ఇందు నందనవనమను తోఁటయు, అత్యద్భుత మైన ఇంద్రసభయుఁ గలవు. ఇచ్చటియిండ్లు వాకిండ్లు, శిఖరములు మొదలైన వన్నియుఁ బంగారములోఁ జేయఁబడినవి. ఇందునుగూర్చి యధికము తెలిసికొనఁగోరువారు భారతము సభాపర్వము, ౨-వ అధ్యాయము (తెలుఁగుభారతము, ౧-వ ఆశ్వాసము), కాశీఖండము, ౧౦-వ అధ్యాయము (తెలుగు, ౧-వ ఆ.) చూడనగును.

౨. వర్హాడు (బీరారు) ప్రాంతములకు ముఖ్యపట్టణము. దీని నిజమయినపేరు ఉమరావతి. మహారాష్ట్రులందఱును అట్లే వ్రాయుదురు. 'ఉమరావతి' పదమును ఇంగ్లీషులో వ్రాయునపుడు మొదట నెవఁడో Amaraoti (అమరావతి) అని వ్రాసెను. ఆతప్పే యిప్పటివఱకును బరంపరగ వచ్చుచున్నది. కావున 'ఉమరావతి' శబ్దము చూడనగును.

౩. గుంటూరుజిల్లా, సత్తెనపల్లి తాలూకాలో కృష్ణానదియొడ్డున నున్న యొకయూరు, అక్షాంశము ౧౬°. ౩౪'-౪౫'' - ఉ; రేఖాంశము ౮౦°-౨౪' - ౨౧''-తూ. ప్రస్తుత మిది యొకచిన్నపల్లెటూరు. జనసంఖ్య ౬,౧౨౦. అయినను ఈస్థలమును దీనిసమీపమునం దున్నట్టి ధరణికోట యనుగ్రామమును మిక్కిలి వైభవము ననుభవించినపట్టణములు. ఇప్పటికిని దీనిని అటువైపువారు అమరావతీపట్టణ మని యందురు. రెండువేల యేండ్లకుఁ బూర్వము కట్టఁబడిన బౌద్ధస్తూపరాజమునుబట్టి యీగ్రామమున కిటీవల లోకవిఖ్యాతి కలిగెను. ఇచ్చటఁ బూర్వము బౌద్ధులుండి రనియు, వారికిని హిందువులకును పోరాటము జరగి హిందువులు వారిని వెడలఁగొట్టి రనియు, ఆ పోరాటమునందు విప్రవినోదులనువారు బ్రాహ్మణులకు సాయముఁ జేసి రనియు విప్రవినోదులు కథలు చెప్పెదరు. ఈ కథ యెంతవఱకు నిజమో తెలియదు కాని రెండువేలయేండ్లక్రిందట నిచ్చట బౌద్ధదేవాలయము లున్నట్టును,

1. Max muller's India: what can it teach us? (1st edition), page, 328.

అమరావతి పటము

స్కేలు : అంగుళమునకు మైలు.

ఏనువందలయేండ్లక్రిందటనే యిచ్చట అమరేశ్వరాలయ మున్నట్టును శాసనములమూలమునఁ గానవచ్చుచున్నది. బౌద్ధస్తూపమునందు క్రీ. శ. ౨-వ శతాబ్దిని రాజ్యము చేసిన ఆంధ్రరాజగు పులుమావి వాసిష్ఠీపుత్త్రుని శాసనము కలదు.1 ధరణికోటలో సర్వలోకాశ్రయ విష్ణువర్ధనుని శాసన మొకటి కలదు.2 కావున చాలఁ గాలమునకుఁ బూర్వమే అమరేశ్వరాలయ మున్న దని తెలియుచున్నది. అమరేశ్వరదేవాలయ మెప్పు డేర్పడినదో చెప్పుటకు వీలు లేదు. ఇచ్చటి అమరేశ్వరాలయము చుట్టుపట్టులవారిచే గొప్ప క్షేత్రముగా నెంచఁబడుచున్నది. ఆంధ్రదేశమునందుఁ గల పంచారామములలో నీయది యొకటి. ఇచ్చటి లింగము మిక్కిలి యెత్తుగ నుండుటచే కొన్నిమె ట్లెక్కి అభిషేకము చేయవలెను. ఆలయముయొక్క క్రిందియంతస్తు మూసివేయఁబడియున్నది. దేవాలయమునందు కోట కేతరాజు (క్రీ. శ. ౧౧౮౨) శాసనమును, కొండవీటి రెడ్డిరాజుల (క్రీ. శ. ౧౩౮౭) శాసనమును, కృష్ణదేవరాయల (క్రీ. శ. ౧౫౧౫) శాసనమును3 ఉండుటచే నీయది ఆంధ్రదేశమునఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచియుండె నని చెప్పవలసియున్నది. ఇప్పుడమరేశ్వరుఁ డనఁబడులింగము జైనుల లేక బౌద్ధులవిగ్రహ మనియు, బౌద్ధులు వెడలిపోయినతరువాత బ్రాహ్మణులు దానిని లింగముగ మార్చుకొని రనియును కొందఱు చరిత్రకారులయభిప్రాయము. ఇప్పటికిని కొన్నిజైనప్రతిమలు దేవాలయసమీపప్రదేశమునఁ గానవచ్చుటవలనను, ఈయాలయము కొన్ని విషయములలో బౌద్ధస్తూపమును బోలి యుండుటవలనను పైయభిప్రాయము రూఢ మగుచున్నది. ఈపట్టణము జీర్ణస్థితి నుండ ౧౭౯౬లో చింతపల్లిజమీందారైన రాజా వాసిరెడ్డి వేంకటాద్రినాయఁడు చింతపల్లిని విడిచి, ఈపట్టణమును తననివాసస్థలముగఁ జేసికొనెను. ఇతఁడు పట్టణమునందు విశాలము లైనవీథుల నేర్పఱిచెను; నలువైపులను రమణీయము లైనతోఁటలను వేయించెను. చింతపల్లి, పెనుగంచిప్రోలు, నందిగామ, బేతవోలు (జగ్గయ్యపేట) మొదలయినస్థలములనుండి కోమట్లను రప్పించి, వారికిఁ గొంత ధనసాహాయ్యమును జేసి గ్రామమును మిక్కిలి యభివృద్ధికిఁ దెచ్చెను. ఇచ్చట నతఁ డొకభవ్య మయిన రాజమందిరమును గట్టించెను.4 ఈ మేడపైకప్పు ధళ ధళమను రాగిరేకులతోఁ గప్పఁబడెనఁట! వేంకటాద్రినాయనిమరణానంతరమున (౧౮౧౬) ఆతనిదత్తపుత్త్రులలోఁ గలహములు పుట్టి వారిసంస్థానమంతయుఁ బోయి గవర్నమెంటువారిక్రిందికి వచ్చెను. ఇచ్చటి అమరేశ్వరస్వామికి నైజామ్‌రాజ్యములోఁ గొన్నియీనాముభూములును, సంవత్సరమునకుఁ గొంతధనమును ముట్టుచుండును. ఈయేర్పాటులు చందూలాలు మంత్రిగా నున్నకాలమందుఁ జేయఁబడినవని యందురు.

అమరావతీస్తూపము. — ఈశీర్షిక దక్షిణాపథమునందలి బౌద్ధకళా, శిల్పములకును, ఆంధ్రదేశమున ప్రాచీనకాలమునందు వ్యాపించిన మతముపరిస్థితులకును సంబంధించిన గొప్పవిషయమును తెలుపును. ప్రధానముగా గుంటూరుజిల్లా సత్తెనపల్లితాలూకా అమరావతీగ్రామమునందలి స్తూపముయొక్క చరిత్రమువలననే ఈ విషయము విశదము కాఁగలదు.

స్తూపము : — స్తూప మనుపదము సంప్రదాయమునుబట్టి బౌద్ధనిర్మాణములకే వర్తించును. దీనిప్రాకృతరూపము థూపము. ఇప్పటికి నీపదము సింహళమున వ్యవహారమునం దున్నది (చూడుఁడు: థూపారామము). ఈపదమే సామాన్యజనవ్యవహారమున తోఁపు అయినది. అయితే బౌద్ధవాఙ్మయమునుబట్టి కాని, అమరావతి మొదలయిన బౌద్ధక్షేత్రములందుఁ గానవచ్చిన శాసనముల ననుసరించి కాని అప్పు డీస్తూప మనుపదము వాడుకయం దుండినట్లు కానరాదు, కాని యిందులకు బదులుగ చైత్య మనుపేరే వ్యవహారమునం దుండెను. ఒక్కచైత్యమే యుండునెడల చైత్య మనియు, పెక్కుచైత్యము లుండునెడల నందు ప్రధాన మయినదానికి మహాచైత్య మనియు పేరుండును. ఇందులకు నిదర్శనముగ నమరావతియం దుండిన ప్రధాన చైత్యమును, ఇటీవల నాగార్జునునికొండయందు త్రవ్వఁగా బయలుపడిన స్తూపములలో ప్రధాన మయినదియు మహాచైత్యనామాంకితము లయియుండుట గమనింపవచ్చును.

చైత్యము : — చైత్య మన్నపదము 'చితా' శబ్దమునుండి పుట్టినది (చితాయాః ఇదం చైత్యం, అనఁగా, చితికి సంబంధించినది). ప్రాచీనబౌద్ధులలో బుద్ధునియొక్కయు, ప్రసిద్ధు లయిన అర్హతులయొక్కయు ధాతువిశేషములను పూజించుతలంపుతో భద్రపఱుచుట ఆచారముగ నుండినట్లు మనకు బౌద్ధవాఙ్మయమువలనఁ దెలియుచున్నది. (౧) బుద్ధులయొక్కయు, (౨) ప్రత్యేకబుద్ధులయొక్కయు (౩) అర్హతులయొక్కయు, (౪) చక్రవర్తులయొక్కయు ధాతువులు చైత్యనిర్మాణములందు భద్రపఱిచి పూజింపవచ్చు నని యొకప్పుడు బుద్ధుఁడే తనప్రధానశిష్యుఁడయిన ఆనందునితో తెలిపినట్లు 'మహాపరినిబ్బానసుత్తము'నఁ గలదు. తన మతప్రచారమునకు చక్రవర్తులెక్కువ యావశ్యక మని గ్రహించికాఁబోలు బుద్ధుఁ డీపట్టికయందు వివేకముతో చక్రవర్తులనుగూడ చేర్చినట్టు కన్పట్టును. ఈపూజ్యత కాశించియో యేమో తరువాతికాలమున అశోకచక్రవర్తి (క్రీ. పూ. ౨౫౦) బౌద్ధధర్మప్రచారమునం దసాధారణకుతూహలమును గనఁబఱిచెను. బుద్ధునియాదేశమును శిరసావహించి అతఁడు నిర్వాణము చెందినవెంటనే ఆతనిధాతువుల నెనిమిది భాగములు చేసి, యొక్కొక్క

1. Burgess 'Amaravati Stupa', p. 100.

ధాతువుమీఁద నొక్కొక్కటిచొప్పున నెనిమిది చైత్యములను నిర్మించిరి. వీనికి 'శారీరకచైత్యము' లని పేరు. అశోకునినాఁటి కాతని దిగ్విజయమువలనను, మఱియితరకారణములవలనను బౌద్ధమతము దేశమున హెచ్చుగా వ్యాపించుటచేత తనరాజ్యమునందలి ప్రజలబౌద్ధధర్మతృష్ణను తీర్చుటకయి, అపవిత్రకార్యమయినను అతఁడీశారీరకచైత్యములలో నేడింటిని తెఱపించి, అందలిధాతువులను ఎనుబదినాలుగువేల శకలములు కావించి, తనరాజ్యమునందలి వేఱువేఱుభాగముల కొక్కొక్కశకలముమ గొనిపోయి, వానిపై నిట్లు ఎనుబదినాలుగువేలస్తూపములను గట్టించె నని ప్రతీతి కలదు. ఆధునికపురాతత్త్వజ్ఞులు మనదేశమునందలి వేఱువేఱుప్రాంతములందుఁ జేయుఖననపరిశోధనలవలన పెక్కుచైత్యములు బయలుపడుచున్నవి. దీని ననుసరించి చూడఁగా ఈప్రతీతి అవిశ్వసనీయముగాఁ దోఁచదు.

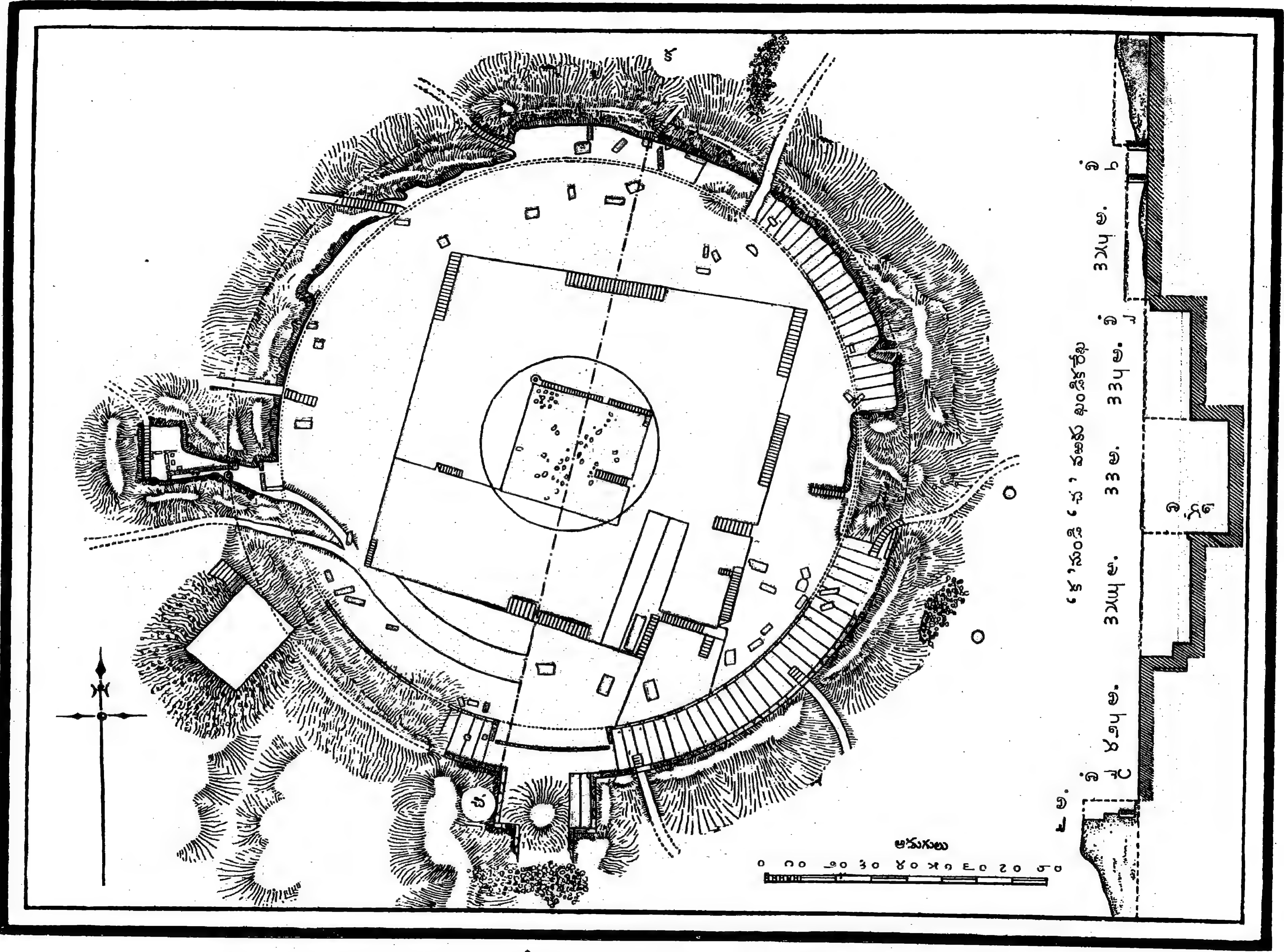
'మహాపరినిబ్బానసుత్తము'నందే బౌద్ధకళా, స్తూపములయుత్పత్తికి సంబంధించిన హృదయాకర్షకమగు మఱియొకవిషయముకూడ బుద్ధుఁడు చెప్పినట్లు కలదు. బుద్ధుఁ డానందునితో తననిర్వాణమునకుఁ బిదప బౌద్ధులు సందర్శింపవలసినస్థలములు నాలుగు కల వని చెప్పెను. అవి యేవన: (౧) తాను పుట్టినస్థలము, (౨) తాను 'సంబోధి' నొందినస్థలము, (౩) మొట్టమొదటిమాఱు తనధర్మమును బోధించిన స్థలము, (౪) బుద్ధుఁడు నిర్వాణమునొందిన స్థలము. బుద్ధుఁడు చెప్పె నన్నయీవిషయము చారిత్రకసత్య మయినను కాకపోయినను బౌద్ధులుమాత్ర మిప్పటికి నీ యాదేశము బుద్ధప్రోక్తమే యని శిరసావహించి నేఁటికిని ఈనాలుగుస్థలములకును, అనఁగా నేపాళతెరై ప్రదేశమునందలి కపిలవస్తునగరసమీపమునం దున్న లుంబినీవనమునకును, సంబోధి నొందిన బుద్ధగయకును, మొట్టమొదటిమాఱు ధర్మప్రవర్తనము కావించినమృగదావము (సార్నాథ్) నకును, నిర్వాణము చెందినకుసినగరమునందలి సాలవనమునకును యాత్రలు చేయుచున్నారు. బౌద్ధులయీయాచారమునందే బౌద్ధకళాబీజములు నిక్షిప్తము లయియున్నట్లు కన్పట్టును. ఎట్లన, ఈస్థలములను సందర్శించినయాత్రికులు బుద్ధజీవితముతో సంబంధించిన యీగొప్పవిషయములకు జ్ఞాపకార్థముగ నిటికలమీఁద ముద్రిత మయినచిహ్నములను దమతోఁ దీసికొనిపోవుచుండువారు. పద్మము బుద్ధునిజననమునకును, బోధివృక్షము (అశ్వత్థము) బుద్ధునిసంబోధికిని, మొట్టమొదటిధర్మప్రవర్తనమునకు ధర్మచక్రమును, బుద్ధునినిర్వాణమునకు స్తూపము (చైత్యము)ను ప్రాయికముగ చిహ్నములుగ నుండెను.

బుద్ధునియాదేశములను వినయవిధేయతలతో ననుసరింపఁ గోరిన బౌద్ధులు ఈనాలుగుస్థలములును దమపూజాభినివేశమునకు సరిపోవక ఈస్థలములయందే కాక బుద్ధజీవితముతో సంబంధము గల యితరస్థలములందుఁగూడ స్తూపములు నిర్మించిరి. బౌద్ధమత మతిశీఘ్రకాలములో హెచ్చుగా వ్యాపించుటచేత ఈస్థలములుకూడ చాలక బోధిసత్త్వునికి సంబంధించిన జాతకకథలు జరగినచోట్లఁగూడ స్తూపములు కట్టిరి. తుదకు బౌద్ధులు స్తూపనిర్మాణమును పుణ్యప్రద మయిన మతధర్మముగ భావించి, తమమతము వ్యాపించిన ప్రతిదేశమునందును పెక్కుస్తూపములు నిర్మించుచువచ్చిరి. మంజుశ్రీ మొదలగు బోధిసత్త్వులకుఁగూడ స్తూపము లంకితము లయియుండుటచేత — బోధిసత్త్వ లింకను నిర్వాణము నొందనివా రను అభిప్రాయప్రాబల్యమును బట్టి — స్తూపము లన్నిటియందును ధాతువు లున్నట్లు భావింపరాదు. కాని యట్టివానిని ఆరాధ్యములయిన బౌద్ధాలయములుగ నెంచవలసియుండును. ఈయర్థమునందు స్తూపపదము చైత్యమునకు పర్యాయపదముగ గ్రహింపవచ్చును. కాలాంతరమున చైత్య మను పేరు వృక్షవేదికకుఁ గాని, సంపూర్ణదేవాలయమునకుఁ గాని, గర్భగృహమునకుఁ గాని వర్తించుచువచ్చినది. కాఁబట్టి చైత్య మనునది బౌద్ధమతవిషయకమయిన సాధారణపదముగను, స్తూప మనునది వస్తువిశేష సంబంధము గల నిర్మాణమునకు (Relic mound) వాస్తుశాస్త్రీయపదముగను (Architectural term) ఇటీవల వ్యవహరింపఁబడుచువచ్చినది.

కొందఱు 'ధాతుగబ్బ'పదముయొక్క వికారరూపమయిన 'దాగొబ'ను స్తూపమునకు పర్యాయపదముగ నుపయోగించుచున్నారు కాని యిది సరియయినవ్యవహారము కాదు. ఏల యన, నిది స్తూపమునందలి యొకప్రత్యేకప్రధానభాగమునకుమాత్రమే, అనఁగా, ప్రత్యేకము ధాతువు నుంచుస్థలమునకు మాత్రమే వర్తించును. ఈధాతువుంచుస్థలము పెట్టిగాఁ గాని, భరణి(Casket)గాఁ గాని యుండవచ్చును. స్తూప మనునది నిర్మాణమున కంతకును వర్తించును. స్తూపము లన్నియు ధాతుగర్భములు కాకపోవుటచేత 'దాగొబ'పదము స్తూపమునకు పర్యాయపదముగ పరిగణించుట యసమంజసము. 'ధాతుగబ్బ'పదమే 'దాగొబ్బ', 'దగ్బ', దబ్బగ వికారముపొంది తుదకు దిబ్బగ మాఱియుండవచ్చును; లేదా దిబ్బ యనునది థూప - తుప్ప పదమునుండి యైనను వచ్చియుండునేమో?

చితాసంబంధి యైనను, లేక ధాతుగర్భసంబంధి యైనను ఈ నిర్మాణమున నీయాకృతి యెట్లు వచ్చిన దనువిషయమున భిన్నాభిప్రాయములు కలవు. కొందఱు ప్రాతఃకాలమున సగ ముదయించిన సూర్యునిఁ గాంచి, తదాకృతి ననుసరించి స్థపతి (Architect) ఈ నిర్మాణము నిట్లు రచియించె నని చెప్పుదురు. కాని బౌద్ధవాఙ్మయము ననుసరించి చూడఁగా నీస్తూపాకృతి బుద్బుదరూపమున వ్యక్తీకరింపఁబడిన తాత్త్వికాభిప్రాయముయొక్క స్థాపత్యనిర్వచనము (Architectural expression) గాఁ దోఁచును. ఇందలి తాత్త్వికాభిప్రాయ మిది: ప్రతిశరీరమునందును పరమాత్మ అంతర్నిహితముగ నున్నది, అనఁగా శరీరమే లక్ష్యముగ భావించువారికి పరమాత్మ వ్యక్తము కాదు. పరమాత్మాన్వేషకులయిన తత్త్వవేత్తలకు క్షణికస్థితిగల బుద్బుదమువలె నుండుశరీర మను తెర తొలఁగి పరమాత్మయే గోచరించును. అయినను వ్యవహారదశలో పరమాత్మ శరీరాంతర్నిహితముగనే యుండును. వ్యావహారికమయిన యీ తాత్త్వికసమస్య - అతినిపుణముగను, చమత్కారముగను బౌద్ధకళయందు స్తూపనిర్మాణమున బుద్బుదము అండాకృతి గల స్తూపరూపమునను, పరమాత్మ అం దంతర్గర్భిత

అమరావతీస్తూపచిత్రములు

పటము, ౧. అమరావతీస్తూప విన్యాస (Plan), ఖండికలు (Section).
(౧౮౧౭ లో మెకలనల్ కెంజి చేసిన సర్వే ననుసరించి)

మయిన ధాతురూపమునను వ్యక్తీకరింపఁబడినది. అండాకృతిగల స్తూపముమీఁద నొకటి గాని, మూఁడు కాని ఛత్రము లుంచుట వాడుక. ప్రాయికముగ స్తూపముమీఁద మూఁడు ఛత్రము లుండుట యాచారము; ఎందువల్ల ననఁగా, సరియైన స్తూపము నిర్మింపవలె నన్న నది బుద్బుదాకృతి నుండవలె నని, ఒకటి దేవతలకును, రెండవది మనుష్యులకును, మూఁడవది నిర్వాణమునకు, అనఁగా బౌద్ధ మోక్షమునకును సూచనగ మూఁడుఛత్రములు దానిపై నుండవలె నని, ఈవిధమైన నిర్మాణమే సరియైన దని పెద్దలవల్ల నంగీకరింప బడిన దని బౌద్ధవాఙ్మయమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ ఛత్రత్రయమును బౌద్ధుల నిర్వాణ, పరినిర్వాణ, మహాపరినిర్వాణములకుఁ గూడ సూచనగ గ్రహింపవచ్చును. ఈదృష్టితోఁ జూచినచో నివి అద్వైతుల సత్, చిత్, ఆనందభావములకు సమముగ నుండును. ఈ సందర్భమునందు మనము గమనింపవలసినది చిత్రమయిన యొక విషయము కలదు. స్తూపము పొందిన పరిణామములో ముఖ్యమయినది ఛత్ర విషయము. మొట్టమొదటి నిర్మాణములందు స్తూపాధిష్ఠితము యొక్క ఛత్రమే యుండెడిది, కాని క్రమక్రమముగా నీఛత్రసంఖ్య పెరిఁగినది (చూడుఁడు, పటము, 3). పెరిఁగి పెరిఁగి, తుదకు సంఖ్యాతీతమయి, ఛత్రసమూహ మేర్పడి, యది చీనా, నేపాళదేశములలోవలె, స్తూపమునకు దీర్ఘీకృతాకారమును కలిగించినది. చిట్టచివరకు క్రమముగా ఛత్రసమూహవిన్యాసము పొడు గయిన సూచ్యాకృతిని (Spiral appearance) పొందఁగా, స్తూప మొక గోపురము (Tower)వలె నేర్పడినది. ఈస్తూపముమీఁద రెండుకాని, మూఁడు కాని, అయిదుకాని, తొమ్మిదికాని, పదుమూఁడుకాని ఛత్రము లుండవచ్చును. అండోపరిస్థిత మయిన 'హర్మిక' విభాగములు విశ్వవిభాగములను సూచించును. ఈవిధమున స్తూపమునందలి ప్రతిభాగము నొక్కొక్క విషయమునకు సంకేత మయినది. స్తూప మంతయుఁ గలసి మేరుపర్వతమునకు చిహ్న మయినది.

ఒకవేదిక (Drum), దానిమీఁద అర్ధగోళాకారమగు అండము (Hemispherical dome), అండముపయి నొకహర్మిక (Pavilion), దానిపయిని నిర్మాణము నంతను ఆవరించు దండసహిత చ్ఛత్రము కలసిననిర్మాణమును స్తూప మందురు. ఈనిర్మాణమునకు చుట్టు నొకటి కాని, రెండు కాని ప్రాకారము (Railings) లుండును. అండ, హర్మికలకు మధ్య నుండుభాగమునకు గళ (Neck) మని పేరు.

అమరావతి :— దక్షిణహిందూదేశమునందలి పురాతత్త్వఖనన పరిశోధనలవలన బయలుపడిన బౌద్ధనిర్మాణావశేషములను పరిశీలించిన శాస్త్రజ్ఞులు పైని చెప్పిన స్తూపలక్షణ మితరస్థలములయందలి వాని యన్నిటికంటెను అమరావతీస్తూపమునందు పరిపూర్ణతను చెందిన దని చెప్పుదురు. అమరావతీప్రాముఖ్యము స్తూపమువలననా? లేక మఱి యితరకారణములవల్లనా యను విషయము విచారింపవలసి యున్నది. అమరావతియందలి బౌద్ధనిర్మాణావశేషములలో కడు పురాతన మయినవి అశోకచక్రవర్తి కాలమునకు పూర్వపు వనుటకు తగినయాధారములు లేవు; అనఁగా, నవి యశోకునికాలమునాఁటివి కాని, అతని కించుక తరువాతివి కాని అయియుండవచ్చును. కడు పురాతనములయిన వనఁబడు నీనిర్మాణములమీఁదఁ గానవచ్చు కొన్ని శాసనములు మౌర్యలిపిరీతి ననుసరించి యున్న వగుటచేత అవి యశోకునినాఁటివే యని చెప్పుట యుక్తము. ఈసందర్భమున అశోకుఁడు ౮౪,౦౦౦ల స్తూపములను గట్టించె ననుపూర్వోక్తప్రతీతి స్మరింపఁదగినది. క్రీస్తుశకము రెండవశతాబ్దియందు మాధ్యమికవాదమును వ్యాపింపఁజేసిన సుప్రసిద్ధుఁ డగు నాగార్జునాచార్యుఁ డీస్తూపము చుట్టును గొప్పప్రాకారమును గట్టించె నని తారానాథుఁ డను తిబెత్తు చరిత్రకారుఁడు చెప్పుటచేత ప్రాయికముగ అశోకుఁ డిచట స్థాపించినబుద్ధుని - అసలుధాతువువలననే ఈస్థలమున కంతటి ప్రాముఖ్యమును, మహత్త్వమును గలిగిన వనుట సమంజసము. అమరావతీస్తూపశాసనములందుఁ గొన్ని యీస్తూపము చైత్యకపంథవారి దని చెప్పుటచేత అశోకునిచేత మతప్రచారము గావింప మహిషమండలమునకుఁ బంపఁబడిన మహాదేవభిక్షువే తచ్చక్రవర్తిప్రోత్సాహమున బుద్ధధాతువు నిచట చైత్యగర్భితముఁ గావించి, చైత్యవాదమును స్థాపించి యీస్థలమును దన మతప్రచారమునకు ప్రధానస్థానముగఁ జేసికొనినట్లు తోఁచును.

సమ్యక్సంబుద్ధుని శారీరకధాతువు నిచ్చట స్థాపించుటచేతనే వేలువేలుసంప్రదాయములకుఁ జెందినబౌద్ధు లిచట నివాసము లేర్పఱుచుకొనియుండురు. గుంటూరుజిల్లా రేపల్లి తాలూకాయందలి భట్టిప్రోలునందును, పల్నాడుతాలూకాయందలి నాగార్జునుని కొండయందునుగూడ నిట్టిశారీరకధాతువులే కానవచ్చినవి. పూర్వకాలమున విజయపురి అను పేరుగలిగి ఇక్ష్వాకునృపాలురకు రాజధాని యయి, ప్రస్తుతకాలమున నాగార్జునునికొండ అను పేరఁ బరఁగుచోట త్రవ్వఁగా ఇటీవల పెక్కుచైత్యములు, విహారములు, మండపములు బయలుపడినవి. అచ్చట దొరకినశాసనములనుబట్టి చూడఁగా ఇక్ష్వాకునృపతులకాలమున నిది బౌద్ధమతమునకు, అందును, మహాసాంఘికవాదమునకు, అమరావతి యెట్లో అట్లే ప్రధానస్థానముగ నుండినట్లు తెలియుచున్నది. కృష్ణానదీతీరమున, అమరావతికి సమీపముననే యున్న యీ నాగార్జునునికొండకుగూడ అంతటి ప్రాముఖ్యము కలుగుట కచ్చటఁగూడ బుద్ధునిశారీరకధాతు వుండుటయే కారణము కావచ్చును. అచ్చటిస్తూపములలో నొకదానిలో నొకయెముకముక్క దొరకినది. అది బుద్ధుని దని తీర్మానించి సార్నాథ్‌నందు నూతనముగా స్థాపించిన మూలగంధకుటీవిహారమున దానిని భద్రపఱిచి బౌద్ధులు పూజించుచున్నారు. ఒక్క కృష్ణానదీతీరమునందలిపరిమితప్రదేశముననే ఇట్లు మూఁడు శారీరకధాతువులు కానవచ్చుచుండుటచేత బుద్ధుని శారీరక

ధాతువులను ౮౪,౦౦౦ల తునుకలు చేసి దేశమునం దెల్లెడల ౮౪,౦౦౦ల స్తూపములను అశోకుఁడు కట్టించె ననుగాథ విశ్వాసార్హముగఁ దోఁచుచున్నది. క్రీస్తుశకము మూఁడవశతాబ్దికి పూర్వము కాంచీనగరము ప్రాధాన్యమును వహింపకమునుపే అమరావతి దక్షిణాపథమున కంతకును గొప్పవిద్యాస్థానముగను, బౌద్ధమతప్రధానపీఠముగను విఖ్యాతిని చెందియుండె నని చెప్పుట సమంజసము.

గ్రామనామము :— అమరావతీస్తూపమునందలి ప్రాచీన శాసనములనుబట్టి ఈ గ్రామమునకు పూర్వము ధాన్యకటకము (ధంనకటక, ధంనకడక) అనియే పేరు. క్రీస్తుశకము పదుమూఁడవ శతాబ్దివఱకు నీ పేరే వ్యవహారమునం దుండెను. తరువాత నిది ధరణికోటగా మాఱినది. క్రీ. శ. ౧౧౮౨ నాఁటి యొకశాసనమున,

'అస్తి శ్రీధాన్యకటకం పురం సురపురాత్పరమ్,
యత్రామరేశ్వరశ్శంభు రమరేశ్వరపూజితః,
బుద్ధో దేవస్య సాన్నిధ్యాత్ యత్ర ధాత్రోపపూజితః,
చైత్య మత్యున్నతం యత్ర నానాచిత్రసుచిత్రితమ్.'

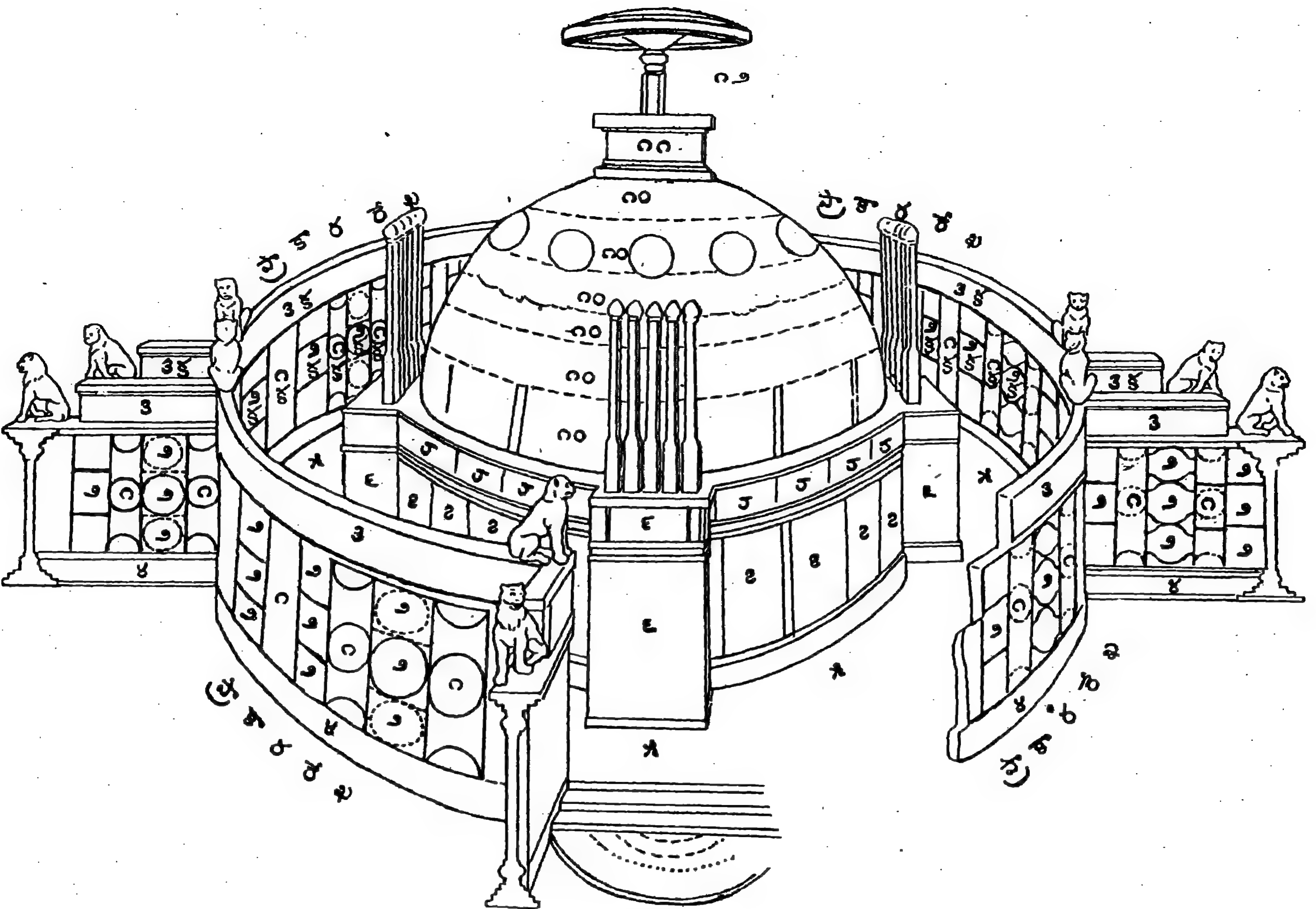
అని యుండుటచేత నప్పటికికూడ ఇది ధాన్యకటక మనియే సుప్రసిద్ధమయియుండె నని, ఇక్కడ బుద్ధునిపూజయు, అమరేశ్వరుఁ డను పేర శివునిపూజయుఁగూడ నుండె నని, మతసహనము బాగుగ నుండుటచేత నిచ్చటిచైత్య మప్పటి కింకను శోభించుచుండె నని స్పష్ట మగుచున్నది. దీనినిబట్టి చూడఁగా, ఈనగరమున కమరావతి యనుపే రమరేశ్వరునిబట్టి యెప్పుడో క్రీ. శ. ౧౧౮౨ తరువాత వచ్చిన దని నిశ్చయింపవచ్చును. పదుమూఁడవశతాబ్దిలోఁగూడ నిచ్చట బుద్ధపూజ జరగుచుండె నని శాసనములు తెలుపుచున్నవి. ఎట్లు మాఱినదో, ఎప్పుడు మాఱినదో కాని ధాన్యకటక మనుపేరు తరువాత ధరణికోట యైనది. ఈపేరు క్రీ. శ. ౧౨౦౯ నాఁటి శాసనమునఁ గనఁబడును. ఇప్పుడు వ్యవహారమునం దున్న ధరణికోట, అమరావతి యను పేరులు పూర్వ మొక్కనగరమునకే వర్తించుచుండెను కాని ప్రస్తుతకాలమున ఆనగర మున్న ప్రదేశమునందలి పడుమటిభాగమునకు ధరణికోట యని, స్తూప మున్నభాగమున కమరావతి యని వర్తించుచు, పూర్వపుపట్టణ మిప్పుడు రెండు వేఱువేఱు గ్రామములుగ విడిపోయినది. అయినను, ఈరెండు గ్రామములందునుగూడ స్తూపాదులకు సంబంధించిన బౌద్ధనిర్మాణావశేషములు దొరకుట కలదు.

క్షేత్రప్రఖ్యాతినిబట్టి సార్నాథ్, బుద్ధగయలయం దిప్పటికిని దానస్తూపములు వెలయుచున్నట్లే, వెనుక నీ యమరావతీక్షేత్రమునందును ప్రధానచైత్యముపొరుగున పెక్కు దానచైత్యములు విలసిల్లినవి. ఈకారణమున అమరావతియందలి ప్రధానచైత్యమునకు మహాచైత్య మనుపేరు కలిగినది. అమరావతియందు వెలసిన యీదానస్తూపములలో ఒకదానివేదిక ౧౧ అడుగులవ్యాసము గలిగి చైత్యచిత్రిత మయినశిలాఫలకములతో శోభించుచుండెను. ఈ మహాచైత్యమును లక్ష్యముగాఁ గొని ఈశిలాఫలకములను చెక్కినారు. ఇట్టి చైత్యశిలాఫలకములలో తొమ్మిది మద్రాసుగవర్నమెంటు మ్యూజియమునందు భద్రపఱుపఁబడినవి.

ఈక్షేత్రము విద్యాస్థానముగను, గొప్ప యాత్రాస్థలముగను పేరుపడుటచేత బౌద్ధు లనేకు లిచటికి వచ్చుచుండిరి. వారు నివసించు నిమిత్త మిచట సంఘారామము లనేకములు నెలకొల్పఁబడినవి. ఇచట వేఱువేఱుబౌద్ధమతసంప్రదాయములకును, శాఖలకును చెందిన బౌద్ధభిక్షువులు నివసించుటకు వేఱువేఱుశాఖలవారి సంఘారామములు వెలసినవి. వేఱువేఱుశాఖలకు చెందినబౌద్ధు లిచటికి వచ్చుచుండినట్లును, ఇచట నివసించుచుండినట్లును అమరావతీస్తూపమునందలి శాసనములను బరిశీలించినచోఁ దెలియఁగలదు. అందువలన ఆయా బౌద్ధమతశాఖలనుగుఱించి తెలిసికొనుట యుక్తము.

బౌద్ధమతశాఖలు :— శాక్యముని బుద్ధుని పరినిర్వాణకాలమునుండియే, ఆతఁ డున్నతోద్దేశములతో నేర్పఱిచినసంఘమున అభిప్రాయభేదములు కలిగి పగు లేర్పడినది. వైశాలియందు సమావేశమయిన 'సంగీతి' యందు ఈ యభిప్రాయభేదములు చాల ప్రస్ఫుటమయి బౌద్ధసంఘము మహాస్థవిరు లని, మహాసాంఘికు లని రెండుపక్షములుగ విడిపోయినది. మహాస్థవిరశాఖ ఆత్మానుభవముగల వృద్ధులకే ప్రాముఖ్యము నొసంగును. మహాస్థవిరులు శీలమునకును, వృద్ధాచార, ధర్మములకును, నైతికశిక్షణమునకును ప్రాధాన్య మిచ్చెదరు. ఈ యాచారధర్మములప్రకారము నడచుకొనుట చాలఁ గష్ట మయినందున యువజనుల కవి నచ్చక వారు స్థవిరవాదమును తిరస్కరించి వ్యతిరేకవాదము సల్పిరి. వీరు మహాస్థవిరులవలెఁ గాక వేదాంతవిషయములకును, లోకోపకారక విషయములకును ప్రాముఖ్యము నిచ్చిరి. మహాస్థవిరశాఖయందలి యొకసంప్రదాయమునకు 'విభజ్యవాద' మని పేరు. మౌర్యవంశజుఁ డయినయశోకచక్రవర్తి బౌద్ధమతశాఖ లన్నిటిని సమానముగ నాదరించినను ఆతని కీసంప్రదాయమం దాదరమును, ప్రీతియు నెక్కువ. ఆచక్రవర్తియాదరమున నిది కొంతకాలము వర్ధిల్లినది కాని తరువాత దీని కాదరము తగ్గి, పుష్యమిత్రుఁడు మొదలగు శుంగవంశజులు పెట్టినహింసలవలన నిది క్షీణించినది. ఈసంప్రదాయమునకు చెందినవారు పిదప దక్షిణదేశమునకు పాఱిపోయి తుదకు సింహళమున కరిగి యచ్చట తల దాఁచుకొనిరి. యువజనులయిన మహాసాంఘికులయుద్దేశము లున్నతము లయిన వగుటచేతను, వా రత్యంతోత్సాహపరతతో తమసంప్రదాయధర్మములను ప్రచారము చేయుటచేతను, యుక్తిపరు లగుటచేతను వారిసంప్రదాయము జనసమ్మత మయి అతిశీఘ్రకాలమున దేశమున బాగుగ వ్యాపించినది. మహాసాంఘికులు హిందూదేశమునకు క్రొత్తగా వచ్చినవిదేశీయులయిన యవన, శక, పహ్లవ, కుషాణాదులతో స్నేహము కలిపి వారిప్రాపు సంపాదించుకొనిరి. వారు ముఖ్యముగా కనిష్కునికాలమున చాల ప్రాముఖ్యమును వహించిరి. కనిష్కునికాలమున జరగిన 'సంగీతి' యందు వీరు బుద్ధసూక్తములకు క్రొత్తభాష్యములు రచించి వానిని 'విభాషా' నామాంకితములు కావించిరి. కనిష్కునికాలమున జర

అమరావతీ స్తూపము

స్తూపభాగముల సూచి

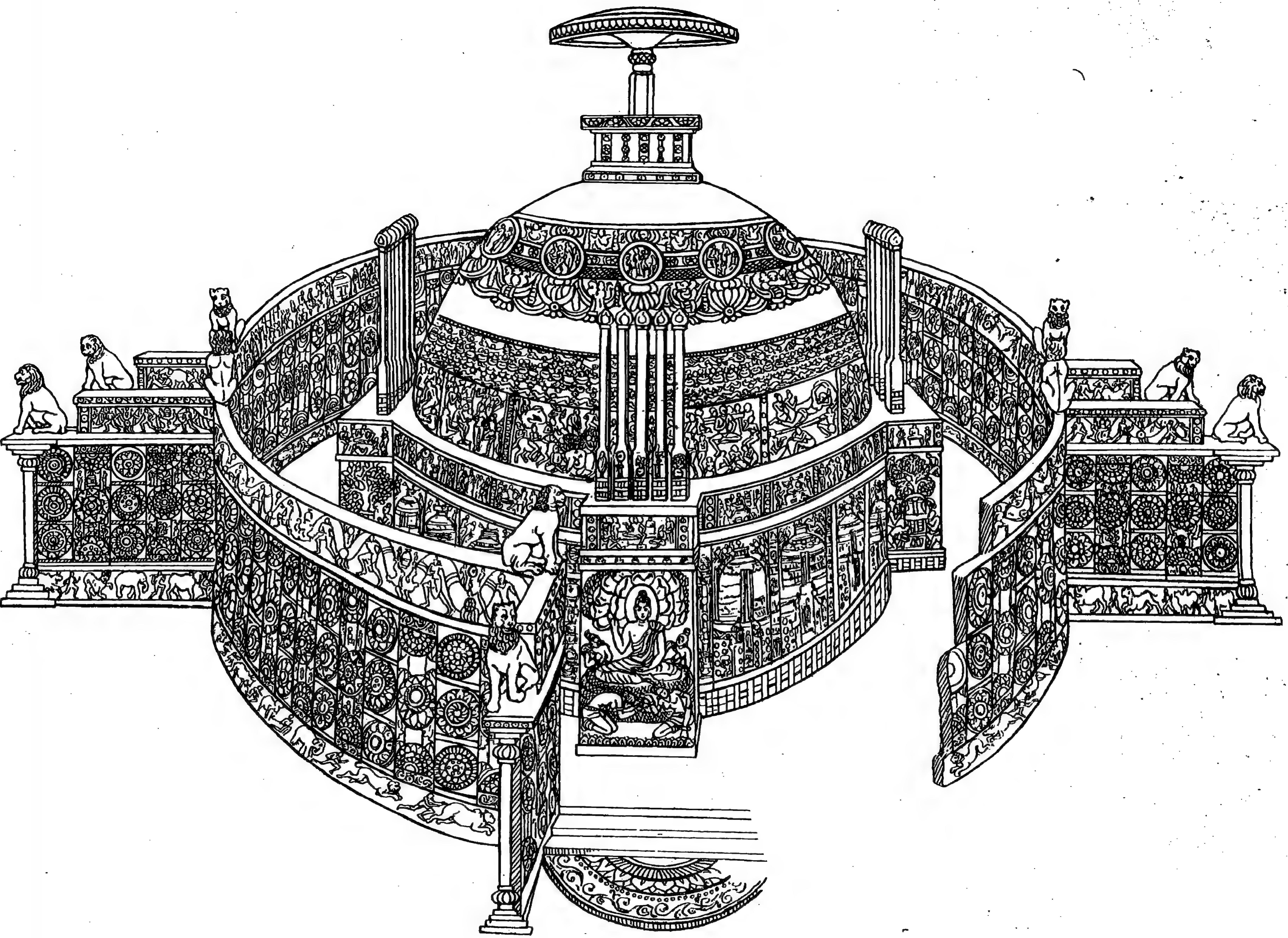
ప్రాకారరేఖ :

౧. ఊర్ధ్వపటములు (వెలుపలివైపు)
౧ క. ఊర్ధ్వపటములు (లోపలివైపు)
౨. సూచులు (వెలుపలివైపు)
౨ క. సూచులు (లోపలివైపు)
౩. ఉష్ణీషము (వెలుపలివైపు).
౩ క. ఉష్ణీషము (లోపలివైపు)
౪. అధిష్ఠానము
౫. ప్రదక్షిణవీథి

వేదిక :

౬. వేదిక : ముందటి అరుగువంటిభాగము
౭. చైత్యశిలాఫలకములు
౮. చైత్యశిలాఫలకములు : ఉష్ణీషము
౯. ఆర్యకకంభములు
౧౦. అండము
౧౧. హర్మిక
౧౨. ఛత్రము

అమరావతీ స్తూపము

చైత్యశిలాఫలకములమీది నమూనా ననుసరించి వ్రాసిన అమరావతీ స్తూపపు సంపూర్ణాకృతి

గిన 'సంగీతి'లో థేరవాదులు (స్థవిరవాదులు) అల్పసంఖ్యాకులుగ నుండిరి. మహాస్థవిరశాఖకు చెందిన విభజ్యవాదసంప్రదాయమువా రొక్కరును ఆసంగీతియందుఁ గానఁబడరైరి. మఱియొకవిశేష మేమన, మొదటిపర్యాయ మీసంగీతియందే మహాయాన మను వేఱొక సంప్రదాయమునకుఁ జెందినయుత్సాహశీలురు కానవచ్చిరి. కాని యీ'సంగీతి'లో వీరిసంఖ్య చాల తక్కువగ నుండుటవల్ల అక్కడ వీరు లెక్కలోనికి రారైరి. నాగార్జునాచార్యులవారి నాయకత్వమునను, ఆయనశిష్యుఁ డయిన ఆర్యదేవునినాయకత్వమునను ఎప్పుడో క్రీస్తుశకము రెండవశతాబ్ది తరువాతను గాని వీరికి పేరుప్రతిష్ఠలును, ప్రాముఖ్యమును రాలేదు. నాగార్జునాచార్యుఁడును, ఆర్యదేవుఁడును బౌద్ధతర్కమున 'శూన్యవాద' మని పేరుపడినయొకగొప్ప తత్త్వవాదమునకు పట్టుఁగొమ్మలు. కాని యీవాదము జనాదరపాత్రము కాలేదు. అతిశీఘ్రకాలముననే నాగార్జునాచార్యులవారి కొకటిరెండు తరములకుఁ దరువాత మైత్రేయనాథుఁ డనుపేరుగల గొప్పబౌద్ధాచార్యుఁడు 'శూన్యవాదము'న 'విజ్ఞాన'మను తత్త్వవిశేషమును జేర్చి విజ్ఞానవాదమును స్థాపించెను. ఈవిజ్ఞానవాదమునకే తరువాతికాలమున 'యోగాచార' మని పేరు కలిగినది. బౌద్ధవాఙ్మయమును బట్టి చూడఁగా విజ్ఞానవాదులకు, శూన్యవాదులకును పెక్కుశతాబ్దుల కాలము వివాదము జరుగుచుండినట్లు తెలియుచున్నది. బౌద్ధధర్మావలంబకుఁ డయిన సామాన్యమానవుఁ డీవిజ్ఞానవాదముతోఁగూడ సంతృప్తి పొందలేదు. అందువలన క్రీస్తుశకము ఎనిమిదవశతాబ్దియందు విజ్ఞానవాదమునకు బౌద్ధులు మఱియొక తత్త్వవిశేషమును జేర్చిరి. ఈ నూతనసంప్రదాయమునకు 'మహాసుఖవాద' మని పేరు. ఇట్లు బుద్ధుఁడు మొదట కనిపట్టిన ప్రాథమికనిర్వాణపంథకుఁ బిదప క్రమముగా మూఁడు తత్త్వవిశేషములు చేరి యది పైని చెప్పిన 'శూన్య', 'విజ్ఞాన', 'మహాసుఖవాదము'లుగ పరిణమించినది.

బౌద్ధతత్త్వవాఙ్మయమున నాలుగు సంప్రదాయములు కలవు. అవి యేవన, (౧) వైభాషిక, (౨) సౌత్రాంతిక, (3) యోగాచార, (౪) మాధ్యమికములు. ఈనాలుగుసంప్రదాయములును శ్రావక, ప్రత్యేక, మహాయానము లనుమూఁడుపంథలలో అంతర్గత మయియున్నవి. శ్రావక, ప్రత్యేకయానములకు 'హీనయాన' మని పేరు. వైభాషికసంప్రదాయము శ్రావక, ప్రత్యేకయానములను వివరించును. మహాయానము రెండువిధములు: (౧) పారమితనయము, (౨) మంత్రనయము. యోగాచారము కాని, సౌత్రాంతికము కాని, మాధ్యమికము కాని పారమితనయమును వివరించును; కాని, మాధ్యమిక, యోగాచారములే మంత్రనయమును వివరించును. ఇందు శూన్య, విజ్ఞానవాదములు వివరింపఁబడును.

హీనయానమునకును, మహాయానమునకును లక్ష్యములోఁ గొంత భేదము కలదు. అది యేదన, హీనయానవాది కొంతవఱకు స్వార్థపరుఁడు. అతఁడు కేవలము తననిర్వాణముకొఱకే ప్రయత్నించును. మహాయానవాది యట్లు కాదు. విశ్వప్రేమ యితనియాదర్శము. మనుష్యుల నెల్లర నుద్ధరించుట కితఁడు ప్రయత్నించును.

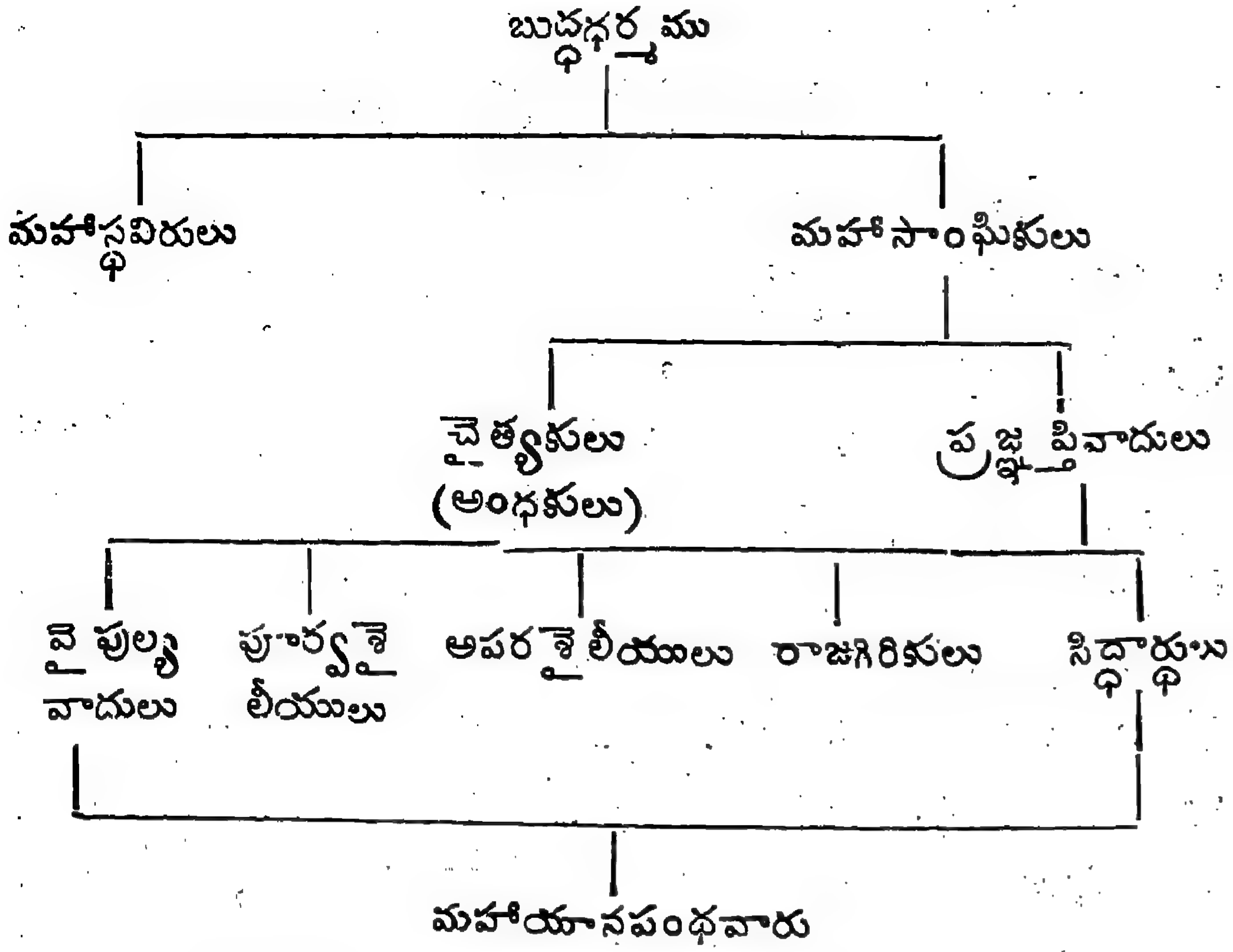
హీనయానవాదిమతమున బుద్ధుఁడు ధర్మప్రవర్తకుఁడు. అందువల్ల అతఁడు ధర్మప్రవర్తకుఁడయిన అలౌకికపురుషుఁడు. బౌద్ధత్రిరత్నములను బుద్ధ, ధర్మ, సంఘక్రమమున హీనయానవాది పూజించును, అనఁగా, మొదట నాతఁడు పూజించునది ధర్మప్రవర్తకుని, రెండవది ధర్మమును, మూఁడవది సంఘమును. మహాయానవాది మత మిది కాదు. ఆతనియుద్దేశమున బుద్ధుఁడు శాశ్వతుఁడు. అతఁడు మారబాధితులైన ప్రజలదుఃఖమును నివారింపఁజేయుట కప్పుడప్పుడు భూమియం దవతరించుచుండును (బౌద్ధులకు మారుఁ డనఁగా కలిపురుషునివంటివాఁడు). మహాయానవాది బౌద్ధత్రిరత్నములను ధర్మ, బుద్ధ, సంఘక్రమమున పూజించి, మొట్టమొదట ధర్మమునకు, నటుపిదప ధర్మప్రవర్తకుఁ డగు బుద్ధునికిని ప్రాధాన్య మిచ్చును. ఈధర్మమునకే మహాయానవాది 'ప్రజ్ఞ' యనిపేరుపెట్టి, అది శాశ్వత మనియు, బౌద్ధమతమున సాధింపవలసిన పరమపురుషార్థ మనియు, బుద్ధుఁడు ఆప్రజ్ఞను సాధించుటలో ఒక సాధన మనియుఁ జెప్పును. ధర్మమునకు ప్రజ్ఞ యని పేరిడినట్లే యతఁడు బుద్ధునికి ఉపాయ మని పేరు పెట్టెను.

మహాసుఖవాదమునుండి తరువాతికాలమున వజ్రయాన మని పేరొందిన యొకనూతనపంథ యేర్పడినది. ఈపంథ బహువిధభావములకు లక్ష్యముగ పెక్కురకముల విగ్రహములను సృష్టించినది. ఈమహాసుఖవాదములో మహాసుఖ మనఁబడు లక్ష్యమును కరుణాస్వరూపమయిన శక్తిసాహాయ్యము లేనిదే పొందఁజాలరు.

మాధ్యమికులమతమున శూన్య మనఁగా అభావముకాదు. అయితే వారు దానిని ఒక అతీతస్థితియె (Transcendental stage) కాని నాశము (Annihilation) మాత్రము కా దందురు. కాని యది సత్తో (Existant), అసత్తో (Non-existant), లేదా యీరెంటిసమవాయమో (Combination), లేదా యీరెంటినిరాసమో (Negation) నిరూపింప శక్యముకానిది. 'శూన్యము'ను సరిగా అర్థము చేసికొనుటవలననే తరువాతికాలమున బౌద్ధులవిగ్రహశిల్పము వర్ధిల్లినది. స్వస్త్రీశక్తియుక్తదేవతాత్మకమయిన వజ్రయానము శూన్య, కరుణాద్వైధీభావములపరిణామమే. వజ్రయానమున దేవతావిగ్రహములు, శక్తి విగ్రహములు అనేకములు వెలసి వానికి పూజ యేర్పడినది.

పూర్వోక్తపంథలవారి కందఱకును అమరావతియందు మహాచైత్యక్షేత్రసమీపమున సంఘారామము లనేకములు వెలసినవి. ఈప్రక్కపుటయందు వేసిన బౌద్ధమతసంప్రదాయవృక్షమువలన బౌద్ధధర్మ మెన్నివిధములుగ విడిపోయినదియుఁ దెలియఁగలదు.

అమరావతీస్తూపము

బుద్ధధర్మము మహాస్థవిరవాద మని, మహాసాంఘికవాద మని రెండు తెఱఁగు లయినది. మరల మహాసాంఘికవాదము చైత్యవాద మని, ప్రజ్ఞప్తివాద మని రెండు ముఖ్యవిభాగము లయినది. అందు చైత్యవాదము విశేషముగా అంధకులది (ఆంధ్రులది). ఈచైత్యవాదము వైపుల్య మని, పూర్వశైల మని, అపర (అవర) శైల మని, రాజగిరిక మని, సిద్ధార్థక మని అయిదుసంప్రదాయములుగ విడిపోయి, కొంత కాలమునకుఁ బిదప నాగార్జునాచార్య, ఆర్యదేవ, అసంగాదుల నాయకత్వమున మహాయానముగాఁ బరిణమించినది. ఈసంప్రదాయములవా రందఱును ధాన్యకటకమును దమ ప్రధానస్థానమును గావించుకొని యచట వేలువేలు సంఘారామములలో నివసించుచుండిరి. మహాయానపక్షావలంబకులకువలెనే, ధాన్యకటకము మహాబౌద్ధక్షేత్రమగుటచేత, హీనయానపక్షమువారికిఁగూడ నక్కడ స్థాన ముండినట్లు అమరావతీస్తూప శిల్పములను బట్టియు, యువాన్‌చాంగ్ వ్రాసియుంచిన వృత్తాంతములనుబట్టియు తెలియుచున్నది.

అమరావతీస్తూప శాసనములనుబట్టి యిచ్చటి ప్రధానచైత్యము చైత్యకనికాయముయొక్క బుద్ధమహాచైత్య మని తెలియుచున్నది. అమరావతీస్తూపశిల్పచిత్రములను బరిశీలించినచో, మహాయానము కడపటిపరిణామమునఁ గన్పట్టు అవలోకితేశ్వరుఁడు, తార, మంజుశ్రీ మొదలగు ప్రధానదేవతావిగ్రహము లిచటఁ గానరావు. అందువల్ల క్రీస్తుశకము నాలుగవ, యైదవశతాబ్దులవఱకు మహాయానము పొందిన పరిణామముమాత్రమే యమరావతీశిల్పచిత్రములవల్ల సూచిత మగుచున్నది. ఇచటి శిల్పములను బరిశీలించినచో ఇచట నెప్పుడును వజ్రయానము వర్ధిల్లిన దనుట కవకాశము కనఁబడదు.

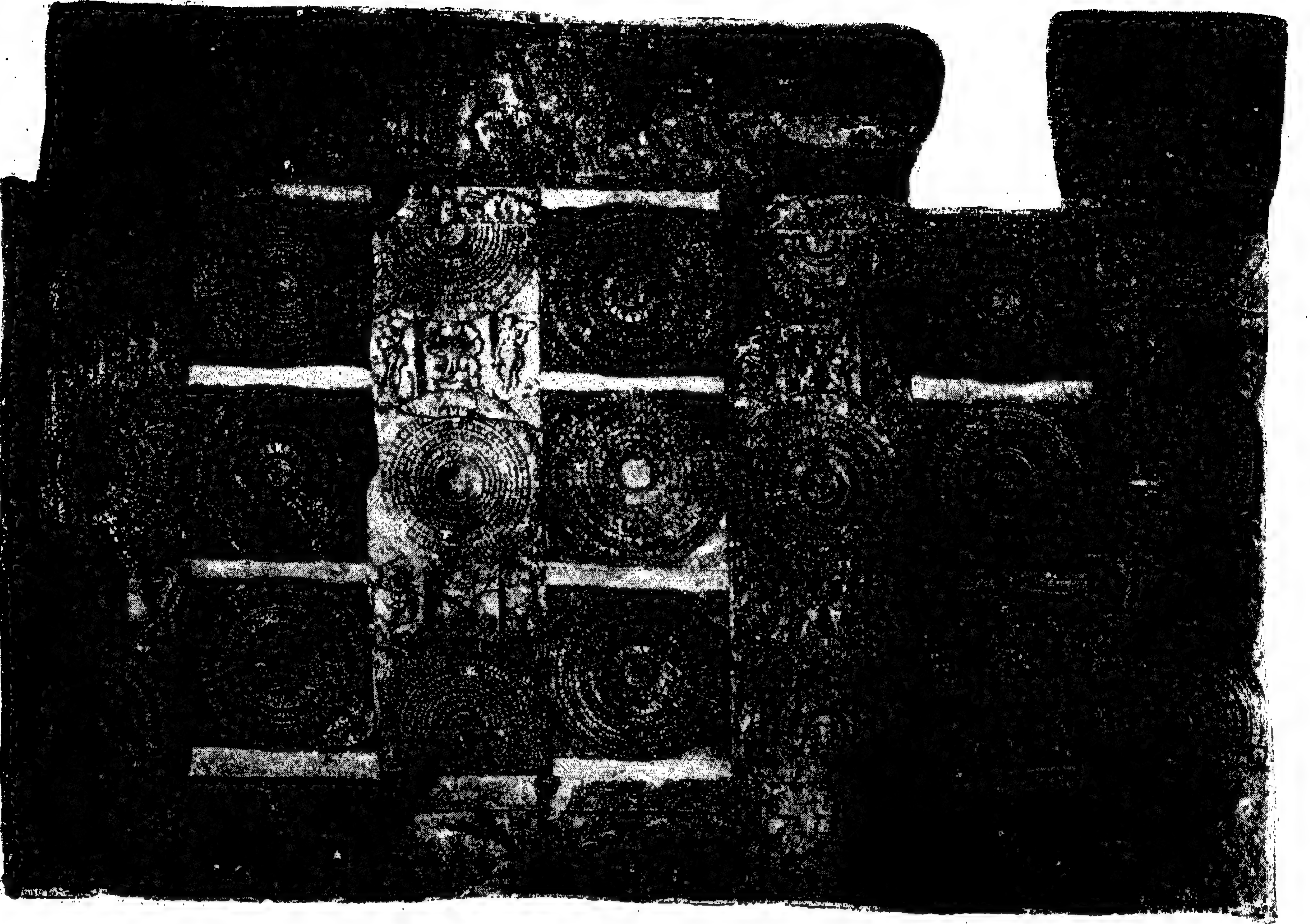
మహాచైత్యము :—ఈ మహాచైత్యము సరిగా నెప్పు డిచట స్థాపిత మయినదో తెలియదు కాని యిచటిశిల్పచిత్రములలో అండోపరితలమున కలంకారభూతములయినవికొన్ని — వానిపనివానితనమును, ఇతర లక్షణములను ననుసరించి చూచినయెడల — క్రీస్తుపూర్వము రెండు వందలనాఁటివిగఁ దలంపవచ్చును.

స్తూపాధిష్ఠానము (Base of the stupa) రమారమి ౧౬౮ అడుగులవ్యాసముకలది. అండము (Dome) ఎత్తు తొంబదియడుగులకంటెఁ బైని కలదు. మొత్తము స్తూపమంతటియెత్తు రమారమి నూఱు అడుగులకంటె పైఁగానుండును. జగ్గయ్యపేటలోఁగల చిన్న స్తూపమునే లక్ష్యముగఁ దీసికొని ఈమహాచైత్యమును నిర్మించియుండవచ్చును. మొదట నొకతెర మట్టి పోసి దానిని దిమ్మిసకొట్టి, పిదప మరల నొకకీటుమట్టి పోసి మగల దిమ్మిసకొట్టి యిట్లే కీట్లుకీట్లుగ పోసిన మట్టితో స్తూపాకృతి తేల్చెదరు. ఇట్లు తేల్చినమట్టిస్తూపము చుట్టును పైని ఇటికలను పేర్చి యతికెదరు. అటువెనుక నీ యిటికలమీఁద చిత్రశోభితములయిన పాలరాల నతికించెదరు. ఈరీతిని స్తూప మంతర్భాగమున వట్టి మట్టితో గట్టిగ నుండి పైకిమాత్రము శిలాఫలకములతోఁ గప్పఁబడియుండును. స్తూపరూపము నిట్లు కీట్లుకీట్లుగ మట్టిపోసి తేల్చి నిర్మించియుండనియెడల శతాబ్దులు కడచుకొలఁదియు అండము విరూపము చెందుటయేకాక అంతటియెత్తుగ స్తూపమును నిర్మించుటకును, శిలాఫలకములను ఎత్తునకుఁ గొనిపోవుటకునుగూడ వీలుండెడిది కాదు. ఒక్కనీటిచుక్కయినను లోపలికిఁ దూఱనంతకట్టుదిట్టముగ నుండులాగున శిలాఫలకముల నొండొంటితో చక్కనిపద్ధతిని స్తూపోపరితలమున నతికించినారు. అండముపైని గళమును, దానిపయిని హర్మికయును, దానిపైని ఛత్రము నుండినవి కాని వీనిపరిమాణములు తెలియరావు. అమరావతీస్తూపమున ఎన్నిఛత్రము లుండినవో మనకు తెలియదు కాని ప్రాయికముగ మూఁ డుండి యుండవచ్చును; ఎందువల్ల ననఁగా, సరియైన స్తూపమును నిర్మింపవలె ననిన మూఁడు ఛత్రము లుండవలెను. అమరావతియందలి స్తూపము నిట్టి సనాతన సంప్రదాయము ననుసరించి కట్టినట్లు చెప్పుదురు. ఈ స్తూపము చుట్టు నాగార్జునాచార్యులవారు కట్టించినదని చెప్పఁబడు నొకచిత్రమయశిలాప్రాకారము కలదు. (చూడుఁడు, అమరావతీస్తూపము, పటము, ౪).

అండముదిగువభాగమునకు వేదిక యని పేరు. ఈవేదికయుపరితలమును గప్పియుండు శిలాఫలకములలో చాల వానిమీఁద చైత్యచిత్రములు చెక్కియుండుటచేత ఈస్తూపమునుగుఱించి యిదివఱలో వ్రాసినరచయితలు వీనికి చైత్యశిలాఫలకము లని పేరిడినారు. కడుశోభాయమానముగ నుండినదినములయందలి అమరావతీచైత్యాకృతినే ప్రాయికముగ నీచైత్యశిలాఫలకములమీఁద చెక్కియుండుట చాల అదృష్టము కదా! ఏల యన, కాలముయొక్క రాటుపోటులవలన విధ్వంసము చెందిన అమరావతీస్తూపముయొక్క సరియైన స్వరూపమును దెలిసికొనుటకు మన కిపు డీచైత్యశిలాఫలకములే గతియగుచున్నవి. ఇట్టి చైత్యశిలాఫలకములలో నుత్తమమయిన దొకటి మద్రాసు చిత్రవస్తుప్రదర్శనశాల (Museum) యం దున్నది. ఇట్టిశిలాఫలకములమందము రకరకములుగ నుండును; వీనిమందము అడుగు రెండంగుళములు మొదలు అడుగు నాలుగంగుళములవఱకు నుండును. వేదికయెత్తు ఆఱడుగులు; కావున దానిని గప్పియుండు శిలాఫలకములయెత్తును అంతే యుండును. నాలుగుదిక్కులందును ఈవేదిక ప్రతిద్వారమునకు

అమరావతీస్తూపము

క

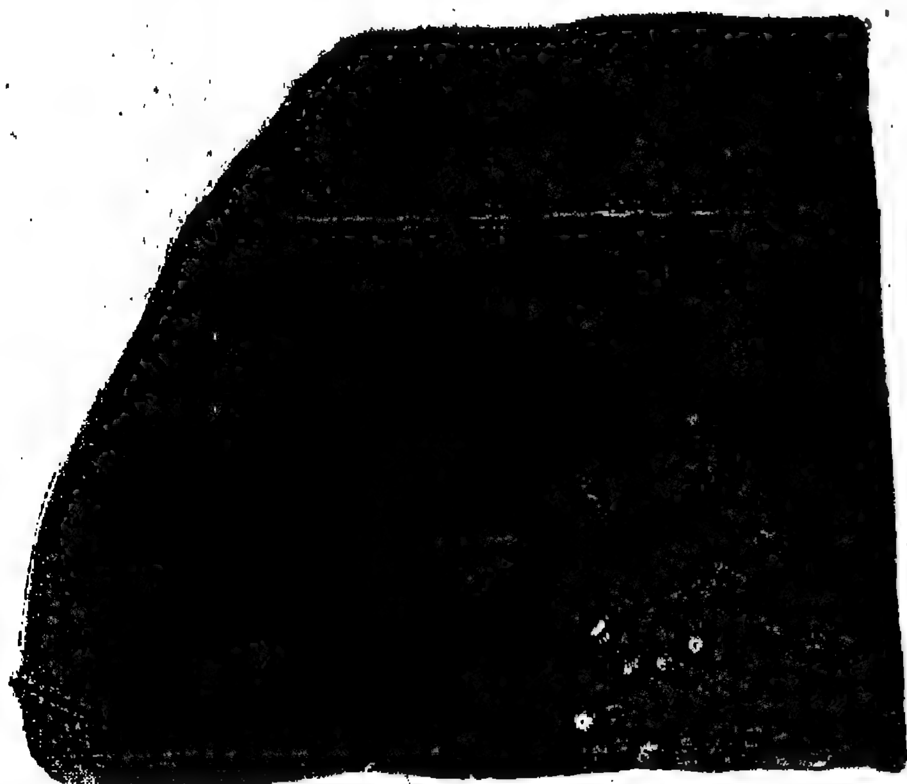
చ

క. వెలుపలివైపు   అ. ప్రాకారరేఖా చిత్రములు (పటము ౨౧)   చ. లోపలివైపు

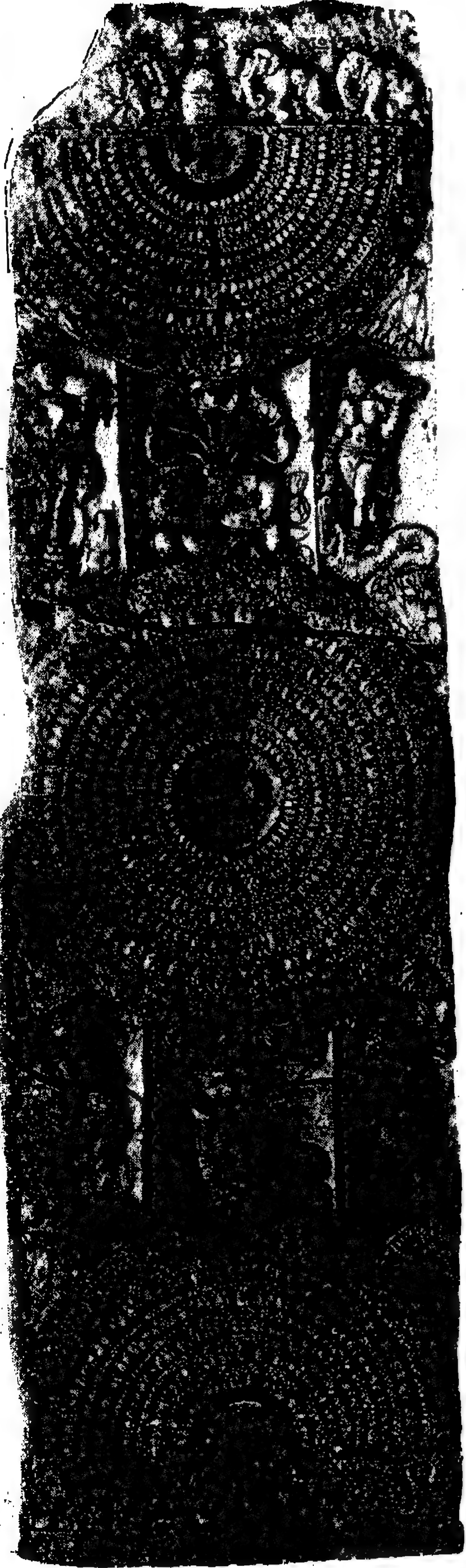

౩. ఆధిష్ఠానచిత్రములు (పటము ౬)

౮. ఊర్ధ్వపటచిత్రములు (పటము ౯)
(వెలుపలివైపు)

౫. ఊర్ధ్వపటచిత్రములు (పటము ౭)
(లోపలివైపు)

నెదురుగా నరుఁగువలె ముందఱి కుండునట్లు తీర్పఁబడినది. ప్రతిద్వారమునకు నెదురుగా ఈ ముందఱికి వచ్చిన భాగములమీఁద నైదేసి స్తంభముల చొప్పున నాలుగుదిక్కులందును గలసి యిరువది స్తంభము లుండును. వీనికి 'ఆయకకంభములు' (ఆర్యకకంభములు – పూజనీయ స్తంభములు) అని పేరు. స్తంభాధిష్ఠితభాగములతోఁ గలసి వేదికచుట్టుకొలత ౫౨౧ అడుగులు; ఆభాగములను మినహాయించినచో, దానిచుట్టుకొలత ౪౭౦ అడుగులు. ఇంతలెక్కయు నది యెడతెగని శిల్పచిత్రములతో శోభిల్లుచుండును.

వేదిక నంటియుండుచోట అండముచుట్టుకొలత ౪౩౫ అడుగులు. హర్మికవఱకుఁ గల అండోపరితలమంతయు రకరకములయిన సుందరములగు శిల్పచిత్రములతో నలరారుచుండును. పూర్ణిమామావాస్యోత్సవములకును, ఇతర బౌద్ధోత్సవములకును ఈచైత్యమును ప్రాయికముగ జెండాలతోను, పుష్పతోరణములతోను, దీపసహస్రముతోను అలంకరించువారు. రాత్రులయందు దీనిని జూచినయెడల నిది దీపాలతిన్నెవలె కన్పడుచుండెడిది. ఇందువల్లనే కావచ్చు నీస్తూపమునకు 'దీపాలదిన్నె' యని పేరువచ్చినది. వేదికను గప్పియుండు చైత్యశిలాఫలకము లొక ప్రాకారమునకు సంబంధించిన వనియు, ఇక్కడనే యింకొక పెద్దప్రాకార ముండి యుండవలెనని యూహించి, యది వెలుపలిప్రాకారమనియు, నిది లోపలిప్రాకారమనియు ఈ యమరావతీస్తూపమునుగుఱించి యిదివఱలో వ్రాసినపండితులుకొందఱు వ్యవహరించియున్నారు. కాని యిటీవలి పరిశోధనల ననుసరించి చూడఁగా నీవ్యవహారము తప్పని చెప్పవలసియున్నది. అంతేకాక, బౌద్ధవాస్తుకళయందు ఏస్తూపమునకును రెండుప్రాకారములు కానరావు. ఈకారణము ననుసరించికూడ 'లోపలి ప్రాకార' మనువ్యవహారము తప్పనియు, లోపలిప్రాకార మను వ్యవహారము కేవలము వేదికను గప్పియుండు చైత్యశిలాఫలకములకే వర్తించు ననియు తేలినది.

వెలుపలిప్రాకారము:— ఈ స్తూపప్రాకారమునకు రెండువయిపుల నందమయిన శిల్పచిత్రములు కలవు. ఈ ప్రాకారరేఖ చాల గొప్పది. ఇందలి శిలాఫలకములమీఁద చెక్కినశిల్పచిత్రములు కొలఁదియైనను అవి ఆశ్చర్యమును గొలుపుచు, మనోహరములుగ ఉన్నవి. ఈ కారణములవలన ఈస్తూపము వెలుపలి ప్రాకారమునకు దీటువచ్చునది హిందూదేశమున మఱియెచ్చటను గానరాదని పరిశోధకపండితుల యభిప్రాయము (చూడుఁడు, ప్రాకారరేఖాచిత్రములు, పటము, ౫).

వేఱువేఱు బౌద్ధక్షేత్రములలోఁగల ప్రాకారములవలెనే యీ స్తూపప్రాకారముకూడ బౌద్ధులయందు సంప్రదాయసిద్ధముగ వచ్చుచుండినపద్ధతినే యనుసరించి నిర్మింపఁబడినది. అది యెట్లనిన, సాధారణముగ నిట్టి ప్రాకారరేఖానిర్మాణములయందు శిలామయనిర్మాణములయందు కాసెవాం డ్రవలంబించుపద్ధతి కాక, దారుమయనిర్మాణములయందు వర్ధకు లవలంబించుపద్ధతి ననుసరించుట వాడుకగఁ గన్పట్టును. వెలుపలివైపున నుండి చూచినచో ప్రాకారము నెత్తు రమారమి పదుమూఁడడుగులు; లోపల స్తూపమునకు, నీప్రాకారమునకును నడుమనుండు ప్రదక్షిణమార్గము ఎత్తుచేయఁబడుటచేత లోపలనుండి చూచినచో ప్రాకారము నెత్తు పదియడుగులు మాత్రమే. చుట్టు నీప్రాకారము నిలువురాతిస్తంభములతోను, రెండేసి స్తంభములకు నడుమ, వానిలో అడ్డముగాఁ జొనిపి కలిపిన మూఁడేసి రాతి అడ్డుకమ్ములతోను నేర్పడినది. నిలువురాతిస్తంభములలో ప్రతిదానికి నెడపెడ మూఁడు తొలలు కొట్టి అడ్డుకమ్ముల చివరలు కుసులుగతీర్చి వానిని స్తంభపుతొలలయందుఁ దూర్చి యతికినారు. శాసనములం దీ నిలువురాతిస్తంభములు ఊర్ధ్వపటములనియు, అడ్డుకమ్ములు సూచులనియు పేర్కొనఁబడినవి. నిలువురాతిస్తంభ మొక్కొక్కటి తొమ్మిదడుగుల యొకయంగుళ మెత్తుగ నుండెను. ఒక్కొక్కయడ్డుకమ్మిపొడువు అ 3. అం ౬ లు. స్తంభాగ్రములు కుసులుగ తీర్పఁబడినవి. ఈకుసులు స్తంభములమీఁద మదురువలె పఱుపఁబడిన రాతిమాలములలో వాని యడుగుభాగమునఁ దొలిచిన తొలలలోఁ దూర్చి బిగింపఁబడినవి. ఈ రాతిమాలములతో నేర్పడిన మదురు ఊర్ధ్వపటములకు పైని ఉష్ణీషము (తలపాగ)వలె నుండుటవలన నది ఉష్ణీష మని శాసనములందు పేర్కొనఁబడినది. ఈమాలములలో నొక్కొకటి చాల పొడువును వెడల్పును గలది. ఈ రాతిమాలము లొక్కొక్కదానియెత్తు రెండడుగుల తొమ్మిదంగుళములు. ప్రాకారరేఖయందు దిగువభాగమునందు అడుగు ఎత్తున నొక యిటిక గోడ కలదు. ప్రాకారరేఖలోపలిభాగమున ప్రదక్షిణమార్గ మెత్తుగ నుండుటచేత ఈగోడ కానరాదు; వెలుపటమాత్రమే కనఁబడును. ఈగోడ కలంకారముగ వెలుపలితట్టున ప్రక్కలందు బొమ్మలుచెక్కిన రాతిపలకల నతికినారు. ఈపలకలమీఁద జంతువులయొక్క, బాలుర యొక్క చిత్రములు నవ్వుపుట్టించునట్టిరీతులలోఁ జెక్కఁబడినవి. ప్రాకారరేఖయందలి యీ భాగమునకు అధిష్ఠాన (Plinth) మని పేరు (చూడుఁడు, అధిష్ఠానచిత్రములు, పటము, ౬). బొమ్మలుచెక్కిన కొన్ని శిలాఫలకములను ఈయధిష్ఠానమునకు సరిపడినట్లు మలిచి కోసివేసియుండుటచేత నవి పూర్వము మొదట నుండినయొక ప్రాకారరేఖయందలి యుష్ణీషమునందలి వయి యుండు ననియు, ఏకారణమువలనో యది నశించినతరువాతనో యేమో వాని నధిష్ఠానశిలాఫలకములుగ మార్చినారనియు పురాతత్త్వవిదులు చెప్పుదురు.

ద్వారములు:— ఈ ప్రాకారరేఖ వృత్తాకారముగ నున్నదని యిదివఱకే తెలుపఁబడినది. అది నాలుగువైపులందు నడిమిభాగమున ముందునకు పొడుచుకొనివచ్చినట్లు తీర్పఁబడినది. నాలుగువైపులందును పొడుచుకొనివచ్చిన యీభాగము లొండొంటికి నడుమఁగల మడుపులలో ఒక్కొకభాగమున ఇరువదిరెండేసిచొప్పున నిలువురాతిస్తంభము లున్నవి. రెండేసి స్తంభములకు నడుమ మూఁడేసిచొప్పున ఒక్కొక్కమడుపునందు అఱువదిమూఁడు సూచు లున్నవి. ఒక్కొకవైపున ముందునకు చొచ్చుకొనివచ్చిన ద్వారరేఖ ఉభయపార్శ్వములందుఁగల మూఁడేసి నిలువురాతిస్తంభములతో నేర్పడినది. ఒక్కొకె ప్రక్క నీ స్తంభములనడుమ మొత్తముమీఁద పండ్రెండు

సూచు లున్నవి. ఈరీతి నేర్పడిన యొక్కొక్కద్వారము వెడల్పు యిరువదియాఱడుగులు; పొడువు పదునాఱడుగులు. ఈప్రాకారద్వార స్తంభములమీఁద వెనుకటికాళ్లమీఁద కూర్చుండియున్నట్లు చెక్కిన సింహప్రతిమలు కలవు (చూడుఁడు, పటము, ౭).

మొత్తముమీఁద నీప్రాకారరేఖయందు ౧౩౬ ఊర్ధ్వపటములును, ౩౪౮ సూచులును, ౮౦౩ అడుగుల పొడువుగల ఉష్ణీషమును ఉండెను.[1] ఈప్రాకారరేఖ వెలుపలితట్టునను, లోపలితట్టునను గూడ శిల్పచిత్రశోభిత మయియున్నది. వెలుపలివైపునఁ గల బొమ్మలు ఆచారసిద్ధ మయినరీతిని చెక్కఁబడినవి; చిత్రములయందలి కల్పనాపద్ధతి ఒకటేవిధమున నున్నది. వెలుపలివైపునను, లోపలివైపునను ప్రతిస్తంభము మధ్యభాగమునందును దారుమయప్రాకారమునఁ గానవచ్చు మేకుతలలను స్ఫురణకుఁ దెచ్చునట్లు వృత్తములు తీర్పఁబడినవి. ఈ వృత్తములందు పద్మచిత్రములను జెక్కినారు. స్తంభాగ్రభాగమునందును అధోభాగమునందును అర్ధవృత్తమునకు మిగిలియుండు పద్మచిత్రములు కలవు. మధ్యవృత్తమునకును, ఊర్ధ్వాధోవృత్తములకును నడిమిభాగములు మూఁడేసి నిలువుపట్టికలుగ విభాగింపఁబడినవి. ఈ పట్టికలందు రకరకముల జంతుచిత్రములు, మనుష్యచిత్రములు, పుష్పచిత్రములు మొదలైనవి కానఁబడును. స్తంభాగ్రభాగమునుండు నర్ధవృత్తముమీఁదను, దిగువభాగముననుండు నర్ధవృత్తము దిగువను కొంచెము వెడలుపయిన అడ్డుపట్టికలు (Horizontal Bands) కలవు. అందు సాధారణముగ పుష్పచిత్రములు, జంతుచిత్రములు కానవచ్చును.

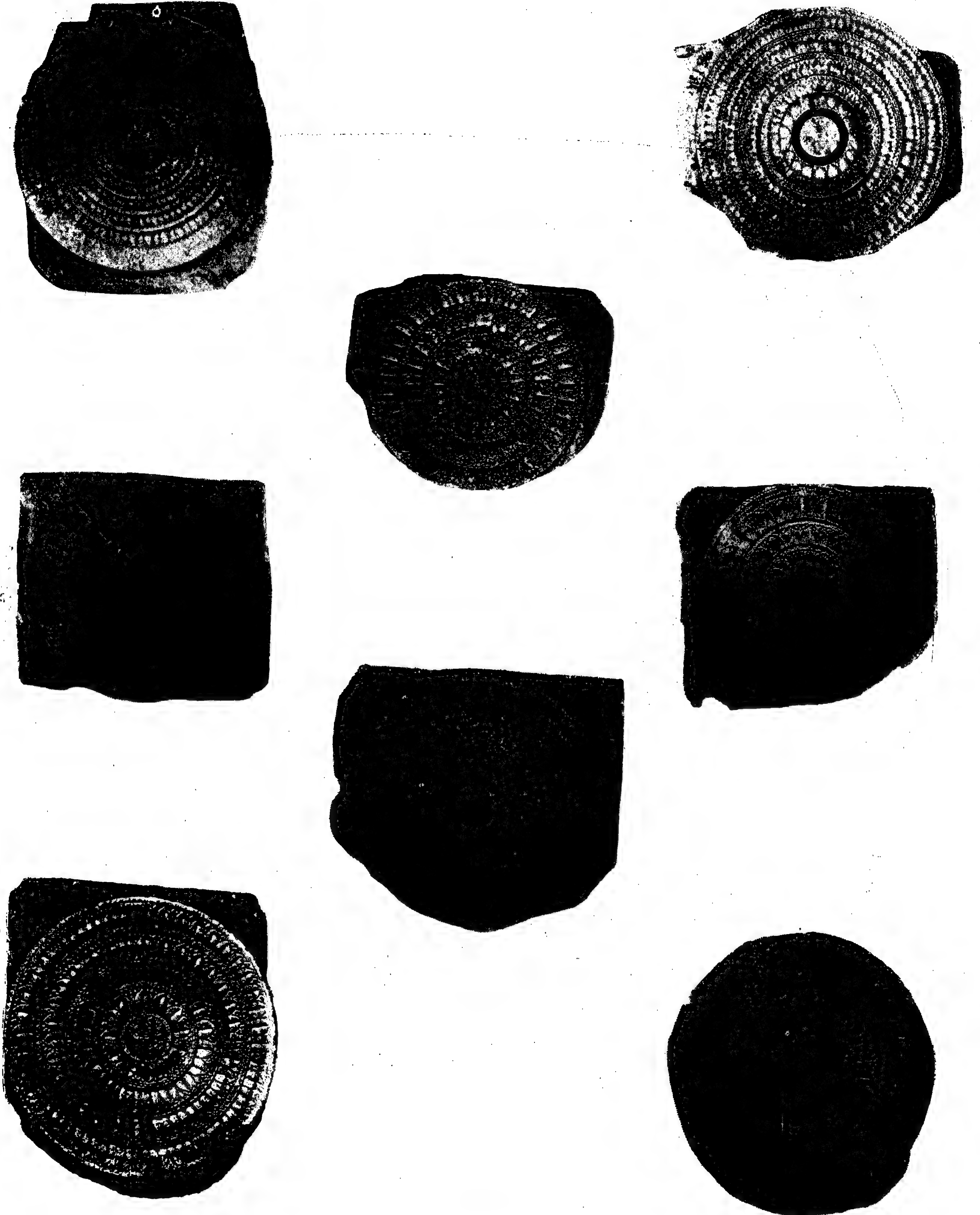
స్తంభము వెలుపలివైపునం దేసువఁగల వెడలుపయిన అడ్డుపట్టికయందు మధ్యభాగమున తఱచుగా స్తూపపుబొమ్మ కనఁబడును. స్తూపమున కుభయపార్శ్వములయందును దానిని పూజించుటకు వచ్చిన యేనుఁగుబొమ్మలు చెక్కియున్నవి. వెలుపలివైపునఁ గల స్తంభపు నిలువుపట్టికలలో సాధారణముగ ఆచారసిద్ధ మయిన శిల్పచిత్రములుండును. స్తంభమధ్యభాగమునం దుండు పద్మవృత్తమున కెసువఁ గల నిలువుపట్టికలందు సాధారణముగ నాగము, డాగొబా, బుద్ధుఁడు, పూజచేయువారు మొదలయినప్రతిమలును, దిగువ నిలువుపట్టికలలో నాట్యముచేయు కుబ్జ, యక్షగణ చిత్రములును చెక్కియున్నవి. లోపలివైపునఁ గల వృత్తములందును, ఆవృత్తము లొండొంటికి నడుమఁగల నిలువుపట్టికలందును రకరకములయిన చిత్రములు కలవు. వీనిలోఁ జాలవఱకు బుద్ధజీవితమునందలి గాథలకును, జాతకకథలకును, బౌద్ధమతసంప్రదాయ చరిత్రాత్మకము లయిన కథలకును సంబంధించినవి. ఎడనెడ గార్హ్యక చిత్రములుకూడఁ గానఁబడును. (చూడుఁడు, ఊర్ధ్వపటచిత్రములు, పటము, ౮).

అడ్డుకమ్ములు :— ఇవి సూచికపనిని స్ఫురింపఁజేయున దగుటచేత వీనికి సూచు లని పేరు కలిగినది. ఈసూచులు వృత్తాంచితములు. ఒక్కొక్కవృత్తమువ్యాసము అ ౩ లు. వెలుపలివైపునను లోపలివైపున నూర్ధ్వాధోసూచికలందును గల వృత్తములందు పద్మములు చెక్కఁబడినవి (చూడుఁడు, పటము ౯). నడిమిసూచియందలి లోపలివైపునఁగల వృత్తమునందు మాత్రము బుద్ధజీవితకథలును, జాతకకథలును జెక్కినారు (చూడుఁడు, పటము, ౧౦).

ఉష్ణీషము :— ఉష్ణీషము పైభాగమున గుండ్రనదేటియుండును. దానికి లోపలివైపున, వెలుపలివైపున శిల్పచిత్రము లనేకములు కలవు. వెలుపలివైపున నది తరంగాకృతి కల పొడుగయిన పుష్పదండము నెడనెడ మనుష్యులు మోయుచున్నట్లు చిత్రితమయియున్నది. తరంగ ముచ్చదశ నందినపుడు దానిని దిగువ మనుష్యులు మోయుచున్నట్టి చిత్రములును, పతనము చెందినపుడు దానిమీఁద డాగొబా, బోధివృక్షము, ధర్మచక్రము, త్రిరత్నములు, నాగములు, యక్షులు - వీని చిత్రములును చెక్కఁబడినవి. లోపలివైపున జాతకకథలను, బౌద్ధసంప్రదాయచరితములను, బుద్ధజీవితకథలను చెక్కినారు (చూడుఁడు, ఉష్ణీషచిత్రములు, పటము, ౧౦).

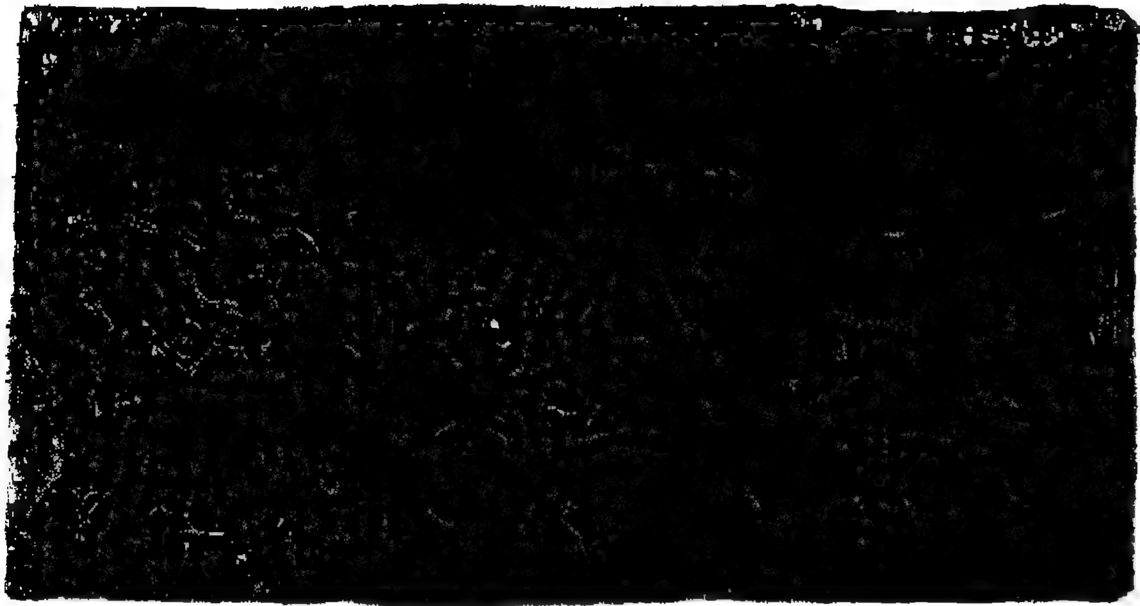
వేదిక :— అమరావతీస్తూప వేదిక యెత్తు ఆఱడుగు లని యిదివఱకే చెప్పఁబడినది. ఈవేదిక చుట్టుకొలత ౫౨౧ అడుగులు. దీని లోపలివైపుభాగము నిర్మాణమునందుఁ బడిపోవుటచేత నిది వెలుపలివైపునమాత్రమే చిత్రిత మయినది. ప్రాకారరేఖయందును, దీనియందును మొత్తము చిత్రితమయినభాగము సరిసమానమే యయినను వేదికయందలి చిత్రరంగములు ప్రాకారమునందలివానికన్న మిక్కిలి చిన్నవి. కాని ప్రాకారపురాతికంటె వేదికరాయి మిక్కిలి మెత్తనయిన దగుటచేత వేదికయందలి ప్రతిమాశిల్పము ప్రాకారమునందలి దానికంటె అతిప్రశస్త మయినది. వేదికను గప్పియుండు నీచైత్యశిలాఫలకములమీఁద సర్వసాధారణముగ డాగొబాలును, నాగములును చెక్కియున్నవి. ఈ డాగొబాలు చెక్కిన పలకలకు కుడి, యెడమ వైపులందు విడిరాలమీఁదఁ జెక్కిన స్తంభము లున్నవి. ఈ విడి స్తంభములమీఁద బోధివృక్షము, ధర్మచక్రప్రవర్తనము, మారప్రలోభనము మొదలయిన చిత్రము లుండును (చూడుఁడు, విడిస్తంభము, పటము, ౧౧). డాగొబాలును, స్తంభములును విడివిడిశిలాఫలకముల మీఁదఁ గాక యొక్కొక్కప్పుడు ఒకటే ఫలకముమీఁద చెక్కియుండుటయుఁ గలదు. ఈ వేదికాచైత్యశిలాఫలకములకుమీఁద నంచు కట్టినట్లు చిత్రాలంకృతమయిన యొకపట్టిక (Frieze) యుండును. వేఱువేఱు రాతిపలకలను కూర్చి యీయంచును దీర్చెదరు. కొన్ని కొన్ని సందర్భములలో ఒకటే రాతిఫలకముమీఁదను ధర్మచక్రస్తంభమును, డాగొబాయును, వీని కెసువను చిత్రాంచిత మయిన యంచునుగూడ నుండుట కలదు. మద్రాసు చిత్రవస్తుప్రదర్శనశాలయందుఁ గల చైత్యశిలాఫలక మీతరగతికి చెందినది (చూడుఁడు, పటము, ౧౨).

1. Burgess' The Buddhist Stupas of Amaravati and Jaggayyapeta, p. 25.

౬. సూచీచిత్రములు (పటము ౯)
(వెలుపలివైపు)

౮. ఉష్ణీషచిత్రములు (పటము ౧౦)
(లోపలివైపు)

ఈ చైత్యశిలాఫలకములకు తలకట్టుగ నుండు చిత్రశోభితమయిన పూర్వోక్తమగు నా యంచును దీర్చుటలో శిల్పులు దారుమయ ప్రాకారము నాదర్శముగఁ దీసికొని రని కడు ప్రాచీనములగు నంచులరీతి ననుసరించి చెప్పుట కవకాశము కలదు. తొలుదొలుత తీర్చిన యిట్టి తీర్పులలో అంచు నడ్డముగ నయిదువిభాగములు చేసి యగ్రమునందుఁ గల మొదటివిభాగమున పుష్పకల్పనలును, వెడలుపుగనుండు రెండవభాగమున ప్రాకారాకృతిని, మూఁడవభాగమున ప్రయాణమయిపోవుచున్నట్లు చిత్రింపఁబడిన వరాహము, సింహము, ఉష్ట్రము, వృషభము మొదలయిన జంతువుల చిత్రములును చెక్కినారు. రెండవవిభాగమున చిత్రింపఁబడుచువచ్చిన ప్రాకారచిత్రమున మొదటికాలపు తీర్పులకును, దరువాతికాలపు తీర్పులకును భేదము కలదు. మొదటికాలపుతీర్పులందు ఈ ప్రాకారచిత్రము చిత్రాలంకారరహితముగఁ గన్పట్టును. తరువాతికాలపు తీర్పులందు ఈ ప్రాకారమునందలి సూచీవృత్తము లొండొంటికి నడుమనున్న స్థలమున మనుష్యప్రతిమలు మొదలయిన వేలువేలు రకముల చిత్రరంగములను దీర్చినారు. ఎగువను, దిగువను గల ప్రతి సూచీవృత్తమునందును పద్మములను జెక్కినారు; కాని ప్రతి నడిమి సూచీవృత్తమును మాత్రము పద్మముగ తీర్పక, అచ్చటకూడ మానవజీవితమునకు సంబంధించిన చిత్రరంగములను చెక్కినారు. ఈసూచీవృత్తము లొక్కొక్కటి రెండు మూఁడంగుళముల వ్యాసరేఖ గలవి. ఇంతటి స్వల్పస్థలమునందు ఆకాలపు బౌద్ధశిల్పులు చక్కఁగ మనోహరములయిన మనుష్యప్రతిమలను చెక్కినా రనిన వారి కళాకౌశల మెంతటిదో యాలోచించుకోవచ్చును. నాలుగవభాగమును చిత్రించుటలో నొక చిత్రము కలదు. ఈభాగ మంతయు దారుశిల్పపద్ధతిని చిత్రిత మయినట్లు కన్పట్టును. ఈభాగమున చతురస్రముగ నుండు రంధ్రము లొకదాని కొకటి సమానదూరములం దుండునట్లు చేసినారు. తొలుదొలుత తీర్చిన యంచులం దీభాగమున రంధ్రమునకు రంధ్రమునకు నడుమనుండు భాగమునం దేచిత్రములును చెక్కకుండ వదలివేసినారు. తరువాతికాలమునఁ దీర్చిన యంచులను బరిశీలించినచో నా రంధ్రాంతరస్థలముల నుబ్బెత్తుగ సింహశీర్షములు చెక్కుటకు విడిచివేసినట్లు స్పష్టమగును. అయిదవ దగు నట్టడుగుభాగము బొమ్మలు చెక్కు నిమిత్తము కాక శాసనములు చెక్కుట కుద్దేశింపఁబడుటచేత నది చిత్రరహితముగ నున్నది. ఈపట్టికయందు చెక్కఁబడు శాసనములు సాధారణముగ నట్టి యలంకారఫలకములను దానముగ నొసంగిన దానపతులనుగూర్చి తెలుపును. ఈ శాసనములందు చిత్రశోభితములయిన యిట్టి యంచులు 'పటము' లని పేర్కొనఁబడినవి (మొదటికాలపు 'పటము'నకు చూడుఁడు, పటము, ౧౩; తరువాతికాలపు 'పటము'నకు, చూడుఁడు, పటము, ౧౪).

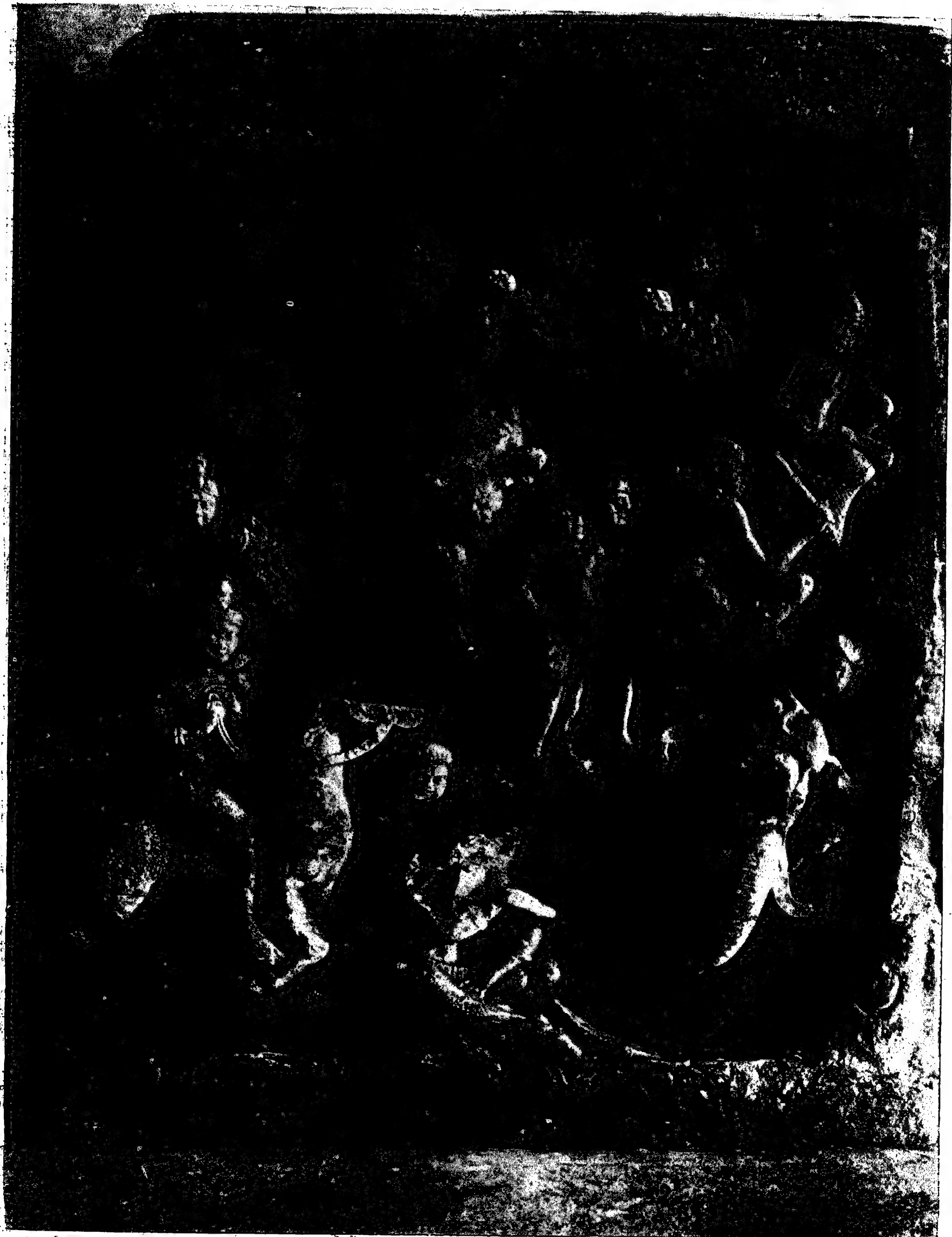
'ఆయకకంభములు' :— నాలుగువైపులందును, నాలుగు ద్వారములకు నెదురుగా నరుఁగువలె ముందునకుండిన వేదికాభాగముల మీఁద నొక్కొకవైపున నయిదేసి చొప్పున నాలుగువైపులఁ గలసి యిరువది స్తంభము లుండు నని, వీనికి 'ఆయకకంభము' లని పేరని యిదివరకే తెలుపఁబడినది. ఒక్కొక్కదిక్కున నిట్లయిదేసి స్తంభము లుండుట ఆంధ్రదేశస్తూపములందే కానఁగు విశిష్టలక్షణము. ఈ విధమున స్తంభములను బ్రతిష్ఠింపవలె ననుభావము ప్రాయికముగ అమరావతీస్తూపమున కింకను పూర్వకాలముననే నిర్మింపఁబడిన యుత్తర హిందూస్థానమునందలి సాంచీ, భార్హూత్ మొదలగు స్తూపములనుబట్టి కలిగియుండవచ్చును. రాతిపలకలమీఁదఁ జెక్కిన భార్హూతు స్తూపాకృతులను గాంచినయెడల స్తూపవేదికమీఁద నుభయపార్శ్వములయందును అలంకారముగ నున్న కొన్నిధ్వజములు చూడనగును. ఏతాదృశధ్వజభావమును గైకొని యాంధ్రకళావిదులు అట్టి ధ్వజములను గౌరవాలంకారార్థముగమాత్రమే కాక విశేషప్రయోజనము నిమిత్తముకూడ నుపయోగించియున్నారు. ఉపాసకులకు స్తూపసందర్శనమున బుద్ధనిర్వాణము స్ఫురించునట్లే ఈ స్తంభపంచకదర్శనమున బుద్ధజీవితమునందలి ప్రధానవిశేషములు స్ఫురించునట్లు చేసినారు. ఈ యైదు స్తంభములను పంచకల్యాణము లనఁబడు బుద్ధజీవితప్రధానవిశేషములకు గుర్తుగ నిలిపి గౌరవించినారు. (౧) బుద్ధావతారము, (౨) మహాభినిష్క్రమణము, (౩) మారప్రధ్వంసము, (౪) సంబోధి, (౫) ధర్మచక్రప్రవర్తనము అనునవి పంచకల్యాణము లనఁబడును. అప్పుడు మహాపరినిర్వాణమునకు స్తూపమే సూచన యనవలెను. మారప్రధ్వంస, సంబోధుల నొక్కవిశేషముగనే గైకొనినయెడల నప్పుడు (౧) బుద్ధావతారము, (౨) మహాభినిష్క్రమణము, (౩) సంబోధి, (౪) ధర్మచక్రప్రవర్తనము (౫) మహాపరినిర్వాణము అను నీ యైదింటిని దెలుపుట కీ స్తంభములు గుర్తుగ నున్నట్లు గ్రహింపవలెను. ఈవిషయము ప్రస్ఫుట మగుటకయి తరువాతికాలమున స్తంభము దిగువభాగములందు, చూచువారి దృష్టిపథమునఁ బడునట్లు బోధివృక్షము, స్తూపము, ధర్మచక్రము మొదలయినవి చెక్కినారు. ప్రాకారమును గడచి లోపలికి వెళ్లినంతనే బౌద్ధులు, ఉపాసకులు పూజాద్రవ్యముల నీ స్తంభములముం దుంచి, వాని నారాధించి పిదప స్తూపప్రదక్షిణము చేయుదురు. ఈ స్తంభము లీవిధమున గౌరవపాత్రము లగుటవల్ల కావచ్చును వీనికి 'ఆయకకంభములు (ఆర్యక కంభములు - పూజ్యస్తంభములు) అని పేరు కలిగెను (చూడుఁడు, ఆర్యకకంభచిత్రములు, పటము, ౧౫). స్తంభములయితే పూజ్యములు కావు కాని యవి మతసంబంధ మయిన పూజ్యభావములకు చిహ్నములుగ నిలుచుటచేత నవి పూజ్యస్తంభములయినవి. ఈ స్తంభములు దిగువభాగమున చతురస్రముగ నుండును. స్తంభపాదము (Shaft) అష్టకోణాకారముగ నుండును. అండము రూపమునఁ దేలిన చూళిక (Capital) ప్రతిదిక్కున తోరణముగ (Arch) మలచఁబడినది: దీనికే బౌద్ధవాస్తువున చైత్యతోరణ మని పేరు. చూళికయందలి తోరణముల దిగువభాగములు వట్టి గూండ్లుగ నుంచెదరు; లేదా ఆగూండ్లయందు యక్షిప్రతిమలను జెక్కెదరు (చూడుఁడు, అమరావతి యక్షిప్రతిమ, ౧౬). చూళికశిఖరభాగమున

శ్వేతనదండములను పాతుటకు గుంటలు త్రొలిచెదరు. అమరావతి ఆర్యక కంభచూళికలయందలి యక్షి ప్రతిమ లత్యంత సుందరము లయినవి. భార్హూతుస్తూపమునందలి యక్షి ప్రతిమలను, అమరావతిఆర్యకకంభాగ్రములందలి యక్షి ప్రతిమలను సరిపోల్చి చూచిన కళావిమర్శకులు అమరావతీయక్షి ప్రతిమ లత్యద్భుతకళాకౌశలమును వెల్లడించు ననియు, ఈయక్షి ప్రతిమలను చెక్కుటలోఁ జూపిన కళ కీడువచ్చునది మఱియొకటి కానరా దనియు నభిప్రాయపడుచున్నారు. ఈ ప్రతిమలుండు గూఁడు వాతాయనభావస్ఫురణమున నిర్మింపఁబడిన దని చెప్పుట కమరావతియందే నిదర్శనములు కలవు. ఇట్టి గూండ్లు కొన్ని జాలకట్టుల కుండునట్టి కమ్ములతో నుండి, వాని నడుమనుండి మనుష్యులు ముంటునకు తొంగిచూచుచుండినట్లు చెక్కఁబడినవి. ఇట్టి గూండ్లకు చైత్యవాతాయనము లని పేరు. తరువాతికాలమున దక్షిణహిందూదేశ దేవాలయనిర్మాణమున ఆవిష్కరణముచెందిన 'కపోతపట్టిక' కు తొలిస్ఫురణమును, ప్రాతిపదికయు నీ చైత్యవాతాయనములందే కనుఁగొనఁగలము.

అండము :— వేదికమీఁదనుండి యండము లేచును. కాని యండముదిగువకొన వేదికయొక్క పైకొనను సరిగా నంటియుండక యించుక లోపలికి తగ్గియుండును. ఉపాసకుఁడు కాని, బౌద్ధుఁడు కాని ప్రాకారద్వారమును గడచి లోపలికి వెళ్లి పూజాద్రవ్యములను ఆర్యకకంభములముందుంచి దృష్టి సారించి చూచినంతనే పంచస్తంభములును పంచకల్యాణములను మనసునకు తట్టునట్లు చేయును. ఒకవేళ నవి మనసున కప్పుడు తట్టకపోయినను పూజాద్రవ్యసమర్పణానంతరము ప్రదక్షిణము చేయునపుడు అండోపరితలమున చిత్రితములయిన బౌద్ధచిత్రములవలన నయినను బౌద్ధధర్మము హృద్గోచరమగుచుండును. ఇట్టి చిత్రములు, అండముదిగువభాగమునుండి యారంభమగును. అండముదిగువభాగమున కడవరుసయందు సాధారణముగా బుద్ధుని సంబోధిని జ్ఞాపకమునకుఁ దెచ్చు తచ్చిహ్నమయిన బోధివృక్షము చెక్కఁబడును (చూడుఁడు, పటము, ౧౭). ఈ వరుసకు పైని ఇంకను రెండువరుసల చిత్రము లుండును. వీనిలో క్రిందివరుసయందు సాధారణముగ ధర్మచక్రమును, పైవరుసయందు స్తూపమును చెక్కఁబడును (చూడుఁడు, పటము, ౧౮). బుద్ధుఁడు మహాభినిష్క్రమణము చేసినయనంతరము లోకకల్యాణమునకై యతఁడు కనిపట్టిన సమ్యక్సంబోధియు, దానిని ప్రజల కుపదేశించిన యుపదేశమునకు సూచకముగ ధర్మచక్రమును, తుదకు నిర్వాణసూచకమయిన స్తూపమును బుద్ధుని జగదభ్యుదయకాంక్షను వెల్లడించుచుండును. దిగువ వరుసయందలి చిత్రశిలాఫలకముల కడనెడ, అట్టిఫలకములు పట్టుటకు వీలు లేనిస్థలములయందు పూర్ణఘటములను జెక్కిన శిలాఫలకముల నతికి యాబద్ధము చేసెదరు (చూడుఁడు, పటము, ౧౯). ఇట్లు ఆబద్ధము చేసినకారణమున నీ పలకలకు 'ఆబద్ధమాల' (ఆ సమంతాత్ బద్ధా మాలా) అని పేరు కలిగినది. శాసనములం దీపదమే ప్రాకృతరూపమున 'అబతమాల' అని పేర్కొనఁబడినది. శాక్యసింహుఁడు (బుద్ధుఁడు) ఈవిధమునఁ బ్రయత్నించి విజయము నొందె నని తద్విజయమునకు సూచకముగ ఆ మూఁడువరుసల చిత్రములకు నెగువనున్న వరుసయందు సింహప్రతిమలు చిత్రింపఁబడినవి. ఇట్లు బుద్ధుఁడు విజయమునొంది బుద్ధుఁడు, ధర్మము, సంఘము అను త్రిరత్నములరూపమున ధర్మస్థాపనము చేసెననుటకు గుర్తుగ సింహచిత్రపట్టికకు పైని త్రిరత్నచిహ్నమయిన త్రిశూల పరంపర చిత్రితమయినది (చూడుఁడు, పటములు, ౨౦). త్రిరత్నములను శరణము నొందినబౌద్ధుల కింక 'శూన్యమే' యనుటకు సూచనగ త్రిరత్నచిత్రపట్టికకు పైని కొంతస్థలము చిత్రరహితముగ నుంచఁబడినది, కాని యుపాసకులకు ప్రాపంచికవృత్తమున ఫలమును నిరూపించి ననేకాని వారికి నట్టి 'శూన్యము' హృదయాకర్షకము కా దని యెంచి, శూన్యస్థలమున కెగువను సమరవిజయమునొందిన యోధులు పుష్పమాలాదులతోఁ బ్రపంచమున గౌరవింపఁబడునట్లే త్రిరత్నశరణు లయి బౌద్ధధర్మవిజయు లయినవారును లౌకిక పుష్పమాలాతుల్యమయిన గౌరవమునకు పాత్రు లగుదు రనునట్లు పుష్పమాలికలు చిత్రితము లయినవి. అట్టిగౌరవస్థితి కలుగుటకుఁ గూడ బుద్ధుఁడే కారణమని ఆ భగవానుఁడు స్మరణకు వచ్చునట్లు ఈ పుష్పమాలికలలో నెడనెడ చిన్నివృత్తములందు మరల బుద్ధజీవితగాథలు చిత్రితము లయినవి. ఈవిధమున బుద్ధధర్మము ననుసరించువారికి స్వర్గమున ప్రత్యేకస్థానము దొరకు నని చెప్పునట్లు పుష్పమాలికలవరుసకు పైని అండాగ్రభాగమున హర్మిక చూపఁబడినది. ఇది బౌద్ధుల మహాసుఖావాసమునకు సూచన. ఈ మహాసుఖావాసమును బడసినవాఁడు ధర్మరాజ్యమున నేకచ్ఛత్రాధిపతి యగు ననుటకు గుర్తుగ హర్మికపయి దండసహితమయిన ఛత్రము వెలసినది. ఈవిధమున ఆర్యకస్తంభభావమే బౌద్ధులకు స్పష్టముగ బోధపడునట్లు అండోపరిశిల్పములును, హర్మికాఛత్రాదులును తీర్పఁబడినవి.

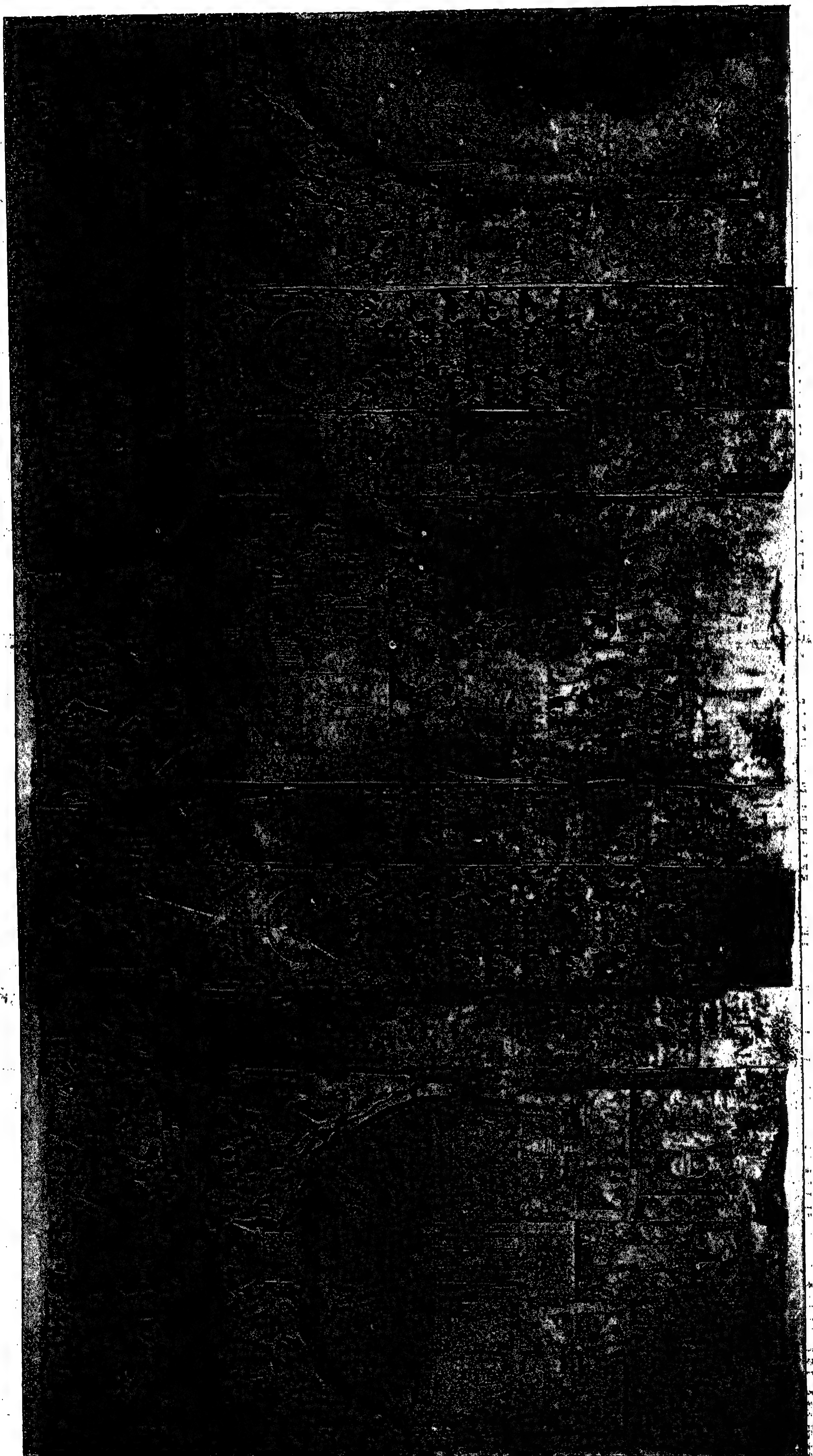
హర్మిక:— ఇది అండాగ్రభాగమున చతురముగనో, చతురస్రముగనో పేటికవలె నుండు నిర్మాణము. ఈ హర్మికాపార్శ్వములు సాంచీ మొదలగు స్తూపములందువలె దారుమయప్రాకారశోభితము లయియున్నట్లు చిత్రితము లయినవి. కొందఱు పురాతత్త్వవిదులు ఈ హర్మికయందే బుద్ధధాతువులు నిక్షిప్తము లయియుండెనని చెప్పుదురు. స్తూపమంతటిలో నిదియే పవిత్రమయిన యుచ్చస్థానము కావున ప్రాయికముగ నిట్లు వారు భావించుటకు కారణము కావచ్చును.

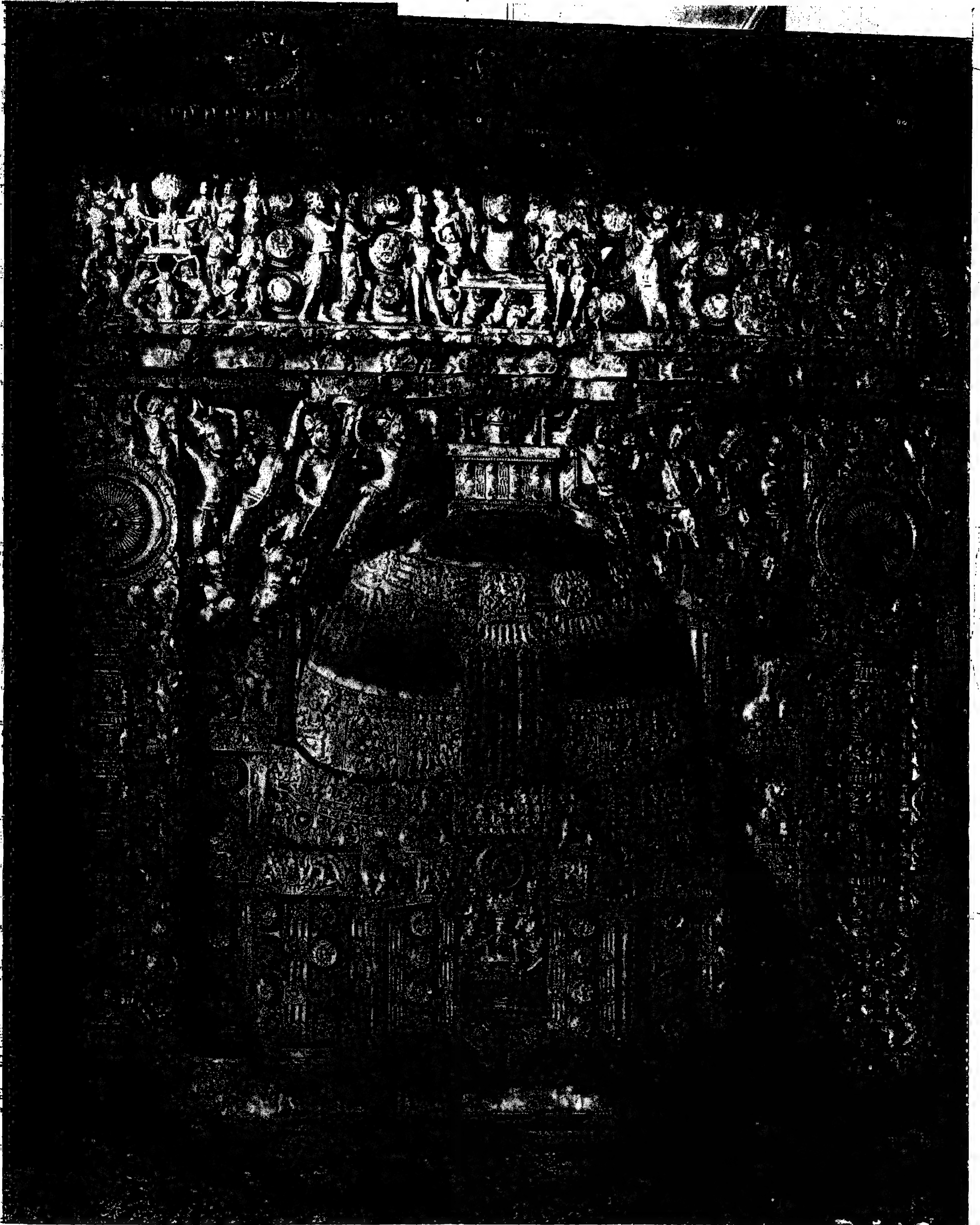
శిలాఫలకములమీఁద చెక్కఁబడిన స్తూపచిత్రముల ననుసరించి చూచినచో నాలుగువైపుల ప్రాకారాంతర్భాగమున మూలలందు స్తూపాధిష్ఠితమయిన విడిస్తంభములు నెలకొల్పఁబడినట్లు కన్పట్టును. ఇట్టి స్తంభములుమాత్రమే కాక బుద్ధుని విడివిగ్రహములు కొన్ని స్తూపభూమియందుఁ గానవచ్చినవి. కాని అవి యేనాఁటివో, యెక్కడ నుండెడివో నిశ్చయముగఁ దెలియరాదు. కాని యవి చాలతరువాతి కాలపువి. ప్రాయికముగ మూఁడవ, నాలుగవ శతాబ్దులనాఁటివి

౧౦. ఉష్ణీషచిత్రము (లోపలివైపు)

అమరావతీస్తూపము

౧౨. చైత్యశిలాఫలకము (పటము ౧౨)

అమరావతీస్తూపము

క.

కాఁదగు నని విన్సెంటు స్మిత్తుగారు వ్రాసియున్నారు. యజ్ఞోపవీతము పక్కి నీ విగ్రహములు వసనము దాల్చుటచేత వీని కుడిభుజమును, కుడిరొమ్మును గనఁబడుచుండును. ఇదియే యీ మూర్తులయందుఁ గాననగు చక్కని లక్షణము. ఈపద్ధతి ధరించిన వస్త్రము భుజములను రెంటినిగూడఁ గప్పివేయు గాంధారపద్ధతికి భిన్నమయినది. ఇట్టి విడి బుద్ధవిగ్రహములలో రెంటిని మద్రాసు మ్యూజియమునందుఁ జూడ వచ్చును. బుద్ధునివిగ్రహములే కాక యితరవిగ్రహములు కూడ — ప్రాయికముగ యక్షుల వగునేమో — కానవచ్చినవి. ఇట్టివానిలో శీర్షరహితమయిన విగ్రహ మొకటి మద్రాసు చిత్రవస్తుప్రదర్శన శాలయం దున్నది. ఈ విగ్రహ మెవ్వరి దనువిషయమున పురాతత్త్వ విదులలోఁ గొంత వివాదము కలదు. ఈ విగ్రహముతొడభాగము నందుఁ జెక్కియున్న శాసనమును సరిగా చదువక కొంద ఱిది రెండవశతాబ్దినాఁటివాఁ డగు ఆంధ్రరాజు గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణి దని వ్రాసియున్నారు. కాని శిల్పపురీతి ననుసరించి చూచినను, ఆ శాసనమునుబట్టి చూచినను ఆ విగ్రహ మంతకు పూర్వకాల పుదయి యుండు ననియే కాక, అది గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణిని కా దని కూడ నిర్ధారణ మగుచున్నది. అందలి పనివాని తనము ననుసరించి డాక్టరు ఆనందకుమారస్వామిగారు అది క్రీస్తునకుఁ బూర్వము నూఱుసంవత్సరములనాఁటి దయి యుండునని తేల్చినారు. దానిమీఁది శాసనమును ‘గౌతమీ నమో.....దాన’ అని కాని, ‘గౌతమీన మా...దాన’ అని కాని చదువఁదగియుండుటచేత నది యెట్లయినను గౌతమి యనుపేరఁ బరఁగు స్త్రీ చేసిన దానమును దెలుపుచున్నట్లే గ్రహింపవలసియుండును గాని దానిని గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణివిగ్రహముగ భావించుటకు వీలులేదు. తలలేనికారణమున నావిగ్రహ మెవ్వరి దనువిషయమున నెన్నియూహలయినను కలుగుట కవకాశము కలదు. ఈ విగ్రహముయొక్క యంజలిబద్ధమయిన చేతిలో పద్మమువంటి పుష్పము లుండుటవలనను, బౌద్ధ పురాణగాథలందు శాక్యవర్ధనుఁడు మొదలయిన యక్షులను గుఱించి చెప్పఁబడి యుండుటవలనను ప్రాయికముగ నది బుద్ధుని పూజించుటకు వచ్చిన యక్షుని విగ్రహమే కావచ్చును.

పూర్వోక్తవిగ్రహములేకాక విడిగా దొరకిన శిల్పకృతులును ఇంకను అనేకములు కలవు. వానిలో ముఖ్యముగ నిట పేర్కొనఁదగినవి బుద్ధపాదములు. బుద్ధుని యీపాదముల యడుగున (అరకాలి యందు) మహాపురుషలక్షణసూచకములయిన సంకేతము లెన్నో యుండును. అమరావతీస్తూపభూమియందు దొరకిన బుద్ధుని శ్రీపాదములలో ప్రాయికముగ సహస్రారచక్రమును, త్రిరత్నచిహ్న మగు త్రిశూలమును, స్వస్తికమును గానవచ్చినవి. సహస్రారచక్రము ధర్మచక్రమునకును, త్రిశూలము బుద్ధ, ధర్మ, సంఘములకును సంకేత మని యిదివఱకే మనకుఁ దెలియును. స్వస్తికమునుగుఱించి యించుక తెలిసికొనవలసియున్నది.

స్వస్తికచిహ్నము చతురరసమన్వితము. కొనలతో నుండు నీ యాకులలో నొక్కొక్కటి యొక్కొక దిక్కున కుండును. ఉత్తరపుటాకుకొన తూర్పువైపునకు, తూర్పువైపుదానికొన దక్షిణమునకు, దక్షిణపుటాకుకొన పడుమటికి, పడమటిదానికొన ఉత్తరమునకును సాగియుండును. ఈకొనలు చతురరసమన్విత మగు స్వస్తికచక్రగతిని నిరూపించును. తూర్పువైపునకుండు ఆకు చూపునది మనుష్యగతి. సరిగా దీనికెదురుగ పడుమటివైపునకుండు ఆకు చూపునది దేవగతి. దక్షిణమువైపున కుండు ఆకు చూపునది నరకగతి. ఉత్తరమువైపునకుండు ఆకు చూపునది సమ్యక్సంబుద్ధత్వగతి, అనఁగా బౌద్ధ ముక్తస్థితి. మనుష్యుఁ డెప్పుడును తన మనసు వచ్చినట్లు తన్ను వదలివేసికొనినచో నతనియందలి జంతుప్రకృతివలన నతఁడు నరకమునకుఁ బోవుట సహజము కాన, పతితులయిన యట్టిమానవుల నుద్ధరించుటకు బుద్ధునివలన నిరంతరము ప్రయత్నము జరగుచున్నది. తత్ప్రయత్నఫలము సమ్యక్సంబుద్ధి లేక పరినిర్వాణము. ఈ విధమున సర్వమానవజాతిని దుఃఖమునుండి యుద్ధరించి సమ్యక్సంబుద్ధస్థితికిఁ గొనివచ్చుటకయి బుద్ధుఁడు సంకల్పించిన సంకల్పమును దెలియఁజేయుటకీస్వస్తికము చిహ్నమయి తనరారుచున్నది. బుద్ధుఁ డిట్లు చేయుటకు కరుణయే కారణము కావున నీచతురరస్వస్తికచక్రమున కదియే కీలకము (Pivot) గ నున్నది. ఈ కేంద్రమునుండియే బుద్ధుని విశ్వకారుణ్యము సర్వదిశలకును సర్వమానవాభ్యుదయమునకయి ప్రవహించుచున్నదని యీచక్రమునందలి యాకులు తెలుపుచుండును. ఈ కరుణయే బౌద్ధమతమునందలి ప్రధానతత్త్వము. దీనిని తరువాతికాలమున బౌద్ధతత్త్వజ్ఞులు శక్తిగను, జగన్మాతగను వెలయించి ఆ దేవివలననే బుద్ధత్వప్రాప్తి కలుగునని నిర్వచించియున్నారు. ఈ కరుణాతత్త్వము వలననే తరువాతికాలమున బౌద్ధమునందు ఇదివఱలో నుడివినట్లు వజ్రయాన, మంత్రయాన, తంత్రయానాదులు వెలసినవి. ఈ బౌద్ధమత సంప్రదాయములందు కరుణ జగన్మాత యను స్త్రీగను, బుద్ధుఁడు జగత్పిత యను పురుషుఁడుగను వ్యక్తీకరింపఁబడిరి.

స్తూపనిర్మాణకాలము :— అమరావతీస్తూప మొక్కకాలమునను, ఒక్కతడవను గట్టినదికాదు. దీనికి వేఱువేఱుకాలములందు కూర్పులు, చేర్పులు చేయఁబడినవి. నాలుగుతడవలలో నీ నిర్మాణము పూర్తియైనట్లు స్తూపపు రాతిపలకలమీఁది శాసనములలిపిరీతి ననుసరించియు, చిత్రములరీతి ననుసరించియు సుకరముగను, స్పష్టముగను కనిపట్టవచ్చును.

మొట్టమొదట కట్టిననాఁటి వనఁదగిన శిలాఫలకములను గొన్నిటిని జూడఁగలము. వీనిలోఁ గొన్నిటిమీఁద శాసనములు చెక్కియున్నవి; మఱికొన్నిటిమీఁద చిత్రములు చెక్కియున్నవి; వేఱొకకొన్నిటి మీఁద రెండును గలవు. ఈ కొలఁది పలకలయినను సుష్ఠుగ లేక చాలభాగము పగిలియున్నవి. ఈ పలకలమీఁదఁ గానవచ్చు శాసన, చిత్రములరీతికిని భార్హూతుస్తూపమునందలి శాసన, చిత్రరీతికిని ఎక్కువ పోలికయు, దగ్గఱ సంబంధమును కనఁబడును. దీని ననుసరించి మొదటి

తడవనాఁటి వనఁదగు రాతిపలకలు ఇంచుమించుగ భార్హూతుస్తూప నిర్మాణకాలమునాఁటివే (క్రీ. పూ. ౨౦౦) యని యూహింప వచ్చును.

వీనికి తరువాత వచ్చునవి మఱికొన్ని శిలాఫలకములు కలవు. రాయి కొంచెము ముతకది కాని పలకలు చాల వెడలుపయినవి. వీని యొత్తు అన్నిట సరిసమానముగ నుండక భేదించుచుండును. ఈపలకల మీఁద గళ్లుగళ్లుగ తీర్చిన చిత్రపట్టిక లొకదానిపై నొకటి కలవు. ఈ పట్టికలందలి గళ్లలో (Panels) సాధారణముగ బుద్ధసంబోధి కాని, మొట్టమొదటిమాఱు తనధర్మమును బోధించుచున్న బుద్ధుఁడు కాని, బుద్ధనిర్వాణముకాని సాంకేతికవిధమున, అనఁగా బోధి వృక్షము, ధర్మచక్రము, స్తూపములరూపమున చెక్కఁబడినవి. పుష్ప ఘటము, సింహాసనస్థ బుద్ధపాదపూజనము, నాగములు, మనుష్య చిత్రములు నెడనెడ చెక్కఁబడినవి. బోధివృక్ష, ధర్మచక్ర, స్తూప ములచిత్రములు ఒకదానిమీఁద నొకటిగ మూఁడుపట్టికలందును తీర్పఁ బడినవి. ఈమూఁడువరుసలకును పైని తలకట్టుగ నాలుగుపట్టీల అంచు కట్టినారు. దీనియందలి యొకటవ, మూఁడవపట్టీలలో సామాన్య మయినవే కాని విశేషపరికల్పన లేమియును లేవు; కాని రెండవపట్టీలో ప్రయాణము చేయుచున్నట్లు సింహములును, నాలుగవపట్టీలో త్రిశూలపరంపరయు చెక్కఁబడినవి. ఇట్టి శిలాఫలకములమీఁదఁ గానవచ్చు శాసనలిపిరీతి నాధారముగ చేసికొని యవి ప్రాకారశిలలకుఁ బూర్వపు వనియు, ప్రాయికముగ క్రీస్తుపూర్వమో, క్రీస్తుశకమునకుఁ దరువాతనో వందసంవత్సరములనాఁటి వనియు చెప్పవచ్చును.

ప్రాకారము రెండువైపులను చాల జాగ్రత్తగ చెక్కిన చిత్ర ములు కలవు. ఈ ప్రాకారశిలలు రెండవతడవ నిర్మాణమున నుపయోగ పడిచిన శిలాఫలకములకంటెను మెత్తనివి. ఈ ప్రాకారమును బౌద్ధనా గార్జునాచార్యుఁడు నిర్మించినట్లు తిబెత్తుదేశమున నొకగాథ కలదు. అది యును గాక, వాసిష్ఠీపుత్ర శ్రీపులుమావి పరిపాలనమునందు, అనఁగా రెండవశతాబ్దిమధ్యమున అమరావతీస్తూపమున క్రొత్తమార్పులు, చేర్పులు జరగుచుండెననియు, దానికి క్రొత్త శిల్పాలంకారము లమరుచుండెనని యు సూచించునట్టి శాసన మొకచిన్న శిలాఫలకముమీఁదఁ గలదు. పూర్వోక్తతిబెత్తుదేశగాథయు, నీశాసనమును, ప్రాకార శిలలమీఁద చెక్కియున్న యితరశాసనములయందలి లిపిరీతినిబట్టి చూడఁగా ఈ ప్రాకారము క్రీస్తుశకము రెండవశతాబ్ది కడపటిభాగమున నిర్మిత మయినట్లు చెప్పవచ్చును.

నాలుగవతడవ కట్టిననాఁటి వనఁదగు రాతిపలకలన్నియు, వేది కను గప్పుటలో నుపయోగపడిచినవే. ఈ రాయి మిక్కిలి మెత్తనిది; చాల నున్నితమయినది. ప్రాకారరేఖయందలి శిలలమీఁదకంటెను ఈపలకలమీఁది చిత్రసంపద శ్రేష్ఠమయినది. వీనిమీఁద దివ్యమయిన చిత్రములను అతివిస్తృతముగఁ జెక్కినారు. ఈ చిత్రములలో ఆ కాలపు అమరావతీస్తూపమును లక్ష్యముగఁ దీసికొని చెక్కిన స్తూప చిత్రములు, మారప్రలోభనము, బుద్ధుని ప్రథమధర్మబోధలకు సంకేత ములుగ నున్న చిత్రములు, జాతకకథలు — ఇవి యాకాలపు శిల్పులకు చాల నిష్టము కాఁబోలు — సాధారణముగఁ గానవచ్చును. ఈఫల కముల కంచుకట్టుగ నెగువ చిత్రపట్టికారేఖ తీర్పఁబడినది. ఈ పలక లనేకములవలెనే ఈచిత్రపట్టికారేఖకూడ రమ్యములయిన చిత్తరువు లతో శోభించుచున్నది. ఈ చిత్రపట్టికయందలి చిత్రముల రీతిని బట్టియు, ఈఫలకములమీఁద చెక్కిన శాసనముల లిపిరీతినిబట్టియు నీశిల్పచిత్రములు క్రీస్తుశకము మూఁడవశతాబ్దినాఁటి వయియుండు నని నిర్ణయించియున్నారు.

నిలుచున్నట్లున్న బుద్ధుని విడివిగ్రహము లొకకొన్ని స్తూప భూమియందు దొరకినవి. ఇవి యేకాలపువో సరిగా తెలియదు. వి. ఏ. స్మిత్తుదొరగారివి క్రీస్తుశకము మూఁడవ, నాలుగవ శతా బ్దులనాఁటి వగు నని వ్రాసినారు.

శాసనములు : లిపి : భాష :— అమరావతీస్తూపమునఁ గానవచ్చు శాసనము లనేకములు కలవు. వీనిలో చాలవఱకు దానశాస నములు. ఈశాసనలిపుల పరిణామము ఈమహానిర్మాణము క్రమమయిన యంతరువులలో నెట్లు పెంపుచెందినదియు సూచింపఁగలుగుటచేత ఈ శాసనము లీస్తూపమునిర్మాణకాలమును నిశ్చయించుటలో సాయపడు ముఖ్యసాధనములలో నొకటై యున్నవి.

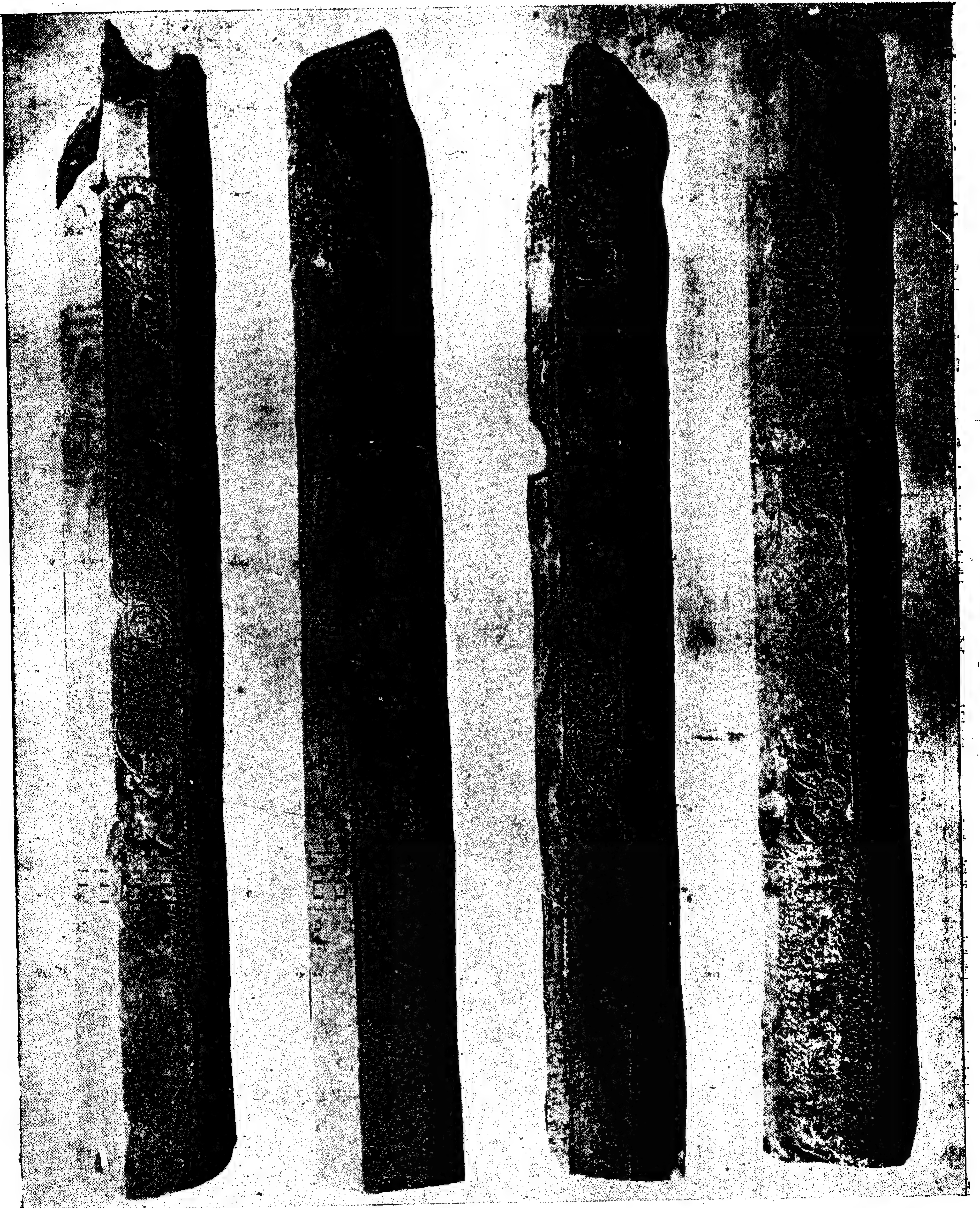
౧. ఇవి పలురకములయిన బ్రాహ్మీలిపియందు వ్రాయఁ బడినవి. ఇట్టి రకములను నాలుగింటిని స్పష్టముగ మనము గుర్తింపవచ్చును. నల్లరాతిస్తంభములును, తొలుతటి నిర్మాణము నాఁడు మలచినశిల్పచిత్రము లనేకములును గల యాగ్నేయదిశ యందలి ప్రాకారభాగమున నొకరాతిశకలము కలదు. దానిమీఁద మౌర్యలిపియం దొకశాసనము చెక్కియున్నది. ఇందలి యక్షర ములు ఆశాసనమునకుఁ బ్రక్కలఁ గానవచ్చిన చిత్రశిల్పములుకూడ వానియంత పురాతనపు వయియుండవచ్చు ననునూహను స్థిరపఱుచు చున్నవి. క్రీస్తుశకము రెండవశతాబ్దిని స్తూపము మరల నిర్మింపఁ బడుచుండినట్లు కాకపోయినను దానికి గొప్పమార్పులు, చేర్పులు జరగి యది పెంపు చెందుచుండినట్లు సూచిత మగుచుండినప్పటికిని ఆశాసనలిపివలన నీమహాచైత్యము ప్రాయికముగ క్రీస్తుపూర్వము ౨౦౦ ల సంవత్సరములనాఁటికే యుండినట్లు సిద్ధాంత మగుచున్నది. ఆశాసన మిది :

"......సెనగోపస ముడకుతలస థభో........."

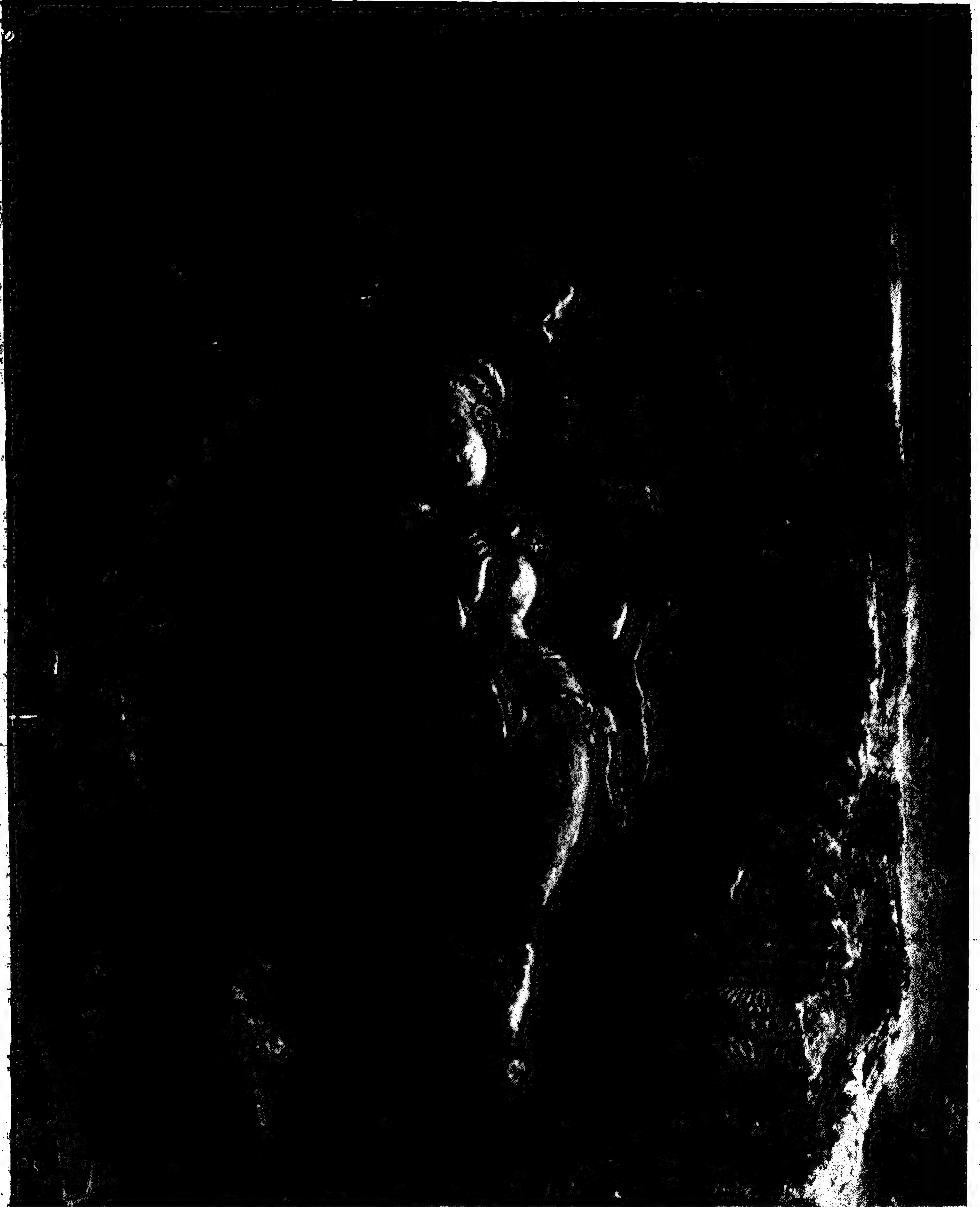
[...సేనాధిపతియగు ముడకుతలుని[1] (ముడకుంతలుని?) స్తంభము...]

గుంటూరుజిల్లాయందలిదే యగు భట్టిప్రోలు స్తూపమునందలి ధాతుకరం డశాసనములే అమరావతికి దగ్గఱగఁ గానవచ్చిన బ్రాహ్మీలిపియందలి

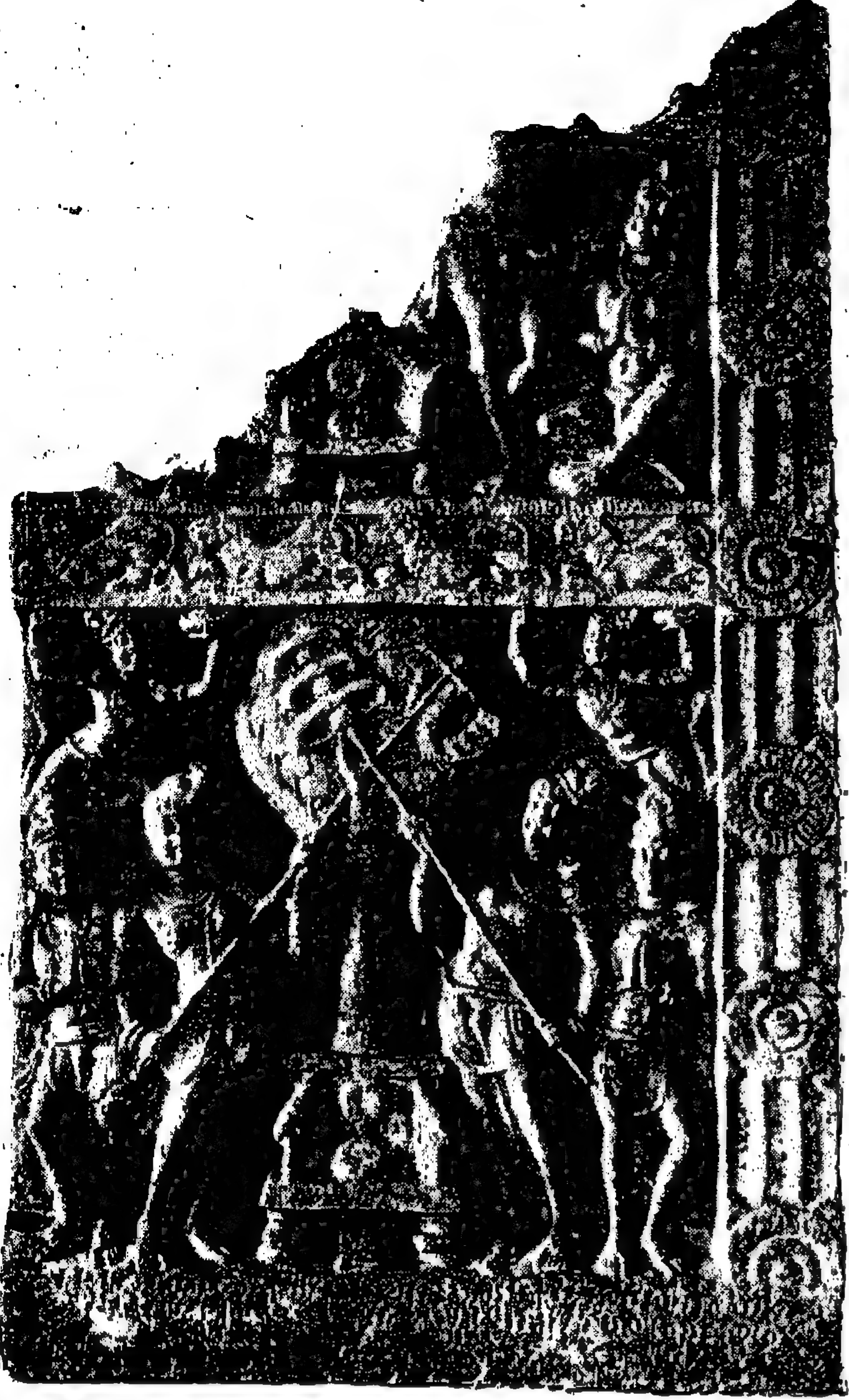
1. లూడర్సుదొరగారు దీనిని ముడఃకుతలుని (మృదుకుంతలుని) అని సవరించినారు.

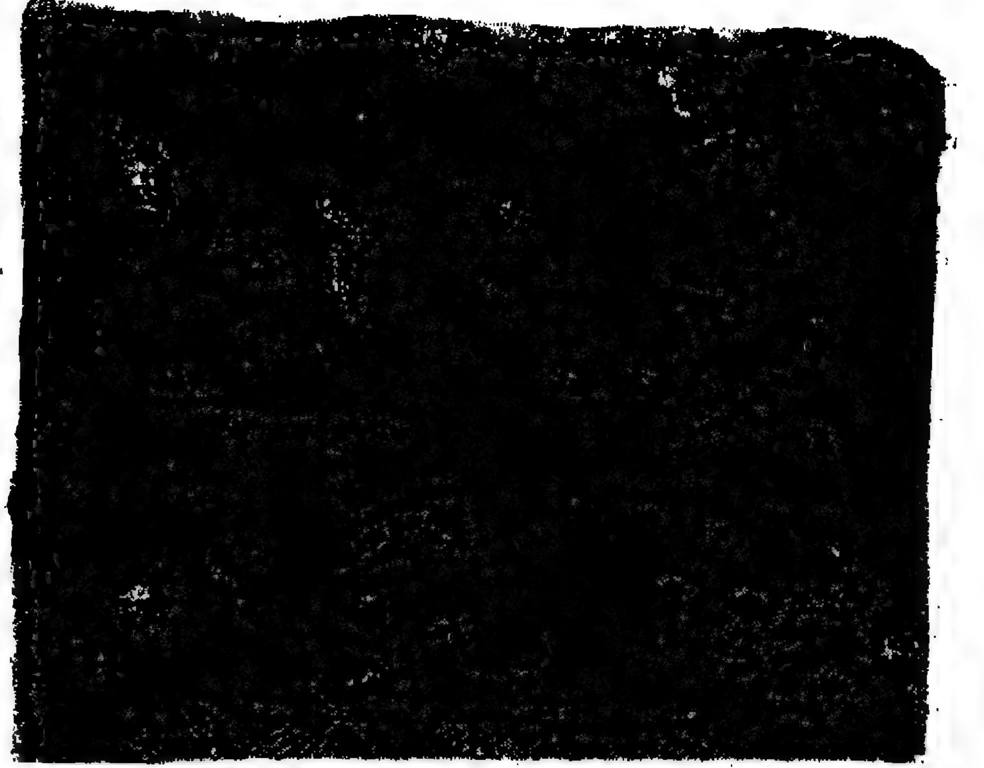

౧౮. 'ఆర్యకకంభ' చిత్రములు (పటము ౧౫)

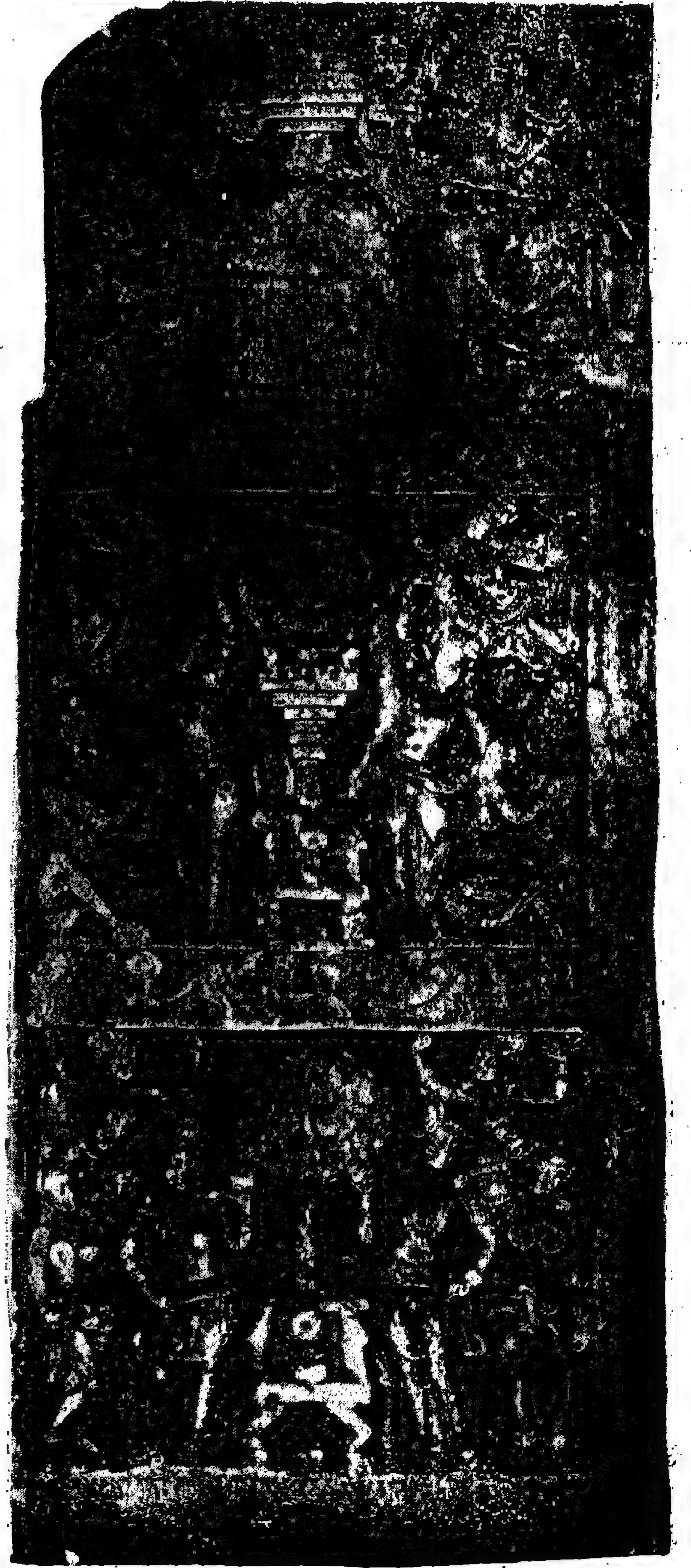

(౧౨. 'అర్యకకంభ' మూలిక (పటము ౧౬)
(అమరావతి యక్షి ప్రతిమ)

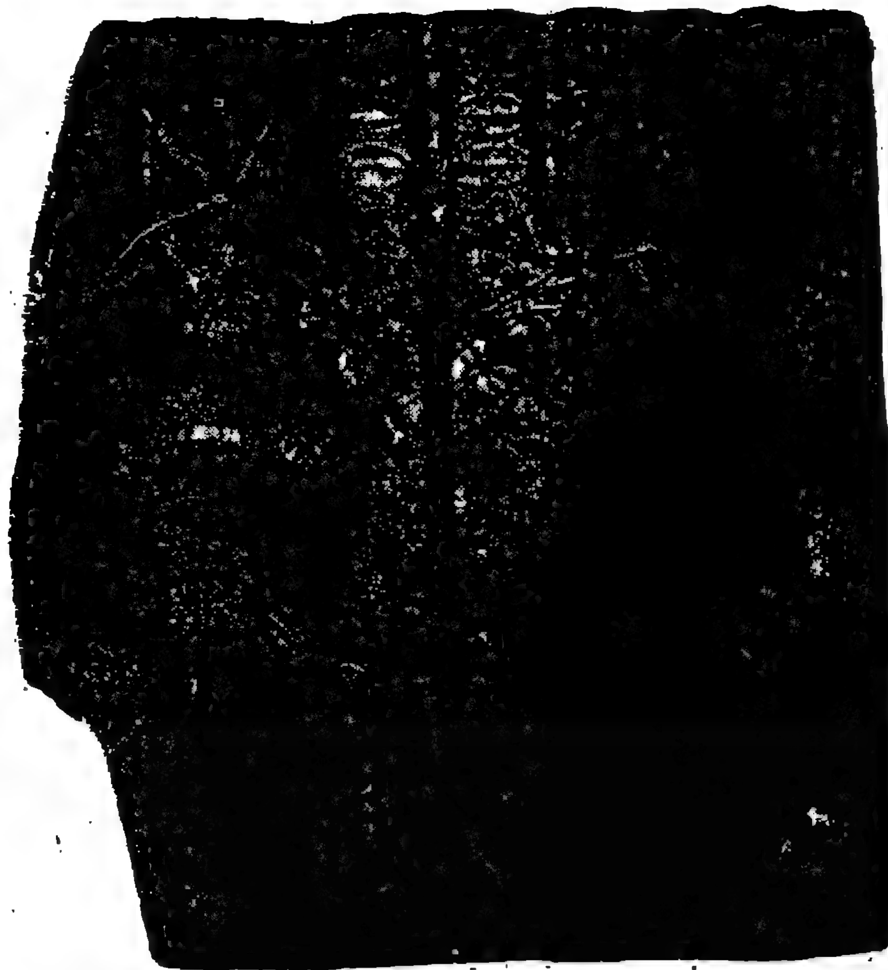

౧౮. అండచిత్రములు (పటములు ౧౭, ౧౯, ౨౦)

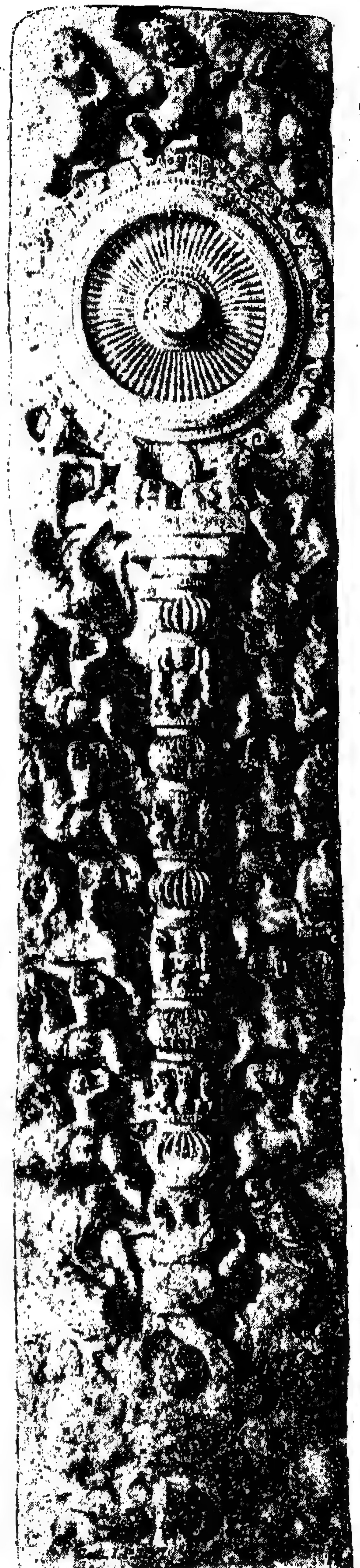
అమరావతీ స్తూపము

౧

౨

౩

౪

౫

౧. ప్రాకారరేఖ: సింహప్రతిమ (పటము ౭)

౨. బుద్ధపాదములు

౩. అండచిత్రము: పూర్ణఘటము (పటము ౧౯)

౪. రామగ్రామస్తూపము (పటము ౩)

౫. వేదికావృత్తచిత్రము: ధర్మచక్రస్తంభము (పటము ౧౧)

తోలుదోలుతటిశాసనములు. ఈ భట్టిప్రోలుస్తూపశాసనములననుసరించి బ్రాహ్మీలిపి కృష్ణజిల్లాయందు క్రీస్తుపూర్వము మూఁడవశతాబ్ది నుండియు వాడుకయం దుండినట్లు తెలియుచున్నది. భట్టిప్రోలుశాసనములందలి ద, ధ, భ, చ, జ, ష, శ, ల వంటి వర్ణములు కొన్ని అశోకశాసనములందలివానితో భేదించునని బూలరుదొరగారు చూపి వానిని ద్రావిడీ వర్ణము లన్నారు. కాని యమరావతియందలి ప్రాచీన బ్రాహ్మీశాసన వర్ణములును, దక్షిణాదిరకము అశోకశాసనవర్ణములును ఒక్కటే పోలిక నుండును. ‘గ’ వర్ణమునకు పైని కోణమును, చ, ద, ప వర్ణములును రూపమున ఆర్షము (Archaic)గా నున్నవి; అనఁగా అశోకశాసనములలోనివానిని పోలియున్నవి.

౨. మౌర్యకాలపుశాసనములకు తరువాతికాలపు వానియందలి ముఖ్యలక్షణము లివి: (౧) ‘ద’ వర్ణముయొక్క యార్ష రూపమింకను నిలిచియుండుట, (౨) తలకట్టు లన్నివర్ణములయందును సమానముగ నుండుట, (3) క్షత్రపుల, కడపటి ఆంధ్రరాజులనాఁటి పశ్చిమహిందూదేశశాసనములయందలి ముఖ్యలక్షణముగఁ గానవచ్చు ‘అ’, ‘క’, ‘ర’, వర్ణములకు దిగువభాగమున నుండు వంకరకొంకులు లేకపోవుట, (౪) వక్రరేఖలతోఁడి ‘ఇ’ వర్ణము. ఈ లక్షణములను బట్టి యివి క్రీస్తుపూర్వము మొదటిశతాబ్దివో, క్రీస్తుశకము మొదటి శతాబ్దివో అయియుండు నని నిర్ణయింపవచ్చును. వర్ణములయూర్ధ్వ భాగాంతమునందలి చిన్న యడ్డుగీటువల్ల నీరకము నానాఘాటు ఆంధ్రశాసనలిపినుండి భేదించుచున్నది.

3. బూలరుదొరగారు లిపినిబట్టి, పడుమటిదక్కను, కొంకణములందలి గుహాశాసనములతో సరివచ్చున వని తరగతివారీవిభజనమునుచేసి చూపిన అమరావతీ శాసనములలో చాలభాగము క్రీస్తుశకము రెండవశతాబ్దినాఁటివి.

౪. ఇక్ష్వాకువంశపురాజయిన శ్రీవీరపురుషదత్తునినాఁటి జగ్గయ్యపేట శాసనములందు కానవచ్చులిపిని బోలి మిక్కిలి సొగసులు దేఱియుండులిపితో నున్న శాసనములు కొన్ని కలవు. బూలరుదొరగారివి క్రీస్తుశకము మూఁడవశతాబ్దినాఁటి వగు నని యూహించినారు.

ఈయమరావతీశాసనములందు వాడినభాష ప్రాకృతము. దీనికిని, వ్యాకరణశాస్త్రజ్ఞుల పైశాచీప్రాకృతమునకును దగ్గఱి సంబంధము కలదు. ఇందు ‘గ’కు బదులుగ ‘క’యును (ఉదా: నకయ), ‘జ’కు బదులుగ ‘చ’యును (ఉదా: పవచితయ), ‘ద’కు బదులుగ ‘త’యును (ఉదా: వేతిక), ‘ణ’కు బదులుగ ‘న’యును (ఉదా: ఉనిస, ఉంనిస, సమనస, తిని) ప్రయుక్తము లయినవి. కాశ్మీరదేశగాథ ననుసరించి పైశాచీప్రాకృతమున బృహత్కథ రచియించిన గుణాఢ్యుఁ డాంధ్రరాజాస్థానము నలంకరించిన విద్వాంసుఁడు. ఈ గాథనుబట్టి ఆంధ్రభృత్యరాజులక్రింద నాంధ్రరాజ్యమున పైశాచీప్రాకృతభాషను కృషి జరగుచుండినట్లు విశ్వసించుట కవకాశము కలదు.

ఈశాసనములు చరిత్రాత్మకమయిన, అనఁగా రాజవంశములకు సంబంధించిన విషయముల నేమియుఁ దెలుపవు. ఆంధ్రరాజులలో వాసిష్ఠీపుత్త్ర శ్రీపుళుమావి, శివశ్రీశాతకర్ణుల శాసనములు మాత్రమే కలవు. అందు వాసిష్ఠీపుత్త్రునివే యెక్కువ. ఈకారణమున నాగార్జునాచార్యుల మిత్త్రుఁ డయిన శాతవాహనుఁడను ఆంధ్రరాజు వాసిష్ఠీపుత్త్రుఁడే యగునని కొంద ఱూహించుచున్నారు. నాగార్జునాచార్యులవారు బౌద్ధమున కొసంగిననూతనరూపము ప్రోద్బలము నూఁతగాఁగొని యాంధ్రు లీ మహానిర్మాణమునకు పెంపుసొంపులు సమకూర్చియున్నారు. ఆంధ్రులకుఁ బిదప నీశాసనములు ప్రాయికముగ ‘పాకోటక’ జాతినామమును, ‘వాకాటక’ మనుష్యనామమును వెల్లడిపఱుచుచున్నవి. విన్సెంటుస్మిత్తుదొరగారి మతముప్రకారము వాకాటకవంశము క్రీస్తుశకము 300 ల ప్రాంతమున రాజ్యమునకు వచ్చినది. ఈశాసనములందు వచ్చు వాకాటకపాఠము సరియయిన దయినచో క్రీస్తునకు పూర్వము ౧౫౦ సంవత్సరములనాఁడే దక్కనునందు వాకాటకు లుండినట్లు గుర్తింపవచ్చును.

అమరావతీకళ :— అమరావతీస్తూపశిల్పచిత్రములను విడివిడిగాను, వాని నొండొంటితోను, ఇతరబౌద్ధ నిర్మాణములందలి శిల్పచిత్రములతోను పోల్చి పరిశీలించి చూచినయెడల అమరావతీస్తూపనిర్మాణ మొక్కకాలమునఁ గాక నాలుగుతడవలలో జరగినట్లును, అమరావతీస్తూపశాశసనలిపిపరిణామమున నొక్కరకము గాక నాలుగురకము లుండినట్లును తెలియవచ్చునట్లే, అనఁగా నిర్మాణమునందును, లిపియందునుగూడ వికాసము కనఁబడునట్లే శిల్పచిత్రములతీర్పునందుఁగూడ వేఱువేఱురకము లయినరీతులు కన్పట్టును. క్రీస్తునకు పూర్వము మూఁడువందల సంవత్సరములనుండి క్రీస్తుశకము మూఁడవ శతాబ్దివఱకును స్తూపమున వేఱువేఱు నిర్మాణములు జరగుచుండినట్లే, స్తూపశాసనలిపికూడ పరిణామమును చెందుచుండినట్లే చిత్రశిల్పపు రీతులుకూడ ఆకాలముననే పరిణామమును జెంది పరిణతములైనవి.

మొట్టమొదటికాలపు శిల్పచిత్రములు తరువాతికాలపుచిత్రము లంత హృదయరంజకముగ చిత్రింపఁబడలేదు. అంతియకాక మొదటి కాలపు శిల్పచిత్రములందు కథావస్తువిన్యాసముకూడ నతిసంగ్రహముగఁ జూపఁబడినది. ఇట్లు సంగ్రహ మగుటవలన వివరములను చాల వఱకు వదలివేయుటయేకాక, కథావస్తుతక్షణముననను శిల్పులు సమయబద్ధులై సంకేతపద్ధతి నుపయోగించినారు. ఇట్లు సంకేతముల నేర్పఱుచుటవలన చిత్రితమయిన కథావస్తు వాకాలమునాఁటివారికి సుబోధమగుచువచ్చినను, ఏయేవిషయముల కేవేవి సంకేతములో తెలియక యిటీవలివారి కాచిత్రరంగములు దురవగాహము లయినవి. ఈకారణమున కళావిమర్శకులు కొంద ఱట్టికళ ప్రశస్తమయినది కా దనియు, ఆకాలమున కళాకౌశలము లే దనియు స్థూలముగ తెగడియున్నారు; కాని యీకళ నట్లు తెగడుటకు వీలు లేదు; ఏల యన, కథావస్తువిన్యాసము పెద్దదిగఁగాక సంకుచితము చేసినను ఆకాలపుశిల్పి తాను

తనకళాకౌశలమును జూపుట కవకాశ మున్నచోటుల నెల్లఁ దన నేర్పును విపులముగఁ జూపియే యున్నాఁడు. ఈ సంకేతపద్ధతిని ముఖ్యముగ బుద్ధజీవితగాథలను చిత్రించునపు డుపయోగించియున్నాఁడు. కావున సంకేతపద్ధతి యేదియో విచారింతము. ఈ సందర్భముననే చాల హృదయాకర్షకమును, వివాదగ్రస్తమును అయిన బుద్ధవిగ్రహావిష్కార మీవిషయమునం దంతర్గర్భిత మయియేయుండుటవలన దానినిగూర్చి కూడ ఆలోచింతము.

బుద్ధజీతమునందలి యన్ని గాథలలోను పంచకల్యాణములు ముఖ్యమయినవి. వీనిని శిల్పమునఁ జిత్రింపవలెను. ఆకాలము నాఁటికి బుద్ధుఁడు మహాపరినిర్వాణమును బొందెను. బౌద్ధమతానుసారము మహాపరినిర్వాణ మనఁగా విజ్ఞానస్థితి యని కాని, కేవలము శూన్యస్థితి యని కాని చెప్పవలెను, అనఁగా బుద్ధుఁడు నామరూపాతీత మయినస్థితిని పొందినవాఁడు. అట్టివానికి నామరూపములు కల్పించి, శిల్పచిత్రములందు చూపుట అసాధ్యమే కాక పాపకార్య మని కూడ వారు భావించుటచేత ఆకాలపుశిల్పులకు బుద్ధజీవితగాథలను జెక్కుటలో సంకేతముల నేర్పఱచుకో వలసి వచ్చినది. అయిన నీగాథలను అసలు చూపవలసినంత యవసర మేమి కలిగిన దని కొంద ఱడుగవచ్చును. క్రొత్తగా బౌద్ధమతమును స్వీకరించిన పామరునికి బుద్ధుఁడు బోధించినతత్త్వము సరిగా గ్రహింపరానందున బుద్ధజీవితమునందలి గొప్పవిషయములు బోధపడుటకు బొమ్మల రూపమున చిత్రించి చూపుటకును, తత్కారణమున బుద్ధునిమీఁద భక్తి విశేషించునట్లు చేయుటకును మహాత్ముఁ డయిన యట్టిబుద్ధుని జీవితమునందలి ముఖ్యగాథలను చెక్కినారు. ఇట్లు చెక్కుటలో సంకేతపద్ధతి యావశ్యకమయినది. ముఖ్యముగ నీసంకేతములు పంచకల్యాణముల విషయమున ప్రయుక్తములయినవి. బుద్ధజననమునకు పొత్తిళ్లలో బుద్ధపాదమునుగాని, పద్మమునుగాని చెక్కెదరు. మహాభినిష్క్రమణ, మనఁగా సర్వభోగవర్జనమును జీనుతోనుండు వట్టిగుఱ్ఱమును చిత్రించుటవలనను (సిద్ధార్థుఁ డర్ధరాత్రమున తండ్రిని, భార్యాపుత్త్రులను, రాజ్యభోగములను విడిచి కంటక మనుగుఱ్ఱము నెక్కి కపిలవస్తునగరమునుండి వెడలిపోయినట్లు మనకు బుద్ధచరితమునుబట్టి తెలియును), మారధర్షణపూర్వకమయిన సమ్యక్సంబోధిని బోధివృక్షమును, దానిక్రింద నొక యాసనమును దీర్చి, యాసనముమీఁదనో, క్రిందనో బుద్ధపాదములను జెక్కుటవలనను, బుద్ధుని ధర్మబోధను ధర్మచక్రమును, దానిక్రింద నొక యాసనమును జిత్రించుటవలనను — బుద్ధుని మొదటిధర్మబోధను దెలుపవలసివచ్చినపుడు ధర్మచక్రమును, దానిక్రింద నొకయాసనమును రచియించి, యాసనమున కుభయపార్శ్వములందును మృగములను జూపుదురు —, మహాపరినిర్వాణమును స్తూపమువలనను దెలుపుదురు.

అమరావతీకళ దేశీయము :— బుద్ధవిగ్రహమును మలచుట భారతీయశిల్పికి తెలియ దనియు, దానిని మలచుట నాతఁడు గ్రీకులవలననుండియో, రోమనులవలన నుండియో నేర్చుకొనె ననియు కొందఱు విశ్వసింతురు కాని యిది మృషోక్తి యని అమరావతీశిల్పచిత్రములను బరిశీలించినచో తెలియఁగలదు: ఎట్లన, ఆశిల్పి సామాన్యమానవవిగ్రహములను, బౌద్ధేశరు లయిన బోధిసత్త్వుల విగ్రహములను మానవరూపముననె మలచియుండుటవలన అతనికి మానవరూపమును జిత్రించుట తెలియ దని యనుకొనుట కవకాశమును లేదు. అతఁడు మానవప్రతిమలను జెక్కుట రోమనులవల్లఁ గాని, గ్రీకులవల్లఁ గాని నేర్చుకొన నవసరమును లేదు. మానవరూపమును జిత్రించుటలోఁ గాక సంకేతపద్ధతిని ధైర్యముతోను, సాహసముతోను వదలిపెట్టునట్లు చేయుటలో గ్రీకులు తోడ్పడి రని మఱికొందఱు వాదింతురు కాని యీసిద్ధాంతము నంగీకరించుటయుఁ గష్టమే; ఏల యన, అర్వాచీన శిల్పచిత్రములలో బౌద్ధవిగ్రహ మున్నచోటుల దానిప్రక్కనే దానితోపాటు సంకేతపద్ధతిని బుద్ధునిఁ జూపుటయు మనము గాంచఁగలము.

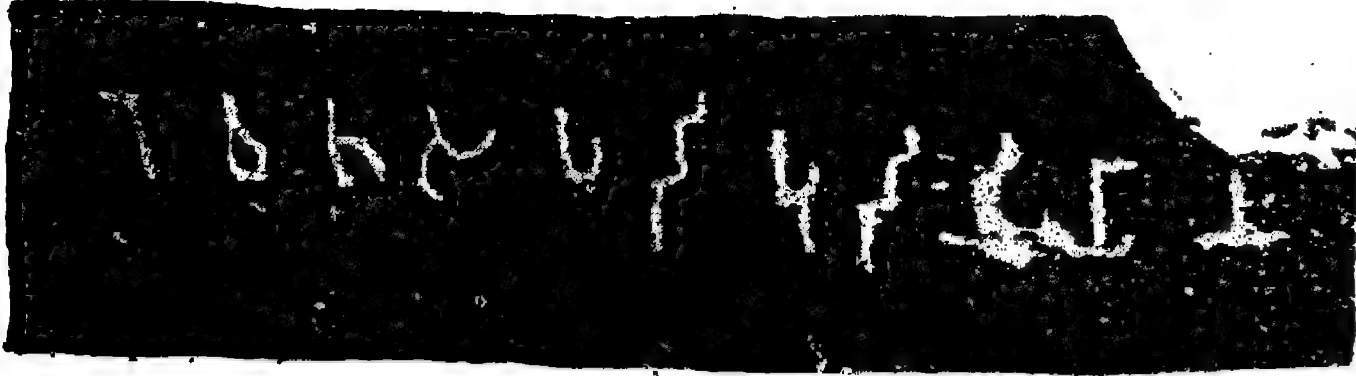
శిల్పమున బుద్ధవిగ్రహావిష్కరణమునకు మనము గ్రీకులదాఁక పో నవసరము లేదు. దీనికి మూలము మనము స్థానికవిషయపరిణామములందే కాంచవచ్చును. కాలక్రమమున బౌద్ధునిపర్యవేక్షలో మొదట నామరూపరహితమూర్తిగ నెన్నఁబడినబుద్ధుఁడు కరుణామూర్తిగ మార్పుచెందెను. ఈమార్పే బౌద్ధమతచారిత్రమున నిదివఱలోఁ దెలుపఁబడిన మహాయాన, మహాసుఖవాదములరూపమయిన పరిణామము. ఈమార్పు వచ్చినయనంతరము బౌద్ధాంధ్రశిల్పి బుద్ధునికి చక్కనిమానవరూపము నిచ్చి, యాతని ముఖవైఖరియందును, అభయహస్తమునందును కరుణామూర్తి యని పరిణామమును చెందిన యాతని ముఖ్యస్వరూప మయినకరుణను చక్కఁగా వ్యక్తీకరించెను. శిల్పమున బుద్ధవిగ్రహావిష్కరణమునందు బౌద్ధమతతత్త్వపరిణామమును సులభముగా గ్రహింపఁగలము. భారతీయచిత్రశిల్పమున బుద్ధవిగ్రహ మేర్పడుట కిదే కారణము కాని, గ్రీకులయొక్క కాని, రోమనులయొక్క కాని తోడ్పాటు కా దని తెలియఁగలదు.

బౌద్ధాంధ్రశిల్పి తాను మలచుటకు ప్రత్యేకకథావస్తువున్నంత కాలము తనసొంతదారినే త్రొక్కెను కాని గ్రీకుకళాప్రభావమునకు మాత్రము వశుఁడు కాలేదు. గ్రీకులయుత్తమశిల్పరచనల ననేకముల నతఁడు చూచియుండవచ్చును కాని యతఁడు వాని ననుసరించియుండ లేదు. అమరావతీచిత్రశిల్పములందుఁ గానవచ్చు బుద్ధవిగ్రహశిల్పముననే కాక మఱి యేయితర మానవవిగ్రహరచనమునందునుగూడ గ్రీకువిగ్రహశిల్పముఖ్యలక్షణ మయిన స్నాయువిస్ఫుటత్వమును గాంచలేము. ఇది యొక్కటియే అమరావతీమానవవిగ్రహశిల్పము దేశీయమే కాని గ్రీకుకళానుసరణము కాని, గ్రీకుకళాప్రభావజన్యము కాని కా దని చెప్పుటకుఁ జాలును. స్త్రీప్రతిమాశిల్పమున గ్రీకుకళకును, అమరావతీకళకును గలవ్యత్యాసము మఱింత స్పష్టముగఁ గనఁబడఁగలదు. స్త్రీప్రతిమారచనమునందు అమరావతీశిల్పికి సాధారణముగ త్రిభంగములను జూపుట వాడుక. గ్రీకుశిల్పి కీపద్ధతి కేవలము విదేశీయము. కాని దుస్తులు, గిన్నెలు మొదలయిన కొన్నిపాత్రములు, జంతువులు మొదలయినవాని రచనములందు గ్రీకుశిల్పసామాన్యము లయిన లక్షణములు కొన్ని అమరావతీశిల్పచిత్రములందుఁ గానవచ్చును.

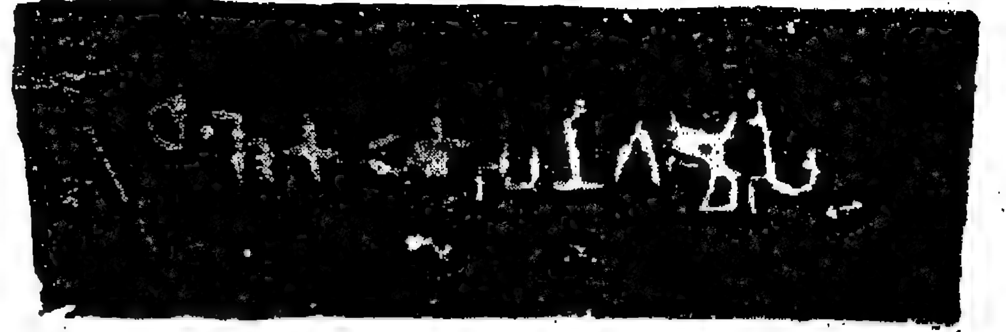
అమరావతీస్తూపము

అమరావతీస్తూపశాసనములు కొన్ని

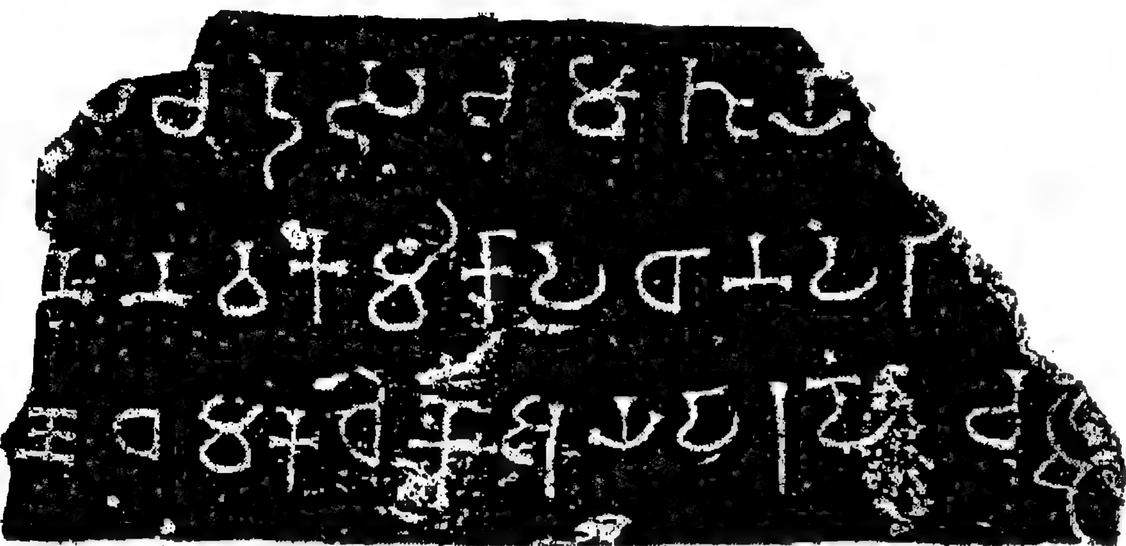
(అమరావతీస్తూపశాసనలిపి పరిణామమును దెలుపుటకు)

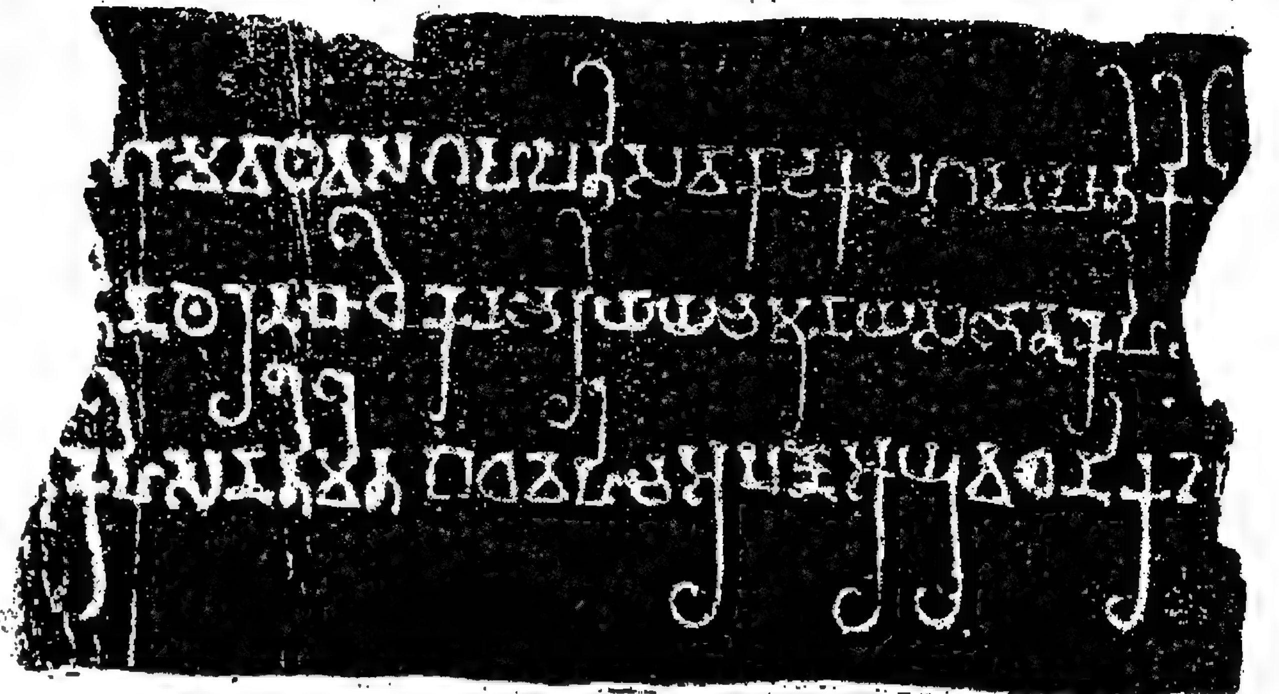
౧

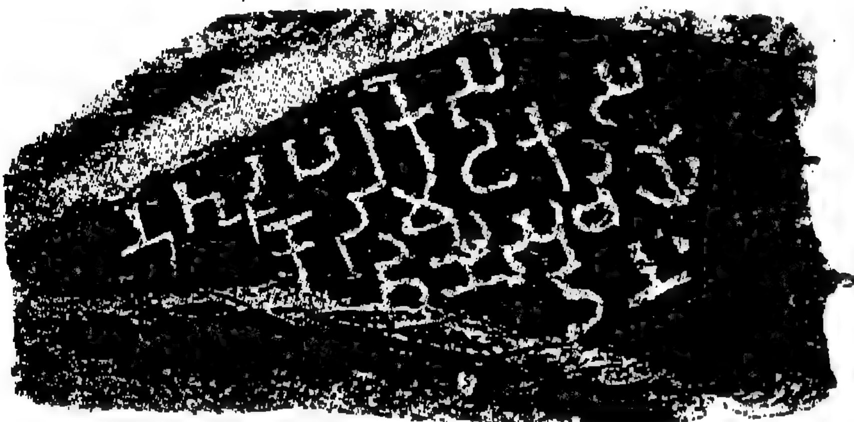
౨

౩

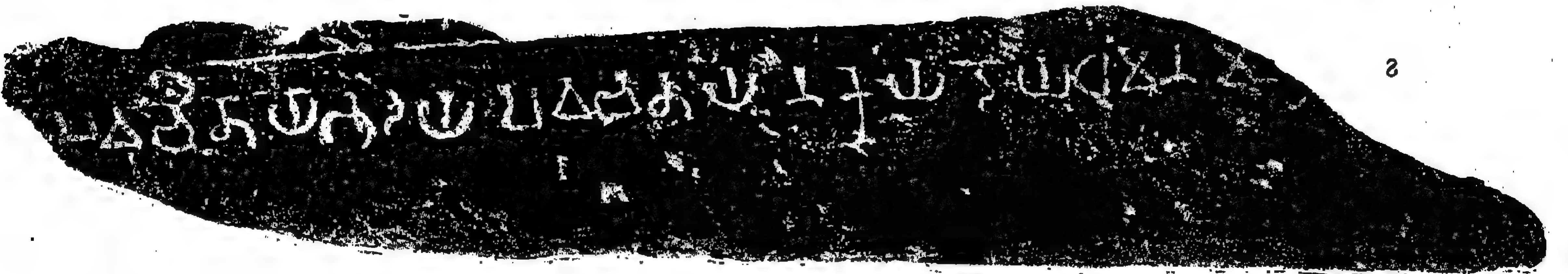
౪

౫

౬

౭

౧. రేవతస పడిపుడి [ని]యానం.

౨. ధంజకటకస నిగమస.

౩...[స] ఛదస చ మాతుయా...
...నం నవకమికా డ(?ప)ధానడా(?ప)రి...
...ణో ధమకధికో అయడా(?పా)రడో(?పో) చ

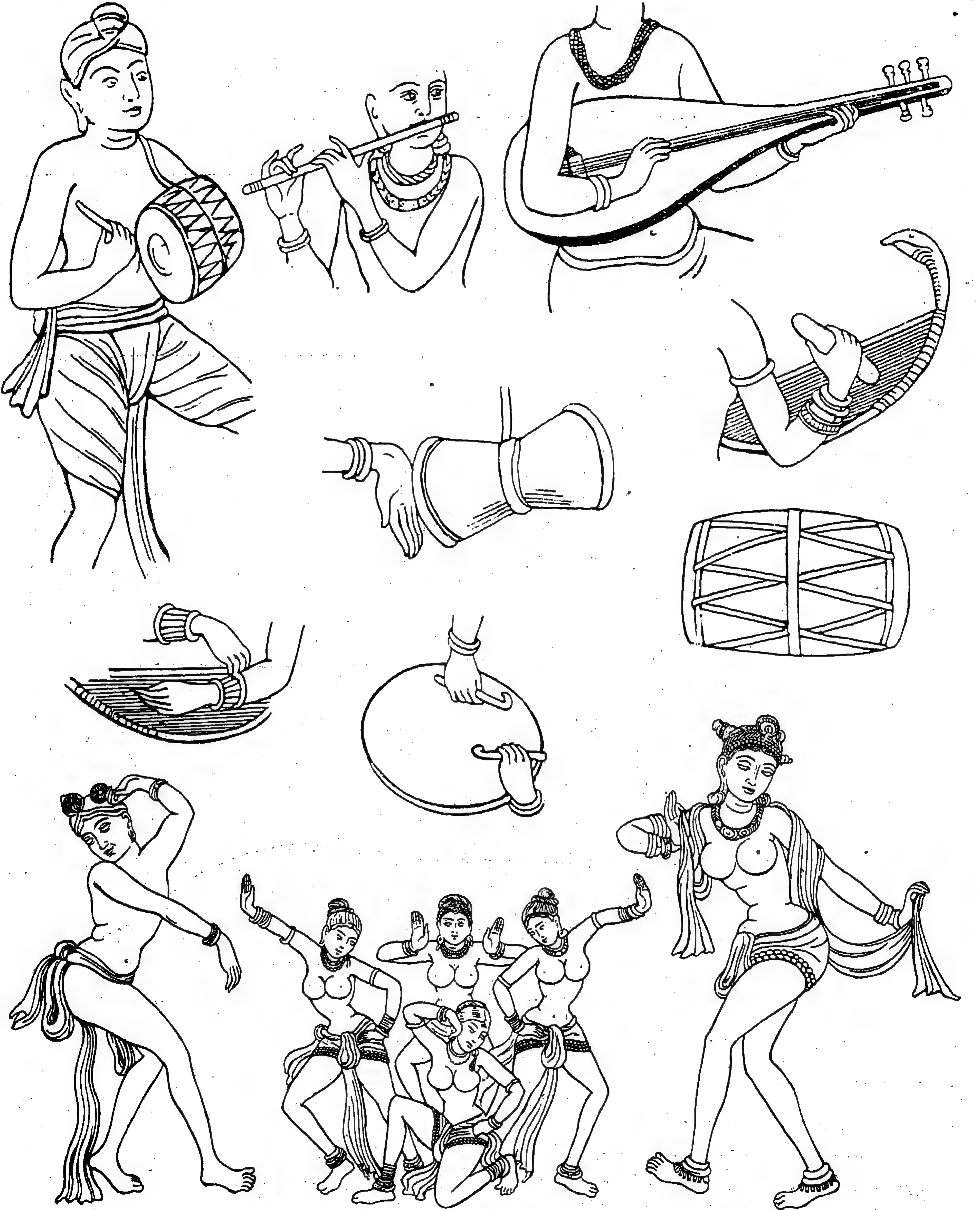
౪...గామె వాథవస గహపతిస వాకాటకస గహపతికి [ని]
...నా థెరెన బోధికెన భరియాయ చమునాయ సభాతుకెహి...
...కెహి సనాతిమితబంధవెహి చ అపణో ఆయుపధనిక [పు]

౫. సతు-ఉపరకస
కొడిముటికస
తిణి సుచియొ
దానం.

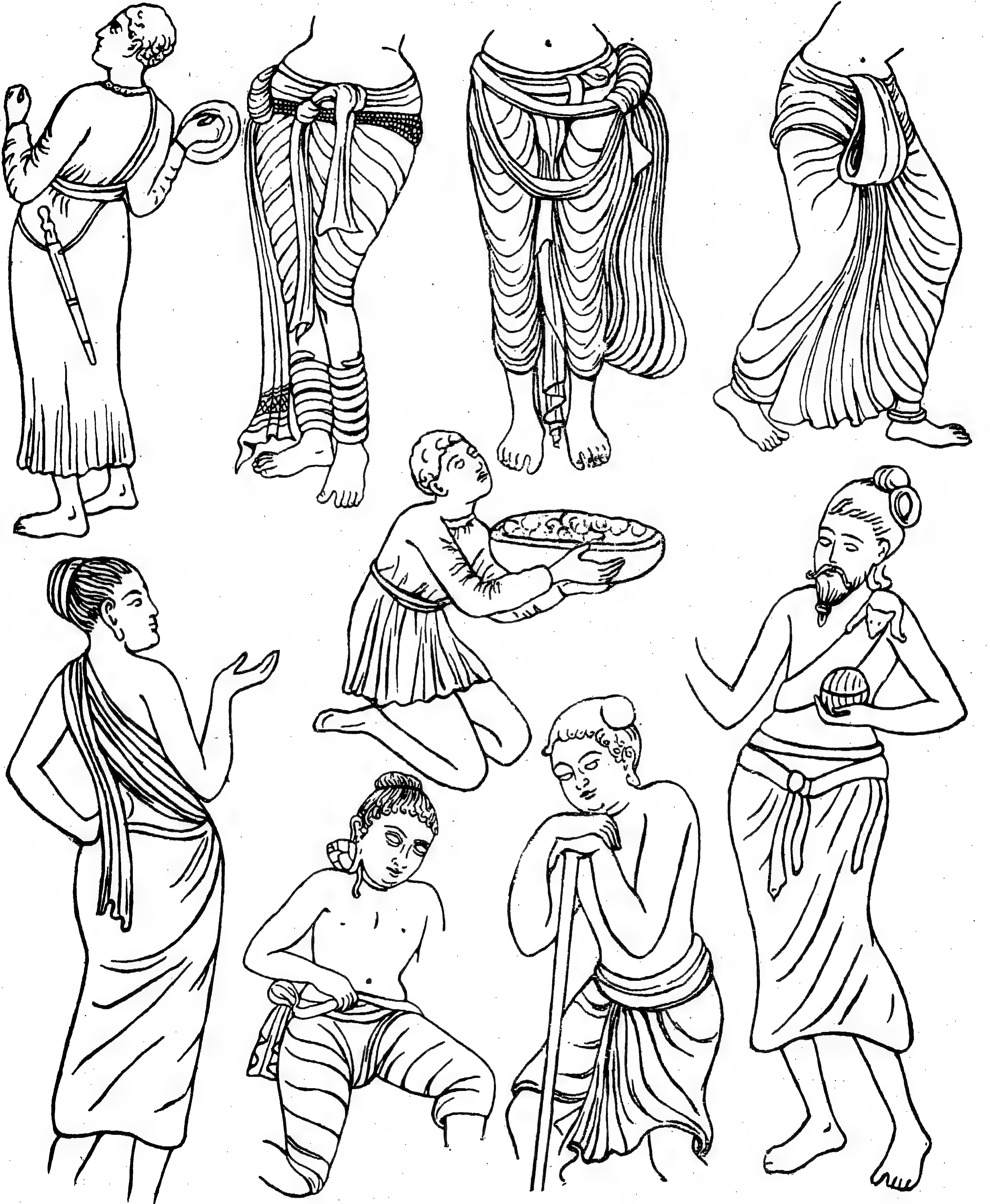
౬. రాజలెఖకస బల
స జాయాయా సామద[తా]

౭. పవచితాయా భదయ పవచ(చి)తయ నకయ
దొయధమ నమ.

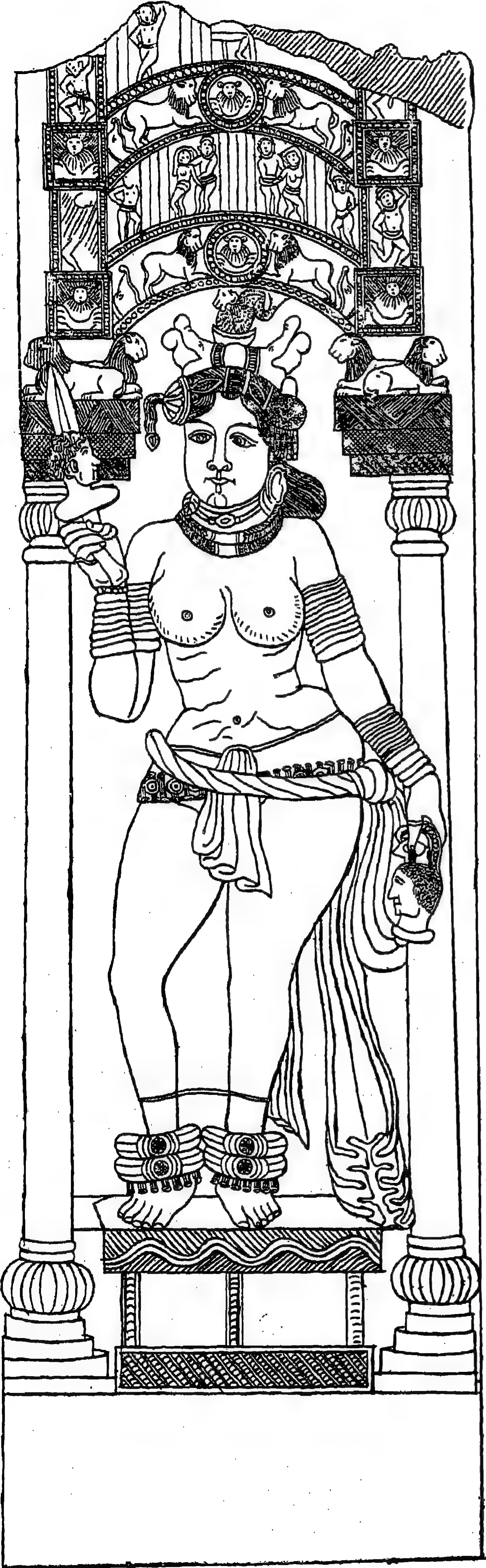
అమరావతీస్తూపము

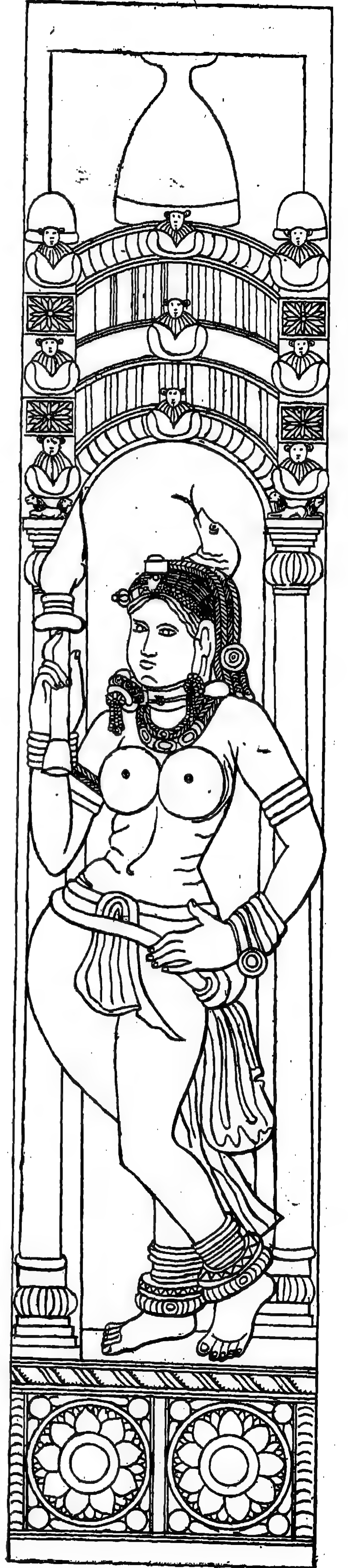

అమరావతీశిల్పమునుండి ; జంత్రవాద్యములు ; నృత్యము

అమరావతీశిల్పమునుండి : వస్త్రధారణపద్ధతులు

అమరావతీశిల్పము: నాగినులు (నాగకన్యలు)

అమరావతీకళయందు గ్రీకుకళాప్రభావము లేదని, అది గ్రీకుకళానుసరణము కాదని తెలుపఁబడినదికదా, ఇది యెట్లు కలిగె నన్న దీని నిట్లు సమర్థింపవచ్చును. బౌద్ధాంధ్రశిల్పి యుత్తమగ్రీకుశిల్ప పరికల్పనములను గాంచియుండవచ్చు నని యిదివఱకే తెలుపఁబడినది. ఈకారణమున నాతఁడాకళయందలి మనోహరములయిన యుత్తమశృంగార పరికల్పనములను జేపట్టి భారతీయకథావస్తువుల కనురూపమయినరీతి సింగారమునకుఁ బ్రయోగించి తన నేర్పును, బుద్ధివైశద్యమును జూపినాఁడు. ముఖ్యముగ బుద్ధునిచేలము, మిథునప్రతిమలు, సింహములు— వీనియందు గ్రీకుకళాప్రభావము స్పష్టముగ కనఁబడును. గిన్నెలను గ్రీకులు వాడుకొను గిన్నెలరూపమునను, గొల్లబోయలకఱ్ఱలను గ్రీకు దండముల విధమునను రచియించుటయందును, హిందూదేశమునకు నజ్ఞాతములయినసింహములను చిత్రించుటయందును గ్రీకుకళాప్రభావము పొడకట్టఁగలదు.

బుద్ధవస్త్రధారణమున నుత్తరీయమును యజ్ఞోపవీతధారణ పద్ధతిని వల్లెవాటువేసికొని కుడిభుజము ననాచ్ఛాదితముగ నుంచుట దేశీయ పద్ధతి. ఇందుకు భిన్నమయిన గ్రీకుపద్ధతియందు బుద్ధుఁడు తన యుత్తరీయము నురమును, భుజములను పూర్తిగ నాచ్ఛాదించునట్లు కప్పుకొనును. స్త్రీపురుషుల జంటలలో (మిథునప్రతిమలు) స్త్రీలును, పురుషులును వస్త్రములు ధరించుట గ్రీకుపద్ధతి; కాని దేశీయకళా పద్ధతి నీజంటలు కొంచెమించుమించుగ విగతవస్త్రులుగనే యుండురు. కటిప్రదేశమునకు పైని స్త్రీ, పురుషుల నుభయులను నగ్నులుగనే చూపుట దేశీయకళయందలి సామాన్యాచారము. కటిప్రదేశమునకు దిగువ పురుషులకు వసనధారణము చూపఁబడుట కలదు. కాని స్త్రీలను కేవలము నగ్నలుగఁ జూపుటయే వాడుక. కాని కొన్ని కొన్ని రచనలందు మానసంరక్షణమునకు కొన్నికొన్ని సందర్భములందు శృంగార రూపమయిన యాచ్ఛాదన ముండిన నుండవచ్చును. దేశీయకళయందలి యీవిధమగు నగ్నతనుగూర్చి యించుక చర్చింతము.

నగ్నస్త్రీచిత్రములు :— అమరావతియందలివియు, దానికి చుట్టుప్రక్కల దగ్గఱగ నున్న స్థలములయందలివియు నగు స్తూపముల మీఁది ప్రతిమాశిల్పమున స్త్రీలు కొన్నికొన్ని సందర్భములలో వస్త్రవిహీనలుగాఁ జూపఁబడుటచేత కళావిమర్శకులు కొందఱు ఆకాలపు స్త్రీలకు వస్త్రధారణ ముండెడిదికాదని సిద్ధాంతము చేసినారు; కాని యీవిషయము స్త్రీలకటిప్రదేశమునకు పైనుండు వక్షోభాగమునుగూర్చి చెప్పినప్పుడు సత్యమయినఁ గావచ్చును కాని స్త్రీలకు అసలు వస్త్రధారణమే లేదని చెప్పుటమాత్రము సత్యదూరమే యగును; ఏలయన, అమరావతియందును, ఇతరసమీపస్థలములందును గల స్తూపములమీఁది శిల్పచిత్రములను బరిశీలించినచో వస్త్రవిహీనలయిన స్త్రీలతోపాటు వస్త్రధారులయిన స్త్రీచిత్రములును కానవచ్చుచున్న కారణమున మన కట్టితీర్మానమును జేయుట కవకాశము కనిపింపదు. స్త్రీప్రతిమారంగముల నొండొంటితోను, ఒక్కొక్కరంగమునఁ జెక్కిన ప్రతిమలనే యొండొంటితోను పోల్చి చూచినయెడల తన కళావైదుష్యమును జూపుట కవకాశమును, స్వేచ్ఛయుఁ జిక్కిన సందర్భములయందు మాత్రమే యాంధ్రశిల్పి నగ్నస్త్రీప్రతిమలను జిత్రించె నని బోధపడఁగలదు.

సంపూర్ణసౌందర్యపిపాసు వగుటచేత శిల్పికిఁ దనకళయందుఁ జూపరానిది కాని, అనుచితమైనది కాని యేదియు లేదు. ఈ కారణమున కళయందు నగ్నతామతము (Nude in art) అను నొకవాదము కలదు. దీనిని ప్రబలముగఁ జేపట్టినవారు గ్రీకులు. కావుననే గ్రీకుశిల్పులకళా రచనములయందు ఇట్టినగ్నత విశేషముగఁ జూపట్టును. కాని గ్రీకుశిల్పి నగ్నపురుషచిత్రములను రచియించుటలోఁ జూపఁగలిగినంత నేర్పు నగ్నస్త్రీప్రతిమారచనమునఁ జూపఁజాలఁడయ్యెను. బౌద్ధాంధ్రశిల్పి గ్రీకుశిల్పి కెదురొడ్డి నిలిచి యాతఁడు కృతార్థుఁడు కాని విషయమునఁ దాను తన నేర్పును చూపఁదలపెట్టి నగ్నస్త్రీశరీరావయవవిన్యాససౌందర్యరచనమున ఆతనిని ద్రోసిరాజని విజయి యయ్యెను. స్థానిక చిత్రరచనములయం దొక్క స్త్రీచిత్రములయందుమాత్రమే నగ్నత చూపఁబడుట కిదియే కారణము. గ్రీకుశిల్పి తనకౌశలమును జూపుటయం దెక్కడ నిలిచిపోయెనో యచ్చటనుండి యందికొని యాంధ్రశిల్పి తనప్రజ్ఞను జూపుటకుఁ దలపెట్టెను. ఇదియే బౌద్ధాంధ్రశిల్పి విశిష్టలక్షణము. ఆంధ్రశిల్పి గ్రీకుశిల్పికంటె భావోన్నతి కలవాఁడని తెలుపుట కీయొక్క విషయమే చాలును. ఈకారణముననే గ్రీకు శిల్పులు పురుషావయవవిన్యాససౌందర్యప్రదర్శనమున గొప్ప నేర్పును చూపినవారు కాఁగా, భారతీయశిల్పి స్త్రీశరీరావయవవిన్యాససౌందర్యప్రదర్శనమున తనకళావిదగ్ధతను జూపి ప్రశస్తివహించెను. తనకళాకౌశలమును జూపుటయే యిట్టి నగ్నస్త్రీప్రతిమారచనమునందలి ప్రయోజనమగుటచేత బౌద్ధశిల్పి పవిత్రములయిన బుద్ధజీవితగాథలనుకాని, జాతక కథలనుగాని చెక్కునప్పుడు నగ్నత చూపియుండలేదు. పాపమని, అపవిత్రమని, బౌద్ధభక్తబృందమునకు హృదయావేదనకర మని మతవిషయకగాథాచిత్రరచనమున శిల్పి నగ్నతజోలికి పోయినవాఁడు కాఁడు. దీని కిదే కారణము కానిచో మారధర్షణసందర్భములందు మారతనయలు నగ్నలుగ వచ్చినట్లు బౌద్ధగ్రంథములందుఁ దెలుపఁబడినను శిల్పి వారిని నగ్నలుగ నేల రచియింపలేదు? మతవిషయకము లయిన గాథలయి యవి పవిత్రమయిన వని శీలభంగము చేయరాని వని శిల్పి అట్టివిషయములందు నగ్నత యావశ్యక మయినను ప్రదర్శించియుండలేదు. సౌందర్యప్రయోజనము నిమిత్తమును, శృంగారసౌభాగ్యము నిమిత్తమును అవకాశమును, స్వేచ్ఛయును లభించిన సందర్భములందు మాత్రమే, అనఁగా స్త్రీపురుషులజంటలు మొదలయిన చిత్రరచనములందే యిట్టినగ్నతను జూపుచువచ్చెను. ఇట్టి నగ్నప్రతిమలు కేవలమిట్టిశృంగారసౌభాగ్యమునకు మాత్రమే యన్న విషయము సింగారించుకొనుచుండినట్లు చిత్రింపఁబడిన యక్షీప్రతిమలను గాంచిన స్పష్టమగును. బౌద్ధజీవితగాథలను కాని, జాతకకథలనుగాని రచియించినప్పు డట్టిరంగములందు నగ్నతను జూపక ప్రక్కనే శృంగారముకొఱకు చిన్నగడి కల్పించుకొని యందు మిథునచిత్రములను జెక్కి నగ్నతఁ

జూపియుండుటచేత శిల్పి కీనగ్నతమీఁదఁగల యభిమానము వెల్లడి కాఁగలదు. బుద్ధజీవిత గాథా, జాతకచిత్రరంగములయం దే అవకాశము చిక్కినచో, స్థలము దొరకినచో నతఁడు కథా వస్తువునకు సంబంధింపని సామాన్యస్త్రీరచనములందును నగ్నత కనఁబఱచుట కలదు. ఇందు వల్ల నతఁడు మతగాథాపవిత్రతకు భంగమురాకుండ జాగ్రత్తపడుచు తన నగ్నత కవకాశము కల్పించుకొనుచువచ్చెనని భావింపవచ్చును. విలాసినీరంగములందే యొక్కొకప్పుడు కేవలము నగ్నలుగనే కాక స్త్రీలమానము నీవిదాచ్ఛాదనముతోఁ జూపుటకూడ నుండుటచేత స్త్రీ లాకాలమున నగ్నలుగ నుండిరనికాని అట్టినగ్న ప్రతిమలను జెక్కుటయే యాకాలపు శిల్పులయాచార మనికాని వచించుటకు వీలులేదు. శిల్పి నగ్నతను జూపఁదలఁపనప్పుడు స్త్రీని వసనము పూర్తిగ ధరించినట్లయినను, మోఁకాలివఱకు ధరించిన ట్లయినను, తుదకు కటిబంధమున కంటియుండి గుహ్యమును గప్పు నీవిదాచ్ఛాదనముతో నైనను రచియించువాఁడు. ఇందువలన, శిల్పియుద్దేశమున స్త్రీ మానసంరక్షణమునకును, నగ్నతాభావమునకు నీవిదాచ్ఛాదన మయినను జాలు నని తేటపడఁగలదు. ఈయాచ్ఛాదన మయినను వస్త్రరూపమున నేయుండ నక్కఱలేదు. ఇప్పుడు బాలికలు ధరించు 'అంగబిళ్ల' రూపమున నుండవచ్చును. కొన్నికొన్ని యమరావతీశిల్పచిత్రములం దిట్టిబిళ్లలనే చూడవచ్చును. శిల్పి నగ్నాభావమునకు ఈబిళ్లను దిగువకు వ్రేలాడఁ జేసియు, నగ్నత కాబిళ్లను పై కెత్తియుఁ జూపి యాతఁడు తృప్తి నొందఁగలఁడు.

సంగీతవాద్యములు :— లలితకళలలో నొకటియైన సంగీతమునకుఁగూడ అమరావతీశిల్పమున ప్రాధాన్య మియ్యఁబడినట్లు శిల్ప చిత్రములనుబట్టి తెలియవచ్చుచున్నది. శిల్పికి చిత్రరచనమున నెట్టి ప్రావీణ్యము కలదో యట్లే యాకాలపువారికి నృత్త, గానవిద్యలయందును అంతటి విశేషకౌశలాభిమానములు కలవని చిత్రశిల్పమునుబట్టి విశదమగుచున్నది.

నాట్యచిత్రరచనములను బరిశీలించినచో స్త్రీలే నాట్యార్హులనువిధిని అమరావతీశిల్పి యంగీకరించినట్లు కనఁబడదు; ఏల యన, నాట్యాభినయములు చేయుచున్నట్లు రచియింపఁబడిన పురుషచిత్రముల నెన్నిటినో అమరావతీశిల్పమునఁ గాంచఁగలము. ఒక్క స్త్రీ పురుషులే కాక, నాట్యాభినయానర్హులయిన కుబ్జయక్షగణములుగూడ లయకట్టి చక్కనినృత్తభంగిమలతో వాస్తవతయుట్టిపడునట్లు నాట్యము చేయుచుండినట్లు శిల్పి రచియించినాఁడు. నాట్యాభినయానర్హులుకూడ నృత్యముచేయుచుండినట్లు శిల్పి చిత్రించుటకుఁగలకారణమును మనము గ్రహింపఁగలిగినచో నతనిభావోన్నతి మనకు బోధపడఁగలదు; అది యే దన, మానవునియంతరానందవ్యక్తీకరణమే నాట్యము. తదానందము లోకమున నందఱకును సామాన్య మగుటవలన తద్బహిర్లక్షణములయిన నాట్యాభినయములుకూడ నందఱకును సామాన్యమే. ఈకారణమున నతని కిచ్ఛ యున్నచో, నవకాశము దొరకినచో జంతువులుకూడ నాట్యము చేయుచున్నట్లు చూపియుండెడివాఁడేమో! బౌద్ధమతమున నెట్లు సర్వసత్త్వములకును బుద్ధత్వప్రాప్తి లభ్యమో అట్లే నాట్యాభినయములును సర్వసత్త్వలభ్యములే; బుద్ధత్వప్రాప్తియందు కష్టముండిన నుండవచ్చునేమోకాని యిం దెంతమాత్రమును కష్టము లేదని చూపుటకే శిల్పి సామాన్య లయిన కుబ్జాదిగణములు కూడ లయబద్ధములైన శరీరభంగిమలతో నాట్యాభినయములు చేయుచుండినట్లు రచియించినాఁడు.

అభినయమును బురస్కరించుకొని యుండు జంత్ర, గాత్ర సంగీతముకూడ చిత్రశిల్పమునఁ బ్రదర్శిత మయినది. గాత్రపాట శిల్పమునఁ జూపుట యసాధ్య మగుటచేత తాళము వేయుచుండినట్లు చూపఁబడిన చిత్రరచనములవలన నది యూహాసాధ్యము కావింపఁబడినది. ఇఁక జంత్రవాద్యము వేణువు, ఒకవిధమయినవీణ (Harp) మొదలయినయుపకరణములవలనఁ దెలుపఁబడినది. ఇప్పుడు మనదేశమున నరుదుగను, పాశ్చాత్త్యదేశములందు సామాన్యముగను గానఁబడు నిట్టివీణ (Harp) అమరావతీశిల్పచిత్రములయం దతిసామాన్యముగఁ గనిపించుట విశేషము. కొన్నికొన్ని సందర్భములందు తంతులను జేతితోనే మీటియు, మఱికొన్నిట నొకవిధమయిన సాధనముతో మీటియు నీవీణ వాయింతురు. ఈవిధ మగుపద్ధతి నేఁడు మనము గోటువాద్యమునందుఁ గాంచఁగలము.

వేఱువేఱురకము లయినజంత్రసాధనములచే కొందఱు సంగీతసుధను వర్షించుచుండ నితరులు కొందఱు మృదంగములు మొదలయిన సాధనములతో తాళము వేసి మేళము చేయుచుండినట్లు చెక్కినశిల్పచిత్రము లమరావతియం దనేకములు కలవు. ఈనాఁడు మనకుఁ దెలిసినసంగీతసాధనము లన్నియు నానాఁడుకూడ వాడుకలో నుండినట్లు అమరావతీశిల్పచిత్రములవలన విశద మగుచున్నది. శంఖము, ఒకవిధమయినవీణ (Harp), వేణువు, సితారు మొదలయిన జంత్రవాద్యముల నమరావతీచిత్రశిల్పమున గుర్తింపఁగలము. తాళము వేయుటలో పెక్కుసాధనములు గలవు. కరతాళము, తాళపు చిప్పలు, మృదంగము, తబలా, ఢక్కి ఖంజిర, తప్పెటలు, వీరణము- ఇంత యేల తాళమునకు నేఁ డుపయుక్తములగున వన్నియు శిల్పచిత్రములందుఁ జూడఁగలము.

క్షాత్రజీవనము :— అమరావతీ చిత్రశిల్పమునఁ జూపఁబడిన యుద్ధచిత్రములనుబట్టి యప్పుడు సైన్యము రథ, గజ, తురగ, పదాతిసమేత మని తెలియవచ్చుచున్నది. రథముల నెక్కి యుద్ధము చేయురథికులును, గజతురగముల నెక్కి పోరుసలుపు నాశ్వికులును పెక్కురుండువారు. యుద్ధమున నుపయోగింపఁబడుచుండిన రథములు ద్విచక్రయుతములే యని యుద్ధచిత్రములను బరిశీలించినఁ దెలియఁగలదు. ఇట్టిరథములకు సాధారణముగ రెండుగుఱ్ఱములను గట్టువారు. ఈరథములందు రథచోదకునికిని, రథికునకును సరిపడిన స్థలముమాత్రముండును. ఉత్తరహిందూదేశమున నిప్పుడు వాడుకయం దున్న 'టోంగా' యను శకటము ప్రాయికముగ నీమాదిరిరథమున నుండి పరి

ణామము చెందినదియే కావచ్చును. రథికుఁ డెప్పుడును ధానుష్కుఁడే. ప్రాచీనకాలమున రథికయోధులు ధానుష్కు లన్నవిషయ మీ చిత్ర శిల్పమువలననే కాక పురాణాదిగ్రంథములవలనను, అర్వాచీన వాఙ్మయమువలనను దెలియనచ్చువిషయమే. శిల్పచిత్రములందు రథికుఁ డెప్పుడును నిలుచుండియే యుద్ధము చేయుచున్నట్లు చూపట్టును.

అశ్వద్వయమును బూన్చిన పూర్వోక్తరథములు కేవలముయుద్ధ వ్యాపారమునందే కాక, కొన్నికొన్ని ప్రత్యేక సందర్భములందును వాడుకయం దుండినట్లు తెలియుచున్నది. రాజు పట్టాభిషిక్తుఁ డయి యూరేఁగునప్పుడును, దేవదర్శనార్థము కాని, మహాత్ముల సందర్శనార్థము కాని వెడలునప్పుడును, భక్తిగౌరవ ప్రపత్తులు చూపవలసిన యిట్టి యితరసందర్భములయందును ఇట్టిరథములే వాడుకయం దుండెడివి. సామాన్యావసరములయందు రథమును జూపుట వాడుక కాదు. ఈవిషయము వెస్సంతరజాతకకథాచిత్రరంగములను బరిశీలించిన విస్పష్టము కాఁగలదు. ఈజాతకకథయందు యువరాజు వెస్సంతరుఁడు రాజ్యబహిష్కృతుఁ డయి దారపుత్రాదులతో నరణ్యముల కరుగు నప్పుడు, అశ్వవాహక మయిన రథము నెక్కి వెళ్లినట్లు బౌద్ధగ్రంథములయం దున్నను అమరావతీశిల్పి యాకాలమునందలి విధి ననుసరించి రథమునకు పూర్వోక్తమయిన విశేషప్రయోజనమును జూపుటచేత యువరాజయినను వెస్సంతరుఁడు సామాన్యమయిన యెద్దులబండి నెక్కియే వెళ్లినట్లు చిత్రించినాఁడు. వెస్సంతరజాతక కథావిషయమున చిత్రశిల్పమునందుఁ గనఁబడునట్టిమార్పు కేవల మొక్క యమరావతియందే కాక, దాని కిరుగుపొరుగుల ననఁగా, నాగార్జునికొండ, గోలి మొదలగు స్థలములయందు కొంచె మించుమించుగ నాకాలముననే వర్ధిల్లిన బౌద్ధచిత్రశిల్పమునందును జూపట్టును.

యుద్ధచిత్రములుగల యమరావతీచిత్రశిలాఫలకము లతిశిథిలము లయియుండుటవలన క్షాత్రజీవ్యుచిత మయిన వేష, భూషా, శిరస్త్రాణాదులను గుఱించి విశేషముగఁ దెలిసికొనుటకు వీలు లేకయున్నది. కాని క్షాత్రవ్యాపారమున నుపయోగింపఁబడుచుండిన యాయుధములను చిత్రములను జూచి గుర్తింపవచ్చును. ధనుస్సు, బాణము, ఖడ్గము, డాలు —(ఇందు సామాన్యముగఁ గానఁబడు కడుచిన్నరకము డాలును, మనుష్యునియంత యెత్తుగల పెద్దరకము డాలును గూడఁ గలవు)—, చక్రము, చిన్నయీఁటె, బల్లెము — ఇవి యానాఁడు వాడుకయందుండిన ముఖ్యమయిన యాయుధములు. ఒంటెలుకూడ యుద్ధరంగమున వాడుకయం దుండినట్లు అమరావతీచిత్రశిల్పమునుబట్టి తెలియుచున్నది.

కట్టడములు :— అమరావతీచిత్రశిల్పమును బరిశీలించిన యెడల మన కందు సామాన్యము లయిన పూరిగుడిసెలు మొదలు రాజహర్మ్యములవఱకును గానవచ్చును. మట్టితోఁగట్టిన గుడిసెలమీఁద నిప్పటివలెనే జమ్ము, అవురుగడ్డి మొదలయిన రకరకములయిన పూరిని గప్పువారు. ఇట్టి పూరిగుడిసెలలో చుట్టుగుడిసెలును, సమకోణముగఁ దీర్చిన గుడిసెలునుకూడ కలవు. రెండవరకము గుడిసెలకు లోపలికి గాలి వచ్చుట కేర్పాటుచేసిన జాలకట్టులగూండ్లుకూడ శిల్పమునఁ జూడవచ్చును. పేదవారు గుడిసెలయందే కాఁపురము చేయువారు. ఇట్టి పూరిగుడిసెలతోఁ గూడిన చిన్నపల్లెకయినను చుట్టును ప్రాకారపుగోడ యుండెడిది. ఈగోడ ప్రాయికముగ గ్రామస్థులు సాముదాయికముమీఁదఁ గట్టిన దగుటచేతఁ గావచ్చును సాధారణముగ నిటికలతో నిర్మింపఁబడుచుండెడిది.

గుడిసెలకుఁ బిదప, కాఁపురముండువారిస్థితికిఁ దగినట్లు సాధారణ గృహములు మొదలు అంతస్తులుగల మేడలును, మిద్దెలును, రాజభవనములును గూడ నుండెడివి. ముందుభాగమున మిద్దెలుగల మేడలు కొన్ని, రెండంతస్తులవి, మూఁడంతస్తులవి కొన్ని శిల్పమునఁ జూడఁగలము. వీథిలో జరగువిషయములను చూచుటకు వీలగునట్లు ముందువైపునఁ గొన్ని మేడలకు వసారా లుండెడివి. మేడలకు గుఱ్ఱపులాడముల యాకృతిని (Horse shoe) వాతాయనము లుండెడివి. పెద్ద యిండ్లకు నింటికప్పుకొనభాగములును అట్టి యాకృతిని దీర్చుట కలదు. ఉద్యానవనముల నంటి చలువకప్పరము లుండెడివి. ఉద్యానవనములందు జనులు కూర్చుండుటకు నేఁటి పౌరోద్యానవనములందువలెనే శిలాఫలకములతోఁగాని, దారువుతోఁగాని నిర్మించిన పీఠము లుండెను. వీనిలోఁ గొన్నిటికి జనులు కూర్చుండునప్పుడు వెనుక కానుకొనుటకు కమ్ములుకూడ నుండెడివి.

కొన్నికొన్ని యావరణపుగోడలు దారుమయనిర్మాణములను జ్ఞాపకమునకుఁ దెచ్చుచు స్తూపప్రాకారములవలె నున్నవి. గ్రామప్రాకారద్వారములును, విలాసద్వారములును (Gate-ways) తోరణసంశోభితములు. ఇట్టితోరణము లొకటికాని, రెండుకాని, మూఁడుకాని యుండెడివి. దుర్గముల చుట్టును, నగరములచుట్టును గొప్పప్రాకారములను దీర్చువారు. వీనిని గడచి లోపలఁ బ్రవేశించుటకు పెద్దద్వారము లుండెను. ఏతద్దుర్గ, నగరద్వారకుడ్యములు మిక్కిలి యెత్తయినవి. వీనియగ్రభాగములు చైత్యవాతాయనాకృతిని పొంది, రక్షకాగారములయి తనర్చుచుండెను. ద్వారకుడ్యముల లోపలికొనభాగములందు ద్వారమునకుఁ బైని తోరణములవలె నుత్తరవాసము (Palisades) లమర్చువారు. వీనిపార్శ్వభాగములనుగూడ రక్షకాగారములవలెనే చైత్యవాతాయనాకృతిని దీర్చుట వాడుక.

బౌద్ధప్రార్థనశాలలయిన చైత్యాగారములును, స్తూపములునుగాక గంధకుటు లని, పుణ్యశాల లని పేరొందిన దేవాలయములు కొన్ని యుండెడివి. వీనియందు చిన్నస్తూపమును గాని, బుద్ధపాదములను గాని పెట్టి పూజించువారు. వీనిని సమకోణాకృతినో, చతురస్రాకృతినో, వృత్తాకృతినో నిర్మించుచుండిరి. వృత్తాకృతిగల యిట్టినిర్మాణము చుట్టు నధిష్ఠానకుడ్యమును, దానిమీఁద స్తంభములు నుండి, పైని ఛత్రాకృతిగల విమానముతో నొప్పుచుండెను. ఈవిమానముపార్శ్వములందు స్తూపప్రాకారపరికల్పనలును, చైత్యవాతాయనపరికల్పనలును శృంగా

రమణీయముగ రచియించువారు. నిర్మాణము వృత్తాకృతిగల దయినయెడల నగ్రభాగమున నొకశిఖరము, నితరాకృతుల నున్నయెడల నాలుగుశిఖరములనో, యంత కెక్కువసంఖ్యగనో యుంచుటయు సంప్రదాయముగ నుండెను. చైత్యశాలలు గజపృష్ఠాకారములయాకృతి నుండెడివి.

బౌద్ధభిక్షువు లనేకులు వచ్చి నివసించి యధ్యయనము చేయుట కనుకూలము లయియుండవలసిన వగుటచేత బౌద్ధవిహారములు సాధారణముగ స్తూపములకును, చైత్యాగారములకును సమీపమునం దుండెడివి. పెక్కుగదులతో శోభిల్లు నిట్టినిర్మాణములందు వందలకొలఁది బౌద్ధభిక్షువులు నివసించుటకు సౌకర్యము లుండెడివి. ఈనిర్మాణములు వృత్తాకృతినో, చతుశ్శాలవిధమున సమకోణాకృతినో, చతురస్రముగనో యుండును. చతుశ్శాల ననుకరించు నిట్టినిర్మాణమునడిమిభాగమున మండువావిధమున ఖాళీస్థల ముండును. ఈ ప్రదేశముమధ్యభాగమున అశ్వత్థవృక్షముకాని, దానినిబోలి గొప్పనీడ నొసఁగు మఱియొక వృక్షముకాని యుండుట వాడుక. చతుశ్శాలరీతిని, చతురస్రముగను నిర్మితములయిన విహారములందు ఏదో యొకప్రక్క నున్నశాల మహాసనగృహముగ నుండును. మిగిలిన మూఁడుప్రక్కలనున్నశాలలు పెక్కుగదులుగ విభక్తములయి భిక్షుకావాసమున కనుకూలము లయియుండును. ఈగదులద్వారములు లోపలఁగల ఖాళీప్రదేశమువైపే కాని వీథివైపుండవు. ఒక్కొక్కగదికి గాలి వచ్చుట కెసువను చైత్యవాతాయనాకృతిని గవాక్ష ముండును. వీథివైపునుండి చూచివచో నీవాతాయనము లొకచక్కని మాలికవలె నయనపర్వ మొనరించుచుండును. చతుశ్శాలల ననుకరించు మూఁడంతస్తుల విహారములుకూడ అమరావతీ చిత్రశిల్పమునఁ గానవచ్చును.

వేషభూషాదులు :— అమరావతీశిల్పచిత్రములను బరిశీలించిన యెడల వేషభూషాదుల ననుసరించి శిల్పి తీర్చిన ఆయాతరగతులవారి స్థితిని నిర్ణయింపవచ్చును. ఇట్టివారిలో ముందుగ రాజుల వేషాదులను గుఱించి విచారింతము.

రాజులు పెద్దకిరీటములను గాని, చిన్నమకుటములను గాని, భూషణాలంకృత మయినశిరోవేష్టనమును గాని ధరించుచుండిరి. శిరోవేష్టనమును పార్శ్వభాగములకు కొరకొప్పు వచ్చునట్లు ధరించుటయుఁ గలదు. ఆకాలపువారు పెక్కువిధము లయినకర్ణాభరణములను ధరించుచుండిరి. అర్వాచీనశిల్పశాస్త్రవిహితము లయిన మకరకుండలములును, పత్రకుండలములును ఈరకములలోనికొన్నిటిపరిణామములే. చేతులకు కంకణములను, కేయూరములను, కంఠమునకు హారములను ధరించుచుండిరి. సన్నవలిపెంపుమల్లుసెల్లాలను కుచ్చెళ్లు పోసి, బిళ్లగోఁచి పెట్టి రకరకముల నందమయినరీతులఁ గట్టుచుండిరి. కట్టినదోవతిమీఁద నడుమునకుఁ జక్కనియుత్తరీయములును శృంగారమొలుకునట్లుచుంగులు వదలి ముడివేయువారు. కటిబంధమును ధరించువారు.

రాజులకును, రాజకుమారులకును వేషాలంకరణములయం దెక్కువ వ్యత్యాసము కానరాదు. రాజకుమారు లెప్పుడును కిరీటమును గాని, చిన్నమకుటమును గాని దాల్చువారు కారు. రాజకుమారు లుష్ణీషమును చిత్రమయినరీతుల మిక్కిలి సొంపుగ రచియించువారు. రూపసంపదయం దీరాజకుమారు లెప్పుడును యౌవనవంతులుగఁ గనఁబడునట్లు శిల్పి తీర్చుచుండెను.

ప్రభువుల వేషధారణముకూడ కొంచె మించుమించుగ రాజవేషమును బోలియేయుండెడిది. ఎటు వచ్చియు వీరికి మకుటాదు లుండవు. తలపాగాలను చక్కనిరీతులను జుట్టువారు.

మంత్రులవేషము రాజ, ప్రభువేషమున కించుక భిన్నమయినది. మంత్రు లుత్తరీయమును యజ్ఞోపవీతమును ధరించుచక్కని వల్లెవాటుగ వేసికొనువారు. ఉష్ణీషమును వీరు ఇప్పటిపార్శీకుళాయిలవలె నిలువుగఁ దీర్చి ధరించుచుండిరి. కొన్నికొన్నిరంగములందు మంత్రుల కుష్ణీషమే కానరాదు. వీరికి కుండలాదులును లేవు. బిళ్లగోఁచీ పెట్టి దోవతిని ధరించువారు. మంత్రికి రాజసింహాసనము సమీపముననే యించుక దిగువను పీఠ ముండెడిది. తత్పీఠమున నాసీనుఁ డయి యితఁడు రాజాజ్ఞలను తాళపత్రములమీఁద వ్రాయువాఁడు; రాజకీయలేఖలను (తాళపత్రములమీఁద వ్రాసినవి) రాజునకుఁ జదివి వినిపించువాఁడు.

బ్రాహ్మణులకును, యతులకును భూషణము లుండవు. యతులు పెక్కురీతుల జటాధారణము సేయువారు; గడ్డములను పెంచి పెక్కురకముల వానిని పరిష్కరించువారు. బ్రాహ్మణులు కొందఱు శిరోజములను పెంచక దగ్గఱగ కత్తిరించెదరు. యతులును, బ్రాహ్మణులును సూత్రాకృతి యైనయజ్ఞోపవీతమును గాని, దానికి బదులుగ యజ్ఞోపవీతధారణపద్ధతిని కృష్ణాజినమును గాని ధరించుచుండిరి. యతులు మలయాళదేశీయులపద్ధతిని దోవతిని గట్టువారు. బ్రాహ్మణులలోఁ గొంద అంగవస్త్రములను మోఁకాలివఱకే వచ్చునట్లు కట్టుటయు శిల్పమునఁ జూడఁగలము.

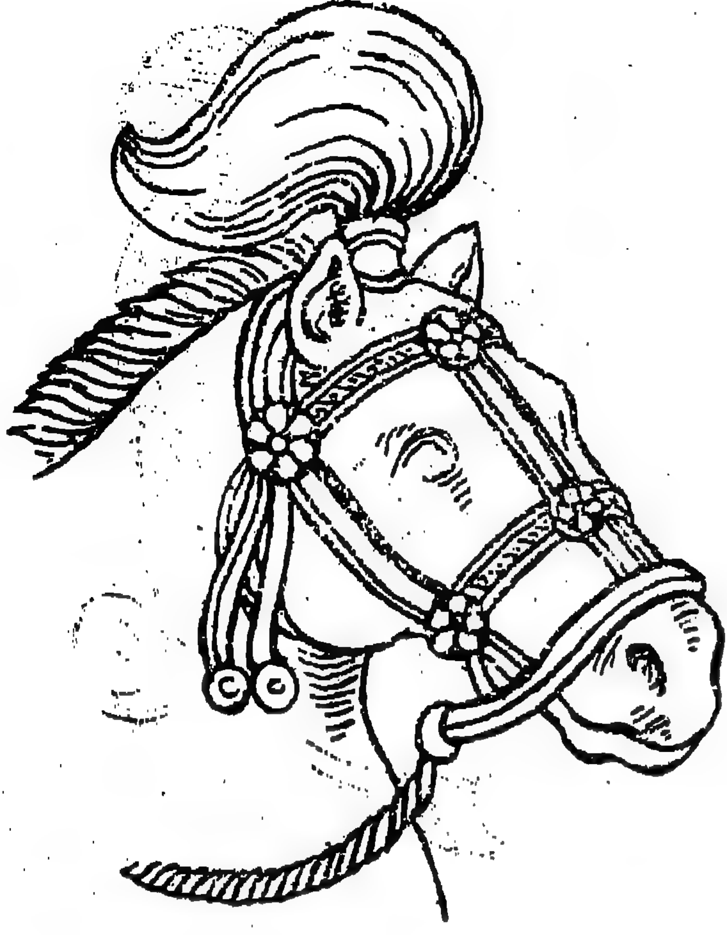
బౌద్ధభిక్షువులు ముండితశిరస్కులు. తమిళులపద్ధతిని లోపల దోవతిని ధరించి, పైని యజ్ఞోపవీతధారణపద్ధతిని చీలమండవఱకు నుండు 'సంఘాతి' ని వల్లెవాటుగ ధరియింతురు. వీ రొక్కొక్కప్పుడు గాంధారపద్ధతి నీసంఘాతి నొడ లంతయుఁ గప్పునట్లు ధరించుటయుఁ గలదు. వీరు భూషణరహితులు. శిల్పులు బౌద్ధభిక్షువులను జ్యోతిఃప్రభారహితుఁ డయినబుద్ధునిమాఁదిరినే చెక్కుచుండిరి.

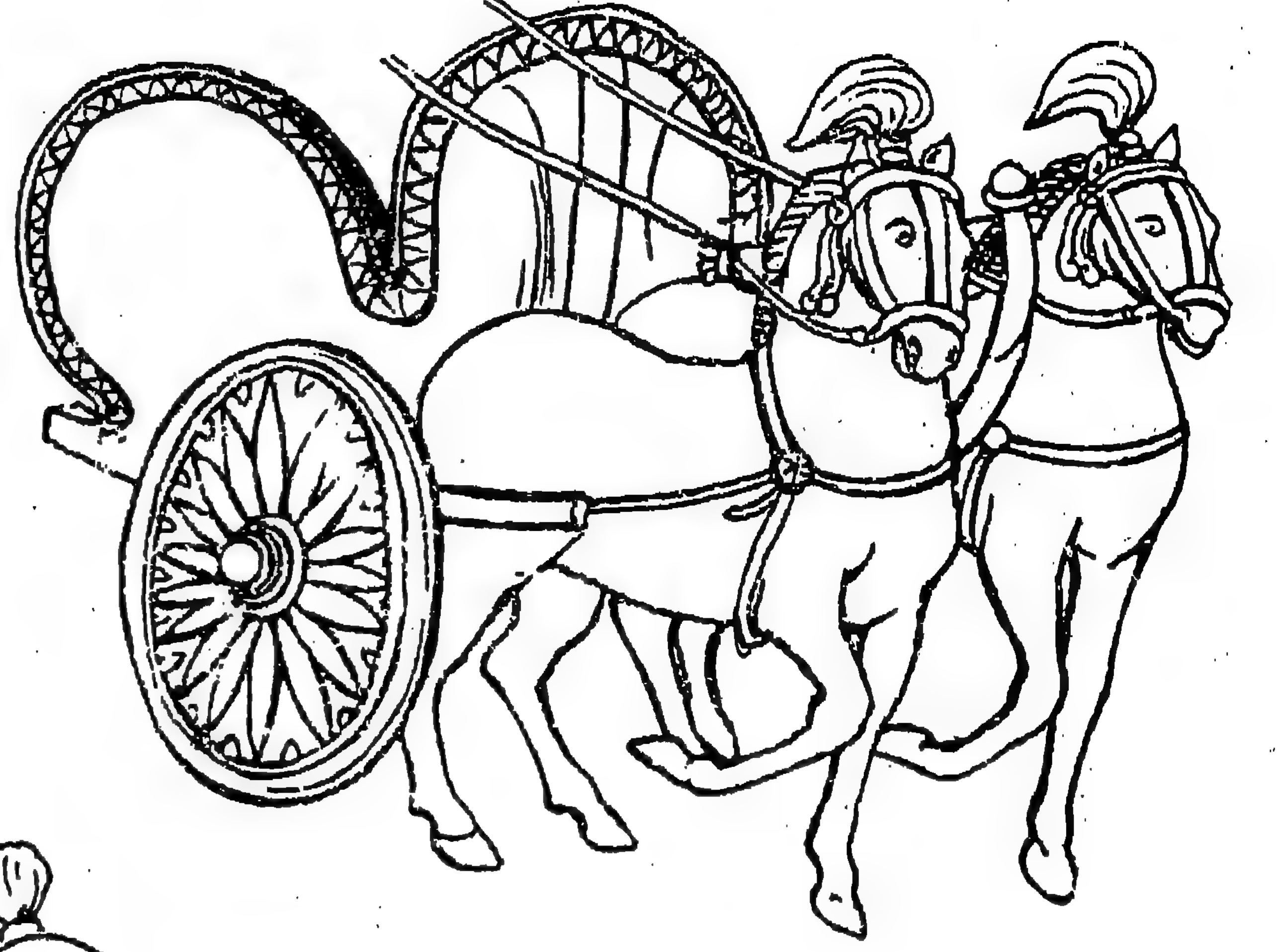
యోధులు శిరస్త్రాణములను ధరించుచుండిరి. యోధులకు భూషణము లుండెడివికావు. వీరు దోవతిని చుంగులు వెనుకకు విడిచి కట్టి పైజామావలెఁ గానవచ్చునట్లు ధరించుచుండిరి. ఒక్కొక్క కాలిబంటునకు నడుమునకు కొంచె మెగువను మూఁడు విడివిడివరుసలుగ చుట్టి కట్టినపట్టీలును, వేఁటకట్టువలె 'కత్తిరికోలు' విధమున ధరించినపట్టీలును ఉండెడివి. నడుమునకుఁ జుట్టి కట్టినమూఁడు వరుసలపట్టీలును, పురోభాగమున 'కత్తిరికోలు' విధమున ధరించిన పట్టీలును ఆకాలపుకాలిబంటుల లాంఛనములుగఁ గనిపించును. సేనా

అమరావతీశిల్పమునుండి: ఉష్ణీష వేణీబంధాలంకారములు

అమరావతీస్తూపము

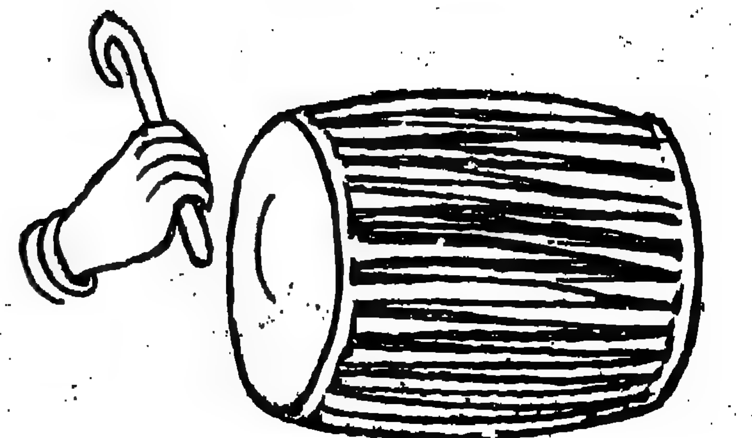

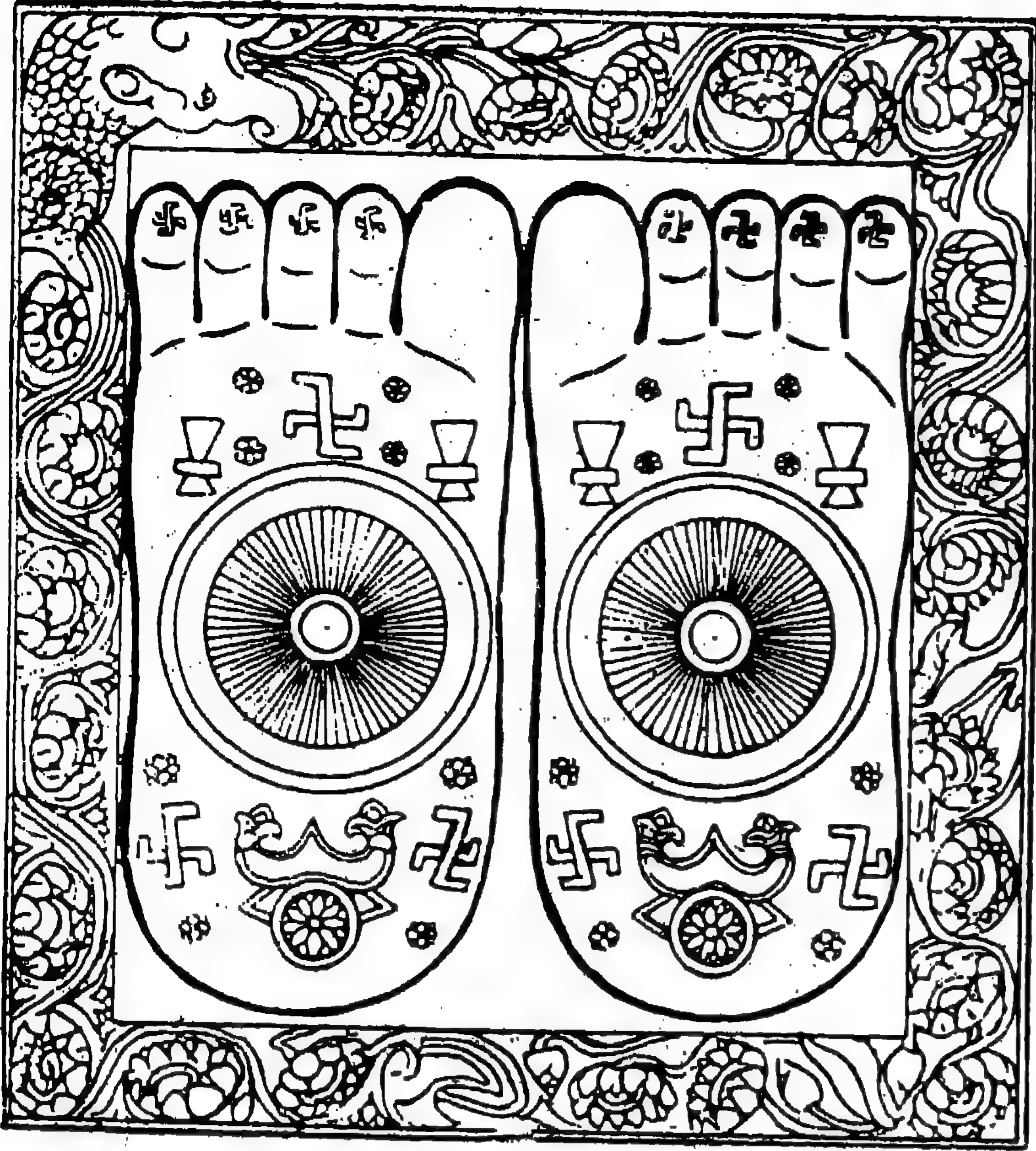

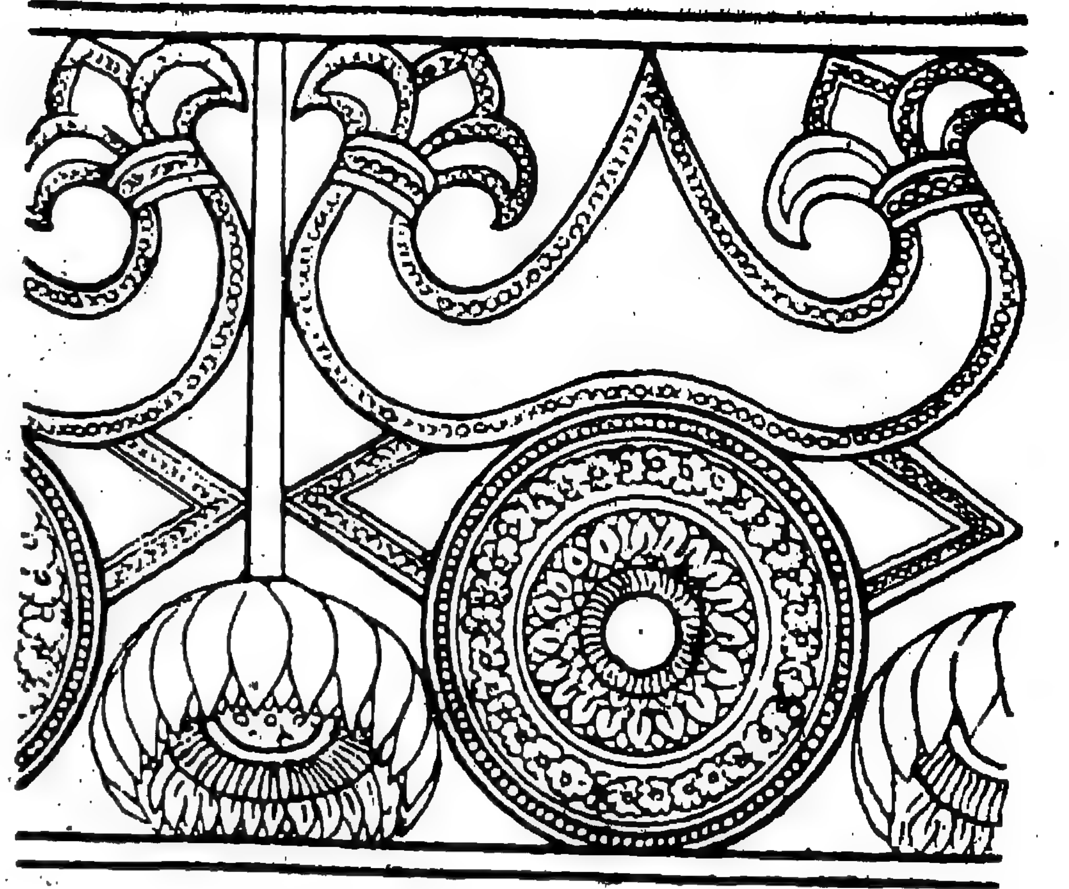

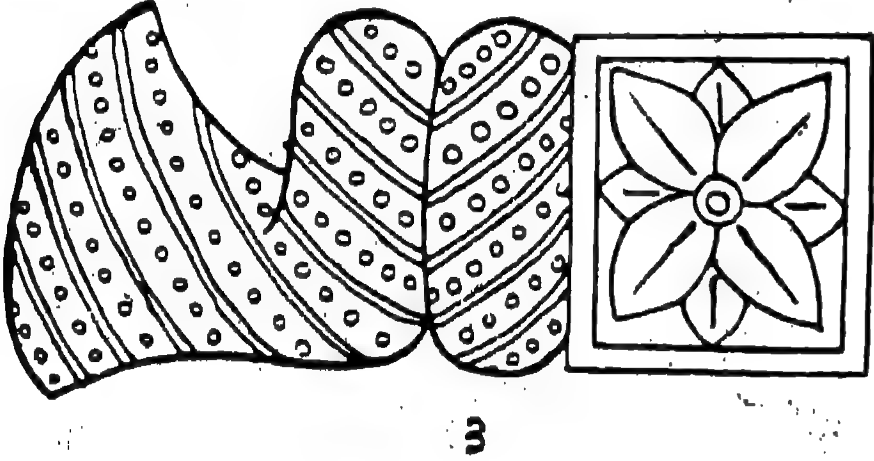

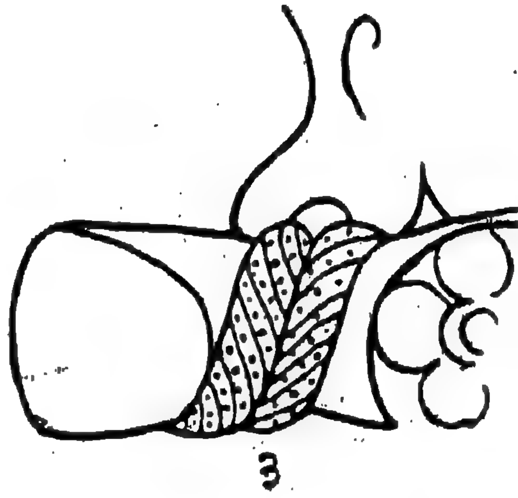
అమరావతీశిల్పమునుండి: రథ, తురగాలంకారములు: యోధవేషాయుధాదులు

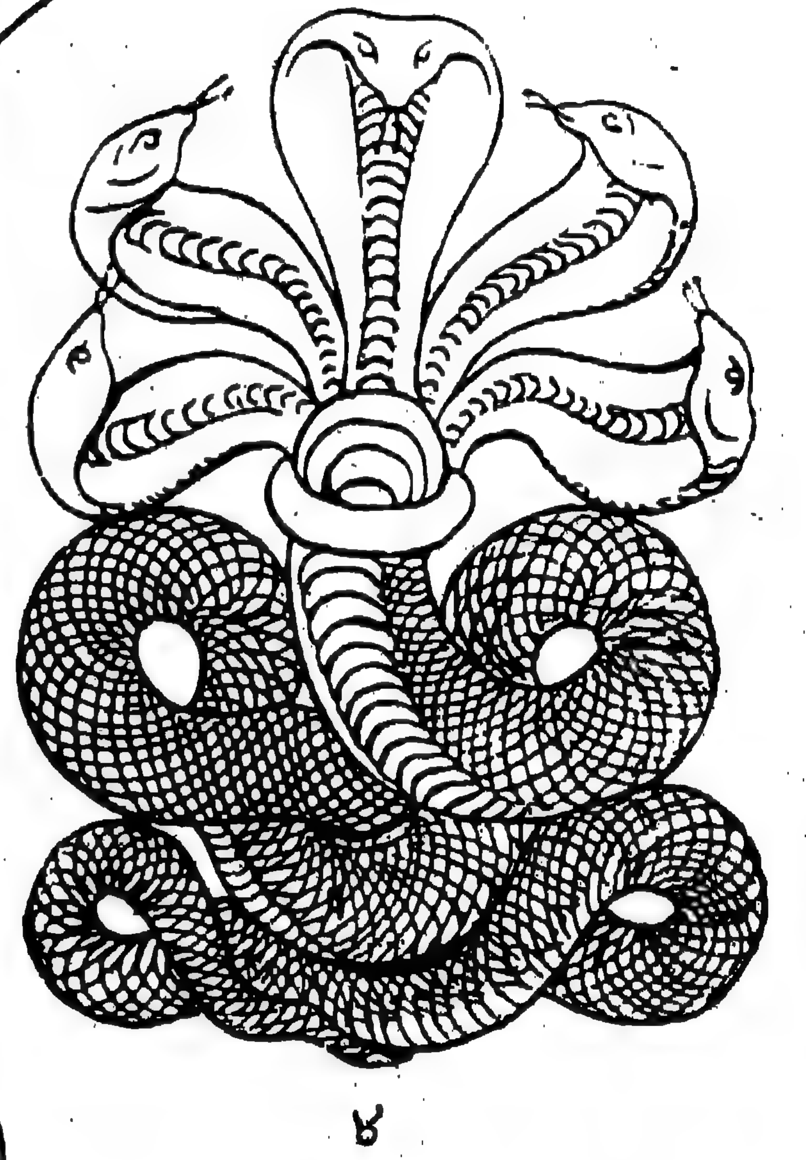
అమరావతీ స్తూపము

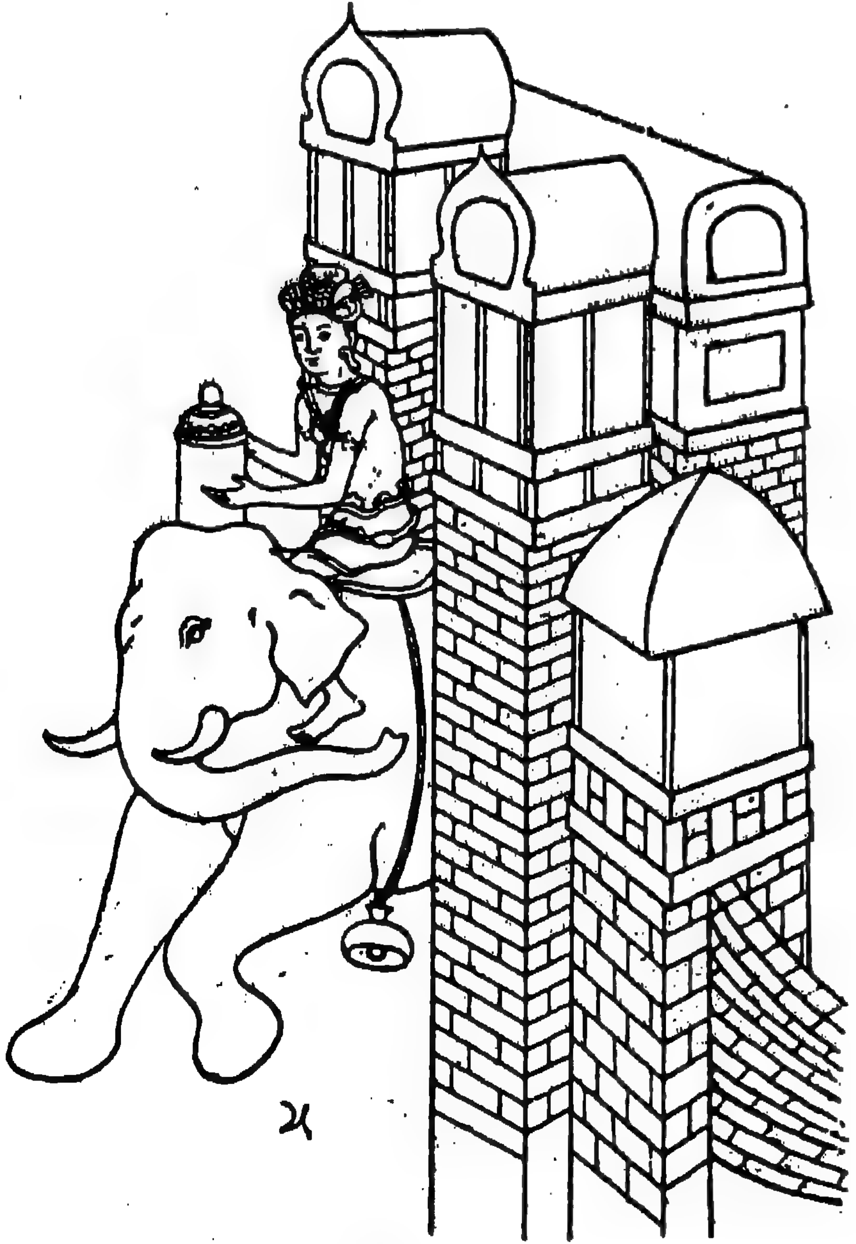

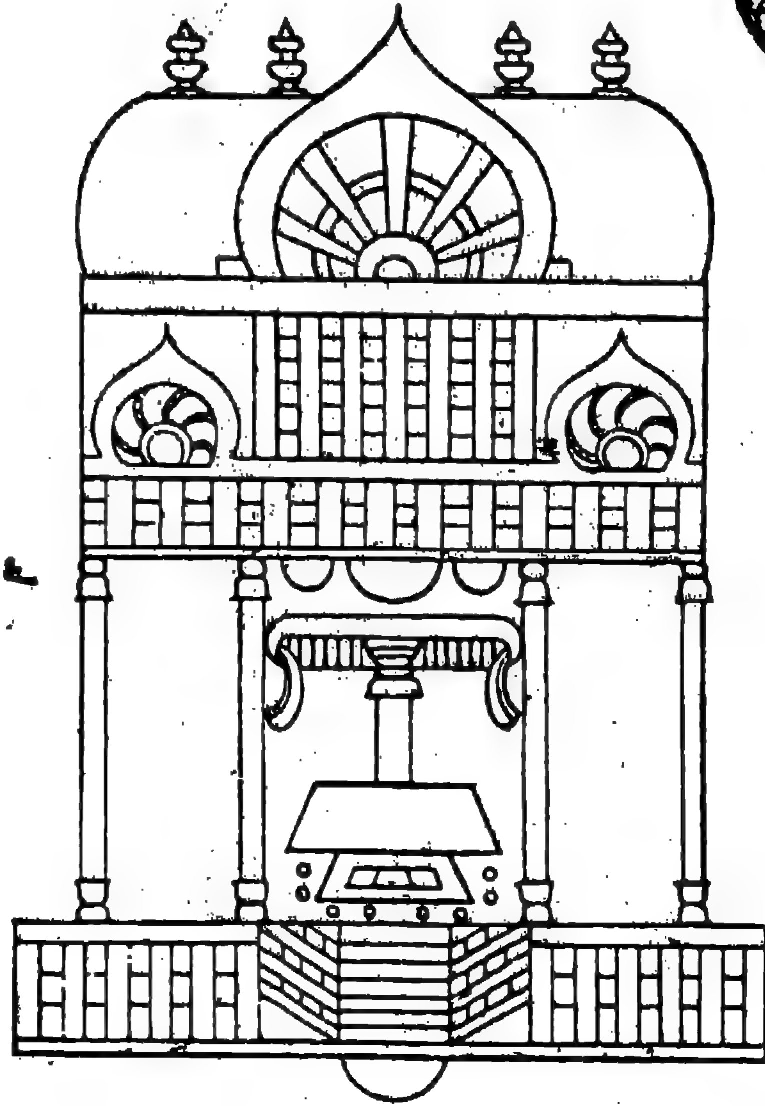

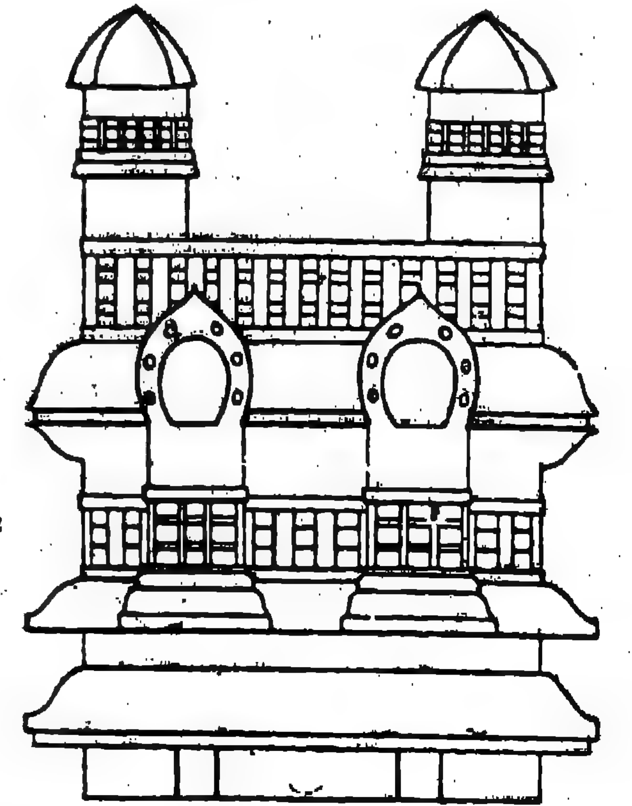

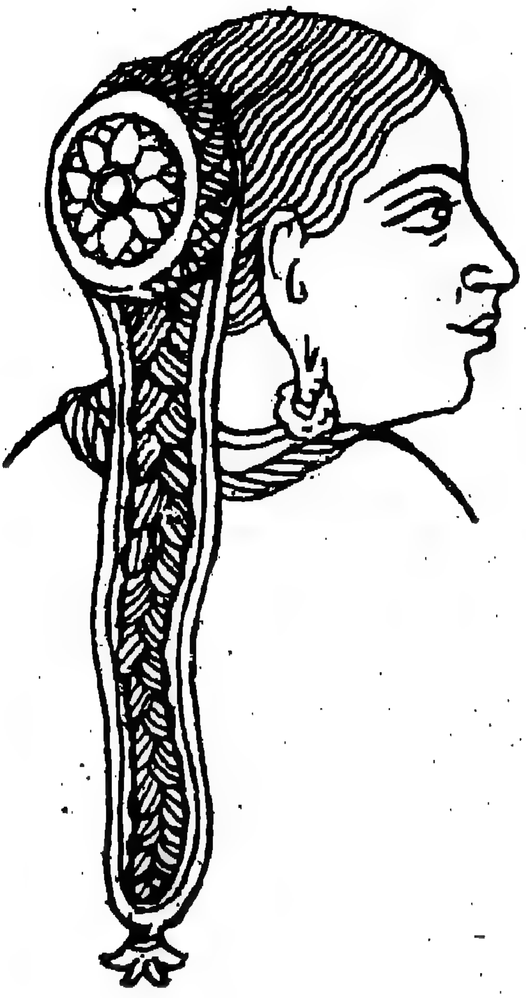

౧. బుద్ధపాదములు
౨. త్రిశూలము
౩. కర్ణాభరణములు
౪. మహానాగము
౫. పురద్వారతోరణములు
౬. పుణ్యశాల
౭. ప్రాసాదము

అమరావతీశిల్పముననుండి : వేణీబంధాలంకారములు

పతులు ప్రభువులమాదిరిగ వేషధారణము చేసి అశ్వారూఢు లయి యరుగువారు. అమరావతీప్రాంతమున నాంధ్రరాజాస్థానములయందు విదేశీయయోధులుకూడ నుండి రని అమరావతీశిల్పమున వారికిఁ దీర్చిన దుస్తులనుబట్టి యూహింపవచ్చును. ఈ విదేశీయయోధులు పొడుగయిన యంగీలను తొడుగుచుండిరి.

విదేశములనుండి స్థానికరాజాస్థానములకు వచ్చురాయబారులను వారు ధరించు పొడుగయిన కంచుకములనుబట్టి వేర్పఱిచి చూపవచ్చును. వీరు ధరించుదోవతిమీఁద కంచుకము మోఁకాలివఱకును వచ్చును. వీరు నడుమునకు కటిబంధమును ధరించి యందునుండి ఖడ్గమును వ్రేలవేయువారు. ఈరాయబారులలోఁ గొందఱు కుళ్లాయ ముండును; కొందఱ కుండదు.

దాసజనము మోఁకాలు దిగని చిన్నపంచె కట్టి నడుమునకు రుమాలు చుట్టుచుండిరి. సేద్యము సేయునప్పుడు కృషీవలులు పంచె కుచ్చెళ్లు వెనుకకు విఱిచి కట్టువారు.

నడిమితరగతులవారు దుస్తు లిప్పటివలెనే ధరించి కొండసిగలను, ప్రక్కసిగలను దీర్చుచుండిరి.

కటిభాగమునకు పైని నగ్నలుగఁ జూపఁబడినను దిగువభాగమున స్త్రీలకు వస్త్రధారణ ముండెడిది. వీరు బహువిధాభరణభూషితలు. వీరికర్ణములకు కుండలములు, చేతులకు కంకణ, కేయూరములు, మెడలో తారహారములు, మొలకు మేఖలలు, కాలికి నూపురములు నుండెడివి. కొన్నికొన్ని స్త్రీచిత్రములకు కాలి కొక్కొక్కనూపురమును, రెండేసినూపురములనుమాత్రమే యున్నను చాలజతల నూపురములతో నొప్పుస్త్రీచిత్రములనుగూడ అమరావతీశిల్పమునఁ గాంచఁగలము. ఇట్టినూపురములలోఁ గొన్నిటికి మువ్వలుకూడఁ గలవు. నేఁడు దక్షిణహిందూదేశమునందలి యాంధ్ర, కర్ణాట, తమిళ, మలయాళదేశములందలి స్త్రీ లెన్నెన్నివిధములఁ దమశిరోజములను బరిష్కరించుకొనుచున్నారో యన్నన్నివిధముల, ఇంక నంత కెక్కువ రీతుల నమరావతీస్త్రీలు శిరోజములను సొగసుగ పరిష్కరించుకొనుచుండినట్లు అమరావతీశిల్పచిత్రములనుబట్టి తెలియఁగలదు. రాణులును, గొప్పయింటి యాఁడుబిడ్డలును పాపటబొట్టువలె నుదుటిమీఁదికి వ్రేలాడు నొకవిధమయిన యాభరణమును ధరించుచుండిరి. వేశ్యలు నాలుకుళాయలను ధరించుటకూడఁ గలదు. అమరావతీశిల్పమునఁ దీర్చినస్త్రీలు గొప్పవా రయినది, కొలఁదివా రయినది వారివేషభూషాదులనుబట్టియే నిర్ణయింపవచ్చును.

అమరావతీశిల్పమునఁ గానవచ్చు స్త్రీప్రతిమలను గాంచినచో నాకాలపుస్త్రీలు సౌందర్య, శృంగారములమీఁద నెంతటిలక్ష్యముంచువారో విశదము కాఁగలదు. అమరావతీశిల్ప మాంధ్రభూమిని కళామయము కావించి యాంధ్రులకు కీర్తిప్రతిష్ఠలను సముపార్జించినది. ఆధునికసభ్యతాసంస్కృతులు సౌందర్యాలంకారములవిషయమునఁ గలిగించిన ప్రతిపరిణామమును ఇప్పటికి రమారమి రెండువేల సంవత్సరముల క్రిందట రేకెత్తి విలసిల్లిన అమరావతి ఆంధ్రకళయందే నయనగోచర మగుట ఆశ్చర్యజనకముకదా!

[టి. యన్. రా.]

ప్రమాణగ్రంథములు :

Burgess — Topes of Amaravati and Jaggayyapeta.

Fergusson — Tree and serpent worship.

T. N. Ramachandran — Goli Sculptures.

R. Chanda — Some unpublished Amaravati inscriptions. (Ep. Ind., Vol. xv, p. 258).

అమరావత్యుమామహేశ్వరశతకము — విశ్వనాథ కామయ్యకృతము. తెలుఁగులో వ్రాయఁబడిన శివునిస్తోత్రము.

అమరి , మైకేల్ (క్రీ. శ. ౧౮౦౬ - ౧౮౮౯)—ఇటలీదేశపు చరిత్రకారుఁడు. పౌరస్త్యభాషావేత్త, రాజకార్యనిపుణుఁడు. ఇతఁడు ౧౮౩౮ లోను, ౧౮౪౧ లోను చరిత్రగ్రంథములను గొన్నింటిని ప్రకటించెను. సిసిలీసంబంధముగ నితఁడు వ్రాసినగ్రంథమందలి రాజకీయాభిప్రాయమునకు వెఱచి యప్పటిదొరతనమువా రాగ్రంథము నణఁగఁద్రొక్క యత్నించిరి. ఆగ్రంథము నాతఁడు ఫ్రాన్సులోని ప్యారిసుపట్టణమునందు మాఱుపేరుతో ప్రకటించెను. ౧౮౪౮ లో సిసిలీదేశమున ప్రజలు తిరుగఁబడినప్పు డాతఁడు ప్యారిసుపట్టణమునకుఁ బోయి కొన్నిసంవత్సరములవఱకును విద్యాప్రసంగములతో కాలము గడపుచుండెను. దేశోద్ధారకుఁడైన గ్యారిబాల్డీతోఁ గలసి దేశసేవ చేయవలె నని యీతఁడు ౧౮౫౯ లో మరల ఇటలీదేశమునకు వచ్చెను. ౧౮౬౧లో సెనేట్‌సభాసదుఁ డయ్యెను. ౧౮౬౨-౪ కాలమున విద్యాశాఖకు మంత్రిగ నుండెను. కొన్నిసంవత్సరములవఱకును పైజాలోను, తరువాతను ఫ్లారెన్సులోను అరబ్బీభాషకు మహోపాధ్యాయుఁడుగ నుండెను.

అమరుకకావ్యము — నాయికానాయకుల శృంగారచేష్టలను వర్ణించునట్టి యొకచిన్నసంస్కృతశతకము. ఇది అమరుకుఁడను కవిచే రచియింపఁబడె నని కొంద అందురు. మఱికొందఱు శంకరాచార్యులు కామశాస్త్రము నభ్యసించునిమిత్తము తనశరీరమును విడిచి యొకచోట నుంచి చనిపోయిన అమరుకుఁ డనురాజుయొక్క శరీరములోఁ బ్రవేశించి ఆతనిభార్యలతో విలాసంబును సలుపుకాలంబున నాతఁడు వ్రాసినట్టికావ్య మిది యని చెప్పుదురు. ఈ యమరుకుఁ డెవఁడో నిశ్చయముగఁ దెలియలేదు. ౯-వ శతాబ్దియం దుండిన ఆనందవర్ధనాచార్యుఁడు తనధ్వన్యాలోక మను అలంకారగ్రంథమునందు నిందలిశ్లోకముల నుదాహరించుటచే నీయది యంతకుఁ బూర్వము రచింపఁబడిన దని మన మూహింపవచ్చును.

ఇందుపై అర్జునదేవ, రుద్రముదేవ, సూర్యదాస, శేషరామ కృష్ణ, పెదకోమటివేమభూపాలాదిరచితము లైనవ్యాఖ్యానంబులు పెక్కులు కలవు. వీనిలో పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు కొండ వీటిలో క్రీ. శ. ౧౪౦౦–౧౪౨౦ వఱకును రాజ్యము చేసినరెడ్డిరాజు.

ఈ కావ్యమును తాళ్ళపాక వేంకటేశ్వరదీక్షితులకుమారుఁడైన తిరువెంగళప్ప తెనిఁగించియున్నాఁడు.[1] ఈ భాషాంతరమందలి పద్యములు రసవంతములుఁగ నున్నవి. ప్రతిపద్యమునకును పూర్వము వ్యావహారికభాషలో వచనరూపమైన యవతారిక గలదు. దీనికి సీస పద్యములతో చేయఁబడిన మఱియొకభాషాంతరమును గానవచ్చుచున్నది. కాని, అది యంత సరసముగ లేదు. గ్రంథకర్త యెవఁడో తెలియదు.[2] దీనికి తెనుఁగున ప్రతిపదార్థము వ్రాసి వేమభూపాలుని వ్యాఖ్యానముతో నిటీవల బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి గారు ప్రకటించియున్నారు.

అమరేశ్వరుఁడు — ఒకయాంధ్రకవి. ఇతనికావ్యమేదియు నిప్పుడు కానరాకున్నను ఒకప్పు డీతఁడు గొప్పయాంధ్ర కవిగాఁ బరిగణింపఁబడుచున్న ట్లితని నితరకవులు స్తుతించుటచేఁ దెలియుచున్నది. ఇతనిని మొట్టమొదట స్తుతించినవాఁడు ఛందస్సును రచించిన అనంతామాత్యుఁడు. తనచే రచింపఁబడిన 'భోజరాజీయము'నందుఁ బూర్వకవులను స్తుతించుచు 'పే, రెన్నిక కెక్కినట్టియమరేశ్వరుఁ........వలఁతు' నని చెప్పెను. అనంతామాత్యుఁడు పదునైదవశతాబ్దిమధ్యమునందు (క్రీ. శ. ౧౪౩౪) నుండినవాఁడు (చూడుఁడు, అనంతామాత్యుఁడు). కావున నమరేశ్వరుఁడు ౧౩ లేక ౧౪-వ శతాబ్దివాఁడై యుండనోపు. 'క్రీడాభిరామము' అనుగ్రంథమునందు వల్లభరాయకవి 'చిమ్మపూఁడి యమరాధిపుఁ డన్నను సత్కవీశ్వరుల్' అని చెప్పి యీతనిని గొప్పకవులలోఁ జేర్చెను. వల్లభరాయనికాలము క్రీ. శ. ౧౪౨౦ అని యందురు[3]. ౧౬-వ శతాబ్ది యంతమువాఁడైన బట్టుమూర్తి 'నరసభూపాలీయము'నందు నితనిని 'శ్రీనాథునిపదప్రసిద్ధధారాశుద్ధి, యమరేశ్వరునిసహస్రముఖదృష్టి,' యని మహాకవులతో సాటిగఁ బొగడియున్నాఁడు. ఇట్లీకవి పూర్వకాలమునందు నన్నయ, తిక్కన, శ్రీనాథాదులతో సమానముగ స్తుతింపఁబడుచుండెను. పదునాఱవశతాబ్దియంతమువఱకు నీతనిచే రచింపఁబడిన 'విక్రమసేనము' అను కావ్యము వాడుకలో నుండినట్లు స్పష్ట మగుచున్నది. పదునాఱవశతాబ్దివాఁడగు జగన్నాథకవి యనునాతఁడు వేఱువేఱుకవులవర్ణనములను సంగ్రహించి ప్రబంధరత్నాకర మన్నకావ్యము నొకదానిని సమకూర్చెను.[4] అందు నమరేశ్వరుని 'విక్రమసేనము' లో నుండి ౫౦ పద్యములకంటె నెక్కుడు పద్యము లుదాహరింపఁబడినవి. ౧౮-వ శతాబ్దిమధ్యమం దుండిన కూచిమంచి తిమ్మకవిరచితసర్వలక్షణసారసంగ్రహమునం దమరేశ్వరుని విక్రమసేనమునుండి యొకపద్యము నిచ్చియున్నాఁడు. ఆతఁ డీగ్రంథమును స్వయముగఁ జూచియే వ్రాసెనో లేక యితరగ్రంథములయందుండి గ్రహించెనో? ఎట్లయిన నేమి యీ మహాకవి యొక్క విక్రమసేనకావ్యము ౧౮-వ శతాబ్దినుండి తెలుఁగుదేశమున లోపించినది. ప్రబంధరత్నాకరములో నిందుండి ౫౦-౬౦ పద్యము లీయఁబడినను అన్నియు వర్ణనములు గనుక, గ్రంథవిషయమును గుఱించి కాని, యందలి నాయికా నాయకులనుగుఱించి కాని యేమియుఁ దెలిసికొనుటకు వీలు లేదు.

అమర్షణుఁడు — (సూ. వం) శ్రీరామచంద్రుని పుత్త్రుఁడైన కుశునిసంతతివాఁడైన నభునివంశమునందుఁ బుట్టినసంధి యనురాజుయొక్క కుమారుఁడు. ఇతనిపుత్త్రునిపేరు మహస్వంతుఁడు.

అమరుక్కుఁడు — శుక్రాచార్యునియొక్క యిద్దఱు పుత్త్రులలో రెండవాఁడు.

అమల — వైవస్వతమన్వంతరమందలి అత్రిఋషియొక్క కన్య. ఈమె మిక్కిలి బ్రహ్మనిష్ఠ గలది.

అమలపాడు — గంజాంజిల్లా తెక్కలి తాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౩,౧౫౭ (౧౯౩౧).

అమలానందుఁడు — ౧. అనుభవానందుని శిష్యుఁడు. ఇతఁడు 'శాస్త్రదర్పణము' (బ్రహ్మసూత్రములపై భాష్యము) అను గ్రంథమును రచించెను. అమలానందుఁడు ౧౩-వ శతాబ్దివాఁడు. కృష్ణయాదవుని యాస్థానమున నుండెను.

౨. క్రీ. శ. ౧౨౪౭-వ సంవత్సరమున దేవగిరిని బాలించిన కృష్ణభూపాలుని సమకాలికుఁడు. శంకరాచార్యులవారు వ్రాసిన వేదాంతసూత్రభాష్యమునకు భామతి యనుటీక కలదు. దీనిని రచించినవారు వాచస్పతిమిశ్రులు. ఈభామతికి మరల వ్యాఖ్యానరూపముగ నమలానందుఁడు వేదాంతకల్పతరు వను గ్రంథమును లిఖించెను. ఈయన గొప్పవేదాంతి.

అమలాపురము — ౧. (గ్రామము). అమలాపురము తాలూకాకు ముఖ్యస్థలము. జనసంఖ్య ౧౫,౧౬౩ (౧౯౩౧).

1. Triennial Catalogue of Manuscripts in the Oriental Manuscrpit Library, Madras 1910-11 to 1912-13.

2. Ibid., R. No. 17. లైబ్రరీలోని నెంబరు కె. ౪౧౭.

3. బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు క్రీడాభిరామమును బ్రకటించి యందలిపీఠికలో 'ఈ గ్రంథము క్రీ. ౧౪౨౦ లోఁగా రచిత మైనది' అని వ్రాసినారు. కాని యీకవికాల మింకను నిశ్చయముగఁ దెలిసికొనవలసియున్నది.

4. ఈ గ్రంథముయొక్క ప్రతి తంజావూరుపుస్తకభాండాగారమునం దున్నది.

అందు మగవాండ్రు ౭,౫౮౧; ఆఁడువాండ్రు ౭,౫౮౨; హిందువులు ౧౪,౨౦౪. మహమ్మదీయులు ౬౫౨. క్రైస్తవులు ౨౭౭. ఇక్కడ నుండు అధికారులు :— తహసీల్ దారు, స్టేషనరి సబ్ మ్యాజిస్ట్రేటు, డిస్ట్రిక్టు మునసబు, సబ్ రిజిస్ట్రారు. ఇచ్చట ఒక పోలీసుస్టేషన్, రాదారి బంగళా, స్వదేశజులకై కారొనేషన్ విశ్రాంతిగృహము, లోకల్ ఫండు ఆసుపత్రి, హైస్కూలు కలవు. ఇది రాజమహేంద్రవరమునకు ఆగ్నేయదిక్కున ౩౫ మైళ్లదూరమున ముఖ్యమయిన కాలువమీఁద నున్నది.

౨. (తాలూకా). తూర్పుగోదావరి జిల్లాలోని ఒక తాలూకా. దీనివిస్తీర్ణము ౩౬౭ చదరపుమైళ్లు. ఇందు మొత్తముమీఁద ౧౦౭ గ్రామములు కలవు. వానిలో ౭౬ గవర్నమెంటు గ్రామములు, ౨౪ జమీన్ దారీగ్రామములు, ౬ ఈనాంగ్రామములు. ఈతాలూకా ఒక త్రిభుజమువలె నుండును. గోదావరీశాఖలైన వసిష్ఠ, వైనతేయము, గౌతమి యను నదులకును, సముద్రమునకును నడుమ నున్నది. ఇందు నగరములంకయుఁ గలదు. ఇది యంతయు గోదావరీనదియొక్క మధ్యడెల్టాలోనిభాగము. ఈ తాలూకాలోని విశేషభూములు పంటకు మిక్కిలి అక్కఱకు వచ్చునట్టి ఒండు భూములు. ఇందలి జనసంఖ్య ౨,౫౯,౦౪౯ (౧౯౩౧). వీరిలో ౧,౨౬,౦౧౯ మంది పురుషులు, ౧,౩౩,౦౭౦ మంది స్త్రీలు. గోదావరిజిల్లాలో అన్ని తాలూకాలకంటె నిందు ఎక్కువ జనసమ్మర్దము కలదని చెప్పవచ్చును. ఇందలిజనులలో ౩,౦౦౩గురు మహమ్మదీయులు, ౮౪౩ మంది క్రైస్తవులు, మిగిలినవారందఱును హిందువులు.

ఇందలి పల్లపుభూము లన్నియు కాలువ పాఱుదలవలన ఫలించును. అయినను అచ్చటచ్చట బావులక్రిందను వ్యవసాయము చేయు నాచారము కలదు. పురాతనకాలముననుండియు ఈ తాలూకాలో పెద్దపెద్దబావులక్రింద తోఁటలు మొదలైనవి పండించు నాచారము కలదు. కొన్ని పురాతనములైన బావులను జైనులబావు లని, రెడ్లబావు లని అచ్చటి జనులు వాడుదురు. పూర్వకాల మచ్చట జైనులు నివసించి రని చెప్పెదరు. అచ్చటి జనులు ఈదేశము పాంచాలదేశమనియు, అమలాపురము దానికి రాజధానిగ నుండె ననియు చెప్పుదురు. కాని భారతమునందు వర్ణింపఁబడిన పాంచాలదేశ మిదిగా దనుట నిశ్చయము. ఈ తాలూకాలో వ్యవసాయమే ముఖ్యవృత్తి. ఇదివఱకు దేవాంగులు బట్టలను నేసి యితర దేశములకుఁ బంపుచుండిరి. కాని బెండమూడిలంక రేవుయొక్క ప్రముఖత తగ్గినప్పటినుండియు ఈ వ్యాపారము నశించినది. బెండమూడిలంకలో ౧౫౫౧-వ సంవత్సరమున ఈస్టు ఇండియా కంపెనీవారు వర్తకము నిమిత్తము ఒకగిడ్డంగి (Factory) కట్టిరి. ఫ్రెంచి సేనాని యగు బుస్సీ ౧౭౫౨ లో దానిని స్వాధీనపఱుచుకొనెను. కొండూర్థు యుద్ధానంతరమున మరల నది కంపెనీవారికి స్వాధీనమయ్యెను. సీమబట్టలు వచ్చినతరువాత క్రమముగ నచ్చటి వర్తకము తగ్గిపోయెను. ఈ తాలూకాలోని అంబాజీపేట అను గ్రామమునందు పశువులసంత జరగుచుండును. ఈ ప్రాంతమును ఆంధ్రులు సాధారణముగ కోనసీమ యందురు. ఇందలి పేరూరు అను గ్రామమున మిక్కిలి పూర్వకాలమునందు ద్రావిడ బ్రాహ్మణులు కొందఱు వచ్చి నివసించిరి. వారిని పేరూరుద్రావిడు లందురు. నేదునూరు, ఆత్రేయపురము అను గ్రామములలో జైనులకు సంబంధించిన జీర్ణశిలాశాసనాదులు కలవు.

౩. బళ్లారిజిల్లా కుడ్లిగితాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౫౫౩.

౪. విశాఖపట్టణముజిల్లా గొలుగొండ తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౩౩౨ (౧౯౩౧).

అమలుఁడు — దుష్టబుద్ధి యనుమంత్రియొక్క కనిష్ఠపుత్త్రుఁడు (చూడుఁడు, చంద్రహాసుఁడు).

అమల్ నామా — హిందువులలోని చిత్రగుప్తుఁడు లోనగువారింబోలె ముసల్మానుదేవతలలోఁ గొందఱు సంసారములోని సకలకార్యములజాబితాలను వ్రాయువారు గలరు. ఈలాగున వీరు వ్రాయువృత్తాంతమునకే అమల్ నామా యని పేరు.

అమల్ నేర్ — ౧. (గ్రామము). బొంబాయిరాజధాని, తూర్పుఖాందేశ్ జిల్లాలోని అమల్ నేర్ తాలూకాకు ముఖ్యస్థలము. జనసంఖ్య ౧౦,౨౯౪. ఇచ్చట ఒకమునిసిపాల్టీ కలదు. ఇక్కడ ధాన్యవర్తకము అధికముగా నుండును. ఇక్కడ రెండు ప్రత్తిఫ్యాక్టరీలు గలవు. సఖారాంబావా యను ఒకమహాత్ముఁడు ౧౮-వ శతాబ్దిలో నిచ్చట నుండెను. ఆతనిపేర నొకదేవాలయ మున్నది. మే నెలలో ప్రతిసంవత్సరమును ఉత్సవము జరగుచుండును. ఇచ్చట నొక సబ్ జడ్జికోర్టును, ఒక ఆసుపత్రియు, రెండు బాలురపాఠశాలలును, ఒక బాలికాపాఠశాలయుఁ గలవు.

౨. (తాలూకా). బొంబాయిరాజధాని, తూర్పుఖాందేశ్ జిల్లాలోని ఒకతాలూకా. విస్తీర్ణము ౫౨౮ చదరపుమైళ్లు. గ్రామములసంఖ్య ౨౨౮. జనసంఖ్య ౧,౧౧,౨౯౩. భూమిపన్ను రు. ౩,౪౦,౦౦౦. సెస్సులు రు. ౨౩,౦౦౦. తపతీ నదియు, దానియుపనదులగు బోరి, పాంజ్రానదులును ఈతాలూకాలోనిభూములకు జల మిచ్చును. ఇచ్చటిశీతోష్ణస్థితి ఆరోగ్యకరమైనది. వర్షమానము సంవత్సరమునకు ౨౩ అంగుళములు.

అమవసువు — పురూరవునికొడుకు. వీనికి విజయుఁడని నామాంతరము కలదు.

అమానిగంజ్ హాట్ — బంగాళరాజధాని యాల్డా జిల్లాలోని ముఖ్యమైన పట్టువర్తకస్థలము. ఇచ్చట విశేషజనులు కాఁపుర ముండరు గాని చుట్టుపట్టులనున్న ముర్షిదాబాదు, రాజషాహి

జిల్లాలలోనుండి వర్తకులు పట్టుపురుగులనిమిత్తము పట్టుదారమునిమిత్తము వందలువందలుగా సంతకు వచ్చుచుండెదరు. ఎక్కువగా వర్తకము జరగుదినములలో ఒకసంతదినమున లక్షరూపాయలవర్తకము గూడ జరగును.

అమానిగుడిపాడు — కర్నూలుజిల్లా మార్కాపురంతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౪౦౦ (౧౯౩౧).

అమానిచిరువెళ్ల — నెల్లూరుజిల్లా ఆత్మకూరు తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౨౧౧

అమానిజమ్ములమడక — గుంటూరుజిల్లా పల్నాడు తాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౩౭౬ (౧౯౩౧).

అమాన్‌దాసు — సుప్రసిద్ధ యగు దుర్గావతిరాణి మామగారు. ఇతనితండ్రి యర్జునదా సనువాఁడు. అర్జునదాసునకు కొడుకుతో సరిపడలేదు. అమాన్‌దాసు తండ్రిని జంపి రాజ్యమాక్రమించుకొనవలయు నని ప్రయత్నము చేసి యోడిపోయెను. తరువాత మరల నెట్లో తన్నోడించి తనతండ్రిపక్షమునఁ జేరియున్న నరసింగదేవు నాశ్రయించి రాజ్యమును సంపాదించుకొనెను. ౧౫౨౬-వ సంవత్సరములో అమాన్‌దాసు ఢిల్లీచక్రవర్తియగు బహదూరుషాకు యుద్ధమున సాయపడి 'సంగ్రామషా' యనుబిరుదమును బొందెను.

అమారెడ్డిపాలెం — నెల్లూరుజిల్లా కోవూరు తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౪౯౩ (౧౯౩౧).

అమార్గపథుఁడు — ఒక బ్రహ్మర్షి (చూడుఁడు, భృగువు).

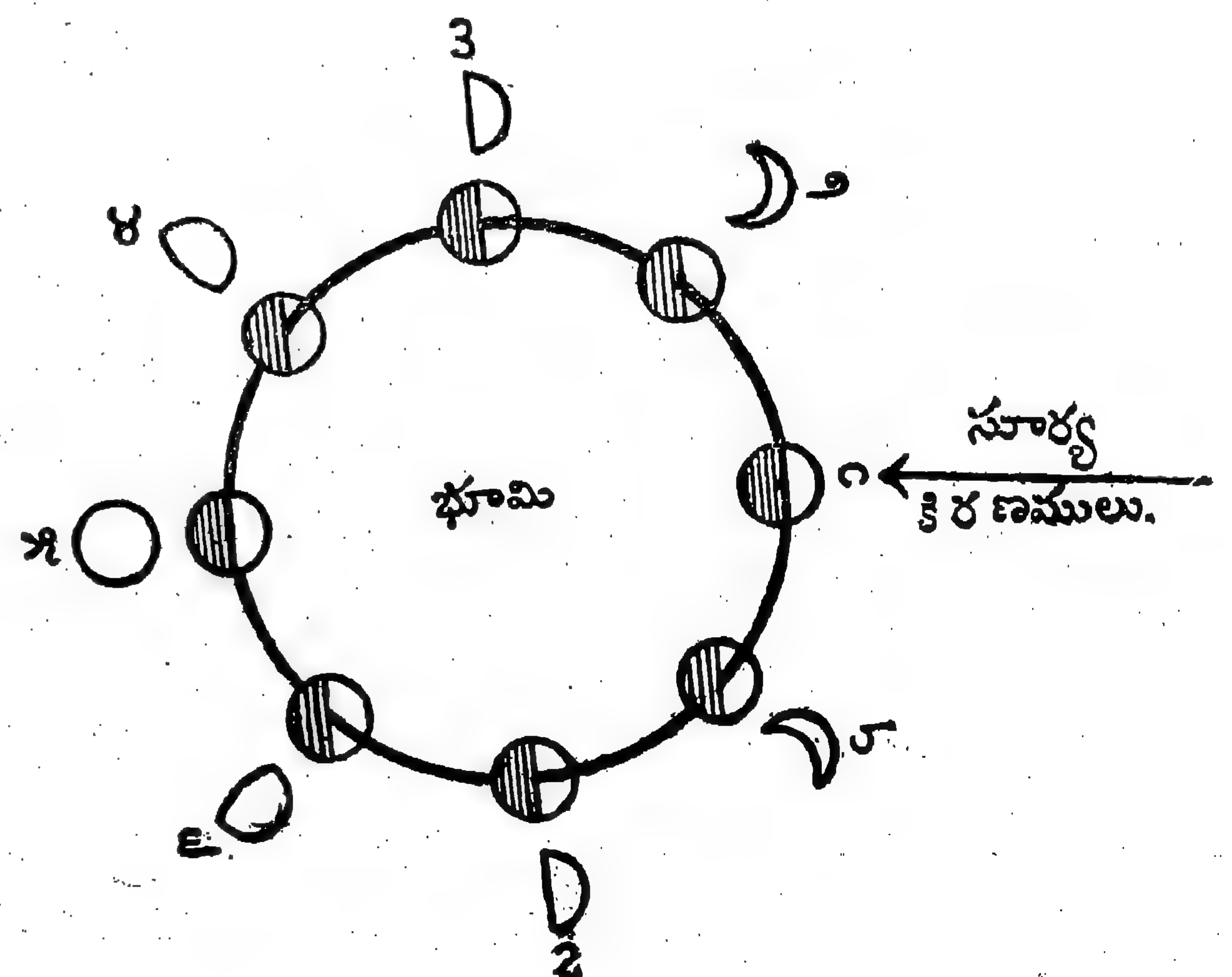
అమాల్ — బొంబాయిరాజధానిలోని ఒకచిన్నసంస్థానము. దీని వైశాల్యము ౨౦౦ చ. మైళ్లు. ఆదాయముమాత్రము రు. 3 వేలే. జనసంఖ్య ఇంచుమించుగ ౫ వే లుండును. ఇందలిప్రజలలో చాలమంది భిల్లులు.

అమాల — బొంబాయిరాజధానియందలి ఒక మిక్కిలి చిన్నసంస్థానము.

అమావసువు — పితృదేవతలలో నొకఁడు. ఇతఁడు మంచి ఇంద్రియనిగ్రహము గలవాఁడు. ఇతనినిగూర్చి యాక్రిందికథ లదు:— అచ్ఛోద యనునామె యొకపితృదేవతమానసపుత్రిక, అమావసువును వలచి యతనిని లోఁబఱుచుకోవలయు నని ప్రయత్నించెను. కాని యాప్రయత్నము వ్యర్థ మయ్యెను. అమావసు వామెను నిరాకరించివైచెను. ఈసంగతి తక్కినపితృదేవతలు విని యతని ప్రవర్తనబలమునకు మెచ్చి యచ్ఛోద నతఁడు నిరాకరించినదినము తమకు సుదిన మని నిర్ణయించుకొని అమావసువు పేర నానాఁటికి అమావాస్య యని పేరిడిరి.

పితృదేవతలు అచ్ఛోదను మర్త్యలోకమున జన్మింపుమని శపించిరి. ఆకారణమున నామె మత్స్యగంధియై (సత్యవతి) యీలోకమునఁ బుట్టినది.

అమావాస్య — ఈ శబ్దమునకు అమావస్య అనియు రూపాంతరము గలదు. సూర్యచంద్రులకు పూర్వ, పశ్చిమాంతర మేమియు లేక వా రిద్దఱును ఒక్కచోట నుండుకాలము. ఇదియే కృష్ణపక్షమందలి ౧౫-వ తిథి. ఈదినమున చంద్రుఁడు కానరాఁడు. చంద్రునికళలు బహుళపాడ్యమినుండి తగ్గను తగ్గను అమావాస్య వఱకు పూర్తిగ లోపించును. శుద్ధపాడ్యమినుండి యెక్కుచు పూర్ణిమ వఱకు పూర్తియగును. ఈ విధముగ చంద్రకళలు హెచ్చుటకును తగ్గుటకును కారణములు విచారింతము. చంద్రునకు స్వతస్సిద్ధమైన తేజస్సు లేదు. భూమివలెనే ఆతఁడును సూర్యునితేజస్సువలన నే ప్రకాశించును. చంద్రునియొక్క యేభాగమునందు సూర్యకిరణములు పడునో యది ప్రకాశవంతముగను, మిగిలినభాగము చీకటిగను ఉండును. గోళాకారముగ నున్న చంద్రుని–అర్ధభాగముమీఁద సూర్యుఁ డెప్పుడు ప్రకాశించుచుండినను, చంద్రుఁడు భూమి చుట్టును, తనచుట్టును తిరుగుచుండుటచే ప్రకాశవంత మైన ఆతని భాగ మంతయు మనకు అన్నిసమయములందును కానరాదు. మనకు కనఁబడువెలుతురుగలభాగమును అనుసరించి చంద్రబింబము మన కొకప్పుడు చిన్నదిగను ఒకప్పుడు పెద్దదిగను కనఁబడుటయు, నొకప్పుడు

చంద్రకళలను జూపుపటము

కనఁబడకుండుటయు తటస్థించును. ఈ పైపటముయొక్క సాహాయ్యమున చంద్రునికళల వృద్ధిక్షయములు తెలిసికొనవచ్చును.

ఈ పటమునందు చంద్రునియొక్క ఎనిమిది రూపములు చూపఁబడినవి. ఈ యెనిమిదియు నొకనెలలోని ఎనిమిదితిథులను సూచించును: ౧. అమావాస్య, ౫. పూర్ణిమ, ౨. శుద్ధతదియ, ౬. బహుళతదియ, ౩. శుద్ధ అష్టమి, ౭. బహుళాష్టమి, ౪. శుద్ధ ద్వాదశి, ౮. బహుళద్వాదశి.

ఈ పటము అర్ధమగుటకు నడుమ భూమి యున్న దని అనుకొనుఁడు. కక్ష్యకు కుడివైపున కడుదూరమున సూర్యుఁ డున్నాఁ డనుకొనుఁడు. ౧-వ స్థానమందు చంద్రుఁడు భూమికిని అనఁగా మనకును, సూర్యునకును నడుమ నున్నాఁడు. కావున వెలుతురుగల చంద్రార్ధభాగము మనకు మఱుఁగై చీకటిగల యర్ధభాగమే భూమివైపు తిరిగియుండును. ఇట్లు మనకు చంద్రుఁడు కనఁబడఁడు. ఇది అమావాస్యదినము. అక్కడనుండి చంద్రుఁడు బయలుదేఱి వెళ్లిన కొలఁదియు వెలుతురుగల చంద్రార్ధభాగములోని కొంచెముకొంచెము భాగము దినదినము మనకు కావచ్చుచుండును.

౨-వ స్థానమునందు ౪ దినములైనతరువాత చంద్రుఁ డుండుట తటస్థించి బింబములో నాలుగవవంతు మనకు ప్రకాశవంతముగాఁ గానవచ్చును. ఇదియే శుద్ధతదియ వెడలి చవితి జరగుచున్నకాలము. ౩-వ స్థానమునందు చంద్రునిమీఁదివెలుతురు భాగములో మనకు సగము కనఁబడుటవలన చంద్రబింబము సరిగ సగము కనఁబడును. ఇది శుద్ధసప్తమి గడచి అష్టమి జరగుచున్న కాలము. ౪-వ స్థానమందు చంద్రబింబము రమారమి మూఁడువంతులు కానవచ్చును. ౫-వ స్థానమునకు చంద్రుఁడు వచ్చినప్పుడు భూమి చంద్రునకును సూర్యునకును నడుమ నున్నందున వెలుతురుగల చంద్రార్ధభాగ మంతయు మనకుఁ గానవచ్చును. ఇదియే పూర్ణిమతిథి. ౫-వ స్థానమునుండి చంద్రుఁడు ౧-వ స్థానమునకుఁ బోవుకాలము కృష్ణపక్ష మనిపించుకొనును. ఈ పక్షమునందు చంద్రునికళలు తగ్గుచు అమావాస్యవఱకు పూర్తిగ పోవు నని పటములో ౬,౭,౮,౧ అంకములయొద్ద నున్న చంద్రబింబాకారములవల్ల సూచింపఁబడినది.

అమావాస్యశాండిల్యాయనుఁడు — వంశబ్రాహ్మణమునందు అంశుధనంజయుని గురువుగఁ జెప్పఁబడినవాఁడు.

అమాసిస్ (లేక ఆహమెస్; క్రీ. పూ. ౫౧౦-౫౨౬)— ఈజిప్టుదేశపురాజు. ఇతని ప్రభుత్వకాలమున ఈజిప్టుదేశము మిక్కిలి వైభవము ననుభవించినది. గ్రీసుదేశముతో వర్తకము ప్రారంభించెను. గ్రీసుదేశపుపడుచును వివాహమాడెను. సోలన్, థేల్స్, పైతగోరస్ అనుతత్త్వజ్ఞులతో ఇతనికి స్నేహ ముండెనఁట.

అమిత — ఈమె మహాసమ్మతవంశములోనివాఁడగు శిహహానునికూఁతురు. సక్కసుప్పబుద్ధుని (శాక్యసుప్రబుద్ధుని) ధర్మపత్ని. భద్దకచ్చాన, దేవదత్తు లని యీమె కిరువురు కుమారులు గలరు.

అమితగతి — పేరందిన యొకదిగంబర జైనపండితుఁడు, సన్న్యాసి. మాలవదేశమును బాలించినముంజరాజుకాలమువాఁడు. ఈరాజు క్రీ. శ. ౯౮౦-వ సంవత్సరమున రాజ్య మేలినట్లు నిదర్శనములు కలవు. మఱియు నమితగతిరచించిన 'సుభాషితరత్నసందోహము' 'ధర్మపరీక్ష' యను రెండుగ్రంథములును వరుసగ క్రీ. శ. ౯౯౪, ౧౦౧౪ సంవత్సరములలో రచించినట్లు తెలియుచున్నది. ఈకారణములనుబట్టి యీపండితుఁడు ౧౦-వశతాబ్దితుదిదినములలోను, ౧౧-వశతాబ్ది మొదటిదినములలోను ఉండినవాఁ డని మనము నిశ్చయించుకొనవచ్చును.

ముంజరాజు ఇతనిని తనయాస్థానమున నుంచుకొని, మిగుల సమ్మానించెను. ఆయాస్థానములోని పండితులలో నితనిదే యగ్రస్థాన మనవచ్చును.

ఇతనితలిదండ్రులనుగూర్చికాని, జీవితమునుగూర్చికాని తెలిసికొనుటకుఁ దగునాధారము లేవియు లేవు. జైనమతమునకుఁ జెందిన 'మాధుర' శాఖకు ఇతఁ డాచార్యుఁ డయ్యెను. అమితగతిరచించిన గ్రంథము లెన్ని యున్నవోకూడ తెలియదు. ఇప్పటికి లభించినవి మూఁడు: (౧) శ్రావకాచారము, (౨) సుభాషితరత్నసందోహము, (౩) ధర్మపరీక్ష.

అమితాభుఁడు — పంచధ్యానిబుద్ధులలో నితఁడు నాలుగవవాఁడు. ఇతఁడు సుఖావతి యనుపేరుగల పశ్చిమస్వర్గమున కధిపతియై శాంతముగ ధ్యానముచేయుచు నివసించుచుండు నని బౌద్ధుల విశ్వాసము. భద్రకల్ప మనుపేరఁబరఁగు వర్తమానకల్పమున కీతఁ డధిదైవము. సృష్టిచేయుట కాని, యితరకార్యకరణము కాని యీతని

అమితాభుఁడు

పనులు కావు. అని యీతనిబోధిసత్త్వుఁ డగుపద్మపాణిపనులు. ఇతని రెండుహస్తములును ధ్యానముద్రాంకితము లయి తొడమీఁద నుండును. ఇతఁడు రక్తవర్ణుఁడు; మయూరద్వయవాహనుఁడు; పద్మలాంఛనుఁడు; జల, రక్తవర్ణ, రసనేంద్రియకారకుఁడు.

ఇతఁడు ఉత్తరమహాయాన దేవతలలోనివాఁడు. హీనయానబౌద్ధమున నితఁడు తెలియరాఁడు. ఈకారణమున సింహళము, బర్మా, సయాములందు దీతనిపూజ కానరాదు.

అమితాయువు — బౌద్ధమతపరిణామమును తెచ్చిపెట్టిన బుద్ధులలో నితఁ డొకఁడు. అపరిమితాయు వనియు నితనికిఁ బేరు కలదు. మధ్యయుగమున హిందూదేశమునం దీతనిపూజ యొక్కువగ నుండినట్లు మధ్యహిందూదేశమునందలి మధ్యయుగమునాఁటి శీర్ణబౌద్ధాలయములయం దీతని విగ్రహము లధికముగఁ గానవచ్చుటను బట్టి చెప్పవచ్చును. ఇతఁడు ప్రజలకు దీర్ఘాయువు నొసంగునని బౌద్ధులు విశ్వసింతురు. ఈకారణమున టిబెత్తుదేశమునందలి బౌద్ధులలో నీతనికి పూజ యొక్కువ. అచ్చట నించుమించుగఁ బ్రతిమాలయమున నీతని

అమితాయువు

విగ్రహము కానవచ్చును. అమృతకుండిక యీతనిలాంఛనము. ఇతనిని బౌద్ధులు శాంతముగ నాసీనుఁడయి ధ్యానముచేయు అమితాభబుద్ధుని క్రియాశక్త్యావిష్కారముగ తలంతురు. విగ్రహశిల్పమునం దీతనిని గూడ అమితాభునివలెనే తీర్చెదరు కాని వ్యత్యాస మేమన, నితఁ డతనివలెఁగాక, కిరీటధారి; త్రయోదశభూషణాలంకృతుఁడు; అమూల్యాంబరవిరాజితుఁడు. ఈతనిహస్తములు ధ్యానముద్రాంకితము లయి తొడమీఁద నుండును. చీనా, జపాను దేశీయులు అమితాయువు నమితాభుని పేరనే పూజింతురు కాని టిబెత్తుదేశీయులుమాత్ర మట్లు కాదు.

అమితాశ్వుఁడు — ఇతనికి బర్హిశాఖుఁ డని నామాంతరము గలదు.

అమితౌజుఁడు — భారతయుద్ధమునందు దుర్యోధన పక్షమున పోరినరాజు. హేతుమంతుం డను అసురునియంశంబున జన్మించినవాఁడు (భార, ఉద్యోగ, ౧౭౧).

అమిత్రజిత్తు — (సూ. వం) ఇక్ష్వాకువంశజుఁడైన అంతరిక్షరాజునకు పౌత్త్రుఁడు. సుతపోరాజునకుఁ బుత్త్రుఁడు.

అమిత్రతపనశుష్మిణశైబ్యుఁడు — అత్యరాతిజానంతపియను వానిని చంపినవాఁడు (ఐతరేయ బ్రా, ౮, ౨౩).

అమిదాల — చిత్తూరుజిల్లా తిరుత్తని తాలూకాయందలి జమీందారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౭౯౯.

అమిందీవిలంకలు — మద్రాసురాజధానిలోని దక్షిణకన్నడజిల్లాకు సంబంధించిన పశ్చిమ (అరబ్బీ) సముద్రములోని దీవులు. ఇవి ఆయిదు. వీనిలో నాల్గుదీవులలో జనులు నివాస ముందురు. ఆ నాలుగుదీవులవి స్తీర్ణము ౩ చదరపుమైళ్లు. అవి పశ్చిమతీరముననుండి నూటడెబ్బది మొదలుకొని రెండువందలమైళ్ల దూరమునం దున్నవి. ఇవి సముద్రముమీఁద ౧౦ మొదలుకొని ౧౫ అడుగులయెత్తున నుండును.

ఈ దీవులు ౨ శతాబ్దములవఱకును క్యానన్నూరుసంస్థానాధీశుల సంరక్షణమునం దుండెను. కాని క్రీ. శ. ౧౭౯౨ లో జనులు తిరుగఁబడి మైసూరివారియధీన మైరి. క్రీ. శ. ౧౭౯౯ లో దక్షిణకన్నడజిల్లా కంపెనీవారియధీన మైనప్పు డీదీవులుగూడ వారిప్రభుత్వములోనికి వచ్చెను. క్యానన్నూరుసంస్థానాధీశ్వరి యైన బిబ్బీకి నీదీవులక్రింద కంపెనీవారు ౫,౨౫౫ రూపాయ లిచ్చిరి. ఇప్పు డీదీవులమీఁద నొకమణేదారు అధికారిగ నున్నాఁడు. వానికి మూఁడవ క్లాసు మేజస్ట్రీటు అధికారము గలదు. కొన్ని సివిల్ కేసులుకూడ అతఁడు విచారించును. ఈ విచారణ చేయునప్పు డాతనికి గ్రామమునందలి కొందఱు పెద్దలు పంచాయతీగ నేర్పడి సాహాయ్యము చేయుదురు. జనసంఖ్య ౩౮,౨౨.

ఇచ్చటిజనులు చాలమంది ముసల్మానులుగా మాఱినహిందువులు. వీరు మాటలాడునది అపభ్రంశమైన మలయాళముభాష. వీరు మలయాళమునుండియే వచ్చియుందు రని యూహింపఁబడుచున్నది. ఇచ్చటిజనులు సాధువృత్తిగలవారు, శాంతిప్రియులు, సంతృప్తిగలవారు. గొప్పనేరము లిచ్చట నరుదు. ఇచ్చట కొబ్బరిచెట్లు విస్తారముగ నుండును. ఇక్కడి యాఁడువాండ్రు కొబ్బరినార, త్రాళ్ళు విశేషముగ చేయుదురు.

ఈ నారయు, త్రాళ్ళును ప్రభుత్వమువారే కొనుదురు గాని యితరులు కొన వీలు లేదు. ప్రభుత్వమువా రిచ్చుధరకు నచ్చటిజనులు వాని నమ్మవలయును. ప్రభుత్వమువారుమాత్రము వారియిష్టమువచ్చిన వెల కమ్ముకొందురు. ఈవర్తకమువలననే క్యానన్నూరు సంస్థానము వారి కియ్యవలసిన రు. ౫,౨౫౫ పోను ౨,౩౮౨ రూపాయలు లాభము వచ్చును.

అమిరేకుల — తూర్పుగోదావరియే జెన్సీజిల్లా యెల్లవరం తాలూకాయందలి గ్రామము, జనసంఖ్య ౨౩౮.

అమిలి — విశాఖపట్టణముజిల్లా జయపురంతాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౮౧౩.

అమిలేపల్లి — చిత్తూరుజిల్లా వాయల్పాడు తాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౪౭౧.

అమీ — భవ్‌ప్రానగరమునకు ౧౧ మైళ్లదూరమందున్న యొక గ్రామము. ఇక్కడ భవానీదేవాలయమున్నది. సతియొక్క శరీరావశేషములు గల ఏఁబదిరెండు పీఠస్థానములలో నిదియొకటి.

అమీన్ — స్థానేశ్వరమున కాగ్నేయముగ ౫ మైళ్ళ దూరమునఁగల ఒకమిట్ట ప్రదేశము. దీనియెత్తు ౨౫-౩౦ అడుగులుండును. పొడుగు (ఉత్తర-దక్షిణములుగ) ౨,౦౦౦ అడుగులు. ఇచ్చటనే అదితి తపమొనర్చి సూర్యుని కుమారునిగఁ బడసెనట! అచ్చోటికి చక్రవ్యూహా మని పేరు. ఇదియే యభిమన్యుఁడు మరణించినతావు. ఈమిట్టపైని అమీన్ అనుపేరుగల గ్రామ మొకటి యున్నది. ఇందు అదితిదేవియాలయము, ఆదిత్యకుండమును గలవు. పుత్రసంతానము గావలసినవారీయదితిదేవి నర్చించి సూర్యకుండమున స్నానమాడి పోవుచుందురు.

అమీనా — మహమ్మదీయమతస్థాపకుఁడైన మహమ్మదు యొక్కతల్లి, అబ్దుల్లాభార్య, వాహబ్‌కొమార్త. అప్పటిస్త్రీలలో మిక్కిలి చక్కని దనియు, బుద్ధిశాలిని అనియు, సద్గుణవతి యనియు పేరొందెను. మహమ్మదు పుట్టిన ౬-వ యేఁట, అనఁగా క్రీ. శ. ౫౭౭-వ ప్రాంతమున మృతి నొందెను.

అమీనుపల్లి — అనంతపురంజిల్లా గుత్తితాలూకా యందలి యీనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౨౭౩.

అమీనుపురం — కృష్ణజిల్లా గుడివాడతాలూకా యందలి యీనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౧౫౨ (౧౯౩౧).

అమీనుబాదా — ౧. గుంటూరుజిల్లా సత్తెనపల్లి తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౩,౨౫౧ (౧౯౩౧).

౨. తూర్పుగోదావరిజిల్లా పిఠాపురం తాలూకాయందలి జమీన్దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య౧,౧౨౮ (౧౯౩౧).

౩. తూర్పు గోదావరి యేజెన్సీ జిల్లా యెల్లవరంతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౨౨.

అమీన్ అహమ్మద్ — ఇతనినే అమీన్ అహమ్మద్ రాజీ అందురు. ఈతఁడు అక్బరుచక్రవర్తికాలమునందు హఫ్త్ అక్లీమ్, అనఁగా సప్తప్రదేశములు అను చరిత్రాత్మకమైన కోశమును వ్రాసెను. సమశీతోష్ణ కటిబంధము (Temperate Zone) నేడు ప్రదేశములుగా విభజించి అందొక్కొక్కదాని వివరణమును, అందలి ముఖ్యపట్టణమును ఇచ్చుటయే కాక, ఆయాస్థలములందుఁ బుట్టిన ప్రసిద్ధపురుషులయొక్కయు, ప్రసిద్ధకవులయొక్కయు చరిత్రమును వ్రాసియున్నాఁడు.

అమీన్‌గడము — బొంబాయిరాజధాని, విజాపూరు జిల్లా, హుంగుందుతాలూకాలోని ఒక గ్రామము. హుంగుందునకు తూర్పున ౭ మైళ్లమీఁద నుండును. జనసంఖ్య ౭,౭౩౪. ఇచ్చట పశువులసంత యొకటి గొప్పగ జరుగుచుండును. సముద్రముమీఁద నుండి వచ్చు టెంకాయల యొక్కయు, బియ్యము యొక్కయు వర్తకమున కిది ముఖ్యస్థల మైయున్నది.

అమీన్‌భావి — బొంబాయిరాజధానిలోని ధార్వాడ జిల్లాలో నొక గ్రామము. ధార్వాడకు ౭ మైళ్లదూరమున నున్నది. జనసంఖ్య ౩,౫౦౦. పేష్వాలకాలమున నిది ఒక అష్టగ్రామమునకు (అష్టగ్రామ మనఁగా ఎనిమిదిగ్రామములతోఁగూడిన ఒకఫిర్కా) ముఖ్యస్థానముగ నుండెడిది. ఈయూరిలో నాలుగైదుదేవాలయములు కలవు. గ్రామమున కుత్తరమున నేమినాథునిజైనదేవాలయ మున్నది. ఈయూరిలో ౬ శిలాశాసనములు దొరకినవి.

అమీన్‌సాహేబుపెంథో — గంజాంజిల్లా బరంపురంతాలూకాయందలి యీనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౨౭౧.

అమీన్‌సాహేబుపేఁట — విశాఖపట్టణము జిల్లా అనకాపల్లి తాలూకాయందలి జమీన్దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౩౨.

అమీరసింగుటప్పా — (చూడుఁడు: అమరసింహుఁడు.)

అమీరుకల్యాణి — (చూడుఁడు: హమీరుకల్యాణి).

అమీర్ ఇస్మైల్ — గజనీమహమ్మదు తమ్ముఁడు. తండ్రి యగు సబక్తజీనుమరణసమయమున మహమ్మదు దూరదేశమున నుండెను. ఈయదను చూచి అమీరు ఇస్మైల్ తన ప్రభుత్వము స్థాపింపవలయునని లంచములకు చాల ధనము వ్యయపఱిచెను. కాని యంతలో మహమ్మదు వచ్చి తమ్ము నోడించి రాజ్యము వశపఱుచుకొనెను. అమీర్ ఇస్మైల్ మరణించుదనుక నొకకోటలో బందీగ నుంచఁబడెను.

అమీర్‌ఖాన్ (నవాబ్) — ఢిల్లీ చక్రవర్తి యగు మహమద్‌షాహకాలమునాఁటి ఒక సరదారు. ౧౭౩౯ లో అలహాబాద్‌ప్రాంతమునకు గవర్నరుగ నియమింపఁబడెను. ఇతఁడు చక్రవర్తితో మిక్కిలి చనవుగా భయము విడిచి మాటాడుచుండెను. ఇతనిని ఒక సేవకుఁడు చక్రవర్తిసమ్మతితో ౧౭౪౭ లో పొడిచి చంపెను. ఇతఁడు కవిత్వముకూడ చెప్పుచుండెను.

అమీర్ ఖాన్ (పిండారీ) — ఇతఁడు ప్రస్తుతపు టోంక్ నవాబునకు మూలపురుషుఁడు. ఇతఁడు మొదట యశవంత రావుహోళ్కరునొద్ద సేనాపతిగ నుండెను. తరువాత ౧౮౦౬ లో అచ్చటినుండి వెళ్లిపోయి పిండారీలకు సరదారై దేశము లెల్ల కొల్ల గొట్టెను. ఇతఁడు హోళ్కరురాజులయొద్దనుండి సంపాదించినరాజ్య మంతయు నితని కిచ్చివేసి ౧౮౧౭ లో నితనితో ఇంగ్లీషువారు సంధి చేసికొనిరి. ఇతఁడు తనయొద్దనున్న ఫిరంగు లన్నియు నింగ్లీషువారి కిచ్చివేసి తనసైనికులను పిండారీదోపుడు మూఁకను పంపివేసెను.

అమీర్ జమ్లా — ౧. ఇతఁడు ఔరంగజేబునకు ప్రియ మిత్రుఁడు. ఔరంగజేబునకు ఢిల్లీసింహాసనము లభించునిమిత్త మితఁ డమితపరిశ్రమము సలిపెను. షుజాను బంగాళమునుండి తఱుమఁ గొట్టుటకై యితఁడు ఔరంగజేబుకుమారునివెంటఁ బోయి యాకా ర్యానంతరము తానే యాదేశమునకు సుబేదారుగ నిలిచిపోయెను. బంగాళమునకు గవర్నరుగ నుండినకాలములో అస్సామును గూడ జయింపవలయు నని ప్రబలసేనాపరివృతుఁడై బయలుదేఱెను. పర్వ తారణ్యమయ మగు అస్సామును జయించుట సులభసాధ్యము కాలేదు. బహుళప్రయాసముతో అస్సాము రాజధానివఱకును బోయెను. ఇంతలో వర్షము లారంభమగుటచే నటనుండి వెంటనే మరలవలసి వచ్చెను. ఈయవసరమున నితఁ డాదేశమందలి ప్రతిష్ఠితులగు పురు షులగోరీలను ద్రవ్వించి వానియందుండి యమితమైన ద్రవ్యమును హరించెను. ఈలాగున దౌర్జన్యము లొనరింప నస్సాముజనులు నాలుగు ప్రక్కలఁ గ్రమ్ముకొని బాధింపసాగిరి. ఇతఁడును మధ్యమధ్య వారల నెదిరించుచు నతికష్టముమీఁద కూచ్‌బిహారప్రాంతమందలి ఖిజాపుర మును జేరి యక్కడ క్రీ. శ. ౧౬౬౨-వ సంవత్సరమున మరణించెను.

౨. క్రీ. శ. ౧౭౧౩ మొదలుకొని ౧౭౧౯ వఱకును ఢిల్లీని బాలించిన ఫరుక్‌సియ్యర్‌యొక్క ప్రియ మిత్రుఁడు. ఇంతకుఁబూర్వము జహాందర్‌శాహా చక్రవర్తిగను, జుల్ ఫకీర్‌ఖాను వజీరుగను నుండిరి. రాజనిర్మాత లని ప్రసిద్ధి గాంచిన సయ్యద్‌సోదరులు జహాందర్‌శాహను దొలఁగించి ఫరుక్‌సియ్యరును సింహాసన మెక్కించిరి. అంత నీనూతనసార్వభౌమునిమనసులోఁ బూర్వపువజీరును దొలఁగించి తనమిత్రుని మంత్రిగ నేర్పఱుచుకొన బుద్ధి పుట్టినది. అందుల కితఁడు తనస్నేహితునే జుల్‌ఫకీర్‌ఖానుకడకు రాయబారిగఁ బంప నితఁడును వారిని సమీపించి యభయవచన మిచ్చి వచ్చెను. కాని సయ్యదుసోదరులు కాలహరణమునకు సహింపక త్వరితముగనే జుల్‌ఫకీరును గడతేర్చి యతనిజనకుని అసద్‌ ఖానుని కారాగారమునఁ ద్రోయించిరి. పిదప ఫరుక్‌సియ్యర్ అమీరుజమ్లాను మంత్రిగఁ జేసికొనవలయు ననుప్రయత్నములో తనప్రాణములనే కోలుపోయెను.

అమీర్ తలిక్ — మొఘలిస్థానచరిత్రమును వ్రాసిన మిర్జాహైదరుయొక్క పితామహుఁడు. వీరలు బాబరుసంబంధులు. మొఘలిస్థానపాలకుఁడగు తుగ్లఖ్ తైమూర్‌ఖాన్ మహమ్మదీయ మతము నవలంబించి మఱునాఁడు తనయమీరుల నందఱ రావించి యిస్లాముమతమును స్వీకరింపుఁ డని యడుగుటకును, నందులకు సమ్మ తింపనివారిని జంపుటకును నిశ్చయించుకొనెను. అమీర్‌తలిక్ కూడ తైమూరుయొక్క సామంతప్రభువే. ఇతఁ డింతకుమూఁడుసంవత్సర ములకు పూర్వమే మహమ్మదీయమతము నవలంబించియుండెను. కాని తైమూరువలని భయముచే నాసంగతిని వెలిఁబఱిచియుండలేదు. మఱు నాఁడు తైమూరు సభలోని కేతెంచి యమీరుల నందఱను బిలి పించెను. వారిలో తలిక్కునకే మొదటివంతు రాఁగా నితఁ డున్న సమాచారము నంతయు నెఱిఁగించెను. దానిని విని తైమూరు పరమా నందమున నతని నాలింగనము చేసికొనెనఁట!

అమీర్ బరీద్ — ౧. ఇతఁడు బీదర్‌లో రాజ్య మేలిన బరీద్ షాహినవాబులలో రెండవవాఁడు. కాశింబరీద్ కుమా రుఁడు. తండ్రిమరణానంతరమున ౧౫౦౪ లో రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఆకాలమునందు బహమనీరాజైన సుల్తాన్ మహమూద్‌షాహ అను వాఁడు ౧౫౧౮ లో మరణింపఁగా నతనిస్థలమున ౩-వ అలా ఉద్దీను అనువానిని సింహాసనాసీనునిగాఁ జేసెను. వాఁడు కొలఁదిదినములలో, మృతినొందఁగా కలి ఉల్లా అనువానిని పేరునకు రాజ్యముమీఁద కూర్చుండఁబెట్టెను. వాఁడు అమీర్‌బరీద్ పెట్టువట్టిబాధ పడలేక అహమద్‌నగరమునకు పాఱిపోయి అచ్చటనే మరణించెను. వానితో బహమనీవంశము పూర్తిగ నశించెను. అమీర్‌బరీద్ అహమదాబాద్-బీదరు రాజ్యమును సర్వస్వతంత్రముతో ౨౫ సంవత్సరములు పరిపా లించెను. ఇతనిరాజ్యములోనుండి కొంతభాగము విజాపూరురాజు తీసి కొనినందున ౪, ౫, లక్షలు వచ్చురాజ్యముమాత్ర మీతనికి నిలిచి యుండెను. ఇతఁడు ౧౫౪౨ లో దౌలతాబాదులో మృతినొందెను.

౨. బరీద్‌షాహిరాజులలో చివరి వాఁడు. ౨-వ బరీద్‌షాహ అనువానిని ౧౬౦౯ లో రాజ్యభ్రష్టుని చేసి ఇతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను.

అమీర్ హసన్ — తుర్కీసార్వభౌముఁడైన ద్వితీయ బజాజత్‌యొక్క జలసేనానాయకుఁడు. పోర్చుగీసులు హిందూస్థాన ములోఁ బ్రవేశించినతోడనే వారి నెదిరించునిమిత్తము తురుష్క దేశపుసుల్తాను తనసేనానాయకుని బంపెను. ఇతఁడు వచ్చి గుజరాతు తీరమున దిగి యక్కడనుండి మహమ్మద్‌శాహా, అమీర్ ఐజ్ సుల్తానులఁ గలసికొని దక్షిణముగ నేతెంచి చౌలురేవునకు దూరమం దున్న పోర్చుగీసులం దాఁకఁగా వార లమితనష్టముతోఁ బాఱిపోయిరి.

అమీర్ హుసేన్ — ఇతఁడు తైమూరుయొక్క బావ మఱఁది. వీ రిద్దఱును గలసి జక్సార్టేసునదికి నుత్తరమం దుండిన

ప్రాంతములలోని రాజులతోడను, మావార్ అన్నాహేర్ యిలాకాలోని ప్రభువులతోడను నిరంతరము పోరాడుచువచ్చిరి. కాని యుద్ధ విజయమువలన దొరకినసొత్తును బంచుకొనుటలో నిరువురకును వివాదము సంభవించెను. సామాన్యముగ తైమూరెక్కువభాగమును హరించుచుండెడివాఁడు. హుసేనున కిది యెంతమాత్రమును గిట్టకుండెను. తుదకు బలవంతుఁడగుకారణమున తైమూరు హుసేనని మోసమువలనో యెట్లో పట్టించి తనకైదీగఁ జేసికొనెను. కాని యింతవఱకు నతని సాహాయ్యమును బొందియుండినవాఁడగుటచే నతనిప్రాణముల కేమియు హాని గలిగింప నని తైమూరు హుసేనునకు వాగ్దానమిచ్చెను. ఇటు లుండఁగా తైమూరుమనోరథసిద్ధి మతియొకవిధముగ నెఱవేఱినది. తైమూరుయొక్క సామంతప్రభు వొకఁడేతెంచి తనతమ్ముని హుసేను చంపె ననియు, నందులకు బదులుగ నతని మరి దీయింపు మనియు వేఁడికొన, తైమూరు తనవాగ్దానము నెఱిఁగించి యతనిని వదలిపెట్టించెను. అంత నాసామంతప్రభువు హుసేనువెంటఁదగిలి యతనిప్రాణములఁ దీయుచుండ తైమూరూరక చూచుచుండెను గాని తనసేవకులను వారించుటకైనను బంపఁడయ్యెను. ఇందువలన నీపన్నుగడ యంతయు తైమూరుపన్నినదే యని యనుమానము కలుగుచున్నది.

అముదూరు — చిత్తూరుజిల్లా కాళహస్తి తాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౨౩.

అముద్రితగ్రంథ చింతామణి — ఇది నెల్లూరు నివాసులుగ నుండిన పూండ్ల రామకృష్ణయగారిచే ౧౮౮౫-వ సంవత్సరము జూన్ నెలనుండి ౧౯౦౮-వ సంవత్సరము జూన్ మాసమువఱకును నడుపఁబడిన మాసపత్త్రిక. ఒడయరు వీరనాగయ్యగారును, పి. వేంకటరామానుజరావునాయఁడు బి. ఏ. గారును కొంతకాలము వీరితోఁగూడ సంపాదకులుగ నుండిరి. ఇందు ప్రాచీనాంధ్రగ్రంథము లనేకములు ప్రకటింపఁబడియెను. కొన్ని ప్రౌఢవిమర్శనలకుఁగూడ నిదియే పుట్టినిల్లయ్యెను. సమకాలికగ్రంథకర్తలవిషయమున వ్రాయఁబడిన వ్రాఁత లచ్చటచ్చట నుచితములుగఁ గన్పట్టుచున్నను మొత్తముమీఁద నీపత్త్రిక తత్కాలమున తెలుఁగుభాషయొక్క యభివృద్ధికి సాయపడిన ముఖ్యోపకరణములలో నిన్న యని పేరు గాంచినది.

అములూరు — ౧. నెల్లూరుజిల్లా కోవూరుతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౭౭౧.

౨. నెల్లూరుజిల్లా నెల్లూరుతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౧౫౨ (౧౯౩౧).

అమూర్ రాష్ట్రము — అమూర్‌నదీప్రాంతమున చాలభాగము క్రీ. శ. ౧౮౫౮-వ సంవత్సరమున చీనావారియధీనము దప్పి రషియాప్రభుత్వమునకు లోనయ్యెను. మిగిలినదానిలో పడుమటిభాగ మంతయు అమూర్ అనుపేరుతో నొకప్రత్యేకరాష్ట్రముగ నేర్పడినది. దీనివైశాల్యము ౧,౫౪౪,౬౯౫ చ. మైళ్లు. జనసంఖ్య ౨,౬౧,౫౦౦.

అమూర్తరయుఁడు — (మా. ౪౦) ఇనకులోత్పన్నుఁడగు గయునివంశములోనివాఁడు.

అమృతచంద్రసూరి — దిగంబరశాఖకుఁ జెందిన జైనపండితుఁడు. తత్త్వార్థసారము, ఆత్మఖ్యాతి మొదలయిన గ్రంథములను రచియించెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౯౦౫ ప్రాంతమున నున్నవాఁడు.

అమృతతరంగిణి — షాడవ సంపూర్ణరాగము. పందొమ్మిదవ మేళకర్తయగు ఝంకారధ్వనిరాగజన్యము. ఆరోహణావరోహణములందు స రి గ మ ధ ని స — స ని ధ ప మ గ రి స యని సంచారము గలది.

అమృతధన్యాసి — షాడవషాడవరాగము. ఎనిమిదవ మేళకర్తయగు హనుమతోడిజన్యము. ఆరోహణావరోహణములందు స రి గ మ ప ని స — స ని ప మ గ రి స యని సంచారము.

అమృతనాదోపనిషత్తు — ఒక యజుర్వేదోపనిషత్తు. దీనికి నాదోపనిష త్తనియుఁ బేరు గలదు.

అమృతపంచమము — షాడవ - వక్రషాడవరాగము. నలువదియెనిమిదవ మేళకర్తయగు దివ్యమణిరాగజన్యము. ఆరోహణము - స రి గ మ ధ ని స; అవరోహణము - స ని ధ మ గ స రి స అని సంచారము.

అమృతపురం — ౧. చిత్తూరుజిల్లా తిరుత్తనితాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౬౫౯ (౧౯౩౧).

౨. విశాఖపట్టణముజిల్లా అనకాపల్లి తాలూకాయందలి జమీన్దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౬౦౬ (౧౯౩౧).

అమృతప్రభులు — ఎనిమిదవ సావర్ణి మన్వంతరమునందుఁ బుట్టఁబోవు దేవతావిశేషులు.

అమృతబజారు — బంగాళప్రాంతము జెస్సోర్ జిల్లాలోని ఒకపల్లె. ప్రకృతము కలకత్తాలో ప్రకటింపఁబడు అమృతబజారుపత్త్రిక యను ఆంగ్ల దైనికపత్త్రికారాజమునకు నిది పుట్టినిల్లు. తత్పత్త్రికాధిపతులగు శిశిరకుమార, మోతీలాల్ ఘోషులు మొదట నీగ్రామములోనే బంగాళభాషలో నీపత్త్రికను ప్రకటించుచుండిరి.

అమృతబిందూపనిషత్తు — ఇది అష్టోత్తర శతసంఖ్య గల యుపనిషత్తులలో నొకటి. యజుర్వేదాంతర్గతము.

అమృతము — దేవతలకు మరణము లేకుండఁ జేయు నట్టిగసవిశేషము. పృథురాజు శిక్షించు నని భయముచే భూమి గోరూపమును ధరించెను. అప్పు డింద్రుని దూడగాఁ జేసి దేవతలు సువర్ణపాత్రలో నా గోవు స్తనములనుండి ధారలను పితుకఁగా, అమృతము వచ్చెను. కాని దుర్వాసఋషియొక్క శాపముచే నాయమృతము సముద్రముపా లయ్యెను. అంత దేవదానవులు సముద్రమథనము చేసి యాయమృతమును పదునాల్గురత్నములలో నొకరత్నముగాఁ బడసిరి. సముద్రములోనుండి ధన్వంతరి యమృతకుంభమును దీసికొని పైకి రాఁగా నసురులు మీఁదఁబడి యాకుంభము నపహరించిరి. ఇట్లమృతమును పోఁగొట్టుకొనిన దేవతలు విష్ణుమూర్తిని వేఁడఁగా నాతఁడు మోహినీవేషము ధరించి, అసురులను మోహితులుగాఁ జేసి మీ యిరుతెగలకు నమృతమును సమానముగాఁ బంచిపెట్టెద నని చెప్పి, వారియొద్దనుండి యమృతపుకలశమును దీసికొని యసురులకు నొకచుక్కయినను లేకుండ, అమృతము నంతయును దేవతలకుఁ బంచిపెట్టెను.

అమృతయోగము — తిథివారములతోఁగాని, వార నక్షత్రములతోఁగాని కూడుకొనిన ఆయాయోగములకు అమృతయోగము లని పేరు. ఆదిసోమవారములతో పూర్ణ, మంగళవారముతో భద్ర, బుధశనివారములతో నంద, గురువారముతో జయ, శుక్రవారముతో రిక్త - ఈవారములలో నీతిథులు కలసినప్పుడు అమృతయోగ మేర్పడును. దీనికి తిథ్యమృతయోగ మని పేరు. ఆదివారముతో హస్త, సోమవారముతో శ్రవణము, మంగళవారముతో రేవతి, బుధవారముతో అనూరాధ, గురువారముతో పుష్యమి, శుక్రవారముతో రేవతి, శనివారముతో రోహిణి - ఈవారములతో నీనక్షత్రములు కలసినప్పుడు అమృతయోగ మేర్పడును. దీనికి నక్షత్రామృతయోగ మని పేరు.

అమృతరజుఁడు — ౧. (చం. వం) విజయకులో త్పన్నుఁడైన కుశికరాజుయొక్క నలుగురుపుత్త్రులలో నొక్కఁడు.

౨. ఒక బ్రహ్మర్షి. ఇతని ముఖ్యనామము గయుఁడు (చూడుఁడు, గయుఁడు).

అమృతరాయకవి — మహారాష్ట్రకవి. ఇతఁడు దేశస్థబ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౬౨౦ లో జన్మించెను. ఇతఁడు మొదట హాస్యగాఁడు. మధ్వమునీశ్వరుఁ డనుభక్తుని నొకసారి వెక్కిరింపఁగా నతఁడు కోపపడక 'నీకు భగవంతుఁ డమృతమువంటి వాణి నిచ్చియున్నాఁడు. తలిదండ్రు లమృతరాయఁ డని పేరు పెట్టియున్నారు. నీవిట్టి విమతుల్యములైన మాటల నేల ఉచ్చరించెదు' వని మందలింపఁగా నితనికిఁ బశ్చాత్తాపము కలిగి పిదప హాస్యవృత్తిని విడిచి చక్కని కవిత్వము చెప్పఁదొడఁగెను. ఇతఁడు దామాజీపంతులచరిత్రము, శుకచరిత్రము, ధ్రువచరిత్రము, ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణము, మార్కండేయచూర్ణిక, దుర్వాసోయాత్ర మొదలైన పెక్కుకావ్యముల రచియించియున్నాఁడు. ఇతని కవిత్వము యమకప్రబోధమై వినుటకు సొంపుగా నుండును. ఇతఁడు హిందీభాషయందును కవిత్వము చెప్పినాఁడు. ఇతఁడు మిక్కిలి వైరాగ్యశీలుఁడు. మొదట ఔరంగాబాదులో గుమస్తాపని చేసి పెద్దతనమున దానిని వదలి, హరికథలు చేయఁజొచ్చెను. బాలాజీబాజీరావు పేష్వాకాలమం దితనిహరికీర్తన పేష్వాలమందిరమునందు జరగెను. శా. శ. ౧౬౭౫ లో నితఁడు మృతిఁజెందెను.

అమృతరావు — క్రీ. శ. ౧౭౯౬-వ సంవత్సరములో పునహాసింహాసన మెక్కిన బాజీరావుయొక్క దత్తసోదరుఁడు, రఘునాథరావు దత్తపుత్త్రుఁడు. పేష్వాస్థానమున కితఁడును గొప్ప పరిశ్రమ లొనరించెను. ఒకసమయమున మహాదాజీసింధియాపరివారమున కితఁడు శరణ మొసంగ వారితో విరోధ మూనియున్న శిరజీరావు ఘాట్గే యితనిని ముట్టడింప నెంచెనుగాని సఫలుఁడు గాలేదు. క్రీ. శ. ౧౮౦౨-వ సంవత్సరములో హోల్కరు బాజీరావు నోడించి పాఱఁదోలి తత్కాలమందు జున్నారులో నుండిన అమృతరావును బిలిపించి పేష్వాస్థానమున నియోగించెను. ఆసమయమున నితఁడు పేష్వాస్థానమునఁ దనకుమారుని వినాయకరావును గూర్చుండఁబెట్టి తాను పునహానగరమును గొల్లగొట్టఁ బోయెను. క్రీ. శ. ౧౮౦౩-వ సంవత్సరములో నింగ్లీషువా రమృతరావును దమయధీనములోనికిఁ గైకొనిరి. తరువాత నితఁడు కొన్నియుద్ధములలో నాంగ్లేయులకుఁ దోడ్పడుటవలన వార లితని కెనిమిదిలక్షలరూప్యములవృత్తి నేర్పాటు చేసిరి. ఇతఁడు నాద్రవ్యమువలనఁ గాశిలోఁ గూరుచుండి సుఖజీవనమును జేయసాగెను.

అమృతలహరి — షాడవ-షాడవరాగము. నలువదియాఱవ మేళకర్తయగు షడ్విధమార్గిణిరాగజన్యము. ఆరోహణము సరిగమపధస; అవరోహణము - సధపమగరిస యని సంచారము.

అమృతలింగంపేఁట — పశ్చిమగోదావరి జిల్లా ఏలూరుతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౬౩౯.

అమృతలింగనగరం — గంజాంజిల్లా శ్రీకాకుళంతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౮౩.

అమృతలూరు — గుంటూరుజిల్లా తెనాలి తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౫,౦౪౪ (౧౯౩౧).

అమృతవర్షము — ప్లక్షద్వీపమునందలి ఆఱవవర్షము.

అమృతవర్షిణి — ఔడవ-ఔడవరాగము. అఱువదాఱవ మేళకర్తయగు చిత్రాంబరిరాగజన్యము. ఆరోహణము - సగ

మ ప ని స; అవరోహణము - స ని ప మ గ స యని సంచారము. పూర్వమున నిది ముప్పదితొమ్మిదవ మేళమగు ఝలవరాళిరాగజన్యముగ సంపూర్ణవక్రరాగముగ నుండెడిది. ఆరోహణము - స రి గ మ ప ధ ని ప స; అవరోహణము - స ని ప ధ మ గ రి స యనియు సంచారము నిరూపించియున్నారు.

అమృతవసంతము — షాడవ - ఔడవరాగము. ఏఁబదియేడవ మేళకర్తరాగమగు సింహేంద్రమధ్యమరాగజన్యము. ఆరోహణము - స రి గ ప ధ ని స; అవరోహణము - స ని ధ మ గ స యని సంచారము.

అమృతవాహిని — షాడవ - షాడవరాగము. ఇరువదవ మేళకర్త యగు నటభైరవీరాగజన్యము. ఆరోహావరోహణములందు స రి మ ప ధ ని స - స ని ధ మ గ రి స యని సంచారము.

అమృతసరతహస్సీల్ — తహస్సీల్ అనఁగా తాలూకా. ఇది అమృతసర్ జిల్లాలోని యొకతాలూకా. దీని విస్తీర్ణము ౫౪౫ చదరపుమైళ్లు. ఇందు ౩౭౩ గ్రామములు కలవు. జనసంఖ్య ౪,౮౮,౩౮౩. సిస్తు సెస్సులు రు. ౬,౨౨,౦౦౦ లు. అమృతసరపట్టణము దీనికి ముఖ్యస్థలము.

అమృతసరము — ఇది పంజాబునందలి యొకజిల్లాకును, నగరమునకును పేరు.

అమృతసరముజిల్లావిస్తీర్ణము ౧,౫౯౩ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౯,౨౯,౩౭౪ (౧౯౨౧). ఇది సిక్కుమతస్థులకు ప్రధానస్థానము. ఇచ్చట ౨,౮౭,౦౦౪ గురు సిక్కులును, ౨,౦౪,౪౩౫ గురు హిందువులును, ౪,౨౩,౭౨౪ గురు మహమ్మదీయులును గలరు. గోదుమలు, ప్రప్పుదినుసులు, మొక్కజొన్నలు నిచ్చటి ముఖ్యములయిన పంటలు. ఈజిల్లాయం దక్కడక్కడ ప్రత్తి పండును; చెఱకుతోఁటలును గలవు. ప్రత్తిని దూదిగా మార్చి బేళ్ళలో అణఁచి కట్టుటకు దూది మరలు కలవు. అమృతసరముజిల్లా యించుమించుగ సమమయిన మైదానము. తూర్పుననుండి పడుమర కిది కొంచె మేటముగ నున్నది. జిల్లా యందు బారీనదినుండి త్రవ్వినకాలువ లెక్కువగఁ గలవు. వీనివలన నీటిపాఱుదల కెక్కువ యవకాశము కలదు. ఈజిల్లాయందు రాకపోకలకును, వర్తకమునకును 'నార్త్ వెస్టర్న్ రైల్వే'యును, దానికి సమాంతరముగఁ బోవు 'గ్రాండు ట్రంకు రోడ్డు'ను ప్రధానసాధనములు.

అమృతసరపట్టణము అమృతసరముజిల్లాకు ముఖ్యపట్టణము. ఇది పంజాబునందలి నగరము లన్నిటిలో మిక్కిలి భాగ్యవంత మయినది. దీనిజనసంఖ్య ౧,౬౦,౨౧౮ మంది. వీరిలో మహమ్మదీయులును, హిందువులును ఎక్కువ. ఇచ్చట తివాచీపరిశ్రమలోఁ బని చేయుచున్న మగ్గములు ౨౦౦ లవఱకును గలవు. తోళ్ళు, చర్మములు, బట్టలతానులు - వీనితో నిచ్చట వర్తకము సాగుచున్నది. అందు, మొదటిరెంటికిని సంబంధించినవర్తక మెక్కువ. హిమవత్పర్వతములను దాఁటిపోవుమార్గములగుండ జరగువర్తకమున కిది ప్రధానస్థానము. ఇచట సంవత్సరమునకు రెండుతడవలు జరగుపంత లీరాష్ట్రమునం దంతటను జరగువానిలోని కెల్ల గొప్పవి.

ఇది సిక్కుమతమునకు ముఖ్యపీఠ మగుటచేత నీపట్టణమునకు మిక్కిలి ప్రఖ్యాతి కలిగినది. గురురామదాసనువాఁడగు సిక్కుగురువు ౧౫౭౪-వ సంవత్సరప్రాంతమున నిచ్చట నొకసరస్సు త్రవ్వించి నివాస మేర్పఱుచుకొనెను. అతఁడు ౧౫౭౭ న అక్బరుపాదుషావలన నుండి అయిదువందల 'బిఘా'ల స్థలమును బడసెను. పిదప నతఁడు తాను త్రవ్వించిన సరస్సునకు అమృతసర మని పేరుపెట్టెను. తరువాత గురు అర్జునుఁ డనునతఁ డీసరస్సునకు నడుమ నొకదేవాలయమును గట్టించెను. పట్టణ మటుపిదప క్రమముగ నభివృద్ధి చెందఁజొచ్చెను. కాని ౧౭౬౨ లో అహమ్మదుషా ఈదేవాలయమును ధ్వంసము కావించి, సరస్సులో మట్టిపోయించి, గోవులను గోయించి భ్రష్టముచేసి వెళ్ళిపోయెను. కాని సిక్కులు వెంటనే దానిని మరల బాగుచేసి ౧౭౬౬ వఱకును కాపాడిరి. కొన్నిదినము లీపట్టణము భంగిమిసల్ అనువారి యధీనమునం దుండి, తుదకు ౧౮౦౧-వ సంవత్సరములో రంజితు సింగునధీన మయ్యెను. అతఁడు చాలధనమును వ్యయపఱిచి దేవాలయమును బంగారునీరు పోసిన రాగిరేకులతోఁ గప్పించెను. తరువాత నీపట్టణమును, దీనిచుట్టుప్రక్కల నుండుప్రదేశమును పంజాబునందలి యితరభాగములతోపాటు రెండవ సిక్కుయుద్ధమునవంతరమునందు బ్రిటీషువారి యధీనముక్రిందికి వచ్చినది.

ఈపట్టణమునందు నైదుసరస్సు లున్నను అందు ముఖ్యమయినది అమృతసరము. ఈసరస్సు రమారమి సమచతుష్కోణముగ నుండును. దీని నడుమనే సువర్ణదేవాలయము కలదు. దీనిని సిక్కులు 'దర్బార్‌సాహెబ్' (గౌరవనీయమగుసభ) అని వ్యవహరింతురు. ఈయాలయపుమధ్యభాగమునకు హరిమందిర మని పేరు. అది యొక చిన్నకొట్టు. గోడవెలుపలిభాగముమీఁద తాజ్‌మహలునందువలె చెక్కడపుఁబని చేయఁబడియున్నది. గోడలపైభాగమును, పైకప్పును బంగారునీరు రాసినరాగిరేకులతోఁ గప్పఁబడినవి. ఈహరిమందిరమున సిక్కులవేద మగు 'ఆదిగ్రంథ' ముండును. దానిని సిక్కులు ప్రతిదినము మిగుల భక్తితో నీవలకుఁ దెచ్చి పూజచేయుదురు. వైశాఖ, కార్తికమాసములం దిచట గొప్పయుత్సవములు జరగును.

ఇచ్చట రంజితుసింగుకాలముననుండి శాలువలవర్తకము విశేషముగ హెచ్చినది. వెనుక కాశ్మీరమున కఱవువచ్చినపుడు శాలువలు నేయువా రనేకు లచ్చటనుండి యమృతసరపట్టణమునకు వచ్చి యచ్చట నివాస మేర్పఱుచుకొనిరి. ఒకప్పు డీపరిశ్రమయందు నాలుగువేలమగ్గములు పనిచేయుచుండినవి. కాలక్రమమున శాలువల నేత తగ్గి తివాచీలనేత హెచ్చినది. పట్టుబట్టలుకూడ నిచట బాగుగ నేయుదురు. ముడిపట్టు బొఖారానుండియు, చీనాదేశమునుండియు

వచ్చును. ఇచ్చటనుండి పెషావరునకు, దానికావలనున్న పరదేశములకు పట్టుబట్టలవర్తకము జరగుచుండును. ఇచ్చట మైలతుత్తము, కఱ్ఱల మీఁదనుచెక్కడపుఁబని, దంతపుఁబని, ఇత్తడిసామానులు చేయుదురు.

ఇచ్చట ఖాల్సాకళాశాల, మిషనుకళాశాల యనురెండువిద్యాలయములు కలవు. ఇవికాక ఇతరపాఠశాల లనేకములు కలవు. వృత్తులు. నేర్పుపాఠశాల యొకటియు, వర్తకసంబంధ మయినవిద్య నేర్పుపాఠశాల యొకటియుఁ గలవు.

అమృతసరము సైన్యనివాసస్థానము. ౧౯౧౯-వ సంవత్సరము, ఏప్రిల్ నెల ౧౩-వ తేదీని ఈపట్టణమున జలియన్‌వాలాబాగునందు జరగినవధలమూలమున రాజకీయముగ ఈనగరముపేరు హిందూదేశమునం దంతట మాఱుమ్రోఁగినది. వందలకొలఁదిజనము డయరుసేనాని వలన వధింపఁబడిరి. ఈవధలు హిందూదేశమునం దంతటను రాజకీయముగ గొప్పయాందోళనమును గలిగించినవి (చూడుఁడు: జలియన్ వాలాబాగు).

అమృతస్వరూపిణి — ఔడవ - ఔడవరాగము. డెబ్బదిరెండవ మేళకర్తయగు రసికప్రియరాగజన్యము. ఆరోహణము - స రి గ మ ప ధ స; అవరోహణము - స ధ ప మ గ రి స యని సంచారముకలదు.

అమృతాంజనము — అమృతపదము ఆర్యభాషలందు "చావు లేదు" అనుభావమున కర్థవాచకము. ఇంగ్లీషునందలి (Ambrosia) అంబ్రోజియపదమును, అమృతపదమును సమానార్థకములు. అంజనపదము సామాన్యముగను కంటికివాడెడిమందున కుపయోగపడుచున్నది. అంజనము సామాన్యదృష్టి కతీతమైన దృష్టిని గలుగఁజేసెడి సిద్ధక్రియ యను ప్రతీతి కలదు. కాని అంజనము మలామునకును (Balm) పర్యాయపదముగను వాడఁబడుచున్నది. పాశ్చాత్త్యవైద్యవిధాన మారంభమైనతరువాతను తైలములు, ఘృతములతోపాటు (Balm, Ontiment) అంజనములును వాడుకకు వచ్చినవి. ఓరియంటలుబాము, (Oriental Balm) దానియనుకరణములును దేశమునం దంతటను వెలసినవి. అమృతాంజనము అమృతపదార్థమును, అంజనపదార్థమును కలసి తెలుపుటకు కల్పింపఁబడిన మందు. అమృతాంజన మనఁగా అమృతతుల్యమైన (అంజనము) 'బాము'. శ్రీయుత కా. నాగేశ్వరరావుగారు ౧౮౯౩ నందు కల్పించిన అమృతాంజనమునకు ఆంధ్రదేశమునందును, హిందూస్థానమునందును తలనొప్పిబాము, నొప్పులకు మందు అని రూఢ్యర్థ మేర్పడినది.

అమృతానుభవము — ఇది తెలుఁగు తెలియని రోమనుకాథలికుపాదిరిగా రెవరో వ్రాసియుండవలె నని సి. పి. బ్రౌ౯దొరగా రభిప్రాయపడియున్నారు. క్రైస్తవులవేదగ్రంథమగు బైబిలునందలి సువార్తలలోని కొన్నిభాగములే ఈ గ్రంథముయొక్క విషయము. రోమనుకాథలిక్ మతములోని నమ్మకములు కొన్ని ఈ గ్రంథమునఁ జొప్పింపఁబడియున్నవి.

అమృతాపురం — బళ్ళారిజిల్లా ఆలూరు తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౪౭.

అమృతుఁడు — ప్రియవ్రతపుత్త్రుఁ డగు ఇధ్మజిహ్వునియొక్క ఏడ్గురుపుత్త్రులలో నాఱవవాఁడు. అమృతవర్షమున కధిపతి.

అమృతులు — గంజాంజిల్లా ఆస్కాతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౧౦౧ (౧౯౩౧).

అమృతేశ్వరుఁడు — ద్వారసముద్రపుహొయసల రాజులలో నొకఁడగు వీరబళ్ళాలునిమంత్రి. ఇతఁడు సమస్తభట్టార నియోగాధిపతి, దండనాయకేత్యాదిబిరుదములను గలిగియుండెను. ఇతనివిషయమును వెల్లడిచేయునట్టి భిల్లమునినాఁటిశాసన మొకటి ధార్వాడజిల్లాలో నణిగేరిదగ్గఱ నున్న యమృతేశ్వర దేవాలయములో నున్నది.

అమృతౌఘ — క్రౌంచద్వీపమునందలి నది.

అమెజాను — ఇది ప్రపంచమునందు మిక్కిలి పొడుగైన నది. ఇది దక్షిణ-అమెరికాలో మిక్కిలి ఉత్తరపుభాగమునందు పశ్చిమతీరమందలి ఆండీస్ పర్వతములలో పుట్టి తూర్పు వైపున అట్లాంటిక్ మహాసముద్రములోఁ గలయును. ఇది నాల్గువేలమైళ్ల పొడుగుగ నున్నది. దీని జలమువలన దక్షిణ-అమెరికాలోని దాదాపు సగముభాగము పోషింపఁబడును. ఈనదిలో సుమారు ౨,౩౦౦ మైళ్లు సముద్రములోనుండి స్టీమర్లు వచ్చి వెళ్ళుచుండును.

అమెజానులు — గ్రీసుదేశపుపురాణాదులలో వర్ణింపఁబడిన స్త్రీసంఘము. వీరు మిక్కిలి బలముగలవారు. యుద్ధప్రియులు. యుద్ధము చేయునపుడు శస్త్రములకు అడ్డము రాకుండ వీరు తమ కుడికుచములను కోసివేసికొందురు. వీరిదేశములో పురుషులు లేరు. వీరు సంతానోత్పత్తికొఱకుమాత్రము తమదేశమునకు ప్రక్కదేశములనుండు పురుషులతో కొంచెముకాలము సహవాసము చేయుదురు. ఒకవేళ పురుషసంతానము గలిగినచో దానిని జంపుచుండిరి, లేక తమదేశముననుండి వెడలఁగొట్టుచుండిరి. గొప్పగొప్ప యుద్ధములలో వీరు విడిపటాలముగఁ జేరి పోరాడుచుండిరి.

అమెన్హోటెప్ — ఈజిప్టుదేశము పై రాజ్యము చేసిన ఫెరావో (Pharao) అనఁబడు రాజులయొక్క ౧౮-వ వంశమందలి నలుగురు రాజులపేళ్ళు: (౧) ఇతఁడు క్రీ. పూ. రమారమి ౧౫౪౦ ప్రాంతమున పదిసంవత్సరములవఱకును రాజ్యము చేసెను. ఇతనిశవము ఘిజె (Ghizeh) వస్తుసంగ్రహాలయములో నున్నది. (౨) మూఁడవ తోథిమస్‌కుమారుఁడు, క్రీ. పూ. ౧౪౫౦ మొదలు ౨౫ సంవత్సరములు రాజ్యము చేసెను. (3) నాల్గవతోథిమస్‌కుమా

రుఁడు. ఈతఁడు క్రీ. పూ. ౧౪౧౦ మొదలు ౩౬ సంవత్సరములు రాజ్యము చేసెను. ఈతఁడు గొప్పగొప్పమందిరములను నిర్మించెను. ఇతఁడు థిమస్ అనుదేవునకు పెక్కు దేవాలయములు కట్టించెను. (౪) మూఁడవ అమెన్‌హోటెప్‌కుమారుఁడు. క్రీ. పూ. ౧౩౭౫ మొదలు ౧౮ సంవత్సరములు రాజ్యము చేసెను. ఈతనితల్లి విదేశ రాజకన్య, ఈతనిభార్యయు నట్టిదే. ఆమె హిందూదేశపుస్త్రీయై యుండు నని కొందఱ యభిప్రాయము.

అమెరికా — ఆసియాతరువాత ప్రపంచమందలి ఖండము లన్నింటికంటె నిది పెద్దది. ౭౨-వ ఉత్తరాక్షాంశముమొదలుకొని ౫౬-వ దక్షిణాక్షాంశమువఱకును, ౩౫-వ పశ్చిమరేఖాంశము మొదలు కొని ౧౬౮-వ పశ్చిమరేఖాంశమువఱకును గల భూభాగ మీపేరఁ బరఁగుచున్నది. పశ్చిమమున పసిఫిక్ మహాసాగరమును, ఉత్తరము నందు ఆర్కిటిక్ మహాసాగరమును, తూర్పున అట్లాంటిక్ మహాసాగర మును, దక్షిణమున అంటార్కిటిక్ మహాసాగరమును దీనికి సరిహద్దు లుగ నున్నవి. త్రిభుజాకారమున నొప్పు నీయుత్తరదక్షిణ - అమెరి కాలను పెనామానామకభూసంధి గలుపుచున్నది. ఉత్తరముననుండి దక్షిణాగ్రమువఱకు నీఖండముయొక్క పొడువు ౧౦,౦౦౦ మైళ్ళు. ఎక్కువ కెక్కువ వెడల్పు ఉత్తర - అమెరికాయందు తూర్పుపడమర లకు ౩,౪౦౦ మైళ్లు. దీనిచుట్టుకొలత ౪౪,౦౦౦ మైళ్ళు. ఈ ఖండ మునకు సంబంధించిన ద్వీపములన్నిటితోఁ గలసినయెడల వైశాల్యము ౧,౬౦,౦౦,౦౦౦ ల చదరపుమైళ్ళు. అందు ఉత్తర-అమెరికావైశా ల్యము ౮౩,౦౦,౦౦౦ ల చదరపుమైళ్ళు. దక్షిణమున కేఁగినకొలఁది ఈఖండము సన్నగిలుచుఁ బోయి తుదకు అగ్రముక్రింద నంత మగును. పశ్చిమోత్తరకోణమున నీఖండమునకును ఆసియాకును మధ్య ౫౦ మైళ్ళసముద్రముమాత్రమే కలదు. పూర్వోత్తరమున గ్రీన్ లాండ్‌నుండి యూరోపునందలి ఐస్‌లాండ్‌వఱకును ౩౭౦ మైళ్ళ దూరము. కాని అత్యంతదక్షిణమున పూర్వపశ్చిమార్ధగోళములకు వేల కొలఁదిమైళ్ళ అంతర మున్నది. ఇందువలన నీరెండుగోళములందలి సమానాక్షాంశములందు ఉత్పన్నము లగు వనస్పతులు మున్నగువానిలో సమానతయు, వ్యత్యాసము రెండును గానవచ్చుచున్నవి. యూరా సియాలోని యుత్తరాక్షాంశములందు ఏయేవనస్పతులు, పశుపక్ష్యా దులును గానవచ్చునో యట్టివే అమెరికాయందలి తత్సమానాక్షాంశము లందును గానవచ్చును. కాని దక్షిణాక్షాంశములం దీరెండుగోళములలోఁ జాల వ్యత్యాసము కలదు. యూరోపునందువలె ఉత్తర - అమెరికా యందును ద్వీపము లెక్కువ కాని దక్షిణ - అమెరికాయం దన్ని లేవు. ఆయున్నవియు మిక్కిలి దక్షిణముగ నున్నవి. ఉత్తర, దక్షిణ - అమెరి కాలకు మధ్యఁ దూర్పుప్రక్కగా విశాల మగు సింధుశాఖ కలదు. అందు మెక్సికోసింధుశాఖయు, కరిబ్బియన్‌సముద్రమును, పశ్చిమ హిందూద్వీపములును నెలకొనియున్నవి.

ఈఖండమందలి ముప్పాతికభాగము మంచిమైదానము. ఈ మైదానమునకుఁ బశ్చిమముగా ఉత్తరముననుండి దక్షిణాగ్రమువఱకును పర్వతశ్రేణులు వ్యాపించియున్నవి. ఉత్తర-అమెరికాయం దివి రాకీ లనుపేరఁ బరఁగుచున్నవి. ఇవి కెనడాదేశమున ఉత్తరముననుండి యారంభమై దక్షిణాభిముఖముగ వచ్చి మెక్సికోదేశపుపర్వతములలోఁ గలసి వెండియు దక్షిణమునకు సాగి దక్షిణ-అమెరికాయందలి శ్రేణు లతోఁ గలయును. రాకీపర్వతములనుండి వేఱుగ వీనికిఁ బడమటిదిశను సముద్రతీరమునకు సమానాంతరముగ సైర్రానెవేడా, కాస్కేడ్ నామకపర్వతములు మఱికొన్ని వ్యాపించియున్నవి. పూర్వసముద్ర తీరమునకు సమీపముగ అప్లాషియన్‌పర్వతములు గలవు. ఇవి రాకీ లంత ఎత్తయినవి కావు. ఉత్తర-అమెరికాయందలి పర్వతశిఖరము లలో మెక్‌కిన్‌లేనామకకూటము తక్కినవానికంటె నెత్తయినది. దీనియెత్తు ౨౦,౪౭౦ అడుగులు. దానితరువాత ౧౯,౫౧౪ అడుగుల యెత్తుగల లోగన్, ౧౮,౦౦౦ అడుగుల యెత్తుగల పొపొకెటాపిటల్ నామకశిఖరములు ముఖ్యమైనవి. ఈరెండు అమెరికాలను గలుపు పెనామాభూసంధి సముద్రతలముననుండి ౨౬౦ అడుగుల పల్లమున నున్నది. దక్షిణ-అమెరికాయందు ఆండీజ్ పర్వతమాలికలు ఉత్తర మున పెనామాభూసంధినుండి దక్షిణమున హోరన్‌నామకాగ్రమువఱకు వ్యాపించియున్నవి. ఎత్తునం దివి రాకీపర్వతములను మించినవి కాని వానియంత వెడల్పుగలవికావు. అకంకాగువా (౨౩,౦౮౦ అడుగులు), సొరటా లేక ఇల్లంప (౨౧,౪౮౪ అడుగులు), సహామా (౨౧,౦౫౪ అడుగులు) అను శిఖరము లీపర్వతములందు మిక్కిలి ఎత్తయినవి. ఉత్తరప్రాంతములందు ఈపర్వతములు మూఁడు మాలికలుగఁ జీలి యున్నవి. వీనిలో నొకశ్రేణి ఉత్తరపూర్వముగా వ్యాపించి వెనె జూలాప్రాంతమున కేఁగును. పశ్చిమమందలిశాఖ పెనామాభూసంధివఱ కును బోయినది. ఈరెండింటికి నడుమనుండు శ్రేణిలో టొలిమానామ కాగ్ని పర్వతశిఖరము కలదు. దీని యెత్తు ౧౭,౬౬౦ అడుగులు. ఇది యొక్కటే కాక ఆండీజ్ పర్వతములలో నింకను అనేకము లగ్ని పర్వ తములు కలవు.

మీఁద వచించిన యుత్తరదక్షిణ - అమెరికాలలోని మైదా నములు భిన్నములగు ప్రాకృతికలక్షణములను, కాలమానములను గలిగియున్నవి. మఱియు నీయుత్తరదక్షిణ-అమెరికాలయందు నైసర్గి కముగఁ గొన్ని సమానధర్మములును, కొన్ని విపరీతధర్మములునుగూడఁ గలవు. పశ్చిమదిశయందు ఉత్తరదక్షిణముగా పర్వతములు వ్యాపించి యుండుటయు, వానికిఁ దూర్పున విశాలములగు మైదానములయునికి, ఉత్తర-దక్షిణపూర్వాభిముఖములై నదులు ప్రవహించుట మొదలగునవి ఈరెండుభాగములందును సమానధర్మములు. ఉత్తర-అమెరికా శీతకటి బంధమున నుండ దక్షిణ-అమెరికా ఉష్ణకటిబంధమున నుండుటయు, ఈకారణమున నీరెండుదేశములలో వసించు పశుపక్ష్యాదిజీవజంతువు లందు భేదము గలుగుటయు ననునవి వీనియందలివిధర్మములు.

ఈరెండుభాగములలోని మైదానములును అనేకనదీప్రవాహ ములతోఁ గూడి సారవంతమైన నేలలం గలిగి సకలసస్యసంవర్ధకములై యలరారుచున్నవి. మెకంజీ, కాపర్మయిన్, యూకాన్ మొదలగు

అమెరికా

అమెరికా
ఆర్కిటిక్ మహాసాగరము
ఆసియా
ఉత్తర
పసిఫిక్ మహాసాగరము
అట్లాంటిక్ మహాసాగరము
దక్షిణ
పసిఫిక్ మహాసాగరము
అట్లాంటిక్ మహాసాగరము
అంటార్కిటిక్ మహాసాగరము

నదులు ఉత్తరప్రాంతమున ప్రవహించుచుండును. చర్చిల్, నెల్సన్, సెవరెన్, అల్బనీనదులు హడ్సన్‌సింధుశాఖయందుఁ గలయును. సెంట్ లారెన్స్ అట్లాంటిక్ మహాసాగరమందును, మిసిసిప్పి, రియో గ్రాండె డెల్ నార్టె, మెక్సికోసింధుశాఖయందును, కొలంబియా, ఫ్రాజర్, సాన్ జోఅక్విన్, సాక్రమెంటో, కొలరేడో మొదలగు నదులు పసిఫిక్ మహాసాగరమందును గలయుచున్నవి. ఈచివరఁ జెప్పఁబడిన నదు లంత ప్రసిద్ధికెక్కినవి కావు.

మాగ్డలీనా, ఒరినోకో, కొలరేడో, రయోనీగ్రో, అమెజాన్, పరనహిబా మున్నగునదులు దక్షిణ-అమెరికా ఖండమందలివి. ఇవన్నియు అట్లాంటిక్ మహాసాగరమునఁ గలయును. కస్సిక్వియారీనామకనది రయోనీగ్రోనదినుండి చీలి ఒరినోకోనదిలోఁ గలయుచున్నది. అమెజాన్ ప్రపంచమందలినదు లన్నింటిలోఁ బెద్దది. దీనిపొడువు 3,౯౦౦ ల మైళ్ళు. దీనివరవయొక్క విస్తారము ౨3,౦౦,౦౦౦ ల చదరపుమైళ్ళు. వెడల్పునందు ఉత్తర-అమెరికాయందలి మిసిసిప్పి గొప్పది. మఱియు నీదేశమున సరోవరము లనేకములు గలవు. వానిలో సుపీరియర్, మిషిగన్, హ్యూరన్, ఎరీ, ఒంటారియోనామకతటాకములు ప్రధానము లైనవి. వీనిద్వారా ఖండమధ్యభాగమునకుఁగూడ నౌకాప్రయాణములఁ గావింపవచ్చును.

కాలమితి (Climate) యందు ఉత్తర, దక్షిణ-అమెరికాలలోఁ జాలభేదము కలదు. ఉత్తర-అమెరికాయందలి కాలమితి మొత్తము మీఁద యురాసియాయందలి కాలమును బోలియుండును. మఱియు నిచట పశ్చిమతీరమునకంటెను తూర్పుతీరమున శీత మెక్కువ. ఈకారణముననే అమెరికాలోని అట్లాంటిక్ తీరమందలి పట్టణములలోని చలి తిన్నగ నవే యక్షాంశముల నుండు యూరోపు అట్లాంటిక్ తీరనగరములలోనిచలికంటె పదిరెట్లెక్కువగ నుండును. మొత్తము మీఁద ఉత్తర-అమెరికాయందలి యెక్కువభాగమునఁ జలి అధికముగనే యుండును. కాని యొకవిధమగు శుష్కవాయువు ఆతరుణమున వీచుచుండుటవలనఁ జలి యంతగ నసహ్య మనిపించదు.

దక్షిణ-అమెరికాయందు మూఁడింట రెండువంతులు ఉష్ణకటిబంధమున నుండినప్పటికిని దఱచుగ వాయువులు వీచుచుండుటవలన వేఁడిమి యనిపించదు. నీడయం దిచటితాపపరిమాణము ౧౦౦ డిగ్రీ లుండును. రయోడీజనీరానగరమున మధ్యమతాపపరిమాణము ౭౮ డిగ్రీలు; లీమాపట్టణమున ౬౭ డిగ్రీలు. దక్షిణ-అమెరికాయందలి వాతావరణము ఒక్కవిధముగ నుండదు. అమెజాన్ యొక్క యుపరిభాగములందు ౧౦ నెలలపర్యంతము వర్ష మపరిమితముగ కురియుచుండును. ఇందులకు ముఖ్యకారణము తూర్పునుండి వీచు ఆర్ద్రవాయువులు. అది యటు లుండ నీరెండుదేశములలోఁగూడ సంవత్సరముపొడుగునను బొత్తిగ వాన కురియనిప్రదేశములును గలవు. మెక్సికోయందలి యుత్తరభాగము మొదలుకొని కొంతదూరము ఉత్తరమువఱకును గల ఇలాకాయందు బొత్తిగ వర్షములు కురియవు. దక్షిణ-అమెరికాలోని పెరూ, చిలీదేశములందును గావలసినంతవర్షము కురియదు.

అమెరికాఖండమునందు సకలవిధములగు ఖనిజము లుత్పన్నములగును. వెండి బంగారము లిచటనుండి సమస్తప్రపంచమునకును రవానాయగుచుండును. సంయుక్తరాష్ట్రములందు అక్షయములగు బొగ్గగనులు గలవు. మఱియు ఇనుము, రాగి, సీసము, తగరము, పాదరసము లోనగుధాతువుల కీదేశము తఱుఁగనికొటారము. పెట్రోలియమునూనెకిది జన్మభూమి. ఇచటి పెట్రోలియముబావులకారణమున నూతన నగరము లనేకము లావిర్భవించినవి. వజ్రములు, వివిధరత్నములు నిచట దొరకును.

దేశమం దంతట మహారణ్యములు వ్యాపించియుండుటచేతను, అరణ్యములు లేనిచోట్ల పచ్చికగడ్డితో నిండిన మైదానము లుండుటచేతను ఖండ మంతయు నాకుపచ్చవర్ణము గలిగి కడు మనోహరముగ నుండును. అరణ్యరహితములైన యీపచ్చనిమైదానములే ఉత్తర-అమెరికాయందు ప్రైరీలు, సవన్న లనియు, దక్షిణ-అమెరికాయందు లానోలు, పంపాలు, సెల్వా లనియుఁ బిలువఁబడుచున్నవి. ఉత్తర-అమెరికాయందలి అరణ్యము లన్నియు మనుష్యోపయుక్తము లగుచున్నవి కాని దక్షిణ-అమెరికాయందలి వింకను అనాహతావస్థయందే యున్నవి. మిక్కిలి యుత్తరమున దేవదారు, ఫర్ (Fir) నామక వృక్షము లెక్కువ. ఈభాగములకు దిగువనుండు ప్రదేశములలో ఓకు మున్నగు మూల్యమైన కలప దొరకును. అనేకప్రకారములగు తాళ్ళు, నాగజెముళ్లు, కలబందలు మొదలగు కంచెలకు, నారకు నుపయోగపడు వృక్షములును పుష్కలముగఁ గలవు. దక్షిణ-అమెరికాలోని యరణ్యములు మనుష్యులకుఁ బ్రవేశింప నలవిగాక వృక్షములతోఁ గ్రిక్కిఱిసి యున్నవి. ఇచటియడవు లన్నియు, మూలమునుండి పైవఱకును గడ్డితోడను, పలురకములమొక్కలతోడను, తీగెలతోడను పెనవైచుకొనిపోయి దుర్గమము లైయుండును.

మొక్కజొన్నలు, బంగాళాదుంపలు, పొగాకు, శింకోనా మొదలగునవి మొదటినుండియు నమెరికాయం దుత్పన్నము లగుచుండెడివే. కాని వీనికిఁ దోడుగ గోదుమవరి మొదలగుధాన్యములును, చెఱకు, కాఫీ, ప్రత్తి, నానావిధఫలజాతులు, శాకములు పరదేశములనుండి తెప్పింపఁబడి సాగు చేయఁబడుచున్నవి. ద్రాక్ష లీఖండమునఁ బుట్టినవియు, బయటనుండి వచ్చినవియుఁగూడ ఫలించుచుండును.

దక్షిణ-అమెరికాఅరణ్యములు సింహశార్దూలాది వన్యమృగములకునికిపట్టులు. మఱియు ఎలుఁగులు, తోఁడేళ్లు, నక్కలు, కాఱెనుములు, కణుఁజులు, దుప్పులు, అల్‌పాకామృగములు, ఒంటెలు, దేవాంగిపిల్లులు లోనగు నుష్ణమండలభవము లగు అనేకవిధవన్యమృగము లిచటఁ గలవు. పలుతెఱఁగులసరీసృపములును గాననగును, నదులలో

మొసళ్ళుపరిమితముగ నున్నవి. గుఱ్ఱములు, గొఱ్ఱెలు తప్పఁ దక్కిన గృహ్యజంతువు లన్నియు నమెరికాదేశమునఁ బుట్టినవే.

ఇచటిజనులలోఁ బరదేశములనుండి వచ్చి వసింపఁగడఁగినవారు గాక దేశీయులును జాలమంది కలరు. ఆదిమవాసులగు వీరు ఎఱ్ఱఇండి యను లను పేరఁ బరఁగుచుందురు. యూరోపునుండి వచ్చిన తెల్ల వారివలన నీయాదిమవాసులు కొంచె మించుమించుగ నష్టప్రాయులై పోయిరి. ఆదిమవాసులలో భిన్నభిన్నజాతులు పెక్కులు గలవు. అందుఁ గొన్నిజాతులవారికి యూరోపియన్‌సభ్యతయెడల నెక్కుడు ప్రీతి. అది యటు లుండ యూరోపియనులు అమెరికాను గనుఁగొన్న యారంభదినములలో దక్షిణ-అమెరికాయందలి ఉత్తరప్రాంతము లందును, మధ్య-అమెరికా, మెక్సికోదేశములందును గొందఱు సభ్య జాతులగువారు నివసించుచుండిరి. వీరు నాగరకతయందు మంచి యౌన్నత్యమును బొంది విశాలోన్నతసౌధములలో నివాసము చేయుచు నొకప్రకార మగు రాజ్యవ్యవస్థను గలిగియుండిరి. ఇంతేకాక కృషి యందును, యంత్రకలానిర్మాణమందును వీరికి మిక్కిలి అభిరుచి యుండినలాగునఁ గనుపడుచున్నది. కాని ౧౫-వ శతాబ్దియందు యూరోపియనులు తండోపతండములుగ వచ్చి యిచ్చట నివాసము గుదుర్చుకొనుటచే నన్నివిధముల వారికంటెఁ దక్కువస్థితియం దుండిన ఆదిమనివాసులు నవాగంతుకులలో లీనమైపోవుటనుండి తప్పించు కొనఁజాలకపోయిరి. కొందఱు తెల్లవారితోడను, మఱికొందఱు నీగ్రోలతోడను సంబంధములఁ జేసికొని వీరు తమ వ్యక్తిత్వమునే నాశనము గావించికొనిరి. ఇట్లు మిశ్రితరూపమున వెల్వడినజాతు లిపుడు మెస్టిజోలు, ములట్టోలు, జంబో లనుపేరఁ బరఁగుచున్నవి. యూరోపు మొదలగు విదేశములనుండి వచ్చి వసింపఁగడఁగినవారిలో ఆంగ్లేయు లధికసంఖ్యాకులు. వీరితరువాత జర్మనులు, స్కాండి నేవియనులుగూడఁ గలరు. మధ్య-అమెరికా, దక్షిణ-అమెరికావాసు లలో స్పెయినులు, పోర్చుగీసులు ఎక్కువ. అత్యంత-ఉత్తరప్రాంతము లందు ఎస్కిమోజాతివారు నివసించుచున్నారు. ఆదిమవాసులందఱు నాసియాఖండమునుండియే వచ్చి రనుట నిస్సందేహము కాని ఏకాల మున నెచటనుండి ఏమార్గమున వచ్చినదియుఁ దెలియదు.

ఈఖండముయొక్క జనసంఖ్య ౧౮,౦౦,౦౦,౦౦౦. ఇందులో ౧౨,౪౦,౦౦,౦౦౦ తెల్లవారు. ౨,౮౦,౦౦,౦౦౦ మిశ్రజాతులు. ౧,౫౦,౦౦,౦౦౦ నీగ్రోలు. ౧,౩౦,౦౦,౦౦౦ లు ఇండియనులు. మతమున ఉత్తర-అమెరికాయం దంతట ప్రొటెస్టెంట్ క్రైస్తవులు. దక్షిణ-అమెరికాయందు ముఖ్యముగ రోమన్‌కాథలిక్కులు. ఇండియను లందఱు నన్యమతమువా రగుటంజేసి అనాగరకమతము వారుగ పరిగణింపఁబడుదురు. ఈఖండమందలి స్వతంత్రరాజ్యము లన్నియు రిపబ్లికన్ ప్రభుత్వమును గలిగియున్నవి.

ఆధునికయుగమున నమెరికాఖండమును గనిపట్టె ననుఖ్యాతి జినోవానావికుఁడగు క్రిస్టొఫర్ కొలంబస్ అనునతనికి లభించినది. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౪౯౨-వ సంవత్సరమున ప్రస్తుతపు-అమెరికా ఖండమునకుఁ దూర్పుగ నున్న భామాద్వీపములలో నొకదానిని జేరి దానికి సాన్‌సాల్వేడర్ అని నామకరణము గావించెను. యూరో పియన్‌నావికు లింతకుఁబూర్వమే ఈఖండపుపూర్వభాగమందలి స్థల ములఁ గొన్నింటిని దర్శించియుండిరి కాని వారిపే రంతపర్యంతము బయటికి వచ్చియుండలేదు. అవన్నియు నటు లుండ నీఖండమునకు కొలంబస్‌పేరునఁ గాక అమెరిగో వెస్పూషి అనువానిపేర నమె రికా యనునామధేయము కలిగెను.

కొలంబస్ కనిపట్టుటకుఁబూర్వము అమెరికాయొక్కచరిత్ర మెట్టిదో తెలియదు. కాని ప్రాచీనకాలపువిజయస్తంభములు, స్మారక చిహ్నములు పెక్కుతావులందుఁ గానవచ్చుచున్నవి. వీనివృత్తాంతము పూర్తిగఁ దెలియునప్పటి కీదేశముయొక్క ఇతిహాసముగూడఁ దెలియ వచ్చునను ఆశ యున్నది. ఈ ప్రాచీనస్మారకచిహ్నములందు ముఖ్య మైనవి మట్టితోఁ గట్టఁబడిన బ్రహ్మాండములైన వేదులు. ఇవి పర్వత శిఖరములమీఁదను, నదీద్వీపకల్పములందును నిర్మింపఁబడియున్నవి. శత్రువులు వచ్చి ముట్టడించినయెడల స్వకీయరక్షణోపాయమునకై యివి యుపయోగపడుచుండెడివి. ఇవి విశాలములై నాలుగువైపుల లోఁతైన కందకములు గలిగియున్నవి. మధ్యమధ్య బురుజులును గలవు. అన్నివైపులను నీటియేర్పాటు లున్నవి. మధ్యమధ్య మను ష్యస్థులు కలవేదులు కొన్ని కాన్పించుచున్నవి. మఱికొన్నిప్రదేశ ములం దీవేదులు దేవాలయములుగ నుండినట్లును నిదర్శనములు కలవు. వీనియాకృతి గుండ్రముగను, చతురస్రముగను, సమచతురస్రముగను గూడ నుండును. ఇల్లినాయిస్ జిల్లాలోని సెంట్‌లూఈపట్టణమున కెదుట శహోకియా యనుమైదానమందలి యొకవేది ౭౦౦ అడుగుల పొడువును, ౫౦౦ అడుగులవెడల్పును, ౯౦ అడుగులయెత్తును గలిగి యున్నది. మఱికొన్నిమృత్తికావేదులు బృహత్ పరిమాణములు గలిగి ప్రాణులయాకారముల నొప్పియున్నవి. అందొకటి మనుష్యాకృతిని గలదు. దీనికి తలలు రెండు. శరీరముయొక్క పొడువు ౫౦ అడుగులు. వక్షఃస్థలము వెడల్పు ౨౫ అడుగులు. దీనిపొడువు ౧,౦౦౦ అడుగులు మెక్సికో, మధ్య-అమెరికా, పెరూదేశములందును నిట్టివేదులు కలవు. ఇవి పైనుదాహరించిన వేదులకంటె నిటీవలివిగఁ గన్పట్టుచున్నవి. మఱియు వీనినిర్మాణము చారిత్రకయుగమును సూచించును. కాని నిర్ధారితములగు ప్రమాణము లేమియు దొరకనందున వీనినిగుఱించి యిదమిత్థ మని యేమి వ్రాయుటకును అవకాశము లేదు.

ఈవేదులకుఁ దోడుగ ననేకపట్టణములయొక్కయు, పల్లెల యొక్కయు శిథిలావశేషములును గలవు. ఈయవశేషములందు విశా లములగు రాతిచెక్కడములు, మహోన్నతగోపురాకృతుల నొప్పు దేవాలయములు, దుర్గములు, పాషాణవిగ్రహములు, విగ్రహాఖేలన ములు, చిత్రములు, రోడ్లు, నీటికాలువలు, వంతెనలు మొదలైన వన్నియో కలవు. ఇటీవల నూతనముగఁ బూర్వచారిత్రకయుగము నాఁటివి మఱికొన్ని శిథిలావశేషములు బయటఁబడినవి. పర్వతశిఖర

అమెరికా అంతఃకలహము

అమెరికా అంతఃకలహము.
1861-1865

వాసులగృహము లని పురాతత్త్వవేత్తలు వీని నూహించియున్నారు. ఇవి ముఖ్యముగా కొలరేడో మొదలగు అమెరికా పశ్చిమభాగమందలి కొండచఱియలందును, అగాధములై, నిట్టనిలువుగ నుండుకొండలోయలముఖముల నొప్పు గుహాభ్యంతరములందును గట్టఁబడియున్నవి. ఈగృహములందుఁ గొన్నింటికి పెక్కు అంతస్తులును కలవు.

అమెరికా అంతఃకలహము (American Civil-War) — ఐరోపాజాతులవా రమెరికాఖండమునందు వసించునిమిత్తము వలస పోఁగడఁగినయారంభదినములలో కృషికార్యాదులయందు తోడ్పడుటకై దాసులనుగూడ వెంటఁ గొనిపోవుచుండిరి. పాశ్చాత్యదేశములం దాకాలమున బానిసల నుంచుకొనునాచార మంత నిందనీయముగ గణింపఁబడకుండెను. యూరోపియను లాఫ్రికా మున్నగు అనాగరకఖండములకుఁ బోయి యచటిదేశీయుల నేదో యొకవిధముగఁ బట్టికొనివచ్చి అవసరములగు నితరస్థలములందు దాసులుగ విక్రయించి ధన మార్జించుచుండిరి. ఇట్టివ్యాపారము చేయువారి కిందువలనఁ బుష్కలమగు లాభము వచ్చుచుండెడిది. యజమానులచరాస్తులందుఁ దక్కినపశువులు మొదలగువానితోపాటు దాసులును ఒకరుగ నుండిరి. నూతనఖండములందు వ్యవసాయయోగ్యమగు భూమి యపరిమితముగ దొరకుటచే నిట్లు దాసులను బెట్టికొనుట పరమావశ్యకమయ్యెను. ఈరీతిగ జమకూడిన దాసులసంఖ్య కాలక్రమమున లక్షలకు మించిపోయెను. ౧౮౫౦-వ సంవత్సరమునాఁటి కేర్పడిన సంయుక్తరాజ్యములందు ౧౫ రాజ్యములవారు దాస్యప్రథ న్యాయ్యమనియు, గౌరవ మనియు, స్వాభావిక మనియుఁ దలఁచి దానిని తమరాజ్యములందు స్థిరపఱుచుకొనిరి. ఇవన్నియు నందువలన దాస్యరాజ్యము లను పేరను వ్యవహరింపఁబడసాగెను. తక్కిన ౧౬ రాజ్యములవారు నట్టియాచార మన్యాయ్య మని దానిని తమప్రాంతములందు శాస్త్రీయ మని నిర్ధారణము గావించిరి. అందువలన నీరాజ్యములకు స్వేచ్ఛారాజ్యము లను పేరు కలిగెను. దాస్యరాజ్యము లన్నియు మొత్తమున దక్షిణమందును, స్వేచ్ఛారాజ్యము లుత్తరమందును నుండెను. దాస్యప్రథను స్థిరపఱుచుకొనవలె నని దక్షిణమువారును, దానిని నిర్మూలింపవలయు నని ఉత్తరమువారును వాగ్వివాదములతో సరిపెట్టుకొనఁజాలక తుదకు యుద్ధమునకు దిగిరి. ఇదియే యమెరికాఅంతఃకలహము. ఈయుద్ధ మారంభ మగుసరికి మఱిరెండురాజ్యములు స్వేచ్ఛారాజ్యములయ్యెను. కారణాంతరములవలన నాలుగుదాస్యరాజ్యములకును స్వేచ్ఛారాజ్యములపక్షము వహింపవలసివచ్చుట ముందుముందు తెలియనగును.

ఈయంతఃకలహము ౧౮౬౧-వ సంవత్సరమున ప్రారంభ మైనప్పటికి నేతద్విషయకప్రయత్నము లంతకుఁబూర్వము ముప్పది నలువదియేండ్లక్రిందనే జనించియుండెను. మొట్టమొదట దాస్యప్రథ కనుకూలురే యెక్కువగ నుండిరి. ప్రారంభకాలమున దాస్యప్రథ కూడదనువారు నానావిధములగు కష్టములకు లోనుగావలసివచ్చుచుండిరి. క్రీ. శ. ౧౮౩౧-వ ప్రాంతమున విలియమ్ లాయడ్ గారిజన్ అనునతఁడు దాస్యమును, దాసయజమానులను గూడఁ గడు తీవ్రముగ నిందించియుండెను. కాని యాకాలమున నట్టివారిమొఱ లన్నియు నరణ్యరోదనము లగుచువచ్చినవి. ఉత్తర, దక్షిణ, పశ్చిమరాజ్యములం దెచటఁగాని ఈప్రథ అన్యాయ్య మగున దని యనుటకైన సాహసించువారు లేరైరి. మీఁదుమిక్కిలి స్వేచ్ఛారాజ్యములందు సైతము దాస్యప్రతికూలురను నిందించువారే మిక్కుటముగ నుండిరి. సంయుక్తరాజ్యములప్రతినిధిసభయందు (House of Representatives) ఈదాస్యమును దూరము చేయుప్రయత్నము ననుమోదించువారు కేవలము నలుగురైదుగురు తప్ప నెక్కువమంది లేరైరి. దక్షిణరాజ్యములవా రల్పసంఖ్యాకు లగునీదాస్యప్రతిపక్షులను మనుష్యావతార మెత్తినసైతాను లని హేళనపూర్వకముగ నిందించుచుండిరి. దాస్యవిమోచనమును బోధించి ప్రచారము సేయువారి నందఱను బట్టికొని కారాగారములందు పైచుటకును, వారిప్రచారకగ్రంథముల నన్నింటిని నాశనము గావించుటకును చట్టము నొకదాని నేర్పఱుపవలయు నని వీరు ప్రభుత్వమువారిని గోరుచుండిరి. ఆదినములందు ప్రభుత్వముగూడ వీరికే యనుకూలముగ నుండెను. దాస్యప్రతిపక్షులు సభలు గావించుచోట్ల ధూర్తసమూహములు వారిమీఁదఁ బడి యల్లరిగావించి చెదరఁగొట్టుచువచ్చెను. దాస్యము వల దనువారిగృహములను, ముద్రాలయములను ధ్వంస మొనర్చుచుండెను. వీరినాయకులను అత్యాచారపూర్వకముగ దాస్యపక్షమువారు హింసలఁ బెట్టుచుండిరి. బోస్టన్ నగరపువీథులం దీదాస్యానుకూలురు గారిజనును త్రాళ్ళతోఁ గట్టి ఈడ్చుకొనిపోయి బీభత్సము సలిపిరి. ఫిలడల్ఫియాయందలి దాస్యవిమోచకులసభాగృహ మగ్నిపాలొనరింపఁబడెను. ౧౮౩౭-వ సంవత్సరమున ఇల్లినాయిస్ రాజ్యమందలి అల్టన్‌పట్టణమున ఎలిజా లవ్‌జాయ్ అనునతఁడు దాస్యవిమోచనమును సమర్థించువార్తాపత్రికకు సంపాదకుఁడుగ నుండినందున హత్య కావింపఁబడెను. ఇతనిని జంపినవారు శిక్షితులు గాక వదలివేయఁబడిరి. కాని ఈయంతిమ ఘటనమువలన దాస్యప్రతిపక్షులకు లాభమే కలిగెను. ఈకార్యమే దాస్యప్రతికూలురయుద్యమము నున్నతమార్గములోనికిఁ ద్రిప్పె నని చెప్పవచ్చును. సమస్తవిధములగు యాతనల నొందుచుండియుఁ బట్టు వీడక గారిజన్, ఫిలిప్స్ మున్నగువారు చేయఁగడఁగినప్రచారములమూలమున ౧౮౪౦-వ సంవత్సరము వచ్చునప్పటికి దాస్యఖండనగ్రంథము లనేకములు వెలువడుటచే రాఁబోవుసంతతులందు పెక్కురు దాస్యవిముఖులుగనే తేలుచువచ్చిరి. మఱియు ౧౮౩౬-వ సంవత్సరము ప్రాంతమున దాస్యవిమోచనప్రయత్నముల నడఁగఁ ద్రొక్కవలయు నని బయటికిఁ దేఁబడిననియమములు, చట్టములు మున్నగున వన్నియు ౧౮౪౦-వ సంవత్సరమగుసరికి రద్దు చేయఁబడెను. దాస్యప్రతికూలుర నిరంతరదీక్షాప్రయత్నముల ఫలితముగ నుదారసంఘ (Liberal-Party) మని యొకసమాజ మేర్పడెను. ౧౮౪౪-వ సంవత్సరమున నీసంఘమునకుఁ జెందినపురుషుఁ డొకఁ డధ్యక్షుఁ డగుటకుఁ బ్రయత్నిం

షంగా నతనికి ౬౦,౦౦౦ వోట్లు లభించెను. అటుపిమ్మట క్రమాభివృద్ధి నొందుచు తుదకు దాస్యప్రతికూలుర సంఖ్యయే యెక్కువయ్యెను.

౧౮౫౦-వ సంవత్సర ప్రాంతమున స్వేచ్ఛారాజ్యములజనసంఖ్య ౧,౪౦,౦౦,౦౦౦ లును, దాసరాజ్యములసంఖ్య ౧ కోటికంటె కొంచెము తక్కువగను నుండెను. అందు ౬౦,౦౦,౦౦౦ లకు మించిన తెల్లవారును, ౩౦,౦౦,౦౦౦ లకు కొంచెము తక్కువగ దాసులును, ౨,౫౦,౦౦౦ లవఱకు స్వేచ్ఛగల నీగ్రోలును ఉండిరి. యజమానులొక్కరిద్దఱు దాసులు మొదలుకొని వెయ్యిమందికంటె నెక్కుడు కూడ నుంచికొనుచువచ్చిరి. ప్రెసిడెంటు టెయిలర్ అధీనమున లూయియానాయందు వెయ్యిమందికంటె నెక్కువదాసు లుండిరి. దేశమందధికస్వాతంత్ర్యమును, ఐహికానందపరంపరల ననుభవించువారును కొలఁదిమంది యజమానులు. తక్కినవారిజీవనము సంకటమయమైయుండెను. ధనాఢ్యులు కాని తెల్లవారును సరిగ కూటికి గుడ్డకు లేక కష్టపడుచుండిరి. వీరికంటెఁ దక్కువస్థితియందు స్వేచ్ఛగల నీగ్రో లుండిరి. వర్ణవిభేదమువలన తెల్లవారి కుండెడు స్వాతంత్ర్యములు కొన్ని ఈనీగ్రోల కుండెడివికావు. వీరికంటెఁగూడ నీచమగు దశయందు బానిస లుండిరి. అప్పటిచట్టముల ప్రకారము దాసుఁడొక విధముగఁ బశువే. పశువులవలె వీరినిసైతము యజమాని ఇతరుల కమ్మివేయవచ్చును, లేక అన్యపదార్థములతో వినిమయము చేసికొనవచ్చును, ఊరకయైనను దాసుల నితరుల కిచ్చివేయవచ్చును. దాసునిపై యజమానునకు వంశపారంపర్యమగు అధికార ముండెను. ఈ స్థితిగతు లన్నింటియందు అమ్ముట యనునది దాసులపాలిటికి గొప్ప అత్యాచార మైయుండెను. అమ్మఁబడినవెంటనే దాసునకు తన బంధుమిత్రపుత్రకళత్రాదుల నైన విడచిపెట్టవలసివచ్చుచుండెను. మొట్టమొదట యజమాను లీదాసులను విదేశములవారికిసైతము విక్రయించుచుండిరి, కాని క్రమముగ నావిధానము మాని స్వదేశమునందే విక్రయింపసాగిరి. నియమానుసారము దాసుల కెట్టి యధికారము నుండెడిదికాదు. సంతలకుఁ బశువులభంగి నొక్కొక్క సమయమున గుంపులుగుంపులుగఁ దీసికొనిపోయి యమ్మఁబడుచుండిరి. కొన్నివేళలందు దాసులు తమకుఁ దామే యమ్ముడువోవుచుండిరి. వీరికి స్వేచ్ఛ యనునది సున్న. దాసుఁడు గొప్పయాస్తిపరుఁడు కాఁగూడదు. కాని కేవలము స్వోపయోగముకొఱకు స్వల్పమాత్రపు ఆస్తి కలిగియుండవచ్చును. ఇఁక వీరిప్రాణము లనిన నవియు యజమానుల హస్తగతములే. తగినకారణము లేకుండ, అనఁగా స్వప్రాణరక్షణార్థము తప్పఁ దక్కినపరిస్థితులందు దాసుని జంపుటకు యజమాని కధికారము లేదు. కాని జ్ఞానశూన్యు లగుటచే దాసులఁ జంపినప్పటికిని తెల్లవారు శిక్షింపఁబడకుండనే తప్పించుకొనుచుండిరి. సాధ్యమైనంతవఱకు దాసహత్యలు జరగుచుండెడివికావు. ఇందులకు ముఖ్యకారణ మాసమయమున యోగ్యులగు దాసులఖరీదు ౧,౦౦౦ మొదలు ౧,౫౦౦ ల డాలర్లవఱకు నుండెను. ఇంతటిలాభదాయకపదార్థములను చేతులారఁ బోఁగొట్టుకొనుట కెవరును ఇచ్ఛగింపరుకదా! అదిగాక దాసప్రథవిషయమున నెట్టియభిప్రాయము లుండినను వారిని మితిమీఱి హింసించుట కిచ్ఛగింపక అట్లు బాధించుయజమానులయెడల లోకులు విముఖత్వమును వహించుచువచ్చిరి. అందువలన దాసుల నెక్కువగ బాధింప యజమానులు జంకుచుండిరి. గృహములందలి పనులను గావించు బానిసలస్థితి చాలవఱకు బాగుగనే యుండెడిది. కాని ప్రత్తి, పంచదార, వరి మొదలగు పంటలు పండు క్షేత్రములందు పనిపాట్లు సలుపువారియవస్థ కడుశోచనీయముగ నుండెను. దాసులొనరించుకార్యములను సామాన్యముగ యజమానులు స్వయముగఁ బరీక్షించుచువచ్చిరి. కాని యజమానులు కార్యాంతరాసక్తు లయియున్న సమయమున వారిచే నియుక్తులగు నిరీక్షకులు దాసకృత్యములను బరికించుచుండిరి. అట్టిసమయములం దీనిరీక్షకులు యజమానుల మెప్పు వడయుటకై దాసులచే మితిమించినపని సేయించుటయుఁ గలుగుచుండెను. పనిపాటులయం దాలస్యము గలిగియుండు బానిసలు బెత్తపుదెబ్బలకు గుఱి యగుచుండిరి. ఇట్టిశిక్ష యాకాలమున సర్వజనాంగీకృతమైయుండెను. మఱియు పాఱిపోవుట, మాదకద్రవ్యనిషేవణము, ఒడలు మఱచియుండుట, దొంగిలించుట, సమయమునకు రాకుండుట, శరీరాంబరముల మలినము గావించుకొనుట, కర్తవ్యపాలనమున నిర్లక్ష్యమూనియుండుట, ఉపకరణములను బాఱవేయుట లోనగు హేతువులకై బానిసలకు శిక్ష కలుగుచుండెను. ఆహారవిషయమునను గృహదాసులదశ బాగుగ నుండెడిది కాని కృషిదాసులస్థితి యావిషయమునను హీనముగనేయుండెను. లోభగ్రస్తులగు యజమానులు వీరి యాహారములనైనఁ దిన్నగ గణింపకపోవుదు రనుసందేహమున నట్టి పరిస్థితులు కలుగకుండులాగున నియమములుగూడఁ గావింపఁబడియుండెను. కాని స్వార్థమునకు వశీభూతులై న్యాయాన్యాయముల విచారింపనియజమానులయెడ నియమము లేమికావింపఁగలవు? ఉత్సవములందును, శీతకాలమునందును దాసులకుఁ గడుపునిండ నన్నము దొరకుచుండెడిది కాని తక్కినసమయములందు శరీరధారణమాత్రమే యైయుండెను. కొలఁదిమాత్రపుసౌకర్యము లుండినను, దాస్యము దాస్యమే కాని వేఱొండు కానేరదుగదా! యజమానులుండు విశాలభవనములకుదగ్గఱ దాసులనిమిత్తము చిన్నయిండ్లు నిర్మింపఁబడియుండెడివి. ఇఁక మతవిషయమునందు యజమానుని యిష్టానుసారముగా దాసుఁడు నడచుకొనవలెను. అత్యవసరమగు పని లేనిచో ఆదివారము నాఁడు వీరి కవకాశము దొరకుచుండెను. మౌఖికముగ బైబిలు యొక్కయుపదేశములను వీరు వినవచ్చును కాని పవిత్రగ్రంథమును స్వయముగ చదువుట కర్హులు కారు. పాదిరిగుళ్ల (Churches) యందు వీరు ప్రత్యేకమగుభాగమున తెల్లవారితో సంబంధములేనిచోటఁ గూరుచుండవలయును. విద్య యనునది వీరికి సున్న. విద్యావంతులైనచో కృషికార్యాదులకుఁ బనికిరా రనియు, చదువుకొని తిరుగఁబడుదు రనియు, ఆచదువే వీరిని స్వకార్యములయెడల నసంతుష్టులఁ గావించు ననియు సాధ్యమైనంతవఱకు వీరిని మూర్ఖులుగనే యుంచుచువచ్చిరి. కాని గృహదాసులవిద్యావిషయమున,

బ్రోత్సాహము కలుగుచునేయుండెను. ఇట్టి యీ దాస్యప్రశ్నను నిర్మూలించుకొనుటకే అంతఃకలహ ముప్పతిల్లెను. మీఁద లిఖించినవడువున కాలము గడచినకొలఁదియు నుత్తరమునందలివారివాదము దృఢమగుచుఁబోయెను. రెండుపక్షములవారికలహములును మఱింత భయంకరము లయ్యెను. ఈ పోరాటములను శాంతింపఁజేయవలయు నని ౧౮౫౦-వ సంవత్సరప్రాంతమున ఉత్తరదక్షిణములవారిమధ్య నొక సమాధానము కావింపఁబడెను కాని ౧౮౫౪-వ సంవత్సరమున ప్రవేశపెట్టఁబడిన ఒకబిల్లుమూలమున సమాధానము భగ్నమైపోవ మరల నల్లకల్లోలము లారంభమయ్యెను. అనంతరము ఈదాస్యప్రశ్న ధర్మమా యధర్మమా యనువాదవివాదములు చెలరేఁగెను. ఆర్థికముగ నిది యావశ్యక మయ్యు ధార్మికముగ ఘోరపాతక మగుటచే సర్వథా పరిత్యాజ్య మనుసిద్ధాంతము ప్రబలమైపోయెను. ఒకప్రక్క నిట్లు వాదవివాదములతో దేశమంతయు నాందోళిత మగుచుండ జాన్ బ్రౌన్ అనునతఁడు కొందఱు అనుచరుల వెంట నిడుకొని వర్జీనియాయందలి హార్పర్స్‌ఫెర్రీ యనుస్థానమును జేరి యచటియస్త్రశస్త్రాగారమును ముట్టడించెను. ఆప్రాంతమందలిదాసుల నందఱను పురికొల్పి తిరుగఁబడునట్లు చేయుటకే ఇతఁడీకార్యమును గావించెను కాని విద్యాహీనులై, యుక్తాయుక్తవిచక్షణతాశూన్యులై, మూర్ఖులై పశువులకంటెను మహానీచదశయం దున్నయచటిదాసుల కీఘటనమువలన లేశమాత్రమైనను వివేకము కలుగదయ్యెను. బ్రౌను నిర్బంధితుఁడై వర్జీనియానియమముల ననుసరించి ఉరితీయఁబడెను. తమమానవజన్మప్రయోజనము నైన గుర్తింపఁజాలని పరమమూర్ఖులగు దాసుల నీహార్పర్స్‌ఫెర్రీఘటనము కర్తవ్యపరాయణులఁ జేయఁజాలకపోయినప్పటికిని దేశమందలి దాస్యవిమోచనపక్షమువారి నందఱ నొక్కపెట్టున కార్యక్షేత్రములోనికి దుముకునట్లు గావించెను. ౧౮౬౦-వ సంవత్సరమున అధ్యక్షుని (President) ఎన్నికలసందర్భమునందే ఉత్తరదక్షిణములవారి కత్యంతతీవ్రములగు వాగ్వివాదములు జరిగినవి. తుదకు రిపబ్లికన్ వ్యక్తి యగు అబ్రహాం లింకన్ ఎన్నుకొనఁబడెను. ఇతఁడును, కాంగ్రెసునందలి రెండుసభలవారును, దొరతనమందలి ఉత్తరదాయిత్వము కల గొప్పగొప్పయధికారు లందఱును దాస్యప్రతిపక్షులే యైయుండిరి. ఆకారణమున దక్షిణమువా రికఁ దమకోరిక నెఱవేఱ దనునుద్దేశముతో సంయుక్తరాజ్య సంయోజన ప్రభుత్వమున (Union)నుండి వేఱగుటకు నిశ్చయించుకొనిరి. ఈవిషయమున అందఱకంటెను ముందడుగువైచినది దక్షిణకెరొలీనారాజ్యము. ౧౮౬౦-వ సంవత్సరము డిసెంబరునందు ప్రతినిధులు కొందఱు సమావేశమై దక్షిణసంఘాతము (Southern Confederation) అను పేర నేర్పడి జఫర్‌సన్ డేవిస్ అనునతనిని అధ్యక్షునిగ నెన్నికొని కలహమునకు సంసిద్ధులైరి. ౧౮౩౨-వ సంవత్సరమున తమపూర్వులు గావించికొన్న యొడంబడికను రద్దుపఱిచి సంయోజనమున(Union)నుండి విడిపోయినట్లు ప్రకటించుచు నందులకు సమాధానముగ నీక్రిందిహేతువులఁ బ్రకటించిరి. ఏనియమములకు కట్టుపడి తాము సంయోజనమునందుఁ బ్రవేశించిరో ఆనియమములను ఉత్తరరాజ్యములవారు భంగపఱుచుటచేతను, ప్రస్తుతపురాజ్యవ్యవస్థయొక్క ప్రజాస్వాతంత్ర్యనియమములు దాసయజమానులకుఁ బ్రతికూలము లగుటచేతను, స్వేచ్ఛారాజ్యము లన్నియు దాస్యపద్ధతికిఁ బ్రతిపక్షి యగునతని నధ్యక్షునిగ నెన్నుకొనుటచేతను, ముందు కార్యరూపమునకు వచ్చుసంయోజన ప్రభుత్వము దాస్యరాజ్యములకు విరుద్ధ మగునది యగుటచేతను, ఉపర్యుక్తకారణములవలన రాజ్యముల కన్నింటికిని సమానస్వాతంత్ర్యము నిలువ దనుహేతువుచేతను తా మీసంయోజనమునుండి విడిపోవుచుంటి మని ప్రకటించిరి. అదిమొదలు దాస్యరాజ్యములవా రందఱును కాన్ఫెడరేట్లనియు, స్వేచ్ఛారాజ్యములవారు యూనియనిస్టులు లేక ఫెడరేటులు అనియు పిలువఁబడసాగిరి. ఈ మొదటి పక్షమువారు సంయోజనమును భగ్నము గావింపవలె నని తలపెట్టను రెండవపక్షమువారు దానిని రక్షింపను కటిబద్ధులైరి. ఈతరుణమున దాస్యప్రశ్నము గౌణము కాఁగా యూనియనురక్షణమే ప్రాముఖ్యమును వహించెను. దక్షిణకెరొలీనావారు తమనిశ్చితాభిప్రాయములఁ దక్కిన దాసరాజ్యము లన్నింటికిని బంప ఫిబ్రవరినెల యగుసరికి మిసిసిప్పీ, ఫ్లోరిడా, అలబామా, జార్జియా, లూఇసియానా, టెక్సాస్ రాజ్యములు యూనియనువదలి కాన్ఫడరేటుపక్షమునఁ జేరెను. యుద్ధమారంభమైనతరువాత వర్జీనియా, ఉత్తరకెరొలీనా, టెన్నెసీ, అర్కన్‌సస్ అను మఱినాలుగురాజ్యములు కాన్ఫెడరేట్లతోఁ గలసెను. దక్షిణమువారందఱును రిచ్‌మాండ్‌నగరమును కేంద్రస్థానముగ నేర్పఱుచుకొనిరి. ఆసమయమున జనరల్ విన్‌ఫీల్డ్‌స్కాట్ అనునతఁడు ఫెడరల్ సేనల కధిపతిగ నుండెను. సమ్టర్‌నామకదుర్గ మప్పుడు ఫెడరల్-అధికారమందే యుండెను కాని దానియందలి బాటరీ లన్నియు కాన్ఫెడరేట్లకుఁ జెందియుండెను. ప్రెసిడెంటు మన్నగువారి నెన్నుకొనిన పిదప దాస్యరాజ్యములవా రాదుర్గముమీఁది యూనియన్‌పతాకమును దీసివేయ సంకల్పించిరి. ఇందునిమిత్తము వీరు ప్రెసిడెంటు లింకను నడుగ నతఁ డాసమాచారమును స్కాటున కెఱింగించెను. శాంతముతో వ్యవహారములఁ జక్కఁజూచుకొనుట మంచి దని స్కాటు ప్రత్యుత్తర మొసంగెను. లింకనుయొక్క మంత్రులును (కాబినెట్) నెక్కువమంది సమ్టర్‌దుర్గమును శాంతిపూర్వకముగ వదలుటయే మంచి దని సలహా నిచ్చిరి. కాని సమ్టర్ పోయినయెడల సమస్తము పోయినటులే యని యెంచి లింకన్ ఆదుర్గమును బలపఱుచుటకై యుత్తరువుల నొసంగెను. ఈసమాచారము తెలిసినతోడనే కాన్ఫెడరేట్లు ఎక్కువజననష్టము లేకుండ నాదుర్గమును స్వాధీనపఱుచుకొనుటకుఁ దమసేనాని యగు బేర్‌గార్డున కాజ్ఞ నొసంగిరి. దుర్గమును వదలిపోవుటకై యచట నున్న మేజర్ ఆండర్సనునకు వార్త నంప నతఁ డందులకు సమ్మతింపఁడయ్యెను. అంత ౧౮౬౧-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ ౧౨-వ తారీఖున కాన్ఫెడరేటుసేనలు సమ్టర్‌దుర్గముమీఁద బాంబులఁ గురిపింప నారంభించెను. దుర్గమందు కేవలము ౫౦ మంది సైనికులే యుండినందున ఆండర్సన్ వెంటనే దానిని వదలిపోయెను.

సమ్టర్ దుర్గపుఘటన మైనవెంటనే, స్వేచ్ఛారాజ్యములవా రందఱు నొక్కుమ్మడి నేకీభవించి యిందులకు ప్రతిక్రృతి వింపవలె నని నిశ్చయించిరి. అనంతర మీరెండు తెగలవారికిని బాల్టిమోరునందు సంగ్రామ మయ్యెను. ఇం దనేక సైనికులు హతు లైరి. అటుపిమ్మట వర్జీనియాయందు యుద్ధ మారంభమయ్యెను. ఇందు తూర్పునందలివారు దాస్యరాజ్యములపక్షమును, పడమటిదిక్కునందలివారు స్వేచ్ఛారాజ్యములపక్షమును అవలంబించుటచే వీ రిరువురకును పరస్పరము పోరాటము కలిగెను. పూర్వవర్జీనియనులు పడమటివారిమీఁద దండెత్తి పోయిరి కాని యచట మెక్క్లెల్లన్ అనునతఁడు వీరిని పరాజితులఁ గావించి పాఱఁదోలెను. ఈసందర్భమందే పడమటివర్జీనియా యని భిన్నరాజ్య మేర్పడెను. కెంటకీ, మిసోరీరాజ్యములందును ఇటులే పోరాటములు జరగియుండెను. మొత్తముమీఁద కాన్ఫెడరేట్లకే అపజయ మగుడు ఈరాజ్యములు యూనియనునందే స్థిరపడెను. వీని యన్నింటికంటె మనస్సస్‌నందు జరగినయుద్ధ మత్యంత ప్రచండ మైనది. ఇందు జనరల్ మెక్‌డోవెల్ అనునతఁడు ౩౦,౦౦౦ల సేనతో వాషింగ్టనునుండి బయలువెడలి కాన్ఫెడరేట్లకేంద్రమగు రిచ్‌మాండ్‌నగరమును ముట్టడింప వచ్చుచుండెను. మెక్క్లెల్లన్‌వలన నోటువడిన పిదప బేర్‌గార్డు ౨౨,౦౦౦ల సైనికులతో మనస్సస్‌సమీపమందలి బుల్‌రన్‌నామకప్రవాహముపొడుగునను వ్యాపించియుండెను. జూలై మాసమున నిచట నీరెండుపక్షములవారికిని జరగినయుద్ధమందు మెక్‌డోవెల్ క్రింద నున్న యూనియనుసేనల కపారమగు నష్టము వాటిల్ల స్వేచ్ఛారాజ్యములవా రందఱును సిగ్గుచే అవనతవదను లైరి. యూనియన్‌పక్షమువా రందఱును మొట్టమొదటి గొప్పయుద్ధమున నపజయము కలుగుట అపశకున మని చింతింపసాగిరి. కాని, ప్రెసిడెంటు లింకన్ మాత్ర మట్లు తలపోయక సైనికులశిక్షణము సరిగ లేనందున నిట్లు సంభవించె నని తెలిసికొనెను. అందువలన మెక్క్లెల్లను సేనానాయకుని గావించి సేనల నన్నింటిని శిక్షాయుక్తములుగఁ జేయుట కుత్తరువుల నొసంగెను. తదనుసారము డిసెంబరునెల వచ్చుసరికి ౧,౮౫,౦౦౦ల మంది సుశిక్షితులగు సైనికులు సంసిద్ధు లైరి. తరువాత నితఁడు కాన్ఫెడరేటురేవుపట్టణము లుండిన పూర్వతీరమంతటిని ముట్టడివైచి విదేశములనుండి యెట్టిపదార్థములుగాని రాకుండులాగునఁ జేయవలయు నని నియమించెను. ఒకప్రక్క నిచట యుద్ధము సాగుచుండ నీయిరుపక్షములవారును వారివారిప్రతినిధుల యూరోపుఖండమునకుఁ బంపి వారిద్వారా తమసిద్ధాంతములను ప్రచారము చేయింప మొదలిడిరి. ఈ కార్యమువలన ఉత్తరపక్షమువారికే యెక్కువలాభము కలిగెను. ఇవన్నియు నిటులుండ అసలుయుద్ధ మారంభ మగు సమయమునకు స్వేచ్ఛారాజ్యములు ౨౨ వఱకును పెరిఁగిపోఁగా దాస్యరాజ్యములు కేవలము ౧౧ మాత్రమే మిగిలెను. ద్రవ్యము, యుద్ధసామగ్రులు మొదలగువానిని సమకూర్చుకొనుటయందేమి, రాకపోకలకు మిగుల ననుకూలములైనమార్గముల వశములో నుంచుకొనుటయందేమి కాన్ఫెడరేటులకంటె యూనియనిస్టులే ఎక్కుడుసౌకర్యములను గలిగియుండిరి. కాని తిరుగఁబడినరాజ్యముల నోడించి వారిని మరల యూనియనునకు బద్ధు లై యుండులాగునఁ జేయుటయందు స్వేచ్ఛారాజ్యములవారికార్యమే యెక్కువ కఠినమై యుండెను. అధ్యక్షుని యాదేశానుసారము ౧౮౬౧-వ సంవత్సర మంతయు సైనికులను సుశిక్షితులఁజేయుటయందే కడచిపోయెను. ౧౮౬౨ ఆరంభ మగునాఁటికి యూనియనిస్టులపక్షమున ౫,౦౦,౦౦౦ల సైనికులును, ౨౦౦ల యుద్ధనౌకలును తయా రయ్యెను. అప్పటికి ౧౫,౦౦౦లు మన్రోదుర్గమందును, ౨,౦౦,౦౦౦లు వాషింగ్టన్‌చేరువ చుట్టుప్రక్కలందును, ౨౦,౦౦౦లు పడుమటివర్జీనియాయందును, ౧,౦౦,౦౦౦లు లూఈవిల్లియొద్దను, ౨౦,౦౦౦ల మంది అత్యంతపశ్చిమసీమలందును స్థాపితులై యుండిరి. ఇదేతరుణమున కాన్ఫెడరేట్లయొద్ద ౨,౫౦,౦౦౦ల సైనికులు సంసిద్ధు లై యుండిరి. వారిలో ౧,౭౫,౦౦౦ల మంది తూర్పువర్జీనియాయందును, ౩౦,౦౦౦ల మంది కెంటకీరాజ్యములోని కొలంబస్, డొనెల్‌సన్, హెన్రీనామకదుర్గములందును, ౨౦,౦౦౦ల మంది టెన్నెస్సీరాజ్యములోని నాష్‌విల్లీ, చట్టనూగాలయందును నిలిచియుండిరి. వీరు గాక మఱియు నేకసేనలు, న్యూఆర్లియన్స్, నెట్‌చేజ్, విక్సబర్గ్, మెంఫిసులందుఁ గూడి మిసిసిప్పీలోయ నంతటిని గాచుచుండెను.

మీఁద వచించినవడువున సైనికుల నుత్తమరీతిని శిక్షితులను గావించుప్రయత్నములందే ౧౮౬౧-న సంవత్సరము కడచిపోయెను. అంత ౧౮౬౨-వ సంవత్సరము జనవరిమాసము ౨౭-వ తారీఖున యూనియనుసేనల కన్నింటికిని సర్వాధిపత్యము వహించియున్న ప్రెసిడెంటు లింకన్ ఈక్రిందివడువున నుత్తరవులఁ గావించెను.

“ఈసంవత్సరము ఫిబ్రవరి ౨౨-వ తారీఖున సంయుక్తరాజ్యములసేనలు కాన్ఫెడరేటుసేనలపై దండెత్తి పోవలయును. కావున ముఖ్యముగా మన్రోదుర్గమందలి బలములును, వాషింగ్టన్ ప్రాంతములందు మెక్క్లెల్లన్ అధీనమున నున్న పొటోమాక్ సైన్యమును, పశ్చిమవర్జీనియాయందలి దళములును, కెంటకీరాజ్యమందలి లూఈవిల్లీయొద్ద నున్న సేనలును, కెయిరోదగ్గఱి జలస్థలవాహినులును, మెక్సికోసింధుశాఖయందలి జలసేనలును పైని వచించినతారీఖున బయలుదేఱుటకు సర్వసన్నద్ధము లైయుండవలెను. ఇవికాక తక్కినసేనాసమూహము లన్నియుఁగూడ నుత్తరువులకై వేచియుండవలెను. ఈసేనావిభాగము లన్నింటికిని జెందిన యధికారులు, ఆఫీసరులు, దళాధిపతులు లోనగువారు తమతమకర్తవ్యములను బాగుగ గుర్తెఱిఁగి, ఈయుత్తరువుల నన్నింటిని అమలులోఁ బెట్టవలయును.”

అటుపిమ్మట నితఁడు యుద్ధ మేలాగున సాగింపఁదగునదియుఁ దన మంత్రివర్గముతోఁ గలసి యాలోచించుకొని స్థిరపఱిచికొనెను.

కాన్ఫెడరేట్లకు ముఖ్యస్థాన మగు రిచ్‌మాండ్‌నగరమును ముట్టడివేయుటయు, ఉత్తరమందలి యూనియనుసేనలు నిరాటంకముగ దక్షిణమున కేఁగుటకును, కాన్ఫెడరేట్లను విడఁదీయుటకును వీ లగు

లాగున మిసిసిప్పీలోయను వశపఱచుకొనుటయు నిప్పుడు యూనియనిస్టులకు ముఖ్యకర్తవ్యము లైయుండెను. అందునిమిత్తము వర్జీనియాయందును, పశ్చిమరాజ్యములందును, సముద్రతీరమంతటను వెంటనే యుద్ధము సాగింపవలసియుండెను. ఈవిధానము ననుసరించి యుద్ధమారంభ మైనవెంటనే పశ్చిమప్రాంతములందు టెన్నెస్సీనదిమీఁద నున్న హెన్రీదుర్గమందును, కంబర్లాండ్ నదిమీఁది డొనెల్సన్ దుర్గమందును కాన్ఫెడరేటుసేన లుండినందున కమ్మొడోర్ ఫూట్ మొదటిదుర్గమును, సింప్సన్ గ్రాంట్ రెండవదుర్గమును ముట్టడించి వశపఱచుకొనిరి. అనంతరము జనరల్ హెల్లాకుతోడ్పాటుతో నితఁడు కారింత్ నగరమునుసైతము ఆక్రమించుకొనెను. క్రమముగా పోప్, ఫూట్ నామకసేనానుల ఉద్యమములమూలమున మిసిసిప్పీనది యుత్తరభాగమున విక్స్‌బర్గ్ వఱకును యూనియనిస్టులవశ మయ్యెను. దక్షిణమున అడ్మిరల్ ఫారెగట్ గావించినప్రయత్నములవలన మిసిసిప్పీమీఁదిపోర్టుహడ్సన్ వఱకును గలభాగముయూనియనిస్టులకు దొరకెను. కాని పూర్వప్రాంతములందు కాన్ఫెడరేట్లకే యెక్కువజయము చేకూరెను. రిచ్‌మాండ్ నగరము నాక్రమించుకొనవలయు నని మెక్‌క్లెల్లన్ ఘోరప్రయత్నముల సలిపెను కాని సాధ్యము కాకపోయెను. అందువలన యూనియనిస్టుసేనానాయకులందు మూఁడునాలుగుపర్యాయములు మార్పులు కలిగెను. అయినప్పటికిని ౧౮౬౨-వ సంవత్సరము సమాప్తమగుసరికి యూనియనిస్టుపక్షమువారికే యెక్కువ అనుకూల్యముగ నుండెను. పోర్ట్‌హడ్సన్, విక్స్‌బర్గ్ మధ్యఁగల భాగము దప్పఁ దక్కిన మిసిసిప్పీభాగమంతయు యూనియనిస్టులచేతులందుఁ జిక్కెను. సమగ్రపశ్చిమవర్జీనియా, యావత్తు మిసోరీ, సమస్తకెంటకీ, టెన్నెస్సీ, అర్కాన్‌ససులలోని విస్తారభాగమును, మిసిసిప్పీ, లూయిసియానాలలోని కొన్నిభాగములును యూనియనిస్టులవశ మయ్యెను. ఇఁక యుద్ధమునందలి జయాపజయము లనిన పడమటియూనియనిస్టుల కెక్కువజయములును, తూర్పున కాన్ఫెడరేట్ల కెక్కువజయములును లభించియుండెను. యుద్ధము లీప్రకారము హోరాహోరిగ జరగుచుండినకాలమందే ౧౮౬౨-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరుమాసమున లింకన్ దాస్యవిమోచనమును బ్రకటించి ౧౮౬౩-వజనవరి మొదటితారీఖుననుండి యా నియమ మమలులోనికి వచ్చు నని వెల్లడిగావించెను. తదనుసారము జనవరిమాసము వచ్చినతోడనే దాస్యరాజ్యము లందలిదాసు లందఱును స్వతంత్రు లైరనియు, సంయుక్తరాజ్యములప్రభుత్వము తక్కినజను లందఱివలె వీరిసంరక్షణాదులవిషయమున బాధ్యత వహించు ననియు, న్యాయానుకూల మగురీతిని ద్రవ్యార్జనపరులై వీ రిష్టమువచ్చినలాగున జీవింపవచ్చు ననియు, మఱియు నట్టివారు వలసినయెడల సంయుక్తరాజ్యములసేనలందు చేరి పని చేయుటకెట్టియభ్యంతరము నుండ దనియు దేశమం దంతటను ఘోషణముం జేయించెను. ఈఘోషణము కాన్ఫెడరేట్లకోపాగ్ని కింధనము గాఁగా, వారిప్రెసిడంటగు డేవిస్ లింకనుయొక్క ఈప్రకటనము యజమానుల నందఱను హత్య గావింపుఁ డని బానిసలను ప్రేరేపించుట యని వక్కాణించెను. కాని దాస్యమును రూపుమాప నెంచువారి కందఱకు నిందువలన మహానందము కలిగెను. ౧౮౬౩-వ సంవత్సర మంత మగునప్పటికి ౧,౦౦,౦౦౦ ల మంది ముక్తదాసులు సంయుక్తరాజ్యముల సైన్యవిభాగమందుఁ బనిసేయుచుండిరి. ౫౦,౦౦౦ ల మంది సైనికులై ఆయుధములఁ దాల్చియుండిరి. దాస్యవిమోచనమువలన విదేశములందును, ముఖ్యముగ నింగ్లండునందును అమితానందము కలిగెను. ఆంగ్లేయు లింతవఱకును ఉత్తరరాజ్యములపట్ల సందేహమును వహించియుండిరి కాని దాస్యవిమోచనమువలన వీరియనుమానము లన్నియుఁ దీఱిపోయెను. ౧౮౬౩-వ సంవత్సరమున చాన్సలర్ విల్లీ మున్నగు ప్రదేశములందు యూనియనిస్టులకు పరాజయమే కలిగెను కాని తుదకు విక్స్‌బర్గ్, చట్టనూగానామకస్థానములు దొరకుటవలన మిసిసిప్పీలోయ యంతయు వీరివశ మగుటయే కాక లూయిసియానా అర్కాన్‌సస్, టెన్నెస్సీలు ఫెడరల్ రాజ్యములోనికి వచ్చెను. ఈజయమున కంతకును కారణుఁ డంతవఱకు నెక్కుడుప్రఖ్యాతి లేకయుండిన జనరల్ గ్రాంట్ అనునతఁ డగుటచేత ప్రెసిడెంటు లింకన్ ఇతనిని యుక్తమగురీతిని సమ్మానించుటకై వాషింగ్టనునకుఁ బిలిపించి లెఫ్టినెంట్ జనరల్ అనుపదము నొసంగి అమెరికా సంయుక్తరాజ్యములసేనకు నాయకునిగఁ గావించెను. అటుతరువాత గ్రాంటు యుద్ధక్షేత్రమునకు మరలిపోయి మీడ్, షెర్మన్‌లను మఱియిద్దఱు సేనానులతోఁ గలసి భావియుద్ధకార్యక్రమమును నిశ్చయపఱచుకొనెను. తదనుసారము గ్రాంటు వర్జీనియాయందలి కాన్ఫెడరేటు ముఖ్యసేనాని యగు జనరల్ లీ యనునతనితోఁ దలపడుటకును, షెర్మన్ డాల్టన్‌వద్ద 'జాన్స్టన్' అను వేఱొక కాన్ఫెడరేటుసేనాని నెదిరించి జార్జియారాజ్యమును లోఁబఱుచుకొని యటనుండియుత్తరమునకుఁ బోయి రిచ్‌మాండును ముట్టడించునపుడు గ్రాంటునకుఁ దోడ్పడుటకును స్థిరపఱుపఁబడెను. ఈసమయమున యూనియనిస్టులపక్షమున ౧,౬౦,౦౦౦ ల సైనికులును, కాన్ఫెడరేట్లతరఫున ౪,౮౦,౦౦౦ లును ఉండిరి. ఇంతపర్యంతము జరగినయుద్ధము లన్నియు కేవలమారంభికములే యైయుండెను. అసలుయుద్ధ మనునది ముందే యుండ లోక మంతయు దానిపరిణామమునకే యెదురుచూచుచుండెను.

పైని గావించికొనిన యేర్పాట్లప్రకారము ౧౮౬౪-వ సంవత్సరము మేనెలయందు షెర్మన్ బయలువెడలి డాల్టన్‌వద్ద జాన్స్టను నోడించి పాఱఁదోలి యనంతరము రెసకా, డల్లాస్, లాస్ట్‌మౌంటెన్, కెనీసామౌంటెన్ మున్నగుస్థానములలో నొకదానితరువాత నొకదానియందు జయము గొనుచు అటలాంటానగరముమీఁది కేఁగి దానినిగూడ వశపఱచుకొనెను. ఇక్కడ నీవిధమున జరగుచుండ దక్షిణమున అడ్మిరల్ ఫారెగట్ మొబైల్ నగరమును జయించి పట్టుకొనెను. ఇదేతరుణమున రెండుసంవత్సరములనుండియు యూనియనిస్టునౌకల వేధించుచుండిన అలబామా యను శత్రులయుద్ధనౌక కేర్‌సర్జ్ నామకనౌకతోఁ దలపడి యోడి సముద్రమున మునిఁగిపోయెను. షేర్‌మన్ అటలాంటావిజయానంతరము జార్జియారాజ్యమునుధ్వంసము

గావించుచుం బోయి సవన్నా నగరము నాక్రమించుకొనెను. ఈసందర్భమున జార్జియాకు పదికోట్లడాలర్లనష్టము గలిగెను. షేర్మన్ ఇచట ఒకనెలరోజు లుండి తనసేన నింకను బలపఱచుకొని ఉత్తరాభిముఖుండై జనరల్ గ్రాంటునకుం దోడ్పడ బయలుదేఱిపోయెను.

జార్జియా, కెరొలీనారాజ్యములం దీవిధమున సమాచారములు జరగుచుండ వర్జీనియాలో నదేసమయమున జనరల్ గ్రాంట్, జనరల్ లీతోడ ప్రతిఘటించి పోరాడుచుండెను. విల్డర్నెస్, స్పాట్సిల్వానియా, కోల్డ్‌హార్బర్ మొదలగు స్థలములందు జనరల్ లీయొక్క సేనల నెదిరించి ఘోరముగం బోరుచు ముందునకే సాగిపోయి, గ్రాంటు పీటర్స్‌బర్గును ముట్టడించెను. లీ ఇతనిని వేఱొకప్రక్క కాకర్షించు నిమిత్తము షెనెండోహా నామకనదీమార్గమును వశపఱచికొని వాషింగ్టన్ పట్టణమును ముట్టడించునట్లు జడిపింపవలసినదిగ నాజ్ఞాపించి అర్లీ యను కాన్ఫెడరేటు సేనానిని షెనెండోహాలోయకుం బంపెను. తడను సార మర్లీ యాలోయ నంతటిని స్వాధీనపఱచికొని క్రమముగం బ్రయాణములు సలుపుచు వాషింగ్టనునుండి ఆఱుమైళ్లదూరములోనికిం బోయెను. కాని ఇంతలో గ్రాంటు పంపిన షెరిడన్ యూనియనిస్టు సేనలతో నితనిమీదంబడి చావందన్ని, కాన్ఫెడరేట్ సేన నంతయుం జెదరంగొట్టెను. ఇట్లు లోయ నంతను ఎడారి గావించి వెనువెంటనే షెరిడన్ గ్రాంటుదగ్గఱకు వచ్చిచేరెను. అనంతరము రిచ్‌మాండ్ ముట్టడి మహాతీవ్రముగ జరగెను. మున్ముం దీనగరమునకు ద్వారముగ నున్న పీటర్స్‌బర్గును జయించినచో రిచ్‌మాండును బట్టికొనుట సుకరమని యెంచి యటులే చేయించెను. కాని పీటర్స్‌బర్గును జయించుటయె యూనియనిస్టులకు మిగుల కష్టమయ్యెను. తుదకు ౧౮౬౫-వ సంవత్సరమున పీటర్స్‌బర్గుపట్టణము స్వాధీన మయ్యెను. దీనితోపాటు రిచ్‌మాండునగరము పతనముకాంగా జనరల్ లీ యాచోటు వీడి యూనియనిస్టుసేనలను ద్రోసికొనుచు ముందరికిం బోవ ప్రయత్నించెను గాని సాధ్యము కాకపోయెను. అపరిమితములుగ నున్న గ్రాంటుసేనలు జనరల్ లీని అడుగడుగున నెదిరించి యతనిమార్గము నరికట్టినవి. అంతం జేయునది లేక ౧౮౬౫-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ తొమ్మిదవతారీఖున అపొమెట్టక్స్‌వద్ద నితండు ౨౮,౦౦౦ల మంది సైనికులతోంగూడ జనరల్ గ్రాంటునకు లోంబడిపోయెను. ఇట్టి అఖండవిజయము కలిగిన తరుణమున జనరల్ గ్రాంట్ జనరల్ లీని వీరోచితముగ సమ్మానించెను. గ్రాంటు అతనిచేతనుండి ఖడ్గమును దీయించియుండలేదు. మఱియు నితండు లీయొక్క సైనికులకు వారియశ్వములను వారికే యిప్పించి యాతనిసైన్యమునకు ౫ రోజులవఱకును సరిపోవునట్టి యాహారపదార్థము లన్నింటెని నిప్పించెను.

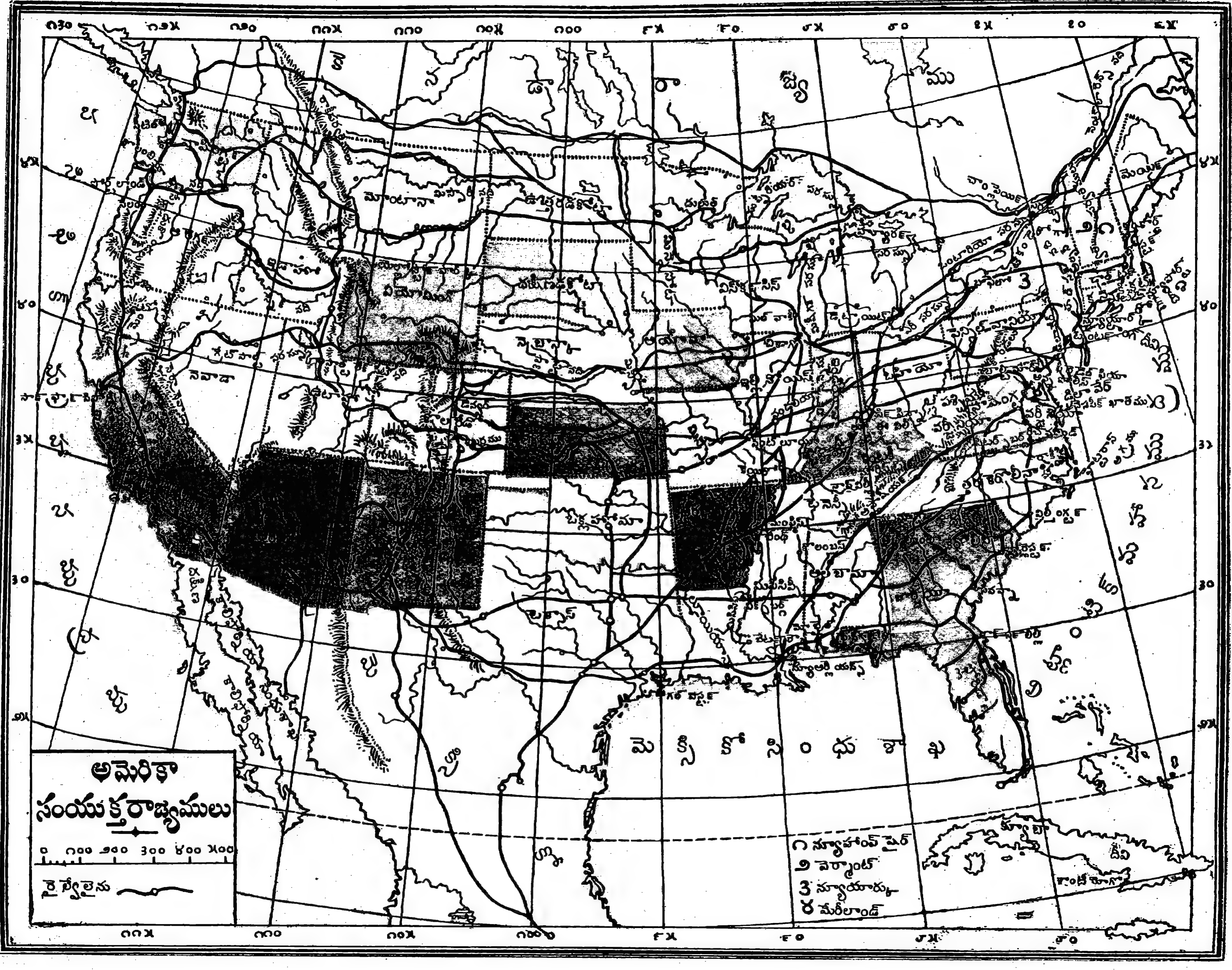
రిచ్‌మాండ్ పతనానంతరము కాన్ఫెడరేట్ప్రెసిడెంటగు డేవిస్ తనమంత్రివర్గముతో చార్లొటెపట్టణమునకుం బోయెను. కాని యచట కాన్ఫెడరేట్ సేనాని జాన్‌స్టన్ షేర్మన్‌చే పరాజితుండై యతనికి లోంబడిపోయినందున దాస్యరాజ్యములవారి ప్రభుత్వమే భగ్నమైపోయెను. డేవిస్ జార్జియాకుం బోవుచుండ మేనెలలో ఇర్విన్ విల్లీయొద్దం బట్టికొనంబడి వర్జీనియాయందలి మన్రోదుర్గమున కంపంబడెను. అచట రెండుసంవత్సరములు ఖైదీగ నున్నపిమ్మట యూనియనుప్రభుత్వమువా రితనిని జామీనుమీంద వదలిరి. యుద్ధము పరిసమాప్తమగునప్పటికి యూనియను సేనలందు ౧౦,౦౦,౦౦౦ల మంది సైనికు లుండిరి. వీరిలో ౮,౦౦,౦౦౦ ల మంది ఒక్కపర్యాయముగ సైనికవృత్తి విడనాడి మరల వారివారివృత్తులందు మగ్నులై జీవనము సేయసాగిరి. యూనియనిస్టులపక్షమున నీయుద్ధమందు ౩,౬౦,౦౦౦ ల మంది మనుజులు హతులైరి. కాన్ఫెడరేటుపక్షమునందును నింతకెక్కువగనే మరణించియుందురు. కావున ౬ లక్షలకు పైంగ మనుష్యప్రాణము లర్పణము కాంగా నీదాస్యప్రథ అమెరికానుండి యంతరించిపోయినది. దాస్యరాజ్యములవా రింగ్లండు తమపక్షము వహించి తమ స్వాతంత్ర్యమును స్వీకరించు నని నమ్మియుండిరి కాని యది వట్టి భ్రమయే యైపోయెను.

అమెరికా సంయుక్త రాజ్యములు

అమెరికా సంయుక్త రాజ్యములు (The United states of America)—ఇది ప్రజాపాలితమగు సంఘాతరాజ్యము (Federal Republic). సమశీతోష్ణకటిబంధమున (Temperate Zone) ఉత్తర-అమెరికామధ్యభాగము నంతటను అనంగా ౨౫°౩౫-౪౯° ఉత్తర-అక్షాంశములమధ్యను, ౬౬°౫౫ - ౧౨౪°౪౫ పశ్చిమ రేఖాంశములమధ్యను వ్యాపించియున్నది. దీని కుత్తరమున కెనడా రాజ్యము. విశాలసరస్సులవలన నేర్పడిన నైసర్గికరేఖయు ౪౯-వ యక్షాంశమునకు సమానాంతరమున దానిదగ్గఱనేయుండు కల్పితరేఖయుం గలసినచో దీనియుత్తరసీమారేఖ యగును. దక్షిణమున మెక్సికోసింధుశాఖాతీరమును, రియో గ్రాండె డెల్ నార్టె యొక్క లోయకొంతవఱకు, ననంతరము పశ్చిమోత్తరముగం బోయిన కల్పితరేఖయు నెల్లలుగ నున్నవి. తూర్పున అట్లాంటిక్ మహాసాగరము. ఈ మహాసముద్రము యూరోపు పశ్చిమతీరము పర్యంతము మూండువేల మైళ్లు దూరము వ్యాపించి ఈ రెండు ఖండముల వ్యాపారాదులకును ముఖ్యమార్గముగ నున్నది. సంయుక్తరాజ్యములకుం బడమట పసిఫిక్ మహాసాగరము. ఇది ౫, ౬ వేలమైళ్ల నిడివిని ప్రాచ్యఖండముల పూర్వతటములవఱకును వ్యాపించియున్నది. దీనిమార్గమున నంత మిక్కుటముగ వ్యాపారము జరగదు.

ఆరంభదశయం దీదేశమునకు మూలభూతములైన ౧౩ రాజ్యములును ఏకీభవించి ౧౭౮౭-వ సంవత్సరమున సంయోజనవ్యవస్థ నేర్పఱచుకొని దానిద్వారా కొన్ని పరిపాలనాధికారములను (Powers of Administration) సంయోజనప్రభుత్వమున కొసంగియుండెను. ౧౭౮౯ మొదలుకొని ఈవ్యవస్థ ననుసరించియే పరిపాలనము జరగుచున్నది కాని యవసరమునుబట్టి ఈ వ్యవస్థయందు వేర్వేఱుసమయములలో మార్పులు కలుగుచుంబోయె నని ముందు విశదము కాంగలదు. ఆదియందలి ౧౩ రాజ్యములును క్రమముగ ౪౮ రాజ్యములుగం బెరిగిపోయెను. వీని యన్నింటి మొత్తపు వైశాల్యము

అమెరికాసంయుక్తరాజ్యములు

౩౦,౨౬,౭౮౯ చదరపుమైళ్లు. ౧౯౨౦ - వ సంవత్సరపు జనాభా ప్రకారమిచట ౧౦,౫౭,౧౦,౬౨౦ మంది జను లుండిరి; అనఁగా చదరపుమైలునకు ౩౫.౫ వంతునఁ గలరు. ఇందు నూటికి ౮౯.౭ మంది యూరోపియన్ సంతతు లగు తెల్లవారు. ౧౯౨౮ - వ సంవత్సరము నాఁటి జనగణననుబట్టి ౧౨,౦౦,౧౩,౦౦౦ ల జను లుండిరని తెలియవచ్చెను. ఇందులకుఁ దోడుగ నీరాజ్యములకు వెలుపల దీనికిఁ జెందినది ౭,౧౧,౬౦౮ చదరపుమైళ్లదేశమును, అందు ౧,౨౧,౧౨,౫౮౫ మంది మనుష్యులును ఉండిరి. ఇంతలి నలువదియెనిమిదిరాజ్యములు నీ క్రింది పేరులఁ బరఁగుచున్నవి.

౧. అల్బమా	౧౩. కెంటకీ	౩౩. ఓహియో
౨. అరిజోనా	౧౮. లూయియానా	౩౪. ఓక్లహోమా
౩. అర్కాన్సస్	౧౯. మెయిన్	౩౫. ఆరగన్
౪. కాలిఫోర్నియా	౨౦. మేరీలాండ్	౩౬. పెన్సిల్వనియా
౫. ఉత్తరకెరోలీనా	౨౧. మస్సాచూసెట్స్	౩౭. రోడ్‌దీవి
౬. దక్షిణకెరోలీనా	౨౨. మిషిగన్	౩౮. టెన్నెస్సీ
౭. కొలరేడో	౨౩. మిన్నెసోటా	౩౯. టెక్సాస్
౮. కన్నెక్టికట్	౨౪. మిసిసిప్పి	౪౦. ఉటాహో
౯. డిలావేర్	౨౫. మిసోరీ	౪౧ వెర్మాంట్
౧౦. ఫ్లోరిడా	౨౬. మోంటానా	౪౨ వర్జీనియా
౧౧ జార్జియా	౨౭. నెబ్రస్కా	౪౩. పశ్చిమవర్జీనియా
౧౨. ఇడాహో	౨౮. నెవాడా	౪౪. వాషింగ్టన్
౧౩. ఇల్లినాయిస్	౨౯. న్యూహాంప్‌షైర్	౪౫. విస్‌కన్‌సిన్
౧౪. ఇండియానా	౩౦. న్యూజెర్సీ	౪౬. వియోమింగ్
౧౫. అయోవా	౩౧. న్యూమెక్సికో	౪౭. ఉత్తరడకోటా
౧౬. కన్సస్	౩౨. న్యూయార్క్	౪౮. దక్షిణడకోటా

ఇవిగాక సంయుక్తరాజ్యములవెలుపల దీనికిఁ జెందినవి:— ౧. అలాస్కా, ౨. గుఆమ్, ౩. హవై, ౪. పనామా, ౫. ఫిలిప్పైన్, ౬. పోర్టురైకో, ౭. సమోదా, ౮. వర్జిన్‌దీవులు అను ఎనిమిది ఇలాకాలు కలవు.

నైసర్గికస్వరూపము, నదులు, పర్వతములు, సరస్సులు:— అట్లాంటిక్ సముద్రతీరమును, మెక్సికోసింధుశాఖాతీరమును పల్లముగ నుండును. ఈప్రక్కయందలినదు లంత పెద్దవి కావు. ముఖ్యముగ పూర్వోత్తరపు - అట్లాంటిక్ తీరము సింధుశాఖలు- అఖాతములతోఁ గూడుకొని కడువక్రముగ నుండును. ఈప్రాంతమున సెంట్ లారెన్స్, హడ్సన్, పొటోమాక్, డిలావేర్ నామకనదులు ముఖ్యమైనవి. అట్లాంటిక్ తీరప్రదేశమునకుఁ బశ్చిమమున అప్లాషియన్ పీఠభూములు పర్వతములు వ్యాపించియున్నవి. ఇవి సెంట్ లారెన్స్ నదియొక్క దక్షిణముననుండి యారంభమై దక్షిణపశ్చిమాభిముఖముగ సుమారు ౩౦౦ ల మైళ్ల వెడల్పున మెక్సికోసింధుశాఖాతీరముపర్యంతమును బోవును. ఇం దనేకపర్వతమాలికలు సమూహములు గలవు. వానిలో న్యూహాంప్‌షైర్ లోని శ్వేతపర్వతములును, వెర్‌మాంటులోని హరిన్మహీధరములును, దక్షిణపూర్వపు న్యూయార్కులోని కాట్స్‌కిల్ కొండలును, ఉత్తరన్యూయార్కునందలి అడీరన్‌డక్స్ కొండలును, పెన్సిల్వానియాయందలి ఆల్లెఘెనీపర్వతములును ముఖ్యమైనవి.

అప్లాషియన్ పీఠభూమికి పడమట మధ్య - సమతల భూమి వ్యాపించియున్నది. ఉత్తరమున లారెన్షియన్ పీఠభూమి దీనికి తగులును. ఈమైదాన ముత్తరమున ఆర్కిటిక్ మహాసముద్రము వఱకును, దక్షిణమున సింధుశాఖవఱకును బోయియున్నది. మధ్య - సమతలభూమికి(Central plain) పశ్చిమమున మధ్య - పీఠభూమి (Central plateau) కలదు. ఈపీఠభూమికిఁ బశ్చిమోత్తరములందు మధ్య - సమతలములును, దక్షిణపూర్వములందు సింధుశాఖా - సమతలములును జుట్టియున్నవి.

మధ్య-సమతలభూమికిఁ దిన్నగఁ బశ్చిమమున ఉత్తరముననుండి దక్షిణముగ వ్యాపించి రాకీపర్వతసీమలు గలవు. ఈపర్వతభూమి యొక్క వెడల్పు ఒక్కొక్కచోట వెయ్యిమైళ్లవఱకును గలదు. వీని పడమటిభాగములందు సైర్రా నెవాడాకొండలును, కాస్కేడ్, తీరపర్వతములును, నీలగిరులును (Blue Mountains) గలవు. మఱియు రాకీపర్వతప్రాంత మంతయు దక్షిణరాకీభూమి, వియోమింగ్ పరీవాహక్షేత్రము (Wyoming basin), మధ్యరాకీభూమి, ఉత్తరరాకీభూమి యని నాలుగు భాగములుగ విభజింపఁబడియున్నది. దక్షిణరాకీభూములందు ౧౨, ౧౪ వేల యడుగుల యెత్తుగల శిఖరము లున్నవి. ౮, ౧౦ వేల యడుగుల యెత్తుగల పీఠభూములును నిందుఁ గానవచ్చును. ఈపీఠభూములలో ముఖ్యమైనది పైక్స్ శిఖరమునకుఁ బశ్చిమముగ నున్న సౌత్‌పార్క్ (South Park). దీని యౌన్నత్యము ౯, ౧౦ వేల యడుగు లుండును. వియోమింగ్ రాజ్యపు పశ్చిమోత్తరకోణమున యల్లోస్టోన్ పార్క్‌నామకమనోహరప్రదేశము కలదు. ఇది అగ్నిపర్వతముననుండి వెలికి వచ్చు ద్రవపదార్థమగు లావావలన నేర్పడినపీఠభూమి యని యూహింపఁబడినది. దీనియెత్తు సుమారు ౮,౦౦౦ అడుగు లుండును. ఇక్కడనుండి యనేకదిక్కులకు పర్వతమాలికలు చీలిపోయియున్నవి. మఱియు నీపార్కునకు మూఁడువైపులను పర్వతము లావరించియుండ నొకప్రక్కనుండియే లోనికిఁ బోవుమార్గము కలదు. ఇచట ౨,౦౦౦ ల అడుగుల లోఁతువఱకును లావాయే కలదని కనుఁగొనిరి. ప్రపంచమం దెచటను లేని విచిత్రములగు ఉష్ణజలకుండములును, ప్రవాహములు నిచటఁ గలవు.

వియోమింగ్ పరివాహక్షేత్రము ఎత్తయినపీఠభూమి. గ్రీన్, బిగ్‌హారన్, ఉత్తరప్లాట్టె మొదలగు నదు లనేకము లీపీఠభూమియందు జనించును.

రాకీపర్వతభూములకు దక్షిణమున పడమరగ అంతఃపర్వతపీఠభూము లున్నవి. ఇందును ఉన్నతశిఖరములు చాలఁ గలవు.

పసిఫిక్ మహాసాగరము నంటియున్న తీరమున ౨౦౦ ల మైళ్ల వెడల్పులో తీరపర్వతప్రదేశములు (Coastal range

regions) వ్యాపించియున్నవి. ఇందు ఉత్తరమున స్నేక్, కొలంబియా నదులును, దక్షిణమున సాక్రిమెంటో, కొలరెడో నదులును ముఖ్యమైనవి.

ఈపైని వచించిన నదులుగాక సంయుక్తరాజ్యములం దసలు ప్రధానమైనవి మిసిసిప్పీ, మిసౌరీ, ఓహియో అనుపేరులవి మూఁడు నదులు గలవు. అప్లాషియన్ పీఠభూములు పూర్వముగను, రాకీ యున్నతభూములు దక్షిణపశ్చిమములుగను గల మధ్యమండలి మైదానము లన్నియు నీమూఁడునదులకును పరీవాహక్షేత్రము లని చెప్ప వచ్చును. మిసిసిప్పీనదియందు వేయిమైళ్లవఱకును నౌకలు రాకపోకలు సలుపుట కనువగును. ప్రతిసంవత్సరమును దీనిద్వారా నీటిలోఁ దేలియాడుచు ౩౮,౦౫,౦౦,౦౦౦ ల టన్నులును, ద్రవీభూతమై ౧౩,౭౮,౦౦,౦౦౦ ల టన్నులును ఘనపదార్థము సముద్రమునఁ జేరుచుండునట్లు లెక్కవేయఁబడినది.

మెక్సికోసింధుశాఖయందు ప్రవేశించునదులలో ప్రధానమైనది రియో గ్రాండె డెల్ నార్టె. ఇది మెక్సికో సంయుక్తరాజ్యముల సరిహద్దులమీఁద నున్నది.

ఈరాజ్యములలో గొప్పసరస్సు లుత్తరమున నున్నవి. సుపీరియర్, మిషిగన్, హ్యూరన్, ఎరీ, ఒంటారియో సరస్సు లుత్తరసీమలందును, గ్రేట్ సాల్ట్ సరస్సు ఇడాహో యందును గలవు. కాలిఫోర్నియా, ఆరెగనులందును మఱికొన్ని చిన్నసరస్సులు కలవు.

భూగర్భశాస్త్రానుసారము సంయుక్తరాజ్యఘటనము:— యూరోపున భూఖండనిర్మాణమునం దగపడు పొర లన్నియు అమెరికాయందును గనుపడుచున్నవి. కాని అట్లాంటిక్ ద్వారా వీనికిఁగల సన్నిహితసంబంధ మింకను దేటతెల్లము కాలేదు.

ప్రాణిచిహ్నము లేమియుఁ గన్పించనికాలము మొదలుకొని నేఁటివఱకును గల ఆర్కియోజోయిక్ (Archaeozoic), ప్రోటెరోజోయిక్ (Proterozoic), పేలియోజోయిక్ (Palaeozoic), మెసోజోయిక్ (Mesozoic), సెనోజోయిక్ (Cenozoic), సైకోజోయిక్ (Psychozoic) నామక యుగములకుఁ జెందిన పొర లన్నియు నీదేశమునఁ గలవు. అందు ప్రాణిచిహ్నరహితమైన ఆర్కియోజోయిక్ యుగపు రాళ్లపొరలు విస్కన్సిన్, మిన్నెసోటా, న్యూ ఇంగ్లండ్, అప్లాషియన్, పిడిమాంటులందుఁ గానవచ్చుచున్నవి. ఇట్టి పొరలం దినుపమట్టియు, గ్రాఫైటును బాగుగ దొరకుచున్నవి. వీనిలో సమ్మిశ్రితములై లేక ఈ పొరలకు ప్రక్క ప్రక్కల ప్రోటెరోజోయిక్ శిలల పొరలును గానవచ్చుచున్నవి. ఇందు సడ్బరియన్, హ్యురోనియన్, అనిమికియన్, కివీనవన్ అను అంతర్భేదములు కలవు. సుపీరియర్ సమీపమున లోహము దొరకు జిల్లాలలో హ్యురోనియన్ శిలలు చాలఁ గన్పట్టుచున్నవి. అనిమికియన్ రాలు ఉత్తరమిషిగన్, మిన్నెసోటాలయందలి లోహామ్లజిదముల (Iron oxides) గనులలోఁ గానఁబడుచున్నవి. మఱికొన్ని చోట్ల నీ శిల లితరధాతువులతోఁ గలసి దొరకుచున్నవి. మఱియు రాకీలయందును, మోంటానా, ఇడాహోరాజ్యములందును ప్రోటెరోజోయిక్ శిలలపొరలు కలవు. పేలియోజోయిక్ యుగమున సంయుక్తరాజ్యములు నీటియం దుండెను. ఈ యుగమునాఁటి పాషాణములు సెంట్ లారెన్స్, సరోవరములకు దక్షిణముగను, ఓహియోపరీవాహక్షేత్రముల కుత్తరముగను, మిసిసిప్పీ, పూర్వమిసౌరీభాగములందును గానవచ్చుచున్నవి. ఈయుగము కేంబ్రియన్, ఆర్డోవిషియన్, సిలూరియన్ మున్నగుపేరుల నేకాంతర్భాగములుగ విభాగింపఁబడి యున్నది. అందు ఆర్డోవిషియన్ కాలమునాఁటికే మత్స్యజాతులవఱకును ప్రాణిసంచయము లేర్పడియుండెను. ఈ ఆర్డోవిషియన్ శిలలపొరలనుండి ఓహియో, ఇండియానాలయందు నైసర్గికమయిన గాస్ (Natural Gas), పెట్రోలియమును, అయోవాయందు సీసము, తుత్తినాగమును, టెన్నెస్సీయందు ఖటికస్ఫురితము (Calcium Phosphate)ను, వెర్మాంట్ టెన్నెస్సీలమధ్యఁగల ప్రదేశమున సున్నపురాయి, పాలరాయి, సిమెంటు లోనగు పదార్థములును వెలువడుచున్నవి. సిలూరియన్ పొరలవలన వెనుకటి ప్రాణికోటి మఱింత పరిపక్వదశ నందినట్లు దెలియుచున్నది. వీనినుండి ఎఱ్ఱ ఇనుపమట్టి (Red iron-ore), గాస్, నూనె లపరిమితముగ వెడలుచున్నవి. సిలూరియన్ తరువాతిదియగు డివోనియన్ కాలపుపొర లేర్పడినపు డుత్తర-అమెరికా యంతయు నీటిబయటఁ బడె నని యూహింపఁబడినది. ఈ డివోనియన్ కాలపు పొరలనుండియు పెన్సిల్‌వనియా, పశ్చిమవర్జినియా, ఓహియో, న్యూయార్కులందు పెట్రోలియం, నైసర్గికపుగాసులు అమితముగ వెలువడుచున్నవి. డివోనియన్ కాలము తరువాత నిదేయుగమున మిసిసిప్పియన్, పెన్సిల్‌వనియన్, పెర్మియన్ నామకములయిన మఱి మూఁడుకాలములు ఘటిల్లెను. అందు పెన్సిల్‌వనియన్ పొరలనుబట్టి యాకాలమున నుత్తర-అమెరికాకు మరల నీటిముంపులు చాలఁ గలిగెననియు, పెర్మియన్ కాలమునాఁటికి కొంచెము హెచ్చుతగ్గుగ ప్రస్తుతమున్నరీతి ఖండ మంతయు నీటనుండి వెల్వడె ననియుఁ దెలియుచున్నది. పెన్సిల్‌వనియన్ పొర లన్నియు బొగ్గుతో నిండియున్నవి. అప్లాషియన్ పీఠభూములలోని బొగ్గుగనులును, మిషిగన్, ఇండియానా, ఇల్లినాయిస్ కెంటకీలందలి గనులును, అయోవా, మిసౌరీ, టెక్సాస్ గనులును ఆకాలపు పొరలనుండియే కలిగినవి. మఱియు ఇల్లినాయిస్, కన్సస్, ఓక్లహోమాలయందలి యాకాలమునాఁటి ఇసుకరాతిపొరలనుండి పెట్రోలియం, నైసర్గికపుగాసులు వెలువడుచున్నవి.

అనంతరపు మెసోజోయిక్ యుగము ట్రియాసిక్, జురాసిక్, కొమంచియన్, క్రెటేషియస్ అని నాలుగుకాలముల క్రింద విభాగింపఁబడినది. ఈ యుగ మంతమగుసరికి వృక్షజాతు లన్నియు నేర్పడినవి. అదివఱ కేర్పడిన ప్రాణిజాతు లంతర్ధానము కాఁగా నూతనాకృతుల ప్రాణు లేర్పడెను. సరీసృపములును, జరాయుజములు నుత్పన్నముకాఁగా జలచరము లనేకములు నశించెను. గడ్డి, తుంగ,

జమ్మును ఆకాలమునందే జనించెను. ఈ యుగమందలి యంతిమభాగమగు క్రెటేషియస్‌కాలమున మరల నీఖండమును జలము ముంచివైచెను.

సెనోజోయిక్‌యుగము ఇయోసిన్, ఒలిగోసిన్, మియోసిన్, ప్లియోసిన్, ప్లెయిస్టోసిన్ అని అయిదువిభాగములు. ఇందు ఇయోసిన్‌సంగ్రహములు కల పొరలు మేరీలాండ్, డిలావేర్, వర్జీనియాలయం దగపడుచున్నవి. మస్‌ఛూసెట్స్‌మొదలు అలబమావఱకును మియోసిన్‌సంగ్రహములు కల పొరలును, ప్లియోసిన్‌కాలమునాఁటివి ఇచట నచటను పలుచోట్లను గనిపించుచున్నవి. హెట్టరాస్ అగ్రపుదక్షిణముననుండి తిన్నగ పడమట మిసిసిప్పివఱకును గల ప్రదేశములందు ఇయోసిన్, ఒలిగోసిన్‌పొరలును, ఫ్లోరిడాయందు మియోసిన్, ఒలిగోసిన్‌పొరలును, లూయిసియానాయందు ఒలిగోసిన్‌పొరలును బాగుగ పరిణామము నొందియుండెను. కాలిఫోర్నియా, ఆరెగన్, వాషింగ్టనులందు ౪,౦౦౦ లు మొదలు ౧౨,౦౦౦ ల అడుగుల లోఁతువఱకు ఇయోసిన్ వస్తువులును, సాన్‌ఫ్రాన్‌సిస్కోకు దక్షిణమున ౧౩,౦౦౦ ల అడుగుల లోఁతువఱకును ప్లియోసిన్, ప్లెయిస్టోసిన్‌రాలపొరలును గలవు.

ప్లియోసిన్‌కాల మంతమగునాఁటికి మరల సంయుక్తరాజ్యముల ఆకార మేర్పడెను. ప్లెయిస్టోసిన్‌కాలము పూర్తియగుసరికి కాస్కేడ్ కొండలును పరిణతి నందినవి గాని ఖండమందలి చాలభాగము గడ్డమంచుతో నిండియుండెను. హడ్సన్‌తూర్పున లెబ్రడార్ వఱకును, రాకీలపూర్వభాగములగు కర్డిల్లరన్‌సీమలు గడ్డమంచుతోఁ గప్పఁబడియుండెను. ఈ ప్లెయిస్టొసిన్‌హిమము తీసిపోయినపిదప నుత్తర-అమెరికా రూపొందెను. ఈయుగమందలి ఇయోసిన్‌కాల మంతరించుసరికే మెసోజోయిక్ ప్రాణిసంచయము లన్నియు రూపుమాసిపోయెను. ఒలిగోసిన్‌కాల మారంభ మగునాఁటికి జరాయుజసృష్టి నూతనరూపధారణమును వహించెను. గుఱ్ఱములు, ఒంటెలు, ఖడ్గమృగములు, లేళ్లు, పులులు మున్నగు జంతుజాలము లుద్భవించెను. మానవున కాదులైన లెమూరులు అమెరికాలో ఇయోసిన్‌కాలమందే జనించినవి. ఈజిప్టులోని యాదిమవానరములు ఒలిగోసిన్‌కాలముననను, జావాలో ప్లెయిస్టోసినునందును జనించినట్లు దెలియుచున్నది. అసలు మానవుని-ఆదిమరూపము మధ్య-ఆసియాయందు ప్లెయిస్టోసిన్ కాలముననె ఆవిర్భావమందె నని యనేకుల మతము.

ప్రస్తుతకాలమున జరగుచున్నది సైకోజోయిక్‌యుగము. అమెరికన్‌శాస్త్రవేది యగు చార్లెస్ ష్యూచెర్ట్‌యొక్క కథనానుసారము 'మన మిప్పుడు నిమ్నోన్నతభూములును, పురాతనసమతల పరివర్తనములును, ధ్రువముల-అతిశీతలకాలమానములును, నిర్దిష్టశీతోష్ణప్రదేశములును గల కాలమున వసించుచున్నాము. ప్రాణివర్గమం దిపుడు మానవశక్తి యన్నింటిని మించియున్నది. ప్రాణిసృష్టిని శాలించున దిపుడు మానవబుద్ధి. ఇంచుమించుగ సమస్తసృష్టియు దానివశమే.'

కాలమానము :— వేలకొలఁది మైళ్ల వైశాల్యము కలిగియుండుటచేతను, నడుమనడుమ పర్వతమాలిక లుపస్థితము లైయుండుటచేతను ఒకచోటి కాలమానము వేఱొకచోట నుండదు కాని మొత్తము మీఁద దేశ మంతయు సమశీతోష్ణకటిబంధమున నున్న దని చెప్పవచ్చును. సంవత్సరమునందు మధ్యమతాపపరిమాణము ౪౦ మొదలు ౭౫ అంశములవఱకు నుండును. న్యూయార్క్, చికాగోపట్టణముల యక్షాంశములందలి ప్రదేశము లన్నియు బ్రిటిష్‌దీవుల మధ్యమతాపపరిమాణము కలిగియుండును. అది యట్లుండ నీదేశము 'పశ్చిమవాయుప్రసరణమండలమునం (Belt of prevailing westerly winds) దుండుటచేత నీవాయువు వీచుకాలమున ముఖ్యముగ నుత్తరమందలి వాతావరణమున మార్పు లనేకములు కలుగుచుండును; ఎందుచేత ననఁగా నీవాయువు దినమునకు ౫౦౦, ౬౦౦ ల మైళ్ల చొప్పున పశ్చిమపూర్వముగ వీచుచు తాపపరిమాణమందు హెచ్చుతగ్గులను, దుర్దినములను, శుభ్రదినములను గలుగఁజేయుచుండును. పశ్చిమముననుండి వీచు పసిఫిక్‌వాయువు లాతీరమున కొంతదూరము వఱకును సాగరికకాలమానమును (Marine Climate) జనింపఁజేయుచుండును. సైర్రా నివాడా, కాస్కేడ్‌పర్వతముల పూర్వభాగముననుండి అట్లాంటిక్ వఱకును గల విశాలఖండమున భిన్నభిన్నములగు కాలమానములు గనుపడుచుండును. దక్షిణమున అట్లాంటిక్ సింధుశాఖాతీరముల కాలమానము వాణిజ్యవాయువులకారణమునఁ గలుగుచుండును. పశ్చిమవాయువులు కొనితెచ్చు వర్షము పైని వచించిన పర్వతములమీఁద ఖర్చగుటచే ౧౨౦–౧౦౦ యామ్యోత్తర వృత్తప్రదేశము శుష్క మగుటకు కారణ మగుచున్నది.

ఇంకను దూర్పునం దట్లాంటిక్‌సింధుశాఖలనుండి వచ్చుసుడిగాలుల (Cyclonic winds) మూలమున నపరిమితమగు వర్షము కురియుచుండును. రాకీపర్వతములకుఁ దూర్పునఁ బూర్వపశ్చిమములుగా వ్యాపించియుండు పర్వతమాలిక లేమియు లేవు. కాని ఆర్క్‌టిక్ మొదలు సింధుశాఖవఱకును పల్లమగు సమతలము వ్యాపించియున్నది. దీనిగుండ నుత్తరముననుండి దక్షిణమునకును, దక్షిణముననుండి యుత్తరాభిముఖముగను వాయువులు వీచుచు మధ్యభాగమందలి వాతావరణమున మార్పులఁ గలుగఁజేయుచుండును. శీతకాలమున నత్యంతశీతలములగు హిమవాయువులు కెనడాప్రాంతములనుండి సింధుశాఖాతీరములవఱకును వచ్చి యచ్చట మంచు పేరుకొనునట్లు చేయుచుండును. ఎండకాలమున సింధుశాఖనుండి యుష్ణవాయువులు మధ్యభాగమున కేఁగి యచట నివసించువారికి తాపమును బుట్టించుచుండును.

బలమగు పశ్చిమవాయువులకారణమున అట్లాంటిక్ తీరముననుండి వీచుపూర్వవాయువులు తూర్పునందలి వాతావరణములో నెక్కువమార్పులను గలిగింపఁజాలవు. అట్లాంటిక్‌తీరము మొదలుకొని మిసిసిప్పీనదిపర్యంతము గల దేశమున జనవరిమాసమందు దక్షిణముననుండి యుత్తరమునకుఁ బోయినకొలఁదియు ౨–౮ డిగ్రీల

శంతున మధ్యమతాపపరిమాణము (Mean temperature) ప్రతి-అక్షాంశమునకును తగ్గుచుఁబోవును. ఈపూర్వభాగములందు పంటల కవసర మగునంత పర్యాప్తమగు వర్షము కురియుచుండును. సింధుశాఖాప్రాంతమందలి కాలమానము సగము సాగరికము (Half Marine), సగము ఆయనికము (Tropical) నై యున్నది. చక్రవాతము లంతగ నిచట పనికిరావు. ఎండకాల మతిదీర్ఘము నత్యుష్ణము నై యుండును. చలికాలము మాత్ర మానందదాయకముగ నుండును. కాని యప్పుడప్పుడు మంచుపడి గ్రామశిల్పములకు నష్టమును కలుగఁజేయుచుండును. కొన్ని సమయములందు వర్షమే లేక కఱవును బుట్టించుచుండును. సమతలముల (Plains) యందలి కాలమానములోని ముఖ్యవిశేషము వర్షాభావము. సంవత్సరమునకు సగటున ఇరువదియంగుళముల వర్షముకంటె నెక్కువ కురియదు. కాలువలమూలమునను మఱికొన్ని యుపాయములచేతను వ్యవసాయము సాధింపఁబడుచున్నది. ఈప్రాంతమందలి యెక్కువభూభాగము పశువుల మేఁతనిమిత్త ముపయోగపడుచున్నది. ఇచటివాయువు శుష్కము. ఎండకాలమున గాడ్పులు గొట్టి పంటలకును, పశువులకును నష్టము కలుగుచుండును. ఉత్తరమున శీతకాలమునందు భయోత్పాదకములగు హిమానీవర్షములు (Blizzards) పుట్టుచుండును.

రాకీ పర్వతములకును, సైర్రానెవాడా, కాస్కేడ్ కొండలకును నడుమ పీఠభూములు కలవు. ఇందుఁ గొన్ని శిఖరములమీఁదఁ దక్కఁ దక్కినచోట్ల వర్షము కురియదు. దక్షిణకాలిఫోర్నియా, దక్షిణపశ్చిమ – ఆరిజోనా, పశ్చిమనెవాడా ప్రదేశము లెడారినేలలు. ఇవి శుష్కవాతములకును, తీవ్రమగు నెండలకును వాసభూములు. సంవత్సరమునకు ౧.౫ అంగుళముల వర్షము కురియును. చావులోయ (Death Valley) అనునది ఈ ప్రాంతములందే యున్నది. ఈయెడారులలో నీడను వేఁడిమి ౧౩౪ డిగ్రీలు.

సముద్రతీర మగుటచేతను, భూమి పర్వతమయ మగుటచేతను పసిఫిక్ ప్రాంతమున భిన్నభిన్నమగు కాలమానము గోచర మగుచుండును. సముద్రతీరభూమియందు శీతకాలమున శాంతముగను, ఎండకాలమున మధ్యమోష్ణముగను నుండును. మధ్యమండలిలోయలలో అత్యుష్ణము. కాలిఫోర్నియాయందలి మధ్యములోయలలో నెండకాలమున ౧౧౦ - ౧౨౦ అంశములవఱకు నెండవేఁడిమి యుండును. పసిఫిక్ ప్రాంతముయొక్క ఉత్తరభాగములం దీదేశము నంతటిలో నెక్కువయగు వర్షము కురియును, అనఁగా నూఱంగుళములకెక్కువగఁ గురియును. సైర్రానెవాడా, కాస్కేడ్ పర్వతముల యుపరిభాగములందును వర్ష మపరిమితముగఁ గురియును. కాలిఫోర్నియాయందు వర్షము బొత్తిగఁ గురియదు. ఎండకాలమున పసిఫిక్ తీరమంతయు పొగమంచుతో నిండియుండును.

ఈరాజ్యములందు తుపానులు సంవత్సరమునకు నూఱుపర్యాయములు కలుగుచుండును. సాధారణముగ నివి ఎండకాలములోఁ గలిగి స్వల్పమాత్ర మగునష్టము గావించి పోవుచుండును. ౧౦౦ యామ్యోత్తరము (Meridian) నకు పడమట నివి చాల అరుదు. ఒక్కొక్కపర్యాయము ఉష్ణమండలముల (Tropical Belt) నుండి చక్రవాతములు (సుడిగాలులు) దక్షిణ-అట్లాంటిక్ సింధుశాఖాతీరములందు నష్ట మెక్కువ చేయుచుండును. ఈదేశపుపూర్వోత్తర ప్రాంతములందు మంచుతుపానులు, చలికాలపువానతుపానులు చెలరేఁగి సమస్తపదార్థములను మంచుతోఁ గప్పి చెట్లకు తీగెలకు నెక్కువ నష్టము కలుగఁజేయుచుండును.

జంతువులు, వనస్పతులు :— కాలమానమందలి తాపపరిమాణభేదములనుబట్టియు, నందందుఁ గన్పించు జంతు, వనస్పతుల సమానతనుబట్టియు నీదేశ మేడుమండలములుగ (Zones) విభజింపఁబడియున్నది. ఎట్లనఁగా : ఆర్కిటిక్ మండలము (Arctic Zone), హడ్సన్ మండలము (Hudson Zone), కెనడా మండలము (Canada Zone), దశాపరివర్తనమండలము (Transition Zone), దక్షిణోర్ధ్వమండలము (Upper Austral Zone), దక్షిణాధోమండలము (Lower Austral Zone), అయనమండలము (Tropical Zone). ఇందు మొదటిమూఁటికి నుత్తరమునుండియు, ఆఖరుదానికి దక్షిణమునుండియు నీదేశమునఁ బ్రవేశము కలుగును. మధ్యమండలిభాగ మంతయుఁ జాలవఱకు దశాపరివర్తనమండలమునకే చెందియున్నది. ఆర్కిటిక్ మండల లక్షణములు పర్వతాగ్రములందుఁ గానవగును. శ్వేతపర్వతములలోని వాషింగ్టన్ శిఖరమునను, రాకీ, నెవాడా, కాస్కేడ్ పర్వతోన్నత శిఖరములందును ఆర్కిటిక్ మండల లక్షణములు గలవు. ఈపర్వతాగ్రములందు గొప్ప గొప్ప మృగములు లేవు. న్యూయార్క్, న్యూ ఇంగ్లండ్, ఉత్తర కెరొలీనా రాజ్యములలోని ఉన్నతపర్వతపార్శ్వములందును, రాకీ కాస్కేడుల యుపరిపార్శ్వములందును, హడ్సన్ మండల లక్షణములు గలవు. ఇందు కొండగొఱ్ఱెలు, కొండమేఁకలుమాత్రము గానవచ్చును. మెయిన్, న్యూ హాంప్‌షైర్, మిషిగన్, మిన్నెసోటా, ఉత్తర డకోటారాజ్యములలోని యుపరిసీమలందును, హరిత్, కాట్‌స్కిల్, అడీరండక్ పర్వతములందును, పెన్సిల్‌వనియా, ఉత్తర కెరొలీనా మధ్యస్థ మహీధరాగ్రములందును, ఉత్తరరాకీ, కాస్కేడుల అధఃపార్శ్వములందును, దక్షిణరాకీ, నెవాడాకొండల ఉన్నత భాగములందును, పసిఫిక్ తీరస్థ మెండోసినో అగ్రపర్యంత పార్శ్వములందును కెనడామండలలక్షణములు గలవు. వీనిలో సివంగులు, ముండ్లపందులు, ఎఱ్ఱనిఉడుతలు, కుందేళ్లు, శ్వేతకంఠచటకములు, అడవికోళ్లు, పాలపిట్టలు మొదలగు జంతువులు నివసించుచున్నవి. దశాపరివర్తనమండలమున ఉత్తరభాగముల కత్యంతదక్షిణమునను, దక్షిణభాగముల కత్యంతోత్తరమునను గనుపడు జంతువులు కలసిమెలసి యుండుట గాననగును. ఊర్ధ్వదక్షిణ, అధోదక్షిణమండలములం దగణితములగు జంతుజాలములు నిండియున్నవి. అధోదక్షిణమండలమున అయనమండలాంతర్గతజంతువులును అనేకములు గలవు. సేజ్ చిపముంకులు, ప్రెయిరీశ్వానములు కంగారులు, అర్మడిల్లోలు, తోఁడేళ్లు, దుప్పులు,

తేళ్లు, ఎలుఁగులు, అడవినక్కలు, విలక్షణము లగు నడుతలు, గుడ్లగూబలు, అనేకవిధపక్షులు, మకరాదిజలచరములు పెక్కురకముల ప్రాణులును గలవు.

అచరములగు ఉద్భిజ్జములును పైని వచించిన సప్తవిధములుగనే కనుపడుచున్నవి. ౯౮ యామ్యోత్తరరేఖకు తూర్పుగనున్న సంయుక్త రాజ్యములభాగమున సహజారణ్యములు కలవు. రాకీ, కాస్కేడ్, సైర్రానెవాడా పర్వతములలోని చాలభాగ మరణ్యమయము. కాని సమతలమండలములు, రాకీపర్వతపశ్చిమపరీవాహక్షేత్రములు, ఎడారులు, రాకీపర్వతపూర్వసమతలములు మొదలగువానియం దడవులు లేవు కాని ఒకవిధమగు గడ్డి మొదలుకొని సేజ్ బ్రష్, నాగజెముడు మున్నగువానివఱకును గల పొదలు కలవు. పూర్వమండలారణ్యములకును, శాంతమహాసాగర(Pacific Ocean)తీరదశాపరివర్తనమండలారణ్యములకును జాల వ్యత్యాసము కలదు. పసిఫిక్ వైపునందలి యడవులు మిగుల దట్టములు. మఱియు పూర్వాటవులు ఆకురాలు సారదారువృక్షములతోడను, పశ్చిమాటవులు సూచ్యాకారవృక్షములతోడను నిండియున్నవి.

ఈరాజ్యములలో ననేకవిధములగు దేశీయవృక్షములు, అనఁగా నాదేశమందే పుట్టినవి కలవు. ౧౯౨౭-వ సంవత్సరమున జి. బి. సడ్వర్త్ నామక వృక్షశాస్త్రజ్ఞుఁడు ౧,౧౭౭ భిన్నజాతుల వనస్పతులను పేర్కొనియుండెను. ఇందు ౧౮౨ జాతు లార్థికముగ లాభించునవి. ఇచటనే పుట్టి పెరుఁగు పూలమొక్కలు ౧౨ వేలు మొదలు ౧౫ వేల రకముల వఱకును గలవు. వీనికిఁదోడుగ సంయుక్తరాజ్యనివాసులు యూరోప్, ఆసియా, ఆయన - అమెరికాలనుండి వందలకొలఁది జాతులచెట్లు దెచ్చి స్వదేశమున నాఁటి దేశీయములుగ మార్చుకొనిరి. కాలిఫోర్నియాపుష్పవృక్షపుమాన్యుయల్ నామకపుస్తకమున ౪,౦౧౯ జాతులు పేర్కొనఁబడియున్నవి. ఇందు ౩,౭౨౭ రకములు దేశీయములు, ౨౯౨ విదేశానీతములు. గ్రే రచించిన బాటనీమాన్యుయలునందు ౪,౮౮౫ జాతులు వర్ణింపఁబడినవి. ఇందు ౪,౧౭౯ జాతులు దేశీయములు, ౭౦౬ విదేశానీతములు.

కృషి, శిల్పము, వ్యాపారము :— ఈదేశము స్వాతంత్ర్య మందుటకుఁబూర్వ మాహారపదార్థములుమాత్ర మిచట నుత్పత్తి యగుచుండెడివి. పేర్కొనుటకు యోగ్యములగు శిల్పము లేవియు లేకుండెను. అదిగాక బ్రిటిష్‌వారు తాము నిర్మించుపదార్థము లన్నియు నమ్ముడుపోవుటకీదేశమును మార్కెట్టుగ నుంచుకొనఁగోరుచుండిరి కాని యచట శిల్పములను ముందునకుఁ దేవలయు నని తలంపరైరి. వీరు అమెరికాయందలి పదార్థముల నుత్పత్తియైనవాని నట్లే తెప్పించుకొని వానిని తమదేశమున రూపము మాఱునట్లు చేసి వానిని మరల నెక్కువధరలకు సంయుక్తరాజ్యముల కంటఁగట్టుచుండిరి. కాని స్వాతంత్ర్యము కలిగినపిదప నిచటికృషిశిల్పవాణిజ్యములందు వివిక్తమగు పరివర్తనము కలిగెను. ౧౭౯౦ మొదలు ౧౮౧౫ వఱకును గల కాలమున మధ్య మధ్య నాటంకములు కలుగుచువచ్చినను, మొత్తముమీఁద వీరి శిల్ప వాణిజ్యాదులు వృద్ధినందుచుఁబోయెను. అనంతరము ౧౮౬౦-వ సంవత్సరము వఱకును మఱింత యభివృద్ధి గాంచఁగల్గెను. ఈ సమయమున స్టీము మున్నగువాని యావిష్కారమువలన రైల్వేలును, కర్మాగారములును స్థాపింపఁబడుటచేతను కృషి, శిల్ప వ్యాపారము లమితముగఁ బెరిఁగిపోయెను. ౧౮౬౦ మొదలు ౧౮౯౯ వఱకును గల కాలమున శిల్పక్రాంతి కలిగె నని చెప్పవచ్చును. ౧౮౯౯ యగునప్పటికి ప్రపంచమందలి యన్నిదేశములకంటె నమెరికా అగ్రస్థానమును వహింపఁగల్గెను. విదేశములనుండి దిగుమతియగు వస్తువులపైని భారమైన సుంకములు వేయఁగలిగినందున స్వదేశములశిల్పము లమితముగ పెరిఁగిపోయెను. ౧౮౯౯ తరువాత శిల్పవాణిజ్యాదుల యభివృద్ధి గుఱ్ఱపుపరుగున ముందునకుఁ బోయెననిన నతిశయోక్తి కాదు. ౧౮౯౯-వ సంవత్సరమున ౪౮౦ కోట్లపదార్థములు తయారుకాఁగా ౧౯౧౪- నాటికి ౯౦ కోట్లవి తయారయ్యెను. వస్త్రములు, ఇనుము, ఉక్కు, కలప, చర్మము, రబ్బరు, కాగితము, ముద్రణము, రసాయనములు, రాయి, గాజు, మట్టితోచేసినవస్తువులు, ధాతువులు, పొగాకు, యంత్రములు, గానసాధనములు, గ్రామొఫోనులు, జల, భూ, వాయు యానములు మొదలగువానినుండి ౧౯౧౪ - వ సంవత్సరమున ౯౮౨ కోట్ల, ౩౦ లక్షల విలువగలవి తయారుకాఁగా ౧౯౨౫- నాటికి ౨౬౭౭ కోట్ల, ౮౦ లక్షలవి తయారయ్యెను. జర్మనీయుద్ధకాలమున నిచటి శిల్పపరిశ్రమ లపరిమితముగఁ బెరిఁగిపోయెను. ఈయభివృద్ధికి ముఖ్యకారణము సమస్తపదార్థముల నుత్పత్తిచేసి వినియోగించుట కావశ్యకము లగు ఉపాయము లతిశ్రద్ధతో పరిశీలనపూర్వకముగ విచారింపఁబడుచువచ్చినవి. దీనిఫలితముగ ఆవిష్కరణ, సాధన పరిశ్రమలందు పొదుపరితనము గలిగెను. నియుతపరిష్కృతమార్గమున నిర్ణీతవిభేదములందె పదార్థనిర్మాణము కాసాగెను. ఇందువలన ఆర్థికముగ నెక్కువగ లాభము కలిగెను. ౧౯౨౫- నాటికి ౧౦,౬౦౦ల శిల్పసంస్థ (Manufacturing institutions) లేర్పడెను. జర్మనీయుద్ధకాలమున అమెరికనుల పరిశోధనము(Research)వలనఁగలుగు లాభమును బాగుగ గుర్తించిరి. తత్ఫలితముగ ౧౯౨౭- నాటికి వెయ్యిశిల్ప పరిశోధనశాల లేర్పడెను. పరిశోధనము లేనిశిల్ప మొకటియైన నిపుడు లేదు. ఇతరదేశము లన్నింటికంటె నమెరికాలో కార్మికులకు వేతన మెక్కువ. ఇది యుత్తమపదార్థనిర్మాణమునకు కారణ మయ్యెను.

నిర్మితానిర్మితములగు రెండువిధములపదార్థములును ఈదేశమునుండి యెగుమతియు దిగుమతియు నగుచుండును కాని నిర్మితపదార్థముల యెగుమతి క్రమముగఁ బెరిఁగిపోవుచున్నది. ౧౯౧౩-వ సంవత్సరమున ౩౧.౯% వంతున నెగుమతి యైయుండి ౧౯౨౮ నాటికి ౪౪.౯% వఱకును పెరిఁగెను. దిగుమతులందు అనిర్మితపదార్థములే యెక్కువ కానఁబడుచున్నవి. స్వాతంత్ర్యము లేనిదినములలో పొగాకు, ఫర్, నీలి, వడ్లు, నౌకోపకరణములు మున్నగువానిని యూరోపునకును, చేఁపలు, కలప, ధాన్యాదులు, మైనపువత్తులు పశ్చిమహిందూద్వీపములకును బంపుచువచ్చిరి. గ్రేటుబ్రిటనునుండి

నిర్మితవస్తువులును, పశ్చిమహిందూదీవులనుండి జానిసలు, పంచదార, బంగారము దిగుమతి యగుచుండెడివి. స్వాతంత్ర్యము కలిగినపిదప ౧౭౯౦ మొదలుకొని ౧౮౨౦ వఱకును యూరోపునందు యుద్ధములు జరగుచుండుటవలన నాసమయమున అమెరికనులు స్వదేశమున వస్తువుల నుత్పత్తిచేసి. వాని నెగుమతి చేయుటకు బదులు ఇతరదేశములనుండి ప్రోగుచేసి పంపుచువచ్చిరి. ౧౮౧౮ - వ సంవత్సరమున నిందువలనఁ గలుగుహాని వీరికి బాగుగ అవగత మయ్యెను. అది మొదలు బయటివస్తువులను దెప్పించి పంపుట మాని దేశీయోత్పత్తుల నభివృద్ధినొందింపసాగిరి. అప్పటినుండి దేశీయవ్యాపారమునకు లాభము కలుగసాగెను. ఇందులకు మిసిసిప్పీనదీమార్గమును, వ్యవసాయపుటుత్పత్తుల బాహుళ్యమును, ధూమశకటముల గమనాగమనములును, బంగారముయొక్క ఆవిష్కారణమును, యూరోపున దిగుమతుల పైని పన్నును దీసివేయుటయు, కెనడాదేశముతోఁ గుదిరిన పరస్పరవినిమయపు సంధియు బాగుగఁ దోడ్పడెను. దక్షిణరాజ్యములనుండి ప్రత్తి, పొగాకు ఎగుమతి యగుచుండ ఉత్తరముననుండి నిర్మితపదార్థముల నిర్యాత మెక్కువయయ్యెను. ౧౮౬౦-వ సంవత్సరమువఱకును వ్యాపారమును దానివలనిలాభమును దినదినాభివృద్ధి నందుచుఁబోయెను. కాని యంతఃకలహము(Civil war)వలన దీనికి చాల క్షతి కలిగెను. పదేండ్లు గడచినపిదప నీవాణిజ్యము లోనగునవి మరల నభివృద్ధి నొందసాగెను; అనఁగా ౧౮౭౦ మొదలు ౧౯౦౦ ల వఱకును వ్యాపార మినుమడించుచుఁబోయెను. ౧౯౧౪ న ఎగుమతులు ౨౩౦ కోట్ల డాలర్లనుండి ౧౯౧౯ నాటికి ౭౯౦ కోట్లకుఁ బెరిఁగెను. ఇదే వడువున దిగుమతులును అభివృద్ధి నొందినవి. జర్మనీయుద్ధాంతమున నీలెక్కలు కొంచెము తగ్గిపోయెను కాని ౧౯౨౦ నుండి మరల వృద్ధి నందుచుఁ బోయెను. ౧౯౨౦ లో ౨౪౦ కోట్ల డాలర్లనుండి ౧౯౨౮ లో ౫౦౦ కోట్లవఱకు నెగుమతులును, ౧౮౦ కోట్లనుండి ౪౮౦ కోట్లవఱకును దిగుమతులును వృద్ధినొందినవి. ప్రత్తి, పెట్రోలియము, యంత్రములు, స్వయంయానములు, గోదుమలు, మాంసము, క్రొవ్వు, నూనె, నూకరతైలము, ఇనుము, ఉక్కుపనిముట్లు, రాగి పనిముట్లు, పొగాకు, వస్త్రములు, ఫలములు, కాయదినుసులు, పలకలు, కలప, ఇనుముతోను ఉక్కుతోను జేసినపరిష్కృతసాధనములు, రసాయనములు, చర్మములు, రైధాన్యము, బార్లీ, కొయ్యసామానులు, ఫర్‌సామానులు, తెలకపిండి, కాగితములు, గ్రంథములు, ముద్రితములు, రంగులు, వార్నిషులు, ఫోటోగ్రాఫ్‌సామానులు, చర్మపుసామానులు, చేఁపలు, వ్యవసాయపుపనిముట్లు మొదలగునవి విదేశముల కెగుమతి యగుచుండును.

పట్టు, రబ్బరు, కాఫీ, చెఱకు, కాగితములు, ఫర్, పెట్రోలియము, చర్మములు, తగరము, రాగి, ఫలములు, కాయదినుసులు, ఉన్ని, ఉన్నివస్త్రములు, శాకతైలములు, పొగాకు, ప్రత్తిగుడ్డలు, నూనెగింజలు, నారగింజలు, పలకలు, కొయ్యకడ్డీలు, కలపపదార్థములు, ఎరువులు, రసాయనములు, ఓడకీలు (Coal tar), కోకో, వజ్రములు, నారగుడ్డలు, పట్టుగుడ్డలు, శాకములు, తేయాకు మొదలగునవి ఇతరదేశములనుండి ఇచటికి దిగుమతి యగుచుండును.

జర్మనీయుద్ధమునకుఁ బూర్వమం దిచటిరెగుమతులు యూరోపులోని కొన్ని దేశములకుమాత్రమే పోవుచుండెడివి. కాని యుద్ధానంతర మెక్కువదేశముల కేఁగుచుండినట్లు దెలియుచున్నది. అదివఱకు యూరోపునకు ౬౩% వంతులయెగుమతు లేఁగుచుండెను. యుద్ధానంతరము ౧౯౨౮ నాఁటికి ౪౮% వంతులే పోవుచుండెను. మెక్సికో, దక్షిణ-అమెరికాలకుఁ బూర్వము ౧౪% లు. ఇపుడు ౧౮% వంతులు. దూరప్రాక్సీమ(Far East)లకు ౮% లకు బదులు ఇపుడు ౧౬% లు పోవుచున్నవి. ఇదేప్రకారము దిగుమతులందును మార్పు కలిగినది. యూరోపునుండి వచ్చు ౫౦% లు ఇప్పుడు ౩౦% లకే దిగినవి. దక్షిణ-అమెరికానుండి దిగుమతులలెక్క యథాపూర్వముగనే యున్నది. కాని దూరప్రాక్సీమలనుండి దిగుమతు లమితముగఁ బెరిఁగినవి. విదేశవ్యాపార మింత మిక్కుటముగ నభివృద్ధి గాంచినప్పటికిని స్వదేశమున జరగు వ్యాపారములో నది యెన్నవవంతో లే దని చెప్పవచ్చును. ఒక్కడాలరుసామాను పరదేశములకుఁ బోయిన ౧౦ డాలరుల సామాను స్వదేశమున ఖర్చగుచుండెడిది. సమస్తప్రపంచముతోఁ జేయు వ్యాపారమునకంటె దేశమునందు జరగువ్యాపార మెక్కువగనుండెను. రాకపోకల కనువగు మార్గములు, రోడ్లు, రైళ్లు, జల,వాయు మార్గములు, యానములు, శీఘ్రముగ నుత్తరప్రత్యుత్తరముల సలుపుకొనుట కనువగు సాధనములు, జాతీయాదాయము (National profit), అత్యుత్తమమగు ఆర్థికపద్ధతి మొదలగునవి దేశమందలివ్యాపారమును మితిమీఱునట్లు చేయుటకు సాయపడినవి. ౧౯౨౭-వ సంవత్సరమునాఁటికి సంయుక్తరాజ్యములందు ౨,౪౯,౦౦౦ ల మైళ్ల ఇనుపదారులును, ౨,౭౬౦ మైళ్ల సరోవరమార్గములును గాక ౨౭,౪౬౦ మైళ్ల నౌయానయోగ్యమార్గములును, ౨,౮౮,౦౦౦ ల మైళ్లరోడ్లును, ౨౦ లక్షలకు మించిన వాహనములును, ౫౬౦ లక్షలకు మించిన టెలిఫోను తీగెలును, ౧౮౦ లక్షల టెలిఫోనులును వాడుకయం దుండినవి. ఆసంవత్సరమున జాతీయాదాయము ౯,౦౦౦ ల కోట్ల డాలరులై యుండెను.

మొట్టమొదట పరదేశవ్యాపారము విదేశనౌకలద్వారా కావింపఁబడుచు వచ్చినది. కాని తరువాత క్రమముగ సంయుక్తరాజ్యములకు సొంతనౌక లేర్పడెను. ౧,౮౪,౬౨,౯౬౭ టన్నుల భారము గల ౨౭,౩౫౮ నౌక లుండెను (౧౯౨౨). వానిలో ౧,౫౯,౮౨,౧౦౦ టన్నుల భారము గలవి ౧౮,౯౬౦ స్టీమరులు. అట్లాంటిక్ రేవులం దెక్కుడు నౌకలు రాకపోకలు సలుపుచుండును. న్యూయార్క్, బోస్టన్, ఫిలడల్ఫియా, బాల్టిమోర్, న్యూఆర్లియన్స్, న్యూపోర్ట్, విల్మింగ్టన్, సవన్నా, ప్రెన్సకోలా, మోబైల్, గల్‌వెస్టన్, సాన్‌ఫ్రాన్సిస్కో, పోర్ట్‌లాండ్, డెట్రాయిట్, డులుత్, సుపీరియర్, చికాగో, బఫెలో నామకనగరములు ముఖ్యమైన రేవుపట్టణములు. వీనిలో గల్వెస్టన్, న్యూఆర్లియన్స్, సవన్నా, న్యూయా

ర్కులనుండి ప్రత్తియు, గల్వెస్టన్, న్యూ ఆర్లియన్స్, న్యూయార్కు, బాల్టిమోర్, సుపీరియరులనుండి గోదుమలును, న్యూయార్కు, బాల్టిమోరులనుండి గోదుమపిండియు, న్యూయార్కు, బోస్టనులనుండి నానావిధ జంతుమాంసములును, న్యూయార్కు, ఫిలడల్ఫియాల నుండి పెట్రోలియమును, న్యూయార్కు, బోస్టన్, బాల్టిమోర్, ఫిలడల్ఫియాలనుండి పశువులును, న్యూఆర్లియన్సునుండి పొగాకును అపరిమితముగ విదేశములకుఁ బోవుచుండును.

మీఁద వచించిన వడువున శిల్ప, వాణిజ్యాభివృద్ధి నొంద నింతసంపత్తి ఈదేశమునకుఁ గలుగుటకు కారణ మిచటి ఖనిజ బాహుళ్య మని చెప్పవచ్చును. శిల్పవ్యాపారాదులయభివృద్ధితోపాటు బొగ్గు, పెట్రోలియము, ఇనుము, రాగి లోనగు ఖనిజముల యుత్పత్తియు నమితముగఁ బెంపొందెను. ఇనుము ముఖ్యముగ సుపీరియర్ సరః ప్రాంతముల నుండియు, అప్లాషియను పరిసరముల నుండియుఁ దీయఁబడుచున్నది. పెన్సిల్వనియా, పశ్చిమవర్జీనియా, ఇల్లినాయిస్, కెంటకీ, ఓహియో, ఇండియానా, అలబమారాజ్యములందు బొగ్గగను లెక్కువగఁ గలవు. ఇవిగాక మఱి యిరువదిరాజ్యములలోఁగూడ బొగ్గు దొరకును. అప్లాషియన్ సీమలు, ఇండియానా, ఇల్లినాయిస్, మధ్యరాజ్యములు, మెక్సికోసింధుశాఖాతీరము, రాకీపర్వతములు, కాలిఫోర్నియా మొదలగు ప్రదేశములందు పెట్రోలియము గలదు. ఆరిజోనా, మోంటానా ఉటాహ్ రాజ్యములందు రాగిగను లున్నవి. సీసము మిసౌరీ, ఇడాహోలం దెక్కువగను, మఱికొన్ని రాజ్యములందు స్వల్పముగను దొరకుచుండును. ౧౯౨౬-వ సంవత్సరమున ప్రపంచ మంతటి తుత్తినాగములో సగముభాగము సంయుక్తరాజ్యములనుండి లభించెను. అల్యూమినము ధాతువునకు మూలపదార్థ మగు బోక్సైటు నామక ఖనిజము అర్కాన్సస్, జార్జియా, టెన్నెస్సీ, అలబమారాజ్యములందు దొరకును. గంధకము, పాదరసము, స్ఫురితపాషాణము (Phosphate rock) గాసొలిన్‌కు మూల మగు నైసర్గికపుగాస్ (Natural Gas), నల్లరాయి, పాలరాయి, ఉప్పు, అంజనము, ప్లాటినం, నికెల్, కోబాల్ట్, మాంగనీస్, జిప్సమ్, వెలిగారము, అభ్రకము, ఫెల్‌స్పార్, గ్రాఫైట్, ఫ్లోర్‌స్పార్, ఆర్సెనిక్, క్వార్ట్జ్, బారైటెస్, బ్రామిన్, బిస్మత్, సెలెనియం, టెల్లురియం, తగరము, వనదియం, టిటనియం, మొలిబ్డెనం, ఉరానియం, టంటలం, టంగ్‌స్టెన్, వెండి, బంగారము, ఇంకను పెక్కురకములగు ఖనిజములు ఈదేశముననుండి వెలువడుచున్నవి. ఈరత్నగర్భ నవవిధములనే కాదు ౧౨ ప్రకారములగు రత్నముల నీనుచున్నది.

ఎత్తులు, కొలతలు, నాణెములు:— గ్రేటుబ్రిటనునం దుపయోగింపఁబడుచున్న ఎత్తులు, కొలత లీదేశమునను వాడఁబడుచున్నవి. కాని ఇంపీరియల్ గాలన్, ఇంపీరియల్ బుషెల్‌కు బదులుగ ప్రాత వించెస్టర్ కొలత లిచట వాడుకలో నున్నవి. నాణెములు డాలర్లనియు సెంటులనియుఁ బిలువఁబడుచున్నవి. బంగారము గృధ్రచిత్రములతో నాణెముల క్రింద మాఱుచున్నది. వెండితో డాలర్లును సిద్ధ మగుచుండును. నూఱుసెంట్ల విలువగల డాలర్లు ౪౯.౩౨ పెన్సులవిలువ కలిగియుండును. ౫ సెంట్ల నికెలునాణెములును, ఒకసెంటు విలువగల కంచునాణెములును గలవు. కాలము (Time) తెలిసికొనుటకీదేశ మంతయుఁ దూర్పునుండి పడమటికిఁ గొన్నిమండలములు (Zones)గ విభాగింపఁబడియున్నది. ఇందు తూర్పునందలి యొక మండలమునందలి కాలమునకంటె దానిపశ్చిమమండలమునందలికాలమొక గంట ఆలస్యముగ నుండును. ఈమండలములకు వానివాని ప్రత్యేక కాలములు కలవు; ఎట్లనఁగా పౌర్వకాలము (Eastern time) న్యూయార్కు, వాషింగ్టన్ నగరప్రాంతములందు వాడుకలో నున్నది. ఇది గ్రీన్‌విచ్చుకాలమునకంటె ౫ గంటలు వెనుకగ నుండును. చికాగో, సెంట్‌లూయిూ పట్టణములప్రాంతమున మధ్యకాలమును (Central time), డెన్వర్ మండలమునందు పర్వతకాలమును (Mountain time), సాన్‌ఫ్రాన్‌సిస్కోప్రాంతములందు పసిఫిక్ కాలమును (Pacific time) వాడుకయం దున్నవి.

జనులు, మతములు, వృత్తులు, విద్య, సంపత్తు:— అమెరికనులకు స్వాతంత్ర్యము లభించినసమయమున ఉత్తరమున సుపీరియరాదిసరస్సులును, పడమట మిసిసిప్పీనదియు, దక్షిణమున సింధుశాఖయుఁ, దూర్పున అట్లాంటిక్ మహాసాగరమును గల ప్రదేశమంతయు లభించినప్పటికిని ముఖ్యముగ వీరు తీరములనే యాశ్రయించుకొనియుండిరి. వ్యవసాయము మొదలగు కార్యములకై తీరముననుండి పడమటగ సగటున ౨౫౦ మైళ్లు దూరమువఱకు నాక్రమింపఁబడి యుండెను. కాని ఇంకను పశ్చిమప్రదేశము నాక్రమించుట అప్పుడే యారంభమై యుండెను. మోహాక్, పోటోమాక్, అప్లాషియన్ లోయలగుండ పర్వతములను దాఁటి పడమటికిఁ బోయి అమెరికనులు నివాసములను గుమర్చుకొనసాగిరి.

ఇట్లు ౧౭౯౦ నాఁటికి ౮,౬౭,౯౮౦ చదరపుమైళ్ల దేశమున ౩౯,౨౯,౨౧౪ ను మాత్రము వాసము చేయుచుండిరి. ౧౯౨౦-వ సంవత్సరము నాఁటికి ౨౯,౭౩,౭౭౪ చదరపుమైళ్ల దేశ మమెరికనుల యధీనమునకు రాఁగా జనసంఖ్య, ౧౦,౫౭,౧౦,౬౨౦ వఱకుఁ బెరిఁగినది. ౧౯౨౮-వ సంవత్సరపు లెక్కల ననుసరించి యిచట ౧౨ కోట్ల, ౧౩ వేల జను లుండిరి. ౧౮౦౦ల ప్రాంతమున యూరోపునందలి ముఖ్యదేశములలో ప్రతిదానియందును అమెరికాలోకంటె నెక్కువ జను లుండిరి. కాని ౧౯౨౫-వ సంవత్సర మగుసరికి జనసంఖ్యయందు యూరోపులో దీనిని మించినదేశము రష్యా ఒక్కటియే నిలిచెను. ఏదేశములనుండి వచ్చి యిచ్చట వసింపఁగడఁగినవారిలో నానాజాతులవారు నుండిరి. మొదటిజనాభాలెక్కల ననుసరించి శ్వేతజనసంఖ్యయందు నూటికి ౯౦ మందికంటె నెక్కువ బ్రిటీష్‌దీవులవారు. అందు ౮౦ కంటె నెక్కువ కేవల మాంగ్లేయులే యుండిరి. నూటికి ౬ గురు చొప్పున జర్మను లుండిరి. ౧౮౪౦ మొదలు అయిరిష్‌వారు వచ్చి వసింపసాగిరి. క్రమముగ డచ్, డేన్, స్వీడ్, నార్వీజియన్,

స్విస్‌జాతులవా రరుదెంచిరి. ౧౮౮౦ మొదలు ఇటాలియన్, రషియన్, పోల్, ఆస్ట్రియన్, బొహీమియన్, హంగేరియన్ జాతులవా రపరిమితముగఁ బెరిఁగిపోయిరి. ౧౯౨౦ నాటికి జర్మనీ, రష్యా, ఇటలీ, ఆస్ట్రియా, హంగేరీ, పోలెండ్, కెనడా, అయిర్లాండులు జనసంఖ్యయందు క్రమప్రాధాన్యము గలిగియుండెను. ౧౯౧౦ - ౨౦ వఱకునుగల కాలమున నిచట ఇంగ్లీష్, స్కాచ్, వెల్ష్, అయిరిష్, నార్వీజియన్, స్వీడ్, స్విస్, జర్మనుజాతులు క్షీణించిపోవ డేన్, డచ్, బెల్జియన్, ఫ్రెంచ్, ఆస్ట్రియన్, హంగేరియన్, పోల్, రషియన్, ఫిన్, రుమానియన్, బల్గేరియన్, గ్రీక్, ఇటాలియన్, స్పానిష్, పోర్చుగీస్ మొదలగు జాతులవారు పెరిఁగిపోయిరి. కెనడియనులు తగ్గిపోవ మెక్సికన్, ఆసియాఖండ వాసులు పెరిఁగిపోయిరి. మఱియు ౧౯౨౦ నాటికి ౬౧,౬౩౮ చైనీయులును, ౧,౧౧,౦౧౦ జపానీయులును, ౧,౦౪,౬౩,౧౩౧ రు నీగ్రోలును, ౨,౪౪,౪౩౭ మంది అమెరికన్-ఇండియనులు నుండిరి.

పసిఫిక్ మహాసాగరముపర్యంతము వ్యాపించిన యనంతరము వసించుటకు క్రొత్తనేలలు లేనందున విదేశీయాగమనము నడ్డగించుట కాందోళనము మొదలయ్యెను. తుదకు యూరోపునందు మహాసంగ్రామమైనతరువాతను తదాఘాతపీడితులగు యూరోపువారందఱు నసంఖ్యాకులుగ వచ్చి దేశమునఁ జొరఁబడుదు రనునాశంకను ౧౯౨౪-వ సంవత్సరమున విదేశీయనిరోధపుచట్టముఁ జేసి విదేశాగతుల సంఖ్యకు పరిమితి కావింపఁబడెను. అటుపిమ్మట విదేశీయాగమనము క్రమముగఁ దగ్గిపోయినది.

౧౯౨౮-వ సంవత్సరము జూలై మాసమునాఁటికి సంయుక్తరాజ్యములందు లక్షకంటె నెక్కువజనసంఖ్య కల పట్టణములు ౮౩ వఱకు నయ్యెను. పైని వచించిన జనసంఖ్యయందు నూటికి ౫౧ వంతులు పురుషులును, ౪౯ వంతులు స్త్రీలును ఉండిరి. కాని పూర్వతీర ప్రదేశములందు పురుషులకంటె స్త్రీలెక్కువ. ౧౯౨౦ నాటికి ౧౫ సంవత్సరములు దాఁటినస్త్రీలలో నూటికి ౩౫.౧ అవివాహితలు, ౫౯.౨ వివాహితలు, ౪.౮ విధవలు. ౦.౫ పరిత్యక్తలు, ౦.౪ అజ్ఞాతలు. పురుషులలో ౨౭.౩ అవివాహితులు, ౬౦.౬ వివాహితులు, ౧౧.౧ విధురులు, ౦.౮ పరిత్యక్తులు.

౧౯౨౦ లో పదేండ్లయీడున విద్యరానివారు నూటికి ౬ గుర చొప్పున నుండిరి. ఈవిద్యాహీనతయు నీగ్రోలవలనను, విదేశాగతుల వలనను గలిగినదే కాని వేఱుకాదు. జాతినిబట్టి చూచినచో విద్యావిహీనులు నీగ్రోలం దెక్కువ. స్త్రీలలో విద్యాహీనలు కేవలము నూటికి ౫.౯ వంతున మాత్ర ముండిరి.

౧౯౨౬-వ సంవత్సరమున నిచట ౨౧౩ భిన్నములగు మత సంప్రదాయములును, వానికి సంబంధించి ౨,౩౧,౯౮౩ సంస్థలును ఉండెను. వీనియందు ౫,౪౬,౨౪,౯౭౬ మంది సభ్యు లుండిరి; అనఁగా మొత్తపుజనసంఖ్యలో నూటికి ౫౧ మంది ఏదోయొక మతసంప్రదాయమునకుఁ జెందియుండిరి. ౭,౫౦,౦౦,౦౦౦ లకు పైఁగా ప్రాటెస్టెంట్ క్రైస్తవులు దేశమం దంతటను వ్యాపించియున్నారు. తరువాత ౧,౮౦,౦౦,౦౦౦ ల రోమనుకాథలిక్కులలో నధికసంఖ్యాకు లుత్తరపశ్చిమరాజ్యములందు వసించుచుందురు. వీరికిఁ దోడుగ ౧౬,౦౦,౦౦౦ల యూదులును, ౬,౦౦,౦౦౦ మార్మనులును, ౪,౦౦,౦౦౦ పౌర్వమత సంప్రదాయులును గలరు. ౧౯౨౬-వ సంవత్సరమువఱకు నీసంస్థలకన్నింటికిని వార్షికముగ ౮౧ కోట్ల, ౪౩ లక్షల ౭౧,౫౨౯ డాలర్లు వ్యయ మగుచుండెను. ఈ మతసంస్థలకన్నింటికిని ౩౮౪ కోట్ల ౨౫,౭౭,౩౮౩ డాలర్ల విలువగల ఆస్తి గలదు.

వృత్తులు :— పదియేండ్లకుమించినవారు మొత్తపుజనసంఖ్యలో ౪,౧౬,౧౪,౨౪౮ మంది లాభదాయకములగు వృత్తుల నవలంబించియున్నారు. శిల్పములు, యంత్రములు, కృషి, అరణ్యశాస్త్రము, పశుపాలనము, వ్యాపారము, గృహోద్యోగము, పాదిరిగుడి సంస్థలు, (Churches), ఎగుమతి-దిగుమతులకార్యములు, గనులు, ప్రభుత్వోద్యోగములు మున్నగువానికిఁ జెందినవే ఇచటివృత్తులు. స్త్రీలు ముఖ్యముగ అధ్యాపనము, అంగడులందు పదార్థవిక్రయము, ఔషధాలయాదులందు ధాత్రీత్వము మొదలగు కార్యములందును కొలఁదిగ శిల్పములందును బని సేయుచుందురు.

౧౭౯౦ నాఁటి కీదేశపు సంపత్తి ౬౨ కోట్ల డాలర్లు మాత్ర ముండెను కాని ౧౯౨౨ నాఁటికి ౩౨౦౮౦,౪౦,౦౦,౦౦౦ వఱకును బెరిఁగిపోయెను.

దేశరక్షణము - సేన :— సంయుక్తరాజ్యముల బాహ్యాభ్యంతర సంరక్షణముకొఱ కేర్పడినసేన స్థలసేన (Army), నౌసేన (Navy), సాగరికదళము (Marine Crops) లని మూఁడు విధములు. ఇందు స్థలసైన్యమున నిలువగను నెల్లప్పుడు నుండు క్రమదళములందు (Regular Forces) ఆఫీసరులును సైనికులు నందఱును గలసి ౧,౨౫,౦౦౦ మంది ౧౯౨౮ నాఁటి కుండిరి. తక్కిన రెండు విభాగములందును ౧౯౨౯ నాఁటికి ౧,౧౨,౦౦౦ మంది యుండిరి. జినీవాసంధి ననుసరించి పరిమితములైన యుద్ధనౌకలు ౨౨ ను, పరిమితము గానివి ౪౬౫ ను గలవు. వీనిలో క్రూయిజర్లు మున్నగునవి కలసియున్నవి. ఇవికాక సహాయకనౌకలును బెక్కులు కలవు. ఈమూఁడు విధములగు సేనకును సాహాయ్యపడుటకు ప్రత్యేకముగ వాయుసేనలు కలవు. స్థలసైన్యమునకుఁ జెందిన వాయుదళవిభాగము స్థలసేనానాయకుని యాజ్ఞానుసారము పనిసేయుచుండును. ఇటులే తక్కిన రెండు విమానసేనలును వానియధికారుల యుత్తరువులప్రకార మాయాసేనల నంటిపట్టుకొని యుండును.

వ్యవస్థ - ప్రభుత్వము :— స్వాతంత్ర్యయుద్ధమునందు గెలుపొందినపిమ్మట ౧౭౮౧-వ సంవత్సరమున నీదేశమం దవలంబింపఁబడిన సంయోజననియమముల (Rules of Confederation) ప్రకారము

కేంద్రప్రభుత్వమునకు (Central Government) రాజ్యముల మీఁదనుగాని, తిన్నఁగ ప్రజమీఁదనుగాని ఏవిధమైన యధికారమును లేకుండెను. ఇట్టివిధానమును మార్చి కేంద్రప్రభుత్వమును దృఢపఱచి దానికి రాజ్యముల మీఁదను, జనులమీఁదను గొన్నియధికారముల నొసంగుటకు ౧౭౮౭ నం దొకజాతీయవ్యవస్థ (National Constitution) ఏర్పడి ౧౭౮౯-వ సంవత్సరమున నమలులోనికి వచ్చెను. ఈనూతనవ్యవస్థానుసారము ౧౭౮౯ లో సమకూడిన మొదటి కాంగ్రెసునందు ౧౧ రాజ్యముల ప్రతినిధులు సమావేశమైరి. పిదప రోడ్‌దీవి, ఉత్తరకరోలీనాలు గలయ ౧౩ రాజ్యము లయ్యెను. అవి యిప్పుడు పశ్చిమమున పసిఫిక్ మహాసాగరముపర్యంతము వ్యాపించి ౪౮ రాజ్యములుగఁ బరిణమించియున్నవి.

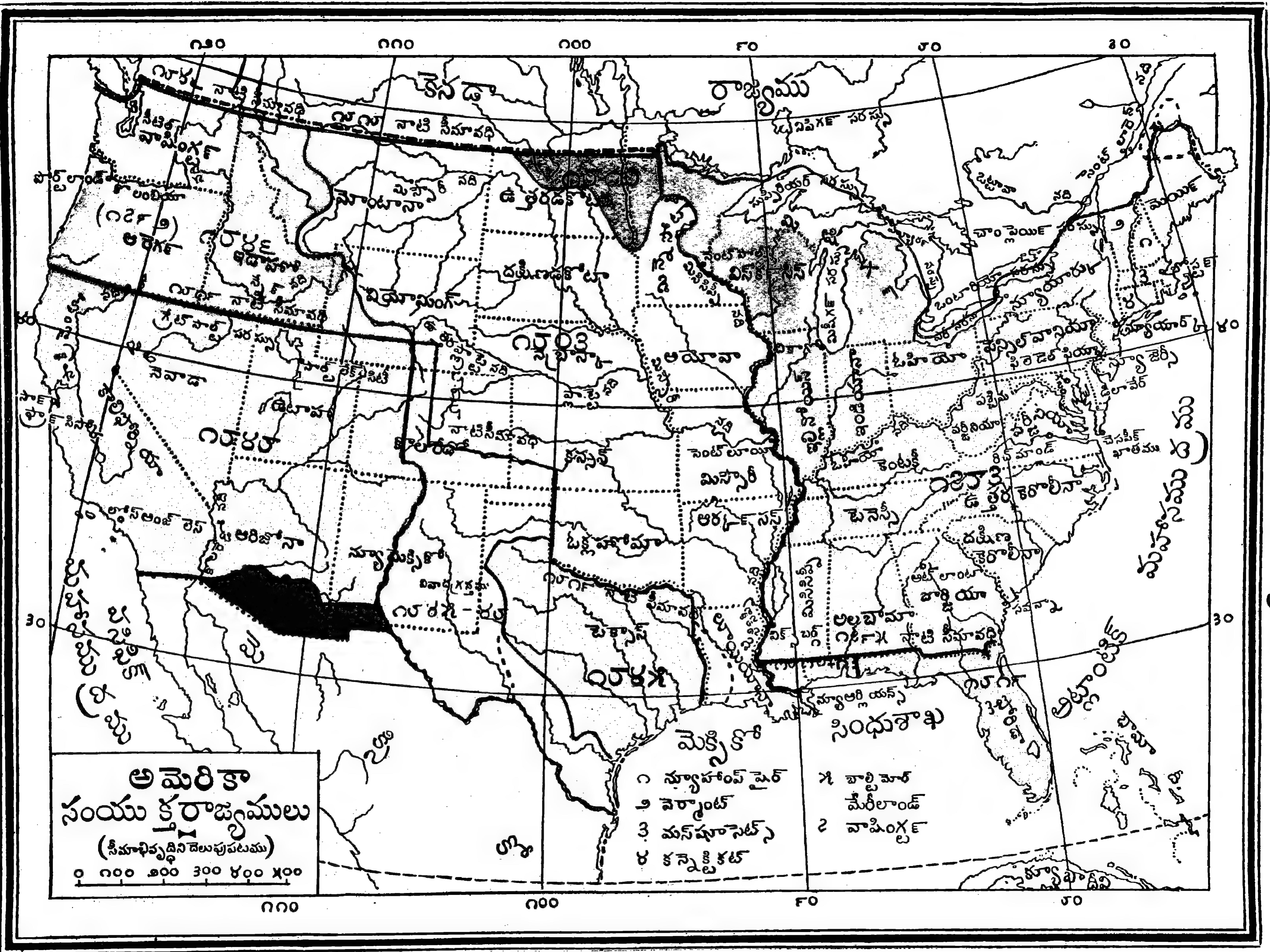
రాజ్యములలోని వానివానివ్యవస్థలును, శాసనవిధానములును పరస్పరసాదృశ్యము కలిగి ఇంచుమించుగ సమానముగనే యుండును. ప్రతిరాజ్యమును దాని కది స్వతంత్రము. ప్రతిరాజ్యమును స్వకీయ వ్యవస్థాపక, శాసనసభలమూలమున దానివ్యవహారముల నన్నింటిని జరపుకొనుచుండును. ప్రతిరాజ్యపుశాసనాధికారము దానిగవర్నరునం దుండును. ఈరాజ్యము లన్నింటిమీఁద నొక్కటే యున్నత వ్యవస్థాపకసభ కలదు. అదియే కాంగ్రెసు. ఇందు సెనేటుసభయు, ప్రతినిధిసభయు (House of Representatives) నుండును. సెనేటుసభయందు ప్రతిరాజ్యమందలి వ్యవస్థాపకసభద్వారా ఆఱుసంవత్సరములకాలమునకుఁగాను ఎన్నుకొనఁబడిన యిద్దఱు సభ్యులుందురు. సెనేటునందలి మొత్తపుసభ్యులలో మూఁడవవంతుసభ్యులు రెండుసంవత్సరముల కొకపర్యాయము మాఱి క్రొత్తవారు వచ్చుచుందురు. ప్రతినిధిసభయందలిసభ్యు లందఱును వేఱువేఱురాజ్యములలోని ప్రజలచే రెండుసంవత్సరములకాలమునకుఁగాను ఎన్నుకొనఁబడి వచ్చుచుందురు. ప్రతిపదియవయేఁటను జరగు జనాభాప్రకారము ఆయారాజ్యముల ప్రజాసంఖ్య ననుసరించి ప్రతినిధిసభాసభ్యుల సంఖ్యయందును హెచ్చుతగ్గులు కలుగుచుండును. ప్రస్తుత మీ సభయందు ౪౩౫ గురు ప్రతినిధులు గలరు. ప్రతి సెనేటరుయొక్కయు, ప్రతినిధియొక్కయు సాంవత్సరికవేతనము ప్రయాణపు ఖర్చులతోఁ గలసి ౭,౫౦౦ ల డాలర్లు. కాంగ్రెసు కనీసపక్షము సంవత్సరమున కొకపర్యాయము సమావేశమగుచుండును. పన్నుల విధించుట, సంయుక్తరాజ్యముల రక్షణము, సార్వజనిక సౌఖ్యమున కేర్పాట్లు చేయుట, బాహ్యాభ్యంతరవ్యాపారము నుచితరీతిని నడపుట, నాణెముల ముద్రించుట, యుద్ధఘోషణ మొనరించుట, జలస్థలసేనల నిర్మించుట మున్నగు సార్వభౌమాధికారము లన్నియు నీ కాంగ్రెసునకుఁ గలవు. ఈయన్నింటి శాసనాధికారమును నాలుగుసంవత్సరముల కాలమునకుఁగాను ఎన్నుకొనఁబడు అధ్యక్షుని (President) యధీనమం దుండును. అధ్యక్షుఁడు మరలమరల నెన్నుకొనఁబడవచ్చును గాని ప్రథమాధ్యక్షుఁడగు జార్జివాషింగ్టన్ రెండుపర్యాయములే ఆ పదమును స్వీకరించినందున ఆయాచరణమే ఇప్పుడును జరగుచున్నది. అధ్యక్షుని నెన్నుకొను సభ్యసమాజము 'ఎలెక్టొరల్ కాలేజ్' అను పేరఁ బరఁగుచుండును. ఈకాలేజిసభ్యులు ప్రతిరాజ్యమునందలి వ్యవస్థాపకసభల ద్వారా జనులచే నేర్పఱుపఁబడియుందురు. ఎక్కువవోట్లు వచ్చినయతఁ డధ్యక్షుఁడుగను, ద్వితీయుఁడుగ వచ్చిన యతఁ డుపాధ్యక్షుఁడుగను నేర్పడుచుందురు. ఎన్నిక లిరువురు వ్యక్తులకును సరిసమానముగ వచ్చిన యెడల ప్రతినిధిసభాసభ్యు లధ్యక్షుని, సెనేటుసభ్యు లుపాధ్యక్షుని నెన్నుకొనుచుందురు. అధ్యక్షుఁడు సంయుక్తరాజ్యములందు జన్మించినవాఁడై యుండవలెను. ఇతనికి సంవత్సరమునకు ౭౫,౦౦౦ ల డాలర్లు జీతముగను, ౫,౦౦౦లు ప్రయాణపు ఖర్చుల కనియు ముట్టుచుండును. సెనేటునందలి మూఁడింట రెండువంతులసభ్యులయంగీకారము ననుసరించి అధ్యక్షునకు సంధి గావించుటకును, లౌకిక (Civil), సైనిక (Military) అధికారుల నేర్పఱుచుటకును, యుద్ధము చేయించుటకును, ఆఁపుటకును అధికారము గలదు. కాంగ్రెసు చేయుచట్టముల నిషేధించుటకును నితని కధికార మున్నది కాని రెండుసభలలోని మూఁడింట రెండువంతులసభ్యు లాచట్టమును నిర్మించినయెడల నధ్యక్షునకు దానిని దీసివేయు నధికారము లేదు. ఉపాధ్యక్షునివేతనము ౮,౦౦౦ ల డాలర్లు. ఉపాధ్యక్షుఁడు సెనేటుసభ కగ్రాసనాధిపతిగ నుండును. ఆకస్మికముగ అధ్యక్షుఁడు మరణించినఁగాని, లేక దీర్ఘకాలమువఱకును స్వకర్తవ్యపాలనాసమర్థుఁడైనఁగాని, అతనిస్థానమున నుపాధ్యక్షుఁడు పనిచేయుచుండును. అధ్యక్షుఁడు జాతీయశాసనపరిపాలనమును దా నేర్పఱుచుకొనునట్టి శాసనాధికారులసాయమున నెఱవేర్చుచుండును; అనఁగా రాజ్యము, కోశము, యుద్ధము, న్యాయము, వార్తాహరణము, జలసేన, ఆంతర్యము, కృషి, వ్యాపారము, పరిశ్రమ మొదలగు శాఖలకు కార్యకర్తల నితఁ డేర్పఱచి వారిసాయమున పరిపాలన మొనరించుచుండును. ఈవిభాగముల యధ్యక్షులే ఇతనికి మంత్రాంగసభా మంత్రులు (Cabinet). ఈపదిశాఖలును కాక ఇతనిక్రింద పనిచేయునవి ఇంకను అనేకములు కలవు. శాఖాధిపతులు సద్వర్తనము కలిగియున్నంతవఱకే వారివారి పదముల నుండుట కర్హులు. సంయుక్తరాజ్యములందు ముఖ్యస్థానము వాషింగ్టన్ పట్టణము. ప్రభుత్వమునకు కేంద్రస్థాన మిదియే. ఈదేశపు న్యాయాధికారము లన్నియు నిచ్చటి యుచ్చన్యాయాలయము (Supreme Court) నకుఁ గలవు. ఇం దొక ఛీఫ్‌జస్టిస్ మఱి యెనమండ్రు జడ్జీలసాయముతో న్యాయపరిపాలన మొనరించుచుండును. ప్రతిరాజ్యమందును వారివారిజడ్జీల నారాజ్యమువారే నియోగించుకొని భరించుచుందురు.

చరిత్రము :— గ్రేట్‌బ్రిటన్, హాలెండ్, స్వీడన్, ఫ్రాన్స్, స్పెయిన్ దేశవాసులు యూరోపునుండి అమెరికాకుఁ బోయి రెండువందల యేండ్లకాలములో వలసల (Colonies) నిర్మింపఁగలిగిరి. కాలాంతరమున డచ్, స్వీడుల ప్రాంతములు న్యూ నెదర్‌లాండ్స్, న్యూ స్వీడనులు బ్రిటిష్ ఇలాకాయందు సంక్రమింప ఫ్రెంచ్, స్పానియార్డు దేశము సంయుక్తరాజ్యములందుఁ గలసిపోయెను.

౧౬౦౭-వ సంవత్సరమున విదేశగమన మొనరింప నుత్సాహముగల యాంగ్లేయులు కొందఱు లండనుకంపెనీ యనుపేర నొక సంఘముగ నేర్పడి యమెరికాయందు నివసించుటకు రాజానుమతిని నొకయధికారపత్రమును (Charter) బొంది సంయుక్తరాజ్యము లందు ప్రస్తుతము వర్జీనీయా యనఁబడు రాజ్యతీరమును జేరి యచటి జేమ్స్‌టౌన్ అనుచోట నొకస్థానమును స్థాపించిరి. పిమ్మట ప్లిమత్ కంపెనీవా రిటులే మస్‌షూసెట్స్‌అఖాతతీరమున నొకదానిని స్థాపించిరి. ఇవి క్రమాభివృద్ధి నొందుచుండ ౧౬౧౯ నాటికి అసెంబ్లీలుకూడ నేర్పడినవి. ఈసమయమందే తైర్థికపితరు (Pilgrim Fathers) లని పిలువఁబడు ప్యూరిటనులు (Puritans) నూర్థ రింగ్లండుననుండి మే-ఫ్లవర్ (May flower) నామకనౌకలో బయలుదేఱి ౧౬౨౦-వ సంవత్సరమున మస్‌షూసెట్స్‌అఖాతతీరము చేరి న్యూ ఇంగ్లండు అనువలసకుఁ బునాదిని వైచిరి. ౧౬౨౮-౩౦ సంవత్సరములందు క్రమముగ సేలం, బోస్టన్‌స్థానము లేర్పడెను. ౧౬౩౬-వ సంవత్సరమున రోగర్ విలియమ్స్ అనునతఁడు సాంఘిక, రాజకీయాభిప్రాయములందు భేదములు జనించినందున మస్‌షూసెట్స్ నుండి వెడలఁగొట్టఁబడుటచే రోడ్‌దీవి కేఁగి యచట నొక వలసకుఁ బునాది వైచెను. మేరీలాండ్, వర్జీనియాలు రెండును ఆంగ్లేయ రోమను కాథలిక్కులవలనను, దేశము వీడివచ్చిన రాయలిస్టులవలనను నెలకొల్పఁబడినవి. మధ్యమండలి రాజ్యముల స్థాపించినవారు హాలెండ్, స్వీడన్ దేశీయులు. ఇవన్నియు వలసలుగ నుండినకాలమం దనేక కార్యములు ఘటిల్లియుండెను. వానియన్నింటిలోను ఫ్రెంచివారితో జరగిన యుద్ధము ముఖ్యమైనది. క్రమముగ వలస లభివృద్ధి నొందుచుండినకొలఁదియు వీనిని వశమందుంచికొని లాభము నందవలయు నని ఆంగ్లేయులు తదనుకూలముగఁ గావింపఁగడఁగిరి. అంతవఱకు నక్కడ నివాసము గుదుర్చుకొనియున్న తక్కినజాతులవారి నందఱి నడఁగఁద్రొక్కి వలసల వ్యాపారాదులమూలమునఁ దామే లాభము నొంద వలయు నని బ్రిటీష్‌వారు నిశ్చయించి యనేకప్రకారములచట్టముల వెలువఱిచి తమ మనోరథమును బూర్తిచేసికొన ప్రయత్నించిరి. ఇట్టి యభిప్రాయములు గలిగియుండుటం జేసియే ఫ్రెంచివారితో యుద్ధము జనించెను.

మొట్టమొదట ఫ్రెంచివారు సెంట్‌లారెన్సునది, దాని సింధుశాఖాపరిసరములందే నివసింపఁగడఁగిరి. వీరి ప్రయత్నమున కెనడా రాజ్య మేర్పడెను. ఇచట రోమన్ క్యాథలిక్కులకు ప్రాధాన్యము కలదు. ఫ్రెంచివారు ఫర్ వ్యాపారమునందే శ్రద్ధ వహించియుండిరి. ఆంగ్లేయులు వారివారివలసలలో భూమిని స్వాధీనము చేసికొని కృషిని ప్రాధాన్య మొనరించుకొనుచుండ ఫ్రెంచివారు కేవలము ఫర్ వ్యాపారమునందే దత్తచిత్తులై యుండిరి. క్రమముగ వీరు మిసిసిప్పీ, ఓహియోనదుల లోయలను గనిపట్టి సరోవరములమీఁదను గొన్ని నివాసస్థానముల నేర్పఱుచుకొనిరి. ౧౮-వ శతాబ్దియొక్క ప్రథమపాదమున మెక్సికోసింధుశాఖాతీరమునందు మోబైల్, న్యూ-ఆర్లియన్స్‌నగరముల నెలకొల్పి ఈప్రాంతమునుగూడ లోఁబఱుచుకొనిరి. అనంతరము క్విబెక్కునుండి సింధుశాఖలోని రేవులవఱకు నొకదుర్గశ్రేణిని నిర్మాణము చేయించి మిసిసిప్పీలోయ యంతయుఁ దమయధీనమున నుండులాగున చేసికొనిరి. ఎరీ, హ్యూరన్‌సరస్సులదగ్గర క్రమముగా నయాగరా, డెట్రాయిట్ దుర్గములను, మామీనదీతీరమున మియామీ దుర్గమును, మిషిగన్‌సరస్సునకు దక్షిణముగా సెంట్ జోసెఫ్‌దుర్గమును, వబాష్‌మీఁద విన్‌సెన్నెస్ ఫ్రెంచ్‌దుర్గములను, మిసిసిప్పీమీఁద సెంట్ లూయీ కెదురుగ ఖార్‌ట్రెస్‌దుర్గములను, ఉత్తరసరస్సులమీఁద మఱిరెండుదుర్గములను గట్టించి ఖండమునందలి మధ్యభాగము నంతటిని జయించి యాక్రమించుకొని బ్రిటీష్‌వారికి పడమట వ్యాపించుట కవకాశము లేకుండఁజేసిరి. ఆంగ్లేయులును సముద్రతీరములందే ధ్యానము గలిగియుండిరి గాని పడమట వ్యాపించుట కంతగ నభిలషింప రైరి. పశ్చిమమండలి భూమిపరిమాణము గాని, దానివిలువ గాని యప్పటి కింకను నెవరికిని దెలియదు. కాని, ఇంగ్లండులో జరగిన విప్లవకాలమున ఇంగ్లిష్-ఫ్రెంచి వారికి కలహ ముత్పన్నము కాఁగా నది ప్రపంచమం దంతట నీరెండుజాతులవా రెచట నున్న నచట నంతయు వ్యాపించెను. అమెరికాయందును న్యూ-ఇంగ్లండువాసుల ప్రయత్నమువలన బ్రిటీష్‌వారు బ్రిటన్‌అగ్రమునొద్దనున్న లూయీబర్గును ముట్టడించి లోఁబఱుచుకొనిరి. తరువాత వీరు కెనడామీఁద దండెత్తిరి గాని ఫలము కలుగదయ్యెను. యూరోపునం దప్పటికీయుద్ధము సమాప్తమగుటచే అమెరికాయందును బూర్తియై లూయీబర్గు మరల ఫ్రెంచివారికే దొరకెను. అటుపిమ్మట ౧౭౪౮ మొదలుకొని ౧౭౬౩ వఱకును మరల నమెరికాలో నీరెండుజాతులవారికిని యుద్ధము ఘటిల్లెను. ఇందు వలసలవారితోడ్పాటువలన ఆంగ్లేయులకు సంపూర్ణజయము కలిగెను. దీనికి ఫలితముగా కెనడారాజ్యమును, మిసిసిప్పీకి తూర్పుగనుండు ప్రాంతమును బ్రిటీష్‌వారికి లభించెను. అదిగాక అప్పటివఱకు నీదేశమున నితరయూరోపియనుజాతివారి కందఱకు నుండినహక్కులు నశించి కేవల మాంగ్లేయులకే సర్వాధికారము దొరకెను. విశాల మగుదేశమును, సర్వాధికారమును దొరకుటచే వీరికి నూతనాశయములును, నూతనసంకల్పములును జనింపసాగెను. ఈయాశయములను నెఱవేర్చుకొనుటకై ఇంగ్లండుపార్లమెంటువారు వలసలపై పెక్కుచట్టములను విధింపసాగిరి. వాని ననుసరించి క్రొత్తక్రొత్తపన్ను లమెరికనులమీఁదను పడసాగెను. వలసలవారికిని ఆంగ్లేయులకును విరోధము జనించుట కిదియే ఆరంభము. వలసలపరిపాలనవ్యయమునకు ద్రవ్యము కావలయు నని వీరు స్టాంపుచట్టమును విధింప అమెరికను లందఱు నేకమై దీని నెదిరించుటచే మఱుసటి సంవత్సర మది రద్దు చేయఁబడెను. కాని వలసలపైని పన్ను విధింపఁ దమ కధికారము గల దని బ్రిటీష్‌వారు పట్టుపట్టియేయుండిరి. దీని నాధారముగఁ గొని ప్రభుత్వమువారు మఱికొన్ని చట్టములను వలసలపై విధించిరి. మూఁడేండ్లపర్యంతము ఆందోళనము జరగినపిమ్మట ఒక్క తేయాకుపన్ను దప్పఁ దక్కినవాని నన్నింటిని దీసివైచిరి కాని అమెరికనులు దానికిని సమ్మతింపరైరి.

అమెరికా సంయుక్తరాజ్యములు

చివరకు ౧౭౭౩ - వ సంవత్సరమున బ్రిటీష్నౌకలు తేయాకు నింపికొని బోస్టనునగరపురేవులోనికి రాఁగా బోస్టనువాసు లిండియనుల వేష మూని ఆతేయాకు నంతను సముద్రమునఁ బాఱఁబోసిరి. దీనికి దండనముగా పార్లమెంటువారు, బోస్టన్పోర్ట్బిల్లు నొకదానిని సృష్టించి నగరవాసులు తేయాకునష్టము కట్టి యిచ్చువఱకును రేవునందెట్టివిధమైన వ్యాపారములును సలుపఁగూడ దని దానిని గట్టివైచిరి. మఱియు నచటి ప్రభుత్వకేంద్రము సేలమ్నగరమునకు మార్పఁబడెను. అదిమొదలు యుద్ధ మనివార్య మని యందఱును నిశ్చయించియుండ ౧౭౭౫లో సాక్షాత్తుగ కలహ మారంభ మయ్యెను. బ్రిటీష్సేన యొకటి కంకార్డునగరమందలి అమెరికనులయుద్ధసామగ్రులను నాశనము గావించుటకై బయలుదేఱి మధ్యమార్గమున లెగ్జింగ్టన్దగ్గఱ వలసలవారెదిరింప నందు వీరు హతులైరి. అంత దేశమం దంతటను కల్లోలము జనింప ఏప్రిల్ అంత మగుసరికి ౨౦,౦౦౦ల మంది క్రాంతిసైనికులు బోస్టనును ముట్టడించిరి. ఉత్తరదిశను టికండెరోగా, క్రౌనుపాయంట్ నామకస్థానము లమెరికనులవశ మయ్యెను. అమెరికన్కాంగ్రెసు ఫిలడల్ఫియాయందు సమావేశము కాఁగా దానిద్వారా జల, స్థల సైన్యముల నభివృద్ధి నొందించుటకు నిశ్చిత మయ్యెను. పిదప నామహాసభయందే జార్జ్ వాసింగ్టన్ అమెరికన్సేనలకు సర్వాధిపతిగ నియమింపఁబడెను. బంకర్హిల్నామకస్థానమున జరగినయుద్ధమున బ్రిటీష్వా రపరిమితనష్టముతో గెలుపొందినప్పటికిని అమెరికనులధైర్యసాహసోత్సాహదేశప్రేమములు ప్రపంచమున కంతటికిని వెల్లడియయ్యెను. అనంతరము బ్రిటీష్వారు బోస్టనును వదలి పోవ బాధ్యులైరి. ఈఘటనమువలన నమెరికనుల కుత్సాహ మెక్కువయ్యెను. అంత ౧౩ వలసలనివాసులు కాంగ్రెసును సమకూర్చి యందు తమప్రతినిధులద్వారా వలస లన్నియు స్వతంత్రరాజ్యములై యుండవలయు ననియు, గ్రేటుబ్రిటన్తో వీనికిఁగల సంబంధమును రద్దుపఱుపవలయు ననియు తీర్మానములను జేయించిరి. తదనుసారము జూలై నాల్గవతారీఖున ఈతీర్మానమే జఫర్సన్ రచించిన విధమున స్వాతంత్ర్యఘోషణముక్రిందఁ బ్రకటింపఁబడెను. అంత ఇంగ్లీషువారు సర్ విలియం హౌయొక్క అధీనమున వలసలమీఁదికిఁ గొంతసైన్యము నంపఁగా నది ౧౭౭౬-వ ఆగస్టున లాంగుదీవిమీఁద వాషింగ్టన్ సేనతోఁ దలపడి దాని నోడించి పాఱఁదోలెను. అంత నతఁడు డిలావేరును దాఁటి యాతరుణమున కాంగ్రెసునకు కేంద్రస్థానముగ నుండిన ఫిలడల్ఫియాను రక్షించుటకై బ్రాండివైన్ దగ్గఱ మరల శత్రువులతోఁ దలపడెను గాని ఈపర్యాయమును అపజయమే కలిగెను. ఉత్తరప్రాంతములందు ౧౭౭౭ - వ సంవత్సరమున జనరల్ గేట్స్ అనునతఁడు బ్రిటీష్సేనాని యగు బర్గోయిసును సర్టోగానామకస్థానము నొద్ద జయించి పట్టుకొనెను. ఇందువలన మఱుసటిసంవత్సరము ఫ్రెంచివా రమెరికనులతోఁ గలసిరి. పిదప స్పెయిన్, హాలెండువారు సైతము అమెరికనులపక్షము పూనిరి. చివరకు ౧౭౮౧ - వ సంవత్సరమున బ్రిటీష్సేనాని యగు లార్డ్ కారన్వాలిస్ యార్క్టౌన్ అనుచోట రోచెంబో, వాషింగ్టనుల ఫ్రెంచ్, అమెరికన్సేనలకు లొంగిపోవ బాధ్యుఁడయ్యెను. ఈఘటనముతో నీయుద్ధము సమాప్త మయ్యెను (చూడుఁడు, అమెరికా స్వాతంత్ర్యయుద్ధము). ౧౭౮౩-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు ౩-వ తారీఖున పారిస్నగరమున జరగినసంధియందు బ్రిటీష్వారు సంయుక్తరాజ్యములస్వాతంత్ర్యమును నిష్కర్షగ స్వీకరించిరి. అది మొదలుకొని నాలుగుసంవత్సరములపర్యంతము దృఢమైన రాజ్యవ్యవస్థ లేనికారణమున దేశ మంతయు నల్లకల్లోలముగ నుండెను. దొరకిన స్వాతంత్ర్యము విఫల మగు ననుభయముకూడఁ గలిగెను. అంత నీరాజ్యముల ప్రతినిధులు ౧౭౮౭ - వ సంవత్సరమున ఫిలడల్ఫియాయందుఁ గూడి నాలుగునెలలపర్యంతము వాదవివాదపూర్వకముగ పర్యాలోచనములఁ గావించికొని ఒక వ్యవస్థ (Constitution) నేర్పఱుచుకొనిరి. సంయుక్తరాజ్యముల రాజ్యప్రబంధమున కిదియే మూలము. దీనిప్రభావము సంయుక్తరాజ్యములమీఁదనే కాదు; స్విట్జర్లాండ్, అర్జెంటీనా, బ్రేజిల్, కెనడా, ఆస్ట్రేలియా మొదలగు ప్రజాపాలనపద్ధతిగల రాజ్యములమీఁదను బడియుండెను. ఇందు జాతీయప్రభుత్వముయొక్క (National Government) మూఁడు విధములగు నిర్మాణమును, దాని యధికారములును, జాతికి (Nation) రాజ్యములకును (States) గల సంబంధమును చక్కఁగ నిర్వచింపఁబడినది. ఇందు దిద్దుఁబాట్లు (Amendments) చేసికొనుటకును అవకాశ ముండుటవలన నిప్పటివఱకు నిది ౧౯ పర్యాయములు దిద్దుఁబాట్ల నందియున్నది.

మూలవ్యవస్థాపత్రముమీఁద జనించిన విమర్శనలనుబట్టి పది దిద్దుఁబాట్లు ౧౭౯౧-వ సంవత్సర మగునప్పటికే చేయఁబడుటవలన నివియు మూలము లనియే చెప్పవచ్చును. ౧౧-వ ది ౧౭౯౮-వ సంవత్సరమున ఒకరాజ్యవాసి వేఱొకరాజ్యవాసిపై నభియోగము దేఁగలుగుటకును, ౧౨ - వ ది ౧౮౦౪ - వ సంవత్సరమున అధ్యక్షోపాధ్యక్షుల యెన్నికలందుఁ గలుగులోపముల మారము చేయుటకును, ౧౩, ౧౪, ౧౫-లు దాస్యము తొలఁగించుటకును, దాసులకు యోగ్యాధికారము లొసంగుటకును, దాసుల సంరక్షణమునిమిత్తమును, ౧౬ - వ ది ౧౯౧౩ - వ సంవత్సరమున రాబడిపన్ను (Income Tax) విధించుటకును, సంయుక్తరాజ్య ప్రభుత్వమున కెక్కుడు ఉత్తరదాయిత్వము కలుగుటకు ౧౭-వ దియు, ౧౯౧౯ లో మద్యపాన విషయమును జాతీయప్రభుత్వమున కొసఁగుటకు ౧౮ వది, ౧౯౨౦-వసంవత్సరమున జాతీయలైనస్త్రీల కెన్నికహక్కుల నొసంగుటకు ౧౯ - వ దిద్దుఁబాటును గావింపఁబడినవి.

౧౭౮౯-వ సంవత్సరమున నుపర్యుక్తజాతీయవ్యవస్థ అమలులోనికి వచ్చుటతో జార్జ్ వాషింగ్టన్ అధ్యక్షుఁడు (President) గ నెన్నుకొనఁబడెను. నాలుగేండ్లు కడచినతరువాత ౧౭౯౩ లో రెండవపర్యాయమును నతఁడే యెన్నుకొనఁబడెను. పిదప మూఁడవ పర్యాయమును జను లితనినే యెన్నుకొనిరి కాని యందుల కితఁడు

స్వీకరింపఁడయ్యెను. ఇతఁడు పరిపాలనము చేసినకాలమునందు వెర్మాంట్, కెంటకీ, టెన్నెస్సీలనుమూఁడురాజ్యములు సంయుక్తరాజ్యములలోఁ గలసెను. వాషింగ్టన్ తరువాత జాన్ ఆడమ్స్ అధ్యక్షపదము నందెను. ఇతఁ డీపదము నందినవెంటనే ఫ్రాన్సుతో విరోధములు పెరిగిపోయెను. వాషింగ్టన్ అధ్యక్షుఁడుగ నున్నసమయమందే 'జే' యనునతనిద్వారా ఇంగ్లండుతో నొకసంధి జరగియుండెను. ఒక్కవిషయమునఁ దక్క నిది తక్కిన యన్నివిషయములలోను అమెరికనులకే విరుద్ధముగ నుండెను. కేవలము ఆంగ్లేయులకుమాత్ర మనుకూలముగ నుండెను. ఫ్రెంచివారి కనిన సంపూర్ణవ్యతిరేకముగ నుండినది. ఫ్రాన్సుదేశీయు లిందువలన అమెరికనురాజ్యముల నిరసించిరి. ఈసంధి జరగినతత్క్షణమునుండి ఫ్రాన్సువారు దానికి వ్యతిరేకములగు ప్రయత్నముల సలుపుచునేవచ్చిరి. వీరు అమెరికన్ నౌకల ముట్టడించి తీసికొని తమదగ్గఱనున్న అమెరికనుప్రతినిధిని వెడలఁగొట్టి తమవిషయమునఁగల యన్యాయములఁ దీర్పనంతవఱకు సంయుక్తరాజ్యములతోఁ దమ కెట్టిసంబంధమును లేదని వక్కాణించిరి.

ఆడమ్స్ యుద్ధమును దప్పింపవలయు ననెడి యభిప్రాయముతో సంధికి రాయబార మంప ఫ్రెంచిదొరతనమువారు దూతను కలయక అనధికారులద్వారా లంచమును (Douceur) గోరిరి. ఈ సమాచారము దెలిసినవెంటనే అమెరికను లతిక్రోధపూరితులై స్వరక్షణార్థము లక్షలనైన వెచ్చింతుము కాని లంచమున కొక్క దమ్మిడి నైన నొసంగువారము కా మని యుద్ధమునకు సన్నద్ధులైరి. కాని ఈ యుద్ధము త్వరితముగనే యంతరించినది. సముద్రమునఁ గొన్ని పోరాటములు జరగుటయే తడవుగ ఫ్రెంచివారు సంధికి సంసిద్ధులైరి. ఫ్రెంచివారు తాము పట్టుకొనిన నౌకల నన్నింటిని వదలివేసిరి. ౧౮౦౦ సంవత్సరమున నిరుపక్షములవారికి ననుకూలమగు సంధి కుదిరెను. దీని వలన అమెరికనువ్యాపారమునకు మంచిసౌకర్యములు లభించెను. యుద్ధప్రియులగు అమెరికను లందఱు నీసంధికి సమ్మతింపకపోయినప్పటికిని తక్కినవా రందఱును ఆడమ్స్ మంచిపని చేసె నని యామోదించిరి. వెనుక జేద్వారా కలిగిన సంధివలన అమెరికనులకు ఫ్రాన్సు చేతులలోఁ జిక్కుకొనుట తప్పినలాగున ఇప్పు డీసంధివలన ఆంగ్లేయుల చేతులలోఁ జిక్కుకొనుట తప్పిపోయెను. ౧౮౦౨-వ సంవత్సరమున ఓహియోరాజ్యము సంయోజన (Union) మందుఁ గలసెను. తరువాతి సంవత్సరమున అమెరికనులు, లూయిసియానా నామక విశాల ప్రాంతమును ఫ్రెంచివారినుండి కొనిరి. తరువాత జఫర్సన్ అధ్యక్షునికాలమున ఆఫ్రికాలోని ట్రిపోలీదేశముతో నొకచిన్నకలహము జనించెను. మధ్యధరాసముద్రమున ప్రయాణముసలుపు నేజాతినౌకలనైనను బట్టికొని ఆప్రాంతములయందలి సముద్రపుదొంగలు వానిని ధ్వంసము గావించివేయుచుండిరి. అట్లు చేయకుండుటకై యూరోపునందలి దేశములవా రందఱు నీ దొంగలకు లంచమురూపమున కొంత ద్రవ్యము నొసంగుచువచ్చిరి. అమెరికనులును కొంతకాలము వఱకు నిటులే చేయుచువచ్చిరి. కాని కాలక్రమమున వీరి బాధలు మతింత యెక్కువయ్యెను. ౧౮౦౧ లో ట్రిపోలీమీఁదికి దండయాత్రలు పంపఁబడినవి. మూఁడుసంవత్సరములపర్యంతము వీరితో పోరాటము సాగుచునేయుండెను. తుదకు ౧౮౦౫-వ సంవత్సరమున అమెరికనుల కనుకూల మగువడువున సంధి సమకూరెను. అటుతరువాత నమెరికన్ నౌకలకు మధ్యధరాసముద్రమున నేవిధమైనకష్టములును కలిగియుండలేదు. ౧౮౦౬-౦౭ ప్రాంతములందు బ్రిటీష్, ఫ్రెంచ్ జాతులు కలహించుకొనుచు ఒకరికి విరుద్ధముగ నొకరు ఉత్తరువుల జారీచేయుచుండిరి. ఇంగ్లండుతోఁగాని దానిమిత్రులతోఁగాని వ్యాపారములను జేయునౌకలు పట్టుకొనఁబడు నని ఫ్రెంచివారు డిక్రీలను గావింప, ఫ్రాన్సుతోఁగాని తత్సంబంధులతోఁగాని వ్యవహరించునవి పట్టుకొనఁబడు నని ఆంగ్లేయులు కౌన్సిలులద్వారా ఉత్తరువులఁ జేయసాగిరి. ఇందువలన అమెరికనునౌకలకును, వ్యాపారమునకును జాల నష్టము కలిగెను. ౧౮౦౩-౧౮౧౨ల మధ్యకాలమున నీపైని వచించిన ఉత్తరువుల ననుసరించి ౯౦౦ల అమెరికన్ నౌకలను బ్రిటీష్‌వారును, ౫౦౦ల ఓడలను ఫ్రెంచివారును వశపఱుచుకొనిరి. ఇది యిట్లుండ మంచిజీతము, మంచి ఆహారము, మంచి యాదరణము అమెరికనులయొద్ద దొరకుచుండుట చేత బ్రిటీష్‌నావికు లనేకు లమెరికనునౌకలలో నౌకరీకిఁ గుదురుటయే కాక అమెరికన్‌పౌరులుగ మాఱి బ్రిటీష్‌సంబంధమును వదలుకొనసాగిరి. ఇట్లు అమెరికన్‌పౌరులుగ మాఱినను అట్టివారిమీఁదను తమ కధికార ముండుటచే అమెరికన్ నౌకలను వెదకి వారిని పట్టుకొందు మని బ్రిటీష్‌వారు పట్టుపట్టిరి. ఈకారణమున ౧౮౦౩-౧౦ల మధ్యఁ గలసమయమున ౬౦౦౦ల మందిని బ్రిటీష్‌వారు పట్టుకొని ౧౨౦౦ల మందిని మరల వదలివైచిరి. సముద్రముపై నిట్టికార్యములు జరగుచున్నకాలమందే పశ్చిమోత్తరప్రాంతములం దాంగ్లేయులు శోణహిందువులను రేఁగఁగొట్టి అమెరికనులకు విరుద్ధముగఁ దిరుగఁబడుఁడని ప్రోత్సహింపసాగిరి. ౧౮౦౭-వ సంవత్సరమున లియోపార్డ్ అను బ్రిటీష్‌నౌక యొకటి చెసపీక్ నామకమైన అమెరికనునౌకను ముట్టడించి ముగ్గురను జంపి, కొంతమందిని గాయపఱిచి ముగ్గురను పట్టుకొనిపోయెను. అమెరికను లిందులకు నష్టపరిహార మొసఁగుఁడని యడిగిరి కాని కార్యము లేకపోయెను. పైని వచించినకారణము లన్నింటివలన ౧౮౧౨-వ సంవత్సరము జూన్‌మాసమున బ్రిటన్ మీఁద యుద్ధఘోషణము కావింపఁబడెను. సముద్రముమీఁద నమెరికన్‌పతాకమునకు వ్యతిరేక మొనరించుటచేతను, అమెరికన్ రేవులను నిర్బంధించుటవలనను, అమెరికన్ నావికులను బలవంతముగ లాగికొనిపోవుటచేతను, అమెరికనులకు విరుద్ధములైన కౌన్సిలు-ఉత్తరువులను రద్దుపఱుపక పశ్చిమోత్తరములందలి ఇండియనులను రేఁగఁగొట్టినకారణమునను యుద్ధ మొనరింపఁ బాల్పడవలసె నని హేతువులను అమెరికనులు వెల్లడించిరి. నిజమున కప్పుడు అధ్యక్షుఁడుగ నుండిన మాడిసనునకు యుద్ధ మొనరింపవలె నని లేదు కాని యుద్ధచాపల్యము గలవారిప్రోద్బలముచే నట్లు గావించెను, అట యూరోపు

నందలి యుద్ధములచే క్షీణించియున్న ఇంగ్లండునకును మరల యుద్ధమునకు దిగుట యభీష్టము కాదయ్యెను; ఎందుచేత ననఁగా అమెరికన్ కాంగ్రెసు యుద్ధఘోషణము చేసిన మఱి ౫ రోజులకే ఆఘోషణమువిషయమున లేశమైనఁ దెలియకపూర్వమే బ్రిటీష్‌వారు కౌన్సిల్ ఉత్తరువుల నన్నింటిని కొట్టివైచిరి. కాని యావిషయమున నమెరికావారు దెలియకుండుటచే యుద్ధ మారంభము గాఁగా తరువాత దాని నాఁపుటకు వీలు లేకపోయెను.

౧౮౧౨ నందు జరగిన అమెరికా ఇంగ్లండు యుద్ధము చాలవఱకు కడవులందును, మాఱుమూలలందును జరగినది కాని జనబాహుళ్యము గలప్రదేశములందుఁ గాదు. యుద్ధఘోషణ మైనతోడనే అమెరికనులు కెనడాను జయింపవలయు నని ప్రయత్నించిరి కాని సాధ్యము గాదయ్యెను. కాని యదేసమయమున సెంట్‌లారెన్స్ సింధుశాఖయందు కన్‌స్టిట్యూట్ నామక-అమెరికా నౌక గర్రీర్ అను బ్రిటీష్‌నౌకను దాఁకి పట్టుకొనెను. సరోవరములందు జరగినయుద్ధములలోఁ గూడ అమెరికనులే గెలుపొందుచు వచ్చిరి. ౧౮౧౪-వ సంవత్సరమున నెపోలియన్ లోఁబడిపోవుటవలన బ్రిటీష్‌వారు తమ శక్తినంతను అమెరికావైపునకే త్రిప్పిరి. ద్విగుణీకృతోత్సాహముతో యుద్ధ మొనరింప నింగ్లండునుండి సేన లేతెంచినవి. వానిలో నొకటి ఉత్తరహడ్సన్ ప్రాంతమును లోఁబఱుచుకొనవలెనని చాంప్లెయిన్ సరస్సుగుండా రాఁదొడఁగెను. థామస్ మెక్‌డోనో యనునతఁడు దీని నెదిరించి ప్లాట్స్‌బర్గుదగ్గఱ ౯,౦౦౦ల సేనను చెల్లాచెదరు గావించెను. కాని యుత్తరమందలి యుద్ధములలో రెండుపక్షములవారును సమానావస్థయందే యుండిరి. పూర్వతీరమున బ్రిటీష్‌వారు గ్రామములఁ దగులఁబెట్టియు, వంతెనల పడఁగొట్టియు, కృషీవలుల పైరులను, ధనమును, వారిబానిసలను గొల్లగొట్టియు తుదకు రాజధాని యగు వాషింగ్టన్‌లోని కాపిటల్ నామక ప్రెసిడెంటు భవనమును తగులఁబెట్టియు అత్యాచారములఁ గావించి యుండిరి. అనంతరము వీరు బాల్టిమోరుమీఁద దండెత్తిపోయిరి కాని యచట నమెరికనులు సంసిద్ధులైయుండుటవలన వీరికి లభింపదయ్యెను. అటుపిమ్మట మెక్సికోసింధుశాఖయందు ప్రవేశించిరి. ఇచట వీరు తీరములందు వసించు ఇండియనులను, అసంతుష్టు లయి యున్న ఫ్రెంచివారిని, స్పెయినువారిని దోడుచేసికొని లూయియానానుండి అమెరికనులను సంపూర్ణముగ వెడలఁగొట్టవలయు నని యుద్దేశించియుండిరి. వీరింకను ముట్టడి నారంభింపక ఆలోచనలు సలుపుచున్న సమయమందే జనరల్ ఆండ్రూ జాక్సన్ నామక అమెరికన్ సేనాని హఠాత్తుగఁ దీరవాసులగు ఇండియనులపైఁబడి పలుచోట్ల వారి నోడించి బ్రిటీష్‌వారికిఁ దోడ్పడకుండులాగునఁ గావించెను. తరువాత నితఁడు పెన్సకోలా నామకనగరమును గైకొని న్యూ ఆర్లియన్స్‌పట్టణమున ఆంగ్లేయుల నెదిరింప సన్నాహములఁ జేయింపసాగెను. ౧౮౧౪-వ సంవత్సరాంతమున నీపట్టణపుముట్టడి యారంభమయ్యెను. సర్ ఎడ్వర్డు పకెన్‌హాం అనునతఁడు ౧౫,౦౦౦ల సైనికులతోను, ౫౦ నౌకలతో నీనగరమును దాఁకెను. జాక్సన్‌వద్ద నింతసైన్యము లేకుండినను కెంటకీ, టెన్నెస్సీలనుండి వచ్చినమంచిగుఱికాండ్రగు సైనికు లుండి ఆక్రమణకారుల ప్రయత్నములను వ్యర్థము సలుపసాగిరి. ౧౮౧౫ జనవరి ౮-వ తారీఖున బ్రిటీష్‌సేనాని మహాఘోరముగ ఆక్రమణము గావించెను. కాని అమెరికనుల-అగ్నికి సహించుకొనఁజాలక బ్రిటీష్ దళములు వెనుకఁబడసాగెను. అంత వీరిసేనాని హతుఁ డగుటయు, ౨,౦౦౦ లమంది బ్రిటీష్‌సైనికులు మరణించుటయు సంభవింప వీరు వెన్కకు మరల బాధ్యులైరి. ఈప్రకారము లూయియానా ప్రాంతము అమెరికనులకు జాక్సన్ మూలమున దక్కె నని ప్రఖ్యాతి కలిగెను. ఈయుద్ధమునకు రెండువారములు ముందుగనే, అనఁగా ౧౮౧౪-వ సంవత్సరము డిసెంబరు ౨౪-వ తారీఖునాఁడే ఘెంటుపట్టణమున యూరోపియన్‌జాతుల కన్నింటికిని సంధి కుదిరెను. కాని ఈసంగతి అమెరికాయందుఁ దెలియదు. అన్నిజాతులవారు నేవిధముగనైన సంధి గావించుకొనఁ దలఁపు కలిగియుండిరి. కావున నేకారణములవలన యుద్ధ మారంభ మయ్యెనో అవన్నియు నటులే యుండ వానింగూర్చిన పరిష్కార మేమియు లేకయే సంధి జరగెను. సముద్రముమీఁద జరగిన యుద్ధములం దమెరికనులు చూపిన సాహసధైర్యములకు బ్రిటీష్‌వారు విస్మితులై సంధిషరతులు నిషర్షములు గాకపోయినప్పటికి నిఁకముందును వెనుకటివలె నాచరించి నచో మాట దక్కదనుభయమున నట్లు గావించుట మానిరి. ఈప్రకారము ౧౮౧౨-౧౪ సంవత్సరములలో జరగిన యుద్ధమువలన అమెరికాకు వ్యాపారస్వాతంత్ర్యము సంపూర్ణముగ లభించెను. బ్రిటీష్‌వారి కౌన్సిల్ ఉత్తరువులును, ఫ్రెంచివారి డిక్రీలును అంతరించిపోయెను. అనంతరము బ్రిటీష్‌వారెప్పుడు గాని యమెరికన్ నౌకలను వెదకి నావికులను బట్టుకొనియుండలేదు. అదిగాక యూరోపియనులందఱును వీరిని సమానగౌరవముతోఁ జూడసాగిరి. ఈ యుద్ధానంతరము జరగిన యభివృద్ధికి ఫలితముగ ౧౮౧౬-౧౮౨౧ వఱకును గల ఆఱుసంవత్సరములలో ఇండియానా, మిసిసిప్పీ, ఇల్లినాయిన్, అలబమా, మెయిన్, మిసౌరీ నామకరాజ్యములు సంవత్సరమున కొకటి చొప్పున సంయుక్తరాజ్యములందుఁ గలసెను. మఱియు ౧౮౧౯ లో ఫ్లోరిడా స్పెయినునుండి కైకొనఁబడెను. ౧౮౩౦-వ సంవత్సరమున రైలునిర్మాణ మారంభమగుడు సంయుక్తరాజ్యములయభివృద్ధి అతిశీఘ్రముగఁ గాఁదొడఁగెను. ౧౮౩౬-౩౭ లందు అర్కాన్సస్, మిషిగన్ రాజ్యములు రెండు సంయోజనమందుఁ జేరినవి. టెక్సాస్ రాజ్యము గైకొనుసందర్భమున మెక్సికోతో యుద్ధ మారంభము కాఁగా నందమెరికన్ సేనలు మెక్సికోను, కాలిఫోర్నియాను జయించి ఆక్రమించెను. అనంతరము ౧౮౪౮-వ సంవత్సరమున గ్వాడలూప్ హిడాల్గో యొద్ద జరగిన సంధి ననుసరించి ప్రస్తుతపు కాలిఫోర్నియా, ఉటాహ్, ఆరిజోనా, న్యూమెక్సికో రాజ్యములు గల దేశ మంతయు నమెరికాకు దొరకెను. కాలాంతరమున నివి యన్నియు సంయోజనమందే కలసెను. ఈయాక్రమించుకొన్నభూమికై సంయోజన

ప్రభుత్వమువారు ౧,౫౦,౦౦,౦౦౦ల డాలర్లను మెక్సికోప్రభుత్వమున కొసంగిరి. ఈప్రకారము ౧౮౬౦-వ సంవత్సరము సమీపించువఱకు దేశ మంతయు మహోన్నతదశ నందుచుఁబోయెను. స్టీము ఇంజనులు, స్టీమునౌకలు మాత్రమే కాక ఈకాలమున దేశోపయుక్తములైన ఆవిష్కరణము లెన్నియో వెడలుటవలన దేశాభివృద్ధి కెంతయో తోడ్పడెను. కాని దేశము నంతటిని నొక్కపర్యాయముగఁ గల్లోలమున ముంచివేయఁగల దాస్యవిమోచనప్రశ్నము సంయుక్తరాజ్యము లేర్పడినకాలమునుండియు వచ్చుచుండెను. మొట్టమొదట దాస్యప్రథ కావలయు ననువారే యపరిమితముగ నుండిరి. కాని యొక అర్ధశతాబ్ది గడచునప్పటికి సమాచారములు తాఱుమాఱై దాస్యవిమోచనపక్షమువారే సంఖ్యయందుఁ బెరిఁగిపోయిరి. ౧౮౫౯-వ సంవత్సరమున హార్పర్స్‌ఫెర్రీయొద్ద జరగిన తిరుగఁబాటువలన ఈప్రశ్నము మిక్కిలి ప్రాధాన్యమునకు వచ్చెను. ౧౮౬౦ లో ప్రెసిడెంటు నెన్నుకొనుతరుణమందే ఈవిషయమున వాదవివాదములు మహాఘోరముగ జరగియుండెను. తుదకు రిపబ్లికన్ వ్యక్తియగు అబ్రహాం లింకన్ అధ్యక్షుఁడైనవెంటనే దాస్యప్రథకల దక్షిణకెరొలీనా, మిసిసిప్పి, ఫ్లోరిడా, అలబమా, జార్జియా, లూయియానా, టెక్సాస్ రాజ్యములవారు తా మపజయము నొందినట్లు తలపోసి సంయోజనమునుండి విడివడపొగిరి. వీరు ౧౮౬౧ లో దక్షిణసంయోజన మను పేర (Southern Confederation) నేర్పడి జఫర్సన్ డేవిస్ అనునతనిని అధ్యక్షునిగ నెన్నుకొనిరి. కలహము లారంభమైనతరువాత వర్జీనియా, ఉత్తరకెరొలీనా, టెన్నెసీ, అర్కాన్‌సస్ రాజ్యములు దక్షిణులతోఁ గలసెను.

సుంకపుగృహములు (Custom Houses) ఆయుధాగారములు, సంయుక్తరాజ్యముల భవనములు, వారివారిరాజ్యములం దున్నవానిని దాస్యరాజ్యములవా రాక్రమించుకొనిరి. వీరు వేఱొంపుప్రభుత్వమును సృష్టించి డేవిస్ అధ్యక్షుని ఉత్తరువుల ప్రకారము పరిపాలనము గావించుకొన నిశ్చయించిరి. ౧౮౬౧-వ సంవత్సరమున వీరు సమ్టర్‌దుర్గమును ముట్టడించి వశపఱుచుకొనిరి. అనంతరము నాలుగు సంవత్సరములపర్యంతము ఘోరమగు పోరాటము జరగెను. దాస్యపక్షమువారు జనరల్ లీక్రిందను, సంయోజనపక్షమువారు జనరల్ గ్రాంటుక్రిందను పలుచోట్లఁ బోరాడిరి. క్రమక్రమముగ దాస్యవిమోచనపక్షమువారికే జయము గలుగుచువచ్చెను. చివరకు దాస్యపక్షీయుల కేంద్రస్థానమగు రిచ్‌మాండ్ పట్టణమును దృఢము గావించికొని నిలిచియున్న జనరల్ లీని జనరల్ గ్రాంటు ఓడించి పట్టుకొనుటతో నీయుద్ధము సమాప్తమయ్యెను. యుద్ధము జరగుచుండిన కాలమందే దాస్యవిమోచనముయొక్క ఘోషణము కావింపఁబడినది. దీని కంతకును ముఖ్యకారకుఁడగు అబ్రహాం లింకను రెండవపర్యాయ మధ్యక్షుఁడుగ నెన్నుకొనఁబడెను కాని వెంటనే హత్య గావింపఁబడెను (చూడుఁడు, అమెరికా-అంతఃకలహము). కాలక్రమమున నీయెదురుతిరిగిన రాజ్యము లన్నియు మరల యూనియనులోనికి వచ్చినందున యథాపూర్వము వానికి జాతీయాధికారము లన్నియు నొసంగఁబడినవి. ౧౮౬౯-వ సంవత్సరమున జనరల్ గ్రాంటు అధ్యక్షపదమును వహించి, తాఱుమాఱై యున్న వ్యవహారముల నన్నింటిని నేకీభవింపఁజేసి క్రమమార్గమునఁ బెట్టుటకై చాల ప్రయత్నముల సలిపియుండెను. ౧౮౭౦-వ మార్చియందు జాతీయవ్యవస్థలోఁ జేయఁబడినదిద్దుఁబాటు ననుసరించి జాతి, మత, వర్ణ, విద్యల వివక్షలేకుండ నేరాజ్యమం దైనఁగాని మనుజుఁడు పౌరాధికారమును బొందుట కవకాశము కలిగెను. కాని నీగ్రోలకును తెల్లవారికిని సమానాధికారము లుండవలయు ననువిషయ మిప్పటికిని వివాదాస్పదముగనేయున్నది. ౧౮౭౧-వ సంవత్సరమున జరగిన వాషింగ్టన్ నగరపు-ఒడంబడికయందు గ్రేటుబ్రిటన్‌తోఁగల మూఁడుకలహాస్పదములైన విషయములు పంచాయతీతీర్పుద్వారా పరిష్కృతములయ్యెను. అలబమానామకనౌకను గొల్లగొట్టుటవలనఁ గలిగిననష్టమును బ్రిటీష్‌వారు కట్టియిచ్చుటనుగూర్చియు, వాంకోవర్ దీవులయొద్ద బ్రిటీష్-అమెరికనులసరిహద్దులనుగూర్చియు, కెనడాదేశపు మత్స్యవ్యాపారమునుగూర్చియు నీవివాదములు. వీనియందు మొదటి రెండు నమెరికనులపక్షమునను మూఁడవది బ్రిటీష్‌వారి కనుకూలముగను తీర్పు గావింపఁబడెను. గ్రాంటుతరువాత ౧౮౭౭-వ సంవత్సరమున ఆర్. బి. హేస్ అనునతఁడు ప్రెసిడెంటుగ వచ్చెను. ఇతఁడు ౧౮౭౭-వ సంవత్సరమున ఫెడరల్‌సేనలను దక్షిణరాజ్యములం దంతఃకలహముతరువాత నిలిపినవానిని అచటినుండి వేఱొండు ప్రాంతములకుఁ బంపించి సంయుక్తరాజ్యముల పునర్నిర్మాణమును సంపూర్ణము గావించెను. పిదప ౧౮౮౦-వ సంవత్సరపు ఎన్నికలలో రిపబ్లికనులు జేమ్స్‌గార్‌ఫీల్డ్ అనునతని నెన్నుకొనిరి. ౧౮౮౪ నందు మరల ప్రజాపక్షమువారు ప్రబలులై గ్రోవర్‌క్లీవ్‌లాండ్ అనునతని నధ్యక్షునిగ నేర్పఱుచుకొనిరి. ౧౮౮౮ యందు బెంజమిన్ హారిసన్‌నామక రిపబ్లికన్‌వ్యక్తి అధ్యక్షుఁడయ్యెను. ౧౮౯౨ క్లీవ్‌లాండ్ మరల ప్రెసిడెంటయ్యెను. విదేశములలోని రాజకీయములందుఁ బ్రవేశము కలిగించుకొనుటకు మన్రోసిద్ధాంతము ననుసరించి వెనెజూలా, బ్రిటీష్‌గ్వియనాదేశముల సరిహద్దుల నేర్పఱుచుకొనుటలో వాదములు పెరిఁగి బ్రిటనుతో మరల యుద్ధముసంభవించులాగునఁ గనుపడెను కాని యావిషయము పంచాయతీకి ఒప్పగించులాగున స్థిరపడెను. ౧౮౯౬ న మెక్‌కిన్‌లే నామక రిపబ్లికన్‌వ్యక్తి అధ్యక్షపదము నందెను. ఇతనికాలమున క్యూబా ఫిలిప్పైనులతో పోరాటముకలిగెను. గ్రాంటు అధ్యక్షుఁడుగ నున్నకాలమున నుండియు క్యూబాదీవియందలి స్పెయినువారి ప్రభుత్వము చాల హీనావస్థయం దుండెను. దొరతనమువారు చేయఁగడఁగిన దుష్పరిపాలనమువలన జనులు పలుమాఱు తిరుగఁబడసాగిరి. సంయుక్తరాజ్యములకు సమీపముగ నున్నందున ఇం దనేకు లమెరికనులు నివసించు చుండిరి. క్యూబా నివాసులతోపాటు వారికిని దుష్ప్రభుత్వమువలనఁ గలుగు నిక్కట్లు తప్పవయ్యెను. చాలకాలమువఱకు నిచటి స్పెయినుదేశీయుల

దొరతనమును జక్కఁబెట్టవలయు నని అమెరికను ప్రభుత్వమువారు ప్రయత్నించిరి కాని లాభము లేకపోయెను. అంత ౧౮౯౮ యందు సంయుక్తరాజ్యముల జాతీయప్రభుత్వము పనిఁబూని క్యూబాపరిపాలనమును వదలుకొనవలసిన దని స్పెయినువారికిఁ దెలియఁబఱుప వారందులకు జవాబుగ నీదేశముపై యుద్ధఘోషణము కావించిరి. అంత సంయుక్తరాజ్యములనుండియు యుద్ధకార్యము లారంభమయ్యెను. ఈ కారణమునఁ బ్రపంచమునం దంతట నెచట నెచట స్పెయినువారుండిరో యచట నెల్ల నీరెండుజాతులవారికిని పోరాటములు కలుగ సాగినవి. యుద్ధఘోషణ మైనతోడనే అమెరికన్ దొరతనమువారు స్పెయినుక్రిందనున్న ఫిలిప్పైన్ దీవులను ముట్టడింపవలయు నని హాంకాంగునొద్దనున్న తమజలసేనాని యగు జార్జ్ డ్యూ యనునతని కుత్తరువుల నంపిరి. తదనుసార మితఁడాపట్టునుండి బయలువెడలి నాలుగైదుదినముల స్వల్పకాలమందే ఫిలిప్పైన్ దీవులందలి మానిలానామక నగరమును ముట్టడించి తీసికొనెను. ఇదేసమయమున క్యూబాయందలి శాంటియోగోయొద్దను, పోర్ట్ రైకోదీవియందును యుద్ధములు జరుగుచుండెను. యుద్ధము జరగినచోట నంతయు నమెరికనులే జయమందుచువచ్చిరి. పోర్ట్ రైకోయందును స్పెయినువారి కపజయము కలిగినతోడనే వీరు సంధి గావించికొనుటకు సమ్మతించిరి. అంత పారిస్ పట్టణమున సంధి జరగెను. అందలినియమముల ననుసరించి క్యూబా, పోర్ట్ రైకో, గుఆమ్, ఫిలిప్పైన్ మొదలగు దీవు లమెరికనులపరమయ్యెను. కాని ఫిలిప్పైన్ దీవులందు డాన్ ఎమాలో అగ్వినాల్డొ అనునతఁ డమెరికనులు మానిలాపట్టణమును ముట్టడించి పట్టుకొనుటకుఁ బూర్వమే, అనఁగా ౧౮౯౮-వ సంవత్సరమున స్పెయినుదొరతనము మీఁదను దిరుగఁబడి యచట ప్రజాప్రభుత్వమును (Republic) స్థాపించెను. కాని యదేసంవత్సరాంతమున అమెరికనులు గావించిన ప్రకటనమువలనఁ దమప్రజాప్రభుత్వము స్వీకృతము కాలే దని నిశ్చయమగుడు, అగ్వినాల్డొపక్షమువా రంఱును నెదురుతిరిగి కలహింప సాగిరి. ఫిలిప్పినోలు మంచిధైర్యసాహసములతోఁ బోరాడిరి కాని సమస్తయుద్ధోపకరణసంపన్న మగునమెరికనుసేనను జాలకాలమువఱకు నెదిరింపఁజాలకపోయిరి. అందువలన బహిరంగముగ యుద్ధము మాని చాటుమాటుననుండి సమయము దొరకినతోడనే అమెరికనులపైఁ బడి కొల్లగొట్టసాగిరి. ఇట్టివిధానము ౧౯౦౨ వఱకును సాగుచునేయుండెను. అమెరికను లొకగవర్నరు నేర్పఱిచి త్వరలో ద్వీపవాసులకు స్వాతంత్ర్య మొసఁగఁబడు నని చాటించుచు విద్రోహుల నడఁచుటకు మంచికట్టుదిట్టములను సలిపిరి. ప్రకటనము ననుసరించి ౧౯౦౭-వ సంవత్సరమున ఫిలిప్పినో అసెంబ్లీయొకటి నెలకొల్పఁబడెను. అధ్యక్షుఁడగు టాఫ్ట్‌యొక్క కోరికప్రకారము ౧౯౦౯-వ సంవత్సరమున కాంగ్రెసువా రాదీవులను సంయుక్తరాజ్యములందుఁ జేర్చుకొనిరి. అనంతరము విల్సన్ అధ్యక్షుఁడుగ నుండినకాలమున నీదీవులలో గవర్నరుజనరలుగ నున్న కామెరన్ ఫోర్బ్స్ అనునతనిని దొలఁగించి అమెరికన్ ప్రభుత్వమువారు బర్టన్ హారిసన్ అనునతని నియోగించిరి. మఱియు సౌమనస్యముతోడఁ బరిపాలనము చేయుచు ఫిలిప్పినోలను స్వాతంత్ర్యమున కర్హు లగునట్లు చేయుట కితని కుత్తరువు లొసంగఁబడియుండెను. కమిషన్ సంఘములో నెక్కువమంది ఫిలిప్పినో లుండులాగున విధించి పరిపాలనకార్యాలయమునం దమెరికనులకు మాఱుగ స్వదేశీయులే యెక్కువగ నుండులాగునఁ గావింపఁబడెను. ౧౯౧౬ లోఁ జేయఁబడిన జోన్స్‌బిల్లుమూలమున నీదీవులప్రజలకు మఱికొన్ని యధికారములు లభించెను. యోగ్యత కలిగినతోడనే ఫిలిప్పినోలకు స్వాతంత్ర్య మొసంగుటయే ఈబిల్లుయొక్క ముఖ్యవిషయము. ఇటీవల, ననఁగా ౧౯౩౨-వ సంవత్సరమున ఏడుసంవత్సరముల పరిమితకాలానంతరము వీరికి స్వరాజ్య మొసంగఁబడు నని ప్రకటింపఁబడినది.

సుమారు ౧౯౦౦ ల ప్రాంతమున చీనాదేశమున బాక్సర్ కలహ ముప్పతిల్లెను. ఈబాక్సరు లనువారు చీనాదేశీయులు - జాతీయవాదులు. వ్యాయామాది శారీరకపరిశ్రమలను సలుపుచు స్వదేశమును ఉన్నతస్థితికిఁ దేవలయు నని పాటుపడుచుండిరి. తమ దేశముయొక్క తీరముల నాక్రమించికొని యున్న విదేశీయుల నందఱను దఱుమఁగొట్టి చీనాను వారిజాలములనుండి తప్పింపవలయు నను అభిప్రాయముతో వీరు దేశీయ క్రైస్తవులను, యూరోపియనులను కొందఱను హత్య గావించి యనేకులను కారాగారములందు వైచిరి. చీనా రాజధాని యగు పెకింగ్ పట్టణమున గొప్పవధ జరుగుటకు సిద్ధముగ నుండెను. అంత నతిశీఘ్రముగ. అమెరికా సంయుక్తరాజ్యములు, జపాను, బ్రిటన్, ఫ్రాన్స్, రష్యాదేశములవా రందఱును ప్రోగయి బాక్సరుల నోడించి పట్టుకొని తమతమ కైదీల నందఱను విడిపించిరి. బాక్సరుల అపజయమువలన చీనాదేశమును విజేతలందఱు నాఫ్రికాను వలెఁ బంచికొనియుందురు కాని సంయుక్తరాజ్యములే యట్టి విధానమును మాన్పించెను. వీరియొక్క సలహో ననుసరించి యుద్ధమునిమిత్తమైనఖర్చులకై ౩౩,౩౦,౦౦,౦౦౦ ల డాలర్లను మాత్రము దీసికొని మిత్రమండలివారు బాక్సరులను ముక్తులఁ గావించిరి. ఈ ద్రవ్యమును విజేతలగువారు పంచికొనసంయుక్తరాజ్యములకు ౨,౪౦,౦౦,౦౦౦ లు దొరకెను. ఈమొత్తమునుండియు కోటి పదిలక్షలడాలర్లను అమెరికనులు చీనావారి కిచ్చి వారి కృతజ్ఞతకుఁ బాత్రులైరి.

మెక్‌కిన్లే ఒకఘాతుకునిచే మృతుఁడు కాఁగా నతనిస్థానమును థియొడోర్ రూజ్‌వెల్ట్ (ఉపాధ్యక్షుఁడు) కైకొనెను. ఇతని పాలనకాలమున వ్యాపారప్రతిబంధములవిషయమున ముఖ్యముగ ట్రస్టు (Trusts) లని పిలువఁబడు మహాకూటముల నిమిత్తము కొన్ని నియమములు కల్పింపఁబడెను. ఇందువలన వ్యాపారులకు నితనికిని గలహము లేర్పడెను కాని మొత్తముమీఁద నితని పరిపాలన మత్యుత్తమమైనవానిలో నొకటిగ గణింపఁబడినది. అట్లాంటిక్, పసిఫిక్ మహాసాగరములను గలుపు పనామాకాలువ ఇతనికాలముననే త్రవ్వఁబడినది.

మఱియు నితనికాలమున అమెరికన్ కాంగ్రెసునకు తమ ప్రతినిధిని బంపుట కధికారము అలాస్కా దేశవాసులకు లభించినది. ఇంత పర్యంతము విదేశీయులకు పౌరాధికారము ఒక్కొక్క రాజ్యమునం దొక్కొక్క విధానమున దొరకుచుండెడిది. ఆవిధాన మిపు డన్ని రాజ్యములందు నొకటిగఁ జేయఁబడెను. ఇతనితరువాత నధ్యక్షుఁడైన టాఫ్ట్ అనునతనికాలమునందు పదార్థనిర్మాతల (Manufacturers) మేలునకై క్రొత్తచట్ట మొకటి కావింపఁబడెను. స్పెయిను యుద్ధానంతరము క్యూబాదీవియందు నిలుపఁబడిన అమెరికనుసేన లచ్చోట నుండి వేఱొక ప్రదేశమునకు మార్పఁబడినవి. వెనెజూలాదేశముతోఁగల వాదవివాదములు పరిష్కృతము లయ్యెను. తరువాత మరల నితఁడును, రూజువెల్టు, లాఫోల్లెటె అనువారును అధ్యక్షపదవికిఁ బ్రయత్నించి యుండిరి. ఈముగ్గురవిడిప్రయత్నముల మూలమున వీరిలో నొకరును గెలుపొంద రైరి. అపుడు డిమోక్రాట్ వ్యక్తి యగు వుడ్రో విల్సన్ ప్రెసిడెంటుపదము నందెను. ఇతఁడు విదేశములతో నెక్కుడు సంబంధములఁ గలుగఁజేసికొనుచుండెడివాఁడు. ౧౯౧౩ వ సంయుక్తరాజ్యములు చీనాదేశముయొక్క ప్రజాప్రభుత్వము నంగీకరించినవి. ౧౯౧౪-వ సంవత్సరమున జర్మనీయుద్ధ మారంభ మయ్యెను. మొట్టమొదట యూరోపునందలి యుద్ధములతో సంబంధము కలుగఁజేసికొనరా దని సంయుక్తరాజ్యములు తాటస్థ్యమును వహించియే యుండెను కాని మిత్రమండలివారి కవసరములగు పదార్థముల నంపియు, కావలసినంత ద్రవ్యము నొసంగియు సాయము చేయుచునే యుండెను. ఇది కనిపట్టియే కాఁబోలు జర్మనీయు నూరకుండదయ్యెను. ఆకారణమున నమెరికావారికిని యుద్ధమునందుఁ బ్రవేశింపవలసి వచ్చెను. ౧౯౧౭-వ సంవత్సరమున జర్మనీతో యుద్ధఘోషణము కావింపఁబడినది. అమెరికా చేరిన కొలఁదికాలమునకే ఇఁక నెక్కువ నష్టమును బొందుటకంటె సంధి చేసికొనుటయే మే లని జర్మనీ యభిప్రాయపడి యటులే కావించెను. అనంతర మేదో యొకవిధమున బ్రిటీష్‌వారి యిచ్ఛానుసారము సంధి జరగినది కాని అమెరికా-అధ్యక్షుఁడు విల్సన్ సూచించినట్లుమాత్రము గాదు. విజేతలగు మిత్రమండలివారు ముఖ్యముగ బ్రిటీష్-ఫ్రెంచిజాతులు శత్రువుల యధీనమందలి దేశము లన్నింటిని దమవశము చేసికొని సాధ్య మగునంతవఱకు వారి యైక్యమును ఛిన్నభిన్నము గావించి నూతనరాజ్యములను నెలకొల్పిరి. ఈ ప్రకార మేర్పడిన ౯ నూతనరాజ్యముల స్వాతంత్ర్యమును అమెరికనులకును స్వీకరింపవలసి వచ్చెను. సంయుక్తరాజ్యము లీపంపిణీయందు భాగము గైకొనకపోయినప్పటికిని ప్రపంచమం దంతటను శాంతి, న్యాయము లనుస్థాపింతు మనుపేరుతో మిత్రమండలివారు చేయఁగడఁగినకార్యములను ఆటంకపఱిచియుండలేదు. అనంతరము రిపబ్లికన్ వ్యక్తి హార్డింజ్ అధ్యక్షుఁ డయ్యెను. కాని యతఁడు వెంటనే మరణింప నుపాధ్యక్షుఁడగు కాల్విన్ కూలిడ్జి యాపదమును గైకొనెను. ఇతఁ డధ్యక్షుఁడుగ నుండిన రెండుపర్యాయములుగూడ హార్డింజియొక్క ఆర్థికనీతినే యవలంబించెను. యుద్ధకాలమున కల్పింపఁబడిన ఆదాయపు పన్నులన్నియు మరలఁ దగ్గింపఁబడినవి. ఈకాలమున ప్రాముఖ్యము వహించినవిషయములలో నొకటి మద్యపాన నిర్మూలనము. ౧౯౨౨-వ మేమాసమున దీని వ్యాపారమును తగ్గించుటకై మరల నొకచట్టము కావింపఁబడినది.

౧౯౨౬-వ సంవత్సరమున జినీవాలో సమావేశమైన ప్రపంచాంతర్ జాతీయప్రతినిధు లమెరికా కోరిన కొన్ని షరతులకు సమ్మతింపనందున నీదేశము ప్రపంచాంతర్జాతీయసంఘము (International League)నందుఁ బ్రవేశింప సమ్మతింపదయ్యెను. కూలిడ్జి తరువాత హూవర్-హెర్బర్ట్-సి- అధ్యక్షుఁ డయ్యెను. ఇతనికాలమున కృషి కనుకూలమైన బిల్లు స్థాపింపఁబడెను.

ఈకాలమున ప్రపంచశాంతి కని జరగిన ముఖ్యవిషయములలో కెల్లాగు-బ్రియాండ్ సంధి ఒకటి. ౧౯౨౭-వ సంవత్సరమున ఫ్రెంచి విదేశాంగమంత్రి అరిస్టైడ్ బ్రియాండు వివాదాస్పదములైన సంగతులను శాంతివిధానములద్వారా తీర్చుకొనవలయునే కాని యుద్ధముద్వారా కూడ దని ఫ్రాన్సు, సంయుక్తరాజ్యములు సంధిచేసికొనవలసినదిగఁ గోరెను. అందులకు అమెరికా స్టేటు శెక్రటరీ ఫ్రాంక్ బిల్లింగ్స్ కెల్లాగు ఇట్టిసంధికి ఇతరజాతులను గూడ చేరఁదీయవలె నని ప్రతిపాదనము గావించెను. తత్ఫలితముగ నామఱుసటిసంవత్సరమున ౧౫ జాతులవారు పారిసునగరమున సమావేశమయి ఈసంధిని గావించుకొనిరి. హూవరుకాలమున కృషివ్యాపారపు సుంకములసందర్భమునను అభివృద్ధికరములగు మార్పు లనేకములు జరగెను.

ఇతని యనంతరము ప్రెసిడెంటుపదము నధిష్ఠించి ప్రస్తుతము అమెరికాసంయుక్తరాజ్యములను నడపుచున్నది రూజువెల్టు. ఇతఁడు వ్యాపారమాంద్యమును పోఁగొట్టి, నిరుద్యోగసమస్యను పాఱఁదోలుట కత్యంతతీవ్రప్రయత్నములను సలుపుచున్నట్లు వార్తలవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతని పద్ధతులు ప్రపంచమునం దంతటను కలవరము పుట్టించినను స్వదేశమునకు కొంతవఱకు మేలు చేకూర్చినట్లే కనుపడుచున్నది. ఇంతవఱకు నిరసింపఁబడిన సోవియటు రష్యాతో సంధి గావించియు, ఫిలిప్పైనుద్వీపములకు స్వాతంత్ర్య మొసఁగియు రూజువెల్టు మహోత్కృష్టకార్యములఁ గావించెను. కాని పదేండ్లక్రిందఁ బోయినత్రాగుడును మరల న్యాయసమ్మతము చేయుట విషాదకరము.

స్వాతంత్ర్యము దొరకినది మొదలుకొని ఈదేశము సకలవిధముల నభివృద్ధి నొందుచువచ్చినది. కాని ౨౦-వ శతాబ్దియం దిచటఁ గలిగిన యభివృద్ధి సమస్తప్రపంచమునకు నాశ్చర్యము కలుగఁజేసెను. ఇందులకుఁ బ్రధానకారణము రత్నగర్భ యగుభూమి, తదీయ సంతతుల యుత్సాహశక్తి, విద్య - ఈమూఁడు నని చెప్పవచ్చును. ఇందులో నేది లేకపోయినను తక్కిన రెండును వ్యర్థము లయ్యెడివి. దేశమందలి ప్రతిబాలుఁడు, బాలికయునువిద్యనభ్యసించుటకు వీలగులాగున అగణితములగు విద్యాలయములు నెలకొల్పఁబడినవి, ఇచట విద్యాశాల లేని

గ్రామమే లేదు. తుదకు నాలుగైదు గృహము లుండినను జాలును; అచట నొక పాఠశాల యుండును. ఈవిద్యాభివృద్ధి యసునదంతయు కేవలము దొరతనమువారి సాయమువలననే కాదు; ఆండ్రూ కార్నెజీ, జాన్. డి. రాక్ ఫెల్లర్ లోనగు కోటీశ్వరులు కోట్లకొలఁది ధనమును విద్యావ్యాపనమున కొసంగియుండిరి. ఈ ధనసాహాయ్యమునకుఁ దోడుగ, విద్యావంతు లనేకులు ఏ యుపాయముల నవలంబించినచో శీఘ్రముగను, సుకరముగను, స్థిరముగను విద్య వ్యాపించులాగున చేయ వచ్చునో వాని నన్నిటిని విచారించి, వారు గనిపట్టిన విషయముల నన్నింటిని వెలువఱచియుండిరి. వేలకొలఁదిగ పుస్తకాలయములు స్థాపింపఁబడినవి. ఆయాలయములనుండి గ్రంథములు పెద్దవారికేకాదు; బాలురకుఁగూడ నొసంగి వారియందు శీఘ్రముగ విద్య పెంపొందు లాగునఁ జేయఁబడినది. వీనికి సహాయకములుగ లక్షలకొలఁది వార్తాపత్రికలు వెలువడుచుండును. కార్మికులవిషయమున వారికి హితమగు మంచి కట్టుదిట్టములు కలవు. కొన్నిరాజ్యములందు ౧౪ ఏండ్లకు తక్కువయసు వయసుకల బిడ్డలను కూలిపనులందు వినియోగింపరా దని నియమము లున్నవి. బిడ్డలపరిశ్రమమువలనఁ దయారగు పదార్థములను విదేశముల కెగుమతి చేయఁగూడ దని యుత్తరువులు కలవు. స్త్రీలకు ప్రతిదినమును ౧౦ గంటల కెక్కువ పని నియ్యరా దని కొన్నిరాజ్యములందును, ఎనిమిదిగంటల కెక్కువకూడదని మఱికొన్ని రాజ్యములందును చట్టము లున్నవి. ఇట్టిసర్వజనోపకారులైన విధానముల సలుపునది కేవలము ప్రభుత్వమే కాదు; ధనాఢ్యులగు ప్రజలును, ఇందులకుఁ జేయూఁత నొసంగుచుందురు. 'రస్సెల్ సేజ్ ఫౌండేషన్' (Russell sage foundation) అను గొప్ప సంఘ మొకటి యేర్పడి దేశమందలి దారిద్ర్యమును, మూర్ఖ్యమును బాఱఁదోలుటకుఁ గంకణము కట్టుకొనియున్నది. అంతర్జాతీయశాంతిస్థాపనార్థము కార్నెజీదానమువలన మఱియొకసంస్థ యేర్పడెను. సమస్త ప్రపంచారోగ్యమునకును, వైద్యసంబంధిగవేషణమునకును రాక్ ఫెల్లర్ మఱి యిరువదిలక్షలడాలర్ల నొసంగియుండెను. 'సర్వే భద్రాణి పశ్యంతు, సర్వే సంతు నిరామయాః' అను వాక్యమును కార్యములోనికిఁ దెచ్చిన దీజాతియే యగుటవలన నిప్పు డన్నివిధముల నిది ప్రపంచమున మహోన్నతస్థాన మందియున్నది.

అమెరికా సారస్వతము — అమెరికా సారస్వత చరిత్రము తల్లికుదుటినుండి విడఁదీసి తీసికొనివచ్చి వేఱు ప్రదేశమున నాఁటిన భాషా, సంస్కృతులు క్రమముగాను, నెమ్మదిగాను చెందు వేర్పాటును దెలుపుచరిత్రమే. మొదట నీసారస్వత మాంగ్లసారస్వత వృక్షశాఖగా నారంభమయి, మొదట నొక్కచోట పెరిగిన రెండు తెగల యింగ్లీషువారును ఒకరి కొకరు దూర మయి వేఱువేఱు పరిస్థితులయందు వేఱువేఱు అనుభవములను బొందుచు రాఁగా, రీతియందును, విషయమునందును క్రమముగా మార్పు చెంది, తుద కింగ్లాండు సంస్కృతికి కడు భిన్నమయిన సంస్కృతికి నిర్వచనముగా వికాసము చెందినది. ఒకతరమువఱకు నీవాఙ్మయరచయిత లమెరికాయందు నివాస మేర్పఱుచుకొనిన యింగ్లీషువారే.

మొట్టమొదటి నూటయేఁబదియేండ్లలోను అమెరికాయం దధినివేశముల నేర్పఱుచుకొన్నవా రింగ్లీషువాఙ్మయమార్గమునే యనుసరించి గ్రంథములను రచియించుచువచ్చిరి. చాల నిటీవలనే అమెరికా గ్రంథకర్త లింగ్లీషుగ్రంథకారుల ననుసరించుట, యనుకరించుట మాని స్వతంత్రముగ తమమార్గములను దా మేర్పఱుచుకొని తమ్ముఁ దాము వ్యక్తీకరించుకొనఁజొచ్చిరి. ౧౮౦౦ ల వఱకు కూడ అమెరికా గ్రంథకర్తల కింగ్లీషుసారస్వతముమీఁది వ్యామోహము పోలేదు; అవే తెన్నులు, అవే రీతులు, అవే సంప్రదాయములును అమెరికా సారస్వతమున మూర్తులు కట్టుకొని నిలిచినవి. అధినివేశములయందలి పరిస్థితులనుబట్టి, అనుభవములనుబట్టి అమెరికాసారస్వతమున నించుక భేదము కన్పట్టుచువచ్చినను ప్రధానముగ నది ఇంగ్లీషువాఙ్మయమునకు చేరిక యయిన ప్రతిసృష్టిగ రూపొందినది. ఇందుఁగూడ లండనునందు రేకెత్తి పరిల్లుచు వచ్చిన సాహిత్యాతివాదరీతి, సంప్రదాయముల పొంతఁబోవక అది వాని నించుక దువ్వి చదునుచేసి పెంచుచు వచ్చినది.

అమెరికాయందలి యుత్తరభాగము సారవంతము కాని యసమప్రదేశము. ఇందు నౌకాశ్రయస్థానములును, ఉరవడి యెక్కువగాఁ గల యేఱులును, నదులును జాలఁ గలవు. ఇంచుక దక్షిణమునకుఁ బోయినయెడల విశాలము లయి, యొండ్రుమట్టితోఁ గూడిన మైదానములతో దేశము వెడల్పగును. ఈప్రదేశము వ్యవసాయమున కనుకూల మయినది. పొగాకు, వరి, నీలి, ప్రత్తి యిందలి ప్రధానమయిన పంటలు. అనేకములుగ నున్న నౌకాశ్రయస్థానములవలనను, ఏఱ్లవలనను ఉత్తరభాగము వాణిజ్యవ్యాపారమునకును, నౌకాయానసాహసికతకును పేరునకెక్కఁగా దక్షిణభాగము బానిసవృత్తి నాధారము చేసికొని మొక్కమోటికి పండించి చేయు జీవనవిధానమున కనుకూలించినది. సంఘమున పరపతి గల ప్రముఖు లందఱు నెల్లచోటుల సామంతులుగనే యుండిరి. వీరికి బోస్టన్, ఫిలడల్ఫియాలయందలి వణిక్శిఖామణులును, న్యూయార్కు, వర్జీనియాలయందలి భూస్వాములును ఎంత చెప్పిన నంత. అందువలన భూవసతియు, ధనాఢ్యతయు సంఘమును పాలించుచువచ్చెను. ప్రజాసత్తాకభావము చాల నిటీవల మొలకెత్తి పెరిఁగినది. ఫ్రెంచివిప్లవమునాఁటికిఁ గాని దీని కుద్ధృత మయినశక్తి రాలేదు. అప్పటినుండి యిది సంఘమును, జాతీయప్రభుత్వమును ప్రజాసత్తాకభావపరము కావించినది. ఇది కారణముగ నీ ప్రజాసత్తాకోద్యమమునకు పరపతిగల ప్రముఖు లెల్లరును పరమ శత్రుత్వము వహించిరి. ఈకారణమున అపహాస్యాత్మకసారస్వతము మిగుల గాటయినది చాల వెలువడినది.

అమెరికా సారస్వతమున క్రీ. శ. ౧౬౦౭ మొదలు ౧౭౬౫ వఱకు నొకరీతిగ ప్రాథమికయుగ మని చెప్పవచ్చును. ఈకాలమున

వెలువడిన సారస్వతము నిజమునకు ఇంగ్లీషుసారస్వతమునందలి యొక భాగముగనే గ్రహింపవచ్చును.

న్యూ-ఇంగ్లండునందు తక్క మిగిలిన ప్రదేశములందు గ్రంథ రచన అరుదుగ నుండెడిది. ఉత్పత్తి యయిన గ్రంథములును చాల తక్కువ. వర్జీనియాయందు దేశశోధన, దేశవర్ణనములకు సంబంధించిన గ్రంథములు, సాగరిక యాత్రాచరిత్రములు మొదలయినవి పుట్టినవి. పదునెనిమిదవశతాబ్దివఱకు వర్జీనియాయందలి పరిస్థితులు గ్రంథోత్పత్తి కంత యనుకూలముగ నుండవయ్యెను. అంతటినుండి గ్రంథములు చాల వచ్చినవి.

ఒక్కొక్క వలస మనోరంజకమయినది కాని, ప్రాముఖ్యము గడించినది కాని యయినవెంటనే దానికి సంబంధించిన వర్ణనగ్రంథములును, వృత్తాంతములును బయలుదేఱుచు వచ్చినవి. సముద్రతీర ప్రదేశములందు గ్రంథరచన చాల నెనుదుదిగుదుగ నుండెను కాని క్రమాభివృద్ధినొందుచు ప్రాముఖ్యము గడించినవానియందు సహజముగ నెక్కువగ నుండెను.

మొదటినుండియు వర్జీనియాయందుకంటె న్యూ-ఇంగ్లండునందు గ్రంథరచనమునకును, గ్రంథముద్రణమునకును పరిస్థితు లెక్కువ యనుకూలముగ నుండెను. ప్యూరిటనులు చిన్నచిన్న గ్రామములయందు స్థిర నివాసము లేర్పఱుచుకొనిరి. ప్రతిగ్రామమును మతాచార్యునినాయకత్వమున చక్కనికట్టుఁబాటులతో నొప్పుచుండెను. ఈ మతాచార్యులాస్తికవాద ప్రతివాదములను, ఆస్తికగ్రంథరచనను ప్రోత్సహించుచు వచ్చిరి. ఈరీతిని న్యూ-ఇంగ్లండునందు ఆస్తికమతవాఙ్మయము చాల బయలువెడలినది. ఆస్తికవాదమునకు సంబంధించిన పత్రికలు కూడ మొలకలెత్తినవి. రోగర్ విలియమ్సు ఈ కాలపు ఆస్తికవాదులలో ప్రముఖతఁగన్నవాఁడు. ఇతనియభిప్రాయము లప్పటి ప్రభువులకు సరిపడక యతనిని దేశబహిష్కృతుని గావించిరి. అందువలన నితఁడు మస్సచుసెట్సు అఖాతముననుండి వెడలిపోయి రోడ్ దీవి కరిగి యచట అమెరికాయందలి మొట్టమొదటి ప్రజాసత్తాక సమష్టిరాజ్యమును స్థాపించెను. ఇతఁడు ప్రజాసత్తాకతత్త్వమును విపులముగ వ్యాఖ్యానముచేసి విశదీకరించుటవలన ఆకాలపు రాజకీయభావకులలో ప్రముఖుఁడుగ పరిగణింపఁబడుచున్నాఁడు. ఈకాలమున పద్యకవులు కూడఁ గొందఱు విలసిల్లిరి. వారిలో మైకేల్ విగ్గల్సు వర్తు ప్రథమగణ్యుఁడు. న్యూ-ఇంగ్లండునందలి ఆస్తికవాదగ్రంథకర్తలలో జోనాథన్ ఎడ్వర్డ్సు, సామ్యుయల్ హాప్‌కిన్సు, ఎజ్రా స్టైల్సు అనువారు పేర్కొనఁ దగినవారు.

న్యూ-ఇంగ్లండు మతాచార్యుల యుపన్యాసములకు చెవియొగ్గి వినుచుండినకాలమున ఫిలడల్ఫియా బోస్టనుకంటెను సంస్కృతి సాహిత్యములకు ప్రధానపీఠ మగుచుండెను. ఇచ్చట పెక్కు గ్రంథములు ముద్రితము లగుచుండెను. నాటకరంగములను, పత్రికలను ప్రజ లాదరించుచుండిరి.

అమెరికాసారస్వతమునకు ౧౭౬౫ మొదలు ౧౮౦౦ లవఱకును ద్వితీయదశ యనవచ్చును. ఇది యమెరికాహృదయము పెక్కు విధములయిన రాజకీయసమస్యలతోఁ దటతటఁ గొట్టుకొనుచుండినకాలము. అమెరికాయంతఃకలహము, సంఘాతరాజ్యప్రతిష్ఠాపనప్రయత్నము, ఫ్రెంచివిప్లవసంజనితనూతనభావములు అను నివి యమెరికనులను గలవరపెట్టుటవలన అమెరికాయం దొక నూతనజాతి తయారగుచుండినకాల మది. ఈకాలమున నుత్పత్తియయిన సారస్వతము రాజకీయముల కనుబంధిగ వర్ధిల్లుట సహజము. రాజకీయ సంబంధము గల కరపత్రములు, గ్రంథములు అనేకము లీకాలమునఁ బుట్టినవి. ఈరాజకీయ సారస్వత నిర్మాతలలో సామ్యుయెల్ ఆడమ్సు, జాన్ డికిన్సన్, జోసెఫ్‌గాల్లోవే, టామ్‌పెయిన్‌లు ప్రముఖులు. వీరి రచనలు కారణముగ దేశము యుద్ధాగ్నికుండమున నుఱికినది. వీరిలో పెయిన్ కలము కడు శక్తిమంత మయినది. ప్రజాహృదయమునకు హత్తునట్లు స్వాతంత్ర్యమువలని లాభములనుగూర్చి తెలిపినవాఁ డితఁడు. 'మానవుని హక్కులు' అనునది ఆకాలమున ప్రజాహృదయమున కుద్దీపనము కలిగించిన గొప్ప గ్రంథము. పైని పేర్కొనినవారు కాక రాజకీయ నాయకులు జాన్ ఆడమ్సు, అలెగ్జాండరు హామిల్టన్, థామస్ జఫర్సన్‌లవంటివారు పెక్కు రుండిరి.

అమెరికా యువజనసంఘ మారీతిని రాజకీయ స్వాతంత్ర్యమును సంపాదించి, అపరీక్షితసూత్రములమీఁద నొక ప్రభుత్వము నేర్పాటుచేయుచుండిన కాల మగుటవలన అపుడు సభ్యసారస్వతము ప్రజాక్షేమలాభముల కణఁకువగ నుండుట, సహజము. ఈకారణమున కవిత్వ, వ్యాసములు పదునెనిమిదవశతాబ్ది కడపటిదశలం దచ్చటచ్చట పెరుఁగుచు వచ్చినవి. ౧౭౮౦, ౧౭౯౦ లలో హార్టుఫోర్డు, కాన్‌లందు యువజనులు కొందఱు సమకాలికాంగ్లసారస్వత జీవశక్తిని గ్రహింపఁ బ్రయత్నించిరి. వీరిలోఁ గొందఱు ప్రజాసత్తాకవ్యతిరేకవాదులు. ఈకారణమున నీకాలమున అపహాస్య (Satirical) సారస్వతముకూడ తగినంత బయలుదేఱినది. దీనితోపాటు నాటక వాఙ్మయమును క్రమక్రమముగ మొలకెత్తి వర్ధిల్లినది.

౧౮౬౧-౫ వ అమెరికాయుద్ధము పూర్తియైననాఁటనుండి అమెరికనుల జీవితమున మార్పు లనేకములు కలిగినవి. ప్రతివిషయమునను పరివర్తనము సంభవించినకాల మిది. సంస్కరణోద్యమములు, దాస్యప్రథానిర్మూలనప్రయత్నములు, పారిశ్రామికతారంభములు, ప్రజాసత్తాకప్రభుత్వభావవికాసము, యుద్ధములు— ఇవి యన్నియు వెనుకటి ప్రాచీనభావములతో నిండి కొయ్యవాఱిన అమెరికాహృదయమునకు పదును పోసి మార్చి దానిని నూతనభావతరంగితము కావించినవి. నాఁటనుండి అమెరికాసారస్వతమునకు క్రొత్తశక్తి, క్రొత్త వికాసము, క్రొత్తజీవము వచ్చి యది వివిధవిధములగు చక్కనిమార్గములు త్రొక్కి పేరు ప్రతిష్ఠలు గడించుకొన్నది. అందువలన పందొమ్మిదవ శతాబ్ది నుండి నేఁటివఱకు నమెరికాసారస్వతము దినదినాభివృద్ధి నొందుచు

ప్రపంచవాఙ్మయమునఁగూడ స్థానము గడించుకొన్నది. అమెరికా సారస్వతమున నీపందొమ్మిదవ, యిరువదవ శతాబ్దులందు పెక్కురు ప్రతిభాశాలు లుదయించి, వేలువేలు శాఖలందు క్రొత్త క్రొత్త రీతులను, క్రొత్త క్రొత్త సంప్రదాయములను వెలయించి తమ వాఙ్మయ సౌభాగ్యమును పెంపొందించినారు. వాషింగ్టన్ ఇర్వింగ్, జేమ్స్ ఫెనిమోర్ కూపర్, ఎడ్గర్ అల్లన్ పో, హెన్రీ డేవిడ్ థోరో, జాన్ గ్రీన్‌లీఫ్ హ్విట్టియర్, హెన్రీ వాడ్స్‌వర్త్ లాంగ్ ఫెల్లో, నథేనియల్ హాథార్న్, రాల్ఫ్ వాల్డో ఎమర్సన్, జేమ్స్ రస్సెల్ లొవెల్, ఆలివర్ వెండెల్ హోమ్స్, ఎమిలీ డికిన్సన్, వాల్ట్ హ్విట్‌మన్, హెర్మన్ మెల్విల్లి — ఈ మొదలుగువా రందఱును పందొమ్మిదవ శతాబ్దిని వర్ధిల్లిన సుప్రసిద్ధ అమెరికా గ్రంథకర్తలు.

౧౮౭౦ మొదలు ౧౯౦౦ ల వఱకును గ్రంథరచన తీవ్రముగ సాగినది. చిన్నకథ కళావిన్యస్తతయం దుచ్ఛదశ నొంది పేరుగాంచినది. కవిత పరిమితముగ వర్ధిల్లినది. చారిత్రకకథ సంప్రదాయము కట్టుకొని వర్ధిల్లినది.

౧౯౦౦ మొదలు ౧౯౨౦ వఱకు అమెరికా సారస్వత మింకను క్రొత్తమార్పులను జెందుచు వర్ధిల్లుచున్నది. ఈకాలమున ప్రపంచమునందలి యేయితరభాగములంకుకంటెను అమెరికాసంయుక్తరాజ్యములందు ఆర్థికనిర్మాణమునను, విద్యయందును, సాంఘికపరిణామమునను, రాజకీయములందును; సారస్వతమునందును, కళలందును గూడ గొప్ప మార్పు సంభవించినది. వ్యావసాయికదేశము పారిశ్రామికదేశముగ మార్పుచెందినది. దీనితో దేశమున నొక క్రొత్త ధనిక ప్రజాసత్తాకము వికసించినది. జాతీయభావము పునరుద్ధృతమయినది. ఇంతయేల, కడచిన మూఁడుపదులందును, మార్పుకలిగి యొక నూతనసాంఘిక, నైతిక, ఆర్థిక, విజ్ఞానసంప్రదాయములు రూపొందినవి. ఒక క్రొత్తయుగ మారంభ మయినది.

౧౯౧౦ లో అమెరికాదేశీయుల సారస్వతాభిరుచిలో మార్పు కలిగినది. ఈమార్పు కలుగుటకు బెర్నార్డ్ షా గ్రంథములును, రష్యా దేశపు నవలారచయితల గ్రంథములును, ఇబ్సెన్ గ్రంథములును కారణములు. ఈరీతిని ఇరువదవశతాబ్దియం దమెరికాసారస్వతమునకు నొక క్రొత్త ప్రోత్సాహశక్తుల నొసంగినది యూరోపు.

సారస్వతమునందే కాక యితరవిషయములందును నిట్టిప్రోత్సాహము కలిగినది. ద్రవ్య మొకశక్తిగ, కార్మికు లొకతరగతిగ, ప్రజాసత్తాక మొక యార్థికవిషయముగ (Economic Factor) అమెరికనులు గ్రహించిరి. ఈభావములను వ్యాపింపఁజేసినవారు రూజువెల్టు, బ్రియానులు. ఈభావములతోపాటు అమెరికనుహృదయము సత్తేజము నొందించిన గ్రంథకర్తలు మఱికొందఱు కలరు. వారిలో ఆధునికప్రపంచము సంకీర్ణమయిన దని, యందు స్త్రీపురుషులస్థితి తమ చుట్టుప్రక్కలనుండు పరిస్థితులనుబట్టి నిర్ణీత మగు నని నిర్వచించిన హెచ్. జి. వెల్సు, జాన్ గాల్సువర్దీలు ప్రధానులు. ఈ నూతనభావపరంపరలకారణమున అమెరికావిశ్వవిద్యాలయములనుండి ౧౮౯౦లో స్వస్తిచెప్పఁబడిన సాంఘికవాదము (Socialism) తిరుగ విమర్శనకు, చర్చకుఁ దేఁబడినది. ఈవిధముగా సంఘమునందుఁ గలిగిన యశాంతి సారస్వతమునఁగూడ ప్రాకి యందును అశాంతి రేకెత్తినది. కార్మికతరగతులవారిమీఁద క్రొత్తగ కలిగిన శ్రద్ధాసక్తులవలన ఆ తరగతులయందలి వ్యక్తులయందును క్రొత్త శ్రద్ధాసక్తులు కలిగినవి. ఈ కారణమున సాధారణపరిస్థితులయం దుండు సామాన్యుఁడు సారస్వతమున అప్రధానపాత్రముగఁ గాక ప్రధానపాత్రముగ ప్రవేశమును గలిగించుకొనెను.

పందొమ్మిదవశతాబ్ది కడపటిదశలయందు అమెరికా పాఠశాలలయందును, కళాశాలలయందును పరివ్యాప్త మగుచుండిన శాస్త్రవిద్య (Scientific education) దీనికి నుద్దీపనము కలిగించినది. ఈకాలమునందలి పారిశ్రామికాభివృద్ధి కాధారభూత మయిన ప్రయోగపూర్వకమయిన శాస్త్రవిజ్ఞానము (Experimental Science) వలన సారస్వతమున వాస్తవికధోరణి (Realistic attitude) యొకటి కలిగినది. అందువలన అమెరికనులకు నవ్య, నిరర్థక, అసద్విషయములందును శ్రద్ధ కలుగుట కిచ్చ జనించుచున్నది.

సారస్వతయోగ్యతలందలి మార్పు కవిత్వమునం దెక్కువగ పొడకట్టుచున్నది. అమెరికాకవిత్వమునందలి పునరుజ్జీవనము ఒకవిధముగ పరివర్తన మనియే చెప్పనగును. క్రొత్తసంప్రదాయములు, క్రొత్త శిల్పము కవిత్వమున నావిర్భవించినవి. సారస్వతమున కవిత్వము ప్రముఖవాఙ్మయశాఖగ పేరుగాంచినది. ఎమీ లొవెల్, ఎడ్గర్ లీ మాస్టర్స్, రాబర్ట్ ఫ్రాస్ట్, ఎడ్విన్ ఆర్లింగ్టన్ రాబిన్సన్, వకేల్ లిండ్సే మొదలగు గ్రంథకర్తలీనూతనయుగమునకుఁ జెందినవా రనేకులు కలరు. కవిత్వముతోపాటు విమర్శనమును, కథయు కూడ సారస్వతరంగమును నేఁడు ప్రధానముగ నాక్రమించుకొనుచున్నవి.

అమెరికా స్వాతంత్ర్యయుద్ధము — స్వార్థరహితమైన న్యాయబుద్ధితో ఆలోచించి చూచినయెడల పాలితు లగు జనులసంరక్షణార్థమే పాలకు లేర్పడి రనియు, అట్టి పాలకులు తమ విధ్యుక్తధర్మమును క్రమముగ నిర్వహింపనిచో వారిని తొలఁగించుటకు జనులకు హక్కు కల దనియు విశద మగును. ఆదికాలమున రాజపద మిట్టి యాశయములతో నేర్పడియుండినప్పటికిని లక్షలకొలఁది సంవత్సరములు కడచిపోవ ఉపర్యుక్తసమయవిస్మరణము కలుగుటచే రాజు ఎట్టివాఁడైనను దేవాంశసంభూతుఁడను విశ్వాసము కలుగసాగెను. జను లందఱు నేకీభవించి తమ్ము శత్రువులనుండి కాపాడుటకును, తమకు శాంతిసౌఖ్యములను సమకూర్చుట కవసరములైన విధానముల నేర్పఱుచుటకును తమ తమ యాదాయములనుండి మిగుల్చుకొని చందారూపముగ పన్నులని యిచ్చిన ద్రవ్యముచేతనే ప్రబలుఁడై పాలకుఁడు తన విధ్యుక్తధర్మముల నెఱవేర్పకపోవుట యటు లుండ, మీఁదుమిక్కిలి తన్ను నేర్పఱుచుకొనిన జనులను వారుచేసినధన

సాహాయ్యముతో హింసింపఁగడఁగినచో నిఁక చెప్పవలసిన దేమున్నది? 'ప్రభుత్వ మనునది రాజు ప్రజలు కలసి చేసికొనిన యొక నియమబద్ధమైన సమయము. ఈయిద్దఱిలో నెవరైన నొక రీసమయ విఘాతము కలిగించినయెడల రెండవపక్షమువారిని వారిబాధ్యతనుండి తప్పించినట్లే యగును' అనునర్థ మిచ్చువాక్యములతో అమెరికాదేశపు రాజనీతికుశలులైన పాట్రిక్ హెన్రీ, జేమ్స్ ఓటిస్ అనువారు విధ్యుక్తధర్మనిర్వహణాసమర్థుఁడైన బ్రిటిష్‌రాజుయొక్క దేవాంశసంభూతత్వమును, ఆతనికిఁ దోడ్పడు పార్లమెంటుయొక్క సర్వాధిక్యమును నిరసించి వానికి బదులు సర్వసాధారణన్యాయమును, మానవుల సహజశాశ్వతాధికారములను ప్రతిపాదనము గావించిరి. ఈ ప్రతిపాదనమును స్థిరపఱుచుటకే అమెరికా స్వాతంత్ర్యయుద్ధము జరగినది. దీనివలన అమెరికాసంయుక్తరాజ్యములు (United States of America) బ్రిటిష్‌సామ్రాజ్యదాస్యముననుండి విముక్తిని బొంది సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యమును బడసెను. ఈసంగ్రామము క్రీ. శ. ౧౭౭౫ న మసాచుసెట్సునందలి లెక్సింగ్టన్‌నగరమునొద్ద జరగిన సంఘర్షణముతో ప్రారంభమై ౧౭౮౧-వ సంవత్సరమున అక్టోబరునెలలో యార్కుటౌనునొద్ద కార్న్‌వాలిస్ ప్రభువు అమెరికనులకు పట్టుపడుటతో సమాప్త మయ్యె నని చెప్పవచ్చును. సైనిక (Military), రాజకీయ (Political) దృష్టిపథము ననుసరించి ఈయుద్ధమున కొక గొప్ప మహత్త్వము కలదు. ఒక స్వల్పరాజ్యము తన జనకసామ్రాజ్యము నోడింపఁగల్గుటయే దీనికి కారణము. మఱియు ఆకాలమున సంభవించిన అనివార్యపరిస్థితులనుగుఱించియు, ఆపరిస్థితులలో గాఢమగు దేశభక్తిని విద్రోహముక్రిందఁ గట్టి దానిని జంపవలె నను ఉత్కటాభిలాషతో పాలకులు సలిపియుండిన లోపాలోపములఁ గూర్చియు యథార్థమగు జ్ఞానము కలుగుటంజేసి ఇది యొక శిక్షాదాయకమైన యుద్ధ మని చెప్పనగును.

కొలంబసు అమెరికాను కనుఁగొనిన తరువాత యూరోపుఖండములోని బ్రిటిష్, డచ్, స్వీడిష్, ఫ్రెంచ్, స్పానిష్‌జాతులవా రా క్రొత్తదేశమునకుఁ బోయి నివాసములను గుమర్చుకొనసాగిరి. ఇట్లు రెండువందలసంవత్సరములు గడచునప్పటికి వలస (Colonies) లేర్పడెను (అమెరికా సంయుక్తరాజ్యములు అను వ్యాసమును చూడుఁడు). కావున అమెరికన్‌జాతి వివిధజాత్యాత్మకము. ఆంగ్లేయుల సంఖ్యాధిక్యమువలన వారే ప్రాధాన్యము వహించిరి. క్రీ. శ. ౧౬౦౭ మొదలుకొని ౧౭౬౦ వఱకు నీ వలస లన్నియు బ్రిటిష్‌వారి అధినివేశప్రభుత్వము(Colonial Government) క్రిందనే యుండెను. స్వాతంత్ర్యము నందినపిదప నీవలస లన్నియు రాజ్యములు (States)గ మాఱిపోయెను.

ఈయుద్ధమునకు పూర్వము, అనఁగా క్రీ. శ. ౧౬౯౦ మొదలుకొని ౧౭౬౦ వఱకును గల కాలమున బ్రిటిష్‌వారికిని ఫ్రెంచివారికిని కలహములు జరగియుండెను. సంఖ్యాపరిమాణమున ఇంగ్లీషువారే యెక్కువ యగుటయు, వలసలవా రందఱును వారిపక్షమవలంబించియుండుటయు సంభవించినందున చివరి కాంగ్లేయులకే జయము కలిగెను. ఈవిజయమువలన అమెరికాయందలి విస్తారభూభాగము బ్రిటీషువారికి దొరకెను. ఫ్లోరిడా, కెనడా, లూయిసియానాలతోపాటు మిసిసిప్పీనదిపర్యంతము గల దేశ మంతయు వారియధీన మయ్యెను. అంతకుపూర్వము వీరు వ్యాపారాభివృద్ధి కవసరములైన దేశములను మాత్రమే తమయధికారమున నుంచికొనవలయు నను తలంపును గలిగియుండిరి. కాని బ్రిటిష్, ఫ్రెంచియుద్ధానంతరము పారిసునగరములో జరగినసంధి ననుసరించి పూర్వోక్తరీతిని వీరికి విశాలభూభాగము లభించుటచేత నదివఱకు వలసలయెడల వీ రవలంబించియుండిననీతి పరివర్తిత మైపోయెను. అది మొదలుకొని ఇంగ్లండునకు వ్యాపారాభివృద్ధికిఁదోడు సామ్రాజ్యాభివృద్ధిచింతకూడ ఆవేశించెను. బ్రిటనులో సరిపోఁగా మిగులుజనమును అమెరికాయందు వసింపఁజేయ వీరు తలపెట్టిరి. ఇట్టియుద్దేశము గలిగియే ఫ్రెంచివారితో సంధి గావించుకొను సమయమున కెనడాదేశమును తమపద్దులో వేయించికొనిరి. దక్షిణరాష్ట్రములను వ్యాపారమునకును, కెనడాప్రాంతముల నధినివేశములకును ఉపయోగించుకొనవచ్చు నని యూహించిరి. ఆకాలమున ఇంగ్లండునందును, వలసలయందును బాధ్యతాయుతములైన పదవులందున్న యధికారు లందఱును అమెరికాలోని యాదిమనివాసుల విషయమున మంచి కట్టుదిట్టముల నేర్పఱుచుటకును, క్రొత్తగ లభించినదేశముల పరిపాలనకొఱకు ప్రధానసేనానినాయకత్వమున నొక గొప్పసేనను నెలకొల్పుటకును, ఫ్రెంచివారుగాని స్పెయినువారుగాని దేశమందలివ్యాపారము నపహరింప నెంచినయెడల వారిని నిరోధించునిమిత్తము వలసలవారి సాయముతో మఱి కొంత సేనను నిలువఁదీసి అందు నమ్మకముతోఁ బనిసేయు వలసలవారికి గొప్ప గొప్పపదవులను గల్పించి వారిని ప్రోత్సహించుటకును ఎత్తుగడల నెత్తిరి. మంచి ఉత్తమమైన శాసనపద్ధతిని ఆదేశమునఁ బ్రవేశపెట్టవలయు నని వీరందఱి యాశయము. మఱియు పరిపాలనావిధానము ఫ్రెంచివారిపద్ధతి నుండవలయు నని కొందఱును, వెనుకటిరీతినే యుండవలయు నని కొందఱును వాదించిరి. కాని ఈయభిలాష లన్నింటిని చక్కఁగ సాగింపఁదలఁచినచో అప్పటికి వచ్చుచుండిన యాదాయమెంతమాత్రము చాలదు. అది యటులుండ నాసమయమున ఇంగ్లండు అప్పులలో మునిఁగియుండెను. వలసలవారును అంతకుముందు జరగిన యుద్ధములకై అపరిమితముగ ధనమును వ్యయపఱిచియుండిరి. కావున నూతనసంస్కరణములకు ధనము దొరకుట మహాకష్ట మయ్యెను.

ఫ్రాన్సుయుద్ధముయొక్క అంతిమభాగమునందు వలసలవారు బ్రిటిష్‌విరోధులతో దొంగతనముగ నపరిమితమగు వ్యాపారమును సలిపియుండిరి. దీని నాఁపవలయు నని ఆంగ్లేయులు చేసినప్రయత్నములు మిగుల దూష్యములైయుండెను. పన్నులు వసూలుచేయు నౌకరులకు తాకీదు(Writs assistance) లిచ్చి దొంగపదార్థములను వెదకుట కధికారము నొసఁగిరి. నౌకరు లీపత్రముల నాధారముగఁ గొని రాత్రి యనక, పగ లనక ఇష్టము వచ్చినచోటఁ దూఱి సోదా చేయుచు

వలసలవారి ననేకవిధముల బాధింపఁగడఁగిరి. ఇఁక పూర్వోక్త సంస్కరణముల కాదాయమును పెంపొందింప బ్రిటీష్‌వారు చాల కాలమునాఁటి పంచదారచట్టమును బైకిఁ దీసికొనివచ్చిరి. మొదట నీచట్టము క్రీ. శ. ౧౭౩౩ న సృష్టింపఁబడినప్పటికి నిరర్థకముగ పడియుండెను. దానినే ఇప్పుడు బాగుగ అమలులోనికిఁ గొనితేవలె నని బ్రిటీష్‌వారు నిశ్చయించిరి. దీనివలన పడమటి ఇండీస్‌దీవుల (West Indies Islands)లోని బ్రిటీష్ ఇలాకాలనుండి తప్ప తక్కిన ఫ్రెంచి, స్పెయినువారి యిలాకాలనుండి వచ్చుబెల్లమునకై గాలనున కాఱుపెన్సులచొప్పున పన్ను వలసలవారి కియ్యవలసివచ్చెను. న్యూ-ఇంగ్లండులోని ప్రజ లందఱు నిందులకు విముఖత్వ మూనిరి. రమ్ (Rum) సారాయము నుత్పత్తి చేయుట క్షీణింపఁ దన్మూలమున మిగుల నష్టము కలుగు నని వారు మొఱలిడసాగిరి. కారణ మేమన, ఆఫ్రికాతోడను, శోణహిందువులతోడను జరగువ్యాపారమునందు రమ్ సారాయమే వినిమయపదార్థము. అది యటు లుండ వలసలవారినిలువ సొమ్ము బిల్లులకు సొమ్ము నియ్యవలసివచ్చినయెడల నాణెములరూపమున నొసంగవల దని పార్లమెంటువా రొక యుత్తరువును జారీచేసిరి. వలసలలో క్రెడిటువిధానమును నాశన మొనరించుటకే ఇట్లు చేసి రని అధినివేశవాసులు చింతిల్లసాగిరి. వీనికిఁదోడు వర్జీనియాయందు పొగాకువర్తకమునకు క్షతి చేకూరులాగున పెక్కుచట్టములు కొన్ని నిర్మింపఁబడినవి. వీనిహేతువున నాలుగువందల రూప్యములు దొరకవలసిన యొక వ్యాపారి కొకప్పుడు వందరూప్యములే దొరకుటయు, వేఱొకసమయమున తక్కువ దొరకవలసినయతని కెక్కువ దొరకుటయుఁ గలుగుచుండెను. పొగాకుపంట బాగుగ పండనిసంవత్సరమున పోరాటము లెక్కువ యగుచుండెడివి. మఱియు పైని వచించినరీతిని శోణహిందువుల ఉపద్రవములనుండియుఁ, దక్కిన యూరోపియన్ జాతులనుండియు అమెరికాను గాపాడుట కేర్పడు సైన్యమునకై మూఁడులక్షలపౌనులు వ్యయ మగు నని యంచనావైచికొని అందు ౪౫,౦౦౦ ల పౌనులు పంచదారచట్టముచే రావచ్చునను నూహతో ఒక లక్షపౌనలనైనను వలసలనుండి రాఁబట్టుకొనవలెనని క్రీ. ౧౭౬౫-వ సంవత్సరమున బ్రిటీష్‌వారు స్టాంపుచట్టము (Stamp Act) నొకదానిని తయారుచేసిరి. పంచదారచట్టమును వెన్నంటియే యిది వచ్చినందున దీనికి మఱింత ప్రతిఘటనము చెలరేఁగెను. కొన్ని వలసలలోని వ్యవస్థాపకసభలు (Legislative Assemblies) సైతము ఈ చట్టమును దిరస్కరించెను. న్యూయార్కుపట్టణమునం దొకమహాసభ (Congress) సమావేశముకాఁగా ౯ వలసల ప్రతినిధు లచ్చటికి వచ్చి ఈచట్టమునకు వ్యతిరేకముగ తీర్మానములను సలిపిరి. పెద్దపెద్ద రేవుపట్టణములందును, దేశమందలి మఱికొన్ని నగరములందును 'స్వేచ్ఛాపుత్రులు' (Sons of Liberty) అని కొందఱు బయలుదేఱి ఈచట్టమునకు ప్రతికూలముగ నాందోళనము సలుపసాగిరి. తుదకు దీనిని మఱింత దృఢముగ నెదుర్కొనుటకై అమెరికనులు విదేశవస్తుబహిష్కరణము నవలంబించిరి. ఒక్క యింగ్లండునుండియే కాదు, సమస్తవిదేశములనుండియు నెట్టిపదార్థములను దెప్పించుకొనఁగూడ దనియు, మితవ్యయము గలిగి సామాన్యజీవనముతో స్వదేశపువస్తువులనే యుపయోగించుకొనవలయు ననియు వలసలవారు నిశ్చయించుకొనిరి. దేశీయవార్తాపత్రిక లన్నియు నీయుద్యమము నామోదించెను. వీనికి ప్రోద్బలముగ చిన్నిపుస్తకము లనేకములు వెలువడినవి. వర్జీనియాలోని ప్రముఖు లగు బర్గెసస్‌సంఘమువారును, మసాచుసెట్స్ ప్రతినిధులును ఈచట్టములకు ప్రతికూలముగ తీర్మానములను సలిపిరి. వర్జీనియావారు చేసిన యేడుతీర్మానములలో రెండింటియందు రాజపక్షావలంబుల నడఁగఁద్రొక్కి బాధింపవలె నని యుండినందున సర్వాంగీకారమును బొంద నప్పటికి నవియు దేశమం దంతటను ప్రచురింపఁబడెను. మసాచుసెట్స్ ప్రజలు ప్రత్యేకమహాసభను జరపవలయు నని కోరిరి. జేమ్స్ఓటిస్, సామ్యుయల్ ఆడమ్స్ ప్రధానకార్యకర్తలై కాంగ్రెసునీతిని బలపఱుచుచుండిరి. క్రమముగా ఆడమ్సు నేతృత్వమును వహించి బోస్టనుపట్టణమునఁ గూడినసభనే మహాసభగ మార్చి ప్రభుత్వమును భీతిల్లులాగునఁ జేసెను. న్యూ-ఇంగ్లండులోని పట్టణము లన్నింటియందు నీస్వాతంత్ర్యోద్యమము బాగుగ వ్యాపించిపోయెను.

కాని ఈపైని వ్రాసినదానినిబట్టి దేశ మంతయు నీయుద్యమమున కనుకూలముగ నుండె నని తలఁచుటకు వీలు లేదు. దీనికి ఘోరశత్రువులై దీని నెట్లయిన ధ్వంసము చేయవలె నని పాటుపడిన ప్రతికూలురును లక్షలకు మించియుండిరి. దేశమధ్యమందలి వలసలలోను, దక్షిణసముద్రతీరమునను పట్టణములు దూరదూరముగ నుండినకారణమున నీయుద్యమమునకుఁ దగినంత ప్రోత్సాహ మచట లేకుండెను. ప్యూరిటనుల (Puritans) ప్రభావము బాగుగ లేనిప్రదేశములం దును నిది పరిమితముగనే యుండెను. న్యూయార్కుప్రాంతమునందలి కృషీవలులును, జర్మనీదేశపుభక్తులును (Pietists), దేశమం దంతట నున్న క్వాకర్లును (Quakers) — వీ రొకవిధ మగుశాంతి, సహన, నిరాడంబరముల నభిలషించువారు — ఈయుద్యమము నుపేక్షించిరియే యుండిరి. పెన్సిల్‌వనియాయందు పశ్చిమభాగమున వసించువారు తూర్పువారితో సమానప్రాతినిధ్యముకొఱకుఁ బోరాడుచు ఈసార్వజనికోద్యమమునెడల విముఖులైయుండిరి. ఉత్తరకెరొలీనా, దక్షిణకెరొలీనాసరిహద్దులలో వసించువారును దీనియెడల సంపూర్ణసహానుభూతిని గలిగియుండరైరి. వీ రందఱికంటెను మిన్నగ టోరీలు మొదలగు ఉపర్యుక్తవర్గమువారు హృదయపూర్వకముగ అమెరికనులకు ప్రతిపక్షులైయుండిరి. కాని యుద్ధ మారంభమైనది మొదలుకొని అంత మగువఱకును న్యూ-ఇంగ్లండు వర్జీనియావాసులుమాత్రము అనుపమానమైన ఐక్యమత్యమును, ధైర్యసాహసములను గలిగి నిలువఁబడియుండిరి.

క్రీ. శ. ౧౭౭౪ వఱకు నా దేశమందలి మహాసభ (Congress) పాలకులచేతను క్రాంతిసంఘము (Revolutionary) గ గణింపఁబడుచు వచ్చినది; అనఁగా అందలి సభ్యుల ప్రతిపాదనము

లన్నియు బ్రిటీష్ ప్రభువుల కనాదరణీయములు. కాని సభ్యులందఱు సమావేశమై అమెరికనుల కోరికలు న్యాయసంగతములైన వని తీర్మానించి తదనుసారము ఇంగ్లండునకు విన్నపముల నంపిరి. ఆవిన్నపములలో అమెరికనులయధికారములను ఋజువుచేయుటకై వీరు బ్రిటీషువారి పూర్వుల సిద్ధాంతములను ప్రమాణములుగఁ జూపిరి. సామ్రాజ్యములోని ప్రజ లందఱును సమానాధికారములు గలిగియుండుటంజేసి అమెరికనులకును అట్టి హక్కు కల దని నిరూపించిరి. పంచాయతీ (Jury)ద్వారా దోషవిమర్శనము జరగుటయు, స్వకీయ ప్రాతినిధ్యముగల సంఘమువలన పన్నులు విధింపఁబడుటయు నను నీ రెండు హక్కులను స్టాంపుచట్టము భగ్నము చేయు నని వీరి వాదము. వీరి మతానుసారము పార్లమెంటు ఇంగ్లండునకే ప్రతినిధి కాని సమస్త సామ్రాజ్యమునకును గానేరదు. తమ దేశములోని తమ ప్రాతినిధ్యముగల సంఘములే తమమీఁదను పన్నుల విధింప నధికారము గలిగియుండును. పార్లమెంటు అట్టిది కాకపోవుటచే దాని యుత్తరువుల నంగీకరింపవలసిన బాధ్యత తమకు లే దని ధ్రువపఱిచిరి. దీనికిఁదోడు మానవులకుఁ గల జన్మస్వాతంత్ర్యములను పొందుపఱిచిరి. అమెరికనులకింగ్లండు-పార్లమెంటును స్వీకరింపనందులకు దానిలో తమ ప్రాతినిధ్యము లేదు సరియేకదా, అట్టి సంబంధమును గల్పించుకొనుటకు తమ కేవిధమైన యభిమతమును లేదని స్పష్టీకరించిరి.

న్యూయార్కునందు కాంగ్రెసు సమావేశ మగుటకుఁ బూర్వమే చట్ట మిఁక సుమారు మూఁడునెలలలో అమలులోనికి వచ్చు ననఁగా దీనికి ప్రతికూలకార్యములు నలుగడల జరగసాగెను. స్టాంపులను పంచవలసినవా రాపనులకు రాజీనామా లొసంగ బాధ్యులైరి. జార్జియాలోఁ దప్పఁ దక్కినవలసలలో స్టాంపులయుపయోగమే నిలిపి వేయఁబడెను. పలుచోట్ల స్టాంపులతో పనివడువ్యవహారములే నిలిపి వేయఁబడినవి. కొన్నిచోట్ల స్టాంపులు లేకయే వ్యవహారములు జరగిపోవుచుండెను. ఇందువలన పాలకు లీచట్టమును తగినంత దిటముగ అమలునందు పెట్టఁజాలకపోయిరి. అందుచే నిది బలహీనము గాఁజొచ్చెను. అచట ఇంగ్లండులో నప్పటికి వలసలవారిదరఖాస్తులన్నియు బ్రిటీష్‌వారియుపేక్షనే పొందినవి. కాని ఇట్టిపరిస్థితులందే రాకింగ్‌హాం అనునతఁడు మంత్రిపదము నంద స్టాంపుచట్టమునకు ముఖ్యకారకుఁడైన గ్రెన్‌విల్లి పదచ్యుతుఁడై పోయెను. మంత్రిమండలమును మాఱిపోయెను. క్రొత్తగ నేర్పడినమంత్రు లీచట్టమునెడల నుపేక్షాభావ మూనియుండిరి. అంత నీచట్టమును రద్దుపఱుచు ప్రయత్నములు జరగసాగెను. ఇందునుగూర్చి పార్లమెంటునం దభిప్రాయభేదము లేర్పడెను. వలసలదరఖాస్తులపైని వాదవివాదములు జరగసాగెను. హక్కులవిషయమున ప్రస్తావించుచు పార్లమెంటునకు సర్వాధికారము కల దనియు, స్వదేశమున నే కాక సామ్రాజ్య మంతటను పన్ను విధించుటకు దాని కధికారము గల దనియు లార్డ్ మాన్స్‌ఫీల్డు వాదించి యుండెను. కామ్డెన్, పిట్ ప్రభృతు లట్టి హక్కు పార్లమెంటునకు లే దని వాదించిరి. రెండునెలల పర్యంతము వాదవివాదములు జరగుచునే యుండెను. తుదకు తాత్కాలికపరిస్థితులయం దవసర మని ౧౭౬౬ నందు స్టాంపుచట్టము రద్దుగావింపఁబడినది. కాని డిక్లరేటరీచట్టమను వేఱొకదాని నమెరికనులపై విధించిరి. ఇందువలన వలసలమీఁద నింగ్లండుయొక్క ఆధిపత్యము విశదమే యగుచుండెను, కాని యప్పటికి వలసలవారు దీని నెదిరింపక మం దిట్టిపన్నులను విధించినచో ప్రతిఘటింపవలె నని నిశ్చయించుకొనిరి. అట్టియవకాశము లభించుటకును ఎక్కువకాలము పట్టలేదు. ౧౭౬౭-వ సంవత్సరమున 'టౌన్‌షెండు చట్టములు' బయలుదేఱినవి. సైనికవిద్రోహపుచట్టము (Mutiny Act) ఇందులోనిదే. పడమటి సరిహద్దులలో క్రొత్తగ నేర్పడిన రక్షకసేనలనిమిత్త మీచట్ట మావిర్భవించినది. కాని యూరోపునం దెక్కడఁగాని సైనికులకు లేని యవరోధములు కొన్ని అమెరికను సైనికులకొఱకు నిర్మింపఁబడినందున న్యూయార్కునందలి అసెంబ్లీయే మొదట నిందుల కంగీకరింపదయ్యెను. కాని యచటిగవర్నరు తన పలుకుబడివలన దానిని పునర్విచారణలోనికిఁ దీయించి యందలి యంతిమభాగము నామోదించులాగునఁ జేసెను. ఇదే తరుణమున ఇంగ్లండులో పిట్ - గ్రాఫ్టన్ మంత్రివర్గ మధికారమునకు వచ్చెను. అపుడు చార్లెస్ టౌన్‌షెండనునతఁడు ట్రెజరర్ (కోశాధ్యక్షుఁడు) ఎక్స్చెకర్ ఛాన్సెలర్‌గ నుండెను. ఇతఁడు పిట్ అస్వస్థుఁడుగ నుండినందున మంత్రివర్గమును తనయధీనమం దుంచికొన సమర్థుఁ డయ్యెను. అప్పుడితఁడు తనతోడివారిని, పార్లమెంటును ప్రోత్సహించి వలసలమీఁద పన్నుల విధింప మూఁడు బిల్లులఁ దయారుచేయించెను. వానిలో నొకదానిద్వారా సైనికవిద్రోహశాసనచట్టపునియమములను లోకులచే నమలులోఁ బెట్టింపనంతవఱకు నిఁక ముం దేవిధమైన కార్యములను సలుపఁ గూడ దని న్యూయార్కునందలి అసెంబ్లీని రద్దుపఱిచెను. క్రమముగ నీబిల్లు లన్నియు చట్టములుగఁ బరిణమించెను. బోస్టనునగరమున కరగ్రహణసంఘము (Custom Board) నొకదాని నేర్పఱుచువిషయమున నొకబిల్లు ఉండెను. అమెరికనులలో దాని నెవ్వరును అడ్డగింపరైరి. కాని వ్యాపార, రెవిన్యూవిషయకమైన చట్టమునకు మహాతీవ్ర ప్రతివాదము లారంభ మయ్యెను. గాజు, సీసము, బొమ్మలరంగులు, కాగితములు, తేయాకు లోనగువానిపైని పన్నులు విధించి వానివలన ప్రోవగు ధనమునుండియు, రెవిన్యూనుండియు వలసలలో పనిచేయు నాంగ్లేయగవర్నరులు, జడ్జీలు మొదలైనవారికి మాసికవేతనము లొసఁగుట కేర్పాట్లు జరగెను. ఇట్లు వలసలడబ్బు దినుసీయధికారులందఱును ప్రాంతిక - అసెంబ్లీలతో నెట్టిప్రమేయమును లేకయే ఇష్టము వచ్చినరీతిని సలుపుటకు స్వాతంత్ర్యమును బొందిరి. పన్నుల నియ్యనివారిని పంచాయతీ(Jury)విచారణ అక్కఱలేకయే తాకీదుల సాయముతో అడ్మిరాల్టీకోర్టులందు విచారించి దండింపవలయు నని యుత్తరువు చేయఁబడెను. కావున వలసలలో వీని కన్నింటికిని విరుద్ధ మగు నాందోళనము చెలరేఁగెను. ఈబిల్లులు ముఖ్యముగ మసాచూసెట్సునకే తగులున వైనందున అచటివారు వీనిని రద్దు

గావింపుఁడని ఇంగ్లండువారి కొక విన్నతిపత్రము నంపుచు వలసల కన్నింటికినిగూడఁ బంపి వారివారి యభిప్రాయములనుగూడఁ దెలుప వలసిన దని కోరిరి. ఈ రీతిగ్గ చేయుట వలసలకార్యదర్శికి సరిపడ దయ్యెను. పంపినసందేశముల నుపసంహరించుకొనుఁ డని మసాచూసెట్సువారికిని, వారిసందేశముల నుపేక్షింపవలసిన దని వలసలవారికిని నతఁ డుత్తరువు గావించెను. వలసలవారతని యుత్తరువులనే యుపేక్షించి మసాచూసెట్సువారి కనుకూలముగనే ప్రత్యుత్తరముల నంపిరి. కార్యదర్శియాజ్ఞ నుల్లంఘించినందున గవర్నరు మసాచూసెట్సులోని అసెంబ్లీనికూడ రద్దుపఱచెను. బోస్టన్ నగరమునందలి 'కస్టం'-అధికారులు జాన్ హాంకన్ అనునతని 'లిబర్టీ' (Liberty) అనుచిన్న యోడను బట్టుకొనిరి. ఆసమయమున గొప్పపోరాటము, నల్లరియు జరగెను. మఱిం దట్లు జరగఁగూడ దనునెపముతో బ్రిటిష్‌వారు రెండుపటాలముల సైన్యమును దెప్పించి బోస్టనునందు నిలిపిరి. ౧౭౬౮ లో యుద్ధనౌకలుగూడ ఆరేవునందు నిలుపఁబడినవి. అట ఇంగ్లండునందు వలసలవారంపినవిన్నపములు క్రమమైన అధికారులద్వారా వచ్చినవి కావనియో, లేక డిక్లరేటరీచట్టమునకు విరుద్ధము లనియో అన్నియు తృణీకరింపఁబడినవి. మసాచూసెట్సువాసులు రాజద్రోహులనియు, అమెరికనులు ప్రతికార్యమును ఎదిరించుచుందు రనియు ఇంగ్లండురాజును, అతనిమంత్రివర్గమువారును ఘోషించిరి. పార్లమెంటువారు దాని నామోదించిరి. ఇంగ్లండుదేశమువెలుపల నెవరైన దానియెడల నపరాధము గావింతురేని అట్టివారిని బట్టికొని వచ్చి ఇంగ్లండునందు శిక్షించుట కనుకూలముగ నుండులాగున ఎనిమిదవ హెన్రీ ఒకనియమమును సలిపియుండెను. ఆ ప్రాఁతచట్టమును బయటికిఁ దీసికొనివచ్చి తదనుసారము మంచిపలుకుబడికల అమెరికానాయకులమీఁద సాక్ష్యములను సేకరించి ఇంగ్లండునకు పంపవలసినదిగా బ్రిటిష్‌పాలకులు మసాచూసెట్సునందలి తమ ఉద్యోగుల కుత్తరువుల నంపిరి. ఈకార్యమమెరికనులకోపాగ్ని కింధనమయ్యెను. వర్జీనియాలోని బర్గెసు లింగ్లండుయొక్క ఈనీతిని కడు తీవ్రముగ ఖండించిరి. ఇట్టిస్థితిగతులం దమెరికనులనిమిత్త మొకబిషపుపదమును సృష్టించుట కింగ్లీషుచర్చి తమదొరతనమును ప్రోత్సహింపనున్న దనుభీతితో న్యూ-ఇంగ్లండునందు వాదవివాదములు హెచ్చు పెరిఁగిపోయెను. ఆకాలమున మతమునెడల విశ్వాసము లేనివారనేకు లుండినందున క్రొత్తగ మతగురువు (Bishop) ఏర్పడినయెడల నతనికి లోఁబడియుండవలసివచ్చు ననుటయే ఈరీతియవివాదములకుఁ గారణము. కావున స్వేచ్ఛగా నుండఁదలఁచినవా రందఱును స్వరక్షణోపాయములను జూచికొనసాగిరి. నిజమునకు బ్రిటిష్‌దొరతనమువారి కప్పు డిట్టియభిప్రాయమే లేకుండెనఁట. కాని ఏతత్‌సంబంధమైన వాదవివాదములమూలమున నాందోళన మెక్కువ యయ్యెను. గాజు మొదలగు దిగుమతులమీఁదను సుంకము విధింపఁబడుటచే వ్యాపారాసహకారనీతిని (Policy of Commercial Non-intercourse) బాగుగ నవలంబింపవలసిన దని స్థానికసంఘములు (Local Bodies) గట్టితీర్మానముల సలిపినవి. కాని వలసలు ధనాఢ్యములును, సకలవస్తుసంపన్నములును నై యుండినందున యూరోపుతో దొంగతనముగ వ్యాపారము జరగుచునేయుండెను. వెనుక స్టాంపుచట్టపుదినములలో అమెరికాతో వ్యాపారము పడిపోవుటచే ఇంగ్లండులోనివర్తకు లందఱును దొరతనమువారితో మొఱలిడియుండిరి. కాని ఇప్పు డావిధమున మొఱలు పెట్టక స్వసమ్మతమున కోర్చియు ప్రభుత్వమునకు సాహాయ్యమొనరింప మొదలిడిరి. ఇంగ్లండురాజును దనస్థానమును జక్కఁబఱచుకొనఁదొడఁగి ౧౭౭౦లో లార్డు నార్తు (Lord North) ప్రధానమంత్రి యగుసరికి దానిని సంపూర్ణముగ దృఢపఱచుకొనెను. ఇట్లు అట్లాంటిక్ మహాసాగరమున కిరుప్రక్కల నొకరు డిక్లరేటరీచట్టమునకుఁ బ్రతికూలముగను, వేఱొక రనుకూలముగను పోరాడుటకై సన్నాహములను గావింపఁగడఁగిరి.

టౌనుషెండుయొక్క రెవిన్యూచట్టములను బూర్తిగ నమలులోఁ బెట్టుటకు వీలు కలుగదయ్యెను. వలసలయం దుత్పన్నములగు పదార్థములమీఁదఁగాక వెలుపలనుండి వచ్చు గాజు మున్నగు ఉపర్యుక్త పదార్థములమీఁద నగుటచే అమెరికను లీపన్నులను దిరస్కరింప రని బ్రిటీషువారు తలఁచియుండిరి. కాని తలఁచినదానికి భిన్నముగ అమెరికనులు వీని నన్నింటిని బహిష్కరించి, తెప్పించుకొనుటయే మానిరి. అదిగాక ఈపన్నులు బ్రిటీషుపదార్థములపై విధింపఁబడుటచే వ్యాపారికనీతికి విపరీత మైయుండెను. కావున ౧౭౭౦-వ సంవత్సరమున ఒక్క తేయాకుమీఁదిపన్ను తప్ప తక్కిన వన్నియు రద్దు చేయఁబడినవి. పౌండుబరువుగల తేయాకునకు మూఁడు పెన్సుల సుంకము మాత్రము వలసలవారి కియ్యవలసివచ్చెను. పన్ను కొంచె మగుటచే ఆదాయము కొఱఁతపడినచో దానిని బూర్తిచేయుటకు మఱికొన్ని యుపాయములను గనిపట్టిరి. కాని పన్ను లెంత స్వల్పమైనను పోరాట మిప్పుడు పన్నులందలి హెచ్చుతగ్గులవిషయమున కాక దానిని విధించు నధికారమునుగూర్చి యగుటచే కొన్ని పన్నులను దీసివైచినను, తేయాకు పన్ను అత్యల్ప మైనను ప్రతికూలాందోళనము యథాపూర్వము జరగుచునే యుండెను. తేయాకుదిగుమతులను బొత్తిగ నాఁపివేయవలయు నని వలసలవారు ప్రయత్నించుచుండిరి. ఈసందర్భములందే ౧౭౭౦వ సంవత్సరము మార్చినెల ౫-వ తారీఖున బోస్టన్ హత్య (Massacre of Boston) అను ఘటనము జరగెను. ప్రజలకును, సైనికులకును కలహము జనింపఁగా, సైనికులు నలుగురు మనుష్యులను గాల్చి చంపిరి. దీనిచే బోస్టన్‌నివాసులు కోపపూరితులైరి. ఒక్కపెట్టున ౩,౦౦౦ ల మంది ప్రోగై నిరాయుధులగు పౌరులను వధించి రని కల్లోలము సలుపసాగిరి. ఆడమ్సు ప్రజలకందఱకును నాయకుఁడై యచటి సేనను వేఱొక తావునకు మార్చవలయు నని బ్రిటీష్ అధికారిని బలవంతము సేయ నటులే జరగెను. తత్ఫలితముగ కల్లోలవాతావరణ మించుక శాంతి నొందెను. వాదవివాదములు సమసిపోవులాగునఁగూడ కన్పించెను. కాని ౧౭౭౨-వ సంవత్సరమున నర్రగన్‌సెట్ అఖాతమునందు చోరవ్యాపారము నడచుటకై చేసిన ప్రయత్నములలో నౌకాధి

కారులు కొందఱు సల్పిన కృత్యములచే గాస్పీనామక బ్రిటీషునౌకధ్వంస మయ్యెను. ఇందునుగూర్చి యొక విచారణ జరగెను. దానికి ఫలితముగ బ్రిటీషునౌకలు, నౌకానిర్మాణ స్థానములు, సామగ్రులు మున్నగువాని రక్షణముకొఱకు ప్రత్యేకమైన యేర్పాట్లు జరగెను. వలసలయందలినాయకులు దోషవిమర్శనార్థము ఇంగ్లండునకు పంపఁబడులాగునఁ గన్పట్టెను. మఱియు మస్‌షూసెట్సు గవర్నరు, ఉన్నత న్యాయాలయపు (Superior Court) జడ్జీలు మొదలగువారిని నియోగించుట రాజాధికారమున నుండు ననియు, వారికి వేతనములు బ్రిటీషు దొరతనమువలన ముట్టు ననియు ఒక నియమ మేర్పడెను. ఈ కారణము లన్నింటిచే వలసలలో మరల ప్రబలమైన యాందోళనము చెలఁగెను. ఈపర్యాయ మెప్పటిసమాచారము లప్పుడు దెలిసికొనుటకును తమవార్తల నందఱకును పంపుటకును వీ లగులాగున వలసలవారు వారివారి రాజ్యములలో నొకవిధమగుసంఘముల నేర్పాటుచేసికొనిరి. ఇదే సమయమున ఇంగ్లండునందలి ఈస్టిండియా కంపెనీడైరెక్టర్లు అమెరికను వ్యాపార మంతయు డచ్చివారికిఁ బోవుటచే తమకు నష్టము కలిగె ననియు, దానికి పరిహారము నొసంగుఁ డనియు పార్లమెంటువారి నడిగిరి. అందులకు వారు మంచి దని తేయాకుచట్టము నొకదానిని సృష్టించి తేయాకు నమెరికావలసలకు పంపుఁ డనియు, దానిమీఁదఁగలది సుమతిపన్నును రద్దు చేసినయెడల నష్టపరిహారము వేఱుగ నియ్యవలసిన యవసరము లేకయే పూర్తియగు ననియు తీర్మానము గావించిరి. ఈవిధానమున కంపెనీవారు డచ్చివారికంటె నెక్కుడు లాభము నొందఁగల రని వీరు తలంచియుండిరి. కాని దేశమం దంతట నింగ్లండునకు వ్యతిరేకముగ నాందోళనములును, ఉపద్రవములును జరగుచుండుటచే తేయాకును గొనువారే లేరైరి. రెండు దేశములకును గల విరోధము దినదినప్రవర్ధమాన మగుచుండెను. తుదకు ౧౭౭౩-వ సంవత్సరమున కంపెనీవారి తేయాకు న్యూయార్కు, ఫిలడల్ఫియా, బోస్టన్, అన్నపోలిస్ రేవులందు వచ్చిచేరెను కాని ఒక రేవునందైన లోపలి కేఁగఁజాలకపోయెను. బోస్టన్‌నివాసులు ౩౫౦ పెట్టెల తేయాకును సముద్రమునఁ బాఱవైచిరి. ఈ కార్యము చేయునపుడు వీరు గుర్తింపవీలులేకుండులాగున శోణహిందువులవేషములను దాల్చియుండిరి. అప్పు డింగ్లండురాజుయొక్కయు, నార్తు మంత్రివర్గముయొక్కయు నధికార మున్నతదశ నందియుండినందున తేయాకు లూటీ జరగినవెంటనే అమెరికనులు ఘోరనిర్బంధముల పాల్పఱుప మొదలిడిరి. నష్టమైన తేయాకు ఖరీదును గట్టి యియ్యనంతవఱకు బోస్టన్ రేవు కట్టివేయవలయు ననియు, మస్‌షూసెట్సుయొక్క అధికారపత్రము (Charter) ను లాగుకొని రాజస్వామికమైన వలసగ చేయవలె ననియు, బ్రిటీష్ అధికారుల కర్తవ్యపాలనమున నడ్డగించువారిని బంధించి యింగ్లండునకు పంపవలయు ననియు, వలసలయం దవసరమైనచోట్ల బ్రిటీషుసేనల నిలుపవలయు ననియు, సైనికులకుఁ గావలసిన భవనములు లేనిచో ఖాళీగనుండు ఏగృహస్థులకట్టడములఁగాని ధాన్యాగారములఁగాని యుపయోగించుకొని వాని యజమానులకు నుచితరీతిని ప్రతిఫలమియ్యవలె ననియు ఉత్తరువులను జారీచేయించి పార్లమెంటువారు వాని నన్నింటిని అమలులోఁ బెట్టింపుఁ డని తమ యుద్యోగుల కాజ్ఞ నొసంగిరి. తదనుసారముగ వలసలయం దన్నింట ముఖ్యముగ మస్‌షూసెట్సు వర్జీనియాలయందు భయంకరనిర్బంధము లారంభము కాఁగా ఒక్క పెట్టున కార్యజాలము లన్నియుఁ దాఱుమాఱైపోయెను.

సామ్రాజ్యము నభివృద్ధి నొందింపవలె ననుతృష్ణతో బ్రిటీష్‌వారు ప్రపంచమందలి వివిధభాగములతో సంబంధమును గలుగఁజేసికొనుచున్నందులకు ఫలితముగ ననవసరములైన విషయములలోనికిఁ దమ్మునుగూడ దించుచున్నా రని మేధావు లగు వలసలవారనేకులు చాలకాలముక్రిందటనే గ్రహించియుండిరి. ఇట్టిపరిస్థితులవలననే అప్పుడు మరల క్వ్యూబెక్కుచట్ట మొకటి జన్మించెను. తదనుసారము వలసలపడమటిభాగము నంతయు ప్రభుత్వమువారు క్వ్యూబెక్కుప్రాంతమునందుఁ గలిపిరి. ఇందుచే వలసలవారికి పడమటఁ బ్రసరించుటకు ప్రతిబంధకము లేర్పడెను. అదిగాక క్వ్యూబెక్కు ఇలాకాయందు రోమనుకాథలిక్కుమత మెక్కు వగుటంజేసి క్రొత్తగఁ గలుపఁబడిన దేశమందలి ఇతరమతస్థులకు బాధాకర మయ్యెను. అల్లరులకు, అసంతుష్టికి, విద్రోహములకును ప్రధానకేంద్రము మస్‌షూసెట్సు. ఉపర్యుక్తములైన చట్టములు, ఉత్తరువులు సరాసరి మస్‌షూసెట్స్‌కు తగులునవియే యని ఇదివఱకే వ్రాయఁబడినది. ఒకదానివలన బోస్టన్‌రేవు మూఁతవడెను. వేఱొకదానివలన ప్రజ లందఱు నెన్నుకొనుసభ అంతర్ధానమై రాజనియుక్త మగుసంఘ మేర్పడెను. ఆ వలసవారికి వోటు నొసంగునట్టి యధికారము పోయెను. మఱియొకచట్టము ననుసరించి నేర మొనరించువారు స్వదేశమునఁ గాక ఏయన్యదేశమందో లేక ఇంగ్లండునందో దోషవిచారణముకొఱకు పంపఁబడవలసియుండిరి. అమెరికాయందు ముఖ్యసేనానిగ నుండిన థామస్ గేజ్ అనునతనిని మస్‌షూసెట్సునకు గవర్నరుగ నియమించి క్రొత్తనియమముల నన్నింటిని సైనికబలముద్వారా అమలుపఱుచుటకు బ్రిటీష్‌వారధికార మిచ్చిరి.

బోస్టన్‌పట్టణముమీఁద పడనున్న ఈవిపత్తినిగుఱించి తెలిసినతోడనే తక్కినవలసలవా రందఱును స్థానిక, ప్రాంతికసభలను గావించి మస్‌షూసెట్సు, వర్జీనియాలు సూచించినవిధమున సార్వదేశికమైన కాంగ్రెసును సమావేశ మొనరింప నిశ్చయించిరి. అందు జార్జియావలసనుండి తప్పఁ దక్కినయన్నింటినుండి ప్రతినిధు లేతెంచిరి. వీరిలో దేశాభిమాను లగు రాడికలులే ఎక్కువగ నుండిరి. వీ రందఱును బాహాటముగ ఇంగ్లండుతో యుద్ధ మొనరింపవలె ననియే కోరుచుండిరి. జోసఫ్ గాలోవేనాయకత్వమునఁ గొందఱు శాంతియుత మగుసంధికిఁ బ్రయత్నింపసాగిరి. తీవ్రవాదవివాదములయనంతరము తమ రేర్పఱుచుకొనిన అసెంబ్లీలకుఁ దప్ప నితరుల కెవరికిని తమమీఁద పన్ను విధించుట కధికార ముండఁగూడ దని స్థిరపఱిచిరి. ౧౭౬౩-వ సంవత్సరము మొదలుకొని పార్లమెంటువారు తమమీఁద

వేయఁగడఁగినచట్టములను, పన్నులను ఉదాహరించి శోకదాయకము లగునిట్టివిధానముల కమెరికను లెంతమాత్రమును సమ్మతింపఁగూడ దని తీర్మానించిరి. పార్లమెంటు చేసిన క్రొత్తయుత్తరువులను నిరసించుచు మసచూసెట్సుతీర్మానముల నామోదించుటయే కాక వానిని కార్యములోనికిఁ దెచ్చునపుడు బలము ప్రయోగింపవలసివచ్చినయెడలఁ దక్కిన వలసలవా రందఱును సాహాయ్యము చేయవలయు ననియు నిశ్చయించిరి. మఱియు ప్రతివలసయందును సంఘముల నేర్పఱుచుకొని వాని ద్వారా సమస్తపౌరకార్యములను నెఱవేర్చుకొనులాగున రూఢిపఱుచుకొనిరి. అంతమున కీతీర్మానముల నన్నింటిని కాంగ్రెసువా రింగ్లండు రాజునకును, వలసలనివాసులకును, క్యూబెక్కు ప్రాంతీయులకును, గ్రేటుబ్రిటనుప్రజలకును పంపించిరి కాని పార్లమెంటునకుఁ బంపరైరి.

కాంగ్రెసుయొక్క సంఘనిర్మాణాదికార్యములు మిగుల సాహసాత్మకము లైనను జాయమాన నూతనప్రభుత్వ సంఘటనమున కంకురభూతములైన విషయము లిం గుండెను. సంఘము (Association), అనాగమాతనము (Non-Importation), అనిర్యాతనము (Non-Exportation) లనునవి వీరలయీకార్యక్రమమునుండి జనించినవే. వీనికిఁ దోడుగ కృషిని, దేశీయపరిశ్రమలను బ్రోత్సహించుటకును, క్రొత్తగ కల్పించుకొన్న కార్యవిధానము లన్నింటిని అమలులోఁ బెట్టించుకొనుటకును మఱికొన్నిసంఘముల (Committees) నేర్పఱుచుకొనిరి. బహిష్కరణసిద్ధాంతానుసార మమెరికను సంఘముల నియమములను స్వీకరించి తదనుకూలముగ వర్తింపనివారిమీఁద వలసలవారును, స్థానికసంస్థలును నిర్బంధముల ప్రయోగించుటకును నిష్కర్ష కావింపఁబడెను. స్టాంపుచట్టము పుట్టినది మొదలుకొని యిట్టి విధానము లప్పుడప్పు డవలంబింపఁబడుచునే వచ్చినవి. కావున నిపు డీసంఘము లన్నియు శీఘ్రముగ కాంగ్రెసుతీర్మానములను కార్యరూపమునఁ బెట్టుటయందే నిమగ్నము లయ్యెను. ఈసంఘములద్వారా రాజపక్షీయు లెవ రైనదియు, జాతీయపక్షీయు లెవ రైనదియు గుర్తింప మంచియవకాశము దొరకెను. కాంగ్రెసుతీర్మానములకు రాజపక్షీయులు సమ్మతింపరైరి. అట్టివారిపై నిర్బంధము లెక్కువయ్యెను. జాతీయులు వీరిని దోషులుగ గణించి విచారణపూర్వకముగఁ గొందఱకు కారాగారశిక్షయు, మఱికొందఱకు ప్రవాసశిక్షయు విధింపసాగిరి. కాంగ్రెసుయొక్క సాధారణనియమముల ననుసరించి పనిచేయఁగడఁగిన క్రాంతికారకము లగు స్థానికసంస్థ లన్నియు నిటులే కావింపుచువచ్చెను. ఈసంస్థలే తుదకు నూతనప్రభుత్వమునకు మూలాధారము లయ్యెను. మీఁదఁ బేర్కొనిన యీప్రధానకార్యములే మొదటి సార్వజనికమహాసభ (Continental Congress) వలనఁ గావింపఁబడినవి. తాము గావించుకొనిన తీర్మానముల కనుకూలముగా నప్పటిరాజకీయపరిస్థితులం దేవిధమైన మార్పులనుగాని బ్రిటిష్ప్రభుత్వమువారు చేయనియెడల ౧౭౭౫-వ మే నెలలో మరల సమావేశ మగుట కేర్పాట్లను చేసి కాంగ్రెసువా రప్పటికి విడిపోయిరి.

వలసలవారి యీకార్యక్రమమువలన ఆంగ్లేయ దొరతనమువా రత్యంతము క్రోధపూరితు లైరి. అమెరికనులుపంపుకొనినదరఖాస్తులను విచారించి సమాధానపూర్వకముగ వారికిఁగల దుఃఖములను దొలఁగించుటకు మాఱు నియమనపుచట్టము (Restraining Act) నొకదానిని బ్రిటీషువారు వారిమీఁద వైచిరి. ఇందువలన వలసలవారి మత్స్య వ్యాపారమునకు ప్రతిబంధము కలిగెను. బ్రిటీషుదీవులతోఁ దప్ప నితరులతో వ్యాపారము సలుపుట కమెరికనుల కధికారము లేకపోయెను. బ్రిటీషువా రంగీకరించిన సభలద్వారా ఉచితమార్గమునఁగాక అమెరికనులు స్వయముగ నేర్పఱుచుకొన్న క్రాంతిసమాజములు, కాంగ్రెసులు సలపు నాసంగువిధానము లన్నియు రాజద్రోహకము లని పాలకులు నిరసింపసాగిరి. అమెరికను లేర్పఱుచుకొన్న సంఘములును నిర్బంధమార్గముల నవలంబించి రాజపక్షీయుల జడిపించుచు, తమవిధానములను కార్యరూపమునకుఁ దేఁగడఁగినందున, సామ్రాజ్య వ్యాపారమున కమితమగు నష్టము కలుగసాగెను. అందుచే ఆంగ్లేయులకు యుద్ధముచేసి ప్రతీకారము గావించుకొనుట తప్ప వేఱొండుమార్గము లేదయ్యెను. ఇటు వలసలవాసులును యుద్ధ మవశ్యంభావి యని తలపోయుచుండిరి. న్యూ-ఇంగ్లండునం దన్నికడల నిట్టి ప్రవాదములే వ్యాపించియుండెను. మసచూసెట్సునందు ప్రాంతికసభ సమావేశమై రాజ్యభారమును హస్తగతము గావించుకొని స్వకీయరక్షణము (Defence) నందు మగ్న మయ్యెను. కాంగ్రెసు లేనికాలమున తత్స్థానమున వ్యవహారములను జరపుటకై అమెరికనులు రక్షకసేన నొకదానిని స్థాపించుకొనిరి. అటు బోస్టన్నగరమందలి యాంగ్లేయ గవర్నరు థామస్ గేజ్ అనునతఁడు దుర్గమును మరమ్మతు చేయింప మొదలిడి వలసలవారు సంగ్రహించుచుండిన యుద్ధసామగ్రులను కొల్లగొట్టించుటకై యవకాశమును వెదకుచుండెను. ఇటు అమెరికనుల పక్షమున వర్జీనియాయందు వాలంటీరుదళములు ప్రోవగుచుండెను. బోస్టన్, న్యూయార్కులందువలె దక్షిణకెరొలీనాయందును తేయాకు ధ్వంసము చేయఁబడెను. అచటిపాలనాధికారము నంతను అమెరికను సంఘము హస్తగతము చేసికొనెను. న్యూయార్కు, ఫిలడల్ఫియా పట్టణములను ముఖ్యస్థానములుగఁ జేసికొని అమెరికనులు దేశ మెల్లెడల విప్లవప్రచారమును సలుపఁదొడఁగిరి. అట ఇంగ్లండులో ౧౭౭౪-వ సంవత్సరమున పార్లమెంటుసమావేశము కాఁగా నందు రాజును మంత్రివర్గమును అమెరికాయం దతిభయంకర మైన విద్రోహము పెరుఁగుచున్న దని యుద్ఘోషించిరి. పార్లమెంటులోని రెండు సభలవారును దీనిని ధ్రువపఱిచిరి. అప్పు డీరెండుదేశములవారికిని సమాధానము కలిగింపవలె నను నాశతో చాథాంప్రభువు (Pitt) కొన్ని షరతుల సూచించెను. తదనుసారము 'ఇంగ్లండుపార్లమెంటు వలసలమీఁద నేవిధమైన పన్నును విధింపఁగూడదు. కాంగ్రెసువారే వారియిష్టానుసారము విధించుకొనవచ్చును. కాని పార్లమెంటు నిష్కర్ష చేయు కప్పమును కాంగ్రెసు ఇంగ్లండునకు చెల్లించుచుండవలెను. వ్యాపారము, జలయానము మొదలగువిషయములం దెట్టిపరి

వర్తనము గాని చేయఁబడదు. చట్టములకు విరుద్ధము గాకుండ న్యాయానుసారము వలసలయం దవసర మని తోఁచినచోట్ల బ్రిటిష్ సేనలు నిలుపఁబడును. న్యాయసమ్మతమైన ప్రజల హక్కులను భంగపఱుచుటకై యీసేన లుపయోగింపఁబడవు' అని యీషరతులయందలి సారాంశములు. వాస్తవమున కివి యన్నియు నింగ్లండునకే లాభకరములు. ఇందువలన నమెరికాకుఁ గలిగెడులాభ మేమియు లేదు. కాని పార్లమెంటు వీనికిని సమ్మతింపదయ్యెను. పిదప ఎడ్మండ్ బర్క్ అను నతఁడు ప్రతిపాదించిన విష్టిపద్ధతి (Requisition System)యు బ్రిటీష్‌స్వీకారమును పొందఁ జాలకపోయెను. చిట్టచివరకు లార్డ్ నార్తుయొక్క ప్రతిపాదన మంగీకారమును బడసెను. వానియందలి సారాంశ మేమనఁగా:— "అమెరికను లేర్పఱుచుకొనినసంఘము లంగీకరింపఁబడవు. ఏవలసయందలి ఎసెంబ్లియైనను దానిస్థానికప్రభుత్వమును బోషించుచు సార్వజనికపోషణమునకై శక్త్యనుసారము దోడ్పడుచుండునెడల నప్పుడు రాజును పార్లమెంటును ఆవలసయందలి వ్యాపారవిషయమునఁ దప్ప మఱియేవిషయమునను బన్ను విధింపరు. న్యూయార్కు, ఉత్తరకెరోలీనా, జార్జియా దప్పఁ దక్కినవలసల వారికి మత్స్యవ్యాపారపుహక్కు ఉండదు." ఈయంతిమనియమ మమెరికనులకు ప్రాణఘాతము వంటిది. లార్డునార్తుయొక్క నియమముల నమెరికను లేకగ్రీవముగ నిరసించిరి. తత్ఫలితముగ రెండు పక్షములందును యుద్ధసన్నాహములు మిక్కిలి చుఱుకుగ జరగసాగెను.

యుద్ధారంభమున నమెరికాకు కావలసినంత శిక్షితజలసేన లేకపోయినను, సముద్రప్రాంతవాసులసంఖ్య ఎక్కువగుటచేత వ్యాపారమునిమిత్తము విదేశములకుమాత్రమే కాక స్వదేశమునఁ గూడ గమనాగమనములఁ గావించునట్టి ఓడలుమాత్రము వీరిదగ్గఱ నుండెను. వర్తకపునౌకలను శత్రువులనుండియు, సముద్రపు దొంగల నుండియు రక్షించునిమిత్తము యోధులును వీనివెంటఁ బోవుచుండిరి. ఈ జలయానరక్షకభటులు కర్తజీనా, లూయీబర్గులమీఁద జరగిన దండయాత్రలందు ప్రసిద్ధికెక్కిన శౌర్యపూరితకార్యముల సలిపియుండుటయేకాక క్రొత్తగ జరగియుండిన ఫ్రాన్సుదేశముతోడి యుద్ధములందును పనిచేసియుండిరి. కావున యుద్ధ మారంభమైనతోడనే వర్తకపు నౌకలు పెక్కు యుద్ధనౌకలుగ మార్చఁబడినవి. ఈనౌకాపరివర్తనము యుద్ధము పూర్తియగునంతవఱకును జరగుచునేయుండెను. ఆసమయమున ౧౫,౦౦౦ ల ఆయుధములును, ౭౦,౦౦౦ ల సైనికులును ప్రయాణము చేయఁగల ౨,౦౦౦ ల ప్రయివేటునౌక లిట్లు మార్పుదల నందెను. ఇవికాక మఱికొన్ని ప్రాంతములందు తయారైన నౌకలును బ్రిటీషువ్యాపారమునకు నష్టము వచ్చు నుపాయముల సలుపసాగెను.

౧౭౭౫-వ సంవత్సరము, ఏప్రిల్ మాసమున మస్‌షూసెట్సునందు కలహము లారంభమైనవి. ఇంగ్లండులో మూఁడవజార్జిరాజునకును, మంత్రులకును ఈరాజ్యము విద్రోహాగ్నిలో నుడికిపోవుచుండినలాగున గోచరమయ్యెను. బ్రిటీష్‌వారు వలసలయెడల నవలంబింప నెంచినరాజనీతిప్రసరణమున కీప్రాంత మొక పెద్దబండ. కావున పాలకులు మొట్టమొదట నీప్రాంతమునే అణఁగఁద్రొక్కవలయు నని నిశ్చయించిరి. అమెరికాలోని బ్రిటీష్ సేనలకు ముఖ్యనాయకుఁడుగను, మస్‌షూసెట్సువలసకు గవర్నరుగను వచ్చిన జనరల్ గేజ్ యొక్క ముఖ్యస్థాన మావలసయందలి బోస్టన్ పట్టణమే యైనందున వెంటనే అధికారపూర్ణమైన తమప్రతిష్ఠను స్థాపించుకొనుట కదియే తగినచోటని ఆంగ్లేయులు తలపోసిరి. తాత్కాలికప్రభుత్వమునెడల అసంతృప్తులై తిరుగఁబడుటకు సిద్ధముగఁ గూర్చున్న అమెరికనుజనబృందమును భయముగొల్పి చెదరఁగొట్టుట కపుడు గవర్నరునొద్ద నాలుగురెజిమెంట్లసేన సంసిద్ధముగ నుండెను. కావున వలసలవారెచటనైన తుపాకిమందును ప్రోవుచేసి యుంచినచోఁ గనిపట్టుటకు గవర్నరొకచిన్నసేనను సేలమువైపునకు జలమార్గమునఁ బంపెను. వేఱొక పటాలమును నాటుమార్గముద్వారా కంకార్డుపట్టణముదగ్గఱ నమెరికనులు సంగ్రహించి రని తెలిసిన యుద్ధసామగ్రుల నపహరించుటకో లేక ధ్వంసము గావించుటకో పంపెను. మఱియు నతఁ డప్పటికి ౨౦,౦౦౦ ల సైనికు లుండినచోఁ గార్యము లన్నియుఁ జక్కఁబడఁగల వని పైయధికారుల కెఱుకపఱిచి అమెరికనుల ప్రచారాందోళనములను రూపుమాపుటకై బయలువెడలెను. కంకార్డునగరమునకుఁ బోవుచుండిన సేనకు మార్గమందలి లెక్సింగ్టన్ పట్టణముదగ్గఱనే అమెరికనులతోఁ దలపడవలసివచ్చెను. బ్రిటీష్‌వా రమెరికనుల నోడించి చెల్లాచెదరుగఁ దఱుమఁగొట్టిరి. స్వకీయ స్వాతంత్ర్యమునకై అమెరికనులు గావింపఁగడఁగిన యుద్ధమునందు మొట్టమొదట వారిరక్తము స్రవించిన దీ లెక్సింగ్టన్ సమీపమందే. అనంతరము బ్రిటీష్ సేనలు కంకార్డునుచేరి యచట నమెరికను లాస్వల్పకాలములో రక్షించుకొనఁ గలిగి నన్నింటిని రక్షించుకొనిన పిదప మిగిలి పడియున్న యుద్ధసామగ్రులను నాశనము గావించియో లేక హరించుకొనియో వెనుకకు మరలెను. ఈమరలివచ్చునపుడు మార్గమధ్యమున బ్రిటీష్ సేనలవెనుకనుండియు, దారిలోని యిండ్లచాటుననుండియు కంచెలమాటుననుండియు నమెరికనులు వీరిపై నిప్పులు గురిసిరి. ఆసమయమున వేఱొకసహాయకసేన వచ్చుటచే రక్షణము కలిగినది. అన్యథా, బోస్టన్ చేరులోపల నాదళ మంతయు నాశనమైయుండెడిది. అట్టిసమయమున పాలకులపక్షము వహించి అమెరికనులస్వాతంత్ర్యోద్యమమును ధ్వంసము చేయవలయు నని కంకణము గట్టుకొనియున్న 'టోరీ'లగుంపులు చెలరేఁగి జాతీయవాదులకు ప్రతిబంధకములఁ గల్పింపసాగెను. వీరందఱు నాయుధపాణులై అమెరికనుల నెదిరించి పోరాడఁదొడఁగిరి. న్యూయార్క్, పెన్సిల్వనియాలోనగు కొన్నివలసలందు రాజపక్షీయులగు నీటోరీలసంఖ్యయే యెక్కువ. కాని అమెరికనులు సకాలమున మేలుకొని రాజపక్షీయుల గృహములలో బలవంతముగఁ జొరఁబడి వారియొద్ద దొరకిన యాయుధముల నన్నింటిని లాగికొని వారిని నిరస్త్రులను గావించిరి. అటుపిమ్మట రాజపక్షీయులను కంచెలలోఁ బడవైచి హింసించియు, రోడ్లమీఁదఁ బడవైచి లాగించియు, మీఁద రాలు విసరించియు ప్రభుభక్తులగృహములను, దుకాణములను దగులఁబెట్టించియు, ధనాఢ్య

లగువారిని స్వగృహములందే బంధించి వెలుపల కాపుదల పెట్టించి అందుల కగువ్యయము నాగృహస్వామిచేతనే ఇప్పించియు, ఇంకను అనేకవిధముల నమెరికనులను శత్రువుల బాధపెట్టిరి. ఇట్టిదారుణము లోనరించుట తగునా యని యెవరైనను ప్రశ్నించినచో తమమధ్యనే యుండి తమకు పుల్ల లెక్కించు నీరాజపక్షీయులు దూరమున నుండు బ్రిటీష్ సైనికులకంటె నీచమైనహింసకు లగుటచే వారి నట్లు బాములఁ బెట్టుట న్యాయ్యమే యని అమెరికనులు ప్రత్యుత్తర మొసఁగుచుండిరి. ఇట్లడిగినయొక ప్రశ్నకు 'రాజపక్షీయులతల ఇంగ్లండునందును, శరీరము అమెరికాయందును ఉండును' అని అమెరికా స్వాతంత్ర్యవాది ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఇట్టిదారుణశిక్షల విధించుటచేతనే రాజపక్షీయులు క్రమముగ లొంగిపోయిరి. లేనిచో యుద్ధము మీఱినతరువాత దేశాభిమానులకు వీరు మఱింత ప్రాణాంతకము లగు కంటకములుగఁ బరిణమించియుందురు.

లెక్సింగ్టన్ సంఘర్షణమువలన పొడమిన కలవరముచేత న్యూ-ఇంగ్లండునుండియు, తత్పరిసరప్రాంతములనుండియు పౌరజనులు గుంపులు కట్టి రాఁదొడఁగిరి. కొలఁదిదినములలో ౧౬,౦౦౦ ల మంది పౌరులు సమావేశమైరి. మసెచూసెట్సు లోనగువలసలందు ప్రాంతిక సభలు (Provincial Congresses) సమావేశమై వచ్చినపౌరబృందములకు నాయకుల నేర్పాటు గావించెను. లెక్సింగ్టన్ దగ్గఱ జరిగినటువంటిఘటనము వేఱొకటి జరగకుండులాగున కట్టుదిట్టములను జేయుటకొఱకు పౌరబృందము లన్నియు బోస్టన్ మీఁదికి నడవసాగెను. ఈపౌరజనులు శిక్షితులు గానిహేతువున క్రమము, కట్టుఁబాటు అనునది లేక అడ్డదిడ్డముగ పశువులమందలపగిది నడచిపోవసాగిరి. కాని అశిక్షితులైన వీరివలననుండియే తరువాత యుద్ధాంతమువఱకును పోరాడుచుండిన వలసలసేన లుద్భవించినవి. కంకార్డుపోరాటముతరువాత ప్రాంతములవాస్తవ్యులు కొందఱు వలసలలోని బ్రిటీష్-అధికారులద్వారా ఇంగ్లండురాజునకు దరఖాస్తుల నంపుకొనిరి. అందు బ్రిటీష్దళములే ముందు ప్రజలమీఁదను తుపాకులను గాల్చినందున స్వాధికార, స్వగృహదారాదులసంరక్షణార్థము వలసలవారికిని సైనికులపైని గాల్పవలసివచ్చె నని వ్రాయఁబడియుండెను. ఇట్టివిన్నపములు లోనగునవి యుద్ధ మారంభ మైనపిదప నొకసంవత్సరముపర్యంతము పంపఁబడుచునేవచ్చినవి. కాని యుద్ధ మాఁగ దనుదృఢవిశ్వాసముతో వేఱొకవైపు సేనల సంగ్రహించుటయందును అప్రమత్తులుగనే యుండిరి.

ఈ తరుణమునం దమెరికనుల కాయుధము లత్యావశ్యకము లయ్యెను. చాంప్లెయినుసరోవరముమీఁది టికండెరోగాదుర్గమునందు బ్రిటీష్వారు శస్త్రాస్త్రములు ప్రోవుచేసియుంచిరి. ఈ దుర్గమును లోఁబఱుచుకొనుటకు జలసైన్య మావశ్యక మగుటచేత నమెరికనులు తదాదిగ క్రమబద్ధమైన జలసేనను తయారు చేయసాగిరి. బోస్టన్ ముట్టడియందు చేరియుండిన కెప్టెన్ బెనిడిక్ట్ ఆర్నాల్డును అచటనుండి మరలించి ఎథన్ఎలెన్ అనునతనితోఁ గలసి ఆకస్మికముగ టికండెరోగాను ముట్టడింపు మని కాంగ్రెసువా రాజ్ఞాపించిరి. మసెచూసెట్స్, కన్నెక్టికట్, న్యూహాంప్షైర్వారలుగూడ ఈకార్యమునకుఁ దోడ్పడినందున దుర్గము శీఘ్రముగనే అమెరికనులవశములోనికి వచ్చెను. ఇందువలన అమెరికనులకు శస్త్రాస్త్రములు లభించుటమాత్రమే కాదు; చాంప్లెయిన్ సరోవరములోని నౌక లన్నియు వీరియధీనమయ్యెను. మఱియు సెంట్లారెన్సునదినుండి హడ్సన్నదిలోయవఱకునుగల మార్గము వీరిచేతఁబడెను. ఇవన్నియు నిటులుండ టికండెరోగాదుర్గజయమువలన కాంగ్రెసునీతియే మాఱిపోయెను. ఆయుధాగారము వశమగుటతోడనే సంధియుద్దేశమును మానుకొని బ్రిటీష్ సేనలు ముట్టడించునెడల స్వరక్షణార్థము పాటుపడవలసిన దని కాంగ్రెసు తీర్మానము గావించెను. వర్జీనియావాసియగు జార్జ్ వాషింగ్టనున కమెరికను సేనలసర్వాధిపత్య మొసంగఁబడెను కాని యితఁడు వచ్చి యీనియోగమును హస్తగతము చేసికొనకమునుపే బంకర్ హిల్ యుద్ధము ఘటిల్లెను.

బోస్టన్ పట్టణమునందు ౧౦,౦౦౦ ల సేన సమకూడినవెంటనే ఆంగ్లేయులు దక్షిణమున డార్చెస్టర్ కొండలను, ఉత్తరమున చార్లెస్టన్ నగరమును ఆక్రమించుకొని తమసేనాపంక్తి నింకను అభివృద్ధి నొందింప నిశ్చయించుకొనిరి. ఈసమాచారమును దెలిసికొని అమెరికనులు చార్లెస్టనునకు నెగువగా నున్న బ్రీడ్స్హిల్ నా నొప్పుకొండను బంకర్ హిల్ అనుకొని రాత్రికిరాత్రి ప్రవేశించి యచట బురుజుల నిర్మించుకొని నివేశనస్థానముల నేర్పఱుచుకొనిరి. తత్క్షణమే ఆంగ్లేయులు దీనిని ముట్టడించియుండినచో సుకరముగ గెలిచియుందురు. కాని యట్లు చేయక రెండవనాఁడు పోయి ముట్టడింప వెయ్యిమందికంటె నెక్కువసైనికులు హతులైనపిదపఁగాని అమెరికనుల నచ్చోటనుండి పాఱఁదోలుటకు వీరికి శక్యము గాకపోయెను. ఈయుద్ధమునం దమెరికనుముఖ్యనాయకులలో నొకఁడు మసెచూసెట్సునివాసి యగు జోసెఫ్వారన్ అనునతఁడు మృతి నందెను. అనంతరము అమెరికనులు బోస్టనునకు చుట్టును బురుజులను నిర్మింపసాగిరి. ఇందువలన నాంగ్లేయులకు స్థానసంకోచము గలుగసాగెను.

ఇట్లు యుద్ధ మారంభ మైనవెంటనే వలసలయం దన్నింట జనులలో ఉద్రేకము పెరిఁగిపోయెను. న్యూ-ఇంగ్లండు కెనడాలసరిహద్దులందును, తక్కినవలసలందును ఒకవిధమగు సంగ్రామావస్థ వీర్పడెను. ఇంగ్లండునుండి క్రొత్తసేనలు వచ్చుచున్న వని దేశమం దంతట నాందోళనము జనించెను. కావున రెండవమాఱు కాంగ్రెసుసమావేశము కావలసివచ్చెను. ఇంతవఱకు బ్రిటీష్వ్యాపారమునకుమాత్రము ప్రతికూలముగఁ బని సేయుచువచ్చిన యమెరికనుసంఘము లిప్పుడు రక్షణోపాయములను గావించుకొన మొదలిడెను. మహాసభ సమావేశమై కొన్నివలసలకు సలహారూపముగను, మఱికొన్నింటి కాజ్ఞారూపముగను తీర్మానముల నందఁజేసెను. మఱియు సేనల కావశ్యకపదార్థముల సంగ్రహించుట, వలసలయందలి కేంద్రసంఘముల నన్నిం

టిని ప్రభుత్వాధికారమును వహించునట్లు చేయుట, న్యూయార్కు, ఉత్తరసీమలు, హడ్సన్‌పీఠభూములు లోనగుచోట్ల రక్షణోపాయములను నెలకొల్పఁ దీర్మానించుట, సేనానిర్మాణము, తన్నాయకనియోగము, నాయకుల వేతనప్రబంధము, యుద్ధనియమముల ప్రతిపాదనము, వ్యాపారవిధానము, అమెరికాఇండియనులవ్యవహారము, వార్తాహరణ విభాగ(Postal Department)సంఘటనము మొదలగు సకల కార్యములను కాంగ్రెసు నిర్వహించి నలుపసాగెను. వలసలవారప్పుడు శాసనాధికారము(Executive Power)నెడల అనిష్టమూనియుండినందున మరల నదేవిధమగు పద్ధతి నేర్పఱిచికొనక సర్వజనాంగీకారముతో నియమించుకొనినసభలు (Conventions), సంఘములు (Committees) మొదలగువానిద్వారా సకలకార్యముల నిర్వర్తించుకొనుచుండిరి. విప్లవోద్యమ మభివృద్ధి నొందినకొలఁదియు రాజాధికృతములైన ప్రాంతములందలి ప్రభుత్వము నాశన మందసాగెను. క్రమముగ వలసలలో అసెంబ్లీలును లోపము గాఁదొడఁగెను. లోపింపక నామమాత్రముగ నిలిచినవి సమావేశ మగుట మానెను. బ్రిటీష్‌గవర్నరులయధికారము క్షీణింపసాగెను. కొందఱు గవర్నరులు బ్రిటీష్‌యుద్ధనౌకలమీఁద నియుక్తులైపోయిరి. కొందఱింగ్లండునకు వెడలిపోయిరి. మఱికొందఱు అమెరికనులచేతులలో ఖైదీలుగఁ జిక్కిరి. వలసలలోని శాసనసభల (Executive Councils) యొక్కయు, సామ్రాజ్యప్రభుత్వముయొక్కయు అధికారము క్రమముగ క్షీణించిపోవుచుండ జనాంగీకారము వడసి యేర్పడుచు వచ్చినసభలు మున్నగునవి ఆయధికారములను గ్రహింపసాగినవి. అదివఱకే అర్ధసంయుక్తరాజ్యములు (Half Federated States) గ నుండి భగ్నమైపోయిన సామ్రాజ్యపు శిథిలావశేషములనుండియే సంపూర్ణసంయుక్తరాజ్యము లుద్భవించినవి. మీఁద వచించినసభలు, సంఘములు మున్నగునవి ఈసంయుక్తరాజ్యముల కంకురతుల్యములయ్యెను. వలసలలోని రాజకీయసాంఘికపరిస్థితుల ననుసరించి యీ రాజ్యపరివర్తనవిధానములందుమాత్రము భేదము లనేకము లుండెను.

ప్రజాధికృతములు (Democratic), స్వామ్యధికృతములు (Proprietory),రాజాధికృతములు (Royal)అనివలసలలో మూఁడు ప్రకారము లగు విభాగము లుండెను. కన్నెక్టికట్, రోడ్‌దీవులు ప్రజాధికృతములు. పెన్సిల్‌వనియా, మేరీలాండు ప్రాంతములు స్వామ్యధికృతములు. తక్కిన వన్నియు రాజాధికృతములు. సమాజములును, వానియందలినాయకులును జనులచే నెన్నుకొనఁబడినవారగుటచే కన్నెక్టికట్, రోడ్‌దీవులందలి రాజ్యపద్ధతులలో మార్పులు చేయవలసినయవసరము లేకపోయెను. లోలోపల కొన్ని చిల్లర యేర్పాటులందుమాత్రము మార్పులు జరగవలసియుండెను. ఇఁక స్వామ్యధికృతములైన పెన్సిల్‌వనియా, మేరీలాండులం దుండిన అసెంబ్లీలు రాజాధికృతప్రాంతములలోని అసెంబ్లీలంత పట్టుదలతోను, నిశ్చయముతోను సామ్రాజ్యప్రభుత్వరక్షణమునకై శపథముల సలిపియుండలేదు. వీనిలోనియసెంబ్లీలు కొంతకాలమువఱకెట్లో ఈడ్చుకొనుచు వచ్చి తుదకు స్తంభించిపోయెను. రాజాధికృతములలోనివి దీర్ఘకాలమువఱకును సమావేశము గాకుండుటచేతను, తఱచుగ సమావేశములు వాయిదా పడుచుండుటచేతను, కొంతకాలమునకు బొత్తిగ నిలిచిపోయెను. మసాచుసెట్సునందలి అసెంబ్లీ ౧౭౭౪ న లోపించిపోయెను. వర్జీనియాలోనిదియు నాసంవత్సరముననే అంతర్ధానమయ్యెను. ౧౭౭౫-వ సంవత్సరము జనవరి మొదలుకొని మార్చివఱకును దీర్ఘకాలము జరగియుండిన అసెంబ్లీయే న్యూయార్కునందు కట్టకడపటిది. అదేసంవత్సరము ఏప్రిల్ నెలలో ఉత్తరకెరొలీనాయందచటిగవర్నరు అంతిమపర్యాయ మసెంబ్లీని గూర్చెను. అప్పుడే అమెరికనులసభకూడ జరగినది. ఈరెండుసభలయందును సభ్యులొక్కరే. అదేసంవత్సరము మేనెలలో జార్జియాయందలి అసెంబ్లీ యడుగంటెను. ఆమఱుసటినెలలో న్యూహాంప్‌షైర్, దక్షిణకెరొలీనాలయందలి యసెంబ్లీలు అంతిమపర్యాయము సమావేశమైనవి. ఆసంవత్సరము నవంబరుమాసమున న్యూజెర్సీలోని అసెంబ్లీ కూడెను కాని అంతకుఁబూర్వమే యచట జాతీయసభ ఏర్పడి యచటివ్యవహారములను హస్తగతము గావించుకొనెను. బ్రిటీష్‌వారికోర్టులు, శాసనసభలు మఱికొన్నినెలలపర్యంత మెట్లో కడపి తుద కన్నియు పేరు లేకుండఁబోయెను.

బంకర్‌హిల్‌ఘటనానంతరము బోస్టన్‌నగరమునందు గేజ్‌కు బదులుగ సర్ విలియంహో యనునతఁడు బ్రిటీష్‌ప్రభుత్వపుసర్వాధిపతిగ పదార్పణము గావించెను. సర్ హెన్రీ క్లింటన్, జాన్ బర్గాయిన్‌నామకసేనాను లిరువురు హోకు తోడ్పాటుగ నుండిరి. ఒక సంవత్సరము గడచినతరువాత కార్న్‌వాలిస్ వచ్చి వీరితోఁ గలసెను. బ్రిటీష్‌వ్యవహారము లన్నియు నీనలుగురసలహాల ననుసరించి జరగసాగెను. ఇటు అమెరికనులపక్షమున వాషింగ్టను సర్వసేనాధిపత్యమును వహించి సేనయందు పెక్కుకట్టుదిట్టములను గావించెను. ఇతఁడు వచ్చునప్పటికి బోస్టన్‌దగ్గఱ ౧౫,౦౦౦ల మంది సైనికులుండిరి. వీరందఱును క్రమముగ శిక్షితులు గానికారణమున సేనయంతయు మిగుల అస్తవ్యస్తమగుస్థితియం దుండెను. ఒకటేకార్యము కొఱకు ప్రోగైయుండియు సైనికులు వలసలభేదములను పాటించుకొనుచుండిరి. అందుచేత నితఁడు వచ్చినతోడనే ‘ మీ రందఱు నిపుడు ఉత్తర - అమెరికా - సంయుక్తరాజ్యముల సైనికులు గావున మీమీ ప్రాంతికభేదముల నన్నింటిని విడనాడుకొనవలయును ’ అని బోధించెను. సైనికులు ప్రభుత్వముయొక్క ఆస్తులనే కాక ప్రయివేటువానినిసహితము ముట్టడించుచువచ్చిరి. వాషింగ్టన్ ఈదురాచారమును మాన్పించెను. సైనికు లుపయోగించు రమ్ము (Rum) సారాయముయొక్క ప్రమాణమును తగ్గించెను. మఱియు సైనికు లిష్టము వచ్చినపు డంతయు సెలవు దీసికొని, ఒకరెజిమెంటును (Regiment) వదలి వేఱొకరెజిమెంటులోఁ బోయి చేరుచుండిరి. ‘స్వేచ్ఛ (Libert7) అను పవిత్రకార్యమునిమిత్తము కటిబద్ధులైన వీరపురుషు శత్రువు లెదురుగ నున్నంతకాలము తమ స్థానము నెప్పటికిని

వదలఁగూడదు ' అని సైనికుల నందఱను శాసించెను. వాషింగ్టనునకు మఱింతవ్యాకులమును కలుగఁజేసినది సైనికుల నిరంకుశశిథిలవర్తనము. సేనానివేశములను గావలి గాచు పహరాదారులు(Sentries) అప్రమత్తులై చుఱుకుఁదనము గలిగియుండక పరాకుతో వర్తించుచు శత్రువులతో సైతము ప్రసంగములను సలుపుచువచ్చిరి. ఈదురభ్యాసము నితఁడు తీవ్రముగ ఖండించి అమెరికాదేశమున జనింపనివానికి, అచట భార్య, బిడ్డలు, కుటుంబము లేనియతనికి నట్టిఉత్తరదాయిత్వముగల పదము నెప్పటికి నీయఁ గూడ దని ఖండితముగ శాసించెను. మఱియు విదేశీయులను సేనయందు చేర్చవల దని యాజ్ఞాపించెను. ఇతనియీనియమ మెంతయు సంగత మైయుండెను; ఎందుచేత నన యుద్ధ మారంభమై రెండుసంవత్సరములు గడచినపిదప నితఁడు ఫోర్జిలోయయం దుండఁగా ౧,౧౩౪ గురు సైనికు లితనిని విడనాడి వెడలిపోయిరి. వారిలో ౨౮౦ మంది మాత్రమే అమెరికాదేశీయులు. తక్కినవా రందఱును విదేశీయులే. ఇవన్నియు నిటు లుండ నితఁడు కుశలు లగు ఆఫీసరులను నియోగించి సైనికులకు క్రమమైన యుద్ధశిక్షణము నిప్పించెను. అనంతర మితఁడు బోస్టనునగరపుముట్టడిని సాగించుచు ఒకజలసేనను సిద్ధము చేయించి దానిద్వారా బ్రిటీష్‌వారిజలమార్గముల నరికట్టించెను. పిమ్మట నితనికిఁ దోడ్పడ వచ్చిన ఫిరంగుల సాయముతో డార్చెస్టరుకొండల నాక్రమించుకొని యచట సేనారక్షకస్థానములను నిర్మింపఁజేసెను. ఇట్లు బోస్టన్ - ఆక్రమణము నానాఁటికి తీవ్ర మగుచుండుట చూచి యిఁక నచట నుండుట క్షేమంకరము గా దని జనరల్ హో ఆప్రదేశమును వదలి నోవాస్కోషియాయందలి హాలిఫాక్స్‌పట్టణమునకుఁ బోయి చేరెను. రేవులందు బ్రిటీష్ నౌకల నరికట్టుటవలనఁ గూడ అమెరికనులకుఁ గొన్నియుద్ధసామగ్రులు లభించెను.

టికండెరోగాదుర్గము స్వాధీన మైనపిదప ఆర్నాల్డు కొంత సేనతో మెయినురాజ్యములోని ఘనాటవులగుండఁ బ్రయాణముల సలిపి క్యూబెక్కునగరమును ముట్టడింపఁబోయెను. అక్కడ నతఁడు తనకంటె ముందుగనే చేరియున్న జనరల్ రిచర్డు మాంటుగొమరీతోఁ గలసి పట్టణమును ముట్టడించెను కాని సఫలుఁడు కాలేదు. యుద్ధమున మాంటుగొమరీ హతుఁడయ్యెను. అంత ఆర్నాల్డ్ మిగిలినసేనతో చాంప్లెయిన్‌సరోవరముం జేరి దానిని దనవశముం దుంచికొనుటకై ఒకపెద్దజలసేనను నిర్మాణము సేయింపఁగడఁగెను.

ఇన్నిఘటనములు జరగినవెనుక నింగ్లండుప్రధానమంత్రి యగు లార్డు నార్తు (Lord North) సమాధాన మనుపేరఁ గొన్నిషరతులను వెలువఱిచెను గాని అమెరికన్‌కాంగ్రెసు వీనిని సరాసరి తిరస్కరించెను. అది మొదలుకొని పార్లమెంటువారు తెచ్చినషరతుల నన్నింటిని కాంగ్రెసు నిరాకరించుచునేవచ్చెను. అందువలన బ్రిటీష్‌పాలకులు మఱింత తీవ్రములైన నిర్బంధములకు దిగిరి. ౧౭౭౫-వ సంవత్సరము అక్టోబరుమాసమున పార్లమెంటునందు వ్యాఖ్యాన మొసంగుచు మూఁడవజార్జిరాజుగారు వలసలవారిని సంపూర్ణముగ నణఁగఁద్రొక్కి లొంగఁదీయవలయును గాని వేఱేమియుఁ బనికిరా దని వక్కాణించెను. పిమ్మట రెండునెలలకు మీఁదవచించిననియమసభచట్టమునకుఁ దోడుగ నిషేధపుచట్ట మొకటి (Prohibitory act) వలసలపై విధింపఁబడెను. తదనుసారము ఇతరదేశములవా రెవ్వరును వలసలవారితో ఏవిధమైన వ్యాపారములనుగాని వ్యవహారములనుగాని సలుపఁగూడదు. అట్లు గావించినయెడల నట్టివారినౌకలు మున్నగునవి జప్తు చేయఁబడును. ఈచట్టమువిషయమున ఆడమ్స్ వక్కాణించిన విధమున నిది యొకప్రకారమగు యుద్ధఘోషణమే. వీని కన్నింటికి ననుగుణముగ నాంగ్లేయు లింకను సేనల నభివృద్ధి చేయవలయు నని నిశ్చయించి అధికారుల కట్టియుత్తరువులనే పంపి అమెరికనులతోఁ బోరాడుటకు జర్మనుసైనికుల సంగ్రహింపఁబూనిరి. విశాలమగు జలస్థలసైన్యమును అమెరికాయందు సమకూర్చి యందునుండి కొంతభాగమును న్యూయార్కునందును, దక్షిణపువలసలందును విప్లవకారులమీఁదికిఁ బంపి తక్కినదానిని కెనడాదేశమునకును బంపవలయు నని నిశ్చయింపఁబడెను. మఱియు అల్లరు లెచట మిక్కుటమో, ఎచట కొంతకాలముపర్యంతము విద్రోహు లెదిరించి పోరాడుట సంభవమో యాప్రదేశముమీఁదనే ముందు దండెత్తి విప్లవము నడంచివేయవలయు నని తీర్మానింపఁబడెను. వలస లన్నింటిలో నెక్కువ జనసంఖ్యగల భాగము చెసపీక్ అఖాతమున కుత్తరముగ నుండెను. అమెరికనుల కాహారాదులు రావలసినది ఉత్తరముననుండియే. కావున నీకముం దారంభింపఁబోవుయుద్ధమునకు కేంద్రస్థానముగ న్యూయార్కుపట్టణమును గావింపవలయు నని నిశ్చయింపఁబడెను. మఱియును కెనడానుండి దక్షిణమునకు నిరాటంకముగ రాకపోకల సలుపుటకు హడ్సన్‌నదిలోయను తమవశముం దుంచుకొనవలె నని ఆంగ్లేయులు స్థిరపఱుచుకొనిరి. ఇందువలన దక్షిణపువలసలవారిని ఉత్తరముననుండి విడఁదీసినయట్లగును. అమెరికనుల ఐక్యమును భగ్నముచేయుట కిది ఒక్కయుపాయమే కాదు; తక్కువ ఎదురఁబాట్లు గలచోట్ల ముందు యుద్ధము సలిపి యక్కడిజనుల నందఱను హస్తగతులఁ గావించుకొన నెంచిరి. ఒకవైపున యుద్ధకార్యముల కిట్లు అఖండప్రయత్నములను సలుపుచు మఱియొకప్రక్క వలసలు తమయాధిపత్యమును స్వీకరించునెడల కొన్నిషరతులమీఁద సంధి చేయుటకును బ్రయత్నింపుఁ డని యింగ్లండుదొరతనమువారు తమగవర్నరుల కాజ్ఞాపించిరి. బ్రిటీష్‌వారికి లోఁబడినచో మరల శాంతి నెలకొల్పఁబడు ననియు, జనులందఱును క్షమింపఁబడుదు రనియు, అమెరికనులకు వ్యతిరేకములైన చట్టములు దీసివేయఁబడు ననియు, వలసలకార్యనిర్వహణములకై కావలసినమట్టున కతిస్వల్పమగు ధనముమాత్రము కప్పమురూపమున రాఁబట్టుకొనఁబడు ననియు ప్రజలకు బోధింపవలసినదిగ దొరతనమువారు తమగవర్నరుల కుత్తరువుల నొసంగిరి. వెనువెంటనే రేవులలో ప్రధానములైన న్యూయార్కు, ఫిలడల్ఫియా, చార్లెస్టన్‌నగరములను లోఁబఱిచి వశముం దుంచికొనవలసిన దనికూడ తాకీదుల నంపిరి. ఈ సంగతుల నన్నింటిని ముందుగనే ఊహించుకొనియుండిన వాషింగ్టన్

వారియుపాయములకుఁ బ్రతివిధానములను పన్నసాగెను. న్యూయార్కుపట్టణమునకు చుట్టుప్రక్కలందు రక్షణస్థానములను నిర్మింపఁజేసి ౯,౦౦౦ ల సేన నాప్రాంతములందు నిలిపెను. బ్రిటీష్వ్యాపారమును నాశన మొనరించునిమిత్తము అమెరికనుసైనికులను బ్రయోగించెను. చిన్నయోడలను గట్టించి సముద్రతీరప్రదేశములను గాపాడుటకును, ఆహారాదిపదార్థములను సమకూర్చుటకును నియోగించెను. రాజపక్షీయులను సంపూర్ణముగ నిరస్త్రులఁజేయించెను. బ్రిటీష్వారికి లోఁబడియుండని యితరదేశములకన్నింటికిని వ్యాపారమునిమిత్తము అమెరికనురేవులను దెఱపించెను. వాషింగ్టను చేయించుకార్యజాలము లిటు లుండ స్వాభావికముగనే ఒకసంవత్సరముక్రింద న్యూ-ఇంగ్లండులో నుండిన పరిస్థితు లిప్పుడు వలసలయం దన్నింట నేర్పడెను. వలసలలోని కాంగ్రెసునకుఁ జెందినసభ లన్నియు సుస్థిరము లయ్యెను. ఇంగ్లండుతో సంబంధము కలిగియుండుటనుగూర్చి యింతవఱ కెవరియభిప్రాయము లెటు లున్నను ఇఁకముందుమాత్రము దానినుండి సర్వథా విడివడుటకు బద్ధసంకల్పులై వలసలవా రందఱును స్వాతంత్ర్య ఘోషణము సలుపవలసినదిగా కాంగ్రెసునకు విన్నపములను బంపసాగిరి. తదనుసారము ౧౭౭౬-వ సంవత్సరము మేనెలయందు 'సర్వసాధారణముగా అమెరికాదేశ మంతటికిని, విశేషించి వారివారి రాజ్యములకును ఎట్టివిధానము గల ప్రభుత్వమువలన జనులకు సౌఖ్యము గలుగునని ప్రతినిధులకుఁ దోఁచునో అట్టిదాని నేర్పఱుచుకొనవలసిన' దని వలసలలోని కార్యకర్తలకు కాంగ్రెసువారు సలహాల నిచ్చిరి. 'వలసలయందుఁ గలుగుబాధలను దొలఁగించుటకై విన్నవించుకొనినవిన్నపము లన్నియు బ్రిటీష్పాలకులచే నుపేక్షింపఁబడినవి. వలసలలోని సేనాబల మంతయు దేశీయుల నణఁగఁద్రొక్కు నిమిత్తమే వినియోగింపఁబడుచున్నది. కావున నిట్టి ప్రభుత్వముతో సహకార మొనరింతు మని శపథములనుచేయుట వలసలకు సహేతుకము గాదు, గౌరవమును కాదు.' ఇట్టివే యగు అంశములుగల లేఖ లనేకములు దీర్ఘకాలముగ కాంగ్రెసునకు వచ్చుచుండుటంజేసి అప్పటి ప్రభుత్వవిధానమునందు మార్పుదల చేయవలసివచ్చె నని ప్రకటింపఁబడెను. వలస లన్నియు రాజ్యములు(States)గ పరిణమింపఁ దన్నివాసు లందఱును స్వాతంత్ర్య ఘోషణము సలుపవలసిన దని తమ ప్రతినిధులను బలాత్కరింపసాగిరి. ఆ కారణమున నదే సంవత్సరము జూన్ నెలలో వర్జీనియానివాసి యగు ఆర్. హెచ్. లీ అను నతఁడు 'సంయుక్తములైన యీవలసలు హక్కుప్రకారము స్వేచ్ఛాస్వాతంత్ర్యములను గలిగియుండవలయును' అని కాంగ్రెసునందు ప్రతిపాదనము గావించెను. వెండియు విదేశములతో సంబంధమును సంపాదించుకొను టవసర మనియు, సంయుక్తరాజ్యవిధానము నొకదాని నేర్పాటు చేయవలయు ననియు నితఁడు వక్కాణించెను. మధ్యదేశపు వలసలకు ప్రతినిధిగ వచ్చిన డికిన్సన్ పైని వచించిన కార్యక్రమమునందు పరివర్తనము నభిలషించెను. ముందు సంయుక్తరాజ్య నిర్మాణ మొనరించి, విదేశములమైత్రి సంపాదించుకొని యనంతరము స్వాతంత్ర్యఘోషణము గావింపవలయు ననుట యితనివాదమునందలి సారాంశము. కాని ప్రతిపాదితమైన ఘోషణ ప్రకటనమే యన్నింటిని జక్కపెట్టును గావున దానిని తలక్రిందులుచేయుట అనవసర మని జాన్ ఆడమ్స్ మున్నగువారు ప్రతిఘటించిరి. ఈ వాదవివాదముల మూలమునను, దక్షిణకెరొలీనావారు అసలు ఘోషణమునకు సమ్మతింపకపోవుటచేతను ఘోషణప్రతిపాదనము పరిష్కరింపఁబడవలయు నని మూఁడువారములు గడు వొసంగఁబడినది. ఈ యవకాశకాలములో సంయుక్తరాజ్య నిర్మాణమును గూర్చిన నియమములు, సమాధానములు కొన్ని కావింపఁబడినవి. చట్టములను జేయుటకును, యుద్ధవిషయములందు విచారణపూర్వకముగ నేర్పాటులను జేయుటకును కాంగ్రెసు ఒకనూతనసంఘమును సృష్టించెను. ఇదియే కాలాంతరమున శాసనవిభాగము(Executive Department)గఁ బరిణమించెను. మూఁడువారములు గడచినవెనుక జార్జియా, దక్షిణ కెరొలీనా, న్యూయార్కు ప్రజలు దప్పఁ దక్కినవా రందఱును స్వాతంత్ర్యఘోషణమున కనుకూలముగ వోటు (Vote) నొసఁగుఁడని వారి ప్రతినిధులకు లేఖల నంపిరి. జార్జియా, కెరొలీనా ప్రజ లీవిషయమును ప్రతినిధుల యిష్టానిష్టములమీఁద వదలిరి. చార్లెస్టన్ పట్టణముమీఁద ముట్టడి జరగుటకు సంసిద్ధముగ నుండినందున ఆప్రతినిధు లిద్దఱును స్వాతంత్ర్యఘోషణమునకే సమ్మతించిరి. ఇంతలో జనరల్ హో అపారమగు సేనతో వచ్చి సాండీహుక్కునందు దిగె ననువదంతులు దేశ మంతటను వ్యాపించిపోయెను. సుశిక్షితులైన ౩౦,౦౦౦ ల మంది యోధులుగల సేన యతనివెంట నుండెను. ఈసేనకు సాహాయ్య మొనరింప వెంట నొకజలసేనయు నుండెను. ఉద్రేకదాయకములైన ఈవార్త లన్నియుఁ జెవిని బడుటచేత డికిన్సన్ అతని యనుయాయులతోపాటు ప్రతివాదము లన్నింటిని ఉపసంహరించుకొనెను. అంత థామస్ జఫర్సన్ నిర్మించిన వడువున స్వాతంత్ర్య ఘోషణము ౧౭౭౬-వ సంవత్సరము జూలై నాలుగవ తారీఖునఁ బ్రకటింపఁబడెను. న్యూయార్కునుండి వచ్చినప్రతినిధు లప్పటి కాఘోషణమునుగూర్చి జోక్యము కలుగఁజేసికొనరైరి; కాని కొన్ని దినములు కడచినవెనుక నారాజ్యమందలి సంఘముకూడ దీనిని స్వీకరించెను. ఈ ఘోషణపత్రము(Declaration Document)పైని కాలాంతరమున సభ్యు లందఱును సంతకములు గావించి యుండిరి. మసాచూసెట్సు అఖాతము, జార్జియా, ఉత్తరకెరొలీనా, దక్షిణ కెరొలీనా, మేరీలాండ్, వర్జీనియా, పెన్సిల్వనియా, డిలావేర్, న్యూయార్కు, న్యూజెర్సీ, న్యూహాంప్షైర్, రోడ్దీవి, కన్నెక్టికట్ నామకములయిన పదుమూఁడు రాజ్యములపక్షమున నీ ఘోషణము కావింపఁబడెను. అనంతర మీపత్రముయొక్క నకళ్లను రాజ్యములలోని వేఱువేఱు సంఘములకును, సేనలను నడపుచుండిన సేనాధిపతులకును బంపిరి. యూరోపియను లమెరికాకుఁ బోయి నివసింపఁగడఁగిన తరువాత వారివారి హృదయములందు చెలరేఁగుచుండిన స్వాతంత్ర్యేచ్ఛ లీప్రకారముగ కార్యపరిణామమును బొందినవి. ప్రజా

స్వామిక (Democratic) భావనములును, ఆంగ్లేయసామ్రాజ్యమున నుండి విడివడుటకుఁగల కారణములును ఈపత్రమునందు విస్పష్టముగ వివరింపఁబడినవి. అందలి ప్రధానాంశ మే మన :—

‘ ప్రభుత్వములు వాని న్యాయాధికారమును పాలితులయొక్క సమ్మతిమీఁదఁ బడయుచుండును. ఏపద్ధతియైనను ఇందులకు విఘాతము కలిగించునది యగుచో నట్టిదానిని రూపుమాపి దానికి బదులుగ నెట్టి సిద్ధాంతముల నెట్టిపరిపాలనముల స్థాపించుటచేతఁ దమకు రక్షణమును, సౌఖ్యమును గలుగునో యట్టి పద్ధతిని స్థాపించుకొనుటకు ప్రజలకు హక్కు గలదు. ’

రాజ్యక్రాంతివిషయక మహాకార్యము లన్నియు అమానుషికాత్యాచారముల సహించినమీఁద, నరకయాతనల ననుభవించినమీఁద నిరంతర ఘోరపరిశ్రమములను సలిపినమీఁద లక్షలకొలఁది ప్రాణముల్పించినమీఁద ఫలముల నొసంగినవి కాని కేవలము మాటలవలనఁ గాదు. అందుల కీస్వాతంత్ర్యయుద్ధము ప్రబలనిదర్శనము. సర్వజనాంగీకారముతో నీపై ఘోషణము ప్రకటింపఁబడినది. కాని రాజపక్షీయులు దీని నిర్మూలింప సర్వశక్తులఁ బాటుపడుచుండిరి. బ్రిటీష్ ప్రభుత్వము వికల మైపోవుచుండ వలసలయం దొకవిధమగు సంక్షోభ మేర్పడెను. ప్రాంతవిభాగము లన్నియు నాశనముకాఁగాఁ గ్రొత్తవి త్వరితముగఁ బైకి రాఁజాలకుండెను. స్థానిక ప్రభుత్వముల సంస్థలును, గ్రామ, నగరములలో ప్రకాశుబును మార్పునొందియుండలేదు. వీనినే యాధారములుగఁ గొని వీనిమీఁదనే నూతనపరిపాలనాపద్ధతుల నమెరికనులు రచించిరి. మొట్టమొదట దేశాభిమానుల కందఱకును కాంగ్రెసు ముఖముగ వర్తించుననిమాత్రము దలఁపఁబడెను. అంతకు మించి యాసంస్థ కెట్టియధికారమును లేకుండెను. వలసలవారి కందఱకు నుచితాలోచనముల నొసంగుచు నిది వారిమీఁదనే యాధారపడి యుండెను. కాని కాలక్రమమున పైని వ్రాసిన వడువున నీ మహాసభ కర్తవ్యము లగణితము లైపోయెను. కాంగ్రెసు-అధికారము లెక్కు వగుచున్నకొలఁదియు, యుద్ధభార మెక్కు వైనకొలఁదియు సహింపలేనికొందఱకు దానియెడల ద్వేషబుద్ధి జనించెను. మఱియు నొక పక్షమువారికి వేఱొండుపక్షమువారియెడలను, ఒకరాజ్యముతోడ వేఱొకరాజ్యమునకును విద్వేషము లారంభమయ్యెను. చాలమంది న్యూ-ఇంగ్లండువారల నేవగింపసాగిరి. రాజ్యములన్నియు కాంగ్రెసునకు వోట్లనిచ్చియుండినందున ఆరాజ్యములకంటె భిన్నములైన పంచాయతీ సంస్థానములు (Common-wealths) కాంగ్రెసువారి ప్రతిపాదనములను పడఁగొట్టవలె నని ప్రయత్నింప సాగెను. ముఖ్యముగ యుద్ధసంచాలన క్రమమువలనను, విదేశసంబంధములవలనను మితిమీఱిన వైరములు జనింప పెక్కుపోరాటము లారంభమయ్యెను. ఇందువలన నత్యవసరము లగు కార్యములకును ప్రతిబంధకములు గలుగుచుండెను. ఒక యల్లరిగుంపు వాషింగ్టన్‌మీఁదనే తిరుగఁబడెను. బెంజమిన్ ఫ్రాంక్లిన్ ఇట్టి విద్వేషములకే గుఱియయ్యెను. కాని క్రమముగ శాసన విభాగములు, యుద్ధసంఘములు, పోస్టుప్రబంధములు లోనగునవి సృష్టింపఁబడుటచే కొంతవఱకు కట్టుదిట్ట మేర్పడెను. వీనికి సహాయకముగఁ గాలాంతరమున విదేశకార్యదర్శి, ఆర్థికనిరీక్షకుఁడు, యుద్ధకార్యదర్శి, సముద్రసంబంధి కార్యదర్శి లోనగు పదములును సృష్టింపఁబడెను.

హడ్సన్‌నదిలోయను తమవశమునం దుంచికొని ఉత్తర, దక్షిణ రాజ్యవాసులను విడఁదీయవలయు నని బ్రిటీష్‌వారు ప్రయత్నించుచుండిన ట్లిదివఱకు వ్రాయఁబడినది. కాని తలఁచిన ప్రకారము వీరి కిందు కార్యసిద్ధి కలుగదయ్యెను. ౧౭౭౬-వ సంవత్సరమున జనరల్ హో హాలిఫాక్సునుండి బయలుదేఱి న్యూయార్కు నగరమునకు దక్షిణముగనున్న లాంగ్ దీవియం దమెరికనుల నోడించి పాఱఁదోలెను. అమెరికనుసేనాను లిరువురు కైదీలుగఁ బట్టువడిరి. పిదప నొకచోట బ్రిటీషువారి కించుక నష్టము కలిగినప్పటికిని మఱి రెండుచోట్ల నమెరికనులే యోడిపోయిరి. వాషింగ్టన్ డిలావేర్ నదిని దాఁటి హతశేషమగుసేనతో వెడలిపోయెను. అనంతరము ౩,౦౦౦ ల కైదీలతోపాటు వాషింగ్టన్ నామకదుర్గ మాంగ్లేయులచేతఁ జిక్కెను. ఈ దుర్గము పోవుటవలన నమెరికనుల కమితనష్టము కలిగెను. అటుపిమ్మట బ్రిటీషుసేనాని ఫిలడల్ఫియాను జయింప నిశ్చయించుకొని యప్పటికి శీతకాల మాసన్నమైనందున తదావాసమునకు బయలువెడలిపోయెను. ఈసమాచారము తెలిసినతోడనే వాషింగ్టన్ వెనుకకుఁ దిరిగి డిలావేరునదిని మరల దాఁటి ట్రెంటన్‌వద్ద లెఫ్టినెంట్ కల్నల్ రాల్ సేనమీఁద ఆకస్మికముగఁ బడి దాని నోడించి వేయిమంది కైదీలను బట్టుకొనెను. దీనికి తోడుగ నితఁడు మఱికొన్ని దినములకు, అనఁగా ౧౭౭౭-వ సంవత్సరమున జనవరినెలలో న్యూజెర్సీయందలి ప్రిన్స్టన్‌దగ్గఱ కార్న్‌వాలిస్‌వెంట నుండిన మూఁడు పదాతిదళములను, మూఁడు ఆశ్వికదళములను ఓడించి యచటనుండి శీతకాలము గడప మారిస్‌టౌనునకుఁ బోయెను.

మొట్టమొదట నోడిపోయినప్పటికిని వాషింగ్టన్ శాంతిసహనములను గోల్పోవక వీలయినచోట నెల్ల పోయినదానిని రాఁబట్టుకొనుచు తోడ్తోడ కాంగ్రెసును, రాజ్యవాసులను మఱింత చుఱుకుగఁ బని నేయవలసిన దని హెచ్చరించుచుండెను. దేశమందలి పౌరపరిపాలనాధికారమును (Civil Power) నాశన మొనరింప నితఁడు ప్రయత్నించియుండలేదు. దేశ మంతయు నిమ్నోన్నతమును, అరణ్యమయమును నైనందున రాకపోకలకు సరియగు మార్గములు లేకపోవుటచేఁ గలుగుకష్టములు బ్రిటీష్‌వారికి బాగుగ ననుభవమునకు వచ్చుచుండెను. అమితమగు యుద్ధసామగ్రులభారమును, ఆడంబరమును గల బ్రిటీష్‌సేనలకు మార్గములు లేని ఘనారణ్యములనుండాను కొండలమీఁదుగను లోయలను, నదులను దాఁటుచుఁ బోవవలయు ననిన మిక్కిలి కష్ట మగుచువచ్చెను. ఎక్కువయుద్ధసామగ్రులు గాని, భారసహము లగు వాహనాదికములు గాని లేకపోవుటంజేసి అమెరికను లొకమార్గమునఁ గాకపోయిన వేఱొకమార్గమునఁ బోవుచువచ్చిరి. మొట్టమొదట వాషింగ్టన్ పరాజితుఁడై, డిలావేరును దాఁటిపోయిన

తోడనే జనరల్ హౌ ఫిలడల్ఫియాను ముట్టడించి కాంగ్రెసును చెదరఁగొట్టి అమెరికనుసేనలను వేఱొకప్రక్కకుఁ బాఱఁ దోలవలసినవాఁడైయుండెను. కాని యట్లు చేయక శీతకాలావాసమున విశ్రాంతిగైకొనుటకై వెడలిపోయెను. దానిని గమనించియే వాషింగ్టన్ పైని లిఖించినవిధమున డిలావేరునదిని మరల దాఁటి వచ్చి జయము గాంచఁగల్గెను. ఇట్టి సమయోచితకార్యములమూలమున వాషింగ్టన్ పోయిన విశ్వాసమును రాఁబట్టుకొనుచుండెను. ఇందువలన రాజపక్షీయులనేకులు వాషింగ్టన్‌పక్షమునఁ జేరిరి.

జనరల్ హౌ ముందు జరగవలసిన యుద్ధమునకై ఇంగ్లండునుండి గొప్పసేనను రప్పించుకొని దొరకినమట్టుకు కెనడానుండియు బలముల రావించుకొనెను. వీనితోడ్పాటుతో నితఁడు ఫిలడల్ఫియా నగరమును ముట్టడించి పట్టుకొని అమెరికాస్వాతంత్ర్యయుద్ధమును పెన్సిల్వనియా, నూజెర్సీ, న్యూయార్కులందే అంత మొందింపవలయు ననియు, న్యూ-ఇంగ్లండును, దక్షిణరాజ్యములను తరువాత వేర్వేఱుగ జయింపవచ్చు ననియు నేర్పాటులను గావించుకొనెను. కాని బ్రిటిష్‌వారిపక్షమున వలసలన్నింటికిని కార్యదర్శిగ నున్న లార్డు జార్జి జర్మెయిన్ అనునతఁడు ఈ యుద్దేశమును సాగనిచ్చినవాఁడు కాఁడు. రాజపక్షీయులైన ఆంగ్లేయులును ఇండియనులును గలసినయొక గొప్పసేన కెనడానుండి బయలుదేఱి హడ్సన్‌నదివెంట దక్షిణమునకు రావలయు ననియు, జనరల్ హౌ దక్షిణమునుండి బయలువెడలి ఆనదివెంటనే ఎగువకు ప్రయాణము సలుపుచుఁ బోయి ఉత్తరమునుండి వచ్చుసేనను అల్బనీనగరమునొద్ద సంధింపవలయు ననియు, పడమటిదిశనుండి వేఱొకసేన పూర్వాభిముఖమై వచ్చి ఆదే నగరమునొద్ద నారెండుసేనలతోఁ గలయవలయు ననియు లార్డు జర్మెయిన్ ఏర్పాటు చేసెను. ఈయుద్దేశము నెఱవేఱి యుండినచో హడ్సన్ లోయ యంతయు బ్రిటిష్‌వారిచేతఁ బడ న్యూ-ఇంగ్లండు తక్కిన వలసలనుండి వేఱైయుండెడిది. కాని, యట్లు జరగియుండ లేదు. ఇందులకు కారణము జనరల్ హౌకు నిశ్చయాత్మకములైన యుత్తరువులు లేకుండుటచే నతఁడు సమయమునకు అల్బనీకడకు రాకుండుటయే. ౧౭౭౭-వ సంవత్సరమున వేసవికాలము సమీపించినతోడనే వాషింగ్టన్ మరల జాగరూకుఁడై జనరల్ హౌయొక్క సంచారములను గనిపట్టి వానికి ప్రతిబంధకములఁ గల్పింప సంసిద్ధుఁడైయుండెను. పరిష్కృతమైనయుత్తరువులు లేనికారణమున జనరల్ హౌ న్యూయార్కునుండి బయలుదేఱి న్యూజెర్సీగుండ ఫిలడల్ఫియాకుఁ బోవవలయు నని సంసిద్ధుఁ డయ్యెను. భూమిమార్గమున నేఁగినచో వాషింగ్టన్ అడ్డుపడు నని జలమార్గమున నోడలపైఁ బయనమయ్యెను. అయినప్పటికిని వాషింగ్టన్‌తో పోరు తప్పదయ్యెను. జనరల్ హౌ నౌకాప్రయాణము సలుపుచు వచ్చి చెసపీక్ అఖాతముయొక్క ఉత్తరపు చివరనున్న ఎల్కు అను ప్రదేశమున దిగెను. అచటి కనతిదూరమునందే వాషింగ్టన్ ఉండినందున నతఁడు బ్రాండిలైనుమీఁది చడ్స్ ఫోర్డువద్ద ఆంగ్లేయుల నెదిరించెను కాని లాభింపదయ్యెను. అనంతరము అక్టోబరునెలలో జర్మనుటౌనువద్ద అమెరికనులు మరల ఆంగ్లేయులతోఁ దలపడిరి. ఈపర్యాయమును ఆంగ్లేయులే గెలిచిరి. కాని యపారమగు నష్టము కలిగెను. అందువలన వెన్నిచ్చిన అమెరికనులను వీరు తఱుమఁగొట్టఁజాలరైరి. అనంతరము మఱికొన్ని దినములవఱకును హౌను జుట్టుముట్టియుండి పిదప వాషింగ్టన్ శీతకాలము గడపుటకు ఫోర్జిలోయకు వెడలిపోయెను.

ఇఁక నుత్తరప్రాంతములయందు ౧౭౭౬-వ సంవత్సరమున ఆర్నాల్డు చాంప్లెయిన్‌సరోవరమును జేరి యచట రక్షణోపాయములఁ జేయించుచున్నసమయమున ౩,౦౦౦ల యోధులుగల బ్రిటిష్‌సేన క్యూబెక్కునుండి వచ్చెను. కాని ఆర్నాల్డుయొక్క ప్రతిబంధకములవలన ఆసేన ముందునకు సాగఁజాలదయ్యెను. ఆర్నాల్డువెంటనున్న బలమును జయించుటకై ఆంగ్లేయులకు జలసైన్య మావశ్యకమయ్యెను. అందునిమిత్తము సెంట్‌లారెన్సునదియందలి పనివాండ్రను బిలిపించి యచట పరిత్యక్తమై పడియున్న ఒకప్రాఁతయోడను మరమ్మతు చేయించుటవలన కొన్నినెలలకుఁగాని జలసేన సంసిద్ధము గాదయ్యెను. అటుపిమ్మట నాంగ్లేయు లీనూతనజలసైన్యపుఁదోడ్పాటున ఆర్నాల్డు నోడింప సమర్థులైరి. కాని ముందునకు సాగిపోవ నప్పటికిని వీలు కలుగదయ్యెను. ఈకారణమువలననే దక్షిణమందలి జనరల్ హౌకు నిశ్చితమైన యుత్తరువులు చేరకపోయినవి. మఱుసటిసంవత్సరము బర్గోయిన్‌నామక బ్రిటిష్‌సేనాని విశాలసైన్యముతో బయలువెడలి టికండెరోగాదుర్గమును ముట్టడించి యందలి అమెరికనులను వెడలఁగొట్టెను. అనంతరము మహారణ్యములగుండా ప్రయాణములఁ జేయుచు వచ్చి ఎడ్వర్డుదుర్గమునగ్గఱ హడ్సన్‌నదిని జేరి యట విడిసియుండ వెర్మాంటు-ఇలాకాయందలి బెన్నింగ్టన్ గ్రామమునొద్ద సైన్యోపయోక్తము లగు వస్తుసామాను లపరిమితముగ నమెరికనులు సంగ్రహించి యుంచి గని విని వానిని కొల్లగొట్టునిమిత్తము ఫ్రెడరిక్ బాం అనునతనిసాయమున ౧,౦౦౦ సైనికుల నంపెను. కాని యచటికిఁ జేరకపూర్వమే జనరల్ స్టార్కు అను అమెరికన్‌సేనాని హరిన్మహీధరయువకుల (Green Mountain Boys) సాహాయ్యమున ఫ్రెడరిక్ బాంసేనను చెదరఁగొట్టుటయేకాక అతనికి సాయపడ వచ్చిన కల్నల్ బ్రెమన్‌దండును సైతము నాశనము గావించెను. ఇందుచే బ్రిటీషువారికి ౧,౦౦౦ యోధులు నష్టమైరి. బర్గోయినునకు సాహాయ్యము చేయుటకై మొహాక్‌లోయగుండ కల్నల్ బారీ సెంట్‌లీజరు నాయకత్వముగల వేఱొకసైన్యమునకును ఇట్టిగతియే పట్టినది. జనరల్ నికోల్స్ హెర్కుమేర్ అను అమెరికనుసేనాధిపతి ఒరిస్కనీ దగ్గఱ లీజరున కడ్డుతగిలెను. స్థితిగతు లింత ప్రతికూలముగ నుండినప్పటికిని ధైర్యసాహసములను వీడక బర్గోయినుమిక్కిలి ప్రయాసముతో దక్షిణమువైపునకు వచ్చెను. కాని మీఁదవ్రాసిన విధమున జనరల్ హౌ రాకపోవుటచేతను, మఱి యేయితరమయిన తోడ్పాటుగాని దొరకకపోవుటచేతను బర్గోయినునకు మఱి రెండుచోట్ల నపజయము కలిగెను. తుదకు సర్టోగానామకప్రదేశమునం దిరుపక్షముల

వారికిని మహా భయంకరమైన యుద్ధము జరగెను. అందు బర్గోయిన్ పరాజయమును బొంది ౬,౦౦౦ల సైనికులతోఁగూడ అమెరికనులచేతఁ జిక్కెను. చాంప్లెయిన్ సరోవరమున ఆర్నాల్డు ఓడిపోయినప్పటికిని జయించినటులే యయ్యెను. ఆతఁ డింగ్లీషువారి నొక సంవత్సరము పర్యంతము ఆఁపుదల చేయుటచేతనే బర్గోయినునకు ఇన్నిచోట్ల నపజయము కలుగఁగా చివరకు సర్టోగాయం దమెరికనులకు సంపూర్ణజయము కలిగినది. అమెరికనుల భాగ్యచక్రమును ద్రిప్పిన దీసర్టోగా విజయమే. అటుపిమ్మట యుద్ధపువైఖరి సంపూర్ణముగ మాఱిపోయెను.

క్రీ. శ. ౧౭౬౩ మొదలుకొని, అనఁగా ఫ్రెంచివా రాంగ్లేయులచేఁ బరాజితులై అమెరికాయందలి తమ ప్రాంతముల నన్నింటిని బోఁగొట్టుకొనిననాఁటినుండియు అవకాశము దొరకినయెడల నింగ్లండు నెడలఁగల పగను దీర్చుకొనుటకు వారు తహతహపడుచుండిరి. వలసల తిరుగఁబాటువలన వీరికి శీఘ్రముగనే యట్టి యవకాశము లభించెను. ౧౭౭౫-వ సంవత్సరమునం దమెరికనుకాంగ్రెసు రహస్య వ్యవహారములకై ఒకసంఘమును సృష్టించెను. ౧౭౭౭-వ సంవత్సరమున నిదియే విదేశవ్యవహారసంఘముగ మాఱి ౧౭౮౧- వఱకు నటులే పనిచేయుచు వచ్చెను. అమెరికనుకాంగ్రెసునకును, దానిరహస్యసంఘమందలి సభ్యులకును ఫ్రెంచివారి యాంతరంగికాభిలాష మొదటినుండియు విదిత మయియేయుండెను. అమెరికనులు తమదేశముయొక్క యుత్పత్తిసంపదలమీఁదను పూర్వవిశ్వాసము కలవారై అనుకూల మగు కాలము లభించినవెంటనే మరల నిచ్చివేయుతలంపుతో యూరోపునుండి ఆహారపదార్థములు, ఋణములు మున్నగువానిని దెప్పించుకొనుచువచ్చిరి. ౧౭౭౬-వ సంవత్సరమున సిలస్‌డీన్ అనునతఁడు పైకిమాత్రము వ్యాపారపు-ఏజంటుగ పారిస్‌నగరమునకుఁ బోయెను. ఫ్రెంచిదొరతనమువారు చూచియుఁజూడనట్లు తటస్థభావము వహించియుండిరి. ఇతనిద్వారా భోజనాదిసామగ్రు లమెరికాకు రవాణా చేయఁబడెను. మఱియు నమెరికన్‌నౌకలు ఫ్రెంచిరేవులలోనికి వచ్చుచుండెను. అమెరికన్‌నౌకాయోధులు బ్రిటిష్‌నౌకలం బట్టుకొని ఫ్రెంచిరేవులలోఁ జేర్చుచుండిరి. అందుచే బ్రిటిష్‌వ్యాపారమున కమితనష్టము గలుగుచువచ్చెను. మఱియు నదేసంవత్సరమునం దమెరికను కాంగ్రెసు ముష్వురుదూతలను ఫ్రాన్సుదేశమున కంపెను. స్పెయిన్, ప్రష్యా, ఆస్ట్రియా మొదలగు యూరోపురాజ్యములను గలసి వారిని అమెరికన్‌జాతిని స్వీకరించుటకును, దానికి సాయపడుటకును ప్రార్థింపవలసినదిగ నీదూతలనియోజన మైయుండెను. అదేసంవత్సరమున ఆర్థర్ లీ, డీన్ అనువారితోఁ గలసి ఫ్రాంక్లిన్ వ్యాపారికసంధుల గుఱించియు, పరస్పరము గాపించుకొనఁదలఁచినసంధినిగుఱించియు మాట లాడుటకై ఫ్రాన్స్‌దేశమున కేఁగియుండెను. కాని ఫ్రాన్స్ అమెరికాల ఈసమాచారము లన్నియు సర్టోగాయుద్ధమువఱకును రహస్యముగ జరగుచువచ్చెను. అనంతర మివి బహిరంగమైనవి. ఈ యుద్ధమునందుఁ గలిగిన విజయముచేతనే ప్రోత్సహింపఁబడి ఫ్రెంచివా రమెరికనులతో పరస్పరసాహాయ్యములకై సంధి చేసికొనిరి. ఏతత్ ఫలితముగ మఱుసటిసంవత్సరమునం దింగ్లండు ఫ్రాన్సులకు యుద్ధమారంభమయ్యెను. స్పెయినునకు బ్రిటీషువారికి మొదలే వైర ముండియుండెను. కాని వలసలవారి తిరుగఁబాటు-తమవలస లెక్కడ తిరుగఁబడునో యను భయమున-స్పెయినునకు సమ్మతము కాదు. అందుచే స్పెయిను మౌనముద్ర నూనియుండెను. ఒకసంవత్సరము గడచినవెనుక స్పెయిను ఇంగ్లండునకు విరుద్ధముగ కలహము సాగించినది; కాని ఫ్రెంచివారికి తోడుపడుచుండినట్లే యగపడుచుండెను. అమెరికా-ఫ్రాన్సుల సంధి ౧౭౭౮ లో జరగెను. తరువాత డచ్చివారును ఇంగ్లండున కెదురు తిరుగ బాధ్యులైరి. సముద్రముమీఁదియధికారము తమదే యని ఎవరియొడలనైనను సోదా చూచి తమకు ప్రతికూలము లైన పత్రములు దొరకినచోఁ దీసికొనుటకు హక్కు గల దని వచింపుచు బ్రిటిష్‌వారు హాలెండునకు రాయబారిగ వచ్చుచుండిన హెన్రీ లారెన్సు అనెడి అమెరికాదేశీయుని మార్గమధ్యమున నడ్డగించి యతనియొద్ద దొరకిన పత్రముల నన్నింటిని లాగికొనిరి. డచ్చివారి కాంగ్లేయులతో పోరాడుట కిదియే కారణము. అంత నీయుద్ధము కేవలము అమెరికా బ్రిటనులకే కాక విస్తృతరూపమున సమస్తయూరోపుజాతులకును సముద్రవ్యాపారికయుద్ధముగఁ బరిణమించెను. అంత ప్రపంచమునం దంతట నెక్కడెక్కడ నాంగ్లేయ, ఫ్రెంచి, డచ్చి, స్పెయిను లోనగు జాతు లుండెనో అక్కడ నంతయు నీయుద్ధ మారంభ మయ్యెను.

ఫ్రాన్సుతో సంధి జరగినవెంటనే, ౧౭౭౮-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ మాసమున కౌంటె డెస్టెయింగ్ నాయకత్వమున నొకగొప్ప ఫ్రెంచిజలసేన ఫ్రాన్సునందలి టౌలన్ రేవుననుండి అమెరికాకు బయలు వెడలెను. అమెరికాసంయుక్తరాజ్యములమంత్రి యగు యం. కాన్రడ్ అలెగ్‌జాండ్రె జెరార్డ్‌డిరెనేవల్ అనునతఁడును, అమెరికాకు మరలి వచ్చుచుండిన సిలస్‌డీనును ఈసైన్యముతో నుండిరి. అమెరికాలోని బ్రిటీషుసేనయం దప్పుడు జనరల్‌హౌకు బదులుగా వచ్చిన సర్ హెన్రీక్లింటన్ ఫిలడల్‌ఫియానగరమునం దుండెను. ఫ్రెంచిజలసేన అమెరికాకు వచ్చుచుండినవార్త తెలిసినవెంటనే క్లింటన్ స్థలసేనకు రక్షకముగ నుండిన డిలావేర్‌నదీముఖముదగ్గఱి బ్రిటిష్‌జలసేన ఆప్రదేశమును విడిచిపోయెను. అంత క్లింటన్ అచట నుండ సాహసింపక న్యూయార్కుపట్టణమునకు పోవుచుండ మార్గమధ్యమున మన్‌మాత్ నామకస్థానముదగ్గఱ వాషింగ్టన్ అడ్డగించి పోరాటమునకు దింపెను. ఇచట నమెరికన్ సేనలోని జనరల్‌ఛార్లెస్‌లీనామకమూర్ఖుఁడు చేసిన ద్రోహమువలనఁ గాకపోయిన బ్రిటిష్‌సేన సమస్త మచట నాశన మందియుండెడిది. ఇతఁడు చేసినబుద్ధిహీనపుకార్యమువలననే క్లింటన్ దప్పించుకొని పోయి న్యూయార్కును జేరఁగలిగెను. అదిమొదలు యుద్ధము సమాప్త మగువఱకును న్యూయార్కుపట్టణమే ఆంగ్లేయులకు ముఖ్యస్థానముగ నుండెను. బ్రిటీషువారు ఫిలడల్‌ఫియాను దీసికొని నప్పు డాచోటిని వదలిపోయిన అమెరికనుకాంగ్రెసు మరల నాస్థానము నాక్రమించుకొనెను. అచటనుండియే అమెరికనులు ఫ్రెంచిసేన

లతో వచ్చిన జరార్డునకు స్వాగతము నొసంగిరి. అతఁ డా ప్రదేశము నందే నిలిచి వాషింగ్టనుయొక్కయు, జనరల్ హొరాషియోగేట్సు యొక్కయు యుద్ధనీతిపద్ధతులకు సాహాయ్యభూతములుగ నుండులాగున ఉపాయములను పన్నుచుండెను. అనంతరము వాషింగ్టనుసేనలు దుర్గపంక్తి నొకదానిని జయింపఁగల్గెను. ఆపంక్తిలో హడ్సన్ పీఠభూములందలి వెస్టుపాయింట్ నామకస్థానమును వాషింగ్టన్ తన సేనలకు కేంద్రస్థానముగ నేర్పఱుచుకొనెను. అందువలన నితనికి న్యూపోర్టునందున్న తనవారితో నుత్తర ప్రత్యుత్తరములు సలుపుటకును, బ్రిటీషు సేనలు దేశమధ్యమునకు రానెంచినవాని నడ్డగించుటకును, దక్షిణమందలి డిలావేరుతో సంబంధ ముంచుకొనుటకును, సకల విధ సౌకర్యములను దొరకుటకును ననుకూలముగ నుండెను. డిలావేరునందు బ్రిటీష్ సేన లపరిమితముగ నుండినందున సరియగు జయమును గానక ఫ్రెంచిడెస్టెయింగు న్యూపోర్టునకు వెడలిపోయెను. అచట ఫ్రెంచివారు, అమెరికనులు గలసి ౬,౦౦౦ల బ్రిటీషుసేన నెదుర్కొనఁ బ్రయత్నింపసాగిరి. కాని యింతలో ఇంగ్లండునుండి మఱికొంత జలసేన వచ్చుట తెలిసి డెస్టెయింగు స్థలప్రయత్నములను మాని క్రొత్తసేన నెదిరింపఁబోయెను. యుద్ధము స్వల్పకాలమే జరగెను కాని ప్రచండమగు తుపాను రేఁగుటవలన ఓడలు పాడుగాఁగా, వానిని మరమ్మతు చేయించుకొనుటకు డెస్టెయింగు బోస్టన్ పట్టణమునకు వెడలిపోయెను. అంత న్యూపోర్టునందలి స్థలసేనయు వెనుకకుఁ బోయెను. ఇంతలో బ్రెస్టునందు మఱికొంత ఫ్రెంచిసేన సముద్రతీరములందలి అమెరికను జలసేనలకుఁ దోడ్పడ సంసిద్ధమయ్యెను. ఇదేతరుణమున ఉషాంటు దీవియొద్ద ఫ్రెంచి-బ్రిటీషువారలకు యుద్ధము జరగెను. కాని పరిణామ మనిశ్చితముగ నుండెను. అట్లయ్యు నీయుద్ధము లన్నింటివలనను మిగుల ప్రోత్సాహితులై కెప్టెన్ జాన్ పాల్ జోన్సు నాయకత్వమున అమెరికనులు బ్రిటీష్ నౌకలపైని దండెత్తియుండిరి.

వలసలతూర్పుతీరములం దిట్లు పోరాటములు జరగుచుండిన కాలమందే (౧౭౭౮-౧౭౭౯) పడమటను, ఉత్తరసీమలందును అమెరికనుల కనుకూలములగు విషయములు ఘటిల్లియుండెను. వర్జీనియా రాజ్యముయొక్క ఆధారమున జార్జ్ రోగర్సు అనునతఁడు పశ్చిమోత్తరసీమలందున్న బ్రిటీష్ వారిస్థానము లన్నింటిని ముట్టడించెను. స్వయంసేవకులసాయముతో నితఁడు ఇల్లినాయిస్ ప్రాంతమందలి బ్రిటీష్ వారి ప్రధానస్థాన మగు కస్కసియాను ముట్టడించి యనంతరము విన్సెన్నెసును సైతము లోఁబఱుచుకొనెను. తరువాత డెట్రాయిటునందలి ఆంగ్లేయసేనాధిపతి ఆపట్టణమును జయించి తీసికొన ౧౭౭౯లో అమెరికనుసేనాని క్లార్కు అనునతఁడు మఱికొంత సేనను వెంట నిడికొని యానగరమును ముట్టడించి మరల వశపఱచికొనెను. ఈ పశ్చిమోత్తరదండయాత్రవలన నమెరికనుల కమితమగు లాభము కలిగెను. ఇందువలన పడమటిసరిహద్దులనుండి శోణహిందువులు కావించు నాక్రమణములు పూర్తిగ తగ్గిపోయెను. యుద్ధానంతరము సంధికాలమునం దమెరికను లీసరిహద్దులందు తమకుఁగల హక్కును బుజువుపఱుచుకొనుటయందు సమర్థులైరి. మఱియు నీపశ్చిమవిజయము వలన ముమ్ముందు ఆవైపునఁ దమయధికారమును వ్యాపింపఁజేసికొనుట కత్యుత్తమమైన అవకాశము దొరకెను.

ఇక నిటు పూర్వభాగమున న్యూయార్కుపట్టణముఁ జేరిన పిమ్మట క్లింటన్ సైతము హోకంటె నెక్కువగ నేమియుఁ జేయఁ జాలఁడయ్యెను. వెస్టుపాయింటునొద్ద సేనానివేశ మేర్పఱుచుకొని యున్న వాషింగ్టనును ఎదిరింప ధైర్యము చాలక అతని నెటులైన నాయున్నతస్థానములనుండి క్రిందికి మైదానములోనికి లాగవలయునని ఇతఁ డనేకప్రయత్నము లొనరించుచు స్టోనీపాయంటునొద్ద ౭౦౦ల మంది యోధులను సైతము పోఁగొట్టుకొనెను. జనరల్ వేన్ అను అమెరికనుసేనాని అశ్వదళముతో స్టోనీపాయంటునొద్దనున్న క్లింటన్ సేనను నాశనము చేసిపోయెను. ఇంతపర్యంతము ఒనైదసులు, టస్కరోరసులలోని కొందఱును దక్కఁ దక్కిన ఇరోకోయిస్ జాతుల ఇండియను లందఱును బ్రిటీష్ వారిపక్షమును వహించియుండిరి. బ్రిటీష్ పరిపాలకుల ప్రోత్సాహముచేతనే ఈయిండియనులు పడమటివలసలమీఁదఁ బడి కొల్లగొట్టుచు, అచటఁ గాఁపురము సేయువారిని హింసించుచుండిరి. ఇంతియే కాదు. న్యూయార్కు రాజ్యపు పడమటిసరిహద్దులలోని రాజపక్షీయు లమెరికనులభూములపైఁ బడి దోపిడు లొనరింపసాగిరి. అంత జాన్ సల్లీవన్ అనెడి అమెరికను సేనాపతి గొప్పదండును వెంట నిండుకొనిపోయి ప్రస్తుతపు ఎల్మీరానామకస్థానమున నున్న న్యూటౌనుదగ్గఱ నీదోపిడికాండ్ర నందఱును సంపూర్ణముగ నోడించి చెదరఁగొట్టెను. అనంతరము పశ్చిమన్యూయార్కులోని సరోవరసమీపములందు నివసించు నిండియనుల గ్రామముల నన్నింటిని తగులఁబెట్టించి వారిపంటలను నాశనము చేయించెను. వలసలలోని స్థితిగతు లిట్లుండ నిదేసమయమున పశ్చిమహిందూద్వీపములందును బ్రిటీష్-ఫ్రెంచివారి మధ్యను కలహములు చెలరేఁగుచుండెను. మిక్కిలి సారవంతములైన నేలలు గలిగి, ఉత్పత్తి నపరిమితముగ నిచ్చుచుండుటవలన నీదీవులాకాలమున ప్రపంచమందలి వ్యాపారికస్థానము లన్నింటిలోను ప్రధాన మైనవిగ నెంచఁబడుచుండెను. అందుచే ఆదీవులపై నధికారము తమదే యని ఫ్రెంచివారును, బ్రిటీష్ వారును పరస్పరము పోరాడసాగిరి.

యుద్ధము లీప్రకారముగ జరగుచున్న సమయమందే వలసలవారు తమదేశమున కనసరములైన ప్రభుత్వవిధానముల నేర్పఱుచుకొన మొదలిడిరి. కాంగ్రెసుసభ్యులు రాజ్యసంయోజనము (Confederacy of States)న కేనియమము లనుకూలముగ నుండునో ఆలోచింపఁ గడఁగి విప్లవము (Revolution) వలనఁ గల్గిన ప్రత్యక్ష ఫలితములను సుస్థిరములుగఁ జేయుటకు ప్రయత్నింపసాగిరి. అప్పటి జనులకు రాజప్రభుత్వ మనిన ద్వేషము కలుగుచుండెను. సర్వాధికారములును ప్రజలయందే యుండినవి. అవి వారు తెచ్చిపెట్టికొనినవి కావు; సహజములు. ప్రభుత్వమునకు వీనిజవాబుదారీ లేదు, అనఁగా ప్రజల కధికార మిచ్చునదియుఁ బుచ్చుకొనునదియు ప్రభుత్వము కాదు. ప్రభు

త్వము జన్మింపకపూర్వమునుండియే సమస్తాధికారములును ప్రజలయందు విద్యమానము లైయుండెను. ప్రజయే ప్రభుత్వమున కధికార మిచ్చునది; మరల వారివలననుండి పుచ్చుకొనునది. ప్రజలవలననుండి యధికారము నొందినపిదప ప్రభుత్వము సర్వసామాన్యుల లాభమునకును, రక్షణమునకును ఉత్తరదాయిత్వమును వహించును. ప్రభుత్వోద్యోగు లిందుల కుత్తరదాతలు. ఏవిషయమయినను వీరు లోఁబడి ప్రజలకు ప్రత్యుత్తర మిచ్చితీఱవలెను. ప్రభుబిరుదము లనవసరములు. ఏయుద్యోగమునకుఁ గాని, ఏ యధికారమునకుఁ గాని పరంపరగా వచ్చుబిరుదములు (Hereditary Titles) ఉండనక్కఱలేదు. ఈహేతువుచేత వర్జీనియాయందలి క్రమగతాధికారపద్ధతి (System of Entails) తీసివేయఁబడినది. నిరంకుశాధికారము నెదిరించుట అశాస్త్రీయ (Unlawful) మను సిద్ధాంతము శుద్ధమాథ్యము. స్వతంత్రరాజ్యముయొక్క జీవనవిస్ఫూర్తికి స్వాయత్తీకరణములు (Monopolies) ప్రత్యక్షవిరుద్ధములు. వాఙ్మయాంతరాత్మలకు లనమాత్రమైన నిర్బంధము లుండక స్వేచ్ఛాయుతము లైయుండవలెను. న్యాయపూర్వకముగ, అతిశీఘ్రముగ జరగునట్టి పంచాయతీవిమర్శనముల కాటంకములను గలుగనియ్యఁగూడదు. ఎన్నికలు తఱచుగను, స్వేచ్ఛగను జరుగుచుండవలయును. ప్రభుత్వాంగములందు వ్యవస్థాపకసభ ప్రధానమైనది. వివిధాధికారములు విభక్తములు కావలయును. వ్యవస్థాపకసభా నిర్వాచకు లెనిమిదిరాజ్యముల శాసకు లైయుండవలయును – అని ఇట్టివే యగు నియమము లనేకము లేర్పడెను.

జాన్ డికిన్సన్ రాజ్యసంయోజనమునిమిత్తము ౧౭౭౬-వసంవత్సరమునందే కొన్ని నియమముల నేర్పఱిచి యందఱకును వినిపించియుండెను. స్వాతంత్ర్యఘోషణానంతరము కొన్ని వారములవఱకును వీనిపైని వాదవివాదములు జరగుచువచ్చెను. కాని అటుపిమ్మట యుద్ధముయొక్క ఒత్తిడివలన ౧౭౭౭వఱకు నవి యటులే పడియుండెను. యుద్ధసమయమున జయాపజయములు తాఱుమాఱగుచుండుటచే అట్టితరుణమున జను లందఱు నంగీకరించెదరో అంగీకరింపరో యనుసందేహమున వానిని బయలుపఱుపక యుంచి చివరకు సర్టోగాయందుఁ గలిగిన జయమువలన జను లుత్సాహపూరితు లైయున్నయదను గనిపట్టి యప్పుడు జనస్వీకారార్థము వానిని రాజ్యము లన్నింటికిని బంపిరి. వానిలో ప్రజాప్రభుత్వ సంఘ నియమములు, వాని విధులు, కాంగ్రెసున కొసంగఁబడిన యధికారములు, జనుల పౌరాధికారములు, జను లిచ్చు వోట్లను పరిష్కరింపవలసిన విధానములు-అన్నియు విశదీకరింపఁబడి యుండెను. కాని వలసలకు పశ్చిమముగా ఉన్న నేలలవిషయమున విరుద్ధాభిప్రాయము లేర్పడుటవలన ప్రజ లీ సంయోజననియమములకు వెంటనే సమ్మతింపరైరి.

పోరాటము లారంభింపకపూర్వమునుండియే జను లనేకులు అప్లాషియనుపర్వతములను దాఁటిపోయి యచట వారి వారి యానుకూల్యములనుబట్టి పంచాయతీరాజ్యములనో (Commonwealths), లేక స్వామ్యధికారప్రాంతములనో (Proprietory Provinces) నిర్మింపవలెనని ప్రయత్నింపసాగిరి. ఇట్లు వర్జీనియాకు పడమట వండలియాప్రాంతమును, ఉత్తర కెరొలీనాకు పడమట వటౌగాప్రాంతమును ఏర్పడెను. డేనియల్ బూను అనునతఁడును అతనియనుయాయులును గలసి ఇంకను పశ్చిమమునకుఁ బోయి ట్రాన్సిల్వానియా పంచాయతీరాజ్యమును ఏర్పాటు చేయనెంచిరి. ఇదే విధమున నదివఱ కేర్పడియుండిన సముద్రప్రాంతపువలసలలో దేనినో యొకదాని ననుసరించి క్రొత్తవలసలను సృష్టించునిమిత్తము ప్రయత్నములు జరగుచుండెను. ఈకార్యముల నన్నింటిని దలపెట్టిన పశ్చిమారణ్యవాసులు (Backwoodsmen) మిక్కిలి వైయక్తికులు (Individualists). ప్రభుత్వముమీఁదను దిరుగఁబడుట యనిన వీరికి మహానందము. స్వాతంత్ర్యయుద్ధమునెడల వీరికి మిక్కుటమగు సహానుభూతి. తూర్పువలసలం దింకను అవశిష్టము లైయుండిన క్విట్‌రెంట్లు మున్నగు దాస్యచిహ్నము లనిన వీరికి పరమాసహ్యము. అట్టి దాస్యలాంఛనములనుండి దూరగులై స్వేచ్ఛగల భూములందు, స్వేచ్ఛాజీవనములను సలుపవలయు నని వీ రీ పడమటిసీమలకు వచ్చిచేరిరి. డెట్రాయిట్ నగరమందలి ఆంగ్లేయులు శోణహిందువులను ప్రోత్సహించి పంపిన దీక్రొత్తసీమలమీఁదికే. ఈ దొంగదోపిడులను రూపుమాపుటకే క్లార్కు వర్జీనియాసేనతో పోయి శోణహిందువులనే కాక వారిని ప్రోత్సహించిన ఆంగ్లేయులనుగూడ నడఁగఁద్రొక్కి ఉత్తరపశ్చిమపు సరిహద్దులం దమెరికను అధికారమును స్థాపింపఁగలిగెను.

మిసిసిప్పీలోయయందలి ఈక్రొత్తనేలలమూలముననే వలసలవారు సంయోజననియమములను వెంటనే యంగీకరింపరైరి. పెద్దరాజ్యములకును చిన్నరాజ్యములకునుగల పరిమాణభేదమే వీరివివాదములకు మూలకారణము. పెద్దరాజ్యములవారు తమ్ము మ్రింగివేయుదు రని చిన్నరాజ్యములవారు భయపడసాగిరి. అప్లాషియన్ పర్వతములకును, మిసిసిప్పీనదికిని మధ్య మస్‌షూసెట్స్, కన్నెక్టికట్, న్యూయార్కు, వర్జీనియాలకును, దక్షిణమందలి మఱిమూఁడురాజ్యములకును ఎక్కుడు భూము లుండెను. న్యూ హాంప్‌షైర్, న్యూజెర్సీ, డిలావేర్, మేరీలాండులకు పడమట వ్యాపించుటకు వీలు లేకుండెను. ఈపెద్దరాజ్యములవా రింకను బెరుఁగుచు పోయినచోఁ దమ్ము నెక్కడ మ్రింగివేయుదురో యనుభయమున చిన్నరాజ్యములవా రీరాజ్యసంయోజనమందుఁ బ్రవేశింప నిష్టము లేక పడమటిసీమలం దెక్కువభూములుగలవారు సంయుక్తరాజ్యములసార్వజనికలాభమునకై వారిహక్కులను వదలుకొనవలయు నని పట్టుపట్టిరి. అనంతరము రాజ్యములసమానత (Equality of States), జాతీయత (Nationality) అను నీ రెండువిషయములును గెలుపునొందువఱకును మేరీలాండువాసులు తమయంగీకారము నొసంగరైరి. అంత పెద్దరాజ్యములవారు వారినేలలపైఁగల హక్కును వదలుకొనఁగా ఆభూములను వేఱురాజ్యములక్రింద విభాగించి తన్నివాసులును దక్కినవారితోపాటు సమానాధికారములు గలిగి సంయోజనమందు చేరవలయు నని కాంగ్రెసు ఘోషణము గావించెను, అటుపిమ్మట మేరీలాండువాస్తులుగూడ సంయోజననియమ

ముల నంగీకరించి పంపిరి. అంతట నీనియమము లన్నియు కార్యరూపమునకు వచ్చెను. సంయుక్తరాజ్యనివాసులు నూతనభూముల నాక్రమించుచు అభివృద్ధి నొందఁగలమార్గము లిందువలన లభించెను.

౧౭౭౬-౭౭-వ సంవత్సరములం దుత్తరపువలసలలో జరగినయుద్ధములచే బ్రిటీషువారిమనోరథము సిద్ధింపనందున నిపుడు వారి దృష్టి దక్షిణపువలసలకు దిగెను. అంతపర్యంతము నుత్తరమునఁ గావించుచువచ్చిన కార్యములను బొత్తిగ వదలక, దక్షిణభాగములను సంపూర్ణముగ లోఁబఱుచుకొనవలె నని నిశ్చయించిరి. ౧౭౭౬-వ సంవత్సరమునందే సర్ హెన్రీ క్లింటన్, సర్ పీటర్ పార్కర్ అనువారు చార్లెస్టన్‌పట్టణముమీఁద నాక్రమణము సలిపియుండిరి. కాని అమెరికన్ సేనాని జనరల్ విలియమ్ మౌల్ట్రీయొక్క బలముసు ఎదురఁ బాటువలన వారిప్రయత్నములు విఫలము లయ్యెను. తదనంతరము ౧౭౭౮ లో ఫ్రెంచివారును, అమెరికనులును గలసి యుద్ధ మొనరింపఁ గడఁగినందున నపుడును బ్రిటీష్‌వారి కంతగ లాభించినదికాదు. కల్నల్ ఆర్చిబాల్డు కాంప్‌బెల్ అనునతఁడు న్యూయార్కులోని క్లింటనుసేన నుండి ౩,౫౦౦ ల సైనికులను వెంటఁగొని సవన్నానగరముమీఁదఁబడి యచట నమెరికనుసేనానియగు రాబర్టుహో నాయకత్వమున నున్న సేన నోడించెను. తరువాతినెలలో నితఁడు దేశమధ్యమునఁ బ్రవేశించి అగస్టాను స్వాధీనపఱుచుకొనెను. అటుపిమ్మట రాబర్టుహోకు బదులుగ వచ్చిన బెంజమిన్ లింకలన్ ఆంగ్లేయులను జార్జియానుండి వెడలఁ గొట్టుటకు ప్రయత్నించుచుండెను. కాని ఫ్లోరిడాయందు బ్రిటీష్ సేనాదండనాథికారి యగు జనరల్ అగస్టయిను జార్జియాలోని ఇంగ్లీషువారికిఁ దోడ్పడుటకు వచ్చుటచే లింకలన్ తనప్రయత్నమును విడనాడి చార్లెస్టనునకు మరలిపోవవలసినవాఁడయ్యెను. అగస్టయిను సవన్నాను ముఖ్యస్థానముగఁ జేసికొని జార్జియానుగూడఁ బాలింపసాగెను. అనంతరము ఆంగ్లేయులు కెరొలీనాయందలి దక్షిణోత్తర ఖండముల రెండింటిని గొల్లగొట్టిరి. ఇదేసమయమున క్లింటను జలస్థల సైన్యములకు నాయకుఁడై సవన్నాయందలి దండనాథికారికిఁ దోడ్పడుటకు బయలుదేఱెను. ఇందునిమిత్త మితఁడు న్యూపోర్టును వదలిపెట్టి న్యూయార్కును విల్‌హెల్మువన్ నిఫొసెన్‌నామకజర్మనుసేనాని వశమునం దుంచి ౮,౫౦౦ ల సైనికులతో బయలువెడలెను. కార్న్వాలిస్ ఇతనివెంటనే యుండెను. తరువాత లార్డు రాడను మఱికొంత సేనతో వచ్చి కలసికొనెను. వీరు - క్లింటనుప్రభృతులు - మార్గములో నున్న చార్లెస్టనునగరము నాక్రమించి బయటనుండి సాహాయ్యము రాకుండ నరికట్టుటచే లింకలనునకు లోఁబడక తప్పదయ్యెను. లింకలన్‌దగ్గఱ నపుడు ౫,౦౦౦ ల సైనికు లుండిరి. వీ రందఱితోఁగూడ చార్లెస్టనుపతనమువలన అమెరికనులకు భరింప నలవికానిక్షతి కలిగెను. దీనితో దక్షిణకెరొలీనారాజ్య మంతయు లోఁబడిపోయెను. అటుతరువాత నుత్తరకెరొలీనానుసైతము జయించుటకు సలహా నిచ్చి కార్న్వాలిసును అచటనే నిలిపి క్లింటన్ తాను సవన్నాకుమాఱుగ న్యూయార్కునకే మరలిపోయెను.

ఇదేసమయమున నుత్తరపువలసలందు ప్రస్తుతపుకాస్టయిన్ అను స్థానమునం దమెరికనులకును బ్రిటీషువారికిని నెలరోజుల పర్యంతము తీవ్రమగు యుద్ధము జరగెను. కాని తుదకు బ్రిటీషువారికి బయట నుండి బలమును సాహాయ్యము వచ్చినందున అమెరికనులు వెనుకకు మరలిపోయిరి.

ఇంగ్లీషువారు చార్లెస్టనును జయించుటచేత దక్షిణకెరొలీనాయం దమెరికనుల ప్రభావము తగ్గిపోయినది కాని దానిని సంయోజనమునుండి విడఁదీసి యాప్రాంతమునందే యుద్ధమును తుద ముట్టింపవలయు ననుకొనిన బ్రిటీషువారి యభిప్రాయముమాత్రము నెఱవేఱినదికాదు. ఇందులకు కారణము, ఆంగ్లేయు లటఁ గావింపఁ గడఁగిన క్రౌర్యములే. చార్లెస్టన్‌వద్ద లోఁబడిన అమెరికను సైనికు లందఱును బ్రిటీషువారిక్రింద సైనికోద్యోగములను స్వీకరించి వారి పక్షమునఁ బోరాడవలయు నని ఆంగ్లేయు లొక యుత్తరువును గావించిరి. కల్నల్ బనస్ట్రెటర్లెటన్ అనునతఁడును, కొందఱు టోరీలును, వారి గుంపులును గలసి ఈయుత్తరువుల నమలులోఁ బెట్టుటకై చేసిన దారుణక్రౌర్యములమూలమున దక్షిణకెరొలీనాయందు ముఖ్యముగ నుత్తరపువైపు జిల్లాలలో తుములయుద్ధ మారంభముగాఁగా మహాసంక్షోభము కలుగసాగెను. రాజపక్షీయు లగు టోరీ లొకప్రక్కను, విగ్గు (Whigs) లందఱును మఱియొకవైపునను గుములుగుములుగ బయలువెడలి పరస్పరము హత్యలను గావించుకొనసాగిరి. ఆయుధపాణులై అశ్వికులుగఁ గొందఱును, తుపాకులు ధరించి కొందఱును ఒకరి నొకరు చంపుకొనుచుండిరి. టర్లేటను ఆకస్మికముగ లింకలను యొక్క అశ్వికదళముమీఁదను బడి దానిని చెల్లాచెదరుగఁ బాఱఁదోలెను. మఱియు నితఁ డుత్తరకెరొలీనా సరిహద్దులం దున్న బ్యూఫోర్టుస్థానమునందలి వర్జీనియా పటాలమును నాశన మొనరించెను. అమెరికనులను భయభ్రాంతులఁ గావించు నిట్టి దారుణకృత్యము లొకప్రక్కను జరగుచుండినప్పటికిని వేఱొకప్రక్కను ఫ్రాన్సిస్ మారియన్, థామస్‌సుమ్టర్‌లవంటి ధీరులు కొంద ఱమెరికన్ సేనానులు బ్రిటీషువారి బహిస్సేనానివాసముల ముట్టడించి గెలుపొందుచు తమ జాతియందు రణోత్సాహము క్షీణింపకుండులాగునఁ జేయుచుండిరి. హాంగింగ్‌రాక్, నైంటీసిక్స్, రాకీమౌంట్ మున్నగు ప్రదేశములం దమెరికను లత్యంతసాహసకార్యము లొనరించి మాతృదేశమునందు వారికున్న యభిమానమును ప్రేమను వెల్లడించుకొనిరి. కాని కెరొలీనాయందలి స్థితిగతులవలన అమెరికన్ కాంగ్రెసునకును, వాషింగ్టనునకును మిక్కిలి ఖేదము కలిగెను. అచట నపాయమం దున్నవారిని రక్షింప వీరు ప్రయత్నింపసాగిరి. మఱియు నీసంవత్సరమునఁ గలిగిన యార్థికదుఃస్థితివలనను, జనులలో నుత్సాహము క్షీణించుటచేతను వాషింగ్టనున కేమిచేయుటకును బాలుపో దయ్యెను. లింకలన్ పరాజయముచే బ్రిటీషువారల నెదిరింప వేఱొండుసేనను దక్షిణమునకు పంపవలసి వచ్చెను. కావున జోహాన్ డికల్బ్‌యొక్క ఆధిపత్యమున వాషింగ్టన్‌కాంపునుండి ౨,౦౦౦ ల సైనికులుగల సేన శీఘ్రప్రయా

ణములతో దక్షిణమునకు వెడలెను. ఈ సైనికులు జనరల్ గేట్సు యొక్క ముఖ్యసేనానాయకత్వమున కామ్డెన్ పట్టణము మీఁది కేఁగి యచట నున్న కార్నువాలిసును ముట్టడించిరి. కాని గేట్సునకు సంపూర్ణముగ పరాజయము కలిగెను. డికల్బ యుద్ధమునందే హతుఁ డయ్యెను. ఆసేన కటుపిమ్మట జనరల్ గ్రీన్ అనునతఁడు సేనాని యయ్యెను. కార్నువాలిస్ అటనుండి ఉత్తరకెరొలీనాకు వెడలెను. అతఁడు క్లింటనుతో చేసికొనిన యేర్పాటుప్రకారము నుత్తరకెరొలీనా, వర్జీనియారాజ్యములసందా బాల్టిమోర్, ఫిలడల్ఫియా పట్టణములకుఁ బోవవలసియుండెను. కాని మార్గమందలి స్థితిగతు లితని నట్లు పోనీయ వయ్యెను. జనరల్ గ్రీనుతో నితనికి సంగ్రామము కలిగెను. ఆసంగ్రామమునకు పూర్వమే కింగ్సుమౌంటెన్, కాపెన్సునామక ప్రదేశములందు కార్నువాలిస్ పక్షపుసేనలకు పరాజయము కలిగెను. కౌపెన్సు దగ్గఱ టర్లేటనునకు సంపూర్ణముగ పరాజయము కలిగెను. ఈ యుద్ధముల వలన బ్రిటిష్‌సేన క్షీణించిపోవుచుండినను, ధైర్యసాహసములను గోల్పోవక కార్నువాలిస్ ఉత్తరకెరొలీనాగుండా పోయి వర్జీనియా సీమలందు గ్రీనుతోఁ దలపడి యతనిసేనను కొంతవఱకు చెదరఁగొట్టి ముందునకు సాగిపోయెను. ౧౭౮౧-వ మార్చినెలలో గిల్‌ఫోర్డుకోర్టు హౌసునొద్ద నమెరికన్-బ్రిటిషుసేనలకు మరల కలహ మయ్యెను. ఇందును బ్రిటిషువారికి జయము కలిగినప్పటికిని ౬౦౦ ల సైనికులు మరణించిరి. అప్పటికి కార్నువాలిసువెంట ౨,౦౦౦ల సైనికులుమాత్రము మిగిలిరి. ఆస్వల్పసేనతో గ్రీనును వెన్నంటి తఱుముటకు సాహసింపక హెల్సుబరోకు పోయి, యచట బ్రిటిషుపతాకము నితఁడు నెలకొల్పెను. అక్కడ కొన్నివారములు గడపి క్రొత్తసైనికులను ప్రోవుచేసికొనునభిప్రాయముతో నితఁడు తరువాత సముద్రతీరమందలి విల్మింగ్టనునకు వెడలిపోయెను. అంత గ్రీను ఇతఁడు పోయినదిశకుఁ బోవక దక్షిణకెరొలీనాయందలి కామ్డెన్, చార్లెస్టన్ నగరములవైపునకుఁ దిరిగెను. అక్కడ నితఁడు బ్రిటిషుసేనాని యగు రాడనును తఱుమఁగొట్టి కార్నువాలిసు నచటికి రప్పింపవలెనని ప్రయత్నించెను. సైంటీసిక్సుయొద్దనున్న బ్రిటిషుస్థానమును ముట్టడించెను కాని యం దితనికి జయము గలుగదయ్యెను. సెప్టెంబరునెలలో యూటాస్ప్రింగ్సునొద్ద మఱియొకయుద్ధము జరిగెను కాని అందును ఇరుపక్షములవారికి నమితముగ నష్టము కలిగెను. కాని గ్రీనుయొక్క ఆజ్ఞానుసారము చిల్లరపోరాటములను సలుపఁగడఁగిన మారియన్, సుమ్టర్, ఆండ్రూ పికెన్స్, హెన్రీలీ, విలియం వాషింగ్టన్ అనువారలు మాత్రము పోయినచోట నంతయు జయమునే కాంచిరి. బ్రిటిషుపక్షావలంబు లైనవారి రక్షణార్థము విడివిడిగ నక్కడక్కడ స్థాపింపఁబడియుండిన ఇంగ్లీషువారిస్థానముల (Posts) మీఁదను బడి కొన్నింటి నాక్రమించికొనియుఁ, గొన్నింటిని చెదరఁగొట్టి నాశనము గావించియు నుండిరి. బ్రిటిషువారలకుఁ దోడ్పడ వచ్చిన జనరల్ రాడన్ తనక్షీణసేనతో చార్లెస్టన్ దాటిపోవుటకు సాహసింపక దక్షిణప్రాంతములను వదలి యానగరమునకే పోయెను. ఇట్లు దక్షిణము నుద్ధరించె ననుకీర్తి గ్రీనునకుఁ జేకూరినది. కాని దక్షిణమం దీపరిస్థితులు గలుగుటకు ముఖ్యకారణము కార్నువాలిసు ఈచోటు వదలి వర్జీనియాకుఁ బోవుటయే. వర్జీనియాను గెలువకుండిన దక్షిణప్రాంతములను వశమునం దుంచికొనుట అసాధ్యమని యితఁడు తలపోసియుండెను. మఱియు వర్జీనియాకుఁ బోయిన యెడల జలసేనాసాహాయ్యమున నెక్కువలాభము నొందవచ్చునని యితనియుద్దేశ మైయుండెను. కాని యిందువలన నమెరికనులకే లాభము కలిగెను. విల్మింగ్టనునుండి కార్నువాలిసు పీటర్సుబర్గు ననుపట్టణమున కేఁగెను. అచట క్లింటన్ పంపినసేన ౨,౦౦౦ ల వఱకు నుండెను. అమెరికన్ కాంగ్రెసు చేసినతీర్మానమువలన క్రుద్ధుఁడై స్వపక్షమును వీడి శత్రుపక్షమునఁ జేరిన బెనెడిక్ట్ ఆర్నాల్డును, విలియం ఫిలిప్సు అను వేఱొకవ్యక్తియు పీటర్సుబర్గుసేనకు నాయకులుగ నుండిరి. కెరొలీనాయందు కార్నువాలిసు చేయుచున్న కార్యములకు సాహాయ్యభూతములుగ నుండులాగున చెసపీక్-అఖాతమునం దొక సేనాస్థానము నేర్పాటుచేయుటకు వీ రిచటికిఁ బంపఁబడియుండిరి. వర్జీనియారాజ్యమున నెదురఁబా టేమియు లేదని ఉత్తరమున ఫ్రెడరిక్సుబర్గువఱకును, పడమట చార్లొట్టొస్విల్లీ వఱకును గల ప్రదేశము నంతను బ్రిటిషువారు కొల్లగొట్టిరి. కాని ఇంతలో లేఫయట్టె నాయకత్వమున నొక యమెరికనుసేన వీరి నడ్డగించెను. ఈ పరిస్థితిని గనిపట్టి భూమిమీఁద నింకను యుద్ధము సాగించుటకుఁ దగినంత సేనాబలము లేనందున జలసేనకు సమీపములో నుండులాగున నొక యనుకూలప్రదేశమును సేనానివేశముగ నేర్పఱుచుకొనవలసిన దని న్యూయార్కునందలి క్లింటన్ కార్నువాలిసునకు నుత్తరువు గావించెను. మొదట కెరొలీనాను వదలవలసిన దని క్లింటనుయొక్క అభిమతము గాదు, కాని ఎట్లును వదలి వచ్చినందున చేయునది లేక క్లింటను అట్టి యుత్తరువును గావించెను. ఈయాజ్ఞల ననుసరించి కార్నువాలిస్ యార్కుటౌనునొద్ద విడిసెను.

అప్పటిపరిస్థితులయందు సముద్రముమీఁద నందును ముఖ్యముగ చెసపీక్-అఖాతముమీఁద నధికారము గలిగి దానిని వశమం దుంచికొనుట పరమావశ్యక మైయుండెను; ఎందుచేత ననఁగా, కార్నువాలిసున కాహారసామగ్రులు మున్నగునవి రావలసినను, వాషింగ్టనునకు న్యూయార్కు ప్రాంతములనుండి త్వరితముగ సేనలు రావలసినను, అదియే అనుకూలమైన మంచిమార్గము. ఆకారణమున కార్నువాలిస్ యార్కుటౌనునందు దిగెనను సంగతి తెలిసినవెంటనే ఒక్కపర్యాయముగ భూమియందుండియు, జలమునందుండియు నతనిని ముట్టడింపవలయు నని వాషింగ్టను కృతనిశ్చయుఁ డయ్యెను. తదనుసారముగ నాతఁడును, అతనికి సాయపడ వచ్చిన రోచెంబో నామకఫ్రెంచిసేనానియు నిరువురును గలసి పశ్చిమహిందూద్వీపములందు బ్రిటిష్‌వారితో పోరాడుచుండిన ఫ్రెంచివారల నౌజల సేనలను చెసపీక్-అఖాతమున వశపఱుచుకొనవలసినదిగ నుత్తరువులఁ గావించిరి. ఫ్రెంచి ఎడ్మిరల్ డి. గ్రెస్సీ అందులకు సమ్మతించి

౧౭౮౧-వ సంవత్సరము ఆగస్టుమాసమున ౨౮ నౌకలతో హేయిటీ నుండి బయలువెడలి రాఁదొడగెను. బ్రిటిషు ఎడ్మిరల్ గ్రేవ్సను ఈవార్త శీఘ్రముగనే తెలిసినందున ఇతఁడును వెంటనే బయలుదేఱెను కాని గ్రెస్సి పోవనెంచిన నిర్దిష్టస్థాన మేదియో యది ఇతనికిఁ దెలియదు. కావున గ్రెస్సికంటె ముందుగనే చెసపీకు-అఖాతమును జేరి యచట నేమియుఁ గానక న్యూయార్కునకుఁ బయనమై పోయెను అచటి కేఁగినపిదప, వాషింగ్టను, రోచెంబోలు దక్షిణాభిముఖులై ప్రయాణములు సలుపుచుండుట వినినతోడనే వారి యుద్దేశము యార్కుటౌనును ముట్టడించుట యని గ్రహించి వెంటనే యతఁడు దక్షిణమునకు మరలెను. కాని ఈమధ్యకాలములో గ్రెస్సి చెసపీకు-అఖాతమునఁ బ్రవేశించి యచట నిలువఁదగిన నెలవు నేర్పఱుచుకొని కార్న్‌వాలిసు దక్షిణమునకుఁ దప్పించుకొని పోకుండులాగున జేమ్సునదియందును క్రూయిజరు-ఓడలను స్థాపించెను. భూమిమార్గమున నేతెంచి వాషింగ్టను, రోచెంబోలు యార్కుటౌనును ముట్టడించిరి. తరువాత బ్రిటీషుజలసేన చెసపీక్-అఖాతమునకు రాఁగా ఫ్రెంచిజలసేన దానినోడించి పాఱఁదోలెను. బ్రిటీషు ఎడ్మిరలు వారమురోజుల పర్యంతమచట సమీపముననే యుండి లేశమాత్రమైన నవకాశము లభించుచో, లోపలఁ జొరఁబడి కార్న్‌వాలిసునకుఁ దోడ్పడవలయునని శతవిధములఁ బ్రయత్నించెను గాని వీలు కలుగదయ్యెను. మీఁదు మిక్కిలి న్యూపోర్టునుండి వేఱొక ఫ్రెంచిజలసేన తన మీఁదికి రాఁగా గ్రేవ్స ఆచోటు వదలి న్యూయార్కునకు పోవవలసినవాఁడయ్యెను. ఈప్రకారము సముద్రమార్గమున దొరకవలసిన సమస్తవిధములగు తోడ్పాటులనుండియు వంచితుఁడై భూమిమీఁదనుండి వాషింగ్టన్-రోచెంబోల-ఆక్రమణ మత్యంతతీవ్రరూపమును దాల్పఁగాఁ, జేయునది లేక ౧౭౮౧-వ సంవత్సరము అక్టోబరు ౧౯-వ తారీఖున కార్న్‌వాలిసు అమెరికనులకు లోఁబడిపోయెను. దీనితో అమెరికాస్వాతంత్ర్యయుద్ధము పరిసమాప్త మయ్యెను.

యార్కుటౌనునందు కార్న్‌వాలిసు ఓడిపోయినవార్త తెలిసిన వెంటనే ఇంగ్లండులో లార్డునార్తు మంత్రిపదమునుండి వెడలఁగొట్టఁబడెను. ఇంగ్లండురాజు అమెరికనులతో సంధి గావించుకొన బాధ్యుఁడయ్యెను. రాకింగ్‌హాం ప్రధానమంత్రియై నూతనమంత్రిమండలము నేర్పాటు చేసికొనెను. ఆమంత్రు లందఱు నమెరికాకు స్వాతంత్ర్యమియ్యకతప్ప దని తలపోసిరి. అందుచే సంధికై రాయబారపుపనులన్నియు షెల్‌బర్న్ పరము కావింపఁబడినవి. రిచర్డు ఓస్‌వాల్డు బ్రిటీషువారికి ఏజంటుగ నియోగింపఁబడెను. ఫ్రాంక్లిన్, జే, జాన్ ఆడమ్సు, హెన్రీ లారెన్సులు అమెరికనులపక్షమున రాయబారము వహించిరి. మొట్టమొదటినుండియు స్వాతంత్ర్యస్వీకరణము, సీమాపరిష్కారము, మత్స్యవ్యాపారాధికారము అను నీ మూఁడింటినిగూర్చి యమెరికనులు పట్టు పట్టియేయుండిరి. మఱియు స్వేచ్ఛావ్యాపారమునుగూర్చియు, యుద్ధపుఖర్చుల రాఁబట్టుట కనియో లేక రాజపక్షీయులనష్టపరిహారముల కనియో కెనడాదేశ మమెరికనులకియ్యఁబడుటనుగూర్చియు సంధినియమములం దుపపాదింపఁబడెను. మొదటి మూఁడుషరతులను వెంటనే స్వీకరించిరి కాని బ్రిటీషువారితీరములందు చేఁపల నెండించుకొనువిషయమున వాదవివాదములు జరగెను. మఱియు యుద్ధమునకు పూర్వము బ్రిటీషుప్రజలకుఁ జెల్లింపవలసిన ఋణములనుగుఱించియు, రాజపక్షీయులక్షతిపూర్తినిగుఱించియు తీవ్రవాదము లుప్పతిల్లియుండెను. మత్స్యాధికారములనుగూర్చి ఆడమ్స మిక్కిలి పటుత్వముతో వాదించెను. తుదకీయధికారమునుగూడ నమెరికనులు పొందిరి. రాజపక్షీయుల-అభ్యర్థనములను ఫ్రాంక్లిన్ ఎంతమాత్రము సమ్మతింపఁడయ్యెను. చివరకు వారు కాంగ్రెసు కావించుతీర్మానముల కొప్పుకొనులాగునఁ జేయఁబడెను. రెండుపక్షములలోని ఉత్తమర్ణులు వారివారి బాకీలను రాఁబట్టుకొనుటయం దెట్టివిఘ్నములును కల్పింపఁబడకుండులాగున నిశ్చయింపఁబడెను. అమెరికనులకోరతు లపరిమితము లనియు, అతితీవ్రము లనియుఁ దలఁచి ఫ్రాన్సు, స్పెయిన్ దేశీయు లిరువురును వాని నంగీకరించుట కిచ్ఛగింపరైరి. కాని అమెరికనులు, ఇతరులమాధ్యస్థ్యము నపేక్షింపక బ్రిటీషువారితోఁ దామే స్వయముగ నుత్తరప్రత్యుత్తరములను సలుపుకొనిరి. అందుచే ఫ్రెంచిదొరతనపుసలహా లేకయే సంధినియమపత్రముపై సంతకములు పడెను. ఇట్లు గావించుట ఫ్రెంచిప్రముఖుఁడగు వెర్‌జెన్నెసునకు కోపకారణ మయ్యెను. కాని ఇట్టివిధాన మవశ్యావలంబనీయ మని జే, ఆడమ్సుప్రభృతులు ప్రతిఘటించి వాదించిరి. ఫ్రాంక్లిన్‌యొక్క నీతికౌశలము ఫ్రాన్సుతో నేవిధమైన విరోధములును లేకుండులాగునఁ జేసెను. యుద్ధము ౧౭౮౧ యందే ఆఁపివేయఁబడెను. కాని రెండుసంవత్సరము లిట్లు నానావిధప్రయత్నములు జరగినపిమ్మట ౧౭౮౩-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు ౩-వ తేదీయందు పరిష్కృతమగు సంధి నెఱవేఱెను.

యుద్ధము సమాప్త మగుటతోడనే అమెరికనుసేన లన్నియు రద్దు గావింపఁబడెను. ప్రధాన యుద్ధకార్యము లన్నియు నిలుపుచేయఁబడిననాఁటినుండియు ఆఫీసరులును, సైనికులును వారివారి వేతనములను — వెనుకఁబడి పోవుటచే నమితముగఁ బెరిఁగియున్న వానిని — రాఁబట్టుకొనఁ బ్రయత్నింపసాగిరి. కొంద ఱాఫీసరులకు బ్రతికియున్నంతకాలము సగముజీతము లిచ్చులాగున కాంగ్రెసువారు సమ్మతించిరి. కొందఱు కొన్నిసంవత్సరములవఱకే యైనను సరే యని నిండుజీతములను గోరిరి. ఇందునిమిత్త మందఱకును సర్టిఫికెట్టులొసంగఁబడినవి. కాని ఇతరవిషయములకుం బోలె నిందునిమిత్తమును ధనము దొరకుట అసాధ్య మయ్యెను. అందుచే సేనావిభాగము లనేకము లెదురు తిరుగసాగెను. కాంగ్రెసుమీఁదను, ప్రజాపరిపాలనపు ఉద్యోగీయులమీఁదను మహాభయంకరమగు విద్రోహము సేనాభాగములందు పెరుఁగసాగెను. కాని వాషింగ్టన్ ప్రభావమువలన నివన్నియు సమసిపోయినవి. కట్టకడపటిసారి సేనయంతయు రద్దు చేయఁబడినసమయమున ఆఫీసరుల కిచ్చిన సర్టిఫికెటులు క్షీణమూల్యములయ్యెను. రాజ్యనివాసులు వానిని లెక్కసేయరైరి. అందుచే నీయాఫీసరులు వచ్చినంతే చాలు నని దొరకినమట్టునకు ధనమును రాఁబట్టు

కొనిరి. సైనికుల కసలు దొరకలే దనియే చెప్పవచ్చును. దీర్ఘకాల వ్యాప్తమగు యుద్ధమువలన సార్వజనిక, వైయక్తిక విశ్వాసము క్షీణింప దేశమంతట నవినీతి వ్యాపించెను. దారిద్ర్య మెక్కు వయ్యెను. ఈకారణములచేతనే మాతృదేశస్వాతంత్ర్యమునకై ప్రాణముల కాశింపక యుద్ధమునరించిన సైనికులకుఁగూడ వారికి న్యాయ్యముగ దొరకవలసినదియు దొరకదయ్యెను. అసలు ఈయుద్ధమంతయు నొకవిధమగు నంతఃకలహముగనే యుండెను. బ్రిటీషు-అమెరికను పక్షములలో దేనితోడనైనను నొకదానితోఁ జేరి ప్రజలు పరస్పరము పోరాడుకొని హత్యలఁ గావించుకొనియుండిరి. సామాన్యముగా నైకమత్యము గలిగి ఒక్క భావముతోఁ బనిసేయుటయందు రాజపక్షీయులకంటె దేశాభిమానులే యెక్కువ యోగ్యతను జూపియుండిరి. ఆహేతువున చిల్లరపోరాటములు ఘటిల్లిన ప్రతిస్థలమందును రాజపక్షీయుల కోటమియు, దేశాభిమానులకు జయమును గలుగుచు వచ్చెను. ఈయుద్ధముయొక్క భయంకరపరిణామము బ్రిటీషువారి మీదను కాక రాజపక్షావలంబులమీఁదను బ్రకటిత మైయుండెను. వీరల చరస్థిరాస్తులు — కోట్లకువించిన విలువకలవి — అమెరికనులచే జప్తు కావింపఁబడెను. ప్రఖ్యాతజీవనులై బ్రిటీషువారిచ్చిన బిరుదములతో, పదవులతో ఇంద్రభోగము లనుభవించుచు మాతృదేశవిముఖులై యుండిన వేలకొలఁది పౌరశ్రీమంతులు దేశమునుండి వెడలఁగొట్టఁబడిరి. ఆకారణమున ఆస్తిసంబంధమునందును, సమాజసంఘటనమునందును అనేకపరివర్తనములు జరగెను. ఈ వెడలఁగొట్టఁబడినవారిలో సాంఘిక, రాజకీయనాయకు లుండిరి. నూతన ప్రభుత్వముతో సమ్మతపడి అక్కడనే నిలిచిపోయినవారును గలరు. కాని వీరిప్రభావమే నష్టమైపోయెను. స్వాతంత్ర్యయుద్ధమునెడల సానుభూతి కలవా రందఱును ఉన్నతస్థానములను బొందిరి. బ్రిటీష్ వారియొక్కయు, రాజస్వామికప్రభుత్వముయొక్కయు సంస్థలు నాశనము గాఁగా ప్రజాస్వామికసంస్థలు సుస్థిరము లయ్యెను. అమెరికనులకు విజయము కలుగుట కనేక కారణములు కలవు. వానిలో ముఖ్యమైనవి వలసలవారిపట్టుదల, ఐకమత్యము, వాషింగ్టనుయొక్క నిపుణమైన నాయకత్వము, వీని నన్నింటిని మించినది ఫ్రెంచివారిసాయము నని చెప్పనగును. ‘కాని యుద్ధసమయమందలి పరిస్థితులను జూచిన నెట్టిధైర్యశాలికిని గుండె నీరగుచుండెను’ అని యొకచరిత్రకారుఁడు వ్రాసియుండెను.

అమెరిగో వెస్పూచీ (౧౪౫౧ – ౧౫౧౨) — ఒక నావికపరిశోధకుఁడు. క్రీ. శ. ౧౪౯౯-వ సంవత్సరమున నితఁడమెరికాతీరమువెంట చాలదూరము ప్రయాణ మొనర్చెను. కొలంబస్ ఇతనికన్న ముందుగనే అమెరికాను కనుఁగొనెను. కాని యీ సంగతి వెల్లడి యగుటకుమున్నే అమెరిగోపరిశోధనచరిత్రము ప్రకటింపఁబడినది. ఇతనిపేరునుబట్టియే అమెరికాఖండమున కాపేరు వచ్చినది.

అమేట్ — రాజపుతానాలోని ఉదయపురసంస్థానమునందున్న యొకజమీన్‌దారీ. దీనిరాజధాని పేరుగూడ అమేట్. అది ఉదయపురమునకు నుత్తరమున ౫౦ మైళ్లదూరమున చంద్రభాగానదియొడ్డున నున్నది. ఈ పట్టణముచుట్టును ప్రాకారము గలదు. ఈ జమీన్‌దారు మేవాడ్‌లోని మొదటితరగతిసరదారులలో నొక్కఁడు. రావత్ అని ఆతనిబిరుదు. జమీన్‌దారీలో ౨౬ గ్రామములు గలవు. సంవత్సరపు ఆదాయము రమారమి ౩౦,౦౦౦ల రూపాయలు. ఉదయపురప్రభుర్కారున కితఁడు ౨,౭౦౦ల రూపాయలు పేష్‌కష్ కట్టవలయును. ఈ జమీన్‌దారు శిశోదియావంశములోనిది యగు చోండావత్ శాఖలోనివాఁడు. ఇతనిపూర్వుఁడగు పట్టా అనునాతఁడు శౌర్యమునందు మిక్కిలి ప్రఖ్యాతి వడసి క్రీ. శ. ౧౫౬౭ లో అక్బరు చక్రవర్తి చిత్తూరిమీఁదికి దండెత్తి వచ్చినప్పుడు రాంపోల్ ద్వారము నొద్ద ఘోరముగ నాతనితోఁ బోరి హతుఁ డయ్యెను.

అమేథీ — ౧. యునైటెడ్ ప్రావిన్సెస్‌లోని సుల్తానుపూర్ జిల్లాయందలి ఒకతాలూకా. విస్తీర్ణము ౩౬౬ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౨,౧౭,౨౦౭. ఇందు ౪౫౫ గ్రామములు కలవు. భూమిసిస్తువలన దొరతనమువారికి ఆదాయము రు. ౩,౧౯,౦౦౦. సెస్సులు రు. ౫౧,౦౦౦.

౨. యునైటెడ్ ప్రావిన్సెస్‌లోని లక్నో జిల్లాయందలి మోహన్‌లాల్‌గంజ్ తాలూకాలోని ఒకగ్రామము. ఇచ్చట మిక్కిలి పూర్వకాలమునందు అమేతియారాజపుత్రులు రాజ్యము చేయుచుండిరి. వారియొద్దనుండి తురకలు క్రీ. శ. ౧౫౫౦ లోఁ దీసికొనిరి. అప్పటినుండియు నది మహమ్మదీయమతమువారికి నాధారమైన పట్టణముగ నుండెను. ఈమతమువారు తమపీరులుగా నెంచునట్టి పెక్కుసాధువు లిక్కడ పుట్టిరి. వాజత్ అలీషా రాజ్యము చేయునప్పు డీగ్రామస్థుఁడైన మాల్వీ అమీరల్లీ అనునాతఁ డయోధ్యాపట్టణమందలి హనుమంతునిదేవాలయమును పడఁగొట్టవలయు నని యత్నించెను; గాని యప్పటిరాజులయొక్క సైన్యములచే నతఁ డోడింపఁబడియె. ఇక్కడ బట్టలు నేయఁబడును.

అమేలియా (౧౭౩౯–౧౮౦౭) — జర్మనీదేశమందలి శాక్సె, లీమార్, ఈసెనాఖ్ అను సంస్థానములకు జమీన్‌దారిణి (Duchess), అర్నెష్టు అగష్టు కాన్‌స్టెంటయిన్ అను డ్యూకుయొక్క భార్య. ఆతఁడు కాలముచేసినతరువాత (౧౭౫౮) ఈమె తనపసిబాలుఁడగు కారల్ అగష్టు అనువానికి రక్షణకర్త్రిగా నుండెను. ఈమె తనసంస్థానములో కళాకౌశలమును, వర్తకమును మిక్కిలి అభివృద్ధిపఱిచెను. విద్వాంసుల నాదరించుటయందు నీమె మిక్కిలి విఖ్యాతిఁ జెందెను. ఆమెసభలో ఆకాలమందలికవిశ్రేష్ఠులును పండితశ్రేష్ఠులును అగు హర్డర్, గెయిటీ, జీలేండు, షిల్లా అనువారు మిక్కిలి మన్ననఁ బడయుటయేకాక పలుమాఱు సభ నలంకరించుచు నామెయొద్ద కొంతకాలము గడపుచుండిరి.

అమొలకుడియా — గంజాంజిల్లా తెక్కలితాలూకా యందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౩౮.

అమోఘవర్షుఁడు — ౧. ఈపేరుగలరాజులు ముగ్గురు రాష్ట్రకూటవంశమునందు కానవచ్చుచున్నారు.

మొదటి అమోఘవర్షుఁడు రమారమి ౬౩ సంవత్సరముల వఱకు క్రీ. శ. (౮౧౫–౭౭) రాజ్యమేలెను. ఇతనికి నృపతుంగుఁడు అనుబిరుదుగలదు. ఈతఁడు వేంగీరాజులైన చాళుక్యులతోఁ బెక్కు యుద్ధములు చేసెను. ఈతఁడు తనరాజధానిని నాసికపట్టణమునుండి మాన్యఖేటపట్టణమునకు మార్చెను. దీని నిప్పుడు మాల్‌ఖేడందురు. ఇది నైజామ్ రాజ్యములో నున్నది. అమోఘవర్షుఁడు ముసలివాఁడు కాఁగా తన కుమారుఁడైన రెండవకృష్ణునకు రాజ్య మొసఁగి తాను యతి యయ్యెను. ఈతనికి దిగంబరజైనమతమునందు మిక్కిలి అభిమానము. ఇతనికాలమునందును, తరువాతికాలపురాజుల యాశ్రయము వలనను జైనమతము మిక్కిలి అభివృద్ధిఁ జెంది బౌద్ధమతము క్షీణించెను. కాంచీనగరమువఱకు నీతని రాజ్య ముండె ననియు, ఈతఁడు జైనాచార్యుఁ డగు జినసేనపండితుని భక్తుఁ డనియుఁ జెప్పెదరు. జినసేనాచార్యుఁడు జైనమతమును గుఱించిన పెక్కు గ్రంథములను వ్రాసినాఁడు. ఇతనికాలమున పెక్కు మతగ్రంథములును, శాస్త్రగ్రంథములును పుట్టినవి. ప్రశ్నోత్తరరత్నమాలిక యను నీతివిషయక గ్రంథమును రచియించిన దీ యమోఘవర్షుఁడే యని దిగంబరజైనులు చెప్పుదురు.

౨. (ద్వితీయుఁడు) — తృతీయ ఇంద్రునిపుత్రుఁడు. తండ్రిగతించినతోడనే సింహాసన మెక్కెను. కాని స్వల్పకాలములోపలనే మరణించెను. తండ్రిమీఁదఁగల ప్రేమాధిక్యమున నితఁ డిట్లుకాలమున గతించె నని జనులు చెప్పుకొందురు. అమోఘవర్షునకు గోవిందుఁడను తమ్ముఁడు గలఁడు. రాజ్యలోభమున నతఁ డన్నను గడముట్టించె నని కొందఱ యనుమానము.

౩. (చతుర్థుఁడు) — ఇతనికి కక్క, కరక, కక్కర, కక్కల యని పేరులు కలవు. రాష్ట్రకూటరాజులలోఁ జివరవాఁడు. ఇతని తండ్రిపేరు నిరుపముఁడు. చాళుక్యవంశీయుఁ డగు తైలపుఁ డితని నోడించి దక్షిణమున రాష్ట్రకూటులరాజ్యము నంతము గావించెను.

అమోఘసిద్ధుఁడు— బౌద్ధులదేవతలలో నొక్కఁడు. అతనినిగూర్చి ప్రార్థన హవనము చేయుసంప్రదాయము గలదు.

అమోఘుఁడు — బృహస్పతికి తారయందుఁ బుట్టిన స్వాహ యనుకన్యకయొక్క ముగ్గురు పుత్త్రులలోఁ గడగొట్టువాఁడు.

అమోడ్ — ౧. బొంబాయి రాజధానిలోని భడోచ్ (Broach) జిల్లాయందలి యొకతాలూకా. విస్తీర్ణము ౧౭౬ చదరపు మైళ్లు. జనసంఖ్య ౩౧,౯౧౧. ఇందు ఒకపట్టణమును, ౫౧ పల్లెలును కలవు. ఆదాయము రు. ౩,౨౧,౦౦౦.

౨. ఈ పేరుగల తాలూకాకు ముఖ్యపట్టణము. జనసంఖ్య ౮,౩౭౫. ఇచ్చట ఠాకూరు అనునొక భూస్వామి యుండును. వానికి ౨౧,౨౦౦ల యెకరముల భూమియు, రు. ౭౨,౦౦౦ల ఆదాయమును ఉండును. ఇక్కడ మంగలికత్తులు, చాకులు చేయఁబడును.

అమ్నేర్ — ౧. బీరారు రాష్ట్రమునందలి అమరావతిజిల్లాలో నొకపట్టణము. ఇది మోర్సీ తాలూకాలో వార్ధా జాంనదులసంగమస్థానమున నున్నది. ఇందు నివసించువారిలో నెక్కువమంది తురకలు. ఇచ్చట జాగీరుదారునకును, నిజామునకును ఒకకాలమున భయంకరమగు యుద్ధము జరగెను. నేఁడుగూడ నిచ్చట నేడువేలమంది సిపాయీలగోరీలు కానవచ్చుచుండును. నదీతీరమునఁ బురాతనమగు నొక యీశ్వరాలయము కలదు. దానిక్రింద నద్భుతమగు కోనేరొకటి యేర్పడియున్నది.

౨. ఎల్లిచ్‌పూర్ జిల్లాలోఁ గల మేల్‌ఘాట్ దుర్గము. గర్గా తపతీనదులసంగమమున నేర్పడిన త్రికోణాకారముగల చోట నిది నిర్మింపఁబడియున్నది. వాయవ్యమూలనుండి తప్ప మఱియెందుండియు శత్రువులు దీనిని ముట్టడింపఁజాలరు. అంతేకాక తపతీనదియొడ్డుగట్టు ఏటవాలుగ నెత్తయియుండును. కోట ఒకయెకరము భూమి నాక్రమించినది. చదరమై నాలుగు బురుజులుగలిగి యిటికతోఁ గట్టఁబడియున్నది. క్రీ.శ. ౧౮౫౮-వ సంవత్సరమున నిందుండి ఆయుధసామగ్రి యంతయుఁ దొలఁగింపఁబడినది.

అమ్మంగదేవి — చోళ రాజేంద్రుని కూఁతురు. పూర్వచాళుక్యరాజగు విమలాదిత్యునకును, రాజరాజకుమారి యగు కుందవ్వకును జనించిన పుత్రు నీమె పెండ్లియాడినది. కులోత్తుంగ చోడరాజకుమారుఁ డీమెపుత్రుఁడు.

అమ్మగారిపల్లి — ౧. చిత్తూరుజిల్లా చిత్తూరు తాలూకా యందలి యీనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౩౭.

౨. చిత్తూరుజిల్లా పుంగనూరు తాలూకా యందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౩౫౩ (౧౯౩౧).

అమ్మచెఱువు — చిత్తూరుజిల్లా కాళహస్తి తాలూకా యందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౨౩.

అమ్మనఁబ్రోలు — గుంటూరుజిల్లా ఒంగోలు తాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౮,౩౧౬ (౧౯౩౧).

అమ్మనాయకనూరు — మధుర జిల్లాలోని యొక జమీన్‌దారీ. ఈ జమీన్‌దారుని మూలపురుషుఁడు మాకయ్య

నాయకుఁడు. ఈతఁడు విజయనగరపురాజులయొద్ద నుండెను. విశ్వనాథనాయకుఁడు ౧౫౫౬ లో మధురకుఁ బోయెను. అచ్చట నాతనికి మధుర కోటలోని ౭౨ బురుజులమీఁద నధికారమును, ఈ జమీన్‌దారీయు నిచ్చిరి. మైసూరువారు దిండిగల్ పట్టుకొన్నప్పుడు జమీన్‌దారీలోఁ గొంత భాగము తీసికొనిరి. ౧౭౩౬ లో నీ గ్రామము నొద్దనే చందాసాహేబు వంగారుతిరుమలనాయకు నోడించి మధుర నాయకవంశమును వినాశముచేసెను.

౧౭౫౫ లో హైదరు దిండిగల్ పాళెగారులపై దాడివెడలఁగా నీజమీన్‌దా రాతనికి సాయము చేసి తన మీఁది కాతఁడు రాకుండఁ జేసికొనెను. సిస్తుబాకీక్రింద నీజమీన్‌దారీని ౧౭౮౭ లో టిప్పూ జప్తు చేసెను. కాని ౧౭౯౦ లో ఈస్టిండియాకంపెనీవారు దానిని విడుదలచేసిరి. ౧౭౯౬ లో ఈ జమీన్‌దారు దొరతనమువారిని కొంత తొందరచేసెను. తరువాత నీజమీన్‌దారీ నేలిఁనవా రెక్కువగ నప్పులు చేసి, గ్రామము లొకప్పుడు యూరోపియను సోవరులకును, ఒకప్పుడు సెట్లకును తాకట్టు పెట్టుచు నిడుమలఁ బడుచుండిరి. అందువలన రైతులకుఁగూడ మిక్కిలి చిక్కులు, బాధలు కలుగుచుండెను. ౧౮౭౩ లో నీజమీకి శాశ్వతపుకౌలు పుట్టినది.

ఇచ్చట వారసత్వము జమీన్‌దారుని పెద్దకుమారునకు రాదు. ఆతని మరణసమయమునం దాతనివంశములో నెవ్వఁడు వయస్సునందుఁ బెద్దవాఁడో వానికి వచ్చును. ఇప్పు డిచ్చట జమీన్‌దారు శ్రీ రామస్వామినాయకుఁడు.

అమ్మనేరి — చిత్తూరుజిల్లా తిరుత్తనితాలూకా యందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౯౬౪.

అమ్మపటము — తంజావూరుజిల్లా, పట్టుకోట్టాయి తాలూకాలోని యొకసముద్రపురేవు. ఇచ్చటినుండి ముఖ్యముగ సింహళమునకు వర్తకము జరగుచుండును. పశువులు విశేషముగ నెగుమతి యగును. సింహళమునందలి తేయాకుతోఁటలనిమిత్త మిచ్చటినుండి కూలివాండ్రు వారమునకు రెండుపర్యాయములు వెళ్లుచుందురు.

అమ్మపల్లి — చిత్తూరుజిల్లా పుత్తూరుతాలూకా యందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౬౬.

అమ్మపాలెం — ౧. నెల్లూరుజిల్లా వేంకటగిరి తాలూకా యందలి జమీన్‌దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౩౨౭.

౨. తూర్పుగోదావరి యేజెన్సీ జిల్లా పోలవరం తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౫౨.

౩. పశ్చిమ గోదావరిజిల్లా చింతలపూఁడి తాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౪౩౬.

అమ్మపేఁట — విశాఖపట్టణముజిల్లా గొలుగొండ తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౪౪౨.

అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు (క్రీ. శ. ౯౪౫-౯౭౦)- ఆంధ్రభూమి నేలిన వేంగీచాళుక్యవంశజుఁడగు మహారాజు. ఇతఁడు రాజభీమాపరనామఁ డయిన రెండవచాళుక్యభీమనృపాలునకు లోకమహాదేవియందు జన్మించెను. ఇతనికి నృపకామఁడను కనిష్ఠసోదరుఁడును, దానార్ణవుఁ డను జ్యేష్ఠభ్రాతయు నుండిరి. దానార్ణవుఁడంకిమహాదేవియందు పుట్టినవాఁ డగుటచేత అమ్మరాజునకు సవతియన్న యయినాఁడు. రాజభీముఁడు తనద్వైమాతృజభ్రాతపైఁ గల విశేషభక్తి, గౌరవ, విశ్వాసములకతమున తనకుమారున కమ్మరా జని నామకరణము చేసెను. చాళుక్యవంశమునందలి అమ్మరాజాభిధానులలో నీతఁడు ద్వితీయుఁడు. అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁ డనునది యితని సంపూర్ణనామము. విజయాదిత్యనామమును ధరించిన చాళుక్యరాజులలో నితఁ డాఱవవాఁడు. ఇతనియందుఁగల మక్కువచేత తండ్రి రాజభీముఁడు పెద్దవాఁడగు దానార్ణవుని ద్రోసిపుచ్చి చిన్నకుమారుఁడగు నీయమ్మరాజునకు యౌవరాజ్యపట్టబంధము కట్టెను.

తండ్రి మరణించునాఁటి కమ్మరాజునకు పండ్రెండవయేఁడు. అయినప్పటికిని మంత్రిపురోహితామాత్యసేనాపతులును, సకలసామంతకులమునుగూడ నైకకంఠ్యముతో అమ్మరాజునకు పట్టాభిషేకము చేసిరి. అతనిపట్టాభిషేకము శకవర్షములు ౮౬౭-వ మార్గశిరమాసమున బహుళత్రయోదశీ శుక్రవారమున అనూరాధానక్షత్రమున చంద్రుఁడును, ధనుస్సునందు రవియు నుండఁగా కుంభలగ్నమున జరగినది. ఆతిథివారనక్షత్రములు లెక్కించినచో క్రీ. శ. ౯౪౫-వ డిశెంబరు ౫-వ తేది శుక్రవారముదయము తొమ్మిది పదిగంటలకు సరిపోవును.

ఉత్తరమున మహోదయ లేక కన్యాకుబ్జఘూర్జరరాజ్యసీమలనుండి దక్షిణమున కాంచీపురరాజ్యమువఱకును దక్షిణాపథమునందలి పశ్చిమార్ధభాగము నాక్రమించుకొన్న రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యము అమ్మరాజునకు సమకాలికుఁ డయిన మూఁడవ కృష్ణవల్లభునిపాలనమున (క్రీ. శ. ౯౩౮-౯౬౬) అత్యుచ్చదశ నొంది క్షీణదశ నొందసాగెను. మూఁడవ కృష్ణరాజు అమ్మరాజవిజయాదిత్యునితో వైరము వృద్ధిచేసికొనియు, తనజీవితకాలమున నాతని నెదుర్కొని యోడింపఁజాలఁడయ్యెను. ఉత్తరమున కళింగగాంగులు వేంగీసామ్రాజ్యమునకు లొంగియుండి స్వాతంత్ర్యమునకయి పెనఁగులాడుచు వేంగీశ్వరు నెదిరింపఁజాలక తలయొగ్గియుండిరి. అమ్మరాజునకు కళింగమున మొదటి కామార్ణవుఁడు (క్రీ. శ. ౯౪౩-౯౪౮) సమకాలికుఁడు. దక్షిణమున రేనాటితెలుఁగుచోడసామంతులు రాష్ట్రకూటులయండ నాశ్రయించుకొని వర్ధిల్లుచున్న నొళంబపల్లవ, వైదుంబాది స్వల్పరాజవంశముల ప్రాబల్యము నదిమిపట్టి తొండమండలమును జయించి వేంగీసామ్రాజ్యమును కాంచీపురమువఱకును వ్యాపింపఁజేసిరి.

అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు పూర్వమునుండియు వంశానుగతముగ వచ్చుచున్న మహారాజాధిరాజ, పరమేశ్వర, పరమభట్టారక,

సమస్తభువనాశ్రయాదిబిరుదములను ధరించి గజసాహిణియువరాజ బల్లాల వేలాభట్టుయొక్కయు, సువర్ణభాండాగారశ్రీకరణముఖ్యుఁడగు కోరమియశర్మయొక్కయు, మహాసామంతాధిపతి కుప్పనామాత్యునియొక్కయు, కటకాధీశుఁడగు మహామండలేశ్వర దుర్గరాజసేనానియొక్కయును తోడ్పాటుతో వేంగీసామ్రాజ్యమును పాలించెను. ఇతఁడు కవితాప్రియుఁడు; రసికచక్రవర్తి; నటులను గాయకులను, కవులను నానాదేశాగంతుకులను పోషించి, కవిగాయకకల్పతరు వని ప్రసిద్ధి నొందెను. రాజమహేంద్రాపరనాముఁ డయిన యీతని కొలువుకూటమునఁ బ్రసిద్ధిఁగన్న కవివతంసులలో మాధవభట్టు, మహాకాలభట్టు, పోతనభట్టు, గుండయభట్టు మొదలగువారు సుప్రసిద్ధులు. ఈమహాకవు లందఱును సంస్కృతభాషయందే తమపాండిత్యగరిమను, కవితాచమత్కృతిని జూపిరి.

అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడుకాలాముఖశైవాచారమును బోషించి, బ్రాహ్మణమతమును గాపాడెను. కాలాముఖశివాచార్యుఁడును, అమరావతీసింహపరిషత్పీఠమున కధిపతియు, తత్త్వజ్ఞానఖనియు నగు ప్రభూతరాశి విద్యేశ్వరపండితుఁ డీరాజచంద్రునికి మాహేశ్వరదీక్ష నిచ్చిన రాజగురువు. ఈతనిప్రేరణమున అమ్మరా జనేకశివాలయములను బ్రతిష్ఠించెను. విజయాదిత్యుఁ డెంతటిపరమమాహేశ్వరుఁ డయినను అన్యమతములపట్ల సహనముతోపాటుగ నాదరణమునుగూడఁ జూపి వానిని విశాలహృదయముతోఁ బోషించెను. ఇతనికాలమున జైనమతము కూడ బాగుగ వర్ధిల్లినది. ఇతఁడు జినాలయములకుఁ జేసినయగ్రహార దానములుకూడఁ గలవు.

అమ్మరాజు దేవబ్రాహ్మణకులసంఘములను సమానముగ భక్తితో గౌరవించి పోషించెను. చాళుక్యనృపాలురలో నీతఁ డిచ్చినన్ని యగ్రహారములు, దేవభోగములు, పన్నసక్షేత్రములు నొసఁగినవా రింకొకరు లేరు.

అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు తనపరిపాలనముయొక్క చివరకాలమున ఆపదలపా లయ్యెను. అమ్మరాజును పదచ్యుతుని గావింప నతనిదాయాదులును, శత్రువులును ఒకసంఘముగాఁ జేరి రాష్ట్రకూటవల్లభుఁడగు మూఁడవ కృష్ణభూపతిసాహాయ్యము నర్థించిరి. కృష్ణవల్లభుఁడు సైన్యసమేతుఁ డయి అమ్మరాజుదాయాదు లగు బాదప, తాళపులతోఁ గూడి కళింగదేశమున కేతెంచి వేంగీశ్వరునిపైని కయ్యమునకు కాలు దువ్వెను. అట్టి సందిగ్ధసమయమున అమ్మరాజు రాజ్యభారము నంతయు దానార్ణవునిపైని బెట్టి తనసేనలకుఁ దాన సేనాని యయి కృష్ణవల్లభునిపైఁగల కోపమున, శత్రువుల నెదుర్కొన కళింగమున కరిగెను. అప్పటి కాతని కిరువదినాలుగు సంవత్సరములు నిండీనిండనియౌవనము. ఆనాఁడు కళింగమున జరగినసంగ్రామమునందు తనశత్రువుల నమ్మరాజు సంపూర్ణముగ నోడించి విజయలక్ష్మీసమాలింగితుఁ డయ్యెను. కృష్ణవల్లభ, బాదప, తాళప, కామార్ణవులు పూర్తిగ పరాజయము నొంది పాఱిపోయిరి.

ఈమహాయుద్ధమున నోడిపోయినను అమ్మరాజుశత్రువు లాతనిపైని బగ విడువరైరి. బాదపుఁ డిపుడు పరరాజుల నాశ్రయించుటతో తృప్తి నొందక, వేంగీదేశమునందే విజయాదిత్యునియెడల ద్రోహచింతగల దుర్మార్గుల నారసి వారిని సంతుష్టులుగాఁ జేసి తనపక్షమునకుఁ ద్రిప్పుకొనెను. ఇట్టివారిలో ముువ్వురు ముఖ్యులు. అందు మొదటివాఁడు అమ్మరాజునకు మఱఁది యైన గండనారాయణాంకుఁడగు భాస్కరుఁడు. ఈతఁ డేమికారణముననో అమ్మరాజుపైని పగఁబూని ప్రత్యర్థియై ద్రోహము తలపెట్టి అతనిని గూల్చుటకు కారణభూతుఁ డయ్యెను. ఇఁక రెండవవాఁడు పల్లవమల్లకులజుఁడును, సామంతుఁడును, కలివర్మపౌత్రుఁడును, మకరియరాజపుత్రుఁడు నగు కుప్పనయ్య. మూఁడవవాఁడు రేనాటిసీమను బాలించుచుండిన చోళత్రినేత్రాభిధానుఁ డగు జటాచోళభీముఁ డను తెలుఁగుచోడసామంత నృపాలుఁడు. ఇట్లింకెందఱో రాజద్రోహు లయి బాదపాఖ్యుని పక్షమునఁ జేరిరి. ఈరాజద్రోహుల నదిమి పట్టుటకై అమ్మరా జించుమించుగా రెండుమూఁడుసంవత్సరములు ప్రయత్నించెను కాని కార్యము లేకపోయెను. అటుపిదప అమ్మరాజు ధైర్యమును వీడక బాదపరాజాదులతో ఘోరముగఁ బోరెను. కాని చోళత్రినేత్రుని సాహాయ్యమున బాదపరాజునకు కృష్ణకు దక్షిణమునఁగల రాజ్యమంతయు మొదట వశమయ్యెను. పిమ్మట బాదపుఁడు బలవంతుఁ డయి అమ్మరాజు నెదుర్కొనెను. ఆమహాసంగ్రామమున అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁ డాకస్మికముగ శకవర్షములు ౮౯౨ అగు ఫాల్గున మాసమున (క్రీ. శ. ౯౭౦, మార్చినెల) ద్రోహులవాతఁ బడి వీరస్వర్గమును పొందెను.

[భా. వేం. కృ.]

అమ్మరాజ విష్ణువర్ధనుఁడు (క్రీ. శ. ౯౨౧-౯౨౭) — ఆంధ్రదేశము నేలిన వేంగీచాళుక్యులలో పదునాఱవవాఁడు; కొల్లభిగండ బిరుదాంచితుఁడయిన నాలుగవవిజయాదిత్యుని జ్యేష్ఠతనయుఁడు. రెండవచాళుక్యభీముఁ డీతనికి సవతితల్లికుమారుఁడు. ఇతనిపేరు సంస్కృతమున అంబరాజనికూడ వ్యవహరింపఁబడుచుండెను.

అమ్మరాజు పట్టభద్రుఁడయినపిమ్మట కులక్రమాగతమయిన విష్ణువర్ధననామముతోఁ బరఁగెను. అందువలన చరిత్రకారు లీమొదటి అమ్మరాజును అమ్మరాజవిష్ణువర్ధనుఁ డని వ్యవహరింతురు. ఇతనికి సర్వలోకాశ్రయుఁ డనియు, రాజమహేంద్రుఁ డనియు బిరుదములు కలవు. రాజమహేంద్రబిరుదమును స్వీకరించిన చాళుక్యులలో నీతఁడు మొదటివాఁడు.

అమ్మరాజవిష్ణువర్ధనునితండ్రి కొల్లభిగండవిజయాదిత్యుఁ డాఱు నెలలుమాత్రమే పరిపాలన మొనర్చి యాకస్మికముగ దూరదేశమునందు రణముఖమున విజయి యయ్యును కాలధర్మము నొందెను. ఆవిపత్స

మయమున యువరాజగు అమ్మరాజవిష్ణువర్ధనుఁడు తండ్రిచెంతనే యుండుట తటస్థించెను. మహారాజును, యువరాజునుగూడ రాజధానియందును, దేశమునందును లేనితరుణము చూచి విపక్షు లగు దాయాదులును, కులశత్రువులునుగూడ అమ్మరాజు రాజ్యాభిషేకమును నిరోధించిరి. అతని ప్రతిపక్షులలో పినతండ్రియైన విక్రమాదిత్యుఁడును, దాయాదియైన మొదటి మల్లపరాజును, అతనికుమారుఁడు తాళరాజును ముఖ్యులు. వీరు చాళుక్యకుల వైరు లగు రాష్ట్రకూట వల్లభులను, కళింగగాంగులను ఆశ్రయించి వేంగీదేశమును కరగతము చేసికొనఁదలఁచిరి.

అమ్మరాజునకు ఉత్తరమున కళింగదేశమునందు మొదటి వజ్రహస్తుఁడును (క్రీ. శ. ౮౯౩ - ౯౩౦), పశ్చిమమున కుంతలదేశమున రాష్ట్రకూటవంశజుఁ డగు ప్రభూతవర్షచతుర్థ గోవిందరాజును (క్రీ. శ. ౯౧౮ - ౯౩౪), దక్షిణమున నొలంబరాష్ట్రాధీశుఁడయిన అయ్యపరాజును (క్రీ. శ. ౯౧౮ - ౯౩౮) సమకాలికులు. కొల్లభిగండఁడు మరణించినపిదప మొదటి యుద్ధమల్లుని కుమారుఁడగు తాలపుఁడు రాష్ట్రకూటగోవిందరాజాదుల నాశ్రయించి వేంగీదేశము నాక్రమించెను కాని అమ్మరాజు తనప్రజ్ఞాచక్రముచేత దేశము నాక్రమించుకొన్న శత్రుతిమిరము నుదయభానునివలె పటాపంచలుచేసి సుస్థిరముగ వేంగీభూతలము నాక్రమించుకొనెను. ఈవిధమున అమ్మరాజురాజ్యకాల మంతయు దాయాదశత్రుకలహములతో నిండిపోయినను, దక్షుఁ డగుటచేత నతఁడు శత్రువుల కజేయుఁ డయి పరిపాలించెను. తుద కితఁడు తాలపరాజు ప్రేరణముచేత కాఁబోలు వేంగీదేశముపయి దండెత్తివచ్చిన నొలంబ-అయ్యపరాజుతోడి యుద్ధమునందు మరణించెను.

అమ్మరాజుసేనానులలో భండనాదిత్య కుంతాదిత్యుఁడు, మహాకాలుఁడు అనువారలు ముఖ్యులు. భండనాదిత్యుఁడు పట్టవర్ధినీవంశసంజాతుఁడు. మహాకాలుఁడు కుమారస్వామివంటి బలపరాక్రమతేజములు గల మహాయోధుఁడు.

అమ్మరాజు రాజ్యతంత్రదక్షుఁ డయి, రాష్ట్రకూటవంశము నందలివారలను గొందఱను విడఁదీసి, వారలకుఁ దనరాజ్యమున గ్రామములను మాన్యముగా నిచ్చి, వారిని రాజవిధేయాధ్యక్షులుగను, మాండలికులుగను నియమించెను. ఇట్టివారిలో మనకుఁ దెలియవచ్చినవాఁడు రాష్ట్రకూటవంశజుఁ డయిన ఇందపరాజొక్కఁడు.

ఈమహారాజు తనబిరుదముపేరిట గోదావరీనదీతీరమున రాజమహేంద్రనగరమును గట్టించినాఁ డని లోకప్రసిద్ధి. ఈ నగరము చాళుక్యరాజవంశమునకుఁ గొంతకాల మయినతరువాత రాజధానియై గణన కెక్కినది.

[భా. వేం. కృ.]

అమ్మలాచార్యుఁడు — ఒక వైష్ణవకవి. ఘటికాశత సుదర్శనాచార్యుని కుమారుఁడు. ఇతఁడు ౧౭-వ శతాబ్ది తుదిభాగమునకో, ౧౮-వ శతాబ్ది మొదటిభాగమునకో చెందినవాఁడై యుండవచ్చును. ఇతఁడు రచించిన గ్రంథములు యతిరాజవిజయము (దీనికే వేదాంతవిలాస మనియుఁ బేరు), చోలభాణము, వసంతతిలకభాణము. యతిరాజవిజయనాటకమున వైష్ణవమతస్థాపకుఁడగు రామానుజుని దిగ్విజయము, వైష్ణవమతతత్త్వము నన్యోక్తిపరముగ వర్ణింపఁబడినవి.

అమ్మల్లదిన్నె — అనంతపురంజిల్లా తాడిపత్రితాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౪౨౧ (౧౯౩౧).

అమ్మల్లబందకోట — చిత్తూరుజిల్లా మదనపల్లి తాలూకాయందలి యీనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౨౫.

అమ్మవారికుప్పం — చిత్తూరుజిల్లా తిరుత్తని తాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౦,౨౫ (౧౯౩౧).

అమ్మవారిపల్లి — చిత్తూరుజిల్లా చిత్తూరు తాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౭౯.

అమ్మవారిపాలెం — నెల్లూరుజిల్లా కందుకూరు తాలూకాయందలి యీనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౯౯౪.

అమ్మవారిపేఁట — నెల్లూరుజిల్లా వేంకటగిరితాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౧౭.

అమ్మైనకెఱి — బళ్ళారిజిల్లా కుడ్లిగితాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౦౬.

అమ్మైపల్లి — పశ్చిమగోదావరిజిల్లా కొవ్వూరుతాలూకాయందలి యీనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౪౯.

అమ్రాపూర్ — ౧. బొంబాయియందలి కాశేవాడ్ లోని ఒక మిక్కిలి చిన్నసంస్థానము.

౨. బొంబాయియందలి రేవాకాంతలోని ఒక మిక్కిలి చిన్నసంస్థానము.

అమ్రాబాద్ — హైద్రాబాద్ సంస్థానములోని మహబూబ్ నగరునందలి యొకతాలూకా. దీని విస్తీర్ణము ౭౨౭ చదరపు మైళ్లు. జనసంఖ్య ౨౦,౫౫౦. ఈతాలూకాలో ౪౬ గ్రామములు కలవు. అందు తొమ్మిది జాగీరుగ్రామములు. అమ్రాబాద్ అను గ్రామము ముఖ్యస్థలము. ఆదాయము ౨౫,౦౦౦ రూపాయలు. ఇటీవల నిందు క్రొత్తగ్రామాదులు కొన్ని చేర్చిరి. ఇప్పుడిందు జాగీరుగ్రామములు గాక ౬౭ గ్రామము లున్నవి.

అమ్రూ — ఒక మహమ్మదీయ యోధుఁడు. మొదట నితఁడు మహమ్మదునకు శత్రువుగ నుండెను. కాని, తరువాత, అతని ప్రధానానుచరులలో ఒకఁ డయ్యెను. అతఁడు క్రీ. శ. ౬౩౮-వ సంవత్సరములో ఈజిప్తుదేశమును జయించి ౬౬౩-వ సంవత్సరము

వఱకును పాలించెను. అలెగ్జాండ్రియాపుస్తకభాండాగారమును తగులఁబెట్టించినవాఁ డితఁడే యని చెప్పుదురు కాని ఋజువు కాలేదు.

అమ్రేలి — ౧. (తాలూకా) బడోదా సంస్థానమున, అమ్రేలిప్రాంతమందలి ఒకతాలూకా. దీని విస్తీర్ణము ౨౨౮ చదరపు మైళ్లు. జనసంఖ్య ౫౫,౧౮౩. ఇందు ౫౮ పల్లెలును, ఒక పట్టమును కలవు. భూమిసిస్తు రు. ౭౦,౦౦౦ లు.

౨. (పట్టణము) అమ్రేలి ప్రాంతమునకు ముఖ్యపట్టణము. జనసంఖ్య ౧౭,౯౭౭. ఇది తేబీ అనునదియొడ్డున నున్నది. దీనిచుట్టును పూర్వము మంచిప్రాకార ముండెను. దీనిని పూర్వము అమరతల్లి అనుచుండిరి. ఇది కాఠేవాడ్ ప్రాంతమునఁగల ముఖ్యమైన ప్రత్తిసంతలలో నొకటి. ఇంగ్లీషువారితరపున నిచ్చట ఒకపొలిటికల్ అసిస్టెంటు ఉండును. అతఁడు బడోదాలో నుండు రెసిడెంటు చేతిక్రిందివాఁడు.

౩. (ప్రాంతము) బడోదా సంస్థానములోని ఒకజిల్లా. ఇది గుజరాత్‌లో కాఠేవాడ్ దేశమునం దున్నది. దీని విస్తీర్ణము ౧,౨౪౫ చదరపు మైళ్లు. పదునేడు విడివిడి భూఖండములు కలసి యీప్రాంత మైనది. వానిలో ఒఖామండల్ తాలూకా యనుదానికి ఉత్తరమున కచ్ జలసంధియు, పశ్చిమమున అరబ్బీసముద్రమును గలవు. జనసంఖ్య ౧,౭౩,౪౩౬. వీరిలో నూటికి ౯౯ మంది గుజరాతీభాష మాటాడుదురు. ఇందలిభూమిలో విస్తారముభాగము నల్లనిదియు, సారవంత మైనదియు నగును.

ఇందలి గీర్ అనుపట్టణములోని ఆవులు మిక్కిలి ప్రఖ్యాతి కెక్కినవి. నూలుబట్టలు, చౌకపట్టుమీఁద జరీపనిచేయుట, వెండిపని, కొలఁదిపాటియినుపవస్తువులు తయారుచేయుట ఇక్కడి కళాకౌశలములు. ఈ ప్రాంతములో ౭ ప్రత్తిని ఏకునట్టి ఫ్యాక్టరీలు కలవు. ఇందు కోడినార్, ద్వారక, బేట్ అను మూఁడు సముద్రపురేవులు గలవు. పశ్చిమతీరమందలి మహాక్షేత్రమైన ద్వారక ఇందులోనిదియే.

మొట్టమొదట మహారాష్ట్రులు కాఠేవాడ్ దేశముమీఁదికి ఖండేరావు దాభాడే, ప్రథమదామాజీగాయక్వాడ్ కాలమున వెళ్లిరి. కాని రెండవదామాజీ గాయక్వాడ్ ౧౭౩౨ - ౧౭౬౮ కాలమువఱకును ఈ ప్రాంతము వారికి స్వాధీనమైనదికాదు. స్వాధీన మైనతర్వాత పూనా పేష్వాయును గాయక్వాడును కలసి ప్రభుత్వము చేయుచుండిరి. ౧౮౧౮ లో పేష్వాప్రభుత్వ మంతరించినతరువాత కాఠేవాడ్‌పై నాతనికిఁగల హక్కు ఇంగ్లీషువారికి సంక్రమించెను. గాయక్వాడునకుఁగల హక్కు వారికే యుండిపోయెను.

ఈ ప్రాంతము రమారమి ౬,౫౦,౦౦౦ రూపాయలు చెల్లును. ఈ జిల్లాలో ఆఱు మున్సిపాలిటీలును, ఒక హైస్కూలును, ఒక ఆంగ్లో వర్నాక్యులరుస్కూలును, ౧౪౦ వర్నాక్యులరుస్కూళ్లును, ౨ సివిల్ ఆసుపత్రులును కలవు.

అమ్లజని — (చూడుఁడు: ఆక్సిజెన్).

అమ్లపిత్తము — రోగోత్పత్తి కారణము (ఆయుర్వేదము ననుసరించి):— విరుద్ధక్షీర మత్స్యాద్యాహారములు, పులుసు, విదాహకరద్రవ్యములు, వమనకరద్రవ్యములు, పులిసినయన్నము, పిత్తమును బ్రకోపింపఁజేసెడియన్నము, పానము అనువానిసేవనము వలనను, వర్షాదిఋతువులవలనను పిత్తము ప్రకోపించి భుజించిన యన్నాదులు జీర్ణము గాక పులితేనుపులు వచ్చుటయే అమ్లపిత్తమని తెలియవలయు.

సామాన్యలక్షణములు:— అందు అజీర్ణము, ఆయాసము, ఓకారములు, దురద, పులితేనుపులు, శరీరభారము, హృదయ కంఠములయందు తాపము, దప్పి, భ్రమ, మూర్ఛ, అగ్నిమాంద్యము, గగుర్పాటు, ఒకానొకపుడు చేఁదుగ పుల్లగ వమనము చేయుట, కడుపులో శూలించుట - యీ లక్షణములు కల్గినది అమ్లపిత్తం బని యెఱుంగునది.

గతిభేదముచే ద్వివిధము:— ఇయ్యది అధోగతామ్లపిత్తము, ఊర్ధ్వగతామ్లపిత్తము అని గతిభేదముచే ద్వివిధం బగుచున్నది. అందు శరీరమునం దధోభాగమున నానావిధంబులుగ నొకప్పుడు మలాదులు వెడలుటచేత అధోగత - అమ్లపిత్త మనియు, చేఁదుగ నయినను పుల్లగ నయినను పలువిధములయిన రంగులతోఁగూడిన పసరు నోటఁ గ్రక్కుచుండుట ఊర్ధ్వగతామ్లపిత్త మనియు నెఱుఁగఁదగును.

సాధ్యాసాధ్యత:— అమ్లపిత్తము నూతనముగ జనించినయెడల యత్నముచే సాధింపనగును. చిరకాలజ మయినచో యాప్య మైయుండును. పథ్యనియమము గలవానికి నొకప్పుడు కష్టసాధ్యం బైయుండును (మాధవనిదానము).

పిప్పలీఘృతం:— పిప్పలికషాయములో పిప్పలికల్కమును వేసి ఘృతమును జేర్చి ఘృతపాకవిధి ననుసరించి పాకము గావించి అట్టి ఘృతములో తేనె గలిపి ఉదయమున సేవించినచో అమ్లపిత్తము శాంతించును (చక్రదత్తుఁడు).

ఖండకూష్మాండము:— బూడిదగుమ్మడికాయరసము నూఱు పలములు, ఆవుపాలు నూఱుపలములు ఈ రెంటిని కలిపి ఉసిరికపప్పు చూర్ణమును ఎనిమిదిపలములను వేసి ప్రొయిమీఁద నుంచి సన్నసెగచే ముద్ద యగువఱకును వండి ఉసిరికపప్పునకు సమముగ చక్కెరను చేర్చుకొని లేహ్యపాకముగ దించుకొని జాగ్రత్తపెట్టి యుంచవలెను. దీనిని పూఁటకు అరపలముచొప్పున సేవించినచో అమ్లపిత్తము శాంతించును (యోగరత్నాకరము).

దశాంగకషాయము:— అడ్డసరము, తిప్పతీగ, పర్పాటకము, నేలవేము, వేము, గుంటగలగర, త్రిఫలములు, కులకము — వీనిని కషా

యము కాఁచి, తేనె కలిపి సేవించినచో అమ్లపిత్తము నిశ్చయముగా శాంతిఁ జెందును (చక్రదత్తుఁడు).

పథ్యాపథ్యములు:— యవలు, గోదుమలు, పెసలు, ప్రాఁతశాలి ధాన్యము, కాఁచి చల్లార్చినజలము, కాఁకరకాయ, అరఁటిపువ్వు, లేఁత వెదురుమొప్పు, బాగుగ ముదిరిన బూడిదగుమ్మడికాయ, దాడిమకాయ, కఫపిత్తహరములయిన సర్వాన్నపానములు అమ్లపిత్తరోగులకు హితకరముగ నుండును. నువ్వులు, మినుములు, ఉలవలు, గొఱ్ఱెపాలు, ధాన్యామ్లము, లవణామ్లకటుపదార్థములు, గుర్వన్నము, పెరుఁగు, మద్యము- వీనిని అమ్లపిత్తరోగులు వర్జింపవలెను (యోగరత్నాకరము).

[గం. దూ.]

అమ్లము — ౧. షడ్రుచులలో నొకటి.

౨. అమ్లజనితో కొన్ని ఉపధాతువులు కలసినప్పుడు ఏర్పడుపదార్థము. దీని నింగ్లీషులో ఆసిడ్ అందురు. నీటిలోఁ గలిపినయెడల అమ్లము లగును (చూడుఁడు: ఆసిడ్).

అమ్లియార — 'అమ్లియార' యను మిక్కిలి చిన్న సంస్థానముయొక్క ముఖ్యగ్రామము. ఈ సంస్థానము బొంబాయి రాజధానియందు మాహికాంతయేజన్సీలో నున్నది. అహమదాబాదు పట్టణమున కీశాన్యమున ౩౪ మైళ్లమీఁద నీగ్రామ మున్నది. జనసంఖ్య ౧౯౦౧ లో ౧,౪౭౪. ఇం దొకశివాలయమును, తురకలగోరీయును, పురాతనపట్టణముయొక్క జీర్ణావశేషములును గలవు.

అమ్లోర — పంజాబునందలి నాభాసంస్థానములో నొక నిజామత్, అనఁగా జిల్లా. దీనివైశాల్యము ౨౯౧ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౧,౧౫,౦౭౮. ఇందు ౨౨౮ పల్లెలును, నాభాగ్రామమును ఉన్నవి. అంటోహ అనునది రాజధాని. భూమిసిస్తు, సెస్సులు కలసి రు. ౩,౩౦,౦౦౦ లు. భూమి రేగడ, మిక్కిలి సారవంతము; నీరు పైనే పడును. సర్‌హింద్ కాలువవలన భూములకు నీరు పాఱును. చలిజ్వరము ఇతరమయిన జబ్బులు కలవు.

అమ్‌స్టర్‌డం — ఐరోపా ఖండములోని ప్రధాన వ్యాపారస్థానములలో నొకటి. హాలండుదేశపు రాజధాని. రాజుగారు మాత్ర మిందు నివసింపరు. దీని జనసంఖ్య ౬,౪౭,౧౨౦.

అమ్‌స్టర్‌డంనగరము మిక్కిలి పల్లమునం దుండుటచేత, నిందలికట్టడము లన్నియు చాలభాగము ఎత్తయిన తిన్నెలపైఁ గట్టఁబడినవి. పెక్కుకాలువలచే నీనగర మనేకద్వీపములుగ విభజింపఁబడినది. ఈ చిన్నచిన్న లంకలను కలుపుటకు ౯౦౦ ల వంతెనలు కలవు. చాల వీథులలో నీటికాలువలు ప్రవహించుచుండును. కాలువల కిరుప్రక్కల నెత్తయిన యిసుకతిన్నెలపై వృక్షపంక్తు లుండును. రాజమందిరము, విశ్వవిద్యాలయభవనములు, వస్తుప్రదర్శనశాల మున్నగునవి కొన్ని యీనగరములోని గొప్పకట్టడములు. వజ్రములను తయారుచేయుట యిందలి ప్రధానపరిశ్రమలలో నొకటి. దీని సముద్రవ్యాపారము మంచి యభివృద్ధిలో నున్నది. ౧౩-వ శతాబ్దిలో అమ్‌స్టర్‌డం ఒక చేఁపలపల్లెగ నుండినది. ౧౭, ౧౮ శతాబ్దులలో నది ప్రపంచములో నెల్ల నెక్కువ ధనవంతములగు నగరములలో నొకటి యయ్యెను.

అమ్హర్స్టు (క్రీ. శ. ౧౭౭౩ - ౧౮౫౭) — విల్లియమ్ పిట్ అమ్హర్స్టు అనునితఁడు లెఫ్టినెంటు జనరల్ విలియమ్ అమ్హర్స్టు కుమారుఁడు. ఇతనితల్లి ఎలిజబెత్తు. ఇతఁడు ౧౭౭౩-వ సంవత్సరమున జనవరి ౧౪-వ తేదీని బాత్‌నగరమున జన్మించెను. ఇతఁ డెనిమిదేండ్లయీడువాఁ డయియుండఁగనే యితనితండ్రి కాలధర్మమునొందెను. నాఁటినుండి యితఁడు పినతండ్రియయిన జనరల్ జెఫరీ అమ్హర్స్టుయొద్దనే పెరిఁగెను. వారన్‌హేస్టింగ్సు మొదలయినవారలు చదివిన వెస్ట్‌మినిస్టరు పబ్లిక్‌స్కూలునందే యితఁడును చదివి, పిదప ౧౭౯౩ న ఆక్సుఫోర్డునందు పట్టపరీక్షయం దుత్తీర్ణుఁడయ్యెను. కళాశాలవిద్య ముగించినపిదప నాఁటియాచారము ననుసరించి యూరోపుఖండమున పర్యటనము కావించి, యేయేదేశములగుండా ప్రయాణము కావించెనో యాయాదేశములభాషలనుగూర్చి, యాచారములనుగూర్చి యధ్యయనము కావించెను. పిదప రాజకీయోద్యోగమునందు నియుక్తుఁడయి ౧౮౦౯ లో సిసిలీకి రాయబారిగను, పిదప నంత కెక్కువయధికారములను వహించి చీనాకు రాయబారిగను వెళ్లెను. ౧౮౦౦ లలో నితఁడు ప్లిమత్ కౌంటెస్సును వివాహము కావించుకొనెను. ౧౮౧౫ లో అమ్హర్స్టు ప్రభువు ప్రివీకౌన్సిలరయ్యెను. ఆ మఱుసటిసంవత్సరమే యతఁడు చీనాదేశమునకు ప్రత్యేక దౌత్యమును వహించి వెడలెను. ౧౮౧౭ న చీనాదేశమునుండి తిరిగి వచ్చినపిదప కొంతకాల మింగ్లండుననే యుండి రాజకీయములందు పాల్గొనుచు వచ్చెను.

ఇటు లుండ హేస్టింగ్సుప్రభువు హిందూదేశమున గవర్నరు జనరలుగఁ బనిచేయవలసినకాలము పూర్తియయ్యెను. ఆపదవిని మహావక్తయు, రాజ్యతంత్రనిపుణుఁడును అయిన జార్జికానింగున కొసంగఁగా నతఁడు దానిని నిరాకరించెను. పిదప దానిని అమ్హర్స్టుప్రభువున కొసంగ నతఁ డంగీకరించెను. నూతనాధికారనియుక్తుఁ డయి యితఁడు ౧౮౨౩ -వ మార్చినెలలో బయలుదేఱి ౧౮౨౩-వ ఆగష్టు ౧-వ తేదీకి కలకత్తా చేరెను.

అమ్హర్స్టుప్రభువు నూతనాధికారమును స్వీకరించిన కొలఁది కాలమునకే హిందూదేశప్రభుత్వమువారికిని, బర్మారాజునకును వైరము సంఘటిల్లినది. ౧౭౬౦ ప్రాంతమున అలౌంప్ర (అలౌంగ్‌పయ) అనునతఁ డొక నూతనవంశమును స్థాపించెను. ఈ వంశమువారు కడు పరాక్రమవంతులై శీఘ్రకాలముననే ఉత్తరబర్మాయందలి షాన్‌ నాయకులను, ఐరావతీనదీప్రాంతపు పల్లపుప్రదేశములందును, టెనస్సెరిమునను పాలించుచుండిన తలైంగ్ ప్రభువులను జయించి బర్మాయం దంతటను దమ యధికారమును వ్యాపింపఁజేసిరి; బంగా

దేశము నంటియుండిన అస్సాము, ఆరకాన్ దేశములనుగూడ వారు జయించిరి. ఆరకాన్ రాజ్యమును జయించినపిదప చిట్టగాంగును, బంగాళమునందలి కొన్ని యితరభాగములను దమకొసంగవలసిన దని బర్మావారు ఇంగ్లీషు ప్రభుత్వమును గోరిరి. ౧౮౨౧-౨౨ లో అస్సాము దేశమును జయించినపిదప వారు చిట్టగాంగు దగ్గఱనుండు బ్రిటీషుబహిస్సైనాని వేశాధికారులను దఱిమివైచి బంగాళదేశముపయి దండెత్తుదుమని బెదరించిరి. ఈ కారణమున బ్రిటీషు ప్రభుత్వమువారికిని, బర్మావారికిని యుద్ధము సంభవించినది. ఇది చరిత్రమున మొదటి బర్మాయుద్ధ (౧౮౨౪ - ౨౬) మని వ్యవహరింపఁబడుచున్నది.

అమ్హర్స్టు ప్రభువు

శీఘ్రకాలముననే కొంత సైన్యము అస్సాముదేశమునకువెళ్లి యచటినుండి బర్మావారిని దఱిమివైచినది. కాని బర్మావారు చిట్టగాంగు సరిహద్దులందు జరగినయుద్ధమున విజయము నొందిరి. అటుపిదప బర్మావారిని లొంగఁదీయుటకు శీఘ్రకాలముననే మదరాసు ప్రధానసేనాధిపతియైన సర్ ఆర్చిబాల్డ్ కాంబెల్ నాయకత్వమునకొన్ని సేనలు బంగాళాఖాతము మీఁదుగ రంగమునగరమునకుఁ బంపఁబడినవి. ౧౮౨౪-వ మే ౧౧-వ తేదీని రంగము సులభముగా ఇంగ్లీషువారికి వశమయినది. కాని వర్షము లప్పు డధికముగఁ గురియుచుండుటచేతను, సరఫరాలును, రాకపోకల కానుకూల్యములును లేకపోవుటచేతను ఇంగ్లీషువారు చాలకష్టములపాలయిరి. బర్మావారు రంగమును మరల వశపఱుచుకొనవలె నని ప్రయత్నించియు విఫలమనోరథులయి వెనుకకు మరలిపోయిరి. వారి సేనానాయకులలో కడుపరాక్రమవంతుఁడును, గొప్పవాఁడును అగు మహాబందుల దొనాబి యుద్ధరంగమున హతుఁ డయ్యెను. విజయులైన ఇంగ్లీషువారు మాండలేవైపున కింక నుత్తరదిశకు సాగిపోయిరి. ప్రతిస్థలమునను దూలములతోను, దుంగలతోను అవరోధనిర్మాణములను గట్టికొని బర్మావారు వానివెనుకనుండి తమ్ముఁ దాము సంరక్షించుకొనుచువచ్చిరి. కాని తుదకు వారు ఇంగ్లీషువారికి లోఁబడిపోయిరి. యెండబునగరమునొద్ద నుభయపక్షములవారికి సంధి జరగినది. ఈసంధి ననుసరించి ఇంగ్లీషువారికి అస్సాము, ఆరకాన్, టెనస్సెరిమ్ రాజ్యములు లభించినవి. యుద్ధనష్టపరిహారముక్రింద పదిలక్షులపౌనులను నాలుగుతడవలలో నింగ్లీషువారికి చెల్లించుట కేర్పాటు జరగెను. బర్మారాజధానియైన ఆవానగరమున రాజాస్థానమున బ్రిటీషు రెసిడెంటు ఉండుటకు నియామకము జరగినది.

అమ్హర్స్టుప్రభువు గవర్నరు జనరలుగ నుండినకాలమున జరగిన మఱియొక ముఖ్యవిషయము భరతపురపుముట్టడి. బర్మాయుద్ధమువలన హిందూదేశమునందుఁ గొంత కలవరము జనించినది. ఈయుద్ధము ప్రారంభదశలో ఇంగ్లీషువారికిఁ గలిగిన యపజయములు గొప్పయుపద్రవములుగ నభివర్ణితము లయినవి. పటాలములనుండి వెడలనడపఁబడిన సిపాయీలలోను, స్వతంత్రులుగను సామంతులుగను పాలించుచుండిన కొందఱు సంస్థానాధిపతులలోను అశాంతి రేకెత్తి వర్ధిల్లుచుండెను. ఈ యశాంతికి ఫలముగ చాలచోటుల నింగ్లీషువారి మీఁద తిరుగఁబాటులు పెక్కులు జరగినవి. వీనిలో ప్రసిద్ధమయినది భరతపురకలహము.

భరతపురసంస్థానము జాట్ కుటుంబమువారి పరిపాలనముక్రింద నుండెను. ఏడేండ్ల యీడుగలబాలుఁ డొకఁడు ౧౮౨౫-న సింహాసన మెక్కెను. తండ్రి యనంతరము ఆసంస్థానమునకు రాజు కావలసివాఁడాబాలుఁడే యని హిందూదేశప్రభుత్వమువారుకూడ నంగీకరించిరి. ఈ క్రొత్తరాజు చిన్నవాఁ డయినందున అతని మేనమామ సంరక్షకుఁడుగ నుండి రాజ్యకార్యములను నిర్వహించుచుండెను. ఇంతలో నతని బంధువు దుర్జనలా లనునతఁడు ఆబాలుని కారాగృహమున బంధించి, యాతని మేనమామను గడతేర్చి సంస్థానాధిపత్యమును స్వీకరించెను. బాలునిపక్షమును వహించి హిందూదేశపుప్రభుత్వమువారు దుర్జనలాలుపై పగఁ బ్రకటించిరి. అనతికాలముననే నూతనప్రధానసేనాధిపతి కంబర్మియరుప్రభువునాయకత్వమున బ్రిటీషుసైన్యములు భరతపురదుర్గమును ౧౮౨౫-వ డిసెంబరు ౧౦-వ తేదిని ముట్టడించినవి. దుర్గమున సైనికులు కొలఁదిమందిమాత్రమే యుండినను ఇంగ్లీషుప్రభుత్వమునెడల నసంతృప్తి వహించిన మహారాష్ట్రులును, రాజపుత్రులును దుర్జనలాలుసైన్యమునందుఁ జేరిరి. అయినను విధి ప్రతికూలముగ నుండుటచేత నాదుర్గము ఇంగ్లీషువారికి ౧౮౨౬-వ జనవరి ౧౮-వ తేదిని వశమయినది. యుద్ధరంగమునుండి తప్పించుకొనిపోవుచుండఁగా దుర్జనలాలు పట్టువడెను. అతనిని మొదట అలహాబాదునందును, పిదప కాశియందును ఖైదీగ నుంచిరి. అంతవఱకు కారాగారనిర్బంధమున నుండిన బాలరాజు మరల సింహాసనస్థుఁ డయ్యెను. చలనమునొందిన బ్రిటీషుప్రభుత్వమువారి కీర్తిప్రతిష్ఠలు ఈ భరతపురదుర్గవిజయమువలన మరల ప్రతిష్ఠితము లయినవి.

బర్మాయుద్ధముసందర్భమున జరగిన మఱియొకవిషయము గమనింపవలసినది కలదు. బర్మాయుద్ధమునందుఁ బోరాడుటకు వెళ్లిన సైన్యములలో మద్రాసునుండి వెళ్లినవి యెక్కువ; బంగాళమునుండి వెళ్లినవి తక్కువ. మద్రాసుసైనికులు చాలవఱకు హీనవర్ణములవారు. బంగాళదేశపుసైనికులలోఁ జాలమంది అగ్రవర్ణములవారు కలరు. వారు నౌకలమీఁదుగ సముద్రప్రయాణము చేసినయెడలఁ దమవర్ణమునకు భంగముకలుగునని వారిలోఁ జాలమంది బర్మాయుద్ధమున కరుగ నిరాకరించిరి. ఈకారణమువలనను, మఱి కొన్ని యితరకారణముల వలనను కలకత్తాదగ్గఱనున్న బారక్పూరునందున్న సేనలో నసంతృప్తి క్రమముగా హెచ్చి యచట విప్లవము రేఁగినది. త్వరితముగనే యిది యణఁచివేయఁబడినది కాని బ్రిటీషుప్రభుత్వముక్రిందనున్న సిపాయీల సేనలలోఁ గ్రమముగఁ బెరుఁగుచుండిన యసంతృప్తి కిది ముఖ్యసూచనగ సంభావింపఁబడినది.

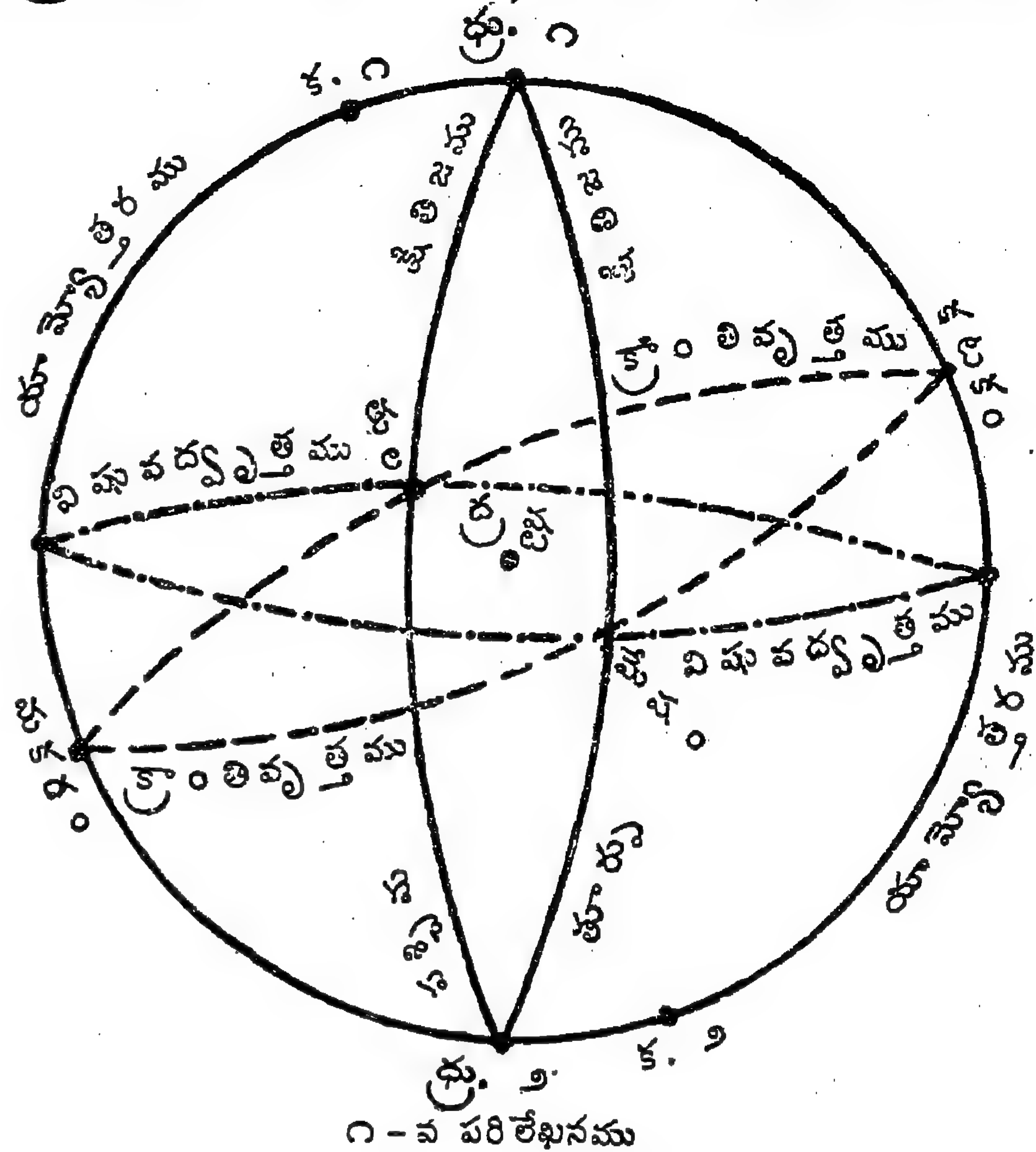
అమ్హర్స్టుప్రభువు తన యుద్యోగకాలపరిసమాప్తియయిన పిదప ౧౮౨౮ న ఇంగ్లండున కరిగెను. అటుపిదప నాతనిజీవితమునఁ బేర్కొనఁదగిన విశేషము లేవియు లేవు. అమ్హర్స్టుప్రభువుభార్య ౧౮౩౮-వ సంవత్సరమున కాలధర్మము నొందెను. రెండేండ్లయనంతర మతఁడు మరల వివాహము చేసికొనెను. అతడు ౧౮౫౭-వ సంవత్సరము మార్చి ౧౩-వ తేదిని తన యెనుబదినాలుగవసంవత్సరమున మృతి నొందెను.

అయతి — నహుషరాజు నల్గురు పుత్త్రులలో నాలవ వాఁడు.

అయనంబాకం — చిత్తూరుజిల్లా పుత్తూరుతాలూకా యందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౬౨౧.

అయనము — అయన మనఁగా మార్గము. ఇది జ్యోతిశ్శాస్త్రమందలి పరిభాషలో ఉత్తరాయణ మనియు, దక్షిణాయన మనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది, అనఁగా ఉత్తరమార్గ మనియు, దక్షిణమార్గ మనియు అర్థము. 'ఉత్తరాయణ'మందు 'ణ' కారము 'రషాభ్యాం నో ణస్సమానపదే' అను పాణిని ౮-౪-౧ సూత్రప్రకారము సిద్ధించును. ఇఁక నుత్తరమార్గ మేమి? దక్షిణమార్గ మేమి? అని విచారింతము.

ఆకాశమందు గ్రహములు సంచరించుమార్గ మొకటి గలదు. అందు ప్రతిగ్రహమునకు నొక్కొకమార్గము వాస్తవముగాఁ గలదు. వీనినే గ్రహముల కక్ష్యావృత్తము(Arbits) లందురు. కాని ఇవి చంచలములు, అనఁగా ఇప్పు డున్నకక్ష్యలు మఱికొంతకాలమునకు మార్పు చెందును. ఇందు నియత మగు మార్గ మొకటి గలదు. దీని ననుసరించియే యెల్లప్పుడును సూర్యసంచార ముండును. ఈసూర్యసంచారమార్గమునకే (Sun's path in the Heavens) క్రాంతివృత్త (Ecliptic) మని పేరు. ఈవృత్తస్వరూపము బోధపడినసేకాని ఉత్తర, దక్షిణమార్గభేదము బోధపడదు. కావున ఈవృత్తమును, ఖగోళమును కొంత విమర్శింతము. ఇదంతయు భావనాత్మకశాస్త్రము (Imaginary Science). ౧-వ పరిలేఖనము చూడుఁడు.

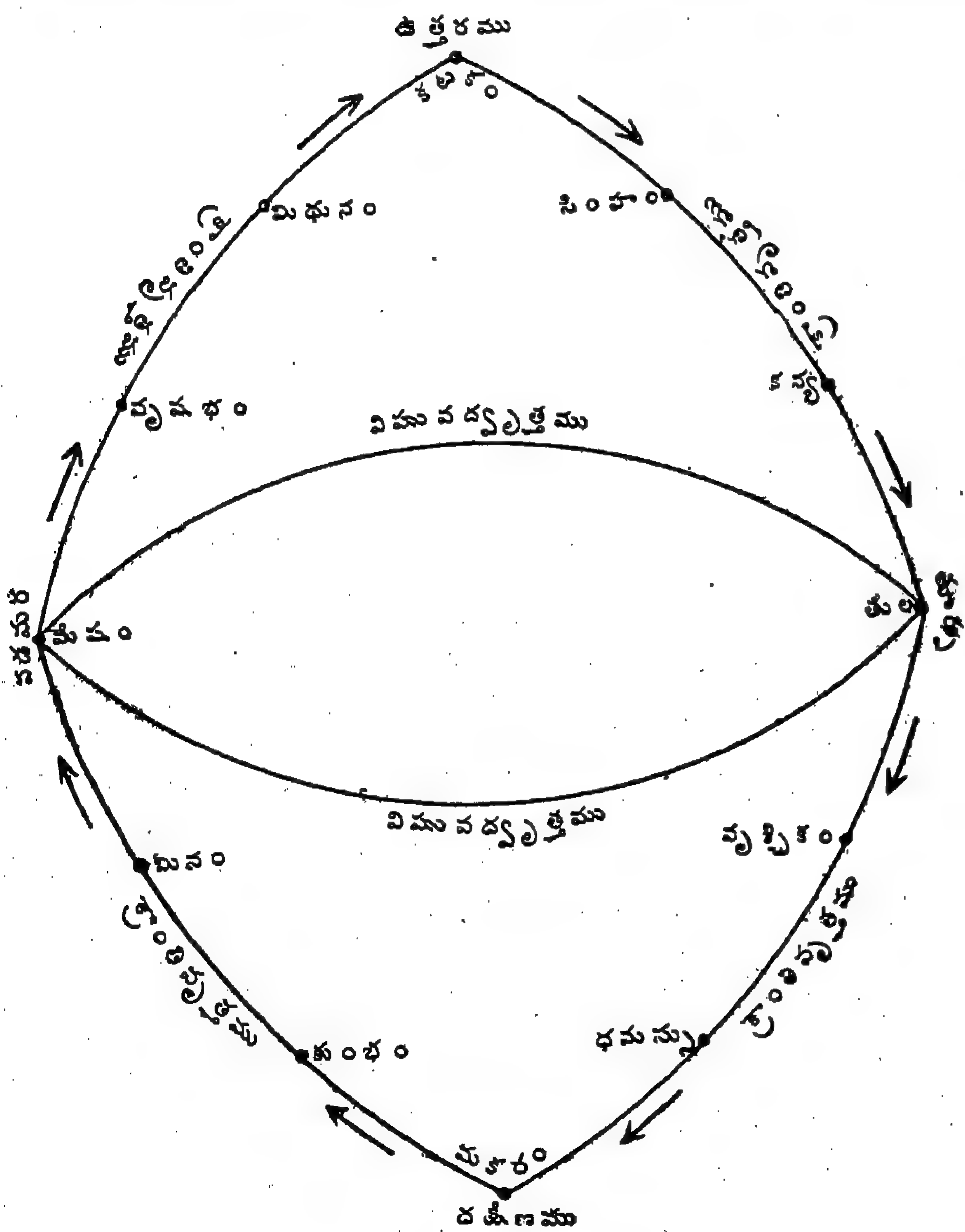

౧-వ పరిలేఖనము

ధ్రు౧. మే. ధ్రు౨ = తూర్పుక్షితిజము. ధ్రు౧, తు, ధ్రు౨ = పశ్చిమక్షితిజము. క్షితిజ మనఁగా భూమ్యాకాశములు రెండును కలసినట్లుగా మన కగపడుప్రదేశము (Horizon). ధ్రు౧ = ఉత్తరధ్రువము (North Pole), ధ్రు౨ = దక్షిణధ్రువము (South Pole), క౧ = ఉత్తరకదంబము (Arctic), క౨ = దక్షిణకదంబము (Antarctic), (మ, ధ్రు౨ క౨, క, ధ్రు౧, క౧, ఖ) = యామ్యోత్తరవృత్తము (Meridian), (మ. మే. క, తు) = క్రాంతివృత్తము (Ecliptic), (ఖ. తు. మే) = విషువద్వృత్తము (Celestial Equator), ఖ = ఖమధ్యము (zenith), మే = మేషము, తు = తుల, మ = మకరము, క = కటకము.

ఇందు ధ్రువమున కాకర్షణశక్తి మొదలగు విశేషశక్తులు గలవు. ఈధ్రువమును మధ్యగా నుంచుకొని యేర్పడినవృత్తమే (Circle) విషువద్వృత్తము, అనఁగా రెండుధ్రువములకును మధ్యగ నుండు వృత్తము. సూర్యుఁ డీవృత్తగతుఁ డైనపుడు రాత్రియుఁబగలు నన్నిదేశములందును సమానముగ నుండును. ప్రస్తుతమందు మార్చి ౨౧-వ తేదీయందును, సెప్టెంబరు ౨౩-వ తేదీయందును సూర్యుఁ డీవృత్తగతుఁ డగును. ఈధ్రువములకు ప్రస్తుతకాలమున ౨౩½ డిగ్రీలదూరములో 'కదంబ' మను బిందువు గలదు. ఈకదంబముల మధ్య నుంచుకొని యేర్పడినవృత్తమే క్రాంతివృత్తము. ఈధ్రువకదంబములఅంతరమునకే పరమక్రాంతి (Obliquity of the Ecliptic) యని పేరు. ఈదూరము సుమారు ౧౨,౦౦౦ ల సంవత్సరముల క్రిందట ౨౫ డిగ్రీలుండెడిది. అప్పటనుండి కాలక్రమమున తగ్గుచు ఇప్పుడు ౨౩½ డిగ్రీలయినది. ఇఁకముందు ౧౨,౦౦౦ ల సంవత్సరములకు ౨౨ డిగ్రీలు కాఁ

గలదు. ఇట్లే కాలవశమున పెరుఁగుచు, తఱుఁగుచు నుండును. ఇందుకు కారణములు ధ్రువ కదంబములు రెండుగాని, ఏదే నొకటిగాని చలించుట యను విషయములో ప్రాచీన,నవీనమత భేదము లనేకములు గలవు. ఎట్లయినను కదంబద్వయమునకు మధ్య క్రాంతివృత్తము గలదు. అందుచే విషువద్వృత్తమునకు తిరశ్చీనముగ క్రాంతివృత్త మున్నది. మహావృత్తములకు సంపాత ముండునపుడు రెండుప్రదేశములందు మాత్రమే యుండునను క్షేత్రమితి 3-వ అధ్యా, ౧౦-వ ప్రతిజ్ఞను సారముగ (Euclid, III, 10) ఈ రెంటికిని రెండుప్రదేశములందు కలయిక గల్గును. వీనికే మేషాది (Aeris), తులాది (Libra) యని పేర్లు. ప్రస్తుతకాలమం దీకలయిక ఉత్తరభాద్రానక్షత్ర ద్వితీయపాద ప్రాంతమందును, ఉత్తరఫల్గునీనక్షత్ర చతుర్థపాద ప్రాంతమందును ఉన్నవి. ఇవి సృష్ట్యాదిలోను, ప్రతియుగాదిలోను, ప్రతియుగాంతమందును అశ్వినీప్రారంభమం దుండునని ఆర్షాశయము.

౨-వ పరిలేఖనము

౨-వ పరిలేఖనము చూడుఁడు. మేషము (Aeris), కటకము (Cancer), తులాది (Libra), మకరము (Capricorn). నక్షత్రము లన్నియు మొదటిఅక్షరముచే నుదాహరింపఁబడినవి. ఈపరిలేఖనమున మేషము మొదలు కటకమువఱకును విషువద్వృత్తమున నుండి ఉత్తరముగ క్రాంతివృత్తమునకుఁగల దూరము క్రమముగ పెరుఁగును. కటకమునొద్ద నీదూరము పరమము. అటనుండి దక్షిణమువైపునకు (Direction) మార్గము తిరుగును. అటనుండి తులాదివఱకు నీదూరము క్రమముగ తగ్గి వృత్తములు రెండును కలయును. అటనుండి మకరాదివఱకును విషువద్వృత్తమునకు దక్షిణముగ క్రాంతివృత్తమునకుఁగల దూరము క్రమముగ పెరుఁగును. మకరమం దీదక్షిణాంతరము పరమము (Maximum). అటనుండి ఉత్తరమువైపునకు (Direction) మార్గము తిరుగును. ఆమకరమునుండి మేషమువఱకు నీదక్షిణదూరము క్రమముగ తగ్గుచు మేషాదియందు రెండువృత్తములు కలయును. ఇందు క్రాంతివృత్తమే సూర్యమార్గము. ఇది కటకాదినుండి మకరాదివఱకును దక్షిణముగాను, మకరాదినుండి కటకాదివఱకు నుత్తరముగాను ఉండును. అందుచే దక్షిణముగా నున్నమార్గము దక్షిణాయన మనియు, ఉత్తరముగా నున్నమార్గము ఉత్తరాయణ మనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి. ఇ దంతయు ౨-వ పరిలేఖనమందు స్పష్టమగుచున్నది. ఉత్తరాయణమందు దేవస్థాన మగు ఉత్తరధ్రువ ప్రాంతభాగము దృశ్య మగుటచే ఆకాలము దేవప్రీతికర మనియు, దక్షిణాయనమందు దక్షిణధ్రువప్రాంతమందలి పితృలోకము దృశ్య మగుటచే ఆకాలము పితృప్రీతికర మనియు మనవారు వ్యవహరించుట సమంజసముగనే కన్పడుచున్నది. ప్రస్తుతకాలమందు ౨౧-వ జూన్ మొదలు ౨౨-వ డిసెంబరువఱకును సూర్యుఁడు దక్షిణమార్గమం దుండుటచే దక్షిణాయనమును, ౨౨-వ డిసెంబరు మొదలు ౨౧-వ జూన్‌వఱకును సూర్యుఁ డుత్తరమార్గమం దుండుటచే ఉత్తరాయణమును గల్గుచున్నవి. [చి. వేం. శా.]

అయనుఁడు — దేవవిశేషము. ధర్మఋషికి సాధ యను స్త్రీయందుఁ బుట్టిన సాధ్యదేవత లనువారిలో నొకఁడు (మత్స్య. అ. ౨౦౨).

అయలూరివారిపల్లి — నెల్లూరుజిల్లా కనిగిరితాలూకా యందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౫౫౨.

అయవాహము — భారతవర్షీయదేశము.

అయశ్శిరుఁడు — కశ్యపునివలన దనువునకుఁ గలిగిన దానవులలో నొకఁడు.

అయసాపరగణా — సంయుక్తప్రాంతములందలి ఫతేపూరుజిల్లా, ఘాజీపూరుతాలూకాలో నొకపరగణా. దీనివైశాల్యము ౪౦.౫ చ. మైళ్లు. జిల్లా మొత్తముమీఁద తక్కిన పరగణాలన్నిటిలోకన్న దీనిలోనిభూములు మిక్కిలి సారవంతములయినవి. జనసంఖ్య యించుమించుగ ౧౫,౦౦౦ ఉండును. వ్యవసాయమునకిచట మంచి సదుపాయములు కలవు. ౧౮౫౭-వ సంవత్సరపు కలవుదెబ్బ యీపరగణాకు ఎక్కువగఁ దగిలినది. మొదట నిది అలహాబాదుజిల్లాకుఁ జెందియుండెడిది. ౧౮౨౬-వ సంవత్సరమున ఫతేహపూరుజిల్లాకుఁ జేర్పఁబడినది.

అయస్కాంతము — అయస్కాంత మనఁగా సూదంటురాయి. ఇనుముతోఁ జేయఁబడినసూది, పాళీ, మొదలగు వస్తువుల నాకర్షించుగుణమును గలిగియుండుటచే నిది అయస్కాంత మనఁబడును (చూడుఁడు : మేగ్నెటిజమ్).

ఆయుర్వేదము ననుసరించి:— ఇనుము ముండము (ఇనుము), తీక్ష్ణము (ఉక్కు), కాంతము (సూదంటురాయి) అని మూఁడువిధములు. అందు కాంతమునకు అయస్కాంత మను నామాంతరముగూడఁ గలదు. మరల నీ అయస్కాంతము భ్రామకము, చుంబకము, కర్షకము, ద్రావకము, రోమకాంతము అను భేదములు గలదిగ పరిగణింపఁబడుచున్నది. మరల వీనిలో నొక్కొక్కటియు ఏకముఖము, ద్విముఖము, త్రిముఖము, చతుర్ముఖము, పంచముఖము, సర్వతోముఖము అనుపేర్లతో వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఏకముఖ మన సూదంటురాయియొక్క యేకముఖమునందే సూదు లాకర్షింపఁబడును. ద్విముఖ మనఁగా, రెండుకోణములయందు మాత్రము సూదు లాకర్షింపఁబడును. ఇటులే త్రిముఖ, చతుర్ముఖముల యందుఁగూడ సూదు లాకర్షింపఁబడును. సర్వతోముఖ మనురాయియొక్క యన్నికోణములయందును, పైభాగమున క్రిందుభాగమునఁగూడ సూదు లాకర్షింపఁబడును. ఇందు ఏకద్విత్రిచతుష్పంచసర్వతోముఖములలో క్రమముగా నొకదానికంటె నొకటి గుణాధిక్యము గలదై యుండును. కాంతము పీత కృష్ణ రక్తవర్ణములచే త్రివిధము. పీతము స్పర్శవేధిక్రియయందును, కృష్ణము రసాయనప్రక్రియలయందును, రక్తము రసబంధనక్రియలయందును ప్రశస్తములు (రసరత్న సముచ్చయము).

శోధన:— శోధనవిధానము లనేక మున్నను సర్వసామాన్యముగ నిమ్మపండ్లరసము, కలి, పులిచల్ల అనువానిలో ప్రతిదానియందు నేడేసిమార్లు వేసి యేడేసిగడియ లెండ నెండించిన శుద్ధి యగును (బసవరాజీయము). కుందేటిరక్తముతో తడిపి ఏడుపర్యాయములు ఎండ నెండించినను శుద్ధియగును (ర. ర. సుధా).

మారణవిధానము:— కాంతలోహచూర్ణమునకు సమముగ బెల్లమును గంధకమును కలిపి ఖల్వమున మర్దించి ఇరువదిపుటంబు లిడిన భస్మమగును. ఈ భస్మమును తెల్లగలిజేరు-ఆకురసముతో నూటి పది పుటంబు లిడిన నెఱ్ఱగ సిందూరించును (ర. ప్ర. సుధా).

కాంతసిందూరము:— ఇట్లు శోధన మారణవిధానము లనేకము లనేకగ్రంథములయందు వేర్వేఱుగఁ గన్పట్టుచున్నవి. ఇచట నొకటి రెండుమాత్రము వివరింపఁబడినవి.

గుణములు:— ఇది శీతవీర్యము గలది. ప్రధానరసము మధురము. అనురసము కషాయము. ఆయుష్కరము, ధాతువివర్ధనము, త్రిదోషహరము. ఇట్టిగుణములు గలదై వ్రణ మేహ కుష్ఠ ప్లీహ ఉదరక్రిమిరోగములను నాశనము చేయునదిగ నున్నది. మఱియు పాండువును బోనడఁచును. క్షయరోగమును నశింపఁజేయును. కాస, భ్రమ, గుల్మ, శూల మొదలగురోగములను బోకడచి శరీరమునకు కాంతి నిచ్చును (యోగరత్నాకరము).

అనుపానములు:— కాంతభస్మమును త్రిఫలములతో సేవించినచో వలీపలితములు, త్రికటుకములు గంటుభారంగి - వీనితో సేవించినచో ధాతుక్షయము, శర్కర చాతుర్జాతకము - వీనితో సేవించినచో రక్తపిత్తము, గలిజేరు ఆవుపాలు- వీనితో సేవించినచో దౌర్బల్యము, కేవలము గలిజేరురసముతో సేవించినచో పాండువు, పసపు పిప్పలి తేనె - వీనితో సేవించినచో ౨౦ మేహములు, శిలాజతుతో సేవించినచో మూత్రకృచ్ఛ్రము, అడ్డసరము పిప్పళ్లు ద్రాక్ష తేనె- వీనితో లోహచూర్ణమును కలిపి మాత్రలు చేసి ఉదయమున సేవించినచో అయిదువిధములగు కాసరోగములు, తాంబూలముతో సేవించినచో అగ్నిమాంద్యము శాంతించును (యోగరత్నాకరము).

కాంతముకలసినయౌషధము:— ఆయుర్వేదమునందు కాంతము గలసిన ఔషధములు సుప్రసిద్ధములు. వానిలో బసవరాజీయమునఁ జెప్పఁబడినకాంతవల్లభరసము, రసేంద్రసారసంగ్రహమందలి కాలాగ్ని రుద్రరసము, చరకసంహితయందలి లోహరసాయనము, నవాయసచూర్ణము, అష్టాంగహృదయమందలి యస్కృతి ముఖ్యముగ చూడనగును.

[గం. దూ.]

అయస్యాంగిరసుఁడు — ఋగ్వేదమునం దితని పేరు రెండుసారులు వచ్చినది (౧౦. ౬౭, ౧; ౧౦౮, ౮). ఋగ్వేదమందలి కొన్ని ఋక్కుల నీతఁడు రచియించినట్లు అనుక్రమణిలోఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈతఁడు రచించిన మంత్రములు ఋగ్వే. ౯. ౪౪-౪౬; ౧౦. ౬౭ - ౬౮.

శునశ్శేపునిఁ జంపఁదలఁచిన రాజసూయమునందు నితఁడు ఉద్గాతగా నుండెను. ఇతఁడు యజ్ఞయాగాదిక్రతు విధానమును చక్కఁగ నెఱిఁగినవాఁడు (పంచవింశ బ్రాహ్మణము; ౧౪. ౩, ౨౨, ౧౬. ౧౨, ౪; బృహదారణ్యకోపనిషత్తు; ౧. ౩, ౮. ౧౯. ౨౪; కౌషీతక బ్రాహ్మణము; ౩౦. ౬). ఇతఁ డాభూతిత్వష్ట్రయొక్క శిష్యుఁడు (బృహ. ఉ; ౨౯, ౬, ౩. ౪. ౬, ౩).

అయస్థూణుఁడు — శాలువాయణుఁడు అధ్వర్యుఁడుగాఁగల గృహపతి. ఈతఁడు తనయధ్వర్యునకుఁ గొన్ని యజ్ఞపాత్రల నెట్లెట్లుపయోగింపవలసినది నేర్పెను (శతపథబ్రాహ్మణము., ౧౧-౪, ౨,౧౭).

అయాస్యుఁడు — ఆంగిరస గోత్రోత్పన్నుఁడైన యొక ఋషి. ఆయనవంశజులను ఆయాస్యు లందురు. ఇతఁడు హరిశ్చంద్రుని యజ్ఞమునందు ఉద్గాతగా నుండెను (భార; సభా, అ. ౧౨).

అయి — అస్సాముర్రాష్ట్రములోని యొక చిన్ననది. బ్రహ్మపుత్రకు ఉపనదిగ నున్నది. ఇంచుమించుగ ౧౦౦ మైళ్లపొడు

వుండును. అడవులలోనుండియే యిది యెక్కువగఁ బ్రవహించుచున్నది. ఈనది చిన్నచిన్న పడవలు ప్రయాణముచేయుటకుమాత్ర మనుకూలముగ నుండును.

అయిజల్ — ఇది లుశాయీ జిల్లాకు ముఖ్యపట్టణము. జిల్లాకు ముఖ్యపట్టణ మయినను ఊరు చిన్న దే. దీనిజనసంఖ్య ౨,౫౦౦. అయిజల్ పట్టణము ౩,౫౦౦ అడుగులయెత్తున నున్న యొకకొండ మీఁద నున్నది. ఇందుచే నీటిసౌకర్య మిచ్చట తక్కువయైనది. దానికై ఎక్కువధనము ఖర్చుచేసి తగిన యేర్పాట్లు చేయఁబడినవి. ఎప్పుడును విడువక యిచ్చట నొకసైనికదళ ముండును.

అయితంపాడు — నెల్లూరుజిల్లా కావలి తాలూకాయందలి యీనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౮౯.

అయితంపూఁడి — పశ్చిమగోదావరిజిల్లా తణుకు తాలూకాయందలి యీనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౯౭౮.

అయితేపల్లి — చిత్తూరుజిల్లా చంద్రగిరి తాలూకాలో నిది యొకపల్లె. జనసంఖ్య ౧,౧౮౨. ఇనుము సున్నపురాయి యిచ్చట దొరకును. ఆ యినుముతో నాఁగళ్లు చేయుదురు.

అయినంపూఁడి — కృష్ణజిల్లా దివితాలూకాయందలి యీనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౧౮౧ (౧౯౩౧).

అయినముక్కల — కర్నూలుజిల్లా మార్కాపురం తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౧౫౩. (౧౯౩).

అయినవల్లి — గోదావరిజిల్లా అమలాపురము తాలూకాలో ఒకపల్లె. జనసంఖ్య ౩,౩౬౩. ఇచ్చట సుప్రసిద్ధమయిన సిద్ధివినాయకదేవాలయ మొకటి కలదు. బులుసు అచ్చయ్య పాపయ్య శాస్త్రు లనఁబరఁగిన ప్రఖ్యాతసంస్కృతవిద్వాంసుల కిది జన్మస్థలము. క్షుణముక్తేశ్వర మనుక్షేత్ర మొకటి దీనికి మజరా.

అయినోవీడు — చిత్తూరుజిల్లా చిత్తూరు తాలూకాయందలి జమీన్‌దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౨౭.

అయినహళ్లి — బల్లారిజిల్లా కుడ్లిగి తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౦౨౨ (౧౯౩౧).

అయినాపురం — తూర్పుగోదావరిజిల్లా అమలాపురం తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౮,౦౫౫ (౧౯౩౧).

అయిరాల — చిత్తూరుజిల్లా చిత్తూరుతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౯౬౯ (౧౯౩౧).

అయిలాఫుల్ఝురి — వంగదేశములోని అంతాలి ఠాణాలోని యొక ప్రదేశము. రెండుగ్రామములు కలసి యీపేరను బిలువఁబడుచున్నది. ౧౯౦౫-వ సంవత్సరమున నీప్రదేశము అడవులతో నిండియుండెడిది. అప్పటి దీనివైశాల్యము ౮౮,౦౦౦ ఎకరములు. దీనిపై వచ్చు ప్రభుత్వాదాయము అప్పటికి రు ౩౭౨ లు. ప్రస్తుతమున నిది ఢక్కా నవాబునకుఁ జెందియున్నది. దీనివలన నవాబునకు ఇప్పుడు ఇంచుమించుగ నొక లక్షరూపాయల యాదాయము వచ్చును.

అయీన్ ఉద్దీన్ (షేక్) — ఇతఁడు విజాపురవాసియగు నొక ముసల్మానుకవి. బహమనీసుల్తానగు అల్లా ఉద్దీన్‌హసన్ కాలమువాఁడు. 'మల్హీకత్', 'కితాబ్ ఉల్ అన్వార్' అను గ్రంథములను వ్రాసెను. ఇందు హిందూస్థానమునందలి మహమ్మదీయసాధువులచరిత్రము వర్ణింపఁబడినది.

అయుఁడు — రెండవ స్వారోచిష మన్వంతరమునందలి ప్రజాపతి. వసిష్ఠునిపుత్త్రుఁడు.

అయుతజిత్తు — యాదవుఁడు. క్రోష్టాజ్యామఘక్రథవంశీయుఁడైన సాత్వతరాజుయొక్క మనుమఁడు. భజమంతునకు బాహ్యక యను రెండవభార్యయందుఁ బుట్టిన ముగ్గురు కుమారులలో నొక్కఁడు.

అయుతాయువు — ౧. (సూ. వం.) ఇక్ష్వాకుకులోత్పన్నుఁడైన సింధుద్వీపుని కొడుకు. ఋతుపర్ణుఁ డితని కుమారుఁడు.

౨. (చం. వం.) ఉపరిచరవసురాజుయొక్క వంశజుఁడగు శ్రుతశ్రవరాజుయొక్క పుత్త్రుఁడు. ఇతనికొడుకు నిరమిత్త్రుఁడు.

అయుతుఁడు — (చం. వం) పురుకులోత్పన్నుఁడై, అజమీఢునిశాఖలోనివాఁ డగు జహ్నువను రాజుయొక్క సంతతివాఁడైన రాధికరాజుపుత్త్రుఁడు. ఇతని కయుతాయు వనియు నామాంతరము గలదు.

అయుధియా — సయామదేశమునందలి ఒక పురాతన నగరము. బ్యాంకాక్ నగరమున కిది ౮౨ మైళ్లదూరమున నున్నది. వర్తక మిచ్చట మంచియభివృద్ధిలో నున్నది. వ్యవసాయమునకు సంబంధించినపనిముట్లవ్యాపారమే యిచ్చట ఎక్కువగ నుండును. ౮౦౦ల సంవత్సరములకన్న నెక్కువకాల మిది సయామదేశమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఇచ్చటి ప్రాచీనావశేషములు పురాతనవస్తుసంశోధనమున కెక్కువగ నుపయోగించునవిగ నుండుటచే వాని నన్నిటిని దీసి యచ్చటి వస్తుప్రదర్శనాలయమున (Museum) జాగ్రత్తపఱిచియున్నారు. ఇప్పుడు దీనిపేరు 'త్రుంగ్ కావో'. సయామలోని ఎక్కువ యైశ్వర్యవంతములగు భాగములలో, అందముగల ప్రదేశములలో నిది యొకటి. ఇది హైకమిషనరుపరిపాలనమున నున్నది.

పూర్వపురాజులు వేసవిలో నివసించుటకుఁ గట్టించుకొన్న మందిరము నసే యిప్పుడు ప్రభుత్వకార్యాలయము గలదు. పూర్వవైభవమును దెలుపు చిహ్నము లిప్పటికి నిం దెన్నియో కలవు. ౧౫౫౫-౧౭౬౭ సంవత్సరములలో రెండుసారులు బ్రాహ్మీజాతివారు దీనిని పాడు వఱచిరి.

అయూబ్ — ఇతఁడు మహమ్మదీయపైగంబరులలో నొకఁడు. నిశ్చలుఁడైన దైవభక్తుఁడు. శాంతమూర్తి. ఈ సావ్రా జాతికిఁ జెందినవాఁడు. ఇతనిభార్య యూసఫ్ కుమారుఁడైన ఎఫ్రేముకూఁతు రగు రామేహా యని కొందఱును, మనాసెస్ యొక్క పుత్రిక మఖీర్ అని మఱికొందఱును వచింపుదురు. ఇతఁడు మహాధనికుఁడు. అపరిమితమైన ధనధాన్యసమృద్ధితోఁ దులఁదూఁగుచుండియు నితఁ డనారతము దైవోపాసనయందు మగ్నుఁడై కాలము గడపుచుండెను. భగవంతుఁ డితనిభక్తిని బరీక్షింప నెంచి యనేకప్రకారములగు కష్టములకుఁ బాలుచేసెను. అమితధనవంతుఁ డయ్యును దైవోపహతుఁడై కొలఁదికాలములోపలనే యైశ్వర్యము నంతయుఁ గోలుపోయెను. దైవనియోగంబున నితని మహావిశాలప్రాసాదము నేలం గూల నితనిబిడ్డ లాయింటిక్రిందఁ బడి మడిసిరి. ఇంతటితో నితనిదైవభక్తి లేశమైనను గొఱఁతవడలేదు. అంత భయంకరరోగము లితని నాక్రమించెను. శరీర మంతయు వ్రణపూరితమై కుళ్ళి దుర్గంధము వెడలించుచు నూరిబయటఁ బడియుండ నితనిసమీపమున కెవ్వరును బోవుటకు సాహసింపరైరి. కాని యితనిభార్యమాత్రము నిరంతర మెడఁబాయ కితనిసేవ సలుపుచుండెడిది. దగ్గఱ ధనము లేకపోవ నీపతివ్రతాతిలకము పరిశ్రమమూలమున ధన మార్జించి తనపెనిమిటిని గాపాడెను. ఎట్లయ్యు నబలయేకదా! దారిద్ర్యాంధకారమున నీమె వివేకదృష్టి మందగించిపోవ నొకమాఱీమె సైతాను దుర్బోధనములకు లొంగి తనమగనిదగ్గఱ కేఁగి దైవమును వదలి సైతానును గొలువుఁ డనియు, నాలాగు చేసినచో కష్టము లన్నియుఁ బాయు ననియు నతనితో వచించెను. అంత నతఁడు కోపపరిపూర్ణుఁడై యామెను ధిక్కరించుటయేకాక శరీరము బాగైనపిదప నామెపని పట్టించెద నని కసరి వెడలనడఁచెను. అంత నితని నిశ్చలభక్తికి మెచ్చి భగవంతుఁ డీయనపై మరల ననుగ్రహ మూనెను. శరీరము రోగరహితమై కాలక్రమమునఁ బోయినభాగ్యముకూడ మరల వచ్చినది. ఇతనిభార్య సౌందర్యాకృతి దాల్చినది. ఆమెయం దితనికి ౨౬ గురు కుమారులు జన్మించిరి. ఇతనికి భాగ్యము మరల లభించుటంగూర్చి యొకచిన్నగాథ కలదు. ఇతనికి రెండు పంటకళ్ళము లుండెను. అందులో నొకటి గోధుమలరాశి. రెండవది బార్లీధాన్యరాశి. దైవప్రేరితములై రెండు మేఘము లేతెంచి యొకదానిపై బంగారమును గురిసియు, వేఱొకదానిపై వెండి గురిసియు నాకుప్పలను గప్పెనఁట. ఇతనివిషయమున ఖురానులో ననేకస్థలములం దుల్లేఖములు కలవు.

అయేషా — అబూబక్రుయొక్క కుమారిత; మహమ్మదుయొక్క మూఁడవభార్య. ఏడుసంవత్సరముల ప్రాయము గలదిగ నున్నప్పుడే ఈమెను మహమ్మదు భార్యగఁ గైకొనెను. ఈమెతండ్రి కీమెను మహమ్మదునకు పెండ్లి చేయుట కిష్టము లేదు. అయినను మహమ్మదు దైవాజ్ఞ ఈమెను వివాహ మాడవలసిన దని యున్నదన్నందున నొప్పుకొని పెండ్లి చేసెను. ఈమెకు మహమ్మదువలన సంతానప్రాప్తి కలిగియుండలేదు. భర్తమరణానంతరము అలీ అతని పీఠము నధిష్ఠించుట కొప్పుకొనక అతనితో అనేకఘోరయుద్ధములు చేసెను. మిక్కిలి కోపశీల యైనప్పటికిని ఆమెను అందఱును మిక్కిలి గుణశాలిని గనుక గౌరవించుచుండిరి. అలీ యీమెను గెలిచి ఖయిదీగ (క్రీ. శ. ౬౫౬) పట్టుకొనినను అపాయము కలిగింపక విడుదలచేసెను.

ఈమెను మహమ్మదీయులు తల్లి యనియు దేవదూత యనియు భావించెదరు. క్రీ. శ. ౬౭౮-వ సంవత్సరమున ౬౭ ఏండ్లప్రాయమున మదీనాపట్టణమునం దీమె మరణించెను.

అయోడిను — దేశీయభాషలందు దీనికి నైల మనియు, అద మనియు పేరులు కలవు. గ్రీకుభాషలో 'అయోన్' (Ion) అనఁగా ఊదారంగున కర్థము. దీనిని తయారుచేయునపుడు ఊదారంగు ఆవిరి వెడలుటచే దీనికి అయోడిను అని పాశ్చాత్త్యభాషలందు పేరు కలిగెను. ఇది యొక ఉపధాతువుమూలతత్త్వము (Non-Metallic Element). నైలాదివర్గము (Halogen group)లో చేరినది. సముద్రజలమునం దిది ధాతవనైలిదముల (Metallic-Iodides) రూపమున లభించును. కొన్నివిధము లగు సాగరిక శైవాలముల (See weeds) నుండియు, ముఖ్యముగా లమినారియా డిజిటాటా (Laminaria digitata), లమినారియా స్టెనోఫిల్లా (Laminaria Stenophylla) మొదలగువానిద్వారా సముద్రజలమునుండియు నిది తీయఁబడును. ఈ శైవాలములం దిది నూటికి ౦.౫ అంశములచొప్పున నుండును. సోడియము నైలిదముల (Sodium-Iodides) రూపమున నిది కలిచే (Caliche) యనఁబడు చిలీ సూరేకారమునందును నూట ౦.౨ ల చొప్పున విద్యమాన మైయుండును. కంఠగ్రంథు (Thyroid glands)లందును నిది స్వల్పపరిమాణమున నుండును.

సాగరికశైవాలమునుండి దీనిని తయారు చేయుటలో ఎండిన శైవాలమును గాల్చి అందువలన లభించిన బూడిద (Kelp)ను నీళ్లలోఁ గలిపి ఉడుకఁబెట్టి అందులోని ఉప్పు చాలవఱకు విడివడు పర్యంతము ఆద్రావణమును నిలువఁబెట్టుదురు. అంత ద్రావణరూప నైలిదము (Iodide in solution) గల యా తేరిన ద్రావకమును గంధకామ్లము (Sulphuric acid) తోడను, మాంగలద్వ్యమ్లజిదము (Manganese dioxide) తోడను కాఁగఁబెట్టి ఆవిరిరూపమున వెడలు అయోడినును చల్లనిమట్టికుండలలోఁ బట్టి ఘనీభవింపఁజేయుదురు. పునఃస్ఫటికీకరణము (Recrystallization) ద్వారా సోడి

యమునత్రితము(Sodium Nitrate)ను విడఁదీసినతరువాతఁ దేలునట్టి మాతృద్రవముల(Mother liquors)నుండియు, కలిచే (Caliche)నామకచిలీసూరేకారమునుండియు అయోడిను తీయఁబడును. మీఁదిద్రవములందు సోడియము ద్విగంధకితము(Sodium bisulphate)ను ప్రయోగించుటవలన నది నైలము(Iodine)ను గడ్డగ నడుగునఁ బేఱుకొనులాగునఁ జేయును. ఊర్ధ్వపాతనము (Sublimation)ద్వారా మతకపదార్థము శుద్ధి కావింపఁబడును.

సాధారణతాపపరిమాణమందు అయోడిను ధూసరము నలుపు గలసిన రంగుగల స్ఫటికపుగడ్డలాగున ఉచ్చధాతులావణ్యము కలిగి యుండును. దీనివిశిష్టగురుత్వము (Specific Gravity) ౪. ౯౫; అణుభారము (Atomic weight) ౧౨౬. ౧౧౪ శతాంశీఅంశములం దిది కరఁగును. వేఁడి చేయుటవలన నిది దట్టమైన, ఘాటువాసనగల, ఊదారంగుఆవిరిరూపమున గాలిలో నెగిరిపోవును. నీటిలో నిది స్వల్పముగఁ గరఁగును. కాని ఆల్కాహాలు (Alcohol), ఈథరు (Ether)లందును, ముఖ్యముగ పొటాశియం నైలిదద్రావణము (Potassium Iodide Solutions)లందును బాగుగ లీన మగును. ఆల్కాహాలు మున్నగువానిలో వేనితోఁ గలిపినను ఎఱుపు, నలుపు, పసుపు కలసినవర్ణము కల ద్రావణ మేర్పడును. కర్బనద్విగంధకిదము (Carbon dioxide)తోడను, క్లోరోఫారముతోడను కలిపిన యెడల ఊదారంగుద్రావణ మేర్పడును.

రాసాయనికగుణధర్మములం దిది హరినము (Chlorire)ను, బ్రమము(Bromine)ను పోలియుండును కాని వానికంటె తక్కువప్రభావము కలది. మిశ్రితమై ఇది యనేకలవణముల నుత్పాదనము చేయును. నైలిదములు (Iodides), నైలితములు (Iodates) వానిలో చాల ముఖ్య మైనవి. గంజి(Starch)తోఁ గలయుటచే దట్టమగు నీలవర్ణ మేర్పడును. ఈనీలవర్ణపరివర్తనము అయోడినుయొక్క గుణలక్షణపరీక్షణమం దుపయోగపడును. లక్షలో నొకవంతు ఉండినను ఈవిధానమున అయోడినును గనిపట్టవచ్చును.

కడుపులోనికిఁ దీసికొనినయెడల ఇది మంటను బుట్టించు ఉపద్రవకర మైనవిషము. కాని సల్పమాత్రలలో కొన్నిగ్రంథిరోగముల నివారణమున కుపయోగించును. పైపూఁతల కిది చాల మంచిది. ఆల్కాహాలులోఁ గలసి టించ్చరు అయోడిను అయి చీమును పట్టనియ్యదు. ఉపద్రవనిరోధకము. క్రిమినాశకము. పొటాశియము నైలిదరూపమున నిది కీళ్లరోగము (Goitre), గండమాలా (Scrofula) వ్యాధులందును, కడుపులో బల్ల పెరుఁగుట మొదలగు రోగములకును, ఔపదంశికరోగములందును, ఆమవాతేములందును, సీసపు విషమును విఱుచుటయందును బాగుగ పనిచేయును.

వెండియు అయోడిను కొన్ని అనిలీనురంగుల నిర్మాణమందును, కలావిషయకరాసాయనికశాఖాంతరములందును విస్తారముగ నుపయోగింపఁబడుచుండును.

దీనిసమ్మేళనములలో ఐడోఫారము, ఐడోలు, పూతినాశకములు. ఫొటోగ్రాఫుఫిల్ములు, ప్లేట్లు నిర్మించుటకు రజతనైలిదము (Silver Iodide) విస్తారముగ నుపయోగింపఁబడుచున్నది.

అయోధానము — ప్రస్తుతపు పంజాబుదేశములోని పాకపట్టణము. మాంటుగొమరీజిల్లాలో సట్లజ్ నదికి ౬, ౮ మైళ్లదూరమున అమృతసరం, కసూరునుండి లోధ్రక్రావఱకును బోవు పశ్చిమోత్తరపు ఇనుపదారిమీఁద నున్నది. అనేకపర్యాయము లీపట్టణము సట్లజ్ వెల్లువలవలన నాశన మైపోవఁగా తుద కచటివారు మహాప్రయత్నమున నొకకొండను నిర్మించి దానిమీఁద నీపట్టణమును గట్టియున్నారు. మైదానముమీఁదనుండి చూడఁ గృత్రిమపర్వతముమీఁది యీపట్టణము మిగుల సుందరముగఁ గన్పించును.

అయోధ్య — కృష్ణజిల్లా దివితాలూకాయందలి జమీందారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౧౯.

అయోధ్యాకాండ — రామాయణమునందలి ఆఱుకాండలలో రెండవది. శ్రీరామునిపట్టాభిషేకమునకై దశరథుఁడు ప్రయత్నించుట మొదలు పాదుకాపట్టాభిషేకమువఱకును గల కథాభాగ మీకాండలోఁ గలదు.

అయోధ్యానాథ్ — పండిత అయోధ్యానాథుఁడు అలహాబాదునగరమునందలి యొక సుప్రసిద్ధన్యాయవాది. భారత జాతీయమహాసభ(Indian National Congress)యొక్క ప్రప్రథమనాయకులలో ఈయన యొకఁడు.

అయోధ్యానాథుఁడు కాశ్మీరదేశపుబ్రాహ్మణశాఖకుఁ జెందిన వాఁడు. కేదారనాథుఁ డనునతఁ డీయనతండ్రి. కేదారనాథుఁడు కొంతకాలము జాఫరునవాబుకడ దివానుగాఁ బనిచేసి, యటుపైని వర్తకవ్యాపారమునకు దిగెను. ౧౮౪౦-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల ౮-వ తేదిని అయోధ్యానాథుఁ డాగ్రానగరమున జన్మించెను.

ఇతఁడు విద్యార్థిగ నుండినకాలమున అరబ్బీ, ఫారసీభాషలను బాగుగ నభ్యసించెను. ఆకాలమున ప్రభుత్వమువారుకూడ నితనిబుద్ధికుశలత, ఆలోచనానిశితత్వము 'అసాధారణమైన' వని ముక్తకంఠముతో బహిరంగముగఁ బ్రశంసించిరి. కళాశాలవిద్య ముగిసిన పిదప నితఁడు న్యాయశాస్త్రము నభ్యసించి ౧౮౬౨-వ సంవత్సరమున ఆగ్రాహైకోర్టునందు న్యాయవాదిగఁ బ్రవేశించెను.

న్యాయవాదివృత్తియందుఁగూడ నితఁడు శీఘ్రకాలముననే గొప్పపేరుప్రతిష్ఠలను గడించుకొనెను. కొలఁది కాలముననే, అనఁగా ౧౮౬౯-వ సంవత్సరమున ఆగ్రాన్యాయశాస్త్రకళాశాలయందు అయాచితముగనే ఆయనకు అధ్యాపకపదవి (Profesoor-ship) లభించినది. అలహాబాదులోని ప్రధానన్యాయస్థానమందలిన్యాయాధిపతుల కయోధ్యానాథుఁ డన్న నపరిమితమగు గౌరవభావ ముండెడిది.

అయోధ్యానాథుఁడు తన యేఁబదిరెండవయేటనే మరణించెను. అతఁ డింకను గొన్నిదినములు జీవించియుండినయెడల న్యాయాధిపతిపదవిని దప్పక యలంకరించియుండెడివాఁడు.

సాధారణముగ న్యాయవాదుల కనేకకారణములవలనఁ దమ వృత్తినే యంటిపట్టుకొని యుండవలసివచ్చును. కాని అయోధ్యానాథునియొక్క న్యాయవాదిజీవితమమాత్ర మట్లు కడచియుండలేదు. న్యాయవాదిగ నుండియు నతఁడు దేశహితకరములగు సార్వజనికోద్యమములలోఁ బెక్కువిధములఁ బాల్గొనుచుండెడివాఁడు. మొట్టమొదటిసారి అతఁడు సార్వజనికోద్యమములలోఁ బ్రవేశించినది విక్టోరియా కళాశాలా స్థాపనసందర్భమున. ఆటుపిదప నతఁడు పత్రికాప్రచారమునఁగూడఁ బ్రవేశించెను. ౧౮౭౯-వ సంవత్సరమున 'ఇండియన్ హెరాల్డ్' అనునొక యాంగ్లదైనికపత్రికను నెలకొల్పి, దానిని పైకి తెచ్చుటకయి స్వయముగ లక్షరూప్యములకు పైఁగ వెచ్చించెను. కాని యాప్రయత్నము సఫలము కాలేదు. కొలఁదికాలముననే యాపత్రిక యంతరించిపోయినది. అయిన నంతటితో అయోధ్యానాథుఁడు నిరుత్సాహపడలేదు. ౧౮౯౦-వ సంవత్సరమున నతఁడు మరల 'ఇండియన్ యూనియన్' అను మఱియొకపత్రికను స్థాపించెను. ఆకాలమున పండితమదనమోహనమాళవ్యగారు పైపత్రికకు సంపాదకులుగ నుండిరి.

అయోధ్యానాథుఁ డాదినములలో తక్కినవిషయములపయి కన్న, విద్యాభివృద్ధికి సంబంధించినసమస్యలపై నెక్కువ యాసక్తి గలిగి, అలహాబాదు, కలకత్తావిశ్వవిద్యాలయములు రెంటియందును సెనేటుసభ్యుఁడుగా నుండెను. పశ్చిమోత్తరప్రాంతపుశాసనసభలో ఆయనయే మొట్టమొదటి భారతీయసభ్యుఁడు.

దేశీయమహాసభ యేర్పడిన మొట్టమొదటి మూఁడేండ్లలోను మాత్ర మయోధ్యనాథుఁడు దానితో నంతగ జోక్యము కలిగించుకొనలేదు కాని ౧౮౮౭-వ సంవత్సరమున మొట్టమొదటి కాంగ్రెసు మహాసభాధ్యక్షుఁ డగు ఉమేశచంద్రబెనర్జీగారితో నీమహాసభావిషయమునుగుఱించి చర్చించినపిదప ఆయన కాంగ్రెసునఁ జేరుట కంగీకరించెను. ౧౮౮౮-వ సంవత్సరమున జరగవలసినకాంగ్రెసు (భారతజాతీయమహాసభ)సమావేశమును అలహాబాదున కాహ్వానించి, తాను స్వాగతసంఘాధ్యక్షుఁడుగ నుండి వ్యవహారమును సాగించెను.

అప్పటి కప్పుడే ప్రభుత్వోద్యోగులలో కాంగ్రెసుమహాసభయన్న నయిష్టము పొడమినది. ఆంగ్లోయిండియనులుకూడ వారికీవిషయమున బాసటయైరి. ఆయేఁడు పశ్చిమోత్తరరాష్ట్రముల గవర్నరుగా నుండిన సర్ ఆక్లండ్‌కాల్విన్‌గారు మొదలుకొని జిల్లాయుద్యోగులవఱకు నందఱును కాంగ్రెసుసమావేశము జరగకుండఁ జేయవలయునని యనేకవిధములఁ బ్రయత్నించిరి. మహమ్మదీయనాయకుఁ డగు సర్ సయ్యదు అహమద్‌ఖానుగారుకూడ గవర్నరుగారికిఁ దోడ్పడిరి. వైస్రాయి డఫ్రిన్‌ప్రభువుకూడ తక్కినప్రభుత్వోద్యోగు లందఱితో పాటు కాంగ్రెసునాయకులయుపన్యాసములును, వ్రాతలును రాజద్రోహకరము లని భావించెను. వీరందఱునుగాక మఱికొందఱు దేశీయప్రముఖులే కాంగ్రెసును నిందించుచుండిరి. ఇట్టిస్థితియందు కూడ అయోధ్యానాథుఁ డనేకకష్టముల నెదుర్కొని ఆయేఁడు అలహాబాదు కాంగ్రెసుసమావేశమును కడు జయప్రదముగ కొనసాగించెను. ఆ సందర్భమున స్వాగతసంఘాధ్యక్షుఁడుగ నుండి ఆయన యొసంగినయుపన్యాసమును దిలకించినచో కాంగ్రెసుసమావేశము జరగకుండఁ జేయుటకు ప్రభుత్వోద్యోగులు కావించిన ప్రయత్నములు విశదపడఁగలవు.

ఒకసారి కాంగ్రెసుమహాసభలోఁ బ్రవేశించినతరువాత మరల నయోధ్యానాథుఁ డెన్నఁడును వెనుకంజవేసియుండలేదు. అలహాబాదుసమావేశము ముగియఁగానే యుత్తరహిందూస్థానమునం దంతటఁ బర్యటన మొనర్చి కాంగ్రెసుప్రచారము సాగించెను. ఆయన కాంగ్రెసున కొనరించినసేవనుగూర్చి ఉమేశచంద్రబెనర్జీగా రిట్లు నుడివిరి:

'కాంగ్రెసును, దేశమును అభివృద్ధికిఁ దెచ్చుటకై ఆయన స్వార్థత్యాగమున వెనుకంజ వైచిన దెన్నఁడును లేదు. కాంగ్రెసులో చేరినదిమొద లాయన ఒకకాలనియమము కాని, చిన్నపెద్దలనుభేదము కాని పాటింపక నిరంతర మందఱితోఁ గలసి పనిచేయుచుండువాఁడు.'

అలహాబాదువిశ్వవిద్యాలయపు వైస్‌ఛాన్సలరుగా రయోధ్యానాథుని విషయమున నిట్లు చెప్పిరి.

'విద్యావిషయములం దాయనకు అత్యధికమగుశ్రద్ధ. మాసభలన్నిటికిని తప్పక హాజరగుచుండువాఁడు. ఈసందర్భమున ఆయన చూపిన బుద్ధికుశలత యసాధారణము. ఆయనవిషయమున నేజాతియైనను, ఏదేశ మయినను గర్వపడఁదగినదే. ఆయనస్వభావ మత్యున్నతము; సామర్థ్య మసందిగ్ధము, విజ్ఞాన మనేకవిధము.'

౧౮౯౧-వ సంవత్సరమున కాంగ్రెసు అధ్యక్షపదవి అయోధ్యానాథునకు లభింపనుండెను కాని మద్రాసువారిపట్టుదలవలన, బొంబాయికలకత్తాలవా రయినపిదప మదరాసువారి కంతవఱకు నధ్యక్షపదవి రాలేదనుకారణమునుబట్టి, తుద కాయేఁడు మద్రాసువారే యొకరు కాంగ్రెసు అధ్యక్షులుగ నెన్నుకొనఁబడిరి. ఆమఱుసటిసంవత్సరపుసమావేశమునకు ప్రాయికముగ అయోధ్యానాథుఁ డధ్యక్షుఁ డయియుండెడివాఁడేమో కాని దురదృష్టవశమున నంతవఱకాయన జీవింపలేదు. ౧౮౯౧-వ సంవత్సరము డిసెంబరునెలలో నాగపురమున జరగిన దేశీయమహాజనసభాసమావేశమునకుఁ బోయి మరలి రాఁగానే జ్వరపీడితుఁ డయి తుదకు ౧౮౯౨-వ జనవరి ౧౧-వ తేదీని కాలధర్మము నొందెను.

అయోధ్యాపట్టణము — యునైటెడ్ ప్రావిన్సెస్ నందలి ఫైజాబాద్‌జిల్లాలోని యొకపట్టణము. ఇది గోగ్రా యను నామాంతరముగల సరయూనదీతీరమం దున్నది. ఇచ్చటికి ఔధ్-

రోహిల్‌ఖండ్ రయిల్వేయొక్క యొకశాఖ పోవును. జనసంఖ్య ౨౧,౫౮౪.

ఈయది హిందూదేశమందలి మహాక్షేత్రములలో నొక్కటి. సూర్యవంశపురాజులకు రాజధాని. వాల్మీకిరామాయణమునుబట్టి చూడఁగా నియ్యది మనువుచే నిర్మింపఁబడె ననియు, దశరథునికాలమున ౧౨ యోజనములు పొడువును, ౧౦ యోజనములు వెడల్పును ఉండె ననియు, పంక్తులు తీర్చినట్లు పట్టణమున వీథు లుండె ననియు, వానిపై నీళ్లు చల్లుచుండిరనియు, నానాదేశములనుండి పెక్కురువర్తకు లక్కడకు వచ్చుచుండిరనియుఁ దెలియుచున్నది (బాలకాం., స.౫). ఇది ఉత్తరకోసలదేశమునకు రాజధాని. అప్పటికాలమున కోసలదేశములు రెం డుండినట్లు కానవచ్చుచున్నది. శ్రీరాముఁడు నిజధామమునకు వెళ్లునప్పు డీనగరమందలి జనుల నందఱను తనవెంటఁ దీసికొని వెళ్లినందున నిది పాడుపడెనఁట.

తరువాత సూర్యవంశజుఁడైన ఋషభరాజు మరల నీపట్టణమును జనాకీర్ణముగఁ జేసెను. నలునికాలమున నిచ్చోట ఋతుపర్ణుఁ డను రాజు రాజ్య మేలుచుండెను (మహాభార. వన). పాండవులకాలమున నిచ్చట మహాబలుఁడైన దీర్ఘయజ్ఞుఁ డను రాజు రాజ్యమేలుచుండెను.

బౌద్ధయుగమునందుఁగూడ నీపట్టణము వాసికెక్కియేయుండెను. అప్పుడు దీనికి సాకేతము అనునామము విశేషముగ వాడుకలో నుండెను. మన హిందూమతగ్రంథములలో అయోధ్యా, సాకేతనామములు పర్యాయపదములుగ వాడినను, బౌద్ధగ్రంథములలో రెండును వేఱువేఱుగఁ జెప్పఁబడినందున నవి మొదట ఒకదానికి నొకటి తగిలియున్న పెద్దపట్టణము లైయుండనోపు ననియుఁ, క్రమముగ నొక్కపట్టణముగఁ గలసిపోయియుండవచ్చు ననియుఁ నూహింపఁబడుచున్నది. బుద్ధుఁడు సాకేతపట్టణమునందు ౧౯ సంవత్సరము లుండి తనమతమును బోధించెను. జైనులమహాఋషులైన తీర్థంకరులలో మొదటివాఁడైన ఆదినాథుఁడును, రెండవవాఁడైన అజితనాథుఁడును, నాల్గవవాఁడైన అభినందననాథుఁడును, ఐదవవాఁడైన సుమంతనాథుఁడును ఈపట్టణమునందు జన్మించిరి. అందుచే నీపట్టణము హిందువులకువలెనే జైనులకుఁగూడ పుణ్యక్షేత్రము. బౌద్ధకాలానంతరము కొంతకాలమువఱకును మరల నీపట్టణము పాడుపడినట్లు కానవచ్చుచున్నది. తరువాత విక్రమాదిత్యుఁ డనువాఁడు మరల దానిని గట్టించెనఁట. అతఁ డచ్చట నాగేశ్వరుఁ డను శివుని మందిరమును కట్టించుటయేకాక మొత్తముమీఁద ౩౬౦ మందిరములనుగూడ నిర్మించెనఁట. కాని యితఁ డేకాలమువాఁడో, యేవంశమువాఁడో తెలియరాకున్నయది. ౫-వ శతాబ్దియందు గుప్తరాజులు కొంతకాలమువఱకును దీనిని తమరాజధానిగఁ జేసికొన్నట్లు గానవచ్చుచున్నది. సముద్రగుప్తుఁడును (క్రీ. శ. ౩౦౦ - ౩౭౪), అతని కుమారుఁడును ఈపట్టణమందే రాజ్య మేలినట్లు మన మూహింపవచ్చును[1]. ౮-వ శతాబ్దియందు భారూ అను అసభ్యజాతులవాండ్రు హిమాలయపర్వతప్రాంతముననుండి వచ్చి అయోధ్యాప్రాంతము నాక్రమించుకొనిరఁట. వీరినిగుఱించియుఁగూడ నిశ్చయమైన చరిత్ర తెలియదు. వీరు నూఱుసంవత్సరములు రాజ్యము చేసినతర్వాత వాయవ్యదిక్కుననుండి సోమవంశపురాజులు వచ్చి రాజ్యము నాక్రమించుకొనిరి. ఇది పిదప కనోజరాజులయధీన మయ్యెను. వీరు జైనమతస్థులు. వీరితరువాత జయచంద్రునిశాసన మొకటి కాన్పించెను. 'భర' అను అసభ్యజాతివారుగూడ నిచ్చటఁ గొన్నిసంవత్సరములు రాజ్యము చేసిరఁట. వీరును జైనులే. కాని వీని కన్నిటికిని దంతకథలు తప్ప చరిత్రాధారములు లేవు. క్రీ. శ. ౧౧౯౪ లో షహాబుద్దీన్‌గోరీ కనోజపట్టణమును గెల్చినతరువాత నయోధ్యాపట్టణమును కొల్లగొట్టుకొనిపోయెను. తరువాత తురకలప్రభుత్వమును, తదుపరి ఇంగ్లీషువారిప్రభుత్వమును (౧౮౫౬) వచ్చెను. ఆచరిత్రవివరము 'ఔధ్' అను శబ్దముక్రింద సవిస్తరముగ వ్రాయఁబడును.

అయోధ్యాపట్టణమును, దానికి ౪ మైళ్లదూరమునం దున్న ఫైజాబాద్‌పట్టణమును గలసి యొకమ్యునిసిపాలిటీగా నేర్పఱుపఁబడినది. ఇప్పటి అయోధ్యయు, దానిచుట్టుపట్టుల నున్న జీర్ణమందిరాదులస్థలమును కొలచి చూడ పశ్చిమమున గుప్తారఘాటు మొదలుకొని తూర్పున రామఘాటువఱకును ౬ మైళ్లపొడు వుండును. ఇచ్చట ౯౬ హిందూదేవాలయములును, ౩౬ మసీదులును, ౬ జైనమందిరములును, ౭ వైష్ణవమఠములును కలవు. హిందూదేవాలయములలో ౬౩ వైష్ణవమందిరములు, ౩౩ శైవమందిరములు. ఈ గ్రామమునం దెచ్చటఁ జూచినను శ్రీరామునిచరిత్రసంబంధమైన వేఱువేఱు ప్రసంగములం జూపుమందిరములు పెక్కు గలవు. ఇచ్చటిమందిరములలో రామ్‌కోట్ అనునది యొక్కువపూజ్యముగ నెంచఁబడును. అది రామునిజన్మస్థల మని చెప్పెదరు. అదియుంగాక రాముఁ డచ్చట పెద్దకోట కట్టించి దానికి ౨౦ బురుజు లేర్పఱిచి ఒకదానిమీఁదను హనుమంతుని, మఱియొకదానిమీదను సుగ్రీవుని, వేఱొకదానిమీఁద జాంబవంతుని ఇట్లు వేఱువేఱు సైన్యాధిపతులను వానిమీఁద నుంచెనఁట. ఈమందిరమునకు తగిలి ఒకపెద్దమసీదు గలదు. ఈయది క్రీ. శ. ౧౫౨౦ లో బాబరుచక్రవర్తిచే నప్పు డక్కడ నున్నగుళ్లు పడఁగొట్టించి కట్టింపఁబడెను. అప్పటినుండియు నిందలి కొంత స్థలము తమదేవాలయస్థలమే యని హిందువులును, తమమసీదులోని స్థలమే యని మహమ్మదీయులును ఎడతెగక పోరాడుచుండిరి. కాని కొంతకాలముక్రిందట ప్రభుత్వమువారు మసీదునకును, మందిరమునకును హద్దు లేర్పఱిచి నడుమను కంచె వేసిరి. అచ్చటిముఖ్యమందిరములలో స్వర్గద్వార మనునది యొకటి. ఇచ్చటనుండి రాముఁడు స్వర్గమునకు వెళ్లెనఁట. దానియొద్దనే ఔరంగజేబుచేఁ గట్టింపఁబడి జీర్ణమైన మసీ దొకటి కలదు. ఇప్పు డిచ్చట కానవచ్చు దేవాలయము లన్నియు ౧౮-వ శతాబ్దిలోనో, ౧౯-వ శతాబ్దిలోనో కట్టింపఁబడినవి.

1. V. A. Smith's Early History of India.

బహుబేగం అనునామెయొక్క గోరీ ఈపట్టణమునందలి చూడఁదగినస్థలములలో నొకటి. వారన్ హేస్టింగ్సువలన చెఱఁబెట్టఁబడి బాధపడినయామెయే యీయామె. ఈగోరీ కట్టుటకు నామె సొత్తులోనుండి మూఁడులక్షలరూపాయ లింగ్లీషుగవర్నమెంటువారి యధీనము చేయఁబడినవి. ఆమె క్రీ. శ. ౧౮౧౬ లో మృతి నొందెను. అప్పటినుండియు గోరీ కట్టుట ప్రారంభింపఁబడి క్రీ. శ. ౧౮౫౭ లో పూర్తి చేయఁబడెను.

ఇచ్చట రామనవమికి గొప్పయుత్సవము జరగును. అప్పుడు యాత్రికు లయిదులక్షలకంటె నెక్కువ వచ్చెదరఁట.

అయోధ్యాపురం — గంజాంజిల్లా తెక్కలితాలూకాయందలి యీనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౫౦.

అయోధ్యప్రాంతము — ఇప్పుడు దీనిని ఔధ్ లేక అవధ్ అనియెదరు. ఇది అయోధ్యాశబ్దభవము. అయోధ్యాప్రాంతమునుగుఱించి 'ఔధ్' అనుశబ్దము చూడనగును.

అయోధ్యాసంస్థానము — యునైటెడ్ ప్రావిన్సెస్ (ప్రయాగప్రాంతము)లోని యొకజమీన్దారీ. దీని విస్తీర్ణము ౭౬౨ చదరపు మైళ్లు. ఇది ఫైజాబాద్, గోండా, సుల్తాన్పూర్, బారాబంకీ, లక్నో అను నయిదుజిల్లాలలో వ్యాపించియున్నది. ఇది తాలూకుదారీపద్ధతిమీఁద నమరకము చేయఁబడిన జమీన్దారీ. గవర్నమెంటువారికి చెల్లింపవలసిన పేష్కష్ రు. ౫,౯౦,౦౦౦ లు; జమీన్దారునకు ఆదాయము రు.౧౧,౦౦,౦౦౦. వీరు బ్రాహ్మణులు. వీరి మూలపురుషుఁడు భక్తావర్‌సింగ్. ఈతఁడు ఔధ్‌నవాబైన సాదర్ అల్లీఖాను (క్రీ. శ. ౧౭౯౮ - ౧౮౧౪)నొద్ద సైన్యములో గుఱ్ఱపురౌతుగా ప్రవేశించి ఈ జమీన్‌దారీని సంపాదించెను. క్రీ. శ. ౧౮౫౫ లో భక్తావర్‌సింగ్ చనిపోయినందున నతనితమ్మునికుమారుఁడైన మానసింగ్ అతనిసొత్తునకు వారసుఁడయ్యెను. కాని ఔధ్ ప్రాంత మింగ్లీషువారు స్వాధీనపఱుచుకొన్నతరువాత నీతనిజమీన్‌దారీ యంతయు వారు తీసికొనిరి. క్రీ. శ. ౧౮౫౭ లో సిపాయిల విప్లవము ప్రారంభ మైనప్పు డీతఁడు ఫైజాబాదులో ఖైదీగ నుండెను కాని అతనిని విడుదలచేసి ఇంగ్లీవారు తమభార్యాపుత్రాదులను రక్షింపవలసిన దని కోరినందున నీతఁడు యూరోపియన్‌స్త్రీలను, బాలురను తనకోటలో నుంచుకొని రక్షించి సురక్షితముగ గోగ్రానది దాఁటించెను. తరువాత నతఁడు లక్నోపట్టణములో విప్లవకారులతోఁ జేరెను. కాని మరల నింగ్లీషువారికి సహాయుఁడై యసంఖ్యయూరోపియనుస్త్రీపురుషుల ప్రాణములను రక్షించెను. ఆ ప్రాంతమునం దంతటను కల్లోలములు లేకుండ శాంతి గలుగుటకు మిగుల సాయము చేసెను. అందుచే నింగ్లీషువారు క్రీ. శ. ౧౮౫౮ లో ఈతనికి ఆతనిజమీన్‌దారీ నిచ్చివేయుటయే కాక విప్లవకారులలోఁ జేరిన గోండారాజుయొక్క సంస్థానమునుగూడ నిచ్చివేసిరి. మహారాజా యన్నబిరుదును ఒసంగిరి. తరువాత కె. సి. యస్. ఐ., అను బిరుదును ఇయ్యఁబడెను. క్రీ. శ. ౧౮౭౦ లో నీతఁడు కాలధర్మము నొంద మహారాజా సర్ ప్రతాపనారాయణసింగ్, కె. సి. ఐ. ఇ., జమీన్‌దారయ్యెను. ఆతఁడు క్రీ. శ. ౧౯౦౬ లో మృతుఁడయ్యెను.

అయోనియా — ఆసియామైనరు పశ్చిమతీరమునందు ఏజియన్ సముద్రము నంటియున్నట్టియు, తూర్పున లిడియా సరిహద్దుగాఁ గలిగినట్టియు భాగమునకుఁ బేరు. ఇది పర్వతమయమయిన దేశము. ఉత్తరముననుండి దక్షిణమునకు దీనిపొడువు ౯౦ మైళ్లు; వెడల్పు ౨౦ నుండి ౩౦ మైళ్లవఱకు భేదించుచుండును. ఇది అందమయి సారవంతమయిన ప్రాంతము. ప్రాచీనగాథల ననుసరించి చూచినచో క్రీస్తుపూర్వము పదునొకండవశతాబ్దిని 'అట్టికా' నుండి గ్రీకు లిచ్చటికి వలస వచ్చి రనియు, పండ్రెండు పట్టణములను గట్టి రనియు, వీనియన్నిటికిని సంబంధించిన కార్యములను ఈ పట్టణములవారు కలసి చేయుచువచ్చినను ఏపట్టణమున కాపట్టణమే స్వతంత్రముగ నుండెడి దనియుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. వర్తకవ్యాపారమువలనను, ఓడల నడపుటవలనను, నేద్యమువలనను ఈ పట్టణములు ధనసమృద్ధము లయి వృద్ధిలోనికి వచ్చినవి. కాని యీదేశము లిడియారాజయిన క్రొయిసస్‌నకును, తరువాత పెరిషియారాజయిన సైరస్‌నకును (క్రీ. పూ. ౫౪౭) సామంతరాజ్య మయినది. నడుమ నిది మరల కొంతకాలము స్వతంత్రముగ నుండినను, పెరిషియాసామ్రాజ్యమును అలెగ్జాండరు కూలఁద్రోయువఱకును (క్రీ. పూ. ౩౩౪ - ౩౩౧) ఇది పెరిషియారాజుక్రిందనే యుండెను. అటుపిదప నిది మాసిడోనియాసామ్రాజ్యమునం దంతర్భాగ మయినది. అటుతరువాతను గొంతకాలమునకు అయోనియా ఆసియాయందలి రోమనురాజ్యమునందుఁ జేరిపోయెను. అటుపిదప సారసెనులు దీనిని పూర్తిగ విధ్వంసము కావించిరి. ఈ కారణమున, చూత మన్నను ఈ ప్రాంతమందు ప్రాచీనసభ్యతాచిహ్నము లేవియుఁ గానరావు.

తత్త్వశాస్త్రమున అయోనియనుసంప్రదాయ మని పేరొందిన యొకవాదమున కిది మాతృభూమి. అయిదవశతాబ్దియందలి ఏథెన్సుయొక్క చక్కనికలావికాసమున కిది మార్గము తీసినది. అయోనియాకళ ఎనిమిదవ, ఏడవ, ఆఱవశతాబ్దులందు వర్ధిల్లినది.

ప్రాచీనకాలమున హిందూదేశమునకు మునుముందు పరిచయులయిన గ్రీకులు అయోనియానివాసులు. ఈ కారణముననే పూర్వము హిందువులు గ్రీకులను యవను లనుపేర వ్యవహరించుచువచ్చిరి. యవనపదము అయోనియను శబ్దభవ మని కొందఱమతము.

అయోనియాదీవులు — గ్రీసుదేశమునకు పశ్చిమ, దక్షిణతీరముల పొడుగున వ్యాపించిన అయోనియనుసముద్రమునందలి సప్తగ్రీకుద్వీపము లీపేరఁ బరఁగుచున్నవి. వీనిలో కార్ఫ్యు, సిఫెలోనియా, జాంటి, సెరిగోలు చాల పెద్దవి. ఈ దీవులమొత్తము వైశాల్యము ౧,౧౦౦ ల చ. మైళ్లు. ఈదీవు లన్నియు కొండలమయ

మైయున్నవి. ఇందు ద్రాక్షరకములు, ఆలివ్ చెట్లు విశేషముగఁ బెరుఁగుటవలన ఇం దెక్కువజనులు నివసించుచున్నారు. ఇచ్చటి కాలమానము సమశీతోష్ణముగ నుండును. ద్రాక్ష, 'వెలోనియా', సారాయము, సబ్బు, ఉప్పు అనునవి యిచ్చటి ప్రధానములయిన యెగుమతులు. బట్టలు నేయుట, నగలు చేయుట యిచ్చటి ప్రధానమయిన పరిశ్రమలు.

గ్రీసుదేశపుప్రాచీనచారిత్రమునం దయోనియాదీవులసంగతి తెలియఁగ వినఁబడును. ౧౩౮౬-వ సంవత్సరమున కార్ఫ్యు ఐచ్ఛికముగ నే వెనిసునకు లోఁబడిపోయినది. కొలఁదికాలమునకే యితరద్వీపములుకూడ వెనిసురక్షణముక్రిందఁ జేరినవి. ౧౭౯౭ న ఈదీవులు ఫ్రెంచివారికి వశపడినవి. ౧౮౦౯-౧౦లో బ్రిటీషుసేనలు వచ్చి వీని నాక్రమించుకొనినవి. గ్రేటుబ్రిటనుసంరక్షకత క్రింద ౧౮౧౫ న నీ యేడుద్వీపములు నొకప్రజాస్వామికముగ నేర్పడినవి. ౧౮౬౪ న ఇవి గ్రీసుదేశమున కిచ్చివేయఁబడినవి. జనసంఖ్య దాదాపుగ ౨,౭౦,౦౦౦లు.

అయోన్లాతహసీల్ — సంయుక్తరాష్ట్రములయందలి బరేలీమండలమున నొకతాలూకా; ౨౮°౧౦', ౨౮°౩౧' ఉ.కను, ౭౮°౫౮', ౭౯°౨౬' తూర్పునకును నడుమ నున్నది. దీనివైశాల్యము ౩౦౬ చ.మైళ్లు. తహసీల్ మొత్తముమీఁద మూఁడుపట్టణములు గలవు. ౩౨౦ పల్లెటూళ్లు గలవు. ఈతహసీల్ అయోన్లా, బల్లియా, సనెహా, సిరాలీ యను నాలుగుపరగణాలుగ విభజింపఁబడియున్నది. దీని కుత్తరమునను, దూరుపునను రామగంగానది ప్రవహించును. ఈప్రదేశ మంతయు మిక్కిలి సారవంత మయినది. మొత్తముమీఁద నయోన్లాతాలూకాలో పైరుపంటలకు నదులకన్న చెఱువులే యెక్కువగ నాధార మయియున్నవి. ఈతాలూకాలో జనసంఖ్య సగటున చ. మైలు ౧-కి ౬౯౨ వంతున నుండును.

అయోన్లాపట్టణము — అయోన్లాతాలూకాకుముఖ్యపట్టణ మిది. ఔధ్-రోహిల్ ఖండ్ ఇనుపదారికిఁ జెందిన అలీఘర్-బరేలీ బ్రాంచిపై నున్నది. ౧౫-వ శతాబ్దియందుఁగూడ నీప్రాంత మంతయు నడవులతో నిండియుండెను. ఆకాలమున కతేహ్రియాలను నొకతెగప్రజ లీభాగమున నివసించుచుండువారు. అటుపై రోహిల్లాలకును కతేహ్రియాలకును యుద్ధము వచ్చెను. ౧౭౩౯-వ సంవత్సరమున రోహిల్లాలు కతేహ్రియాల నోడించి యాప్రదేశమును వశపఱుచుకొనిరి.

మొదటిరోహిల్లారాజగు అలీమహమ్మద్ కాలమున అయోన్లా రోహిల్ ఖండమునకు రాజధానిగ నుండెను. కాని యతనితరువాతను రాజ్యమును బాలించినవారు దాని నుపేక్షించిరి. క్రమక్రమముగ దానిప్రాముఖ్యము క్షీణించుచువచ్చినది. ఏవో నాలుగైదు పల్లెలు కలసి యొకచోట నున్నట్లుగ నిప్పు డయోన్లా కన్పించును. అలీమహమ్మద్ రాజభవన మిప్పటికి నిందు నిలిచియున్నది.

అయోబాహువు — ధృతరాష్ట్రుని నూర్గురు కుమారులలో నొకఁడు.

అయోముఖము — భరతవర్షమునకు దక్షిణదిక్కున నున్న యొకసామాన్యపర్వతము (వా. రా., కిష్కింధకాం).

అయోముఖి — దండకారణ్యమునం దుండిన యొక రాక్షసి. సీతను వెదకుచు రామలక్ష్మణులు క్రౌంచారణ్యమునందు మతంగాశ్రమమువైపు వెళ్లుచుండఁగా నిది వచ్చి తన్ను వివాహమాడు మని లక్ష్మణుని కోరఁగా నతఁడు దాని ముక్కు, చెవులు, స్తనములు కోసి పంపివేసెను (వా. రా., అరణ్య. స. ౬౯).

అయోముఖుఁడు — ఒకదానవుఁడు.

అయోవా — అమెరికా సంయుక్తరాజ్యములయందలి యొకరాజ్యము. దీని కుత్తరమున మిన్నెసోటాయును, తూర్పున మిసిసిప్పినదియును, దక్షిణమున మిసోరీయును, పడుమట మిసోరీ, బిగ్ సియోక్స్ నదులును గలవు. దీనిమొత్తము వైశాల్యము ౫౬,౧౮౭ చ. మైళ్లు. ఈ రాజ్యమునందు పెక్కునదులు కలవు. ఇవి యన్నియు నీరాజ్యమునకు పడుమటి, తూర్పు సరిహద్దులందుఁ బ్రవహించు పెద్దనదుల కుపనదులు. ఇచ్చటిభూమి మిట్టపల్లములుగా నుండును. ఇందైదువంతులలో నాలుగువంతులభూమి సాగుబడికి యోగ్య మయినది. శీతోష్ణస్థితి చాల నారోగ్యముగ నుండును. డిసెంబరుమాసము మొదలు మార్చినెలవఱకును శీతకాలమే. నడుమనడుమఁ గురియువర్షములవలన వేసవి అంత తీవ్ర మనిపించదు. ఈ రాజ్యమునందలి ప్రాగ్భాగమున లోహములు విశేషముగ దొరకును. వీనిలో సీసము, తుత్తినాగము, ఇనుమును ముఖ్య మయినవి. రాక్షసిబొగ్గుకూడ విశేషముగ లభించును. ఈ రాక్షసిబొగ్గు దొరకుప్రదేశము వైశాల్యము ౧౯,౦౦౦ ల చ. మైళ్లు. ఈ ప్రదేశమునుండి ప్రతిసంవత్సరమును ౭౦,౦౦,౦౦౦ ల టన్నులబొగ్గు త్రవ్వుచుందురు. సున్నపురాయి, బంకమట్టి, సుద్ద విశేషముగ లభించును. అయోవా వ్యావసాయికరాజ్యము. ఈరాజ్యమున ఇండియాధాన్యము, గోధుమలు, ఓట్లు విశేషముగ పండును. వ్యవసాయమునకుఁ బనికివచ్చు పనిముట్లు, యంత్రములు, పిండిమరలు తయారుచేయుట, త్రవ్వి తీసిన యినుమును కరఁగి శుద్ధిచేయుట – ఇవి ప్రధాన మయిన యిచ్చటి పరిశ్రమలు. ఈరాజ్యమున ౧౦,౦౦౦ల మైళ్లకు పైగా రైలుమార్గము కలదు. ఇదికాక దాదాపు ౧,౦౦౦మైళ్లవఱకు ఎలెక్ట్రిక్కుమార్గము కలదు. నదీమార్గములగుండా మంచివర్తకము సాగుచున్నది. విద్య ఇందు బాగుగ వ్యాపించియున్నది. ఈరాజ్యమున మూఁడు విశ్వవిద్యాలయములు కలవు. వ్యవసాయకళాశాల యొకటి కలదు. ౧౮౩౩-వ సంవత్సరమున అయోవాయందు వలస యేర్పడినది. అప్పుడే మొట్టమొదటిమాఱు వలస వచ్చినవారు ఇండియనులవలననుండి భూమిని గొనిరి. ౧౮౩౮-వ సంవత్సరమునం దీరాజ్యమున ప్రభుత్వ

మేర్పడినది; ౧౮౪౬న ఇది యూనియనులోఁ జేరినది. ఈరాజ్యమునకు డెస్‌మోయిన్స్ రాజధాని. ఇచ్చట గొప్పవిశ్వవిద్యాలయము కలదు. ఈరాజ్యమునందలి జనసంఖ్య ౨౪,౦౩,౬౩౦ (౧౯౨౦).

అయోవానగరము — అమెరికాసంయుక్తరాజ్యములయందలి యొకనగరము. జాన్సన్‌కౌంటీకి రాజధాని. అయోవానదిమీఁద నున్నది. ౧౮౩౯లో ఈనగరము స్థాపిత మయినది. ఇచ్చట స్టేటువిశ్వవిద్యాలయము కలదు. ఇది అయోవారాజ్యమునకు ౧౮౩౯ మొదలు ౧౮౫౭వఱకు రాజధానిగ నుండెను. జనసంఖ్య ౧౦,౭౦౦లు.

అయఃపానము — ఒకనరకము. సురాపానము చేయువారికి నిచ్చట కరఁగఁబెట్టినయినుము త్రాగించెదరు.

అయ్యంకి — కృష్ణజిల్లా దివితాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౮౨౦ (౧౯౩౧).

అయ్యంకెరె — (దొడ్డెనుడెక్కెరె) మైసూరుదేశమందలి ఒకచక్కనికొలను. బాబాబుడన్ అనుపర్వతమునకు తూర్పువైపున నున్నది. దీనిచుట్టు కొండలును, నడుమ లంకలును కలవు. దీనికట్ట ౧,౭౦౦ అడుగులపొడువును, ౩౦౦ అడుగులయెత్తును కలదు. కొలనిలోనిజలము ౩౫ అడుగులలోఁతుగ నుండును. సక్కరపట్టణపు రాజైన రుక్మాంగదుఁడు దీనిని గట్టించినాఁ డని ప్రతీతి గలదు. ౧౩-వ శతాబ్దియందు హొయసలవంశపురాజు లీ చెఱువుకట్టను బలపఱిచిరి.

అయ్యంగారిపల్లి — ౧. చిత్తూరుజిల్లా పుత్తూరు తాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౫౪.

౨. చిత్తూరుజిల్లా పుత్తూరు తాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౩౫.

అయ్యంపేఁట — తంజావూరుజిల్లా తంజావూరుతాలూకాలోనిగ్రామము. జనసంఖ్య ౯,౪౫౪. నూలుబట్టల పట్టుబట్టల నేఁతవిషయమున నీయూరు ప్రఖ్యాతికెక్కెను. పట్టుబట్టలు, నూలుతోను పట్టుతోను ఉన్నితోను నేయఁబడిన తివాసీలు, చిఱుచాఁపలు, అద్దకపుచీటీగుడ్డలు ఇచ్చట చేయఁబడును. ఇచ్చట నేయఁబడు 'కుట్టుని' అను బట్ట విశేషముగ పేరుగలిగినది.

అయ్యంరెడ్డిపల్లి — చిత్తూరుజిల్లా పాల్మనేరుతాలూకాయందలి యీనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౫౭.

అయ్య — గౌరవద్యోతక మగుపదము. కర్ణాటాంధ్రభాషలలో పురుషులనామముల కంతమునఁ జేర్పఁబడుచుండును. ఆర్యశబ్దము అర్జ క్రిందను, అది క్రమముగ అజ్జ, అయ్య శబ్దములక్రిందను బరిణమించినది. బొంబాయి, కర్ణాటకమునం దీశబ్దము జంగములయొక్కయు, లింగాయతులయొక్కయు గురువులకు వాడఁబడుచున్నది. ౫౦౦ల సంవత్సరములకు పూర్వ ముత్తరకొంకణములోఁగూడ నీపదము స్వామిపేరునకుఁ జివర వాడఁబడుచువచ్చెను. కాని తరువాత అయ్యకు మాఱుగ రావుశబ్దము వాడఁబడుచువచ్చినది. అయ్యపదము బాగుగ లే దని రావుపదమునకే జనులు ప్రాధాన్యమిచ్చిరి. ఇప్పు డాంధ్రదేశములోఁగూడ నిదియే జరగుచున్నది. పూర్వమునకంటె రావుశబ్దమున కిప్పు డెక్కువ ప్రచారము.

అయ్యగారిపేఁట — తూర్పుగోదావరి ఏజెన్సీజిల్లా భద్రాచలము తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౨౯.

అయ్యదీక్షితులు — తంజావూరురాజ్యము నేలిన మహారాష్ట్రరాజులలో రెండవవాఁడగు శాహజీరాజేంద్రునియాస్థానమునం దుండిన యీ ప్రశస్తవిద్వాంసునియసలుపేరు రామభద్రదీక్షితులు. ఈయన కుంభఘోణమునకు సమీపమందలి కందరమాణిక్య మను నగ్రహారమునందు చతుర్వేదయజ్వ యనువారివంశమున, నల్లాదీక్షితులపౌత్త్రులును, యజ్ఞరామదీక్షితులపుత్త్రులునై బహ్వృచశాఖ, ఆశ్వలాయనసూత్రము, కౌండిన్యగోత్రమునందు జన్మించెను. ఈయన అప్పయ్యదీక్షితులవారి భ్రాతృపౌత్త్రుఁడై శివలీలార్ణవాద్యనేకగ్రంథకర్తయైన నీలకంఠదీక్షితులవారియొద్దను, తమకు మామగారును కందరమాణిక్యగ్రామవాస్తవ్యుఁడును శబ్దకౌముదీ ధాతురత్నావళీత్యాదిగ్రంథకర్తయు నగు చొక్కనాథమఖి యనువారియొద్దను శాస్త్రాభ్యాసము చేసెను. ఆనందరావుపేష్వా అనునామాంతరము గలిగిన ఆనందరాయమఖి, త్ర్యంబకరాయమఖి యనువారికి సోదరుఁడైన భగవంతరాయలు తాను రచియించిన రాఘవాభ్యుదయము అనునాటకమునవతారికయందు ఈయనను స్తోత్రముచేసియున్నాఁడు. తంజాపురరాజు శాహజీభూపాలుఁడు క్రీ. ౧౬౯౩ ఆంగిరసనామసంవత్సరమునందు శాస్త్రవిద్వాంసులకు దానము చేసిన శాహజీరాజపుర మనునామాంతరము గలిగిన తిరువిశలూరు(ఇప్పటి తిరువిశెల్లూరు)నం దీయనకు ౪ వృత్తులు దానముచేసెను. ఈయన తన యిష్టదైవ మగు శ్రీరాములను తనగ్రంథము లన్నిటియందును స్తోత్రముచేసియున్నాఁడు. ఈయన రచియించినగ్రంథములలో ముఖ్యములు: ౧. పరిభాషావృత్తివ్యాఖ్య, ౨. షడ్దర్శనీసిద్ధాంతసంగ్రహము, ౩. సిద్ధాంతసారము, ౪. జానకీపరిణయనాటకము, ౫. శృంగారతిలకభాణము, ౬. రామస్తవకర్ణరసాయనము, ౭. చాపస్తవము, ౮. తూణీరస్తవము, ౯. ప్రసాదస్తవము, ౧౦. బాణస్తవము, ౧౧. విశ్వగర్భస్తవము, ౧౨. పర్యాయోక్తినిష్యందము, ౧౩. అష్టప్రాసము, ౧౪. పతంజలిచరితము. వీనియందు శృంగారతిలకభాణమునకు 'అయ్యాభాణ' మనియు నామాంతరము గలదు. దీనిని కవి తనశిష్యుఁ డగు రఘునాథుఁ డనునాయనయొక్క ప్రేరణమున వ్రాసినట్లు చెప్పుకొనియున్నాఁడు. ఈ భాణమును అమ్మాల్ భాణ మనునామాంతరము గల 'ఘటికాశతకము అమ్మాల్' అని వ్యవహరింపఁబడు వరదాచార్యులవసంతతిలకభాణమునకు బదులుగా వ్రాసినట్లు వాడుక గలదు. పరిభాషావృత్తివ్యాఖ్యాన

మను వీరిగ్రంథమునందు ఆనందరాయమఖియొక్క యౌదార్యమును గొనియాడియున్నారు.

రామభద్రదీక్షితులశిష్యులలో ప్రధానులు ముగ్గురు: ౧. సర్వసిద్ధాంతచంద్రికాకర్త యగు శ్రీనివాసదీక్షితుఁడు, ౨. శాబ్దికవిద్వత్కవిప్రమోదనిఘంటువును, పతంజలిచరిత్రమునకు లలితవ్యాఖ్యయు వ్రాసిన వేంకటేశ్వరకవి, ౩. రఘునాథకవియు. ఈకవికి ప్రభువగు. శాహజీరాజేంద్రుఁడు క్రీ. ౧౬౮౪ మొదలు ౧౭౧౧ వఱకును రాజ్యముచేసెను. కవియొక్క కాలముగూడ నదియే.

(రం. స.)

అయ్యనకోట — నెల్లూరుజిల్లా కనిగిరితాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౫౪.

అయ్యనపల్లి — నెల్లూరుజిల్లా ఉదయగిరితాలూకాయందలి యీనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౯౭.

అయ్యనసింహుఁడు — క్రీ. శ. ౧౧౧౦ మొదలుకొని ౧౧౩౫ వఱకును కరదమునేలిన శిలాహారరాజు. ఇతని యసలు పేరు గండరాదిత్యుఁడు. ఇతఁడు మహామండలేశ్వరుఁడు. అయ్యనసింహ యనునది యొకబిరుదము. ఇతని యధీనమున మహాసామంత బిరుదము గల నింబదేవరాశయుఁ డను పురుషుఁ డొకఁడుండి యితనికిఁ బట్టుఁగొమ్మగ వర్తించెను.

అయ్యనహాల్లి — బళ్లారిజిల్లా హడగల్లి తాలూకాయందలిగ్రామము. జనసంఖ్య ౪౨౭.

అయ్యనార్ — సంస్కృత ఆర్యశబ్దమునుండి జనించిన తమిళభాషాపదము. ఇది తమిళదేశమందలి ఒక దేవతకు పేరు. ఉత్తరహిందూస్థానమున నీదేవతనుగుఱించి ఏమియు తెలియదు. కాని ఆర్య, హరిహరపుత్ర, శాస్త, మహాశాస్త నామములతో ద్రావిడులకు బాగుగ పరిచయ మైనదే. ద్రావిడదేశమందుకంటెను మలయాళమునందు నీదేవత కెక్కుడుప్రచారముకలదు. తమిళదేశమున సుబ్రహ్మణ్యదేవునకుంబోలె మలయాళమునం దయ్యనారుకు అనేక సంఖ్యాకములగు దేవాలయములు కలవు. మలయాళదేశమునందు ప్రతిదేవాలయముయొక్కయు నైరృతకోణమున శాస్తగుడి యుండవలయునని దేవాలయనిర్మాణనిబంధములం దొక నియమము కూడ కలదు. హరిహరపుత్ర, ఆర్యనామములతోకంటె శాస్తనామముతో మలబారునం దితని నెక్కువగఁ గొలుతురు. అచట నితఁడు క్షేత్రపాలకుఁడుగ గణింపఁబడును. పడమటికనుమలయందలి యెనిమిది పర్వతశిఖరములమీఁద నితని వెనిమిది దేవాలయములు కలవు. పర్వతమాలికల పశ్చిమమందలి మలయాళీజననివాస మగు దేశమును బాహ్యోపద్రవములనుండియు, అనిష్టములనుండియు కాపాడుటకై ఉపర్యుక్తదేవాలయము లెనిమిదింటియందును ఎనిమిది శాస్తమూర్తులు స్థాపింపఁబడి యున్నవి.

మలబారునం దెక్కువగ పూజింపఁబడినప్పటికిని తిరునెల్వేలి, తంజావూరు భాగములందును దానితో సమానమగు ప్రజానురంజనమే ఇతనికి కలదు. ముఖ్యముగా నచట ఇతర తమిళజిల్లాలలో పెక్కింటియందువలె నితఁడు గ్రామదేవతగఁ గాక గ్రామపాలకదేవతలలో నొకడుఁగ గణింపఁబడుచున్నాఁడు. అందుచేత నితఁడు భూతపిశాచావృతుఁడై యుండును.

గోదావరీనదికి ఉత్తరభాగమున నెవరికి నెఱుకలేనట్టియు, ద్రావిడదేశమునకు విలక్షణమైనట్టియు ఈదేవతకు మనోరంజకమగు ఉత్పత్తి కలదు. ఇతని అసలుపేరు శాస్త. వ్యాకరణానుసారము దేశశాసకుఁ డని దీనియర్థము. ఒక్కొక్కప్పుడు దీనిని గురువులకు, జనకులకుఁగూడ నుపయోగింతురు. ప్రపంచమును వశమం దుంచుకొని శాసించువాఁ డగుటచే శాస్తనామము ఈదేవతకు నొసంగఁబడినది. అమరకోశమునం దీపేరు బుద్ధునకుఁగూడ కలదు. సంస్కృతవ్యాకరణమునం దేవిషయమున కైన నుదాహరణ మొసంగవలసివచ్చినపు డంతయు దేవదత్తశబ్ద ముపయోగింపఁబడులాగున తమిళవ్యాకరణమందును శబ్దరూపములకుఁగాని, విభక్తులకుఁగాని ఉదాహరణములను చూపింపవలసి వచ్చినపుడు ఆ యుదాహరణవాక్యములందు తప్పక శాత్తన్ (శాస్త) శబ్దము కర్తగ నుపయోగింపఁబడియుండినందున ఈ శాస్తశబ్ద మొకప్పుడు తమిళదేశమున మంచిప్రచారముగల సర్వసాధారణనామ మైయుండినట్లు సులభముగఁ దెలిసికొనవచ్చును. కాని విశేష మేమన తమిళుల కిప్పుడు ఈ పేరన్న నంత ఆదరము లేదు. కాని మలబారునందు తఱచుగా వాడఁబడుచున్నది. మఱియు పూర్వపు సంస్కృతగ్రంథ మేదియు నీదేవతను పేర్కొనకయుండుట ఆశ్చర్యము. తమిళనిఘంటువు లితనిని శాతవాహనుఁ డని పేర్కొనుచున్నవి. క్రైస్తవశకారంభమునందలి శతాబ్దులలోని శక్తిమంతు లగు రాజులవంశ నామ మగుటచే శాతవాహననామము మంచి ప్రఖ్యాతమైనది. కాని శాతవాహనులతో నీదేవత కేమి సంబంధమో తెలియదు. తమిళనిఘంటువులం దితని కొసంగఁబడిన నామములందును, విశిష్టలక్షణములయందును నిమ్నలిఖితములు పేర్కొనఁదగి యున్నవి: ‘కారినామక శ్వేతకరివాహనుఁడు, శెణ్డాయుధధారి, పూరణా, పుష్కలాప్రియుఁడు, ధర్మరక్షకుఁడు, యోగి ఇత్యాదులు. గజ మితని వాహనము. కుక్కుట మితని పతాకలాంఛనము.

ఈపేరులను, యోగి, ధర్మపాలకుఁడు మున్నగువానిని, అమరకోశమున బుద్ధుఁడు శాస్త యని పేర్కొనఁబడియుండుట లోనగువానినిబట్టి యోజించిచూడ బుద్ధుఁడే ఇట్లు తమిళదేశమునఁ బూజింపఁబడుచు చివరకు హిందూదేవతలందు చేర్పఁబడి కాలాంతరమున నతని యుత్పత్తినిమిత్త మొక పౌరాణికగాథ కల్పింపఁబడె’ (హైందవమూర్తి శాస్త్రచరిత్ర, పు. ౪౮౮) నని పూర్వోదాహృతనామలక్షణాదులనుబట్టి గోపీనాథరావుగారు నిశ్చయించుట సమంజసమే.

ఇట్టి ఈ చోద్యమైన దేవతనుగూర్చిన సమాచారము విష్ణుపురాణము, శ్రీభాగవతము, పద్మసంహిత, అంశుమద్భేదాగమము, సుప్ర

భేదాగమ, పూర్వకారణాగమములయందుఁ గలదు. ఇతని పుట్టుకను గుఱించినగాథ యెట్లన:—క్షీరసముద్రమథనానంతరము అమృతము వెలువడినతోడనే దానిని పంచుకొనువిషయమున దేవదానవులకు జగడ ముప్పతిల్ల నప్పుడు విష్ణువు మోహిని యనుపేర సుందర స్త్రీ రూపమును దాల్చి అమృతపానము కేవలము దేవతలకే లభించులాగున అసురులు దానినుండి వంచితు లగులాగున వారి యెట్టయెదుటనే పంచుచుండ వారు తమ కలహకారణమునే బొత్తిగ మఱచిపోవునంతి మిక్కుటముగ ఆమెమాయాసౌందర్యమును గాంచి మోహితులై యుండిరి. హరుఁడు (శివుఁడు) ఆమెను జూచి మోహితుఁడై తప్పించుకొనఁజాలక యామెను, అనఁగా హరిని గూడెను. తత్ఫలితముగ హరిహరపుత్త్రుఁ డుద్భవించెను (హరిహరులపుత్త్రుఁడు) ఇతనికే ఆర్య, శాస్త, అయ్యనా రని ఇతరనామములు. ఇది యొక విలక్షణమైన ద్రావిడదేవత అనియు, కాలాంతరమున ఆర్యదేవతాగణమున చేర్పఁబడిన దనియుఁ గనుఁగొనవచ్చును.

అయ్యనార్

ప్రస్తుత మితఁడు తమిళదేశములో గ్రామములను గాపాడు దేవతగ ముఖ్యముగఁ బూజింపఁబడుచుండును. ఇతనిని బూజించువారు చాలవఱకు తక్కువజాతులవారు. ఇతని గుడిలోని పూజ నొక శూద్రుఁడు చేయుచుండును. పద్మసంహితానుసారము అయ్యనారు గుడిలోఁ బూజ చేయవలసినవాఁడు బ్రాహ్మణునకు శూద్రస్త్రీయందు జనించిన అనులోమజాతుఁ డగు పారశవుఁడు. కాని తమిళదేశములో తక్కువజాతులవారిచేఁ బూజింపఁబడు దేవియొక్క మఱింత తామసిక రూపము లైన కాళి మున్నగువానివలె మలబారులో అయ్యనారు బ్రాహ్మణుల చేతనే పూజింపఁబడుచుండును.

అంశుమద్భేదాగమము, సుప్రభేదాగమము, పూర్వకారణాగమములనుండి సంగృహీత మగు నీ విచిత్రమూర్తివర్ణన మెట్లనఁగా :—

౧. అంశుమద్భేదాగమము :— ఆర్యుని పద్మాసనాసీనుని జేయవలెను. ఇతనికి నాలుగుచేతులు; ముందరి దక్షిణ, వామహస్తములు అభయ, వరదసూచకములు. వెనుకటి దక్షిణ, వామహస్తములలోఁ గ్రమముగ కత్తి, డాలు నుండును. ఇతనికి మూఁడుకన్నులు. శాంతమైన మొగము బంగారుపసిమివర్ణము కలిగి ఇతఁడు పీతవసనధారి యై యుండవలెను.

౨. సుప్రభేదాగమము :— ప్రపంచశాసకుఁ డగుటవలన శాస్త అనఁబడును. ఇతనికి రెండుకన్నులు, రెండుచేతులు — దక్షిణహస్తమున వంకరకఱ్ఱ (తమిళములో దీనికి శెండు అని పేరు) వామహస్తమున ఫలములు, పల్లవములు — భూతాకృతి, మహోదరము, తలపైని కాటుకనలుపువెండ్రుకలు, నల్లని రంగు, తెల్లని యజ్ఞోపవీతము, అనేకభూషణములు నుండును. చేతులు, కాళ్లు ముడుఁచుకొనియుండవలెను. ఇతనిని కుక్కలు, కోళ్లు, నాగ్రైలు మొదలగువానితో ఆడుకొనుచున్నట్లు గనుపఱుపవలెను. ఇతనికి మదన, వర్ణని యను నిద్దఱు ప్రియురాండ్రు. వీరి సుందరసుసజ్జిత రూపముల నితని కిరుప్రక్కల నుంచవలెను. ఇతనియెడమప్రక్కను విరూపుఁడగు దమనకుఁడు ఉండవలయును. ఈ దమనకుఁడు బహుశః శాస్తయొక్క సేవకుఁడు కావచ్చును.

౩. పూర్వకారణాగమము :— హరునివలన మోహినియందు జనించినపుత్త్రుఁ డను నీయాగమమునందలి విషయము అంశుమద్భేదాగమమునందలి వృత్తాంతముతో సరిపోవుచున్నది. కాని సుప్రభేదాగమమున వచించినట్లు రెండుకన్నులు, రెండుచేతులు కలిగి యితఁడు నల్లగ నుండవలయు నని యిందు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇతనిని పీఠముపైని గూర్చుండఁబెట్టి వామపాదము పీఠము క్రిందికి వ్రేలాడుచుండులాగునను, కుడికాలిని ముడిఁచికొని పీఠముమీఁద నిలువుగా నుంచుకొనులాగునను జేయవలయును. కుడిమోఁకాలిమీఁద చాఁచిన యెడమమోచేయి ఆని యుండవలెను. కుడిచేతిలో వజ్రదండ ముండవలెను. ఇదియే వంకరకఱ్ఱ. యువకుఁడై, శాంతమైనమొగము కలిగియుండవలెను. తలమీఁది వెండ్రుకలు నీలినలుపు సిరారంగువలె నుండి విడివడి యుండవలయును. ఇతనివాహనమును, పతాకాలాంఛనమునుగూడ గజమే. ఇతనిప్రక్క సుందరియగు నొక కన్య యుండవలెను. మఱియు నల్లనిగుఱ్ఱము గాని, తెల్లని యెద్దు గాని ఇతని వాహనములుగ నుండవచ్చును. నాలుగుచేతులుకూడ నుండవచ్చును, పతాకాలాంఛనముగ కుక్కుట ముండినను ఉండవచ్చును.

నెండియు నితనిని యోగిగను గనఁబఱుపవచ్చును. అప్పు డితనిని యోగాసనమునఁ గూరుచుండఁబెట్టవలయును. ఇతఁడు వేదాధ్యాయివలె వ్రేళులందు పవిత్రమును ధరింపవలయును. వీరాసనమునను గూర్చుండఁ బెట్టవచ్చును. అప్పు డితనియుత్తరీయము ఉపవీతములాగున నుండ వలయును. సుఖాసనాసీనునిగను చేయవచ్చును. అప్పుడు వంచిన కుడికాలిపాదము వ్రేలాడుచుండు నెడమకాలితొడమీఁద నానునట్లు చేయవలెను; దృష్టి కుడిపాదముపై నిలిపి యుంచవలెను.

చెక్కడపు విగ్రహములవలన మనకు తెలియున దేమనఁగా:– సాధారణముగ శైవదేవతల భయంకరాకృతులందువలె నితని పొడుగైన గుంగురువెంట్రుకలు విప్పారియుండును. ఇతఁడు బాణ, బాణాసనములనుగాని, వంకరకఱ్ఱను గాని, కొరడానుగాని, గజాంకుశమును గాని తాల్చియుండును; నల్లనివాఁడు; గజమునో, గుఱ్ఱమునో ఆరోహించి యున్నటులును, లేక కేవలము ఆసనముపై నొక్కొక్కప్పుడు వటవృక్షముక్రిందను కూరుచుండి యున్నటులును కాంచనగును. ఇతనిగుడి కెదురుగ కొయ్యతోఁగాని చీనీఇటుకలు సున్నముతోఁగాని నిర్మింపఁబడిన అశ్వవిగ్రహములు, గజమూర్తులు, మఱియు నితరజంతువుల విగ్రహములు నుంచఁబడియుండును. ఇతని రాత్రివిహారములం దివి వాహనములుగ నుపయోగించు నని తలఁపఁ బడుచున్నది. మదన, వర్ణని ఇతనిప్రియురాండ్రు. వీరు సామాన్యముగ పూరణై, పుద్గలై (సం. పుష్కల) అని వ్యవహరింపఁబడు చుందురు.

ఇతనికి జైనమూర్తులందును స్థానము కలదు. ఇతని కచట బ్రహ్మదేవుఁ డని పేరు. ఇతఁడు ౧౦-వ తీర్థంకరుఁ డగు శీతలానాథుని యక్షుఁడుగ నుండును. ఇతని ప్రియురాండ్రును నచట వారి యుచితస్థానముల నందుదురు.

పావాడైరాయన్, మదురై వీరన్ అని ఇతనికి ఇద్దఱు సేనానులు. ఇందు రెండవయతఁడు చారిత్రకపురుషుఁడు (చూడుఁడు: దక్షిణ-ఆర్కాటుజిల్లా గెజెటీర్, సం. ౧, పు. ౧౦-౧౨), మదురై వీరన్ ఇతరగ్రామదేవతలలో నొకఁడు. వీరిలో ముఖ్యుఁడు కరుప్పణ్ణస్వామి. అయ్యనారుని ఒక నియతమతానుయాయు లగు కల్లరులీస్వామిని బూజింతురు. కుట్టిశాత్తాన్, శాత్తాన్, కరుప్పన్, ముణ్డన్, గుళికన్ అనునవి అయ్యనారునిసేవకు లగు కొందఱు క్షుద్రరాక్షసులపేరులు.

(టి. యన్. రా.)

అయ్యన్న అగ్రహారం — విశాఖపట్టణము జిల్లా విజయనగరముతాలూకాయందలియీనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౮.

అయ్యన్నపాలెం — ౧. గుంటూరుజిల్లా వినుకొండ తాలూకాయందలి యీనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౪౪3.

౨. విశాఖపట్టణముజిల్లా అనకాపల్లితాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౪౨.

అయ్యనేరి — చిత్తూరుజిల్లా తిరుత్తనితాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౪౮౪.

అయ్యవరాజుకొత్తపల్లి — తూర్పు గోదావరి జిల్లా తునితాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య 3,౬౮ (౧౯3౧).

అయ్యవరాజుగూడెం — పశ్చిమగోదావరిజిల్లా చింతలపూఁడి తాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౦౮౯ (౧౯3౧).

అయ్యవరాజుపాలెం — నెల్లూరుజిల్లా కందుకూరుతాలూకాయందలిగ్రామము. జనసంఖ్య ౬౬౨.

అయ్యవరెడ్డిపాలెం — నెల్లూరుజిల్లా గూడూరు తాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య 33౮.

అయ్యలకృష్ణారెడ్డిపల్లి — చిత్తూరుజిల్లా చిత్తూరు తాలూకాయందలి యీనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౨3.

అయ్యలరాజు అయ్యలభాస్కరులు — వీరు జంటకవులు. క్రీ. శ. ౧౪౬౯-వ సంవత్సరమున గ్రంథరచన చేసినవారు. వీరిపూర్వులలో నొకఁ డగు తిప్పనార్యుఁడు ఒంటిమిట్ట రఘువీరశతకమును వ్రాసెను; రాయలయాస్థానమున నుండెను. మఱియొకఁ డగు రామభద్రుఁడు రామాభ్యుదయమును వ్రాసెను. అయ్యలుఁడు పినయక్కయామాత్యునకును, భాస్కరుఁడు నాగయామాత్యునకును బుత్త్రులు. ఈ జంటకవులు రెట్టమత మను కాలస్వరూపాదులను దెలుపుగ్రంథమును రచించిరి. ఇది కన్నడమున రెట్టయ యను జ్ఞాని వ్రాసినగ్రంథమునకుఁ దెనుఁగు. తెలుఁగు రెట్టమతము కర్నూలుజిల్లా యెఱ్ఱపాలెమునకు పాలకుఁడును, అహోబలక్షేత్రధర్మకర్తయు నయిన వేంకటరాజున కంకిత మియ్యఁబడినది. ఇతఁడు విద్యాప్రియుఁ డయినట్టు గనఁబట్టుచున్నాఁడు. కామందక మనుగ్రంథమునకుఁగూడ నితఁడు కృతిభర్త.

అయ్యవాండ్లపల్లి — చిత్తూరుజిల్లా చంద్రగిరి తాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౫౬.

అయ్యవారికంబాలదిన్నె — కడపజిల్లా జమ్మలమడుగు తాలూకాయందలి యీనాంగ్రామము. జనసంఖ్య 3౦౧.

అయ్యవారికోడూరు — కర్నూలుజిల్లా నంద్యాల తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౯౨౬.

అయ్యవారిగూడెం — తూర్పుగోదావరి ఏజెన్సీ జిల్లా భద్రాచలముతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౧౯.

అయ్యవారిగోకులపాడు — కర్నూలు జిల్లా కర్నూలుతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౨౩౬ (౧౯౩౧).

అయ్యవారిపల్లి — ౧. కర్నూలుజిల్లా కంభంతాలూకాయందలి యీనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౨౪౪.

౨. నెల్లూరుజిల్లా కందుకూరు తాలూకాయందలి జమీన్‌దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౬౧.

౩. నెల్లూరుజిల్లా కనిగిరితాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౪౯౫ (౧౯౩౧).

౪. కడపజిల్లా కమలాపురంతాలూకాయందలి యీనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౨౧౪.

౫. అనంతపురంజిల్లా గుత్తితాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౩౮౩.

౬. చిత్తూరుజిల్లా వాయల్పాడు తాలూకాయందలి యీనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౩౬౯.

౭. నెల్లూరుజిల్లా ఉదయగిరి తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౬౦.

అయ్యవారిపాలెం — ౧. నెల్లూరుజిల్లా రాపూరు తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౩౩.

౨. నెల్లూరుజిల్లా గూడూరు తాలూకాయందలి జమీన్‌దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౦౧.

అయ్యవారిపేట — తూర్పుగోదావరి ఏజెన్సీజిల్లా నూగూరుతాలూకాయందలి జమీన్‌దారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౪౮౮.

అయ్యవారిపోలవరం — తూర్పుగోదావరి ఏజెన్సీ జిల్లా పోలవరంతాలూకాయందలి యీనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౭౬౨.

అయ్యవారిరుద్రవరం — కృష్ణజిల్లా దివితాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౧౧౨ (౧౯౩౧).

అయ్యామల్ బీజ్ — శుక్లపక్షమునందలి కొన్నిదినములు-త్రయోదశి, చతుర్దశి, పూర్ణిమ — ఈదినములలో మహమ్మదు, ప్రయాణము చేయుచుండినఁగాని, యెచటనైన నిలిచియుండినఁగాని యాహారము గైకొనకుండెడివాఁడు. ఈమూఁడుదినములకు అయ్యామల్ బీజ్ అని పేరు.

అయ్యాశాస్త్రి — పూనాను పాలించిన సవాయీ మాధవరావుకాలమునాఁటి సుప్రసిద్ధ న్యాయాధీశుఁడు. ఇతనికార్యము గ్రామోద్యోగుల నేర్పఱుచుట.

అరంగ్ — మధ్యపరగణాలలోని రాయపూరుజిల్లాయందలి ఒక గ్రామము. అచ్చటికి మహానది నాలుగుమైళ్లపై నుండును. జనసంఖ్య ౬౪౯౯. ఇది యొకప్పుడు మంచివైభవ మనుభవించినస్థలము. ఇచ్చట చక్కనికొలఁకులును, మామిడితోఁపులును, హిందూ జైన మతములకు సంబంధించినకట్టడములును, దేవాలయములును గలవు. బాగేశ్వరునిదేవాలయ మొకటి గలదు. అటువైపుననుండి జగన్నాథమునకు పోవువారీదేవుని తప్పక దర్శింతురు.

అరంటాంగి — తంజావూరు జిల్లా పట్టుకోట్టాయి తాలూకాలోని డిప్యూటీ తహసిల్‌దారు ఉండుస్థలము. జరీబట్టలు, పట్టుబట్టలు, రంగుబట్టలు ఇక్కడనుండి రంగూనునకు ఎగుమతి యగును. ఈపట్టణము మొదట తంజావూరురాజులయధీనమం దుండెను. కాని పదునైదవశతాబ్దియందు పాండ్యరాజునకు సేనాని యగు రామనాథపురపురాజు దీనిని స్వాధీనపఱుచుకొనెను. పదునేడవశతాబ్దియందు మరల తంజావూరురాజులు దీనిని దీసికొనిరి. కాని ౧౬౪౬ లో రఘునాథతేవన్ అను రామనాథపురరాజు దీనిని మరలఁ దీసికొనెను. సంధిప్రకార మిది మరల తంజావూరురాజు నధీన మైనను ౧౬౯౮ లో మరల యుద్ధము ప్రారంభమై ఈపట్టణము రామనాథపురరాజునధీనమయ్యెను. ఇట్లే పట్టణము పెక్కుసారులు వీరినుండి వారికి వారినుండి వీరికి మాఱుచు చివరకు ౧౭౪౯ లో తంజావూరువారికిఁ జెందెను. ఇచ్చట నొకకోట గలదు. కోటలోనిదేవాలయమునందు పెక్కుశాసనములు గలవు.

అరంతుకహ్రదము — కురుక్షేత్రమందలి యొక కోనేరు. కురుక్షేత్రమునకు నొకవైపు సరిహద్దుగ నుండెను (భార; శల్య. ౫౩).

అర — డచ్చి ఈస్టు ఇండీస్‌లో నున్న లంకల సమూహము. వైశాల్యము ౩౪౪ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౨౨,౦౦౦. ఇచ్చటిజనులను పాపను లందురు. ఇచ్చట స్వదేశీయులైన రాజులు రాజ్యము చేయుదురు. ఇచ్చట డచ్చిప్రభుత్వమువారి ప్రతినిధి ఉండును అచ్చటిజనులు ఎండ్రగుల్లలు, ముత్యపుచిప్పలు నిచ్చి అందుకు బదులు ఆహారపదార్థములు పుచ్చుకొందురు.

అరకటవేముల — కడపజిల్లా ప్రొద్దటూరుతాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౮౨౫ (౧౯౩౧).

అరకటివేముల — అనంతపురముజిల్లా తాడిపత్రి తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౭౭౯ (౧౯౩౧).

అరకల్లు — బళ్లారిజిల్లా ఆదోనితాలూకాయందలి గ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౮౮౮ (౧౯౩౧).

అరకు — విశాఖపట్టణముజిల్లా పాడ్వాతాలూకా ఏజెన్సీకి చెందిన జమీన్‌దారీ గ్రామము. ఇచటిజనసంఖ్య ౫౭౨ (౧౯౩౧).

అరకోణము — చిత్తూరుజిల్లా వాలాజాపేటతాలూకాలోని ఒక గ్రామము. మద్రాసుసదరన్మరాటా రైలుదారికిని, దక్షిణ యిండియా రైలుదారికిని ఇది సంధిస్థానము.

అరఖ్ — ఉత్తరహిందూస్థానమున నున్న ఒక వ్యవసాయదారుల తెగ. వీరి జనసంఖ్య ౭౬,౪౩౬. వీరు మొత్తముమీఁద సంయుక్తప్రాంతములలోఁ జాలమంది కలరు. తాము హిందువుల మనియే వీరు చెప్పుకొందురు. కాని, హిందువుల యాచార వ్యవహారములతో వీరి కంతగ సంబంధము లేదు. కరతలదేవత యను నొక సర్పదేవతను వీ రారాధింతురు; గొఱ్ఱెల నీదేవతకు బలియిత్తురు. మొత్తముమీఁద వీ రొక యడవిజాతివా రని తోఁచును. ఉత్తమవంశములకుఁ జెందిన బ్రాహ్మణు లెవ్వరును వీరి యిండ్లకు పౌరోహిత్యాదులకుఁ బోరు.

అరగాడ — తూర్పుగోదావరియేజెన్సీజిల్లా చోడవరము తాలూకాకు చేరినగ్రామము. ఇచటిజనసంఖ్య ౪౧ (౧౯౩౧).

అరగొండ — చిత్తూరుజిల్లా చిత్తూరుతాలూకాలోని యొక పల్లె. జనసంఖ్య ౧౯౫౯. చిత్తూరునకు ౧౪మైళ్లు వాయవ్యమున బాగుగ నీళ్ల వసతి కలిగి సారవంతమయిన భూభాగమున కట్టఁబడినది. ఒకప్పుడు కడప కర్నూలు మొదలుగాఁగల పశ్చిమమండలములకు ద్వారపురాక పోకలకు నీ గ్రామము మధ్యస్థానముగా నుండెను. ఇచ్చట నొక శివాలయము కలదు. ఈయాలయమునుగురించి అచ్చటివా రొకకథ చెప్పెదరు. ఒకరాక్షసుఁ డీగ్రామమును మ్రింగి విష్ణుభయమున నిచ్చటికి క్రోసెడుమీఁద నున్న రాతిసతిప్ప వెనుక దాఁగుకొనెను. అప్పుడు విష్ణువు మూఁడు శివలింగములను తీసికొని వానిని కాళహస్తియం దొక్కటి తిరుపతియందొక్కటి అరగొండయందొక్కటి స్థాపించెనట. రాక్షసుఁ డీ మూఁడులింగములను దాఁటుకొని పోలేక పట్టుపడి చచ్చెనట! ఈలింగత్రయమును బట్టి ఆంధ్రదేశమునకు త్రిలింగ మని పేరు గలిగెనట!

అరగో, డొమినిక్ ఫ్రాంకాయిస్ (౧౭౮౬ – ౧౮౫౩) — ఫ్రాన్సుదేశమందలి జ్యోతిషపదార్థవిజ్ఞానశాస్త్రవేత్త. ఇతఁడు రేఖాంశము (విషువచ్ఛాయ – Arc of the Meridian) కొలుచుట యందు బయాట్ (Biot) అను శాస్త్రజ్ఞునకు సాయము చేసెను. ఎకోల్ పాలిటెక్నిక్ (Ecole Polytechnique) అను విద్యామందిరమునందు ౨౦ సంవత్సరములవఱకును విభాగాత్మక భూమితి (Analytical Geometry) అను శాస్త్రమునకు అధ్యాపకుఁడుగ నుండెను. భ్రమణాత్మక - అయస్కాంతత్వము (Rotatary magnetism) ను నూతనముగ కనుఁగొనినందులకు క్రీ. శ. ౧౮౨౫లో లండనులోని రాయల్ సొసయిటీవారు కాప్లెపతకమును (Copley medal) ఈతనికి బహుమతి చేసిరి. క్రీ. శ. ౧౮౩౦ లో పారిస్ పట్టణమందలి నక్షత్రశాలకు నధిపతిగా నియమించిరి. తరువాత ఫ్రాన్సు దేశములో జరగినరాజ్యక్రాంతి (Revolution) లో నీతఁ డొక నాయకుఁడుగ నుండెను. లూకానెపోలియన్ అనునతఁడు ఫ్రాన్సుదేశమున కధ్యక్షుఁ డగుట ఈతని కసమ్మత మగుటచేత నీతఁ డాతని ప్రభుత్వమునకు లోఁబడినట్లు రాజభక్తి శపథమును (Oath of allegiance) తీసికొనఁడయ్యెను. (క్రీ. శ. ౧౮౫౧, డిసెంబరు). అయినను ఈతనియోగ్యతయు, ఈతనియందు ప్రజలకుఁ గల గౌరవమును బట్టి ప్రభుత్వమువా రీతనిని శిక్షింపరైరి. ఈతఁడు పెక్కుగ్రంథములు వ్రాసెను. వానిలో స్వీయచరిత్రయును జ్యోతిశ్శాస్త్రమును ముఖ్యములు.

అరజ — భార్గవునికన్య. ఈమె కౌమార్యమును దండకరాజు నష్టపఱిచెను.

అరట్టము — భారతవర్షీయదేశము. ఇది ఉత్తరమున హిమాలయము నంటియున్నట్టు గానవచ్చుచున్నది. ఇది యార్యులచే బహిష్కరింపఁబడినదేశము. ఇందు మంచియశ్వములు కల వని ఖ్యాతి యుండెను.

అరట్లకట్ట — తూర్పుగోదావరిజిల్లా కాకినాడతాలూకాలోని గ్రామము. దీనిజనసంఖ్య ౩౦౬౯ (౧౯౩౧).

అరట్లకట్ట — పశ్చిమగోదావరిజిల్లా నర్సాపురంతాలూకాలోని గ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౧౧౫౦ (౧౯౩౧).

అరఁటికుటుంబము — ఈకుటుంబములోఁ జేరినజాతుల కుదాహరణములు: అరఁటి, పసుపు, అల్లము, ఏలకులు, మెట్టతామర, కచ్చోరము, దుంపరాష్ట్రము. ఈ కుటుంబమునందలి జాతు లన్నియు గుల్మములు. వీనిప్రకాండము భూమియందుండు మూలవాహి (Rhizome) అనఁబడు దుంప. దీనినుండి పిల్కలు బయలుదేఱి భూమిపై కెదుగును. వీనియొక్క ఆయాజాతుల స్వభావమునుబట్టి మొదట ౨౦ – ౩౦ అడుగులవఱకు నుండును. అరఁటిచెట్టే అన్నిటిలో నెత్తుగఁ బెరుగునది. ఆకులతొడిమలు వెడల్పుగ నుండి మట్టలయాకారమును జెంది యొకదాని నొకటి యావరించుకొని యుండును. అరఁటిలో నీతొడిమల (డిప్పల) కూడికయే కాండరూపమును దాల్చుచున్నది. కొన్ని జాతులలో (నీళ్ల అరఁటి) భూమిపైనిగూడ నిజముగుకాండ మేర్పడుట గలదు. పూవులు ఆకుతొడిమల సమూహమధ్యమునుండి వెలువడు నొకనిడివియైన కాఁడచివర గుత్తిగా బయలుదేఱును. పుష్పకోశము (Calyx) ను దళవలయము (Corolla) ను వేర్వేఱుగఁగాని రెండును జేరి యొకటై నిచోళము (Perianth) గఁగాని యేర్పడియుండును. రెండును వేర్వేఱుగ నుండుచో సామాన్యముగ నందు మూఁడేసిదళము లుండును. కింజల్కములు (Stamens) ఆయాజాతులలో నాఱువఱకు నుండును. అండాశయము నీచము (Inferior) 3 అరలు గలిగి యుండును. కీలాగ్ర మాయాజాతులలో నేకముగఁ గాని చీలికలుగఁ గాని యుండును. కాయలు జాతినిబట్టి విదారణములుగఁగాని, అవిదార

ణములుగఁగాని యుండును. అందు గింజలు కొలఁదిగఁ గాని యనేకములుగఁ గాని యుండును. ఈభేదములనుబట్టియే ఈకుటుంబము పెక్కుగణములుగను, జాతులుగను విభజింపఁబడుచున్నది. అందు ముఖ్యమగునవి యీక్రిందను పేర్కొనఁబడును.

౧. అరఁటి (Musa) గణము :— ఇందలిముఖ్యజాతులు :

(౧) పండ్లఅరఁటి (Musa Sapientum)

(౨) కూరఅరఁటి (Musa Paradisiaca)

(3) నారఅరఁటి (Musa Texilis)

౨. హెలికోనియము (Heliconiam) :— ఇది చిన్నఅరఁటి మొక్కలను బోలియుండు పెక్కుజాతులుగలగణము. రమ్యతకొఱకు ఉద్యానములలోఁ బెంపఁబడును.

3. మెట్టతామర (Canna) :— ఇది పూర్వము రమ్యతకొఱకు పెంపఁబడు నొక ముఖ్యగణము.

౪. నీళ్లఅరఁటి (Travellers palm - Ravenala Madagascariensis)

౫. ఏలక (Elettaria Cardamomum)

౬. పాలదుంప (Maranta Angustifolia):— ఆరోరోటు (Maranta Arundinacea) దీనికి సంబంధించిన మఱియొకజాతి.

౭. పసుపు (Curcuma longa), మామిడల్లము (Cucuma amada), కచ్చోరము(Curcuma Zodoria)ఈగణములోనిజాతులే.

౮. దుంపరాష్ట్రము (Alpinia Galanga), సన్నరాష్ట్రము (Alpini, sp.), కళింగరాష్ట్రము (Alpinia sp.) - ఇవియు నీగణములోనివే.

ఇవిగాక ఉద్యానవనములలో రమ్యతకొఱకుఁ బెంపఁబడునవి ఇంకను పెక్కుగణములును, జాతులును ఈకుటుంబమునకుఁ జేరినవి గలవు.

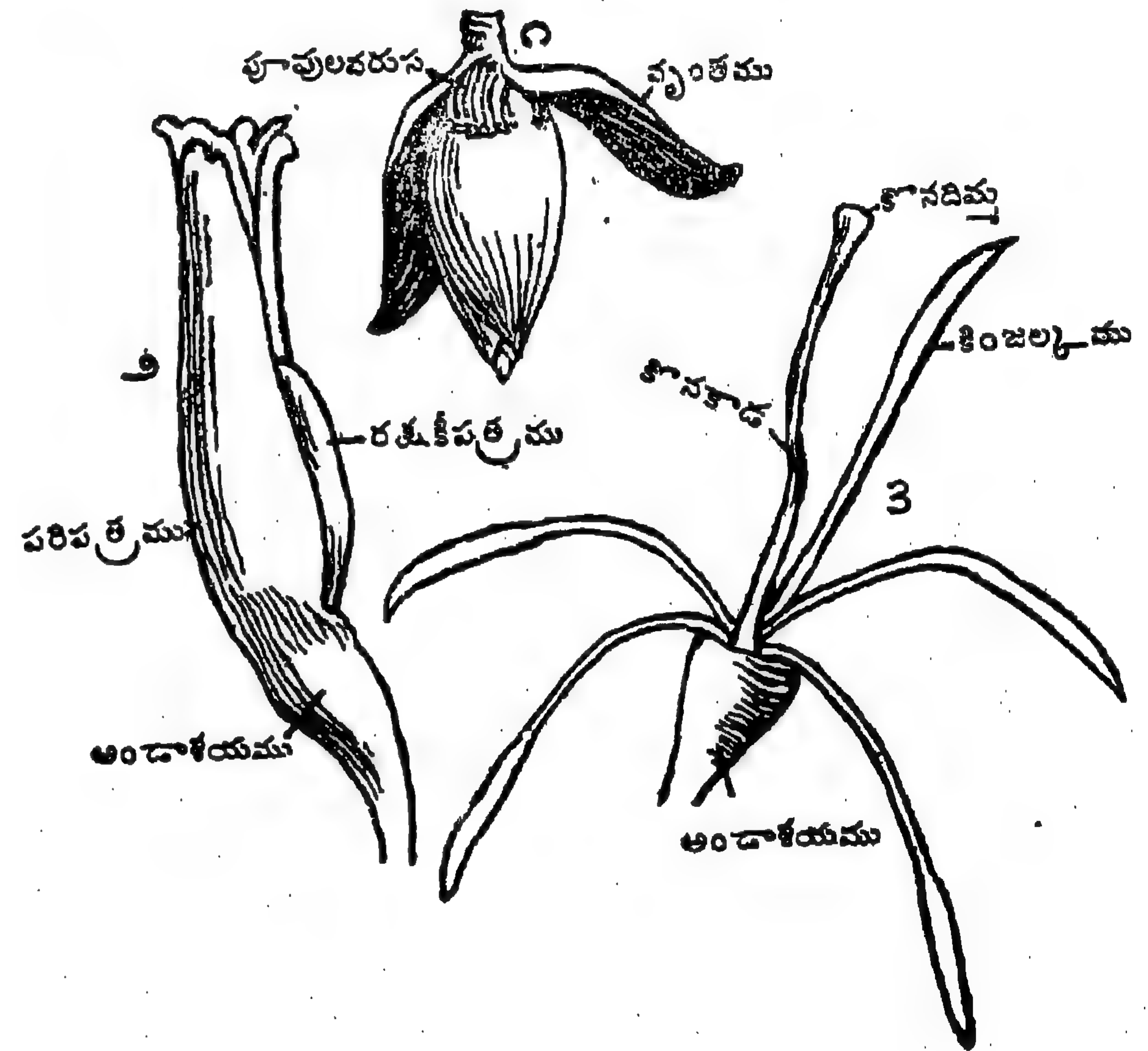
అరఁటి (The banana or plantain - Musa Sapientum) :— ఇది సామాన్యముగ ౬-౧౫ అడుగులయెత్తువఱకు పెరుగు జాతి. కాని నలువదియడుగులవఱకు పెరిగినచోట్లును గలవు.

అరఁటివేళ్లు నిడివిగ త్రాళ్లవలె నొకచోటలావుగ పెరుగును. అనుకూలస్థితిగతులం దీవేళ్లు నాలుగైదుగజములవఱకు పెరుగుట గలదు. ద్విదళబీజకములందువలె నరఁటివేళ్లకు శాఖ లుండకపోయినను, వాని పైని కొన్ని సన్నని నులివేళ్లుండును. వీనిమీఁదను పెద్దవేళ్లకొనలకు కొంచెము వెనుకగను మూలలోమము లుండును. ఇవియే నేలనుండి యాహారమును సేకరించు అంగములు. పెద్దవేళ్లు స్వాభావికముగ పలువలను బెట్టకపోయినను ఏకారణమున నైన నవి తెగినపుడు గాని, వానికేదేని రాయివంటిది అడ్డు తగిలినపుడు గాని శాఖలుగఁ జీలి పెరుఁగుట గలదు.

పసుపు మొదలగు జాతులయందువలె నేలలో నుండుదుంపయే అరఁటిచెట్టుయొక్క నిజమగు కాండము. భూమిపై కెదిగి ఆకులను పెట్టుచు కాండమువలె నగపడునది (వికాండము) ఆకులయొక్క తొడిమలచే నేర్పడిన స్తంభము.

ఆకులు సామాన్యముగ ౫-౯ అడుగులనిడివియు, ౧½-౨½ అడుగులవెడల్పును గలిగియుండును. ఏకముగ నుండు ఆకులలో అరఁటియాకే మిగుల పెద్దది.

పూలగుత్తి భూమియందలి నిజమయినకాండమునుండి వికాండము గుండా పైకి వచ్చి దానిచివరనుండి వెలువడు నిడివియైన కాడచివర నుండును. ఇది మొదట నూర్ధ్వముఖముగ బయలుదేఱినను బరువుచే క్రిందికి వ్రేలాడును. పూలగుత్తిలో నందముగు నెఱుపురంగు గలిగిన వృంతములు ఒకదానిపై నొకటి యమర్పఁబడియుండును ప్రతివృంతపు పంగలోను ౧౦-౧౫ పూవులు జంటవరుసలుగ నమర్పఁబడియుండును

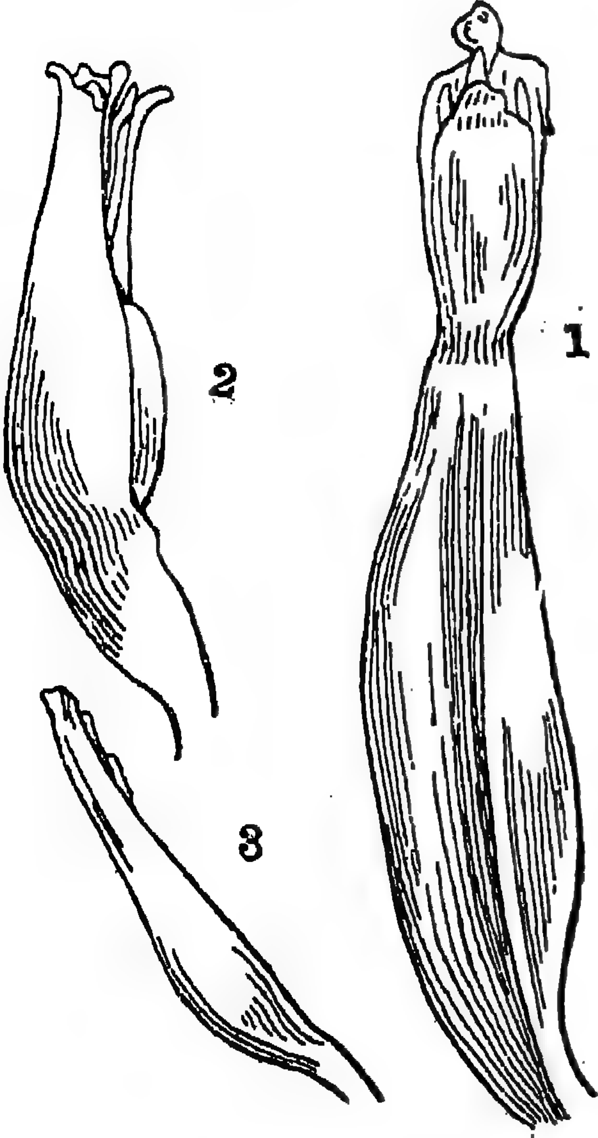

౧-వ పటము

(౧-వ పటము చూడుఁడు). గుత్తి క్రిందికి వాలినపిమ్మట క్రమముగ వృంతము లొక్కొక్కటిగ విడిచి రాలిపోవుచుండును. వృంతము రాలిపోవునపుడే దానిపంగలోనుండు పూలు విడుచును. సామాన్యముగ మొదట విడుచుకొన్ని వృంతములయందలి పంగలలో నుండు ఆఁడుపూవులయండాశయములు మాత్రమే కాయలుగ పరిణామము నొందును (౨-వ పటము చూడుఁడు). తక్కినపూవునందలి వానిలో కొన్ని (మిథునములు) యండాశయము లిట్లు పరిణామము నొందక చిన్నవిగనే యుండును. తక్కినవి (మగపూలు) క్రమముగ రాలిపోవును. కావున పూవులు పెక్కువంద లున్నను, గెలలో కాయలు స్వల్పముగ నుండును.

పూవునందు రక్షకపత్రములకును, ఆకర్షకపత్రములకును బదులొకటే పెద్దదళమును, దానిలోపల మఱియొకచిన్నదళము నుండును. కింజల్కములై దుండును. అండాశయము 3 అరలు గలిగియుండును.

కొనకాఁడ చివర డిప్ప కొంచెము డళముగ నుండును. సామాన్యపుఅరఁటి జాతులలో గింజలు నామమాత్రముగ నుండును. కొన్నిటిలో నవి మదిరి మిరియపుగింజలంత యగును. ఇవి నాఁటినచో మొక్కలు పుట్టును.

౨-వ పటము

1. అండాశయము కాయగా మాఱు పూవు.
2. అండాశయము కాయగా నెదుగక కొంచె మెదిగి కాఁడ నంటిపట్టికొనియుండు పూవు.
3. అండాశయము రాలిపోవు పూవు.

అరఁటిచెట్టు మనదేశమున ప్రాచీనకాలమునుండియు నేవ్యముగ నుండెననుటకు సందేహము లేదు. ఇప్పటికిని కొన్నిచోట్ల వన్యస్థితియందుఁ గానవచ్చును. రామాయణమహాభారతములందు దీని ప్రశంస గలదు. ప్రాచీన-అరబ్బీ, లాటిన్, గ్రీకుగ్రంథములలో అరఁటి హైందవఫలముగఁ జేర్కొనఁబడెను. Musa Sapientum అను లాటిన్ పేరునకు జ్ఞానవృక్ష మని యర్థము. పూర్వకాలమున హైందవఋషులు అరఁటిచెట్లఫలములను దినుచు వానినీడ నుందు రని పాశ్చాత్త్యు లనుకొనుటచే నీపేరు గలిగెను.

అరఁటితోఁట లిపుడు ఆసియా, ఆఫ్రికా, అమెరికాఖండము లందలి యుష్ణభాగములందును, వానిసమీపముననున్న ద్వీపములందును విస్తారముగఁ గలవు. పడుమటియిండియాదీవులనుండి బ్రిటిష్‌దీవులకు ౧౯౨౮-౩౧-వ సం. లందు ఏఁటేఁట ౪౬,౨౫,౦౦౦ గెల లెగుమతి యయ్యెను. ఇండియాలో బంగాళము, బొంబాయి, అస్సాము, బర్మా, చెన్నపురిరాష్ట్రములం దీతోఁటలు విస్తారముగఁ గలవు. చెన్నపురిరాజధానిలో పడమటిసముద్రతీరమునను, కావేరి, గోదావరి డెల్టాలలోను ఈతోఁటలు విస్తారముగఁ బెంపఁబడుచున్నవి. తెలుఁగు జిల్లాలలో నివి ఉత్తరసర్కారులందుమాత్రమే విస్తారముగఁ గలవు.

అరఁటిరకములను కూరరకము లనియు, పండ్లరకము లనియు రెండు ముఖ్యతరగతులుగ విభాగింపవచ్చును. కూరరకములలో పచ్చబొంత, పచ్చబొంతబత్తీసా, బూడిదబొంత, బూడిదబొంతబత్తీసా-ఇవి ముఖ్యములు. పండ్లరకములలో చక్కరకేళీ (శర్కరకదళీ) కర్పూరచక్కరకేళీ (లేక గిన్ని), అమృతపాణీ-ఇవి ముఖ్యములు. ఇవిగాక, కొమ్మరఁటి, ఎఱ్ఱచక్కరకేళీ, వామనకేళీ, పొట్టిమొకరి, సపోటాఅరఁటి మొదలగు మఱికొన్ని రకము లనేకములు అచ్చటచ్చట సాగునందుఁ గలవు.

అరఁటితోఁటలను పెంచుటకు మూఁడు ముఖ్యవిధానములు గలవు. తోఁటయందు మొక్కలను దూరముగ నాఁటి పెక్కుసంవత్సరములవఱకును పెరుఁగనిచ్చుపద్ధతి యొకటి. దీనికి దేశవాళీపద్ధతి యని పేరు. ఇందు సామాన్యముగ మొక్కలను ౧౪-౧౬ అడుగుల దూరమున జంటలుగ నాఁటుదురు. మొక్కలమధ్య తఱచు దున్నిపదును నిలుచునట్లు చేయుటవలన నీరు తఱచుగా పెట్టనవసరము లేకుండఁగాని, అసలే పెట్టకుండఁగాని సాగుచేయుట ఈపద్ధతియొక్క ముఖ్యలక్షణము. మొక్కలను ఒంటరిగ ౬-౮ అడుగులదూరముననే నాఁటి ఒకటిమొదలు 3 సంవత్సరములుమాత్రమే పెరుఁగనిచ్చుట మఱియొకపద్ధతి. దీనిని 'కంపెనీపద్ధతి' అందురు. చుఱుకుగఁ బని చేయు నెరువులను వేసి తగినంత నీరు కట్టి శ్రద్ధగఁ బనిచేయుటవలన పెద్దగెలలను శీఘ్రముగ వేయునట్లు చేయుట యీపద్ధతికి ముఖ్యలక్షణము. పిల్లలను ౧౦-౧౨ అడుగులదూరమునమాత్రమే ఒక్కొకటిచొప్పున నాఁటి కొంచె మించుమించుగ దేశవాళీపద్ధతిలోవలెనే సాగు చేయు మధ్యమపద్ధతిగూడఁ గలదు.

అరఁటితోఁటలు జిగురంతగా లేని వండలినేలలందు బాగుగ నెదుగును. ఆకులలములు చీకుటవలన సేంద్రియపదార్థము హెచ్చుగ నుండునెఱ్ఱమన్నుగల కొన్నికొండలోయలలోఁగూడ నరఁటితోఁటలు బాగుగ నెదుగుచున్నవి. తగినంత నీరున్నయెడల పాటినేలలో నివి పెద్దగెలలు వేయును. తగినంతయెరువు, నీరును లభించుచో కడమ రకముల నేలలలోఁగూడ నీతోఁటలను బెంపవచ్చును. సామాన్యముగ కంపెనీపద్ధతి నీరు వడియు దంపనేలలకును, తక్కిన రెండుపద్ధతులును తోఁటనేలలకును అనుకూలములు.

అరఁటితోఁటలను నాఁటుటకు సామాన్యముగ శీతకాలమును (నవంబరు-జనవరి), తొలకరియు (జూన్-జూలై) అనుకూలమగుకాలములు. కాని తగినంత నీరు లభించుచోట్లను, ఇవకచేయని చోట్లను ఎపుడు నాఁటినను మొక్కలు బ్రతుకును. త్వరలో గెల వేయురకములుమాత్రమే నాఁటఁబడు కంపెనీతోఁటలకుమాత్రమె తొలకరి అనుకూలముగ నుండును. ఆలస్యపురకములకును, దేశవాళీ మధ్యమపద్ధతులకును శీతకాలమే యనుకూలము.

కంపెనీతోఁటలను వరితో మార్చి ౪, ౫ సంవత్సరముల కొకసారి నాఁటవచ్చును. తోఁటను దీసివేసినచోట మరల నరఁటితోఁటను

వేయు లోపల నెన్నిసార్లు వరి సాగుచేసిన నంత మంచిది. ఈకాలమున వరితరువాత పెట్టదగిన యవసరమగు నూవు మొదలగు పైరులను బెట్టక వరికోఁతకు ముందు 'తొలకరు' జట్లజనుము, పెసర, మినుము, పిల్లిపెసర మొదలగువానిని పెట్టుట మంచిది. తోఁటనేలలందు మిర్చి, కంద, పెండలము, పసుపు, కూరగాయలు మొదలగువానితో నరఁటి తోఁటలను మార్చి సాగు చేయవచ్చును.

దంపనేలలందు పెంచు కంపెనీతోఁటలలో అరఁటిని ప్రత్యేకముగనే నాఁటఁదగును. కాని శీతకాలమున నాటునపుడు దంపనేలలందును, తోఁటనేలలందునుగూడ నీమొక్కలమధ్య ఉల్లి నాఁటుట గలదు. దేశవాళీతోఁటలలో నరఁటిమొక్కల నూడ్చి మధ్యమధ్య ఉల్లి, దనియము, పసుపు, పెసర, అనుము,దోస మొదలగువానిని మొదటిసంవత్సరము సాగు చేయవచ్చును. సామాన్యముగ బత్తాయి, నారింజ, నిమ్మ, కొబ్బెర మొదలగుతోఁటలను నాఁటఁదలఁచినచోట్ల మొదట నరఁటితోఁటను పెంచి ౩-వ సంవత్సరముననో, ౪-వ సంవత్సరముననో ఆఫలవృక్షములను నాఁటి, అవి యెదిగినకొలఁదియు అరఁటి మొక్కలను దీసివేయుదురు.

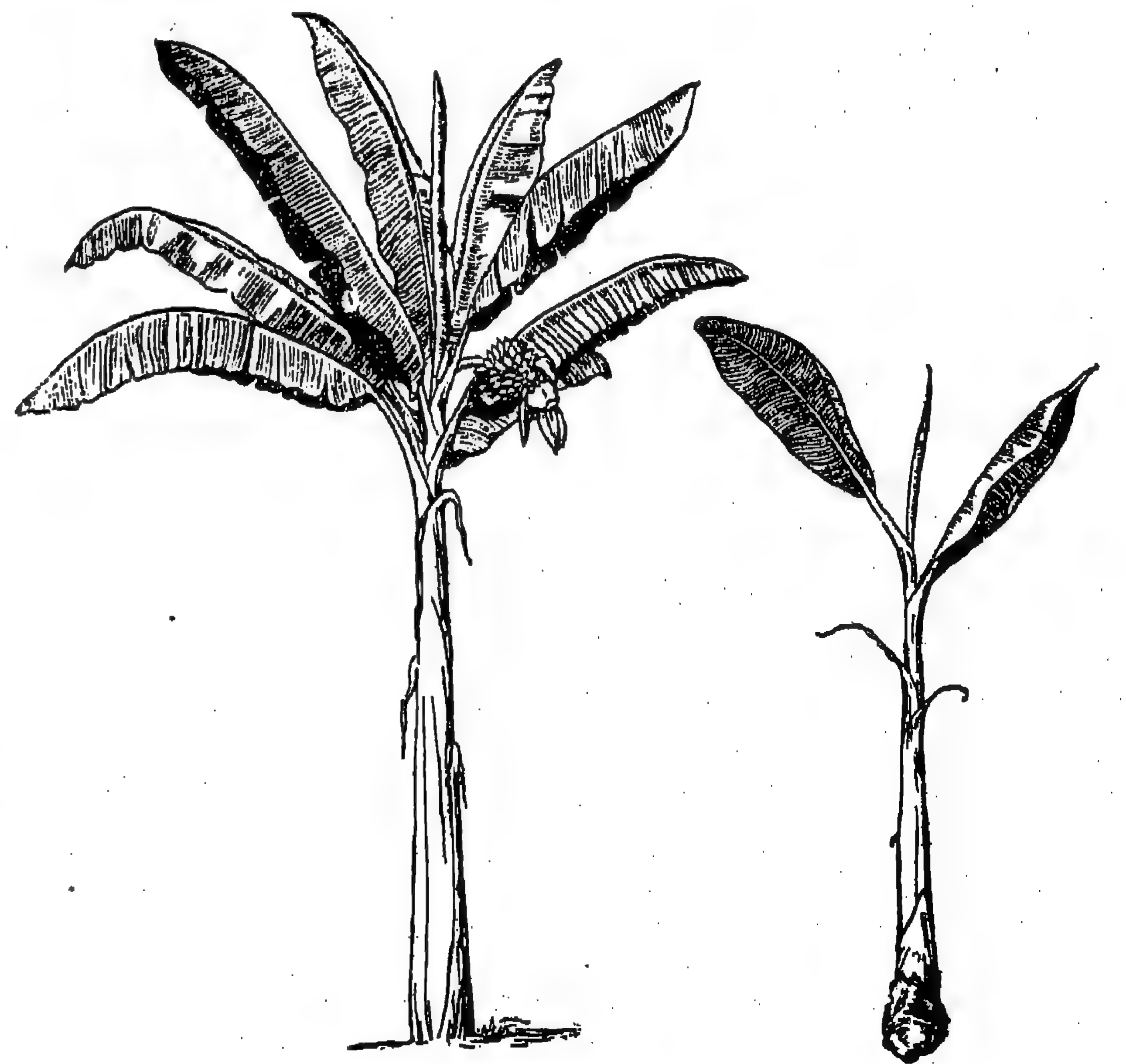
తోఁట వేయు నేలను వెనుకటిసస్యమును గోసినప్పటినుండియు ౮-౧౦ చాళ్లు బాగుగ దున్నవలెను. నేలను సుకరముగ పెల్లు విఱుగఁగలుగుచో నట్లు చేయవచ్చును. దున్ననేలపై మొక్కలను నాఁటుటకు ముందు పశువులను గాని, గొఱ్ఱెలను మేఁకలను గాని మంద గట్టుట మంచిది. తగినంత పశువులయెరువునుగూడ వేయవలెను. శీతకాలమున నాఁటుతోఁటలను నేల యారు టాలస్య మగుటచే, ముందుగ దున్నకుండఁగనే మొక్కలను గోతులు దీసి నాఁటుట గలదు. అట్టిచోట్ల నేల ఆరినపిమ్మట మధ్య పెల్లు విఱుతురు; లేక దున్నుదురు.

ఆయాపద్ధతులలో మొక్కలను నాఁటుమార్గము పైని సూచింపఁబడెను. ఈ క్రింద ఆయారకములను ఆయాపద్ధతులలో నాఁటఁదగిన దూరమును, అట్లు నాఁటినపుడు ఎకరమునకు పట్టు మొక్కల సంఖ్యయు వివరింపఁబడును:—

పద్ధతి	(దూరము-అడుగులు)	రకము	ఎకరమునకు పట్టు మొక్కల సంఖ్య	
కంపెనీపద్ధతి	౬	వామనకేళీ	౧౨౧౦	ఒంటిమొక్క
	౬⅔ (౧౦ లింకులు)	చక్కెరకేళీ, వామనకేళీ	౧౦౦౦	,,
	౭⅓ (౧౧ లింకులు)	బొంత, కర్పూరచక్కెరకేళీ	౮౨౬	,,
	౮ (౧౨ లింకులు)	బొంత, కర్పూరచక్కెరకేళీ	౬౮౧	,,
మధ్యమపద్ధతి	౧౦	కర్పూరచక్కెరకేళీ, అమృతపాణీ, బొంత	౪౩౬	,,
	౧౧	,,	౩౬౦	,,
	౧౨	,,	౩౨౫	,,
దేశవాళీపద్ధతి	౧౪	బొంత, అమృతపాణీ, కర్పూరచక్కెరకేళీ	౨౨౨	రెండేసి మొక్కలు
	౧౫	,,	౧౯౪	,,
	౧౬	,,	౧౭౧	,,

మొక్కలను నాఁటుగోతులను నాఁటుటకు వారముపదిరోజులు ముందుగఁ దీయవలెను. కంపెనీపద్ధతిలో తగినంతలోఁతుగ దున్నినను, పెల్లువిఱిచినను గోతులు పిల్లల దుంపలు పట్టుటకు సరిపడునంతంత యున్నచాలును. సామాన్యముగ ౧ అడుగు లోఁతు వెడల్పు నుండఁదగును. మధ్యమపద్ధతిలో ౧½-౧⅔ అడుగువెడల్పులోఁతుగల గోతులను తీయవచ్చును. దేశవాళీపద్ధతిలో ౧⅔-౨ అడుగులలోఁతు వెడల్పుగల గోతులను దీయఁదగును.

అరఁటితోఁటలలో సామాన్యముగ సూదిపిల్లలనియు, అల్లిపిల్లలనియు రెండుతెరగతుల పిల్లలు బయలుదేఱును. సూదిపిల్లలు నేలలోనుండి బలముగ పైకి వచ్చి చుఱుకుగ నెదుగును. ౧-౨ నెలలలోనే ౨-౪ అడుగు లెదుగును. ౪-౫ అడుగు లెదిగినను సన్నముగ(౨-౩ అం. వెడల్పు)నే యుండు ఆకులను గలిగియుండును (౩-వ పటమును జూడుఁడు). ఇట్టి పిల్లలదుంపలు

౩-వ పటము

మొక్కకుఁ దగినంత పరిమాణముగలిగి విస్తారముగ వేరుపోసియుండును. ఈదుంపలు తల్లిదుంపల కంటియున్నను త్వరలోనే స్వతంత్ర జీవనము నారంభించును. అల్లిపిల్లలు మొదటనుండియు వెడల్పగు మందు ఆకులను పెట్టి మెల్లఁగ నెదుగును. ౨-౪ అడుగు లెదుగుటకు

౩-౪ నెలలకు పైఁగా పట్టును. వీనిదుంపలు మొక్కకుఁ దగినంత పెద్దవిగ నుండవు. వేళ్లును స్వల్పముగ నుండును. ఇవి తల్లిదుంపపై నెక్కువగ నాధారపడి పెరుఁగును. విడఁదీసి నాటినపుడు త్వరలో నాటుకొని బలముగ నెదుగవు. చాల ఆలస్యముగ గెల వేయును. కావున నాటుటకు సూదపిల్కలనే యెంచుకొనవలెను. శీతకాలములో ౧½, ౨ నెలలవయసుపిల్కలను, ఎండకాలమున (తొలకరిలో) ౨-౩ నెలలవయసుపిల్కలను నాటవలెను. దూరప్రదేశములకుఁ గొనిపోయి నాటుటకు ౩-౪ నెలలవయసుపిల్క లనుకూలము. పిల్కలకును వాని దుంపలకును దెబ్బ దగులకుండఁ దీసి సాధ్యమయినంత వెంటనె నాటవలెను. నాటకముందు ప్రాతవేళ్లను మొదలంటఁ గోసివేసినచో మరల త్వరలో క్రొత్తవేరు పోయును. పిల్కలతలలనుగూడ ౧½-౨ అడుగులయెత్తున నఱికివేయవలెను. కొన్నిచోట్ల పిల్కలను దీసి దుంపలను ౨-౪ వారములవఱకును ఆరనిచ్చి పిమ్మట నాటు ఆచారము గలదు. అట్టిదుంపలనుండి క్రొత్తబోదు బయలుదేఱి పెరుఁగవలసి యుండుటచే గెల వేయు టాలస్యమగును.

నాటుటకు ముందు గోతులలో నెరువు వేయ నగత్యము లేదు. కాని దేశవాళీపద్ధతిలో నిట్లు వేయు ఆచారము చాలచోట్లఁ గలదు. బాగుగ నారినగోతులలో బాగుగ నెండినపైమంటితో పిల్కలను నాటవలెను. నాటినపిమ్మట వానిచుట్టును మంటిని బిగియఁ ద్రొక్కి నీరు పోయవలెను. ఈతేమ ఆరినవెనుక మరల నొకసారి బిగియఁద్రొక్కుట మంచిది. పిమ్మట కాలస్థితినిబట్టి నీరు పోయుచు రావలెను. మొక్క బ్రతికినపిమ్మట బోదులుదీసి నీరు కట్టవచ్చును; లేక తోఁట నంతటిని మళ్లు గట్టికాని, కట్టకకాని; తడుపవచ్చును. కావున నిందువలన పదు నెక్కువయి, మొక్కలకు హాని గలుగకుండఁ జూడవలెను. మొక్క లెదుగుచుండఁగా తోఁటలలో కలుపు పెరుఁగకుండ గొప్పు త్రవ్వి గడ్డిగాదములను లాగివేయవలెను; లేక అంతరకృషి చేయవలెను.

తొలకరిలో నాటు కంపెనీతోఁటలలో మొక్కలు బ్రదుకఁగనే యొకసారి యెరువు (మొక్క ౧-కి ½-౧ పౌను ఆముదపుపిండి గాని వేరుసెనగపిండి గాని దానికి సమానమగు సత్తువచేయు ఎమ్మోనియా సల్ఫేటు మొదలగు వేఱు ఎరువును గాని) మొక్కచుట్టును మూరెడుదూరమువఱకునువేసి గొప్పు త్రవ్వి ప్రతిరెండువరుసలమధ్యను కాల్వలను ద్రవ్వి వానిమధ్య పెడలపై పోయవలెను. మఱి ౪-౬ వారము లయినపిమ్మట మరల మొక్కకు ౧½-౨ పౌనులపిండిచొప్పున లెక్కచూచి పెడలపై నంతటను చల్లి పారలతో త్రవ్వి, మరల కాల్వలను కొంచెము లోఁతుచేసియు మంటిని పెడలపైఁ బోయవలెను. వర్షాకాలము ముగిసినపిమ్మటఁ గాని యీలోపుగ తగినంతవర్షము లేని యెడలఁగాని తోఁటలోఁ ద్రవ్విన కాల్వలలో నీరు కట్టుచురావలెను. బాగుగ పెంచినతోఁటలు డిసెంబరు జనవరినెలలలో గెలలువేసి మార్చి ఏప్రిల్ నెలలలో పంటకు వచ్చును.

శీతకాలమున నాటుకంపెనీతోఁటలలో మొక్కలను నాటుకొనువఱకును పైని చెప్పినట్లు పాఁతనీటివలనను, పిమ్మట నీరు కట్టియు, పెంచుచు మధ్య నాంతరకృషి చేయుచు తొలకరివఱకును పెంచుచు రావలెను. సాధ్యమయినంత తక్కువనీటినే కట్టి పెంచవలెను. తొలకరించినపిమ్మట తగినంతవర్షము గురిసినవెనుకఁ గాని నీరు కట్టి కాని, తోఁటను పారలతో మరలఁ గొట్టి, పైని చెప్పినట్లు రెండుసార్లు వేయు నెరువును ఒకటేసారి వేసి వరుసలమధ్యను కాల్వలను దీసి యామంటిని పెడలపైఁ బోయవలెను. బాగుగ పెంచినతోఁటలు జూలై సెప్టెంబరునెలలలో గెలలు వేసి, అక్టోబరు డిసెంబరు నెలలలో పంటకు వచ్చును. అశ్రద్ధగఁ బెంచినతోఁటలలో మరల తొలకరించువఱకును గెలలు పంటకు వచ్చుచునేయుండును.

మధ్యమపద్ధతిలోను, దేశవాళీపద్ధతిలోను తోఁటలోనిపదునును దుక్కివలననే సాధ్యమయినంతవఱకు కాపాడుచు, వేసవిలోమాత్ర మప్పుడప్పుడు తడుపుచురావలెను. తొలకరిలో నొకసారియు, శీతకాలమున నొకసారియు పశువులయెరువును, బూడిదనుమాత్రమే వేయవలెను. ఈతోఁటలలో సామాన్యముగ సంవత్సరముపొడుగునను గెలలు వచ్చుచుండును. తొలకరించిన ౨, ౩ నెలలవఱకుమాత్రము గెలలు తక్కువగ నుండును.

కార్పితోఁటలకు పిల్కలను వదలఁదలఁచుచో, తొలకరిలో నాటిన కంపెనీతోఁటలలో మరల తొలకరించినపిమ్మట బయలుదేఱు బలమైనపిల్క నొక్కొకదానిని వదలవలెను. శీతకాలమున నాటు తోఁటలలో డిసెంబరు జనవరినెలలో నొక్కొకపిల్కను వదలవలెను. మధ్యమపద్ధతిలో తొలకరిలో నొకపిల్కయు, సెప్టెంబరునెలలో నొకపిల్కయు, జనవరిలో నొకపిల్కయు వదలవలెను. దేశవాళీ తోఁటలలో నిట్లు రెండేసి పిల్కలను వదలవలెను.

అరఁటితోఁటలలోని యెండుచొరుగును వర్షాకాలమునఁ గోసివేయవలెను. ఎండకాలమున నట్లె యుండనీయవలెను. ఇది బొందలకు ఊడుకు తగులకుండ కాపాడును. గెలలను నఱికివేయునపుడు సామాన్యపుచెట్టును గజమెత్తున నఱుకుట యాచారము. ఇట్లు నఱికి వేసినభాగములను చిన్నచిన్న తునకలుఁగ నఱికి అరఁటితోఁటలలో నాకాల్వలలోనే యుంచి తొలకరిలో పెడలమీఁద పఱచి మరల కాల్వలను లోఁతుచేసి పైని మంటిని బోయవలెను. కాల్వలను త్రవ్వని మధ్యమ దేశవాళీపద్ధతులలో నీచెత్తను కప్పుటకు మధ్య నక్కడక్కడ నొకకాల్వను త్రవ్వి అందువైచి కప్పవలెను. తలలు నఱుకఁగా మిగులు బొందలను వానిదుంపలను, తొలకరిమొదలు ఎండలు ముదురువఱకును నెప్పటికప్పుడు త్రవ్వివేసి ఆగోతులలో నెరువును మంటిని బోసి కప్పవలెను. ఎండకాలమున వీని నట్టె యుంచినయెడల నవి కొంత వఱకు దానిపిల్కలకు తేమ నొసఁగి కాపాడును.

గెలలు పడిపోకుండ బోట్లు పెట్టుట అరఁటితోఁటలలోఁ జేయవలసినమఱియొకపని. సామాన్యముగ రెండువెదుళ్లను కొంత

యెత్తున త్రాటితోఁ గట్టి వానిని చెట్టున కెదురుగ బోటు పెట్టుట ఆచారము. కాని గాలివీచుచో నీబోటునుండి చెట్టు తప్పించుకొని పడిపోవును; లేక బోటుపెట్టినచోట విఱిగిపోవును. ఇంతకంటె, కొంచెము లావుపాటివెదురును గాని యేదేనికొయ్యను గాని, గెల కెదురుగ నేటవాలుగ నేలలో ౧౨, ౧౫ అంగుళములలోఁతుగ నాఁటి దానిపైభాగమునకు గెలయొక్క కాఁడను అది క్రిందికి వంగినచోట కొబ్బెరనారత్రాటితో గట్టిగ కట్టుట మంచిది.

అరఁటితోఁటలకు వేయఁదగినయెరువులనుగూర్చి పైని స్వల్పముగ వ్రాయఁబడెను. సుమారు ౨౫,౦౦౦ పౌనులబరువుగల అరఁటి గెలల నిచ్చు కర్పూరచక్కెరకేళీతోఁట యొక్క యెకరమునుండి ౧౯౪ పౌనుల నత్రజనిని, ౬౦ పౌనులస్ఫురత్పంచామ్లజనిదమును, ౬౯౦ పౌనులపొటాషును దీసికొను నని లెక్క వేయఁబడెను. పొటాషు హెచ్చుగ తీసికొనఁబడినను ఈదేశమున చాలనేలలలో నది తగినంత గలదు. కాని మరలమరల నొకచోట తోఁటలను వేయుచో నిది చాలకపోవచ్చును. సామాన్యముగ నేలలో లోటుపడునది నత్రజని కావుననే పైకి కంపెనీఅరఁటితోఁటలకు వేయఁదగిన యెరువులలో తైలపిష్టములును, ఎమ్మోనియాసల్ఫేటునుమాత్రమే పేర్కొనఁబడెను. సామాన్యముగ వీనిని వాడిన చాలును. అవసరమగునో వీనితోపాటు మంటిని గాని బూడిదను గాని కూడ వాడవచ్చును. దేశవాళీతోఁటలకును, మధ్యమపద్ధతితోఁటలకును సామాన్యముగ పశువులయెరువు, వండుమన్ను నీలిరొట్ట పందిపెంట మానవపురీషము మొదలగు స్థూలపు టెరువులను బూడిదతోఁగాని పాటిమంటితోఁగాని చేర్చి వాడుట మంచిది.

అరఁటితోఁటలకుఁ బట్టు చీడలు తక్కువ. చిన్నమొక్కల కొకప్పుడు ఒకవిధమగు పచ్చపురుగులు (Prodenia Letura) పట్టుచుండును. ఇవి మొదట సమూహములుగ నుండి తరువాత అంతటను వ్యాపించుటచే, వీనిని ముందుగ గుర్తించి, ఇవి పట్టిన ఆకులభాగములను కోసి, గోతిలో వేసి కప్పుటవలన వీనిబాధ తొలఁగును. ఒక్కొకప్పు డొకవిధమగు గొంగళిపురుగు (Pericollia Rieini) కూడ పట్టును. వానినిగూడ నిట్లే నాశనము చేయఁదగును. దుంపల కొకవిధమగు దాలువుపురుగుపట్టుట కొన్నిచోట్లఁ గలదు. తోఁటలలో పులిబొందలు లేకుండ ఎప్పటికప్పుడు తీసివేయుచుండుచో నీబాధ అంతగా నుండదు.

అరఁటిచెట్లకు కొన్నితెగుళ్లు విశేషహాని చేయునవి గలవు. కాని, యీదేశమున నవికూడ నరుదు. ఒక్కొకప్పు డొకసూక్ష్మజీవి (Bacterium)వలనఁ గలుగు తెగులుచే మొవ్వు పూర్తిగ పైకి రాక నిలిచిపోయి బొందలోపలిభాగమున కుళ్లిపోవును. ఇది అమృతపాణీ తోఁటలలో విస్తారముగఁ గనిపించును. తెగులు పట్టినచెట్లను నఱికి వేసి దుంపతోఁగూడ తీసివేసి యెండుచొరుగు కప్పి కాల్చివేయుచో నిది వ్యాపింపదు. ఒక్కొకప్పుడు పండ్లలోపలిభాగమున (ముఖ్యముగ అమృతపాణీపండ్లలో) ఎఱ్ఱనిమచ్చ లేర్పడును. ఈభాగము గట్టిగ నుండి తిన నసహ్యమగును. ఇది యొక శిలీంధ్రమువలనఁ గలుగును. ఈతెగులు విస్తారముగ పట్టినపుడు బోర్డోమిశ్రణము గెలలపై పిచికారీచేయుట మంచిది.

గెలలు పూర్తిగ ముదిరి ఒకటిరెండుకాయలు పండినవెనుక నఱికి పండవేసినచో నందలిపండు రుచిమంతముగ నుండును. కాని యింతవఱకు ముదురనిచ్చినగెల లెగుమతి కాఁగవు. కావున నీస్థితికి వచ్చుటకు ౧౦-౧౫ దినములు ముందుగనే గెలలను నఱకుదురు. కొంద ఱింకను లేఁత గెలలను నఱికి పంపుదురు. అవి గమ్యస్థానము చేరినచోట పండుటకుఁగాను వానికి పొగపెట్టుటగలదు. కొన్నిచోట్ల చొరుగు చుట్టి నేలలో పాతుటయుఁ గలదు. తినుటకు మంచిపండ్లు గావలె నన్న బాగుగ ముదిరినగెలలను చొరుగు చుట్టి వ్రేలాడఁదీసి పండ్లు బాగుగ మెత్తఁబడువఱకు నుంచి తినవలెను. ఇట్లు బాగుగ మెత్తఁబడినపిమ్మట తినుపండ్లు సులభముగ జీర్ణమగును, ఆరోగ్యకరము. ఒకసామాన్యపు అరఁటిపండు (3 ఔన్సులు తూఁగునది) ౧ ఔన్సు బియ్యపు అన్నమునకు సమానమగు ఆహారము. ఇందు బి. సి విటమినులు కొలఁదిపరిమితిగఁ గలవు. దినమునకు రెండుఔన్సులబియ్యపు తవుడును, పావుసేరుపాలనుండి తయారుచేసిన మజ్జిగ లేక పెరుఁగును, ౧౨ అరటి పండ్లును, నూఱుపౌనుల తూనికగల మనిషికి సమగ్రమగు ఆహారము.

అరఁటికాయలు గాక అరఁటిపూవులును, దూటయుకూడ కూర పచ్చడి వడియములు మొదలగువాని కుపయోగించును. అరఁటియాకులు భోజనమున కుత్తమము.

అరఁటిగెలలను, ఎగుమతికి తగినట్లు కట్టుటవలనను, వానికి గాలి తగులుటకు వీలగువాగనులు సంపాదించుటవలనను అవసరమగు చలవ వాగనులను సంపాదించుటవలనను, అవి యరుదగుపంజాబుప్రాంతములకు పంపఁగలుగుచో చాల లాభకరముగ నుండును.

అరఁటిచెట్టునకు సంబంధించిన పరిశ్రమలలో అరఁటిపిండిపరిశ్రమయు నారపరిశ్రమయు ముఖ్యములు. అరఁటిపండ్లనుగూడ ఎండఁబెట్టినచో నిల్వ చేయుటకు వీలు గలదు. అరఁటికాయలను పలుచనిబిళ్లలుగఁ గోసి, యెండఁబెట్టి జల్లించి పిండి చేయవచ్చును. ఈ పిండి పిల్లలకు మంచియాహార మందురు. బిళ్లలను తఱుగుటకు ఇనుప కత్తులనుమాత్ర ముపయోగింపఁగూడదు. వాఁడిగ నున్న వెదురుబద్దలను గాని యితరలోహపుకత్తులనుగాని యుపయోగింపవచ్చును. అరఁటి పండ్లకు తొక్కలను దీసి దుమ్ము రేఁగనిచోట్ల వెదురుపేళ్లదాగరలలో నెండఁబెట్టిన ౫, ౬ దినములలో నీరిగిరిపోయి కాగితములలోఁగాని డబ్బాలలోఁ గాని నిల్వ చేయుస్థితికి వచ్చును. ఇట్లెండించిన యరఁటి పండు పండిన అంజీరపుపండుపరిమళము గలిగియుండును. ౪, ౫ మాసములు నిల్వయుండును. అరఁటిడిప్పలను వాఁడిలేని యొకవిధమగు మడతకత్తిపీఁటపై కత్తికిని పీఁటకును మధ్య నుంచి నొక్కి లాగుటచే నందలినార యితరభాగములనుండి విడిపోవును. దీనిని కడిగి ఆరఁబెట్టిన, నిగనిగలాడునార తయారగును. దీనిని ప్రత్యేకముగఁ గాని, నూలితోఁగలిపి కాని బట్టలుగ నేయవచ్చును. నార దీయుటకు

ఫిలిప్పైన్‌దీవులలో నొక ప్రత్యేకరకము సాగుచేయఁబడుచున్నది. సామాన్యరకములనుండి తీరిక యైనపుడు తమకు వలయునారను రైతులు తీసికొనవచ్చును. కాని కూలిపెట్టి నార తీయించిన గిట్టదు.

ఆయాపద్ధతులలో వ్యవసాయమున కగువ్యయమును, దిగుబడియగుగెలలసంఖ్యయు వానివిలువయు ఈక్రింద సంగ్రహముగ వ్రాయఁబడును.

పద్ధతి	వ్యయము ఎ. ౧-కి (పశువులజతకు ౮ అ. (మగవానికి ౪ అ. ఆఁడుదానికి ౨ అ. కూలి చొ.)	దిగుబడియగు గెలల సంఖ్య	వాని విలువ	వరా
కంపెనీపద్ధతి (తోలకరి) చక్కెరకేళీ	రు. ౨౦౦	౯౦౦	రు. ౪౫౧	గెల ౧-కి ౮. అణాలు చొప్పున
కర్పూర చక్కెరకేళీ (శీతకట్టు పద్ధతి)				
మొక్కతోఁట	రు. ౧౮౦	౭౫౦	రు. ౩౫౦	,,
బోడుతోఁట	రు. ౧౨౦	౭౫౦	రు. ౩౫౦	,,
కర్పూర చక్కెరకేళీ ౩ సంవత్సరములకు	రు. ౨౫౦	౧,౯౨౦	రు. ౯౬౦	,,
వేశవాళీపద్ధతి (అమృతపాణీ ౬ సంవత్సరములు)	రు. ౪౫౦	౪,౩౨౦	రు. ౧,౦౮౦	గెల ౧-కి ౪. అణాలు చొప్పున

(గో. జో.)

అరడికుంట — చిత్తూరుజిల్లా పుంగనూరు తాలూకా యందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౭౬౯ (౧౯౩౧).

అరణ్యఖండ్రిక — చిత్తూరుజిల్లా పుత్తూరుతాలూకాలోని జమీన్ దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౭౩౧ (౧౯౩౧).

అరతాల — చిత్తూరుజిల్లా చిత్తూరుతాలూకా యందు చేరిన జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౬౫ (౧౯౩౧).

అరదల — విశాఖపట్టణముజిల్లా పాలకొండతాలూకాకు చెందిన ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౬౫౧ (౧౯౩౧).

అరని (౧౮౧౭-౧౮౮౨) — జానాస్ అరని (Janos Arany) అనునాతఁడు హంగేరీదేశమందలి కవి. అచ్చట ఆధునిక కవులలో నీతఁడు మిక్కిలి లోకప్రియుఁడు. ఇతనికావ్యములు దేశాభిమానపూరితములు. ౧౮౪౮ లో జరగినవిప్లవమునందు నేర్పడిన జాతీయప్రభుత్వమునం దీతఁ డొకయధికారిగ నుండెను. ఆ ప్రభుత్వమునకు పరాభవము కలిగినపిదప ౧౮౫౪ వఱకు నతఁడు కడు బీదవాఁడుగ నుండెను. తరువాత నీతనికి విద్యాపీఠములో మహోపాధ్యాయునిపనులు ఈయఁబడెను.

అరపల్లి — మధ్యరాష్ట్రములలోని చాందాజిల్లా మూల తహసీలులలో నొక తాలూకా. ఇందు ౯౧ గ్రామము లున్నవి. ఈ తాలూకా యంతయు విస్తారముగ నడవులతో నిండి యుండును. అందుచే నిందు చాల గ్రామములు అడవులను తెగనఱికి కట్టినవే యైయున్నవి. ఇందు నదులుగూడ నెక్కువగనే కలవు. వానిలో పైన్గంగా నది ముఖ్యమైనది. దీని యొడ్డుననే యీతాలూకాకు ముఖ్యపట్టణమగు ఘాట్ అను గ్రామ మున్నది. ఈయూరిలో చెఱకు విస్తారముగఁ బండింతురు. ఈతాలూకా వైశాల్యము ౪౪౦ చ. మైళ్లు.

అరబస్థాన్ — చూడుఁడు, అరేబియా.

అరబ్బిపాషా (౧౮౪౦-౧౯౧౧) ఈజిప్టుదేశమునందు ౧౮౮౨-వ సంవత్సరమున తిరుగఁబాటు చేసినవారినాయకుఁడు. ఈతఁడు మొదట కూలివాఁడు. తరువాత ౧౨ సంవత్సరములు ఒకబీదసిపాయీగ సైన్యములో నుండెను. ఇంగ్లీషువారును ఫ్రెంచివారును ఈజిప్టుదేశపుప్రభుత్వములో జోక్యము కలిగించుకొనఁగూడదని యీతనియభిప్రాయమైనందున నతఁడు వారికి వ్యతిరేకముగ జాతీయపక్షమును దేశమునందు నిర్మించెను. ఆపక్షమువకు లొంగి ౧౮౮౧ లో అప్పు డున్న మంత్రు లందఱును తమపదములను మానుకొనవలసినవారైరి. ౧౮౮౨ లో నీతఁడు నూతనమంత్రిమండలమునందు యుద్ధసంబంధమైన మంత్రి యయ్యెను. తమ ప్రతిసాంవత్సరికాదాయవ్యయములలెక్కలను ఇంగ్లీషువారు గాని ఫ్రెంచివారు గాని తనిఖీ చేయ నవసరము లే దని వాదించి వానిని వారికిఁ జూపుట మానెను. అందుచే నింగ్లండుతో యుద్ధము సంభవించి ౧౮౮౨-వ సంవత్సరము జూలై ౧౧, ౧౬ తేదులలో ఇంగ్లీషునావికదళమువారు ఈజిప్టురాజధానియైన అలెగ్జాండ్రియామీఁద ఫిరంగిగుండ్లవర్షము కురిసిరి. ౧౩-వ శ్టెంబరుదినమున టెల్ ఎల్ కెబెర్ అనుస్థలమునందు అరబ్బిపాషా పూర్తిగ నోడింపఁబడెను. ఆతనిఁ బట్టుకొని సింహళమునకుఁ బంపిరి. ఆతని వెళ్లఁగొట్టినతరువాతనే ఈజిప్టుదేశముపై నింగ్లీషువారితనిఖీ చక్కఁగఁ గుదిరెను. ఈతనిని ౧౯౦౧-వ సంవత్సరమున విడిచిపెట్టిరి.

అరబ్బీసముద్రము — దీనినే మనదేశస్థులు పశ్చిమ సముద్ర మందురు. ఇది హిందూదేశముయొక్క పశ్చిమతీరము నంటి యున్నది. ఇది హిందూమహాసాగరములోని యొకభాగము. ఇది అరబస్థానమునకు తూర్పునను దక్షిణమునను వ్యాపించియుండును. ఈయది పరిషియాదేశమునకు పశ్చిమమునను, అరబస్థానమునకు తూర్పున నున్న పారసీకజలసంధితో అరబస్థానమునకు తూర్పుభాగమునఁ గలయును. ఎఱ్ఱసముద్రముతో అరబస్థానమునకు పశ్చిమమున బాబుల్ మేండబ్ జలసంధిద్వారా కలయును. అచ్చటనే ఏడెన్‌పట్టణము గలదు.

అరబుపాలెము — విశాఖపట్టణముజిల్లా అనకాపల్లి తాలూకాలోని జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౪౯౪ (౧౯౩౧).

అరబేలా — ఇది అదియాబేన్ దేశములోని ఒక పురాతన నగరము. అసురియనులకుఁ బూర్వమునుండియు నిది ఝాబ్ నదియొడ్డునఁ గల ప్రదేశములకు రాజధానిగ నుండెను. క్రీ. పూ. ౩౩౧-వ సంవత్సరమున సికందరుషా అరయసు నోడించిన దిచటనే యని కొన్నిగ్రంథములు చెప్పుచున్నవి. ప్రస్తుతమున నిది మోసల్ నగరమునుండి బాగ్దాదునకుఁ బోవుదారిలో నున్నది. క్రీ. శ. ౧౨౩౬-వ సంవత్సరమున మొగలులును, క్రీ. శ. ౧౩౯౩-వ సంవత్సరమున తైమూరును దీనిని దోచుకొనిరి. ప్రస్తుతమున దీని జనసంఖ్య యించుమించుగ ౬,౦౦౦ లు.

అరమడక — చిత్తూరుజిల్లా వాయల్పాడు తాలూకాలోని గ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౩౮౬ (౧౯౩౧).

అరయనులు — ౧. వీరు పంజాబులో నివసించు నొక తెగ రాజపుత్రులు. సుమారు నాలుగుశతాబ్దులకు మునుపు మహమ్మదీయులు వీరి పూర్వులను రాజ్యభ్రష్టుల నొనర్చిరి. అప్పుడు వీరు తోఁటమాలీవేషములతోఁ దప్పించుకొని పోయిరి. నాఁటనుండియు వీరు వ్యవసాయము చేసికొనుచు జీవించుచున్నారు. ఆ సమయమున వీరికి రాయనులు అనుపేరు వచ్చినది. ప్రస్తుతమున వీరు ఘుఘుర్, ఛిశ్నేర్, సిర్సా, తోహనాలలో నెక్కువగ నున్నారు. తరువాత నొకసారి మహమ్మదీయులశక్తి సన్నగిలినప్పుడు వీరు మరలఁ బైకి రాఁజూచిరి. కాని కఱవులు మున్నగువానివలన వీరి యత్నము లేవియుఁ గొనసాగలేదు. ఆకాలమున వీ రక్కడక్కడ తిరుగుచుండెడివారు. పంజాబులోని సట్లెజ్‌నదీప్రాంతములలో నున్న అరయనులతోఁ దమ కెట్టిసంబంధమును లేదని వీ రందురు. వేషభాషలలో సట్లెజ్ మహమ్మదీయులనే వీరు పోలియుందురు.

౨. పంజాబులోని మహమ్మదీయులలో నొక తెగవారు. మొదట వీరు కంభో (Kambho) తెగకుఁ జెందినవారు. వ్యవసాయములో వీరి కంతగ నేర్పులేదు. తోఁటమాలీలుగ నుండుటయే వీరి పని.

౩. పంజాబులో నివసించు నొక తెగ ప్రజలు. ఈతెగకు మరల నెన్నియో యుపశాఖలు కలవు. వానిలో ముఖ్యమయినవి మన్, చందార్ మొదలయినవి. వీరిలో పెండ్లికి పదునాఱురూపాయ లైన ఖర్చునకు సరిపోవునఁట.

౪. అమృతసరము జిల్లాలో నివసించు నొకతెగ ప్రజలు. వీరిలో విద్య మిక్కిలి తక్కువయఁట. నూటి కొక్కఁడైనను చదువువచ్చినవాఁ డుండఁడఁట.

అరరు — ప్రయాగప్రాంతమందలి కోరా అనుసంస్థానమునకు జమీన్దారు. ఢిల్లీలో మహమ్మదుషాహా (క్రీ. శ. ౧౭౪౯) రాజ్యము చేయునప్పుడు ఆతఁడు బలహీనుఁ డని యెంచి అరరు తన జిల్లాకు అధికారియైన నిసారుఖానుని జంపి (క్రీ. శ. ౧౭౩౧ లో) స్వతంత్రుఁ డాయెను. అతనిని శిక్షించుటకు ఢిల్లీనుండి చంపఁబడినవానికుమారుఁడైన అజముల్లాఖాన్ పంపఁబడెను. కాని అరరు ఆతనికిని జిక్కనందున కొన్నిదినముల కతఁడు వెడలిపోయెను. అంత నరరు మరల నొకరాజప్రతినిధినిఁ జంపెను. అందువిూఁద ఔధ్ సుబేదారయిన సాదత్‌ఖాను ఈతనితో యుద్ధముచేసి యీతనిని జంపి యీతనితల చక్రవర్తికిఁ బంపెను (క్రీ. శ. ౧౭౩౫).

అరలిగనూరు — బళ్లారిజిల్లా సిరిగుప్పతాలూకాలోని గ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౯౦౫ (౧౯౩౧).

అరలిబండ — బళ్లారిజిల్లా ఆదోనితాలూకాలోనిఈనాం గ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౭౯౧ (౧౯౩౧).

అరవ — తెలుఁగుదేశమున స్థిరపడిపోయిన తమిళ ఇడయనులకు, వెల్లాలులకుఁపేరు వీరినే తెలుఁగుదేశమున అరవగొల్లలని, అరవ వెలమలని యందురు.

అరవకొత్తూరు — చిత్తూరుజిల్లా కాళహస్తితాలూకాలోని జమీన్దారీగ్రామము. ఇచటిజనసంఖ్య ౬౨౧ (౧౯౩౧)

అరవన్‌ఘాట్ — నీలగిరిజిల్లా కూనూరుతాలూకాయందలి ఉబ్బతలైగ్రామముయొక్క శివారు. ఇది కూనూరునకు మూఁడుమైళ్లదూరములో నున్నది. ఇండియాలోని సైన్యమున కంతకు 'కార్‌డైట్' అనుదాని నిచ్చుటకు ఇక్కడిలోయయందు ఒకగొప్ప ఫ్యాక్టరీ కట్టఁబడినది. ఇది సమీపమం దున్న వెల్లింగ్‌టన్ సైన్యశిబిరమునకుఁ జేర్పఁబడినది. కార్‌టేరీనదీపాతమువల్లఁ గలిగిన విద్యుచ్ఛక్తివల్ల ఫ్యాక్టరీ మరలు నడపఁబడును. దీనికి సమీపమున సారాబట్టీ గలదు. ఉదకమండలమునకుఁ బోవురస్తా ఈకార్‌డైట్‌ఫ్యాక్టరీ ప్రక్కగఁ బోవును.

అరవపల్లె — గుంటూరుజిల్లా రేపల్లెతాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౨౬౮ (౧౯౩౧).

అరవవాండ్లపల్లె — చిత్తూరుజిల్లా చంద్రగిరి తాలూకాకు చెందిన జమీన్దారీగ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౭౦ మాత్రమే (౧౯౩౧).

అరవాసిపట్టడ — చిత్తూరుజిల్లా తిరుత్తనితాలూకాలోని జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౧౨ (౧౯౩౧).

అరవిందులు — గంగానదీమతల్లిచే పునీతమైనవంగదేశమున ౧౮౭౨-వ సంవత్సర మాగస్టుమాసము ౧౫-వ తేదీని వీరు జననమొందిరి. చిన్ననాఁడే సప్తమవర్షప్రాయమున విద్యాభ్యాసమునిమిత్త మింగ్లాండున కేఁగి యచ్చట పదునాల్గుసంవత్సరము లుండిరి. ఇంగ్లీషు, ఫ్రెంచి, జర్మని, గ్రీకు, లాటిన్, ఇటాలియాది పాశ్చాత్త్యభాషలయందు పాండిత్య మలవఱచుకొని యాధునిక ప్రాచీన పాశ్చాత్త్య తత్త్వశాస్త్రములను, మత సాంఘిక రాజకీయ సారస్వతాది సభ్యతా విశేషములను, చారిత్ర సంప్రదాయములను ఆమూలాగ్రముగ గ్రహించిరి. విద్యార్థిదశలోనే 'మిల్టన్' కవివరునివెనుక నింతటిమేధావిని గాంచియుండలే దని కళాశాలయందలి యాచార్యవర్గముచే సన్నుతుల నంది కీర్తిగాంచిరి.

శ్రీ అరవిందయోగి

శ్రీ అరవిందులు ఐ. సి. యస్. పరీక్షయం దుత్తీర్ణు లయ్యును విధిప్రేరణమున గుఱ్ఱపుస్వారిపరీక్షకు హాజరు కానికారణమున నుద్యోగానర్హులుగాఁ బరిగణింపఁబడిరి. ఆసమయమునం దింగ్లాండులో నున్న బరోడామహారాజును దర్శించి వారిరాజ్యమున నుద్యోగము సంపాదించుకొని ౧౮౯౩ లో తమ యిరువదియొకటవ సంవత్సరమున మాతృదేశమునకు వచ్చి చేరిరి. ప్రథమమున మహారాజులుంగారి యాంతరంగిక కార్యదర్శిగాను, కరగ్రాహి (రివిన్యూ)శాఖోద్యోగిగాను, కళాశాలలో నధ్యాపకులుగాను తుదకు కళాశాలోపాధ్యక్షులుగాను బనిచేసి మహారాజులుంగారి ప్రశంసకు, విద్యార్థిబృందముయొక్క భక్తిస్తోత్రములకు, పౌరులప్రేమాదరణములకును బాత్రులయిరి. ఇచ్చట నున్న పదుమూఁడు సంవత్సరముల కాలములోనే సంస్కృతము, బంగాళీ, గుజరాతీ, మరాటీ, హిందీ మున్నగు దేశభాషల నభ్యసించి శ్రుతి స్మృతి పురాణేతిహాసాదులను నానాగ్రంథరాజములను సర్వతోముఖముగఁ బఠించి పరిశోధించి వేదాంతవిజ్ఞానపారంగతు లయిరి.

శ్రీ అరవిందులు రాజకీయరంగమునఁ గ్రీడించినకాల మత్యల్పమయ్యును - ఉద్యోగమందున్నందున పరోక్షముగా నాలుగుసంవత్సరములు, ఆవల ప్రత్యక్షముగా నాలుగుసంవత్సరములు, ౧౯౦౨ మొదలు ౧౯౧౦ వఱకు - ఆధ్యాత్మికముగనే మహోన్నతసిద్ధి గాంచి ప్రపంచ మింతవఱకును కనివిని యెఱుంగని యోగీశ్వరు లయ్యును, రాజసలోకమాతని తీవ్రజాతీయవాదిగామాత్రమె కొంత గుర్తించి యీతదనుక పూజించుచున్నది. వంగదేశవిభజనానంతరము స్వదేశోద్యమఝంఝామారుతము తీవ్రముగా వీచుచున్న కాలములో ౧౯౦౬-వ సంవత్సరమున పాశ్చాత్త్య లెజెంగిన పశుబలముతోఁగాక కేవల మాధ్యాత్మికశక్తితో భారతమాత దాస్యబంధనములఁ ద్రెంచివైచి స్వాతంత్ర్యసిద్ధి నందవలయునను దృఢసంకల్పముతో మనఃప్రాణ శరీరముల సర్వము నర్పించి దేశారాధనచేసి తరింపవలయునను దీక్షతో, బరోడాకళాశాలలోని ఉన్నతోద్యోగమును త్యజించి కలకత్తా ప్రవేశించి నూతనముగా నట స్థాపితమైన జాతీయకళాశాలలో ప్రధానాచార్యపదవిని స్వీకరించి యువకుల కిహపరసాధనముగా విద్యాబోధను జేయఁదొడంగిరి. కాని పాశ్చాత్త్యసభ్యతామోహమునఁ దగుల్కొని జాతీయవిద్యాస్వరూపమే యెఱుంగని మితవాదు లాసంస్థను పరిపాలించువారైనందున లక్ష్యమందును విధానమందును భేదభావ మేర్పడి శీఘ్రకాలములోనే తమయాచార్యపదవికి స్వస్తిచెప్పికళాశాలాసంబంధమును బరిత్యజించిరి. ౧౯౦౬, ౧౯౦౮ సంవత్సరములలో శ్రీ అరవిందులు తమ ధర్మపత్రికకు వ్రాసిన సుప్రసిద్ధలేఖలను బఠించినవారికి ఆకాలమున భారతదేశీయ దాస్యస్థితికి వీరనుభవించిన హృదయపరివేదన, కేవల మాత్మశక్తితోడనే పశుబలము నెదుర్కొని విజయము గాంచవగునను వీరి విశ్వాసము, సర్వము మాత కర్పింపవలయునను వీరి త్యాగదీక్ష స్పష్టము కాఁగలదు.

మాతృపూజావిధాన మిట్టి దని దేశీయుల కర్తవ్య మిదమిత్థమని నూతనోద్యమమును, జాతీయభావములను ఆధ్యాత్మికదృష్టితో స్పష్టముగా ప్రచార మొనర్చుటకు 'వందేమాతరం' అను దినపత్రికను గొందఱు మిత్రుల ప్రోత్సాహసాహాయ్యములతో స్థాపించి తత్పత్రికా సంపాదకవర్గమునఁ బ్రవేశించి దానికి నిజముగా సూత్రధారుఁ డయ్యెను. ఆపత్రికాజీవితకాలమించుమించుగ రెండుసంవత్సరములేయైనను దేశము నుఱ్ఱూఁతలూఁగించి నేఁటికిని స్థిరస్థాయిగానున్న సజాతీయ సద్ధర్మ సంపూర్ణస్వాతంత్ర్య భావముల నుద్బోధించి యపూర్వసంచలిత వాతావరణమును సృష్టించి పత్రికాప్రపంచమున నగ్రస్థానము వహించియుండెను. అంతటి తీవ్రతమ స్వాతంత్ర్యధోరణి గలదయ్యు నిజసంపాదకీయవ్యాసములకుఁ గాక మఱొక పత్రికనుండి యనువదించి

ప్రకటించిన వ్యాసమునకై రాజద్రోహకరమని దోషారోపణము జరగుటయు తుదకు విచారణలో శ్రీ అరవిందులు దోషి యని ఋజువు గానందున విడుదల గాంచుటయు గమనించిన వీరి లేఖినీమాహాత్మ్యము స్పష్టముగాఁగలదు.

దేశీయమహాసభలో నాదర్శవిధానములపట్ల భిన్నభావము లుదయించి మితవాదాతివాదపక్షము లేర్పడి యిరుపక్షులవారును సూరత్ మహాసభా సమయమున ముష్టియుద్ధ మొనర్చి దేశీయమహాసభను ధ్వంసమొనర్చుటయు, జాతీయపక్షనాయకుఁడైన తిలక్ లోకమాన్యునికి శ్రీ అరవిందు లండగా నుండి జాతీయవాదుల మహాసభ కగ్రాసనాధిపత్యము వహించి దేశస్వాతంత్ర్య వాగ్వీణాగానమును బాడి జాతీయవాదుల కర్తవ్యము నిర్దేశించుటయు, ప్రభుత్వమువారు మితవాదులను జేరఁదీసి జాతీయవాదుల నెందఱనో చట్టములక్రిందనె ప్రవాసములపాల్జేసి రాజద్రోహపునేరములక్రింద కారాగారములకంపి శిక్షించియున్నందున దేశమున నాహాకారములు చెలంగి బీభత్సస్థితి యేర్పడుటయు, నాద్వేషోద్రేకోత్పాతసమయమున వంగదేశమున నాంగ్లేయుల నిద్దఱను బాంబులఁ (ప్రేలుడు గుండ్ల) బ్రయోగించి హత్యగావింపఁగా ౧౯౦౮-వ సంవత్సరము మేమాసారంభమున నుషఃకాల మైదుగంటలపుడు శ్రీ అరవిందులు నిద్రించుచుండ పరున్నవానినట్లే విప్లవోద్యమమును స్థాపించి బాంబులను తయారుచేసి తద్ద్వారా బ్రిటీషుప్రభుత్వము నంతరింపఁజేయవలయునను సంస్థకు ప్రధాననాయకుఁడను ఘోరదోషారోపణముక్రింద సంకెలలతో బందీకృతుని జేసికొనిపోవుటయు, విచారణకాలములో నొకసంవత్సరము పూర్తిగా కారాగృహమున నుంచుటయు, కృష్ణజన్మస్థానమగు కారాగృహముననే యోగలత యల్లుకొని ఆయన కృష్ణభగవానుని సాక్షాత్కార సందేశభాగ్యముల ననుభవించుటయు, తుదకు దీర్ఘ నిశిత విచారణాఫలితముగా న్యాయమూర్తిచే కేవలము నిరపరాధియని విడుదల యగుటయు గ్రంథస్థమైన చారిత్రికవిషయము లైయున్నవి.

ఆ నిర్బంధ ప్రయోగ పరంపరలు ఘోరశిక్షలు కఠినశాసనములు వీనిమూలమున బహిరంగముగా రాజమార్గమునఁ బనిచేయుచున్న జాతీయోద్యమము జీవచ్ఛవమై తోడిదేశారాధకులు కారాగారవాసులై దిక్కుదోఁచక విషమస్థితి యేర్పడినపుడు జాతీయపక్షమునకు తానొక్కఁడే బహిరంగముగా నాయకత్వము వహింపవలసిన యావశ్యకమును గుర్తించి, 'వందేమాతరం' పత్రిక నాఁడే యంతరించినందున ౧౯౦౯ జూలై మాసములో ఆయన ఆంగ్లమున 'కర్మయోగి' యని బంగాళీలో 'ధర్మ' యని రెండువారపత్రికలను స్థాపించి నిర్వహింపసాగిరి. ఈపత్రికలలో వెలువడిన అనేక వ్యాసరాజములలో 'భారత మేధస్సు', 'జాతీయవిద్య', 'కళాప్రాశస్త్యము', 'కాళిదాసు', 'కర్మయోగి 'యాదర్శము', 'పరిణామ పరివర్ధనము' మున్నగునవి కొన్ని గ్రంథరూపమున వెలువడియున్నవి. ఉత్తరపరలో తదితర ప్రదేశములలో ఆకాలమున వీరొసంగిన ఉపన్యాసములుగూడ గ్రంథరూపమున ప్రకటితమైయున్నవి. ఏకాంత కారాగారవాసమున తీవ్రముగా నొనరించిన యోగానుభవముతో ఆయన ఆధ్యాత్మిక దృష్టితో అనాఁటి దేశపరిస్థితుల కనుగుణముగా జాతీయవాదమును సమన్వయించి ప్రబోధ మొనరించుచుండిరి. న్యాయస్థానములో నిర్దోషి యని ఋజువైనను నిరంకుశప్రభుత్వవిధాన మాహాత్మ్యమున పోలీసుపీడనము తీవ్రమై ఆయన మనశ్శాంతికి భంగము కలుగఁజొచ్చెను. సంవత్సర కారాగారవాసానుభవఫలితముగా శ్రీ అరవిందులు రాజకీయములకు తిలోదక మిచ్చి యోగిగానో, సన్న్యాసిగానో ఏ హిమాలయపు గుహాలయందో ఏకాంతముగా నిరుపద్రవముగా జీవిత శేషమును గడత్రోయు నని యాశించిన పోలీసువారికి కర్మయోగియై అనుదినము బహిరంగోపన్యాసము లొసంగుచు ప్రభుత్వవిధానమును ఖండించుచు పత్రికలలో విమర్శించి యాక్షేపించుచు రాజకీయరంగమున నాయకుఁడై జాతీయపక్షమును బునరుద్ధరించుట హృదయశల్యమై ప్రాణగొడ్డముగా నుండెను. కాన వేగులవారిపోరు తీవ్రమై యెట్లయినను మరల కారాగారమున బంధించుటకు విశ్వప్రయత్నము లారంభమైనట్లు గట్టివదంతులు బయలుదేఱెను. అపుడే యుత్తరక్షణమున తనక్షేమి సంభవించునో యని యనుమానించి తన తుదిరాజకీయశాసనముగా 'నాదేశీయుల కొక బహిరంగలేఖ' యను నపూర్వపత్రమును కర్మయోగిలో ప్రకటించిరి. అందలి యాదర్శవిధానము లీనాఁటికిని ఆచరణసాధ్యము లైయున్న వన్న శ్రీ అరవిందుల రాజకీయమార్గదృష్టి విశదము గాఁగలదు. ఈలేఖకే ప్రకటితమైనయెంతో కాలమునకు - రాజద్రోహ మొనర్చి పాఱిపోయి రనునిందారోపణమున కవకాశ ముండునట్లు- కర్మయోగిముద్రాపకునిపై దోషారోపణ మొనరించి బంధించిరి. క్రిందికోర్టులో శిక్షితుఁడైనను ఉన్నతన్యాయస్థానమున నం దేరాజద్రోహమును లేదని యాతని వదలివేసిరి. ఇట్లు ఒకటి రెండు మూఁడు పర్యాయములు రాజద్రోహాది తీవ్రదోషారోపణములకు గుఱియైనను శ్రీ అరవిందులు నిర్దోషులని నిర్ధారణ మగుట ఈశ్వరవిలాసముగాక మఱేమి కాఁగలదు?

శ్రీ అరవిందుల యోగసాధనము నానాఁటికి తీవ్రమై తదేకాగ్రతను ఏకాంతవాసమును గాంక్షించుచుండెను. అంతర్ముఖుఁడై దేశీయులు తనజాతీయతత్త్వమును యథారూపమున గ్రహించు శక్తిసమయము లింకను రాలేదనియు, తుదకీ రాజకీయోద్యమమునకు తాను నాయకుఁడుగా నిర్ణీతముకాలేదనియు నిశ్చయించెను. వీరు స్వప్రయత్నమున యోగాభ్యాసము నారంభించుటకు ముందే చిన్నతనమున నుండియే ప్రధానమైన తమ జీవితఘట్టములందు నంతర్వాణిరూపమున ఈశ్వరాదేశముల గ్రహించుటయు తదనుగుణముగనే ప్రవర్తించుటయుఁ గాననగును. ఇంగ్లాండులోనున్నపుడీయాదేశానుగుణముగనే గుఱ్ఱపుస్వారిపరీక్షకు హాజరుగాక ఐ. సి. ఎస్. పదవిని త్రోసిపుచ్చిరి. బరోడాలోని యున్నతోద్యోగమును త్యజించిరి; ఇపుడును తదాదేశానుసారముగానే వంగదేశమును విడనాడి యేకాంతవాసమున కనుకూలముగా మొదట నొకటిరెండుమాసములు ఫ్రెంచివారి చంద్రనగరునం దుండి యావల ౧౯౧౦ ఏప్రిలు మాసారంభమున ఫ్రెంచియిండి

యాతు ముఖ్యపట్టణమగు పుదుచ్చేరి ప్రవేశించి నేఁటికిని అచ్చటనే నివసించుచున్నారు. ప్రారంభమున దేశకాలపరిస్థితు లనుకూలింపఁగానే వంగదేశమునకు తిరిగివచ్చి యాధ్యాత్మికదృష్టితో రాజకీయరంగమునఁ బ్రవేశించు నుద్దేశ్య ముండినను యోగసాధన మభివృద్ధి యగుకొలఁదియు మహత్తమమైన యాధ్యాత్మిక పరిణామ పరమార్థము వారికి గోచరమై తమ సర్వశక్తుల నిటునటువెచ్చింపక యేకాగ్రముచేసి యుంచుటయే యావశ్యక మని గ్రహించి రాజకీయసంబంధమును సంపూర్ణముగా త్యజించెను. అందువలననే దేశీయు లెన్నిపర్యాయములో దేశీయమహాసభాధ్యక్షునిగా వరించి, యాహ్వానించినను అరవిందు లంగీకరింపరైరి.

పుదుచ్చేరి చేరినతరువాత నాలుగుసంవత్సరము లేకాంతముగా తదేకధ్యానముతో యోగసాధన మొనరించి తమకు సాక్షాత్కారమైన దివ్యానుభవములను జిజ్ఞాసు లోకమునకు వెల్లడించుటకొఱకా నొక ఫ్రెంచిదేశీయుని ప్రోత్సాహ సాహాయ్యములవలన ౧౯౧౪ ఆగస్టుమాసమున 'ఆర్య' యను తత్త్వజ్ఞానవిషయక మాసపత్రికను ఆంగ్లమున ప్రకటింప నారంభించిరి. 'భాగవతజీవనము', 'యోగసంకలనము', 'గీతాభాష్యము', 'వేదరహస్యము' 'ఈశ, కేన, కఠ, ముండకా ద్యుపనిషద్వ్యాఖ్యానములు', 'హైందవసభ్యతాసమర్థనము', 'మానవైక్యాదర్శము', 'భావికవిత్వము' మున్నగు వీరివ్యాసములును, విదేశములోను బరోడాలోను, పుదుచ్చేరిచేరిన ప్రథమసంవత్సరములోను వీరు రచించిన పద్యరత్నములు మున్నగునవియు ఈ యార్యపత్రికలో ప్రకటితములైనవి. ఇందు కొన్ని ప్రత్యేక గ్రంథరూపమునను వెలువడియున్నవి. మరల నా యీశ్వరాదేశమునఁగాఁబోలు నిరంతరాయముగా నాఱున్నర సంవత్సరములు సాగనిచ్చి ౧౯౨౧ లో నీపత్రికనుగూడ నే సూచనయుఁ జేయకయే అకస్మాత్తుగా నిలిపి యోగానుభవములందే నిమగ్నులయిరి. శ్రీ అరవిందుని రచన కేవలము బుద్ధిబలముతోను, యోజనాసామర్థ్యముతోను చర్చించి తర్కించి ప్రాఁకులాడి ప్రయత్నమున వ్రాసినది గాక వేదకాలపు ఋషిపుంగవులవలె ద్రష్టయై అంతఃస్థితప్రేరణమున వెల్లివిరిసినవాఙ్మయము. 'ఆర్య' పత్రికాపాఠకులకు శ్రీ అరవిందులు ఋక్కులగానమొనరించిన ఋషి కవియని, విమర్శనాధురీణుఁ డనిమాత్రమేకాక సర్వతోముఖపాండితీవిభాసియని, సర్వజ్ఞుఁడని కొంత తెలియఁగలదు. 'అహనా', 'ప్రేమ - మృత్యువు', 'బాజీప్రభువు' మున్నగు రసాత్మకకావ్యముల నిర్మించిన కవిగా, వేదములకు గీతాదిమహాగ్రంథములకును వ్యాఖ్యానమొనర్చిన భాష్యాచార్యులుగా, కజిన్సు ఆర్చర్ మున్నగువారి గ్రంథములను సాకల్యముగా విమర్శించిన విమర్శకులుగా విద్యావిశారదులుగా నిట్లు వేర్వేఱుగా వారి యనంత ప్రతిభావిశేషములను సూక్ష్మముగానేని వర్ణించుటకలవి గాదు.

శ్రీ అరవిందులు మత, రాజకీయ, సాంఘిక, సారస్వతాది కళా విశేషముల నన్నింటిని ఆధ్యాత్మికదృష్టితో సమన్వయ మొనరించి వాని యన్యోన్య సంబంధమును పరమార్థమును వెల్లడించి యున్నారు. సుప్రసిద్ధపాశ్చాత్త్య కవిశేఖరుల కావ్యముల నన్నింటిని ఆమూలాగ్రముగ విమర్శించి అంతర్ముఖదృష్టితో కావ్యప్రపంచమున వారివారి యథాస్థాన మిది యని సోదాహరణముగ నిర్ణయించిన కవిబ్రహ్మ యని వారు రచించిన 'భావికవిత్వము'ను ఇటీవలనే దిలీపకుమారరాయకృత 'అనామి' గ్రంథములో ప్రకటితమైన వారి లేఖలను బఠించినవారికి స్పష్టముకాఁగలదు. సచ్చిదానంద ద్యోతకములగు నాధ్యాత్మికభావములతో అపూర్వమైన క్రొంగ్రొత్త శయ్యాపాకములతో విశేషోత్తేజితభావార్థముల నీను నూతన పదజాలముతో అతీత విజ్ఞానవిభూషణముతో నాంగ్లభాషాకన్యను సర్వశోభాలంకృతం గావించి భాషాప్రపంచమునం దగ్రపీఠము నెక్కించిరి. ఆత్మానుభవములేక కేవలము హేతువాదమునకు, తర్కమునకును, బుద్ధిసూక్ష్మతకు ప్రత్యక్ష భౌతికశాస్త్రపరిశోధనాపరీక్షలకును ప్రాముఖ్య మొసంగుటయే కాక యాద్యంతము లివియే యను పాశ్చాత్త్యలోకమునకు యోగాభ్యాసపూర్వకానుభవములను వేదకాలపుసిద్ధాంతములను, పరమధర్మములను, సత్యములను సహేతుకముగ సప్రమాణముగ శాస్త్రీయముగ సర్వతోముఖముగ వెల్లడించి ప్రాచీప్రతీచీసభ్యతాసంకలనము గావించి ప్రపంచకల్యాణ మొనర్చుటయే భగవానుని సంకల్పమా యనునట్లు శ్రీ అరవిందుల నిరుపమానాంగ్ల రచనా వైభవము స్ఫురింపఁ జేయుచున్నది.

అనాదిగా భారతవర్షమున నభ్యస్తములైయున్న నానావిధములయిన యోగసాధనములను, తాంత్రికసాధనములను శ్రీ అరవిందులు సిద్ధాంతపూర్వకముగానేకాక ఆచరణానుభవమువలనఁగూడ గ్రహించి యవి యేవిధమున నెంతవఱ కాత్మోపలబ్ధికి సాహాయ్యకారులో నిర్ణయించిరి. సర్వయోగసంకలన మిం దుండుటచే వీరియోగమును బూర్ణయోగ మందురు. వీరి పూర్ణయోగమునకును బూర్వయోగములకును భేద మెంతయో కలదు. ఈ సంసారము నిస్సారము, అజ్ఞానజన్యము, దుఃఖభూయిష్ఠము, మాయ యని దానిని త్యజించినఁగాని ముక్తికాంత లభ్యము కాదని పూర్వయోగులు విశ్వసించి సిద్ధాంత మొనర్చిరి. శ్రీ అరవిందు లన్ననో అట్లు పరిత్యజించి పాఱిపోవుటవలన, వ్యక్తులుగా పరలోకానందము ననుభవించి కొందఱు కడతేరినను, భూలోకము మఱింత పతితావస్థకు వచ్చిన దనియు, ప్రస్తుత మజ్ఞానావృతమై యున్న భూలోకమును స్వర్గరాజ్యముగా మనోతీతమైన యొక విజ్ఞానశక్తిచే పరివర్తనము నందించనగు ననియుఁ జాటుచున్నారు. వేదకాలఋషులలోఁ గొందఱు ప్రత్యేకముగా నా విజ్ఞానమున కారోహించిరేకాని మనః ప్రాణ శరీరముల పూర్ణదివ్యపరివర్తనమునకై దివ్యజ్ఞాన దివ్యచైతన్యములతో నీ స్థూలదేహములోని కవరోహణ మొనర్చుటకుఁ బ్రయత్నమేనియుఁ జేసినట్లు లేదు. మీఁదుమిక్కిలి ఈ పార్థివదేహము నింకను ధరించియుండియే వేదమందలి విజ్ఞానసంజ్ఞయగు సూర్యుని సూర్యమండలాంతర్వర్తులై యుద్గమించుట అసాధ్యమనియే సూచించు నుపనిషద్వాక్యములుగూడఁ గలవు. పరమేశ్వరుని లీలావిలాసము మనఃపరిణామముతో నంతము కాలేదనియు, 'సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ' అను గీతావాక్యానుగుణ

ముగా ప్రపత్తిమార్గమునఁ బరమేశ్వరుని శరణుఁజొచ్చి త్రికరణశుద్ధితో సంపూర్ణాభీప్సతో యోగసాధన మొనర్చుటవలన పరమేశ్వరానుగ్రహప్రాప్తియు, తుదకు సాధన సాధ్యము సాధకుఁడు సర్వము పరమేశ్వరుడుఁగా పరివర్తనమంది, సచ్చిదానంద త్రికమున కత్యంత సామీప్య సంబంధముగల యాపరమవిజ్ఞానసిద్ధియుఁ గలుగు ననియు, ఈ యభీప్సానుగ్రహములవలననే ఆవిజ్ఞానము భౌతికలోకమున కవరోహణమై తన్మూలముననే ప్రపంచమున దివ్యజీవనము సాధ్యమై సత్యలోక మేర్పడు ననియు శ్రీ అరవిందు లనుభవపూర్వకముగా వెల్లడించుచున్నారు. వేయేల పూర్వము భగీరథుఁడు మహాతప మొనరించి గంగావతరణమును సాధించి పితృదేవతలను పునీతులనొనర్చి భరతమాతను కామధేనువుగాఁ జేసినట్లు నేఁడు శ్రీ అరవిందులు భూలోకమును మానవకోటిని భాగవతమయముగా దేవమయముగా నొనర్ప సంకల్పించియున్నారు.

శ్రీ అరవిందుల యుపదేశము — కంటికగపడు జగద్రూపముల కావల నాత్మచైతన్యముల సత్యము ఏకము నిత్యమునగు సర్వభూతాత్మ కలదను ఆర్యావర్తపు పూర్వఋషుల సిద్ధాంతముననుండియే శ్రీ అరవిందుల యుపదేశము ప్రారంభ మగుచున్నది. ఆ యద్వితీయ బ్రహ్మమునందు, ఆచిత్స్వరూపమునందు సర్వభూతములును కూడియున్నవి. కాని చైతన్యముయొక్క యొకానొక పృథక్తత్త్వమువలన, మనఃప్రాణశరీరములందున్న తమ నిజాత్మ నిజతత్త్వముల గుఱించిన యజ్ఞానమువలన నవి విభజింపఁబడి యున్నవి. ఈపృథక్ భావకల్పితమగు నాచ్ఛాదనమును తొలఁగించుటకు, తనయందు నిఖిలభూతములయందును గల దైవమును - తన నిజాత్మను - సాక్షాత్కరింపఁ జేసికొనుటకును ఒకానొక యాంతఃకరణిక శిక్షణము వలన సాధ్య మగుచున్నది.

ఈ యద్వితీయైకాత్మయే ఈచైతన్యమే జడమగు భౌతికపదార్థములందు నిక్షిప్తమైయున్నదని శ్రీఅరవిందులబోధ వచించుచున్నది. అది తనయంతటఁ దాను విముక్తినొందునట్టివిధానమే పరిణామము. ఏది జడముగా నున్నట్లు గాన్పించునో దానియందు చైతన్యము పొడచూపుచున్నది. ఒకపరి గోచరమైన ఈచైతన్య మింకను ఉన్నతతర మగునట్లును, తత్కాలమందే యంతకంతకు మహత్తర మగు పరిపూర్ణత్వము పరిణామము నందునట్లును, అది స్వతఃప్రేరిత మగును. ఈచైతన్యవిముక్తియొక్క ప్రథమసోపానమే ప్రాణము ; మనస్సు రెండవది; కాని పరిణామము మనస్సుతోడనే సంపూర్తి కానేరదు. అది యొకానొక మహత్తరస్థితిగా, ఆధ్యాత్మికమును విజ్ఞానమయము నగు నొక చైతన్యముగా బహిర్గత మగుటకు నిరీక్షించుచున్నది. చైతన్యపురుషునియందు ప్రబలశక్తిగా, విజ్ఞానాత్మల వికసనము పరిణామమందలి తదనంతరసోపాన మై యుండవలెను. అపుడే యీ విశ్వపదార్థములందు నిక్షిప్తమైయుండు ఈశ్వరతత్త్వము సంపూర్ణముగా స్వయంవిమోచనము నందును. అపుడే ప్రాణశక్తికి తన పూర్ణత్వమును ప్రదర్శింప సాధ్య మగుచున్నది.

వృక్ష జంతు జన్మములయందు స్మృతిసహితేచ్ఛ లేకుండఁగనే ప్రకృతి తనపరిణామసోపానముల నధిరోహించుచున్నది. మానవుని విషయములో నుపాధియందలి స్మృతిసహిత సంకల్ప మూలముననే ప్రకృతి పరిణామసమర్థ యగుచున్నది. అయినను మానవుని మానసిక సంకల్పశక్తిమాత్రముననే యిది పూర్తి కాఁజాలదు. ఏలయన, మనస్సొకానొక స్థితికే పోఁగలదు ; తదనంతరము ముందునకుఁ బోఁజాలక యందే చక్రాకారముగామాత్రమే పరిభ్రమించుచుండును. దేనివలన నున్నతతరతత్త్వముగా మనస్సు మాఱవలసియున్నదో యట్టి మార్పును చైతన్యపు పరివర్తనమును గావింపవలసి యున్నది. ఈ విధానమును పురాతన, ఆంతఃకరణిక శిక్షణ యోగసాధనముల మూలమునఁ గనుఁగొనవలసి యున్నది. పూర్వకాలమున నయ్యది వెలిగా ప్రపంచముననుండి సంక్షేపించుకొనుటవలనను ఆత్మ లేక పరతత్త్వముయొక్క సముచ్చస్థితిలో నంతర్ధాన మగుటవలనను ప్రయత్నింపఁబడినది. ఏవిజ్ఞాన సత్యచైతన్య మంతఃస్థితాత్మకుఁ దగిన యుపకరణమై మానవుని యంతర్ముఖముననేకాక సర్వప్రవృత్తులయందును దన్నుఁ దా నెఱుఁగునట్లు చేసి యింకను మృగప్రాయముగా నున్న మానవత్వమునుండి దివ్యజాతిగా నభివృద్ధి నందింపఁగలదో యట్టి విజ్ఞానమయ సత్య చైతన్యమును మనస్సుయొక్క యజ్ఞానమునకు మిక్కిలి పరిమితజ్ఞానమునకుఁ బ్రత్యామ్నాయముగా స్థాపించి, పరమాత్మను బ్రపంచమునకు పరముగాఁ గేవలము ముక్తునిగాఁ జేయుటయేకాక ప్రపంచస్థితిలోనే విముక్తిని బొందించుట కున్నతతర తత్త్వావతరణము సాధ్యమని శ్రీఅరవిందులు బోధించుచున్నారు. అత్యున్నతమై, ఇంకను నిగూఢమై యున్న విజ్ఞాన తత్త్వావతరణవ్యాపారములమూలమున పురుషుని సకలకోశములను మార్చు లేక పరిణామముగావించుటవలన తద్దివ్యత్వసిద్ధికై యోగముయొక్క యాంతఃకరణిక శిక్షణము నుపయోగింప వచ్చును.

అయిన నిది తత్క్షణమేకాని, స్వల్పకాలములోఁ గాని, లేక యేత్వరితమైన లేక అద్భుతమైన పరివర్తనమువలనఁ గాని చేయ వీలులేదు. విజ్ఞానతత్త్వావతరణము సాధ్యమగుటకు పూర్వము తదన్వేషకుఁడెన్నో సోపానములఁ గడచిపోవలసియున్నది. మానవుడు ముఖ్యముగా మనఃప్రాణశరీరముల యుపరితలమునందే నివసించుచుండును. కాని మహత్తరావకాశసహితమగు నంతఃస్థితాత్మ ఆతనిలో నున్నది. తదుపలబ్ధికై అతఁడు ప్రబుద్ధుఁడు కావలెను. ఏలయనఁగా, నాయంతఃస్థితాత్మనుండి ప్రస్తుత మాతఁడు పొందుచున్నది యత్యంతనిరోధితప్రభావమునుమాత్రమే. అదియే విశేష సౌందర్యమునకు సామరస్యమునకు శక్తిజ్ఞానములకు నిరంతరప్రయత్న మొనర్చునట్లతనినిముందునకుఁ ద్రోయుచున్నది. కాబట్టి యీయంతరాత్మయందలి విస్తృతుల బాహాట మొనర్చుటయు నంతఃస్థిత తేజశ్శక్తులవలన తన బాహ్యజీవితమును నిర్వహించుటయు నచ్చటనుండియే బాహ్యజీవితమును గడపుటయు యోగముయొక్క ప్రథమవిధానము. ఇట్లుచేయుటలో మనోమయ ప్రాణమయ అన్నమయ భూతముల బాహ్యమిశ్రమునుగాక విలక్షణముగా వీనికి పరోక్షమున సత్యసంబంధమైన ఒకానొకదానిని, అద్వితీయ దివ్యపరంజ్యోతి

యందలి యొకవిస్ఫులింగమును, తన నిజాత్మను కనుంగొనుచున్నాఁడు. సాధకుఁ డాత్మస్థితుఁడై జీవించుటకును దన ప్రకృతి శేషమును బరిశుద్ధి గావించి సత్యోన్ముఖముగా నద్దాని ప్రచోదనముచేత తన్నిజస్థాన ప్రవేశాభిముఖము గాఁ జేయ నభ్యసింపవలెను. తదనంతర మూర్ధ్వోన్ముఖవికసనమును ఆత్మయొక్క యున్నతతర తత్త్వావతరణమును గలుగఁగలవు. కాని యప్పటికిని అది వెంటనే సంపూర్ణవిజ్ఞానతేజస్సు, శక్తి కానేరదు. కారణ మేమనఁగా, సాధారణమానువబుద్ధికిని విజ్ఞానసత్యచైతన్యమునకును మధ్య చైతన్యభూమిక లెన్నియోకలవు. ఈ యాంతరభూమికల నూర్ధ్వాభిముఖముగా బాహాట మొనరించు వాని శక్తిని క్రిందికి మనఃప్రాణశరీరములలోనికి తీసికొని రావలసియున్నది. అటుపిమ్మటనే సత్యచైతన్యముయొక్క పరిపూర్ణశక్తి ప్రకృతిలోఁ బనిచేయఁగలదు. కావుననే యీ యాత్మశిక్షణ లేక సాధనవిధానము దీర్ఘము కష్టమునై యున్నది. అయిననేమి, కడపటి స్వేచ్ఛావిముక్తిని పరిపూర్ణస్థితిని ఎక్కువ సాధ్యముగా నొనఁర్చుచున్నది గాన నయ్యది, అనఁగా నా సాధనప్రయత్న మల్ప మయ్యు నంతవఱకు లాభ మైయున్నది.

మనస్సు నొకవిశేషవ్యాప్తికి అనంతపరమాత్మల భావోపలబ్ధికి బాహాటమొనర్చుట, విశ్వచైతన్య మనఁబడుదానియందు నిర్గమించుట, కోరికలపై నింద్రియోద్రేకములపై నాధిపత్యము వహించుట మున్నగున వెన్నియో పూర్వపద్ధతులకు సంబంధించి యీమార్గమునం దవసరమైనవి గలవు; బాహ్యసన్న్యాసనిష్ఠ అత్యవసరము గాదు; కాని ఆసక్తి ఇచ్ఛలను జయించుట, శరీరము వాని యక్కఱలు, ఆశలు, స్వభావలక్షణములు వీనిని స్వాధీనములో నుంచుకొనుట తప్పనిసరియైయున్నది. నిత్యానిత్యములను గుఱించిన మనోవివేచనముద్వారా జ్ఞానమార్గము, హృద్ధర్మమైన ప్రేమప్రపత్తుల భక్తిమార్గము, స్వలాభోద్దేశములనుండి సత్యమునకు, అహంకారమున కతీతమైన ఒక మహత్తర సత్యకైంకర్యమునకు సంకల్పమును మరలించు కర్మమార్గము మున్నగు పూర్వసంప్రదాయసిద్ధాంతముల సంకలన మిందుఁ గలదు. ఏలయన ప్రకృతిలో నా మహత్తరతేజశ్శక్తులు పనిచేయుటకు సాధ్యమైనపుడు, పురుషునిసర్వము దానినందుకొని పరివర్తన మొందునట్లు శిక్షితము కావలెను.

ఈ సాధనలో గురుప్రేరణము, క్లిష్టఘట్టములయందు వారిపరిశీలనము, వారిసాన్నిధ్యము నత్యావశ్యకము లైయున్నవి; ఎందు కనఁగా నవి లేకున్న జయావకాశమునంతను అభ్యంతరపఱచు నొడుదుడుకులు ప్రమాదములు లేకుండ నిర్వహించుట అసాధ్య మగుచున్నది. గురు వనఁగా నొక యున్నతతర ఆత్మస్థితికి చైతన్యమునకు నారోహించినవారు. సాధారణముగా వారిని తత్ప్రత్యక్షప్రకాశముగా తత్ప్రతినిధిగా భావించెదరు. వారు తమయుపదేశమువలన నంతకంటె నెక్కువగా తమప్రభావాదర్శములవలన మాత్రమే కాక స్వానుభవము నితరులకు సంక్రమింపఁజేయునట్టి యొక శక్తిమూలమునను సాయపడుచుందురు.

ఇదియే శ్రీ అరవిందుల యుపదేశము, సాధనవిధానము. ఏదో యొక మతము నభివృద్ధిచేయుటగాని, లేక పురాతనమతములను మిశ్రమొనర్చుటగాని, లేక యేదోయొక నూతనమతమును స్థాపించుటగాని వారి యుద్దేశముగాదు; ఏలయన నివి యేవియైనను వారికేంద్రోద్దేశమును దూరమొనర్చును. వారియోగముయొక్క యేకైకలక్ష్య మంతఃస్థితాత్మాభివృద్ధియే. దాని ననుసరించు ప్రతివారును కాలమున సర్వభూతములందు నాయద్వితీయాత్మను గనుఁగొని మనోమయముకంటె మహత్తరమైన చైతన్యమును, మానవప్రకృతిని మార్చి భాగవతమయమొనర్చు ఆధ్యాత్మికవిజ్ఞానమయచైతన్యమును వికసింపఁజేయనగును.

అరవేహాల్లి — ౧. (నారాయణదేవరకెర్ దగ్గరది) బళ్లారిజిల్లా హొస్పేటతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౯౯౬ (౧౯౩౧).

౨. (రామసాగరం దగ్గరది) బళ్లారి జిల్లా హొస్పేటతాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౨౫ (౧౯౩౧).

అరసనహాలు — బళ్లారిజిల్లా హార్పనహల్లితాలూకాలోని గ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౯౨౪ (౧౯౩౧).

అరసబలగ — విశాఖపట్టణముజిల్లా బొబ్బిలితాలూకా యందలి జమీన్దారీగ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౧,౪౬౭ (౧౯౩౧).

అరసవల్లి — గంజాంజిల్లా శ్రీకాకుళంతాలూకా యందలి గ్రామము. ఇది శ్రీకాకుళమున కుత్తరముగా నొకటిన్నర మైలుదూరమునం దున్నది. ఇచ్చట సూర్యభగవానుని దేవాలయము గలదు. ప్రతిభానువారమునందును, విశేషదినములందును ఉత్సవములు జరగుచుండును. గంజాంజిల్లావా రెక్కువగను, విశాఖపట్టణముజిల్లావారు సామాన్యముగను ఈదేవునిదర్శనమునకుఁ బోవుచుందురు. రోగులును, కనుచూపు తగ్గినవారును మ్రొక్కుకొని నీరోగు లయి మ్రొక్కులు చెల్లించుచుందురు. తమబిడ్డలకు పలువురు సూర్యనారాయణస్వామిపేరు పెట్టుచుందురు. ఇచటి జనసంఖ్య ౪౪౬.

అరసాడ — ౧. విశాఖపట్టణముజిల్లా బొబ్బిలితాలూకా యందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౫౧౭ (౧౯౩౧).

౨. విశాఖపట్టణముజిల్లా పాలకొండతాలూకాకు చెందిన గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౬౩౫ (౧౯౩౧).

అరసిబిడి — బొంబాయి రాజధాని విజాపూర్ జిల్లా హుంగుండ్‌తాలూకాయందలి యొకపల్లె. ఇప్పు డిది పాడుపడిన దని చెప్పినఁ జెప్పవచ్చును. పూర్వ మిచ్చట చాళుక్యరాజులరాజధాని విక్రమపుర మనునది యుండెను. ఇది ఆఱవ విక్రమాదిత్యునిచే (క్రీ. శ. ౧౦౭౬–౧౧౨౬) స్థాపింపఁబడినది. కలచురిరాజులు ౧౧౫౧లో చాళుక్యులను గెలుచువఱకు నీపట్టణము చాళుక్యుల రాజధానిగ నుండె నని యూహింపఁబడుచున్నది. ఇందు శిథిలము

లైన రెండు జైనమందిరములును, రెండు చాళుక్య, కలచురిరాజశాసనములును గలవు.

అరసు — ౧. మైసూరు రాజుల బంధువులలోని తెగ. వీరిలో రెండుశాఖలు గలవు. వీరిని రాజబంధువు లనియెదరు. వీరిలో కొందఱు వైష్ణవులు, కొందఱు శైవులు.

౨. అఱవదేశమందలి పల్లెజాతిలోను పరయన్ జాతిలోను అరసు అనునొకయుపజాతి గల దని మద్రాసు సెన్‌ససు రిపోర్టు (౧౮౯౧) లోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

అరసూరుగుట్టలు — బొంబాయి రాజధానిలోని మహీకాంత ఏజెన్సీయందలి గుట్టలు. ఇవి ఆరావలీపర్వతమాలిక యొక్క నైరృతమూల నున్నవి. ఈ పర్వతములలో అంబాభవాని యొక్క దేవాలయము కలదు. మిక్కిలి పురాతనకాలమునుండి యీ దేవాలయ ముండినట్లు తోఁచుచున్నది. ఇచ్చటనే సరస్వతీనదియొక్క యుత్పత్తిస్థానము కలదు. అంబాభవానిదేవాలయమున కెప్పుడును యాత్రికులు వచ్చుచుందురు. నవరాత్రదినములలో నిక్కడ గొప్ప యుత్సవము జరుగును. దాంతసంస్థానాధీశ్వరున కీమె కులదేవత. ఇచ్చట పదునాఱవశతాబ్దియందలి శాసనములు కలవు.

అరషికేరీ — బళ్లారిజిల్లా హార్పనహళ్లి తాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౭౮౧ (౧౯౩౧).

ఆరాండా (క్రీ. శ. ౧౭౧౮ - ౯౯) — స్పెయిన్ దేశమందలి రాజకార్యనిపుణుఁడు. సర్దార్ వంశమునందు జన్మించెను. ౧౭౫౯లో పోలెండు దేశమునకు రాయబారిగనంపఁబడెను. ౧౭౬౬లో క్యాప్టలీకి సైనిక నాయకుఁడుగ చేయఁబడెను. ఆసంవత్సరముననే ముఖ్యమంత్రి యయ్యెను. ఈతఁడు ఫ్రాన్సురాజ్యక్రాంతి (French Revolution) కారకు లగు తత్త్వవేత్తలతో సహానుభూతి గలవాఁడు. కావున తనమంత్రిత్వకాలమున తనప్రజాక్షేమమునే మనస్సునం దుంచుకొని రాజ్య మేలెను. మతగురువులు చేయుచున్న పెక్కు అక్రమముల నాపివేసెను. మతభేదమునకై ప్రజలను బాధపెట్టునట్టి ఇన్‌క్విజిషన్ (Inquisition) అను మతగురువులయొక్క న్యాయసభలప్రభ తగ్గించెను. జెసూట్ అనువారలను స్పెయినునుండి వెడలఁగొట్టెను. ప్రజలయోగక్షేమమునకై యీతఁడు పెక్కు కార్యములు చేసెను; దేశమందలి పోలీసుసైన్యమును, న్యాయస్థానములను కట్టుఁబాటులకు లోఁబడునట్లు చేసెను. ఇంగ్లాండున కీతఁడు మొత్తము మీఁద ప్రతికూలుఁడుగ నుండెను. ౧౭౭౩ లో నీతనిని ప్యారిస్ పట్టణమునకు రాయబారిగఁ బంపిరి. ౧౭౯౨ లో నీతఁడు మరల ముఖ్యమంత్రి యయ్యెను. ఈతనిని పడవేయవలయు నని మతగురువులు పెక్కుకుట్రలఁ బన్నిరి.

అరా (సబ్ డివిజన్) — బంగాళదేశములోని శహాబాద్ జిల్లాయందలి ఒక హెడ్‌క్వార్టర్సు సబ్‌డివిజన్. వైశాల్యము ౯౧౩ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౬,౯౯,౯౫౬. బిహియా అనునది ముఖ్య వర్తకస్థలము.

అరాకానియనులు — దక్షిణ-అమెరికాలోని చిల్లీ రాజ్యమునందు నివసించుచున్న ఒక తెగప్రజలు. ఈతెగ దక్షిణ అమెరికా ఆదిమనివాసులతెగలలో నొకటి. కాని అరాకానియనులు తమతోడి తెగలవారికన్న నెక్కువ నాగరకతగలవారు; పరాక్రమశాలులు. ౨ శతాబ్దులకు పైఁగ స్పెయిన్ దేశీయులతో ఎడతెగనిపోరాటము జరపి తమ స్వాతంత్ర్యమును నిలువఁబెట్టుకొనిరి. తుదకు వీరు ౧౮౮౨-వ సంవత్సరమున చిల్లీపరిపాలనకు లొంగిపోయిరి.

అరాజకత — ప్రభుత్వము లుండునంతకాలము నిజమైన ధర్మము గాని న్యాయము గాని ప్రపంచమునందు నెలకొనఁజాలవనియు, ధర్మసంస్థాపనమునకు ప్రభుత్వముల వినాశ మత్యావశ్యకమనియు, బలాత్కరించుటయే ప్రధానలక్షణముగాఁగల ప్రభుత్వాధికారముమూలమునఁ గాక ఐచ్ఛికములగు సంఘములమూలమున సముదాయముమీఁద జరగవలసినపనులు జరగవలయు ననియు చెప్పు రాజకీయసిద్ధాంతమునకు 'అరాజకతా' సిద్ధాంత మని పేరు. నిర్బంధమునకు మాఱు పరిపూర్ణమగు స్వాతంత్ర్యమును స్థాపించుటయే దీని యుద్దేశము.

౧. అరాజకుల వాదము:— ఈ సిద్ధాంతమునకు ఐరోపాఖండము జన్మభూమి. దీనిని ప్రతిపాదించినవారు కొందఱు ప్రాచీనయుగమందును మధ్యయుగమందును నుండినవా రైనను ఈమతప్రవక్తలలో ప్రముఖులైనవారు ఇటీవలివారే. వారిలో పేర్కొనఁదగినవారు పదునెనిమిదవ శతాబ్దియం దుండిన గాడ్విన్ (Godwin) అను ఇంగ్లీషు తత్త్వవేది, స్టర్నర్ (Sturner) అను జర్మన్ దేశస్థుఁడును; పందొమ్మిదవశతాబ్దివారగు ప్రూధన్ (Proudhon), సోరల్ (Sorel) అను ఫ్రెంచివారు, బకునిన్ (Bakunin), క్రోపాట్కిన్ (Kropotkin), టాల్‌స్టాయ్ (Tolstoy) అను రషియాదేశస్థులు. ఈ సిద్ధాంతము ననుసరించినవారిలో గాంధీమహాత్ము లొక రని చెప్పవచ్చును. ఈకాలమునందు రాజకీయవేత్త లని కీర్తి గాంచిన రసెల్ (Russell), లాస్కి (Laski), కోల్ (Cole) మున్నగువారు అరాజకతాసిద్ధాంతమందు పూర్తిగ నమ్మకము లేనివా రైనను, అందలి విషయములలో కొన్నిటియందు సత్య మున్నదని గ్రహించి, తదనుగుణముగ ప్రభుత్వవిధానమం దనేకములగు మార్పులను సూచించియున్నారు.

పదునెనిమిది, పందొమ్మిదవ శతాబ్దులలోని పాశ్చాత్త్యదేశములందలి ఆర్థికపరిస్థితులనుండియే ఈసిద్ధాంతము బయలు వెడలినది. ఐహికసౌఖ్యమున కంతకును అర్థ మొక్కటే ఆధారము కాకపోయినను, అర్థము లేనియెడల నట్టిసౌఖ్యము లభింప దని చెప్పవచ్చును. శరీరపోషణమునకును, ఆరోగ్యమునకును, సౌష్ఠవమునకును ఆహారము, వస్త్రములు, ఇండ్లు మొదలగునవి ఆవశ్యకములు. అవసర మైనంత

వఱకుకూడ నిట్టివి లేనివారిని దరిద్రు లనియు, అవసరమునకు మించి యిట్టివి కలవారిని ధనికు లనియు మనము చెప్పుచుందుము. దారిద్ర్య బాధ నొందువారలకు స్వేచ్ఛతోకూడిన జీవన మసాధ్యము. వారి కాల మంతయు ఆహారాదుల సంపాదనమునకుమాత్రమే వినియోగ మగుచుండుటచేత ఉత్కృష్టమగు మానవజీవితమునకు పరమావధి యగు నాత్మవికాసమున కెట్టియవకాశమును లేకున్నది.

దరిద్రులదారిద్ర్యమునకు వారు కష్టపడి పనిచేయకుండుట కారణము కాదు. ధనికుల ఐశ్వర్యమునకు వారు కష్టపడి పని చేయుట కారణము కాదు. ప్రతిదేశమందును ధనికులకంటె దరిద్రులే ఎక్కువగ పనిచేయుచుందురు. ఆహారాదిపదార్థముల నుత్పత్తి చేయుటకు మనుష్యునిపరిశ్రమముమాత్రము చాలదు. పరిశ్రమముతోపాటు భూమియు, మూలధనమును (Capital) ఆవశ్యకములు. కాని, ఈరెండుసాధనములును కష్టపడి పనిచేయఁదలఁచు ప్రతిమనుష్యునికిని లభించుటలేదు. ఇవి యెవరో కొందఱు భూస్వాముల యొక్కయు, సాహుకార్ల యొక్కయు నధీనమం దున్నవి. వీరియనుమతి లేక పని చేయువాండ్రు వీని నుపయోగించుట దుస్సాధము. భూస్వాములకు అత్యధికములగు సిస్తులను, సాహుకార్లకు అపరిమితములగు వడ్డీలను ఇచ్చినఁగాని ఇట్టియనుమతి పనివాండ్రకు లభింపదు. కష్టపడి పనిచేసి, అధికమగు అర్థమును వా రుత్పత్తిచేయుచున్నను అందులో చాలభాగము సిస్తులక్రిందను, వడ్డీలక్రిందను ఖర్చగుచుండుటవలన పనిచేయువాండ్రపోషణమునకు మిగులునది చాల స్వల్పముగ నున్నది. కర్షకులును, కర్మకరులును ఉత్పత్తిచేయు అర్థ మల్ప మగుటఁబట్టి కాక, ఆయర్థవిభాగమందు అధికభాగము భూస్వాములకును, సాహుకార్లకును చెందుటఁబట్టియే దరిద్రులు దారిద్ర్యబాధ ననుభవింపవలసి యున్నారు. భూమియు, మూలధనమును కొందఱియధీనమం దుండక పనిచేయ నిష్టపడువా రందఱకును లభ్య మగుచుండునెడల ఉత్పత్తియగు ధన మంతయు పనిచేయువారికే చెందుచుండును. పని చేయక, ఆస్తిమూలముననే సుఖముగజీవించు భూస్వాములును, సాహుకార్లును కొంద ఱుండుటంబట్టి ‘ధనికులు’, ‘దరిద్రులు’ అనుభేదము కలుగుచున్నది. ఇట్టిభేదము లదృశ్యము లగుటకు భూమిమీఁదను, మూలధనముమీఁదను వ్యక్తు లెవ్వరికిఁగాని ఆస్తి (Property) హక్కు లేకుండుటయే తగినమార్గము.

అరాజకతావాదులు పైవిధముగ వాదించుటకు పాశ్చాత్త్యదేశములలో కొన్నిటియం దున్న విపరీతపరిస్థితులు కారణము. రషియా, జర్మనీ, ఇంగ్లండు మొదలగు దేశములం దిటీవలివఱకును, ఫ్రాన్సుదేశమున పందొమ్మిదవశతాబ్దియారంభమువఱకును ‘భూమి’ అంతయు ఎవరో కొందఱు జమీన్‌దారుల యధీనమం దుండెను. ఒక్కొకభూస్వామియు వేలకొలఁదియెకరములభూమికిని, అనేక గ్రామములకును యజమానిగ నుండెను. ఆభూములను దున్నురైతు లతనియనుచరులై, అతఁడు పెట్టుకష్టము లన్నిటి ననుభవించుచు, పండినపంటలో నధికభాగము నతని కిచ్చుచుండిరి. అట్టిజమీన్‌దారులు కష్టమన నేమియో యెఱుఁగక, దివ్యభవనములందు పరిచారకులమధ్యను నివసించుచు, కాల మంతయు వేఁట, గుఱ్ఱపుస్వారి, ఆటలు మొదలగువానియందుఁ గడపుచుండుట సహజము. రాత్రి పగ లనక, ఎండ గాలి వర్ష మనక, కష్టపడి పని చేయురైతులకు కడుపునిండ అన్నముకూడ లభించుట యసాధ్యముగ నుండెను. జమీన్‌దారులను ధిక్కరించిన యెడల భూమినుండి వెడలవలసినది తప్ప మఱియొకమార్గము వారికి లేకుండెను. భూమి తమది కాకపోవుటచేతను, జమీన్‌దారులది యగుటచేతను తా మిట్టిస్థితియం దుండవలసివచ్చిన దని కర్షకులలో కొందఱు గ్రహించిరి. ఇట్టిపరిస్థితుల నాధారము చేసికొనియే అరాజకతాతత్త్వవేత్తలు తమసిద్ధాంతములను బలపఱుచుకొనిరి.

భూస్వాములు ‘భూమి తమది’ అని చెప్పుటలో న్యాయమున్నదా? ఏవస్తువువిషయముఁగాని యొకఁడు ‘తనది’ అనిచెప్పుటకు ముఖ్యమగుకారణములు రెం డుండవలెను. అతని ప్రాణధారణమునకును, ఆరోగ్యమునకును, నిజమైన సౌఖ్యమునకును ఆవస్తువు ఆవశ్యక మైయుండవలెను. అట్లు కానినాఁడు ‘అది’ ‘తనది’ ఎట్లగుచున్నది? ధనికులకైనను దరిద్రులకైనను ఆవశ్యకముగ కావలసిన ఆహారాదులు సమముగ నుండును. ధనికుఁ డగువాని యాఁకలి ఎక్కువ కాదు. అతనికి ఎక్కువఆహారము కావలసినదిలేదు. మానము కాపాడుటకు వస్త్రము లధికముగ కావలసియుండవు. ఇట్టిసందర్భములో వేలకొలఁది యెకరములభూమి తనది యని చెప్పుకొనుటలో అర్థముగాని, ధర్మముగాని కనిపించదు. అందులో పండుపంట అతని సౌఖ్యమున కెంతవఱ కావశ్యకమో అంతవఱకే అతనిది; తక్కినదంతయు ఆఁకలిగొన్నవారిదే. తా ననుభవింపలేనట్టిదియు, ఇతరుల యనుభవమున కత్యంతావశ్యక మైనట్టిదియు నగు వస్తువుపైని ఒకనికి ‘స్వామ్యము’ (Ownership, Proprietorship) ఉండుటకంటె ధర్మవిరుద్ధమగు పద్ధతి మఱియొకటి లేదు. ఇట్టి స్వామ్యము భూస్వాముల కుండుటవలననే రైతులు కష్టపడినను కడుపునిండ వారి కన్నము దొరకకున్నది.

స్వయంకృషిచేత తాను సంపాదించిన వస్తువును గుఱించి ‘తనది’ యని యొకఁడు చెప్పినను చెప్పుకొనవచ్చును. కాని పాశ్చాత్త్యదేశమందలి జమీన్‌దారు లీభూములనుగుఱించి ఈవిధముగ చెప్పుటకు వీలు లేకుండెను. సాధారణముగ ‘భూమి’ విషయమున నీసత్యము ప్రపంచమం దంతట వర్తించుచున్నది. సౌగంధికహరణార్థము వెళ్లిన భీమసేనునివాక్యము లీసందర్భమున నెంత యుక్తియుక్తములుగ నున్నవి!

క. గిరి నిర్ఝరములఁ బుట్టిన,
సరోవరం బిదియు సర్వసామాన్యము గా
కరుదుగ నొక్కనియడియే,
పరఁగఁ గుబేరుండు దీనిఁ బడసెనె మొదలన్.

భూమిని సృష్టించినవారు జమీన్‌దారులు కారు; అడవులను నఱికి, వ్యవసాయమునకు తగినట్లు వానిని భాగుచేసినవారు జమీన్‌దారులు

కారు. శాంతముగ దానిని సేద్యము చేయుచున్న రైతులపై దౌర్జన్య ముపయోగించి, యుద్ధము చేసి, బలాత్కారముగ భూములపైని వారు స్వామ్యమును సంపాదించిరి. కొందఱు రాజుల నాశ్రయించి, యుద్ధములందు వారికి సాహాయ్యము చేసియు, వారిని ముఖస్తుతి గావించియు, వారియంతఃపురములందు దాస్యము చేసియు వారివలన జాగీరులను పొందినవారు. ఇదిగాక భూస్వాము లందఱును కూడ చాలవఱకు 'వారసత్వము'చేత తమ భూములను సంపాదించుచున్నారు. ఇది భూస్వాములవిషయమందుమాత్రమే కాక ధనికు లందఱ విషయము ననుకూడ చెల్లుచున్నది. ధనికులధన మంతయు స్వార్జితము కాదు. తండ్రితాతలు గడించినధనమునకు వారసు లగుటచేత వారి కది లభించుచున్నది. కావున నట్టిధనమునుగుఱించి 'తనది' అని చెప్పుకొనుట విపరీతము.

తాను సంపాదించనట్టిదియు తన యనుభవమున కక్కఱలేనట్టిదియు నగుభూమి, మూలధనము లోనగువానిని 'నాది', 'తనది' అని చెప్పుకొనుట ధర్మ మని మనుష్యు లెంతవఱకు తలంచుచుందురో అంతవఱకును దరిద్రులబాధ తీరఁజాలదు. వారు ధనికులకు దాస్యము చేయవలసియుందురు. శాస్త్రపరిజ్ఞానము వృద్ధిగాంచుటచేతను, క్రొత్తక్రొత్తయంత్రములు లెక్కలేనన్ని తయారగుచుండుటచేతను ఎంతో కాలము కష్టపడినఁగాని ఉత్పత్తికానంతద్రవ్య మీకాలమున నత్యల్ప కాలములో నుత్పత్తియగుచున్నది. యంత్రసాహాయ్యము లేని కాలమున నలువదియేఁబదిమంది మనుష్యులు చేయుచుండినపనులను ఇప్పటికాలమున యంత్రసాహాయ్యముచే నొక్కఁడు చేయఁగల్గుచున్నాఁడు. అర్థ మత్యధికముగ నుత్పత్తి యగుచున్నది. కాని కూలివాండ్రు దారిద్ర్య మనుభవించుట తప్పినది కాదు. లక్షాధికారులు కోటీశ్వరులగుచున్నారే కాని భిక్షాధికారులు భిక్షాధికారులుగనే యున్నారు. యంత్రములను నిర్మించుటకును, నడపుటకును కావలసిన మూలధనము కొలఁదిమంది సాహుకార్లయధీనమం దుండుటయే దీని కంతకును కారణము. వా రెట్టినిర్బంధములు కలిగించినను, వారిచ్చుకూలి యెంత తక్కువైనను, వారు పెట్టుకష్టము లెంత యధికమైనను వారి వశమం దుండు మూలధనసాహాయ్యము లేక కర్మకరులు పని చేయఁజాలకుండుటచేత అన్నికష్టములకును ఓర్చి పనివాండ్రు పని చేయుచున్నారు. ఆస్తిగలవారు ఆస్తిలేనివారిపైని చెల్లించుచుండు అధికారమునకు మితి లేదు.

ఇట్టి విపరీతపరిస్థితులు వ్యాప్తి గాంచుటకు ప్రభుత్వమే మూలకారణము. ప్రభుత్వమునకు దండనాధికార మున్నది. సైన్యములు, పోలీసువాండ్రు, కోర్టులు, కారాగృహములు దానియధీనమం దున్నవి. వీనిమూలమున జనసామాన్యము భయపడి ధనికులయు, భూస్వాములయు, సాహుకార్లయు అధికారమునుండి తాము విముక్తి కాంచలేకున్నారు. తనయనుభవమున కక్కఱలేనిదానిని తనది యని చెప్పుకొనుట నీతివిరుద్ధమైనను తనయధీనమం దుంచుకొని దాని మూలమున నితరులపై అధికారము వహింపఁగలశక్తి మనుష్యునికి ప్రభుత్వముమూలమున లభించుచున్నది. ఇట్టిశక్తి 'చట్టవిరుద్ధము' కాకుండుటయే దీనికి కారణము. ప్రభుత్వముయొక్క ఆజ్ఞకు చట్ట మని పేరు. అధికారమం దుండువారియిష్టానిష్టములను వ్యక్తపఱచు సూత్రములే చట్టములు. వారి కేది మంచి యని తోఁచునో దానిని చేయించుటయు, వారి కేది కీడని తోఁచునో దానిని నిషేధించుటయు సహజము. 'తనది', 'పరునిది' అనుమాటలకు అర్థమును నిర్ణయించుసాధనము చట్టము. భూమి జమీన్దారులదేకాని రైతులది కాదని చట్టమే శాసించుచున్నది. భూమి రైతులదిగ నుండవలయు నని శాసించుశక్తి చట్టమున కున్నది. అట్టిచట్ట మిప్పుడములలో లేకుండుటకు కారణము ప్రస్తుతకాలమున ప్రభుత్వాధికారమందుండువారల కది యిష్టము లేకుండుటయే. తండ్రియొక్క ఆస్తి కొడుకులకు చెందవలయు నని నిర్ణయించునది ప్రభుత్వమువారిచట్టమే. ఆచట్టము మాఱినయెడల వారసత్వపుపద్ధతికూడ మాఱును. ఇప్పు డది మాఱకుండుటకు కారణము ప్రభుత్వాధికారమం దుండువారి కామార్పు ఇష్టము లేకుండుటయే. చట్టములకును న్యాయాన్యాయములకును సంబంధము లేదు. చట్టములు న్యాయసమ్మతములుగ నుండవచ్చును; ఉండకపోవచ్చును. ప్రభువులయొక్క మనోభావములను వ్యక్తపఱచుటయే వాటిలక్షణము. ఆమనోభావములు న్యాయసమ్మతములైనయెడల చట్టములుకూడ న్యాయానుకూలములుగ నుండును; అవి న్యాయవిరుద్ధములుగ నుండునెడల చట్టములుకూడ నట్లే యుండును.

మనుష్యుని మనోభావము లతనియనుభవములను, అతనివాంఛలను అనుసరించి యుండును. ఇతరులయనుభవములఁబట్టియు, కోరికలఁబట్టియు అతఁడు నడచుటకు సామాన్యముగ నిష్టపడఁడు. ఈసత్యము ప్రభుత్వాధికారమం దుండువారివిషయమునఁగూడ చెల్లుచున్నది. వారి యనుభవమునుబట్టియు, వారి కేది లాభము కలిగించునో దానిని బట్టియు వారు చట్టములను చేయుచుందురు. ప్రజలలోని అన్నితరగతులకును చెందినవారు ప్రభుత్వాధికారులుగ నుండునెడల అన్నిరకములయనుభవము ననుసరించిన చట్టములు శాసింపఁబడును. అట్లుగాక ఎవరో కొందఱుమాత్ర మట్టియధికారమం దుండునపుడును, ప్రజలతో సంబంధము లేనివా రధికారమం దుండునపుడును సంకుచితమగునసుభవము ననుసరించినట్టివియు, స్వల్పసంఖ్యాకులకు లాభమును కలిగించునట్టివియు నగుచట్టము లమలులోనికి వచ్చును.

వివిధదేశచరిత్రములను పరిశీలించినయెడల ప్రభుత్వాధికారము సామాన్యముగ ధనికులయధీనమం దున్న దని స్పష్టమగును. వ్యవసాయ మొక్కటియే ప్రధానవృత్తిగ నుండినకాలములో జమీన్దారులును భూస్వాములు రాజ్యాధికారమును వహించి తమ కనుకూలమగు చట్టములప్రకారము ప్రభుత్వమును నడపుచుండి రని చెప్పవచ్చును. మధ్యయుగమునం దింగ్లండు, ఫ్రాన్సు, జర్మనీ మొదలగు పాశ్చాత్త్యదేశముల రాజ్యాంగపద్ధతి ఇట్టిదే. నవయుగమున వ్యాపారము, పరిశ్రమలు వృద్ధియగుటచేత భూమికన్న మూలధన మెక్కువ ప్రాధాన్యమును వహించినది. వ్యవసాయముమూలమునఁగాక, వ్యాపా

రముమూలమున ధనము సంపాదించుట కెక్కువ యవకాశము కలిగెను. కాఁబట్టి భూస్వాముల యధికారము తగ్గి, ఇటీవలికాలమున సాహుకార్ల (Capitalists) అధికారము విస్తరించెను. ప్రస్తుత కాలమున ఇంగ్లండు, అమెరికా మొదలగు దేశములం దంతటను సాహుకార్లే ప్రభుత్వాధికారమును వహించియున్నారు.

ప్రజ లందఱును ఎన్నుకొనుపద్ధతిని ప్రభుత్వాధికారుల నేర్ప ఱుచుకొనుటయే ప్రధానలక్షణముగాఁగల ప్రజాప్రభుత్వవిధానమందుకూడ ఇట్టిఫలితమే కలుగుచున్నది. పేరునకు వ్యక్తు లందఱును సములైనను కొందఱు ధనికులుగను, కొందఱు దరిద్రులుగను నుండుటచేతను, విశేషద్రవ్యము ఖర్చుపెట్టినఁగాని యెన్నికలలో విజయము గాంచుటకు వీలులేకపోవుటచేతను ఎన్నికలద్వారా అధికారమునకు వచ్చువారు ధనికులుగనే యున్నారు. ధనికులు, దరిద్రులు అను భేద ముండునంతవఱకును ప్రభుత్వాధికారము ధనికులయందే సంక్రమించును. రాజకీయముగ వ్యక్తు లందఱును సమాను లగుదు రనుట మిథ్య.

పైని చెప్పఁబడిన విషయములనుండి గ్రహింపఁదగిన సత్యములు రెండుమూఁడు కలవు: (౧) ప్రభుత్వాధికారుల యభీష్టములను వ్యక్తపఱచు విధినిషేధములు చట్టములు. (౨) అధికారమం దుండు వారికి లాభము కలిగించనట్టి చట్టము లెన్నఁడును అములులోనికి రాఁజాలవు. స్వలాభమును కోరుట మానవస్వభావము. తమకు లాభము కలిగించుచట్టము లన్నియు నితరులకుకూడ లాభము కలిగించు నని వారు తలంచుచుందురు. (౩) ఆయాకాలములం దెవరు ధనికులుగ నుందురో అట్టివారే ప్రభుత్వాధికారమును వహించుచుందురు. అందుచేత చట్టములు ధనికులయెడ పక్షపాతము చూపుచుండును. చట్టములను ధిక్కరించినవారిలో దరిద్రులకంటె ధనికులకు శిక్షనుండి తప్పించుకొనుట కెక్కువయవకాశ ముండును. తెలివిగల న్యాయవాదులు, నేర్పుగల సాక్షులు, లంచములకు లోఁబడు ఉద్యోగస్థులును వారికి వశు లగునట్లు దరిద్రులకు వశులు కాఁజాలరు.

తమ కుండు ధనముద్వారా దరిద్రులను లొంగఁదీయుటకు శక్తిగల ధనికులకు ప్రభుత్వాధికారము మఱింత సాహాయ్యము చేయుచున్నది. దహించుటయందు అగ్నికి వాయువు సాహాయ్యపడునట్లు ధనికులకు ప్రభువులు సాహాయ్యపడుచుందురు. దీనిమూలమున దరిద్రులదాస్యము మఱింత దుర్భర మగుచున్నది. ఇట్టిసాహాయ్యమే లేనియెడల దరిద్రులు ధనికులపైని తిరుగఁబడి న్యాయసమ్మతమగు ధర్మమును స్థాపించుట సుకరముగ నుండును. కాని ప్రభుత్వము లిట్టిపనికి ఆటంకము కలిగించుచున్నవి. ప్రభుత్వాధికారమున కంతకు దౌర్జన్యము (Force) మూలాధారము. సైన్యము, పోలీసులు, కారాగృహములు ప్రభుత్వమునకు ప్రధానచిహ్నములు. శరీరమునకు బాధ కలిగించియు, ప్రాణమునుకూడ తీసివేసియు ప్రభుత్వమువారు తమ యధికారమును నిలువఁబెట్టుకొనుచుందురు. ఇంతేకాక, ప్రభుత్వాధికారము తప్పించుకొనుటకు వీలగునట్టిది కాదు. ఇష్ట మున్న లోఁబడుటయు, ఇష్టము లేకున్న మాఱుటయు సాధ్యము కాదు. మనుష్యుఁడు భూమియందు పుట్టుటకు పూర్వమునుండియు ప్రభుత్వ మతనిపై నధికారము చెలాయించుచుండును. తలిదండ్రులకు తాను క్రమముగ పుట్టినవాఁ డౌనా కాఁడా యని నిర్ణయించునధికారము దానికి కలదు. పుట్టుకతోడనే అతఁ డొకప్రభుత్వముక్రింద పుట్టుచున్నాఁడు. ఒకదేశమును వదలి మఱియొకదేశమునకు వెళ్లినను ప్రభుత్వము లేనిదేశము ప్రపంచమందు లేకపోవుటచేత ప్రభుత్వాధికారమునుండి తప్పించుకొనుటకు మనుష్యుని కవకాశము లేకున్నది. ఇందుచేతనే ప్రభుత్వాధికారమునకు దౌర్జన్యము నిర్బంధము లనునవి ప్రధానలక్షణము లని చెప్పఁబడుచున్నవి.

తల్లిదండ్రులయధికారమునకు ప్రేమ మూలము; గురువుల యధికారమునకు జ్ఞానోపదేశము మూలము; యజమానుని యధికారమున కతఁ డిచ్చుకూలి మూలము; ఇష్టము లేనియెడల నీ యధికారము లన్నిటనుండి విముక్తి గాంచవచ్చును. ఈసంబంధములు ఐచ్ఛికములు. ప్రభుత్వాధికార మిట్టిది కాదు.

దౌర్జన్యము, నిర్బంధము, ధనికులయందలి పక్షపాతము లోనగునవి ప్రధానలక్షణములు గాఁగల ప్రభుత్వము ప్రపంచమం దుండు వంతవఱకును ధర్మసంస్థాపనము, వ్యక్తిస్వాతంత్ర్యము దుస్సాధములు. దాస్యవిముక్తికి ప్రభుత్వవినాశమే ముఖ్యసాధనము.

౨. అరాజకసంఘముయొక్క లక్షణములు :— ప్రభుత్వము లంతరించినంతటనే సైన్యములు, పోలీసువాండ్రు, కారాగృహములు, నిర్బంధముగ పన్నులను వసూలుచేయుట లోనగునవి అదృశ్యమగును. ప్రతికార్యమును మంచిమీఁద జరగవలసియుండును. ఇష్టము లేనివానిని నిర్బంధపెట్టుటకు వీ లుండదు.

అరాజకసంఘమందు భూమిపైని గాని, మూలధనముపైని గాని ఎవ్వరికిని స్వామ్య ముండదు.

భాగస్థులు కొందఱు కలసి సముదాయముగ నీకాలమున వ్యవహారముల ననేకములను జరపుకొనుచుండునట్లు అరాజకసంఘమందు వ్యవహారములు, వ్యాపారము, వ్యవసాయము లోనగునవి యన్నియు ఐచ్ఛికమయిన యొడంబడికలమూలమున జరగును. పని చేయనివానిని బలవంతపెట్టువా రుండరు.

పాఠశాలలు, కళాశాలలు, ఉద్యానవనములు, గ్రంథాలయములు, చిత్రశాలలు మొదలగునవి ఇదేవిధముగ ఐచ్ఛికసంఘములద్వారా నెలకొల్పఁబడుచుండును. ప్రస్తుతకాలమునఁ గూడ ధర్మబుద్ధిగలవా రెందఱో ఇట్టిఘనకార్యములను చేయుట సాధారణధర్మముగ నున్నది.

శరీరపోషణమున కత్యావశ్యకము లగు ఆహారపదార్థములు ఉచితముగ లభించును. శ్రమపడుట కిష్టము లేనివారికిసయితము నివి యుచితముగ దొరకుచుండును. కావలసినంతమట్టుకు ప్రతి వ్యక్తియు వీని ననుభవింపవచ్చును.

దరిద్రులు ధనికులు అనుభేదము తొలఁగినతర్వాత నేరములు చేయువా రెవ్వరు నుండరు. అట్టిబుద్ధి ఎవరికైనను కలిగినను ప్రజాభిప్రాయముమూలమున నట్టివారిని మంచిమార్గములోనికి త్రిప్పుట కవకాశ ముండును. అట్టిపరిస్థితులలో సర్వమానవసౌభ్రాత్రము వృద్ధియై ప్రతిమనుష్యుఁడును సంపూర్ణస్వాతంత్ర్యము గలవాఁడై ఆత్మవికాసమునకు పాటుపడును. కలియుగవైకుంఠ మన నదియే.

౩. విమర్శ :— అరాజకత యనుమాటను విన్నంత మాత్రముననే భయపడి కొందఱును, కోపోద్రేకము గలవారై మఱికొందఱును దానితత్త్వమును విమర్శింపకయే దానిని ఖండించుచుందురు. మఱికొందఱు అరాజకత యనఁగా బాంబులను ప్రయోగించుటయే యని భావించి దానియందు విముఖులగుచుందురు. బాంబులను వేయుటకును, అరాజకతాసిద్ధాంతమునకును ఎట్టిసంబంధమును లేదు. ఈ సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించినవారిలో బకునిఁ తప్ప తక్కినవా రెవ్వరును దౌర్జన్యమును బోధించి యుండలేదు. ప్రజాసామాన్యమును విద్యావంతులఁ గావించియు, ప్రభుత్వమువారితో సాహాయ్యనిరాకరణము చేసియు పరిస్థితులను మార్పవలయు నని వా రభిప్రాయపడిరి. బాంబుల ప్రయోగించువా రందఱు నరాజకతాసిద్ధాంతమును నమ్మినవా రని యనుకొనఁగూడదు. కావున తక్కినసిద్ధాంతములను విమర్శించునట్లే ఈ సిద్ధాంతమునుగూడ నిష్పక్షపాతబుద్ధితో పరిశీలింపవలసియున్నది.

(౧) ప్రభుత్వముయొక్క ప్రధానలక్షణము దండనాధికారమనుటయందు గొప్పసత్య మున్నది. ప్రేమ, భక్తి, అనురాగము, గౌరవము మొదలగువానిని ఆధారముగఁ జేసికొని అనేకులు వ్యక్తులపై నధికారమును చెల్లించుచుందురు. ప్రభుత్వముయొక్క అధికారమునకు సైన్యముల, కారాగృహములద్వారా దండించుశక్తియే మూలము. భయముమూలముననే ప్రతిప్రభుత్వమువారును ప్రజలను లొంగఁదీయుచుందురు.

(౨) ఆస్తిహక్కు లుండుటవలన కష్టపడి పనిచేయుకూలివాండ్రు, రైతులు, కర్మకరులు లోనగువారు కష్టమునకు తగినఫలమును పొందకుండుటయు, భూస్వాములు సాహుకార్లు కష్టమునకు మించిన ఫలమును పొందుచుండుటయు, సాధారణముగ ప్రభుత్వవ్యవహారములలో ధనికుల కుండునంత పలుకుబడి దరిద్రులకు లేకుండుటయు, ప్రభుత్వవిధానములు ధనికులయెడ పక్షపాతము గలిగియుండుటయు సత్యము. నిరంకుశప్రభుత్వము లుండునట్టివియు, ధనికులకు దరిద్రులకుఁ గల తారతమ్య మధికముగ నుండునట్టివియు నగు దేశములలో ఈ పక్షపాతము హెచ్చుగ నున్నది.

(౩) ఆహారపదార్థము లుచితముగ లభించునెడల పని చేయుటకెవ్వఁడుగూడ నిష్టపడఁ డను అనుమానము కలుగవచ్చును. స్వభావముచేత మనుష్యుఁడు సోమరి కాఁడు. ఎట్టిపనియు చేయక కాలమునంతయు వ్యర్థపుచ్చువా రరుదుగ నుందురు. ధనికులు కూలివాండ్రచేత శక్తికి మించినపని చేయించుచుండుటచేతను, ఎంతపని చేసినను కడుపునిండ నన్నము దొరకకుండుటచేతను సామాన్యముగ మనలో ననేకులు పని యనిన విసువుగొనుచుందురు. అట్లుగాక న్యాయానుసారముగను, శక్తి కనుగుణముగను పనిచేయ నవకాశము కలిగినయెడల నందఱును ఉత్సాహముతో పని చేయుచుందురు. నిర్బంధరాహిత్యముగల అరాజకసంఘమం దిట్టి యుత్సాహము మెండుగ నుండఁగలదు. కావున మనుష్యు లందఱును సోమరు లగుదు రని భయపడవలసినజరూరు లేదు.

(౪) పరోపకారము చేయుటకూడ మనుష్యుని సహజగుణములలో నొక్కటిగ నున్నది. ఈగుణము వికసించుటకును, వ్యక్తమగుటకును తగినయవకాశములను కల్పించినయెడల పరస్పరసహకారమిప్పటికంటె నెన్నిరెట్లో అధిక మగును. కీర్తిప్రతిష్ఠలకు మనుష్యులు పాటుపడునట్లు ధనసంపాదనమునకుఁగూడ పాటుపడఁజాలరు. ధనికులే గొప్పవా రనియు, ధనమునుబట్టియే మనుష్యుని గౌరవాగౌరవములు నిర్ణయ మగుచుండవలయు ననియు ప్రజ లనుకొనునంతవఱకును ధనము గడించుటయందే గొప్పవారు తమకాలమును, శక్తిని వినియోగించుచుందురు. మానవసేవయే గౌరవహేతు వనునభిప్రాయము వ్యాపించినయెడల శక్తిగలవా రందఱు నట్టిసేవకై పూనెదరు. ప్రస్తుతము ధన మున్నఁగాని జరగనిపనులలో ననేకములు అరాజకసంఘములందు పరోపకారబుద్ధిద్వారా జరగఁగలవు. 'ధనమూల మిదం జగత్' అనువాక్యమున కపార్థము చేయరాదు.

(౫) ఈవిషయములఁబట్టి అరాజకతయే వాంఛనీయ మగు నాదర్శ మని ఋజువు చేయుట సాధ్యము కాదు. పైని పేర్కొనిన అంశము లన్నియు సత్యములు కావచ్చును; కాని అంతమాత్రమున ప్రభుత్వాధికార మక్కఱయే లే దని చెప్పుటకు వీలు లేదు. ప్రభుత్వము క్షాత్రముతో కూడుకొన్నది కావచ్చును; క్రౌర్యము దానికి లక్షణముగ నుండవచ్చును; దండనము దానిసాధనము కావచ్చును. కాని క్షాత్రము, దండనము లోనగునవి లేక సాంఘికజీవనము సాధ్యమగునా యని మన మాలోచింపవలెను. విమర్శించి చూచినయెడల నట్టిది సాధ్యము కా దనియే చెప్పవలసియుండును.

(౬) మనుష్యుఁడు ఏకాకి కాఁడు. ఒంటరిగ జీవనము చేయలేఁడు. సంఘములో పదిమందితో కలసియుండుట అతనిస్వభావము. అట్లుండినఁగాని అతనియం దిమిడియుండు శక్తిసామర్థ్యములు వికసించి వృద్ధి చెందఁజాలవు. అనేక లోకసంఘముగ నేర్పడి యున్నప్పుడు ప్రభుత్వ మొక్కటియున్నఁగాని సక్రమముగ వ్యవహారములు జరగఁజాలవు. ప్రతిమనుష్యునియందును సుగుణములతోపాటు దుర్గుణములుకూడ కొన్నియున్నవి. బలమందును, బుద్ధియందును, నేర్పునందును అందఱును సమానులు కారు. బలముగలవారు బలహీనులను వశపఱుచుకొనఁజూతురు; అట్లే జ్ఞాన మున్నవారు జ్ఞానములేనివారిని, నేర్పుగలవారు నేర్పులేనివారిని వశపఱుచుకొనఁదలఁచుచుందురు. అధికారవ్యామోహము ప్రతిమనుష్యునికిని కలదు. వ్యాజము లేకయే క్రోధము అసూయ లోనగు దుర్గుణములు కొందఱకు కలుగుచుండును. అట్టివా రితరులను బాధించుచుందురు. మనుష్యులలోఁ గల భేదము

లన్నియు ధనమూలమనమాత్రమే సంభవించునవి కావు. ధనికులు దరిద్రులు అనుభేద మంతరించినపిమ్మటఁగూడ సహజములగు మఱికొన్ని భేదము లెల్లప్పుడు నుండఁగలవు. అట్టిసందర్భమున పరులను హింసించుటకును, వశపఱుచుకొనుటకును ఉద్యుక్తు లగువారిని నిర్బంధించుట అత్యావశ్యకము. అట్టివారిని నిర్బంధింపనియెడల 'స్వేచ్ఛ' యనునది వారికిమాత్రమే యుండును. తక్కినవారు వారికి దాసులు కావలసి యుందురు. అందఱకును స్వేచ్ఛ యుండవలయుననిన అందఱును కొన్ని నిర్బంధముల నంగీకరింపవలెను. అట్టి నిర్బంధములను విధించునధికారము నకే ప్రభుత్వాధికార మని పేరు. ఈయధికారము లేనియెడల సాంఘిక జీవనము దుస్సాధ మగును. కావున అరాజకతమనవు కోరఁదగినదికాదు.

అధికారముం దుండువారు ఎంతటి వేదాంతజ్ఞానము కలవారైనను తమయధికారమును స్వలాభముకొఱకై దుర్వినియోగము చేయుట సహజము. అధికారము దిట్టిలోప ముండుటచేతనే అరాజకతావాదులు దాని నడుగంట నాశము చేయ ప్రయత్నించుచున్నారు. కాని ఇది సరియగుమార్గము కాదు. సంఘము నిలుకడగ నుండుటకు ప్రభుత్వ మత్యావశ్యకము. అట్టియధికారము దుర్వినియోగము కాకుండుటకు వలయునుపాయములను కనుఁగొని, ఆయుపాయముల నాచరణయందుఁ బెట్టుటకు మనుష్యుఁడు ప్రయత్నము చేయవలెను. మనుష్యుని ప్రజ్ఞ యంతయు నీప్రయత్నమందే యున్నది. రాజకీయాభివృద్ధి యనిన నిదియే. రాజ్యాంగశాస్త్రపరిశోధన చేయువా రిట్టియుపాయములను కనుఁగొనుటయందే తమబుద్ధిబలము నుపయోగించుచున్నారు. రాజ్యాంగ సంస్కర్తలీమార్గముననే నడచుచుందురు. దీనినిబట్టి అరాజకతావాదుల సిద్ధాంతము లన్నియు నిష్ఫలము లని మన మనుకొనఁగూడదు. నాడీ పరీక్ష చేసి రోగముయొక్క స్వరూపమును కనుఁగొనువైద్యునివంటి వారే అరాజకతావాదులు. రోగము కుదురుటకు కావలసిన ఔషధమును నిర్ణయించుటకు పూర్వము దానిస్వరూప మేదియో తెలిసికొనుట యావశ్యక మగునట్లు ప్రభుత్వాధికారమును సంస్కరించుటకు పూర్వము ఆయధికారముయొక్క స్వరూపమును, దానిలక్షణములును తెలిసికొనుట ఆవశ్యకము. ఈలక్షణవిమర్శయందు వా రత్యధికమగు తెలివితేటలు చూపిరి. కాని లోపములను పోఁగొట్టుటకు వారు సూచించినమార్గము తగినమార్గము కాదు. రోగము కుదుర్చుటకు రోగిని చంపుటయే మార్గ మని తలఁచువైద్యునివలె వారు ప్రవర్తించుచున్నారు. ఇదియే అరాజకతావాదమందలి లోపము.

ప్రభుత్వలక్షణవిమర్శయందు వారు చెప్పినమాటలు సత్యము లని గ్రహించినవారు ప్రభుత్వాధికారము నిరంకుశము గాకయు, దుర్వినియోగము కాకయు నుండుట కుపాయము లెన్నిటినో సూచించియున్నారు. వీని కన్నిటికిని ప్రధానసూత్ర మొక్కటి కలదు. అధికార మెన్నఁడును ఒక్కసంస్థయందు కేంద్రీకరింపఁగూడదు. సర్వాధికారము నొక్కసంస్థయందే సంక్రమించియున్నయెడల దుర్వినియోగమున కెక్కువయవకాశము కలుగును. కావున సాధ్యమైనంతవఱకు ప్రభుత్వాధికారము భిన్నభిన్నములగు సంస్థలకు చెందియుండవలెను. ఫెడరల్ విధానములోని సుగుణ మిదియే. స్థానికస్వపరిపాలనోద్దేశ మిట్టిదే. ప్రజాప్రభుత్వముకూడ నిట్టిలాభమునే సమకూర్చుచున్నది. భూమి, మూలధనము మొదలగు అర్థోత్పత్తిసాధనములపైని ప్రభుత్వము వారికే స్వామ్య ముండవలయు ననుపద్ధతిమూలమునఁగూడ ప్రస్తుతకాల పురాజ్యాంగవిధానమందలి లోపములు కొన్ని అంతరింపఁగలవు. కావున అరాజకతావాదమును విడనాడి, ప్రభుత్వాధికారము సద్వినియోగ మగుటకు కావలసినసాధనములను కనుఁగొనుటయే శ్రేయోదాయకము.

(మా. వేం. రం.)

అరాపట్టణము — బంగాళదేశమున శహాబాద్ జిల్లా యొక్క ముఖ్యపట్టణము. ఇది కలకత్తాకు ౩౬౫ మైళ్లమీఁద నుండును. జనసంఖ్య ౪౬,౧౭౦. ౧౮౫౭ లోని సిపాయీల తిరుగఁబాటుకాలమున కువర్ సింగ్ అనునతఁడు ౨,౦౦౦ల మంది సిపాయీలతోను, ౮,౦౦౦ల మంది ఇతరజనులతోను ఈగ్రామమునకు ౨౭-వ తేది జూలయిరోజున వచ్చి చెఱసాలలోని ఖైదీలను విడుదలచేసి ఖజానా కొల్లగొట్టెను. ఈగ్రామము ౧౮౬౫ లో మ్యునిసిపాలిటీగ మార్పఁబడెను.

అరాఫత్ — అరేబియాదేశములో మక్కానగరమునకు ౧౨ మైళ్లదూరమం దున్న యొకపర్వతము. 'గుర్తించుకొన్నకొండ' యని యీశబ్దార్థము. ఆదిమదంపతు లగు నాదాము, హవ్వయను వారు భగవంతునిచే నిషేధింపఁబడిన జ్ఞానఫలమును సైతానుప్రోత్సాహమువలనఁ దినుటచేతఁ బవిత్రతతోపాటు స్వర్గమును గూడ గోల్పోయి భూమిమీఁదను బడిరి. ఈ దంపతులయధోగతికిఁ గారణభూతులైన సర్ప, మయూర, సైతానులు క్రమముగ ఇస్పెహాను, కాబూల్, బిల్ బేసు లనుప్రదేశములందును, హవ్వ అరాఫత్ మీఁదను, ఆదాము లంకలోని సెరాండిబుపర్వతముమీఁదను గూలిరి. స్త్రీ యగుటచే నున్న స్థలమును బాయవెఱచి యక్కడనుండియే హవ్వ తనమగనిని పేరుపెట్టి పిలువసాగెను. ఆదాము భార్యను వెదకు నిమిత్తము బయలుదేఱి యనేక సంవత్సరములపర్యంతముఁ బర్యటన మొనరించుచుఁ దుద కరాఫత్ పర్వతమును జేరి నిరంతరముగఁ దన నామముం గొని పిలుచుచున్న హవ్వను జూచి యామెదగ్గఱకుఁ బోవ నిరువురును బరస్పరము గుర్తించుకొనిరి. ఇందుచేతనే యీకొండ కరాఫత్ అని పేరు వచ్చినది. దీనిని 'అరాఫాహ' యనియుఁ బిలుచుచుందురు.

అరారత్ — ఆర్మీనియాదేశములోని ఒక అగ్నిపర్వతము. దీనికి రెండు శిఖరము లున్నవి. మొదటిదానిని పెద్ద అరారత్ అనియు, రెండవదానిని చిన్న అరారత్ అనియు పిలుతురు. మొదటిదానియెత్తు ౧౬,౯౧౬ అడుగులు. రెండవదానియెత్తు ౧౨,౮౪౦ అడుగులు.

అరారియా (సబ్ డివిజన్) — బీహార్ ప్రాంతమందలి పూర్ణియాజిల్లాలోని యొకసబ్ డివిజన్. ఇది నేపాళదేశము

నకు ఆని యుండును. వైశాల్యము ౧,౧౭౭ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౪,౧౫,౯౦౫. ఇందు ౬౦౦ల గ్రామములు కలవు. రాణీగంజ్ ఠాణా (తాలూకా)లో పుల్లరిభూములు విస్తారముగాఁ గలవు. ఇచ్చట ఎనుముజాతిని విస్తారముగాఁ బెంచెదరు.

అరాలి — విశ్వామిత్రుని పుత్త్రుఁడు.

అరింగ్ — సంయుక్తప్రాంతములో మథురజిల్లా మథుర తాలూకాలో నొక గ్రామము. ౧౯-వ శతాబ్దిలో నీగ్రామము నిర్మింపఁబడినది. పురాతనమగు నొకమట్టికోటశిథిలభాగములు నేఁటికిని గలవు. ౧౮౬౮-వ సంవత్సరమునకు మునుపు ఇది అరింగ్ పరగణాకు ముఖ్యపట్టణముగ నుండెడిది కాని ఆపరగణాను మథురపరగణాతో కలిపివైచినతరువాత ఆ ప్రాముఖ్యము పోయినది. ౧౮౫౭-వ సంవత్సరమునాఁటి 'సిపాయీలకలహము' లోఁ బాల్గొన్న ప్రదేశములలో నిది యొకటి. ప్రస్తుతమున నీగ్రామము బృందావనములోని రంగజీ యాలయమునకుఁ జెందిన యీనామములలో నొకటి.

అరి — ఒక బ్రహ్మర్షి.

అరిఓస్టో (౧౪౭౪-౧౫౩౩) — ఇటలీదేశమందలి గొప్ప కవి; ఇతఁడు ఓర్ల్యాండో ఫ్యూరిఓసో (Orlando Furioso) అను మహాకావ్యమును రచించెను. ప్రపంచమందలి మహాకావ్యములలో దీని నొకటిగా పరిగణించెదరు. ఇది ౪౦ ఆశ్వాసముల గ్రంథము. ఇతఁడు రాజకీయసంబంధమైన పనులను పెక్కింటిని జేసెను.

అరికెర — బళ్లారిజిల్లా ఆలూరు తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౪౩౦ (౧౯౩౧).

అరికెల — చిత్తూరుజిల్లా పుంగనూరుతాలూకాలోని జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౫౯౨ (౧౯౩౧).

అరికేసరి — ఈతఁడు ఎనిమిదవ శతాబ్దియందు రాజ్యమేలెను. పల్లవుల నోడించెను.

అరిక్ బూకా — ఇతఁ డొక మంగోలియావీరుఁడు. క్రీ. శ. ౧౨౬౦-వ సంవత్సరప్రాంతమున మంగోలియా రాజ్యపాలకుఁడగు మంగూమరణానంతరమున పాలకు లెవ్వరు నారాజ్యమునకు లేరైరి. కాని యా స్థానమునకుఁ బ్రయత్నించినవా రిరువురు. వారిలో నరిక్ బూకా యనునతఁడు కారాకోరమం దొక సమావేశ మొనరించి యందలివారి సమ్మతిని పశ్చిమప్రాంతములకుఁ దానే రాజయ్యెను. రాజకుమారుఁడు కూబ్లాయ్ఖాను చీనాలో వేఱొక సమావేశ మొనరించి తా నచట నాయకుఁ డయ్యెను. తరువాత జరగిన కలహములో కూబ్లాయ్ఖానునకే జయము గలుగఁగా రాజ్యమున కంతట్కికి నతఁడే నాయకుఁ డయ్యెను.

అరిగిపాలెం — విశాఖపట్టణము జిల్లా శృంగవరపుకోటతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౫౫౧ (౧౯౩౧).

అరిగెలవారిపల్లె — చిత్తూరుజిల్లా వాయల్పాడు తాలూకాలోని ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౨౯ (౧౯౩౧).

అరిగేపల్లె — నెల్లూరుజిల్లా వెంకటగిరితాలూకాలోని జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౨౨ (౧౯౩౧).

అరిఘ్నుఁడు — రావణపక్షీయ రాక్షసుఁడు.

అరిచ్ఛత్రము — భారతయుద్ధము జరగునపుడు కురుసేనలు విడిసిన యొకస్థలము.

అరిజిత్తు — శ్రీకృష్ణునకును భద్రకును బుట్టిన పుత్త్రుఁడు.

అరిజోనా — సంయుక్తరాజ్యములలోని ఒకరాజ్యము. ౧౯౧౨-వ సంవత్సరమున నిది ఆదేశపు సంయోజనము (Union) నందు చేర్చుకొనఁబడినది. దక్షిణమున మెక్సికో, పడమట కాలిఫోర్నియా, నెవాడారాజ్యములును — మఱియు నీప్రక్కను కొలరేడోనది చాలదూరముపర్యంతమును సరిహద్దుగాఁ బ్రవహించును — ఉత్తరమున ఉటాహ రాజ్యమును, తూర్పున నవమెక్సికో (New mexico) రాజ్యమును దీని యెల్లలు. దీని వైశాల్యము ౧,౧౩,౯౫౬ చదరపుమైళ్లు. ౧౯౨౦ నాఁటికి ఈరాజ్యపుజనసంఖ్య ౩,౩౩,౯౦౩. అందులో ౧,౭౧,౪౬౮ మంది తెల్లవారు. ఈరాజ్యమున ౨౯,౦౧౭ చదరపు మైళ్ల వైశాల్యముగల రిజర్వేషను నేలలు గలవు. వానియందు అపాచెజులు లోనగు ఉత్తర—అమెరికాహిందువులు ౪౨,౪౦౦ల మంది వఱకును గలరు.

ఈరాజ్యమందలి భూమ్యుపరిభాగ మంతయు పర్వతమయము. కాని సస్యవంతములై, జలసమృద్ధములైన లోయ లీపర్వతాగ్రముల మధ్యమధ్యఁ గలవు. రాజ్యమందలి మఱికొంతభాగము బొత్తిగ మొక్క మొలక మొలవని వట్టి యెడారిభూమి. పడమట కొంతదూరము పర్యంతము కేవలము సరిహద్దుగాఁ బ్రవహించుచుండుటయే కాక కొలరేడోనది ఈరాజ్యములోపలఁగూడ కొంతదూరము పాఱుచుండును. కావున నీప్రాంతమును ఆనదికి పరీవాహక్షేత్ర (Basin) మనియు చెప్పవచ్చును. దీని యుపనదు లగు గీలా, చిన్నకొలరేడో నదులు ఈ రాజ్యమున తూర్పుపడమరలుగాఁ బ్రవహించుచుండును. నూర్లకొలఁది మైళ్లపర్యంత మీనది ౧౫౦౦ మొదలు ౬౦౦౦ల అడుగుల యెత్తున నిట్టనిలువుగ గోడలవలె నిలిచియుండు పర్వత పార్శ్వములు కల అగాధమగు పాషాణమయ మార్గముగుండా ప్రవహించుచుండుటచే నిచటికందరములు మహాశ్చర్యమును గొలుపుచుండును. కొన్ని తావులందు కళప అపరిమితము. ఇచట వర్షము చాల తక్కువ. కృషి

కార్యములనిమిత్తము నీటికాలువలు కలవు. విశాలములగు ఉన్నతభూ భాగములు మేకలమందలకును, బఱువులమందలకును మేత కుపయోగపడుట కతి ఉత్తమమైనవి. ఈ ప్రాంతము రాగి, బంగారము, వెండి, సీసము మొదలగు ఖనిజములకు స్థానమైనది. ఖనవ్యాపారము విరివిగ సాగుచుండును. రాగిని కరఁగించి శుద్ధిచేయుపనులు మిక్కుటములు. దక్షిణసాంటాఫే పసిఫిక్ రైల్వే ఈ ఇలాకామధ్యగఁ బోవును. ఫోనిక్సు దీని ముఖ్యపట్టణము. ఇందలి జనసంఖ్య ౪౯,౦౫౩.

అరిణాంఅక్కివలస — విశాఖపట్టణముజిల్లా చీపురుపల్లెతాలూకాలోని ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౧౬ (౧౯౩౧).

అరిద్యోత్తు — (చం. వం.) యాదవుఁడు. అంధకవంశజుఁడైన దుందుభిరాజుపుత్త్రుఁడు. ఇతనికుమారుఁడు పునర్వసువు.

అరిపిరాల — కృష్ణజిల్లా గుడివాడ తాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౯౨౪ (౧౯౩౧).

అరిబ — గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడితాలూకాకు చెందిన జమీందారీగ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౭౭౮ (౧౯౩౧).

అరిమర్దనుఁడు — (చం. వం) యాదవుఁడు. వృష్ణిపుత్త్రుఁడైన శ్వఫల్కరాజుయొక్క పదుమువ్వురు పుత్త్రులలో నొకఁడు.

అరిముత్తిపల్లె — చిత్తూరుజిల్లా కుప్పంతాలూకాయందలి ఈనాముగ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౬౭ (౧౯౩౧).

అరిమేజయుఁడు — ఒకయాదవుఁడు.

అరియంకావు — తిరువాన్కూరురాజ్యములోని షెంకొట్టతాలూకాలో నొక గ్రామము. అరియంకావు—కనుమద్వారమునకు ఇంచుమించుగ నొకమైలుదూరమున తిరునెల్వేలి-క్విలన్ రైలుదారిపై నున్నది. తిరువాన్కూరునుండి తిరునెల్వేలికిఁ బోవు రాచబాటయు నీయూరిగుండా పోవును. కాఫీల తేయాకుగింజలవ్యాపారము దీనికి ప్రాముఖ్య మిచ్చినది. కొండలనడుమ నుండుటచే నిచ్చటి ప్రకృతి దృశ్యము చాల రమణీయముగ నుండును. కడు పురాతనమైన దేవాలయ మొకటి అరియంకావులోఁ గలదు. ఇది పరశురాముఁడు కట్టించిన దందురు.

అరియంబా — గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడి తాలూకాకు చేరిన ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౩౦౫.

అరియనాథమొదలియారు — మధురము పాలించిన విశ్వనాథనాయఁకుని మంత్రి. రాజ్యపాలనమున నితఁడు విశ్వనాథనాయఁకునికి చాల సాయపడెను. ఇతఁడు కాంచీపురమండలమునకుఁ జెందినవాఁడు. విశ్వనాథనాయఁకుని యనంతరమున మధురసింహాసనము నెక్కిన కృష్ణప్పనాయఁకునికిఁ గూడ నీతఁడు ప్రధాన మంత్రిగనే యుండెను. ఈకాలమున జరగిన రక్షసతఙ్గడియుద్ధమునందు విజయనగరసదాశివరాయల కార్యకర్త యయిన అళియరామరాయలకు సాయపడుట కతఁడు కృష్ణప్పనాయఁకునిపక్షమున గొప్పసైన్యములను దీసికొని విజయనగరమున కరిగెను.

కృష్ణప్పనాయఁకుని యనంతరమున సింహాసనము నెక్కిన వీరప్పనాయఁకునికాలమునఁగూడ అరియనాథుఁడు మధుర నాయఁకరాజాస్థానమున నెప్పటివలెఁ బ్రాధాన్యము వహించియుండెను.

రెండవ కృష్ణప్పనాయఁకుని కాలమున, అనఁగా క్రీ. శ. ౧౬౦౦ల ప్రాంతమున అరియనాథమొదలియారు కాలధర్మమునొందెను.

అరియనాథుఁడు మధురనాయఁకరాజులకడ ప్రధానమంత్రిగను, ప్రధానసేనాధిపతిగనుగూడ నుండెడివాఁడు. ఇతఁడు మధురయందు వేయిస్తంభముల మంటపమును గట్టించెను. దాని ద్వారమున మలచిన యతనివిగ్రహము నిప్పటికిని జూడవచ్చును. ఇతఁడు మధుర, తిరునెల్వేలి మొదలగు స్థలములందు వేయి స్తంభముల సత్రములను కట్టించినట్లు 'మృత్యుంజయవృత్తాంతము' లను గ్రంథమువలనఁ దెలియుచున్నది.

అరియలూరు — (పట్టణము) తిరుచునాపల్లిజిల్లా ఉడయారుపాలెయం తాలూకా అరియలూరు జమీందారీయందలి ముఖ్యపట్టణము. జనసంఖ్య ౭,౩౭౦. ఈపట్టణమున పట్‌నూలుకారన్ అను నేతగాండ్రచే నునుపుగా దట్టముగా పట్టుబట్టలు పెక్కురకములుగ నేయఁబడును. అరియలూరునాయఁకులు, నవాబురాజ్యము క్రిందను కర్నాటక్‌యుద్ధములప్పుడును, అనేకము లగు మార్పులు చెందిరి. ఈజమీందారీ కొంతకాలము కంపెనీవారి పాలనక్రింద నుండెను. జమీందారు వసూలుమొత్తములో ౧౦-వ వంతు అనుభవించుచుండెను. క్రీ. శ. ౧౭౭౧ లో జమీందారు తాను నివసించు పట్టణమునకు మఱికొన్ని సమీపగ్రామములకును సన్నదును బొంది కంపెనీవారికి సంవత్సరమునకు రు. ౧,౯౦౦ లు పేష్కష్ చెల్లింప నొప్పుకొనెను. జమీందారులు వనియజాతివారు. ఈ జమీందారులకు అప్పు లధికమైనందున సాహుకారులు కోర్టుద్వారా వేలము వేయించిరి. అందుచే నిది పదునేడుతునుకలుగా విభజింపఁబడెను.

అరియాల్‌ఖాన్ — బంగాళదేశమునందలి యొకచిన్న నది. ఇది ఫరీద్‌పురమునకు సమీపమున నున్న పద్మనుండి పుట్టి ఫరీద్‌పురము, బాకర్‌గంజ్ జిల్లాలగుండా ప్రవహించుచున్నది. వేసవిలో దీనివెడల్పు ౧,౭౦౦ గజములు; వానకాలమున ౩,౦౦౦ గజములు. ఎన్నియో పాయలుగఁ జీలి తుద కిది మీర్‌గంజ్ సమీపమున మేఘనానదిలోఁ గలయును. ఇది సంపూర్ణముగ పడవప్రయాణమున కనుకూలముగ నుండును.

అరివేముల — నెల్లూరుజిల్లా కనిగిరి తాలూకాలోని జమీందారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౬౩౬ (౧౯౩౧).

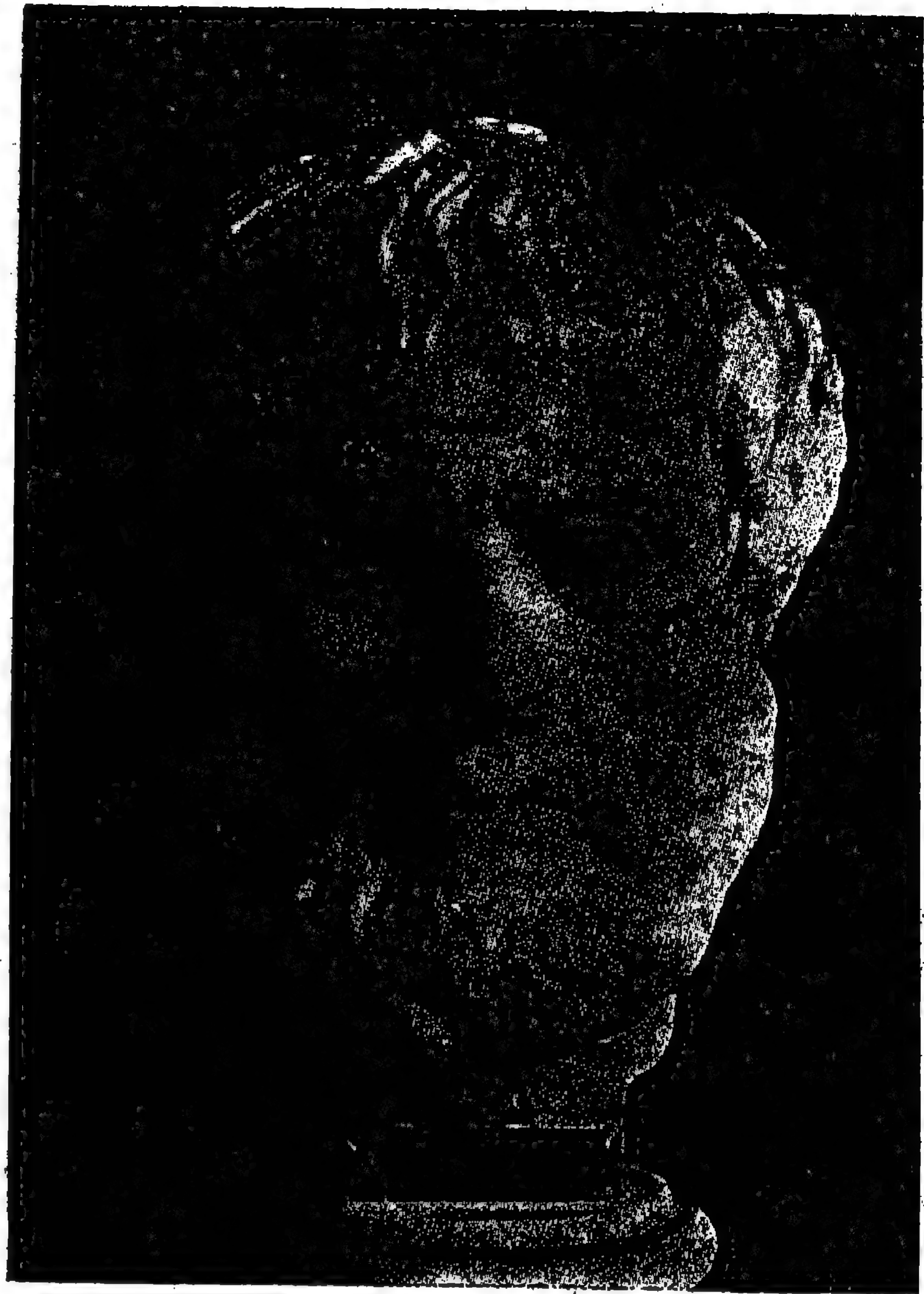
అరిసింహుఁడు — లావణ్యసింహుని కుమారుఁడు. అమరచంద్రకవి యితనికి సమకాలికుఁడు; సహాధ్యాయి. అరిసింహుఁడు 'కవితారహస్యము' అను పేర నలంకారశాస్త్రముపై నొక గ్రంథమును రచించెను. అమరచంద్రునికి 'కావ్యకల్పలత'ను రచించుటలో నితఁడు తోడుపడినట్లు తెలియుచున్నది.

అరిసేపల్లె — కృష్ణ జిల్లా బందరు తాలూకాలోని గ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౮౮౩ (౧౯౩౧).

అరిస్టయిడిస్ (క్రీ. పూ. ౫౩౦-౪౬౮) — ౧. ఇతఁడు ఏథెన్సుపట్టణవాసి, రాజకార్యకుశలుఁడు, దేశభక్తుఁడు, మహావీరుఁడు. ఇతనికి న్యాయస్వరూపుఁడు అను బిరుదుండెను. జగత్ప్రఖ్యాతిఁ జెందిన మరథాన్ యుద్ధమునందు (క్రీ. పూ. ౪౯౦) గ్రీకు సైన్యములను నడపిన పదిమందినాయకులలో నీతఁ డొకఁడు. థెమిస్టొకస్ అనువానితో నీతనికి వైరముగలిగినందున నీతనిని క్రీ. పూ. ౪౮౪ లో ౫ సంవత్సరములవఱకును దేశమునకు రావలదని వెడలఁగొట్టిరి. కాని ౪౮౦ లో పారసీకరాజైన క్షరక్షుఁడు (Xerxes) గ్రీసుదేశముమీఁదికి దండెత్తివచ్చినప్పు డితనిని మరల రావించిరి. సెలామిస్, ప్లెటియా అను యుద్ధములలో (౪౭౯) మిగుల పరాక్రమమును జూపి పారసీకరాజును పరాభవించెను. ఈతఁడు ౪౭౭ లో గ్రీసుదేశమందుండిన చిన్నచిన్న సంస్థానముల నొకటిగఁ జేసెను. దానిని డీలియన్ సంఘ మందురు. ఇతఁడు మిక్కిలి బీదవాఁడుగ చనిపోయెను. ఈతని ఔర్ధ్వదైహికక్రియలకు ప్రభుత్వమువారు సాహాయ్యము చేసిరి. ఇతనికూఁతులకును ప్రభుత్వమువా రుపకారవేతన మిచ్చిరి.

అరిస్టయిడిస్, పబ్లియస్ ఈలియస్ (క్రీ. శ. ౧౨౯-౧౮౯) — ౨. గ్రీసుజాతివాఁడైన యొకగొప్ప యాలంకారికుఁడు, వక్త. ఇతఁడు గ్రీసు, ఇటలీ, ఈజిప్టు, ఆసియాదేశము లన్నియుఁ దిరిగెను. తుదకు స్మర్నాపట్టణమందు నివాసస్థల మేర్పఱుచుకొనెను. మార్కస్ ఆరిలియస్ అను రోమకచక్రవర్తికి నీతనియెడ నెక్కువ గౌరవము. ఈతనివక్తృత్వసూచకము లగు ౫౫ ప్రవచనములును, రెండు ఆలంకారికగ్రంథములును ఇప్పటికిని వాడుకలో నున్నవి.

అరిస్టాటల్ (క్రీ. పూ. ౩౮౪-౩౨౨) — గ్రీసుదేశమందలి సుప్రసిద్ధతత్త్వవేత్త, ఆచార్యశిరోమణి. ప్రపంచమునందు సకల విధములైన జ్ఞానమును ప్రసరింపఁజేయుటకై బోధరూపమునను, గ్రంథరూపమునను యత్నము చేసినమహర్షులలో నొకఁడు. ఈతనికాలమందుఁ దెలిసిన యన్నిశాస్త్రములమీఁదను ఈతఁడు గ్రంథములను వ్రాసెను. ఉపనిషత్తులును, షడ్దర్శనములును, వానిపై శంకరాదిభాష్యములును, ధ్వన్యాలోకమును ఒక్కయాచార్యుఁడె వ్రాసియున్నయెడల నాతనికి నెట్టిగౌరవము చేయవలయునో యట్టిగౌరవమునకు ఈతత్త్వవేత్త తగినవాఁడని చెప్పినచో అతిశయోక్తి కానేరదు.

అరిస్టాటల్

చరిత్రము:— ఈతఁడు 'స్టాగిరా' అనుచోట క్రీ. పూ. ౩౮౪ లో జన్మించెను. స్టాగిరా యనునది గ్రీసుదేశమందలి సముద్రతీరపుఁబట్టణము. ఈతనిపూర్వులు వైద్యము చేయువారు. ఈతని తండ్రి యైన నికొమెకసు మెసిడోనియాకు రాజైన అమింటాసు అనురాజునకు వైద్యుఁడు, స్నేహితుఁడు. ఈతఁడు తండ్రియొద్ద వైద్యమును నేర్చియుండవచ్చును. ఈతఁడు ౧౭-వ యేట (క్రీ. పూ. ౩౬౭) సాక్రటీసుశిష్యుఁడును, మహర్షియు నగు ప్లెటోయొద్ద తత్త్వమును అభ్యసించునిమిత్తము ఏథెన్సు నగరమునకుఁ బోయెను. కాని అప్పు డచ్చట ప్లెటో లేనందున, మూఁడు సంవత్సరములవఱకును తనంతట తానే విద్యాభివృద్ధి చేసికొనుచు క్రీ. పూ. ౩౬౭ లో ప్లెటో రాఁగా నతనికి శిష్యుఁ డాయెను. ఇతని కుశాగ్రబుద్ధి చూచి ప్లెటో ఈతనికి తనవిద్యాపీఠముయొక్క మూర్తిమంత బుద్ధివైభవ మన్న బిరుదు నొసంగెను. కాని యీతఁడు గతానుగతికుఁడు గాక, గురువు చెప్పిన దంతయు నేర్చుకొని, తన యభిప్రాయము లాతనికంటె భిన్నము లయినప్పుడు, గురువుతోఁగూడ వాదించుచుండువాఁడు. ప్లెటో ౩౪౭ లో మృతినొందఁగ, ఆతని మేనల్లుఁడైన స్పెసిప్పసు ఆవిద్యాపీఠమునకు నాచార్యుఁ డయ్యెను.

అంత అరిస్టాటలు ఏథెన్సు విడిచి, అటర్నియస్ రాజైన హర్మియసు నొద్దకుఁ బోయెను. ఈ రాజుకూడ ప్లేటోశు శిష్యుఁడు.

క్రీ. పూ. ౩౪౨ లో మెసిడోన్ రాజైన ఫిలిప్పు తన కుమారుఁడైన అలెగ్జాండరునకు విద్య నేర్పుటకై అరిస్టాటలును పిలిపించెను. తరువాత మహామహుఁడైన అలెగ్జాండ రప్పటికి పదునాల్గుసంవత్సరములవాఁడు. అలెగ్జాండరు రాజైనతరువాతను క్రీ. పూ. ౩౩౫ లో ఈతత్త్వవేత్త ఏథెన్సునకుఁ బోయి లిసియమ్ (Lyceum) అను విద్యామందిరమును స్థాపించి పండ్రెండు సంవత్సరములవఱకును జిజ్ఞాసువు లందఱకు నవ్యాహతముగ విద్యాదానము చేసెను. గుంపులుగానుండు చెట్లక్రింద నిటు నటు తిరుగుచు నీతఁడు శాస్త్రపాఠములను జెప్పుచుండెను. క్రీ. పూ. ౩౨౩ లో అలెగ్జాండరు మృతుఁ డయ్యెను. అంత నాపట్టణమందలి యాతనిప్రతిస్పర్ధు లీతనిని బాధపెట్ట నెంచఁగా, నీతఁడు చాల్సిసునకుఁ బోయెను. అచ్చటనే ౩౨౨ లోఁ గీర్తిశేషుఁ డయ్యెను.

గ్రంథములు:— ఈతని గ్రంథములు పెక్కులు కలవు. కాని యాతనివి యనఁబడు గ్రంథము లన్నియు నీతనివియేనా యని సంశయము కలదు. ఈతని గ్రంథములు పెక్కులు టిప్పణిరూపమున నున్నవి. అందుచే నీతఁడు శిష్యులకు బోధచేయునప్పు డిచ్చిన టిప్పణులే యివి యైయుండు ననియు, స్వతంత్రపుస్తకరూపమున వ్రాయుటకుఁ బూర్వమే యీ యాచార్యుఁడు శరీరమును జాలించి నందున, ఆతఁడు శిష్యులకు నేర్పునిమిత్తము వ్రాసినటిప్పణులో, అతని శిష్యులు వ్రాసికొనినవో ఆతనిపేరిట వచ్చుచున్న వని కొందఱుపండితులయభిప్రాయము. అందుచేతనే ఈతనిగ్రంథములు కొన్ని పూర్తిగ నుండకపోవుటయు, చెప్పినదే యొకప్పుడు మరలఁ జెప్పఁబడుటయు, ప్రతిజ్ఞచేసిన కొన్నివిషయములను చర్చింపకపోవుటయు తటస్థించుచున్నది. ఈతనిచే రచింపఁబడినగ్రంథము లన్నియు నీక్రింది యైదు తరగతులుగ విభజింపవచ్చును: ౧. తర్కశాస్త్రము (Logic); ౨. పదార్థవిజ్ఞానశాస్త్రము (Physics); ౩. జీవశాస్త్రము (Biology); ౪. వేదాంతశాస్త్రము (Metaphysics); ౫. నీతి, రాజనీతి. (Ethics & Politics); ౬. సాహిత్యశాస్త్రము (Literature).

౧. ఈతనిచే రచింపఁబడిన గ్రంథములలో తర్కశాస్త్రము ముఖ్యమయినది. పాశ్చాత్త్యుల యుక్తివాదమునకు మూలాధారము. న్యాయవైశేషికసూత్రములను రచించిన గౌతమ కణాదఋషులతో నీతనిని ఈవిషయమున పోల్చవచ్చును. ఇతఁ డీవిషయమున వ్రాసినట్టి ౬ గ్రంథములను జేర్చి తరువాతివారు దీనికి ఆర్గనమ్ (Organum), అనఁగా 'కరణము' అని పేరు పెట్టిరి. మన శాస్త్రమందలి లక్షణము చూచినను 'అనుమితికరణ మనుమానమ్'; కావున, అనుమానమును గుఱించి ముఖ్యముగఁ బ్రతిపాదించునట్టి తర్కశాస్త్రమును 'కరణ' మనుట సహజమే. ఈ యాఱుగ్రంథములందును పదార్థములు, తర్కవాక్యభేదములు, త్ర్యవయవవాక్యములు, ఊహలు, హేత్వాభాసములు మొదలయిన నిగమన (Deductive) తర్కమునుగుఱించి వివరముగఁ జెప్పఁబడినది. ఈ శాస్త్రమున కీతఁడు జనకుఁ డని చెప్పవచ్చును.

౨. పదార్థతత్త్వములను గుఱించియు, జ్యోతిషమును గుఱించియు నీతఁడు నాల్గుగ్రంథములను వ్రాసెను.

౩. జీవశాస్త్రసంబంధమైన యాతనిగ్రంథములలో మూఁడు ముఖ్యమైనవి. అందొకదానిలో పశువులను గుఱించియు, ఇంకొకదానిలో శరీరమునకును, ఆత్మకును గల సంబంధమునుగుఱించియు, మూఁడవదానిలో ఇంద్రియములు, ధారణాశక్తి, స్వప్నములు మొదలగువానినిగూర్చియుఁ జెప్పఁబడినది.

౪. వేదాంతమునుగుఱించి యితఁడు వ్రాసిన గ్రంథమొకటియె సుప్రసిద్ధము. ఇందుఁ బూర్వపు తత్వవేత్తలదర్శనములను చర్చించెను. తరువాత 'సత్పదార్థము' (Being) యొక్క కారణములను, దాని తత్త్వములను, ధర్మములను చర్చించెను; ఈప్రపంచమును నడపించు ముఖ్యపాలకుఁ డీశ్వరుఁ డగు నని నిర్ధరించెను.

౫. ఇతఁడు వ్యక్తియొక్క నీతినిగుఱించి, అనఁగాఁ బ్రతిమానవుఁడును నడచుకొనవలసిన నీతిప్రవర్తననుగుఱించి మూఁడు గ్రంథములును, కుటుంబనీతినిగుఱించి యొకగ్రంథమును, రాజనీతినిగుఱించి యొకగ్రంథమును వ్రాసెను. అన్నిటియందును బ్రతిమానవునియొక్క క్షేమమే సంఘముయొక్క క్షేమముగ నెంచుకొనవలయు నని బోధించెను. రాజప్రభుత్వము గానీ, సరదారులప్రభుత్వము గానీ, ప్రజాప్రభుత్వము గానీ ప్రజ లందఱక్షేమమును ఆలోచించుప్రభుత్వము మంచి దనియు, ప్రభుత్వము చేతిలోఁ గలవారిక్షేమమునుమాత్రమే ఆలోచించు ప్రభుత్వము మంచిది కా దనియు నీతనియభిప్రాయము. రాజనీతిని గుఱించిన యాతనిగ్రంథము తప్పక చదువఁదగినది.

౬. సాహిత్యమునుగుఱించి యాతఁడు రెండు గ్రంథములను వ్రాసెను. ఒకటి అలంకారశాస్త్రము (Rhetoric) నకు సంబంధించినది; మఱియొకటి కావ్యమీమాంస (Poetics). ఇందు నతఁడు తనమార్మికత నెక్కుడుగఁ జూపించెను. ఇదియు మన సాహిత్యశాస్త్రములు చదివినవారు తెలిసికొనఁదగినది.

(కొ. వేం. ల.)

అరిస్టార్కస్ (క్రీ. పూ. ౨౫౦) స్యామాస్ — ౧. గ్రామనివాసి. గ్రీసుదేశపు జ్యోతిష్కుఁడు. ఇతఁడు జ్యోతిష విషయక గ్రంథములు పెక్కులు వ్రాసెను. కాని అవన్నియు నశించినవి. సూర్యచంద్రులు భూమియొద్దనుండి యెంతదూరమున నున్నదియు కనుఁగొనుటనుగుఱించి వ్రాసిన చిన్నపొత్తమొకటి కానవచ్చుచున్నది. సూర్యుఁడు తిరుగుటలే దనియు, సూర్యునిచుట్టును భూమియే తిరుగుచున్న దనియు నితఁడు చెప్పెనఁట.

౨. (క్రీ. పూ. ౨౨౦ - ౧౪౪) — సెమాత్రేస్ గ్రామనివాసి. గ్రీకువాఁడు. లక్షణవేత్త. ఆలంకారికుఁడు. అలెగ్జాండ్రియాలో అరిస్టోఫేనిస్‌వద్ద విద్యాభ్యాస మొనరించెను. గురువుతరువాత నీతఁడు అలెగ్జాండ్రియా పుస్తకభాండాగారమునకు అధికారి యయ్యెను. గ్రీకుకవులకావ్యములను, ముఖ్యముగ హోమరుకవివరునికావ్యములను విమర్శకబుద్ధితో చదివి చర్చించుటయందే ఇతనిజీవితము గడచె నని చెప్పవచ్చును. ఇతఁ డొక వైయాకరణసంప్రదాయమును ప్రతిష్ఠించెను. ఆ సంప్రదాయమువారికి తరువాతి కాలమున అరిస్టార్కియన్సు అను పేరు వచ్చెను. వృద్ధుఁడైనతరువాత నచ్చటిరాజు తిన్నఁగఁ జూడనందున నితఁడు సైప్రసు పట్టణమునకుఁ బోయెను.

అరిస్టోడీమస్ — మెసినాదేశపు పౌరాణికరాజు. స్వాతంత్ర్యమునకై అతఁడు స్పార్టాదేశముతో (క్రీ. పూ. ౭౪౩ - ౭౨౪) నిరువది సంవత్సరములు పోరాడెను. తనదేశమునకు పారతంత్ర్యము రాకుండఁ జేయుటకై దేవతకు నరబలి యీయవలసివచ్చినప్పుడు తనకూఁతును బలియిచ్చెను. తరువాత నామెసమాధిమీఁద తాను పొడుచుకొని చచ్చెను.

అరిస్టోఫేనిస్ — ౧. (క్రీ. పూ. ౪౫౦ - ౩౮౫) గ్రీసుదేశమునందలి యొకమహాకవి. ఈతఁడు హాస్యరసపూరితములైన నాటకములు వ్రాయుటలో మిక్కిలి పేరొందెను. తనకాలమందలి జనులను, ఆచారములను నాటకరూపముగ వెక్కిరించుటలో నీతఁడు గట్టివాఁడు. సరదారులు (Knights) అనునాటకములో డెమాస్థనీసును, మేఘములు (Clouds) అను నాటకములో సాక్రటీసును పరిహాసము చేసెను.

౨. (క్రీ. శ. ౨౯౦ - ౧౮౫) ఇతఁడు బైజాంటియంనివాసి. గ్రీకుపండితుఁడు. వైయాకరణుఁడు. ఇతఁడు పెక్కుగ్రంథములు రచించెను. అలెగ్జాండ్రియాలోని గ్రంథాలయమున కధికారిగ నుండెను.

అరిస్టోమేనిస్ — మెసీనియాదేశపు సేనాధీశుఁడు. క్రీ. శ. ౬౮౪ లో రాజుగ నెన్నుకొనఁబడెను. మెసీనియావారికిని స్పార్టావారికిని జరిగిన రెండవయుద్ధములో (౬౮౫-౬౬౮) ఈతఁడు మిక్కిలి పౌరుషమును జూపి దేశసంరక్షణము గావించెను. తుదకు ఆర్కేడియాదేశస్థుఁడైన అరిస్టోక్రాటిస్ అన్నవానిచే మోసపోయి పరాభూతుఁడై ౬౬౮ లో రోడ్సుపట్టణమునకు పాఱిపోయెను.

అరిష్ట — కశ్యపునిభార్య.

అరిష్టనేమి — ౧. కశ్యప ఋషికి నామాంతరము (భార., శాంతి, అ. ౨౦౮).

౨. పుష్యమాసమునందు సూర్యునివెంటఁ దిరుగు గంధర్వుఁడు.

౩. ప్రాచేతసదక్షుని నలుగురుకన్యలకును బతి.

౪. విదేహవంశజుఁ డగు పురుజిజ్జనకుని పుత్త్రుఁడు. ఇతని పుత్త్రుఁడు శ్రుతాయువు.

౫. సహదేవుఁ డజ్ఞాతవాసకాలమునందు తంత్రీపాలుఁ డను నామముతోఁ గూడ ఈపేరును ధరించెను.

అరిష్టపర్వతము — లంకలోనిది. పదియోజనములు పొడుగును, ముప్పదియోజనములయెత్తును కలది. సీతను చూచి హనుమంతుఁడు సముద్రపు టావలియొడ్డునకు గంతువేయవలె నని, దీనిపై నిలువఁగా నది యాతని బలమున కోర్వలేక భూమిలోనికి నణఁగిపోయెను (వా. రా., సుం, అ. ౫౬).

అరిష్టనేణుఁడు — భృగుకులోత్పన్నఋషి. ఇతనికిని యుధిష్ఠిరునకును సంవాదము జరగెను. ఇతనివంశజులు అరిష్టనేణులని పిలువఁబడుదురు (భార., వన, అ. ౧౫౯).

అరిష్టుఁడు — ౧. బలిదైత్యుని నూర్గురుపుత్త్రులలో నొకఁడు.

౨. దనుపుత్త్రులలో నొకఁడు.

౩. కంసుని యాజ్ఞవలన వృషభరూపుఁడై వచ్చి కృష్ణునిచేఁ జంపఁబడిన యొకయసురుఁడు.

అరిహుఁడు — అవాచీనుని కుమారుఁడు. వీని భార్య ఆంగి, కుమారుఁడు మహాభౌముఁడు.

అరుంగోళము — చిత్తూరుజిల్లా కార్వేటి నగరము తాలూకాలోని యొకపల్లె. జనసంఖ్య ౨,౦౭౪. మిక్కిలి ప్రసిద్ధమైన జైనదేవాలయ మొకటి యిచ్చటఁ గలదు.

అరుంగోలము — చిత్తూరుజిల్లా తిరుత్తనితాలూకాయందలి జమీందారీగ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౨,౨౮౫ (౧౯౩౧).

అరుంధతి — ౧. స్వాయంభువమన్వంతరమందలి వసిష్ఠునిభార్య. కర్దమప్రజాపతికిని దేవహూతికిని బుట్టినకూఁతురు.

౨. వైవస్వతమన్వంతరమందలి మైత్రావరుణివసిష్ఠునిభార్య. ఈమెతండ్రిపేరు తెలియదు. ఈమెకు నారదుఁడు తోఁడఁబుట్టినవాఁడు. ఈమెకు వసిష్ఠునివలన శక్తి యను పుత్త్రుఁడు కలిగెను.

౩. ప్రాచేతస దక్షునికన్య. ధర్మఋషియొక్క స్త్రీలలో నొకతె. ఈమెకు కకుబ యను నామాంతరము

౨. (క్రీ. పూ. ౨౨౦ - ౧౪౪) — సెమాత్రేస్ గ్రామనివాసి. గ్రీకువాఁడు. లక్షణవేత్త. ఆలంకారికుఁడు. అలెగ్జాండ్రియాలో అరిస్టోఫేనిస్‌వద్ద విద్యాభ్యాస మొనరించెను. గురువుతరువాత నీతఁడు అలెగ్జాండ్రియా పుస్తకభాండాగారమునకు అధికారి యయ్యెను. గ్రీకుకవులకావ్యములను, ముఖ్యముగ హోమరుకవివరునికావ్యములను విమర్శకబుద్ధితో చదివి చర్చించుటయందే ఇతనిజీవితము గడచె నని చెప్పవచ్చును. ఇతఁ డొక వైయాకరణసంప్రదాయమును ప్రతిష్ఠించెను. ఆ సంప్రదాయమువారికి తరువాతి కాలమున అరిస్టార్కియన్సు అను పేరు వచ్చెను. వృద్ధుఁడైనతరువాత నచ్చటిరాజు తిన్నగఁ జూడనందున నితఁడు సైప్రసుపట్టణమునకుఁ బోయెను.

అరిస్టోడీమస్ — మెసినాదేశపు పౌరాణికరాజు. స్వాతంత్ర్యమునకై అతఁడు స్పార్టాదేశముతో (క్రీ. పూ. ౭౪౩ - ౭౨౪) నిరువది సంవత్సరములు పోరాడెను. తనదేశమునకు పారతంత్ర్యము రాకుండఁ జేయుటకై దేవతకు నరబలి యీయవలసివచ్చినప్పుడు తనకూఁతును బలియిచ్చెను. తరువాత నామెసమాధిమీఁద తాను పొడుచుకొని చచ్చెను.

అరిస్టోఫేనిస్ — ౧. (క్రీ. పూ. ౪౫౦ - ౩౮౫) గ్రీసుదేశమునందలి యొకమహాకవి. ఈతఁడు హాస్యరసపూరితములైన నాటకములు వ్రాయుటలో మిక్కిలి పేరొందెను. తనకాలమందలి జనులను, ఆచారములను నాటకరూపముగ వెక్కిరించుటలో నీతఁడు గట్టివాఁడు. సరదారులు (Knights) అనునాటకములో డెమాస్థనీసును, మేఘములు (Clouds) అను నాటకములో సాక్రటీసును పరిహాసము చేసెను.

౨. (క్రీ. శ. ౨౯౦ - ౧౮౫) ఇతఁడు బైజాంటియంనివాసి. గ్రీకుపండితుఁడు. వైయాకరణుఁడు. ఇతఁడు పెక్కుగ్రంథములు రచించెను. అలెగ్జాండ్రియాలోని గ్రంథాలయమున కధికారిగ నుండెను.

అరిస్టోమేనిస్ — మెసీనియాదేశపు సేనాధీశుఁడు. క్రీ. శ. ౬౮౪ లో రాజుగ నెన్నుకొనఁబడెను. మెసీనియావారికిని స్పార్టావారికిని జరగిన రెండవయుద్ధములో (౬౭౫-౬౮౮) ఈతఁడు మిక్కిలి పౌరుషమును జూపి దేశసంరక్షణము గావించెను. తుదకు ఆర్కేడియాదేశస్థుఁడైన అరిస్టోక్రాటిస్ అన్నవానిచే మోసపోయి పరాభూతుఁడై ౬౮౮ లో రోడ్సుపట్టణమునకు పాఱిపోయెను.

అరిష్ట — కశ్యపునిభార్య.

అరిష్టనేమి — ౧. కశ్యప ఋషికి నామాంతరము (భార., శాంతి, అ. ౨౦౮).

౨. పుష్యమాసమునందు సూర్యునివెంటఁ దిరుగు గంధర్వుఁడు.

౩. ప్రాచేతసదక్షుని నలుగురుకన్యలకును బతి.

౪. విదేహవంశజుఁ డగు పురుజిజ్జనకుని పుత్త్రుఁడు. ఇతని పుత్త్రుఁడు శ్రుతాయువు.

౫. సహదేవుఁ డజ్ఞాతవాసకాలమునందు తంత్రీపాలుఁ డను నామముతోఁ గూడ ఈపేరును ధరించెను.

అరిష్టపర్వతము — లంకలోనిది. పదియోజనములు పొడుగును, ముప్పదియోజనములయెత్తును కలది. సీతను చూచి హనుమంతుఁడు సముద్రపు టావలియొడ్డునకు గంతువేయవలె నని, దీనిపై నిలువఁగా నది యాతని బలమున కోర్వలేక భూమిలోనికి నణఁగిపోయెను (వా. రా., సుం, అ. ౫౬).

అరిష్టనేమిుఁడు — భృగుకులోత్పన్నఋషి. ఇతనికిని యుధిష్ఠిరునకును సంవాదము జరగెను. ఇతనివంశజులు అరిష్టనేమిులని పిలువఁబడుదురు (భార., వన, అ. ౧౫౯).

అరిష్టుఁడు — ౧. బలిదైత్యుని నూర్గురుపుత్త్రులలో నొకఁడు.

౨. దనుపుత్త్రులలో నొకఁడు.

౩. కంసుని యాజ్ఞవలన వృషభరూపుఁడై వచ్చి కృష్ణునిచేఁ జంపఁబడిన యొకయసురుఁడు.

అరిహుఁడు — అవాచీనుని కుమారుఁడు. వీని భార్య అంగి, కుమారుఁడు మహాభౌముఁడు.

అరుంగోళము — చిత్తూరుజిల్లా కార్వేటి నగరము తాలూకాలోని యొకపల్లె. జనసంఖ్య ౨,౦౭౪. మిక్కిలి ప్రసిద్ధమైన జైనదేవాలయ మొకటి యిచ్చటఁ గలదు.

అరుంగోలము — చిత్తూరుజిల్లా తిరుత్తనితాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౨,౨౮౫ (౧౯౩౧).

అరుంధతి — ౧. స్వాయంభువమన్వంతరమందలి వసిష్ఠునిభార్య. కర్దమప్రజాపతికిని దేవహూతికిని బుట్టినకూఁతురు.

౨. వైవస్వతమన్వంతరమందలి మైత్రావరుణివసిష్ఠునిభార్య. ఈమెతండ్రిపేరు తెలియదు. ఈమెకు నారదుఁడు తోడఁబుట్టినవాఁడు. ఈమెకు వసిష్ఠునివలన శక్తి యను పుత్త్రుఁడు కలిగెను.

౩. ప్రాచేతస దక్షునికన్య. ధర్మఋషి యొక్క స్త్రీలలో నొకతె. ఈమెకు కకుబ యను నామాంతరము

౩. గౌతమగోత్రుఁడైన యొకఋషి. ఇతనికి అరుణి యనియు పేరు గలదు. ఖ్యాతయశుఁడగు ఉద్దాలకారుణిఋషి యితనికుమారుఁడు.

౪. (సూ.వం.) ఇక్ష్వాకుకులోత్పన్నుఁడయిన మొదటి అనరణ్యునిపుత్త్రుఁడగు హర్యశ్వునకు దృషద్వతి యనుస్త్రీయందుఁ గలిగినపుత్త్రుఁడు. ఇతనికుమారునకు నిబంధనుఁడు లేక త్రిబంధనుఁడు అనుపేరు గలదు.

౫. విప్రచిత్తి దానవునివంశమువాఁడు. గాయత్త్రీజపము మూఁడువేలేండ్లు చేసి మహాబలవంతుఁడై లోకపాలురఁ వెడలఁగొట్టి దేవతలను మిక్కిలి బాధించెను. అంత దేవగురువగు బృహస్పతి యతనియొద్దకు వెళ్లి 'మేము జపించు గాయత్త్రియే నీవు జపించెద' వని చెప్ప, ఈతఁడు దేవతలగాయత్త్రి తనకుఁ బనికిరా దని భ్రమపడి దానిని జపించుట వదలి నాశము నొందెను (దే. భా., ౧౦. ౧౩).

౬. శ్రీ కృష్ణునిచేఁ జచ్చిన యొక యసురుఁడు.

౭. శ్రీ కృష్ణుని ప్రపౌత్త్రుఁడు, మహారథుఁడు.

౮. పదునొకండవది యగు ధర్మసావర్ణి మన్వంతరంబునందుఁ బుట్టఁబోవు సప్తర్షులలో నొకఁడు.

అరుప్పుకోట్టాయ్ — మధురజిల్లాలోని రామనాథసంస్థానమునందు తిరుచులీ అనుతాలూకాకు ముఖ్యపట్టణము. జనసంఖ్య ౨౩,౬౩౩. ఇచ్చటిజనము ౨౦ సంవత్సరములలో రెండింతలు అభివృద్ధి యయ్యెను. ఇచ్చట బట్టలనేతయు, రంగువేయుటయు చేయఁబడును.

అరువ — గంజాముజిల్లాలోని బరహంపురముతాలూకాయందలి సముద్రపుటొడ్డుగ్రామములలో అరువ లన్న యొకజాతివారు కలరు. ఈ యరువజాతి మహమ్మదీయులకును ఓఢ్రస్త్రీలకును బుట్టిన మిశ్రజాతిగాఁ గానవచ్చుచున్నది.

అరుళాళప్పెరుమాళ్ ఎంబెరుమానార్ — ఇతఁ డొక గొప్పపండితుఁడు. మొదటిపేరు యజ్ఞమూర్తి. అద్వైతమతమునకుఁ జెందినవాఁడు. ఒకసారి రామానుజునితోడి వాదమున నోడిపోయి దానికి ఫలితముగ వైష్ణవమతమును స్వీకరించెను. ఆసందర్భముననే యజ్ఞమూర్తి యనుపేరు పోయి పైపేరు వచ్చినది.

అరేటియం — ఎట్రూరియాప్రాంతములో నొకప్రాచీననగరము; ఫ్లొరెన్షియాకు ౫౦ మైళ్లదూరమున నున్నది. క్రీ. పూ. ౪౯-వ సంవత్సరమున సీజరు దీనిని వశపఱుచుకొనెను. క్రీ. శ. ౩, ౪, శతాబ్దులలో నిది రోమనుల విరోధివర్గమునధీనమున నుండెను. ఇచటి భూమి మిగుల సారవంత మయినది. అందమైన మట్టికుండ లిచ్చట తయారుచేయఁబడును. పూర్వవైభవమును సూచించు శిథిలచిహ్నము లిప్పటికిని కొన్ని కలవు.

అరేబియా — ఇది ఆసియాఖండమున పశ్చిమభాగమందలి విశాలద్వీపకల్పాకృతిగ నున్న యొకదేశము. దేశీయులు దీనిని అరబ్ లేక జిజీరతుల్ అరబ్ అని పిలుచుచుందురు. జిజీరతుల్ అరబ్ అన అరబ్‌ద్వీపకల్పమని యర్థము. ఎడారులు, మైదానములు గలదేశమని యర్థమిచ్చు హీబ్రూపదముననుండి అరబ్‌శబ్దము పుట్టినది. పారసీకులు, తురుష్కులు దీనిని అరబ్‌స్థాన మని వ్యవహరింతురు. స్థాన్ అనునది పారసీకపదము, కావున పారసీకులవలననే దీని కీపేరు కలిగియుండును.

సరిహద్దులు, నైసర్గికలక్షణములు :— ఈదేశము ౧౨° - ౩౨° రేఖాంశములు, ౩౫°-౬౦° అక్షాంశములమధ్య వ్యాపించియున్నది. ఇటీవల బ్రిటిష్‌నిరీక్షణము క్రిందికి వచ్చిన ఈరాక్, ట్రాన్సుజోర్డాన్ ప్రాంతములు ఉత్తరమందును, దక్షిణమున హిందూమహాసముద్రము, ఏడెన్‌సింధుశాఖయు, పడమట శోణసముద్రము, తూర్పున పర్షియన్, ఉమ్మాన్‌సింధుశాఖలును దీనికెల్లలుగ నున్నవి. ఈదేశపు సీమారేఖ పర్షియన్ సింధుశాఖాతీరమందలి ఫౌనామకప్రదేశముననుండి యారంభమై రికాఈ అనుస్థానమువఱకును ఈరాక్, కువైట్‌ప్రాంతముల నడిమియెల్లగాఁ బోయి యచటనుండి పశ్చిమోత్తరాభిముఖమై జబల్ అనైజాపర్వతములవఱకును బోవును. అచటనుండి పడమరగఁ దిరిగి అకాబానగరము దిగువవఱకును బోయి యచటనుండి తిన్నగ దక్షిణమందలి యేడెనునగరమునకుఁ బోవును. ఏడెనునుండి తూర్పుగాఁ దిరిగి ఇది రాస్ ఎల్ హద్ద్ మీఁదుగా ఆర్మజ్ జలసంధికుండా మరల ఫౌనామకస్థానమును జేరును. ఈ దేశముయొక్క వైశాల్యము ౧౦,౦౦,౦౦౦ల చదరపుమైళ్లు. అకాబానుండి యేడెనుపర్యంతము ౧,౪౦౦ల మైళ్లు. అచటనుండి రాస్ అల్ హద్ద్‌వఱకు ౧,౨౫౦, దానినుండి ఫౌవఱకు ౯౦౦ లును, అచటనుండి అకాబావఱకును ౭౫౦ మైళ్లును దూరము కలదు.

ఈదేశపు పశ్చిమభాగము శోణసముద్రతీర మంతయు ఉత్తరదక్షిణముగా పైనుండి యడుగువఱకును పర్వతమాలికలతో నిండియున్నది. ఈపర్వతములయెత్తు తూర్పునకుఁ బోనుపోను క్రమముగ తగ్గిపోవును. కావున నిచటిభూభాగ మంతయుఁ బడమటినుండి తూర్పున కేటవాలుగ నున్న దని తెలియవలయును. అది యటులుండ నీదేశమును మూఁడు స్వాభావికభాగములక్రిందఁ జేయవచ్చును. వట్టియెడారులు, లోయలు, తరుస్థానములు కల కఱుపీటనేలలు నట్టనడిమిభాగమున నుండ, వానిచుట్టు నిసుకయెడారులును, వానికి నలుప్రక్కల సస్యవంతములగు భూభాగములును దృగ్గోచరము లగుచుండును. ఇందు మధ్యస్థమగు పీఠభూమి అల్‌నెజ్జ్‌ప్రాంతము దాని

నావరించి యుండునవి నఫూద్, దహానా, రుబ్ అల్ ఖలీ యను యెడారిభూములు. వీనికి నాలుగుప్రక్కల సిరియన్ హమ్మాద్, హెజాజ్, అసీర్, హద్రామాత్, ఉమ్మాన్, హాసా మొదలగు దేశము లావరించియున్నవి. వీనిలో అసీర్, యమన్, ఉమ్మాన్ ప్రాంతములు మిగుల సస్యవంతము లగునేలలుగలిగి ప్రాచీన-అరబ్బులచే అరబ్ ఫెలిక్స్, అనఁగా సౌఖ్యప్రద మయిన అరేబియా యని పిలువఁబడుచుండెడివి. ఇవి తప్ప తక్కినదేశ మంతయు మెరపు టిసుకయెడారులతో నిండియున్నది. దేశమందలి పర్వతపులోయల నుండి జనించునదులును సముద్రమునఁ జేరఁజాలక ఈయెడారులందే యంతర్ధానము లగుచుండును. వీనియందక్కడక్కడ జలపరిపూర్ణము లగు తరుస్థానము (Oases) లనేకములు కలవు. మదీనా, కాసిమ్, హాసా మున్నగుపట్టణము లిట్టితరుస్థానములందుఁ గట్టఁబడినవే.

దేశమునందు వందలకు మించిన మైళ్లపర్యంతము నెడారులు వ్యాపించియుండుటచేతను, నానియందు సుఖప్రయాణయోగ్యములగు మార్గములు లేకపోవుటచేతను, యాత్రికుల ధన, మాన, ప్రాణములకు రక్షణము నొసంగఁగల సురాజ్యవ్యవస్థ దేశమున లేకుండుటచేతను, అరేబియానుగూర్చిన సమాచార మిప్పటికి వలసినంత బాగుగఁ దెలియదు. అదిగాక మక్కానగరమును జూడవలయుననిన మహమ్మదీయులకుఁ దప్ప నితరులకు బొత్తిగ వీలులేదు. ఆరంభమునం దీనగరమును ముసల్మానులు కానివారు జూడనెంచిన మహమ్మదీయవేషములూనియే ఇందుఁ బ్రవేశింపఁగలిగిరి. అరేబియాదేశమును గనుఁగొను నిమిత్తము ౧౭-వ శతాబ్దినుండియు అన్వేషణములు జరుగుచున్నవి. క్రీ. శ. ౧౭౬౧-వ సంవత్సరమున కార్స్టన్ నెయ్బూర్ అను డెన్మార్కుదేశీయుఁడు డేనిష్‌దొరతనమువా రంపఁగా వచ్చి ౧౭౬౪ వఱకును పర్యటన మొనరించి తాను గనుఁగొన్నదానిని ప్రపంచమునకు వెల్లడిచేసెను. ఇతనిపరిశోధనములవలన సమగ్రమగు అరేబియాయొక్క సంక్షిప్తవృత్తాంతము లోకమునకు లభించినది. ఇతఁడు వెల్లడిచేసినవిషయములు తరువాతివారికి మార్గప్రదర్శకము లైనవి. ౧౮౭౦-వ సంవత్సరమున జె. హలెవీ యనునతఁడు మారెబ్‌నగరమును జేరి తత్సమీపమందలి చెక్కడపురాలను బరీక్షించి యటనుండి సానా, మాడిడ్ పట్టణములమీఁదుగా మిజార్ అనుపీఠభూమి నుత్తరించి సాబియన్‌శాసనములఁ బరీక్షించెను. వెండియు నితఁడు క్రీ. పూ. ౨౪-వ ఏఁట సాబియనులు రోమనులచే నోడినప్రదేశమును గుర్తింపఁగల్గెను. టాలెమీ వర్ణించిన నగ్రమునస్థానము మదీనల్-అల్-మాహూద్‌దగ్గఱ నున్నట్లు దెలిసికొనెను. మఱుసటిసంవత్సరమున నితఁడు మారెబ్‌దగ్గఱ మదీనల్-అల్-నహస్ శిథిలావశేషములను బరిశోధించి పిదప నచటికిఁ దూర్పున వాడీషిబ్‌వాన్‌కు అడ్డముగ హిమ్యారైతులు గట్టించిన యానకట్టను గనిపట్టఁగలిగెను.

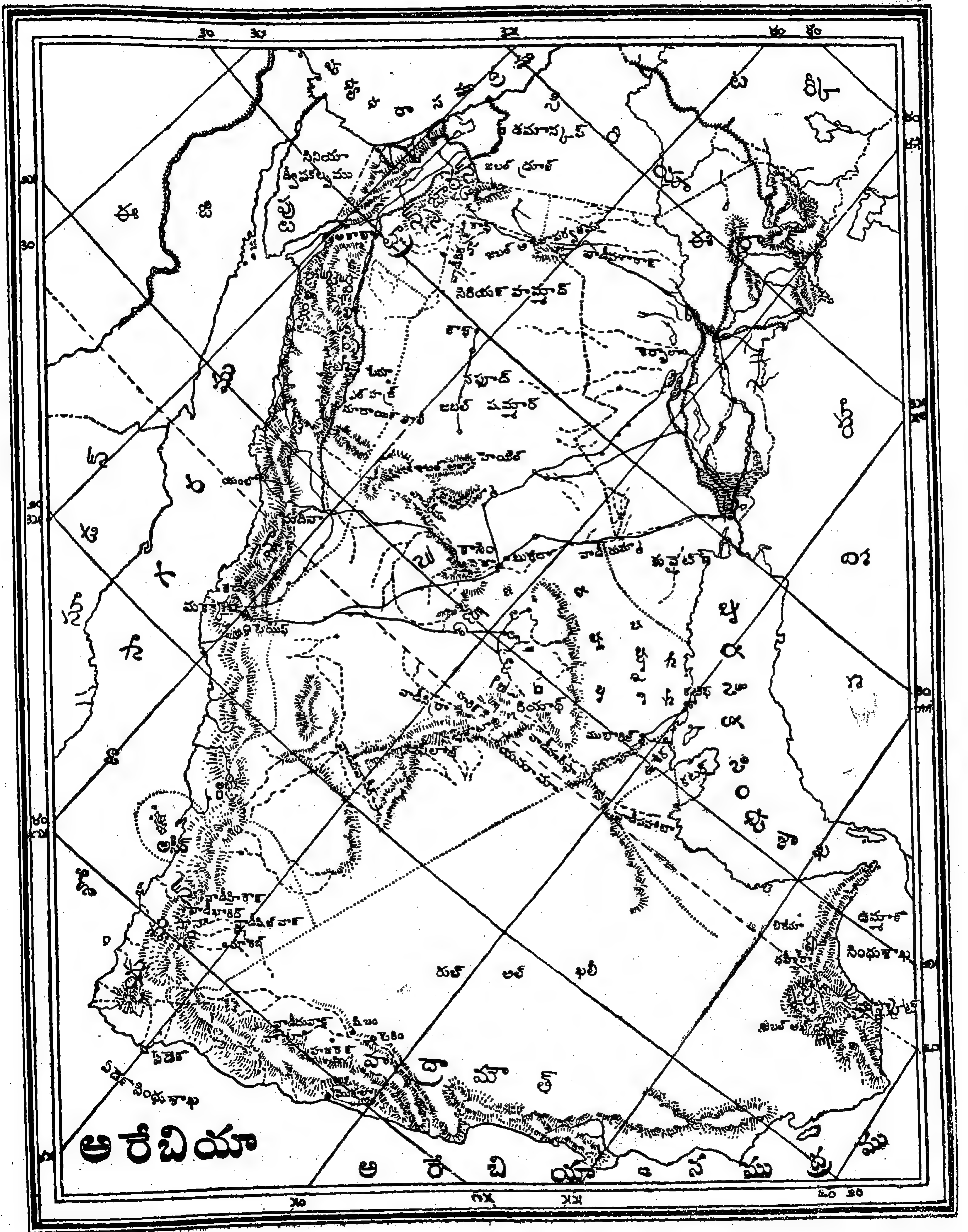
తరువాత మారిబును దర్శించినయతఁడు ఇ. గ్లాసెర్, ఆస్ట్రియాదేశపు పురాతత్త్వవేత్త. తుర్కీదొరతనపు సంరక్షణముక్రింద నితఁడీదేశము నన్వేషింప నేతెంచెనుగాని సానాపట్టణమున కుత్తరమున నివసించియుండిన హాషిద్, బకిల్‌జాతులవారు కొన్ని ప్రతిబంధకములను గల్పింపసాగిరి. కాని యితఁడు వెనుదీయక ఖారిద్, హిరాన్ వాడీలమధ్య హిమ్యారైతుల ప్రాచీన నివాసస్థానములను, శోధించి మారిబ్‌వద్ద మఱికొన్ని శాసనముల సంగ్రహింపఁగలిగెను.

అనంతరము అరేబియాసముద్రతీరమును సర్వే చేయనెంచిన వెల్‌స్టెడ్, కర్ట్సండన్ అనువారు హద్రామాత్‌ప్రాంతమునఁ బ్రవేశించి మొకల్లానామకస్థానమునొద్ద హిమ్యారైత్ శాసనములను మఱికొన్నింటిని సేకరించిరి. ౧౮౯3-వ సంవత్సరమున హిరష్ అనునతఁడు కైతీసుల్తానుసాహాయ్యమున దువాన్‌వాడీ చేరి హజరైన్ దగ్గఱ శిథిలావశేషములను గనుఁగొని, శాసనములను గూర్చుకొని హరాటా, షిబంనగరములకుఁ బోయి యచటినుండి కథిరీజాతీయు నొకనిని మార్గదర్శకునిగఁ దోడుకొని టెరింపట్టణమునకుఁ బోయియుండఁ గొన్నిదినములు కడచినవెనుక నచటివారితో వైరము సంభవించెను. అంత నితఁడు వెనుకకు మరలవలసినవాఁడయ్యెను. థియోడోర్ బెంట్ అనునతఁడు పత్నీద్వితీయుఁడై ఒకఇమాంషరీఫ్ తోడ్పాటునుగూడఁ గలుగఁజేసికొని హిరష్‌మార్గముననే పోయి హిమ్యారైత్ శాసనముల సేకరింపఁగలిగెను. కాని తుద కితనికిని దేశీయులఆటంకము లడ్డుతగిలెను. ఇదేవిధమున వెల్‌స్టెడ్ ఉమ్మాన్‌ప్రాంతమును బరిశోధించెను. అచటివా రతనికి విఘ్నములను గల్పించియుండలేదు. కాని వహాబీలాతరుణమునఁ జెలరేఁగియుండుటచే ముందునకు సాగిపోవ వీలుకలుగదయ్యెను. పిదప మైల్సు అనునతఁడు వెల్స్టెడ్‌మార్గము నవలంబించి పోయి ధహీరాఇలాకాయందలి బిరేమాపట్టణముంజేరి అల్ కటర్ ప్రాంతపు వృత్తాంతమును జాలవఱకుఁ దెలిసికొనెను. యల్. డి. వర్థేమా, జోసఫ్‌పిట్స్ మొదలగువారు తీర్థయాత్రికులవలె పోయి మక్కానగరమును దర్శించియుండిరి.

బడియాఇలెబ్లిక్ అనునతఁడు మక్కానుగూర్చి నియమబద్ధమగు పరిశోధనము సలిపెను. ఆతఁడు అలీ యనుపేరు పెట్టికొని యాత్రసలిపి కొన్నియవసరములందు తైర్థికులు గావింపవలసిన కర్మవిధానములంగూర్చియు విశదీకరించెను. మక్కాచుట్టుప్రక్కల నున్న గ్రామాదులవిషయమునఁగూడ నితఁడు లిఖించియుండెను. జె. యల్. బిర్క్‌హార్డ్ట్ అనువేఱొకఁడును ముసల్మాన్‌యాత్రికునివేషమూని మక్కాయందు మూఁడునెలలు వసించి యచట నెఱవేర్పవలసినవిధులను గుఱించియు, మక్కా మదీనామార్గమందలి విశేషములనుగూర్చియు వ్రాసియుండెను.

రిచర్డ్‌బర్టన్ అనునతఁడు అఫ్‌గానియాత్రికునివేషమూని మక్కా మదీనాల పునర్నిరీక్షణ మొనరించి ఈజిప్టుపాలకునిచే ననుజ్ఞాతుఁడై మిడియాయందలి బంగారుగనులను బరిశోధించెను.

౧౮౧౧-వ సంవత్సరమున ఈజిప్టుపాలకుఁడగు. మహమ్మదలీ యొక్క దత్తపుత్రుఁడగు ఇబ్రహీంపాషా వహాబీల నడఁగఁద్రొక్క

అరేబియా
సినియా ద్వీపకల్పము
జబల్ షమ్మార్
నఫూద్
మదీనా
రియాధ్
రుబ్ అల్ ఖలీ
ఉమ్మాక్
సింధుశాఖ
హాద్రామాత్
ఏడెన్

నిమిత్తము కొంతసేనను అరేబియామధ్యమునకుఁ గొంపోయెను. ఇతని వెంట యూరోపియన్ ఆఫీసరులును పెక్కుమంది యుండిరి. వీరు ప్రత్యేకముగ నన్వేషించిన క్రొత్తవిషయము లేమియు లేవు కాని వీరు సమకూర్చినసామగ్రివలనఁ దరువాత శోధింపఁబోవువారికి మంచిసౌకర్యములు దొరకినవి. ఇండియాదొరతనమువారు పర్షియన్ సింధుశాఖయందు జరుగు సముద్రపుదొంగతనమును రూపుమాపఁదలపెట్టి మున్ముం దాప్రాంతమున అరేబియాస్థితిగతుల నరయుటకై జి. యఫ్. సాడ్లీర్ అను కెప్టెన్ ఒకనిని బంపియుండిరి. ఇతఁ డా సింధుశాఖను జేరి ఇబ్రహీంపాషాతోఁగూడ సంప్రతింపవలె నని బయలుదేరెను. కాని ఇతఁడు వచ్చుటకుఁ బూర్వమే ఇబ్రహీం తానున్నస్థానమును వీడి మదీనాకు బయలుదేఱిపోయెను. అంత సాడ్లీర్ గూడ ఇబ్రహీంసేన పోయినమార్గముననే పోవుచు, తుదకతనిని మదీనాయందుఁ గలసికొనెను. అనంతర మీకెప్టెన్ శోణసాగరతటమందలి యంబో రేవునకుఁ బోయెను. ఇందువలన నితఁ డీదేశమును దూర్పునుండి పడమటికి అడ్డముగ దాఁటినవాఁ డయ్యెను. ఇతఁ డొనరించిన ప్రయాణమువలన నెంతకాలమునం దైనను అరేబియాను దూర్పునుండి పడమటికి అడ్డముగ సేనాసహితముగ దాఁటవచ్చు నని స్పష్టమయ్యెను. అటుతరువాత జి. ఎ. వల్లిన్ అనునతఁడు వాడీసిర్హాన్ మీఁదుగ జౌఫ్ నగరమునకును, అచటనుండి నఫూడ్ మీఁదుగ హెయిల్ పట్టణమువఱకును బోయెను. ఇతఁడు ప్రయాణము చేసిన ప్రాంతముయొక్క భౌతికలక్షణములు, జనుల యాకృతి, ఆచారవ్యవహారములు మొదలగువాని విషయమున లిఖించెను. ౧౮౬౪-వ సంవత్సరమున కార్లోగార్మనీనామక ఇటలీదేశీయుఁడు ఫ్రాన్సుచక్రవర్తికి గుఱ్ఱములను గొన అరేబియా కేతెంచినసందర్భమున ఖైబర్ హర్రాను గనిపట్టఁగలిగెను. మఱియు నితఁడు మధ్య-అరేబియాను గూర్చి విలువగల సమాచారము నొసంగెను. డబ్లియు, జె. పాల్గ్రేవ్ అనునతఁడు జౌఫ్, హెయిల్, బురైదా, రియాధ్, ఖార్జ్, అఫ్లాజ్, హోసా లోనగుపట్టణములను ౧౮౬౨-౬౩ ల కాలమున సందర్శించెను. ఇతనివెంట బరకత్ అనుపేరుగల సిరియాదేశపు క్రైస్తవ మిషనరీ యొకఁ డుండెను. ఇతఁ డరబ్బుల రాజకీయ, నైతిక, సాంఘిక విషయములను బాగుగ విశదపఱిచి లిఖించెను. ౧౮౬౫ నందు పర్షియా సింధుశాఖయందు పొలిటికల్ రెసిడెంటుగ నుండిన కల్నల్ లూయీ పెల్లీ యనునతఁడు వహాబీరాజధానికి మిషన్ కార్యార్థము పోయి తాను జూచినమార్గము నంతను భౌగోళికముగ వర్ణించెను. ఇతఁడు సాదుస్ దగ్గఱ నిస్లాంపూర్వయుగమునాఁటి స్తంభ మొకదానిని గనిపట్టెను. దానిని ధర్మాంధులగు ముసల్మానులు ధ్వంసము గావించిరి. ౧౮౭౫-వ సంవత్సరమున చార్లెస్ డాటీ యనునతఁ డెడారులవిషయమున పరిశోధనములసలిపి లిఖించెను. ఇతఁడు తైర్థికుల సమూహముతో డమాస్కస్ పట్టణమునుండి బయలువెడలి అల్ హజ్ర్ వద్ద మకాముచేసెను. అక్కడ నెలవుకుదుర్చుకొని మదాయిన్ సాలీవద్దనున్న రాతిగోరీలను పరీక్షణపూర్వకముగ రూపపటములను గైకొని, శాసనములను గొన్నింటిని సంగ్రహపఱిచి వాని నన్నింటిని పారిస్ పట్టణమునందలి రెనన్ కుఁ బంపియుండెను. తరువాత నితఁడు ఫకరాబనువీలతో ప్రయాణముల సలుపుచు అల్ నెజ్జ్, హజాజ్ సరిహద్దులందు టెఇంనామక ప్రదేశమున మిగులఁ బ్రఖ్యాతికెక్కిన ప్రాచీనకాలపు పాషాణశాసనము నొకదానిని గనిపట్టెను. హ్యూబర్ పండితుఁడు దానిని పారిస్ లోని లోవెర్ నందుఁ జేర్పించెను.

విల్ఫ్రెడ్ అనునతఁడును, ఎనీబ్లంట్ నామకవనితయుఁ గలిసి కాఫ్, జౌఫ్, హెయిల్ పట్టణములగుండా బాగ్దాద్, కెర్బాలా నగరములఁ జేరి అల్ నెజ్జ్ నుగూర్చియు, అరబీగుఱ్ఱములను, అరబ్ గ్రామీణులనుగుఱించియుఁ బ్రకటించిరి.

౧౮౮౩ నందు సి. హ్యూబర్ అను ఫ్రాన్సుదేశయాత్రికుఁడు డమాస్కస్ నుండి హెయిల్ వఱకును బ్రయాణము సలిపెను. ఇతఁడు టెఇమాశాసనముతోపాటు మఱిపెక్కింటిని సంగ్రహించి జిడ్డానుండి స్వదేశమునకుఁ బంపి మరల హెయిల్ పట్టణమునకుఁ బోవుచు దారిలో మార్గప్రదర్శకులవలన హతుఁడయ్యెను.

౧౮౯౩-న నోల్డ్ అనునతఁ డరేబియాసంచారము సలిపి గుఱ్ఱములను, ఒంటెలనుగుఱించి విశదీకరించెను. ౧౯-వ శతాబ్దిపరిశోధకులం దితఁడే కట్టకడపటివాఁడు. ఇంతవఱకు నరేబియాయుత్తర ప్రాంతములుమాత్ర మన్వేషింపఁబడినవి. దక్షిణమందలి యెడారు లింకను అనన్వేష్టము లైయుండెను.

ఇరువదవ శతాబ్దియం దరేబియానుగూర్చి సంపూర్ణమగు జ్ఞానము కలిగెను. ఇందులకు ముఖ్యకారణము జర్మనీయుద్ధము. రాజకీయావసరములనుబట్టి ఈదేశమును బాగుగ నన్వేషింపవలసివచ్చెను. కేవలము స్థలమార్గముననే కాక వాయుయానములద్వారాకూడ పరిశోధనలు జరగినవి. అలోయిస్, మూసిల్, కల్నల్, జి. ఇ. లీవ్మన్, మిస్ జెర్ట్రూడ్, బెల్, షేక్స్పియర్ లోనగువారు యుద్ధకాలమున నన్వేషించినవారిలో ముఖ్యులు.

లీచ్మన్, బార్క్లేరాంకిర్, డిక్సన్, మేజర్. ఆర్. ఇ. చీజ్మన్ లనువారు అరేబియామధ్యభాగముల నన్వేషించిరి. ఈదేశమును దూర్పునుండి పడమటికి దాఁటినవారిలో మఱియొకఁడు జె. బి. ఫిల్బై. ఇతఁడు పూర్వులు లిఖించినవానిని ఖాయపఱిచెను. మఱియు అఫ్లాజ్, ఖార్జ్ ప్రాంతములం దేకాలమునాఁటివో గోరీల శిథిలావశేషములను గనుఁగొని అల్ ఖర్జ్ ఇలాకాను అరేబియానైరృత దేశములతోఁ గలుపుట కనువగు తరుస్థానము లేవియు లేవని ఇతఁడు రూఢిపఱిచెను. యుద్ధకాలమున నెక్కువగ శోధింపఁబడినది హెజాజ్ ప్రాంతము.

దేశవిభాగములు, నదులు, కొండలు, సరస్సులు:— ఈదేశ మంతట ఆఫ్రికాఖండములోని సహారాయెడారియొక్క భౌతికలక్షణములు కన్పట్టును. ఇందువలన నిదియు నాయెడారియు ప్రాచీనకాల

మున నొకటిగఁ గలసియుండవచ్చు నని యూహింపఁబడినది. పదు లుగ నుండు ఇసుకమైదానములు, చాలదూరమువఱకును ప్రసరించి యుండు రాతినేలలు, పెద్దపెద్దబండలు, బావులు, చిన్నయేఱులు గల తరుస్థానములు, వాని నంటికొని యుండుతాటితోఁపులు, సాగు బడి లేనిభూములు మొదలగునవి సహారాయెడారియం దెట్లో యిటులే ఈదేశమందును గలవు. అరేబియాపెట్రియా, అరేబియా డెజర్టా, అరేబియా ఫెలిక్సు అని ప్రాచీను లీదేశమును మూఁడుభాగ ములు కావించియుండిరి. పెట్రియానగరమునకుఁ జుట్టుప్రక్కల నుండు ఇలాకా అరేబియాపెట్రియా. ప్రస్తుత మీప్రాంత మరే బియానుండి విడివడియున్నది. ఎడారులు కలదేశ మరేబియాడెజర్టా. అరేబియాఫెలిక్సు అనఁగా సౌఖ్యదాయకమగు ప్రదేశమని యర్థము. ఇది ముఖ్యముగ నైరృతకోణమం దున్న యమనుప్రాంతమున కొసఁగఁబడినపేరు.

కాని ప్రస్తుతదేశవిభజనము రాజకీయానుకూల్యముల ననుస రించి కాని భౌతికలక్షణములనుబట్టి కాదు. శోణసముద్రపు తూర్పు తీరమున సినాయిద్వీపకల్పమునకు దక్షిణముగ హెజాజ్ప్రాంత మును, దానికి దక్షిణమున అసీర్ యమన్ భాగములను, దక్షిణమున పడమటనుండి తూర్పుకోణమువఱకును వ్యాపించి హద్రామాత్ ఇలాకాయును, ఆగ్నేయభాగమున ఉమ్మాన్ప్రాంతమును, పర్షియా సింధుశాఖమీఁద అల్హాసా, కువైట్ఇలాకాలును, మధ్యభాగమున అల్నెజ్దుపీఠభూమియును, ఉత్తరమున జబల్షమ్మార్, నఫూద్ దేశములును ఇప్పటివిభాగములు. ఇవిగాక, అల్నెజ్దుకు దక్షిణ ముగను, హద్రామాత్కు ఉత్తరముగను దహానాలేక రుబ్అల్ఖలీ యను అనన్వేష్టమగు ప్రదేశము గలదు. ఇదంతయు వట్టి యెడారి. ౧౯౦౬ మొదలుకొని ౧౯౧౪ వఱకునుగల కాలమున బ్రిటిష్ తురుష్క ఆఫీసరుల సమ్మేళనములు కొన్ని జరగియుండెను. వాని యందు అరేబియాలోని స్వతంత్రరాజ్యములకును, తురుష్క, బ్రిటిష్ రాజ్యములకును సరిహద్దులవిషయమున కొన్ని పరిష్కారములు జరగి యుండెను. కాని జర్మనీయుద్ధముకారణముగ నాసమయము లన్నియుఁ దాఖలా లైపోయినవి.

శోణసముద్రతీరమందలి ప్రాంతములలో నిలువున పైనుండి క్రిందివఱకును పర్వతమాలికలు వ్యాపించియున్నవి. వీని మొదళ్లు మిడియాదేశమునఁ గలవు. జబల్డ్రూజ్ నామక అగ్నిపర్వతముల దక్షిణభాగము లనఁదగిన హర్రాత్ అవేరిత్, హర్రాఖైబరు లనుకొం డలు ఈశ్రేణికిఁ దూర్పుగ నుండును. మిడియాయం దారంభమైన ఈ పర్వతమాలికలు దక్షిణాభిముఖములై క్రమముగ నున్నత మగుచు టెయిఫ్పట్టణముదగ్గఱగ అసీరునందలి పీఠభూములతో నేకీభవించి యమనునందలి కొండలతోఁ గలయును. హర్రాసమీపమందలి జబల్ అనాజ్ నామకశిఖరముయొక్క యెత్తు ౭,౦౦౦ల అడుగులు. యమను లోని పర్వతములలో ౧౦,౦౦౦ ల యడుగుల యెత్తుగల అగ్రము లును గలవు. హెజాజ్దక్షిణమం దీశ్రేణి సారవంతమై సస్యసంవ ర్ధక మైయున్నది. మదీనా, యంబో, అల్నఖల్ నామకతరుస్థానము లును, మక్కానామకపట్టణమును ఈశ్రేణులందే కలవు. అసీరు, యమనునందలి పర్వతములు మఱింత ఫలవంతమైనవి. ఇచట కాఫీ మిగుల తయారగుచుండును. హద్రామాత్నందలి లోయ లన్నియుఁ దాటితోఁపులతో నిండియున్నవి. పొగాకును ఇచట బాగుగ పైరగు చుండును. మిడియాయందలి పర్వతములలో పూర్వము బంగారము దొరకుచుండెను. అసీరునందు కిరసనాయిల్ బావులు కలవు. పెక్కు చోట్ల రాతియుప్పు దొరకును. ఇటులే తూర్పునందలి ఉమ్మాన్ప్రాం తమును మిక్కిలి సస్యవంతమైనది. ఇచట జబల్అఖదర్నామక శిఖ రము కలదు. అల్హాసాలోని సమ్మాన్ దిదీబా లనుచోట్ల నున్న పురాతి గనులు కలవు. మఱియు నీప్రాంతము శీతోష్ణ జలకుండలములకును, పంటకాల్వలకును, చెట్లుచేమలకును ప్రసిద్ధికెక్కినది. ప్రపంచ మంత టిలో మేలైన ఖర్జూరము లిచట దొరకును. హొఫూఫ్, ముబారిజ్ లనునవి ఇందలి ముఖ్యపట్టణములు. ఇవిగాక కటిఫ్, ఉకేర్, కువైట్, కటర్, జబైల్నామకనగరములును కలవు.

సిరియన్ ఎడారి లేక హమ్మాద్ (రాతియెడారి) అనుప్రదేశ మరేబియాఉత్తరభాగమున వ్యాపించియున్నది. ప్రకృతిసిద్ధముగ నిది అరేబియాకుఁ జెందినప్పటికిని రాజకీయముగ నిందలిచాలభాగము ఈరాక్, పాలెస్టయిన్, సిరియాలయందు కలుపఁబడినది. ఈ ప్రదేశమునకు పడమరగ ఫ్లింటురాలతో నిండిన నల్లనేలయెడారి కలదు. ఈయెడారినుండి ఈరాకువఱకును భూమి యేటవాలుగ నుండును. ఇందు వాడీ హౌరాన్ అను నది కలదు. ఇది జబల్ డ్రూజ్ప్రాంతమున అజ్రాక్దగ్గరి జలస్రోతములందుఁ బుట్టి దక్షిణ పూర్వాభిముఖమై కాఫ్, ఇత్రీ లను ఉప్పుపండు నగరములమీఁదుగా జౌఫ్, సాకల్లన్ అను తరుస్థానములపర్యంతమును బోవును. కాఫ్, ఇత్రీలయొద్ద తాటితోఁపు లనేకములు గలవు. ఇచటఁ దయారగు ఉప్పు సిరియాదేశమునకుఁ బోవుచుండును.

అలెనెజ్దుకు ఈశాన్యమునందు నఫూద్పీఠభూమి వ్యాపించి యున్నది. ఇది తూర్పునుండి పడమటికి ౪౦౦ల మైళ్లు. ఉత్తరమున నుండి దక్షిణముగ ౨౦౦ల మైళ్లుండును. సముద్రతటమునుండి దీని యెత్తు 3,౦౦౦ల యడుగులు. ఇచట నీటికి కఱవు. కాని చలి కాలమున వర్షము కురియుటచే దేశమం దంతటను పశువులు మేయుట కనుకూలమగు పచ్చిగడ్డి మొలచును. దేశమందలి బదువీలు పశువుల మందలతో ఒంటెలతండములతో వచ్చి యిచ్చట మేపుకొనుచుందురు. మఱియు నీదేశమునందు ప్రచండవాయువులు వీచుచుండును. వీని వలన పెద్దపెద్ద యిసుకతిప్ప లేర్పడుచుండును. ఒక్కొక్కతిప్ప పొడుగు మనుజుఁ డొకదినమున నడవఁగలిగినంతదూర ముండును. ఈ తిప్పలమధ్య నేర్పడు లోయవంటిభాగమును దాఁటుటకు మూఁడు నాలుగుగంటలకాలము పట్టును. మఱికొన్నిచోట్ల నూతనచంద్రాకృతి నేర్పడుతిప్పలును గలవు.

అల్ నెజ్ద్, హాసా ప్రాంతములకు నడుమ దహానాయను ఇలాకా కలదు. దీనిపొడువు ౪౦౦ ల మైళ్లు. వెడల్పు ౩౦ మైళ్లకు మించిలేదు. ఇందును ఇసుకతిప్ప లేర్పడుచుండును. వెండియు నిచటి యుత్తర భాగమున ౨౦౦, ౩౦౦ల యడుగులయెత్తుగల ఎఱ్ఱమట్టితిప్పలు కానవచ్చును. వీనిమీఁద పేరునకైన గడ్డి మొలవదు. దక్షిణమున కేఁగుకొలఁదియు నీతిప్పలు తగ్గుచుఁబోయి తుదకు సంపూర్ణముగఁ గానరాకుండఁబోవును. రియాధ్ పట్టణముననుండి హాసాకుఁ బోవు రాజమార్గమునకు దక్షిణముగనున్న దహానాభాగ మింకను అజ్ఞాతదశయందే యున్నది. ఈ యిలాకాయందును నీటికిఁ గఱవే. ఇచటను శీతకాలపువానలచే మొలచుగడ్డిని మేపుకొనుటకై బదువీ లేతెంచి నివసించుచుందురు.

అల్ నెజ్ద్‌కు దక్షిణమున రుబ్ అల్ ఖలీ యనునెడారి ప్రాంతము కలదు. ఇది మొన్నమొన్నటివఱకును నితాంత మజ్ఞాతముగ నుండెను కాని ఇటీవలజరగిన యన్వేషణములవలన ప్రాచీనకాలపు శిథిలావశేషములు కొన్నియిచట వెలువడినవి. ఈప్రాంతవాసులకు అల్ముర్రా లని పేరు. వీరు ఉమానీయా లనుపేరుగలఒంటెలఁబాలించి వానిపాలను ఉపయోగించుకొనుచుందురు. ఇందు జబ్రల్ అనునది ముఖ్యపట్టణము.

అరేబియాయొక్క నట్టనడుమనున్న దేశము అల్ నెజ్ద్. సంకరములేని అసలైన అరబ్ జాతివారి కిదియే జన్మస్థానము. ఈ యిలాకాయందు మూఁడు గొప్పవాడీలు కలవు. అరేబియాదేశమున సముద్రగాములు లగునదులు లేవని యింతకుఁ బూర్వమే వ్రాయఁబడినది. వర్షాకాలమునమాత్రము ప్రవహించి యేయిసుక యెడారులందో కానరాకుండఁబోవు కొండలోయలకారణమున నేర్పడిన నదు లనేకములు కలవు. ఇవి ఇచట వాడీలని పిలువఁబడుచుండును. అల్ నెజ్ద్ యొక్క యుత్తరభాగమున రీమానామకవాడీ కలదు. ఇది హర్రాఖైబరుకొండలందుఁబుట్టి కాసింజిల్లా నడిమివఱకు వచ్చును. అచ్చట బ్రహ్మాండములగు నిసుకతిప్పలం దంతర్ధానమై మరల కొన్నిమైళ్లతరువాత వెలువడి అల్ బతీన్ అనుపేరుతో జుబైర్ వఱకును బోవును. రెండవది వాడీ సిర్రా. ఇది నెజ్ద్ పడమరగ నున్న పీఠభూములందు జనించి కొంత దూరము ప్రవహించినపిదప షా-ఇబ్-బర్క్ అను పేరుతో జబల్ టువైక్ కొండలగుండా ప్రవహించి యమామా అను చోట వాడీ హనీఫాతోఁ గలయును. అచటనుండి హాసాగుండా వాడీసహాబా యనుపేరుతోఁ జని అల్ కటర్ వద్ద పర్షియాసింధుశాఖయందు పడును. మూఁడవది వాడీదవాసీర్. ఇది యమన్, అసీరుప్రాంతములనుండి వచ్చు రన్యా, బిషా, టథ్‌లిథులను వాడీల కలయికవలన నేర్పడినది. ఇది సులాఈల్ దేశముగుండా ప్రవహించి రుబ్ అల్ ఖలీయందలి యిసుకయెడారులలో నంతర్ధానమగును. ఈ మూఁడు వాడీలయందుమాత్రము ప్రతిసంవత్సరము క్రమము తప్పక సరియగుకాలమునఁ బ్రవాహము వచ్చుచుండును.

ఈవాడీల జన్మస్థానములగు హర్రాఖైబర్ మున్నగుపర్వతములే కాక హథ్ బ దవాసీర్, దుఖ్ఖ్, అర్ధ్ నామకపర్వతములును అరేబియాపశ్చిమమందే కలవు. ఇవి ౫, ౬ వేల యడుగులయెత్తు కలిగియుండినప్పటికిని నడుమ కనుమదారు లుండుటచే నిటు నటు రాకపోకలఁ గావింప యోగ్యము లైయున్నవి. మిక్కిలి యుత్తరమున నున్న జబల్ షమ్మార్ ప్రాంతమును ఒకయెత్తయిన పీఠభూమి. ఇందు జబల్ అజా, జబల్ సల్మా లను సమానాంతరముగ నుండు రెండు కొండలవరుసలు కలవు. హెయిల్ లోనగు పట్టణములు కొన్ని ఈకొండలనుండి వచ్చువాడీలమీఁదనే యాధారపడియుండును. పర్వత ప్రాంతములను వదలినచో తక్కిన షమ్మార్ ఇలాకా యంతయు వ్యవసాయానుకూలము. వాడీరీమాపొడుగుల కల కాసింజిల్లాయందు అనైజా, బురైదానామకపట్టణములు రెండును తరుస్థానములమీఁదఁ గట్టఁబడినవి. ఈ జిల్లాకు దక్షిణమున నున్న ఖార్జ్ అను మఱియొక జిల్లాయందు అగాధములగు మడుగులు కలవు. వీనియందలి నీరు చాల దూరమువఱకును బ్రవహించి జనోపయోగ మగుచుండును. ఇచట ప్రాచీనకాలమున పర్షియనులు గట్టించిన నీటికట్టడముల శిథిలావశేషము లిప్పటికిని ఈవిషయమున ఆనాఁటివారికిఁగల శ్రద్ధాసైపుణ్యములను వెలిపఱచుచున్నవి. ఇంకను దక్షిణమున ఫరానామకజిల్లా కలదు. హౌటా, హారిక్ పట్టణము లిచటి ముఖ్యనగరములు. ఈ జిల్లాకు పశ్చిమమున అఫ్‌లాజ్ ప్రాంత మున్నది. ఇందు అరేబియాదేశమునం దంతటికిని విశాలమగు ఉమ్మాల్ జబల్ నామకతటాకము కలదు. దీని యాధారమునఁ జాలదూరమువఱకును నేల సాగుబడి యగుచుండును.

భూగర్భము :— మధ్య అరేబియాభూగర్భమునకును ఈజిప్టు భూగర్భమునకును సామ్యము కలదు. చాలలోఁతున నడుమనడుమ తొఱ్ఱలు కల నల్లరాలును, వానిపై నిసుకరాతిపొరలును గానవచ్చును. ఈయిసుకరాతిపొరలు జౌఫ్‌వద్ద భూమ్యుపరిభాగమునకు వచ్చి హెజాజునందలి రైలుమార్గమువెంటవెంట దక్షిణముగఁ గొంతదూరము వఱకును బోయినవి. జౌఫ్‌నుండి తూర్పుగఁ బోయినచో నిసుకరాలమీఁదను కంకరరాలు కప్పుకొని యుండుట కానగును. సున్నపురాతిపొరలు వాడీసిరాయందును, ఈరాక్ సరిహద్దులయందును, జురాసియంపొరలు జబల్ తువైక్ కొండలవరుసలందును గలవు. ఇసుకరాలమీఁదను నల్లరాతిచట్టులమీఁదను జ్వాలాముఖీపర్వతవినిర్గత ద్రవద్రవ్యజాల మంతయు కరుడుగట్టి శిలారూపముగ మాఱియున్నది. హర్రాకొండ లీప్రకార మేర్పడినవే. ౧౨౫౬-వ సంవత్సరమున నొక జ్వాలాముఖి పగిలియుండెను. అగ్నిపర్వతముల శాంతవివృతవదనములును పెక్కులు కలవు. ఏడెనుదగ్గర నొక అగ్నిపర్వత మట్టిది కలదు. బేబిల్ మాండబ్ జలసంధియొద్దను నిప్పుకొండలరాలు కానవచ్చును. అరేబియాదక్షిణమునను, ఉమ్మానునందును నేల పలుగురాలమయము, కాని సున్నపురాయియు నమితముగఁ గలదు. ఇవికాక ఇనుము, రాగి, సీసము, బొగ్గు, పచ్చలు లోనగువాని నిచటిభూగర్భముననుండి పడయవచ్చును. పర్షియన్ సింధుశాఖయందలి బహరేన్ దీవిదగ్గర ముత్యములు దొరకును. బహరేన్ దీవియం దిటీవలనే పెట్రోలియము నూనెబావులు క్రొత్తగా బయలుపడినవి.

కాలమానము, శీతోష్ణస్థితి :— అరేబియాదేశమునందలి యుష్ణ మత్యధికము. ఎడారులందు శీతలప్రదేశము లనఁబరఁగువానియందును ఉష్ణము రాత్రికాలములందు ౧౦౦° కాని లేక అంత కెక్కువ కాని యుండును. పగటిపూట ప్రాతఃకాలమున ౧౦౫ అంశములతో నారంభమై క్రమముగ ౧౧౦° ను మించిపోవును. అల్ నెజ్ద్ నందలి మధ్యమాత్యుష్ణము ౧౧౫ అంశములకు సాధారణముగ మించదు. ఉత్తరప్రాంతమున మంచువానలు కురియుట కలదు. అందుచే నచటి యుష్ణము ఒక్కొక్కసమయమున ౧౫° ల వఱకును దిగును. పశ్చిమ అరేబియాపీఠభూములందును, పర్వతములమీఁదను, ఉమ్మాన్ ఇలాకాయందును కాల మతిమనోహరముగను, సౌఖ్యదాయకముగను ఉండును. శోణసముద్రతీరపు మిడియాదేశమునఁ జలికాలమునఁ జలి యపరిమితముగ నుండును. యమన్, ఉమ్మాన్ ప్రాంతములందుఁ దక్క తక్కిన చోట్ల వానలు సరిగ కురియవు. ఒకవేళ కురిసినప్పటికిని పైరులు మున్నగువానికి సరిపోవు. కాని వసంతమాసమునందు తరుస్థానములను మాత్రము వికసింపఁజేయఁ జాలువర్షము కురియుచునే యుండును. హెజాజ్ పర్వతములందు వర్షము మిక్కుటము. అరేబియా యుత్తర ప్రాంతమున తూర్పుననుండియు, పడమటనుండియు వాయువులు వీచుచుండును. ఇందు పశ్చిమవాయువులు మధ్యధరాసముద్రముననుండి పాలస్టయినుమీఁదుగ వచ్చువర్షమును సూచించును. తక్కినదేశమందంతట వీచు ఉత్తర, దక్షిణవాయువులలో దక్షిణపుగాలి శీతకాలమునందైనచో వర్షమును, అన్యకాలములందు వేఁడిమిని సూచించును.

ఇవికాక సైమూన్ లేక సామియేల్ అనఁబడు విషవాయువు ఉత్తరప్రాంతములం దప్పుడప్పుడు వీచుచుండును. ఈ వాయువేగమువలన నెడారులందలి యిసుక పైకిలేచి మేఘములవలె క్రమ్ముకొని పోవును. ఆసమయమున ప్రయాణము సలుపుచుండు ప్రాణులకు జీవములు నిలుచుట దుష్కరము. దీని దుష్పరిణామములనుండి తప్పించుకొనుటకు బాటసారులు గాలి యారంభమైన వెంటనే నేలమీఁదను బోరగిల పరుండెదరు. పశువులు ముఖముల నిసుకలోఁ బెట్టుకొని గాలి యడఁగువఱకు నటులే పడియుండును. వాయువు నిలిచిన పిదప మెల్లఁగ లేచి ప్రయాణముల సాగించుకొనవలసియుండును.

జంతువులు, వనస్పతులు :— ఆఫ్రికాఖండమునందలి జంతువులే ఇచటను గానవచ్చును. ఇవి యెడారులందు నివసించుటకలవాటు పడినవి. ఆఫ్రికావైపున శోణసాగరతీరమున మిక్కిలిగఁ గన్పించు దుప్పిజాతులం దొకటి ఇచటను గలదు. అరబ్బులు దీనిని ఒకప్రకారముగ అడవియావుగఁ దలపోయుదురు. యమన్, హెజాజ్ పర్వతములం దొకవిధమగు అడవిగొఱ్ఱె కలదు. కోఁతులిచట నపరిమితము. వానియం దనేకజాతులును గలవు. తోఁడేళ్లు, సివంగులు, చిఱుతపులులును చాలఁ గలవు. పర్వతమయ ప్రదేశములందు జంగుబిల్లు లెక్కువ. పక్షులం దన్నిటికంటెను పెద్దది నిప్పుకోడి. అడవికోళ్లు, పావురాలు, బాతులు, గగ్గెరలు, ఉల్లంకిపిట్టలు విస్తారముగఁ గలవు. ఎడారులందు మఱికొన్ని విశేషపక్షులు కన్పడుచున్నవి. తేళ్లు, జెఱ్ఱులు, రోకటిబండలు నత్యంతము. పైరుల ధ్వంసముచేయు మిడుతతండము లగణితములు. బదువీలు వీనిని ఆహారపదార్థముగ నుపయోగించుకొనుటకుఁ బట్టుకొని ధాన్యపుకోష్ఠములను నింపుకొనుచుందురు. హెజాజునందు తేనెటీఁగలు పాలింపఁబడుచున్నవి. ఒంటెలు, గుఱ్ఱములు, గొఱ్ఱెలు, మేఁకలు ముఖ్యములైన గృహ్యజంతువులు. కొలఁదిమాత్రముగ గోవులును గలవు. ఒంటెలవ్యాపార మిచట నెక్కువగ జరగుచుండును. దీని నిచట నెడారియోడ యని పిలుచుచుందురు. ఇది దినమునకిరువది యైదుమైళ్లచొప్పునఁ బ్రయాణముసలుపుచు మూఁడుదినములపర్యంతము నీరు త్రాగకుండ నుండఁగలదు. చలికాలమైనచో ఒక్కనెలవఱకును నీరు త్రావదని చెప్పుదురు. ప్రాచీనకాలమున గుఱ్ఱముల కిచట మంచిపేరుండెను. కాని ప్రస్తుతము వీనివ్యాపారము చాలవఱకు క్షీణించిపోయినది. కొలఁదిమాత్రముగ నిప్పటికిని అనైజా, కాశిం ప్రాంతములనుండి ఇండియాతో గుఱ్ఱములవ్యాపారము జరగుచున్నది. హాసాప్రాంతమున తెల్లనిగాడిదలు కలవు. ఇవియు ఒంటెలవలె దాహము నోర్చుకొని యెడారులందు ప్రయాణము సలుపఁగలుగును. ఇచటి మేఁకలు, గొఱ్ఱెలు ఊనికొఱకు పనికిరావు. వీనివలన లభించు చర్మములును నేయియు పరదేశములకుఁ బోవుచుండును. బదువీల గుడారముల కుపయోగపడు ఒకవిధమగు మోటురకపువస్త్రములు గొఱ్ఱెవెండ్రుకలతోడను, టోపీలు మున్నగునవి ఒంటెవెండ్రుకలతోడను నిర్మింపఁబడుచుండును.

అరేబియాయందలి వృక్షజాతు లాఫ్రికాఖండమునందలి వానిం బోలియుండును కాని పశ్చిమాసియాఖండపువానిం గాదు. పీఠభూములందు చింత, అంజూరచెట్లు గలవు. అగరుచెట్లు చాలచోట్లఁ గానవచ్చును. మిడియాదేశమునం దనేకములగు ఫలవృక్షములజాతులు కలవు. ఈఁతచెట్లకు లెక్కలేదు. వీనిని పొలములకు కంచెలుగ నుపయోగపడులాగునఁగూడఁ బెంచుచుందురు. ద్రాక్షలు, ఖర్జూరములు, అక్రోటులు, పనసలు బాగుగ ఫలించును. సారవంతములగు భూములందు జొన్నలు, గోదుమలు, యవలు, నీలి, ప్రత్తి, చెఱకు మున్నగునవి పండును. ముల్లంగి, దోస, గుమ్మడి మొదలుగాఁగల శాకములును పైరగును. టెయిఫ్‌సమీపమునను, కొండలమీఁదను గులాబీలును మఱికొన్ని సుగంధద్రవ్యములును ఉత్పత్తి యగును. కాఫీ పుష్కలము. బెర్రీలను చిన్నపండ్ల నెండించి విదేశముల కంపుటయ కాక వానితొక్కల నూఱ్చి వానితో మధుద్రవమును చేయుచుందురు. ఈ ఫలము లే కాదు; పానీయములను తయారు చేయ మఱికొన్ని మూలికలు, వనస్పతులును కలవు. హద్రామాత్ నందు పొగాకు విస్తారముగఁ బెరుగును. మారేళ్లు మొదలగు వృక్షములు కొన్ని జిగురులను దయారు చేయుట కుపయోగింపఁబడుచున్నవి. ఈ దేశమందు పెద్దపెద్దయడవులు లేవు.

జనులు, జాతులు, మతములు :— ఈ దేశమునఁ బ్రధానమైనది అరబ్బీజాతి. వీరంత పొడుగుగఁ గాని పొట్టిగఁగాని యుండక మధ్యమ

దశయం దుందురు. మంచి పుష్టియు కండబలమును గలవారు. మొగము గోధుమరంగు కలిగియుండును. మంచి చుఱుకుఁదనము, స్వతంత్ర స్వభావము కలవారు. ధైర్యము, మితవ్యయము, విశ్వాసము, అతిథి సమ్మానము వీరియందలి సుగుణములు. కాని వీరిపగమాత్రము పాముపగ. పగవానిని బాధింప నెట్టిదుష్కార్యము నైనఁ జేయుటకు వెఱవరు. స్త్రీలు గృహకార్యనిర్వహణమున సామర్థ్యము గలిగియుందురు.

ప్రస్తుత మీ దేశమందలి జనసంఖ్య ౭౦,౦౦,౦౦౦లు. వీరిలో ౩౦ లక్షలు అసీరు, యమను ప్రాంతములందును, ౧౦ లక్షలు హెజాజు నందును, ౧౦ లక్షలు ఉమ్మాన్, హద్రామౌతులందును, ౨౦ లక్షలు అల్ నెజ్ద్, హాసా, డెజర్టా లను ఇలాకాలయందును గలరు. ప్రాచీన కాలమున నెడారులం దెవరు నివసించుచుండినదియు, వారెచ్చటనుండి వచ్చినదియు నెవరికిని దెలియదు. ప్రస్తుత ముత్తర ప్రాంతములందు అనైజా లని పిలువఁబడువారు యమనునుండి వచ్చియుందు రని యూహింపఁబడినది. అరబీగాథల ననుసరించి వీరు కహటానులనియు, ఇస్మాయేలు లనియు రెండు తెగలు. ఇందు కహటాను లనువారు హాం సంతతివా రనియు, సాంకర్యములేని యుత్తమజాతివా రనియు అరబ్బుల యభిప్రాయము. హామ్‌వంశీయుఁ డగు కహటనువలన నుత్పత్తి యైనందున కహటాను లను పేరు వీరికిఁ గలిగెను. ఇస్మాయేలువలన వచ్చినవారు ముస్తర్బ లని పిలువఁబడుచుండిరి. ఈ రెండు తెగలును సెమిటిక్ జాతికిఁ జెందినవియే. వీరుకాక ఆఫ్రికానుండి శోణసముద్రముగుండా వచ్చి అరబ్బులలో లీనమైపోయిన నీగ్రోలు కలరు. వీరిపుడు జబల్ షమ్మార్, ఖైబర్ హర్రా ప్రాంతములు మొదలుకొని వాడీ దవాసిర్ వఱకునుగల ఇలాకాయందు కానవచ్చుచుందురు. వీరు బానీ ఖదీరు లని పిలువఁబడుచుందురు. పూర్వభాగములందు సులాబా లను వేఱొకజాతివారు కలరు. వీరు క్రైస్తవు లని వాడుక. తక్కిన తెగలవా రందఱును వీరి నించుక నీచముగఁ జూచుచుందురు. కాని వీరు మంచిపనివాండ్రు. వేఁటాడుటయందు వీరి కెక్కువ నేర్పరితనము కలదు. స్వదేశమున వీరు చేయుపనుల నన్నింటిని పశ్చిమప్రాంతమున యూదులు సలుపుచుందురు. ఇస్లాందీక్షను గైకొనని ముస్తరబాజాతి వారే ఈయూదు లని ప్రసిద్ధి కలదు. వీరు సానానగరసమీపమునం దెక్కువగ నుందురు. ఈసమస్తయరబ్బువాసు లందఱలో హదేసీ (స్థిర వాసు) లనియు, బదువీ(సంచారు) లనియు రెండు భేదములు కలవు. అరేబియారాజకుటుంబములకుఁ జెందినవా రందఱును అనాజా వంశీయులు. ఇప్పు డరేబియాను బాలించు ఇబ్న్ సౌదును ఈ వంశజుఁడే. మహమ్మద్ ప్రవక్తయొక్క దేహసంబంధు లందఱును పశ్చిమ అరేబియాయందు నివసించుచుందురు. అందు అష్రాఫ్‌కులజులు ప్రముఖులు. యమన్, హద్రామౌత్, ఉమ్మాన్ ప్రాంతములం దీమహమ్మదు బంధువు లిమాము లను పేర నధికారముల సలుపుచువచ్చిరి. కాని వహాబీ లిపుడు వీరి యధికారమును నాశనము గావించిరి.

పరిశ్రమ, వ్యాపారములు, రాకపోకలమార్గములు:—ఈదేశము పరిశ్రమాభివృద్ధి కనుకూల మైనదికాదు. ప్రాచీనకాలమున అరబ్బులు సకలవ్యాపారములందును ఆరితేరియుండిరి కాని ప్రస్తుతము వీరును గాఢమగు అజ్ఞానాంధకారముననే మునిఁగియున్నారు. తూర్పున హిందూదేశమును, పడమట ఈజిప్టు లోనగు దేశములును ఔన్నత్యము నందియుండ మధ్యభాగమం దుండుటచే అరేబియాదేశమును మంచి దశ నందఁగలిగెను. బంగారము, సుగంధద్రవ్యములు ఇండియానుండి యీదేశముగుండా ఈజిప్టునకుఁ బోవుచుండెడివి. క్రీ. పూ. ౨,౬౦౦ ల ప్రాంతమున నిర్మింపఁబడిన లగ్గాస్‌మందిరమునకు కలప మున్నగునవి ఈదేశమునుండియే పోయినవి; కాని ఇండియానుండి మిశ్రదేశమునకు వేఱొకమార్గ ముత్తరమునఁ గనిపట్టఁబడుటచే అరేబియా ప్రతిభ తగ్గిపోయెను. ఇందువలన వ్యాపారము మొదలంట నడఁగంటుటచే ఆర్థిక దశ బొత్తిగ క్షీణించిపోయెను.

ఇచట ప్రాచీనకాలపువ్యాపారమార్గములు తప్ప ఈకాలమున రాకపోకల కనుకూలములగు గట్టిరోడ్లెవ్వియు లేవు. ఇటీవల డమాస్కస్ పట్టణమునుండి మదీనావఱకు నొకరైలుమార్గ మేర్పడినది. మక్కావఱకును దీనిని బెంపొందింప నాలోచనలు జరగుచున్నవి. జర్మనీయుద్ధకాలమున ఏడెనునుండి లహేజ్ వఱకును రైలుమార్గ మొకటి నిర్మింపఁబడినది. మక్కా, జిడ్డానగరములమధ్య టెలిగ్రాఫ్, టెలిఫోనులు గలవు. వీనికిని మదీనానగరమునకును క్రమముగ మోటారు రాకపోకలు కలవు. మదీనా యంబోపట్టణములమధ్యను రోడ్డు వేయఁబడుచున్నది. హెజాజ్ నుండి అల్ నెజ్ద్ ప్రాంతపు రాజధానియగు రియాధ్ పట్టణమువఱకును మోటారులు నడచుట కనుకూలమగుమార్గము కలదు. సూయజ్ నగరమునుండి ఏడెన్ పట్టణమువఱకును క్రమము తప్పక నౌకలు నడచుచుండును. మక్కాయాత్రకాలమున చుట్టుప్రక్కలదేశములనుండి యాత్రికులు వేనవేలుగ వచ్చుచుందురు.

అరబీభాష :— అరబీ క్లాసికల్ భాషలలో నొకటి. హిందువులకు సంస్కృతమువలె ముసల్మానుల కిది పవిత్రమైనది. తక్కిన క్లాసికల్ భాషలందువలె నిందును కావ్య, వ్యాకరణ, గణిత, దర్శన గ్రంథములు కొంతవఱకు పరిపక్వదశను బొందినవి. ప్రస్తుతపుచరిత్రకారులయభిప్రాయము ననుసరించి ఈ వాఙ్మయాభివృద్ధి యంతయు మహమ్మదీయమత మున్నతదశయం దుండినసమయమందే కలిగినది. మహమ్మద్ జన్మించుటకుఁ బూర్వమందును విఖ్యాతులగు కవు లుండినట్లు ఇటీవల వెలువడిన యనేకనిదర్శనములవలన స్పష్ట మగుచున్నది. ప్రాచీనులకవిత్వమును హృదయంగమమై మార్గదర్శక మైయుండెను. ఖలీల్ ఇబ్న్ అహమద్ అనునతఁడు ప్రాచీనులం దొకఁడు. ఇతఁడు బదువీలభాషలో కావ్యలక్షణాత్మక మగు గ్రంథము నొకదానిని రచించెను. కాలాంతరమున కురాన్‌షరీఫ్‌నందును ఈ భాషయే యుపయోగింపఁబడినందున నిది ప్రాధాన్యము వహించి అనంతరము వారికి ప్రమాణ మగు భాషగ పరిణమించెను.

మహమ్మదునకుఁ బూర్వ ముండినగ్రంథకారులు సాధారణముగా దేశమందలి భిన్నభిన్నజాతులవారిలో సంభవించు పరస్పర

కలహములనో లేక వీరులచరిత్రమునో లేక స్త్రీసౌందర్యమునో కైకొని వ్రాయుచువచ్చిరి. కొంతకాల మివి మౌఖికముగనే దేశ మంతట వ్యాపించుచుండెను. వీనిని వల్లించి జనులకు వినుపించు వారు రావీ లని పిలువఁబడుచుండిరి. కాలక్రమమున రావీలం దవినీతి జనింపఁగా, తత్ఫలితముగ గ్రంథములందు ప్రక్షిప్తములు చేరుటచే వాగ్రూపప్రసరణ మాఁగిపోయి లిఖితరూప మేర్పడెను. ఈప్రకారము లిఖితములై సంగృహీతము లైనగ్రంథములు దీవాను లనియుఁ, ముఅల్లకా లనియు ప్రసిద్ధి కెక్కెను. ఈ రెండువిధములగు రచనములను బరికించుటవలన అమరుల్ కైస్, తరిఫా, జుహైర్, వాభిఘా, అల్కమా, అషా, లబీద్, అంతారా ఇబ్న్ సద్దాద్, అమ్ర ఇబ్న్ కుల్థూమ్, హారిథ్, ఇబ్న్ హిల్లిజా, అబిద్ ఇబ్న్ అబ్రష్ మున్నగు కవిపుంగవు లనేకులు పూర్వకాలమున నుండి రని విస్పష్ట మగుచున్నది. ఈదీవానులవంటివి మహమ్మద్ సమకాలమున సమహూర్పఁబడినవియు కలవు. హసన్ ఇబ్న్ తాబిత్, కాబ్ బిన్ జుహేర్ అప్పటి వారిలో ప్రముఖులు.

ఇది యటులుండ మక్కా, బఖద్ నగరములందు గొప్పగొప్ప కవిసమ్మేళనము లగుచుండెడివి. అందు కవులు పోటీలు వైచికొని పద్య వృష్టిని గురియుచుండిరి. వానియం దుత్తమ మగుకవితను స్వర్ణాక్షరములలో రాగిరేకులమీఁద చెక్కి మక్కాలోని కాబా యనుచోట వ్రేలాడఁదీయుచువచ్చిరి. మహమ్మదు జనించినతరువాత నిట్టిరేకు లెన్ని లక్షలు ధ్వంసము లైయుండెనో తెలియదు. కాని యావిలయమునుండి తప్పి బయటఁ బడినవియు కొన్ని గలవు. ఇవియే మహమ్మద్ పూర్వకాలపు అరేబియాచరిత్రమున కాధారములు. వీనివలనను, ముఅల్లకాలవలనను మహమ్మదునకు పూర్వపు అరబ్బులయాచారవ్యవహారములను తెలిసికొనవచ్చును.

మహమ్మద్ ప్రవక్త జనించినతరువాత నొకశతాబ్ది కడచునప్పటికి ఇస్లాముమత మమితముగ వ్యాప్తిని బొందెను. ఈజిప్టునం దుండి హిందూస్తానమువఱకును, పోర్చుగల్ నుండి సమర్కంధ్ వఱకును గల భూభాగమంతయు ఇస్లాముమతముతో నిండిపోయెను. ఈకారణమున అరేబియాయందలి యాచారవ్యవహారములందును, రీతి నీతులందును పరివర్తనము గలిగెను. ఆరంభకాలమున మతవ్యాపనమే వీరిముఖ్యోద్దేశ మైయుండినందున విద్యావిషయక మైనశ్రద్ధ లేదయ్యెను. అయినప్పటికిని హిజ్రీ ప్రథమశతాబ్ది పూర్తియగునప్పటికి కవులు కొందఱు పైకి వచ్చిరి. వారిలో అఖ్తల్, ఫరజ్‌దక్, జరీర్, ధూర్‌రమ్మాన్ అనువారు ముఖ్యులు.

అబ్బాసీవంశపు ఖలీఫాలకాలమున అరబీ భాషాభివృద్ధియు, శాస్త్రాభివృద్ధియు నారంభమై వారిపరిపాలన మంత మందుసరికి నవియు నంత మందినవి. అల్మన్సూర్, హారూనుల్ రషీద్ నామక ఖలీఫాలు వాఙ్మయకళలను బోషించిరి. వారు దూరదూరదేశములనుండి విద్వాంసులను రావించి వారిచేత గ్రీకు, పురాతన పర్షియన్, సిరియన్ భాషలయందలి యుద్గ్రంథములను అనువాదము చేయించిరి. అల్ హామూన్ నామక ఖలీఫాతనకు విజ్ఞానము గఱపుటకై లియోనామక తత్త్వజ్ఞుని దనయొద్ద కొంతకాలము నిలుపుకొనుటకు ప్రతిఫలముగ గ్రీకుచక్రవర్తికి ౫ టన్నుల బంగారము నొసంగుటయే కాక అతనితో నెల్లకాలము స్నేహభావము గలిగియుందు నని సంధిపత్రమును వ్రాసి యిచ్చెను. ఇతని రాజ్యకాలమునఁదే బాగ్దాద్, బస్రా, కూఫా, బొఖారా మొదలగు పట్టణములందు ఉత్తమ విద్యాలయము లేర్పడినవి. అలెగ్జాండ్రా, కెయిరో, బాగ్దాదులందు మంచి గ్రంథాలయములు స్థాపితము లయ్యెను. ౧౦-వ శతాబ్దియం దరబ్బులు ప్రపంచమం దంతట జ్ఞానప్రసారకు లనుపేరు గాంచిరి. యూరపునం దపు డంధకారమే వ్యాపించియుండెను. ఇటలీదేశమున మహావిద్వాంసుఁడని ప్రసిద్ధికెక్కిన పోపు రెండవసిల్వెస్టర్ కార్డోవా యందలి అరబ్బులవలన విద్య గ్రహించెను. ఫ్రాన్సునుండియు, యూరపులోని ఇతరరాజ్యములనుండియు విద్యార్థులు స్పెయిన్ దేశమునకుఁ బోయి అరబ్బులయొద్ద గణిత, వైద్యశాస్త్రముల నభ్యసింపుచు వచ్చిరి. స్పెయిను దేశపుపాలకుఁ డగు రెండవహకీంయొక్క గ్రంథాలయమునం దాఱు లక్షలకంటె నెక్కువగ్రంథసంపుటము లుండెను. మఱియు వీరికి శాస్త్రవిషయకవిద్యయం దభిమాన మెక్కువగ నుండెను. అల్‌కొహోల్, అల్‌జెబ్రా, అజీమత్, జెనిత్ లోనగు అరబీశబ్దము లెన్నియో పాశ్చాత్త్యభాషలయందుఁ దూఱి యూరపు వైజ్ఞానిక భాషారచనకుఁ దోడ్పడెను.

వీరియందలి చరిత్రరచన మూఁడువిధములు. ఏదేని యొక విషయమునుగూర్చి వ్రాయవలసివచ్చినయెడల దానిని ప్రత్యక్షముగఁ జూచిన వానియొక్కయో లేక తత్సమకాలికునియొక్కయో వాక్యములందే వ్రాయఁబడుచుండెను. ఇది యొకవిధమగు రచనము. వేలు వేలుగాథలు ఉన్నవి ఉన్నట్లు శృంఖలాబద్ధములుగఁ గూర్పఁబడును. ఇది రెండవప్రకార మగు రచనము. మూఁడవది సాధారణముగఁ జరిత్రకారు లందఱు నవలంబించుపద్ధతియే. మహమ్మదుతరువాతను స్వల్పకాలముననె ప్రపంచమందలి సగముభాగ మరబ్బులయధీనమునకు వచ్చుటచేత చరిత్రనిర్మాణమునకుఁ గావలసినంత సామగ్రి లభించెను. కాని హిజ్రీ రెండవశతాబ్దినుండి యసలైన చరిత్రరచన మారంభమయ్యె నని చెప్పవచ్చును. వాగ్రూపమున దొరకినకథలు, పురాతన విద్వాంసులకథనములు, ప్రమాణపత్రములు, సంధిపత్రములు, కావ్యసంగ్రహములు, వంశవృక్షములు మొదలగువాని యాధారమున చరిత్ర రచనము కావింపఁబడెను.

మమహమ్మదీయవిజయము లని వాకిడీ యనునతఁడు వ్రాసిన గ్రంథము కొంతవఱకుఁ గల్పితమును, అలంకారయుక్తమును నైయుండినప్పటికిని ఇందు చరిత్ర కుపయోగించు సామగ్రియుఁ బుష్కలముగఁ గలదు. అబూమిఖ్నాప్, మదాలీ లనువారు నిష్పక్షపాత మగునితిహాసమును లిఖించిరి. ఉబైదా, అజ్రకీ లనువారు వ్రాసిన మక్కాచరిత్రము మిగుల మూల్యమైనది. రెండవ శతాబ్దియం

దరేబియాచరిత్రరచనయందు పర్షియనులుకూడ శ్రద్ధ వహించిరి. ఇబ్నుముకప్ఫా యనునతఁడు పర్షియన్ రాజు లనుగ్రంథమును అరబీలోనికి మార్చెను. మూఁడవశతాబ్దియందు యకూబీ, ఇబ్నుకుతైబా లనువారు చరిత్రలేఖనమునఁ బ్రసిద్ధి గాంచిరి. తరువాత బలాధురీ యనునతఁడరబ్ విజయమును రచించెను. వీరందఱిపిమ్మటను తబారీ యనునతఁడు వ్రాసినయితిహాసము నేఁటివఱకును ప్రమాణగ్రంథమై యొప్పుచున్నది. ఇతనియనంతర మెందఱో చరిత్రల వ్రాసిరి కాని వారిలో మసూదీ, బిరూనీ, ఇబ్నుఅథీర్, అబుల్ ఫరజ్, ఇబ్నుఖల్-ఖూన్, మక్రిజే, సుయూతీ, మక్కరీ, హజీ ఖలీఫా లనువారు ముఖ్యులు. హిలార్ అస్సాబీనామకలేఖకుఁడు వజీరు లనుపేరను చరిత్రాత్మకమైన గ్రంథమును వ్రాసెను. దీననుండి ౯, ౧౦-వ శతాబ్దులలోని యరబ్బులసాంఘికవిషయములు దెలియును. ఉత్బీ యను నతఁడు మహమ్మదుచరిత్రమును వ్రాసెను. ఇది యొకకావ్యమును బోలియుండును.

అరబ్బీభాషయందు జీవనచరిత్రాత్మకములైన కోశగ్రంథములు కొన్ని గలవు. వీనివలన విద్వాంసులయొక్కయు, వైద్యులయొక్కయు, వైయాకరణులయొక్కయు జీవితములు లోకమునకు వెల్లడి యగుటయేకాక అరేబియాదేశ మనేకపర్యాయములు నాశనోన్ముఖము కాఁగా, నీ మహామహు లందఱు నాయాసమయములందే విధమున దానిని రక్షించినదియు విశద మగును.

మహమ్మదుపైగంబరునెడలఁ గల భక్తివిశ్వాసముల కారణమున అబీద్ ఇబ్నుషర్యా వ్రాసినగాథ లన్నియు నితిహాసములలోని కెక్కి సత్యవృత్తాంతములుగఁ బరిణమించెను. అలీ విషయమునను ఇటులే జరగినది. వీని యాధారమున కట్టుకథ లెన్నియో బయలువెడలినవి. ఈ వ్రాఁతల నన్నింటిని ప్రమాణములుగఁ గైకొని రచించిన దగుటచే ఇబ్నుఅబ్దుల్ హాకింయొక్క 'ఈజిప్టు-పశ్చిమవిజయము' అనుగ్రంథమున సత్యాసత్యము లన్నియుఁ గలసిపోయినవి. హసేన్ మరణము, సిరియావిజయము లనుగ్రంథము లిట్టివే. వీనిలో కొన్ని కేవలము క్రైస్తవులమీఁద దండెత్తు నిమిత్తము ముసల్మానులను ప్రేరేపించుటకై వ్రాయఁబడినవి కలవు. అంతార్ కథ, బనీహిలార్ కథలు మొదలగున విట్టివే.

అరబ్బుల భూగోళశాస్త్రమునకు మూలాధారము గ్రీకుల గణిత భూగోళము. అది యటులుండ మొదలుమొదలు అరేబియాయందలి వేర్వేఱుప్రాంతములకుఁ బోవురాజమార్గముల వివరించు గ్రంథ మొకటి వ్రాయఁబడినది. దీని యాధారమున క్రమముగ భూగోళశాస్త్రము విస్తరిల్లుచుఁ బోయెను. అనంతరము యాత్రికులు ప్రయాణముల సలుపుచు వారియనుభవములను గ్రంథస్థము చేయుచుఁబోయిరి. ఈ యాత్రావృత్తాంతములను మఱికొన్ని వాగ్రూపక కథలను ఆధారములుగఁ జేసికొని అల్ ఇద్రిసీ, బక్రీ, యాకూత్ మొదలగు లేఖకులు విస్తృతరూపమున యాత్రాచరిత్రలను లిఖించిరి. ౧౪-వ శతాబ్దియందు ఇబ్నుబతూతా ప్రసిద్ధిగాంచిన యాత్రికుఁడు. కాలక్రమమున నీశాస్త్రము విశ్వవివరణగ్రంథము(Cosmography)గఁ బరిణమించెను. కజవీనీ, దిమిష్కీనామకులు వ్రాసిన విశ్వవివరణములు పఠనయోగ్యములు. అటుపిమ్మట నీదేశముయొక్క ఆర్థికస్థితి పాడగుటచేతను క్రమముగ భూగోళశాస్త్రవిచారమే యడుగంటిపోయినది.

అరబీవ్యాకరణము మొట్టమొదట ఈరాకునందభివృద్ధి నొందెనని చెప్పవచ్చును. ఇచట బస్రా, కూఫా యను రెండుపట్టణములలో రెండుసంప్రదాయము లేర్పడెను. మఱియొక సంప్రదాయమునకు బాగ్దాద్ పట్టణము జన్మస్థానము. మొద లీవిషయమున నియమబద్ధమగు గ్రంథమును రచించినయతఁడు సీబవైహి యనుశాస్త్రజ్ఞుఁడు. అబూ ఉబైదా, అస్మాఈ, ముబర్రిద్ లోనగువా రితని సంప్రదాయులు. బాగ్దాద్ సంప్రదాయస్థాపకుఁడు ఇబ్నుకుతైబా. అనంతరము కాలక్రమమున ననేకు లీవిషయమున వ్రాసిరి.

గణితశాస్త్రమునం దరబ్బులు హిందువులయొద్ద అంకలేఖనము, పఠనము, త్రికోణమితి, బీజగణితము మొదలగువానిని నేర్చుకొనియుండిరి. 'హిందువుల గణితశాస్త్రము', 'హిందువులు లెక్కించు పద్ధతి' యను పేరులుగల అరబీగ్రంథములు పైవిషయములను రూఢిపఱుచుచున్నవి. రసాయన, జ్యోతిశ్శాస్త్రములను వీ రభివృద్ధిపఱిచియుండిరి. టాలెమీకృత మగు జ్యోతిశ్శాస్త్రము ౮౧౨-వ సంవత్సరమునం దరబీలోని కనువదింపఁబడినది.

అరబ్బులధర్మశాస్త్ర,వేదాంతశాస్త్రములకు కురానులోని వాక్యములే యాధారములు. కాని అరిస్టాటలునితత్త్వశాస్త్రపఠనానంతరము కురానులోనిసూత్రముల నన్వయించుటయందు పండితులు భిన్నాభిప్రాయు లగుటచే ఇస్లామునందు హనఫీ, షాఫఈ, మాలికీ, హంబలీ యను నాలుగుసంప్రదాయము లేర్పడినవి. ఆరంభకాలమునఁ దూర్పుదేశములందు అల్ ఫరాబే, ఇబ్నుసీనా, అల్ ఘజాలీ మొదలగువా రీవిద్యను బైకిఁ దీసికొనివచ్చిరి. స్పెయినునందును, పశ్చిమమహమ్మదీయదేశములందును, ఇబ్నుబాజ్జా, ఇబ్నుతూఫైల్, ఇబ్నురష్ద్ లను తత్త్వవేత్త లీవిద్యను మహోన్నతస్థితికిఁ గొంపోయిరి. ఇస్లాంధర్మము దినదినాభివృద్ధి నందుచుండ వైద్యవిద్యలం దారితేరిన నిపుణులగు నెస్టోరియన్ తత్త్వజ్ఞులు బాగ్దాద్ ప్రాంతమున గ్రీకుదార్శనికవిద్యలఁ బ్రచారము సేయుచుండిరి. ౮౯-వ శతాబ్దులందు అరిస్టాటల్ యొక్క ప్రధానగ్రంథములసారాంశము సిరియన్ భాషలోనికిని, దాననుండి అరబీలోనికిని దీసికొనిరాఁబడినది. మీఁద వచించిన అల్ హామూన్ యొక్క రాజ్యకాలమున అరిస్టాటల్ యొక్క అసలుగ్రంథమంతయు నరబీలోనికి మార్పఁబడెను. మఱియు అల్ కిండియస్, అల్ ఫరబియస్, అవిసెన్నా, అల్ లజేల్ అనువా రీవిద్య నభివృద్ధిపఱిచినతత్త్వవేత్తలు. వీరు పూర్వదేశీయులు. ఇటులే పశ్చిమదేశములందు అవెంపస్, అబూబాసేర్, అవెర్రోస్ అనువారు దార్శనికవిద్యల ననేకపథములఁ బ్రవర్తింపఁజేసిరి.

దరేబియాచరిత్రరచనయందు పర్షియనులుకూడ శ్రద్ధ వహించిరి. ఇబ్న్ ముకప్ఫా యనునతఁడు పర్షియన్ రాజు లనుగ్రంథమును అరబీలోనికి మార్చెను. మూఁడవశతాబ్దియందు యకూబీ, ఇబ్న్ కుతైబా లనువారు చరిత్రలేఖనమునఁ బ్రసిద్ధి గాంచిరి. తరువాత బలాధురీ యనునతఁ డరబ్ విజయమును రచించెను. వీరందఱిపిమ్మటను తబారీ యనునతఁడు వ్రాసినయితిహాసము నేఁటివఱకును ప్రమాణగ్రంథ మై యొప్పుచున్నది. ఇతనియనంతర మెందఱో చరిత్రల వ్రాసిరి కాని వారిలో మసూదీ, బిరూనీ, ఇబ్న్ అథీర్, అబుల్ ఫరజ్, ఇబ్న్ ఖల్-ఖూన్, మక్రిబే, సుయూతీ, మక్కరీ, హాజీ ఖలీఫా లనువారు ముఖ్యులు. హిలార్ అస్సాబీనామకలేఖకుఁడు వజీరు లనుపేరను చరిత్రాత్మక మైన గ్రంథమును వ్రాసెను. దీననుండి ౯, ౧౦-వ శతాబ్దులలోని యరబ్బులసాంఘికవిషయములు దెలియును. ఉత్బీ యను నతఁడు మహమ్మదుచరిత్రమును వ్రాసెను. ఇది యొకకావ్యమును బోలియుండును.

అరబ్బీభాషయందు జీవనచరిత్రాత్మకము లైన కోశగ్రంథములు కొన్ని గలవు. వీనివలన విద్వాంసులయొక్కయు, వైద్యులయొక్కయు, వైయాకరణులయొక్కయు జీవితములు లోకమునకు వెల్లడి యగుటయేకాక అరేబియాదేశ మనేకపర్యాయములు నాశనోన్ముఖము కాఁగా, నీ మహామహు లందఱు నాయాసమయములం దేవిధమున దానిని రక్షించినదియు విశద మగును.

మహమ్మదుపైగంబరునెడలఁ గల భక్తివిశ్వాసముల కారణమున అబీద్ ఇబ్న్ షర్యా వ్రాసినగాథ లన్నియు నితిహాసములలోని కెక్కి సత్యవృత్తాంతములుగఁ బరిణమించెను. అలీ విషయమునను ఇటులే జరగినది. వీని యాధారమున కట్టుకథ లెన్నియో బయలువెడలినవి. ఈ వ్రాఁతల నన్నింటిని ప్రమాణములుగఁ గైకొని రచించిన దగుటచే ఇబ్న్ అబ్దుల్ హాకింయొక్క 'ఈజిప్టు-పశ్చిమవిజయము' అనుగ్రంథమున సత్యాసత్యము లన్నియుఁ గలసిపోయినవి. హసేన్ మరణము, సిరియావిజయము లనుగ్రంథము లిట్టివే. వీనిలో కొన్ని కేవలము క్రైస్తవులమీఁద దండెత్తు నిమిత్తము ముసల్మానులను ప్రేరేపించుటకై వ్రాయఁబడినవి కలవు. అంతార్ కథ, బనీహిలార్ కథలు మొదలగున విట్టివే.

అరబ్బుల భూగోళశాస్త్రమునకు మూలాధారము గ్రీకుల గణిత భూగోళము. అది యటులుండ మొదలుమొదలు అరేబియాయందలి వేర్వేఱు ప్రాంతములకుఁ బోవురాజమార్గముల వివరించు గ్రంథ మొకటి వ్రాయఁబడినది. దీని యాధారమున క్రమముగ భూగోళశాస్త్రము విస్తరిల్లుచుఁ బోయెను. అనంతరము యాత్రికులు ప్రయాణముల సలుపుచు వారియనుభవములను గ్రంథస్థము చేయుచుఁబోయిరి. ఈ యాత్రావృత్తాంతములను మఱికొన్ని వాగ్రూపక కథలను ఆధారములుగఁ జేసికొని అల్ ఇద్రిసీ, బక్ర్, యాకూత్ మొదలగు లేఖకులు విస్తృతరూపమున యాత్రాచరిత్రలను లిఖించిరి. ౧౪-వ శతాబ్దియందు ఇబ్న్ బతూతా ప్రసిద్ధిగాంచిన యాత్రికుఁడు. కాలక్రమమున నీశాస్త్రము విశ్వవివరణగ్రంథము (Cosmography)గఁ బరిణమించెను. కజవీనీ, దిమిష్కీ నామకులు వ్రాసిన విశ్వవివరణములు పఠనయోగ్యములు. అటుపిమ్మట నీదేశముయొక్క ఆర్థికస్థితి పాడగుటచేతను క్రమముగ భూగోళశాస్త్రవిచారమే యడుగంటిపోయినది.

అరబీవ్యాకరణము మొట్టమొదట ఈరాకునం దభివృద్ధి నొందెనని చెప్పవచ్చును. ఇచట బస్రా, కూఫా యను రెండుపట్టణములలో రెండుసంప్రదాయము లేర్పడెను. మఱియొక సంప్రదాయమునకు బాగ్దాద్ పట్టణము జన్మస్థానము. మొద లీవిషయమున నియమబద్ధ మగు గ్రంథమును రచించినయతఁడు సీబవైహి యనుశాస్త్రజ్ఞుఁడు. అబూ ఉబైదా, అస్మాఈ, ముబర్రిద్ లోనగువా రితని సంప్రదాయులు. బాగ్దాద్ సంప్రదాయస్థాపకుఁడు ఇబ్న్ కుతైబా. అనంతరము కాలక్రమమున ననేకు లీవిషయమున వ్రాసిరి.

గణితశాస్త్రమునం దరబ్బులు హిందువులయొద్ద అంకలేఖనము, పఠనము, త్రికోణమితి, బీజగణితము మొదలగువానిని నేర్చుకొనియుండిరి. 'హిందువుల గణితశాస్త్రము', 'హిందువులు లెక్కించుపద్ధతి' యను పేరులుగల అరబీగ్రంథములు పైవిషయములను రూఢిపఱుచుచున్నవి. రసాయన, జ్యోతిశ్శాస్త్రములను వీ రభివృద్ధిపఱిచియుండిరి. టాలెమీకృత మగు జ్యోతిశ్శాస్త్రము ౮౧౨-వ సంవత్సరమునం దరబీలోని కనువదింపఁబడినది.

అరబ్బులధర్మశాస్త్ర, వేదాంతశాస్త్రములకు కురానులోని వాక్యములే యాధారములు. కాని అరిస్టాటలునితత్త్వశాస్త్రపఠనానంతరము కురానులోనిసూత్రముల నన్వయించుటయందు పండితులు భిన్నాభిప్రాయు లగుటచే ఇస్లామునందు హనఫీ, షాఫఈ, మాలికీ, హంబలీ యను నాలుగుసంప్రదాయము లేర్పడినవి. ఆరంభకాలమునఁ దూర్పుదేశములందు అల్ ఫరాబే, ఇబ్న్ సీనా, అల్ ఘజాలీ మొదలగువారీవిద్యను పైకిఁ దీసికొనివచ్చిరి. స్పెయినునందును, పశ్చిమమహమ్మదీయదేశములందును, ఇబ్న్ బాజ్జా, ఇబ్న్ తూఫైల్, ఇబ్న్ రష్ద్ లను తత్త్వవేత్త లీవిద్యను మహోన్నతస్థితికిఁ గొంపోయిరి. ఇస్లాంధర్మము దినదినాభివృద్ధి నందుచుండ వైద్యవిద్యలం దారితేరిన నిపుణులగు నెస్టోరియన్ తత్త్వజ్ఞులు బాగ్దాద్ ప్రాంతమున గ్రీకుదార్శనికవిద్యలఁ బ్రచారము సేయుచుండిరి. ౮,౯-వ శతాబ్దులందు అరిస్టాటల్ యొక్క ప్రధానగ్రంథములసారాంశము సిరియన్ భాషలోనికిని, దాననుండి అరబీలోనికిని దీసికొనిరాఁబడినది. మీఁద వచించిన అల్ హామూన్ యొక్క రాజ్యకాలమున అరిస్టాటల్ యొక్క అసలుగ్రంథమంతయు నరబీలోనికి మార్పఁబడెను. మఱియు అల్ కిండియస్, అల్ ఫరబియస్, అవిసెన్నా, అల్ లజేల్ అనువారీవిద్య నభివృద్ధిపఱిచినతత్త్వవేత్తలు. వీరు పూర్వదేశీయులు. ఇటులే పశ్చిమదేశములందు అవెంపస్, అబూబాసేర్, అవెర్రోస్ అనువారు దార్శనికవిద్యల ననేకపథములఁ బ్రవర్తింపఁజేసిరి.

యూఫ్రటీస్ నదికిని అరేబియాయెడారికిని మధ్యనున్న సస్యప్రదమైన దేశమందు హీరారాజ్యము నెలకొల్పఁబడియుండెను. దీని రాజధాని హీరాపట్టణము. ఇది ప్రస్తుతము కూఫాయున్నస్థానమునకు దక్షిణముగ నుండెను. తబారీ యనునతఁడు వ్రాసినదాని ననుసరించి తనుఖులు, ఇబాడైటులు, విదేశాగతులు నని యచట మూఁడువిధము లగుజనులు నివసించుచుండిరి. వీరిలో తనుఖు లనువారు అల్ నెజ్ద్, టెహామా ఇలాకాలకుఁ జెందిన అరబ్బులు. వీ రెల్లకాలము డేరాలలో నివసించుచుందురు. బెహరిన్ వద్ద సమావేశమై వీరు మూఁడవశతాబ్దియందు హీరాకు ప్రయాణము గావించిరి. హీరానగరమున స్థిరముగ నెలకొనియుండినవారు ఇబాడైటులు. వీరు క్రైస్తవులు. వీరి ధార్మిక భాష సిరియన్ వాణి. ఆకారణమున వీరు మతవిషయక కార్యములందు సిరియన్ భాషను, తక్కినయన్నిసమయములందు నరబీభాషను ఉపయోగించుచువచ్చిరి. తరువాతను కాలాంతారమున వీరు నెస్టోరియనులుగ మాఱిరి. కారణాంతరములచే పరదేశములనుండి వచ్చి హీరారాజ్యమునందు తలదాఁచికొనినవారు విదేశాగతులు. వీరికిని మీఁద వచించిన రెండుతరగతులవారికిని సంబంధ మేమియు లేదు. అరేబియన్ సాహిత్యగ్రంథములందును, ఐతిహాసికగ్రంథములందును, వర్ణింపఁబడిన లఖ్మిదు లనుజాతివారు క్రీ. శ. మూఁడవ శతాబ్దినుండి ఏడవశతాబ్ది ఆరంభమువఱకు నీ ఇలాకాను బాలించియుండిరి. వీరి క్రిందఁ బాలితులుగ నున్నజనులు క్రైస్తవులు. కాని వీ రన్యమతావలంబు లైయుండిరి. హీరాలు సామంతులుగను, పర్షియనులు సార్వభౌమపాలకులుగ నుండినట్లును కొన్ని నిదర్శనములు కలవు. అనేక పర్యాయములు వీరు పర్షియనులకుఁ దోడుగఁ బోయి రోమనుల తోడను, ఘాసను లను మఱియొక తెగవారితోడను బోరాడి యుండిరి. తమ చుట్టుప్రక్కల నుండు బదువీలనుండియు, స్వజాతిజనులనుండియు పన్నుల గ్రహింపుచుండిరి. ౬౦౨-వ సంవత్సరమున లఖ్మిద్ వంశ మంతమొంద పర్షియాపాలకుఁడగు రెండవ ఖోస్రోజ్ అనునతఁడు తాయినామకజాతికిఁ జెందిన యరబ్బిప్రముఖు నొకని నచట గవర్నరుగ నియమించెను.

క్రీ. శ. ఆఱవశతాబ్దియొక్క ఆదియందు ఘస్సీదు లను వేఱొక తెగవారు అరేబియాయందు రాజ్యము సేయుచుండిరి. వీరి యధీనమందలి జనులు ఘాసనులు. అరేబియా వాయవ్యదిశయందలి జార్డన్ (Jordan) నదికి తూర్పుగ నున్న పెట్రానగరము మొదలుకొని రోఫ్సాలావఱకునుఁగల యిలాకా వీరియధీనమున నుండెను. కేవలము దక్షిణముననుండి వచ్చినవా రని తప్ప వీరి పుట్టుపూర్వోత్తరములగుఱించి యేమియుఁ దెలియదు. మహమ్మదు కాలమున వీరి తెగ యొకటి యథ్రీబ్ (మదీనా) పట్టణమున నుండెను. ఈవంశము యొక్క ఆదిమపురుషుఁడు హరిత్ ఇబ్న జాబాలా. క్రీ. శ. ౫౨౯-వ సంవత్సరమున నితఁడు హీరాయందలి మోన్ధీర్ అనునతని నోడించినట్లు జాన్‌మల్లాస్‌యొక్క లేఖలనుబట్టి తెలియుచున్నది. రోమన్ రాజ్యపు సరిహద్దులం దున్న ఘాసనిదులు పర్షియాసరిహద్దులం దున్న హీరాలకు వైరులు. ఆహేతువున ఘాసనిదులను దన పక్షమున నుంచుకొనవలయునను నభిప్రాయముతో ఆకాలపు రోమన్ శాసకుఁ డగు జస్టీనియన్ హారిథుని రోమురాజ్యపుపెట్రీషియనుగను, పైని లిఖించిన అరేబియాప్రాంతమునకు పాలకునిగను స్వీకరించెను. ఇట్లు రోమన్ పర్షియనులచేతి కీలుబొమ్మలుగ నేర్పడిన ఘాసనిదులు హీరాలు స్వార్థము నిమిత్తము కాకపోయినను పరార్థ మనేక పర్యాయములు కలహించుకొనుచు వచ్చిరి. క్రీ. శ. ౫౪౧-వ సంవత్సరమున ఘాసనిదులు బెలిసారియస్ అనునతనికిఁ దోడుగఁ బోయి మెసపొటోమియాయందు యుద్ధము గావించిరి. క్రీ. శ. ౫౬౯-వ సంవత్సరమున హారిథ్ మరణించెను. అంతవఱకు రోమనులు, ఘాసనిదులును గలసియే యుండిరి. కాని హారిథ్ మరణానంతర మీరాజ్య మనేకభాగములుగఁ జీలిపోయెను. కొందఱు రోమునధికారమును స్వీకరింప మఱికొందఱు పర్షియనులపక్షము నూనిరి. ఈరెండుపక్షములను స్వీకరింపనివారు స్వతంత్రు లైరి.

క్రీ.శ. ౫-వ శతాబ్దియంతమున అరేబియామధ్యప్రదేశమునందు కిందా నామకజాతి యొకటి ప్రసిద్ధి కెక్కియుండెను. వీరినేత అకిల్ ఉల్ మురార్. ఇతఁడును దక్షిణముననుండియే వచ్చె నని ప్రసిద్ధి. హీరాలు పర్షియనులకును, ఘాసనిదులు రోమనులకును సామంతులైయుండిన వడువున కిందాలు యమనురాజ్యమునకు సామంతులుగ నుండిరి. అబ్రహాం అనునతఁడు హెజాజును జయించునవసరమున నతనికిఁ దోడుగ కిందాప్రముఖులు నుండిరి. వీరినిగూర్చి సవిస్తరమగుసమాచార మేమియుఁ దెలియదు. ఒకపర్యాయము వీరు లఖ్మీదుల నోడించియుండిరి. బెహరిన్, యమామా ప్రాంతములు వీరియధికారమున నుండెను. షిజల్ అల్ జబాలాయుద్ధమువఱకును వీరి కెచ్చోటఁగాని పరాజయము కలుగలేదు. అటుతరువాత హీరాలచే నోటువడిపోయిరి. అమరుల్ కైస్ అనుకవి ఈకిందారాజవంశీయుఁడే యైయుండెను.

ఇంతవఱకు వ్రాసినదానినిబట్టి మహమ్మదు జన్మించునాఁటి కెన్నిభిన్నభిన్నజాతులు నివసింపుచున్నదియు, వారికలహములను గూర్చియు, వారిరాజకీయములనుగూర్చియుఁ గొంతవఱకు గ్రహింపవచ్చును. మఱికొన్నిహేతువులవలనను ఈదేశ మాఱవశతాబ్దియందు రాజకీయాందోళనముచేఁ గలవరపడుచుండెను. బెహరిన్‌నందు బానీ అబ్ద్‌కైస్ లనువారు నివసించుచుండిరి. దానితీరములందలి బానీ బక్ర్ జాతివారు పర్షియాసామంతులుగ నుండిరి. బెహరిన్ ముఖ్యనగరమగు హజారునందు సెబోక్ట్ అను పర్షియాగవర్నరు వాసము చేయుచుండెను. ఉమ్మాన్ ఇలాకాయందలి మత్స్యజీవులు పర్షియనులకు మిత్రులుగ నుండిరి. యమన్ దేశ మచటిపాలకుల బలాబలములపై నాధారపడియుండెను. హెజాజునందలి నగరము లన్నియు వేర్వేఱు రాజ్యములుగ నుండెను. ఈరాజ్యములకు వెలుపల నుండువారు ఘోరమగు అత్యాచారములకు లోనగుచువచ్చిరి. పాలెస్టయిననుండి యూదు లనేకు లేతెంచి అరేబియాయందు నివసించుచుండిరి. అదికాక దేశమందలి యరబ్బులలోఁగూడ ననేకులు యూహూవాదీమతమును

స్వీకరించియుండిరి. ఇట్లు భిన్నాభిప్రాయములు, భిన్నమతములు, భిన్నాచారవ్యవహారములు, రీతులు, నీతులు మున్నగువానిం గలిగి అనేకవిధజాతిసముదాయములమూలమున దేశమునందు నలుగడల అల్లకల్లోలము వ్యాపించియున్నతరుణమున మహమ్మద్ ప్రవక్త ప్రాదుర్భవించెను. దేశమందలి భిన్నత్వమును బాఁఱఁద్రోలి యైకమత్యమును స్థాపింపవలయు నని యితని దృఢసంకల్పము. అందుల కనుకూలమగురీతి నొకమతమును, దేశప్రేమను జను లందఱకు నితఁడు బోధింపసాగెను. దేశప్రేమ, ఐకమత్యము నీరెండే ఇస్లాంసిద్ధాంతమున గర్భితము లైయున్నవి. ఇట్టి యుపదేశములమూలమున వీరు మొదట దేశదేశాంతరములను సైతము జయింపఁగలిగిరి. పరదేశములనుండి వచ్చి యరేబియాయందు వాసము గుదుర్చుకొనిన వారి నందఱ నితఁడు హాజిరూన్ అను పేర నొకసంఘముగ నేకీభవింపఁజేసెను. అనసారులను పేరుగల మఱికొందఱు సహాయకు లీసంఘమునందుఁ బ్రవేశించిరి. వీరిని వెంటఁగొని యితఁడు ఇస్లాంసిద్ధాంతములను దేశమందంతటను బ్రచారము గావింప మొదలిడెను. హాజిరూన్, అనసారులందుఁ జేరినజను లందఱు నితనినే ధార్మికగురువుగఁ గైకొని యితని వెంట బయలుదేఱిరి. నూతనధర్మానురాగు లారంభకాలమునఁ గొలఁదిమంది మాత్రమే యుండిరి. కాని శత్రువు లగణితముగ నుండిరి. వైరుల యాక్రమణములను జయపూర్వకముగ నెదిరించునిమిత్తము తనవారలం గూడ సంసిద్ధులఁ జేయుట మహమ్మదునకు పరమావశ్యక మయ్యెను. మొట్టమొదట శత్రువు లేతెంచి యెదిరించినయెడల వారినుండి తమ్ము రక్షించుకొనుటకుమాత్రము సంసిద్ధు లగుచువచ్చిరి. క్రమముగ వైరిసమూహములు నధికముగ నుండుటచే అరబ్బులును సేవాధర్మముల స్వీకరింప బాధ్యులైరి. ఒకటిరెండుచోట్ల జరగిన రణములందు మహమ్మదీయులకే జయము కలుగ జనులు గుంపులుగ వచ్చి నూతనమతమును స్వీకరింపసాగిరి. లోకులు భయమునకు లొంగినట్లు నయమునకు లొంగరుగదా! స్వల్పకాలమందె మహమ్మద్ పక్షమువా రెక్కువైరి. అనంతర మీజనసమూహములే జాతీయసేనలక్రిందఁ బరిణమించినవి. వీనితోడ్పాటున మక్కానగరము ప్రవక్తయధీన మయ్యెను.

మక్కాపట్టణము హస్తగత మగుటవలన మహమ్మదునకు మనుజులనుమాత్రమే కాదు; పుణ్యక్షేత్ర మని జనుల నాకర్షించుటకు మంచికేంద్రస్థానమును లభించెను. ఇతనిదేహావసానమగునప్పటికే అరేబియా యంతయు నూతనధర్మమున దీక్షిత మయ్యెను.

పైగంబర్ మరణానంతర మితని యుద్దేశములను నెఱవేర్చినది అబూబక్ర్. ఇతఁడు సాధుజీవనము, అచల మగునాత్మవిశ్వాసము కలవాఁడు. మహమ్మద్ కోరికల నన్నింటిని ఇతఁడు బాగుగ గుర్తెఱిగియుండెను. ఆహేతువున మహమ్మద్ యొక్క స్థానము లభించినతోడనే అప్పటికి సంసిద్ధముగనున్న సేనను రోమునగరముపైని దండెత్తుటకంపెను. స్వదేశమందున అంతఃకలహములు జనింప వానిని జయపూర్వకముగ నడఁగఁద్రొక్కెను.

అబూబక్ర్ మరణానంతరము ఖలీఫాపదము నందినది ఓమరు. ఇతనికాలమునందే ఇస్లాముమతము దేశదేశాంతరములందు వ్యాపించెను. కడేషియా యనుచోట పర్షియనులకుఁ బూర్ణపరాజయము కలిగెను. ఈరాక్ దేశ మరబ్బుల పాలఁబడెను. కూఫా, బస్రానగరములు సంస్థాపితము లయ్యెను. డమాస్కసు వీరివశ మయ్యెను. ౬౩౪ లో జెరూసలేముపట్టణము జయింపఁబడెను. మూఁడేండ్ల తరువాత సిరియాదేశమంతయు ముసల్మానుల యధీన మయ్యెను. ౬౪౦-వ సంవత్సరమున అమ్ర్-ఇబ్న్-ఎల్-అస్ అనునతఁడీజిప్టును ముట్టడించి యామఱుసటిసంవత్సరమున అలెగ్జాండ్రానగరముతోపాటు మఱికొంత దేశమును లోఁబఱుచుకొని ఫోస్టాట్ పట్టణము (ప్రస్తుతపు కెయిరో)నకు శంకుస్థాపనము గావించెను. ౬౪౧ లో నెహావెంద్ నామకనగరమునొద్ద జరగిన పోరాటమందు పర్షియనులకుఁ గలిగిన ఘోరపరాజయకారణమున సాస్సనిడ్ పాలకుఁడు పలాయితుఁ డైపోయెను. అదేసంవత్సరమున మరల రాయ్ యుద్ధమున గెలుపొందుటవలన సమస్తపర్షియారాజ్యము మహమ్మదీయుల హస్తగతమయ్యెను. దీనితో ఇస్లామువిజయము మిన్నుముట్టె నని చెప్పవచ్చును. ఓమర్ రాజనీతికుశలుఁడు. ఖురాను గ్రంథమును సంగ్రహించి యొకయాకారము గలదానినిగఁ జేసిన దితఁడే. సామాన్యప్రజావర్గమునకును, సేనావర్గమునకును కొన్ని కట్టుదిట్టములను, నియమములను ఏర్పఱిచెను. అరేబియాయందు మహమ్మదీయమతము తప్ప వేఱొకమత మేదియు నుండరాదని పైగంబరుయొక్క ఆశయమైయుండెను. ఆ యభిప్రాయమును పూర్తిచేయించినది ఓమరు. ఇతఁడు ముసల్మానుధర్మమును స్వీకరింపనొల్లని నెజ్రాన్ నందలి క్రైస్తవులను, ఖైబరునందలి యూదులను పరదేశములకు వెడలఁగొట్టించెను.

మూఁడవఖలీఫా యగు ఒత్థోమన్ కాలమునందరేబియాయందు గృహకలహము లుత్పన్న మయ్యెను. కాని నిపుణముగ నవన్నియు నడఁచివేయఁబడినవి. ఉత్తరమున ఆర్మీనియా, ఏషియామైనరు దేశములును, పశ్చిమమున ఆఫ్రికాఖండమందలి కార్తేజ్ వఱకునుగల దేశమును మహమ్మదీయపాదాక్రాంత మయ్యెను. అనంతరము ఒత్థోమన్ వధింపఁబడుటయు, అలీ ఖలీఫాగా నెన్నుకొనఁబడుటయు సంభవించినవి. కాని ఆయేండ్లమీఁద జరగినసిఫిన్ యుద్ధానంతరము అలీ రాజ్యభ్రష్టుఁ డగుటతోడనే ఒమయ్యాద్ వంశపుఖలీఫాలు రాజధానిని మదీనానుండి డమాస్కస్ పట్టణమునకు మార్చిరి.

మహమ్మదీయమత మభివృద్ధి నందసాగినయారంభకాలమున అరబ్బులు నాటుమార్గముననేకాక నీటిమార్గమున సైతము దండయాత్రలఁ, బ్రయాణముల సలిపియుండిరి. క్రీ. శ. ౬౪౦-వ సంవత్సరమున అబిసీనియాతీరమున వసించు ముసల్మానుల రక్షణార్థము ఓమర్ ఖలీఫా నౌకాదళము నొకదానిని శోణసాగరముగుండా పంపెను. లెవాంట్, ఏషియామైనరులందు జరగినయుద్ధములనిమిత్తము ఒత్థోమన్ ఖలీఫా ఆఫ్రికాఖండమునుండి నౌకాదళమును సమకూర్చెను. అబూకైసను నతఁడు సైప్రస్ దీవిని జలసేనతో ముట్టడించియుండెను.

విదేశము లెన్ని జయింపఁబడుచువచ్చినప్పటికిని ఆరంభకాలమున సాధ్యమగునంతవఱకు అరేబియాయందలి యైకమత్యము భగ్నము గాకుండులాగున ప్రయత్నములు సలుపఁబడినవి. సేనలును, సైనికులును దప్పనితరులగు అరబ్బు లెవరును విదేశములందు నివసించుటకు వీలు లేకుండులాగున నియమములు గావింపఁబడెను. కూఫా, ఫోస్టాట్ నగరములు రెండును కేవలము సేనాస్థానములుగ నుండెను. కాలక్రమమున దక్షిణమున కూఫాపట్టణమును, ఉత్తరమున బస్రాపట్టణమును విఖ్యాతస్థానములుగఁ బరిణమించెను. ఆదిమఖలీఫాలకాలమున మదీనాపట్టణమే మహమ్మదీయ ప్రపంచమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఖలీఫా లానగరమునందే ఎన్నుకొనఁబడుచుండిరి. మహమ్మదీయలోకమునకుఁ గావలసిన నీతినియమములు చట్టములు నచటనే నిర్మింపఁబడుచువచ్చినవి. ప్రాంతాధికారు లచటనుండియే పంపఁబడుచువచ్చిరి. కాని ఓమరుమరణానంతరము అరేబియామదీనాల ప్రాధాన్యము క్రమముగ క్షీణింపసాగెను. ఈసంగతి ఒత్మోమన్ కాలమున విస్పష్ట మయ్యెను. ఈ ఖలీఫాయొక్క పక్షపాతపూర్ణమైన పాలనమే ఇందులకు ముఖ్యకారణము. గవర్నరుల నియమించుటయందును, యుద్ధవిజయమున దొరకినధనమును బంచుకొనుటయందును ఈఖలీఫా తన కొరైష్ తెగయెడలను అందునఁగూడ ఒమయ్యాద్ వంశమువారియెడలను మిక్కిలి పక్షపాతము చూపుచువచ్చెను. అందువలన అరేబియాయందలి ఇతరజాతులవా రందఱును కొరైష్ జాతివారిని, కొరైషులలోనే హాషిమైటులు ఒమయ్యాములను గర్హింపసాగిరి. ఒమయ్యాదులు తక్కినయందఱికంటెను చిట్టచివర ముసల్మాన్ దీక్షను గ్రహించినవారు. ధార్మికనియమపాలనమున వీరి కంతగ పట్టుదలయు లేకుండెను. ఖలీఫా వధింపఁబడుట కివియే కారణములు. కాని ఈవిరోధకారణముల ప్రచారము బస్రా, కూఫా, ఫోస్టాట్ నగరములందు జరిగినంత తీవ్రముగ అరేబియాయందు జరిగియుండలేదు. ఈహత్యవిషయమున అరేబియా తూష్ణీంభావ మూనెను. సిరియాప్రాంతాధికారి ఒకఁడు తప్ప తక్కిన జవాబుదారీగల వా రెవరును దీనిని గమనించిరైన నుండలేదు. అనంతరము అలీనిమిత్తము ఎన్నికలు జరగినకాలమున జనించినకలహములందుమాత్ర మరేబియా బాగుగ జోక్యము కలుగఁజేసికొనెను. ఇతఁ డాపదము నంది జీవించియున్నంతవఱకును మదీనానగరమే మహమ్మదీయలోకమునకు రాజధానిగ నుండెను కాని తరువాత మోవియాఖలీఫాకుఁ గలిగినవిజయముచేత డమాస్కస్ రాజధానిగ మాఱెను. ఇందుచే మదీనాప్రభావము తగ్గిపోయెను. అనంతరము మోవియా తనకుమారుఁడగు యజ్దును యువరాజుగ నియమించుటచే మదీనాకుఁగల రాజనిర్వాచకపు హక్కు సైతము పోయెను. ఈవిధముగ మక్కా మదీనాలకుఁ గల రాజకీయపు హక్కు తగ్గిపోయినప్పటికిని ధార్మికాధికారము మాత్రము యథాపూర్వముగనే యుండెను.

అలీఖలీఫావధానంతర మితనికొడుకులు హసన్, హుసేనులనువారిద్దఱు డమాస్కస్‌ఖలీఫాకు విరుద్ధముగ కలహములాడ బయలుదేఱిరి. కాని వీరిలో హసన్ మోవియాతో సంధి గావించికొనెను. మోవియాతరువాత మహమ్మదీయరాజ్యమును ఏలినది అతని కొమారుఁడు యజీద్. ఇతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చినపిదప మోవియారాజ్యము నోడించుటకు సైనికులను గూర్పసాగెను. కాని ౬౮౦-వ సంవత్సరమున నితఁడు కెర్బెలానగరమునొద్ద వధింపఁబడెను. అటుపిమ్మట అబ్దుల్లా ఇబ్న్ జొబైర్ అనునతఁడు అలీకుటుంబమునకు సంభవించిన దుర్దశకు ప్రతిగా పగ దీర్చుకొనవలయు నను తలఁపుతో మక్కానుండి డమాస్కస్ మీఁదికి దండువెడలెను. మక్కా మదీనావాసు లితనిపక్షమునే యవలంబించిరి. కాని అబ్దుల్లా ప్రతిన నెఱవేఱినట్లగపడదు. ౬౮౩ లో యజీద్ సేనలు మదీనాను జయించి కొల్లగొట్టి మఱుసటిసంవత్సరము మక్కామీఁది కెత్తివచ్చినవి. కాబా ధ్వంస మొనరింపఁబడెను. ఇంతలో యజీద్ మరణింపఁగా, ముట్టడి యెత్తివేయఁబడెను. అబ్దుల్లా మక్కానగరమందే యుండెను. అరేబియా, ఈజిప్టు, సిరియాయందలి కొంతభాగమునకుఁ జెందిన ప్రజ లబ్దుల్లాను ఖలీఫాగా స్వీకరించిరి. ఇతఁ డొకపర్యాయము మెర్వాన్ అనునతని యధీనమందుండిన శత్రుసేనలను పరాజయము నొందించెను. కాని ఖారిజైతు తెగవారియండ ఇతనికి దొరకదయ్యెను. అట డమాస్కసునం దబ్దుల్ మలిక్ అనునతఁడు యజీద్‌స్థానమును గైకొని ౬౯౧ లో అరేబియాయందలి అబ్దుల్లా నడఁగఁద్రొక్కుటకై తన సేనానాయకుని మక్కామీఁదికిఁ బంపెను. ఈయుద్ధమునం దబ్దుల్లాప్రాణములను గోల్పోయెను. మక్కానగరము సంపూర్ణముగ డమాస్కసువశ మయ్యెను. మఱియు నీయుద్ధవిజయమువలన అబ్దుల్ మలిక్ అరేబియా, డమాస్కసులకే కాదు; సమస్తమహమ్మదీయ ప్రపంచమునకును ప్రముఖుఁడును, ఖలీఫాయు నయ్యెను. అది మొదలుకొని ఒమయ్యాదుల ప్రభుత్వమున్నంతకాలము అరేబియా ఊరు పేరు లేక పడియుండెను. దేశదేశాంతరములందలి ముసల్మానులు తూర్పున అఫ్గానిస్తానాంతమువఱకును, పడమట స్పెయిన్‌వఱకును జయించిరి కాని యందువలన అరేబియా కేవిధమైన లాభమును కలుగదయ్యెను. అనంతరము అబుల్ అబ్బాస్ రాజ్యసింహాసన మెక్కి రాజధానిని కూఫానగరమునకు మార్చెను. పిదప కొంతకాలమునకు బాగ్దాదు రాజధానిగ మాఱెను. అందువలన అరేబియాగౌరవము మఱింత తగ్గిపోయెను. మొట్టమొదటనుండి అబ్బాసీదులు పర్షియనుల మీఁదను తురుష్కులమీఁదను ఆధారపడియుండిరి. రాజ్యమందలిముఖ్యపదము లన్నియు విదేశీయులచేత నింపఁబడుచువచ్చినవి. రాజకీయములం దిట్లు పరివర్తనములు కలిగినప్పటికిని భాషావిషయమునమాత్ర మరేబియా గౌరవము యథాపూర్వముగనే యుండెను. కోశకారులు, వైయాకరణులు, కవులు అరబీభాషనే స్వీకరించి యభివృద్ధిపఱిచిరి. కాని అరబ్బు లందఱు నేకీభవించి మతముకొఱకును, దేశముకొఱకును ప్రాణముల కాశింపక రణ మొనర్చుస్వభావము వీరియందు లోపించిపోయెను. ఈహేతువున వీరు ఒమయ్యాదులయెడల పక్షపాతము గలిగియు అబ్బాసీదుల నెదిరింపఁజాలరైరి. క్రమముగా మహమ్మదు

ఆవిర్భవించుటకు పూర్వ ముండినగృహకలహములలోనికి వీరు మరల దిగిరి.

క్రీ. శ. ౯-వ శతాబ్దిచివర కర్మథియను లను వేఱొకతెగ వారు ఖ్యాతిలోనికి వచ్చిరి. వీరు హమ్దన్‌కర్మథ్ అనునతనియను యాయులు. ఈ సంప్రదాయము జనించిన నాలుఁగుసంవత్సరముల కాలమందే ప్రబలశక్తిసంపన్నులైరి. హమ్దన్‌చే ననుజ్ఞాతుఁడై అబూసైద్ అల్ జన్నాబి యనునతఁడు ౯౦౦ లలో బహరీన్ ప్రాంతమునకుఁ బోయి యచటి కటీఫ్ నామకనగరమును లోఁబఱుచుకొనెను. ఇందనేకులు యూదులు, పర్షియనులు నుండిరి. దేశమందలి బదువీలు ఇస్లాంసిద్ధాంతములకు వైరులు. ఈసిద్ధాంతములు నియమములు కష్టములగుటచే వారు వీనిని బాలింపఁజాలరైరి. ఆకారణమున కఠిననియమములు లేని కర్మథియనులు దండయాత్రలను సలుపునపుడు వీరు వారి నెదిరించియుండరైరి. అందుచేత వారు క్రమముగా బహరీన్, యమామా, ఉమ్మాన్ ప్రాంతముల నాక్రమించుకొని ౯౦౬ నందు యమనును జయించి మక్కా మదీనాలపై దండెత్తిపోయిరి. అప్పుడీసమాచార మంతయు బాగ్దాదులోనియధికారివర్గమున కెఱుకపడ వీరు కర్మథియనులధాటిని శాంతివఱి కడఁచివైచిరి. అబూసైద్ మరణానంతర మతనికుమారుఁడు కర్మథియన్ రాజ్యసింహాసనమునకు రాఁగా నతనితమ్ముఁడగు అబూ టాహిర్ అతనిని తొలఁగించి తానే నేతృత్వమును వహించెను. ఇతఁడత్యంతప్రతిభాశాలి. ప్రతియుద్ధమందును జయలక్ష్మి యితనిని వరించుచునేయుండెను. తుదకు బాగ్దాద్ ఖలీఫాను సైతము ఓడించెను. తూర్పున ఉమ్మానురాజ్యమును గైకొని యొక్కపెట్టున పశ్చిమమునకుఁ బోయి మక్కాను జయించి మహమ్మదీయలోకము కంపించులాగున కాబాయందలి పూజ్యవస్తువగు కాలపాషాణమును బహరీన్‌కుఁ గొనిపోయెను. ౯౩౯ లో ఈ పాషాణమును మరల నిచ్చి తన కొకవిధమగు పన్ను చెల్లించువరతుమీఁద యాత్రికులు తీర్థయాత్రలఁ జేసికొనవచ్చునని యనుజ్ఞ నొసంగెను. ఇతఁడు జీవించియున్నంతకాలము అరేబియా కర్మథియనులవశమునందేయుండెను. ఇతనిమరణానంతరము వీరికిని ఈజిప్టునందలి ఫాతిమాపక్షపుప్రభువులకును కలహము కలుగుటచే వీరిప్రభావము క్షీణింపసాగెను. ౯౮౫ నందు ఈరాకుప్రాంతమున వీరికి పరాజయము సంభవించెను. దానివలన యాత్రికులపైని పన్నువిధించునధికారమును వీరు కోల్పోయిరి. ఇదేతరుణమున ఉమ్మాన్ విద్రోహ మొనరించి స్వతంత్ర మయ్యెను. మఱి మూఁడుసంవత్సరములు కడచినవెనుక బదువీజాతికిఁ జెందినయొక షేక్ కటీఫ్ నగరమును జయింప దానితో కర్మథియనుల అధికార మున్నదికూడ నాశన మైపోయెను. వీరి కుండిన యధికారము లన్నింటిని బదువీలు వశపఱుచుకొనిరి. దేశమందంతట మరలఁ గల్లోలములు, కలహములు చెలరేఁగెను. చిన్నచిన్న స్వతంత్ర రాజ్యము లనేకము లేర్పడెను. మక్కా, మదీనాలకు యాత్రలఁ గావించువారికి తగిన యేర్పాట్లేమియు లేవయ్యెను. ఒక్క హెజాజ్ తీర్థపుసమాచారములు దప్ప తక్కినదేశములవార్తలే తెలిసెడివి

గావు. మక్కా, మదీనానగరములను ఇరువురుషరీఫులు పాలించుచుండిరి. వీరిద్దఱు నీజిప్టుఖలీఫా బలవంతుఁడైనచో నతనిపక్షమును లేక బాగ్దాద్‌ఖలీఫా శక్తిమంతుఁడైనచో నతని పక్షమును వహించి పరస్పరము పోరాడుచుండిరి. ఈపట్టణముల సరిహద్దుల వెలుపల అరాజకపుదేవత తాండవమాడుచుండెను. దారిదోపిడిగాండ్రగు బదువీలకారణమున యాత్రికుల ధనప్రాణములు పోవుచుండెడివి. ౧౨౬౯-వ సంవత్సరమున నొకషరీఫు ఈజిప్టు అధికారమునకు లోఁబడి మక్కాను బాలించుచుండెను. ౧౫౧౭లో తుర్కీసుల్తాన్ సలీం అనునతఁడీజిప్టును జయింప మక్కానగరమును అతనికే వశమయ్యెను. అది మొదలుకొని తుర్కీసుల్తాన్ ఖలీఫాపదము నందెను. క్రమముగా యమన్‌ప్రాంత మంతయు నితనికే లభించెను. కాని ౧౬౩౦-వ సంవత్సరమున యమన్‌ప్రభు వొకఁడు తుర్కీయధికారమును దొలఁగించి స్వదేశీయు నొకని ఇమాముగ నేర్పాటు గావించెను. ఆటుతరువాత ౧౮౭౧ వఱకు నిమాముల ప్రభుత్వమే సాగుచువచ్చెను. అరేబియా ఆగ్నేయమందలి ఉమ్మాన్ ఏఖలీఫాయధీనమును గాక స్వతంత్రముగ నుండెను. ఒక నూఱుసంవత్సరములకాలము దీని నైదుగురు ఇమాములు పరిపాలించిరి. వీ రందఱును అల్ అజ్ద్ అను తెగకుఁ జెందినవారు. నిజ్వాపట్టణము వీరి నివాసస్థానముగ నుండెను. తరువాత బనీనెభాన్ అనునతఁడిచట మాలిక్ పరిపాలనమును నెలకొల్పెను. వీరు ౧౧౫౪ మొదలు ౧౪౦౬ వఱకును రాజ్య మేలిరి. ఈమధ్యకాలమున వీరిపై రెండుపర్షియన్‌దండయాత్రలు జరగినవి. హోర్ముజ్ తటమందలి ప్రభువులు సముద్రతీరభూమిని వశపఱిచికొని ౧౬-వ శతాబ్ది పర్యంతముఁ బాలించిరి. ౧౫౦౭-వ సంవత్సరమున ఉమ్మాన్‌యొక్క పూర్వతీరపుభూమిని పోర్చుగీసు లాక్రమించుకొనిరి. ఒకశతాబ్ది కడచిపోవ, అనఁగా ౧౬౨౪ తరువాత యారిబాజాతికిఁ జెందిన నాజిర్ ఇబ్న ముర్షిద్ అనునతఁడు ఉమ్మాన్ ఇలాకాకు ఇమాముగ నేర్పడెను. రుస్తక్ అనుపట్టణ మితనిరాజధానిగ నుండెను. ఇతఁడచటిసామంతుల నందఱ నేకీభవింపఁజేసి వారిసాయమున పోర్చుగీసు లాక్రమించిన దేశమును వశపఱుచుకొనుటయు కాక మస్కాట్‌సందు నివసించువారి (పోర్చుగీసుల)నుండి పన్నుదీసికొనుట మొదలిడెను. ౧౬౫౧ లో పోర్చుగీసు లాయిలాకాను సంపూర్ణముగ వదలవలసినవారైరి. ౧౬౯౮ లో ఆఫ్రికాఖండపూర్వతీరమున ఓమనైట్ ప్రదేశములం దుండిన పోర్చుగీసులనుగూడ అరబ్బులు వెడలఁగొట్టిరి.

వహాబీలు; ఆధునిక-అరేబియా చరిత్రము :— ఆధునిక-అరేబియాచరిత్రమున కారంభము వహాబీ యుద్యమము. ఇది ౧౮-వ శతాబ్దిమధ్యకాలమున నుదయమందెను. ఆసమయమున దేశ మనేక రాజ్యములుగ విభక్తమైయుండెను. క్రీ. శ. ౧౭౫౦ లో నీయుద్యమజనకుఁడగు మహమ్మద్ ఇబ్న అబ్దుల్ వహ్హాబ్ అనునతఁడు దేశాటనమొనరించి స్వదేశమునకు మరలివచ్చునప్పటికి అల్‌హాసా, మన్‌ఫూహా, అయైనా ప్రాంతములందుఁ గ్రమముగ అరైర్, ఇబ్న డఆస్, ఇబ్న ముఅమ్మార్ అనువారల వంశజులు పరిపాలనము సలుపుచుండిరి.

వహ్హాబ్ ౧౮-వ శతాబ్ది ఆరంభమున అరైనాయందే జన్మించెను. చాలకాలము బస్రా, డమాస్కసులందు విద్య నేర్చి, మక్కాయాత్ర సలిపి స్వదేశీయు లందఱును మహమ్మద్ ఏర్పఱిచిన ధర్మమునుండి భ్రష్టులైయుండినట్లు కనుఁగొనెను. తనదేశీయు లందఱును పైగంబరుయొక్క అసలు సిద్ధాంతముల ననుసరించి నడచుకొనులాగునఁ జేయవలయు నని ఇతఁడొక సంస్కరణోద్యమమును మొదలిడెను. అరైనాశాసకుఁ డితనియభిప్రాయములతో నేకీభవించి యుండలేదు కాని దరియాపాలకుఁడుగ నుండిన ఇబ్న్ సౌద్ చాలఁగ నాదరించి యితని కాశ్రయము నిచ్చెను. ఇబ్న్ సౌద్ అప్పటికి ఒకగొప్పదేశమునకు ప్రభువు కాఁడు. వహ్హాబ్ సలహాల ననుసరించి కార్యము లొనరింపఁగడఁగిన కొలఁదిసంవత్సరములందే బదువీలఁ దన యధీనమున నేకీభవించునట్లు చేసికొని వారిసాహాయ్యమున అరేబియా మధ్యభాగమగు అల్ నెజ్ద్ నందును, పూర్వభాగమునను దనయధికారమును స్థాపించుకొనఁగల్గెను. ౧౭౬౫-వ సంవత్సరమునం దితని మరణానంతర మితనికుమారుఁడు అబ్దుల్ అజీజ్ అనునతఁడు అల్ నెజ్ద్ తో దానివెలుపలి చుట్టుప్రక్కలప్రాంతములనుగూడఁ గలిపికొని ౧౭౯౦ మొదలు యాత్రికులమీఁదఁగూడ దాడి వెడలసాగెను. అంత నితనియభివృద్ధి నడఁచివేయవలయు నని తురుష్కసామ్రాజ్యపు అధికారు లొక సేన నంపఁగా, నది వచ్చి తూర్పున నున్నహాసాప్రాంతమును ముట్టడించి లోఁబఱుచుకొనెను; కాని మూఁడుసంవత్సరములు కడచినవెనుక వహాబీలు షియాముసల్మానుల పవిత్రస్థానమగు కర్బాలాను నాశనముచేసి యామఱుసటిసంవత్సరము మక్కాను ముట్టడించుటచేత తురుష్కులు హాసాను వదలవలసినవారైరి. ఈ మక్కా, కర్బాలాయుద్ధములందు వహాబీలు ముసల్మానులగోరీలు మున్నగువానిని ధ్వంసముచేసి విలువగల యవశేషములను దోచికొనిపోయిరి. కర్బాలా నగరమును ధ్వంసముచేసి యపవిత్రపఱిచినందులకై పగ దీర్చుకొనఁ షియాధర్మావలంబి యొకఁడు అబ్దుల్ అజీజ్ ఇబ్న్ సౌదును ౧౮౦౩-వ సంవత్సరమున దరియాయందలి మసీదులో హత్యగావించెను. వెంటనే యతనికుమారుఁడగు సౌదు రాజ్యభారమును వహించెను. ఇతఁడనేక యుద్ధరంగములందు అదివఱకే ప్రసిద్ధికెక్కియుండెను. ౧౮౦౪ లో నితఁడు మదీనానగరమును వశముగావించికొని యచట రాజ్యాభిషేకమును సైతము చేయించుకొనెను. అనంతరము యమన్, ఉమ్మాన్ ప్రాంతములును ఇతనివశ మయ్యెను. ఈ ప్రకార మిచట వహాబీ రాజ్యము ప్రవర్ధమాన మగుచుండ అట్టోమన్ సామ్రాజ్యమువారికి మిగుల భయము కలిగెను. అందువలనఁ దమయధీనుఁడైయున్న ఈజిప్టు గవర్నర్ జనరలగు మహమ్మద్ అలీని వహాబీలపై దండెత్తుమని తురుష్కదొరతనము వారు నియోగించిరి. మహమ్మదలీ స్వయముగ యుద్ధమున కేఁగక అతఁడు టన్సూన్ అను తనకుమారుని నందుల కాజ్ఞాపించెను. ౧౮౧౧-వ సంవత్సరమున సౌదు బాగ్దాద్ పట్టణమునకుఁ బోయియుండ టన్సూన్ సేనాయుతముగ వచ్చి హెజాజునందు విడిసెను. ఈసంగతి తెలిసినతోడనే సౌదుపడమటికి మరలి వచ్చి టన్సూనును అచటనుండి పాఱఁదోలెను.

కాని ౧౮౧౨-వ సంవత్సరమున మక్కామదీనాలను మరల తురుష్కులే గెలిచికొనిరి. పిదప ౧౮౧౩ నందు మరల యుద్ధమారంభము గాఁగా తండ్రికొడుకు లిరువురు నేతెంచిరి. వీ రిద్దఱకును పరాజయమే కలిగెను. ౧౮౧౪ నందు సౌదు మరణించెను. ఇతని కుమారుఁడు సంధిచేసికొన నెంచెను గాని పొసఁగదయ్యెను. ౧౮౧౫ లో తుర్కిరాజప్రతినిధి రాస్ అనుస్థానమును జయించెను. అటుతరువాత నీరెండుకక్షులవారికిని సంధి కుదిరెను. ఈజిప్షనులు అరేబియాను వదలిపోయిరి. వీరు పోయినపిదప సౌదుకుమారుఁ డగు అబ్దుల్లా సంధినియమముల సరిగఁ బాలింపకపోవుటచేత ౧౮౧౬-వ సంవత్సరమున మరలఁ బోరాటము లారంభమయ్యెను. ఈజిప్షనులు లంచమిచ్చి రెండుజాతుల అరబ్బులను దమపక్షము గావించుకొనిరి. వారి సాహాయ్యమున వీరు వియనామకస్థానమున అబ్దుల్లాను ఓడించి అల్ నెజ్దు దేశమునఁ బ్రవేశించి రాస్ పట్టణమును ముట్టడించిరి కాని యది స్వాధీనము కాఁదయ్యెను. మహమ్మదలీయొక్క స్వీకృతపుత్రుఁడగు ఇబ్రహీం ఈ పర్యాయము సేనానాయకుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు రాస్ నగరపు ఆక్రమణమును వీడి ఫిరంగుల తోడ్పాటున అనైజాను వశపఱిచికొని పిదప బురైదాను జయించెను. అనంతరము మఱికొన్ని తెగల లోఁబఱిచికొని వారిసాయముతో ఈజిప్షనులు వక్రా, హురైమల, దరియా లను ప్రదేశముల నాశన మొనరించి యబ్దుల్లాను కైదీగఁ బట్టుకొని కడునీచముగ నతనిని వధించిరి. ఈజిప్టుసేన లన్నియు అల్ నెజ్దునందు నిలువ, వహాబీ రాజ్యము ఛిన్నభిన్నమైపోయెను.

క్రీ. శ. ౧౮౨౪ లో అబ్దుల్లాకుమారుఁ డగు తుర్కి కొంత సేనను సమకూర్చుకొని రియాధ్ నగరము రాజధానిగ మరల వహాబీ రాజ్యమును స్థాపించెను. ఇతఁడు పైకి ఈజిప్టుదొరతనమును స్వీకరించి దానికిఁ గొంత కప్పముగూడఁ గట్టుచుండెను. ఇట్లు పదిసంవత్సరముల పర్యంతము మెలకువతోడ వర్తించుచు స్వస్థితిని బలపఱుచుకొనుచుండెను. కాని ఇతఁడీప్రయత్నములం దుండఁగనే యొక సంబంధిచేత నిహతుఁ డయ్యెను. అంత నితనికుమారుఁడు ఫెయిజుల్ ౧౮౩౬ లో రియాధ్ సింహాసన మెక్కెను. ఇతఁ డీజిప్టునకు కప్పము గట్టుట మానినందున ఆదేశపుసేనలు మరల అరేబియాయందు ప్రవేశించి యితనిని బంధించి స్వదేశమునకుఁ గొనిపోయినవి. ఫెయిజుల్ స్థానమున నతని దూరబంధువగు ఖాలిద్ అనునతఁ డమీ రయ్యెను. ఇంతలో సిరియాదేశమువిషయమై ఈజిప్టు, తుర్కి దేశములకు యుద్ధము కలుగ, మహమ్మదలీ, ఇబ్రహీములకుఁ దోడ్పడుట కరేబియాయందలి ఈజిప్షన్ సేన లన్నియు నచ్చోటు విడిచిపోవలసివచ్చెను. అదే తరుణమున, ననఁగా ౧౮౪౩-వ సంవత్సరమున ఫెయిజుల్ కారాగారమున నుండి తప్పించుకొని స్వదేశమునకు రాఁగా జను లందఱు నతనినే తమకు పాలకునిగ నెన్నుకొనిరి. సిరియాయందు యుద్ధ మెక్కుడుగాఁగా, నరేబియాయందు మిగిలియుండిన ఈజిప్షన్ సేనలు కూడ వెడలిపోయెను. అంత ఫెయిజుల్ సంపూర్ణస్వతంత్రుఁ డయ్యెను. యమన్, హెజాజ్ ఉమ్మాన్ ప్రాంతములు తప్ప పూర్వ మితని పూర్వుల యధీనమం

దున్నదేశము చాలవఱకు మరల నితని యధికారము క్రిందికి వచ్చెను. పై మూఁడు ప్రాంతములును బ్రిటిష్‌వారి నిరీక్షణమందే యుండిపోయెను. పిదప ఫెయిజుల్ నెమ్మదిగ తనస్థితిని బలపఱచుకొనుటయందే మగ్నుఁడైయుండెను. ఇతని కిద్దఱు కుమారులు. వారియందును భేదభావము గనిపింపకుండులాగున నితఁడు జాగరూకుఁడైయుండెను.

అబ్దుల్లా ఇబ్న్‌రషీద్ అను నతఁడు షమ్మారు ప్రముఖులలో నొకఁడు. ఫైజుల్ యొక్క తండ్రి వధింపఁబడె నని యిదివఱకే వ్రాయఁబడినది. పితృఘాతుకుని జంపి స్వరాజ్యమును రాఁబట్టుకొనవలయునని ఫైజుల్ కావించిన ప్రయత్నమున కీషమ్మార్ ప్రముఖుఁడు మంచి సాయము సలిపియుండెను. అందులకు కృతజ్ఞతాసూచకముగ ఫెయిజుల్ హాయిల్ పట్టణప్రాంతమును రషీదున కిచ్చి యతనిని ప్రభువును గావించెను. అనంతరము ఫెయిజుల్ ఈజిప్టునకు కైదీగఁ బట్టుకొనిపోఁబడినప్పటికిని రషీదుమాత్రము స్వదేశమున మిగుల జాగరూకుఁడై బదువీల నందఱను ప్రేమానురాగములతోఁ బాలించుచు రాజ్యము నభివృద్ధి నొందించెను. ఫెయిజుల్ కారాగారమునుండి తప్పించుకొని వచ్చునప్పటికి రషీదు జబల్‌షమ్మారులోని చాలభాగమును వశపఱచుకొని రాజ్యమును మంచి వ్యవస్థతో పాలించుచుండెను.

క్రీ. శ. ౧౮౪౩ నందు రషీదు మరణించెను. అంత నితని కుమారుఁడు తలాల్ ఖైబరు ఒయిసూలవఱకును దనరాజ్యమును విస్తృతము గావించుకొనెను. ౧౮౬౮ లో నితఁ డాత్మహత్య చేసికొనెను. ఇంతవఱకు వహాబీ, షమ్మార్ రాజ్యములు రెండును మైత్రి కలిగియే యుండెను. తలాల్ మృతినొందినపిదప నతనిసోదరులు, జామాతలు మొదలగువారిచేతులలోనుండి ప్రసరించుచు తుద కీరాజ్యము మహమ్మద్ అనునతనిచేతులందుఁ బడెను. ఇతఁడు రాజ్యమునకు హక్కుదారగు నని తోఁచినవానినెల్లఁ జంపించి నిష్కంటకుఁడై సింహాసన మధిరోహించెను

అనంతర మితఁడు తనరాజ్యముయొక్క ఉత్తర, పశ్చిమ సీమలను సుస్థిరము సలుపుకొని ౧౮౭౨-న దక్షిణమునకు మరలెను. ఫెయిజుల్ యొక్క కుమారులలో పెద్దవాఁడగు అబ్దుల్లా ౫ సంవత్సరములు రాజ్య మొనరించినపిదప నతనితమ్ముఁడగు సౌదుచే రాజ్యపదభ్రష్టుఁడైపోయి షమ్మారుపాలకుని నాశ్రయించెను. మహమ్మద్ సౌదును బాఱఁదోలి అబ్దుల్లాకు రాజ్యము నిప్పించెను కాని ౧౮౭౪-వ సంవత్సరమున మరల రాజ్యచ్యుతుఁడై యితఁడు హాయిల్‌నగరమునకుఁ బఱువెత్తి యచటనుండి బాగ్దాదున కేఁగి తురుష్కులసాహాయ్యము గోరెను. ఈ జిప్టుతో విరోధ మూనినకారణమున తుర్కీకి అరేబియామీఁదఁగల యధికారము పూర్తిగ నశించియుండెను. ఇప్పుడు మరల అబ్దుల్లాకారణమున నాదేశమునఁ బ్రవేశము గలుగఁజేసికొను నభిలాషతో తురుష్కు లాంగ్లేయులు వల దనుచుండినను వినక ౧౮౭౧-వ సంవత్సరమున హసాను జయించి క్రొత్తగ నెజ్దు ఇలాకాను కల్పించి అబ్దుల్లాను దాని కధిపతిగఁ జేసిరి. ఈ నూతన ప్రాంతసృష్టివలన అన్నదమ్ములకలహములు శాశ్వతము లయ్యెను. ఇదేసమయమున తురుష్కులు రషియనుయుద్ధములోఁ జేరుటవలన అటుపిమ్మట వారి కరేబియావిషయమున ప్రవేశము కలుగఁజేసికొనుటకు వీలు కలుగదయ్యెను. అట్టిసందర్భములందును బహరినును ముట్టడింపవలయునని కొందఱు తురుష్కులే తేర ఇంగ్లీషువారు వారిని బెదరించి తఱుమఁగొట్టిరి. వహాబీసోదరుల వైరకారణమున అల్ నెజ్దు ప్రాంతమంతః కలహమున మునిఁగి తేలుచుండెను. ఆసమయమును గనిపట్టి హాయిల్ పాలకుఁడగు మహమ్మద్ నెజ్దును హరింప నుపాయములను బన్నుచుండెను.

క్రీ.శ.౧౮౯౧-వ సంవత్సరమున ముతైదాయొద్ద నొకయుద్ధము జరగెను. అప్పుడు షమ్మార్ హర్బజాతులు హాయిల్ పక్షమునను, ముతైర్, అతైబాతెగలు వహాబీలపక్షమును గైకొనెను. జయము షమ్మార్ పాలకునకే కలిగెను. అది మొదలుకొని ఆఱుసంవత్సరముల పర్యంతము జౌఫ్ వాడీ దువాసీరులమధ్యఁగల ప్రదేశము మహమ్మద్ అధికారమున నేయుండెను. వహాబీవంశాధికారము నష్టప్రాయ మైపోయెను. చావఁగా మిగిలిన సౌదువంశజులు కువైట్, బహరిన్ లోనగు పర్షియన్‌సింధుశాఖాతటమున నున్న సంస్థానములం దెక్కడనో తల దాఁచుకొనిరి. మహమ్మద్ ఇబ్న్‌రషీద్ రాజ్యము స్థిరముగ నెలకొనెనని యందఱకును నిశ్చిత మైపోయెను. కాని మహమ్మద్ మరణానంతరము ౧౮౯౭-వ సంవత్సరమున ఇబ్న్‌సౌదువంశము మరల విజృంభింప మహమ్మద్ కుటుంబము పేరు లేకుండఁ బోయెను. మహమ్మద్ సంతానహీనుఁ డగుటవలన నతనితమ్మునికొడు కగు అబ్దుల్ అజీజ్ రాజ్యమునకు వచ్చెను. మహమ్మదునం దుండిన రాజ్యకార్యనిర్వహణ సామర్థ్య మితనియందు లేదయ్యెను. ఈతరుణమున కువైటునందు షేక్ ముబారక్ అను విఖ్యాతపురుషుఁ డొకఁ డుండెను. ఫెయిజుల్ కనిష్ఠపుత్త్రుఁడగు అబ్దుల్ రహమాన్ యొక్క కుమారుఁడు. అబ్దుల్ అజీజ్ ఇబ్న్‌సౌదు ప్రవాసకాలమున నీ షేక్ ముబారక్ వద్ద నివసించియుండెను. ఈమహాపురుషుని యధీనమునుండి సౌదు పొందిన రాజనీతిశిక్షణమే అరేబియాయొక్క భావి భాగ్యాభాగ్యములకు హేతుభూత మయ్యెను.

క్రీ. శ. ౧౯౦౦-వ సంవత్సరమందే అబ్దుల్ రహమాన్ తన హక్కును స్థాపించుకొనఁగోరి ప్రయత్నము సలిపియుండెను కాని యది నెఱవేఱియుండలేదు. మఱుసటిసంవత్సరమున నతనికుమారుఁడగు సౌదు అసలైన కార్యక్రమమునకు దిగెను. టర్కీవలన ప్రేరితమై హాయిల్ షేక్ ముబారక్‌నకు విరుద్ధముగఁ బనిచేయఁగడఁగెను. ౧౯౦౧ లో ముబారక్కును ఆక్రమించుటకై అహమద్ ఫైజీపాషా బసరాయందు సన్నాహముల సలుపసాగెను. ముబారక్ ఆంగ్లేయుల సాయము గోర వీరు తురుష్కప్రయత్నముల భంగము గావించిరి. ఇందులకు ప్రతిఫలముగా బ్రిటిషువారు కువైటుతీరమునంతట కొంత యధికారమును బొందిరి. తాము దప్ప నితరు లెవ్వరును పర్షియన్

సింధుశాఖాతీరమున నేప్రదేశమందును నెల వేర్పఱుచుకొనుటకు వీలు లేకుండఁ జేసికొనిరి. కువైటునందలి సమాచారము లిటులుండ ఇబ్న్ సౌద్ విశ్వాసపాత్రులగు కొందఱు అనుచరులను వెంటఁదీసికొని రాత్రి కాలమున రియాధ్ నగరమునఁ బ్రవేశించి యచటి గవర్నరును దెగ టార్చెను. ఇట్లు రాజధాని వశమైనతోడనే దక్షిణమును, ఉత్తరమందలి వాషా, సుదైర్ నామకస్థానములను లోఁబఱుచుకొనఁ బ్రయత్నించెను. సరిగ నిదేసమయమున ముబారక్ షేకు ఈరాక్ ముంతఫిక్ సమూహపాషాలతోఁ గలసి తూర్పుదిక్కునుండి ఇబ్న్ రషీదును ముట్టడింప సాగెను. వీరి సాయము నొందియే ఇబ్న్ సౌద్ ౧౯౦౪ నందు రెండుపర్యాయములు షమ్మారుసేనల నోడించి కాసిం ప్రాంతమును వశపఱుచుకొనఁగలిగెను.

పిదప మదీనా, బసరాలనుండి తోడ్పాటు రాఁగా కాసిం మరల రషీదులయధీనములోనికిఁ బోయెను. మరల నదేసంవత్సరమున తురుష్క, షమ్మార్ సమ్మిళితసేనతో సౌదునాయకత్వమున వహాబీలకు ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. ఇందు సౌదునకు బలమగు గాయము తగిలెను. ఈయుద్ధమువలన పరిష్కార మేమియు తేలియుండ లేదు. కాని తురుష్కులు మధ్య-అరేబియాను వదలిపోవుటచేతను, కాసిం జిల్లా సౌదు అధికారమునందే యుండుటచేతను వహాబీలకే జయము కలిగె నని తలంపవచ్చును. ఈ నిర్ణయము ౧౯౦౬-వ సంవత్సరమున రౌధత్ అల్ ముహన్నా నామకస్థానమున ఈరెండుకక్షులవారికిని జరగిన వేఱొకయుద్ధమున స్పష్టమయ్యెను. ఇచట రషీద్ అపజయముతో పాటు ప్రాణములసైతము గోల్పోయెను. అది మొదలు షమ్మార్ సేనలు వహాబీలయిలాకాపై నెప్పుడును దండెత్తి వచ్చియుండలేదు.

రషీద్ మరణానంతరము రెండుమూఁడు సంవత్సరములవఱకును షమ్మారునం దొకవిధమగు అరాజకమే యుండెను. ఉబైద్ వంశీయులనేకు లిచటిసింహాసనమునకై తగవులాడిరి. తుదకు అజీజ్ పుత్త్రుఁడైన సౌద్ అనునతనికి జయము కలుగ నతఁడు ౧౯౨౦-వఱకును గొంత స్తిమితముగ రాజ్యమేలెను కాని యాసంవత్సరమున నతఁడును నిహతుఁడయ్యెను. ౧౯౨౧ లో వహాబీనేత యగు ఇబ్న్ సౌద్ హెయిల్ నగరమును దనవశముచేసికొని రషీద్ వంశమున జీవించియున్నవారి నందఱను దనరాజధాని యగు రియాధ్ నగరమునకుఁ బంపివైచెను. ఇంచుమించుగ ౮౭ సంవత్సరములు స్వతంత్రముగ నుండిన షమ్మార్ రాజ్య మంతటనుండియు వహాబీరాజ్యమం దొకభాగమై నేఁటివఱకు నటులే యున్నది. రౌధత్ అల్ ముహన్నా యొద్దఁ గలిగినజయమువలన ఇబ్న్ సౌద్ నెజ్ద్ ప్రాంతమున సంపూర్ణస్వాతంత్ర్యమును బొంది నిరాటంకముగఁ దనస్థితిని దృఢపఱుచుకొనసాగెను.

ఒకచోట నిల్లు వాకిలి యనునది లేక నిరంతరము దేశాటన మొనరించుచుండు బదువీల నందఱ నొక నూతనసిద్ధాంతమునకుఁ గట్టుపడఁజేసి వారి తోడ్పాటున మహాకార్యములఁ జేయవలయునని వహాబ్ సౌదులు ప్రయత్నము చేయఁగడఁగిన ఆరంభకాలమందు వారి చర్యల నన్నింటిని జూచి లోకులు భవిష్యత్తునుగూర్చి యాశాసహితులు కారైరి. కాని ఇప్పుడు వారికార్యములను స్తుతింపనివారు లేరు. ఒకచోట నిలుకడలేక, అందువలన నైకమత్యము లేక దేశమందంతట సంచరించుచుండు తెగల నన్నింటి నాయాప్రాంతములందు నిలుచునట్లును, అందులకు సదుపాయములను జేసి యనంతరము వారి నందఱ నొకకార్యమునిమిత్తము సంసిద్ధులఁ జేసి తన్మూలమున అరేబియాయందు స్వాతంత్ర్యము నెలకొల్పుటయే వహాబ్ యొక్కయు, నతని యనుయాయి యగు సౌదుయొక్కయు ప్రధానోద్దేశములైయుండెను. వీరికార్యములందు కృతకృత్యు లగుటం జేసియే నేఁడు అరేబియాయందు పోయినవి పోఁగా మిగిలిన రాష్ట్రము లన్నియు నేకీభవించి స్వాతంత్ర్యము ననుభవించుచున్నవి. ఇదియే వహాబీ ఉద్యమమునకు ఫలము.

ఇబ్న్ సౌద్ తన ప్రభుత్వమును స్థిరపఱుచుకొను ప్రయత్నములం దుండ తురుష్కులు నెజ్దును హరింపవలెనని ముందు కువైట్ ప్రాంతముపై నడవ ప్రయత్నించుచుండిరి. దీనిని గనిపట్టి ఇబ్న్ సౌద్ ౧౯౧౪-వ సంవత్సరమున నాకస్మికముగ హాసామీఁది కేఁగి స్వల్ప సేనతో హుఫూఫ పట్టణమును రాత్రికాలమున ముట్టడించెను. అక్కడ నుండిన తురుష్కసేన లితని నెదిరించుటకు మాఱుగ ఇబ్రహీం పాషామసీదునం దారాత్రి యంతయు దాఁగియుండి మఱునాఁ డితని శరణుచొచ్చెను. అంత నతఁ డా తురుష్కసేనను నడపించుకొని పోయి కటిఫ్, ఉకైర్ నామకస్థలములం దున్న మఱికొన్ని తురుష్కసేనలతోఁ గలిపి వారి నందఱను శాంతముగ స్వదేశమున కేఁగుఁడని యాజ్ఞాపించెను. ఇదేసమయమున తురుష్కులకు జర్మనీయుద్ధమందుఁ బ్రవేశింపవలసివచ్చుటచే అరబ్బుల నేమియుఁ జేయఁజాలరైరి. ఇందువలన వీరు హాసానే కాదు; అరేబియాయందలి తమ ఇలాకాల నన్నింటిని పోఁగొట్టుకొనిరి.

జర్మనీయుద్ధ మారంభమైనవెంటనే ఇబ్న్ సౌదును దమపక్షమున నుంచుకొను నభిప్రాయముతో బ్రిటిష్ వారు కెప్టెన్, డబ్లియు. హెచ్. ఐ. షేక్స్పియరును అతనియొద్దకు రాయబారిగ నంపిరి. వెంటనే యతఁడు తుర్కిపక్షము వహించిన జబల్ షమ్మార్ మీఁద దండెత్త, ౧౯౧౫ లో జర్రాబ్ వద్ద యుద్ధము జరగెను. దీనివలన నిశ్చితమగు విజయ మెవ్వరికిని గలుగలేదు. మీఁదుమిక్కిలి షేక్స్పియర్ మరణించెను. అంత నాంగ్లేయులు పరస్పరస్నేహభావము కలిగియుండులాగున సౌదుతోమాత్రము సంధి కుదుర్చుకొని యుద్ధమునుండి విరమించిరి.

ఈకాలమందే మక్కాయందలి ధనాఢ్యుఁ డగు షరీఫ్ హుస్సేన్ ఇబ్న్ అలీ యనునతఁడు తురుష్కుల నిరాకరించి అరేబియాకుఁ దానే రాజు నని ప్రకటించుకొనెను. ఇబ్న్ సౌదున కీద్వైతాధిపత్యము గిట్టదు. అందుచే హుస్సేన్ మీఁద దండెత్తఁ దలఁచియు చాలకాలమువఱకు నాంగ్లేయుల మాధ్యస్థ్యమువలన నాగియుండెను. ౧౯౧౬-వ సంవత్సరమున హెజాజ్, నెజ్ద్ సరిహద్దులందు ఖుర్మ

ప్రదేశమువిషయమై షరీఫ్, సౌదులకు తగవు లుత్పత్తిల్లెను. ఖుర్మనులు షరీఫ్ ప్రభుత్వము నంగీకరింపక సౌదునెడల పక్షపాతము కలిగి యుండిరి. ఖుర్మక్ వీరుఁ డొకఁడు తన యిలాకాజనుల నందఱ నేకీభవింపఁజేసి మూఁడుపర్యాయములు హెజాజ్ సేనల నోడించి పాఱఁదోలెను. వహాబీలసాహాయ్య ముండుటచేత నే వా రిట్లు గావింపఁగలిగిరని షరీఫ్ ఆంగ్లేయులతో మొఱలిడెను. బ్రిటిష్‌వారు సౌదును బెదరించి యట్టిషనినుండి దూరముగ నుండ బోధించిరి కాని నిష్ఫలమయ్యెను. ౧౯౧౯-వ సంవత్సరానంతరము హూస్సేన్ కుమారుఁ డగు అబ్దుల్లా హెజాజ్ సేనతో వచ్చి ఖుర్మ కెనుబదిమైళ్ల దూరమున తురాబయనుచోట విడిసియుండెను. వహాబీలు రాత్రికాలమున వారిం దాఁకి వారిసేనను నాశనముచేసి పాఱఁదోలిరి. అబ్దుల్లామాత్రము ప్రాణముల దక్కించుకొని పాఱిపోయెను. సౌదు తురాబాను తన రాజ్యమునఁ గలుపుకొని స్వనగరమునకు వెడలిపోయెను. ౧౯౨౦ లో ఇభనామక రాజధానీపట్టణముతోపాటు అసీరుదేశము సౌదురాజ్యమునందుఁ గలసెను. ఆ మఱుసటిసంవత్సరము హెయిల్ విజయముతోపాటు షమ్మర్ ... ప్రాంతాలు వహాబీలపా లయ్యెను.

క్రీ. శ. ౧౯౨౨ లో జౌఫ్‌నగరవిజయముతో అరేబియా మధ్యప్రదేశ మంతయు సౌదువశ మయ్యెను. హెజాజునందు షరీఫు నేర్పఱుచువిషయమున ౧౯౨౩-౧౯౨౪ లందు బ్రిటిష్‌రాజనీతిజ్ఞులు సౌదుతోఁ గలసి యాలోచించిరి కాని ఈ ప్రయత్నము సంపూర్ణముగ విఫలమయ్యెను. అంత ౧౯౨౪ నందు వహాబీలు టెయిఫ్‌నగరమును ముట్టడించి హెజాజు నాక్రమింపఁదలపెట్టిరి. దానితోపాటు మక్కా, మదీనా, జిడ్డానగరములనుసైతము జయించి ౧౯౨౬ లో సౌదు తన్ను అరేబియాపాలకునిగ ఘోషణముచేసికొనెను. జిడ్డా నితఁడు ముట్టడించియున్నతరుణమందే సర్ గిల్‌బర్ట్ క్లేటన్ అను బ్రిటిష్‌రాయబారి సౌదును వాడీఫాతిమాయందుఁ గలసికొని బహరిన్, హద్దాల సంధులవిషయమున పరిష్కారములఁ గావించికొనెను. వీనివలన అల్ నెజ్ద్, జార్డన్ ప్రాంతముల సరిహద్దులు నియమితము లయ్యెను. వెంటనే యు నదేసమయమున నెజ్ద్, ఈరాక్ సరిహద్దులవిషయమునఁగూడ పరిష్కారములు జరగెను. హెజాజుమీఁదసైతము సంపూర్ణాధికారము లభించినపిమ్మట క్లేటను మఱియొకపర్యాయము సౌదును గలసికొని యప్పటివఱకును ఘటిల్లియుండిన సంధుల నన్నిటిని పునర్విమర్శనపూర్వకముగ నిర్ణీతములఁ గావించుకొని యతనిని అరేబియాపాలకునిగ స్వీకరించి వచ్చెను.

అరేమాయిక్ — ఒకభాష. ఏసుక్రీస్తు మాతృభాషయిదియే. బహుశః ఇది బాబిలోనియాదేశమునఁ బ్రచారములో నుండియుండెను. ప్రస్తుతమున దీనికి సంబంధించిన వాఙ్మయ మేమియు లభించుటలేదు. బైబిలులోమాత్రము అరేమాయిక్ భాషలోని పదములు కొన్ని గోచరించును.

అరైల్ — సంయుక్తప్రాంతములలో అలహాబాదుకోటకు సరిగా నెదుట యమునా గంగా సంగమస్థలమున, యమునానది కుడిగట్టుననున్న ప్రాచీనగ్రామము. ఇచ్చటఁ గడుపురాతనములైన వేణీమాధవ, సోమేశ్వరనాథదేవాలయము లున్నవి. అక్బరుచక్రవర్తి కట్టించిన మట్టికోట యొకటి కలదు. గంగాయమునల సంగమస్థానమున నుండుటచే యాత్రికు లనేకు లిచటికి వచ్చుచుందురు.

అరోర్ — సింధుదేశమందలి సుకూర్ జిల్లాలోని యొక జీర్ణగ్రామము. ఇది పూర్వము సింధుదేశమునందు రాజ్యము చేసిన హిందూరాజులకు రాజధానిగ నుండె ననియెదరు. దానిని మహమ్మదీయులు క్రీ. శ. ౭౧౨ లో స్వాధీనపఱుచుకొనిరి. పూర్వ మీపట్టణమునొద్దనుండి సింధునది పాఱుచుండెను. ౯౬౨-వ సంవత్సరము ప్రాంతమున గొప్పభూకంపము కలిగి నదీప్రవాహము మాఱిపోయినది.

అరోరా పోలారిస్ (ధ్రువజ్యోతి) — దక్షిణోత్తర ధ్రువములందు క్షితిజము(Horizon)న కించుక యెగువగఁ బ్రకటమగు దేదీప్యమానమైన ప్రాకృతిక దృశ్యము. ఉత్తరధ్రువమందలి దృశ్యమునకు అరోరా బొరియాలిస్ (Aurora Borealis) అనియు, దక్షిణధ్రువమునందలి దృశ్యమునకు అరోరా ఆస్ట్రాలిస్ (Aurora Australis) అనియుఁ బేరులు. ఈ రెండింటికిని సామాన్యమగు నామము అరోరా పోలారిస్; ఇది కేవలము ఒక్క రూపముతోఁగాక అనేకరూపములతోఁ బ్రకటన మగుచుండును. అందుఁ గొన్నిరూపములు చూచుట కత్యంతమనోహరములై యుండును.

వీనియందుఁ గలుగు నానావిధరూపముల ననేకు లనేకరీతుల వర్ణించియుండినను సర్వసమ్మతముగ స్వీకరింపఁబడినవి చాల తక్కువ. ధనుస్సులు, దళములు, కిరణములు, యవనికలు, ఛాయామండలములు, శకలములు, పరివ్యాప్తపుంజములు నని వీనియందుఁ గన్పించు రూపములఁ గొన్నింటిని నిరూపింపవచ్చును. క్షితిజము(Horizon)మీఁద నించుకయెత్తున మసకమసకగఁ గన్పించుస్థానముననుండి ప్రకాశరేఖలూర్ధ్వాభిముఖముగ బయలువెడలిపోయి ఆకాశమధ్యముననుండి విప్పిన ఛత్రమువలెనో లేక తిరుగ వంచిన విల్లంబువలెనో క్షితిజముమీఁదికి వ్రాలియుండును. ఈజ్యోతిర్ధనుస్సుయొక్క రెండుచివరలును క్షితిజమునకుఁ దగిలియో లేక మధ్యభాగమందే యంతరించియో యుండును. తలక్రిందుగ వంచిన ధనుస్సు ... కారము గలిగియుండుటచే వీనికి ధనుస్సు లని పేరు. ఇంతేకిరణసమూహము లన్నియు, జాజ్వల్యమానములై పరిభ్రమించుచుండును గాని నిలుకడగ నొక్కచోట నుండదు. మఱియొకప్పుడు నొక్కటేసమయమున ననేకధనుస్సులు ప్రకటము లగుటయుఁ గలదు. ఈ ధనురాకారజ్యోతియొక్క నతోదర (Concave) భాగము మిగుల స్ఫుటముగ నుండును. దానినంటుకొనియుండు ప్రదేశము దట్టమైన నలుపు గలిగి గాఢాంధకారబంధురమైయున్నట్లు గన్పించును. ఈభాగముగుండా నక్షత్రకాంతి ప్రసరింపఁగలదు ... వస్తుతః ... శాస్త్రజ్ఞ

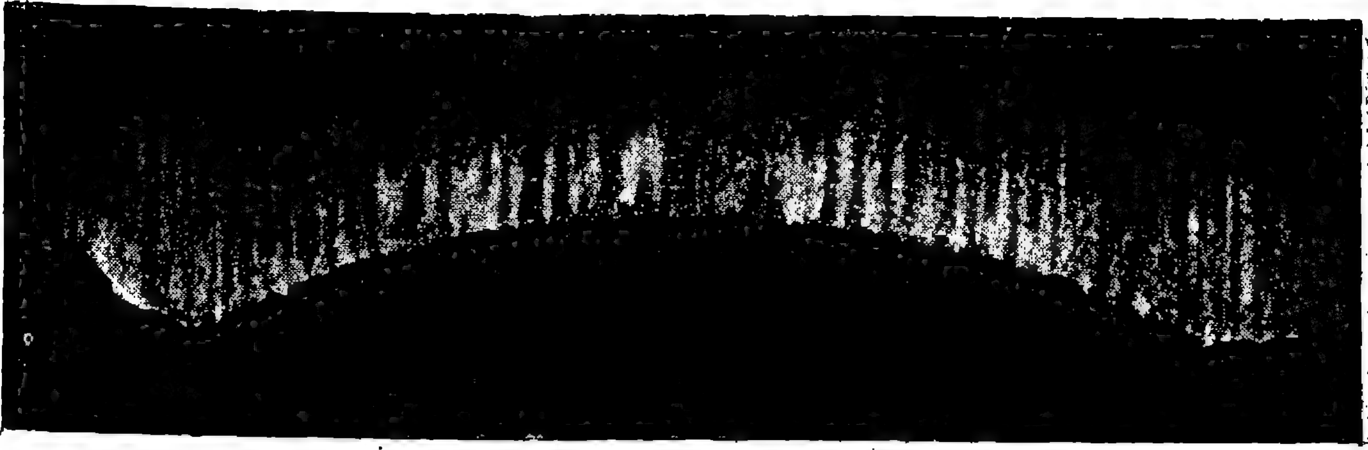
లింతవఱకు నిశ్చయించియుండలేదు. కొన్ని ధ్రువజ్యోతులు దళాకారముల నొప్పి వంకరటింకరగ నడచు సర్పాకృతి గలిగియుండును. ఈ ధనురాకార, దళాకారజ్యోతుల కాధారభూతము లైనవి కిరణములు. ఇవి పరస్పరము కలసియుండుటయు, విరళములుగ నుండుటయుఁ గలదు. మఱియు నివి నిట్టనిలువుగ సమానాంతరములు గలిగియుండును. మఱికొన్నివేళల నీకిరణము లన్నియు నేదోయొకకేంద్రమునకే అభిముఖము లైపోవుటయుఁ గలదు. ఒక్కొక్క సమయమున నివి అనేకతాళవృంతములుగఁ బరివర్తితము లగుచుండును. వేఱొండుతఱి వీని పరిమాణములందు మార్పులు గలుగ నాకస్మికముగ క్షితిజమువైపునకు వచ్చుచున్నటులును, ఆకాశమున కెగురుచుండినటులును గోచర మగును. ఈ కారణమునఁ బాశ్చాత్త్యులు వీని కానందనర్తకు (Merry dancers) లను నామకరణము గావించిరి.

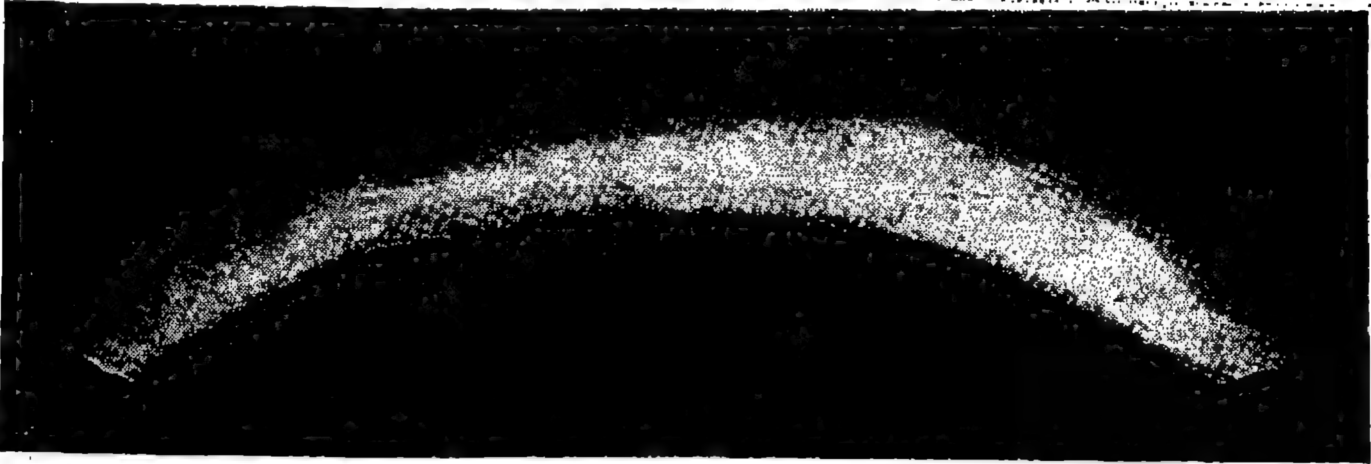
కొన్ని ధ్రువజ్యోతులు వ్రేలాడఁగట్టిన తెరలవలెఁ గన్పించును. ఇట్టివి సాధారణముగ నుత్తరధ్రువమునందే కనుపడుచుండును గాని వేఱొకచోటఁ గానరావు. ఈ జ్యోతు లత్యంతాకర్షణీయములు. ఉపరిభాగమందలి కిరణము లించుక విరళములుగ నుండినను దిగువకు రానురాను దట్టములై యేకీభావము నొంది, యడుగున కుచ్చులు కుచ్చులుగ నేర్పడి వ్రేలాడుచుండు యవనికవలె మిగుల మనోహరములై కన్పడుచుండును. అధోభాగమునందు శోణవర్ణమును, ఊర్ధ్వమునం దాకుపచ్చనిరంగును, మధ్య నీరెండింటిని గలుపు పసుపుపచ్చనిరంగును గల ఈయవనికాకారధ్రువజ్యోతి అనుపమానసౌందర్యమున నొప్పియుండును. తెరయందుఁగలుగు నానావిధములగు మడతలును వీనియందు గోచరము లగుచుండును. ఒక్కొక్కప్పు డిందలికిరణములు తిన్నగ నూర్ధ్వమున కేఁగి యచటఁ బ్రకాశవంత మగు నొకశ్వేతరేఖగఁ బరిణమించుచుండును. ఛాయామండలముయొక్క రూపమున దృగ్గోచర మగుజ్యోతులు గొన్ని కలవు. సంపూర్ణముగ వికాసమును బొంది దేదీప్యమాన మగు నీఛాయామండలాకారధ్రువకాంతి తక్కినరూపము లన్నింటికంటె నధికరమణీయమై కన్పించును. మధ్యభాగమున నలుపును దానికి నలుప్రక్కలను కిరీటాకారముగల కాంతిమండలమును విరాజమాన మగుచుండ నిది యెంతయు దర్శనీయ మైయుండును. ఇందలికాంతికిరణములు పరస్పరము గలసియో లేక లేశమాత్రము వేఱువేఱుగనో ఉండవచ్చును. కొన్నిసమయములందు ధ్రువజ్యోతి ఏకదేశమునఁగాక తునుకలుతునుకలుగ నాకసమునం దంతట వ్యాపించియుండవచ్చును. అప్పు డివి సూర్యరశ్మిసంవృతము లగు మేఘఖండములవలెఁ గన్పించును. ఇదియే శకలాకారధ్రువజ్యోతి. వేఱొండు సమయమున నాకాశ మంతయు తెల్లనివెలుఁగుతో నావరించికొనియున్నటు లుండును. ఇందుఁ గొన్నిచోట్ల తక్కువప్రకాశమును మఱికొన్నితావులం దెక్కువప్రకాశమును ఉండును. వీనియందు వివక్షిత మగు ఆకార మేదియు నుండక జ్యోతిః ప్రసారిత మైయుండును. ఇంతపర్యంతము వివరించిన ఈవేర్వేఱురూపము లీప్రాకృతికదృశ్యమందుఁ గన్పడు అనేకప్రకారములగు నాకృతులను నిరూపించుటయందు లేశమాత్రమైనఁ దోడ్పడవచ్చును.

అక్షాంశ, రేఖాంశము (Latitudes & Longitudes)ల దూరసామీప్యములనుబట్టి ఈ ధ్రువజ్యోతిః ప్రాదుర్భావములందు హెచ్చుతగ్గులు కలుగుట అనుమానింపఁబడినది కాని ఇంకను నది నిశ్చితము కాలేదు. అధోభాగపు అక్షాంశము (Lower latitudes)లం దీజ్యోతులు బొత్తిగఁ గన్పించవు. దక్షిణార్ధపుగోళమందలి ఉన్నతాక్షాంశములందు (Higher latitudes) జనులు నివాసము చేయఁదగిన భూభాగ మేదియు లేకుండుటచే నటనుండి యీజ్యోతులఁ బరీక్షింప వలనులేకపోయెను. ఉత్తరార్ధగోళమందలి ఆర్కిటిక్ప్రాంతములలోఁగూడ నీధ్రువజ్యోతు లగపడనిప్రదేశము లనేకములు గలవు. కావుననే అక్షాంశ, రేఖాంశదూరసామీప్యముల ననుసరించి వీనియందు మార్పులు గలుగఁజేయు హేతువులను విమర్శింప వీలు లేకపోయెను. నిరక్షరేఖ (Equator)నుండి బయలువెడలి యుత్తరాభిముఖముగఁ బ్రయాణము సలుపుచో స్పెయినుదేశమునకుఁ జాల దక్షిణముగ పదిసంవత్సరములలో సగటున నొకధ్రువజ్యోతి కన్పించు నని తెలియవచ్చును. ఫ్రాన్సుదేశపు ఉత్తరభాగమున నీసగటుసంఖ్య సంవత్సరమున కయిదువఱకును పెరుఁగును. అయిర్లాండుదేశమున కుత్తరముగాఁ బోయినసంవత్సరమునకు ముప్పదిపర్యాయములు ధ్రువజ్యోతి గన్పించును. షెట్లాండ్ద్వీపములకుఁ గొంచె ముత్తరముగ సంవత్సరమునకు నూఱుపర్యాయము లగపడును. షెట్లాండ్, అయిస్లాండ్ద్వీపములమధ్య నివి అధికాధికముగఁ నొకానొకస్థానమునఁ గానవచ్చును. ఆస్థానమును దాఁటి యింకను ముందునకుఁ బోయిన నీప్రదర్శనములసంఖ్య మరలఁ దగ్గిపోవును. యురాసియా (Eurasia)యందుకంటె నమెరికాయం దీజ్యోతు లెక్కువ దక్షిణమువఱకును గన్పించుచుండును, అనఁగా కెనడాదేశమునకు దక్షిణముగను, సంయుక్తరాజ్యములలోని యక్షాంశములందును దృష్టిగోచరము లగు ధ్రువజ్యోతులు యూరపునందలి యవేయక్షాంశములందుఁ గన్పించవు.

ఈధ్రువసంబంధమైన తేజోరాశికిని విద్యుద్వికారఘటనమునకును సన్నిహితసమానత గనుపడుటవలన నీ రెండింటికిని కారణములు గూడ సమానతనే కలిగియుండవచ్చును. విరళములగు వాయుతరంగములగుండా విద్యుద్రేఖలు ప్రవహించునపు డొకవిధమగు దీప్తిప్రవాహము జనించును. ధ్రువజ్యోతియందలి లక్షణము లీకృత్రిమదీప్తిప్రవాహమం దుండుటచేత వాతావరణముయొక్క ఉపరిభాగములగుండా విద్యుత్కణములు ప్రవహించుటవలననే. ఇట్టి శోభాయమానమగు ప్రాకృతికదృశ్యము సంభవించు నని యూహింపవచ్చును. కాని యీవిద్యుత్కణములు వచ్చునది యెక్కడనుండి? సుమారు రెండువందలసంవత్సరములనుండి పాశ్చాత్త్యులు చేయుచు వచ్చిన యన్వేషణప్రయోగములవలన నేఁటి కీవిద్యుత్కణములు సూర్యబింబమునుండి వెలువడి వచ్చుచుండునట్లు సిద్ధాంతీకరింపఁబడినది; ఎందుచేత ననఁగా సూర్యభ్రమణము ననుసరించి ఉన్నత, మధ్యమాక్షాంశము

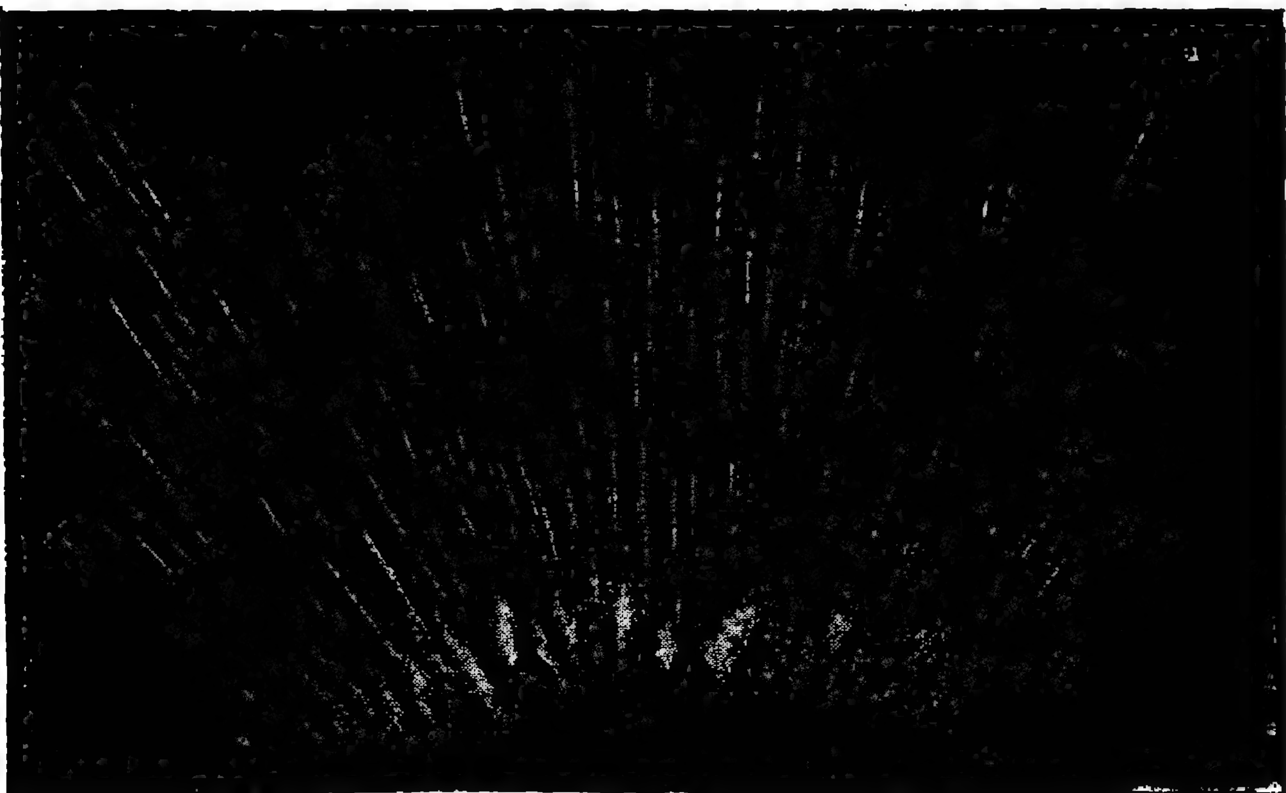
అరోరా పోలారిస్

పటము ౧. రెండురకముల ధ్రువజ్యోతిర్ధనుస్సులు

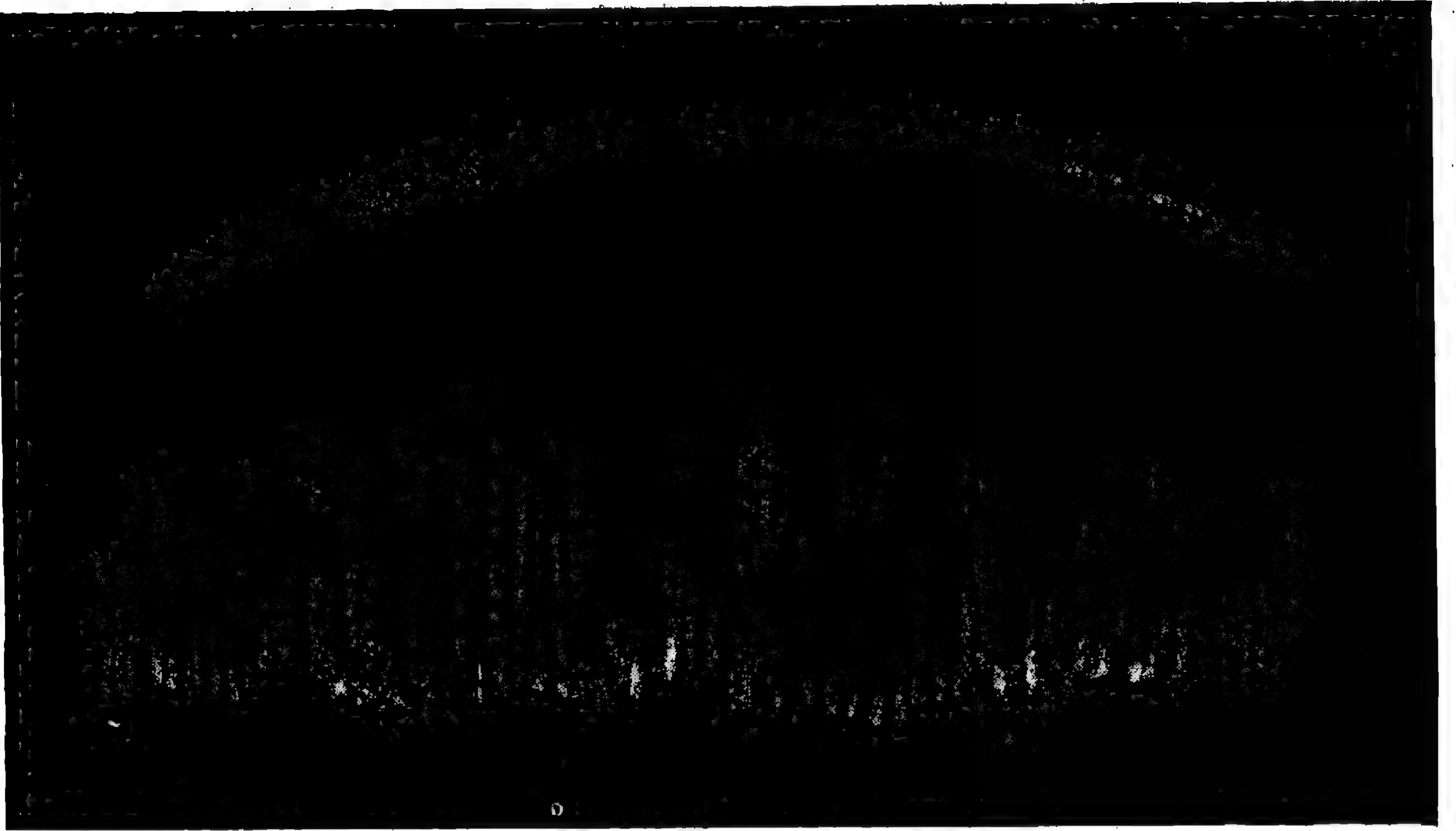

పటము ౨. రెండురకముల ధ్రువజ్యోతికిరణములు

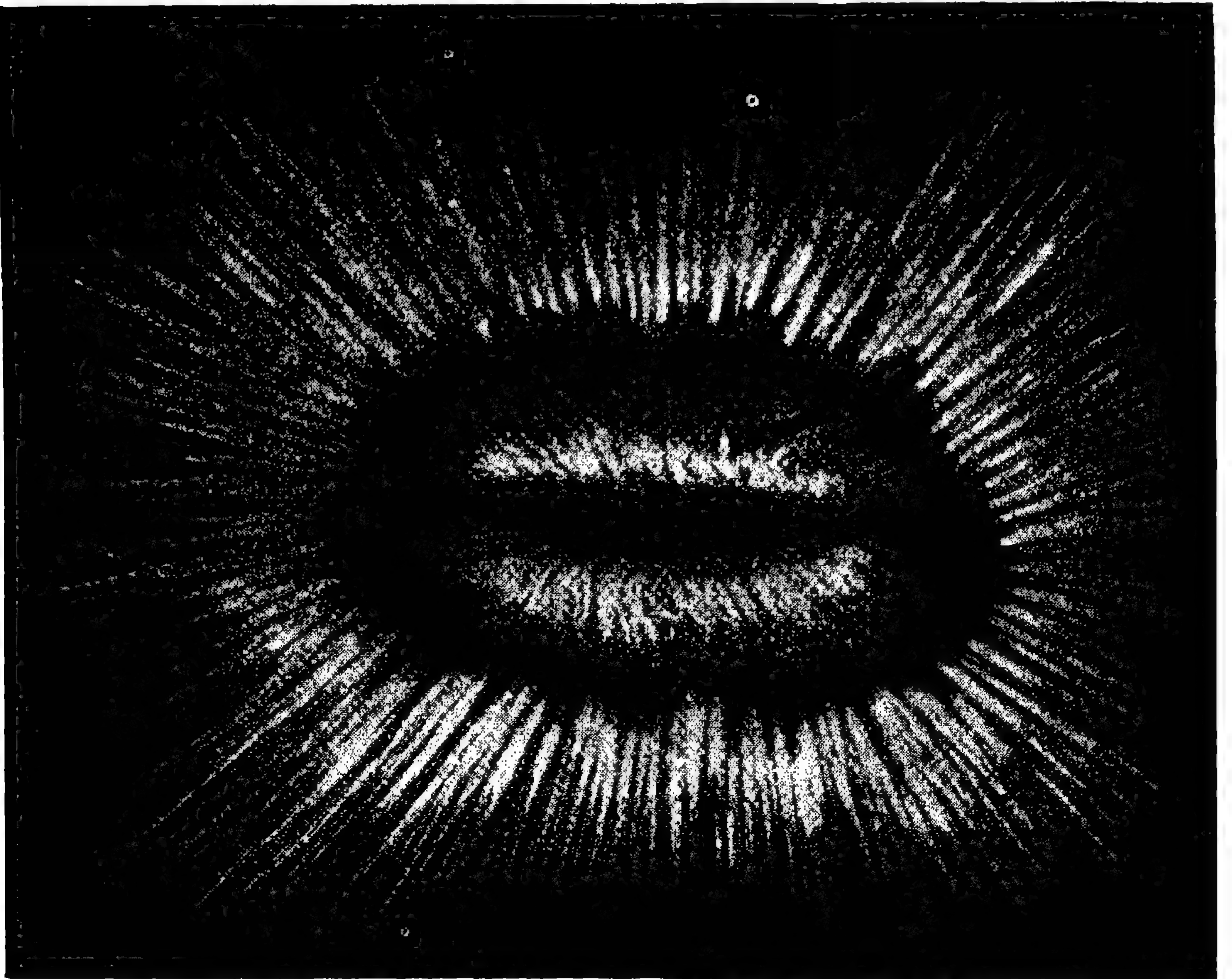
అరోరా పోలారిస్

పటము ౩. ధ్రువజ్యోతి దళములు

పటము ౪. ధనుస్సుక్రింద ధ్రువజ్యోతి యవనిక

పటము ౫. ధ్రువజ్యోతి ఛాయామండలము

(Higher and mean latitudes) లందు గోచరము లగు ధ్రువజ్యోతులలో వ్యత్యాసము గలుగుచువచ్చెను. సూర్యుఁడు క్షితిజము క్రిందికిఁ బోయినకొలఁది ధ్రువజ్యోతిప్రదర్శనము లెక్కువకాసాగెను. దినమందలి వెలుతురు కారణమున వీనియందు మార్పులు గలుగుచు వచ్చినవి. ధనుస్సులు, దళములు మున్నగునవి స్థిరాకార జ్యోతులు. రాత్రులం దివి కిరణ, శలాకాకారముల వానికంటె ముందుగఁ బ్రకట మగుచుండును.

క్రీ. శ. ౧౮౪౯ మొదలుకొని ౧౯౦౭ వఱకును గావింపఁబడిన యన్వేషణములవలన సూర్యబింబముపై మచ్చ లెక్కుడుగ నుండుసంవత్సరమున నీప్రదర్శనము లెక్కువగఁ గలుగునట్లును మచ్చలు దక్కువైన తక్కువగలుగునట్లును గనిపట్టఁబడినది. సూర్యుని ఉచ్ఛ్రాయరేఖ(Meridian) కడ్డముగా విశిష్టమగు నొక మచ్చ ప్రసరించిపోవుకాలమునందును ఈప్రదర్శనములు గలుగునని యిటీవలి యన్వేషణములవలన స్థిరపడినది. మఱియు భూగ్రహమునకుఁ జెందిన సూర్యభ్రమణకాల మగు ౨౭ దినములతరువాత వచ్చిన ప్రదర్శనములవంటివే మరల వచ్చునట్లు దేలినది. ఈ మీఁద వచించిన హేతువు లన్నింటివలన ధ్రువజ్యోతి సూర్యప్రభావమనసే ఉత్తేజిత మగునని నిశ్చయింపఁబడెను. సూర్యబింబమునుండి వెడలివచ్చు విద్యుత్కణపుంజములు వాతావరణము యొక్క ఉపరిభాగమునఁ గొట్టుకొనుటచే నిట్టి ప్రదర్శనము లుత్పన్నము లగుచుండును. ఈ విద్యుత్కణములు సూర్యుని విడనాడి వచ్చుచు భూగ్రహమును సమీపించు సమయమున ధ్రువప్రాంతమందలిచుంబకీయకేంద్రబలమున నాకృష్టములై తిన్నగ ధ్రువమువై పునకుఁబోవునుగాని వేఱొండుప్రక్కకుఁబోవు.

ఈధ్రువజ్యోతులమీఁదను చంద్రకాంతిప్రభావము సైతము గలుగును కాని యది జ్యోతియొక్క బలాబలములమీఁద నాధారపడియుండును. మేఘములమూలమునను నీజ్యోతులందు హెచ్చుతగ్గులు కలుగుచుండు నని కొన్నిప్రదేశములందుఁ గావించిన యన్వేషణముల ద్వారా కనుఁగొనఁబడినది.

ధ్రువజ్యోతిః ప్రదర్శనకాలమందే చుంబకీయసూచీ (Magnetic needle) సంచాలనములును గలుగుచుండును. మఱియు నుత్తరమునకు పడమరగా నుండుక్షితిజమందలి యొకస్థానమునుండి యుత్పన్నములగు కిరణములు గాని, మిణుఁగురులు గాని చుంబకీయ ఉచ్చరేఖయందే పరుగిడుచుండుట తెలియఁగఁ గానవచ్చెను. ఇందువలన నీధ్రువజ్యోతికి చుంబకసంబంధ ముండుట నిశ్చయమైనది. చుంబకీయము లగు తుపానుల(Magnetic Storms)తోడను నీజ్యోతులకు సంబంధ ముండినట్లు ఈరెండు నొకటేపర్యాయము సంభవించుచుండుటవలన విదిత మయ్యెను. ఇదికాక సాధారణపు టెలిగ్రాఫ్‌తీగెలందలి విద్యుత్ ప్రవాహములకును, వీనికిని సంబంధముండు ననియుఁ గనుఁగొనఁబడెను.

ఈ ధ్రువజ్యోతులపొడువును దెలిసికొనుటకై యనేక ప్రయోగములు కావింపఁబడినవి. సమశీతోష్ణాక్షాంశములందలిజ్యోతు లాకాశ మధ్యభాగము(Zenith)న కంటకపోయినప్పటికిని మిగుల నెత్తు గలిగియుండును. ఉన్నతాక్షాంశములం దింతయెత్తు గలిగియుండవు. వీనిపరిమాణములు నిలుకడగ నుండక క్షణక్షణమునకును పరివర్తన మందుచుండును.

ఆర్కిటిక్ సీమలం దివి ౩౬ మైళ్లు మొదలుకొని ౧౪౧ మైళ్ల యెత్తువఱకు నుండు నని నిశ్చయింపఁబడెను.

వెండియు నీధ్రువజ్యోతులకాంతి చుట్టుప్రక్కల నుండు ప్రకాశమునుబట్టి మాఱుచుండును. దళములు, కిరణములును అధోభాగమున మిక్కిలి ప్రకాశవంతములై కన్పించును. ధనుస్సులు క్షితిజముదగ్గఱవలె శిఖరమున నంత ప్రకాశవంతముగఁ గన్పించవు. ఈ జ్యోతులసామాన్యవర్ణము తెలుపు. ఇందు తళతళ మెఱయు పసుపుపచ్చనిరంగుకూడ మిళితమైయుండును. పరిసరములందలి ప్రకాశము మందముగ నుండినయెడల ధ్రువజ్యోతి వెండికాంతి గలిగియుండును. గాఢ మగు వర్ణము గలిగి క్షణక్షణము మాఱుచుండినయెడల నధోభాగమున శోణవర్ణము గనిపించును. ఇట్టిపరిస్థితులందే శిరోభాగమున నాకుపచ్చనిరంగు వెల్వడును. ఇటు లీధ్రువజ్యోతిఃకిరణము లత్యంత ప్రకాశమానము లయి తళతళలీనుచు నడుగున నెఱుపును, మూర్ధమున ఆకుపచ్చనివర్ణమును, ఈరెండింటిని మేళవించుచు మధ్యభాగమున పసుపుపచ్చనివర్ణము గలిగియుండును. కొన్నివేళలందు ఊదారంగు కూడఁ గన్పించును. ఈ ధ్రువజ్యోతిఃప్రదర్శనకాలములం దొక ప్రకార మగు ధ్వనికూడ జనించుట కలదు. దీని ననేకు లనేకవిధముల వర్ణించిరి. పట్టుబట్టలు పరస్పరము రాచికొనినయెడల జనించు ధ్వనినిబోలి యుండు నని కొందఱును, మైనపువత్తిదీపముమీఁద గాలి తగులుటవలనఁ బుట్టుధ్వనినిబోలి యుండు నని మఱికొందఱును వచించియుండిరి.

సూర్యునిదక్షిణాయనకాలమున దీర్ఘరాత్రులు గలిగియుండు ఉత్తరమందలి యున్నతాక్షాంశముల నివసించువారి కొక మనోహర మగుకాంతిని బ్రసాదించుచు వారియుల్లాసమును బెంపొందఁజేయునవి ఈధ్రువజ్యోతిఃప్రకాశములే.

అరోరూట్ — ఇది అమెరికాదేశములో పైరగు ఒక చెట్టుయొక్క వేరు. ఈపదమునకు బాణపువేరు అని యర్థము. అమెరికాదేశస్థులు దీని పచ్చివేరురసమును బాణపు అలుగువలనఁ గలిగినగాయమున కుపయోగించుచుండినందువలన ఈ వేరునకు అరోరూట్ అను పేరు వచ్చినది. ఇది అరఁటికుటుంబములోఁ జేరినది. ఈవేరుననుండి వరిపిండివంటి యొకవిధమైన పిండిని ఇప్పుడు తయారుచేసి అమ్ముచున్నారు. మొట్టమొదట ఈయొక్కవేరువలననుండి చేయఁబడు పిండికే అరోరూట్‌పిండి అని చెప్పఁబడుచువచ్చినను ఇప్పుడు తత్సంబంధమైన పిండు లన్నియు అరోరూట్ పిండులే యని బజారులో అమ్మక మగుచున్నవి. ఈ యరోరూట్‌పిండిలో బంగాళాదుంపపిండి, వరిపిండి మొదలగునవి కల్తీ చేయవచ్చును. ఈ పిండు లన్నియు రుచిని

బట్టియు, సులభముగ జీర్ణమగుటనుబట్టియు ధరలలో వ్యత్యాసము గలిగియుండుటచే చౌకరకములను విలువగలరకములలో కల్తీ చేయు చుందురు. అసలు అరోరూటుపిండిలోనే మరంటా, టులేమా,

అరోరూట్

కర్కుమా, కెసావా, టక్కా, పోర్ట్లెండు మొదలగు రకములభేదములు, అవి యుత్పత్తియగు చెట్లనుబట్టి యేర్పడియున్నవి. సూక్ష్మదర్శినిలో నీపొడి నుంచి, శోధించినయెడల కల్తీలు తెలియఁగలవు గాని సామాన్యశోధనవలన తెలియుట కష్టము.

మనదేశములోకూడ తాటితేగలు మొదలగు కొన్నివేరులనుండి యిట్టిపిండిని తయారుచేయుపద్ధతులు శోధింపఁదగియున్నవి.

అర్కాన్సస్ — ౧. అమెరికాసంయుక్తరాజ్యములలో నొకటి. ఇది చాలభాగము పర్వతములతోను, అడవులతోను నిండి యుండును. శీతోష్ణస్థితులు సాధారణముగ నెప్పుడును అనుకూలముగ నుండవు. ప్రత్తి, మొక్కజొన్న యిందలి పంటలలో ముఖ్యమైనవి. ౧౭-వ శతాబ్దిలోనే ఫ్రెంచివారీప్రదేశమునకు వలసవచ్చి యాక్రమించుకొనిరి. తరువాత కొంతకాలమున కమెరికాప్రభుత్వము దానిని కొని ౧౮౩౬-వ సంవత్సరమున సంయుక్తరాజ్యములలోఁ జేర్చుకొనెను. అర్కాన్సస్ వైశాల్యము ౫౩,౩౩౫ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౧౭,౫౦,౯౯౫.

౨. అమెరికాలోని మిసిసిప్పీనది యొక్క పెద్ద-ఉపనదులలో నిది యొకటి. దీనిపొడుగు ౨,౧౭౦ మైళ్లు. దీనినిబట్టియే పైరాజ్యమునకు అర్కాన్సస్ అనుపేరు కలిగినది.

అర్కపర్ణుఁడు — కశ్యపునకు మునియను భార్యయందుఁ బుట్టిన దేవగంధర్వులలో నొకఁడు. ఈతనికి తృణకుఁ డను నామాంతరము గలదు.

అర్కయాగ — సంపూర్ణ - షాడవరాగము. ౨౭-వ మేళకర్త యగు సరసాంగిరాగజన్యము. ఆరోహణము - స రి గ మ ప ధ ని స; అవరోహణము — స ధ ప మ గ రి స యని సంచారము కలది.

అర్కల్‌గూడ్ — మైసూరుసంస్థానము, హాసన్‌జిల్లాలోని యొకతాలూకా. వైశాల్యము ౨౬౧ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౭౬,౭౭౫. ఇందు మూఁడు పట్టణములును, ౩౦౦ ల గ్రామములును గలవు. సిస్తు ౧,౨౫,౦౦౦ రూపాయలు. ఈతాలూకా కుత్తరపు సరిహద్దునందు హేమావతీనది కలదు. దక్షిణపుభాగమునుండి కావేరీనది ప్రవహించును. ఇట్లు నీటియాధార మెక్కువ యుండుటచే నిచ్చటి భూములలో వరిపంట యెక్కువగను, నిశ్చయముగను పండును. పెద్దచెఱువులక్రింద వరి కోసినతోడనే ఉల్లిగడ్డలు నాఁటుదురు. దక్షిణభాగమునందు కొబ్బరితోఁటలు, పోఁకతోఁటలును విశేషముగ కలవు. ఇచ్చటిపోఁకలు శ్రేష్ఠమైనవి కావు.

అర్కావతి — కావేరీనదిలోఁ గలయు నుపనది. ఇది మైసూరుసంస్థానములో నున్నది. దీనిపొడువు. ౧౨౦ మైళ్లు నందిదుర్గములోఁ బుట్టి బెంగుళూరుజిల్లాలో ఉత్తరమునుండి దక్షిణమువైపు ప్రవహించును. కుముద్వతి, వృషభావతి అను ఉపనదు లిందుఁ గలయును. ఉత్తరమువైపున దీనివలన పెద్దపెద్దచెఱువులు నిండును. బెంగుళూరునకు నీరిచ్చెడిపెసరఘట్ట అనుచెఱువునకు నిదియే యాధారము.

అర్కిటాస్ (క్రీ. పూ. ౪౦౦) — టెరెంటంవాఁడు. గ్రీకుసేనాని. గణితశాస్త్రవేత్త. ప్లేటోకు స్నేహితుఁడు. భూమితిని (Geometry) మొదట యంత్రశాస్త్రమునకై ఉపయోగించినవాఁడు.

అర్కిలోకస్ — క్రీ. పూ. ౭ - వ శతాబ్దివాఁడు, గ్రీకుకవి.

అర్కుఁడు — ౧. సూర్యునకు పేరు.

౨. (చం. వం.) నీలవంశజుఁ డగు పురుజరాజపుత్త్రుఁడు. భద్రాశ్వుఁ డితనిపుత్త్రుఁడు.

౩. రామసేనలోని యొకవానరుఁడు.

అర్కెక్ — ఫ్రాన్సులోని యొకగ్రామము. ఆరోగ్యముకొఱకై యిక్కడకు రోగులు వచ్చుచుండెదరు.

అర్కేడియా — గ్రీసురాజ్యమందలి మోరియా ప్రాంతమున నొకప్రదేశము. దీనివైశాల్యము ౨,౦౨౫ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౧,౬౨,౩౨౪.

అర్ఘపద — గంజాంజిల్లా బరహంపురముతాలూకాయందలి గ్రామము. ఇచ్చటి జనసంఖ్య ౪౩౧ (౧౯౩౧).

అర్ఘపూర్ — గంజాంజిల్లా గుంసూరు తాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౬౭౦ (౧౯౩౧).

అర్ఘాపురో — గంజాంజిల్లా కొడలతాలూకాలోనిజమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౬౩౫ (౧౯౩౧).

అర్ఘాపొల్లి — గంజాంజిల్లా గుంసూరుతాలూకాయందలి ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౦౮ (౧౯౩౧).

అర్గలము — ఇది దేవీసంబంధమగు నొకస్తోత్రము. దేవీమాహాత్మ్యపాఠారంభసమయమున దీనిని బఠింపవలయును. ఈస్తోత్రపఠనమువలన దుర్గామాహాత్మ్యఫలము వెంటనే సిద్ధించును. దుర్గామాహాత్మ్యము నారంభించుసమయమున నర్గల కీలకములను ముందు పఠించి తరువాతను గవచము, ననంతరము సప్తశతిని జపింపవలె నని బ్రహ్మ మార్కండేయునితో వచించియుండెను. అర్గలము దురితమును హరించును. కీలకము ఫలము నిచ్చును. కవచము రక్షించును. చండిక ఈమూఁడుప్రకారములను కార్యములను జేయును. అర్గలము హృదయమందుఁగలవాఁడు నిరర్గలవాక్కుగలవాఁ డగును. కీలకముగలుగువాఁడు పళకీలితుఁడును, కవచముగలవాఁడు వజ్రహృదయుఁడు నగును.

"జయ త్వం దేవి! చాముండే! జయ భూతాపహారిణి,
జయ సర్వగతే దేవి! కాలరాత్రి నమోఽస్తు తే."

అని యీస్తోత్రపఠనానంతరము మహాస్తోత్రపఠనం బొనరించి తరువాత సప్తశతి నారాధించువాఁడు కావలసినసంపద నొందును.

అర్గాం — వరాడ్ ప్రాంతమందలి కోట్ జిల్లాలోని ఒకపల్లె. ఇచ్చోట జనరల్ వెలకస్ల ౧౮౦౩ నవంబరు ౨౮-వ తేదీని నాగపురసైన్యములను ఓడించెను. దీని తరువాత వెంటనే గావిల్ గడము పట్టుకొనఁబడియెను.

అర్గ్విలిస్, అగస్టిన్ (౧౭౭౮-౧౮౪౪) — స్పెయినుదేశ రాజ్యకార్యకుశలుఁడు. ౧౮౧౨-వ సంవత్సరములో ప్రజలకు ప్రభుత్వములోఁ గొన్నిహక్కుల నిచ్చునట్టి రాజ్యాంగసంబంధమైన సనదు స్పెయినుదేశపు ప్రజలకు ఒసంగఁబడియెను. దాని కీతఁడు చాలవఱకుఁ గారకుఁడు. ౧౮౧౪-౨౦ లో నీతఁడు చెఱసాలయం దుంచఁబడియెను. ౧౮౨౩-౩౨ వఱకును దేశాంతరగతుఁడు గావలసినవాఁ డయ్యెను. తరువాత నీతఁడు స్పెయినులోని మితవాదులకు నాయకుఁ డయ్యెను. ౧౮౪౧ లో నీతఁడు ఇసాబెలారాణికి సంరక్షకుఁడుగ నుండెను.

అర్గెన్‌సోలా, బార్టలోమే లీనార్డో. (౧౫౬౨-౧౬౩౧) — ౧. స్పెయినుదేశమందలి కవి, చరిత్రకారుఁడు. ఇతఁడును, ఇతని అన్నయైన లుపర్షియో అనువాఁడును అరెగొనీస్ అనఁబడు క్రొత్తసాహిత్యసంప్రదాయమునకు నాయకు లైరి.

అర్గెన్‌సోలా, లుపర్షియో లియనార్డో (౧౫౫౯-౧౬౧౩) — ౨. పైవాని సోదరుఁడు. స్పెనిషు వాఙ్మయమునందు మంచి గౌరవము గలదు. ఇతఁడు ఆస్ట్రియాదేశపు పూర్వపు చక్రవర్తిని యైన మేరియా యను నామెకు కార్యదర్శిగ నుండెను. నేపిల్సునం దుండురాజప్రతినిధికి రాజ్యాంగకార్యదర్శిగను ఉండెను.

అర్గెలాండర్, ఫ్రెడ్రిచ్ విల్‌హెల్మ్ (౧౭౯౯-౧౮౭౫) ఆగష్టు జర్మనుదేశజుఁడు. జ్యోతిషశాస్త్రవేత్త. ౧౮౨౩-౧౮౩౭ వఱకు ఆబోలోనున్న నక్షత్రశాలకు నీతఁడు నాయకుఁడుగ నుండెను. బానువిద్యాపీఠమున జ్యోతిషశాస్త్ర మహామహోపాధ్యాయుఁడుగ నుండెను. ఈతఁడు ౨౨,౦౦౦ల నక్షత్రముల స్థానములను నిర్ణయించెను. ఆకాశనక్షత్రపటముల సంగ్రహమును ప్రకటించెను.

అర్ఘున్ — కాశ్మీరదేశములోని వర్తకమే ప్రధానవృత్తిగాఁగల ఒకముసల్మాను తెగ. వీరు మంగోలియనులకుఁ జెందిన ఒకమిశ్రజాతివా రని కొందఱును, లద్దాఖ్ ప్రాంతమునందలి స్త్రీలకును యార్కండ్, కాశ్మీరము, పంజాబు మొదలగుదేశములలోని మహమ్మదీయపురుషులకును జనించిన సంకరజాతివా రని కొందఱును తలఁచుచున్నారు.

అర్చనపురం — గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడీతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౪౦ మాత్రమే (౧౯౩౧).

అర్చి — ౧. వేనరాజుదేహమును మథింపఁగాఁ బుట్టిన మిథునమందలి స్త్రీ. మిథునమందలి పురుషుఁడైన పృథురాజునకు భార్య యయ్యెను.

౨. కృశాశ్వఋషి యొక్క పెద్ద భార్య; ధూమ్రకేశఋషియొక్క తల్లి.

అర్చికపర్వతము — వైడూర్య పర్వతము.

అర్చిమాలి — సీతను వెదకుటకుఁ బశ్చిమ దిక్కునకుఁ బోయిన వానరులలో నొకఁడు.

అర్చిరాదిమార్గము — సూర్యలోకమును దాటి చంద్రలోకమును దాటి విద్యుల్లోకమును దాటి సగుణబ్రహ్మోపాసకులు బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోవుమార్గము.

అర్చిష్మంతుఁడు — రామసేనలోని యొకవానరుఁడు.

అర్చిష్మతి — బృహస్పతికి రెండవభార్యయైన శుభయను దానికిఁ బుట్టిన యేడ్గురుకన్యలలో నాల్గవది.

అర్జార్ — సంయుక్తప్రాంతములోని మా తహసీలులో నొకచిన్న గ్రామము. దీనికి సమీపమున నొక పెద్ద సరస్సు కలదు. దీనిని ఓర్ఛానివాసి యగు సుర్జన్ సింగు అనునతడు ౧౬౭౧-వ సంవత్సరము లోఁ గట్టించెనట. దీని వైశాల్యము ౫౭.౩ చ. మైళ్లు. ఇందలి నీరంత యు ౭ రాతికుండ్లలో నింపఁబడియుండును. ఈనీటితో ౭,౦౦౦ ల యెకరములు సాగు చేయవచ్చునట. ఈచెఱువుగుండానే జిల్లాసరిహ ద్దున్నది. అందుచే నిందు కొంతభాగము ఓర్ఛారాజునకును, మఱికొంత భాగ మింగ్లీషుదొరతనమువారికిని జెందియున్నది. ఇంతపెద్ద దయినను ఈచెఱువుమూలమున సరాసరి వ్యవసాయ మేమియు జరగుట లేదు.

అర్జునకుఁడు — ఒక లుబ్ధకుఁడు. గౌతమి యనునొక వృద్ధబ్రాహ్మణిపుత్త్రుఁడు సర్పదంశనమున మరణ మొందఁగా నితఁ డాసర్పమును దెచ్చి చంపఁబోవ గౌతమి నివారించెను.

అర్జునగిరిఅగ్రహారం — విశాఖపట్టణముజిల్లా వీర వల్లి తాలూకాలోని ఈనాంగ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౧,౪౫౭ (౧౯౩౧).

అర్జునగీత — గుజరాతీభాషలో ధనదాసకవిచే రచింపఁ బడినకావ్యము. కృష్ణార్జునసంవాదరూపము.

అర్జునతీర్థము — భారతవర్షీయతీర్థము.

అర్జునదేవు — సిక్కులమతమును స్థాపించిన నానకుని సింహాసనముపైని గూర్చుండిన యైదవపురుషుఁడు. నాలుగవ సిక్కు గురువగు రామదాసునకును, అతనిభార్య బీబిభానికిని జన్మించెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౫౮౧ లో సింహాసన మధిష్ఠించెను. గురు నానకు చేసినబోధలు ఎంతటి భావగర్భిత మయినవో, జీవితమునందలి యెట్టిపరిస్థితి కయినను, సంఘముయొక్క యేదశ కయినను అవి యెట్లు వర్తింపఁగలవో బాగుగఁ గనిపట్టినవాఁడు అర్జున గురువు. కావున వాని ప్రాముఖ్యమును గుర్తించి తనకు పూర్వపుగురువుల బోధ లలో నుత్తమమయినవానిని సంకలితము కావించి, వానితోపాటు తనవి కూడ కొన్ని ప్రార్థనలను బోధలను జేర్చి యొక గ్రంథముగ నిబంధించి యదియే 'గ్రంథ'మని ప్రకటించెను. దీనికే యిప్పుడు 'ఆదిగ్రంథ' మని పేరు. సిక్కుమతస్థుల కిది వేదము వంటిది (చూడుఁడు: ఆది గ్రంథము). సిక్కులు దీనిని 'గ్రంథ్ సాహెబ్'అని గౌరవింతురు. ఇంతియకాక అర్జునదేవు తనశిష్యులకు మతాచారప్రవర్తనముల విష యమున కొన్ని విధివిధానముల నేర్పాటుచేసెను. ఇందువలన, అంత వఱకు నొక సరియైనవ్యవస్థ లేకయుండిన సిక్కుసంప్రదాయ మిప్పు డొక మత మయి విలసిల్లెను.

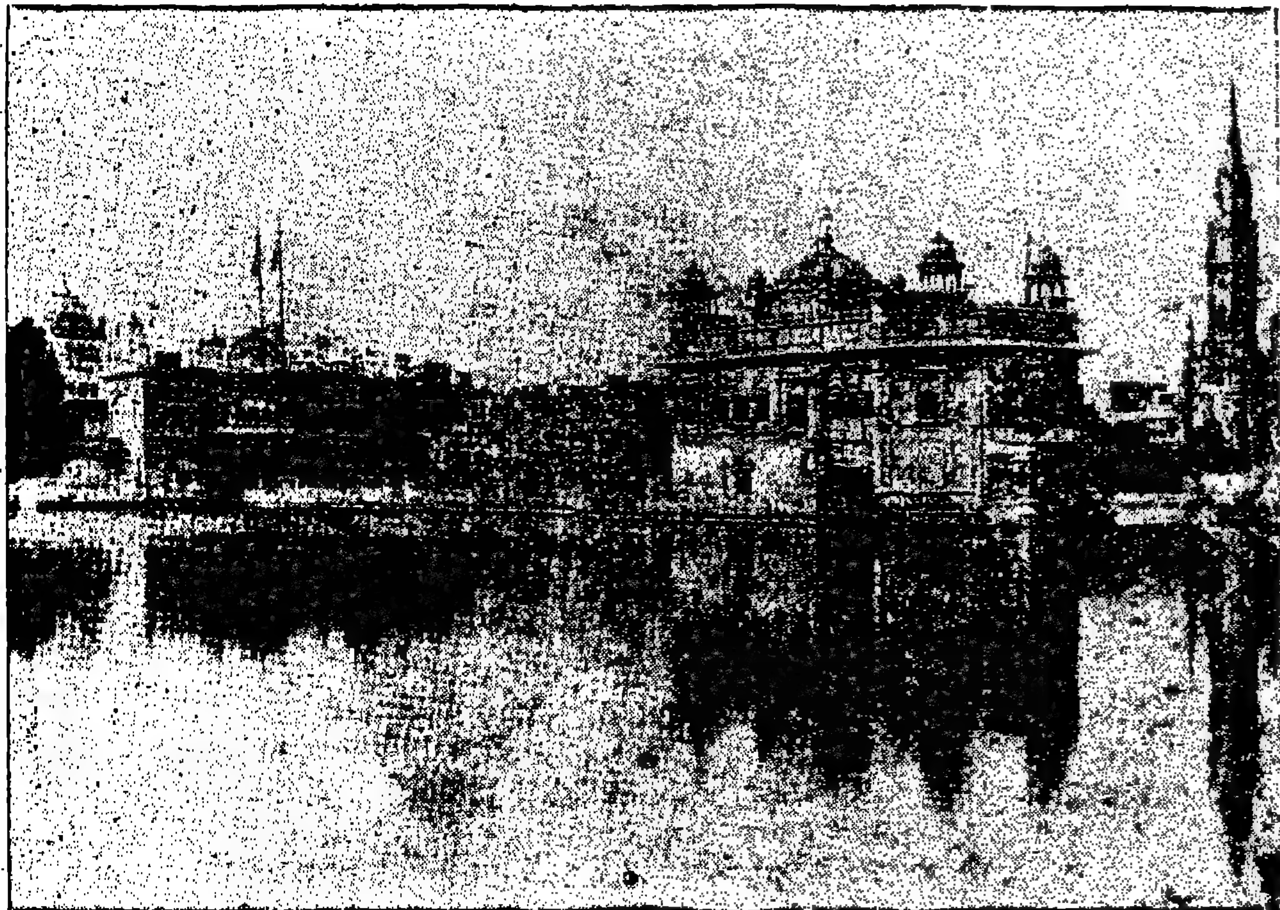
ఇతఁడు అమృతసరమును సిక్కు మతమునకు ప్రధానపీఠముగ కావించెను. ఇందువలన, అంతవఱకు ఒకచిన్న సరస్సుతో పేరు ప్రతి ష్ఠలు లేక యున్న యాయూరు క్రమముగా పెరిగి జనాకీర్ణమయి గొప్ప నగరముగ పెంపుచెంది, సిక్కుమతస్థులకు ప్రధానపుణ్యక్షేత్ర మయినది. అర్జునదేవు తనశిష్యులను విదేశములకుఁ బంపి వర్తకవ్యాపా రమునుగూడ సాగించుటవలన అమృతసరము శీఘ్రకాలముననే నాఁడు భాగ్యవంతము లయిన నగరములలో నొకటియైనది. తుర్కిస్థానమున నుండి గుఱ్ఱములను గొనుట, విక్రయించుట ప్రధానవర్తకముగ నుండి నప్పటికి నితరవ్యాపారములందుఁగూడ అర్జునదేవునకు గొప్పలాభము వచ్చుచుండెను. ఈరీతిని అర్జునదేవుకాలమున సిక్కులకుఁ దమమతము నం దెంతటి యభినివేశ ముండెనో వర్తకమునందును అంతటి యాస క్తియు, నుత్సాహము నుండెను.

అర్జునదేవు

అర్జునదేవుకాలమున సిక్కుమతము ప్రతి రాష్ట్రమునందును పల్లెలందును, పట్టణములందును బాగుగ వ్యాపించినది. ప్రతిపట్టణము నందును సిక్కుమతస్థులు కనఁబడుచుండిరి. వీ రంతవఱకును తమ గురు వులను సందర్శించినపుడు కానుకలను, కట్నములను జెల్లించుచుండుట యొకయాచారముగ వచ్చుచుండెను. అర్జునదేవీయాచారము నొకవిధిగ నిర్ణయించి, గురుదర్శనమునకు రాకపోయినను శిష్యు లేఁటేట కానుకలను విధాయకముగ చెల్లించునట్లు కట్టడిచేసి, యీ కానుకలకు 'పన్ను' రూపము నొసంగెను. అర్జునదేవు ప్రతినిధు లీ 'పన్ను' నూరూర సంచారముచేసి సిక్కుమతస్థులవలనఁ గైకొని, సాంవత్స రికసమావేశసమయమున గురునికి సమర్పించువారు. ఈరీతి నర్జునదేవు కాలమున సిక్కు లొకవిధముగ ఒకపరిపాలనవ్యవస్థ కలవాటుపడిరి. ఇట్లు మత, వర్తకములు కారణముగ అర్జునదేవునకు గొప్పరాబడియు,

పలుకుబడియుఁగూడ సిద్ధించినవి. గొప్పపదవులయం దుండినవారు కూడ అర్జునదేవుతో నెయ్యమును, వియ్యమునుగూడఁ గోరుచుండిరి. లాహోరుపరగణాకు ఆర్థికపరిపాలకుఁడుగ నుండిన చందూషా తన

సువర్ణదేవాలయము, అమృతసరము

కూఁతును అర్జునదేవుకొడుకునకు పెండ్లి చేసికొనవలసిన దని కోరినను ఇతఁడు నిరాకరించెను. ఇందువలన చందూషాకు అర్జునదేవుమీఁదను క్రోధము జనించినది. ఇతఁడు అప్పుడు పాదుషాగా నుండినజహాంగీరున కర్జునదేవున్న నయిష్టము కలిగించి యతనిపైఁ బగ సాధింపవలె నని తరుణము వేచియుండ నంతలో నదియు వచ్చినది. జహాంగీరు కుమారుఁడయిన ఖుస్రూ తండ్రిమీఁద పితూరీ రేఁగి పంజాబును తాత్కాలికముగ వశపఱుచుకొనియున్న సందర్భమున అర్జునదేవు అతనిపక్షము నభిమానించి యతఁడు విజయము నొందవలె నని

అర్జునదేవు సమాధి

ప్రార్థనలు జరపినట్లును, ఈసమాచారము చందూషావలననో, మఱి యేవిధముననో పాదుషాకు తెలిసి, వెంటనే యతఁడు అర్జునదేవును దనసముఖమునకుఁ బిలుపనంపించి—అతనివలన నెప్పటికయినను ముప్పు రాఁగల దని చందూషా పాదుషాకు నూఱిపోసి, యతనిని ప్రోత్సహించినందువలన నని చెప్పుదురు—గురుదేవునకు జరిమానా విధించుటయే కాక యతనిని బందీకృతుని గావించె ననియు, అతఁడు చెఱయందే మరణించె ననియు చెప్పుదురు. క్రీ. శ. ౧౬౦౬ న అర్జునదేవు కాలధర్మము నొందెను. కాని రావీనదిలో స్నానము చేసి వచ్చుటకు అర్జునదేవు పాదుషాయంగీకారమును బడసి వెళ్లె ననియు, అతనికి కావలి కాచుచున్నవారికి భయాశ్చర్యములు కలుగునట్లు అతఁడు స్నానము చేయుచుండఁగనే ఆనదియం దంతర్ధానము నొందె ననియు సిక్కుమతస్థులు తెలిపెదరు. అర్జునగురునిసమాధి నిప్పటికిని రావీనదీతీరమున లాహోరునందు దర్శింపవచ్చును.

అర్జునపాలుఁడు — (చం. వం.) వసుదేవుని సవతి తమ్ముఁడైన శమీకునకు సుదామిని యనుభార్యవలనఁ బుట్టిన యిద్దఱు పుత్త్రులలో నొకఁడు.

అర్జునపురం — గంజాంజిల్లా సోంపేట తాలూకా జలంత్రా యెస్టేటునందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౯౬. (౧౯౩౧).

అర్జునవలస — విశాఖపట్టణముజిల్లా చీపురుపల్లి తాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౭.౨౭ (౧౯౩౧).

అర్జునసింగ్ — రాజా మానసింహుని ముగ్గురుకొమాళ్లలో నొకఁడు.

అర్జునాపురము — కర్నూలుజిల్లా కోయిలకుంట్లతాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౩౮౮ (౧౯౩౧).

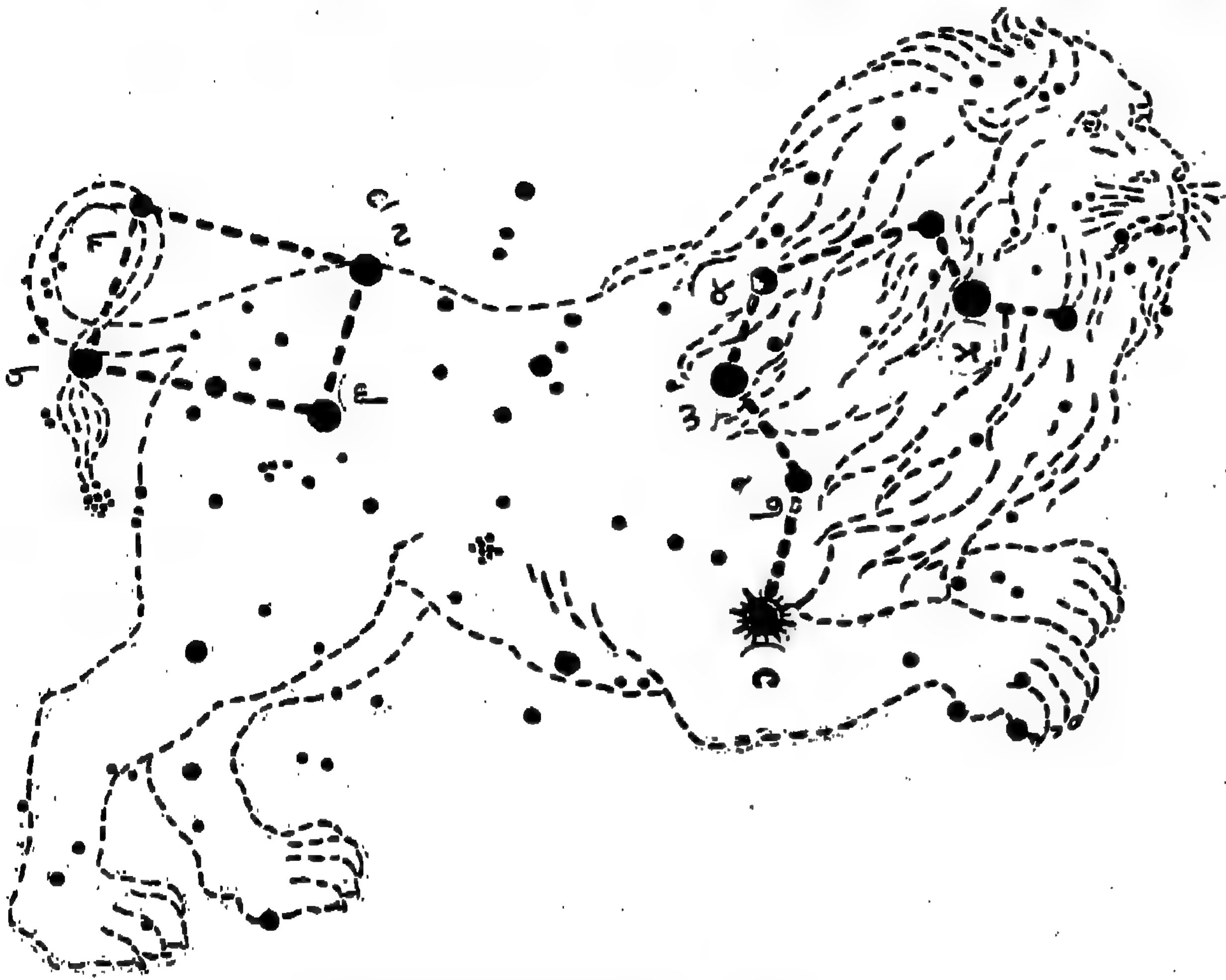
అర్జుని — ౧. బాణాసురునికూఁతురు.

౨. బహుద యను నామాంతరము గల యొకస్త్రీ.

అర్జునీజమీందారీ — మధ్యరాష్ట్రములలోని బాంద్రాజిల్లాలో నొకజమీందారీ. దీనివైశాల్యము ౧౩,౯౯౦ చ. మైళ్లు. ఈజమీకిఁ జెందినవి ౧౦ యూళ్లు. ఇందు సగమంతయు నడవులమయము. ౧౯౦౬-౦౭-వ సంవత్సరములో ౨,౪౦౦ ఎకరములభూమి సాగుబడియైనది. ఈసంస్థానములోని దేవపీలీ యనుయూరిలో నొక దేవాలయము కలదు. ఈదేవాలయమున కదృశ్యరూపమున రెండు పులులు పహరా కాయుచుండు ననియు, సంస్థానాధిపతియవసానకాలమున నవి కానవచ్చు ననియుఁ జెప్పుకొందురు. ఎస్టేటురాబడి మొత్తము మీఁద రు ౩,౧౦౦ లు.

అర్జునీనక్షత్రములు — ఈ నక్షత్రములను ఇటీవలి గ్రంథకారులు ఫల్గునీ నక్షత్రము లనుచున్నారు. ఇవి పూర్వఫల్గుని, ఉత్తరఫల్గుని అని రెండు. 'ద్వే ద్వే ఖట్వాం' - మంచపు కోళ్లవలె

రెండు - రెండు నక్షత్రము లని చెప్పుచున్నారు. కాని ప్రాచీన ఋగ్వేదమునందలి దశమమండలము ఎనుబదియైదవ సూక్తమునందు ఇవి అర్జునీనక్షత్రము లని పేర్కొనఁబడినవి. ఖగోళములో నీ నక్షత్రముల స్థితిని బట్టి మహాభారతమునం దర్జునునిపాత్ర రచింపఁ బడినట్టు స్ఫురింపఁగలదు. ఏల యనఁగా, పూర్వఫల్గుని, ఉత్తర ఫల్గుని సింహరాశిలో చేరియున్నవి. అర్జునుఁడు సింహపరాక్రముఁడు. ఫల్గునిలో నొకదానికి భగుఁ డను దేవత అధిదేవతగా వర్ణింపఁబడెను. భాగ్యము నొసఁగువాఁడు భగుఁడు. అర్జునుఁడు ధనంజయుఁడును. ఈ నక్షత్రములకు మీనము ప్రతిస్పర్ధి, అనఁగా అర్జునుఁ డుదయింపఁ గానే మీన మదృశ్య మగును. మీన మన్నను మత్స్య మన్నను

అర్జునీనక్షత్రములు : సింహరాశి

౧, ౨, ౩, ౪, ౫ - మఘ ౬, ౭ - పూర్వఫల్గుని

(౧ - మఘ అని కొందఱమతము) ౮, ౯ - ఉత్తరఫల్గుని

ఒకటే కదా! ఆకాశముమీఁద గిరగిర తిరుగు నీ మీనరాశినే భారతము మత్స్యయంత్ర మని వర్ణించుచున్నది. దీనిని అర్జునుఁడు తప్ప మఱి యొకరు కొట్టలేకపోయిరి. మీన మదృశ్యము కాఁగానే కన్యారాశి రంగములోనికి వచ్చును, అనఁగా ఉదయించుచుండును. ఈకన్య అగ్ని కుండసముద్భవ; అయోనిజ; మత్స్యయంత్రభేదకుఁ డయిన అర్జునుని వెంటనే రంగములోనికి వచ్చినది. పితృదేవతాకమైనమఘ (ధర్మరాజు), వాయుదేవతాకమైన స్వాతి (భీముఁడు), అశ్వినీదేవతాత్మకములైన చుక్కలు (Centaurus) రెండు. ఈ అయిదు నక్షత్రములమధ్య— పంచపర్వతములమధ్య నదివలె కన్యారాశి యున్నది. ఇంద్రియములు విషయరతిఁ బరిగ్రహించినట్లు పాండవు లేవురు నామెం గైకొని రని భారతము తెలుపుచున్నది. ద్రౌపదీవివాహగాథ యిట్లు ఖగోళ మున చిత్రింపఁబడినట్లు కనఁబడుచున్నది.

(గో. వేం. రా.)

అర్జునుఁడు — ౧. (చం. వం) యయాతిపుత్త్రుం డగు పూరునివంశమునందు అజమీఢవంశాంతర్గతం బగు జహ్నురాజ కులంబునఁ బుట్టిన శంతనురాజునకు మనుమఁడగు పాండురాజునకు కుంతి యను పెద్దభార్యయందు ఇంద్రుని ప్రసాదంబునఁ గలిగిన కుమారుఁడు. ఇతఁడు నరుఁ డను ఋషియొక్క యవతారము. యుధిష్ఠిరుఁడు భీముఁడు నితని కన్నలు, నకులసహదేవులు తమ్ములు. ఇట్లీతఁడు పాండవులలో నడిమివాఁడు. బాల్యమునం దీతఁడు ద్రోణాచార్యుల యొద్ద నస్త్రవిద్యను నేర్చి పాండవధార్తరాష్ట్రు లందఱిలోను అధికప్రవీణుఁ డని యనిపించుకొనుటయే కాక అప్పటిధనుర్ధరు లందఱిలోను శ్రేష్ఠత్వము నొందెను. ఇతఁడు ద్రోణాచార్యులకు గురుదక్షిణగా పాంచాల దేశపురాజయిన ద్రుపదుని, ఇతరశిష్యు లెవ్వరు నతనిని ఓడింపలేక పోఁగా, ఓడించి తనరథమునకుఁ గట్టితెచ్చి యప్పగించెను(చూడుఁడు, ద్రోణాచార్యుఁడు). తరువాత ధృతరాష్ట్రుఁడు దుర్యోధనుని ప్రేరణ వలన పాండవులను వారణావతికిఁ బంపఁగా అర్జునుఁ డచ్చటికిఁబోయి లాక్షాగృహంబుననుండి సురక్షితముగా నన్నదమ్ములతో వెడలి ద్రౌపదీ స్వయంవరమునకై బ్రాహ్మణవేషమున వెళ్లుచుండెను. త్రోవలో రాత్రిపూఁట అంగారపర్ణుం డను గంధర్వుఁ డెదిరింపఁగా నర్జునుం డతని నోడించి స్నేహితునిఁ జేసికొనెను (చూడుఁడు, అంగారపర్ణుఁడు). ద్రౌపదీ స్వయంవరమునకు బ్రాహ్మణవేషమునఁ బోయి మత్స్యయంత్రమును భేదించి ద్రౌపదిని సంపాదించి తన నలుగురు భ్రాతలతోఁ గలసి యామెను వివాహమాడెను. ఈసమాచారముఁ దెలిసి ధృతరాష్ట్రుఁడు పాండవులను బిలిపించి ఇంద్రప్రస్థం బనుపురంబున నునిచెను. అచట నొకనాఁడు ద్రౌపదీయుధిష్ఠిరు లేకాంతంబున నుండ తనధనుస్సుకొఱ కర్జునుఁ డచ్చటికి పోవలసినవాఁ డాయెను. ఆ దోషము పోవుటకై యర్జునుఁడు తీర్థయాత్రకు వెడలెను. తీర్థయాత్ర చేయుకాలమున ఉలూపి యను నాగకన్యకను, మణిపుర రాజకన్యక యైన చిత్రాంగదను వివాహమాడి, ఉలూపియం దిరావంతుని, చిత్రాంగదయందు బభ్రువాహనుని తనయులుగాఁ బడసెను (చూడుఁడు, ఉలూపి, చిత్రాంగద). తరువాత నారీతీర్థమునందు మొసళ్ల రూపముఁ దాల్చి యున్న యైదుగురు అప్సరసలకును శాప విమోచనము కలిగించెను. మాయసన్న్యాసివేషము వేసికొని ద్వారకకుం బోయి బలరామునియింటనుండి కృష్ణుని యనుమతిని సుభద్ర నెత్తికొనిపోయి వివాహమాడెను. ఇట్లు పండ్రెండుసంవత్సరంబులు తీర్థయాత్ర చేసి యింద్రప్రస్థమునకు రాఁగా నగ్నిభట్టారకుఁడు వచ్చి యింద్రునిది యగు ఖాండవవనమును తనకు భక్షణార్థమై యొసంగు మని వేఁడి యర్జునునకు గాండీవమను ధనుస్సును, రథంబును ఒసఁగెను. కృష్ణార్జును లిరువురును అగ్నికి సహాయులై యుద్ధమునకు వచ్చిన యింద్రాదుల నోడించి ఖాండవ వన మంతయు నగ్నికి భక్షణముగా నొసఁగిరి. మయుం డను దానవ శిల్పినిమాత్రము రక్షించిరి. అర్జునుని శౌర్యంబునకు మెచ్చి యింద్రాదు లాతనికి వరంబు లిచ్చిరి. తనకుఁ జేసినయుపకారంబు స్మరించి మయాసురుఁడు దివ్యమైన సభను నిర్మించి యిచ్చెను. యుధిష్ఠిరుఁడు రాజసూయమును చేయఁదలఁచి ధనముఁ దెచ్చుటకై తననలువురు తమ్ములను

నాల్గుదిక్కులకును బంపెను. అం దర్జునుం డుత్తరదిక్కునకుఁ బోయి క్రమముగా పుళిందము, ఉత్తరానర్తము, కాలకూటము, అపరోత్తరకుళిందము, సుమండలము, శాకలద్వీపము, ప్రాగ్జ్యోతిషపురి, అంతర్గిరి, బహిర్గిరి, ఉపగిరి, ఉలూకము, అపరోత్తరోలూకము, పంచగణదేశము, దేవప్రస్థము, పౌరవేశ్వరుఁడు, పర్వతవాసు లయిన దస్యురాజులు, కాశ్మీరము, లోహితము, త్రిగర్తము, దారువము, కోకనదము, అభిసారదేశము, ఉరగాపురి, సింహపురము, ఉత్తరసుహ్మము, ఉత్తరచోళము, బాహ్లీకము, కాంభోజము, దరదము, ఈశాన్యదిక్కునందలి దస్యురాజులు, లోహదేశము, పరమకాంభోజము, ఋషికదేశము[1], హిమవత్పర్వతముమీఁదిదేశములు మొదలగు దేశములను, రాజులను జయించి అపరిమితమైన ధనరూపకరభారమం గొనియెను. అచ్చటనుండి శ్వేతపర్వతమును దాఁటి కింపురుషవర్షమునం జొరఁబడి ద్రుమపుత్త్రరాజును జయించి కరభారమం గొనియె. గుహ్యకరక్షిత మయిన హాటకదేశమునకుం బోయి సామోపాయముచే వారివలనఁ బన్ను రాఁబట్టుకొని మానససరోవరమును ఋషికుల్యానదిని దర్శించి, గంధర్వరక్షితమైన దేశమును జయించి వారియొద్దనుండి తిత్తిరిపక్షివలె వేలువేలువర్ణములుగల మండూకములను గుఱ్ఱములను కరముగఁ దీసికొని హరివర్షమునకుం బోయెను. అచ్చట మహాకాయులును, మహాబలవంతులును అయిన ద్వారపాలకులం గనఁగొనియె. వా రర్జునునిఁ జూచి మానవు లీదేశమునకు రాఁగూడ దని చెప్పఁగా నట్లయిన యుధిష్ఠిరునకు మీరు కరభార మిచ్చినయెడల నే నిచ్చటనుండియే పోఁగలవాఁడ నని చెప్పి వారివలన దివ్యాభరణాదిభూషణంబులం గైకొని యుత్తరదిగ్విజయంబు సమాప్తము గావించి తిరిగి యింద్రప్రస్థమునకు వచ్చెను (మహా. భా., సభా, అ. ౨౮). రాజసూయయజ్ఞము పూర్తి యయినతరువాత, పాండవులు ద్యూతమునం దోడిపోయి వనవాసమునకు వెడలిపోయిరి. వారు ద్వైతవనమునుండి కామ్యకవనమునకుఁ బోయినతరువాత నర్జునుఁడు దివ్యాస్త్రములు సంపాదింపవలయు నని హిమాలయపర్వతమునకుఁ బోయి ఇంద్రకీల శిఖరముపైని దపస్సు చేసి శివుని మెప్పించి, కిరాతరూపధారియైన శివునితోఁ బోరాడి యతనికృపకుఁ బాత్రుఁ డయి, అతనివలన పాశుపతాస్త్రమును సంపాదించెను. అచ్చటనుండి యింద్రలోకమునకుఁ బోయి ఐదుసంవత్సరము లుండి, నివాతకవచులు కాలకేయులు అను రాక్షసులం జంపి, యింద్రునివలన పెక్కుశస్త్రాస్త్రములను బడసెను. అచ్చట నున్నకాలమున నతఁడు చిత్రసేనగంధర్వునియొద్ద నృత్యగానవిద్యలను నేర్చుకొనెను. ఒక్కనాఁటి నూర్వశి యింద్రుపనుపున నితనియొద్దకు రాఁగా అప్సరస లందఱును తనకు తల్లు లన్నభావముగల యర్జునుఁడు దానిని నిరాకరించెను. అంత నది 'నీవు షండుఁడ వగు' మని శాపం బిచ్చెను. ఈశాప మజ్ఞాతవాసకాల మైన యొక సంవత్సరమునకే చెల్లు నని యింద్రుఁడు వరం బిచ్చెను. పాండవులు తీర్థయాత్రఁ జేయుచు గంధమాదనపర్వతమునకుఁ బోఁగా నర్జునుఁ డచ్చటికి వచ్చి వారిని గలసికొనెను. పాండవులు విరాటునిగృహమం దొకసంవత్సరమజ్ఞాతవాసము సలుపునప్పుడు పేడిరూపమును దాల్చి బృహన్నల యనునామంబుతో రాజుకూఁతు రైనయుత్తరకు సంగీతంబును నాట్యంబును నేర్పుచుండెను. సంవత్సరాంతంబున దుర్యోధనుఁడు తన సైన్యంబులతో వచ్చి విరాటరాజుయొక్క యుత్తరగోగ్రహణము సేయ రాజపుత్త్రుఁ డైనయుత్తరునకు సారథియై యర్జునుఁడు యుద్ధమునకుఁ బోయెను. శత్రుసైన్యముం జూచి ఉత్తరుఁడు రథంబు డిగ్గి పాఱిపోవ నాతనిం బట్టుకొనివచ్చి ధైర్యము సెప్పి తాను రథియై యాతని సారథిం జేసి కౌరవులతోఁ బోరాడి వారి నందఱను గెల్చి గోవుల మళ్లఁజేసెను. అజ్ఞాతవాసానంతరమున కౌరవపాండవులకు కురుక్షేత్రమున యుద్ధము సంప్రాప్త మయినప్పుడు, కృష్ణుఁడు తనకు సారథికాఁగా, యుద్ధసన్నద్ధుఁడై, ప్రథమదినమున ఉభయసైన్యములకును నడుమ నిల్చి వైరాగ్యము కల్గినవాఁడై మోహముచే యుద్ధము చేయనొల్లకయుండ శ్రీకృష్ణుండు భగవద్గీతాబోధవలన నా మోహమును దొలఁగించెను. ఇతఁడు భారతయుద్ధమునందు శిఖండిని పేరునకుమాత్రము తనకు ముం దుంచుకొని భీష్మునిఁ బడవైచెను. అభిమన్యునకు సాయము పోనీయకుండ పాండవుల కడ్డపడినందున సైంధవునిమీఁదను కోపగించి వానిని సూర్యాస్తమయమునకు పూర్వము సంహరించెద నని ప్రతిజ్ఞ చేసి అట్లే వానితల దునిమెను. పదునేడవనాఁడు యుద్ధమున తన యద్భుతపరాక్రమమునలనఁ గర్ణుని వధించెను. అశ్వత్థామయొక్క శిరోరత్నమును హరించెను. యుధిష్ఠిరుఁ డశ్వమేధము చేయనెంచి శ్యామకర్ణాశ్వమును విడిచి దానిసంరక్షణమున కర్జునుని నియమించెను. ఇతనివెంట సాత్యకి ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాది వీరు లుండిరి. ఆ యశ్వము హస్తినాపురముననుండి దక్షిణదిక్కుగా వెళ్లి మాహిష్మతీనగరమునకుఁ బోఁగా అచ్చట నీలరాజు దానిని బట్టుకొనెను. అర్జునుఁడు దానిని గెల్చి వానిని వెంటఁ దీసికొనెను (జైమిని., అశ్వ., అ. ౧౫). అచ్చటనుండి ఉద్దాలకఋషియొక్క యాశ్రమముమీఁదుగా చంపానగరమునకుఁ బోయి అచ్చటిరాజైన హంసధ్వజుని గెలువ, నతఁ డర్జునునివెంట వచ్చెను. అంత నశ్వము స్త్రీరాజ్యమునందుఁ బ్రవేశింప నచ్చటిరాణి యైన ప్రమిల దానిం బట్టెను. అర్జునుఁ డామెను గెలిచి వివాహమాడి హస్తినాపురమునకుఁ బంపెను. కర్ణప్రావర్ణమను జనుల దేశముల నుల్లంఘించి భీషణరాక్షసునినగరముమీఁదుగా గుఱ్ఱము మణిపురముఁ జేరెను. అచ్చట కుమారుఁడైన బభ్రువాహనునితోఁ బోరాడి అర్జునుఁడు మడిసి మరల బ్రతికెను. అచ్చటనుండి మయూరధ్వజుఁడు, వీరవర్మ, చంద్రహాసుఁడు మొదలైన రాజుల దేశములమీఁదుగా గుఱ్ఱ ముత్తరదిక్కునకుఁ దిరిగెను. అచ్చట నర్జునుఁడు బకదాల్భ్యుఁ డనుఋషిని సందర్శించెను. సంవత్సరము గావచ్చినందున నర్జునుఁడు గుఱ్ఱమును సింధుదేశముమీఁదుగాఁ దీసికొని

1. ఈ ఋషికదేశమునే రష్యా యని కొంద ఱూహించుచున్నారు.

పోయి అచ్చటనున్న దుశ్శలను, ఆమెపుత్త్రుని వెంట రమ్మని హస్తినాపురముఁ జేరి యుధిష్ఠిరునిచే నశ్వమేధముఁ జేయించెను.

శ్రీకృష్ణునినిధనానంతరము, అర్జునుఁడు ద్వారకకుఁ బోయి బ్రదికియున్న కృష్ణస్త్రీలను కృష్ణుని ప్రపౌత్త్రుఁడైన వజ్రుని హస్తినాపురమునకుఁ దీసికొనివచ్చెను. యుధిష్ఠిరుఁడు ముప్పదియాఱు సంవత్సరములు రాజ్యము చేసినతరువాత నర్జునునిమనుమఁడగు పరీక్షిన్నరేంద్రుని సింహాసనముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టి, పాండవులును ద్రౌపదియును తపస్సునకు బయలుదేఱి హిమాలయపర్వతమునకుం బోయిరి. అచ్చట ద్రౌపదియు సహదేవుఁడును నకులుఁడును బడి పోయినతరువాత నర్జునుఁడుకూడ దేహము చాలించెను.

అర్జునుఁడు వర్ణమునందు చామనచాయగలవాఁడు; దీర్ఘబాహుఁడు; విశాలవక్షుఁడు. ఇతనిరథమునకు విజయ మనియు, ఇతనిశంఖమునకు దేవదత్త మనియు, ధనుస్సునకు గాండీవ మనియు పేళ్లు. రథమునకు నాలుగు తెల్లనిగుఱ్ఱములు, కపిధ్వజమును ఉండెను. ఆకాలమునందలి ధనుర్ధరులలో నితఁడు శ్రేష్ఠుఁ డని చెప్పవచ్చును. అభిమన్యుఁడు, సాత్యకి, ప్రద్యుమ్నుఁడు ధనుర్వేదమునం దితనికి శిష్యులు. ఇతనికి ద్రౌపదివలన శ్రుతకీర్తి, సుభద్రవలన అభిమన్యుఁడు, ఉలూపివలన ఇరావంతుఁడు, చిత్రాంగదవలన బభ్రువాహనుఁడు అను నల్గురుకుమారు లుండిరి.

౨. కృష్ణ, బలరాములయొక్క సఖుఁడగు నొకగోపుఁడు.

౩. ఐదవ రైవతమనువుయొక్క పుత్త్రులలో నొకఁడు.

అర్జుమందుబానోబేగం — ఈమెనే ముంతాజ్ మహల్ అనియెదరు. ఢిల్లీచక్రవర్తియైన షాహజహాన్ (౧౬౨౭-౧౬౫౮) అనువానికి ప్రియమైనభార్య. నూర్జహాన్ బేగం యొక్క సోదరుఁడైన ఆసఫ్ ఖాన్‌వజీరునిబిడ్డ. ఈమె ౧౫౯౨ లో జన్మించెను. ౧౬౧౨ లో ఈమెవివాహ మయ్యెను. ఈమె ౧౬౩౧-వ యేఁట జూలై ౭-వ తేదీని దక్షిణమందలి బర్‌హాన్‌పురములో మరణము నొందెను. మొదట నామె శరీర మచ్చటనే సమాధి చేయఁబడెను. కాని తరువాత నాశరీరము నచ్చటనుండి తీసికొనిపోయి ఆగ్రాపట్టణమున పాతిపెట్టఁబడెను. ఆమె గోరీమీఁద ప్రపంచమం దెచ్చటను లేనట్టి యతిసుందరమైన మందిర మొకటి కట్టింపఁబడెను. దానినే తాజ్ మహ లందురు (చూడుఁడు: తాజ్ మహల్).

అర్జెంటైన్ ప్రజాస్వామ్యము — దక్షిణ - అమెరికాదేశములో నొకస్వతంత్రరాజ్యము. ఒకకాలమున దీనికి లాప్లాటా సంయుక్తరాజ్యములు అనుపే రుండెడిది. ఈ రాజ్యమునందు ౧౪ రాష్ట్రములు గలవు. ఇవికాక మఱి యితరవిభాగములును, ఒక స్వతంత్రమండలమును గలవు. పరానా యిందలి నదులలో నెల్ల పెద్దది. దీనిపొడుగు ౨,౦౦౦ల మైళ్లుండును. ఈదేశపు మధ్యప్రదేశము చాలభాగము నిస్సారమైనది. తీరభూములు మాత్రము మిక్కిలి సారవంతమైనవి. గోదుమలు, మొక్కజొన్నలు మొదలగునవి యిచ్చటిపంటలలో ముఖ్యమైనవి. బంగారము, వెండి మున్నగు లోహములును, పాలరాయి మున్నగు విలువగల రాలును ఇందలి పర్వతప్రదేశములలో బాగుగ లభించును. ఇవియన్నియుఁ గాక పశువులను మేపుట యిచ్చటి ప్రజల ముఖ్యవృత్తిగా నున్నది. బీళ్లు విశేషముగ నుండుటచే నీవృత్తి మంచి యభివృద్ధిలో నున్నది. మొత్తముమీఁద నీప్రదేశమున జనసంఖ్య చాల తక్కువ. ఇచ్చటి ప్రజలలో చాలమంది యూరోపియనులు. అందును ఇటాలీయనులు తక్కిన దేశములవారికన్న నెక్కువగఁ గలరు. అమెరికా ఆదిమనివాసులగు ఇండియనులసంఖ్య చాలతక్కువ. వర్తకవ్యాపారములలోను, తక్కిన విషయములలోను అర్జెంటైన్ శీఘ్రముగ నభివృద్ధిగాంచుచున్నది. ముఖ్యముగ నీదేశపువర్తకము ఇంగ్లండు ఫ్రాన్సుదేశములతో సంబంధించియుండును. ఇచ్చటి యెగుమతులలో చాలభాగము ముడివస్తువులు; దిగుమతులన్నియు చాలవఱకు తయారైనవస్తువులు (Manufactures). అర్జెంటైన్ ప్రభుత్వమునకు పెద్ద ఒకయధ్యక్షుఁడు. కార్యనిర్వహణాధికార మంతయు నితనిచేతులలో నుండును. పదునాల్గురాజ్యముల ప్రతినిధులును కలసి యీయధ్యక్షు నెన్నుకొందురు. పరిపాలనవ్యవహారము నడపుట కొకసభ యున్నది. సెనెట్ అనియు, ప్రతినిధిసభ యనియు నిది రెండుభాగములుగ నుండును. అర్జెంటైన్ రాజ్యపు వైశాల్యము ౧౧,౫౩,౧౧౯ చ. మైళ్లు; జనసంఖ్య ౪౨,౪౪,౨౬౬.

అర్తమూరు — ౧. కృష్ణజిల్లా బందరు తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౩౪౩ (౧౯౩౧).

౨. పశ్చిమగోదావరిజిల్లా భీమవరం తాలూకాయందలి గ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౬౪౪ (౧౯౩౧).

౩. తూర్పుగోదావరిజిల్లా రామచంద్రపురంతాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౪,౦౦౩ (౧౯౩౧).

౪. విశాఖపట్టణము జిల్లా చీపురుపల్లె తాలూకాకుచెందిన జమీన్‌దారీగ్రామము. ఇచటిజనసంఖ్య ౧,౦౭౪ (౧౯౩౧).

అర్తాం — విశాఖపట్టణముజిల్లా పార్వతీపురముతాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౫౩౪ (౧౯౩౧).

అర్థపంచకనాటకము — ఈనాటకములో నైదంకము లున్నవి. శివుని మూఁడవకంటి నిప్పుచేఁ గాల్చివైవఁబడిన మన్మథుఁడు తిరుకణ్ణపురమున (ఈయూరు తంజావూరుజిల్లాలోనిది) వేంచేసియున్న శౌరిరాజప్పెరుమాళ్ అను దేవునకుఁ గొడుకుగఁ బుట్టెను. శిశువు పుట్టినపదిరోజులలోఁగానే శంబరుఁ డను పేరి రాక్షసుఁడు దానిని గొనిపోయి సముద్రమునఁ బాఱవైచినాఁడు. ఒకచేప

దానిని మ్రింగినది. అటుపైని శంబరునిసేవకులు కొందఱు చేపలకై వలవైవ నీచేప యందుఁ దగుల్కొన్నది. దానిని గోయఁగనే యా ముద్దులబాలుఁ డగపడెను. శంబరుని కూఁతురు చేపసంగతి యంతయుఁ దెలిసికొని యాశిశువును జాగ్రత్తగఁ బెంపవలయునని యాజ్ఞాపించెను. మన్మథునిభార్య యగు రతిదేవియే శంబరునికి కూఁతురుగ జన్మించినది. ఆబాలుఁడు పెరిగి పెద్దవాఁడై శంబరుని జంపి యతని కూఁతును బెండ్లియాడెను. ఇదియే యీనాటకమునందలి కథ.

ఇందలి యైదంకములలోను వరుసగ చింతాయోగము, సమారంభము, వ్యాపారము, హేతుదర్శనము, అభీష్టలాభము అను నైదు సంగతులు వర్ణింపఁబడుటచే దీని కర్థపంచక మని పేరు వచ్చినది. నాటకకారునిపేరు తెలియదు.

అర్థపంచకము — నారాయణ పరివ్రాట్కృత మగు గ్రంథము. పంచవిషయపద్ధతిని దెలుపును. పంచప్రధాన విషయము లేవన: (౧) జీవము, (౨) ఈశ్వరుఁడు, (౩) ఉపాయము, (౪) ఫలము లేక పురుషార్థము, (౫) విరోధమును. మరల నివి యొక్కొక్కటి యైదుతెఱఁగులు. నిత్య, ముక్త, కేవల, ముముక్షు, బద్ధము లనునవి జీవమునందలి యైదుతెఱఁగులు. పర, వ్యూహ, విభవ, అంతర్యామి, అర్చలు ఈశ్వరునియందలి పంచప్రకారములు. కర్మయోగ, జ్ఞానయోగ, భక్తియోగ, ప్రపత్తియోగ, ఆచార్యాభిమానయోగములు పంచోపాయములు. ధర్మ, అర్థ, కామ, కైవల్య, మోక్షములు పంచవిధపురుషార్థములు. స్వస్వరూపవిరోధ, పరస్వరూపవిరోధ, ఉపాయవిరోధ, పురుషార్థవిరోధ, ప్రాప్తివిరోధములు పంచవిధవిరోధములు.

అర్థము — అలంకారశాస్త్రమతప్రకారము శబ్దమునకు మూఁడువిధములైన అర్థము లుండును: (౧) వాచ్యము, (౨) లక్ష్యము, (౩) వ్యంగ్యము నని. వాచ్యార్థ మభిధవలనను, లక్ష్యార్థము లక్షణవలనను, వ్యంగ్యార్థము వ్యంజనవలనను తెలియును. ఈమూఁటిని శబ్దశక్తు లందురు. 'గంగయందు గొల్లపల్లె' యన్నవాక్యమునందలి 'గంగా' శబ్దమునకు నదీవిశేష మని వాచ్యార్థము. కాని జలప్రవాహమునందుఁ బల్లె యుండుట యసంభవము గాన విచ్చటె గంగాపదమునకు గంగయొడ్డని లక్ష్యార్థము. గంగానదియొడ్డున నున్నందున నా పల్లె పావనత్వ, శీతలత్వములు గలది యని వక్తయొక్క భావమేని యది గంగాపదమునకు వ్యంగ్యార్థము. 'ఇందునుగుఱించి యధికము 'ధ్వని' శబ్దముక్రిందఁ జూడనగును.'

అర్థశాస్త్రము — ఇది అర్థముపట్ల మనుష్యుని ప్రవర్తనమును దానిమూలమున మనుష్యులలో నేర్పడు పరస్పరసంబంధములను వివరించుశాస్త్రము. మనుష్యుని కోరికలను నెఱవేర్చు సాధనములలో మితముగ లభించువానికి అర్థ మని పేరు. విత్తము ధనము అనునవి దీనికి పర్యాయపదములు.

అర్థశాస్త్ర స్వరూపము

మనుష్యుని కోరికలను నెఱవేర్పఁగల సాధనము లనేకము లున్నవి. అవి సూర్యుని వెల్తురు, గాలి, నీళ్లు, ధాన్యము, వస్త్రములు, ఇండ్లు, ఉప్పు, నెయ్యి, నూనె లోనగునవి. వీనిలో వెల్తురు గాలి మొదలగునవి అమితముగ దొరకును; అందుచే నవి అర్థవర్గములో చేరనేరవు. ధాన్యము వస్త్రములు మొదలగునవి మితముగ దొరకును; అందుచే నవి అర్థవర్గమున చేరుచున్నవి.

ఆయావస్తువులు కావలసినవా రందఱకును ఎంతమట్టుకు కావలెనో అంతకంటె నెక్కువగ దొరకుటయే అమితత్వము. కావలసిన పరిమితికంటె తక్కువగ దొరకుటయే మితత్వము. అమితముగ లభించు పదార్థముయొక్క మొత్తములో నొకమాత్ర (అంశము = Unit) తగ్గినయెడల మనకోరికలు తక్కువగ నెఱవేఱుటయు, మొత్తమునకు మఱియొకమాత్ర చేర్చినయెడల మనకోరికలు అంతకు మునుపటికంటె నధికముగ నెఱవేఱుటయు జరగవు. ఊపిరితీయుటకు మనకు గాలి ఆవశ్యకము. కాని ఇప్పుడు మనల నావరించియుండు గాలి ఎంతో అధికముగ నుండుటచేత అందులో నొక వీసెడుగాలి తగ్గినను మన యూపిరికి నిరోధము కలుగఁజాలదు; దానియొక్క పరిమాణ మొకవీసెడు హెచ్చినను అంతకు మునుపటికంటె మఱింత ఎక్కువగ మన మూపిరి తీయనేరము. ధాన్యము విషయమున మన మిట్లు చెప్పుటకు వీలులేదు. ఆఁకలి తీర్చుకొనుటకై మనకు ధాన్య మావశ్యకము. ఇప్పుడు దొరకుచుండు ధాన్యము చాలకపోవుటచేత ఎందఱో తమ ఆఁకలిని తీర్చికొనలేక బాధపడుచున్నారు. కాన నేఁటి కున్న ధాన్యపుబస్తా లన్నియు మనకు ప్రయోజనకారులుగ నున్నవి. ఇప్పుడుండు ధాన్యపుమొత్తమునుండి ఒకబస్తాధాన్యము తగ్గినను ఆఁకలి వలన బాధపడువారిసంఖ్యయు, వారి ఆఁకలిబాధయు హెచ్చును; ఇప్పు డుండు మొత్తమునకంటె ఒకబస్తాధాన్యము అధికమైనను ఆఁకలి బాధ కొంత తగ్గును. గాలి మన కావశ్యక మైనను గాలియొక్క ప్రతిమాత్రయు మన కావశ్యకము కాదు. ధాన్యపుమొత్తమందు ప్రతిమాత్రయు (భాగము, బస్తా) మన కావశ్యకమై యున్నది. కాన ధాన్యము గాలివలె అమితము గాక మిత మైయున్న దని గ్రహింపనగును.

కోరికలను నెఱవేర్చుశక్తికి ఉపయోగము (ప్రయోజనము, ఉపయుక్తత, Utiltiy) అనిపేరు. అందుచే అర్థమునకు (౧) ఉపయోగము, (౨) మితత్వము ప్రధానలక్షణము లని చెప్పుచున్నారు. కాని వీని నాశ్రయించుకొని మఱికొన్ని లక్షణములు నేర్పడుచున్నవి. వానిలో ముఖ్యములయినవి యీక్రిందివి: (౩) అర్థవర్గములో చేరిన పదార్థములు మితములుగ నుండుటచేత వీనిని క్రయమిచ్చి

కొనుట కెల్లప్పుడును ఎవరో యొకరు సిద్ధపడి యుందురు. వీనిలో నేదైన నొకదానిని పుచ్చుకొని దానికి బదులుగ మఱియొక దాని నిచ్చువా రుందురు. ఇట్టిమారకమునకు వినిమయ మని పేరు. కావున అర్థమునకు మూల్యము — వినిమయార్హత, క్రయవిక్రయార్హత — అను గుణము లున్నవి. (౪) అర్థవర్గములో చేరిన పదార్థములపై సర్వస్వామ్య మెవరికో యొకరి కుండును. వీనివిషయమున 'తనది', 'పరునిది' అనువివేచన మేర్పడుచుండును. ఇట్టి పదార్థములసముదాయమే ఒకని ఆస్తి. (౫) అర్థములో నేదియు శ్రమపడక లభింపదు. దీనిని ఉత్పత్తి చేయుటకు మనుష్యునిపరిశ్రమ ఆవశ్యక మైయున్నది. కొన్నిటియుత్పత్తికి పరిశ్రమ మావశ్యకము కాకున్నను వానిని స్వాధీనపఱుచుకొనుటకైనను అది ఆవశ్యక మగుచున్నది. అర్థవర్గమున చేరిన సాధనములకు పైని పేర్కొనిన పంచలక్షణములు నున్నవని దీనిచే స్పష్ట మగుచున్నది.

అర్థములో చేరినవానిని పదార్థము లని వాడుటకన్న సాధనము లని వాడుట యుక్తతరము. మనకోరికలను నెఱవేర్చుసామర్థ్యము, రూపముగల పదార్థములకేకాక రూపము లేనికర్మములకును పరిశ్రమములకును కలదు. గాయకునిగానము, నటునినాట్యము, బోధకునిశిక్ష, న్యాయాధిపతియొక్క తీర్పు, విదూషకునినేర్పు మొదలగువానికి రూపము లేకున్నను నవి మనకోరికలను నెఱవేర్చుచున్నవి. అర్థమున కుండవలసిన లక్షణము లన్నియు వాని కున్నవి. అవి మితలభ్యములు; వినిమయార్హములు; మూల్యము గలవి; కష్టార్జితములు. పదార్థము లనుటకు బదులు సాధనము లని చెప్పినయెడల వీని నన్నిటిని అర్థవర్గములో చేర్చుటకు వీ లగును. ఇదియే సంప్రదాయము. కావున నొకదేశములో ఏఁటేఁట నుత్పత్తి యగు అర్థముయొక్క మొత్తమును లెక్కవేసి కనుఁగొనవలసినప్పుడు అందులో రూపసహితము లగు ధాన్యాదిపదార్థములనేకాక రూపరహితము లగు పైని పేర్కొనిన గానము లోనగుకర్మములను చేర్చుచుందుము (వివరములకు 'ఆదాయము' అనువ్యాసమును చదువునది).

అర్థమునుగుఱించినశాస్త్రము అర్థశాస్త్ర మని చెప్పక, అర్థవిషయమున మనుష్యునిప్రవర్తన మెట్టిదో తెలుపునది అర్థశాస్త్ర మని చెప్పుటకును హేతువు కలదు. ఈశాస్త్రములో విమర్శనీయ మగు విషయము మనుష్యునికి బాహ్యములుగ నుండు వస్తువుల స్వభావము కాదు. అట్టివస్తువులయెడ మనుష్యుఁ డెట్లు ప్రవర్తించుచున్నాఁడో, అతనివర్తనమున ఎట్టిమార్పులు కలుగుచున్నవో, ఎట్టి మార్పులు కలిగిన బాగుగ నుండునో అనువిషయములే ఇందు వివరింపఁబడుచున్నవి. ధాన్యము అర్థవర్గములో చేరియున్నంతమాత్రమున దానియొక్క రూపముగాని, అది యాహారపదార్థ మగుటకు కారణముగాని, అది పండుటకు కావలసిన పరిస్థితులు గాని అర్థశాస్త్రమునం దుండనేరవు. ఈవివరములు వ్యవసాయశాస్త్రమునందును, రసాయనశాస్త్రమునందును, ఆరోగ్యశాస్త్రమునందును ఉండును. ధాన్యమునకు మితత్వ మనులక్షణ ముండుటచే దానిని సంపాదించుటయందును, వినిమయము చేయుటయందును, అనుభవించుటయందును మనుష్యప్రవర్తన మెట్టిది అనునదియే అర్థశాస్త్రమున వివరింపఁబడువిషయము. వర్ణనీయాంశము మనుష్యప్రవర్తనము గాని అర్థజాలము కాదు. అర్థశాస్త్రమువలె మనుష్యప్రవర్తనమును ప్రధానవిషయముగ చేసికొనినశాస్త్రములు మఱికొన్ని యున్నవి. అధికారము వహించినవారు అనధికారు లగుప్రజలయెడల నెట్లు ప్రవర్తించుచున్నారో, అట్లే ప్రజలు అధికారులయెడల నెట్లు ప్రవర్తించుచున్నారో విమర్శించుశాస్త్రము రాజ్యాంగశాస్త్రము. నీతిశాస్త్రము, ధర్మశాస్త్రము, సాంఘికశాస్త్రము లోనగునవి యీవర్గములో చేరినశాస్త్రములు. వీనిలో నొక్కొక్కదానియందు నొక్కొక్కసందర్భమున మనుష్యుఁ డెట్లు ప్రవర్తించునో వివరింపఁబడును. ఈసందర్భభేదమునుబట్టియే ఈశాస్త్రములకు ప్రత్యేకత్వము కలుగుచున్నది.

౧. అర్థశాస్త్రము శాస్త్రమా? :

శాస్త్రముయొక్క ముఖ్యోద్దేశము సిద్ధాంతములను కొన్నిటిని ఏర్పఱుచుటయే. పూర్వాపరసంబంధమునుగాని కార్యకారణసంబంధమునుగాని తెలుపు సూత్రమునకు సిద్ధాంత మని పేరు. ఇట్టి సందర్భమునం దిట్టికార్యము సంభవించు ననియు, ఇట్టి పరిస్థితులయం దిట్టి ఫలితము కలుగు ననియు సిద్ధాంతములసాహాయ్యమున మనము తెలిసికొనఁగలిగియుందుము. ఈజ్ఞానము భావికాలమున జరగఁగల కార్యముల స్వభావము నూహించుటయందు మన కుపచరించును. శాస్త్రము లన్నిటికిని గల యీసామాన్యధర్మము అర్థశాస్త్రమున కుండుటచేత శాస్త్ర మనుపేరు దీనికి తగియున్నది. ఇందులో సమర్థింపఁబడు సిద్ధాంతము లెన్నియో యున్నవి. 'పదార్థములయొక్క మితత్వమందు కలుగు తరతమభావములనుబట్టి వానిమూల్యమందు కలుగు భేదము లేర్పడుచున్నవి' అనునది యొకసిద్ధాంతము. 'మితముగ నుండు ద్రవ్యముతో ననేకపదార్థములను కొనవలసివచ్చినపుడు అధికతమప్రయోజన మేవిధ మగు వినియోగమువలన కలుగునో ఆవిధమున నా ద్రవ్యము పదార్థములను కొనుటకయి వినియోగింపఁబడును' అనునది మఱియొకసిద్ధాంతము. ఇట్టిసిద్ధాంతములయొక్కయు, వీని నుపపాదించుటకై కల్పింపఁబడిన వాదప్రతివాదములయొక్కయు సముదాయము అర్థశాస్త్రము.

కాని అర్థశాస్త్రసిద్ధాంతములవిషయమున ననేకు లాక్షేపణ చేయుచుందురు. 'మనుష్యుని ప్రవర్తన మిట్టి సందర్భములో నిట్టివిధముగ నుండు నని నిర్ధారణము చేయుటకు వీలు కలదా? ఒకఁడు ప్రవర్తించునట్లు మఱియొకఁడు ప్రవర్తించునా? దేశమునుబట్టియు కాలమునుబట్టియు మనుష్యుని ప్రవర్తనము మాఱుచుండదా? మనుష్య స్వభావము చంచలము; ఒకరి స్వభావమువలె మఱియొకరిస్వభావ ముండదు. ఇంగ్లీషువారు ప్రవర్తించునట్లు భారతీయులు ప్రవర్తింపరు; దరిద్రులవలె ధనికులును, పల్లెటూరివారి వలె పట్టణవాసులును, పూర్వాచారపరాయణులవలె నవనాగరికులును ప్రవర్తింపరు. కావున మనుష్యు లందఱియెడ

చెల్లుసిద్ధాంతముల నేర్పఱుపఁదలఁచుట సాహసము. అందువలననే ఆంగ్లేయు లాంగ్ల దేశపరిస్థితులను మనసున నుంచుకొని వ్రాసిన అర్థశాస్త్రములోని సిద్ధాంతములు మనదేశమునకు సరిపడుటలేదు.' ఈయాక్షేపణములోని సత్యాసత్యములను మనము పరిశీలింపవలసి యున్నది:

(౧) ఈయాక్షేపణము సమంజసమైనయెడల నిది యొక్క అర్థశాస్త్రమునకే కాక మానవునిగుఱించి విమర్శించు రాజ్యాంగ శాస్త్రాది మానవశాస్త్రము లన్నిటికిని తాఁకవలసియుండును. ఇది అర్థశాస్త్రముయొక్క ప్రత్యేకలోపము కాఁజాలదు. ఆలోచనయు స్వేచ్ఛాప్రవర్తనమును గల మనుష్యునిగుఱించి చెప్పుశాస్త్రములకును, నిర్జీవము లగువానినిగుఱించి విమర్శించు ప్రకృతిశాస్త్రములకును, జీవమున్నను ఆలోచన లేని తక్కినజీవవర్గమునుగుఱించి వివరించు జీవశాస్త్రములకును గలభేదమును సూచించుటకుమాత్రమే ఈ యాక్షేపణ ముపయోగించుచున్నది.

(౨) మనుష్యులనుగుఱించి మనము విమర్శించునపుడు మనకు గోచరించు సత్య మెట్టిది? ఒకనికిని, మఱియొకనికిని భేద మున్న దని తెలియుటమాత్రమే కాదు; కొన్ని విషయములందు భేద మున్నను మఱికొన్నిటియందు ఒకనికిని మఱియొకనికిని విస్తార మగుసామ్య మున్న దనియు మనకు తెలియఁగలదు. కనుపడుభేదము సామ్యముతోఁ గూడినభేదము గాని సామ్యవిరహిత మగుభేదము కాదు. మనుష్యు లందఱకును వాంఛ లున్నవి; వాంఛలను నెఱవేర్చుకొనుట కందఱకును అర్థము కావలసియున్నది. ఒకటేవస్తువును గాక పలువస్తువుల నపేక్షించుట అందఱకును సహజము; దేనినిగాని కొంతవఱకనుభవించినతర్వాత దానిపై విరాగము కలుగుటయు, మఱియొకదానిపై రాగము కలుగుటయు మనుష్యు లందఱకును స్వభావము. కావలసినదానిని సంపాదించుటకై కష్టపడుట, కష్టమునకు తగిన ఫలమును సంపాదింపఁగోరుట, ఫలములేనపుడు కష్టపడుట కిష్టపడకపోవుట, బేర మాడుట, కొనఁదలఁచినపుడు చౌకధరను, అమ్మఁదలఁచినపుడు అధికమగుధరను కోరుట లోనగు విషయములందు ఒకనికిని, మఱియొకనికిని భేదము కనిపింపదు. ఇట్టి సామాన్యధర్మముల ననుసరించియే అర్థశాస్త్రకర్తలు తమసిద్ధాంతములను సమర్థించుచున్నారు.

(3) ఇంగ్లీషువారి పరిస్థితుల కన్వయించెడి అర్థశాస్త్రసిద్ధాంతములు మనపరిస్థితుల కన్వయింపకపోవచ్చును. కాని పైని చెప్పినట్లు అన్నివిషయములందును మనము ఇంగ్లీషువారికంటెను పాశ్చాత్త్యులకంటెను భిన్నులము కాము. వారును మనమును మానవజాతిలో చేరినవార మగుటచే వారికిని మనకును సాదృశ్యముకూడ నున్నది. ఇట్టి సాదృశ్యము నాధారముగఁ జేసికొని ఏర్పఱుపఁబడిన సిద్ధాంతములన్నియు ఆదేశములకువలె మనదేశమునకును వర్తించును. ఏసిద్ధాంతముల విషయమున ఇట్టి సాదృశ్యము లేదని మనము ఋజువు చేయఁగలమో, అట్టివానిని మనము విడనాడి మనపరిస్థితుల కన్వయించు వానిని మన మేర్పఱుచుకొనవచ్చును. కావున పైని పేర్కొనిన ఆక్షేపణములోని లోపాలోపములను నిర్ణయించునపుడు అర్థశాస్త్రములోని సిద్ధాంతము లన్నియు నొక్కజాతిలో చేరినవి కావనియు, వానిలో ననేకములు మానవు లందఱిలోఁగల సాదృశ్యములమూలమున నేర్పడిన వనియు మనము తలంచుచుండవలయును.

(౪) ఇట్టి వివేచన చేయనిపక్షమున భరతఖండమున కంతకును వర్తించు అర్థశాస్త్ర మొకటి యున్న దని నిరూపించుటయు శక్యముకాదుగదా? భరతఖండమున ముప్పదియైదుకోట్లమంది మనుష్యు లున్నారు. వీ రందఱుమాత్రము ఒక్కటే స్వభావము కలవారా? వీరిలో వర్ణము, జాతి, ఆచారము, నీతి లోనగు విషయములనుబట్టి పరస్పరభేదములు లేవా? ఒకరాష్ట్రములోని పరిస్థితులకును, మఱియొరాష్ట్రములోని పరిస్థితులకును వ్యత్యాస ముండుట లేదా? ఇట్టి సందర్భమున భారతదేశమున కంతకును వర్తించు అర్థశాస్త్రము సాధ్యమా? కావున మనుష్యులలో భేదములతోపాటు సాదృశ్యములును ఉన్నవి గమక అందఱకును వర్తించు అర్థశాస్త్రసిద్ధాంతముల నేర్పఱుచుటకు వీలు కల దనుటలో విప్రతిపత్తి లేదు.

(౫) అర్థవిషయమున మనుష్యుని చర్యలయందు సామాన్యధర్మము లనేకము లున్న వని ఋజువుపఱుచుటకు సాధనము లనేకములు కలవు. మనుష్యునిస్వభావమును పరిశీలించు మానసికశాస్త్రము, అభిప్రాయభేదము లున్నప్పు డందలి సిద్ధాంతమును గ్రహింపఁజేయు తర్కశాస్త్రము, మన అందఱియొక్కయనుభవము లోనగు సాధనములు పెక్కు గలవు. ఇదిగాక ఇట్టివిషయములను నిర్ణయించుటకై ప్రత్యేకముగ లెక్క లనేకములు (Statistics) తయారుచేయఁబడుచున్నవి. ఎగుమతులు, దిగుమతులు, పదార్థముల ధరలు, ధరల ననుసరించి విక్రయముచేయు మొత్తములు, కూలివాండ్ర వేతనములు, వేతనములు మాఱినపుడు కూలివాండ్రసంఖ్యలో కలుగుచుండు మార్పులు, కుటుంబముల ఆదాయము, ఆదాయవినియోగము, గృహస్థుల జమాఖర్చులు – లోనగు లెక్కలను ప్రతిదేశమందును నీకాలమున సమకూర్చుచున్నారు. మనదేశమందుకూడ నిట్టిప్రయత్నములు జరగుచున్నవి. వీనిని తగురీతిని విమర్శించినయెడల ఏయే ప్రదేశములందలిమనుష్యు లెట్లెట్లు ప్రవర్తించుచున్నారో తెలిసికొనుటకు సాధ్య మగుచుండును. కావున అర్థశాస్త్రసిద్ధాంతములు నిరాధారములు కా వనియు, ఖచితముగ తూఁచి లెక్కించుటకు అనువైన విషయముల సాహాయ్యమున నేర్పడిన వనియు చెప్పవచ్చును.

(౬) దీనినిబట్టి అర్థశాస్త్రము సంపూర్ణతను చెందిన దనియు, అందులో లోపములు లే వనియు చెప్పుట కెవ్వరును సాహసింపరు. ఏశాస్త్రమునుగుఱించియు ఇట్లు చెప్పుటకు వీలు లేదు. మానవుని అనుభవమును ప్రజ్ఞయు పెరిఁగినకొలఁదియు ఒకప్పుడు గోచరింపని సత్యములు మఱియొకప్పు డతనికి గోచరించును. సాంఘికపరిస్థితులయందు మార్పులు కలుగుటచే నూతనసిద్ధాంతముల నేర్పఱుపవలసి

వచ్చును. కావున తర్కశాస్త్రములవలె అర్థశాస్త్రము సయితము కాలోచితముగ మార్పును పరిణామమును గాంచుచున్నది.

మూలవ్యవస్థలు :

ప్రస్తుత కాలమునందు మనుష్యుని ఆర్థికచర్య కంతకును కొన్ని వ్యవస్థలు పునాదు లైయున్నవి. వీని ననుసరించియే అతఁడు తన ప్రవర్తనమును చక్కఁబెట్టుకొనుచున్నాఁడు. ఇవి కొందఱివిషయమునను కొన్ని పదార్థములవిషయమునను కొన్నిసందర్భములందును మాత్రమే కాక అందఱివిషయమునను, అన్ని పదార్థములవిషయమునను, అన్ని సందర్భములందును వర్తించునట్టివి యగుటచేత ఆర్థిక భవనమున కివి మూలాధారము లని చెప్పఁదగియున్నవి.

(౧) వీనిలో మొదటిది రాజ్యాంగవ్యవస్థ. రాజకీయముగ ప్రపంచ మంతయు నొక్క ప్రభుత్వముయొక్క అధీనమం దుండక పలుప్రభుత్వముల యధీనమం దున్నది. ఒక్క ప్రభుత్వమునకు లోఁబడియుండు భూభాగమునకు రాష్ట్రము (రాజ్యము) అని పేరు. అందు నివసించుజనులకు ప్రజాసముదాయము (Political Community) అని పేరు. మనుష్యులలో నొక్కొక్కఁడును అట్టిరాష్ట్రములలో నేదేని నొకదానికి చెంది, అట్టి ప్రజాసముదాయములో నొక వ్యక్తిగ నున్నాఁడు. ఈసంబంధము అతని ఆర్థికవ్యవహారములలో కొన్నిటికి సహకారిగను కొన్నిటికి ప్రతిబంధకముగను ఉన్నది. తనకుఁగల సామర్థ్యమును మూలధనమును వినియోగించి ఎక్కువ లాభమును తెచ్చుపదార్థములను మిక్కిలి యనుకూలమగు ప్రదేశమున నుత్పత్తి చేయుటకును, అనుకూలమగుచోట వానిని విక్రయించుటకును, తనకు వచ్చిన ఆదాయమును వినియోగించి మంచిపదార్థములను చౌకగ దొరకుచోట కొనుటకును ప్రతిమనుష్యుఁడును కోరుచుండును. ఆర్థికవిషయమున నిదియే తగినమార్గము. దీని కంతకును నతఁడు స్వేచ్ఛానుసారముగ విహరింపఁగలప్రదేశ ముండవలెను. మనుష్యుఁ డేదియో యొకరాష్ట్రమునకు చెందినవాఁ డగుటచేత దానిలోని ప్రదేశమం దంతటను నట్టివ్యాపారములకై యతఁడు విచ్చలవిడిగ సంచరించుట కవకాశ మేర్పడుచుండును. భారతీయుల మగు మన మందఱమును ప్రస్తుతకాలమున నొక్కప్రభుత్వమునకే లోఁబడి, ఒక్క రాష్ట్రమునందే నివసించువార మైనందున భరతఖండమం దెచ్చట నెక్కువవసతు లున్న వని మనకు తోఁచునో అచ్చటికి మనము వెళ్లి వ్యవసాయమునో వ్యాపారమునో మఱేదేని వృత్త్యంతరమునో స్వీకరించి విస్తారలాభము సంపాదింపవచ్చును. ఆంధ్రదేశమునందే యుండవలె ననునిర్బంధము లేదు. మనము తయారుచేసిన సామానులను బొంబాయికో పంజాబునకో మఱియొకభాగమునకో పంపి వీలైనచోటులందు వానిని విక్రయించుట కవకాశ మున్నది. భారతీయు లనెడి ప్రజాసముదాయమున మనము చేరియుండుటచేత 'మన దేశమువారు మనసంబంధులు' అని చెప్పుకొనఁదగినవారు కొంద ఱుండుటయు, మన ముత్పత్తి చేసినవస్తువుల నభిమానముతో కొన సిద్ధపడువారు కొందఱు లభించుటయు సంభవించుచున్నది. ఆర్థికముగ మనము జరపువ్యవహారములం దితరు లెట్టియక్రమముల నైనను చేసినపుడు అట్టివానివలన నుండి మనల రక్షించుటకును మనకు కావలసిన సదుపాయములను మఱి కొన్నిటిని చేయుటకును ప్రభుత్వమువా రున్నారు. రాష్ట్రములో కొందఱు ధనికులుగను కొందఱు దరిద్రులుగను ఉన్నను అందఱును ఒక్క ప్రజాసముదాయములోని వారే యగుటచేతను పరస్పర సాహాయ్యము గాంచుట కవకాశ మున్నది. ధనికులపైని హెచ్చు పన్నులను విధించి దరిద్రుల సౌఖ్యముకొఱకై ఆ ద్రవ్యమును ప్రభుత్వమువారు ఖర్చు పెట్టుచుందురు. ఏకాకి గాక సమష్టికుటుంబములో నుండుటచేత మనుష్యున కెట్లు సౌఖ్యము కలుగుచుండునో యట్లే ప్రత్యేకరాష్ట్రమున నుండుటచేత, ఆర్థికముగ నట్టిలాభము చేకూరుచుండును. ఇట్టిసదుపాయము లుండునను నమ్మకము గలిగియే ప్రతిమనుష్యుఁడును తనవ్యవహారములను చేసికొనుచున్నాఁడు. దేశమున కంతకును లాభము సమకూర్చుటకై ప్రభుత్వమువా రొకని కేదైన నిర్బంధమును కలిగించినయెడల అట్టినిర్బంధములను నిరసింపక వాని ననుసరించియే యతఁడు తనపనులను చక్కఁబెట్టుకొనుచున్నాఁడు. రాష్ట్రీయప్రజాసముదాయములో తా నొకవ్యక్తి యను విషయమును మనసునం దిడుకొని దానిమూలమున కలుగు లాభనష్టముల ననుభవింప సిద్ధపడి ప్రతిమనుష్యుఁడును మెలఁగవలసి యున్నది.

ప్రస్తుతకాలపు రాజ్యాంగవ్యవస్థ కొన్నివిధముల మన ఆర్థిక ప్రవృత్తిని నిరోధించునట్టిదిగ పరిణమించుచున్నది. గతించిన నూఱు నూటయేఁబది సంవత్సరములనుండి వేగముగ ప్రయాణము చేయుటకు వీలగు సౌకర్యములు వృద్ధి యగుటచేత ఆర్థికముగ ప్రపంచ మంతయు నొక్కసమష్టికుటుంబముగ మాఱిన దని చెప్పవచ్చును. ఒకదేశమునకు మఱియొకదేశముతో వ్యాపారవిషయమున సన్నిహితసంబంధము కలిగినది. మనము పండించుప్రత్తి, నూనెగింజలు, జనుము, సుగంధద్రవ్యములు మొదలగువానిని అధికములగు ఖరీదు లిచ్చి కొనువారు మనదేశములోనివారు కారు; జపాను, జర్మనీ, ఇంగ్లండు మొదలగు దేశములవారు వీనిని కొనినఁగాని మనరైతులకు తగులాభము రాఁజాలదు. మనకు కావలసినయంత్రపుసామానులు, వస్త్రములు, ఔషధములు లోనగునవి ఇతరదేశములనుండి రావలసియున్నది. నాణెమగు వస్త్రములను మనము తయారు చేయఁగోరినయెడల నందులకు కావలసిన ప్రత్తి మనదేశమున దొరకుటలేదు; ఈజిప్టు మొదలగు విదేశములనుండి రావలసియున్నది. ఈరాకపోకల కెట్టి యాటంకము సంభవించినను ఆర్థికముగ మనకు నష్టము కలుగును. ప్రపంచ మంతయు నొక్కప్రభుత్వమువారి యధీనమం దుండక భిన్నభిన్నరాష్ట్రములుగ విభక్త మైయుండుటవలన నిట్టియాటంకము లెన్నియో కలుగుచున్నవి. ప్రతిరాష్ట్రమందలివారును తమకు వచ్చు తాత్కాలికలాభమునే ప్రధానాంశముగ భావించుచు ఇతరరాష్ట్ర

ములకు కలుగునష్టమును పరిశీలింపకున్నారు. సుంకముల నధికము చేసియు, నాణెముల మారకపురేటును ప్రతిదినము మార్చియు, ఇతర దేశములనుండి తమ దేశమునకు రాఁదలఁచుకొనువారికి నిరోధము కలిగించియు, తమరాష్ట్రమున నల్పజనసంఖ్య యున్నను శూన్య ప్రదేశము లనేకము లున్నను ఇతరరాష్ట్రవాసులు ఆప్రదేశములలో నివాసము లేర్పఱచుకొని అర్థోత్పత్తిని జేయఁదలఁచినయెడల నట్టి వారిని రాకుండఁజేసియు జనులు స్వలాభమును చూచికొనుట సర్వ సాధారణ మైనది. ఇంతకంటె దారుణ మగుమహోపద్రవము మఱి యొకటి కలదు. అనేకరాష్ట్రములు ప్రపంచమం దుండుటచేతను, వానికి పరస్పరద్వేషము విశేషముగ నుండుటచేతను, ప్రతిరాష్ట్ర మును యుద్ధసన్నాహము చేయవలసియున్నది. ఏఁటేఁట కష్టపడి ప్రజలు సంపాదించినధనములో చాలభాగము సైన్యములకును నౌకా దళములకును, ఆకాశవిమానములకును,మందుగుండుసామానులకును ఖర్చు పెట్టవలసి వచ్చుచున్నది. ఏదైన నొకయుద్ధము సంభవించినయెడల నొక్కనిమిషములో పట్టణములు పల్లెలు వినాశము గాంచుటయు, ఎంతకాలమునుండియో చేర్చియుంచిన ధనరాసు లన్నియు నదృశ్యము లగుటయు సంభవించుచున్నది. ఆర్థికస్థితిచే నొక టిగ నుండవలసిన ప్రపంచము రాజకీయస్థితిచే భిన్నభిన్న మగుటచేత అర్థవినాశము తప్పకున్నది. ఇట్టివిషమస్థితి అంతరించుసూచన లెవ్వియు లేవు. కావున ప్రతిరాష్ట్రమందలి ప్రజలును తమ పరిశ్రమముచే యుద్ధములం దుపయోగించుపదార్థముల నుత్పత్తి చేయవలసిన ఆవశ్యకము కలుగుచున్నది. రాజ్యాంగవ్యవస్థలు మాఱి, ఇట్టిచిక్కులు రూపుమాసినయెడల నీపరిశ్రమ మంతయు దారిద్ర్య బాధ తగ్గుటకును, ఇప్పటికంటె పదిరెట్లధికమగుసుఖమును సామాన్య జనులు సైత మనుభవించునట్లు చేయుటకును వినియోగింప వీలగును.

కావున మన ఆర్థికవ్యవహార మంతయు మన రాజ్యాంగ వ్యవస్థల నాశ్రయించియున్న దనువిషయము స్పష్ట మగుచున్నది.

(౨) మూలవ్యవస్థలలో రెండవది 'ఆస్తి హక్కు'. ప్రతి మనుష్యుఁడును తాను సంపాదించినట్టిదియు క్రమమార్గమున తనకు లభ్యమైనట్టిదియు నగు ఆస్తిపైని 'స్వత్వము' (లేక 'స్వామ్యము') కలిగియున్నాఁడు. దీనిమూలమున నతని కాయాస్తి విక్రయించుట కును, దానము చేయుటకును, అనుభవించుటకును, నింకెట్టివిధమైన వినియోగము సయితము చేయుటకును అధికారము కలదు. ఇంత కంటె నధికమగు ఆస్తిని ఎవఁడును సంపాదింపఁగూడదనునిర్బంధము లేదు. లక్షాధికారి కావచ్చును; కోటీశ్వరుఁడు కావచ్చును; శతకోటీ శ్వరుఁడు కావచ్చును. ప్రభుత్వమువారు సంపాదించు ద్రవ్యము కంటెను నధికముగ నెవ్వఁడైన సంపాదించుట కెట్టి యాటంకమును లేదు. దరిద్రు లనేకు లుండఁగా ఒకరిద్దఱు కోటీశ్వరు లుండుట మంచి పద్ధతి కాదను ఆక్షేపము లేదు. ఈయాస్తిహక్కు ఏవియో కొన్ని యంశములందు సంపూర్ణము కాక నియమబద్ధముగ నున్నను మొత్తము మీఁద దానికి నిర్బంధములు చాల తక్కువగ నుండుటచేత ప్రస్తుత కాలపు వ్యవస్థలలో నీహక్కు ప్రధాన మైన దని చెప్పవచ్చును.

కాని యిట్టి హక్కును నిరసించుమహనీయు లనేకు లున్నారు. ఆస్తిపై హక్కు వ్యక్తియందుఁగాక ప్రజాసముదాయమం దుండవల యు నని వాదించువా రున్నారు. పాశ్చాత్త్య ప్రపంచము నిప్పుడు ఊఁచుచున్న యుద్యమములకును విప్లవములకును నిదియే కారణము. పదునైదుకోట్లు ప్రజలుగల రషియాదేశమం దిట్టిహక్కును రద్దుచేసి, సాముదాయిక (సమష్టి) మగు హక్కును స్థాపించి సమవాదిపక్షము వారు (Communists) తమ ప్రభుత్వమును నెలకొల్పి పరిపాలిం చుచున్నారు (వివరములకు 'ఆస్తి', 'సమవాదిపక్షము' అను వ్యాసములను చూడనగును).

(3) మూలవ్యవస్థలలో మూఁడవది 'ఆర్థిక స్వాతంత్ర్యము.' అర్థము నార్జించుటయందును, అందుకై వివిధవృత్తుల నవలంబించుట యందును, ఆర్జించినద్రవ్యమును ఖర్చుపెట్టుటయందును మనుష్యున కీకాలమున స్వాతంత్ర్య మున్నది. ఏవృత్తియందైనను ఎవ్వరైనను ప్రవేశింపవచ్చును. వర్ణభేదములనుబట్టికాని జాతిభేదములను బట్టికాని యిట్టివృత్తి నిట్టివారు స్వీకరింపవలయు నను నిర్బంధము లేదు. స్వశక్తి నాధారము చేసికొని ఇష్టము వచ్చినవృత్తిలో ఇష్టమువచ్చినవాఁడు ప్రవేశింపవచ్చును. దీనికి సంబంధించిన నియమములు కొన్ని యున్నను అవి దీనిని బలపఱచునియమములు గాని నిరోధించు నియ మములు కావు. ఆయాపరీక్షలలో కృతార్థు లైనవారు తప్ప తక్కిన వా రెవ్వరును న్యాయవాదివృత్తి వైద్యవృత్తి మొదలగువానియందు ప్రవేశింపఁగూడ దనునియమ మిట్టిదే. సామర్థ్య మున్నదో లేదో తెలిసికొనుట కిదియొక యుపాయము కాని సామర్థ్య మున్నవారిని నిరోధించునది కాదు. దీనిమూలమున మనుష్యుని తెలివితేటలు విక సించి వృద్ధి యగుట కవకాశ మేర్పడి ధనోత్పత్తి అధిక మగుచున్నది. ఆర్జనమందే కాక వ్యయము చేయుటయందును ప్రతి వ్యక్తికిని స్వాతంత్ర్య మున్నది. తన యాదాయము నేరీతిగ ఖర్చుపెట్టినను అడ్డుపెట్టువా రెవ్వరును లేరు. అన్నము మాని కాఫీ త్రాగి నను, గ్రంథముల మాని వస్త్రములు కొనినను, పిల్లలను చదివించుట మాని సినీమాలను చూచినను ఎట్టినిరోధమును లేదు. పొరుగువాఁడు కట్టుకొనుటకు గుడ్డయు తినుటకన్నమును నిలుచుటకు నీడయు లేక రోదనము చేయుచున్నను తాను రాచఠీవితో విశాలభవనములందు నివాసము చేయుచు బహువిధభక్ష్యభోజ్యముల ననుభవించుచు, ఎన్నికలయందు ద్రవ్యము ఖర్చుపెట్టుచు, మోటారుకారులం దూరేఁ గుచు నుండవచ్చును. ఇదియే ఆర్థికస్వాతంత్ర్యము. ఇట్టివ్యక్తులు నివసించుప్రపంచమందలి పరిస్థితుల విమర్శించుటయే ప్రస్తుతకాలపు అర్థశాస్త్రకర్తలపని.

(౪) అర్థశాస్త్రము సాధనవినియోగశాస్త్రము:— కోరఁ దగిన పురుషార్థము లనేకము లగుటంబట్టియు, వానిని సాధించుటకై కావలసినసాధనములు మితములుగ నుండుటంబట్టియు అర్థశాస్త్ర

మునకు ప్రాధాన్యము కలుగుచున్నది. ఉన్నసాధనములను వీలగునంతవఱకు అర్థము లన్నియు సమర్థమూరుకవిధమున వినియోగింపవలసియున్నది. ఒక్కదానినిమిత్తము వానిని అధికముగ వాడినయెడల మఱియొకదానినిమిత్తము వాడుటకు సాధనములు చాలకపోవును. కొన్నిపట్టణములందు నీళ్లుసయితము అర్థవర్గమునందు చేరియున్నవి. చాల మితముగ సంస్థుటచేత డబ్బిచ్చినంగాని ఆనీళ్లు దొరకుట లేదు. నీళ్లు వంటకు, స్నానమునకు, బట్ట లుతుకుటకు, గదులను కడుగుటకు, పెరటిలోని మొక్కలఁ బెంచుటకు కావలసియున్నవి. నీళ్లమూలమున సాధింపవలసిన అర్థము లనేకములు. స్నానమునకై అధికముగ నీళ్లను వాడినయెడల బట్ట లుతుకుట లోనగువానికి కావలసినన్నినీ ళ్లుండవు; బట్టలకై ఎక్కువగ నుపయోగించినయెడల స్నానమునకు మొక్కలఁ బెంచుటకును కావలసినంతనీరు లేకపోవచ్చును. ఇట్టిసందర్భమున అన్నిపనులకును కావలసినవిధమున నీళ్లను వినియోగపఱుపవలసియున్నది. అట్టివిధమును కనుఁగొనుటయే అర్థశాస్త్రమందు చేయఁబడువిచారము. ఎట్టివినియోగమువలన సాధనములు వ్యర్థము గాక, అధికతమమగు ఫలము నిచ్చును? అనుసమస్యయే ఆర్థికసమస్య. అవసరమైనదానికంటె నధికముగ వాడుటయే వ్యర్థము చేయుట. కలుగఁగల ప్రయోజనము తక్కువమొత్తమును వినియోగించుటవలన కలుగనున్నను అందుకై ఎక్కువమొత్తమును వినియోగము చేయుటయే వ్యర్థతయొక్క లక్షణము. ఇందుమూలమున రెండువిధములగు నష్టములు సంభవించుచున్నవి. దేనికై ఖర్చుపెట్టుచున్నామో అది ఖర్చునకు తగినఫలము నియ్యకపోవుట, మఱియొకదానికై కావలసినంత ఖర్చుపెట్టుటకు వీలు లేకపోవుట అనునవియే యీనష్టములు. రూపాయ ఖర్చుపెట్టవలసినచోట రెండురూపాయలను ఖర్చుపెట్టుటవలన కలుగు నష్టము లిట్టివి యని స్వానుభవముచే నందఱకును తెలియుచున్నది. మనము సాధింపవలసిన అర్థ మొక్కటియే యగునపుడును అందులకై కావలసిన సాధనము లమితములుగ నుండునపుడును అర్థశాస్త్ర ప్రసక్తియే యుండదు, అట్లు గాక సాధింపవలసినయర్థములు పెక్కులైయున్నప్పుడును, వానిని సాధించుటకు కావలసినసాధనములు మితములుగ నుండునపుడును వానిని వ్యర్థపుచ్చక వినియోగింపవలసిన క్రమమును తెలుపుశాస్త్ర మొకటి యావశ్యకమైనది. తాము వ్రాయు గ్రంథమునకు అర్థశాస్త్ర మని పేరుపెట్టి అందులో మనుష్యునికి సంబంధించినవివిధవిషయముల నన్నిటిని వివరించు గ్రంథకర్త లనేకులున్నారు. ఇట్లు చేయుట పొరపాటు. అర్థశాస్త్రము సాధన వినియోగశాస్త్ర మనుసత్యమును మఱవఁగూడదు.

అర్థశాస్త్రముమూలమున కలుగు ప్రయోజన మిట్టిదియైనను అనేకులు దీనిని గ్రహింపక, ఈశాస్త్రమునుండి ప్రయోజనాంతరముల నపేక్షించుచు అట్టివి లభింపనపుడు దీనిని ఖండించుచుందురు. మఱికొందఱు ఐహికసౌఖ్యమున కంతకును మూలాధారమగు ధనమును గుఱించి వివరించుశాస్త్ర మనియు, దీనికంటె నుత్కృష్టమగు శాస్త్రము వేఱొకటి లేదనియు దీని నతిమాత్రముగ ప్రశంసించుచుందురు. కాని ఇట్టి ఖండనమండనముల కెట్టి యవకాశమును లేదని మనము తెలిసికొనవలెను.

పురుషుఁడు సాధింపఁదగినయర్థము లివి యని నిర్ధారణము చేయుట అర్థశాస్త్రముయొక్క పని కాదు. అతఁడు స్వీకరించు ఆదర్శములలో నిట్టివి యుత్తమము లనియు, నిట్టివి యధమము లనియు విభాగము చేయుటయు నీశాస్త్రము నుద్దేశము కాదు. అర్థార్జనము మంచి దని కాని చెడ్డదని కాని చెప్పుటకు ఏతచ్ఛాస్త్రకారులు సాహసింపరు. మనుష్యుఁడు కోరఁదగినది అర్థమా? ధర్మమా? విశ్రాంతియా? పరిశ్రమమా? వస్తుసౌందర్యమా? వస్తువుల చౌకఁదనమా? పౌరుషోపేతమైనను హింసాత్మకమగుచున్న క్షాత్రమా? లేక సర్వమానవసౌభ్రాత్రమా? స్వరాజ్యమా? అధినివేశ స్వాతంత్ర్యమా? మానవసమత్వమా? అసమత్వమా? అను వివిధములగు వాంఛనీయములలోని సుగుణదుర్గుణములను పరీక్షించి గమ్య మిది యని నిరూపించుటకు ఈశాస్త్ర మేర్పడలేదు. గమ్య మిది యని స్థిరపడినతర్వాత దానిని చెందుటకు కావలసినమార్గముల వితర్కమే అర్థశాస్త్ర మందుండును. ఇది 'గమ్యము'ల గుఱించియు, 'సాధ్యముల' గుఱించియు వివరించుశాస్త్రముగాక 'గతుల'ను గుఱించియు 'సాధనము'ల గుఱించియు విమర్శించునట్టిది. 'గమ్యము'ల గుఱించిన జ్ఞానమును సంపాదింపఁగోరువారి కీశాస్త్ర ముపచరింపదు.

అర్థశాస్త్రకారులు సాధనములను గుఱించిమాత్రము చెప్పుటకును, సాధింపవలసినట్టివియు సాధింపఁదగినట్టివియు నగు నాదర్శములనుగుఱించి చెప్పకపోవుటకును కారణములు కలవు. మంచిచెడ్డలను, పరమార్థములను నిర్ణయించుటకు అర్థశాస్త్రజ్ఞాన మొక్కటి చాలదు. ఇవి ఆర్థికసూత్రముల సాహాయ్యమున మాత్రమే పరిష్కరింపఁదగిన విషయములు కావు. వీనిమూలమున ఆర్థికనష్టము కలిగినను అట్టినష్టమును గమనింపక వీనిని సాధింపవలసియుండును. స్నానమునకు కావలసిన నీళ్లు తక్కువ యగు నని పెరటిలో మొక్కలు నాఁటుట మానువారు కొంద ఱుందురు; మఱికొందఱు స్నానమును మానెదరు గాని మొక్కలను పెంచుట మానరు. కంటికింపగు పుష్పములతో నిండియుండు మొక్కలు ముఖ్యమా? రోజునకు రెండు పర్యాయములు స్నానము చేయుట ముఖ్యమా? రెండు దినముల కొకమారైన నింటిలోనిగదుల నెల్ల కడుగుట ముఖ్యమా? అని నిర్ణయించుటలో నొక్కొక్కరి మనోభావ మొక్కొకరీతిగ నుండును. ఇందులో నెవరిభావము ప్రశంసనీయమో చెప్పుటయందు జలముయొక్క మితత్వ మొక్కటి మాత్రమే పరిశీలింపఁదగినది కాదు. ఒక్కొక్క రొక్కొకటి వాంఛనీయ మని యనుకొనుట కిదియొక్కటియే కారణము కాదు. దీనినే కారణముగ చేసికొని శుభ్రత, సౌందర్యదృశ్యములం దిచ్చ లోనగువానిని విడనాడుట తగదు. అందుచేతనే ఇట్టినిర్ణయమందు అర్థశాస్త్రసాహాయ్యము కోరఁదగినది కాదు. ఇదిగాక వీనినిగుఱించి అభిప్రాయభేదములు కలిగినపుడు ఈభేదములలోని లోపాలోపముల నర్థశాస్త్రపద్ధతిచే నెన్నుటకు వీ లుండదు.

మూల్యమునుబట్టి తరతమభేదమును నిర్ణయించుట అర్థశాస్త్ర లక్షణము. మంచిచెడ్డలకుఁ గల భేదమును మూల్యమునుబట్టి నిర్ణయింపఁజాలము. వెలగలపదార్థములు మంచి వనియు, తక్కువవెలగలవి మంచివికావనియు చెప్పరాదు. ఒకబిందెఁడు శుభ్రమగునీళ్లు కానీకి లభించుచుండ ఒకబిందెఁడు కల్లునకు రెండుమూఁడురూపాయల నియ్యవలెనుగదా ?

పరమార్థములు నిశ్చితము లైనపిమ్మటనే అర్థశాస్త్రకారులపని ప్రారంభ మగుచున్నది. ‘పరమార్థము లిట్టివిగ నున్నప్పుడు అర్థవర్గములోని సాధనములలో నెట్టిమార్పులు కలుగును? ఎట్టివాని నధికముగ నుత్పత్తి చేయుదురు? ఎట్టివానికి మూల్యము హెచ్చగును? వేనికి తగ్గును? ఎవరి ఆదాయములు పెంపొందును? ఎవరిని క్షయ మొందును? ఎట్టిపదార్థములకై ప్రజలు ఖర్చుపెట్టుచుందురు? వేనికై ప్రభుత్వము వారు ఖర్చుపెట్టెదరు?’ అను విషయములను అర్థశాస్త్రకర్తలు విమర్శింతురు. ప్రజలయందు పౌరుషమును, కార్యోత్సాహమును, స్వార్థత్యాగమును, దేశాభిమానమును వృద్ధి యగుటకు యుద్ధము లుండవలయు ననునమ్మకము దేశమందు నాఁటుకొనినప్పుడు ఇది ప్రశంసనీయమా గర్హ్యమా ? అను వివాదముతో అర్థశాస్త్రమునకు సంబంధము లేదు. యుద్ధరంగమందలి విజయ మను పరమార్థమును సాధించుటకు ఫిరంగులు, మందు, గుండ్లు, విషవాయువులు, శస్త్రములు, నౌకలు, ఆకాశయానములు, జలాంతర్గాములు లోనగు సాధనము లనేకములు కావలసియున్నవి. ఇవి మితములుగ లభించు అర్థవర్గములో చేరినవి. వీనిని తయారుచేయుటకు మితముగ నుండు మూలధనమును (Capital), మానవపరిశ్రమమును (Labour) ఆవశ్యకములు. కాని ప్రజ లందఱకును కావలసిన ఆహారపదార్థములు, వస్త్రములు, ఇండ్లు, విద్యాలయములు, చిత్రకళలు లోనగునవి యుత్పత్తి యగుటకు సైతము ఈమూలధనమును మానవపరిశ్రమమును ఆవశ్యకము లైయున్నవి. మితములగు మూలధనాదులచేత యోధులకు కావలసిన సామగ్రులును, సాధారణప్రజలకు కావలసిన సామగ్రులును ఉత్పత్తి కావలసియున్నవి. మొదటితరఁగతిలోని సామగ్రు లుత్పత్తి కావలసియుండుటచేత సామాన్యజనులకు కావలసినవాని నుత్పత్తి చేయుటకై వలయునట్టి మూలధనము మనుష్యపరిశ్రమము తగ్గి వీని మూలమున నుత్పత్తి యగుసామగ్రుల బాహుళ్యముకూడ తగ్గును. ఆహారపదార్థములు వస్త్రములు ఇండ్లు లోనగునవి విరివిగ దొరకఁజాలవు. వానిఖరీదులు హెచ్చగును. దరిద్రు లగువారు వానిని కొనలేక బాధపడుచుందురు. విద్యాలయములకు ద్రవ్యవసతి తగ్గుటచే దేశమం దజ్ఞాన మధిక మగును. ఉపాధ్యాయులకుఁ గల గిరాకి తగ్గి వారికి దొరకువేతనములు హీన మగును. చిత్రకారులను పోషింప ధనము చాలకపోవుటచేతను వారిజీవనముసయితము దుర్భర మగును. అర్థోత్పత్తియందును, సాధనవినియోగమందును ఇట్టిమార్పులకు సిద్ధపడియే యుద్ధములో విజయము గాంచుట పరమార్థ మని తీర్మానించుకొనవలెను. యుద్ధమందలి యుత్సాహము సరి యని కాని తప్పని కాని అర్థశాస్త్రము చెప్పఁజాలదు. సాధనవినియోగమందు యుద్ధములమూలమున నిట్టిమార్పులు కలుగు ననియు, ఇట్టిమార్పులు కలుగ వనియు చెప్పుటయే దానిపని. అది చేయవలసినపని మఱియొకటి కలదు. యుద్ధరంగమందలి విజయ మను పరమార్థమును సాధింపఁదగిన తక్కిన అర్థములను సాధించుటలో సాధనములు (మూలధనము, పరిశ్రమము, ప్రకృతిసంపదలు) వ్యర్థము కాకుండ వినియోగింపఁదగినపద్ధతిని అది సూచింపఁగలదు. ఇట్లే మన మాశించు తక్కినపురుషార్థములవిషయమునందును పరిశీలింపవలెను

అర్థశాస్త్ర విభజనము

అర్థశాస్త్రమును (అ) అనుభవకాండము, (ఆ) ఉత్పత్తికాండము, (ఇ) మూల్యనిర్ణయకాండము, (ఈ) ఆదాయవిభజనకాండము, (ఉ) చెలామణిద్రవ్యకాండము లని అయిదు భాగములుగ శాస్త్రకర్తలు విభజించియున్నారు. కాని అనేకులమతమున మూల్యనిర్ణయకాండ మొక్కటియే ప్రధాన మనియు, తక్కిన వన్నియు దాని కంగములవంటి వనియు నెంచఁబడుచున్నవి. “వస్తువులయొక్క మూల్యములందలి తారతమ్యమును బట్టియే ఆర్థికప్రపంచమందు వానికిఁగల ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యములు నిర్ణయింపఁబడుచున్నవి. అనుభవకాండమున విమర్శింపఁబడు ‘ఉపయుక్తత’నుగుఱించిన సిద్ధాంతములును, ఉత్పత్తికాండమున విమర్శింపఁబడు ‘మితత్వము’నకు సంబంధించిన సిద్ధాంతములును మూల్యనిర్ణయము చేయుటకై యుపచరించునవే కాని ప్రత్యేక మగు మఱియొకప్రయోజనము కలవి కావు. ఆదాయవిభజనకాండమున పరిశ్రమములకు బదులుగ లభించువేతనములు ఆస్తిహక్కులమూలమున వచ్చు ఆదాయములును విమర్శింపఁబడు చున్నను, ఈవేతనములును, ఆదాయములును మూల్యనిర్ణయసిద్ధాంతముల ననుసరించి యేర్పడునట్టివే; అందుచే నీకాండము మూల్యనిర్ణయకాండమందలి యంతర్భాగమే కాని ప్రత్యేకకాండము కాదు. ఇట్లే చెలామణికాండమున వివరింపఁబడు ‘ధరలు’ చెలామణిద్రవ్యముయొక్క మూల్యమును నిర్ణయించుటే కాని వేఱొకటి కాదు. చెలామణి ద్రవ్యముయొక్క మూల్యము హెచ్చుటయే ధరలు తగ్గుట; ఆమూల్యము తగ్గుటయే ధరలు హెచ్చుట. కనుక మూల్యనిర్ణయము నొక్కదానినే ప్రధానభాగముగ నంగీకరించుట యుక్తము.” ఇదియే అనేకుల వాదము. ఈవాదము సహేతుకముగ నున్నను పైని పేర్కొనఁబడిన కాండములకు ప్రత్యేకత్వము లే దనుట సమంజసము కాదు. వానిలో నొక్కొకదానియందును మూల్యనిర్ణయముతో దగ్గఱసంబంధము లేనివిషయము లనేకములు చర్చింపఁబడుచున్నవి. కావున కాండము లైదని భావించుటయే మంచిది.

(ఈకాండములలో నొక్కొకదానినిగుఱించి ప్రత్యేకవ్యాసము లున్నవి. అందుచేత నొక్కొకదానియందు చర్చింపఁబడు ప్రధానవిషయమును మాత్ర మిచ్చుట సంగ్రహించి యున్నాము. అర్థశాస్త్రమందలి సిద్ధాంతము లె ట్లుండునో తెలుపుటకు కొన్ని మచ్చునకై ఇచ్చట వివరింపఁబడినవి.)

(అ) అర్థానుభవకాండము:

ఆర్థికవ్యవహారమున కంతకును 'అనుభవము' పరమావధి. విపరీతబుద్ధిగల లోభితప్ప తక్కినవా రందరును అనుభవించుటకై అర్థము నుత్పత్తి చేయుచున్నారు. ఇందుకై మనుష్యుడు కోరుపదార్థములసంఖ్యకు మితి లేదు. నాగరకత వృద్ధియైనకొలఁదియు ఈసంఖ్య వృద్ధియగుచుండును.

కాని మనము కోరెడి ఒక్కొక్కవస్తువునకును మితి యున్నది. మామిడిపండ్లపై ఒకనికుండు కోరిక ఒకటి రెండు తినినతర్వాత కొంత తగ్గును; మఱియొకటి తినినతర్వాత మఱికొంత తగ్గును; నాలుగైదు తినినతర్వాత కోరిక లేకపోవుటయేకాక విసుగెత్తును. కోరికలను తీర్చుశక్తికి ఉపయోగ మని పేరు. ఎక్కువ తీక్ష్ణతగల కోరికను తీర్చుపదార్థము ఎక్కువ ఉపయోగము గల దనియు, తక్కువ తీక్ష్ణత గల కోరికను తీర్చుపదార్థము తక్కువ ఉపయోగము కలదనియు చెప్పవచ్చును. దీనినిబట్టి మొదటి మామిడిపండు ఎక్కువ ఉపయోగము గల దనియు, రెండవదాని యుపయోగ మంతకంటె తక్కువ యనియు, మూడవదానియుపయోగము మఱింత తక్కువ యనియు, ఇట్లే పూర్వపూర్వఫలములకంటె నుత్తరోత్తరఫలములయుపయోగము తక్కువ యనియు స్పష్ట మగుచున్నది. మామిడిపండువిషయమున చెల్లునట్టి ఈ న్యాయము మన మనుభవించు ప్రతిపదార్థము విషయమునను చెల్లుచున్నది. ఈ న్యాయమునకు క్షీణోపయోగ న్యాయము (సిద్ధాంతము — Law of Diminishing Utility) అని పేరు.

ఈసందర్భమున కొన్ని ముఖ్యములగు విషయములను మనము గమనింపవలసి యున్నది—

(౧) మనము 'ఈపదార్థము కావలెను; ఆపదార్థము కావలెను' అని చెప్పునప్పుడు నిజముగ మనకు కావలసియుండునది ఆపదార్థ మంతయు కాదు. ఆ పదార్థములోని కొన్ని మాత్రలను (Units = అంశములు, భాగములు) మాత్రమే మనము కోరుచున్నాము. నెయ్యి కావలసియున్న దనినప్పుడు కొన్ని వీసెలో కొన్ని మణుగులో కొన్ని పలములో కావలసియున్న దనియే అర్థము, బియ్యము కావలసియున్న దనినప్పుడు కొన్ని సేర్లో, కొన్ని కుంచములో, కొన్ని బస్తాలో కావలసియున్న దనియే అర్థము. పదార్థముయొక్క స్వభావమును బట్టి మన మందులోని కొన్ని మాత్రలను (వీసెలు, కుంచములు, డజన్లు, గజములు) మాత్రమే కోరుచుందుము. మన మొక పదార్థమును వాడునప్పుడును, అనుభవించునప్పుడు, కొనునప్పుడును ఆ పదార్థమందలి కొన్నిమాత్రలను వాడుచున్నామనియు అనుభవించుచున్నామనియు కొనుచున్నామనియు గ్రహింపవలెను.

(౨) పదార్థములవలన మనకు కలుగు ఉపయోగము రెండువిధములుగ పరిగణింపఁబడవలసియున్నది. మొదటిది దానియొక్క మొత్తపు ఉపయోగము; రెండవది దాని 'తుది' యుపయోగము. మన మనుభవించు పదార్థమందలి మాత్రలన్నిటివలనను మనకు లభించు ఉపయోగము మొత్తపు ఉపయోగము; అందులో 'తుది' మాత్రవలనను మనకు లభించు ఉపయోగము 'తుది యుపయోగము'. రెండు మామిడిపండ్లలో రెండవది 'తుది'ది; దానినుండి లభించు ఉపయోగము 'తుది యుపయోగము'. మూడు పండ్లలో మూడవదానినుండి లభించు ఉపయోగము 'తుదియుపయోగము'. నాలుగుపండ్లుండునప్పుడు నాల్గవపండువలన లభించు ఉపయోగము 'తుది యుపయోగము'. రెండుపండ్లున్నప్పుడు మొదటిపండువలన లభించు ఉపయోగమును, రెండవపండువలన లభించు ఉపయోగమును కలుపుటచేత వచ్చుఫలితము రెండుపండ్లవలన లభించు 'మొత్తపు ఉపయోగము'. అట్లే మూడుపండ్లుండునప్పుడు మొదటిపండువలని ఉపయోగము, రెండవదానివలని ఉపయోగము, మూడవదానివలని ఉపయోగము — ఈమూటిని కలుపుటవలన లభించునదియే మూడుపండ్ల 'మొత్తపు ఉపయోగము'. ఇట్లే తక్కినపదార్థములవిషయమునఁగూడ గ్రహించునది.

(౩) 'క్షీణోపయోగన్యాయము' నందు క్షీణించుచున్న దని చెప్పఁబడిన 'ఉపయోగము' 'తుదియుపయోగము' గాని 'మొత్తపు ఉపయోగము' కాదు. ఒకనియొద్ద నుండు పదార్థపుమాత్రలు (పదార్థపు మొత్తము) అధికము కాను కాను దానియొక్క తుదియుపయోగము క్షీణించుచు వచ్చు ననియే ఈ న్యాయముయొక్క అర్థము; కాని మొత్తపు ఉపయోగము క్షీణించు నని కాదు. మొత్తపు ఉపయోగము వృద్ధి యగుచునే యుండును. ఈక్రింది యుదాహరణము దీనిని స్పష్టపఱచుచున్నది.

పండ్లమొత్తము (మాత్రల మొత్తము)	తుదిఉపయోగము	మొత్తపు ఉపయోగము
౧	౨౦ అంశములు	౨౦ అంశములు
౨	౧౭ ,,	౩౭ ,,
౩	౧౫ ,,	౫౩ ,,
౪	౧౦ ,,	౬౩ ,,
౫	౫ ,,	౬౭ ,,
౬	౧ ,,	౬౮ ,,

(౪) 'తుదియుపయోగము' నకు మఱియొకవిధమున నిర్వచనము చేయవచ్చును. ఒకపదార్థముయొక్క మాత్రలు కొన్ని ఒకనియొద్ద నున్నప్పుడు వానిలోనుండి యొకమాత్ర లోపించినయెడల నతనికి నష్టపడు నుపయోగమునకు 'తుదియుపయోగము' అని పేరు. రెండుపండ్లనుండి యొకపండు లోపించినయెడల నష్టమగు నుపయోగము ౧౭ అంశములు (రెండవపండు = తుదిపండువలన కలుగు ఉపయోగము). మూడుపండ్లనుండి యొకపండు లోపించినయెడల నష్టమగునుపయోగము ౧౫ అంశములు. 'తుదిమాత్రవలన లభించు ఉపయోగము తుదియుపయోగము' అనినను, 'ఉన్నమాత్రలలోనుండి యొకమాత్ర లోపించినప్పుడు నష్టమగు నుపయోగము తుదియుపయోగము' అనినను ఒక్కటే.

(౫) ఒకపదార్థమునకు మన మిచ్చుక్రయము (Price) ఆ పదార్థముయొక్క 'తుదియుపయోగము'ను కొలతపెట్టుచుండును. ఒకనియొద్ద మామిడిపండ్లే లేనప్పుడు మొదటిపండున కతఁడు ఇరువది కానీలను ఇచ్చుటకుకూడ సిద్ధపడియుండవచ్చును; కాని అంతటిక్రయ మిచ్చి తక్కువ యుపయోగముగల రెండవపండును కొనఁజాలఁడు. రెండవపండువలన ౧౫ అంశముల ఉపయోగముమాత్రమే లభించుట చేత దానికి ౧౫ కానీల నిచ్చుటకు సిద్ధపడును; కాని మూఁడవ పండు వలన ౧౨అంశముల యుపయోగము లభించుచుండుటచేత దానికి ౧౫ కానీలక్రయ మియ్యఁజాలఁడు; ౧౨ కానీలచొప్పున దొరకినయెడల మూఁడవ పండును కొనును; లేనియెడల రెండుపండ్లతోనే తృప్తి పొందియుండును. తక్కినపండ్ల కిచ్చుక్రయ మిదేవిధముగ తగ్గుచుండు నని గ్రహించునది.

క్రయము	కొనుపండ్లసంఖ్య	పండ్ల 'తుదిఉపయోగము'
౨౦ కానీలు	౧	౨౦ అంశములు
౧౫ ,,	౨	౧౫ ,,
౧౨ ,,	౩	౧౨ ,,
౧౦ ,,	౪	౧౦ ,,
౫ ,,	౫	౫ ,,
౧ ,,	౬	౧ ,,

పండ్లసంఖ్య హెచ్చు కానుకాను 'తుదిఉపయోగము' తగ్గుచుండుటచేత దాని కిచ్చుక్రయముకూడ తగ్గుచుండును.

(౬) బజారున మామిడిపండ్లను కొనువా రెందరో ఉన్నారు. వారందఱివిషయమునను ఈ 'క్షీణోపయోగసిద్ధాంతము' వర్తించుచున్నది. కొనువారు వెయ్యిమంది ఉన్నారనియు, వా రందఱును సరాసరిని పైవిధముగ కొనుచుందురనియు అనుకొనినయెడల క్రయము ౨౦ కానీలుగ నున్నప్పుడు ౧,౦౦౦ పండ్లు ఖర్చగుననియు, ౧౫ కానీలుగ నున్నప్పుడు ౨,౦౦౦ పండ్లు ఖర్చగు ననియు, ౧ కానీగ నున్నప్పుడు ౬,౦౦౦ పండ్లు ఖర్చగుననియు చెప్పవచ్చును. క్రయమునకును, కొనబడియగు మొత్తమునకును గల సంబంధమును తెలియఁజేయు సిద్ధాంతమునకు 'గిరాకి' సిద్ధాంత మని పేరు. తగ్గుక్రయమున నెక్కువ కొనెదరనియు, ఎక్కువక్రయ మున్నప్పుడు తక్కువ కొనెద రనియు ఈ సిద్ధాంతము చెప్పుచున్నది. అమ్మకమునకు తేఁబడు మొత్తము అధికము కానుకాను క్రేత లిచ్చుక్రయము తగ్గునని ఈసిద్ధాంతమువలన నేర్పడుచున్నది. పదార్థముయొక్క బాహుళ్యము (Quantity-Supply) నకును, దాని తుదియుపయోగమునకును (Marginal utility), దానిక్రయమునకును (Price) పూర్వాపరసంబంధ మున్నది.

(౭) అనుభవయోగ్య మగుపదార్థ మెంతప్రశస్తమైనదైనను మన మెన్నఁడును నట్టిపదార్థము నొక్కదానినే అనంతముగ కూడఁబెట్టుటకు ప్రయత్నించుటలేదు. దానిని కొంతవఱకు సంపాదించిన తర్వాత మఱియొకదానిని సంపాదించుటకు మనము కోరుచుందుము. దీనికిఁ గల కారణమును 'క్షీణోపయోగసిద్ధాంతము' తెలుపుచున్నది. క్షీణోపయోగసిద్ధాంతమునుండి సమానోపయోగ సిద్ధాంతము (Law of Equi-marginal returns) అను మఱియొక సిద్ధాంతమూహింపఁబడుచున్నది. ఒకనియొద్ద మితముగ కొంతద్రవ్య మున్నప్పుడు దానితో రెండుపదార్థముల నతఁడు కొనవలసియుండినయెడల ఒకపదార్థమునకై అతఁడు ఖర్చుపెట్టెడి తుది ద్రవ్యమాత్ర(తుది ద్రవ్యాంశము)వలన కలుగునుపయోగము రెండవ పదార్థమునకై అతఁడు ఖర్చుపెట్టెడి తుదిద్రవ్యమాత్రవలన కలుగునుపయోగముతో సమానముగ నుండును. తొమ్మిదిఅణాలు తనయొద్ద నున్నప్పుడు కొంత పంచదార కొన్నిపాలు కొనఁదలఁచినయెడల పంచదారకై ఎన్ని అణాలు ఖర్చుపెట్టవలయునో పాలకై ఎన్నిఅణాలు ఖర్చుపెట్టవలయునో తీర్మానము చేయవలసియున్నది. నాలుగణా లొకదానికిని ఐదణాలు మఱియొకదానికిని, లేదా ఐదణా లొకదానికిని నాలుగణాలు మఱియొకదానికిని నిట్లు వివిధభాగములుగ ఖర్చుపెట్టుట కవకాశ ముండును. ఈ యవకాశము లన్నిటిలో అనుసరింపఁదగిన అవకాశ మెద్ది? ఇట్టి సంశయము కలిగినపుడు సమానోపయోగ సిద్ధాంతమునుబట్టి మనము ప్రవర్తించుచుందుము. ప్రారంభమున పంచదారపై ఎక్కువ ఇష్ట ముండవచ్చును. మొదటిఅణాను పంచదారకై ఖర్చుపెట్టుటవలన కలుగు ఉపయోగము మొదటి అణాను పాలకై ఖర్చుపెట్టుటవలన కలుగు ఉపయోగమునకంటె నధికముగ నుండవచ్చును. కాని కొన్ని అణాలు పెట్టి కొంతపంచదారను కొనిన తర్వాత మఱియొక అణాను దానికై ఖర్చుపెట్టుటవలన కలుగు ఉపయోగమునకంటె ఆయణాను పాలకై ఖర్చుపెట్టుటవలన కలుగు ఉపయోగము అధికముగ నుండవచ్చును. అట్టిస్థితిలో ఆయణాను పంచదారకొఱకై ఖర్చుపెట్టుట మాని పాలకై ఖర్చుపెట్టి ఎక్కువ యుపయోగమును పొందుట బుద్ధిమంతుని లక్షణము. ఈక్రిందియుదాహరణములోని లెక్కలు ఈవిషయమును స్పష్టము చేయుచున్నవి.

ఖర్చుపెట్టు అణా	పంచదారవలని ఉపయోగము	పాలవలని ఉపయోగము
౧-వ అణా	౧౦ అంశములు	౯ అంశ:
౨ ,,	౮ ,,	౭
౩ ,,	౬ ,,	౪
౪ ,,	౫ ,,	౩ ,,
౫ ,,	౩ ,,	౨ ,,
౬ ,,	౨ ,,	౧ ,,

ఈసందర్భములో పంచదారకై ఆఱణాలను, పాలకై మూఁడణాలను ఖర్చుపెట్టుట యుక్తము కాదు. తుది (ఆఱవయణా)అణా పంచదారవలన రెండుఅంశముల ఉపయోగముమాత్రము లభించుచున్నది; తుది (మూఁడవయణా)అణాపాలవలన నాలుగంశముల ఉపయోగము లభించుచున్నది. కావున తుదిద్రవ్యమాత్రల యుపయోగములు సమానములుగ లేవు. ఆఱవయణాను పంచదారకుఁగాక పాలకై వినియోగించినయెడల రెండంశముల ఉపయోగమునకు బదు

లుగ మూఁడంశముల ఉపయోగము లభించును. అప్పుడు పంచదారకై అయిదణాలును, పాలకై నాలుగణాలును ఖర్చగును. పంచదారకై ఖర్చుపెట్టినతుదిద్రవ్యమాత్ర (అయిదవయణా) వలన కలుగు ఉపయోగము ౩ (అంశములు) పాలకై ఖర్చుపెట్టిన తుదిద్రవ్యమాత్ర (నాలుగవ యణా)వలన కలుగు ఉపయోగముతో (౩ అంశములు) సమాన మగుచున్నది. కాన ఇదియే సరియైన వినియోగము. దీనికి భిన్నమగు మఱియేవినియోగము మూలముననను (లెక్కవేసి చూడవచ్చును) తుది యుపయోగము అసమాన మగును.

తుదియుపయోగము సమాన మగునట్లు ద్రవ్యమును వినియోగించినపుడే రెండుపదార్థములవలన లభించు మొత్తపు ఉపయోగము (Total Utility) అధికతమముగ (Maximum) నుండును. అయిదణాల పంచదార మూలమున ౧౦ + ౮ + ౬ + ౫ + ౩ = ౩౨ అంశముల యుపయోగమును, నాలుగణాలపాలమూలమున ౯ + ౭ + ౪ + ౩ = ౨౩ అంశముల యుపయోగమును గల్గుటచేత మొత్తముమీఁద ౩౨ + ౨౩ = ౫౫ అంశముల యుపయోగము లభించినది. మఱియెట్టి వినియోగమువలనను ఇంత యధిక మగునుపయోగము కలుగఁజాలదు.

అర్థశాస్త్రసిద్ధాంతములలో పైని పేర్కొనఁబడిన క్షీణోపయోగసిద్ధాంతము, సమానోపయోగసిద్ధాంతము అనురెండును మిక్కిలి ముఖ్యములైన వగుటచే వానిని గుఱించి కొంత విపులముగ చెప్పవలసి వచ్చినది. వానిలో సమానోపయోగసిద్ధాంతముయొక్క ప్రాధాన్యమును తెలుపుటకై మఱికొన్ని యుదాహరణము లావశ్యకము లగుచున్నవి. దినమున కిరువదినాలుగు గంటల కాలముమాత్రమే. ఇట్టి మితకాలమును ఆహారమునకును, విహారమునకును, ఉద్యోగమునకును, పెత్తనమునకును, నిద్రకును వినియోగింపవలసి యున్నది. ఒక్కొక దాని నిమిత్తమున ఎంతెంతకాలము వినియోగింపవలెనను విషయమును నిర్ణయించుట ప్రతి మనుష్యునికిని ముఖ్యమై యున్నది. వీనిలో దేనినైనను పూర్తిగ వదలుటకు వీలులేదు; అన్నియు కావలసినవియే; కాన ఒక్కదానికై — నిద్రకై — విశేషకాల ముపయోగించినయెడల తక్కినవానికి కావలసినంత కాల ముండదు. ఒకనిస్వభావము మఱియొకని స్వభావమువలె నుండకుండుటచేతను, అందఱకును స్వాతంత్ర్య ముండుటచేతను ప్రతిమనుజుఁడును తనస్వభావము ననుసరించి సమానోపయోగసిద్ధాంతముచొప్పున తనకాలమును వినియోగించుచుండును. విహారమే అక్కఱలేదని యనుకొనఁజాలము గాని దానికొఱకెక్కువకాలము ఖర్చగుచున్నదనియు, నిద్రకు కావలసినంత కాలము లేకున్నదనియు తలఁచుచు విహారమునకై ఖర్చగు కాలములోని యొకగంటనో అరగంటనో (ఒకమాత్రను) నిద్రాకాలములో చేర్చుట మనకు సహజము. కావున ప్రతిదానికిని మనము ఖర్చుపెట్టుగంటలలో తుదిమాత్రవలన సమానోపయోగము లభించుచున్నదా లేదా యని యాలోచించి యావశ్యకమునుబట్టి యీతుదిమాత్రల నొకదానినుండి మఱియొకదానిలోనికి మార్చుచుందుము. విద్యార్థులు పరీక్షలకు ముందు నిద్రాకాలములోని తుదిరెండుమూఁడుగంటలను చదువుకొనుకాలములోను, పరీక్షలు ముగిసినతర్వాత చదువుకొనుకాలములోని తుదిగంటలను కొన్నిటిని నిద్రాకాలములోను, కొన్నిగంటలను విహారకాలములోను చేర్చుచుందురుగదా? అట్లే బుద్ధిమంతుఁడు తనజీవితకాలము నంతయు వినియోగించుచున్నాఁడు. విద్య కావలసియున్నను మితముగ నుండు తన ఆయువు నంతయు విద్యాభ్యాస మొక్కదానికే ఖర్చుపెట్టక — విద్యయం దంతటిరుచి కలవాఁడైనను — తక్కినధర్మములను సైతము నిర్వర్తింపఁబూనుచున్నాఁడు.

బజారునకు వెళ్లినపుడు మనము కొనఁదగినవస్తువు లనేకము లుండును. వానిలో అనేకములు మన కావశ్యకములుగఁగూడ నుండును. బియ్యము, పప్పు, నెయ్యి, నూనె, కూరగాయలు, పండ్లు లోనగునవి యన్నియు కావలసినవే. దగ్గఱనుండు ద్రవ్యముమాత్రము మితముగ నుండును. కావున నట్టియావశ్యకములగు వస్తువులలోఁ గొన్నిటి నత్యధికముగ కొందమనియు, మఱికొన్నిటిని బొత్తిగ మానుదమనియు మన కాలోచనము కలుగదు. ఏయే వస్తువులను ఎంతెంత ద్రవ్యము పెట్టికొనిన బాగుగ నుండును? ఎందులో కొంచెము తగ్గించిన బాగుగ నుండును? ఎందులో కొంచెముపెంచిన బాగుగ నుండును? మఱియొక అణాపెట్టి కూరగాయలు కొనుట మంచిదా, లేదా పండ్లను కొనుట మంచిదా? అని యిట్లు కొంచెము హెచ్చుతక్కువలను (Marginal Units) గుఱించియే — అనఁగా తుదిమాత్రలగుఱించియే మన మాలోచించుచుందుము.

ఈసందర్భమున ప్రస్తుతకాలమందు పాశ్చాత్త్యదేశములలోని పరిస్థితులకును మనపరిస్థితులకును ఒకప్రధానవిషయమందుఁ గల భేదమును సూచింపవలసి యున్నది. కాలవినియోగములో ద్రవ్యార్జనమునకెంతకాలము వినియోగింపవలెను? ఆర్జించినద్రవ్యము ననుభవించుటకెంతకాలము వినియోగింపవలెను? అనువిషయము ముఖ్యము. యంత్రసాహాయ్యమువలన తక్కువ కాలములో ఎక్కువ ద్రవ్యార్జనము చేయుటకు వీలు కలుగుచుండుటచేతను, ప్రకృతిసంపదలను తగు విధమున నుపయోగించి ఐశ్వర్యమును వృద్ధిచేసికొనుటకు కావలసిన వసతుల నన్నిటిని వారు కల్పించుకొనినవారగుటచేతను వారుత్పత్తి చేయఁగలవస్తుజాల మెంతో అధికమైనది. వస్తువుల నుత్పత్తిచేయుట వాని ననుభవించుటకే కాని వానిని నిరుపయోగముగ కూడఁబెట్టుటకు కాదు. ఇట్టివివక్ష చేయనికారణముచేత ఆదేశములలోనివారి కాలములో చాలభాగము అయుక్తముగ పదార్థోత్పత్తియందే వినియుక్తమగుచున్నది. అర్థము ననుభవించుటకు కావలసిన తీరుబడి వారికి లేకున్నది. కావున కర్మాగారములలో (Factories) పనిచేయువారు ఆఱుగంటలకంటె నెక్కువగ పనిచేయఁగూడదనియు, వారమునకైదురోజులకంటె నెక్కువగ పని చేయవలసినయావశ్యకము లేదనియు శాసనములమూలమున నిర్ణయింపఁదలఁచుచున్నారు. దీనిని బట్టి ప్రస్తుతము ఆదేశములలో జరగుచుండు కాలవినియోగము పైని చెప్పినసమానోపయోగసిద్ధాంతమునకు విరుద్ధముగ నున్న దనియు

అందుచే వారికాలవినియోగము సార్థకము గాక వ్యర్థ మగుచున్న దనియు నిశ్చిత మగుచున్నది. మనపరిస్థితు లన్ననో మఱియొకవిధముగ నున్నవి. విశ్రాంతికై ఖర్చగుకాలము అర్థోత్పత్తికై ఖర్చగుకాలము కంటె నధికముగ నున్నది. చేయుటకు పని లేనివా రెందఱో కలరు. సంవత్సరముపొడుగునను పని లేనివా రనేకు లున్నారు. అర్థోత్పత్తి తక్కువయగుటచే దాని ననుభవించుటకు కాల మధికముగ నున్నను అనుభవించుటకు కావలసిన పదార్థములు చాలకున్నవి. కావున మన కాల మిప్పటికంటె నధికముగ నర్థోత్పత్తికై వినియోగించుటకు తగిన వసతులను మనము కల్పించుకొనవలసియున్నాము.

ఒక దేశములోని పరిస్థితులకును మఱియొకదానియందలి పరిస్థితులకును భేద ముండుటచేత అన్నిదేశములకును సమానముగ వర్తించు ఆర్థికసిద్ధాంతముల నేర్పఱుపఁదలఁచుట యుక్తము కా దనువాద మొకటి యున్న దని యీావళిలో సూచింపఁబడెను. పైని ఉదాహరించినవిషయమునుబట్టి ఇట్టివాదము సరియైనది కాదని స్పష్ట మగును. సమానోపయోగసిద్ధాంతము పాశ్చాత్త్యదేశములకును మన దేశమునకును సరిగ వర్తించునదియే. కాని అది యెట్లు వర్తించుచున్నదో, దాని సాహాయ్యమున మన మెట్టిమార్పులు చేసికొనవలయునో తీర్మానించుకొనుటయందు మనపరిస్థితులకును, పాశ్చాత్త్యపరిస్థితులకును గలభేదము పరిశీలింపవలసి యున్నది. వారికి ఎక్కువ విశ్రాంతి యావశ్యక మగుచున్నది గనుక మనకును నెక్కువవిశ్రాంతి కావలసియున్నదని యూహించుట తగదు. పరిస్థితుల భేదములను సిద్ధాంతములను మార్చుటయందుఁగాక సిద్ధాంతముల నాచరించుట యందు గణించుట యుక్త మని గ్రహింపవలెను.

క్షీణోపయోగ, సమానోపయోగసిద్ధాంతములవలన మితపదార్థము లనుభవించుటలో మనుష్యప్రవర్తనమందుఁ గల మఱియొక విశేషము విస్పష్టమగుచున్నది. పదార్థములవలన మన మపేక్షించునది ప్రస్తుతకాలోపయోగముగఁ గాని, భావికాలోపయోగముగఁ గాని యుండవచ్చును. ప్రస్తుతోపయోగముమాత్రమే కోరువాఁడు ఆర్జించినధనము నంతయు వెంటనే ఖర్చుపెట్టును. భావియుపయోగమును కోరువాఁ డట్లు చేయక కొంతధన మందుకై కూడఁబెట్టును. ప్రస్తుతము ఖర్చుపెట్టక కొంతకాలమైనతర్వాత ఖర్చు పెట్టుటకు కూడఁబెట్టుట (Saving) యని పేరు. 'కూడఁబెట్టుట' యను దానికిఁగల కారణము పైసిద్ధాంతములవలన తెలియుచున్నది. నూఱు రూపాయల నెలజీతము తెచ్చుకొనువాఁడు ప్రతి మాసములోను పది రూపాయలు కూడఁబెట్టుచున్నాఁ డనుదానిలో అర్థ మేమి? ఈపది రూపాయ లిప్పుడు ఖర్చుపెట్టుటవలన కలుగు ఉపయోగమునకంటె కొంతకాల మైనతర్వాత దానిని ఖర్చుపెట్టినయెడల నెక్కువ యుపయోగము కలుగునని అతఁ డనుకొనుచున్నాఁ డనియేకదా దాని యర్థము. ఇట్లనుకొనుటకు కారణ మున్నది. నూఱురూపాయల జీతము వచ్చువాఁడు తనకుటుంబము పెద్దది కాఁగల దనియో, రాఁబోవు కాలమున తనఖర్చు లధికము కాఁగల వనియో, వార్ధకమున తనకు లభించు వేతనము తగ్గఁగల దనియో ప్రస్తుత కాలమున నెలకు పదేసి రూపాయల చొప్పున కూడఁబెట్టుచున్నాఁడు. ఈ పదేసి రూపాయలను ఇప్పుడు ఖర్చు పెట్టకపోవుటవలన నతనికి లభింపని యుపయోగము లెట్టివి? ఇంటి అద్దెకు, బియ్యమునకు, తక్కిన ఆహారపదార్థములకు,బట్టలకు, ముఖ్యములగు నితరవిషయములకు నతఁడు తక్కిన తొంబదిరూపాయలను ఖర్చుపెట్టి ఆటలు పాటలు మఱి కొన్ని వినోదములు మున్నగు విస్తార ముపయోగము లేని మఱికొన్ని సాధనములకును ఆపదేసిరూపాయలను ఖర్చుపెట్టుటకు బదులుగఁగదా వానిని కూడఁబెట్టుచున్నాఁడు. అతఁ డిప్పుడు కోల్పోవునుపయోగము వినోదాదులమూలమున కలుగునట్టిదే కదా? కుటుంబము పెరిగినపుడు పెద్దయిల్లు, ఎక్కువబియ్యము, ఎక్కువగ నితరపదార్థములు, బట్టలు కావలసియుండును. ప్రస్తుతము వినోదముల ననుభవింపక కూడఁబెట్టినధనము రాఁబోవుకాలమున విశాల మగునింటికి, ఎక్కువబియ్యమునకు, ఇతరపదార్థములకును పనికివచ్చును. వీనిమూలమున కలుగునుపయోగము ఇప్పుడు కోల్పోవు ఉపయోగమునకన్న అధికముగనుండును. పంచదారకై ఖర్చుపెట్టు ఆఱువయణాను పాలకై ఖర్చుపెట్టుటవలన నెక్కువయుపయోగము లభించునట్లు ప్రస్తుతోపయోగమునకై ఖర్చుపెట్టఁదలఁచిన తుది పదిరూపాయలను భావ్యుపయోగమునకై ఖర్చుపెట్టినయెడల మొత్తపు ఉపయోగ మధిక మగుచున్నది. మితముగ నుండుధనమును (నూఱురూపాయలను) ప్రస్తుతోపయోగమునకు భావ్యుపయోగమునకును వినియోగము చేయవలసివచ్చినపుడు తుది మాత్రల (తుది పదిరూపాయల)మూలమున ప్రస్తుతమునను భావికాలమునను లభించునుపయోగము సమాన మగునట్లు వినియోగము చేయవలెను.

సిద్ధాంతముల నాచరణములో పెట్టుటయందు ఆయాజనుల యొక్కయు, ఆయాదేశములయొక్కయు పరిస్థితులను పరిశీలింపవలయునని పైనిచెప్పఁబడెను. ధనమునుకూడఁబెట్టువిషయములో నీధర్మము నాలోచింపవలసియున్నది. వందరూపాయల జీతము తెచ్చుకొనువాఁడు ధనము కూడఁబెట్టినట్లు ముప్పదిరూపాయలజీతము తెచ్చుకొనువాఁడు కూడఁబెట్ట యత్నించుట అపమార్గమే యగును. అతని ప్రస్తుతపు ఖర్చంతయు నెక్కువయుపయోగమును కలిగించు ఆహారపదార్థములకుఁగానే యుండును. అట్టివానిజీతములోనుండి ధనమును కూడఁబెట్టుట యనఁగా తనయొక్కయు తన పిల్లలయొక్కయు ఆరోగ్యము చెఱుచుకొని కూడఁబెట్టుట యని అర్థము. అట్టివాఁడు ప్రస్తుతము కోల్పోవు ఉపయోగము ఎంతో అధికమైనది. దానిని కోల్పోయి పదేసిరూపాయలచొప్పున కూడఁబెట్టినయెడల వార్ధకము రాకమునుపే మృతిఁజెందుట గాని, దాని ననుభవించుటకు కావలసిన శక్తిలేనివాఁ డగుటగాని సంభవించును. సమానోపయోగసిద్ధాంతమును బట్టి మనద్రవ్యమును ప్రస్తుతోపయోగములగు పదార్థములకు భావికాలోపయోగములగు పదార్థములకును వినియోగము చేయవలయు నని చెప్పినవెంటనే అందఱును తమతమశక్తికిమించి కూడఁబెట్టవలయు

నను అర్థమును చేసికొనఁగూడదు. పాశ్చాత్త్యదేశములం దీకాలమున నీ విషయములో మనుష్యప్రవర్తనము విపరీతముగ నున్న దని అనేకులు తలఁచుచున్నారు. అచ్చటివారిలో ననేకుల ఆదాయ మత్యధికముగ నుండుటచేత ధనమును కూడఁబెట్టుట చాల సుకరముగ నున్నది. కాని కూడఁబెట్టినదాని నంతయు భావికాలమం దనుభవించు నవసరము వారికి లేదు. కూడఁబెట్టినధనమును ఖర్చుపెట్టుటకు కావలసిన ఉపాయములను వారు వెదకుచున్నారు.

మితసాధనములనుండి అధికతమ మగు నుపయోగము(Maximum utility) లభించునట్లు వినియోగవిధానము నేర్పఱుచుటయే 'అనుభవకాండము' లోని ప్రధానవిషయ మని చదువరులు గ్రహింతురుగాక.

ఆ. ఉత్పత్తికాండము

ఉత్పత్తికాండమందలి విషయము లీవిధముగ నుండును: (౧) అర్థోత్పత్తి యనిన క్రొత్తయుపయోగముల నుత్పత్తి గావించుటయే కాని క్రొత్తపదార్థముల నుత్పత్తి చేయుట కాదు. కొయ్యను మంచముగఁ జేసినపుడు వడ్రంగి దానియొక్క రూపమును మార్చి అదివఱకు దానికి లేని ఉపయోగము నిప్పుడు కల్పించుచున్నాఁడు. వస్తువున కదివఱకు లేనియుపయోగమును క్రొత్తగ కల్పించుటయు, అదివఱ కుండిన అల్పోపయోగమును అధికోపయోగముగఁ జేయుటయు అర్థోత్పత్తి. వస్తువుల రూపమును మార్చియేకాక అవి దొరకుప్రదేశములను కాలములను సైతము మార్చి వానికిఁగల యుపయోగములను వృద్ధి చేయవచ్చును. వర్తకులు చేయుపని ఇట్టిది. కావున రూపములను మార్చు వడ్రంగులు, సాలెవాండ్రు, కమ్మర్లు, కంచర్లు లోనగువారే కాక వర్తకులుకూడ అర్థోత్పత్తి చేయువారే. (౨) అర్థోత్పత్తిచేయువాఁడు మనుష్యుఁడు. అం దతనికి ప్రకృతిసంపదయు మూలధనమును సాహాయ్యము చేయుసాధనములు. భూమి, గనులు, అడవులు లోనగునవి ప్రకృతిసంపదలు; ఇవి మనుష్యుని పరిశ్రమమువలనఁగాక స్వతస్సిద్ధముగ నుండునవి. కర్మకరు లుపయోగించు నాఁగలి, గొడ్డలి, రాట్నము, మగ్గము, బండ్లు, యంత్రములు లోనగు పరికరములు మూలధనములోనివి. ఇవి స్వయముగ మనుష్యునికోరికలను నెఱవేర్పక కోరికలను నెఱవేర్చు ధాన్యాదుల నుత్పత్తిచేయుటయందు సాహాయ్యపడునవి యగుటచేత మూలధన మని యనిపించుకొనుచున్నవి. పురుషకారము(మనుష్యుఁడు), ప్రకృతిసంపద, మూలధనము లను నీమూఁడును అర్థోత్పత్తికి మూలసాధనములు. కావున వీనికి సాధనత్రయమను పేరు చెల్లుచున్నది. (౩) దేశమునం దుత్పత్తి యగు మొత్తపు-అర్థమును (Total Wealth) నిర్ణయించు అంశములు ఈసాధన త్రయమునకు సంబంధించి యున్నవి. దేశములోని మొత్తపు జనసంఖ్య, వారిలో అర్థోత్పత్తియందు పాటుపడువారి సంఖ్య, పాటుపడువారి శక్తిసామర్థ్యములు తెలివితేటలు, వారివారి కేవృత్తియందు నేర్పు గలదో ఆవృత్తులలో పని చేయుచుండుట — ఇవన్నియు కలసి ఒక అంశముగ నేర్పడుచున్నవి. ఇవి పురుషకారమునకు సంబంధించినవి. ప్రకృతిసంపదలు, వానియొక్క సారత రెండవ అంశములో చేరినవి. దేశములో నర్థోత్పత్తికై యుపయోగించు మూలధనముయొక్క బాహుళ్యము, అందులో చేరిన పరికరములసౌష్ఠవము — ఇవి మూఁడవ అంశముగ నేర్పడుచున్నవి. ఈ మూఁడు అంశములును గాక నాల్గవ అంశము మఱియొకటి యున్నది. సాధనత్రయసంయోగమువలన నర్థోత్పత్తి యగుటచేత సంయోగవిధానముయొక్క రీతినిబట్టి అర్థోత్పత్తియందలి అల్పానల్పములు నిర్ణీతము లగుచున్నవి. కొన్నివిధము లగుసంయోగములవలన అర్థోత్పత్తి అధిక మగును; మఱికొన్నిటివలన అల్ప మగును. (౪) జననమరణములకుఁగల భేదములను బట్టి దేశములోని జనసంఖ్య నిర్ణయింపఁబడుచున్నది. జననముల సంఖ్య అధికముగ నుండుదేశములలో మరణములసంఖ్యయు అధికముగ నుండును. ఈసంఖ్యలలో దేశదేశములయందలి భేదములకుఁగల కారణములు ఉత్పత్తికాండమున విమర్శింపఁబడును. జనసంఖ్యలో పాటుపడువారిసంఖ్య కొన్నిదేశములయం దధికముగను కొన్నిదేశములయం దల్పముగను ఉండును. అట్లే వారిశక్తిసామర్థ్యములందుఁ గూడ భేదము లగపడుచున్నవి. కొన్నిదేశములలోనివారు వా రార్జించినధనములో చాలభాగమును కూడఁబెట్టుచుందురు; మఱికొన్నిదేశములం దట్లు జరగుట లేదు. ఈభేదములకుఁగల కారణములుకూడ ఉత్పత్తికాండమందు విమర్శింపఁబడును. (౫) అర్థోత్పత్తియం దొకదేశముకంటె మఱియొకదేశము ఉచ్చస్థితియం దున్నదో లేదో నిర్ణయించుటయందు పరిశీలింపవలసినవిషయము ఏఁటేఁట నుత్పత్తి యగు మొత్తపు అర్థము కాదు; సరాసరిని దేశమందలి యొక్కొక వ్యక్తియు నుత్పత్తిచేయు అర్థమే ఈసందర్భమున ముఖ్యమైనది. ఇట్లు లెక్క వేసినయెడల ఇంగ్లండు అమెరికాదేశములు ఉన్నతస్థితియం దున్నట్లును, మనదేశము హీనస్థితియం దున్నట్లును స్పష్టమగుచున్నది. దేశమందలి జనసంఖ్య హెచ్చుగ నున్నది యని కొందఱును, హెచ్చుగ లేదనియు మఱింత హెచ్చినప్పటికిని ప్రమాదము లేదనియు కొందఱును వాదించుచుందురు. ఈవాదములలో మనము గమనింపవలసినవిషయము మొత్తపు అర్థము కాదు; సరాసరిని ఒక్కొకవ్యక్తియు నుత్పత్తి చేయుచుండు అర్థము. ప్రస్తుతపు పరిస్థితులలో జనసంఖ్య కొంచెము తగ్గుటవలన ఈసరాసరి ఆదాయము (Average income) హెచ్చునట్లుండునెడల ఇప్పు డుండుజనసంఖ్య హెచ్చనియే చెప్పవలెను; అట్లుగాక జనసంఖ్య కొంచెము తగ్గుటవలన సరాసరి ఆదాయము తగ్గునెడల ఇప్పు డుండుజనసంఖ్య హెచ్చు కాదనియే చెప్పవలెను. (౬) సంయోగవిధానములందు ఒకదేశమునకును మఱియొకదేశమునకును ఎన్నియేని భేదము లుండవచ్చును. వీనిలో వ్యవహారబాహుళ్యము, వ్యవహారమున పని చేయుచుండువారిలోఁగల పరస్పరసంబంధములు, వ్యవహారమును నడపుటకు కావలసిన స్వాతంత్ర్యములు నను నీమూఁడును ముఖ్యములు. కొందఱు రైతులు రెండు మూఁడెకరములభూమిని సాగు చేయుచుందురు; మఱికొందఱు

వందలకొలఁది యెకరములను, కొందఱు వేలకొలఁదియెకరములను సాగు చేయుచుందురు. కావున కొందఱురైతుల వ్యవహారము స్వల్పముగను, మఱికొందఱియొక్క వ్యవహారము బాహుళ్యముగను ఉన్నది. వ్యవహారము బాహుళ్యముగ నుండునపు డొకయజమానివశమం దుండు మూలధనము, ప్రకృతిసంపద, పనివాండ్రసంఖ్యయు, అతఁ డుత్పత్తి చేయుపదార్థముల సముదాయమును అధికముగ నుండును. మామూలు నేతగాండ్రకును, మిల్లులఁబెట్టి బట్టల నేయించుయజమానులకును ఇట్టి భేదము కలదు. వ్యవహారబాహుళ్యము సాహాయ్యకారియా కాదా? ఎట్టియర్థోత్పత్తికి బాహుళ్య మావశ్యకము? బాహుళ్య మధికము కానుకాను కొన్నిపదార్థములవిషయమున నుత్పత్తి చేయుట కగు సరాసరిఖర్చు తగ్గి పదార్థము చౌక యగును; కొన్నిటియం దట్లుండదు. ఒకటేపదార్థమువిషయమునఁగూడ ఒకహద్దు దాఁటువఱకును బాహుళ్య మధికమగుట చౌకతనమునకు హేతు వగుటయు, అది దాఁటినతర్వాత బాహుళ్యము మూలమున చౌకతనము లేకుండుటయు సంభవించుచున్నది. సామాన్యముగ మనదేశమందలి వ్యవహారములు అల్పములుగ నున్నవి; పాశ్చాత్త్యదేశములలోని వ్యవహారములు బాహుళ్యములుగ నున్నవి. (౬) ఉత్పత్తికాండమందలి సిద్ధాంతములలో ముఖ్యము లైనవి వ్యవహారబాహుళ్యమునకు సంబంధించినవి. వ్యవహారము బాహుళ్యము కానుకాను ఉత్పత్తి యగు పదార్థము చౌకగ నుండినయెడల నట్టివ్యవహారము లధికవృద్ధిన్యాయము ననుసరించి యుండుననియు (Law of increasing returns), బాహుళ్యము అధికము కానుకాను ఉత్పత్తియగు పదార్థము గాయక మగుచుండినయెడల నట్టివ్యవహారములు క్షీణవృద్ధిన్యాయము (Law of Diminishing Returns) ననుసరించి యుండు ననియు, బాహుళ్యము కానుకాను ఉత్పత్తియగుపదార్థము చౌకయుఁగాక గాయకమునుగాక యథాప్రకారముగ నుండునెడల నట్టివ్యవహారము సమవృద్ధి న్యాయము (Law of Constant returns) ననుసరించి యుండు ననియు చెప్పుచుందురు. ఈన్యాయములకును, అనుభవకాండమందలి క్షీణోపయోగన్యాయమునకును కొంత సాదృశ్యము కలదు. (౭) ప్రతివ్యవహారమందును నాలుగైదురకముల పనులు చేయవలసియున్నవి. వ్యవహారమునం దుత్పత్తియగు పదార్థమును ఎంత అధికముగ నుత్పత్తిచేయవలసినదియు, దాని నెచట నెట్టి క్రయమునకు విక్రయింపవలసినదియు, అందులకు కావలసిన సాధనముల నేరీతిగ సమకూర్పవలసినదియు తీర్మానించుట మొదటి పని. ఈ తీర్మానములఁ బట్టియే వ్యవహారముమూలమున వచ్చు లాభనష్టములు నిర్ణయమగును. లాభనష్టములను భరించుపూచీ యెవరిదియో వారే వ్యవహారమునకు యజమాని యని చెప్పఁబడుచున్నారు. యజమాని ఒకఁడుగ నుండవచ్చును; లేదా ఇద్దఱుముగ్గురు భాగస్వాములు కలసి లాభనష్టములకు పూచీపడవచ్చును; లేక వందలకొలఁది మనుష్యు లందుకై కలయవచ్చును. ప్రస్తుతకాలమున కంపెనీవ్యవహారములలో (Joint-stock Companies) అనేకము లిట్టివి. లాభనష్టములను భరించు పూచీ వహించుటయేకాక, వ్యవహారమందలి వివరముల నన్నిటిని చక్కఁగ నడపువారు కొంద ఱుండవలెను. అట్టివారికి నియంత లని పేరు (Directors). వారియుత్తరవుల ననుసరించి నెలజీతములను పుచ్చుకొని పని చేయువా రనేకు లుందురు. విచారణదార్లు, గుమాస్తాలు, కూలివాండ్రు ఇందులో చేరినవారు. వీరుగాక, వ్యవహారమునకుఁ గావలసిన ప్రకృతిసంపదలను సన్నాహము చేయు భూస్వాములు కొందఱును, మూలధనమును ఋణముగ నిచ్చువారు కొందఱును ఉందురు. ఒకవ్యవహారము జయప్రదముగ జరగవలయు ననిన (౧) లాభనష్టముల ననుభవింప సిద్ధపడియుండుట, (౨) వివరముల నేర్పఱుచుట, (౩) వాని ననుసరించి నిర్ణీతములగు పనులను చేయుట, (౪) కావలసిన భూమి మొదలగు ప్రకృతిసంపదలను సరఫరా చేయుట, (౫) ఋణము లిచ్చుట — అను వివిధములగు పనులను చేయవలసియున్నది. ఈపనుల నన్నింటిని ఒకఁడే చేయుచుండవచ్చును, లేక కొన్నిపనులను ఒకఁడును, మఱికొన్నింటిని మఱియొకఁడును చేయుచుండవచ్చును; అట్లు గాక ఒక్కొకవిధమగు పనిని ఒక్కొకఁడు చేయుచుండవచ్చును. సొంతభూమిని సొంతముగ (కూలివాండ్రను పెట్టుకొనక) సొంతపరికరములతో (ఒకరియొద్ద ఋణము తీయక, తాను కూడఁబెట్టినమూలధనముతో) సాగు చేయురైతు లనేకు లున్నారు; ఇతరులభూమిని సొంతముగ సొంతపరికరములతో సాగుచేయురైతులు మఱికొంద ఱున్నారు; భూమియు పరిశ్రమము సొంతములుగ నుండి, మూలధనమునుమాత్రము సాహుకార్లయొద్ద ఋణము తీసి సాగు చేయురైతులు కొంద ఱున్నారు. సొంతముగ నేదియు లేక, ఇతరులభూమిని కూలివాండ్రసాయము చేతను, ఇతరులయొద్ద ఋణముగ తీసికొనిన మూలధనముచేతను సాగుచేయువా రెందఱో కలరు. ఇట్లే వ్యవసాయము కాక తక్కిన పరిశ్రమములందు రకరకములగు సంయోగవిధానము లున్నవి. గొప్పగొప్ప మిల్లులను బెట్టి వేలకొలఁది పనివాండ్రచే పని చేయించు యజమాను లున్నారు. కావున యజమానులకును నియంతలకును వేతనములను పుచ్చుకొని పనిచేయువారికిని, భూస్వాములకును, మూలధనము నిచ్చువారికిని ఎట్టిపరస్పరసంబంధ ముండినయెడల ఉత్పత్తియగుధనము అధికతమముగ నుండును? ఈకాలమున విస్తారమగు మూలధన ముండినఁగాని ఏపరిశ్రమను స్థాపించుటకును వీలు కలుగుట లేదు. ధనోత్పత్తికి పురుషకారము కావలసియున్నను మూలధనము లేని పురుషకారము వ్యర్థ మగుచున్నది. మూలధన మున్నవాఁడు ఎట్టివ్యవహారము నైనను చేయఁగలిగియున్నాఁడు. అట్టివారే వ్యవహారముల కంతకును యజమానులుగ నుండి కూలివాండ్రచేత ఇష్టమువచ్చినపనిని ఇష్టము వచ్చినట్లు చేయింపఁగలిగియున్నారు. అందుచేతను ప్రస్తుతకాలమునకు 'మూలధనపుయుగము' (Age of Capitalism) అనుపేరు సార్థకమగుచున్నది. వ్యవహారములో చేరి యుండువారికిఁ గల పరస్పరసంబంధము తృప్తికరముగ లేకపోవుటచేతనే పాశ్చాత్త్యదేశములం దప్పుడప్పుడు కూలివాండ్రు సమ్మెకట్టి పనిచేయుట మానుటయు, యజ

మానులు పనివాండ్ర నందఱను ఒకొకప్పుడు పనినుండి తొలఁగించుటయు సంభవించుచున్నది. జమీన్దారులకును రైతులకును అభిప్రాయభేదము లీకారణముచేతనే కలుగుచున్నవి. సొంతదారే భూమిని సాగుచేయుట మంచి దనియు, సాగుచేయువాఁడే భూస్వామిగ నుండవలెననియు కొందఱు వాదించుట కిదియే కారణము. (౯) వృత్తిస్వాతంత్ర్యము ప్రస్తుతకాలమునకు లక్షణ మని ఇదివఱలో సూచింపఁబడెను. కాని ఆర్థికముగ ముందంజవేయుచున్న అమెరికా, జర్మనీ, ఇంగ్లండు దేశములందు వృత్తిస్వాతంత్ర్యమును నిరోధించుటకై అనేకములగు నేర్పాటులు కావింపఁబడుచున్నవి. వీనిలో కొన్ని ప్రభుత్వమువారి శాసనసమ్మతములు; కొన్ని ప్రభుత్వమువారితో సంబంధము లేనివి. ఏదైనపదార్థము నొకదాని నుత్పత్తి చేయువారిలో ననేకులు ఒకవిధముగ తమలో తాము కట్టుగట్టి పైనుండువా రెవరైన నావృత్తిలో ప్రవేశింపఁదలఁచినపుడు వారికి అడ్డు తగిలి, వారిని ప్రవేశింపకుండఁ జేయుట సాధారణ మగుచున్నది. ఇందువలన అనేకపదార్థములయుత్పత్తి 'బహుముఖము' గాక, 'ఏకముఖ' మగుచున్నది. 'బహుముఖము' అనఁగా ఒకపదార్థమును అనేకు లుత్పత్తి చేయుట. 'ఏకముఖము' (Monopoly), అనఁగా దానిని ఒకరే యుత్పత్తి చేయుట. అనేకులు ఉత్పత్తి చేయునపుడు వారిలో వారు పోటీపడుటయు, వారికిఁగల నైపుణ్యము చూపి పదార్థము చౌకగ దొరకునట్లు గావించుటయు సహజము. 'ఏకముఖము'గ నుత్పత్తి యగునపుడు వృత్తినిరోధము కలుగుటయేకాక పదార్థము గాయకముగ నుండుటయు కలదు. అయినను కొన్నిపదార్థములను 'ఏకముఖము'గ నుత్పత్తి చేయుటయే లాభకరముగ నుండును. ఎట్టిపదార్థములవిషయమున నట్టిలాభము కలుగునో పరిశీలింపవలసియున్నది. మనదేశమున ఉప్పు, నల్లమందు, కల్లు, సారాయి మొదలగునవి ప్రభుత్వమువారే యుత్పత్తి గావించుటయో, లేక వారిశాసనములకు బద్ధులైనవా రుత్పత్తి గావించుటయో జరగుచున్నది. 'ఏకముఖోత్పత్తి' లాభకర మని స్పష్టమైనయెడల అట్టిపని ప్రభుత్వమువారే చేసిన బాగుగ నుండునా? లేక వ్యక్తులకు వదలిపెట్టుట మంచిదా? అనువిషయము ఆలోచింపవలసియున్నది. (౧౦) ప్రస్తుతకాలమందు అర్థోత్పత్తికి మఱియొకలక్షణము కలదు. అనేకులు వా రుత్పత్తి చేయువస్తువులను స్వానుభవమునకుఁ గాక పరులకు విక్రయించు నుద్దేశముతో నుత్పత్తి చేయుచున్నారు. ఇది క్రొత్తలక్షణము కాదుగాని పూర్వముకంటె నిప్పు డిది యెక్కువగ వ్యాపించియున్నది. వేరుసెనగ, జనుము, నీలి, ప్రత్తి, మిరెపకాయలు, నువ్వులు లోనగువానిని పండించురైతు లిట్టివారు; తక్కిన ధాన్యమును పండించు రైతులలో ననేకులు పండినదాని నంతయు స్వానుభవమునకుఁ బెట్టుకొనక, కొంతభాగమునైనను విక్రయించుచుందురు. వ్యావసాయిక వృత్తులు గాక పాటకపువృత్తుల (Manufactures) నవలంబించిన సాలెవాండ్రు, వడ్రంగులు లోనగువారు వారు తయారుగావించిన పదార్థముల నన్నింటిని విక్రయింపవలసి యున్నది. కావున క్రయవిక్రయములకు కావలసిన సదుపాయము లీకాలమున పూర్వముకంటె నెక్కువ ప్రాధాన్యమును గాంచియున్నవి. మన రైతులలో ననేకులు వ్యవసాయము చేయుటయం దెక్కువనేర్పును చూపించువారైనను తా ముత్పత్తి గావించుసరకులను విక్రయించు విషయమున వెనుకఁబడియున్నారు. తాము తయారుచేసిన సామానులను విరివిగ విక్రయించుటకై కోట్లకొలఁది ద్రవ్యము నీ కాలమున ప్రకటనలకు (Advertisements) గాను అనేకులు ఖర్చుపెట్టవలసి యున్నది. సామానుల సుగుణములను లోకమునకు ప్రకటించుట ముఖ్యమగు కళలలో నొకటిగ నీకాలమునందున్నది. ఉత్పత్తి చేయువారికంటె వ్యాపారముచేయు వర్తకులసంఖ్య హెచ్చుగుటకుకూడ నిదియే కారణము. రోడ్లు, కాలువలు, ఇనుపదారులు, స్టీమర్లు, ఆకాశయానములు, తపాలాతంతియేర్పాటులు — ఇవి యన్నియు నత్యావశ్యకములగుచున్నవి. (౧౧) మనకు కావలసిన పదార్థము లన్నియు మన దేశమం దుత్పత్తి యగుట లేదు; మన ముత్పత్తిచేయు పదార్థము లన్నిటికిని మనదేశమున గిరాకి యుండుట లేదు. కావున, విదేశములం దుత్పత్తి యగు వస్తువులను కొనవలసిన అవసరమును, మన వస్తువులను విదేశములందు అమ్మవలసిన అవసరమును కలుగుచున్నవి. ఇట్టి క్రయవిక్రయము లెప్పుడు లాభకరములో, ఎప్పుడు నష్టదాయకములో నిర్ణయింపవలెను. మనము విదేశవస్తువులను కొనుట మానినయెడల, విదేశములవారు మనవస్తువులను కొనుట మానెదరు. (౧౨) మనదేశమం దిప్పు డుత్పత్తి యగు ధన సముదాయము చాల తక్కువగ నున్నది. దారిద్ర్యబాధ హెచ్చుచున్నది. జనసంఖ్యయందును, పాటుపడువారిసంఖ్యయందును, పాటుపడువారి శక్తి సామర్థ్యములందును, మూలధనమును వృద్ధిచేసికొనుటకు కావలసిన యవకాశములందును, ప్రాచీనకాలపు పరికరములను మాని లాభకరములగు యంత్రముల నుపయోగించుటయందును, సాధనత్రయ సంయోగ విధానములందును మనము చేసికొనవలసిన మార్పు లనేకము లున్నవి. వీనిలో నెట్టివి వ్యక్తుల (Individuals) యుక్తాయుక్త పరిజ్ఞానమువలన జరగఁగలవో, ఎట్టివి జరగుటకు ప్రభుత్వమువారి సాహాయ్యము ఆవశ్యకమో నిర్ణయింపవలెను. మనకంటె నెంతయో వెనుకఁబడియున్న రషియాదేశము గడచిన పదిసంవత్సరములలో నెంతయో ముందునకు వచ్చుటకు ప్రభుత్వమువారి సాహాయ్యమే కారణము (పైని పేర్కొనిన పండ్రెండు విషయములను గుఱించి వివరములు తెలిసికొనఁగోరువారు 'ఉత్పత్తి', 'జనసంఖ్య', 'మూలధనము', 'ప్రకృతి సంపద', 'విదేశవ్యాపారము' లోనగు విషయములను గుఱించిన ప్రత్యేకవ్యాసములను చదువునది).

౩. మూల్యనిర్ణయకాండము

మూల్యనిర్ణయకాండమునందలి విషయము లీక్రిందివిధముగ నుండును: (౧) ఈకాలమున పదార్థములలో ననేకములు స్వానుభవమునకుఁగాక వినిమయమునకై యుత్పత్తి గావింపఁబడుచున్నవని తెలిసియున్నది. ప్రతిమనుష్యుఁడును తనకు కావలసినవస్తువుల

నన్నిటిని తానే యుత్పత్తి చేసికొనుట లేదు. ఏపదార్థ ముత్పత్తి చేయుటయందు తన కెక్కువగ నేర్పును, అభిరుచియును, వసతులును కలవో ఆపదార్థము నుత్పత్తి చేసి, దాని నితరుల కిచ్చి వారియొద్ద నుండి తనయనుభవమునకు కావలసినవస్తువులను సంపాదించుట ప్రస్తుత కాలపులక్షణ మని లోగడ చెప్పబడియున్నది. 'తా నిచ్చుపదార్థమునకు బదులుగ నితరవస్తువులు ఎంత బాహుళ్యముగ లభించును' అనునది ప్రతిమనుష్యునికిని చాల ముఖ్యమైనవిషయము. ఈ బాహుళ్య మధికమైనయెడల అతనిస్థితి బాగుగ నుండును; లేనియెడల నది చాల విచారకరముగ నుండును. వినిమయము గావించినపుడు ఒక పదార్థమునకు బదులుగ లభించు మఱియొకపదార్థముయొక్క బాహుళ్యమే మొదటిదానిమూల్యము. ఒకసేరు బియ్యమునకు బదులు రెండుసేర్ల ఉప్పు దొరకినయెడల సేరుబియ్యపుమూల్యము రెండుసేర్ల ఉప్పు అని చెప్పుచుందుము. (౨) ఒకసేరు బియ్యముయొక్క మూల్యము రెండుసేర్ల ఉప్పుగను, ఒకసేరునెయ్యియొక్క మూల్యము ఇరువదిసేర్ల ఉప్పుగను, ఒకసేరు నూనెయొక్కమూల్యము పదిసేర్ల ఉప్పుగను ఉండును. అట్టిసందర్భములో బియ్యముయొక్క మూల్యము తక్కువ యనియు, నూనెయొక్కమూల్యము అంతకంటె నెక్కువ యనియు, నెయ్యియొక్కమూల్యము మఱింత యెక్కువ యనియు చెప్పుచుందుము. కొన్నివస్తువులమూల్యము ఎక్కువగ నుండుటకును, కొన్నిటియొక్కమూల్యము తక్కువగ నుండుటకును గలకారణములను విమర్శించుటయే మూల్యనిర్ణయకాండమం దర్థశాస్త్రకారులు చేయు పని. (౩) వినిమయముయొక్క యుద్దేశము మనదగ్గఱనుండుపదార్థము నిచ్చి మనకు కావలసిన పదార్థములను సంపాదించుట యైనను ఈకాలమందు పదార్థములను పదార్థాంతరములకుగాక చెలామణిద్రవ్యము(Money)నకై మనము వినిమయము చేయుచున్నాము. ధాన్యమును పండించు రైతునకు కావలసినది ఉప్పు, మిరెపకాయలు, చింతపండు, నెయ్యి, నూనె, బట్టలు లోనగునవి; కాని, సాధారణముగ వీనిలో దేనినికూడ ధాన్యము నిచ్చి సంపాదించుట లేదు. తన దగ్గఱ నుండుధాన్యమును రూపాయలలోనికి మార్చుకొని, ఆరూపాయలతో తనకు కావలసిన వస్తువులను కొనుట సర్వసాధారణము. వినిమయముయొక్క యుద్దేశము సుకరముగ నెఱవేఱుటకై మనుష్యుడు కనుగొనినసాధనమే ఈచెలామణిద్రవ్యమగురూపాయ. వస్తువుయొక్క మూల్యమనగా దానికి బదులుగ లభించురూపాయ లనియే మనము మామూలుగ చెప్పుచుందుము. బదులుగలభించురూపాయలేకాక, అట్లు లభించు ప్రతివస్తువుయొక్క మొత్తమునకును 'మూల్యము' అనుపేరు సార్థక మగుచున్న దని పైని చెప్పబడియున్నది. కావున నొకవస్తువునకు బదులుగ వచ్చురూపాయలమొత్తమునకు వేఱొకపే రుండిన బాగుండు నని యెంచి, దానికి అర్థశాస్త్రకారులు 'క్రయము' అని నామకరణము చేసియున్నారు. 'క్రయము' కూడ 'మూల్యమే'; కాని చెలామణిద్రవ్యమూలమున వ్యక్త మగుమూల్యము క్రయ మని చెప్పబడుచున్నది. మూల్యమునకును క్రయమునకును మఱియెట్టి విశమగు భేదము లేకపోవుటచేత 'మూల్యనిర్ణయము' అన్నను 'క్రయనిర్ణయము' అన్నను ఒక్కటి అనియే మనము గ్రహింపవచ్చును. ఒకవస్తువుయొక్క క్రయము అధికముగను, మఱియొకదానియొక్క క్రయము అల్పముగను ఉండుటకుగల కారణములను కనుగొనుటయే మనము చేయవలసినపని. పదిరూపాయ లిచ్చినయెడల బస్తాబియ్యము దొరకుచున్నవి. బియ్యము లభింపనియెడల మన ప్రాణములు నిలువజాలవు. కాని వందలకొలదిరూపాయల నిచ్చినగాని వజ్ర మొకటి లభింపదు. ప్రాణము నిలుచుట కావశ్యక మైన బియ్యముయొక్క క్రయ మంత తక్కువగ నుండుటకును, అంతటి గొప్ప యుపయోగము లేనట్టి వజ్రముయొక్క క్రయ మెంతో అధికముగ నుండుటకును కారణ మేమి? (౪) ప్రతి వినిమయమునకును రెండుపక్షములవా రుండవలెను. ఒకపక్షములోనివారు కొనువారు (క్రేతలు); రెండవ పక్షములోనివారు అమ్మువారు (విక్రేతలు). కొనువారు అమ్మువారును కలసి బేర మాడిన తర్వాత నిరుపక్షములవారును అంగీకరించిన మొత్తమే 'క్రయము'. కొనువా డంతటి క్రయము నియ్య సిద్ధపడుటకు కారణములను, అమ్మువా డంతటిక్రయమును తీసికొన సిద్ధపడుటకు కారణములను కనుగొనవలెను. బస్తాబియ్యమునకు పదిరూపాయలకంటె నెక్కువ యిచ్చుటకు కొనువా డెందుల కంగీకరించుట లేదు? వజ్రమునకు నేనాలుగైదువందలరూపాయలనుగూడ నిచ్చుట కత డేల అంగీకరించుచున్నాడు? అనుభవకాండమున ఈప్రశ్నకు సమాధాన మిదివఱకే చెప్పబడియున్నది. క్షీణోపయోగన్యాయము ప్రకారము వస్తువుయొక్క మితత్వమునుబట్టి దాని తుదియుపయోగము నిర్ణయింపబడు ననియు, తుదియుపయోగమునుబట్టి దానిక్రయము నిర్ణయ మగుచున్న దనియు స్పష్ట మగుచున్నది. బియ్యపుబస్తాలు లక్షలకొలదిగ నుండుటవలన దానియొక్క తుదియుపయోగము చాల తక్కువ; అందుచే దాని క్రయముకూడ చాల తక్కువగ నున్నది. వజ్రములసంఖ్య — వజ్రములమొత్తము — మిక్కిలి మితతరముగ నుండుటచేత వాని 'తుదియుపయోగము' మిక్కిలి అధికముగ నున్నది; అందుచే దానిక్రయముకూడ హెచ్చుగ నుండుట సంభవించుచున్నది. బియ్యముయొక్కక్రయము పదిరూపాయలనుండి యెనిమిదిరూపాయ లైనయెడల దానికి కారణము బియ్యము యొక్క 'తుదియుపయోగము' తగ్గుటయే. ఇట్లు తగ్గుటకు ముఖ్యములగు కారణములు రెండు కలవు. అమ్మకమునకు సిద్ధముగ నుండు బియ్యము హెచ్చు కావచ్చును; లేక బియ్యమందు క్రేతలకుగల యిష్టము తగ్గవచ్చును. బియ్యమునకు బదులుగ గోదుమలనో, రాగులనో, జొన్నలనో వాడుటకు ప్రజలు ప్రారంభించినయెడల బస్తాలసంఖ్య అధికము కాకున్నను ఉన్నబస్తాలయొక్క తుదియుపయోగము తగ్గును. బియ్యముయొక్క క్రయము పదిరూపాయలనుండి పండ్రెండురూపాయ లగునపుడు బస్తాలసంఖ్య తగ్గుటయో, క్రేతలకు బియ్యమందుగల ఇష్టము హెచ్చుటయో కారణము లగును. హెచ్చుటకును తగ్గుటకును గల కారణములను పరిశీ

లింపక, ఏదియో యొకసమయమున ఫలానిక్రయ ముండుటకు కారణమును మనము విమర్శించినయెడల, ఆసమయమున అమ్మకమునకు సిద్ధముగ నుండు బస్తాలసంఖ్యయే ఆకారణ మని మనము చెప్పవచ్చును. క్రేత లిచ్చుక్రయము వస్తువుయొక్క బాహుళ్యము (దాని తుదియుపయోగము) ననుసరించి యుండు ననుట స్పష్టము.

అమ్మకమున కుండు బస్తాలు	క్రేత లిచ్చుధర
౧౫,౦౦౦ లు	రు. ౧౫ లు
౧౮,౦౦౦ లు	రు. ౧౪ లు
౨౦,౦౦౦ లు	రు. ౧౩ లు
౨౩,౦౦౦ లు	రు. ౧౨ లు
౨౬,౦౦౦ లు	రు. ౧౧ లు
౩౦,౦౦౦ లు	రు. ౧౦ లు.

(౫) అమ్మకమునకు సిద్ధముగ నుండు బస్తాలనుబట్టి క్రయము నిర్ణయ మగుచుండునుగదా? కాని ఒక్కొక సమయమున అమ్మకమునకు ఎన్నియో కొన్నిబస్తాలే యుండుటకు కారణ మేమి? అంతకంటె హెచ్చుగఁగాని తక్కువగఁగాని లేకుండుట యేల? విక్రేతల యిష్టానిష్టములఁబట్టి ఇది నిర్ణయింపఁబడుచున్నది. మనుష్యుఁడు శ్రమపడినఁగాని బియ్యము మొదలగు పదార్థము లుత్పత్తి కాఁజాలవు; కాని ఎవఁడును విశేషకాలము కష్టపడుట కిచ్చగింపఁడు. విశ్రాంతి లేక, నిరంతరము పని చేయుటకు ప్రతి మనుష్యుఁడును సిద్ధపడునెడల నిప్పటికంటె నెన్నియోరెట్లధికముగ మన మనేక పదార్థముల నుత్పత్తిచేయఁగలవార మగుదుము. అప్పుడు వానిబాహుళ్యం మధికమై వానిక్రయములు తగ్గును. కాని ప్రతిమనుష్యుఁడును కొంతకాలము మాత్రమే పని చేయఁగలిగియున్నాఁడు. అందులోకూడ శ్రమ కనుగుణమగు ఫలము లభించునను నమ్మక మున్నప్పుడే అతఁడు పనిచేయ సిద్ధపడుచున్నాఁడు. శ్రమ కనుగుణమగు ఫలము లభించినదియు లేనిదియు తెలిసికొనుటకు పదార్థముయొక్క క్రయ మొక్కటియే మన కీకాలమున ఆధారము. ఎక్కువగ పదార్థము నుత్పత్తి చేసినయెడల దానిఖరీదు తగ్గు నని 'గిరాకి' సిద్ధాంతమునుబట్టి తెలియుచున్నది. కావున పదార్థముల నుత్పత్తిచేయువారు క్రయము తగ్గునేమో యని భయపడి వాని నత్యధికముగ తయారుచేయ సాహసింపరు. ఏమాత్రపు బాహుళ్యముగ తయారుచేసినయెడల వానికి వచ్చు క్రయము తమ శ్రమ కనుగుణముగ నుండు నని వా రనుకొనెదరో అంతటి బాహుళ్యముగ మాత్రము వారు దాని నుత్పత్తి చేయుదురు. ౧౫,౦౦౦ ల బస్తాల బియ్యము నుత్పత్తిచేసినపుడు ఒక్కొకబస్తా నుత్పత్తి చేయుట కగుఖర్చులు రు. ౧౧ లు అయినయెడల ఒక్కొక బస్తాయొక్క క్రయము రు. ౧౫ లగుటచే బస్తా ఒకటింటికి రు. ౪ ల లాభము వచ్చును. లాభము వచ్చుచున్నపుడు రైతులు మఱికొంత భూమిని సాగుచేసి ౧౮,౦౦౦ ల బస్తాల నుత్పత్తి చేయవచ్చును. కాని అప్పుడు వారిఖర్చులు బస్తా ఒకటింటికి రు. ౧౨ ల వఱకును పెరుఁగవచ్చును. ౧౮,౦౦౦ ల బస్తాలు అమ్మకమున కున్నప్పుడు క్రయము రు. ౧౪ లకు పడిపోవును. అప్పుడుకూడ రైతుల కొక్కొక బస్తాకు ఒకరూపాయ లాభము దొరకు చుండుటచేత వారు మఱింత శ్రమపడుట కిష్టము గలవారై ౨౦,౦౦౦ ల బస్తాల బియ్యము నుత్పత్తి చేసి అమ్మకమునకు తేఁగలరు. అప్పుడు బస్తా ఖరీదు రు. ౧౩ లకంటె నధికముగ నుండఁజాలదు. ౨౦,౦౦౦ల బస్తాల నుత్పత్తి చేయుటలో నొక్కొకబస్తా కగుఖర్చులు రు. ౧౩ లు అయినయెడల వారిఖర్చును వారికి లభించు క్రయమును సమానముగ నుండును. వా రంతటితో నిలువక, ౨౩,౦౦౦ల బస్తా లుత్పత్తి చేసినయెడల బస్తా ఒకటింటికి వారి కగుఖర్చు రు. ౧౪ లు కావచ్చును; కాని అన్నిబస్తాలును అమ్మకమునకు వచ్చినపుడు క్రయము రు. ౧౨ లగుటచేత వారిశ్రమకు తగినలాభము లేక రెండేసిరూపాయలచొప్పున నష్టము వచ్చును. ౩౦,౦౦౦ల బస్తా లుత్పత్తి చేసినపుడు వారికి వచ్చునష్టము మఱింత యధిక మగును. ఇట్టిపరిస్థితులలో వ్యవహారమందలి కష్టసుఖముల నెఱిఁగినరైతులు ౨౦,౦౦౦ ల బస్తాలకంటె నెక్కువగ నుత్పత్తి చేయఁజాలరు. ఈయుదాహరణమునుబట్టి ఉత్పత్తి చేయఁబడు మొత్తములలో (౧౫,౦౦౦; ౧౮,౦౦౦; ౨౦,౦౦౦ లోనగునవి) ఒక్కొకమొత్తముసందర్భమున నొకవిధమగు ఖర్చు లుండుట స్పష్ట మగుచున్నది. ఖర్చునకు తగినక్రయము దొరకినఁగాని ఉత్పాదకులు తమపనికిఁ బూనరు గనుక, ఏయేక్రయము లున్నపుడు ఎంతెంత మొత్తములను వా రుత్పత్తి చేయుదురో మనము చెప్పఁగలిగియుందుము. క్రయమునకును, ఉత్పత్తియగు మొత్తమునకును గలసంబంధమును విశదపఱుచుసిద్ధాంతమునకు 'బాహుళ్యసిద్ధాంతము' ((Law of Supply) అని పేరు. క్రయము హెచ్చు కానుకాను ఉత్పత్తి చేయఁబడుమొత్తము హెచ్చగుచువచ్చును. ఉత్పాదకులను పురికొల్పునది క్రయమునకును ఖర్చులకును నుండు సంబంధమే. 'బాహుళ్యసిద్ధాంతము' ఈ క్రిందిపట్టీమూలమున స్పష్ట మగును.

బస్తాక్రయము లేక బస్తా కగు ఖర్చు	ఉత్పత్తి యగు మొత్తము
రు. ౧౧ లు	౧౫,౦౦౦ లు
రు. ౧౨ లు	౧౮,౦౦౦ లు
రు. ౧౩ లు	౨౦,౦౦౦ లు
రు. ౧౪ లు	౨౩,౦౦౦ లు
రు. ౧౫ లు	౨౬,౦౦౦ లు
రు. ౧౬ లు	౩౦,౦౦౦ లు

ఈపట్టీని, గిరాకిసిద్ధాంతమును సూచించుపట్టీతో సరిపోల్చి చూచినయెడల ౨౦,౦౦౦ ల బస్తాలకంటె నధికముగ నుత్పత్తి చేయుట లాభకారి కాదనుట స్పష్ట మగును. ఈ రెండుసిద్ధాంతములను సమన్వయించుటమూలమున 'క్రయసిద్ధాంతము' (Law of price) ఏర్పడుచున్నది. ఎంతటిబాహుళ్యమునకు (సరఫరా లేక Supply) క్రేత లియ్యఁదలఁచుక్రయము విక్రేతల కగుఖర్చుతో సమానముగ నుండునో అంతటి బాహుళ్యముగ పదార్థ ముత్పత్తి యగుచుండును.

ఉత్పత్తి చేయఁదగిన మొత్తము లనేకము లున్నను, ఒక్క మొత్తము (బాహుళ్యము, సరఫరా, Supply) విషయముననే గిరాకిక్రయమును (Demand price), ఉత్పత్తి చేయుట కగు ఖర్చులును (Expenses per unit) సమానముగా నుండును. పదార్థముయొక్క క్రయమును నిర్ణయించుసందర్భము లివియే. (౫) బాహుళ్యముయొక్క మితత్వమును నిర్ణయించునది 'ఖర్చులు' మాత్రమే కాదు. శ్రమకుఁ దగినక్రయము వచ్చునపుడుకూడ కొందఱు విస్తారముగ నుత్పత్తి చేయుట కిష్టపడరు. ఉత్పాదకు లందఱిలో పోటీ యున్నప్పుడే ఇట్టిది సంభవించును. పోటీ లేక వారందఱును కట్టుగట్టి యున్నప్పుడును, ఉత్పత్తి యేకముఖముగ నుండునపుడును ఖర్చులకు మించినక్రయమును సంపాదింపఁగోరి, దానికి తగినట్లుగ అమ్మకమున కుండు పదార్థబాహుళ్యమును ఉత్పాదకులు మార్చుచుందురు. (౬) కొన్నిపదార్థములయొక్క మితత్వమునకు కారణము 'ప్రకృతిలోపమే'. వాని నుత్పత్తి చేయుటకు 'శ్రమము' అవసరముండదు. భూమి మొదలగు ప్రకృతిసంపద లిట్టివి. వీనియొక్క బాహుళ్యము తక్కువగ నుండును. ఎక్కువశ్రమ పడినను వానిని ఎక్కువగ నుత్పత్తి చేయుటకు వీలు లేదు. కావున వానివిషయమున గిరాకినిబట్టిమాత్రమే క్రయము నిర్ణయమగుచున్నది. వాని నధీనమందుంచుకొనువారు శ్రమపడ నక్కఱలేక విస్తారలాభము సంపాదించుచుందురు.

ప్రస్తుతకాలపు ఆర్థికప్రపంచచక్రమును త్రిప్పుశక్తియే ఈ 'క్రయము'. వస్తువుయొక్క యుపయోగమును 'క్రయము' కొలుచుచున్నది. వస్తువుయొక్క ఆవశ్యకతానవశ్యకతలను, అవసరానవసరములను కొలచునదిగూడ నిదియే. కట్టుకొనుటకు నూలుబట్టలు లేక, అవస్థపడుచుండువా రనేకు లున్నను, పట్టుబట్టలను ధనికుల యుపయోగార్థము ఉత్పత్తిచేయువా రెందఱో యున్నారు. నూలుబట్టలు కావలసినవా రెక్కువక్రయము నిచ్చుకొన లేకపోవుటయు, పట్టుబట్టలు కొనఁదలఁచిన వారు ఎక్కువక్రయము నిచ్చుటకు సిద్ధపడియుండుటయు దీనికి కారణము. దేశములోని కూలివాండ్రను మూలధనమును ప్రకృతిసంపదలును ఏపదార్థములయొక్క క్రయ మధికముగ నున్నదో వానిని ఉత్పత్తిగావించుటయందు వినియోగింపఁబడుచున్నవి. దేశమునకు ఏపదార్థములు ఎంతమట్టుకు అవసరములు అనువిషయమును తీర్మానించుటలో 'క్రయము' ఒక్కటియే మన మీకాలమున పరిశీలించుచున్నాము. అన్నము లేక అనేకులు పస్తుండినను ధాన్యమువిషయమున వారికిఁగల అవసరముకంటె మోటారుకార్లవిషయమున మఱికొందఱకుఁగల అవసరము ఎక్కువ యని తలఁచుచున్నాము. కావున సాధనత్రయము వేనియుత్పత్తికై వినియోగింపవలయునో నిర్ణయించునది 'క్రయము' అనుదానిని మనము మఱవఁగూడదు. ఉత్పత్తియైనపదార్థమును వారువా రిచ్చు 'క్రయము'లఁబట్టి మన మీకాలమున దేశములోని ప్రజలకు పంచిపెట్టుచున్నాము. పదిమంది యొకవస్తువును కొనఁదలఁచినపుడు ఎవ రెక్కువ క్రయము నిత్తురో వారి కావస్తువు లభించుచున్నది. వారి యవసరము ఎక్కువ యని మనము భావించుచున్నాము. దరిద్రుఁడుగ నుండువాఁడు బస్తాకు నాలుగురూపాయలకంటె నెక్కువగ నియ్యలేఁడు గనుక బియ్యము విషయమున వానికిఁగల అవసరము బస్తాకు పదిరూపాయల నియ్యఁగల ధనికుని యవసరమునకంటె తక్కువ యని మనము పరిగణించుచున్నాము. ఎట్టిక్రయమును నియ్యక బలాత్కరించి వస్తువులను తీసికొనిపోవుపద్ధతికన్న క్రయ మిచ్చి తీసికొనిపోవుట మంచి మార్గమే కాని, క్రయమునుబట్టియే అవసరానవసరములను తీర్మానించుట యుక్తమా యని అనేకులు సంశయించుచున్నారు. ఆఁకలి యెవరికధికమో వారి కెక్కువయన్నము పెట్టవలయును గాని అజీర్ణరోగముచే బాధపడుచుండువాఁడు ఎక్కువక్రయము నియ్యఁగలవాఁ డను నెపముచే అన్నము నంతయు వాని కిచ్చివేయుట న్యాయ్యము కాదని వీరి వాదము. ఏవస్తువు నుత్పత్తిచేసినయెడల లాభ మధికముగ వచ్చునో దానినే ఈకాలమున నుత్పత్తి చేయుచున్నారు, అనఁగా దేని క్రయము హెచ్చుగను, ఉత్పత్తిచేయుట కగు ఖర్చులు తక్కువగను నుండునో దానినే యుత్పత్తిచేయుట మామూలు. శరీరమునకు బలమును ఆరోగ్యమును సౌందర్యమును నియ్యఁగలపదార్థముల నుత్పత్తి చేయవలెనా, లేక ఉత్పాదకులకు లాభము నిచ్చుపదార్థముల నుత్పత్తి చేయవలెనా అనిన, లాభము నిచ్చుపదార్థములనే యుత్పత్తి చేయవలెనని ప్రస్తుతకాలపు ఆచారమునుబట్టి తెలియుచున్నది. క్రయమును బట్టి పదార్థముల విలువను తీర్మానించుపద్ధతి యధర్మ మని యెంచి రషియాదేశము వారు ప్రస్తుతపు ఆర్థికపరిస్థితుల నన్నిటిని మార్చివేయుచున్నారు. ప్రస్తుతకాలపు నాగరకత న్యాయానుసారము కా దని వాదించువారిలో ననేకులు 'క్రయము' మూలమున పదార్థోత్పత్తిని, పదార్థవిభజనమును నిర్ణయము చేయుట అసంగత మని చెప్పుచుందురు (వివరములకై 'గిరాకి', 'క్రయము', 'ఏకముఖోత్పత్తి', 'సముదాయవాదము' మొదలగు వ్యాసములను చదువునది).

ఈ. అర్థవిభజనకాండము:

దేశమునం దేఁటేఁట నుత్పత్తియగు నర్థసముదాయమును దేశములోనివా రందఱు నెట్టిపద్ధతుల ననుసరించి పంచుకొనుచున్నా రను విషయము 'అర్థవిభజనకాండము'న విమర్శింపఁబడుచున్నది. (౧) అర్థము నుత్పత్తి చేయుటయందు తోడ్పడువారు రెండుతరగతులుగ నున్నారు. ఒకతరగతిలోనివారు కాయకష్టము చేసి తోడ్పడుచున్నారు; రెండవతరగతిలోనివారు తమయధీనమం దుండు 'ఆస్తి', ప్రకృతిసంపదలు, మూలధనము — మూలమున తోడ్పడుచున్నారు. కావున ఉత్పత్తియగు అర్థ మంతయు మొత్తముమీఁద రెండుభాగము లగుచున్న దని చెప్పవచ్చును. కాయకష్టము చేయువారికి వెళ్లుభాగము మొదటిది; 'ఆస్తిహక్కు' గలవారికి వెళ్లుభాగము రెండవది. ఆస్తిగలవాఁడు కాయకష్టముగూడ చేయుచుండునెడల నతనికి రెండుభాగములలోనుండియు వంతు లభించుచుండును. నియంతలు, జీతములు పుచ్చుకొని పని చేయుఉద్యోగులు, కూలివాండ్రు మొదట్టి

తరగతిలో చేరియుందురు. భూస్వాములు, ఋణముల నిచ్చుసాహుకార్లు రెండవతరగతిలో చేరియుందురు. (౨) కాయకష్టము లేక అర్థోత్పత్తి కాఁజాలదు; ఆస్తిహక్కు గలవారియధీనమం దుండు ప్రకృతిసంపదలు మూలధనములు లోనగువానిసాహాయ్యము లేక అర్థోత్పత్తి కాదు. ఉత్పత్తియను అర్థము ఈరెంటియొక్క 'అవసరతీవ్రత'నుబట్టి పంపక మగుచున్నది. కాయకష్టముయొక్క అవసరము ఆస్తిహక్కుసాహాయ్యముయొక్క అవసరముకంటె నధికముగ నున్నప్పుడు ఆయాధిక్యము ననుసరించి అర్థములో నెక్కువభాగము కష్టము చేయువారికి వెళ్లును. అది తక్కువగ నున్నప్పుడు కాయకష్టము చేయువారికి తక్కువభాగమును, ఆస్తిహక్కుగలవారికెక్కువభాగమును వెళ్లును. వెయ్యిపుట్లధాన్యము పండినపుడు ఇరువదియవవంతు కాయకష్టము చేయువారికి వెళ్లునా, లేక ఇరువదియైదవవంతు వెళ్లునా అనువిషయమును తీర్మానించునది పైని జెప్పిన అవసరతీవ్రతలే. (౩) దేశమందలి జనసంఖ్య హెచ్చుగ నుండునపుడును, అర్థోత్పత్తియందు జనులకు తోడ్పడవలసిన ప్రకృతిసంపదలబాహుళ్యమును మూలధనమును తక్కువగ నుండునప్పుడును కాయకష్టముమూలమున వచ్చు ఆదాయము తక్కువగను, భూస్వాములకు లభించు సిస్తులును, సాహుకార్లకు లభించువడ్డీలును అధికముగ నుండును. మనదేశ మిప్పు డిట్టిస్థితియం దున్నది. అట్లుగాక, జనసంఖ్య తక్కువగను, ప్రకృతిసంపదలు మూలధనము హెచ్చుగ నుండు ఇంగ్లండు, అమెరికా మున్నగుదేశములలో కాయకష్టము చేయువారికి వచ్చు ఆదాయము హెచ్చుగ నున్నది. (౪) ఒకపదార్థమువల్లన మనుష్యునికి కలుగునుపయోగమును దానికై అతఁ డిచ్చుక్రయమునుబట్టి కొలచుటకు వీలగునట్లు, సాధనత్రయములో నొక్కొకదానికిఁగల 'అవసరతీవ్రత'ను అని యుత్పత్తిచేయఁగల అర్థబాహుళ్యమును బట్టి కొలతఁబెట్టుటకు వీలగుచున్నది. ఏదేని యొకసాధనము (పురుషకారమో, ప్రకృతిసంపదయో, మూలధనమో) వృద్ధి కానుకాను దానిలోని తుదిమాత్ర (Marginal unit) యుత్పత్తి చేయఁగల అర్థము తగ్గుచుండును. కొంతహద్దు దాఁటినతర్వాత కూలివాండ్రసంఖ్య హెచ్చుగునెడల నొక్కొకకూలివాఁ డుత్పత్తి చేయఁగల ధనము తగ్గుచువచ్చును. దీనికి కారణము సులభగ్రాహ్యము. నూఱుమంది పని చేయుచుండునపుడు వేయిరూపాయల విలువకల పరికరములు వారికి సాహాయ్యముగ నున్నవి అని యూహింపుఁడు. అప్పుడు ఒక్కొకనికి పదిరూపాయల విలువగల పరికరములు సాహాయ్యపడుచుండును. కూలివాండ్రు నూటనుండి నూటయేఁబది యైనయెడల నొక్కొకనికి సాహాయ్యము చేయుపరికరములు సుమారు ఆఱురూపాయల విలువగలవి యగును; మూలధనసాహాయ్యము తగ్గును. తగ్గినపుడు కూలివాఁ డొక్కొకఁడు ఉత్పత్తి చేయఁగల ధనముకూడ తగ్గును. అట్టి సందర్భములో నొకకూలివాఁడు కూలిచేయక వెళ్లిపోయిన యెడల యజమానునికి వచ్చు నష్టము తక్కువగ నుండును. నూర్గురు కూలివాండ్రలో నొక్కఁడు వెళ్లిపోయినపుడు యజమానునికి వచ్చు నష్టముకంటె నూటయేఁబదిమంది కూలివాండ్రలో నొక్కఁడు వెళ్లిపోయినపుడు కలుగునష్టము తక్కువ యగును. కూలివాండ్రయొక్క అవసర మొకప్పుడు ఎక్కువగను, మఱియొకప్పుడు తక్కువగను నున్నది యని చెప్పుటలో గ్రహింపవలసిన అర్థ మిదియే. ఏదేని యొకసాధనముయొక్క బాహుళ్యము వృద్ధి కానుకాను దానికిఁగల యుత్పాదకశక్తి (Productivity) తగ్గుచుండు నను న్యాయమునకు 'క్షీణోత్పాదక న్యాయము' (Law of Diminishing Marginal Productivity) అని చెప్పెదరు. (౪) ఉత్పత్తిపద్ధతులలో కలుగుమార్పు లొక్కొకప్పుడు కాయకష్టముచేయువారి కనుకూలించునవిగను, ఒక్కొకప్పుడు 'ఆస్తిహక్కు' గలవారి కనుకూలించునవిగను, కొన్ని వృత్తులలో నొక తరగతివారికిని మఱికొన్ని వృత్తులలో రెండవతరగతివారికిని అనుకూలించునవిగ నుండును. తక్కువపనివాండ్రతో నెక్కువధనము నుత్పత్తిచేయుటకై పనులలను కల్పించుయంత్రములు (Machinery) మూలధనము యొక్క అవసరతీవ్రతను వృద్ధిచేయును; కాయకష్టముయొక్క అవసరతీవ్రతను తగ్గించును. అందుచేత నట్టిమార్పుమూలమున కాయకష్టము చేయువారికి లభించుభాగము తగ్గి, సాహుకార్లకు వచ్చుభాగము వృద్ధి యగును. ఉత్పత్తి యైనదానిలో నాల్గవవంతు ఇదివఱకు కాయకష్టము చేయువారికి లభించుచుండినయెడల, ఈ మార్పుమూలమున అయిదవవంతు లభింపవచ్చును. అనఁగా వేయిరూపాయల విలువగల సరకులలో నిదివఱకు రు. ౨౫౦ లు లభించుచుండినయెడల నిప్పుడు రు. ౨౦౦ లే లభింపవచ్చును. కాని యంత్రసాహాయ్యమున నుత్పత్తి యగు మొత్తపు అర్థము రు. ౧,౦౦౦ ల నుండి రు. ౧౫,౦౦౦ లకు వృద్ధియైనయెడల ఇందులో నైదవవంతగు రు. ౩౦౦ లు పూర్వపు నాల్గవవంతగు రు. ౨౫౦ లకంటె నధికమై కూలివాండ్రస్థితిని బాగు చేయఁ గలదు. యంత్రముల మూలమున కూలివాండ్రస్థితి బాగుపడునా బాగుపడదా యని తీర్మానించుటలో ఈభేదమును పరిశీలింపవలెను. (౪) కాయకష్టము చేయువారి కిట్టిభాగ మనియు, 'ఆస్తిహక్కు'లు గలవారి కిట్టి భాగ మనియు నిర్ణయించుట మొదటిపని. తర్వాత మఱియొకపని జరుగవలసి యున్నది. ఈ ఒక్కొకభాగమును ఆయాపనులను చేయువా రందఱును పంచుకొనవలసియున్నది. కాయకష్టము చేయువారిలో వ్యవసాయదార్లు, నేతగాండ్రు, వడ్రంగులు, కంచరులు మొదలగువా రెందఱో ఉన్నారు. వీరికి లభించు వేతనములలోకూడ తారతమ్యము లున్నవి. ఆతారతమ్యములకుఁ గల కారణములను విమర్శింపవలయును. అట్లే ఆస్తిహక్కుమూలమున నాదాయమును సంపాదించువారిలో సైతము తారతమ్యము లున్నవి. అందులకుఁగల కారణము లెఱుంగవలయును. (౫) కాయకష్టము చేయువారివేతనములలోఁ గల తారతమ్యముల కంతటను ప్రధానకారణ మొక్కటియే. ఇష్టము వచ్చినవారు ఇష్టము వచ్చినవృత్తి నవలంబించుట కాటంకము లనేకము లుండుటచేత కొన్ని వృత్తులయం దుండువారి సంఖ్య అత్యధికముగను మఱికొన్ని వృత్తులయం దుండువారిసంఖ్య

అత్యల్పముగను ఉన్నది. అత్యధికముగ నొకవృత్తిలోనికి పనిచేయువారు వెళ్లినయెడల వారికి లభించు వేతనము తక్కువగ నుండును. 'అవసరతీవ్రత'ను గుఱించి యిదివఱకు చెప్పిన న్యాయమే ఈసందర్భమున వర్తించుచున్నది. అట్లుగాక యొకవృత్తియందు ప్రవేశించువారిసంఖ్య అల్పమైనపుడు వారి 'అవసరతీవ్రత' అధికమై వారికి లభించువేతనములుకూడ అధికములుగ నుండును. కొన్ని వృత్తులయందత్యధికముగ ప్రవేశించుటకు రెండుమూఁడు బలవత్తరములగుహేతువులున్నవి. సాధారణముగ తండ్రితాతల వృత్తినే పిల్లలుగూడ నవలంబించుచుందురు. జన్మమునుబట్టి వృత్తుల నెన్నుకొను నాచారము మనదేశమందొక్కదానియందే యున్నదని మన మనుకొనుట పొరపాటు. ఇదిగాక కొన్నివృత్తులయందు ప్రవేశించుటకు ఎక్కువ తెలివితేటలు కావలసియున్నవి; అందఱకును అట్టితెలివితేట లుండుటలేదు. విస్తారద్రవ్యము ఖర్చుపెట్టి విద్య నేర్చుకొనినఁగాని కొన్ని వృత్తులలో ప్రవేశించుటకు వీలులేదు. ఇంగ్లీషువిద్య నేర్చుకొనుటకును, అందులో వైద్యవిద్య, ఇంజనీరింగువిద్య, న్యాయవాదివిద్య లోనగువానిని నేర్చుకొనుటకు వేలకొలఁది ద్రవ్యము కావలసియున్నది. ఈకారణము లన్నిటిమూలమున కాయకష్టము చేయువారిలో ననేకులు పేదఱికమువలన ఇట్టివిద్యల నభ్యసింపలేక తక్కువవేతనములు లభించు సామాన్యవృత్తులలోఁ బ్రవేశించుచున్నారు. వేతనములలో నిప్పు డుండు తారతమ్యములు తగ్గవలయు ననిన అర్హులందఱకు నున్నతవిద్యల సంపాదించుటకు వసతు లుండవలెను. అప్పటికైనను వేతనములు సమానము లగు నని అనుకొనుటకు వీలు లేదు. బుద్ధికుశలతయం దొకవ్యక్తికిని మఱియొకవ్యక్తికిని భేద ముండునంతవఱకు వేతనములందుఁగూడ భేదము లుండుట తప్పదు. వృత్తిస్వాతంత్ర్యమునకు నిరోధము గల్పించు ప్రస్తుతకాలమందలి సందర్భములను మార్చినయెడల వేతనభేదములలోని యిప్పటితారతమ్యములు చాలవఱకు తగ్గును. (౬) ఆస్తి గలవారిలో కొందఱి ఆస్తి ఎక్కువగను కొందఱి ఆస్తి తక్కువగను ఉండుటవలన దానిమూలమున వారికి లభించు ఆదాయములందుకూడ తారతమ్యము లున్నవి. ఆదాయము లెక్కువగ సంపాదించుచుండువారికి కూడఁబెట్టుటకూడ సుకర మగుచున్నది. కొంతద్రవ్యము చేరినప్పటనుండి వడ్డీలమూలమున నది తనంతట తానే వృద్ధి యగుచుండును. ధనికులు మఱింత ధనికు లగుటకిదియే కారణము. దాయభాగమునుగుఱించినచట్టముల (Laws of-inheritance)ను బట్టికూడ కొందఱి ఆస్తికిని మఱికొందఱి ఆస్తికిని భేదములు కలుగుచున్నవి. తండ్రియొక్క ఆస్తిని సమముగ పంచుకొను నాచార ముండుదేశములలో ఆస్తివిషయమైన విస్తారభేదము లుండఁజాలవు. తండ్రిసంపాదించిన ఆస్తి కొడుకులకు సంక్రమించు నాచార ముండుటఁబట్టి ఇట్టిభేదములు ప్రారంభమగుచున్నవి. 'సమధర్మ' మను సిద్ధాంతము ననుసరించువారు దాయభాగపుచట్టము లన్నియు రద్దు కావలయు ననియు, అప్పటికిఁగాని ఆస్తివిషయమున ఇప్పు డుండుభేదములు నశించి సమత్వము రాఁజాల దనియు చెప్పుచుందురు. (౭) అర్థోత్పత్తియందు తోడ్పక, ఉత్పత్తి యగునర్థమందు భాగము గలవా రనేకు లున్నారు. పని చేయనివృద్ధులు, బాలురు, బాలికలు నిట్టివారు. ఇంటివ్యవహారములను చక్కఁబెట్టుకొనుటయందు కాలము గడపుస్త్రీలు ఇట్టివారు. అనేకులు పని చేయుట కిష్ట మున్నవారైనను పనులు దొరకక కాలక్షేపము చేయుచుందురు. అట్టి నిరుద్యోగులుకూడ దేశమం దుత్పత్తి యగునర్థములో భాగము కలవారైయున్నారు. దేశాచారములఁబట్టి ఇట్టివారిసంఖ్యయందు తారతమ్యము లగపడుచుండును. (౮) దేశమం దుత్పత్తి యగునర్థములో ప్రభుత్వముమూలమున భాగమును సంపాదించువా రనేకు లున్నారు. ప్రభుత్వమువారు ఖర్చుపెట్టి స్థాపించిన విద్యాలయములు, వైద్యశాలలు, ఉద్యానవనములు గ్రంథాలయములు లోనగువానిమూలమున సౌఖ్యము ననుభవించువా రందఱు నిట్టివారే. అభివృద్ధిదశయం దుండుదేశము లన్నిటిలో దీనిమూలమున నీకాలమం దనేకులు విస్తారలాభమును పొందుచున్నారు. చేతిలో పడువేతనములు స్వల్పములైనను, ప్రభుత్వమువారు చేయుఖర్చులమూలమున నిట్టిసౌఖ్యమును సంపాదించువా రందఱుకూడ నిజముగ నెక్కువ వేతనముల ననుభవించుచున్నా రనియే మనము గ్రహింపవలెను. ధనికులఆదాయము హెచ్చుగ నున్నను అందులో చాలభాగమును పన్నులమూలముగ ప్రభుత్వమువారు తీసికొని ఇట్టిపనులకై ఖర్చు పెట్టుచున్నయెడల దరిద్రులవేతనము లధికము లగుచున్న వనియే చెప్పవలసియుండును. ఎట్టియెట్టివారికి ఉత్పత్తి యగునర్థమం దెంతటి భాగము ముట్టుచున్న దని లెక్కవేయుటలో ఈవిషయము జ్ఞాపక ముంచుకొనవలెను. (౯) అర్థోత్పాదకశక్తియందుఁ గల భేదములనుబట్టి 'ధనికులు దరిద్రులు' అను భేదము కలుగుచున్న దని పైని జెప్పిన కొన్నివిషయములనుబట్టి స్పష్ట మగుచున్నది. స్వానుభవమున కెట్టియవసరమును లేనంతటిద్రవ్యము కొందఱు ధనికులయొద్ద నున్నది; ఆఁకలిబాధను పోఁగొట్టుకొనుటకు కావలసినంత ద్రవ్యముకూడ లేనట్టి దరిద్రు లెందఱో యున్నారు. ఒక వ్యక్తికిని మఱియొక వ్యక్తికిని ఇంతటి అంతరము లుండుట తగ దనియు, ఇట్టి అంతరములను కల్పించుచుండు ప్రస్తుతకాలపు ఆర్థికపద్ధతి దోషభూయిష్ఠమనియు, యంత్రసాహాయ్యమున నీకాలమం దుత్పత్తి యగునర్థ మనంతమైనను దానిని వ్యక్తు లందఱి యుపయోగమునకై విభజించుటకు కావలసిన మార్గము లిప్పటివారు కనుఁగొనఁజాలకున్నా రనియు, దేశమం దుత్పత్తి యగు మొత్తపు అర్థమును వృద్ధిచేసికొనుటకన్న దానిని న్యాయానుసారముగ విభజించుట యెక్కువ ప్రయోజనకారియనియు వాదించువా రెందఱో యున్నారు. ప్రతిమనుష్యుఁడును తన శక్తికొలఁది పనిచేయుటయు, తనయవసరములు తీర్చుకొనుటకు కావలసినంత భాగమునకు అర్హుఁడుగ నుండుటయు ఉత్తమపద్ధతి యని వారు చెప్పుచుందురు. ఉత్పత్తిచేయుటయందు మనుష్యుఁడు చూపించు శక్తి, నేర్పు, బుద్ధికుశలత లోనగువాని ననుసరించి అతని యాదాయము నిర్ణయము కావలయునా? లేక అతని శరీరస్థితి, మానసికస్థితి,

అతఁడు చేయుపనియొక్క స్వభావము, అతనిసంతానము- వీనినిబట్టి అర్థమం దతనికి రావలసినభాగము నిర్ణయము కావలయునా? అను సమస్య మిక్కిలి ముఖ్యమైనదిగ నున్నది. ఇది అర్థశాస్త్రముయొక్క దాని సాహాయ్యమున నన్వయింపఁదగినది కాదు. ఇట్టిసమస్య యొకటి యున్న దనిమాత్రము మనము గ్రహింపవలెను. ఫలము నుత్పత్తి చేయుటకు కావలసినశక్తిలో అసమానులుగ నుండువారు ఫలము నను భవించుటయందు సమానావకాశములు గలవారుగ నుండుట ధర్మమా?

ఉ. చెలామణికాండము:

చెలామణికాండమందలివిషయము లీక్రిందివిధముగ నుండును. (౧) ప్రతిదేశమందును 'చెలామణిద్రవ్యము' అనుపేరుగల సాధనములు కొన్ని యున్నవి. మనదేశమందలి రూపాయ, అర్ధరూపాయ, పావలా, బేడకాసు, అణా, కానీ, పైస, నోట్లు లోనగునవి అందులో చేరినవి. స్వయముగ మనకోరికలను నెఱవేర్చుశక్తి వీనికి లేదు గాని, అట్టిశక్తిగల ధాన్యము వస్త్రములు పుస్తకములు ఇండ్లు మొదలగు పదార్థములను వీనిమూలమున సంపాదింపవచ్చును. (౨) చెలామణిద్రవ్యము రెండు ముఖ్యము లగుపనులను నెఱవేర్చుచున్నది: ఇది వినిమయమును సులభ మగునట్లు చేయుచున్నది; పదార్థముల మూల్యమును కొలతఁబెట్టుచున్నది. ఈరెండుపనులను చేయఁగల ద్రవ్య మొకటి యుండినఁగాని ప్రస్తుతకాలపు ఆర్థికవిధాన మొకనిమిషము గూడ జరగఁజాలను. ఈకాలమందు ప్రతిమనుష్యుఁడును తనయను భవమునకు కావలసినపదార్థముల నన్నిటిని తానే యుత్పత్తి చేయక, తనకు దేని నుత్పత్తి చేయుటయం దెక్కువనేర్పు గలదో దానిని మాత్రము ఉత్పత్తిచేసి, తనకు కావలసినపదార్థము లెవరియొద్ద నున్నవో వా రందఱకును తా నుత్పత్తి చేసినదాని నిచ్చి వారియొద్ద నున్నవానిని తీసికొనుచుండుట సాధారణధర్మముగ నున్నది. దీనికే వినిమయ మని పేరు. చెలామణిద్రవ్యము లేక వినిమయము జరగుట చాలకష్టము. ఒకచీరను తయారుచేసిన సాలెవానికి కొంతబియ్యము కావలసియున్నయెడల బియ్య మున్నవానియొద్ద కతఁడు వెళ్లవలెను. బియ్యము కలవానికి కావలసినది చీర యగునెడల వీరిద్దఱకును వినిమయము జరగును. అట్లుగాక అతనికి కావలసినది యొకనాఁగలి యగునెడల వానియొద్దనుండు బియ్యమును చీరకై వినిమయము చేయుట కతఁ డిష్టపడఁడు. చీరకు బదులు బియ్యము నిచ్చుటకు సిద్ధపడి యుండువాఁ డొకఁడు దొరకునంతవఱకును సాలెవాఁడు పస్తుండవలసి నదే. తనయొద్దనుండు పదార్థమును కావలసియున్నవాఁడును, తనకు కావలసినపదార్థమును కలవాఁడును దొరకినఁగాని వినిమయము జరగఁ జాలదు. అట్టివాఁడు దొరకినను మఱియొకకష్టము సంభవింపవచ్చును. సాలెవానికి కావలసినవి నాలుగుసేర్లబియ్యముమాత్రమే యగునెడలను, చీరయొక్క మూల్యము నలువదిసేర్ల బియ్య మగునప్పుడును వినిమయము దుస్సాధ మగును. చీరలో పదియవవంతును చింపి, దానికి బదులుగ నాలుగుసేర్లబియ్యమును తీసికొనుటకు వీలు లేదు. చీరను భాగములుగఁ జేసినయెడల దానికిఁగల మూల్యము నాశ మగును. చెలామణిద్రవ్య మున్నయెడల నిట్టికష్టములు తొలఁగును. బియ్య మున్న వానిని వెదకుచు వెళ్లవలసినజరూరు లేదు. చీరను ఆద్రవ్యమునకు బదులుగ నిచ్చి, ఆద్రవ్యముతో తనకు కావలసినబియ్యమును కావలసి నంతమట్టుకు కొనవచ్చును. ఆద్రవ్య మక్కఱలేనివాఁ డొకఁడుకూడ లేఁడు. దానిమూలమున సంపాదింపలేని పదార్థ మొక్కటికూడ లేదు. మన కక్కఱలేనిపదార్థములను అందులోనికి మార్చుకొనిన యెడల మనయవసరము ననుసరించి మనకు కావలసినపదార్థముల నన్నిటిని కొనుచుండవచ్చును. మనయొద్ద నుండుపదార్థములను మనకు కావలసినపదార్థములలోనికి మార్చుకొనుటయం దుపయోగపడుసాధనమే చెలామణిద్రవ్యము. (౩) మూల్యమును కొలచుట కొక 'మానము' (Standard) ఉన్నఁగాని వినిమయము జరగఁజాలదు. దేనిమూల్య మెక్కువయో, దేనిమూల్యము తక్కువయో తెలిసికొనుటకు 'మానమే' ఆధారము. సేరుబియ్యముమూల్యము రెండుసేర్ల ఉప్పు అనియు, ఒకవీసెచింతపండుమూల్యము సేరుమిరెపకాయ లనియు చెప్పి దీనిమూల్యము హెచ్చుగ నున్నది యని అడిగినయెడల జబాబు చెప్పుటకు వీలు లేదు. అన్నిపదార్థములయొక్క మూల్యములను నొకసామాన్యపదార్థమురూపమున వ్యక్తపఱిచినపుడే ఇట్టి జబాబు సులభ మగును. ఏది చౌకయో ఏది గాయకమో మన కందఱకును తెలియఁగలదు. అట్టిమానమే చెలామణిద్రవ్యము. ప్రతిపదార్థముయొక్క మూల్యమును ఈద్రవ్యము కొలతఁబెట్టుచున్నది. సేరు బియ్యము పావలా, సేరు ఉప్పు రెండణాలు అని చెప్పఁగనే బియ్యము ఉప్పుకంటె రెండింతలు మూల్యము గల దని స్పష్ట మగుచున్నది. పొడువును కొలచుటకు గజముబద్దయు, బరువును కొలచుటకు వీసెగుండును ఉండునట్లు మూల్యమును కొలచుటకు 'చెలామణిద్రవ్యము' ఉన్నది. (౪) బంగారు వెండి — ఈ రెండులోహములును చెలామణిద్రవ్యము చేయవలసిన మొదటిపనిని చక్కఁగ చేయఁగల వని అనుభవమునుబట్టి మనుష్యుఁడు తెలిసికొనఁగలిగెను. వీనిని ఒకచోటనుండి మఱియొకచోటికి సులభముగ మోసికొని పోవచ్చును. ప్రయాణములో విఱిగిపోవుననికాని చెడిపోవుననికాని భయము లేదు. విభాగము చేయుటవలన వీనిమూల్యము తగ్గదు. శీతోష్ణములు వీనియం దెట్టిమార్పును కలిగింపలేవు. ప్రాఁతవడుటవలన వీనియం దెట్టి దుర్గుణములును కనిపింపవు. ఇన్ని మంచిగుణములు వీనియం దుండుటఁబట్టి ఇవి 'వినిమయసాధనము'గ నుపయోగించుట కర్హమైయున్నవి. (౫) మూల్యమును కొలతఁబెట్టు ద్రవ్యముయొక్క మూల్య మెల్లప్పుడు నొకేవిధముగ నున్నఁగాని దానిమూలమున లాభము కలుగక పోవుటయేకాక విస్తారమగు నష్టముకూడ సంభవించును. పొడువును కొలచు గజముబద్దయొక్క పొడువు ఎల్లప్పుడు నొక్కటిగనే యుండ వలయు ననియు, బరువునుకొలచు వీసెగుండుయొక్క బరువు ఎల్లప్పుడును ఒక్కటిగనే యుండవలయు ననియు అందఱును అంగీకరించుచున్నారు. ఇవి దినదినమునకు మాఱుచుండునెడల ఎట్టివ్యాపారమును లాభకరముగ జరగదు. చెలామణిద్రవ్యముయొక్క మూల్య మిట్టిదియని

మనము గ్రహింపవలెను. ఒకరూపాయకు బదులుగ లభించు ఇతర పదార్థముల మొత్తమే ఆరూపాయయొక్క మూల్యము. రూపాయ యొక్క మూల్య మధికముగ నున్నది యనిన, దానికి బదులుగ లభించు పదార్థము లధికముగ లభించుచున్నవనియు; దానిమూల్య మల్పముగ నున్నది యనిన దానికి బదులుగ లభించుపదార్థము లల్పములుగ లభించుచున్న వనియు నర్థము. మూల్యమువిషయమున రూపాయకును పదార్థములకును గలసంబంధమునకే 'ధర' అని పేరు. 'ధరలు' ఎక్కువగ నున్నవి యనిన, ఎక్కువరూపాయ లిచ్చినఁగాని పదార్థములు దొరకుట లేదనియు, 'ధరలు' తక్కువగ నున్నవి యనిన తక్కువరూపాయలకే ఆపదార్థములు దొరకుచున్నవనియు గ్రహింపవలెను. 'ధరలు' హెచ్చిన వనిన 'రూపాయ' యొక్క మూల్యము తగ్గిన దనియు, 'ధరలు' తగ్గిన వనిన దాని మూల్యము హెచ్చిన దనియు స్పష్టమగుచున్నది. (౫) పొడువును, బరువును, వైశాల్యమును కొలచు గజము, వీసె, కుంచము మొదలగు మానములకును మూల్యమును కొలచు చెలామణిద్రవ్యమునకును గొప్ప భేదము పైని చెప్పఁబడినదానినుండి తెలియుచున్నది. తక్కినమానములచే స్ఫురించునట్టి యర్థ మెల్లప్పుడు నొకటే విధముగ నుండును. చెలామణి ద్రవ్యమువిషయమున నట్లు చెప్పుటకు వీలులేదు. దానియొక్క మూల్య మొకప్పు డొక విధముగను మఱియొకప్పుడు మఱియొక విధముగను నుండును. ఇట్టిమార్పులు కలుగుచుండుటవలన నార్థికవిషయములం దనేకములగు నష్టములు సంభవించుచున్నవి. ఆర్థికవ్యవహారము లన్నిటికిని 'కాలము' ముఖ్యవిషయమగుటచేత ఇట్టినష్టములు తప్పకున్నవి. పదార్థము నుత్పత్తిచేయుటకై మనము ప్రారంభించునప్పటికిని, అది తయారగునప్పటికిని ఎంతయో కొంతకాలము పట్టుచున్నది. ఒక్కొక్కప్పు డీకాలము కొన్నినెలలుగనో లేక కొన్ని సంవత్సరములుగనో యుండును. పనిని ప్రారంభించినపు డుండుధరలనుబట్టి తా నుత్పత్తి చేసినపదార్థమును వినిమయము గావించినయెడల నెంతటి లాభము వచ్చునో ప్రతియుత్పాదకుఁడును 'అంచనా' వేయుచుండును. పని పూర్తియై, పదార్థమును విక్రయించునాఁటికి 'ధరలు' తగ్గినయెడల నతనికి నష్టము వచ్చును; 'ధరలు' హెచ్చినయెడల దానిని కొనువారికి నష్టము వచ్చును. 'ఋణము' లేని మనుష్యుఁడు లేఁడు. భావికాలమున కొంతద్రవ్యము నియ్యవలసిన బాధ్యతకే 'ఋణము' అని పేరు. భూమిని సాగుచేసి సంవత్సరాంతమున వందరూపాయలసిస్తును భూస్వామి కిచ్చుట కొడంబడిన రైతు భూస్వామికి వందరూపాయలఋణము నియ్యవలసియున్నాఁడు. కూలివానిచే నెలరోజులు పనిచేయించుకొని నెలాఖరున నతనికి వేతనము నియ్యవలసిన యజమానుఁ డానౌకరునకు ఋణపడియున్నాఁడనియే అర్థము. పదార్థముల నిప్పుడు కొని, వానిక్రయమును రెండుమూఁడునెల లైన తర్వాత నిచ్చుటకు ఖరారుచేయువాఁడు అమ్మినవానికి ఋణపడియున్నాఁ డనియే గ్రహింపవలెను. ఇదిగాక కొంతద్రవ్యము నొకప్పుడు బదులు తీసికొని, తర్వాత కొంతకాలమునకు దానిని తీర్పవలసినవా రందఱును ఋణపడియున్నవారే; కావున మామూలుగ 'ఋణము' అనుమాటను ఇతరులయొద్దనుండి మనము పుచ్చుకొను 'అప్పు' లవిషయమునసే మనము వాడుచున్నను, ఆర్థికవ్యవహారము లన్నిటియందును 'కాలము' ముఖ్యమగువిషయ మనియు, అన్నివ్యవహారములును 'ఋణము'తోఁ గూడిన వ్యవహారము లనియు తెలిసికొనవలెను. ఇట్టివ్యవహారములలో సంబంధము గల వివిధపక్షముల వారికిని న్యాయము జరగవలయు ననిన 'ఋణము' యొక్క మూల్యము వ్యవహారప్రారంభమందును వ్యవహారాంతమందు నొక్కటిగ నుండవలెను. సంవత్సర ప్రారంభమున నూఱు రూపాయలు ఋణము పుచ్చుకొని, సంవత్సరాంతమున దానిని మరల చెల్లించుటకు ఒప్పుకొనినవానికి న్యాయము జరగవలయు ననిన, సంవత్సరారంభమునను అంతమునను నూఱురూపాయలమూల్య మొకటిగనే యుండవలెను. అట్లుగాక దానిమూల్యము తగ్గినయెడల ఋణము నిచ్చినవానికి నష్టము కలుగును; ఎక్కువమూల్యముగల రూపాయల నతఁడు పుచ్చుకొనినవాఁ డగుచున్నాఁడు. దానిమూల్య మధికమగునెడల ఋణము చెల్లింపవలసినవానికి నష్టము కలుగుచున్నది. ఇట్టి నష్టములు కలుగకుండ, ధర లెల్లప్పుడు నొక్కటేవిధముగ నుండుటకు కావలసిన యేర్పాటులు జరగవలసియున్నవి. (౬) కాని, ఎట్టియేర్పాటులు చేసినయెడల నిట్టియానుకూల్యము కలుగునో నిశ్చితముగ చెప్పుటకు వీలు లేకున్నది. బంగారము మానముగ నున్నయెడల కొంతవఱకైన నట్టిలాభము కలుగు నని కొందఱును, ప్రభుత్వములవా రందఱు నేకీభవించి క్రమపద్ధతిని 'నోట్లు' కల్పించినయెడల బాగుండు నని మఱి కొందఱును, తక్కినవారు మఱికొన్నియుపాయములను సూచించి యున్నారు. చెలామణిద్రవ్యముయొక్క మూల్యము దానికిఁగల గిరాకినిబట్టియు, దానియొక్క మొత్తమునుబట్టియు నిర్ణయమగుచుండు ననువిషయములో అభిప్రాయభేదము లేదు. చెలామణి ద్రవ్యము — అనఁగా దేశములోని రూపాయలు, నోట్లు — అధికమైనపుడు ధరలు హెచ్చును; తగ్గినపుడు ధరలు తగ్గును. ౧౯౧౪ తర్వాత జరిగినయుద్ధకాలమందు ప్రభుత్వమువారు కోట్లకొలఁది నోట్లను చెలామణి చేయుటవలన ప్రతిదేశమందును ధరలు విపరీతముగ పెరిఁగెను. చెలామణిద్రవ్య మధికము కాకపోయినను, వినిమయము చేయవలసినపదార్థములు తగ్గినపుడుకూడ ధరలు పెరుఁగుచుండును. చెలామణిద్రవ్యపుమొత్తము తగ్గినపుడును, వినిమయము చేయవలసిన పదార్థములు హెచ్చగునపుడును ధరలు తగ్గుచుండును. (౭) చెలామణిద్రవ్యముయొక్క మొత్తమును, అనఁగా రూపాయలు, నోట్లు మొదలగువానియొక్క మొత్తమును — అధికము చేయుట మంచిది యని కొందఱు చెప్పుచుందురు. ఇది భ్రమ. గజముబద్దలను, వీసెగుండ్లను, కొలతకుంచములను వృద్ధిచేసినయెడల దేశమందు కొలవవలసినపదార్థములు వృద్ధికానట్లు చెలామణిద్రవ్యమును వృద్ధిచేసినంత మాత్రమున దేశమం దుత్పత్తియగు పదార్థములసముదాయము వృద్ధి కాఁజాలదు. కొబ్బెరచెట్టులోని కాయలను కోయుటకు నిచ్చెన

అర్థశాస్త్రము

సాధనముగ నున్నది. నిచ్చెనల నధికముగ తయారుచేసినంతమాత్రమున కొబ్బెరకాయలసంఖ్య వృద్ధి కాఁజాలదు. చెలామణిద్రవ్యము విషయమున గ్రహింపవలసినసత్య మిదియే. (౮) ఈకాలమున చెలామణిద్రవ్యమును తయారుచేయునధికారము అన్నిదేశములయం దొక్కరీతిగ నుండుటలేదు. మనదేశమున నిది ప్రభుత్వమువారికి మాత్రమే యున్నది. ప్రభుత్వమువారు స్వయముగ నోట్లను ముద్రించియు, రూపాయలు మొదలుగాఁగల నాణెములను తయారుచేసియు దేశమం దెన్నికోట్లరూపాయలు చెలామణి కావలయునో నిర్ణయించుచున్నారు. రూపాయయొక్క మూల్యము పదునెనిమిది పెన్సులుగ నుండవలయు నని వారిశాసనము. దేశమం దెన్నికోట్లరూపాయ లున్నయెడల నిట్టిమూల్యము రూపాయ కుండునో అన్నికోట్లరూపాయలను మాత్రమే వారు తయారు గావించుచుందురు. అంతకంటె హెచ్చుగ తయారు గావించినయెడల రూపాయయొక్కమూల్యము పదునెనిమిదిపెన్సులకంటె తగ్గును. అంతకంటె తక్కువగ తయారు గావించినయెడల రూపాయయొక్కమూల్యము పదునెనిమిదిపెన్సులకంటె హెచ్చగును. ఇంగ్లండుదేశములో చెలామణి యగుచుండు నాణెములలో 'పెన్సు' అనునది యొకటి. ఇది పౌనులో ౨౪౦-వవంతు. రూపాయ విలువ పదునెనిమిదిపెన్సు లనఁగా, ౧౮ పెన్సులు ఇంగ్లండునం దెంతటిపదార్థములను కొనఁగలవో అంతటిపదార్థములను రూపాయ గూడ కొనునట్లు నిర్ణయము చేయుట యనియే అర్థము. మనప్రభుత్వమువారు మనదేశమందలి చెలామణిద్రవ్యపుమొత్తమును నిర్ణయించునట్లు ఇంగ్లండుదేశమున ఇంగ్లీషుప్రభుత్వమువారు చేయుచున్నారు. కొన్నిదేశములం దీపనిని ప్రభుత్వమువారు స్వయముగ చేయక బ్యాంకీలద్వారా చేయించుచుందురు. బ్యాంకీలమూలమున ప్రచారము గాంచు 'చెక్కులు' గూడ చెలామణిద్రవ్యములో చేరినవే. 'బంగారుమానము' (Gold Standard) గల దేశములందు వర్తకులే చెలామణిద్రవ్యపుమొత్త మింత యుండవలయు నని నిర్ణయించుకొనుచుందురు. ఎక్కువద్రవ్యము కావలసినపుడు వారు బంగారమును టంకసాలలోనికి తీసికొనివెళ్లి నాణెములుగ తయారుచేసికొనుచుందురు. తక్కువద్రవ్యము కావలసియున్నప్పుడు నాణెములను కరఁగించివేయుదురు. ఇటీవలికాలమున ప్రపంచమందలి దేశము లనేకములలో 'బంగారుమానము' తీసివేయఁబడుటచేత, చెలామణిద్రవ్యపుమొత్తమును నిర్ణయించునధికారము చాలవఱకు ప్రభుత్వములందు సంక్రమించినది. కాని, ప్రతిదేశమందును 'బ్యాంకీ' లనేకము లున్నవి. బ్యాంకీలు వ్యక్తులకు ఋణము లిచ్చి 'చెక్కు' లను ప్రచారమం దుంచుటకు కావలసినవసతులను కల్పించుచు, ధరలను హెచ్చించుటయందును తగ్గించుటయందును విస్తారము జోక్యమును కలిగియున్నవి. ధరలలోని మార్పులవలన నష్టము లనేకములు కలుగుచుండుటచేత, 'బ్యాంకీ'ల కింతటిజోక్య ముండఁగూడ దనియు, 'బ్యాంకీ' లపైని ప్రభుత్వమువారికి పరిపూర్ణమగు నధికార ముండవలయు ననియు ననేకులవాదము.

ప్రస్తుతకాలపు ఆర్థికవిధానమును ఖండించువా రనేకు లున్నారు; దానిస్థానమున నెలకొల్పఁదగిన విధానాంతరములను వారు సూచించుచుందురు. ఈసూచనల ననుసరించి దేశము లన్నిటియందును స్వల్పముగనో, విస్తారముగనో మార్పు లనేకములు జరగుచున్నవి. వ్యక్తిస్వాతంత్ర్యమునకు హద్దుల నేర్పఱుచుటయందును, ఆ హద్దుల నేర్పఱుచు ప్రభుత్వముయొక్క స్వరూపమును నిర్ణయించుటయందును ఒకదేశమునకును మఱియొకదేశమునకును భేదము లనేకములు కనిపించుచున్నవి. సమష్టివిధానము (Socialism), సమధర్మవిధానము, ఫాసిస్టువిధానము లోనుగాఁగల పేర్లతో నచ్చటచ్చట నాఁటుకొనుచుండుపద్ధతు లన్నియును ప్రస్తుతకాలపు ఆర్థికవిధానమందలి లోపములయొక్క ఫలితము లని చెప్పవచ్చును.

ఇప్పటి ఆర్థికవిధానమును నడపుచుండు మహాశక్తి 'వ్యక్తులకుఁ గల లాభాపేక్షయే'. మనకు కావలసిన పదార్థములు కావలసినంత వఱకు కావలసినసమయములందును, ప్రదేశములందును లభించుచుండుటకీ లాభాపేక్షయే కారణము. ఎట్టిపదార్థముల నుత్పత్తి చేయుటవలన లాభము దొరకునో అట్టివానినే ప్రతిమనుష్యుఁడు నుత్పత్తి చేయఁ బ్రయత్నించును; ఎచ్చట నుత్పత్తి చేసినయెడల నధికముగ లాభము వచ్చునో అట్టిప్రదేశమందును, ఏసమయమున నుత్పత్తి చేసిన లాభము వచ్చునో ఆసమయమందును అతఁ డుత్పత్తిచేయఁ జూచుచుండును. తనకు నష్టము కలిగించుపని నెవ్వరును చేయుటలేదు. లాభము వచ్చునా లేదా యని యూహించుటకు పదార్థములయొక్క క్రయమే ఆధారము. 'క్రయము' అను గుర్తునుబట్టి సాధనత్రయ సంయోగమార్గమున వెళ్లి లాభమును సంపాదించుటయే ఆర్థికవ్యవహారముల జరపువా రందఱియొక్క ప్రధానోద్దేశము.

ఇప్పటివిధానమును సంస్కరింపవలయునా? అను విషయమును తీర్మానించుటలో మనము పరిశీలింపవలసిన దీయుద్దేశమువలన/మూలమున కలుగుచుండు ఫలితములే. ఈఫలితము లుత్తమము లైన వని తోఁచునెడల ప్రస్తుతవిధానము మంచిది యనియు, అట్లుకానియెడల మంచిది కా దనియు మనము తీర్మానింపవలెను.

క్రయమునుబట్టియు, లాభాపేక్షనుబట్టియు నర్థోత్పత్తిచేయునపుడు ప్రతిమనుష్యుఁడును తనకుఁగల సామర్థ్యమును తెలివితేటలను సంపూర్ణముగ వినియోగించి, పదార్థముల నతిచౌకగను బాహుళ్యముగను తయారు చేయుటకు ప్రయత్నించుచుండును. ఇతరుల కగు ఖర్చులకంటె తన కగుఖర్చులు తక్కువ యగునెడలఁ దనకు వచ్చు లాభ మధికముగ నుండు నని అతఁ డట్టి ప్రయత్నము చేయును. లాభము రా దని తోఁచినపు డాపదార్థము నుత్పత్తిచేయుట మానును. దేశమందలి సాధనత్రయమును లాభకరము లగు మార్గములందే వినియోగము చేయుచుండును; కావున వినియోగ మంతయు వ్యర్థముగాక సార్థక మగును.

కాని కొన్నిసందర్భములనుబట్టిచూడ లాభము నపేక్షించి వ్యవహారములఁ జేయుటమూలమున కొన్నినష్టములు కలుగవచ్చు ననియు,

ఒక్కొక్కప్పుడు సాధనములు దుర్వినియోగము కావచ్చు ననియు తోఁపకమానదు. ఈనష్టమును, ఈ దుర్వినియోగమును దేశములోని ప్రజాసముదాయమున కంతకును హానికరముగ నుండును. ఆ వ్యవహారములను జరపువ్యక్తులకు లాభకరములుగ నున్నను దేశమున కంతకును నష్టము కలుగఁజేయునప్పు డట్టి వ్యవహారములకు నిరోధము కలిగింపవలసివచ్చును. లాభమును కోరువాఁడు తాను నడచునట్టిమార్గముమూలమున నితరులకు కలుగునష్టములను గమనింపకుండును. కూలివాండ్రకు తక్కువకూలి నిచ్చును; వారిచే సమస్తకష్టములను చేయించును; విశ్రాంతి యనునది లేకుండ వారికి పనులను కల్పించుచుండును. తానుతయారుచేయు పదార్థములయందు నిరుపయోగములయినట్టివియు, హానికరములయినట్టివియు నగువస్తువులను మిళితము చేయును. తన జీవితకాలముననే విశేషలాభము సంపాదింపఁగోరి, తర్వాతికాలమున దేశమునకు కలుగునష్టమును గమనింపక, తనయధీనమం దుండు ప్రకృతిసంపదలను — అరణ్యములు, గనులు లోనగువానిని — కడుశీఘ్రముగ ఖర్చుపెట్టును. ఇతరదేశములందు చౌకగ దొరకు నని తన వ్యాపారమునకు కావలసినపదార్థములను విదేశములందు కొని, తన దేశమం దుత్పత్తి యగువానిని కొనుట మాని, అందలి పరిశ్రమలకు నష్టము కలిగించును. తనకు లాభము వచ్చుచున్నదా లేదా యను విషయమునే ప్రతిమనుష్యుఁడు నాలోచించును గాని సముదాయముగ దేశమునకు లాభము వచ్చునా రాదా యనువిషయము నాలోచింపఁడు. తలపెట్టినవ్యవహారమునకు స్వదేశమున మూలధనము లభింపనియెడల విదేశములనుండి ఋణము దెచ్చి తాను లాభము సంపాదింపఁజూచును గాని దానిమూలమున వచ్చు రాజకీయనష్టములను పరిగణింపఁడు.

క్రయ మొక్కటియే ప్రస్తుతకాలపువిధానమున మార్గదర్శి యని పైని చెప్పఁబడియె. దేనిక్రయ మధికముగ నుండిన దాని నుత్పత్తి చేయుటయు, దేనిక్రయ మల్పముగ నుండిన దానియుత్పత్తి మానుటయు సహజము. కొనువారికి ఏపదార్థ మెక్కువయుపయోగకారియో తెలిసికొనుటకు క్రయ మొక్కటియే ఆధారము. కాని కొందఱు ధనికులుగను కొందఱు దరిద్రులుగను నుండుదేశములో క్రయమునుబట్టి పదార్థముల నుత్పత్తిచేయుటమూలమున కొన్నియనర్థములు సంభవించును. దారిద్ర్యమువలన ఆహారపదార్థముల కెక్కువ ఖరీదు నిచ్చుట కనేకులకు శక్తి లేకపోవుటచేత వారికి కావలసినన్ని ఆహారపదార్థము లుత్పత్తి చేయుటకు బదులుగ ధనికు లెక్కువఖరీదిచ్చి కొనఁగలిగినట్టి 'విలాస పదార్థము' (Luxuries) లెన్నియో యుత్పత్తి చేయఁబడుచున్నవి. ఉత్పత్తి చేయఁబడినపదార్థములుసైతము ఎక్కువక్రయ మియ్యఁగల ధనికులకే లభించుచున్నవి గాని దరిద్రులకు లభించుటలేదు. కడుపునిండ అన్నములేక దరిద్రు లనేకులు బాధపడుచుండ, ధనికులయిండ్లలోని పిల్లులు, కుక్కలు మొదలగు జంతువులకు పుష్కలముగ నాహారము దొరకుచుండును. క్రయము నియ్యఁగల వా రున్నా రని కల్లు సారాయి లోనగు హానికరము లగు పదార్థములనేకము లుత్పత్తి చేయఁబడుచున్నవి. లాభ మొక్కదానినిమాత్రమే అపేక్షించుకాలమున క్రయ ముండుటయే ఉపయోగలక్షణ మనియు, క్రయములేనిపదార్థములు నిరుపయోగము లనియు నెంచఁబడును. విద్యయొక్క విలువను గ్రహింపక ధనికులుకూడ తమ పిల్లలకు విద్యను చెప్పించనియెడల పుస్తకముల వ్రాయువారు, వానిని ముద్రించువారు, వానిని చదివి బోధించువారు నుండఁజాలరు. పుస్తకములకు క్రయముండదు; ఉపాధ్యాయులకు గిరాకి యుండదు. అట్లే ఆరోగ్యముయొక్క విలువను గ్రహింపకపోవుటచేత, తగినక్రయము నిచ్చి దానికి కావలసిన పరికరములను కొనుట కనేకు లిష్టపడుటలేదు. గ్రామములందలి వీథులను శుభ్రపఱుచుటకు 'పాకీ'వాం డ్రుండుట లేదు; చెఱువులలోనినీళ్లను శుభ్రముగ నుంచుటకు కావలివాం డ్రుండుట లేదు. ఇట్టివారికి వేతన మిచ్చుట కిష్టపడువా రెవ్వరును లేరు. క్రయము కల దంతయు విలువగలది యనియు, క్రయము లేనిదానికి విలువ లేదనియు నెంచఁబడుచున్నది.

ప్రస్తుతకాలపు ఆర్థికవిధానమున మఱియొక విశేష మున్నది. సొంతలాభము నపేక్షించియే ప్రతివ్యక్తియు తన వ్యవహారములు జరపుకొనుచుండుటచేత, అట్టిలాభము హెచ్చుగుటకై నూతన యంత్రములను, ఉపాయములను అతఁ డత్యధికముగ సృష్టిచేయుచుండును. దాని మూలమున కూలివాండ్ర నేకులకు కూలిదొరకక వారు నిరుద్యోగు లై యుండవలసి యున్నది. ప్రతి దేశమందును గొప్ప సమస్యలలో నిరుద్యోగసమస్య అగ్రస్థానమును వహించి యున్నది. నిరుద్యోగు లగువారు క్రయము నిచ్చి తమకు కావలసిన పదార్థములను కొనఁగలిగియుండరు. వికలాంగులు, వార్ధకమువలన పని చేయలేనివారు నీవిషయమున నిరుద్యోగులవంటివారే. ఇదిగాక, అప్పుడప్పుడు ఆర్థికవ్యవహారము లన్నిటికి నొకగొప్పదెబ్బ తగులుటయు, దానిమూలమున వ్యాపార మంతయు స్వల్ప మగుటయు సంభవించుచుండును. ఇట్టివిపరీతములకు లోనైన ప్రస్తుతకాలపు ఆర్థికవిధానమును సంస్కరించుట మిక్కిలి యవసర మని స్పష్టమగుచున్నది.

వ్యక్తిలాభాపేక్షమూలమునను క్రయముమూలమునను సముదాయముమీఁద దేశమున కంతకును నష్టము కలుగుచున్న దనికాని, దేశక్షేమమునకు కావలసినపదార్థము లుత్పత్తి యగుట లే దనికాని, దేశమునకు హానికరము లగుపదార్థము లుత్పత్తి యగుచున్నవి యని కాని, ఉత్పత్తియగు పదార్థములు కావలసినవా రందఱకును న్యాయానుసారముగ లభించుట లే దనికాని స్పష్ట మగునపుడు ఇట్టిలోపము లన్నిటిని ప్రభుత్వమువారు సవరణచేయుట యుక్త మని శాస్త్రకారు లందఱియొక్క అభిప్రాయము. వ్యక్తిలాభమునకన్న దేశమున కంతకును చెందునట్టిలాభము ఎక్కువప్రాధాన్యమును వహింపవలెను. వ్యక్తిస్వాతంత్ర్యము దేశక్షేమమున కెట్టిసందర్భములందు హానికర మగునో అట్టిసందర్భములలో ప్రభుత్వమువారు దానికి నిరోధము కలిగింపవలెను. వ్యక్తులు క్రయ మిచ్చి తమంతట తాము సంపా

దించుకొనలేని సాధనములను ప్రభుత్వమువారు తయారుచేయవలయును. ఈసూత్రముల ననుసరించియే ప్రస్తుతకాలమం దనేక దేశములలో ప్రభుత్వమువారు తమకార్యములను నిర్వహించుచున్నారు.

క్రయ మిచ్చి కొనుటకు వీలు లేని దేశసంరక్షణ, న్యాయాన్యాయములతీర్పు, దుష్టశిక్షణము లోనగువానిని సైన్యములను, పోలీసువాండ్రను, కోర్టులను, కారాగృహములను నెలకొల్పి ప్రజలకు సమకూర్చుచున్నారు. క్రయ మిచ్చి కొనుటకు వీలున్నను అట్టిపని చేయుటకు ప్రజలయం దిష్టమును సామర్థ్యమును లేకపోవుటచేత, వలయునంతమట్టుకు లభింపకుండునట్టి విద్యాపరికరములు, ఆరోగ్యసాధనములు లోనగువానిని ప్రభుత్వమువారే కల్పించుచున్నారు. క్రయ మిచ్చి కొనుటకు ప్రజలు సిద్ధపడియున్నను అట్టిపద్ధతి మూలమున వ్యాపారాదులకు కొన్ని ఆటంకములు కలుగు నని రోడ్లు వంతెనలు లోనగువానిని ప్రభుత్వమువారే నిర్మించుచున్నారు. ఏకముఖముగ నుత్పత్తి యగుచుండు పదార్థములక్రయము అత్యధికముగ నుండకుండుటకై వానిక్రయములను ప్రభుత్వమువారు నిర్ణయించుచుందురు. రైలుచార్జీలు, విద్యుద్దీపములచార్జీలు లోనగునవి యిట్టివి. క్రయ మిచ్చి కొనుటకు ప్రజలు సిద్ధపడియుండు పదార్థములు కొన్ని హానికరము లని యెంచి అట్టివాని నుత్పత్తి చేయకుండుటకును, ఉత్పత్తి చేసినను అల్పమాత్రముగ నుత్పత్తి యగుటకును కావలసిన యేర్పాటులను ప్రభుత్వమువారు చేయుచుందురు. కల్లు, సారాయి, నల్లమందు మొదలగు పదార్థము లిట్టివి. ఏకముఖముగ నుత్పత్తి (Monopolistic production) చేసినయెడల చౌకగ నుత్పత్తి చేయవచ్చు నని యెంచఁబడు పదార్థములను కొన్నిటిని ప్రభుత్వమువారే తయారు చేయుచుందురు. తపాలా తంతిసౌకర్యము లన్నియు నీజాతిలో చేరినవి. విదేశవస్తువులపోటీవలన స్వదేశమునకు నిశ్చితమగు నష్టము సంభవించు నని స్పష్ట మగునపుడు అట్టిపోటీని నిలుపుదలచేయుటకు వా రనేకములగు నేర్పాటులను గావించి, స్వదేశమున నేయేపరిశ్రమ లుండవలయునో తీర్మానించుచుందురు. నిరుద్యోగులకును వికలాంగులకును వృద్ధులకును తగువసతుల నేర్పఱిచి సొంతముగ క్రయ మిచ్చి పదార్థములను కొనుటకు వారికి శక్తిలేకున్నను, అట్టిశక్తిని వారికి కల్పించుట పాశ్చాత్త్యదేశములందలి ప్రభుత్వమువారి కాచార మైయున్నది. కొన్నిదేశములలో కూలివాండ్రకు యజమాను లిచ్చువేతనము లింతకంటె తక్కువగ నుండఁగూడదనియు, భూస్వాములు రైతులయొద్దనుండి తీసికొను సిస్తులును, సాహుకార్లు ఋణస్థులనుండి తీసికొనువడ్డీలును ఇంతకంటె నధికముగ నుండఁగూడ దనియు ప్రభుత్వమువారు నిర్ణయించుచుందురు.

ఈ సందర్భమున నాలోచింపవలసిన ప్రధాన విషయ మొక్కటి యున్నది. ప్రభుత్వ మనునది దేశమున కంతకును సాముదాయికమగు లాభమును సమకూర్చుటకై యేర్పడియుండు సంస్థ. వ్యక్తుల చర్యలవలన నిట్టిలాభమున కాటంకము కలుగునపు డట్టిచర్యలకు నిరోధము కలిగించుట దానియొక్క ముఖ్యమైనపని. ఈపని చేయుటలో దానికి ‘దండనము’ అను సాధన మున్నది. సామ దాన భేదములచే సాధింపలేని పనులను దండోపాయముచే సాధించుటకు ప్రభుత్వమువారు ప్రయత్నించుచుందురు. దీనినిబట్టి ప్రభుత్వమువారు వ్యక్తిస్వాతంత్ర్యమును నిరోధించుటలో నెంతవఱకు వెళ్లుట యుక్తమో స్పష్ట మగుచున్నది. దేశములో నుండు నొకపక్షమువారికే కాక దేశమున కంతకును లాభము చేకూరు ననియు, అట్టిలాభము చేకూరుటకు దండోపాయ మవసర మనియు నిశ్చితమగునప్పుడు ప్రభుత్వమువారు ఆర్థికవిషయములందు జోక్యము కలుగఁజేసికొనవలెను.

పైని వివరింపఁబడిన కార్యములలో ననేకములను గావించుటకు ప్రభుత్వమువారికి ధనము కావలసియున్నది. ధనము లేనియెడల సైన్యములను విద్యాలయములను ఆరోగ్యసాధనములను నిరుద్యోగులకు కావలసిన వసతుల నేర్పఱుచుటకు వీలుండదు. ఈధనములో చాల భాగమును పన్నుల మూలమున ప్రభుత్వమువారు సంపాదించుచున్నారు. పన్నులను విధించుటలో వారు పరిశీలింపవలసినసూత్రము లనేకము లున్నవి. వ్యక్తుల యార్థికశక్తినిబట్టి పన్నులను వసూలు చేయుచుండవలెను. ధనికులయొద్దనుండి అధికముగను, దరిద్రులయొద్దనుండి తక్కువగను తీసికొను సంప్రదాయమున కిదియే కారణము. అర్థము నుత్పత్తిచేయువారు నిరుత్సాహులు కాకుండునట్లుగ పన్నులను విధించుచుండవలెను. స్వప్రయత్నమువలనను, సొంతపరిశ్రమువలనను గాక అదృష్టవశమునను అనుకూలసందర్భములమూలమునను ధనమును గడించువా రనేకు లున్నారు. గొప్ప భూస్వాములు, జమీన్దారులు, వడ్డీవ్యాపారము చేయుసాహుకార్లు, దానము మూలమునను వారసత్వముమూలమునను అర్థమును సంపాదించుచుండువారు ఈజాతిలో చేరినవారు. వారి యాదాయములు కష్టార్జితములు కావు. అట్టివారియొద్దనుండి ఎక్కువపన్నులను వసూలుచేయుట ధర్మము.

దేశమం దుండు పన్నులపద్ధతి మంచిదియా కాదా యని నిర్ణయించుటలో విచారింపవలసిన విషయము మఱియొకటి యున్నది. వసూలగు పన్నుల నెందులకై ఖర్చుపెట్టుచున్నా రనుట చాల ముఖ్యమగు విషయము. దేశోపకారకమగు పనులను చేయుటకు ఖర్చుపెట్టుచుండునెడలను, ఖర్చుపెట్టు ఉద్యోగస్థులు లంచగాండ్రుగాక న్యాయముగను నేర్పుతోడను తమ పనులను చేయువా రగునెడలను పన్నుల నిచ్చుట లాభకరము. మనలో నొక్కొక్కరము వేఱువేఱుగా ఖర్చుపెట్టుటకు బదులు ప్రభుత్వమువారు కొంతధనమును మనయొద్ద తీసికొని మొత్తముగ ఖర్చుపెట్టుటయే పన్నులపద్ధతిలోని ప్రధాన లక్షణము. మొత్తముగ ఖర్చుపెట్టుటవలన కొన్ని లాభములు చేకూరుచుండును.

లాభాపేక్షయు క్రయవిధానమును యుక్తము కా దని స్పష్టమగునపుడు ప్రభుత్వమువారు ఆర్థికవిషయములలో జోక్యము కలుగఁజేసికొనుట యుచిత మని శాస్త్రకారు లందఱు నంగీకరించుచున్నారు. కాని లాభాపేక్షతో జరుపఁబడు వ్యవహారము లెన్నటి

కిని యుక్తముగ నుండఁజాల వనియు, కొన్ని సందర్భములలో యుక్తముగ నుండు ననియు, కొన్ని సందర్భములలో యుక్తముగ నుండ వనియు వివేచన చేయుట పొరపాటనియు, కావున అట్టియపేక్షతో వ్యవహారములు జరపఁగూడ దనియు కొందఱమతము. ఈమతము ననుసరించినవారు అర్థోత్పత్తియు, అర్థవిభజనము, మూల్య నిర్ణయము మొదలగు పను లన్నియు ప్రభుత్వమువారే చేయుట మంచి దని చెప్పెదరు. ఏయేపదార్థముల నుత్పత్తిచేయవలసినది నిర్ణయించి ఆయాపదార్థముల నుత్పత్తిచేయుట, చేసినవానిని దేశములోని ప్రజలకు పంచిపెట్టుట లోనగువ్యవహారము లన్నియు ప్రభుత్వమువారివిగ నుండవలె నని వారివాదము. ప్రస్తుతము రషియాయం దిట్టివిధాన మున్నది. ఇందులోని గుణదోషములను విమర్శించుట కిది సమయము కాదు. రాజ్యాంగవ్యవస్థలనుబట్టియు, రాజ్యాధికార మెవరిచేతిలో నుండునో దానినిబట్టియు నిట్టివిషయములు నిర్ణయ మగుచుండవలెను. అర్థశాస్త్రమునుగుఱించినజ్ఞానము పరిపూర్ణ మగుటకు తక్కిన సాంఘికశాస్త్రములపరిచయ మత్యావశ్యకము.

(మా. వేం. రం.)

అర్థశాస్త్రములు — (హిందూదేశమునందలివి)

హిందూదేశమునందు వేదాంత మెక్కువ గనుక జనుల కర్థములయం దాసక్తి లేక వా రర్థములనుగుఱించి విశేష ప్రయత్నములను చేయలే దనియు, అందువలన నర్థశాస్త్రములు హిందూదేశమునందుఁ బుట్టలే దనియుఁ గొందఱు చెప్పెదరు. ఇట్లనువారిలోఁ గొందఱు హిందూదేశభక్తులు, కొందఱు హిందూదేశనిందకులు. భక్తు లీ ట్లేల చెప్పెదరనఁగా, హిందూదేశమందు వేదాంతవైరాగ్యము లెక్కువ యని చెప్పినయెడల నది పాశ్చాత్త్యదేశములకంటె పారమార్థికవిషయవిచారమున నత్యధిక మైనదిగాఁ దేలు నని వీరి భావము. నిందకులును ఇట్లు చెప్పుటకుఁ గారణము హిందూదేశము కళాకౌశలముల యభివృద్ధికిఁ దగినదేశము కాదు ; ఇతరదేశములవారి సరకులు కొనుచుండుటయే వీరిపని యని సూచించుటయే. కాని వీ రిద్దఱును జెప్పునది నిజమైన విషయము కాదు.

ఏ దేశమునందును ఏకాలమునందును పరమార్థవిచారమును జేయువారు కడు స్వల్పసంఖ్యాకులు. ఐహికార్థములనుగుఱించి విచారించువా రసంఖ్యులు. ఈనియమమునకు హిందూదేశముమాత్ర మపవాదము కాదు. సంస్కృతమునందు వేదాంతగ్రంథములు పెక్కులున్న వనువారు శృంగారరసమును వర్ణించు నలంకారగ్రంథముల సంఖ్యయు, నాయికానాయకుల యపరిమిత శృంగారచేష్టలను వర్ణించు కావ్యములసంఖ్యయు, కామశాస్త్రములును మఱవఁగూడదు. శిల్పాది శాస్త్రంబులును పెక్కులు కలవు. ఇంగ్లీషుప్రభుత్వము ప్రారంభ గునిపఱకును, హిందూదేశమందలి కళాకౌశలములఖ్యాతి జగమంతయును వ్యాపించియుండెను. మనవా రైహికవిషయములను లక్ష్యపెట్టనివారు గాని, చేతఁగానివారుగాని అయినయెడల మనదేశ మిట్టి వైభవమునకు నెట్లు వచ్చియుండును ? కావున గ్రీసు రోముమొదలయిన దేశములవారితోపాటు హిందువులలోఁ గొందఱుమాత్ర మధ్యాత్మవిద్య నభ్యసించిరి. మిగిలినవా రందఱును సంసారమున కుపయుక్తమైనపనులను జేసిరి. అందుచే మనదేశమందును కొన్ని అర్థశాస్త్రములు పుట్టెను.

పురుషార్థములనుబట్టి మనవారు శాస్త్రముల నన్నిటిని నాల్గువిధములుగ విభజించిరి — ధర్మశాస్త్రములు, అర్థశాస్త్రములు, కామశాస్త్రములు, మోక్షశాస్త్రములు. మన్వాదిస్మృతులు ధర్మశాస్త్రములు, శుక్రనీతి మొదలయినవి అర్థశాస్త్రములు, వాత్స్యాయనసూత్రాదులు కామశాస్త్రములు, బ్రహ్మసూత్రాదికములు మోక్షశాస్త్రములు. ఈనల్గురుశాస్త్రకారులలోఁ బరస్పరవిరోధములు వచ్చినప్పు డేశాస్త్రము ప్రమాణ మన్నవిషయమునం దభిప్రాయభేదములు కలవు[1]. ప్రస్తుతము మనకు నితరశాస్త్రములతోఁ బని లేదు. అర్థశాస్త్రముతోఁ బని కలదు. కావున దానినిగుఱించియే విచారింతము.

'ఎందు శ్రుతిస్మృతివిరోధము లేకుండ రాజధర్మములును, మంచికౌశలముచే ధనార్జనము చేయునుపాయములును ఉపదేశింపఁబడియుండునో యది అర్థశాస్త్రము' అని శుక్రనీతియందు[2] ఈశాస్త్రలక్షణము చెప్పఁబడియున్నది. ఇందువలన నీ శాస్త్రమునందు రాజధర్మములును, ధనార్జనచర్చయు నను రెండువిషయములును ఉండును అనుట స్పష్టము. కావుననే యీశాస్త్రమునకు 'నీతిశాస్త్రము', 'రాజనీతిశాస్త్రము', 'దండనీతిశాస్త్రము'[3] అన్న నామాంతరములుకూడఁ గలవు. అర్థశాస్త్ర మనుపేరుకంటె 'నీతిశాస్త్ర' మను పేరే యెక్కువగా సంస్కృతభాషయందు వాడుకలో నున్నది. ఇందుకుఁ గారణము లేకపోలేదు. ఈగ్రంథములలో నర్థ(ధన) విచారముకంటె, రాజధర్మములనుగుఱించియే యెక్కుడుచర్చ యుండును.

1. "అర్థశాస్త్రాత్తు బలవత్ ధర్మశాస్త్ర మితి స్థితిః" (యాజ్ఞ. స్మృ.); "అర్థ ఏవ ప్రధాన ఇతి కౌటిల్యః"; "అర్థమూలౌ హి ధర్మకామా వితి" (కౌటిల్యార్థశాస్త్రము).

2. శ్రుతిస్మృత్యవిరోధేన రాజవృత్తాదిశాసనమ్, సుయుక్త్యార్థార్జనం యత్ర హ్యర్థశాస్త్రం తదుచ్యతే" (౪. అ, 3. ప్ర, శ్లో. ౨౨).

3 అర్థశాస్త్రము, నీతిశాస్త్రము, రాజనీతిశాస్త్రము, దండనీతిశాస్త్రము అనుపదములు మన పూర్వగ్రంథములలో సమానార్థకములుగ వాడఁబడినను, ఇప్పటి శాస్త్రాభివృద్ధి ననుసరించి, యావశ్యకమును జూచి, 'పొలిటికల్ ఎకానమీ'కి (Political Economy) 'అర్థశాస్త్ర' మన్నమాటయు, ఎథిక్సు (Ethics) అన్నదానికి 'నీతిశాస్త్ర'మును, 'పొలిటిక్సు'నకు (Politics) 'రాజనీతిశాస్త్రము'ను, 'క్రిమినల్ లా'కు (Criminal Law) 'దండనీతి' యన్నమాటయు రూఢి చేయుట మంచిది.

అర్థశాస్త్రములు

గ్రీకుతత్త్వవేత్తలు వ్రాసినరాజకీయవిషయకగ్రంథములయందుఁగూడ నిట్లే, యర్థవిచారము తక్కువగను, రాజ్యవిచార మెక్కువగనుండును. ఆకాలమునం దర్థవిచార మొక స్వతంత్రశాస్త్రముగఁ బరిణమింపలేదు. కనుక దానిని రాజ్యవిచారమునకు సంబంధించిన యొకశాఖగా నెంచిరి. ఇప్పటివారును ఆర్థికశాస్త్రమునకు 'పొలిటికల్ ఎకానమి' (Political Economy), అనఁగా రాజకీయార్థశాస్త్ర మని పేరు పెట్టుటయు మొదట నర్థశాస్త్రము రాజ్యతంత్రశాస్త్రమునకు శాఖగా నభివృద్ధిఁ జెందె నని సూచించుచున్నది.

ఇదియుఁగాక రాజు అభ్యసింపవలసిన శాస్త్రములలో ఆన్వీక్షికి, త్రయి, వార్త, దండనీతి అను నాల్గుశాస్త్రములు చెప్పఁబడినవి (శుక్ర., అ. ౧, శ్లో. ౧౫౨). వీనిలో అన్వీక్షికియందుఁ దర్కవేదాంతములును, త్రయియందు ధర్మాధర్మకామాకామములును, వార్తయం దర్థానర్థములును, దండనీతియందు న్యాయాన్యాయములును ఉండును (శ్లో. ౧౫౩ - ౪). వార్తాశాస్త్రమును గుఱించియు నింకను విచారింపఁగా నందు వడ్డీవ్యాపారము, వ్యవసాయము, వాణిజ్యము, గోరక్ష యనువిషయములు వర్ణింపఁబడును అని తెలియుచున్నది (శ్లో. ౧౫౬). ఇది వృత్తులకు సంబంధించిన శాస్త్రము. అందుచే వార్త యనఁబడియె. ఇట్లు 'వార్తా' శాస్త్రము[1] యొక్క పేరేకాని, యానామము గల గ్రంథము లెచ్చటను గానరావు.

అర్థశాస్త్రములమీఁది గ్రంథములను శోధింపఁగా బృహస్పతిసూత్రము లనియు, శుక్రసూత్రము లనియు రెండు సూత్రగ్రంథములు చిన్నవి కనఁబడుచున్నవి[2]. వీనిలో ధనమునుగుఱించి కొలఁదిసూత్రములే కలవు. బృహస్పతిసూత్రములలో అర్థ మనియు, అర్థాభాస మనియు ధనము రెండువిధము లని చెప్పఁబడినది. న్యాయమార్గమున సంపాదించినది అర్థము. అన్యాయమార్గమున గడించినది అర్థాభాసము[3]. సుఖమునకు మూలము ధర్మము, ధర్మమునకు మూలమర్థము అని చెప్పఁబడియున్నది[4]. శుక్రసూత్రములందు, దండమువలన వృత్తులు నిలుచును, వృత్తులవలననే అర్థము లభించును, అర్థమే ధర్మకామములకు మూలము, అర్థమే అన్నికార్యములకును మూలము, అర్థవంతుని సర్వలోకము సత్కరించును, అర్థము లేనియెడల నింద్రుఁడైనను లోక మగౌరవించును, అజరామరునివలె నర్థము సంపాదింపవలె నని చెప్పఁబడియున్నది[5]. ఇందు 'నహి ధాన్యసమానోఽర్థః', అనఁగా ధాన్యముతో సమానమైన అర్థము లేదు అని ప్రతిపాదింపఁబడియున్నది. పాశ్చాత్త్యార్థశాస్త్రజ్ఞులలోని 'నిసర్గసంప్రదాయము' (Physiocrats) అనువారుగూడ నిట్టియభిప్రాయమునే చెప్పుదురు. వ్యవసాయమువలనఁ బుట్టునదే నిజమైనధనము, కళాకౌశలములవలనఁ బదార్థమునందు మార్పు గల్గునేకాని, క్రొత్తధనము పుట్ట దని వారి సిద్ధాంతము. అదియే శుక్రాచార్యునియభిప్రాయముగఁ గానవచ్చుచున్నది.

పైసూత్రగ్రంథము గాక 'శుక్రనీతి' యని యొక శ్లోకాత్మకగ్రంథము కలదు[6]. ఇతరనీతిశాస్త్రములందువలెనే యిందును రాజనీతియే యెక్కువ కలదు. ధనమునుగుఱించి స్వల్పవిషయము లక్కడక్కడఁ జెప్పఁబడినవి. పశుధాన్యవస్త్రాదికములు గడ్డిపఱకవఱకును ధనము లనియు (౨-౩౫౪), వ్యవహారమునకై ముద్ర వేయఁబడిన వెండి బంగారము రాగిధాతువులకును, గవ్వలు మొదలుకొని రత్నములవఱకును అన్నిటికిని ద్రవ్య మని పేరు గల దనియు (౨-౩౫౬), దేశమునుబట్టియు కాలమునుబట్టియు వస్తువులవెలలు కట్టవలయును, గుణహీన మైనట్టిదియు (Not useful) వ్యవహార్యము మైనట్టిదియు (Not exchangable) నగు వస్తువునకు వెల యుండదు (౪-౨-౧౦౪-౫), వస్తువుల సులభాసులభత్వములను బట్టియు, గుణాగుణసంశ్రయమును బట్టియు వస్తువులవెలలు హెచ్చుచుఁ దగ్గుచు నుండును (౨-౩౫౯) అను కొన్ని మూలసిద్ధాంతములు సూత్రరూపమునఁ జెప్పఁబడియున్నవి. రాజులు ప్రజలయొద్దనుండి తీసికొనవలసినపన్నులనుగుఱించియు, రాజుయొక్క ఖజానాను ఖర్చునుగుఱించియు నెక్కువగఁ జెప్పఁబడియున్నది.

ఎకనమిక్సు, పొలిటికల్ ఎకానమి అనుమాటలకు పైలక్షణముఁ జెప్పఁబడిన 'వార్తా' శాస్త్రము చాలవఱకు సమానము గాన, నకు 'వార్తాశాస్త్ర' మని పేరు మార్చవలె నని కొందఱి యభిప్రాయము. కాని 'వార్తా' శబ్ద మిప్పుడు సమాచారపరముగ నుండుటచే, ఈశబ్దము నిప్పుడు పెకలించి మఱియొకయర్థమును రూఢిచేయఁబోవుట చిక్కులకుఁ గారణ మగును. 'అర్థ' మనుపదము 'ధనశాస్త్రము' అనునర్థమందు యోగముగను, రూఢముగను ఉన్నందున దానిని మార్చవలసినయావశ్యకము లేదు.

2. ఇవి అచ్చుపడలేదు. చెన్నపట్టణము, ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమునం దున్నవి.

3. న్యాయగతార్థాత్ విపరీతోఽర్థాభాసః.

4. సుఖస్య మూలం ధర్మః, ధర్మస్య మూల మర్థః.

5. దండేన ప్రణీయతే వృత్తిః, వృత్తిమూల మర్థలాభః, అర్థమూలౌ ధర్మకామౌ, అర్థమూలాని కార్యాణి, అర్థవాన్ సర్వలోకబహుమతః, మహేంద్ర మప్యర్థహీన మవమన్యతే లోకః, అజరామరవ దర్థ మర్జయేత్.

6. దీనిని చెన్నపట్టమునందు గస్టవ్ ఆపర్ట్ అచ్చువేసెను. బ్ర. పురాణపండ మల్లయశాస్త్రిగారు దీనిని తెనుఁగులోనికి భాషాంతరీకరించిరి.

మనపూర్వులు వ్రాసిన అర్థశాస్త్రము లన్నిటిలో కౌటిల్యుని అర్థశాస్త్రము[1] అగ్రస్థానము నలంకరించియున్నది. క్రీ. పూ. నాల్గవ శతాబ్దియందు మగధసామ్రాజ్యమును పరిపాలించిన చంద్రగుప్త చక్రవర్తికి కుడిభుజమై అతనియొద్ద కౌటిల్యుఁడు ప్రధానమంత్రిగ నుండెను. అందుచేత నతనిగ్రంథమందలి విషయము లనేకములు వ్యవహారానుభవజనితము లని చెప్పఁదగియున్నవి. ఈగ్రంథము మహాసముద్రమువంటిది. ప్రాచీనకాలమందలి లౌకికవ్యవహారములగుఱించి తెలిసికొనఁగోరువా రందఱును దీనిని తప్పక చదువవలెను. రాజ్యపరిపాలనక్రమ మిందలివిషయములలో ప్రధానమైనదైనను అప్పటి సాంఘికాచారములు, ఆర్థికసంప్రదాయములు లోనగువిషయము లెన్నియో ఇందు విపులముగ వివరింపఁబడియున్నవి. సామాన్యముగ నాకాలమందు రాజ్యము లన్నియు ఏకనాయకములుగ నుండెను. ప్రతి రాజునకు నమాత్యు లనేకు లుండిరి. అమాత్యు లనఁగా మంత్రు లని మాత్రమే అర్థము కాదు. పరిపాలనమందు రాజునకు సాహాయ్యము చేయుచున్నవా రందఱకు నీపే రుండెను. వీరిలో కొందఱు మంత్రులుగను, కొందఱు మంత్రిపరిషత్సభ్యులుగను, కొందఱు పరిపాలన శాఖాధ్యక్షులుగను ఉండిరి. గ్రామపరిపాలనవిధానము నగరపరిపాలనవిధానముకంటె భిన్నముగ నుండెను. పద్ధతిప్రకారము (Town-planning) నగరముల నిర్మించుట, జనాభాలెక్కల సిద్ధపఱుచుట, నగరపారిశుద్ధ్యమునకై తగినయేర్పాటులు చేయుట, శూన్యప్రదేశములలో ప్రజలను చేర్చుట (Colonisation), క్రొత్తగ జయించిన దేశములను పాలింపవలసినక్రమము మొదలగు విషయములనుగుఱించి కౌటిల్యునియభిప్రాయములు పరిశీలింపఁదగియున్నవి.

కామందకీయనీతిసార మనుగ్రంథ మొకటి గలదు. ఇది కౌటిలీయార్థశాస్త్రము ననుసరించి, దానికి సంగ్రహముగ వ్రాయఁబడినది. ఇది ౧౦-వ శతాబ్దినాఁటిగ్రంథ మైయుండును[2].

'నీతివాక్యామృతమ్' అనునొక చిన్నగ్రంథము కలదు. ఇది ౧౨-వ శతాబ్దియం దుండిన జైనపండితునిచే వ్రాయఁబడినది. ఇతర నీతిగ్రంథములవలెనే యిందును రాజనీతియే యెక్కువగఁ జెప్పఁబడినను, వార్తాసముద్దేశ మను చిన్న ప్రకరణమునందుఁ గృషి పశుపాలనము వాణిజ్యము అనునవి 'వార్త' యనియు, వార్తాసమృద్ధియందే రాజుయొక్క యన్నిసమృద్ధులును కల వనియు, వృద్ధబాలవ్యాధితక్షీణ పశువులను బంధువులను పోషించినట్లు పోషింపవలె ననియుఁ జెప్పఁబడియున్నది[3]. దేశాంతరములనుండి వచ్చెడి సరకులను గుఱించి యిందు నొక చిత్రమైనవాక్యము కలదు. 'శుల్కవృద్ధియు, బలవంతముగఁ బణ్యమును (అమ్మఁగలవస్తువులను) తీసికొనుటయు దేశాంతరమునుండి మనదేశమునకు సరకులు రాకుండుటకుఁ గారణము'[4] అని చెప్పఁబడినది. ఇది యిప్పటి స్వేచ్ఛావ్యాపార (Free trade)తత్త్వముయొక్క బీజరూపమైన సూత్రముగఁ గానవచ్చుచున్నది.

కామందకము, బద్దెనీతి, సుమతిశతకమును దప్ప తెలుఁగున నర్థశాస్త్రము లున్నట్లు తెలియదు. కామందకము తెలుఁగు పద్యకావ్యరూపమున నున్నది: అముద్రితము. భారతాదులయందు రాజనీతి కొంతవఱకు భాషాంతరీకరింపఁబడినది. తెలుఁగుభారతమందలి సభాపర్వము, ౧౪-వ ఆశ్వాసము, శాంతిపర్వము, ౩-వ ఆశ్వాసము చూడనగును. అఱవమున తిరువళ్లువర్ అనుమహాత్మునిచే రచింపఁబడిన కురళ్ అను మహాకావ్యము కలదు. దానిని తెనుఁగులోనికిఁ 'త్రివర్గప్రదీపిక' యన్నపేరుతో కనుపర్తి శ్రీ విద్యానందనాథులవారు భాషాంతరీకరించియున్నారు. అందు ధర్మము, అర్థము, కామము అను మూఁడు ప్రకరణములు కలవు. అందలి రెండవప్రకరణమునం దర్థమును గుఱించిన నీతి సవిస్తరముగఁ జెప్పఁబడియున్నది.

(కొ. వేం. ల.)

అర్థస్వనుఁడు — అత్రికులోత్పన్న బ్రహ్మర్షి.

అర్థసాధకుఁడు — నామాంతరము రాష్ట్రవర్ధనుఁడు, దశరథమహారాజుయొక్క యెనమండ్రు మంత్రులలో నొకఁడు.

అర్థసిద్ధి — సాధ్యనామక దేవతల పుత్త్రుఁడు.

అర్థాపత్తి — వేదాంతులచే నంగీకరింపఁబడిన ప్రమాణము. దీనిని నైయాయికు లంగీకరింపరు. సాధారణముగా నర్థాపత్తి యుదాహరణ మిట్లిచ్చెదరు. బలసిన దేవదత్తుఁడు పగలు భోజనము చేయఁడు: కావున రాత్రిభోజనము చేయును. బలసియుండుటయు, పగలు భోజనము చేయకపోవుటయుఁ జూడ రాత్రి భోజనము చేయుచుండవలె నని యూహింపవలసియున్నది. కాని యిది 'కేవలవ్యతిరేకి' యనఁబడు అనుమానముయొక్క యుదాహరణము. అందుచే నిది వేఱుప్రమాణ మని తలంపరా దని న్యాయమతము. కాని కేవల

1. దీనిని మామిడిపూడి వేంకటరంగయ్య, ఆకుండి వేంకటశాస్త్రిగార్లు ౧౯౨౩ లో ఆంధ్రీకరించిరి.

2. తెలుఁగున కామందకనీతిశాస్త్ర మనుగ్రంథము కలదు. ఇది యెనిమిదాశ్వాసముల పద్యకావ్యము; జక్కరాజు వేంకటకవి కృతము, అముద్రితము. ౧౫౦౬-వ శాలివాహనశకమునకు సరియైన హూణశకము ౧౫౮౪ నఁ దెనిఁగింపఁబడినది. ఇది తంజావూరుగ్రంథాలయమున నున్నది. ప్రాయికముగ సంస్కృతకామందకమున కిది తెలుఁగునేత కావచ్చును.

3. కృషిః పశుపాలనం వాణిజ్యం చేతి వార్తా. వార్తాసమృద్ధౌ హి సర్వాస్సమృద్ధయో రాజ్ఞామ్ ...... వృద్ధ బాల వ్యాధిత క్షీణాన్ పశూ న్బాంధవానివ పోషయేత్.

4. శుల్కవృద్ధి ర్బలాత్పణ్యగ్రహణంచ దేశాంతరభాండానా మప్రవేశే హేతుః.

వ్యతిరేకానుమానమును వేదాంతు లొప్పరు. వీరిమతమున అర్థాపత్తి ద్వివిధ మైయున్నది: (౧) దృష్టార్థాపత్తి, (౨) శ్రుతార్థాపత్తి. ఎచ్చట దృష్టమగు (చూడఁబడిన) ఉపపాద్యముయొక్క అనుపపత్తిజ్ఞానము చేత ఉపపాదకముయొక్క కల్పన మగుచున్నదో అచ్చట దృష్టార్థాపత్తి యనఁబడును. ఉదాహరణము: పగలు భోజనము చేయనివాని బలుపునందు రాత్రిభోజనము దృష్టార్థాపత్తి. స్థూలత్వము ఉపపాద్యము. అది దృష్టము (కనఁబడుచున్నది). శ్రుత మగు (వినఁబడిన) ఉపపాద్యముయొక్క అనుపపత్తిజ్ఞానముచేత ఉపపాదక కల్పన మెచ్చట నగుచున్నదో అచ్చట శ్రుతార్థాపత్తి యనఁబడును. 'ఇంట లేని దేవదత్తుఁడు బ్రతికియున్నాఁడు' అనువాక్యము విని, యింటికంటె నన్యప్రదేశమందు దేవదత్తునకు నునికి లేకయే ఇంట లేనిదేవదత్తునకు జీవనము సంభవింపదు గనుక నింటియందు లేనిదేవదత్తునిజీవనముయొక్క అనుపపత్తిచేత దేవదత్తునకు గృహముకంటె బాహ్యదేశమునందు సత్త (ఉనికి) కల్పింపఁబడుచున్నది. శ్రుతార్థాపత్తి ద్వివిధము: అభిధానానుపపత్తి, అభిహితానుపపత్తి. వాక్యములోని యొకపదమునుబట్టి అధ్యాహృతము లగునన్యపదముల నూహించుట మొదటిది. 'తలుపు' అన్నమాట విని 'తీయుము' అని యూహించుట. ఎచ్చట వాక్యముయొక్క యర్థము అన్యార్థకల్పనము లేక సిద్ధింపకుండునో యచ్చట అభిహితానుపపత్తిరూప శ్రుతార్థాపత్తి యగును. ఉదాహరణము, స్వర్గకాముఁడు యజ్ఞము చేయవలెను - అన్న వాక్యము వినఁగనే మనకుఁ గాన్పించుయజ్ఞము కాన్పింపనిస్వర్గము నిచ్చుట యసంభవ మని తోఁచి యీయజ్ఞము వలన నొకయపూర్వము పుట్టు ననియు, నది స్వర్గము నిచ్చు ననియు మీమాంసకు లూహించెదరు.

అర్థి — పృథుచక్రవర్తికుమారుఁడు. శిఖండిని యనునాపె వలన నితఁడు హవిర్ధానుఁ డనుకొడుకును బడసెను.

అర్థుఁడు — స్వాయంభువమన్వంతరమునం దుండిన ధర్మ ఋషికి బుద్ధి యనుభార్యవలనఁ బుట్టినకొడుకు.

అర్ధలమిట్టపుత్తూరు — చిత్తూరుజిల్లా కాళహస్తి తాలూకాలోని జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౯౯౮ (౧౯౩౧).

అర్ధవీడు — కర్నూలుజిల్లా కంబంతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౨౨౩౯ (౧౯౩౧).

అర్దేషీర్ నౌషేర్వాన్ — ఈరాన్దేశీయుఁ డగు నొకపురోహితుఁడు. క్రీ. శ. ౧౫౭౮-వ సంవత్సరమున అక్బరుచక్రవర్తి యితనిని భారతదేశమునకు రప్పించుకొని యితనియొద్దనుండి పారసీధర్మోపదేశములను బడసెను. దీనికి ఫలితముగ నక్బరుచక్రవర్తి మాంజ్యాదులను దాల్చెను; తనయంతఃపురమునం దగ్ని దేవునియాలయ మొకటి కట్టించెను. ఆలయమును అబుల్ ఫజలున కప్పఁజెప్పుచు 'రాత్రిందివము నిరంతరముగ నీపవిత్రస్థానమున దీపము వెలుఁగుచునే యుండవలయును' అని యాజ్ఞాపించి కట్టుదిట్ట మొనర్చెను.

అర్ధకీలకము — ఒకసరోవరము. దర్భిమహాఋషి యాజ్ఞవలన సప్తసముద్రములును గలసి ఈసరోవరమును నిర్మించెను. ఈతీర్థమునందు స్నానము చేసినచో సప్తసముద్రములలోను స్నానము చేసినపుణ్యము లభించును (భార., అరణ్య., అ ౮౩).

అర్ధనారీశ్వరి — శివుని సగముశరీరమును సంపాదించిన పార్వతీదేవి. భృంగి యనుగణనాథుఁడు పార్వతిని సేవింపక కేవలము శివునినే సేవించుచున్నందులకుఁ బార్వతి భృంగిని నిలువ లేనంత బలహీనుం జేసెను. శివుఁ డది గుర్తించి వానికిఁ దనదండాయుధము నూఁతకోలగా నిచ్చి నిలిపెను. తనమీఁదకన్న భక్తునిమీఁదనే, యెక్కుడుప్రేమ కల దని, చూచి, పార్వతీదేవి గౌతముని యాశ్రమమునొద్ద తప స్సాచరించి, శివునియర్ధాంగమును గైకొనెను.

అర్ధనారీశ్వరుఁడు — సగము పురుషాకృతిని సగము స్త్రీయొక్కయాకృతి నొప్పు శివపార్వతుల సమ్మిళితరూపము. నవమితోఁగూడిన యష్టమి, అష్టమితోఁగలసిన నవమియు నర్ధనారీశ్వరప్రాయమగు నుమామహేశ్వరతిథి యని ప్రఖ్యాతి మైయున్నది.

"అగ్నిసంవర్తకాదిత్యరానిలౌ షష్ఠబిందుమత్,
చింతామణిరితి ఖ్యాతం బీజం సర్వసమృద్ధిదమ్"

ఇది అర్ధనారీశ్వరదేవతాక మగు మంత్రము. దీనివివరము నీక్రింది విధానమున గ్రహింపవలయును. అగ్ని రేఫము, సంవర్తకము క్షకారము, ఆదిత్యుఁడు మకారము, ర రేఫము, అనిలము యకారము, ఔ స్వరూపము, షష్ఠస్వర మగు ఊకారము. 'రం, క్షం, మం, రం, యం, ఔం, ఊం' ఇది బీజాక్షరమంత్రము. ఈ మంత్రమును ప్రాతఃకాలకార్యము లైనతరువాత శుచియై శైవోక్తపీఠ మన్యాంతవిన్యాస మొనరించి పిదప ఋష్యాదిన్యాసము గావింపవలెను. 'శిరసి కశ్యపాయర్షయే నమః, ముఖే అనుష్టుప్ఛందసే నమః, హృది అర్ధనారీశ్వరదేవతాయై నమః' తరువాత కరన్యాసపూర్వకముగ నంగన్యాస మొనరింపవలయును. 'రం అంగుష్ఠాభ్యాం నమః, కం తర్జనీభ్యాం స్వాహా, మం మధ్యమాభ్యాం వషట్, మం అనామికాభ్యాం నమః, రం కనిష్ఠికాభ్యాం వౌషట్, యం కరతలపృష్ఠాభ్యాం ఫట్.' ఇదేవిధమువున హృదయాదులతో నంగవిన్యాసము చేయవలయును.

"రేఫాదివ్యంజనైః షడ్భిః కుర్యా దంగాని షట్ క్రమాత్" అని నిబంధము. అనంతరము ధ్యానము.

"నీలప్రవాళరుచిరం విలసత్త్రినేత్రం
పాశారుణోత్పల కపాలకశూలహస్తమ్,

అర్ధాంబికేశ మనిశం ప్రవిభక్తభూషం
బాలేందుబద్ధముకుటం ప్రణమామి రూపమ్."

ఇట్లు ధ్యానించి మానసికసంపూజన మొనరించి, యర్ఘ్యస్థాపనము, శైవోక్తపీఠపూజనము, మరల ధ్యానము చేసి యావాహనాది పంచపుష్పాంజలిదానపర్యంతము సలిపి యావరణపూజన మారంభింపవలయును. కేసరములందును, అగ్న్యాదికోణములందును, మధ్యభాగమునందును, దిశలయందును రం మొదలగువానితో షడంగములఁ బూజింపవలెను. తరువాత నదేప్రకారము పత్రములయందు వృషభాదులను బూజింపవలెను. పత్రాగ్రములందుఁ బూర్వముననుండి యారంభించి బ్రాహ్మి, మాహేశ్వరి, కౌమారి, వైష్ణవి, వారాహి, ఇంద్రాణి, చాముండ, మహాలక్ష్మి మొదలగుదేవులను బూజింపవలయును. వారి వెలుపలిభాగములందు నింద్రాదులను, వజ్రాదులను బూజించి ధూపాది విసర్జనాంతముగల కర్మమును సమాప్తము చేయవలయును. దీని పురశ్చరణము లక్షజపము.

"లక్ష మేకం జపే న్మంత్ర మిత్థం మంత్రీ విచింతయన్" అని తంత్రసారము.

అర్ధపణ్యుఁడు — అత్రికులోత్పన్న బ్రహ్మర్షి.

అర్ధమాగధి — ఒక ప్రాకృతభాషకుఁ బేరు. జైనమతస్థాపకుఁ డయిన మహావీరుఁడు తన మతమును బోధించిన భాష అర్ధమాగధి యందురు. మహావీరుఁడు ముఖ్యముగఁ దనమతమును మగధయందు బోధించెను. తనబోధలు సర్వసామాన్యముగ ప్రజలందఱకును సుబోధము కావలె ననుకోరికతో నతఁడు మాగధి (మగధదేశభాష) లోని కితరభాషావిశేషాదులనుగూడఁ జేర్చుచువచ్చె ననియు, ఈరీతి నతఁడు తన బోధలకై స్వీకరించినభాష కేవలము మాగధి కాక 'అర్ధమాగధి' యయ్యెననియు చెప్పుదురు. కాని దీనికిని మాగధిభాషకు నంతగ పోలిక కానరా దనియు, నిది యెక్కువగ మహారాష్ట్రమును బోలి యుండుననియు భాషావిదులు కొందఱి యభిప్రాయము (చూడుఁడు: ప్రాకృతభాషలు).

అర్ధమాల — చిత్తూరుజిల్లా కాళహస్తితాలూకాయందలి జమీందారీగ్రామము. ఇచటిజనసంఖ్య ౩౭౫ (౧౯౩౧).

అర్ధలక్ష్మీహరి — లక్ష్మీవిష్ణువుల సమ్మిళితాకారము. గౌతమీయమనూత్రముల ననుసరించి శ్రీబీజముతో షడంగక మగు నీహరిమంత్రమునకు ప్రజాపతి ఋషి, గాయత్రీ ఛందము, అర్ధలక్ష్మీహరి దేవత. దీనిమంత్రము.

"తారం నమఃపదం బ్రూయా న్నరా దీర్ఘసమన్వితా,
పవనో జాయ మంత్రో ఽయం ప్రోక్తో వస్వక్షరః పరః"

ప్రాతఃకాలమున లేచి కాల్యకరణీయంబులనుండి విముక్తుఁడై వైష్ణవుఁ డగునతఁడు స్నాన మొనరించి పూజామండపములోని కేతెంచి వైష్ణవాచమనము నీక్రిందివిధానమునఁ గావింపవలయును. కేశవాది నామత్రయముతో నాచమన మొనరించి రెండునామములతో హస్తప్రక్షాళనము చేసికొని రెండింటితోఁ బెదవులను దుడిచికొని మఱి రెండునామములతో ముఖస్పర్శము చేసికొనవలయును. మరల నొకదానితో హస్తములను, వేఱొకదానితోఁ బాదములను గడిగికొని పిదప నొకదానితో జలమును నెత్తిపైని జల్లుకొని యనంతరము సంకర్షణాదినామములతో ముఖ, నాసికాక్షికర్ణనాభిభుజవక్షములను స్పృశించుకొనవలయును. ఈప్రకారము నిష్ఠతో వైష్ణవాచమన మొనరించువాఁడు సాక్షాన్నారాయణాంశము నొందును.

'కేశవ, నారాయణ, మాధవ, గోవింద, విష్ణో, మధుసూదన, త్రివిక్రమ, వామన, శ్రీధర, హృషీకేశ, పద్మనాభ, దామోదర, సంకర్షణ, వాసుదేవ, ప్రద్యుమ్న, అనిరుద్ధ, పురుషోత్తమ, అధోక్షజ, నృసింహ, అచ్యుత, జనార్దన, ఉపేంద్ర, హరయే నమః, శ్రీకృష్ణాయ నమః.'

పైని వ్రాసినక్రమము ననుసరించి యీ కేశవాదినామములనుండి నామముల గ్రహించి తత్తన్నామములతో నాచమన ప్రక్షాళనాదులు గావించుకొనవలయును. అటుపిమ్మట సామాన్యార్ఘ్యాదిమాతృకాన్యాసాంతము గల కర్మమును సలిపి కేశవకీర్త్యాదిన్యాసము గావింపవలయును. ఋష్యాదిన్యాసవిధాన మేలా గనిన 'శిరసి ప్రజాపతయే ఋషయే నమః, ముఖే గాయత్రీఛందసే నమః, హృది అర్ధలక్ష్మీహరయే దేవతాయై నమః.' తదనంతరము 'శ్రీం అంగుష్ఠాభ్యాం నమః, ఓం శ్రీం హృదయాయ నమః' అని యీవిధమునఁ గరాంగన్యాసములను జేసికొనవలయును. పిదప నీవిధమున ధ్యానము సలుపవలయును.

"ఉద్యత్ప్రద్యోతనశతరుచిం తప్తహేమావదాతం
పార్శ్వద్వంద్వే జలధిసుతయా విశ్వధాత్ర్యా చ జుష్టమ్,
నానారత్నోల్లసిత వివిధాకల్ప మాపీతవస్త్రం
విష్ణుం వందే దరకమలకౌమోదకీచక్రపాణిమ్."

అర్ధవరం — పశ్చిమగోదావరిజిల్లా తాడేపల్లిగూడెం తాలూకాయందలి యొక జమీందారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౩౮౪ (౧౯౩౧).

అర్ధాన్నపాలెము — విశాఖపట్టణముజిల్లా శృంగవరపుకోటతాలూకాకు చెందిన ఈనాంగ్రామము. జనసంఖ్య ౫౦౫ (౧౯౩౧).

అర్నాడ — విశాఖపట్టణముదల్లా పార్వతీపురముతాలూకాయందలి జమీందారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౯౪౦ (౧౯౩౧).

అర్బాసిస్ — అస్సీరియాదేశపురాజగు సర్దనపాలస్ అనుపానిమంత్రి. అర్బాసిస్ తిరుగఁబాటు గావించి, రాజ్యమును

వశపఱుచుకొని, క్రీ. పూ. ౮౮౬-వ సంవత్సరమున మీడియన్‌ సామ్రాజ్యమును స్థాపించెను.

అర్బుదపర్వతము — ఇది ఆబూ పర్వతమునకు పూర్వ నామము. ఇది రాజపుత్రస్థానములోని సిరోహీరాజ్యములో నున్నది. జైనులకు చెందిన పంచపవిత్రస్థానములలో నిది యొకటి. ఈపర్వతము మీఁదను జైనుల ప్రథమతీర్థంకరుఁడగు ఋషభనాథునియొక్కయు, నిరువదిరెండవ తీర్థంకరుఁడైన నేమినాథునియొక్కయు మందిరము లున్నవి (చూడుఁడు: 'ఆబూ').

అర్బుదుఁడు — ౧. ఒకయాదవుఁడు. అతనివంశ మర్బుదవంశ మనఁబడును.

౨. ఒక ఆచార్యుఁడు (పంచవింశ బ్రాహ్మణము).

అర్మూరుతాలూకా — నైజాం హైద్రాబాద్‌ సంస్థానమునందు నిజామాబాద్‌జిల్లాలోనియొక తాలూకా. దీని వైశాల్యము ౧,౦౩౭ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య జాగీర్లతోఁ గలసి ౧,౨,౨,౮౫౫. ఇందు అర్మూర్‌, బాల్‌కొండా అను రెండుపట్టణములును, ౧౬౦ పల్లెలును కలవు. దీని కుత్తరముగ గోదావరీనది ప్రవహించును. అర్మూర్‌పట్టణములో పట్టుగుడ్డలు, చీరలు విస్తారముగ నేయుదురు.

అర్యమ — ౧. ద్వాదశాదిత్యులలో నొకఁడు. వైశాఖ మాసమందలిసూర్యుఁడు. ఒక్కొకతతి యమునియధికారమును నిర్వహించుచుండును.

౨. పితృసముదాయములో నొకప్రముఖుఁడు. కల్పారంభమునందు, యముఁడు పుట్టకపూర్వ మితఁడే దక్షిణదిక్పాలకుఁడుగా నుండెను.

అర్యముఁడు — వైశాఖమాసమునందు సూర్యునిరథము వెంట నుండు ఆదిత్యవిశేషుఁడు. పితృదేవతావిశేషుఁడు.

అర్రియేన (క్రీ. శ. ౧౦౦-౧౭౦) — ఇతనిని అర్రియన్‌ అనికూడఁ బిలుతురు. గ్రీకుచరిత్రకారుఁడు. ఎపిక్‌టేటస్‌ యొక్క శిష్యుఁడు, మిత్రుఁడు. ౧౩౭ లో నీతఁడు కెపడోషియా యనుపట్టణమున కధికారిగ (Prefect) నుండెను. అప్పుడు ఎలానీ అనుగుంపులు ఆపట్టణముపై నెత్తిరాఁగా వారితోఁ బోరాడి వారి నోడించెను. ఇతఁడు కాన్‌సల్‌ అన్న గొప్పయధికారమును బడసెను. ఇతఁడు స్టోయిక్‌తత్త్వమునుగుఱించిన యొకగ్రంథమును, వేటనుగుఱించిన యొకగ్రంథమును, అలెగ్జాండరు దండయాత్రను గుఱించిన యొకయుద్ధగ్రంథమును వ్రాసెను.

అర్లి — (స. నెం. ౨౦౮) గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడి తాలూకాలోని జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౮౩ (౧౯౩౧).

అర్లి — (స. నెం. ౬౮౭) గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడి తాలూకా యందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౫౦ (౧౯౩౧).

అర్లిశేరి — గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడితాలూకాకు చెందిన జమీన్‌దారీగ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౧౧౬ (౧౯౩౧).

అర్వావసువు — రైభ్యఋషి యిద్దఱు పుత్త్రులలో పెద్దవాఁడు. ఇతఁడు తపస్సుచేసి తమ్ముఁడైన పరావసువుయొక్క పితృహత్యను బాపి దేవతలను సంతసింపఁజేసి తనతండ్రిని భరద్వాజుని, యవక్రీతుని మరల బ్రదికించుకొనియెను.

అర్వీతహసీలు — మధ్యపరగణాలలోని వార్ధాజిల్లా యందలి యొకతాలూకా. దీని వైశాల్యము ౮౯౦ల చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౧,౩౭,౭౩౩ లు. సిస్తు రు. ౧,౯౭.౦౦౦లు. సెస్సులు రు. ౧౯,౦౦౦లు. ఇందు అర్వి, అష్టి అనుపట్టణములును, ౪౯౯ పల్లెలును కలవు. ఇందు ప్రత్తిపంట విశేషముగ పండును. ఇచ్చటి పశువులు మంచివని ప్రఖ్యాతి గలదు. గవర్నమెంటువారియరణ్యముచే వ్యాపింపఁబడిన ౧౯౦ చదరపు మైళ్లు తప్ప మిగిలినభూమిలో నూటికి డెబ్బదిభాగము సాగై యున్నది.

అర్వేజలపాతము — మైసూరురాజ్యములోని అర్వే గ్రామముకడ నున్న జలపాతము. ఈచోట శరావతీనది ౧,౧౦౦ అడుగులయెత్తునుండి క్రిందికి పడుచుండుటచే నీజలపాత మేర్పడినది. మైసూరురాజ్యములోని దర్శనీయము లగు స్థలములలో నిది యొకటి. ఈచోట ప్రకృతిసౌందర్యము మిగుల దర్శనీయము.

అర్సికెరె — మైసూరు సంస్థానమునందు హాస్సన్‌జిల్లాలోని ఉత్తరపువైపుతాలూకా. వైశాల్యము ౪౮౬ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౭౯,౫౮౭లు. ఇందు ౩ గ్రామములును, ౩౫౪ పల్లెలును కలవు. వసూలు రు. ౧,౬౨,౦౦౦. ఇచ్చటి భూములు హెచ్చు తగ్గుగ నుండును. పడమటివైపున పెద్దగుట్టలు గలవు. దక్షిణపు వైపున అమృతమహల్‌ పశువులమేతబీళ్లు కలవు. ఇచ్చటిపశువులు పేరుపడ్డవి. కొబ్బరికుడకలు ఇక్కడనుండి బెంగుళూరు, బళ్లారిపట్టణముల కెగుమతి యగును.

అర్సీలాక్‌షా — ఇతఁడు గజనీసుల్తాను అగుమూఁడవ మసావూద్‌ అనువానికుమారుఁడు. ఈతఁడు ౧౧౧౫ లో తన సోదరుఁడైన షేరిజాద్‌ అనువానిని జంపి రాజ్యము నాక్రమించుకొనితన సోదరుల నందఱను చెఱసాలలోఁ బెట్టెను. బహరామ్‌షా అనువాఁడు మాత్రము తప్పించుకొని ఖురాసానునకు పోయి అచ్చటిసుల్తానైన సంజార్‌ అను వానిని సహాయునిగఁ దెచ్చుకొని ౧౧౧౯ లో అర్సీలాక్‌షాను ఓడించెను. అతఁడు లాహోరునకు పాఱిపోయెను గాని వానిని తరువాత చెఱబట్టి చంపిరి. బహరామ్‌షా సింహాసన మెక్కెను.

అర్ష్ — పురాణమతానుసారము దేవుని సింహాసనము. ఈసింహాసనమునకుఁ గల స్తంభములు ౮,౦౦౦. ఒక స్తంభమునుండి మఱియొక స్తంభమునకుఁగల దూరము ముప్పదిలక్షలమైళ్లు.

అర్షద్ ఉద్దీన్ — ఇతఁడు జమాలుద్దీన్ అను మహమ్మదీయమత ప్రచారకుని కుమారుఁడు. వీరిరువురకారణమున మంగోలియారాజ్యపాలకుఁ డగు తైమూరు తుగ్లఖ్ ఖాన్ ముసల్మాను మతము నవలంబించెను. ఇందువిషయమై యొకచిన్నగాథ కలదు. షేక్ జమాలుద్దీన్ కటకనగరమున (మంగోలియాప్రాంతములో) నుపదేశకుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు కటకనివాసులకు భక్తిపూర్వకములైన యుపన్యాసముల వినుపించుచుండినను వారితనిమతమును స్వీకరించియుండలేరి. ఒకనాఁ డితనికిఁ దానొకదీపమును గొండమీఁదికి నెత్తికొనిపోయినట్లును, ఆదీపకాంతు లక్కడనుండి నలుదిక్కులను బ్రసరించినట్లును స్వప్నము వచ్చెను. ఈస్వప్నానంతరము జమాలుద్దీను కటకము విడనాడ నిశ్చయించుకొని తన యభిప్రాయమును బ్రార్థనావసరమున నందఱి కెఱిఁగించి బయలువెడల నచటి ముఅజ్జిన్ (మసీదు శిఖరము మీఁది కెక్కి జనుల నాహ్వానము చేయునతఁడు) కూడ నితని తోడ బయలుదేఱెను. వీ రిద్దఱును గలసి కటకమును వదలి చాలదూరము వఱకుఁ బోయిరి. అంత జమాలుద్దీనువెంట వచ్చిన మనుజుఁడు తానొకవస్తువును నగరమున మఱచివచ్చితి ననియు, దానిం దీసికొని త్వరితముగఁ జనుదెంచెద ననియుఁ జెప్పి కటకమునకు మరలి వచ్చెను. ఇతఁ డక్కడఁ దన కార్యమును జక్కఁబెట్టుకొని మరలుటకు సిద్ధపడఁగా సాయంకాలము గావచ్చెను. అందువలన సాయంతనప్రార్థనము నచటనే ముగించుకొందుఁగాక యని ఆహ్వానము పఠించునిమిత్తము మసీదుశిఖరముమీఁది కేఁగి కుతుబాను ముగించి క్రిందికి వచ్చునప్పటికి ద్వారము మూయఁబడియుండెను. అంత నితఁడు మరల శిఖరముమీఁదికిఁ బోయి నలువంకల దృష్టిని బ్రసరించి చూడ నత్యంతవేగముగ నిసుకరాసులు గురియుచుండుటయు, నప్పటి కప్పుడే పట్టణమంతయు నిసుకక్రిందఁ బూఁడిపోవ నొకపెద్ద దిబ్బవలెఁ గానిపించెను. శిఖరముయొక్క పైయంతస్తుదక్కఁ దక్కిన వన్నియు నిసుకలోఁ బూఁడిపోయినవి. అంత నితఁడు భయోపేతుఁడై శిఖరమునుండియే యిసుకమీఁదికి దూఁకి పరుగిడ మొదలిడి రాత్రి రెండు జాములవేళకు జమాలుద్దీను నెట్లో కష్టముమీఁదఁ గలసికొనెను. జరగినసమాచార మంతయు విని జమాలుద్దీను దైవప్రకోపమునుండి యెట్టివారును దప్పించుకొనఁజాల రని నుడువుచు ముఅజ్జిముతోఁ గూడ శీఘ్రముగ నావలకు వెడలిపోయెను. కతిపయదినములకు వీరు 'అక్సూ' నగరము చేరి యూరిబయటను గూరుచుండి యుండిరి. మంగోలియావంశీయుఁ డగు తైమూరు తుగ్లఖ్ ఆ సమయమున నాపట్టణమందే వాసము చేయుచుండెను. ఇతని కప్పుడు ౧౬ సంవత్సరములు. జమాలుద్దీను ముఅజ్జినులు బయటను గూరుచుండియున్న సమయమున తైమూరు వేఁటనిమిత్త మామార్గమునఁ బోవుచుండెను. ఇతఁడు దననౌకరుల నందఱును, దనవెంటఁ జనుదెంచుటకుఁగా నుత్తరువు లిచ్చియుండెను. కావున నప్పుడు దూరమందుఁ గూర్చుండిన గురుశిష్యులను జూచి తనయాజ్ఞ నుల్లంఘించి యట్లు గూర్చున్నవారెవ రని వారిని దనయొద్దకు రప్పించి యడిగెను. వీరు దాము కటకమునుండి వచ్చు బాటసారుల మనియుఁ, దమ కతనివేఁటసంబంధమైన యాజ్ఞ లెవ్వియుఁ దెలియ వనియు నుడివిరి. ఈ సందర్భమున వీరికిరువురకును ధర్మసంబంధమైన వార్తాలాపము జరుగ తైమూ రితనిగుణములను మెచ్చికొని కాలాంతరమునఁ దాను రాజైనచో ముసల్మానుమతమును స్వీకరింతు ననియు, నాసమయమునఁ దనకు స్మరణము చేయు నిమిత్తము మరల దర్శన మియ్యవలయు ననియుఁ గోరి జమాలుద్దీనును వీడుకొలిపెను. అంతఁ గొంతకాలమునకు జమాలుద్దీనునకు మరణమాసన్నముగాఁగాఁ దనకార్యమును అర్షదుద్దీనునకు నొప్పగించెను. పిదపఁ గొన్ని సంవత్సరములకు తైమూరు మొఘలిస్తానమునకు ఖానై పాలించుచుండ నీవార్త అర్షదుద్దీనునకుఁ దెలిసినది. ఇతఁడును మొఘలిస్తానమున కేఁగి మిగుల కష్టముమీఁద తైమూరును గలసికొని తనతండ్రివృత్తాంతము నెఱుకపఱచి యతనినియోగమును వినిపింపఁ బ్రసన్నుఁడై ఖాను తాను మహమ్మదీయమతమును స్వీకరించుటయకాక తన యధికారమండలి సామంతులనుగూడ బలాత్కారముగ నామతమును గైకొనునట్లు చేసెను.

అర్షి — శ్రవాఋషియొక్క యిద్దఱు పుత్త్రులలో జ్యేష్ఠుఁడు.

అర్హద్దాసుఁడు — ఇతనికి రెట్టకవి యనియు నామాంతరము కలదు. అయిన నిదియు మొదటిపేరుగ గానఁబడదు. దానిని కనుఁగొనుట కష్టముగానే యున్నది. తెలుఁగునందు అయ్యలరాజు, అయ్యలభాస్కరకవులు క్రీ. శ. ౧౪౬౯–వ సంవత్సరమునందు రచించిన రెట్టమతగ్రంథమునకు మూలమగు గ్రంథమును కన్నడమున వ్రాసినకవి ఈ అర్హద్దాసకవి. ఈతఁడు జైనబ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁడు ఏదోయొక నగరమునకు అధిపతిగా నున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఈతఁడు మారసింహచమూపతి యైన కాడమరసువంశమునఁ బుట్టినవాఁడు. ఈతనికాలమును నిర్ణయించుటకు సాధనములు లేవు. వంశావళినిబట్టి ఈతఁ డొకవేళఁ బదునాల్గవశతాబ్దియాదియం దుండెనేమో యని యూహింపవలసియున్నది.

అర్హణుఁడు — కొంకవంకపటకంబులను దక్షిణకర్ణాటకదేశంబులకు నధిపతి. ఈతఁడు రాజర్షియైన ఋషభదేవుని సర్వసంగపరిత్యాగముం జూచి తన కట్టివైరాగ్యము లేకపోయినను బాహ్యకర్మముల నన్నింటిని త్యజించి సంచరింపఁగలిగెను. అప్పటినుండియే నాస్తికమతముపుట్టెను (భాగ., స్కం. ౫, అ. ౬, గద్య. ౧౦).

అఱవము — తెలుఁగువారే భాషను అఱవ మని యందురో దానిని, ఆభాష మాటలాడువారు 'తమిళ' మని వ్యవహ

రింతురు. సంస్కృతమునందు దానినే 'ద్రవిడ' మందురు. అరవ భాషనుగుఱించియు, అఱవవారినిగుఱించియు, 'తమిళ' శబ్దము క్రిందఁ జూడనగును.

అలంకారకౌస్తుభము — ఇయ్యది సంస్కృతమున రచింపఁబడిన అలంకారగ్రంథము. లక్ష్మీధరునికుమారుఁడైన విశ్వేశ్వరపండితునిచే రచింపఁబడినది. ఇందు ౬౧ అర్థాలంకారములను గుఱించిమాత్రము సవిస్తరముగా వివరింపఁబడినది. సాహిత్యశాస్త్రమునుగుఱించిన యితరవిషయము లిందులేవు. ఈతఁడు పండితరాయని రసగంగాధరమునుగూడ ఉదాహరించినాఁడు గనుక ౧౮-వ శతాబ్దివాఁడైయుండనోపు. ఇది బొంబాయిలోని కావ్యమాలలోఁ బ్రకటింపఁబడినది.

అలంకారచూడామణి — హేమచంద్రునిచే రచింపంబడిన కావ్యానుశాసన మను గ్రంథముమీఁద నాతనిచేతనే వ్రాయఁబడినవృత్తి.

అలంకారతిలకము — వాగ్భటునిచే సంస్కృతమునందు వ్రాయఁబడిన అలంకారగ్రంథము.

అలంకారము — చూడుఁడు: 'నగలు'.

అలంకారముక్తావళి — విశ్వేశ్వరకృతము.

అలంకారములు — అలంకారములు భాషకు నగలవంటివి. నగలు శరీరశోభ నెట్లు హెచ్చించునో యట్లే యలంకారములు కావ్యశోభను హెచ్చించును.

ఆలంకారికుల వేఱువేఱు సంప్రదాయములు:— అలంకారముల స్వరూపమునుగుఱించియు, యోగ్యతనుగుఱించియు నాలంకారికులలో వేఱువేఱు అభిప్రాయములు కలవు. 'విశిష్టము లయిన (విశేషముగలవయిన) శబ్దార్థములు కావ్యము' అనినకావ్యలక్షణ మందఱు నొప్పుకొనినదే. కాని ఈవైశిష్ట్య మెట్టిది యన్నప్రశ్నమునకు నుత్తర మిచ్చునపు డాలంకారికులలో మూఁడు తెగలు పుట్టెను. ఆవైశిష్ట్యము కొందఱు ధర్మరూప మనియు, కొందఱు వ్యాపారరూప మనియు, కొందఱు వ్యంగ్యరూప మనియుఁ జెప్పిరి. ధర్మరూప మనువారిలో ౧. ఒకతెగవారు అలంకారములే ముఖ్యము లనియు, ౨. మఱియొకతెగవారు గుణములే ముఖ్యము లనియు, వ్యాపారరూప మనువారిలో 3. ఒకతెగవారు ఉక్తివైచిత్ర్యమే (మాటసొంపే) ప్రధాన మనియు, ౪. రెండవతెగవారు భోగకృత్యమే (రసవిషయకమైన వ్యంజనావ్యాపారము) ముఖ్య మనియు నిర్వచించిరి. ఇట్లు ౫. వ్యంగ్య (ధ్వని) వాదులతోఁ గూడి ప్రాచీనాలంకారికు లైదుతెగలుగ నున్నా రని చెప్పవచ్చును. ఇందు మొదటితెగవారు భామహోద్భటాదులు, రెండవతెగవారు వామనాదులు, మూఁడవతెగవారు వక్రోక్తిజీవితకారాదులు, నాల్గవతెగవారు భట్టనాయకాదులు, అయిదవ తెగవారు ఆనందవర్ధనాదులు.[1] ఆలంకారికులచరిత్రము వ్రాయునపు డీభిన్నమతములకుఁ గల భేదములు సవిస్తరముగ వర్ణింపఁబడును. అలంకారస్వరూపమునకు సంబంధించినంతవఱ కిచ్చటఁ జెప్పఁబడును. పైయైదింటిలోను ౧-వ దానిని, 3-వ దానిని కలిపి (క) అలంకారసంప్రదాయ మనియు, ౪-వ దానిని (చ) రససంప్రదాయ మనియు, ౨-వ దానిని (ట) రీతిసంప్రదాయ మనియు, ౫-వ దానిని (త) ధ్వనిసంప్రదాయ మనియు మఱియొక వర్గీకరణముఁ జేసి చెప్పవచ్చును.

అలంకారసంప్రదాయమువారు:— అలంకారసంప్రదాయమువారు కావ్యమున కలంకారములే ప్రధానము లని చెప్పుదురు. మిక్కిలి ప్రాచీనాలంకారికు లీమతమువారే[2]. ఇంతియ కాదు. రసమును ధ్వనియుఁగూడ నలంకారాంతర్గతములే యని వీరితాత్పర్యము. దండి తన కావ్యాదర్శమునందు రసములను అలంకారములలోఁ జేర్చెను[3]. భామహుఁడు గుణములకును, అలంకారములకును భేదము చేసినట్టు కనఁబడదు. ఎందు కనఁగా 'భావిక'మను అలంకారమును ఆతఁడు గుణ మనియుఁగూడఁ జెప్పెను[4]. భామహాలంకారముమీఁద వివరణము వ్రాయుచు నుద్భటుఁడు 'మానవునిశౌర్యాదిగుణములకును, కేయూరాదిభూషణములకును భేద మున్నట్టు కావ్యమునందలి యోజస్సు మొదలయిన గుణములకును, ఉపమాద్యలంకారములకును భేదము కల దని పరపక్షమువారు చెప్పఁగా, నట్లనుటకు వీలు లేదు, మానవుని శరీరమందు శౌర్యాదిగుణములు సమవాయ సంబంధముచేతను[5], కేయూరాదిభూషణములు సంయోగసంబంధముచేతను నివ

1. అలంకారసర్వస్వము - అనంతశయనసంస్కృతగ్రంథావలి, సముద్రబంధకృతవ్యాఖ్య, ౪-వ పుట.

2. తదేవ మలంకారా ఏవ కావ్యే ప్రధాన మితి ప్రాచ్యానాం మతమ్. [అ. స.]

3. కావ్యాదర్శము, 2. ౨౭౫; 2. ౨౮౦-౨౯౨.

4. భామహాలంకారము: బొంబాయి సంస్కృతగ్రంథములలోఁ బ్రకటింపఁబడిన ప్రతాపరుద్రయశోభూషణమునకు ౨-వ యనుబంధముగఁ బ్రకటింపఁబడినది. తృతీయపరిచ్ఛేదము, ౫౨-వశ్లోకము చూడుఁడు.

5. తర్కశాస్త్రమునందు పదార్థములయొక్క 'సంబంధము' రెండువిధములు, సమవాయసంబంధము, సంయోగసంబంధము. పుష్పమునకు వర్ణమునకు, వాసనకుఁ గలసంబంధము 'సమవాయ సంబంధము'; ఒకచెట్టుమీఁదఁ గోఁతి కూర్చుండినప్పుడు దానికిని చెట్టునకును గలసంబంధము 'సంయోగసంబంధము.'

సించును, కావున వానికి భేదము చెప్పినఁ జెప్పవచ్చును గాని, కావ్యమునందు నొక్క-సమవాయసంబంధముచేతనే నివసించునట్టి గుణాలంకారములకు భేదము చెప్పుట గడ్డరికాప్రవాహము[1], (అంధపరంపర) గాని వేఱు గాదు' అని చెప్పియున్నాఁడు[2]. ఇట్లు వీరిమతమున ఓజఆదికావ్యగుణములును, శృంగారాదిరసములును అలంకారముల విభేదములే.

ఇంతియ కాదు, ధ్వనియు నలంకారాంతర్గతమే. వీరిమతమున ప్రతీయమానార్థము (వ్యంగ్యార్థము) వాచ్యార్థమునకు నుపస్కారకమగుటచే నది అలంకారపక్షమునందుఁ జేరవలసినదే[3]. క్రీ. శ. ౯-వ శతాబ్దిమధ్యమువాఁడగు రుద్రటుఁడు వస్త్వలంకారరసరూపములయిన మూఁడువిధములగు ప్రతీయమానార్థములను (వ్యంగ్యములను) గూడ నలంకారము లనియే వర్ణించియున్నాఁడు[4]. 'ధ్వని' యన్నయొక యలంకారమునుగూడఁ గల్పించిరి.

అలంకారములనుగుఱించి ధ్వనిసంప్రదాయమువారి యభిప్రాయము :— కాని తరువాతికాలపు ఆలంకారికు లీమతము నంగీకరింపరైరి. అన్ని మతములను సమన్వయించుకొని యాధునికాలంకారికు లలంకారములనుగుఱించి యీ విధముగఁ జెప్పియున్నారు. 'ధ్వని యుత్తమకావ్యమునకుఁ బ్రాణమువంటిది; అది లేనిది ఉత్తమకావ్యమే కానేరదు. కావ్యమున కాత్మ రసము, శబ్దార్థములు శరీరము, ఓజోమాధుర్యాదిగుణములు శౌర్యాదికములవంటివి; అలంకారములు హారములవంటివి; రసము అంగి; శబ్దార్థము లంగములు. మాధుర్యాదిగుణము లెప్పుడును రసమును విడుచునవి కావు, అనఁగా రస మున్నచోట నవి యుండును; అవి యున్నచోట రసము పుట్టును. అలంకారము లట్టివి కావు. ఇవి యంగద్వారమునమాత్ర మొకప్పుడు రసమును అభివృద్ధిచేయును; ఒకప్పుడు చేయకపోవచ్చును. రసమును ఉత్కర్షింపఁజేయనపుడు అలంకారములు కేవలము ఉక్తివైచిత్ర్యపర్యవసాయులుగ నుండును.' ఇది కావ్యప్రకాశకర్తయైనమమ్మటుని (౧౨-వ శతాబ్ది) మతము (౮-వ ఉల్లాసము, ౧-౨ శ్లోకములు). దీనినే ఏకావలీకారుఁడు (౧౩-వ శతాబ్ది), ప్రతాపరుద్రీయకారుఁడు (౧౪-వ శతాబ్ది), అప్పయ్యదీక్షితులు (౧౬-వ శతాబ్ది), పండితరాజజగన్నాథుఁడు (౧౬-వ శతాబ్ది) మొదలైనవా రందఱును ఒప్పుకొనిరి. ఇదియే యాధునికాలంకారికులమత మని చెప్పవలసియున్నది.

వీరిమతముప్రకారము గుణాలంకారముల కీక్రిందివిధ మయిన భేదము కలదు :—

గుణములకు నలంకారములకును గల భేదము :— ౧. గుణములు రసముయొక్క ధర్మములు కావు. ౨. గుణములు రసము లేనిచోట నుండవు. అలంకారములు రసము లేక రసమును పుట్టింపకయుండవచ్చును. ౩. గుణములు తప్పక రసమును పుట్టించును. అలంకారము లవశ్యముగ రసమును పుట్టించు నని లేదు. ౪. గుణములు రసమునకు సాక్షాదుపకారకములు. అలంకారములు అంగద్వారమున (శబ్దార్థములగుండా) రసమునకు నుపకారకములు.

ఇట్లు ప్రాచీనాలంకారికులచే నలంకారములకు నీయఁబడిన గౌరవ మంతయు నాధునికులచేఁ దగ్గింపఁబడినది. వీరిమతమున అలంకారము లుండినను రసము పుట్టకపోవచ్చును; అలంకారములు లేకపోయినను రసము పుట్టవచ్చును. రస మిదివఱకే యున్నయెడల నొకప్పుడలంకారములు దానిని అభివృద్ధిపఱుపవచ్చును. చక్కఁదనము లేని స్త్రీ నగలు పెట్టుకొనినఁ బ్రయోజనము లేదు. చక్కనిస్త్రీకి సాధారణముగ నగ లక్కఱలేదు. కాని ఒకప్పుడు నగలవలన నామె స్వాభావికసౌందర్యము హెచ్చు కావచ్చును.

ధ్వని యెద్ది? అలంకార మెద్ది? :— రస మనునది కావ్యమునకుఁ నాత్మగఁ దీసికొనవలయును. ఉత్తమకావ్యము ధ్వనిప్రధానము. ఎందు వాచ్యార్థమునకంటె వ్యంగ్యార్థ మెక్కువరమణీయముగ నుండునో యది యుత్తమకావ్యము. ఎందు వ్యంగ్యార్థము వాచ్యార్థమునకంటె నధికరమణీయముగ నుండదో యది మధ్యమకావ్యము. దీనినే గుణీభూతవ్యంగ్య మందురు. ఎందు వ్యంగ్యార్థ ముండదో, ఉండినను స్పష్టముగ నుండదో యది అధమకావ్యము. శబ్దార్థచిత్రాదు లిట్టివి. కావున నలంకారములలోఁ జేరినచిత్రకావ్యము వీరిమతమున నధమము. ఎందువలన? అందు ధ్వని లేదు గనుక. ఇది యి ట్లుండఁ గొన్ని యలంకారములలో ధ్వని కనఁబడుచున్నది. కొన్ని ధ్వనిభేదములలో నలంకారములు కానవచ్చుచున్నవి. కావున రెండుకక్షులవారికిని వాదవివాదములు జరగి తేలిన దేమనఁగా, వాచ్యార్థమును కొంతవఱకు పరిత్యజించుటయే 'ధ్వని' యొక్క విశేషము; అది వస్తురసాలంకారధ్వనులు అని మూఁడువిధములు. ఈ మూఁడువిధములధ్వనికిని వాచ్యముతోఁ బని లేదు. వాచ్యార్థమువలన నలంకారము

1. ముందు నడచునట్టి మేఁక వెళ్లి బావిలో దుమికినయెడల వెనుకఁబోవు మేఁక లన్నియు నందే దుముకును. దీనిని గడ్డరికాప్రవాహ మందురు.

2. హేమచంద్రకృత 'కావ్యానుశాసనము' మీఁది స్వవృత్తిలో ఉద్భటునివాక్య ముదాహరింపఁబడినది (కావ్యమాలా ప్రతి—పుట ౧౭).

3. ఇహహి తావద్ భామహోద్భటప్రభృతయ శ్చిరంతనాలంకారకారాః ప్రతీయమాన మర్థం వాచ్యోపస్కారితయాలంకారపక్షే నిక్షిప్తం మన్యన్తే— (అ. స).

4. తదిత్థం త్రివిధమపి ప్రతీయమాన మలంకారతయా ప్రఖ్యాపితమేవ- (అ. స.).

సిద్ధించెనా యది 'అలంకార'కోటిలోఁ జేరును, అనఁగా నది 'అలంకారధ్వని' కాదు, అలంకారమే; వ్యంగ్యార్థమున అలంకారము సిద్ధించెనా అది 'ధ్వని' గాని అలంకారము కాదు. వలయునెడ దానిని 'అలంకారధ్వని' అనుఁడు, గాని అలంకారమనవలదు! ఉపమాద్యలంకారము లన్నియు వాచ్యార్థమువలన సిద్ధింపవచ్చును, వ్యంగార్థమువలన సిద్ధింపవచ్చును. కాని ధ్వనివాదుల మతమున మొదటిదానినిమాత్ర మలంకార మనవలెను, రెండవదానిని 'ధ్వని'[1] అనవలెను. ధ్వనినిగుఱించి యధికము తెలిసికొనఁగోరువారు 'ధ్వని' శబ్దముఁ జూడుఁడు.

అలంకారములచరిత్రము :— భాషతోఁగూడ నలంకారము పుట్టిన దనవచ్చును. వినువారికి రమ్యముగ నుండు నిమిత్తమును, చక్కఁగ బోధయగునిమిత్తమును అలంకారయుక్తమైన భాష మాటలాడుట మానవస్వభావము. నిండువెన్నెల కాయుచున్న దని చెప్పుటకు మాఱుగ 'పిండి యాఱఁబోసినట్లు వెన్నెల కాయుచున్నది' యనియు; ఆమె మిక్కిలి చక్కనిది యనుటకు 'ఆమె రంభ' యనియు, వాఁడు శూరుఁ డనుటకు 'వాఁడు సింహపుఁబిల్ల' యనియు, కార్యము సకాలమునందుఁ జేయక ప్రయోజనము పోయినతరువాతఁ జేసె ననుటకు 'దొంగలు పడిన ఆఱునెలలకుఁ గుక్కలు మొఱిఁగెను' అనియు నిత్యవ్యవహారమునందును జెప్పెదము. మనసులోనిభావ మత్యధిక మైనప్పుడును ఆలంకారికభాష వెలువడును. ఇందుకు మన భాషలోని కొన్నితిట్లు నిదర్శనములు. 'నీ కడుపు కాల', 'నీదుంప తెగ' ఇత్యాదులు వక్తయొక్క కోపోద్రేకమును చూపును. కావున వ్యాకరణశాస్త్రము పుట్టకపూర్వ మెట్లు భాషాప్రపంచ మభివృద్ధి చెందునో, యట్లే అలంకారశాస్త్రము పుట్టుటకుఁ బూర్వమే - చాల కాలమునకు పూర్వమే — భాషలో పామరజనవ్యవహారమందును అలంకారము లేర్పడును.

ఇఁక సంస్కృతవాఙ్మయమును జూచినచో ఋగ్వేదమునందుఁ బెక్కలంకారములు గల వర్ణనములు కలవు[2]. మహాభారతరామాయణములు కావ్యములే కనుక వానియందుఁ బెక్కు శబ్దార్థాలంకారములు కల వని వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేదు. పాణినీయమునందు 'ఉపమేయ', 'ఉపమాన', 'సామాన్య' పదములు ప్రయోగింపఁబడుటచేతను[3], వ్యాసరచిత బ్రహ్మసూత్రములలో ఉపమారూపకాలంకారముల పేళ్లు స్పష్టముగఁ గానవచ్చుటచేతను[4] ఆకాలములవఱకు నలంకారశాస్త్రము బీజరూపముగఁ బ్రారంభ మైన ట్లూహింపవచ్చును. నిరుక్తమునందు యాస్కాచార్యుఁడు ఉపమాలంకారముయొక్క లక్షణముకూడఁ జెప్పినాఁడు[5]. అశ్వినీదేవతాదులను దొంగలతోఁ బోల్చినందులకు నీచోపమ యని కొంచెము చింతించెను. అగ్నిపురాణమునందలి ౩౪౩-౪౫-వ అధ్యాయములందు శబ్దార్థాలంకారములు ఉదాహరణపూర్వకముగ వివరింపఁబడినవి. సాహిత్యచ్ఛందశ్శాస్త్రాదులకు సంబంధించినవిషయములుకూడ నీ పురాణంబునఁ గలవు. కాని దీనిరచనాకాలము నిశ్చయముగఁ దెలిసికొనుటకు వీలు లేదు. అందు ధ్వనివిషయమున నేమియు లేనందున నది ధ్వనికారునకు (౧౦-వ శతాబ్దికి) పూర్వము వ్రాయఁబడె నని యూహింపఁబడుచున్నది. భరతుని నాట్యశాస్త్రము క్రీ. శ. ౧-వ శతాబ్దిలోనిది యని కొందఱి మతము. అందు (౧౬-౪౧) నాలు గలంకారములు చెప్పఁబడినవి. తరువాతివారు భామహాదులు. వారివిషయమున 'ఆలంకారికులు' అను వ్యాసమునందు వివరింపఁబడును.

అలంకారములసంఖ్య :— అలంకారముల సంఖ్య క్రమముగ హెచ్చుచువచ్చెను. శబ్దాలంకారముల సంఖ్యమాత్రము విశేషముగ పెరుఁగలేదు. భరతుఁడు[6] (౫-వ శతాబ్ది) నాట్యశాస్త్రమునందు (౧౬-౪౧) 'యమక' మను ఒక్కశబ్దాలంకారమునే చెప్పెను. వామనుఁడు (౯-వ శతాబ్ది) రెండు శబ్దాలంకారములను, మమ్మటుఁడు (౧౨-వ శతాబ్ది) ఆఱు శబ్దాలంకారములను చెప్పినారు.

అర్థాలంకారములవృద్ధి యత్యద్భుతము. భరతునిచే (౫-వశతాబ్ది) ఉపమా రూపక దీపకము లను మూఁడు అర్థాలంకారములు మాత్రము చెప్పఁబడినవి (౧౬-౪౧). ఆచార్యదండి 'సంకీర్ణము' గాక ౩౪ అర్థాలంకారములను జెప్పెను. కావ్యప్రకాశకారుఁ డైన మమ్మటుఁడు సంకరసంసృష్టులు గాక ౬౧ వఱకును వీనిని

1. 'ధ్వని' శబ్దము 'ధ్వన్యాలోకము'నందును ఏతన్మతప్రవర్తకగ్రంథములలోను రెండర్థములందు వాడఁబడియున్నది. ఒకటి సామాన్యము, రెండవది విశేషము. 'ధ్వని' అనఁగా 'వ్యంగ్య' మని సామాన్యార్థము. 'ధ్వని' అనఁగా 'వాచ్యము' కంటె 'వ్యంగ్యము' ప్రధాన మైన కావ్య మని విశేషార్థము.

2. ఋగ్వే., ౧-౧౨౪-౭. ఇందు నాల్గు ఉపమలు కలవు. ౧-౧౬౪-౨౦ - ఇందు రూపకము గలదు. ౪-౫౮-౩ లో నతిశయోక్తి గలదు.

3. ఉపమానాని సామాన్యవచనైః (౨-౧-౫౫); ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగే (౨-౧-౫౬).

4. ఆనుమానిక మప్యేకేషా మితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతే ర్దర్శయతి చ (౧. ౪. ౧).

5. అథైవ నీచోపమా సూర్యకాదివత్ (౩. ౨. ౧౮). — ౨. ౩. ౩.

6. ఇప్పుడు ప్రకటింపఁబడిన భరతకృతనాట్యశాస్త్రము (కావ్యమాలాగ్రంథమాలలోనిది) క్రీ. శ. ౧-వ శతాబ్దినాటి యని కొందఱును, ౫-వ శతాబ్దినాటిది యని మఱికొందఱును చెప్పెదరు.

చెంచెను. ప్రతాపరుద్రీయకారుఁ డైన విద్యానాథుఁడు ౬౫ అనియు, చంద్రాలోకకర్తయైన జయదేవుఁడు (౧౫-వ శతాబ్ది) ౧౦౦ అనియు, కువలయానందకారుఁ డైన అప్పయదీక్షితులు ౧౧౫ అనియు నర్థాలంకారములసంఖ్యను హెచ్చించిరి. ఇట్లీ సంఖ్య మొత్తముమీఁదఁ బెరుఁగుచుఁ బోయినను నడుమనడుమఁ గొందఱు వానిసంఖ్య తగ్గించుటకు యత్నించిరి. ౯-వ శతాబ్దివాఁ డగు వామనుఁడును, ౧౨-వ శతాబ్దివాఁ డైన హేమచంద్రుఁడును అర్థాలంకారములు ౨౯ అనియే చెప్పిరి.

ఇట్లు అలంకారములసంఖ్య పెరుఁగుచుఁ బోయినందున, వాఙ్మయమునందుఁ గవులచేఁ బూర్వకవిప్రయుక్తము లయినయలంకారములకంటె భిన్నములు ప్రయోగింపఁబడె నని తలఁపఁగూడదు. పూర్వకవు లుపయోగించినవానినే ఉత్తరకవు లుపయోగించిరి. ఇఁక నలంకారములసంఖ్య యెట్లు పెరిఁగె నని చదువరు లడుగవచ్చును. పూర్వలాక్షణికు లొక్కయలంకారముయొక్క శాఖలుగ నెంచినవానిని ఉత్తరలాక్షణికులు స్వతంత్రాలంకారములుగ నెన్నుటవలన నీసంఖ్య పెరుఁగుచుఁబోయెను. దండి చెప్పినట్టియుపమాలంకారభేదములలోఁ బ్రతీపము, ఉపమేయోపమ, అతిశయోక్తి, భ్రాంతిమంతము, సందేహము, అనన్వయము, ఉత్ప్రేక్ష, ప్రతివస్తూపమ అని యిటీవలివారిచేఁ జేర్కొనఁబడినయలంకారము లన్నియు నిమిడియున్నవి. ఇవన్నియు నిప్పుడు ఉపమకంటె భిన్నములును, స్వతంత్రములును అగువలంకారము లైయున్నవి[1].

అలంకారవిభజన :— అలంకారములసంఖ్యవలెనే, అలంకారములను ఏతత్త్వముపై విభజింపవలసినది యన్న విషయమునఁ గూడఁ బెక్కుమతభేదములు కలవు. ఒక యలంకారమునకును మఱియొక యలంకారమునకును గల భేదము వానిచమత్కారబీజము లయిన ధర్మములకుఁ గల భేదములను చక్కఁగఁ దెలిసికొన్నచో బోధపడఁగలదే కాని, అలంకారములజాబితాలును, ఉదాహరణములును ఇచ్చినందునఁ గాదు. చమత్కారబీజనిర్ణయమువలన లక్షణసిద్ధియుఁ జక్కఁగ నేర్పడును.

మొట్టమొదట స్ఫురించువిభజన శబ్దాలంకారములు, అర్థాలంకారములు అనునది. ఈభేద మందఱును ఒప్పుకొనినదే. అయినను, భోజుఁడు తనసరస్వతీకంఠాభరణమునందు శబ్ద, అర్థ, ఉభయాలంకారము లని విభాగము కల్పించి, యొక్కొక్కతెగలో ౨౪ అలంకారములను చేర్చినాఁడు[2]. ఉభయాలంకారములలో నుపమాదు లీయఁబడినవి! కాని యీ విభాగమును మఱి యేలాక్షణికులును ఒప్పుకొనలేదు. అన్నియలంకారములును ఉభయాలంకారము లని చెప్పవచ్చును. శబ్దార్థములు రెండును లేనిది యేయలంకార మగును? కావున విభాగము చేయునప్పుడు చూడవలసినది,యొకానొకవాక్యమునకుఁ జక్కఁదనము

1. ఒక్కయుపమాలంకారమే నటునివలె వేఱువేఱు వేషముల వేసికొని భిన్నాలంకారములవలెఁ గానవచ్చును అని చెప్పి యప్పయ్యదీక్షితులు చిత్రమీమాంసలో నీ క్రింది యుదాహరణముల నిచ్చెను:—

౧. ఉపమ - చంద్రునివంటిముఖము. ౨. ఉపమేయోపమ – చంద్రునివంటిముఖము, ముఖమువంటి చంద్రుఁడు. ౩. అనన్వయము_ ముఖమువంటిముఖము. ౪. ప్రతీపము - ముఖమువంటిచంద్రుఁడు. ౫. స్మరణము - చంద్రునిఁ జూడ ముఖము జ్ఞప్తికి వచ్చెను. ౬. రూపకము - ముఖమను చంద్రుఁడు. ౭. పరిణామము - ముఖచంద్రునిచేఁ దాపము శమించును. ౮. సందేహము - ముఖమా? చంద్రుఁడా? ౯. భ్రాంతిమంతము - చంద్రుఁ డని చకోరములు నీముఖమువంకఁ జూచుచున్నవి. ౧౦. ఉల్లేఖము - చంద్రుఁ డని చకోరములు, కమల మని భృంగములు నీముఖము నాశించుచున్నవి. ౧౧. అపహ్నుతి - చంద్రుఁడే! ఇది ముఖము గాదు. ౧౨. ఉత్ప్రేక్ష - తప్పకచంద్రుఁడే. ౧౩. అతిశయోక్తి - ఇతఁడు చంద్రుఁడే. ౧౪. తుల్యయోగిత - ముఖముచే చంద్రకమలములు నిర్జింపఁబడెను. ౧౫. దీపకము - రాత్రి చంద్రుఁడును, నీముఖమును ప్రకాశించును. ౧౬. ప్రతివస్తూపమ - నీముఖమునందు నేను రమించెదను, చంద్రునియందు చకోరము రమించును. ౧౭. దృష్టాంతము - ఆకాశమునందు చంద్రుఁడు, భూమిమీఁద నీముఖము. ౧౮. నిదర్శనము - ముఖము చంద్రకాంతి వహించును. ౧౯. వ్యతిరేకము - నీనిష్కళంకముఖము చంద్రుని మించెను. ౨౦. సహోక్తి - నీముఖముతోఁగూడఁ గలసి చంద్రుఁడు రాత్రి వికసించును. ౨౧. సమాసోక్తి - ముఖము నేత్రాంకురుచిరము, స్మితజ్యోత్స్నాశోభితము. ౨౨. శ్లేష - హరిణాహితసక్తి యగుకమలముతో ముఖము సమానము. ౨౩. అప్రస్తుతప్రశంస - ముఖమునెదుట చంద్రుఁడు వెలవెలఁబాఱుచున్నాఁడు.

2. భోజరాజకృత 'సరస్వతీకంఠాభరణ' మందలి యలంకారవిభాగము: శబ్దాలంకారములు ౨౪ :— జాతి, గతి, రీతి, వృత్తి, ఛాయ, ముద్ర, ఉక్తి, యుక్తి, భణితి, గుమ్ఫన, శయ్య, పఠితి, యమకము, శ్లేష, అనుప్రాస, చిత్రము, వాకోవాక్యము, ప్రహేళిక, గూఢము, ప్రశ్నోత్తరము, అధ్యేయము, శ్రవ్యము, ప్రేక్ష్యము, అభినీతి. అర్థాలంకారములు ౨౪ :— జాతి, విభావన, హేతువు, అహేతువు, సూక్ష్మము, ఉత్తరము, విరోధము, సంభవము, అన్యోన్యము, పరివృత్తి, నిదర్శనము, భేదము, సమాహితము, భ్రాంతి, వితర్కము, మీలితము, స్మృతి, భావము, ప్రత్యక్షము, అనుమానము, ఆగమము, ఉపమానము, అర్థాపత్తి, అభావము. ఉభయాలంకారములు ౨౪ :— ఉపమ, రూపకము, సామ్యము, సంశయోక్తి, అపహ్నుతి, సమాధ్యుక్తి, సమాసోక్తి, ఉత్ప్రేక్ష, అప్రస్తుతస్తుతి, తుల్యయోగిత, లేశము, సహోక్తి, సముచ్చయము, ఆక్షేపము, అర్థాన్తరన్యాసము, విశేషము, పరిష్కృతి, దీపకము, క్రమము, పర్యాయము, అతిశయము, శ్లేష, భావికము, సంసృష్టి.

కల్గుట. శబ్దమూలమనఁగా అర్థమూలమనఁగా యని. శబ్దమువలనఁ గల్గినది శబ్దాలంకారము. అర్థమువలనఁ గల్గినది యర్థాలంకారము.

ఇది శబ్దాలంకారము, ఇది యర్థాలంకారము అని యలంకారములను విడఁదీయుట కేది సర్తు అన్నవిషయమున లాక్షణికులలో భిన్నాభిప్రాయములు కలవు. అలంకార సర్వస్వకారునిమతంబున 'ఏది దేని నాశ్రయించి యుండునో యది ఆయలంకారము' (యో ఓలంకారో యదాశ్రితః స తదలంకారః), అనఁగా నలంకారము శబ్దము నాశ్రయించియున్నయెడల శబ్దాలంకారము, అది అర్థము నాశ్రయించియున్నయెడల నర్థాలంకారము. కావ్యప్రకాశకారునిమతమున శబ్దముయొక్క అన్వయవ్యతిరేకముల ననుసరించునది శబ్దాలంకారము, అనఁగా ఒకానొకశబ్ద మున్నయెడల నుండునదియు, ఆశబ్దమును తీసివేసినయెడలఁ దానును లోపించునదియు నగు నలంకారము శబ్దాలంకారము. అట్లే అర్థముయొక్క యన్వయవ్యతిరేకముల ననుసరించునది యర్థాలంకారము. దీనికి తాత్పర్య మే మనఁగా, శబ్దపరివృత్తిని సహించునెడల, ననఁగా ఒకపదమును తీసి సమానార్థకమైన మాఱుపదమును పెట్టినను అలంకారము మాఱనియెడల నది అర్థాలంకారము. శబ్దపరివృత్తిని సహింపనియెడల శబ్దాలంకారము. ఇట్లీ యుభయమతములవారి యభిప్రాయభేదము నితరాలంకారములందు బాగుగఁ గానరాకున్నను శ్లేషాలంకారములందుఁ గానవచ్చును. వసుచరిత్రమునందలి యీక్రిందిపద్యమును దీసికొందము.

మ. 'మహి మున్వాగనుశాసనుండు సృజియిం
　　పం గుండలీంద్రుండు ద
న్మహనీయస్థితిమూల మై నిలువ శ్రీ
　　నాథుండు ప్రోవ న్మహా
మహు లై సోముఁడు భాస్కరుండు వెలయిం
　　పన్ సొంపు వాటించు నీ
బహుళాంధ్రోక్తిమయ ప్రపంచమునఁ దత్
　　ప్రాగల్భ్య మూహించెదన్.'

ఇందు శ్లేషాలంకారము గలదు. ఇది శబ్దశ్లేషయా యర్థశ్లేషయా యని నిర్ణయింపవలెను. ఇందు 'వాగనుశాసనుండు' (నన్నయభట్టు, బ్రహ్మదేవుఁడు), 'కుండలీంద్రుఁడు' (సోమయాజి, శేషుఁడు), 'శ్రీనాథుఁడు' (శ్రీనాథకవి, విష్ణువు), 'సోముఁడు' (నాచన సోముఁడు, చంద్రుఁడు), 'భాస్కరుండు' (భాస్కరకవి, సూర్యుఁడు) అనుపదములకు రెండురెండు అర్థము లున్నందున శ్లేష సంభవించినది. ఈ రెండర్థములలో నొకయర్థము లేకపోయినను ఈశ్లేష కాదు. ఈశ్లేష సభంగము కాను, అనఁగా పదమును విఱిచినందున వచ్చినది కాదు గనుక నిది యర్థగతము. 'ఇది యర్థశ్లేష, అర్థాలంకారము' అని అలంకార సర్వస్వపక్షమువారిమతము. 'అట్లు కాదు. ఇందలి 'వాగనుశాసన' పదమునకు బదులుగ 'వాణీశ' మొదలయిన మఱియేపదము గాని, 'శ్రీనాథ' పదమునకు మాఱుగ 'లక్ష్మీపతి' మొదలయిన పదములు గాని, ఇట్లే యితరపదములకుఁ బర్యాయపదములు గాని పెట్టినయెడల నిందలి 'శ్లేష' యెగిరి పోవును. కావున నిది శబ్దశ్లేష, అర్థశ్లేష కాదు' అని కావ్యప్రకాశపక్షమువారిమతము.

శబ్దార్థాలంకారముల యోగ్యత :— ఇటీవలి యాలంకారికుల మతమున నర్థాలంకారములయోగ్యత శబ్దాలంకారములకంటె నధికమని యున్నను పూర్వలాక్షణికులుమాత్ర మీరెంటిని సమానముగ నెంచిరి. వారిలోఁ గొందఱిమతమున శబ్దాలంకారములే యర్థాలంకారములకంటె నధికమైనవి. ఏల యన, మాట వినినతోడనే చిత్తము నాకర్షించునవి శబ్దాలంకారములు, అర్థప్రతీతియైనతరువాతఁ గాని అర్థాలంకారములు చిత్తము నాకర్షింపవు[1]. కావ్యప్రకాశకారుఁ డీరెంటిని ఏకకక్ష్యయందే చేర్చెను. కావ్యమును ఉత్తమ, మధ్యమ, అధమము లన్న మూఁడు విభాగములుగ వర్ణించి, అర్థచిత్ర శబ్దచిత్రములు గలది యధమ మని చెప్పెను (౧. ౫). శబ్దచిత్రమునకు 'స్వచ్ఛందోచ్ఛల దచ్ఛకచ్ఛకుహర చ్ఛాతేతరాంబు చ్ఛటా' అను అనుప్రాసపద్యమును, అర్థచిత్రమునకు 'వినిర్గతం మానద మాత్మమన్దిరాత్' అన్న ఉత్ప్రేక్షాలంకారము గల పద్యమును ఉదాహరణముగ నిచ్చియున్నాఁడు. కాని శబ్దార్థాలంకారములను ఒక్కజతగాఁ జేయుట క్రమము గాదని తలఁచి జగన్నాథపండితుఁడు రసగంగాధరమునందుఁ గావ్యమును ఉత్తమోత్తమ, ఉత్తమ, మధ్యమ, అధమము లను నాల్గు తెగలుగ విభజించి, మమ్మటుఁడు ఉత్తమ మన్న వ్యంగ్య ప్రధానకావ్యమును ఉత్తమోత్తమ మనియు, మమ్మటుని మధ్యమ మగు గుణీభూతవ్యంగ్యమును ఉత్తమ మనియు, వ్యంగ్యమునకంటె వాచ్యచమత్కార మధికము కలది మధ్యమ మనియు, ఎందు అర్థచమత్కారమును అనుసరించిన శబ్దచమత్కారము ప్రధానమో యది అధమ మనియుఁ జెప్పెను. 'ఉత్తమ', 'మధ్యమ' కావ్యములందు 'అర్థాలంకారములు'ను, అధమకావ్యమందు 'శబ్దాలంకారములు'ను వచ్చునని ఈతని తాత్పర్యము. ఈతఁడు మమ్మటుని నిట్లాక్షేపించెను: "కొంద ఱీనాలుగు భేదములను పాటింపక, ఉత్తమ మధ్యమాధమము లను భేదములు మూఁడే యని చెప్పెదరు. కాని అర్థచిత్ర శబ్దచిత్రములకు భేదము చేయక వానిని రెంటిని అధమకావ్యముగ నెంచుట అయుక్తము. 'వినిర్గతం మానద మాత్మమన్దిరాత్' అనుపద్యమును, కేవల పామరజన శ్లాఘనీయ మైన 'స్వచ్ఛందోచ్ఛలద్' మొదలయిన పద్యములును, సమానములే యని యే సహృదయుఁడు చెప్పఁగలఁడు?... ఒకచో శబ్దార్థచమత్కారములు రెండును కలిగియుండెనేని యందు

1. భామహాలంకారము ౧. ౧౫. సరస్వతీ కంఠాభరణకారుఁ డైన భోజరాజుకూడ నర్థాలంకారములకంటె శబ్దాలంకారములే యధిక మన్న మతమువాఁడు. 'ఉపమాదివియుక్తాపి రాజతే కావ్యపద్ధతిః, యదనుప్రాసలేశోఽపి హంత తత్ర నివేశ్యతే' (౩. పరి) అని చెప్పియున్నాఁడు.

వాని గుణప్రాధాన్యమునుబట్టి లక్షణము ననుసరించి తగినకక్షలోఁ జేర్చవలెను. శబ్దార్థములు రెండును సమప్రాధాన్యము కలిగి యున్న యెడల నది మధ్యమకావ్యమే". అర్థచమత్కారము లేని కేవల శబ్దచమత్కారమునుగుఱించి యిట్లు వ్రాసెను: "ఎందు సామాన్యముగా నర్థచమత్కారము శూన్యమై కేవలము శబ్దచమత్కృతి యుండునో, దాని నధమాధమకావ్యమని చెప్పుట యుచితము. ఏకాక్షరపద్యములు, అర్థావృత్తియమకము, పద్మబంధాదికములు నిట్టివి. కాని ప్రాచీనపరంపర ననుసరించి కొందఱు మహాకవులు వీనిని తమ కావ్యములలో నచ్చటచ్చటఁ బ్రయోగించినను కావ్యలక్షణ మైన 'రమణీయార్థప్రతిపాదకత్వ 'ము వీనియందు లేనందున, వీనిని మేము కావ్యముగ నెంచనేలేదు1." కావున శబ్దార్థాలంకారములలో అర్థాలంకారములే శ్రేష్ఠములు, అర్థచమత్కారము లేని కేవలశబ్దాలంకారములు కావ్యమన్న పేరునకుఁగూడఁ దగ వని యీయాలంకారికసంప్రదాయము వారియభిప్రాయము. ఇది సరియైనయభిప్రాయము కా దని యెవరు చెప్పఁగలరు?

ఇఁక నర్థాలంకారములనుగుఱించి విచారింతము. ఒక్క యుపమాలంకారమే యన్నియలంకారములకును మూల మనియు, మిగిలిన వన్నియు దానిభేదములే యనియుఁ గొంద ఱందురు. కావ్యాలంకారసూత్రకారుఁ డైన వామనుఁడు మొదట నుపమాలంకారమును చర్చించి యింకను ౪౫ అలంకారములను 'ఉపమాప్రపంచాధికార' మను విభాగమునం దిచ్చి యి ట్లనెను:—

'ఏభిర్నిదర్శనైః స్వీయైః పరకీయైశ్చ పుష్కలైః,
శబ్దవైచిత్ర్యగర్భేయ ముపమైవ ప్రపంచితా.2'

భామహుఁడును (౬-వ శతాబ్ది), వక్రోక్తి జీవితకారుఁడును3 (౧౧-వ శతాబ్ది) అలంకారముల కన్నిటికిని వక్రోక్తియే మూల మనియు, నది లేనిది అలంకారమే లే దనియుఁ జెప్పియున్నారు. భామహాలంకారమున ని ట్లున్నది:—

'వాచాం వక్రార్థశబ్దోక్తి రలంకారాయ కల్పతే-౧. ౩౬.
సైషా సర్వత్ర వక్రోక్తి రనయార్థో విభావ్యతే,
యత్నో౽స్యాం కవినా కార్యః కో౽లంకారో౽నయా వినా'
—౨. ౮౫.

అర్థము: వక్రోక్తి వాక్కున కలంకారత్వమును కల్పించును. ఈవక్రోక్తివలననే అంతటను అర్థము శోభావంత మగును. కవులు యత్నించి దీనిని సాధింపవలెను. ఇది లేనిది యే యలంకారము సిద్ధించును?

ఇతరులచే నలంకారములుగా స్వీకరింపఁబడిన హేతు, సూక్ష్మ, లేశము లన్న అలంకారములలో వక్రోక్తి లేనందున నవి యలంకారములు కా వని భామహుఁడు చెప్పెను (౨. ౮౬).

వక్రోక్తియు,నతిశయోక్తియు వీరిమతంబున సమానార్థకములు ఇచ్చట వేఱువేఱువిధముగ లక్షణము చెప్పఁబడిన 'అతిశయోక్తి' 'వక్రోక్తి' యను రూఢిశబ్దార్థముల గ్రహింపఁగూడదు. యౌగికార్థమును గ్రహింపవలెను. ఉన్నదానికంటె నెక్కువగఁ జెప్పుట యతిశయోక్తి; ఉన్నది యున్నట్టు చెప్పక మాఱువిధముగ వంకరటింకరగా చెప్పుట వక్రోక్తి. ఇట్లతిశయోక్తియే సర్వాలంకారమూల మని హేమచంద్రుఁడును4 మమ్మటుఁడును5 ఒప్పుకొని యున్నారు. ఈ సంప్రదాయమువారిమతమున ఉపమాలంకారమునందుఁ గూడ అతిశయోక్తి గలదు. వస్తుస్థితిని మించుటయే యతిశయోక్తి. ముఖము చంద్రునివలె నున్నది యన్న వస్తుస్థితియా? కాదు. కావున నందు అతిశయోక్తియు (వక్రోక్తియు) నున్నది.

రుద్రటుఁ డను మహాలాక్షణికుఁడు (౯-వ శతాబ్ది) అర్థాలంకారములు వాస్తవము (వస్తువిషయము), ఔపమ్యము, అతిశయము, శ్లేషము అనునవి నాలుగే యనియు, నలంకారములన్నియు ఈనాల్గింటి భేదములే యనియుఁ జెప్పినాఁడు. ఆ నాల్గింటిలక్షణము లిట్లు చెప్పెను:

ఏయుక్తి యర్థమును బలపఱచి వస్తుస్వరూపమును ఉన్నది యున్నట్లు చెప్పునో యది వాస్తవము (స్వభావోక్తి). ఇందు విపరీతవర్ణనము గాని, పోలిక గాని, అతిశయవర్ణనము గాని, శ్లేష గాని యుండదు.

---

1. రసగంగాధరము. కావ్యమాలకూర్పు, ౨౦-వ పుట.

2. అర్థము: నాచే రచింపఁబడినట్టివియు, నితరుల వైనట్టివియు నగు పెక్కు ఉదాహరణములచే శబ్దచమత్కారముతో నిండియున్న ఉపమాలంకారమే విస్తరముగఁ జెప్పఁబడినది.

3. లాక్షణికు లందఱును ఈతనిపేరు చెప్పక ఈపేరనే వాడెదరు. ఈతనిపేరు కుంతకుఁ డైనట్టు కానవచ్చుచున్నది (వ్యక్తివివేక విచారము, పుటలు ౧౬; ౩౨).

4. ఏవంవిధేచ సర్వత్ర విషయే౽తిశయోక్తిరేవ ప్రాణత్వేనావతిష్ఠతే, తాం వినా ప్రాయేణాలంకరణత్వాయోగా దితి న సామాన్యమిలితైకావలీనిసర్గనావిశేషాద్యలంకారోపన్యాసః శ్రేయాన్-(కావ్యాను., అ. ౬).

5. సర్వత్ర ఏవంవిధవిషయే ఽతిశయోక్తిరేవ ప్రాణత్వేనావతిష్ఠతే, తాం వినా ప్రాయేణాలంకారత్వాయోగాత్-(కావ్యప్రకాశము, ౧౦-వ ఉల్లాసము).

అలంకారములు

అలంకారములు

- 1. సాదృశ్యగర్భ
- 2. విరోధగర్భ
- 3. శృంఖలాబంధ
- 4. తర్క న్యాయమూల
- 5. వాక్య(కావ్య) న్యాయమూల
- 6. లోక న్యాయమూల
- 7. గూఢార్థ ప్రతీతిమూల
- 8. రసాది
- 9. పృథక్
- 10. సంకరములు

1. సాదృశ్యగర్భాలంకారములు

- భేదాభేదప్రధాన
  - ౧.ఉపమ
  - ౨.అనన్వయము
  - 3.ఉపమేయోపమ
  - ౪. స్మరణము
- అభేదప్రధాన
  - ఆరోపగర్భ
    - ౫. రూపకము
    - ౬.పరిణామము
    - ౭.సందేహము
    - ౮. భ్రాంతిమంతము
    - ౯.ఉల్లేఖము
    - ౧౦.అపహ్నుతి
  - అధ్యవసాయగర్భ
    - ౧౧. ఉత్ప్రేక్ష
    - ౧౨. అతిశయోక్తి
- గమ్యౌపమ్యాశ్రయములు
  - పదార్థగత
    - ౧3. తుల్యయోగిత
    - ౧౪. దీపకము
  - వాక్యార్థగత
    - ౧౫. ప్రతివస్తూపమ
    - ౧౬.దృష్టాంతము
    - ౧౭. నిదర్శన
  - భేదప్రధాన
    - ౧౮. వ్యతిరేకము
    - ౧౯. సహోక్తి
  - ౨౦. వినోక్తి
  - విశేషణ విచ్ఛిత్త్యాశ్రయ
    - ౨౧. సమాసోక్తి
    - ౨౨. పరికరము
  - విశేషణవిశేష్యవిచ్ఛిత్త్యాశ్రయములు
    - ౨3. శ్లేష
  - ౨౪. అప్రస్తుతప్రశంస
  - ౨౫. అర్థాంతరన్యాసము
  - ౨౬. పర్యాయోక్తి
  - ౨౭. వ్యాజస్తుతి
  - ౨౮. ఆక్షేప

2. విరోధగర్భాలంకారములు

- ౨౯. విరోధము
- 3౦. విభావన
- 3౧. విశేషోక్తి
- ౧౨. అతిశయోక్తి[1]
- 3౨. అసంగతి
- 33. విషమము
- 3౪. సమము
- 3౫. విచిత్రము
- 3౬. అధికము
- 3౭. అన్యోన్యము
- 3౮. విశేషము
- 3౯. వ్యాఘాతము

1. ఇది రెండుసారులు చెప్పఁబడినది.

3. శృంఖలాబంధాలంకారములు

- ౪౦. కారణమాల
- ౪౧. ఏకావళి
- ౪౨. మాలాదీపకము
- ౪౩. ఉదారము(సారము)

4. తర్క—న్యాయమూలాలంకారములు

- ౪౪. కావ్యలింగము
- ౪౫. అనుమానము

5. వాక్య(కావ్య)న్యాయమూలాలంకారములు

- ౪౬. యథాసంఖ్యము
- ౪౭. పర్యాయము
- ౪౮. పరివృత్తి
- ౪౯. పరిసంఖ్య
- ౫౦. అర్థాపత్తి
- ౫౧. వికల్పము
- ౫౨. సముచ్చయము
- ౫౩. సమాధి

6. లోకన్యాయమూలాలంకారములు

- ౫౪. ప్రత్యనీకము
- ౫౫. ప్రతీపము
- ౫౬. మీలితము
- ౫౭. సామాన్యము
- ౫౮. తద్గుణము
- ౫౯. అతద్గుణము
- ౬౦. ఉత్తరము

7. గూఢార్థప్రతీతిమూలాలంకారములు

- ౬౧. సూక్ష్మము
- ౬౨. వ్యాజోక్తి
- ౬౩. వక్రోక్తి
- ౬౪. స్వభావోక్తి
- ౬౫. భావికము
- ౬౬. ఉదాత్తము

8. రసవదాద్యలంకారములు

- ౬౭. రసవత్
- ౬౮. ప్రేయస్
- ౬౯. ఊర్జస్వి
- ౭౦. సమాహిత

9. పృథగలంకారములు

- ౭౧. భావోదయ
- ౭౨. భావసంధి
- ౭౩. భావశబలత

10. సంకరాలంకారములు

- ౭౪. సంసృష్టి
- ౭౫. సంకరము

ఎందు వస్తుస్వరూపమును చక్కఁగఁ దెల్పునిమిత్తము దానితో సమానమైన మఱియొక వస్తువును వక్త చెప్పునో యది ఔపమ్యము (ఉపమ).

ఎందు వర్ణ్యము లోకములోనివాడుకకు (ప్రసిద్ధికి) తలక్రిందుగను, లోకాతీతముగను వర్ణింపఁబడునో యది అతిశయము (అతిశయోక్తి).

ఎందు నేకార్థములు గల పదములచే నొక్కవాక్యమునకు నిశ్చయము లయినరెండర్థములు కలుగునో అయ్యది శ్లేష.

ఇట్లు నాలుగు ముఖ్యాలంకారములను జెప్పి మొదటిదానిలో ౨౩ భేదములును, రెండవదానిలో ౨౧ భేదములును, మూఁడవదానిలో ౧౨ భేదములును, నాల్గవదానిలో ౧౦ భేదములును చెప్పియున్నాఁడు. ఇట్లు మొత్తముమీఁద నీతఁడు ౬౫ అలంకారములను ఈనాలుగుతెగలలో నమర్చెను. స్వభావోక్తి, అతిశయోక్తి, ఉపమ, శ్లేష - ఈనాల్గింటిలో నొక్కటియైనను, వాచ్యముగాఁగాని వ్యంగ్యముగాఁగాని లేనట్టియలంకార మొక్కటియైనను ఉండదు గనుక, రుద్రటుని యీచతుఃకక్ష్యావిభాగము మిక్కిలి సరస మైనదియు, స్వాభావిక మైనదియు నైయున్నది.

కాని యీవిభాగమును పాటింపక తరువాతిలాక్షణికులు వేఱు విధములయిన విభాగములను కల్పించిరి. అందు 'అలంకారసర్వస్వ' కారునిచేఁ జేయఁబడినవిభాగము పెక్కురాలంకారికులచే నంగీకరింపఁబడినది. అలంకారసర్వస్వకారుఁ డలంకారములను ౧౦ తెగలుగా విభాగించెను : ౧. సాదృశ్యగర్భములు, ౨. విరోధగర్భములు, ౩. శృంఖలాబంధములు, ౪. తర్కన్యాయమూలములు, ౫. వాక్య (కావ్య) న్యాయమూలములు, ౬. లోకన్యాయమూలములు, ౭. గూఢార్థప్రతీతిమూలములు, ౮. రసవదాదికములు, ౯. పృథగలంకారములు, ౧౦. సంకరములు. వీనియన్నింటికిని మరలఁ బెక్కు లుపశాఖలఁ జెప్పి యీ గ్రంథకర్త ౭౫ అలంకారములను ఈ ౧౦ తెగలలోఁ జేర్చెను. ఆ వివర మీప్రక్కపుటలలో నీయఁబడినది. ఏకావళీకారుఁడైన విద్యాధరుఁడును, ప్రతాపరుద్రీయకారుఁడైన విద్యానాథుఁడును[1], రసగంగాధరకారుఁడైన జగన్నాథుఁడును స్వల్పభేదములతో నీ యలంకారకక్ష్యావిభాగమునే ఒప్పుకొనియున్నారు. కావున నేనును ఈ వ్యాసాంతమున అలంకారములను విడివిడిగా వర్ణించుచో మొదటి ౭౫ అర్థాలంకారములవఱకును అలంకారసర్వస్వకారుని కక్ష్యావిభాగము ననుసరించియే వర్ణించినాఁడను. కువలయానందములో నధికముగా నున్న వానిని దరువాత కక్ష్యావిభాగము లేకుండ వర్ణించినాఁడను.

గ్రంథసంగ్రహము :

అలంకారశాస్త్రము సంస్కృతమునందు నెక్కువగ నభివృద్ధి నొందినది. ఆభాషయందు వందలకొలఁది సాహిత్యశాస్త్రగ్రంథములు కలవు. ఆంధ్రమున రెండుమూఁడు చిన్నగ్రంథములుమాత్ర మున్నవి. కావున సాహిత్యమీమాంసకు సంస్కృతగ్రంథములే గతి. ప్రతి సాహిత్యగ్రంథమునందును చివర అలంకారముల లక్షణోదాహరణము లీయఁబడును. అందును మమ్మటకృతమైన కావ్యప్రకాశము, విద్యాధరరచితమైన ఏకావళియు, విద్యానాథనిర్మితమైన ప్రతాపరుద్రీయమును, పండితరాయప్రణీతమైన రసగంగాధరమును విశేషప్రామాణికగ్రంథములుగ నెంచఁబడును. 'ఆలంకారికులు' అన్నవ్యాసమునందు సంస్కృతమున సాహిత్యగ్రంథములు వ్రాసిన ముఖ్యగ్రంథకర్తలచరిత్రలును, వారిగ్రంథవివరమును వ్రాయఁబడును. కావున నిచ్చట వ్రాయుటలేదు.

సాహిత్యశాస్త్రమందలి యితరవిషయముల నెత్తుకొనక కేవల మలంకారముల మీమాంసకొఱకే పుట్టిన గ్రంథములలో రాజానకరుయ్యకకృత మైన 'అలంకారసర్వస్వము' మిగుల ప్రామాణికముగ నెంచఁబడును. ఈగ్రంథము ౧౨ - వ శతాబ్దినాఁటి దైయుండనోపు. ఇందు సూత్రములు వృత్తియుఁ గలవు. సూత్రములుమాత్రము రుయ్యకుఁడు వ్రాసె ననియు, ఆతనిశిష్యుఁడైన మంఖకునిచే వృత్తి వ్రాయఁబడె ననియుఁ గొంద ఱందురు. రెండును రుయ్యకుఁడే వ్రాసె నని మఱికొందఱయభిప్రాయము. ఈగ్రంథమును జయరథుఁ డనువాని టీకతో బొంబయిలో కావ్యమాలవారును, సముద్రబంధుఁ డనువానిటీకతో అనంతశయనగ్రంథమాలవారును అచ్చొత్తించిరి.

అప్పయ్యదీక్షితరచిత మైన 'కువలయానందము' కూడ కేవల మలంకారములకై పుట్టినది. దక్షిణదేశమునందు దీని కధికప్రచారము కలదు. ఇది జయదేవుని చంద్రాలోకముపై వ్రాయఁబడినటీక. విద్యార్థులు దీనినే యెక్కువ పాఠముచేయుదురు.

విశ్వేశ్వరపండితరచిత మైన 'అలంకారకౌస్తుభ' మనునది గూడ కేవల మలంకారములనుగుఱించియే చర్చించును.

---

1. ప్రతాపరుద్రీయకారుఁ డీక్రిందివిభాగ మొకటి చెప్పినాఁడు :—

౧. ప్రతీయమానవస్తువు లగు నలంకారములు : సమాసోక్తి, పర్యాయోక్తి, ఆక్షేప, వ్యాజస్తుతి, ఉపమేయోపమా, అనన్వయ, అతిశయోక్తి, పరికర, అప్రస్తుతప్రశంసా, అనుక్త, నిమిత్త, విశేషోక్తులు. ౨. ప్రతీయమానౌపమ్యము లగునలంకారములు : రూపక, పరిణామ, సందేహ, భ్రాంతిమత్, ఉల్లేఖ, అపహ్నవ, ఉత్ప్రేక్షా స్మరణ, తుల్యయోగితా, దీపక, ప్రతివస్తూపమా, దృష్టాంత, సహోక్తి, వ్యతిరేక, నిదర్శనా, శ్లేషలు. ౩. ప్రతీయమాన రసభావాద్యలంకారములు : రసవత్, ప్రేయస్, ఊర్జస్వి, సమాహిత, భావోదయ, భావసంధి, భావశబలతలు. ౪. అస్ఫుటప్రతీయమానములు : ఉపమాదు లయిన మిగిలిన యలంకారము లన్నియు నిందులోనివి.

తెలుఁగులో మొదట సాహిత్యశాస్త్రమును వ్రాసినవాఁడు విన్నకోట పెద్దన. ఈతఁడు ౧౪ - వ శతాబ్దివాఁడు. ఈతనిచే రచింపఁబడిన గ్రంథము 'కావ్యాలంకారచూడామణి.' ఇది దండి కృత మైన 'కావ్యాదర్శము'నకుఁ దెలుఁగుసేఁతవలెఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇందలి ౫ - వ, ౬ - వ ఉల్లాసములలో అర్థాలంకారములును, శబ్దాలంకారములును చెప్పఁబడియున్నవి. ఈపుస్తకమును గుఱించి యధికము తెలిసికొనఁగోరువారు 'కావ్యాలంకారచూడామణి' శబ్దముక్రిందఁ జూడనగును. తెలుఁగునందలి రెండవసాహిత్యగ్రంథము 'నరసభూపాలీయము.' ఇది ౧౬ - వ శతాబ్దివాఁడైన బట్టుమూర్తిచే రచితము. ఇది ప్రతాపరుద్రీయమును అనుసరించియు, ఏకావళి ననుసరించియు వ్రాయఁబడినట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఇందు ౪ - వ ఆశ్వాసాంతమున శబ్దాలంకారములును, ౫ - వ ఆశ్వాసమునందు అర్థాలంకారములును వివరింపఁబడినవి. ౧౮-వ శతాబ్దివాఁడగు అడిదము సూరకవి 'ఆంధ్రచంద్రాలోకము' అను గ్రంథమును రచించెను. సంస్కృతమునందు జయదేవునిచే రచింపఁబడిన 'చంద్రాలోక' మనుగ్రంథములోని ౫ - వ మయూఖమును మాత్ర మిందు తెనిఁగించియున్నాఁడు. ఇందు ౧౦౦ అర్థాలంకారముల లక్షణములును, ఉదాహరణములును కలవు. 'కువలయానంద ప్రకాశిక' యను గ్రంథ మొకటి కటికనేని రామకవిచే రచింపఁబడినది కలదు. ఈతఁడు పద్మనాయకకులజుఁడు. కాలము తెలియదు. ఇది కువలయానందమునకు భాషాంతరము. ఇందు కారికోదాహరణములు పద్యరూపముగను, కారికావృత్తి వచనరూపముగను గలవు. మూఁడాశ్వాసముల గ్రంథము. ఇంకను అచ్చుపడలేదు. దీనిప్రతి యొకటి చెన్నపట్టణమున ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమునందుఁ గలదు. మనకుఁ దెలిసినంతవఱకు తెలుఁగులో నలంకారములనుగుఱించి యున్న పూర్వగ్రంథము లీనాల్గుమాత్రమే.

ఇటీవల శ్రీ వీరేశలింగముగారు 'అలంకారసంగ్రహము' అన్న గ్రంథము వ్రాసిరి. ఇది చంద్రాలోకమునకు నాంధ్రముగఁ గానవచ్చుచున్నది. టి. ఇ. శ్రీనివాసాచారియార్ అనువారు 'సాహిత్యచింతామణి' అను నామాంతరము గల 'అలంకారశాస్త్రసంగ్రహము' అను గ్రంథమును రచించిరి. పెక్కు లక్ష్యలక్షణ గ్రంథములను శోధించి యలంకారలక్షణములును, ఉదాహరణములును ఇందుఁ జెప్పఁబడినవి. చక్కని యుపోద్ఘాతమును కలదు. శ్రీయుత అక్కిరాజు ఉమాకాన్తముగారు చంద్రాలోకమున కాంధ్రంబున గద్యమున నర్థము వ్రాసి అడిదము సూరన యాంధ్రచంద్రాలోకమునకు ననుబంధముగఁ బ్రకటించియున్నారు. రామలింగారెడ్డిగారి కవిత్వతత్త్వవిచారమును, కురుగంటి సీతారామయ్యగారి యలంకారతత్త్వవిచారమును ఈసందర్భమునఁ జేర్కొనఁదగినవి.

ఇఁక వేఱువేఱు అలంకారములలక్షణములును, ఉదాహరణములును ఈయఁబడును. మొదట శబ్దాలంకారములు ౫ ను, తరువాత నర్థాలంకారములు ౧౧౮ యు వర్ణింపఁబడినవి. శబ్దాలంకారముల క్రమము అలంకారసర్వస్వకారుని ననుసరించి యీయఁబడినది. అర్థాలంకారములు కువలయానందమునందుఁ జూపఁబడిన వన్నియు నీయఁబడినవి. ౧ మొదలు ౭౫ వఱకును గ్రమముమాత్రము అలంకారసర్వస్వమునందలిది గ్రహింపఁబడినది. ౭౬-వ అలంకారమునొద్దనుండి వీలగునంతవఱకుఁ గువలయానందమందలిక్రమ మంగీకరింపఁబడినది. లక్షణములు చాలవఱకు రసగంగాధర, కావ్యప్రకాశ, ప్రతాపరుద్రీయములనుండి గ్రహింపఁబడినవి. ఉదాహరణము లేయేగ్రంథమున నుండి తీసికొనినది కుండలీకరణమునందుఁ జూపితిమి. చివర నీయలంకారముల కన్నింటికిని అకారాదిసూచి యొకటి యీయఁబడినది.

అలంకారలక్షణములనుగుఱించి యొకవిశేషము జ్ఞాపక ముంచుకొనవలెను. ప్రతియలంకారమందును సౌందర్య ముండవలయును. సౌందర్య మనఁగా చమత్కృత్యాధాయకత్వము; చమత్కృతిని గలుగఁజేయుసామర్థ్యము. చమత్కృతి యనఁగా నానందవిశేషము. సహృదయహృదయప్రమాణకము [ర. ౫౦]. దీనినే అప్పయదీక్షితులవారు 'హృద్యత' యనిరి. ఇది సర్వాలంకారములకును సామాన్యము గనుకఁ బ్రతియలంకారముయొక్క లక్షణమందును చెప్పఁబడదు. అయినను బ్రతియలంకారలక్షణమునందును 'సౌందర్యము' అనునది యున్నట్టెంచుకొనవలెను. ఈ 'సౌందర్యము' అనుదానిని ఉపమాదికముల లక్షణములలోఁ జేర్పనియెడల నీక్రిందియుదాహరణములను గూడ నాయా యలంకారము లనియె చెప్పవలసియుండును.

'కంచరగాడిద గాడిదవంటిది' అనుదానిని 'ఉపమ' యనియు, 'పశువాహనము' అనుదానిని 'రూపక' మనియు, 'స్థాణువా పురుషుఁడా' అనుదానిని 'సందేహ' మనియు, 'ఇది వెండి' యని ముత్యపుఁజిప్పను జూచి భ్రమపడి చెప్పినదానిని 'భ్రాంతిమంత' మనియు, 'బలిసినదేవదత్తుఁడు పగలు భోజనము చేయఁడు' అనునది 'పర్యాయోక్త' మనియు, 'వీఁడు ఆదేవదత్తుఁడు' అనునది 'స్మరణ' మనియు, 'వారువారు వారివారి యిండ్లకుఁ బోయిరి' యనునది 'యథాసంఖ్య' మనియు, 'కొడుకుతోఁ గలసి తండ్రి వచ్చెను' అనునది 'సహోక్తి' యనియు, 'వాఁడు లేకుండ వీఁడు వెళ్లెను' అనునది 'వినోక్తి' యనియు భ్రమ కలుగవచ్చును. కాని ఈవాక్యములను అలంకారము లని ఎవ్వఁడును అనఁడు. ఎందువలన? వీనిలోఁ జమత్కారము లేదు గనుక.

శబ్దాలంకారములు ౫.

సాధారణముగ శబ్దాలంకారము లైదు. పునరుక్తవదాభాసము, ఛేకానుప్రాసము, వృత్త్యనుప్రాసము, లాటానుప్రాసము, యమకము. మమ్మటుఁడు 'వక్రోక్తి', 'శ్లేష 'లను గూడ శబ్దాలంకారములలోఁ జేర్చెను. కాని యలంకారసర్వస్వకారునిమతము ననుసరించి మే మీరెండలంకారములను అర్థాలంకారములందుఁ జేర్తుము.

౧. పునరుక్తవదాభాసాలంకారము :— లక్ష : సమానార్థము గల వేఱువేఱుశబ్దములు వేఱువేఱు అర్థములందుఁ జెప్పఁబడినను,

వినఁగానే యవి సమానార్థమందుఁ జెప్పఁబడెనా యేమి యన్న ఆభాస గలుగునెడల 'పునరుక్తవదాభాస' మన్న యలంకార మగును.

ఉదా: కాకతీశ్వరుఁడు రాజులకు నింద్రుఁడు, జిష్ణువు, శ్రీపతి, పురుషోత్తముఁడు - (ప్రతాప).

ఇందు 'ఇంద్ర' 'జిష్ణు' పదములును, 'శ్రీపతి' 'పురుషోత్తమ' పదములును సమానార్థకములుగఁ జూడఁగానె తోఁచును. కాని జిష్ణు వనఁగా జయశీలుఁ డనియు, పురుషోత్తముఁ డనఁగా పురుషులలో శ్రేష్ఠుఁ డనియు నన్వయము చేసికొనునప్పు డర్థము స్ఫురించి నందున ఆభాస పోవును.

ఈ యలంకార మర్థపౌనరుక్త్యము నాశ్రయించి యుండును. కావున నిది యర్థాలంకార మని అలంకారసర్వస్వకారునిమతము. అయినను అతఁడు దీనిని శబ్దాలంకారములకు మొదట నిచ్చినాఁడు. ఇది శబ్దాలంకారము, ఉభయాలంకారముకూడ నగు నని కావ్యప్రకాశకారునిమతము.

అనుప్రాసము :— లక్ష : హల్లులసామ్యమును 'అనుప్రాస' మందురు, అనఁగా నచ్చులు వేఱుగ నున్నను, వచ్చినహల్లే మరల వచ్చునట్లు చెప్పినచో అనుప్రాస మగును. ఇయ్యది రెండువిధములు. ఛేకానుప్రాసము, వృత్త్యనుప్రాసము.

౨. ఛేకానుప్రాసాలంకారము :— లక్ష : పెక్కు హల్లుల యొక్క సామ్యము 'ఛేకానుప్రాసము', అనఁగా రెండుగాని అధికముగాని హల్లులు రెండుసారులుమాత్ర ముచ్చరింపఁబడినయెడల నీ యలంకార మగును. ఇది కావ్యప్రకాశకారుఁడైన మమ్మటుని మతము.

ఉదా: అమన్దానన్దము.

ఈయుదాహరణమునందు 'మన్దా', 'నన్ద' లలో 'న్ద' అను రెండుహల్లులును రెండుసారు లుచ్చరింపఁబడినవి. కావున ఛేకానుప్రాసము. ఛేకు లనఁగా విదగ్ధులు, నేర్పరులు. వారి కిష్టమైనది గాన దీని కీపేరు వచ్చెనఁట.

అలంకారసర్వస్వకారునిమతమున రెండు వ్యంజన సముదాయములు (హల్లులగుంపులు) పెక్కుసారులు పరస్పరసాదృశ్యమును పొందినయెడల ఛేకానుప్రాస మగును.

ఉదా: (౧). అమన్దానన్దకన్దళిత హృదయారవిన్దుఁడు.

ఇందు 'న్ద' అను హల్లులసముదాయము నాల్గుసారులు వచ్చినది.

ఉదా: (౨).

క. మెచ్చిన మచ్చిక గలిగిన
నిచ్చిన నీవచ్చుఁ గాక యిచ్చ నొరులకుం
జిచ్చుఁ గడిగొనఁగ వచ్చునె
చిచ్చఱచూపచ్చుపడిన శివునకుఁ దక్కన్. (భాగ., ౮. ౨౮౭)

ఇందు 'చ్చ' అను ద్విత్వాక్షరము పెక్కుసారు లుచ్చరింపఁబడినది.

వీ రిద్దఱకును గలభేదమునుజూడ, సామ్యము (మరల నుచ్చరించుట) సకృత్ (ఒక్కసారి) యని మమ్మటుఁడు, అసకృత్ (పెక్కుసారులు) అని రుయ్యకుఁడును చెప్పుచున్నట్లు గానవచ్చుచున్నది. కొన్నిహల్లులను కలిపి రెండుసారు లుచ్చరించిన ఛేక మని యొకఁడు, రెంటికంటె నెక్కుడుసారు లుచ్చరించిన ఛేక మని మఱియొకఁడు. ఇంతియ భేదము. 'అమన్దానన్ద' మనఁగానే ఛేకానుప్రాస మయ్యె నని కావ్యప్రకాశకారుఁడు; కాదు 'అమన్దానన్దకన్దళిత' అనినఁగాని ఛేకము కాలే దని సర్వస్వకారుఁడు. ఉద్భట విద్యాధరులును సర్వస్వకారునితో నేకీభవించిరి.

3. వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము :— లక్ష : ఒక్కహల్లు గాని పెక్కుహల్లులు గాని అసకృత్సామ్యము గల వయ్యేనేని, అనఁగా రెండుసారులకంటె నెక్కుడు పర్యాయము లుచ్చరింపఁబడునేని 'వృత్త్యనుప్రాస' మగును. ఇది మమ్మటమతము.

ఉదా: (౧). కమలాలోలుఁడు.

ఇందు లకారము మూఁడుపర్యాయము లుచ్చరింపఁబడినది.

ఉదా: (౨).

క. అడిగెద నని కడు వడిఁ జను
నడిగినఁ దను మగుడ నుడువఁ డని నడ యుడుగున్
వెడవెడ సిడిముడి తడఁబడ
నడు గిడు నడు గిడదు జడిమ నడు గిడునెడలన్.

(భాగ., ౮. ౧౦౩)

ఇందు 'డ' కార మెన్నిసారులో చెప్పఁబడినది.

'వృత్తి' యనఁగా నియమితవర్ణములయం దుండునట్టిదియు, రసవిషయక మైనట్టిదియు నగువ్యాపారము. అట్టి వర్ణరచనకు సంబంధించినది గనుక దీనికి వృత్త్యనుప్రాస మన్న పేరు వచ్చెను.

మాధుర్య[1] వ్యంజకము లైనవర్ణములు గల వృత్త్యనుప్రాసమును 'ఉపనాగరిక' యనియెదరు. వామనమతమున దీనికే 'వైదర్భీరీతి' యని పేరు.

---

1. మాధుర్యము, ఓజస్సు, ప్రసాదము అనునవి మూఁడును కావ్యగుణములు. వీనిలోఁ గొన్నింటికిఁ గొన్ని యక్షరము లనుకూలము లని యాలంకారికుల యభిప్రాయము. ఏయే యక్షరము లేయే వృత్తికి వ్యంజకములో తెలిసికొనుటకు కావ్యప్రకాశము ౮-వ ఉల్లాసము, ౨౫-౭౮ శ్లోకములు చూడనగును.

ఓజఃప్రకాశకము లైన వర్ణములుగల వృత్త్యనుప్రాసమునకు 'పరుష' యని పేరు. దీనినే 'గౌడీరీతి' యందురు.

ఇతరవర్ణములుగల వృత్త్యనుప్రాసము 'కోమల' యనఁబడును. వామనుఁడు దీనినే 'పాంచాలీరీతి' యనెను. దీనినే కొందఱు 'గ్రామ్య' యందురు.

అలంకారసర్వస్వకారునిమతమున, ఒక్కయక్షరము రెంటికంటె నధికపర్యాయములు, పెక్కక్షరములు రెండుపర్యాయములును ఉచ్చరింపఁబడినయెడల వృత్త్యనుప్రాసము, అనఁగా ఏకాక్షరమును గుఱించి అసకృత్ సామ్యమును, అనేకాక్షరములను గుఱించి సకృత్ సామ్యమును ఉండవలెను.

వామనమతమున, సకృద్వర్ణావృత్తి ఛేకము, అసకృద్వర్ణావృత్తి వృత్త్యనుప్రాసము.1

అనుప్రాసముయొక్క యన్యభేదములు :— పైని ఈయఁబడిన యనుప్రాసభేదము లలంకారసర్వస్వ కావ్యప్రకాశముల ననుసరించి యీయఁబడినవి. సాహిత్య దర్పణకారుని మతంబున నీ యలంకారము ఛేక, వృత్తి, శ్రుతి, అంత్య, లాట భేదంబులచే నైదువిధములు; సరస్వతీకంఠాభరణకారునిమతంబున శ్రుతి, వృత్తి, వర్ణ, పద, నామ, లాట భేదంబులచే నాఱువిధములు. ఈభేదంబులకును పెక్కు ఉపభేదంబులు భోజుఁడు చెప్పియున్నాఁడు (చూడుఁడు, సర. కం, ౨-వ పరి).

తెనుఁగునందు ఛందోవిషయముగ నెంచఁబడు ప్రాస అనుప్రాసాంతర్గతమే. ప్రాస నాల్గుచరణంబులందును ఉండును కావున నది వృత్త్యనుప్రాసమే కాని రెంటికిని గొంచెము భేదము కలదు. వృత్త్యనుప్రాసమునందు వర్ణములయావృత్తి కొలఁదియంతరముననే వచ్చును. ప్రాసమునందుఁ జరణచరణాంతరమున వచ్చును. శార్దూలాది దీర్ఘవృత్తములలో ౧౯, ౨౦ అక్షరములకుఁ దరువాత వచ్చును.

మన కవులచే విశేషముగ గౌరవింపఁబడు నంత్యనియమము అనుప్రాసమే. దానిని పదాంతానుప్రాస మనవచ్చును. బమ్మెర పోతరాజకృతమగు ఆంధ్రభాగవతమం దీ శబ్దాలంకారము విశేషముగఁ గానవచ్చును.

ఉదా :

క. అనుదినసంతోషణములు
జనితశ్రమతాపదుఃఖసంశోషణముల్
తనయుల సంభాషణములు
జనకులకుం గర్ణయుగళసద్భూషణముల్. (భాగ., ౭.౧౮౦)

౪. లాటానుప్రాసాలంకారము:— లక్ష: ఒక్క యర్థము గల పదములను తాత్పర్యభేదము కలుగునట్లు మరల మరలఁ జెప్పినచో 'లాటానుప్రాస' మగును.

ఉదా :

'కమలాక్షు నర్చించుకరములు కరములు
శ్రీనాథు వర్ణించు జిహ్వ జిహ్వ' (భాగ, ౭.౧౬౯).

ఇచ్చట మొదటి 'కరము'నకు జాతివాచక మైన చేయి యని అర్థము. రెండవ 'కరము'నకు యోగ్యమైన చేయి యని యర్థము. ఇదియే తాత్పర్యభేదము. ఇట్లే రెండుజిహ్వాలనుగుఱించి యెఱుఁగునది.

ఛేకవృత్త్యనుప్రాసములు వర్ణానుప్రాసము లనియు, నిది పదానుప్రాసము లేక శబ్దానుప్రాస మనియుఁ జెప్పెదరు.

అనన్వయాలంకారమునందును ఉపమేయము రెండుసారులు వచ్చును. రాముఁడు రాముఁడే. దీనికిని లాటానుప్రాసమునకును భేద మేమి? అనన్వయమునం దొకపదమే మరలఁ జెప్పుట యుద్దేశము కాదు. ఆ పదముచే సూచింపఁబడిన పదార్థముతోఁ బోల్చఁదగిన పదార్థము మఱియొకటి లేదని చెప్పుట కాపదమే మరలఁ జెప్పఁబడును. అచ్చట సమానార్థకపద ముంచినను అంత చింత లేదు. 'రాముఁడు రాముఁడె' అనుటకు బదులు 'రాముఁడు దాశరథియె' యన్నను అలంకారమునకు భంగము రాదు. కాని లాటానుప్రాసములో సమానార్థకపదము చెప్పుటయే యుద్దేశము గాక సమానోచ్చారణపదమును జెప్పుటయు నుద్దేశమే.

ఈయలంకారమును మమ్మటాదులు ౧. పదముల పునరావృత్తి కలది, ౨. నామముల పునరావృత్తి కలది యని రెండుగ చేసి, ౧ లో (అ) ఏకపదపునరావృత్తి కలది, (ఆ) అనేకపదపునరావృత్తి కలది అనియు, ౨ లో (అ) ఏకసమాసములోనివి, (ఆ) భిన్నసమాసములోనివి, (ఇ) ఒకటి సమాసములోనిది, మఱియొకటి సమాసములో లేనిది అని యైదువిభాగములు కల్పించిరి.

ఈ యలంకారమునందు శబ్దార్థములు రెండును ముఖ్యములు, కావున నిది ఉభయాలంకార మని కొందఱుమతము.

౫. యమకాలంకారము:— లక్ష: ౧. స్వరవ్యంజన (అచ్చుల హల్లుల) సముదాయపౌనరుక్త్యము 'యమకము'— (అ. స).

లక్ష: ౨. అసమానార్థకము లయిన సమానవర్ణముల యేకక్రమముగ నావృత్తి 'యమకము.'— (కా. ప్ర).

ఉదా: ఆ సైనికనికాయంబు కాయంబు మఱచి పోరుచున్నది.

ఇందు 'కాయంబు' అనువర్ణంబులు స్వరవ్యంజనసహితంబుగ ఏకక్రమముగ రెండుసారు లుచ్చరింపఁబడినవి. మొదటి 'కాయంబు' 'నికాయంబు'లోని యొకభాగము. దానికి స్వతంత్రముగ నర్థంబు లేదు.

ఛేకవృత్త్యనుప్రాసములందు హల్లులసామ్య ముండినఁ జాలును, అచ్చులసామ్య మనుషంగికము. ఉండిన నుండవచ్చును, లేకున్నను చింత లేదు. ఇచ్చట నచ్చుల హల్లుల రెంటిసామ్యము నావశ్యకము.

1. సకృద్వర్ణావృత్తిశ్ఛేకానుప్రాసః, అసకృద్వృత్త్యనుప్రాసః (కావ్యానుశాసనమ్, అ. ౪).

లాటానుప్రాసమందు ఏకపదము లేకార్థమునందే (భిన్న తాత్పర్యముతో) రావలెను. యమకమునందు, ఏకపదములే వచ్చిన యెడల భిన్నార్థములందు రావలెను. అర్థములేని అక్షరములు (ఒక పదముయొక్క భాగముగ) రావచ్చును. ఇది మమ్మటమతము. రుయ్యకమతమున, నిందు నేకార్థముగల పదములు, భిన్నార్థకపదములు, కొన్ని అర్థము కలవి, కొన్ని అర్థము లేనివి రావచ్చును.1 ఏవి వచ్చినను ఇందు లాటానుప్రాసమువలె తాత్పర్యభేద మక్కఱలేదు.

దీనిని పూర్వలాక్షణికు లనేకవిధముల విభజించియున్నారు. ఇది ముఖ్యముగఁ బద్యములకు సంబంధించిన యలంకారము. పద్యమునకు నాలుగుపాదము లుండును. ప్రథమపాదము ౧ ద్వితీయపాదముతోడను, ౨ తృతీయపాదముతోడను, ౩ చతుర్థపాదముతోడను, ౪ ద్వితీయపాదము తృతీయపాదముతోడను, ౫ చతుర్థపాదముతోడను, ౬ తృతీయపాదము చతుర్థపాదముతోడను, ౭ ప్రథమపాదము మిగిలిన మూఁడుపాదములతోడను, ౮ ప్రథమ ద్వితీయ పాదములును, తృతీయ చతుర్థపాదములును, ౯ ప్రథమ చతుర్థపాదములును, ద్వితీయ తృతీయ పాదములును ఒక్కవిధముగా (ఏకవర్ణాత్మకముగ) నున్నయెడల వేఱువేఱు యమకము లగును. ౧౦. అట్లే మొదటి రెండు చరణములును చివర రెండుచరణములుగ శ్లోకార్థము మరలఁ జెప్పఁబడుటయు, ౧౧ శ్లోక మంతయు భిన్నార్థమందు మరలఁ జెప్పఁబడుటయు యమకభేదంబులే. వీనికిఁ గ్రమంబుగ ౧ ముఖ, ౨ సందంశ, ౩ ఆవృత్తి, ౪ గర్భ, ౫ సందష్టక, ౬ పుచ్ఛ, ౭ పంక్తి, ౮ యుగ్మక, ౯ పరివృత్తి, ౧౦ సముద్ర, ౧౧ మహాయమకము లని పేళ్లు గలవు.

వీని యన్నింటికి నుదాహరణంబు లిచ్చుట యనావశ్యకము. దిక్ప్రదర్శనంబుగ నొకటి రెండింటిని జూపెదను.

ఉదా:

క. ఔరా! యోబనృపాలకు
మారా మనుమదనసమరమాధుర్యుఁడవై
ధీరా నృసింహ కూడితి
మారామను మదనసమరమాధుర్యుఁడవై. (న. భూ., ౪-౫౧).

ఇందు ద్వితీయపాదము చతుర్థపాదముతో సమానము. కావున నిది సందష్టయమకము.

తే. మతి వినాయకభరిత సమ్మదుఁ డనంగ
మతి వినాయకభరిత సమ్మదుఁ డనంగ
మతి వినాయకభరిత సమ్మదుఁ డనంగ
మతి వినాయకభరిత సమ్మదుఁ డనంగ. (అప్పక., ౪).

ఇది 'పంక్తియమకము'. 'సీ. రాజనందన రాజ రాజాత్మజులు సాటి తలఁప నన్నయవేమునరణిపతికి' అని నాల్గుచరణములును ఒకతీరీతిగాఁ జెప్పుచు మనవారు చదువుపద్య మిట్టిదే.

ఒక్కొకపాదమును రెండుగ విభజించి, యిట్లు వచ్చిన ౮ పాదార్థములకును బైని పాదములకుఁ జెప్పినట్లు పరస్పరయమకసామ్యమును జెప్పినయెడల నెన్నియో భేదంబు లుత్పన్నమగును. అట్లే యొక్కొకపాదమును ౩, ౪, ౫ భాగములుగ విభజించినచో యమకభేదంబులు వేనవేలుగ నగును.

(౧) సీ. తన భవ్యధామంబు తన భవ్యధామంబు
కరణి మిత్త్రోన్నేమకరము గాఁగ (వసు., ౧-౫౮)

(౨). సీ. ఏరాజు భూరితేజోరుణాలోకంబు
లోకంబులతమము నిరాకరించి (వసు., ౧-౩౦)

(౩). బాల బాలరసాల మిది పిక
పాలిపాలిటియమరసాలము
కేలి కేలిడి గ్రుచ్చఁ గడు రా
గిల్లు గిల్లము తత్ప్రవాళము (వసు., ౩-౧౪౯)

ఇందు 'లము', 'లము' అను నంత్యయమకముకూడఁ గలదు.

(౪). ఉ. లింగనిషిద్ధుఁ గల్వలచె
లిం గని మేచకకంధరుం డ్రికూ
లిం గని సంగతాళి లవ
లిం గని కర్దమమూషితక్ష్మాభృణా
లిం గని కృష్ణచేలుని హ
లిం గని నీలకచక్ష విధాత్ర్యనా
లిం గని రామలింగకవి
లింగని కీర్తి హసించు దిక్కులన్. (చాటువు)

ముక్తపదగ్రస్త మనునది యమకములో నొక భేదము. దానిని తఱచుగ సాంధ్రకవులు తమగ్రంథములలో నాశ్వాసాంతగద్యము లందు వాడెదరు.

ఉదా:

మ. దృఢబాహాబలభీమ భీమసమర ప్రేంఖజ్జయ శ్రీపరి
బ్రఢిమాఢౌకితభూమ భూమహితతూర్యధ్వానదత్తేళ ధా
కక్షమత్కారవినామ నామకథన క్లామ్యన్మహోద్ధిల్లికా
గఢరాడాద్యరిధామ ధామగరిమ గ్రస్తగ్రహాధీశ్వరా.
—(వసు, ౬-౧౦౧)

ఈక్రిందిపద్యమునందు, పాదాది నముక్తపదగ్రస్తయమకమును, నాలుగుపాదములకును 'రసా' యను రెండక్షరముల యంత్యయమకమును కలదు:—

1. అత్ర క్వచిత్ భిన్నార్థకత్వం క్వచి దభిన్నార్థకత్వం క్వచిదేకస్యానర్థకత్వ మపరస్య సార్థకత్వ మితి సంక్షేపతః ప్రకారత్రయమ్—(అ. స).

అలంకారములు

సుగంధివృత్తము—

సారసాహితీ సదధ్వచారి భూరి ధీరసా
ధీరసాహసోరుదోరతిస్ఫురన్మహారసా
హారసానుమత్తటీసురాపగా సుధారసా
ధారసాధుకీర్తిహంసధారి సూరిసారసా. (వసు., ౬-౧౦౩)

ఇట్లు యమకప్రకారము లనేకములు గలవు. సంస్కృతంబున వీనికి వేఱువేఱు నామంబులుకూడఁ గలవు. మన యాంధ్రంబున ప్రాస మున్నట్లు, ఉత్తరహిందూదేశమందలి హిందీ, మరాటీ, బంగాలీ మొద లయినభాషలలోనికావ్యముల కంత్యయమక మత్యంతావశ్యకము. పద్యమందలి మొదటి రెండుచరణములకును, చివర రెండుచరణముల కును అంతమున నొకటేయక్షర ముండును. పెక్కు అక్షరములు కూడ సమానముగ నుండవచ్చును. కాని యొక్కటైనను సమానముగ నుండితీఱవలెను. దీనినే యింగ్లీషులో రైమ్ (Rhyme) అందురు.

'ప్రాయశో యమకే చిత్రే రసపుష్టి ర్న దృశ్యతే' (సాధా రణముగ యమకమందును, చిత్రకావ్యమునందును రసపుష్టి కాన్పిం పదు) అని ఏకావళీకారుఁడైన విద్యాధరుఁడు స్పష్టముగఁ జెప్పి యున్నాఁడు.

చిత్రాలంకారములు :— 'చిత్ర'ములు శబ్దాలంకారాంతర్గ తము లైనను, పూర్వలాక్షణికులు చిత్రమును ఒక కావ్యభేదముగ నెంచినందున ఈవిషయము 'చిత్రకావ్యము' అను శీర్షికక్రింద సవిస్తరముగ వివరింపఁబడును.

అర్థాలంకారములు ౧౧౮.

కువలయానందమునందు ౧౧౫ అలంకారము లీయఁబడినవి. రస గంగాధరములోనివి యగు 'ఉదాహరణము', 'అసమము', 'తిర స్కారము' అను నలంకారములు వీనిలోఁ గలుపఁగా ౧౧౮ సంఖ్య యేర్పడినది. వానివివరము:—

౧. ఉపమాలంకారము:— లక్ష : ఒకపదార్థమును మఱియొక పదార్థముతోఁ బోల్చి చెప్పుట 'ఉపమ'.

ఉదా : ఆబాలునిముఖము చంద్రునివలె నందముగ నున్నది.

ఏపదార్థము వర్ణనావిషయమో, అనఁగా దేనిని మనము వర్ణించు చున్నామో దానికి ఉపమేయము (లేక వర్ణ్యము, ప్రస్తుతము, ప్రకృ తము, విషయము) అని పేరు. దేనితో నుపమేయమును పోల్చుచు న్నామో దానికి ఉపమానము (అవర్ణ్యము, అప్రస్తుతము, అప్రకృ తము, విషయి) అని పేరు. రెంటియందును గల యేగుణమునుబట్టి ఉప మేయోపమానములను పోల్చుచున్నామో ఆగుణమునకు 'సమాన ధర్మము' (ఫోలిక) అని పేరు. ఏశబ్దమువలన ఈ సమానధర్మమును సూచించుచున్నామో యది 'ఉపమావాచక'శబ్దము. పైయుదాహర ణమునందు 'ముఖము' ఉపమేయము, 'చంద్రుఁడు' ఉపమానము, 'అందము' సమానధర్మము, 'వలె' అనుపదము ఉపమావాచకము.

ఉపమాప్రయోజనములు : (౧) స్తుతి, (౨) నింద, (౩) తత్త్వబోధ. ఇందుకుఁ గ్రమముగ నుదాహరణములు : (౧) ప్రేమ తోఁగూడినభార్య అమృతమువంటిది. (౨) సంపద మద్యమువంటిది. (౩) ఆకాశమునందు బండివలెఁ గానఁబడుచున్న చుక్కలవరుసయే రోహిణీనక్షత్రము.

ఉపమాలంకారలక్షణము లనేకలాక్షణికు లనేకవిధములఁ జెప్పి యున్నారు. కొన్ని యిందు నుదాహరించుచున్నాము:—

భామహుఁడు :— దేశకాల క్రియాదులచే వేఱైన ఉపమాన ముతో నుపమేయమునకు గుణలేశముచేతనైనను సామ్యము చెప్పఁ బడినయెడల నుపమ యగును.

ఉద్భటుఁడు :— కాలాదికములచే భిన్నము లగు ఉపమానో పమేయము లను రెండుశబ్దములకుఁ గల మనోహరమైన సాధర్మ్యశ్రీ ముపమ.

దండి :— ఎంతమాత్రమైనను సాధర్మ్యము కానఁబడిన నది యుపమ.

వామనుఁడు :— గుణలేశమువలనను ఉపమానముతో నుపమే యమునకు సామ్యము చెప్పుట ఉపమ.

మమ్మటుఁడు :— భేదముగల పదార్థములకు సాధర్మ్యము చెప్పఁ బడినయెడల నుపమ.

రుయ్యకుఁడు :— ఉపమానోపమేయములసాధర్మ్యమునందు భేదాభేదములు సమానముగ నున్న నుపమ.

జగన్నాథుఁడు :— వాక్యార్థమునకు నుపస్కారకమును సుంద రమును అయినసాదృశ్యము ఉపమ.

విద్యానాథుఁడు :— వర్ణింపఁదలఁచిన యొక పదార్థమునకు స్వతఃసిద్ధమైనట్టిదియు భిన్నమైనట్టిదియు రసికసమ్మత మైనట్టిదియు నగు మఱియొకపదార్థముతో ధర్మసంబంధమైన సామ్యమును వాచ్య ముగ నొక్కసారి చెప్పుట ఉపమ.

విన్నకోట పెద్దన :—

క. గుణధర్మకర్మముల ను
 ల్బణ మయ్యెడువస్తువునకుఁ బరువడిఁ దుల్య
 ప్రణయనముఁ జేయ నెయ్యది
 గణుతింతురు దాని నుపమగా బహువిధులన్.

బట్టుమూర్తి:—

సీ. ఉత్ప్రేక్షవలె నసిద్ధోపమ కాకన
  న్వయముకైవడి నభిన్నంబు గాక
 హీనోపమయుఁ బోలె నిల నహృద్యము గాక
  యుపమాన మనఘమై యుండెనేని
 శ్లేషంబువలెఁ బదశ్లిష్టమాత్రము గాక
  సార్థమై యల రూపకాదుల క్రియ

అలంకారములు

వ్యంగ్యంబు గాక సామ్యము వాచ్య మగు నేని
నౌపమ్యము ప్రతీప మట్లు దలఁపఁ
గ్రమవిపర్యాససహితంబు గాక యున్న
నలరు నుపమేయకోపమ యట్లు సామ్య
ధర్మ మిరుమాఱు వరుసలఁ దడవకున్న
నుపమ యగు దీనిభేదంబు లుగ్గడింతు.

విద్యానాథునిలక్షణమందలి యన్నిపదములకును గలసార్థకత బట్టుమూర్తియొక్క పద్యమునందుఁ జూపఁబడినది.

ఈ లక్షణము లన్నియుఁ జూడ 'సాధర్మ్య ముపమా భేదే' (భేద మున్నవానికి సాధర్మ్య ముపమ) అను మమ్మటునిచిన్నిలక్షణమే సొంపుగఁ గానవచ్చుచున్నది. భిన్నము లయినరెండుపదార్థములకు సాధర్మ్యము (పోలిక) చెప్పఁబడుటయే యుపమ. వానిలో వర్ణ్యము ఉపమేయము. రెండవది ఉపమానము. ఉపమ భేదాభేదప్రధాన మని రుయ్యకుఁడు చెప్పినమాటకు నిదియే యర్థము. ఉపమానోపమేయములకు భేద ముండవలెను, సామ్య ముండవలెను.

'సాదృశ్యము', 'సాధర్మ్యము' అనునవి భిన్నపదార్థము లని ప్రాచీనాలంకారికులమతము; ఆ రెండును ఒక్కటియే యని నవీనుల మతము— (ప్రభా).

ఉపమానప్రతియోగికమును, ఉపమేయానుయోగికమును అగు సంబంధము సాదృశ్య మనియు, సాధారణధర్మప్రతియోగికమును, ఉపమానోపమేయోభయానుయోగికమును అగుసంబంధము సాధర్మ్య మనియు భేదవాదులయభిప్రాయము.

ఉపమాభేదములు :— ఉపమాలంకారముయొక్క భేదము లాలంకారికు లనేకవిధములఁ జెప్పిరి. సాదృశ్యగర్భములైన యలంకారము లన్నియు నుపమాభేదములే యని కొందఱమతము. (చూడుఁడు, వామనునికావ్యాలంకారసూత్రములు). దండి సమానధర్మభేదములనుబట్టి ఉపమను ౩౨ విభాగములుగఁ జెప్పి యుదాహరణముల నిచ్చెను. వాని నీక్రింద నుదాహరించుచున్నాను :—

౧. ధర్మోపమ :— ముద్దరాల! నీ యఱచేయి పద్మమువలె నెఱ్ఱగ నున్నది.

౨. వస్తూపమ :— నీముఖము పద్మమువలె నున్నది (ఇందు ధర్మము ప్రతీయమానము).

౩. విపర్యాసోపమ :— నీ ముఖమువలె నరవిందము వికసించి యున్నది (ఇతరులు దీనిని ప్రతీపాలంకార మందురు).

౪. అన్యోన్యోపమ :— నీ ముఖము పద్మమువలెను, పద్మము నీముఖమువలెను ఉన్నది (దీనిని ఇతరులు ఉపమేయోపమయందురు).

౫. నియమోపమ :— నీ ముఖము కమలమునే పోలును, మఱి దేనిని పోలదు.

౬. అనియమోపమ :— నీముఖము పద్మమును అనుకరించుచున్నది. దానిని అనుకరించు మఱివేఱుపదార్థము లున్న నుండుఁగాక.

౭. సముచ్చయోపమ :— కాంతిచేతనే కాక ఆహ్లాదకరత్వముచేతఁగూడ నీముఖము చంద్రునిఁ బోలును.

౮. అతిశయోపమ :— నీ ముఖమును నీయెడనే చూచితిని. చంద్రుని ఆకాశమందే చూచితిని.

౯. ఉత్ప్రేక్షితోపమ:— ఈమెముఖశ్రీ నాయందే యున్నదని చంద్రుఁడు గర్వపడ నక్కఱలేదు; పద్మమునందుఁగూడ నది కలదు.

౧౦. అద్భుతోపమ :— పద్మము విభ్రాంతనయన మైనయెడల నీ ముఖశ్రీనిఁ బొందవచ్చును.

౧౧. మోహోపమ :— కృశాంగి! చంద్రునిఁ జూచి నీముఖమనుకొని దానివై పునకుఁ బోయితిని.

౧౨. సంశయోపమ :— ఇది లోపలఁ దిరుగుచున్న భ్రమరములు గల పద్మమా? లోలేక్షణములుగల నీముఖమా? యని నా చిత్తము డోలాయమాన మగుచున్నది.

౧౩. నిర్ణయోపమ :— చంద్రునిచేతను నిగ్రహింపఁబడిన పద్మముయొక్క కాంతి చంద్రునకు సిగ్గు కల్గించునదిగ నుండదు. ఇట్టి కాంతికలది గావున నిది నీ ముఖమే.

౧౪. శ్లేషోపమ :— నీ ముఖము పద్మమువలె శిశిరాంశుప్రతిస్పర్ధియు శ్రీగలదియు, సురభిగంధియు నగును.

౧౫. సమానోపమ :— ఈ యుద్యానమాల బాలికవలె సాలకాననశోభిని (సాలకాననశోభిని = సాలవృక్షములయరణ్యములతో శోభించునది, కురులతోఁ గూడి శోభించుచున్న ముఖముయొక్క చక్కఁదనము కలది).

౧౬. నిందోపమ :— కమలము పరాగపూర్ణము, చంద్రుఁడు క్షయి, నీ ముఖము వానితో సమాన మైనను, వానికంటె నుత్కర్షశాలి.

౧౭. ప్రశంసోపమ :— బ్రహ్మకుఁ బుట్టినిల్లయిన పద్మమును, శివునిచే శిరస్సున ధరింపఁబడిన చంద్రుఁడును నీ ముఖముతో సమానములు.

౧౮. ఆచిఖ్యాసోపమ :— నీముఖము చంద్రునితోడ సమానము అని నాయభిప్రాయమును చెప్పుచున్నాఁడను. అది గుణమో దోషమో.

౧౯. విరోధోపమ :— శతపత్రము, శరచ్చంద్రుఁడు, నీ ముఖము – ఈమూఁడును పరస్పరము విరోధము కలవి.

౨౦. ప్రతిషేధోపమ :— కలంకియు, జడుఁడును అగు చంద్రునకు నెప్పుడును నీముఖముతోఁ బ్రతిస్పర్ధించుశక్తి లేదు.

౨౧. చటూపమ :— నీ ముఖము మృగాంకాంకితము ; చంద్రుఁడో, మృగాంకితుఁడు. అయినను నీతో సమానుఁడే కాని అధికుఁడు గాఁడు.

౨౨. తత్త్వాఖ్యానోపమ :— ఇది పద్మము కాదు, ముఖమే ; ఇవి తుమ్మెదలు కావు, కన్నులే.

౨౩. అసాధారణోపమ :— చంద్రారవిందములకాంతి నతిక్రమించి నీముఖము తనకుఁ దానే సాటి యాయెను.

౨౪. అభూతోపమ :— నీముఖము, ఒకచోటను సంగ్రహించి రక్షింపఁబడిన అన్నిపద్మముల కాంతి పుంజమువలె శోభించు చున్నది (దీనిని కొందఱు ఉత్ప్రేక్ష యందురు).

౨౫. అసంభావితోపమ :— నీముఖమునుండి కఠినవాక్యములు వచ్చుట, చంద్రబింబమునుండి విషమువచ్చుటవలెను, చందనమునుండి యగ్నివచ్చుటవలెను ఉండును.

౨౬. బహూపమ :— చందనోదక చంద్రాంశు చంద్రకాంతాదికమువలె నీస్పర్శ అధికశీతలముగ నుండును.

౨౭. విక్రియోపమ :— తన్వంగి ! నీముఖము చంద్రబింబమునుండి త్రవ్వి తీసినట్టును, పద్మముయొక్క గర్భమునుండి లాగి తీసినట్టును ఉన్నది.

౨౮. మాలోపమ :— సూర్యునియందు నెండవలెను, పగటియందు సూర్యునివలెను, ఆకాశమునందుఁ బగటివలెను విక్రమము నీయందు లక్ష్మినిఁ గూర్చెను.

౨౯. వాక్యార్థోపమ :— ఒక వాక్యార్థమును మఱియొక వాక్యార్థములోఁ బోల్చినయెడల నది వాక్యార్థోపమ. ఇది యేకేవశబ్దత్వ, అనేకేవశబ్దత్వములచే రెండు తెఱఁగులు :—

ఉదా : (౧). చంచలనేత్రములు కలదియు, ఆవిర్భవించిన దంతకాంతి కలదియు నగునీముఖము, భ్రమద్భృంగము, ఈషల్లక్ష్య కేసరములు గలదియునగు పంకజమువలెఁ దోఁచుచున్నది.

ఉదా : (౨). తామరతీగవంటి యాతన్వంగియొక్క పద్మమువంటి మోము మధుకరమువంటినాచే మఱిమఱి త్రాగఁబడెను.

౩౦. ప్రతివస్తూపమ :— రాజులలో నీవంటివాఁడు లేఁడు ; పారిజాతవృక్షము రెండవది లేనేలేదుగదా !

౩౧. తుల్యయోగోపమ :— ఓనృపా ! ఇంద్రుఁడు స్వర్గరక్షణమునకును, నీవు భూమిరక్షణమునకును మేలొక్కొంచియుందురు. అతనిచే నసురులును, నీచే గర్వితనృపులును చంపఁబడుదురు.

౩౨. హేతూపమ :— రాజా ! కాంతిచే జంద్రుని, తేజస్సుచే సూర్యుని, ధైర్యముచే సముద్రుని ననుకరించుచున్నావు.

మమ్మటాదులచేఁ గల్పింపఁబడిన భేదములు :— ఈ భేదముల నన్నింటిని తరువాతిలాక్షణికు లొప్పుకొనలేదు. వారీయలంకారమును మఱియొకవిధముగ విభజించిరి. ఆవిభేదములు నిజముగ వ్యాకరణవిషయములు గాని అలంకారవిషయములు కావు.1 అయినను మమ్మటాది పూర్వాచార్యులును, జగన్నాథాదులగు అర్వాచీనులును ఉదాహరించి నందున వాని నిచ్చట దిక్ప్రదర్శనముగఁ జూపెదను.

ఉపమ 'పూర్ణ' యనియు, 'లుప్త' యనియు రెండువిధములు. ఉపమానము, ఉపమేయము, సమానధర్మము, ఉపమావాచకశబ్దము — ఈనాలుగును స్పష్టముగ నెందుఁ జెప్పఁబడునో యది 'పూర్ణ'. ఈనాలుగింటిలో నొక్కటిగాని, రెండుగాని, మూఁడుగాని లోపించినచో 'లుప్త' యగును.

ఉదా : రామచంద్రునిముఖము చంద్రునివలెఁ జక్కఁగ నున్నది.

ఇది 'పూర్ణ'. ముఖము 'ఉపమేయము', చంద్రుఁడు 'ఉపమానము', చక్కఁదనము 'సమానధర్మము', 'వలె' ననునది 'ఉపమాసూచక' పదము.

ఉదా : రామచంద్రునిముఖము చంద్రునివలె నున్నది.

ఇది 'లుప్త'. ఇందు 'సమానధర్మము' లోపించినది.

'పూర్ణ' మరల రెండువిధములు :— 'శ్రౌతి', 'ఆర్థి'. శబ్దమువలననే 'ఉపమ' యని బోధ యయ్యెనేని 'శాబ్ది'; అర్థమువలన 'ఉపమ' యని బోధ యయ్యెనేని యది 'ఆర్థి'. సంస్కృతమున ఇవ యథాదిశబ్దములవలనను, ఇవార్థవిహితమైన వతి ప్రత్యయమువలనను 'ఉపమ' 'శాబ్ది' యగును. తుల్యసదృశాదిశబ్దములను ప్రయోగించినను తదర్థకవతిప్రత్యయమువలనను 'ఆర్థి' యగును. 'చంద్ర ఇవ సుందరం ముఖం' (చంద్రునివలెఁ జక్కనిముఖము) అనునది 'శ్రౌతి'; 'చంద్రేణ తుల్యం ముఖం' (చంద్రునితోఁ దుల్యమగు ముఖము) అనిన 'ఆర్థి'. ఇది కేవలము సంస్కృతవ్యాకరణము ననుసరించిన భేదము గాని వేఱు కాదు. కావున తెలుఁగున ఈ భేద మంతగాఁ జెల్లదు. అయినను తెనుఁగున నాభేదము తెచ్చిపెట్టుకొనవలయు నన్న 'వలె', 'పోలె' అనుపదము లున్న 'శాబ్ది' యనియు, 'జోడు, పోలిక, సరి, సంగడి, ఉద్ది, ఈడు, సాటి, పగిది, కరణి' మొదలగునవి యున్న 'ఆర్థి' యనియుఁ జెప్పవచ్చును.

శ్రౌతి :— అధిపుఁడు కందర్పుఁడునుబోలె నలరుచుండును.

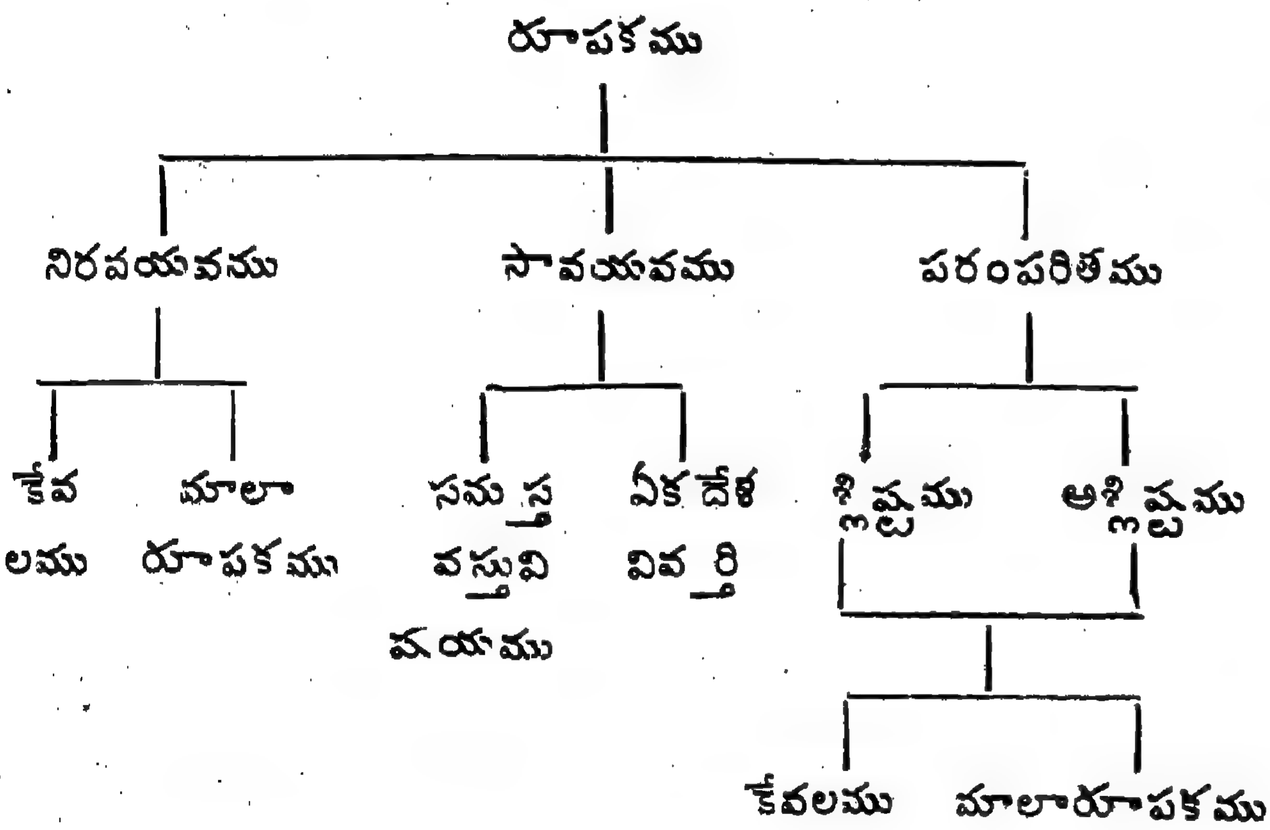
1. 'వస్తుతోఽయం పూర్ణాలుప్తావిభాగో వాక్యసమాసక్యచ్ క్యఙాదిప్రత్యయవిశేషగోచరతయా శబ్దశాస్త్రవ్యుత్పత్తికౌశలపరత్వా దత్రశాస్త్రేన వ్యుత్పాద్యతా మర్హతీత్యాహుః.' — [ఉద్యోత].

ఉదా: అనీతి యనువృక్షమును ఛేదించుటకు నింద్రియ నిగ్రహము గొడ్డలి.

ఉపమేయోపమానములకుఁ దాదాత్మ్యమే యీయలంకారము. కాని యీ యైక్యముచేత నుపమేయము కప్పఁబడదు. సందేహాపహ్నుతి భ్రాంతిమ దతిశయోక్త్యాదులందు నుపమేయము కప్పఁబడును. అట్లిచ్చట లేదు. ఇదియే వానికిని దీనికినిగల భేదము. ఈ యలంకారమందు ఉపమానము తనరూపమును ఉపమేయమునకు నొసంగును. కావున రూపక మయ్యె. 'ప్రబోధచంద్రోదయ' నాటక మంతయు రూపకోదాహరణ మనియె చెప్పవలెను.

భేదములు :— మొదట నిది వాక్యగత, సమాసగత యని ద్వివిధము. ముఖ మనుపద్మము, విద్య యనుధనము అను నుదాహరణములు వాక్యగతములు. ముఖపద్మము, విద్యాధనము అనునవి సమాసగతములు.

మమ్మటాదిమతంబున రూపకము మూఁడువిధములు: ౧. నిరవయవము, ౨. సావయవము, 3. పరంపరితము. వీని యుపభేదము లీ క్రిందిపట్టికవలనఁ దెలియఁగలవు:

నిరవయవము :— ఒకవాక్యమునందలి రూపకములకు అవయవావయవిభావము లేక దేని కది వేఱువేఱుగ నుండెనేని యది నిరవయవరూపక మనిపించుకొనును. పరస్పరసాపేక్షత్వవిరహమే (ఒకదానితో మఱియొకదానికి సంబంధము లేకపోవుటయే) నిరవయవత్వము.

ఉదా: (౧). బుద్ధి యనునది దీపము, దానిచే నంతయుఁ బ్రకాశవంత మగును; బుద్ధిలేమి చీకటిరాత్రి, అందు నేమియుఁ గానరాదు — (ర. ౧౦).

ఇది 'కేవలనిరవయవరూపకము' న కుదాహరణము. ఇందు రెండురూపకము లున్నను, అవి సాపేక్షములు కావు. కావున నిరవయవము. ఒకవిషయమునుగుఱించి చెప్పఁబడినవి కావు. కావున కేవలము.

ఉదా: (౧). ధర్మమునకు నాత్మ, భూమికి భాగ్యము, సృష్టికి సారము, సరస్వతీదేవిజీవితము, వేదమూర్తియైన సాక్షాద్బ్రహ్మదేవుని యాజ్ఞ యైన యీరాజు కల్పాంతమువఱకును వెలుంగుఁగాత! — (ర. ౧౦).

ఇయ్యది నిరవయవమాలారూపకమున కుదాహరణము. ఇందు నాల్గు రూపకము లున్నను, ఒకదానితో మఱియొకదానికి సంబంధము లేదు. కాన నిరవయవము. ఒక్కనివిషయమున పెక్కుపదార్థము లారోపింపఁబడినవి గాన మాలారూపకము.

సావయవరూపకము :— పరస్పరసాపేక్షము లయిన రూపకముల సముదాయము 'సావయవరూపకము'.

ఏ సావయవరూపకమునందు అవయవియొక్కయు, అవయవములయొక్కయు నిరూపణము పూర్తిగ నుండునో యది 'సమస్తవస్తువిషయము', అనఁగా నారోపింపఁబడిన వస్తువు లన్నియు నెందు శబ్దములచే స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడునో యది 'సమస్తవస్తువిషయము'.

ఉదా: రాత్రి యనులేమ వెన్నెల యనుచీరను, చుక్కలన్నగలను, చీకట్లన్న వెండ్రుకలను ధరించి శోభించుచున్నది.

ఇందు రాత్రిని లేమగను, వెన్నెలను చీరగాను, చుక్కలను నగలుగను, చీకట్లను వెండ్రుకలుగాను, చెప్పఁబడిన నాలుగురూపకములును పరస్పరసాపేక్షకములు, ఒకదాని ననుసరించి మఱియొకటి వచ్చినవి. కావున నిది 'సావయవము'. అందును రాత్రిని స్త్రీగా నిరూపించుటచే నిది అవయవి. వెన్నెల యనుచీర మొదలయినవి దానియవయవములు. ఇవన్నియు నిందు స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడియున్నవి. కావున నిది 'సమస్తవస్తువిషయము'.

ఏ సావయవరూపకమునందు అవయవనిరూపణమువలన అవయవినిరూపణ మూహింపఁబడునో అది 'ఏకదేశవివర్తి', అనఁగా నెందు నన్నిరూపకములును స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడక కొన్నిమాత్రము చెప్పఁబడి, మిగిలినవి యూహింపఁబడునో యది 'ఏకదేశవివర్తి'. ఇం దొకరూపకము తనసామర్థ్యముచేఁ జెప్పఁబడని యన్యరూపకమును స్ఫురింపఁజేయును.

ఉదా: ఓరాజా! నీఖడ్గము ఒఱ యనుపుట్టలోనుండి వెడలి శత్రురాజుల ప్రాణము లన్నగాలిని బీల్చును — (న. భూ).

ఇందు కత్తియొక్కయొఱను పుట్ట యనుటచే, నందుండి వెడలినకత్తి పా మన్నరూపకము స్ఫురించును. అట్లే శత్రురాజులప్రాణములను గాలితోఁ బోల్చుటచే వానిని భక్షించునది (కత్తి) పా మని స్ఫురించును. పాము గాలి తిని బ్రతుకు నని కవిసమయము.

పరంపరితము :— లక్ష: ఏరూపకమునం దొకయారోపమే మఱియొకయారోపమునకుఁ గారణముగా నుండునో యది 'పరంపరితము'.

ఉదా: ఆపత్సముద్రము దాటుటకు ధైర్య మనునది యొక పెద్దనావ.

ఇచ్చట మొదటియారోపము రెండవ యారోపమునకుఁ గారణము. ఆపత్తును సముద్ర మంటిమి గాన ధైర్యమును నావ యన వలసివచ్చెను.

'శ్లిష్ట' మనియు, 'అశ్లిష్ట' మనియు నిందు రెండుభేదములు కలవు. 'శ్లిష్ట' మనఁగ శ్లేషచే సాధింపఁబడినది యనియు, 'అశ్లిష్ట' మనఁగ శ్లేష లేకుండ సాధింపఁబడిన దనియు నర్థము. 'అశ్లిష్ట'మును 'శుద్ధ' మనియెదరు. ఇం దొక్కొక్కటి మరల 'కేవలము', 'మాలారూపము' అని విభక్తము. ఇందుకుఁ గ్రమముగ నుదాహరణములు.

ఉదా : (౧). ప్రతాపరుద్రనిఖడ్గ మనురాహువు శత్రురాజమండలమును మ్రింగును — (ప్ర. రు).

ఇచ్చట 'రాజమండల 'శబ్దము శ్లిష్టము. దానికి రాజుల సమూహ మనియు, చంద్రమండల మనియు రెండర్థములు.

ఉదా : (౨). కమలావాసకాసారుఁడును, క్షమాధృతిఫణీశ్వరుఁడును, కువలయేందుఁడును అగునీరాజు మానవులకు నానందమును కలుఁగఁజేయును —(ర. ౧౦).

ఇది 'శ్లిష్టమాలాపరంపరితరూపకము'. ఒక్కని నుటించియే చెప్పఁబడిన మూఁడుశ్లిష్టకేవలపరంపరిత రూపకము లిందుఁగలవు.

ఉదా : (౩). ప్రతాపరుద్రుఁడు కాకతీయదుగ్ధసముద్రమునందుఁ బుట్టినచంద్రుఁడు — (ప్ర. రు).

ఇది అశ్లిష్టకేవలపరంపరితరూపకమునకు నుదాహరణము.

ఉదా : హస్త మనుసర్పమునకుఁ గోఁటయు, శత్రువనశ్రేణికి సుడిగాలియు, శౌర్య మనుపెనుమంటకుఁ బొగయు, జయలక్ష్మి యొక్క విలాస మైనకనుబొమయు, సంతుష్ట యైనభూమి యను క్రీడామయూరి యుండునట్టివాసయష్టియు, ప్రపంచ మనుప్రాసాదమునకు గడియయు నగు కృపాణలతతోడి ప్రతాపరుద్రుఁడు విహరించుచున్నాఁడు — (ప్ర. రు).

ఇది అశ్లిష్టమాలాపరంపరితోదాహరణము.

చంద్రాలోకమతంబున రూపకము రెండువిధములు :— (అ) అభేదము, (ఆ) తాద్రూప్యము. ఇం దొక్కొక్కటి అధికము, న్యూనము, అనుభయము అను మూఁడుభేదములను చెందును. ఇట్లు రూపకమాఱువిధములు.

(అ) అభేదరూపకము:— ఉపమానోపమేయములకుఁ బూర్తిగ నభేదము చెప్పిన 'నభేదరూపక' మగును. అందును ఉపమానము కంటె నుపమేయమునందు నధికత చెప్పినచో నయ్యది 'అధికాభేదరూపకము' అగును.

ఉదా : (౧). ఈరాజు నిండుపౌరుషముగల శివుఁడు.

శివుఁ డర్ధనారీశ్వరుఁడు గనుక సగము పౌరుషము కలవాఁడు. రాజు నిండుపౌరుషము గలవాఁడు కావున శివునికంటె నధికుఁ డన్న భావము కనఁబఱుచుటచే 'నధికాభేదరూపకము'.

ఉపమానముకంటె నుపమేయమునందు న్యూనత చెప్పినచో నది 'న్యూనాభేదరూపకము'.

ఉదా : (౨). ఈయోగి మూఁడుకన్నులు లేని శివుఁడు.

ఉపమానముకంటె నుపమేయమునందు నధికముగాని న్యూనముగాని చెప్పక రెంటికిని సమత్వము చెప్పినచో నది 'అనుభయాభేదరూపకము.'

ఉదా : (౩). ఈరాజు పురసంహారకుఁ డగునీశ్వరుఁడు.

(ఆ) తాద్రూప్యరూపకము :— ఉపమానోపమేయములకు భేదమగపడుచున్నను ఉపమానరూపముచేత నుపమేయమునకు రంజనము (రంగు) కలిగించినచో 'తాద్రూప్యరూపక' మగును.

ఉదా : ఈతఁడు రెండవయీశ్వరుఁడు.

ఇందు నీతనికిని, ఈశ్వరునకును 'రెండవ' పదముచేత భేదము కానవచ్చినను, ఈశ్వరునితో నతనికి తాద్రూప్యము చెప్పఁబడినది.

అభేదమునవలె దీనికిని అధిక న్యూనానుభయభేదంబులు కలవు. క్రమముగ నుదాహరణములు.

ఉదా : (౧). ఈమెముఖము కళంకరహిత మైనయపరచంద్రుఁడు.

ఉదా : (౨). ఈపె పాలసముద్రమునందుఁ బుట్టనియపరలక్ష్మి.

ఉదా : (౩). ఈతఁడు రెండవయింద్రుడు.

౬. పరిణామాలంకారము :— లక్ష : ఎందు విషయి(ఉపమానము)స్వతంత్రముగాఁ గాక విషయ(ఉపమేయ)స్వరూపమును బొందియే ప్రకృతోపయోగి యగునో యది 'పరిణామాలంకారము'.

ఉదా : ప్రసన్నములైన నేత్రకమలములతో నీశుఁడు నన్నుఁ జూచుఁగాత!

ఇందుఁ జూచునది కమలము. కాని దానికిఁ జూచుసామర్థ్యములేదు. కావున నది చూచుసామర్థ్యముగల నేత్రముగాఁ బరిణమించె నని యర్థము. ఉపమానమైన కమలమునకుఁ బ్రస్తుతప్రయోజకత్వము (చూచుక్రియ) స్వతంత్రముగా లేదు; ఉపమేయ (నేత్ర) రూపముగనే యున్నది.

'రూపకము'నందు ఉపమానాభేదము ఉపమేయమందుఁ జెప్పఁబడును; 'పరిణామము'నందు ఉపమేయాభేదము ఉపమానమునందుఁ జెప్పఁబడును. ఇదియే రెంటికిని భేదము. ఎచ్చట నుపమానము ఉదాసీనముగ నుండునో, లేక దానికి స్వతంత్రముగ ప్రకృతకార్యోపయోగిత్వ ముండునో యది రూపకమే యని యెఱుంగునది.

కొందఱిమతమున ఈయలంకారము స్వతంత్రము కాదు, రూపకాంతర్గతమే (చూడుఁడు, రసగంగాధరము, పరిణామప్రకరణము). మమ్మటుఁ డీయలంకారమును జెప్పలేదు. సామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యములచే నిది ద్వివిధము.

౭. సందేహాలంకారము :— లక్ష : విషయివిషయములకుఁ (ఉపమానోపమేయములకుఁ) గల సాదృశ్యమువలన నిదియా యదియా యని కలిగినసమబలమైన సంశయమునకు 'సందేహాలంకార' మని పేరు. దీనినే భామహాదిపూర్వులును జగన్నాథుఁడును 'ససందేహ' మనిరి.

ఉదా : రాకేందుబింబమో రాజీవమో మించు
టద్దమో లేక నెమ్ముద్దుమొగమె — (ఓల్గా).

ఇయ్యది శుద్ధ, నిశ్చయగర్భ, నిశ్చయాంత యని మూఁడువిధములు. పైని ఈయఁబడినది శుద్ధ. మిగిలినవానికి నుదాహరణములు :

ఉదా: శ్రీరామునిశరీరకాంతిని జూచి యరణ్యవాసు లిది యమునయా యేమి? కాదు; అది జలమయము. మరకతమణుల ప్రభయా యేమి? కాదు; దాని కింత మాధుర్య మెక్కడిది? అని సంశయగ్రస్తు లయిరి — (ర. గం).

ఇయ్యది నిశ్చయగర్భ.

ఉదా: ఇవి కల్పవృక్షమంజరులతోఁ గట్టఁబడిన హారములా? లేక కామధేనువుయొక్క పాలరాసులా? లేక ఉజ్జ్వలతరము లయిన చింతామణిస్ఫూర్తులా? లేక సుధారసకల్లోలములా? అని కొంతసేపు సందేహించి తుద కవి కాకతీయప్రతాపరుద్రుని స్మితప్రధానము లయిన కటాక్షము లని నిశ్చయించిరి —(ప్ర. రు).

ఇది నిశ్చయాంతసందేహము.

౮. భ్రాంతిమదలంకారము :— లక్ష : సాదృశ్యమువలన నొకవస్తువును జూచి మఱియొకవస్తువుగా భ్రమించుట 'భ్రాంతిమంతము'.

ఉదా: పద్మ మను భ్రాంతిచేత నీమె ముఖముచుట్టును తుమ్మెదలు ముసరుచున్నవి.

ఈ సాదృశ్యము కవిసమ్మతసాదృశ్యముగ నుండవలెను, లేదా ముత్యపుఁజిప్పను చూచి వెండి యని భ్రమపడుటయు 'భ్రాంతిమంత' మగును. సందేహమునందు నిదియా యదియా యన్నసంశయ ముండును; ఇందు భ్రాంతి తప్ప నిది యన్యవస్తువైయుండునో యన్న సంశయమే కలుగదు. ఇదియే వీనికి భేదము. రూపకమందును నిందువలె నుపమేయమందు నుపమానారోప ముండును. కాని యచ్చట నది బుద్ధిపూర్వకము (ఆహార్యము), ఇందు అజ్ఞానజన్యము (అనాహార్యము).

౯. ఉల్లేఖాలంకారము :— లక్ష : ఒకవస్తువు నిమిత్తవశంబున వేఱు వేఱు జనులచే వేఱువేఱువిధంబుగ గ్రహింపఁబడెనేని 'యుల్లేఖ' మగును.

ఉదా: రాజు లందఱును లక్ష్మీనివాసగృహ మనియు, శత్రువర్గము పరాక్రమాతిశయమునకు గని యనియు, విద్వాంసులు విద్యావిలాసవైభవ మనియు శ్రీకాకతీంద్రనగరమును (ఏకశిలానగరమును) స్తుతింతురు — (ప్ర. రు).

౧౦. అపహ్నుత్యలంకారము:— లక్ష : విషయమును (ఉపమేయమును) నిషేధించుచు సామ్యముచే దానియందు మఱియొకవస్తువును (విషయిని లేక ఉపమానమును) ఆరోపించుట 'అపహ్నుతి'.

ఉదా : ఇది ముఖము కాదు, చంద్రబింబము.

ఇది మూఁడువిధములు : ౧. నిషేధించి ఆరోపించుట, ౨. ఆరోపించి నిషేధించుట, 3. ఛలము (నెపము) మొదలయిన శబ్దములచే నిషేధము స్ఫురించుట.

ఉదా: (౧). ఇది దుందుభిధ్వని కాదు, త్రిపురములను జయించిన రుద్రుని కల్పాంతపుడక్కయొక్క రవము — (ప్ర. రు).

ఉదా: (౨). ఇది ఉప్పొంగిన నాల్గుసముద్రముల కలకలము గాని సైన్యరవము కాదు — (ప్ర. రు).

ఉదా: (3). ప్రతాపరుద్రుఁ డనునెపమున స్వయముగ రుద్రుఁడే భూలోకమును పాలించుచున్నాఁడు; లేనియెడల నాతఁడు చూచినంతమాత్రమున శత్రుపురము లెట్లు భస్మములగును?—(ప్ర. రు).

నిషేధము యుక్తిచేత సాధింపఁబడినయెడల నది హేత్వపహ్నుతి యనిపించుకొనును. పై 3-వ ఉదాహరణ మిట్టిదియే.

౧౧. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము :— లక్ష : అప్రకృత (ఉపమాన) గతములైన గుణక్రియాదులసంబంధముచే ప్రకృతమును (ఉపమేయమును) అప్రకృతముగ (ఉపమానముగ) సంభావించుట 'ఉత్ప్రేక్ష'.

ఉదా: ఈ చీకటిని జక్రవాకియొక్క విరహాగ్నినుండి పుట్టినపొగ యని తలంచెదను — (చంద్రా).

ఇచ్చటఁ జీకటి ప్రస్తుతము (విషయము), పొగ అప్రస్తుతము (విషయి). నీలముగ నుండుట, దృష్టిప్రతిరోధకముగ నుండుట అప్రస్తుతమయిన పొగయొక్క ధర్మములు. ఈధర్మములు ప్రస్తుతమునందు (విషయమందు, చీకటియందు) నున్నవి. కావున ప్రస్తుతము (చీకటి) అప్రస్తుతముగ (పొగగ) సంభావింపఁబడినది.

అధ్యవసాయము :— అభేదప్రాధాన్యాలంకారములలో రూపకాదు లారోపగర్భము లనియు, ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తు లధ్యవసాయగర్భము లనియు 'అలంకారసర్వస్వకార'మతము. విషయమును (ఉపమేయమును) దిగమ్రింగుటచే విషయికిని (ఉపమానమునకును) దానికిని గలిగిన అభేదప్రతిపత్తియే అధ్యవసాయము (అ. స). అభిన్నముగఁ బ్రతిభాసించుట అధ్యవసాయము (ఏకావలి). సిద్ధ మనియు, సాధ్య మనియు నిది రెండువిధములు. ఎచ్చట విషయి

యొక్క యసత్యప్రతీతి కలదో యది సాధ్యము. ఎచ్చట నిజముగ అసత్యమైన విషయి (అప్రస్తుతము) సత్యముగ ప్రతీతించునో (తోఁచునో) యది సిద్ధము. మొదటిది అతిశయోక్త్యలంకారమునందును, రెండవది ఉత్ప్రేక్షాలంకారమునందును కానవచ్చును.

ఉపమానము ప్రసిద్ధమైనది యగునేని యది యుపమానాలంకార మనియు, అట్లుగాక యది యప్రసిద్ధము, కవికల్పితము అగునేని యుత్ప్రేక్ష యనియు ప్రతాపరుద్రీయకారాదుల యభిప్రాయము.

(అ) ఉత్ప్రేక్ష వాచ్య యనియు, గమ్య (ప్రతీయమాన) యనియు రెండుతెఱంగులు. ఉత్ప్రేక్షావాచకము లయిన అటులు, పోలె, తలఁచెద, ఒకో లోనగుపదములు వాక్యమునందుఁ బ్రయోగింపఁబడినపక్షమున వాచ్యోత్ప్రేక్షయు, లేనియెడల గమ్యోత్ప్రేక్షయు నగును.

(ఆ) ఉత్ప్రేక్ష స్వరూప, హేతు, ఫలోత్ప్రేక్ష లని మూఁడువిధములు. ప్రకృతమే యప్రకృతముగ (ఉపమానరూపముగఁ) జెప్పఁబడియెనేని స్వరూపోత్ప్రేక్ష. దీనినే వస్తూత్ప్రేక్ష యందురు. పైని ఈయఁబడినది దీనికే యుదాహరణము.

హేతువు కానిదానిని హేతువుగ గ్రహించుట హేతూత్ప్రేక్ష.

ఉదా: కమలినీసంతాపముచేతను జంద్రుఁడు క్షయించుచున్నాఁడు.

ఇచ్చటఁ జంద్రకళాక్షయమునకుఁ గమలినీసంతాపము కారణము గాకపోయినను కారణముగఁ జెప్పఁబడినది.

ఫలము కానిదానిని ఫలముగాఁ జెప్పిన ఫలోత్ప్రేక్ష యగును.

ఉదా:— సూర్యుఁడు తనరథమునకుఁ బూన్పఁబడిన ముసలిగుఱ్ఱములను మార్చుటకాయేమి, గుఱ్ఱముల పుట్టినిల్లయిన ఉత్తరదిక్కునకుఁ బోయెను ? — (అ. స).

సూర్యుఁ డుత్తరదిక్కునకుఁ బోయినయుద్దేశము గుఱ్ఱములను మార్చుటకుఁ గాదు. అయినను అది ఫలముగ వర్ణింపఁబడినందున ఫలోత్ప్రేక్ష.

(ఇ) ఈ యలంకారము మరల జాతిక్రియాగుణ ద్రవ్యభేదములచే నాల్గు విధములు.

ఉదా: (౧). శివునిజటలలో నున్న చంద్రుఁడు గంగాజలముచేతఁ బ్రతిదినమును తడుపఁబడిన మూఁకుడులోనుండి పైకి లేచిన తెల్లనిమొలకవలె నున్నాఁడు — (అ. స).

ఇందు నప్రకృతమైన 'మొలక' యను జాతి ప్రకృతమైన చంద్రునియందు నధ్యవసింపఁబడినది. కావున నిది జాత్యుత్ప్రేక్ష.

ఉదా: (౨). చీకటి తనఅవయవములను పూయుచున్నట్టున్నది, ఆకాశము కాటుకను కురియుచున్నట్టున్నది — (మృచ్ఛకటికము).

ఇది గాఢాంధకారవర్ణనము. ఇచ్చటఁ బ్రకృతము తమోవ్యాపనక్రియ, అనఁగాఁ జీకట్లు క్రమ్ముట; పూయుట కురియుట యనుక్రియ లప్రకృతములు.

ఉదా: (౩). నీకాలినుండి యూడిపడి, నీచరణకమలవియోగదుఃఖముచేతఁ గాఁబోలు మౌనము ధరించినయందె, నీకొఱకు నేను వెదకుచుండఁగ నాకు దొరకిన స్థల మిదె — (రఘు).

ఇది విమాన మెక్కి మరల నయోధ్యకుఁ బోవునపుడు రాముఁడు సీతతోఁ జెప్పినమాట. ఇందు అందెకు లేనట్టిదుఃఖము, మౌనము అనుగుణములు చెప్పఁబడినవి కావున గుణోత్ప్రేక్ష.

ఉదా: (౪). కలిందపర్వతముననుండి ప్రయాగవఱకు నెవ్వరిచేతనో యొకయగడ్త త్రవ్వఁబడెను. ఇందు నడుగంటనినీలవర్ణము గల యాకాశ మున్న దని తలంచెదను —(ర. ౧౦).

ఇచ్చట నీలత్వదీర్ఘత్వ నిమిత్తకమైన ఆకాశతాదాత్మ్య మున్నందున ఉత్ప్రేక్ష, రూపములేని ఆకాశమును స్వరూపాత్మకముగఁ జెప్పుటచే ద్రవ్యోత్ప్రేక్ష.

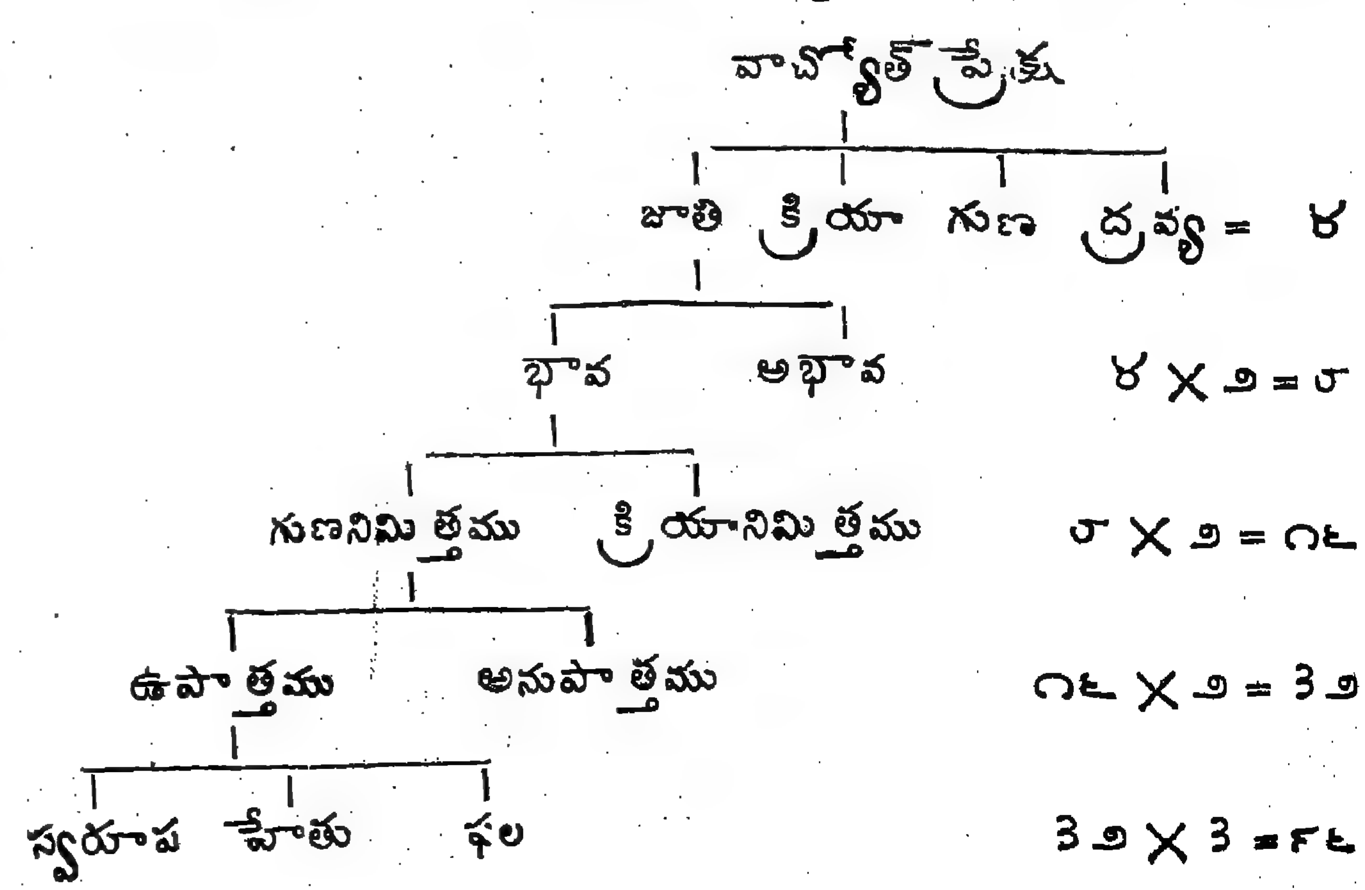
(ఈ) పైని చెప్పఁబడిన యుదాహరణములన్నియు భావరూపములయినవి. వాని కన్నిటికిని అభావరూపములుకూడఁ జెప్పవచ్చును. ఒక్కదాని నీక్రింద నిచ్చెదను; మిగిలినవాని నూహించుకొనవలయును.

ఉదా: సకలక్షత్రియలోకముయొక్క యభావము మూర్తిభవించిన దన్నట్టు పరశురాముఁడు వెలసెను.

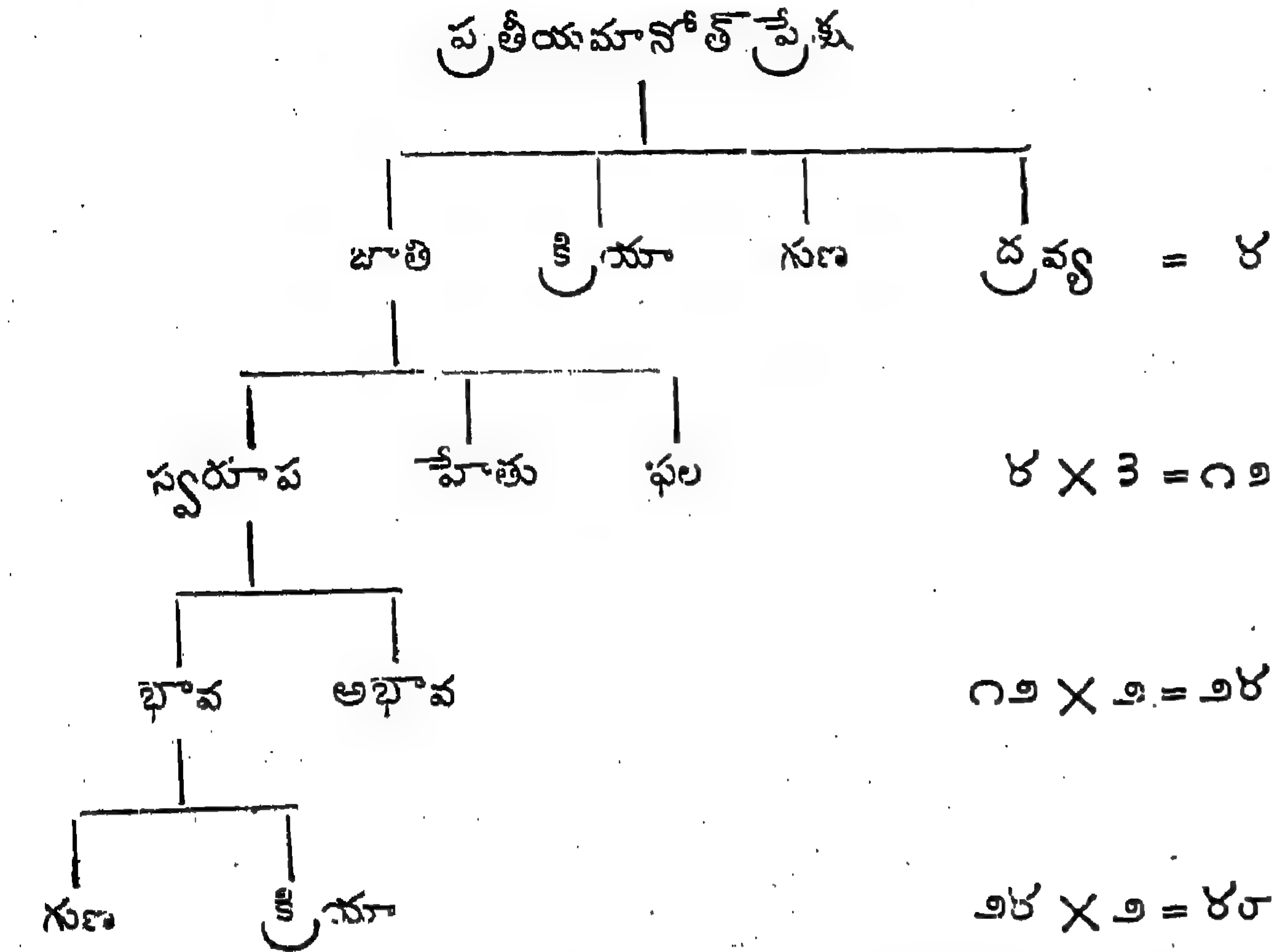
ఇది జాత్యభావోత్ప్రేక్ష. ఇట్లు గుణక్రియావస్త్వభావముం దెల్పునుదాహరణము లూహించుకొనునది.

(ఉ) ఉపాత్తనిమిత్త మనియు, అనుపాత్తనిమిత్త మనియు మరల రెండువిధములు.

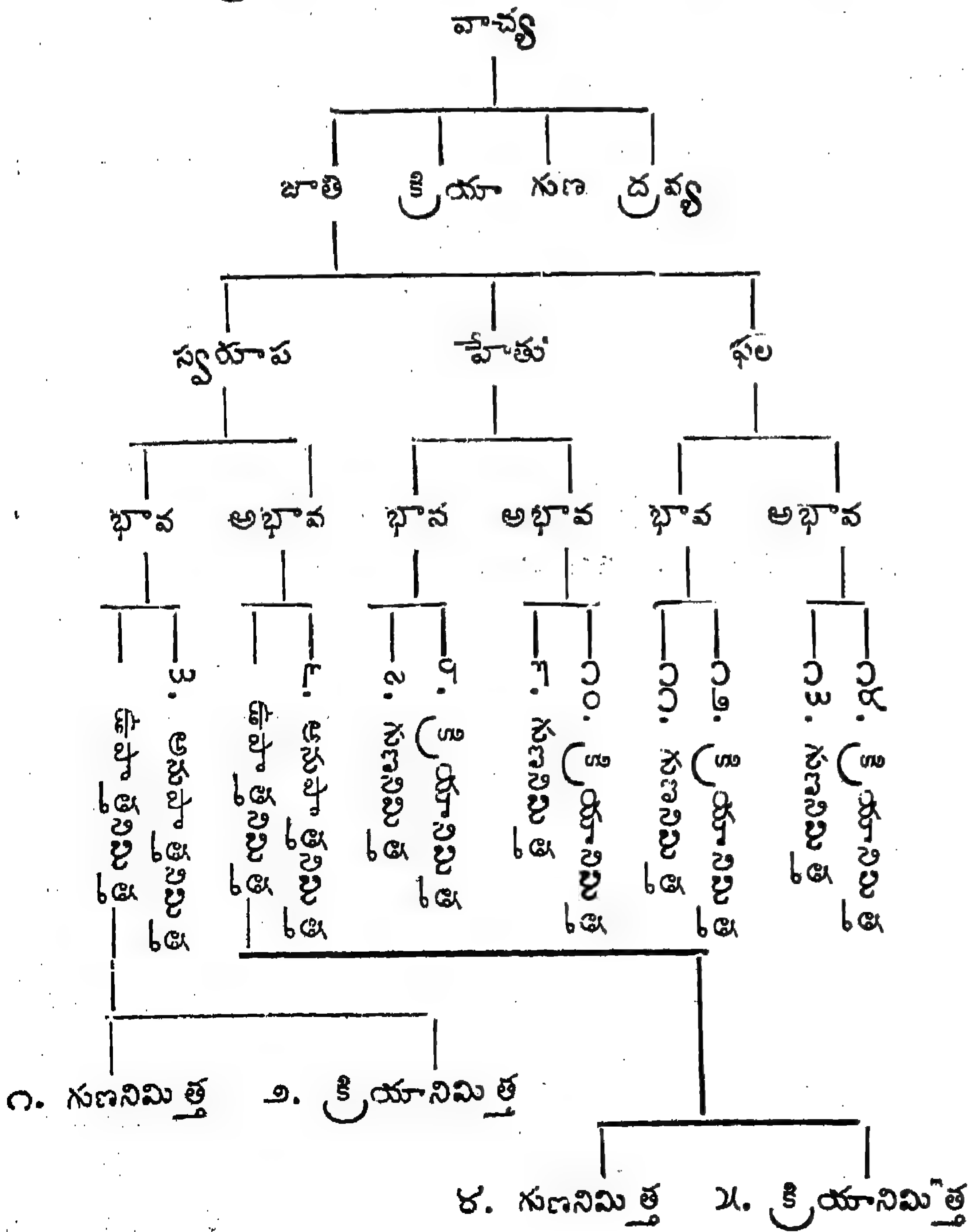
ఇట్లే యలంకార మనేకవిధముల విభాగింపఁబడినది. పైభేదములన్నియు నొకదానితో మఱియొకటి కలసి ౯౬ భేదము లయినవి. ఆ వివర మీక్రిందఁ జూపఁబడినది.

ఇందు స్థలసంకోచముచే ఒకకక్ష్యలోని మొదటిభేదమునకుఁ గల విభేదములుమాత్రము చూపఁబడినవి. ఆకక్ష్యలోని మిగిలిన భేదములకును అట్టివిభేదములే కల వని యెఱుంగునది. 'జాతి' యనుదానిని 'భావాభావ'ములుగ విభజించితిమి. అట్లే ఆకక్ష్యలోని 'క్రియాగుణద్రవ్యము'లకుఁగూడ నీరెండుభేదములును కలవని యెఱుంగునది.

ఇట్లు వాచ్యోత్ప్రేక్షలు ౯౬ను, ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షలు ౪౮ యుఁ గలసి ౧౪౪ భేదములు కలవు. ౯౬ వాచ్యాభేదములలో నీక్రిందఁ జూపఁబడిన ౫౬ మాత్రము చారుత్వము కలవి యని విద్యానాథుని యభిప్రాయము.

ఇట్లొక్క 'జాతి'లో ౧౪ భేదములు. అట్లే క్రియాగుణద్రవ్యములలోను కలవు, కావున మొత్తము ౧౪ × ౪ = ౫౬.

ఈ యలంకారలక్షణమునుగుఱించి ప్రాచీనులకు నర్వాచీనులకును జాల మతభేదములు కలవు. 'విషయియొక్క యభేదసంసర్గము వలననే ఉత్ప్రేక్షాలంకారము సిద్ధించును, వేఱుసంబంధమువలన సిద్ధింపదు' అని ప్రాచీనులసిద్ధాంతము. 'భేదాదిసంసర్గముచేతఁ గూడ నీయలంకారము కావచ్చు' నని నవీనులసిద్ధాంతము. ఇందునుగుఱించి యధికము తెలిసికొనఁగోరువారు రసగంగాధరము, అలంకారకౌస్తుభము అను గ్రంథములలో ఉత్ప్రేక్షాప్రకరణమును జూడనగును.

౧౨. అతిశయోక్త్యలంకారము :— లక్ష : లోకసిద్ధ మై యున్నవస్తువుయొక్క స్థితిని అతిక్రమించి చెప్పుట 'అతిశయోక్తి' యనఁబడును. కవిప్రౌఢోక్తియే దీనికి జీవితము.

ఉదా : ఈపురమునందలి మేడలు మి న్నంటియున్నవి.

'విషయి'చే విషయము కప్పఁబడుట యతిశయోక్తియనియుఁ జెప్పఁబడియున్నది — (చూడుఁడు, ౪. ౧౦).

ఈయలంకార మాఱువిధములు : ౧. భేద మున్నచోట నభేదముగను, ౨. అభేద మున్నచోట భేదముగను, ౩. సంబంధ మున్నచోట సంబంధము లేనట్లును, ౪. సంబంధము లేనిచోట సంబంధ మున్నట్లును, ౫. కార్యకారణములఁ దలక్రిందుగను వర్ణించుట, ౬. ఒక యర్థమును ఆరోపించి మఱియొకయర్థమును కల్పించుట.

ఉదా :(౧). జలము లేనిచోటఁ గమలము, దానియందు రెండు నల్లగల్వలు, ఇ వన్నియు నొకబంగారుతీఁగ కుండుటయు, నాతీఁగయు సుకుమారసుందరిగ నుండుట – ఏమి యీయుత్పాతపరంపర !— (కా. ప్ర).

ఇందు నొకస్త్రీయొక్క ముఖము కనులు, శరీరము అనునవి పద్మము నల్లగలువలు బంగారుతీఁగ యను ఉపమానములచేతనే సూచింపఁబడినవి. ముఖపద్మములకును, కనులకు నల్లగలువలకును, శరీరమునకు బంగారుతీఁగకును భేద మున్నను ఇచ్చట నభేదము చూపఁబడినది. దీనినే 'రూపకాతిశయోక్తి' యందురు.

ఉదా : (౨). లోకకల్యాణ మయ మైన యా సంభాషణవిధ మే వేఱు ; ఏమో కాని యామాటలపొంక మే వేఱు, చేయుపని లోకోత్తరము, ఆకృతియు ఆర్ద్రహృద్యము ; విద్యావంతులచరిత మే వేఱు — (౪. ౧౦).

విద్యావంతులుఁగూడ నితరమానవులవంటివారే. కావున మానవవ్యవహారసంభాషణాదికములలో వారికి నితరులకు భేదము లేకపోయినను, విద్యావంతుల యుత్కర్షార్థమై యిచ్చట వారి ఆకారసంభాషణాదులకును, ఇతరుల యాకారాదిసంభాషణాదులకును భేదము కల్పింపఁబడినది. ఇది 'భేదకాతిశయోక్తి'.

ఉదా: (౩). వేదాభ్యాసజడుఁడును, ముదుసలివాఁడును అగు బ్రహ్మదేవుఁ డిట్టిచక్కఁదనము నిర్మింపలేఁడు — (విక్రమోర్వ).

అందఱను బ్రహ్మయే సృజించును. కావున నిచ్చట సంబంధ మున్నను అసంబంధము చెప్పఁబడినది. ఇదియే 'అసంబంధాతిశయోక్తి'.

ఉదా: (౪). ఈపురిమేడలు మిన్నంటి యుండుటచే, సురాంగనలు వచ్చి పురాంగనలవాయనములఁ గొందురు—(శివతత్త్వసుధానిధి).

లేనిసంబంధ మిచ్చటఁ గల్పింపఁబడినది. కావున 'సంబంధాతిశయోక్తి.'

ఉదా: (౫). మొదటనే శత్రువులప్రాణములు శరీరమునుండి వెడలెను, తరువాతనే యీరాజుయొక్క యమ్ములపొదినుండి బాణములు వెడలెను.

ఇందుఁ గార్యమైన ప్రాణవిమోచనము, దాని కారణమైన బాణవిమోచనమునకంటెఁ బూర్వము జరగినట్లు వర్ణింపఁబడినది. కార్యకారణము లేక కాలమందు జరగినట్లు వర్ణింపఁబడినను ఈ యలంకార మగును.

ఉదా: (౬). రాకాచంద్రుఁడు కళంకమును వదలెనేని ఈ కామినీముఖమునకు సాటి యగును —(చంద్రా).

'ఏని' మొదలగుపదములచేత నొకయర్థమును ఆరోపించి మఱియొకయర్థమును కల్పించుటకు నిది యుదాహరణము.

౧౩. తుల్యయోగితాలంకారము :— ప్రకృతములకు మాత్రము గాని, అప్రకృతములకుమాత్రము గాని గుణక్రియాది రూపమైన ఏకధర్మాన్వయము 'తుల్యయోగిత'. ఇందు ఔపమ్యము గమ్యము.

ఉదా: (౧) చంద్రోదయమువలనఁ జోరుల ముఖములును తామరపువ్వులును ముకుళితము లాయెను —(కువల).

ఇందలి 'చోరులముఖములు', 'తామరపువ్వులు' ఈ రెండును ప్రకృతములు, వర్ణింపఁదలంచినవిషయములు. వీనికి ముకుళనక్రియచే నేకాన్వయము సంభవించెను.

ఉదా: (౨) అమృతమును, చంద్రబింబమును, పద్మమును నీ ముఖమునకు నెదుట నిలువలేక ప్రతిహతము లయ్యెను.

౧౪. దీపకాలంకారము :— లక్ష: ప్రకృతములకును, అప్రకృతములకును ఒక్కసాధారణధర్మముచే నన్వయముకలిగిన నది 'దీపకము'. ఇందును ఔపమ్యము గమ్యమే.

ఉదా: (౧). సుజనులు పరోపకారమును, శూరులు శస్త్రమును, కృపణులు ధనమును, కులసతులు వినయమును ప్రాణాంతమందుఁగూడ వదలరు — (ర. గం).

ఇందు రాజుయొక్క పరోపకారవర్ణనము ప్రస్తుతము. దీనికిని, ఇతరవాక్యముల కన్నిటికిని ఒక్కటే క్రియ కలదు. ఇట్లే కర్తయొక్కఁడును క్రియ లనేకములును ఉన్నయెడల కారకదీపక మని పించుకొనును.

కారకదీపకము :— ఉదా: (౨). రాజా! ధన మొసంగుటకును, యశస్సును సంపాదించుటకును నీవు మిక్కిలి నిపుణుఁడవు—(ర. గం).

ఇందు ధన మొసంగుట, తన్ను రక్షించుట ప్రకృతవిషయములు, మిగిలినక్రియ లప్రకృతములు.

౧౫. ప్రతివస్తూపమాలంకారము:— లక్ష: ఉపమానోపమేయములకుఁ గల యొక్క సమానధర్మమునే (ఉపమానోపమేయరూపము లయిన) వేఱువేఱువాక్యములయందు వేఱువేఱుశబ్దములచేతఁ జెప్పినఁ 'ప్రతివస్తూపమ' యగును.

ఇం దౌపమ్యము (పోలిక) గమ్యము, ఆర్థి. తాత్పర్యము వలనఁ దెలిసికొనఁదగినది; కాని యుపమలోవలె 'వలె' మొదలయిన పదములవలన స్పష్టము కాదు.

ఉదా: గొప్పయుద్దేశములు గలసజ్జనులకు నాపత్తు సంభవించినను వారు పూర్వము చూపని యౌదార్యమునే వ్యాపింపఁజేయుదురు. తన్ను నిప్పంటుకొనినను కృష్ణచందనము లోకోత్తరమైనపరిమళమును చుట్టును ప్రకటించును — (ర. గం).

ఇందు 'వ్యాపింపఁజేయుట', 'ప్రకటించుట' యను భిన్నపదములచే వస్తుప్రతివస్తుభావమును జెందిన యొకసమానధర్మమే చెప్పఁబడినది.

దీనిని వైధర్మ్యరూపముగఁ గూడఁ జెప్పవచ్చును.

ఉదా: పండితులకష్టము పండితులకే తెలియును. ప్రసవవేదనను గొడ్రాలే మెఱుంగును?

౧౬. దృష్టాంతాలంకారము :— లక్ష: ఉపమానోపమేయ వాక్యములందు భిన్నధర్మములు బింబప్రతిబింబభావమున సమానధర్మత్వమును జెందియున్నయెడల 'దృష్టాంతాలంకారము'.

ఉదా: సత్పురుషుఁ డెవ్వరును కోరకయే తనంతట తాను లోకమునకు మేలు చేసి యందఱను సంతోషింపఁజేయును. నల్లగలువలగుంపును వికసింపఁజేయు మని చంద్రుని నెవ్వరు కోరిరి?—(ర. గం).

ఈ యుదాహరణమునందు 'సంతోషింపఁజేయుట', 'వికసింపఁజేయుట' యనునవి ధర్మములు. వీనియందు బింబప్రతిబింబభావము కలదు.

దీనికిని ప్రతివస్తూపమకును భేద మే మన, ప్రతివస్తూపమయందు సాధారణధర్మము వస్తుప్రతివస్తుభావమును జెందియుండును. ఇందు బింబప్రతిబింబభావమును జెందియుండును. ఒకయర్థమును రెండు భిన్నశబ్దములచేఁ జెప్పుట వస్తుప్రతివస్తుభావము. సహజముగ భిన్నము

లయినను, సాదృశ్యముచే నభిన్నములుగను వేఱువేఱుగను చెప్పుట బింబప్రతిబింబభావము. ప్రతివస్తూపమయందు ధర్మ మొక్కటియే, భిన్నశబ్దములచేఁ జెప్పఁబడును. దృష్టాంతమునందు సదృశము లయిన రెండుధర్మము లుండును. దీపకమునందును, తుల్యయోగితయందును సమానధర్మ మొక్కవాక్యమునందే యుండును. దృష్టాంతమందును ప్రతివస్తూపమయందును రెండు వాక్యములందు చెప్పఁబడును. ఇదియు సాధర్మ్యవైధర్మ్యములచేఁ జెప్పఁబడును.

౧౩. నిదర్శనాలంకారము:— లక్ష : (ప్రకృతాప్రకృతము లను) రెండు అర్థములకు నైక్యము చెప్పఁబడి, అన్వయాలోపముచే నాయైక్యము సాదృశ్యముగఁ (బింబప్రతిబింబభావముగ) బరిణమించె నేని యది 'నిదర్శన'.

ఉదా : (౧). ఓ మదనాంతక! అంతరాత్మలోఁ బ్రకాశించు చున్న యనంతుఁడవైన నిన్ను తీర్థములందు వెదకునజ్ఞులు కంఠమధ్య భాగమున వెలుంగుచున్న చింతామణిని మఱచి దుమ్ములో వెదకు వారే!— (ర. గం).

ఇచ్చట తీర్థములు తిరుగువారు దుమ్ములో వెదకువారు నొక్కరే యన్నయెడల నన్వయము పొసఁగదు. కావున శివునిఁ దీర్థములందు వెదకుట, మెడలోని చింతామణిని దుమ్ములో వెదకుటవంటిది అని సాదృశ్యము తేలుచున్నది. ఇది యేకవాక్యగత.

ఉదా: (౨). జగదంతరాత్మవైన ఓచంద్రశేఖరా! ఇతర దేవత లతో నీవు సమానుఁడ వని యేయజ్ఞులు చెప్పుదురో, వారు పారము లేని యాకాశమును గవాక్షమునందు నిమిడియున్న యంతరాళములతో నేల పోల్పరు? ఇది భిన్నవాక్యగత — (ర. గం).

పై రెండు ఉదాహరణములకును వాక్యార్థనిదర్శన యనిపేరు.

ఉపమేయవాక్యార్థమునకును ఉపమాన వాక్యార్థమునకును అభేదమును ప్రతిపాదించునపుడు అభేద మసంభవము గాన పర్యవ సానమునందు బింబప్రతిబింబభావరూప మైన సాదృశ్య మేర్పడును. దానినే వాక్యార్థనిదర్శన, లేక వాక్యార్థవృత్తినిదర్శన యందురు. పై రెండు ఉదాహరణములు నట్టివి.

ఇఁక నుపమేయమునందు నుపమానధర్మసంబంధము చెప్పిన చోట నుపమానధర్మసంబంధ ముపమేయమునకు నసంభవము గనుక, ఆధర్మమునకు సదృశమైన ధర్మ ముపమేయమునందు నున్న దని పర్య వసానము తేలును. దానిని పదార్థనిదర్శన, లేక పదార్థవృత్తినిదర్శన యందురు.

ఉదా : (౩). నీనేత్రములు నల్లగలువలలీలను దాల్చును.

'లీల' ఉపమానమైన నల్లగలువలధర్మము. వానిలీల కను లెట్లు దాల్పఁగలవు? కావున నల్లగలువల లీలవంటిలీలను నేత్రములు తాల్చు చున్న వని యర్థము.

ఇదివఱకు నిచ్చిన రెండువిధములైన నిదర్శనలలోను ఉపమా నోపమేయములకు అసంభవద్ధర్మము నారోపించుటయే నిదర్శనగఁ జెప్పఁబడినది. ఇది మమ్మట విద్యానాథ జగన్నాథాదులమతము.

అలంకారసర్వస్వకారునిమతమున ఆరోపింపఁబడిన ధర్మము సంభవము గాని[1] అసంభవము గాని నిదర్శన యగును.

కాని యీలక్షణము నంగీకరించినయెడల దీనికి రూపకాతిశ యోక్త్యాదులందు నతివ్యాప్తి కల్గు నని రసగంగాధరకారుఁడు చెప్పి యున్నాఁడు.

ఈయలంకారమునందును, దృష్టాంతమందును బింబప్రతిబింబ భావము కలదు. వీని కేమి భేద మని చదువరులకు సంశయము కలుగ వచ్చును. నిదర్శనయందలి ఉపమానోపమేయములైన రెండువాక్యము లును సాపేక్షములు, ఒకదానికి మఱియొకదానితో నన్వయసంబం ధము కలదు. దృష్టాంతములోని యారెండువాక్యములును నిర పేక్షములు.

ఒకవస్తువునందుఁ గానవచ్చెడివ్యాపారమును జూచి, దానికార ణమును దెలిసికొని, ఆకారణము కలిగినచోటనయిత మాకార్య మైన వ్యాపారము కలుగు నని చెప్పుట 'నిదర్శన' యని వామనాచార్య మతము.

ఉదా : (౪). సంపదలకు ఫలము చెలికాండ్ర నాదరించుటయే యని తెలుపుచు సూర్యుఁడు తా నుదయించుచుండఁగానే పద్మము లకు లక్ష్మి నిచ్చును.

౧౪. వ్యతిరేకాలంకారము :— లక్ష : గుణవిశేషముచేత నుపమేయ ముపమానముకంటె నెక్కువది యనిచెప్పిన 'వ్యతిరేకము'.

ఉదా : అతితీక్ష్ణమయిన బాణఘాతము హృదయమును క్షణకాలమే వేధించును; పరుషవచన మనెడి బల్లెముపోటు మన స్సును చిరకాలము బాధించును.

ఈ యలంకార ముపమేయగతోత్కర్షతచేతను, ఉపమాన గతాపకర్షతచేతను, ఈరెంటిచేతను ఒకటియుఁ జెప్పకుండఁగను చెప్పవచ్చును. కాన నాల్గుభేదములు కలిగెను. ఇం దొక్కొక్కటి ఆర్థశ్రౌతాక్షిప్తభేదములచేఁ బండ్రెం డయ్యె. ఇవియు శ్లిష్టాశ్లిష్టభేదం బులచే నిరువదినాల్గు. ఉదాహరణము లూహింపనగును—(కా. ప్ర).

ఉపమేయమును ఉపమానముకంటె నెక్కువగ వర్ణించినఁ గూడ వ్యతిరేకాలంకార మగు నని అలంకారసర్వస్వకారుని యభిప్రా యము. కాని కావ్యప్రకాశకారుఁ డామతమును ఖండించెను.

౧౫. సహోక్త్యలంకారము :— లక్ష : రెండుప్రకృతము లలో నొకదానికి నన్వయింపవలసినపదము సహార్థబలముచేత రెంటికి నన్వయించినచో 'సహోక్తి'.

1. సంభవతా అసంభవతావా వస్తుసంబంధేన గమ్యమాన మౌపమ్యం నిదర్శనా.

ఉదా: అతనిశత్రువులతోఁగూడ నతనికీర్తి దిగంతములయందు వ్యాపించెను — (చం).

ఇది కార్యకారణభావవైపరీత్య మనెడి యతిశయోక్తియనియే కొందఱమతము.

౨౦. వినోక్త్యలంకారము :— లక్ష : ఒక వస్తువు లేమిచే మఱియొకవస్తువునకు రమ్యత్వము గాని, అరమ్యత్వము గాని కలిగిన దని చెప్పుట 'వినోక్తి'.

ఉదా: చంద్రుఁడు లేనిరాత్రి, వినయములేనిలక్ష్మి, రసము లేనికావ్యము వ్యర్థములు.

౨౧. సమాసోక్త్యలంకారము :— లక్ష : ఎచ్చటఁ బ్రకృతము విశేషణయుక్తముగఁ జెప్పఁబడఁగానే, చెప్పఁబడినట్టి యప్రకృతము కూడ విశేషణసామ్యమువలననే స్ఫురించునో యది 'సమాసోక్తి'.

ఉదా: ఓగంగ! నీయొడిలోఁ గూర్చుండి అతిమధురతరమైన పయస్సు ద్రావి త్రావి, అఖిలశ్రమభారమును మఱచి నే నెప్పుడు శాశ్వతముగ నిద్రపోదును? — (ర. గం).

ఇది గంగాదేవియొక్క స్తుతి. కాని 'ఒడిలోఁ గూర్చుండుట' 'పయస్సును ద్రావుట' అనుపదములవలన గంగ తల్లి యైనట్లును, తాను కుమారుఁ డైనట్లును స్ఫురించుచున్నది.

ఈ యలంకారమునందు 'విశేషణసామ్యము' అలంకారకారణము. అది మూఁడువిధములు: ౧. సాధారణము, ౨. ఔపమ్యగర్భము, ౩. శ్లిష్టము. మఱియు వ్యవహారసమారోపమే సమాసోక్తిజీవితము. అది నాల్గువిధములు: ౧. లౌకికవస్తువునందు లౌకికవ్యవహారసమారోపము, ౨. లౌకికవస్తువునందు శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపము, ౩. శాస్త్రీయవస్తువునందు శాస్త్రీయవ్యవహారసమారోపము; ౪. శాస్త్రీయవస్తువునందు లౌకికవస్తువ్యవహారసమారోపము.

ఉదా: కాకతీశ్వరునియందు సాలంకారయు, లసద్వర్ణయు, సగుణయు, రసనిర్భరయు నగుభారతీదేవి భావానుబంధినిగా నున్నది — (ప్ర. రు).

ఇందు నలంకారశాస్త్రసంబంధమైన వస్తువగు భారతికిఁ జెప్పఁబడిన శ్లిష్టవిశేషణములచే లౌకికనాయికావ్యవహారము స్ఫురింపఁ జేయఁబడినది.

ఇట్లే యితరభేదములకు నుదాహరణములను ఊహించుకొనునది.

౨౨. పరికరాలంకారము :— లక్ష : విశేషణములు సాభిప్రాయముగఁ జెప్పఁబడినచోఁ 'బరికరము'.

ఉదా: అంగరాజ! సేనాపతి! రాజవల్లభ! ద్రోణాపహాసి! కర్ణ! ఈదుశ్శాసనుని భీమసేనునివలననుండి కాపాడుము—(వేణీసం.).

కర్ణుని హేళనముచేయుచు నశ్వత్థామ చెప్పినమాట లివి. దుశ్శాసనునిఁ గాపాడలేనినీకు నీ విశేషణము లన్నియు వ్యర్థము లని యిచ్చట భావము.

ఈ యలంకారమునందుఁ బ్రకృతార్థోపపాదకంబును, చమత్కారియునగు వ్యంగార్థ ముండును (చూడుఁడు, పరికరాంకురాలంకారము)

౨౩. శ్లేషాలంకారము :— లక్ష : ఒక్కమాటచే (శ్రుతిచే) ననేకార్థంబులఁ బ్రతిపాదించుట 'శ్లేష'.

ఉదా: రాజు కువలయానందకరుఁడు.

'రాజు' అనఁగా ఱేడు, చంద్రుఁడు. 'కువలయ' మనఁగా భూమి, నల్లగలువ. కావునఁ బై యొక్కవాక్యమునకు ఱేడు భూమికి నానందము కలిగించువాఁ డనియు, చంద్రుఁడు నల్లగలువల కానందము కలిగించు వనియు రెండర్థములు కలుగుచున్నవి.

ఇయ్యది ౧. కేవలప్రకృతవిషయము, ౨. కేవలాప్రకృతవిషయము. ౩. ప్రకృతాప్రకృత విషయము అని మూఁడువిధములు. ౧-వ భేదమందు శ్లేషచేఁ జెప్పఁబడిన రెండర్థములును ప్రకృతవిషయములే, అనఁగాఁ జెప్పఁదలఁచుకొన్న విషయములే, ఉపమేయములే. ౨-వ భేదమందు రెండర్థములును అప్రకృతములే. ౩-వ భేదమునందు నొక్కటి ప్రకృతముగను, ఇంకొక్కటి యప్రకృతముగను ఉండును. మొదటి రెండుభేదములందును విశేషణవిశేష్యములకుఁగూడ రెండర్థము లుండును. మూఁడవభేదమునందు విశేషణములకుమాత్రము రెండర్థము లుండును. విశేష్యములకు నొక్కయర్థమే యుండును.

అట్లు గాక విశేష్యవిశేషణములకు రెంటికిని శ్లేష యున్నయెడల నది 'శబ్దశక్తిమూలధ్వని'.

ఉదా: (౧). శ్రీసతీమనోహరుఁ, డసమానబాణవైరి, యంధకక్షయకరుఁ, డశిమచ్ఛిరోహరుఁడు, దివ్యగోపు, డచ్ఛవిభూతిభూషణుఁడుమాధవుఁడు మమ్ము రక్షించుఁగాత[1].

ఇచ్చట శివకేశవుల నిద్దఱను స్తుతించుట యుద్దేశము. ఇట్లు ఆంధ్రభారతమునందు హరిహరనాథునకు సంబంధించిన ఆశ్వాసాది

1. శివపరము: శ్రీసతీదేవికి భర్త, మదనవైరి, అంధకాసురుని చంపినవాఁడు, చంద్రుఁడు నెత్తిమీఁదఁగల వాఁడు, దేవత లను పశువులకుఁ బతి, తెల్లనిబూడిదచే శోభితుఁడు, ఉమాధవుఁడు. విష్ణుపరము: లక్ష్మి యను పతివ్రతకుభర్త, సాటిలేని బాణాసురునకు వైరి, అంధకు లను యాదవులకు క్షయము (పురము - ద్వారక) కట్టించియిచ్చినవాఁడు, శశిమత్ (చంద్రునివైరియైన రాహువు) శిరస్సును త్రుంచినవాఁడు, దేవుఁడైన గొల్లవాఁడు, నిర్మలమైన వైభవముచే శోభించువాఁడు, మాధవుఁడు. ఇందు మొదటి చివరశబ్దములు సమానార్థకములు గనుక 'మాధవ', 'ఉమాధవ' పదములు విశేష్యములుగఁ దీసికొనవలెను.

ఆశ్వాసాంతపద్యములందును, నైషధమందలి పంచనళి యనుపద్యము లందును, రాఘవపాండవీయ హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానాద్యనేకార్థ కావ్యములందును, అర్థము లన్నియుఁ బ్రకృతములే కనుక నవి కేవల ప్రకృతశ్లేష కుదాహరణములు.

ఉదా: (౨). శిరోగృహీతసన్మార్గులును, స్ఫురత్కటకసంపదులును అగు మహాకులమహీభృత్తుతో నీ కాకతీంద్రుఁడు సమానుఁడు — (ప్ర. రు.).

ఇందుఁ బ్రకృతము కాకతీంద్రుఁడు. కావున శ్లేషచే నాతనితోఁ బోల్చఁబడిన రెండు ఉపమానములును అప్రకృతములు. 'మహాకులమహీభృత్తు' లనఁగా గొప్పవంశమునందుఁ బుట్టినరాజులును, ఘనమైన కులపర్వతములును. ఇది విశేష్యశ్లేష. 'శిరోగృహీత సన్మార్గు' లనఁగా సజ్జను లవలంబింపవలసినసదాచారములను గౌరవించువారును, నక్షత్రమార్గమును (ఆకాశమును) తలమీఁద వహించునవియు, 'స్ఫురత్కటకసంపద' యనఁగా వెలుంగుచున్న కటక మనునట్టి నగలసంపద గలవారును, కొండ నడుమను భాగ్యముచే శోభిల్లుచున్నవియు నని యర్థము. ఇట్లీవిశేష్యవిశేషణగతమైన యర్థద్వయముచేత కాకతిరాజు కులీనరాజులతోడను, కులపర్వతములతోడను పోల్చఁబడెను.

ఉదా: (౩). 'మహిమ న్వాగనుశాసనుండు వెలయింపన్.' అనుపద్యము ప్రకృతాప్రకృతశ్లేష కుదాహరణము. ఇందు ఆంధ్రవాఙ్మయవర్ణనము ప్రకృతము. ప్రపంచవర్ణన మప్రకృతము.

ఈ మూఁడవభేదమును విద్యానాథ, జగన్నాథాదు లొప్పినను, మమ్మట విద్యాధరాదు లొప్పలేదు. వారిమతమున మొదటిరెండే యీయలంకారమునకు భేదములు.

మరల శ్లేష రెండువిధములు. శబ్దశ్లేష, అర్థశ్లేష. ఉద్భటరుయ్యకమతంబున శబ్దశ్లేష సభంగకము, అర్థశ్లేష యభంగకము. శబ్దము నాశ్రయించునది శబ్దశ్లేష, అర్థము నాశ్రయించునది యర్థశ్లేష. స్వరప్రయత్నాదులచేతఁ గాని, శబ్దమును విడఁగొట్టుటవలనఁగాని శ్లేషయై రెండర్థములు బయలుదేఱెనేని యది శబ్దశ్లేష (సభంగశ్లేష). 'ఇంద్రశత్రు' పదమునకు స్వరభేదములచే నింద్రునిఁ జంపువాఁడనియు, నింద్రునిచేఁ జచ్చువాఁడనియు రెండర్థము లగును. అది శబ్దశ్లేష. అట్లే పదమును విఱిచిన రెండర్థము లగునేని యది శబ్దశ్లేష. 'పార్వతీపరమేశ్వరౌ' అనుశబ్దమును 'పార్వతీప, రమేశ్వరౌ' శబ్దములుగ విఱిచి శివకేశవు లని రెండవయర్థము చేసిన నది శబ్దశ్లేష యగును. శబ్దార్థశ్లేషలు కలిగినచో నుభయశ్లేష యగును.

ఈమతము కావ్యప్రకాశకారుఁడైన మమ్మటునకు సమ్మతము కాదు. అతనిమతమున, ఒకానొకశ్లేషలోనిపదమును తీసి దానికి బదులుగ మఱియొకపర్యాయపదమును బెట్టిన శ్లేషకు భంగము వచ్చునేని యది శబ్దశ్లేష, శ్లేషకు భంగము రాదేని యది యర్థశ్లేష (చూడుఁడు, ౧౪౬౧-వ పుట).

మమ్మటమతంబున సభంగశ్లేష వర్ణ పద లింగ భాషా ప్రకృతి ప్రత్యయ విభక్తి వచనశ్లేష లని యెనిమిదివిధములు. ఇందుఁగొన్నిటి కుదాహరణంబు లిచ్చెద:

వర్ణశ్లేష :— ఉదా: వాఁడుమాధవుఁడు.

ఈవాక్యమునకు వాఁడు మాధవుఁడు (విష్ణువు) అనియు, వాఁడు ఉమాధవుఁడు (శివుఁడు) అనియు రెండర్థములు చేసినయెడల నది 'వర్ణశ్లేష'. 'ఁడు'లోనుండి విడఁదీసిన 'ఉ' అను వర్ణము వలన నీశ్లేష కలిగెను.

పదశ్లేష :— ఉదా: పార్వతీపరమేశ్వరులు.

పార్వతీ + పరమేశ్వరులు = దుర్గాశివులు.
పార్వతీప + రమేశ్వరులు = శివుఁడు, విష్ణువు.

లింగశ్లేష :— ఉదా: కృష్ణవచనంబు విని ధర్మజుం డిట్లనియె:

దీనిని సమాసముగా నెంచినచో కృష్ణునివచనము అని యర్థము. వ్యస్తపదముగ నెంచిన కృష్ణయొక్క (ద్రౌపదియొక్క) వచన మని యర్థము. మొదటి 'కృష్ణ'పదము పుంలింగము, రెండవ 'కృష్ణ' పదము స్త్రీలింగము.

ఇట్లే అక్కయ్య కృష్ణమ్మ మొదలయినపదములు స్త్రీలింగ, పుంలింగములందు వాడి రెండర్థములు సాధించినయెడల లింగశ్లేష యగును.

వచనశ్లేష :— ఒక్కటేమాటను ఒకప్పు డేకవచనముగను, రెండవతూరి బహువచనంబుగను అన్వయించి రెండర్థంబుల సాధించిన నీశ్లేష యగును.

ఉదా: గోపాలబాలురు వచ్చిరి. గౌరవార్థమందు కృష్ణపరము. రెండవయర్థమందు గొల్లపిల్లలు అని బహువచనము చేసిన క్రియ సరిపోవును.

భాషాశ్లేష :— సంస్కృత ప్రాకృత భాషాపదములకును, లేక సంస్కృతాంధ్రభాషాపదములకును శ్లేష కల్గినయెడల దానిని భాషాశ్లేష యందురు.

ఉదా: క. వినియతనిందనపై నిడు
కొని యేఁగినియమికిఁ దగనిఘోరారాత్రి యొన
ర్చినవాఁడ మీకు దండ్యుఁడ
నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పనసేసెన్.
—(రా. పాం., ౧-౫౭)

ఈపైపద్యమందలి 'వినియతనిందనపైన్' అన్న పదములను రామాయణార్థమందు 'విని + అతనిన్ + తనపైన్' అని అన్నీ తెలుఁగుపదములుగ విడఁదీసి యర్థము చేయవలెను. భారతార్థమందు 'వినియత + నిందనపైన్' అని కొన్ని సంస్కృతపదములుగ విడఁదీసి, మిక్కిలి నియతమైన యపకీర్తిసే యన్న యర్థము చేయవలెను.

ఇట్లు సంస్కృతపదములకును, ఆంధ్రపదములకును శ్లేష చేయఁబడినది. ఇతరశ్లేషలయుదాహరణము లూహింపనగును.

౨౮. అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము :— లక్ష : అప్రస్తుతవిషయముఁ జెప్పుటచేతఁ బ్రస్తుతవిషయము స్ఫురించుట 'అప్రస్తుతప్రశంస'. ప్రశంస యన కథనము, చెప్పుట.

ఇందుఁ బ్రస్తుతవిషయము స్ఫురించుట సామాన్యవిశేషభావము, కార్యకారణభావము, సారూప్యము అను మూఁడువిధములగుసంబంధములచేఁ దటస్థించును: ౧. సామాన్యముచే విశేషము, ౨. విశేషముచే సామాన్యము, ౩. కార్యముచేఁ గారణము, ౪. కారణముచేఁ గార్యము, ౫. స్వసన్యకము అని యిది మొత్తముమీఁద నైదువిధములు.

ఉదా : (౧). కఠినపాఠములను మరల మరలఁ జదివి పరీక్ష సాధించినవాఁడే పురుషుఁడు.

పరీక్ష తప్పినపిల్లవానిని పురికొల్పుటకై యీమాట చెప్పిన యెడల, సామాన్యముచే సూచింపఁబడినవిశేషము (నీవును సాధింపుము) అనుదానికి నుదాహరణము.

ఉదా : (౨). పిచ్చివాఁడు తామరాకుమీఁదిజలమును చూచి ముత్య మని భ్రమపడెను. చేతితోఁ బట్టుకొనఁబోఁగా నది పడిపోయెను. వాఁడు ముత్యము పోయె నని యేడ్వసాగెను—(కా. ప్ర).

మూర్ఖులకు నయోగ్యపదార్థములందు మమత హెచ్చు అనిన సిద్ధాంత మీవిశేషోదాహరణమువలనఁ జెప్పఁబడెను. ఇట్లే యితరోదాహరణముల నూహించునది.

౨౫. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము :— సామాన్యముచేత విశేషమును గాని, విశేషముచేత సామాన్యమును గాని సమర్థించుట 'అర్థాంతరన్యాసము'.

సమర్థించుట యనఁగా నిది సరియా సరికాదా యన్నసంశయమును బాపి 'యిది యట్లే' (ఇదమిత్థం) అన్నదృఢప్రత్యయమును (నమ్మిక) కల్గఁజేయుటయే.

ఉదా :

మ. జలజాతాసన వాసవాది సురపూజాభాజనంబై తన
ర్చు లతాంతాయుధుఁ గన్నతండ్రి శిర మచ్చో వామపాదంబునఁ
దొలఁగంద్రోచె లతాంగి, యట్లయగు ; నాథుల్ నేరముల్ సేయఁబే
రలుకం జెందినయట్టికాంత లుచితవ్యాపారముల్ నేర్తురే ?
—(పా. హ., ఆ. ౧).

ఇందు సామాన్యముచేత విశేషము సమర్థింపఁబడినది. ఇయ్యది సాధర్మ్యవైధర్మ్యములచే ద్వివిధము.

'దృష్టాంతము'నందు సామాన్యము సామాన్యముచేతను, విశేషము విశేషముచేతను సమర్థింపఁబడును. కాన దీనికిని దానికిని ఇదే భేద మని యెఱుంగునది.

౨౬. పర్యాయోక్తాలంకారము :— లక్ష : వివక్షితార్థము భంగ్యంతరముచేత (ప్రకారాంతరముచేత) ప్రతిపాదింపఁబడుట 'పర్యాయోక్తము.'

ఉదా : అచట రఘుమహారాజుయొక్క వ్యాపారము హూణరాజస్త్రీలచెక్కిళ్లయం దెఱ్ఱనిచాయను పుట్టించెను — (రఘు).

ఇచ్చట హూణస్త్రీలకు భర్తృనియోగము భంగ్యంతరముచేతఁ జెప్పఁబడెను.

భంగ్యంతరములు కవియొక్క తెలివినిపట్టి యనేకవిధములుగ నుండును. 'రండి' అని చెప్పుటకు, 'దయచేయుఁడు, ఈస్థల మలంకరింపుఁడు, మమ్ముఁ గృతార్థులఁ జేయుఁడు, సఫలజన్ములఁ గావింపుఁడు, ఈదేశముయొక్క భాగ్యమును ఉజ్జీవింపఁజేయుఁడు' అని యెన్నియో తెలుఁగులఁ జెప్పవచ్చును.

ఇందు వ్యంగ్య మున్నను అది వాచ్యమునకు లొంగియుండును. వాచ్యమే వ్యంగ్యముకంటెఁ జారుతరము.

౨౭. వ్యాజస్తుత్యలంకారము :— లక్ష : పైకి నిందగాఁ గానవచ్చి పర్యవసానము స్తుతిగను, పైకి స్తుతిగాఁ గానవచ్చి పర్యవసానము నిందగను వ్యక్త మగునట్లు చెప్పినచో 'వ్యాజస్తుతి'.

ఉదా : (౧). పాపాత్ములకుఁగూడ స్వర్గ మొసంగుచున్నావు, గంగా ! నీకు వివేక మేది ? (ర. గం.).

ఇందు గంగను నిందించినట్టున్నను దానిమాహాత్మ్యాతిశయమును వర్ణించుటయే యుద్దేశము.

ఉదా : (౨). కుకవులు పరోపకారపరాయణులు. 'ఏ మహాత్ములు గల్గ భూమీశసభలలోఁ గవులకు మిగుల విఖ్యాతి గల్గె'—(నరస.).

ఇది పైకి స్తుతిగ నున్నను ; నిజముగ నిందయే.

౨౮. ఆక్షేపాలంకారము :— లక్ష : చెప్పఁదలఁచుకొన్న విషయమునకు విశేషార్థ మేర్పడవలె నన్నకోర్కెతో దానిని నిషేధించుట 'ఆక్షేపము'.

వట్టినిషేధ మాక్షేపము కాదు. అది వాస్తవము కానిది (నిషేధాభాసము)గా నుండి యర్థాంతరమందుఁ బర్యవసించి, యొకవిశేషమును స్ఫురింపఁజేసినఁ గాని ఆక్షేపాలంకారత్వమును జెందదు.

ఉదా : శ్వాస మనుమానవేద్యము, కాళ్లు చేతులు చల్లఁబడినవి, చూపు నిశ్చలము. అయ్యా ! ఆమెకథ యిది. ఆసంగతి యెందుకు ? మఱియొకవిషయము మాటలాడుదము —(ర. గం.).

ఇందు దూతిక నాయకునకు నాయికావిరహస్థితిని వర్ణించుచున్నది. ఆమెసమాచారమంతయుఁ జెప్పి 'ఆసంగతి యెందుకు' అని నిషేధించుట నాయికస్థితి అనిర్వచనీయ మని చెప్పుటకు. నిషేధము అవాస్తవము. నాయకునిజిజ్ఞాస యభివృద్ధి చేయుటయే యుద్దేశము.

ఇది ఉక్తవిషయము, వక్ష్యమాణవిషయము అని రెండువిధములు. ఒకసంగతి చెప్పి తరువాత దానిని నిషేధించుట ఉక్తవిషయము. మొదట నిషేధించి పిదప సంగతి చెప్పుట వక్ష్యమాణము.

ఈయలంకారమునకుఁ బలువురు పలువిధములుగ లక్షణములు చెప్పియున్నారు. వామనునిలక్షణమును జూడ నది 'ప్రదీపము'తో సరిపోవును.

౨౯. విరోధాలంకారము :— లక్షు : విరోధము లేకయే విరోధ మున్నట్టు చెప్పుట విరోధాలంకారము. దీనినే 'విరోధాభాస' మందురు.

ఉదా : దుర్మార్గులమాటలు కోమలములును శీతలములును అయినను సత్పురుషుల హృదయములను కోయును, కాల్చును —(ర. గం.).

ఇందలివిరోధ మాభాసము గాని నిజము గాదు. నిజమైన నది యొకదోషము ; ఆభాస మైన నది యలంకారము.

జాతిగుణక్రియాద్రవ్యము లనఁబడు నాలుగింటికిని దమలోఁ దమకును ఒకదానితో మఱియొకదానికిని గలుగు వైరముల వరుసను ఈయలంకారము పదివిధము లయ్యెను.

ఉదా : ప్రియవియోగమువలన నామెకుఁ గమలంబు లగ్ని యయ్యెను.

ఇందు 'కమల' జాతికిని 'అగ్ని' జాతికిని వైరము చెప్పఁబడినది. కమల మగ్ని యగుట యెట్లు? అసంభవము. కావున విరహిణీదుఃఖజనకత్వముచే నీవిరోధ మాభాసము. ఇట్లే వేఱుదాహరణంబుల నూహించుకొనునది.

౩౦. విభావనాలంకారము :— లక్షు : కారణము లేకయే కార్యోత్పత్తిని చెప్పుట 'విభావన'.

ఉదా : వనితా ! లాక్షారసముచే పూయఁబడకపోయినను నీచరణము లెఱ్ఱగ నున్నవి.

లాక్షారసము పూయుట కారణము, కాలెఱ్ఱఁబడుట కార్యము. ఇచ్చట నాస్త్రీయొక్క చరణములు స్వాభావికముగ నెఱ్ఱనివి. ఆకారణముచేఁ గవి కారణము లేకయ పుట్టినకార్యముగ వాని వర్ణించి యలంకారము సాధించెను.

అప్పయదీక్షితులవారు దీనికి నైదుభేదములు చెప్పిరి. కాని జగన్నాథుఁ డవి యనావశ్యకము లని సిద్ధాంతీకరించెను.

౩౧. విశేషోక్త్యలంకారము :— లక్షు : ప్రసిద్ధకారణకలాపము సిద్ధముగ నున్నను కార్యోత్పత్తి కాకపోవుట 'విశేషోక్తి'.

ఉదా : ఉపనిషత్తులయర్థమును దెలిసికొంటిని, భగవద్గీత పారాయణముం జేసితిని, బ్రహ్మసూత్రభాష్యమును వల్లించితిని, కాని విషయములనుండి మనస్సును త్రిప్పలేనైతిని ! — (ర. గం.).

౩౨. అసంగత్యలంకారము :— లక్షు : కార్యకారణములు వేఱువేఱుస్థలములందుఁ గాని విరుద్ధస్థలములందుఁ గాని కానఁబడుట 'అసంగతి'.

ఉదా : ఎవ్వనికి వ్రణము కలదో వానికే వేదన యన్నమాట కల్ల. ఈచిన్నదానిచెక్కిలియందలి దంతక్షతము, సవతులకు వేదన కలిగించినది — (చంద్రా.).

౩౩. విషమాలంకారము :— లక్షు : అననురూప మైన సంసర్గమునకు 'విషమము' అని పేరు. ౧. విరూపకార్యోత్పత్తి, ౨. అనర్థోత్పత్తి, ౩. విరూపఘటన యని యిది మూఁడువిధములు.

కారణమునకు విరూపమైన కార్యము పుట్టుట విరూపకార్యోత్పత్తి.

ఉదా : (౧) నల్లగా నున్న యీకత్తి యీరాజు చేతఁ బట్టఁగానే తెల్లనికీర్తిని గనుచున్నది — (కువల.).

ఒక కార్యమును చేయఁబూనినపు డది లభింపకపోఁగా మఱియొక యనర్థము కలుగుట అనర్థోత్పత్తి.

ఉదా : (౨). రావణుఁడు హనుమంతునితోఁకను కాల్పఁదలఁచి దాని కగ్ని ముట్టింపించెను, కాని తోడనే తనపట్టణము దగ్ధ మగుట అనుభవించెను — (కువల.).

అనురూపములు కాని రెంటికి చేరిక చెప్పుట విరూపఘటన.

ఉదా : (౩). నక్క యెక్కడ దేవలోక మెక్కడ ?

౩౪. సమాలంకారము :— లక్షు : అనురూప సంసర్గము 'సమము'. అనురూపములైన రెండువస్తువులకు (ఉత్పత్తిలక్షణము, సంయోగాదిలక్షణము లన్న) సంబంధము వర్ణింపఁబడినయెడల నీయలంకార మగును.

ఇది అభిరూపసంఘటన, అనభిరూపసంఘటన అని ద్వివిధము.

ఉదా : (౧). రాజా ! చంద్రిక చంద్రునితోఁ జేరినట్లును, గంగ చంద్రశేఖరునిఁ బొందినట్టును, కీర్తి తనకు ననురూపుఁడవైన నిన్ను ఆశ్రయించెను — (కువల.).

ఉదా : (౨). పిశాచములవివాహములందు గర్దభములే గాయకులు.

౩౫. విచిత్రాలంకారము :— లక్షు : కోరుఫలమునకు విరుద్ధమయిన ప్రయత్నముఁ జేయుట 'విచిత్రము'.

ఉదా : సత్పురుషులు ముల్లోకములకంటెను ఔన్నత్యమును బొందుటకై నమ్రు లయ్యెదరు — (చంద్రా.).

౩౬. అధికాలంకారము :— లక్షు : ఆధారాధేయములలో నొక్కటి మిక్కిలి పెద్దదిగను మఱియొక్కటి మిక్కిలి చిన్నదిగను ఉన్నట్టు చెప్పుట 'అధికము'.

ఉదా: విశ్వమునకు నాశ్రయుఁడైన హరి యెందు హాయిగఁ బరుండియున్నాఁడో యట్టి నీ హృదయముయొక్క విస్తారము చెప్పుటకు వీలు లేదు — (ర. గం.).

ప్రపంచమున కంతకును ఆధారమైన హరికంటె ఆధేయమైన హృదయము పెద్దది యని వర్ణింపఁబడినది.

౩౭. అన్యోన్యాలంకారము:— లక్ష: రెండువస్తువులలో దానిచేత నిదియు, దీనిచేత నదియు నుపకారమును చెందుచున్నట్లు చెప్పినచో 'అన్యోన్యము'.

ఉదా: రాత్రిచేఁ జంద్రుఁడు శోభించుచున్నాఁడు. చంద్రునిచే రాత్రి శోభించుచున్నది — (చంద్రా.).

౩౮. విశేషాలంకారము:— లక్ష: ప్రసిద్ధమైన యాధారములేక యాధేయ ముండుటయు, అనేకములయిన యాధారములందు నాధేయ మొక్కటియే యేకకాలమందు నొక్కతీరుగా నుండుటయు, ఒకకార్యము ప్రారంభము కాఁగా దానిచేత అశక్యమయిన (కాఁదగని) మఱియొకకార్యముకూడ నగుటయు అని 'విశేషము' మూఁడు విధములు.

ఉదా: (౧). కవు లేల వంద్యులు కారు? వారు దివి కేఁగినను వారియనల్పగుణగణములుగల వాక్కు లీలోకమును ఆకల్పాంతము గూడ రంజింపఁజేయును — (కా. ప్ర.).

ఉదా: (౨). ఆమె నీహృదయమునందును, కన్నులందును, వాక్కులందును నివసించియున్నందున, మావంటి పుణ్యహీనులకు తా వెక్కడ? — (కా. ప్ర.).

ఇది ఒకపత్నియం దెక్కుడాదరముగల పతితో నితరసపత్నులన్న వాక్యము.

ఉదా: (౩). ఇల్లాలవు, మంత్రివి, ఏకాంతమునందు నెచ్చెలివి, లలితకళలలో శిష్యురాలవు. నిన్ను నెత్తుకొనిపోయిన కరుణారహితుఁడైన మృత్యువు, నావియైన యే (వెలగల) ద్రవ్యముల నెత్తుకొనిపోలేదు! (అన్నియు నెత్తుకొనిపోయె నని భావము) — (రఘు.).

ఇది భార్యమరణమునకు దుఃఖించుచున్న అజునివాక్యము. మృత్యువు ఇందుమతి నొక్కదానినే యెత్తుకొనిపోవ యత్నించెను. కాని యిందువలన విపరీతమైన సచివాది సర్వహరణరూపకార్యము సిద్ధించెను.

౩౯. వ్యాఘాతాలంకారము:— లక్ష: ఒకకర్త యొక్క కార్యమును ఒకయుపాయముచే సాధింపఁగ (లేక సాధింపఁబోవ) మఱియొకకర్తచే నాయుపాయముచేతనే తద్విరుద్ధకార్యము సాధింపనాకార్యము వ్యత్యస్త మగుట 'వ్యాఘాతము'.

ఉదా: దృష్టిచేతఁ గాల్పఁబడిన మన్మథుని దృష్టిచేతనే బ్రతికించి శివుని జయించినవారయిన స్త్రీలను కొనియాడెదను — (రాజశేఖరకవి).

ఒక్కకార్యసాధకమే విపరీతసాధకముగఁ బరిణమించుటయు వ్యాఘాతమే.

ఉదా: బాల్యమని యుద్ధమునకు రావల దని యనియెద రేల? బాల్యముననే కదా విద్యల నభ్యసించుట?

నీకు బాల్యము, యుద్ధమునకు రావల దని రాజు చెప్పఁగా యువరాజు చెప్పినజవాబిది. రాజుమతమున బాల్యము యుద్ధమునకు రాకుండుటకుఁ గారణము. యువరాజుమతమున నదియే యుద్ధమునకుఁ దాను పోవుటకుఁ గారణము.

శృంఖలాలంకారములు:— లక్ష: పంక్తిరూపముచే (వరుసగ) నిబద్ధము లయిన యర్థములలోఁ బూర్వపూర్వముల కుత్తరోత్తరములతోను, లేక ఉత్తరోత్తరములకుఁ బూర్వపూర్వములతోను లంకె వేసి చెప్పినయెడల నది 'శృంఖల' యగును. ఇయ్యది మూఁడు విధములు: కారణమాల, ఏకావలి, సారము.

౪౦. కారణమాలాలంకారము:— అనుగుణములయిన కార్యకారణములకుఁ గల శృంఖల 'కారణమాల' యనఁబడును.

ఇది, మొదటఁ గారణమును జెప్పి తరువాతను గార్యములను జెప్పునదియొకటియు, మొదటను గార్యమును జెప్పి పిదపఁ గారణమును జెప్పునది రెండవదియు నని రెండువిధములు.

ఉదా: జితేంద్రియత్వము వినయమునకుఁ గారణము, వినయము గుణప్రకర్షమునకుఁ గారణము, గుణప్రకర్షము జనానురంజకత్వమునకుఁ గారణము, జనానురంజకత్వము సంపదలకుఁ గారణము — (కా. ప్ర.).

ఉదా: (౨). నరకము పాపమువలనను, పాపము దారిద్ర్యమువలనను, దారిద్ర్యము దానము చేయమిచేతను ప్రాప్తించును. కావున దానము చేయవలయును — (కువల.).

౪౧. ఏకావల్యలంకారము:— లక్ష: విశేష్యవిశేషణభావములకు లంకె (సంసర్గము) గల శృంఖల 'ఏకావలి.' యగును.

ఇది రెండువిధములు: విధిరూపము, నిషేధరూపము అని.

ఉదా: (౧). దేవా! ధర్మముచే నీబుద్ధి పరిశుద్ధమయినది. బుద్ధిచే లక్ష్మి అరికట్టఁబడినది. లక్ష్మిచే లోకమందలి సకలజనులును సంతుష్టిని జెందిరి. జనులచే నీకీర్తి సకలభువనములకును గొనిపోఁబడియెను — (ర. గం.).

ఉదా: (౨). పెద్దలు లేనిది సభ కాదు, ధర్మము చెప్పనివారు పెద్దలు గారు, సత్యము లేనిది ధర్మము కాదు, కపటముతోఁ గూడినది సత్యము గాదు — (చాటు.).

పైని ఈయఁబడిన రెండుదాహరణములును పూర్వపూర్వము ఉత్తరోత్తరమునకు విశేషణభావముగా నుండునట్టివి.

౪౨. మాలాదీపకాలంకారము :— పూర్వపూర్వమున కుత్తరోత్తరము విశేషణముగ నుండుట 'మాలాదీపక' మని ప్రాచీనుల మతము. కాని దీనికి దీపకముతో నేమియు సంబంధములే దనియు, నిదియు నేకావలియొక్క భేదమే యనియు జగన్నాథపండితుని సిద్ధాంతము.

౪౩. సారాలంకారము :— లక్ష : మొదటనుండి చివర వఱకు పూర్వపూర్వవస్తువులకంటెను ఉత్తరోత్తరవస్తువుల యుత్కర్షము చెప్పి చివరవస్తువునకుఁ బరమోత్కర్షముఁ జెప్పిన నది 'సారము'.

పూర్వవస్తువునకంటె నుత్తరవస్తువునకు నపకర్షము చెప్పినను ఈయలంకార మగును.

ఇది మూఁడువిధములు : ౧. గుణోత్కర్షకము, ౨ గుణాపకర్షకము, ౩. ఉభయము.

ఉదా : (౧). కావ్యములలో నాటకము రమ్యము, వానిలోను శాకుంతలము రమ్యము, అందును చతుర్థాంకము రమ్యము, అందును శ్లోకచతుష్టయము రమ్యము.

ఉదా : (౨). గడ్డిపఱకకంటె దూది చులకన ; దూదికంటె యాచకుఁడు చులకన.

ఉదా : (౩). కొండ గొప్పది, దానికంటె సముద్రము గొప్పది, అంతకంటె నాకాశము గొప్పది, అంతకంటెను ఆశ గొప్పది.

వేదమునందును ఈయలంకారము కలదు.

'మహతః పర మవ్యక్త మవ్యక్తాత్పురుషః పరః,
పురుషాన్న పరం కించి త్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః.'

ప్రాచీనాలంకారికు లందఱును సార మనేకవిషయ మనియే చెప్పినారు. కాని జగన్నాథపండితుఁడుమాత్ర మిది యేకవిషయమై కూడ నుండవచ్చుననియు, అప్పుడు అవస్థాభేదంబులచే నా యేకవస్తువునకుఁ గలిగినయుత్కర్షత వర్ణింపఁబడు ననియు నీక్రింది యుదాహరణ మిచ్చినాఁడు :—

ఉదా : గజనిమ్మపండ్లత్రిని దాటి, లీలగనే చక్కని బంగారు కడవలగర్వమును భంగపఱిచి, నీపాలిండ్లిప్పుడు బంగారుకొండలతోఁ బోటి పెట్టుకొన్నవి.

దీనినే కొందఱు 'వర్ధమాన' మను భిన్నాలంకారముగ గ్రహించిరఁట — (ర. గం.).

౪౪. కావ్యలింగాలంకారము :— లక్ష : ఒకవిషయమును సమర్థించుటకయి దానికిఁ గారణముగ మఱియొక విషయమును చెప్పుట 'కావ్యలింగము'.

ఉదా : నేను మన్మథుని గెల్చితిని, నామనస్సునందు శంకరుఁడు గలఁడు.

ఇందలి పూర్వవాక్యమున కుత్తరవాక్యము హేతువు(లింగము). ఇది కావ్యములోఁ జెప్పఁదగిన లింగము. తర్కములోఁ జెప్పఁదగినది కాదు. కావున 'కావ్యలింగము'.

ఈహేతుకథన మొక్కశబ్దముతోఁ జెప్పవచ్చును, వాక్యముతోను జెప్పవచ్చును.

౪౫. అనుమానాలంకారము :— లక్ష : సాధనము (హేతువు)బట్టి సాధ్యమును నిశ్చయించుట 'అనుమానము'.

ఉదా : గూండ్లకు చేరుచున్న పక్షులవలనను, ముకుళితములగుచున్న తామరపువ్వులవలనను, పూచుచున్న జాజిపువ్వులవలనను, వీచుచున్న చల్లనిగాలివలనను సూర్యుఁ డస్తమించుచున్నట్లు తెలియుచున్నది.

కావ్యలింగమునందు హేతువు (సాధనము) 'కారక'రూపకముగను, అనుమానమునందు 'జ్ఞాపన'రూపకముగను ఉండును. ఇదియే యీరెంటికిని భేదము.

హేతువునుబట్టి సాధ్యమును సాధించితి నని కవియే 'అనుమానము'నందుఁ జెప్పును. 'కావ్యలింగము'నందు సాధ్యహేతువులను జెప్పి అనుమానమును సాధించుకొనుపని చదువరులకే వదలివేయును. ఇదియే యీరెండు అలంకారములకును గల భేద మని కొందఱ యభిప్రాయము.

౪౬. యథాసంఖ్యాలంకారము :— లక్ష : మొదటఁ జెప్పిన వస్తువుల క్రమమునకు భంగము లేకుండఁగను అనుగుణముగను అర్థ మన్వయించునట్లును వెనుకవరుసయందు వస్తువులక్రమమును చెప్పుట 'యథాసంఖ్యము.' దీనినే 'క్రమాలంకార' మందురు.

ఉదా : రాజా! విక్రమముచేతను, వినయముచేతను, విలాసముచేతను శత్రువులకును, విద్వాంసులకును, స్త్రీలకును, తాపమును, తనివిని, మోహమును పెంచుచు నీ వొక్కఁడవే ముత్తెఱంగులవారి మనస్సునందు నున్నావు! — (కా. ప్ర.).

విపరీతముగఁ గానవచ్చెడిసమస్యలను పూర్తిచేయుటకై యీయలంకారమును విశేషముగ నుపయోగించెదరు.

౪౭. పర్యాయాలంకారము :— లక్ష : ఒక్కవస్తువున కనేకాధారములయందుఁగాని, అనేకవస్తువుల కొకయాధారమునందుఁ గాని, క్రమముగ ఉనికిని చెప్పుట 'పర్యాయము'.

ఉదా : (౧). రాజా! మొదట సముద్రగర్భమునందును, తరువాత దేవతలగృహమందును చాలకాల ముండి, యమృతము దోషరహిత మైననీముఖమునందు నివసించుచున్నది — (ర. గం.).

ఉదా : (౨). ఖలునిమాటలు మొదట అమృతమును ఒలుకును; పిదప విషమును గ్రక్కును.

౭౮. పరివృత్త్యలంకారము :— లక్ష : తనవస్తువును పరుల కిచ్చి దానికి బదులుగ పరకీయవస్తువును పుచ్చుకొనుట 'పరివృత్తి'.

ఇచ్చినదియుఁ బుచ్చుకొన్నదియు సమముగ నున్న 'సమము'; ఇచ్చినది యెక్కువ పుచ్చుకొనునది తక్కువ యైనచో 'అధికము'; ఇచ్చినది తక్కువ, పుచ్చుకొనినది యెక్కువ యగునేని 'న్యూనము' అని యియ్యది ముత్తెఱంగులు.

ఉదా : (౧). రఘుమహారాజు యాగముకొఱకు (ఇంద్రాది దేవతలకొఱకు) భూమిని పితికెను. ఇంద్రుఁడు సస్యముకొఱకు (రఘుమహారాజు ప్రజలయుపయోగమునకై) ఆకాశమును పిండెను (వర్ష మిచ్చెను) — (రఘు.).

ఉదా : (౨). వేయిమడుఁగులు (వర్షరూపమున) మరల నిచ్చుటకై సూర్యుఁడు రసమును గ్రహించును.

ఉదా : (౩). ఇతఁ డొక్కబాణమును వదలి శత్రురాజుల సంపదను నిశ్శేషముగ గ్రహించెను.

౭౯. పరిసంఖ్యాలంకారము :— లక్ష : అనేక వస్తువులకు సాధారణమైన ధర్మమును ఒక్కవస్తువునందే నియతము చేయుట 'పరిసంఖ్య'.

ఇది ద్వివిధము — శుద్ధ, ప్రశ్నపూర్విక. మరల నార్థీశాబ్దీ భేదంబులచే నాల్గుతెఱంగు లయ్యెను.

ఉదా : (౧). మహాపురుషులకు భక్తి శివునియందేకాని విభవమునందుఁ గాదు; చింత కీర్తియందుఁ గాని శరీరమునందుఁ గాదు. ఇది శుద్ధ, శాబ్ది.

ఉదా : (౨). కౌటిల్యము వెండ్రుకలయందును, రాగము కరచరణాధరములందును, చపలత కనులయందును ఉండును.

ఇది శుద్ధ, ఆర్థి (ప్రతీయమాన). కౌటిల్యాదులకు నితరాధికరణత్వము వ్యంగ్యముచే నిషేధింపఁబడినది.

ఉదా : (౩). భూషణ మేది? యశస్సు గాని రత్నము కాదు.

ఇది ప్రశ్నపూర్విక శాబ్ది.

ఉదా : (౪). పురుషులు సేవింపఁదగిన దెద్ది? పావనం బయిన గంగాతీరము — (కా. ప్ర.).

ఇది ప్రశ్నపూర్విక ఆర్థి. ఇందు నితరక్షేత్రనిషేధము వ్యంగ్యము.

౮౦. అర్థాపత్త్యలంకారము :— లక్ష : ఒక యర్థము సిద్ధింపఁగా దానిచే తుల్యకారణమువలన నిస్సంశయముగను, సహజముగను నింకొకయర్థము సిద్ధించుట 'అర్థాపత్తి'.

ఉదా : నీముఖ మాచంద్రునినే జయించినది; కమలముమాట చెప్ప నేల?

ఈ యలంకారము 'కైముతికన్యాయము'చే నగు ననియు, నదియే దండాపూపికాన్యాయ మనియు నందురు.

సిద్ధించునర్థము ప్రకృతముచేఁ బ్రకృతము, అప్రకృతముచే నప్రకృతము, ప్రకృతముచే నప్రకృతము, అప్రకృతముచేఁ బ్రకృతము అని నాల్గువిధములు. ఇం దొక్కొక్కటి అర్థాంతరము యొక్క సామాన్యానాధిక్యము లను మూఁడు భేదములచేఁ బండ్రెం డయ్యెను. అవియు భావత్వాభావత్వములచే నిరువదినా ల్గయ్యెను.

ఉదా : దిగంతవిఖ్యాతిగల మావంటి పండితులనే యీ పట్టి లెదిరింప యత్నించిన, నేటినుండి నాగుఁబాములను శశంతములును, ఏనుఁగులను కుందేళ్లును, సింహములను తోఁడేళ్లును తలదన్నఁగలవు —(ర. గం.).

ఇచ్చటఁ బ్రకృతముచే నప్రకృతార్థము సామ్యమువలన సిద్ధించినది.

ఉదా : పురుషసింహ! అనురక్త నైన నన్ను వదలి నీవే వెళ్లఁగా, వనలక్ష్మి ఈవనము నిచ్చుటనే వదలివెళ్లుట చిత్రమా? — (ర. గం.).

అరణ్యములోఁ దన్ను విడిచి వెళ్లిన నలునిగూర్చి దమయంతి చెప్పినమాట యిది.

ఇందు వనవృత్తాంతముకూడ సన్నిహిత మైనందునఁ బ్రస్తుతమే. పురుషసింహుఁడవైన నీవే పోఁగా (ప్రాణహీనము, నీకంటెఁ దక్కువది యగు) వనలక్ష్మి పోవుట యేమి ఆశ్చర్యము అని భావము. కనుక అర్థాపత్తి న్యూనతాద్యోతకము.

ఉదా : కాలుఁ డండఅగర్వమును భంగముచేయువాఁడు; బ్రహ్మాండములను మేడికాయలవలె భక్షించును. వానియెదుట మన మెట్టివారము? దోమలము — (ర. గం.).

ఇచ్చట నప్రస్తుతమైన బ్రహ్మాండభక్షణముచే సమస్తభూతముల యనిత్యత్వము కైముతికన్యాయము ననుసరించి చెప్పఁబడ్డది.

ఇతరభేదముల కుదాహరణము లూహ్యములు.

ఈయలంకారమును మమ్మటుఁడు స్వతంత్రాలంకారముగ నొప్పుకొనలేదు. కావ్యప్రకాశముమీఁద వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన ఉద్ద్యోతనకారుఁడు 'అర్థాపత్తి' అనుమానాంతర్గతమే యనెను. అలంకారసర్వస్వకారుఁడు ఏకావళీకారుఁడు ప్రతాపరుద్రయశోభూషణకారుఁడు రసగంగాధరకారుఁడు మొదలయినవా రందఱును దీనిని స్వతంత్రాలంకారముగ నొప్పుకొనిరి.

౮౧. వికల్పాలంకారము :— లక్ష : విరుద్ధములయిన రెండు వస్తువులను ఒకదాని కొకటి సాటిగ వికల్పించి చెప్పుట 'వికల్పము'.

ఉదా : ప్రాణములైనను విడువుము, సీతనైనను విడువుము; శ్రద్ధలకైనను ద్విజులకైనను సంతుష్టి కావింపుము; యమునినైనను

భజింపుము, రామునినైనను భజింపుము. నీయిష్టము వచ్చినది చేయుము — (ర. గం.).

'ఉపమ'కు 'వ్యతిరేక' మెట్లో యిది 'సముచ్చయ' మునకుఁ బ్రతిపక్షభూతము. వికల్పింపఁబడిన యర్థములకుఁగల ఔపమ్యమే అలంకారబీజము. అది లేనియెడల కేవలవికల్ప మైన 'బ్రదుకనిమ్ము, చావనిమ్ము ధర్మము విడువను' అన్న వ్యవహారవాక్య మగును.

'హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గం జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీమ్' 'చచ్చినయెడల స్వర్గమును బొందుదువు, గెలిచినయెడల భూమి నేలుదువు' అన్న గీతావాక్య మీయలంకారమున కుదాహరణము.

౫౨. సముచ్చయాలంకారము :— లక్ష : పదార్థములకు (పదములయర్థములకు) యౌగపదన్వయము 'సముచ్చయము'.

'యుగపత్' అనఁగా నొక్కసారి. ఇది వికల్పాలంకారమునకుఁ బ్రతిభటతుల్యము.

ఇందు రెండు భేదములు కలవు.

(అ) గుణములుగాని క్రియలుగాని రెండునుగాని యేకకాలమందు సంభవించుట యొక 'సముచ్చయము'.

ఇది యేకధర్మవిషయము కావచ్చును, అనేకధర్మవిషయము కావచ్చును.

ఉదా : (౧). మేఘము పుట్టఁగనే యాకాశము కాటుకవలె నల్లగను, స్త్రీచెక్కిళ్లు తెల్లగను ఆయెను — (ర. గం.).

ఇందు భిన్నధర్ములయందలి భిన్నగుణములు 'అగు' ధాతువుతో యుగపదన్వయింపఁబడినది.

ఉదా : (౨). రాజా! నీ చాపప్రతాపము దిగంతములను కౌఁగిలించుకొనుచున్నది, పోరాని దేవేంద్రపట్టణమునకుఁ బోవుచున్నది.

ఇందు భిన్న క్రియలకు నేకధర్మ్యన్వయము. ఇట్లే యితరోదాహరణముల నూహింపవలెను.

(ఆ) కార్యము సాధించుట కొక్కసాధనమే చాలియుండఁ బెక్కుసాధనములను గార్యమునందు నన్వయించుట మఱియొకవిధమైన 'సముచ్చయము'.

ఉదా : (౩). గొప్పకులము, చక్కని యాకారము, శాస్త్రజ్ఞానముచే నొప్పెడిబుద్ధి, బాహుబలము, నిండారిన సంపద, అఖండితమైనరాజ్యము చిక్కెనేని యెట్టివానవునకైనను గర్వము కలుగును.

ఒక్కసారి చెప్పఁబడినకారణములలో రెండును చెడ్డవిగా నుండవచ్చును; ఒకటి మంచిది ఒకటి చెడ్డదిగ నుండవచ్చును.

ఉదా : (౪). పగలు తెలతెలఁబాఱుచున్న చంద్రుఁడు, కళలు లేనికొలను, చదువు లేనిరూపసి, లుబ్ధుఁ డగురాజు, దరిద్రులయిన సజ్జనులు, రాజసభలోఁ బలుకుబడిగల దుష్టులు — ఈ యేడును నాకు హృదయశల్యములు.

ఇందు నొకటి మంచిగుణమును, ఒకటి చెడ్డగుణమును చెప్పఁబడినవి.

౫౩. సమాధ్యలంకారము :— లక్ష : ఒక కారణముచేతఁ బ్రారంభము చేయఁబడినకార్యము ఆకస్మికమైన కారణాంతరముచే సుకర మగుట 'సమాధి'.

ఇందుఁ గారణాంతరము కాకతాళీయమున సంభవించును.

ఉదా : దాని ప్రణయకోపమును పోఁగొట్టుటకై నేను దాని పాదములమీఁదను బడఁబోఁగా నాయదృష్టమువలన నా కుపకారముగ మేఘగర్జన మాయెను.

ఈయలంకారమునందు నొకకారణముచేతనే యగుకార్యము తనంతటను తానుగ సంభవించిన యన్యకారణముచే సుకరము చేయఁబడును. 'సముచ్చయము'నందు కార్యము చేయుటలో నన్నికారణములను ఖలేకపోతన్యాయముచే సమానములు. 'కావ్యలింగము'నందు హేతుత్వమమాత్రము వివక్షితము, హేతువులసంఖ్య గాని గుణప్రాధాన్యము గాని వివక్షితములు కావు. ఇది యీయాయలంకారములకుఁ గలభేదము లని తెలిసికొనవలయును.

౫౪. ప్రత్యనీకాలంకారము :— లక్ష : ప్రతిపక్షులమీఁది కసి తీర్చుకొనుటకై ప్రతిపక్షులకు సంబంధించినవారిని తిరస్కరించుట 'ప్రత్యనీకము'.

ఇందుఁ బగవాఁడు బలవంతుఁ డనియు, వానిని తిరస్కరించుట చేతఁగానందున వానికి సంబంధముగలవారిని తిరస్కరించుచున్నా రన్న యర్థము గమ్యము.

ఉదా : మనసా! మనోభవునిఁ జంపినశివునిమీఁద నీకున్న కోపముచే ఆతనిభక్తుఁడ నగు నన్ను సంసార మను బురదలో నేల త్రోసెదవు? ఇట్లు నీవు పుత్రశోకమును కనఁబఱుపవలసినది?

(మనోభవుఁడు = మనస్సువల్లఁ బుట్టినవాఁడు; మన్మథుఁడు).

ఈ యలంకారమునకును హేతూత్ప్రేక్షకును భేదము లేదనియు, దాని కిది యొకభేద మనియుఁ గొందఱిమతము.

౫౫. ప్రతీపాలంకారము :— లక్ష : ఉపమేయోత్కర్ష ప్రయోజకమైన ఉపమానాపకర్షము 'ప్రతీపము'. ఈ యపకర్ష మైదు విధములుగఁ జేయవచ్చును.

(అ) ఉపమానోపమేయములను ఉపమేయోపమానములుగఁ జెప్పుటవలన.

(ఆ) ఉపమానముయొక్క యద్వితీయతను పరిహరించుటకు రెండవసాదృశ్యమును చెప్పుటవలన.

(ఇ) ఉపమేయముయొక్క యద్వితీయతను పరిహరించుటకుఁ జెప్పినట్లు ఉపమానమును చెప్పుటవలన. ఇందు ఉపమానాపకర్షము వ్యంగ్యము.

(ఈ) ఉపమానమును స్పష్టముగఁ దిరస్కరించుటవలన.

(ఉ) సాదృశ్యవిఘటనము (పోలిక లేదని చెప్పుట) వలన. వీనికిఁ గ్రమముగ నుదాహరణములు :—

(అ) బాలా! 'నాశరీరము బంగారమువంటి చాయగలది' యని బేలవై చెప్పెదవు. బంగారము సిరాశతో నిప్పులోఁ బడినఁగాని దానికి నీచాయ రానేరదు — (ర. గం.)

(ఆ) 'మాహాత్మ్యమునకు నెల్ల, గాంభీర్యమునకుఁ బుట్టినిల్లు, రత్నముల కన్నింటికిని తండ్రి అనువాఁడను నేనొక్కఁడనే, నాతో సాటివాఁడు మఱియొకఁడు లేఁడు' అని యోపాలసముద్రమా! తొందరపాటుతోఁ దలంపకుము. నీకు సమమైనవాఁడు ఢిల్లీధరావల్లభుఁ డున్నాఁడు — (ర. గం.).

(ఇ) ముద్దరాలా! ఈ కన్నుఁగవచేత నేల యెక్కువగర్వము చెందెదవు? నీ కన్నులవంటి నల్లగలువ లొక్కొక్కకొలనిలో లెక్కకు మిక్కిలియున్నవి — (కా. ప్ర.).

(ఈ) దీనిముఖ ముండఁగాఁ జంద్రుఁ డేల?

(ఉ) సుందరీ! వింటివా యీవిపరీతము? నీ ముఖముతోఁ జంద్రుఁడు సరిపోలు నని జనులు వాడుకొనియెదరఁట — (కా. ప్ర.).

ప్రతీపాలంకార భేదము లిట్లు ప్రాచీనాలంకారికులమతమునఁ జెప్పి యుండలి మొదటిమూఁడును ఉపమాలంకారములోనివే, నాల్గవది కొందఱిమతమున 'ఆక్షేపాలంకారము', అయిదవది 'అనుక్త వైధర్మ్యవ్యతిరేకము' అని రసగంగాధరకారుఁడు చెప్పినాఁడు.

౫౬. మీలితాలంకారము :— లక్షు : గుణాధిక మయిన యొకవస్తువునందు న్యూనగుణ మయినమఱియొకవస్తువు సమాన చిహ్నమువలన (సాధారణధర్మమువలన) మఱుఁగుపడుట 'మీలితము'.

ఇట్లొకవస్తువును మఱుఁగుపెట్టుసాధారణచిహ్నము (ధర్మము) సహజముగా వచ్చినది కావచ్చును, ఆగంతుకము కావచ్చును.

ఉదా : పగడమువంటి పెదవులుగల నీవు తాంబూలము వేసికొంటి వని తెలిసికొనుట యెట్లు? — (ర. గం.).

ఇచ్చటఁ బెదవులయెఱుపు సహజము.

ఉదా : రాజా! సురలు నీయొక్కయశస్సున మునిఁగిన హిమవత్పర్వతమును శీతముచేతఁ దెలిసికొందురు — (ఉద్ద్యోతము).

యశస్సు తెల్లనిది. అది వ్యాపించి ప్రపంచము నంతయు తెల్లగఁ జేసెను. కావున మంచువలనఁ దెల్లఁగ నుండు హిమవత్పర్వత మందు మఱుఁగుపడెను అని భావము.

ఇచ్చటఁ బ్రపంచమునకుఁ గల్గినధావళ్య మాగంతుకము. దీనిని గొందఱు ఉన్మీలితోదాహరణముగ నిచ్చెదరు (చూడుఁడు : కువలయానందము).

౫౭. సామాన్యాలంకారము :— లక్షు : అప్రకృతవస్తువుతోఁ జేరినప్రకృతవస్తువు అత్యంతసాదృశ్యమువలన వేఱుగా గ్రహింపఁబడనియెడల 'సామాన్యము'.

ఉదా : పద్మాకరములోఁ జొచ్చిన సుందరులముఖములఁ దెలిసికొన వీలు లేకపోయెను — (చంద్రా.).

౫౮. తద్గుణాలంకారము :— లక్షు : స్వగుణత్యాగపూర్వకమైన స్వసన్నిహితవస్త్వంతరసంబంధిగుణగ్రహణము 'తద్గుణము'.

ఉదా : ఒకబంతియే యీ వనితయొక్క చేత నున్నప్పుడెఱుపువన్నెగను, దీనికాలిగోళ్లయొద్దకుఁ బోయినపుడు తెల్లఁగను, ఎగిరి కనులయొద్దకు వచ్చినపుడు నీలముగను కానఁబడుచున్నది.

౫౯. అతద్గుణాలంకారము :— లక్షు : సన్నిహితవస్త్వంతరగుణమును గ్రహింపక ప్రబల మగుటచే తనగుణమునే నిలుపుకొనుట 'అతద్గుణము'.

ఉదా : ఓ రాజహంసమ! తెల్లఁగానున్న గంగాజలములయందును, నల్లఁగానున్నయమునాజలములయందును నీవు మునుఁగుచున్నను నీశుభ్రతకుమాత్రము ఎక్కువయు లేదు, తక్కువయు లేదు — (కా. ప్ర.).

౬౦. ఉత్తరాలంకారము :— లక్షు : ప్రశ్నము లేకుండఁగనే యుత్తరము విన్నంతమాత్రమునఁ బ్రశ్న మూహింపఁదగియుండుటయు, ప్రశ్నయు దానికసంభావ్యప్రత్యుత్తరమును పలుసారులు చెప్పుటయు, ప్రశ్నమందే యుత్తర మిమిడియుండుటయు, రెండు ప్రశ్నముల కొకయుత్తరమే యుండుటయు 'ఉత్తరము' అను అలంకార మగును.

ఉదా : (౧). నేను బ్రతికియున్నదానను అని చెప్పుటకంటె నేను నాకుశల మిం కేమిచెప్పుదును?

ఇచ్చట నొకఁడు కుశల మడిగె ననియు, దానికి నిది యుత్తర మనియు ఈయుత్తరమువలన నూహ్యము.

ఉదా : (౨). ఏది విషమము? దైవగతి; ఏది సుఖము? సుకళత్రము; ఏది దుఃఖము? లోకులు ఖలులుగ నుండుట.

ఉదా : (౩). ప్ర. ఎ ద్దీశునకు (ఎద్ది + ఈశునకు) వాహనము?

ఉ. ఎ ద్దీశునకు (ఎద్దు + ఈశునకు) వాహనము.

ఉదా : (౪). ప్ర. కృషికు లెద్దాని వాంఛింతు రెల్లయప్డు?

ప్ర. విడెము నెద్దాన నొక్కంగఁగఢఁగు నరుఁడు?

ఉ. 'పంట' నని యుత్తరము — (ఆంధ్ర చంద్రా.).

చివర రెండుభేదములను 'చిత్రోత్తర' మనియెదరు. ఇవి శబ్ద శ్లేషమూలకములు.

౬౧. సూక్ష్మాలంకారము :— లక్ష : సూక్ష్మార్థమును, ఇంగితముచేతఁ గాని, ఆకారముచేతఁగాని, తాను దెలుపఁగోరినవారికి నితరులకుఁ దెలియకుండఁ దెలియఁజేయుట 'సూక్ష్మము'.

ఉదా : (సంకేతకాల మెప్పు డని తెలిసికొనఁ గోరుచున్న) నేను చూచుచుండఁగ నా వనిత తనసీమంతమణిని దనవెండ్రుకలలోఁ గప్పివేసెను (సూర్యుఁ డస్తమించినతరువాత నని తెల్పెను) - (కువల.).

సూక్ష్మార్థ మనఁగా తెలివిగలవారికి, (లేక సహృదయులకు) మాత్రము తెలియునట్టిసంగతి. 'ఇంగిత' మనఁగా చేష్టావిశేషము; 'ఆకార' మనఁగా నభిప్రాయ మూహింపఁదగినవ్యాపారము.

౬౨. వ్యాజోక్త్యలంకారము :— లక్ష : స్ఫుటమైన వస్తుస్వరూపమును కపటముచేఁ గప్పిపుచ్చుట 'వ్యాజోక్తి'.

ఉదా : హిమవంతుఁడు పార్వతిని తనచేతులలోఁ బెట్టఁగా నామె కరస్పర్శముచే శరీరమునందు కంపరోమాంచాదికములు పుట్ట 'అబ్బా! హిమవంతునిచేతు లెంత చల్లఁగ నున్నవి' యని శివుఁ డనెను — (కా. ప్ర.).

తనకుఁ గల్గిన హర్ష స్వేదరోమాంచాదులు పార్వతీస్పర్శము వల్లఁ గాక తనచేతిలో నామెను పెట్టుచున్న హిమవంతునిచేతుల చల్లఁదనమువలన నని శివుఁడు కప్పిపుచ్చుటకు యత్నించెను.

'అపహ్నుతి' యందుఁ బ్రకృతాప్రకృతములయందు సామ్యముండును; ఇచ్చట నుండదు. ఇదియే వీనికి భేదము.

౬౩. వక్రోక్త్యలంకారము :— లక్ష : శ్లేషచేతఁగాని కాకుస్వరముచేతఁగాని వాక్యమునకు నర్థాంతరము కల్పింపఁబడినచో 'వక్రోక్తి'.

ఉదా : (౧). ఆమె యేమి చేయుచున్నది ? నీళ్లాడుచున్నది. ప్రతిదినమును నీళ్లాడినను ఒక్కకుమారునినైనను కనదే ? యిది యేమి వింత ?

ఇందు మొదటి 'నీళ్లాటకు' స్నాన మని యర్థము. దానిని శ్లేషచే 'ప్రసవించు' నన్న యర్థాంతరముగ మార్చి రెండవ 'నీళ్లాట' ప్రయోగింపఁబడినది.

ఉదా : (౨). కోర్టులో సాక్ష్యము చెప్పువారు 'దేవునియెదుట నంతయు నిజము చెప్పెదను' అన్నమాటలను ప్రశ్నపూర్వకస్వరముతోఁ జెప్పినయెడల వానికి విపరీతార్థము కలుగును.

ఇది శబ్దాలంకార మని మమ్మటమతము. ఇతర లాక్షణికులు (అలంకారసర్వస్వకారుఁడు, విద్యాధరుఁడు, విద్యానాథుఁడు, దీక్షితులు మొదలగువారు) అర్థాలంకార మనిరి.

౬౪. స్వభావోక్త్యలంకారము :— లక్ష : ఉన్నది యున్నట్టు స్వాభావికముగ వర్ణించుట 'స్వభావోక్తి'. దీని నే కొందఱు 'జాతి' యందురు.

ఉదా : 'ఇత్తెఱంగున మత్తగజంబులు వచ్చి సరోవరంబునఁ జొచ్చి మచ్చికలు హెచ్చుమీఱం గరంబుల జలంబులు పూరించి కరులు కరేణువులమీఁదను కరేణువులు కరులమీఁదను జల్లుచు...శుండాదండంబులం బుండరీకంబులు వెఱికి నిండిన కుతూహలంబున గండు మిగిలి వ్రేట్లాడుచు నన్యోన్యవదనసౌరభంబు లాస్వాదించి మోదంబున బృంహితంబులు సేయుచు......పుష్కరాగ్రంబుల జలంబులు పూరించి చిమ్మనఁగ్రోవులఁబోలె నొండొంటిపయిం జిమ్ముచు ననేకప్రకారంబులఁ గ్రీడించి మావంతులబలవంతంబున జలవిహారం బుజ్జగించి పురంబునకు మగుడునంత' — (ఆంధ్రజైమినిభారతము).

అలంకారసామాన్యమైన చమత్కృతిజనకత్వ మిందును ఉండవలయును. లేనియెడల గుఱ్ఱము గడ్డి తినెను, సకిలించెను, లద్దివేసెను, వెనుకకాలితోఁ దన్నెను అనువర్ణనమును 'స్వభావోక్తి' యనునెడ మనము దినమును మాటలాడునది యంతయు, వ్రాయునది యంతయు (కొద్దిగ తప్ప) 'స్వభావోక్తి' యనియే చెప్పవలసి యుండును. కావున నందఱకును గోచర మగువస్తుస్థితి గాక, సూక్ష్మనిరీక్షణము గల కవికిమాత్రము గానవచ్చునట్టి సూక్ష్మస్వభావములు వర్ణింపఁబడినచో నది 'స్వభావోక్తి' యగునేకాని యన్యథా కా దని అలంకారసర్వస్వకారునిమతము. తాత్పర్య మేమన వస్తువులయొక్క సాధారణధర్మము గాక అసాధారణధర్మము ఉన్నది యున్నట్టు వర్ణింపఁబడెనేని అది 'స్వభావోక్తి' యనిపించుకొనును.

పాశ్చాత్త్యసాహిత్యమునందు 'స్వభావోక్తి' కి మిక్కిలి గౌరవము కలదు. అత్యుక్త్యాదులు లేకుండ, నున్నది యున్నయట్లు స్వాభావికముగను, సహృదయ హృదయాహ్లాదకరముగను వర్ణింపఁగల్గిన కవియొక్క ప్రతిభాశక్తి వెయ్యి యలంకారములతో నావిషయము నే వర్ణించునన్యకవికంటె, వేయిమడుంగు లధిక మని వారి యభిప్రాయము.

౬౫. భావికాలంకారము :— లక్ష : జరగినది గాని జరగఁబోవునది గాని అత్యద్భుతార్థకథనమువలన నిప్పుడు జరగుచున్నట్టు వర్ణింపఁబడెనేని 'భావికము'.

ఉదా : తనపుడిసిట దివ్యములయిన మత్స్యకచ్ఛపములఁ జూచినమునికులపతి యగు నగస్త్యఋషికి జయము అగుఁగాక — (అ. స.).

ఇయ్యది యీయలంకారమునకు నుదాహరణ మని పూర్వమున నుండి పరంపరగా వచ్చుచున్నశ్లోకము. ఇచ్చట సముద్రపానముఁ జెప్పుట యుద్దేశము. సముద్రమునందుండు ఆదిమత్స్యకచ్ఛపావతారములను తనయంజలిలో నగస్త్యుఁడు చూచుచున్నాఁ డని చెప్పుటవలన సముద్రపానము ప్రత్యక్ష మగుచున్న దని యీ యుదాహరణము చెప్పువారితాత్పర్యము.

కాని భామహాదులు దీనిని కావ్యగుణముగ నెంచిరి. వారి మతమునఁ గావ్యములోనికొంత భాగము దీనికి నుదాహరణముగా నుండ వచ్చునేకాని ఒకటి రెండుపద్యములలో నిది కానఁబడదు. కవి తన మనసులోనిభావమును దీనిమూలకముగఁ జదువరులకుఁ బ్రత్యక్షముగఁ జూపును. కావున నిది భావికము. ఇందుకు నాంధ్ర మహాభారతమందలి యుద్ధప్రకరణములు ఉదాహరణముగఁ జెప్పవచ్చును. అందును భీష్ముఁడు కృష్ణునిచేఁ జక్రము పట్టించిన ప్రకరణమును, అభిమన్యునిచివర యుద్ధమును, సైంధవవధనాఁటియుద్ధంబును, దుశ్శాసన వధయు నీభావికాలంకారమున కుదాహరణంబులు. సంస్కృత వాఙ్మయంబునఁ గాదంబరిలోని మహాశ్వేతావర్ణనంబు, హర్షచరితారంభమున నున్న వేదస్వరూపవర్ణనము, మునిక్రోధవర్ణనము, పుళింద వర్ణనము మొదలయినవి ఇందు కుదాహరణము లని తెలిసికొనవలెను.

దీనికిని స్వభావోక్తికిని భేదము కలదు. రెండింటిలోను వర్ణింపఁబడినవిషయము ప్రత్యక్షముగఁ గానవచ్చుట కలదు. కాని, వస్తుస్వభావవర్ణనము స్వభావోక్తికిఁ గారణము. ఇందు నద్భుతవర్ణనమందులకుఁ గారణము. ఇది రసవదలంకారము కాదు. అందు విభావానుభావముల ననుసరించి రసాదికములు భాసించును. అద్భుత వర్ణనమువలనఁ గాదు. ఇది భ్రాంతిమంతము గాదు. ఈభావనయందు భ్రాంతి లేదు.

౬౬. ఉదాత్తాలంకారము :— లక్ష : వస్తుసమృద్ధిని (సంపత్తును) గాని, ప్రకృతవిషయమునకు మహాపురుషచరితమును అంగముగాఁ (ఉపలక్షణముగా) గాని వర్ణించుట 'ఉదాత్తము'.

ఉదా : (౧). రత్నస్తంభములయందుఁ గానఁబడుచున్న ప్రతిబింబసమూహములచే నావరింపఁబడియున్న రావణుని హనుమంతుఁడు కష్టముమీఁదఁ దెలిసికొనెను — (ఆంధ్ర చంద్రా.).

ఇది వస్తుసమృద్ధికి (సంపదకు) నుదాహరణము.

ఉదా : (౨). శ్రీరామచంద్రుఁడు పితృవాక్యపరిపాలనమునందాసక్తుఁడై బాహుమాత్రసహాయుఁడగుచు వాసముచేయుచుండి రాక్షసకులమును నిర్మూలముచేసినస్థానము ఈ దండకారణ్యము (సా. చిం.).

ఇది మహాపురుషచరితము అంగముగ వర్ణింపఁబడిన 'ఉదాత్తము'.

౬౭. రసవదలంకారము :— లక్ష : శృంగారాది నవరసములలో నెయ్యదియైన మఱియొకరసమునకు నంగముగఁ బ్రతిపాదింపఁబడెనేని యది 'రసవదలంకార' మగును.

ఉదా : ఓ రాజా! నీ శత్రుస్త్రీలు స్వప్నములయందుఁ గన్న ప్రియతముల కంఠాశ్లేషమును నిజ మనుకొని, 'ప్రియుఁడా! పరిహాస మేల? నాకంటికిఁ గనఁబడి మరల దేశాంతరమునకుఁ బోవుదువే? ఓయి దయావిహీనుఁడా! నీకుఁ బ్రవాసరుచి యేమిటికి? నీ వెవ్వాని చేత దూరీకృతుఁడ వైతివి?' అని పలుకుచు మేల్కాంచి ప్రియుఁడు తమ బాహుబంధనమున లేకుండుటను జూచి యెలుంగెత్తి యేడ్చెదరు — (అ. స.).

ఇచ్చట వాక్యార్థభూతమును అంగియు ముఖ్యమైనదియు నగు రసము 'కరుణము'; అంగభూతరసము విప్రలంభశృంగారము.

పైని ఈయఁబడినలక్షణము ధ్వని నొప్పుకొనువారు చెప్పునది. వీరిమతమున అంగిగా నున్నరసము ధ్వని యనియు, అంగరసము అలంకార మనియు. కాని ధ్వని లే దనువారు రసము 'అంగ' రూపమున నున్నను 'అంగి' రూపమున నున్నను అలంకారమే యని యందురు.

౬౮. ప్రేయోలంకారము :— లక్ష : ఒకభావ మన్యభావమునకుఁ గాని, రసమునకుఁగాని అంగముగఁ జెప్పఁబడెనేని యది 'ప్రేయస్సు'. దీనినే 'భావాలంకార' మనియు ననియెదరు.

ఉదా : (౧). అంత్యకాలమందు యముఁడు నాగపాశము నామెడకు వేసినను ఓఫణీంద్రహార! నాకప్పుడు క్షణకాలమైనను నీ పోలిక కలుగుఁగావున నేను మరణమునందుఁ గూడ సంతోషముఁ జెందుదును.

ఇందు భగవద్విషయమైన 'రతి' భావము 'అంగి'; దానికి మరణవిషయ మైన 'రతి' అంగము.

ఉదా : (౨). కాశిలో దేవనదీతీరమునఁ గూర్చుండి గోచి పెట్టుకొని రెండుచేతుల జోడించి 'ఓ గౌరీపతీ! త్రిపురహార! శంభూ! త్రినేత్ర! నన్ను రక్షింపు' మని యఱచుచు నే నెప్పుడు దినములను నిమిషములవలెఁ గడపుదును? (కువల.).

ఇందు శాంతరసము అంగి, దానికి 'ఎప్పుడు గడపుదును?' అనుపదములచే సూచితమైన 'చింత' యను 'వ్యభిచారిభావము' అంగముగఁ జెప్పఁబడినది. కావున 'ప్రేయస్సు'.

౬౯. ఊర్జస్వి అలంకారము :— లక్ష : రసాభాసము గాని భావాభాసము గాని గుణీభూతత్వముఁ బొందెనేని (మఱియొక దానికి నంగముగఁ జెప్పఁబడెనేని) 'ఊర్జస్వి' యగును.

ఉదా : భయముచే నరణ్యములో డాఁగియున్న నీశత్రువుల చక్కనిస్త్రీల యంగసౌందర్యమును సాభిలాషముగఁ దిలకింపని యొక చెంచువాఁడైనను అడవిలోఁ గలఁడా?

ఇచ్చటఁ జెంచువాండ్రయొక్క పరదారవిషయకౌత్సుక్యము అనౌచిత్య మైనది. కావున నిది 'శృంగారాభాసము'. ఇది రాజవిషయకరతికి అంగము కావున 'ఊర్జస్వి'.

౭౦. సమాహితాలంకారము :— లక్ష : భావశాంతి మఱియొకదానికి నంగముగఁ జెప్పఁబడినచో 'సమాహితము'.

ఉదా : ఇది యేమి చేయునో చూచెద మని నే నేమియు మాటలాడకుండ నుంటిని; వీఁడు నాతో మాటలాడకయున్నాఁడు

శతుఁ డని తలఁచి యది కోపము నాశ్రయించెను; ఇట్లొకరివైపు మఱియొకరు విలక్షణదృష్టితోఁ జూచుచుండినమనోజ్ఞావస్థ దాఁటిన తరువాత నేను సాభిప్రాయముగ నవ్వితిని. అది ధైర్యమును కరఁగించు నట్టిబాష్పమును విడిచెను '.

ఇచ్చట శృంగారరసము ' అంగి ', ' కోపశాంతి ' దాని కంగము (కువల.).

౭౧. భావోదయాలంకారము :— లక్ష : భావోదయము మఱియొకదాని కంగముగ నుండెనేని అది ' భావోదయ ' మనఁబడును.

ఉదా : సుహృదులతోఁ గలసి మధుపానముఁ జేయుచున్న నీవైరులు, ఎట్లో నీపేరు విని విషమదశను బొందిరి.

ఇందు రాజవిషయ రతిభావము అంగి ; దానికి త్రాసాదిభావోదయము అంగముగఁ జెప్పఁబడినది.

౭౨. భావసంధ్యలంకారము :— లక్ష : భావసంధి మఱియొకదాని కంగమైనచో ' భావసంధి ' యను అలంకార మగును.

ఉదా : రాజా ! నీ యుద్ధసన్నాహము విని బయలుదేరుచున్న నీవీరులు తమ యెడమచేతులతోఁ దమ ప్రియురాండ్రబాష్పధారలను, కుడిచేతులతోఁ దమశస్త్రధారలను తుడుచుచుఁ జేయవలసిన కార్యమునందుఁ గొంతతడవు ముగ్ధులైరి— (అ. స.).

ఇచ్చట ప్రియాస్నేహము, రణౌత్సుక్యము అనెడి రెండుభావములకును ' సంధి ' (ఒకవిధమైనపోటీ) చెప్పఁబడినది. అంగిభూతమైన ప్రభువిషయభావమునకు నీ ' భావసంధి ' యంగము. కావున అలంకారము.

౭౩. భావశబలతాలంకారము :— లక్ష : ' భావశబలత ' అంగముగ వర్ణింపఁబడినచో ' భావశబలత ' యనునలంకారం బగును.

ఉదా : అకార్య మెక్కడ! చంద్రవంశ మెక్కడ? అది మరలఁ గనఁబడునా ! మన శాస్త్రజ్ఞానము దోషములను తొలంగించుటకేకదా ! దానిమోము కోపమునఁగూడ నెంత చక్కఁగ నుండెను ! ధర్మజ్ఞులయిన పెద్ద లే మందురు ? అది కలలోనైన దొరకునది కాదు. చిత్తమా ! శాంతింపుము. ధన్యుఁడగు నేయువ దానియధరమును గ్రోలునో ! — (అ. స.).

ఇచట మొదట కార్యాకార్యములను విచారించుట ' వితర్కభావము '; రెండవవాక్యమున ' ఔత్సుక్యభావము '; మూఁడవవాక్యమున ' మతి '; నాల్గవవాక్యమున ' స్మరణము '; అయిదవవాక్యమున అపవాదభయము, ఆఱవవాక్యమున ' శంక ', ' దైన్యము '; ఏడవవాక్యమున ' ధృతి '; ఎనిమిదవవాక్యమున ' చింత ' అనుభావములన్నియు నిందుఁ గూడినవి. ఇది విప్రలంభశృంగారమున కంగము.

ఇది దేవయానినిగుఱించి యయాతి చెప్పె నని కొందఱును, ఊర్వశినిగుఱించి విక్రముఁడు చెప్పెనని యితరులును చెప్పియున్నారు.

౭౪. సంసృష్టి, ౭౫. సంకరము లను అలంకారములు :— లక్ష : రెండు గాని, ఎక్కువ గాని అలంకారము లొకవాక్యమునందుఁ గలసియుండుటకూడ లాక్షణికులచే వేఱు అలంకారముగ నెంచఁబడెను.

ఇట్టికలిమిడి రెండువిధముల నుండవచ్చును. ఒకటి తిలతండులముల(నువ్వులు బియ్యము)వలెను; మఱియొకటి క్షీరనీరన్యాయమునను (పాలునీరువలెను).

రెండు అలంకారములు తిలతండులములవలెఁ గలసియుండిన యెడల, నవఁగా నొకదానితో మఱియొకదానికి సంబంధము లేకుండెనేని, యాకలిమిడి ' సంసృష్టి ' అనంబడును.

ఉదా : చీకటి తన యంగములను పూఁతపూయుచున్నట్లున్నది; ఆకాశము కాటుకను కురియుచున్నది; అసత్పురుషసేవవలె చూపు నిష్ఫల మగుచున్నది — (మృచ్ఛకటికము).

ఇందు రెండుఉత్ప్రేక్షలకును, ఒక ఉపమకును ' సంసృష్టి '.

శబ్దాలంకారసంసృష్టి, అర్థాలంకారసంసృష్టి, ఉభయాలంకారసంసృష్టి అని మూఁడువిధములుగ నీయలంకార ముండవచ్చును.

క్షీరనీరములవలె, నవఁగా నొకదానిని మఱియొకటి యాశ్రయించి అనేకాలంకారములు కలసియుండుట ' సంకరము '.

అంగాంగిభావసంకరము, సందేహసంకరము, ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరము అని ' సంకరము ' మూఁడువిధములు.

ఒకయలంకారము ముఖ్యమై దానిపూర్తికై తక్కిన యలంకారములు దానికి నవయవములుగాఁ జేరియుండుట ' అంగాంగిభావసంకరము '.

ఉదా : ఓరాజా ! నీశత్రుస్త్రీలరణ్యమునందుఁ బరుగెత్తుచుండఁగాఁ గిరాతులు వారిమరకతమణులశిరోభూషణమును, బంగారుకర్ణభూషణములును, రత్నఘటితములైన నూపురద్వయమును తీసికొని, బింబోష్ఠకాంతిచే నెఱ్ఱఁబాఱినహారమును గురివెందలదండ యని హరింపరైరి ! — (కా. ప్ర.)

ఇచ్చట ' బింబోష్ఠకాంతి ' (దొండపండు వంటి పెదవుల తేజస్సు)వలన ఆ హారమునకు నెఱుపురంగు వచ్చె నని చెప్పుటచే ' తద్గుణ 'మను అలంకార మాయెను. గురివెందలదండ యని తలఁచి కిరాతులు హారమును హరింపరైరి అని చెప్పుటచే ' భ్రాంతిమంత ' మను అలంకారమయ్యెను. ఇందుఁ దద్గుణము నపేక్షించి భ్రాంతిమంతము పుట్టినది కావున నీరెండు అలంకారములకును అంగాంగిభావము కలిగెను.

ఈ యంగాంగిభావరూపసంకరము శబ్దాలంకారములకు సంభవింప దని ' అలంకారసర్వస్వ 'కారుని మతము. కాని కావ్యప్రకాశకారునకు నీమత మసమ్మతము.

ఒకవాక్యమునందు సంభవింపఁదగిన అలంకారములలో నేదానిని చెప్పినను సాధకబాధకములు లేకుండుట ' సందేహసంకరము '.

ఉదా: బ్రహ్మదేవుఁ డీసముద్రమును గంభీరముగను రత్నపూర్ణముగను స్వచ్ఛకాంతిగలదిగను జేసి సరసపానీయముగఁ జేయక పోయెను గదా? — (కా. ప్ర.).

సముద్రము ప్రస్తుతవిషయ మనుకొన్నయెడల, నిందలిని శేషణముల సామ్యమువలన, నన్నియు సద్గుణములు గలిగి యొక్కదుర్గుణము గలపురుషాదులనుసుతించిన అప్రస్తుతార్థప్రతీతి కలుగుచున్నది. కావున దీనిని 'సమాసోక్తి' అనవచ్చును. సముద్ర మప్రస్తుత మని యనుకొన్నయెడల దానిసమగుణతవలన నేదియో ప్రస్తుతము స్ఫురించును గావున నిది 'యప్రస్తుతప్రశంస'. ఇచ్చట నిదియా యదియా యన్న సంశయము కలదు. కావున నిది 'సంశయసంకరము'.

ఒక్కవాచకశబ్దమునందు అలంకారములు స్ఫుటముగ నున్నయెడల 'ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరము' అగును.

ఉదా: మురారివలన నిర్గతము లయి నరకనిరోధముచేయుచుండెడిచక్రధార గంగవలెనే నీతలయందుఁ బడును — (ఆంధ్ర చంద్రా.).

ఇచ్చట 'మురారివలన నిర్గతము' అనునది చక్రధారకును, గంగకును సాధారణము.

కావున 'వలె' అనుపదమునందు 'ఉపమ' కలదు. 'నరకనిరోధము చేయు' అనుపదమునందు చక్రధారాపక్షమున నరకాసురునివధయు, గంగపక్షమున నరకలోకనివృత్తియు అని శ్లేషవలన రెండర్థము లేర్పడుచున్నవి. కావున 'వలె' అనుపదమువలన ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషలు స్ఫురించుచున్నవి. ఇట్లు ఈ 'వలె' అనుఒకపదమునందు 'ఉపమ', 'శ్లేష' అను రెండలంకారములు నిమిడియున్నందున ఇది 'ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరము'.

దీనినే కొందఱు ఏకప్రతిపాద్యసంకర మనియు, ఏకవ్యంజకానుప్రవేశసంకర మనియుఁ జెప్పెదరు.

౭౬. అసమము :— లక్ష: సర్వథా ఉపమానమును నిషేధించుట 'అసమము'.

ఉదా: సత్యసంధతయందు హరిశ్చంద్రునిఁ బోలినవాఁడు లేనే లేఁడు.

ఈ యలంకారము వ్యంగ్యముగ అనన్వయమునందు నుండును. కాని రూపకదీపకాదులందు వ్యంగ్యముగ నున్న యుపమవలె నచ్చట వేఱుపేరు వడయదు. కాని వాచ్యమునందు నిది స్వతంత్రచమత్కారము కలది గాన భిన్నాలంకారముగఁ జెప్పఁబడును. దీనినిగూడ పూర్ణలుప్త మొదలయినభాగములుగ నీ లయినంతవఱకు విభజింపవచ్చును.

మమ్మటాదిపూర్వు లెవ్వరును దీనిని స్వతంత్రాలంకారముగ నొప్పుకొనలేదు. కువలయానందమునందును గానరాదు. రసగంగాధరమం దున్నది.

౭౭. ఉదాహరణాలంకారము :— లక్ష: సామాన్యముగఁ జెప్పఁబడినయర్థమును స్పష్టపఱుచుటకు తదేకదేశమును నిరూపించి సామాన్యమునకును, ఏకదేశమునకును గల అవయవావయవిభావమును చెప్పినయెడల నది 'ఉదాహరణము'.

ఉదా: సద్గుణశాలి విపత్తులో నున్నను ఉపకారమే చేయును. మూర్ఛ చెందినదియుఁ, జచ్చినదియు నగు పాదరసమే యిందుకు నిదర్శనము (ర. గం.).

ఇందు అవయవావయవిభావబోధకము లగు 'వలె', 'నిదర్శనము', 'దృష్టాంతము' — ఇత్యాదిపదము లుండును; అర్థాంతరన్యాసమునం దుండవు. ఇది వీనికి భేదము.

ఇది స్వతంత్రాలంకారము కా దనియు, ఉపమాలంకారమే యనియుఁ బురాతనాలంకారికులమతము — (ర. గం.).

దీనిని అలంకారసర్వస్వకారుఁడు గాని, కావ్యప్రకాశకారుఁడుగాని, ప్రతాపరుద్రీయకారుఁడు గాని, కువలయానందకారుఁడు గాని స్వతంత్రాలంకారముగ నుదాహరించియుండలేదు. రసగంగాధరకారుఁడుమాత్ర మిచ్చియున్నాఁడు.

౭౮. ప్రౌఢోక్త్యలంకారము :— లక్ష: ఒకవస్తువుయొక్కయొకధర్మమును అతిశయముగఁ బ్రతిపాదించునిమిత్తము ఆవస్తువుతో సంబంధము లేనిదియు ఆధర్మము ప్రసిద్ధముగాఁ గలదియు నగు మఱియొకవస్తువుతో దానికి సంబంధము గలుగఁజేయుట 'ప్రౌఢోక్తి'.

ఉదా: నీవు కుంకుమనీళ్లు పోసి నీదొడ్డిలో పెంచిన లవలీలత యొకప్పుడు నీ శరీరపుఁజాయను పోలుచున్నది — (ర. గం.).

లవలీలత స్వభావముగ నెఱ్ఱనిది. అది యెఱ్ఱ దగుటకు కుంకుమనీళ్లు దానికిఁ బోయనక్కఱలేదు. కాని లతయొక్క రక్తిమను అధికముగఁ జెప్పి దానిని ఆస్త్రీయొక్క మేనిచాయతోఁ బోల్చుట కవియుద్దేశము.

౭౯. లలితాలంకారము :— లక్ష: ప్రకృతధర్మియందుఁ బ్రకృతవ్యవహారముఁ జెప్పక యప్రకృతవ్యవహారసంబంధముఁ జెప్పినయెడల 'లలితము'.

ఉదా: ప్రపంచమునందు నింకొక చక్కనిస్త్రీ లేదా? సీతయేనా నీకుఁ దగినది? రావణా! చందనవృక్షశాఖ లాగి నీవు ఫణీంద్రుని లేపితివి! — (ర. గం.).

ఇచ్చట, నీవు సీతను తెచ్చి రామునికోపమునకుఁ బాత్రుఁడవైతి వని చెప్పుటకు మాఱుగా చందనవృక్షశాఖను లాగి ఫణీంద్రుని లేపితివి అని చెప్పఁబడినది.

పైలక్షణములో 'ప్రకృతధర్మియందు' అనుపదముచే నీయలంకారమునకును 'అప్రస్తుతప్రశంస'కును గలభేదమును, 'ప్రకృతవ్యవహారముఁ జెప్పక' యనుటచే దీనికిని 'నిదర్శన'నకుఁ గలభేదమును

చెప్పఁబడినవి. ఇది 'భేదమునం దభేద'మను 'అతిశయోక్తి' కంటెను భిన్నము. అందు పదార్థముచేఁ బదార్థముయొక్క అధ్యవసాన ముండును; ఇందు వ్యవహారముచే వ్యవహారాధ్యవసానము గలదు.

'లలితము' వేఱలంకారము కాదనియు, నిది 'నిదర్శన'యే యనియుఁ బెక్కురాలంకారికుల యభిప్రాయము.

౪౦. ప్రహర్షణాలంకారము :— లక్ష : సాక్షాదుద్దేశక ప్రయత్నము లేకయే యభీష్టార్థము లభించుట 'ప్రహర్షణము'.

ఇది మూఁడువిధములు : (౧) ఏ ప్రయత్నము లేకయే తనిచ్ఛగ నభీష్టము లభించుట. (౨) ప్రయత్నము చేయఁగా నభీష్టముకంటె నెక్కుడు లభించుట. (౩) ఫలసాధనమునకు ప్రయత్నము చేయుచుండఁగఁ బ్రయత్నముతో సంబంధము లేకయే ఫలమే లభించుట.

ఉదా : (౧). తాను వెదకవలె నన్నతీగ కాళ్లనే చుట్టుకొనెను.

(౨). చాతకము నాలుగైదు జలకణములు కోరఁగా మేఘము లోకము నంతయు నీళ్లతో నింపెను.

(౩). ధనము నిచ్చునౌషధములకై త్రవ్వుచుండ నిధియే దొరకెను.

౪౧. విషాదాలంకారము :— లక్ష : అభీష్టార్థవిరుద్ధలాభము 'విషాదము'.

ఉదా : జను లందఱును తమతమపనులలో నిమగ్నులై దూరముగ నున్నపుడు 'నాముక్కుతో నీకమ్ములను విఱిచి యీపంజరమునుండి వెడలిపోయెదను' అని చిలుక మనోమయామృతమును రుచి చూచుచుండఁగా, ఏనుఁగుతొండమువంటి పెనుబా మొకటి దాని పంజరములోనికిఁ దూఱెను — (ర. గం.).

ప్రయత్నము చేయక వచ్చినది, మంచిప్రయత్నము చేయఁగా దానికి వ్యతిరేకముగ అకస్మాత్తు వచ్చినది, ఏ ప్రయత్నము మంచి కని చేయఁబడినదో యదియే విరుద్ధఫలము నిచ్చునది యని దీనికి యెన్నో భేదములఁ జెప్పవచ్చును.

'ఇది విషమాలంకార'భేద మని కొందఱిమతము.

౪౨. ఉల్లాసాలంకారము :— లక్ష : ఒకవస్తువుయొక్క గుణదోషములచేత వస్త్వంతరమునకు గుణదోషములు కలిగినట్లు వర్ణించినచో 'ఉల్లాసము'.

ఇయ్యది ౧. గుణముచే గుణము, ౨. గుణముచే దోషము, ౩. దోషముచే దోషము, ౪. దోషముచే గుణము కలుగుట యని నాల్గు విధములు.

ఉదా : హింసాప్రధానులయిన రాక్షసులచే నెల్లప్పుడును అపవిత్రములుగఁ జేయఁబడిన వింధ్యాటవులు రామాంఘ్రిసంయోగముచే మునిభార్యవలె, ధన్యములుగఁ జేయఁబడెను — (ర. గం.).

ఇందుఁ బూర్వార్ధమున దోషముచే దోషము, ఉత్తరార్ధమున గుణముచే గుణము కల్గుట చెప్పఁబడినది.

ఉదా : సజ్జనులను ఆశ్రయింపకుండుట ధనముయొక్క యభాగ్యము — (ఆంధ్రచంద్రా.).

ఇందు సజ్జనులగుణముచేత, వారి నాశ్రయింపనిధనమునకు అభాగ్యదోషము పట్టినది.

ఉదా : రాజసేవ కత్తిమీఁదిసాము వంటిది. రాజసేవకులకు వధము లేకుండెనా యదియే వారికి లాభము.

రాజుయొక్క క్రౌర్యదోషముచేత వానిసేవకులకు ప్రాణములు దక్కుటయే యొకలాభ మని గుణముగ వర్ణింపఁబడినది.

ఇయ్యది 'కావ్యలింగాలంకారము'చే గతార్థ మగుటచే స్వతంత్రాలంకారము కానేర దని కొందఱును, లౌకికార్థమయ మగుటచే అలంకారమే కా దని మఱికొందఱును చెప్పుదురు.

౪౩. అవజ్ఞాలంకారము :— లక్ష : ఒకవస్తువుయొక్క గుణదోషములచేత నితరవస్తువులకు గుణదోషములు కలుగకుండుట 'అవజ్ఞ'.

ఉదా : మానికను సముద్రములో ముంచినను స్వల్పజలమునే గ్రహించును.

ఇయ్యది 'విశేషోక్తి'యే కాని వేఱు అలంకారము కా దని కొందఱి యభిప్రాయము.

౪౪. అనుజ్ఞాలంకారము :— లక్ష : చెడు వస్తువునందు నొక గుణముఁ జూచి యందుకై చెడువస్తువునే కోరుట 'అనుజ్ఞ'.

ఉదా : బ్రహ్మదేవుఁడా ! చేతులు జోడించి నిన్నొకటి వేఁడెదను. దున్నుకొని బ్రతుకువారికులములో జన్మ మిచ్చినను సరే కాని వారు విష్ణుభక్తిపరాయణులుగ నుండవలెను — (ర. గం.).

౪౫. తిరస్కారాలంకారము :— లక్ష : గుణము గల వస్తువునుగూడ దోషవిశేషభయముచేతఁ దిరస్కరించుట 'తిరస్కారము'.

ఉదా : హరిచరణభజనచ్యుతిభయముచే రాజ్యసుఖము నేనొల్ల.

౪౬. లేశాలంకారము :— లక్ష : గుణమును అనిష్టసాధన మగుదోషముగను, దోషమును ఇష్టసాధన మగుగుణముగను వర్ణించుట 'లేశము'.

ఉదా : శుకమా ! ఎల్ల పక్షులును విచ్చలవిడిగఁ దిరుగుచుండఁగా నీ తియ్యనిపలుకులకు ఫలము నీవు పంజరమునఁ గట్టుపడుట — (కువ.).

౪౭. పరికరాంకురము :— లక్ష : విశేష్యములను సాభిప్రాయముగ నుపయోగించినయెడల 'పరికరాంకుర' మగును.

ఉదా : నీ గుణములను వర్ణించుటకు ఫణీంద్రుఁడును, వ్రాయుటకు హైహయార్జునుఁడును, చూచుటకు నింద్రుఁడును కావలయును — (కువల.).

ఇందు 'ఫణీంద్రుఁడు', 'హైహయార్జునుఁడు', 'ఇంద్రుఁడు' అను విశేష్యములు సాభిప్రాయములు. ఫణీంద్రునకు వేయినాలుకలును, హైహయార్జునునకు వేయిచేతులును, ఇంద్రునకు వేయికన్నులును కలవు.

ఈ యలంకారము 'పరికరాలంకారము'లోనిదే కాని స్వతంత్రము కా దని కొందఱయభిప్రాయము. విశేష్యములసాభిప్రాయత్వముగూడ విశేషణాంశముయొక్క సాభిప్రాయత్వమే. నిరర్థకమైన విశేష్యమునకు సాభిప్రాయత్వము స్వప్నమందైనను కలుగనేరదు — (ఉద్ద్యోతము ; సుధాసాగరము).

౫౮. ప్రస్తుతాంకురము :— లక్ష : ఒక ప్రస్తుతమువలన మఱియొక ప్రస్తుతము ద్యోతించెనేని 'ప్రస్తుతాంకురము'.

ఉదా : ఓతుమ్మెదా ! మాలతి యుండఁగా ముండ్లతో నిండియున్న కేతకిని (మొగిలిపువ్వును) ఏల కాంక్షించెదవు ? — (కువల.).

మాలతిని విడిచి కేతకిమీఁద వ్రాలుచున్న తుమ్మెదను జూచి ప్రియునితోఁగూడ నుద్యానవనములోఁ దిరుగుచున్న యొక స్త్రీ పై మాట చెప్పెను. నావంటిచక్కనిస్త్రీని విడిచి అసౌఖ్యకరమైన పరవనితాసంగతి నీ కేల యని పతితోఁ జెప్పుట యామెయుద్దేశము. ప్రత్యక్షముగాఁ జూచుచున్న తుమ్మెదవృత్తాంతమును ప్రస్తుతమే; పెనిమిటి యుండఁగ నాతనికి నర్థము కావలె నని చెప్పెను. కాన నదియు ప్రకృతమే యని భావము.

ఇది అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారమే కాని స్వతంత్రము కా దని ప్రాచీనలాక్షణికులమతము — (ఉద్ద్యోతము.).

౫౯. వ్యాజనిందాలంకారము :— లక్ష : అప్రస్తుతవిషయపునిందవలన ప్రస్తుతవిషయపునింద స్ఫురించెనేని 'వ్యాజనింద'.

ఉదా : ఒక్కతల ద్రుంచిన శివుని ననవలయును గాని బ్రహ్మ నని యేమిప్రయోజనము ? — (కువల.).

ఇచ్చట లోకమునందు దుఃఖమును సృజించిన బ్రహ్మదేవుని నిందించుట ప్రస్తుతము. కాని ఆతనియన్నితలలును తెగఁగొట్టక ఒక్కతలనే తెగఁగొట్టినందుకు నప్రస్తుతుఁడైన శివుని నిందించి యిది సాధింపనైనది.

౬౦. అసంభవాలంకారము :— లక్ష : అర్థనిష్పత్తికి నసంభావ్యము చెప్పుట 'అసంభవము'.

ఉదా : గొల్లపిల్లవాఁడు కొండ నెత్తునని యెవ రెఱుఁగుదురు?

ఇది స్వతంత్రాలంకారము కాదనియు, 'విరోధాలంకా'రాంతర్గత మనియుఁ బూర్వలాక్షణికులమతము (చూడుఁడు, ప్రదీపోద్ద్యోతములు).

౬౧. అల్పాలంకారము :— లక్ష : ఎందు సూక్ష్మమైన యాధేయముకంటె నధికమైనసూక్ష్మత యాధారమునకుఁ జెప్పఁబడునో యది 'అల్పము'.

ఉదా : కృశాంగి ! ఉంగరము నీచేతియందు జపమాలవలె నున్నది — (కువల.).

చేయి యాధారము. ఉంగర మాధేయము. విరహముచేఁ జిక్కినందున, సూక్ష్మమైన యుంగరముకంటె నామెచేయి కడుసన్నముగా నున్న దని భావము. ఇది స్వతంత్రాలంకారము కాదు; అధికాలంకారవిభేదమే యని ఉద్ద్యోతకారుఁడు.

౬౨. వికస్వరాలంకారము :— లక్ష : ఒక విశేషమును జెప్పి, సామాన్యముతో దానిని సమర్థించి, అంతఁ దృప్తి నొందక మఱియొక విశేషమును, ఉపమానమూలమునఁ గాని యర్థాంతరన్యాసమూలమునఁ గాని చెప్పుట 'వికస్వరము'.

ఉదా : అనంతరత్నములకుఁ బుట్టినిల్లయిన హిమాలయమునకు మంచు చక్కఁదనమును బోఁగొట్టునది కాలేదు. పెక్కుగుణములసమూహములో నొక్కదోషము, చంద్రునికిరణములలో మచ్చవలెఁ గప్పఁబడును — (కువల.).

ఇది యర్థాంతరన్యాసాలంకారమే కాని వేఱు కాదు — (ఉద్ద్యోతము).

౬౩. సంభావనాలంకారము :— లక్ష : ఒకయర్థము సిద్ధించుట 'కిది యిట్లయినయెడ' నని వితర్కించినచో 'సంభావన'.

ఉదా : ఓ రాజా ! శేషుఁడు వక్తయైనయెడల నీగుణము లెన్నఁబడును.

ఇది అతిశయోక్తిలోనిదే కాని స్వతంత్రాలంకారము కా దని కొందఱయభిప్రాయము.

౬౪. మిథ్యాధ్యవసత్యలంకారము :— లక్ష : ఒకదానియొక్క మిథ్యాత్వమును నిరూపించుటకై మఱియొక మిథ్యార్థమును కల్పించుట 'మిథ్యాధ్యవసితి'.

ఉదా : ఆకాశపుష్పమాలను ధరించి వేశ్యను వశీకరింపుము.

ఇది స్వతంత్రాలంకారము కా దనియు, అతిశయోక్తిలోనిదియే యనియుఁ గొందఱిమతము — (ఝళకీకరు[1]).

౬౫. ముద్రాలంకారము :— లక్ష : ప్రకృతార్థపరములయినపదములచే ప్రకృతమునకు సంబంధము లేని మఱియొకసూచ్యార్థమును సూచించుట 'ముద్ర'.

---

1. భట్టవామనాచార్యఝళకీకరు అనుపండితుఁడు కావ్యప్రకాశముపై మంచి టీక వ్రాసినాఁడు. దాని రెండవకూర్పు బొంబాయి నిర్ణయసాగరప్రెస్సులో అచ్చుపడినది. దానినిఁ జూడనగును.

ఉదా : తే. మిత్రుఁ డొక్కఁడు వీణియ మీటుచుండ
విబుధవరు లిద్ద ఱర్థంబు విప్పిచెప్ప
నినులు నిద్దఱు వినుచుండ నేకగతిని
తేటగీతంబు మూఁటను వాట మయ్యె. (అప్ప.)

ఇందు తేటగీతము (తేటపాట) ప్రకృతము. దానిని వర్ణించు పదములతోడనే తేటగీతిలక్షణము, పేరును సూచింపఁబడినవి. ఇది 'శ్లేష' కాదు. ఎందుకన 'వీణియ మీటుట' మొదలయినక్రియలు గీతిలక్షణమున నన్వయింపవు.

ఇట్లే 'నవరత్నమాల' యను పేరుతోఁ బద్యములను వ్రాయుచు మాఱర్థమందు వేఱువేఱురత్నముల పేళ్లు చెప్పుటయు, సంగీతకృతు లందు రాగముల పేళ్లు సూచించుటకుఁ గృతులలో రెండవయర్థమునందు 'శంకరాభరణము' మొదలయినపదములను వాడుటయు ఈయలంకారమే యగును.

ఇది యలంకారమే కాదు. ఇందుఁ బ్రస్తుతోపస్కారక మేమియు లేదు. అని కొందఱయభిప్రాయము — (ఝళకీకరు).

౯౬. రత్నావళ్యలంకారము :— లక్ష : ప్రకృతార్థములను వరుసగఁ జెప్పినచో 'రత్నావళి' అనునలంకార మగును.

ఉదా: రాజా! నీవు చతురాస్యుఁడవు, లక్ష్మీపతివి, సర్వజ్ఞుఁడవు.

నీవు 'బ్రహ్మవు విష్ణువవు మహేశ్వరుఁడవు' నని భావము. ఇచ్చట వాడుకలో నున్న బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రు లన్న క్రమముఁ దప్పక చెప్పఁబడినందున నీయలంకారము.

ఇది యలంకారమే కాదు. ఇచ్చట రూపకమే చమత్కారమును కలుగఁజేయుచున్నది గాని, క్రమముచేఁ గాదు (ఉద్ద్యోతము).

౯౭. పూర్వరూపాలంకారము :— లక్ష : స్వగుణమును విడిచి మరల స్వగుణమును గ్రహించినట్లు వర్ణించినచోఁ 'బూర్వరూపము'.

ఉదా : ఓరాజా ! శివునికంఠమును చుట్టుకొన్నవాఁడయ్యును శేషుఁడు నీకీర్తిచేఁ దెల్లనివాఁ డయ్యెను.

మొదట శేషుఁడు తెల్లనివాఁడు, శివునినల్లనికంఠముయొక్క స్పర్శచే నల్లపడెను. మరల రాజుయొక్క కీర్తిచేఁ దెల్లపడెను!

ఇది 'సమాధి' లోనిది గాని స్వతంత్రాలంకారము కాదు — (ఉద్ద్యోతము).

౯౮. అనుగుణాలంకారము :— లక్ష : ఒక్క వస్తువు పూర్వము తనకు సిద్ధముగా నున్నగుణమునే పరసన్నిధివలన నెక్కువగాఁ బొందినట్లు చెప్పుట 'అనుగుణము'.

ఉదా : నీలోత్పలములు కామినియొక్క కటాక్షములచే నధికనీలిమను బొందెను.

ఇది 'తద్గుణమే; స్వతంత్రాలంకారము కాదు'- (ఉద్ద్యోతము).

౯౯. ఉన్మీలితాలంకారము :— లక్ష : భేదస్ఫూర్తి చెప్పఁబడెనేని 'ఉన్మీలితము'.

ఉదా : ఓరాజా ! సురలు నీయొక్క యశస్సున మునిఁగిన హిమవత్పర్వతమును చలిచేఁ దెలిసికొందురు.

ఇది మీలితమునకు వ్యతిరేకము. ఇది స్వతంత్రాలంకారము కా దనియు, మీలితాంతర్గత మనియు నుద్ద్యోతకారునిమతము.

౧౦౦. విశేషకాలంకారము :— లక్ష : విశేషము కన్పట్టుచుండెనేని 'విశేషకము'.

ఉదా : చంద్రుఁ డుదయింపఁగాఁ గమలములును, ముఖములును కనుఁగొనఁబడెను (వేఱువేఱుగ గుర్తింపఁబడెను).

ఇది 'సామాన్యము'నకు వ్యతిరేకము. ఇది స్వతంత్రము కాదు. 'సామాన్య'ములోనిదే — (ఉద్ద్యోతము.).

౧౦౧. పిహితాలంకారము :— లక్ష : పరవృత్తాంత మెఱిఁగినవానియొక్క సాభిప్రాయచేష్టనము 'పిహితము'.

ఉదా : ప్రియుఁడు ప్రాతఃకాలమున నిల్లు చేరఁగానే భార్య ప్రక్క వేసెను.

రాత్రి యంతయు సపత్నితోఁ గూడి జాగరణము చేసితివి గాన నిఁక నిద్రింపుము అని భావము.

ఇది 'సూక్ష్మా' లంకారాంతర్గతము — (ఉద్ద్యోతము).

౧౦౨. గూఢోక్త్యలంకారము : — లక్ష : ఒక విషయ మొకరికిఁ జెప్పఁదలఁచి యది దగ్గఱఁ గాని, చుట్టుపట్టునఁగాని ఉండు వారికిఁ దెలియ కుండులాగున నన్యుని సంబోధించి గూఢముగాఁ జెప్పుట 'గూఢోక్తి'.

ఉదా : చక్రవాకకాంతా ! రాత్రి సమీపించుచున్నది. ప్రియుని వీడ్కొలుపుము — (అభి.).

శకుంతలయు, దుష్యంతుఁడును లతాకుంజమునఁ గలసియుండ శకుంతలను జూడ గౌతమి యనునామె వచ్చెను. కాని యీసమాచారము శకుంతలకు, గౌతమికిఁ దెలియకుండఁ దెల్పి యామె దుష్యంతుని దాఁచునట్లు చేయవలె నని, సఖి యిట్లామెను హెచ్చరించెను.

ఇది యొకప్పుడు ధ్వనిరూపముగను, ఒకప్పుడు గుణీభూత వ్యంగ్యముగను నుండును — (ఝళకీకరు).

౧౦౩. వివృతోక్త్యలంకారము : — లక్ష : కవి యిది గూఢోక్తి యని తెల్పుపదముల నుపయోగించి గూఢోక్తి చెప్పిన యెడల నది 'వివృతోక్తి'.

ఉదా : పైగూఢోక్తి ఉదాహరణమునందు కవి 'ఇట్లు ప్రియంవద శకుంతలను హెచ్చరించెను' అని చెప్పియున్నయెడల నది వివృతోక్తి కుదాహరణ మగును.

ఇది అలంకారము కానేకాదు— (ఝళకీకరు).

౧౦౪. లోకోక్త్యలంకారము :— లక్ష : లోకవ్యవహారమందలి సామెతలను జక్కఁగాఁ జెప్పినచో 'లోకోక్తి'.

ఉదా : కొన్నిదినములు కన్నులు మూసికొని యుండుము.

ఇది అలంకారము కాదు — (ఝుళకీకరు)

౧౦౫. ఛేకోక్త్యలంకారము :— లక్ష : లోకోక్తి యర్థాంతరగర్భితమేని 'ఛేకోక్తి' యనఁబడును.

ఉదా : పాముకాళ్లు పామే యెఱుఁగును.

ఇదియు నలంకారము కాదు — (ఝుళకీకరు).

౧౦౬. యుక్త్యలంకారము :— లక్ష : రహస్యమును దాఁచుటకై యేదో యొకయుక్తిచే నితరులను వంచించుట 'యుక్తి'.

ఉదా : ఒకస్త్రీ తన ప్రియునిపటము చిత్రించుచుండఁగ నన్యస్త్రీ వచ్చుటచే నాప్రతిమయొక్క హస్తమున పూవింటిని చిత్రించెను.

తాను వ్రాయుచున్నది మదనునిపట మని యన్యస్త్రీ భావింపవలె నని తాత్పర్యము.

ఇది స్వతంత్రాలంకారము కాదు. 'వ్యాజోక్తి'లోనిదియే — (ఝుళకీకరు).

౧౦౭. అత్యుక్త్యలంకారము :— లక్ష : ఆశ్చర్యకరములును, అసత్యములును అయిన శౌర్యాదులను వర్ణించుట 'అత్యుక్తి'.

ఉదా : రాజా ! నీప్రతాపాగ్నిచేత నెండిపోయిన సప్తసాగరములును నీశత్రురాజులస్త్రీలకన్నీళ్లచేత నిండినవి — (కువల.).

సంపదసంబంధియైన అత్యుక్తిని 'ఉదాత్త' మందురు. శౌర్యాదిసంబంధియైన అత్యుక్తిని 'అత్యుక్తి' యందురు. ఇది వీనికిఁ గలభేదము. 'అతిశయోక్తి'యందు సదుక్తి (నిజము) ఉండును. 'అత్యుక్తి'యందు అసదుక్తి (అసత్యము) ఉండును. ఇదియే వీనికి భేదమని అప్పయదీక్షితులవారిమతము.

ఇది 'ఉదాత్త' ములోనిదే యని కొందఱును, 'అతిశయోక్తి' లోనిదే యని మఱికొందఱును చెప్పెదరు — (ఉద్ద్యోతము).

౧౦౮. నిరుక్త్యలంకారము :— లక్ష : వ్యుత్పత్తివలన నామములకు నన్యార్థము కల్పించితిమేని 'నిరుక్తి'.

ఉదా : పూర్వము కవులను లెక్కవేయ నారంభించి, కనిష్ఠిక (చిటికెన) వ్రేలిమీఁద ఒకఁడు అని కాళిదాసునిపేరు చెప్పి బొటిమనవ్రేలు వంచఁబడెను. కాని యిప్పటివఱకును కాళిదాసునితో సమానుఁడైన కవి పుట్టనందున రెండవవ్రే లయిన 'అనామిక'కు అనామిక (పేరులేనిది) యన్ననామము సార్థకమాయెను.

ఇచ్చట 'అనామిక' యనువ్రేలికి కాళిదాసునితో సమానమైనవాఁడు పుట్టనందునఁ బేరు లేనిది యన్న మాఅర్థము చెప్పఁబడినది.

ఇది 'శ్లేష' లోనిది, వేఱు కాదు — (ఉద్ద్యోతము).

౧౦౯. ప్రతిషేధాలంకారము :— లక్ష : ప్రసిద్ధమైన నిషేధమునే క్రొత్తగాఁ జెప్పుట 'ప్రతిషేధము'.

ఉదా : ఓ జూదరి ! ఇది జూదము కాదు, ఘోరమైన యుద్ధము.

యుద్ధము జూదము కా దన్నసంగతి సుప్రసిద్ధమే. కాని నీకు జూదముమాత్రము చేత నగును, యుద్ధము చేతఁగా దని జూదరిని ఆధిక్షేపించుటకై మరలఁ జెప్పఁబడినది.

ఇది యలంకారమే కాదు. 'విధి'వలెనే ధ్వన్యంతర్గతము — (ఉద్ద్యోతము).

౧౧౦. విధ్యలంకారము :— లక్ష : సిద్ధమైనదానినే క్రొత్తగా విధించుట 'విధి'.

ఉదా : ఓ హస్తమా ! బ్రాహ్మణశిశువును బ్రతికించుటకై యీశూద్రునిమీఁదఁ గత్తి వేయుము ; మోయలేనిచూలుతో బాధపడుచున్న సీతను వెడలఁగొట్టినరాముని అవయవమైన నీకు దయ యెక్కడిది ? — (ఉత్తరరామచరితము).

రామునిచేయి రామునియవయవ మన్నమాట యిదివఱకే సిద్ధము. ఇప్పుడు మరల నామాటఁ జెప్పుటవలన 'విధి' యయ్యెను.

ఇది అలంకారము కాదు. ఇట్టిచోట నొకప్పుడు ధ్వనివలనను, ఒకప్పుడు గుణీభూతవ్యంగ్యమువలనను గతార్థ మగుటచే వీనిని స్వతంత్రాలంకారము లనుటకు వీలు లేదు. గోష్పాదమంతటి యలంకారమునందు గుణీభూతవ్యంగ్యప్రపంచ మంతయు నిముడ్చుట బ్రహ్మాతరమైనను కాదు — (ఉద్ద్యోతము).

౧౧౧. హేత్వలంకారము :— లక్ష : హేతుమంతముతో (కార్యముతో) పాటు హేతువును (కారణమును) వర్ణించుటయు, హేతుహేతుమంతములకు నైక్యము వర్ణించుటయు 'హేతు' వనంబడును.

హేతుమంత మనఁగా హేతువువలన నగుపని.

ఉదా : (౧). చంద్రుఁడు స్త్రీలమానమును భేదించుటకై ఉదయించుచున్నాఁడు.

ఉదా : (౨). ఈ ప్రభువుకటాక్షములు విద్వాంసులకు లక్ష్మీవిలాసములు.

ఇది అతిశయోక్త్యంతర్గతము ; భిన్నాలంకారము కాదు — (ఉద్ద్యోతము).

ప్రమాణాలంకారములు :— లక్ష : నైయాయికులకు నాల్గుప్రమాణములు, వేదాంతుల కాఱు, మీమాంసకులకు నెనిమిది. మీమాంసకులయొక్క యెనిమిదిప్రమాణములను దీసికొని అవి. యే

యలంకారమునందుఁ గానవచ్చునో వానిని ఆప్రమాణముపేరిటియలంకార మనవలె నని కొందఱు లాక్షణికుల యభిప్రాయము. అవి యేవి యనిన ౧. ప్రత్యక్షము, ౨. అనుమానము, ౩. ఉపమానము, ౪. శబ్దము, ౫. ఐతిహ్యము, ౬. అర్థాపత్తి, ౭. అనుపలబ్ధి, ౮. సంభవము. వీనిలో 'అనుమానము'ను అందఱును (కావ్యప్రకాశకారుఁడు కూడ) ఒప్పుకొనిరి. ప్రత్యక్ష మనునది 'భావిక'ములోనిది, 'ఉపమానము' 'ఉపమ' యే. మిగిలిన ప్రమాణాలంకారము లలంకారములే కా వనియు, ఆయాప్రమాణములవలన నర్థమునకుఁ గల్గు చమత్కారము లే దనియు, ఆరూపమున స్వతంత్రాలంకారమున కుపస్కారకత్వము లే దనియు ఉద్ద్యోతకారునిమతము.

౧౧౨. ప్రత్యక్షాలంకారము :— లక్ష : ఇంద్రియజన్యజ్ఞానము ప్రత్యక్షము. అట్టిజ్ఞానమును అలంకారముగ వర్ణించినచో 'ప్రత్యక్షాలంకారము' అనఁబడును.

ఉదా : దేనిని విని, కనులఁ జూచి, తాఁకి, వాసన రుచి చూచి జనులు సంతోషించెదరో, నేతిలో వండిన యట్టిచక్కిలము నీకు నర్పించుకొనుచున్నాఁడను.

ఇట్లు పంచేంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షమైన జ్ఞానము చక్కిలము యోగ్యతను హెచ్చించినది. ఇంద్రియము లైదు, మనస్సు ఒకటి కావున నిది యాఱువిధములు.

'అనుమాన' మిదివఱకే చెప్పఁబడినది.

౧౧౩. ఉపమానాలంకారము :— లక్ష : సాదృశ్యమువలన వస్తుజ్ఞానము కల్గుట 'ఉపమానాలంకారము'.

ఉదా : ఈనక్షత్రమండలమునందు నెయ్యది బండివలె నుండునో యది రోహిణీనక్షత్ర మని యెఱుఁగుము.

ఇది ఉపమాంతర్గతమే — (ఉద్ద్యోతము).

౧౧౪. శబ్దాలంకారము :— లక్ష : శ్రుత్యాదివాక్యోపన్యాసముచే నర్థము నిశ్చయింపఁబడెనేని యది 'శబ్దాలంకార' మగును.

ఉదా : నిందించుచుద్దేశముతోఁ జెప్పినను నీవు శివుని విషయమై ఆతనిపుట్టుక తెలియ దని యొక్కమంచిమాట చెప్పినావు. బ్రహ్మకుఁగూడ నెవ్వఁడు జన్మస్థల మని వేదములు ఘోషించునో వానిజన్మ మెవరు కనుఁగొనఁగలరు ? — (కు. సం.).

ఈ విధముగనే స్మృతిపురాణాగమలౌకికవాక్యరూపము లయిన శబ్దప్రమాణముల కుదాహరణములఁ జూపవచ్చును. ఆచారాత్మతుష్టులు కూడ శబ్దప్రమాణములోనివే. ఆత్మతుష్టి యనుప్రమాణమున కీక్రింది యుదాహరణము :

నాకు దీనిపై మనస్సు పోయెను గాన నిది క్షత్రియులచేఁ బరిగ్రహింపఁదగిన దనుటకు సందేహము లేదు. సజ్జనులకు సంశయము కలిగినప్పు డంతఃకరణప్రవృత్తియే ప్రమాణము — (అభి. శా.).

౧౧౫. ఐతిహ్యాలంకారము :— లక్ష : జనశ్రుతి (కింవదంతి) ప్రమాణముగాఁ జెప్పినయెడల 'ఐతిహ్యము'.

ఉదా : మంగళగిరిలో దేవుఁడు పానకము త్రాగు నని లోకవార్త గలదు.

అలంకారము కాదు — (ఉద్ద్యోతము).

౧౧౬. కావ్యార్థాపత్తి అలంకారము :— లక్ష : తర్కమందలి యర్థాపత్తిన్యాయమున నొకయర్థ మూహింపఁబడెనేని యది 'కావ్యార్థాపత్తి'.

ఉదా : నితంబినీ! నీకు నడు మున్న దని యని నిశ్చయించుటకు వీ లున్నది. లేనియెడలఁ బయోధరముల యునికి యెట్లు ?

ఇదివఱకు ౫౦ - వ అలంకారముగ ౫౦౩ - వ పుటలో 'అర్థాపత్తి' చెప్పఁబడినది. అదియే యిది. కువలయానందకారుఁడు దానికి 'కావ్యార్థాపత్తి' యని పేరుపెట్టి యిది విడియలంకారమైనట్లు వ్రాసెను. కాని యిది వేఱు కాదు.

౧౧౭. అనుపలబ్ధ్యలంకారము :— లక్ష : ప్రమాణముగ నొప్పుకొనిన అనుపలబ్ధి (అప్రాప్తి) అలంకారముగఁ జెప్పఁబడిన 'అనుపలబ్ధి'.

ఉదా : రాజా! నీకు అయశస్సు లేనేలేదు. ఎక్కడను వినలేదు. ఉండినచో వినఁబడదా యని భావము.

అలంకారము కానేకాదు — (ఉద్ద్యోతము).

౧౧౮. సంభవాలంకారము :— లక్ష : ప్రమాణత్వమును జెందిన 'సంభవము'. అలంకారత్వమును చెందెనేని యది 'సంభవా' లంకార మగును.

ఉదా : నాకృతిని జూచి పరిహసించువారిప్రయత్నము వారికొఱకుఁ గా దని తెలిసికొనవచ్చును. నావ్రాఁతలఁ జూచి సంతసించు నాసమానధర్ము యీలోకమం దున్నాఁడు, లేదా పుట్టఁగలఁడు. కాల మనంతము, భూమి విశాలము — (భవభూతి).

అకారాదిసూచి

౧. ఉపోద్ఘాతసూచి

౨. అలంకారములసూచి

* ఈగుర్తువేయఁబడిన యలంకారములు దండి యొక్క 'కావ్యాదర్శము'నందుఁ గలవు.

≀ ఈగుర్తువేయఁబడిన యలంకారములు మమ్మటుని 'కావ్యప్రకాశము'నందుఁ గలవు.

§ ఈగుర్తువేయఁబడిన యలంకారములు విద్యానాథుని 'ప్రతాపరుద్రీయము'నందుఁ గలవు.

♦ ఈగుర్తుగల అలంకారములు 'రసగంగాధరము'నందు ఈయఁబడినవి. రసగంగాధరము అసంపూర్ణమైన గ్రంథము గనుక ఇతరాలంకారములు జగన్నాథునకు నసమ్మతము లని చెప్పుటకు వీలులేదు.

సూచన :— ఈ సూచిలో నీయఁబడిన అర్థాలంకారములన్నియు, 'అసమము', 'ఉదాహరణము', 'తిరస్కారము' అనునవి తప్ప, 'కువలయానందము'నందు గలవు.

(కో. వేం. ల.)

అలంకారములు (సంగీతశాస్త్రము) — గానక్రియాత్మకమైన వర్ణసందర్భవిశేషము. ఇవి అయిదువిధములు: ౧. స్థాయివర్ణగతము, ౨. ఆరోహివర్ణగతము, 3. అవరోహివర్ణగతము, ౪. సంచారివర్ణగతము, ౫. అలంకారాంతరము. ౧. ఏకస్వరమాత్ర ఘటితము స్థాయివర్ణగతము. స్వర మొక్కటియైనను దానియొక్క తారమంద్రభేద భిన్నముల విన్యాసవిశేషముచే నది విలక్షణముగఁ గానవచ్చును. ఉదా. సాసాసా - సాసాసా ఇత్యాది. దీనికి ౮ భేదములు కలవు. ౨. క్రమముగ స్వరముల ఆరోహణము కలది ఆరోహివర్ణగతము. ఉదా: సారీగామాపాధానీ, సస రిరి గగ మమ ధధ నిని ఇత్యాది. దీనికి ౧౨ భేదములు కలవు. 3. క్రమముగ స్వరముల అవరోహణము కలది అవరోహివర్ణగతము. ఉదా: నీధాపామాగారీసా - నిని ధధ పప మమ గగ రిరి సస. దీనికి ౧౨ భేదములుకలవు.

౪. ఆరోహణావరోహణముల మిశ్రణము గలది సంచారివర్ణగతము. ఉదా: సగరీ రిమగా గపమా మపపా పనిధా. దీనికి ౨౫ భేదములు కలవు. ౫. పైని చెప్పిన భేదములకు భిన్నమైనది అలంకారాంతరము. ఉదా: సరిగమపధనిసపా. దీనికి ౭ భేదములు కలవు. ఇట్లు అలంకారముల ప్రసిద్ధభేదంబులు ౬౩. కాని యితరభేదములు గణించినచో అసంఖ్యంబులు. రక్తిలాభము, స్వరజ్ఞానము, వర్ణాంగవివేకము అనునవి అలంకారప్రయోజనములు.

అలంకారశాస్త్రము — కావ్యగుణదోషములను మీమాంసించుశాస్త్రమున కలంకారశాస్త్రమని పేరు. ఈశాస్త్రము సంస్కృతమునందును, పాశ్చాత్యభాషలలోను విశేషముగ నభివృద్ధిఁ జెందియున్నది. దీనిని ఈ విజ్ఞానసర్వస్వమునందు నీక్రింది ౧౦ వ్యాసములలోఁ జర్చించెదము: ౧. అలంకారములు (వ్యాస మిదివఱకే ప్రకటింపఁబడినది), ౨. ఆలంకారికులు (శాస్త్రచరిత్రము, వేఱువేఱు సంప్రదాయములవర్ణనము), కావ్యము (లక్షణవిభాగగుణదోషాదికములు), ౪. చిత్రకవిత్వము, ౫. ధ్వని, ౬. నాటకములు, ౭. నవలలు, ౮. పద్యకావ్యములు, ౯. పాటలు, ౧౦. గద్యకావ్యములు. కావునఁ జదువరు లాయాశీర్షికలక్రిందఁ జూడనగును.

అలంకారసర్వస్వము — రాజానక రుయ్యకకవిచే అలంకారములనుగుఱించిమాత్రము వ్రాయఁబడిన గ్రంథము. ఇందు సూత్రములును, వృత్తియు కలవు. సూత్రములుమాత్రము రుయ్యకునిచే వ్రాయఁబడె ననియు, అతని శిష్యుఁడైన మంఖుకునిచే వృత్తి వ్రాయఁబడె ననియు కొందఱయభిప్రాయము. ఈ రుయ్యకుఁడు క్రీ. శ. ౧౨-వ శతాబ్దియం దుండిన ట్లూహింపఁబడుచున్నది. ఆలంకారికులలో నీతనికి గొప్పగౌరవము కలదు. ఇయ్యది కావ్యమాలలోను, అనంతశయన సంస్కృతగ్రంథావళిలోను ప్రచురింపఁబడియె.

అలంకారుఁడు — శా. శ. ౧౧-వ శతాబ్దియొక్క ఉత్తరార్ధమునందు కాశ్మీరదేశమును పాలించిన సుశలరాజుయొక్క మంత్రి. ఇతని తమ్ముఁడు మంఖకవి శ్రీకంఠచరిత్ర మనుకావ్యమును రచింపఁగా దానిని పరీక్షించునిమిత్త మీతఁడు ౩౦ పండితులసభఁ జేయించెను — (అర్వాచీనకోశము).

అలంఖాఁ లోడీ — బహలాల్ లోడికుమారుఁడు. ఢిల్లీ చక్రవర్తి యగు బహదూర్ షా క్రీ. శ. ౧౫౩౨-వ సంవత్సరమున నితనిని భిల్సా, చందేరీ, మాల్వాదేశములకు ఏలికగా నియమించెను.

అలంగంజ్ — ఆగ్రానగరములో నొకభాగము. అలంగీరు (ఔరంగజేబు) పేరునుండి దీని కీపేరు వచ్చినది. ఇం దాకాలమున నౌరంగజేబుచే నిర్మింపఁబడిన మసీదులో ప్రస్తుతమున గవర్నమెంటువారి ఆఫీసు ఉన్నది. ఇందలి ఫారసీశాసనమునుబట్టి ౧౬౭౧-వ సంవత్సరమున మహారాష్ట్రులతో యుద్ధ మొనరించుచున్న [illegible] దీని కట్టించినట్లు తెలియవచ్చును.

అలంగిరగుట్ట — కటక్ జిల్లాయందలి జెయపురము సబ్ డివిజన్ లోని యొకపర్వతము. ౨,౫౦౦ అడుగులయెత్తున ఈపర్వతముమీఁద తఖు-ఈ-సులేమాన్ అనుమసీదొకటి కలదు.

అలంద్ — నైజామ్ హైద్రాబాద్ సంస్థానములోని గుల్బర్గాజిల్లాయందలి ఈ పేరుగల పాయగాతాలూకాకు ముఖ్యస్థలము. గుల్బర్గాపట్టణమునకు వాయవ్యమున ౨౦ మైళ్లదూరమున నుండును. ఇది వర్తకస్థలము.

అలంపురము — ౧. (ఇందూర్) ఇందూరుసంస్థానమువారి యొకపరగణా. ఇది ఇందూరుసంస్థానమునకు విడిగా మధ్యహిందూస్థానమందలి బుందేలుఖండ్ ఏజెన్సీలోఁ జేరియున్నది. దీని విస్తీర్ణము ౩౭ చదరపుమైళ్లు. గ్రామములు ౨౬. జనసంఖ్య ౧౬,౭౧౧. వసూలు రు. ౫౯,౦౦౦ లు. ఇందూరుసంస్థానాధిపతుల మూలపురుషుఁడైన మల్ హర్ రావు ౧౭౬౬లో అలంపురమునందు కీర్తిశేషుఁడాయెను. అచ్చట నాతనికి సమాధి కట్టఁబడియె. దాని సంరక్షణనిమిత్తము గ్వాలియర్, దతియా, జాలన్, ఝాన్సీ అను సంస్థానములవారియొద్దనుండి ౨౭ గ్రామములు బలవంతముగఁ దీసికొని ఈపరగణా యేర్పఱుపఁబడినది. మల్ హర్ రావు జ్ఞాపకచిహ్నముగ నొకగద్దె కట్టింపఁగ, తమయొద్దనుండి గ్రామములు దీసికొనినకన్నకోపముచే రాజపుత్రరాజులు పలుమాఱు దానిని పాడుచేసిరి.

అలంపురము — ౨. (హైద్రాబాద్) నైజామ్ హైద్రాబాద్ రాజ్యమునందలి ఆగ్నేయపువైపు తాలూకా. జాగీరులతో కలసి వైశాల్యము ౧౧౪ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౩౦,౨౨౫. గ్రామములు ౪౩. కృష్ణానది ఈతాలూకాకును, మహబూబ్ నగర్ జిల్లాకును సరిహద్దున నుండును. తుంగభద్రానది దీనికిని కర్నూలునకును హద్దుగ నుండును. ఈరెండునదులును ఈతాలూకాకు తూర్పుదిక్కున కలయును. వసూలు రు. ౧౨,౦౦,౦౦౦ లు.

అలంపురము — ౩. (కాఠయవాడ) బొంబయిరాజధానియందలి కాఠయవాడ (కాఠేవార్) లోని యొక చిన్నసంస్థానము.

అలంపురము — పశ్చిమగోదావరిజిల్లా తాడేపల్లిగూడెంతాలూకాలోని గ్రామము. దీనిజనసంఖ్య ౨,౧౯౪ (౧౯౩౧).

అలంపూరు — అనంతపురంజిల్లా కదిరితాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౯౬ (౧౯౩౧).

అలంబస — ఇక్ష్వాకువంశస్థుఁడైన తృణబిందుని భార్య. కుమారుఁడు విశాలుఁడు.

అలంబుధక్షేత్రము — భారతవర్షీయ క్షేత్రము.

అలంబుష — ప్రాథకు పుట్టిన యప్సరసలలో నొకతె

అలంబుషుఁడు — ౧. బకాసురునితమ్ముఁడు. భారతయుద్ధమునందు దుర్యోధనపక్షమునఁ బోరాడి, ఘటోత్కచునిచేఁ జచ్చెను.

౨. జటాసురుని పుత్త్రుఁడు. భారతయుద్ధమునం దితఁడు దుర్యోధనపక్షమునఁ బోరాడి రాత్రియుద్ధమునందు ఘటోత్కచునిచేఁ జచ్చెను.

౩. దుర్యోధనపక్షీయుఁ డగు రాజు. భారతయుద్ధమునందు సాత్యకిచేఁ జచ్చెను.

అల్ అరబీ (క్రీ. శ. ౧౧౬౫-౧౨౪౦) — అరబ్బీ తత్త్వవేత్త. స్పెయినునందలి ముర్సియాదేశస్థుఁడు. ఈజిప్టు, అరేబియా, సిరియా, ఆసియామైనరులందు పర్యటనము కావించి తుదకు చనిపోవువఱకును డామస్కసునందు స్థిరముగ నివాసము చేసెను. ఇతఁడు ౨౮౯ తత్త్వగ్రంథములను రచియించె నని చెప్పుదురు. వానిలో సగమునకు పైఁగా నిప్పటికి నున్నవి. ఇతఁడు ఇస్లామ మతమునందలి గొప్పద్రష్ట (Mystics) లలో నొకఁడు. ఇతని సిద్ధాంతములే సుఫిసిద్ధాంతావిష్కారమునకు మూలకారణములు.

అలకనంద — ఇది భాగీరథిలోఁ గలియునది. ఈరెండును గలిసినతరువాతనుండియే యీనదికి గంగానది యన్న నామము కలిగినది. కుబేరునియొక్క అలకానగరికి వెలుపల నీనది ప్రవహించును.

అలకాపురి — కుబేరునిరాజధాని. మేరుశిఖరముమీఁద నుండును. నూఱుయోజనములపొడువును, డెబ్బదియోజనముల వెడల్పును కలిగియున్నది.

అలకూరుపల్లె — చిత్తూరుజిల్లా చిత్తూరుతాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. ఇక్కడిజనసంఖ్య ౧౧౪ (౧౯౩౧).

అలగనూరు — కర్నూలుజిల్లా నందికోట్కూరు తాలూకాయందలి గ్రామము. దీనిజనసంఖ్య ౬౩౪ (౧౯౩౧).

అలగానిపాడు — నెల్లూరుజిల్లా కోవూరుతాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౫౬౪ (౧౯౩౧).

అలచంద — చూడుఁడు, బొబ్బర్లు.

అలజంగి — ౧. విశాఖపట్టణముజిల్లా బొబ్బిలితాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. ఇందలిజనసంఖ్య ౩,౧౮౦.

౨. విశాఖపట్టణముజిల్లా, చీపురుపల్లి తాలూకాయందలి ఈనాం గ్రామము. ఇందలిజనసంఖ్య ౪౧౪ (౧౯౩౧).

అలతి — గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడితాలూకాలోని ఈనాం గ్రామము. జనసంఖ్య ౪౨౮ (౧౯౩౧).

అలదేమా — ఔధ్‌రాష్ట్రమునఁగల సుల్తాన్‌పూర్ జిల్లాయం దొకపరగణా. మొదట నీపరగణా భారులయధికారములో నుండె ననియు, నావంశములోని అలదే యనురాజు గోమతీనదియొడ్డున గట్టున దుర్గము గట్టించె ననియు, నాకారణముననే దీనికి అలదేమా అనుపేరు వచ్చిన దనియు చెప్పుకొందురు. ఇం దెన్నియో శిథిలములయియున్న నగరములు, ప్రాచీనదుర్గములు భారులనాఁటివి కలవు. దేరా, మేవాపుర్, నానామీ, పారస్‌పత్తీ యను రాజపుత్రరాజ్యము లిందుఁ గలవు ఈపరగణావైశాల్యము ౩౮౯ చదరపుమైళ్లు.

అలపులై — తిరువాన్కూరుసంస్థానమందలి ముఖ్యమైన రేవుపట్టణము. దీనినే ఆలప్పే అందురు. డచ్చివారు (వలందులు) తన రాజ్యమందలి వర్తకమును స్వాధీనపఱుచుకొనుట చూచి దానిని ఆఁపుటకై ౧౮-వ శతాబ్దిలో రామవర్మ యనురాజు ఈరేవును నిర్మించెను. ఇచ్చటఁ దిరుగుచుండెడి వెలుతురుగల దీపగృహము (Light House) కలదు. ఈరేవున నెగుమతిదిగుమతులు విశేషముగ నుండును. తిరువాన్కూరుదొరతనమువారికి నీరేవువలన సంవత్సరమునకు దిగుమతిమీఁద రు. ౧౦,౦౦౦ లును, ఎగుమతిమీఁద రు. ౧,౯౦,౦౦౦ లును సుంకము వచ్చును.

అలప్తగీన్ — బుఖారాలోని సరదారుఁడు. అచ్చట సామాన్ వంశజులు రాజ్యముచేయుచుండఁగ నీతఁడు ఖురాసాన్‌కు గవర్నరుగ నుండెను. క్రీ. శ. ౯౬౨ లో బుఖారారాజులతోఁ బోరాడి గజినీపట్టణమునకుం బోయి చిన్న స్వతంత్రరాజ్యమును స్థాపించెను. ౯౬౩ లో మరణించెను. ఈతనితరువాత నీతని కుమారుడైన అబూ-ఇస్-హాక్ అనుకుఱ్ఱవాఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను, గాని ఆతఁడు బలహీనుఁ డగుటచే అలప్తగీన్‌వద్ద సరదారైన సబక్తగీన్ రా జయ్యెను.

అలప్పే — చూడుఁడు: అలపులై.

అలబనూరు — బళ్లారిజిల్లా సిరిగుప్పతాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౨౦౩ (౧౯౩౧).

అలబమా — ౧. ఇది అమెరికాసంయుక్తరాజ్యములలో నొకటి. క్రీ. శ. ౧౮౧౯-వ సంవత్సరమున నిది ఆరాజ్యముల యూనియనునందు చేర్చుకొనఁబడినది. ఉత్తరమున టెనెస్సీ, తూర్పున జార్జియారాజ్యములును, దక్షిణమున ఫ్లోరిడారాజ్యమును, మెక్సికోసింధుశాఖయు, పడమట మిసిసిప్పిరాజ్యమును దీనిసరిహద్దులు. దీనివైశాల్యము ౫౧,౯౯౮ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౨౩,౪౮,౧౭౪. మెక్సికోసింధుశాఖాతీరమును, ఫ్లోరిడారాజ్యసీమను అంటియుండు ఈరాజ్యపుదక్షిణభాగ మంతయు పల్లము, సమతలమునై దేవదారు వృక్షములతో నిండి తత్కారణమున దేవదారువృక్షాటవీప్రదేశ మని ప్రసిద్ధి కెక్కియున్నది. మధ్యభాగము కొండలమయము. కాని చదునైన ఇసుకనేలలును, ప్రయిరీలును అందందు కలవు. ఉత్తర

భాగము నిమ్నోన్నతమై, పర్వతమయమై యుండును. అలబమా, టాంబిగ్‌బీ, మోబైల్, కూసా, టల్లపూసా, టెనెస్సీనదు లిందు ప్రధాన మైనవి. వీనిలోఁ గొన్ని వందలకొలఁది మైళ్లమారముపర్యంతము నౌకాప్రయాణములఁ గావింప ననుకూలము లైయుండును. ఈరాజ్యమందలి నేలలో ననేకభేదములు గలవు. కొన్నిచోట్ల, ముఖ్యముగా దక్షిణమున ఇసుకతోఁగూడినబంజరుభూములు. కాని అనేకభాగములలో సారవంతమైన నేలలు గలవు. నదుల లోయలందును, మధ్యభాగమందును 'కార్పాసమండలము' (Cotton belt) అని ప్రసిద్ధి కెక్కిన ప్రత్తి అపరిమితముగఁ బండు సస్యవంతములైన నేలలు కలవు. ఇచట సాధారణముగా కాలమితి వేఁడిమి కలిగి యుండును. నదులకు చుట్టుప్రక్కలనుండు భూములు అనారోగ్యకరములు. చలికాలమునఁ గలుగు సమశీతోష్ణమువలనను, ఎండకాలమున సింధుశాఖనుండి వీచువాయువులచే వేఁడిమి తగ్గుటవలనను, దేశములోని యున్నతప్రదేశము లన్నియు ఆరోగ్యకరములై రమ్యములై యుండును. ఇచట - ముఖ్యముగ మధ్యదక్షిణభాగములందు ప్రధానోత్పత్తి ప్రత్తి; బియ్యము, పంచదారయుఁగూడ నుత్పత్తి యగును. ఉత్తరభాగమున ధాన్యములు — మొక్కజొన్న లన్నిటికంటె నెక్కువగ పండును. ఇందు బహువిస్తీర్ణములగు ముతక ఇనుపగనులును, బొగ్గుగనులును గలవు. పాలరాయి, నల్లరాయి మఱియు ననేకఖనిజములును లభించును. గనులను త్రవ్వితీయుటయు, లోహమును శుద్ధపఱుచుటయు నిచటి ప్రధానపరిశ్రమలు. వస్త్రముల నిర్మాణమును అపరిమితముగ సాగుచుండును. విదేశవ్యాపారమునకు కేంద్రము మోబైలుపట్టణము. ఇది ముఖ్యమైన రేవుపట్టణము. ఇచటనుండి ప్రత్తి విస్తారముగ నెగుమతి యగుచుండును. అమెరికన్ కాంగ్రెసున కీదేశమునుండి ఎనమండ్రు ప్రతినిధులు పోవుచుందురు. దీనిరాజధాని మాంటుగొమరీనగరము. మెథడిస్టు ఎపిస్కోపల్ సంఘమునకుఁ జెందిన రాజ్యపువిశ్వవిద్యాలయము టస్కలూసానగరముననున్నది. రాజ్యమునకు చెందిన నార్మల్‌కాలేజీలును, అనేకవృత్తికళాశాలలును, పెద్దపట్టణములందుఁ గలవు. బర్మింగుహామునగరము లోహపుపనులకు ప్రఖ్యాతి గాంచినది.

౨. అలబమారాజ్యములోని ముఖ్యనదులలో నొక్కటి. పొడువు ౪౨౦ మైళ్లు. సంవత్సరమంతయు పడవలు నడచుట కనుకూలమైనది. ప్రత్తి మున్నగుసరకు లీనదీమార్గముగ నిర్ణీతస్థలములఁ జేరుచున్నవి.

అలబాకా — తూర్పుగోదావరిజిల్లా నూగూరుతాలూకాలోని జమీన్‌దారీగ్రామము. ఇందలిజనసంఖ్య ౫౬౧ (౧౯౩౧).

అలబూరు — బళ్లారిజిల్లా హర్పనహళ్లితాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౨౬౨ (౧౯౩౧).

అలబ్ధుఁడు — ఒకబ్రహ్మర్షి.

అలమండ — ౧. విశాఖపట్టణముజిల్లా పార్వతీపురముతాలూకాలోని జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౮౮౪ (౧౯౩౧).

౨. విశాఖపట్టణముజిల్లా శృంగవరపుకోట తాలూకాలోని ఈనాంగ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౪,౦౧౪ (౧౯౩౧).

౩. విశాఖపట్టణముజిల్లా వీరవల్లి తాలూకాలోని జమీన్‌దారీగ్రామము. దీనిజనసంఖ్య ౨,౭౨౨ (౧౯౩౧).

౪. విశాఖపట్టణముజిల్లా పార్వతీపురముతాలూకాలోని యేజెన్సీగ్రామము. ఇక్కడిజనసంఖ్య ౮౮౬ (౧౯౩౧).

అలమన్, లూకస్ (౧౭౩౫-౧౮౫౫) — మెక్సికోదేశజుఁడు, రాజకార్యకుశలుఁడు, చరిత్రకారుఁడు. ఈతనిచే వ్రాయఁబడిన మెక్సికోదేశపుచరిత్ర ప్రమాణముగ నెంచఁబడును. ఇతఁడు మెక్సికోతరఫున స్పెనిషుసభలో ప్రతినిధిగ నుండెను. మెక్సికోలో పరదేశసంబంధిమంత్రిపదవిని వహించెను.

అలమేలుమంగతాయమ్మఅగ్రహారము — చిత్తూరుజిల్లా పుత్తూరుతాలూకాలోని జమీన్‌దారీ గ్రామము. ఇచటిజనసంఖ్య ౧౧౯ (౧౯౩౧).

అలమేలుమంగాపురము (స. నెం. ౧౬౨) — చిత్తూరుజిల్లా పుత్తూరుతాలూకాలోని జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౫౬౫ (౧౯౩౧).

అలమేలు మంగాపురము లేక మంగాపురము — చిత్తూరుజిల్లా తిరుత్తనితాలూకాయందలి జమీందారీగ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౫౦౫ (౧౯౩౧).

అలమేలుమంగాపురము లేక వేఁపగుంట (స. నెం. ౧౩) — చిత్తూరుజిల్లా పుత్తూరుతాలూకా యందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౨౧౫ (౧౯౩౧).

అలయుఁడు — ఒకరాజర్షి.

అలరిక్ (క్రీ. శ. ౩౭౦-౪౧౦) — విసిగాథ్ అనువారిరాజు. వీనిబాల్యమున విసిగాథులు రోమువారికి లోఁబడి యుండిరి. ౩౯౫ లో ఈతఁడు రోమకప్రభుత్వముపైనిఁ దిరుగఁబడి గాథులకు రాజాయెను. ౩౯౬ లో గ్రీసుమీఁదికి దండెత్తెను. ౩౯౮ లో ఇతఁడు ఎపిరస్‌కు తఱుమఁబడెను. ఆయేఁటనే ఈతఁడు ఇలిరకమునకు గవర్నరాయెను. క్రీ. శ. ౪౦౦ లో ఇటలీపై దాడి

పోయెను. కాని పరాభూతుఁ డయ్యెను. రోమకచక్రవర్తి యగు హానోరియస్‌తో ఈతఁడు సంధి చేసికొనెను. కాని చక్రవర్తి సంధి లోనిమరతులను పాటింపనందున నీతఁడు రోమపట్టణమును ముట్టడించి ౪౧౦ లో దానిని దోచుకొనెను.

అలరిక్ (౪౮౪-౫౦౭) — విసిగాథుల యెనిమిదవ రాజు. స్పెయినుదేశ మంతయు, ఫ్రాన్సుదేశములోని మధ్యభాగమును, దక్షిణభాగము చాలవఱకును ఈతనిరాజ్యములో చేరి యుండెను. ఇతఁడు తెలివిగలవాఁడు, సహనశీలుఁడు. ఫ్రాంకులరాజైన క్లోవిస్ అనువాఁ డీతనిం జంపి ఈతనిరాజ్యముం దీసికొనెను.

అలరు — ఔడవ - ఔడవరాగము. ౩౭ - వ మేళకర్త యగు సాలగ మనురాగముయొక్క జన్యము. ఆరోహణము - స గ మ ధ ని స; అవరోహణము - స ని ధ మ గ స యను సంచారము గలది.

అలర్కుఁడు — ౧. (చం. వం.) ఆయుఃపుత్రోత్పన్న కాశ్యవంశీయ దివోదాసుని ప్రతర్దనుఁ డను నామాంతరముగల పౌత్రుఁడు. కువలయాశ్వుని పెద్దకుమారుఁడు.

౨. ఒకరాజు. వంశము తెలియదు. తనమనస్సును వశపఱుచుకొనునిమిత్తము దానిపై బాణములు వేయ, నది ప్రత్యక్షమై 'ఈబాణములు వేసిన నేను చావను. ఇందువలన నీకు నష్టమే కాని నాకు నష్టము లేదు; కావున నేను చావవలయు నన్న వేఱుబాణములు వేయుము' అని చెప్పెను. ఇతఁడు మదాలస యనుబ్రహ్మనిష్ఠయొక్క కుమారుఁ డైయుండనోపు.

౩. ఒకరాజర్షి. ఇతఁ డంధబ్రాహ్మణునకు తననేత్రము నిచ్చి గ్రుడ్డితనమును పోఁగొట్టిన యొక మహానుభావుఁడు (వా. రా., అయోధ్యా, స. ౧౨).

అలవ — ఔడవ - ఔడవరాగము. ౪౨ - వ మేళకర్త యగు రఘుప్రియ రాగజన్యము. ఆరోహణము - స గ మ ధ ని స; అవరోహణము - స ని ధ మ గ స యని సంచారము కలది.

అలవలపాడు — ౧. కడపజిల్లా పులివెందలతాలూకా లోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౫౭౯ (౧౯౩౧).

౨. నెల్లూరుజిల్లా దర్శితాలూకాకు చెందిన జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౬౩౪ (౧౯౩౧).

౩. గుంటూరుజిల్లా ఒంగోలుతాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౪౫౫ (౧౯౩౧).

అలవాల — కర్నూలుజిల్లా పత్తికొండతాలూకాయందలి గ్రామము. జనులసంఖ్య ౧,౪౫౫ (౧౯౩౧).

అలసింగి — గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడితాలూకాయందలి ఏజెన్సీగ్రామము. జనసంఖ్య ౫౬౭ (౧౯౩౧).

అలహాబాద్ — ౧. దీని నిజమైన యుచ్చారణ ఇలహాబాద్. ఇంగ్లీషువారు దీనిని అలహాబాద్ అని వ్రాయుదురు. తురుష్కులు దీనిని ఇలహాబాద్ అందురు. మనవారు దీనిని 'ప్రయాగ' యందురు. దీనిసవిస్తరవర్ణనమునకై 'ఇలహాబాద్', 'ప్రయాగ' శబ్దములు చూడుఁడు.

౨. (భావల్‌పూర్) పంజాబులో భావల్‌పూర్ సంస్థానమునందు ఈపేరుగల తాలూకాకు ముఖ్యపట్టణము. జనసంఖ్య ౨,౧౬౪. భావల్‌పూర్ నవాబైన సాదిక్ మహమ్మద్ ఖాన్ అనువానిచే నీయది ౧౭౩౦ లో నిర్మింపఁబడెను. ఇచ్చట మ్యునిసిపాలిటీ కలదు.

అలాపుర్ — బీహారురాష్ట్రములోని దర్భంగారాజ్యమునం దొకపరగణా. ఒకకాలమున నిం దడవియేనుఁగులు విస్తారముగ నుండెడివి. వానివలనఁ బరగణా యభివృద్ధిని గాంచుటకవకాశము లేకుండెడిది. ఇప్పు డీమండలము మిగుల సారవంతమయినదిగ నున్నది. ఇం దుండి బీహారురాష్ట్రమున నన్నిమూలలకును ధాన్య మెగుమతి యగుచుండును.

అలాపురము — యునైటెడ్ ప్రావిన్సెస్‌లోని బుడౌ జిల్లాయందలి యొకగ్రామము. ఇది అల్లాఉద్దీన్ ఆలంషాహ అనువానిచేఁ గట్టింపఁబడియె నందురు. ఇచ్చట ఔరంగజేబ్ ఒకమసీదు గట్టించెను. ఇచ్చట వారమునకు రెండుసారులు సంత జరుగును.

అలాయుధుఁడు — ఒక రాక్షసుఁడు. ఇతనిరథమునకు నూఱశ్వము లుండెను. భారతయుద్ధమునందు నితఁడు ఘటోత్కచునిచే రాత్రియుద్ధమునఁ జచ్చెను.

అలార్కన్, పెడ్రో ఆంటోనియో డి (౧౮౩౩ - ౯౧) — స్పెయిన్‌దేశజుఁడు. నవలకారుఁడు. రాజకార్యనిపుణుఁడు. ప్రజాప్రతినిధిసభలో కేడిస్‌కు ప్రతినిధిగ నుండెను. రాయబారి మొదలైన పెక్కు ఉద్యోగములను జేసెను.

అలార్కన్, జూయన్ రూయిజ్ డి (౧౫౮౧ - ౧౬౩౯) — స్పెనిషుభాషలో ఖ్యాతిఁ జెందిననాటకములను వ్రాసిన కవి. ఇతనినాటకములలో లా వెర్‌డాడ్ సోస్పెచోసా (La Verdad Sospechosa) అనునది మిక్కిలి ప్రసిద్ధము.

అలార్కన్, హెర్నాండో డె — స్పెయిన్ దేశజుఁడైన సముద్రనావికుఁడు. ఇతఁడు క్యాలిఫోర్నియాచుట్టును తిరిగివచ్చి అది దీవి కాదని ఋజువుచేసెను (౧౫౪౦).

అలావర్ పురము — పంజాబునందలిజాలందర్ జిల్లాలోని యొక గ్రామము. జనసంఖ్య ౪,౪౨౩. ఇచ్చట నూసీ, గబ్రూన్ అను బట్టలవర్తక మెక్కువ. ఇది ౧,౮౬౭ లో మ్యునిసిపాల్టీ చేయఁబడెను.

అలాస్కా — ఉత్తర - అమెరికాయం దత్యంత పశ్చిమోత్తరకోణమున నున్న ద్వీపకల్పమును, దాని నంటుకొని తూర్పు, పడమటిదిశలందుఁ జాలదూరమువఱకును వ్యాపించియున్న ద్వీపమాలికలును గలసి ఈపేరునఁ బరఁగుచున్నవి. అలాస్కా, అల్యూషియన్ అలాస్కా, పాన్‌హాండిల్ అనునవి ఇందలిముఖ్యభాగములు. ౧౪౧-వ పశ్చిమాక్షాంశమునకుఁ బడమర బేరింగుజలసంధివఱకును వ్యాపించియున్న స్థలభాగమును, బేరింగ్ జలసంధిలోని డిమోమీడ్ ద్వీపపుపూర్వభాగమును, బేరింగుసముద్రములోని ద్వీపములును, అల్యూషియన్ ద్వీపములును, ముజాన్అగ్రమునకుఁ దూర్పుగనున్న పోర్టులాండ్ కాలువపర్యంతము గల వెడల్పున ఉత్తరముగా చిల్‌కూట్ కనుమువఱకును వ్యాపించియున్న ద్వీపసమూహమును ఈయలాస్కాయందుఁ జేరును. ౧౮౬౭ వఱకు నిది రషియాదేశముయొక్క అధీనమున నుండెను. ఆకాలమున నిది రషియన్ - అమెరికా యనియుఁ బిలువఁబడుచుండెడిది. ద్వీపకల్ప మను అర్థము గల అలాస్కానామకరణము తరువాతఁ గలిగెను.

ఉత్తరమున ఆర్కిటిక్ మహాసాగరము, పడమట ఆర్కిటిక్ మహాసాగరము, బేరింగుజలసంధియు, దక్షిణమున అలాస్కాసింధుశాఖయు, పసిఫిక్ మహాసాగరమును, తూర్పున బ్రిటిష్ కొలంబియా, యూకాన్ ప్రాంతమును సరిహద్దులుగ నున్నవి. దీని వైశాల్యము ౫,౯౧,౮౦౪ ల చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౬౪ వేలకు పైఁగ నుండును. ప్రస్తుతపురాజధాని జూనినగరము.

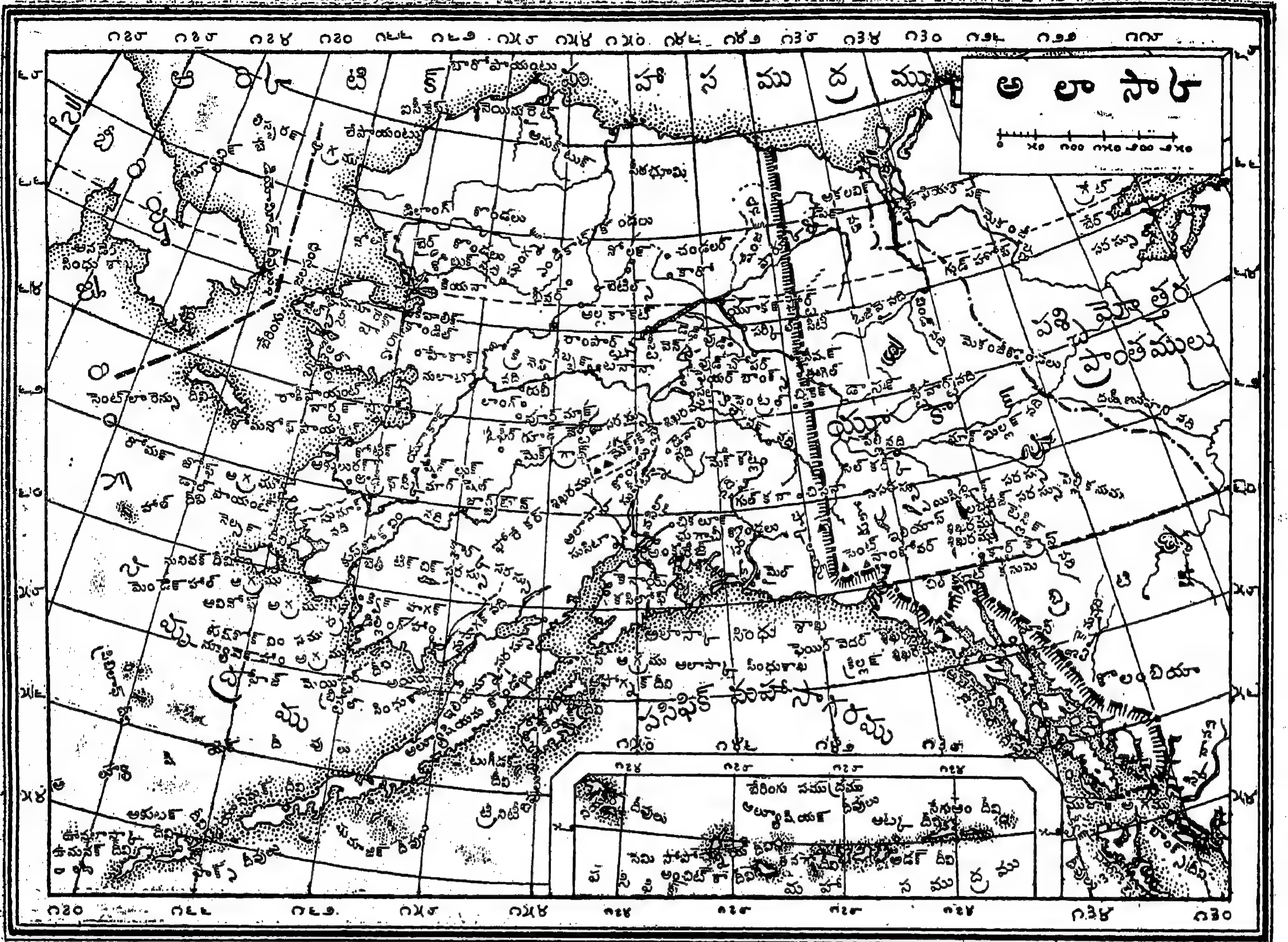
ఈదేశముయొక్క దక్షిణ, దక్షిణపూర్వదేశ మంతయు వక్రమై సమతల మనుమాట లేక నిట్టనిలువుగ నుండు పార్శ్వములతోఁ గూడియున్నది. ప్రధాన-అలాస్కాయందలి వాలు తూర్పున నుండి పశ్చిమమునకు. పడమటకుఁ బోయినకొలఁదియు నీయెత్తు తగ్గుచుఁ బోవును. ఉత్తరదిశయందలి తీరము అంత నిలువైన తటములుగలది కాదు. దక్షిణపూర్వమందలి పాన్‌హాండిల్ నందు అలెగ్జాండర్ ద్వీపసమూహ మున్నది. దీనిలో పెద్దవి చిన్నవి కలసి మొత్తము ౧,౧౦౦ ల ద్వీపములవఱకును గలవు. అలాస్కాసింధుశాఖయందు కొడియక్ ద్వీపసమూహము గలదు. దీనికిఁ బశ్చిమోత్తరముగ అల్యూషియన్ ద్వీపమాలికయు, దానికిఁ బడమట బేరింగ్‌సాగరమున ప్రిబిలాఫ్, హాల్, మాథ్యూ, సెంట్‌లారెన్సు, నునివక్, డియోమేడ్ ద్వీపములును గలవు. ఈసమస్తద్వీపములయొక్క నానావృక్షసమాకీర్ణములైన శిఖరములను, నిలువునఁ జెక్కినగోడలవలె నుండు వీని పార్శ్వమును బరిశీలించి చూచినయెడల పూర్వ మిది యంతయు నొక మహోన్నత పర్వతప్రదేశముగ నుండి ప్రస్తుతము సముద్రమునందు మునిఁగిపోవ మునుఁగక నిలిచినభాగము లన్నియు నిట్లు ద్వీపములుగ నేర్పడె నని విస్పష్ట మగును.

సెంట్ ఇలియాస్ అనుపర్వతశ్రేణి ఈదేశపు పూర్వభాగమం దున్నది. ఇందు చుగాబీ, కెనాయ్, స్కాలాయ్, నుత్‌జోటిన్ అను వేఱువేఱుపర్వతము లున్నవి. మఱియు నీపర్వతములలో క్రిల్లన్, ఫెయిర్ వెదర్, వాంకోవర్ అను ప్రఖ్యాతశిఖరములును గలవు. మఱియు నిచటి రాంగల్ శిఖరము అగ్నిపర్వతము. సముద్రతీరమునకు కొంచెము దగ్గఱగ సెంట్ ఇలియాస్ శిఖరము కలదు. ప్రధాన-అలాస్కాయందు అలాస్కా, అల్యూషియన్ పర్వతశ్రేణులు వ్యాపించియున్నవి. వీనియం దొక డజనుకంటె నెక్కువ అగ్నిపర్వతములు గలవు. అది యటు లుండ నిరంతరము హిమాచ్ఛాదితములగు శిఖరములను ఈయలాస్కన్ శ్రేణియందుఁ గలవు. అందు ఫోరేకర్, మెక్‌కిన్‌లేశృంగములు ముఖ్యమైనవి. ఈ రెండవశిఖరముయొక్క యెత్తు ౨౦,౩౦౦ల అడుగులు. ఉత్తర - అమెరికాయందలి శిఖరము లన్నింటిలో నిది యెత్తయినది. అల్యూషియన్ ద్వీపసమూహము కేవలము అగ్నిపర్వతపదార్థముతోడ నేర్పడియున్నది.

అలెగ్జాండ్రియన్ ద్వీపసమూహమందు స్టికైన్, టకు, అలెస్క అను మూఁడు నదులు కలవు. పోర్ట్‌లాండ్, లిన్ అను పేరులుగల కాలువలు నిజమునకు సింధుశాఖలు. మఱియు నిచట హిమానీనదములు (Glaciers) పెక్కు లున్నవి. వానిలో మలస్పినా, మూర్, సీవార్డ్ హిమనదములు ముఖ్యమైనవి. కాపర్ సుషీట్నా నామకనదులు అలాస్కా నుత్‌జోటిన్ పర్వతములలోఁ బుట్టి, దక్షిణసముద్రమునఁ బడుచున్నవి. ఈరెండునదులును ప్రవహించు లోయలు అతిమూల్యమగు కలపకు ఉనికిపట్టులు.

ప్రధాన-అలాస్కా మధ్యభాగ మంతయు నొక పీఠభూమి. ౩,౦౦౦ మొదలుకొని ౫,౦౦౦ ల అడుగుల యెత్తువఱకును గలదు. యూకాన్ ఇందలి ముఖ్యనది. దీనిపొడువు రెండువేలమైళ్లు. టనానా, కొయుకుక్ అనునవి దీని యుపనదులు. సర్కిల్ సిటీ మొదలుకొని రాంపార్ట్ వఱకును గల దీనితీరములు రెండుప్రక్కలఁ జాల దూరము వఱకును నీటిమయమై పోవును. యూకాన్ నది కుత్తరమున తూర్పు పడమరలుగా ఎండికాట్ పర్వతములు వ్యాపించియున్నవి. వీనికిని కెనడాదేశమందలి రాకీపర్వతములకును సంబంధము కలదు. ఇవి పడమటిభాగమున డిలాంగ్, బైర్డ్ పర్వతము లనుపేర రెండుశాఖలుగఁ జీలిపోవును. ఎండికాట్ పర్వతమాలకును, ఆర్కిటిక్ మహాసాగరమునకును మధ్య ౮౦ మైళ్లవెడల్పుగల అనుక్‌టుక్ పీఠభూమి ఈకొండవరుసలకు సమానాంతరముగ వ్యాపించియున్నది.

అలాస్కాయొక్క ప్రాకృతికస్థితి ననుసరించి యిందలి శీతోష్ణస్థితులును భిన్నభిన్నముగనే యుండును. దక్షిణభాగమున కుక్ సింధుశాఖపర్యంతము సమశీతోష్ణము. ఇచటి మధ్యమతాపపరిమాణము ౫౪ మొదలు ౬౦ డిగ్రీలు. సముద్రతీరమందలి హిమానీనదములమీఁదను

వీచునట్టి బాష్పసంపూర్ణమగు వాయువు ప్రచండవర్షముగఁ బరిణమించి యాప్రాంత మంతయు నిరంతరము పొగమంచుతో నిండి యున్నట్లు గన్పడఁజేయుచుండును. సిట్కానుండి క్లొండెయిక్, అల్యూషియన్‌పర్వతములవైపు పోయినచో మఱింత సమశీతోష్ణముగ నుండును. వారమునందు అయిదురోజులు కుంభవృష్టి గురియుచుండును. బేరింగ్ సాగర మంతయు సాధారణముగా నెల్లపుడును పొగమంచుతో నావరించికొనియుండును. ఉత్తరతీరమున వాన లంతగ కురియవు. శీతకాలమునఁ జలి భరింప నలవికాక యుండును. సెంట్-ఎలియాస్ శ్రేణులకుఁ దూర్పుప్రక్కను కాలమానము ౧౪ మొదలు ౯౨ డిగ్రీల వఱకు భిన్నభిన్న పరిమాణములలో నుండును. అలాస్కామధ్యమందలి పీఠభూమిమీఁద వేసవికాలమున నత్యంతమగు వేఁడిమియు, చలికాలమున మిక్కుటమగు చలియు నుండును. యూకాన్‌లోయలందును దానిలోఁ బ్రవహించు చిన్నచిన్న నదు లన్నియుఁ జలికాలమున గడ్డకట్టిపోవును. నేల యంతయు హిమాచ్ఛాదిత మగును. అట్టి ప్రదేశములందు మరల మేనెలలోఁగాని యేపని చేయుటకును వీ లుండదు. శీతకాలపుమధ్యభాగమున యూకాన్‌నదియొక్క యూర్ధ్వప్రాంతములందు సూర్యబింబము ఆకసముపైకిఁ గొంచెముగ లేచి ౪ లేక ౬ గంటలకాలముమాత్రము దర్శన మిచ్చి వెంటనే యస్తమించును. తఱచుగా నీస్వల్పకాలముసైతము గనుపడకపోవుటయుఁ గలదు. కాని యుత్తరాయణ మారంభమైనవెంటనే దినము లతిశీఘ్రముగ వృద్ధినొంద నారంభించి తుదకు మే, జూన్ నెలలందు సూర్యుఁడు ౧౯ లేక ౨౦ గంటలకాలము వెలుఁగుచుండుటయే కాక తక్కిన నాలుగు గంటలకాలముగూడ నొకవిధమగు ఉషఃకాంతి యంతటను బ్రసరించియుండును. ఈసమయమునఁ బ్రకృతి యంతయుఁ బచ్చికతో నిండి మిక్కిలి మనోహరముగ నుండును. కాని యలాస్కాయందలి వేసవి నమ్మఁదగినది కాదు. ఒక్కొక్కప్పుడు జూలై నెలలో రాత్రులు అతిశీతలము లైయుండును. కొన్నివేళల ఆగష్టుమాసపు మధ్యమందే మంచుగడ్డలు పడుట సంభవించును.

స్వేదజ, అండజ, జరాయుజములలో నిచట నసంఖ్యాకములగు ప్రాణులు కన్పడుచున్నవి. సముద్రపుకోళ్లు, లేళ్లు - వీనివలన నిచటివారిజీవనము జరగుచుండును. రెయిన్‌డీర్ అనుపేరుగల లేడి ఇచటఁ జాలపనుల కుపయోగపడుచుండును. ఈజాతి యిచట నవసానదశను సమీపించియుండ దొరతనమువారు శ్రద్ధను వహించి సైబీరియానుండి కొన్నిలేళ్లను దెప్పించి యలాస్కాయందు వృద్ధి నొందునుపాయములను గావించియున్నారు. ఆహారాదిపదార్థముల నొకచోట

నుండి వేఱొకచోటికిఁ గొనిపోవలయు ననిన మంచుచేఁ గప్పఁబడి యుండునేలమీఁద రెయిన్‌డీరులవలె సాయపడుజంతువులు వేఱొక విధమగునవి లేవు. కాని యీదేశముయొక్క యైశ్వర్యమునకు ముఖ్యకారణము చేఁపలు, ఉన్ని నుత్పాదనము చేయుజంతువులును. దక్షిణపూర్వపుకోణముననుండి బ్రిస్టల్ సింధుశాఖపర్యంతము (వ్యాపించియున్న) సముద్రతీర మంతయు, చేఁపలతో నిండియున్నది. హెర్రింగ్, కాడ్, సాల్మన్ అను పేరుల నొప్పుచేఁప లత్యంతముగఁ గలవు. తిమింగిలములు, దంతములకుఁ బనికివచ్చు వాల్రస్ లను జలచరములు, ఒత్తరులు, సీలులును అపరిమితములుగ నున్నవి.

సీలుజంతువులం దాఱువిధములగు వేఱువేఱుజాతులు కానవచ్చును. సముద్రసింహములు పర్యాప్త మగుసంఖ్యయందుఁ గలవు. ఫర్ (Fur) నామకకేశోత్పాదకజంతువులందు ౭ భిన్నజాతులున్నవి. పునుఁగుపిల్లులు సేబిలులు అని యివి వేఱువేఱుపేరులఁ బిలువఁబడుచుండును. మఱియు నైదుప్రకారములగు ఎలుఁగులు, బూడిదవర్ణపుతోఁడేళ్లు, అయిదురంగుల (నలుపు, ఎఱుపు, తెలుపు, నీలము, వెండిరంగులనొప్పు) నక్కలు క్రొత్తగఁ జూచువారికి మిగుల నానందమును గూర్చుచుండును.

దక్షిణపూర్వపుప్రాంతములందు-నానావిధములగువృక్షజాతులు పెంపొందును. దేవదారు, సాంబ్రాణి, భూర్జ, వేతసాదులు గాక యనేకారణ్యవృక్షము లింకను లెక్కకు మిక్కిలిగఁ గలవు. ఎచ్చటఁ బట్టినను గడ్డి పెరుఁగును కాని మంచు పడుటతోడనే మాఁడిపోవును. అనుకూలమగు వాయువులు లేనికారణమున అల్యూషియన్‌ద్వీపములందు బొత్తిగ వృక్షములు పెరుఁగవు. పచ్చికతో మాత్రము నిండియుండును. ఇచటినేల మంచి సారవంత మైనది. దక్షిణ-పూర్వమందలి ప్రాంతములలో ఒకలక్షచదరపుమైళ్ల వైశాల్యము గల భూమిమీఁద ముఖ్యమైనపంట లన్నియుఁ బండును. బేరింగు సముద్రతీరములందుఁ దక్క ఆర్కిటిక్‌రేఖకు దక్షిణముగ నున్న నేల లన్నియు వ్యవసాయ యోగ్యములే. పచ్చికగడ్డి పుష్కలముగ లభించుటవలన పశుపాలనము నిచ్చట బాగుగ జరగఁగలదు.

ఫర్ (Fur) నామకకేశముల నుత్పాదనము చేయుమృగముల కారణమునను, సీలుమత్స్యములవేఁటలవలనను నిచట విస్తారమగు వ్యాపారము జరగుచుండెను. కాని కొన్నిసంవత్సరముల క్రిందటివఱకు నీప్రాణులయొక్క అనావశ్యకమారణమువలన వానినాశనముతోపాటు దేశవాసుల నాశనముగూడ ప్రాప్తించు ననుభయముకలిగెను. అంత దొరతనమువారీజంతువుల వేఁటాడువిషయమున మంచి కట్టుఁబాట్లను గావించుటయేకాక బొత్తిగ జాతి నాశన మగు నని తోఁచిన జంతువులను సైబీరియా మొదలగు విదేశములనుండి తెప్పించి పాలించుచున్నారు. ఇట్లు గావించినవానిలో రెయిన్‌డీరు ఒకటి.

ఈదేశమునందు ఖనిజములకును దక్కువలేదు. బంగారము, రాగి, వెండి, ప్లాటినము, పల్లాడియము, అంజనము, టంగ్‌స్టన్, పెట్రోలియం, సీసము, తగరము, గ్రాఫైట్, బారైట్, గంధకము, జిప్సము, పాలరాయి మున్నగునవి భూగర్భముననుండి లభించును. బొగ్గును పుష్కలముగఁ గలదు. కాని ఈపదార్థముల నన్నింటిని అవసరములగు స్థానములందుఁ జేర్చుటకుఁ దగిన వాహనాదిసౌకర్యములు లేవు. ఆకారణమున వీనిపరిశ్రమయు వెనుకఁబడియేయున్నది.

౧౮౯౬-వ సంవత్సరము మొదలుకొని పరదేశములతో వార్తాహరణసౌకర్యము లీదేశమునకుఁ గొన్ని కలిగినవి. యునైటెడ్‌స్టేట్సునుండి నియమపూర్వకముగఁ బ్రతిదినము అలాస్కాకు టప్పాలు రవాణా యగుచుండును. ఆర్కిటిక్‌రేఖ కుత్తరమం దున్న ప్రదేశములకును నిచటనుండి క్రమము దప్పక వార్త లేఁగుచుండును. దేశమందలి ముఖ్యపట్టణముల కన్నిటికిని మధ్య తంతిసంబంధము కలదు. అలాస్కాసింధుశాఖమీఁది సీవార్డ్‌పట్టణము మొదలుకొని ఫెయిర్‌బాంక్స్‌నగరమువఱకును రైలుమార్గము నిర్మింపఁబడియున్నది. శాఖలతోపాటు ఈరైలుమార్గముపొడుపు ౫౪౦ మైళ్లు. ౧౯౨౫-వ సంవత్సరమున విమానముల రాకపోకలకై ప్రయత్నములు జరగెను. అంత నొకసంవత్సరము గడచునప్పటికి ౨౩ చోట్ల విమానవిశ్రమస్థానము లేర్పడినవి. సముద్రతీరములందలి పట్టణము లన్నింటికిని స్టీమరులు ప్రతిదినము వచ్చి పోవుచుండును.

ప్రస్తుత మిచటిజనసంఖ్య ౬౪,౩౫౬ మాత్రమే. ఇందు నూటికి ౪౭ మంది తెల్లవారు, ౪౬ గురు దేశీయులు, ఆర్గురు చీనాజపానుదేశములకుఁ జెందినవారు. ఆసియాఖండవాసులు సాధారణముగ సాలమన్‌చేఁపలను పట్టుకొనుటయందును, వానిని డబ్బాలలో నింపి పంపుకార్యములందును నెక్కువగ నియోగింపఁబడియున్నారు. ఇచటి అసలుదేశీయులలో నాలుగుభేదములు గలవు: (౧). ఎస్కిమోలు లేక ఇన్నుయితులు; అల్యూషియనులును వీరికిఁ జెందినవారే, (౨). హైదాసులు లేక కెయ్‌గనీలు; వీరు ముఖ్యముగ ప్రిన్స్‌ఆఫ్‌వేల్సుద్వీపమున వాసము చేయుచుందురు, (౩). కిథ్లింకితులు వీరు అలెగ్జాండర్‌ద్వీపసమూహమం దంతటను అక్కడక్కడ వ్యాపించియున్నారు, (౪). తెన్నెహులు లేక అథపస్కనులు. వీ రందఱలో ఎస్కిమోలు దప్పఁ దక్కినజాతులవా రుత్తర-అమెరికాయందలి ఇండియనుల సంతతివా రని తెలియవచ్చినది. ఈసమస్త జాతులవారును తెల్ల వారి యాచారవ్యవహారముల నవలంబించి క్రైస్తవమతమును స్వీకరించియున్నారు.

అలాస్కాయందలి కొన్నిపట్టణములపేర్లను జూచినయెడల మొట్టమొదట దీనిని గనిపట్టినవారు స్పెయినుదేశీయు లని స్పష్టమగును. కాని ఏకారణముచేతనో వా రిచట నిలుకడగ నివాసములఁ గుదుర్చుకొనియుండ లేదు. రషియనులు సమీపమున నుండుటచేతను, అచటిశీతోష్ణస్థితులకు సహజముగ నలవాటుపడియున్నవా రగుటచేతను, నీదేశమునందు వాసము గుదుర్చుకొనిరి. ౧౭౪౧ లో విటస్ బేరింగ్ అనునతఁడు కొంతదూరమువఱకు నీ దేశము నన్వేషించి

పోయెను. అది మొదలుకొని యచటి జలసంధి యతనిపేర బేరింగ్ జలసంధి యని పిలువఁబడుచున్నది. ౧౭౪౧ లో మరల నితఁడే యన్వేషణార్థము బయలువెడలి కొంతవఱకును మనోభిలాషములను పూర్తిచేసికొనెను. కాని యీపర్యాయ మితఁ డపరిమితమైన చలివలన మృతినొందెను. తరువాత ౩౦ లేక ౩౫ సంవత్సరముల పర్యంతము రష్యనులే దీనిని స్వాధీనము చేసికొనియుండిరి. అటు పిమ్మట కుక్, వాంకోవర్, మెకంజీ లను ముగ్గు రాంగ్లేయులు దీనిని పరిశోధించిరి. ఈమధ్యకాలమున యూరోపియనులు కొంద ఱచట వాసములఁ గుదుర్చుకొని నిరంకుశులై యచటి యాదిమనివాసు లగు ఎస్కిమోలు లోనగువారిపై నత్యాచారములు సలుపఁదొడఁగిరి. అంత నీదురంతముల నడఁచివేయవలయు నని రషియనులును, అమెరికనులును కలసి రషియన్-అమెరికన్ కంపెనీ యనుపేర నొక సంఘమును స్థాపించికొనిరి. ఈకంపెనీవారు రషియా ప్రభుత్వమువారి యాజ్ఞను బొంది అలాస్కాయందలి వాణిజ్యవ్యాపారపరిపాలన కార్యముల నెఱవేర్చుకొనుచుండిరి. ఇట్లు చేయుటకై వీరికి రషియన్ దొరతనమువలననుండి ౨౦ యేండ్లవఱకును జెల్లునట్టి యొకచార్టరు (కౌలుపత్రము) దొరకుచుండెడిది. వీరు ఒక 'చార్టరు' గడువు ముగియుటతోడనే మఱియొక 'చార్టర్'ను దీసికొనుచుండిరి. ఇట్లుండ ౧౮౨౧-వ సంవత్సరమున రషియను లన్యజాతులవారి నటకు రాకుండఁజేయవలయు నని ప్రయత్నించిరి. కాని వీరి మనోరథము కొనసాగదయ్యెను. ౧౮౬౧-వ సంవత్సరమున వెనుకటి 'చార్టర్' పూర్తియగుటచే మఱియొకదానిని దీసికొనవలసి యుండెను. అదేతరుణమున నమెరికను లీభూమిని గొనవలె నని ప్రయత్నముచేసిరి కాని యంతఃకలహము లుప్పతిల్లుటచే నప్పటి కావిషయ మాఁగిపోయెను. తరువాత జాన్సన్ ప్రసిడెంటుగా నున్న కాలమున ౧౮౬౭-వ సంవత్సరము మార్చిలో నీసంగతి మరల ప్రస్తావమునకు వచ్చెను. అంత అక్టోబరునెలలో దీని విక్రయము స్థిరపడిపోయెను.

అటుపిమ్మట బంగారపుగనులు, చేఁపలవేఁటలు, సీలుజంతువుల వ్యాపారము మున్నగువాని పరిపాలనవిషయమున కొన్ని పరివర్తనములు జరగుచువచ్చెను. మద్యపాననిషేధమునకై యనేక ప్రయత్నములు సలుపఁబడినవి కాని యవి పూర్తిగ ఫలించి యుండలేదు. ప్రజలలో స్వయముగ నీతియెడల లక్ష్యము లేనిచో నెంత బలము గల, యెట్టిసభ్యతగల ప్రభుత్వమైనను స్వాభీష్టమును నెఱవేర్చుకొనఁజాలదు. ౧౯౦౬-వ సంవత్సరమున అలాస్కావాసులు స్టేట్స్ కాంగ్రెసునకు ఒక ప్రతినిధిని బంపునధికారమును బడసిరి. స్టేట్స్ ప్రభుత్వమువారి యధీనమున ఒకగవర్న రీదేశమును బాలించుచుండును. ఈయనకుఁ దోడ్పడుటకై ఒక 'లెజిస్లేటివ్ అసెంబ్లీ' కూడఁ గలదు. ఎనమండ్రు సెనేటర్లును, ౧౬ గురు ప్రతినిధులును ఈ యసెంబ్లీయందుఁ బని చేయుచుందురు. కాని ఈయసెంబ్లీవారు చేయు నియమములను; చట్టములను స్వీకరించుటకును, తిరస్కరించుటకును అధికారము యునైటెడ్‌స్టేట్స్‌కాంగ్రెసునకుఁ గలదు. మఱియు నిచటిపరిపాలనము రెండుసంఘములద్వారా జరగుచున్నది: జాతీయసంస్థ (National Government); ప్రాంతికసంస్థ (Territorial Government). ఈ రెండుసంఘములద్వారా విద్యా, వ్యాపార, కృషి, శిల్పాది సమస్తకార్యములును నిర్వర్తింపఁబడుచుండును.

౧౮౯౬-వ సంవత్సరమువఱకు నలాస్కాయందలి మధ్యభాగమునుగుఱించి బొత్తిగఁ దెలియకుండెడిది. కాని యాసంవత్సరమున క్లోన్‌డైక్ ప్రాంతమునందు బంగారపుగనులు వెలువడుటచే నది మొదలుకొని యాప్రదేశము నంతను నన్వేషింప జనులకు ప్రోత్సాహము కలిగెను. తదాది సంయుక్తరాజ్యముల (United States) భూగర్భశోధకసమితియు, యుద్ధవిభాగమువారును ఈదేశమును బాగుగఁ బరిశోధించి యెక్కడెక్కడ నేయేపదార్థములు దొరకు నదియు వెల్లడించిరి.

అముండ్‌సేన్ ఈదేశమునే ప్రధానస్థానముగ నేర్పఱుచుకొని ఉత్తరధ్రువపండయాత్రలఁ గావించెను. విల్‌కిన్స్ అను వైమానికుఁ డొకఁడు విమానములద్వారా చేసిన ధ్రువాన్వేషణముల కీదేశమందలి బారోపాయింటును ముఖ్యస్థానముగఁ బెట్టికొనెను.

౧౯౨౮-వ సంవత్సరమునం దీప్రదేశమునుండియే వెడలి విల్‌కిన్స్, ఎయిల్‌సన్ అనువారు ఆర్కిటిక్ ధ్రువము నడ్డముగా విమానములతో దాఁటి సురక్షితముగ స్పిట్జ్‌బర్గెన్‌నగరమువఱకును బ్రయాణముల సలిపిరి.

అలికాం — గంజాంజిల్లా శ్రీకాకుళం తాలూకాలోని గ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౯౬౪ (౧౯౩౧).

అలిగిలవాడ — బళ్లారిజిల్లా హర్పనహల్లి తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౪౯౫ (౧౯౩౧).

అలిగొండ — గంజాంజిల్లా రామగిరి తాలూకాకు చెందిన యేజెన్సీగ్రామము. ౫౦౨ (౧౯౩౧).

అలిదెన — కడపజిల్లా కామలాపురముతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౦౫౪ (౧౯౩౧).

అలిమిలి — నెల్లూరుజిల్లా వెంకటగిరితాలూకాలోని జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౬౩౯ (౧౯౩౧).

అలిరెడ్డిపల్లె — కడపజిల్లా పులివెందలతాలూకాయందలి గ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౬౦౫ (౧౯౩౧).

అలివేరు — తూర్పుగోదావరిజిల్లా పోలవరంతాలూకాయందలి యేజెన్సీగ్రామము. జనసంఖ్య ౬౪౬.

అలివేలుమంగాపురము — నెల్లూరుజిల్లా ఉదయగిరితాలూకాకు చెందిన ఈనాం గ్రామము. ఇందలిజనసంఖ్య ౧౬౨౨ (౧౯౩౧).

అలీ (క్రీ. శ. ౬౦౦-౬౬౧) — నాలుగవ ఖలీఫా, అబూతలిబ్ కుమారుఁడు. ఇతఁడు మహమ్మదు సాహెబ్ కూఁతు రగు ఫతీమాను బెండ్లియాడెను. ఆమెయం దితనికి హసన్, హుసేన్, ముహస్సిన్ అను ముగ్గురుకుమారులు కలిగిరి. ఒత్థోమన్ పిదప నితఁడు ౬౫౬ లో ఖలీఫాపదము నందెను. మహమ్మదు భార్యయయిన అయేషా యితని కాపదము రాకుండఁజేయుటకు తీవ్ర ప్రయత్నముచేసి యితని నెదిరించెను. అలీ యామెను బస్రాయొద్ద జరగిన యుద్ధమున కైదీఁగఁ బట్టుకొనెను. అయేషా యుష్ట్రారూఢయై యుద్ధముచేసిన కారణమున దీని కుష్ట్రయుద్ధ మని పేరు కలిగెనట. అలీ జీవితావశేష మంతయు నతనికి ప్రతిస్పర్థిగ నేర్పడిన ఖలీఫా మోవియాతోడి సంతతయుద్ధములందే కడచిపోయినది. ఇతనిరాజధానియగు కూఫాయం దితనిని ఇబ్న ముల్ జాం అనునతఁడు విషదిగ్ధ మగుఖడ్గముతోఁ బొడిచి చంపెను. నెడ్ జెఫ్ నం దున్న మెషెడ్ అలీ యనుపేరఁ బరఁగునితనిసమాధి ప్రసిద్ధికెక్కిన పుణ్యక్షేత్రమయి యాత్రాస్థల మయినది. ఇతని మరణానంతర మితఁడు గొప్పపండితుఁ డని వార్త కెక్కెను. ఇతని యనుయాయులు షియా లెగమహమ్మదీయులు. ఫాతిమావంశజులు తాము ఫతీమా - అలీసంతతివార మని చెప్పుకొందురు.

అలీ ఆదిల్ షా (ప్రథముఁడు) — విజాపురమును బరిపాలించిన సుల్తానులలో నొకఁడు; ఇబ్రాహిం ఆదిల్ షా కుమారుఁడు. ఇబ్రాహిం ఆదిల్ షాకు ఇస్మాయిల్, అలీ, అహమద్, తహమాస్ప అని నలువురు కుమారులును, హిదాయత్ సుల్తానా, తనీబీబీ యని యిరువురు కూఁతులును గలిగిరి. కొడుకు లెవరి తరువాత నెవరు కలిగిరో స్పష్టము కాకపోయినను అలీకంటె ఇస్మాయిలే పెద్దవాఁ డయినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. మొదటనుండియు ఇబ్రాహిమునకు, చురుకయినవాఁడును, తెలివితేటలుకలవాఁడు నయినను అలీ యన్న నయిష్టముగ నుండెడిది. ఇందులకు తండ్రికొడుకు లిరువురకుఁ గలమతభేదములే కారణము. ఇబ్రాహిం సున్నీమతము నవలంబింప, కొడుకు అలీ షియామతావలంబి యయ్యెను. ఇందునుగురించి ఇబ్రాహిం కొడుకు నెంత మందలించినను తనతండ్రిమతమును వదలి యన్యమతమును స్వీకరించుట కతనికి యుక్తముగఁ దోఁచినప్పుడు తన యిచ్చవచ్చిన మతము నవలంబించుటకుఁ దనకు నధికారము కల దని అలీ తండ్రికి జవా బిచ్చుచుండువాఁడు. ఈరీతిని దండ్రికొడుకు లిరువురకును పొరపులు జనించినవి. దీనికిఁ దోడుగఁ దనయనంతరము సింహాసనము నెక్కవలసిన ఇస్మాయిల్ మందుఁడు, నవివేకియు నయియుండెను. ప్రజాదృష్టిలో ఇస్మాయి లతని సోదరునికంటె తెలివితక్కువవాఁడుగఁ గన్పించుట ఇబ్రాహిమున కిష్టములేకపోయెను. ఈ కారణములవలన ఇబ్రాహిం తన రాజ్యకాలముననే అలీని మిరాజ్ దుర్గమున తొమ్మిదిసంవత్సరములకాలము కైదీగనుంచెను. అలీని తొలఁగించి అసద్ ఖాన్ లారీమనుమఁడయిన తహమాస్పను తన యనంతరమున సింహాసన మెక్కించుటకు ఇబ్రాహిం కొంతవఱకు ప్రయత్నములు కావించినను విజాపురపు ఉమ్రావులును, సామంతులును అలీయందలి గౌరవాభిమానములచేతఁ దత్ప్రయత్నములను విఫలము కావించినట్లు చెప్పుదురు. తుద కెట్లయిననేమి, కారాగార విముక్తుఁడయి అలీ ఆదిల్ షాయే ౧౫౫౭ లో విజాపురపు సింహాసనము నధిష్ఠించెను. రాజ్యమునకు వచ్చినవెంటనే యతని నభినందించుచు ఒక్క నిజాంషా తక్క ఇతరసుల్తానులు కానుకలతో తమ గౌరవప్రపత్తులను దెలుపుకొనుటకుఁ దమతమరాయబారులను విజాపురమున కంపిరి.

సింహాసన మెక్కినవెంటనే అలీ ఆదిల్ షా తన రాజ్యమున సున్నీమతము నడఁచివైచి షియామతమును మరలఁ బ్రవేశపెట్టి, తనపక్షమును బలపఱుచుకొనుటకుఁ దన్మతావలంబులను పెరిషియా మొదలగుదేశముల నుండి తనరాజ్యమునకు రావలసినదని యాహ్వానించెను. ఇందుమీఁదట సున్నీమతావలంబు లాగ్రహావేశపరవశులై మతయుద్ధము ప్రకటింప నుద్యుక్తులైరి. రాజ్యమున నశాంతియు, సంక్షోభమును ప్రబలెను. కాని యాతరుణమున నతఁడు చాల వివేకముతోఁ బ్రవర్తించి విచ్చలవిడిగ ధనమును వ్యయపఱిచి చాలమందిని లోఁబఱుచుకొనెను. తుద కతని న్యాయబుద్ధిచేత, నౌదార్యముచేత, దయచేతను విజాపురమునకు మూఁడనుండినకీడు తొలఁగిపోయెను.

అలీ ఆదిల్ షారాజ్యకాల మంతయు నొకవిధముగ నిజాంషాహతోడి యుద్ధములందే కడచిన దని చెప్పవచ్చును. అహమదునగరము సుల్తానయిన బుర్హాన్ నిజాంషామరణానంతరమున రాజ్యమునకు వచ్చిన హుసేన్ నిజాంషా తాను మస్న దెక్కినవెంటనే జరపవలసిన గౌరవలాంఛనాదులు జరపలే దని అలీ ఆదిల్ షాకు మనస్సులో మెరమెరలాడుచునే యుండెను. అందువలన నతనిపైఁ బగతీర్చుకొనవలె నని అలీ కృతనిశ్చయుఁ డయ్యెను. ఇందుకు మున్ముందు దనస్థితిని భద్రపఱుచుకొనుటకై విజయనగరమును బరిపాలించుచుండిన సదాశివరాయలతోను, అతనికిఁ గార్యకర్తగ రాజకార్యములను జక్కఁబెట్టుచుండిన రామరాయలతోను స్నేహము కలిపికొని, దానిని ప్రోదిసేసెను. రామరాయలకుమారుఁడు చనిపోయినట్లు వార్త తెలిసినయంతనే అలీ ఆదిల్ షా యతనికిఁ దనసానుభూతి నెఱిఁగించుటకయి విజయనగరమున కరిగి, యతని మన్ననలకుఁ బాత్రుఁ డయ్యెను. ఉభయపక్షములందు నొండొరులకు పారితోషికములు కురిసిపోయినవి. విజయనగరమున అలీ ఆదిల్ షాగౌరవార్థము వేడుకలు, విందులు జరగినవి. విజయనగరముననుండి మరలి అలీ విజాపురమునకు వచ్చిన పిదప రామరాయల యాస్థానముననుండి ప్రతినిధులు విజాపురమునకరుదెంచి అలీ ఆదిల్ షాకుఁ దమ గౌరవప్రపత్తులను దెలుపుకొనిరి. అలీ ఆదిల్ షాయొక్క అహమ్మదునగరదండయాత్రానాటకమున కిది పూర్వరంగము. ఇంతటనుండి అలీ ఆదిల్ షా అహమదునగరు

అలీ ఆదిల్ షా

నిజాంషాహిసుల్తానులమీఁదికి దండెత్తి వెళ్లినపుడెల్ల రామరాయలే యతనికి బాసట.

రామరాయలతో నీవిధమున మైత్రి పాటించి యతని తోడ్పాటుతో నిజాంషాపై యుద్ధము ప్రకటించి రణభేరి మ్రోయించెను. అనతికాలముననే విజాపుర, విజయనగర సైన్యము లహమదునగరరాజ్యమునఁ బ్రవేశించినవి. శత్రువును మార్కొనుట కష్టమని నిజాంషా దౌలతాబాదుదుర్గమునకు వెనుకంజవేసెను. అయిన నా సైన్యము లంతటితో నతనిని వదలక వెంబడించి తఱిమినవి. సాగిపోయినంత మేరయు విజయనగరసైన్యములు దేశమును కొల్లగొట్టి, పంటపైరులను విధ్వంసము కావించినవి. తమ సేనానివేశముల కుత్తమస్థానముల నన్నిటిని విజయనగరమువా రాక్రమించుకొనుటయే కాక విజాపురపు సేన లెన్నుకొనినయుత్తమస్థానములను గూడ, వానిని వెడలఁగొట్టి యాక్రమించుకొనుచువచ్చిరి. ఇవి యన్నియుఁ గనిపట్టుచుండిన అలీ ఆదిల్ షాకు హృదయము రగులుకొనిపోవుచుండెను. చేయునది లేక యప్పటికిమాత్ర మతఁడేమియు ననక మిన్నకుండెను; కాని మనస్సునమాత్ర మవి మఱచిపోలేదు. తుదకు కల్యాణిదుర్గము నిచ్చి నిజాంషా అలీ ఆదిల్ షాతో సంధి కావించుకొనెను. వచ్చినపని తీరి విజయనగర, విజాపురసైన్యములు తమతమనగరములకు వెడలిపోయినవి.

నిజాంషా యీ యపజయమును మఱచినవాఁడు కాఁడు. అతఁడు తనసైన్యములను బలపఱుచుకొని మరల అలీ ఆదిల్ షాహతోడి పోరాటమునకుఁ దనస్థితిని కట్టుదిట్టముచేసికొనుటకు వ్యవధి చూచుకొనుచుండెను; తనకూఁతురు జమాల్ బీబీని కుతుబ్ షా కిచ్చి యతనిమైత్రి సంపాదించెను. ఇది యంతయుఁ దెలిసి అలీ మరల రామరాజుసాయము నర్థించెను. అందుల కతఁ డెప్పుడును సర్వసిద్ధముగనే యుండెను. శత్రుపక్షములు రెంటికిని మరల సంగ్రామము సంఘటిల్లినది. ఇందుఁగూడ నిజాంషా పరాజయము నొంది పలాయితుఁడయ్యెను. అహమదునగరు నిజాంషాహిసుల్తానుల కెంతో దర్పకారణములుగ నుండిన హరితకేతనములనుగూడ నిజాంషా యుద్ధరంగమున వీడిపోవలసిన దుర్గతిపట్టినది. ఈకేతనములను నిజాంషాహి సుల్తానులు గుజరాత్ దేశపురాజులవలననుండి యుపాయనముగఁ బడసియుండిరి. వానిని జేపట్టి అలీ ఆదిల్ షా తన హారిద్రకేతనములను బరిత్యజించి విజయదర్పముతో నాబావుటాల నెగురవైచెను. అలీ ఆదిల్ షా సేనలను వీడ్కొని విజయనగరవాహిని తమరాజధాని కరుగుచు దారిలో పట్టణములను పాడొనరించి, దేశమును కొల్లగొట్టి, మసీదులను పాడుచేసి, అదివఱకు మహమ్మదీయులు హిందువులయెడలఁ గావించిన యత్యాచారములకుఁ దమకసి తీరునట్లు మహమ్మదీయమతము నవమానించె నని చెప్పుదురు.

మరలిపోవుచు విజయనగరసైన్యము కావించిన యనుచితకార్యము లన్నియు అలీ ఆదిల్ షాకుఁ దెలియవచ్చినవి. రామరాయల యౌద్ధత్యము, నుత్కటగర్వమును అలీ ఆదిల్ షాకు దుస్సహమైనవి. నిజాంషా, కుతుబ్ షాల కదివఱకే రామరాయలచర్యలు దుర్భరములయి వారుకూడ నతనిమీఁదఁ బగ దీర్చుకొనఁ దరుణమున కెదురుచూచుచుండిరి. ఇప్పు డలీ ఆదిల్ షా తమప్రాఁతవైరమునుగూడఁ గట్టిపెట్టి విజయనగరమును గూల్ప తోడిసుల్తానులతో మైత్రి పాటింప సమకట్టెను. ఇందునిమిత్త మాదిల్ షా తనసోదరి హిదాయత్ సుల్తానాను నిజాంషా కుమారుఁడగు ముర్తజా కిచ్చి పరిణయము కావించెను. నిజాంషాకూడ తనకూఁతురు సుప్రసిద్ధురాలయిన చాంద్ బీబీని షోలాపురదుర్గముతోఁగూడ అలీ ఆదిల్ షా కిచ్చి తమస్నేహబంధమునకు పురివోసెను. బీదరు అలీబరీదుకూడ నీసంఘమునఁ జేరెను. ఈసుల్తాను లందఱు తమతమ సేనలతో ౧౫౬౪ - వ డిసెంబరుమాసమున విజయనగరముపై జైత్రయాత్ర సాగించిరి. ఈవర్తమానము తెలిసి రామరాయలు సేనలను గూర్చుకొని కృష్ణానదీ దక్షిణతీరమున నున్న రక్షసతగిదియొద్ద శిబిరములు పన్ని రేవుల నన్నిటిని గాచుచు శత్రువులరాక కెదురుచూచుచుండెను. తుద కీయుభయులబలములకు రక్షసతగిదియొద్ద నొకమహాఘోరసంగ్రామము ప్రవర్తిల్లినది (చూడుఁడు: రక్షసతగిదియుద్ధము) అందు విజయనగరసైన్యము లనేకములు త్రెళ్లినవి. రామరాయలు వధింపఁబడెను. విజయనగరసామ్రాజ్య మస్తమించినది. విజయులైన సుల్తానులు రణరంగమున కొన్నిదినములవఱకు నాఁగి, పిదప విజయనగరమున కరిగి ఆనగరరాజమును కొన్నినెలలపాటు దోచుకొని విధ్వంసముకావించిరి. జీవన్నగరముగ విజయనగరము కథావశేష మయినది.

ఈవిజయమువలన అలీ ఆదిల్ షాకు రాయచూరు, ముదుగల్లు దుర్గములు వశమయినవి. వానిని బలపఱిచి, తగిన దుర్గాధిపతుల యధీనమున నుంచి అలీ ఆదిల్ షా విజాపురమున కరిగి విజయనగరము దోఁపుడునఁ దొరకినధనముతో విజాపురముచుట్టును గొప్పప్రాకారమును నిర్మించుటయేకాక దుర్గమునుగూడ కట్టుదిట్టపఱిచెను. అంతవఱకును రాజధానియందు సురక్షిత మయినభాగ మొకదుర్గమె. దానిచుట్టు, విజాపురపుసుల్తానుల ప్రభ హెచ్చినకొలఁదియు నొకగొప్పపట్టణము వెలసినది; కాని దానికి శత్రువులదాడినుండి తగినరక్షణ లేకయుండెను. ఈ ప్రాకారనిర్మాణము ౧౫౬౫ లో పూర్తి యయినది.

రామరాజపరాజయముతోఁ దనివిసనక అలీ ఆదిల్ షా ఇంకను దక్షిణరాజ్యములను సాధింప సైన్యముల నంపెను. నూతనరాజ్యసంపాదనమున ఆదిల్ షా మఱింత ప్రబలుఁడగుచున్నాఁ డని యసూయ చెంది, అతఁ డింకను ప్రబలుఁడైనయెడల నతని నెదిరించి నిలుచుట కష్టమని యెంచి నిజాంషా కుతుబ్ షానుగూడ నెట్లెట్లో లోఁబఱుచుకొని యతనితోఁ గలసి విజాపురముపై దండువెడలెను. కాని దక్షిణదేశవిజయమునకు సేనలను నడపించుకొనిపోయిన కిష్వారుఖాను ఆకస్మికముగ మరలివచ్చుటవలన వారిప్రయత్నములు భగ్నము లయ్యెను. శత్రువులు చెల్లాచెదరైరి. నిజాంషా యప్పటికి వెనుకకు తగ్గినను శీఘ్రకాలముననే సైన్యములను గూర్చుకొని మరల విజాపురముపై యుద్ధము ప్రకటించెను. ఈయుద్ధమున కిష్వారుఖాను హతుఁ డయ్యెను. విజాపురపుసైన్యములు కాందిశీకము లైనవి.

అటుతరువాత ఆదిల్‌షా పెనుగొండమీఁదఁగూడ దండెత్తెను కాని విజాపురమున కపజయమే కలిగినది. పోర్చుగీసువారి వశమునం దున్నగోవాదుర్గమును లోఁబఱుచుకొనుతలంపుతో ఆదిల్‌షా ౧,౦౦,౦౦౦ల సైనికులతోను, ౨,౧౪౦ల యేనుఁగులతోను వెళ్లి దానిని పదినెలలపాటు ముట్టడించెను. కాని తుదకు ప్రయోజనము లేకపోయెను; కాని యనతికాలముననే తొరగల్లు, ధార్వాడ, బంకాపురములను జయించి తనప్రతిష్ఠను నిలుపుకొనెను.

క్రీ. శ. ౧౫౭౯-వ సంవత్సరమున అలీ ఆదిల్‌షా వధింపఁబడెను. విజాపురప్రాకారరేఖ, గగనమహలు, ఆనందమహలు, జమిమసీదు, చాంద్ బౌరీ యనునిర్మాణము లన్నియు నీతఁడు కట్టించినవి.

అలీ ఆదిల్‌షా (ద్వితీయుఁడు) — విజాపురమును బరిపాలించిన సుల్తాను. మహమ్మదు ఆదిల్‌షాకుమారుఁడు. మహమ్మదు ఆదిల్‌షామరణానంతర మితఁడు ౧౬౫౬ లో విజాపురసింహాసనము నధిష్ఠించెను. మొగలాయిప్రభువులు విజాపురపు సుల్తానులతో నెట్టెట్టి సంధిషరతులను గావించుకొనుచువచ్చినను ఆరాజ్యమును సంపూర్ణముగ వశముగావించుకొని తమసామ్రాజ్యమునఁ గలుపుకొనుటకు తరుణమున కెదురుచూచుచుండిరి. ౧౬౩౬-వ సంవత్సరపు సంధివలన విజాపురమునకు మొగలాయిచక్రవర్తులవలనియుపద్రవము తప్పినది. ఈయవకాశమును దీసికొని మహమ్మదు ఆదిల్‌షా తనరాజ్యమును ప్రాక్పశ్చిమదక్షిణదిశల విస్తరింపఁజేసికొనెను. ౧౬౪౯-వ సంవత్సరాంతమున దుస్సాధమయిన దని పేరొందిన జింజీదుర్గముకూడ (దక్షిణార్కాటు మండలములోనిది) విజాపురమునకు వశమయినది. ఈవిధమున మహమ్మదు ఆదిల్‌షా మరణించునాఁటికి విజాపురము గొప్ప భాగ్యవంతము లయినట్టియు,నధికారమహితము లయినట్టియు రాజ్యములలో నొక్కటి యయినది. మొగలాయిచక్రవర్తుల కీరాజ్యము కన్నెఱ్ఱగ నుండెను. మహమ్మదు ఆదిల్‌షా సంధిషరతుల నెంతమాత్రము నతిక్రమింపక షాజహానుచక్రవర్తికి పరమవిధేయుఁడుగను, అతని పెద్దకుమారుఁడగు దారాషికోకు విధేయమిత్రుఁడు నయి యుండుటచేత విజాపురపురాజకీయవ్యవహారములందు జోక్యము కలిగించుకొనుట కవకాశము లేకపోయెను. మహమ్మదుషా మరణానంతరము సింహాసన మెక్కిన అలీ ఆదిల్‌షా పదునెనిమిదేండ్ల వయస్సుగల చిన్నవాఁడు. ఈకారణమున విజాపురమున మరల నంతఃకలహములు రేఁగినవి. అప్పటికి ఔరంగజేబునకు దారాషైఁగల వైరమున నతఁడు అతని మిత్రుఁడయిన అలీ ఆదిల్‌షానుగూడ విరోధిగ నెంచి యతనిరాజ్యమును కబళింప పన్నుగడ పన్నుచుండెను. మహమ్మదు ఆదిల్‌షాకు పురుషసంతానము లే దనియు, అలీ ఆదిల్‌షా మహమ్మదు ఔరసపుత్రుఁడు కాఁ డనియు, అందువలన నతనిని సరియైనవారసునిగ నంగీకరింపరా దనియు ఔరంగజేబు తండ్రియగు షాజహానుచక్రవర్తికి వ్రాసి విజాపురముపై దండెత్త నతని యనుమతిఁ బడసెను. పిదప గోలకొండ కుతుబ్‌షాహి రాజ్యముపట్ల విద్రోహము కావించి మొగలాయీలతోఁ గలసిన మీర్ జమ్లాతోఁగూడి ఔరంగజేబు విజాపురముపై దండెత్తి వెళ్లెను. అప్పటికి విజాపురసైన్యమునఁ జాలభాగము చిన్న సంస్థానాధిపతులను తిరుగఁబాటు చేసినవారిని సాధింప దూరమున కర్ణాటదేశమునం దుండెను. అదియునుగాక రాజధానియందలి సైన్యములు యుద్ధమునకు సంసిద్ధమయి యుండలేదు. అయినను న్యాయ్యపద్ధతుల నవలంబించి యుండినచో ఔరంగజేబున కంతసుకరముగ విజయము లభింపకపోయియుండును. ఔరంగజేబు ఆదిల్‌షాహిసుల్తాను కొలువునం దుండిన సేనాపతులు మొదలయిన యుద్యోగివర్గమును లంచ మిచ్చి తనవశము కావించుకొని అతిసుకరముగ బీదరు, కల్యాణిదుర్గములను సాధించెను. ఈవిజయములతో విజాపురపు ముట్టడికి త్రోవ చక్కఁబడినది. ఔరంగజేబు విజాపురపుముట్టడి నతితీవ్రముగ సాగించుచుండినకాలమున దారాషికోప్రేరణమున షాజహానునొద్దనుండి విజాపురయుద్ధము నాఁపవలసిన దని ఔరంగజేబున కాజ్ఞ వచ్చినది. దీనికి తోడు ఔరంగజేబుపక్షపాతియు, షాజహానుకూఁతురు నగు రోషనారా రహస్యముగఁ దన సోదరునికి షాజహానుచక్రవర్తి వ్యాధిగ్రస్తుఁడయ్యెనని వర్తమాన మంపినది. ఒకవేళ చక్రవర్తి మరణించుటయే తటస్థించినచో సింహాసనమునకుఁ బ్రయత్నించుటకయి ఔరంగజేబు ఆకస్మికముగ యుద్ధ మాఁపి ముట్టడిలేపి, అలీ ఆదిల్‌షాతో సంధి కావించుకొని, ఢిల్లీకి వెడలిపోయెను. ఈవర్తమానమే రాకపోయినచో ఔరంగజేబు విజాపురమును పూర్తిగ జయించి యారాజ్యమును ఢిల్లీసామ్రాజ్యమునఁ జేర్చియుండెడివాఁడే. కాని స్వతంత్రజీవనము గడపుట కింకను గొంతకాలము విజాపురమున కాయు వుండెను. ఈసంధిప్రకారము ఆదిల్‌షా గొప్ప నష్టపరిహారమునే కాక బీదరు, కల్యాణి, పరేండాలను, మఱికొన్ని యితరస్థలములను నొసంగుట కంగీకరించెను.

ఈవిధమున ఝంఝామారుతమువలె వచ్చిన మొగలాయీదండయాత్ర యప్పటికిఁ గడచిపోయినది. ఇఁకఁ గొంతకాలము శాంతముగఁ గాలముఁ గడపవచ్చు నని యాలోచించుచుండిన ఆదిల్‌షాకు మహారాష్ట్రులవలననుండి నూతనోపద్రవము సంభవించినది. ఒకస్వతంత్రహిందూరాజ్యమును స్థాపింపవలె ననుకోరికతో అప్పటికే షాహాజీకుమారుఁ డయినశివాజీ మహారాష్ట్రయువజనుల నందఱను జేరఁదీసి వారితోడ్పాటుతోఁ దనకార్యమును కొనసాగించుకొనుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. విజాపురమునకు మొగలాయీలయొత్తిడి కలుగుచుండినకాలమున దూరమున కొంకణదేశమునం దుండిన విజాపురరాజ్యమునకుఁ జెందినదుర్గముల నొక్కటొక్కటిగ శివాజీ వశపఱుచుకొనుచువచ్చెను. తుదకు సామంతదుర్గాధిపతులు విజాపురమునకుఁ బంపుచుండిన ధనమునుకూడ దోచుకొనెను. అంతటితో ఆదిల్‌షా మేలుకాంచెను. వెంటనే శివాజీచర్యలను నిరోధించి యతనిని శిక్షించినఁగాని కార్యములే దని గొప్ప యనుభవశాలియైన అఫ్‌జులుఖానునినాయకత్వమున పదివేలసైన్యమును శివాజీపైకిఁ బంపెను. అంతటి గొప్పసైన్యమును బహిరంగముగ నెదుర్కొనుట కష్టమని

శివాజీ అఫ్జులుఖానునితో సంధిరాయబారములు జరపెను. తత్ఫలితముగ సంధిషరతులను నిర్ణయించుకొనుటకు అఫ్జులుఖాను, శివాజీ లిరువురు నొంటరిగ ప్రతాపగడదుర్గముకడ సమావేశ మగుట కేర్పాటు జరగెను. ఆయేకాంతసమావేశమున అఫ్జుల్ ఖాను కుతంత్రమునకు దిగనుండెనని పసికట్టి వెంటనే శివాజీ యతనిని దనపులిగోళ్లతోఁ బొడిచి చంపెను. అఫ్జులుఖాను వధింపఁబడినపిదప, చుట్టుప్రక్కల పర్వతారణ్యభూములందు డాఁగియుండినమహారాష్ట్ర సైన్య ముద్వృత్తిగ నొక్కమాఱు వెలువడి విజృంభించి అఫ్జులుఖాను సైన్యమునుఱుమాడెను. ఇట్లు చాలమాఱులు విజాపురమున కపజయములు కలిగినయనంతర మిఁకఁ జేయునది లేక, అలీ ఆదిల్ షా శివాజీతో సంధిచేసికొనెను. ఈసంధిప్రకారము అలీ ఆదిల్ షా శివాజీ కతఁడు జయించినదుర్గముల నన్నిటిని అతనికి స్థిరపఱిచెను. ఈవిధముగ కొంకణము అలీ ఆదిల్ షా హస్తచ్యుత మయినది.

శివాజీ యంతవఱకుఁ గలిగినవిజయములతోఁ దృప్తినొందక మొగలాయీరాజ్యమునఁగూడ దోపుడు సాగించి మక్కాయాత్రికులను బాధించుటవలన మొగలాయీ సైన్యములు రాజా జయసింగు నాయకత్వమున నతనిపై నడచినవి. మొగలు సైన్యములను జూచి వాని నెదిరించుట కార్యము లే దనుకొని శివాజీ మొగలులతో సంధి కావించుకొనెను. పిదప మొగలు సైన్యములను దీసికొని రాజా జయసింగు విజాపురమును ముట్టడించెను. కాని ఆదిల్ షా శత్రుసైన్యముల కాహారపదార్థములు దొరకకుండఁ జేయుటవలన జయసింగునకు విజాపురముముట్టడి లేపకతప్పినది కాదు. పరాజితుఁడై తన సైన్యములను దీసికొని జయసింగు ఔరంగాబాదునకు మరలిపోవుచుండ, ఆదిల్ షా గుఱ్ఱపుదళ మాతనిని వెంబడించి చాల నష్టము కలిగించెను. ఇటుపిమ్మటఁగూడ విజాపురముపయి నెడపఁదడప మొగలులదాడి తప్పలేదు. విజాపురము ఢిల్లీకిఁ జెల్లింపవలసినకప్పము చాల బాకీపడెను. ఇప్పుడు ఢిల్లీ చక్రవర్తియైన ఔరంగజేబునకు విజాపురముపైఁ దఱచుగ దండెత్తుట కిది యొకసాకయ్యెను. అందువలన విసిగి, అలీ ఆదిల్ షా మొగలాయీలతో సంధి కావించుకొనెను. ఈ సంధివలన ఆదిల్ షా షోలాపురముతోఁగూడ విజాపురరాజ్యమునందలి దుర్గములనేకములను గోలుపోయెను. శివాజీ విజాపురరాజ్యముమీఁదఁ బడి చౌథాయిరూకలు వసూలు చేయుచుండుటవలన నీ యుపద్రవము తొలఁగించుకొనుటకయి ఆదిల్ షా మూఁడులక్షలరూప్యముల నొసంగి యతనితో రాజీపడెను.

మొగలాయీ, మహారాష్ట్రోపద్రవములవలననుండి యీరీతిని తప్పించుకొనిన పిదప అలీఆదిల్ షా రాజ్యమును దన వజీరగు అబ్దుల్ మహమ్మదున కొప్పగించి, వ్యసనలంపటుఁ డయి, భోగప్రమత్తుఁడయి తుదకు క్రీ. శ. ౧౬౭౨ లో కాలధర్మము నొందెను.

అలీ ఇబ్రహీంఖాన్ నవాబ్ — పాట్నానివాసి. వారన్ హేస్టింగ్సుకాలమునందు కాశీన్యాయస్థానమునందు ముఖ్యన్యాయాధీశుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు హిందూస్థానీకవులచరిత్రమును గుల్జార్ - ఇ - ఇబ్రాహీం అనుపేరిట వ్రాసెను. మఱి పెక్కుగ్రంథములను రచించెను. ౧౭౯౩ ప్రాంతమున మరణించెను.

అలీకులీఖాన్ — ఇతఁడు ఉజ్ బేగులవంశీయుఁడు. ఇతనికి ఖాన్ జామన్ అను వేఱొకపేరుగూడఁ గలదు. ఇది యొక బిరుదము. ఢిల్లీరాజ్యము పోయినతరువాత హుమాయూన్ అఫ్గానిస్థానమునఁ బ్రవేశించి యచట దండయాత్రల సలుపుచుండినసమయమున అలీకులీఖా నతనిసైన్యమునకుఁ బ్రధాననాయకుఁడుగ నుండెను. హుమాయూనునకుఁ బానిపట్టుయుద్ధములో జయము కలుగుటకును మరల ఢిల్లీ లభించుటకు నితఁడే ముఖ్యకారకుఁడు. ఇతఁడు రోహిల్ ఖండమునందు 'సంభాల్' అను జాగీరును బొంది యచటనే నివసించుచుండెను. బైరామ్ఖాను రాజపోషకుఁడుగ నుండినకాలమున నితనికిని పీర్ మహమ్మ దను మఱియొక ప్రముఖునకును వైరము సంభవించెను. ఈపీర్ మహమ్మద్ గూడ రాజ్యములో మంచి పేరుప్రతిష్ఠలు పలుకుబడి కలిగియుండెను. ఈపీర్ మహమ్మదుసలహా ననుసరించియే కులీఖాన్ జౌనపురము, బేహారము మున్నగుప్రదేశములలోఁ దిరుగఁబాటు చేసినవారి నణఁచుటకుఁ బంపఁబడెను. ఇతఁ డాప్రదేశములను జయించి స్వాధీనము గావించుకొని వానిని బరిపాలించుచు స్వతంత్రుఁడై యుండి కొంతకాలముతరువాతఁ దానుగూడ ఢిల్లీరాజ్యముపైఁ దిరుగఁబడెను. తత్కాలమున మాలవరాజ్యమును కులీఖాన్ వంశీయుఁడగు అబ్దుల్లా పాలించుచుండెను. ఇతఁడు ఢిల్లీ రాజ్యకోశమునకుఁ బంపవలసినద్రవ్యమును బంపక విరోధ మూనుటవలన నక్బ రితనిని దేశముననుండి వెడలనడుప నితఁడు గుజరాతునకుఁ బాఱిపోవ నచటను నిలువ నీడ దొరకనందున జౌనుపురమునకుఁ బోయి కులీఖాను నాశ్రయించెను. అతఁడు మొదలే యక్బరుతో వైర మూనియున్నందున నితనికి వెంటనే సాయపడ వచన మొసంగెను. కులీఖానుతమ్ముఁడైన బహాదూరును, సికందర్ ఇబ్రాహీము లను నితనిసంబంధులు నీకుట్రలోఁ గలసిరి. శాంతముగ వీరల సమాధానపఱుచుటకై యక్బరు తనమంత్రి నమోధ్యయందలి సికందరునొద్దకుఁ బంపెను. అతఁ డతని నిబ్రాహీంవద్దకుఁ గొంపోయెను. వీ రిరువురును గలసి జౌనుపురమందలి కులీఖానుకడకుఁ గొంపోయిరి. అక్కడ వీరు ముప్వురును గలసి వచ్చినరాయబారిని బంధించిరి. అంత నక్బరు శీఘ్రముగ నీరాజద్రోహుల నడంపఁ దనసేనానియగు మునీంఖాసుని ముందు పంపి యతనివెనువెంటఁ దానుగూడ వచ్చి శత్రువులఁ దాఁకెను. ఆసమయమున ఖాన్ జామనుయొక్కతల్లి యక్బరుపాదములపైఁ బడి ప్రార్థింప నతఁ డామెమనవి నంగీకరించి యెదురఁబాటు చేసినవారి నందఱను క్షమించి వారివారిరాజ్యములు వారి కిచ్చి వెడలిపోయెను. అక్బరు వెన్నుచూపినతోడనే వీరలు మరల నటులే కావించిరి. అంత క్రీ. శ. ౧౫౬౭ - వ సంవత్సరమున నక్బరు వీరల నందఱను మణికపురమునొద్దఁ గలసికొనెను. ఇరుపక్షములవారికిని ఘోరసంగ్రామ మైనది. అందులో బహాదూర్ మొదట ఖైదీగఁ

బట్టుకొనఁబడి యనంతరము అమీరులచేఁ జంపఁబడెను. ఖానుజా మనునకు గాయము దగుల నొకయేనుఁగుకాళ్ల క్రిందఁ బడి మరణించెను. సికందరు పాఱిపోయెను. ఇట్లు హుమాయూనునకు కుడిభుజముగ నుండి యతనిరాజ్యప్రాప్తికి హేతుభూతుఁడైన ఖాన్ జామను అక్బరునకు ఘోరశత్రువై మరణించెను. అక్బరు ఖాన్ జామన్, బహాదూరులశిరములలో దూది నెక్కించి వాని నాగ్రాకుఁ బంపెను.

అలీగడ్ (జిల్లా) — యునైటెడ్ ప్రావిన్సెస్‌లోని యొక జిల్లా. దీనికి వాయవ్యమున యమున, ఈశాన్యమున గంగ కలవు. వైశాల్యము ౧,౯౪౬ మైళ్లు. జనసంఖ్య ౧౦,౬౧,౭౮౫; వసూలు రు. ౨౨,౫౦,౦౦౦ లు; ఇందున్న ౩,౩౩౮ మహాళ్లలో ౨,౧౯౯ జమీన్‌దారీ, ౪౫౬ భాయిచారా, ౬౮౯ పట్టీదారి అమరక పుపద్ధతుల మీఁద నీయఁబడినవి. ఇందుఁ గొన్ని తాలూకు దారీయెస్టేటులును కలవు. ఇందు నదులు విశేషముగ నున్నందున పంటలు సమృద్ధిగఁ బండును.

పూర్వచరిత్ర:— మొదట నీజిల్లాకు అలీగడ్ శివారైన కోయిల్ అనుగ్రామము రాజధానిగ నుండెను. ఈజిల్లాలోని చాలభాగము రాజపుత్రులయధీనమం దుండెను. క్రీ. శ. ౧౧౯౪ లో దీనిని కుతుబుద్దీన్ పట్టుకొనెను, ఇచ్చటిపెక్కు ప్రజలను తురకలను జేసెను. ౧౭౫౭ లో సూరజమల్ జాటు వశపఱచుకొనెను. ఇచ్చటనుండి మథుర, ఆగ్రా, ఢిల్లీ, రోహిల్‌ఖండ్ అనుస్థలములకు బాట లుండుటచే దీనికి యుద్ధసంబంధమైన ఘనత వచ్చెను. ౧౭౫౯ లో అఫ్‌గానులు జాటులను వెడలఁగొట్టిరి. తరువాత ౨౦ సంవత్సరముల వఱకు నీజిల్లా ఒకరిచేతనుండి మఱియొకరిచేతికిఁ బోవుచు ౧౭౮౪లో సింధియాకు వశమయ్యెను. అచ్చట మరాఠావారు గొప్పసైన్యములఁ బ్రోగుచేసి ౨౦ సంవత్సరములవఱకును ఫ్రెంచిసేనానులచే తర్ఫీయతు చేయించిరి. ౧౮౦౩ లో నిది యింగ్లీషువారియధీన మయ్యెను. ౧౮౦౫, ౧౮౦౬, ౧౮౧౬ సంవత్సరములలో నిచ్చట జమీన్‌దార్లు తిరుగఁబడఁగా వారిని జయించి ప్రభుత్వమువారు వారికోటలను పడఁగొట్టించిరి. ౧౮౫౭ లో నీజిల్లా సిపాయీలతిరుగఁబాటునాయకులకు వశమయ్యెను. జాట్‌వారు రాజపుత్రులు, తురకలు ఒకరితో నొకరు పోరాడి ప్రజలను మిక్కిలి బాధపఱచిరి.

అలీగడ్ (టోంకు) — రాజపుత్రస్థానములోని దగు టోంకుసంస్థానమందలి యొకపరగణా. వైశాల్యము ౧౫౭ చదరపు మైళ్లు. జనసంఖ్య ౧౭,౦౬౩. గ్రామములు ౫౬. వసూలు రు. ౩౬,౦౦౦. ౧౬౮౮ - ౧౭౮ వఱకు బుందీసంస్థానమువారగు 'హార' శాఖ రాజపుత్రులు దీని నేలిరి. అప్పటనుండియు ౧౮ - వ శతాబ్దియంతమువఱకు నిది ఒకప్పుడు హోల్కార్ చేతిలోను ఒకప్పుడు జయపురమువారిచేతిలోను ఉండెను. ౧౮౦౪ లో దీని నింగ్లీషువారు పట్టుకొనిరి. ౧౮౦౫లో హోల్కారునకు ఇచ్చివేసిరి. ౧౮౧౮ లో హోల్కారు నోడించి బ్రిటిషుప్రభుత్వమువారు దీనిని స్వాధీన పఱుచుకొనిరి. ౧౮౧౯ లో అమీర్ ఖానునకు దానపూర్వకముగ నిచ్చివేసిరి. ఇందలి సగభాగముకంటె నెక్కువ జాగీరుదారుల క్రింద నున్నది. ఇందు ౩౭ చదరపుమైళ్లు సాగుబడి, ౩ చదరపుమైళ్లు పల్లము.

అలీగడ్ (పట్టణము) — యునైటెడ్ ప్రావిన్సెస్సు లోని అలీగడ్ జిల్లాకు ముఖ్యపట్టణము. దీనికి పూర్వపు పేరు కోయిల్. జనసంఖ్య ౬౯,౯౬౩. వీరిలో నెక్కువమంది హిందువులు; మిగిలినవారిలో తురక లెక్కువ. మహమ్మదీయప్రభుత్వకాలమున నిది ఆగ్రాసుబాలో చేరిన ఒకసర్కారునకు ముఖ్యస్థలముగ నుండెను. లోడీల ప్రభుత్వకాలమున నిచ్చట మహమ్మదీయుఁడైన అధికారి యుండి, దీనికి మహమ్మద్‌గడ మని పేరుపెట్టెను. ఇట్లే ౧౭౧౭ లో దీనికి సాబిత్‌గడ మనునామము వచ్చెను. ౧౭౫౭ లో జాట్‌వారు దీనికి రామగడ మన్నపే రిడిరి. ఈస్థలమును జాట్‌వారియొద్దనుండి తీసికొన్న నజఫ్ ఖాన్ దీనికి అలీగడ్ అన్నపేరు పెట్టెను. దీని నప్పుడప్పుడు స్వాధీన పఱుచుకొన్నవా రందఱును ఇచ్చటిదుర్గమును క్రమముగ బలపఱుచుచు వచ్చిరి. ఇది మరాఠావారియధీనమున నున్నప్పుడు, డి బోయిన్ (De Boigne), పెరాన్ (Perron) అను ఫ్రెంచి సేనాను లీదుర్గమును మరాఠావారినిమిత్తము మిక్కిలి బలపఱచి దుర్భేద్యము గావించిరి. ఇచ్చట మిక్కిలి పురాతనములైన హిందూ, బౌద్ధదేవాలయములయవశేషములు భూమిలో దొరకును. ఇచ్చట ౧౮-వ శతాబ్దియందుఁ గట్టిన గొప్పమసీదొకటి గలదు. అలీగడమును, దానిశివారైన కోయిల్‌ను గలసి ౧౮౬౫ లో నొకమ్యున్సిపాలిటీగ నేర్పఱచిరి. ఈపట్టణము కళాకౌశలములవిషయమున నభివృద్ధిని జెందుచున్నది. ఇచ్చట పోస్టల్ డిపార్ట్మెంటువారికర్మాలయ మొకటి గలదు; తాళములుచేయుమరలును, ప్రత్తిమరలును, పిండిమరలును చాల కలవు. ఈపట్టణము ముఖ్యముగ మహమ్మదీయులకొఱకు స్థాపింపఁబడిన ఉన్నతకళాశాలవలనఁ గలిగిన ప్రఖ్యాతిని జెందియున్నది. దీనిని సర్ సయ్యద్ అహమ్మదు అనునతఁడు మహమ్మదీయులవిద్యాభివృద్ధికై స్థాపించెను. ౧౯౨౦ లో నిది విశ్వవిద్యాలయగౌరవపదమును బడసినది. హిందూదేశ మంతటనుండియు మహమ్మదీయవిద్యార్థు లిక్కడకు వచ్చెదరు.

అలీపురపట్టణము — బంగాళదేశమందలి ౨౪ పరగణా లనుజిల్లాకు ముఖ్యస్థలము. ఇది కలకత్తాపట్టణమునకు దక్షిణము వైపు శివారు; కలకత్తామ్యునిసిపాల్టీలో చేరియున్నది. పూర్వ మిచ్చట బంగాళదేశపులెఫ్టినెంటుగవర్నరు ఉండెడివాఁడు. హైందవ పటాలమున కిది యొకశిబిరము.

అలీపురము (గ్రామము) — బంగాళదేశము, జల్పాయిగుడి జిల్లాలోని అలీపురపు సబ్‌డివిజన్‌కు ముఖ్యస్థలము. ఇది కుచ్‌బిహార్ స్టేట్ రైల్వేమీఁద నున్న మంచి వర్తకస్థలము. ఇచ్చట ప్రతిసంవత్సరమును ఫిబ్రవరినెలప్రాంతమున గొప్పసంత జరగును. అది ఒక నెలవఱకు నుండును. అది వ్యవసాయసంబంధమైన గొప్పప్రదర్శన మని చెప్పవచ్చును. మంచిసరకులు తెచ్చినవారికి బహుమతులు ముట్టును. 'నార్తరన్ బెంగాల్ మౌంటెడ్ రైఫిల్సు'నకు ఇది ముఖ్యస్థలము.

అలీపురము (సంస్థానము) — బుందేల్ ఖండ్ ఏజెన్సీలోని చిన్న సనదీసంస్థానము. వైశాల్యము ౭౩ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౧౪,౫౯౨. వసూలు రు. ౩౦,౦౦౦. ఇచ్చట సంస్థానాధిపతికి దండనాధికారము (Criminal power) కలదు. ఇచ్చటిరాజు అగ్నికులరాజపుత్రులలోని పరిహారశాఖవాఁడు. వీరి మూలపురుషుఁడైన అచలసింగున కప్పటి పన్నారాజైన రాజా హిందూపత్ అనునతఁడు ౧౭౫౭ లో నీరాజ్య మొసంగెను. బుందేల్ ఖండమునకు బాందానవాబైన అలీబహాదుర్ అనునతఁడు ప్రభు వైనప్పు డాతఁడీజాగీరుదారునకు సన్న దొసంగెను. అప్పు డీ సంస్థానపురాజు దివాన్ ప్రతాపసింహుఁ డనునతఁడు. అలీబహాదుర్ పేరిటనే ఈతఁడు తనరాజధానికి అలీపుర మని పేరుపెట్టెను. ౧౮౦౮ లో ఈస్టిండియా కంపెనీవా రీతనిహక్కు నొప్పుకొని సన్న దొసంగిరి. ప్రతాపసింగునకు నలుగురు పుత్త్రు లుండిరి. వారిలోఁ బెద్దవాఁ డగు రావుపంచమ్ ౧౮౩౫ లో ప్రభుత్వమునకు వచ్చి రాజ్యమును నాలుగుభాగములుగఁ జేసెను. కాని ఈవిభాగములను కంపెనీవా రొప్పుకొనలేదు. ౧౮౫౭ లో దివాన్ హిందూపత్ అనునతఁడు రాజుగ నుండెను. ఆతఁడు సిపాయిల తిరుగఁబాటుకాలమున బ్రిటీషువారికి సాహాయ్య మొనర్చినందున వా రాతనికి రు. ౫,౦౦౦ ఖిల్లత్ బహుమతిచేసిరి. ఈసంస్థానాధీశ్వరు లిష్టమువచ్చినపిల్లవానిని దత్తత చేసికొనవచ్చునని ౧౮౬౨ లో వీరికి సన్నదు లొసంగఁబడెను. ఇప్పటిసంస్థానాధీశ్వరునిపేరు ఛత్రపతిసింగ్. ఈతనికి ౧౮౮౭ లో రావుబహద్దర్, ౧౮౮౭ లో సి. యస్. ఇ., ౧౯౦౩ లో రాజా అనుబిరుదు లొసంగఁబడియె. వీరికి వంశపరంపరగ 'రావు' అన్న బిరుదు గలదు.

ఈ సంస్థానమునకు ముఖ్యస్థలము అలీపుర మనుగ్రామము. అచ్చటిజనసంఖ్య ౨,౪౯౩.

అలీపురము (సబ్ డివిజన్) — ౧. బంగాళదేశమందలి ౨౪ పరగణా లనఁబడుజిల్లాలోని యొక హెడ్ క్వార్టర్ సబ్ డివిజన్. విస్తీర్ణము ౧,౧౬౪ చదరపుమైళ్లు. ఇందు ౪౫౦ చదరపుమైళ్ల సుందరబన్ (సుందరవనము) అను అరణ్యము కలదు. జనసంఖ్య ౬,౭౧,౨౬౯. ఇందు ౧,౬౮౩ పల్లెలును, ౬ పట్టణములును కలవు.

౨. బంగాళదేశమందలి జల్ పైగుడి అనుజిల్లాలోని తూర్పువైపుది. వైశాల్యము ౧,౧౪౨ చదరపుమైళ్లు. జనసంఖ్య ౧,౯౯,౩౫౩. ఇందు ౧౭౮ పల్లెలును, ౧ మిలిటరీశిబిరమును కలవు. ఇది భూతాన్ దేశపురాజునొద్దనుండి తీసికొనఁబడియెను. ఇటీవల నిచ్చట తేయాకుతోఁటలు విస్తారముగ నభివృద్ధిని జెందుచున్నవి.

అలీబరీదుషాహ — బీదరును బరిపాలించిన సుల్తానులలో నొకఁడు. కాసింబరీదు మనుమఁడు. ఇతఁడు తన తండ్రిమరణానంతరము క్రీ. శ. ౧౫౪౯ లో సింహాసన మెక్కెను. బరీదువంశమున షాహబిరుదమును ధరించినవారిలో నితఁడే ప్రథముఁడు. ఇతని పితామహుఁ డగు కాసింబరీదు కిరీటాది రాజచిహ్నములనేకాని షాహ యను రాజబిరుదమును ధరించినవాఁడు కాఁడు. ఇతఁడు చాల నసమర్థుఁడు. ఈతని రాజ్యకాల మంతయు అహమదునగరు నిజాంషాహి సుల్తానులతోడి యుద్ధములందే కడచిపోయినది. నిజాంషాహి సుల్తానులతోడి మొదటియుద్ధమున అలీబరీదు పరాజయము నొందుటచేత నితనిరాజ్యమునఁ జాలభాగ మాసుల్తానుల వశమయినది. నిజాంషాహితోడి తరువాతియుద్ధమున ఆదిల్ షాహయొక్క తోడ్పాటువలన విజయమును గాంచినను బరీదునకు విశేషము ప్రయోజనము లేకపోయెను. ఈతఁడు నలువదియైదేండ్లు రాజ్య మేలినట్లు చెప్పుదురు.

అలీబహాదుర్ — బాందాసంస్థానమునకు నవాబు. పూనా పేష్వా యైన మొదటిబాజీరావునకు మహమ్మదీయకుమారుఁడైన ౧-వ షంషేర్ బహాదురునకుఁ బెద్దకుమారుఁడు. ౧౭౯౦ లో నానాఫడ్నవీస్ ఈతనికి బుందేల్ ఖండ్ రాజ్యము పట్టముకట్టెను. ఈతఁడు తన తమ్ముఁడైన గాజీబహాదురును గొప్పసైన్యమును వెంటఁదీసికొని బుందేల్ ఖండముపై దాడి వెడలెను. నానాఅర్జున్ అనువానిని జంపి రాజా బఖ్తిసింగ్ అనువానిని చెఱఁబట్టి బాందారాజ్యమును పన్నారాజ్యమును వశపఱుచుకొనెను. ౧౨ సంవత్సరములు రాజ్యముచేసి ౧౮౦౨-వ ప్రాంతమున మరణించెను.

అలీబహాదుర్ ఖాన్ — బాందాసంస్థానమునకు చివర నవాబు. జుల్ ఫికర్ అలీఖాన్ బహాదుర్ అనువాని కుమారుఁడు. ౧౮౫౭ లో నీతఁడు రాజద్రోహులతోఁ గలసె నన్ననెపముమీఁద బ్రిటిషుప్రభుత్వమువా రీతనిని రాజ్యభ్రష్టునిఁ జేసి రాజ్యము తీసికొనిరి.

అలీబాగ్ (పట్టణము) — బొంబయిరాజధానియందలి కొలాబాజిల్లాకును, అలీబాగ్ తాలూకాకును ముఖ్యస్థలము, రేవుస్థలము. బొంబాయికి దక్షిణమున ౧౯ మైళ్లమీఁద నుండును. జనసంఖ్య ౬,౦౫౫. సముద్రపుటొడ్డుననుండి ఫర్లాంగుదూరమున సముద్రములో ఒక చిన్నరాతిదీవియు, దానిమీఁద కోటయుఁ గలదు. అది పూర్వము ఆంగ్రే (Angria) అనఁబడు మరాఠాసరదారుల కోట. ఈతఁడు మహారాష్ట్రులనావికాసైన్యమున కధిపతిగనుండెను. ఈరేవున ఎగుమతులు సుమారు రు ౬,౨౭,౦౦౦ విలువగలవియు, దిగుమతులు, రు ౬,౬౧,౦౦౦ ల విలువగలవియు ప్రతిసంవత్సరము జరగును. ఇచ్చట ౧౮౬౪ లో మ్యునిసిపాలిటీ యేర్పడినది.

అలీమర్దాన్ ఖాన్ — ఇతఁడు ఢిల్లీపాదుషా యగు షాజహానుయొక్క మిత్త్రుఁడు. షాజహాను రాజ్యమేలుచుండిన కాలమున నితఁడు పర్షియాప్రాంతమునకు గవర్నరుగనుండి కంధహారమునుగూడ నేలుచుండెను. కంధహారము మొదట మొగలాయీల యధీనమం దుండెను కాని జహాంగీరుకాలమున దీనిని పర్షియనులు

గైకొనిరి. షాజహాను సింహాసన మెక్కినతరువాత నితఁడమూల్యము లగు బహుమతుల, ద్రవ్యసంచయముల నలీమర్దానునకుఁ బంపి యతని సాహాయ్యమున కంధహారును మరలఁ దీసికొనెను. తరువాతఁ గొంత కాలమున కలీమర్దాను హిందూస్థానమునకు రాఁగా నొక గొప్పపదవి నొసంగి షాజహాను తనదగ్గఱ నుంచుకొనెను. లాహోరుపట్టణము నొద్దఁ బాఱుచున్న రావీకాలువ అలీమర్దాను త్రవ్వించినదే.

అలీమస్ జిద్ — వాయవ్యపు పొలిమేర పరగణా లోని ఖైబర్ కనుమలోనున్న ఒకపల్లె. ఇచ్చట కోట గలదు.

అలీమిర్జా — ఇతఁడు బాబరుయొక్క పితృవ్యుఁడు. తండ్రి గతించునప్పటికి బాబరు కేవలము ౧౨ ఏండ్లబాలుఁడు. ఆసమ యమును గనిపట్టి అలీమిర్జా బాబరునకు సంబంధించిన ఫెర్ ఘనా ప్రాంతమును ముట్టడించి తనయధీనము చేసికొనెను. ఇతఁ డెట్లు గావించినను బాబరుమాత్ర మితనిఁ దన జీవితములో నెక్కుడుగఁ బొగడియున్నాఁడు. అతని లేఖానుసార మితఁడు వ్యాయామశీలుఁడు. సాముసవిద్యలందు నేర్పరి. విద్యావంతుఁడు గాకపోయినను న్యాయ వర్తి. ఇతనివంశీయులగు బేసులసలహా ననుసరించుచుండువాఁడు. ముస ల్మానుమతముపై నితని కమితభక్తి. ఖ్వాజాయుత్తరువు లేక యేకార్య మును జేయువాఁడు కాఁడు. చేసినవాగ్దానమును మఱవఁడు. యుద్ధ మున వెన్ను చూపఁడు. ధనుర్విద్యానిపుణుఁడు.

అలీముబారక్ — బెంగాలుదేశము నేలిన నవాబు. క్రీ. శ. ౧౩౩౮-వ సంవత్సరములో బంగాళదేశపు నవాబు చని పోయినప్పుడు వెంటనే యతని కవచవాహకుఁ డొకఁడు ముబారక్ షా యనుపేరుతో తానే రాజు నని ప్రకటించెను. కాని యింతలో అలీ ముబారక్ అతనిని జంపి గౌర్ లో రాజధాని నేర్పఱుచుకొని అలీషా అనుబిరుదుతో నవాబయ్యెను. ఆ ఱేండ్లపాటు రాజ్యమేలినపై నితనిని సవతితమ్ముఁ డగు హాజీ ఇలియాస్ అనునతఁడు బలవంతముగఁ జంపెను.

అలీరాజ్ పూర్ (సంస్థానము) — మధ్య హిందూ దేశమందలి ఒక గ్యారంటీడ్ ప్రభుత్వము (Chiefship). ఇది భోపావర్ ఏజెన్సీలో చేరినది. విస్తీర్ణము ౮౩౬ చదరపు మైళ్లు; గ్రామములసంఖ్య ౩౦౭. జనసంఖ్య ౮౯,౩౬౪. వీరిలో భిల్లులు భిలాలులు అను ఆరణ్యకజాతివా రెక్కువగఁగలరు. ఈసంస్థానము ౫ పర గణాలుగ విభజింపఁబడినది. ఈ సంస్థానాధీశ్వరునకు శిక్షావిధానము నందు మొదటితరగతి మేజస్ట్రీటు అధికారము గలదు. వసూలు రు. ౧,౦౦,౦౦౦. వీరు ధార్ సంస్థానాధీశ్వరునకు సంవత్సరమునకు రు. ౮,౬౦౦ కప్పము కట్టవలయును. మాలవాభిల్లసైన్యము (Malwa Bhil corps)నకై బ్రిటిషుప్రభుత్వమువారికి రు. ౧,౨౭౧ ఇచ్చె దరు. సంస్థానమువారు ౭ ప్రాథమికహిందీపాఠశాలల నేర్పఱిచిరి.

జోధపురమురాజుల రాథోడ్ వంశమందలి ఉదయదేవ్ లేక ఆనందదేవ్ అనునాతఁ డొకఁడు తనదేశమును వదలి యిచ్చోట ౧౪౩౭ లో కోట గట్టెనఁట. ఉదయపురమువారు వీరిసంబంధము నొప్పుకొనరు. ఆనందదేవునకు బుగల్ దేవ్, కేసర్ దేవ్ అను ముని మనుమ లిద్ద ఱుండిరి. వారిలో మొదటివాఁడు అలీరాజ్ పురమునకు రెండవవాఁడు జోబత్ సంస్థానమునకు నధిపతులైరి. ౧౮౧౮ లో రాణా ప్రతాపసింగ్ అనునతఁ డిక్కడ రాజ్యము చేయుచుండెను. ఈతనికి ముసాఫీర్ మక్రాని అను తురక మంత్రిగ నుండెను. రాజు చనిపోయినప్పు డాతనిభార్య గర్భిణిగ నుండెను. ఆమెకు బస్ మత్ సిం గనుకుమారుఁడు గలిగెను. వాఁడు ౧౮౬౨ లో చనిపోవుచు తన యిద్దఱుకుమారులకును రాజ్యము పంచిపెట్టు మని మృత్యుపత్రముల వ్రాసెను. కాని బ్రిటీషుప్రభుత్వమువారు దాని నొప్పుకొనక పెద్ద కుమారుఁడైన గాంగుదేవునకు రాజ్య మిచ్చిరి. వాఁ డయోగ్యుఁ డని ౧౮౭౧ లో వానిని పదచ్యుతునిఁ జేసి వాని తమ్ముఁడైన రూపదేవు నకు రాజ్య మిచ్చిరి. వాఁ డపుత్రకుఁడై ౧౮౮౨ లో మరణము నొందెను. గవర్నమెంటువారు రాజ్యము స్వాధీనపఱుచుకొనక సోం డ్వా ఠాకూర్ వంశమునుండి విజయసింహుఁ డనువానిని దెచ్చి గద్దె నెక్కించిరి. ఠాకూర్ జిత్ సింగ్ అనువాఁడు తాను రాజ్యమునకు దగ్గఱవారసుఁడ నని కొందఱుభిల్లులను ప్రోగుచేసికొని అల్లరిచేయ సాగెను. కాని మాల్వాభిల్లులసైన్యములసాయమునను, మధ్యహిందూ స్థానపుగుఱ్ఱపుదళముల (Central India Horse) సాయమునను అతఁ డోడింపఁబడెను. విజయసింగ్ ౧౮౯౦ లో మృతుఁడయ్యెను. వానిజ్ఞాతియైన ప్రతాపసింగ్ అనువాఁ డిప్పుడు రాజ్యము చేయు చున్నవాఁడు. ఈరాజులకు రాణా అన్నపదవియు ౯ గుండ్ల గౌరవ మును గలదు.

అలీవర్దీఖాన్ (౧౬౭౬-౧౭౫౬) — ఇతఁడు బెంగాల్, బీహార్, ఒరిస్సాలకు నవాబ్ నజీము. తండ్రి పేరు మీర్జా మహామద్. ఈతఁడు ఒరిస్సా గవర్నరైన నవాబ్ షూజుద్దీన్ యొక్క సేనానిగఁ బ్రవేశించెను. క్రీ. శ. ౧౭౨౬ లో జఫారాఖాన్ చని పోఁగా షూజుద్దీన్ నవాబ్ నజీ మాయెను. అప్పుడు అలీవర్దీఖాన్ సామ్రాజ్యసైన్యమునకు జనరలుగ నియమింపఁబడెను; ౧౭౨౯ లో బీహారునకు గవర్నరుగఁ జేయఁబడెను; ౧౭౩౫ లో షూజుద్దీన్ చనిపోఁగా నాతనికుమారుఁడైన సరఫారజ్ ఖాన్ రాజాయెను. ౧౭౪౦ లో అలీవర్దీఖాన్ సరఫారజ్ ఖాన్ తోఁ బోరాడి అతనిని జంపి నిజామతును స్వాధీనపఱుచుకొనెను. ఈతనిని బెంగాలులో మహాబత్ జంగ్ అని పిలిచెదరు. ౧౭౪౧ లో బెంగాలుపైకి మరాఠా వారు దండెత్తి రాఁగా వారిసేనానియైన భాస్కర్ పండితుని అలీవర్దీ ఖాన్ క్రూరముగఁ జంపెను. తుదకు మరాఠాదాడికిఁ దాళఁజాలక ౧౭౫౧ లో అలీవర్దీఖాన్ మరాఠావారికి, ఒరిస్సా యిచ్చుటకును సంవత్సరమునకు ౧౨ లక్షల రూపాయలు కప్పము కట్టుటకును ఒడంబడి, వారితో సంధి చేసికొనెను. ౧౭౪౨ లో మరాఠావారి వలననుండి సంరక్షించుకొనుటకు కందకము త్రవ్వుకొనునిమిత్తము ఇంగ్లీషువారికి అలీవర్దీఖాన్ ఉత్తరు విచ్చెను. ౧౭౫౩ లో అలీవర్దీ

ఖాన్ తనమనుమని పెంచుకొని రాజ్యమిచ్చి, ౧౭౫౬-వ సంవత్సరము ఏప్రియల్ నెల ౯-వ తేదీని మరణించెను.

అలీవాల్ — పంజాబులోని లూధియానాజిల్లాలో జాగ్రాఁ తాలూకాకు సంబంధించిన ఒక గ్రామము: ఇచ్చటనే ఆంగ్లేయులు సిక్కులను జయించినారు (౨౮-వ జనవరి ౧౮౪౬-వ సంవత్సరమున). సిక్కులు అలీవాల్, భుంద్రీ గ్రామముల రెంటిలోను తమ ౧౫,౦౦౦ సైనికులను రెండుసేనలుగ విభజించి యుంచి శత్రుసైన్యములరాక కెదురుచూచుచుండిరి. ఆంగ్లేయుల కీరహస్యము తెలిసిపోయినది. అందుచే వారు రెంటికిని నడుమనుండి రాక, మఱియొకదెసనుండి వచ్చి హఠాత్తుగ అలీవాల్ పైఁ బడిరి. సిక్కుసేనలలో ముఖ్యభాగము అలీవాల్‌లోనే యున్నది. సిక్కు లోడిపోయిరి. అటుపై మరల భుంద్రీకడ యుద్ధము జరగెను. ఈమాఱు సిక్కులు గొప్పసాహసముతో నాంగ్లేయుల నెదుర్కొనిరి. శత్రువులు తమ సేనను మూఁడుమాఱులు చీల్చివైచినను సిక్కులు మరలమరలఁ గలసి పోరాడుచుండిరి. తుద కాంగ్లేయులు తమఫిరంగులబలము పూర్ణముగ నుపయోగించినపైని సిక్కులు నిలువఁజాలక పాఱిపోయిరి.

నేఁటికిని నాఁటి భుంద్రీయుద్ధమునుగూర్చి పంజాబులో కథలుగఁ జెప్పుకొనుచుందురు. నాఁటియాహవమునందు మరణించిన సిక్కులస్మరణచిహ్నముగ నెలకొల్పఁబడిన పెద్దస్తంభ మొకటి నేఁటికిని గలదు (భుంద్రీదగ్గఱ ?).

అలుగుమల్లిపాడు — గుంటూరుజిల్లా పల్నాడు తాలూకాలోని ఈనాముగ్రామము. ఇచటిజనసంఖ్య ౨౬౨(౧౯౩౧).

అలుగుమానిపల్లె — చిత్తూరుజిల్లా కుప్పముతాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౯౮ (౧౯౩౧).

అలుగోలు — విశాఖపట్టణముజిల్లా విజయనగరము తాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. ఇందలిజనసంఖ్య ౨,౦౬౮ (౧౯౩౧).

అలుదు — గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడి తాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. ఇచటిజనసంఖ్య ౧,౦౬౭ (౧౯౩౧).

అలెక్సియస్, కామ్నెనస్ (౧౦౪౮-౧౧౧౮) — బిజన్‌టైన్ చక్రవర్తులలో మిక్కిలి సామర్థ్యముగలవాఁడు. ౧౦౮౧ లో సింహాసన మెక్కెను. ఇతని రాజ్యమునకు పెక్కుదిక్కులనుండి పెక్కుమందిశత్రువులు బాధ కలిగించుచున్నను, ౩౭ సంవత్సరముల ప్రభుత్వకాలమం దీతఁడు తన ఆదాయమును చక్కఁబఱుచుకొని సైన్యములను బాగుపఱచి తనసామ్రాజ్యము నభివృద్ధి చేసికొనెను.

అలెక్సియస్ పిట్రోవిచ్ (౧౬౯౦-౧౭౧౮) — పీటర్ ది-గ్రేట్‌యొక్క పెద్దకుమారుఁడు. తండ్రిసంస్కారణములకు వ్యతిరేకుఁడగుటచే నీతనికి రాజ్యార్హత లేదనిరి. ఇతఁడు దేశాంతరములకుం బోయి తిరిగివచ్చి చెఱసాలలో చనిపోయెను. ఇతనికుమారుఁడు రెండవ పీటరనుపేర రాజయ్యెను.

అలెక్సియస్ మిఖలోవిచ్ (౧౬౨౯-౧౬౭౬) — రష్యాదేశమునకు రాజు. ౧౬౪౫ లో రాజ్యమునకు వచ్చెను. పోలండును గెలిచెను (౧౬౫౪-౧౬౬౭). స్వీడనుతో పోరాడి సైబీరియాకు తూర్పుదిక్కువఱకును రాజ్యవిస్తారము గావించెను. డాన్‌కొసాక్కు అనువారు తిరుగఁబడిన, వారి నణఁచెను (౧౬౭౨). చట్టముల నన్నిటి నొక్కచోటికిం దెచ్చి స్మృతులుగ నేర్పఱిచెను. పశ్చిమయూరోపు ఖండమునకు రాకపోకల నేర్పఱిచెను.

అలెగ్జాండరు (క్రీ. పూ. ౩౫౬-౩౨౩) — ఈతనికి మహామహుఁడు (ది గ్రేటు) అన్న బిరుగు కలదు. గ్రీసుదేశమునందలి యొకచిన్నసంస్థానమైన మెసిడోనియారాజయిన రెండవ ఫిలిప్పుయొక్క కుమారుఁడు, జగజ్జేత. అప్పుడు తెలిసినంత ప్రపంచము నంతయు గెలిచినవాఁడు. కొన్ని యేండ్లవఱకును (౩౪౩-౩౬) తత్త్వవేత్తయైన అరిస్టాటలునొద్ద విద్యాభ్యాసము చేసెను. ఇరువదిసంవత్సరములవయస్సువచ్చినప్పుడు (౩౩౬) తండ్రి పోఁగా రాజయ్యెను. గ్రీసుదేశమందలి యితరరాజ్యముల నన్నింటిని వశపఱుచుకొనెను. పారసీకదేశముమీఁదికి దండెత్తిపోయి యచ్చట పెక్కురుశత్రువుల నోడించెను (౩౩౫, మే). ఫొయినిషియా, టైర్, గాజాపట్టణములను, ఈజిప్టును వశపఱుచుకొనెను (౩౩౨). పారసీకచక్రవర్తియైన దారా(డేరయస్)ను ౩౩౧-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరునెలలోఁ బూర్తిగఁ బరాభవించెను. అంత బ్యాబిలోన్; సూసాదేశములు వశమయ్యెను. పారసీకదేశమునకుఁ బురాతనరాజధానియైన పెర్సిపొలస్‌పట్టణమును దోచుకొని ౪౫ కోట్లధనమును సంగ్రహించెను. పారసీకచక్రవర్తి మోసగానిచేఁ జంపఁబడఁగా (౩౩౦, మే), అలెగ్జాండరు పారసీకమున కంతకును రాజయ్యెను. అఫ్‌గానిస్తానము, బెలూచిస్తానములను ఆక్రమించెను (౩౨౯). హిందూకుశ పర్వతములను దాఁటి బ్యాక్ట్రియాలోనికిఁ బోయెను.

ఖైబర్ కనుమలోనుండి హిందూదేశమునకు వచ్చి ౩౨౬ లో సింధునది దాఁటి హైడాస్పస్ (సట్‌లజ్)నదియొడ్డున పూరుఁడను పౌరసురాజు నోడించెను. అచ్చటనుండి హిఫాసిస్(బియాస్)నదియొడ్డువఱకును వచ్చెను. అచ్చట నతనిసైన్యములు ముందునకు వెళ్లమని తిరుగఁబాటు చేసినందున అతఁడు మరలి సింధునదీముఖమునొద్ద పడవలలో సముద్రముం జేరెను. ఆమార్గముగ బెలూచిస్తానమునకుఁ బోయి ౩౨౪ మేలో సూసాకుఁ జేరెను. అతఁడు హిందూదేశమునందు రమారమి ౩ సంవత్సరము లుండెనని చెప్పవచ్చును. అతఁడు హిందూకుశపర్వతమును దాఁటినది ౩౨౭-వ సంవత్సరమున. ౧౯ నెల లాతఁడు సింధునదికి తూర్పుభాగమం దుండెను. సూసాలో నాతఁడిద్దఱు పారసీకకన్యలను వివాహమాడెను. గ్రీకువారికిని పార

సీమలకును సమ్మేళనము చేయవలయు ననుతలంపుతో నాతఁడిట్లొనరించెను. ౩౨౪ లో నాతనియొద్దకు ప్రపంచమందలి గొప్పగొప్ప చక్రవర్తులుగూడ తమ రాయబారుల నంపిరి. అరబ్బీదేశమును జయింపవలయునని యూహించుచుండ నీజగజ్జేత ౩౨౩ లోఁ గీర్తిశేషుఁడాయెను. ఈతఁడు రాజ్యము చేసినది ౧౨ సంవత్సరములయినను, మరణ సమయమున నీతనికి ౩౨ సంవత్సరముల వయసుమాత్రముండినను, ఈతనిదిగ్విజయయాత్ర లత్యద్భుతమైనవి. అప్పటికి మానవునకుఁ దెలిసినట్టి ప్రపంచము నంతయు నొకమూలనుండి మఱియొక మూలవఱకును జయించినవాఁ డీతఁ డొక్కఁడే కానవచ్చుచున్నాఁడు. దిగ్విజయము చేయుటయేకాక గ్రీకుదేశపునాగరకతను ప్రపంచమునం దంతటను వ్యాపింపఁజేసెను.

'అలెగ్జాండరు' శబ్దము అశోకునిశాసనమున 'అలకసుందర' రూపముగను, అరబ్బీపారసీకాదిభాషలలో 'సికందర్', 'ఇస్కందర్' అను రూపముగను కానవచ్చుచున్నది. మహారాష్ట్రాదిభాషలలో సికందర్‌రూపమే వాడెదరు.

అలెగ్జాండరు, అఫ్రాడీసియన్ — ఈతఁడు క్రీ. శ. ౨-వ శతాబ్దివాఁడు. ఈతనిని ౨-వ అరిస్టాటల్ అనియెదరు. ఈతఁడు ఏథెన్సుపట్టణమునందలి లీసియమ్ అనువిద్యాపీఠమునకు క్రీ. శ. ౨౦౦ లో మహామహోపాధ్యాయుఁడుగ నుండెను. అరిస్టాటలు గ్రంథములపై భాష్యములను వ్రాసెను. తత్త్వజ్ఞానమును స్వతంత్రగ్రంథములనుగూడ రచించెను.

అలెగ్జాండరు, జాన్ (౧౮౬౦ - ౧౮౭౩) — రొమేనియాదేశపురాజపుత్త్రుఁడు. ౧౮౪౮ లో టర్కీకి వ్యతిరిక్తముగ జాతీయవాదులతోఁ గలసెను. ౧౮౫౯ లో మాల్‌డేవియా, వలాఖియా ప్రాంతములకు హోస్పొదారుగ నెన్నుకొనఁబడియె. కాని టర్కీవా రాతనిని ౧౮౬౧ వఱకు నధికారిగ నొప్పుకొనలేదు. చాలకాలమువఱకును లోకప్రియుఁడుగ నున్నను చివర కన్నికక్షులవారును ఆతనికి వ్యతిరేకము కాఁగ ౧౮౬౬ లో అతఁడు తన యధికారమును వదలుకొనెను.

అలెగ్జాండరు, నెవ్‌స్కీ (౧౨౧౯-౧౨౬౩) — రష్యా రాజవంశములోనివాఁడు. తార్తారులు రష్యాదేశముమీఁదికి దక్షిణమునుండియు, స్వీడన్, డెన్మార్కు, లొవీనియా దేశమువారు ఉత్తరమునుండియు దండెత్తి రాఁగా ఈతఁడు వారిని నేవాయొద్ద ౧౨౪౦ లో చెల్లాచెదరు చేసెను. అందువలన నీతనికి నెవ్‌స్కీ అన్నబిరుదు వచ్చెను. ౪-వ ఇన్నొసెంట్ అనుపోపు పూర్వపశ్చిమ క్రైస్తవమత సంప్రదాయములను కలుపవలయు నని ప్రయత్నము చేయఁగా నీతఁ డాప్రయత్నము నెదిరించెను. ఈతఁడు జీవించియుండఁగా ప్రజ లీతనిని మిక్కిలి గౌరవించుచుండిరి; చనిపోయినతరువాత దేవునిగ భావించిరి. ఈతనిగౌరవార్థము ౧౭౧౦ లో పీటర్-ది-గ్రేట్ అనురష్యాచక్రవర్తి ఈతని దిగ్విజయస్థలమైన నేవా యొద్ద గొప్పమఠమును కట్టించెను. అందు ౧౨ దేవాలయములు గలవు. రష్యాదేశమున కంతకును మతాచార్యుఁడైన గురువు ఇచ్చట నివసించియుండును. ఇచ్చట మతసంబంధమైన విద్యాపీఠమును, పెక్కు మహామహులసమాధులును కలవు.

అలెగ్జాండరు (పోపులు) — రోములో మతగురువులుగ నున్న పోపులపీఠము నధిష్ఠించినవారిలో నెనమండ్రు అలెగ్జాండరు నామధేయులు గలరు. వారిలో నీక్రిందినల్గురును పేరొక్కనఁదగినవారు:

౧. ౨-వ అలెగ్జాండరు

(౧౦౬౧-౭౩) మిలన్ నివాసి. రోమన్ క్యాథలిక్ సంప్రదాయమును సంస్కరించుటకు కొంత ప్రయత్నించెను. విలియం 'ది-కాన్‌కరర్' అనువాని కింగ్లండుమీఁదికి దండెత్తుటకు సెల విచ్చెను.

౨. ౪-వ అలెగ్జాండరు

(౧౧౫౯-౮౧). యూరోపుఖండ చరిత్రయందలి మధ్యయుగము (Middle ages)నం దీస్థానము నలంకరించిన పోపులలో ఘనతఁ జెందినవాఁడు. ౧౧౫౯ లో పోపుపదవి వహించెను. ఈతఁడు ఫ్రెడరిక్ బర్బరోస్సా అను చక్రవర్తితోఁ బోరాడి గెలిచి ౧౧౭౭ లో ఆతనిచే వేనిస్ సంధిమీఁద సంతకము చేయించెను. అందువలన ఇటలీదేశపు 'స్వాతంత్ర్య రక్షకుఁ' డన్న బిరుదము వహించెను: థామస్ బెకెట్ అనుమతాచార్యుని చంపినందునకై ఇంగ్లండుదేశపురాజైన రెండవహెన్రీకి పశ్చాత్తాపము గలుగునట్లు చేసెను. ౧౧౭౯ లో మతాచార్యుల సంఘమునుగూర్చి పోపును ఎన్నుకొనునట్టివిధానముల నేర్పఱిచెను. వాని ననుసరించియే ఇప్పటికిని పోపు లెన్నుకొనఁబడెదరు. చివరకు రోమునుండి వెళ్లఁగొట్టఁబడినందున దేశాంతరమునందు కాలముగడపవలసినవాఁ డాయెను.

౩. ౬-వ అలెగ్జాండరు

(౧౪౯౨-౧౫౦౩). ఈతని పూర్వాశ్రమనామము రోడ్రిగో బోర్గియా. ఇతఁడు మిక్కిలి విషయాసక్తుఁడు. ౧౪౯౨ లో పోపయ్యెను. తన కొక యుంపుడుకత్తెవలన పుట్టిన పుత్త్రపుత్త్రికలకు రాజ్యాదుల సంపాదింపవలెనని యెన్నియో కుట్రలను జేసెను. తన కడ్డమువచ్చినవారిని రహస్యముగ పొడిపించియు, విషము పెట్టించియు చంపించెను. ఇతఁడు వ్యవహార చతురుఁడు; రాజకార్యకుశలుఁడు; కళాకౌశలప్రియుఁడు; శాస్త్రజ్ఞులపోషకుఁడు; లోకబాంధవుఁడు. ఇట్టి సద్గుణదుర్గుణము లీతనియందుండెను.

౪. ౭-వ అలెగ్జాండరు

(౧౬౫౫-౧౬౬౭). ఈతఁడు ౧౫౯౯ లో జన్మించెను. ౧౬౫౫ లో పోపాయెను. ఇతఁడు పండితుల నాదరించెను. ల్యాటిన్ భాషలో కొన్ని కావ్యములు వ్రాసెను. ఈతఁడు రోముపట్టణము నభివృద్ధి నొందించెను. ఈతనికిని, ఫ్రాన్సుదేశపురాజైన ౧౪-వ లూయీ అను

వానికిని పోరాటము గలిగినందున అంతవఱకు పోపు ప్రభుత్వములో నుండిన అలిగ్నాక్ అనుపట్టణము ఫ్రాన్సు రాజు నధీనమాయెను(౧౬౬౨).

అలెగ్జాండరు (రష్యా) — ఈపేరుగల రాజులు రష్యాదేశమునందు ముగ్గురు రాజ్యముఁ జేసిరి.

౧. ౧-వ అలెగ్జాండరు (క్రీ. శ. ౧౭౭౭-౧౮౨౫). ఇతనియసలుపేరు పాల్లొవిచ్. ౧-వ పాల్ అనువాని పెద్దకుమారుఁడు. ఇతఁడు లహార్ప్ అను మహామహునియొద్ద విద్య నభ్యసించెను. ౧౮౦౧ లో అలెగ్జాండరుతండ్రి యైన పాలు చంపఁబడినందున నీతఁడు రాజయ్యెను. ఈతఁడు ఫ్రాన్సునకు వ్యతిరేకముగ ప్రష్యాదేశముతో ౧౮౦౭ లో టిల్ సిట్ నొద్ద సంధిచేసికొనెను. ౧౮౧౨ లో నెపోలియన్ బ్రహ్మాండమైనసైన్యమును దీసికొని రష్యాదేశముపైకి దండువెడలెను. కాని అచ్చటిచలివలన సైన్యమును కోలుపోయి నిరాశుఁడై తిరిగి రావలసినవాఁ డయ్యెను. పవిత్రసంధి (Holy Alliance) అనుదానిని సమకూర్చుటలో నీతఁ డొకఁడు. జార్జియా, ఫిన్లెండ్ అనుదేశములను రష్యాలోఁ గలుపుకొనెను (౧౮౦౯). పోలెండ్ పై రష్యావారి యధికారమును దృఢపఱిచెను. ఈతఁడు పెక్కుపాఠశాలలను, విశ్వవిద్యాలయములను స్థాపించెను. వర్తకమును ఉన్నతావస్థకుఁ దెచ్చెను. ఒప్పుదలకై ఖైదీలను క్షోభ పెట్టుట మాన్పెను. రహస్యముగ విచారించు న్యాయసభలను చాలించెను. కుమారులు తల్లిదండ్రుల సరకులవలె అన్యాక్రాంతము చేయు నాచారము మార్చెను. మతాధికారులకును ప్రజలకును గల ద్వేషము మాన్పి వారికి స్నేహము గుదిర్చెను. మొదట నిట్టిమహాకార్యములను జేసినను చివరకుఁ గొంత సంస్కరణద్వేషి యయ్యెను.

౨. ౨-వ అలెగ్జాండరు, నికొలావిచ్ (క్రీ. శ. ౧౮౧౮-౧౮౮౧). ఈతఁడు ౧౮౫౫ లో రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఇతనికాలములో క్రిమియన్ యుద్ధమును, టర్కీతో యుద్ధమును (౧౮౭౭) జరగెను. క్రిమియన్ యుద్ధ మితఁడు రాజ్యమునకు వచ్చునప్పటికే జరగుచుండెను. మధ్య ఆసియాలో నున్న తురుష్కుల గుంపులతో అప్పుడప్పుడు పోరాడి (౧౮౬౦-౧౮౮౧) ఈతఁడు రష్యాసామ్రాజ్యముయొక్క ఆగ్నేయదిక్కున నుండు సరిహద్దు చాలదూరము జరపెను. కకేషస్ప్రాంతమునందలి జనుల నందఱను స్వాధీనపఱుచుకొనెను. ౧౮౬౩ లో పోలెండుదేశస్థులు తిరుగఁబాటు చేయఁగా మిక్కిలి క్రూరుఁడై ఆ తిరుగఁబాటు నణఁచివేసెను. ౧౮౬౧ లో బానిసలను విముక్తులఁ జేయుటలో నీతఁడు ప్రాముఖ్యము వహించెను. రష్యాదేశమందలి సైన్యమును, న్యాయసభలను బాగుపఱుచుటకై యత్నించెను. ౧౮౭౨ లో ఈతఁ డాస్ట్రియా, జర్మనీలతో త్రిదేశసంధి (Triple Alliance) గావించెను. ఈతనిరాజ్యమునందు శూన్యవాదులు (Nihilists) అను అరాజకులు ప్రబలి ఇతనిని జంపుటకు ప్రయత్నించుటచే వారి నడంచుటకు మిక్కిలి క్రూరమార్గముల నవలంబింపవలసినవాఁడాయెను. ౧౮౮౧, మార్చి, ౧౩-వ తేదీని తనరాజధాని యైన సెంటుపీటర్సుబర్గులో రథముమీఁద బోవుచుండ నరాజకు లీతనిమీఁద బాంబు వేసి యీతనిఁ జంపిరి.

౩. ౩-వ అలెగ్జాండరు (౧౮౪౫-౧౮౯౪) రెండవ అలెగ్జాండరునకుఁ గుమారుఁడు. మిక్కిలి బలశాలి. ప్రవర్తనమునందు నిష్కపటుఁడు, మోటువాఁడు. రష్యాదేశమింకను నితరరాజ్యములను గెలువవలె నన్నతలంపు గలవాఁడు. భూ, జల సైన్యములను హెచ్చుచేసెను.

అలెగ్జాండరు (సర్వియా) — ఇతనిని ౧-వ అలెగ్జాండ రనియెదరు. ఇతఁడు ౧౮౭౬లోఁ బుట్టి ౧౯౦౩ లో మరణము నొందెను. ౧౮౮౯ లో రాజ్యమునకు వచ్చెను. ౧౯౦౦ లో డ్రగామెచ్చిన్ అనునామెను వివాహ మాడెను. ప్రజ లీవివాహమున కిష్టపడలేదు. అందుచే ౧౯౦౩ లో రాజధానియైన బెల్గ్రేడ్పట్టణమునందు రాజు, రాణియుఁ జంపఁబడిరి.

అలెగ్జాండరు, సెవెరస్ (౨౦౮-౨౩౫) — రోమకచక్రవర్తి. ౨౨౨ లో ప్రెటోరియన్సు అనువా రీతనిని చక్రవర్తిగ నెన్నుకొనిరి. ఇతఁడు ధీశాలి. విద్యాసక్తియు, న్యాయదృష్టియుఁ గలవాఁడు. తిరుగఁబడిన ప్రెటోరియన్సు వీనిని జంపిరి.

అలెగ్జాండరు (స్కాట్లండ్) — స్కాట్లండ్ దేశమునం దీపేరుగలరాజులు ముగ్గురు రాజ్యము చేసిరి.

౧. ౧-వ అలెగ్జాండరు (క్రీ. శ. ౧౦౭౮-౧౧౨౪) ఈతఁడు ౧౧౦౭ లో రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఇతఁ డుత్తరదేశమునకుమాత్రము రాజుగ నుండెను. ఇతనితమ్ముఁ డైన ౧-వ డేవిడ్ దక్షిణదేశమునకు రాజుగ నుండెను. ఇతఁడు మతసంబంధమైన పెక్కు సంస్కారములఁ జేసెను. రోమకసంప్రదాయమువంటి మతగురువుల సంప్రదాయమును (Episcopacy) స్థాపించెను. పెక్కుమఠములను నెలకొల్పెను.

౨. ౨-వ అలెగ్జాండరు (క్రీ. శ. ౧౧౯౮-౧౨౪౯) విలియం-ది లయన్ అనువానికుమారుఁడు; ౧౨౧౪ లో రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఇంగ్లండురాజైన ౩-వ హెన్రీతో నార్తంబ్రియా, కంబ్రియా ప్రాంతములను గుఱించి ౧౨౧౭ లో సంధి చేసికొనియెను. ఇంగ్లీషురాజు సోదరి యగు జోన్ కుమారిని వివాహ మాడెను. తనకు సామంతుని గమ్మని హెన్రీ యీతని బలవంతపఱిచెను గాని ౧౨౪౪ లో న్యూకేసిల్ సంధితో నాతగాదా అణఁగిపోయెను. ఈతఁడు మతమును (Church) రక్షించెను. చట్టములను బాగుపఱిచెను. తన ధీసాహసములచే స్కాట్లండ్ దేశమునకు సంపద గలుగఁజేసెను.

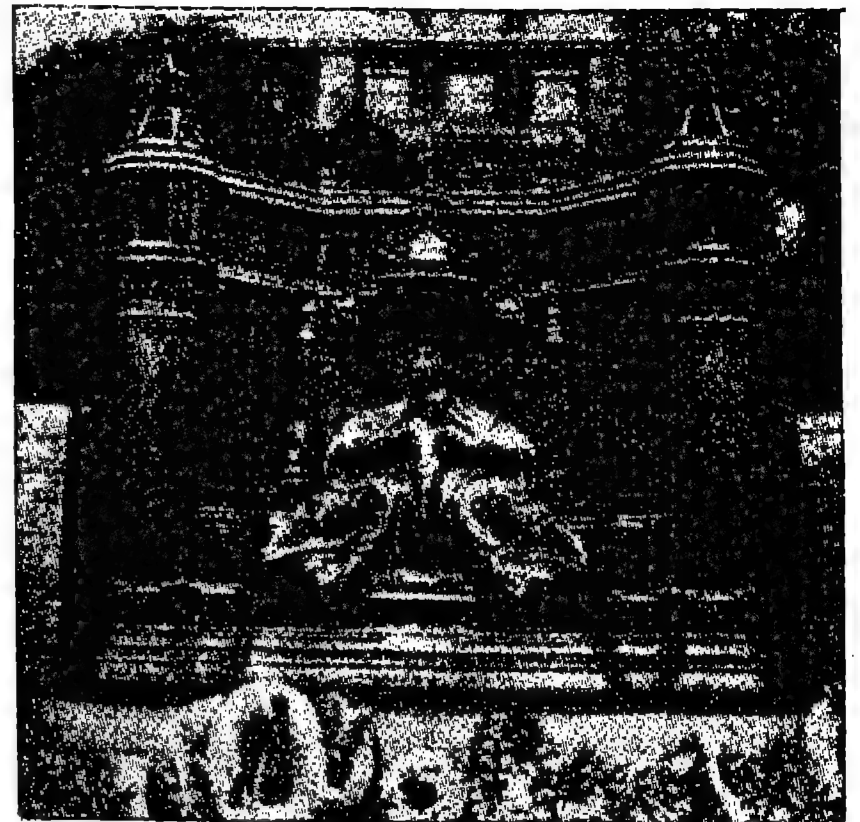
౩. ౩-వఅలెగ్జాండరు (క్రీ. శ. ౧౨౪౧ - ౧౨౮౬). ౨-వ అలెగ్జాండరుకుమారుఁడు. ఎనిమిదేండ్ల వయస్సున రాజ్యమునకు వచ్చెను. పెక్కుమంది ఇంగ్లీషు, స్కాచ్చి సరదారు లీతనికి పాలకప్రతినిధులు(Regents)గ నుండిరి. ఈతఁడు శిల్పనిపుణతఁ దేలుపుమందిరములను గట్టించెను; కల్మషము లేని మంచిలోహములతో నాణెములం బోయించెను. న్యాయముచేయుటలో మిగుల పేరుపడసెను. నార్వేవాఁడైన హాకన్ అనువానిని లార్గ్స్ అనుచోట ౧౨౬౩ లో నోడించెను. అందుచే ఐల్ ఆఫ్ మ్యాన్, వెస్టర్న్ ఐల్స్ అను దీవులు స్కాట్లెండ్ రాజ్యములోఁ జేర్చుకొనఁబడియెను.

అలెగ్జాండ్రా (క్రీ. శ. ౧౮౪౪ - ౧౯౨౫) — ఏడవ ఎడ్వర్డుచక్రవర్తిభార్య. డెన్మార్కుసింహాసనమునకు వారసుఁడయిన క్రిస్టియన్ రాజు ముగ్గురుకూఁతులలో పెద్దది. ౧౮౪౪ -వ సంవత్సరమున కోపెన్హాగెనందుజన్మించెను. ౧౮౬౩ లో అలెగ్జాండ్రాకు ఆమె పదునెనిమిదవయేఁట వివాహముజరగినది. ఆ యేఁటనే యామె తండ్రి డెన్మార్కురాజగుటయు, నతని రెండవకుమారుఁడు జార్జి గ్రీసుదేశపు రాజగుటయు తటస్థించెను. ఎడ్వర్డు చక్రవర్తి

అలెగ్జాండ్రా

కీమెయందు ముగ్గురు కుమారులును, ముగ్గురు కూఁతులును కలిగిరి. మొదటికుమారుఁడు ఆల్బర్ట్ విక్టర్ ౧౮౬౪ లో పుట్టెను. మిగిలిన యిరువురుకుమారులలో నొకఁడే అయిదవ జార్జిచక్రవర్తి. రెండవ కొడుకు పురిటిలోనే చనిపోయెను. విక్టోరియామహారాజ్ఞి మరణానంతర మెడ్వర్డు చక్రవర్తి యయినప్పు డీమె మహారాజ్ఞి యయినది (౧౯౦౨). ౧౯౧౦ -వ సంవత్సరమున ఎడ్వర్డుచక్రవర్తి చనిపోయినపిదప నీమె సాండ్రింఘామునకు వెళ్లి, సంవత్సరమునకు ౩౦,౦౦౦ ల పౌనులయాదాయమును పొందుచు నచ్చటనే నివసించి తుదకు ౧౯౨౫ -వ నవంబరు ౨౫ -వ తేదీని అచ్చటనే కాలధర్మము నొందెను. ఈమె మరణానంతరమున, ఈమహారాజ్ఞియొక్క జాతీయ స్మారకనిధిగ ౨,౩౦,౦౦౦ ల పౌనులు వసూ లయినవి. ఈమొత్తము నామెపేరుతో ౧౯౦౨ లో స్థాపితమయిన 'క్వీన్ అలెగ్జాండ్రాస్ ఇంపీరియల్ నర్సింగ్ సర్వీస్' అనుసంస్థకు వినియోగించుటకును ఒక స్మారకచిహ్నమును ప్రతిష్ఠించుటకును తీర్మానింపఁబడినది. ఈచిహ్నమొకకంచువిగ్రహరూపమును దాల్చినది. ఆమెయొక్క యీ కంచు విగ్రహము 'సెంటు జేమ్సు పాలెస్'న కెదురుగ 'మారల్ బరో హౌస్' ఉద్యానవనకుడ్యమందలియొకగూఁటి యందు, ప్రతిష్ఠింపఁబడినది. దీనిని జార్జిచక్రవర్తి ౧౯౩౨-వ జూన్ ౪-వ తేదిని బహిరంగపఱచెను.

అలెగ్జాండ్రా స్మారకప్రతిష్ఠాపనము

అలెగ్జాండ్రామహారాజ్ఞి చాల సౌందర్యవతి యని పేరున కెక్కినది. ప్రజాక్షేమమున కెక్కువగ పాటుపడుచుండెను. ఈమె తనయాదాయమునఁ జాలభాగము సోల్జరులక్షేమమునిమిత్తము స్థాపితమయిన సంస్థలకు వినియోగించెను. యుద్ధానంతరమున యుద్ధమునందు వికలాంగు లయినవారి సాహాయ్యార్థము పెక్కు లేర్పాటులు కావించినది.

అలెగ్జాండ్రా (క్రీ. శ. ౧౮౭౨ - ౧౯౧౮) — రషియాచక్రవర్తిని. ఈమె నాలుగవ లూయీకూఁతురు; విక్టోరియా మహారాజ్ఞిమనుమరాలు. ౧౮౭౨ -వ సంవత్సరమున జననమొందెను. ఈమెఅసలుపేరు అలిక్స్. ఈమె ౧౮౯౪ -వ సంవత్సరము నవంబరునెలలో రషియా జార్ (చక్రవర్తి) అయిన రెండవనికొలసును పరిణయమాడినపిదప అలిక్స్నామమును తీసివైచి అలెగ్జాండ్రా యను పేరు పెట్టుకొనెను. ఈమె గొప్పసత్త కలది; అన్నమాట చెల్లించుకోఁగల నేర్పుకలది; పతిని ఆత్మవశవర్తిని గావించుకొని, తన విరుద్ధాభిప్రాయముల (Reactionary views) నతఁడంగీకరించునట్లు చేసి తనకోర్కులు సాగించుకొనుచు వచ్చినది. రాజు

అలెగ్జాండ్రా

లీశ్వరప్రతినిధులనియు, వా రేది యొనరించినను ధర్మమే యనియుఁ గల సిద్ధాంతమునం దీమెకు పరమవిశ్వాసము. ౧౯౦౭ నుండియు నీమెకు రస్పుటిన్ ఎంతచెప్పిన నంత. అతనిద్వారా యీమె ఈశ్వరసాహా

య్యము వర్థించుచువచ్చెను. జా రెప్పుడు మంత్రివర్గము నేర్పఱుచు కొనఁదలఁచినను ఈమె జోక్యము కలిగించుకొని తనయిచ్ఛకువచ్చి నట్లు చేయించుచుండెను. ఈవిధమయిన జోక్యమువలన విప్లవమునకు కొద్దికాలమునకు పూర్వము ౧౯౧౬-వ నవంబరు మాసమున పరిస్థితులు విషమము లయ్యెను. ౧౯౧౬-వ డిసెంబరు మాసమున రస్పుటిన్ హత్యకావింపఁబడినపుడు అలెగ్జాండ్రా యతనిదేహము నొకగుడికిఁ గొనిపోయి యచ్చట శవమును పాతిపెట్టి యతనిసమాధిపయి క్రమముగా ప్రార్థనలు జరపుచుండెడిది. ౧౯౧౭-వ మార్చి నెలలో జారు రాజ్యపరిత్యాగముకావించినపు డీమెకూడ నతనివెంట నరిగెను. ఎకెటరిన్‌బర్గునొద్ద ౧౯౧౮-వ జూలైమాసమున భర్తతోపాటు అలెగ్జాండ్రాకూడ వధింపఁబడెను. అప్పుడే యామెకుమారుఁడు అలెక్సిస్‌ను, ఆమెనలుగురుకూఁతులునుకూడ వధింపఁబడిరి.

అలెగ్జాండ్రా (నైలు) — దీనికి మఱియొక పేరు కాగిరా. ఇది నైలునదియొక్క పోషకఝరములలో ముఖ్యమయినది, విక్టోరియా నయాంజాసరస్సుద్వారా ప్రవహించి నైలునదికి నీరముల నొసంగుచున్నది.

అలెగ్జాండ్రియా — తురుష్క దేశజులు దీనిని ఇస్కందరియా యందురు. ఈజిప్టుదేశమందలి యొకసముద్రపు రేవు పట్టణము. ఇయ్యది క్రీ. పూ. ౩౩౨-వ యేఁట అలెగ్జాండరు ది గ్రేటు అనువానియాజ్ఞవలన, మెరియోటిస్ అనుకొలనికిని మెడిటరేనియన్ సముద్రమునకును నడుమ నుండు సన్నని భూభాగముపైఁ గట్టఁబడియెను. అప్పటినుండియు రమారమి వేయిసంవత్సరములవఱకును ఈజిప్టుదేశపురాజధానిగను, ప్రపంచవర్తకమునకు ముఖ్యమయిన రేవుగను, విద్యాపీఠముగను బ్రఖ్యాతి చెందెను. టాలమీయను గృహనామముగల రాజులకాలమునందు (క్రీ. పూ. ౩౨౩ - ౩౦) ఇయ్యది మిగుల నున్నతావస్థ గాంచెను. ఈపట్టణమందలి ముఖ్య విశేషము భూగర్భజలాశయములు. ఇందుఁ బట్టణవాసుల కొకసంవత్సరమువఱకును జాలునంత జలము ఇండ్లక్రింద సంగ్రహము చేసి యుంచుటకు వీ లుండెనఁట! ఇది మంచి వైభవదశయం దున్నప్పుడిందు నేఁడులక్షలజను లుండిరి. వీరిలో ఈజిప్టువారు గ్రీకువారు యూదులు రోమనులు నుండిరి. యూరోపుఖండమునకును ఆశియాఖండమునకు మధ్య నుండుటచేఁ దూర్పుసరకులు పశ్చిమమునకును పడమటి సరకులు తూర్పునకును పంపుట వలన ఈరేవు మిక్కిలి ప్రాముఖ్యమును పొందెను. క్రీ. పూ. ౪౮ లో రోమక సేనాని యైన జూలియస్ సీజ రీపట్టణమును పట్టుకొనెను. అచ్చటిరాణియైన క్లియోపాట్రా క్రీ. పూ. ౩౦ లో మరణ మొందఁగ నియ్యది రోమువారికిఁ బూర్తిగ స్వాధీనమయ్యెను. క్రీ. శ. ౬౪౬ లో దీని నరబ్బుల నాయకుఁ డగు అమ్రు అనువాఁడు పట్టుకొనెను. అరబ్బుఖలీఫు లిచ్చటనుండి కెయిరోకు రాజధానిని మార్చినందునను, మఱి వేఱు కారణములవలనను దీనిప్రభ క్రమముగ తగ్గి ౧౪-వ శతాబ్దిలో నిందు ఆఱువేలకంటెఁ దక్కువ ప్రజ లుండుట తటస్థించెను. ౧౭౯౮ లో దీనిని నెపోలియను పట్టుకొనెను. ౧౮౦౧ లో నింగ్లీషు వారు తీసికొనిరి. ౧౮౦౬ లో మహమ్మదల్లీ యనువాని ప్రభుత్వకాలమున నీపట్టణము మరల నభివృద్ధి నొందఁజొచ్చెను. ౧౮౮౨లో నింగ్లీషువా రీరేవును ఫిరంగులతోఁ గాల్చిరి. ఆవివరము 'ఈజిప్టు' శబ్దముక్రిందఁ జూడుఁడు.

ఇప్పు డిచ్చట జనసంఖ్య ౫,౭౦,౩౧౪. రేవువర్తకమును విశేషముగ నుండును. ఈపట్టణ మిప్పుడు ఫిరంగీవారిపేఁట అరబ్బుల పేఁట, మహమ్మదీయులపేఁట యని మూఁడువిభాగములుగ నుండును.

అలెగ్జాండ్రియా గ్రంథాలయము — అలెగ్జాండ్రియాపట్టణమందుఁ బ్రఖ్యాతి చెందిన గొప్పగ్రంథాలయ మొకటి యుండెను. అచ్చట రాజ్యము చేసిన టాలమీ లన్నరాజులు (క్రీ. పూ. ౩౦౪-౩౦) విద్యాప్రియులు. టాలమీ ఫిలాడెల్ఫస్ (క్రీ. పూ. ౩౦౯ - ౨౪౬) అనురాజు డెమిట్రియస్ అను విద్వాంసునిసలహా ననుసరించి క్రీ. పూ. ౨౮౪ లో నీగ్రంథాలయమును స్థాపించెను. అరిస్టాటలుమహాతత్త్వవేత్త యొక్క గ్రంథసంగ్రహమును కొని మొదట దానిని ప్రారంభించిరి. తరువాత డెమిట్రియస్ జ్యూ, గ్రీకు, ఈజిప్టు, చాల్డియా, పారసీకము మొదలయిన దేశములవాఙ్మయమందలి గ్రంథముల సంగ్రహించి రాజు మరణమువఱకు నొక లక్షగ్రంథములను కూర్చెను! తరువాతిరాజులును క్రొత్తగ్రంథములను సంపాదించుచు గ్రంథములసంఖ్య ఏడులక్షలవఱకును జేసిరి. ముద్రణమునకుఁ బూర్వ మంత గ్రంథసంగ్రహము గల గ్రంథాలయము మఱియొకటి లేదు. జూలియస్ సీజరు వచ్చి యీగ్రామమును ముట్టడి వేసినపుడు (క్రీ. పూ. ౪౮) ఈగ్రంథాలయముయొక్క విశేషభాగము కాలిపోయెను. తరువాత మరల మార్కస్ అంటొని క్లియోపాత్రాద్వారా కొన్నిగ్రంథముల నీయఁగా నీగ్రంథాలయము నాలుగుశతాబ్దములవఱకు నభివృద్ధిఁ జెందెను. ఈపుస్తకాలయ ముంచిన 'సిరాపెం' అను మందిరమును క్రీ. శ. ౩౯౦ లో క్రైస్తవమతగురు వైన థియొఫిలస్ అనువాఁడు నాశము చేయఁగా నందలిగ్రంథములు చెల్లాచెదరై పెక్కుతావులకుఁ దీసికొనిపోఁబడియెను. మరల గ్రంథాలయము స్థాపింపఁబడెను. అది క్రీ. శ. ౬౪౦ లో అరబ్బు లీపట్టణమును పట్టుకొన్నప్పుడు పూర్తిగ దగ్ధము చేయఁబడెను. ఈగ్రంథాలయము మరల స్థాపింపఁబడలే దనియు, దాని నరబ్బులు కాల్చియుండ రనియుఁ గొందఱు చరిత్రకారుల యభిప్రాయము.

అలెగ్జాండ్రియా వాఙ్మయము — గ్రీసుదేశమునకు స్వాతంత్ర్యము పోయి, యచ్చట విద్వాంసుల కాశ్రయము లేకపోఁగా వా రలెగ్జాండ్రియారాజులయాశ్రయమునఁ జేరిరి. అచ్చటి టాలమీ లనఁబడురాజులు కడు విద్యాప్రియులు గాన

విద్వాంసుల నందఱను ఆదరించి, మ్యూసియమ్ అను విద్యాపీఠమును నిర్మించిరి. ఇచ్చట వేయియేండ్లవఱకును (క్రీ. పూ. ౩౨౩-క్రీ. శ. ౬౪౦) విద్వాంసులసహవాసంబున సరస్వతీదేవి యథేచ్ఛముగా విహరించుచుండెను. ఈవేయిసంవత్సరములకాలమును రెండు విభాగములుగ (యుగములుగ) నెంచవచ్చును: ౧. క్రీ. పూ. ౩౨౩ మొదలు క్రీ. పూ. ౩౦ వఱకు; ౨. క్రీ. పూ. ౩౦ మొదలు క్రీ. శ. ౬౪౦ వఱకు. మొదటియుగమందు వాఙ్మయము (సాహిత్యము)ను, భౌతికశాస్త్రములును అభివృద్ధి జెందెను. రెండవయుగమునందు దత్త్వజ్ఞానము (వేదాంతము) ఎక్కువగ నభ్యసింపఁబడెను.

పూర్వయుగమునందు సాహిత్యచర్చ, విమర్శనము, వ్యాకరణము, ఛందస్సు, పురాణములు, జ్యోతిషము, గణితము, వైద్యము అనువిషయములపై నలెగ్జాండ్రియావిద్యాలయమునందలిపండితులనేకులనేకగ్రంథములను నిర్మించిరి. ముఖ్యముగ వారు చేసినపని గ్రీకు మహాకవులకావ్యములపైని చర్చాత్మక మైనటీకలు వ్రాయుట. కొందఱు కొన్నికావ్యములుకూడ వ్రాసిరి. కాని గ్రీసుదేశపుఁగవుల కావ్యములందుఁ గానవచ్చు స్వతంత్రకల్పనావిహార మిందుఁ గానరాదు. శాస్త్రముల నభివృద్ధిపఱిచినవారిలో, రేఖాగణితకర్తయైన యూక్లిడ్, పదార్థశాస్త్రసంబంధమైన పెక్కుసిద్ధాంతములఁ గనుఁగొనిన ఆర్కిమిడిస్, కోణరేఖాగణిత మను శాస్త్రమును వ్రాసిన పెర్గావాఁ డగు అపాలోనియస్, విఖ్యాతజ్యోతిష్కుఁడు హిప్పార్కస్, గణితము, జ్యోతిషము, భూగోళము, తత్త్వజ్ఞానము, చరిత్రవిషయములనుగుఱించి గ్రంథములను వ్రాసిన ఎరటాస్థనీస్ అనునతఁడును ముఖ్యులు. వీరందఱు యూక్లిడ్ శిష్యులే.

అలెగ్జాండ్రియాలో యూదులును, గ్రీకులును కలయుటచేఁ బాశ్చాత్యపౌరస్త్యతత్త్వశాస్త్రములసమ్మేళన మిచ్చట జరగెను. నియోప్లేటోనిజమ్ అను నూతనప్లేటోసంప్రదాయ మిచ్చటనే పుట్టెను. ఇచ్చటఁ గ్రైస్తవమతము బాగుగ వ్యాపించెను. ఇప్పటికి నిచ్చట క్రైస్తవమతాచార్యునిపీఠము గలదు. ప్లేటోతత్త్వములకును, క్రైస్తవమతతత్త్వములకును లంకె పెట్టి కొందఱు క్రొత్తసంప్రదాయమును సృష్టించిరి. గ్నాస్టికు లను క్రైస్తవవేదాంతులసంప్రదాయ మిచ్చటనే యభివృద్ధి చెందెను.

అలెప్పో — సిరియాదేశములో నుత్తరభాగమున నుండు పురాతనపట్టణములలో నొకటి. ఆఫ్రికాఖండపుదక్షిణాగ్రమార్గము కనిపట్టఁబడకముందు ఐరోపా, ఆసియాఖండములవ్యాపారమున కీపట్టణమే పట్టు. ఇటలీదేశములోని వెనీసునగరమునకును ఈపట్టణమునకును సంబంధము కడుంగడు నెక్కువ. పదునైదవశతాబ్దియంతమున నవీనమార్గ మేర్పడినతోడనే ఈపట్టణపుఁబ్రాముఖ్యము తగ్గెను. ఇప్పటికిని ఇచ్చట తురక్కులు, ఆర్మీనియనులు, గ్రీకులు, యూదులు మున్నగు ననేకజాతులవారు నివాసము లేర్పఱిచికొనియున్నారు. వీరిలో నైదింట నాలుగువంతులు మహమ్మదీయులు.

ఈపట్టణము చరిత్రమున పెక్కుపోకలం బోయినది. క్రీ. శ. ౬౩౬ సారసెనులు దీనిం గొనిరి. క్రీ. శ. ౧౪౦౨లో తైమూరు దీనిం గొల్లగొట్టెను. క్రీ. శ. ౧౫౧౭లో నియ్యది తురక్కువారి యధీన మయ్యెను. క్రీ. శ. ౧౧౭౦లోను, ౧౮౨౨లోను భూకంపము లీనగరమును నాశ మొనర్చెను. క్రీ. శ. ౧౮౨౭లో బొబ్బలజాడ్యమును, ౧౮౩౨లో కలరాయును దీనిం గలంచెను. జనసంఖ్య ౨,౦౦,౦౦౦. ఇప్పటికిని వ్యాపారము బాగుగ జరగుచున్నది.

అలెసాన్డ్రియా — ఇటలీదేశములో నదేపేరుగల మండలమునకు రాజధాని. ఇచ్చట నొక గొప్పదుర్గమును గలదు. ఇప్పటికి నిది బలవంత మయినదియే. ఇందు సైన్యములును గలవు. ఈపట్టణము రైలుమార్గముపయి చక్కనిపట్టున నుండి ప్రముఖతఁ గాంచియుండుటచేత వ్యాపారము నానాఁటికి వృద్ధి యగుచున్నది. జనసంఖ్య ౪౧,౦౨౧.

అలేఖియా — శైవు లయిన బైరాగుల సంప్రదాయము. గిర్నార్ పర్వతము, పూనా వీరి ముఖ్యస్థలములు. వీరు బిచ్చమెత్తుకొని జీవయాత్ర గడపెదరు. గణేశభక్తులు, భైరవభక్తులు, కాళీభక్తులు నని వీరిలో మూఁడుతెగలు గలవు. మొదటివా రుదయమునను, రెండవవారు సాయంకాలమునను, మూఁడవవా రర్ధరాత్రమందును బిచ్చ మడిగికొందురు. మొదటితెగవారుమాత్రము బిచ్చమున కిండ్లలోనికిఁ బోయెదరు. మిగిలిన రెండుతెగలవారు నిండ్లలోనికిఁ బోక వీథులలో నుండియే బిచ్చ మడుగవలయును. వీరికి 'అలఖ్‌నామీ' లన్న మాఱుపేరుగూడఁ గలదు. వీరు తిరుగుచున్నపుడు 'అలఖ్', 'అలఖ్' అని అఱచుచు తిరుగుచుందురు. కాన వీరి కీపేరు వచ్చెను.

అలేటిపాడుచిట్టమూరు — నెల్లూరు జిల్లా గూడూరుతాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౨౫ (౧౯౩౧).

అలోపుఁడు — ధృతరాష్ట్రుని నూర్గురు పుత్త్రులలో నొకఁడు.

అలోలుఁడు — దుర్యోధనునితమ్ములలో నొకఁడు.

అలౌంగ్‌పయ — బర్మాదేశమునందలి పెగూజిల్లాలోఁ గల 'మోక్‌సోబో' యను గ్రామమున కధిపతి. క్రీ. శ. ౧౭౫౩-వ సంవత్సరమున తలైంగులు తిరుగఁబాటు గావించినప్పుడు వారి నోడించి 'ఆవా' నగరమునఁ దనరాజ్యమును నెలకొల్పెను. ౧౭౫౭-వ సంవత్సరములో పెగూను వశపఱుచుకొని తలైంగులతుదియధిపతి యగు 'వ్యాహామైంగతీరజా' అను నతనిని జెఱయం దుంచెను. అలౌంగ్‌పయ తనపరాక్రమముమూలమున నెక్కువ ప్రఖ్యాతిని గడించెను.

అల్‌కిండీ అబూయూసుఫ్ — తత్త్వవేత్త, గణితశాస్త్రజ్ఞుఁడు, ౯-వ శతాబ్దివాఁడు. అరబ్బీవా రీతని నందఱికంటె

గొప్పతత్త్వజ్ఞునిగ నెంచుదురు. ఆతనికాలమునం దుండిన యన్నిశాస్త్రములంగూర్చియు గ్రంథములు వ్రాసెను. ముఖ్యముగ తర్క గణిత శాస్త్రములను గుఱించి వ్రాసెను. అరిస్టాటల్ గ్రంథములను భాషాంతరీకరించెను. వానిపైని భాష్యము వ్రాసెను.

అల్ ఖ్వారిజ్మి — ౯-వ శతాబ్దియం దుండిన అరబ్బీ గణితశాస్త్రవేత్త. ఖురాసాన్ పట్టణమున జన్మించెను. బాగ్దాద్ పట్టణములోని అల్ మమున్ అను ఖలీఫానొద్ద గ్రంథాలయాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. 'సింద్ హింద్' అను పేరిట జ్యోతిషగణితస్కంధసంబంధమైన రెండుపథకములను వ్రాసెను. ఇది హిందూదేశమందలి సిద్ధాంతముల ననుసరించి గుణింపఁబడియెను. ఈతఁడు బ్రహ్మగుప్తుని గ్రంథము ననుసరించి బీజగణిత (Algebra) మొకదానిని రచించెను. యూరోపుఖండమందు తరువాత వ్రాయఁబడిన బీజగణితసంబంధమైన గ్రంథముల కన్నిటికి నిదియే ఆధారము. హిందూపద్ధతి ననుసరించి యంకెలు వ్రాయునట్టిదశాంశవిధమును తెలుపుచు నీతఁ డొకగణితగ్రంథము వ్రాసెను.

అల్గర్ కోవిల — మధురజిల్లాయందలి మేలూరుతాలూకాలోని యొకగుడి. ఇది మధురపట్టణమున కీశాన్యమున ౧౨ మైళ్ల దూరమునం దుండును. ఇది అల్గర్గుట్టలమీఁద నున్నది. దేవునిపేరు అల్గర్. ఈదేవాలయము మిక్కిలి పురాతనమైనది. కల్లరులను దొంగజాతివారీదేవు నారాధింతురు. గుడిచుట్టును కోటమాదిరి గోడ గలదు. ఆడినెల పూర్ణిమనాఁ డిక్కడ పెద్దయుత్సవము జరగును.

అల్జీయర్స్ — అల్జీరియా దేశమునకు ముఖ్యపట్టణము. దీని కీపేరు అల్జెర్ జెజైర్ (Fr. Alger, Arab. Jazair), అనఁగా దీపములు అను అరబ్బీపదమునుండి వచ్చినది. ఇది సుందరమైన పట్టణము. ఇక్కడ చాలమంది యూరోపియను లుందురు. ఇది సమశీతోష్ణముగ నుండుపట్టణము. జనసంఖ్య ౨,౨౬,౨౧౮ (౧౯౨౬). దీని నంటియున్న శివారుగ్రామములతోఁ గలిపి యీపట్టణము జనసంఖ్య ౨,౫౬,౪౯౫. వీరిలో యూరోపియనులు ౧,౭౩,౪౧౬గురు; దేశీయులు ౮౩,౦౭౯ గురు.

అల్జీరియా — ఆఫ్రికాఖండమునం దుత్తరభాగముననున్న యొకదేశము. ఇది యిప్పుడు ఫ్రెంచివారి ప్రభుత్వముక్రిందనున్నది. దీని విస్తీర్ణము ౩,౪౩,౫౦౦ ల చదరపుమైళ్లు. ౧౯౨౬-వ సంవత్సరపు జనాభా ననుసరించి ఈదేశముయొక్క జనసంఖ్య ౬౦,౬౪,౮౬౫. సహారా ప్రాంతపు అల్జీరియాయందు ౫,౪౨,౨౨౫ మంది గలరు. అల్జీయర్స్ అనునది రాజధాని. ఈదేశమున కుత్తరమున మధ్యధరాసముద్రమును, దక్షిణమున సహారా యెడారియుఁ గలవు. తూర్పున ట్యునీషియాయును, పడమట మొరాకోయును ఎల్లలు.

ఒరాన్ (Oran), అల్జీయర్స్, కాన్‌స్టెంటయిన్ అని ఇందు మూఁడు ముఖ్యవిభాగములు. ఇందు ఇంచుమించుగ ౫౫౦ మైళ్లపొడువున వ్యాపించి, పాషాణమయమై నిలువు-నిట్రముగ నుండు సముద్రతీరము గలదు. తీరప్రదేశముపొడవునను గండ్లు ఎక్కువగఁ గలవు. అట్లయ్యు రేవు లుత్తరవాయువులకు లోనగుచుండును. దేశమం దంతట అట్లాసుపర్వతములు వ్యాపించియున్నవి. సహారా ఎడారికి సమీపములో పెద్ద అట్లాసుపర్వతమాలికలును, వీనికిని సముద్రతీరమునకును నడుమ, తటమునకు సమానాంతరముగ చిన్న అట్లాసుకొండలును గలవు. ఈరెండుమాలికలను గలుపుచు నడ్డముగ వ్యాపించి మఱియుఁ గొన్ని పర్వతములు గలవు. వీనివలన పీఠభూములును, నలుదిక్కుల పర్వతావృతములైన లోయలు నేర్పడియున్నవి. సహారా అట్లాసులలో ౭,౦౦౦ ల అడుగుల యెత్తుగల పర్వతశిఖరములును గలవు. నదు లనేకములు గాని మిక్కిలి చిన్నవి. అన్నియు తీరమునకు దగ్గఱగ నుండుకొండలమీఁదఁ బుట్టినవాఁగులే. వీనిలో 'షెలిఫ్' అనునది కొంచెము పెద్దది. నదు లన్నియు వ్యవసాయకార్యముల కుపయోగకరములై యున్నవి. ఈకృషికార్యములకుఁగాను కృత్రిమపాతాళగంగలును కలవు. ఈదేశపు తీరప్రదేశములందును, మధ్యభాగమందును సముద్రతలమునకంటెను నిమ్నములైన షాటు (Shotts) లని పిలువఁబడు ఉప్పునీటిపల్లపునేల లున్నవి. ఎండకాలమునం దివి చాలవఱకెండిపోవుచుండును. సముద్రతటమును దగిలియుండుప్రదేశ మంతయు 'టెల్' (Tell) అనుపేరను వ్యవహరింపఁబడుచుండును. కొండలకును, సముద్రమునకును మధ్య సస్యవంతములైన, సమతలములుఁగల మైదానములు కలవు. ఈదేశము తూర్పువైపున నుండు 'షాటు'లలోనికి మధ్యధరాసముద్రపునీరు ప్రవేశపెట్టుట కాలోచనలు జరగినవి.

ప్రదేశముయొక్క ఎత్తునుబట్టియు, స్థానికవిశేషములను బట్టియు ఇచటికాలమితియందు హెచ్చుతగ్గులు కలుగుచుండును. ఈదేశమున ఋతువులు మూఁడు: నవంబరు మొదలు ఫిబ్రవరివఱకును చలికాలము; మార్చిమొదలు జూన్ వఱకును వసంతకాలము; జూలై మొదలు అక్టోబరువఱకు నెండకాలము. ఎండకాల మిచట కడుతీవ్రముగ నుండును. కాని సముద్రతీరమందు సమశీతోష్ణము. ఈ భాగముల కాలమితి ఆరోగ్యదాయకమైనదగుటచేత చలికాలమందు రోగుల కివి యాశ్రయ మగుచుండును.

ఈదేశము ముఖ్యముగ వ్యవసాయ జీవనము గలది. ఇచ్చట ద్రాక్షపంట విశేషము. ౩,౦౦,౦౦౦ ల యెకరములకంటె నెక్కుడు భూమి ద్రాక్షపంటఁ బండించును. కావున నిచ్చటనుండి ద్రాక్షాసవ మెక్కువగ నెగుమతి యగును. ద్రాక్షకుఁ బిదప గోదుమలు, బార్లీ, ఓట్లు, పొగాకు, ప్రత్తి, పట్టు, ఖర్జూరములు ఇచటి ముఖ్యములైన యుత్పత్తులు. బటానీలు, బంగాళాదుంపలు నిచటనుండి ఇంగ్లండు, ఫ్రాన్సు దేశముల కెగుమతి యగుచుండును. పీఠభూములందు సహజముగ నుత్పత్తియగు 'అల్ఫా' యనుపేరుగల నార విదేశముల కెక్కువగఁ బోవుచుండును. ఈదేశమున వ్యవసాయమున కెక్కువనష్టము కలిగించునవి మిడుతలగుంపులు. సింహములు, చిఱుతలు, సివంగులు, నక్కలు

నిచటివన్యజంతువులు; గుఱ్ఱములు, కంచరలు, పశువులు మొదలగునవి గృహ్యములు. అల్జీరియాయందు విలువగల ఖనిజములు కలవు. అందు ఇనుము, రాగి, సీసము, గంధకము, యశదము, అంజనము, తెలుపు ఎఱుపు రంగుల పాలరాయి, స్ఫురితములు (Phosphates), నాప రాలు (Lethographic stone) ముఖ్యమైనవి.

ఫ్రెంచిప్రభుత్వము స్థిరమైనది మొదలుకొని ఇచటి వ్యాపార మమితముగఁ జెరిఁగిపోయినది. ఫ్రాన్సు, ఇంగ్లండు, స్పెయినులతో ముఖ్యవ్యాపారము జరగుచుండెను. అందు నాలుగింట మూఁడువంతులు ఫ్రాన్సుతో జరగును. మీఁద వచించినపదార్థములు గాక కుదురు జువ్వినూనె (Olive Oil), పదునుచేయనితోళ్లు, కలప, ఉన్ని, పొగాకు, నారింజలు నెగుమతి యగుచుండును. యంత్రనిర్మిత సామగ్రులు, సారాయములు, ద్రుతులు, కాఫీ ముఖ్యమైన దిగుమతులు. ఇచటి చేతిపను లేవియు అంత గణింపఁదగినవి కావు. కాని మొరాకోచర్మము, రత్నకంబలములు, మజ్లినులు, పట్టులు కొంచెముగ తయారగుచుండును. ఫ్రాన్సుదేశమందలి నాణెములు, కొలతలు, ఎత్తులు ఇచట వాడుకలో నున్నవి. అల్జియర్సు, ఒరాన్, కాన్‌స్టెంటైన్, బోనా, ట్లెమ్‌సేన్ అనునవి ప్రసిద్ధపట్టణములు. ౨,౫౦౦ ల మైళ్ల రైల్వేమార్గములును, అంతకు మించిన పక్కారోడ్లును గలవు. టెలిగ్రాపుతీగెలు జాలములవలె వ్యాపించియున్నవి. ప్రస్తుతము మోటారుబస్సులమూలమున వందలకొలఁది మైళ్లు సహారాయందుఁగూడ ప్రయాణములు సాగుచున్నవి.

ఇచ్చటి మూలనివాసులు బర్బరు లనువారు. వీరు బహుపత్నీకత్వము లేనిమహమ్మదీయులు. ఈదేశమందు పెక్కువందలయేండ్ల నుండి యున్న అరబ్బులును, యూదులును పెక్కురు కలరు. అరబ్బులును, బర్బరులును గుడారములలో వసింపుచు, ఊరూరఁ దిరుగుచు ప్రయాణముల సలుపుదేశాటులు (Nomads); కాని ఇప్పుడిప్పుడు వీరిలో పెక్కుమంది టెల్ నామకప్రదేశమున వసతులఁ గల్పించుకొని వ్యవసాయముచేయుచు గ్రామముల నభివృద్ధిపఱుచుచున్నారు. కబైలు (Kabyles) లని పిలువఁబడు బర్బరు లిచటి ఆదిమనివాసులు. ఇప్పటి జనులలో వీరె ఎక్కువ. వీరు మాటాడునది బర్బరభాష; వ్రాయునదిమాత్రము అరబ్బీభాషాలిపి. యూదులు సంఖ్యయందు తక్కువైనను మంచిస్థితియం దున్నారు. ఈపైని వచించినవారు గాక ఇంకను అనేకజాతులవారీదేశమునఁ గలరు. యూదులు తప్ప తక్కినవా రందఱును ముసల్మానులు. ఇప్పుడు చాలమంది ఫ్రెంచిదేశీయులును, అన్యదేశీయులును వచ్చి ఇచట వాసము గుదుర్చుకొని యున్నారు. ౨,౬౦,౦౦౦ లకంటె ఎక్కువగ ఫ్రెంచివారును, ౨,౦౦,౦౦౦లకు మించిన యూరోపియనులును (వీరిలో ఇటాలియనులు, స్పెయినుదేశీయులును ఎక్కువ) కలరు. ఫ్రెంచిప్రభుత్వముచేత నియుక్తుఁడగు గవర్నరుజనర లీదేశమును బాలించుచుండును. ఇతనికిఁ దోడ్పడుట కొకకౌన్సిలు కలదు. అల్జియర్సు, కాన్‌స్టెంటైన్, ఒరానులు – స్తిమితముగల విభాగములు – ఫ్రాన్సులోని భాగములుగనే గణింపఁబడుచున్నవి. ఇందలి ప్రతిభాగమునుండియు ఇద్దఱు డెప్యూటీలును, ఒక సెనేటరును, ఫ్రెంచిచేంబరునకు పంపఁబడుచుందురు. తక్కినదేశమునం దంతట సైనికపరిపాలనము. ఇందుమూలముననే ప్రతిసంవత్సరము ఫ్రాన్సున కమితమగు వ్యయము భరింపవలసి వచ్చుచున్నది.

పూర్వకాలమున రోమనులు దీనిని న్యూమిడియా అనుచుండిరి. ఇది వారియధీనమున మంచియభివృద్ధిని గాంచి చాలకాలమునకు ముందే క్రైస్తవమతమును స్వీకరించియుండెను. క్రీ. శ. ౪౩౦ లో వండలు లనువారు ఈదేశమును జయించిరి. క్రీ. శ. ౫౩౩ లో బెలిసారియస్ (Belisarius) అనునతఁడు దీనిని బిజంటైనుసామ్రాజ్యములో జకుఁ గైకొనెను. ఏడవశతాబ్ది మధ్యకాలమున సారసెనులు దీనిని గొల్లగొనిరి. క్రీ. శ. ౯౩౫లో అరబ్బీరాజపుత్త్రుఁడైన యూసెఫ్ ఇబ్న్ జేరి యనునతఁడు అల్జియర్సుపట్టణమును గట్టెను. అతనివంశము వారు ౧౧౪౮ వఱకును రాజ్యము చేసిరి. ౧౨౬౯ లో నిది చిన్నచిన్న సంస్థానము లయ్యెను. క్రీ. శ. ౧౫-వ శతాబ్దియందు స్పెయిన్ దేశమునుండి వెడలఁగొట్టఁబడిన మూరులు, యూదులు నీరాజ్యమునందుఁ గాఁపుర మేర్పఱుచుకొనిరి. వారు ఓడదొంగతనములఁ బ్రారంభించి, యూరోపీయవర్తకమున కపరిమితమైన నష్టమును కలిగించుచుండిరి. స్పెయినురాజయిన ఫర్డినండు ౧౫౦౯ లో నీదేశమునఁ జాలభాగము నాక్రమించుకొని వీరిని శిక్షించెను. తరువాత తుర్కీసరదారొకఁ డల్జీరియావారిసాయమునకు వచ్చి యీదేశము నాక్రమించుకొనెను; స్పెయిన్‌వారిని వెడలఁగొట్టెను. కాని స్వల్పకాలములోనే స్పానియార్డు లతనిని బట్టుకొని ఉరిదీసిరి. అతని యనంతరమున వచ్చిన యతనితమ్ముఁడు ౧౫౨౦ లో ఈదేశమును టర్కీరాజ్యమున కొసఁగి ఓడదొంగతనములను బాగుగ నభివృద్ధిపఱిచెను. చాలకాలమువఱకు యూరోపియనులవ్యాపారమునకీదొంగతనములు మహాభయదాయకములై యుండెను. ఫ్రెంచివారు దీనిని లోఁబఱుచుకొని ౧౭౧౦ వఱకును సామమాత్రపాలకులుగ నుండిరి గాని దేశీయుల దొంగతనముల నరికట్టఁజాలకపోయిరి. ౧౮౧౫ లో అమెరికనులు వీరినాయకుని నోడించి తమవ్యాపారపు నౌకల కెట్టి నష్టమును కలుగఁజేయకుండులాగున నతనిచే నొప్పందముఁ జేయించుకొనిరి. ౧౮౧౬ లో 'లార్డ్ ఎక్స్‌మౌత్' అనునతఁడు ఇంగ్లీషునౌకాసేనతో అల్జియర్సును ముట్టడించి గెలిచి యచటి క్రైస్తవఖైదీల నందఱను విముక్తులఁ జేయించెను. అది మొదలుకొని యుద్ధపుఖైదీల నందఱు యూరోపియనుజాతుల నియమముల ననుసరించి యాదరించుచుండుట కేర్పాటులను గావించుకొనిరి. కాని అల్జీరియనుల దొంగదోపుళ్లు శాంతించక కొన్నాళ్లకు యథాపూర్వమే జరగసాగెను. అవశులై చిట్టచివఱకు ఫ్రెంచివారు కఠినపద్ధతులకు దొరఁకొనిరి. క్రీ. శ. ౧౮౩౦ లో ఫ్రెంచివారు ౪౦,౦౦౦ ల మందిగలసేన నీదేశమును జయింపఁ బంపిరి. అల్జియర్సుపట్టణము శీఘ్రముగ వీరివశమయ్యెను. అల్జీరియనునాయకుఁ డగు 'డే' రాజ్యమును వీడిపోవ దేశ

మరాజక మయ్యెను. ఆసమయమున 'అబ్దుల్ కాదిర్' అను అరబ్బీ ప్రముఖుఁడు పైకి వచ్చి దేశీయుల సమకూర్చి ఫ్రెంచివారి నెదురొ్క్కనెను. ఇతఁడు ౧౮౩౨ లో ఒరానుఇలాకాను ముట్టడింప ఫ్రాన్సువారితో ఘోరయుద్ధ మయ్యెను. చివరకు ౧౮౩౪ లో ఫ్రెంచివారితనితో సంధిచేసికొని 'మస్కరా అమీర్' అనుపేరుతో ఖలీఫ్ నవికి పడమట నున్న అరబ్ జాతుల నన్నింటిని బాలించుట కొప్పుకొనిరి. కాని వెంటనే మరల యుద్ధము లారంభము కాఁగా జయాపజయము లిరువురకును గలుగుచువచ్చెను. అందువలనను, ౧౮౩౭ లో కాన్‌స్టెంటైనుతో పోరాడవలసివచ్చుటచేతను, తీరమందలికొన్ని పట్టణములకుఁ దక్క తక్కిన పడమటిఅల్జీరియాకంతకు ఫ్రెంచివారతనినే పాలకునిగ స్వీకరించిరి. ఫ్రెంచివారు కాన్‌స్టెంటైనును జయించి తక్కినఇలాకానంతనులోఁబఱుచుకొను ప్రయత్నములం దుండ అబ్దుల్ కాదిరు యుద్ధసన్నాహములఁజేయుచు ౧౮౩౯ లో ఆకస్మికముగ ఫ్రెంచియిలాకాలో ప్రవేశించి దానిని తనవశము చేసికొన మొదలిడఁగాఁ గొంతకాలము ఫ్రెంచిప్రభుత్వము నష్టమైపోయినట్లే కన్పించెను. కాని ౧౮౪౧లో జనరల్ బ్యూగేడ్ (General Bugeaud) అనునతఁడు ఫ్రెంచివారిపక్షమున గవర్నరు-జనరలుగ ఆదేశమునకు వచ్చినదిమొదలుకొని వ్యవహారములు ఫ్రెంచివారిపక్షమునకుఁ దిరుగసాగెను. కొన్ని నెలలు పోరాటములు జరగినపిదప ఆసంవత్సరాంతముననే అబ్దుల్ కాదిరుయొక్క అంతిమదుర్గముగూడ ఫ్రెంచివారివశ మయ్యెను. తరువాత నితఁడు మొరాకో నంటియున్న ప్రాంతమునం దుండి ఫ్రెంచివార నెదిరించెను కాని మఱుసటిసంవత్సరము దానినిగూడఁ గోలుపోయి మొరాకోలోనికి పోయెను. అక్కడనుండి ఇతఁడు రెండుపర్యాయములు అల్జీరియామీఁద దండెత్తి రెండవమాఱు ఫ్రెంచివారిని రెండుచోట్ల నోడించి పోయి ౧౮౪౪-నాఁటికి మొరాకోలో నొకసేనను ప్రోగుచేసెను. బ్యూగేడు సరిహద్దును దాఁటి ఈతనిసేనల నాశనముచేయుచుండ నదేసమయమున ఫ్రెంచివారి నౌకాదళములు మొరాకోతీరపట్టణములమీఁద బాంబులను గురియసాగినవి. ఆకారణమున మొరాకోచక్రవర్తి సంధి కొప్పుకొనవలసినవాఁడై అబ్దుల్ కాదిరునకు సాయము చేయకుండుటయే కాక అతని నెదిరింప ఫ్రెంచివారికి సాయపడుటకు సమ్మతించెను. ఈప్రకారము సర్వవిధముల నిస్సహాయుఁడై తుదకు అబ్దుల్ కాదిరు ౧౮౪౭ లో ఫ్రెంచివారికి లోఁబడిపోవ వా రితనిని ఖైదీగ ఫ్రాన్సునకుఁ దీసికొనిపోయి ౫,౬ సంవత్సరములపాటుంచి తరువాత అల్జీరియాకు మరలిపోనని యతనిచేత నొప్పందము చేయించుకొని వదలివైచిరి కాని దేశమందింకను అల్లరులు జరగుచునేయుండెను. దక్షిణమందలి కబైలులును, అరబ్బులును విదేశీయులు తమమీఁద వేయుపరిపాలనవిధానభారమును మోయుటకు సహింపక పెక్కుమాఱు లెదురుతిరుగుచువచ్చిరి. ఇందువలన పెలిస్సిర్, కన్రోబర్ట్, సెంట్ఆర్‌నాడ్, మెక్ మోహన్ మున్నగు ఫ్రెంచిసేనాపతులకు చక్కని యుద్ధశిక్షణము కలుగు నవకాశము లభించెను. ౧౮౬౪ నందు పెలిస్సిరుతరువాత గవర్నరుజనరల్ పదము నధిష్ఠించిన మెక్ మోహన్ ఒకగొప్పరాజవిద్రోహము నణఁగఁద్రొక్కెను. ఇదేసమయమున మూఁడవనెపోలియన్‌చక్రవర్తి అల్జీరియాను సందర్శించి దేశీయులకు నిజమైన దుఃఖకారణములు కలవనియు, ఫ్రెంచిపరిపాలకులు వానినుపేక్షించిరనియు గుర్తించి పరిపాలనవిధానమం దనేకపరివర్తనములను గావించెను. కాని ౧౮౭౧ వఱకు క్రొత్తక్రొత్తపోరాటములు కలుగుచునేవచ్చెను. ఆసంవత్సరము ఫ్రాంకో-ప్రషియన్‌యుద్ధము సంభవించుటచేత, అల్జీరియాలో ఫ్రెంచిసైనికులయభావము కాఁగా తత్పరిపాలనమును ద్రోసివేయుటకు ప్రబలప్రయత్నములు జరగెను. కాని యవి సంపూర్ణముగ నడఁచివేయఁబడినవి. మఱియు నిన్నికలహములకును కారణభూతమైన మిలిటరీరాజ్యవిధానమునకు బదులుగ ఉత్తరభాగమున సివిల్‌ప్రభుత్వమేర్పాటు కావింపఁబడినది. దేశాటులతో నిండియున్న దక్షిణభాగమం దిప్పటికిని సైనికప్రభుత్వమే కలదు. ౧౮౮౧ లో ఫ్రెంచివారు ట్యూనిస్‌నగరమును ముట్టడింప అల్జీరియాపడమటిభాగమున విద్రోహముత్పన్న మయ్యెను. దీనివలన ఫ్రెంచివారికిఁ గాని, వలస వచ్చి నివసించినవిదేశీయులకుఁ గాని అధిక మగునష్ట మేమియు కలుగలేదు. అదిమొదలుకొని నేఁటివఱకు నచట శాంతియే విరాజిల్లుచున్నది. కాని ఫ్రెంచివారి కచట ఒకపెద్దసేనను నిలిపి దానిని పోషింపవలసిన భారముమాత్రము తప్పలేదు. జర్మనీతో జరగినయుద్ధమునందు అల్జీరియనులు చాలసాయముఁ గావించినందున ప్రభుత్వమునందు క్రొత్తమార్పు లనేకములు కలిగెను. ౧౯౧౯ లో కావింపఁబడిన చట్టము ననుసరించి అల్జీరియనుదేశీయుల కందఱకును కొన్నిషరతులమీఁద ఫ్రెంచిపౌరులహక్కులు లభించినవి.

అల్లా — బొంబాయి, కొల్హాపూర్ సంస్థానమందలి యొకగ్రామము. వరుణానదిమీఁద నున్నది. జనసంఖ్య ౪,౯౬౫. ఇచ్చట రమ్‌జాన్‌దర్గా అను మహమ్మదీయులమసీదును, సిదోబా, ధులాబా, అల్లమప్రభు, రామలింగదేవాలయములును కలవు. అల్లమప్రభువు దేవాలయమునకు ఔరంగజేబు మెట్లు కట్టించెనఁట! దీనియెదుట ౧౮౦౮ వఱకును భక్తులు కొందఱు ప్రాణముతోనే సమాధిం జెందుచుండిరఁట. రామలింగదేవాలయము కొండలో తొలవఁబడినది.

అల్టెన్, సర్ చార్లెస్ (౧౭౬౪ - ౧౮౪౦) — ప్రష్యాదేశపు రాజనీతిజ్ఞుఁడు. ఇతఁడు మొదట రాజ్యమందలి ఆర్థికశాఖకు మంత్రిగను, తరువాత మతవిద్యాశాఖలకు మంత్రిగను ఉండెను. విద్యాపీఠములకు గొప్పయుపకార మొనరించెను. ఈతఁడు ౧౮౧౯ లో నొకవిద్యావిధానము నేర్పఱిచెను. దాని ననుసరించియే ప్రష్యాలో నిప్పటికిని విద్య చెప్పఁబడుచున్నది. యూరపుదేశమునందలి పెక్కుదేశములు దాని నవలంబించెను.

అల్లూత్రి — నెల్లూరుజిల్లా రాపూరుతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౭౫౧ (౧౯౩౧).

అల్లూరుపాడు — నెల్లూరుజిల్లా వెంకటగిరితాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౮౪౨ (౧౯౩౧).

అల్పగ్రహములు — ఆకాశము: అంగారకగ్రహమునకును బృహస్పతిగ్రహమునకును నడుమ చిన్నచిన్నగ్రహము లసంఖ్యములు కలవు. వానికి నల్పగ్రహము లని పేరు. వీనిని ఇంగ్లీషులో మైనర్ ప్లానెట్స్ (Minor Planets) అనియెదరు. నేఁటివఱకు శాస్త్రజ్ఞులు రమారమి ౭౦౦ ల అల్పగ్రహములఁ గనుఁగొనిరి. మన నవగ్రహములతోఁ బోల్చిచూచినయెడల నివి మిక్కిలి చిన్నవి. గ్రహము లన్నింటిలోను బుధుఁడు చిన్నవాఁడు. ఈగ్రహముయొక్క వ్యాసము (Diameter) ౨,౯౭౬ మైళ్లు పొడవు. అల్పగ్రహములలోఁ బెద్దదానివ్యాసము ౪౮౫ మైళ్లు. ౨,౪ మైళ్లు వ్యాసముగలవి పెక్కులు కలవు. ౧౯౦౦ ల సంవత్సరమున డాక్టరు కలరు అను జ్యోతిషికునిచేఁ గనిపట్టఁబడిన యల్పగ్రహముయొక్క వ్యాసము ౫౫౦ గజములు పొడవు! ఇదివఱకుఁ గానిపించిన యేడువందల యల్పగ్రహముల నన్నింటినిఁ గలిపి యొకముద్ద చేసినయెడల నాముద్ద మనభూగోళమునకన్న నిరువదిరెట్లు చిన్నదిగ నుండును!

కనుఁగొనినవిధము:— పందొమ్మిదవశతాబ్ది యారంభమువఱకును ఈయల్పగ్రహములున్న సమాచారము శాస్త్రజ్ఞు లెఱుఁగనేరయెఱుఁగరు. కాని అంగారకునకును బృహస్పతికిని నడుమ ముప్పదినాల్గుకోట్ల పదునేనులక్షలమైళ్ల యంతర మున్నందున, నీగొప్పయంతరములో నొకగ్రహము తప్పక యుండవచ్చు నని జ్యోతిషికు లాకాశమున వెతకఁజొచ్చిరి. ఇటలీదేశజుఁ డయిన పియజ్జి యను జ్యోతిషికునకు ౧౯-వ శతాబ్ది ప్రారంభదినమున (౧-వ జనవరి, ౧౮౦౧) ఒక యల్పగ్రహము కానవచ్చెను. దీనికి సేరిస్ (Ceres) అని నామకరణము చేసిరి. ఇట్లే నేఁటివఱకును రమారమి ౭౦౦ ల అల్పగ్రహములు కానవచ్చినవి. ఇవన్నియు పెద్దగ్రహములవలెనే సూర్యునిచుట్టును తిరుగుచుండును. అన్నియు నంగారకబృహస్పతులకు నడుమనుండు ఆకాశమునం దున్నవి. ప్రతిసంవత్సరమునను క్రొత్తవి కానవచ్చుచున్నవి.

వీని యుత్పత్తి:— ఇట్లు వందలకొలఁది యత్యల్పగ్రహములు కుజబృహస్పతుల మధ్య నెట్లు పుట్టినవి? అన్న ప్రశ్నకుఁ బలువురు పలువిధముల జవాబు చెప్పెదరు. పూర్వ మొకప్పు డివి యన్నియుఁ గలసి యొక్క పెద్దగ్రహముగ నుండె ననియు, దానిపై మఱియొక గోళము పడుటవలననో మఱియే హేతువుచేతనో యది పగిలి శకలములై యన్నియల్పగ్రహము లైయుండు ననియు కొందఱు శాస్త్రజ్ఞుల యభిప్రాయము.

చదువరు లల్పగ్రహములకును, లఘుగ్రహములకును, ఉపగ్రహములకును గలభేదమును దెలిసికొనవలెను. తొమ్మిది అసలు గ్రహములలో బుధశుక్రభూకుజులకు లఘుగ్రహము లనియు, నితరగ్రహములకు గురుగ్రహము లనియుఁ బేళ్లు. ఆకారమునందుఁ గొంచెము చిన్నవి, కొంచెము పెద్దవి యని యర్థము. ఒకగ్రహము చుట్టును తిరుగు మఱియొకగ్రహమున కుపగ్రహ మని పేరు.

అల్ప్ అర్స్లన్ (౧౦౨౯ - ౧౦౭౨) — పెరిషియా దేశపు సుల్తాను. ముస్లిముమతము నవలంబించి మహమ్మదునామమును ధరించెను. కెప్పడోషియా, ఆర్మీనియా, జార్జియారాజ్యములను జయించెను. రోమనుచక్రవర్తి రొమేనస్నుకూడ జయించెను. తన పూర్వుల నివాసస్థలమయిన తుర్కిస్తానమును జయింపఁబోయినప్పుడు ఖైదీగఁ బట్టువడిన యొక దుర్గాధ్యక్షునిచేత వధింపఁబడెను.

అల్ఫ అరాబీ (క్రీ. శ. ౯౦౦ - ౯౫౦) — అరబ్బీ తత్త్వవేత్త. తనకాలమందలి శాస్త్రము లన్నిటిని జేర్చి యీతఁ డొక విజ్ఞానసర్వస్వమును రచించెను. ఇతఁడు బాగ్దాద్, డెమాస్కస్పట్టణములందు నివసించుచుండెను. ఈతఁ డరిస్టాటల్ గ్రంథముల నరబ్బీవారికి నేర్పెను.

అల్ఫాన్సో (౧౮౫౭ - ౧౮౮౫) — ఇతనిని ౧౨-వ అల్ఫాన్సో అందురు. ఇతఁడు స్పెయిన్ దేశపురాజు. ఇతఁడు ౧౮౫౭ లో జన్మించెను. తల్లి ఇసాబెల్లా. ఆమెను దేశమునుండి వెడలఁగొట్టిరి. అప్పుడు చిన్నవాఁడైన అల్ఫాన్సోగూడ ఆమెవెంట వెళ్లెను. ౧౮౭౪ లో ఈతనిని రాజుగ నెన్నుకొనిరి. ఈతఁడు మిక్కిలి తెలివిగలిగి రాజ్యపాలనము చేసెను.

అల్ఫాన్సో (ఆరగాన్) — స్పెయిన్ దేశమునందు పూర్వము విడిప్రభుత్వముగా నుండిన ఆరగాన్ అనురాజ్యమును అల్ఫాన్సో అను పేరుగల అయిదుగురురాజులు పాలించిరి. వారిలో నిద్దఱు ముఖ్యులు:—

౧. ఈ పేరుగలవారిలో మొదటివానికి (క్రీ. శ. ౧౧౦౪ - ౧౧౩౪) విజయుఁ (The Victorious) డను బిరుద ముండెను. ఇతఁడు స్పెయిన్ దేశజు లైన మూరులు అనంబడు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడి వారిని పెక్కు పర్యాయములు పరాభవించి శారగోసా, టెరాగోసా అనువానిని స్వాధీనపఱుచుకొనెను. ఈతఁడు ౨౯ యుద్ధములలో విజయి యయ్యెను.

౨. ఈతఁడు (౧౪౧౬ - ౧౪౫౮) ఈపేరుగల ౫-వ యతఁడు. క్రీ. శ. ౧౩౯౫ లో జన్మించెను. ఈతనికి 'ఉదారుఁడు' అన్న బిరుదు గలదు. ఇతనితండ్రి ఫర్డినెండు. ౧౪౧౬ లో రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఇతఁడు ఆరగాన్, సిసిలీ, నేపిల్సు అను మూఁడురాజ్యములపై ప్రభుత్వము చేసెను. ఇతఁడు విజ్ఞానవంతుఁడు, విద్యాప్రియుఁడు, విద్వత్పక్షపాతి. విజ్ఞానపునరుజ్జీవనమని (Renaissance) యూరోపుదేశచరిత్రలో ప్రఖ్యాతిఁ జెందినయుగమునందు విద్యాభివృద్ధిఁ జేసిన రాజులలో నితఁ డొకఁడు. కాన్స్టెంటినోపిల్ పట్టణమును తురుష్కులు పట్టుకొనినతరువాత నచ్చటనుండి పాఱిపోయిన పండితవర్యుల కీతఁ డాశ్రయ మిచ్చెను.

అల్ఫాన్సో (పోర్చుగల్) — పోర్చుగల్ దేశమున నీపేరుగలరాజు లాఱుగురు రాజ్య మేలిరి.

౧. ఇతఁడు (౧౧౨౮-౧౧౮౫) అంతవఱకు లియాన్ రాజ్యమునకు లోఁబడియున్న పోర్చుగల్‌ను స్వతంత్రముగఁ జేసెను. గొప్ప యోద్ధ. ఆజానుబాహుశరీరము గలవాఁడు. పెక్కు యుద్ధములలో మూరులతోఁ బోరాడి ఖ్యాతి వడసెను.

౨. ఇతఁడు (౧౧౮౫-౧౨౨౩) మతగురువులయధికారమును తగ్గించుటకు ప్రయత్నించెను. అందుచే నితనిని వెలివేసిరి.

౩. ఇతఁడు (౧౨౧౦-౧౨౭౯) తనకాలమును చాలవఱకు మూరులతో యుద్ధముచేయుటలోఁ గడపెను.

౪. ఇతఁడు (౧౨౯౦-౧౩౫౭) కేస్టిలే రాజులతోను, మూరులతోను పోరాడుటయందు తనకాలమును చాలవఱకుఁ గడపెను. ఇతనికుమారుఁడైన పీటరునకును, ఇతనికిని గృహకలహము సంభవించెను.

౫. ఇతఁడు (౧౪౩౨-౧౪౮౧) ఆఫ్రికాలోని మూరుల రాజ్యముమీఁదికి దండెత్తి వెడలినందున నితనికి 'ఆఫ్రికేనో' అన్న బిరుదు వచ్చెను.

౬. ఇతఁడు (౧౬౪౩-౧౬౮౩) దుర్మార్గుఁ డగుటచే ౧౬౬౭ లో రాజ్యపదభ్రష్టుఁడు కావలసివచ్చెను. తరువాత టెర్సిరా పట్టణములో కాలము గడపి ౧౬౮౩ లో మరణించెను.

అల్ఫోన్సో (లియాన్) — స్పెయిన్ దేశమునందు పూర్వము స్వతంత్రములుగ నుండిన లియాన్, కేస్టిలే అనురాజ్యములపై అల్ఫోన్సో అను పేరుగల రాజులు ౧౧ గురు రాజ్యము చేసిరి.

౧, ౨. మొదటియిద్దఱునుగుఱించి విశేష మేమియు తెలియదు. వారి ప్రభుత్వకాలము క్రీ. శ. ౭౩౯-౮౪౨ వఱకును జరగిన శతాబ్దియం దుండె ననిమాత్రము తెలియుచున్నది.

౩, ౪, ౫. తరువాత ముగ్గురు అల్ఫోన్సోలు ౮౬౬-౧౦౨౮ కాలమునందు పాలనముఁ జేసిరి. దేశముమీఁది కెత్తివచ్చిన మూరులను మహమ్మదీయులతో వీరికాలమునఁ బోరాట మారంభ మయ్యెను.

౬. ఇతఁడు (౧౦౬౫-౧౧౦౯) మూరుల నెదిరించుటలో నాయకుఁడుగ నుండెను. స్పెయిన్ దేశజులను పోపునకు పూర్తిగ లోఁబడునటులు చేసెను. స్పెయిన్‌వారికి ఫ్రాన్సువారి నాగరకత నేర్పెను.

౭. ఇతని (౧౧౦౬-౧౧౫౭) కుభయమతముల ప్రజల రాజన్న బిరు దుండెను. క్రైస్తవులతోపాటు మూరు లనుమహమ్మదీయులనుగూడ న్యాయముగఁ బరిపాలించెను. మూరులతిరుగఁబాటు నణఁగఁగొట్టఁ బ్రయత్నించుచుండఁగఁ జంపఁబడియెను.

౮. ఈతఁ (౧౧౫౮-౧౨౧౪) డింగ్లాండురాజైన ౨-వ హెన్రీకొమార్తెను వివాహమాడెను. మూరులపై దండెత్తుటకు నేకమైన క్రైస్తవరాజులకూటము (Coali ton) నకు నాయకుఁడుగ నుండి మూరులఁ బూర్తిగఁ బరాభవించెను.

౯. ఈతని (౧౧౮౮-౧౨౩౦) వివాహమునుగుఱించి పోపునకును ఇతనికిని వివాదము గలిగెను.

౧౦. ఇతఁడు (౧౨౫౨-౧౨౮౪) విద్యావంతుఁడు. బృహస్పతి (The wise) అన్న బిరుదు గాంచెను. జ్యోతిశ్శాస్త్రమందలి గణితస్కంధము నభివృద్ధిజేయుటకు సాయము చేసెను. తనసరదారులతో పెక్కు తగాదాలు పెట్టుకొనెను. జర్మనుసామ్రాజ్యము సంపాదింపవలయునని యత్నించుటకు ధనము గావలసివచ్చి ప్రజలపై నెక్కువగ పన్నులు విధించెను. అందుచే లోకద్వేషమును సంపాదించెను.

౧౧. ఇతఁడు (౧౩౧౨-౧౩౫౦) తిరుగఁబాటు చేసిన సరదారులను కఠినముగ శిక్షించెను. ఆఫ్రికాదేశమునుండి వచ్చిన మూరుల చివరదాడి నోడించెను.

అల్బతేనియస్ (౮౫౦-౯౨౯) — ఇతని పూర్ణమైన నామము మహమ్మద్ ఇబన్ జెబిర్ అల్‌బతాని. అరేబియా దేశజుఁడు. జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్త. మెసపొటేమియా దేశమునందలి అరక్టె యనుస్థలమున నీతఁడు నక్షత్రాదులవేధ కనుంగొని జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందు క్రొత్తపరిశోధనలను జేసెను. టాలెమీచే రచింపఁబడిన గ్రహపథకములు దృక్ప్రత్యయమునకు వచ్చుటలే దని ఈతఁడు తనవేధల ననుసరించి క్రొత్తపథకము లేర్పఱిచెను. ఈతని మతమున అయనమునకు ౬౬ సంవత్సరములలో ఒక్క అంశము గతి కలదు; పరమక్రాంతి ౨౩°౩౫', సాయననూర్యోచ్చము ౮౨°౧౭'. ఈతఁడు సాయనసంవత్సరప్రమితి ౩౬౫ దినములు ౫ గంటలు ౪౬ నిమిషములు ౨౪ సెకనులు అని నిశ్చయించెను. ఇది నిజమైనమితి కంటె ౨ నిమిషములు ౨౬ సెకనులుమాత్రము తక్కువగ నున్నది. ఇతఁడు గొప్ప గణితజ్ఞుఁడు. త్రికోణమితి (Trigonometry)లో నూతనాంశములను గనుఁగొనెను. జ్యోతిషవిషయమై పెక్కు గ్రంథములను వ్రాసెను. వానిని ౧౨-వ శతాబ్దివాఁడైన ప్లేటో టిబర్టినస్ అనునతఁడు ల్యాటిన్‌భాషలోనికి భాషాంతరీకరించెను.

అల్బిరూని (క్రీ. శ. ౯౭౩-౧౦౪౮) — ఇతని సంపూర్ణనామము అబూరైహాన్ మహమ్మద్ బిన్ అహమ్మద్ అల్‌బిరూని. గజ్నీ మహమ్మదునాస్థానవిద్వాంసుఁడు. జాతకస్కంధమందు మిక్కిలి ప్రజ్ఞ కలవాఁడఁట. రేఖాగణితము, తర్కము అనుశాస్త్రములందును మిక్కిలి ఖ్యాతి చెందెను. ఇతఁడు పెక్కుదేశములు చూచుటయేకాక హిందూదేశమునకు వచ్చి ఎన్నియోవత్సరములవఱకు నిచ్చట నుండి యనేకశాస్త్రముల నభ్యసించెను. 'తారిఖ్-ఉల్-హింద్' అను హిందూదేశచరిత్రగ్రంథము వ్రాసెను. పెక్కు గ్రీకు గ్రంథములను భాషాంతరీకరించెను. అఫ్గానిస్తానమున ౧౦౪౮ లో చనిపోయెను.

అల్బుమజార్ (౮౦౫-౮౮౫) — విఖ్యాతి చెందిన అరబ్బీజ్యోతిర్విదుఁడు. ఇతనిగ్రంథములు ల్యాటిన్‌లోనికి భాషాంతరీకరింపఁబడెను (౧౪౮౯).

అల్బూకర్కు, అల్ఫాన్సోడి (క్రీ. శ. ౧౪౫౩ - ౧౫౧౫) — పోర్చుగీసు వైసురాయి. ౧౪౫౩-వ సంవత్సరమున లిస్బన్ దగ్గఱ నున్న అలెగ్జాండ్రియాయందు జన్మించెను. అయిదవ అల్ఫాన్సో కొలువున విద్య గఱచెను. ౧౫౦౩ లో మొట్టమొదటి మాఱితఁడు ప్రాగ్దేశములకు నౌకాయాత్ర కావించెను; గుడ్‌హోపు అగ్రమును జుట్టివచ్చి హిందూదేశమునకుఁ జేరుకొనెను. హిందూదేశమునందలి కొచ్చినునందు 'పోర్చుగీసువారికోట' కట్టుకొనుటకు ఆ దేశపురాజునంగీకారమును బడసెను. ౧౫౦౪-వ జూలైమాసమున మరల పోర్చుగలు దేశమునకుఁ బోయెను. ౧౫౦౬ లో ట్రిస్టడకున్హా యాధిపత్యమున హిందూదేశమునకు బయలుదేఱిన ౧౬ నౌకలదళమున అయిదునౌకల కితనికి నాయకత్వ మొసంగఁబడినది. ఆఫ్రికాతూర్పు తీరమున అరబ్బులనగరములపై నెత్తివెళ్లి పెక్కుపోరాటములు జరపినపిదప అల్బూకర్కు డకున్హానుండి విడిపోయి, పారసీకసింధుశాఖయందలి ఆర్మజ్ దీవిని ౧౫౦౭ లో వశపఱుచుకొనెను. ఈదీవి యాకాలమున ప్రాగ్దేశవర్తకమునకు ప్రధానమయిన స్థానములలో నొకటి. కాని యది కొలఁదికాలమే యతనివశమున నుండెను.

మఱియొక మూఁడు పడవలను జేర్చి తన నౌకలను వృద్ధి చేసి అల్బూకర్కు ౧౫౦౮-వ సంవత్సరాంతమున మలబారుతీరమును జేరెను. ౧౫౧౦-వ సంవత్సరము జనవరి నెలలో కల్లికోటను ముట్టడించెను గాని, నెగ్గలేదు. పిదప నతఁడు గోవాను వశపఱుచుకొనెను; అటుపిమ్మట మలాకాపై నెత్తివెళ్లి, తీవ్రముగఁ బోరాడిన

అల్బూకర్కు

యనంతరమున విజయమును బడసెను. ౧౫౧౨ లో నితఁడు మలబారుదేశమునకు మరలిపోయెను. తనవిజయము లన్నిటియందును కొల్లగొన్న ధనముతో నితఁడు 'ఫ్లోర్ డిలామార్' అను నౌకమీఁద వచ్చుచుండఁగా అది పగిలిపోయినది. తుద కతఁడే ప్రాణములతోఁ దప్పించుకొనుట కష్టమయ్యెను. రాకపోకలకును, వర్తకమునకును ఎఱ్ఱసముద్రము ప్రత్యేక మొక్కపోర్చుగీసువారి యధీనమునందే యుండుటకై దానిని వశపఱుచుకొనవలసిన దని పోర్చుగలుదేశపురాజు నాజ్ఞననుసరించి అల్బూకర్కు తత్సముద్రాభిముఖముగ దండయాత్ర నడపి ౧౫౧౩ లో ఏడెనునగరమును ముట్టడించెను. కాని యతనికి పరాజయము కలిగెను. ౧౫౧౫ లో అల్బూకర్కు ఆర్మజుదీవిపయి నెత్తివెళ్లి మరల దానిని వశపఱుచుకొనెను. అప్పటనుండి యాదీవి ౧౬౨౨ వఱకును పోర్చుగీసువారి యధీనమునందే యుండెను. పోర్చుగల్లురాజుకొలువున అల్బూకర్కునకు శత్రువు లనేకు లుండిరి. వారి కుట్రలవలన నతఁడు పదభ్రష్టుఁ డయ్యెను. ఆర్మజును జయించి యతఁడు గోవానౌకాశ్రయస్థానమునఁ బ్రవేశించునప్పటికి, నతనికి బదులుగ నతనిశత్రు వయిన సోరెజు నతనిస్థానమున నియమించినట్లు పోర్చుగల్లురాజునొద్దనుండి వచ్చిన యుత్తరువు లతని కందినవి. అతఁడు ౧౫౧౫-వ సంవత్సరము డిసెంబరు ౧౬-వ తేదిని సముద్రముమీఁద నుండఁగనే చనిపోయెను. చనిపోవుటకు ముం దతఁడు తన ప్రవర్తనయం దెట్టిలోపమును లే దనియు, తన కన్యాయము జరగిన దనియు తెలుపుకొనుచు రాజున కొక లేఖ వ్రాసి, యందు తనకు రావలసిన గౌరవసమ్మానములను దనకుమారున కిచ్చుట న్యాయ్య మని విన్నవించుకొనెను. అతనిశరీరమును గోవాయందు సమాధి కావించిరి.

అల్మగ్రో (౧౪౭౫ - ౧౫౩౮) — స్పెయినుదేశజుఁడు. అమెరికాలోని పెరూ, చిల్లీ మొదలయినదేశములను సాధించుటలో పిజ్జారో అనునాతనికి సాయపడెను. కాని తుద కాతనితోఁ బోరాడి యోడి ఉరితీయఁబడెను.

అల్లాజిపేఁట — విశాఖపట్టణముజిల్లా చీపురుపల్లి తాలూకాలోని జమీన్‌దారీగ్రామము. ఇందలిజనసంఖ్య ౨౫౬ (౧౯౩౧).

అల్మ్‌క్విస్ట్, కారల్ జోనస్ లడ్‌విగ్ (౧౭౯౩ - ౧౮౬౬) — స్వీడన్ దేశజుఁడు. గ్రంథకర్త. ఇతఁడు నవలలు, నాటకములు, వైణికకావ్యములు, తత్త్వనీతి, భావ, విద్యాప్రతిపాదకములయిన పెక్కుగ్రంథములను వ్రాసెను.

అల్మెయిడా - గ్యారెట్ (౧౭౯౯ - ౧౮౫౪) — పోర్చుగల్ దేశజుఁడు, కవి, నాటకకర్త, రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడు. ఈతనిచే రచింపఁబడిన నాటకములలోఁ గొన్ని ఆధునికపోర్చుగీస్ నాటకవాఙ్మయమునం దుత్తమోత్తమము లని యెంచఁబడుచున్నవి. ఆటో డి జిల్ విసెంటే అనునది పోర్చుగల్ దేశమునందలి జాతీయ నాటకములలో శ్రేష్ఠమైనదిగ పరిగణింపఁబడుచున్నది. దేశమందలి రాజకీయాందోళనములలోఁగూడ నీతఁడు శ్రద్ధ వహించెను.

అల్మోడా — సంయుక్తప్రాంతమందలి అల్మోడాజిల్లాకు ముఖ్యపట్టణము. సముద్రపుమట్టమునకు ౫,౪౯౪ అడుగుల యెత్తునఁ బర్వతశిఖరమున నున్నది. జనసంఖ్య ౮,౩౫౯ (౧౯౨౧). క్రీ. శ. ౧౭౪౪-వ సంవత్సరమున దీనిని మొట్టమొదట రోహిల్లాలు ముట్టడించి దోచుకొనిరి. కాని కొలఁదికాలముననే అల్మోడాప్రాంతమునఁ గల

దారిద్ర్యముమూలమునను, వాతావరణము సరిపడకపోవుటచేతను అచ్చటి ప్రజలు మరణించిరి. క్రీ. శ. ౧౮౧౫ -వ సంవత్సరమున జరగినగూర్ఖాయుద్ధములోఁగూడ నీనగరము ప్రాముఖ్యము వహించెను. తుదకు ఏప్రిలు ౨౬-వ తేదీనాఁడు గొప్పయుద్ధము జరగినతరువాత అల్మోడా యాంగ్లేయుల యధీన మైనది. అల్మోడాజిల్లా వైశాల్యము ౫,౩౯౮ చ. మైళ్లు. జనసంఖ్య ౫,౩౦,౩౩౮ (౧౯౨౧).

అల్యాబాదో — గంజాంజిల్లా ఛత్రపురంతాలూకా లోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౨౭౭ (౧౯౩౧).

అల్యూమినా — ఇది యొక్కటే అల్యూమిని యము ధాతువుయొక్క అమ్లజిదము (Oxide). ప్రాకృతికావస్థయం దిది కురువింద (Corundum) మనియు, స్ఫాటిక దశయందు (Crystal form) కెంపు (Ruby) లేక నీల (Saphire) మనియు, అవ్యవిధస్ఫటికాకృతులకంటె భిన్నమైనస్థితియందు కురువింద వికార (Emery) మనియు పిలువఁబడుచుండును. గట్టితనమందు వజ్రము నకుఁ దరువాత దీనిని మించినది లేదు. కావున అద్దములను గోయుట కిది బాగుగ నుపయోగపడుచుండును. శైలితము (Silica) తోఁ గలసి ప్రపంచమునం దంతట విస్తారముగ వ్యాపించియుండు పదార్థ ములలో నిదియు నొకటి. నల్లరాయి (Granite), నాపరాయి (Trapstone), పలకరాయి (Slate stone) లోనగుగాఁగల శిల లలో నిది అమితముగ వ్యాపించియుండును. పింగాణీరేగడయందు సగముకంటె నెక్కువభాగము ఈ అల్యూమినాయే చెందియుండుట చేత ఆరేగడ కంతటి ప్రశస్తగుణధర్మములు కలుగుటకుఁ గారణ మైనది.

అల్యూమినాయు, ఉజ్జమయామ్లజిదము (Hydroxide) ను వనస్పతివర్ణములతోఁ (Vegetable colours) గలసి 'లేకులు' (Lakes) అని పిలువఁబడునీళ్లలో కరఁగని సమ్మేళనములు (Indissoluble Compounds) గ నేర్పడు గుణధర్మములు గలిగియుండు టంజేసి అద్దకమునందును కాలికోముద్రణమందును వర్ణోపాధులుగ (Mordants) వాడఁబడుచుండును. వీని యుపాధుల సాయముతో వేయఁబడు రంగులు వెలిసిపోక స్థిరముగ నిలచియుండును. పటికపు ద్రావణమునందు (Alum solution) ఎమ్మోనియాను గలుపుటవలన ఉజ్జమయామ్లజిదము (Hydroxide) తెలుపురంగుతో నడుగునకు దిగును. ఆదిగినదాని నెండఁబెట్టుటచేతఁగాని వేడిచేయుటచేతఁగాని యందలి ఉజ్జనమును (Hydrojen) వేఱుచేయవచ్చును.

అల్యూమినాను శుష్కవిధానమున (Dry Process) తయా రుచేయుటకుఁగాను నూటింట మూఁడుపాళ్లకంటెఁగూడ తక్కువశైలి తమును గలిగియుండు బోక్సైటును (Bauxite) సోడాసహితముగ బట్టీలో వేయించి అనంతరము నీటిద్వారా పిండుటవలన (Leaching) సోడియముస్ఫటితము వచ్చును. కాస్టిక్‌సోడా ద్రావణముతో బోక్సైటు నుడికించి అల్యూమినాను దీయుటకు వీలగు ఆర్ద్రపద్ధతి (Wet Process) యొకటి కలదు. ఈరెండువిధముల నేర్పడు ద్రావణముల నుండి రెండుభిన్నమార్గముల అల్యూమినాను దీయవచ్చును. అందొక విధ మెట్లన, కర్బనద్వ్యమ్లజిదవాయువును (Carbon dioxide gas) ద్రావణమునందు పూరించుటవలన ఉజ్జమయామ్లజిదము (Hydroxide) అడుగునఁ జేరుకొనును. రెండవపద్ధతి ననుసరించి ఆద్రావణము నించుక జలమిలితము (Dilute) గావించి ఉజ్జమయఅల్యూమినాను కొంచెము గలిపి కలయఁబెట్టినయెడల ద్రావణమందలి చాలభాగ మల్యూమినా అడుగునఁజేరుకొన మీఁద నొకద్రవము నిలిచిపోవును. ఆద్రవము నివిష్టమై (Concentrated) మరల బోక్సైటును గ్రసింపఁగలుగును.

వేఱొండువిధానమున బోక్సైటు, కర్బనము (బొగ్గు) నత్రజనములను ౧౭-౧౮ వందల డిగ్రీలవేఁడిమిలో అంతఃప్రతిక్రియలకు (Interreactions) గురిచేసి తన్మూలమున నుత్పన్నమగు స్ఫటనత్రజిదము (Aluminium Nitride) నందు సోడియం ఉజ్జమయామ్లజిదము (Sodium Hydroxide) ను గలిపినయెడల సోడియము స్ఫటితము (Sodium Aluminate) వెలువడును. ఈసందర్భమున ఎమ్మోనియా అప్రయత్నముగ ఉపఫలము (By-product) గ లభించును. ఈ సోడియము స్ఫటితమునుండి అల్యూమినా తత్క్షణ ముత్పన్నమై అల్యూమినియము ధాతూత్పత్తినిమిత్తము విద్యుద్వికృతి నొందుటకు సర్వథా యోగ్యమై యుండును.

బోక్సైటునుండి అల్యూమినాను విడఁదీయుటకుఁగాను వేఱొక విధమగుపద్ధతి నార్వేదేశమున వాడుకలో నున్నది. నూటింట ౩౦ పాళ్ల నత్రికామ్లద్రావణము (Nitric Acid Solution) ద్వారా బోక్సైటును నిష్కాసన మొనరించుట (Leaching) చే ఆద్రావణము అందలి స్ఫటనమును ఖటికము (Calcium) ను లోహములోని కొంత భాగమును కరఁగించుకొని మిగత లోహమును శైలితమును వదలి వేయును; కరఁగనిపదార్థములను వేఱుచేసి ద్రావణమునందలి లోహ మును సైతము విడఁదీసి ఎండఁబెట్టఁగాఁ దేలినదానిని అందుఁగల స్ఫట క్షారము (Aluminium Salt) విడివడుట కెంతవేఁడి కావలయునో అంతయే వేఁడికావించి ఆసందర్భమున వెలువడునత్రజన, అమ్లజిదముల (Nitrogen, Oxides) తో నత్రికామ్లమును దింపుకొని, అల్యూమి నాను ధాతూత్పత్తినిమిత్తము సంగ్రహపఱుచుకొందురు.

శుద్ధమైన స్ఫటామ్లజిదమును దీయుటకు 'హాగ్‌లాండ్' (Hagland) విద్యుదుష్ణవిధాన (Electro-thermic process) మను వేఱొకపద్ధతి కలదు. లోహామ్లజిదము (Iron Oxide) శైలి తము లోనగు బోక్సైటునందలి మలినములను వేఱుచేయుటమీఁదనే ఇది యాధారపడియున్నది. అందునిమిత్తము బోక్సైటును విద్యుత్తు బట్టీలో కర్బనముద్వారా సంస్కరించి ౧౫, లేక ౨౦ పాళ్ల గంధ కిదమును గలిగియుండుమలినయుక్తమైన ధాతువు నుత్పత్తిచేయుదురు. ఈగంధకిద, అమ్లజిదధాతుమాలిన్యము ద్రవరూపమున నుండును. దానిని జల్లార్పఁగాఁ గట్టిన గడ్డను చూర్ణముచేసి నీటిలోఁ గలిపి

స్ఫ$_౨$గ$_3$ + ౬ ఉ$_౨$అ = $_౨$స్ఫ (అఉ)$_3$ + 3 ఉ$_౨$గ (Al H_3 + 6 H_2O = 2 Al (OH) + $3H_2S$)ల క్రింద వేఱుచేయుదురు. ఇందలి ఉజ్జనగంధకిదము (Hydrogen Sulphide) బోక్సైటును గంధకీకృతముఁ గావించుటకుఁగాని లేక క్లాజ్ పద్ధతి (Claus process) ననుసరించి గంధకము చేయుటకుఁ గాని ఉపయోగపడును.

ప్రొఫెసర్ పిడర్సన్ (Professor Pederson) కనిపట్టిన నవీనపద్ధతిని బొగ్గునకు మాఱుగ ముడిఇనుము (Iron Ore)తో బోక్సైటును శుద్ధిచేసి స్ఫటామ్లజిద ముత్పన్నము చేయఁబడును. ఈ యవసరమున ముతకఇనుము ఉపఫలముగ లభించును.

రేగడ (Clay), ఆలూనైటు (Alunite)ల నుండియు మఱియొకవిధానమున నీధాతుమూలమును దీయవచ్చును. రేగడను కాల్చి దానిని గంధకామ్లమేలనమున గంధకితముగ మార్చి దానిని ఎమ్మోనియాగంధకితమేలనమున ఎమ్మోనియాపటికక్రింద పరివర్తితముఁజేసి దానిని ౭౫ శతాంశ అంశముల (Centigrade degrees) వేడిమి యందు పొడిగ (Dry) నుండు ఎమ్మోనియాగాసుద్వారా స్ఫటఉజ్జమయామ్లజిదము (Aluminium Hydroxide) ఎమ్మోనియముగంధకితముగను మార్చఁబడును. తరువాత ఉజ్జమయామ్లజిదమును గాల్చి అల్యూమినాను దీయుదురు.

అల్యూమినియము — ఇది యొక ధాతవమూలతత్త్వము (Metallic Element). లోహము, అల్యూమినియము కలసిన గంధకితము (Mixed Sulphates of Iron & Aluminium) లని ప్రస్తుతము తలంపఁబడుచున్న కొన్నిక్షారము (Salts)లను ప్రాచీనకాలమున రోమనులు అల్యూమెన్ (Alumen) అనుపేరుతోఁ బిలుచుచువచ్చిరి. ఈక్షారములు మధ్యధరాసముద్రతీరములందలి అగ్నిపర్వతమయములైన జిల్లాలలో దొరకుచుండెడివి. వారు దీనిని అద్దకపుఁబనులందును ఔషధములందును వాడుకొనుచుండువారు. ఇట్టివే యగుగుణధర్మములనుగలిగియుండు క్షారమును గంధకామ్లప్రయోగమున రేగడమట్టినుండియుఁ దీయవచ్చునని ౧౮-వ శతాబ్దియందు కనుఁగొనఁబడినది. ఈభస్మము(Base) నకు వేఱువేఱుదేశములందు వేర్వేఱు పేర్లు గలవు. రోమనుల అల్యూమెన్ శబ్దమునుబట్టి ఆంగ్లేయులు, అమెరికనులు ఈభస్మమునకు అల్యూమినా అనుపేరిడిరి. దీనినుండి తీయఁబడునదే అల్యూమినియముధాతువు. సంస్కృతమున స్ఫట మని పేరుపడినది. ఆణవికసంఖ్య (Atomic Number) ౧౩. విశిష్టగురుత్వము (Specific Gravity) ౨.౭. ఆణవికభారము (Atomic Weight) ౨౭. ద్రవణాంకము (Melting point) ౬౫౮.౭ శతాంశఅంశములు.

ప్రకృతియం దీధాతువు ఇతరపదార్థములతోఁ గలసి సంయోగ (Combination)రూపమున నపరిమితముగ దొరకును గాని అసలు ధాతురూపమున నెచటను లభింపదు. అమ్లజనము (Oxygen)తో దీనికిఁగల మిక్కుటమగు రసాయనప్రీతి(Affinity) యే ఇది శుద్ధరూపమున దొరకకపోవుటకు ముఖ్యకారణము. భూపటలము (Earth's Crust) నందు అమ్లజన, శైలము (Silicon)లే అమితములు. వానిలో నూటిలో ౧౩ పాళ్లు స్ఫటము (Aluminium) ఉండునని అంచనావేయఁబడినది. పర్వతములందలి మామూలుబండలు మొదలుకొని అపరూపములగు రత్నములపర్యంతముగల నానావిధశిలారూపములం దిది ప్రసరించియుండును. వేవెల్లైట్ (Wavellite), ఫీరోజామణి (Turquoise) అనునవి దీని స్ఫురితములు (Phosphates). కెంపులు (Rubies), నీలములు (Saphires), కురువిందములు (Corundums) దీని అమ్లజిదములు (Oxides). గిబ్సైట్ (Gibbsite), బోక్సైట్, (Bauxite), డియస్పోర్ (Diaspore) అనునవి దీని ఉజ్జమయామ్లజిదములు (Hydrated Oxides). అల్లోఫేన్ (Allophane), రేగడ (Clay), ల్యూసైట్ (Leucite) లం దిది శైలితము(Silicate)తోఁ గలసియుండును.

క్రియొలైట్ (Cryolite) లేక హిమశిలా (Ice Stone) నామకస్ఫటద్విప్లవిదము (Double Fluoride of Aluminium) గ్రీనులాండుదక్షిణభాగమున చలువరాయి సల్లరాయి (Porphyritic granite) గలసిన బృహదాకృతి నొప్పుసముద్రబంధనము (Dyke)గ నేర్పడియున్నది. స్ఫటగంధకితము (Aluminium Sulphate) అగ్నిపర్వతమయమండలములందు దొరకును. క్షారధాతువుల (Alkali metals), గంధకితము(Sulphates)లతోఁ గలసి ఇది స్వాభావికపుపటిక (Alum) యగును. అనేకనిసర్గజలములందును అల్యూమినా కలదు. అందు కొన్నితావులలో నిది అమితముగను లభించును. బహుప్రకారములగు చెట్లబూడిదయందును అల్యూమినా దొరకును.

అమెరికా సంయుక్తరాజ్యములలోఁ కెక్కెంటియందును, బ్రిటిష్గయానా, మాంటినీగ్రో దేశములందును విస్తృతములగు బోక్సైటుగనులు గలవు. ఆస్ట్రేలియాఖండములోని విక్టోరియాప్రాంతమందలి నర్రకన్‌గనులందు నూటింట ౫౦ మొదలు ౫౯ పాళ్లవఱకు అల్యూమినాపదార్థము గలదు.

ప్రకృతియం దింత విస్తారముగ వ్యాపించియున్నప్పటికిని ఎప్పుడో తప్ప ఇది తఱచుగ ఉజ్జితబోక్సైటునుండియే తీయఁబడుచుండును. బోక్సైటునందు పెక్కురకములు కలవు. అందులో నొకటి తెల్లనిది. ఇందు నూటింట ౬౦ పాళ్లు అల్యూమినాయును, స్వల్పముగ లోహము నుండును. దీనిలో నిసుక ఉండదు. ఇది స్ఫటక్షారములను (Aluminium Salts) నిర్మించుటకును, పటికను జేయుటకును బనికివచ్చును. వేఱొకటి ఎఱ్ఱనిరకము. ఇందును అల్యూమినా పైదానియందలి ప్రమాణముననే యుండును. కాని కొంచెము ఇసుకయు నుండును. అసలు అల్యూమినియము ధాతువును దీయుట కిది ఎక్కువగ నుపయోగింపఁబడుచుండును. ౭౫ పాళ్లే అల్యూమినాయు, నెక్కువ ఇసుకయుఁ గల వేఱొకవిధమగు తెల్లనిరకము గలదు. ఇది సాధారణపు వేడిమికి కరఁగని కఠినద్రవ్యనిర్మాణమునకై వినియోగమగుచుండును. ప్రపంచమం దిప్పు డీధాతువుయొక్క

అవసరము లమితముగఁ బెరిఁగిపోవుటంజేసి దీనియుత్పత్తికిఁ గావలసిన అల్యూమినా మొదలగు ముడిదినుసులు ప్రతిఖండమునందును అపరిమితముగ నిలువచేయఁబడి యుండుటయే కాక ఇంకను ఫెల్‌స్పార్, చీనా రేగడ, ల్యూసైటు మున్నగు శైలితములు (Silicates) అల్యూమినా క్రిందపరివర్తితము లగుటకుఁగాను నిరంతరకృషి కావింపఁబడుచున్నది. ౧౯-వ శతాబ్ది ఆదిగ ఈధాతువును దీయుటనుగురించి యనేకప్రయత్నములు జరగి యనేకవిధానము లవలంబింపఁబడియుండెను. కాని 'డైనమో' (Dynomo) ఆవిష్కారానంతర మావిధానము లన్నియు లోపింపవిద్యుత్ ప్రయోగమునఁదీయుపద్ధతియేస్థిరముగనిలిచిపోయెను.

స్ఫటమును, సోడియమును కలసిన ద్విప్లవిదము (Double Fluoride) క్రియోలైట్ అని పిలువఁబడుచుండును. ఇది గ్రీన్‌లాండులో నమితముగఁ గలదని ఇదివఱకే వ్రాయఁబడినది. అల్యూమినియమును తయారుచేయునిమిత్తము బోక్సైటునుండి తీయఁబడిన అల్యూమినాను కరఁగిన క్రియోలైటులోఁ గలిపి యామిశ్రణమును లోపలివైపున కర్బనలేపనముగల ఇనుపతొట్లలోఁ బోసి వైద్యుతవిశ్లేషణమున (Electrolysis) కఠినము చేయుదురు. విద్యుత్తువలన స్ఫటామ్లజిదము (Alumina) విభిన్నమై తొట్ల యడుగున కరఁగిన ధాతువు చేరుకొన విద్యుత్ ప్రవాహకములగు కర్బనలిప్తములైన కడ్డీల ద్వారా అమ్లజిదము నిడివడిపోవును. అత్యుష్ణమున కెరగావించుట చేతను, కరఁగినదానినే మరలమరల కరఁగుటచేతను అల్యూమినియము పాడైపోవుట సంభవించును.

అతిప్రశస్తములైన భౌతికలక్షణములుకల స్ఫటము అలుడూరు (Aludur) అనుపేర జర్మనీదేశమునం దిపుడు తయారగుచున్నది. ఇది ౨౦-వ నెంబరు బ్రిన్నెలుకాఠిన్యమును ఉచ్చతాంతవతా (High ductility), ఆఘాత శైణ్యము (Shock, Corrosion)లను నిరోధించుశక్తి, శ్రేష్ఠమైన విద్యుద్వాహకత్వము లోనగు గుణములను గలిగియుండును.

హూపరు నామకవైజ్ఞానికుని విద్యుద్విశ్లేషవిధానానుసారము శుద్ధిచేయఁబడు అల్యూమినియమునందు ౯౯.౨౦ పాళ్లు స్వచ్ఛమైన స్ఫట ముండును. ఇది తక్కినవిధానములద్వారా తయారగు వివిధ స్ఫటములకంటె మృదువై అధికకాంతిమంతమై, అమ్లమును మఱింత ఎక్కువగఁ బ్రతిఘటింపఁజాలియుండును. దీని నిష్కాసన మెట్లనఁగా: మిక్కిలిస్వల్పముగ లోహము (Iron), తితేనియము (Titanium)ల యంశము గల ద్రవీభూతతామ్రస్ఫట మేలనము (Molten Copper - Aluminium Mixture)ను క్రియోలైటు, స్ఫటప్లవిదము భారియప్లవిదము (Barium Fluoride)ల మిశ్రణముకల తొట్టియడుగున వైద్యుత విశ్లేషణము(Electrolysis)న కెరగావించుటవలన ఉపర్యుక్తగుణధర్మములుకల అల్యూమినియము లభించును. కాని ఈవిధానమునందు భారియప్లవిదముయొక్క గురుత్వలన అల్యూమినియము అడుగునఁ జేరక తొట్టిలో పైకిఁ దేలును.

ప్రయోజనమునుబట్టి అనేకప్రకారము లగు అల్యూమినియము సృష్టింపఁబడుచున్నది. కాని నిమ్నలిఖితానుసారము ధాత్వంశములు గలది శ్రేష్ఠమైనదిగ నెంచఁబడుచున్నది :—

లోహము (Iron)	౦.౧౯౩
శైలము (Silicon)	౦.౧౫౪
తామ్రము (Copper)	౦.౦౨౬
నత్రజనము (Nitrogen)	౦.౦౪౦
యశదము (Zinc)	౦.౦౦౬
సోడియము (Sodium)	
కర్బనము (Carbon)	అపరిమితము
అల్యూమినియము (Aluminium)	౯౯.౫౯౧

లోహమున కుండుభారములో మూఁడవవంతు బరువును కలిగియుండుటచే అల్యూమినియము మిక్కిలి తేలికయైనధాతువు. వంగ (Tin)వర్ణమును బోలిన వర్ణము. మంచి ఘనవర్ధనీయము; (Malleable), అనఁగా పలుచనిరేకులక్రిందఁ గొట్టవచ్చును. తాంతవతాయుక్తము (Ductile). అందుచేత సన్ననితీగెలుగ సాగఁదీయవచ్చును; మంచి విద్యుద్వాహకము (Conductor of Electricity)

ఈధాతువునకుఁ గలుగు నుపద్రవములలో త్రుప్పుపట్టుట ప్రధానమైనది. ఉష్ణదేశములందు, అందును తేమగలచోట్ల తేమ గాలి తగులుటచేత త్రుప్పుపట్టును, కాని పొడిగాలివలన త్రుప్పు పట్టదు. అల్యూమినియమును ఈయుపద్రవమునుండి కాపాడుట కనేకోపాయములు పన్నఁబడి యున్నవి. ధాతూపరితలమున నేదేని పూఁత పూయుటచేతను, వార్నిషువేయుటచేతను వాతావరణమువలనఁ గలుగు త్రుప్పుపట్టదు. యశదపురేకులు లోహమునకు త్రుప్పుపట్టకుండ దానినెట్లు కాపాడునో యట్లే శుద్ధమయిన అల్యూమినియమును సుకరముగఁ ద్రుప్పుపట్టునట్టి యేదేని దాని మిశ్రణముతోనే చేర్చినయెడల నీళ్లలో నున్నను దానికి త్రుప్పుపట్టదు. విమానాదులమీఁదఁ బుట్టు త్రుప్పును మఱింతదట్టముగులాగు చేయుటవలన వానికి రక్షణము కలుగును. అందునిమిత్త మాయాభాగములు క్రోమికామ్లము (Chromic Acid)గల విద్యుద్విశ్లేషణపు తొట్టిలో (Electrolytic bath) విద్యుద్వాహకములు (Anodes)గఁ జేయఁబడుచుండును.

ఈధాతువువలన నిష్పన్నములగు మూఁడుప్రకారము లగు ఉజ్జితామ్లజిదములు (Hydrated Oxides) ప్రకృతియందు నైసర్గికావస్థయందును దొరకును. వానిలో డియాస్‌పోర్ అనునది ఏకోజ్జితము (Mono-hydrate), బోక్సైటు, ద్వ్యుజ్జితము (Di-hydrate) గిబ్‌సైటు మున్నగునని కొన్ని త్ర్యుజ్జితములు (Trihydrates). ఈయుజ్జితములు అమ్లములతోఁ గలసి విలీనములై క్షారము లగుట కొఱకు భస్మము(Base)లుగ నేర్పడును. అదిగాక చాల గాఢమైన భస్మములతోఁ గలసి స్ఫటితము లగుటకుఁగాను నీచామ్లములుగను (Weak Acids) పనికివచ్చును. స్వచ్ఛమైన అల్యూమినాను

సంసిద్ధముచేయుటకు తెలుపుగా నవలంబింపఁబడువిధానమునకు ఉజ్జితములందలి ఈగుణధర్మమే యాధారము. లోహమును మఱికొన్ని మాలిన్యములను గలసియుండుబోక్సైటులను దాహకసోడాద్రావణముల (Caustic Soda Solutions)లో కాఁచుదురు. అప్పుడు సోడియం స్ఫటిత (Sodium Aluminate) మేర్పడునిమిత్తము స్ఫట-ఉజ్జితము (Aluminium Hydrate) మాత్రమే యందు విలీనమగును. అనంతరము వడియఁబోసిన ద్రావణమునందు విశుద్ధమగు త్ర్యుజ్జితము అడుగున దిగులాగు చేయుట కనేకమార్గములు కలవు. వానిని వేడిచేయుటవలన స్ఫట-ఉజ్జితము నీటిని గోల్పోవ అల్యూమినా అడుగునకు దిగును.

స్ఫటికీభూతమైన త్ర్యుజ్జితము నీటిలో కరఁగదు కానివెంటనే ఒకవిధమగు కొల్లోడియపుద్రావణ (Collodial Solution) మేర్పడును. ఇది యనేకపదార్థములను, ముఖ్యముగ రంగులను హరించును. ఇందువలన నిది అద్దకపుపనులందు వర్ణోపాధి (Mordant) గ నుపయుక్తమగుచున్నది. అద్దకము వేయునపుడు మందిది దారములకు బాగుగ పట్టినయెడల తరువాత వేయురంగు నిలుకడగ నిలుచును; అన్యథా రంగు వెలిసిపోవును.

జలము లేకుండ అల్యూమినియమును క్షారములు గ్రసింపఁజాలవు. కాని వాని దాహకద్రావణము (Caustic Solutions) లందు కరఁగి స్ఫటితములుగ (Aluminates) నేర్పడుచుండును. అందలి ఉజ్జన మెగిరిపోవును. సోడియంద్రావణములు (Sodium Solutions)ను పొటాసియము కర్బనితములును (Potassium Carbonates) ఈధాతువును శీఘ్రముగ హరించును. కాని సోడా శైలితద్రావణములు (Soda Silicate Solutions) దీనిని హరింపఁజాలకపోఁగా కర్బనితముల గ్రసనమును నిరోధించును. ఈ హేతువు చేత కర్బనితసోడాశైలిత మేలనములు — వ్యాపారయోగ్యములైనవి — గృహములలో వాడుకొను అల్యూమినియపుపాత్రలకు శోధకములుగ నుపయోగపడుచుండును.

ఎమ్మోనియాఉజ్జితము (Ammonia Hydrate) దీనిని స్థిరక్షారముల (Fixed Salts) కంటె కొంచెము తక్కువగ హరించును. కాని ఇందువలన కేవలము లభించునది స్ఫటోజ్జితముమాత్రమే (Aluminium Hydrate). ఎమ్మోనియా కర్బనితము (Ammonia Carbonate) ఈధాతువును బొత్తిగ హరింపఁజాలదు. ఉచ్చతాపపరిమాణములందు (High Temperatures) ఎమ్మోనియావాయు (Gas) అల్యూమినియముతోఁ గలసి స్ఫటనత్రితము నుత్పాదించును. ఈపదార్థము అల్యూమినియము గాలిలో మండునప్పుడు గూడ జనించును.

అల్యూమినియ మింత శక్తిమంతమైన దనుకొనినప్పటికిని దీనిని సమస్తఅమ్లములతోఁ గలసిపోవులాగునఁ జేయవచ్చును. ఉజ్జనహరినికామ్లము (Hydrochloric Acid)నకు సైత మిది సరళముగ లోఁబడని దయ్యును ఎట్లయిన నేమి ఈయమ్లమును సైలాదిఉపధాతువులయమ్లములును (Halogen Acids) దీనిని సకలావస్థలయందును హరింపఁగలవు. శీతలములైన, సంపూర్ణనివిష్టములైన (Fully concentrated) నత్రికామ్ల, గంధకామ్లములు దీనిని నెమ్మదిగ హరించుకొనును. కాని ఉష్ణ మెక్కుడయిన కొలఁదియు, అమ్లసారము తక్కువైనకొలఁదియు ముఖ్యముగ గంధకామ్లగ్రసన మెక్కువగుచుఁబోవును. జలమిలితఐంద్రికామ్లములు (Dilute Organic Acids) అల్యూమినియమును కడుమందముగ గ్రసించును. ఆహారపదార్థగత అమ్లగ్రసనము గోచరము కానంతటిమందముగ నుండును. విశుద్ధామ్లము దీనిని వెనువెంటనే గ్రసించును కాని అన్యవస్తుమిళితమైన — ఆహారపదార్థాంతర్గత మైన అదేఅమ్లమునకు ఈధాతు వట్లు సాధ్యము గాదు; ఎట్లనఁగా ౦.౨%ల వేడియైన దుగ్ధజామ్లద్రావణము (Lactic Acid Solution) అల్యూమినియమును వెంటనే గ్రసించును. కాని అంతే అమ్లముగల పాల కీధాతువు ఎంతమాత్రము లోఁబడదు. కాని స్వయముగ అల్యూమినియమును గ్రసింపఁగల అమ్లములు (Acids), క్షారములు (Salts) వానియం దుండినచో నప్పు డాయైంద్రికామ్లములును దీనిని గ్రసింపఁగలుగును. వట్టి వినీగరుకంటె ఉప్పు కలసినది ఎక్కువ తీక్ష్ణము. నివిష్టఐంద్రికామ్లములకు అల్యూమినియము సాధారణముగ లోఁబడదు. కాని బొత్తిగ నీరన్నమాట లేని ఉడుకుచుండెడు మేదోవసామ్లములు, వివిధఆల్కోహోలులు, ఫెనోలులు ఎంతస్వచ్ఛమైన అల్యూమినియమునైనను గ్రసించును. కాని యందు నీటిపొడకువయున్న నట్లు జరగదు. ఇందులకు కారణ మింకను తెలియలేదు.

గంధకేతఉజ్జనము (Sulphuretted hydrogen)నకును, ఎమ్మోనియముగంధకిదము (Ammonium Sulphide)నకును, గంధకద్వ్యమ్లజిదము (Sulphur Dioxide)నకును ఈధాతువు లోనుగాదు కాని ప్లవము (Fluorine), హరినము (Chlorine), బ్రమము (Bromine), నైలము (Iodine) మున్నగువానిలో సరాసరి లీనమై వానివానిక్షారేదములు (Halides)గ నేర్పడుచుండును.

ఈధాతువు అమ్లములతోఁ గలసి యనేకక్షారములుగ మాఱుచుండును. కాని జలీయద్రావణము (Aqueous Solution) ద్వారా కొలఁదిగమాత్రమే మాఱును. ఈక్షారములు అన్యధాతువులలోని స్వస్వోచితక్షారములతోఁ గలసి మిశ్రితక్షారములు (Mixed salts)గ నేర్పడుచుండును. వానిలో స్ఫటహరినిదము (Aluminium Chloride), స్ఫటసోడియంప్లవిదము (Aluminium Sodium Fluoride), స్ఫటగంధకితము (Aluminium Sulphate) మొదలగునవి ముఖ్యమైనవి. ఇవి క్రమముగ ఐంద్రిక రసాయనశాస్త్రము (Organic Chemistry)నందు అల్యూమినియపు ఉత్పత్తియందును, అద్దకపుపనులందు నుపయుక్తము లగుచుండును.

ప్రస్తుతకాలమునం దీధాతువువలనఁ గలుగుచున్న ప్రయోజనము లసంఖ్యాకములు. తేలికయు, గట్టితనమును గావలసినచోట

అల్యూమినియము

నంతయు అల్యూమినియము ప్రవేశించినది. వివిధశిల్ప, పరిశ్రమ, కలాసాధననిర్మాణములకు, నిలవపదార్థముల నుంచుటకును గావలసిన నానావిధసామగ్రులకు, నితాంతశుద్ధస్థితియందు నత్రికామ్లమునకు సైతము లోఁబడని దగుటచేత రసాయనికద్రవ్యోత్పాదనసాధనీభూత భాండాదులకు యంత్రాలయములలోని యంత్రములకు నీ ధాతు వపరిమితముగ వాడఁబడుచున్నది. ఉతుకుసోడా (Washing Soda) వలన అల్యూమినియము పాత్రలమీఁదఁ గలుగు ద్రవణకారకకార్యము (Solvent Action)ను నీటియందు కరఁగుగాజు(Water Glass)ను నతిస్వల్పముగ కల్పుటవలన నిరోధింపవచ్చును. నూనెతోఁ గలసిన అల్యూమినియపుచూర్ణము గాలి తగిలి లోహమునకు త్రుప్పుపట్టకుండఁ జేయుటకు లేపనముగ నుపయోగించును. పెద్దపెద్ద పట్టణములలోని అలంకారభూతములైన వంతెనల లోహపురెయిలింగులపైఁ బూయుటకీచూర్ణము ప్రశస్తమైనది. లోహమును త్రుప్పుపట్టుటనుండి కాపాడుటయేకాక దానికి వెండివంటి శుభ్రవర్ణము నొసంగును. టెలిగ్రాపుస్తంభములు మొదలగువానికిని ఈచూర్ణలేపనమే. మఱియు దీనిచూర్ణము బాణసంచాలకు, ఉత్స్ఫోటనముల (Explosives) నిర్మాణములకు, థర్మైటువిధానములకు, అన్యధాతుశోధనములకు నుపయుక్తమగుచున్నది.

తామ్రముతోఁగలసి ఈధాతువు స్ఫటకాంస్య (Aluminium Bronze)మను మేల మేర్పడును. ఈమేలము పోఁతపోయవలసిన సామానుల కుపయోగించును. ఇది కురువిందరూపమున (Corundum)నుండు అల్యూమినాను బొగ్గుతోడను, రసవంజీ రాగిపొడితోడను గలిపి ఆమిశ్రణమును విద్యుత్తుబట్టీయందు వేఁడిచేసినయెడల తయారగును. వేఁడిచేయునప్పు డామిశ్రణమందలి కర్బనము స్ఫటమునందలి అమ్లజనమువలనమున తెగులఁబడిపోవ అందులోని తామ్రము స్ఫటముతోఁ గలసి మేల మేర్పడును. అపలుకంచు లనిపిలువఁబడువానియందు, నూటింట 3 లేక ౫ పాళ్లు స్ఫట ముండును. స్ఫట తాలముల (Aluminium & Arsenic) మిశ్రణమును నీచభారమున (Low pressure) ౭౫౦ డిగ్రీలవఱకు వేఁడిచేయుచుఁ బోయిన $స్ఫ_3 తా_3$ నామకసమ్మేలన మేర్పడును. ౮౫ పాళ్లు స్ఫటము, ౧౨.౫ పాళ్లు యశదమును (Zinc), ౨.౫ పాళ్లు తామ్రము గలసిన మేలనము కొళాయిగొట్టాలు, పంపులు మున్నగు పోఁతసామానుల నిర్మాణము నిమిత్తము మిక్కిలి ప్రయోజనకారిగ నుండును.

౧౫ పాళ్లు స్ఫటలోహమేలన మొకటి జర్మనీయందు తయారగుచున్నది. దీనితో అత్యుష్ణమును సహించుటకుఁ గావలసిన వస్తువులు నిర్మింపఁబడుచుండును. దీని నెఱ్ఱగ కాఁచినయెడల ఉపరిభాగమున అపరిమితోష్ణమును నిరోధింపఁగల పలుచని స్ఫటామ్లజిదపుపొర యేర్పడును. ఇది రాలిపోవక పక్కకట్టి నిలిచియుండి అనంతరమంతకు మించి అమ్లజనీకరణము గాకుండ ఆఁపును.

రైలుబండ్లు, స్వయంచలనవాహనములు, జలయాన వాయుయానములు మొదలగువాని నిర్మాణమం దీధాతువు మిక్కిలి యుపయోగపడును.

ప్రత్యేకముగ నిర్మింపఁబడు విద్యుత్ప్రయుక్తము లగుబట్టీలయందు పరిశుభ్రమైన అల్యూమినానుకరఁగించి నీలములు(Saphires), కెంపులు (Rubies) లోనగు ప్రశస్తమణు లిప్పుడు వ్యాపారార్థము నిర్మింపఁబడుచున్నవి. ఇవి ఘటనమునందును (Structure), గుణధర్మములందును అసలుమణులకు సమానములై సమస్తవిధముల వానివలెనే యుండును. క్రిందఁబడినను పగులకుండ గట్టిగ నుండులాగున ఈ ధాతువుతో నిప్పుడు అద్దములఁగూడఁ జేయుట ఆరంభమైనది.

అల్యూమినియపుటంకము (Solder)నకుఁగాను వంగ (Tin), యశదముల(Zinc)యొక్కయు, వంగయశదస్ఫటముల యొక్కయు మిశ్రణములు చాల ఫలదాయకములు.

అల్యూమినియమును ఔషధములద్వారా కడుపులోనికిఁ దీసికొనవచ్చును. కాని దీనిక్షారములు ఇంజక్టుచేయఁబడినచో ఉపద్రవకరములగునట్లు దేలినది. కొన్నిక్షారములు రోగప్రతిక్రియ(Therapy)యందును, పూతినాశక క్రియలందును వినియోగపడుచుండును.

పారిభాషిక పదములు

[ఈవ్యాసమునందు వచ్చిన ఉపసర్గ (Prefix), ప్రత్యయముల (Suffix) వివరము. ప్రత్యయములను చేర్చునపుడు, ఉచ్చారణసౌకర్యమునకు అజంతములుగ వాడినశబ్దములను హలంతములుగనే గణింపవలెను.

ఉపసర్గలు :

Di	ద్వి.	ఉదా.	Di-sulphate	ద్విగంధకితము
Mono	ఏక.	,,	Mono-hydrate	ఏకోజ్జితము
Tri	త్రి.	,,	Tri-hydrate	త్ర్యుజ్జితము

ప్రత్యయములు :

Ate	ఇతము.	,,	Sulphate	గంధకితము
Et	ఏతము.	,,	Sulphuret	గంధకేతము
Ide	ఇదము.	,,	Sulphide	గంధకిదము
Ite	ఆయితము.	,,	Sulphite	గంధకాయితము]

Affinity రసాయనప్రీతి

Alkali metals క్షారధాతువులు

Allophane అల్లోఫేనము

Alloy మిశ్రణము

Aludur అలుదూర్

Alum పటిక

Alum solution పటికపుద్రావణము

Alumina స్ఫటామ్లజిదము

Aluminium స్ఫటము

Aluminium Bronze స్ఫటకాంస్యము

Aluminium Chloride స్ఫటహరినిదము

Aluminium Nitride స్ఫటనత్రజిదము

Aluminium Salt స్ఫటక్షారము
Aluminium Sodium Fluoride స్ఫటసోడియంప్లవిదము
Aluminium sulphate స్ఫటగంధకితము
Alunite అలూనాయితము
Ammonia Carbonate ఎమ్మోనియాకర్బనితము
Ammonia gas ఎమ్మోనియాగాసు
Ammonia Hydrate ఎమ్మోనియా ఉజ్జితము
Ammonia Sulphide ఎమ్మోనియాగంధకిదము
Ammonium sulphate ఎమ్మోనియముగంధకితము
Anodes ఆనోడులు
Aqueous Solution జలీయద్రావణము
Arsenic తాలము
Atomic number ఆణవికసంఖ్య
Atomic weight ఆణవికభారము
Barium Fluoride భారియప్లవిదము
Base భస్మము
Bauxite బాక్సైటు
Bromine బ్రమము
By-product ఉపఫలము
Calcium ఖటికము
Carbon కర్బనము
Carbon dioxide gas కర్బనద్వ్యమ్లజిదపుగాసు
Caustic soda solution దాహకసోడా ద్రావణము
Caustic solutions దాహక ద్రావణములు
Centigrade degrees శతాంశిఅంశములు
Chlorine హరినము
Chromic Acid క్రోమికామ్లము
Claus Process క్లాజ్ విధానము
Clay రేగడ, బంకమట్టి
Collodial solution కొల్లోడియపుద్రావణము
Combination సంయోగము
Concentrated నివిష్టమైన
Conductor of Electricity విద్యుద్వాహకము
Copper తామ్రము
Corundum కురువిందము
Crude Iron ముతకఇనుము
Cryolite క్రయోలైట్
Crystal form స్ఫాటికదశ
Dihydrate ద్వ్యుజ్జితము
Dilute జలమిలితము
Dilute Organic Acids జలమిలిత ఐంద్రికామ్లములు
Double Fluoride of Aluminium స్ఫటద్విప్లవిదము

Dry process శుష్కవిధానము
Ductile తాంతవతాయుక్తము
Dyke బంధనము
Earth's Crust భూపటలము
Electrolysis వైద్యుతవిశ్లేషణము
Electro-thermic process విద్యుదుష్ణవిధానము
Emery కురువిందవికారము
Explosives ఉత్స్ఫోటనములు
Fixed salts స్థిరక్షారములు
Granite నల్లరాయి
Halides క్షారిదములు
Halogen Acids నైలాదిఉపధాత్వమ్లములు
High Ductility ఉచ్చతాంతవత
High Temperature ఉచ్చతాపపరిమాణము
Hydrochloric Acid ఉజ్జనహరినికామ్లము
Hydrogen ఉజ్జనము
Hydrogen sulphide ఉజ్జనగంధకిదము
Hydroxide ఉజ్జమయామ్లజిదము
Ice stone హిమశిల
Indissoluble Compounds నీటకరఁగనిసమ్మేలనములు
Inter-reactions అంతఃప్రతిక్రియలు
Iodine నైలము లేక, అయోడిను
Iron ore ముడిఇనుము
Iron oxide లోహామ్లజిదము
Lactic Acid solution దుగ్ధజామ్లద్రావణము
Leaching నిష్కాసనము లేక పిండుట
Low Pressure నీచభారము
Malleable ఘనవర్ధనీయము
Melting point ద్రవణాంకము
Metallic Element ధాతవమూలతత్త్వము
Mixed salts మిశ్రితక్షారములు
Mixed Sulphates of iron & Aluminium లోహము, స్ఫటము గలసిన గంధకితములు
Molten copper-Aluminium Mixture ద్రవీభూతతామ్రస్ఫట మేలనము
Monohydrate ఏకోజ్జితము
Mordants వర్ణోపాధులు
Natural waters నిసర్గజలములు
Nitric Acid నత్రికామ్లము
Nitric Acid Solution నత్రికామ్లద్రావణము
Organic Chemistry ఐంద్రికరసాయనశాస్త్రము
Oxide అమ్లజిదము

Oxygen అమ్లజనము
Phosphates స్ఫురితములు
Porcelain Clay పింగాణీరేగడ
Porphyritic granite చలువరాయిగలసిన నల్లరాయి
Potassium Carbonates పొటాసియం కర్బనితములు
Ruby కెంపు
Salts క్షారములు
Saphire నీలము
Shock corrosions ఆఘాతశైథిల్యములు
Silica సికత
Silicate శైలితము
Silicon శైలము
Slate Stone పలకరాయి
Soda silicate solutions సోడాశైలితద్రావణములు
Sodium Aluminate సోడియంస్ఫటితము
Sodium Hydroxide సోడియం ఉజ్జమయామ్లజిదము
Solder టంకము
Solvent action ద్రవణకారకకార్యము
Specific gravity విశిష్టగురుత్వము
Sulphate గంధకితము
Sulphuretted Hydrogen గంధకేతఉజ్జనము
Sulphur Dioxide గంధకద్వ్యమ్లజిదము
Sulphuric acid గంధకామ్లము
Structure ఘటనము
Therapy రోగప్రతిక్రియ
Tin వంగము
Trap stone నాపరాయి
Tri-hydrate త్ర్యుజ్జితము
Turquoise ఫీరోజామణి
Vegetable Colours కూరగాయరంగులు ; వనస్పతివర్ణములు
Washing soda ఉతుకుసోడా
Water glass నీటకరఁగుగాజు
Weak acid నీచామ్లము
Wet process ఆర్ద్రపద్ధతి
Zinc యశదము

అల్యూషియనుదీవులు — అమెరికా ఖండపు వాయవ్యమూలనుండు అలాస్కాకును ఆసియాఖండము నీశాన్యమున నుండు కామస్కాట్కాకును మధ్యఁగల సముద్రమున ౧,౫౦౦ల మైళ్ళ విస్తీర్ణమున వెదచల్లఁబడియుండు చిన్నదీవుల గుంపు. ఇవి సంఖ్యకు రమారమి ౧౫౦ కలవు. వీనిలో నొక్కటైనను సారవంత మయినది కాదు. అన్నియు గుట్టలతోను తిప్పలతోను నిండియున్నవి. వీనిలోఁ గొన్ని అగ్నిపర్వతములముఖములు. ఈదీవులలో శైత్యము విపరీతము. ఎస్కిమోజాతికిఁ జేరిన అల్యూయేటు లనుతెగవా రీదీవుల ప్రజలు. వా రిప్పుడు క్రైస్తవమతము పుచ్చుకొనినారు. జనసంఖ్య ౨,౦౦౦. తిమింగలములను చేఁపలను బట్టుట ఈదీవులలో ముఖ్యవృత్తి.

అల్ - రజీ (క్రీ. శ. ౮౬౫ - ౯౨౫) అరబ్బీ వైద్యుఁడు. పెరిషియాలో టెహరెన్ దగ్గఱనున్న రాయిగ్రామమున జననమొంది, బాగ్దాదుపట్టణమున విద్య గఱచెను. అక్కడ నున్నకాలమున నతఁడు గ్రీకు, పెరిషియను, హిందూ వైద్యశాస్త్రజ్ఞానమును బాగుగ సంపాదించెను. అచ్చటనే అతఁడు వైద్యము చేసికొనుచు జీవనము గడపెను. శీఘ్రకాలముననే అతఁడు సమర్థుఁడును, కడు నేర్పరియునైన వైద్యుఁ డని ప్రఖ్యాతిగాంచెను. ఇతఁడు వైద్యమునకు, నితరశాస్త్రములకును సంబంధించినవి రెండువందల గ్రంథములు రచించెను. పొంగు, మశూచికములనుగుఱించి యితఁడు వ్రాసిన గ్రంథము ఈవిషయమునుగుఱించి వ్రాయబడిన గ్రంథములలోని కెల్ల నుత్తమ మయిన దని చాలకాలము వాడుకయం దుండెను. ఇతని గ్రంథములలో నింతకంటెను ముఖ్యముగా నెన్నఁదగినది 'అల్ - హావీ' యను నిరువది సంపుటముల వైద్యగ్రంథము. అల్ - రజీ తనకాలము వఱకు అరబ్బులకుఁ దెలిసిన వైద్యవిషయములనేకాక గ్రీకులయొక్క సిరియాదేశస్థులయొక్క వైద్యవిజ్ఞానమునుగూడ పూర్వోక్త గ్రంథమున పొందుపఱిచెను. ఈగ్రంథ మిరువది సంపుటములలోను నిప్పుడు లభ్య మగునవి పదిసంపుటములుమాత్రమే. ఒక్క వైద్యముననేకాక యితఁడు తత్త్వశాస్త్రము, జ్యోతిశ్శాస్త్రము, గణితశాస్త్రము, పదార్థవిజ్ఞానశాస్త్రములందుకూడ గొప్పజ్ఞానము సంపాదించి, వీని యందుఁగూడ చాలగ్రంథములు వ్రాసెను. ఇస్లాము మతప్రపంచమున నితఁడు అద్వితీయుఁడయిన వైద్యశిరోభూషణ మని పేరు గాంచెను.

అల్లంచెర్లరాజుపాలెము — పశ్చిమగోదావరి జిల్లా చింతలపూఁడితాలూకాలోని జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౩౫౭ (౧౯౩౧).

అల్లంపాడు — ౧. నెల్లూరుజిల్లా గూడూరుతాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౬౧ (౧౯౩౧).

౨. నెల్లూరుజిల్లా ఉదయగిరితాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౦౪౦ (౧౯౩౧).

అల్లన్, డేవిడ్ (౧౭౪౪ - ౧౭౯౬) — స్కాటిష్ చిత్రకారుఁడు. అల్లోవాయందు జన్మించి, యతఁడు చిత్రకళను మొదట గ్లాస్గోయందును, పిదప ఇటలీయందు నభ్యసించెను. ౧౭౭౩ లో రోమునగరమునందు నివసించుచుండిన కాలములో ఒక చారిత్రకరచనమున కాతనికి పతకము పారితోషికముగ లభించెను.

చాలకాల మతఁ డానగరమునందే యుండి చిత్రరచనయందు కాలము గడపెను. పదునాలుగేండ్లు ఇటలీయందు నివసించిన యనంతరమున ౧౭౭౭ లో ఆతఁడు లండనునగరమునకు వెళ్లి, ౧౭౮౦ ప్రాంతమున ఎడింబరోనగరమున కరిగి యచ్చటనే స్థిరనివాసము కుదుర్చుకొనెను. అచ్చట నతఁడు కలాపరిషత్తునకు డైరెక్టరుగను, ఆచార్యుఁడుగను నియమింపఁబడెను. ఎడింబరోయందు నివసించినకాలమునం దతఁ డనేకవిధము లగు చిత్రరచనములను గావించెను. వానిలో 'హైలాండ్ డాన్స్' (మెట్టదేశమువారి నృత్యము), 'స్కాచ్ వెడ్డింగ్' (స్కాట్లండుదేశజుల వివాహము) అనునవి ప్రసిద్ధికెక్కిన యాతని ప్రశస్తరచనలలోఁ గొన్ని. ఈచిత్రకారుఁడు ౧౭౯౬ - వసంవత్సర మాగస్టు ౬ - వ తేదిని ఎడింబరోనగరమున కాలధర్మమునొందెను.

అల్లన్మియో (గ్రామము) — బర్మా, తేయట్మియో జిల్లాలోని మైయుడ్ సబ్ డివిజనునకు ముఖ్యపట్టణము. జనసంఖ్య ౧౦,౨౦౭. ఇది వర్తకస్థలము. ఇది ఆదేశమందలి ప్రతివర్తకమునకును ముఖ్యస్థలము.

అల్లపాడు — గుంటూరుజిల్లా రేపల్లె తాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౫,౬౭౩ (౧౯౩౧).

అల్లమడుగు — చిత్తూరుజిల్లా పుత్తూరుతాలూకాలోని జమీందారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౧౭౨ (౧౯౩౧).

అల్లమప్రభువు — సనాతన వైదికమతపరిణామమునందు ౧౧,౧౨,౧౩ శతాబ్దులు భక్తియోగపరిణామాబ్దములు. జైన బౌద్ధ మతములు వైదికమతమును శిథిలముచేసినను హిందూమతమును విశాలము చేసినవి. కర్మమార్గపరమైన వైదికమతము ధర్మపరమైన భక్తిమార్గపరమైనది. వేదవేదాంతములు, నిగమాగమములు, కర్మజ్ఞానములును భక్తిమార్గమునందు సమన్వయమును పొందవలసినయవసరము కలిగినది. శ్రీశంకరాచార్యులు జైనబౌద్ధమతములను ఖండించి వైదికమతోద్ధరణమును జేసినను ప్రజాహృదయమునందు జైన బౌద్ధ మతసంస్కారములు పల్లవించినవి. సిద్ధాంతములయందు సిద్ధార్థునిధర్మనిర్ణయములును, కర్మసూత్రములును వైదికమతమునందు సమన్వయమును పొంది ప్రజాజీవనమునందు సార్థకములైనవి. ఉత్తరహిందూస్థానమునందువలెను దక్షిణహిందూస్థానమునందును జైన బౌద్ధ మతవిధ్వంసనము ప్రాచీనసంస్కారోద్ధరణమునకును, వైదికమతవికాసమునకును వినియోగపడినది. దేశమునం దంతటను కర్మమార్గము క్షీణించి భక్తిమార్గము విజృంభించినది. కర్మయోగమును జ్ఞానయోగపరముగను, భక్తియోగపరముగను జేయుటకు వైదికమతసమన్వయ మవసరమైనది. వర్ణాశ్రమ ధర్మములకు నూతనలక్ష్యము గలిగినది. సన్న్యాసమునకు కాషాయాంబరములు ప్రమాణములు గాకను భగవదారాధనపరమైన కర్మారాధనము లక్ష్యమైనది. ఆదికాలమునుండియును కర్మకాండను జ్ఞానకాండయందు సమన్వయము చేయుటకు పండితులు చేసిన ప్రయత్నములు సామాన్యుల కందరానిఫలములైనవి. దక్షిణదేశమునందు, కర్ణాటాంధ్రదేశములందు జైనబౌద్ధమతములకు స్థిరవాసములు గలిగినవి. ప్రజాసామాన్యమునందు ప్రవర్ధమానమైన జైనమతమును విధ్వంసము చేయుటకు శ్రీశంకరాచార్యుల విజయయాత్రలవలెను వీరశైవమును నవతరించినది. వీరశైవమునందు జైనబౌద్ధమతధర్మమార్గములు భక్తిమార్గమునను, 'గురులింగజంగమశరణు' రూపమునను సార్థకములైనవి. జీవయాత్రను కేవలము దేహయాత్రను గాకను, ఆత్మయాత్రాపరమును జేయఁగలవిధమును వీరశైవాచారాగమసిద్ధాంతములు విశదము చేయుచున్నవి. వీరశైవబృందమునందు శివపూజ జంగమరూపపరిణామమును పొంది జీవయాత్రయందు సార్థకమైనది. జంగమబృందావనమునందు లింగావరణములు, కులావరణములును నంతరించి సర్వమును జంగమలింగగురుపరిణామమును పొందినది. వీరశైవాచారమతసిద్ధాంతములకు అల్లమప్రభులీలలు ప్రత్యక్షప్రమాణముగ నున్నవి. ప్రభులింగలీలలం దీగహనవిషయము దివ్యముగను వర్ణింపఁబడినది.

అల్లమప్రభువు బసవేశ్వరునితో సమకాలికుఁడు; పండ్రెండవ శతాబ్దియందు కల్యాణపురప్రాంతములందు నివసించి కొల్హాపురమండలమునందలి అల్లాగ్రామమునందు సిద్ధిని పొందినటు లూహింపఁదగియున్నది. అల్లమప్రభువు జంగమగురువు, వీరశైవాచార్యుఁడు, యోగీంద్రుఁడు, సిద్ధుఁడు. అల్లమప్రభుని మాహాత్మ్యమును కన్నడకావ్యము ప్రభులింగలీలలు మనోహరముగను వివరించుచున్నవి. పిడుపర్తి సోమయదేవుఁ డాంధ్రమునందు రచియించిన ప్రభులింగలీలకావ్యము అల్లమప్రభుని దివ్యలీలను మనోహరముగను దెలుపుచున్నది. సోమయదేవుఁడు నెల్లూరి రామలింగయ్యప్రార్థన ననుసరించి ఆయనగురువైన శ్రీసిద్ధవీరదేశిక చక్రవర్తి కంకితముగను ప్రభులింగలీలలను ద్విపదకావ్యముగను రచియించెను. ప్రభులింగలీలలు జీవుఁడు ౨౫ గతులందును సంసారయాత్రయందు లింగకుల మతాధికారావరణముల నతిక్రమించి మాయావృతములైన శివసాయుజ్యమును పొందఁగల విధమును వివరించుచున్నవి. అక్కమదేవి, సిద్ధరామయ్య, మాచయ్య, కిన్నరయ్య, బసవేశ్వరుఁడు మొదలగు భక్తుల దివ్యచరిత్రరూపమునను శివసాయుజ్యమునకును ఆత్మసాక్షాత్కారమునకును భక్తిమార్గప్రాశస్త్యము సువ్యక్తము చేయఁబడినది.

వింటి మీవంటివివేకులచేతఁ - దొంటిముక్కంటిభక్తులకథలందు
ప్రభులింగలీలకుఁ బ్రతి చెప్ప నరిది - యభవుభక్తిస్థితి కది యాలవాల
మజ్ఞానతమమున కదియె దీపంబు - విజ్ఞానమున కది విహరణసీమ
అది షట్స్థలజ్ఞప్తి కావాసభూమి - అది శివయోగవిద్యానిధానంబు
సదమలసౌభాగ్యసదనంబు నదియు - చిదచిద్వివేకవిశేషంబు నదియు

* * * *

సృష్టిఁ బుట్టినయట్టిశిష్టజీవులకు - నిష్టలింగాంగసాహిత్యంబుఁజేసి
ప్రాణంబు పశ్చిమపథమునఁ బొనిపి—నాణెంపునాగకన్యక మేలుకొలిపి
కేవలకుంభకక్రియకీలుఁ జూపి - భావంబు లింగానుభవమందు నిలిపి
రతి నిజశిష్యుల రక్షించుకొఱకు - క్షితి మానవాకృతిఁ జేకొన్న యభవుఁ
డల్లమప్రభురాయఁ డతనిమహత్త్వ - మెల్లయు నిరుపదియేనుసద్గతుల

అల్లమప్రభు శతకము

కన్నడభాషచేఁ గావ్యంబుఁ జేసె - సన్నుతసద్భక్తసభలందు వెలయ
నది దెనిఁగింతు నే నందు నేమైన - కొదవగల్గినఁదీర్చుకొనుఁడు సజ్జనులు

* * * *

బసవన్న నేయింప భాసిల్లుచుండె - అసమానశూన్యసింహాసనంబునకు
తొలుతటివాకిళ్లు తొమ్మిదినడుమ - నలువొప్పుచుండును నాల్గువాకిళ్లు
ఆలోన గర్భగృహంబువాకిళ్లు - చాల నొప్పారుచు సంధిల్లు రెండు
నారెంటిపైవాకి లమరు నొక్కటియు - సారమైనట్టి మోక్షద్వారమనఁగ
నాధారలింగ నాభ్యంచిత హృదయ - బోధకృత్కంధర భ్రూమధ్యచక్ర
ములను యథాక్రమమున నిల్పిమీఁద-నల బ్రహ్మచక్రంబు ననువుగా నిల్పి
భూజలాగ్న్యనిలనభోమండలంబు - పైశివపరములం బట్టియుండంగ
భక్తాదికైక్యాంతభవ్యస్థలములు - యుక్తమై పీఠమం దుండంగఁజేసి
నేలఁ గాఠిన్యంబు నీట ద్రవంబు - కీలి నుష్ణము పరికింప వాయువునఁ
జలనంబు మింట నసద్రూప మాత్మ - నలరుశూన్యత్వంబునం దుండఁజేసి
ఇడయుపింగళయునునిలసుషుమ్నయును-నాడులకూడికనడుచక్రిశిఖియు
హేళియుఁజరియింప నెడమను గుడిని - తాలుమూలాంతరద్వాదశస్థాన
మనఁదగువీథుల నందుండ బసవ - ఘనుఁడు గావించె నుత్కటసింహపీఠి
ఆశూన్యపీఠమధ్యంబున శ్రీస-దాశివవృక్షంబు దనరు దానికిని
ప్రణవంబెమూలంబుపంచాక్షరములె-గణుతింపఁదగినశాఖలుపర్ణపుష్ప
ములువర్ణములుపదంబులుఫలావళులు - గలిగి మహాముక్తికర మైనయట్టి
నాదంబె రసమునై నవకమై పొదలి - ఆద్భుతరత్నమయం బగుచుండు
నామహావృక్షంబు నల్లినయట్టి - కోమలలతికయొకో యన నొప్పు
శివతత్త్వపావకశిఖయునుంబోలె - సవిశేషఫణిమణిజ్వాలయుంబోలె
సాధనంబులు పెక్కు సమకూర్చుకొనియె-నీగరబసవన్న యిదిచిత్రమనఁగ
పంచభూతంబుల పైనిల్వ బసవఁ - డంచితలోకంబు లాఱునెన్మిదియు
అన్నితత్త్వములకు నవ్వలిబయలఁ - జెన్నొందఁజేయించె సింహాసనంబు

శుద్ధచైతన్యము సాత్త్వికకళాసంయోగమునను శివలింగైక్యమును బొందుమార్గమును అల్లమప్రభులీలలు వివరించుచున్నవి:—

వరవీరశైవంబువైభవం బెల్ల - వీరశైవ మనంగ వేదవేదాంత
సార మెట్లన్నను షడ్దర్శనములు - ధర్మార్థకామామృతంబులు నాల్గు
వర్మిలి సాధింపుఁ డని చెప్పు నిందు - కర్మఫలంబులఁ గడకుఁ బోనొత్తి
నిర్మలమోక్షంబు నిలుపంగఁజెప్పు-కర్మలంపటులు స్వర్గంబు దుర్గతియు
దుర్మదులై పొందుదురు మఱి వినుము - జీవహింసలు కర్మజీవులఁ దవులు
జీవహింసలకును శివుఁడుమెచ్చండు-శివుఁడు మెచ్చినఁగాని శివుకృప లేదు
శివుకృప లేకున్నఁ జెందదు ముక్తి - కావున నిష్కర్మకాములై వీర
శైవులె మోక్షంబు సాధింతు రనిన

* * * *

భావమద్వైతమైపరఁగుసత్క్రియలు - పోవిడువకనన్నుఁబొందఁజేయు
ఫలమాసపడరొకపట్టుననాకు-నలవడనర్పింతు రఖిలసౌఖ్యములు [దురు
తనుమనోధనవాంఛఁ దవులకసతులఁ-దనయులఁదమ్ములందరినొసంగుదురు
పంచేంద్రియభ్రాంతిఁ బడరంతకునికి - కించిత్తు వెఱవరు గేలి సేయుదురు
ఏకపరబ్రహ్మ మే నని నమ్మి - కైకోరు తక్కిన గ్రామదైవముల [ర
మత ముద్ధరించుసమయములయందు-శ్రుతిదృష్టములఁబ్రీతిమూపనోపుదు
వేడుక పూజఁ గావింతురుగాని - వేడరు కలనైన వేఱొండు నన్ను
పట్టినవ్రతములు భంగంబునొంద - నట్టెలింగైక్యంబు నధిగమింపుదురు
పరవిత్తసతులఁదప్పకచూడరాస-పరమర్మకర్మముల్ పలుకరొక్కపుడు
పరపాకవస్తువుల్ భక్షింపనొల్ల-రొరులకు నుపకార మొనరఁజేయుదురు

* * * *

తనువులమూఁటను దగిలినమలము - లమ త్రిదీక్షలను దొలంగించి లింగ
ములమూఁటిశిష్యాంగములదాపుకొలిపి-యలవడఁబ్రాణంబులందులయించి
భక్తమాహేశాది భవ్యసోపాన - యుక్తిమార్గము మది కొప్పంగఁజేసి
అంగలింగంబులు నాస్యహస్తముల - సంగతి సద్భక్తశక్తులు దెలిసి
సర్వాంగలింగైక్యసరణి గైకొలిపి - నిర్వాణపదమందు నిలుకడఁజేసి
వనధిలోపలఁబడ్డ వడగండ్లయట్లు - ఘనపదంబున గూడుకరువలియట్లు
ఘనసారమగ్నిలోఁ గదిసినయట్లు-తనువులమూఁటని తాదాత్మ్యమొంద
నిజగురుకృపచేత నెఱియంగఁజేసి-గజిబిజులను బాసి కాంతు రైక్యంబు

పురుషప్రకృతుల సంయోగసాహచర్యములు పురుషార్థమునకు సాధనము లయినటులు ప్రతిబంధకములుగను పరిణమించుచున్నవి. పురుషుఁడు మాయాజనితమైన విషయవాసనలను జయించి శివసాయుజ్యమును బడయఁగలవిధమును విషయవాసనల నారాధించి భ్రష్టుఁడు కాఁగలవిధమును అల్లమప్రభులింగలీలలు సామాన్యులకును కరతలామలకము చేయుచున్నవి. అల్లమప్రభువు కేవలము పరమశివుఁడే యని వీరశైవుల విశ్వాసము.

(కా. నా.)

అల్లమప్రభు శతకము — దెందులూరి పద్మనాభ కృతము. కవి కౌశికసగోత్రుఁడు. ఈ శతకవిషయము అల్లమప్రభుస్తవము. భక్తిరసప్రధానము. భాషాలోపములు మెండు. అటనట వ్యావహా.క ప్రయోగములును కలవు. శైలిని దెలుపుటకీ క్రింది పద్యము లుదాహృతములు:

శ్రీ రజతాద్రిధామ మదసింధురదానవభంగ దీనమం
దార ముకుందమిత్ర వరతాండవఖేలన కుంద చంద్రికా
శారదమోహనాంగ భవసంహర నిర్మలభూతిలేపనా
తారకరాజభూషణ సదాశివ శంకర యల్లమప్రభో.

భక్తియొసంగవయ్య భవబంధము లం దెగఁబాపవయ్య న
న్మస్తుని జేర్పవయ్య శుభ మొప్పఁ గృతార్థుని జేయవయ్య వే
దోక్తుల కందవయ్య నిను నొప్పుగఁ దల్పెద రాఁగదయ్య చి
ద్భక్తహృదీశ యయ్య శివ సాంబ దయానిధి యల్లమప్రభో.

గురుఁడును తల్లి దండ్రి యధికుండును ప్రాణసఖుండు దైవము
న్వర పర మేశ్వరుండు భగవంతుఁ డనంతుఁడు నప్రమేయుఁడుఁ
జిరతరమోక్షదాతయును సిద్ధము సర్వము నీ వటంచు నే
స్థిరముగ నమ్ముకొంటి సుమి శ్రీ కరుణానిధి యల్లమప్రభో.

అల్లము — ఇది అరఁటికుటుంబములోనిది. భూమి లోపల దుంపవలె పెరుఁగుభాగమే దీనిప్రకాండము. నిజమైన వేర్లు ఆప్రకాండముననుండి క్రిందికి దిగును. అరఁటిచెట్టునందువలెనే దాని యాకులు తొడిమ లన్నియు దట్టముగ చేరి మ్రానుగా ఏర్పడుచున్నది.

దీనిని హిందూదేశమునం దంతటను సాగు చేయుచున్నారు. ఎఱ్ఱమట్టినేలలో నేపుగా పెరుఁగును. వర్షాకాలమునందు దున్నిన పొలములో చిన్నచిన్నగోతులు తీసి ఎరువు వేసి అల్లముముక్కలు నాఁటెదరు. ముక్కలు పెద్దవి కాకపూర్వమే విస్తారముగ వర్షము కురిసి నీళ్లు నిలిచినయెడల అల్లము కుళ్లిపోవును. ఏడెనిమిదినెలల నాఁటికి దుంపలు త్రవ్వుటకు వీలుండును. అల్లముననుండియే సొంటిని చేయుదురు. అల్లముముక్కలను నీళ్లలో నానఁబెట్టి మట్టిని కడిగివేసి గోనెగుడ్డమీఁద పెట్టి పొట్టును రాచివైచి ఎండలో నెండనిచ్చిన సొంటి యగును.

ఉపయోగములు :— సువాసననిమిత్తము కూరలలో వేయుదురు. మందుల కనుపానముగను సువాసన యిచ్చుటకును ఉపయోగింతురు. ఒకవిధమైన సారాయియు, షర్బత్తును దీననుండి చేయుదురు. ఇది ‘అగ్నిదీపనమును చేయును. శుక్లవృద్ధికారి. మలమును బంధించును. హృదయమునకు హితకర మైనది. కడుపునొప్పి తగ్గించును. రుచిగా, లఘువుగా, మధురపాకము కలదిగా, స్నిగ్ధముగ, ఉష్ణముగా నుండును. కఫవాతములను హరించును’ (వాగ్భట సూత్ర., అ. ౬, ౧౬.౧ - ౧౬.౨). కడుపునొప్పి తగ్గించుటకై విరేచనకరము లగుమందులయందును, మలమును బంధించుశక్తిగల దగుటచేత అతిసారమునందును దీనిని ఉపయోగింతురు.

మనదేశముననుండి అల్లము సొంటి ఇతరదేశములకు నెగుమతి యగుచున్నది. మన మెగుమతిచేసిన అల్లము పంచదారపాకముతోను తేనెతోను కలసి అల్లముమురబ్బాగా మనదేశమునకు దిగుమతి యగుచున్నది.

అల్లవరము — తూర్పుగోదావరిజిల్లా అమలాపురము తాలూకాకు చెందిన గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౭౯౯ (౧౯౩౧).

అల్లా — మహమ్మదీయులదేవునికిఁ బేరు. ఇది అరబ్బీ మాట. దీనికిఁ బూజింపఁదగినవాఁ డని యర్థము. మహమ్మదీపదము నిజమైన యీశ్వరుని సూచించు నని నిర్ణయించినందున మహమ్మదీయులు దీనినే ఈశ్వరపరముగ నెక్కుడు భక్తితో వాడెదరు. వీరి ముఖ్యమంత్రములలో ‘లా ఇలాహ్ ఇల్లల్లాహ్’ అనునది యొకటి. దీనికి ‘అల్లా తప్ప మఱి వేఱుదైవము లేఁడు’ అని యర్థము. ‘నారాయణునికన్న వేఱుదైవము లేఁడు’ అని మనవైష్ణవులు చెప్పుదురు గదా! అట్లే యిది. సంస్కృతమునందు ‘అల్లా’ శబ్ద మొకటి, ఆకారాంతస్త్రీలింగము కలదు. దానికి తల్లి యనియు, సర్వజ్ఞసర్వభక్షకయైన పరమాత్మదేవత యనియు రెం డర్థము లిచ్చి, ఆమె ‘అల్లేల్లేత్యాద్యథర్వసూక్తమునందుఁ బ్రసిద్ధ’ యని వాచస్పత్యమునందు జెప్పఁబడినది. ఈసూక్తము బహుశః ‘అల్లోపనిషత్తు’ అనునదియే యైయుండును (చూడుఁడు : అల్లోపనిషత్తు).

అల్లా ఉద్దీన్ — బహమనీసుల్తా నయిన అహమదుషా జ్యేష్ఠకుమారుఁడు, తండ్రిమరణానంతరమున క్రీ. శ. ౧౪౩౫ లో నితఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. రాజ్యమునకు వచ్చిననాఁటనుండియు నితఁడు తన సోదరుఁ డయిన మహమ్మదుఖాను నెంతయో ప్రేమతో నాదరించెను కాని యతఁడు దుష్టుల దుర్బోధనలకుఁ జెవియొగ్గి తన యన్నను మాఱుకొన సైన్యములను సమకూర్చుకొని రాయచూరు అంతర్వేది విజాపురము మొదలగుమండలములను ఆక్రమించుకొనెను. ఈరీతి నతిక్రాంతమర్యాదుఁ డయిన తనసోదరుని శిక్షింప సైన్యములను దీసికొని అల్లాయుద్దీను బయలుదేఱెను. ఉభయుల బలములకును జరగినమహాసంగ్రామమున పెక్కురు యోధు లుభయపక్షములందును మడిసినపిదప విజయలక్ష్మి అల్లాయుద్దీనును వరించెను. తన సోదరుఁడు తన్నంతగ ప్రేమతో నాదరించుచుండినను తా నట్లెదురు తిరిగినందులకుఁ జాల పశ్చాత్తాపమునొంది మహమ్మదుఖాను అల్లాయుద్దీనును శరణుచొచ్చి తన్ను క్షమింపవలసిన దని వేడుకొనెను. సుల్తాను కరుణాంతరంగుఁ డయి సోదరుని క్షమించుటయేకాక యతనికి గొప్పయౌదార్యముతో రాయచూరుమండలమును జాగీరుగ నొసంగెను.

అల్లాయుద్దీను తనసోదరునితోఁ బోరాడుచుండినకాలమునందు విజయనగరాధిపతి సైన్యములను గూర్చుకొని బహమనీరాజ్యముపయి దండెత్తి వచ్చెను కాని విశేషనష్టముతో నోడి తుద కేఁటేఁట బహమనీరాజ్యమునకుఁ గప్పము చెల్లించుట కొడంబడి సంధి కావించుకొనె నని మహమ్మదీయచరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు. ఇందలి యాథార్థ్య మింకను పరిశోధింపవలసియున్నది.

సంగ్రామములందు అల్లాయుద్దీనున కీరితిని విజయములు సంప్రాప్తించుచు వచ్చినను అతనిరాజ్యపరిపాలనము దక్కనీమహమ్మదీయుల పరస్పరకలహములవలనఁ జాల సంక్షోభముఁ జెందినది. దక్కనీమహమ్మదీయులలోఁ జాలమంది సున్నీమతావలంబులు. విదేశీయులగు అరబ్బులు, తుర్కివారు, పెరిషియనులు, మొగలాయీలు షియామతస్థులు. ఈయుభయపక్షములవారికిని గల విరోధము అల్లాయుద్దీను సుల్తాను కాలమున మఱింత ప్రబలినది. ఈవిషమస్థితియందు మద్యపానప్రమత్తుఁడయియున్న సుల్తా నొసంగిన యనుమతివలన నొక మహాదారుణకార్యము జరగినది. క్రీ. శ. ౧౪౫౪ లో విదేశీయమహమ్మదీయపక్షమునకుఁ జెందిన ఖాఫ్ మలిక్ ఉత్ తుజార్ గొప్పసైన్యమును దీసికొని సముద్రతీరస్థమయిన సంగమేశ్వరదుర్గమును సాధింప నరిగెను. అతఁడు మొదట సిర్కా యనుహిందూప్రభువుచే పరిపాలితమయినదుర్గమును వశపఱుచుకొని యాప్రభువునకు బలవంతముగ మహమ్మదీయమత మొసంగెను. పిదపతుజార్ సంగమేశ్వరముపై దండువెడలెను. సంగమేశ్వరము పర్వతారణ్యమధ్యస్థితమయి దుస్సాధ మని పేరొందినదుర్గము. తుజార్

సైన్యము లాపర్వతారణ్యమధ్యమునఁ జిక్కువడి వెతలఁ గుందుచుండిన సమయమున తుజారుపైఁ బగదీర్చుకొన నదియే తగినతరుణ మని మహమ్మదీయసైన్యముల దుస్థితినంతయు సిర్కా సంగమేశ్వరదుర్గాధిపతికి రహస్యముగ నెఱిఁగించెను. వెంటనే సంగమేశ్వర ప్రభువు పర్వతప్రాంతసంగ్రామకుశలు లయిన ముప్పదివేలమంది సైనికులతో నెత్తివచ్చి యొకనాఁటిరాత్రి తుజారుసైన్యములపయిఁ బడి ఏడెనిమిది వేలమందినే కాక తుదకు సైన్యాధిపతినిగూడ హతమొనర్చెను. హతశేషులు పూనా పక్తరమున నున్నచాకణ్దుర్గమునకుఁ బాఱిపోయి ప్రాణములను గాపాడుకొనిరి.

ఈపరాజయవృత్తాంతము రాజధానియందుఁ దెలిసినపిదప విదేశీయులపయిఁ దమపగ తీర్చుకొనుటకది తగినతరుణ మని యెంచి, దక్కనీఅమీరులు విదేశీయు లందఱును గలసి చాకణ్దుర్గమున రాజ్యవిప్లవము రేపఁ గుట్రచేయుచున్నారని మద్యపానప్రమత్తుఁడయియున్నతని సుల్తానునకు దుర్బోధలు కావించి వారి నందఱను గడతేర్చుటకు అతనివలననుండి యనుజ్ఞఁబడసి చాకణ్దుర్గమునకు సైన్యములతో బయలుదేఱి వెళ్లిరి. పిదప వారు దుర్గస్థు లయినవిదేశీయుల కింతమాత్రము ననుమానము కలుగకుండ ప్రేమాదరములు నటించి, వారి నందఱను విందున కాహ్వానించి కత్తి కెరచేసిరి. ఈవిధమున ఆవిందుసందర్భమున నుత్తమవంశజు లయినసయ్యదులు పన్నెండువందలమందియు, ఇతరవిదేశీయులు వేయిమందియు, పిల్ల లయిదాఱువేలును వధింపఁబడిరి. ఈదారుణవధానంతరము దక్కనీలు హతు లయినవారిభార్యలను, కూఁతులను, వస్తుసామగ్రిని పరిగ్రహించిరి. అనతికాలముననే అల్లాయుద్దీను జరగినకపట మంతయుఁ దెలిసికొని చాల పశ్చాత్తాపమునొంది, ఈదారుణవధకుఁ గారణభూతు లయిననాయకుల నందఱను వధించుటయేకాక యితర దక్కనీనాయకులను గొప్పయుద్యోగములనుండి తొలఁగించి వారికుటుంబములకు భిక్షాపాత్రము చేతి కిచ్చెను. పిదప రాజ్యమునఁ గలయున్నతపదవులు విదేశీయులకు మరల లభించినవి. విదేశీయులు తా మదివఱకుఁ గోలుపోయిన గౌరవాధిక్యములను మరల సంపాదించిరి.

అల్లాయుద్దీను క్రీ. శ. ౧౪౫౭ లో చనిపోయెను.

అల్లా ఉద్దీన్ ఆలమ్‌షా (౧౪౪౫ - ౧౪౭౮) — ఢిల్లీసుల్తాను. సయ్యదువంశమునందలి చివరవాఁడు; చాలనసమర్థుఁడు. ౧౪౫౧ లో నీతఁడు ఢిల్లీలో లేనప్పుడు బహలాల్ లోడీ అనువాఁడు ఢిల్లీని స్వాధీనపఱచుకొనెను. ఈతఁడు ఢిల్లీలో ౬ సంవత్సరముల వఱకు మాత్రము ప్రభుత్వము చేసెను; తర్వాత ౧౪౭౮ వఱకును బదాన్ అనుచోట నుండెను. బదౌన్‌లోచుట్టుపట్టుప్రదేశముమీద ౨౮ సంవత్సరములవఱకు నధికారము చెల్లించుకొనెను.

అల్లా ఉద్దీన్ ఖిల్జి (౧౨౯౬ - ౧౩౧౬) — ఢిల్లీచక్రవర్తి. ఈతఁడు 'సికందర్ ఈ సాని' అను బిరుదు వహించెను. దీనికి ౨-వ అలెగ్జాండరని అర్థము. ఈతఁడు ఖిల్జివంశస్థాపకుఁడైన జలాలుద్దీన్ ఫీరూజుషాహాఖిల్జీ అనుబాదుషాకు తమ్మునికుమారుఁడు; అల్లుఁడు. అతనిఁ జంపి రాజ్యమునకు వచ్చెను. రాజ్యమునకు రాకపూర్వ మీతఁడు ౧౨౯౩-వ సంవత్సరమున దక్షిణమందలి దేవగిరికి మహారాష్ట్రరాజైన రామదేవరాజును జయించెను. జయపురరాజ్యములోని రణథంభోర్ అను బలిష్ఠమైన దుర్గమును ౧౨౯౯ లోను, చిత్తోడ్‌గడమును ౧౩౦౪ లోను జయించెను. తన సేనాని యైనమాలిక్కాఫర్ అనువానిని దక్షిణదేశముపైకి దండు పంపెను. ౧౩౦౩ లో వానిని ఓరుఁగంటి ప్రతాపరుద్రుఁ డోడించెను. కాని యాతఁడు మరల ౧౩౦౯ లో ఓరుఁగంటికిఁ బోయి ప్రతాపరుద్రు నోడించి యాతఁడు ఢిల్లీశ్వరునకుఁ గప్పము గట్టునట్లు చేసెను. ౧౩౧౦ లో ద్వారసముద్రపు బల్లాలరాజులను ఓడించెను. అచ్చటనుండి కాఫరు రామేశ్వరమునకుఁ బోయి అచ్చట నొకమసీదుఁ గట్టించెను. వాని నెదిరించువాఁడు లేఁడయ్యె! కాఫర్ ౧౩౧౨ లో దేవగిరిరాజును జంపి ఆరాజ్య మంతయు ఢిల్లీరాజ్యములోఁ గలిపెను. కాశీక్షేత్రమునందు వేయిదేవాలయముల కన్న నెక్కుడుగ పడఁగొట్టితి నని యీతఁడు గర్వముగఁ జెప్పుకొనెడివాఁడు. ఈతనికాలమున పెక్కు రాజమందిరములు, మసీదులు, విద్యాపీఠములు, కోటలు, స్నానగృహములు విశేషముగఁ గట్టింపంబడియెను. అమీర్ ఖుస్రూ ఖ్వాజా హాసన్ అనుకవిపుంగవు లీతనియాస్థాన మలంకరించిరి.

అల్లా ఉద్దీన్ మసూద్ షా (౧౨౪౨ - ౧౨౪౬) — ఢిల్లీసుల్తాను. ఈల్‌తత్‌మిష్‌యొక్క మనుమఁడు. సుల్తానా రిజియా తమ్ముఁడైన బహరామ్‌షా అనువానితరువాత నీతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈతనిరాజ్యకాలమందు మంగోలులు రెండుసారులు హిందూదేశముమీఁదికి దండెత్తి వచ్చిరి. కాని యమితనష్టముతో నోడింపఁబడిరి. ఈతని పరిపాలనము ప్రజలకు దుస్సహము కాఁగా ఈరాజును పదచ్యుతుని జేసి యీతనిపినతండ్రి యగు నాసిరుద్దీన్ మహమూద్ అనువాఁడు సుల్తా నయ్యెను.

అల్లా ఉద్దీన్, హాసన్ షా బహ్మనీ — ఇతఁడు దక్కనుదేశమున బహ్మనీరాజ్యమును సంస్థాపించి యేలుబడి నెఱపిన మొదటిసుల్తాను; కైకా-ఊస్-మహమ్మదుకుమారుఁడు. ఇతఁడు మొదట గంగూ యనుబ్రాహ్మణునియొద్ద నొకసేవకుఁడుగ నుండె నని, ఇతనికి రాజ్యము వచ్చినపిదప తన కంతకుపూర్వము యజమానుఁడుగ నుండినబ్రాహ్మణునియెడలఁ దన కృతజ్ఞతను దెలుపుటకయి గంగూ బహ్మని యన్నబిరుదమును వహించె నని ఫెరిస్టా యనుమహమ్మదీయ చరిత్రకారుఁడు వ్రాసినవృత్తాంతమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఇది సరికా దనియు, కొంతవఱకు కల్పితపురుషుఁడుగనే పరిగణింపఁబడు ఇస్పందియారుకుమారుఁడు బహ్మన్ అను ప్రసిద్ధయోధునిసంతతివాఁడయినందుననే అల్లా ఉద్దీన్ బహ్మన్‌బిరుదమును ధరించె ననియు,

గంగూ అన్నది కైకా-ఊస్-పదమునకు లేఖకప్రమాదజనిత మయినవికృతి యనియు కొందఱు చరిత్రకారులమతము.

అల్లాఉద్దీన్ ఢిల్లీకి వచ్చి సుల్తాను మహమ్మదు బిన్ తుఘ్లకు దయ సంపాదించి యతనికొలువునఁ గుదిరెను. కొంతకాలము గడచిన పిదప నతఁడు మెరికెలవంటి యోధులను వెంటఁదీసికొని తనయదృష్ట రేఖను వెదకికొన దక్కనుదేశమున కరిగెను. అచ్చట సుల్తాను మహమ్మదునంత్యకాలమున దౌలతాబాదుప్రాంతములందు రేఁగినవిప్లవమున పాల్గొనెను. విప్లవకారులు దౌలతాబాదుదుర్గాధిపతిని బాఱఁద్రోలి కోట నాక్రమించుకొని ఇస్మాయిల్ముఖ్ అఫ్ఘా ననువృద్ధునిఁ దమకుఁ బ్రభువుగా నెన్నుకొనిరి. అల్లాఉద్దీనుకుఁ గల జఫర్ఖాను బిరుద మీయఫ్ఘానుప్రభు వొసంగినట్లు చెప్పుదురు. ఈరాజ్యవిద్వర వార్త విని బ్రోచియందు విడిసియున్న మహమ్మదు బిన్ తుఘ్లకు వెంటనే సైన్యసమేతుఁడయి దౌలతాబాదునకు బయలుదేఱివెళ్లెను. విప్లవకారులసైన్యములు రాజసైన్యములను మధ్యమార్గముననే యెదుర్కొనెను గాని పూర్తిగ పరాభూతము లయినవి. విప్లవకారులు తమ కుటుంబములతో సుల్తానుమహమ్మదే దుస్సాధముగఁ గట్టుదిట్టము కావించినదౌలతాబాదుదుర్గము నాశ్రయించిరి. జఫర్ఖానును, ఇస్మాయిల్ముఖుసోదరులును దమస్థితిని కట్టుదిట్టము చేసికొనుటకు గుల్బర్గకు మరలిపోయిరి. రాజసైన్యములు వచ్చి దౌలతాబాదుపురవాసులను దోచుకొని మహమ్మదీయప్రజలను చెఱఁబట్టి ఢిల్లీకిఁ బంపినవి. పిదప సుల్తాను మహమ్మదు దుర్గమునకు ముట్టడివేసి ఇమాదుల్ముల్కనునతనిని సైన్యముల నిచ్చి జఫరుఖానును సాధింపఁ బంపెను. మూఁడునెలలు ముట్టడి సాగినను దౌలతాబాదుదుర్గము వశము కాలేదు. ఇంతలో గుజరాత్ దేశమున మలిక్ తఘీ యనునతఁడు పితూరీలేపె నని విని సుల్తా నాగ్రహమహోదగ్రుఁడయి, దౌలతాబాదుముట్టడి సాగింపఁ గొంతసైన్యము నచ్చట దిగవిడిచి, తాను స్వయముగ తఘీని శిక్షింప గుజరాత్ దేశమున కరిగెను. ఈలోఁగా నంతవఱకు సుల్తానువశమునం దుండినయోరుఁగల్లు, కంపిలి మొదలయినరాజ్యములు స్వాతంత్ర్య పతాకలు విప్పినవి. ఓరుఁగంటిప్రభు వగుకాపయనాయకుఁడు పంపినట్టివియు,దౌలతాబాదురాజ్యముననుండి వచ్చినట్టివియు నగు సైన్యముల సాయమున జఫర్ఖాన్ ఇమాదుల్ముల్కను వధించి యతనిసైన్యముల నోడించి దౌలతాబాదున కరిగెను. జఫర్ఖానువిజయములను, అతనిరాకను విని దౌలతాబాదుదుర్గమును ముట్టడించియున్న రాజసైన్యములు పలాయితము లయినవి. విజయోత్సవముతో జఫర్ఖాను దౌలతాబాదునఁ బ్రవేశించెను. ఇస్మాయిల్ముఖ్ కోట వదలి వచ్చి, తనయసమర్థతను గుర్తించి తనరాజత్వమును వదలుకొనఁగా విప్లవకారులు జఫరుఖాను నేకగ్రీవముగఁ దమప్రభువుగ నెన్నుకొనిరి. జఫర్ఖాను అబుల్ ముజఫర్ అల్లాఉద్దీన్ హసన్‌షా బహ్మనీ యన్న బిరుదముతో క్రీ. శ. ౧౩౪౭-వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెను. క్రీ. శ. ౧౩౪౭ మొదలు ౧౫౨౬ వఱకు రమారమి రెండుశతాబ్దులకాలము దక్షిణహిందూదేశరాజకీయవ్యవహారములందు ప్రధానపాత్రము వినిపించిన బహ్మనీవంశమునకు అల్లాయుద్దీను మూలపురుషుఁడు. ఇతఁడు ప్రస్తుతము నిజాంరాజ్యమునం దున్నగుల్బర్గ (కలుబరిగి)నగరమును దన రాజధాని కావించుకొని దానికి హసనాబాదని నామకరణముఁ జేసెను.

సింహాసన మెక్కినవెంటనే అల్లాయుద్దీను తనరాజ్యమును సరియయినపద్ధతియం దుంచుటకు కట్టుదిట్టములు కావించెను. అతఁడు రాజ్యమునంతను నాలుగుతరఫులుగ విభజించెను. తనకు విజయరాజ్యములు చేపడుటకు విశేషముగఁ దోడ్పడిన అమీరులకు గొప్ప గౌరవబిరుదముల నొసంగి వారి నాతరఫుల కధికారులుగ నియమించెను. ఒక్కొక్క యమీరునకుఁ దనకు యుద్ధావసరమున సైనిక సాహాయ్యమును జేయుటకై కొంతసైన్యమును బోషించు పద్ధతిమీఁద జాగీరుల నొసంగెను. ఈవిధమున అమీరులను, వజీరులను, సైన్యాధిపతులను వారివారియోగ్యతల ననుసరించి తగిన కితాబు లిచ్చి నియమించి తనరాజ్యస్థితిని భద్రపఱుచుకొనెను. కాని సుల్తాను తనమీఁదికెప్పుడు దండెత్తివచ్చునో యని అల్లాయుద్దీ నెప్పుడును మనస్సునఁ గలవరపడుచునే యుండెను. తుదకు ౧౩౫౧ లో సుల్తాను మహమ్మదు బిన్ తుఘ్లకు చనిపోయినపిదప, ఢిల్లీ నూతనచక్రవర్తి కట్టిదూరప్రదేశములను జయించుతలంపు గాని, శక్తి గాని లేనందున అల్లాయుద్దీను నాందోళనము తగ్గినది. పిదప నతఁడు దనయమీరులు మొదలయినవారి సాయమున దక్కనుదేశమునందలి చాలభాగమును జయించెను. గోవా, దాభోలు, కొల్లాపురము, తెలింగానాలు మహమ్మదీయులకు వశమయినవి.

అల్లా ఉద్దీన్ హసన్‌షా గోరీ, గుల్బర్గ

అల్లాయుద్దీను గుల్బర్గయందు బహ్మనీరాజ్యమును స్థాపించునాఁటికే హరిహరబుక్కరాయాదులు తుంగభద్రానదీతీరమున విజయనగర సామ్రాజ్యమును స్థాపించిరి. సరిహద్దురాజ్య మగుటవలన విజయనగర, బహ్మనీరాజ్యములకు సంతతము పోరాటము జరగుచువచ్చెను. బహామనీ రాజ్యసంస్థాపనమునకుఁ బూర్వము రాయచూరు, ముదుగల్లు ప్రాంత

ములు హరిహరరాయలక్రింద నుండెను. ఈ ప్రాంత మంతయుఁ దరువాత బహమనీ షాకు వశమయినది. నాఁటనుండి కృష్ణా, తుంగభద్రా నదులకు నడుమ నుండిన యంతర్వేది యుభయరాజ్యములకును కలహకారణ మయినది. తత్ఫలముగ జరగినసంగ్రామములలో నీ ప్రాంతము తఱుచుగఁ జేతులు మాఱుచువచ్చినది.

క్రీ. శ. ౧౩౫౭ లో అల్లాయుద్దీను కాలధర్మము నొందెను. అతఁడు చనిపోవునప్పటి కతనిరాజ్యము పశ్చిమమున సముద్రతీరము వఱకును, తూర్పున భోనగిరివఱకును, ఉత్తరమున వైనగంగ మొదలుకొని దక్షిణమున కృష్ణవఱకును వ్యాపించినది.

అల్లాఉద్దీన్ హుసేన్ (౧౧౫౨-౫౬) — ఘోరీ దేశపు సుల్తాను. ఇతనికి జహాన్‌సోజ్ అన్న బిరుదు కలదు. ఈపదమునకు ప్రపంచమును కాల్చువాఁ డని యర్థము. ఈతనిబావమఱఁది యైన బహరాంషాహా అనునతఁ డీతని యిద్దఱుసోదరులను చంపి గజినీ రాజ్యము నాక్రమించుకొనఁగ నీతఁ డాతని మీఁదికి దండెత్తిపోయి ఆతని నోడించి రాజ్య మాక్రమించుకొనెను (౧౧౫౨). ఆనగరము నందలి గొప్పమందిరములను, శాసనములను ధ్వంసము చేసెను.

అల్లాఉద్దీన్, హుస్సేన్‌షా (౧౪౯౩-౧౫౧౯) — బంగాళదేశపుసుల్తాను, మొదట ముజఫర్ షాహా అనువానికి వజీరుగ నుండెను. అతఁడు పదభ్రష్టుఁ డయి హతుఁ డయినపిదప సామంతులితనిని దమ సుల్తానుగ నెన్నుకొనిరి. ఇతఁడు జనరంజకముగ ౨౬ సంవత్సరములు పాలించి గౌర్ పట్టణమునఁ జనిపోయెను. ఈతని తరువాత నీతనికుమారుఁడైన నస్రత్ షా రాజయ్యెను.

అల్లాడ — గంజాంజిల్లా శ్రీకాకుళంతాలూకాకు చెందిన గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౫౪౭ (౧౯౩౧).

అల్లాడనాథుఁడు — లక్ష్మణుని పుత్త్రుఁడు. యమునానదీతీరమునందలి ఏకచక్రనగరమును పాలించిన చౌహాణ వంశజుఁడగు సూర్యసేనునియాజ్ఞ ననుసరించి నిర్ణయామృత మనుధర్మశాస్త్రగ్రంథమును రచియించెను. ఏతద్గ్రంథరచనమున నితఁడు తాను మనుస్మృతి, విష్ణుస్మృతి, పారాశరస్మృతి, ఆపస్తంబస్మృతి, మితాక్షర, అపరార్క, అర్ణవ, పారిజాత, స్మృత్యర్థసార, స్మృతిచంద్రిక, మాత్స్య, కౌర్మ, వారాహ, వైష్ణవ, వామన, మార్కండేయ, భవిష్యోత్తర, హేమాద్రిపరిశిష్ట, అనంతభట్టీయ, గృహ్యపరిశిష్ట, కాలాదర్శ, చింతామణి, త్రిదండి, కృత్యకల్పతరు, ధవల పురాణసముచ్చయ, దుర్గోత్సవ, రామకౌతుక, సంవత్సరప్రదీప, భోజరాజీయ, దేవదాసీయ, రూపనారాయణీయ, విద్యావేదపద్ధతి, మహాదేవీయ, విశ్వరూపకృత నిబంధగ్రంథముల నవలోకనము చేసినట్లు చెప్పుకొనినాఁడు. ఈనిర్ణయామృతము నిర్ణయసింధువునందును, రఘునందనునిచేతను, భట్టోజీదీక్షితకృతమగు తిథినిర్ణయమునందును ఉదాహృత మయినది. అల్లాడనాథుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౩౭౫ నకుఁ దరువాతను, పదునాఱవశతాబ్దికిఁ బూర్వమునను ఉండియుండు నని చరిత్రకారుల మతము. నిర్ణయామృతప్రతి నొకదానిని ప్రొఫెసరు వీబరు తన బెర్లిన్ గ్రంథపట్టికయందు పరామర్శించియున్నాఁడు.

అల్లాడపల్లె — కడపజిల్లా ప్రొద్దుటూరుతాలూకాకు చెందిన గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౯౧౫ (౧౯౩౧).

అల్లాడపాలెము — విశాఖపట్టణముజిల్లా విజయనగరము తాలూకాలోని జమీన్‌దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౪౭౯ (౧౯౩౧)

అల్లాడపురము — గంజాంజిల్లా బరహంపురంతాలూకాలోని గ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౩౦౦ (౧౯౩౧).

అల్లాపల్లె — అనంతపురంజిల్లా కదిరితాలూకాకు చెందిన గ్రామము. జనసంఖ్య ౨,౫౦౬ (౧౯౩౧).

అల్లాపురము — కృష్ణాజిల్లా గన్నవరము తాలూకాలోని జమీన్‌దారీగ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౪౦౭ (౧౯౩౧).

అల్లార్డిస్, అలెగ్జాండర్ (౧౮౪౬-౯౬) — స్కాట్లండ్ దేశజుఁడు. ౧౮౬౭-౭౫ వఱకును కలకత్తాలోని 'ఫ్రెండ్ ఆఫ్ ఇండియా' అనుపత్త్రికకు ఉపసంపాదకుఁడుగ నుండెను. తరువాత కొంతకాలము సిలోన్ టైమ్సుపత్త్రికకు సంపాదకుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు పెక్కునవలలు వ్రాసెను. మఱియు పెక్కు గ్రంథములు వ్రాసెను.

అల్లికపని — ఇది రెండువిధములు: ఊలు అల్లిక, క్రోషా అల్లిక (Crocheting). ఈ రెండువిధములైన అల్లికలను ఆయాశబ్దములక్రింద వివరింపఁబడును.

అల్లిగూడ — గంజాంజిల్లా సురదా తాలూకాలోని బోడోగోడోజమీన్‌దారీకిఁ జెందిన గ్రామము. ఇందలిజనసంఖ్య ౫౨ మాత్రమే.

అల్లిగూడెము — తూర్పుగోదావరిజిల్లా భద్రాచలం తాలూకాలోని యేజెన్సీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౩౬ (౧౯౩౧).

అల్లినగరము — కర్నూలుజిల్లా కంబంతాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౦౮౫ (౧౯౩౧).

అల్లిపల్లె — పశ్చిమగోదావరిజిల్లా చింతలపూడితాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౭౦ (౧౯౩౧).

అల్లిపురం — విశాఖపట్టణముజిల్లా విశాఖపట్టణము తాలూకాకు చెందిన జమీన్‌దారీగ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౫౮౨ (౧౯౩౧).

అల్లిపురము — ౧. గంజాంజిల్లా బరహంపురం తాలూకాకు చెందిన గ్రామము. జనసంఖ్య ౫౫౭ (౧౯౩౧).

౨. నెల్లూరుజిల్లా నెల్లూరుతాలూకా యందలి గ్రామము. ఇందలిజనసంఖ్య ౨,౨౦౯ (౧౯౩౧).

అల్లిపురో — గంజాంజిల్లా ఆస్కాతాలూకా దేబొభూమి (దేవభూమి) మాలుక్దారీకి చెందిన గ్రామము. జనసంఖ్య ౪౯౪ (౧౯౩౧).

అల్లిపూఁడి — తూర్పుగోదావరిజిల్లా తునితాలూకా యందలి జమీందారీగ్రామము. దీనిజనసంఖ్య ౨,౫౧౭ (౧౯౩౧).

అల్లిపూలగుంట — చిత్తూరుజిల్లా తిరుత్తనితాలూకాలోని జమీందారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౭౪ (౧౯౩౧).

అల్లిపారో — (స. నెం. ౧౫) గంజాంజిల్లా ఛత్రపురంతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౧౫ (౧౯౩౧).

అల్లిమడుగు — ౧. చిత్తూరుజిల్లా కాళహస్తితాలూకాలోని ఈనాంగ్రామము. ఇందలిజనసంఖ్య ౧౧౭ (౧౯౩౧).

౨. నెల్లూరుజిల్లా కావలితాలూకా యందలిగ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౭౫౯ (౧౯౩౧).

అల్లిమేరక — గంజాంజిల్లా సోంపేట తాలూకా యందలి మందసాయెస్టేటుకు చెందిన జమీందారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౧౨౦ (౧౯౩౧).

అల్లివీడు — పశ్చిమగోదావరిజిల్లా ఏలూరుతాలూకా యందలి జమీందారీగ్రామము.

అల్లీఖానుడుపాలెము — విశాఖపట్టణముజిల్లా అనకాపల్లితాలూకాయందలి జమీందారీగ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౪౯౯ (౧౯౩౧).

అల్లుఖోలా — గంజాంజిల్లా టెక్కలి తాలూకాలోని జమీందారీగ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౪౪౯ (౧౯౩౧).

అల్లుగుండు — అనంతపురంజిల్లా కదిరితాలూకాలోని గ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౬౦౧ (౧౯౩౧).

అల్లువాడ — విశాఖపట్టణముజిల్లా పార్వతీపురంతాలూకాయందలి జమీందారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౨౯౦ (౧౯౩౧).

అల్లూరు — ౧. కర్నూలుజిల్లా కోయిలకుంట్లతాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౦౪౬ (౧౯౩౧).

౨. కర్నూలుజిల్లా నందికొట్కూరుతాలూకాయందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౫౪ (౧౯౩౧).

౩. కృష్ణజిల్లా కైకలూరుతాలూకా యందలి ఈనాంగ్రామము. దీనిజనసంఖ్య ౮౨౭ (౧౯౩౧).

౪. కృష్ణజిల్లా నందిగామ తాలూకాలోని గ్రామము. జనసంఖ్య ౧,౯౧౫ (౧౯౩౧).

౫. గుంటూరుజిల్లా రేపల్లె తాలూకాలోని గ్రామము. దీనిజనసంఖ్య ౧,౫౮౯ (౧౯౩౧).

౬. నెల్లూరుజిల్లా కోవూరుతాలూకాయందలి పట్టణము. ఇందు అల్లూరు, అల్లూరుపేట, సింగపేట యని మూఁడువిభాగములు గలవు. ఈమూఁడువిభాగములును అల్లూ రను పేర వ్యవహరింపఁబడుచుండును. ఇందలిజనసంఖ్య ౧౦,౮౯౪ (౧౯౩౧).

అల్లూరుకొత్తపట్టణము — గుంటూరుజిల్లా ఒంగోలుతాలూకాయందలి గ్రామము. ఇందలి జనసంఖ్య ౭,౩౯౩ (౧౯౩౧).

అల్లూరుగడ్డ — తూర్పుగోదావరిజిల్లా ఎల్లవరం తాలూకాయందలి యేజెన్సీ జమీందారీగ్రామము. దీనిజనసంఖ్య ౨౧౩ (౧౯౩౧).

అల్లెఘునిపట్టణము — అమెరికా సంయుక్తరాజ్యములలోని పెన్సిల్వేనియా రాజ్యమందలి యొకపట్టణము. జనసంఖ్య ౧,౩౨,౨౬౩. ఇది అల్లెఘునినదియొడ్డున నున్నది; కర్మశాలలకు ప్రఖ్యాతిఁ జెందినది. ఇచ్చట ఇనుము, ఉక్కు కార్ఖానాలు, మోటారుబండ్లు, రైలుబండ్లు ఇతరయంత్రములుచేయు యంత్రశాలలు, పోఁతపోయు కర్మాగారములును, ఊలుబట్టలు నేయు యంత్రశాలలు, పిండిమరలు మొదలైనవి పెక్కులు కలవు. ఇచ్చట విద్యావిషయక మైనవియును, పరోపకారసంబంధ మైనవియు నగు సంస్థాపనములుకూడఁ గలవు.

అల్లేనా — విశాఖపట్టణముజిల్లా పాలకొండతాలూకాకు చెందినగ్రామము. ఇందలిజనులసంఖ్య ౬౫౨ (౧౯౩౧).

అల్లేయిన్వాల్ (౧౭౦౦-౧౭౫౩) — ఫ్రాన్సుదేశజుఁడు. ప్రఖ్యాతుఁడైన నాటకకర్త.

అల్లోపనిషత్తు — సంస్కృతమునందు అల్లోపనిషత్తొకటి కలదు. ఇందు అల్లాయొక్క మాహాత్మ్యము వర్ణింపఁబడినది. ఇది అక్బరుచక్రవర్తికాలమున రచింపఁబడె నని కొందఱిమతము. ఇది అథర్వవేదాంతర్గత మనియుఁ జెప్పఁబడినది. అష్టోత్తరశతోపనిషత్తులజాబితాలో నిది లేదు. కావున నిది మిక్కిలి యిటీవలిదై యుండనోపు. చిత్రమైన ఈయుపనిషత్తునుండి కొన్నివాక్యము లీదిగువ నుదాహృతములు:

ఓం అస్మల్లాం ఇల్లే మిత్రావరుణో దివ్యాని ధత్తే,
ఇల్లల్లే వరుణో రాజా పునర్దదుః,
హాలూమిమితో ఇల్లాం ఇల్లల్లేతి

*　　　*　　　*

అల్లో జ్యేష్ఠం శ్రేష్ఠం పరమం పూర్ణం బ్రహ్మణ మల్లాః,
అల్లోరసుర మహామదరకం వరస్య అల్లో,

*　　　*　　　*

ఇల్లాకబర ఇల్లాకబర ఇల్లల్లేతి
ఇల్లాలాః ఇల్లా ఇల్లాల్లా అనాది
స్వరూపా అథర్వణీ శాఖాం హ్రాం హ్రీమ్.

ఇది యక్బరుచక్రవర్తికాలమున సంస్కృత మెఱింగిన మహమ్మదీయునిచే రచింపఁబడియుండు ననుట కీక్రిందిగాథ సహకారిగ నున్నది. అక్బరుకాలమున నాతనిసభలో అబ్దుల్ కాదిర్ బదౌని అను మహమ్మదీయపండితుఁ డుండెను. ఈతఁడు సంస్కృతమునఁగూడఁ బండితుఁడు. రామాయణ భారతాది గ్రంథములను ఫారసీలోనికి భాషాంతరీకరించెను. ఈతఁడు 'ముంతకబ్ ఉత్ తవారిఖ్' అను చరిత్రగ్రంథము వ్రాసెను. అందు నొకచోట నిట్లు వ్రాసి యున్నాఁడు :

"ఈయేఁట (౯౮౩ హిజ్రా; క్రీ. శ. ౧౫౭౫) దక్షిణదేశమునుండి శేఖ్ భావన్ అనుపేరుగల విద్వాంసుఁ డైనబ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు వచ్చియుండెను. అతఁడు మహమ్మదీయమతమునుగూడ బాగుగ నభ్యసించియుండెను. ఆసమయమందే చక్రవర్తి నాకు అథర్వవేదమును భాషాంతరీకరింపు మని యాజ్ఞాపించెను. మహమ్మదీయ ధర్మశాస్త్రమందలి కొన్ని యుపదేశములకును, అథర్వవేదమందలి కొన్ని యుపదేశములకును సామ్యము కలదు. భాషాంతరము చేయునపుడు పెక్కుతావులం దిట్టివాక్యములు రాఁగా శేఖ్ భావన్ వానిభావమును చక్కఁగఁ జెప్పలేకపోయెను. నేనీసంగతి చక్రవర్తికిఁ దెల్పితిని. అతఁడథర్వవేదమున కనువాదము చేయు మని ఫైజీతోడను, హాజీ ఇబ్రాహింతోడను చెప్పెను[1]. ఈవేదమునం దొక్కచోట మన (కురానులోని) 'లా ఇల్లాహా ఇల్లల్లాహ్' అన్నమాట యుండెను. ఈవాక్యమును పుచ్చుకొని శేఖ్ భావన్ అన్నవాఁడు పెక్కురు బ్రాహ్మణులతో వాదించి వారి నోడించెను. ఈమంత్రబలముచే నెందఱో హిందువులు మహమ్మదీయమతము నవలంబించిరి[2].

దీనినిబట్టి చూడఁగా నాకాలమందు, బదౌనియో, ఇస్మాయిలో లేక బ్రాహ్మణబ్రువుఁడైన శేఖ్ భావనుఁడో అల్లోపనిషత్తును రచించి యుండు రని మన మూహింపవచ్చును. ఫైజీమాత్ర మీపని చేసి యుండఁడు. అతనికి నేమతమునందును దురభిమానము లేకయుండెను. అన్నిమతములు నతనికి సమానములు. (కో. వేం. ల.)

అల్లోరి, క్రిస్టోఫానో (౧౫౭౭ - ౧౬౨౧)— ఫ్లోరెన్సుపట్టణమునఁ బుట్టిన విఖ్యాతచిత్రకారుఁడు. ఈతనిచే చిత్రింపఁబడి మిక్కిలి ప్రఖ్యాతిఁజెందిన ఫ్లోరెన్సు నారీమణి పటము (Portrait of a Florentine) అనునది లండన్ పురమందలి నేషనల్ గేలరీలో (జాతీయచిత్రపటసంగ్రహమునందు) ఉన్నది.

అల్వరెజ్ డొ ఓరియెన్టె, ఫెర్నావో (౧౫౪౦ - ౧౫౯౫) — పోర్చుగీస్ జాతివాఁడు. హిందూదేశమందలి గోవాలో జన్మించెను. కవి. పశ్చిమసముద్రతీరమునకు పోర్చుగల్ నుండి రెండుతడవలు వచ్చిననావికసైన్యములకు నాయకుఁడుగ నుండెను.

అల్వారెజ్, లూయి (౧౮౪౧ - ౧౯౦౧) — స్పెయిన్ దేశజుఁడు. చిత్రకారుఁడు. ఈతనిచే చిత్రింపఁబడిన పెక్కుపటములు మాడ్రిడ్ రాజమందిరము నలంకరించుచున్నవి.

అల్వారెడో, జాన్ బాటిస్టా — కాలిఫోర్నియా దేశజుఁడు. మెక్సికోప్రభుత్వమువారిమీఁద ౧౮౩౬ లో తిరుగఁబడి మెక్సికనుల నోడించెను. ౧౮౩౬ - ౪౨ వఱకును క్యాలిఫోర్నియా కధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అప్పు డాపదవినుండి తొలఁగింపఁబడెను.

అల్వారెడో, పెడ్రో డి (౧౪౮౫ - ౧౫౪౧) — స్పెయిన్ దేశజుఁడు. మెక్సికో గెలుచుటలో కార్టెస్ కు సహాయుఁడుగ నుండెను. ఈతఁడు మెక్సికోలోని స్వదేశపు సరదారులను పెక్కుమందిని చంపించెను. అందువలన నాదేశమునందు యూరోపియనులకు పెక్కుబాధలు కలిగెను. ఈతఁడు ౧౫౨౩ లో గాటెమాలాను జయించెను. దానికి గవర్నరుగ నియమింపఁబడెను.

అల్వా — బొంబాయి, రీవాకాంతలోని యొక చిన్న సంస్థానము.

అల్వాయే — తిరువాన్కూర్ సంస్థానమునందు అలెంగాడ్ తాలూకాకు ముఖ్యస్థలము. ఇది అల్వాయే అను నామాంతరము గల పెరియార్ అను నేటియొడ్డున నున్నది. ఈయేటియొడ్డుననే శంకరాచార్యులవారు పుట్టిరఁట. జనసంఖ్య ౩,౬౪౫. పోర్చుగీసువారీస్థలమును సముద్రస్నానమునకు యోగ్యమైనదిగ నెంచియుండిరి. ఇప్పటికిని ఆరోగ్యస్థల మని యెంచి పెక్కుజను లెండకాల మచ్చటికిఁ బోయెదరు. తాలూకా కచేరి నిచ్చట వారమునకు రెండుసారులు సంత జరగును.

అల్వాలఅగ్రహారము — గుంటూరుజిల్లా నర్సారావుపేటతాలూకాలోని ఈనాంగ్రామము, దీనిజనసంఖ్య ౧,౧౩౧ (౧౯౩౧).

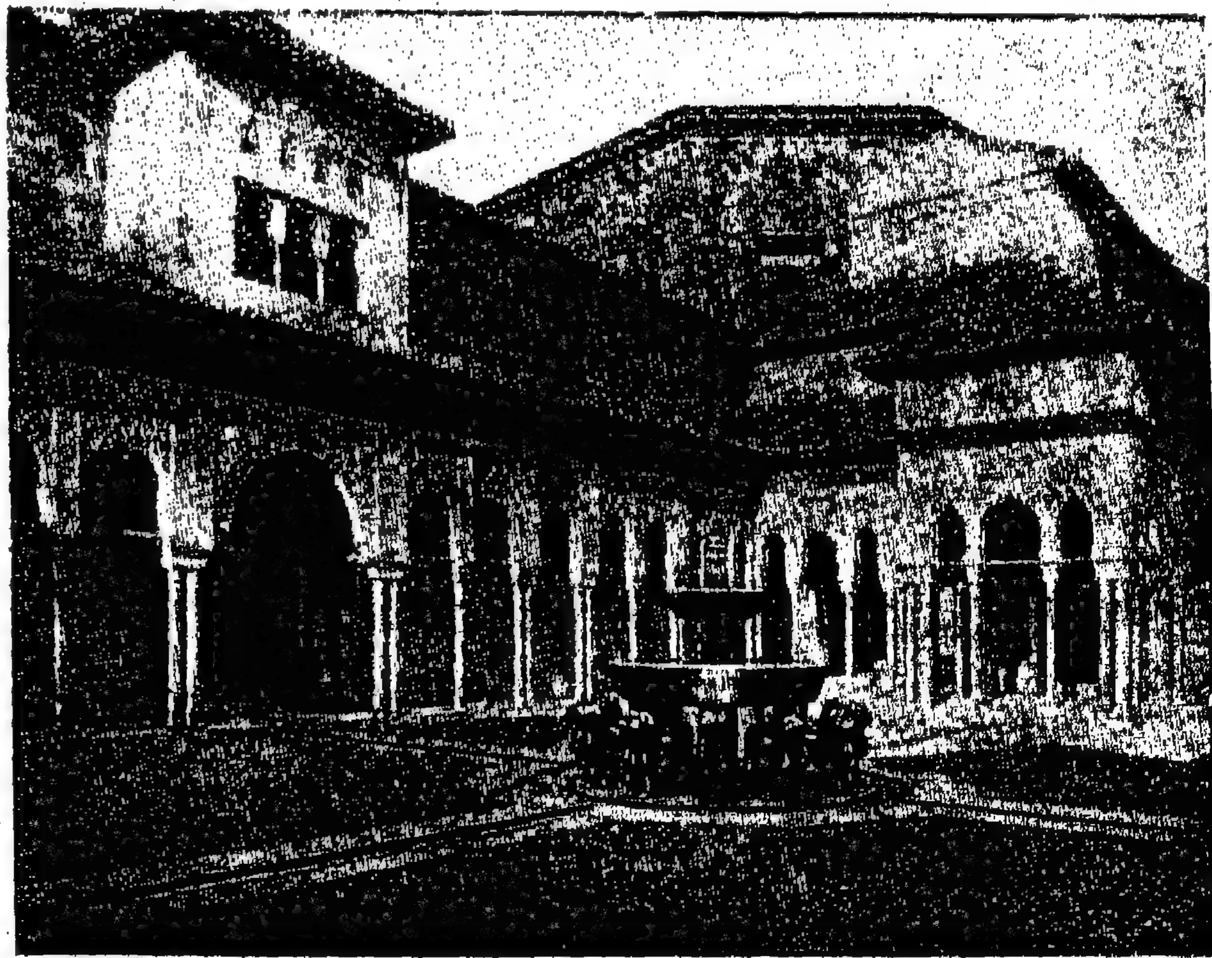
1. సర్ హింద్ నివాసి యైన హాజీ ఇబ్రాహిం అథర్వవేదమును ఫారసీలోనికి భాషాంతరీకరించెను.
2. బదౌనిగ్రంథముయొక్క యింగ్లీషుభాషాంతరము నాకు చిక్కలేదు. బంగాళీవిశ్వకోశమందలి భాషాంతరమునకు నిది తెలుఁగు.

అల్‌స్టర్ — ఇది ఐర్లండ్ దేశములో నొకరాష్ట్రము. ఒకప్పుడు ఐర్లండ్ దేశము ఐదు స్వతంత్రరాజ్యములు గలదిగ నుండెడిది. ఈ యైదురాజ్యములలో ప్రధాన మైనది అల్‌స్టర్ రాజ్యము. ఈ యైదురాజ్యములయధిపతులు నెవరికి వారే స్వతంత్రులు. ఎవరి మట్టుకు వారే ఐర్లాండుదేశము నంతయు జయించి యేలవలయు నని ప్రయత్నించుచుండిరి. అందుచే నైర్లాండ్ దేశము సర్వదా అంతః కలహములలోఁ బడియుండెడిది. వీనివల్లను, పోరాటములవల్లను విసిగి పోయి ప్రజలు దేశము విడిచి పోవ మొదలిడిరి. నేల యంతయు సాగుబడిలేక పాడుపడిపోవుచుండెను. తుదకీస్థితి యంతయు గమనించి రెండవహెన్రీ (ఇంగ్లండ్ దేశపురాజు) ఐర్లండ్ దేశము నాక్రమించుకొనుటకై ప్రయత్నించి సాఫల్యమును బొందెను. ముందు ఇంగ్లీషువారు అల్‌స్టర్ ప్రాంతము నాక్రమించుకొనిరి. పిదప నీ ప్రాంత మంతయు నొకనార్మన్ వీరునకు బహుమానముగ నీయఁబడెను. ఆప్రాంతపు వెనుకటిరాజులుమాత్రము యథాప్రకారముగ తమ వెనుకటియధికారముల నన్నిటిని పూర్తిగ ననుభవించుచునే యుండిరి. కాని వారు ఇంగ్లీషువారి నెట్లయిన తఱిమివేయవలయు ననియే ప్రయత్నించుచుండిరి. ఓనియల్, ఓడోనెల్ అనువారు మిగుల పట్టుదలతో ఆంగ్లేయులను ప్రతిఘటించి నిలిచిరి. ఎలిజెబెత్ రాణి వారి నెట్లో లొంగఁదీసికొని తనయధికారమును వారంగీకరించునట్లు చేసెను. కాని యీలొంగుఁబాటు చాలకాలము నిలువలేదు. ఫ్రాన్సు, స్పెయిన్ దేశములతో కలసి పైయిరువురును ఇంగ్లీషువారిపై కుట్ర పన్నుచుండి, తుదకు ఐర్లండ్ దేశములో నుండుట తమ కనుకూలము కాదని, ఐరోపాకు పాఱిపోయిరి. ఇంతటితో అల్‌స్టర్ పూర్తిగ ఆంగ్లేయులవశ మైనది. ౧౬౦౩-వ సంవత్సరములో ఇంగ్లండ్, స్కాట్లండుదేశములు రెండును ఏకపరిపాలనక్రిందికి వచ్చినవి. వెంటనే ఒకటవజేమ్సు (ఇంగ్లండ్, స్కాట్లండ్ దేశముల రాజు) చాలమంది స్కాట్లండ్ దేశీయులకును, కొంతమంది ఇంగ్లీషువారికిని అల్‌స్టర్‌లోని భూములను పంచి యిచ్చి, ఆభూముల నన్నింటిని బాగుపఱిచి సాగుబడికిఁ దెచ్చుటకును, వానిని వారే యనుభవించుచుండుటకును షరతు లేర్పఱిచి, వారి నందఱను అల్‌స్టర్ ప్రాంతమునకు వలస పంపెను. వారిసంతతివారికే యిప్పుడు అల్‌స్టర్‌స్కాట్స్ అని పేరు.

ఈవిధముగ అల్‌స్టర్ ప్రాంత మంతయు సంపూర్ణముగ ఇంగ్లీషువారికి వశ మైపోయినది. అందలి ప్రజలలో చాలమంది స్కాట్లండ్ దేశీయులు. ఐర్లండులోని యితరప్రాంతములవారీస్థితిని సహింపఁజాలరైరి. ఇంగ్లీషువారి నెట్లయిన నైర్లండ్ నుండి వెడలఁగొట్టవలయు నని వారు తీవ్రప్రయత్నము లొనర్చుచుండిరి. ఈప్రయత్నములలో అల్‌స్టర్ ప్రాంత మెల్లప్పుడును ఇంగ్లీషువారిపక్షముననే పోరాడెను. అచ్చట ప్రాబల్యముగల స్కాట్లండ్ దేశీయులు తమ కింగ్లీషువారైనను పరాయివారే, ఐర్లండ్ దేశీయులైనను పరాయివారే యనియు, అందుచేత తా మింగ్లీషువారియధికారమును సహించినను ఐరిషువారియాధిపత్యము నంగీకరింపఁజాల మనియు పట్టుపట్టి ఐర్లండ్ స్వాతంత్ర్యప్రయత్నములకు విరుద్ధముగ సర్వదా ఆంగ్లేయులకు తోడుపడుచువచ్చిరి. నేటికిని - ఐర్లండ్ దేశమునకు స్వపరిపాలన మీయఁబడినతరువాతఁగూడ జాతీయవ్యవహారములలో అల్‌స్టర్ తక్కిన ఐర్లండ్ దేశముననుండి వేఱుపడియేయున్నది. ఐర్లండ్‌పార్లమెంటు వేఱు. అల్‌స్టర్‌పార్లమెంటు వేఱు. ఐర్లండ్ ఏరవ్వంత ఇంగ్లీషువారియధికారము సడలింప యత్నించినను, ఆయత్నములను భంగపఱుచుటకు అల్‌స్టర్ సంసిద్ధముగ నున్నది!

అల్ సీరత్ — మహమ్మదీయుల విశ్వాసము ననుసరించి ఇది యొకవంతెన, అగాధ మగు నరకముమీఁదుగ నిది నిర్మింపఁబడి యున్నది. స్వర్గమున కేఁగుదారియందుండుటచేత నచటికి పోవలసినవారందఱును దీనిమీఁదుగ దాఁటి పోవలయును. కాని ఇది వెండ్రుకకంటె సూక్ష్మ మైనవంతెన; ఖడ్గధారకంటె పదునైనది. దీనికి రెండువైపుల ముండ్లు. ధర్మాత్ములైనవారెట్టికష్టముగాని లేకుండ సులభముగను, శీఘ్రముగను దీనిపైనుండి నడచి స్వర్గమున కేఁగుదురు. దుర్మార్గులైనవారందఱు నధోలోకమునఁ గూలుదురు.

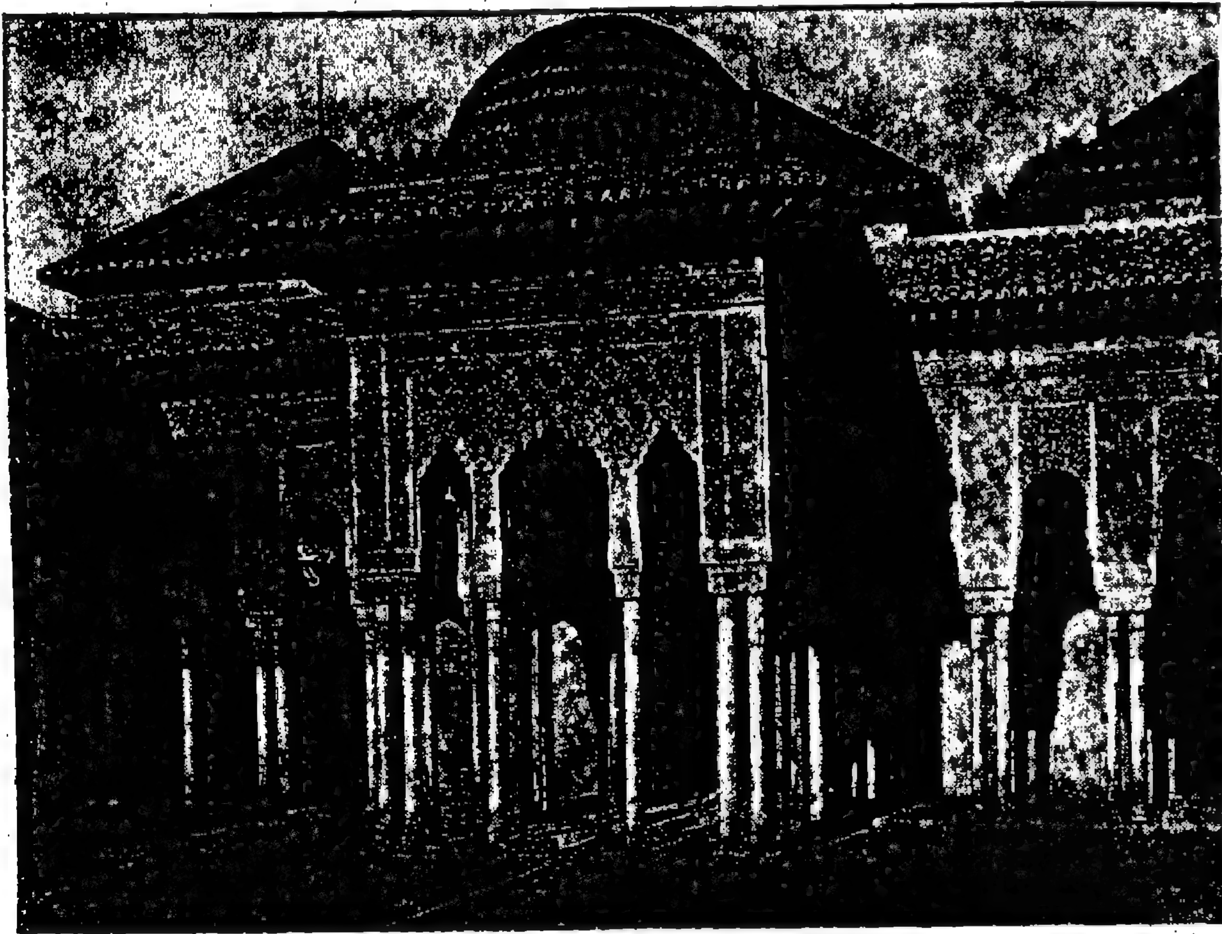
అల్హాంబ్రా — దీనికి ఎఱ్ఱదుర్గ మని పేరు. ఇది స్పెయిను దేశమందలి గ్రనడారాజుల రాచనగరు. ప్రస్తుతపు కట్టడములలోని విస్తారభాగము గ్రనడాలో రాజ్యముఁ జేసిన మూరు లనఁబడు మహమ్మదీయరాజులచే ౧౪-వ శతాబ్ది ప్రథమార్ధభాగమున నిర్మింపఁబడినది. శతాబ్దులు గతించినకొలఁదియు ఉపేక్షవలననేమి, చక్రవర్తియైన

సింహహజారము

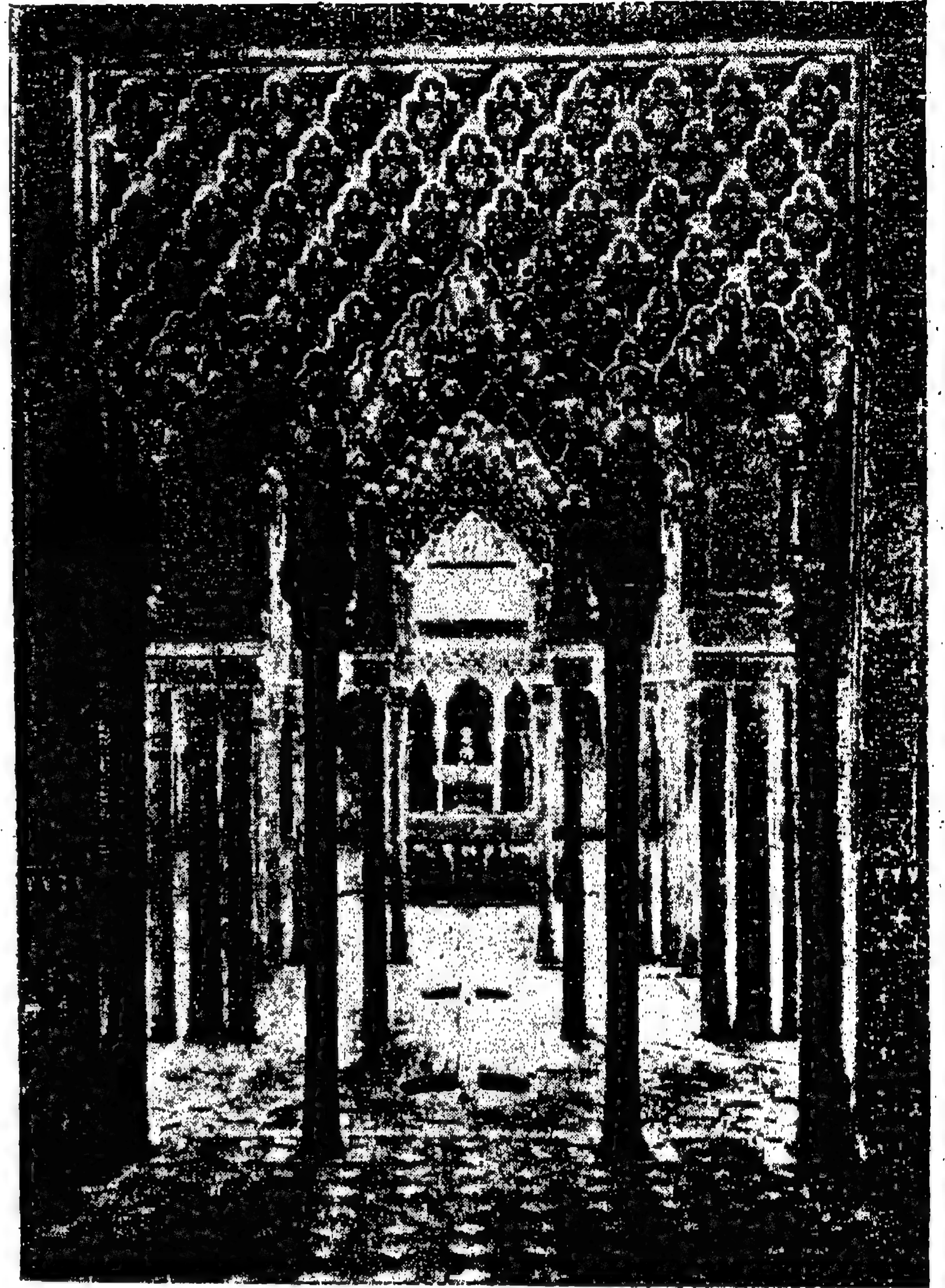
౫-వ చార్లెస్ను, ౧౮౧౨ లో ఫ్రెంచిసేనానియైన బాస్టియా యను నతఁడును సలిపిన దుండగపు విధ్వంసనములవలననేమి ఈప్రాసాదపు సౌందర్యము చాలవఱకు పాడైనది. కాని దీనిని పునరుద్ధరించుకార్యము జోస్ కంట్రెరాస్ (Jose Contreras) నామకస్థపతిచేత క్రీ. శ. ౧౮౨౮-వ సంవత్సరమున ఆరంభింపఁబడి ౧౮౪౭-౧౮౯౦ పర్యంత

మతనికుమారుఁడగు రాఫేల్ (Rafael)వలన సాగింపఁబడెను. ముఖ్యముగా నిది రెండుదీర్ఘచతురస్రము(Oblong) లైనహజారముల నానుకొని నిర్మింపఁబడిన భవనములపుంజము. ఈహజారములం దొకటి మీనసరస్సౌధము (Court of fishpond), ఉత్తరదక్షిణముల ౧౩౮ అడుగుల పొడవును, ౭౪ అడుగుల వెడల్పును గలిగియుండును. రెండవది తూర్పుపడమరలుగ నుండు సింహహజారము (Court of lions). చలువరాతినిర్మితము లైన ౧౨ సింహమూర్తులచే అలంకృత మగు జలధారాయంత్ర మిం దుండుటవలన దీని కీపేరు వచ్చినది. అల్‌హంబ్రాప్రాసాదము అందలి యన్నిభవనములతోపాటు స్పెయిను దేశపు అరేబియనుకళకు రత్నమనియు, అతిసుందరమైన అత్యంత పరిష్కృతమైన ఉదాహరణ మనియు పేరువడసియున్నది. దీని నమూనా మిక్కిలి పరిశ్రమమీఁద తయారైనది. కాంతిమంతములైన నానావిధవర్ణము లిందు చిత్రితములై అత్యంత సౌందర్యమును వెలిపఱుచుచుండును. కాని పరిమాణమునందు చిన్న దగుటచే గాంభీర్యము తక్కువ. ప్రతిపార్శ్వమందు నున్న ముఖమంటపములు పదునొకండడుగులయెత్తున ఒక్కొక్కటిగను, అనేకములుగను నిర్మింపఁబడిన ౧౨౪ చలువరాతిస్తంభములమీఁద కట్టఁబడియున్నవి. ప్రతిచివరయందును మంటపములు హజారములోనికి ముందుకు త్రోసికొనివచ్చిన ట్లుండును.

సింహహజారమున కెదురుగ నున్న కట్టడములు

వానిలో నొకదానిమీఁది గుమ్మటమువంటి కప్పు పునరుద్ధరణము నొందినది. అల్‌హంబ్రాయందలి సుందరశాలలు కొన్ని ఈహజారములోనికి దారితీయును. దీనిప్రవేశద్వారముకడ మూరుల అవశేషములుగల చిత్రవస్తుశాల ఏర్పడియున్నది. సింహహజారమున కెదురుగా అబెన్‌సెర్రేజస్ (Abencerrages)యొక్క శాల కలదు. పాలగచ్చును, ప్లాస్టరుతో అలంకరణమును దీనియందలి వైలక్షణ్యము. ఈ యలంకరణము వ్రేలాడు తేనెపట్టులంబోలి యొప్పారు 'స్టాలెక్టయిటు' కమానుక్రింద పరిపూర్ణతను గాంచును. లతాపర్ణసదృశ చిత్రములును అమోఘరీతిని లిఖింపఁబడియున్నవి. ఇందు రాతిచెక్కడపు పని మిక్కిలి చక్కఁగ నున్నది.

సింహహజారపు త్రోవయందున్న తోరణములు

అల్హాకీమ్ (క్రీ. శ. ౭౯౬-౮౨౨) — కార్డోవాకు అమీరు. ఫ్రాంకువారిని (పరాసులను) పిరనీస్‌పర్వతముల వెలుపలికి తఱిమివేసెను.

అల్హాకీమ్ (క్రీ. శ. ౯౬౧-౯౭౬) — కార్డోవాదేశమునకు ఖలీఫు. క్రైస్తవులయిన యూరోపియనులను పెక్కుమాఱు లోడించి దిగ్విజయముం గాంచెను. మహమ్మదీయ మతప్రచారముం జేసెను. ఇతఁడు ప్రజారంజకముగ రాజ్య మేలెను. విద్యాభివృద్ధిం జేసెను. ౬ లక్షల గ్రంథముల సంపాదించి గ్రంథాలయమును స్థాపించెను. అది కార్డోవావిశ్వవిద్యాలయమునకు మూలాధార మయ్యెను.

అల్హాజన్ (క్రీ. శ. ౯౬౫-౧౦౩౯) — అరబ్బీ జ్యోతిషికుఁడు. నేత్రవైద్యుఁడు నేత్రములనుగుఱించి యితఁ డొక గ్రంథమును వ్రాసెను. దానిని యూరోపియనులు ౧౫౭౨ లో ల్యాటినుభాషలోనికి తర్జుమా చేసిరి. ఈతఁ డద్దములను గుఱించి వ్రాసినవారిలో మొదటివాఁడు. కంటిజోడువిషయమై మొదట వ్రాసినవాఁ డీతఁ డని యందురు.

అవంతి — ఇది పూర్వకాలమందలి యొకదేశముపేరు. దాని రాజధాని యైన పట్టణమునకును ఈపేరే యుండెను. ఆ పట్టణము నిప్పు డుజ్జయిని యందురు. హేమచంద్రకోశమునందు అవంతి, ఉజ్జయిని, విశాల, పుష్పకండిని యను నామములు పర్యాయపదములుగ నీయఁబడినవి. ఇయ్యది యిప్పుడు మాళవదేశమున సింధియా రాజ్యమునం దున్నది. ఇయ్యది అవంతినదీతీరమునం దుండెను. అవంతి నదికే సిప్రానది యను నామాంతరము. ఇయ్యది మోక్షదాయకములయిన సప్తపురములలో నొకటి. 'అయోధ్యా మథురా మాయా కాశీ కాంచీ అవంతికా, పురీ ద్వారవతీ చైవ సప్తైతా మోక్షదాయికాః' అనుశ్లోకము సుప్రసిద్ధము. మహాభారతకాలమునం దిది నేక, అపర నేకయను నర్మదకును దక్షిణమున నుండెను (భార., సభా, అ. ३౧).

ఇచ్చట సుందోపసుందు లనురాజు లుండిరి. వారు భారతయుద్ధమునందు దుర్యోధనపక్షమునఁ బోరి నాల్గవదినమున అర్జునునిచే జచ్చిరి (ద్రోణప.). నిరక్షదేశమువనుండి (Equator) అవంతివఱకును గొలదినయెడల నది భూపరిమాణమునకు ౧౬-వ వంతుండు ననియు, దానికి ౧౬ రెట్లు చేసినయెడల భూమిప్రమాణము వచ్చుననియు మనజ్యోతిష్కులసిద్ధాంతము.

నిరక్షదేశాత్ క్షితిషోడశాంశే, భవే దవంతీ గణితేన యస్మాత్,
తదంతరం షోడశసంగుణంస్యాత్, భూమాన మస్మాత్ బహు కిం తదుక్త్యా—(భాస్కరాచార్యుఁడు).

దీనినిబట్టి మనసిద్ధాంతులలెక్కప్రకార మవంతియొక్క ఉత్తరాక్షాంశము ౨౨½ అంశము లయియుండెను. ఇప్పటిలెక్కప్రకార ముజ్జయిని ౨౩ ఉత్తరాక్షాంశములమీఁద నున్నది. అంశ మనఁగా ౭౦ మైళ్లదూరము. ఈదేశమును ఈపట్టణమును హిందూదేశచరిత్రమునందును సంస్కృతప్రాకృతవాఙ్మయములందును మిక్కిలిప్రసిద్ధిఁగాంచినవి. ఇందునుగుఱించి అధికము 'ఉజ్జయినీ' శబ్దమునఁ జూడనగును.

అవంతిపురము — కాశ్మీరదేశమందలి యొకపురాతనపట్టణము. వితస్తానదియొడ్డున అవంతివర్మ (క్రీ. శ. ౮౫౫-౮౮౩) యనురాజుచే గట్టింపఁబడియెను. పూర్వకాలమున మిక్కిలి వైభవమనుభవించెను. ఇప్పుడు శిథిలమై యొకపల్లెగ నున్నది. దీని నిప్పుడు వంతిపుర మనియెదరు. భగ్నావశేషముల వైశాల్యమునుబట్టి యీపట్టణము వైభవదశయం దున్నప్పుడు ౨ మైళ్లకంటె నెక్కుడుపొడవు కలది యని యూహింపఁబడుచున్నది. ఇచ్చట అవంతీశ్వరునిదేవాలయ ముండెను; జయసింహునికాలమున (క్రీ. శ. ౧౧౨౮) యుద్ధమునకై కోటగ నుపయోగింపఁబడెను.

అవంతివర్మ (క్రీ. శ. ౮౫౫-౮౮౩) — కాశ్మీరదేశపురాజు. సుఖవర్మకుమారుఁడు. ఉత్పలాపీడుఁడను రాజు రాజ్యముచేయుచుండఁగా శూరుఁ డనుమంత్రి యాతనిని పదభ్రష్టునిఁ జేసి ప్రజావిప్లవశాంతికొఱ కవంతివర్మను రాజును చేసెను (రాజతరంగిణి, ౫-వ తరంగము). అంతకుఁ బూర్వము విప్లవములచే బాధపడుచున్న ప్రజల కతఁడు శాంతియు, సుఖమును కలిగించెను. ఈతఁ డెన్నియో పట్టణములును, దేవాలయములును నిర్మించెను. సర్వస్వదానములఁ జేసెను. అగ్రహారముల నిచ్చెను. గొప్పగొప్పకవుల కాశ్రయ మిచ్చెను. ముక్తాకణుఁడు, శివస్వామి, ఆనందవర్ధనకవి, రత్నాకరుఁడు[1] ఆనువారు రీతనియాస్థానమునం దుండుట యేకాక, రాజమంత్రులసత్కారమువలన నపరిమితధనవంతులై రాజులకుఁ దగిన వాహనము లెక్కి సభకు వెళ్లుచుండిరి! రాజువలెనే మంత్రియు రాజబంధువులును దేవాలయాదులు పెక్కులు కట్టించిరి. ఈతనిరాజ్యమునందు జరిగినప్రజాహితకర మైన మహాకార్యములలో, నీటిపాఱుదలనుగుఱించి సింధువితస్తానదులకుఁ గట్టినయానకట్టలు ముఖ్యమైనవి. ఇవి విశ్వకర్మకు సంబంధించినమహాకార్యము (Great engineering works) లని చెప్పవలెను. ఇవి యన్నియుఁ జేసిన విశ్వకర్మ (Engineer) సుయ్యుఁ డనువాఁడు వితస్తానదియొక్క పాత్ర సన్నదిగా నున్నచోట దానిని విశాలముగఁ జేసెను. నదు లుప్పొంగి దేశమును పాడుచేయుచుండఁ గ్రొత్తకాల్వలు త్రవ్వించి నీ రంతయు నుప్పొంగకుండఁ జేసెను. సింధువితస్తలు పూర్వము వైన్యస్వామియొద్దఁ గలయుచుండెను. వానిమార్గమును మార్చి సుయ్యుఁ డవి శ్రీనగరమునొద్ద సంగమ మగునట్లు చేసెను. వితస్తానదికి శిలామయమైన యేడుయోజనములసేతువు(కట్ట) కట్టి మహాపద్మసరోవరమును నిర్మించెను. కుండలాకారముగ నడ్డకట్టలు కట్టి గ్రామాదులను నీటిబాధనుండి తప్పించెను. ఈప్రకారముగ బ్రహ్మాండమైన జలాధారనియామకమహాకార్యములు (Water-works) చేసి దేశమును అతివృష్ట్యనావృష్టిభయమునుండి తప్పించెను. ఇంతియకాదు. అన్నిగ్రామములకును నీరు పాఱునట్లు చేసి, ప్రతిగ్రామమునుండియు, భూమి (పొలములలోనిమన్ను) తీసికొని, అది యెంతకాలమున కారును, ఏకాలమందు దానికి నీరు కావలయును? అని నిర్ణయించి, యేగ్రామమున కెంతెంతనీరు కావలయునో అంతంతనీ రాయాగ్రామములకు సకాలమునందు పాఱులాగు చేసెను. ఇట్లు దేశ మంతయు వానతోఁ బనిలేకుండ సమృద్ధిగఁ బంటలు పండునట్లు చేసినందున, అంతకుఁ బూర్వము మహాసుభిక్షకాలమందుఁగూడ 'ఖారి' మానమునకు ౨౦౦ల దీనారములచొప్పున నమ్ముచుండినవడ్లు, ३౬ దీనారములకు 'ఖారి' చొప్పున నమ్మఁజొచ్చిరి!! జీవహింస యెవ్వరును చేయఁగూడ దని యీరాజు శాసించెను. ఈతనినిగుఱించి యెక్కువ తెలిసికొనఁగోరువారు రాజతరంగిణి, ౫-వ తరంగము, ౧-౧౨౬ శ్లోకములు చూడనగును.

1. వీరిలో ఆనందవర్ధనుఁడు 'ధ్వన్యాలోక' మనకును, 'దేవీశతకము' నకును కర్త. రత్నాకరుఁడు 'హరవిజయ' కర్త.

అవగాహనుఁడు — వసుదేవునకు వృకదేవివలనఁ బుట్టినకుమారుఁడు.

అవగాహుఁడు — వృష్ణికులోత్పన్నుఁడైన యొక యాదవుఁడు.

అవచ్ఛిన్నవాదము — వేదాంతులలో జీవాత్మను గుఱించి రెండుమతములు కలవు. ఒకటి ప్రతిబింబవాదము. మఱియొకటి అవచ్ఛిన్నవాదము. అంతఃకరణమునందుఁ బ్రతిబింబించు చైతన్యము జీవుఁ డని మొదటివారిమతము. అట్లు కాదు; అంతఃకరణావచ్ఛిన్నమైన చైతన్యము జీవుఁడు అని రెండవవారిమతము. ఆకాశమంతయు నొక్కటియైనను ఘటావచ్ఛిన్నమును ఘటాకాశ మనియు, మఠావచ్ఛిన్నమును మఠాకాశ మనియు నన్నట్లు చైతన్య మంతయు నేకమైనను, అంతఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యమునకు గుర్తుకొఱకు జీవుఁడన్నపేరే కాని యది చైతన్యమునకంటె వేఱుకాదు అని వీరిమతము.

అవచ్ఛేదకము — ఇది తర్కశాస్త్రమందలి పారిభాషికపదము. అవచ్ఛేదకము పదార్థముయొక్క ధర్మము. ఏధర్మమును బట్టి యొకపదార్థ మితరపదార్థములనుండి వేఱుగ భావింపఁబడునో యాధర్మమున కవచ్ఛేదక మని పేరు. ‘జడలుగల సన్న్యాసి’ యనునప్పుడు జడలు గలిగియుండుట సన్న్యాసియొక్క యవచ్ఛేదకము. జడ లాతనిని ఇతరులనుండి వేఱుచేయును. ఇట్లే యొక్కొక్క పదార్థమునందును గొన్నిధర్మములసమూహ మవచ్ఛేదకముగా నుండవచ్చును. ‘ఘటము’యొక్క యవచ్ఛేదకములు విశిష్టాకారము మొదలయినవి. వీని నన్నిటిని గలిపి యొక్కటిగ ఘటముయొక్క అవచ్ఛేదమును చెప్పవలయు నన్న ‘త్వ’ ప్రత్యయము పెట్టి ‘ఘటత్వము’ ఘటముయొక్క అవచ్ఛేదక మని చెప్పుదుము. అట్లే ‘గోత్వము’ గోవునకును, ‘మనుష్యత్వము’ మనుష్యునకును, ‘చక్కఁదనము’ చక్కనివస్తువులకును అవచ్ఛేదకములు. ఒకపదార్థమును ఇతరమున నుండి కోసి విడఁదీసి చూపునది ‘అవచ్ఛేదకము’. దేనిని విడఁదీయునో యది ‘అవచ్ఛేద్యము’. ఈ యవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావము సామాన్యముగ రెండువిధములు: ౧. స్వరూపసంబంధరూపము. ౨. వ్యాప్యవ్యాపకభావము. ఇందు కుదాహరణములు: ౧. (అ) ఇప్పుడు కొట్టములో గోవు లేదు, అనువాక్యమునందు నేతత్కాలమునకును (ఇక్కాలమునకును), గవాభావమునకును (ఆవులేమికిని) అవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావము కలదు. (ఆ) మూలావచ్ఛిన్నవృక్షము కపిసంయోగము కలది అనువాక్యమునందు మూలమునకును, సంయోగమునకును అవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావము కలదు. ఈరెండును స్వరూపసంబంధరూపమైన అవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావమునకు నుదాహరణములు. (౨.) పృథివి రూపవతి (రూపము కలది) అనువాక్యమందు రూపమునకును, పృథివీత్వమునకును అవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావము కలదు. ఇది వ్యాప్యవ్యాపకభావము గలదానికి నుదాహరణము;

అవచ్ఛేదకత్వ మనఁగా ‘అనతిరిక్తవృత్తిత్వ’ మనియు, అవచ్ఛిన్నత్వ మనఁగా ‘అన్యూనవృత్తిత్వ’ మనియు కొందఱచే లక్షణము చెప్పఁబడినది. ‘అనతిరిక్తవృత్తిత్వ’ మనఁగా ఈవస్తువునందుఁ దప్ప మఱియెచ్చటను ఉండనట్టిధర్మ మని యర్థము. ‘అన్యూనవృత్తిత్వ’ మనఁగా ఈవస్తువునం దంతటను, కొంతయైనను తక్కువలేకుండ, ఉండుధర్మ మని యర్థము. పైని చెప్పఁబడిన స్వరూపసంబంధరూపమైన భేదమునందు విషయతావచ్ఛేదక, లక్ష్యతావచ్ఛేదక, ప్రతియోగితావచ్ఛేదక, కారణతావచ్ఛేదకాదు లను పెక్కుభేదములు కలవు.

అవటనిరోధనము — ఒకనరకము. జనులను గర్తమునఁ ద్రోసినవారి నిచ్చట శిక్షింతురు.

అవటోద — భారతవర్షీయనది.

అవతారములు — ‘అవతార’ మనఁగా దిగుట, పైనుండి క్రిందికి వచ్చుట. దేవుఁడు మనుష్యాదిరూపములను ఎత్తుట అవతార మనఁబడును. దేవుఁ డవతార మెత్తె ననఁగాఁ బైనుండు దేవుఁడు లోకక్షేమమునకై క్రిందికి దిగి యీలోకమునకు వచ్చె నని భావము.

స్వరూపము:— ప్రపంచమునందు నధర్మ మధికమైనపుడు దుష్టశిక్షణమునకును, శిష్టసంరక్షణమునకును భగవంతుఁడు పశుపక్షిమనుష్యాదిరూపములతో భూమిపై నవతరించు నని పెక్కుమతములవారినమ్మిక. విష్ణువు మత్స్యకూర్మాద్యవతారముల నెత్తె నని హిందువులును, పరమవిజ్ఞానము బుద్ధుఁడుగను బోధిసత్త్వులుగను అవతరించు నని బౌద్ధులును, ఈశ్వరుని రెండవయంశమగు పుత్త్రుఁడు ‘ఏసు’ రూపమున నవతరించె నని క్రైస్తవులును తలంచెదరు. ఈ కల్పనల యన్నిటిలోను, ఈశ్వరుఁడు మానవుల కుపకారము చేయవలె నన్నయెడల నాతఁడు భౌతికరూపము ధరించుట యావశ్యకమన్నకల్పన కలదు. ఒకానొకరాజ్యమందలి యొకగ్రామములోని ప్రజలకు మృగములవలనఁ గాని, చోరులవలనఁ గాని బాధ కల్గినప్పుడు రాజు స్వయముగ నచ్చోటికిఁ బోయి వారియాపదను నివారించునట్లు, భగవంతుఁడు లోకోపకారమునకై భౌతికదేహములను ధరించు నను నమ్మికయే యీయవతారకల్పనకు మూలము. దుష్టులవలనను, దానవులవలనను బాధ కలిగినప్పుడు భూదేవి గాని, యింద్రాదిదేవతలు గాని పాలకడలికిఁ బోయి శేషశాయివిష్ణువుతో మొఱపెట్టుకొనుటయు, నాతఁడు వారికి నభయమిచ్చి పంపి, యోగ్యసమయము వచ్చినపుడొకయవతార మెత్తి దుష్టుల సంహరించుటయు నను నది యన్నియవతారములకును సామాన్యమైనకథ.

అవతార ప్రయోజనము:— అవతారములయొక్క స్వరూపకాలములనుగుఱించియుఁ, బ్రయోజనములనుగుఱించియు భగవద్గీతల

లోని (౪-వ అధ్యాయమందలి) యీ క్రిందివాక్యములు ప్రమాణముగ నెంచఁబడుచున్నవి:—

(౧) అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానా మీశ్వరోఽపి సన్,
ప్రకృతిం స్వా మధిష్ఠాయ సంభవా మ్యాత్మమాయయా.

(౨) యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లానిర్భవతి భారత,
అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదాఽఽత్మానం సృజామ్యహమ్.

(౩) పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయచ దుష్కృతామ్,
ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగేయుగే.

(౧) అర్థము : పుట్టనివాఁడను, తఱుఁగనివాఁడను, సర్వభూతములకు నధిపతిని అయినను నా ప్రకృతిని (స్వభావమును) వశపఱుచుకొని నామాయచేతనే పుట్టెదను.[1]

(౨) ఓ భరతకులమునఁ బుట్టినవాఁడా! ఎప్పుడెప్పుడు ధర్మమునకు హానియు, అధర్మమునకు నభివృద్ధియుఁ గల్గునో అప్పుడప్పుడు నేను నన్నుఁ బుట్టించెదను.

(౩) సజ్జనులను రక్షించుటకును, చెడుపనులు చేయువారిని నాశముచేయుటకును, ధర్మమును చక్కఁగ నిల్పుటకును ప్రతియుగమునందును పుట్టుదును.

అసురాదుల యవతారములు:—ఇట్లు అవతారము లెత్తువాఁడు సర్వశక్తిమంతుఁడైన సర్వేశ్వరుఁడే యన్న కల్పన కల్గినను మానవుల శరీరము వేఱు ఆత్మ వేఱు, ఆత్మ మరలమరల వేఱువేఱుజన్మముల నెత్తుచుండు నన్న నమ్మికతో నీయవతారకల్పనను కల్పఁగా, నవతారము లెత్తువాఁ డొక్క సర్వేశ్వరుఁడే కాక, దేవతలు, రాక్షసులు, యక్షులు, అప్సరసలు, చివరకు మానవులుగూడ నవతార మెత్తుదు రన్న నమ్మకము కల్గినది. మహాభారతమున ఆదిపర్వమునందు 'ఆది వంశావతరణపర్వ' మను ఒక ఉపపర్వము కలదు. దానిని 'అంశావతరణపర్వ' మనియు నందురు. అది ౫౯ మొదలు ౬౮-వ అధ్యాయమువఱకు నుండును. అందు కౌరవ పాండవ పాంచాలాదులలోని గొప్పగొప్పవా రందఱును ఎవరెవరియంశమునఁ బుట్టినదియు వివరముగఁ జెప్పఁబడియున్నది. భీష్ముఁడు వసువునంశమున, ద్రోణుఁడు బృహస్పతియంశమున, ధర్మరాజు యమునియంశమున, దుర్యోధనుఁడు కలియంశమున, శిశుపాలుడు రావణాంశమున, అశ్వత్థామ కామక్రోధాంశమున, కృష్ణుని షోడశసహస్రాంతఃపురవనితలు అప్సరసల యంశంబులఁ బుట్టిరి. ఇట్లే యితరులనుగుఱించి సవిస్తరంబుగఁ జెప్పఁబడియున్నది[2]. రామాయణమునందును శ్రీరామునితోఁ బుట్టిన వానరాదులయవతారంబులును ఇట్లే చెప్పఁబడియున్నవి (బాలకాండ., అధ్యా, ౧౭). ఇంతియకాదు. మానవులలో మానవులే యవతార మెత్తెద రని చెప్పఁదొడఁగిరి. తులసీదాసు వాల్మీకియొక్క యవతారము; కబీరుదాసు శుకర్షి యవతారము; ఉద్ధవుఁడే మొదట నామదేవుగఁ బుట్టి తరువాత తుకారాముగఁ బుట్టెను! ఇట్లు పోనుపోను 'అవతారము' అనఁగా కొంచెము హెచ్చుతక్కువగఁ 'బునర్జన్మము' అన్న భావ మేర్పడినది. ఈ రెంటికిని మిగిలిన స్వల్పభేద మేది యన, మానవేతరదేవదానవ యక్షాదియోనులవారు మానవజన్మ మెత్తినను 'అవతార' మందురు. సామాన్యజనులు మరలఁ బుట్టినచో పునర్జన్మ మందురు.

ఇట్లు 'అవతార' శబ్దముయొక్క యభివృద్ధి చెందిన యర్థము న టుండనిచ్చి, లోకోపకారమునకై ఆయాకాలములవారిచే సర్వేశ్వరునిగ భావింపఁబడిన, దేవత లెత్తిన అవతారములనుగుఱించి విచారింతము. ఈశ్వరుఁడు సగుణుఁడు, ఒకానొకపురుషవ్యక్తి, లేక స్త్రీవ్యక్తి యనియు, తనరూపమును ఇచ్చవచ్చినట్లు మార్చ శక్తికలవాఁడనియు నమ్మినతరువాత నాతఁ డవతారము లెత్తు నన్నమాట సహజముగనే సిద్ధించును. వేదమునందు సంహితాభాగములందును, బ్రాహ్మణభాగములందును కొన్ని యవతారములవర్ణనములు కానవచ్చుచున్నవి. ఇవి వేదమునందు ప్రజాపతియవతారములుగ నున్నను, తరువాతఁ బురాణములలో విష్ణువుయొక్క యవతారములుగఁ బరిణమించినవి. అందుఁ గొన్ని యిట దిక్ప్రదర్శనముగఁ జూపెదను.

వేదములందలి యవతారములు:

మత్స్యావతారము: ప్రజాపతి మత్స్యరూపమును గ్రహించినట్లు శతపథబ్రాహ్మణమునందుఁ జెప్పఁబడినది (౧. ౮. ౧. ౧. ౬). ఒకదినమున మనువు చేయి కడుగుకొనుటకుఁ జేతిలో నీరు పోసికొనఁగాఁ జేతిలోనికి నొకచిన్న చేప వచ్చెను. దాని నేమిచేయవలయునని యాతఁ డాలోచించుచుండఁగా నాచేప యిట్లనెను: 'నన్ను నీవు పోషించిన యెడల నేను నిన్ను పోషింతును'. అందుపై నాశ్చర్యపడి 'నీవు నన్నెట్లు పోషించెదవు?' అని యతఁ డడుగఁగా 'జలప్రళయములో మనుష్యులందఱును జచ్చెదరు. అప్పుడు నేను నిన్ను రక్షించెదను' అని చెప్పెను. అంత నాతఁడు దానిని పెంచ నది క్రమముగా పెద్దదియై ఆతనిచే సముద్రమం దుంచఁబడెను. అంత ప్రళయము వచ్చి ప్రపంచము నంతయు ముంచఁగా మనువు తనపడవను ఈ చేపకొమ్మునకుఁ గట్టెను. అది యాతని ఓడను లాగికొనిపోయి కొండమీదఁ జేర్చెను. ఇచ్చట వేదముల రక్షించువిషయ మేమియు లేదు.

---

1. ఈ శ్లోకమునకు అర్థము చేయునపుడు శంకరాచార్యులవారు 'మాయా' శబ్దమునకు 'జగత్తును మోహింపఁజేయునట్టి యనాది వైష్ణవమాయ' యనియు, 'సంభవామి' యనఁగా పుట్టినట్టుగ నయ్యెదను 'పరమార్థతః కాదు' అనియు నర్థము చేసిరి. రామానుజాచార్యులవారు 'మాయా' శబ్దమునకు 'జ్ఞానము' అనియు, 'ఆత్మమాయయా' అనఁగా 'తనజ్ఞానముచే ఆత్మసంకల్పముచే' అనియు నర్థముచేసి, అవతారములదేహములయాథార్థ్యము చెప్పఁబడె నని తెల్పిరి.

2. చూడుఁడు, ఆంధ్రమహాభారతము., ఆది, ఆశ్వా. 3.

కూర్మావతారము : ప్రజాపతికి సృష్టిచేయవలె నన్నకోర్కె పుట్టి, తపస్సు చేసి యాతఁడు శరీరమును కదలించెను. ఆతని మాంసమునసుండి అరుణాదిపురుషులును, నఖములనుండి వైఖానసులును, రోమములనుండి వాలఖిల్యులును పుట్టిరి. ఆతనిరసము నీటిలోఁబడెను. అది నీళ్లలోఁ గూర్మాకారమై తిరుగుచుండెను. ప్రజాపతి దానితో 'నీవు నాదానవు. నాశరీరముననుండి పుట్టితివి' అనెను. అందుపై 'లేదు. నేను పూర్వముననుండియు నిచ్చట నున్నాను' అని అది అనెను. 'పూర్వం ఆస' అన్నది గనుక నది పురుషుఁ డయ్యెను. అది సహస్రశీర్షుఁడును, సహస్రాక్షుఁడును, సహస్రపదములు గలవాఁడును అయి కూర్చుండెను. అప్పుడు ప్రజాపతి విరాట్పురుషునిఁ జూచి 'నీవే పూర్వము పుట్టితివి. పూర్వుఁడ వగునీవు ఈ సృష్టి చేయు' మనెను. అతఁడు సర్వసృష్టినిఁ జేసెను (తైత్తిరీయ - ఆరణ్యకము, ౧. ౨౩. ౩)[1]. ఈవైదికకథను పురాణములలో సముద్రమథనము కథతోఁ గల్పి విష్ణువుయొక్క కూర్మావతారకథ కల్పింపఁబడెను.

వరాహావతారము : సృష్టికిఁ బూర్వ మంతటను జలమే యుండెను. అందుచేఁ బ్రజాపతి ఆఁగి యి దేమి యని యాలోచించెను. ఆతనికి పద్మ మొకటి నిలిచియుండగఁ గాన్పించెను. 'సరే. ఈపద్మము దేనిమీఁద నాధారపడియున్నదో అట్టిది యొకటి యున్నది' అని ఆతఁ డనుకొనెను. అతఁడు వరాహరూపము దాల్చి మునిఁగెను. ఆ పద్మమునొద్ద నున్నమృత్తికను దీసికొని యాపద్మపత్రము పర్ణమందుఁ బ్రసరింపఁజేసెను. అందువలన నది పృథ్వి యయ్యెను. ఇది ఆయెను (అభూత్) అని యనెను. అందుచే భూమియయ్యెను. తడిగానున్న యాభూమిని ఆఱునట్లు చేయుటకు గాలి వీవసాగెను. ఇట్లు దానిని చిన్నరాళ్లతో (శర్కరతో) గట్టిపఱిచెను (కృష్ణయజుర్వేదీయ తైత్తిరీయబ్రాహ్మణము, ౧-౩-౫-౭)[2].

వామనావతారము : 'విష్ణువు ఇదంతయు (ఈ ప్రపంచమంతయు) దాఁటెను. మూఁడువిధముల నాతఁడు అడుగు పెట్టెను. ఈతఁడు పాదము పెట్టినస్థలమందలి పాదధూళియందు జగత్తంతయు నంతర్భూత మాయెను. పరులచేఁ గీడులేనివాఁడును గోపుఁడును (భూరక్షకుఁడును) అగు విష్ణువు ధర్మముల ధరించి మూఁడు అడుగులు పెట్టెను' (ఋగ్వేద. ౧. ౨౨. ౧౭. ౧౮). ఇట్లు ఋగ్వేదమం దున్నది.

ఇచ్చట విష్ణు వనఁగా సూర్యుఁ డనియు, అతఁ డుదయమున ఉదయగిరిమీఁదను, మధ్యాహ్నమున అంతరిక్షమందును, సాయంకాలమున అస్తగిరియందును పాదము పెట్టు నని ఔర్ణవాభఋషి యభిప్రాయ మనియు, పృథివిలో అగ్నిరూపమున, అంతరిక్షమందు విద్యుద్రూపముననను, స్వర్గమందు సూర్యరూపముననను ఉండునని శాకపూణి ఋషియొక్క తాత్పర్యమనియు నిరుక్తకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు (౧౨. ౨. ౮). ఇట్లీతఁడు వ్రాసియున్నను శతపథమునందు మూఁడు పాదములకథ యిట్లు వ్రాయఁబడినది.

ప్రజాపతిసంతానమైన దేవతలు, అసురులును పోరాడిరి. దేవత లోడిపోయిరి. అసురులు ప్రపంచమంతయు తనుదే యని తలంచిరి. అప్పు డసురులు మనము భూమిని పంచుకొని జీవనము చేయుద మని తలంచి యెద్దుచర్మములతోఁ బశ్చిమముననుండి తూర్పువఱకును పంచుకొనసాగిరి. ఈసమాచారము దేవతలు వినిరి. 'మనముకూడ వారు పంచుకొనుచున్నచోటికిఁ బోవుదము; లేకపోయిన మన భాగము పోవును' అని తలఁచి దేవతలు యజ్ఞరూపియైనవిష్ణువును ముందుంచుకొని వెళ్లిరి. ఇందు మాకును కొంతభాగ మిం డని వారితో ననిరి. 'ఈవిష్ణువు పడుకొనుటకు నెంతస్థలము కావలయునో అంత యిచ్చెదము, అధిక మీయ' మని అసురులు చెప్పిరి. విష్ణువు 'వామనుఁ' డుగ నుండెను. అందువలన దేవత లొప్పుకొనిరి. వారు తమలోఁ దాము 'మనకు యజ్ఞమంత స్థల మిచ్చిరి. అదియే యెక్కువ' అనుకొనిరి. తరువాత వారు విష్ణువును పూర్వదిక్కున స్థాపించి ఛందములచేఁ బరివృతునిఁ జేసిరి. నిన్ను దక్షిణదిక్కున గాయత్రీఛందస్సుచేతను, పశ్చిమదిక్కున త్రిష్టుప్ ఛందస్సుచేతను, ఉత్తరదిక్కున జగతీఛందస్సుచేతను పరివృతునిఁ జేయుదుము, అని యనిరి. ఇట్లు నాల్గుదిక్కులందును ఛందముతోఁ గప్పి అగ్నిని పూర్వదిక్కునఁ బ్రతిష్ఠించి అర్చించిరి. ఇట్లు పృథ్వి నంతను స్వాధీనపఱుచుకొనిరి (శతపథ బ్రా., ౧. ౨ ౫. ౧. ౭). ఈపైని ఈయఁబడిన ఋగ్వేదవాక్యముననుండి త్రిపాదకథయు, శతపథముననుండి దేవదానవుల పోరాటమును తీసికొని తరువాతివారు పౌరాణికవామనకథ వ్రాసిరి.

పురాణావతారములు :

విష్ణ్వవతారములు : ఇఁకఁ బురాణావతారముల విచారింతము. పురాణాదులలో నితరదేవతల యవతారములకంటె విష్ణువుయొక్క యవతారములు విశేషముగఁ జెప్పఁబడియున్నవి. సాధారణముగఁ బదియవతారములు సుప్రసిద్ధములు. దశావతారములను తెలుపునట్టి యీశ్లోక మందఱకును దెలిసినట్టిదియే :

మత్స్యః కూర్మో వరాహశ్చ నారసింహశ్చ వామనః,
రామో రామశ్చ రామశ్చ బుద్ధః కల్కి రేవచ.

ఇందు ముగ్గురు రాములు చెప్పఁబడియున్నారు. పరశురాముఁడు, దాశరథిరాముఁడు, బలరాముఁడు అని యర్థము.

విష్ణువుయొక్క ముఖ్యావతారములు పది యన్నమాట పెక్కునాళ్లనుండి వచ్చుచున్నను, ఈపదియవతారము లేవి యన్న

1. శతపథబ్రాహ్మణమునందుఁ (౭. ౫. ౧. ౫) గూడ ప్రజాపతి కూర్మరూపము ధరించి సచేతనసృష్టిని పుట్టించె నని యున్నది.

2. శతపథబ్రాహ్మణమునందు (౧౪-౧-౨) ప్రజాపతియే ఏమూష యనుపందియై భూమిని పైకి నెత్తె ననియు, భూమి ప్రజాపతికి భార్య యనియుఁ జెప్పఁబడినది.

విషయమునమాత్రము భిన్నభిన్నాభిప్రాయము లున్నట్టు కానవచ్చుచున్నది. పై శ్లోకమునందుఁ గృష్ణావతారము లేదు. ఇట్లేల? యని విచారింపఁగా, నివియన్నియు నంశావతారము లనియుఁ, గృష్ణుఁడు పూర్ణావతార మనియు, లేక అవతారమే కాదు, స్వయముగ విష్ణు వనియుఁ దాత్పర్య ముండుటచే నిందుఁ జెప్పఁబడనట్లు తోఁచెడిని. గీతగోవిందమునందు 'వేదా నుద్ధరతే' యన్నశ్లోకములో దశావతారములలో బలరాముని జెప్పి చివరకు 'దశాకృతికృతే కృష్ణాయ తుభ్యం నమః' అని యున్నది. దీనిమీఁద టీక వ్రాయుచు శంకరమిశ్రులు 'అంశావతారం స్తుత్వా సంప్రతి దశావతారిణం కృష్ణం స్తౌతి', 'తథాచ తత్తదవతారవానీశ్వర స్త్వమేవ న త్వదన్య ఇత్యర్థః' అని వ్రాసినాఁడు. భాగవతమునందు వేలు అవతారములు చెప్పి చివరకు 'ఏతే చాంశకలా విష్ణోః కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయమ్' (స్కం. ౧, అ. ౩, శ్లో. ౨౮) అని యున్నది. కాని కొన్నిపురాణములలో 'రామో రామశ్చ కృష్ణశ్చ' అను పాఠముకూడఁ గలదు (వాయు., అధ్యా. ౪)[1]. హరివంశమునందు (పూర్వ. ౧. ౪౨) ౧. నారాయణ, ౨. విష్ణు, ౩. వరాహ, ౪. నారసింహ, ౫. వామన, ౬. దత్తాత్రేయ, ౭. జామదగ్న్య, ౮. రామ, ౯. కృష్ణ, ౧౦. కల్కి అనునవి పదిప్రాదుర్భావము లని చెప్పఁబడినది. ఇందు మత్స్య, కూర్మ, బుద్ధ, బలరామావతారములు లేవు. బలరామావతారమునకు బదులు కృష్ణావతారము చెప్పఁబడినది. ఇట్లే మహాభారతమునందు (శాంతి, అ. ౩౩౯) చెప్పఁబడినయవతారములలో బుద్ధావతారము లేదు. మత్స్యపురాణమునందు (అధ్యా. ౯౭, ౨౩౪ - ౨౫౪) ౧ ధర్మ, ౨. నరసింహ, ౩. వామనావతారములు సంభూత్యవతారము లనియు, ౪. దత్తాత్రేయ, ౫. మాంధాతృ, ౬. పరశురామ, ౭. రామ, ౮. వేదవ్యాస, ౯. బుద్ధ, ౧౦. కల్కి అవతారములు మానుషావతారము లనియు దశావతారములసంఖ్య యీయఁబడినది. దేవీభాగవతమునందు విష్ణునియొక్క యీ క్రింది పదియవతారములు చెప్పఁబడినవి: ధర్మ, నర, నారాయణ, దత్తాత్రేయ, నృసింహ, వామన, పరశురామ, రామ, అర్జున, కృష్ణ (౪-వ స్కం). ఇట్లు పదియవతారములవివరమునందును చాల భేదము కలదు. ఈ యవతారము లేకాక విష్ణువుయొక్క యవతారములు పెక్కులు పురణాదులందుఁ జెప్పఁబడినవి. శ్రీమద్భాగవతమునందు (స్కంధ. ౧, అధ్యా. ౩) విష్ణువుయొక్క అవతారము లనంతము లని చెప్పుచు ముఖ్యమైనయవతారములు ౨౨ ఈయఁబడినవి: ౧. సనత్కుమారుఁడు, ౨. వరాహుఁడు, ౩. నారదుఁడు, ౪. నరనారాయణులు, ౫. కపిలుఁడు, ౬. దత్తాత్రేయుఁడు, ౭. యజ్ఞుఁడు, ౮. ఋషభుఁడు, ౯. పృథుచక్రవర్తి, ౧౦. మత్స్యము, ౧౧. కూర్మము, ౧౨. ధన్వంతరి, ౧౩. మోహిని, ౧౪. నరసింహ, ౧౫. వామన, ౧౬. పరశురామ, ౧౭. వ్యాస, ౧౮. శ్రీరామ, ౧౯. బలరామ, ౨౦. కృష్ణ, ౨౧. బుద్ధ, ౨౨. కల్కి. ఈ యన్నియవతారములకథలును సవిస్తరముగ భాగవతమునందుఁ జెప్పఁబడినవి.

ఇట్లు విష్ణువుయొక్క యవతారములు పెక్కులు చెప్పఁబడినను వానిలో ౧౦ ముఖ్యము లయ్యెను. వానిలోను ఇప్పటికాలమున హిందువులభక్తిపూజలకు రామకృష్ణావతారములు రెండే పాత్రము లయినవి. పురాణములందు ఈయవతారములమహిమయే యెక్కువగాఁ జెప్పఁబడినది. దేవాలయాదులును ఆ యవతారములకే కలవు.

విష్ణువవలెఁ బురాణములందు శివునియవతారములు విశేషముగఁ జెప్పఁబడియుండలేదు. శివుని కవతారములు లేక యాతఁ డెల్లప్పుడును ఒక్కవిధముగనే యుండుటయు, విష్ణువు అవతారము లెత్తి చచ్చుచుఁ బుట్టుచుండుటయు శివునియొక్క యాధిక్యమును జూపును అని శైవులు చెప్పెదరు. విష్ణువు లోకరక్షణార్థ మవతరించుటయు, శివుఁ డవతరింపకపోవుటయు విష్ణువుయొక్క యాధిక్యమును తెల్పునని వైష్ణవులు తలంచెదరు. అట్లు కాదు; త్రిమూర్తులలో నడిమివాఁడు (రెండవవాఁడు) అయిన విష్ణువుపని లోకరక్షణము గనుక, లోకమునకు బాధ కల్గినపు డాతఁ డవతార మెత్తుట సహజము; రుద్రునిది యాపని కాదు గనుక నాతఁడు జన్మ మెత్తవలసినయావశ్యకము లేదు అని అద్వైతులు చెప్పెదరు. దీని కనుకూలముగ క్రైస్తవులలోఁగూడ వారిత్రిమూర్తులలో నడిమివాఁ డైన పుత్త్రుఁడే అవతార మెత్తెను. మొదటివాఁడును, మూఁడవవాఁడును అగువారు జన్మ మెత్తలేదు అని థియాసఫిస్టులు చెప్పెదరు.[2] ఎట్లయిన నేమి, శివునియవతారములకు విశేషవిఖ్యాతి లేదు. విష్ణువుయొక్క యవతారములవలె నవి స్పష్టముగ స్వతంత్రవ్యక్తిత్వము కల్గినవికావు. ఇందుకుఁ గారణము శివభక్తులకు లింగమునందుఁగల యత్యాదరమే కారణ మైయుండనోపు. శివుని లింగాకారముగఁ బూజించుటయే వారి మతము. వేలువేలు ఆకారములందుఁ గాని విగ్రహములందుఁ గాని పూజించుట వారికి సమ్మతము గాదు. అర్చారాధకునకును లింగారాధకునకును చాల భేదము కల దనియు, లింగారాధకుఁడు సర్వశ్రేష్ఠుఁ డనియు శైవులమతము. ఈమతమే మహాభారతమునందుఁ (ద్రోణ, అ. ౨౦౧; ఆంధ్ర. మహా. ద్రోణ, ౫. ౪౦౭ - ౧౮) జెప్పఁబడినది. పూర్వజన్మమందుఁ గృష్ణార్జునులు శివలింగమును పూజించిరి. అశ్వత్థామ శివప్రతిమను పూజించెను. కావున వా రశ్వత్థామను

1. వాయుపురాణమును అచ్చువేసినవారు దానికి నొక పీఠిక వ్రాసి యందు భాగవతపురాణమునకును దీనికిని గలభేదము నిట్లు చూపిరి: 'విశేషస్తు భాగవతపురాణమతే కృష్ణస్య నావతారత్వం కింతు పూర్ణత్వమేవ, బలరామస్య తు దశావతారేషు గణనా కృతా, అత్ర దశావతారేషు కృష్ణనామ కృతం న బలరామస్య'— (వాయుపురాణము — Bicliotheca Indica, No. 83).

2. Mrs. Annie Besant's 'Avatars'.

గల్గఁగల్గి రని చెప్పఁబడియున్నది. పూజకు ననేకవిగ్రహములు కావలసివచ్చినపు డనేకావతారముల యావశ్యకము కల్గును.

ఇట్లు శివుని ప్రసిద్ధావతారములు చెప్పఁబడకపోయినను ఔప చారికావతారములు కొన్ని పురాణములలోఁ జెప్పఁబడినవి. వాయు పురాణము — వాయవీయసంహిత, ఉత్తరభాగము, ౧౦-వ అధ్యా యమునందు శివుని అవతారములు చెప్పఁబడినవి. అవి యోగాచా ర్యులయొక్కయు, వారిశిష్యులయొక్కయు నామములు. అచ్చట ౧౧౨ పేళ్ల జాబితాతప్ప వారినిగుఱించిన విశేషము లేవియు లేవు. శివుఁ డర్జునుని పరీక్షించుటకుఁ గిరాతవేషము వేసికొనెను. అది యొకయవతార మనవచ్చును. నరసింహమూర్తిని సంహరించుటకై శరభావతార మెత్తెను. శంకరాచార్యులవారు శివావతార మని పురాణములలోఁ జెప్పఁబడినది (భవిష్యత్పురాణము). ఉపపురా ణాదులలోనికి దిగినయెడల శివునియవతారములు పెక్కులు కాన వచ్చును. కన్నడమందలి లింగాయతులు కన్నడబసవపురాణాదికముల లోను, ద్రావిడశైవుల 'తిరువిళయాడల్' అనుపురాణములలోను శివునిలీలావతారము లనేకములు చెప్పఁబడియున్నవి. శివుఁడు ముదుసలి జంగమువేషము వేసికొని కంచిలోని శిరియాళసెట్టియింటికిఁ బోయి యాతని కుమారుని వండిపెట్టవలసిన దని కోరినది యొకలీలావతార మున కుదాహరణము. ఇది శ్రీనాథునిహరవిలాసమందుఁగూడ వర్ణింపఁ బడినది.

దేవ్యాదుల యవతారములు: దేవీపురాణాదులమతమున శక్తియే మూలాధారము. ఆమెయే త్రిమూర్తులుగను దశావతారములుగను ఆవిర్భవించెను. ముండమాల యనుతంత్రమునందు 'ప్రకృతి యను స్త్రీ విష్ణురూప, పురుషరూపుఁడు శివుఁడు. ఈప్రకృతి పదివిధములు. కాళిక కృష్ణరూప, తారిణి రామరూప, బగళ కూర్మరూప, ధూమ వతి మీనరూప, ఛిన్నమస్త నృసింహరూప, భైరవి వరాహరూప, సుందరి జామదగ్న్యరూప, భువనేశ్వరి వామనరూప, కమల బౌద్ధ రూప, మతంగ కల్కిరూప, భగవతి కాళి స్వయముగ భగవంతుఁ డగు కృష్ణుఁడే' యని చెప్పఁబడియున్నది. ఇట్లే గణేశపురాణము నందు వినాయకుని యవతారములును, ఇతరదేవతల మాహాత్మ్య ములం దాయాదేవతలయవతారములును చెప్పఁబడినవి.

అవతారములలో భేదములు: అవతారము లన్నియు సమా నము లని తలంచినంతకాలము నేవిధములైన భేదములు నుండనేరవు. కాని యొకయవతార మెక్కువ, యొకటి తక్కువ యన్నభావము కల్గఁగా నిందు నెన్నియో భేదములు పుట్టుట సహజము. ఇట్లు మన వా రవతారములలోఁ బెక్కుభేదములఁ గల్పించిరి. అవతారముల సంఖ్యను గుఱించియు, వ్యక్తులనుగుఱించియు నభిప్రాయభేదము లె ట్లున్నవో యట్లే, వేఱువేఱుఅవతారములయోగ్యతనుగుఱించియు మత భేదములుకలవు. కొన్ని యవతారములు దివ్యము లనియు, మఱికొన్ని భౌమము లనియుఁ జెప్పిరి. దివ్యము లనఁగా దేవలోకమందలి యవ తారములు. భౌమములనఁగా భూమిమీఁదివి. బ్రహ్మవిష్ణు మహేశ్వరు లనువారు పరబ్రహ్మ యొక్క దివ్యావతారము లని స్మార్తులు. శివుఁడు మాత్ర మసలు పరబ్రహ్మ మనియు, బ్రహ్మవిష్ణువులుమాత్ర మాతని యవతారము లనియు శైవులు. అట్లు కాదు, విష్ణువు అసలు పరబ్రహ్మము, బ్రహ్మశివులే యాతనియవతారము లని వైష్ణవులు. దశావతారములలో వామనావతారము దివ్యావతారము, మిగిలినవి భౌమావతారములు. కొన్ని పూర్ణావతారములు, కొన్ని అంశావతార ములు. అంశావతారమందు దేవునికొంతయంశముమాత్రము దిగివచ్చి యవతార మెత్తును. మిగిలినయంశము మూలస్థానమున నుండును. పూర్ణావతారమందు నీశ్వరుఁ డంతయు వచ్చి యవతార మెత్తును. కావున నంశావతారమునకంటెఁ బూర్ణావతార మెక్కువ యనుట సహజము. ఎవ్వరి కేయవతారమునం దధికాదరమో యాయవతారము పూర్ణ మనికాని, అధికాంశము కలది యని కాని చెప్పుట తటస్థిం చును. పద్మపురాణమునందు (ఉత్తరఖండమున,) 'నృసింహ రామ కృష్ణేషు షాడ్గుణ్యం పరికీర్తితమ్' (౨౫౬-౮౨) అనియు, 'రామకృష్ణావతారా తు పరిపూర్ణా నిజైర్గుణైః' (౨౭౮-౮౧) అనియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. శ్రీమద్భాగవతమునందు 'ఏతే చాం శకలాః పుంసః కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయమ్' (౧-౩-౨౮) అనియుఁ జెప్పఁబడినది. ఇట్లు రామకృష్ణులు పూర్ణావతారము లని యీ పురాణములం దున్నను, వాల్మీకిరామాయణమునందును, విష్ణుపురా ణమునందును ఈయవతారములనుగుఱించియే యేమి చెప్పఁబడి యున్నదో చూతము.

వాల్మీకిరామాయణమునందు బాలకాండములోని ౧౫-వ సర్గమున దేవతలు విష్ణునొద్దకుఁ బోయి జన్మ మెత్తు మని కోరుటలో 'విష్ణో! పుత్రత్వ మాగచ్ఛ కృత్వాత్మానం చతుర్విధమ్' (౨౦) (నిన్ను నీవు నాల్గువిధములుగఁ జేసికొని పుత్రత్వమును పొందు ము) అని వేఁడినట్లు చెప్పఁబడినది. తరువాత ౧౮-వ సర్గమునందు దశరథునకు బుత్త్రులు పుట్టుట వర్ణించుటలో నిట్లు చెప్పఁబడి యున్నది:—

కౌసల్యాఽజనయ ద్రామం సర్వలక్షణసంయుతమ్,
విష్ణోరర్ధం మహాభాగం పుత్ర మైక్ష్వాకవర్ధనమ్. ౧౦
భరతో నామ కైకేయ్యాం జజ్ఞే సత్యపరాక్రమః,
సాక్షాద్విష్ణో శ్చతుర్భాగ స్సర్వైస్సముదితో గుణైః.
అథ లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ సుమిత్రాఽజనయత్సుతౌ,
సర్వాస్త్రకుశలౌ వీరౌ విష్ణోరర్ధసమన్వితౌ. ౧౩

దీనినిబట్టి చూడ నీశ్లోకములు వ్రాసినకవి[1] యభిప్రాయము ప్రకారము విష్ణువుయొక్క సగముభాగము రామరూపమునను, నాల్గవ

1. ఈభాగములును, మఱికొన్నిభాగములును మొదట వాల్మీకిరామాయణమునందు లేవనియుఁ, బ్రక్షిప్తము లనియుఁ బెక్కుపండితుల యభిప్రాయము.

భాగము భరతరూపమునను, సగభాగము లక్ష్మణశత్రుఘ్నులరూపమునను అవతరించెను. నిజముగ విచారించినయెడల విష్ణువుయొక్క నాల్గువంతులును నల్గురుభ్రాతలుగ నవతరించె నని చెప్పవలసియుండెను. కాని లేఖకునకు రామునియం దధికాదర ముండుటచే నాతఁ డితరభ్రాతలకంటె నధికదేవాంశము కలవాఁ డని చెప్పవలసి వచ్చెను. ఇట్లు సగభాగము రామునకుఁ బోఁగా మిగిలినసగభాగమును ముగ్గురకుఁ బంచిపెట్టిన నొక్కొక్కనికి షష్ఠాంశము (౧/౬) వచ్చును. ఈయపూర్ణాంకపు చిక్కు లెక్క నెఱుఁగనికవి భరత లక్ష్మణ శత్రుఘ్నులలో నొక్కొక్కనికి నాల్గవవం (౧/౪) తిచ్చెను. అందుచే మొత్తము ఒకటి (౧) అగుటకు బదులు ఒకటింపావు (౧।) అయ్యెను ! మూలవిష్ణువు పావు పెరిఁగెను.

విష్ణుపురాణమునందుఁ గృష్ణుఁ డంశావతార మనియు, విష్ణువు తనతెల్లవెండ్రుక యొకటియు నల్లవెండ్రుక యొకటియుఁ బంపె ననియు, నవియె బలరాముఁడుగను, కృష్ణుఁడుగను అవతరించె ననియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది.[1]

ఈ యంశావతారభేదములనుగుఱించి పురాణాదులలోఁ గొలఁదిగా నున్నను టీకాకారాదు లనేకు లనేకవిధములను వ్రాసియున్నారు. అందు నొక్కటి స్మార్తసంప్రదాయమువారిమతము ననుసరించియు, ఇంకొకటి వైష్ణవమతము ననుసరించియు నిచ్చట నిచ్చెదను. 'వరద పూర్వతాపిని' యను నుపనిష త్తొకటి కలదు. దానిపై నారాయణుఁ డనుపండితుఁడు టీక వ్రాసియున్నాఁడు :

'సచ్చిదానందస్వరూప మగు పూర్ణబ్రహ్మ మొక్కటియే. దానిగుణావతారములు మూఁడు : బ్రహ్మ విష్ణు శివులు. ఆ ముగ్గురును మాయాపరిణామములు, ప్రాతిభాసికులు. ఆముగ్గురకును పూర్ణావతారములు, కళావతారములు, అంశావతారములు కలవు.

పూర్ణావతారములు : బ్రహ్మకుఁ జంద్రాదులు, విష్ణువునకు నారసింహాదులు, శివున కేకాదశరుద్రాదులు.

కళావతారములు : బ్రహ్మకుఁ గశ్యపాదులు, విష్ణువునకు దత్తాదులు, శివునకు వటకవృషభరాజాదులు.

అంశావతారములు ; బ్రహ్మకు దక్షాదులు, విష్ణువునకుఁ బాండవేయార్జున కార్తవీర్యార్జునాదులు, శివునకు నశ్వత్థామ విఘ్నరాజ వ్యాసాదులు. వీరిలో నొకయంశము జీవత్వమును, ఒకయంశము దేవత్వమును పురాణాదులయం దుభయవిధములుగను గానవచ్చుచున్నందున వీరు అంశావతారములు. పాండుపుత్త్రుఁడైన అర్జునుఁ డింద్రాంశమును నరఋషియొక్క యంశమును కలవాఁడు '[2].

వైష్ణవగ్రంథ మైన 'యతీంద్రమతదీపిక' యందు నిట్లీయవతారములనుగుఱించి వ్రాయఁబడియున్నది[3].

'విభవ మనఁగా ఆయాసజాతీయరూపముతో నావిర్భవించుట. అది పదివిధములు — అవి మత్స్యాద్యవతారవిశేషములు... ఇందలి యొక్కొక్క అవతారములలో అనంతప్రకారములు కలవు. పద్మనాభాదులు ౩౬ కూడ నవతారములే. అట్లే దధిభక్తహయగ్రీవ నరనారాయణాదులుకూడ. ఇట్లు ముఖ్యగౌణపూర్ణాంశావేశాదికము లని అవతారములు బహుప్రకారములు. అందు నుపాస్యానుపాస్య భేదముగూడఁ జూడఁదగినది. అవతారములకు హేతువు ఇచ్ఛయే, కర్మ కాదు.'

దీనిపై టీకాకారుఁ డిట్లు వ్రాసెను : 'విభవము ముఖ్యగౌణ భేదములచే ద్వివిధము. వానిలో ముఖ్యము సాక్షాదవతారము, గౌణము ఆవేశావతారము. ఆవేశము స్వరూపావేశము శక్త్యావేశము అని రెండువిధములు. తనరూపముతోడనే ఆవేశము గలిగియుండుట స్వరూపావేశము. అట్టిది చేతను లయిన పరశురామాదులశరీరమందు స్వసాధారణవిగ్రహముతోఁ బ్రవేశించెను. శక్త్యావేశ మనఁగా కార్యకాలమందు బ్రహ్మశివాదులకు శక్తిమాత్రముచే స్ఫురణము గల్గుట. ఇచ్చట గౌణత్వ మిచ్ఛచే వచ్చెఁ గాని స్వరూపముచేతఁ గాదు. అట్లే రామకృష్ణాదులకు మనుష్యత్వమును, మత్స్యాదులకుఁ దిర్యక్త్వమును ఇచ్ఛామాత్రముచేతనే వచ్చెను......' తత్త్వత్రయమున నిట్లు చెప్పఁబడినది. 'అందు ప్రాకృతవిగ్రహములును తనస్వభావమును విభవమును విడువనివియు, దీపమునుండి దీపము పుట్టిన ట్లున్నవియు నగునవి ముఖ్యప్రాదుర్భావములు. అవన్నియు ముముక్షువులచే నుపాస్యములు. బ్రహ్మ శివాగ్ని వ్యాస జామదగ్న్యార్జున విత్తేశాది రూపములు గౌణప్రాదుర్భావములు. ఇవి యన్నియు నహంకారయుక్తజీవుని నధిష్ఠాతగఁ జేసికొనినవి గనుక ముముక్షువు లుపాసింపఁదగినవి కావు'.

విగ్రహమునుగూడ నొకవిధమైన అవతారమే యని చెప్పఁబడినది. దీనిని అర్చావతార మందురు. దీనినిగుఱించి యతీంద్రమత దీపిక(౯-వ అ.) లో నిట్లున్నది :

---

1. మైత్రేయ ఉవాచ: అంశావతారో బ్రహ్మర్షే ! యోఽయం యదుకులోద్భవః, విష్ణోస్తద్విస్తరేణాహం శ్రోతుమిచ్ఛామ్యశేషతః. ౨. పరాశర ఉవాచ: మైత్రేయ శ్రూయతా మేతత్ యత్ పృష్టోఽహ మిదం త్వయా, విష్ణోరంశాంశసంభూతచరితం జగతో హితమ్ (౫-వ అంశము; ౧-వ అధ్యా. ౨. ౩). ఏవం సంస్తూయమానస్తు భగవాన్ పరమేశ్వరః, ఉజ్జహారాత్మనః కేశౌ సితకృష్ణౌ మహామునే! ఉవాచ చ సురానేతౌ మత్కేశౌ వసుధాతలే, అవతీర్య భువో భారక్లేశహానిః కరిష్యతః (౫. ౧. ౫౯-౬౦).

2. 'వరదపూర్వతాపిన్యుపనిషత్' నారాయణకృతదీపికా సహితా — Bombay Sanskrit Series, No. 40.

3. అభ్యంకరోపాహ్వ వాసుదేవశాస్త్రివిరచిత ప్రకాశాఖ్య వ్యాఖ్యాసమేతా శ్రీనివాసదాసవిరచితా యతీంద్రమతదీపికా ' ౯-వ అవ. — Anandasrama Series, No. 50.

'అర్చావతార మనఁగా దేశకాలనియమము లేకుండ ఆశ్రితుల కిష్టమైన ద్రవ్యమునే (సువర్ణరజతశిలాదికమునే) శరీరముగా గ్రహించి యందు అప్రాకృతశరీరవిశిష్టుండై యుండి స్నానభోజనాశనశయన స్థితులనుగుఱించి అర్చకపరాధీనుఁడై సర్వసహిష్ణుఁడై పరిపూర్ణుఁడై గృహగ్రామనగరశైలాదిప్రదేశములం దుండు మూర్తివిశేషము. అది స్వయంసిద్ధ దైవ సైద్ధ మానుష భేదములచేఁ జతుర్విధము'.1

కొన్ని యవతారముల విశేషములు: శ్రీరామావతారమును గుఱించి యొకవింత కలదు. రామునకు మొదటనుండియు రావణవధ వఱకును తాను విష్ణువుయొక్క యవతార మన్నమాటే తెలియదు. రావణవధానంతరము సీత అగ్నిలోఁ బ్రవేశించినపు డింద్రాదిదేవతలు వచ్చి నీవు దేవుఁడ వని చెప్పఁగా నతనికి వారికి నిట్లు సంభాషణము జరగెను:

రాముఁడు: నేను దశరథునికుమారుఁడను, రాముఁడను, మానవుఁడను అని తలఁచుచున్నాఁడను. నేను ఎవఁడను? ఎవనివాఁడను? ఎచ్చటనుండి వచ్చితిని? భగవంతుఁడా! నాకుఁ జెప్పుము.

ఇంద్రుఁడు: సీత లక్ష్మి, నీవు విష్ణువవు, దేవుఁడవు, కృష్ణుఁడవు, ప్రజాపతివి. రావణునిఁ జంపుట కీమానవశరీరమునందుఁ బ్రవేశించితివి.2

ఇట్లు తెలిసినతరువాతఁగూడ నాతఁడు మానుషభావముతోఁ జరించినట్లే కానవచ్చుచున్నది; దేవుఁ డన్న పరిజ్ఞానముతో నటించి నట్లు కానరాదు.

కృష్ణుఁ డట్లు కాదు. తాను భగవంతుఁడ నన్న పరిజ్ఞానము కలిగి బుద్ధిపూర్వకముగఁ జేయవలసినపను లన్నియుఁ జేసెను.

పరశురామావతార మొక వింతయైన యవతారముగఁ గానవచ్చుచున్నది. మానుషావతారములలో (ముందు రాఁబోవు కల్కి తప్ప) నిదియే బ్రాహ్మణావతారము. కాని చేసినది క్షత్రియోచిత కర్మ. కార్తవీర్యార్జునుఁడు, శ్రీరాముఁడు విష్ణువుయొక్క యవతారములని చెప్పఁబడుటచే రెండురెండు అవతారము లేకసమయావచ్ఛేదమున నుండుటయేకాక యొకరితో నొకరు కలహించుటయుఁ దటస్థించెను. పరశురాముఁడు కార్తవీర్యునిఁ జంపెను; శ్రీరాముఁడు పరశురాముని బలమును లాగుకొని హతవీర్యునిఁ జేసెను! పరశురాముఁడు చిరంజీవి, యనఁగా నేఁడును బ్రతికియున్నాఁ డన్నమాట మనము మఱవఁగూడదు.

అవతారతత్త్వము:

అవతారశబ్దము భిన్నార్థములందుఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్నను మనము వేఱువేఱు అర్థములను విడఁదీయయత్నింతము. అవతారశబ్దమునకు సామాన్యార్థ మీశ్వరుఁడు వైకుంఠాదికములనుండి దిగి వచ్చి మనుష్యాదిజన్మముల నెత్తి యీలోకమునందుఁ గొన్నిదినము లుండి మరల నీదేహము నిచ్చటనే చాలించిపోవుట. ఇది జనసామాన్యముయొక్క యూహ. ఇట్టి యూహ ననుసరించియే దశావతారకల్పనలు పుట్టినవి. వీరిమతమున ఈశ్వరుఁడు వైకుంఠాదికములం దుండు మహాశక్తిమంతుఁడైన పురుషవిశేషుఁడు. అతఁడు వేఱు, ప్రపంచము వేఱు. ప్రపంచమునకు మేలు చేయవలె నని యాతఁడు జన్మము లెత్తుచుండును. అవతారపురుషునియం దీశ్వరాంశ ముండును; ఆదేహమందలివాఁ డీశ్వరుఁడే. ఇతరజనుల దేహములందలివాఁడు జీవుఁడు. ఇదియే యితరపురుషులకును, అవతారపురుషులకును గల భేదము. దీనిని మనము భౌతికపురుషావతారకల్పన మనవచ్చును.

తత్త్వజ్ఞానాభివృద్ధి యైనకాలఁదియు నిట్టిపురుషావతారము లీశ్వరుని సర్వవ్యాపిత్వ, సర్వమయత్వ, సర్వశక్తిమత్త్వములకును, అజత్వావినాశిత్వములకును భంగము కల్గించునన్నయూహలు పొడమును. ఇచ్ఛామాత్రముచే నన్నియుఁ జేయఁగల్గినవానికిని, అంతటను ఉన్నవానికిని అవతారములవలన నేమిప్రయోజనము? సర్వమయుఁడగువాఁడు కృష్ణునియం దుండుటయు, సాత్యకియందు లేకపోవుటయు నెట్లు? లేదా అపరిచ్ఛేద్యుఁ డగువాఁడు కృష్ణునియం దెక్కుడుగను, అర్జునునియందు తక్కువగను ఉండుటయు, భీమునియందు లేకపోవుటయు నెట్లు సంభవించును? ఇట్టియూహలుగల తత్త్వజ్ఞు లంతర్యామ్యవతారవాదము, లేక ఆవిర్భావావతారవాదమును ప్రతిపాదించుట సహజము. ప్రతివస్తువునందును ఈశ్వరుఁ డంతర్యామిగ నుండును. కావున విశ్వ మంతయు నీశ్వరాంశభవమే. కొంద ఱీశ్వరుఁడు సృష్టిరూపమున ఆవిర్భవించును గావునఁ బ్రపంచమందలి యన్నిపదార్థములును, అందఱుపురుషులును ఈశ్వరావతారములే అని చెప్పుదురు. వీరి మతమున ప్రత్యేకావతారముల యావశ్యకము లేదు.

ఇట్లు అవతారములనుగుఱించిన పామరజనుల కల్పనకును తత్త్వజ్ఞులకల్పనకును భేదము కలదు. కాని పామరజనులకు తత్త్వజ్ఞుల యూహ యర్థము కాదు. భౌతికపురుషావతారములే జనసామాన్యమునకుఁ దెలియును, అర్థమగును. వారిభక్తిని ఆకర్షించును. కావుననే పురాణాదులలో నిట్టి అవతారములే వర్ణింపఁబడినవి. తత్త్వజ్ఞులు వల దనినను సామాన్యజను లీయవతారములను విడువరు. కావునఁ గొందఱు తత్త్వజ్ఞు లీయవతారద్వయకల్పనలను మిశ్రము చేసి, కల్యాణగుణావతారవాదమును ప్రతిపాదించిరి. ఈశ్వరుఁ డసంఖ్య కల్యాణగుణములు కలవాఁడు. ప్రపంచమునందు నేయే పురుషులలో నిట్టిగుణములు కలవో వారాగుణములమట్టునకు ఈశ్వరాంశము కలవారు, అవతారపురుషులు అని తలంపవలె నని వీరి తాత్పర్యము. శ్రీమద్భాగవతములోని ప్రథమస్కంధమందలి (3-వ అధ్యా.) అవతా

1. ఇందలివిశేషభాగ మీగ్రంథకారుఁడు 'తత్త్వత్రయము' అనుగ్రంథముననుండి గ్రహించినట్లు కానవచ్చుచున్నది.

2. రామ ఉవాచ:— ఆత్మానం మానుషం మన్యే రామం దశరథాత్మజమ్, యోఽహం యస్య యతశ్చాహం భగవాన్ తత్ బ్రవీతు మే, సీతా లక్ష్మీ ర్భవా న్విష్ణు ర్దేవః కృష్ణః ప్రజాపతిః, వధార్థం రావణస్యేహ ప్రవిష్టో మానుషీం తనుమ్. (యుద్ధకాండము, సర్గ. ౧౨౦).

రములజాబితానుగుఱించి టీక వ్రాయుచు శ్రీవిశ్వనాథచక్రవర్తి 'అత్ర ప్రాచాం కారికాః' (ఇందును గుఱించి ప్రాచీనులకారికలు) అని చెప్పి కొన్నిశ్లోకముల నిచ్చినాఁడు. వానితాత్పర్యము: 'నృసింహజామదగ్న్య కల్క్యవతారములు భగవంతుని ఐశ్వర్యమును ప్రకాశింపించును; నారద వ్యాస వరాహావతారములు ధర్మప్రకాశకములు; రామ ధన్వంతరి యజ్ఞ పృథు-అవతారములు కీర్తిప్రకాశకములు; బలరామ మోహినీ వామనావతారములు సౌందర్య ప్రధానకములు; దత్తాత్రేయ మత్స్య కుమారకపిలావతారములు జ్ఞానప్రదర్శకములు; నరనారాయణ కూర్మ ఋషభావతారములు వైరాగ్యదర్శకములు; కృష్ణుఁడు పూర్ణమదైశ్వర్యమాధుర్యములకు సముద్రము, సమస్తావతారములును తనలోఁ గలవాఁడు, సకలశక్తిమంతుఁడు'.

అవతార మాభాసముగాని నిజము కాదు: అజుఁడు మానవ దేహముల నెత్తుట యసంగత మని యొప్పుకొనుచు, పురాణాదులలోఁ జెప్పఁబడిన విష్ణువుయొక్క యవతారములు ప్రాతిభాసికములే కాని (మాయచే భాసించునవి) పారమార్థికములు (నిజమైనవి)కావు అని ఈశ్వరునియొక్క యజత్వావతారత్వము లన్న పరస్పరవిరుద్ధధర్మములను సమన్వయించుటకు శ్రీశంకరాచార్యులవారు గీతాభాష్యమునందు యత్నించిరి. 'అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా' (౪.) అను శ్లోకముపై శంకరులభాష్యమును, దానికి ఆనందగిరియు, మధుసూదన సరస్వతియు వ్రాసినటీకయు నిచ్చట వలసినంత యిచ్చుచున్నాను.

'అప్పుడు ధర్మాధర్మములు లేని నిత్యేశ్వరుండవగు నీకు జన్మమెట్లు కలుగును? అనఁగాఁ 'చెప్పెదము' జన్మరహితుఁడనే యైనను, అక్షయమైన జ్ఞానశక్తిస్వభావము గలవాఁడనే యైనను, బ్రహ్మాదిస్తంబ పర్యంతభూతములకు నీశ్వరుఁడనే (నియామకుఁడనే)యైనను నాదైన వైష్ణవి యను త్రిగుణాత్మికను, దేనివశంబున సర్వజగంబును వర్తించుచున్నదో, దేనిచే మోహితంబై తనయాత్మను వాసుదేవుని ఎఱుంగదో ఆ నాదైన ప్రకృతిని వశీకరించుకొని, దేహము గలవాని వలె నగుచున్నాను. పుట్టినట్లు నాయొక్క మాయచేతనే, పరమార్థమునఁ (నిజముగఁ)గాదు, లోకమువలె' — (శంకరభాష్యము).

'ఈశ్వరునకు జన్మకారణము లేకపోవుటవలన జన్మమే యనుపపన్నము. ఇఁక ననేకజన్మములు కడచినవాఁ డనుట మఱియు ననుపపన్నము అని శంకించుచున్నాఁడు 'అప్పుడు' ఇత్యాదిచే. వాస్తవముగ జన్మము లేకున్నను మాయావశమున జన్మము సంభవించుచున్నదని యుత్తరము చెప్పుచున్నారు 'చెప్పెదము' అని. పారమార్థిక జన్మము సంభవింప దనుటకుఁ గారణమును బూర్వార్థముచే అనువదించి ప్రాతిభాసికజన్మము సంభవించు ననుటకుఁ గారణమును చెప్పుచున్నాఁడు, ఉత్తరార్ధముచేత' — (ఆనందగిరి).

'అందు సర్వజ్ఞునకు ఈశ్వరునకు సర్వకారణభూతునకు ఇట్టి దేహగ్రహణ ముపపన్నము కా దని యేది చెప్పఁబడినదో అది యట్లే (నిజమే); ఏల యనఁగా, అతనిశరీరము స్థూలభూతకార్య మగునేని అప్పుడు వ్యష్టిస్వరూప మైనచో జాగ్రదవస్థయును అస్మదాదులతో సమానతయు సంభవించును. సమష్టిరూప మైనచో విరాడ్జీవత్వము చెప్పవలయును, విరాట్టు సమష్టిస్థూలోపాధి యగుటవలన. ఇఁక సూక్ష్మభూతకార్య మగునేని అప్పుడు వ్యష్టిరూప మైనచో స్వప్నావస్థ అస్మదాదిసమానత్వము సంభవించును. సమష్టిరూప మైనచో హిరణ్యగర్భజీవత్వము చెప్పవలయును, హిరణ్యగర్భుఁడు సమష్టిసూక్ష్మోపాధి యగుటవలన. కావున భౌతికశరీరము జీవునిచే ఆవిష్టము కానిది పరమేశ్వరునకు సంభవింపనే సంభవింప దని సిద్ధము. ఇఁక జీవావిష్టమైన భౌతికశరీరమునం దీశ్వరుఁడు భూత మావేశించినట్లు ప్రవేశించు ననియుఁ జెప్పనొప్పదు; ఆశరీరముచే ఆజీవునకు భోగము నంగీకరించుపక్షమున, ఈశ్వరున కంతర్యామిరూపంబున సర్వశరీరప్రవేశము సిద్ధమైయుండఁగా, ఒకానొకశరీరమును బ్రవేశించినాఁ డనుట వ్యర్థ మగుటవలన, అందువలన, లేదు భౌతికశరీర మీశ్వరునకు అని పూర్వార్ధముచేత నంగీకరించుచున్నాఁడు 'అజోఽపి సన్' ఇత్యాదిచే.........అప్పుడు భౌతికదేహము లేనిచో భౌతికదేహధర్మము మనుష్యత్వము మొదలగునవి యెట్లు తోఁచుచున్నవి అనఁగా అందులకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు 'ఆత్మమాయయా' అని. నామాయచేతనే నాయందు మనుష్యత్వాదులు తోఁచుచున్నవి, లోకానుగ్రహముకొఱకు; కాని వాస్తవము కాదని భావము' — (మధుసూదనసరస్వతి)[1].

రామానుజాచార్యులమతంబున 'అవతార' దేహములు ప్రాతిభాసికములు కావు; మనదేహములవలె సత్యములే. ఈశ్వరుఁ డజుఁడుగా నుండవచ్చును; పుట్టవచ్చును; ఆపుట్టుక నిజమైనది కావచ్చును. అతనియజత్వమునకు భంగము రాకపోఁగా నవతారపురుషుఁడుగా నున్నపుడును ఆతని ఈశ్వరత్వసంబంధమైన అజత్వాది గుణములకును లోపము లేదు! ఇది యుక్తికిఁ దగనిమాట యనియు, పరస్పరవిరుద్ధ మనియు శాంకరమతమువారియభిప్రాయము.

మహాపురుషపూజ :

ఈయవతారవాదమునకు మహాపురుషుల జీవితము లెక్కువగ సహకారి యైనవి. మహాపురుషుల యలౌకిక గుణములను జూచి, యితరమానవులకు నట్టిగుణములు లేకపోవుటచే, నవి యమానుషములనియు, ఈశ్వరునియంశ మనియు జనులు తలఁచెదరు. అతని జీవితకాలమునందు జను లాతనిని మిక్కిలి గౌరవించెదరు. ఈశ్వరుఁ డన్నభావ మాకాలమునందు విశేషముగ నుండదు. ఇతరులను మించిన మహానుభావుఁ డని గౌరవించెదరు. ఆతని నిధనానంతర మువఁ గ్రమముగ నాతని యద్భుతచర్యలనుగుఱించిన గాథలు పెరుఁ

1. పరమార్థచంద్రిక, ౨-వ సంపుటము.

గుచు నాతఁడు దేవతాత్వమును చెందును. ఈవిధముననే పెక్కు మహా పురుషులు, మహారాజులు, తత్త్వవేత్తలు, శూరులును దేవతలయవ తారములుగ మాఱిరి. శ్రీమద్భాగవతమందలి యవతారముల జాబితా చూడవగును (౧. 3.). అచ్చట పృథుచక్రవర్తి, కపిలాచార్యుఁడు, వ్యాసుఁడు మొదలయినవా రవతారము లని చెప్పఁబడెను. దశావతా రములనుగుఱించి విచారింపఁగా, సంహితా బ్రాహ్మణములలో రూపకా దులుగ నున్న మత్స్యాద్యవతారముల ననుసరించి పౌరాణిక కాల మందు విష్ణువుయొక్క మత్స్య, కూర్మ, వరాహ, వామనావతార ములు కల్పింపఁబడిన వనియు, పరశురామ శ్రీరామ కృష్ణ బుద్ధావ తారములకుఁ గారణ మాయానామములుగల మహాపురుషుల యద్భుత చర్యలే యనియు మన మూహింపవచ్చును. అవతారము లనఁబడు పురుషులు కేవల పురుషులుగ భావింపఁబడినకాల మొకప్పు డుండె ననియు, తరువాత వారు క్రమముగ నవతారకోటిలోఁ జేరి రనియుఁ జూపుటకుఁ గొన్ని యాధారములు కలవు. వీ రవతారపురుషు లన్న కల్పన పుట్టినతరువాత నంతకుఁ బూర్వము కేవలమనరులుగా వర్ణింపఁ బడినగ్రంథములలోఁ గూడ సాధ్య మైనంతవఱ కవతాగసంబంధ మైన శ్లోకములు చేర్చఁబడెను. పురాణాదులలోని పెక్కుతావులు వీరి యవతారపూర్వావస్థను తెల్పును. ఒక్కొక్క యవతారమును దీసి కొందము.

పరశురాముఁడు : పరశురాముఁడు మొదట కేవలము ఋషి గా నెంచఁబడుచున్నట్టు కానవచ్చుచున్నది. వాల్మీకిరామాయణమునందు శ్రీరాముఁడు, పరశురాముఁడును కలసిన ప్రసంగ మొకటి కలదు. (బాలకాం, సర్గ ౭౫, ౭౬). ఆసందర్భమున నాతని మహాభయంకర ప్రభావము వర్ణింపఁబడినను ఆతఁడు ఋషిగనే వర్ణింపఁబడియెను, అవ తార మని చెప్పఁబడ లేదు. ఆతనికి భయపడి ప్రార్థించిన దశరథుఁడు గాని, విశ్వామిత్రాదులుగాని ఆతని నవతారముగఁ జెప్పలేదు. ఆతఁడు చివరవఱకును ఋషిగనే కాన్పించును; భారతమందును భీష్మకర్ణాదుల గురువుగను ఋషిగను కాన్పించును. భారతమునందు మూఁడుస్థలములం దుఁ బరశురాముని పూర్వచరిత్రము – ఆతఁడు క్షత్త్రియుల నోడించిన కథ చెప్పఁబడినది (ఆది. అ ౨; వన[1]. అ ౧౧౫; శాంతి. అ ౪౯.); (ఆంధ్రమహాభా. ఆది. అ ౧; అరణ్య. ఆ. 3; శాంతి. అ 3). ఈ మూఁడు స్థలములలోను ఈతనిని మహామునిగా వర్ణించి నారేకాని, విష్ణువుగ వర్ణింపలేదు. ఉద్యోగపర్వమునందు భీష్ముఁడు తనకును పరశురామునకును అంబానిమిత్తము జరగినయుద్ధమును వర్ణించినాఁడు. అందుఁ బరశురాముని విష్ణువుగాఁ గాని విష్ణునియవ తారముగఁగాని, అంశముగఁగాని ఎచ్చటను చెప్పలేదు. ఋషి, ముని, బ్రాహ్మణశబ్దములచేతనే సంబోధించెను. ఒకచోటఁ గోపము వచ్చి, 'బ్రాహ్మణబ్రువు' డనియుఁ దిట్టెను! కావునఁ బరశురాముఁడు మొదట గొప్పఋషియై, యపరిమితక్షత్త్రతేజము చూపినవాఁ డగు టచేఁ దరువాత దశావతారములలోఁ జేరెను అని యూహింపవలసి యున్నది.

శ్రీరాముఁడు : ఇఁక శ్రీరాముని గుఱించి విచారింతము. శ్రీరాముఁ డనఁగా దాశరథిరాముఁడు. ఈతఁడు మొదట నద్వితీయ రాజుగ ఖ్యాతిఁ జెంది క్రమముగ దేవత్వమును జెందినట్లు రామా యణమువలననే కానవచ్చుచున్నది. వాల్మీకిరామాయణముయొక్క బాలకాండమందలి ౧-వ సర్గము రామాయణముయొక్క సారాంశము, సంగ్రహము. దానినే మనవారు బాలరామాయణ మందురు. అందు రాముఁడు విష్ణ్వంశ మని యెచ్చటను చెప్పఁబడకపోవుటయే కాక, నరుఁ డనియును, అలౌకిక సద్గుణములుగల గొప్ప రాజనియును చెప్పఁ బడెను. మొదట వాల్మీకి నారదుని జూచి యిట్టిసద్గుణసంపదగల నరుఁ డెవఁ డైనను కలఁడా యని యడుగును. 'మహర్షే! త్వం సమ ర్థోఽసి జ్ఞాతు మేవంవిధం నరమ్' (౫) అని వాల్మీకి యడుగఁగా నారదుఁడు 'మునే! వక్ష్యామ్యహం బుద్ధ్వా తైర్యుక్త శ్శ్రూయతాం నరః' (౭) అని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఇందు రాముఁడు నరుఁ డని స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఆకవియొక్క మనసునకు నీరాముఁడు విష్ణువు అన్న యూహ లేనేలేకయుండె ననుటకు నీశ్లోకము కలదు.

విష్ణునా సదృశో వీర్యే సోమవత్ ప్రియదర్శనః,
కాలాగ్ని సదృశః క్రోధే క్షమయా పృథివీసమః. ౧౮

విష్ణు వైనవానిని విష్ణువుతోఁ బోల్చుట యెట్లు? ఈ బాల రామాయణమునందు రామునిచరిత్ర మంతయుఁ జెప్పి, చివరకు నాతని గుఱించి

గవాం కోట్యయుతం దత్త్వా బ్రహ్మలోకం ప్రయాస్యతి. ౯౪.

దశ వర్ష సహస్రాణి దశ వర్ష శతాని చ,
రామో రాజ్య ముపాసిత్వా బ్రహ్మలోకం స గచ్ఛతి.

అని చెప్పఁబడియున్నది. ఈ శ్లోకములు వ్రాసినకవికి దాశరథి

---

1. సంస్కృతభారతమందలి వనపర్వమునఁ జెప్పఁబడిన పరశురామకథలోఁ గొన్నిప్రతులలో నీశ్లోకములు కలవు: 'తతో దేవా స్స మేత్యాహు ర్భయమేళ్ళ మహావ్రతాః, దేవదేవం సురారిఘ్నం విష్ణుం సత్యపరాక్రమమ్, భగవన్ భూతరక్షార్థ మర్జునం జహి వైప్రభో, తతశ్చ భగవాన్ దేవ శ్శక్రేణ సహిత స్తథా. కార్తవీర్యవినాశార్థం మంత్రయామాస భారత, యత్తద్భూతహితం కార్యం సురేంద్రేణ నివే దితః. స ప్రతిశ్రుత్య తత్సర్వం భగవాన్ లోకపూజితః, జగామ బదరీరమ్యాం స్వ మేవాశ్రమమండలమ్.' ఇందు విష్ణువు పరశురాముఁడుగ నవతరించె నని స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడకపోయినను ఆకల్పన అస్పష్టముగ సూచింపఁబడినట్లు ఆభాస మగుచున్నది. ఈశ్లోకములు మూలములో లేవనుటయు, ప్రక్షిప్తము లనుటయు స్పష్టము. వీల యన ఆంధ్రమహాభారతము తెనిగించిననాఁటి కిది యున్న యెడల దీని సంపూర్ణభాషాం తరము గాకపోయినను, ఛాయయైనను అందు వచ్చియుండును.

రాముఁడు విష్ణు వన్నయూహ యుండినపక్షమున 'విష్ణులోకం స గచ్ఛతి' యనునేకాని 'బ్రహ్మలోకం స గచ్ఛతి' అనుటకుఁ గారణము లేదు. నరుఁ డనియు, గొప్పరాజశ్రేష్ఠుఁ డనియుఁ దలఁచినందుననే గోదానాదులుచేసి బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోవునని చెప్పెను. బాలకాండము ౨-వ సర్గమునందు బ్రహ్మదేవుఁడు వచ్చి, వాల్మీకిని రామచరితము వ్రాయు మని ప్రోత్సాహపఱుచును. రామ సీతా రాక్షసాదులు రహస్యముగఁ జేసిన పనులును వారిమనసులలోని యూహలును వాల్మీకికిఁ దెలియునట్లు వరంబిచ్చును. ఆసందర్భమునసైనను రాముఁడు విష్ణువుయొక్క యవతార మని చెప్పఁడు, రాముఁడు విష్ణువుయొక్క యవతార మని రామునకుఁ దెలియదు, నారదునకుఁ దెలియదు, బ్రహ్మదేవునకుఁ దెలియదు. రామచరితము తప్పక వ్రాయు మని వాల్మీకిని ప్రోత్సాహపఱుచునప్పుడు కూడ వారు ఈయవతారముసంగతి చెప్పరు. ఇట్లు వాల్మీకమునందలి మొదటిరెండుసర్గలు వ్రాయఁబడినకాలమున రాముఁడు సకలసద్గుణములు గల నరుఁ డని యెంచఁబడుచుండెననుట స్పష్టము. రామాయణమునందు రాముఁడు తన్నుఁగాని, ఆతనితో సంబంధము గలిగినమనుష్యాదు లెవరుగాని రాముని విష్ణు వని చెప్పలేదు ఆచరణయందుఁ జూపలేదు. రాముఁడు విష్ణువుయొక్క అవతార మన్నకల్పన యుత్పన్న మైనతరువాత యుద్ధకాండమునకుఁ జివర, రాముఁడు చివరవఱకును తాను నరుఁడనే యని అనుకొనినట్లును, ఇంద్రాదులు వచ్చి నీవు విష్ణుఁడ వని చెప్పినట్లును కథ కల్పింపఁబడినది (౧౫-వ సర్గ). ఈభాగమును బాలకాండమందలి దేవతాదులు విష్ణువునొద్దకుఁబోయి జన్మ మెత్త మన్నభాగమును (౧౫-౧౭ సర్గలు) వెనుకనుండి వ్రాయఁబడి కల్పఁబడిన ప్రక్షిప్తము లని విద్వాంసులయభిప్రాయము. అట్లే రామాయణమునం దింకను ప్రక్షిప్తములు కలవు. వానిని గుఱించి 'రామాయణ' శబ్దముక్రిందఁ జూడనగును.

దాశరథిరాముఁడును, పరశురాముఁడును కొంతకాలమువఱకును కేవలము రాజర్షి గను బ్రహ్మర్షి గను ఎంచఁబడుచుండి రనియు, వారు దేవతావతారము లన్నకల్పన వెనుకనుండి వచ్చినదనియుఁ జూపుటకు మహాభారతమునందును కొన్ని సూచనలు కలవు. సభాపర్వమునందు నారదుఁడు ధర్మరాజుతో దిక్పాలకులసభలనుగుఱించి చెప్పుచు, యమసభావర్ణన ప్రసంగమున అందు యముని సేవించుచుఁ బెక్కురు రాజర్షులును, బ్రహ్మర్షులును ఉందురు అని చెప్పి, యయాతి, నహుషుఁడు, పూరువు, మాంధాత మొదలయిన ౩౦, ౪౦ రాజర్షుల పేళ్లతోపాటు దాశరథిరామ పరశురాముల పేర్లను చెప్పెను (౮-వ అధ్యాయము)[1]. ఈశ్లోకములు వ్రాసినవానికి, విష్ణువు శ్రీరాముఁడుగ నవతరించి మరల విష్ణువునందు లయించె నన్నయూహ మనస్సులో నున్నయెడల నిట్లు వ్రాసియుండఁడుగదా! శ్రీరాముఁడు యయాతి నహుషాదులతోపాటు గొప్పరా జన్న యభిప్రాయ మున్నదినములలోనే యీ శ్లోకములు వ్రాయఁబడిన వనుటకు సందేహము లేదు.

కృష్ణుఁడు : పురాణాదులలో కృష్ణునిచరిత్రము మిశ్రముగనే యున్నది. సాధారణముగఁ బ్రతిచోటను ఈతని దేవత్వమును, నరత్వమును కలసివచ్చును. ఈ కథలలోనుండి మానవుని, దేవుని విడఁదీయుట కష్టము. భగవద్గీతాభాగమును విడిచినయెడల భాగవతమందలి కృష్ణునియందు దేవత్వ మెక్కువగను, భారతమందలి కృష్ణునియందు నరత్వ మధికముగను కానవచ్చుచున్నది. పురాణాదులలో నిట్లు దేవత్వము లేనికృష్ణుఁడు కనఁబడుట కష్ట మైనను, ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు (౩. ౧౭. ౬) దేవకీపుత్త్రుఁడైన కృష్ణుఁడు ఘోరాంగిరస ఋషివలన 'పురుషయజ్ఞదర్శన' మును నేర్చుకొనిన శిష్యుఁడుగఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు, దేవుఁడుగ నెంతమాత్రమును అగపడుట లేదు. దీనినిబట్టిచూడ నుపనిషత్కాలమున కృష్ణుఁడు గౌరవింపఁదగు నొక తత్త్వవేత్తగను, రాజర్షి గను ఉండినటులు గానవచ్చుచున్నది. తరువాత నీతనిని భారతాదికములలో దేవునిగ మార్చియుండవచ్చును.

కృష్ణార్జునులు నరనారాయణు లన్న ఋషులయవతార మని చెప్పఁబడియున్నది. ఇందువలనను కృష్ణుఁడు మొదట నొక ఋషిగ నెంచఁబడుచుండె ననియుఁ, దరువాత విష్ణువుగ నెంచఁబడుచుండె ననియు నూహింపవచ్చును.

బుద్ధుఁడు : దశావతారములజాబితాలలో బుద్ధునిపే రితరులు తరువాతఁ గల్పించినది స్పష్టము. మహాభారతమునందును (శాంతి, అ. ౩౩౯ శ్లో ౧౦౦), దేవీభాగవతమునందును (౪-వ స్కం అ ౧౬) దశావతారములందు బుద్ధునిపేరు లేదు. బౌద్ధమతము మిక్కిలి ప్రబలిన తరువాతఁగాని యాతనిని దేవునిగ వైదికమతస్థు లొప్పుకొనుట సంభవింపదు. (కో. వేం. ల.)

అవతి — బెంగుళూరుజిల్లాలోని యొకపల్లె. దీని పూర్వనామము అహులి. ౧౪-వ శతాబ్దియంతమున మొరసు వొక్కల్ జాతివారైన ఏడ్గురువ్యవసాయదారులు వచ్చి యిచ్చట నివసించి, విజయనగరమువారికి సామంతులుగ మైసూరుదేశమునకుఁ దూర్పుభాగమందు రాజ్యములు స్థాపించిరి.

అవదానము — ఒకవిధ మగు బుద్ధవచనమునకును, ఒకవిధ మగు బౌద్ధరచనమునకునుగూడ అవదాన మనుపేరు చెల్లుచున్నది. సంస్కృతబౌద్ధమునందలి బుద్ధుని ద్వాదశధర్మ ప్రవచనము

1. తస్యాం రాజర్షయః పుణ్యాస్తథా బ్రహ్మర్షయోఽమలాః, యమం వైవస్వతం తాత ప్రహృష్టాః పర్యుపాసతే. ౧౭. యయాతి ర్నహుషః పూరు ర్మాంధాతా సోమకో నృగః, ... రామో దాశరథిశ్చైవ లక్ష్మణోఽథ ప్రతర్దనః,............జామదగ్న్యశ్చ రామశ్చ.........ఇష్ట్వాశ్వమేధై ర్బహుభి ర్మహద్భి ర్భూరిదక్షిణైః, ఏతే రాజర్షయః పుణ్యాః కీర్తిమంతో బహుశ్రుతాః. ౧౮. తస్యాం సభాయాం రాజేంద్ర వైవస్వత ముపాసతే.

లలో అవదాన మేడవది. కాని యీపదము పూర్వజన్మ కర్మఫలమును దెలుపుటకుఁగాను పుట్టినబౌద్ధరచనమునకే రూఢ మయినది.

ఇట్టి రచనములలో అతిప్రాచీనములయినవి హీనయానమునకుఁ జెందినవి. ఒకప్రత్యేకవాఙ్మయశాఖగ పాలీయందు దివి కానరాకపోయినను పాలీ త్రిపిటకములందు 'అపదాన' మని యొక గ్రంథము మాత్రము కలదు. ఇందు బుద్ధునికాలమునందుండిన అర్హతుల (వీరిలో స్త్రీలును, పురుషులునుగూడఁ గలరు) జీవితకథలు వివరింపఁబడినవి. బుద్ధునికిఁ జాలకాలమునకుఁ దరువాత నీ 'అపదానము' త్రిపిటకములలోఁ జేరిన దని పరిశోధకుల యభిప్రాయము. చారిత్రకబుద్ధుని పూర్వజన్మము లే డని 'దీఘనికాయము' తెలుపుచుండ తరువాతికాలమున విరచింపఁబడిన బుద్ధవంశమున నీసంఖ్య ఇరువదినాలుగువఱకును పెరిగినది. మఱియొక పదునొకండింటిని గలిపి 'అపదాన' మీసంఖ్యను ముప్పదియైదు చేసినది. ఈకారణమున నిందలికథలు వేఱువేఱుకాలములందు విరచితములయి, యిందుఁ జేరుచు వచ్చిన వని పరిశోధకు లందురు. 'సుమంగలవిలాసిని' ననుసరించి 'దీఘనికాయ' ప్రవాచకులు 'అపదానము'ను 'అభిధమ్మ పిటకము'లోనిదిగ గ్రహింప, 'మజ్ఝిమనికాయ' ప్రవాచకులు దానిని 'సుత్తాంతపిటకము'లోనిదిగ నెంచి రని తెలియుచున్నది. ఇది యర్వాచీన మనుట కిది యొకకారణము. 'అపదానము'నకు 'విసుద్ధజనవిలాసిని' యని యొకటీక కలదు. 'గంధవంశము'ననుసరించి యది బుద్ధఘోషవిరచిత మని తెలియుచున్నది.

క్రీస్తుశకము మొదటిశతాబ్దిని బౌద్ధులు సంస్కృతమున గ్రంథరచనమున కుపక్రమించినపుడు అపదాన మవదాన మయినది. అవదానము లనేకములు సంస్కృతమునను, టిబెత్తు చీనాభాషానువాదములందో యున్నవి.

అవదాన మన సచ్చరితము, వీరకృత్యము అని యర్థము. ప్రతియవదానమును నాయకునియొక్కగాని, నాయికయొక్కగాని వర్తమానయోగ్యతాసుస్థితులకు కారణభూతము లయినవని పూర్వజన్మకృతకర్మములను దెలిపి, అనంతరము వర్తమానజీవితమును దెలుపును. అందువలన, అవదానము జాతకకథవలెనే భూతవర్తమానజీవితగాథలను దెలుపుకథ. రెండునుగూడ ధార్మికనియమములను, నీతిని బోధించుటకు పుట్టినవే. ప్రతిజీవికిని విశ్రాంతినెఱుఁగని అతివిస్తృతమును, అపారము నగుసంసారచక్రమునందలి యాతనిజీవితములగతి, భాగ్యములను నిర్ణయించుటలో కర్మకు దుర్నివారమును, సర్వవ్యాపకము నయినశక్తి కల దని తెలుపుట యొకటి, మంచిపనులు చేయుటవలన భావిభాగ్యోదయమునకు హేతుభూత మయినపుణ్యము లభించు నని, దానిని కూడఁబెట్టుకొనుటకు ప్రతిజీవికిని ప్రత్యేకశక్తి కల దని శ్రోతలకు, పాఠకులకును, ప్రత్యయము కలిగించుట యొకటి - ఇవి పూర్వోక్త మయినరెండువిధము లగురచనములయాశయము. ఇక నీరెండిటికిని గలభేద మే మన, జాతక మెల్లప్పుడును బుద్ధ, బోధిసత్త్వుల పూర్వజన్మకథలనే తెలుపుచుండ అవదాన మెప్పుడును కాకపోయినను సాధారణముగ తదితరుల పూర్వజన్మాదికములనుగూర్చి తెలుపుచుండును. అయినను చాలఅవదానములు బుద్ధునిగూర్చి తెలుపునవియుఁ గలవు. అందువలన నొకవిధముగ ప్రతిజాతకము నవదానమనవచ్చును కాని, అవదానముమాత్రము జాతకము కానేరదు. సరిగా చూచినయెడల బోధిసత్త్వుని ఆత్మత్యాగమును, అతని దానవీరచరితమును దెలుపునట్టిజాతకములు బోధిసత్త్వావదానములే. జాతకమాల ఈపేరఁ బరఁగుటకూడఁ గలదు. క్షేమేంద్రుఁడు బుద్ధభగవానుని శతాధికము లయినప్రశస్తకార్యముల నభివర్ణించుచు వ్రాసిన తనకావ్యమునకు బోధిసత్త్వావదానకల్పలత యనియే పేరు పెట్టెను. అందువలన అవదానకథలలో జాతకకథలు గానవచ్చినను ఆశ్చర్యపడఁబనిలేదు. అవదానశతకము చతుర్థదశకమునందలికథ లన్నియు జాతకకథలే.

అవదానములలో గొప్పబౌద్ధమతతత్త్వప్రతిపాదన యుండదు కాని జనసామాన్యమునకుఁగూడ సుగ్రాహము లగునట్లు తన్మతమునందలి ప్రధానవిషయముల నవి కథారూపమునఁ దెలియఁజేయును. మతవ్యాపనమున కీవిధమయిన యుపదేశాత్మకకథ లెక్కువగఁ దోడ్పడును. జనసామాన్యమునకుఁ జేయఁబడుధర్మోపదేశములననుమఁ జొప్పింపఁబడిన వగుటచేత నీకథలు మతాభిమానము నుద్దీపింపఁజేసి దానికి పుష్టి యొసంగుచుండెడివి.

అవదానము లన్నియు చేసినమంచిపని ఎంత చిన్న దయినను అనురూపఫలము నొసంగు నని బోధించునట్టి కల్పితకథలే. ఇట్టి తరగతికథలు జాతకములం దఱుచుగఁ గానవచ్చును. అవదానాచరణమునకు, అనఁగా సత్కర్మాచరణమునకు జనసామాన్యము జాతకకథలయందలి బోధిసత్త్వులవలె ఆఁకలిగొన్న పెద్దపులి క్షుద్బాధను నివారించుటకుఁ దమశరీరమును దాని కాహారముగ నొసంగనక్కఱయు లేదు, బ్రాహ్మణులు మొదలగువారికి భార్యాపుత్రాదులను, అవసరమయినయెడల రక్తమాంసములను, శిరస్సును ధారపోయనక్కఱయు లేదు; సంఘమునకుఁగాని, బుద్ధునికిఁగాని, బుద్ధశిష్యులకుఁగాని పుష్పఫలవస్త్రాదికములు, సువర్ణ, రజత, భూమ్యాదులను దాన మొసంగినను, స్తూప చైత్యాదినిర్మాణములు కావించినను —— ఇంత యెందుకు, తుదకు బౌద్ధసంఘమునకుఁగాని, భిక్షువులకుఁగాని యుపకరించునట్టి, లాభకరమగునట్టి యేకార్యము చేసినను అవదానమే యయి యది యవదానకథలందు కీర్తనీయమే యగును. ఇట్లే ధర్మనిరోధక, అధర్మాత్మక కార్యముల నొనరించుటవలనఁగలుగుదుష్ఫలములను దెలుపునట్టి యవదానములును గొన్ని కలవు.

రత్నావదానమాల, అశోకావదానమాల, ద్వావింశత్యవదానమాల, భద్రకల్పావదానమాల మొదలగు నవదానగ్రంథము లెన్నియో కలవు. అవదానగ్రంథము లన్నిటిలో నుత్తమమయిన వని పేరుపడినవి అవదానశతక, దివ్యావదానములు. అర్వాచీనము లగు నీ గ్రంథములు సాధారణముగ ప్రాచీన 'అపదాన'కథల నెత్తికొనవు.

అవధానము — నిర్వచనము: ఏదియైన నొక విషయమున, అనఁగా నొకవస్తువునందుఁగాని, భావమునందుఁగాని మనస్సు లగ్న మైయుండుట అవధాన (Attention) మనఁబడును. ఇట్లనుటచే మన స్సొకవిషయమున నిలిచియున్నపు డితరసమీపవిషయములు బొత్తిగ గోచర మగుటలే దని యూహింపరాదు. మనసు నిలిచియుండినవిషయములవలె నంత స్పష్టముగ వానిచుట్టు నున్న యితరవిషయములు మనస్సునకు గోచరమగుటలే దని యర్థము. ఒక దీపమునొద్ద మన మొకకాగితమును జదువుచున్నపుడు మనమనస్సు దానియందుఁ బ్రవేశించియుండినంతమాత్రమున, దీపమును దానిచుట్టు నున్న యితరవస్తువులును మనసమీపమునఁ గల వని యైన మనము తెలిసికొనకపోము. కాని మనయవధానశక్తి కాగితమునుగూర్చి యాలోచించుటలో వినియోగపడుచుండుటచే దానిని గూర్చి గ్రహింపఁగలిగినంతగ నితరవస్తువులనుగూర్చి మనము గ్రహింపఁజాలము. ఇట్లే కాగితముయొక్క వివిధభాగములనుగూర్చి మన మెఱుంగవలయును. మనము చదువుచున్నవాక్యమునుగూర్చి తెలియునంతగ నితరవాక్యములనుగూర్చి మనకుఁ దెలియుటలేదు. కాని మనము చదువుచున్నవాక్యము కాక మఱికొన్నివాక్యములు గూడ నాకాగితముపై వ్రాయఁబడియున్న వనిమాత్రము మనము గ్రహింపఁగలము. ఇట్లే ఆకాగితమునందలి పదములను గూర్చియు, అక్షరములనుగూర్చియు మనము తెలిసికొనవలయును. మనస్సు తాను ప్రవేశించియుండినవిషయమునం దవధానరూపక మగుసంపూర్ణ ప్రవేశము గలిగియున్నది. దానిచుట్టు ప్రక్కలనున్న యితరవిషయములయందు సామీప్యభేదము ననుసరించి యీమనఃప్రవేశము, లేక మనోవ్యాప్తి క్రమముగా క్షీణించుచుఁబోయిపోయి కడు దూరమునం దున్న విషయములయం దంతరించుచున్నది.

వ్యక్తమగుకాలము, ప్రయోజనము: అవధానశక్తి మనజీవితమునం దెట్టిసమయములయందు వ్యక్త మగుచున్నదియు విచారించితిమేని, అది యెట్టిపనిని జేయుచున్నదియు, తన్మూలమున జీవితమున కెట్లు తోడ్పడుచున్నదియు మనము తెలిసికొనఁగలము. మనము జన్మించినవెంటనే తాత్కాలికశరీరపోషణమునకుఁ గావలసిన స్తన్యపానాదిముఖ్యావసరకార్యములను మనస్సుయొక్క సాయములేకయే నిర్వర్తించుటకుఁగాను మనకర్మేంద్రియములుకొన్ని చలనములను జేయుటకు సమర్థములై యున్నవి. స్తనమును నోటికడకుఁ దీసికొనివచ్చినవెంటనే శిశువు దానిని గబళించి స్తన్యపానము చేయుటయు, మనయొంటిమీఁద ఈఁగ వ్రాలినతోడనే మనమనస్సునకుఁ దెలియకుండఁగనే దానిని చేతితో విసరుకొనుటయు ఇట్టిస్వతఃప్రవర్తితము లగు (Automatic or reflex movements) ఇంద్రియసంచలనముల కుదాహరణములు. ఇట్టియవయవచలనములు స్వల్పసంఖ్యాకము లగుటచే వీనితో మన జీవితమునఁ జాలకాలమును గడపలేకున్నాము. మనస్సుయొక్కసాయమక్కఱలేకయే మనయవయవములు మన కవసరము లగుకార్యములను చేయుట కెప్పు డశక్తము లగుచున్నవో అట్టిసమయమున, క్రొత్తరీతుల నీకార్యములను నెఱవేర్చుటకై వీనియందు మనమనస్సు ప్రవేశింపవలసివచ్చుచున్నది. ఒకసాలెవాఁడు మగ్గమును నేయుచున్నపుడు పోగు చిక్కుపడకుండ నున్నంతవఱకుఁగాని, కండె క్రిందఁబడకుండ నున్నంతవఱకుఁగాని వానిమనస్సుయొక్కసాహాయ్యమక్కఱలేకయే వానిచేతులు నేతపనిని జేయుచుండును. అతనిపనికి రెండువిధముల నెట్లు భంగము వచ్చినను, అతనిమనస్సు నేతవంకకుఁ దిరిగి యవధానకార్యమును జేయవలసియున్నది. కావున మన కవరోధములు కలిగినపు డెల్ల వానిని నివారించునిమిత్తము మనమనస్సు వానియందు నిలుచుచున్నది. మన స్సట్లొకవిషయమునందుఁ బ్రవేశించినపు డెల్ల నవధానకార్యము జరగుచున్నది. అవరోధములు కలిగినపు డెల్ల నవధానరూపమున మనఃప్రవేశము కలుగును. ఆయవరోధస్వభావమును తెలియఁజేయుటయే అవధానశక్తియొక్క ప్రయోజనము.

అవధానస్వభావము: పైని జెప్పినదానినిబట్టియే మన మవధానస్వభావమును గ్రహింపఁగలము. ప్రపంచమునందలి యన్నివిషయములతో నొకపేసారి యవధానశక్తికిఁ బని లేదు. కావుననే వాని యన్నిటివంకకు నొకపేసారి పోక యేక్షణమున నేవిషయమును గ్రహించుట జీవితమున కత్యవసరమో మనమనస్సు దానియందు నిలుచుచున్నది. ఈరీతిగ ననవసరము లైనవిషయములనుండి యవసరము లైనవానిని వేఱుపఱిచి కావలసినవానినిమాత్రమే తనకు లక్ష్యములుగ నొనర్చుకొనుటయే యవధానశక్తియొక్క స్వభావము. ఇట్టి అవధానశక్తి పసితనమునందు స్వల్పముగ నుండి క్రమక్రమముగ నభివృద్ధి నొందుచున్నది. అవధానము కొన్నిక్షణములుమాత్రమే యొకవిషయమునందు నిలువఁగలదు. దానిని గ్రహించినవెంటనే, అవధానశక్తి యింకొకవిషయమునకుఁ బరుగెత్తుచున్నది. అది యట్లు పరుగెత్తక యొకపేవిషయమునందు నిలిచియున్నట్లు కనఁబడినను, ఆవిషయమునందు క్రొత్తక్రొత్తభాగములను కనుఁగొని విచారించుచున్న దనియే మనము గ్రహింపవలసియున్నది. ఒకపేమాటయందు చాలకాలము మనమనస్సు నిలిచియున్నట్లు కనఁబడునప్పు డామాటయొక్క వివిధాక్షరములనుగూర్చి ప్రత్యేకముగ నాలోచించుచున్న దని యర్థము. ఇట్లే యొకపేయక్షరమునం దవధానశక్తి చాలకాలము నిలిచినట్లు కనఁబడునప్పుడు దానియందు క్రొత్తక్రొత్తభాగములను క్షణక్షణమును కనుఁగొనుచున్న దని మనము గ్రహింపవలయును. కావున నతిత్వరితముగ మాఱుట అవధానశక్తియొక్క మఱియొక ముఖ్యలక్షణము.

అవధానభేదములు, సంకల్పపూర్వకావధానము: అవధానము సంకల్పపూర్వకము, సంకల్పరహితము, సంకల్పవ్యతిరేకము అని మూఁడువిధములు. మన మేదియో యొకవిషయమునందు మనస్సును నిలుపవలయు నని యుద్దేశించి యత్నపూర్వకముగ మనస్సు నందుఁ బ్రవేశింపఁజేసితిమేని, మన స్సట్లావిషయమునందు వర్తింపఁజేయఁబడుట సంకల్పపూర్వకావధాన మనఁబడును. ఒకబడిపిల్లవాఁ డాటల

వంకకుఁ బరుగెత్తుచున్న తనమనస్సును వానినుండి మరలించి తనపుస్తకములయందు నిలుపఁ జూచెనేని యాతఁడు సంకల్పపూర్వకావధానకార్యమును జేయుచున్నాఁడు. ఒకశతావధాని పృచ్ఛకులు తనకొసఁగినవిషయములను జ్ఞప్తియం దుంచుకొనుటకై వానియందు తనమనస్సును నిలిపినప్పుడుకూడ నిట్టియవధానకార్యమే జరగుచున్నది. సామాన్యముగ మనము సంకల్పించినవిషయమునందు మనమనస్సును నిలుపఁజూచినను అది యావిషయముచుట్టుప్రక్కల నున్నవానికిని సహజముగ వ్యాపించు నని చెప్పియేయున్నాము. సంపూర్ణైకాగ్రత కలవడినవారలమనస్సున కీసమీపవిషయవ్యాప్తి చాల తక్కువ. కొన్నిసమయములయం దది లే దని చెప్పినను దోషము లేదు. ఇందులకు బాహ్యప్రపంచమునెల్ల మఱచి మత్స్యయంత్రమునందే తనమనస్సును నిలుపఁగలిగినయర్జునుఁడే తార్కాణము. ఇట్టిశక్తి సామాన్యులగు మనయందుఁగూడ కొన్నిసమయములయందుఁ గానవచ్చుచున్నది. మన మేదియేని యొకవిషయము నాలోచించునప్పు డితరవిషయములను చాలవఱకు సంపూర్ణముగ మఱచియుండుట కొన్నిసారులు తటస్థించు నని మన మెఱిఁగినవిషయమే.

సంకల్పరహితావధానము: మనప్రయత్న మేమియు లేకయే మనమనస్సు తన కిష్టమగునేదియే నొకవిషయమునందుఁ బ్రవేశించుట సంకల్పరహితావధాన మనఁబడును. ఇచ్చట మనమనస్సు నట్టివిషయమునందుఁ బ్రవేశపెట్టవలయు నని యెట్టిప్రయత్నము గాని, సంకల్పము గాని లేదు. మనమనస్సు తా నాలోచించుచున్నవిషయమును వీడి తన కెక్కువగ రుచించు నితరవిషయములవంకకుఁ బోవుట మన కనుభవవేద్యము. ఒకగదిలో మనము చదువుకొనుచుండ ప్రక్కగదిలో సంగీతము వినఁబడెనేని మనమనస్సు నటు త్రిప్పి మనము సంగీతము నాలకించుట సహజము. ఇట్లే శ్రోత్రవిషయమునందు మనమనస్సును ప్రవేశపెట్టుటకు మాఱుగ నచ్చటనుండి దానిని మరలించుటకే కొంతయత్నము కావలసియున్నది. గాఢమగు ఆలోచనయందు మనస్సు మగ్నమైయున్నను, మనపేరు మనచెవులఁ బడెనేని వెంటనే మనమనస్సు దానివంకకుఁ దిరుగుట సంకల్పరహితావధానమునకు చక్కని యుదాహరణము. ప్రతివానికిని కొన్నివిషయములందుకంటె మఱికొన్నిటియందు సహజాభిలాష యెక్కువ. ఒకనికి సంగీతమును, మఱియొకనికి చిత్రలేఖనమును, ఇంకొకని కింకొకకళయు రుచించును. మనకు రుచింపనివిషయములను నేర్చుకొనవలయు ననిన మనస్సును వానియందు నిలుపుటకై కొంతశక్తిని వినియోగింపవలసియున్నది. మన కభిరుచి గలవిషయములను నేర్చుకొనవలయు ననిన మనస్సు అట్టే ప్రయత్న మక్కఱలేకయే వానియందు నిలుచున్నది. ఇందువలన వానిని త్వరగ నేర్చుకొనుటకును, సంపూర్ణన మలవఱుచుకొనుటకును అవకాశము గలుగుచున్నది. ఇందువలననే ఒకబాలున కేవిషయమునందు సహజానురక్తి యెక్కువగనుండునో అతనికి దానియందే శిక్ష నొసఁగుట మే లని మనవారు చెప్పుచున్నారు.

సంకల్పవ్యతిరేకావధానము: మన మేదియే నొకవిషయమున లగ్నమైయుండ దాని నచ్చటనుండి మన మెంత మరలింపఁజూచినను మరలకుండుట సంకల్పవ్యతిరేకావధాన మనఁబడును. పైని జెప్పినయుదాహరణములే కొంచెము మార్చఁబడినయెడల ఈవిధమగు నవధానమునకుఁగూడ నుదాహరణము లగును. పైని చెప్పినట్లు మనమనస్సు, చదువుచున్నపుస్తకమును వీడి సంగీతమువంకకు తిరిగిన పిమ్మట మనము దానిని మగల పుస్తకపఠనమునందు ప్రవేశింపఁజేయ యత్నించినప్పుడు అది యట్లు మరలకుండెనేని మనమనస్సు సంగీతమునం దట్లు మన కిష్టము లేకయే బద్ధమైయుండుట సంకల్పవ్యతిరేకావధానము. ఇట్లే ఆటలవంకకుఁ బఱుగెత్తి పుస్తకములవంక కెంత త్రిప్పఁజూచినను తిరుగనిబాలునిమానసికావస్థయు సంకల్పవ్యతిరేకావధానము.

అవధానరాహిత్యము: అవధానశూన్యమగుస్థితి మనమనస్సునకు సుషుప్తియం దున్నను జాగ్రదవస్థయం దెప్పుడును లేదు. ఇతరుఁ డేదియైన నొకసంగతిఁ జెప్పుచున్నప్పుడు మనము చెవులతో వినుచున్నను దానిని గ్రహింపకుండినయెడల మన మవధానరహితులముగ నున్నా మని సామాన్యముగఁ జెప్పుదురు. కాని మనము వినుచున్నసంగతులకంటె నెక్కువప్రీతికరము లగువిషయములయందు మనమనస్సు బద్ధమైయున్న దనియే మన మూహింపవలయును.

వ్యక్తమగుటలో కాలవ్యత్యయము: ఈ మూఁడువిధములగు అవధానములలో మనుష్యశిశువునందు ప్రథమమునఁ గానవచ్చునది సంకల్పరహితావధానము. శిశువున కెట్టిసంకల్పమును లేకయే వాని జ్ఞానేంద్రియము లగు కన్నులు, చెవులు మొదలగువానిమూలమున నాతనికి వ్యక్త మగుచున్నబాహ్యప్రపంచమునందలి వివిధవిషయములయందు నాతనిమనస్సు నిలుచుచున్నది. అతనియింద్రియము లాతని నెటు పట్టి లాగిన నావంక కాతనిమనస్సు తిరుగుచున్నది. ఇట్లు కొన్నివిషయములయం దాతనిమనస్సు సంకల్పరహితావధానరూపమున వర్తించునప్పు డాకస్మికముగ నొకగొప్పధ్వని గాని, కనులకు మిఱుమిట్లుగొల్పు వెలుతురు గాని అతనికి గోచర మయ్యెనేని, అతనిమనస్సు వీనివంకకుఁ దిరుగవలసివచ్చుచున్నది. మన స్సిట్లు సంకల్ప మేమియు లేక బలవంతముగ నొకదానియందు ప్రవేశపెట్టఁబడుట సంకల్పవ్యతిరేకావధాన మని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. కావున ప్రథమమున నీరెండును, ముఖ్యముగ సంకల్పరహితావధానమును, సంకల్పములు, వాంఛలు మొదలగునవి యేర్పడినపిమ్మట కొంత యాలస్యముగ సంకల్పపూర్వకావధానమును బయల్పడి క్రమవృద్ధిని బొందుచున్నవి.

వీని పరస్పరసంబంధము: అవధానము మూఁడువిధము లగుటచే, ఈమూఁడింటియొక్క స్వభావము గాని, ముఖ్యలక్షణములు గాని, ప్రయోజనములు గాని వేఱుకావు. ఈమూఁడును ఒకశక్తి యగు మనస్సంబంధమైన యవధానముయొక్క రూపభేదములే కాని, ఎట్టి

సంబంధమును లేని స్వతంత్రములగు మూఁడువిధములయిన భిన్న శక్తులు కావు. మనజీవయాత్రయందు క్షణక్షణము నుప్పతిల్లుచున్న వాంఛాప్రతిబంధములను, సంకల్పావరోధములను, ప్రాణోపద్రవములను, వానివాని స్వభావములను మన కెఱిఁగించుటచే మనము వాని బారిఁ బడకుండ మనజీవితముయొక్క గమ్యస్థానమును జేరునట్లు చేయుటయే ఈమూఁడింటియొక్క స్వభావము. మన జీవితమునకు, తాత్కాలికముగ నవసరము లైనవిషయములనుండి యనవసరము లైన వానిని వేఱుపఱిచి, మన యవధానశక్తికి అవసరము లైనవానినే గుఱి చేయుస్వభావ మీమూఁడువిధములగు అవధానములయందును గాన వచ్చుచున్నది. ఈయవధానశక్తి ప్రారంభమగుటలోను, పిదప వర్ధిల్లుటలోను మూఁడుతీరులుగ వర్తించుటచే, దీని మూఁడువిధము లగురూపములకు మూఁడుపేరులు పెట్టి వానిస్వభావమును దెలిసికొనుచున్నామే కాని, ఈమూఁటికిని పైని కనఁబడునంత భేదము లేదు.

ఎన్నివిషయములం దేకకాలమున అవధానము నిలుచునదియు : ఇఁక, తడవ కెన్నివిషయము లవధానశక్తికి నొకశేసారి లక్ష్యములు కాఁగల వనువిషయమును విచారింతము. ఈప్రశ్నయును, తడవ కెన్నిపనులను మన మొక్కశేసారి చేయఁగల మను ప్రశ్నయును వేఱని మనము మొట్టమొదట గమనింపవలయును. తడవ కనేకములగుపనులను మన మొకశేసారి యభ్యాసవశమున చేయఁగలిగినను, ఒక్కసారి యొక్కవిషయమునందుమాత్రమే మన యవధానమును నిలుపఁగలమని ప్రస్తుత మానసశాస్త్రవేత్తలయభిప్రాయము. ఒకకుట్టుపనివాఁ డొకశేసారి తనయంత్రముయొక్క అడుగుభాగమును కాలితోఁ ద్రొక్కుచు, దుస్తులను కడువేగముగ తనచేతితో తన యంత్రసాహాయ్యమున కుట్టుచు, ఇతరులతో మాటలాడుట లేక దేనినైనఁగూర్చి యాలోచించుట అనుపనినికూడ చేయఁగలుగుచున్నాఁడు. ఇట్లతఁడు మూఁడుపనుల నొకశేసారి చేయుచున్నాఁడు. ఈవిధముననే అభ్యాసవశమున కర్మేంద్రియము లొకశేసారి యెన్నిపనులను జేయునట్లు వాని నొకఁడు వశపఱచుకొనిన నాతఁ డన్నిపనుల నొకశేసారి చేయఁగలఁడు. అయినను అతనిమనస్సు తడవ కొకవిషయమునందు మాత్రమే అవధానరూపమున నిలువఁగలుగుచున్నది. మిగిలినపనుల నాలోచితముగ మనస్సాహాయ్యమక్కఱలేకయే వానియవయవములు చేయుచున్నవి. కావుననే అభ్యాసవశమున నింద్రియములు తమంతట తామే చేయుచున్నపనులలో నేవిధమైన లోపము వచ్చినను వాని మనస్సు తన ప్రస్తుతవిషయమును వీడి ఆ లోపమును నివారించు నిమిత్త మాపనులవంకకుఁ దిరుగుచున్నది. కుట్టుపనివానియంత్రమున నేదేనిలోపము వచ్చి ఆయంత్రము కుట్టుపనిని మానినను దారము పూర్తియై కుట్టుపని సాగకున్నను, తాను మొదలుపెట్టిన కుట్టు పూర్తియై రెండవకుట్టు నాతఁ డారంభింపవలసియున్నను, లేక మఱి యేవిధముగనేని తనపనికి భంగము కలిగినను, ఆకుట్టుపనివాఁ డాలోచించుట కాని, మాటలాడుట కాని కొంతకాలము మాని తనమనస్సును తాను చేయుచున్నపనియందు నిలుపవలసినవాఁ డగుచున్నాఁడు. ఈవిషయ మింతసేపటినుండియు వానిమనస్సు కుట్టుపనియందు ప్రవేశించియుండలేదని చక్కఁగ సూచించుచున్నది. తడవ కొకశే విషయమున మనమనస్సు నిలువఁగల దనినప్పుడు మనస్సుపక్షమున నొకవిషయ మని మాయర్థము. చిత్రలేఖకుఁ డొకఁడు తన రెండు చేతులతో నొకశేసారి రెండుకాగితములపై రెండు భిన్నరూపములను చిత్రింపఁగలిగినను, అతనిమనస్సును దృష్టియం దుంచుకొని చూచితిమేని అతఁ డొక్కపనిని జేయుచున్నాఁ డనియే మనము చెప్పవలసియున్నది. ఒక అష్టావధాని తనపృచ్ఛకుని కొకనికి పద్యమును చెప్పుచున్నప్పుడే, అతనివీపుపై పూవులను వేయుటయు, వెనుకనుండి గంటలను కొట్టుటయు, అతఁడు వానిని సరిగ లెక్కపెట్టఁగలుగుటయు మనము పైనిఁ జెప్పినదానికి కొంచెము వ్యతిరేకముగఁ దోఁపవచ్చును. ఒకగంటకును మఱియొకగంటకును, ఒకసారి పూవును వేయుటకును ఇంకొకసారి పూవును వేయుటకును కొంతవ్యవధి కల దనియును, అట్లు వ్యవధిలేక అదేపనిగ నొకదానితరువాత నొకటిగ పూవులను వేసినను గంటలను కొట్టినను పైమూఁడుపనుల నొకశేసారి యెట్టి అవధానియు చేయఁజాలఁడు. వసిగ లెక్కపెట్టుటకుమాత్రమే కూర్చుండినవానికి కావలసినదానికంటె నేమాత్రమైన నధికమగు వ్యవధి మూఁడుపనుల నొకశేసారి చేసినట్లు కనఁబడుటకు కావలసియున్నది. ఈవ్యవధికాల మేమాత్రమైన నుండుటచేతనే, ఆ అష్టావధానియొక్క మన స్సొకవిషయమునుండి యింకొకవిషయమునకును, అచ్చటనుండి మఱియొకవిషయమునకును, దానినుండి మరల స్వస్థానమునకును కనుమూసి కనుదెఱచునంతలో మనస్సునకు సహజ మగువేగముతోఁ బరుగెత్తుచుండుటచే పృచ్ఛకులు ప్రేక్షకులును అవధాని యొకశేసారి యనేకము లగుపనులను చేయుచున్నాఁ డని యనుకొనవచ్చును.

తడవ కొకవిషయముమాత్రమే మనయొక్క యవధానశక్తికి లక్ష్యము కాఁగల దనినప్పు డావిషయము భాగసమన్వితమైయుండవచ్చునా లేక భాగరహితమైయుండవలెనా యని మనము విచారింపవలసియున్నది. దీనికిఁ బ్రత్యుత్తర మే మన, ఆ విషయ మనేకాంతర్భాగములు కలదిగ నుండవచ్చును కాని దానిని మన మనస్సు గ్రహించునప్పు డొక్కొక్కభాగమును గ్రహించి వాని నన్నిటిని కలుపుటచే ఆవిషయమును గ్రహింపక, దానినంతయు నొకశేసారి యొకశేవిషయముగ ప్రప్రథమమున గ్రహించుచున్నది.

అవధానమందలి విభజనమును సమ్మేళనమును : మన మొకధూమశకటయంత్రమును (Railway Engine) చూచి అదియొకయంత్రమని కనుఁగొనినప్పుడు, దానిలోని వేలువేలు భాగములను విడివిడిగ మొదట గ్రహించినపిమ్మట నది యొకయంత్ర మని తెలిసికొనక వాని నన్నిటి నొకశేసారి యొకశేయంత్రముగఁ దెలిసికొనుచున్నాము. అట్లే యొకమాటను గ్రహించునప్పుడు, మొట్టమొదట, దానిలోని భాగము లగు వివిధాక్షరములను గాని, ఒక వాక్యముయొక్క భావమును దెలిసికొనవలయు నన్న వేలువేలుమాటలయొక్క ప్రత్యేకార్థ

మునుగాని మనము తెలిసికొనఁ బ్రయత్నింపము. ఇందువలననే యొక బాలున కొకభాషను నేర్పుచున్నప్పుడు, మొట్టమొదట పిల్లి, కుక్క, మనుష్యుఁడు, కొట్టెను అను ప్రత్యేకప్రత్యేకము విడివిడిపదములను నేర్పక వాక్యరూపమున భాష నతఁడు నేర్చుకొన మొదలిడునట్లు చేయవలయు నని మన విద్యాధికారులు చెప్పుచున్నారు. ఒకవిషయమునుగూర్చి సామాన్య మగుజ్ఞానము కొంచె మేర్పడినపిమ్మటనే వేఱు వేఱుభాగములనుగూర్చి స్పష్టమగు జ్ఞానము మన కేర్పడుచున్నది. కాని ఆవిషయమునుగూర్చిన సామాన్యజ్ఞానము మొట్టమొదట మనకు కలుగునప్పుడు కూడ, అది మనకు విశదము కాని కొన్నిభాగములను కలిగియున్న దనియు, ఆభాగము లన్నియును కలసి యొక్కటియే యనియుమాత్రము మనము తప్పక తెలిసికొందుము. కావున మనము తెలిసికొను ప్రతివిషయమును భాగసమన్విత మైయున్నది. ప్రతి యవధాన కార్యమందును, అవధానమునకు గుటి యైనప్రతివిషయమును వేఱువేఱుభాగములుగ విభజించుశక్తియు (Discrimination or analysis), ఈభాగము లన్నియు నొకదానిలోనిభాగము లని గ్రహించుశక్తియు (Association or Synthesis) బయల్పడుచున్నవి.

అవధానఫలితములు: ఒకవస్తువును చూచియు చూడనట్లుగ నుందుమేని అది కొన్నియంతర్భాగములను కలిగియున్న దనువిషయమును గ్రహించుటయు దానిస్వభావమునుగూర్చి కడుస్వల్ప జ్ఞానము కలుగుటయుమాత్రమే తటస్థించును. అట్లు గాక ఆవస్తువును మనయవధానశక్తికి లక్ష్యముగఁ జేసితిమేని దానినిగూర్చి సంపూర్ణ జ్ఞాన మలవడుటకు మన కవకాశము కలుగుచున్నది. ఏవిషయమున మనమనస్సును గాఢముగ లగ్న మొనరింతుమో, ఆవిషయము చక్కఁగ జ్ఞప్తియం దుండఁగలదు. కావున మన మాలోచించు విషయములయొక్క స్వభావమును చక్కఁగఁ దెలిసికొనునట్లు చేయుటయు, ధారణాశక్తికి చాల తోడ్పడుటయు అవధానశక్తి యొక్క ముఖ్యఫలితములు.

(గో. సు.)

అవధానములు, అవధానులు: మనదేశమునం దష్టావధానము లనియు, శతావధానము లనియుఁ గొందఱు చేయుచుందురు. వారిని మనవారు అష్టావధాను లనియు, శతావధాను లనియుఁ బిలుచుచుందురు. ఇట్టియవధానములనుగుఱించి గ్రంథములు సంస్కృతమునం దున్నట్లు కానరాదు. అవధానులును స్పష్టముగఁ జెప్పరు. ఉచ్ఛిష్ట గణపతి మొదలైనదేవతల యుపాసనవలన నిట్టిశక్తి వచ్చు ననియు, నిది యభ్యాసమువలన రానేర దనియుఁ గొందఱు చెప్పుచున్నను, అభ్యాసమువలన నితరవిద్యలవలెనే వీనినిగూడ నేర్చుకొనవచ్చును[1] అని యిప్పుడు విద్వాంసులు నమ్ముచున్నారు. చిత్తైకాగ్ర్యముఁ జేయుశక్తియు, ధారణాశక్తియు నెక్కుడుగఁ గలవారి కవధానము సులభసాధ్యము; అన్యులకుఁ గొంతకష్టసాధ్యము.

అవధానమునుగుఱించిన పైవ్యాసము చదువువారికి, నొక్కసారి (ఏకసమయావచ్ఛేదమున) ఎనిమిదివిషయములను గాని, నూఱు విషయములను గాని మన సెట్లు గ్రహించు నన్నసందేహము గలుగవచ్చును. కాని అష్టావధానమందుఁ గాని శతావధానమందుఁ గాని అవధాని అన్నివిషయములను ఏకకాలమందు గ్రహించుచున్నాఁ డనుట నిజము గాదు. ఒకవిషయము మనదృష్టిపథమునకు రానున్నది యని మొదటఁ దెలిసి యెదురుచూచుచున్నప్పుడా విషయమును గ్రహించుటకు మనసునకు ౭౬ మానముల కాలముకంటె నెక్కుడుపట్టదు[2]. మానకాల మనఁగా నొకసెకనులో ౧౦౦౦-వ వంతు. ఆయా అవధాని యొక్క గ్రహణశక్తిని బట్టి ఈకాలము హెచ్చుచుండును, తగ్గుచుండును. కావున నతిసూక్ష్మకాలములో గ్రహింపఁబడువిషయము లన్నియు మనకు నేకకాలమందు జరగినట్లు కానవచ్చినను భిన్నభిన్న కాలములందే మనస్సుచేత గ్రహింపఁబడును. ఇదియుఁగాక యీ యవధానములలో నవధానకార్యమునకంటె 'ధారణ' (Retention), 'స్మృతి' (Reproduction, memory) అను మానసక్రియలపనియే యెక్కుడుండును. ప్రథమ పృచ్ఛకుని ప్రశ్నయు, ద్వితీయపృచ్ఛకుని ప్రశ్నయు నేకకాలమందు నడుగఁబడవు. ప్రత్యుత్తరములును ఏకకాలమందు నీయఁబడవు. కావునఁ గ్రమముగాఁ జెప్పఁబడినప్రశ్నలన్నియు జ్ఞాపక ముంచుకొని, మరల నావరుస వచ్చినప్పుడు గాని, నడుమ నడిగినప్పుడు గాని ప్రతిపృచ్ఛకుని ప్రశ్నలకును తగినజవాబు చెప్పుటకు ధారణాశక్తియు, స్మృతియు నెక్కుడు గావలయును. అవధానము, ధారణ, స్మృతి యనునవి వేఱువేఱు మానసవ్యాపారము లయినను వీనికిఁ బరస్పరసంబంధము కలదు. లక్ష్యపూర్వకముగ (అవధానపూర్వకముగ) గమనించినవిషయము చక్కఁగ ధరింపఁబడును, అనఁగా బాగుగ మనస్సులో నాఁటును. అట్లు నాఁటినది మరల వలయునెడ శీఘ్రముగ జ్ఞాపకము వచ్చును.

ఇఁక నష్టావధాన శతావధానవిధానములును, వానికై చేయఁబడు నుపాయములును సంగ్రహముగఁ జెప్పెదను.

అష్టావధానము:

అష్టావధాన మనఁగా నేకకాలమునందు నెనిమిదివిషయములను మనస్సుచే గ్రహించి ధరించుట. ఏకకాల మనఁగా మిక్కిలి యవ్యవధిగలకాలము. శాస్త్రీయరీతిచేత నవి భిన్నకాలములే యైనను వ్యావహారికమున నేకకాలముగనే కానవచ్చును. సాధారణముగ, ౧. కవిత్వము, ౨. వ్యస్తాక్షరి, 3. గణితము, ౪. సమస్య, ౫. పురాణము, ౬. కావ్యపాఠము, ౭. చదరంగము, ౮. సంభాషణము నను నెనిమిది కార్యముల నవధాని యేకకాలమునందే చేయుచుండును. అష్టావధానమునకు నీయెనిమిదియే యుండవలయు నని నియమము లేదు. ఇందుఁ గొన్ని మార్పుచేసి కొందఱు చెప్పెదరు.

1 కందుకూరి వీరేశలింగముగారి స్వీయచరిత్రము., ౧-వ భాగము, 3-వ ప్రకరణము.

2. Rihot's Psychology of Attention, P. 74.

వీనిలో 'కవిత్వము', 'సమస్య' అనునవి నిజముగా ఆశుకవిత్వవిషయములు. ఆశుకవిత్వమునందుఁగూడ నవధాన మెక్కువగ నుండవలయును. ఇందునుగుఱించి 'ఆశుకవిత్వము' క్రింద నధికముగ వ్రాయఁబడును.

వ్యస్తాక్షరి : ఒక్క వాక్యమునందలిపదము లొక్కొక్కటిగఁ బృచ్ఛకునియిష్టము వచ్చినక్రమముగ నిన్నవయక్షర మిది యని చెప్పినయెడల నన్నియు విని చివరకు మూలవాక్య మిది యని యవధాని చదివి చెప్పును; లేదా యెవరికిని దెలియకుండఁ గాగితముపైని వాక్యము వ్రాసి అక్షరముల కంకెలు వేసి అక్షరములను కత్తిరించి అందు నిష్టము వచ్చినక్రమమున నొక్కొక్కటి యవధానికిఁ జూపుచుందురు. అర్థయుక్తమైన వాక్యమైనయెడల నక్షరములసహాయము కొంతవఱకు జ్ఞాపకశక్తికి సాయము చేయునుగాని, పెక్కుసారులు పృచ్ఛకుఁడు వాక్యమందలిపదముల నీయక, అర్థము లేనియక్షర సమూహ మొకటి కల్పించుకొని యందలియక్షరములను జెప్పును; లేదా అవధానికిఁ దెలియనిభాషలోనివాక్యమందలి అక్షరములనైనను చెప్పును. అప్పు డీయవధానము కొంచెము కష్టము. దీనికి శతావధానమునందుఁ జెప్పఁబడిన నూఱుస్థిరశబ్దములసాయము తీసికొనవలెను (దీనితరువాత రచింపఁబడిన శతావధానవిధానమును జదువుఁడు). స్థిరనామములకును ఈయక్షరములకును స్థిరసంబంధము కలుగఁజేసికొనవలెను. వీలగునంతవఱకు పృచ్ఛకుఁ డిచ్చిన అక్షర మొకశబ్దముయొక్క ప్రథమాక్షరముగ నుండునట్లుగఁ జూచి యాశబ్దమునకును, అవధానిమనస్సులోని ధ్రువశబ్దమునకును సంబంధము కల్పుకొనవలెను. ౯-వ అక్షరము 'చ', అవధానియొక్క ౯-వ ధ్రువశబ్దము 'పాము' అనుకొనుఁడు. అప్పుడు అవధాని 'పాము చలిచీమలచేతఁ జిక్కి చావదె సుమతీ' అని యొకవాక్యమును కల్పించుకొనును. మరల నతఁడు వరుసగ నక్షరములను జెప్పునపుడు ౯-వ సంఖ్య ఆతనికి మనసులోనికి రాఁగానే, 'పాము' అను ధ్రువశబ్దమును దానితోపాటు 'పాము చలిచీమలచేతఁ జిక్కి చావదె సుమతీ' అన్నమాటయుఁ దోఁచి ౯-వ యక్షరము 'చ' యని స్పష్టపడును. ఈక్రియ యంతయు నభ్యాసముచే నొకసెకనుకంటె నెంతో తక్కువకాలములో జరగును. ఇష్టాక్షరము శబ్దమునకు మొదట నుండుటకు వీలు లేనియెడల శబ్దమునకు మధ్యమ, చివర నుండునట్లు ఏర్పఱుచుకొనవచ్చును. మూఁడు నాల్గు హల్లులు గలసిన సంయుక్తాక్షర మైనయెడల నాయక్షరములు విడఁదీసి వేఱు పదముగనో పదములుగనో యేర్పాటు చేసికొనవలయును. 'స్గ్య' అనునక్షర మిచ్చినయెడల నిది గలశబ్దము దొరకుట దుర్లభము. కావున దానికి గుర్తుగ 'సంగయ్య' అను శబ్దమును కల్పించుకొని ధ్రువశబ్దముతోఁ గల్పుకొనవలెను. ఈ శబ్దమందలి మొదటి అక్షరము 'స్' కును, రెండవయక్షరము 'గ్' కును, మూఁడవయక్షరము 'య్' కును ఉద్బోధకములుగ నుండును. అభ్యాసమువలన నీకల్పనాశక్తి దినదినాభివృద్ధిం జెందును.

'నిషిద్ధాక్షరి' యని యొకవిధము కలదు. వర్ణనములో నీయక్షరములు రాఁగూడ దని పృచ్ఛకుఁడు షరతు పెట్టును. దానికిని నేకాక్షరకోశాదిజ్ఞానమును, సంస్కృతాంధ్రపాండిత్యమును బాగుగ నున్నయెడల సహకారిగ నుండును.

గణితము : ఒకఁడు గంటలు కొట్టుచుండును. అవధాని యితరావధానములఁ జేయుచు నాగంటలను లెక్కపెట్టి చివరకు నిన్నిగంటలయ్యె నని చెప్పును; లేదా ఒకఁడు అవధానివీపుపైని ఒక్కొక్క పూవును వేయుచుండును. ఎన్నిపూవులు వేసినదియు చివర కవధాని చెప్పవలెను. వీనియందు నవధానియొక్క దృష్టి కొంచెము శ్రద్ధగ నుండవలెను. ఒకప్పు డితరము లగునవధానములును ఇదియు నొక్కసారి తటస్థింపవచ్చును. అప్పుడు పొరపాటు పడవచ్చును. ఇదియుఁగాక, వీనిని లెక్కపెట్టునప్పుడు ౧,౨,౩,౪ అని లెక్కపెట్టుకొనుచున్నయెడల నెక్కడనైనను అంకెలు పొరపడవచ్చును. క్రిందటిసారి తడవ లెక్కించినది మూఁడా, నాలుగా అని సంశయము రావచ్చును. కావున ౧టి కాఁగానే పరబ్రహ్మ మనియు, ౨ కాఁగానే ద్వైత మనియు, ౩ కాఁగానే త్రిమూర్తు లనియు, ౪ కాఁగానే వేదము లనియు మనసులో నీప్రకారము మొదటి ౧౦ సంఖ్యలకో ౨౦ సంఖ్యలకో ఒకనామక్రమమును, తరువాత ౧౦ సంఖ్యలకో ౨౦ సంఖ్యలకో మఱియొకనామక్రమమును ఏర్పాటు చేసికొన్నయెడల సంఖ్యలు తప్పకుండఁ దేలఁగలవు.

గణితవిషయమునందు లెక్కలుచేయుటయుఁ గలదు. కొందఱు కూడికలు గుణకారభాగహారములను చేయుదురు. కొందఱు ఇంగ్లీషు తారీ కిచ్చినయెడల మనసులో లెక్కవేసికొని వారము చెప్పుదురు. ఇందుకై వీరు గణితశాస్త్రమునందు నిట్టిలెక్కలు చేయుటకై కల సులభపద్ధతులను నేర్చుకొందురు.

శతావధానము:

శతావధానమందు నూర్గురు పృచ్ఛకులు వరుసగఁ గూర్చుండి అవధానిని క్రమముగ నూఱువిషయములను గుఱించి తమకు నిష్టము వచ్చినవృత్తమునందు వర్ణింపు మని యడుగుదురు. అవధాని మొదటివానియొద్దనుండి చివరవానివఱకును వరుసగ నొక్కొక్కనికి వాఁడు గోరినవిషయమును గుఱించినవర్ణనము వాఁడు గోరిన వృత్తమున మొదటిచరణము చెప్పుకొనుచుఁ బోవును. నూఱవవానికి ప్రథమచరణము చెప్పినతరువాత మరల మొదటిపృచ్ఛకుని యొద్దకు వచ్చి యచ్చటనుండి క్రమముగ నూఱుమందికిని వారివారి రెండవ చరణమును జెప్పును. ఇట్లు క్రమముగ నాల్గుచరణములును పూర్తి చేయును. తరువాత మొదటనుండి చివరవానివఱకు నొక్కొక్కనిఁ జూచి వారిపద్యముఁ బూర్తిగ నాల్గుచరణములును చదువును.

కొన్నియవధానములందు నన్నియు వర్ణనములే పెట్టక, కొన్ని సమస్యలును, కొన్ని లెక్కలును (ఇంగ్లీషు తేదీ యిచ్చి వారము చెప్పుమనుట మొదలయినవి), అష్టావధానములవలె గంటలు కొట్టుట, పూలు

వేయుట మొదలయినవియుఁ బెట్టుదురు. కాని వర్ణనములు, సమస్యలే యెక్కువగ నుండును. కావునఁ గవిత్వము చెప్పఁగల్గినవారే సాధారణముగ శతావధానము చేయఁగలరు. వారివారి భాషాజ్ఞానమునుబట్టి వర్ణనలు సమస్యలు సంస్కృతము, తెలుఁగు, పారిసీ మొదలయినభాషలలోఁ జెప్పెదరు.

పూర్తిగ శతావధానము చేయుటకుఁ గాలము ౧౬ గంటలు మొదలు ౨౪ గంటలవఱకును పట్టును. ఇన్నిగంట లొకచేరీతిని సభ చేయుచుండుట కష్టము గనుక, దినమునకు ౫, ౬ గంటలచొప్పున సభ చేసి మూఁడునాల్గుదినములలోఁ బూర్తి చేయుదురు. ఇది యాంధ్రదేశాచారము. ఉత్తరహిందూదేశమం దేయవధానమైనను ఒక్కసభలోఁ బూర్తికావలసినదే. అట్లు కానిదానిని వారు అవధానమని యనసేయనరు. కావున నచ్చట శతావధానము లరిది. అష్ట, షోడశ, పంచవింశతి అవధానములే జరుగుచుండును. శతావధానము మిక్కిలి శ్రమప్రదము గనుక సాధారణముగ నొక్కసారి చెప్పినవానికి 'శతావధాని' యన్న బిరుదు వచ్చును. అట్టివారు మిక్కిలి తక్కువ. శతావధాను లన్న పేళ్లు పెట్టుకొనినవారు సాధారణముగ నిరువది ముప్పది యవధానములనుమాత్రము చేయుచుందురు.

శతావధానమునందు నూర్గురుపృచ్ఛకు లడిగినవర్ణనవిషయములును వృత్తములును ప్రాసాక్షరమును జ్ఞాపక ముండవలయును. ఇంతియ కాదు. ఏపృచ్ఛకునియొద్దకు వచ్చినప్పు డాపృచ్ఛకునివిషయము, వృత్తము, అదివఱకుఁ జెప్పినచరణముయొక్క ప్రాసాక్షరము జ్ఞాపక మున్నఁగాని తరువాతిచరణము చెప్పుటకు వీలు లేదు. కావున నవధానియొక్క అవధానధారణాజ్ఞాపకశక్తు లితరజనుల యాయా శక్తులకంటె నెక్కుడు తీవ్రముగ నుండవలె ననుటకు సందేహము లేదు. కాని యీ మానసశక్తు లెంత తీవ్రముగ నున్నను, కేవలము వానిసాహాయ్యముననే అవధానములు చేయఁగల్గుట యసంభవము. కావున నామానసికశక్తులకుఁ దోడుపడుటకై కొన్ని యుపాయములను పన్నవలెను. ఈయుపాయములు 'జ్ఞాపక సిద్ధాంతము' (Law of Association) అను మానసికసిద్ధాంతము ననుసరించి పన్నఁబడును. విడివిడిశబ్దములను జ్ఞాపక ముంచుకొనుటకంటె నా విడివిడిశబ్దములే యొకకథారూపముగఁ జెప్పఁబడినయెడల జ్ఞాపక ముంచుకొనుట సుకరము. ఆకథలోని ప్రతిశబ్దమునకును ఇతరశబ్దములతో కథారూపసాహచర్యము (సహవాసము) కలిగినందున, నివి యితరశబ్దములకు జ్ఞాపకముగఁ (Reminder) బని చేయును. 'పుట్టె కట్టె కొట్టె తెచ్చె' ననుమాటలు అర్థము లేనివిగఁ జెప్పి జ్ఞాపక ముంచుకొనుమనినఁ గష్టముగ నుండును. కాని, 'పుట్టె' ననఁగా రాముఁడు పుట్టెను, 'కట్టె' ననఁగా సేతువు కట్టెను, 'కొట్టె' ననఁగా రావణునిఁ గొట్టెను, 'తెచ్చె' ననఁగా సీతను తెచ్చెను అని రామాయణకథతో సంబంధము కలిపి యీమాటలు చెప్పినయెడల నవి జ్ఞాపకముండుటయే కాక వానిక్రమముగూడ జ్ఞాపక ముండును. అట్లే పిల్లవాఁడు, చెప్పులు, కఱ్ఱ, చెవి, ఈఁకె, కరణము, కప్ప, కాలు, మామిడిపండు, జల్లెడ అను పదిమాటలు మరలఁ జెప్పు మన్నయెడలఁ గ్రమముగఁ జెప్పుట కష్టము. ఈపదములనే యొక కథగ నల్లి ఒకపిల్లవాఁడు చెప్పులు తొడుగుకొని, కఱ్ఱ పట్టుకొని, చెవిలో నీఁకెకలము దూర్చుకొని కరణమును వెక్కిరించుచు నడవఁగా నాతనికా లొకకప్పపైఁ బడి చేతిలోనిమామిడిపండు జాఱి క్రిందఁ బడి జల్లెడవలె నంతటను చిల్లులు పడిపోయెను అని చెప్పినయెడల నీపదము లన్నియు సులభముగ జ్ఞాపకముండుటయేకాక వానిక్రమముకూడ జ్ఞప్తిలో నుండును. ఇట్టి కొన్నియుక్తులనే అవధాను లుపయోగించెదరు. వానివిధము కొంచెముగ వివరించెదను.

అవధానములు చేయుట నేర్చుకొనునప్పుడు మొదట నవధాని నూఱుపేళ్లు క్రమము దప్పక వల్లె వేయును. ఈ పేళ్లజాబితా ఒక్కొకయవధానికి నొక్కొకవిధముగ నుండును. ఒకటే విధముగ నుండవలయు నని లేదు. కాని యిద్దఱు అవధానులు కలసి అవధానము చేయునెడల వారిజాబితా యొకటిగనే యుండవలయును, లేనియెడల నవధానము తప్పును. ఈపేళ్లజాబితాలో నేపేరు చెప్పినను అవధాని దానిసంఖ్య వెంటనే చెప్పునట్లును, సంఖ్య చెప్పినయెడల నాపేరు చెప్పునట్లును ఆజాబితాను వల్లించి యలవాటు చేసికొనియుండును. అవధాని జాబితాలో ౧-వ శబ్దము 'శంకరుఁడు' ౩౭-వ శబ్దము 'చీఁపురుకట్ట', ౪౫-వ శబ్దము 'గుఱ్ఱము', ౯౭-వ శబ్దము 'ఉయ్యేల' అని అనుకొందము. బాగుగ వల్లించినందునను, అదేపనిగ అసకృదావృత్తిచే నలవాటు చేసికొన్నందునను అవధానిగారికి ౧ అనఁగనే 'శంకర' పదమును, 'శంకరుఁడు' అనఁగనే ౧-వ సంఖ్యయు జ్ఞాపకము వచ్చును. ఇట్లే అన్నియంకెలను గుఱించియు, శబ్దములనుగుఱించియు నని తెలిసికొనవలెను. ఇది అవధానుల మొదటి పాఠము.

ఇట్లు శబ్దములతో సంసిద్ధుఁడైనయవధాని, తనశబ్దములకును పృచ్ఛకునిప్రశ్నవిషయమునకును సంబంధము కల్పుకథలను అల్లుట నేర్చుకొనవలెను. అవధాని ౧-వ పృచ్ఛకునియొద్దకు రాఁగా నాతఁడు నాకు పరీక్షాఫలితమునకై యెదురు చూచుచున్నపిల్లవానిమానసికావస్థను వర్ణింపుమని అడుగును అని అనుకొందము. అవధాని ౧-వ అంకె 'శంకరుఁడు'; కావున శంకరునకును పరీక్షపిల్లవానికిని సంబంధము గలకథ యొకటి అవధాని వెంటనే కల్పించుకొనును. 'పరీక్షాఫలితమునకై యెదురు చూచుపిల్లవాఁడు తన్ను శంకరుఁడు ప్యాసు చేసినయెడల రెండుకొబ్బరకాయలు కొట్టెద నని మ్రొక్కెను' అని యొకకథ తనమనసులో వెంటనే అల్లుకొనును. దీని కెంతయో కాలము పట్టదు. అభ్యాస మధికమైనకొలఁదియు ఒకసెకనులో నరపాలుకూడఁ బట్టదు. ఇట్లు కథ కల్పించుకొనుటవలన ఈశంకరపదముద్వారా ౧-వ సంఖ్యకును, ౧-వ పృచ్ఛకునివిషయమునకును అవధాని మనసులో లంకె కూడి, మరలఁ గావలసివచ్చినపుడెల్ల జ్ఞాపకముగ నుండును. అన్నిపదములకును పృచ్ఛకునివిషయముతో సంబంధము కుదురకపోవచ్చు నని చదువరులు తలఁపవచ్చును, కాని అభ్యాసము

తలన, నెట్టి విపరీతములైన రెండు విషయములకును, లంకె పెట్టునలవాటు అవధానికి సమకూరును. పరీక్షపిల్లవానికిని ఇతర శబ్దములకును సంబంధ మెట్లు కుదురునో చూతము. ౧-వ పృచ్ఛకుఁడు గాక ౩౪-వ పృచ్ఛకుఁడు ఈ (పరీక్షపిల్లవాని) విషయమును వర్ణింపుమని కోరె ననుకొనుఁడు. అవధానుల ౩౪-వ శబ్దము 'చీఁపురుకట్ట', పిల్లవానికి దీనికి సంబంధము కల్పుట యెట్లు? 'పరీక్షాఫలితమునకై యెదురుచూచుచున్న పిల్లవాఁడు తాను తప్పిపోయినయెడలఁ దన్ను తనతల్లి చీఁపురుకట్ట తీసికొని కొట్టును అని భయపడుచుండెను' అని కథ కల్పించుకొనవచ్చును; మఱియొకవిధముగనైనను గల్పవచ్చును. ఇట్లు 'చీఁపురుకట్ట' శబ్దసాహచర్యముచేత నవధానిమనసులో ౩౪-వ సంఖ్యకును పరీక్షపిల్లవానికిని (ఆయవధానము పూర్తియగువఱకు) నెడతెగనిసంబంధము కలుగును. మరల నవధాని యాపృచ్ఛకుని యొద్దకు వచ్చి రెండవచరణము చెప్పవలసివచ్చినప్పుడు గాని, నడుమ నెవరైనను ౩౪-వ ప్రశ్నకు జవాబు చెప్పుఁడని యడిగినప్పుడు గాని అవధానికి ఈ కల్పితకథ వర్ణనీయవిషయమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చి యిదివఱకుఁ జెప్పినచరణములను అందిచ్చును. ఇట్లే ౭౫-వ పృచ్ఛకుఁడు ఈ విషయమును వర్ణింపుమని కోరినయెడల, ౭౫-వ శబ్దముగు 'గుఱ్ఱము'తో పరీక్షాబాలకుని గల్ప 'నా కిప్పుడు పెద్దగుఱ్ఱమున్నయెడల నెక్కి సినెటుహౌసుకు వెళ్లి పరీక్షాఫలితమును కనుఁగొని వత్తు' నని విద్యార్థి యనుకొనెను అని కథ కల్పించుకొనవచ్చును. ౯౪-వ పృచ్ఛకుఁ డడిగినయెడల 'నాబాలునిమనస్సు ఉయ్యాలవలె నూఁగులాడుచుండె' నని యల్లవచ్చును. ఇట్లు కొంచెము ఆలోచన చేసినయెడల నెట్టిశబ్దము నైనను ఎట్టివిషయముతో నైనను కల్పవచ్చును. కల్పించుకొనుకథలు, సందర్భములు వినుటకు సొంపుగ నుండవలె నని లేదు. ఎట్టి అవకతవకలుగ నున్నవిగను, ఎట్టివిచిత్రమయినఊహలు గలవిగ నైనను ఉండవచ్చును. అవి అవధానిమనసునందే యుండును. ఇతరులకుఁ జెప్పఁబడవు. ఆయన మనస్సులో రెండువిషయములకు సంబంధము కలుగుటయే యుద్దేశము. స్థిరనామములకును వర్ణనవిషయములకును సాధారణముఁగథ పొసఁగనప్పుడు, స్థిరనామములకు సంబంధించిన లేక పోలిన యితరనామములతో సంబంధపఱచి, భయంకరకృత్యములు, విపరీతకార్యములు, అద్భుతచర్యలు కల్పించుకొన్నయెడల మనఃపటమునందు నవి దృఢముగ నాఁటుకొనును. ౨౫-వ పృచ్ఛకుఁడు సెటిల్‌మెంటునుగుఱించి యడిగె ననుకొనుము. అవధానులవారి ౨౫-వ శబ్దము 'శ్రీరాముఁడు' అనుకొందము. శ్రీరామునితోఁ గథ కల్పించుకొనుటకు వీలు లేనప్పుడు బలరాముఁడు, పరశురాముఁడు, రాముఁడు మొదలయినపేళ్లతో నైనను కల్పవచ్చును. అవధానులు మాననీయులగు మోచర్ల రామచంద్రరావుగారి నెఱుఁగుదురేని, మాననీయులగు రామచంద్రరావుగారు లెజస్లెటివ్ కౌన్సిలులో 'సెటిల్ మెంటును' గుఱించి ప్రతిపక్షులగుండె లదరునట్లు సంభాషించిరి అని కల్పించుకొందురు.

ఈ ప్రకారము పృచ్ఛకసంఖ్య జ్ఞాపకము వచ్చినతోనే దానికి సంబంధించినవిషయము జ్ఞాపకము వచ్చునుపాయము చెప్పఁబడినది. ఇఁక వృత్తము, ప్రాసమును జ్ఞాపక ముండు నుపాయ మెద్దియో విచారింతము. పది యిరువది యవధానములుమాత్రము చేయునప్పుడు, విషయము జ్ఞాపకము రాఁగానే, దానిని గుఱించి యంతకుఁబూర్వము చెప్పినచరణము జ్ఞాపకమునకు వచ్చును. కాని నూఱు అవధానములు చేయవలసివచ్చినపుడు వీనియైనను గుర్తులు పెట్టుకొననియెడల నొకప్పు డవధానులు పొరపడవచ్చును; కావున నట్టిసంశయము వచ్చినపుడు నిశ్చయబుద్ధి కల్గుటకై వృత్తమునుగూడ నంతకుఁబూర్వము కల్పించుకొన్నకథతో లంకె పెట్టెదరు. శార్దూలము, మత్తేభము, ఉత్పలమాల, చంపకమాల, సీసము, కందము, తేటగీత, ఆటవెలఁది మొదలయిన వృత్తములపేళ్లుగాని, గుర్తులుగాని కథతోఁ గలయునట్లుగ నల్లుకొందురు. ౧-వ పృచ్ఛకుఁడు పరీక్షపిల్లవానినిగుఱించి శార్దూలముతో వర్ణింపుమని యడుగఁగా 'పిల్లవాఁడు శంకరుని ధ్యానించి కొబ్బరికాయ కొట్టెద నని మ్రొక్కను' అని కథ కల్పించుకొను నని యిదివఱకుఁ జెప్పితిమి. ఇందు వృత్తముసంగతికూడఁ గలసియుండవలయు నన్న, 'పిల్లవాఁడు శంకరుని శార్దూలాంబరునిగా ధ్యానించి కొబ్బరికాయ కొట్టెద నని మ్రొక్కను' అని కథ కల్పించుకొందురు. 'మత్తేభము' చెప్పు మన్న 'గజచర్మధరుని ధ్యానించెను' అని అనుకొందురు. ఉత్పలమాలకు 'పెద్దదండ' అనియు, చంపకమాలకు 'చిన్నదండ' అనియు, కందమునకు కందపెండలములు మొదలయినపదములును, సీసమునకు వెండి బంగారము సీసము మొదలయినపదములును గుర్తుగ నుంచుకొని వీలుప్రకారము కథలోఁ గల్పుచుండును. కొందఱు కొంత యింకొక మార్గము నవలంబింతురు. అకారము మత్తేభమునకును, ఆకారము శార్దూలమునకును, ఉకారము చంపకమాలకును, ఊకారము ఉత్పలమాలకును ఇట్లే మిగతగుర్తులు పెట్టుకొందురు. ఈగుర్తుప్రకారము ౧-వ పృచ్ఛకుఁ డడిగినప్రశ్నకు 'పరీక్షపిల్లవాఁడు పరీక్ష ప్యాసు అయినయెడల శంకరునకు నూఱుమామిడికాయలు సమర్పించెదను' అని మ్రొక్క నని కథ కల్పించుకొందురు. 'మామిడి' శబ్దములోని మొదటిఅక్షరమైన 'మా' లో 'ఆ' ఉన్నది గనుక నది శార్దూలవృత్తమునకు జ్ఞాపకము. ఇట్లే ప్రాసములనుగుఱించియుఁ గథ కల్పించెదరు. పై ప్రశ్నమునకు నుత్తరముగ మొదటిచరణము చెప్పఁగ 'ద్ర' ప్రాసము పడినయెడల పైకథలోఁ జివర 'అని మ్రొక్కుచు వాఁడు నిద్రించెను' అని కలుపుకొనును.

వైదికావధానము:

'అవధాన' శబ్దము మొదట వేదాధ్యయనమునుగుఱించి వాడుకలోనికి వచ్చినది. అడిగిన పన్నముగాని పనసగాని తప్పక చెప్పుటకు తదేకదృష్టి కావలయును. అదియే యవధానము. 'తు', 'చ' తప్పకుండఁ బనస చెప్పినవానినిని 'అవధాని' యందురు. పనస చెప్పుటలో పదము, క్రమము, జట, ఘన, రథ, పంచసంధి అని ఐఁదువిధ

ములు కలవు. ఇవన్నియుఁ దప్పక చెప్పుటకు నద్భుతధారణాశక్తి యుండవలయును. మొదటఁ బదిపండ్రెండుసంవత్సరములవఱకును సంథ వల్లించి తరువాత నసకృదావృత్తియున్నయెడల నివి యన్నియు సిద్ధించును. ఇందులో ననేకవిధములయిన చిత్రములు చేయుచుందురు. పదిపనసలఁ దీసికొని, మొదట నన్నింటి మొదటిపదములును, తరువాత నన్నింటి రెండవపదములును, తరువాత నాల్గవపదములును ఇట్లు క్రముగఁ జెప్పుదురు! ఒకపనసఁ దీసికొని మొదటిచివరపదము లొక్కసారియు, తరువాత మొదటనుండి రెండవపదమును చివరనుండి రెండవ పదమును, తరువాత మొదటినుండి మూఁడవపదమును చివరనుండి మూఁడవపదమును ఇట్లు గబగబ చెప్పుదురు.

స్వరావధానము :

వైదికావధానమునందే స్వరావధానమన్న యొకభేదము కలదు. వేదమంత్రములకు ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితప్రచయము లను నాల్గువిధములస్వరములు కలవు. ఈ నాల్గుస్వరములకును నాల్గువేళ్లు గుర్తుపెట్టుకొని పృచ్ఛకుఁడు దూరముగఁ గూర్చుండి యొకపనస మనసులోననుకొని[1] వ్రేళ్లమీఁద బొటనవ్రేలితో స్వరములుమాత్రము చూపును. ఆవ్రేళ్లగుర్తును చూచి అవధాని ఆపనసను గుర్తించి చదువును. ఇందుకు స్వరావధానమను నొకగ్రంథము కలదు. అందు ఉదాత్తము మొదటఁ గల పనసలివి, అనుదాత్తములు మొదటఁ గలవియివి యని విడఁదీసి చెప్పఁబడియుండును. అవధాని వానిని పాఠము చేసియుంచును.

నేత్రావధానము :

ఇందు నిద్దఱవధానులు పనిచేయుదురు. ఒకఁడు దూరముగఁ గూర్చుండి మనము కాగితముమీఁదను వ్రాసియిచ్చినమాటలు గదల్పక, కేవలము కనులను కదల్చి రెండవయవధానికిఁ దెల్పును. ఆతఁడా కనులచలనముఁ జూచి, యామాటలు నోటఁ జెప్పును. వీరిద్దఱును మొదట నక్షరములకుఁ గనుసంజ్ఞ లేర్పఱుచుకొందు రనుట స్పష్టము. అట్లేర్పఱుచుకొనినను, అవధాని సావధానముగ నేత్రచలనమును అనుసరించినఁగాని వాక్యమును కనుఁగొనలేఁడు.

అవధానము, యోగము :

ఇటీవల మన తెనుఁగుదేశమందు నవధానమెచ్చియు, ఆశుకవిత్వములచ్చియు హెచ్చినది. ఏ పిల్లవాఁడును అష్టావధానియే, నాల్గుపద్యము లల్లనేర్చిన ప్రతివాఁడును శతావధానియే. అవధానశక్తి నెంతవఱకు నభివృద్ధి చేయవచ్చు నన్నవిషయమును జూపుటకెవ్వఁడేనియు నొక్కఁ డిట్టియవధానములవెంటఁదగిలినను తగులవచ్చును కాని, ఎక్కుడుజను లవధానములు చేసినయెడలఁ బ్రయోజనము లేదు. ఎక్కుడు శ్రమచేసినయెడల విద్యార్థులకును, సామాన్యజనులకును బుద్ధిభ్రంశముకలుగవచ్చును. పదివిషయములందు నొక్కకాలమున లక్ష్యముపెట్టుటకు యత్నించుటకంటె నొకకాలమున నొకవిషయమునందు నిశ్చలముగ దృష్టినిగాని మనస్సునుగాని నిల్పి, తదేకనిష్ఠతో ననుసంధానము చేయుసామర్థ్యమునకై పాటుపడుట మనవిద్యార్థులకును, ఇతరజనులకును ఉపయోగకరము. దీనినే యోగ మందురు. కావున శతావధానమునకంటెఁ బ్రపంచమునందు నేకావధానమే ముఖ్యముగ విద్యార్థులకు నావశ్యకము. ఇతరవిషయము లన్నింటిని మఱచి యేకవిషయమునందుఁ గొంచెముకాలమైనను పూర్తిగ మనసు నిలుపఁగల్గితిమేని యావిషయమును వేయిసారులు వల్లించినదానికంటె నెక్కుడు గట్టిగను, స్పష్టముగను, అచలముగను ఆవిషయ మలవడును.

గ్రంథ సంగ్రహము :

అవధానమునుగుఱించి సంస్కృతమునందు గ్రంథ మున్నట్టు కానరాదు. ఇటీవల శ్రీయుత నందగిరి శేషగిరిరావుగారు 'అవధానదర్పణము' అను తెనుఁగుగ్రంథమును ప్రకటించినారు. అవధానమును గుఱించిన రహస్యములను ఇతరులు దాఁచియుంచుచుండఁగ వీరు తమ యనుభవములను పుస్తకరూపముగఁ బ్రకటించి ప్రపంచమునకుఁ దెల్పుట యెంతయు శ్లాఘాపాత్రము.

(కొ. వేం. ల.)

అవధూత — బాలోన్మత్తపిశాచవృత్తితోఁ దిరుగుచుండిన దత్తాత్రేయుఁ డను బ్రాహ్మణుఁడు. ఇతనికిని, ప్రహ్లాదునకును సంవాదము జరగెను (మహాభా., శాంతి., అ. ౧౭౯). యదువునకును, ఈతనికిని సంవాదము జరగెను (భాగ., స్కం. ౧౧, అ. ౭-౯).

అవధూతగీత — ౧. శ్రీమద్భాగవతమందలి యేకాదశస్కంధంబున నున్న 'అవధూతయదుసంవాదం' బను వేదాంతప్రకరణమునకు 'అవధూతగీత' యని పేరు కలదు.

౨. గోరక్షునాథునిచే రచింపఁబడిన దన్న సంస్కృతగ్రంథము. ఇందు దత్తాత్రేయునకును, గోరక్షునాథునకును జరగినసంవాదము కలదు.

అవధూతలు — సన్న్యాసులలో నొకభేదము. ఈ సంప్రదాయమువారిలో శైవులు గలరు, వైష్ణవులు కలరు. శైవులయిన అవధూతలనుగుఱించి మహానిర్వాణతంత్రమందును, శంకరదిగ్విజయమునందును చెప్పఁబడినది. మహానిర్వాణతంత్రప్రకారము బ్రహ్మావధూత, శైవావధూత, వీరావధూత, కులావధూత లని అవధూతలు నాల్గువిధములు గలరు. వీరిలో మొదటివారు ద్విజులు. మిగిలినవారు శూద్రులు. వీరావధూతలు గంజాయి మద్యములను సేవించెదరు. శంకరదిగ్విజయప్రకారము వీరిశాఖలు పది : తీర్థ, ఆశ్రమ, వన, అరణ్య, గిరి, పర్వత, సాగర, సరస్వతి, భారతి, పురి. వైష్ణవావధూతలు రామానందులశిష్యులు. వీరు బంగాళదేశమందుఁ బెక్కురు కలరు. వీరు భిక్షాటనము చేయుదురు.

---

1. పృచ్ఛకునకుఁ బనసపాఠము రానియెడలఁ బనసగల కాగితము అవధానికిఁ గానరాకుండఁ దనయెదుటఁ బెట్టుకొని వ్రేళ్లపై స్వరము చూపవచ్చును.

అవధూతోపనిషత్తు — కృష్ణ యజుర్వేదాంతర్గత మైన యొక యుపనిషత్తు. ఇది అష్టోత్తరశతోపనిషదంతర్గతము.

అవని — మైసూరుసంస్థానము, కోలారుజిల్లా, ముల్ బాగల్ తాలూకాలోని యొకగుట్ట, దానిసమీపమందలిపల్లె; క్షేత్రము. దీనిని అవాంతిక క్షేత్ర మందురు. రాముఁడు లంకనుండి తిరిగివచ్చునపు డిచ్చట ఆఁగెనఁట. ఇచ్చటఁ బెక్కు దేవాలయములు, శాసనములును కలవు. ఇచ్చట స్మార్తగురుపీఠ మొకటి కలదు.

అవనిగడ్డ — కృష్ణజిల్లా దివితాలూకా యందలి గ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౪౩౬౯ (౧౯౩౧).

అవభృథము — ౧. ముఖ్యయజ్ఞము సమాప్త మగునపుడు చేయవలసిన శేషకర్మము.

౨. యజ్ఞ మైనతరువాతఁ జేయవలసినదియు, యజ్ఞాంగభూతమును అగు స్నానవిశేషము. అవభృథస్నానవిధి తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణమునందుఁ జెప్పఁబడియున్నది (౨. అష్ట. ౬. అ. అను).

అవరోధనుఁడు — గయునకు గయంతివలనఁ గల్గిన ముగ్గురుపుత్త్రులలోఁ గడగొట్టువాఁడు (స్వయంభూ మనువువంశము).

అవర్నసరస్సు — ఇటలీలోని నేపిల్సు పట్టణసమీపమందలి యొకసరస్సు. ఇది చల్లారిపోయిన యొకయగ్నిపర్వతముయొక్క ముఖము. అందు నీళ్లు చేరి సరస్సాయెను. దీనిచుట్టుకొలత ౨ మైళ్లు; ౨౧౦ అడుగుల లోఁతు.

అవలంగి — విశాఖపట్టణము జిల్లా పాలకొండ తాలూకాకు చెందిన గ్రామము. జనసంఖ్య ౬౬౪ (౧౯౩౧).

అవలింగి — ౧. గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడితాలూకా యందలి జమీాందారీ గ్రామము. జనసంఖ్య ౫౯౬ (౧౯౩౧).

౨. గంజాంజిల్లా పర్లాకిమిడితాలూకాకు చెందిన ఈనాం గ్రామము. ఇందలిజనసంఖ్య ౫౯౯ (౧౯౩౧).

అవలోకితేశ్వరుఁడు — మహాయానబౌద్ధమున విఖ్యాతి చెందిన బోధిసత్త్వదేవతలలో నొకఁడు. ధ్యానిబుద్ధుఁ డయిన అమితాభునివలననుండియు, అతనిశక్తి పాండరవలననుండియు నావిర్భవించినవాఁడు. భద్రకల్ప మను పేరఁబరఁగు వర్తమానకల్పమునకు అమితాభ, పాండరలు అధిష్ఠానధ్యానిబుద్ధ, బుద్ధశక్తు లయినందున నశ్వరబుద్ధుఁ డయినశాక్యసింహుని తిరోధానమునకు, భవిష్యద్బుద్ధుఁ డయిన మైత్రేయుని ఆగమనమునకును మధ్యఁగలకాలమున కితఁడే బోధిసత్త్వుఁ డని చెప్పుదురు. గుణకారండవ్యూహ మను గ్రంథ మితనిస్వభావమును గుఱించి, నయబోధను గుఱించి, యద్భుతదివ్యకర్మములను గుఱించి తెలుపును. దాని ప్రకారము, జగత్తునందలి ప్రతిజీవికిని బోధివిజ్ఞానము కలుగునంతవఱకు నితఁడు తనకు నిర్వాణమును నిరాకరించె నని, తనసంకల్పసాఫల్యమునకు నితఁడు నిరంతరము కృషిసలుపుచు, ప్రతిజీవియందు నాధ్యాత్మికవిజ్ఞానమును పరిపోషించుచున్నాఁ డని తెలియుచున్నది. ఆపూర్వోక్తగ్రంథము ననుసరించి, యితఁడు గుణమునందును, ప్రజ్ఞయందును, ప్రభావమునందును బుద్ధు లందఱకంటెను జాల గొప్పవాఁడు. అందఱకును తల్లియుఁ, దండ్రియు నతఁడే. అతని నామోచ్చారణము చేయు భక్తుని కేబాధయు నుండదు. ఏకైకపుష్పమాత్రమున నతనిని పూజించినను స్త్రీకిఁగాని, పురుషునికిఁగాని దేవత్వము లభించును. అతఁ డెవరికి విజ్ఞానమును బ్రసాదింపఁదలఁచునో యట్టివారికి — వా రేమతమువా రయినను, ఏ దేవుని గొలుచువా రయినను — వారియిష్టదైవముల, తుదకు మాతాపితరుల రూపమునుగూడఁ దాల్చుచుండు నని కారండవ్యూహమునఁ గలదు. నెమ్మదిగాను, క్రమముగాను ఇట్లతఁడు చేయుకృషికి ఫలముగ ముందు జనులు, పిదప జంతువులు, అటుతరువాత నితరజీవులు నిర్వాణోపలబ్ధికి ఆధ్యాత్మికముగ నున్నతిని బడయుచుండును. ఈకారణములనుబట్టి అవలోకితేశ్వరుఁడు సంఘమున నుత్తముఁ డని, బౌద్ధసంఘరత్న మని పరికీర్తితుఁ డయ్యెను.

సాధనమాల అవలోకితేశ్వరుని వేఱువేఱురూపముల నభివర్ణించు ముప్పదియొక్క సాధనలనుగూర్చి తెలుపును. అవలోకితేశ్వరునిరూపములు నూటయెనిమిదివఱకును గలవు. నేపాళదేశమునందలి ఖట్మండూనగరమున నున్న విహారములలో నొక్కటియగు 'మచ్ఛందర్ వహల్'నందు ఆలయము మూఁడువైపులందును గల దారుఫలకముల మీఁదివిభాగములందు (Panels) ఈ బోధిసత్త్వుని అష్టోత్తరశతరూపములును వేఱువేఱురంగులతో చిత్రింపఁబడియున్నవి. ఇవి యథమము రెండువందలయేండ్ల నాఁటి వయిన నగునని తద్జ్ఞుల యభిప్రాయము. ఇతనికి లోకనాథుఁ డని, లోకేశ్వరుఁ డని ప్రసిద్ధములయిన నామాంతరములు కలవు.

అవలోకితేశ్వరుఁడు అసలు మధ్యఆసియాఖండవాసుల సూర్యదేవత యని కొందఱు పరిశోధకుల యభిప్రాయము.

టిబెత్తుదేశపుబౌద్ధులలో నీ దేవతయొక్క భక్తి యెక్కువ. ఇతఁడే సర్వేశ్వరుఁ డని వారితలంపు. ఆదేశమందలి మతగురువు లయిన లామా లనువా రీదేవతయొక్క యవతారమే యని యచ్చటివారితలంపు. ఈ దేవతావిగ్రహములు పెక్కులు హిందూదేశమందును కానవచ్చుచున్నవి.

అవసర్పిణి — జైనశాస్త్రప్రకారము కాలవిభాగము. కాలము ఉత్సర్పిణి, అవసర్పిణి యని రెండువిధము లని వీరు చెప్పుదురు. 'ఉత్సర్పిణి' అభివృద్ధిఁ జెందుచుఁ బోయెడుయుగము; 'అవసర్పిణి' క్షీణించుచుఁ బోవుకాలము. ఈరెండును మరల నాఱువిధములుగ విభాగింపఁబడెను. ఉత్సర్పిణీయుగమందు అత్యశుభ, అశుభ, అశుభాశుభ, శుభాశుభ, శుభ, అతిశుభకాలంబు లుండును.

అవసర్పిణీయుగమందు దీనికి వ్యతిరేకక్రమముగఁ గాలంబు లుండును. ఉత్సర్పిణీయుగమందు మానవులవయస్సును ఆకారములును ఎక్కుచునేయుండును; అవసర్పిణీయుగమునందు తగ్గుచుండును. ఇప్పుడు అవసర్పిణీయుగము, అందును అశుభ మను ౫-వకాలము.

అవస్థలు — ఏదేని పదార్థముయొక్కకాని, ప్రాణియొక్కకాని సంపూర్ణజీవితమునకో లేక దానియందలి కొన్ని విభాగములకో చెందినకాలపరిమాణము లీపేరను బిలువఁబడుచున్నవి. వీనిని ౧. దేహావస్థ లనియు, ౨. నైతికావస్థ లనియు, ౩. మన్మథావస్థ లనియు, ౪. కాలికావస్థ లనియు కొన్ని విభాగములుగఁ జేసికొనవచ్చును. అందు మానవులవయోవృద్ధిక్షయముల ననుసరించి కలుగునట్టివి దేహావస్థలు. యాస్కాచార్యమతప్రకార మవి ఆఱువిధములు: 'జాయతే, అస్తి, వర్ధతే, విపరిణమతే, అపక్షీయతే, నశ్యతి' అని. యోగశాస్త్రమునం దవస్థలయందు అవిద్య, అస్మిత, రాగము, ద్వేషము, అభినివేశము, అభిప్రాయము అనునవి చెప్పఁబడినవి. సాంఖ్యమతప్రకారము కార్యమునకు నవస్థలు మూఁడు. వారిమతప్రకారము కార్యము కారణాత్మకమై సూక్ష్మరూపమున కారణమునందే యుండును. కావున కార్యము పుట్టుటకు పూర్వము దానికి ప్రాగభావస్థానీయమైన యవస్థ యెద్ది గలదో దానికి అనాగతావస్థ యని పేరు. తరువాత కారకవ్యాపారముచేఁ గార్యము వ్యక్తమగునపుడు అభివ్యక్తావస్థ యనఁబడును. తరువాత కారణలయరూపమగు ధ్వంసస్థానీయమైన యవస్థకు తిరోభావావస్థ యని పేరు. వేదాంతులమతమున జాగ్రత్, స్వప్న, సుషుప్తి, మోక్షము లను నాలుగవస్థలు జీవునకుం గలవు. ధర్మశాస్త్రములప్రకార మవస్థ లాఱువిధములు: పుట్టినది మొదలుకొని ౫ సంవత్సరములపర్యంతము కౌమారము; పదివఱకును పౌగండము; ౧౫ వఱకు కైశోరము; అటుపిమ్మట యౌవనము లేక తారుణ్యము; ౬౦ సంవత్సరములు మొదలుకొని ౭౦ వఱకును వృద్ధత్వము; అనంతరము వర్షీయ మనునాఱవ యవస్థ కలుగును. వైద్యశాస్త్రమతమునుబట్టి ఇదేకాలము నాలుగు భాగములుగఁ జేయఁబడియున్నది: ఎట్లనఁగా, జన్మతః పదునైదు సంవత్సరములవఱకు బాల్యము, తదాది ముప్పదివఱకు కౌమారము, పిదప ౫౦ వఱకు యౌవనము, అనంతరము వృద్ధత్వము. గర్భవాసము మొదలు అంతమువఱకు దశదేహావస్థలను మోక్షధర్మవ్యాఖ్యానమందు నీలకంఠుఁడు వచించియున్నాఁడు. తదనుసారము గర్భవాసము, న్మము, బాల్యము, కౌమారము, పౌగండము, యౌవనము, స్థావిము, జర, ప్రాణరోధము, నాశము నని దేహావస్థలు పది. ఇదేవిధమున శ్చాత్త్యులును వ్యవస్థను గావించుకొనియున్నారు: ఎట్లనఁగా, ట్టినది మొదలుకొని ౬ సంవత్సరములవఱకు శైశవము (Infancy), మొదలు ౧౪ వఱకు బాల్యము (Childhood), ౧౪ మొదలుకొని వఱకు యౌవనము (Youth), తదాది ఏఁబదివఱకు స్థావిర్యము lult age), అటుపిమ్మట వృద్ధత్వము.

వివాహాదిధార్మికకార్యములందును, ధనసంపత్తుల వినిమయవ్యవహారములందును ప్రవేశమును గలిగించుకొనుటకు స్త్రీపురుషులకు రాజశాసనముల ననుసరించి యోగ్యావస్థలు ప్రాపించి యుండవలయును. ఇవియే నైతికావస్థలు. ఏదేనికార్యము నొనరించుటకై అర్హతానర్హతలను గలుగఁజేయునవి గాన నీ రెండవతెగగతికిఁ జెందినయవస్థలే ప్రధానమైనవి. చట్టములప్రకారము పురుషుఁడు ౧౨-వ యేఁట మిత్రామిత్రత్వములపూర్వకముగా శపథము గావించుట కర్హుఁడగును. ౧౪ ఏండ్ల ఈడున మంచిచెడుగులు వివేకము కలుగుటంజేసిపురుషుఁడు తన పోషణకర్త (గార్డియను) నేర్పఱుచుకొనుటకో లేక స్వయముగ కార్యకర్తృత్వమును వహించుటకో యోగ్యుఁ డగును. స్త్రీకి నిదే యవస్థయం దీయధికారము లభించును. ౨౧ దాఁటినతరువాత స్త్రీపురుషులు సర్వస్వతంత్రు లగుదురు.

ఇంగ్లండునందలి నియమములప్రకారము ౧౨, ౧౪ సంవత్సరముల ఈడున బాలికాబాలకులు తమ వివాహాదికార్యములవిషయమై ఇష్టానిష్టములను వెలిపఱుపవచ్చును. కాని స్వాతంత్ర్యావస్థ (౨౧ సంవత్సరములు) వచ్చువఱకును తలిదండ్రులయొక్క సమ్మతి లేనిది వివాహ మాడఁజాలరు. బ్రిటిషుసామ్రాజ్యమునం దంతటను సామాన్యముగ వ్యవహారయోగ్యదశ ౨౧ వత్సరములప్రాయమే. ఛానెల్ దీవులందు వివాహయోగ్యావస్థ ౨౦ సంవత్సరములు. న్యూబ్రన్స్విక్, ఒంటారియోలందు ౧౮, పశ్చిమోత్తరదేశములలో ౧౮, ఫిజీదీవులందు దేశీయులకు ౧౫, బెల్జియం, ఫ్రాన్సుదేశములలో వ్యవహారయోగ్యావస్థ ౨౧ ఏండ్లకే. పెండ్లియాడు స్త్రీపురుషులకుఁ గ్రమముగా ౧౫, ౧౮ సంవత్సరములు. కాని ౨౫ కు తక్కువయీడునఁ బెండ్లికి తలిదండ్రు లంగీకరింపవలయును. వ్యవహారయోగ్యావస్థ ఆర్జెంటినాలో ౨౨ ఏండ్లు. చిలీ, స్పెయిన్, ఆస్ట్రియాలందు ౨౪. చీనాలో ౨౦. బ్రెజిల్, డెన్మార్కు, హాలెండ్, జర్మనీ, గ్రీస్, ఇటలీ, మెక్సికో, నార్వే, పెరూ, ఫిలిప్పైనుదీవులు, పోలాండ్, పోర్చుగల్, రుమానియా, స్వీడన్, స్విట్జర్లాండ్, ట్యూనిస్ దేశములందు ౨౧ సంవత్సరములు. డెన్మార్కులో పెండ్లియాడు స్త్రీపురుషులకుఁ గ్రమముగా ౧౬, ౧౮. జర్మనీయందు ౧౬, ౨౦ లు పెండ్లియీడు. తలిదండ్రుల సమ్మతిని నీయీడునఁ బెండ్లాడవచ్చును. స్వయముగఁ జేసికొన నెంచిన స్త్రీపురుషులకుఁ గ్రమముగా ౨౪, ౨౫ ఏండ్లు ఉండవలయును. కాని కోర్టువారు ౧౮ సంవత్సరముల వయసునఁగూడ నిండుఈడని స్వీకరింపవచ్చును. స్పెయినుదేశమునఁ బెండ్లియీడు ౧౬, ౧౮, గ్రీసునందు ౧౪, ౧౬. హాలెండున ౧౬, ౧౮. ఇటలీయందు ౧౫, ౧౮. స్విట్జర్లాండులో ౧౭, ౨౧. కాని కొన్నివిశేషవిషయములందు తాలూకా (Canton) అధికారు లీయీడు ౧౮, ౧౭ గ మార్చవచ్చును. అన్ని దేశములందును మైనరు అవస్థలోఁ బెండ్లాడవలసినయెడల తలిదండ్రులయొక్కకాని, గార్డియనులయొక్కగాని అంగీకార ముండవలయును. హిందూదేశమున ౧౭ సంవత్సరములకే వ్యవహారయోగ్యదశ వచ్చును. ౧౪,

౧౮ ఏండ్లు పెండ్లియీడు. సంయుక్తరాష్ట్రములందు సామాన్యముగా స్త్రీపురుషులకు ౨౧ ఏండ్లమీఁద వ్యవహారయోగ్యావస్థ కలుగును. కాని అర్కాన్‌సస్, కాలిఫోర్నియా, కొలరేడో, డకోటా, ఇడాహో, ఇల్లినోయిస్, అయోవా, కన్‌సస్, మేరీలాండ్, మిన్నెసోటా, మిసోరీ, నెబ్రస్కా, నెవేడా, ఓహియో, ఆరిగన్, వెర్మాంట్, వాషింగ్టన్ ప్రాంతములందు స్త్రీలకు ౧౮-వ యేఁటనే వ్యవహారయోగ్యదశ (Majority)x స్వీకరింపఁబడినది. మఱియు మేరీలాండ్, ఆరిగన్, టెక్సాసులందు పెండ్లి ఎప్పుడైన నప్పుడే వ్యవహారయోగ్యదశ కలుగును. అయోవా, టెక్సాస్, లూయిజానాలందు పురుషులకు సైతము ఇదేనియమము. వాషింగ్‌టనునందు మైనరుపిల్ల, మేజరుపిల్లవానిని పెండ్లియాడినయెడల నామెయు మేజరుగనే గణింపఁబడును.

వివాహమునకే కాక మఱికొన్నివిధములగు కార్యముల నాచరింపవలసివచ్చునను స్త్రీపురుషులకు యోగ్యావస్థ రావలసియున్నది. ౨౧ సంవత్సరములు దాఁటిననేకాని పార్లమెంటులో సభ్యుఁడగుటకు వీలు లేదు. చర్చిలో డీకన్ పదవికి ౨౩ ఏండ్లకు తక్కువ పనికిరాదు. రోమనుక్యాథలిక్కులలో ౨౨ ఏండ్లు సరిపోవును. గురువు(Priest)పదమునకు ౨౪ ఏండ్లు. 3౦ సంవత్సరములు రానిది బిషప్పుపదమును పొందనేరఁడు. ఫ్రాన్సుదేశమునందలి చేంబర్ ఆఫ్ డెప్యూటీస్ (Chamber of Deputis) నందు స్థానము (Seat) వడయుటకు ౨౫ నిండవలయును. సెనేట్‌సభ్యుఁడగుటకు ౪౦ ఏండ్ల యీడు కావలయును. అమెరికాసంయుక్తరాష్ట్రములందు ప్రెసిడెంటుపదవికై 3౫ సంవత్సరములు నిండవలయును. సెనేటర్ కావలయు ననిన 3౦ సంవత్సరములు. ప్రతినిధి(Representative) పదములకు ౨౫ ఏండ్లకుఁ దక్కువ కాఁగూడదు.

విరహోత్కంఠులగు స్త్రీపురుషులకు మోహానురాగములన్యూనతాధిక్యములనుబట్టి పదివిధములగు అవస్థలు కలుగుట అలంకారశాస్త్రమున వచింపఁబడియున్నది. కొందఱు పండ్రెండువిధములగు అవస్థాభేదములను బేర్కొనియుండిరి: ఎట్లనఁగా, చక్షుఃప్రీతి మనస్సంగము, సంకల్పము, ప్రలాపము, జాగరణము, తనుకార్శ్యము, విషయద్వేషము, లజ్జాత్యాగము, సంజ్వరము, ఉన్మాదము, మూర్ఛ, మరణము నని పండ్రెండువిధములు.

జీవునిసప్తావస్థలు: అజ్ఞానము, ఆవరణము, విక్షేపము, పరోక్షము, అపరోక్షము, శోకనివృత్తి, ఆనందము.

అవాచీనుఁడు — ఇతఁడు జయత్సేనునికుమారుఁడు. మర్యాద యనునామె యితనిభార్య. ఇతనికుమారుఁ డరిహుఁడు.

అవాన్‌గడము — మధ్యయిండియాలోని బర్వానిసంస్థానమునకు మాఱుపేరు.

అవింధ్యుఁడు — లంకలోని యొకవృద్ధరాక్షసుఁడు. ఇతఁడు పరమనీతిశాలి, సదాచరణపరాయణుఁడు. సీతను రామునకు నిచ్చివేయు మని రావణునితో నెన్నిసారులో చెప్పెను (వాల్మీ. రా., సుందర, స. 3౭). ఇతఁడు రాముని క్షేమసమాచారము తెలిసికొనుచు, త్రిజటమూలమున సీతకుఁ దెల్పుచుండెను (మహా భా., వన. అ. ౨౮౦).

అవికంపనుఁడు — ఒక బ్రాహ్మణుఁడు, జ్యేష్ఠఋషి యొక్క శిష్యుఁడు.

అవికారివాదిమతము — ఇది శైవసంప్రదాయములలో నొక్కటి.

స్వరూపలక్షణము: అవికార నిత్యేశ్వరుఁ డొక్కఁడు గలఁడు. ఆత్మలు అజ్ఞానమయిన ఆణవమలతమస్సులోఁబడి అనేక ప్రాణులైయుందురు. పతి, పశు, పాశము లను నీమూఁడును అనాది.

తటస్థలక్షణము: పతి — శీతోష్ణజలములవలె ఐక్యమును చేయును; పశు — అధికారి జ్ఞానముచేత సర్వమును తెలుపును; పాశము — మఱుఁగుననుండి శివరూపమును ధరించును.

వేషము, నరకపాలభిక్షాటనము. కర్తృత్వమే సంహారము. కనుక దీనిని తొలఁగించి, శివునియందే జ్ఞప్తి నుంచుట మోక్షము, (సకలార్థసాగరము).

అవిజ్ఞాతవర్షము — శాల్మలీద్వీపమందలి ౭-వవర్షము.

అవిజ్ఞాతుఁడు — ప్రియవ్రతరాజర్షి పౌత్రుఁడు; యజ్ఞబాహుని ఏడ్గురు పుత్రులలోఁ గనిష్ఠుఁడు. అవిజ్ఞాతవర్షమితనిదే.

అవిటస్, మార్కస్ మెసిలి అస్ (క్రీ. శ. ౪౫౫ - ౪౫౬) — రోమకసామ్రాజ్యముయొక్క పశ్చిమఖండమునకుఁ జక్రవర్తి. మొదట నొకసరదారువంశములోనివాఁడు. గాల్ దేశమునకు ప్రిఫెక్టు (ప్రాంతాధికారి)గా నుండి హూణులను (Huns), గాలులను ఓడించెను. విసిగాథులరాజయిన థియోడొరికునొద్ద రోమురాయబారిగ నుండెను. ఆతనిసాయమువలననే ౪౫౫ లోఁ జక్రవర్తి యయ్యెను. ౧౪ నెలలు రాజ్యము చేసినతరువాత పదభ్రష్టుఁడై ప్లేశెంటాకు బిషప్ (మతగురువు) అయ్యెను. ౪౫౬ లోఁ జచ్చెను.

అవిడి — తూర్పుగోదావరిజిల్లా రాజోలుతాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. ఇచటిజనసంఖ్య ౪3౨౭ (౧౯3౧).

అవిభాజ్యము — ధర్మశాస్త్రీయపదము. తండ్రిసంపాదించిన యాస్తిని అతని పుత్రులందఱునుసమానముగఁ బంచుకొనుట కధికారముగలిగియుందురు. కావున నట్టిది విభాజ్యమే యగును. కానికొన్నిసందర్భములందుమాత్ర మందఱును సమానముగఁ బంచుకొనుటకు హక్కు గలిగియుండరు. మన పూర్వశాస్త్రానుసారము పితృద్రవ్యమునుండి యేవిధమైన సాహాయ్యమును దీసికొనక స్వసామర్థ్యమువలన

నార్జించిన ద్రవ్యము, విద్యాధనము లోనగునవి యవిభాజ్యము లని వ్యాసుఁడు లిఖించియున్నాఁడు. అందులో విద్యాధన మనేక ప్రకారములు. ఉత్తమ మైనరీతి నుపన్యాస మొనరించెదవేని నీ కీధన మియ్యఁబడునని పణముగ నిడినద్రవ్యము నటులే యుపన్యసించి గెలిచినచో నది విద్యాధన మగును. మఱియు శిష్యునకు విద్య చెప్పి సంపాదించినద్రవ్యము, వేతనరూప మైనప్రతిగ్రహధనము గాక యజమానునికడనుండి దక్షిణారూపముగఁ గైకొనినధనము, విద్యావిషయకప్రశ్నయం దుత్తీర్ణుఁడై తీసికొనినద్రవ్యము, ఏదేని శాస్త్రార్థములో సందేహము కలుగ దానిని దీర్చి గెలిచినధనము, శాస్త్రార్థములందు వాదిప్రతివాదులకు మాధ్యస్థ్యస్థాన మధిరోహించి యార్జించినవిత్తము, స్వకీయశాస్త్రజ్ఞానమునకు బహుమానముగ దొరకినధనము, విపత్తిసమయమున వెనుదీయక దృఢముగ నిలిచియుండినచో నందుమూలమునఁ బ్రసన్నులైన జను లొసంగుధనము, శిల్పకార, చిత్రకార, స్వర్ణకారాదుల వ్యాపారము నవలంబించి యార్జించినధనము మున్నగున వన్నియు విద్యాధనము లనియు, నట్లగుటచే నవిభాజ్యము లనియు బృహస్పతికాత్యాయనులు వచించియున్నారు. ఇందువలన పిత్రార్జితద్రవ్యమునుండి యెట్టి సాహాయ్యమును గైకొనక స్వయముగ నేదో యొక విద్యవలన సంపాదించినధనమును సంపాదించినయతఁడే యనుభవింపవచ్చును. అట్టి దానిపై నెవ్వరికి నధికారము లేదు. కాని పితృభ్రాతృకులక్రమాగతి విద్యలవలన నార్జించినధనమున కందఱువారసులును గూడ హక్కు గలిగియుందురు. మఱియుఁ దండ్రియొక్క ద్రవ్య మేమియు సాహాయ్యభూతము కానియెడల పుత్త్రుఁడు సంపాదించుదానిలోఁ దండ్రికి రెండంశములహక్కు గలదు. తండ్రిద్రవ్యము గూడఁ గలసి యుండిన యెడలఁ బుత్త్రుఁ డతనికి సగభాగ మిచ్చితీఱవలయును. ఒకవంశ మందలి నలుగురైదుగు రన్నదమ్ములు వేర్వేఱుగ భిన్నభిన్నప్రదేశములలోఁ దోఁటలు మొదలగువాని నిర్మాణము గావించుకొందురేని యెవరి తోఁటలు వారికే చెందును. కాని యాతోఁటలనిర్మాణమందు పిత్రార్జిత ద్రవ్యసాహాయ్య మెంతమాత్రము గైకొనఁగూడదు. వంశపరంపరగా వచ్చుద్రవ్యమునుండి యేదేని కొంతభాగము హరింపఁబడినయెడల దానిని మరల నెవఁడు గెలిచి తీసికొనునో యతఁడే దాని కధికారి. ఇతరులకుఁ బంచి యియ్యవలసిన యావసరము లేదు. కాని యట్టిది భూసంబంధ మైనచో దానిలో గెలిచినవానికి నాల్గవవంతు భాగ మిచ్చి తక్కినదానిని వారసు లందఱును పంచుకొనవలయును.

అవిముక్తక్షేత్రము — కాశీక్షేత్రమునకు మాఱుపేరు. కురుక్షేత్రమునకును ఈపేరు కలదు (మహా. భా., వన, అ. ౮౩, శ్లో. ౨౪).

అవిలాల — చిత్తూరుజిల్లా చంద్రగిరితాలూకా యందలి గ్రామము. ఇక్కడి జనసంఖ్య ౫౭౭ (౧౯౩౧).

అవివాహ్య — పురుషుఁడు పెండ్లియాడుటకు వీలుగానికన్య. తలిదండ్రులకు సంబంధించిన యేడుతరముల పర్యంతముగల కన్యకలను బెండ్లియాడరా దని సుమంతుమతము. అయిదుతరముల వఱకే యీ నియమ మని మఱికొందఱియభిప్రాయము. ఏడుతరముల పర్యంతమును తండ్రికి సంబంధించినవారిని, అయిదుతరములవఱకును దల్లికి సంబంధించినవారిని, సగోత్రులకన్యకలను, సమానప్రవరలు గల వారిబాలికలను బెండ్లి చేసికొనరా దని నారదుఁడు. ఇందులకు విరుద్ధముగ వివాహముచేసికొన్నవారు పతితులై శూద్రభావము నొందుదురు.

అవిసెనవారిపాలెం — నెల్లూరుజిల్లా దర్శితాలూకాయందలి జమీన్దారీగ్రామము. జనసంఖ్య ౪౯ (౧౯౩౧).

అవిసెన్న — అరేబియాదేశపు తత్త్వజ్ఞుఁడు; వైద్యుఁడు. బొఖారారాజ్యములోని ఖర్మెయిథేన్ నందు క్రీ. శ. ౯౮౦-న జన్మించెను. కొంతకాలము వైద్యవృత్తి నవలంబించినపిదప నితఁడు ఇరువదిరెండేండ్ల ప్రాయమున బొఖారా వదలి చాలసంవత్సరములు దేశాటనజీవనము గడపి తుదకు హమదానునందు స్థిరనివాసము కుదుర్చుకొని అటుపిదప ఎమీరువజీ రయ్యెను. తనయాశ్రయదాత మరణానంతరమున నితఁడు హమదానునం దేకాంతజీవనము గడపెను కాని ఇస్పహానుసుల్తానును గొలిచెద నని రహస్యముగ నితఁడు విన్నవించుకొనినట్లు తెలిసి క్రొత్తయెమీ రితనిని చెఱయం దుంచెను. కాని శీఘ్రకాలముననే యితఁడు కైదునుండి తప్పించుకొని ఇస్పహానునకుఁ బాఱిపోయెను. అచ్చట సుల్తా నితని నెంతయో గౌరవించి యాదరించెను. అచటనే యితఁడు తనకడపటి పదునాలుగుసంవత్సరములజీవితమును వైద్యము, తర్కము, వేదాంతము, జ్యోతిషము, రేఖాగణితములనుగుఱించి గ్రంథములు రచియించుటయందుఁ గడపెను. డాంటిమీఁదను, ఇతర ఈశ్వరదర్శనవాదుల (Mystics) మీఁదను ఇతని ప్రభావము మెండు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౦౩౭-వ సంవత్సరమున పెరిషియాయందలి హమదానునందు చనిపోయెను. ఇతఁడు వ్రాసినగ్రంథములలో ముఖ్యముగా అరిస్టాటిలుమీఁద వ్రాసినవ్యాఖ్యానము లెక్కువ.

అవిస్థలము — భారతవర్షీయనగరము.

అవీక్షిత్తు — (సూ. వం.) దిష్టకులోత్పన్న కరంధమ రాజర్షికి పుత్త్రుఁడు. వీనికి కారంధముఁ డన్నది మాఱుపేరు. ఇతని కొడుకు 'మరుత్త' రాజు (మహా. భా., అశ్వమే., అ. ౪, శ్లో. ౧౬).

అవీచి — ఇది యొక నరకవిశేషము. కూటసాక్ష్యము లిచ్చువా రిచ్చట శిక్షింపఁబడుదురు. ద్రవ్యవినిమయమందు, దానమందు, సాక్ష్యమందు నన్నృతమాడువానిని నూఱుయోజనముల యెత్తుగల శిఖరముమీఁదనుండి యమదూతలు తలక్రిందుగఁ ద్రోయుదురు. క్రిందను పాషాణమయమగు కఠినస్థలము జలమువలెఁ గనుపడుచుండును. ఇదియే యవీచీనరకము. శిఖరముమీఁదనుండి తలక్రిందుగఁ ద్రోయఁబడినపాపి యాస్థలముపైఁబడి విశీర్ణశరీరుఁ డయ్యుఁ జావక మరల నావిధముననే త్రోయఁబడునిమిత్తము యమదూతలచే శిఖరముమీఁదికిఁ గొనిపోఁబడుచుండును.

అవుకువారు — అవుకు లేక ఔకు అనుగ్రామము కర్నూలుజిల్లాలో నున్నది. ఇచ్చటిపాళెగార్లు పూర్వము మంచిదశ ననుభవించిరి. వీరు విజయనగరరాజులకాలమున, క్రీ. శ. ౧౪౫౦ లో యాడకిపరగణాను జాగీరుగ సంపాదించిరి. సంవత్సరమునకు ౧౦,౫౧౪ కంఠీరాయవరహాలు సార్వభౌములకుఁ జెల్లించుచుండిరి. కృష్ణరాయనియభిషేకకాలమందు వీరు హాజరుండి రని కుమారధూర్జటి యొక్క యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది:—

... ...

సాకల్యముగఁ గీర్తి సర్వదిక్తటులందుఁ
బ్రాకటస్థితి నిల్పునౌకువారు,

... ...

కొలువఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై చెలువు మీఱె
రమ్యగుణపాళి శ్రీకృష్ణరాయమౌళి. (కృ. వి. ౨. ౪౪)

ఈ దేశము గోలకొండవారియధీన మైనతరువాతను, వీరికి నీజాగీరు జరుగుటయేకాక ౧౭౦౦ల సైనికులను యుద్ధకాలమందు నిచ్చునట్టిషరతుపై ౩౩ క్రొత్తగ్రామములుకూడ నీయఁబడెను. అవురంగజేబుకాలమున నీజాగీరు జప్తు చేయఁబడెను. కాని యితరపరగణాలతోఁగూడఁ గలిపి ౨౦,౦౦౦ల రూపాయలకు నిజారాకు నీయఁబడెను. ఈ యిజారాపరగణాలు ౨౬,౬౭౨ వరహాలు చెల్లుచుండెనఁట. ౧౦,౨౫౭ వరహాలు చెల్లుచుండిన ఔకుమాత్రము ౧,౦౦౦ సైనికుల నుంచునిమిత్త మీయఁబడెను. ౧౭౧౨ లో జాగీరుదారు ఢిల్లీకిఁ బోయి, చక్రవర్తికి రు ౫౦,౦౦౦ల నజరానా సమర్పించి, సైనికుల నుంచుబాధ తప్పించుకొనెను. ౧౭౭౯ లో యాడకిపరగణాను లాగికొనిరి. మిగిలిన పరగణాలపేష్కషు రు ౪౫,౦౦౦లు చేసిరి. హైదరుకాలమునఁ గొన్ని పరగణాలు తీసికొనఁబడెను. జాగీరుదారు హైదరుతో కర్ణాటకయుద్ధములకుఁ బోయి యచ్చటనే మృతినొందెను. టిప్పూ జాగీరు జప్తు చేసెను. చిన్నవాఁడుగ నున్న పాళెగారు, రామకృష్ణరాజు అనువాఁడు పోలాపురమునకుఁ బాఱిపోయెను. ౧౭౯౨ లో మరల వచ్చెను. రు ౪౫,౦౦౦ల పేష్కషిచ్చుషరతుమీఁదఁ దన జాగీరుల సంపాదించెను. కాని పేష్కషు సరిగఁ జెల్లింపనందున ౧౭౯౬ లో వెళ్ళఁగొట్టఁబడెను. ౧౭౯౭ లో మరల మెట్టూర్ అనుపరగణాను ఇజారాకుఁ దీసికొనెను. ఇంతలో నాప్రాంత మింగ్లీషువారియధీన మయ్యెను. పాళెగారు సైన్యము ప్రోగుచేయుచున్నందున మన్రో ఆతనిఁ దొలఁగించి పెన్షను ఇప్పించెను. ఆతఁడు పోయినతరువాత నాపెన్షన్ ఆఁపఁబడెను. ఇప్పటి అవుకురెడ్డి ఈతనివంశజుఁడే.

అవురుపూఁడి — కృష్ణజిల్లా దివితాలూకాకు చెందిన జమీందారీగ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౯౬౩ (౧౯౩౧).

అవెంటినస్ (౧౪౭౭-౧౫౩౪) — ఇతని అసలు పేరు జోహాన్ తుర్మెయిర్. ఇతఁడు జర్మనీదేశజుఁడు. ఇతఁడు వ్రాసిన జర్మనుదేశపుచరిత్ర మిక్కిలి ప్రామాణికముగ నెంచఁబడును.

అవెంపెస్, (ఇబ్న బాజ్జ) — అరబ్బీతత్త్వవేత్త, వైద్యుఁడు, జ్యోతిర్విదుఁడు, కవి. ఇతఁడు అరిస్టాటల్, వైద్యము, సంగీతము, తర్కము అనువిషయములపైని గ్రంథములను వ్రాసెను, క్రీ. శ. ౧౧౩౮ లో మరణించెను.

అవెర్రోస్ (౧౧౨౬-౧౧౯౮) — అరబ్బీతత్త్వవేత్త. ఇతని నిజమైనపేరు అబుల్-ఇబన్-రోషిద్. స్పెయినులోని కార్డోవాలో జన్మించెను. మొరాకో నవాబైన యూసఫ్-అల్-మన్సూర్ యొద్ద నీతఁడు వైద్యుఁడుగ నుండెను. అరిస్టాటలు గ్రంథములపై నీతఁడు భాష్యములను వ్రాసి యొకసంప్రదాయమునకు జనకుఁడయ్యెను. ఇతని సంప్రదాయము గ్రంథములు పెడువా (ఇటలీ)లో ౧౬-వ శతాబ్దివఱకు నభ్యసింపఁబడుచుండెను. ఇంగ్లండులోని రోగర్ బేకన్ ఈసంప్రదాయమువాఁడు. సృష్టిలో లీనమై యుండి పరమాత్మ వ్యక్తిరూపముగా నావిర్భూత మగుచుండు నని యీతని ముఖ్యసిద్ధాంతము.

అవెల్లానెడా, గెర్ట్రూడిస్ గోమెజ్ డి (౧౮౧౪-౧౮౭౩) — స్పెయిన్‌దేశజురాలయిన కవయిత్రి.

అవెస్తా — పారసీవారివేదము. మహమ్మదీయులబారికిఁ దాళలేక పాఱిపోయి వేయేండ్లక్రిందట హిందూదేశమునకు వచ్చిన పారసీకులను పారసీవా రందురు. వారు వచ్చునప్పుడు తమవేదము యొక్క కొంతభాగమును వెంటఁ దీసికొనివచ్చిరి. పారసీక మంతయు మహమ్మదీయమతము వ్యాపించినను ఇంకను అచ్చట పదివేలమంది 'అవెస్తా' మతస్థు లున్నారఁట!

ఇప్పు డున్నంతవఱకు 'అవెస్తా' రెండుభాగములుగ నున్నది. మొదటిభాగమునందు 'వెందీదాద్', 'వీస్పెరెద్', 'యస్న' అను మూఁడువిభాగములు (మండలములు) కలవు. 'వెందీదాదు' లో మతనియమములు, పౌరాణికకథలును, 'వీస్పెరెద్' లో హోమమంత్రములును, 'యస్న' లో నిట్టిమంత్రములును 'గాథ' లనఁబడు ప్రార్థనలును కలవు. ఈగాథ లితరభాగమునకంటెఁ బురాతనము లని పండితులయభిప్రాయము. ఈ మూఁడువిభాగములును రెండువిధములఁ గానవచ్చుచున్నవి. కొన్నిప్రతులలో నీమూఁడును విడివిడిగా నుండును. అట్లు విడిగా నున్నప్పుడు వానివెంటను, పహ్లావిభాషలో వానికి భాషాంతరముకూడ నుండును. కొన్నిప్రతులలో నీమూఁడు విభాగములలోని ఋక్కులు, కర్మకుఁ గావలసినవిధమునఁ గలుపఁబడియుండును, అనఁగా నిత్యనైమిత్తికాదికర్మలపు హోమమంత్రము లెప్పుడెప్పు డుచ్చరింపవలయునో ఆయాక్రమమున కొన్ని 'వెందీదాదు'లోనివి, కొన్ని 'వీస్పెరెదు'లోనివి, కొన్ని 'యస్న'

లోనివియును కలుపఁబడియుండును. ఇట్టిదానిని 'వెందిదాద్‌సాదా' అందురు. ఇందులో పహ్లవీభాషాంతర ముండదు.

రెండవభాగమును 'ఖోర్దఅవెస్తా' (చిన్నఅవెస్తా) అనియందురు. ఇందు పురోహితులు చదువవలసినమంత్రములే కాక, సామాన్యజనులుగూడఁ బ్రతిదినమును, నెల కొక్కసారియు, సంవత్సరమున కొక్కసారియుఁ జదువవలసిన మంత్రములుగూడఁ గలవు. ఇవి నాల్గువిధములు : ౧. 'గాహ' అనఁబడు అయిదుప్రార్థనలు, ౨. 'సీరోజా' ముప్పదిమంత్రములు, ౩. 'ఆఫ్రీన్‌గాన్' అనఁబడు మూఁడుసూక్తములు, ౪. 'న్యాయిషీ' లనఁబడు ఆఱుపనసలు.

ఇప్పుడు 'అవెస్తా' యింత చిన్నదిగా నున్నను, ఒకప్పుడిది మిక్కిలి పెద్దదిగ నుండెను. మొదట నిందు ౨౧ మండలములును, ౧,౨౦౦ ల సూక్తములును, ౨౦,౦౦,౦౦౦ ల ఋక్కులునుండెనఁట. ఇవన్నియు ౧౨,౦౦౦ల గోవులతోళ్లమీఁద వ్రాయఁబడియుండెనఁట. ఇయ్యది పారసీకదేశముమీఁద 'అకిమీనియను' లనఁబడు రాజులు రాజ్యము చేయుచుండఁగ రచింపఁబడెనని యందురు. దీనికి జరతుష్ట్రుఁ డనుఋషి కర్త. ఈతనిశిష్యుఁడైన విష్టాస్పుఁ డను రాజీ పవిత్రగ్రంథమును బంగారురేకులపై వ్రాయించెనఁట. అలెగ్జాండరు పారసీకముమీఁదికి దాడివచ్చి క్రీ. పూ. ౩౩౦ లో రాజధానిని గాల్చినప్పుడీవేదముకూడఁ గాలిపోయెను. కావున 'ఇస్కందర్' నామమును పారసీకు లెంతయు ద్వేషించెదరు. తరువాతిపారసీక రాజులు మరల నీవేదమును సంపాదించుటకు యత్నించిరి. తమ రాజ్యములో నున్న మతగురువులఁ బిలిపించి వారికి వచ్చినంతవఱకు వ్రాయించిరి. ౨-వ షాహపూహర్ అనురాజుకాలమున (క్రీ. శ. ౩౦౯ - ౩౮౦) ఈవేదమునకు మరలఁ గొంత వ్యవస్థితస్వరూపము ప్రాప్తించెను. కాని తరువాత మహమ్మదీయమత ముద్భవించి అరబ్బీవారు ౬౪౧ లోఁ బారసీకుల నోడించి దేశ మంతయు నాక్రమించుకొనుటయేకాక యచ్చటివారి నందఱను బలవంతముగ మహమ్మదీయులఁ జేసిరి. ఆకాలమునందు మతభ్రష్టులు కానొల్లనివారు కొందఱచ్చటనుండి పాఱిపోయి హిందూదేశమునకు వచ్చిరి. వారితో వారివేదములోఁ గొంత భాగముఁ దెచ్చిరి.

'అవెస్తా'లోని కొన్నిభాగములు మిక్కిలి పురాతనములనియు, కొన్ని తరువాతికాలమున వ్రాయఁబడినవనియు, మిక్కిలి పురాతనపువి క్రీ. పూ. ౧,౫౦౦ కాలముననును, ఇటీవలివి క్రీ. శ. ౩౦౦ ల కాలమువఱకును, మిగిలిన వన్నియు నీకాలము నడుమను వ్రాయఁబడియుండవచ్చు ననియు తజ్జ్ఞులయభిప్రాయము.

ఇందలి కొన్నివిశేషములు : 'అవెస్తా' యొక్కభాష మన వేదముల సంస్కృతభాషకు మిక్కిలి దగ్గఱగ నుండును. ఈ రెండు భాషలును ఇంతకంటెఁ బూర్వ ముండిన యొకభాషలోనుండి పుట్టిన అక్కచెలియండ్రు అని విద్వాంసులయభిప్రాయము. సంస్కృతమునందలి 'స'కారము 'అవెస్తా' లో 'హ' కారముగ మాఱును. 'అసుర', 'సప్తసింధు', 'సోమ' శబ్దము లాభాషలో 'అహుర' 'హప్తహింధు', 'హోమ' శబ్దములుగ మాఱినవి. హిందూదేశమందలి ఆర్యులును పారసీకమందలి ఆర్యులును మొదట నొక్కచోట నుండిరనియుఁ దరువాతఁ బోరాడి చీలిరనియుఁ గొందఱయభిప్రాయము. దీనికిఁ దగినట్లు, మనవేదమునందు 'సుర' లనువారు, అనఁగా హిందూ ఆర్యులకు దేవతలు; అసురులు పారసీకులకు దేవతలు. వారిముఖ్యదేవుఁడు అహురమజ్ద అనువాఁడు. మనకు దేవరాజయిన 'ఇంద్రుఁడు' వారివేదమునందు దైత్యుఁ డయ్యెను. ఇట్లు కొందఱు దేవతలు దైత్యులుగ మాఱినను కొందఱు వైదికదేవతలు 'అవెస్తా'లోఁగూడ దేవతలుగనే యున్నారు. ఇదియుఁగాక పెక్కుగాథలును, యజ్ఞయాగాదివిధానములును ఈరెండువేదములలోను కొంతవఱకు నొక్కవిధముగనే యున్నవి. పారసీకు లగ్నిపూజకులు. ఒకొక్కరి యింటఁ దరతరములుగ నగ్ని చల్లారక యుండును. వీరికి సన్నని వారు (జేపు)తోఁ జేయఁబడినజందెము లుండును. వానిని నడుమునకుఁ జుట్టుకొనియెదరు. వీరిమతమును గుఱించి అధికము తెలిసికొనఁగోరువారు 'పారసీవారు', 'జరతుష్ట్రుఁడు' అనుశబ్దములఁ జూడనగును.

అవ్యంగము — ఒకవస్తువిశేషము. శాకద్వీపమునకుఁ జెందిన సౌరబ్రాహ్మణులకు యజ్ఞోపవీత మెంతపవిత్రమో వారికవ్యంగమంత పవిత్రమయినది. ఉత్తమమయిన యవ్యంగము ౨౦౦ ల అంగుళములపొడవు గలిగియుండవలయును. రెండవపక్షము ౧౨౦ అంగుళము లుండవలయును. దీనిని ధరించి సూర్యుని బూజించినచో విశేషమగుపుణ్యము లభించునఁట. వాసుకి యొకనాఁడు సూర్యోదయము కాఁగానే వచ్చి భక్తితో నమస్కరించి యవ్యంగము నర్పించెనఁట. వాసుకికి సంతసము గలుగఁజేయుటకై సూర్యుఁడు దానిని కటిభాగమున ధరించెనఁట. ఇట్లు సూర్యుఁడు ధరించినాఁడు కాఁబట్టియే సూర్యోపాసకు లెల్లరు నవ్యంగమును విధిగ ధరింతురు. మనదేశమున బ్రాహ్మణులకు యజ్ఞోపవీతధారణ మయిననేకాని యెట్లు కర్మాధికారము రాదో, యట్లే సౌరబ్రాహ్మణుల కవ్యంగధారణముననే కాని సూర్యోపాసనాధికారము లేదు.

అవ్యక్తోపనిషత్తు — సామవేదోపనిషత్తు.

అవ్యయుఁడు — పండ్రెండుగురు భార్గవదేవతలలో నొక్కఁడు.

అవ్యవహార్యుఁడు — ధర్మశాస్త్రీయపదము. దొంగతనము, హత్య మున్నగు దోషములను గావించినవాఁడు ఆదోషమునకుఁ దగు ప్రాయశ్చిత్తము గావించుకొనువఱకును వేదాధ్యయనాదికర్మలకుఁ గాని, పంక్తిభోజనమునకుఁగాని యర్హుఁడు కాఁజాలఁ డని హిందూధర్మశాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. ఇట్లు సాంఘికవ్యవహారములకుఁ దగనివాఁ డగుటచే నట్టివాఁ డవ్యవహార్యుఁ డనఁబడును. ప్రాయశ్చిత్తము జరగిన తరువాతమాత్రము మరల నావ్యక్తి సంఘమునఁ దనవెనుకటిస్థాన మాక్ర

హించుకొనుట కధికారము గలిగియుండును. యాజ్ఞవల్క్యసంహిత యీసందర్భమున నిట్లు నిర్ణయించుచున్నది: 'అజ్ఞానముచే చేసిన దోసమయినచో ప్రాయశ్చిత్తము జరగినతరువాత నది నశించిపోవును. అట్లు కాక యెఱిఁగియుండి చేసినదోషమే యయిన నాదోషి యైహిక వ్యవహారమున సాంఘికమగు తనపూర్వస్థితిని బడయుట కధికారమును బొందినను, వానిపాపముమాత్రము నశింపదు'.

అవ్వయార్ — ౧. అఱవకవయిత్రి. లోకప్రఖ్యాతి చెందిన 'కురళ్' అను ద్రావిడకావ్యమునకుఁ గర్తయైన తిరువళ్లువర్ అనుకవికి అక్క. ఈమె కావ్యమునకు ద్రావిడవాఙ్మయమునం దధికాదరము కలదు. ఈమెయు, నీమెసోదరులును భగవన్ అనునొక బ్రాహ్మణునకును, ఆది యనుచండాలస్త్రీకిని పుట్టినవా రని చెప్పెదరు. చోళరాజ్యమునకు రాజధాని యైన ఒరయూరిలో నొకసత్రమునం దీమె జన్మించెను. ఈమెతలిదండ్రు లీమె నచ్చటనే విడిచి వెళ్లఁగా 'బాణరులు' అను నొకజాతివా రీమెను తీసికొనిపోయి పెంచిరి. ఈమె చివరవఱకు నవివాహితగనే యుండెను. ఈమెను పెంచినతలిదండ్రు లీమెకు వయసురాఁగానే, వివాహప్రయత్నములఁ జేసిరఁట. కాని యీమె వివాహమునకుఁ బూర్వము పెండ్లికుమారునకు ముదుసలిదిగఁ గానవచ్చెనఁట. అంత నాతఁ డీమెను వివాహమాడనని పాఱిపోయెనఁట. అందుకే యీమెకు 'అవ్వ' యన్న పేరు వచ్చెనఁట. ఈమెయద్భుతకృత్యములనుగుఱించి పెక్కు కథలను జెప్పెదరు.

ఈమె మధురలోని చివర (మూఁడవ) 'సంఘము' నాఁటిది. ఈ 'సంఘము' యొక్క కాలమునుగుఱించి అభిప్రాయభేదములు పెక్కులు కలవు. కాని క్రీ. శ. ౨-వ శతాబ్దిలోనిది యైయుండునని పెక్కుమంది పండితుల యభిప్రాయము. ఈమెచే రచింపఁబడిన కావ్యములు :

(౧) ఆత్తిశూడి: చినచిన్న నీతివాక్యములు. మన సుమతిశతకమువలెఁ జక్కనినీతులతో నిండియుండును. ఇందలివాక్యముల క్రమ మకారాదిగ నున్నది. పూర్వకాలమునుండియుఁ బాఠశాలలోని పిల్లలు దీనిని పాఠముచేయుదురు.

(౨) నాల్ పజ్జి: నాలుగుచరణముల పద్యములు గలకావ్యము.

(౩) జ్ఞానకురళ్ : యోగమునుగుఱించిన తత్త్వగ్రంథము.

(౪) కొన్ఱై వేందన్ : ఇందుఁ బద్యములలో నీతి బోధింపఁబడినది.

ఈమె వినాయకునిభక్తురాలు. ఈమె సరస్వత్యవతారమనియు, చివరకు బొందితోఁ గైలాసమునకుఁ బోయె ననియుఁ జెప్పుదురు.

౨. ఒక్క 'యవ్వయారే' వందలకొలఁది సంవత్సరములు బ్రతికియున్న దని కొందఱు చెప్పినను, ఈ పేరుగల కవయిత్రు లిద్దఱుండి రనియు, రెండవ అవ్వయార్ కులోత్తుంగచోళదేవుని పట్టాభిషేకకాలమున క్రీ. శ. ౧౦౭౦ న నుండెననియు నందురు. అఱవమున రామాయణము వ్రాసి ప్రఖ్యాతి చెందిన 'కంబన్' అనుకవితో నీమె సమకాలిక. ఈమెయు కల్విఒళుక్కం, ఆశదికోవై, నన్నూర్కోవై, నాన్మణికోవై, అరుత్తమిళ్ మాలై, దర్శనపత్తు, పంతనందాది, పదగనిఘంటు అను గ్రంథముల రచించెను. ఈకావ్యములలో నేవి మొదటియవ్వవి, ఏవి రెండవయవ్వవి యన్న విషయమున అభిప్రాయభేదము కలదు.

అశన — బలిచక్రవర్తి భార్య. ఈమె కుమారుఁడు బాణుఁడు.

అశని — ౧. పిడుగు. ఇంద్రునివజ్రాయుధమునకుఁ బేరు. గ్రామమునకు నడుమఁగాని, ఇంటిమీఁదఁగాని పిడుగు పడినయెడల శాంతి చేయవలయును.

౨. మంత్రశాస్త్రమందు ముద్రావిశేషము. 'టట్ట టట్టేతి, టిట్టి టిట్టీతి హహహహేతి లలలేతి' అని స్మరించి, ముష్టిప్రహరణము చేసినచో నది 'అశనిముద్ర' యగును. ఇందుచే శత్రువశీకరణాదుల సాధింపవచ్చునఁట.

౩. విషచికిత్సయందు నొకయౌషధవిశేషము.

అశరీరము — పరబ్రహ్మము. అలంకారశాస్త్రమందు వాక్యదోషము. అనన్వయము, క్రియాపదరహితము అగువాక్యమున కీపేరు గలదు.

అశిర — ఒకరాక్షసి.

అశిరుఁడు — ఒక రాక్షసుఁడు.

అశూన్యశయనవ్రతము — ఇది హిందువులయొక వ్రతము. శ్రావణకృష్ణవిదియనాఁడు చేయవలయును. దీని ననుష్ఠింపవలసినవారు దంపతులు. పురుషుఁ డొనరించినచో స్త్రీతోడను, స్త్రీ గావించినచోఁ బురుషునితోడను వియోగ మెన్నఁటికిని జేకూరదు. గీతవాదిత్రనిర్ఘోషపూర్వకముగ, నందులకు శక్తిలేనిచో ఘంటికానిక్వాణములతో విష్ణుసంపూజనము చేయవలయును. తదవసరమునఁ బఠింపవలసిన మంత్రములు.

"శ్రీవత్సధారిన్! శ్రీకాంత! శ్రీధామన్! శ్రీపతే! ఒవ్యయ!
గార్హస్థ్యం మా ప్రణాశం మే యాతు ధర్మార్థకామద!
అగ్నయో మా ప్రణశ్యంతు దేవతాః పురుషోత్తమ!
పితరో మా ప్రణశ్యంతు మత్తో దాంపత్యభేదతః;
లక్ష్మ్యా వియుజ్యతే దేవో న కదాచిద్యథా భవాన్,
తథా కళత్రసంబంధో దేవ! మా మే వియుజ్యతు;
లక్ష్మ్యా న శూన్యం వరద! యథా తే శయనం సదా,
శయ్యా మమాప్యశూన్యాస్తు తథైవ మధుసూదన!"

అర్చనానంతరము తైలవర్జితమైన యాహారము నారగించి రాత్రికాలమున హవిష్యాన్నమును భుజింపవలయును. ఈ లాగున నాలుగు రాత్రులు కడచినపిదపఁ దెల్లవాఱినతోడనే లేచి కాల్యకృత్యములఁ దీర్చికొని, సుస్నాతులై శుచితోడ శయ్యాదాన మొనరింపవలయును. అది లక్ష్మీపతియుక్తము, దీపాన్నభాజనసంయుతము, పాదుకోపానచ్ఛత్రచామరాసన సమేతంబును, నభీష్టాలంకార మండితమును, శ్వేతపుష్పాంబరావృతంబును, నుపధానయుతంబును, నానావిధ ఫలసహితంబును, శక్త్యనుసారము సమకూర్చిన యాభరణధాన్య సమన్వితంబును నై యుండవలయును. దానిని సకలాంగ సంపన్నుఁడు, కుటుంబి, వైష్ణవుఁడు నగు బ్రాహ్మణునకు దాన మియ్యవలయును. ఆశయ్యమీఁద దంపతులను గూరుచుండఁబెట్టి విధానపూర్వకముగ నలంకృతులఁ గావించి భక్ష్యభోజ్యసంకలిత మగు భాజనమును పత్నికిని, సువర్ణభూషణయుత మైన దేవదేవుని ప్రతిమను జలకుంభసమేతముగ విప్రునకును దాన మియ్యవలెను. ఈప్రకార మశూన్యశయన వ్రతమును విత్తగర్వితులు గాక శ్రద్ధతోఁ జేయువారలు నిరంతరము సౌఖ్యము లనుభవించి చివరకు విష్ణులోకముం జేరి సుఖింతురు.

అశోకత్రిరాత్రము — హేమాద్రి వ్రతఖండము నందుఁ జెప్పఁబడినయొక వ్రతము.

అశోకతీర్థము — కాశియొద్ద నున్న యొకతీర్థము. దక్షిణదేశమందుఁగూడ నీపేరుగల తీర్థ మొకటి యున్నట్లు కానవచ్చుచున్నది (మహాభా., వన, అ. ౮౮).

అశోకపూర్ణిమ — ఫాల్గునపూర్ణిమ. ఈ దినమున అశోకవ్రతము చేయుదురు. హేమాద్రిఖండమునఁ జెప్పిన యొక వ్రతవిశేషము.

అశోకవనిక — ౧. యయాతి దేవయానితో నున్న తోఁట.

౨. రావణుఁడు సీతను లంకలో నుంచినతోఁట.

౩. రాముఁడు సీతతో నయోధ్యలో విహరించినతోఁట.

అశోకవర్ధనుఁడు

అశోకవర్ధనుఁడు (క్రీ. పూ. ౨౭౨ - ౨౩౧) — హిందూదేశపుఁజక్రవర్తి, మగధదేశముపై రాజ్యముచేసిన మౌర్యవంశమువాఁడు. చంద్రగుప్త చక్రవర్తికిఁ (క్రీ. పూ. ౩౨౨ - ౨౯౮) పౌత్రుఁడు. బిందుసారునికిఁ (క్రీ. పూ. ౨౯౮ - ౨౭౨) గుమారుఁడు. ఈతనిని సాధారణముగ 'అశోకుఁడు' అనియెదరు. ఈతఁడు భారతవర్ష చక్రవర్తులలోను, బౌద్ధరాజులలోను మిక్కిలి ఖ్యాతి చెందినవాఁడు. ఈతనిరాజధాని పాటలీపుత్రము.

అశోకుఁడు తండ్రికాలమున యువరాజుగా నుండి, తక్షశిలోజ్జయినీప్రాంతములకు రాజప్రతినిధి (Viceroy)గాఁ బంపఁబడెను. ఆప్రాంతములలోను తండ్రియొద్ద నీతఁడు రాజ్యపరిపాలనక్రమము నేర్చెను. ఈతఁడు క్రీ. పూ. ౨౭౨ లో రాజ్యమునకు వచ్చెను, మూఁడుసంవత్సరములతరువాత (క్రీ. పూ. ౨౬౯ లో) నితనికి రాజ్యాభిషేకము జరగెను. ఈతనియన్నదమ్ము లనేకు లుండి వారితనితో రాజ్యమునకై పోరాడుచుండి రనియు, నందువలన నీ మూఁడేండ్లవఱకును బట్టాభిషేకము చేసికొనక యంతఃకలహములు తీరినతరువాత నశోకుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యె ననియుఁ జరిత్రకారు లూహించుచున్నారు.

కళింగ దిగ్విజయము :— క్రీ. పూ. ౨౬౧ లో ననఁగాఁ దాను రాజ్యమునకు వచ్చిన పండ్రెండవయేఁట నీతఁడు కళింగదేశముపై దండు వెడలెను. కళింగదేశ మనఁగా గోదావరీ మహానదులకు నడుమనున్న సముద్రతీరప్రాంతము. అప్పటికిఁ గాళింగులు బలవంతు లయియుండిరి. అఱువదివేలకాల్బలమును, వేయిస్వారులును, ఏడువందలయేనుఁగులును గలిగియుండిరి. కావున వారును దమస్వాతంత్ర్యమునకై ఘోరముగాఁ బోరాడిరి. తుదకు నశోకుఁడే కాళింగులను గెల్చెను. కాని యాయుద్ధమం దుభయసైన్యములలోను మొత్తము లక్షజనులకంటె నధికముగా హతులయిరి ; లక్షయేఁబదివేలజనము శత్రువులచేఁ జెఱపట్టఁబడిరి ; ఇంక నెందఱో యుద్ధమువలనఁ గలిగిన రోగదుర్భిక్షాదులవలన నశించిరి ! ఇట్టి యసంఖ్యనిరపరాధజనవినాశంబుఁ జూచి హృదయము కరఁగినవాఁ డయి, తనరాజ్యతృష్ణయే దీని యంతకును గారణ మని తలఁచి దయానిధి యగునశోకుఁ డటుతరువాతఁ దానయి యితరులరాజ్యములమీఁదికి దండువెడల నని ప్రతిజ్ఞ చేసికొని, తన నలువదిసంవత్సరముల ప్రభుత్వకాలములోఁ దత్ప్రతిజ్ఞానువర్తియైయుండెను.

ఇంతియకాక యీరాజు బౌద్ధధర్మమునందు మిక్కిలి శ్రద్ధగలవాఁ డయి 'యితరరాజులను శస్త్రములతో గెలుచుటయే తమ ధర్మ మని రాజులు తలఁచుట తప్పు, ధర్మమువలన సంపాదించినజయమే నిజమైనజయము' అని శాసించెను. తాను క్రొత్తగా సంపాదించిన కళింగదేశములోని ప్రజలకు నేమియు నిబ్బంది లేకుండఁ బాలించుట కధికారుల నియమించి, ప్రజలను బీడించునధికారులకుఁ గఠినముగా దండనలు విధించుచుండెను.

బౌద్ధమతావలంబనము :— ఈరాజు మొదట హిందూధర్మమునందు శ్రద్ధగలవాఁ డయి తరువాత నుపగుప్తుఁ డనుబౌద్ధాచార్యుని బోధవలన బౌద్ధమతావలంబి యయ్యెను. అప్పటినుండియు నారాజు రాజసవృత్తిని బూర్తిగాఁ బరిత్యజించి సాత్త్వికుఁ డయి తనరాజ్యమునందును, ఇతరదేశములందును ధర్మాభివృద్ధి చేయుటయే తన పరమకర్తవ్య మని నిశ్చయించెను. ఈరాజు హిందూశైవుఁడుగ నున్నప్పుడు మిక్కిలి దుర్మార్గవృత్తి కలవాఁ డనియు, రాజ్యమునకు వచ్చినప్పుడుఁ దనయన్నదమ్ములలో ౯౯ మందిని జంపె ననియు, బౌద్ధుఁ డైనతరువాత సజ్జనుఁ డయ్యె ననియు సింహళదేశపు బౌద్ధగ్రంథములలో

వ్రాసియున్నది. కాని బౌద్ధమతమాహాత్మ్యమును హెచ్చించుటకు బౌద్ధులు వ్రాసిన యసత్యకల్పనలు గాని, ఇవి నిజమైనచరిత్రాంశములు కా వని పండితులయభిప్రాయము.

తాను రాజ్యమునకు వచ్చిన పదునాఱవ, పదునేడవయేండ్లలో (క్రీ. పూ. ౨౫౬ - ౨౫౫) నశోకుఁడు తనసర్మమతములను లోకులకుఁ దెలుపుటకై దేశమం దంతటను బదునాల్గుశిలాశాసనములఁ జెక్కించెను.

యాత్రలు :— ఇరువదియొండేండ్లు రాజ్యము చేసినతరువాత నశోకుఁడు క్రీ. పూ. ౨౪౯ లో బౌద్ధులకుఁ బవిత్రమైనస్థలములను సందర్శించుటకు యాత్ర వెడలెను. ఉత్తరదేశమ ప్రస్తుతము ముజ్ ఫర్ పూర్, చంపారణ్ అనఁబడు జిల్లాలలోనుండి హిమాలయము యొక్క వెలుపలిదక్షిణప్రాంతమునకుఁ బోయెను. అచ్చటనుండి పశ్చిమమునకుఁ దిరిగి నేపాల్ తెరాయ్‌యొద్ద బుద్ధునిజననస్థానమగు లుంబినీవనము మాఁది యచ్చట నొకశాసనము వేయించెను. అది యిప్పటికి నచ్చటఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇదిగాక, బుద్ధునితండ్రి యొక్క రాజధానియగు కపిలవస్తునగరము, కాశియొద్ద బుద్ధుఁడు ప్రథమమున బోధచేసినస్థలమగు సారనాథము, బుద్ధుఁ డనేకసంవత్సరములు నివసించియున్న శ్రావస్తి, బుద్ధుఁడు బుద్ధత్వమును జెందిన గయలోని బోధివృక్షము, బుద్ధుఁడు నిర్వాణముఁ జెందిన కుశినగరము మొదలయిన బౌద్ధపవిత్రక్షేత్రములఁ జూచి యచ్చట దానధర్మములు చేసి శాసనముల వేయించెను.

ఈరాజు నేపాళదేశమునకు (క్రీ. పూ. ౨౪౯లో) యాత్ర వెడలినపు డచ్చట లలితపట్టణ మనునొక రాజధానిని గట్టించెను. ఇది ప్రస్తుతపురాజధాని యగు కఠ్మండూనగరమున కాగ్నేయమున మూఁడుమైళ్లమీఁద నున్నది. ఈ లలితపట్టణమునకే బౌద్ధగ్రంథములందు లలితపాటక్, పాటక్, లలితపూర్ అను నామాంతరములు కలవు. ఈ లలితపట్టణమును మిక్కిలి పవిత్రమైనస్థలముగా భావించి యశోకుఁ డచ్చట నైదుస్తూపములఁ గట్టించెను. అందుఁ బట్టణమునకు మధ్య నొక్కటియుఁ, బట్టణముయొక్క నాలుగువైపుల నాలుగును నిర్మింపఁబడియెను. అవి యిప్పుడును గానవచ్చుచున్నవి.

అశోకుఁడు నేపాళమునకు వెళ్లినపు డాతనికూఁతు రగు చారుమతీదేవి యాతనివెంట నుండెను. ఆమెభర్త పేరు దేవపాల క్షత్రియుఁడు. వారు బహుకుటుంబీకులు. వా రిరువురును నేపాళమునందే యుండఁదలఁచి, పశుపతినాథునిదేవాలయమునొద్ద దేవపట్టణమును కట్టించిరి. భిక్షుభిక్షుణీల కాశ్రమములు కట్టించెద మని వా రిరువురును నిశ్చయించుకొనిరఁట. చారుమతీదేవి పశుపతినాథ్ అను గ్రామమునం దుత్తరమువైపు భిక్షుణీలకు నొకయాశ్రమము కట్టించెను. అది యిప్పటికిని ఉన్నది. ఆమె యందే కీర్తిశేషురాలయ్యెను. ఆమెభర్త మాత్రము తనకోర్కె నెఱవేర్చుకొనలేకపోయెను. ఆతఁ డాచింతతోడనే మరణము నొందెనఁట.

క్రీ. పూ. ౨౪౨ లో అశోకమహారాజు సప్తస్తంభశాసనములు వేయించి యందుఁ దాను ధర్మాభివృద్ధికై చేసినప్రయత్నములను సింహావలోకనము (Review) చేయుచుఁ బశువధ చేయఁగూడ దని శాసించెను.

క్రీ. పూ. ౨౪౦ లో అశోకుఁడు సన్న్యాసి యయ్యెను. భిక్షు వయినఁ గాని ముక్తి లేదని బౌద్ధసిద్ధాంత మయినందున నీతఁడు వైరాగ్యము గలవాఁ డగుటచే భిక్షు వయి రాజ్యముయొక్క పాలనాంశములను యువరాజునకును, మంత్రులకును వదలెను. కాని రాజ్యములోని ముఖ్యవిషయములను దానే విచారించుచునుండెను. రాజ్యమును పూర్తిగ వదలి వెడలిపోయినవాఁడు కాఁడు. శాసనము లన్నియు నీతని పేరిటనే వ్రాయుచుండిరి.

బౌద్ధభిక్షువులపరిషత్తు :— క్రీ. పూ. ౨౪౧ లో అశోకమహారాజు తనరాజధాని యగు పాటలీపుత్రమందు బౌద్ధాచార్యుల మూఁడవపరిషత్తును చేయించెను. బౌద్ధుల మని చెప్పెడి కొందఱు మోసగాండ్రచే ధర్మగ్రంథములలోఁ గలుపఁబడిన ప్రక్షిప్తభాగము లీపరిషత్తునందు విడఁదీయఁబడినవి. ఈపరిషత్తునుగుఱించి సింహళగ్రంథములు చెప్పినను అశోకునిశాసనములలో స్పష్టముగ నేమియుఁ జెప్పఁబడియుండలేదు. ఈపరిషత్తు రాజునిధనమునకుఁ బూర్వము పదియేండ్లలోపల జరిగియుండు ననియు, నిది జరగినతరువాతనే అందు నొప్పుకొనఁబడిన సిద్ధాంతములనే తెల్పుచు రాజు సారనాథశిలాశాసనము వేయించె ననియుఁ దద్‌జ్ఞు లూహించెదరు.[1]

అశోకుని రాజ్యవిస్తారము :— వాయవ్యదిక్కున హిందూకుశ పర్వతమువఱకు నీతనిరాజ్యము వ్యాపించియుండెను, అనఁగా ప్రస్తుతపు అఫ్‌గానిస్తాన్ రాజ్య మంతయు, బలూచిస్తాన్, సింధు ప్రాంతములును ఆరాజ్యములోనివే యైయుండెను. స్వాత్, బాజౌర్ అను కొండకనుమలప్రదేశమును, కాశ్మీరనేపాళదేశములును అశోకునికి లోఁబడియుండెను. కాశ్మీరమున నీతఁడు శ్రీనగర మను పట్టణము కట్టించెను. అది యాదేశమున కిప్పుడు రాజధానియై యొప్పుచున్నది.

తూర్పున గంగానదిముఖమునొద్దనున్న తామ్రలిప్తి (ప్రస్తుతపు తామ్లూక్) వఱకును బంగాళ మంతయు నీతనితాతకాలముననే స్వాధీనపడెను. క్రీ. పూ. ౨౬౧ లో నీతఁడు కళింగమును జయించెను. ఆంధ్రదేశముగూడ నశోకునికి సామంతరాజ్యముగా నున్నట్లు ఎఱ్ఱగుడిశాసనములవలనఁ దెలియవచ్చెడిని.

దక్షిణమున మైసూరురాజ్యమువఱకు నశోకునిరాజ్య మున్నట్టు అచ్చటియాతనిశాసనములవలనఁ దోఁచుచున్నది. అంతకు దక్షిణమున నున్న పాండ్య, చేర, చోళ, కేరళదేశములు స్వతంత్రము లయి

1. Smith's Early History., 3rd ed, p. 161.

యుండెను. వానిపై నశోకునికి నేమియు నధికారము లేకయుండె నని చెప్పవచ్చును.

ఇట్లశోకుని రాజ్యవిస్తార మంతయు లెక్క చేయఁగా దక్షిణములోని కొన్ని చిన్ని రాజ్యములు తప్ప ప్రస్తుత మింగ్లీషువారి యధీనమం దున్న హిందూదేశ మంతయును, బలూచిస్తానమును, అఫ్గానిస్తాన్ నేపాళదేశములును అశోకచక్రవర్తికి లోఁబడియుండి యాతని 'చక్రవర్తి' బిరుదును సార్థకపఱిచె నని చెప్పవచ్చును.

పాటలీపుత్రరాజధానియం దుండి మధ్యదేశమును రాజే స్వయముగాఁ బాలించుచుండెను. దూరప్రదేశముల నేలుటకై రాజవంశము వారు రాజప్రతినిధులుగాఁ బంపఁబడుచుండిరి. అశోకునికాలమున నిట్టిరాజప్రతినిధులు నలుగు రుండిరి. వాయవ్యప్రాంతమును బాలించు రాజప్రతినిధికి తక్షశిల రాజధానిగా నుండెను. పంజాబు, సింధు, కాశ్మీరము, సింధునదమునకు నావలిదేశములును ఈప్రతినిధిపాలన లోనివి. పూర్వప్రాంతము నేలుట కొకప్రతినిధి తోసలిలో నుండెను. తోసలి యెచ్చట నుండెనో యిప్పుడు నిశ్చయముగాఁ జెప్పుటకు వీలు లేదు. ఈ తోసల్యధిపతియే కళింగదేశమునుగూడఁ బాలించుచుండెను. పశ్చిమప్రాంతములగు మాలవ, గుజరాత్, కాఠయవాడదేశములఁ బాలింప నొకప్రతినిధి యుజ్జయినిలో నుండెను. నర్మదానదికి దక్షిణమునం దుండుప్రాంతములఁ బరిపాలింప నొక ప్రతినిధి యుండెను. ఇట్లు నలుగురు రాజప్రతినిధు లుండిరి.

శిలాశాసనములు :— అశోకమహారాజు తనప్రజలను రాజువలెఁ బాలింపక ధర్మగురువువలెఁ బాలించెను. ప్రజలధర్మాభివృద్ధికై యాతఁడు ధర్మశాసనములను జెక్కించి తనరాజ్యమునం దంతటను, ప్రజలబాటలలోను, సంతలనిమిత్తముకాని, యాత్రలనిమిత్తముకాని ప్రజలు విశేషముగా గుంపుగ గూడుచోట్లను వేయించెను. అశోకుని శాసనము లీదేశములోని మిక్కిలి పురాతనశాసనములు. మహంజొదరో, హరప్పగ్రామప్రాంతములం దటీవల బయలుపడిన ముద్రికాశాసనములు మినహాయించినచో ఇంతకంటెఁ బురాతనశాసనములు మఱి యేవియు లేవు. ఈ శాసనములవలన నశోకునిచరిత్ర మనకుఁ దెలియుచున్నది. ఈశాసనము లతనిరాజ్యమం దంతటను, అనఁగా హిమాలయము మొదలుకొని మైసూరురాజ్యములోని షిమోగావఱకును పూర్వసముద్రము మొదలుకొని పశ్చిమసముద్రమువఱకును వ్యాపించి యున్నవి.

ఈశాసనములు ప్రాకృతభాష, ననఁగా నప్పటిజనులు మాటలాడెడుభాషలో వ్రాయఁబడినవి. ఇందలియక్షరములు రెండువిధములయినవి. హిందూదేశముయొక్క వాయవ్యపుసరిహద్దుమీఁదిశాసనము లన్నియు ఖరోష్ఠీలిపిలో వ్రాయఁబడినవి. ప్రస్తుతపు అరబ్బీ, పారసీభాషల కీ లిపియే మూలము. ఇది కుడివైపునుండి యెడమవైపునకు, ననఁగా నపసవ్యముగా వ్రాయఁబడును. కడమశాసనము లన్నియు బ్రాహ్మీలిపిలో వ్రాయఁబడినవి. ఇది యెడమవైపునుండి కుడివైపునకు వ్రాయఁబడును. ప్రస్తుతపుదేవనాగరియక్షరములకును, తెలుఁగు, కన్నడముల యక్షరములకును ఈ బ్రాహ్మీలిపియే మాతృక. అశోకునిశాసనములలోనిలిపి సామాన్యజనుల కిప్పుడు తెలియదు. పాశ్చాత్త్యపండితు లెంతో శ్రమపడి యాయక్షరముల నన్నిటిని గనుఁగొనిరి. అశోకునిచే వేయింపఁబడిన శాసనముల నన్నింటిని మనకుఁ దెలిసినంతవఱకు నీక్రింది యెనిమిదివిధములుగా విభజింప వచ్చును.

౧. లఘుశిలాశాసనములు :— ఇవి క్రీ. పూ. ౨౫౭ లోనో ౨౫౬ లోనో యనఁగా నశోకుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చినతరువాత ౧౨ సంవత్సరములకు వేయింపఁబడియెను. ఇందలి ౧-వ శాసనము ప్రతులు మూఁడు మైసూరురాజ్యమునం దున్నవి; ఒకటి నైజాము రాజ్యమం దున్నది.

౨. భాబ్రాశాసనము :— ఇదియుఁ బైశాసనములు చెక్కించిన సంవత్సరముననే వేయింపఁబడియె. ఇందు సన్న్యాసియైన రాజు, బౌద్ధభిక్షులకును, భిక్షుకీజనమునకును, ఇతరజనులకును బుద్ధునిభాషణము లన్నియు సుభాషితము లయినప్పటికి నందు నేడువచనములు విశేషశ్రద్ధతోఁ జదువుటకు, ననుష్ఠించుటకును బోధించెను.

౩. పదునాల్గుశిలాశాసనములు :— ఇవి క్రీ. పూ. ౨౫౭, ౨౫౬లో వేయింపఁబడియె. ఇందు ధర్మసిద్ధాంతములు బోధింపఁబడినవి. ఈ పదునాలుగుశాసనములు నేడుస్థలములలో నున్నవి.

౪. రెండు కళింగశాసనములు :— క్రొత్తగా జయింపఁబడిన కళింగదేశములోనివి. క్రీ. పూ. ౨౫౬ లో వేయింపఁబడియె.

౫. మూఁడు గుహాశాసనములు :— ఇవి గయయొద్ద బరాబరు అనుచోట, క్రీ. పూ. ౨౫౭ లోను, క్రీ. పూ. ౨౫౦ లోను, ఆజీవికు లను జైనమతస్థులకొఱకుఁ గట్టఁబడిన మహావిహారములోఁ జెక్కఁబడినవి. ఈశాసనములు రాజుయొక్క దానమును వర్ణించును.

౬. రెండు టెరాయ్ స్తంభశాసనములు :— ఇవి క్రీ. పూ. ౨౪౯ లో రాజు నేపాళమునకు వెళ్లినపుడు వేయించినవి.

౭. ఏడు స్తంభశాసనములు :— ఇవి రాతిస్తంభములమీఁదఁ జెక్కఁబడినందున వీని కీపేరు పెట్టఁబడియెను. ఈశాసనములు క్రీ. పూ. ౨౪౩, ౨౪౨ లో వేయింపఁబడి యాఱుచోట్ల వీనిప్రతులు గలవు. మొదటి పదునాల్గుశాసనములలో వర్ణించినధర్మమునే యీశాసనములలో విపులముగా విశదీకరించి యేడవశాసనములో ధర్మాభివృద్ధికై యశోకుఁడు చేసినప్రయత్నము లన్నియు వర్ణింపఁబడినవి.

౮. పరిశిష్టస్తంభశాసనములు :— ఇవి క్రీ. పూ. ౨౪౦ లో వేయింపఁబడియె.

ఇట్లశోకమహారాజుచే జనోపయోగమునకై క్రీ. పూ. ౨౫౭ నుండి క్రీ. పూ. ౨౪౦ వఱకును శాసనములు చెక్కింపఁబడినట్లు గానవచ్చుచున్నది.

నైజామురాజ్యమునందు రాయచూరుజిల్లాలో మాస్కి యనుచోట నొకబండపైని, చెక్కఁబడిన అశోకశాసన మొకటి కానవచ్చినది[1]. ఇది లఘుశిలాశాసనములలో ౧-వ దానికి నకలు. ఇతరశాసనములలో లేనివిశేష మిం దొకటి కలదు. ఇతరశాసనము లన్నింటిలోను 'దేవానాంపియ' (దేవానాం ప్రియ), 'పియదశి' (ప్రియదర్శి) అన్న నామములు తప్ప 'అశోక' నామము లేదు. కాని యీశాసనమునందు 'అశోక'ని పేరుకూడఁ గలదు. ఇఁక మీఁద 'అశోక', 'ప్రియదర్శి' లొకఁడేనా యన్న సంశయ మక్కఱలేదు.

మాస్కి శాసన మటుండ, కర్నూలుజిల్లా గుత్తిసమీపమున నున్న ఎఱ్ఱగుడిగ్రామముదగ్గర కొండరాలమీఁదఁ జెక్కిన అశోక శాసనములు కొన్ని ఇటీవల కానవచ్చినవి. ఇవి యింకను బ్రకటింపఁ బడకపోవుటచేత వీనియందలి విశేషము లింకను దెలియరాలేదు.

ఈశాసనములలో ధర్మముయొక్క స్వరూపమును, ధర్మప్రచారమునుగుఱించి చేసినయేర్పాటులును వర్ణింపఁబడినవి. తర్క వితర్కములుగాని, యుక్తివాదముగాని చేయక ధర్మస్వరూపము స్పష్టముగా వర్ణింపఁబడినది. సత్ప్రవర్తనమును, భూతదయయు ముఖ్యముగా ధర్మస్వరూప మని చెప్పఁబడినది. ఈశాసనమందలి కొన్ని విశేషాంశము లీక్రింద నిచ్చెదము.

భూతదయ :— పిపీలికాది సకలభూతములను దయతోఁ జూడ వలయు ననియు, నేజీవమును జంపఁగూడ దనియు నమ్మిక కలవాఁడు గావునఁ దనసువారములో నంతకుఁ బూర్వము భోజనమునకై జరుగుచున్న పశువధ నాఁపివేసెను[2]. అశోకుని తాతయైన చంద్రగుప్తుని కాలమునుండియు మృగయావినోదము రాజుల కత్యంతప్రియమై యుండెను. కాని యన్యాయముగా నిరపరాధములగు వన్యమృగములఁ జంపుట తగదని యశోకుఁడు వేఁటాడుట చాలించెను. వేఁటకు బదులుగా రాజ్యములోని ప్రజల కష్టములను గనుఁగొనుటకును, పవిత్రమైన స్థలములను, జనులను చూచుటకును, ధర్మబోధచేయుటకును దేశయాత్ర చేయుట మంచిదని శాసించెను[3]. రాజమందిరమునఁ బాకశాలలో మొదటఁ బ్రతిదినమును, సువారమునకై వేలకొలఁది మృగములు, పక్షులును తెగుచుండెను. కొంతకాలము తరువాత రాజు ఆప్రాణివధను ఆపి, దినము రెండునెమిళ్లు, ఒకజింకకంటె నెక్కుడు ప్రాణులఁ జంపఁగూడ దని యాజ్ఞాపించెను. "ఇఁకముందు నీమూఁడు ప్రాణులనుగూడఁ జంపఁగూడదు" అని శాసించి యీధర్మమూర్తి తాను రాజ్యమునకు వచ్చిన ౧౩-వ యేట (క్రీ. పూ. ౨౫౯) పూర్తిగ మాంసాహారమును మానివేసెను. తనరాజ్యములోని ప్రజలు కొన్నిమృగముల నెన్నఁడును జంపనేకూడ దనియు, మాంసాహారు లయిన శూద్రాదులుగూడ సంవత్సరములో నేఁబదియాఱు విశిష్ట దినములందు నెట్టిప్రాణులను జంపఁగూడ దనియు నాజ్ఞాపించెను[4]. (క్రీ. పూ. ౨౪౩). దయామయుఁడగు నీరాజు పశువులరోగ చికిత్సకై పశువైద్యశాలల నిర్మించెను[5]. భూతదయ యింతకు మించ నేరదుగదా?

తలిదండ్రుల గౌరవించుట :— అశోకుఁడు చేసిన రెండవ బోధ కుమారులు తమ తలిదండ్రులను గురువులను పెద్దలను మిక్కిలి గౌరవముతోఁ జూడవలసిన దని. అట్లె పెద్దవారును తమకుమారులను, సేవకులను దయతోను వారికిఁ దగిన మర్యాదతోను జూడవలె నని యాజ్ఞాపించెను. బంధువులను, భిక్షువులను (సన్న్యాసులను), బ్రాహ్మణులను గౌరవముతోఁ జూచి వారివిషయమై యౌదార్యముఁ గనఁబఱుపవలెను.

సత్యప్రియత్వము :— అశోకుఁడు బోధించిన మూఁడవ ధర్మము సత్యము. ఈమూఁడుతత్త్వములను నీక్రింది ౨-వ శిలాశాసనమునందు సంగ్రహముగాఁ జెప్పఁబడినవి. ఆశాసనముయొక్క భాషాంతర మిందు నిచ్చుచున్నారము :—

"పియదశి[6] యిట్లని శాసించె: తలిదండ్రులమాట వినవలయును. అట్లే భూతదయను బాటింపవలయును; సత్యము మాటాడవలయును. ఇవి యనుష్ఠింపవలసిన ధర్మముయొక్క లక్షణములు. గురువును గౌరవింపవలెను. బంధువుల మన్నింపవలెను. ఇది దీర్ఘాయుః ప్రదమగు పురాతనధర్మమర్యాద. మానవులు దీని ననుష్ఠింపవలయును."

పరమతసహిష్ణుత :— తాను బౌద్ధధర్మాభిమాని యయ్యును అశోకుఁడు పరమతములయెడ ద్వేషము లేనివాఁడయి యన్నింటిని సమభావముతోఁ జూచుచుండెను. బౌద్ధభిక్షువులకు నాశ్రమములు కట్టియిచ్చినట్లే ఆజీవికు లనఁబడు జైనులకును గట్టియిచ్చెను. బౌద్ధాచార్యులను గౌరవించినట్లె బ్రాహ్మణులను గౌరవించుచుండెను. ఇది యీమహాత్మునియం దుండిన గొప్పగుణములలోని గొప్పగుణము. తాను నమ్మిన ధర్మము నాచరింపవలసినదే కాని యితరుల మతములను నిందచేయఁగూడ దనియు, నన్నిధర్మములలోను నింద్రియనిగ్రహము, పవిత్రాచరణము ముఖ్యము లని చెప్పఁబడినందున నన్నిధర్మముల ముఖ్యసిద్ధాంతము లొకటియే యనియు, భేద మముఖ్యమైన విషయ

1. Hyderabad Archaeological Series, No 1- The new Asokan edict of Maski.
2. ౧౪ శిలాశాసనములలో ౧-వ శాసనము.
3. ౮-వ శిలాశాసనము.
4. ౫-వ స్తంభశాసనము.
5. ౨-వ శిలాశాసనము.
6. పియదశి (ప్రియదర్శి) యనునది యశోకుని బిరుదునామము.

ములను గుఱించిన పని తెలిసికొనవలయు ననియు, మతసంబంధమైన చర్చలలోఁ బరస్పర నిందావ్యంజకశబ్దముల నుపయోగింపఁగూడ దనియు శాసించెను[1]. ఇప్పుడు మామత మెక్కువ, మామత మెక్కువ యని పోరాడువా రశోకునిశాసనములు చదివియైనను పరమతసహిష్ణుత (Religious toleration) నేర్చికొనియెదరుగాత.

బాటసారులకు వసతులు :— ఒక దేశమునుండి మఱియొక దేశమునకు నడచివెళ్లెడి బాటసారులకు వీలుగా నుండుటకు నచ్చటచ్చట స్తంభములు నేయించి వానిపైఁ గ్రోశములసంఖ్య వేయించు నాచారము అశోకుని తాతయగు చంద్రగుప్తునికాలమునుండియుఁ గలదు. అశోకునిప్రభుత్వమున మనుష్యులకును, పశువులకును నీడనిమిత్తము త్రోవపొడుగునను మఱ్ఱిచెట్లును, మామిడితోఁపులును వేయింపఁబడియెను; క్రోశక్రోశమునకును బావి యొకటి త్రవ్వింపఁబడియె! చావడులు కట్టింపఁబడియె; జలపానప్రదేశములు మనుజులకొఱకును, పశువులకొఱకును నిర్మింపఁబడియెను[2].

ఔషధశాలలు :— రోగార్తు లెవ్వరైనను వారి కౌషధంబు లిచ్చుటకై యద్వితీయకరుణామూర్తి యగు నీయశోకచక్రవర్తి, తనరాజ్యమం దంతటను ఔషధాలయముల నేర్పఱిచెను. సర్వజీవుల యందును గరుణగలవాఁడు గావున నీవైద్యశాలలలోఁ బశువులకుఁగూడ నౌషధంబు లిచ్చున ట్లేర్పాట్లు చేసెను. అంతటితోఁ దృప్తిఁజెందక తనకు స్నేహితులుగానున్న యితరరాజుల రాజ్యములలోను తన ధనముపెట్టి యట్టియౌషధశాలలను గట్టించెను. ఉత్తరమున హెలెనిస్టిక్ ఏషియా (Hellenistic Asia) యనఁబడు దేశములలోఁగూడ నశోకునియౌషధశాల లుండెను! ఈశాలలకుఁ గావలసిన యౌషధులను దోఁటలలో వేయించుచు, నితరస్థలములనుండి తెప్పించుచు నౌషధసంగ్రహము చేయుచుండిరి[3].

ధర్మాధికారులు :— తన శాసనముల ననుసరించి ప్రజలు ప్రవర్తించుచున్నారో లేదో కనుఁగొనుటకును, అపరాధులను దండించుటకును ఈరాజు ధర్మాధికారుల నేర్పఱిచెను. ప్రజలనీతిని గాపాడుటయు వీరిలోఁ గొందఱపని యైయుండెను. వీరుగాక సాధారణ రాజకీయాధికారు లనఁగాఁ బ్రస్తుతము గవర్నర్, కమిషనర్, కలెక్టర్ అనఁబడువారివంటి యధికారులు సంచారమునకు వెడలినపుడు జనులను గుంపులుగాఁ జేర్చి వారికి ధర్మోపదేశము చేయుచుండవలె నని రాజు శాసించెను[4].

పరరాజ్యములకు ధర్మోపదేశకుల నంపుట :— తనరాజ్యములో ధర్మాభివృద్ధి పైని వర్ణించినప్రకారము చేసి యంతటితోఁ దృప్తి నొందక, తాను నమ్మినమతమును నీతికల్పనలును జగత్తంతయుఁ బ్రసరించునట్లు చేయుటకై యనన్యసామాన్యుఁడగు నశోకుఁడు యత్నింపసాగెను. అందునిమిత్తము ధర్మోపదేశకులను నియమించి, తనకు లోఁబడిన సామంతరాజులయొక్క రాజ్యములకును, తనకు లోఁబడక పోయినను స్నేహితులుగా నుండు రాజుల దేశములకును వారిని బోధనిమిత్తము పంపెను. ఈబౌద్ధధర్మోపదేశకులు ఏయేదేశములకుఁ బంపఁబడిరో మన మశోకునిశాసనములవలనఁ దెలిసికొనవచ్చును[5].

క్రీ. పూ. ౨౫౬ నకుఁ బూర్వ, మనఁగా శిలాశాసనములు వేయనపుడు టిబ్బెతుదేశములోని కాంభోజుల దేశమునకు, హిమాలయప్రాంతమండలి రాజ్యములకు, కాబూలు కనుమలలోని గాంధార యవన దేశములకు, వింధ్యపర్వతములోను, పడమటికనుమలలోను ఉన్న పుళిందపిటెనికు లనువారి ప్రాంతములకు, కృష్ణాగోదావరీ మధ్యమున్న యాంధ్రదేశమునకు నీరాజుయొక్క ధర్మోపదేశకులు వెళ్లియుండిరి.

మిక్కిలి దక్షిణమునందలి చోళ పాండ్య కేరళ సత్యపుత్ర రాజ్యములు స్వతంత్రముగా నుండెను. ఆరాజ్యములలోని కశోకుని ధర్మోపదేశకులు పంపఁబడిరి. సత్యపుత్రదేశ మనఁగా మంగుళూరు మధ్యగాఁగలిగియున్న తుళువభాషమాటలాడుదేశ మని కొందఱి యభిప్రాయమైయున్నది.

మహేంద్రుఁ డను తన కుమారుని, సంఘమిత్ర యను తన కూఁతును నశోకుఁడు సింహళమునకు ధర్మోపదేశార్థము పంపెను. వా రచ్చట నాఁటినధర్మబీజమే నేఁటికిని అచ్చటఁ బ్రబలియున్నది. ఈ కథ మహావంశ మను సింహళచరిత్రలో నున్నది. కాని మహేంద్రుఁ డనువాఁ డశోకునికుమారుఁడు కాఁ డనియుఁ, దమ్ముఁ డనియుఁ గొందఱు వ్రాసియున్నారు. 'సంఘమిత్ర' కల్పితనామ మనియుఁ జెప్పెదరు.

బర్మాదేశములోని పెగుప్రాంతమునకును ధర్మోపదేశకులు పోయినట్లు మహావంశకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. కాని యీ యంశము శాసనములలోఁ జెప్పఁబడలేదు.

పైని వర్ణించినదేశము లన్నియు హిందూదేశమునకుఁ జుట్టుప్రక్కలవి. ఇవిగాక అప్పుడు ఆంటియోకస్ థియోస్‌రాజుచేఁ బాలింపఁబడుచున్న సిరియా, టాలెమీ ఫిలాడెల్ఫసుచే నేలఁబడుచున్న యీజిప్టు (మిసర్), మాగాసుచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్న సిరీన్, ఆంటిగోనోస్ గొనాటస్‌చే దొరతనముచేయఁబడుచున్న మాసిడోనియా, అలెగ్జాండరుచేఁ బ్రభుత్వము చేయఁబడుచున్న యెపిరస్

1. ౩-వ శిలాశాసనము, ౧౨-వ శిలాశాసనమును జూడనగును.
2. ౭-వ స్తంభశాసనము; ౨-వ శిలాశాసనము.
3. ౮-వ శిలాశాసనము.
4. ౫-వ ౧౨-వ శిలాశాసనములు; ౭-వ స్తంభశాసనము.
5. ౩-వ శిలాశాసనము; కళింగశాసనము.

అనుదేశముల కన్నిటికిని హిందూదేశమునుండి మతాచార్యులు ధర్మోపదేశమునకై వెళ్లియుండిరి. ఈదేశములం దశోకునిచేఁ బశువుల యుపయోగార్థమును, మనుష్యుల యుపయోగార్థమును జికిత్సాశాల లేర్పఱుపఁబడియెను, అనఁగా నశోకునిబోధకులు (మిషనరీలు) ఏషియా, యూరోపు, ఆఫ్రికాఖండములలోని గొప్పగొప్ప రాజ్యములలో ధర్మోపదేశము చేయుచుండిరి!

ఇట్లు బౌద్ధధర్మమును జగత్తంతటను వ్యాపింపఁజేయ నశోకుఁ డన్ని దేశములకును ధర్మోపదేశకులను బంపినందున బౌద్ధధర్మ మత్యంతముగా నభివృద్ధినొంది క్రమక్రమముగా నితరమతముల మ్రింగివేసెను. తరువాత రెండువందలసంవత్సరములకుఁ బుట్టిన క్రైస్తవధర్మము రాజాశ్రయముచేతను, ప్రజలయాశ్రయముచేతను నభివృద్ధిఁ జెందినను నేఁటివఱకును జగత్తులో బౌద్ధమతమును మించలేక యున్నది. నేఁడు క్రైస్తవులసంఖ్యకంటెను బౌద్ధులసంఖ్యయే యెక్కుడుగా నున్నది. దీని కంతకును అశోకుని మతబోధకసంఘమే ముఖ్యకారణము. కాన నశోకుఁడు జగత్తున కంతకు నవీనధర్మము నేర్పినమహానుభావుఁ డని చెప్పవలసియున్నది.

ప్రస్తుతము క్రైస్తవధర్మబోధనిమిత్త మమెరికా యూరోపు దేశములనుండి బోధకులు వచ్చుట మనము చూచుచున్నాము. ఇటులు మతబోధనిమిత్తము పరదేశములకు బోధకులను బంపుపద్ధతి జగత్తునకు మొదట నేర్పినవాఁడు బుద్ధుఁడు. తరువాత నుదాహరణపూర్వకముగా నభివృద్ధి నొందించినవాఁ డశోకుఁడు. బుద్ధునియుపదేశకు లీదేశముననే బోధచేసిరి. అశోకునియుపదేశకులు జగత్తంతయుఁ బ్రసరించిరి. ఇట్లు పరదేశములకు నుపదేశకులను బంపియు, ఔషధశాలాదులను గట్టించి లోకుల కుపకారము చేసియు, ధర్మమభివృద్ధి నొందించుమార్గములను బౌద్ధులవలననే క్రైస్తవులు నేర్చికొని రనుటకు సందేహము లేదు. ఇదియుఁ గాక బౌద్ధధర్మతత్త్వము లనేకములు తీసికొని పురాతన క్రైస్తవులు తమ ధర్మగ్రంథముల నిర్మించుకొనిరని కొందఱ యభిప్రాయమైయున్నది.

కట్టడములు:— అశోకుఁడు మిగుల భవ్యమైనవియు, దివ్యమైనవియు నగుమందిరములను గట్టించెను. ఆకాలమందు రాతిపని పరిపూర్ణాభివృద్ధిని చెందినట్లు కానవచ్చుచున్నది. అది యేదేశమందలి యేకాలపురాతిపనికిని తీసిపోదు. కట్టడములు మిక్కిలి పెద్దవియు, పనితనము మిక్కిలి చక్కనిదియు నగుటచేత నవి రాక్షసులచేతనో యక్షులచేతనో చేయఁబడియె నని జనులు తలంచిరి.

పాటలీపుత్రమునం దున్న యీరాజమందిర మిప్పుడు భూమిలోఁ బూర్తిగఁ బూడి, భగ్నమై కానరాకున్నను, ఇటీవల నిందలి కొన్నిభాగములు త్రవ్వి తీసిరి. ఆయవశేషములు మందిరముల ఘనతకుఁ దగినట్లున్నవి. చీనాపరివ్రాజకుఁడు హుయెన్‌త్సాంగ్ వచ్చినప్పుడు (క్రీ. శ. ౬౩౦) ఈతఁ డశోకునిచేఁ గట్టఁబడిన నూఱడుగులయెత్తుస్తూప మొక్కటి కాఫిరిస్థానమందు కపిశ యనుచోటను, మూఁడువందలయడుగుల స్తూప మొకటి జలాలాబాదునొద్ద నగ్రహారములోను చూచెను. కాశ్మీరమునందు నతఁడు సన్న్యాసాశ్రమములు ౫౦౦లు నిర్మించె నని వదంతి కలదు. కాని అది అతిశయోక్తియైనను కొన్నిగుహలు త్రవ్వించి ఆశ్రమములు నిర్మించె ననుట సత్యము. కాశ్మీరదేశమునకు రాజధానిగా నుండిన సుందరమైన శ్రీనగరపట్టణమును అశోకుఁడే కట్టించెను. నేపాళమునందు లలితపట్టణమును కట్టించెను. ఆపట్టణ మిప్పటివఱకు నున్నది. అచ్చటి కొన్నిమందిరము లిప్పటివఱకును అశోకునినామమును సూచించుచున్నవి. భోపాల్ సంస్థానమునందు కనుఁగొనఁబడిన సాంచిస్తూపము నీతఁడు క్రీ. పూ. ౨౫౦ ప్రాంతమున నిర్మించె నందురు. ఇందలి చెక్కడపుపని యత్యద్భుత మని పాశ్చాత్త్యులు పొగడియున్నారు. అందలి ద్వారశిలలపై నతిసుందరమైన పనితనము కలదు. అట్టిశిల యొకటి తనకు పంపు మని ఫ్రాన్సుదేశపు చక్రవర్తి యైన మూఁడవ నెపోలియన్ 1868 లో భోపాలసంస్థానపు బేగమును అడిగెను. కాని ఇండియాగవర్నమెంటువా రాశిలను పోకుండ నడ్డగించి ప్లాస్టరుతో చేయఁబడిన దానియొక్క పోఁతను మాత్రము పారిస్‌పట్టణమునకు పంపిరి. ప్రయాగప్రాంతమందలి భర్‌హూత్ స్తూపముకూడ అశోకునినాఁటిదే యని యందురు.

అశోకునిశాసనస్తంభములుకూడ పనితనమునకై కొనియాడఁదగినవియే. వీనిలోఁ గొన్ని ఏఁబదియడుగులయెత్తును, ఏఁబదిటన్నుల బరువును కలవి. ఇంత పెద్దస్తంభములు పర్వతములలోనుండి విఱుదీసి వందలకొలఁదిమైళ్లదూర మాదినములలో నెట్లు కొనిపోయిరో? అదియునుగాక వీనిని రుద్ది అద్దములవలె నున్నగ చేయుటయు మిక్కిలి ఆశ్చర్యకరము. అశోకుఁ డాజీవికులను సన్న్యాసులకొఱకు గయయొద్ద బరాబర్ నాగార్జునకొండలలో త్రవ్వించినగుహలును అప్పటి రాతిపనితనముయొక్క సామర్థ్యమును చూపును. ఆగుహలలో గోపికాగుహ యనునది నలువదియేడున్నర అడుగులపొడుగును, పదితొమ్మిది అడుగులపొడుగుకంటె కొంచె మధికపువెడల్పును, పదన్నర యడుగులయెత్తును కలది. దీనిపైకప్పు గుండ్రముగను ప్రతిబింబము కానవచ్చునద్దమువలె నున్నగను ఉండును.

అశోకునిస్వభావము:— పరమసాధువుయొక్క సాత్త్వికసద్గుణములును, అసాధారణచక్రవర్తియొక్క రాజ్యధురంధరత్వమును ఒక్కచోటఁ గలిపి యీ యశోకుఁడు చేయఁబడినట్లు గానవచ్చెడిని. అహింసామాహాత్మ్య మెఱిఁగినతోడనే మాంసాహారమును మానుటయు, మృగయావినోదమును వదలుకొనుటయు, యుద్ధములవలనఁ బ్రజాక్షయ మగు నని పరరాజ్యములను గెలుచుట మాని 'కళింగయుద్ధములో జరిగినప్రజాక్షయములో వేయవపాలు ప్రజాక్షయమయినను నేను సహింపలే' నని శాసించుటయుఁ జూడ నీతనిసాధుత్వము పదునాఱువన్నెలు కలది యని చెప్పకతప్పదు. రాజ్యతృష్ణచే లక్షలకొలఁదిజనులను నాశ మందించెడి ప్రస్తుతపురాజు లీయశోకుని

చరిత్రను చదివియైనను బ్రజాక్షయకరకృత్యములను మానుదురుగాక. 'పరు లెంతయపకారము చేసినను పియదసి శాంతముగా సహించు' నని చెప్పెడిరాజుయొక్క సత్త్వగుణము మనము వినుచున్న సాక్రటీస్, తుకారామ్, వేమన మొదలగు సాధువులగుణమును బోలినది యని చెప్పుట కేమిసందేహము? అశోకునిప్రభుత్వములో నున్న రాజ్యముయొక్క సువ్యవస్థయే యాతనిరాజ్యధురంధరత్వమును వేనోళ్లఁ గొనియాడుచున్నది. అతఁడు తనప్రజలకష్టములను వినుటకు నెప్పుడును సిద్ధముగా నుండెను. రేయింబవళ్లిట్లు ప్రజాసుఖమునకై పాటుపడుచు నంతటితో సంతుష్టి చెందక తాను సోమరి నని నిందించుకొనును. ఇట్లు తనరాజ్యమును రక్షించుకొనుచు దూరదూరదేశములందుండు విఖ్యాతరాజులతో స్నేహము చేయుచు వారిరాజ్యములలోనికిఁ దనధర్మోపదేశకులను బంపుట చూడఁగా నశోకుఁడు ప్రస్తుతము ఇంగ్లండ్, జర్మనీ, అమెరికాదేశములలోని ప్రభుత్వము వారికిఁ గలసామర్థ్యంబును, దూరదృష్టియు, రాజకార్యధురంధరత్వమును గలిగియుండె నని చెప్పుటకు సందేహము లేదు.

ఇట్టియద్వితీయచక్రవర్తి యగునశోకమహారాజు క్రీ. పూ. ౨౩౧ లో నిర్యాణము చెందినట్లు గానవచ్చుచున్నది[1].

[పైని వ్రాయఁబడిన అశోకచరిత్ర మంతయు నశోకుని శాసనములు, సింహళ, టిబెత్తుదేశమందలి గ్రంథములు, మనపురాణములు అనునాధారములనుబట్టి వ్రాయఁబడినది. కాని మహారాష్ట్రమునందు 'భరతఖండాచా అర్వాచీనకోశ' అను గ్రంథము కలదు. ఆ గ్రంథకారుఁడు జైనగ్రంథముల ననుసరించి అశోకచరిత్ర వ్రాయుచున్నా నని చెప్పి, ఈక్రిందివిశేషములను వ్రాసినాఁడు. కాని జైనగ్రంథము పేరు వ్రాసినవాఁడు కాఁడు. కాన దీనిని నమ్ముటకు వీలు లేదు. అయినను బండితులచే విమర్శింపఁబడుటకుఁ దగిన విషయము గాన నిందు నిచ్చుచున్నాను. 'అశోకుఁడు వారిసారునికుమారుఁడు; చంద్రగుప్తుని మనుమఁడు. ఇతని రాజ్యాభిషేకము యుధిష్ఠిరశకము పదునేడువందల నలువదియయిదు (క్రీ. పూ. ౧౩౫౭) ప్రజాపతినామ సంవత్సరములో జరగెను. ఇతఁడు ౪౫ ఏండ్లు రాజ్యముచేసి యుధిష్ఠిరశకము ౧౭౯౧ (క్రీ. పూ. ౧౩౧౧) పింగళనామ సంవత్సర ఫాల్గునబహుళ ౧౦ దశమీ మంగళవారమునాఁడు బహార్ప్రాంతములోని ముంగేరిపట్టణమునఁ గీర్తిశేషుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు జైనుఁడు. ధనముగలవాఁడు. జైనమతము నీక్రిందివిధముగ నభివృద్ధి చేసెను. ౬౪,౦౦౦ల బౌద్ధపురోహితులకు(?) నాశ్రయమిచ్చి హిందూదేశము నందంతటను ఇతఁడు పెక్కురాజ్యములను గెలిచి తన రాజ్యములోఁ గలుపుకొనెను. డిల్లీలో రాజ్యముచేయుచున్న వీరసేనప్రధానుని వంశము నంతము నొందించెను. మేవాడ, మార్వాడ, భాటియా ప్రాంతముల గెల్చి అచ్చటివారికి తన మతదీక్ష యొసంగెను. ఈతఁడు దక్షిణదేశమును గెల్చుటకై సైన్యయుక్తయుఁగ బయలుదేరి నర్మదానది దాఁటి ఇప్పుడు నైజామువారి రాజ్యములో నున్న దేవగిరియొద్దకు వచ్చి యాగిరిదుర్గమును నిర్మించెను. మహారాష్ట్రదేశముమీఁదరాజ్యము చేయు సుదర్శనుఁ డనురాజును నేవాసునొద్దఁ జంపి యాతనిపుత్త్రుని నంకితుని చేసికొనెను. తగర్ అనుచోట తనరాజధానిని స్థాపించి వీరబాహుఁ డనుజైనుని అచ్చట నునిచి దేవగిరికిం బోయెను. అచ్చటనుండి తనసరదారులను బంపి వరాడ్ (బీరారు), బంగాళము, తెలుఁగుదేశము పాండ్య కేరళ తోరళదేశములను జయించెను. అచ్చట జైనుల నధికారులుగా నియమించెను. ఎల్లోరాగుహలను త్రవ్వించుటకు యుధిష్ఠిరశకము ౧౭౫౧ (క్రీ. పూ. ౧౨౬౧) ప్రారంభించి ౧౭౬౩ లోఁ (క్రీ. పూ. ౧౨౪౯లోఁ) బూర్తిచేయించెను. ఈపండ్రెండేండ్లాతఁడు దేవగిరిలోనే యుండెను. తరువాత ఘృష్ణేశ్వరుఁ డనుజ్యోతిర్లింగమును సేవించి వెడలిపోయెను].

అశోకునిజీవితమందలి విశేషాంశము లీక్రింద పట్టికగాఁ జూపఁబడినవి:—

క్రీ. పూ.

౨౭౩ అశోకుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను.

౨౬౯ అభిషేకము.

౨౬౧ కళింగదిగ్విజయము.

౨౬౦ బౌద్ధుఁడుగా మారెను.

౨౫౯ వేటాడుట మానెను; మతవ్యాప్తికై దేశసంచారము చేయనిశ్చయించెను; మతబోధకులను దేశదేశములకుఁ బంపెను.

౨౫౭ ౧-వ లఘుశిలాశాసనము; ౧౪ శిలాశాసనములలో 3-వది, ౪-వది వేయించెను. ఆజీవికులకు బరాబర్ అనుచోట గుహలు త్రవ్వించెను.

౨౫౬ పదునాల్గుశాసనములు, కళింగశాసనములును వేయించెను. 'ధర్మమహామాత్రు'లను ఏర్పాటు చేసెను.

౨౫౫ కపిలవస్తునొద్ద కోనాక మను బుద్ధస్తూపమును విశాలముగఁ గట్టించెను.

౨౫౫ కళింగశాసనములలో నొక్కటి వేయించెను.

౨౫౧ బౌద్ధపరిషత్తు.

౨౫౦ ఆజీవికులకు మఱియొకగుహ నిర్మించెను.

౨౪౯ నేపాళాదిదేశములకు యాత్ర. కూఁతురు చారుమతి సన్న్యాసిని అయ్యెను.

1. విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాలయందలి ౨-వ కుసుమ మగు 'హిందూమహాయుగము'లోని అశోకచరిత్రమునఁ గొంత చేర్చియుఁ గొంత మార్చియుఁ గొంత తగ్గించియు నీవ్యాసము వ్రాయఁబడినది—[ము. సం.]

౨౪౩. ౭-వ స్తంభశాసనము. పశుహింస మాన్పెను.

౨౪౨. స్తంభశాసనములు ఏడింటిని ప్రకటించెను.

౨౪౦-౨౩౨ లఘు స్తంభశాసనములు.

౨౩౨. అశోకుని నిర్వాణము.

గ్రంథసంగ్రహము :

తెనుఁగునందు ఆంధ్రభాషాభివర్ధనీ గ్రంథమాలలో నొక 'అశోకచరిత్రము' ప్రకటింపఁబడినది. ఇంగ్లీషునం దశోకుని గుఱించియు, నశోకునిశాసనములను గుఱించియుఁ బెక్కు పుస్తకములు కలవు. వానిలో నీక్రిందివి ముఖ్యమైనవి :

1. Sir A. Cunningham's Inscriptions of Asoka [Calcutta].

2. V.A. Smith's, Asoka, the emperor of India.

3. The Early History of India.

4. The Heritage of India Series, Asoka by T. M. Macphail.

5 R. Otto Frawke's Pali and Sanskrit, Strassburg, 1902.

6 Smith's Translation of Asoka's Inscriptions.

7. Articles about Asoka's Inscriptions by Buhler, Rice, Fleet, Thomas, Hultzsch, Bhandarkar, Burgess, Hardy, Vogel & Smith in Indian Antiquary, Epigraphia Indica and Jour Roy. As. Soc.

8. Radhakumud Mookerjee's Asoka.

9. Inscriptions of Asoka — E. Hultssch.

10. Inscriptions of Asoka — D. R. Bhandarkar and Surendranath Majumdar.

(కొ. వేం. ల.)

అశోకవృక్షము — ఈవృక్షము సంస్కృత కావ్యములలో విశేషముగ వర్ణింపఁబడును. దీనిని స్త్రీలు కాలితోఁ దన్నిన నిది పుష్పించునఁట. దీనికిఁ దెలుఁగుకోశములలో కేటురోహిణి, కంకేళి యను రెండువృక్షములపే ర్లీయఁబడినవి. వీనిలో కంకేళికి దోహదక్రియ పాదతాడనమఁట ! తెనుఁగుదేశమున దీనిని నరమామిడి అందురు. నరమామిడి అసలు అశోకము కా దనియు, అశోకమునకు బదులుగ మనవైద్యులు దీనిని వాడుచున్నా రనియుఁ గొంద అందురు. ఇందు రెండువిధములు : ఒకదానిపూలు రక్తముగ నుండును. దీనిని రక్తాశోక మందురు. మఱియొకదానిపూలు పీతముగ నుండును. దానిని పీతాశోక మందురు.

అశోకాష్టమీవ్రతము — ఇది హిందువులవ్రతములలో నొకటి. దీనియొక్క ప్రతిఫలము శోకవిధ్వంసము. చైత్రమాస శుక్లాష్టమినాఁడు దీనిని జేయవలయును. ఇందలి ముఖ్యకార్య మాదిన మున మంత్రపూతముచేసి యెనిమిదియశోకకలికలతోఁగూడినజలమును ద్రాగవలయును.

అశోకుఁడు — ౧. దశరథరాజుయొక్క అష్టప్రధానులలో నివాఁ డగు 'అశోపుఁ' డనువానికి నామాంతరము.

౨. దుర్యోధనపక్షీయుఁ డగురాజు.

అశౌచము — శుచిత్వము లేకపోవుట. ఈశబ్దమునకు 'ఆశౌచము' అనురూపముకూడఁ గలదు. ఈశబ్దము సాధారణముగ నిప్పుడు, పుత్త్రాదులజన్మమువలనఁ గాని, పిత్రాదులమరణమువలనఁ గాని కల్గునట్టి 'అశౌచము'నకు నుపయోగించెదరు. దీనిని సాధారణముగ మనవారు 'సూతకము', 'మైల' యందురు. జన్మమువలనఁ గల్గిన యశౌచమునకు 'జాతాశౌచ'మని మనవారును, 'వృద్ధి' యని మరాటీవారును, 'శుభాశౌచ' మని బంగాళీవారును అందురు. అశౌచమునకు గుర్తులు రెండు. ఇతరులను తాఁకుటకు వీలు లేకపోవుట, నిత్యనైమిత్తికకర్మములను చేయుయోగ్యత లేకపోవుట. మృతాశౌచమునకు నీరెండులక్షణములును చెల్లును. కాని జాతాశౌచమునకు మొదటిలక్షణ మంతగా వర్తింపదు. జాతాశౌచము కలవా రితరులను తాఁకినందున నితరులు మైలపడరు. కాని వారిచేత నితరు లాయశౌచకాలమందు భోజనము చేయరు. ఉభయాశౌచకాలమునందును సంధ్యావందనముకూడఁ జేయుటకు వీలు లేదు. తరములనుబట్టియు, రక్తసంబంధమునుబట్టియు, ఆత్మబంధుత్వమునుబట్టియు, జాతినిబట్టియు అశౌచకాలపరిమాణము మాఱుచుండును. సాధారణముగ అశౌచము బ్రాహ్మణులకుఁ బదిదినములు, క్షత్త్రియులకు పండ్రెండు దినములు, వైశ్యులకుఁ బదునైదుదినములు, శూద్రులకు నెలదినములు. ఈ నియమము జాతాశౌచమృతాశౌచములు రెంటిని గుఱించియు నేడు తరములవఱకును చెల్లును. ఎనిమిదవతరమునుండి పదియవతరమువఱకును అన్నిజాతులవారికిని మూఁడుదినములే. చతుర్దశపురుషపర్యంతము పక్షిణి (మూఁడుపూఁటలు). మూలపురుషునిపేరు జ్ఞాపకమున్నంతవఱకు నొక్కదినము; తరువాత స్నానము మాత్రము. దేశకాలములను బట్టియు నీదినప్రమాణములు మాఱుచుండును. శిశువు పుట్టినవెంటనే లేక జ్ఞాతి చచ్చినవెంటనే తెలిసినయెడలఁ బూర్తిగ, ననఁగాఁ బైనిచెప్పఁబడినన్నిదినము లశౌచము పట్టవలెను. అట్లుగాక కొంతకాలముతరువాత నశౌచకాలమితిలోపలఁ దెలిసినయెడల మిగిలిన దినములకాలము పట్టవలెను. విదేశమునందు నశౌచోత్తరకాలమునఁ దెలిసినయెడల జ్ఞాతిజననాశౌచము లేనేలేదు. స్వపుత్త్రజననమునకు స్నానము. మరణమువార్త సంవత్సరములోపలఁ దెలిసెనేని మూఁడు దినములతో శుద్ధి. ఇట్టినియమములు పెక్కులు ప్రతిస్మృతియందును ఇచ్చి యుండును. కాని వాని నన్నిటిని చూచుట దుష్కర మని కొందఱు పండి

అశ్మకదేశము—అశ్లీలము

తులు సంగ్రహములను జేసియున్నారు. 'అభినవషడశీతి' యనునది యట్టిగ్రంథములలో నొక్కటి. తెనుఁగుదేశమునందు నశౌచమును గుఱించి సంశయము కలిగినప్పుడు దీని ననుసరింతురు. నిర్ణయసింధు, ధర్మసింధు అనుగ్రంథములుకూడఁ బ్రమాణముగఁ దీసికొందురు.

అశౌచకాలమున, తెల్లనివస్త్రములను ధరింపవలెను, చెప్పులు గొడుగు వేసికొనఁగూడదు, బొట్టు పెట్టుకొనఁగూడదు, తీపి తినఁ గూడదు, స్త్రీసంభోగాదు లుండరాదు.

ఉపనయనవివాహాదిశుభకార్యములలోఁ గంకణము కట్టుకొనిన తరువాతను, యజ్ఞయాగాదికములలో దీక్ష వహించియున్నకాల మందును అశౌచము వచ్చినయెడల దానిని పాటింపనక్కఱలేదు. లింగాయతు లను కన్నడులును 'అశౌచములు' పాటింపరు. వారికి నశౌచము వచ్చినను వారినిత్యకర్మములు యథావిధిగ జరగుచుండును. ఆంధ్రదేశమందలి యారాధ్యు లను బ్రాహ్మణులు కొంతవఱకు నశౌచమువిషయమున లింగాయతులయాచారమునే అనుసరింతురు. వీరికి సూతకము వచ్చినప్పుడును వీరు సంధ్యయు, శివపూజయు నెప్పటివలెనే సాంగోపాంగముగఁ జేసెదరు. స్త్రీలు ముట్టయినను, నీళ్లాడినను శివ పూజ చేసికొందురు. అశౌచము కలవారిచేత మాత్ర మితరులు భోజ నము చేయరు.

ఒక యశౌచములో నింకొకయశౌచము వచ్చుట 'అశౌచ సంకరము' అని యనిపించుకొనును.

ఇతరదేశములవారు జాతాశౌచమును పాటించుచున్నట్టు కాన రాదు. మృతాశౌచమునుమాత్రము పాటించెదరు. వేఱువేఱుదేశముల వారు సూతకచిహ్నములను వేఱువేఱువిధముగ ధరించెదరు. ఇప్పుడు పాశ్చాత్త్యులు అశౌచమును సూచించుటకై నల్లగుడ్డయొకటి బుజము నకుఁ గట్టుకొందురు. పూర్వకాలపుయూహూదీ (Jews)లలో నశౌచ కాలము ౭ దినము లుండెను. కొందఱు ౩౦ దినములవఱకును సూత కము పట్టుచుండిరి. అశౌచకాలమందు తలకు నూనె రాచుకొనుట, చెప్పులు తొడుగుకొనుట, స్నానము చేయుట లేదు. అందఱును గలసి యొకచోట నేలపైఁ బరుందురు. గ్రీసుదేశవాసులు ౩౦ దినములవఱకు సూతకము పట్టుచుండిరి. వారిలో స్పార్టను లనువారు ౧౦ దినములు మాత్రమే గ్రహించిరి. అశౌచకాలమందు వెండ్రుకలు తీసి, నల్లబట్ట కట్టుకొందురు, వెలుపలఁ దిరుగువారు కారు. రోముదేశమందు పతి పోయినచో నాతని స్త్రీలకు నొక సంవత్సరము సూతక ముండెను. పురుషులకుమాత్రము కాల మల్పము. సూతకకాలమునందుఁ బురు షులు నల్లబట్టలను, స్త్రీలు తెల్లబట్టలను కట్టుకొందురు.

అశ్మకదేశము — మహాభారతమునుబట్టి చూడ నిది భారతవర్షమందలి దక్షిణదేశ మనియు (భీష్మ, అధ్యా. ౩౮), బృహ త్సంహితమతమున వాయవ్యదిక్కున నుండు దేశ మనియు, కొందఱి మతమున నిది మధ్యదేశ మనియుఁ (విశ్వ.) దెలియుచున్నది. ఈదేశ నామము పాణినియొక్క అష్టాధ్యాయిలో నున్నది (౪.౧.౧౭౩).

అశ్మకుఁడు — ౧. ఒకబ్రాహ్మణుఁడు, జనకరాజుతో సుఖదుఃఖనివృత్తినిగుఱించి మాటాడెను (మహాభార., శాంతి, అ. ౨౮).

౨. (సూ.వం.) ఇక్ష్వాకుకులోత్పన్నుఁడును, కల్మాషపాదనామాంతరము కలవాఁడును అగు మిత్రసహరాజు యొక్క పుత్త్రుఁడు. ఇతనియుత్పత్తికథ యెట్లన, మిత్రసహునకు బ్రాహ్మణీశాపమువలన, భార్యాసమాగమమునకు వీలు లేనందున, నాతఁడు మదయంతి యను తనభార్యయందు వసిష్ఠఋషిచే గర్భము స్థాపింపఁజేసెను. ఏడేండ్లయినను ఆగర్భము వెలుపలికి రానందున అశ్మము(రాయి)తో కడుపును కొట్టుకొని మదయంతి దానిని వెలు పలికిఁ దీసెను. అందుచే నాతనికి అశ్మకుఁ డన్న పేరు వచ్చెను (భాగ., ౯. స్కం. ౯ అ). ఇతఁడు పైదన్యపురమును స్థాపించెను. ఇతనిభార్య ఉత్తర. నారీకవచుఁ డనునామాంతరముగల మూలకుఁ డీతనిపుత్త్రుఁడు.

౩. దుర్యోధనపక్షీయుఁ డగురాజు. అభిమన్యునిచేఁ జచ్చెను (మహాభా., ద్రోణ. అ. ౩౮).

అశ్లీలము — పెద్దమనుష్యులు మాటలాడఁదగనిప్రసంగ మును అశ్లీల మందురు. ఇది మనయాలంకారికులచేఁ గావ్యదోషముగ నెంచఁబడినది. 'అశ్లీలము' శబ్దదోషముగను, అర్థదోషముగనుగూడఁ జెప్పఁబడియున్నది. వ్రీడాకరము, జుగుప్సాకరము, అమంగళకరము అని యియ్యది మూఁడువిధములు (కా., ప్ర. ౭). వ్రీడ యనఁగ సిగ్గు, లజ్జ; జుగుప్స యనఁగ రోఁత; అమంగళ మనఁగా నశుభము. కావునఁ గావ్యములు చదువునప్పుడు చదువువారికి, వినువారికి సిగ్గుగాని, లజ్జగాని కల్గునట్టిమాటలు, వర్ణనములు కావ్యములోఁ జెప్పఁగూడదు. అట్లే రోఁతపుట్టించు వర్ణనములను, అశుభమును సూచించుమాటలను వ్రాయఁగూడదు. సంస్కృతలక్షణగ్రంథములలో నీమూఁడువిధముల యశ్లీలమునకు నీక్రిందియుదాహరణము లీయఁబడినవి: —

(౧) 'ఓ రాజా! శత్రువినాశమునకై నీయొద్ద గొప్ప 'సాధ నము' కలదు.' 'సాధన' శబ్దమునకు పురుషలింగ మని మాఱర్థము గలదు. కావున వ్రీడాకరము.

(౨) 'సుకుమారీ! 'వినాశ' మప్పుడు నీ 'వాయువు' మెల్లఁగా నాడెను.' ఇందు 'వాయు' పదము ఊపిరి యన్నయర్థమందు వాడి నను దానికి 'అపానవాయువు' అన్న మాఱర్థము కలదు గావున నిది జుగుప్సకు నుదాహరణము.

(౩) పైవాక్యమునందే 'వినాశ' పదము విరహార్థమునందు నుపయోగింపఁబడినను దానికి 'మరణ' మను అర్థము కలదు. కావున నది యమంగళవ్యంజకము.

నరసభూపాలీయమునందు శబ్దదోషములలో మూఁడువిధముల యశ్లీలమునకు నీక్రిందియుదాహరణ మీయఁబడినది.

క. వసుదేవ 'యోని', గోపీ
'విసరమహా పీనకుచ'నవీనాశ్లేషా
ల్లసితుం డనఁ గాళిందీ
రస 'విహరణ' కరణనిత్య రసికుం డనఁగన్. (౮. ౧౮.)

అర్థదోషములలో నశ్లీలమున కీక్రిందియుదాహరణ మిచ్చి యున్నాఁడు:—

క. ....లజ్జా
కర మశ్లీలము పద్మిని
సర'సాంగజగృహము' పద్మసౌరభ మనఁగన్. (౮-౨౭)

ఇందు 'అంగజగృహ' మనుపదమునకు బూతు అర్థము కలదు కావున లజ్జాకర మైనయశ్లీల మాయెను.

ఇట్లు బూతు అర్థ మిచ్చుపదములను మాఱర్థమందుఁగూడ వాడుట లజ్జాకరము, అశ్లీలము అని లక్షణవేత్తలు చెప్పుచున్నందున, బూతుపదములను స్వార్థమునందె వాడుట తప్పని వేఱుగఁ జెప్పవలెనా?

అశ్లీలమునకు నుదాహరణములు వలయు నన్న శ్రీనాథుని వీథినాటకమునందును, కూచిమంచి జగ్గకవియొక్క చంద్రరేఖావిలాపమునందును పెక్కు ఉదాహరణములు దొరకఁగలవు. అంతరంగిక మైనస్త్రీపురుష సంభోగంబును క్రీడాజుగుప్సాకరంబు గనుక నట్టి వర్ణనములును అశ్లీలముక్రింద వచ్చును. ఇందునుగుఱించి అధికము 'ఔచిత్య'శబ్దముక్రిందఁ జర్చింపఁబడును.

అశ్వఘోషుఁడు — బౌద్ధపండితుఁడు; కవి. ఇతఁడు 'బుద్ధచరిత్ర' మను సంస్కృతకావ్యము వ్రాసెను. ఈ కావ్యమును తిరుపతి వేంకటేశ్వరకవులు తెనిఁగించిరి; సరస్వతీ పత్రికాధిపతులు ప్రకటించిరి. ఈతఁడు కనిష్కచక్రవర్తితో సమకాలికుఁ డనియు, క్రీ. శ. ౧-వ శతాబ్దమునం దుండెననియు నందురు. ఈతఁడు సాకేతపురనివాసి. మొదట బ్రాహ్మణుఁడు, పట్టుదల గలవాఁడు, పండితుఁడు. పూర్ణయశస్కుఁ డను బౌద్ధపండితునితో వాదము చేసి, సర్వశూన్య మన్న సిద్ధాంతమునందు నమ్మకము పుట్టినవాఁడై బౌద్ధుఁడై యామతాభివృద్ధికి పాటలీపట్టణమునందు పెక్కుడు ప్రయత్నములను జేసెను. ఎన్నియో గ్రంథములను వ్రాసెను. వజ్రసూచికోపనిషత్తితనిచేత నే వ్రాయఁబడిన దని యనియెదరు. ఇందు జాతిభేదము ఖండింపఁబడినది. కాబూలుదేశపురాణైన కాత్యాయనీపుత్రుఁ డనువాఁ డీతనిని పిలిపించుకొని 'అభిధమ్మ' మను సంహితపై 'మహావిభాష' యను భాష్యము వ్రాయుటలో నతని సాయమును దీసికొనియెనఁట. ఈతనిచే రచింపఁబడిన వన్న గ్రంథములు పెక్కులు కలవు. కాని అన్నియు నీతని వని చెప్పుటకు వీలు లేదు.

అశ్వతీర్థము — ౧. నైమిశారణ్య మందలి భారతవర్షీయతీర్థము.

౨. గంగయొద్దనుఁ గాన్యకుబ్జసమీప మందలి క్షేత్రము. ఇచ్చటనే ఋచీకునకు గాధినిమిత్తము వరుణుఁడు ౧,౦౦౦ గుఱ్ఱము లిచ్చెను (మహాభా., వన, అ. ౯౩, ౩; అ. ౧౧౬, ౨౭).

అశ్వత్థామ — ౧. భరద్వాజునిపుత్రుఁడైన ద్రోణాచార్యునకు శరద్వదృషికన్య యైన కృపియనునామెయందుఁ బుట్టిన కుమారుఁడు. ఈతఁడు పుట్టినప్పు డుచ్చైశ్శ్రవాశ్వమువలె శబ్దము చేసినందున ఈతనికి 'అశ్వత్థామ' యన్న పేరు వచ్చెను. కామక్రోధములయంశమున నీతఁడు జన్మించెనఁట. ఈతఁడు వేదవేదాంగపారగుఁడై సరహస్యధనుర్వేదమును తండ్రియొద్ద నేర్చెను. ఈతఁడు మిక్కిలి కోపము కలవాఁడు, అవివేకి. స్వాభావికముగ దుర్మార్గప్రవృత్తి లేదు, కాని మఱియొకఁడు చూపినఁ జెడుమార్గమునం బోవును. తండ్రియందు గౌరవమును, ఆత్మగౌరవమును మెండు. భారతయుద్ధమునఁ దండ్రితోపాటు దుర్యోధనపక్షమున యుద్ధము చేసెను. ధృష్టద్యుమ్నుఁడు తనతండ్రిని అన్యాయముగఁ జంపినాఁ డన్నకోపముచేత నీతఁడు పదునైదవనాఁడు పాండవబలముమీఁద నారాయణాస్త్రము వేసెను. కాని కృష్ణునిసలహా ననుసరించి. పాండవసైనికు లందఱును, రథంబులు దిగినందున నారాయణాస్త్రము వ్యర్థము కాఁగా నీతఁడు ఖిన్నుఁడై యుద్ధమునునుండి తిరిగి వెళ్లఁజొచ్చెను అప్పుడు వేదవ్యాసుఁ డెదురు కాఁగా, 'నాయస్త్రంబు వృథ యయ్యె. కారణం బేమి?' యని యడుగ వ్యాసుండు నరనారాయణుల మహిమ చెప్పి 'వీరు ముగ్గురును తొలిజన్మంబున శివునిఁ బూజించినవారే. అయినను నీవు శివుని విగ్రహము చేసి పూజించితివి; వారు శివుని లింగాధిష్ఠానారూఢుం జేసి కొల్చిరి. లింగంబునందుఁ బూజించుట యర్చయం దారాధించుకంటె ననేకగుణంబు లెక్కుడు గావున లింగార్చనపరు లగువారల నర్చారాధకుండ వగు నీకు నెట్లు జయింప వచ్చును? మీమీ పూర్వజన్మంబులయర్చనంబుల ఫలంబులు దార తమ్ముంబులతో ననుభవింపవలదే'యని చెప్పెను (మహాభా., ద్రోణ, అ. ౨౦౧) (ఆంధ్రమహాభారతము., ద్రోణ, ఆ. ౫). యుద్ధము మాని పాండవులతో సంధి చేసికొనవలయు నని యీతఁడు భీష్మద్రోణులు పడిపోయినతరువాత దుర్యోధనునకు నుపదేశించెను. కాని యతఁడు వినలేదు (కర్ణ. అ. ౮౮).

భారతయుద్ధము పూర్తియై దుర్యోధనుఁడు తొడలు విఱిగి యుద్ధభూమిలోఁ బడియున్నపుడు రాత్రి యీతఁడును, కృపకృతవర్మలును అతనియొద్దకుఁ బోయిరి. ఈతని యుపదేశముచేత దుర్యోధనుఁ డీతనికి సేనాధిపత్యము కట్టి పాండవ పాంచాలురఁ జంపి రమ్మని పంపెను. వారు ముగ్గురును ఆరాత్రి యేమి చేయవలయు నని యాలోచించుచు నొకవటవృక్షముక్రిందఁ బరుండిరి. కృపకృతవర్మలు నిద్రపోయిరి. అశ్వత్థామమాత్రము మేల్కొనియుండె నప్పు డొకగ్రద్దగూబ వచ్చి, చెట్టుమీఁదిగూటిలో నిద్రించుచున్న

కాకులను జంపెను. అది చూచి తానును అట్లే, రాత్రివేళ పాండవ శిబిరములో నందఱును నిద్రించియుందురు కావున, నెవరికిని దెలియకుండ వెళ్లి యాందఱను జంపవలె నని నిశ్చయించుకొని, కృపకృతవర్మల లేపి వారికిఁ దనయుద్దేశమును దెల్పెను. కాని వారు సమ్మతింపరైరి. అందుమీఁదఁ దా నొక్కఁడే వెళ్లుటకు సిద్ధపడఁగ వారును విధిలేక అతనిని వెంబడించిరి. అశ్వత్థామ శిబిరద్వారమునొద్దకుఁ బోఁగా నాతని కచ్చట నొకదివ్యపురుషుఁడు కాన్పించెను. ఆతనిపై నశ్వత్థామ బాణములు వేయ నవి యాతనిలో మాయమైపోయెను. తుద కతఁడు రుద్రుఁ డని తెలిసికొని ప్రార్థింపఁగాఁ బ్రసన్నుఁడై అశ్వత్థామ కొకఖడ్గ మిచ్చి లోనికిఁ జొరనిచ్చెను. కృపకృతవర్మలు లోపలనుండి వచ్చువారి నడ్డగించుటకై ద్వారముకడ నిల్చియుండిరి. లోపలికిఁ బోయి, తనతండ్రికి ద్రోహియైనధృష్టద్యుమ్నుని మొదటఁ జంపి, అయిదుగురు ఉపపాండవులను, శిబిరములోని మిగిలినవారి నందఱను, గుఱ్ఱములను, ఏనుఁగులను ఒక్కప్రాణి లేకుండ సంహరించెను. తప్పించుకొని వచ్చినవారిని ద్వారముకడ కృపకృతవర్మలు చంపిరి. పంచపాండవులును, కృష్ణసాత్యకులునుమాత్ర మారాత్రి యాశిబిరమునందు లేక మఱియొకశిబిరమునందు నిద్రించినందున బ్రతికిరి. అశ్వత్థామ ఈవార్త దుర్యోధనునికిఁ దెలిపి యరణ్యములోనికిఁ బోయెను (మహాభా., సౌప్తిక, అ. ౯).

తనకుమారులను రాత్రి అశ్వత్థామ చంపినాఁ డని తెలిసి ద్రౌపది మిగుల దుఃఖింపఁగా, భీమార్జునులు తఱుముకొని పోయి, అశ్వత్థామను పట్టుకొని పెడకెక్కలు కట్టి రథముమీఁదఁ బెట్టుకొని ద్రౌపదియొద్దకుఁ దెచ్చిరి. కాని బ్రాహ్మణుఁ డనియు, గురుపుత్త్రుఁ డనియు దయతలఁచి కృష్ణుఁడు, ద్రౌపది వల దన్నందున అతనిప్రాణములు తీయుట మాని, అర్జునుఁ డాతనిశిరస్సుపైని పుట్టినప్పటినుండియు నున్నదివ్యమణిని తీసికొని శిబిరమునుండి వెడలఁగొట్టెను. ఆయగౌరవమునకై మిక్కిలి కోపించి, జగత్తు అపాండవ మగుఁగాక యని యాతఁడు బ్రహ్మశిరోనామకాస్త్రమును బ్రయోగించిన నది యుత్తరగర్భమందలిపరీక్షిత్తును బాధింపఁగాఁ గృష్ణుఁడు తనప్రభావముచే వానిని రక్షించెను (మహాభా., సౌప్తిక, అ. ౧౩; ౧౮; అశ్వ. ౬౯, ౭౫).

ఈతనికిఁ దాను మిక్కిలిబలవంతుఁడ నని యొక్కఁడు గర్వము. ఒకసారి కృష్ణునియొద్దకుఁ బోయి 'ఈచక్రము నీకు శోభింపదు. నావంటిబలవంతునకుఁ దగును. నా కిమ్మ'ని యడిగెను. అంతఁ గృష్ణుఁ డాచక్రము నచ్చట నునిచి తీసికొని పొమ్మని చెప్పఁగా నతఁడు దాని నెత్తనైనను లేక గర్వభంగము కలిగి వెడలిపోయెను.

ఇతఁడు చిరంజీవి. ఇప్పుడును ఉన్నవాఁడు. మరల ద్వాపరయుగము వచ్చునప్పు డీతఁడు వ్యాసుఁ డగును. ఎనిమిదవ సావర్ణిమన్వంతరమునందు నీతఁడు సప్తర్షులలో నొక్కఁ డగును (చూడుఁడు: 'వ్యాస' శబ్దము, మత్స్యపురాణము, అ. ౯).

౨. అక్రూరుఁ డన్న యాదవునికుమారులలో నొకఁడు.

౩. మాలవదేశాధీశుఁ డైన యింద్రవర్మ యనురాజుయొక్క ప్రఖ్యాతిఁ జెందిన యేనుఁగు పేరు. ఈ యేనుఁగు పదునైదవదినమున భారతయుద్ధమునందు భీమునిచేఁ జచ్చెను. 'అశ్వత్థామా హతః నరో వా కుంజరో వా' యని ధర్మరాజు ద్రోణవధార్థ మసత్యమాడినది యీగజముయొక్క చావునుగుఱించియే.

అశ్వపతి — ౧. మద్రదేశపురాజు, సావిత్రికిఁ దండ్రి.

౨. కేకయదేశపురాజు. ఈతనికి యుధాజిత్తు అను కుమారుఁడును, కైకేయి యనుకన్యయు నుండిరి. ఈకైకేయియే దశరథరాజుభార్య. ఈతనిభార్య యనఁగ కైకేయితల్లి మిక్కిలి సాహసికురాలు. పక్షులభాష నెఱింగిన అశ్వపతి యొకదినమున కొన్ని పక్షులభాషణములను విని నవ్వఁగ నాతనిభార్య 'మీ రేల నవ్వితిరో చెప్పుఁ' డని పట్టుపట్టెను. 'పక్షులభాష చెప్పినయెడల నేను చత్తు' నని యాతఁడు ప్రత్యుత్తర మీయ నామె 'మీరు చచ్చినను సరే, చెప్పక తప్ప' దనెను. అంత రాజునకుఁ గోపమువచ్చి యామెను ఇంటినుండి వెడలఁగొట్టెను (వా. రా., అయో., స. ౩౫).

అశ్వమేధకుఁడు — (సో. వం) పురుకులోత్పన్న సహస్రానీకరాజునకుఁ బుత్త్రుఁడు; అసీమకృష్ణునకుఁ దండ్రి. ఇతఁడు యుధిష్ఠిర వంశజుఁడు. ఈతఁడు ౮౧ సంవత్సరములు రాజ్యము చేసెను. అప్పటికిఁ గలియుగవర్షంబులు ౪౩౧, అనఁగా క్రీ. పూ. ౨౬౭౧ అని పౌరాణికమతము. ఇందు వేయి తగ్గించిన యెడల సరాసరికాలము వచ్చు నని ఆధునికులమతము.

అశ్వమేధపురి — పూర్వదశార్ణదేశమునకుఁ దూర్పున నున్ననగరి. పాండవులకాలమున నిచ్చట రోచమంతుఁ డన్నరాజు రాజ్యము చేయుచుండెను (మహాభా., సభా, అ. ౩౦).

అశ్వమేధము — అశ్వమును ప్రధానముగ గ్రహించి చేయునట్టి యజ్ఞవిశేషము. ఈయజ్ఞమునం దశ్వముమాత్రమే కాక ఆరణ్యములును, గ్రామ్యములును అగు పశువు లనేకములు చంపఁబడుచున్నవి. ఈయశ్వమేధమును సార్వభౌముఁ డగునట్టిరాజు ఆచరించుట కధికారి యగుచున్నాఁడు. రాజు అశ్వమేధయాగమును సలుపుచున్నప్పు డవభృథస్నానము చేయునంతవఱకు నశ్వర్యుఁడే రా జగును.

శ్రవణమాత్రముచేతనే పుణ్యస్థలములని తలంపఁబడునట్టి కురుక్షేత్రము, వారణాసి, నైమిశారణ్యము మున్నగు పుణ్యస్థలములందు యజ్ఞమంటపమును నిర్మించి అశ్వమేధసంకల్పము నొనర్పవలయును.

యాగారంభము :— చైత్రశుద్ధపూర్ణిమయందు సాంగ్రహణి యనెడి ఇష్టిని సలుపవలయును. ఆ యమావాస్యయందు సంజ్ఞానీ

ష్టియు, వైశాఖపూర్ణిమయందు ప్రాజాపత్యపశ్వాలంభమును కల్పసూత్రములందుఁ జెప్పఁబడినవిధముగా ఆచరింపవలయును. అశ్వమేధయజ్ఞమునిమిత్తము పిలువఁబడు ఋత్విక్కులను దీక్షాంతమువఱకు నేనుఁగులపయి నెక్కించియో గుఱ్ఱములపై నెక్కించియో గౌరవపూర్వకముగ పిలుచుకొనిరావలయును. యజమానుఁడు దేవయజనమును ప్రవేశించి కేశశ్మశ్రువులవపనాదినియమసమన్వితుఁడయి ఉపవసించి ఆ రాత్రి యంతయు మేల్కొనియుండవలయును. పార్శ్వమునందున్నవార లారాత్రి యంతయు వినోదకరము లగు నానావిధకథలను చెప్పుచు మేల్కొని యుండవలయును. మఱునాఁ డగ్నిహోత్రమయినపిదప వర్ష్యములు (వానలో పట్టిన ఉదకములు), కూప్యములు (బావినీరు), స్థావరములు (చెఱువునీరు), వహంతులు (నదీజలములు) అగుజలములచేత చతుశ్శరావ మగు బ్రహ్మౌదనమును వండి నల్గురు మహర్త్విజులకు పెట్టవలయును. వారికి నాలుగువేల సువర్ణనిష్కములను, నాల్గు అశ్వములను దక్షిణగా నొసంగవలయును.

అశ్వమేధీయాశ్వమును స్నానార్థము జలాశయమునకు తీసికొని పోవునప్పుడు యజమానునియొక్క మేనత్తకొడుకు అశ్వమునకు ముందుగాను, పినతల్లికొడుకు గుఱ్ఱమునకు వెనుకను నడచిపోవలయును.

౧. నూర్గురు రాజపుత్త్రులతోడ నధ్వర్యుఁడు ప్రాగ్దిశయందు పశ్చిమాభిముఖుఁడయి నిలువంబడి 'ఈసార్వభౌముఁడీ పవిత్రాశ్వముతో యాగము నొనర్చి శత్రువుల జయించుఁగాక' అని ప్రోక్షించును.

౨. రాజ్యములేని క్షత్రియులగు శూరులు నూర్గురతోడ బ్రహ్మ దక్షిణదిశయందు ఉత్తరాభిముఖుఁడయి నిలువంబడి 'ఈసార్వభౌముఁడీపవిత్రాశ్వముతో యాగము నొనర్చి యితరుల కజేయుఁ డగుఁగాక' అని ప్రోక్షించును.

3. నూర్గురు సూతగ్రామణులతోడ హోత పశ్చిమదిశయందు ప్రాగభిముఖుఁడయి నిలువంబడి 'ఈ సార్వభౌముఁడీ పవిత్రాశ్వముతో యాగము నొనర్చి అనేకములగు గోవులు, అశ్వములు, ఏనుఁగులు, మేఁకలు కలిగియున్నవారును, బహువిధవ్రీహియవమాషతిలాదిధాన్యములు గలిగియున్నవారును, బంగారు కలిగియున్నవారును, సేవకులు కలిగియున్నవారును, ధనము పుష్టికలిగియున్నవారునగు ప్రజల కధిపతి యగుఁగాక' అని ప్రోక్షించును.

౪. నూర్గురు సూతగ్రామణీపుత్త్రులతోడ ఉద్గాత ఉత్తరపుదిశయందు దక్షిణాభిముఖుఁడయి నిలువంబడి 'ఈసార్వభౌముఁడీ పవిత్రాశ్వముతో యాగము నొనర్చి సంపూర్ణమయిన ఆయుస్సు గలవాఁ డగుఁగాక' అని ప్రోక్షించును. తరువాత కల్పసూత్రోక్తములగు హోమములు మున్నగునవి చేసి గుఱ్ఱమును విడువవలయును. ఆ గుఱ్ఱమును సంరక్షించుటకుఁగాను దానివెంట ౧. రాజ్యార్హులగు రాజపుత్త్రులు ౧౦౦ గురును, ౨. క్షత్త్రియకుమారకులు ౧౦౦ గురును, 3. వైశ్యకుమారకులు ౧౦౦ గురును, ౪. సైనికులగు శూద్రకుమారకులు ౧౦౦ గురును మొత్తము ౪౦౦ ల మంది బయలువెడలవలయును. ఆ యశ్వమును సాయంకాలమునందు రథకారునిగృహమునం దుంచి దానిపాదములందు ధృతిహోమములను సలుపవలయును.

ఈ విధముగా అశ్వమేధీయాశ్వ మశ్వపాలకు లగు రాజపుత్త్రాదులు ౪౦౦ లమందిచేత సంరక్షింపఁబడుచు స్వేచ్ఛగా ఒక సంవత్సరకాలము తిరుగవలయును. ఈ సంవత్సరకాలము దేవయజనమునందు ప్రతినిత్యము ౧. ప్రాతఃకాలమునందు అష్టాకపాలసమన్వితమగు సావిత్రేష్టిని, ౨. మధ్యాహ్నకాలమునందు ఏకాదశకపాలసమన్వితమగు ప్రసవితృసవితృదేవతాకమగు ఇష్టిని, 3. అపరాహ్ణకాలమునందు ద్వాదశకపాలసమన్వితమగు ఆసవితృసవితృదేవతాకమగు ఇష్టిని ఋత్విజు లాచరించుచుందురు. సాయంకాలమునం దాహవనీయాగ్నియందు ధృతిహోమముల నాచరించుచుందురు.

ఇష్టికాలమునందు పగలు బ్రాహ్మణుఁడును, రాత్రియందు క్షత్త్రియుఁడును వీణాగానము నొనర్తురు.

'ఓ మహాప్రభూ! నీ వీవిధముగా గోభూహిరణ్యాదిదానముల నొసంగుచు రాజసూయాదిమహాక్రతువుల నాచరించుచు వద్రసోపేతముగ బ్రాహ్మణుల కన్నము పెట్టితివిగదా!' యని బ్రాహ్మణుఁడు సలుపు గానముయొక్క భావము.

'ఓ మహాప్రభూ! నీవు పృథుభగీరథాదినృపపుంగవులవలె శత్రువుల జయించినవాఁడ వయి గొప్పగొప్ప శూరపుంగవులతోడ పోరాడి వారిని సంహరించినాఁడవు గదా' యని క్షత్త్రియుఁడు సల్పుపు గానముయొక్క భావము.

ఈవిధముగా గాన మొనర్చినయిరువురకు నిన్నూఱు గోవులు, బండియందు కట్టివేసిన రెండు ఎద్దులును దానము నొసంగవలయును.

అశ్వమేధీయాశ్వము దేశసంచారము చేయునపుడు దేవయజనమునందు ఋత్విజులు, యజమానుఁడును కలసి ఇటు లాచరించుచుందురు. మఱుసటి సంవత్సరము వైశాఖబహుళ అమావాస్యయందు దీక్షణీయేష్టి సలిపినతరువాత నశ్వమేధదీక్ష మూఁడుదినములు జరగును.

అశ్వమేధయాగమునం దిరువదియొక్క అరత్నుల (మూరల) ప్రమాణముగల ఇరువదియొక్క యూపము లుండును. అశ్వమేధయాగమునందు ప్రధానపశువు అశ్వ (సంఘ) మయినను ఆరణ్యములును, గ్రామ్యములును, జలచరములును, సర్పములును, పక్షులును అగుపశువులు యూపములకు ౫౯౯ బంధింపఁబడును. పర్యగ్నికరణమయినపిదప ఆరణ్యపశువులను వదలివేయుదురు. పిదప అశ్వసంజ్ఞపనము (చంపుట), ఇతరపశుసంజ్ఞపనము మున్నగునవియు హోమములును అగ్నిష్టోమము జరగును (అగ్నిష్టోమ మనఁగా సోమలతను తెచ్చి అభిషవ మొనర్చి ఆయా దేవతల కొసంగి యజమానుఁడు ఋత్విజులతో కలసి సోమపాన మొనర్చుట). హోతయు, బ్రహ్మయు బ్రహ్మోద్యసంభావణ మొనర్తురు (బ్రహ్మోద్య మనఁగా అధ్యాత్మవిషయకమగు ప్రశ్నప్రతివచనము). పిదప ప్రధానఋత్విక్కులు

రాజపత్నులతోడ ప్రశ్నప్రతివచనరూపసంభాషణ మొనర్తురు[1]. తరువాత అశ్వావయవహోమాదికము సలుపఁబడును.

మూఁడవనాఁడు అవభృథస్నానము. ఈ యవభృథస్నాన సమయమునందు బ్రహ్మహత్యాదిమహాపాతకముల నాచరించినవాఁడెవఁడేని వచ్చి నే నిట్టిపాతకము నాచరించితి నని ప్రకాశ మొనర్చి ఆ యవభృథస్నానసమయమునందు తాను స్నాన మొనర్చునెడల తత్పాపవిముక్తుఁ డగును.

ఋత్విజులకు రా జదివఱకు జయించియున్న భూమి నంతయు దక్షిణగా నొసంగుటయేకాక రాజపత్నులనుసైతము వారికి దక్షిణగా నొసంగును. వారు మరల రాజపత్నులను రాజున కొసంగి తత్ప్రత్యామ్నాయముగ కొంతధనమును రాజుదగ్గఱ గ్రహించెదరు.

దిగ్విజయ మొనర్చినట్టిక్షత్త్రియపుంగవులు సకలవిధపాపసంహారక మగు నీయశ్వమేధయాగము నొనర్తురు. ఇది మహాక్రతువు. ఈ యాగమునుగుఱించి చెప్పునపుడు మహాభిషేక మనియు అచ్చటచ్చట శ్రుతులందు చెప్పఁబడి యున్నది.

ఇట్టి మహాక్రతువు నొనర్చినట్టియు, క్రతు మాహాత్మ్యము నెఱింగినట్టియు పుణ్యాత్ములనామములు ఐతరేయబ్రాహ్మణమునం దీవిధముగఁ జెప్పఁబడియున్నవి: ౧. పరీక్షిన్మహారాజుపుత్త్రుఁడగు జనమేజయుఁడు; ౨. మనుపుత్త్రుఁ డగు శార్యాతుఁడు; ౩. సాత్రాజిత్తుఁ డగు శతానీకుఁడు; ౪. అంబష్ఠ్యుఁడు; ౫. ఉగ్రసేనునిపుత్త్రుఁడగు యుధాంశ్రౌష్ఠి; ౬. భువనుఁ డనువాని పుత్త్రుఁడగు విశ్వకర్మ; ౭. పిజవనుని పుత్త్రుఁడగు సుదాసుఁడు; ౮. అవీక్షితునిపుత్త్రుఁడగు మరుత్తుఁడు; ౯. అంగభూపాలుఁడు; ౧౦. దుష్యంతునిపుత్త్రుఁడగు భరతుఁడు; ౧౧. పాంచాలభూపాలుఁ డగుదుర్ముఖుఁడు; ౧౨. జనంతపుని పుత్త్రుఁ డగు అరాతి.

వీర లేకాక శ్రీమద్రామాయణమునందు ౧. దశరథ భూపాలుఁడు, ౨. దశరథభూపాలుని ప్రపితామహుఁడగు దిలీపుఁడు, ౩. శ్రీరామచంద్రుఁడును, ౪. శ్రీమహాభారతయుద్ధానంతరము, యుధిష్ఠిరుఁడును, ౫. మాలవికాగ్నిమిత్త్రమునందు పుష్యమిత్త్రుఁడును అశ్వమేధయాగము నొనర్చినటులు చెప్పఁబడియున్నది.

[అశ్వమేధయాగీయపశువుల సంఖ్యావిషయ మయి తైత్తిరీయశాఖయం దొకవిధముగను, వాజసనేయశాఖయం దొకవిధముగను గలదు. తైత్తిరీయశాఖా కల్పసూత్ర మగు ఆపస్తంబశ్రౌతసూత్రము యొక్క అశ్వమేధభాగమునకు భాష్యాదికము లభింపనందువలన ఇం దిచ్చిన పశుసంఖ్య భట్టభాస్కరభాష్యవాక్యము ననుసరించి ఇయ్యఁబడిన దని గ్రహించునది].

ఈయశ్వమేధవిషయమును బోధించు గ్రంథసముదాయము :

౧. సంహితలు :

తైత్తిరీయసంహిత, ౭, ౧, ౧౧-౨౦; ౭, ౨, ౧౧-౨౦; ౭, ౩, ౧౧-౨౦; ౭, ౪, ౧౨-౨౨; ౭, ౫, ౧౧-౨౫; ౫, ౭, ౧౧-౨౬; ౧, ౪, ౩౫-౩౬; ౪, ౪, ౧౨; ౪, ౬, ౬-౯; ౪, ౭, ౧౫; ౫, ౫, ౧౧-౨౪; ౫, ౬, ౧౧-౨౩; ౫, ౧, ౧౧; ౫, ౨, ౧౧-౧౨; ౫, ౩, ౧౨; ౫, ౪, ౧౨; ౫, ౭, ౨౫; వాజసనేయసంహిత, ౨౩-వ అధ్యాయము.

౨. బ్రాహ్మణములు :

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణము, మూఁడవ అష్టకము, ౮, ౯ ప్రశ్నలు; శతపథబ్రాహ్మణము, ౧౩, ౧-౫; ఐతరేయబ్రాహ్మణము, ౭. ౨౧.

౩. కల్పసూత్రములు :

ఆపస్తంబశ్రౌతసూత్రము, ౨౦-వ ప్రశ్నము. కాత్యాయన శ్రౌతసూత్రము, ౨౦-వ ప్రశ్నము; ఆశ్వలాయన శ్రౌతసూత్రము ౧౦-౬-వ ప్రశ్నము; శాంఖ్యాయన శ్రౌతసూత్రము ౧౬-వ ప్రశ్నము. ఇతరశ్రౌతసూత్రములందును గలదు.

దశరథుఁడు చేసినయశ్వమేధము వాల్మీకి రామాయణము బాలకాండమునందును, శ్రీరాముని యశ్వమేధము ఉత్తరకాండములోను, జైమినియశ్వమేధపర్వమందును, ధర్మజునియశ్వమేధము మహాభారతమున అశ్వమేధపర్వమునందును, జైమినియశ్వమేధపర్వమందును సవిస్తరముగ వర్ణింపఁబడినది.

(క. మూ.)

అశ్వరేవంతపురము — చిత్తూరుజిల్లా తిరుత్తని తాలూకాయందలి జమీన్‌దారీగ్రామము. ఇచటి జనసంఖ్య ౧౬౪౯ (౧౯౩౧).

అశ్వసేనుఁడు — ౧. తక్షకునిపుత్త్రుఁడు, సర్పము. అర్జునుఁడు ఖాండవవనమును గాల్చినప్పుడు వీఁడు తల్లితో నందుండెను. వీఁ డప్పుడు బాలుఁ డగుటచేఁ దల్లి వీనిని నోటఁ గఱచుకొని

1. వాజసనేయసంహితయు దానిపై మహీధరాదులు వ్రాసిన భాష్యమును, తైత్తిరీయమును దానిపై సాయణాచార్యులు వ్రాసిన భాష్యమును బట్టి చూడఁగా గుఱ్ఱము చంపఁబడినతరువాత, సార్వభౌమునిపట్టమహిషి యీగుఱ్ఱమునొద్ద శయనించి క్రీడ సల్పవలెను. ప్రధానఋత్విజులు యజమానుని పత్నులతో బూతుప్రసంగములు చేయవలెను (వాజసనేయసంహిత, ౨౩-వ అధ్యాయముమీఁదిమహీధరభాష్యము చూడనగును. తైత్తిరీయసంహిత, ౭-వ కాండముమీఁది సాయణభాష్యము చూడనగును). కాని వేదముయొక్క యీభాగమునకు ఈయశ్లీలార్థముచేయుట తప్పనియు, దానికి మంచియర్థము వేఱొకటి యున్న దనియు దయానందసరస్వతిభావము (చూడుఁడు 'ఋగ్వేదాదిభాష్య భూమిక').

(ము. సం.)

పాటిపోవ యత్నింపఁగా నర్జునుఁడు వీనితల్లిని తెగనఱికెను. వీఁడు మాత్రము మెల్లఁ దప్పించుకొని, ఆకసిచేఁ గర్ణునియొద్దకుఁబోయి యాతని బాణమున నుండెను. భారతయుద్ధంబునఁ జివరదినమునఁ గర్ణుఁడు ఈ బాణమును బ్రయోగింపఁ గృష్ణుఁడు రథమును భూమిలోనికి నొత్తెను. అందుచే నాబాణము అర్జునునికంఠమునకుఁ దగులుటకు బదులు కిరీటము నకుఁ దగిలి దానిని భస్మము చేసెను (ఆంధ్రమహాభా., కర్ణ, అ. 3).

౨. సత్యభామకుఁ గృష్ణునివలనఁ బుట్టిన పుత్త్రుఁడు, మహారథుఁడు.

అశ్వాయుర్వేదము — గుఱ్ఱముల యాయుఃపునుగుఱించియు, రోగచికిత్సాదులనుగూర్చియు దెలుపు శాస్త్రము. మొదట శాలిహోత్త్రుఁడు తనకుమారుఁడగు సుశ్రుతునకు దీని నుపదేశించెను. అటుపై నీవిద్యను జయదత్తుఁడు సంపాదించెను. గర్గఋషి మున్నగు వారు అశ్వాయుర్వేదము రచించిరి.

అశ్వారావుపాలెము — కృష్ణజిల్లా దివితాలూకా యందలి గ్రామము. జనసంఖ్య ౧౦౧౯ (౧౯౩౧).

అశ్విని — ౨౭ నక్షత్రములలోను మొదటిది. ఇందు మూఁడునక్షత్రము లుండును. ఇవి మూఁడును గుఱ్ఱపుమూతివలెఁ గాన వచ్చుటచే దీని కీపేరు వచ్చెను.

అశ్వినీకుమారదత్తు — వంగదేశీయ మహాపురుషులలో నొకఁడు. బాబు వ్రజమోహనదత్తుకుమారుఁడు. అశ్వినీకుమారదత్తు ౧౮౫౬-వ సంవత్సరమున, జనవరి ౨౫-వ తేదీని వంగరాష్ట్రమునందలి బేకర్‌గంజి జిల్లాయందలి పట్వకాలీ యను గ్రామమున జన్మించెను.

అశ్వినీకుమారదత్తు పదుమూఁడేండ్ల వయస్సుననే ౧౮౬౯-వ యేఁట ప్రవేశపరీక్షయం దుత్తీర్ణుఁ డయ్యెను. కాని విద్యాశాఖవారి నియమముల ననుసరించి యీ వయస్సు ౧౬ ఏండ్లుండిననే కాని చాలదు. అయినను దీని నెల్లఁ గప్పిపుచ్చి, పెద్దలు ఎఫ్. ఏ. వఱకు నితనిచదువు సాగించిరి. ఈపరీక్షయందుఁగూడ నితఁడు ౧౮౭౨ లో నుత్తీర్ణత నందెను. కాని యటుపైని తన వయసునకు సంబంధించిన రహస్య మతనికిఁ దెలిసినది. అతనికి నీతినియమములయెడల పట్టుదల యెక్కువ. అందువలన నతఁ డసత్యమాడి మఱిరెండేండ్లలో పట్టపరీక్షకు వెళ్లుట కిష్టపడక కొంతకాలము చదువు కట్టిపెట్టి మరల ౧౮౭౮ లో ఆపరీక్షకు వెళ్లెను. అశ్వినీకుమారదత్తు విద్యావిషయములయం దెక్కువయాసక్తి కలవాఁ డగుటచేత ౧౮౭౯ లో నతడు సెరాంపూరుచాత్రవిద్యాలయమున నుపాధ్యాయుఁడుగఁ బ్రవేశించి తద్విద్యాలయము ననేకవిధముల నభివృద్ధికిఁ దెచ్చెను. పిదప ౧౮౮౦ లో న్యాయశాస్త్రపరీక్షయం దుత్తీర్ణుఁడయి బారిసాలులో న్యాయవాదిగఁ బ్రవేశించెను. కాని యతని కావృత్తి యంత హితవుగ లేనందున దానిని వదలి, బారిసాలులో విద్యాశాఖవారి ప్రోత్సాహమునఁ దనతండ్రి స్థాపించిన వ్రజమోహన విద్యాలయమునందు మరల నుపాధ్యాయుఁడుగఁ బ్రవేశించి, వేతన మేమియుఁ గైకొనకయే యందు ౧౭ సంవత్సరములకాలము పనిచేసెను. ఈతఁ డందు పనిచేసిన కాలముననే యావిద్యాలయము కళాశాలయగుటయేకాక యందు న్యాయశాస్త్రాధ్యయనమునకుఁగూడ ౧౮౮౯ లో నేర్పాటుకావింపఁబడెను. ఈకళాశాల నభివృద్ధికిఁ దెచ్చుటకొఱకు అశ్వినీకుమారదత్తు తన సొంతము ర ౩౫,౦౦౦ ల రూపాయలను వెచ్చించెను. స్వార్థరహితముగ నిఱుపేదలసాహాయ్యార్థము పనిచేయుటకై అశ్వినీకుమారుఁ డీ కళాశాలయందు 'ది లిటిల్ బ్రదర్స్ ఆఫ్ ది పూర్' అను పేర నొకవిద్యార్థిసంఘము నేర్పాటుచేసెను. ఆయా కష్టసమయములయందుఁ గావించిన సేవకు గొప్పగొప్ప ప్రభుత్వోద్యోగియులు కూడ నీసంఘమువారిని ప్రశంసించియుండిరి. కొంతకాల మయినతరువాత ఆకళాశాలను నిర్వహించుభార మంతయు నతఁ డొకసంఘము నేర్పఱిచి యాసంఘమువారి కప్పఁజెప్పెను. ప్రభుత్వ ధనసాహాయ్యము లేకుండ ఈకళాశాలను నడపవలెనని అశ్వినీకుమారదత్తు ఎన్నెన్నివిధములనో ప్రయత్నించెను కాని యతని ప్రయత్నములు సఫలము కాలేదు. ప్రభుత్వమువా రిప్పటికి నీకళాశాలకు ధనసాహాయ్యము చేయుచున్నారు.

వ్రజమోహనకళాశాలతోనే కాక అశ్వినీకుమారుని కింక ననేకసార్వజనికసంస్థలతో సంబంధ ముండెను. ౧౯౦౬ - వ సంవత్సరమున బంగాళదేశమున భయంకరమయిన కఱవు సంభవించిన కాలమున బారిసాల్ ప్రజాసంఘమునకు కార్యదర్శిగ నుండి క్షామపీడితులవిషయమునఁ జేసినసేవకు ఇతనిని వీరువా రను భేదములేక యెల్లరును బ్రశంసించిరి. అప్పు డీతఁడు ౧౫౫ క్షామనివారణసంస్థల నేర్పాటుచేసి, ఆసంస్థలద్వారా ప్రతివారము దాదాపు రు. ౬,౦౦౦ లను క్షామబాధితులకు పంచిపెట్టుచుండువాఁడు. ఈరీతిని ౧౯౦౬-వ జూన్ నెలలో మొదలుపెట్టి ఆసంవత్సరమునంతమువఱకును పాటుపడుచునే యుండెను. అందువలననే యతనికి 'ఫాదర్ ఆఫ్ ది పీపిల్' ప్రజల కందఱకును దండ్రి, యని బిరుదుపేరు వచ్చినది.

కర్జనుప్రభువు కావించిన బంగాళదేశవిభజనముసందర్భమున వంగరాష్ట్రమున రేఁగినప్రచండమయిన సంక్షోభమున అశ్వినీకుమారుఁడుకూడ పాల్గొని విభజనమునకు వ్యతిరేకముగ [illegible] యొక సాకుచేసికొని ప్రభుత్వమువా రితనిని [illegible] యుండియు కాంగ్రెసుతో సంబంధము కలిగియుండుటచేతను, స్వదేశీ ఉద్యమమున కృషిచేయుచుండుటచేతను అతనిని బంధించి, యతనిపై రాజద్రోహపునేరము మోపి యతనికి ప్రవాసశిక్ష విధించిరి. అతని విద్యాసంస్థ విద్యార్థులందు రాజద్రోహమును పురికొల్పుచున్న దని ప్రభుత్వమువారు దానిని చిక్కులలోఁ బెట్టిరి. క్షామకాలమున పలువుర ప్రశంసలకు పాత్రముగఁ బనిచేసినయాతని విద్యార్థిసంఘము నణఁచివేసిరి. కాని తమ నిందారోపణముల కాధారములే దనియు, తమ యనుమానము లన్నియు భ్రాంతు లనియు ప్రభుత్వమువారికిఁ దరువాత తెలిసివచ్చినది. వాలంటైన్ షిరోల్ మున్నగు నాంగ్లేయ

ప్రముఖులుకూడ అశ్వినీకుమారునికి ప్రవాసశిక్ష విధించుట అన్యాయమని యభిప్రాయపడిరి. ఇట్టిసందర్భములలో ప్రభుత్వమువారి కతనిని తప్పనిసరిగ విడుదలచేయవలసివచ్చెను.

అశ్వినీకుమారుఁ డిదివఱలో నుడివినట్లు మితవాది. ఇతఁడు కాంగ్రెసువిషయమునను, స్వదేశీఉద్యమము విషయమునను ఎక్కువ యభిమానముతో పనిచేసెను. ౧౯౦౬ - వ సంవత్సరమున సమావేశమయిన వంగరాష్ట్రసభ కతఁ డాహ్వానసంఘాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అటుపిమ్మట ౧౯౧౩ లో ఢక్కాలో జరిగిన వంగరాష్ట్రమహాసభ కతఁ డధ్యక్షుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు మితవాదియయినను తనయభిప్రాయమును పైకి స్పష్టముగఁ జెప్పుట కెప్పుడును వెనుదీసినవాఁడు కాఁడు.

అశ్వినీకుమారదత్తు అనేకభాషల నభ్యసించెను. హిందీ, మరాఠీ మున్నగుదేశభాషలను బాగుగ నభ్యసించి ఆయాభాషలయందలి మతగ్రంథములను జదువవలయు నని యాతనియాశయము. సంస్కృతమునందును, పార్సీయందునుగూడ నతఁడు మంచిపాండిత్యము సంపాదించెను. అతఁడు వ్రాసిన 'భక్తియోగము' అను గ్రంథము చాల విఖ్యాతమయినది. దేశభాషలయందును ఆంగ్లభాషయందునుగూడ నీగ్రంథమున కనువాదములు కలవు. దీనిని శ్రీయుత కొతా శ్రీరామశాస్త్రిగారు ఆంధ్రీకరించి యాయుద్గ్రంథమును తెలుఁగువారికి సులభము చేసినారు. భక్తియోగమును భారతీయ పండితులును పాశ్చాత్య పండితులునుగూడ నత్యధికముగఁ బ్రశంసించినారు.

పల్లెటూళ్లలో విద్యాభివృద్ధిని గూర్చియు, పారిశుద్ధ్యమును గూర్చియు, కృషిప్రచారములను కావించుటకై అశ్వినీకుమారదత్తు ప్రత్యేకముగ నొకసంఘమును స్థాపించి, యాసంస్థకు నేఁటేఁట మూఁడువందలరూపాయలరాబడి గలయాస్తి నొసంగెను. నాటకప్రదర్శనములద్వారా సాంఘికదురాచారములను ప్రజలకు వెల్లడించుటకై అతఁడు కొన్నియాత్రానాటక సంఘములను స్థాపించి పట్టణములకుఁ బంపుచుండువాఁడు. కలకత్తాలో నిట్టిసంఘములు నాటకములను ప్రదర్శించినప్పుడు అశుతోషముఖర్జీ మున్నగు విద్యాధికులు కూడ వానినెక్కువగఁ బ్రశంసించియుండిరి. ఈ మహాశయుఁడు ౧౯౨౩-వ సంవత్సరము, నవంబరు ౭-వ తేదీని కలకత్తాయందు పరమపదించెను.

అశ్వినీకుమారులు — దేవతలకు వైద్యులు, ఋగ్వేదమందును, ఇతరవేదములందును ఈదేవతలను స్తుతించినసూక్తములు పెక్కులు గలవు. దేవశిల్పియైనత్వష్ట తనకూఁతురైన సరణ్యును సూర్యున కిచ్చి వివాహము చేసెను. ఆమె సూర్యతాపమును భరింపలేక తనరూపమువంటిరూపముగల మఱియొకస్త్రీని సూర్యునియొద్ద నుంచి తాను ఆఁడుగుఱ్ఱపు రూపమును ధరించి వెడలిపోయెను. సూర్యుఁడు కొన్నిదినములకు నామోసము కనుఁగొని తాను మగగుఱ్ఱపురూపము ధరించి ఆఁడుగుఱ్ఱమువెంటఁ దగిలెను. వారియిద్దఱకు నశ్వినీకుమారులు పుట్టిరి. వీరు కవలు (ఋగ్వే., ౧౦. ౧౭. ౧-౨). ఎచ్చటవచ్చినను ఇద్దఱును కలసివచ్చెదరు. ఋగ్వేదమునందుఁ బెక్కుసూక్తములలో వీరు చేసినట్టివైద్యసంబంధమైన యద్భుతకృత్యములు వర్ణింపఁబడినవి. వందనుఁ డన్నవానిని, రేభుని కూపమునుండి తీసిరి; తౌగ్ర్యుని సముద్రమునుండి రక్షించిరి; ముసలియు బలహీనుఁడును అయిన చ్యవనుని పడుచువానినిగఁ జేసిరి; అగ్నిలోఁ గాలిన అత్రికి సుఖము కలుగఁజేసిరి; కాణికిఁ గణ్వునకుఁ గన్నులు, తొడపోయిన విశ్పలకు నినుపతొడ, శయుఋషియొక్క యొండిపోయినయావునకుఁ బాలు నిచ్చిరి; ఆథర్వణుఁడైన దధ్యకఋషికి గుఱ్ఱపుఁదల పెట్టి వానియొద్దనుండి మధువిద్య నేర్చిరి; శ్యావుఁ డను ఋషి మూఁడుతునకలు కాఁగా బ్రతికించిరి (ఋగ్వే., మం. ౧ సూక్త. ౪౬, ౪౭, ౧౧౨, ౧౧౬-౧౨౦).

అశ్వినీకుమారులకు మొదట హవిర్భాగము లేదు. వీరు చ్యవనునకు యౌవన మొసఁగఁగా నాతఁడు తనతపోబలముచే నింద్రుని మెప్పించి వీరికి హవిర్భాగ మిప్పించెను[1]. ఇట్లు మహాభారతమునందు (వన, అ. ౧౨౧-౧౨౫; ఆంధ్రభా., 3. 3) జెప్పఁబడినను, ఋగ్వేదము ౧-వ మండలమునందే అశ్వినీదేవతలను హవిర్భాగమునకుఁ బిల్చినమంత్రములుఁ గానవచ్చుచున్నవి ౧. 3; ౧. ౨౨; ౧. 3౪).

వేదమునందుఁ జెప్పఁబడిన యశ్వినీదేవత లెవ్వరన్నవిషయమై చర్చించుచు యాస్కాచార్యుఁ డిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు:—

'అశ్వను లనఁగా అశ్వములుగల పుణ్యవంతులైన గొప్పరాజులని ఔర్ణభావఋషియొక్క యభిప్రాయము.................. అశ్వను లెవరు? భూమ్యాకాశము లని కొందఱు; అహోరాత్రము లని కొందఱు; సూర్యచంద్రు లని కొందఱు; పుణ్యము చేసినయిద్దఱు రాజు లని ఐతిహాసికులు చెప్పెదరు' (నిరుక్తము, ౧౨-౧).

దీనినిబట్టి చూడ సృష్టిచమత్కారములను జూచి వైదికకవులు రూపకముగ దేవత లని వర్ణించి రనియుఁ, దరువాతివారు వారిని నిజముగ దేవత లని నమ్మి కథల కల్పించి రనియుఁ దోఁచుచున్నది.

అశ్వినీదేవతలు గుఱ్ఱముయొక్క నాసికనుండి పుట్టిరి గనుక నాసత్యు లనియుఁ బేరు. వీరు మిక్కిలి చక్కనివారు. చక్కనిపురుషులకు వీరిని ఉపమానముగఁ దీసికొందురు. వీరియిద్దఱకు నశ్వినౌ, నాసత్యౌ, దస్రౌ అన్నపేళ్లున్నను పెద్దవానికి నాసత్యుఁ డనియు, జిన్నవానికి దస్రుఁ డనియు విడిగఁ బేళ్లున్నట్లు కానవచ్చెడిని (మహాభా., అనుశా, అ. ౧౫౦, శ్లో. ౧౮). పాండురాజపత్నికి మాద్రికి వీరివలన నకుల సహదేవులుఁ కలిగిరి.

1. 'యజ్ఞము' యొక్క తల పోఁగా నశ్వను లింకొకతలపెట్టి బ్రతికించి రనియు, నందుచే నశ్వినీదేవతలకును వైద్యులకును గౌరవము కలిగె ననియు, అప్పటినుండి యీదేవతలకు హవిర్భాగము కలిగె ననియు ధన్వంతరి సుశ్రుతమునందు వ్రాసినాఁడు (సూత్రస్థానము, అ. ౧). ఈవిషయమే తైత్తిరీయసంహిత ౬, ౪. ౯. ౧; శతపథబ్రాహ్మణము, ఐతరేయబ్రాహ్మణము, ౧. ౧౮ లలోఁగూడఁ జెప్పఁబడియున్నది.